

CÆSARIS BARONII

ANNALES ECCLESIASTICI

TOMUS TERTIUS

Cet ouvrage, par les corrections et les additions considérables qui ont été opérées, est devenu la propriété de l'Editeur, qui se réserve tous ses droits. Toute contrefaçon ou imitation, quelle que soit la forme sous laquelle elle se présente, sera poursuivie rigoureusement, conformément aux lois.

Hoc in opere tam multa sunt aut correcta aut addita, ut id suum editor reddiderit et, quidquid sibi iniuris sit, sibi vindicet. Itaque, si quis idem aut furto ediderit aut quoquo modo erit imitatus, in crimine erit et de injuria postulabitur.

CÆSARIS S. R. E. CARD. BARONII

OD. RAYNALDI ET JAC. LADERCHII

CONGREGATIONIS ORATORII PRESBYTERORUM

ANNALES

ECCLESIASTICI

DENUO EXCUSI ET AD NOSTRA USQUE TEMPORA PERDUCTI

AB AUGUSTINO THEINER

EJUSDEM CONGREGATIONIS PRESBYTERO, SANCTIORUM TABULARIORUM
VATICANI PRÆFACTO, ETC., ETC.

TOMUS TERTIUS

253-317

22/0/7

BARRI-DUCIS, LUDOVICUS GUÉRIN, EDITOR

Parisii, IN EADEM OFFICINA, 11, GRENELLE-S.-GERMAIN. — Bruxellis, ROIDOT, 7, NOTRE-SEIGNEUR

M DCCC LXIV

LR

145

B.7

18.20

3.5

EDENDIS BARONII ANNALIBUS

NOMEN STIPEMIQUE DEDERE ¹.

RR. DD. JORDANY, episcopus Forojuliensis et Tolonensis.
 DD. AUVYNET, vicarius in ecclesia Nostrae Dominae consecrata, Fontenæi-Comitis.
 CAMUS DE LA GIBOURGÈRE, canonicus ad honores Nannetensis.
 BICHERON, canonicus, professor in Facultate Theologiae Aquis-Sextiis.
 PUYOL, presbyter, superior in collegio Aquis-Augustis.
 NOUVELLE, presbyter, professor in collegio loci dicti Saint-Cyr.

BELLEÈ, parochus in pago dicto Camelours.
 DOLBET, vicarius in pago dicto Loret.
 PINATEL, parochus in ecclesia sancti-Bartholomæi, Massiliis.
 GAUD SAINT-ROME, vicarius generalis, Massiliis.
 Collegium Sacratissimi-Cordis, in loco dicto Saint-Louis, contra Massilias.
 Carolus ANSART, vicarius in ecclesia sancti-Nicolai, Abrehati.
 DELECOLLE, in seminario majori Ambianensi.

Multi alii per Bibliopelas jam stipem contulerunt : quorum nomina, simul atque erunt cognita, Editor proferet.

AD EDENDOS BARONII ANNALES PECUNIAM MUTUAM DEDERUNT ².

RR. DD. Episcopus Bellovacensis. 1000 fr.
 DD. GAUTHIER, parochus in pago dicto Authouillet (Seine et Oise). 1000
 BARROIS, parochus in pago dicto Joudes (Saône et Loire). 1000
 DEROFF, rector in pago dicto Plouerzoch (Finistère). 1000
 X*** Ledone Salinario (Jura). 500
 X*** (Côtes du Nord) 100
 LIOUD, elemosynarius in hospitibus Viennensibus (Isère). 1000

ASTRUC, parochus in pago dicto Saint-Paul-la-Côte (Gard) 500
 VINAY, parochus in pago dicto Portes (Drôme). 1000
 X*** (Vendée). 500
 X*** (Isère) 1000
 X*** (Orne). 200
 X*** (Loire). 1000
 X*** (Maine et Loire). 1000
 X*** (Yonne) 500

¹ In voluminibus sequentibus hoc album non iterabitur; continuabitur tantum.

² Iis, qui ei, ut tantum inceptum prospere succedat, pecunia mutuo data in subsidium veniunt, Ludovicus Guerin quinto aut sexto abhinc anno ad assem reddet; quod spectat ad usuras, videbunt commodatores utrum nummo (scilicet 5 0/0), an libris, qui jam ex ejus officina emissi fuerint, scilicet 10 0/0, accipere valiant. Hoc modo jam 115,116 fr. commodavere.

ERRATA

Quoties, quod efflagitamus, mendæ nobis erunt notatæ, statim ex nostris fixis litteris tollemus, ut nova deinceps exemplaria emendata edantur. Quin etiam cuique volumini, quum hujusce voluminis, tum superiorum voluminum errata inscribemus, ut ipse suum exemplarium, quum charta non sit bibula, atramento lector possit corrigere, textumque quam emendatissimum habeat.

TOMUS SECUNDUS

<i>pag.</i>	<i>col.</i>	<i>lin.</i>	<i>pro</i>	<i>lege</i>
4.	2.	16.	Subdi	Subdit
10.	1.	11.	τοῖτα	τρίτη
11.	1.	32.	aliquid	aliqui
20.	2.	lo	notis	Hier. in Sophon.
26.	2.	3.	ἀνεπαρόντα	ἀνεπαύστοντο
26.	2.	36-7.	μοναρχήτας	μοναρχήτας
36.	1.	26.	cusueverunt	consueverunt
38.	2.	23.	veracissim	veracissimi
65.	2.	46.	accuratum, esse inde	accuratum esse, iade
88.	1.	19.	setari	jactari
90.	2.	14.	vetuit, nec liceret	vetuit nec liceret
114.	1.	29.	de virginitat	de virginitate
114.	2.	20.	firmamentum, veritatis	firm. veritatis,
115.	1.	20.	adleguntur	ablegantur
143.	2.	34.	falsa, perversitatis	falsa perversitatis
145.	1.	27.	gnatius	Ignatius
149.	1.	47.	Atheos	atheus
149.	2.	19.	sacerdotum e	sacerdotum et
153.	2.	33.	brev	brevi
155.	2.	20.	episcopum :	episcopum *
163.	1.	10.	gnati	Ignati
171.	2.	7.	ΥΗΑΤΩ	ΥΗΑΤΩ
197.	2.	33.	ropheticis	propheticis
197.	2.	35.	loqu	loqui
255.	1.	31.	addunt insuper inquit	addunt insuper, inquit
270.	2.	32.	ΕΤΙΜΗΣΑΝ	ΕΤΙΜΗΣΑΝ
286.	2.	3.	Antonini rescripto	Antonini rescripta
286.	2.	52.	hoc edictum	hoc edictum
358.	1.	12.	Enocratitarum hæreticum	Enocrat... hæreticorum
363.	1.	47.	πίτε πῖν' ἐπὶ συμφοραῖτων, ἀγαθαῖς	πίτε, πῖν' ἐπὶ συμφοραῖτων ἀγαθαῖς.
377.	1.	3.	Æthe	æther

SUMMARIUM

TOMI III.

- CCLIII.** 1-11. Quæ præcesserint et excitaverint persecutionem sub Decio. 12, 13. Decii edictum de persecutione. 14, 15. Præsides provinciarum exquisitissimis utuntur suppliciis in Christianos. 16-18. Multorum lapsus, eorumque diversa genera. 19-24. Quinam Libellatici, et quid de iis sentiendum. 25, 26. Sede vacante ob Fabiani martyrium clerus Romanus curat omnes Ecclesias. 27-36. Litteræ eleri Romani, et eleri et ep. Carthaginensis ultro citroque datæ; ubi plura de eodem Cypriano et rerum statu. 37-37. Tredecim Cypriani, ob persecutionem latentis, epistole, tum ad suum, tum ad clerum Romanum temporibus congruentes. 38-63. De libellis qui a martyribus concedi solebant, ut lapsos Ecclesie restituerent. 66-84. Disciplinæ leges de lapsis Romæ in concilio editæ universis Ecclesiis præscribuntur. 85-87. De Privato hæretico. 88-93. Cyprianus ordinat suos, nempe potissimum Aurelium Celerinum et Numidicum. 96-98. De aliis Africanis martyribus tum a Cypriano recensitis, tum aliunde cognitis. 99-110. De martyribus Alexandriae ac Thebaidis. 111-115. De Paulo primo eremita. 116-123. Refellitur Origenis lapsus. 124-128. Persecutio et martyres in Palestina. 129-138. Persecutio in Ponto, et acta ibidem Gregorii Magni. 139-142. Decius adversus Persas profecturus Valeriano summam tribuit potestatem, qui ex officio sævit in Christianos.
- CCLIV.** 1-21. Acta Pionii martyris. 22-27. Innumeri martyres in Asia. 28-31. Martyres in Occidente et presertim Romæ. 32-41. Felicissimus in Ecclesia Africana schismatis auctor. 42-47. Cornelii papæ electio. 48-50. Decii obitus. 51-55. De lapsis statuta. 56-58. Natalitia martyrum celebrata. 59-84. Schisma Novati et Novatiani. 85-89. Synodus Africana. 90, 91. Concilium Romæ habitum. 92-95. Cypriani libellus de unitate Ecclesie. 96. Novatus et socii ab Urbe discedunt. 97-103. Lapsorum resipiscentia et restitutio. 104-106. Prava dogmata Novatianorum. 107-110. Fideles a Barbaris abducti redimuntur.
- CCLV.** 1. Consules. 2, 3. Romæ et alibi Concilia habita contra Novatianum. 4-9. Concilium Africanum, et Cypriani epistola Synodica de lapsis recipiendis. 10-13. Legatio schismaticorum Romam, qui pseudoepiscopum Fortunatum adversus Cyprianum creaverunt. 16-27. Cyprianus ad Cornelium suam textit Apologiam, et schismaticorum in se congestas diluit calumnias circa lapsos. 28-36. Vera de lapsis recipiendis doctrina, auctoritate Romanæ Ecclesie, in universis Ecclesiis firmata. 37-40. Libellum de laude martyrii scribit Cyprianus. 41-46. Persecutione instante, per epistolas Cyprianus Christianos in fide corroborat. 47, 48. Cornelii papæ epistola ad Lupicinum Viennensem episcopum. 49-54. Cornelium ad Centumcellas exultantem litteris prosequitur Cyprianus. 55-63. De tempore et actis martyrii Cornelii papæ, ejusque scriptis. 64. Lucius papa. 65. De martyribus sub Volusiano.
- CCLVI.** 1. Consules. 2-5. Lucio Romam reverso per litteras gratulatur Cyprianus. 6-13. Lue grassante per totum orbem, Gregorii Thaumaturgi in Ponto, et Cypriani in Africa officia. 14-20. Librum de Mortalitate scribit Cyprianus. 21-30. Pro Christianis calumniose exagitatis Apologiam scribit Cyprianus ad Demetrium in Africa Præsulem. 31-37. Recta chronologia statuitur. 38-40. Origenis obitus, et de eo Apologie. 41-47. De Origene judicium.
- CCLVII.** 1-5. Post Lucii papæ martyrium Stephanus succedit. 6-8. Cæsis imperatoribus, Valerianus imperat, varie affectus erga Christianos. 9-11. In Aquariorum hæresim Cyprianus scribit. 12-16. Concilium Africanum.
- CCLVIII.** 1-10. Schismaticorum conatus in Africa et Romæ. 11-56. Quæstio de rebaptizandis hæreticis inter Cyprianum et Stephanum agitata.
- CCLIX.** 1-5. Orientalium Ecclesiarum cum Romana sublatum dissidium. 6-19. Excitata Valeriani persecutione, ingens martyrum numerus. 20-29. Acta Stephani papæ.

- CCLX. 1-6. Stephani papæ martyrium. 7, 8. Rufina et Secunda martyres. 9-16. Dionysii Alexandrini epistola ad papam, et aliae ad alios. 17-30. Valeriani decretum et litterae de persecutione, in qua Dionysius de se aliisque martyribus plura narrat. 31, 32. Persecutiones in Palaestina, Syria et Cilicia. 33-60. Cypriani exulis epistolæ ad suos. 61-68. Sabelliana hæresis. 69-71. Qui Angelici, qui Apostolici dicti heretici.
- CCLXI. 1-11. Sixti papæ, Laurentii atque Hippolyti martyrium. 12-46. Acta passionis S. Cypriani, ac de eodem elogia. 47-49. Plures martyres Africani. 50, 51. De Novatiano hæretico, asserto martyre. 52, 53. Res civiles.
- CCLXII. 1-3. Fasti consulares restituuntur. 4-54. Persecutione in Africa magis seviente, præclara martyrum exempla. 55-57. Martyres Romæ passi. 58, 59. Martyres in Gallia et Hispania. 60-69. Acta martyrii Fructuosi. 70-74. Valerianus ignominiose a Persis necatus. 75-77. Gallienus imperii malis territus pacem reddit Ecclesie. 78-82. Marini militis acta martyrii.
- CCLXIII. 1-17. Tetrerrimum Alexandria bellum civile, inde fames et pestis. 18-23. Universum Romanum imperium calamitatibus obnoxium. 24-29. Epistola Gregorii Thaumaturgi. 30-52. Dionysius Alexandrinus ab hæresis nota expurgatus.
- CCLXIV. 1-7. Idem Dionysius confutat Millenarios a Nepote assertos. 8-10. Gallienus ab insurgentium tyrannorum impetu incolumis. 11, 12. Porphyrius philosophus Romæ.
- CCLXV. 1, 2. De Odenato rege Palmyrenorum et Zenobia ejus conjugæ. 3-9. Pauli Samosateni episcopi Antiocheni hæreses. 10-14. In Paulum Concilia. 15. Pestis decennalis finis.
- CCLXVI. 1. Consules. 2-9. Concilium Antiochenum contra Paulum. 10-12. De Dionysii Alexandrini obitu ejusque epistolis. 13-24. Gregorii Thaumaturgi obitus, ejusque res gestæ et scripta.
- CCLXVII. Valerianus Gallieni frater Augustus.
- CCLXVIII. Claudius dux in Dacia.
- CCLXIX. 1, 2. Gallieno et fratre occiso, Claudius imperat. 3-6. Claudius complures Christianos donat martyrio.
- CCLXX. 1-16. Ingravescente persecutione multitudo martyrum. 17. De parochiarum divisione.
- CCLXXI. 1-3. Occiso Claudio, imperat Aurelianus. 4-7. Infelix Plotini obitus.
- CCLXXII. 1-17. Alterum Antiochiæ Concilium contra Paulum. 18. Paulus ejicitur. 19, 20. Aurelianus, quia supersticiosus hostis Christianorum. 21-23. Dionysii papæ obitus et res gestæ.
- CCLXXIII. 1-5. Veritas persecutionis ab Aureliano indictæ. 6-10. Symphoriani martyris acta, aliorumque. 11-13. Felix papa, ejusque epistola.
- CCLXXIV. Aurelianus de Zenobia triumphat.
- CCLXXV. 1-3. Felice papa per martyrium sublato, Eutychianus sedet. 4-11. Martyres ubique. 12-14. De fastis consulum.
- CCLXXVI. Ratio temporum.
- CCLXXVII. Manichæorum hæresis a Manete inducta penitus explicatur et refellitur.
- CCLXXVIII. Occiso Aureliano, Tacitus imperium adit.
- CCLXXIX. Tacito et Floriano occisis, Valerius Probus obtinet imperium.
- CCLXXX. Pax Ecclesie reddita, proficua imperio.
- CCLXXXI. Antiochiæ per Eliodori præfecti furorem martyres.
- CCLXXXII. Victoriæ Probi, Francorum incursiones.
- CCLXXXIII. 1, 2. Probus triumphat. 3-5. Idem occiditur. 6-8. Carus Augustus, ejusque filii Cæsares dicti. 9-13. Viri insignes christiani litteras ac philosophiam docent. 14-17. Eutychiani papæ obitus, ejusque gesta, cui succedit Caius.
- CCLXXXIV. 1-4. Diocletianus, mortuo Caro et Valeriano, imperium auspicatur. 5-17. Sub Valeriano magnus martyrum numerus.
- CCLXXXV. 1, 2. Carini mores. 3-4. Acta proconsularia martyrum. 15-17. Viri insignes Theonas, Meletius, Pierius.
- CCLXXXVI. 1, 2. Carino occiso, Diocletianus Maximianum imperii collegam adsciscit. 3-30. Insignes Romæ martyres.
- CCLXXXVII. Diocletiani et Maximiani edictum adversus Manichæos.
- CCLXXXVIII. Hieracitæ hæretici.
- CCLXXXIX, CCXC. 1-32. Acta proconsularia de martyribus. 33-35. Eadem præ cæteris fide digna.
- CCXCI, CCXCII. Constantius et Valerius Cæsares.
- CCXCIII. Acta martyrum Nicomediensium.
- CCXCIV. Susannæ virginis certamen.
- CCXCV. Acta Susannæ prosequuntur, ejusque martyrium.

- CCXCVI. 1-3. Cæli papæ et Gabini martyrium. 4-6. Marcellinus papa, epusque epistola.
- CCXCVII. 14-16. Gesta et martyrium legionis Thebeæ. 17-30. Maximianus furit in milites christianos, quorum ingens numerus passus.
- CCXCVIII. 1-9. Marcelli centurionis martyris acta. 10-18. Milites christiani ad opus Thermarum damnati. 19. Hermon episcopus Hierosolymitanus.
- CCXCIX. 1-3. A præside Syriæ martyria. 4. Tyrannus episcopus Antiochenus.
- CCX. 1, 2. Petrus episcopus Alexandrinus. 3-8. Anastasia certamen.
- CCXI. 1. De Persis triumphus. 2-5. Andreae tribuni militis et sociorum gesta et martyrium. 6-10. Galerius Nicomediae molitur nefanda in Christianos. 11-17. Dirissimam persecutionem parat Galerius. 18-20. Roma promulgatur decretum de persecutione. 21-48. Vehemens Galerii persecutio Nicomediae, in qua insignes martyres passi.
- CCXII. 1. Edicta contra Christianos lata. 2-12. De statu Ecclesiæ causisque persecutionis. 13-15. Sevitiæ plura exempla. 16-22. De sacris libris comburendis edictum. 23. Idem de Ecclesiis demolendis. 24-43. Portentosa persecutionis immanitas, qua innumeri martyres. 44-59. Porphyrii et Hierochi philosophorum absurda et impia commenta adversus Christianam religionem. 60-62. Lactantii aliorumque in dictos philosophos scripta. 63-69. Arnobius scriptor. 70-87. Martyres in Palestina et Ægypto. 88-103. De actis Marcellini papæ. 104-115. De Petro et Marcellino presbytero, aliisque martyribus Romæ passis. 116-128. Martyres Galli, Hispani, Africani.
- CCXIII. 1-31. Cirtensis Synodus, et Acta proconsularia de traditoribus. 35-57. Acta proconsularia sanctorum martyrum. 58-72. Eadem a Donatistis depravata. 73-84. Mensuri et Cæciliani episcoporum Carthaginiensium causa defenditur contra Donatistas. 85-87. Martyres in Palestina. 88-107. Acta Marcellini papæ et Concilii. 108-150. Martyres ubique innumeri sub Diocletiano.
- CCXIV. 1-12. Diocletianus et Maximianus se abdicant imperio. 13. Constantius et Galerius Augusti. 14-20. Constantii laudes. 21-32. Soterii Agnetis et Emerentianæ martyrium. 33-75. Formidolosissima Galerii persecutio bacchante in toto Oriente, multitudine innumerabiles martyres.
- CCXV. 1-6. Acta martyrum Januarii et sociorum. 7-17. Martyres Palestini et Asiani. 18-38. Petri Alexandrini de lapsis statuta. 39-50. Synodus Eliberina.
- CCXVI. 1-4. Alii martyres in Palestina. 5-9. Novi Cæsares cur creati a Galerio. 10-15. Constantii obitus. 16-18. Divinum de Constantino consilium meliora spondente. — Finitis tomii II Ananiam.
- CCXVII. Proœmium. 1-10. Constantinus legitime succedit in imperio. 11-21. Genus paternum et maternum Constantini, ubi maxime de Helena. 22-27. Maxentius male affectus erga Constantinum, studet benemereri de Christianis. 28-43. Sub Cæciliano episcopo Carthaginiensi Donatistarum origo, eorumque conatus in Pseudo-concilio. 44-53. Schisma Meletii in Ægypto.
- CCXVIII. 1, 2. Severi Cæsaris interitus. 3-5. Maximianus male affectus in Constantinum. 6-9. Nuptiæ Constantini, qui dictus Augustus. 10-13. Infelix obitus Maximiani. 14. Constantinus cultor deorum. 15-26. Annus sextus persecutionis, qua iterum martyres. 27-30. A Maximino Cæsare, turpissimis moribus multa patiuntur Christiani. 31-38. Catherina aliorumque martyrium.
- CCXIX. 1-14. Persecutionis annus septimus, martyresque complures. 15, 16. Pamphili martyris lucubrationes. 17-20. Acta Procopii martyris. 21, 22. De Eusebio historico iudicium. 23-27. Maxentius in Marcellum, aliosque episcopos dira operatur. 28, 29. Concilium schismaticorum in Africa.
- CCXX. 1-3. Consules. 4-7. Marcelli papæ exitus et acta: Eusebius papa. 8. De Fortune templo incenso. 9-17. Maximini sævitiæ et turpido. 18-36. Persecutionis annus octavus, clarissimis martyribus insignis.
- CCXXI. 1-3. Persecutionis annus nonus. 4-14. Petri Alexandrini martyrium, ejusque gesta et scripta. 15-17. Achillas episcopus Alexandriae. 18-21. In persecutione Ægyptiana clarescit Antonius Magnus. 22-25. Martyres Ægyptii.
- CCXXII. Persecutionis annus decimus. 3-16. Luciani acta martyrii, ejusque res geste et scripta. 17-28. Martyres ubique in Orientali Ecclesia. 29-35. Pax reddita Ecclesiæ a Galerio, hujusque obitus. 36-39. Quid Maximinus circa edictum Galerii statuerit. 40-43. Eusebio papa defuncto, succicitur Melchias. 44-63. Maximinus persecutionem instaurat per edicta et decreta.
- CCXXIII. 1-6. Per pestem et famem Ecclesiæ persecutio conquiescit. 7-9. Maxentii dira tyrannis. 10-31. Constantinus signis cælestibus, et maxime apparitione crucis confirmatur. 32-37. De Labaro. 38-53. Constantini bellum in Maxentium, et extremum bellum quo hic moritur. 54-74. Constantini triumphus, et cætera publica lætitiæ signa. 75-93. Splendor et magna hominum et rerum accessio facta Christianæ religioni. 94-100. Quid de pontificatu maximo Constantini. 101-112. Origo indictionum.
- CCXXIV. 1-7. Constantini leges, ac præcipue edictum pro Christianis. 8-12. Maximinus invite rescribit pro Christianis. 13-17. Constantinus in Germanos victor, officia gentilitiæ superstitionis spernit. 18-46. Schismaticorum factio plura molitur, in quam Constantinus Melchias papæ auctoritati deerunt. 47-56. Melchias obitus ejusque decreta.

SUMMARIUM.

- CCCIV. 1. Silvester papa. 2-7. Maximinus victus a Licinio Christianis dat pacem et misere obit. 8-18. Ex pace res Christianorum florescunt. 19-34. Causa Felicis episcopi Aptungitani. 35-71. Concilium Arelatense in causa Cæciliani. 72-74. Optimæ Constantini leges. 75-91. Crebra Concilia ad disciplinam ecclesiasticam struendam. 92, 93. Philogonius episc. Antiochenus. 94-96. Episcopi Byzantii.
- CCCXV. 1, 2. Decennalia Constantini. 3, 4. Filii Constantini Cæsares creantur. 5-7. Constantini munificentia erga pauperes. 8-9. Judeorum proterviam retundit Constantinus. 10-18. De Actis Silvestri controversia. 19-30. De ortu Arianae hæresis.
- CCCXVI. 1-4. Diocletiani obitus. 5-34. Liciniana persecutio in Oriente, qua nobilissime martyrum historiæ. 35, 56. Lactantii errores. 57-70. Donatistæ denuo appellant a Synodo. 71-75. Piæ leges Constantini de matronis, et de manumissione.
- CCCXVII. 1-14. In bello Liciniano pluribus proliis vincit Constantinus. 15, 16. Justitia in Constantini legibus. 17. Alexander Byzantii episcopus.
-

ANNALES ECCLESIASTICI.

SEDES VACAT. — CHRISTI ANNUS 253.

7. *Quæ præcesserint et excitaverint persecutionem sub Decio.* — De persecutione autem a Decio excitata, hæc in primis Eusebius ¹ : « Philippo, ubi septem annis regnaverat, succedit Decius; qui odio quodam capitali, quo cum Philippo dissidebat, infensus, persecutionem contra Ecclesiam concitat. » Et Orosius ² : « Continuo cum invasisset imperium, ob quod se etiam Philippus interfecisse docuit, ad persequendos interficiendosque Christianos, septimus post Neronem feralia sparsit edicta, plurimosque sanctorum ad coronas Christi de suis cruciatibus misit. » Tantam quippe olim ex christiano imperatore sibi fideles vindicarent auctoritatem, ut ardore fidei inflammati, plerisque in locis fana, idola, et altaria sint demoliti : quod factum fuisse ab Ecclesiis in Ponto positis, Gregorius Nyssenus ³ testatur, nosque ab eo scripta suo loco referemus paulo inferius. Porro Gentilium furor ille natus, inveteratumque odium in Christianos, Philipporum auctoritate diu repressum, ipsorum morte mox veluti ruptis aggeribus, magno sese impetu in Christianos effudit, omnes sub Romano imperio sitas inundans Ecclesias; ut revera illud quoque de ea dici merito potuerit ⁴ : « Nisi abbreviati fuissent dies illi, non fieret salva omnis caro. » Continuo enim summos Ecclesie vertices, qui videbantur esse columnæ, violento quodam impulsu secum abripuit, ut Fabianum Romanum pontificem, Babylam Antiochenum episcopum, et fama celebrem Alexandrum Hierosolymorum antistitem, atque alios.

8. Sed antequam agamus de singulis, qualisnam esset his temporibus Ecclesie status, quæve præcesserit causa, ut Deus tam immanem persecutionem in Ecclesiam sævire permisit, quid in primis de ea re S. Cyprianus, qui præsens hæc omnia exploratissima habuit, memorie commendavit, adducamus in medium. Ipse igitur in commentario, quem scripsit de

Lapsis, hæc habet de hujus temporis christianæ disciplinae vigore plane enervato atque corrupto : « Si, inquit, cladis causa cognoscitur, et medela vulneris invenitur. Dominus probari familiam suam voluit, et quia traditam nobis divinitus disciplinam pavida longa corruperat, jacentem fidem, et pæne diverim dormientem, censura ecclesie erexit. Cumque nos peccatis nostris amplius pati mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est, ut hoc omne quod gestum est, exploratio potius, quam persecutio videretur. Studebant augendo patrimonio singuli, et oblitii quid credentes aut sub Apostolis ante fecissent, aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio devota, non in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterali post Dei manus oculi, capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicitum callida fraudes, circumveniendis fratribus subdole voluntates. Jungere cum infidelibus vinculum matrimonii, prostituere Gentilibus membra Christi; non jurare tantum temere, sed adhuc etiam pejerare : præpositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odiis pertinaciter invicem dissidere.

9. « Episcopi plurimi (quos et hortamento esse oportet cæteris et exemplo, divina procuracione contempta, procuratores rerum sæcularium fieri; derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes negotiationis quaestuosæ nudinas aucupari; esurientibus in Ecclesia fratribus non subvenire, habere argentum largiter velle, fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicatibus fenus angere) quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremur? cum jampridem præmonuerit ac dixerit censura divina ¹ : Si dereliquerint legem meam,

¹ Euseb. lib. vi. cap. 32. — ² Oros. lib. vii. cap. 21. — ³ Greg. Nyssen. in vita S. Gregorii Thaumaturgæ. — ⁴ Mar. xiii.

¹ Psal. lxxviii.

et in iudiciis meis non ambulaverint; si justificationes meas profanaverint, et precepta ea non observaverint; visitabo in virga facinorosa eorum, et in flagellis delicta eorum. Præmunita sunt ista nobis, et ante prædicta; sed nos data legis, et observationis immemores, id egimus per nostra peccata, ut, dum Domini mandata contempnimus, ad correctionem delicti et probationem fidei remediis severioribus veniremus. » Hæc Cyprianus, tam magnæ iræ Dei causam apertens.

10. Al non destitit divina clementia de ventura clade suos præmonere, quo male actorum penitentia, bonorumque operum studio et assiduis precibus imminente plagam averteret, vel aliqua saltem ex parte immingerent. Sic quidem christiane confessionis præco nobilissimus Cyprianus inter alios, cum gladium venientem prævideret, ex specula editioni proclamans, quomodo illum præcavere deberent, suos commouit, dicens: « Quamquam sciam, fratres carissimi, pro timore, quem singuli debemus Deo, vos quoque illic assiduis orationibus et enixis precibus instanter incumbere; admoneo tamen ipse religiosam sollicitudinem vestram, ut ad placandum atque exorandum Dominum non voce sola, sed et jejuniis et lacrymis et omni genere precationis ingemiscamus. » Et inferius: « Quod magis suavit et compulsi, ut has ad vos litteras scriberem, scire debetis, sicut Dominus ostendere et revelare dignatus est, dictum esse in visione: Petite, et impetrabitis. Tunc deinde præceptum plebi assistenti, ut pro quibusdam personis designatis sibi peterent; in petendo autem fuisse dissonas voces, et dispares voluntates; et vehementer hoc displicuisse illi, qui dixerat: Petite, et impetrabitis; quod plebis inæqualitas discreparet, nec esset fratrum consensus una et simplex et juncta concordia. »

11. Paulo autem post hæc idem Cyprianus subdit: « Nam et illud ostensum est, quod sederet paterfamilias, sedente sibi ad dexteram juvene; qui juvenis anxius, et cum quadam indignatione subtristis, maxillam manum tenens, mæsto vultu sedebat. Alius vero in sinistra parte consistens rete portabat, quod se mittere, ut circumstantem populum caperet, minabatur; et cum miraretur quid hoc esset ille qui vidit, dictum est ei: Juvenem, qui ad dexteram sic sederet, contristari et dolere, quod præcepta sua non observarentur: illum vero in sinistra exultare, quod sibi daretur occasio, ut a paterfamilias potestatem sumeret seviendi. Hoc prius longe ostensum est, quam tempestas vastitatis hujus oriretur; et videmus impletum, quod fuerat ostensum. » Hucusque Cyprianus.

12. *Decii edictum de persecutione.* — De sevissimis a Decio in Christianos ipso imperii sui exordio edictis promulgatis, qualia ipsa fuerint, Dionysius² episcopus, qui his diebus præerat Ecclesiæ Alexandrinæ, et illa audivit, atque legisse potuit, docet his verbis scribens ad Fabium episcopum Antioche-

num: « Decii edictum erat jam vulgatum; illudque tale profecto videbatur, quale Dominus prædixerat futurum, in quo terribilissima illa jam propemodum complebatur sententia; nimirum, electos, si possibile esset, in errorem inducendos fore: hinc omnes certe metu percussi obstupuerunt. » Hæc Dionysius. Meminit et Gregorius Nyssenus¹ de edictis tum in omnes ecclesias a Decio editis; sed in primis ab admirabili propagatione fidei pacis temporibus facta, externoque cultu in ecclesiarum erectione aucto, atque egregie illustrato auspicatur; et, quæ Decium ad maximam iram incitavit, factam a Christianis idolorum atque altarium demolitionem narrat his verbis:

13. « Jam enim in omnem partem pervaserat divina prædicatio; et omnes tam in civitate, quam in ea quæ circumcirca sita est regione, ad piam reclamque dogmatis fidem erant traducti; altariaque, et templa, et quæ in eis fuerant simulacra, erant eversa; expurgata autem erat humana vita ab idolorum inquinamentis, extinctusque erat sceleratus nidus sacrificiorum, ablatusque error ex altaribus, et sordes caesorum animalium; omnes autem in omni loco in Christi nomine templa erigebant et oratoria; cum Romanorum, qui tunc erat, imperatorem subiiit ira atque invidia, propterea quod falsa quidem ejus patria neglecti esset superstitione; agebatur autem mysterium Christianorum, et per totum orbem terræ multiplicabatur Ecclesia, per eos qui semper verbo adiciebantur, crescens in magnitudinem. Et cum existimasset fieri posse ut divine virtuti sua resisteret acerbitas, et reprimeret quidem mysterii prædicationem, dissolveret autem ceteros ecclesiarum, rursus autem traduceret ad simulacra eos qui ad verbum processerant: ad Gentium prævidens militi edicta, terribiles supplicii minas in eos statuens, nisi omnibus probris, contumeliis, et cruciatibus afficerent eos qui nomen Christi adorabant, et terrore, et cruciatibus eos rursus adducerent ad patrium cultum dæmonum. » Hæc Gregorius.

14. *Præsides provinciarum exquisitissimis utuntur suppliciis in Christianos.* — His acceptis edictis, præsides in provinciis quam immaniter in Christianos sevierint, ex iis, quæ acla in Africa S. Cyprianus² testatur, et quæ in cæteris provinciis gesta sunt, facile possumus intelligere; ait enim: « Tormenta venerunt, et tormenta sine fine tortoris, sine exitu damnationis, sine solatio mortis: tormenta quæ ad coronam non facile dimittant, sed tandiu torqueant, quando deficiant; nisi si aliquis divina dignatione substractus, inter ipsa cruciamenta profecerit, adeptus gloriam, non termino supplicii, sed velocitate moriendi. » Hæc Cyprianus.

15. Sed et de multis tormentorum generibus, quæ præsides sibi artificum perita comparabant, tunc exhibitis, Gregorius Nyssenus³, qui ab avia S. Macrina seniori, ejusdem Ecclesiæ alumna, ea po-

¹ Cypr. epist. VIII. — ² Euseb. lib. VI. cap. 31.

³ Greg. Nyss. in Vita Gregor. Thaum. — ² Cypr. epist. VIII. edit. Pamel. — ³ Greg. Nyssen. in Vita S. Gregorii Thaumata.

luit didicisse, hæc habet : « Neque aliud tunc publicum, aut privatum quequam agebatur, aut ullum ponebatur studium ab his qui tractabant publicæ, quam ut obsiderent, et punirent eos qui fidem sequebantur. Erant autem non solum minæ verborum terribiles, sed cum iis varius apparatus suppliciorum nullum non adferebat stuporem; et antequam veniretur ad periculum, metum incutiebant hominibus enses, et ignis, et bestia, et fossæ, et instrumenta ad torquendum membra accommodata, et ferreæ in igne cathedræ, et ligna erecta, in quibus eorum ex-fensus, qui persistebant, corpora porrectis horrendis laniabantur unguis, et alia innumerabilia ad multiplices corporum cruciatus inventa ab eis excogitabantur: unumque studium erat iis, qui hæc habebant potestatem, ut nullus eo possent ostendi scelere superior. Alii quidem deferebant, alii vero iudicabant, alii vero scrutabantur eos, qui erant absconsi: alii invadebant eos, qui fugiebant: alii autem injectis oculis in facultates fidelium, ut rebus eorum potirentur, prætextu pietatis, et religionis, eos qui fidem amplectebantur, exagitabant. » Hucusque Gregorius.

16. *Multorum lapsus eorundemque diversa genera.* — Hunc in modum cum persecutio in Ecclesiam grassaretur, primo ipso sui furoris impetu complures ubique prostravit; ipsos nimirum, quos antea deficie, et concupiscentia subjungent: et eujus magis male acta vita esse sordibus inquinata, ejus turpius erat lapsus atque negatio. Hos enim in primis S. Cyprianus deplorat in libro de Lapsis, sic dicens: « Non expectaverunt saltem ut interrogati negarent, ut thus accenderent apprehensi. Ante aciem multi victi sine congressione prostrati, nec hoc sibi reliquerunt, ut sacrificare idolis viderentur inviti. Ultra ad forum currere, ad mortem sponte properare, quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam, quam semper optassent. Quid illi, qui a magistratibus vespera urgente dilati sunt? quod ne eorum differretur inferius, etiam rogaverunt? » Et paulo post: « Ac nullis propriis interitus satis non fuit: hortamentis mutuis in exitum suum populus impulsus est: mors invicem lethali poculo propinala est. Ac ne quid deesset ad criminis cumulum, infantes quoque parentum manibus vel impositi, vel attracti, amiserunt parvuli quod in primo statim natiuitatis exordio fuerant consecuti. » Nimirum gratiam per baptismi illustrationem acceptam: ex instituto enim Ecclesiæ, parvuli etiam baptizabantur et infantes.

17. Unde autem facta sit illis tanta ruina occasio, paulo inferius declarat his verbis: « Dissimulanda, fratres, veritas non est, nec vulneris nostri materia et causa relicenda. Decepit multos patrimonio sui amor caecus: nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt, quos facultates suæ vultu compedes ligaverunt: illa fuerunt remanentibus vincula, illa catena, quibus et virtus retardata est, et fides perpressa, et mens vincula, et anima præclusa, ut serpenti terram secundum Dei sententiam devo-

ranli, prada et cibus fierent, qui terrestribus cupiditatibus inhaerent. » Hæc et alia multa de his Cyprianus. Erant autem lapsorum casus varii atque distincti, dum quidam ex ipsis (ut dictum est) non rogati procurerent: rursus vero quidam se invitos id agere confeslarentur: alii rursus, qui primo confitentibus, inde metu ponarum a fide negando deficerent.

18. Rursus vero lapsorum duplex ab eodem Cypriano ponitur differentia: aliorum scilicet, quos nominat Sacrificatos, vel Thurificatos, ac Idololabratos communi voce: aliorum vero, quos appellat Libellaticos, de quibus plura in epistola ad Antonianum¹. Dicebantur autem Sacrificati omnes qui quomodocumque immolassent, vel immolata gustassent: Thurificati autem, qui thus obtulissent: Idololabre æque omnes qui quemlibet religionis cultum idolis publice exhibuissent. Libellaticos autem eos esse, significanter tradunt, qui cum sacrificium offerre publice cogentur, se data pecunia redemissent; de quibus hæc idem in eadem ad Antonianum epistola: « Cum ergo inter ipsos qui sacrificaverint multa sit diversitas, quæ inclementia est, et quam acerba duritia. Libellaticos cum his qui sacrificaverunt jungere? quando is, cui libelli acceptus est, dicat: Ego pritis legeram, et episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis, nec simulacra a servo Dei adorari debere; et idcirco ne hoc facerem, quod non licebat, cum occasio libelli fuisset oblata, quem nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio, ad magistratum, vel veni, vel alio eumle mandavi christianum me esse: sacrificare mihi non licere, ad aras diaboli me venire non posse; dare me ob hoc prævium, ne quod non licet, faciam. » Hæc Cyprianus: que licet plana videantur, tamen subobscura redduntur ex aliis quæ sparsim in diversis Cypriani locis sæpe leguntur.

19. *Quoniam Libellatici et quid de eis sententiam.* — At colligitur ex iis, non sic Libellaticos esse dictos (ut multi putant), quod libellum offerrent magistratui, quem potius ab eo acciperent; id enim illis verbis declarat Libellaticus ille apud Cyprianum, sic dicens: « Libellum nec ipsum acciperem, nisi ostensa fuisset occasio. » Sed et insuper in epistola cleri Romani² ad Cyprianum, de Libellaticis hæc dicuntur: « Sententiam nostram dilucida expositione protulimus adversus eos, qui se ipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri irrelentes illos diaboli laqueos viderentur: quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent, hoc ipso quod ipsum confeslati fuerant, lenentur; sed etiam adversus illos qui Acta fecissent, licet præsentem, cum fierent, non affuissent; cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur, mandando fecissent, etc. » Ex quibus patet a Romana Ecclesia etiam Libellaticos ætiam condemnari, ut infideles. Insuper vero idem qui supra Cyprianus de Lapsis: « Nec sibi, inquit, quominus agant penitentiam.

¹ Cypri. epist. LII. — ² Apud Cypri. epist. XXXI.

blandiantur, qui etsi nefandis sacrificiis manus non polluerunt, libellis tamen conscientiam profiterentur. Et illa professio denegantis, contestatio est christiani, quod fuerat abluentis; fecisse se dixit, quod alius faciendo commisit. » Hæc ipse. Quibus omnibus exprimere videtur. Libellatici causam fuisse hujuscemodi, ut, etsi minus quis sacrificium diis offerret, tamen aliqua per se vel per alium edita professione fidem negaret; ne vero, sicut ceteri, traheretur ignominiose ad aram, id pecunia (ut dictum est) redimebat.

20. Quamobrem errare existimo, qui putant illos dictos esse Libellaticos, qui pretium solverent ne cogerentur fidem negare. Nam nullum fuisse crimen, vexationem a Gentilibus in persecutione inferri solitam pecunia redimere; satis superius ex totius Ecclesie usu, et canone Petri martyris episcopi Alexandrini, demonstratum est, dum Tertulliani errorem ex Montani schola acceptum confutavimus, quo dicebat, nemini licere pro sui liberatione, ne ad iudicium duceretur, pecuniam solvere. Nec enim putandum, improbatam in Ecclesia opinionem Tertulliani, Cyprianum esse seclatum, minus autem Romanam Ecclesiam, quæ (ut vidimus) æque cum Cypriano Libellaticos damnat.

21. Quantum igitur ex nuper citatis, et aliis locis de Libellaticis assequi licet; hunc in modum rem geri consuevisse putamus: Cum, propositis (quod dictum est) a provincialium præsidibus Decii imperatoris edictis, ut Christiani omnes sacrificarent; qui id facere erubescerent, magistratum adirent, vel ad eum alios suo nomine mitterent, rogarentque ne ad sacrificium immolandum compellerentur; ceterum se Christum negare, eisdemque etiam pro hujusmodi dispensatione consequenda pecuniam sponderent: magistratus vero post negationem concessionis libellum scriberet, atque ei qui petisset daret, vel absenti mitteret, quo munus latus absque poena consisteret. Qui igitur hunc in modum fidem prodidissent, ac similiter perdidissent, Libellatici dicebantur, quod libellum securitatis a magistratu conscriptum acceperint, cum negassent. Hæc est igitur de Libellaticis nostra sententia, ex ante citatis locis deducta, et alio priori paulo inferius confirmanda.

22. De hujusmodi autem, qui a proconsulibus dari solerent, libellis concessionis, et indulgentiæ, meminit Ulpianus, dicens ¹: « Ubi decretum necessarium est, per libellum id consul expedire non potest. Omnia enim, quæcumque cause cognitionem desiderant, per libellum non possunt expediri. » Quam quidem Ulpiani sententiam perperam, meo iudicio, interpretati sunt, qui intelligendam putarunt de libellis supplicibus provincialium præsidibus offerri solitis, cum potius de illis debeat accipi libellis, qui a iudicibus, cum concederent aliquid, dimanant; quos (ut habetur in casu proposito), qui aliquid sibi concedi optassent, acceperint; qui tamen tunc tantum dabantur, cum (ut ait iureconsultus) res nul-

lam aliam cause cognitionem desideraret, quod in nullius præjudicium verteretur.

23. Diversum plane ab iis libellorum genus illud erat, quo christiani illi nequissimi, statim atque audissent promulgatum edictum, ne caperentur, vel jacturam aliquam in bonis paterentur, contestati suæ negationis præsidii libellum offerrebant. Meminit ejusmodi generis libelli Plinius ¹ in epistola ad Trajanum his verbis: « Propositus est libellus sine auctore, multorum nomina continens, qui negarent se esse christianos, aut fuisse; cum præsentem me deos appellarent, et imagini tuæ, quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum afferri, thure, et vino supplicare: præterea maledicerent Christo. » Longe vero diversos ab iis esse Libellaticos; qui (ut dictum est) non darent, sed acceperint libellos a proconsule, nemo non videt.

24. Ad omnem vero hæc de re ambiguitatem tollendam, dicimus Libellaticos non esse ejusmodi, ut pretium solverent, ne cogerentur negare, sed negasse eos Christum; verum ne palam, ut alii, offerre sacrificium, vel libamina cogerentur, spondidisse pecuniam. Est de ejusmodi negatione Libellatici egregium testimonium Cypriani ² in epistola ad Hispanos, ubi cum agit de Martiale episcopo, quem ait fuisse libello contaminatum, hæc de eodem subdit: « Martialis quoque præter Gentilium turpia lutulenta convivia, et collegia diu frequentata, et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud profana sepulera depositos, et alienigenis conspultos, Actis etiam publice habitis apud procuratorem Ducenarium, obtemperasse se idolatriæ, et Christum negasse, contestatus sit, etc. » Igitur, ut Martialis Libellatici diceretur, hoc processit, quod Actis publicis se Christum negare fuerit contestatus; ob eamque causam postea securitatis a proconsule (ut demonstratum est) data pecunia libellum acceperit. Hæc autem de Libellaticis pluribus nos oportuit elucidasse, quod omnes, quos viderim, in hoc hallucinatos invenerim, putantes eos Libellaticos dici qui, ne cogerentur Christum negare, pecunia se redimerent; incaute nimis hæc ex parte cogentes non Cyprianum modo, sed et Romanam Ecclesiam Libellaticos æque damnantem, adspirari Tertulliano, qui negaret nefas esse christiano, pecunia a persecutoribus se redimere. At satis de lapsis, et lapsorum hujus temporis diversis generibus.

25. *Sede vacante ob Fabiani martyrium, clericus Romanus curat omnes Ecclesias.* — Jam vero cætera, quæ ad ejusmodi persecutionem spectare videntur, enarrare aggrediamur; ac in primis quid Romæ, deinde quid in aliis nobilioribus orbis Ecclesiis actum sit, ex iis potissimum auctoribus, qui presentes res gestas inspexerunt, vel ab aliis easdem intuitus acceptas scripserunt. Quod itaque hæc omnium acerbissima persecutio fuerit in Romanam Ecclesiam conficta; illud unum potest esse perspicuo argumento, dum (quod nunquam alias accidisset) S. Fabiano

¹ L. nec quæquam §. ubi decretum. ff. de of. Procons.

¹ Plin. lib. x. epist. xcviij. — ² Cypri. epist. lxxviii.

Catholicæ religionis antislite martyrio coronato, ne per annum quidem valuit ei subrogari successor; licet causæ urgentissime intercederet, quibus consultandis universali (ut demonstrabimus) opus esset episcopo. Pauci autem ex clero Romano residui, magno modestie exemplo, ab electione Romani Pontificis abstinerunt, quod sæviens persecutio collegas complures in carceres abduisset, aliosque aliter dispersisset. Porro ob maximam quidem temporum difficultatem, quam atrox invexerat persecutio, dilatam esse tam longo tempore novi Pontificis electionem, idem clerus Romanus ad Cyprianum¹ scribens aperte demonstrat his verbis: « Post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani, nondum esse episcopus propter rerum, et temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderatur. »

26. Qui ergo sic collecti in unum asservarentur, probe scientes ex antiquiori consuetudine, sublato visibili universali Ecclesiæ capite, suarum esse partium (quippe qui propinquiora membra capiti inhaerent) Catholicæ Ecclesiæ ubique locorum posite prospicere atque consulere; in iis, quæ liceret, ipsius capituli munera expleverunt. Quæ autem hoc anno vacantis sedis ab eis in unum coactibus erga ceteras in orbe Romano positas Ecclesias acta sunt, licet non appareant, ex his tamen, quæ gesta sunt in Ecclesia Africana, ex ejusdem cleri ac Cypriani Carthaginensis episcopi litteris ultro citroque datis ac redditis, quid cum principalioribus ceteris Ecclesiis actum sit, facile possumus intelligere.

27. *Litteræ cleri Romani et cleri et episcopi Carthaginensis ultro citroque data ubi plura de eodem Cypriano et verum statu.* — Fabiano igitur glorioso martyrio ex hac vita substracto, ne lateret etiam transmarinas Ecclesias quid patratum esset in caput, cujus eadem membra essent, clerus Romanus confestim datis ad eas litteris significavit officium certe non levis ponderis, vel momenti fuit, nempe ut Summi Pastoris exemplo ceteri quoque qui diversis in regionibus præessent Ecclesiis episcopi inflammarentur; ut libentissimo animo mortem oppeterent pro Ecclesia sibi commissa, cum id gregis utilitas postularet; et quod faceret summus sacerdos, qui essent inferioris ordinis clerici, ac ceteri denique fideles infima classis peragere minime detrectarent. Scripsisse Romanum clerum de Fabiani papæ martyrio ad episcopum Carthaginensem Ecclesiæ litteras, redditæ a S. Cypriano² ad eum his verbis significant: « Cum de excessu boni viri, collega mei, rumor ad nos incertus esset, fratres carissimi, et opinio dubia nlatret; accepti a vobis litteras ad me missas per Clementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso ejus exitu instruerer; et exultavi satis, quod pro integritate administrationis ejus, consummatio quoque honesta processerit, in quo vobis quoque plurimum gratulor, quod ejus memoriam tam celebri, et illustri testimonio prosequimini; ut per vos immotesceret nobis, quod et vobis esset circa præ-

positi memoriam gloriosum, et nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum perniciosa res est ad sequentium lapsam ruinam præpositi; in tantum contra utile est et salutare, cum se episcopus pro firmamento fidei fratribus præbet imitandum. » Hæc Cyprianus, qui ea epistola Fabianum modo collegam, modo vero præpositum nominat, utpote qui coepiscopus esset, potestate tamen in hierarchico ecclesiastico ordine ceteris ille præpositus esset episcopi; cum alioqui voce collega, non semper in ordine pares, sed in ministerio consortes, Africani episcopi consueverint nominare; quippe qui presbyteros etiam reperiantur¹ appellasse collegas, et multo frequentius primates ipsos dixisse² collegas, episcopos sibi subjectos.

28. Vacasse quidem annum integrum, et amplius sedem Romanam, non sex dies, vel menses, ut alii affirmant; quæ mox dicturi sumus, aperte satis declarabunt. Non solum autem in ipsum Fabianum Romanum pontificem primo sui impetu persecutio sævit, sed et in alios, quoscumque reperire potuit ejusdem Ecclesiæ florentissima clericos, progressa est. Siquidem post ejus passionem, (ut tradit liber de Romanis Pontificibus) Moyses et Maximus presbyteri, et Nicostarus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Ad quos cum adhuc eadem sede vacante Cyprianus iterum scribens, eos jam annum in carcere exegisse testetur; plane aperitissime ostendit, ultra anni spatium fuisse Romanam Ecclesiam sine pastore; ait enim³: « Eant nunc magistratus, et consules, sive proconsules, annuæ dignitatis insignibus, et duodecim fascibus gloriuntur; ecce dignitas caelestis in vobis honoris annui caritatis signata est, et jam revertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. » Recolensque idem singula ejus anni tempora lieme quidem in carcerem fuisse detrusos indicat, nempe mense Januarii, quo (ut monstratum est) Fabianus martyrium consummavit. Verum scriptam esse ad dictos confessores citatam Cypriani epistolam, primumquam Cornelius crearetur Romanus episcopus; illud certo est argumento, quod scribit ad eos tunc pace, et unitate concordēs, quos postea in creatione Cornelii constat schismate fuisse divisos, quibusdam ex ipsis Novatiano studentibus, ut inferius suo loco apertius fusiusque dicturi sumus.

29. Inter innumeram paene Romanorum multitudinem martyrum, recensentur nobilissima ille virgines Victoria et Anatolia, quæ abductæ Thoram ad lacum Velinum post multa certamina martyrium consummarunt die nona Julii. Habentur et Calocerius atque Parthenius lupus temporis insignes martyres; quorum prior cum esset præpositus cubiculi uxoris Decii, alter vero alterius muneris primicerius; noventes idolis sacrificare, ab eodem imperatore occidi jussi sunt decima nona die mensis Maii. Sed, et Secundianus Valeriani præfecti assessor, necnon Mar-

¹ Conc. Carth. iv. c. 25. — ² Concil. Afric. c. 21. 22. 31. — ³ Cypri. epist. xvi. edit. Pamel.

¹ Apud Cypri. ep. xxxi. edit. Pamel. — ² Cypri. epist. iv.

cellinus ac Verianus ab Urbe ad Centumcellas amandati, a Quadrato consulari post alia formenta sub gladio probati sunt nona die Augusti. Extant eorum Acta¹, sed illa corrupta, in qua Xysti pape nomen irrepsit; nam sub Decio imperatore certum est fuisse passos. Sunt et alii complures tunc martyrio coronati, quorum nomina haud satis explorata habentur.

30. Cum eadem persecutio, eodem prope quo Romæ tempore, litteris Decii a præsidiibus provinciarum ac proconsulibus in diversis orbis partibus esset indicta; quodam veluti terramotu fuit Ecclesia universa concussa; eoque seviit impetu, ut complures, licet fortissimi, se subduxerint, ac inter alios sanctissimus Cyprianus; idque divino Spiritu nedum suadente, sed propendunt impellente, cum magna Gentilium siti posceretur ad necem. Scribens enim ipse postmodum ad Cornelium² papam, de populi in eum clamoribus, quibus circus intomisset atque theatrum, cum ad leonem voce omnium peteretur, hæc ait: «Toties ad leonem petitus in circo, in amphitheatro, Dominicæ dignationis testimonio honoratus; his ipsis etiam diebus, quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia, quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo.» Hæc illi frementes, quod Cyprianum ab oculis omnium subductum esse, indignissimo animo ferrent. Sed idem absens proscriptus fuit, atque bonis omnibus spoliatus; quod ipse litteris Florentium³ Puppianum compellans, testatur his verbis per ironiam inquiens: «Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit; me autem proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur: Si quis tenet, vel possidet de bonis Cæcili Cypriani episcopi Christianorum. Ut etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc jacto, sed dolens profero.» Hæc ipse; qui et ad presbyteros⁴ Carthaginensis Ecclesiæ scribens, divino monitu se latebras quæsisse testatur.

31. Sed et illud nefandum tunc accidit, ut ex clero Carthaginensi quinque presbyteri fidei desertores facti, se ad persequendos fideles adjunxerint magistratibus; de quibus hæc obiter Cyprianus⁵, dum agit de Felicissimo schismatico ac cæteris illi inhaerentibus presbyteris: «Quinque isti presbyteri nihil aliud sunt quam quinque primores illi, qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, ut fidem nostram subruerent, ut gratia fratrum corda ad lethales Jaqueos prævaricatione veritatis averterent.»

32. Cæterum, quod ad Cyprianum pertinet, clerus Romanus æquo animo tulit, recte factum existimans, tantum episcopum in tanta rerum perturbatione, se ad tempus relicta Ecclesia subduxisse, et opportuniori tempore in medium prodiret, et dilatum martyrium majori Ecclesiæ utilitate susciperet; atque illa ad tempus cessisse, ut hæc via melius aliorum salutem consideret, et gloriosior sibi

interim victoriam compararet. Sed videas inter hæc de Ecclesia destituta pastore eundem Romanum clerum anxium esse, eandemque sollicitudinem universi gregis sedulo agitare consilio, qualem vivens pontifex suscipere consueverat. Acceperat hæc clerus a Clementio subdiacono iterum ex Africa misso, cui litteras de Fabiani obitu, quas diximus, dederat ad Cyprianum. Quamobrem, a pastore relicta Ecclesia Carthaginensem in officio contineret, quamprimum ad ejus clerum scripsit epistolam¹, in cujus exordio hæc habet: «Didicimus secessisse benedictum papam Cyprianum, a Clementio subdiacono, qui a vobis ad nos venit certa ex causa: quod ulique recte fecerit, propterea quod cum sit persona insignis, etc.»

33. Idemque Romanus clerus de universali sibi cura pastorali impendente hæc subdit: «Et cum incumbat nobis, qui videmur præpositi esse, et vice pastoris custodire gregem; si negligentis inveniamur, dicitur nobis, quod antecessoribus dictum est, qui tam negligentis præpositi erant: Quoniam² perditum non requisivimus, etc.» hortatur eos, ut et ipsi pastoris optimi specimen edant, et vicem gerant, ad quod præstandum suo exemplo corroborat hæc addens: «Non enim hoc solum verbis vos hortamur: sed discere poteritis a pluribus, a nobis ad vos venientibus, quoniam ea omnia nos, Deo adjuvante, et fecimus, et facimus cum omni sollicitudine, et periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei, et penas perpetuas quam timorem hominum, et brevem injuriam, non deserentes fraternitatem, et exhortantes eos stare in fide, et paratos esse debere ire cum Domino. Sed et ascendentes (nempe in Capitolium) ad hoc quod compellebantur, revocavimus. Ecclesia ista foris in fide; licet quidam terrore ipso compulsi, sive quod essent insignes personæ; sive apprehensi timore hominum revertuntur; quos quidem separatos a nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus, et hortamur agere penitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo, qui potest præstare; ne, si relictis fuerint a nobis, pejores efficiantur.» Hæc ibi de invicto clericorum Romanæ Ecclesiæ robore, et vigilantia.

34. Verum non tantum, ut istud ipsum faciant, eos admonent; sed ut infirma Ecclesiæ membra non negligant, et curent diligenter sacra martyrum corpora, hortantur, addentes: «Sive viduae, sive clydomeni (nempe fluctuantes) qui se exlibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi a sedibus suis, utique habere debent qui eis ministrent. Sed et cathecumeni apprehensi infirmitate, decepti esse non debent, ut eis subveniatur. Et, quod maximum est, corpora martyrum aut cæterorum si non sepeliuntur, grande periculum imminet eis, quibus incumbit hoc opus.» Hæc et alia clerus Romanus ad clerum Carthaginensem, pro munere, et officii necessitate ad salutem atque stabilitatem omnium Ecclesiarum intentus; quippe quod Petri Ec-

¹ Apud Sur. tom. IV. ea die. — ² Cypri. epist. LV. — ³ Idem epist. LXIX. — ⁴ Idem epist. IX. edit. Pamel. — ⁵ Idem epist. XL.

¹ Apud Cypri. ep. III. — ² Ezech. XXXIV.

clesie essent administri, universalis gregis erat illis cura mandata; ad hocque spectat, quod habent in fine: « Harum litterarum exemplum ad quoscunque poteritis transmittere, per idoneas occasiones, vel vestras faciatis, sive nuntium mittatis, ut stent fortes, et immobiles in fide. » Quibus apparet has fuisse litteras circulares, quibus universæ Africae Ecclesia pariter admoneretur; vel, si expediret, alias ipsi ejusdem argumenti conscriberent.

35. *Tredecim Cypriani ob persecutionem latentis epistolæ, tum ad suam tum ad clerum Romanum temporibus congruentes.* — Quod rursus pertinet ad Cypriani secessum, Pontius diaconus in ejusdem verbus gestis a se conscriptis hæc ait: « Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem? ut nihil aliud excussem, ipse postmodum passus est; quam passionem utique ex more vitaret, si et ante vitasset. Fuit vero formido illa, sed justa formido, qua Dominum fimeret offendere; formido qua præceptis Dei mallet obsequi, quam sic coronari. Dicata enim in omnibus Deo mens, et fides divinis admonitionibus mancipata credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare. » Hæc Pontius.

36. Idem ipse Cyprianus ex præcepto Domini se tunc secessisse testatur; ad sui enim excusationem apologeticam scripsit ad Romanum clerum epistolam¹, instituti sui (ut par erat), rationem reddens his verbis: « Quoniam competeri, fratres carissimi, minus simpliciter, et minus fideliter vobis renuntiari, quæ hic a nobis et gesta sunt, et geruntur; necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri, et disciplinae, et diligentia ratio redderetur. Nam sicut Domini mandata instrunt, orto statim turbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagitasset; non tam meam salutem, quam quietem fratrum publicam cogitans, intermisi secessi; ne per inverecundam præsentiam nostram seditio, quæ coeperat, plus provocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu, nec actu, nec monitis meis defui, quominus secundum Domini præcepta, fratribus nostris, in quibus possem, pro mea mediocritate considerem. Et quid egerim, loquuntur vobis epistolæ per temporibus emissa numero tredecim, quas ad vos transmisi. » Hæc Cyprianus; qui et eorundem epistolarum argumenta ibi subtexuit: voluit namque easdem tredecim a se ad suos scriptas epistolas, quo Romana Ecclesia de impensa cura erga Dominicum gregem sibi commissum, esset in omnibus plenissime satisfactum, ad clerum mittere, penes quem ejus secessus fuerat ignaviae ac socordiae nomine redditus falsa relatione suspectus: purgareque se in omnibus apud eos studuit, quod majestatem, quam sciret esse, ac venerari ipse soleret in capite, eo dempto, non deficere putaret in membris, eadem compage propinquois unitatis adnexis.

37. At quoniam, quenam illæ tredecim essent epistolæ, ex adscriptis in ea ipsarum argumentis fa-

cile potest intelligi: quo ordine ab ipso sunt posita: easdem perensere, et quod ad rerum gestarum cognitionem, et pristinum insinuandum Ecclesie morem spectent, hic intexere (quod instituti ratio postulat) non gravabimur. Cum autem primis illis in eo secessu datis ad clerum litteris, quid agere deberent, se docuisse¹ tradat; ejus plane sunt argumenti duæ epistolæ illæ in editione Pamelii quinto, et sexto loco continne posita²; quarum priore, quid eo persecutionis tempore erga pauperes atque vincetos deberent sollicitè agere, his plane verbis admonuit:

38. « Quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio, peto vos pro fide, et religione vestra fungamini illic, et vestris partibus, et meis; ut nihil, vel ad disciplinam, vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos, sive illis qui gloriosa voce Deum confessi in carcere sunt constituti, sive iis qui pauperes, et indigentes laborant, et læmen in Domino perseverant, peto nihil desit; cum summa omnis, quæ reducta est, illis sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures, unde ad necessitates, et pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ad procurandam quietem solertia, et sollicitudo vestra non desinat. Etsi fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conveniendum, et visitandum confessores bonos, quos illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio: tamen caute hoc, et non glomeratim, nec per multitudinem simul junctam puto esse faciendum; ne ex hoc ipso invidia concitetur, et introeundi aditus denegetur; et dum insatiabiles multum volumus, totum perdamus. Consulite ergo, et providete, ut cum temperamento hoc agi tutius possit: ita ut presbyteri quoque, qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent; quia, et mutatio personarum, et vicissitudo conventuum minuit invidiam. Circa omnia enim mites, et humiles, ut servis Dei congruit, temporibus servire, et quieti prospicere, et plebi providere debemus. » Hæc ad presbyteros, et diaconos Ecclesie Carthaginiensis primis litteris Cyprianus.

39. In eis etiam inter alia multa illud notatu dignissimum, adeo flagrasse desiderio sanctissimos illorum temporum Christianos sacerdotissimos illius in Ecclesia offerri soliti sacrificii, quod missam quoque (ut demonstratum est) majores dixere; ut sacerdotes Christianæ religionis infimos etiam carceres penetrarent, et eisdem ibi positis confessoribus participarent. Rursus vero eodem propemodum argumento ad eosdem secundam³ dedit epistolam, qua primum animi sui consilium quodnam fuerit, cum audisset plurimos e plebe etiam e clero esse tormentorum timore prostratos, aperit, dicens: « Quamquam causa compelleret, ut ipse ad vos properare, et venire deberem; primo epidemite, et desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est; tum deinde, ut ea, quæ circa Ecclesie gubernacula utilitas communis exposcit, tractare simul, et plurimorum con-

¹ Cypri. epist. xv.

¹ Cypri. epist. xv. — ² Idem epist. v. vi. — ³ Idem. epist. vi.

silio examinata limare possemus; tamen potius visum est adhuc interim latebram, et quietem tenere, respectu utilitatum aliarum, quæ ad pacem omnium nostrum pertinent, et salutem, quarum vobis a Tertullo fratre nostro carissimo ratio reddetur: qui pro certa sua cura, quam impense divinis operibus imperfit, etiam hujus consilii auctor fuit, ut cautus, et moderatus existerem, nec me in conspectum publicum, et maxime ejus loci, ubi toties flagellatus, et quaesitus fuisset, temere committerem. »

40. At quoniam Cypriano hoc fixum in corde erat, ut in carcere constitutis fidei confessoribus omne exhiberetur officium; rursus ad clerum ¹ Carthaginiensem eodem ferme argumento scribit epistolam; datque in mandatis, ut corpora eorum, qui in carcere defuncti essent, perinde ac martyrum curarentur, sic dicens: « Corporibus etiam omnium, qui etsi forti non sunt, in carcere tamen glorioso exitu mortis excedunt, imperliatur et vigilantia et cura propensior. Neque enim virtus eorum ad honor minor est, quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est, toleraverunt quicquid parali et prompti fuerunt. Qui se tormentis et morti sub oculis Dei obtulit, passus est quicquid pati voluit; non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. » Admonet et illud magnopere, ut dies eorum, quo ex hac vita migrantur, diligenter adnotarent; ut instar sanctorum martyrum certis diebus, more majorum, eorum celebritas die anniversaria ageretur, oblatione sacrificii; sunt hæc verba ejus: « Denique et dies eorum, quibus excedunt, adnotate: ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus. Quanquam Tertullus fidelissimus, et devotissimus frater noster, pro cætera sollicitudine et cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis imperfit (qui nec illic circa curam corporum deest) scripserit, ac scribat, ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt; et celebrentur hic a nobis oblationes et sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum, Domino protegente, celebrabimus. » Hunc eundem illum esse Tertullum, quem fratrem appellat, presbyterum Carthaginiensem, cui ejusdem argumenti de cura pauperum et confessorum superius memoratas litteras dedit, nemini poterit esse dubium. Cæterum has epistolas ad clerum diversis temporibus scriptas fuisse apparet, et has ultimo tempore datas, quibus suum ad eos adventum brevi fore pollicetur.

41. Interea vero cum immensa multitudo illorum, qui Christum confessi detrusi fuissent in carcerem, relaxata a persecutoribus pertesis tot civium necem, libera esset, et ex ipsis quidam gloria confessionis elati, licentius viverent, carnisque sordibus se turpiter inquinarent; idem Cyprianus eadem ² quoque epistola, post pauperum curam iterum enixius inculcatam, hæc de his habet: « Sciant ex vobis, et instruuntur, et discant, quia secundum Scriptura-

rum magisterium ecclesiastica disciplina deponat, humiles, et modestos, et quietos esse debere, ut honorem sui nominis servent; ut, qui gloriosi voce fuerint, sint et moribus gloriosi. » Et post multa de animi submissione servanda, hæc de iisdem subdit: « Doleo enim, quando audio quosdam improbe et insolenter discurrere ad ineptias, vel ad discordias vacare; Christi membra, et jam Christum confessa, per concubitus illicitos inquinare, nec a diaconis aut presbyteris regi posse: sed id agere, ut per paucorum pravos et malos successus, multorum et bonorum confessorum gloria honesta maculetur; quos vereri debent, ne ipsorum testimonio et iudicio condemnati, ab eorum societate priventur. Is enim demum confessor illustris et verus est, de quo postmodum non erubescit Ecclesia, sed gloriatur. »

42. In eodem quoque secessu cum positus se scripserit testetur ¹ ad confessores exhortationem, et extorres objurgationem; ejus certe argumenti est epistola ad Rogatianum ² presbyterum ac cæteros confessores, ad quos aliam antea se scripserit fatetur, quæ videtur esse deperdita. Cum autem agat multis eos hortando, ut captum semel agnemon ad finem usque perducant, et victores absolvant; demum ad confessores illos desides, qui peccatorum sordibus gloriosi nominis fulgorem obnubilassent, convertit orationem. Hos namque, data ad clerum Romanum epistola ³, vocat extorres (cum alias extorres nominet, qui, ne fidem proderent, relictis omnibus, alio commigrassent; quos non reprehensione, sed laude dignos commendat). Quid ii agerent, quod in posteriori epistola ad suos presbyteros scripta teligerat, in hæc pariter dolens ac lugens refricat, dicens ⁴: « Quid deinde illud? quam vobis excreandum debet videri? quod cum summo animi nostri gemitu et dolore cognovimus, non deesse qui Dei templa, et post confessionem sanctificata et illustrata prius membra turpi et infami concubitu suo maculent, cubilia cum feminis promiscua iungentes: quando etsi stuprum conscientia eorum desit, hoc ipsum grande crimen est, quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur. »

43. Est eadem querela in commentario illo qui (cujusvis sit) inscribitur de Singularitate clericorum, his verbis concepta: « Mentior, si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti et quales episcopi, et clerici simul, et laici post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia, et signa, vel mirabilia usquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt navi fragili navigare? Quantos leones demuit una muhebris infirmitas delicata, quæ cum sit vilis et misera, de magnis efficit prædam? quod Salomon loquitur dicens ⁵: Pretium meretricis tantum est unius panis; mulier autem pretiosas animas capit. Ante nos ista tractantur, et nullis terroribus coercemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias

¹ Cypr. epist. xxxvii. — ² Idem. epist. vi.

¹ Cypr. epist. xv. — ² Idem epist. vii. — ³ Idem epist. xv. — ⁴ Idem epist. vii. — ⁵ Prov. vi.

audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humana duritie, ut non solum audiendo, sed etiam videndo, non credat alios interuisse, nisi et seipsam viderit interfere; nec sociorum moribus quatitur, dum illos promeritos aut invalidos opinatur. » Hæc ubi; hec nonnulli recentiores non Cypriano, sed Origeni adscripserunt illud opus, quo vehementer reprehenditur clericorum cum feminis confubernium.

44. At ex operis argumento, alterius cuiusvis potius, quam Origenis, liber ille esse convincitur. Quomodo enim, queso, ille ab Origene potuit esse editus, qui, ut absque suspicione intra domesticos parietes cum mulieribus versari posset, seipsum abscedit, quique semper velut in gynæceo cum feminis versabatur, usque adeo ut non viros tantum, sed puellas quoque suarum incubrationum amanuenses haberet? Sed nec Eusebius aut Hieronymus, qui ab eo editos commentarios recensuerunt, quicquam tale ab eo scriptum, vel leviter meminissent. Verum qui in eam abierunt sententiam, ut putarint eum scriptum ab Origene, hæc una persuasi sunt ratione, quod, quicumque is auctor sit, non videatur improbasse spontaneam factam castrationem. Alqui debuerunt hi meminisse, aliqua ex parte laudatum quoque a Domino villicum illum iniquitatis; cum alioqui idem auctor de his qui hæc perpetrarent, alio commentario se tractaturum spondeat, sic dicens²: «Nec minus eos, sed pejus etiam illi confundunt, qui melleos non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari, amputatis genitalibus abscedunt; de quibus modo examinationis suspendo sententiam, relinquens alia disputatione ponendam.»

45. Quamobrem cum Origenis illud esse opus omnino negarim, nec cui alii adscribatur, vel levis suspicio suppetat; multaque sint in eo que temporis congruunt, et sententiis Cypriani consentiant, nec a phrasi adeo procul abhorreant, licet levissima quedam adesse videantur, que a Cypriani vocibus dissonent; nullus est, cui æquius quam Cypriano possit adscribi, cum (ut suo loco dicemus) idem auctor reperiatur in stylo non idem semper, sed fuisse diversus. Verum jam cætera, que eodem argumento idem scripserit, videamus. His enim omnibus plane consentientem scripsit epistolam Cyprianus una cum collegis ad Pomponium³, qui eum consulerat, quid agendum de virginibus Deo dicatis, que detectæ essent dormisse cum masculis, quorum unus diaconus esset, cum tamen se adhuc integras virgines perseverare jactarent.

46. At hæc cum ipse nomine omnium episcoporum respondeat, deesteturque vehementer infamem ejusmodi consuetudinem, demum relaxare magna ex causa votum simplex, quo ille se Deo dicarant, consultius existimans, quam hisce turpitudinibus Ecclesiam infamari, hæc ait: «Quod si ex fide se Christo dicaverunt, pudice et caste sine ulla fabula perseverent; ita fortes et stabiles præmium virginum

talis expectent. Si autem perseverare nolunt, vel non possunt, melius est nubant, quam in ignem delictis suis cadant.» Hæc de his Cyprianus, qui excommunicationi eas subjiciendas esse declarat, que sacerdotis consilio non paruerint. Solutissimos in libidine fuisse Atrios, justoque Dei judicio barbaris ea de causa tradi meruisse, docet pluribus Salvianus⁴ Massiliensis.

47. Sed ad ejusdem Cypriani latebras revertamur. Illic dum esset, alias dedit litteras ad clerum et plebem de promerenda a Deo venia pro peccatis; cuius epistolæ meminit scribens ad clerum Romanum⁵, cum ait: «Nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio et persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei et timorem Dei, Domino suggerente, nostra mediocritas potuit eniti:» numeratur hæc quinta⁶ ordine eorum tredecim numero, quas tunc ibidem se scripsisse testatur. Hæc tunc Cyprianus, cum accepisset persecutionem in dies magis sævientem depopulatam esse maxima ex parte gregem dominicum, nec cessare acriter debactari; quamobrem, ut lacrymis, jejuniis, orationibus revocare nitantur, quod a Deo irato, peccatis exigentibus sit inflictum, pluribus admonet, revocans in memoriam solutam vitam ante flaccescentium ac declinantium a recto disciplinae tramite Christianorum. Sed et quod flagellis probati complures in deterius prolabantur, illud de lapsibus confessorum recollit, dicens: «Quas aulem plagas, que verbera non meremur, quando nec confessores, qui exemplo cæteris ad bonos mores esse debuerant, tenent disciplinam? Haque dum quosdam insolenter extollit confessionis suæ tumida, et inverecunda jactatio, tormenta venerunt, etc.» Ea enim ex causa persecutionem acris reerndisse testatur.

48. Post recensitas de persecutione ventura visiones a Deo antea demonstratas, quod nuper per visum illidem fuerat inreperatum, hæc subdit: «Oremus instanter, et assidue precibus ingemiscamus; nam et hoc nobis non olim per visionem, fratres carissimi, exprobratum sciatis, quod dormitemus in precibus, nec vigilanter oremus.» Quid autem post hæc de cessatione impetus tempestatis sibi fuerit divinitus revelatum, necessitate exposcente, ne ipsorum animi tot tantisque malis conternati deficerent, cogitur propalare; quidnam vero id fuerit, his significat verbis: «Denique ad minimum famulum suum, et in delictis licet plurimis constitutum, et dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est: Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est: sed quod interim morula est, super sunt adhuc aliqui, qui prohentur.» Visa hæc, et scripta ab eo esse hoc anno, Romana adhuc sede vacante, ejusdem cetera superius epistola ad Romanum⁷ clerum certam fidem facit. Quæ mobrem veriorum esse Decii regnantis temporis chronographiam Eusebii, et Cassiodori, dicentium imperasse annum

¹ Euseb. lib. VI. c. 7. — ² Cypri. de singular. Clero. — ³ Idem. epist. LXII. vide in ed. Pamel. not. 9.

⁴ Salvian. de recto judicio, et provident. Pet. lib. VII. — ⁵ Cypri. epist. XV. — ⁶ Idem epist. VIII. — ⁷ Idem epist. XV.

num, ac menses tres, quam et nos sequimur, testificatione Cypriani, imo Dei futura prænuntiantis, apparet. Illius plane auctoritatem mendacium re-darguitur dicentium, regnasse Decium annos tres; mortuam namque illam, quam divinitus Cyprianus accepit intercedere usque ad ejus persecutionis exitum, nemo dixerit tam amplo, nempe triennii temporis spatio circumscribi. Sed hæc de tempore obiter. Cætera prosequamur ex epistolis Cypriani, quibus historia certa dignaque contextur.

49. Sextam his omnibus Cyprianus e latebris adjecit epistolam, quia inquit ¹ : « Posteaquam vero, et tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc, ut torquerentur, inclusis, ad corroborandos, et confortandos eos noster sermo penetravit. » Extat ipsa ad Martyres, et Confessores inscripta, ² cujus hoc est exordium : « Exulto letus, et gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra in quibus mater Ecclesia gloriatur; gloriata et nuper quidem, cum confessione perstante, suscepta pœna est, quæ confessores Christi fecit ex-fortes. Confessio tamen præsens, quanto in passione fortior, tanto clarior, et major in honore est. Crevit pugna, crevit et pugnantium gloria: nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis estis ad aciem provocati: fortes et stabiles ad maximi certaminis prælium, prompta devotione prodisistis; ex quibus quosdam jam comperi coronatos, quosdam vero ad coronam victoriæ proximos, universos autem, quos agmine glorioso carcer inclusit, pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in divinis castris milites Christi. »

50. Cum autem glorioso laudum præconio ipsorum in subeundis tormentis constantiam prædicet, hæc de certamine unius ex illis Mappalici martyris subdit ³ : « Vox plena Spiritu sancto de martyris ore prorupit, cum Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos proconsuli diceret: Videbis eras agonem. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit: Dominus implevit. Agon cælestis exhibitus, et Dei servus in agonis promissi certamine coronatus est; » et inferius : « Mappalicus suo et collegarum suorum nomine proconsuli reppromisit, nec fellitum promisso suo vox fidelis; pugnam, quam spondit, exhibuit; et palmam quam meruit, accepit. Istum nunc beatissimum martyrem, et alios participes ejusdem congressionis, et comites in fide stabiles, in dolore patientes, in questione victores, ut cæteri quoque sectemini, et opto pariter, et exhortor; » et in fine verba illa tanto Patre dignissima : « O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honos divinae dignationis illuminat, quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruce purpurea. Floribus ejus nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem ut accipiant coronas vel de opere candidas,

vel de passione purpureas. In cælestibus castris et pax, et acies habent flores suos, quibus miles Christi ad gloriam coronetur. »

51. Quænam autem ea essent tormentorum genera, quibus tunc in Africa martyres torqueri soleant, idem Cyprianus ¹ alibi his verbis edocet : « Durissimi iudicis recrudescente sævitate, jam fatigatum, jam lassum corpus nunc flagella scindenter, nunc contunderent fustes, nunc equuleus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc flamma torreret: sed de his plura in commentario de Laude martyrii. »

52. Quinam vero illi fuerint martyres, quos una cum Mappalico insignitos ait fuisse corona martyrii, ex epistola ² Luciani, unius ex confessoribus eodem carcere pariter detenti, his verbis habetur expressum : « Martyrum nomina subijcio, Bassi in pejerario, Mappalici in questione, Fortunionis in carcere, Pauli a questione, Fortunæ, Victorini, Victoris, Herenei, Credulæ, Hereneæ, Donati, Firmi, Venti, Fructi, Juliane, Martialis, et Aristonis, qui, Deo volente, in carcere fame necati sunt: quorum et nos socios futuros intra dies, audietis: jam enim iterato rectus sumus, sunt dies octo, in die quo tibi litteras scripsi; nam et ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus, et aquam ad mesuram. » Hæc Lucianus confessor de illis unus, ad quos Cyprianus eam scripsit epistolam. Cæterum memoratorum martyrum diversis diebus in tabulis ecclesiasticis consignata est memoria.

53. Scripsit ex eodem recessu tunc temporis Cyprianus eodem argumento epistolas tres ³, ad clerum Carthaginensem primam; ad martyres et confessores secundam; tertiam vero ad plebem fidelem: quarum trium idem ad clerum Romanum ⁴ scribens his verbis meminit: Cum comperissem, eos qui sacrilegis contactibus manus suas atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluisent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna et gratiosa deprecatione corrumpere, ut sine ullo discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra Evangelii legem: litteras feci, quibus martyres et confessores consilio meo, quantum possem, ad Dominica præcepta revocarem. Item presbyteris, et diaconibus non defuit sacerdotii vigor, ut quidam minus discipline memores, et temeraria festinatione precipites, qui cum lapsis communicare jam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi, quantum potuimus, animum composuimus; et ut ecclesiastica disciplina servaretur, instruximus. » Hæc ad Romanum clerum.

54. Porro quod tum hic, tum plerisque aliis in locis Cyprianus martyres distinguit a confessoribus, cum nihilominus reipsa eadem sit nominis significatio; constat loquendi usu confessores esse dictos, qui, licet confessi Christum essent et carceri mancipati, nondum tamen suscepissent in questione tor-

¹ Cyp. epist. xv. — ² Idem epist. ix. — ³ Idem ibid.

¹ Cyp. de Laps. — ² Apud Cyprian. epist. xxii. — ³ Cyp. epist. x. xi. xii. — ⁴ Idem epist. xv.

menta; martyres vero, qui tormentorum quoque sevitiâ constantia superasset: hos quoque qui diros cruciatus pro Christo subissent, martyrio coronatos antiquitas nominabat, licet nondum morte occubissent. Quod cum ex multis aliis locis, tum præsertim ex epistola Celerini confessoris ad Lucianum¹ facile perspicere potest, cum ait: « Quicumque prior vestrum coronatus fuerit, istis sororibus nostris tale peccatum remittat; » intelligens nimirum sic ipsis veniam dare, cum adhuc viventes libellum pro iisdem ex more ad episcopum scriberent: sed de his vocibus in nostris ad Romanum Martyrologium Notis uberius. Ille autem modo sit satis ex S. Ambrosio recitare quomodo, cum harum vocum una sit significatio, usu tamen postea inductum est, ut diverso sensu accipi in Ecclesia consueverint; ipse enim in præcatione posteriori præparantis ad missam ita perorat: « Martyrum preces depono, qui pro veritate non dubitarunt sanguinem fundere, nec dilexerunt animas suas usque ad mortem, ut mortis superarent auctorem, confessorum orationes expostulo, qui bella testantis inimici, dum pie viverent in catholica pace, vel etiam hæreticorum conflictationem diuturno certamine pertulerunt, atque (ut verum dicam) longioris oculi palmas accepissent; » sed reverentur ad lapsos. Cum igitur impio atque nefando scelere conscientia sauciata doleret, ac remedia vulneribus quaereret; cum eis resisteret severitas ecclesiastica disciplina, quæ vigeat in penitentibus infligendis, dum non nisi illis perfunctis, in fidelium consortium admitteret delinquentem; consueverunt primum illi detentos in carcere adire martyres, et confessores, ab eisdemque pacem petere, rogare veniam, et supplices ab eisdem ad episcopos, et cæteros sacerdotes accipere litteras, quibus in consortium pium admitti peterent.

55. Verumenimvero quoniam ex facili indulgentia enervari videretur vigor ecclesiasticae disciplinae, solvique fibula divinae censurae, si gregatim passimque nulla habita distinctione proprii cuiusque delicti, nec irrogata legibus ecclesiasticis statuta poena, præmature nimis in Ecclesiam admitterentur; ea de causa, quas diximus, tres tunc dedit epistolas, quæ ex tredecim illis decima, undecima, ac duodecima numerantur: tres enim eodem argumento (quod rei pondus exigeret) scripsit² epistolas. Quarum prima presbyteris Ecclesie Carthaginensis admonitis reddidit, ne temere lapsi aperirent Ecclesiam, nondum pace reddita, nec episcopo annuente. Sed et de presbyteris, qui id facere perperam præsumpissent, vehementer expostulas, post alia illud addit: « Contumelias episcopatus nostri dissimulare et ferre possem, sicut dissimulavi semper et pertuli. Sed dissimulandi nunc locus non est, quando decipiatur fraternitas nostra a quibusdam vestrum qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt; » et inferius: « Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores penitentiam justo

tempore, et secundum disciplinae ordinem ad exomologesin veniant, et per manus impositionem episcopi et cleri jus communicationis accipiunt; nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta Ecclesie ipsius pace, ad communicationem admittuntur, et offertur nomen eorum; et nondum penitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo et clero imposita, Eucharistia illis datur, cum scriptum sit¹: Qui ederit panem, vel biberit calicem Domini indigne, etc. »

56. Post hæc autem iis qui hæc præsumpissent, nec desinerent, presbyteris ecclesiasticam suspensionis censuram minatur, sic dicens: « Utar ea admonitione, qua me uti Dominus jubet, ut interim prohibeantur offerre; acturi apud nos, et apud confessores ipsos, et apud plebem universam causam suam; cum, Domino permittente, in sinum matris Ecclesie recoligi cœperimus. » Quod autem se id divino consilio facere testatur, ea occasione, quoniam modo divinis dignaretur responsis, narrat his verbis: « Castigare nos itaque divina censura nec nocibus desinit, nec diebus. Præter nocturnas enim visiones, per dies quoque impletur apud nos Spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in exlasi videt oculis, et audit, et loquitur ea quibus nos Dominus monere et instruere dignatur. Et audietis omnia, quando ad vos reducem me Dominus fecerit; qui, ut scederem, jussit. » Hæc Cyprianus.

57. Sed et eodem quoque argumento scripsit ad martyres et confessores litteras²; quibus in primis conqueritur, quod erga ipsos consuetam muneris functionem diaconi minus impleverint; unde factum sit, ut propemodum nescientibus regulam ecclesiasticam transgredi data ab illis videretur occasio. Quodnam vero esset ejusmodi diaconorum officium, docet his verbis: « In præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carceres commeantes, martyrum desideria consiliis suis, et Scripturarum præceptis gubernarent. » Post hæc vero commendat eorum modestiam, qui supplices litteras pro lapsis scripserint, ea adhibita cautione, ut pace in Ecclesia restituta, cœnente episcopo una cum clero, id maturo consilio fieret.

58. *De libellis qui a martyribus concedi solebant ut lapsos Ecclesie restituerent.* — At in eo illos emendari cupit, quod ait: « Sed et illud ad diligentiam vestram redigere, et emendare debetis, ut nominatim designetis eos, quibus pacem dari desideratis. Audio enim quibusdam sic libellos fieri, ut dicatur: Communice ille cum suis. Quod nunquam omnino a martyribus factum est, ut incerta et cæca perfidia invidiam nobis postmodum cumulet. Late enim patet quando dicitur: Ille cum suis, et possunt nobis vicini, et triceni, et amplius offerri, qui propinqui, et affines, et liberti, et domestici esse asseverentur ejus qui accipit libellum. Et ideo peto, ut eos quos ipsi videtis, quos noscitis, quorum penitentiam satisfactioni proximam conspiciatis, designetis nominatim

¹ Cyp. epist. xxii. — ² Idem epist. x. xi. xii.

¹ 1. Cor. xi — ² Cyp. epist. xi.

libello; et sic ad nos fidei ac disciplinae congruentes litteras dirigatis. » Haec Cyprianus. Tanta enim reverentia et honore non laici tantum, sed et clerici, ac ipsorum praesertim episcopus, martyres, et confessores in carcere delictos prosequi consueverant, ut ab illorum rogatione desisterent, et, quos illi litteris commendassent, despicerent, invidiosum nimis et asperum censeretur. Quamobrem et populum, ne pro ejusmodi lapsis litteras extorqueret, pro quibus festina communicatio rogaretur, ac invidia de pace negata in episcopum conflaretur, aliis de ea re litteris datis admonuit.

59. Caeterum haud recens est usus, nec tempore Cypriani primum excogitatus, ut consistentes in carcere martyres et confessores, pro eorum, qui a fide persecutionis tempore excidissent, reconciliatione cum Ecclesia ad episcopos darent libellos; siquidem Tertullianus¹ eorundem libellorum saepius meminit, ut cum ait: « Quam pacem quidam in Ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt; et ideo etiam propterea in vobis habere, et fovere, et custodire debetis, ut sic forte et aliis praeslare possitis. » Insuper: « At tu jam ad martyres tuos effundis hanc potestatem: ut quisque ex confessione vincula induit adhuc mollia, in novo custodiae nomine, statim ambiunt mœclii, statim adeunt loricatores, jam preces circumsonant, jam lacrymæ circumstant, maculati cujusque; nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui Ecclesiam prodiderunt; » et inferius: « Alii (nempe lapsi) ad metalla confugiunt, et inde communicatores revertuntur. » Haec omnia Tertullianus, jam labe Montani ledatus, ut qui aegre ferret carnis crimine lapsos ad penitentiam recipi. Ex quibus intelligas, pro quolibet lapsorum genere a martyribus rogari libellos, nec carere tantummodo delictos confessores id officii praestare solitos, sed et eos qui fidei causa ad metalla damnati essent. Quenam porro esset ejusmodi forma libelli, quem pro lapsis martyres ad episcopos scriberent; ex eo quem Lucianus² ad ipsum S. Cyprianum scripsit, licet improbato, possumus facile intelligere; quem paulo inferius recitabimus.

60. Fluxisse autem inde ea consuetudo videtur; quod lapsi ad confessores ab episcopis pro pace consequenda, priusquam reconciliarentur Ecclesiae, mitterentur, ut ab illis primo veniam peterent, in quos inverecundis deliquissent, dum fortiter confitentibus illis, ipsi ignaviter pernegassent. Magna certe in primis hujusmodi pena esse videbatur, ipsos turpi negatione ledatos vel vultus eorum inespexisse confessionis gloria fulgidos atque decoros. Consulabatur hac via et confessorum dignitati et lapsorum utilitati, qui sic cogentur, ut victi, se victoribus subjicere, etque animi demissione eorum precibus veniam ab Ecclesia promereri. Sed quod in remedium olim fuerat introductum, humana nequitia cepit convertere in delictum: dum lapsi, spreto episcopo ac aliis sacerdotibus, sponte convolarent ad martyres, extor-

isque ab eis supplicibus ad episcopum de communicatione libellis, quasi oppigernatam ac martyrum precibus debitam communicationem ab Ecclesia exigebant potius, quam petebant. Verum et illud certissimum est, quod ad hujusmodi libellos pertinet, non satis fuisse lapsis a martyribus pacem obtinuisse, nisi per episcopum reconciliarentur Ecclesiae; id quidem Cyprianus in commentario de Lapsis in secus facientes his verbis declamat: « Contra Evangelii vigorem, contra Domini et Dei legem, temeritate quorundam laxatur incautus communicatio; irrita et falsa pax, periculosa dantibus, et nihil accipientibus profutura. »

61. Quid autem post hæc acciderit, idem Cyprianus in saepius memorata ad Romanum clerum epistola narrat his verbis¹: « Postmodum vero cum quidam de lapsis, sive sua sponte, sive aliquo incitatore, audaci flagitatione proruerent, ut pacem sibi a martyribus et confessoribus promissam excolestere violente impetu mitterentur; de hoc etiam bis ad clerum litteras feci, et legi ei mandavi; ut ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, si qui libello a martyribus excepto de secundo excederent, exomologesi facta, et manu eis ad penitentiam imposita, cum pace sibi a martyribus promissa, ad Dominum remitterentur. » Extant eadem duae epistolae², et perbreves; de his igitur omnibus a se gestis Cyprianus pro sua excusatione scribens ad Romanum clerum, missisque ad eum a se tunc scripsit epistolis, omnia se egisse ex praescripto litterarum, quas per Clementium ille miserat, constat.

62. Sic igitur admoniti (ut demonstratum est) a Cypriano de lapsis magna cautela recipiendis martyres et confessores, omnes atque magna animi submissione (ut par erat) episcopo momenti obtemperarunt; unus tantummodo Lucianus confessor reptuans et contradicens inventus est; cujus causa magna excitata sunt turbæ; adeo ut quid in ea re agendum foret, visum sit Cypriano, ceu in re magni momenti, Apostolicam Sedem tametsi pastore vacantem consulere. Ad clerum itaque ipsius scribens³, quae post priores datas ab se ad eum litteras contigerint, his verbis significat: « Post factas ad vos litteras, fratres carissimi, quibus actus noster expositus, et disciplinae ac diligentiae quantumque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus, et ipse unus de confessoribus, fide quidem calidus et virtute robustus, minus Dominica lectione fundatus, quaedam conatus est, imperiti jam pridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur; cum Mappalicus martyr cautus et verecundus, legis ac disciplinae memor, nullas contra Evangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus, matri suae et sorori, quae lapsae fuerant, mandaverit

¹ Cypri. epist. xv. — ² Idem epist. xiii. et xiv. — ³ Apud Cyprian. epist. xxiii.

¹ Tertul. de Pudicit. c. 22. — ² Apud Cyprian. epist. xvii.

pacem dari; Saturninus quoque post tormenta adhuc in carcere constitutus, nullas ejusmodi litteras emisit. Lucianus vero non tantum Paulo adhuc in carcere posito, nemine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed et post ejus excessum eadem facere sub ejus nomine perseveravit; dicens hoc sibi ab illo mandatum, nesciens Domino magis quam conservo obtemperandum. Aurelii quoque adolescentis tormenta perpassi nomine, libelli multi dati sunt, ejusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset; » et paulo inferius :

63. « Postquam vero ad eos litteras misi, ut quasi moderatius aliquid et temperantius fieret, universorum confessorum nomine idem Lucianus epistolam scripsit, qua pæne omne vinculum fidei, et timor Dei, et mandatum Domini, et Evangelii sanctitas et firmitas solveretur. Scripsit enim omnium nomine universis eos pacem dedisse, et hanc formam per me aliis episcopis innotescere velle: cujus epistolæ exemplum ad vos transmisi; » quæ est hujusmodi¹ :

64. « Universi confessores Cypriano papæ salutem. Scias nos universis, de quibus apud te ratio considerit quid post commissum egerint, dedisse pacem; et hanc formam per te et aliis episcopis innotescere volumus. Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. Prasente de clero et exoreista et lectore, Lucianus scripsit. » Inscensque libellus, seu Luciani litteræ, quas adeo improbat Cyprianus, qui subdit² : « Additum est plane, de quibus ratio considerit quid post commissum egerint. Quæ res majorem nobis contulit invidiam; ut nos, cum singulorum causas audire et exenterè coperimus, videamur multis negare, quod se nunc omnes jactant a martyribus et confessoribus accepisse. »

65. Quanta autem mala ex his orta sint, idem³ sic narrat : « Denique hujus seditionis origo jam cepit, nam in provincia nostra per aliquot civitates in præpositos impetus multitudinum factus est; et pacem, quam semel cunctis a martyribus et confessoribus datam clamabant, festinum sibi repræsentari coegerunt, ferritis et subactis præpositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi et robore fidei prævalebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix a nobis in præteritum regebantur, et in nostram præsentiam dilerebantur, per hanc epistolam, veluti quibusdam facibus accensi, plus exardescere, et pacem sibi datam extorquere coperunt; de quibus quales ad clerum nostrum litteras fecerim, exemplum⁴ vobis misi. Sed et quid mihi Caldonius collega pro integritate et fide sua scripserit, quidve ego ei rescripserim⁵, utrumque ad vos legendum transmisi. » Extant omnes a Prætorio decentiori dispositæ ordine, ex quibus perjuvandam epistolarem historiam contexere valeamus.

66. *Disciplinæ leges de lapsis Romæ in Concilio editæ universis Ecclesiis præscribuntur.* — Quanta

maturitate atque consilio prudentiores episcopi esse consueverint in restituendis in Ecclesiam lapsis, Caldonius episcopus manifestavit exemplo in ea quam ad Cyprianum dedit epistola, in qua quid gestum sit narrat, de illis agens qui post negationem iterum viderentur esse confessi, his verbis¹ : « Necessitas temporum facit, ut non temere pacem demus; sed oportebat vobis scribere, quoniam ii, qui posteaquam sacrificaverunt, iterato tentati, extorres sunt facti. Videntur ergo mihi abuisse prius defectum, dum possessiones, et domos dimittunt; et penitentiam agentes, Christum sequuntur. » Quinam hi essent, et quid illis contigerit, subdit : « Ergo Felix, qui presbyterium subministrabat sub Decimo, proximus mihi vicinus (plenius cognovi eundem Felicem) et Victoria conjux ejus et Lucius fideles, extorres facti, reliquerunt possessiones, quas nunc fiscus tenet. Sed et seu per se, seu per eodem, mulier nomine Bona, quæ tracta est a marito ad sacrificandum; quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus ejus ipsi sacrificabant; sic ipsa cepit dicere contra : Non feci; vos fecistis; sic et ipsa extorris facta est. Cum ergo universi pacem peterent, dicentes, Recuperavimus fidem, quam amiseramus; penitentiam agentes, et Christum publice sumus confessi; quamvis mihi videantur pacem debere accipere, tamen ad consultum vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere. » Hæc de lapsis postea factis extorribus Caldonius.

67. Dicebantur extorres (ut diximus) qui, ne Christum negare cogentur, dimissis omnibus, se subtraherent; qui etiam inter confessores adnumerabantur. Nam etsi coram iudice libera voce minus confiterentur, tamen facti potius, quam verborum, ista confessio videbatur; dum, ut Christi fidem salvam custodirent, neve religionis dispendium paterentur, bona sua fisco possidenda dimitterent, caroque suos dulcemque patriam relinquerent, in externas regiones migrantes. Quamobrem hos jure in Ecclesiam recipiendos esse, ad eum rescribens, statuit Cyprianus².

68. Non hæc tantum ad clerum Romanum idem Cyprianus una cum suis Caldonii litteras misit, sed et fasciculo alligavit Celerini ad Lucianum, et hujus ad illum redditas litteras; quippe qui Romane Ecclesie judicio cuncta probari cupiens, eandem de omnibus, quæ accidissent, plenissime voluit fieri certiorum; ut tum de rebus a se gestis exactam redderet rationem, tum vero de iis, quæ postea acturus esset, ab eadem sede sibi regula tradita, primaria sedis auctoritate suffultus, oblatratum ora compesceret. Sed hæc ipse de citatis epistolis³ : « Exemplar, inquit, quoque epistolæ Celerini boni, et robusti confessoris, quam ad Lucianum eundem confessorem scripserit, idem quid Lucianus ei rescripserit, misi vobis; ut sciretis, et laborem circa omnia, et diligentiam nostram, et veritatem disceretis, Celerinus confessor quam sit moderatus, et

¹ Apud Cyprian. epist. XVII. — ² Cyprian. epist. XXIII. — ³ Item ead. epist. XXIII. — ⁴ Apud Cyprian. epist. XIX. — ⁵ Cyprian. epist. XX.

¹ Apud Cyprian. epist. XIX. — ² Cyprian. epist. XX. — ³ Item ep. XXIII.

cautus, et humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus; Lucianus vero circa intelligentiam Dominicæ lectionis (ut dixi) minus peritus, et circa invidiam vercediæ nostræ relinquendam facilitate sua molestus, etc. »

69. Sed et quæ Celerinus confessor de sorore lapsa sollicitus scribat, hic narrasse utile erit : « In magna, inquit ¹, tribulatione me constitutum scias; et, ac si sis mecum præsens, sic charitatis pristinae reminiscor die ac nocte; Deus solus scit. Et ideo peto, ut annuas desiderio meo, et mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hæc vastatione Christo; sacrificavit enim, et exacerbavit Dominum nostrum; quod nobis manifestum videtur. Pro cuius factis ego in lætitia Paschæ flens die ac nocte, in cilicio, et cinere lacrymabundus dies exegi, et exigo usque in hodiernum. » Hæc, et alia ipse de ea; ex quibus sane conspicitur (quod ad tempus spectat) jam ante tempus Paschale ejusmodi Decii persecutionem cepisse, ac proinde (ut demonstratum est), Philipporum necem, et Decii imperitum hujus ferme anni exordio contigisse. Extant et Luciani litteræ ², quibus Pauli martyris jussu se pacis libellos dare lapsis profitetur.

70. Inter hæc autem paulo post primas quas diximus Cypriani litteras ad clerum Romanum missas, cum nondum quas modo diximus, ad eundem clerum scriptas epistolas tabellario dedisset; accepit ipse Cyprianus ab eodem clero Romano, et ab iis qui ex eis in carcere erant detenti epistolas duas; quæ ejusmodi argumenti essent, ipse in fine, imo (ut verius putamus) appendice litterarum ad clerum Romanum, his verbis indicat : « Opportune vero superaverunt litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas; item quas beati confessores Moyses, et Maximus, Nicestratus, et cæteri Saturnino, et Aurelio, et cæteris miserunt, in quibus Evangelii plenus vigor, et disciplina robusta legis Dominicæ continentur. Laborantes hic nos, et contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistentes, multum sermo vester adjuvit, ut divinitus compendium fieret, et priusquam venirent ad vos litteræ, quas vobis proxime misi, declararetis nobis, quod secundum Evangelii legem stet nobiscum fortiter atque unanimiter etiam vestra sententia. » Porro ejusmodi clericorum litteræ Romanorum confessorum excidisse videntur; nam priores illas, per Clementium scriptas, diversas ab iis esse constat.

71. Verum his ad clerum Romanum Cyprianus adjevit litteras a se redditas ad Moysen, Maximum ³, et alios item Romanos clericos detentos in carcere confessores, quos pluribus laudibus prosecutus est; quippe qui, cum primi omnium confessi essent Christi nomen, nobile cæteris exhibuissent imitationis exemplum. Tanti ponderis erat Romanorum clericorum quodcumque virtutis specimen editum, ut alios quamlibet longe positos in transmarinis provinciis ad imitandum alliceret.

72. Missurus porro ad Romanum clerum litteras Cyprianus, quod nefas esset ecclesiasticos alio quoquam quam ecclesiasticis hominibus tabellariis uti, quod cæteri absentes clerici, novos creare ad eam obeundam functionem opus habuit; quamobrem Saturnum tum ordinavit lectorem, et Optatum confessorem subdiaconum constituit; de quibus hæc scribit ad clerum Carthaginensem ⁴ : « Quoniam oportuit me per clericos scribere (scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos vero, qui illic sunt, vix ad ministerium quotidiani operis sufficere) necesse fuit novos aliquos constituere, qui mitterentur; fecisse me autem sciatis lectorem Saturnum, et hypodiaconum Optatum confessorem. » Fuerant jam ambo antea probati, ille in lectione, hic vero lector fuerat audientium catechumenorum doctor jampridem constitutus; amobus olim egregio morum exemplo collatorum ordinum candidatis. Quibus videas, nihil persecutionis tempore esse remissum de exacta ecclesiastica disciplina, quæ mature admodum in novorum ordinum initiatione procedere consuevit. Per hos itaque ad Romanum clerum se tunc scripsisse, idem in posterioribus ad eundem redditis litteris ⁵ attestatur.

73. Post hæc autem accidit, ut lapsi a Cypriano ardentius pacem pelerent, idque tanquam Ecclesiæ nomine datis litteris. Horum temeritatem ille retundens, in episcopis ac fidelibus cæteris, non in lapsis Ecclesiam consistere demonstrans, hæc addit ⁶ : « Absit enim, nec Dei misericordia, et potestas invicta patiat, ut Ecclesia esse dicatur lapsorum numerus, cum scriptum sit : Deus non est mortuorum, sed vivorum; » et addit : « Si autem quidam lapsi Ecclesiam se volunt esse; et si apud illos, et in illis est Ecclesia; quid superest, quam ut ipsi rogentur a nobis, ut nos ad Ecclesiam dignentur admittere? Summissos ergo, et quietos, et verecundos esse oportet eos, qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec Ecclesiæ nomine litteras facere, cum se magis sciant Ecclesiæ scribere. » Hæc ipse. Qui et presbyterum Caium, quod communicasset cum lapsis, et pro eis oblationes obtulisset, voluit esse excommunicatum; sed et id ipsum aliis comminatus hæc ait ad clerum Carthaginensem ⁷ scribens : « Interea si quis immoderatus, et præceps, sive de nostris presbyteris, et diaconibus, sive de peregrinis ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis; a communione nostra areatur, apud nos causam dicturus temeritatis suæ, quando in unum, permittente Domino, convenerimus. »

74. Illud etiam est observatione dignum (quod ad exactam disciplinam ecclesiasticam spectat) haud sine aliqua pœna relinqui clericos illos voluisse, qui in persecutione, sua sponte, absque accepta licentia, Carthagine recessissent; quos (quantumlibet episcopi haberent exemplum qui se subtraxisset, et adhuc persecutione durante iidem in certamen etiam re-

¹ Apud Cypr. epist. xx). — ² Idem epist. xxii. — ³ Cypr. ep. xxiii.

⁴ Cypr. epist. xxiv. — ⁵ Idem epist. xxiv. — ⁶ Idem epist. xxvii. — ⁷ Idem epist. xxviii.

diissent) Cyprianum in divisione mensurna, nempe a stipendio clericorum voluit abstinere, donec eorum causa, ipso redeunte episcopo plenius cognosci posset; hæc pluribus ipse dicta epistola ad clerum Carthaginensem¹. Porro de his omnibus quæ accidissent post missas litteras per Saturnum et Optatum, et quid in eos proacriter pacem postulantes, et de iisdem ad clerum Carthaginensem scripsisset, Romanum clerum² reddit certiore. Sed et alias eodem argumento adiunxit, quibus de cavendo veteros serpente Privato hæretico, de quo superius dictum est, sollicitè admonuit; dedit has Cyprianus litteras Romanam perferendas Fortunato hypodiacoeno, quod reddite a Romano clero ad eum litteræ³ testantur.

75. Acceptis prioribus tam ad clerum, quam ad confessores in carcere detentos Cypriani litteris, visisque ab eo scriptis de lapsis recipiendis, deque convulsa ab aliis ecclesiastica disciplina; horum temeritatem damnare Romanam Ecclesiam, probareque per omnia in ea re Cypriani sententiam reddit ad Cyprianum litteris, Romanus clerus gravibus quidem assertionibus, firmisque decretis significat. Extant ipsæ litteræ⁴, quibus illi nequaquam se aliquid novi in re tanta decernere, sed semper servatam in Ecclesia disciplinam prescribere profitentur. Ac primum illud, eum commendat Cypriani studium, quo Romanæ Ecclesiæ iudicio sua exhibeat examinanda atque probanda; postea de ecclesiastica disciplina persecutionis tempore etiam mordicus retinenda, hæc subdit: « Quid enim, inquit, magis aut in pace tam æpulum, aut in bellis persecutionis tam necessarium, quam debitam severitatem divini vigoris tenere? quam qui remisit. Instabili rerum cursu erret semper necesse est, et huc atque illuc variis atque incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, et quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo, navim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos. Ut appareat, non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse, nisi se qui et contra ipsam faciunt quasi quidam adversi fluctus repellantur, et disciplinæ ipsius semper custodita ratio, quasi salutare aliqd gubernaculum in tempestate servetur. »

76. Videas ex iis plane Romanam Ecclesiam in omnibus domi forisque, in pace belloque ecclesiasticæ disciplinæ servandæ vindicem præfuisse, nec passam esse eam ulla ex parte quavis occasione convelli: nam addit: « Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos adversus improbos modo supervenerunt repentina subsidia; sed antiqua hæc apud nos severitas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua. Quoniam nec tantas de nobis laudes Apostolus protulisset dicendo⁵, Quia fides vestra prædicatur in toto mundo: nisi jam exinde vigoriste radices fidei temporibus illis mutatas fuisset; quarum laudum et gloriæ degenerem fuisse, maximum crimen est. » Hæc et alia Romanus clerus; ex quibus apparet tenacissimam sem-

per fuisse Romanam Ecclesiam avitæ disciplinæ, et patrum traditionum vigilantissimam custodem; unde et subdit: « Absit enim ab Ecclesia Romana; vigorem suum tam profana facilitate dimittere, et nervos severitatis eversa fidei majestæ dissolvere; ut eum adhuc non tantum jaceant, sed et cadant evertorum fratrum ruina, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præsentur, et nova per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseris ad eversionem majorem eripiat et penitentia. » Multa denique id genus inculcat.

77. Quod vero ipsorum esset numeris, vacante adhuc sede, vigilare super universum Dominicum gregem, eadem quoque ad alios se scripsisse testantur, cum subijcunt ista: « Quales litteras in Siciliam quoque miserimus subjectas habebis: quamquam nobis differenda hujus rei necessitas major incumbat, quibus post excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani nondum est episcopus propter rerum et temporum difficultates constitutus, qui omnia ista moderetur, et eorum, qui lapsi sunt, possit cum auctoritate et consilio habere rationem. » At hæc præcepta non se tantum Siculis et Afris, sed et universo christiano orbi prescribere, quæ paulo inferius ab eisdem posita sunt, manifeste declarant, eum autem: « Aspicere totum orbem pæne vastatum, et ubique jacerere dejectorum reliquias et ruinas, ideoque tam grande expeti consilium, quam late propagatum videtur esse delictum. Nonsit minor medicina, quam vulnus est; non sint minoræ remedia, quam funera. » Hæc illi.

78. Porro idem clerus Romanus, ad evitandam invidiam odiumque lapsorum, ne ipsi tantum viderentur auctores atque pervulgatores severitatis ecclesiasticæ disciplinæ; hoc ipso tempore, persecutione adhuc instante, Romæ Synodum habuere, convocatis vicinis episcopis præsentibus, et iis qui ex aliis regionibus extorres episcopi Romam ad tutum portum fidei convenissent; in tanta enim gentium multitudine ex omnibus orbis regionibus ibi degentibus, quolibet, mutato præsertim habitu, potuisse delitescere, ex iis quæ nunc videmus in ea, facile inducimur ut credamus. At de habito ea de re Roma Concilio clerus Romanus, iisdem litteris ad Cyprianum redditus, his verbis significat, quæ primum hæc habent: « Perquam enim nobis et invidiosum et onerosum videtur, non per multos examinare, quod per multos commissum videatur fuisse, et unum sententiam dicere, cum tam grande crimen per multos diffusum notetur exisse; quoniam nec firmum decretum potest esse, quod non plurimorum videbitur habuisse consensum. » Et post adia de episcopis qui tunc Romam ad Synodum convenere, hæc habet:

79. « Cujus temperamenti moderamen nos hic tenere quærentes, diu et quidem multi, et quidem cum quibusdam episcopis vicinis nobis; et appropin-

¹ Cypri. epist. XXVIII. — ² Idem epist. XXIX. — ³ Apud Cypri. epist. XXXIII. — ⁴ Idem epist. XXXI. — ⁵ Rom. I.

¹ Apud Cypri. epist. XXXI.

quantibus, et quos ex aliis provinciis longe positus persecutionis istius ardor eiecerat; ante constitutionem episcopi nihil innovandum putavimus; sed lapsorum curam mediocriter temperandam esse credimus; ut interim, dum episcopus dari a deo nobis suslincitur, in suspenso, eorum qui moras possunt dilationis suslinere, causa teneatur. Eorum autem, quorum vite sue finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta penitentia, et professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrymis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere penitentis animi signa prodiderint, cum spes vivendi secundum hominem nulla subsisterit, illa demum caute, et sollicite subveniri, deo ipso sciente quid de talibus faciat, et qualiter iudicii sui examinet pondera; nobis tamen anxie curantibus, ut nec pronam nostram improbi homines laudent facilitatem; nec vere penitentes accensent nostram quasi duram crudelitatem. » Quam ergo parum tuta, quamque dubia sit illa festinanter exhibita reconciliatio etiam penitentibus eam cum lacrymis, dicta nuper sententia declaravit.

80. Sed et quas leges prescribant, et admonitionem ingerant Romani clerici lapsis penitentibus in Ecclesiam redire conantibus, ut hic etiam intexamus, argumenti ratio postulat. « Pulsent, inquit, sane fores, sed non utique confringant; adeant ad limen Ecclesiae, sed non utique transiliant; castrorum caelestium exebent portas, sed armati modestia, qua intelligant se desertores fuisse; resuntant precum suarum tubam, sed qua non bellicum clangant; arment se quidem modestiae telis, et quem negando mortis metu fidei dimiserant clypeum. resuntant; sed ut contra hostem diabolum, vel nunc armati, non contra Ecclesiam, quae illorum dolet casus, armatos esse se credant. Multum illis proficiet petitio modesta, postulatio verecunda, humilites necessaria, patientia non otiosa. Mittant legatos pro suis doloribus lacrymas; advocacione fungantur ex intimo pectore prolati gemitus, dolorem probantes commissi criminis, et pudorem. » Haec et alia de praescriptis legibus penitentibus lapsis Romanus clerus.

81. Quae autem Romae in hac sunt Synodo de lapsis coerendis, vel recipiendis decreta, eadem universae Ecclesiae Catholicae servanda praescripta, ad singulas toto orbe diffusas Ecclesiae missa sunt. Tantam enim in sede Petri inesse auctoritatem omnes intelligebant, ut universus longe lateque diffusus catholicus orbis sibi servandum esse indubitatum haberet, quod sciret a Petri cathedra dimanare. De vulgaris autem per orbem statutis de lapsis Romae decretis Cyprianus affirmat, dum scribens ad Antonianum, haec ait in primis de Novatiano tunc Romanae Ecclesiae presbytero subscribente: « Additum est etiam ad alia decreta scripta, Novatiano tunc scribente, et quod scripserat sua voce recitante, et presbytero Moyse tunc adhuc confessore, nunc jam martyre subscribente: Ut lapsis infirmis, et in exitu constitutis pax daretur: quae litterae per totum mundum

missae sunt, et in notitiam Ecclesiis omnibus, et universis fratribus perlatae sunt. »

82. Porro eadem litterae ad Cyprianum in Africam per ecclesiasticos labellarios Saturnum atque Optatum clericos allatae sunt; quibus etiam tunc qui in carcere erant Romani clerici confessores Moyses, et alii ad eundem Cyprianum litteras dederunt, easdemque a caetero clero libere agente scriptis litteris adjunxerunt. Nam eorum illi in suis etiam meminerunt, quibus admirabilem quandam in perferendo diutino carcere praese ferunt alacritatem, non utique ex infirma naturae viribus, sed ex divinae Scripturae thesauro comparatam, ac majoribus in dies accessio-nibus cumulatae: quid praeterea optent, his verbis declarant: « Haec, et hujusmodi cum de Evangelio collata perlegimus, et quasi faces quasdam ad inflammandum fidem Dominici vocibus suppositas nobis sentiamus: hostes veritatis non tantum non jam perhorrescimus, sed provocamus, et inimicos Dei jam hoc ipso, quod non cessimus, vicimus; et nefarias contra veritatem leges subegimus, et si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed fudisse parati sumus. Nemo hanc dilectionis nostrae moram clementiam iudicet, quae nobis officit; quae impedimentum gloriae facit; quae caelum differt, quae gloriosum Dei conspectum inhibet. In hujusmodi enim certamine, et in hujusmodi, ubi decertat fides, proelio, mora martyres non distulisse, vera clementia est. Pete ergo, Cypriane carissime, ut nos gratia sua Domini magis ac magis in dies singulos quosque uberius atque propensius et arnet, et illustret, et viribus potentiae firmet ac roboret. » Haec ipsi, et alia id genus complura.

83. Quod insuper de lapsorum restitutione comprobent, quod ad eos idem Cyprianus nuper scripserat, hujusmodi ac dignam sane afferunt causam: « Animadvertimus enim, te congruente censura, et eos digne objurgasse, qui immemores delictorum suorum pacem a presbyteris per absentiam tuam festinata, et praecipiti cupiditate extorsissent; et illos, qui sine respectu Evangelii sanctum Domini canibus, et margaritis porcis profana facilitate donasset; cum grande delictum, et per totum pene orbem incredibili vastatione grassatum, non oporteat nisi, (ut ipse scribis) caute moderate tractari, consultiis omnibus episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus, et ipsis stantibus laicis, ut in tuis litteris et ipse testaris: ne, dum volumus importune ruinis subvenire, alias majores ruinas videamur parare. Ubi enim divinus metus relinquitur, si tam facile peccantibus venia praestetur? et inferius: Caeterum, ubi erit, quod custodia squalidi carceris includuntur, qui Christum confitentur; si sine periculo fidei sunt qui negaverunt? Ubi quod in nomine de catarum ambitu vincuntur, si sine communicatione non sunt qui confessionem Dei non retinuerunt? Ubi quod detenti martyres gloriosas animas suas ponunt; si, qui dereliquerunt fidem, periculorum, et delictorum,

¹ Cypri. epist. LI.

² Apud Cypri. epist. xxvi. — ³ Mat. vii.

rui suorum non sentiunt magnitudinem?» Hæc ipsi, atque alia plura in eadem sententiam.

84. Post hæc autem hand multum temporis intercessit, cum postremas scriptas a Cypriano litteras, redditas a Fortunato hypodiaco¹, Romanus clerus accepit; qui etiam alias dedit ad ipsum Cyprianum ejusdem propædum argumenti quo superiores², sed præpostero ordine a Pamela recitatas; cum, quæ longe ante hæc date erant, post hæc ponat numero trigesimo primo. Cæterum ejus industriam in disponendis Cypriani epistolis cum magnopere commendemus, hand tamen possumus eidem in omnibus assentiri; nam ad exactam rationem temporum historiam contextes, interdum a posito ab eo ordine cogimur resilire. Id enim ipsi viventi minime displicuit, acceptis hæc de re meo nomine litteris a reverendissimo domino Lindano, tum Ruremundensi, postea Gandavensi episcopo, ejus rei aquo arbitro, Romæ tum agente, et Nofationes nostras in Romanum Martyrologium cognoscente. Quem talem ac tantum catholicæ fidei professorem, et defensorem, strenuumque pugilem, et ob immensos pro veritate orthodoxa exantillatos labores, et gravissima suscepta pericula, absque sanguine martyrem, gravi jactura totius Ecclesiæ, cito abreptum catholicis orbis ingenuit. Sed jam cæpta prosequamur.

85. *De Privato heretico.* — Quod igitur Cyprianus admonisset Romanum clerum, cavendum subdolum hominem Privatum hereticum, catholico nomine pervagantem, atque Romanum advenientem, ut ab omnium principe Ecclesiæ communicationem catholicam suffragari posset; qua obtenta, ejus prærogativa cum cæteris quoque communicare posset Ecclesiis; quid ad hæc Romanus clerus³ rescripserit, audiamus: « Quod autem pertinet ad Privatum Lambesitanum, pro tuo amore fecisti, qui rem nobis sollicite nuntiare voluisti; omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiæ, cujus per varias quasque provincias membra digesta sunt, excubare. Sed nos etiam ante litteras tuas fraus calidi hominis lacerare non potuit: nam cum ante hæc quidam ex ipsius nequitie cohorte venisset vexillarius Privatus, et furto et fraudulenter litteras a nobis elicere curaret; nec quis esset latuit; nec litteras, quas volebat, accepit. » Hæc illi.

86. Ex quibus plane intelligas, quanti faceret etiam heretici Romanæ Ecclesiæ communicationem; quippe qui scirent se omni hæreses infamie aspersa labe purgandos, Catholicosque ab omnibus comprobandos, si se cum ea communicare ejus litteris demonstrarent, ut sane apparet, Romanæ solius Ecclesiæ censura hereticos a Catholicis discriminari solitos; eos nimirum habendos esse Catholicos, quibus illa catholice communicationis litteras impertiret; illos vero e contra ab omnibus hereticos atque schismaticos esse censendos, quibus illa communicationem denegasset; quæ ideo olim catholica com-

municatio dicebatur, quod ab omnibus aliis pariter impertiretur Ecclesiis, quam ante quis a Romana Ecclesiâ percepisset. Sed quod de hac re exempla propædum innumera suppetant, de his frequentissime suis locis agemus.

87. His ab Apostolica Sede acceptis litteris, Cyprianus misit eas ad Carthaginensem Ecclesiâ, nominique litteris¹ presbyteros atque diaconos, ut darent operam, quo illæ cæteris immotescerent; peregrinisque etiam episcopis atque presbyteris eas exscribere volentibus tribuerent facultatem; quod et Saturo lectori quoque dederat in mandatis. Sciebat enim apud quosque, quantumlibet contumaces, maximi ponderis fore epistolas, de his quæ agenda essent, ab Apostolica Sede redditas. In his itaque litteris jam tertio ultro citroque datis annus prope interlapsus esse videtur.

88. *Cyprianum ordinat suos, nempe potissimum Aurelium, Celerinum et Numidicum.* — Cum interea mense Decembri adveniente, more majorum, sacris habendis ordinationibus præstitum, Cyprianus, præter illos duos quos urgens necessitas ante omnes compulsi ordinari, delegit præ cæteris duos alios ob antea vitæ digna merita commendatos; quos hujus persecutionis furore, velut aurum igne probatum, redditos clariore, lectoratus initiavit ordine. His enim non vitæ solum claritudo, confessio, atque martyrium, sed et divina voluntas, apostolico² more, præcedentibus prophetiis, fuerat suffragata. Fuerunt hi, quos recenset, Aurelius confessor ac martyr lector ordinatus, et Celerinus ad eundem gradum promotus, martyrio et ipse multa passus insignis; hos ipsos dignis elogiis celebrat Cyprianus suis litteris, quas tunc dedit ad Ecclesiâ Carthaginensem; ac primum de ordinatione Aurelii³ confessoris, his scilicet verbis:

89. « In ordinandis clericis, fratres carissimi, solemus vos ante consulere, et mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Sed expectanda non sunt testimonia humana, cum præcedunt divina suffragia. Aurelius frater noster, illustris adolescens, a Domino jam probatus et a Deo vocatus, est in annis adhuc novellus, sed in virtute ac fidei laude proventus; minor in ætatis suæ indole, sed major in honore Gemino hic agone certavit, bis confensus, et bis confessionis suæ victoria gloriosus; et quando vixit in cursu factus extorris, et cum denuo certamine fortiore pugnavit, triumphator et victor in prælio passionis. Quoties adversarius provocare servos Dei voluit, toties fortissimus ac promptissimus miles et pugnavit, et vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressum fuisse; meruit et in foro congregi clarior virtute; ut post magistratus etiam proconsulem vinceret, et post exilium tormenta superaret. Nec invenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnere, an verecundiam morum; quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabilis; ita et digni-

¹ Cypri. epist. xxx. — ² Idem ead. epist. xxx. — ³ Idem ead. epist. xxx.

¹ Cypri. epist. xxxii. — ² 1. Tim. i. et iv. — ³ Cypri. epist. xxxiii.

tale excelsus est, et humilitate sublimis, ut appareat illum divinitus reservatum qui ad ecclesiasticam disciplinam ceteris esset exemplo, quomodo servi Dei in confessione virtutibus vincerent et post confessionem moribus eminent. Merebatur talis clericæ ordinationis ultteriores gradus, incrementa majora, non de amnis suis, sed de meritis assequendus. Sed interim placuit, ut ab officio lectoris incipiat; quia et nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est, quam celebrandis divinis lectionibus personare; post verba sublimia quæ Christi martyrium prolucata sunt, Evangelium Christi legere, unde martyres fiunt; ad pulpitum post calamitatem venire; illic fuisse conspicuum Gentium multitudinibus, hic a fratribus conspicui: illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, a me et a collegis, qui præsentem aderam, ordinatum scialis, etc.»

90. Sed et Celerinum aequè cum illo ordinatum lectorem, scripta de eodem epistola ad Ecclesiam Carthaginensem¹, mirificis præconiis extulit. At quæ ad historiam pertinent, hæc sunt: «Referimus ad vos, Celerinum fratrem nostrum, virtutibus pariter et moribus gloriosum, clero nostro non humana suffragatione, sed divina dignatione conjunctum;» et paulo post: «Hic ad temporis nostri prelium primus, hic inter Christi milites aulesignatus, hic inter persecutionis iniuria ferventia cum ipso infestationis princepe, et auctore congressus dum inexpugnabili firmitate, certaminis sui adversarium vincit, vincendi cæteris viam fecit, non brevi compendio vulnere victor, sed adherentibus diu, et permanentibus penis longe confuclationis miraculo triumphator. Per decem et novem dies custodia carceris septus in nervo ac ferro fuit;» et post alias laudes: «Lucent, inquit, in corpore glorioso clara vulnere signa; eminent, et apparent in nervis hominis, membris longa tæbe consumptis, expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira, quæ de virtutibus ejus ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis extiterit, qui minus auribus credat; nec oculorum fides deest, ut quis, quod audit, et videat; in servo Dei victoriam gloria vulnere fecit, gloriam cicatricum memoria custodit.» Hæc de Celerini gloriosa confessione.

91. Sed et quod propinquus sanguine habuerit martyres, cum ex hoc magis magisque laudandi argumentum deducens, hæc addit: «Nec rudis iste aut novus est in Celerino carissimo nostro titulus gloriatorum; per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili diviniæ dignationis æquatur. Avia ejus Celerina jampridem martyrio coronata est, item patruus ejus, et avunculus, Laurentius, et Ignatius, in castris et ipsi quondam secularibus militantes; sed veri, et spiritalis Dei milites, dum diabolum, Christi confessione prosternunt, palmam a Domino, et coronas illustri pas-

sione meruerunt. Sacrificio pro eis semper, (ut meministis) offerimus, quoties martyrum passiones, et dies anniversaria commemoratione celebramus.» Mos iste perantiquus in Ecclesia Dei est, ut incremento oblato sacrificio natalitia martyrum anniversaria die (ut nunc fit) religiose celebrentur; ad quod spectat illud Tertulliani²: «Pro natalitiis annua die facimus;» nempe sacrificamus; hoc importare hanc vocem, facimus, in nostris Notis³ pluribus demonstravimus. Sed de celebritate sanctorum martyrum satis fuse superior locuti sumus tomo primo, ubi de apostolicis Iraditionibus institutus est sermo.

92. At de ejusdem Celerini ordinatione Cyprianus hæc subdit⁴: «Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio, et miraculo ejus ipsius, qui se persecutus fuerat, illustrem, quid aliud quam super pulpitum, id est, super tribunal Ecclesiæ oportebat imponi? ut loci allioris celsitate subnixus, et plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus legat præcepta, et evangelium Domini, qui fortiter ac fideliter sequitur? vox Dominum confessa, in his quotidie, quæ Dominus locutus est, audiatur? Viderit, an sit ulterior gradus, ad quem profici in Ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratris prosit, quam ut, dum evangelica lectio de ore ejus audilur, lectoris fidem, quisquis audierit, imitetur. Jungendus in lectione Aurelio fœderal, cum quo et divini honoris societate conjunctus est.» Sed ob meritum excellentiam, quibusnam prerogativis ambos præ cæteris lectoribus exornet, in fine his verbis significat: «Cæterum presbyterii honorem designasse nos illis jam sciatis; ut et sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, et divisiones mensuras equalis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum provecis et corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri relatis indole, qui consummavit ætatem gloriæ dignitate.» Voluit Cyprianus ambos ea accipere stipendia inter clericos, quæ presbyteris dari solerent; de quibus Apostolus⁵: «Qui bene præsumt presbyteri, duplici honore digni sunt;» appellat ea Cyprianus mensuras divisiones, id est, mensuras; qui vero ejusmodi subsidia per quoslibet menses acciperent ab Ecclesia, Sportulantes dicebantur, quod ejusmodi sportulæ eis darentur ab Ecclesia.

93. Quod aulem hos huic lectorum muneris mancipatos, ascensuros fore pro functione muneris dicit in pulpitum, illicque toto spectante, et audiente populo Evangelium alta voce lecturos, diversam in hoc Africanæ Ecclesiæ a cæteris Latinis fuisse consuetudinem, potest intelligi; cum Romæ et in aliis Ecclesiis eam functionem solerent diaconi exercere, in Africa vero lectores, minorum ordinum clerici infra acoluthos positi. Nec quis existimet ob Evangelii publicam lectionem hos lectores dielos, revera diaconos fuisse; nam idem Cyprianus, quem lectorem ordinasse dixit⁶ Saturnum, ad acoluthatum se postea

¹ Cyp. epist. XXXIV.

² Tert. in Apol. 3. — ³ In Martyr. Rom. die 9 Aprilis. — ⁴ Cyp. epist. XXXIV. — ⁵ 1. Tim. v. — ⁶ Cyp. epist. XXIV. XXXII.

promovisse testatur¹. Manifestiora quoque hæc redduntur ex Concilio² quarto Carthaginensi, cum agitur de ordinatione diaconi, ubi nulla habetur mentio de munere evangelicæ lectionis; sed publice divina legere in ecclesia, lectoris esse numeris traditur. Rursum vero idem Cyprianus, eodem ferme tempore, de Numidico presbytero inter alios presbyteros Carthaginensis Ecclesiæ cooptando, ad suos litteras³ in hæc verba conscripsit :

94. « Nuntiandum vobis fuit, fratres carissimi, quod pertineat et ad communem letitiam, et ad Ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos et instructos sciatas dignatione divina, ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginensium numero, et nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris, et virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo copiosum martyrum numerum, lapidibus et flammis necatum, ante se misit; quique uxorem adhaerentem lateri suo concrematam simul cum cæteris, vel conservatam magis dixerim, lætus aspexit : ipse semiustulatus, et lapidibus obrutus, et pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquireret, semianimis inventus, et extractus, et refocillatus a comitibus, quos ipse premiserat, remansit invitus. Sed remanendi (ut videmus) hæc fuit causa, ut eum clero nostro Dominus adjungeret, et desolatam per lapsum quorundam presbyterii nostri copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. Et promovebitur quidem, cum Deus permiserit, ad ampliorem locum religionis suæ, quando in præsentiam protegentem Domino venerimus. Interim quod ostenditur, fiat; ut cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini ejusmodi ornamenta complura, ut redintegrato Ecclesiæ suo robore, tam miles, et humiles faciat in consessus nostri honore florere. »

95. At non hunc modo a S. Cypriano ordinatum putamus esse presbyterum (quod alii tradunt) sed cum jam alterius cujuspiam Ecclesiæ presbyter esset, tam præclaro exantlato martyrio, eo honore Cyprianus ipsum esse dignum existimavit, ut in primaria totius Africæ Carthaginensi presbyterio fungeretur. Suadent enim id illa verba : « Ut Numidicus presbyter adscribatur presbyterorum Carthaginensium numero; » at de nova ordinatione ipsius ne verbum quidem, ut de lectoribus ordinatis nuper pluribus fecisse vidimus; magnus quippe is censebatur honor, ut cum episcopo in cathedrali Ecclesiæ inter presbyteros sederet. Dicebantur hujusmodi sic allegandi, incardinari; atque jam adsciti, cardinales, qua voce utitur sæpe S. Gregorius; sed de his suo loco pluribus.

96. *De aliis Africanis martyribus tum a Cypriano recensitis, tum aliunde cognitis.* — Illicusque de rebus inter Romanum clerum et S. Cyprianum hoc anno transactis, deque ejusdem Cypriani in curanda

Ecclesiæ Carthaginensi vigilantissima cura. Excerpta hæc sunt a nobis ex litteris ultro citroque datis, quibus epistolarem omnium fidelissimum historiam continuimus, brevitati, ut licuit, consulentes; cum pro dignitate rerum atque scriptorum par fuisset integras hic describere martyrum citatas epistolas. Nam quid S. Hieronymus¹ de Pamphili martyris scriptis ait? Si enim letitia est unam epistolam habere martyris; quanto magis tot millia versuum, per quæ mihi videtur sui sanguinis signasse vestigia? Si hæc ipse de illo, qui tamen non sua scripsit, sed ab Origene elucubrata descripsit; quid de martyrum et confessorum litteris dicendum est, in quibus sua ipsorum inesse verba, etsi alia excerpta manu, typisve expressa, noscuntur? Pluris namque facienda sunt ea, quam martyr mente concepit, et ore protulit, et stylo exaravit, licet aliena manu excerpta vel cusa legantur, quam quæ, cum alterius sint, martyr suo chirographo exaravit.

97. Quæ autem reliqua sunt rerum Cypriani, sequenti anno secundum exactum temporis ordinem, enarrabimus. Verum quod idem Cyprianus de aliis martyribus hæc persecutione passis in Africa dictis litteris mentionem habuerit; his jungenda putamus quæ idem scripsit in libro de Lapsis, de Casto et Emilio (id. Emiliano) post lapsum ad certamina revocatis, et martyrii victoria insignitis, his nempe verbis : « Sic, inquit, sic Casto et Emilio aliquando Dominus ignovit; sic in prima congressione devictos, victores in secundo prelio reddidit, ut fortiores ignibus tierent, qui ignibus ante cecidissent, et unde superati essent, inde superarent. » Hos postea martyrio consummatos habet tabule ecclesiasticæ nra cum aliis, adscriptos certis diebus, quibus eorum memoria anniversaria celebratur.

98. At de martyribus in Africa sub Decio passis, præter illos, quos ex Cypriano recensuimus, de aliis item mentio habetur in iisdem tabulis ecclesiasticis, quibus ipsorum dies natalis reperitur adscriptus; sunt ii, Zeno, Alexander, Theodorus, et alii triginta tres sub Fortunatiano præside; sub quo etiam passi sunt Terentius, Maximus, Pompeius, et Africanus; quorum omnium extant passionis Acta², in quibus etiam mentio habetur de lapsis Christianis (de quo sæpe queritur Cyprianus) qui solo aspectu terribilium tormentorum, pavore concussi, defecerunt a fide; cum in eos qui animo alacri, fide prompta se ea contemnere præferrent, ad cæteros exterrandos omnis crudelitas presidis invigilaret, et carnifices desudarent; ut de his accidit, qui postquam cæsi sunt virgis atque flagellis, fustibus quoque contusi sunt, successi humeris ignibus, unguisque lacinati, horribilibus traditi sunt serpentibus devorandi; cum illi vindicæ pietatis, relictis illis martyribus, in ethnicos insipientes, ex illis complures interfecerunt; martyres vero capitis tandem subiere supplicium. Rursum etiam in Africa passi habentur Quinctus, Simplicius,

¹ Cypri. epist. LV. — ² Concil. IV. Carthag. cap. 4 et 8. — ³ Cypri. epist. XXXV.

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Pamphilo. — ² Apud Sur. die 30 April. tom. II.

et alii plures socii ¹. At de Africanis martyribus modo satis.

99. *De martyribus Alexandriæ ac Thebaidis.* — Jam vero reliquum est, ut quæ passæ sunt aliquæ nobiliores Ecclesie hoc ipso persecutionis Decii tempore, a certis fideisque auctoribus scripta, hic itidem describamus. Ac in primis sese nobis offerunt, quæ S. Dionysius, vir eruditione ac pietate insignis, qui his ipsis diebus Alexandrinæ Ecclesie præerat episcopus de his, quæ tunc apud se gesta essent, scripturum monumentis egregie commendavit; quæ ab Eusebio recitata ad verbum habentur, ex ejusdem Dionysii ad Germanum tunc data epistola, cum de se ipso agit, quoniam pacto Deo omnia gubernante manus persecutorum evaserit. Sic igitur res gestas exorditur Eusebius ²: « Quæ autem, et quam turbulenta procellæ Dionysium persecutionis tempore excitarint, epistole ipsius ad Germanum scriptæ testimonio, hoc loco ostendam, in qua ipse de se narrat hoc modo:

100. « Ego coram Deo loquor, et ipse novit, quod vera loquor. Neque certe de fuga in præsentia mecum cogitavi, neque, quasi Deo invito, ullam feci. Quin etiam alias, regnante Decio, antequam persecutio palam contra Christianos ediceretur, cum Sabinus id temporis Frumentarium ad me perquirendum misisset, ego quadratio in ædibus commoratus, ejus adventum assidue expectavi. Ille autem undique circumit; vis, fluvios, agros passim, ubi me militare, at quo me profectum esse suspicaretur, sedulo pervestigat. Sed cæcitate, et quasi caligine, ne aedes quæreret circumfusus tenebatur, sibi namque persuaserat, me persecutione appetitum, domi nolle moram ferre. Vix tandem post dies quatuor, Deo mihi, ut inde demigrarem præcipiente, et se mirandum in modum quasi ducenti itineris præbente, ipse, liberi, et alii multi fratres simul modo egressi sumus, quod plane divinæ providentiæ opus fuisse rerum eventa, quæ deinceps sequebantur (unde non parum commodi fortasse quibusdam, et utilitatis obligat) satis perspicue declararunt. » Deinde paucis interpositis, ea quæ in fuga sibi contingebant evidenter explanat, hæcque subnectit: « Ego una cum iis qui mecum erant, forte, sole occidente, in satellitum manus incidens, ab illis ad Taposirim deducebat. Sed tamen (sicut erat Dei providentiæ prospectum) Timotheus, quia una non aderat, neutiquam prehensus est. Profectus igitur post, offendit cum aedes nostras, præterquam quod ministri ees custodirent, omnino desertas esse, tum nos instar mancipiorum abductos. »

101. Deinde subjungit: « Quam admirabilis (dicam enim, quod verum est) et divinæ provisionis ratio fuit ista quidem; Indigena quidam forte fortuna Timotheo prope fugienti, et conturbato fit obviam; rogat festinationis causam. Iste verum narrat. Ille cum audisset (abierat enim ad nuptias laute epulatum; quippe mos est in hujusmodi hominum conventibus totam noctem in hilaritate, et kotilia consu- mere), ingressus in domum convivii, accumbentibus

nuntiavit. Qui quidem omnes uno impetu, tanquam signo dato, consurrexerunt, et maturo gradu properantes caperunt quam celerrime ad nos conlendere; qui cum in nos incidissent, summo gaudio exultare, atque satellitibus, qui nos observabant, fugam facientibus, nos ut eramus grabatis valde male stratis conquescentes, de improvviso occupare. Ego certe (Deus testis est) eos, ut fures primum reptans, qui ad spolia, et rapinam venirent, mansi in lecto nudus plane, ut eram, solo indusio coopertus; reliquum autem vestitum prope me positum porrexerit. At hi surgere jubent, et quam mox abire. Tandem animadvertens quamobrem adventassent, corpi vociferari, supplices illos preceat, ut abirent, nosque illic manere patenter. Quinetiam pecebam ab eis, ut, si quo me beneficio afficere cuperent, ipsi caput meum cervicibus abscondere dignarentur, sicut satellitibus, qui me essent cruciatum abducturi, anteverterent. Illi, dum hæc clamore efferebam (sicut consortes mei, et omnium mearum calamitatum participes pro certo norunt), me invitum et lecto excitarunt. Tum ego lumi me supinum prosternere. Isi igitur manibus pedibusque me abreptum (Caius quidem, Faustus, Petrus, et Paulus, qui me sequebantur, istarum rerum omnium testes esse poterunt) educere, ac prehensum prope invito animo ab oppidulo exportare, et nudo asino impositum, secum inde avehere. » Hæc de se Dionysius ¹.

102. Et ad Fabium Antiochenum scribens, enarratis, quæ superiori anno ante edicta Decii promulgata Alexandriæ acciderant; quæ suo loco a nobis posita sunt, hæc de initiis Decii persecutionis habet: « Confestim animum imperatoris qui elementior aliquanto, et humanior pedibusque me abreptum (Caius quidem, Faustus, Petrus, et Paulus, qui me sequebantur, istarum rerum omnium testes esse poterunt) educere, ac prehensum prope invito animo ab oppidulo exportare, et nudo asino impositum, secum inde avehere. » Hæc de se Dionysius ¹.

103. « Horum autem non pauci, quasi minime essent sacrificaturi, sed illi ipsi potius victimæ et sacrificia idolis futuri, pallore exalbescunt, et formidine attoniti stupent; adeo ut a frequenti populi turba quæ circumstibat, dum se omnibus perspicue patefaciebant, cum ad moriendum, tum ad sacrificandum eadem timiditate esse affectos, risu et ludibrio haberentur. Alii paratius ad altaria procurant, duro ore

¹ Martyr. Rom. die 18 Decemb. — ² Euseb. lib. vi. c. 33. 34.

¹ Apud Euseb. lib. vi. c. 31. — ² Mat. xxiv. Marc. xlii.

et impudenti constanter asseverantes se nunquam fuisse Christianos; de quibus Domini sententia verissime dici potest¹. Divitem difficulter posse salvari. Ex reliquis, qui teniores erant et magis obscuro, plerique utrumque istud hominum genus, quod postremo posuimus, imitantur. Alii capessunt fugam, nonnulli prehendentur, atque ex prehenditis multis in vincula et carcerem pergunt, et multis diebus ibi tenentur inclusi; postea tamen, antequam ad tribunal accedant, Christum ejurant. Quidam tormenta diu fortiter sustinent, sed ad extremum succumbentes, fidem pernegant.

104. « Ceterum qui Domini erant tanquam firmæ et beate columnæ ejus ope, et gratia roborate, fidei firmitati, quæ in eorum animis penitus insidebat, vires ac tolerantiam apte et apposite respondentem adepti, admirabiles et insignes ejus regni martyres, et testes facti sunt. Quorum primus erat Julianus, homo podagra doloribus adeo oppressus, ut neque pedibus consistere posset. Hic cum aliis duobus, qui eum gestabant, ad judicem adducitur: quorum alter extemplo fidem denegat; alter nomine Chronion cognomento Eumus, et senex ipse Julianus Dominum ingenue confitentur: qui per totam urbem, quæ certe (ut noscitis) amplissima est, camelis insidentes deducti et ita sublimes verberibus caesi; tandem immenso quodam rogo et supra modum exardescente, hominum multitudine undique circumfusa, comburantur. Ac dum adducebantur ad locum supplicii, miles quidam nomine Beses illis inter eundem opem ferre, et iis, qui contumelia eos afficiebant, ex adverso resistere laborat. Qui, cum populus contra eum propterea vociferaretur, inde illico abripitur ad judicem, et in præclaro illo proelio pro pietate suscepto, tanquam fortissimus Dei bellator strenue, et viriliter se gerens, securi demum percutitur. Alius quidam genere Aler, qui et appellatione Macar, et ob vitam beatam, quam divinæ gratiæ subsidio degisset, vere Macar, id est beatus fuit, cum ad fidei negationem, iudice eum ad eam rem magnopere cohortante adduci non posset, vivus crematus est.

105. « Epimachus etiam et Alexander non longo post tempore quam vincii tenebantur, post horum martyrium multos dolores perpassi, dilaniati, novaculis, et flagellis lacerati; ad extremum ardentissimis flammis circumjectis, assumpti sunt; quibus quatuor mulieres martyres adungebantur; quarum prima ordine fuit Ammonarium sancta virgo, quæ cum iudex diu illam admodum forsisset, utpote constanter asserentem se nihil eorum aliquando dicturam quæ ille jussisset, eaque in sententia firme perstaret, ad supplicium abducitur. Mercuria secunda erat, anus in primis veneranda, tertia Dionysia, quæ quamquam erat multorum liberorum parens, illos tamen Domino in amore minime prætulit. Quarta Ammonarium altera. Quæ tres, cum præses vereretur ne incassum tormenta illis infligeret, et quodammodo

vinceretur a mulieribus, nullum cruciamentorum genus amplius subire cogebantur; sed statim, capite obructo, mortem optant. Pro omnibus enim prior Ammonarium, tanquam in prima dimicationis acie locata, satis tormentorum exceperat.

106. « Hieron præterea, Aler, et Isidorus, Egyptii, et Dioscorus una cum illis, adolescentes quidem annos natus, iudici traduntur; et primum iudex adolescentem, tanquam facilem ad persuadendum, blandis verbis in fraudem inducere, tum veluti remissum et flexibilem, ad fidei negandam tormentis impellere tentat. Sed Dioscorus neque persuasionibus quicquam commolus est, neque iudicis omnino cessit sententiæ. Cæteros acerbissime crudelissimeque verberibus dilexerat; quos cum tormenta magno, et fidenti animo pro fide tolerare cerneret, rogo cremandos tradit. Dioscorum autem, cum propter singularem animi magnitudinem, quæ palam ostenderat, tum propter prudentissimam responsa quæ ad singula rogata dederat, iudex magnopere admiratus dimisit, affirmans se propter ætatem certos dies illi velle concedere, quibus respiciendi haberet facultatem. Jam vero Dioscorus summa pietate eximius nobiscum est, expectans eum certamen prolixius gravisque, tum amplius præmium et diuturnius. Porro Nemesis quidam, et ille etiam Egyptius, falso in crimen vocabatur, quod cum latronibus societatem inisset; sed istam calumniæ notam ab eo alienissimam quidem eum coram centurione diluisset, iterum per iudicem fuit delatus, quod christianus esset, vinculisque constrictus ad præsidem venit. Iste injustissimus præses beatum martyrem, tormentis et verberibus duplo gravioribus quam latrones ipsos afflictis, exemplo Christi inter latrones interjectum, unde non parum honoris adeptus est, fervido ignis exurit incendio.

107. « Quædam vero militum turma repente accedit, nimirum Ammon, Zeno, Ptolemæus, Ingenes, et pariter cum illis senex Theophilus; qui pro tribunali se ipsi stiterunt. Cum igitur quidam, quod christianus esset, in questione versaretur, et jam ad fidei negationem propenderet; isti assistentes, præ rei indignatione dentibus frondere, vultu nutare, manus extendere, toto denique corpore gestus quosdam agere coeperunt. In quos cum omnium ora essent conversa, priusquam ulli alii in eos iniecerunt manus, illi ipsi ad subsellia accurrere, se christianos profiteri; sic ut eum præfectus et assessores, qui aderant ei in concilio, timore obstupescerent; tum Christiani, in quos jam inquirebatur, ad ea tormenta, quæ post essent passuri, toleranter sufferenda maxime confirmarentur; tum denique iudices, qui essent contra eos sententiam pronuntiaturi, maximo metu exhorrescerent. Isti vero e foro glibenter abscedere, et testimonio, quod Christo perhiberant, summo gaudio exultare, per illos deo gloriosos triumphos agente. Alii præterea complures in urbibus et pagis agentes distracti erant, et quasi membratim discerpi; ex quibus unum exempli gratia commemorabo. Ischyriion cuiusdam magistratus negotia mercede con-

¹ Matt. xix.

ductus procurat; is qui enim conduxerat, jubet idolis sacrificare; quem, cum mandato minus obsequeretur, copit conviciis lacerare; at cum constanter fidei inhaeresceret, gravibus afflicti contumeliis; atque ut vidua eum pacate atque tranquille omnia sufferentem, arrepto fuste praecuto, intestina ac viscera illius transfodit, crudeliterque interimit.

108. « Quid attinet percensere multitudine eorum, qui in solitudine et montibus vagi errantesque fame, siti, frigore, morbis, latronibus, bestiis fuerunt extincti? quorum electionis beate et eximiae victoriae quamquam leses sunt ii quibus adhuc in illo numero vita superest, tamen unum aliquod facinus proferam, quo res istae sint exploratius cognitae perspectaque. Charemon episcopus civitatis, quae Nilopolis dicitur, cum jam plane grandis esset et zelate prope exacta, una cum uxore sua ad montem Arabiae confugiens, neque post reversus esset, neque usquam eos quispiam videre potuit. Et licet fratres jam aliquoties eum cum uxore quaerent: tamen neque ipsos, neque corpora eorum uspiam reperire potuerunt. Permilli certe in eo Arabico monte erant a barbaris Saracenis facti captivi, quorum alii aegre quidem et vix ingenti pecunie summa redimi poterunt, alii lacteus nullo modo. Atque ista, mi frater, non frustra equidem dicendo prosecutus sum; sed ut cognoscas, quanta et quam acerbe calamitates apud nos obtigerint; quas qui fuerint magis experii, plura de illis et sciunt, et dicere possunt. »

109. Haec etiam paulo post affexit: « Illi igitur divini martyres, qui jam Christi tanquam assessores sunt, et regni ejus consortes, participes iudicii, et illius in hominibus iudicandis sententiam approbantes ferunt; dum erant apud nos, nonnullos et fratribus, in quibus crimen sacrificandi idolis inhaerebat, quique a fide excidissent; cum conversionem ac penitentiam eorum perspicerent, eamque posse acceptam fore ei, qui omnino non vult morlem peccatoris, satis exploratum haberent; ad se denuo admittunt, recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem, precum, et epularum communione una utuntur. Quid igitur consilii nobis, fratres, datis? quid censetis nobis agendum esse? illius suffragabimur? ejusdem cum illis erimus sententia? iudicium eorum sequemur? modum tenebimus benignitatis? his, quorum illi miseri sunt, benefici et clementes erimus? an contra eorum iudicium irritum et inane faciemus? eorum sententiae nos ipsi constituemus animadversores? clementiae inhumanis resistemus? refringemus institutum? Deum denique ad iram provocabimus? » At haec postea a Dionysio scripta esse sub Cornelio, cum Novatianus schisma fecisset, testatur Eusebius; a nobis autem hic relata, quod de persecutione sub Decio narrationem contineant; quae vero post haec eadem epistola Dionysius narrat, suo loco opportunius dicentur. Quod autem ea epistola Dionysius visus sit titubare et anceps esse, an lapsis pax continuo reddenda foret;

quae recens post schisma Novatianorum oborta fecerant Romanum Pontificem et Cyprianum a severa disciplina ad teporem necessaria ex causa deflectere, ejusmodi dubitationis tribuerunt occasionem; sed haec inferius.

110. Passi tunc etiam in Thebaide Timotheus et Maura conjuges, quorum natalis dies ecclesiasticis tabulis¹ habetur adscriptus: in Menologio enim haec de iisdem breviter scripta leguntur: « Ariamus in Thebaide praeses, Timotheum et Mauram conjugem Christo addictissimos sentiens, apprehendi jussit; ac primum, ut perterrefaceret conjugem, virum ejus dirissime cruciat suspensum deorsum capite, freno oris ejus apposito: cuius rei aspectu Maura majore fidei ardore succensa, tela se obtulit supplicio, a qua primo avulsi sunt capilli, deinde digitorum extrema praecisa, ac ferventi aqua perfusa. Deum ambo cruci affixi novem post dies, Deo laudes canentes, in Domino obdormierunt. » Haec ibi.

111. *De Paulo primo eremita.* — Quod rursus spectat ad eos, quos Dionysius ait, relicta patria, montium solitudinem desertasque regiones petiisse, unus ex illorum numero Paulus fuit, qui ea bene usus occasione, quamprimum timore correptus petiit solitudinem, eam ut bonorum omnium sibi conciliatricem libentissimo animo coluit, permansitque usque ad sextum Constantii filii Constantini imperatoris annum. Ille ille Paulus, qui inter anachorelas principem locum tenet; cuius res gestas S. Hieronymus discrete admodum copioseque est prosecutus: qui cum sub Decio et Valeriano hunc ipsum dicat factum extorrem, ea de causa Valerianum eposuit, quod Decio in Persas proficiscente (ut dicemus) Valerianus Romae principis vicem ageret; et Christianos edictis exagitaret. Ceterum hoc ipso initio Decianae persecutionis, Paulum eodem quo et alii, quos tradit Dionysius, tempore, solitudinem profugum petiisse, quae paulo post dicturi sumus, facile demonstrabunt.

112. Sed quae idem S. Hieronymus in ejus Vita exordio de ejusmodi persecutionis acerbitate praefatur, hic attexere operae pretium ducimus: « Multas, inquit, apud Aegyptum et Thebaida Ecclesias tempestas saeva populata est. Voti enim tunc Christianis erat, pro Christi nomine gladio perire; verum hostis callidus tarda ad morlem supplicia conquirens, animas cupiebat jugulare, non corpora; et, ut ipse, qui ab eo passus est, Cyprianus ait: Volentibus mori, non permittelatur occidi. Cajus ut crudelitas notior fiat, duo memoria causa exempla subjecimus. Perseverantem igitur in fide martyrem, et inter equuleos lemnasque violenter, jussit melle perungi, et sub ardentissimo sole ligatis manibus post tergum respinari; scilicet ut muscarum aculeis cederet, qui ignitas sartagine ante superasset. Alium, juvenili aetate florentem, in amoenissimis hortulis, praecipit abduci, ibique inter lilia candida et rubentes rosas, cum leni juxta murmure aquarum serperet rivus, et molli sibilo arborum folia ventus praerstringeret.

¹ Apud Euseb. ibid. lib. vi. c. 34. in fin.

¹ Rom. Martyrolog. die 3 Maii.

super extractum plumis lectum resupinari; et ne se inde posset excutere, blandis serico nexibus irretitum relinquere. Quo cum recumbentibus cunctis, meretricis speciosa venisset, cepit delicatis stringere colla complexibus; et, quod dictu quoque sectus est, manibus atrectare virilia, ut corpore in libidinem concitato, se viatrix impudica superjaceret. Quid ageret miles Christi, et quo se verteret, nesciebat; quem tormenta non vicerant, superabat voluptas. Tandem caelitus inspiratus praecisam morsu linguam in osculantis se faciem exiit, ac sic libidinis sensum succedens doloris magnitudo superavit.

113. « Per idem ergo tempus, quo talia gerebantur apud inferiorem Thebaidam, cum sorore jam viro tradita, post mortem amborum parentum, in haereditate locupletis Paulus relictus, annorum circiter quindecim, litteris tam Graecis, quam Aegyptiacis apprime eruditus, mansueti animi, Denique valde amans, et cum persecutionis procella detonaret, in villam remotiorem et secretiorem secessit. Verum,

Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fauces? ¹

sororis maritus cepit prodere velle, quem celare debuerat. Non illum uxoris lacrymas, non communitio sanguinis, non spectans cuncta ex alto Deus ab scelere revocavit. Ad haec instabat crudelitas, quae pietatem videbatur imitari. Quod ubi prudentissimus adolescens intellexit, ad montium deserta contigens, dum persecutionis finem praestolaretur, necessitatem in voluntatem vertit; ac paulatim progrediens, rursusque subsistens, atque hoc idem saepius faciens, tandem reperit saxeam montem, ad cuius radicem haud procul erat grandis spelunca, quae lapide claudabatur: quo remoto, ut est cupiditas hominum occulta cognoscere, avidius explorans, animadvertit intus grande vestibulum, quod, aperto desuper caelo, patulis diffusa ramis vetus palma contexerat, fontem lucidissimum ostendens, cuius rivum tantummodo foras erumpentem statim modico foramine, eadem quae generat aquas terra sorbebat, etc. » Haec de fuga, et loco quem sibi Paulus ad habitandum delegerat, habet S. Hieronymus.

114. Sed quod ait, tunc Paulum deserta petiisse, cum Cornelius Romae et Cyprianus Carthagine subire martyrium; sic intelligendum est, eadem persecutione urgente, Paulum secessisse, quia Cornelius et Cyprianus martyrio sublatis sunt; nam licet non simul regnarint Decius atque Valerianus; fueritque brevi aliquo pacis interstitio ea persecutio interrupta; tamen quod iisdem edictis, quibus promulgata, etiam continuata ac iterum repetita fuerit, una eademque censetur, ac Decii pariter et Valeriani nomine dicta; quod alibi notavimus ², et inferius etiam dicturi sumus. Caeterum ex Hieronymi sententia dicendum esse, hoc ipso Decii persecutionis exordio Paulum factum extorrem, ejus auctoritate perspicue declara-

bimus. Cum enim dicat, Paulum centesimum ac tertium decimum aegise aetatis annum, quo cum invisente Antonio, ex hac vita decessit, cum Antonius tunc nonagenarius esset, quem vixisse idem tradit annum centesimum quintum, eumque ejusdem Hieronymi testimonio id affirmantis in Chronico, habeatur, decessisse Antonium anno vigesimo primo Constantii, atque Paulo supervivisse annos quindecim; colligitur Paulum obiisse anno sexto Constantii absoluto, et septimo inchoato, qui numeratur Christi annus trecentesimus quadragesimus tertius; qua ratione cum (ut dictum est) eo anno, quo Paulus obiit, esset centum et tredecim annos natus; necesse est affirmare, hoc ipso anno ducentesimo quinquagesimo tertio ipsum fuisse aetatis annorum viginti trium.

115. Tantum igitur abest, ut post haec Paulus sub Valeriano solitudinem petierit, ut si quis affirmare velit eum quindecim annos natum (qui multi perperam S. Hieronymi sententiam interpretantur) in cretum concessisse; dicere opus sit, non sub Decio et Valeriano, sed sub Gordiano, quo tempore pax summa in Ecclesia erat, factum hoc esse. Quamobrem aetas illa Pauli annorum quindecim non ad tempus, quo secessit in solitudinem, referenda est; sed quod tot annos tunc natus erat, cum parentibus fuit orbatus; idque manifeste significare voluisse Hieronymum illis verbis: « Post mortem amborum parentum in haereditate locupletis Paulus relictus est annorum circiter quindecim; » et quod proxime dixerat: « Per illud tempus, quo talia gerebantur; » ad ea esse referendum, quae subdit: « Cum persecutionis procella detonaret. » Quae sane verba si alio accipias sensu, Hieronymum sibi ipsi repugnantem atque mendacem (quod nefas est dictu) de numero annorum Pauli in cretum secedentis efficias. Sic itaque ex ejusdem S. Hieronymi sententia praestat dicere ipsum annum agentem decimum quintum parentibus esse orbatum; hocque anno ejus aetatis vigesimo tertio, ipso primo persecutionis impetu exturbatum, rus patrum prius, indeque confugisse in longe positos montes, nactumque opportunum sibi ad institutum paratam speluncam, quod superfluit vite usque ad annum centesimum decimum tertium, incognitum permanisse.

116. *Refellitur Origenis lapsus.* — His de persecutione in Aegypto sub Decio facta narratis, reliquum est ut Origenis quoque alexandri certamen, quod Alexandriae exhibitum esse Epiphonio ¹ auctore, traditur; de quo haec Eusebius ²: « Quot afflictionum genera, et quam gravia Origeni hac turbulenta persecutionis tempestate contigerint, et quo pacto malevola diaboli invidia contra eum incensa (qui omnibus copiis tanquam hostis infestus canis aciem adversus illum instruebat, omnibus machinis, omni virtute et potentia contra eum dimicabat, et praeter caeteros omnes ab eo illo tempore impugnatos, in hunc potissimum impetum faciebat) magis magisque

¹ Virgil. Aeneid. III. — ² In Roman. Martyrolog. die 10 Aug. b.

¹ Epiph. haeres. LXIV. — ² Euseb. lib. VI. c. 32.

augeretur : qualia etiam et quam acerba pro Christi verbo et doctrina perpressus sit vincula, quae corporis tormenta, quae supplicia ex catena ferrea in interioris carceris recessu collo impacta; et quo modo permultis diebus pedes ad compedes ligneas intrusi, quatuor foraminum intersiliis interpositis, distractione quadam distenti fuerint; quae ignis et incendii oppositae minae; quae praeterea ab inimicis inflictae carnicifinas toleranter perulerit; et quomodo exitum, dum iudex omnibus viribus et toto corpore (ut dicitur) instaret, ut vita ejus ad doloris morsus amplificandos amplius protraheretur, ejus res habuerint : denique quas post illa et quam pias voces, easque plenas solatii, iis qui opis et auxilii in rebus adversis indigent, scriptis reliquerit, permultae sunt illius epistolae; quae vere accurateque commemorant. » Haecque de Origenis certamine Eusebius.

117. Verum quoniam modo Origenes e vinculis elapsus sit, an quod adveniente pace, sicut alii plures, solutus vinculis fuerit; an vero quod (ut alii volunt) thus obtulerit, haud scilicet compertum habetur. Apud Epiphanium certe negationis ejus turpissima illa ac plane nefanda affertur causa, his verbis ¹ : « Nulla sunt fortia facta, quae per traditionem referunt veteres de hoc viro. Sed non permanserunt ipsi quae ad praemium consequendum pertinent, in finem; propter eminentissimam enim sanctitatem ejus atque doctrinam, ad multam invidiam devenit; et per haec magis irribat eos qui illo tempore principalem potestatem administrabant. Per diabolicam vero malignitatem excoGITaverunt malitiae operatores, quo modo turpitudinem viro impingerent, et plagam talem decernerent; ita ut in abusus corporis ipsius Aethiopes ipsi subornarent, aut sacrificare iuberent. Ipse vero non ferens diabolicam operationis versutiam, proclamavit, utrisque rebus sibi propositis, sacrificare se potius velle; non tamen spontanea mente hoc potius perleceit, velut magna de hoc fama refert. Sed quandoquidem omnino confessus est se facturum hoc esse, injecto in manum ejus thure, ipsum ad ara rogamum adduxerunt; atque sic a confessoribus ac martyribus tunc re cognita rejectus est. Verum in Alexandria hoc passus, et non potens ferre exprobratum sannas, discessit; et Palaestinam, hoc est, Judaeam terram, inhabitare elegit. Cum itaque pervenisset Hierosolymam, velut talis narratur, et eruditus vir, compellebatur a sacerdotibus in Ecclesia docere. Et cum multum coegissent ipsum hi qui Hierosolymis sacerdotum sanctae Ecclesiae administrabant; surrexit, et dictum psalmi quadragesimi noni prolocutus, totam distinctionem praeteriit; sic enim dicit psalmus ² : Peccatori dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Et complicatum librum deposuit, et cum fletu ac lacrymis consedit, omnibus simul cum ipso plorantibus. » Haec apud Epiphanium de lapsu ejus.

118. Caeterum in libro illo qui Lamentationes,

seu Praevidentia Origenis inscribitur, quem tamen Gelasius ¹ adnumerat inter apocrypha, alia adumbratur potius quam describitur causa lapsus illius, cum dicitur : « Tu nosti, Domine, quia invitus cecidi; volens alios illuminare, me ipsum obscuravi; nilens alios de morte ad vitam reducere, me ipsum ad mortem perduxi; volens alios representare Deo, me ipsum a Deo separavi; volens enim pro pietate inveniri, contra pietatem inventus sum; procedens enim contra iniquorum congregationes, et arguens, ibi pessimum diaboli errorem juveni : nesciens certantium varias insidias, ad Dei eos cognitionem provocabam. Igitur post multas scutulationes promiserunt mihi astutias infelici. Postquam vero profectus sum ab eis, diabolus eodem nocte transformatus in angelum lucis esseret mihi : Diluculo exurgens perge, et persuadee eis, et adduc eos Deo, si tibi verbum proposituri sunt : quod si assenserint, sine ulla intermissione facito, nihil dubitans propter multorum salutem. Et rursus diabolus antecedens acuit contra me miserum consilia maligna, vel hypocryses, et dolos spargit in eis. Ego vero infelix valde diluculo de stratu exiliens, nec orationem quidem consuetam implere potui; sed desiderans omnes homines salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire, me ipsum laqueis diaboli implicavi.

119. « Abii igitur ad iniquos, et petens ab eis petitiones hesternas, nesciens et ad haec plisma perveni. O cor obsecratum, quomodo non recordaberis? O stulta mens, quomodo non recogitasti? O indistincta discretio, quomodo non intelligebas? O sensus infelicitiae, ubi dormiebas? sed ad somnum te diabolus provocavit, et infelicem animam mortificavit; ligavit fortes meos, et vulneravit meam; ligavit fortes meos, et vulneravit me. Voce respondi, et maculatus sum; sine malo sic collocutus, et maligna perpressus sum. Consilium circa me erexit diabolus, et iniquam vocem contra me dimisit. Origenes, inquit, sanctificavit. O diabole, quid fecisti mihi? O diabole, quo modo vulnerasti me? Flebam aliquando super Sampsonem; sed pejora perpressus sum. Flebam super Salomonem; et deterius cecidi. Flebam super omnes qui peccaverunt; et in omnibus eis apparui. Sampsoni gloria capitis deest; meo vero de capite corona gloria cecidit. Sampsonis oculi carnales obsecrati sunt; mei vero perforati, et spirituales sunt. Sed illam mulierem ad insidias perduxit; mea autem lingua ad ruinam peccati me traxit. » Haec et alia Origenes amarissime lugens, si tamen ejus Lamentationes esse dixerimus. Sed quodnam illud crimen fuerit, haud ex verbis ejus satis potest intelligi; nec quidem si ab haeretico an gentilibus seductus sit, satis haec indicant; quae et ab recitata nuper ex Epiphanio historia sicut abhorrent.

120. Atqui sicut libellus iste a Gelasio (ut dictum est) velut adulterinus respuitur; ita etiam, an ea quae ex Epiphanio recitavimus, vere ne sint ab Epiphanio scripta, vehementer dubito, quippe quod compertum

¹ Epiph. haeres. LXIV. — ² Psal. XLIX.

¹ Gelas. in Concil. Rom. et in decret. de lib. apocryph. — ² Judic. XVI.

habeam, Epiphanium a tibi, dum agit de Origene, ab his plane diversa affirmare videri, dum hæc scribit in libro de Mensuris atque Ponderibus: « Floruit Origenes a temporibus Decii usque ad Gallum et Volusianum. » Cum enim hi successores Decii fuerint, quod dicit, floruit, haud debet intelligi (quod dici solet), vixit, sed splendorem gloriæ ejus ex scientiis comparatum horum imperatorum temporibus, eoque sensu usus ea voce videtur Epiphanius; nam si tum lapsus esset, haud, *floruit*, ille dixisset. Sed confirmant hæc que sequuntur ejusdem Epiphanii verba, dicentis: « Caterum in persecutione a Decio facta et ipse Origenes multa passus, ad finem martyrii non pervenit. Verum delatus est in Casarum Stratonis, etc. » Id namque et Eusebius tradit, nimirum eum multa passum, sed ad martyrium tamen minime pervenisse. Caterum ad Epiphanium ea ab aliquo fuisse addita, non levi conjectura ex S. Augustino sumimus, qui de duplicibus Origenianis hæreticis verba faciens, ea omnia se ab Epiphanio mutuata esse testatur, cumque eorum impia recenset dogmata, nihil prorsus de Origens negatione habet; quam vel obiter attingisse, si eam apud Epiphanium reperisset, facile adducimus ut credamus.

121. Rursus vero, ut commentum existimemus ejusmodi Origens lapsum, ea quoque potissimum ratione suademur, quod qui pro eo scripserunt Apologias, Pamphilius, seu potius Eusebius ejus nominis, atque Ruffinus, cum omnes æque intenti sint illum ab hæresi immunem reddere, de impietate vero, seu apostasia nullus excusat, quod scilicet nullum ab aliquo ea de re negotium exhibitum esset; quod si vel levissima qualibet conjectura adversarii ejus, quos multos semper habuit, objectare potuissent, haud certe contempsissent, sed objeçissent isti, et illi diluissent. Videtur sane hæc de lapsu Origens ignorasse pristina sæcula, cum rem tantam, tantique viri non inter Christianos solum, sed ob insignem eruditionem, quam et gentiles philosophi admirabantur, inter ethnicos quoque notissimi, qui eidem adversabantur, silentio præterierint. Nam Dionysius, qui hoc ipso vivebat tempore, et res Alexandrinæ scriptis est prosecutus, et alii ejus gloriæ æmuli, quorum, teste Eusebio, non exiguus numerus erat; sed et ipsi veritatis amatores, et Origens oppugnatores S. Hieronymus, Theophilus Alexandrinus, et alii eorumdem temporum catholici tractatores, nequequam ejusmodi, que ad sugillanda ejus quoque dogmata admodum opportuna visa fuissent, vel nullo saltem locuti sunt. Sed quod nec qui posterioribus temporibus vixerunt, cum de Origens scriptis controversiæ fuerunt iterum ore omnium diffamata; et Justiniano imperatore agente, omnes quoquoque parent, vel latent in Origens libris errores, in odium Origenistarum in Palestina iterum emergentium denuo refossi, Synodicis decretis et imperatoriis litteris in Ecclesia oculis omnium fuerunt expositi: de ejusmodi scelere, quod Epiphanius nomine, testimonio tanti viri, videretur innotuisse, moverint questionem, vel proposuerint assertionem. Certe quidem

in ignominiam illum sectantium, ac mordicus defendentium, tam insignis infamie titulus erat præ cunctis foribus attingendus.

122. Et quo magis magisque impellor, ut credam totum id, quod dictum est de ejusmodi Origens lapsu, patens esse commentum et affectatum calumniam, illud est, quod Porphyrius, Christianorum hostis infensissimus, et (ut ex Eusebio vidimus) Ecclesie gloriæ invidus, cum celeberrimum illum Ammonium christianam philosophiam a fide Christi ad ethnicos descivisse non erubuerit mendacissime litteris prodere; quid non de Origene, obsecro, dixisset, quem Plotino suo præferebat, et mirifice laudat; si ea de Christo ab eo negato vere dicere ac firmiter asserere ei licuisset? Vivebat eodem plane tempore, nec fama solum, sed vultu hominem probe noverat, quocum et se diu versatum esse testatur¹ in eam quam post hæc tempora scripsit Plotini Vita, in qua virum egregiis laudum titulis cumulate satis ornat: nec ausus est Origeni notam iniurere, sicut Ammonio²; quod Origens memoria recentior esset, et ejus confessio omnibus adeo innotuisset, ut ne exiguus quidem locus videretur patere mendacio, vel levis componenda calumnie occasio esse sibi relicta. Hæc sunt quæ a sententia de Origens lapsu nos admonendum distrabant atque dimoveant; cum atque in dogmatibus homini minime laveamus. Procul namque ab illis scriptoribus abhorremus, qui cum in quempiam hæreticum jure improbatum atque damnatum invehuntur, cætera quecumque possunt in eundem, nullo habito veritatis diligentiori examine facinora congerunt et amplificant; aguntque cum miserimo illo, perinde ac cum eo qui damnatus ac interdictus aqua et igni, omnium contumelis ac eadibus passim videatur, expositus; acciditque interdum, ut zelus nimius pro veritate susceptus, suo impetu transgredi faciat veritatem.

123. Licet autem Eusebius (quod sæpe diximus atque refellimus) Origens laudes, qualibet captata occasione, patrum sincere interdum meritis prosecutus; tamen in iis, que de Origens confessione scribit, haud existimamus fuisse menditum, cum antiquorum neminem habuerit repugnantem. Tanti enim viri lapsus, qui semel diffamatus præstantia delinquentis omnibus innotuisset, haud ejus generis videbatur, qui potuisset celari, et quovis superinducto colore ab Eusebio contegi, vel fuce obtui; quippe qui non in orbis angulo, sed Alexandria, in quam (ut alias diximus) velut in orbis theatrum ex quatuor orbis partibus diversis ex causis homines convenient, admissus fuisset. Et quoniam pacto, queso, unus Eusebius in totum orbem hæc inclamantem valuisset obtui? Vel etsi id quoque adeo temere aggressus esset, quomodo (ut de cæteris in Origem illatis criminibus facit) nihil penitus ad eum excusandum, et calumniam refellendam in medium adduxisset, et adeo perfrecta fronte confessorem laudasset, quem, toto

¹ Porphyr. in Vita Plotin. et Euseb. lib. vi. c. 19. — ² Codren. in Comp.

orbe leste, negasse in confesso omnibus esset? Cæterum scimus, quæ Epiphaniî nomine scripta inventa essent, a nonnullis ut vere Epiphaniî credita citari; ut inter alios a Leonio Scholastico ¹, qui post sexcentimum Christi annum vixit; iisdemque Zonaras ², Suidas ³, Nicéphorus ⁴ annuerunt, et si qui alii recentiores, sive Græci, sive Latini auctores; non tamen S. Hieronymus, et alii ejus sæculi viri eruditi et orthodoxi, qui eum impugnabant; non S. Augustinus, non denique qui eodem claruit tempore Vincencius Lirinensis, vel alii qui de eo pluribus egerunt, qui nec falc quippiam de Origene vel saltem se suspectos esse demonstrant. Hæc de his satis; de Origenis vero obitu, qui paulo post configit, suo loco dicemus.

124. *Persecutio et martyres in Palæstina.* — At institutam semel de persecutione Decii orationem ordine prosequentes, narratis iis quæ gesta sunt in Ægypto; quid in Palæstina, ac præsertim adversus Alexandrum illum fama celebrem Hierosolymorum episcopum factum esse tradat Eusebius ⁵ describamus: « Alexander, inquit, Hierosolymitanæ Ecclesiæ episcopus, in Palæstina rursum, ubi Cæsareæ propter Christum præsidis tribunali stetit, et magnam fuisset ex secunda suæ fidei confessione commendationem adeptus; jam extrema senectute et veneranda plane canitie eximius, carceris cruciatus denovo afflictus est; quo quidem, post præclarum et illustre testimonium fidei christianæ præsidis tribunali datum, morte in carcere consopito, Mazabenes successor ejus in episcopatu Hierosolymitano declaratur. » Hæc Eusebius; qui etiam alibi ⁶ de eodem Alexandro in carcere defuncto citat epistolam Dionysii Alexandrini.

125. Ejusdem quoque Eusebii ⁷ testimonio habetur expressum (quod et superius diximus) inter ea lera clarissima monumenta ab eodem Alexandro collecta ac diligenter extractam fuisse Hierosolymis nobilem bibliothecam, quæ nequaquam Diocletiani incendio conflagrasset videtur: nam idem Eusebius integram ad sua tempora perseverasse, et complura se inde collegisse testatur. Cæsareæ quoque in Palæstina nobile martyrium subiit Reparata virgo ⁸; quæ post alia tormenta, in erate ferrea semistulata est, et sic (horrendum visu) deformata per civitatem ducta, præclamante præcone: sic tractari feminas christianas. Quæ cum, quacumque duceretur, ad fidem hortata esset Christianos; aliis superatis tormentis, capite truncata est: hæc ex Actis ipsius. Quo etiam tempore Emesæ in Phœnicia passi habentur Galktion et Epistemes insignes martyres ⁹, quorum omnium certus natalis dies ecclesiasticis tabulis consignatur hoc elogio: « Ili in persecutione Decii flagris cæsi, manibus pedibusque et lingua mutilati, denique truncato capite, martyrium consummarunt. »

126. « Eodem quoque tempore, inquit Eusebius ¹, Antiocheno episcopo Babyla ad exemplum Alexandri post fidei confessionem in vinculis vitam deserente, Fabius ibi Ecclesiæ præficitur. » Hæc ipse, qui et in Chronico hoc eodem anno ejus martyrium ponit. Epiphanius ² etiam ac Hieronymus ³, eum sub Decio passum, æque consentiunt. Quocirca tot antiquis testibus de eadem re fidem facientibus, hallucinari recentiores non dubitamus, qui sub Numeriano eum martyrio coronatum affirmant, temporum ratione palam contradicente; cum non Babylas, sed alius eo tempore Antiochiæ sedisse reperitur episcopus, quam quidem opinionem ut alii utcumque defenderent, recentem quempiam Babylam antiquioribus penitus ignotum excogitarunt; sed de his pluribus in Notationibus ⁴ egimus, ut non sit opus eandem hic controversiam reficere. Fortasse inde error irrepsit, quod tempore Decii erat Numerius excreitus dux, qui Christianos sævissime persequebatur, de quo in Actis Isidori militis ac martyris mentio habetur ⁵.

127. At de Babyla ac sociis hæc in tabulis ecclesiasticis, natali die ipsorum: « Antiochiæ S. Babylæ episcopi, qui in persecutione Decii, postquam frequenter passionibus suis et cruciatibus glorificaverat Deum, gloriøsæ vitæ finem sortitus est in vinculis ferreis, cum quibus et suum corpus sepeliri mandavit. Referuntur etiam passi eum eo Urbanus, Prillidiam, et Epolonius, quos ille in fide Christi instituerat. » Hæc ibi. Eadem quoque die agi solitam cum Babyla trium puerorum celebritatem, Joannes Chrysostomus ⁶ quoque testatur. Verum quod ad Babylæ martyrium spectat, di-crepare ab Eusebio videtur Chrysostomus, qui eum non in carcere mortuum tradit, sed foras ductum ad eadem. Qui quidem unum proferens Babylam, ut omnes Gentilium errores impugnet, de martyrio ejus, et causa quæ ante præcesserat, historiam texit, quam summam collectam hic subnectimus.

128. Tradit enim imperatorem Antiochiæ agentem, regis ejuſdem filium obsidem contra jus Gentium crudeliter occidisse, indeque in ecclesiam Christianorum ut templo Dei inferret injuriam, contumeliose venisse; ac resistenter sibi intrepide Babylam nactum, cum cæteris vincum in carcerem trudi, ac denique ad supplicium duci jussisse, ipsum vero mandasse una simul se cum cæteris, quibus vinculus esset, sepulturæ dari. Ac demum de eo hæc subdit: « Extant etiam cum Babylæ cineribus compedes, Ecclesiarum præfectos omnes commonefacientes, ut vinciri, ut jugulari, ut quidvis pati oporteat: certe omnia prompto alque alacri animo ac magna item cum voluptate sustinenda, ut conceditæ nobis libertatis ne levissimam quidem partem prodamus, aut contaminemus; » eum enim ductum fuisse

¹ Leonius de Sect. act. x. — ² Zonaras Annal. lib. 11. — ³ Suid. in verb. Origenes. — ⁴ Nicéph. lib. v. c. 24. — ⁵ Euseb. lib. vi. c. 32. — ⁶ Idem lib. vi. cap. ultimo. — ⁷ Idem lib. vi. c. 14. — ⁸ In Rom. Martyrolog. die 8 Octobr. — ⁹ Martyrolog. Rom. die 5 Novembr.

¹ Euseb. lib. vi. cap. xxxii. — ² Epiph. lib. de mensur. — ³ Hieron. de Script. Eccles. in Alexand. — ⁴ Martyrol. Rom. die 24 Januarii b. — ⁵ Extat apud Sur. die 5 Febr. tom. 1. — ⁶ Joan. Chrys. orat. in Juvent. et Max.

et jugulatum, significare videtur, non autem in carcere obiisse. Regemque illum quem objurgavit, etsi non nominet, fuisse Decium, qui in Syriam profectus est adversus Persas bello decreturus, potest intelligi; quod contigisse putamus circa finem presentis anni, quo Decius illic pervenit. Quæ vero tempore Juliani Apostatæ in ossa S. Babylæ ad Daphnem sepulta debacchantur acciderint immensa prodigia, suo loco dicturi sumus. At ad res gestas in Ponto sermonem convertamus.

129. *Persecutio in Ponto et Acta ibidem Gregorii Magni.* — Hac itidem urgente persecutione, non sine divino consilio Magnus ille Gregorius Thaumaturgus (perinde ac Cypriano contigit) furorem declinans Gentilium debacchantium, recessit in solitudinem; qui et suis, ut idem facerent, persuasit. Id quidem Gregorius Nyssenus ¹, ubi persecutionis acerbiter descripsit, sic ait: « Cum ergo tunc imbecillitatem naturæ vidisset vir ille Magnus, utpote quod multi non possent pro pietate usque ad mortem decertare, consuluit Ecclesiæ, ut parumper cederet terribili irruptioni; dicens, esse melius fugiendo suas conservare animas, quam, si staret in acie certaminum, esse ordinum fidei desertores. Et ut maxime persuasum esset hominibus, nullum animæ afferre periculum, si fuga fidem servarent; suo exemplo eis consuluit, ut secederent; ipse ante alios cedens vehementi periculo. » Hæc quidem Gregorius, divino quodam instinctu doctum et alieno periculo, magna suorum utilitate fecisse, certissimum est. Nam (ut vidimus) immensus erat ubique lapsorum numerus, quos furor persecutionis turpiter dejecerat, eorum scilicet quos non timor cautos fecerat, sed præsumptio reddiderat frustra securos. Hæc vero Gregorius suæ prudenter suadens Ecclesiæ, nullius lapsum ingenuit.

130. At hæc Dei consilio ab eo facta esse, quæ subdit Nyssenus facile monstrant, dum ait: « Simul autem his quoque, penes quos erat potestas, hoc maximo erat studio, ut illo languam duce exercitus expugnato, omnem fidei aciem frangerent et dissolverent. Et ideo inimici magnopere studebant, ut ille in eorum veniret potestatem. Ipse autem eum desertum quemdam collem occupasset, secum habens eum qui ex reddito adductus fuerat ad fidem ab initio, jam modo diaconatus gratia inservientem: eum qui persequerentur, magna multitudine sequerentur eorum vestigia; a quopiam eis ostenso loco in quo abscondebantur, alii quidem vallem colli subjectam circumseptam custodiebant, ut ei nulla ex parte liceret effugere, si ad hoc esset conversus, alii autem eum in montem accessissent, et per omnem partem scrutantes jam Magno illi viro conspecti fuerant, recta ad ipsum currentes. Ille autem cum jussisset ei qui erat cum ipso, ut staret certa et solida in Deum fiducia, et ei suam crederet salutem, manus tendens ad orationem, et nec, etiamsi prope fuerint inimici, metu excutiatur fides. Præcepti autem exemplum se præbuit diacono, fixo et stabili oculo cælum intuens,

extensis manibus recta figura. Et hi quidem in his erant.

131. « Illi autem cum ad eos accurrissent, et omnem locum diligenter inspexissent, omnemque in rupe stationem, et omnem rupis accessum, et omnem a lacuna affectam concavitatem diligentissime scrutati essent; rursus in vallem redeunt, quasi metu eorum, qui scrutabatur, ipse in fugam conversus incidisset in manus eorum qui circumsidebant. Postquam vero nec ab iis est inventus, nec erat apud illos qui locum aspexerant, in quo Magnus ille degebat, signis descripsit eum: in quo affirmabant quæsitores, se neminem vidisse, nisi solas duas arbores a se invicem parum distantes. Cum autem recessissent qui quærebant, relictus index eum illum Magnum offendisset in oratione, et eum qui cum ipso erat, et divinum cognovisset præsidium, per quod illi eis visi sunt arbores; accidit ad pedes ejus, et verbo credit; et qui paulo ante fuerat persecutor, fit unus ex fugientibus.

132. « His ergo longo tempore manentibus in solitudine (bellum enim invalescebat adversus fidem), et graviter furentem præside in eos qui ad verbum pietatis accedebant, et omnibus in fugam conversis; quoniam nulla spes erat relicta, fore ut Magnus Gregorius veniret in manus persecutorum; tunc omni sua rabie et acerbitate conversa in reliquos, ubique per gentem scrutabatur omnes similiter viros, mulieres, et pueros, quibus Christi nomen erat venerabile; eosque trahebant in civitatem, et replebant carceres, pro aliquo scelere intentantes in eos crimen pietatis; adeo ut nulli ex rebus publicis tunc vacarent judicia, nisi huic tantum; quod iis qui tunc imperium obtinebant, erat cura, ut omnes contumelias, et omnia tormenta que excogitari poterant, in eos inferrent, qui fidem relinebant. Quo quidem tempore fuit omnibus longe evidentissimum, Magnum illum virum nihil consultuisse sine Dei nomine. Nam cum se per fugam populo conservasset, erat commune auxilium omnibus qui pro fide certabant. Sicut enim de Moysæ ¹ audivimus, quod ab Amalecitarum acie procul remotus, per orationem iis qui erant sui generis dabat vires adversus inimicos; eodem modo ille quoque animæ oculo intuens ea quæ videbantur, divinum invocabat auxilium iis qui decertabant pro fidei confessione.

133. « Cumque aliquando una cum iis qui cum eo erant, pro more, Deum oraret, repente aurore et animi perturbatione plenus, aperte præ se tulit iis qui aderant, a se spectaculum videri alienum, sequæ id ægre ferre, auresque obstruere, tanquam sono aliquo ad eum perveniente. Et non exiguo interjecto intervallo, cum toto tempore, quod interessit, inflexibilis mansisset et immobilis: tanquam propositum spectaculum bonum esset exitum assecutum, ad suam rediit consuetudinem, et clara voce Deum laudavit, hymnum victoriae et gratias agendis appositum pronuntians, quem sæpe audivimus David dicentem

¹ Gregor. Nyssen. in Vita Gregorii Thaum.

¹ Exod. xvii.

in psalmodia¹ : Benedictus Deus, qui non dedit nos in captivum dentibus eorum.

134. « *Is autem admirantibus, et ut ex eo scirent rogantibus, quodnam fuerit hoc spectaculum, quod ejus oculis subjectum est; fertur dixisse, se illo tempore magnam vidisse eorum, prostrato diabolo a quodam adolescente in certamine pro pietate. Is autem quod dicebatur adhuc ignorantibus, narrat eis apertius, quod illa hora quidam nobilis adolescens, majori fretus auxilio, magnis sudoribus pro fide decerlavit, a licioribus productus ad presidem; et quod postquam adiecit, eum nominans Troadium; et quod post multa, quae fortiter tulit, tormenta, fuit martyrii corona redimitus. Haecque ita facta esse, ut ipse dixerat, ab ejus diacono exploratum atque inventum est: qui et crucis signo munitus, et Gregorii precibus adjuvus, demonum praestigias, atque feroces eorum insultus in balneo superavit.* » Cum autem Gregorius Nyssensis comitem hunc fugae Gregorii diaconum illum fuisse dicat; quem ex aditu ad Christum fidem converterat, atque in illud ecclesiasticum munus praemiorum integritate et fide sincera cooperaverat; opportunum videtur, conscriptam ab eodem auctore de admiranda ejus ad Christum conversione historiam hic reddere, quod sit omni acceptione atque fide dignissima, et magnopere Christi gloriam atque potentiam, idolorum vero patetialia vanitatem. Sic igitur ait :

135. « *Cum e remota illa solitudine viam urbem versus conliceret, nos autem deprehendisset, et cum vehementer pluvia retardaret, subit quoddam templum cum suis comitibus. Erat autem illud templum insigne; in quo qui colebantur daemones, ad aditus aperte ventilabant, ut qui illic divinare, et responsa reddere. Cum autem subisset templum cum suis comitibus, daemones quidem confestim exterruit Christi nominis invocatione; figura autem crucis aere expiati, qui erat inquinatus nidoribus, illic mansit pro more totam noctem in orationibus et hymnis decantandis vigilans; adeo ut esset in domum orationis transformatum templum, quod propter cruorem victimarum et simulacra erat abominandum. Cum hoc modo totam noctem peregisset, mane rursus cepit ultra progredi. Cum vero aditus mane consuetum daemones cultum exhibuisset; apparentes ei daemones dicunt clamantes, non fieri eis templum ingredi propter eum qui illic manserat. Is autem quibusdam piculis utens, et quaedam sacrificia adhibens, per ea conabatur daemones rursus in templo collocare. Postquam vero, eo nihil non experiente, erat ei labor irritus, cum daemones non amplius pro more exaudirent ejus vocationem: tunc ira percitus aditus, Magnam illum virum offendit, omnes in eum minas aperte intentans, se et eum ad magistratus delaturum, et manus illi allaturum, et audax ejus ceptum imperatoribus significaturum esse; quod cum esset christianus, et diis inimicus, ausus sit templum in-*

gredi; cujus ingressum esse aversatam, quae in sacris operatur, potestatem; nec amplius in eis locis habitare, ut solebat, divinantem demonum operationem. » Haec ibi.

136. Haud sane absque divina providentia factum esse reperitur, ut, cum celebriora quae erant in orbe oracula (ut dictum est superius) divina virtute sint muta reddita, aliquo interdum in loco (ut hic accidit) permiserit Deus idolum dare responsa: nam id non ob aliam causam configisse vidimus, nisi ut ex horum silentio postea Christi potentis virtute iidem imperato, quinam vocabia illa famosissima idola tacere lecessit, recentiori innolesceret experimento; simulque Christi adversus daemones vis atque potentia novis exemplis cunctis Gentilibus pclam fieret: perducereturque quodammodo demon saevius certaturus in campum, ut de hoste devicto atque prostrato Christus saepe triumphans, gentilitatem simul duceret sub crucis vexillo captivam: quod et feliciter accidit. Sed ceptam de aditu narrationem ordine prosequamur.

137. « *Cum Magnus ille Gregorius temerariam et insolentem aditu iram eximia repressisset prudentia, et opposisset omnibus ejus minis verum Dei auxilium; et diceret se in ejus qui pro eo pugnaret viribus tantam posse fiduciam, ut potestatem habeat expellendi daemones unde velit, et eos collocandi in quibus velit locis; et polliceretur se ea, quae diceret, jam esse demonstraturum; admiratus aditus, et magnitudine potestatis obstupescens, rogavit ut in his ipsis suam ostenderet potestatem, et rursus in templum reduceret daemones. Cum Magnus autem ille haec audisset, rupit brevem quandam libelli particulam, et eam dedit aditu, in ea impressa quadam voce imperante daemones; haec autem verba continebat scriptura: Gregorius satana, ingredere. Cum autem accepisset aditus libellum, altari imposuit. Deinde cum ei solitos obtulisset nidores et inquinamenta, rursus videt ea quae prius viderat, antequam a templo essent exterminati daemones.*

138. « *Cum haec autem facta essent, cepit cogitare divinam quandam virtutem esse in Gregorio, per quam visus erat esse potentior daemones. Cum ergo cum esset rursus magno studio consecutus, priusquam venisset in civitatem, rogavit ab eo ut disceret mysterium, et quisnam esset ille Deus qui sibi subjectam haberet daemones naturam. Cum autem paucis ei dixisset Magnus ille mysterium pietatis; ita affectus fuit aditus, ut verisimile est eum affici qui rebus divinis initiatur; et opinatus est esse rem vilioiorem et abjectiorem, quam ut existimaretur Deus per carnem humanam apparuisse. Cum is autem dixisset ejus rei fidem non confirmari verbis, sed eorum quae fiunt probari miraculis, aditus ex eo adhuc quaesivit miraculum. Deinde pro id quod factum est, adductus est ut fidei assentiretur. » Haec Gregorius, qui et his addit narrationem immensi illius miraculi, quo ingens saxum precibus loco movit, atque alio ut libuit, transtulit; cujus etiam meminit*

¹ Psal. cxxv.

Gregorius papa in Dialogis ¹. Inhærens posthæc semper æditus lateri Gregorii, ab eoque diaconus ordinatus, quanta vis esset in crucis signo, sæpius didicit experimento; sed hæc Nysenus pluribus. Qui etiam, quod ad persecutionem in Ponto excitatam pertinet, his quæ dicta sunt addit, passum quoque Comana civitatis episcopum Alexandrum cognomento Carbonarium, de cuius admirabili electione actum est superius; consummasseque per ignem martyrium, tradit. At hæc de persecutione in Ponto Neocæsareæ excitata scilicet; quæ autem ab eodem Gregorio fuerint instituta reddita Ecclesiæ pace, dicemus inferius.

139. *Decius adversus Persas profecturus, Valeriano summam tribuit potestatem, qui ex officio servit in Christianos.* — Hoc item primo sui imperii anno Decius comparato exercitu bellum suscepturus adversus Persas reliquit Romæ Valerianum, cui ex senatusconsulto (ut tradit Trebellius) summam contulit potestatem; sic enim illi censuram tribuit, ut addiderit et legum scribendarum facultatem; indeque accidit ut in edictis nemina inscriberentur Decii atque Valeriani; quorum nominibus extat edictum de persecutione adversus Christianos in Actis S. Mercurii martyris, licet et Augusti nomen Valeriano legatur militum; quod tamen potius additum postea, quam tunc inscriptum putamus. Urbanam vero præfecturam (ut idem auctor refert) commisit Cornelio Sæculari, prætoriam Marco Babio. Accidit autem, ut dum traiceret exercitum in Orientem, impulsus una ex navibus in insula Chio, Isidorus Alexandrinus nobilissimus miles, quod christianus esset, nec diis sacrificaret, reus constitutus impietatis, a Numero tribuno sententiam capitis acceperit. Extant ejus ² Acta, et quidem sincera.

140. Cæterum quod ad Valerianum pertinet, hoc eodem anno, vigesima septima die Octobris ex senatusconsulto atque decreto Decii imperatoris decreta est ei summa cum potestate censura. Quod quidem senatusconsultum a Trebellio Pollione in Valeriano descriptum, hic recitare, ad ecclesiastica historie elucidationem, operæ pretium existimavimus: « Duo- bus, inquit, Decius consulibus, sexto kalendas Novembris die, cum ob imperatoris litteras in æde Castorum senatus haberetur, irreturque per sententias singulorum, cui deberet censura delerri nam id Decii posuerant in senatus amplissimi potestate) ubi primum prætor edixit, Quid vobis videtur. Patres conscripti, de censore deligendo? atque cum qui erit princeps, cum senatus sententiam rogasset absente Valeriano (nam ille in prociutu suo cum Decio tunc agebat, omnes una voce dixerunt, interrupto more dicende sententiæ: Valeriani vita censura est. Ille de senatu iudicet, qui nullum habet crimen. Ille de vita nostra sententiam ferat, cui nihil potest objici. Valerianus a prima pueritia censor fuit, Valerianus in tota vita sua fuit censor, prudens senator, modestus

senator, gravis senator, amicus bonorum, inimicus tyrannorum, hostis criminum, hostis vitiorum. Hunc censorem omnes accipimus, hunc imitari omnes volumus. Primus genere, nobiliss sanguine, emendatus vita, doctrina clarus, moribus singularis, exemplum antiquitatis. Quæ cum essent sæpius dicta addiderunt omnes, atque illa discussum est.

141. « Hoc senatusconsultum tibi Decius accepit, omnes aulicos convocavit, ipsum etiam Valerianum præcepit rogari; atque in conventu summorum virorum recitato senatusconsulto: Felicem te, inquit, Valeriane, senatus sententiâ; imo animis atque pectoribus. Tobis orbis humani suscipe censuram, quam tibi detulit Romana Respublica; quam solus mereris, iudicaturus de moribus nostris. Tu astimabis qui manere in curia debeant; Tu equestrem ordinem in antiquum statum rediges; Tu censibus modum pones; Tu vestigalia firmabis; divides statum; respublicas recensabis; Tibi legum scribendarum auctoritas dabitur; Tibi de ordinibus militum iudicandum est; Tu arma respicies; Tu de nostro palatio, tu de iudiciis, tu de præfectis eminentissimis iudicabis. Excepto denique præfecto Urbis Romæ, exceptis consulibus ordinariis, et sacrorum rege, et maxima virgine vestalium (si tamen incorrupta permanebit) de omnibus sententias feres. Laborabunt autem etiam illi, ut tibi placeant, de quibus non poles iudicare. Hæc Decius.

142. « Sed Valeriano sententiâ huiusmodi fuit: Quæso, sanctissime imperator, ne ad hanc me necessitatem alliges, ut ego iudicem de populo, de militibus, de senatu, de omni penitus orbe, iudicibus, et tribunis, ac ducibus; hæc sunt, propter quæ Augustum nomen tenelis: apud vos censura desedit, non potest hoc implere privatus. Veniam igitur ejus honoris peto, cui vita impar est confidentia; cui tempora sic repugnant, ut censuram hominum natura non querat. » Hucusque Pollio ex ejusmodi senatusconsulto laudes texens Valeriani; quo magistratum illum coactus accepit, ac strenue exerevit, utinam pie atque juste: quippe qui gentilitium patriam superstitionem, quam ab ineunte ætate excoluerat, restituere ex officio censuræ laborans, in Christianos illius desertores se iniquissimum præbuit ac severissimum. Quamobrem actum est, ut suo etiam nomine inscriberentur leges, et in Christianos promulgarentur edicta; adeo ut eadem persecutio utriusque nomine, nempe Decii et Valeriani, censeretur, eoque nomine perseveraret in posterum; quod eo semel eorum, qui iustissimi atque sanctissimi habentur, persecutio nobilitata nominum titulo, quo religiosior ac justior haberetur, eo licentius grassaretur in Ecclesiam Christi. Ex his igitur complures trices atque ambores solvuntur, dum plerique martyres in persecutione Decii et Valeriani una passi leguntur, quos constat non simul eodem, sed diverso tempore imperasse; et quod nonnulli, quos perspicuum est passos esse sub Decio, iidem sub Valeriano martyrium pariter exegisse tradunt; et quos sustulit Valeriani persecutio, iidem sub

¹ Gregor. Dialog. lib. 1. c. 7. — ² Apud Sur. de die Febr. tom. 1.

Decio et Valeriano passi legantur. Hæc qui non considerat, innumeris se ac plane insolubilibus implicet erroribus necesse est, feraturque per de-

via, atque multiplicibus viarum anfractibus distineatur.

SEDES VACAT. — CORNELII ANNUS 4. — CHRISTI 254.

1. *Acta Pionii Martyris.* — Christi Redemptoris anno ducesimo quinquagesimo quarto, qui numeratur Decii imperatoris secundus, a diversis diversi consules ponuntur. Sed qui nobis magis probantur, illi sunt, quibus legitima Acta Pionii¹ martyris, de quibus plura inferius, consignantur; nimirum Messio Quincto Trajano Decio tertium, et Grato secundum consulibus. Elapso Decii imperii anno primo, et secundo jam inchoato, adhuc dira persecutio vexabat Ecclesiam, tam in Oriente, ubi in expeditione Decius agebat, quam etiam in Occidente. Inter alios autem, qui hoc anno in Oriente passi sunt, magnopere celebratur Pionius Smyrnenensis Ecclesie presbyter; cujus tunc potissimum robor pectoris sacerdotialis enituit, cum ejus Ecclesie Eudemon episcopus turpiter lapsus est. Extant sincerissima ejus Acta, a christiano homine, qui tunc aderat, fidelissime scripta, atque illa ipsa, quæ in commentarium illum de Martyribus a se scriptum illata, Eusebius tradit. Esse enim eadem ipsa legitima, cum argumentum eorum ab eodem Eusebio² collectum atque recitatum demonstrat, tum quamplurima alia, quæ iisdem Actis contenta, simplicissimæ veritatis candore nitent, eruditus ac prudens lector intelliget. Quæ, delerso illo tantum pulvisculo, quo (ut in antiquis pæne omnibus accidit, ac iis præsertim quæ e græco in latinum translata sunt) leviter aspersa, leviori quoque emendatione exullari conceditur, sunt omni acceptatione dignissima. Contemperam illa, fateor, cum primo intuitu in eis Pionium sub Decio passum legerem, Eusebio (ut videbatur) refragante, qui sub Marco Aurelio et Lucio Vero imperatoribus ipsius certamen recenset. Sicque (ut ingenue dicam) infenso primum animo ea legi, et averso vultu cognovi, atque Aristarchi statera, quo ea improbarem potius quam probarem, expendi.

2. Sed cum inter legendum radii quidam ex eis simplicis et minime fucate veritatis elucerent; ad ea accuratius cognoscenda omne studium adhibui. At tantum abest, ut ea invenerim commentitia, ac

proinde rejicienda putarim, ut eadem candida veritatis luce nitentia, et omni ex parte firma esse cognoverim, in eamque potius sententiam adductus sum, ut existimem Eusebii scriptis errorem inesse potius, quam ea veritate periclitari. Sed unde nam error illapsus sit, facile perspicere quisque poterit. Cum enim (ut idem¹ ait Eusebius) in eodem libello Smyrnenensis Ecclesie post descriptum Polycarpi martyrium, cum aliorum martyrum, tum Pionii Acta attexta essent, quibus diceretur eodem quo Polycarpus tempore Pionius esse passus: existimatum fuit (non puto ab Eusebio, qui eadem Acta satis habuit perspecta, sed ab aliis) sub iisdem imperatoribus, quibus Polycarpus, Pionium quoque pro fide certantem fuisse martyrio coronatum. Verum quæ Acta habent de tempore certaminis Pionii communi cum Polycarpo, quo modo accipienda sint, textus ipse declarat, sic habens: « Vigesima tertia mensis Februarii die, cum sabbatum magnum instaret, natalis scilicet beati martyris Polycarpi, urgente Decii imperatoris persecutione, Pionius presbyter, et Sabina veræ pietatis studiosa, et Asclepiades, et Macedonia, et Linus Ecclesie Catholice presbyter, comprehensi sunt. » Hæc ibi. Ex quibus videas, quod dicebatur in epistola illa, seu potius commentariolo Smyrnenisium martyrum, Polycarpi atque Pionii martyrium eodem contigisse tempore, longe aliter accipiendum fuisse, atque acceptum videtur; nimirum quod Pionius ibidem loci, eodem quoque anni tempore, quo genitilis ejus Polycarpus, martyrium subierit. Hoc etiam modo Græcos omnes accepisse verba illa Eusebii, iidem apertissimam atque certissimam fidem faciunt, dum in Menologio ex eorumdem Actorum testimonio absque controversia habent, Pionium sub Decio martyrium subisse. Sed cum testetur Eusebius² Acta Pionii scripta fuisse in commentariolo illo Smyrnenisium martyrum, rursumque se eadem intexisse in libro illo quem de martyribus scripsit; jamque certum sit excidisse illum a multis frustra diutius perquisitum; non ab re fore existimo, si quæ ex eodem libro citato ab eo Smyrnenis Ecclesie, instar epi-

¹ Apud Metaphr. die 1 Februarii. — ² Euseb. lib. IV. c. 14. in fin.

¹ Euseb. lib. IV. c. 44. — ² Idem lib. IV. c. 14. in fin.

solae, excepta sunt Pionii Acta, hic referam; cum aliqui sicut non a nostro instituto, ita nec ab exemplo digrediamur Christianorum historicorum, qui interdum certa martyrum Acta (quod saepe facit Eusebius) suis historiis attulerunt; cum praesertim hoc unum sit reperire certum fragmentum libri illius ab Eusebio de martyribus scripti; id ipsumque ab eo acceptum a libello martyrum Smyrnenensis Ecclesiae, prout ex eisdem Actis haec perspicue demonstrari contingit.

3. Cum autem miserandum lapsum Eudamoni Smyrnenensis episcopi nonnullorum ejus civitatis fidelium clades sit consecuta; ex adverso Pionius, ejusdem Ecclesiae presbyter, una cum sociis, gloriosa confessione fidem eandem restituere pro viribus conatus, tempore sollemnis celebritatis anniversariae diei natalis S. Polycarpi, adversus impios certaturus in arenam descendit (erat illa dies ex majorum institutione sollemnis, quae ut ejusdem Smyrnenensis Ecclesiae testimonio vidimus¹, jam ab ipso consummati martyrii tempore fuerat illi decreta.) Sed spontanea catena velut tessera militari, quae dignoscitur a refugis qui scutum turpiter abjecissent, nobiliter insignitus, Christum praedicans, in medium prodiit. Sed haec ipsa gratiora fient, si ex Actis ipsis ejus martyrii in medium adducantur, quae sic habent post alia enarrata a nobis superius de tempore passionis :

4. « Pionius² igitur pridie natalis diei S. Polycarpi futurum praevidi, ut eo ipso die caperetur. Itaque cum simul cum Sabina et Asclepiade ceterumque, se postridie comprehensum iri prospexisset, sumptis tribus catenis connexis, colloque suo et Sabinae et Asclepiadis injectis, domi expectabat. Id autem fecit, tum ne ab amicis abduceretur; tum ne posset aliquis suspicari, se (ut reliquos) ad ea quae idolis essent immolata, comedenda deduci velle; et ut omnes intelligerent, se statim in carcerem duci decrevisse. Cum igitur precationibus incubuissent, et sabbato sanctum panem et aquam cepissent, » appellat sanctum panem hic, quem adhibita communi benedictione suscipere, « supervenit Polemo aedituus cum satellitibus suis, ut homines Christianos quaereret, eosque ad immolandum idolis, et comedendum ex iis quae fuissent immolata, perducerent. Et aedituus : Nostis plane decretum imperatoris, qui vobis jubetur, ut diis sacrificetis? Cui Pionius : Novimus, inquit, mandata Dei, quibus imperat, ut ipsum solum adoremus. In forum igitur, inquit Polemo, venite, et illic obtemperabitis. At Sabina et Asclepiades dixerunt : Nos Deo viventi obtemperamus. Ducebat igitur eos, sed sine vi. Cum autem ire pergerent, viderunt omnes eos vincula gestantes; quamobrem re nova commotus populus celeriter concurrebat, et praer multitudinem multa premebantur.

5. « Et cum in forum venissent, et in porticu ad Orientem sita ad portam duplicem constitissent, impletum est totum forum, et superiores porticus lumen viris Graecis atque Judaicis, tum etiam mulieribus

(nam cum magnum esset sabbatum, feriabatur), quin etiam fundamenta arcusque concenderant, ut spectarent. In medio igitur cum starent : Satius est, inquit Polemo, o Pioni, ut, quemadmodum omnes faciunt, vos quoque pareatis imperatori, et simulacris immolabis, ne puni mini. At Pionius, extensa manu, hilari vultu causam suam defendit : Viri, inquam, Smyrnaei, qui et urbis pulchritudine et melle Homericorum (ut dicitis) gloriamini, et si qui sunt inter vos Judaei, audite me paucis perorantem. Audio vos risu gaudioque eos qui transugiunt, » nempe a Christi fide ad idola, « suscipere; perinde quasi ridiculum aliquid ac leve sit id quod agunt, dum idolis sponte sacra faciunt. Atqui aequum erat, Graeci, ut magistrum vestrum Homerum audiretis, qui hominum interitu latari, pius esse negat. Vobis autem, Judaei, Moyses ille³ jubet : Si videris jumentum inimici tui cecidisse, et sub onere jacere, ne praeterieris, sed ipsum excitato. Aequum enim erat vos Salomonem audire, qui, si ceciderit, inquit⁴, inimicus tuus, ne gaudeas, et calamitate ipsius ne extollaris. Ego enim magistrum meum audiens, mori malo, quam ab ejus praeceptis discedere; et totis viribus eunt, ne recedam ab iis quae primum didici, deinde etiam docui. Quid est igitur cur nos crudeliter irrideant Judaei? Quamvis (ut ipsi dicunt) hostes eis essemus, homines tamen sumus. Praeterea injuria affecti, aiunt de nobis esse liberam loquendi facultatem. Sed quos afflicimus injuria? quos occidimus? quos persecuti sumus? quos coegimus, ut adorarent idola? Putant ne similia esse peccata sua peccatis eorum, qui nunc humano terrore adducti praevariantur? » Haec et alia plura Pionius, reprimens fastum Judaeorum Christianis insultantium; haecque plane illa, quibus intexta esse ait Eusebius Acta Pionii⁵, nempe ingenuam sermonis libertatem, et apologias coram populo, et magistratibus recitatas, et conciones ad docendum accommodatas, cum benignitate erga eos qui ceciderant : quae quisque uberius legere poterit in Actis ejus, in quibus integra posita sunt; ubi et post Pionii ad populum concionem haec habentur :

6. « Cum verba illa Pionius repeteret : Deos vestros et auream statuum nolimus adorare; dixerunt eos in medium sub dio. Circumsteterunt autem quidam homines forenses una cum Polemone orantes atque dicentes : Nobis obtempera, Pioni, moremque gere, qui te diligimus, vitaeque dignum ducimus, propter morum probitatem atque modestiam tuam : Jucundum est vivere, et lucem intneri. Ego quoque, Pionius ait, vitam amabilem puto, sed illud est longe amabilius, quod optamus nos Christiani; lucem hanc jucundam et dulcem existimo, sed illam multo jucundiorum et dulciorum quae vera est lux⁶, quam nos cupimus contemplari; haec quidem omnia pulchra sunt, neque nos damnatum odioso prosequimur opera Dei; sed illa longe pulchriora atque praestantiora, quae anteponimus. » Haec sane contestatur

¹ Apud Euseb. lib. IV. c. 14. in fine. — ² Apud Metaph. die 1 Febr.

³ Deuter. XXXI. — ⁴ Prov. XXIV. — ⁵ Euseb. lib. IV. c. 14. in fin.

⁶ Eccl. XI. Joan. I. III. VIII. I. Joan. I. I. Tim. I.

Pionius, quo se longe abesse a Marcionitis, Deum creatorem et creaturam pariter blasphemantibus, demonstraret; nam et illi martyrium libenter subibant.

7. Circumforaneus autem quidam nomine Alexander, homo improbus, ait: « Audi nos, Pioni. Cui Pionius inquit: Tu potius audi me; quae enim tu scis, sunt mihi cognita; quae vero ego scio, eorum tu es ignarus: sic ipse secundum illud¹: Responde stulto juxta stultitiam suam. Volebat autem eum Alexander irridere; itaque cum ironia: Quid sibi volunt, inquit, istae caecae? Cui Pionius respondit: Ne per urbem vestram iter facientes, existimemur ad immolandum idolis, aut ad edendum ea quae sunt illis immolata, proficiscere; atque adeo ut intelligatis, nos ne interrogari quidem velle, sed decessive, non in forum, sed recta ad carcerem ire; et ne per vim nos comprehensos dimittatis, sed, cum vincula gestemus, trahatis. Sic eum Alexander illudebat. Cumque rursus illi multis verbis Pionium hortarentur, atque ipse sibi illa decretum et statutum esse responderet, eosque reprehenderet, et de his quae sunt ventura, dissereret; Alexander dixit: Quid multis opus est verbis, cum vivere nequeatis? Sed cum populus vellet in theatro conventum fieri, ut plura illic audiret, quidam ducis studiosi ad Polemonem aditum accedentes, ei persuaserunt, ne sineret in theatro populum convenire, ne tumultus fieret, et paucis flagitaretur. » Moris namque erat, populum in unum semel conventum, suas necessitates junctis vocibus conclamare, ac inferdum in magistratus jactare convicia, ac turbas eiere.

8. « Illis auditis, Polemo: Si non vis, inquit, Pioni, sacrificare, saltem in templum ingredi. Hoc idolis, inquit, non expedit, ut illuc ingrediamur. Polemo vero: Persuade, inquit, hoc nobis, Pioni. At ille: Unam, inquit, possem vobis persuadere, ut fieretis christiani. Tunc illi risu soluto, dixerunt: Tu vero ne id feceris, ne vivi comburamur. Gravius et acerbius est, inquit Pionius, post mortem igni comburi sempiterno. Arridenteque Sabina, aditus et satellites ejus dixerunt: Rides? Ita Deo placet, inquit illa; christiani enim sumus, et fide qui sunt in Christum firma atque constanti, risu ridebunt perpetuo. Tu, inquit illi, quod non vis, patieris; quae enim diis noluit sacrificare, in prostibulum conjiuntur. At illa: Sancto, inquit, Deo id erit curae. » Gravissimum enim hoc omnium solitum christianis feminis irrogari supplicium, quod castitatis essent tenacissima, superitis est saepius demonstratum. At post haec:

9. « Pionium rursus Polemo sic allocutus est: Obtempera nobis, Pioni. Respondit Pionius: Jussisti ut vel obtemperarem, vel plecterer: non obtemperabo; jube igitur plecti. Tunc aditus Polemo: Sacrifica, inquit, Pioni. At ille: Christianus sum. Quem, inquit Polemo, Deum colis? Respondit Pionius: Deum illum omnipotentem, qui fecit caelum

et terram, et omnia quae caelo et terra continentur atque omnes nos; qui nobis abunde suppedilat omnia; quem per Verbum ipsius Christum cognitum habemus. Sacrifica igitur, inquit Polemo, saltem imperatori. Ego, inquit Pionius, homini non sacrifico; christianus enim sum. Deinde, cuncta scribente notario: Quod, inquit, est tibi nomen? Ille respondit: Pionius. Tum Polemo: Christianus, inquit, es? Respondit: Sum profecto. Cujus, inquit Polemo, es Ecclesiae? Respondit Pionius: Catholicae; nulla est enim alia apud Christum. » Haec sunt namque confessiones illae sigillatim magna cum celebritate habitae, et aliae sequuntur, quas Actis Pionii intextas esse, Eusebius¹ tradit.

10. « Tum ad Sabinam accessit. Monuerat autem illam Pionius, et ab eo fuerat Theodota appellata; ne ex nomine cognita, in manus impiae civis jam dominae suae rursus incideret; quae imperante Gordiano, eum vellet Sabinam a fide abducere; eam vinculam in montibus relegavit, ubi etiam victui necessaria ei a fratribus subministrabantur. » Solitum in Asia ejusmodi irrogari supplicium, Theclae et aliorum Acta demonstrant; nam et illa hanc demum condemnationem accepit. Post autem studiosie curatum fuit, ut a dominae servitute et a vinculis liberaretur. Primum autem eum Pionio versabatur, quae etiam in hac persecutione capta fuit: « Dixit igitur huic quoque Polemo: Quo nomine vocaris? Eaque respondente: Theodota, subjecit ille, christiana es? Inquit: Christiana sum. Cujus Ecclesiae? inquit Polemo. Sabina respondit: Catholica. Tunc ait Polemo: Equem colis et veneraris? Deum, inquit illa, omnipotentem, qui fecit caelum et terram, et omnes nos, quem novimus per Jesum Christum Verbum ipsius. Mox Asclepiadem interrogavit: Quomodo, inquit, appellaris? Asclepiades, inquit ille. Tum Polemo: Christianus es? Respondit: Sum. Quem, inquit, veneraris? Eoque respondente: Christum Jesum. Estne alius? Minime vero, inquit Asclepiades, sed idem ille, quem hi dixerunt:

11. « Illis dictis, in carcerem ducti sunt, tam ingenti multitudine consequente, ut forum impleretur. Et dicebant quidam de Pionio: Quomodo qui semper erat pallidus, nunc est facie ignea et rubicunda? Cum autem ipsum Sabina vestimento propter multitudinis impetum teneret; quidam eam deridentes dicebant: Quam veretur ne ab ejus umeribus depellatur! Unus autem quidam clamavit, inquit: Si noluit parere, supplicio afficiatur. Cui Polemo respondit: Nobis non procedunt fasces, neque securae, ut hanc habeamus potestatem. Alius dicebat: Ecce homunculum subducat ad immolandum (innuebat autem Asclepiadem, qui nobiscum erat.) Pionius dixit: Mendacium loqueris; neque enim id facit. Alii dicebant: Illic et illa diis immolarunt. Pionius autem: Pro suo quisque, inquit, dicit arbitrio; quid igitur ad me? ego Pionius sum. Dicebant alii: Quid prodest huic doctrina sua, cum ita se habeat? Hanc, inquit Pio-

¹ Prov. XVI.

¹ Euseb. lib. IV. c. 14. in fine.

nus, vos doctrinam didicistis, per quam et famem, et eadem, et alios calamitates experti estis. At ipse quoque fame, quidam respondit, nobiscum Klorasi, Sene, Pionius inquit, sed tamen cum spe, quam in Deo positam habeo. Hæc illo dicente, sic a turba vexati sunt, ut parum abfuerit, quin opprimerentur.

12. « In carcerem igitur coniecti, et custodibus traditi sumus. Ingressi autem, Catholicae Ecclesiae presbyteri sumus, et mulierem ex vicu Garina nomine Macedoniam, et ex hæresi Phrygiam quendam nomine Eutybianam illis inclusos offenderunt. Cum igitur essent eodem in loco, custodes animadvertunt ea qua a fidelibus afferbantur, a Pionio non recipi. Dicebat enim : Si, cum pluribus egeremus, nemini graves eramus, quanto minus accipere nunc debemus? Custodes igitur, qui ab invisentibus munera solebant accipere, eos in interiorem partem carceris coniecerunt, ne possent ullum solatium aut consolationem recipere. At illi Deum collaudantes acquieverunt, et qua dari solita erant, ipsis præbuerunt; adeo ut carceris præfectus admiraretur, et pristinum eos in locum vellet reducere; ipsi vero manserunt dicentes : Gloria Domino; hoc enim nobis prospere successit, pessimum namque libere philosophari, et precibus incumbere die ac nocte. Multi autem ex Gentibus eos etiam in carcere visebant, et conabantur eos a proposito dmovere, sed eorum responsa admirabantur. Introibant etiam illi qui per vim tracti fuerant ad immolandum, et magnum fletum excitabant; adeo ut in lectu et squalore singulis horis versarentur, præsertim propter illos, quorum vita institutio proba erat atque honesta.

13. « Itaque illis visis, Pionius lugebat, Novo, inquitens, ad eorum supplicii genere, membratim concidor, dum video n argeritis Ecclesie a porcis conculeari, et ¹ cæli stellas a cauda draconis in terram detrahi : vineam ², quam dextera Dei plantavit, a filio porci silvestris vastatam, vindemiam eam omnes qui prætergrediuntur vicam. Filii ³ mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis; alumni mei, delicati mei ambulaverunt vias asperas atque difficiles. Nunc impii seniores insidias Szazama telenderunt : nunc delictam atque formosam relegunt, ut ejus pulchritudine impleantur, et falsum in illum testimonium ferant. Nunc Aman insultat. » Et cæte, a plura Pionius, sugillans Eudæmonem episcopum ipsum, et aliorum ruina ministrum. Hæc plane sunt illa que de ipsius benignitate erga hæc ipsos Actis contineri, ubi supra testatur Eusebius ⁴, et doctrina qua illos ipsos admonuit ea oratione, ne snerentur a Judæis in synagogas deduci, quidque illis respondere deberent, edocuit. Quæ omnia iisdem Actis conscripta habentur.

14. « Cumque ea dixisset, et Pionius rogaret eos, ut e carcere egredierentur, aditus Polemo, et Theophilus magister e quibus, cum scellitibus et multa turba supervenerunt, atque dixerunt : Ecce Eudæ-

mon (al. Anctemon) præsul vester immolavit; vos item obtemperate. Interrogabant vos in templo Lepidus et Eudæmon. Respondit Pionius : Eos qui in carcerem coniecti sunt, æquum est adventum proconsulis expectare; quid vobis partes ipsius arrogatis? Cum autem multa dixissent, discesserunt. Sed rursus cum scellitibus et turba regressi sunt. Et Hipparchus cum deo : Proconsul, inquit, misit ut Ephesum adducamini. Veniat, respondit Pionius, is qui missus est, et accipiat nos. Atqui princeps inquit sum. Et arripens illum, laqueumque collo ipsius injiciens, cum ita premebat, ut propemodum suffocaret. Tradidit igitur illum scellitibus, atque ita simul cum Sabina et reliquis sociis in forum deductus est. Cumque magna voce se christianos esse omnes contestarentur, humique se ipse prosterneret, ne in idolorum templum induceretur; sex ministri Pionium repuere ita reluctantem, ut ejus latera genibus comprimentes, manibusque ac pedibus cadentes, vix potuerint illum impellere. Sublatum igitur, atque clamantem gestarunt, humique ante aram deposuerunt, ubi adhuc adstabat Eudæmon, qui idolis sacrificaverat.

15. « Tunc Lepidus : Cur, inquit, vos, o Pionii, non immolatis? Respondit Pionius : Quia sumus christiani. Lepidus subjecit : Quem Deum colitis? Eum, inquit Pionius, qui fecit cælum, terram, mare, et que in eis sunt. Quis igitur, inquit Lepidus, fuit crucifixus? Is, inquit Pionius, quem Deus pater misit ad salutem mundi. Principes hic valde elegantem riserunt, et Lepidus ipsum detestabatur. Clamabat autem Pionius : Pietatem, inquitens, colite, justitiam observate, affectionis similitudinem cognoscite nempe quod homines estis! legibus vestris parite. Nos puniendos censetis, qua non obtemperavimus; et vos item a legum vestrarum præscripto receditis : jubent enim, non ut cogat, sed ut puniatis. Tum Rufinus quidam excellens eloquentie fama : Desine, inquit, Pionii, inane gloriæ aucupari. Ille autem respondit : Ista est tua dicendi facultas? isti tui sunt libri? Nonne hæc ab Atheniensibus Socrates perpressus est? Nunc omnes sunt imperfecti, et cæciores, et pigri, et tardi, et ignavi? Socrates igitur, et Aristides, et Anaxarchus, et cæteri horum similes, sententia tua, inanis gloriæ studio ducebantur, quoniam, et philosophiam et justitiam et fortitudinem exolebant? Rufinus his auditis oblocuit.

16. « At quidam alius qui et mundi gloria præstabat, et Lepidus : Noli, inquit, Pionii, vocilerari. Respondit ille : Ignem accendite, et ingrediemur. Terentius autem quidam e turba voce magna : Videtis, inquit, quo modo hic aliis quoque suadet ut impii sint, nec diis sacrificent? Tunc illis coronas imponerunt, quæ ipsi discipulis abicere (sic enim coronatos sacrificare interdum Gentiles consuevisse, pluribus post alios docet Tertullianus ¹). At minister publicus idolis immolatum accepit; nec tamen ad quemquam ipsorum ausus est appropinquare, sed illud in omnium conspectu comedit. Verum cum illi

¹ Apocal. xii. — ² Psal. LXXIX. — ³ Galat. IV. — ⁴ Euseb. lib. vi. cap. 41.

¹ Tertul. de Coron. millii.

rursus clamarent, christiani sumus; non reperientes quid illis facerent, eos in carcerem reduxerunt. Turba autem eos illudebat, et verberabat. Et Sabine nescio quis dixit: Tu non potuisti in patria mori? Cui illa respondit: Quæ est patria mea? ego sum Pionii soror. Terentius vero, qui tunc venationes curabat, ad Asclepiadem: Te, inquit, accusabo, ut bestias damnatum in munere gladiatorio filii mei. Cui Asclepiades: Non ob id, inquit, me perlerrefacies. Atque in carcerem ducti sunt. Ingressi autem Pionio quidam e satellitibus vehementer caput percussit, et vulneravit. At ipse quidem patienti animo tulit; sed percussoris manus et latera sic inflammata sunt et intumuerunt, ut respirare vix posset. Ingressi autem, Deum collaudabant, quod adversus inimicum et simulatorem Eudemonem fortes constantesque permansissent; et psalmis et precibus se confirmabant.

17. « Post hæc autem proconsul Smyrnam venit; et Pionius adductus in iudicium, martyrio coronatus est. Quo modo autem res transacta sit, commemorabimus. Ante quartum idus Martii Quintilianus proconsul sedens pro tribunali, sic interrogavit: Quomodo vocaris? Respondit: Pionius. Proconsul ait: Diis immolas? Respondit: Non. Proconsul: Quam, inquit, religionem aut sectam colis? Respondit: Catholicorum. Quorum, inquit ille, Catholicorum? Respondit: Ecclesie Catholice presbyter sum. Proconsul: Tunc, inquit, es doctor ipsorum? Respondit: Doctri sane. Interrogavit: Cujus partis magister es? Respondit: Pietatis. Cujus, inquit, pietatis? Respondit: In Deum Patrem, qui fecit omnia. Immola, inquit proconsul. Respondit: Nolo: Deum enim oportet adorare. Omnes, inquit ille, adoramus caelum et deos, qui sunt in caelo. Cur acri preces fundo? ipsi sacrificia. Respondit: Non acri preces fundo, sed illi a quo factus est aer, et caelum, et quæ in eis sunt omnia. Die, inquit proconsul, quis hæc fecit? Respondit: Non expedit dicere, » quod non audirent; ac mox: « Deus, inquit proconsul, omnino, id est, Jupiter, qui est in caelo; rex enim est omnium deorum.

18. « Tacenti autem Pionio, atque suspenso, dictum est, immolas, an non? Respondit: Non. Et rursus cum unguis torqueretur, dictum est: Respice, cur insanis? Respondit: Non insanio, sed Deum viventem timeo. Proconsul: Ceteri, inquit, immolarunt, et vivunt, et recte sentiunt. Respondit: Non immolo. Proconsul: Te, inquit, collige, et consilium muta. Respondit: Non faciam. Dictum est illi: Cur ad mortem properas? Non ad mortem (inquit) propero, sed ad vitam. Quintilianus proconsul: Nihil, inquit, eximium fecis ad mortem festinans; nam et qui nomen dant ac describuntur, exigui lucelli gratia, morte contempta, cum bestias pugnant. Et tu ex eorum unus es numero. Quando igitur ad mortem curris, vivus combureris. Ex tabella autem hæc verbis Romanis scripta sententia tegebatur: PIONIO SE CHRISTIANUM ESSE CONFITENTEM VIVUM IGNI COMBURENDUM JUDICAVIMUS. » Consvessisse iudices ex tabella in reos sententiam recitare, eamque non-

nisi latinis litteris exaratam, ob Romani imperii dignitatem alibi pluribus dictum est. Sed et de tabella illud Tertulliani adversus ¹ Gentes: « Denique quod de tabella recitalis illum christianum, cur non et homicidam? » Erat diversa ab hac tabella, titulus damnationis, de quo in epistola martyrum Lugdunensium hæc leguntur ²: « Cumque undique per amphitheatrum circumduceretur tabula, in qua latinis litteris hæc inerat inscriptio, INC EST ATTALUS CHRISTIANUS, illum precedente. » Sed de sententia ex tabella alias.

19. Sequuntur Acta passionis ejus, sic descripta: « Cum igitur fidei studio acriter in stadium venisset, ultro se vestimentis spoliavit. Deinde corporis sui decus et castitatem recogitans, ingenti repletus est gaudio; et in caelum suspiciens, ac Deo qui se talem conservasset, gratias agens, super lignum se ipsum extendit, militice tradidit, ut clavus configeret. » Possumus et ex his discere crucifixionem fieri consuevisse in terra deorsum, ac deinde stipitem simul cum cruce affixo desuper elevari, ac in excavatum foramen erigi. Sed rursus Acta: « Cumque confixus esset, ei rursus minister ait: Respice, atque sententiam muta, et auferentur clavi. At ille respondit: Eos inesse sensi. Et cum paulisper cogitabundus mansisset: Idcirco, inquit, Domine, festino, ut celerius resurgam; significans e mortuis resurrectionem. Eum igitur ligno fixum exererunt, deinde etiam Metrodorum quemdam ex secta Marcionistarum. » Illos secte homines fuisse martyrii cupidissimos, quod a malo principio carnem dicerent, ob idque in eam savendum, pluribus demonstratum est superius. Sed rursus ad Acta:

20. « Erat autem Pionius a dextris, et Metrodorus a sinistris collocatus: uterque faciem Orientem versus spectabat. Cumque materia, lignorumque cumulus undique congestus esset, et Pionius oculos clausisset; turba illum animam egisse suspicabatur, sed ipse secreto precabatur. Cumque precandi finem fecisset, oculos aperuit. Itaque flamma sublimis ascendeat; cum hilari vultu postremum, Amen, pronuntians, ac dicens: Domine, suscipe animam meam; tanquam crucians, quiete et sine dolore exspiravit, et Patri, qui omnem sanguinem inique effusum, atque omnem animam injuste damnatam, se pollicitus est salvaturum, spiritum tradidit. Tali dignus effectus est exitu beatus Pionius; qui vitam suam ab omni crimine ac reprehensione liberam indegramque servavit, atque animum suum ad Deum omnipotentem, et mediatorem Dei atque hominum Jesum Christum semper propensum ac erectum habuit; et magno in certamine victor existens, per angustam portam in amplum magnumque lumen pervenit.

21. « Al corona quidem ipsis in corpore est etiam compro alata. Etenim cum ignis extinctus esset, nos qui praesentes eramus, talem ipsum vidimus, quale vigentis ornatique pugilis corpus existit. Si quidem et aures erant molles, et capilli in cute capi-

¹ Tertul. Apolog. cap. 2. — ² Apud Euseb. lib. v. c. 1.

tis inhaerebant; et barba, ut juvenibus primum pubescentibus, decore florebat; et facies ejus gratia splendebat admirabili; ut et Christiani magis firmarentur in fide; et qui erant a fide alieni, conscientiae stimulis verberati contritius discederent. Haec acta sunt Julio Proculo Quincitiliano proconsule magistratum gerente, consule tertium Messio Quinto Trajano Decio et Grato secundum, Trajano Decio Augusto, ante quartum idus Martias, more Romano; Asiae autem more, septimi mensis undecimo, die sabbati, hora decima; ut nos autem loquimur, Regnante Domino nostro Jesu Christo; cui gloria in saecula saeculorum. Amen. » Hactenus Acta, ab aliquo tunc Ecclesiae notario conscripta, a Smyrnensi vero Ecclesia in libello Smyrnensium martyrum collocata, atque ab Eusebio in librum, quem de Martyribus scripsit, illata: sed ex antiquioribus monumentis a Metaphraste in lucem vindicata, ac demum laetitate donata, a nobis denique diligenti studio emendata sunt. Utinam et cetera quae habentur Gesta martyrum, sic pura atque sincera, nullius fucata eloquentiae penicillo, extarent integra. Dum enim quidam ea paraphrasis exornare curarunt; informia plane, ac veritate tantum, fideque dubia magnopere reddiderunt. Quid autem de ceteris confessoribus actum sit, qui cum Pionio vincti erant, remanet incomperturn.

22. *Innumeri martyres in Asia.* — At quoniam perfiditice esset, omnes numerare martyres qui sub Decio passi sunt, cum non omnium memoria fuerit litteris consignata; et quae scriptis sunt commendata, majori ex parte, Diocletiani incendio peremerint: paucorum tantum, quorum dies natalis tabulis ecclesiasticis reperitur adscriptus, hic meminisse sufficiat. Praeter illos enim, quorum anno superiori mentio facta est, passi sunt eadem urgente persecutione in Asia Apollonia, Lucius, Thyrsus, et Callinicus; in Lycia Christophorus; Perge Pamphilia Papias, Diodorus, Conon, et Claudianus, et ejusdem civitatis episcopus Nestor, sub praeside Pollione, cui a Pergensi senatu adversus eum ejusmodi scripte sunt litterae:

23. « Eupator, et Socrates, totusque senatus domino praestantissimo praesidi salutem. Cum ad tuam celsitudinem allata essent scripta divina Domini imperatoris nostri, quibus jubetur, ut Christiani omnes a sententia male ipsis iniecta deducti, ad sacrificia perducantur; humanitas tua nihil severe, et perturbate, sed comiter, et sedate omnia agere voluit. Verum hac lenitate parum effectum est; cum illi obstinatis animis edictum imperatoris contemnant. Nam et iste rogatus a nobis, et a toto senatu non solum ipse non cessit, sed etiam omnes qui illi parent, ejus tanquam principis sui exemplis animati, morigeros se praebere edictis noluerunt. Et nos quidem, isti persuadere non cessavimus, ut, quemadmodum iustissimi principis sui exemplis animati, morigeros se praebere edictis noluerunt. Et nos quidem, isti persuadere non cessavimus, ut, quemadmodum iustissimi principis litteris jubetur, ad templum Jovis accederet. Ille vero deos immortales contumeliis, et conviciis proscidit: sed neque ab imperatoris, licet absentis, minime ferendis injuriis

abstinuit, et in te eadem procaecitate usus est. Quamobrem compulsus est senatus cum tunc exhibere celsitudini. » Haec ad Pollionem senatus, quae Actis¹ martyrii ejus continentur, et quidem legitimis. Nestor autem falso accusatus de convitiis in principem dictis, cruci afflixus illustre martyrium obiit. Graeca vero Acta fideliora habentur.

24. Ephesi quoque Asiae civitate qui primus passus est, Maximus fuit, cujus quidem certamen ex Actis ejus a notario tunc scriptis quam breviter atque fideliter verbis iis scriptum extat²: « Comprehensus igitur est, et oblatu Maximus (erat homo plebeus, negotii sui curam gerens) et oblatu optimo proconsulii apud Asiam. Dixit ei proconsul: Qui vocaris? At ille: Maximus vocor, inquit. Proconsul dixit: Cujus conditionis es? Maximus respondit. Ingenuus quidem natus, servus vero Christi; mei autem negotii curam gero. Proconsul dixit: Christianus es? Maximus respondit: Esi peccator, tamen christianus sum. Proconsul dixit: Cognovisti decreta invictissimorum principum, quae nunc hic allata sunt? Maximus respondit: Quenam illa? Proconsul dixit: Ut Christiani omnes, relicta superstitione, cognoscant verum principem, cui omnia subjacent, et deos ejus adorent. Maximus respondit: Iniquam hujus principis cognovi sententiam, et ideo me palam ostendi. Proconsul dixit: Sacrifica ergo diis. Maximus respondit: Ego non sacrificio nisi soli Deo, cui me ab ineunte aetate sacrificasse gratulor. Proconsul dixit: Sacrifica, ne te faciam variis tormentis affici. Maximus respondit: Hoc est quod semper optavi, ut carens hac temporali et misera vita, perveniam ad sempiternam. Tunc proconsul jussit eum fustibus caedi. Cumque caederetur, ait proconsul: Sacrifica, Maxime, ut ab his liber sis tormentis. Maximus respondit: Haec non sunt tormenta, quae pro nomine Domini nostri Jesu Christi inferuntur: a quo si recessero, vera et sempiterna me tormenta manebunt. Tunc proconsul jussit eum in epuleo suspendi atque torqueri, et dicebat ei: Jam cerne stultitiam tuam, et sacrificia, ut vitam lucreris. Maximus dixit: Lucrabor plane vitam, si non sacrificavero: nam si sacrificavero, perdo eam; mihi vero nec fustes, nec ungulae, nec ignes tui ullum afferunt dolorem, quia in me manet Christi gratia. Tunc proconsul tulit in eum sententiam, ita dicens: Maximum, qui legibus animam noluisti accommodare, ut magnae Dianae sacrificaret, in terrorem reliquorum Christianorum obrui lapidibus praecipio. » Hucusque ex notario exceptorem. Subdit qui ea exscripsit: « Et raptus est contestim alligata Christi a ministris diaboli, gratias agens Deo, qui ipsum dignum judicasset certando superare diabolum: perductusque extra muros, lapidibus caesus, tradidit animam Christo. » Hucusque ibi.

25. Peculiare Ephesiae fuisse, lapidibus in deos delinquentes obruere, illud Philostrati fidelem facit: « Caedite hunc lapidibus deorum inimicum. » Nam

¹ Apud Sur. die 26 Februar. tom. 1. — ² Apud Sur. die 20 Aprilis. tom. II.

Philostratus ¹ meminit Apollonii Ephesi agentis, atque id adversus eum, quem impostorem diceret proclamantis. Sed et Timotheus, ejusdem civitatis episcopus, ab Ephesiis gentilibus lapidibus impetitus martyrium obiit, ut ejus martyrii Acta significant. Sunt et alia de his exempla; qui enim apud eos habebantur sacrilegi ejusmodi subjiciebantur supplicio. Sub eodem quoque Decio imperatore accidisse Ephesi traditur, ut (quod multis pariter eo tempore configisse reperitur) sevientem mirum in modum persecutione, complures sibi ipsis fidentes, deserta loca petierint; et inter alios septem juvenes timore percursi in antrum fugientes, oculo a persecutoribus ostio, in Domino obdormierint; unde et nomen sunt consecuti, ut dicti sint Septem dormientes; de quibus consule quae a nobis sunt notata in Romano Martyrologio.

26. In Lycia quoque illustre fuit Themistocles martyrium ², qui pro sancto Dioscuro, ad necem fusis, se offerens, equuleo tortus, raptus, et fustibus caesus meruit coronari. Nicomediae vero in Bithynia Quadratus est passus ³, Melitinae in Armenia Polyencus, Nicaeae Tryphon; in Creta Theodolus, Saturninus, et socii; omnes decem numero, necnon etiam Gortynae civitatis Cyrolli episcopus, cujus Acta ⁴ quoque extant aequae sincera; in insula Cypro Conon; in Achaia Miron; Corinthii sex martyres passi sunt Codratus et socii. Caesarea in Cappadocia inter alios insignes martyres Mercurius pro fide Christi nobile certamen evexit, cum prius egregia navata opera in bello adversus Persas, ab eodem imperatore fuisset honoribus auctus, ut ordinum ductor fieret. Hic natus patre Gordiano, primicerio legionis Frentensis (alias Martensis) christiana fide imbutus, et angelica visione roboratus, ingentem de Persis victoriam consecutus, delatus a Caetulo consulari, quod christianus esset a Decio vocatus, causam dixit magna constantia; cujus rei occasione nulla passus, demum capite truncatus, corona martyrii insignitus, de impietate et perfidia illiberalis principis triumphavit. Hic ipse sequenti saeculo, quo ostenderetur sanctos martyres in caelis vivere, et in necessitatibus eos invocantibus praesto esse, pro Christiana religione adversus Apostatam Julianum pugnasse repertus est; sed de his suo loco opportunius. Bident Caesarea quoque passi habentur Caeranus, Germanus, Theophilus, et Vitalis, quorum memoria, ut aliorum nominatorum martyrum, habetur in ecclesiasticis tabulis adscripta singulis diebus, quibus eorum natalitia celebrantur.

27. Abusus est Decius de Persis quam est consecutus christiani hominis ope victoriam; nam eam diis acceptam ferens, in eorum contemptores christianos acrius vindicavit, occisis qui in ejus manus venerant Persis christianis, Polychronio episcopo Babylonis, Parmenio, Elima, et Chrysotelo presbyteris, diaconis Luca et Mucio, virisque nobilissimis

Maximo et Olympiade; ac demum post longa vincula Abdone ac Semone subregulis. Extant horum Acta, sed nonnihil corrupta. Ex eodem quoque feci exercitu passi recensentur Paramon miles; alique ejus socii trecenti septuaginta, quorum apud Graecos memoria celebris est. In eorum enim Menologio ipsi, vigesima nona Decembris eorum natalem diem agentes, hoc elogio eos celebrant: « Ili fuerunt sub Decio imperatore et Aquilio praside; quos ad templum Isidis praeses ingressus immolaturus, jubet eos hoc ipsum facere; quod cum illi renuerent, praecipit omnes occidi. Necati tunc sunt quos secum duxerat trecenti septuaginta viri. Cum autem id videret Paramon, magna exclamans voce dixit: Nefarium atque impium facinus video: scelestum istum tot viros justos atque hospites, more pecundum, jugulare. Hoc audiens praeses, statim Paramonem jubet interfici. Quod cum nesciret ille; in eo ipso loco in quo ambulabat, qui missi fuerant, eum opprimentes occiderunt. » Haec ibi. Passus quoque sub Decio reperitur Menigenus fullo, cujus quoque natalis dies descriptus est in tabulis ecclesiasticis, et alii propemodum innumeri.

28. *Martyres in Occidente et praesertim Romae.* — Orbis quoque Occidentalis iisdem clarissimis sideribus instar caeli fuit egregie illustratus; nam praeter illos quos Romae, vel proximis locis, aut in Africa passos recensimus; in Sicilia praeracissimum martyrium subit Agatha celeberrima inter martyres, quae sub Quintiano praside Christum animo virili confessa, post atque, carcerem, equuleum, et contorsionem membrorum, post acerbissimam mammillarum abscissionem, ac velulationem in testulis et carbonibus, tandem in carcere, Deum precando, spiritum reddidit. Ignoscat lector, si rogata facta martyrum leviter tantum attingisse volui, quam in narasse viderem; multosque ex iis nomine tenus tantum modo recensimus, sed et quamprimum praeteremus; tum quod id alieni muneris esse scimus (longe enim distant inter se, Annales Ecclesiasticos posteris commendare, et singulorum Acta martyrum, Vitaeque sanctorum conscribere) tum etiam cum in iis recensendis multae interdum incident difficultates, singulis enodare cum opus esset, longe longius ab instituto divertendum esset: quod puto primum fore lectori nauseam. Cum tamen jucundius esse putamus, si iis tantum breviter recensitis, atque calamo citato percursis, in Actis quibusdam martyrum a notariis publicis publice commendatis ipsium interdum libuerit detinere; quo ex i.s. quae exploratissima sunt, caetera etiam, quae non norit, intelligat.

29. At ut ad eosdem martyres tunc passos redeamus, quorum mentio viget in tabulis ecclesiasticis: leguntur sub Decio pariter passi Formis Albina; Anagninae Magna episcopus et Secundina virgo; Camerini Venantius, Anselmus et socii; Fulgii Felicianus; Perusiae Florentius, Julianus, Cyriacus, Marcellinus, et Faustinus, et diversa die Felinus, et Gratianus; Aretii in Tuscia Pergentinus, et Laurentinus fratres; Florentiae Minias; Ravennae Fusca virgo

¹ Philost. lib. iv. in vita Apoll. Tyann. — ² Apud Sur. 30 April. om. 11. — ³ Mart. Rom. diversis dieb. — ⁴ Sur. tom. iv. die 9 Jul.

cum Maura nutrice, et apud Alpes Cottias Bassus episcopus; Tolosa in Gallia Saturninus ejusdem civitatis episcopus, qui glorioso agone decertans sacerdotilis vigoris egregium specimen exhibuit. Extant ejus martyrii Acta; in quibus cum habebatur passus Decio et Grato coss. hoc anno accidisse oportuit; nam prior consulatus Decii una cum Grato primum ante Philippi obitum contigit, quo nondum persecutio aliqua in Occidente Christianos vexabat. Hoc item tempore in Aquitania passus est Amaranthus. Sed quid moror singularum provinciarum ac civitatum martyres recensere; cum (ut uno verbo cuncta perstringam) nulla regio fuerit, qua subjecta Romano esset imperio, eoque Christi fides affluisset, in qua non essent martyres, qui edictis Decii parere recusantes, ne fidem amitterent, presentis temporis vitam prodegerunt lentissime? non cetera Galliarum partes, non Britannia, non Hispania hisce trophaeis victoriae caruere. Sed de insignioribus quibusdam martyribus in Hispania passis sub persecutione Decii, et Valeriani, agemus inferius opportuniore loco.

30. Quod si afflicti efferbuit Decii persecutio; Roma certe in primis saevissime, certum ac patens est argumentum, quod Romana sedes viduata pastore perseverabat: cujus quidem veritatis certam atque exploratam in omnibus fidem facit Cypriani epistola, cujus ante meminimus, sed anni hujus exordio scripta ante confessores¹, qui jam annum in carcere Romae peregerant, cum necdum Romanus Pontifex creatus esset: cujus electionis tempore schisma etiam eosdem tetigit confessores, quos dicta Cypriani epistola demonstrat antea inter se unanimes fuisse atque concordēs. Quo autem Cyprianus erga illos Romanae Ecclesiae presbyteros esset affectus animo, eadem epistola declarat his verbis: «Vobiscum illic in carcere quodammodo, et nos sumus. Divinae dignationis hortamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus intraremus. Honori nos vestro charites vestra individua connectit: separari dilectionem Spiritus non sinit. Vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, et quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, et cum in recessu privati precibus oramus, coronis, et laudibus vestris plenam a Domino faventiam postulamus.» Haec Cyprianus.

31. Porro elapso (ut diximus) primo persecutionis anno et secundo jam inchoato, sicut confessores detinebantur in carcere, ita et Cyprianus se continebat in lalebris, cum necdum Romanus Pontifex crearetur. Meminit hujus temporis Cyprianus scribens ad plebem de Felicissimo schismatico cum sociis ab Ecclesia separato, cum ait²: «Non sufflerea exitium jam biennii, et a vultibus atque ab oculis vestris lugubris separato, etc.» intelligens plane de inchoato biennio; nam paulo superius scilicet indicat, nondum creatum fuisse Romanum Pontificem, cum ait:

«Cumque semel placuerit tam nobis, quam confessoribus et clericis Urbis, item universis episcopis, vel in nostra provincia, vel trans mare constitutis, ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenierimus, etc.» Quibus sane verbis cum cleri tantum, nulla de Romano Pontifice facta mentione, interponatur auctoritas; satis liquet, adhuc, cum illa scripta sunt litterae, Romanam Ecclesiam fuisse absque pastore. Dicere autem sedem vacasse toto biennio, pro nostro habetur, cum nullus unquam id vel semiaverit; nec ut tam diu differretur, reddita hoc anno (ut demonstrabimus) Ecclesiae pace, ulla prorsus causa precesserit. Sic igitur biennium quod soli exili Cypriani nominal, illud tantum inchoatum, non autem expletum, est necessario intelligendum: mox nec quod diu antea cepitum esset; quandoquidem se eas litteras scribere testatur ante Paschalis celebratam. Qui autem biennium illud expletum putat, immeritis se lris obvolvitur, nec quo modo se illis expediat (ut ipse testatur³) invenit. Nominal Cyprianus spontaneum suum recessum exilium, ea fortasse ratione, quod (ut ait) proscriptio illud fuerat subsecuta. Reliquos autem, qui de electionis Cornelii tempore solvendi supersunt nodi, inferius, temporis et rerum gestarum disposito ordine, suo loco explicabimus.

32. *Felicissimus in Ecclesia Africana schismaticus auctor.* — At quod de oborto schismate hoc tempore in Ecclesia Carthagenensi et tota parte Africa, auctore Felicissimo eadem epistola Cyprianus testatur, ejus quoque verbis, ut res gesta est, enarremus. Erat hic (ut superius dictum est) Felicissimus, qui magnopere ejusdem Cypriani electioni fuerat adversatus. Nam de eo haec idem² Cyprianus ait: «Hoc enim quorundam presbyterorum malignitas et perfidia perfecit, ne ad vos ante diem Paschae venire licuisset; dum conjunctionis suae memores, et antiqua illa contra episcopatum meum, imo contra suffragium vestrum et Dei iudicium, venena retinentes, instaurant veterem contra nos impugnationem suam, et sacrilegas machinationes insidias solitis denno renovant.» Haec ipse.

33. Qui igitur ab ipso S. Cypriano sedis exordio eidem refragari coeperant, in omnibus postea adversus eum obitit, cientes undique turbas, non destiterunt, quamvis et captantes occasionem; nam cum (ut dictum est) confessores idem Cyprianus leviter corripuisset, quod se nimis faciles exhiberent adversus ecclesiasticam disciplinam, ante opportunum tempus lapsus pacem dandi esse contententes; tunc ille cum suis cum eum lapidem movit, ut ipsos confessores a Cypriano divelleret. Hi quidem ipse ad eosdem scribens testatur, cum ait³: «Nunc apparuit Felicissimi factio unde venisset, quibus radicibus et quibus viribus staret. Hi fomenta olim quibusdam confessoribus et hortamenta tribuebant, ne concordarent cum episcopo suo, nec ecclesiasticam disciplinam cum fide, et quiete juxta praecipua Dominica

¹ Cypri. epist. XVI. — ² Idem epist. XL.

³ Pamel. in vita Cypri. — ² Cypri. epist. XL. — ³ Idem epist. XL.

conferent, ne confessionis suae gloriam incorrupta et immaculata conversatione servarent.» Addiderunt insuper, ut lapsos in Cyprianum iidem provocarent, quos ille reconciliare distulerat usque ad redditam Ecclesiae pacem. Nam subdit: «Ac ne parum fuisset corruptisse quorundam confessorum mentes, et contra sacerdotium Dei portionem ruptae fraternitatis amare voluisse; nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt, ut agros, et saucios, et ad capienda fortia consilia per calamitatem ruinae suae minus idoneos et minus solidos, a medela vulneris sui avocent;» et paulo post:

34. «Persecutio haec est alia et alia tentatio; et quinque isti presbyteri nihil aliud sumpserunt, quam quinque primores illi, qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati, ut fidem nostram subruerent, ut gracilia fratrum corda ad lethales laqueos praevagatione veritatis averterent. Eadem nunc ratio, eadem rursus eversione per quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis adducitur, ut non rogetur Deus, nec qui negavit Christum, eundem Christum, quem negaverat, deprecetur: post culpam criminis tollatur et penitentia, nec per episcopos, et sacerdotes Domino satisfiat.» Illos ut caveant admonet Cyprianus tam stantes quam lapsos, cum subdit: «Nemo vos Christianos ab Evangelio Christi rapiat; nemo filios Ecclesiae de Ecclesia tollat. Pereant sibi soli, qui perire voluerunt. Extra Ecclesiam soli remaneant, qui de Ecclesia recesserunt;» ac demum: «Persecutionis istius gravissima haec est, et extrema tentatio, quae et ipsa cito Domino profertente, transibit, ut repraesentet vobis post Paschae diem cum collegis meis; quibus praesentibus, secundum arbitrium quoque vestrum, et omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quae agenda sunt, disponere pariter et limare poterimus. Si quis autem penitentiam agere, et Deo satisfacere detrectans, ad Felicissimi et satellitum ejus partes concesserit, et se haereticae factioni junxerit; sciat se postea ad Ecclesiam redire, et cum episcopis et plebe Christi communicare non posse.» Haec Cyprianus ad suos de Felicissimi schismate.

35. Inter haec autem idem Felicissimus, quos suis adixerat partibus, et in dies magis adiebat, seorsum Ecclesiam statuens, et altare erigens, colligebat in monte quodam. Cuius conatibus ut S. Cyprianus obviam iret, misit in eas partes Caldonium et Herculannum episcopos, Rogatianum atque Numidicum presbyteros, quos vicem suam acturos vicarios constituit¹; quibus in mandatis dedit, ut pauperum curam agerent, atque debita singulorum expungerent, quod eo factum puto consilio, ne illos egentem Felicissimus ab Ecclesia in suam communicationem abriperet. Sed inter haec addidit ad pristina nova scelera Felicissimus, impediens in primis ejusmodi debitorum expunctionem, ac singulorum descriptionem, idque magistratibus secularibus secum adhibitis; adiecit his insuper, ut a communicatione

pronuntiaret extorres omnes qui secum non communicarent in monte. His igitur et aliis nefandis sceleribus ab homine perpetratis, S. Cyprianus provocatus¹, qui se haecenus patientia continuerat, excommunicationis sententia eum percussit; de qua ad episcopos Caldonium et Herculannum, necnon ad Rogatianum atque Numidicum presbyteros, his verbis agit:

36. «Cumque ego vos pro me vicarios miserim, ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus; si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento, quantum satis esset, desideria eorum juvaretis; simul etiam et relatas eorum et condiciones, et merita discerneretis; ut jam nunc ego, cui cura incumbit, omnes optime nossem, et dignos quoque et humiles et mites ad ecclesiasticae administrationis officia promoverem; ille intercesserit, ne quis posset expungi; neve, ea quae desideraveram possent diligenti examinatione discerni; comminatus sit etiam fratribus nostris, qui primi expungi accesserant, potentatu improbo, et terrore violento, quod secum in monte non communicarent, qui nobis obtemperare voluissent. Cumque post haec omnia nec loci mei honore motus, nec vestra auctoritate, et praesentia fractus, instinctu suo quietem fratrum turbans, proripuerit se cum plurimis, ducem se factionis et seditionis principem temerario furore contestans; in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia recessisse, et vobis acquiescere maluisse, ut cum Ecclesia matre remanerent, et stipendia ejus, episcopo dispensante, perciperent; quod quidem et caeteros pro certo scio cum pace facturos, et cito ab errore temerario recessuros.

37. «Interim cum Felicissimus comminatus sit non communicaturos in monte secum, qui nobis obtemperassent, id est, qui nobis communicarent; accipiat sententiam quam prior dixit, ut absentium se a nobis sciat; quando ad fraudes ejus et rapinas, quas dilucida veritate cognovimus, adulteri etiam crimen accidit, quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, et probatos se asseverarunt. Quae omnia tunc cognoscemus, quando in unum cum collegis pluribus, permittente Deo, convenierimus. Sed et Augustus, qui nec episcopum nec Ecclesiam cogitans, pariter se cum illius conspiratione sociavit; si ultra cum eo perseveraverit, sententiam ferat, quam ille in se factiosus et temerarius provocavit. Sed et quisquis se inspirationi et factioni ejus adjunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte mahit ab Ecclesia separari. Has litteras meas fratribus nostris legite, et Carthagini ad clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum, quicumque se Felicissimo junxerunt.» Sententia autem promulgata, a Caldonio episcopo scripta ad colleges Herculannum, Victorem, Rogatianum, atque Numidicum presbyteros, adversus Felicissimum et ei communicantes, sic se habet²: «Abstinuimus communicatione Felicissimum et Au-

¹ Cyp. epist. xxxviii.

¹ Cyp. epist. xxxviii. — ² Apud Cyp. epist. xxxix.

gendum, item Repostum de extorribus, et Irenem Rutilorum, et Paulam sarcinaticam, quod ex annotatione mea scire debetis. Item abstinimus Sophronium et ipsum de extorribus Soliassum Budinarium. » Ita ipse.

38. Hinc crepta omnium malorum origo; conflatum enim hoc tempore schisma in Ecclesia Africana, tam altas fixit radices, ut nec multis saeculis valuerit quovis studio atque arte convelli, quin saepe ramis excisis, ex veteri trunco novis germinibus pullulantibus, in dies magis magisque infelicis fuerit propagatum. Vides hic Montensium schismaticorum primam originem, ac nominis primum ortum, nempe a Felicissimo qui colligere copit suos in montibus; ejusque esse nominis prima hic elementa formata, quod et illi sunt aemulati, qui postea ex Donati schismate, temporibus Constantini ac filiorum, Montenses sunt appellati; quod sicut isti, in montibus delegerint habitare; de quibus suo loco dicturi sumus.

39. Ex hac pariter Felicissimi infelicissima officina impius Novatus primus auctor malorum profuit, qui eandem dissensionis pestem (ut demonstrabimus) in Urbem inexit. Horum quoque germen, sed et amplissimum propagator Donatus fuit. Unum ergo portentum tot genuit monstra, et Felicissimus unus tot infelicium casuum auctor extitit. Verum eorum quae a Felicissimo gerebantur (licet ipse se non palam proderet) incertor erat, et impulsor Novatus episcopus, qui, Cypriano invito, Felicissimum (ut ait¹) diaconum ordinaverat, quem idem auctor appellat Novati satellitem: quamobrem cum opportunum sibi visum est tempus, Novatus qualis esset, cum se ostenderet; accidit, ut Felicissimi nomen velut obscurum exoleverit, et Novatus schismatici factionis (ut erat) antesignanus ab omnibus nominaretur. At ne fallaris, quod audisti Felicissimum creatum fuisse a Donato diaconum; alium plane diversum a Felicissimo presbytero hunc esse cognosce, nam iste jam presbyter erat, cum S. Cyprianus est creatus episcopus; hic autem Cypriano jam episcopo a Donato diaconus electus est. Quo modo autem Novatus pariter ac Felicissimus schismatis propagandi causa sese in urbem intulerint, paulo post dicemus.

40. Inter haec autem, vivente adhuc Decio, et aliis in locis ac Romae potissimum Ecclesiam persequente (quo modo, nescimus) in Ecclesia Africana, ut a S. Cypriano fuerat propheticè ante praenuntiatum, radius quidam pacis post aëros persecutionis nimbos affulsit. Multa quidem accidere poterunt, ut de populo Africano Decius bene mereri videri vellet; et forsasse illud, quod, cum barbarorum ea provincia pateret incursum, bellum quo Gentiles adversus Christianos hactenus dimicassent, necessitate compellente fuerit in barbaros convertendum. Quamplurimos sane ex Africa populos fuisse his ferme temporibus captos a barbaris, atque captivos ductos, Cypriani epistolae, de quibus inferius, fidem faciunt locupletissimam. Sive hac igitur, quam certior

putamus; sive alia qualibet de causa; certum illud est, hoc anno ante Paschae tempus, Africanae Ecclesiae redditam esse pacem. Quam tamen, vivente adhuc principe, minus tutam et sui ortu invidiosam existimans Cyprianus, scripsit ad suos (quod diximus: post Pascha suum reditum consultis differendum; ejusdemque suae post pacem morae, ad clerum¹ scribens, eandem affert rationem, sic dicens: « Oplans cito ad vos venire, ut desiderio tam meo, quam vestro, et omnium fratrum scis fiat; oportet nos tamen paci communi consulere, et interdum, quamvis cum fado animi nostri, deesse vobis; ne presentia nostri invidiam et violentiam Gentilium provocet, et sumus auctores rumpendae pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis, rebus compositis, me venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere, tunc ad vos veniam. » Post haec autem, ut interea pauperum curam gerant, inculcat.

41. Cum haec in Africa agerentur, qui semel per suos cathedram contra cathedram Novatus dicit schismate collocarat, quo infelicia germina in transmarinam quoque Ecclesiam propagaret, Romam se contulit; ut nactus occasione vacantis sedis, eam Ecclesiam dolis atque insidiis appetere aggrediretur; conaturus in primis aliquos sibi communicatores conciliare, siquae plurimos decipere, ac denique omni studio emitti, ut aliquem ex iis quos sibi concitasset, et quem a suis partibus stare sciret, in sedem evenendum pontificiam procuraret, ac proinde sic conflatum schisma consolidaret; haecque arte sedi Cypriani, tanquam hominis foris stantis, negotium facesseret, insidiareturque. Tanti igitur sceleris ipse primarius architectus, ad componendos dolos ac fallacias construendas peritissimos secum duxit artifices. Sed praeter sententiam accidit, ut citius quam putaret, Cornelius pontifex crearetur. Jam non ferenda amplius videbatur tanta non solum Romana, sed totius catholici orbis ecclesiae importuna adeo alque molesta viduitas; quod nimirum lapsorum ingens numerus praeforibus staret, ac sollicitus instaret, ut in Ecclesiam reciperetur.

42. *Cornelius papa electio.* — His igitur aliisque exigentibus causis, quantumlibet persecutio adhuc vigeret, et principem scirent suo ipsorum conatu obtinentem; tamen coeuntibus simul Romanis clericis, quorum id erat officii, summa animorum consensione eligunt in Christianae religionis pontificem Cornelium Romanum civem ex patre Castino. Qualis autem hic fuerit, et quo modo in Romanum Pontificem electus, idem S. Cyprianus² ad Antonianum scribens narrat his verbis: « Venio jam nunc, frater carissime, ad personam Cornelii collega nostri, ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum et detrahentium mendacio, sed de Domini Dei iudicio, qui episcopum fecit; et coepiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordia unanimitate consensit. Nam, quod

¹ Cypri. epist. XLIX.

² Cypri. epist. XXXVI. — ² Idem epist. LII.

Cornelium carissimum nostrum Deo, et Christo, et Ecclesiae ejus item sacerdotibus cunctis laudabili praedicatione commendat, non iste ad episcopatum subito perveit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus, et in divinis administrationibus Dominum saepe promeritus, ad sacerdotii sublimem fastigium cunctis religionis gradibus ascendit.

43. « Tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit, nec voluit, nec ut ceteri, quos arrogantia et superbiae suae tumor inflat, invasit; sed quietus et modestus, et quales esse consueverunt, qui in huic locum divinitus eliguntur, pro pudore virginalis conscientiae suae, et pro humilitate ingenitae sibi et custoditae veretundae, non ut quidam vim fecit, ut episcopus fieret, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus a plurimis collegis nostris, qui tunc in urbe Roma aderant; qui ad nos litteras honorificas et laudabiles et testimonio suae praedicationis illustres de ejus ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius episcopus de Dei et Christi ejus judicio, de clericorum paene omnium testimonio, de plebis quae tunc affuit suffragio, et de sacerdotum antiquorum et honorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri et gradus cathedrae sacerdotalis vacaret; quo occupato, de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, fortissimam necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem, qui Ecclesiae non tenet unitatem. » Haec de electione Cornelii Cyprianus.

44. Ex quibus sane, qualiter fieri solet et olim Romani Pontificis electio (cujus ritum, obortus saepe schismatibus, saepius mutari contigit, ut omnis temeritati aditus praclusus undique foret) expressum satis habetur; nimirum, quod divinum procedere soletur iudicium atque suffragium, Deo, quem vellet eligi, signo aliquo admonente, apostolico more: de quo pluribus loco primo Anacletum, cum de ecclesiasticis ordinationibus ex traditione apostolica provenientibus actum est. Qui igitur videretur Dei iudicio praelectus, coacto presbyterio (hoc enim nomine tunc sacra illa comitia dicebantur) rogabantur singulorum sententiae; eorum iidem vota et testimonium explorabatur, qui plebis totius vicem repraesentarent. Admittentibus aequae ad eadem comitia, si qui aderant tunc in Urbe episcopi cum prerogativa suffragii. Quae omnia acta esse in electione Cornelii, quae ex Cypriano recitata sunt, aperte declarant.

45. Aderant tunc in Urbe episcopi sexdecim (ut ipse scribit ad Antonianum¹, inter quos ex Africa erant duo tantum, Pompeius ac Stephanus, quorum ipse² meminit; nam Callonius, et Fortunianus postea a Cypriano Romam sunt missi. Quod vero ad plebis in electione officium spectat; sic aderat, ut de ordinandi antea vita testimonium ferret, non autem quod ferendi suffragii jus haberet; id enim Cyprianus

alibi³ docet his verbis: « Videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos, plebe praesente, sub omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur. » Haec ipse pluribus, suffragium ad clerum, iudicium vero, quod idem est quod testimonium, ad plebem referens, licet hoc ipsum alibi appellet quoque suffragium⁴.

46. Antequam autem de oborto post Cornelii electionem schismate agamus, illud in primis pervidendum est, in qua tempora Cornelii sedes inciderit; idque ejusdem Cypriani testimonio intelligamus. Ad Antonianum⁵ ergo scribens, postquam ea, quae de electione Cornelii dicta sunt, enarravit, haec addit: « Tum deinde post episcopatum non exarbitrium, non extortum, sed de Dei, qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quanta in ipso suscepto episcopatu suo virtus? quantum robor animi? quales firmitas fidei? quod nos simplici corde et perspicere penitus, et laudare debemus: sedisse intrepidum Romae in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei, fanda atque infanda comminaretur: cum multo patientius et tolerabilius audiret levari adversus se annum principem, quam constitui Romae amulum sacerdotem. Nonne hic, frater carissime, summo virtutis et fidei testimonio praedicandus est? Nonne inter gloriosos confessores et martyres deputandus, qui tantum temporis sedit expectans corporis sui carnifices, et tyranni ferocientis ultores, qui Cornelium adversus edicta ferelia resistentem, et minas et cruciatus et tormenta fidei vigore calcantem, ut gladio invaderent, sed crucifigerent, vel igne torrerent, vel quolibet inaudito genere poenarum viscera ejus et membra laniarent? Elicum si majestas Domini protegentis et bonitas, sacerdotem quem fieri voluit, factum quoque protexit; tamen Cornelius, quia noudum de ejus devotionem perfinet et timorem, passus est quicquid pati potuit, et tyrannum armis et bello postmodum victum prior sacerdotio suo vicit. » Hucusque Cyprianus, plane significans, vivente adhuc Decio, et persecutione Romae furente, Cor. etiam creatum fuisse Pontificem, et, ut puto, mense Aprili, nam nouduum tempore electionis ejus celebratum fuerat Concilium in Africa, quod hoc anno mense Maio collectum fuisse, idem Cyprianus affirmat, ad ipsum Cornelium⁶ scribens.

47. Rursum vero eum non fuisse creatum ante Paschale tempus; ejusdem Cypriani litterae instante Paschate ad suos datae, quibus post Pascha spondel adventum suum, satis demonstrant; cum eo tempore adhuc sedem Romanam vacare significat, dum de iis, quae in causa lapsorum ubi eodem tunc clero statuta essent, in testimonium adducit; dicturus proculdubio de Romano Pontifice, si tunc creatus fuisset. Sic igitur eo tempore, quod a Paschate usque ad mensem Maium interlapsum est, creatum fuisse Cornelium, certum est. Ab electione vero Cornelii

¹ Cyp. epist. LII. — ² Idem epist. LLI.

³ Cyp. epist. LXVIII. — ⁴ Idem epist. LII. — ⁵ Idem ibid. — ⁶ Idem epist. LV.

haud multum post temporis spatium, Decium imperatorem bello victum extinctumque esse, idem Cyprianus ad Antonianum ¹ ipso Cornelii sedis exordio post conflatum schisma a Novatiano scribens, quae nuper recitavimus, de interitu principis satis expresse affirmare videtur illis verbis : « Tyrannum armis et bello postmodum victum prior sacerdotio suo vici; » qui et in libro, quem scripsit de Lapsis, plane testatur ² divina ultione Decium fuisse extinctum.

48. *Decii obitus.* — Ex his itaque apparet, veriorum atque certiorum esse de annis Decii sententiam dicentium ipsum regnasse annum unum, et secundum inchoasse per aliquot menses. Id quidem Eusebius ³ in primis tradit in Historia, affirmans Decium nequaquam regnasse biennium. Idem quoque in Chronico, ubi solet tempora distinctius enumerare, imperasse ipsum tradit anno uno et mibus tribus; quippe qui regnare coepit mense Januario, et evolutio anni circulo, desierit mense Aprili atque adeo annum unum et tres menses exegerit in imperio. Cassiodorus etiam idem cum Eusebio sentiens, eundem anni unius ac trium mensium numerum in Chronico ponit. Qui autem secus senserunt decepti videntur, quod secundum numerum Decii consulatum annos etiam imperii numerarint; parum attendentes, in quod tempus primus, et in quod secundus ejus consulatus incidierint. Quod si tribunicia potestas ejus in nummis vel aliis antiquis inscriptionibus tertio una cum consulatu eodem numero aucto repetita habetur; id accidit quod anno ante Philippi necem (ut dictum est) ab exercitu imperator est appellatus, cum etiam tribuniciam potestatem ex more consecutus est. Videas et nostrae huius chronologiae annos Christi quoque optime respondere, dum Decii exitum, et Galli ac Volusiani ingressum anno Christi ducentesimo quinquagesimo quarto signamus; quod ipsum Eusebium quoque fecisse, ejus Chronicon fidem facit.

49. Quod vero ad Decii obitum spectat, quantumlibet optimi principis specimen edidisse visus sit, quippe qui eam sibi apud suos aestimationem comparasset, ut Trajanus cognomento dicit mereretur, atque ob eam causam de Republica optime meritis carus omnibus esset; christiani tamen sanguinis effusi reus, ulciscente numine, haud diu in imperio vivere meruit, sed meritis penas dedit, dum adversus Gothos Mæsiam et Thraciam infestantes decertans, a Treboniano Gallo limitanei exercitus in Mæsia agentis duce proditus, extincto filio, ipse quoque salutem captans, in profundam paludem incidens, ab ea confestim absorptus, nusquam amplius visus est. In quem jure Constantinus imperator, in oratione quam habuit ad sanctum episcoporum caetum, his verbis invehitur: « Abs te, Deci, jam seiscitari volo, qui aliquando justorum laborem insectatus es, qui Ecclesiam odio habuisti, qui penam sancte pieque degen-

tibus irrogasti; quid crudelilatis jam post hanc vitam patras? imo vero quibus, et quam acerbis calamitatibus ipse quasi irretitus teneris? tuam porro miseram et infelicem conditionem satis declaravit illud temporis intervallum, tanquam inter vitam et mortem interpositum, cum ipse in agris Scythicis una cum omnibus copiis prostratus, imperium Romanum omnium ore celebratum, Getis Indubrio et despectui objecisti. » Haec in Decium Constantinus.

50. Hic addere non preterimus, in antiquioribus omnibus Martyrologiis die decima octava mensis Octobris inter sanctos adscriptam haberi Tryphoniam uxorem Decii Caesaris, eandemque sepultam in coemeterio apud S. Hippolytum. Decii junioris hanc fuisse conjugem, non autem Decii senioris, ejus patris, cujus uxor dicta reperitur Herennia Salustia, notavimus ¹ in Rom. Martyrologio.

51. *De lapsis statuta.* — Sed cum morte Decii plane reddita esset pax Ecclesiae, et frequens lapsorum turba, quae expectare jussa erat pacis tempus, glomeratim, ut reciperetur in Ecclesiam, festinans accurreret: Cyprianus id absque delectu fieri praeter disciplinam et dignitatem ecclesiasticam ratus, indecensque existans pulsantibus indistincte ostium aperire, quod nonnisi vere poenitentibus patere soleat, praeter id quod verbis, quos potuit, admonere non praetermisit, scriptis quoque eorundem saluti et ecclesiasticae censurae majestati consulere non destitit. Elucubravit igitur tunc commentarium illum de Lapsis, cujus exordio de pace reddita, et gratiarum actione Deo agenda, sic habet: « Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiae reddita est; et quod difficile nuper incredulis ac perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. In laetitia mentes redeunt; et tempestate pressura ac nube et caligine discussa, tranquillitas et serenitas refulserunt. Dandae laudes Deo, et beneficia ejus ac munera cum gratiarum actione celebranda: quamvis agere gratias nostra vox nec in persecutione cessaverit: neque enim tantum inimico haere potest, ut non, qui Dominum toto corde et anima et virtute diligimus, benedictiones ejus et laudes semper et ubique cum gloria praedicemus. Exoptatus votis omnium dies venit, et post longae noctis horribilem tetramque caliginem, Domini luce radiatus mundus eluxit. »

52. Post haec autem recensens martyrum gloriosos triumphos, et confessorum infractam animi virtutem atque constantiam, lapsorum miserabilem stragem, ac tristia funera deplorat; quae etiam narratione de admirandis prodigiis, quae in nonnullos, qui praevicati a pietate fuerant, persecutionis illius tempore contigerunt, memorandam in haec verba attexit historiam: « Si incredulis quibusdam minor fides est futurorum, vel praesentibus terreantur. Ecce eorum, qui negaverunt, quae supplicia conspiciamus? quos eorum tristes exitus flemus? Nec hic esse sine poena possunt, quamvis necdum dies vene-

¹ Cypri. epist. v. — ² Idem lib. de Laps. in prin. — ³ Euseb. lib. vii. cap. 1.

¹ Martyrol. Rom. die 18 Octob. f.

rit pœne. Plectuntur interim quidam, quo cæteri corrigantur; exempla sunt omnium, tormenta paucorum. Unus ex his, qui sponte Capitolium negaturus ascendit, postquam Christum negavit, obmutuit. Pœna inde cœpit, unde cœpit et crimen; ut nec rogare jam posset, qui verba ad precandam misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini ejus et malis deerat, ut et ad balnea statim pergeret, quæ lavari vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda correpta cecidit; laniavit dentibus linguam, qua fuerat vel pasta impie, vel locuta; postquam sceleratus cibus sumptus est, in pernecium suam rabies oris armata est; ipsa sui carnis effudit, nec diu superesse postmodum potuit, doloribus ventris et viscerum cruciata defecit.

53. « Præsente ac teste me ipso, accipite quid venerit. Parentes forte fugientes, dum trepidi minus sibi consulunt, sub nutricis alimento parvulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum, quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, panem mero mixtum, quod tamen et ipsum de immolatione percuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui et indicare non potuit, quam nec intelligere prius potuit, nec arcere. Ignorantia igitur obreptum est, ut sacrificantibus nobis, eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum Sanctis, precis nostræ et orationis impatiens, nunc ploratu contenti, nunc mentis æstu fluctuabunda jactari; et velut tortore cogente, quibus poterat indicis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis rudis anima fœtatur. Ubi verò, solemnibus adimpletis, calicem diaconus offerre presentibus cœpit, et accipientibus cæteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu divinæ majestatis avertere, os labiis oblurantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, et reluctanti licet de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus et vomitus; in corpore atque ore violata Eucharistia permanere non potuit; sanctificatus in Domini sanguine potus de pollulis visceribus erupit; tanta est pestas Domini, tanta majestas; secreta tenebrarum sub ejus luce detecta sunt; sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem, quæ ad loquendum alienum circa se crimen necdum habuit ætalem.

54. « At vero ea quæ ætate provecta et in annis adultioribus constituta sacrificantibus nobis laleuter obrepsit; non cibum, sed gladium sibi sumens, et velut quedam venena lethalia, inter fauces et pectus sanguinem admittens, angit, et anima æstuante conclusi postmodum cœpit; et pressuram non sui persecutionis, sed delicti sui passa, palpitans et tremens concidit. Impunitum diu non fuit, nec occultum dissimulatum conscientia; crimen: quæ fefellerat hominem, Deum sensit ultorem. El cum quadam arcam suam, in qua Domini Sanctum fuit, manibus indignis tentasset aperire; igne inde surgente deterita est, ne auderet attingere. El alius, qui et ipse

maculatus, sacrificio a sacerdote celebrato, partem cum cæteris ausus est laleuter accipere; Sanctum Domini edere et contrectare non potuit; cinerem ferre se apertis manibus invenit. Documento unius ostensum est, Dominum recedere, cum negatur; nec immeritis ab salutem prodesse quod sumitur, quando gratia salutaris in cinerem, sanctitate fugiente, mutetur. Quam multi quotidie penitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confidentes, immundis spiritibus adimplentur. Quam multi usque ad insaniam mentis excordes, dementiæ furore quatuntur. Nec necesse est ire per exitus singulorum; cum per orbis multififormes ruinas, tam delictorum pœna sit varia, quam delinquentium multitudo numerosa. »

55. Hucusque de prodigiis Cyprianus; quibus admonere voluit lapsos, et ad penitentiam lacrymas invitare, atque irrationalem eorum impetum coercere. Ad quos inter multa hæc quoque: « Confliteantur singuli, quæso vos, fratres dilectissimi, delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio et remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. » Et cum multis, ut penitentiam veram ac plenam agant, inculcet, qualis esse debeat, demum declarat his verbis: « Orare oportet impensius et rogare; diem luctu transigere; vigiliis noctes ac flelibus ducere; tempus omne lacrymosis lamentationibus occupare; stratos solo adlærere cineri, in cilicio et sordibus volutari; post indumentum Christi perditum, nullum hic jam velle vestitum; post diaboli cibum malle jejuniū; justis operibus incumbere, quibus peccata purgantur; elemosynis frequenter insistere, quibus a morte animæ liberentur. » Hæc et alia de his plura Cyprianus, sed generatim tantum. Quæ vero cuilibet lapso pro qualitate delicti specialis infligenda esset poenitentia, in proxima Synodo, episcoporum omnium consensu, æqua lance librata, constituta est.

56. *Natalitia martyrum celebrata.* — Restitutus igitur (ut dictum est) Carthagini Cyprianus, quod jam ante litteris pollicitus fuerat, commemorationes sanctorum martyrum oblatione sacrificii incurienti una cum suis solemniter celebrasse, aliosque sacre disciplinae ritus restituisse, qui persecutionis furore videbantur intermissi, putandum. Nam id quidem olim ad suos scribens ¹ sæpe sponderat, et de natalitiis martyrum celebrandis (quorum dies migrationis, ut exacle a suis notarentur, admonuit) illud addiderat: « Quæ cito vobiscum, Domino protegente, celebrabimus. » At ut videas unius Ecclesiæ Catholice eandem quæ in Occidente, in Oriente quoque consuetudinem viguisse: quod Cyprianus in Africa, id ipsum erga sanctos martyres preslisterunt episcopi in Oriente, et inter alios S. Gregorius Thaumaturgus episcopus Neocæsariensis in Ponto; qui et ipse, perinde ac fecerat Cyprianus, hæc urgente persecutione, in solitudinem secesserat; redditaque ob

¹ Cyprian. epist. xxxvii.

Decii mortem Ecclesiae pace, rediens Neocæsaream eadem de martyribus curavit, quæ Cyprianus Carthagine.

57. Quænam autem ea fuerint pietatis officia, et erga sanctorum martyrum celebritatem impensa studia, Gregorius Nyssenus¹, qui res ab eo gestas egregie prosecutus est, narrat his verbis: « Cæterum cum jam auxilio divino tyrannis illa dissoluta esset, et pax rursus humanam vitam excepsisset, per quam expeditum erat et liberum omnibus abunde propositum studium erga nomen divinum; Gregorius descendit rursus in urbem, et omni circa regione undique peragrata et perlustrata, adiutamentum et quasi corollarium studii erga nomen divinum instituebat; apud omnes ubique populos sanciens, ut nomine eorum, qui pro fide decertassent, dies festi atque sollemnes conventus celebrarentur. Cumque alii in alium locum corpora martyrum dedivissent, per anniversarii circuli ambitum congregati lætabantur, in honorem martyrum ferias agentes. Addit ab eodem fuisse permissum in iisdem martyrum solemnitatibus paulo indulgentius exhiberari, quo his delecti ex pietate institutis officiis, a spectaculis Gentilium abstinèrent.

58. Extincto jam Decio una cum filio, idem qui supra Caius Vibius Trebonianus Gallus invasit imperium, filiumque Volusianum postea collegam sibi adsciscens, Augustum creavit. Qualis autem Ecclesiae status sub iisdem imperatoribus fuerit, Dionysius Alexandrinus², qui hæc omnia præsens spectavit oculis, in epistola quam scripsit ad Hiermannonem significat; primo scilicet tempore horum imperii Ecclesiam Dei a persecutione quiescisse; postea autem iterum fuisse vexatam. Certe quidem creatione Volusiani quiescisse etiam Romæ persecutionem sub Decio concitatam, illud argumentum est, quod qui definebantur in carcere confessores, vinculis soluti, liberi abire permissi sunt. Qui tamen (o infortunium, et rerum humanarum in viris sanctis etiam in constantiam!) a Novatiano decepti, conflato schismati vim maximam addidere; ut S. Cyprianus³, ad eos redeuntes ad Ecclesiam scribens, testatur his verbis: Postquam vos de carcere prodeuntes schismatici et hereticus error excepit, sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, quando milites Christi non ad Ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum Ecclesie laude et gratulatione venissent. » Jam enim Novatum ex Africa Romam venisse ad conflandum (ut in Africa fecerat) in Ecclesia Romana discordias, nuper attingimus. Verum quoniam ab eo, velut e fonte, malorum omnium fluxit origo, quisnam hic esset, quibusve compositis moribus, quos secum duxerit, et quid demum egerit diligentis est perquirendum.

59. *Schisma Novati et Novatiani.* — Fuisse Novatum in Africa episcopum ex eo certum dedu-

citur argumentum, quod de eo S. Cyprianus¹ tradit, fuisse ab ipso ordinatum diaconum Felicissimum; ad Cornelium enim de eo scribens, hæc ait: « Qui istic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic Romæ episcopum fecit. » Cujus autem Ecclesie episcopus fuerit, haud compertum habetur. Qualis porro hic esset, idem Cyprianus eadem quoque epistola ad Cornelium² egregie sane describit, his verbis: « De Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiandum, cum magis per nos vobis debeat Novatus ostendi, rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inextinguibili rapacitate furibundus, arrogantia et stupore superbi tumoris inflatus, semper istic episcopis male cognitus; quasi hæreticus semper et perfidus, omnium sacerdotum voce damnatus; curiosus semper, ut prodatur; ad hoc adulator, ut fallat; nunquam fidelis, ut diligat; fax et ignis ad conflanda seditionis incendia; turbo et tempestas ad fidei faciendam naufragia; hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus; » et post multa, quæ suo loco dicemus, addit: « Spoliati ab illo pupilli, fraudate viduae, pecunie quoque Ecclesie denegatae, hæc de illo exigunt penas, quas in ejus furore conspicimus. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, et ab eo in morte postmodum nec sepultus; uterus uxoris calce percussus, et abortitione proferante in parricidio partus expressus. »

60. Cur autem ab Ecclesia deservit, mox subdit, inquires: « Hanc conscientiam criminum jam pridem timebat; propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed et communicatione prohiberi, pro certo timebat; et urgentibus fratribus, imminabat cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio antevenisset; quam iste volo quodam evadente et luenda damnationis excipiens, hæc omnia commisit et misuit; ut qui ejici de Ecclesia et excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discussione præcederet, quasi evasisse sit penam, prævenisse sententiam; » et quod eadem epistola superius dixerat, de ejus ex Africa in Urbem adventu, sic ait: « Idem et Novatus, qui apud nos primum discordie et schismatis incendium seminavit; qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit; qui in ipsa persecutione, ad evertendas fratrum mentes alia quedam persecutio nostris fuit. Iste est qui Felicissimum satellitem suum, diaconum nec permittente me, nec sciente, sua factione et ambitione constituit; et cum sua tempestate Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans, similia illic et paria molitus est, a clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi coherentis et se invicem diligenti concordiam scindens. » Hæc Cyprianus.

61. Quod autem ad Felicissimum a Novato ordinatum diaconum spectat, diversus (ut videtur) est hic ab illo Felicissimo, qui sedi Cypriani adversatus, schismaticus auctor factus est; nam ille Cypriani³ presbyter jam fuisse dicitur. Præterea cum duæ inter se contrariæ essent sectæ schismaticorum, Felicissimus ille sententiæ Novati adversarius erat, quod

¹ Nyssenus in Vita Gregorii Thaum. — ² Apud Euseb. lib. VII. c. 1. — ³ Cypri. epist. LI.

¹ Cypri. epist. XLIX. — ² Idem ibid. — ³ Idem epist. XL.

diceret, lapsos omnes absque pœnitentiæ mora recipiendos. Romam cum Novatus venisset, Novatianum presbyterum Romanum ob Cornelii electionem invidiæ stimulis agitatum, et animo aversatum inveniendos, cepit una cum illo adversus Cornelium agere, atque alios quoque quoscumque posset ab ejus communicatione retrahere, nulla de illo falsa jactare, cum confessoribus quoque in carcere adhuc detentis in illum obloqui; ac falso quodam pietatis intuitu probos etiam illi infensos reddere conatus est. Machinabantur hæc primum secreto Novatianus atque Novatus, ambo novantes, et ad res optimas quasque statutas innovandas ac inverlendas egregie comparati.

62. Sed de iis illud in primis commonendum, similitudine nominum factum, ut nonnulli antiqui scriptores alterum pro altero interdum usurparint, et alii unum eundemque Novatum cum Novatiano conflexerint; sed interdum id errore librariorum factum putamus; nam cum apud Eusebii historiam reperitur Novatianus cum Novato confusus; in Chronico tamen ab eodem exacte distinctos invenies, cum ait: « Novatus presbyter Cypriani Romam veniens, Novatianum et ceteros confessores sibi sociat, eo quod Cornelius pœnitentes apostatas recepisset. » Hæc ipse; qui distinguens singulorum nomina, confundit ordinem, dum Novatum presbyterum nominat, quem (ut dictum est) constat fuisse episcopum; quod enim Novatiani erat, nempe presbyteratus, tribuit Novato, presbyterum eum (ut dictum est) nominans. Apud Gildam Sapientem Britannicæ excidium deplorantem, Novatus pro Novatiano scriptus habetur, cum sic legitur: « Novatus Romæ Dominicæ conculator margaritæ, porcus niger, patriæ ingerit violenter manus; non tam dignus venerabilibus aris, quam flammis inferni ultricibus. » Porro Novatianos a Novatiano ut principaliori denominatos, constat ex his quæ Cyprianus ¹ scribit ad Fabianum, ubi eosdem quos dicimus Novatianos, a Novatiano derivans, Novatianenses appellat. Usus tamen obtinuit ut ejusdem schismatis et hærescos sectatores, Novatiani æque ab omnibus dicerentur. His de nominum confusione distinctis, de rebus ab eo in Cornelium gestis narrationem ordine temporum disponamus.

63. Quænam autem calumniæ a Novatiano atque Novato adversus Cornelium fuerint excogitatae, ac jam propalatae, atque ore prope ipsorum omnium diffamatae, Cyprianus eas omnes falsitatis redarguens, scribit ad Antonianum his verbis ²: « Quod autem quædam de illo inhonesta et maligna jactantur, nolo mireris; cum scias hoc esse opus semper diaboli, ut servos Dei mendacio laceret, et opinionibus falsis gloriosum nomen infamet, ut, qui conscientie suæ luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur. Explorasse autem collegas nostros scias, et verissime commisperse, nulla illum libelli (ut quidam jactant) labe maculatum esse; sed neque cum episcopis, qui sacrificaverunt, communicationem sacrilegam mi-

scuis: sed eos demum, quorum causa indita, et innocentiâ comprobata sit, conjunxisse nobiscum. Nam et de Trophimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita res est, ut ad te pertulit rumor et mendacium malianorum. Nam, sicut antecessores nostri sæpe fecerunt, colligendis fratribus nostris carissimus frater noster Cornelius necessitati succubuit; et quoniam cum Trophimo pars maxima plebis abscesserat, redeunte nunc ad Ecclesiam Trophimo, et satisfaciante, et pœnitentiâ deprecationis errorem pristinum confitente, et fraternitatem, quam nuper abstraxerat, cum plena humilitate et satisfactione revocante; audite sunt ejus preces, et in Ecclesiam Domini non tam Trophimus, quam maximus fratrum numerus, qui cum Trophimo fuerat, admissus est; qui omnes regressuri ad Ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo comitante venissent. Tra-tata ergo illic cum collegis pluribus habito, susceptus est Trophimus, pro quo satisfaciebat fratrum reditus, et restituta multorum salus. Sic tamen admissus est Trophimus, ut laicus communicet; non, secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotis usurpet. Sed et quod passim communicare sacrificatis Cornelius tibi nuntiatus est, hoc etiam de apostatarum fictis rumoribus nascitur. » Hæc Cyprianus de calumniis in Cornelium jam papam confictis.

64. Inter hæc autem accidit, ut audita Carthagine electione Cornelii, obortoque in eum schismate, quod ea de re anceps esset multorum sententiâ, et a cujus partibus starent, narent permulli: ad dimovendam omnem a trepidantium animis dubitationem, visum est Cypriano, atque collegis ejus nonnullis in unum cooptibus, episcopos duos legatos Romam mittere, qui dissidentes conciliarent, si possent; si non possent, cujusnam essent potiora jura, in Africam scriberent, ut communicationem, quam interea suspenderant, cuiam impertituri forent, cunctis liquido innotesceret. Hæc itaque de missa legatione, idem Cyprianus ¹ ad Cornelium scribens, læstat: his verbis: « Cum statuissent collegæ complures, qui in unum conveneramus, ut legatis ad vos coepiscopis nostris Caldonio et Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur, donec ad nos iidem collegæ nostri, rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis, redirent. » Et inferius: « Placuit, ut per episcopos, retenta nobis rei veritate, et ad comprobandam ordinationem tuam, facta auctoritate majore, tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino istæ positos litteræ fierent (sicuti fiunt) ut te universi collegæ nostri, et communicationem tuam, id est, Catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter et charitatem, probarent firmiter, ac retinerent. Quod divinitus evenisse, et consilium nostrum providenter processisse gaudemus. Sic enim tunc episcopatus tui et veritas pariter et dignitas apertissima luce et manifestissima et firmissima comprobatione fundata est,

¹ Cypri. epist. LXXIII. — ² Idem epist. LII.

¹ Cypri. epist. XLV.

ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, et ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeii, et Stephani, et Caldonii, ac Fortunati ordinationis tue et origo necessaria, et ratio justa, et gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. » Hæc Cyprianus de mittendæ Romam legationis consilio.

65. Verum licet schisma in Cornelium fuisset abortivum, non tamen eo progressa res erat, ut adversus eum alium crearent Romanum pontificem. Sed cum missi legati Romæ agentes incassum omnia perterrent, viderunt ex improvise velut ex portis inferorum prodire portentum, Novatianum creatum Romanum episcopum. Testatur hæc idem Cyprianus ¹, ad Cornelium scribens, his verbis : « Quod servis Dei, et maxime sacerdotibus justis et pacificis congruebat, frater carissime, miseramus nuper collegas nostros Caldonium et Fortunatum, ut non tantum persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua et consilia omnium vestrum emeriterent quantum possent, et elaboraret, ut ad Catholicæ Ecclesiæ unitatem scissi corporis membra componerent, et christianæ charitatis vinculum copularent. Sed quoniam diversæ partis obstinata, et inflexibilis pertinacia non tantum radicis et matris sinum atque complexum recusavit, sed etiam gliscit, et in pejus recrudescente discordia, episcopum sibi constituit, et contra sacramentum semel traditum divine dispositionis, et catholice unitatis, adulterum et contrarium caput extra Ecclesiam fecit, etc. »

66. Quo modo autem se habuerit Novatiani promotio, enarrandum est; sed illud in primis de Novato ejusque gregalibus præmittendum, quod peculiare omnium hæreticorum atque schismaticorum semper fuit, nunquam perstare in eadem sententia; sed pro loco, et tempore novas induere formas, et contraria ab his quæ ante gliscissent, nova emergente occasione, statuere. Qui enim in Africa (ut vidimus) lapsos adversus Cyprianum concitabant, quod non reciperentur in Ecclesiam, sed ex decretis ecclesiasticis promulgatis juberentur pacis tempore expectare, ac interim admissa delere; hæcque eadem de causa eosdem lapsos schismate ab ea separare conati essent; modo mutata facie negotium facessunt Cornelio, qui fratrum suorum consilio pœnitentes lapsos reciperet in Ecclesiam. Siquæ qui olim duræ nimis austeritatis redarguebant episcopos, modo facilitatis nimie incusant Cornelium Romanum pontificem, calumnias addentes, eundemque ejusdem cum illis apostasiæ criminis participem mentientes. Porro tantum valuit horum improbitas, ut Romanos clericos in carcere adhuc posites, Maximum, Nicostratum, Urbanum, Sidonium, Macarium, Celerinum, et alios, uno excepto Moysæ presbytero, in eam sententiam proclives, ut non facile lapsis impertiretur indulgentia, in suam sententiam pellexerint, et in contrariam partem adversus Cornelium adunarint.

67. Quid plura? eo omnis factio seditiosorum

provenit, ut, abrogata ac nulla reddita pontificia ordinatione Cornelii, novum crearent pontificem Novatianum; idque clandestine atque seorsum ab aliis factum, idem ¹ Cornelius papa, scribens ab Fabium episcopum Antiochenum, narrat his verbis : « Ut vero intelliges hunc admirabilem virum (Novatianum scilicet) jampridem in episcopatum petendo ambitione incensum esse, et eam temerariam et effrenatam cupiditatem occultasse intra se, et simulatione, ac tanquam involuero, quo arrogantiam tegeret, ipso initio confessores Christi, viros sane probos, secum habuisse, tibi volo aperte ostendere. Presbyter nomine Maximus, et Urbanus et nostris, qui bis ex constanti fidei confessione summam gloriae amplitudinem collegerant; Sidonius item, et Celerinus (vir qui Dei clementia adjutus omnia tormentorum genera maxima cum tolerantia pertulerat, et corporis imbecillitate vi ac robore fidei suæ confirmata, strenue ac viriliter ab adversario victoriam reportaverat) cum Novatianum attentius considerasset, et callidam ejus fraudem, versutiam, perjuriam, mendaciam, agrestem inhumilitatem ab omni vite communionem alienam, veteratoriam denique instar lupi amicitiam deprehendissent; eo relicto, ad S. Ecclesiam reverterunt; atque omnes ejus fallacias et maleficia, quæ longo tempore intimo pectore obtesisset, multis presentibus, tum episcopis, tum presbyteris, tum laicis quam plurimis palam ostendere; et cum lacrymis ac querela, cum dolore et penitentia suam vicem deplorare conperunt, quod subdola illius, et effrata bestia consilio adducti, ab Ecclesia etiam, vel ad exiguum temporis spatium, descivissent. »

68. Seductis semel confessoribus, quid Novatianus præsumperit, idem subdit sic dicens : « Vix credibile est, carissime frater, quantum in moribus varietatem, quantum mutationem exiguo momento in illo factam conspexerimus. Nam splendidissimo iste scilicet, qui, inusitato ac terribili jurejurando adjecto, fidem suis fecerat se non aliquando episcopatum appetivisse, tanquam ex fallaci quadam præstigiarii impostura in medium projectus, de repente episcopus apparuit. Etenim iste novæ secte inventor, et doctrinæ ecclesiasticæ propugnator, quando episcopatum a Deo certe minime ei donatum sibi vi arripere, et ex hominum manibus quodammodo extorquere nitabatur; duos sibi socios de sua ipsorum salute prope desperatos adsevit, ut eos in exiguum aliquam partem, et minimum quasi Italiæ angulum mitteret; indeque episcopos tres, homines agrestes, rudes, ac simplices, simulatione quadam veterataria in fraudem inductos abduceret, asserens, et constanter affirmans eos quam celerrime debere Romam venire, ut videlicet omnis his et discordia per sententiam illorum aliorumque episcoporum interpositam dirimeretur.

69. « Episcopi igitur, quoniam (ut supra diximus) homines simpliciores erant, et in perditorum fallacis dolisque discernendis minus perspicaces, Romam ad

¹ Cyp. epist. XLII.

¹ Apud Euseb. lib. vi. c. 35.

veniant. Iste tum per quosdam sui similes, ad eam rem comparatos, eos in unum locum concludendos curavit. Ac cum circiter horam decimam ebrios et crapula oppressos cerneret, vi coegit, imaginata quadam, et vana manuum impositione episcopatum ipsi tribuere; quem dignitatis gradum parum sibi accommodatum ad hunc modum per fraudem et astutiam acquisivit. Ex quibus episcopis unus non longe post peccatum flebiliter lamentatus, et idem a parte confensus, ad Ecclesiam revenit; quem, populo universo pro eo rogante, tandem ut laicum in communionem receperimus; atque alios, qui in reliquorum duorum episcoporum loca, qui cum creassent, succederent, misimus.

70. « Istum igitur lepidum Evangelii patrum Novatianum (al. Novalum) omnino præterit, scilicet unum solum episcopum oportere esse in hac Ecclesia Catholica, in qua tamen non ignorabat (quomodo enim po erat?) presbyteros esse quadraginta sex, diaconos septem, subdiaconos septem, acoluthos quadraginta duos, exorcistas et lectores una cum ostiariis quinquaginta duos, viduas et alios morbo atque egestate afflictatos mille, et quingentos, quos omnes Domini gratia et benignitas abunde sustentat. Sed tamen nemo ex tanta ministrorum multitudine, tamque in Ecclesia necessaria; nemo ex tanto egentium numero Dei providentia locupletato, et rerum abundantia circumfluente, nemo denique ex maxima illa et innumerabili populi frequentia istum, quem dico, Novatianum ab ea desperata mentis cæcitate, et contumacia avertire, et ad Ecclesiam denuo revocare potuit. » Ac paulo post subdit :

71. « Deinceps dicamus, quibus actis, quibusque vitæ institutis cum tanta confidentia episcopatum prencarit. Num quod a primo ætatis tempore in Ecclesia versatus fuit? Num quod multa certamina pro ejus defensione subiit? Num quod multis magnisque periculis pro pietate se objecit? Non certe ejus generis ille quidem; cui ex satana, qui ingressus in illum, diu est intimo pectore commoratus, primum data fuit credendi occasio. Qui quidem, ubi exorcistarum præsidio, spiritu illo malo esset liberatus, et spiritum in tam gravem morbum, ut ferre mori putaretur, incidisset; in lecto in quo decumbebat, aqua circumfusus, baptismum accepit; si modo talem hominem baptismum accepisse dicendum sit. » Hæc ideo Cornelius, quod compertum haberet hominem istum simulate omnia facere solitum. At subdit :

72. « Verum morbo tandem elapsus; neque cætera, quibus post baptismum, secundum Ecclesie canonem, imbuti oportuerat, acquisivit, neque Domini sigillo ab episcopo obsignatus fuit; quo quidem neutiquam potuit, quo modo, queso, Spiritum sanctum adeptus est? » De sacro enim chrismate loquitur, quo et signo crucis adhibito, baptizati ab episcopis ex apostolica traditione (ut dictum est) consignabantur. Sed et addit : « Iste persecutionis tempore metum debilitatus, et nimia vitæ cupiditate adductus, se presbyterum esse negavit. Nam cum a diacono rogatus oratusque esset, ut domo, qua se conclusum

occulerat, egressus (quantum presbytero liceret, quantumque in ejus situm esset potestate), fratres in periculo constitutos, opisque et auxilii indigentes juvaret; tantum abfuit ut diaconis eum obscantibus obtemperaret, ut etiam non sine stomacho et bile ab illis abiret discederetque; nam se nolle amplius esse presbyterum, sed alteri vitæ generi se dicaturum, asseruit. »

73. Subdit rursus : « Iste præclarus et insignis Novatianus Dei penitus dereliquit Ecclesiam, in qua post fidem receptam presbyteri munere donatus fuit; idque propter amorem et benevolentiam, qua episcopus, qui illi manus imposuerat, eum complexus est. Qui quidem episcopus non modo ab universo clero, sed etiam a multis laicis vetitus, quoniam minime licebat quemquam in lecto propter morbum baptizatum (sicut huic contigerat) in clerum assumi; magno opere postulabat sibi potestatem dari, huic soli manus in sortem presbyterii imponendi. » Videas in his plane plura consideratione digna, ac in primis, a presbyterorum Romanæ Ecclesie collegio quoslibet licet levissima nota aspersos repelli : vi enim quadam adactus Novatianus christianus factus videri poterat; quippe qui non cum valeret, sed in lecto decubens, mortis timore percitus, initiatus esset sacro baptismate. In Ecclesia Orientali id ipsum de baptizatis in ægritudine servatum fuisse, canon¹ Concilii Neocæsariensis, Constantini tempore celebrati, declarat his verbis : « Si quis in ægritudine constitutus fuerit baptizatus, presbyter ordinari non debet. Non enim fides illius voluntaria, sed ex necessitate dependet; nisi forte postea ipsius studium et fides probabilis fuerit, aut raritas hominum cogat. » Ita canon, licet post hæc editus, ex antiquo tamen Ecclesie usu sanctus.

74. Rursus vero modestia admiranda est summi Pontificis; ejus cum auctoritas in Ecclesia summa esset; tamen non pro animi arbitrio, sed fratrum consensu solitus cuncta facere, quos sibi renitentes videret, non vi illa aut potestate cogeret, sed submisso animo exoraret. Quisnam autem fuerit, qui Novatianum presbyterum ordinaverat, Fabianusne, an alius ex eis qui eum præcesserunt Romani Pontifices, haud liquet. At plane ex facto Novatianus apparet, quanto periculo quaeratur per dispensationem, quod est alias ecclesiasticis legibus inconcessum. Sceltestissimus iste primus omnium ausus est sanctam Romanam Ecclesiam turpi scindere schismate, quæ antea semper unita permanerat, juncta capiti firma compaginatione membrorum; non veritus tanta eam afflicere ignominia, ut cathedram contra cathedram in medio ejus erigeret, primusque erumperet antipapa, et ex ea impius hæresiarcha prodiret, tantumque christiano viri cladem inferret, quæ per multa deinde secula vix valuerit resarciri.

75. At ad hæc Cornelius aliud mox hominis seculi recensens, hæc addit : « Cum fecisset oblationes, et singulis partem sacramenti distribuisset, porrexisset

¹ Concil. Neocæs. c. 12.

setque, miseros homines et infelices pro benedictione et gratiarum actione iurjurandum dare coegit; atque suis utrisque manibus manus accipientisprehendens, non prius dimisit, quam hoc iurjurando eum obstrinxisset (illius enim verbis utar): Jura mihi per corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te nunquam nec me deserturum, nec ad Cornelium reversurum. Atque miser homo non ante degustavit, quam ita illi se devovisset: et qui illum acceperat, pro Amen (quod dicere debuerat) hoc dixit: Non deinceps ad Cornelium revertar. Et post alia quedam: Scias velim, propterea quod in dies singulos jam fratres eum deserunt, et ad Ecclesiam redeunt, iam illum omnium fere societate denudatum destitutumque esse. Cujus amentem audaciam et insolentiam etiam Moyses beatus martyr, qui nuper apud nos fuit eximio et admirabili martyrio decoratus, dum adhuc in vita manebat, perspicue animadvertens, tum illi, tum aliis quinque presbyteris, qui una cum illo sese ab Ecclesia segregassent, fidelium societate, et communione interdixit. Porro in extrema epistola episcopos qui Romam profecti, Novatiani dementiam condemnabant, enumerat; et non solum nomina ejuisque, sed Ecclesias etiam, quibus singuli praeerant, recenset. Quin etiam episcoporum, qui minime Romam se contulerant quidem, sed per litteras decreto eorum, quos diximus, assensiebantur, nomina pariter, et civitates, unde quisque scripsit epistolam, commemorat. » Hucusque Eusebius de Cornelii epistola ad Fabium episcopum Antiochenum, tanquam summariarum rerum gestarum, non earum tantum quae actae essent a Novatiano usque ad schisma ab eo contulatum, sed quae etiam gestae essent usque ad Romanum Concilium ea de causa Romae convocatum.

76. Verum haec ipsa et alia permulta ex epistolis S. Cypriani, et aliis diffusius enarrata et exactius explicata, eo quo gesta sunt ordine, hic infexere, ad exactam ejus rei historiam clarius explicandam necessarium existimamus. At in primis quod ad ipsius Novatiani spectat exordia, haec de eo S. Pacianus ¹ ad Sympronianum Novatianum scribens: « Novatianum mihi ingeris? Philosophum saeculi fuisse audio; nec satis miror ab Ecclesia Dei vivi degenerasse; cognosco radicem legis antiquae fontem veteris populi reliquisse, Cornelio invidentem, Novati insaniam commodatum (al. accommodatum), sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum, per epistolam eorum qui se confessores esse simularent, qui matris unius membra divellerent. » Et post multa haec subdit: « Novatianus his melior, nempe Moysae ac Paulo? emendator prophetarum? doctor apostolorum? jam cum Christo videtur ut idem Moyses? jam ut Paulus in tertium caelum sublimis evehitur? jam neglectis omnibus solum audir? »

77. De fastu vero Novatiani ex philosophia et dicitur peritiam sibi comparato, haec Cyprianus ad

Antonianum ¹: « Jactet scilicet philosophiam, et eloquentiam suam superbis vocibus praedicet; qui nec fraternam charitatem, nec ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat, amisit. » Fuisse autem Novatianum philosophum secta Stoicam, ex iis quae idem S. Cyprianus in ea ad Antonianum epistola superius dixit, potest intelligi. Sed de iis suo loco opportunius, cum de ejus dogmate dicemus. Quod igitur ex philosopho insigni, remisso philosophiae nuntio, sese Christo subdidisse videretur: ne in Ecclesia inglorius haberetur, qui inter ethnicos magnam fuerat gloriam consecutus, Romanus Pontifex (ut dictum est) voluit eum inter Romanae Ecclesiae presbyteros cooptare. Sed qui semel fuerat ambitionis stimulis agitato, eo infelix adductus est, ut, quod jure non licuisset, malis sibi artibus pontificiam dignitatem procaciter arrogaret.

78. Factus igitur eo modo, quo dictum est, Pontifex, e vestigio legatos de sua electione ad diversas Ecclesias misit, addiditque litteras, quibus narrata superius in Cornelium papam crimina scripta erant. Magna sane fuit haec tentatio in Ecclesia Dei, cum non solum ab ipsis auctoribus Novatiano atque Novato, scriptis litteris per universum orbem calumniae in Cornelium spargerentur, sed testatae eadem redderentur confessorum epistolis, quorum ob annum ac diuturniorem carcerem gloria erat apud omnes insignis. Qui quidem nec id segnerit curarunt: nam (ut ipse Cornelius testatur ² ad Cyprianum scribens) cum ad omnes Ecclesias eorum nomine litterae calumniis et maledictis plene, aedemque frequentes, misse essent; ea ex causa, ut ait, omnes pene perturbatae sunt Ecclesiae: et complures ex eis errore deceptae, cogitantes se errare non posse, si eorum assectarentur vestigia, qui Christum toties magna gloria confessi essent; eadem ipsa (ut dicemus) in errore manserunt; donec iidem qui sic lapsi fuerant confessores, facti poenitentes, ad Ecclesiam redierunt.

79. Caeterum plures atque diversi argumenti in eadem causa a Novatiano scriptas fuisse litteras ad Ecclesias, constat; quarum illas datas esse putamus omnium primas, quibus de sua electione eandem reddidit certiores; praetextens nimirum se invitum ac reventem creatum fuisse episcopum; ea ratione execrandum excensans schismatis facinus, sicque dolose illarum, ad quas scribebat, Ecclesiarum communicationem subriperet. Cum igitur Novatianus id genus litterarum in primis ad Ecclesiam Alexandrinam, quam primam omnium post Romanam esse sciret, dedisset; atque callide contestatus esset, se invitum electum fuisse; Dionysius episcopus Alexandrinus quid ad eum scite rescripserit, audiamus. Recitat eam epistolam S. Hieronymus, de Dionysio agens in commentario de Scriptoribus Ecclesiasticis ³:

80. « Dionysius Alexandrinus episcopus Nova-

¹ Cypri. ep. LI. — ² Apud Cypri. epist. XLVI. — ³ Edit. Colon. et alia versione apud Euseb. lib. VII. c. 37.

¹ Pacian. ad Sympr. ep. II.

tiano fratri salutem. Nolensne ad sacerdotium fueris inductus, ita demum ostendes, si volens cesseris. Nam oportuit quidvis etiam hac gratia perpeti, ne discerneretur Ecclesia Dei. Neque minus præclarum ex hoc contigisset testimonium quod noluisse dissidium inducere, quam proticisci solet ex eo, si quis recuset simulacris immolare; atque adeo præclarus etiam, mea quidem sententia. Siquidem illic tui proprięque consulitur animæ: hic totius Ecclesie negotium agitur. Tametsi nunc quoque si persuaseris, si compuleris fratres in concordiam redire; plus egeris officio, quam peccaveris errore. Atque hoc quidem haud imputabitur; illud vero laudibus fertur. Cæterum si non obtemperantibus illis, minus assequeris quod vis, tamen fac modis omnibus tuam ipsius serves animam. » Hæc ad Novatianum Dionysius.

81. Auctor est Socrates ¹ ab eodem Novatiano (qui perperam Novatus ab eo dicitur) litteras scriptas ad diversas Ecclesias, quarum meminit his verbis: « Deinde (cum scilicet factus esset episcopus) omnibus ubique Ecclesiis scripsit litteras, uli eos qui simulacris immolassent, minime ad mysteria admittent: sed hortarentur ad pœnitentiam, remissionemque permitterent Deo, qui potest et habet auctoritatem dimittendi peccata. Quibus litteris ad provincias perlatis, singuli pro suoque ingenio de rebus in illis significatis iudicium fecerunt. Nam quia erat a Novatiano significatum, eos, qui post baptismum peccatum ad mortem commiserunt ad mysteria non esse recipiendos: ejusdem canonis promulgatio quibusdam acerba et severa nimis visa est, a nonnullis probata, utpote æqua, et ad vitam recte instituendam multum afferens adjumentum. Dum hæc inter eos agitur controversia, littere Cornelii episcopi allatae sunt; quæ significabant, spem veniæ etiam illis esse reliquam, qui post baptismum deliquissent. Ab utroque igitur litteræ contrariæ misse fuerunt. » Hæc de datis ab eis ad Ecclesias litteris Socrates, et ipse secta Novatianus.

82. Sicut vero ad Alexandrinam et ad Orientis Ecclesias Novatianus litteras scripsit; ita pariter apud Occidentales id ipsum præstare non neglexisse, certum est. Constat quidem (ut demonstratum est) eundem Novatianum ad Cyprianum legatos una cum litteris in Africam direxisse. Pervenit ea in Africam ad Cyprianum a Novatiano missa legatio, cum (quod diu ante ipse mente conceperat) ex diversis Ecclesiis Carthagine episcoporum Concilium collegisset: quod hoc anno a se factum idibus Maii, ad Cornelium ² scribens, affirmat. Quid autem idem Cyprianus egerit, cum a Novatiani legatis conventus esset, idem ipse litteris ³ ad Cornelium datis narrat his verbis:

83. « Venerunt ad nos, frater carissime, missi a Novatiano Maximus presbyter, et Augustinus diaconus, et Machæus quidam, et Longinus. Sed enim cum ex litteris, quas secum ferebant, et ex eorum sermone

atque asseveratione, Novatianum episcopum factum comperissemus; illicite et contra Ecclesiam Catholicam factæ ordinationis pravitate commoti, a communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refulcatis interim ac reclusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant. Nam et ego, et collega plurimi, qui ad me convenerant, expectavimus adventum collegarum nostrorum Caldonii et Fortunati, quos ad te impet et coepiscopos nostros, qui ordinationi tuæ adfuerant, legatos miseramus; ut eis adventantibus et rei gestæ veritatem reportantibus majore auctoritate, et elucidata per eos probatione, partis adversæ improbitas frangeretur. Supervenerunt vero Pompeius et Stephanus collega nostri, qui et ipsi quoque ad instruendos istos non manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt; ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi.

84. « Qui cum in statione invidiosus quoque convitiis et clamoribus turbulentis proruerent, et flagitarent, ut crimina, quæ se afferre ac probare dicebant, publice a nobis et a plebe cognoscerentur: gravitati nostræ negavimus convenire, ut collega nostri jam delecti et ordinati, et laudabili multorum sententia comprobati, ventilari ultra famam ore maledico et amulanti voce pateremur. Et quia quibus refutati et compressi sunt, et illicitis contactibus hæresim fecisse nudati sunt, in epistolam congerere longum fuit; ex Primitivo compresbytero nostro plenissime singula, quando ad vos venerit, audietis. At ne eorum furens audacia unquam desisteret; hic quoque in schismatis partes membra distrahere, et Catholicæ Ecclesie corpus unum scindere ac lamiae nititur: ut ostiam per mullorum domos, vel oppidatum per quasdam civitates discurrentes, obstinationis suæ, et erroris scissi sibi querant comites. Quibus semel responsum dedimus, nec mandare desisimus, ut, perniciose disensione et concertatione deposita, impietatem esse sciant, matrem deserere; et agnoscant atque intelligant, episcopo semel facto, et collegarum ac plebis testimonio et iudicio comprobato alium constitui nullo modo posse. Proinde si pacifice sibi ac fideliter consuluisse, si se assertores Evangelii Christi esse confitentur, prius ad Ecclesiam revertantur. » Hæc de legatione Novatiani et Cypriani responsione satis.

85. *Synodus Africana.* — Accepit tunc item S. Cyprianus litteras a Cornelio papa per dictos episcopos redeuntes in Africam missas. Quid autem egerint qui ad Synodum convenerunt episcopi, cum ab utraque parte litteras accepissent, idem ¹ declarat his verbis: « Honoris etiam communis memores, et gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum evnentes, ea quæ ex diverso in librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbatibus criminosis, respicimus: considerantes pariter et ponderantes, quod in tanto fratrum religiosoque conventu consentientibus Dei sacerdotibus, et altari posito, nec legi debeant, nec audiri. »

¹ Socrat. lib. iv. c. 23. — ² Cyp. epist. lv. — ³ Idem epist. i.

¹ Cyp. epist. xlii.

Quid porro in ea Synodo a Cypriano collecta actum sit, quantum fas est colligere enarremus. Videtur in primis mentio haberi hujus Synodi in epistola ¹ Cypriani ad Fidum, qua conqueritur, a Theraplo collega decreta hujus Synodi esse violata: quibus statutum erat, ne lapsi absque alia urgente necessitate recipereentur, nisi impleto tempore satisfactionis. Quod vero ibi subdit statutum in Synodo, infantes statim natos baptizari posse; in alio potius conventu sexaginta sex episcoporum, cujus illic meminit decretum fuisse videtur.

86. Sed de quo agimus hic ipse episcoporum conventus est, quem ad sedandas turbas et dissensiones per Felicissimum ac socios excitatas, S. Cyprianus ² scribens ad suos, mox cum Carthagine rediisset, post Pascha se collecturum sponderat. Cum igitur rediisset, atque episcopos collegisset; absque mora venerunt in eam Synodum Felicissimus schismaticus, et quinque illi qui ipsi adhaeserant presbyteri, de quibus superius plura. « Venerunt, inquam, hi acturi causam suam in episcoporum conventu; qui et auditi sunt. » Quid autem cum illis actum sit, littere synodicae ad Cornelium tunc date significabant, quae non exant: sed illarum meminit idem S. Cyprianus in epistola ad ipsum Cornelium tunc scripta, cum ait ³: « Quantum vero hic ad presbyterium quorundam, et Felicissimi causam pertinet; quid hic actum sit, ut scire posses, litteras ad te college nostri manu sua subscriptas miserunt; qui auditis eis quid senserint, et quid pronuntiaverint, ex eorum litteris disces. »

87. At licet litterae illae a Synodo ad Cornelium misse non extent, tamen ex aliis ejusdem S. Cypriani ad eum anno sequenti datis, quid in ea Synodo actum sit, potest intelligi; nimirum illos fuisse excommunicatos. Meminerunt enim Patres eadem ex causa sequenti anno coeuntes harum litterarum, quae ab hac de qua agimus Synodo datae sunt, haec dicentes de quinque illis presbyteris ab Ecclesia profugis: « Est unus ex quinque presbyteris jam pridem de Ecclesia profugis, et sententia coepiscoporum nostrorum et multorum gravissimorum virorum nuper absentis, qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt. Item Felicissimum signiferum seditionis recognoscere, qui et ipse in eisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur; » et post alia de iisdem loquens: « Et iterato quoque, inquit, a pluribus nobis in Concilio anno priore absentis. » Ex his videas Felicissimum cum quinque illis presbyteris schismaticis primo fuisse damnatum (ut vidimus) a Cypriano, dum adhuc ageret in recessu: deinde eadem excommunicationis sententia percussam a Caldonio, Herculano, et Victore episcopis, Rogatiano et Numidico ⁴ presbyteris praesentibus; tertio, hoc ipso anno in Concilio (ut diximus) Carthagine celebrato: quarto, sequenti anno in alio item Concilio celebrato Carthagine idibus Maiis ⁵. Rursum

vero ipsum adversus Cyprianum Romam ad Cornelium properantem, ab eodem fuisse ab Ecclesia pulsum idem Cyprianus ¹ affirmat. Ex quibus intelligas antiquam consuetudinem, non semel tantum perditissimum aliquem excommunicari consuevisse, sed saepius, vel potius excommunicatum frequentius declarari.

88. In hoc quoque Concilio lapsorum causa (quod diu ante pollicitum fuerat, reddita Ecclesiae pace, esse tractandum) fuit episcoporum sententia agitata. Quid denum in eo statutum fuerit, idem Cyprianus ² scribens ad Antonianum his verbis significat: « Secundum quod tamen antea fuerat desinaturnatum, persequuntur sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi; copiosus episcoporum numerus, quos integros et incolumes fides sua et Domini tutela protegit, in unum convenimus: et scripturis diu ex utraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione libravimus, ut nec in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, et eo quod sibi Ecclesia eluderetur, secuti saeculum, genifilter viverent: nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent; sed traheretur diu penitentia, et rogaretur dolenter paterna clementia, et examinarentur causae et voluntates et necessitates singulorum, secundum quod libello continetur, quem ad te pervenisse confido, ubi singula placitorum capita conscripta sunt. » Haec de statutis in Synodo Cyprianus.

89. Videtur namque libellus iste a Synodo scriptus, quo singula (ut ait) capita placitorum continebantur, singulos lapsorum expressisse casus (erat enim, ut inferius docet, lapsorum plurima differentia) et tempus ac modum penitentiae singulis delinquentibus itidem praescriptos habuisse; eademque plane ea fuisse capita, quae etiam alio nomine, Penitentiales canones antiquitas nominavit. Meminit ejusdem Synodi idem S. Cyprianus in ea quam ad confessores schismaticos jam ad Ecclesiam restitutos scribit epistola, in qua haec habet ³: « Propter quod et nos temperamentum tenentes, et libram Domini contemplantes, et Dei Patris pietatem ac misericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito, justa moderatione agenda libravimus: quae omnia penitus potestis inspicere, lectis libellis, quos hic nuper legeram, et ad vos quoque legendos pro communi dilectione transmiseram; ubi lapsis nec censura deest, quae increpet, nec medicina, quae sanat. » Haec Cyprianus. Ubi cum modo plures, modo unum libellum ex Synodo scriptos dicat, par est credere, unum sui generalitate esse intelligendum, qui plures casus complecteretur, eosdemque fusius scriptos atque distinctos: ut puta, caput illud de iis qui immolassent, cum sponte, vel vi id adducti fecissent: rursus de Libellaticis aliud formatum caput, et alia deinceps multa, quae omnia atrox habent statulum penitentiam. Hallucinari

¹ Cypriani epist. LIX. — ² Idem epist. XL. — ³ Idem epist. XLII. — ⁴ Idem epist. LV. — ⁵ Apud Cypri. epist. XXXIX. — ⁶ Cypri. ep. LV.

¹ Cypri. epist. LV. — ² Idem epist. LII. — ³ Idem epist. LII.

itaque arbitramur eos qui putant his libellis comprehendi album de lapsis a Cypriano conscriptum. Quo modo autem post hæc, imminente persecutione, rursus eadem ex causa coactus sit a Cypriano episcoporum conventus, et summa indulgentia lapsis fere omnibus aperta fuerit Ecclesie, ejusdem Cypriani testificatione ¹ suo loco dicemus.

90. *Concilium Romæ habitum.* — At quod in Africa hæc Synodo ab episcopis statutum fuit, Romæ itidem habita a Cornelio papa Synodo, est firmius stabilifimum. Id quidem eadem ad Antonianum epistola Cyprianus ² tradit his verbis: « Ac si minus sufficiens episcoporum in Africa numerus videbatur, etiam Romam super hæc re scripsimus ad Cornelium collegam nostrum; qui et ipse cum plurimis coepiscopis, habito Concilio, in eandem nobiscum sententiam pari gravitate et salutari moderatione consensit; de quo tibi necesse nunc fuit scribere, ut scias me nihil leviter egisse, sed secundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune Concilii nostri consilium distulisse. » Hæc ipse. Porro Concilium hoc de restitutione lapsorum Romæ sub Cornelio habitum, diversum plane ab illo est, cujus Eusebius ³ meminit, in quo dicit excommunicatum fuisse Novatianum, cujus mentionem facit ipse Cornelius ad Fabianum Antiochenum scribens. Nam in priore hoc nihil actum fuit contra Novatianum; sed de eo in posteriori tractatum est. Apparet autem errore labi, qui hoc cum illo confundunt; de quo suo tempore dicturi sumus. In hoc item Romano Concilio, ubi de restituendis lapsis habita tractatio est, illud constat fuisse statutum, ut lapsi penitentia functi ad communicationem admitterentur; quod decretum Cornelius suis litteris, quarum Cyprianus ⁴ meminit, promulgavit.

91. Sed et illud quoque in hæc Synodo statutum ab eodem Cornelio, Cyprianus testatur; nimirum sic sacerdotes lapsos penitentes ad Ecclesiam admittendos esse, ut tamen a sacerdotali functione abstineant, et tantum laica communicatione communicent. Sic fecerat ipse Cornelius, admittens Trophimum episcopum lapsum, ut S. Cyprianus ⁵ scribit ad Antonianum. Quod non servatum fuisse a Fortunatiano episcopo Assuritano lapsos, idem Cyprianus ⁶ exclamat; qui et scribens ⁷ ad Hispanos, ejusmodi a Cornelio sancti decreti meminit, dicens de Basilide et Martiate: « Frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur; cum manifestum sit, ejusmodi homines nec Ecclesie Christi posse præesse, nec Deo sacrificia offerre debere: maxime cum jam pridem nobiscum, et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit Injustumque homines ad penitentiam quidem agenda posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore

prohiberi. » Hæc ipse. Quænam autem fuerit laica communicatio, ad quam ejusmodi admittebantur, alibi opportuniori loco fusiis dicturi sumus.

92. *Cypriani libellus de unitate Ecclesie.* — Celebrata (ut dictum est) in Africa Synodo, scriptæ sunt ab ea synodice littere ad Cornelium papam; sed illæ desiderantur. Addidit et suas privatas ¹ ad eundem S. Cyprianus, quarum nuper facta est mentio, Mettlio subdiacono et Nicephoro acolutho datas; quibus etiam adiecit litteras ad confessores in schisma lapsos, et Novatiano consentientes, quas a Cornelio papa prius inspicere voluit; ea nimirum cautela, ne, ad schismaticos scribendo, falso itidem se illis communicare jactarent; extant ² ambæ. Hortatus est eos Cyprianus, ut a schismaticis se divellerent, et ad Catholicam Ecclesiam, unde discesserant, nulla interposita mora, redirent.

93. Eodem ferme tempore quo hæc tum Roma, tum in Africa gerebantur, S. Cyprianus consulere studuit iis, qui dictorum confessorum exemplo et litteris ab eis scriptis plurimum commoti in ruinam inducebantur. Qui et a Catholica unitate divisi in schismatis scelus veluti quibusdam vinculis traherentur. Quod enim tante Ecclesie tanti viri fecissent, itidem sibi jure faciendum putarent; si que non tantum debiles ac simplices, sed et qui firmiter in catholica communicatione stare videbantur, et potterent doctrina atque prudentia (ut dictum est de Antoniano episcopo in Numidia) nutabant, atque vehementer commovebantur. Tam ancipiti prælio dimicantibus fidelibus Cyprianus studens ferre suppetias, librum illum meditatus est, quem de Unitate Ecclesie Catholice titulo prænotavit; qui ad invadendos schismaticos cuneus fortissimus, et ad incursum illorum vitandos turris instar munitissimæ haberetur: atque adeo comparatus, ut non ad Novatianos tantum exarmandos, sed ad omnes quotquot unquam fuissent, vel futuri essent, hæreticos prosternendos, solus sufficiens atque idoneus omnino foret. Quippe qui, ostensa semel ac demonstrata una tantum Ecclesia, eaque in Petri cathedra cognoscenda, cæteras autem eidem ut membra capiti esse connexas; plane declarat, atque aperte significet, omnes ab Ecclesia Catholica esse divisos, ac prorsus extorres, eosdemque schismaticos vel hæreticos judicandos, qui uni Ecclesie, ipsi (ut ait) cathedræ Petri, non essent compage communicationis uniti, et firma consolidatione connexi.

94. Meminit idem S. Cyprianus ejusdem a se scripti libelli in ea epistola ³, quam ad confessores in Ecclesiam restitutos, nuper scriptam fuisse diximus, ubi ait: « Sed et Catholice Ecclesie unitatem, quantum potuit, expressit nostra mediocritas; quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando cum jam sic legis, ut et probetis, et ametis; siquidem quod nos verbis conscripsimus, vos factis impletis, quando ad Ecclesiam charitatis ac pacis unitate remeae-

¹ Cypri. epist. LIV. — ² Idem epist. LI. — ³ Euseb. lib. VI. c. 33. — ⁴ Cypri. epist. LXVII. in fine. — ⁵ Idem. epist. LI. — ⁶ Idem epist. LXIV. — ⁷ Idem epist. LXVIII.

¹ Apud Cypri. epist. XLII. — ² Cypri. epist. XLIII. et XLIV. — ³ Idem epist. LI.

tis, » Scriptum namque eum fuisse libellum antequam confessores¹ schismati faventes ad unitatem Ecclesiae redirent, ejusdem Cypriani in eo posita verba declarant, eum ait²: «Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos tam nefanda, quam gravia peccare; neque enim confessio immunitem facit ab insidiis diaboli.» Et post multa, non putarent cum audirent confessores inhāsisse schismaticis, omnes qui Romae essent eo titulo clari, pariter lapsos esse, haec subdit de reliquis cultoribus recte fidei confessoribus: «Stat, inquit, confessorum pars major et melior in fidei robore, et in legis ac discipline Dominica veritate; nec ab Ecclesia pace discedunt qui se in Ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt; atque hoc ipso ampliore consequuntur fidei suae laudem, quod ab eorum perfidia segregati, qui juncti confessionis consortio fuerunt, a contagio criminis recesserunt.»

95. Sed et de una Ecclesia, et ejus certitudine ubi sit, pauca haec satis sit hic describere: ac primum de schismatum atque haeresum omnium causa: «Hoc eo fit, inquit³, fratres dilectissimi, dum ad veritatis originem non reditur, nec caput quaeritur, nec magistri caelestis doctrina servatur, quae si quis consideret et examinet, tractatu longo et argumentis opus non est; probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. Loquitur Dominus ad Petrum: Ecce dico tibi, inquit, quia tu es Petrus, et super istam petram aedificabo Ecclesiam meam; » et post multa de primatu Petri ex divinis Scripturis petita, addit: «Primatus Petro datur, ut una Christi Ecclesia et cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur; » et paulo post: «Haec Ecclesia unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui Ecclesiam renititur et resistit; qui cathedram Petri super quam fundata est Ecclesia, deserit, in Ecclesia se esse confidit?» Porro sedem Cornelii esse Petri cathedram, idem alias saepe demonstrat. Sed de his primo Annalium tomo fusius.

96. *Novatus et socii ab urbe discedunt.* — Interea dum haec agerentur, configit Novatum una cum Evaristo, Necostrato, Primo, ac Dionysio schismaticis in Africam ad evertendam illam Ecclesiam legationem suscepisse; quod scilicet, qui antea cum litteris de electione Novatiani, et calumniis in Cornelium missi fuerant, tandem a Catholicis inde fuissent expulsi. Hos ut cavent omnes, Cornelius scriptis continuo litteris per Nicephorum acoluthum a Cypriano antea missum, eundem his verbis reddidit certior⁴: «Ne quid minus ad penam futuram hujus scelerati hominis deesset; prostratus virtutibus Dei, cum Maximus et Longinus et Machaeus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit: et, sicuti prioribus litteris tibi, quas per Augendum confessorem misi, significavi, puto Necostratum et Novatum, et Evaristum, et

Primum et Dionysium illo jam pervenisse. Invigiletur ergo, ut omnibus coepiscopis nostris et fratribus innolescat, Necostratum multorum criminum reum, et non solum patronae suae carnali, cujus rationes gessit, fraudes, et rapinas fecisse; verum etiam quod est illi ad perpetuam penam reservatum, Ecclesiae deposita non modica abstulisse; Evaristum vero auctorem schismatici fuisse; et successorem plebi, cui ante praefuerat; Zelum in locum ejus episcopatum esse constitutum; majora vero, et graviora hic designavit malitia, et inexplibili pravitate sua, quam quae illic apud suos semper exercuit; ut scias quales duces, et protectores schismatici, et haeretici iste lateri suo semper junctos habeat.» Haec Cornelius ad Cyprianum: qui has a Nicephoro perlatas accepit litteras posthac quam dicta factio schismaticorum in Africam appulisset. Quibus lectis admonitus, alios mox admonere non desistit, ut sacrilegos cavent homines, quorum crimina publicis voluit litteris innotescere. Extant ejusdem Cypriani de navata egregie hac in re a se diligentia litterae¹ ad Cornelium.

97. *Lapsorum resipiscentia et restitutio.* — Magnae sane fuit utilitatis, Novati ac sociorum ab Urbe discessio. Nam qui ab eo, Romae dum esset, detinebantur in errore, illo recedente, confestim ad Ecclesiam sunt reversi. Erant hi nobiles illi tot Cypriani olim praemoniti commendati confessores, qui seducti aliquandiu Novatiano faventes, tot laboribus partam gloriam demigrarant. De tempore horum reditus Cyprianus his verbis ad Cornelium²: «Denique Novato illinc a vobis recedente, id est, procella et turbine recedente ex parte illuc quies facta est, et gloriosi ac boni confessores, qui de Ecclesia, illo incitante discesserant, posteaquam ab Urbe ille discessit, ad Ecclesiam reverterunt.» Haec ipse. Quomodo autem hi recepti fuerint in Ecclesiam, scriptae a S. Cornelio de ea re litterae³ ad Cyprianum, eo die quo sunt regressi, distincte declarant; rei enim gesta historia ab eo concinne admodum contexta narratur his verbis:

98. «Quantam sollicitudinem et anxietatem sustinimus de iis confessoribus, qui dolo, et malitia hominis callidi, et veteratoris fuerant circumventi, et pane decepti et ab Ecclesia alienati; tanta laetitia affecti sumus, et Deo omnipotenti, et Christo Domino nostro gratias egimus, cum ii, cognito suo errore, et intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata, ad Ecclesiam, unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Ex primo quidem fratres nostri probate fidei, amantes pacem, unitatem optantes, tumorem illum horum mollitum jam amittant; fides tamen non idonea, ut facile nobis credere daretur, illos penitus esse mutatos. Postea vero Urbanus et Sidonius confessores ad presbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum confessorem et presbyterum secum pariter cupere in Ecclesiam redire. Sed quoniam multa praecesserant ab eis designata, quae tu quoque a coepiscopis nostris

¹ Cypri. epist. LI. — ² Idem de unit. Eccles. prope finem. — ³ Idem de unit. Eccles. circa princ. — ⁴ Apud Cypri. epist. XLVIII.

¹ Cypri. epist. XLIX. — ² Ead. ep. XLIX. — ³ Cypri. epist. XLVI.

et litteris meis cognovisti, ut non temere eis fides haberetur; ex ipsorum ore, et confessione ista, quae per legationem damnaverat, placuit audiri. Qui cum venissent, et a presbyteris, quae gesserant, exigerentur, novissime quod per omnes Ecclesias litterae calumniis, et maledictis plene eorum nomine frequentes missae fuissent, et paene omnes Ecclesias perturbassent; circumventos se esse affirmaverunt; nec quid in istis litteris inesset scisse; tantummodo circumductos, commisisse se quoque schismata, et haereticos auctores fuisse, ut paterentur ei (Novatiano scilicet) manus quasi in episcopum imponi. Qui, cum haec, et caetera fuissent exprobrata, ut abolerentur, et de memoria tollerentur, deprecari sinit.

99. «Omni igitur actu ad me perlato, placuit centrali presbyterium. Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie praesentes fuerunt; ut firmato consilio, quid circa personam eorum observari deberet, consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium et consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestri perferri, quas et subjectas leges. His ita gestis, in presbyterium (hoc nomine appellat consistorium) venerunt Maximus, Urbanus, Sidonius, et Macarius, et plerique fratres, qui se eis adjunxerant; summis precibus desiderantes, ut ea, quae ante fuerant gesta, in oblivionem cederent, nullaque eorum mentio haberetur; proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cor mundum et purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem dicentem¹, Beatos esse patros corde, quoniam ipsi Deum videntur. Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, ut et ipsos viderent in Ecclesia constitutos, quos errantes et palumbos jam diu viderant, et dolabant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox erat omnium gratias Deo agentium; gaudium pectoris lacrymis exprimentes, completentes eos, quasi hodie poena carceris fuissent liberati. » Haec Cornelius de ipsorum rediva; qui et libellum ab eis scriptum in eadem epistola posuit, sic dicens:

100. « Et ut ipsorum verba designem: Nos, inquit, Cornelium episcopum sanctissimae Catholicae Ecclesiae electum a Deo omnipotente et Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur; nos imposturam passi sumus; circumventi sumus perfidia et loquacitate captiosa. Nam etsi videbamur quasi quamdam communicationem cum schismatico, et haeretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in Ecclesia fuit. Nec enim ignoramus verum Deum esse, unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum Spiritum sanctum, unum episcopum in Catholica Ecclesia esse debere. » Hic eorum libellus; quo videas in primis Romani episcopi titulum, nempe nominatum Cornelium Sanctissimae Catholicae Ecclesiae episcopum, et quod subdit: « Rectae fidei confessione aequae asserendum,

unum episcopum in Ecclesia Catholica esse debere; quem agnoscent esse Cornelium. Hinc illa a Cypriano saepius dictio usurpata, ut dividi a Romano Pontifice, idem sit, quod ab universa Ecclesia schismate separari; rursus illi communicare, id ipsum esse, quod Catholicae Ecclesiae unitate conjungi. Quid autem post acceptum ac recitatum confessorum libellum Cornelius egerit, ipse ea epistola narrat in haec verba: Ista eorum professione non moveremur? ut quod apud potestatem saeculi erant confessi, in Ecclesiam constituti comprobarent?

101. « Quapropter Maximum presbyterum locum suum agnoscere iussimus; caeteros cum ingenti populi suffragio recepinus. Omnia autem remissimus Deo omnipotenti, in cuius potestate sunt omnia reservata. Haec igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te scripta transmisimus; et Nicephorum acotulum descendere ad navigandum festinantem de statione ad vos statim dimisi; ut nulla procrastinatione habita, velut praesens in isto clero et in isto populi cuncto, Deo omnipotenti et Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimo pro certo jam confidimus, caeteros quoque, qui in errore hoc sunt constituti, in Ecclesiam brevi reverturos, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater carissime, et ad caeteras Ecclesias mittere; ut omnes sciant, schismatici huius et haeretici dolus et pravavationem de die in diem evacuari. Bene vale, frater carissime. » Hucusque Cornelius; qui et in epistola, quam¹ scripsit ad Fabium episcopum Antiochenum, adnumerat inter eos qui ex schismate reversi sunt ad Ecclesiam, Celerinum nobilissimum confessorem, de quibus omnibus cum dicat, ad exigui temporis spatium, ab Ecclesia descivisse, satis significare videtur, hoc ipso anno, quo lapsi sunt, esse ad Ecclesiam revocatos.

102. Perlati in Africam, et in alias provincias Cornelii papae litteris de recantatione lapsorum confessorum, tum boni omnes vehementer advagivi, tum etiam qui illorum lapsu aequae prostrati fuerant, illis resurgentibus, pariter elevati sunt, de quibus Cyprianus Cornelio gratulatus ad eundem scribens² haec ait: « Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur; quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est; et Ecclesia Catholica una esse nec scindi nec dividi posse, monstrata est. Nec quisquam iam facile poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi; quando probatum sit, bonos et gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia et perfidia extra Ecclesiam detineri. » Haec Cyprianus. Sed et ipsi quoque qui resipuerunt confessores, de sua ipsorum poenitentia ad Cyprianum litteras dedere sic scriptas³: « Certi sumus, frater carissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere. Nos habito consilio, utilitatibus Ecclesiae et paci magis

¹ Matt. v.

¹ Apud Euseb. lib. vi. c. 35. — ² Cypri. ep. XLVII. — ³ Apud Cypri. ep. L.

consulentes, omnibus rebus præfermissis, et iudicio Dei servatis, cum Cornelio episcopo nostro pariter et cum universo clero pacem fuisse, cum gaudio etiam universæ Ecclesiæ, præmia etiam omnium charitate hoc factum, his litteris nostris scire certissime debuisti. Oramus te, frater carissime, nullis amnis bene valere. » Hæc ipsi; ad quos etiam eodem argumento rescriptæ extant Cypriani ¹ litteræ, quibus cum eisdem congratulatur, tum etiam quid communi consensu de lapsis recipiendis actum sit, reddit certiores.

103. Cum autem Novatus ad socii (ut dictum est) a Novatiano pseudopapa datis litteris ad Africanos episcopos, quos possent, a Catholica communicatione divellent; inter alios Antonianus in Numidia episcopus, qui antea a Cornelii partibus steterat. Novatiani litteris permotus, mutare nonnullis incipiens, Quinco presbytero litteras ² ad Cyprianum dedit, quo ab eo de rebus gestis certior redderetur. Cyprianus vero, scriptis ad eum litteris, officio ac consilio non destitit, ut hominem vacillantem, ac propemodum collabentem statueret ac firmeret. Scriptam vero fuisse hanc a Cypriano epistolam post restitutionem lapsorum confessorum, illis verbis significat, quibus dicit: « Quod etiam Romanæ ad clerum tunc adhuc sine episcopo agentem, et ad confessores Maximum presbyterum et cæteros in custodia constitutos, nunc in Ecclesia cum Cornelio junctos, plenissime scripsi. » Sed quod Cyprianum quoque Antonianus ex iisdem Novatiani litteris cuperat habere suspectum; non defuit ille, eadem ad ipsum scripta epistola, se purgare, exactamque de rebus a se gestis rationem reddere.

104. *Prava dogmata Novatianorum.* — At quoniam tum Cornelii, tum Cypriani, de Novatiano ea frequens erat assertio, ut dicerent, ipsum non solum fuisse schismaticum, sed hæreticum; auctoremque schismatis atque hæresis ab eisdem sæpe laxatum; idem Antonianus a Cypriano significari petiit, quam hæresim Novatianus introduxisset. Obsecutus eadem Cyprianus, pluribus docet Novatianum ejus fuisse sententiæ, ut negaret semel lapsos amplius in Ecclesia admittendos, sed esse Dei iudicio relinquendos, nec ullum lapsorum habendum esse discrimen, criminumve distinctionem. Hæc autem ipsum ex stoica philosophia, quam professus erat, conatum esse in Dei Ecclesiam introducere, idem Cyprianus demonstrat, his verbis ipsum Novatianum sugillans: « Alia est philosophorum et Stoicorum ratio, frater carissime, qui dicunt omnia peccata paria esse, et virum gravem non facile flebri oportere. Inter Christianos autem et philosophos plurimum distat. Et cum Apostolus ³ dicat: Videat ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem fallaciam; vitanda que non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsumptione descendunt. » Hæc ipse.

105. Sed contra Novatiani dogmata recte sentire Dei Ecclesiam, quæ lapsos pœnitentes admittat; et

distinctione adhibita cujusque criminum, vel sero, vel mature eos recipere, pluribus docet. Vellet autem ex Stoica secta, quod Stoicus esset, hæc impie mutatus esse videri potuisset; tamen videas ejusmodi perversi dogmatis in Montani hæresi esse impressa vestigia; ex Montani enim Paracleti illud quoque vindicavit sibi Tertullianus ⁴, ut in mœchiam lapsos in Ecclesiam recipiendos esse negaret. Quod vero Novatianus falso jactaret defecturos in Ecclesia martyres, si lapsis tam ampla pateret via; Cyprianus id confutans, Ecclesiæ robur in bonis viris demonstrat, sic inquit: « Nec putes, frater carissime, hinc aut virtutem fratrum minui, aut martyria deficere, quod lapsis laxata sil penitentia, et quod penitentibus spes pacis oblata; manet vere fidentium robur immobile, et apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis et fortis perseverat integritas. Nam et mehis a nobis penitentia tempus conceditur, et pax datur; non tamen ideo virginitas in Ecclesia deficit, aut continentia propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret Ecclesia tot virginibus coronata, et castitas ac pudicitia tenorem gloriae suae servat; nec quia adultero penitentia et venia laxatur, continentia vigor fragitur. » Ex eadem Montani, quæ dicitur Catephrygum hæresis, Novatianum mutuum esse venena, Pacianus ⁵ æque nobiscum sentit, cum ait: « Scriptis tuis penitentiam usquequaque damnantibus, secum un Phrygas te sensisse pronuntias. » Ac rursum alibi ⁶, Novatianum suosque secutos esse Tertullianum, demonstrat.

106. Fuerunt hæc a Novatiano prima excogitata impietatis dogmata, quæ (ut de aliis quoque hæresibus accidit) a successibus aucta sunt, ac turpius deformata. Eos non admittere secundas nuptias, et hoc ipsum ex secta Montani; abnegasse quæ Novatianum baptismum, et quæ præcedit baptismum, fidem scilicet et confessionem, scribit Dionysius episcopus Alexandrinus. Hoc patet esse quod Theodoretus ⁷ affirmat, baptizatos in Ecclesia Catholica iterum ab eo baptizari consuevisse; sed de hoc suo loco dicemus. Rursum vero Novatiani seclatorem quem iam negasse Petrum apostolum fuisse baptizatum, sanctus Augustinus ⁸ affirmat. Quod præterea se minus dicerent, nec vel aliquando lapsos, ac neque consortium vellet halere cum lapsis, pulchro nomine (an potius dicam Pharisæico) *καταρτίος* se dici voluisse, affirmat Eusebius ⁹. Eisdem pariter decoros candidis vestimentis incedere solitos, auctor est Socrates ⁷.

107. *Fideles a Barbaris abducti redimuntur.* — Porro quod Novatianus, de cuius hæresi sermo est, negaret lapsos penitentes in Ecclesiam recipiendos; eo recordiæ atque temeritatis prolepsus infelix est, ut negaret quod est in apostolice Symbolo, remissionem peccatorum, in Ecclesia reperiri. Sed et ex necessaria quoque assumptione hæresis hujusmodi

¹ Tertul. de Pudicit. per totum. — ² Pacianus ad Sympr. ep. I. — ³ Idem ad Sympr. ep. III. prope finem. — ⁴ Theod. bar. fab. lib. III. — ⁵ Aug. epist. cviii. — ⁶ Euseb. lib. vi. c. 35. — ⁷ Socr. lib. vii. cap. 20.

¹ Cypr. epist. LI. — ² Idem epist. LII. — ³ Coloss. II.

deduci conclusio videbatur, ut a Christo Ecclesiae claves datas esse tam procaciter quam turpiter negaretur tum ab ipso, tum illis qui ab eo denominati sunt Novatiani; in quos haec S. Augustinus ¹: « Nec audiamus eos, qui negant Ecclesiam Dei omnia peccata posse dimittere. Haec mihi dum in Petro petram non intelligunt, et notant credere datas Ecclesiae claves regni caelorum, ipsi eas de manibus amiserunt. Isti sunt qui viduas, si misserint, tanquam adulteras damnant, et super doctrinam apostolicam se praedicant esse mundiores? qui nomen suum si vellent agnoscere, mundanos se potius, quam mundos, vocarent. » Haec et alia Augustinus.

108. Reddita (ut vidimus) Ecclesiae pace, accidisse putatur ut de redemptione eorum actum sit, qui dira illa barbarorum incursione in Numidia Christiani captivi abducti sunt; quando Numidiae episcopi ad S. Cyprianum scripserunt, rogantes ut pro redimendis captivis pecuniam colligere dignarentur. Qui collecta ex more Christianis indicta, pecuniae summam ex fidelium liberali collatione coactam mittens, ad eosdem Numidiae episcopos scripsit ² epistolam, cujus illud exordium: « Cum maximo animi nostri gemitu et non sine lacrymis legimus litteras vestras, fratres carissimi, quas ad nos pro dilectionis vestrae sollicitudine, de fratrum nostrorum et sororum captivitate fecistis. Quis enim non doleat in ejusmodi casibus? aut quis non dolorem fratris sui suum proprium computet? » Et post multa: « Quis enim non humanitatis memor, et mutuae dilectionis admonitus; si pater est, illic esse nunc filios suos computet? si maritus est, uxorem suam illic captivam teneri cum dolore pariter ac pudore vinculi maritalis existimet? Quantus vero communis omnibus nobis moeror est et cruciatus de periculo virginum quae illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed et pudoris jactura plangenda est; nec tam vincula barbarorum, quam leonum et lupanarium stupra debenda sunt; ne membra Christo dicata, et in aeternum continentiae honore pudica virtute devota, insultantium libidine et contagione foedentur? » Sacras Deo (quas moniales dicimus) eas vestras virgines aperte significat.

109. Quanta vero tunc S. Cypriani exhortatione liberalitas Carthaginensis Ecclesiae emiserit, sequens ejusdem sermo declarat, cum ait: « Quae omnia istic secundum litteras vestras, fraternitas nostra cogitans, et dolenter examinans, prompte omnes et libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt; semper quidem secundum fidei suae firmitatem ad opus Dei prout, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. » Ac paulo post: « Denique maximas vobis gratias agimus, quod nos vestrae sollicitudinis et tam bonae ac necessariae operationis participes esse voluistis, ut offerretis nobis

agros uberes, in quibus spei nostrae semina mitteremus, expectaturi messem de amplissimis fructibus, qui de hac caelesti et salutari operatione proveniunt. Misimus autem sestertia, centum millia nummum, quae et istic in Ecclesia, cui de Domini indulgentia praesumus, cleri et plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt: quae vos illic pro vestra diligentia dispensabit. Et optamus quidem nihil tale de caetero fieri, et fratres nostros Domini majestate protectos ab ejusmodi periculis incolumes reservari. Si tamen ad explorandam animi nostri charitatem, et ad examinandam pectoris nostri fidem, tale aliquid acciderit; nolite cunctari nuntiare haec litteris vestris; pro certo habentes, Ecclesiam nostram et fraternitatem istic universam, ne haec fiant, precibus orare; si facta fuerint libenter et largiter subsidia praestare. » Haec et alia Cyprianus, quibus tanquam in viva tabula expressa elucet pulcherrima in dilectione fratrum illorum temporum Ecclesiae facies.

110. Quota autem haec esset ad eos missa numerorum quantitas, ex confusa lectione absque aliqua (al. alia) interpunctione reddi posset ambigua, nisi nimia numeri excrementa cogeret interposita virgula disjungere dictiones. Nam si legas, ut Pameli habet editio: « Misimus sestertia centum millia, » cum singula sestertia valeant mille sestertios, et mille sestertii viginti quinque aureorum numerum contineant; dicere opus esset, a Cypriano myriadas duas et senis aureorum missas, nimirum vicies centena et quingenta millia aureorum. Sed plane excedit humanum captum, ut tam ingens pecuniarum vis ex Christianis Carthaginensibus colligi a Cypriano potuerit. Quamobrem alterutro modo legendum, nimirum ut sit lectio: « Misimus sestertia, centum millia nummum. » Ut sit Cypriani verborum sensus se litteris illis sestertia mittere; sed quot mittat sestertia, verbis illis, quae addit, declarare voluisse, nempe centum millia nummum, quae efficiunt sestertia centum. Vel loco sestertia, legendum sit, sestertium nummum, quod idem est atque sestertii. Verum neutram harum puto fuisse germanam Cypriani lectionem; sed quod ipse in epistola sic scripserit more majorum. HS. CM. N. librarius, qui excerpserit ejusmodi numeri notas vocibus illis quae leguntur expresserit. Sed diversarum harum lectionum una tamen concursus summa colligitur, nimirum ut cum singuli mille HS. sint aurei nummi viginti quinque, tota summa HS. CM. N. fiet duorum millium et quingentorum aureorum, vel monetae nunc Romanae (ut numerat Panvinus ¹) tria millia aureorum. Certe quidem haud exigua haec summa aë inani debet, quae ex col'ectitia pecunia Christianorum tantummodo Carthaginensium, ingenti praesertim persecutione mirum in modum vexatorum, a Cypriano missa est pro redimendis captivis ad Numidiae episcopos.

¹ Aug. de Agon. Christi c. 31. — ² Cypr. ep. LX.

¹ Panvin. in Rom. Imp. pag. 872.

Anno periodi Græco-Romanæ 5714. — Olymp. 257. an. 3. — Urb. cond. 1004. — Jesu Christi 251. secundum Baronium 253 et 254.

— Corneli pape 1. — Decii imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *C. Trajanus Decius Aug. III.*, et *Q. Herennius Etruscus Decius Cæsar.*

In Fragmento Consulari a Bucherio edito hoc anno legitur : « Decio III. et Decio Cæsare. » In Inscriptione etiam a Sponio in Miscellaneis Erudita Antiq., pag. 243, consulatus Etrusci Cæsaris discrete memoratur : indeque liquet, sumptum tertium a Decio consulatum fuisse juxta tertium consulatum Cæsareorum regulam, ab Etrusco vero ejus filio etiam Decio appellato, juxta secundam, quia nempe anno præcedenti Cæsar nuncupatus fuerat. Vocatur communiter is consulatus *duorum Deciorum*, ut dicitur apud Pollionem in Valeriano. Verum, cum Baronius priorem Decii Augusti consulatum, qui susceptus fuerat, ordinarium crederet, hunc ejusdem Decii cum Etrusco filio secundum consulatum ordinarium vocavit, annoque postea ccliv ut ipse vocat, Trajanum Decium III et Gratium II consules proponit, immixtus Actis S. Pionii martyris, que subscripta sunt : « Consule tertium Messio Quinto Trajano Augusto, et Deltio Grato secundum. » Sed ea verba in Actis legitimis Pionii non leguntur, ut videre est apud Bollandum die prima Februarii, ubi illa recitat. Falsa itaque inepta illa temporis notatio, certumque *Gratum* unum tantum consulatum ordinarium, *Decium* vero duos gessisse, et in nullis antiquis Fastis duos priori, et tres posteriori consulatus assignatos. Non potuit autem Baronius consulatum illum in Annales suos inserere, quin annum consulatum illi suppositio respondentem adderet. Quare post consulatum illum in suos Fastos intrusum, non jam amplius biennio, ut antea, sed triennio ab æra Dionysiana dissidet. Is itaque annus hic nobis rejiciendus, ut Note nostræ rebus a Baronio narratis consentire possint, ejusque chronologiæ depravatio magis innotescere. Hinc in ejus anni titulo dixi, hunc annum esse Baronio 253 et 254, quia scilicet unum ex illis expunxi. Et hoc certum apud omnes esse debet.

2. *Interitus Philippi imp.* — A num. 2 ad 5. Utriusque Philippi imperatorum interitus anno ducentesimo quadragésimo nono, quo configit, a nobis narratus : quo etiam anno *Decii* imperium inchoandum certis argumentis adstraximus.

3. *Fabiani PP. martyrium.* — Ad num. 5 et seq. *Fabiani* papæ martyrium anno præcedenti configit, ut ibidem dictum. Baronius autem ideo illud cum hoc anno copulavit, quia in Chronico Danusia

dicitur, *Fabianum*, Decio II et Grato coss., martyrio coronatum. Verum, secundum Decii consulatum qui primus fuit ordinarius, de quo in eodem Chronico sermo, anno præcedenti gestus.

4. *Persecutio Deciana.* — A num. 7 ad 114. *Decii* persecutio anno cclxix inchoata, annoque ccl. continuata, ut præfatis annis ostendimus. Quare quæ hic dicuntur, ad eos annos revocanda.

5. *D. Antonius abbas nascitur.* — Ad num. 114 et seq. Quæ in Annalibus de martyribus Alexandrinis recitantur, anno præcedenti acta, quo et D. Antonius Magnus natus est, ut ex iis, quæ in morte ejus dicimus constabit. Nam recte Spondanus Baronium emendat, ostenditque S. Antonium abbatem obiisse anno decimo nono Constantii. ætatis vero centesimo quinto, ideoque anno Christi trecentesimo quinquagesimo sexto, dieque decima septima Januarii, qua colitur. Eusebius enim in Chronico anno Abrahami 2267 qui kalendis Octobribus anni Christi cci. auspiciatur, accurate scribit : « Antonius monachus in Ægypto nascitur. » Ex annis D. Antonii recte constitutis ætatem S. Pauli primi eremite, qui sæviente Deciana persecutione in solitudinem fugit, colligere facile est.

6. *Origenis lapsus.* — A num 117 ad 139. Negat Baronius, Origenem in hac Decii persecutione lapsum, ejusque sententiam Valesius in Notis Eusebianis, aliique multi secuti sunt. Preferenda tamen sententia Petavii in Animadversionibus ad Epiphanium hæresis lxxiv, cap. 2, et ad librum ejusdem de Ponderibus et Mensuris, cap. 18, atque Huetti, lib. 1 Origenianorum, cap. 4, sancto Epiphanio id asserenti fidem adhibendam censentium. Hæc Epiphanii verba : « Ob evimiam sanctitatem et eruditionem summam in invidiam est adductus : eaque res magistratus ac præfectos majorem in modum acuit. Tum illud vero diaboli calliditate improbitatis artifices commenti sunt, ut ad turpitudinis necessitatem hominem adigerent, atque ejusmodi penam staterent, ut ad illius corpori stuprum inferendum Æthiopen compararent. Ad hæc, Origenes fraudulentum illud diaboli consilium non sustinens, vocem illam edidit, qua duobus illis propositis sacrificare maluit. Quanquam non omnino sponte illud sua præstitisse vulgo dicitur : sed ubi simul hoc se esse facturum assensus, thus in manum illius impositum, in subjectum aræ focum excussisse Gentiles asserunt. Hoc modo et a martyrii gloria, confessorumque martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio excidit, et ab Ecclesia

dejectus est. Accidit hoc Alexandriae, ubi eum exprobrantium ludibria ferre non posset, illine abiit, et in Palestina sive Iudaea domicilium constituit. Forte contigit, ut Hierosolymam profectus ad verba in Ecclesia facienda sollicitaretur: cumque ab iis, qui tunc sacerdotalem in Ecclesia dignitatem obtinebant, vel propemodum ad id agendum impelleretur, ille in pedes consurgens reliquis versibus praetermissis; postquam hunc unum e psalmo XLIX locum attulisset: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras iustitias meas, et assanis testamentum meum per os tuum?* complicatum librum reddidit, flensque et lacrymans resedit, flentibus cum eo, qui aderant, universis. » Quae verba licet ab aliquo Origeniani nominis hoste in Epiphaniū textum intrusa dicat Baronius, tamen vel ipsa styli similitudo, ut inquit Petavius, satis Epiphaniū adjuvat. Facti illius etiam meminerunt Nemesius, cap. 20, Leontius Byzantius, et Justinianus imperator adversus Origenis errores, qui a Synodo V probatus est. Et profecto incredibile videtur, hanc imperatorem in encyclica epistola ad universos episcopos destinata, quae in Concilio V Acta refertur, vel qui nomine ejus eandem scripsit, mendacium re nulla postulante confictum, Patribus in os objicere viris non illitteratis, et rei inaudita novitatem proculdubio miraturis, ejusque falsitatem facile perspiceris.

7. *Rationes in contrarium solutae.* — Sed, inquit Baronius, si res ita se haberet, ut expressa haberetur apud Epiphaniū, meminissent utique ejus, vel objicerent Origenis adversarii Theophilus et Hieronymus; vel refutanda fautores ejus Eusebius, Pamphilius, et Rufinus; vel vetusti Patres Augustinus, Vincentius Lirinensis, aliique, qui de eo fuse et explicitate egerunt, et in controversia Justiniani aeo adversus Origenem tanto studio agitalis, aliqua tandem facinoris ejus fuisset injecta mentio; nec id quoque praetermisisset Porphyrius, cum Ammonium a Christo ad ethnicorum partes transfugisse commentus est: res haec ab illis est silentio praetermissa; igitur ne vera quidem. Verum, ut Petavius et Hueticus recte observarunt, Origeniani nominis oppugnatores ad ventilanda Origenis dogmata attenti, admissum humanitus flagitium neglexere; vel emendatum poenitentiae crimen objicere, illiberaliter et iniquum esse duxerunt. Praeterea id reticuerunt, quod licet sacrificaturum se Origenes recepisset, non ipse tamen, sed qui eum circumstant, facinoris auctores et impulsores, manibus ejus apprehensis et excussis, ipsi viderentur foco flus intulisse: quod licet capitalis sit vel tenuis admisse idololatrie suspicio, et graviter peccasse Origenem fatendum sit, minime tamen hoc nomine posset accusari, quin ejus ingens pudicitiae studium una predicaretur. Quod excusatus nullus vitio dederat, quamobrem quisquam excusaret, ratio nulla fuit. Inde par apud multos ea de re silentium. Eusebium autem quod scribendo praetermitteret, eo fuisse impulsus, quod in Apologia pro Origenis hoc et ejusmodi plurima fuisset complexus, quae ad Historiae suae propositum non omnino accom-

moda, quippe quae res ad universam Ecclesiam spectantes exequeretur, repetere insuper habuit.

8. *Origenes Decio imperante lapsus.* — Rem gestam Decio Ecclesiam persequente scribit Epiphanius, quo tempore eum floruisse subjungit; quod se satis mirari non posse dicit Petavius in *Animadversionibus Epiphaniis*, pag. 257, quod a Severi temporibus deinceps summa in omnium admiratione fuerit Origenes, ideoque Decii tempore, quo sexagesimum sextum aetatis annum attigerat, celebris fuisse dici non posse videatur. Praeterea Epiphanius in libro de Ponderibus et Mensuris ait: « In persecutione Decii martyrium subiit Babyles, Antiochia; Fabianus, Roma; Alexander episcopus Epiphaniolorum, Caesarea. Quin et Origenes ipse, quamvis multa sit passus, martyrii exitum minime est adeptus. Qui Caesarem Stratonis primum, inde Hierosolyma sese conferens, paululum istic moratus, Tyrum postea concessit, etc. » Quae protectiones, cum diu ante Decium ab Origene susceptae fuerint, « videtur, inquit Petavius, pro Severo imprudenter obrepisse Decius. » At vane haec conjecturae, textusque Epiphaniū minime sollicitandus. Hic enim non alio modo loquitur, ac illius saeculi scriptores. Hieronymus in Chronico anno decimo tertio Valentiniā senioris de Basilio Magno scribit: « Basilius Caesariensis episcopus Cappadociae clarus habetur; » et tamen Basilius, qui triennio post obiit, jam diu celeberrimus fuerat. Non mirum itaque, si Epiphanius in libro de Ponderibus, de Origene scripserit: « Decii tempore illustris habitus est Origenes. » Ibi enim occasione lapsus ejus de eo loquitur, indeque quaecumque de eo dicenda tabebat, refert. Qui res praepostere narrandi modus ab antiquis non semel usurpatus. Petaviū tamen conjecturam amplexus est doctissimus Hueticus, lib. 1 Origenianorum, cap. 2, num. XIV, quod existimet Origenem, postquam Alexandria eliminatus fuit, Caesarem Stratonis concessisse, ibi sedem fixisse anno Christi cccxxxi, vel insequenti; et postea Alexandriam regressum non esse. Verum, licet nullus ex antiquis de illa Origenis protectione, ejusque Alexandriam reditu mentionem fecerit; cum tamen ex urbe Caesarea Stratonis Alexandriam trajectus brevis sit, et Dionysius episcopus Alexandrinus Origeni faveret, ad eumque, dum in tormentis esset, librum *de Martyrio* scripserit, ipso viro clarissimo fatente, illud antiquorum silentium haec in re in minimis ponendum. Quotidie enim experimur quam infirmum argumentum sit a sola negatione deductum. Imo ex libello *de Martyrio* ad Origenem a Dionysio Alexandrino scripto, ut testatur Eusebius lib. 6, cap. 46, Epiphaniū fides sarta tectaque haberi videtur, cum Severi imperatoris tempore Dionysius anno cclxiv demortuus, adolescens esse debuit librisque compendiosis immaturus. Quare liber ille, qui perit, a Dionysio post annum cclxvii quo episcopus Alexandrinus creatus est, scriptus, et post eum annum Origenes persecutioni expositus. Denique Eusebius in Deciana persecutione Origenem gravissimos cruciatus passum prodit lib. 6, cap. 9, sed eum Severo imperante

male habitum minime insinuat, licet tunc illius frequentem mentionem fecerit.

9. *Decius non adversus Persas, sed adversus Gothos morit.* — Ad num. 139 et seqq. Decius hoc anno VI *kalendarum Novembrii die* adhuc in vivis erat, ut liquet ex Pollione in Valeriano cap. 1. ubi ait, *duobus Decius consulibus*, Decium Valerianum censorem delegisse, additque: «*dam ille in prociuctu cum Decio tunc agebat*, » id est, ad pugnam accinctus. Hoc itaque anno, dieque vicesima septima mensis Octobris, Decius adhuc vivebat, Romæque senatus congregatus est, ubi ex senatusconsulto atque decreto Decii imperatoris collata est Valeriano, qui postea imperavit, summa cum potestate censura. Bellum autem suscepturus tunc erat Decius non adversus Persas, ut creditur Baronius, sed adversus Gothos, qui pleraque Thraciæ loca diriperant, ut testatur Victor de Caesaribus, confirmatque Zozimus lib. 1, qui ait Sexthas Tanaim transgressos *vicina Thraciæ loca prædis agentis* infestasse, eosque Decium aggressum esse, et a Barbaris undique telis petitum perisse, ut mox videlicet. Quod vero Baronius ait ex censura Valeriano concessa accidisse, ut in edictis nomina inscriberentur Decii atque Valeriani, nullum fundamentum in veteri historia habet, ubi edictorum Valeriani adversus Christianos nulla mentio ante quintum imperii ejus annum. Acta S. Mercurii a Surio die xxv Novembrii ex Simeone Metaphraste recitata, et a Baronio hanc in rem laudata sublestæ fidei sunt ac adulterina. In iis enim decretum adversus Christianos, ut supponitur, emissum, his verbis inchoatur: «*Imperatores, triumphatores, victores, Augusti, Pii, Decius et Valerianus simul cum senatu hæc communi consilio, etc.* » Quæ prorsus fabulosa, sicut quod in iisdem Actis describitur, Decium ingenti in Perside victoria potitum severissime Christianos Persas exagitasse: is enim postquam imperium adeptus est, nunquam in Perside fuit.

10. *Annus commentibus abjicitur.* — Venio nunc ad annum a Baronio in Annales infartum, consulatione tertio ordinario Decii et Grati secundo, qui nunquam gestus fuit, ab eo insignitum. Nisi enim hic resceteret, illustrationem nostram parum utilem fore necesse est.

11. *Martyriam S. Pionii.* — A num. 1 ad 28. In Asianorum martyrum Actis, quæ in unum codice redacta olim circumferebantur, simul conjuncte legebantur binæ Smyrnenis Ecclesiæ epistolæ: de Polycarpi episcopi Smyrnenis martyrio una; de Pionii altera: quæ propter omissam fortasse posterioris epistolæ epigraphen, cum pro una continua essent acceptæ, erroris inde data est occasio, ut eodem anno uterque martyr Smyrniæ passus existimaretur. Sed *Polycarpam*, imperante Marco Aurelio, martyrii gloria coronatum esse suo loco ostendimus: sanctum vero *Pionium* Smyrnenis Ecclesiæ presbyterum præsentis anno, nonis Aprilis, die sabbati, Decio imperante, morti traditum ostendit Usserius in Dissert. de Macedonum et Asianorum Anno Solari cap. 3. Pionii Acta die prima Februarii a Bollandi illustrata, et ex

iis mendosus ille consulatus Decii III et Grati II ad quem eruditissimus cardinalis offendit, rejectus.

12. *S. Agathæ martyrium.* — Ad num. 28. De martyribus in persecutione Deciana passis, præsertimque de S. Agathâ, die v Februarii morti tradita, legendus Bollandus in Actis Sanctorum; nobis enim ab instituto non divertendum.

13. *Epistolarum Cypriancarum chronologia.* — A num. 29 usque ad ultimum, varia tractantur, quæ sine epistolis D. Cypriani suis temporibus redditis plerumque obscura sunt. Quare cum Pearsonius in Annalibus Cyprianicis operum D. Cypriani Oxonii nuper editorum initio præfixis easdem epistolas accurate digesserit, et non raro ordinem Pamelii Baroniique immutavit, ut iostre animadversiones clariores evadant, statutum a Pearsonio ordinem plerumque sequar, et quæ hoc anno habet, in compendium redigam; cum alioqui ei, utpote viro ex Protestantium secta, in dogmatibus minime favere intendam.

14. *Obitus Moysis et Maximi.* — Auctor anonymus Chronici Damasi, Fabiani Romani pontificis martyrio narrato, ait: «*Post passionem ejus Moyses et Maximus presbyteri, et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Eo tempore supervenit Novatus ex Africa; et separavit de Ecclesia Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses undecim, dies undecim.* » Sub initio itaque Januarii Novatus, relicto in Africa Felicissimo, Romam venit et *separavit ab Ecclesia Novatianum*. Quare Novatianum antea sibi maxime familiarem Moyses presbyter et confessor illustris, *adhuc superstes*, sed paulo ante mortem a communione sua separavit, ut habet Cornelius epistola ad Fabium Antiochensem episcopum apud Eusebium lib. 6, cap. 43. Moyses autem paulo post moritur in carcere, hoc ipso mense exeunte, postquam ibi fuisset *menses undecim, et dies undecim*, ut refert Chronicon laudatum. Tempus obitus hujus confessoris anno secundo Galli et Volusiani a Baronio consignatum, Etet Martyrologium Romanum, quod ipsemet Notis illustravit, testetur, Moysen sub Decio passum esse, et ipse fateatur Cornelium Romæ episcopum factum esse ante mortem Decii, constatque, Moysen ante electionem Cornelii defunctum. Præterea fatetur Baronius, Cornelium de morte Moysis tanquam præterita ad Fabium Antiochiæ episcopum scripsisse; et notissimum est ex litteris Dionysii Alexandrini ad Cornelium datis, Fabium illum s. b. initio imperii Galli et Volusiani obiisse. Denique Cornelium et Moysen eodem anno passos tradit, et quidem Cornelium decima quarta Septembris, quod verum est. Quod si Moyses eodem anno, Novembris vigesima quinta, ut Martyrologium Romanum habet, passus sit, Moysen post Cornelii mortem vixisse dicendum esset; quod omnem hujus historiae seriem penitus evertit.

15. *Liber de Laude Martyrii Cypriani non est.* — In hanc opinionem cardinalem doctissimum coniecit tractatus quidam Cypriano adscriptus, vel po-

tius titulus hujus *de Laude Martyrii ad Moysen et Maximinum et ceteros confessores*. Cum enim in illo tractatu huc memoretur, quæ sub Gallo et Volusiano cepit, ipsumque tractatum a Cypriano scriptum, et ab eodem ad Moysen missum putaret, inde asserere non dubitavit, Moysen post illius pestilentia ortum, ac post strages populariarum arbitrium vixisse, et deum secundo Galli anno defunctum esse. Verum enimvero tractatus ille a S. Cypriano scriptus non est, multo minus ad Moysen missus, sed a declamatore aliquo compositus, ut vel hæc ostendant: «Elsi incongruens est, fratres carissimi, in hoc favore dicendi aliquid trepidationis afferre; et, Quæ vox, quæ ladera, quæ vires instar tanti muneris capiant sustinere?» ut alia quamplurima, quæ Cyprianus ad Moysen et confessores nunquam scripsisset. Quamobrem cum veteribus statuendum, Moysen in carcere defunctum esse, et quidem hujus anni initio, sed non die Novembris xv quo colitur. Martyrologia enim cum diem memorie ejus assignant, quod fieri solet, ubi dies passionis ignoratur.

16. *Quinque presbyteri se ab Ecclesia Africana separant.* — Mense Februarii jam affecto, postquam *Felicissimus et Augendus*, alique fuerant abstulti, et jam Romæ Novalus schisma excitare lotis viribus nitentur; quinque presbyteri Carthagine se ab Ecclesia Africana separabant, et Felicissimo adjungebant. Id eorum malignitas et perfidia effecit; illi enim ipsi erant, qui ordinationi Cypriani cum Felicissimo se opposuerant, de quibus questus fuerat ante Cyprianus epistola xvii qua Pamelio est xii. Ita tandem apparebat *Felicissimi* factio, unde venisset, et quibus radicibus staret. Horum quinque presbyterorum defectione comperta maxime angebatur animi S. Cypriani, quia statuerat eo ipso tempore Carthaginem redire. «Quas nunc penas patior, inquit, fratres carissimi, quod ipse ad vos inpresentiarum venire non possum.» Altera enim persecutione jam sedata, hanc defectionem quasi novam persecutionem aliamque tentationem interpretatus est. Quamobrem ad plebem suam postea scribit epistolam xliii, Pamelio xl, vehementer argens, ut Ecclesie adherere pergerent, nec atale vel auctoritate illorum presbyterorum se divelli paterentur. Quinetiam promittit, se ad eos post Pasche diem cum collegis suis venturum.

17. *Cyprianus adhuc in secessu versatur.* — Toto igitur mense Martio in secessu suo se continuit Cyprianus, propter minus et insidias factionis Felicissimi, prodire tulum sibi et Ecclesie minime ratus. Et quamvis tempus Paschalis jam appropinquaret, quod secundum Canonem Hippolyti hoc anno cyclo solis 8, littera Dominicali E in vicissimum tertium Martii incidit, quodque cum suis Carthagine celebrare maxime in votis habuit, distulit tamen adventum suum ad ea tempora, quæ solemnitas Paschalis proxime secuta sunt. Itaque epistola xliii ad plebem suam scripta hoc ipso mense significat, quinque presbyterorum malignitatem et perfidiam perfecisse, ne ad eos ante diem Pasche venire licuisset. Hoc igitur

mense Martio hæc epistola scripta, qua Cyprianus satis exprimit, quandiu ipse, tunc cum scripsit, in secessu delintherat, his verbis: «Non succederat exilium jam biennii, et a vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio.» Hoc enim de biennio tantum inchoato, non autem expleto necessario est intelligendum, inquit Pearsonius cum Baronio.

18. *Primum Concilium Carthaginense sub S. Cypriano.* — Interea episcopi Africani post Paschalis solemniam domi celebrata suas sedes pro more relinquunt, et Carthaginem petunt. Quinetiam Cyprianus jam de factione *Felicissimi* securus e secessu prodit, et sedem suam occupat. Jamque episcopos ex provincia sua convolantes ad Concilium rite ac pro more celebrandum preparavit, qui toties causam *Lapsorum* ad commune consilium reservaverat, seque cum collegis suis de factione *Felicissimi* judicaturum promiserat. Mense Maio primum *Carthaginense* Concilium sub Cypriano celebratum est, de quo ipse litteris ad Antonianum ante secundum Concilium datis: «Secundum quod tamen ante fuerat destinatum persecutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros et incolumes fide sua Domini tutela protexit, in unum convenimus.» Tempus conveniendi his verbis accurate descriptum est: destinatum enim fuit, quamprimum «episcopis in unum convenire indulgentia divina permetteret,» quod post hujus anni Pascha contigisse multa convincunt. Factum est *persecutione sopita*, nondum penitus finita, hoc est, ante mortem Decii, qui hoc anno affecto periiit; imo et ante electionem Cornelii, qui Decio adhuc imperante ordinatus est. *Diu* quidem continuatum est hoc Concilium, «scripturis ex utraque parte prolatis; diu multumque tractati inter eos habito,» imo et *frequenter actum* est et sæpius prorogatum, ut inferius patebit.

19. *Cornelius fit papa.* — Interim Romæ de eligendo pontifice agebatur, quod quidem imperante adhuc Decio configisse constat. «Sedisse enim Cornelium intrepidum Romæ in sacerdotali cathedra, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda atque infanda comminaretur,» testatur ipse Cyprianus in epistola ad Antonianum, ubi de Decio intelligendus. Mox subjungit: «Cum multo patientius et tolerabilius audiret levati adversus se æmulum principem, quam constitui Romæ Dei sacerdotem.» Princeps ille alius non videtur quam *Lucius Priscus*, de quo Victor de Caesaribus: «Per eos dies Lucio Prisco delata dominatio, Gothorum concursu, postquam direptis Thracia plerisque illo pervenerant. Qua causa Decio, quam potuit maturime, Roma digresso, etc.» Post Decii itaque Roma discessum novus pontifex electus. Ordinatio autem Cornelii diu ante necem istius persecutoris facta est, ut constat ex his Cypriani verbis de Cornelio; «qui tantum tempore sedis expectans corporis sui carnifices, et tyranni sui ultores,» ut legitur in epistola lv quæ Pamelio est lvi. Decius autem ante mensem Novembrem hujus anni non periiit. Non igitur opus est, ut Aprili Cornelium

sedisse cum Baronio statuimus, quod ante necem Decii factus sit episcopus, « et tyrannum armis et bello postmodum victum prior sacerdotio suo vicerit, » ut dicitur in eadem epistola; aut quod Concilium Carthaginiense mense Maio celebratum sit: illud enim ante electionem Cornelii coactum. Quamobrem Cornelius mense Junio inuenta Romæ episcopus ordinatus, et quidem die ejus mensis quarto. In Chronico quidem Damasi legitur: « Cornelius annos duos, menses tres, dies decem. A consulibus Decio IV et Decio II usque Gallo et Volusiano. » Sed locus corruptus est; legendum enim *Decio III et Decio*, et loco *annos* II legendum *annum* I. Exemplar, quo usus Cuspinianus, præter eosdem errores alium habet, nempe *menses* III loco *menses* III. Veterem lectionem conservavit nobis auctus Chronicon veterum Pontificum, in quo legitur: « Sedit annum unum. » Quam emendationem necessario postulavit ipsa Chronici Damasi verba, que sequuntur, *usque Gallo et Volusiano*, qui consulatus anno sequenti gestus. Qui enim creatus est utroque Decio cess, et obiit Gallo et Volusiano cess., duobus annis et mensibus aliquot sedere nullo modo potuit. Jam vero ab ejus decessu retro numerando colligitur initium pontificatus ejusdem. Cum enim obierit decimo quarto die mensis Septembris, ut Martyrologium Romanum, Hieronymianum, Usuardi, Adonis, et aliorum tradunt; si annum unum, menses tres, dies decem sederit, eundem quarto Junii die cathedram occupasse pariter fatendum; præcipue cum hæc omnia scriptis Cornelii, Cypriani, et Dionysii Alexandrini optime consentiant.

20. *Novatianus fit episcopus.* — *Novatianus* contra Cornelii ordinationem aperte disputavit, eamque ut illegitimam abrogare conatus est. Ita discordia gliscente, Novatianus factione sua jam corroborata, magna parte plebis etiam separata, duos deplorate conditionis homines sibi socios adjunxit, ut eos in exiguum et vilissimam Italiæ partem mitteret, atque illinc acitos tres episcopos pelliceret, simulate quasi Romæ ortam discordiam sedaturos. Revera autem cum Romam tres illi episcopi ex Italia venissent, *Novatianus* ab illis se ordinari procuravit, præcipue per epistolam a confessoribus missam. Unde Cornelius ipse per tres episcopos ordinationem esse Novatianum epistola ad Fabium fatetur; Pacianus autem eum sine consecratione legitimæ episcopum factum, ideoque nec factum, tradit per epistolam eorum, qui se confessores esse simularent. Non quod confessores antea non fuissent, sed quod tunc schismatici essent, et confessionis gloriam perdidissent. Ipsi enim postea confessi sunt, « circumductos commisisse se quoque schismata, et hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei manus, quasi in episcopum, imponi. » Constat igitur, *Novatianum* a tribus episcopis ordinationem esse, et quidem Italicis, quorum manus ei imponebantur, non autem *Novati*. Licet enim apud Chronicon Damasi in Cornelio legatur: « Sub episcopatu ejus Novatus extra Ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma, et Nicostratum in Africa; » id tamen

non Novati manu factum, sed factione ejus affectum esse jam diximus.

21. *Concilium Carthaginiense prorogatum.* — Mense Junio jam affecto Cyprianus in Concilio, acceptis Cornelii et collegarum litteris, quibus tum Cornelii electio, tum grave schisma representabatur, nondum audita *Novatiani* ordinatione, *Caldonium* et *Fortunatum* episcopos Africanos e Concilio legatos cum litteris ad *Cornelium* et coepiscopos misit. Per eosdem etiam episcopos duarum epistolarum exempla, quadragesimæ primæ, Pamelio xxxviii de Felicissimo, et quadragesimæ terciæ, Pamelio xi de presbyterio ejus ad *Cornelium* transmisit, ut fofi fraternitati legerentur. Missis autem his legatis, a Concilio statutum est, ut omnia interim integra suspenderentur, donec legati redirent. Atque ita Concilium quasi prorogatum est, ut etiam postea patebit. Neque aliter Cyprianus ipse et *Liberalis* in Hadrumetinum coloniam, sedente Concilio, proficisci voluissent. Et quidem hoc Concilium non tantum diu habitum, sed etiam *frequenter actum* esse legimus: quod de eo frequenter episcoporum conventionem per intervalla intelligendum videtur, ut non tantum diu continuatum, sed et aliquoties prorogatum fuisse videatur. *Frequenter* enim hic accipiendum non pro magno numero, sed pro nullis vicibus, ut Sulpicius Severus de Ariminensi Synodo: « Igitur frequentibus Conciliis nihil actum; nostris in lide permanentibus, illis de perfidia non cedentibus. » Qui aliter illa verba, *ut omnia interim integra suspenderentur*, interpretantur ac si decretum esset, neque Cornelio, neque Novatiano communicandum, sed litteras ad clerum Romanum dirigendas esse, hallucinari videntur; nondum quippe Novatianum episcopum factum esse noverant: imo Baronius tradit, *Caldonium* et *Fortunatum* legatos Romæ agentes, cum omnia in cassum pertentassent, « vidisse ex improvviso velut ex portis inferorum Novatianum creatum Romanum episcopum. »

22. *Felicissimus et quinque presbyteri excommunicati.* — Mense Julio inuenta, legati a Novatiano missi Carthaginensem veniunt, ex quorum sermone et asseveratione, ut et ex litteris, quas secum ferebant, Cyprianus et collega *Novatianum* episcopum factum esse didicerunt; qui illicite ordinationis pravitate commoli, legatos a communione sua statim cohibendos esse censuerunt. Tum vero supervenerunt *Pompeius* et *Stephanus* episcopi Africani, qui Cornelii ordinationi interfuerant, suaque testimonia protulerunt, unde Cyprianus et collega legatos *Novatiani* haud ultra audiendos esse statuerunt. Quamobrem legati a Novatiano missi, et a Concilio Carthaginiensi rejecti, ostiatis per multorum domos, et oppidatim per aliquas civitates discurrentes diserebant sibi cemitas. Quorum omnium *Cornelium* fratrem suum certio rem reddidit Cyprianus epistola XLV. Pamelio XLII, hoc mense jam affecto, per primitivum presbyterum missa. Tum Cyprianus et collega de legitima Cornelii ordinatione satis persuasi, ad negotia Ecclesie Africane pertractanda, diligentius accesserunt: ac primo

in Concilio, *Felicissimum* et quinque presbyteros nuper ab Ecclesia profugos audierunt, eosque auditos abstinerunt. Et quoniam ex redivit et relatione *Caldoni*; et *Fortunati* ordinationis Cornelii et ratio justa et gloriosa innocente apparuit, omnes episcopi Carthagine coacti in totam Africæ provinciam, in *Numidiâ* etiam et *Mauritanias* litteras scripserunt, ut universi collegæ *Cornelium*, et communicationem ejus firmiter tenerent. Quin etiam synodice litteræ ad *Cornelium* scriptæ, ut quid de *Felicissimo* et presbyterio ejus actum esset, scire possent; quas episcopi omnes manu sua subscriptas miserunt: sed hæc litteræ desiderantur.

23. *Cyprianus ad confessores de Novatiano scribit.* — Mense igitur Augusto ineunte, Cyprianus scripsit epistolam XLV, Pamelio XLII, eamque cum litteris synodicis ad *Cornelium* misit per *Mettium* hypodiakonum, et *Nicophorum* acoluthum, litterarum suarum de *Felicissimo* et presbyterio ejus exemplaria rursus subjungens. Et quoniam confessorum nomine per omnes Ecclesias litteræ, calumniis et maledictis plenæ, frequentes missæ sunt; ipse ad eos dat epistolam XLVI, Pamelio XLIV, qua eos ut ad matrem Ecclesiam revertantur, breviter hortatur, quam arbitrio Cornelii permittit proxima ad eum per *Mettium* data. Circa idem tempus scripsit etiam ad eosdem confessores Dionysius Alexandrinus, dum adhuc Novatiani sententiæ favebant, ut observat Eusebius. Quo etiam tempore videtur litteras ad Novatianum dedisse, breves certe, sed præclaras, quæ apud Eusebium lib. 6, cap. 45, leguntur.

24. *Finis Concilii Carthaginensis.* — Post *Felicissimi* et quinque presbyterorum abstentionem, de causa Lapsorum synodice conclusum est: et Synodi placita libello sunt inscripta, ut scribit Cyprianus ad Antonianum. Magno temperamento placita hæc concepta sunt, quæ omnia ad duo generalia capita a Cypriano redacta. Primo, ne in totum spes communicationis et pacis lapsis denegaretur, contra Novatiani sententiam. Secundo, ne censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent, contra *Felicissimi* factionem. Hic autem libellus canonum, in quo singula placitorum capita conscripta sunt, a Synodo ad *Cornelium* collegam suum missus est, et ad alios etiam in Africa episcopos. Hunc libellum non bene in duos divisit Baronius, eosque a Cypriano ad confessores diu postea missos esse putavit. Interea *Primitivus* cum litteris ad *Cornelium* priori mense missus Carthaginem redierat cum litteris Cornelii ad Cyprianum, quæ desiderantur. Sed earum argumentum ex Cypriani responso satis dignoscitur. Significaverat enim, se motum fuisse, quod, cum *Polycorpus* episcopus ad ipsum post electionem suam scripsisset, tanquam legitimum Romæ episcopum, posteaquam Cyprianus et Liberalis in Itadrumetinanam coloniam venissent, eo pissent illic ad presbyteros et diaconos litteræ dirigi, quasi scilicet nondum Romæ legitimus episcopus constitutus esset. Quocirca Cyprianus epistola XLVIII, Pamelio XLV, ei respondet. Cumque jam omnia Concilii auctoritate

composita essent, Maximus et Longinus et Machæus legati a Novatiano missi Africa expulsi sunt.

25. *Unicum Concilium Romanum Cornelius celebravit.* — Mense Septembri Cornelius accepto a Synodo Carthaginensi canonum libello, ipse Concilium convocare statuit, et quidem numero quam potuit maxime copioso, ut ipse Cyprianus ad Antonianum indicat. Curavit igitur, ut sexaginta episcopi Romæ convenirent, quamprimum fieri potuit, ut ex Eusebio constat. Neque assentor Baronio, qui duo Concilia Romæ a Cornelio coacta esse tradit; primum hoc tempore, cujus meminuit Cyprianus; secundum anno sequente, cujus mentionem fecit Eusebius. In quam opinionationem incidit, quod putaret epistolam ad Antonianum *ipso Cornelii sedis exordio* scriptam esse, in qua mentio Romani Concilii facta est; cum litteræ illæ sequenti scriptæ sint, ut postea patebit. Labbeus, qui Baronium secutus est in distinguendis duobus Romanis Conciliis, ut primum sit in quo decretum Carthaginensis Concilii confirmatum; secundum, in quo Novatianus, ejusque fautores excommunicatione percussi; statim addit, «cum utrumque in uno forte potuerit perlici;» quod revera factum est.

26. *Novatians in Concilio Romano excommunicatus.* — Mense itaque Octobri celebratum concilium Romanum, quo Synodo Carthaginensis decreta de *Lapsis* recipiendis corroborata, et *Novatians* cum suis anathemate percussus. Erant in ea Synodo sexaginta episcopi et multo plures presbyteri ac diaconi. Concilio finito, *Cornelius* decreta ejus Ecclesiis longe dissitis communicavit, et ad Fabium Antiochiæ episcopum de iis scripsit. Et quia non pauci in Italia episcopi Concilio minime interfuerant, eorum quoque sententias seorsim postulavit; unde *Concilium Italianum* ex Hieronymo conflatum est. Interim *Novatians*, cum videret, *Maximum* presbyterum cum suis Africa expulsam, et in Concilio Carthaginensi Cornelii electionem confirmatam, suam sententiam de *Lapsis* condemnatam, et condemnationem eam a Synodo Romana roboratam, jamque omnes per Italianam episcopos in suam excommunicationem consensus prævideret; prostratus denno resurrexit, et misit in Africam *Evarisium* suæ partis episcopum, *Noratium* Carthaginensis Ecclesiæ presbyterum, *Nicostratum* diaconum, unum ex confessoribus cum *Primo* etiam et *Dionysio*. Quare Cornelius litteris per *Augendum* confessorem missis de eorum discessu Cyprianum admonuit; sed litteræ illæ desiderantur. Interea confessores Romani, quos e carcere prodentes schismaticus et hæreticus error exceperat, et jamdiu palumbos populus viderat, *Cypriani* et *Dionysii* litteris primo moliti, et lecto, ut videtur, libello de *Unitate*, quem hoc tempore scripsit, et Romanus misit Cyprianus, bene instructi, de redivit ad Ecclesiam cogitaverunt, idque fratribus nonnullis significaverant. *Noratius* jam cum reliquis tanquam procella et turbine recedente, presbyteros Romanos adierunt, circumventos sese affirmarunt, et ad Ecclesiam se redire cupere protestati sunt.

27. *Confessores ad pacem reversi.* — Mense Novembri, cum jam *Confe sacrum* animus satis esset perspectus. Cornelio placuit contrahere presbyterium, cui adhaerunt etiam in episcopi quinque; coram quibus et confessores *Marinus, Urbanus, Silvanus, et Marcarius* (Nicostratus enim corum in confessione socius, in schismate perseveravit), et plerique fratres, qui se iis adjunxerant, summis precibus desiderabant, ut quae antea fuerant gesta, in oblivionem cederent. Qua de re episcopi cum presbyteris suas dixerunt sententias. Et *actu* omni populo mox *insinuato*, et magno fraternitatis concursu facto, professionem fecerunt, et ad communicationem et pacem Ecclesiae admissi sunt. Quinque eadem hora *Cornelius* horum omnium Cyprianum certiorum facit epistola XLIX, Pamelae XLVI, per *Necrophorum* accolitulum missa. Qui etiam subjungendas curavit sententias episcoporum et presbyterorum in eo negotio prolatas; quae desiderantur. Scripsit et festinanter breves litteras, quibus Africanos docere voluit, quales essent qui a Novatiano iam missi sunt, ac praecipue *Nicostratus et Evaristus*.

28. *Pax Ecclesiae reddita.* — Decio imperatore sub hujus anni finem sublato, ut mox dicemus, plena inde pax Ecclesiae, finita prosequente persecutione, a Deo indulta est. et paulo post Cyprianus edidit libellum de *Lapsis*, eumque Romanis misit, cujus initium hoc ipsum indicat: « Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiae reddita est: et quod difficile nuper incredulis, ac perditis impossibile videbatur, ope atque ulla divina securitas nostra reparata est. » Ullio enim illa divina ad Deciorum interitum manifeste refertur. Exeunte anno, Cyprianus acceptis litteris a Cornelio per *Necrophorum* accolitulum missis, respondet duabus epistolis LI quae Pamelae XLVII, de reditu confessorum congratulatoria, et LII, Pamelae XLIX, de *Novati* sceleribus. Haec Cypriani litterae a Pearsonio in Annalibus Cyprianicis hoc anno ordinate, et sic in Annalibus Ecclesiasticis, ut videtur, ordinandae: quod quisque proprio Marte praestare poterit ope numerorum in margine notatorum. Ille solum monendum, recte censuisse Baronium, apud Epiphanium haeresi LXX, Novati nomen irrepsisse, et Novatianos, quoad Trinitatem attinet, nihil a Catholicis dissensisse.

29. *Deciorum interitus.* — Hic itaque tantum agendum restat de Decii imperatoris interitu. Decius Roma, ubi adhuc die vicesima septima Octobris erat, ut supra diximus, adversus Scythas Tanaim transgressos profectus. *Abraui* cum filio perii, ut habent Victor de Caesaribus, et Dexippus horum temporum scriptor apud Georgium Syncellum, quod confirmat Jormanides lib. de Rebus Geticis, cap. 18: « Veniensque Adabritto Mæsa civitatem, circumseptus a Gothis, et ipse exlinguitur. » Sed loco *Adabritto*, legendum, *Abraui*. Duos ex *Herennia Etruscilla* uxore filios suscepit. *Quintum Herennium Etruscum* Messium Decium, et *Caium Valentem Hostilianum* Messium Quintum. *Etruscillam* enim Decii conjugem fuisse ostendit ejus nummus a Seguino illustratus, in quo

Etruscilla ex aversa parte sculpta reperitur. Praeterea Mediolanum in Numismatis Imperatorum Decii minimum productum in postica inscriptum: CONCORDIA A. G. G. Visuntur capita *Etruscilla* in dimidiata luna, et *Messii Decii* et *Hostiliani* sese respicientia: et Spanhemius lib. de Usu et Praxantia Numismatum pag. 395, alterius nummi Decii posticam exhibet, in qua legitur: Q. HER. ETR. DECUS C. VALEN. HOSTIL. Geruntur capita Etrusci et Hostiliani sese respicientia; adeo ut indubitatum sit, Etruscillam uxorem Decii fuisse matremque Etrusci et Hostiliani. Notabis obiter Caium Valentem Hostilianum ideo Caii praenomen tulisse, quia mos erat ut praenomen patris unus ex filiis ejus ferret, indeque confirmari quod in mox memoranda inscriptione Viciensi legitur Trajanum Decium patrem appellatum fuisse Caium, non vero Gneium, ut a tot criticis perperam scriptum fuit. Baronius *Herenniam Sallustiam*, aliqui antiquarii *Salustiam Barbiam Orbiviam* uxorem Decii faciunt. Verum prior fictilia; posterior vero Alexandri Severi imperatoris conjux, ut in ejus nummis apud Mediolanum videre est. Decius, non multo postquam imperium invasit, *Etruscum* majorem natu filium Caesarem dixit, et tribunitia potestate exornavit. Exat enim nummus apud Erizzum pag. 546, in quo legitur: Q. HER. ETR. MES. DECUS NOB. C. in postica: ΔΗΜΥΡΚ ΕΖΩΡΕΤΙΣ, et infra, S. C. id est, « Quintus Herennius Etruscus Messius Decius Nobilissimus Caesar Tribunitiae Potestatis, Senatusconsulto. » Praeterea Palmus in Thesaurio Mauroceniano, pag. 140, ejusdem Heremii Caesaris nummum profert, in quo legitur, L. B., id est, *anno secundo*. Decius pater cum ad bellum Gallicum profectus est, cum Augustum nuncupavit; eo enim nomine in nummis apud Mediolanum appellatur.

30. *Imprii ejus duratio.* — Sed uterque in ea expeditione interit, *exacto regni biennio*, ut habet Victor de Caesaribus, vel, ut alter Victor, postquam imperasset *menses triginta*, utroque sc. extremo mense incompleto pro integro numerato. Nam, ut ejus imperii initio ostendi, die decima septima Junii anni ducentesimi quadragiesimi noni adhuc *Phillipus* ejus decessor vivebat; certumque, Gallum et Volusianum sub hujus anni finem imperandi initium fecisse, non quidem ante sextum kalendaram Novembrium diem; eo enim Decius adhuc Rome erat, sequae ad expeditionem adversus Scythas, in qua perii, parabat, ut diximus ex Pollione in Valeriano, cap. 1. Quare cum anno sequenti *Gallus* et *Volusianus* de more novorum principum trabem sumperint, Decius exeunte Novembri, aut Decembri ineunte, cum filio Decio interfectus est post imperium triginta mensium, quod ex morte Gallieni imperatoris magis suo loco confirmabitur.

31. *Chronologia Deciana restituitur.* — Porro qui annum unum et aliquot menses *Decio* assignant, quos Baronius secutus est, valde hallucinati sunt. Nam, ut monstravi in priori parte Dissert. Hypocticæ, cap. 7, n. 3, tam ex nummis, quam ex inscriptionibus constat, Decium tertium imperii annum in-

choasse. Extat in urbe Veneiensi sub archiepiscopo Ebredunensi Decii inscriptio, quæ ibidem parum correcte a typographo edita, hic prout jacet exhibetur :

IMP. CÆS.
C. MESSIO QVIN
TO TRAIANO DE
CIO PIO FEL. INVIC
TO AUG. P. M. TRIB
POT. III. COS. II.
PROC
CIVIT. VINT.

Hujus inscriptionis beneficio errores duo in imperio Deciano a Baronio aliisque multis commisi certo emendantur, et chronologia per hæc tempora in integrum restituitur. Ex ea enim certum fit primo, *Decium* tertiam tribunitiâ potestatem, seu tertium imperii annum exorsum esse; ideoque Philippum septimum imperii annum nullo modo attingere potuisse, et qui annum tantum unum et aliquot menses Decio tribuerunt, ejus imperii durationem nullasse. Nam supposito, quod nunc in dubium revocari non potest, *Gallum* et *Volusianum*, exente hoc anno, Decio successisse, quomodo *Philippus*, qui anno cccxliv regnare cepit, ad septimum imperii annum pervenire potuit, cum Decius tertium imperii annum auspiciis fuerit. Neque dici potest, eam inscriptionem mendosam esse, cum etiamnum in civitate Veneiensi extet, et Gruterus pag. cccxxviam Decii proferat, in qua hic etiam dicitur TRIB. POT. III. COS. II. P. P. PR. COS. ID EST, *proconsul*, idemque in nummis apud Goltziûm legatur.

32. *Consulatus Decii I in Fastos infartus magis exploditur.* — Certum fit secundo, priorem Decii consulatum, quem ordinarium Baronius credit, suffectum tantum fuisse, ideoque et annum unum ei respondentem in Annales perperam infartum esse. Nam, ut in Dissert. Hypat. demonstravi, passimque in hoc opere insinuavi, consulatus suffecti in nummis et inscriptionibus sæpe neglecti. Quare cum Decius consul II dicatur, quando gerit tribunitiâ potestatem tertiam, tres consulatus ordinarios non suscepit; alioqui in laudatis inscriptionibus diceretur consul III, non vero consul II, cum consulatus quidem suffecti quandoque prætermittantur; consulatus vero ordinarii, vel omnes enumerentur, vel omnes ommittantur, vel denique imperator simpliciter et sine numerali nota dicatur *consul*. Dubitari itaque non potest, quin Baronius consulatum unum in Fastos intruserit, et quin jam non biennio, ut antea, sed triennio ab æra Dionysiana distet. Quo factum, ut annus emortalis Decii, qui cum anno Christi cccli illigari debet, in Annalibus Baronii cum anno Christi cccly copuletur. Quo ex errore alius enatus. Anni enim Urbis, Olympiadum, cæterarumque ærarum, qui hucusque in Annalibus recte consignati erant, imposterum in Æslem non nisi extra proprium locum esse possunt, ut infra demonstrabo.

33. *Gallus, Hostilianus, et Volusianus Decio*

succedunt. — Sublato Decio cum filio nato majori alii imperatores nuncupati. Victor de Cæsari-bus, utriusque Decii interitu narrato, ait : « Hæc ubi Patres comperere, Gallo, Hostilianoque Augusta imperia : Volusianum Gallo editum Cæsarem decernunt. Dein pestilentia oritur : qua atrocius sæviente, Hostilianus interit. » *Zozimus* tamen lib. 4 scribit Gallum alterum ex filiis Decii superstitem adopsisse, et progressu temporis veritum ne Romani ei summam rerum traderent, occidi curasse. Magis tamen Victori de Cæsari-bus credendum. Quod si peste periit Hostilianus, mors ejus ante autumnum anni insequentis non contigit. Unde quamplurima ejus supersunt numismata, in quorum aliquibus *Cæsar*, in aliis vero *Augustus* appellatur, ut videre est apud Mediobarbum. Baronius deceptus ab Aurelio Victore in Epitome *Hostilianum* cum *Perpenna* confundit. Mediobarbus enim *Perpennæ* nummum exhibet inscriptum : IMP. CÆS. M. AVG. PERPENNA LICINIAN. ATG. in postica : P. M. TR. P. P. P. Sed loco *M. Aug.* legendum, *M. Auf.* ut in indice errorum monet idem auctor, et ut videre est apud Oconerum et Goltziûm, qui eundem numero nummum referunt. Neque enim alium extare credo.

34. *Hostilianus et Aufidius a Gallo diversi.* — Marcus itaque Aufidius Perpenna longe diversus ab Hostiliano, et tyrannus, non vero imperator a senatu creatus, saltem quantum conjectura assequi possumus. Eulropius, interitu Decii recitato, ait : « Mox imperatores creati sunt, Gallus, Hostilianus, et Galli filius Volusianus. » Ita enim legendum, non ut in editionibus vulgaribus, *Gallus Hostilianus*, cujus interpunctionis defectu factum, ut Eulropium, Gallum cum Hostiliano confudisse sibi persuaserit Baronius. Volusianus cum nomine Cæsareo tribunitiâ potestatem accepit, cum in variis nummis dicatur, TR. P. II. COS. II. quam tribunitiâ potestatem secundam suscipere non potuisset, si hoc anno, vel sequentis initio ea decoratus non fuisset.

35. *Hostilianus a Perpenna, Valens a Liciniano distinguendi, et Perpenna Licinianus in duos non dividendus.* — Aurelius Victor in Epitome non solum Hostilianum cum Perpenna, sed etiam Valentem cum Liciniano confundit; et ex uno Perpenna Liciniano duos imperatores facit. Hæc ejus verba, cum de Decio imp. loquitur : « Hujus temporibus Valens Licinianus imperator effectus est. » Tum de Gallo et Volusiano imp. disserens, scribit : « Horum temporibus Hostilianus Perpenna a senatu imperator creatus, nec multo post pestilentia consumptus est. » Valens ille numeratur a Trebellio Pollione in lib. de triginta Tyrannis, qui sub Gallieno imperium arripere, quod avunculus esset alterius Valentis, qui sub eodem Gallieno Augustus dictus est. De illo priori Valente prodit Vopiscus : « Cum paucis diebus Illyrico imperasset, occisus est. » Is Decio imperium Romanum regente purpuram sumpsit, ut docet Victor de Cæsari-bus, qui postquam narravit Lucium Priscum, qui Macedonas præsidatû regerat, dominationem invasisse, subdit : « Qua causa, Decio quam potuit ma-

turrime Roma digressio, Julius Valens cupientissimo vulgo imperium capit : verum ubique (scilicet Lucius Priscus et Julius Valens) mox cæsi : cum Priscum nobilitas hostem patriæ censuisset. » Julii Valentis hæc nummi extat apud Oconem pag. 528. *AT. KAL. F. IOYA. OYAAENC. EY. CEB. L. A.* id est, « Imperator Cæsar Caius Julius Valens Pius Augustus anno 1. » Distinguendi itaque quatuor Valentes, *Julius Valens* Decii tempore tyrannus, *Valens* Gallieno imperante tyrannus, *Valerius Valens*, qui Maximino imp. a Licinio imp. devicto anno cccxiii imperium sumpsit, et denique *Valens* anno cccxiv a Licinio Cæsar appellatus, et postea de imperio dejectus. De his duobus ultimis agam suis locis. Ex his, iisque quæ num. superiori jam in medium adduxi, liquet Victorem citatum in paucis verbis ter lapsum esse.

36. *M. Auf. Perperna in Galliis regnavit.* — Sed ad Perpernam redeo, ut regionem in qua regnavit magnis tenebris sepultam detegere coner. Mox diximus Priscum in Macedonia, et Julium Valentem in Illyrio imperium sumpsisse; Eutropius vero ubi de Decio sermonem instituit, ait : « Bellum civile, quod in Gallia motum fuerat, oppressit. » Quare cum duo alii tyranni, nempe Priscus et Valens longe a Galliis imperaverint, nihil illis cum Gallis commune, ideoque Galliarum tyrannus regnante Decio, aliud esse non potest quam *M. Auf. Perperna* Licinianus, cujus etiam tantum latini nummi extant, constatque eum in prælio cæsum fuisse. Postquam Decius Perperna factionem oppressit e Gallia adversus Priscum, et ex Illyrio Orientali adversus Scythas movit, qua in expeditione interit, ut mox diximus.

CORNELII ANNUS 2. — CHRISTI 255.

1. *Consides.* — Ducentesimus quinquagesimus quintus Christi annus, Gallo et Volusiano secundum coss. est adscribendus, licet ab aliis Galli tantum consulatus secundus, Volusiani vero primus ponatur. Verum ex antiquis numismatum inscriptionibus, ambos simul secundum consulatum gessisse colligitur, quibus secundus consulatus cum tribunitia potestate secundo repetita, sequenti vero anno tertio, ac demum quarto iterata ponitur. Si igitur una cum secundo consulatu Volusiani, secundo pariter posita habetur tribunitia potestas, quam anno secundo imperii oportuit esse collatam; plane certum redditur, hunc annum esse, quo secundo imperii anno tribunitia potestate secundo actus Volusianus, secundum pariter gessit consulatum. Qua quidem inscriptione cum complura numismata reperiantur inscripta, hæc unius ponimus, quæ est hujusmodi ¹ : *IMP. CÆS. C. VIB. VOLUSIANVS AVG. P. M. TR. P. II. P. P. CON. II.*

2. *Romæ et alibi Concilia habita contra Novatianum.* — Hoc ipso anno videtur habita Romæ Synodus sexaginta episcoporum adversus Novatianum et alios ejusdem schismatis sectatores; de quo hæc Eusebius ² : « Ob quam rem (Novatianum scilicet, quem Novatum nominat, lapsos a penitentia excludentem) Concilium maximum Romæ cogitur; in quo sexaginta episcopi, atque presbyteri totidem atque amplius una cum diaconis in unum conveniunt. A

pastoribus etiam, separatim per singulas ejusque regionis provincias, quid de ea re agendum esset deliberantibus, colloquia fiunt. A quibus omnibus tandem decernitur, Novatianum (al. Novatum) ejusque fautores tanta superbia inflatos, et quotquot illius inhumanissimæ et a fraterna charitate alienissimæ opinioni assentirentur, in eorum numero qui erant ab Ecclesia exclusi, haberi; fratres autem qui casu infelici prolapsi fuissent, penitentiam medicamentis curari, et ad sanitatem restitui. Epistole quidem Cornelii episcopi Romani, scriptæ ad Fabium episcopum Ecclesie Antiochenæ, ad nos pervenerunt, quæ tum Acta Concilii Romæ habiti, tum quæ ob omnibus in Italia, in Africa, inque aliis locis de eo errore decreta erant, evidenter declarant. » Hæc Eusebius.

3. Idem quoque ait, in extrema parte epistolæ Cornelii ad Fabium datæ, scripta fuisse cætera quæ ejus Synodi essent Acta, usque ad nomina episcoporum qui interfuerant, ac suscripissent. Exeiderunt ea magno antiquitatis ecclesiasticæ detrimento. Diversam vero hanc esse Synodum ab illa quam Romæ iidem celebratam fuisse diximus, diversa in singulis decreta sancita declarant; siquidem in illa (ut vidimus) jussi fuerant adhuc expectare lapsi; in hac autem iidem admitti jubentur. Quod igitur (ut ait Eusebius) Acta hujusmodi postrema Cornelii epistola ad Fabium Antiochenum continerentur; argumentum est, ultimam ad eum fuisse scriptam, nempe hoc anno, antequam mitteretur (ut dicemus) ipse Cornelius in exilium. Aliud quoque Concilium, dictum Italicum,

¹ Habet hæc et alia plura Hubert. in *Thesaur. rer. antiquar.* et Adolph. Occ. in Gallo. — ² Euseb. lib. vi. cap. 35.

tunc celebratum constat, cujus meminit S. Hieronymus¹; et deque eo, necnon Romano, quod diximus, et Africano, de quo dicturi sumus, Cornelium papam aliam scripsisse ad Fabianum, quem Flavianum nominat, Antiochenum episcopum, testatur.

4. *Concilium Africanum et Cypriani epistola Synodica de lapsis recipiendis.* — Quod autem non solum Romæ, sed in diversis aliis provinciis eadem ex causa Concilia fuisse celebrata tradit Eusebius; constat in Africa item hoc anno idibus Maiis convenisse simul episcopos, ut meminit Cyprianus² scribens ad Cornelium papam. Diversam ac plane aliam hanc fuisse Synodum ab ea quam anno superiori diximus celebratam, satis eadem Cypriani epistola certum reddit, dum meminit Synodi anno superiori celebratæ. Hoc ipsum plane esse Concilium; quod post Pascha celebrandum fore hoc anno, qui tertius numeratur a persecutionis exordio, idem Cyprianus testatur scribens ad Fortunatum³ atque collegas episcopos, cum illi, quid agendum esset de quibusdam lapsis, ipsum consulissent. Interfuerunt huic Synodo episcopi quadraginta duo, quorum extat Synodica⁴ ad Cornelium Romanum pontificem missa; qua quid in Synodo actum sit; et causam, cur lapsis penitentibus de injunctis vel injungendis penitentibus tribuerent indulgentiam, fuerint persuasi, atque ad id agendum permoti, significant in hæc verba:

5. « Statueramus quidem jam pridem, frater carissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario, et lapsi fuissent, et sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu penitentiam plenam; et si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat, aut permittebat paternam pietas et divina clementia, Ecclesiam pulsantibus claudi, et dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, ut de sæculo recedentes, sine communicatione et pace ad Dominum dimitterentur; quando permiserit ipse qui legem dedit, ut ligata in terris, etiam in cælis ligata essent; solvi autem possent illis, quæ hic prius in Ecclesia solverentur. Sed enim cum videamus diem rursus afferri infestationis appropinquare cepisse, et crebris atque assiduæ ostensionibus admoneamur, ut ad certamen, quod nobis hostis indicit, armati et parati simus, plebem etiam nobis de divina dignatione commissam exhortationibus nostris paremus, et omnes omnino milites Christi, qui arma desiderant et prælium flagitant, intra castra Domini colligamus; necessitate cogente censuimus, Eis qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed penitentiam agere, et lamentari, ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non desisterunt, pacem dandam esse, et eos ad prælium, quod imminet, armari et instrui oportere.

6. « Obtinerandum namque est ostensionibus atque admonitionibus justis, ut a pastoribus oves in periculo non deserantur, sed grex omnis in unum congregetur, et exercitus Domini ad certamen militie

cælestis armetur. Merito enim trahebatur dolentium penitentia tempore longiore, et infirmis in exitu subveniretur, quandiu quies et tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas, et subvenire sero morientibus in infirmitate poteretur. At vero nunc non infirmis, sed fortibus pax est necessaria, nec morientibus, sed viventibus communicatio a nobis danda est; ut quos excitamus et hortamur ad prælium, non inermes et nudos relinquamus, sed protectione corporis et sanguinis Christi muniamus. Et cum ad hoc fiat Eucharistia, ut possit accipientibus esse infela, quos tutos esse contra adversarium volumus, munimento Dominicæ saturitatis armemus. Nam quo modo docemus, aut provocamus, eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quo modo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in Ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus.

7. « Interesse debet, frater carissime, inter eos qui vel apostataverunt, et ad sæculum, cui renuntiaverant, reversi gentiliter vivunt, vel ad hæreticos transfuge facti contra Ecclesiam parricidalia quotidie arma suscipiunt, et inter eos qui ab Ecclesie limine non recedentes, et implorantes jugiter ac dolenter divina et paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse, et pro Domini sui nomine, ac pro sua salute slare fortiter, et pugnare proflerunt. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus, sed vigilantibus damus; pacem non deliciis, sed armis damus; pacem non ad quietem, sed ad aciem damus. Si secundum quod eos audimus et optamus, et credimus, fortiter steterint, et adversarium nobiscum in congressione prostraverint, non penitet pacem concessisse tam fortibus: imo episcopatus nostri grandis honor et gloria est, pacem dedisse martyribus; ut sacerdotes, qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo et victimas præparemus. Si autem (quod Dominus avertat a fratribus nostris) aliquis lapsorum fecerit, ut pacem subdole pelet, et impendentis prælii tempore communicationem non præhaturus accipiat; se ipsum fallit, et decipit, qui aliud corde occultat, et aliud voce pronuntiat. Nos, in quantum nobis et videre, et judicare conceditur, faciem singulorum videmus, cor scrutari, et mentem perspicere non possumus; de his judicat occultorum scrutator et cognitor cito venturus, et de arcibus cordis atque aditibus judicaturus. Obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali a bonis adjuvari. Ne cideo facturis martyrium pax deneganda est, qua sunt quidam denegaturi; cum propter hoc pax sit danda militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri, qui habet in prælio coronari.

8. « Nec quisquam dicat, qui martyrium tulit, sanguine suo baptizatur; nec pax illi ab episcopo necessaria est, habituro gloriæ suæ pacem et accepturo majorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus esse non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur ad prælium, et mens deficit, quam non recepta Eucharistia erigit et accendit. »

¹ Hier. de Script. Eccles. in Cornel. — ² Cypri. epist. LV. — ³ Idem epist. XCIII. — ⁴ Idem epist. LIV.

Ac post multa : « Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humana crudelitatis, quam divina et paternae pietatis dulcedinem apponimus, oves nobis commissa a Domino repositantur; placuit nobis, sancto Spiritu suggerente, et Domino per visiones multas et manifestas admonente, quia hostis nobis imminere praenuntiatur et ostenditur, colligere intra castra milites Christi; et examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, imo pugnatoris arma suggerere; quod credimus vobis quoque paternae misericordiae contemplatione placiturum. Quod si de collegis aliquis existerit, qui, urgente certamine, pacem fratribus et sororibus non putat dandam; reddet ille rationem in die iudicii Domino, vel importunae censurae, vel inhumanae duritiae suae. Nos, quod fidei et charitati et sollicitudini congruebat, quae erant in conscientia nostra protulimus, diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exurgere; pugnam non talem, qualis fuit, sed graviores multo et atrociores venire; hoc nobis divinitus frequenter ostenditur, de hoc nos providentia et misericordia Domini saepe admonet; de cuius ope et pietate, qui in eum confidimus, possumus esse securi; quia qui in pace militibus suis futuram praenuntiat pugnam, dabit et militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater carissime, bene valere. » Hucusque Synodica de Concilio sub Cypriano hoc anno in Africa celebrato; quibus plane significatur indulgentiam lapsis non nisi vere poenitentibus ex eo Concilii decreto esse dandam. Quae verba haecenus in apostolicis litteris, cum indulgentia impartitur, apponi consueverunt.

9. Ad haec plane tempora referenda essent, quae tradit Socrates¹ et ipse secta Novatianus (si haereticus homini de suis dogmatibus tractanti fides adhibenda foret) his verbis : « Ab illo tempore quo Novatianus se ab Ecclesia sejunxerant, recusaverantque cum his, qui tempore persecutionis regnante Decio conciliatae lapsi erant, communicare; Ecclesiarum episcopi canonici adjuverunt, ut in singulis Ecclesiis presbyter quidam poenitentiae praesesset; quo qui post baptismum lapsi fuissent, coram presbytero ad eam rem designato, peccata sua confiterentur. » Haec Socrates. Quod quidem si verum esset, id ad haec tempora referendum foret; quod poenitentibus lapsis indulgentia aperta jamna, frequentis actu idem concurrerent ad Ecclesiam. At commentum id esse, plane convincitur. Siquidem lapsorum restitutio (quod si publice deliquissent) non erat tale opus, quod uni posset demandari presbytero; quippe cum nec id solus praestare soleret episcopus, quem, convocata Ecclesia, id non tantum facere oporteret fratrum suorum consensu, sed etiam populi rogata sententia. Id quidem solere factitari, Cyprianus² ad Cornelium scribens de his quae faceret, sui exemplo satis docet. Scriptam esse cum epistolam post praesentem Synodum, ex his quae paulo inferius dicemus, liquido apparet. Sic igitur nullus presbyter poenitentiarum Ecclesiis singulis po-

luit operi praetici, quod praesente ad hoc convocata Ecclesia faciendum esset. Quod si oculis tantum audiendis delictis sederet presbyter, id semper in Ecclesia fuisse oportuit; nec ratio est, cur potius tempore Decii, quam aliis antea temporibus, id institui in Ecclesia opus fuerit, cum, qui secreto peccarent, nunquam deliquerint. Sed de his alias pluribus loco primo Annalium actum est.

10. *Legatio schismaticorum Romanorum qui pseudoepiscopum Fortunatum adversus Cyprianum creaverant.* — Accidit praeterea, ut Privatus, veterator haereticus, una cum suis ad hanc Synodum venerit, quasi acturus causam suam; sed quod fuisset antea saepe damnatus, ab eodem tunc conventu exclusus est: cum ille collectis secum sociis, ibidem Carthagine creavit adversus S. Cyprianum pseudoepiscopum Fortunatum. Rem gestam idem Cyprianus¹, ad Cornelium scribens, his indicat verbis : « Cum causam suam (Privatus haereticus scilicet) apud nos in Concilio quod habuimus idibus Maii, quae proxime fuerunt, agere velle se diceret, nec admissus esset; Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegio suo fecit. Venerat etiam cum illo et Felix quidam, quem ipse extra Ecclesiam in haeresi pseudoepiscopum olim constituerat; sed et Jovinus et Maximus comites cum Privato haeretico affuerunt, ob nefanda sacrificia et crimina in se probata, sententia novem episcoporum collegarum nostrorum condemnati, et iterato quoque a pluribus nobis in Concilio anno prior abstinendi; cum his autem quatuor junctus est et Repostus Saturnicensis; qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed et maximam partem plebis suae sacrilega persuasione dejecit. Hi quinque cum paucis vel Sacrificatis, vel male sibi consciis, Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt; ut criminibus in unum convenientibus, talis esset scilicet rector, quales illi qui reguntur. Hinc jam et caetera mendacia, frater carissime, poles noscere, quae illic homines desperati et perditii ventilaverunt; ut cum de Sacrificatis, vel de haereticis amplius quam quinque pseudoepiscopi non fuerint, qui Carthaginem venerint, et Fortunatum sibi dementiae suae socium constituerint; illi tamen, quasi visi filii diaboli, et mendacio pleni, ausi sunt (ut scribis) jacitare, viginti quinque episcopos adfuisse; quod mendacium et istic prius apud fratres nostros jacitabant, dicentes viginti quinque episcopos de Numidia esse venturos, qui sibi episcopum facerent. Quo in mendacio suo, posteaquam quinque solis convenientibus naufragis, et a nobis abstinendi, detecti sunt atque confusi; Romanam cum mendaciorum suorum merce navigaverunt; quasi veritas post eos navigare non posset, quae mendaces linguas rei certae probatione convinceret. » Haec Cyprianus.

11. Creato igitur ab haereticis atque schismaticis pseudoepiscopo Fortunato, continuo ab eis missa est legatio Romana ad Cornelium papam; catholicae communicationem ab eodem subrepturis : quippe

¹ Socrat. lib. v. c. 19. — ² Cypri. epist. LV.

¹ Cypri. epist. LV.

qui scirent ab omnibus hæreticos notandos fore atque schismaticos, si Apostolica Sedis communione careant. Hujus legationis officio functus est Felicissimus illi schismaticus auctor, de quo multa superius : qui prevenire conatus est nuntios a Cypriano mittendos, quo a Cornelio absque adversæ partis repugnantia recipi facilius posset. De qua Felicissimi festinatione hæc idem Cyprianus ¹ superius ad Cornelium : « Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis et clerici, per Felicium acolumum, quem cum Perseo (at. Prisco) collega nostro miserat, inter cætera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi ; sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis a nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante, preventus est. Ita enim semper scelera festinant, quasi contra innocentiam festinatione prævaleant. » Hæc de festinatione Felicissimi Cyprianus.

12. At non ipse solus, sed magna cum eo schismaticorum caterva Romam adnavigavit ; qui cum a Cornelio audiri ac recipi postularent, ab eodem profinitus rejecti sunt. Id quidem Cornelii ad Cyprianum datæ litteræ significant, quarum idem Cyprianus meminit ², dicens : « Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Saturnum fratrem nostrum acolumum misisti, et dilectionis fraternalis, et ecclesiasticæ disciplinæ, et sacerdotialis censuræ satis plenas ; quibus significasti Felicissimum lustem Christi, non novum sed jam pridem ob crimina sua plurima et gravissima abstentum, et non tantum mea, sed plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum rejectum a te illie esse ; et cum venisset stipatus caterva, et factione desperatorum, vigore pleno, quo episcopos agere oportet, pulsum de Ecclesia esse, de qua jam pridem cum sui similibus, Dei majestate, et Christi Domini et judicis nostri severitate depulsus est, ne schismaticus et dissidii auctor, ne pecunie commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator, atque corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam præsentis sue dedecore, et impudica atque incesta contagione violaret. » Hæc Cyprianus de repulsa Felicissimi, et sociorum.

13. At semel licet a Cornelio rejecti, haud recedentes quievire, sed perlinacius instare cœperunt apud eundem, ut Athanas a se ab Africa litteras acciperet. Cum autem nec sic illis minantibus Cornelius acquieverit, ipse tamen non nihil adversus S. Cyprianum permotus, quod de re tanta nihil ad se scripsisset, adnavigantibus præsertim Romanis suis oppugnantioribus. Quamobrem festinim ad eum subnilem iterum scribens, jure redarguisse ipsum visus est, cum et se pariter excusat, quod accusatorum ipsius vehementer exagilaretur molestiis ; colligi id quidem potest ex dictis litteris a Cypriano ad eundem Cornelium missis, quibus expostulans ait : « Sed enim lecta alia tua epistola, frater, quam primis litteris subjunxisti ; satis miratus sum, cum animadvertis-

sem te minis atque terroribus eorum, qui venerant, aliquantum esse commotum ; cum te (secundum quod scripsisti) aggressi essent cum summa desperatione, comminantes, quod si litteras, quas abulerant, non accepisses, publice eas recilerent, et multa turpia ac probrosa et ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater carissime, ut nequissimorum timeatur audacia ; et quod mali jure atque æquitate non possunt, temeritate ac desperatione perficiant ; actum est de episcopatus vigore, et de Ecclesiæ gubernandæ sublimi ac divina potestate, nec Christiani ultra aut durare, aut esse jam possumus : si ad hoc ventum est, ut perditorum minas atque insidias per timescamus. » Hæc et alia multa eodem argumento ad Cornelium Cyprianus.

14. Qui quidem, quod schismaticorum calumniis adversus se visus sibi fuisset Cornelium aliquantulum aures admovisse, justam hanc isdem litteris querelam de sua legitima electione subjunxit ¹ : « Cæterum (dico enim provocatus, dico dolens, dico compulsus) quando episcopus in loco defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione protegitur, collegis omnibus fideliter junctus, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinæ, in tempestate proscriptus, applicio et adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem pelitus in circo, in amphitheatro Dominicæ dignationis testimonio honoratus ; his ipsis etiam diebus, quibus has de te litteras feci, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubelatur, clamore popularium, ad leonem demum postulatus in circo. Cum talis, frater carissime, a quibusdam desperatis et perditis et extra Ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet ; non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituat, aut protegit, sed ille qui Christi adversarius, et Ecclesiæ ejus inimicus. Ad hoc Ecclesiæ præpositum sua infestatione persequitur, ut gubernatore sublato, atrocius atque violentius circa Ecclesiæ naufragia grassetur. » Post hæc autem, quod non statim scripserit, hanc affert excusationem ² :

15. « Quod autem tibi de Fortunato isto pseudoepiscopo a paucis et inveteratis hæreticis constituto non statim scripsi, frater carissime ; non ea res erat, quæ in notitiam tuam deberet per nos festinato statim quasi magna et metuenda, perferri, maxime quando et Fortunati nomen jam satis nosset, qui est unus ex quinque presbyteris jam pridem de Ecclesia profugis, et sententia coepiscoporum nostrorum multorum et gravissimorum virorum nuper abstentis : qui super hæc re priore anno ad te litteras fecerunt. Item Felicissimum signiferum seditiosum recognosceres, qui et ipse in isdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur, qui non tantum ab his istic abstentus, sed abs te illie nuper de Ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem, et pro certo hæcere memoriæ et di-

¹ Cypri. epist. LV. — ² Idem ibid.

¹ Cypri. eadem epist. LV. — ² Idem ibid.

sciplina tua scirem, necessarium non putavi celeriter et urgeret haereticorum tibi ineptias nuntiandas. Neque enim ad Catholicae Ecclesiae maiestatem pariter ac dignitatem pertinere debet, quid apud haereticorum et schismaticorum moliatum audacia. Nam et pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos a Novatiano legatum missum, atque a nostra communicatione rejectum, nunc iste sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur; nec tamen de hoc tibi scripseram, quando haec omnia contemnantur a nobis, et miserum tibi proxime nomina episcoporum istie constitutorum, qui integri et sani in Ecclesia Catholica fratribus praesunt. » Haec et alia in sui excusationem Cyprianus ad Cornelium, qui super universum Christi gregem invigilans, quicquid etiam ageretur in transmarinis Ecclesiis, magna sollicitudine ad se perferendum curabat, tantaque solertia, ut Cyprianum quem sciret accuratissimum, negligentiae tamen nomine quodammodo suspectum haberet.

16. *Cyprianus ad Cornelium suum terit Apologiam et schismaticorum in se congestas diluit exhumias circa lapsos.* — Ille autem admonendum est; hoc tempore duas et inter se contrarias schismaticorum factiones, pari tamen conatu, adversus Ecclesiam Catholicam conspirasse; quarum alterius Novatianus, alterius vero Felicissimus dux ac propugnator erat acerrimus. Aiebat ille, lapsorum neminem in Ecclesiam recipiendum esse; hic vero lapsos omnes absque poenitentia mox suscipi debere. At inter duo haec extrema, Catholica incedens Ecclesia, via media sic lapsis pacem dabat, ut tamen praevia poenitentia ut vidimus ipsi sibi aditum patefacerent. Felicissimus igitur Romam veniens, quem sibi adversarium magis sciret, Novatianum declinavit, et ad Cornelium se contulit; apud quem severitatis inter alia redarguit S. Cyprianum, quod non omnes, sed quos vellet, delectu habito, lapsos reciperet. Quamobrem coactus est Cyprianus, suis, quas divinus, literis adversus Felicissimum, ejusque sectarios, ad Cornelium Apologiam scribere, qua impiorum scelera aliqua saltem ex parte redderet notiora, et primum quod spectat ad veniam lapsis impertiendam, quam illi ab exordio persecutionis adversati sint ecclesiastica disciplina declarat; sed praemittit haec, dicens ¹:

17. *Scelera schismaticorum.* — « Nec me oportet, frater carissime, paria nunc cum illis facere, et ea quae commiserunt, atque lucisque committunt, meo sermone decurrere; cum considerandum sit nobis, quid proferre et scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeatur, quam pudor loqui; et ne videar provocatus maledicta polius quam crimina, et peccata congerere. Taceo itaque de fraudibus Ecclesiae factis, conjurationibus et adulteria et varia defectorum genera praetero. Unum illud, in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est, de eorum facinore non puto esse reticendum, quod a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora

ferverent, et sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc manus ipsae lapsorum atque ora fumarent; communicare cum lapsis, et poenitentiae agenda intercedere non destiterunt. Clamavit Deus ²: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli. Et Dominus in Evangelio ³ dicit: Qui me negaverit, negabo illum. Et alio loco ³ indignatio et ira divina non tacet, dicens: Illis fudistis libamina, et illis imposuistis sacrificia; super haec non indignabor? dicit Dominus. Et intercedunt, ne rogetur Deus, qui indignari se ipse testatur. Intercedunt, ne exoretur precibus et satisfactionibus Christus, qui negantem se negare proficitur.

18. « Nos ⁴ in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec auditi sumus, Concilio frequenter coacto, non consensione tantum nostra, sed et comminatione decrevimus, ut poenitentiam fratres agerent, ut poenitentiam non agentibus nemo temere pacem daret. Et illi contra Deum sacrilegi, contra sacerdotes Dei impio furore temerarii, de Ecclesiam recedentes, et contra Ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant (ut opus summi diaboli malitia consumment) ne vulneratos divina clementia in Ecclesia sua curet; miserorum poenitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti satisfiat; ne Christum Dominum suum, qui christianus esse vel erubuit ante, vel timuit, postmodum quaerat; ne ad Ecclesiam, qui de Ecclesia recesserat, redeat. Datur opera, ne satisfactionibus et lamentationibus justis delicta redimantur, ne vulnera lacrymis abundent; pax vera false pacis mendacio tollitur; salutaris sinus matris, non vera intercedente, pracluditur, ne de pectore atque ore lapsorum fletus et gemitus audiatur. Compelluntur adhuc insuper lapsi, ut lingua, atque ore, quo in Capitolio ante deliquerant, sacerdotibus convicium faciant, confessores, et virgines, et justos quosque fidei laude praecipuos, atque in Ecclesia gloriosos, contumeliis et maledicis vocibus prosequantur; a quibus quidem non tam nostrorum modestia et humilitas et pudor creditur, quam illorum ipsorum spes et vita laceratur. »

19. Post haec et alia S. Cyprianus multa de necessitate satisfactionis et poenitentiae, quam conabantur illi prorsus auferre, locutus, haec de iisdem subdit: » Quibus etiam satis non fuit ab Evangelio recessisse, spem lapsis satisfactionis et poenitentiae sustulisse, fraudibus involutos, vel adulteris commaculatos, vel sacrificiorum funesta contagione pollutos, ne Deum rogarent, ne in Ecclesia exomologesin criminum facerent, ab omni et sensu, et fructu poenitentiae removisset; nisi foris sibi extra Ecclesiam, et contra Ecclesiam constituisset conventiculum perditae factionis, cum male sibi consciorum, et Deum rogare et satisfacere nolentium caetera conflueret. Post ista, adhuc insuper pseudoepiscoposibi ab haereticis constituto, navigare audent, et ad Petri cathed-

¹ Cypri. eadem epist. LV.

² Exod. XXII. — ³ Matth. X. — ⁴ Ioh. LVII. — ⁵ Cypri. eadem epist. LV.

dram atque ad Ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotialis exorta est, a schismaticis et profanis litteras ferre; nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides, Apostolo¹ predicante, laudata est; ad quos perfidia habere non possit accessum. » Hæc de Romana Ecclesia Cyprianus, ad quam schismatici frustra eundem criminaturi propere navigassent; nam subdit :

20. « Quæ autem causa veniendi, et pseudoepiscopum contra episcopum factum nuntiandi? Aut enim placet illis quod fecerunt, et in suo scelere perseverant; aut si displicet et recedunt, sciunt quo revertantur. Nam cum statutum sit omnibus nobis, et æquum sit pariter et justum, ut unuscuiusque causa illic audiatur, ubi est crimen admissum, et singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat unusquisque et gubernet, rationem sui actus Domino redditurus; oportet utique eos, quibus præsumus, non circumcursare, nec episcoporum concordiam coherentem sua subdola et fallaci fementitate collidere; sed agere illic causam suam ubi et accusatores habere et testes sui criminis possint. »

21. Hoc autem quod citat Cyprianus in Ecclesia esse statutum, ut primæ causæ in propriis cognoscantur Ecclesiis, apud Fabianum epistolam ad Hilarium scriptam legitur in hæc verba : « Peregrina vero iudicia, salva in omnibus apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus : quia indignum est, ut ab externis iudicentur, qui provinciales, et a se electos debent habere iudices, nisi fuerit appellatum. Unde oportet, si quis episcoporum super certis accusetur criminibus, ut ab omnibus audiatur, qui sunt in provincia, episcopis; quia non oportet accusatum alicubi quam in foro suo audiri. » Cum igitur horum accessus ad Romanum Pontificem non fuerit prosecuende appellationis causa, sed Cypriani accusandi atque Fortunati electionis confirmandæ gratia, non injuste idem S. Cyprianus videtur esse conquestus, cum afoqui (ut ex his quæ dicta sunt patet) ipse semper visus sit Apostolicæ Romanæ Sedi obsequen-
tissimus, quam nuper in eadem epistola tam præclaro elogio exornavit.

22. Post hæc autem rerum gestarum idem Cyprianus² prosecutus historiam, de pseudoepiscopo Fortunato hæc addit : « Scire enim debes, frater carissime, cum, posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est jam pæne ab omnibus esse desertum; namque ii quibus in prædicitum præstigia obtendebantur, et dabantur verba fallacia, quod simul ad Ecclesiam regressuri dicebantur; posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos et deceptos se esse didicerunt, et remeant quotidie, atque ad Ecclesiam pulsant; nobis tamen, a quibus ratio Domino reddenda est, anxie ponderantibus, et sollicitè examinantibus, qui recipi et admitti ad Ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinate et firmiter renitentur, ut recipi omnino non possint cum scandalo et peri-

culo plurimorum. Neque enim sic putamina quadam colligenda sunt, ut, quæ integra et sana sunt, vuhierentur; nec utilis aut consultus est pastor, qui ita morbidas et contactas oves gregi admiscet ut gregem totum mali coherentis afflictatione contamineat.

23. « O si posses, frater carissime, istic interesse nobiscum, cum pravi isti et perversi de schismate revertuntur; videres quis tibi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut animi dolore sopilo, recipientis malis curandisque consentiant. Namque ut gaudent et lætentur, cum tolerabiles et minus culpabiles redeunt; ita e contra fremunt et reluctantur quoties inemendabiles et protervi, et vel adultèriis vel sacrificiis contaminati, et post hæc adhuc insuper et superbi sic ad Ecclesiam remeant, ut bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, imo exlorqueo, ut tales patientur admitti. At justior factus est fraternitatis dolor ex eo, quod unus atque alius, obnitente plebe et contradicente, mea tamen facilitate suscepti, peiores extiterunt quam prius fuerant; nec fidem pœnitentiæ servare potuerunt, quia nec cum vera pœnitentiâ venerant.

24. « De istis vero quid dicam, qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati a Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes, quam est et ipse, cuius litteras ferunt, falsus; quam est ejus peccatorum multiplex conscientia; quam execrabilis vita, quam turpis; ut, etsi in Ecclesia essent, ejus tales debuisse? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire, aut ad Ecclesiæ limen accedere, sed foris per provinciam circumveniendos fratribus et spoliendis pererrant, et omnibus jam satis notis, atque undique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos navigant; neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi, aut apud nos consistendi, cum sint acerbissima et gravissima crimina, quæ eis a fratribus ingerantur. Si iudicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio et defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum. Nec Ecclesia istic cuiquam clauditur, nec episcopos alicui denegatur; patientia et facilitas et humanitas nostra venientibus præsto est; opto omnes in Ecclesiam regredi; opto universos commilitones nostros intra Christi castra et Dei Patris domicilia concludi; remitto omnia, multa dissimulo; studio et volo colligendæ fraternitatis, etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno iudicio religionis examino; delictis plusquam oportet remittendis, pene ipse definquo. Amplector prompta et plena delectione cum pœnitentiâ revertentes, peccatum suum satisfactione humili et simplici confitentes. Si qui autem sunt³, qui putant se ad Ecclesiam non precibus, sed minus regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus et satisfactionibus, sed terroribus facere; pro certo habeant, contra tales clausam stare Ecclesiam Domini, nec castra Christi invicta et fortia,

¹ Rom. 1. — ² Cypri. eadem epist. LV.

³ Cypri. eadem epist. LV.

et Domino tuente munita, minis cedere. Sacerdos Dei Evangelium tenens, et Christi praecepta custodiens, occidi potest, non potest vinci;» et paulo post:

25. «An ad hoc, frater carissime, deponenda est Catholica Ecclesia dignitas, et plebis intus posita fidelis atque incorrupta majestas, et sacerdotalis quoque auctoritas et potestas, ut judicare se velle dicant de Ecclesiarum proposito extra Ecclesiam constituti? de christiano haeretici? de sano saeculi? de integro vulnerati? de stante lapsi? de iudice rei? de sacerdote sacrilegi? Quid superest, quam ut Ecclesia Capitolio cedat; et recedentibus sacerdotibus, ac Domini altare remouentibus in cleri nostri sacrum venerandumque concessum simulacra atque idola cum aris suis transeant; et Novatianum declamandi adversus nos, atque increpandi largiori et pleniori materia praestetur, si ii qui sacrificaverunt, et Christum publice negaverunt, non tantum rogari, et sine acta poenitentia admitti, sed adhuc insuper ceperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant. Si satisfaciunt, quid minantur? aut si comminantur, sciant quia a sacerdotibus non limentur. Neque enim et Antichristus, cum venire ceperit, introibit Ecclesiam, quia minatur, aut armis ejus et violentia ceditur, quia resistentes perempturum se esse profiliter.

26. «Armant nos haeretici, dum pulant nos sua comminatione terreri; nec in pace nos deijcunt, sed magis erigunt et accendunt, dum ipsam pacem persecutione peiorum fratribus faciunt. Et optamus quidem, ne, quod loquuntur furore, impleant crimine; ne, qui verbis perdidit et crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac deprecamur Deum (quem provocare illi et exacerbare non desinunt) ut eorum coram mitescant, et furore deposito ad sanitatem mentis redeant: ut pectora operata delictorum tenebris, poenitentiae lumen agnoscant, et magis peccant fundi pro se preces atque orationes antistitis, quam ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseveraverint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic jacens et abjectus, sic imbecillitate humana mediocritatis invalidus, qui non contra hostes et impugnatores Dei divinitus erigatur, cujus non humilitas et infirmitas vigore et robore Domini proleptans amittetur. Nosra nihil interest, aut a quo, aut quando perimamur, mortis et sanguinis premium a Domino recepturi. Illorum blanda et lamentanda concisio est, quos sic diabolus evacet, ut aeterna gehennae supplicia non cogitantes, Antichristi jam propinquantis adventum conentur imitari.» Haec et alia id genus. Rogat deum ipse Cyprianus¹ Cornelium, ut eadem a se scriptam epistolam coram Romano clero legi faciat; ut si quid indignum ab illis acceptum in eorum pectoribus insedisset, procul expelleretur; nam ait: «El quanquam sciam, frater carissime, pro mutua

dilectione quam debemus et exhibemus invicem nobis, Florentissimo illie clero tecum praesidenti, et sanctissima atque amplissime plebi legere te semper litteras nostras; tan en nunc et admoneo, et peto, ut, quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias, ut haec epistola mea lecta, si quod illie contagium venenali sermonis, et pestifera seminationis irroperat, id omne de fratrum auribus, et pectoribus exuat, et honorum integra ac sincera dilectio ab omnibus haereticae detractionis sordibus repurgetur.»

27. Quod autem haec epistola, et in libro de Lapsis Ilerio, fecerit S. Cyprianus de Capitolio mentionem; neminem fallat, ut existimet de Romano Capitolio esse intelligendum; cum enim vocem usurpanti solitam pro cuiusque civilis publico loco, in quo sacrificia offerre solent; ac proinde non de Romano, sed Carthaginiensi Capitolio esse dictum, quae notavimus in Romanum Martyrologium¹, satis aperte declarat. Sed et illud hic oportuit commemorasse; quod cum haec eadem epistola Cyprianus a schismaticis exagitatus sacerdotii sui institutionem et originem revocat in memoriam, et in ea functione quadriennio se jam probatum affirmat, cum nonnisi anno Domini ducentesimo quinquagesimo sedem Carthaginiensem capessivisse; a quo tempore (ut exacle deducta temporis chronologia est demonstratum) absoluto anno quarto, quibus hic Cypriani sedis connumeretur.

28. *Vera de lapsis recipiendis doctrina auctoritate Romanae Ecclesiae in universis Ecclesiis firmata.* — Quid vero de schismaticis post haec actum sit, haud satis compertum haberi potest. Persecutio enim hoc eodem anno iterum renovata, haec in praesentiarum controversias diremisse visa est; etenim quam ex superioribus litteris ex Synodo ad Cornelium datis de indulgentia lapsis poenitentibus omnibus concessa, persecutionem imminere pluribus divinitus demonstratum fuerat; jam tum coepisse, cum has de schismaticis Cyprianus ad Cornelium litteras dedit, certum est. Nam fuisse tunc edictum propositum; seque in circo acclamationibus populi ad Leonem postulatam paulo antequam illas scriberet litteras, tradidit. Remansisse autem Felicissimum cum suis extra Ecclesiam in schismate, facile potest intelligi; nam indulgentia ex Concilio poenitentibus lapsis concessa, nequaquam iis opitulanti poterat, qui absque ullo poenitentiae vestigio, obstinato, duro atque proceraci animo, se in Ecclesiam (ut vidimus) debere recipi contendebant.

29. Secundum enim quod tum in dicto Concilio Carthaginiensi, tum etiam in Romano sub Concilio statutum fuit, ut lapsis poenitentibus tantum pateret Ecclesia, id in posterum in Ecclesia observatum fuisse constat. Nam sic Pacianus² adversus Novatianum secta hominem ait: «Scito, frater, hanc ipsam poenitentiae veniam non passim omnibus dari, nec antequam aut interpretatio divinae voluntatis, aut forsitan visitatio fuerit, relaxari: magno pondere

¹ Cypr. eadem epist. LV.

² Martyr. Rom. die 29 Novembris. — ³ Pacianus ad Symp. ep. 1.

magnoque libramine post multos gemitus, effusioneque lacrymarum, post lotius Ecclesie preces, ita veniam penitentiae non negari, ut iudicatio Christo nemo praediciet. » Haec ipse. Permansit ergo suo robore firmum Romani Concilii decretum mullorum episcoporum sententia examinatum, atque auctoritate pontificia stabilitum: sic lapsus veniam esse dandam, si vere penitentes accederent, et praescriptam ecclesiasticis legibus penitentiam peragere non despicerent, atque in magna animi submissione pelerent se recipi in Ecclesiam.

30. Quod quidem (ut superius est demonstratum ex cleri Romanae Ecclesiae litteris) non recens fuit episcoporum deliberatione sancitum; sed quod semper Romana Ecclesia observasset, id fuerit caeteris orbis Ecclesiis edita sacra lege praescriptum, quae pariter eam severitate clementiam haberet admixtam. Nam indulgentium penitentibus iusta causa illi staturunt; nimirum si vile exitus immineret, si ad futurum certamen persecutione instante recipiendi atque armandi essent, qui olim exlissent militiae desertores; his vel aliis casibus, quos ratio suaderet, voluerunt ecclesiasticam indulgentiam penitentibus imperfiri; illis vero eam tantummodo denegari, qui absque praevia penitentia indulgentiam procaciter poseerent; quod constat semper in Ecclesia Catholica inviolabiliter custoditum; nimirum ut, secundum Domini in parabola de Samaritano sententiam¹, peccatorum vulneribus praesules oleum et vinum infundant.

31. Caeterum non tantum haec statuens Cornelius papa, et Cyprianus promulgans in Africa, adversus ejusmodi pestem Novatianum graviter laboraverunt; sed quotquot ubique locorum catholici essent episcopi, quod scirent Romae statutum probantes, et in Romanae Ecclesiae sententiam pedibus abeuntes, novae Novatiani restiterunt impietati. Edidit inter alios ea in re Dionysius episcopus Alexandrinus specimen egregium, ut constat ex scriptis ab eo litteris ad Dionysium tunc Ecclesiae Romanae presbyterum, quarum meminit Eusebius, dicens²: « Quarta Dionysii epistola de Baptismo ad Dionysium Romae tunc quidem presbyterii munere donatum, non multo post tamen episcopum illius Ecclesiae factum, praescripta est; ex qua testimonium quam praeclearum ille ipse Dionysius Romae propter incredibilem dicendi vim, et virtutem admirabilem, a Dionysio Alexandrino consecutus fuerit, satis constare poterit. Post alia quaedam de Novatiano exposita, ad hunc his fere verbis scribit: Contra Novatianum certe, qui Ecclesiam tam misere discidit; qui fratres quosdam ad impietatem atque blasphemiam attraxit; qui sceleratissimam de Deo Patre doctrinam invexit; qui benignissimum Dominum nostrum Jesum Christum tanquam inclementem, et crudeliter falso calumniatus fuit; qui praeter haec omnia sanctum baptismatis lavaerum abrogavit; qui fidem ac confessionem, quae baptismum praecedunt, condemna-

vit; qui denique ab illis, qui aliquo vitiorum genere se infecerant, Spiritum sanctum (quamvis spes esset reliqua illius aut in eorum mentibus permanendi, aut ad eos deuo redeundi) omnino depulit, fugavitque; non sine causa grave odium concepimus. » Haec Dionysius; qui tantum abest ut Novatiano ad suae communicationis partes eum quavis arte vel fucato colore adducere satagenti assensum praebuerit, ut potius alios ab eo deceptos ipse sit conatus ad sinceram reducere veritatem: siquidem Fabium Antiochenae Ecclesiae episcopum titubantem, et Novatiani litteris, propemodum persuasum, suis ad eum datis litteris, in catholica communione stabilire conatus est.

32. At de ejusmodi Dionysii ad Fabium Antiochenum litteris Eusebius¹ suis verbis meminit: « Eidem Fabio, aliqua ex parte ad illius schisma Novatiani inclinato, Dionysius episcopus Alexandriae scribens, ubi cum alia multa de penitentia in litteris ad eum missis persecutus fuisset; tum martyrum certamina, quae Alexandriae jam nuper subierant, ostendisset; praeter alias res gestas, quas narrat, facinus praeterea memorabile et plenum admirationis explicat; quod quidem huic nostrae historiae mandare, necesse putavi. Sic enim se habet. Hanc unam rem gestam, exempli gratia, quae apud nos evenit, tibi exponam.

33. « Erat quidam Scapion apud nos fidelis senex, qui licet magnam vitae partem integre et incorrupte transegerisset, tempore tamen persecutionis praee imbecillitate animi lapsus est. Hic saepenumero in Ecclesiam denuo recipi supplices postulabat; sed nemo, quia idolis sacrificasset, ejus postulationi aliquando auscultavit, quin in gravem morbum delabens, triduo deinceps mutus et absque sensu vixit; quarto autem die paululum relevatus, nepotem ad se accessit, sique alloquitur: Quosque, filii, me definetis? properate obsecro, et me oculos dimitte; aliqueum ex presbyteris advoca ad me. Quae cum dixisset, iterum fuit mutus. Puer currit ad presbyterum; nox jam erat. Ille forte morbo vexatus accedere ad eum non poterat; sed tamen quoniam a me quidem mandatum dabatur, ut, qui jam essent e vita migraturi, sanctorum mysteriorum (dummodo pelerent, et vel maxime si antea, dum integra valetudine erant supplices petivissent) participes fierent, sique cum pace dimissi, et bona spe confirmati, ex hac luce decederent; puero exiguam quamdam Eucliaristiae partem dedit, praecipiens, ut eam maledactam in os senis infunderet. Quam puer secum attrens, rediit. Cui jam appropinquanti, priusquam cum eo quod gestabat intraret aedes, Scapion, de novo voce recuperata, dixit: Venisti, filii? tametsi presbyter non potest venire, tu tamen praesta quod tibi in mandatis dedit, et dimitte me abire. Particulam igitur puer, quam apportarat, maledactam in os senis infudit. Atque ille simulatque eam pedetentim per fauces demiserat, illico extremum spiritum

¹ Luc. x. — ² Euseb. lib. vii. c. 7.

¹ Euseb. lib. vi. c. 46.

edidit. An non igitur satis constat eum fuisse reservatum, et usque eo in vita mansisse, quoad esset penitus culpae vinculis solutus? et ita habere, qua erat idolis immolando aspersus, omnino deleta, posset pro multis bonis, quae gessisset in vita, in numerum confessorum referri? » Haec Dionysius, indicans pariter easdem leges in Aegypto servari solitas de lapsis, quae Romae antea atque etiam in Africa fuerant constitutae; nimirum lapsos probandos prius in poenitentia, nec nisi ea absoluta recipiendos; illo tamen excepto casu, cum poenitens graviter laborans infirmitate, ex hac vita migraturus videretur; tunc quippe illi pacem dandam, et Eucharistiam esse impertiendam, vel alii, quibus ea causa communi-candum recta ratio suaderet.

34. Quod autem ad Fabium Antiochenum episcopum pertinet, ad illum Cornelius papa (cujus praecipui muneris erat, quod Dominus Petro jusserat et omnibus ejus successoribus, confirmare labentes fratres) de Novatiano ejusque schismatis origine atque progressu dedit epistolam, quam superius recitavimus. Magnam sane attulisse utilitatem Cornelii litteras de Novatiano tam exacte conscriptas, ex eo possumus intelligere, quod Hippolytus ejusdem Antiochenae Ecclesiae presbyter, jam penitus adductus Novatiano, respuerit; et subiturus martyrium, nobilem atque praecuram confessionem ediderit catholicae veritatis; cuius etiam natalis dies, una cum trophaeo suae professionis, inscriptus habetur ecclesiasticis monumentis, hoc insignitus elogio¹: « Antiochiae passio beati Hippolyti presbyteri; qui Novati schismate aliquantulum deceptus, sed operante gratia Christi correctus ad unitatem Ecclesiae rediit, pro qua et in qua postea illustre martyrium consummavit. Illic rogatus a suis, quanam secta verior esset; execratus dogma Novati, eam fidem dicens esse servandam, quam Petri cathedra custodiret, jugulum praebuit. » Cecinit fidem Hippolyti olim Novatiani confessionem Prudentius; licet commisceat illum Hippolyto militi atque Hippolyto Portuensi episcopo; sed tres illos inter se esse distinctos, nostris Notis² perspicue demonstravimus. Sic autem cum de hoc agit, habet³ Prudentius:

Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati

Presbyter atigerat, non tra sequenda negans:

Usque ad martyrii provecum insigne, iustis:

Lucida sanguinei praemia supplicii.

Nec mirere senem perversi dogmatis olim

Munere dilatum catholicae fidei,

Cum jam vesam victor reperitur ab hoste,

Exultante anima, carnis ad exitum.

Plebs amore suae, multis comitantibus ibat.

Consultus quoniam secta foret melior,

Respondit: Fugite, o miseri, evocanda Novati

Schismata: Catholicis reddite vos populis.

Una fides vigeat, prisco qua condita templo est:

Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri.

Que docui, docuisse pget; venerabile martyr

Ceruo, quod a cultu rebar abesse Dei.

Quo modo autem complures Orientales episcopi, qui Novatiano infuaserant, reddita Ecclesiae pace, relicto eo, ad Catholicam Ecclesiam redierint, suo loco dicemus.

35. Sed antequam hoc anno persecutio rursus Ecclesiam infestaret, placuit episcopis Orientalibus (eo quod cererent Ecclesiam Antiochenam, schismate Novatiani atque discissam, magnam passam esse jacturam) Antiochiae Synodum habere; ad quam e Cappadocia, Asia, Syria, atque Aegypto etiam constat fuisse vocatos episcopos. Cujus quidem Concilii cum Acta exiderint, ex Dionysii episcopi Alexandrini litteris tantum Eusebius¹ meminit, dum recenset epistolas ab ipso diversis ex causis scriptas; quibus facile declaratur Dionysius, perinde ac Cyprianus in Africa, in Aegypto adversus Novatiani schisma magno studio laborasse; et enim tituli epistolaram, quae ab ipso eo argumento sunt scriptae, plane significant. Nam ait Eusebius:

36. « Scribit praeterea idem Dionysius epistolam de Poenitentia ad eos qui erant in Aegypto; in qua simulac vitiorum gradus descripsit, ea etiam, quae sibi videbantur statuenda de iis qui ingruente persecutionis tempestate lapsi fuissent, tradit. Exstat item liber illius, separatim ad Cononem Hermopolitanae Ecclesiae episcopum de Poenitentia scriptus; alius etiam hortatorius ad gregem Ecclesiae Alexandrinae, cui ipse praefuit; » et paulo post: « Epistolas porro ad fratres Laodiceae, quibus Thelymidus praerat episcopus; et ad fratres Armeniae, quibus Merusanes episcopus praeficiebatur, de Poenitentia itidem conscripsit. His omnibus accedit epistola quam ad Cornelium episcopum Romanum scripsit; eumque propter illius epistolam contra Novatianum (al. Novatum), quae ad ejus manus pervenerat admodum commendat; in qua aperte ostendit, se tum ab Heleno Ciliciae Tarsensis episcopo advocatum, tum a reliquis qui cum eo erant, nempe Firmiliano Cappadociae episcopo, et Theodotio episcopo Caesareae Palaestinae, ut ad Concilium Antiochiae conventum advenfaret, ubi quidam omni animi contentione Novatiani schisma corroborare nitentur; » et paulo post: « Est alia etiam Dionysii epistola fratribus qui Romae erant, de Ministeriis Ecclesiae, missa per Hippolytum; alia ejusdem de Pace; scripta etiam alia de Poenitentia: Confessoribus praeterea, qui illic Novatiani opinione erant a veritate abducti, alia, iisdem ad Ecclesiam denuo reversis reductisque alias duas misit. » Haec de epistolis Dionysii Alexandrini, dicti schismatis occasione datis, Eusebius, qui eas legit.

37. *Libellum de Laude martyrii scribit Cyprianus.* — Idem vero auctor eodem quoque contextu recenset ejusdem Dionysii epistolam, qua se certiorum factum diceret de obitu Fabii episcopi Antiocheni; in locumque ejus fuisse subrogatum Demetrianum, admovit. Porro Eusebius sub horum etiam imperatorum tempore illius mortem, huius vero subrogationem in Chronico ponit. Idem quoque alias

¹ Martyrol. Rom. die 30 Januar. — ² Martyrol. Rom. ubi supra. —

³ Prudent. Perseph. hymn. 11.

¹ Euseb. lib. vi. c. ult.

lucubrations ejusdem Dionysii relegens, scriptum tradit ab eodem librum de Martyrio ad Origeum. Quo etiam tempore Cyprianus, de persecutione ventura (ut dictum est) divinitus admonitus, cum in reparandis ad fubrum certamen lapsus, tum in exhortandis fidelibus ad promerendam martyrii coronam sollicitus fuit. Tunc temporis enim ad Moysen, Maximum, et alios nominatos sepius confessores de Laude martyrii preclarum libellum conscripsit; quem indignissime fulimus a momo illo (Erasmus intelligimus) librorum omnium arbitro atque censore. Cypriani esse negari, illo tunc peculiari sibi argumento, quod visus sit ei a stylo Cypriani diversus; parum memor, quid de ejusdem auctoris dictione S. Augustinus ¹ conscribat, nimirum non semper cum servasse idem dicendi genus, nempe interdum sublime sectari et verborum exuberantia copiosum, aliquando vero uti humiliter atque summisso, sed sepius temperato.

38. Conferat quisque prudens libellum illum cum libello Apologetico ad Demetrianum proconsulem scripto, vel cum epistola ad Donatum ²; et plane ex iisdem facierum lineamentis ab eodem auctore scripta eadem prodidisse cognoscat; sed et alia quoque Pamelii perspicaci intuitu signa considerat, quibus germanum esse Cypriani libellum illum, quisque facile judicabit. Auctor enim ea descriptione de Laude martyrii, quod ad subeundam animo libenti pro Christo mortem classicum caneret (quod argumenti ratio postularet) sublimiori dicendi genere visus est illi debere. Nec est par ratio, si idem scribens de Exhortatione martyrii eodem argumento libellum ad Fortunatum, humiliori usus est dictione; nam (quod ille hoc postularet) totus auctor versatur in genere deliberativo, paraneticumque ex instituto prosecutus est orationem. Sed de Laude martyrii scribens ab confessores, diversam prorsus inveniendi rationem, penitus eloquentia se mirifice extulit.

39. Porro Moysen ipsum, ceteris fama celeberrimum, hoc ipso anno martyrium consummasse ante Concilium Romae celebratum, litterae Cornelii papa declarant, in quibus haec de ipsius Moysis martyrio habentur ³: « Cujus (nempe Novatiani) amentem audaciam et insolentiam etiam Moyses beatus martyr, qui nuper apud nos fuit eximio et admirabili martyrio decoratus, dum adhuc in vita manebat, perspicue animadvertens; tum illi, tum aliis quinque presbyteris, qui una cum illo sese ab Ecclesia segregavissent, fidelium societate et communionem interdixit. » Ceterum idem in Martyrologio ⁴ sic passus sub Decio dicitur; quod persecutio ab auctore denominata, post obitum quoque ipsius, etiam Valeriani temporibus, nullis exemplis reperitur sic dicta. In libro de Romanis Pontificibus, incerto tamen auctore, in Fabiano, idem Moyses in carcere defunctus dicitur. Sed cum Cornelius adeo eximio martyrio

Moysen decoratum praedicet; in theatro potius, spectante populo, quam in carcere absque arbitrio, eum martyrio coronatum fuisse potamus. Verum et multa alia ibi sunt in quibus (quod superius est demonstratum) anctorem constat hallucinatum.

40. Ex eodem quoque Cypriani libello de Laude martyrii, satis liquet immanem illum lucem, quae universum fere depasta est orbem, hoc anno ceptam fuisse; nam haec ibi leguntur: « Quanta martyrii habenda sit dignitas, ad cujus gloriam nos cogere etiam lues cupit; » sed quae hoc anno exordiens majori accessione in dies aucta, sequenti vero anno longe lateque diffusa, in immensum propemodum crevit immaniter saeviendo. De ea, ejusque origine atque progressu, agemus anno sequenti. Hoc enim tempore haud adeo acriter invasisse videtur genus humanum; nam, quantum ex rebus hoc anno gestis constat, haud intercepit apparatus humanae consuetudinis usus. Ab hoc igitur anno numerandum est decennium illud, quo pestis reperitur esse grassata; quo etiam, secundo inchoante imperii Galli et Volusiani anno, et Domini ducesimo quinquagesimo quinto, ab Eusebio atque in Chronico ponitur. Una igitur simul progressa videtur cum persecutione imperatorum saeviens pestilentia; ut appareat, scelestorum impiorum ultricem, et sanguinis christiani eandem vindicem prodidisse.

41. *Persecutione instante per epistolas Cyprianus Christianos in fide corroborat.* — At jam de ea quam excitatam diximus hoc anno a Gallo et Volusiano persecutionem in Ecclesiam Dei, historiam persequamur. Dionysius ¹ episcopus Alexandrinus, qui hoc vivebat tempore, in epistola ad Hermonem, quam citat Eusebius, de ea agit his verbis: « Gallus neque Decii recogitavit calamitatem, neque antea secum quid tandem illum (nempe Decium) de gradu decessisset diligenter consideravit; sed in eundem lapidem, licet perspicue ante illius oculos positum cum suo magno malo iniegit. Qui, cum regnum ejus prospero fortune statu ferretur, et res omnes ad voluntatem fluerent, sanctos ac pios viros, qui pro pace ejus imperii, proque vita incolumitate enixe Deum precabantur, crudeliter exegit; et propterea una cum illis preces pro ipso ad Deum fusas penitus a se avertit. » Haec Dionysius.

42. Maximam certe significat ac plane memorabilem, ob Decii persecutionem, illatam cladem imperio, ex eaque divina ultionis de effuso christiano sanguine monumentum cunctis perspicuum remansisse; cum non Decius tantum (ut dictum est) miscrando interitu mox sublatus, et filius pariter periisset; sed tanta affectum clade Romanum imperium fuerit, ut tunc primum, pro pace redimenda, Scythibus Romanus populus tributum pependerit ². Cum vero Gallus imperator ipso sui imperii exordio pacem Ecclesiae reddidisset, atque adeo hac ex parte de Christianis optime meritis esset, Ecclesiarum praesules, accepti beneficii memores, pro Galli ejusque

¹ August. de Doctrin. Christ. lib. IV. c. 12. et 21. — ² Cypr. ep. 11. edit. Pamel. — ³ Apud Euseb. lib. VI. c. 35. in fin. — ⁴ Martyr. ol. Rom. 25. Nov.

¹ Dionys. Alex. apud Euseb. lib. 7. c. 1. — ² Pom. Lat. in Gallo.

tilli imperatorum salute Deum enivius precabantur. At cum idem consopitam excitarent rursus in Christianos persecutionem; eorum quoque felicitatis alea inversa est; quoniam vero mala tum ipsum, tum Romanum imperium afflictarint, suo loco dicemus.

43. Hanc ergo persecutionem S. Cyprianus (ut demonstratum est) oraculis divinis admonitus, antea subodoravit, festinavit penitentes lapsos in Ecclesiam restituere; eosdemque sic in castra receptos, ad praelium venturum divinis Sacramentis armare; et cum praesente oratione, tum etiam absentes suis scriptis in fide virtute constantiae roboravit. Extat enim ejus argumenti praeclara ejusdem epistola, qua Tibaritanos ¹ ad martyrii sustententiam cohortatus, quid de futura mox persecutione eademque acerbissima acceperit, his verbis significavit: « Cum Domini instruendis dignatione instigemur saepius; amplius et admonemur; ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostrae sollicitudinem perferre debemus. Scrive enim debetis, et pro certo credere ac tenere, pressurae diem super caput esse coepisse, et occasum saeculi atque Antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad praelium stentus, nec quicquam nisi gloriam vitae aeternae et coronam confessionis Dominicae cogitemus.

44. « Nec putemus talia esse quae veniunt, qualia fuerunt illa quae transierunt; gravior nunc et ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta et virtute robusta parare se debent milites Christi; considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi libere, ut possint et ipsi propter Christum sanguinem fundere; » et post multa: « Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, futurae persecutionis metu, aut Antichristi imminenti adventu sic treareat, ut non evangelicis exhortationibus et praecipis ac monitis caelestibus ad omnia inveniat armatus. Venit Antichristus, sed supervenit Christus; grassatur et sevit inimicus, sed statim sequitur Dominus passiones nostras et vulnera vindicaturus. » Haec et alia plura eos in fide corroborans Cyprianus. At non recens haec commemorata est persecutio; sed quae haud longo tempore, veluti Aleyoniorum dierum brevis pacis interstitio, secuta antegressum Decii persecutioem, ejusdem quoque nomine (quod dictum est superius) persecutio est nominata. Quod autem hanc iterum repetitam, longe acerbiozem praeterita fore praeviderit; haud infelici oraculum; quippe quae a Gallo, et Volusiano instaurata, et a Valeriano postea aucta temporis durtantate atque severita priorem, quae sub Decio mota est, in omnibus superavit.

45. Tunc iidem eodem argumento, quo ad Tibaritanos, ad Fortunatum quoque librum scripsit de Exhortatione martyrii; hunc illum ipsum existimamus Fortunatum episcopum; ad quem (ut vidimus) aliosque collegas, idem Cyprianus, de quorundam restitutione lapsorum consultus, epistolam ² scripsit.

Porro opus illud esse Cypriani germanum, nemo, qui leviter saltem Cypriani operum lectioni assueverit, non intelligit; quod insulse nimis a quopiam tributum Hilario, Pamelius ab extemporaneo invasore juste ac legitime vindicat, ac Cypriano custoditum servat. Vides in primis in ejusdem exordio miram cum dicta epistola ad Tibaritanos etiam in sententia ac verborum complexione consensionem: dum de persecutione, et proximo quem putabat Antichristi adventu, sic loquitur: « Hesperasti, Fortunate carissime, ut, quoniam persecutionum et pressurarum pondus incumbit; et in fine atque consummatione mundi, Antichristi tempus infestum appropinquare nunc cepit: ad preparandas, et corroborandas fratrum mentes, de divinis Scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad caeleste et spirituale certamen animarem; » et in fine: « Minatur Antichristus, sed Christus tuetur; mors inferitur, sed immortalitas sequitur. »

46. Peculiare namque fuit sanctis Patribus, ut qui ad Domini adventum sollicite vigilarent; eum vehementissimam aliquam in Ecclesia Dei excitari persecutionem cererent, mundi exitum, Domini adventum, et, qui eum praecedere debebat, Antichristum existimarent appropinquare. Id tempore Neroniana persecutionis argenti, Domitiani, atque Severi, et aliorum, fuisse creditum, jam diximus, deque aliis dicturi sumus. Porro eandem rationem in commentario conscribendo Cyprianus iniisse visus est, quam scribens contra Iudeos habuit in consilio; mirum ut per distincta capita, veluti penurias cellas divinarum Scripturarum locis refertas, volumen illud perinde ac promptuarium elaboraret, ex quo innumera cohortandi fideles ad subeundum martyrium (ut videre est) argumenta supplerent. Ad hujusmodi namque Cypriani exhortationes alludit Pontius diaconus in Vita ipsius, dum ait: « Quis martyres tantos exhortatione divini sermonis erigeret? Quis denique tot confessores frontium notarum secunda inscriptione signatos, et ad exemplum martyrii superstitales reseratos, incentivo tubae caelestis animaret? Bene tunc, et vere spiritualiter contigit, quod vir tam necessarius, tam multus et tam bonis rebus a martyrii consummatione dilatus est. »

47. *Cornelii papae epistola ad Lupicinum Viennensem episcopum.* — Sed jam ad res Romanae Ecclesiae redeamus. Quam vehemens ibi, quantoque furore persecutio haec grassari coepit, perbrevis epistola Cornelii papae ad Lupicinum Viennensem episcopum scripta docet. More majorum namque Romanus episcopus de persecutione iterum excitata ad aliarum Ecclesiarum episcopos litteras dedit, quibus eos strenue agere hortabatur. Sed harum omnium una tantum extat litterae, ad Lupicinum ¹ (ut diximus Viennensem episcopum in haec verba conscriptae):

« Scias, frater carissime, arcam Dominicam vento persecutionis acerrime commoveri, et edictis

¹ Cypri. epist. LXXI. — ² Idem ep. LII.

¹ Extat tom. I. Biblioth. sanct.

imperatorum Christianos ubique tormentis variis affici; nam in urbe Romana imperator ad hoc constitutus est; unde publice neque in cryptis notioribus missas agere Christianis licet. Exhortetur itaque charitas vestra omnes credentes in Christum, ne timeant eos qui occidunt corpus, sed potius eum qui habet corpus et animam potestatem perdit. Jam plures martyrio coronati sunt. Ora ut periticiamus cursum nostrum nobis a Domino revelatum. Vale frater in Domino, et saluta omnes qui nos amant in Christo. » Hæc Cornelius ipso persecutionis exordio, antequam teneretur; coronatis interea nonnullis (ut ait) martyrio, et inter alios, cuius ipse jam meminit litteris scriptis ad Fabium episcopum Antiochenum, Moysæ Romano presbytero, sub Decio olim jam prope biennium defeto in vinculis.

48. Quod autem ait imperatorem Romæ ad hoc institutum tunc fuisse; plane significat Volusianum Galli filium a patre Augusti nomine insignitum; nisi intelligi placeat Hostilianum Perpernam; qui (inquit Aurelius Victor in Gallo), regnantibus Gallo et Volusiano, imperator a senatu creatus, non multo post pestilentia absumptus est. Fortasse senatus, quod videret Gallum et Volusianum pacem reddidisse Ecclesie, ad exturbandos (quod ceperat Decius) Christianos, hunc ipsum in imperium proxit; Gallum vero et Volusianum ex senatus sententia a Decio ceplam, et ab Hostiliano instauratum prosecutos esse Christianorum vexationem. Errat plane Eutropius¹, qui Hostilianum, quem diximus, cum Gallo confundit; cum illi Vibius, et non Hostilianus, prænomen fuerit.

49. *Cornelium ad Centumcellas exultantem litteris prosequitur Cyprianus.* — Quod igitur Dionysius Alexandrinus (ut vidimus) de Gallo imperatore testetur, crudeliter exegisse sanctissimos viros; id quidem in primis in Catholice totius Ecclesie episcopum impie perpetratum, in ipsum nempe Cornelium Romanum pontificem, constat; qui post gloriosam tum suam, tum totius cleri sibi catholica communicatione conjuncti confessionem exul mittitur ad Centumcellas (describitur locus ille egregie a Plinio² Secundo). Illic vero positum Cornelium de prostrata perfidia triumphantem S. Cyprianus³ his litteris prosecutus est:

50. « Cyprianus Cornelio fratri salutem.

« Cognovimus, frater carissime, fidei ac virtutis vestre testimonia gloriosa; et confessionis vestre honorem sic exultanter accepimus, ut meritis ac laudibus vestris nos quoque participes et socios computemus. Nam cum nobis et Ecclesia una sit, et mens juncta, et individua concordia; quis nonsacerdos in consacerdotis sui laudibus tanquam in suis propriis gratuletur? aut quæ fraternitatis non in fratrum gaudio ubique lætetur? Exprimi satis non potest, quanta istæ exultatio fuerit et quanta lætitia, cum de vobis fortia, et prospera comperissemus;

cum de te illic confessionis fratribus exitisse; sed et confessionem ducis de fratrum confessione crevisse; ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris glorie comites; et confessorem populum suseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri; ut non inveniamus quid prius in vobis prædicare debeamus, utrumque tuam promptam et stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. Virtus illic episcopi præcedentis publicè comprobata est; adiunctio sequentis fraternitatis ostensa est, dum apud vos unus animus et una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.

51. « Claruit, fratres carissimi, fides quam de vobis beatus Apostolus¹ prædicavit. Hanc laudem virtutis, et roboris firmitatem jam tunc et in spiritu prævidebat, et præconio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, filios provocabat. Dum sic unanimes, dum fortes estis, magna ceteris fratribus unanimifatis, et fortitudinis exempla tribuistis. Doctis granditer Deum timere, Christo firmiter adherere, plebem sacerdotibus in periculo jungi, in persecutione fratres a fratribus non separari, concordiam simul junctam vinci omnino non posse; quicquid simul petitur a cunctis, Deum pacis pacificis exhibere. Proslilerat adversarius terrore violento Christi castra turbare, sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus est; et quantum formidinis et terroris attulit, tantum fortitudinis invenit et roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei servos, et velut firones et rudes, quasi minus paratos, et minus cautos, solito suo more concutere. Unum primo aggressus, ut lupus ovem secernere a grege, ut accipiter columbam ab agmine volitantium separare tentaverat; nam cui non est adversus omnes satis virium, circumvenire querit solitudinem singulorum; sed retusus adunati exercitus fide pariter et vigore, intellevit milites Christi vigilare jam sobrios et armatos ad prælium stare; vinci non posse, mori posse; et hoc ipso invictos esse, quia mori non timeant; nec repugnare contra impugnantes (cum occidere innocentibus nec nocentem licet) sed prompte et animos et sanguinem tradere; ut, cum tanta in seculo malitia et sevitia grassetur, a malis et sævis velocius recedatur.

52. « Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum? quale in conspectu Christi Ecclesie suæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hostis inferre, non singulos milites, sed tota simul castra prodissis? omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissem; quando accurrerit properant, et venerit quisquis audivo. Quod illic lapsi gloriosa confessione sunt restituti? Steterunt fortes, et ipso dolore penitentiae facti ad prælium fortiores; ut appareat nuper subitatos esse, et novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse; reddisse ad se postmodum, fidem veram, et vires suas de Dei timore collectas, ad omnem patientiam constanter et firmiter roborasse, nec jam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam.

¹ Eutr. lib. vi. — ² Plin. Secund. lib. vi. epist. xxxi. — ³ Cypri. Epist. lviii.

¹ Rom. v.

53. « Quid ad hæc Novatianus, frater carissime? utrumne jam deponit errorem? an vero (qui demeritum mos est) ipsis bonis et prosperis nostris plus adactus est ad furorem? et quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis et zeli recrudescit insania? nec vulnus suum miser curat, sed adhuc gravius et se et suos vulnerat? In perniciem fratrum lingua sua prestrepens, et facundia venenata jacula conforquens, magis durus secularis philosophiæ pravitate, quam philosophiæ Dominicæ lenitate pacificus, desertor Ecclesiæ, misericordie hostis, interfector penitentiarum, doctor superbiæ, veritatis corruptor, proditor charitatis? Agnoscite jam qui sit sacerdos Dei? quæ sit Ecclesia et domus Christi? qui sint Dei servi, quos diabolus instelat? qui sint Christiani, quos Antichristus impugnet? Neque enim querit illos, quos jam subegit; aut gestis evertere, quos jam suos fecit. Inimicus et hostis Ecclesiæ, quos alienavit ab Ecclesia et foras duxit, ut captivos et vinculos contemnit et præterit; eos pergit lacerare, in quibus Christum credit habitare. Quanquam etsi aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in confessione nominis blandiatur; cum constat, si occisi hujusmodi extra Ecclesiam fuerint, fidei coronam non esse, sed penam potius esse perfidie; nec in Domo Dei inter unanimes habitaturos esse, quos videmus de pacifica et divina domo furore discordiæ recessisse.

54. « Hortamur plane quantum possumus, frater carissime, pro charitate mutua qua nobis invicem coheremus, ut, quoniam providentia Domini momentis instrumur, et divina misericordie consiliis salubribus admonemur appropinquare jam certaminis et agonis nostri diem, jejuniis, vigiliis, orationibus insistere cum omni plebe non desinamus; incumbamus gemitibus assiduis, et deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma caelestia, quæ stare et perseverare fortiter faciunt; hæc sunt munimenta spiritalia et tela divina, quæ protegent. Memento nostri invicem simus; concordēs atque unanimes utrobique pro nobis semper oremus, pressuras et angustias mutua charitate relevemus. Et si qui istine nostrum prior divine dignationis celeritate præcesserit; perseveret apud Dominum nostra dilectio; pro fratribus et sororibus nostris apud misericordiam Patris non cesset oratio. Opto te, carissime frater, semper bene valere. » Hucusque ad Cornelium Cyprianus, novissimæque epistolarum, quæ ab ipso ad Cornelium scriptæ reperuntur; licet intercurrisse inter se complures mutuae litteræ dicantur; se ipsos enim invicem earum internuntio consolatos esse, omnes affirmant.

55. *De tempore et Actis martyrii Cornelii papæ ejusque scriptis.* — Antequam autem de Cornelii papæ martyrio orationem instituamus, nodus hic ille solvendus est de tempore, sub quibus potissimum imperatoribus Cornelius passus esse probetur. Licet autem ex dictis de Fabiani martyrio, annoque uno et amplius vacantis ejus sedis, ac institutione Cornelii salis superque perspicue declaretur, ipsum, quem

proxime ante Decii obitum creatum esse Romanum pontificem exacte ex litteris Cypriani est demonstratum, nullo pacto sub Decio, sed sub Gallo et Volusiano coronatum esse martyrio; tamen quoniam in libro de Romanis Pontificibus, cui inditus est titulus Damasi, sub Decio et cum Decio inisse pro fide certamen, ac sub ipso consummasse martyrium legitur; res est difficultidius demonstranda. Error inde a scriptoribus sumptus videtur quod passim ferretur Cornelius in persecutione Decii martyrio insignitus; deceptus (quisquis fuerit) auctor ille, dum, quod in persecutione Decii factum esset, sub ipso Decio contigisse putavit; sicque et quod sub Volusiano gestum esset, sub Decio actitatum, inconsulte corripit. Ceterum persecutionem hanc sub Decio semel coeptam, a Gallo et Volusiano denuo restitutam, non duas esse numeratas, sed unam eandemque ab auctore qui eam indixit, esse denominatam, jam satis superius dictum est. Sic igitur Cornelius papa in persecutione Decii recte dicitur coronatus, peperam tamen ponitur, vivente adhuc Decio, subisse martyrium.

56. Sed quanquam superius demonstrata id satis aperte testentur; ad omnem tamen prorsus eam de re ambiguitatem tollendam, accedat testificatio Cypriani, qui scribens ad Lucium papam¹, Cornelii successorem, hæc ait: « Intelligimus, frater carissime, et tota cordis luce perspicimus divine majestatis salutaris et sancta consilia: unde illic repentina persecutio exorta sit, inde contra Christi Ecclesiam, et episcopum Cornelium beatum martyrem, vosque omnes secularis potestas subito proruperit; ut ad confundendos hereticos et retundendos, ostenderet Dominus quæ esset Ecclesia, et quis episcopus unus divina ordinatione delectus. » Cum igitur dicat S. Cyprianus repentinam persecutionem exortam, et subito potestatem secularem in Ecclesiam esse grassatam, qua et Cornelius sit martyr effectus: nihil est quod de temporibus Decii hæc possint intelligi, quem statim post Cornelii electionem interemptum, redditamque fuisse Ecclesiæ pacem constat; multa quidem in pace Ecclesiæ eum cum Cornelio pertractasse, citate superius complures ejusdem Cypriani epistola, necnon ipsius Cornelii, luce clarius monstrant.

57. Quamobrem repentinam hanc excitationem persecutionem, qua Cornelius sublatus est, sub Gallo et Volusiano, qui eam (ut dictum est auctore Dionysio Alexandrino suorum temporum scriptore) post pacem Ecclesiæ redditam excitarunt, contigisse, necesse est affirmare. Huic adeo certa et explorata in omnibus veritati, ut in re comperita, Eusebius² tum in historia, tum in Chronico absque ulla dubitatione adstipulatur; cui consentit S. Hieronymus³, qui ait S. Cornelium sub Gallo et Volusiano sedisse, lisdem quoque adeo manifestis rationibus reliqui omnes, quorum immensus est numerus, erroris redarguuntur, qui in eandem de tempore martyrii Corneli papæ sub Decio sententiam abierunt. Sic et illi pariter confutatur

¹ Cypri. epist. xxxviii. — ² Euseb. hb. vii. c. 1. 2. — ³ Hieron. de Script. Eccl. in Cornel.

tur, qui sub Valeriano et Gallieno imperatoribus dixerunt S. Cornelium martyrio coronatum, ut Metaphrastes in Eugenia, et Ado Viennensis in Chronico, et Acta quaedam passionis Cypriani mendosa. Nam Dionysius¹ Alexandrinus, qui hanc ob oculos habuit, plane testatur, sub Valeriano aliquandiu Ecclesiam quiescere, ipsiisque de Christianis bene meritum fuisse. Quamobrem si ad Valeriani persecutionis tempora perducendum est Cornelii martyrium, ad quinquagesimum eum sedisse dicendum esset; quod quidem, plurimum refragantibus, nemo vel potuit cogitare.

58. Cum igitur tot tantisque undique comparatis atque probatis de tempore sedis Cornelii testimoniis, et de martyrio ejus sub iisdem Gallo et Volusiano imperatoribus consummato, cuncta (ni fallimur) certa sint atque perspicua in omnibus reddita; ut hoc anno potius quam sequenti, decima quarta Septembris (ut habent tabulae ecclesiasticae, quibus natalis martyrii ejus dies est perpetua memoria consecratus) eum existimemus martyrio insignitum; illud magnopere persuadet, quod cum aequae exploratum reddatur ex iis quae dicturi sumus in Lucio, ipsum quoque Lucium sub Gallo et Volusiano esse passum; hoc anno Cornelium, qui eum praecessit, dicta die subisse martyrium, opus est affirmare. Verum quod sedis Cornelii duos, alii tres vel circa annos ponant, eum revera nec biennium exlesse constat; inde accidisse videtur, quod omnibus illis incomperatum penitus fuerit magnum illud vacationis Sedis Fabiani temporis interstitium: quod nonnisi ex S. Cypriani civitatis epistolis, iisdemque diligenter inspectis, assequi licet; quamobrem ignorato semel tempore quo ipse Cornelius sedere cepit, tempus quoque in sede expletum eos oportuit praeterisse. Quae vero de Actis ejus martyrii sint memoriae commendata, et ab Adone² in suo Martyrologio recitata, atque a nobis ex antiquis scriptis libris accepta, diligenter recognita et emendata, hic describere non praetermittimus, scripto in margine nomine Decii, quod in textum irrepserat, et Volusiani (ut par erat) in textum restituto, cui (ut ex Cornelii litteris demonstratum est) una cum imperio a patre est persecutio demandata:

59. « Cum vero Cornelius una cum presbyteris et diaconibus Romanae Ecclesiae Centumcellas missus exularet; Volusianus Augustus (al. Decius Caesar) audiens frequentem ad eum concursum, quodque multi ad eum scriberent, et de beato Cypriano id faciente, qui tunc ad eum scriperat de Celerino lectore, qui multa tormenta passus erat, et alia de suscipiendo martyrio; jussit eum ad se Romam perducere. Exhibitusque est ei nocte, et in Tellude, praefecto quoque Urbis presente; auditus, et ab eo interrogatus est: Sic definisti, ut nec deos consideres, nec praecepta principum, nec majorum, nec nostras minas timeas, ut contra Rempublicam litteras accipias et dirigas? Cornelius episcopus respondit: Ego de corona Domini litteras accepi, non contra Rempublicam; » nominat coronam Domini fidelem Christi

plebem. Peculiare erat, per coronam intelligi populi multitudinem vallantem episcopum. Nisi fortasse Cornelius, per coronam Domini, significare voluit coronam martyrii; cujus argumenti sunt litterae, quae accepit a Cypriano, a nobis superius recitatae. Iratus imperator eum a suo conspectu amoveri jussit, utque eo ejus plumbatis caederetur, et sacrificium Marti cogere ut offerre, et, si facere recusasset, capite plecteretur. Sed illo repugnante hoc facere, lata est sententia ut duceretur.

60. « Tunc Cerealis, cujus cura Cornelius custodiebatur, rogavit beatum papam, ut veniret in domum suam, atque visitaret uxorem suam, quae annis quindecim (al. quinque) jacebat paralytica (erat illi nomen Sallustia). Ingressus est Cornelius in domum Cerealis cum duobus presbyteris, et uno clerico lectore. Dedit autem hanc orationem beatissimus papa, dicens: Domine Deus, creator omnium visibilium et invisibilium, qui dignatus es ad nos peccatores venire, ut nos salvos faceres; tu erige aliam hanc famulam tuam, et dona ei misericordiam tuam, sicut caeco nato donasti lumen, ad cognoscendam gloriam tuam. Et tenens manum Sallustiae, crevit eam, dicens: In nomine Jesu Christi Nazareni surge, et sta supra pedes tuos. Quae profusus surrexit clamans, et dicens: Vere Christus est Deus, et Dei Filius. Et dixit tunc Cornelio: Per Christum te conjuro, baptiza me. Et currens implevit vas aqua, et alludit ei. Viso tanto miraculo, milites quoque qui erant cum Cereali omnes se ad Cornelii papae pedes posterunt, timentes, atque petentes se quoque baptizari velle. Cornelius videns Dei manum in his omnibus, baptizavit eos, et obtulit pro eis sacrificium laudis; et sic participati sunt omnes corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi.

61. « Audivit haec omnia imperator, et mittens tenuit omnes qui erant ex domo Cerealis credentes, cum militibus baptizatis; qui simul cum beato Cornelio ducti sunt ad sacrificandum. Ducti sunt autem foras muros porte Appiae ad templum Martis, ut sacrificarent. Sed illi facere nolentes, atque expulsi in templum decolleti sunt una cum beatissimo papa numero viginti unus, et cum eis Cerealis quoque cum uxore sua Sallustia, decimo octavo kalendas Octobris. Eadem vero nocte venit beata Lucia cum clericis et familia sua, et rapuit corpora martyrum, et sepelivit ea in agro suo, in crypta tibi est (al. juxta) cae meterrimum Callisti, » Hucusque Acta passionis Cornelii et sociorum; quibus per pauca addidimus, quae amplius habet noster codex manuscriptor; quae Ado, aliud fortasse nactus exemplar, vel brevitate ea nimis contrahens praetermisit. Quod vero in Tellude, seu Tellure Cornelius papa ductus sit causam dicere, templum erat in quo saepe senatus cogi consuevit, ut apparet ex Cicerone¹, Dione, et aliis. Sed et de templo Martis extra portam Capenam, Livius² et alii meminerunt.

¹ Cicer. Philipp. II. Dio hist. Rom. lib. XLIV. et XLVI. — ² Livius lib. VII. Decad. I.

¹ Apud Euseb. lib. VII. c. 9. — ² Ado. 24 Sept.

62. Quod vero Acta quedam passionis Cypriani recenseant Cornelii papae martyrium sub imperio Valeriani et Gallieni; agemus ea de re suo loco pluribus. Rursus vero quod exploratissimum sit, eadem die, etsi non eodem anno quo Cyprianus, S. Cornelium consummasse martyrium, nempe decima quarta die mensis Septembris; manifestum est errasse auctorem libri de Romanis Pontificibus qui adscribitur Damaso, dum ad mensem Martium ejus martyrium referre videtur illis verbis quibus est prolata sententia: « Quod si non fecerit, capite truncetur. Post hoc, id est, tertio nonas Martii, antequam passus est, omnia bona Ecclesiae tradidit Stephano archidiacono. Hoc factum est. Qui cum adorare non vellet, decollatus est in loco supradicto; » ita ibi. Si igitur post latam sententiam capitis ea die Martii, illud actum cum Stephano, et nulla alia interposita mora ductus est; plane eo saltem mense eum martyrio coronatum fuisse, auctor videtur significare voluisse; qui ex iis quae dicta sunt, manifesti mendacii rearguitur.

63. Adnumerat S. Hieronymus eundem Cornelium inter scriptores ecclesiasticos, dicens: « Cornelius Romanae urbis episcopus, ad quem octo Cypriani extant epistolae, scripsit epistolam ad Flavianum (alii hunc dicunt Fabium) Antiochena Ecclesiae episcopum, de Synodo Romana, Italica, et Africana; aliam de Novatiano, et de his qui lapsi sunt; tertiam de gestis Synodi; quartam ad eundem Flavianum valde prolixam, et Novatiana haereseos causas et anathema continentem. Revixit Ecclesiam annis duobus sub Gallo et Volusiano. Cui ob Christum martyrio coronato successit Lucius. » Hucusque Hieronymus. Quod vero ordinatio nulla a Cornelio facta legatur; temporis, quo sedit, brevitatem arguit, cum vix aliquem alium sit reperire, qui absque ordinatione pontificali exegerit. Vacasse post obitum ejus sedem dies triginta quinque, emendatioribus codicibus habent.

64. *Lucius papa.* — Successit in locum eius Lucius Romanus ex patre Porphyrio, natus ex presbyteris confessoribus, quos divinus eum Cornelio evulasse; qui una cum collegis post Cornelii necem Romam reslitutus, et electus est pontifex. Creato Lucio Romano pontifice, mox ut id S. Cyprianus au-

divit, ad eum congratulans scripsit epistolam, cuius ipse meminit ¹ in posteriori ad eundem data, sed non extat. Apparet quoque ex eadem Cypriani ad eum scripta epistola, haud post multum temporis a creatione sua fuisse ipsam Lucium a persecutoribus relegatum. At quomodo in Urben fuerit demum reslitutus, cum posteriori ad eum Cyprianus dedidit epistolam, dicemus anno sequenti. Mentio quoque habetur de Lucii exilio in libro de Romanis Pontificibus.

65. *De martyribus sub Volusiano.* — Quod autem spectat ad caetera in diversis provinciis sanctorum certamina; etsi ipsa martyrum Acta exiderint, et quae reperuntur, Decianae persecutionis nomine obsignentur, quod una eademque (quod dictum est saepius ceuseretur; illud tamen exploratum habetur, in hoc secundo certamine non tantum fideles illos, qui tempore prioris pugnae sub Decio evanescerent, victores apparuisse, sed et infirmos illos milites, qui in illo conflictu clypeum turpiter adiecerant lapsos inquam illos, qui negando fidem perdidissent, hostibusque manus ignominiose dederant, qui et praevia poenitentia in Ecclesia recepti fuerant) reintegrato certamine, seipsis fortiores reditos, compendioso vitae dispendio, nonnullis de hostibus superatis, gloriosas coronas promeruisse; illos vero, quibus nullum indictum certamen esset, doluisse, quod experiendi vires ex poenitentia in Ecclesia comparatas, intercepta esset occasio. Id quidem auctor ², quod post reditum Ecclesiae pacem in Novatianum commentarium scripsit, testatur his verbis: « Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione, vulnerati fuerunt; hos postea, id est, secundo proelio, ita fortiter perseverasse, ut, contentemnes edicta secularium principum, hoc invictum (et. invitum) haberent, quod et non metuerunt, exemplo boni pastoris, animam suam tradere, et sanguinem fundere, nec ullam insanitiam tyranni saevitiam recusare. » Haec ibi. Atque hic tandem rerum gestarum presentis anni finis esto.

¹ Cypri. epist. LVIII. — ² Apud Cypri. lib. ad Novat. haeret.

Anno periodi Graeco-Romanae 5745. — Olymp. 257. an 4. — Urb. cond. 1005. — Jesu Christi 252. secundum Baronium 253.

— Lucii papae 1. — Galli, Volusiani, Hostiliani imp. 1.

1. *Consides.* — Ad num. 1. Coss. C. *Vibius Trebonianus Gellus Aug. II.* et C. *Vibius Volusianus Caesar*; uterque juxta primam consulatum Caesareorum regulam; ille enim anno claspso *Augustus*, hic *Caesar* renuntiatus est. In veteribus quidem Fastis

Volusianus non dicitur Caesar, quia in iis Augusti et Caesaris nomina, imo et nota numeratis plerumque negliguntur. Verum Volusianum kalendis Januariis adhuc fuisse Caesarem ostendunt et immixta ejus apud Mediobarbum, qui varia refert, in quibus tan-

tum *Cæsar* inscribitur, et consulatus secundus anno insequenti ab eo gestus, propter Augusteam dignitatem hoc anno acceptam, ut tunc dicemus. Porro Gallum ante imperium consulatu suffecto exornatum fuisse, certum faciunt tam Fragmentum consulare, quo usus Cuspinianus, quodve Bucherius publicavit, in quo Gallus cum numerali nota editur, quam inscriptio ab Onuphrio libro secundo Fastorum relata, in qua legitur : ACTUM. PR. KAL. ATG. IMP. DD. NN. GALLO. ATG. II. ET VOLUSIANO. ATG. COSS. His adde, Georgium Syncellum scribere : « Gallum quemdam exconsulem, et cum eo Volusianum Decii filium nobiles salutant imperatorem. » Græcum habet βασιλεύς, id est, *regem*, quod nomen tam Augustis, quam Cæsaris datum. Eo tamen in loco Volusianus Decii filius per errorem dicitur.

2. *Consules a Baronio et Pearsonio propositi rejiciuntur.* — Baronius Gallum et Volusianum II consules proponit, atque : « Ex antiquis numismatum inscriptionibus ambos simul secundum consulatum gessisse colligitur, quibus secundum consulatum cum tribunitia potestate secundo repetita ponitur. » Verumenimvero si argumentum illud ex nummis deductum valeret, sequeretur Gallum tam hoc anno, quam sequenti, quo tribunitiâ potestatem secundam gessit, et occisus est, consulem ordinarium processisse, quod nullus concesserit. Contra Pearsonius in Annalibus Cyprianicis Gallum hoc anno secundum consulatum inuisse ex nummis clare patere scribit, uti ex isto : « Imp. Cæs. C. Vib. Trebonianus Gallus Aug. P. M. Tr. P. Coss. II. P. P. » quem hoc anno eusum arbitratur, quia tribunitiâ potestas in eo sine numerali nota editur. Sed hic nummis similesve ad hanc rem nihil faciunt; in illis enim tribunitiâ potestas absolute ponitur, ideoque quo anno imperii cusi, incertum. Sic nullus dixerit hunc Severi nummum a Mediobarbo relatum primo imperii ejus anno percussum : SEVERUS PIUS AUG. IMP. XII. PARTH. MAX. in postica : TR. P. COS. III. P. P. S. C. quia licet tribunitiâ potestas sine numerali nota offeratur, non ideo tamen ejus imperii initio cusus, cum nummi decimo imperii anno consulatum tertium capessierit. Ex nummis itaque hæc difficultas diffiniri non potest, ideoque tam a Baronio, quam a Pearsonio frustra adhibiti.

3. *Cyprianus componit libros de Unitate et de Lapsis.* — A num. 4 ad 45. Pearsonius citatus res hoc anno gestas hoc modo digere. Ipso statim hujus anni initio S. Cyprianus ad confessores Romanos dat epistolam LIV, que Pamelio est LI, de eorum ad Ecclesiam reditu congratulatoriam; postquam non tantum a Cornelio, sed ab ipsis etiam postea litteras de regressione sua et fraterna redintegratione accepisset. His autem litteris duos libellos a se scriptos illis commendat, de *Unitate* unum, quem ad Romanos dudum, antequam confessores ad Ecclesiam reversi sunt; de *Lapsis* alterum, quem nuper post interitum Decii apud suos legerat, et Romanam transmiserat; ejus brevem synopsis his verbis proponit : « Ubi lapsis nec censura deest, que incre-

pet; nec medicina, que sanat. » Ad hæc enim duo capita omnia in illo libello præclare dicta facile reduci possunt; ut apparcat, libellum de *Lapsis* decretis in Concilio nuper factis plane conformem fuisse. Duo igitur libelli, quorum hæc in epistola mentio, erant tractatus duo ab ipso Cypriano exarati, et Carthagine lecti, et Romam transmissi, de *Unitate* et de *Lapsis*; non autem libelli canonum a Concilio Carthaginiensi editi, ut putat Baronius. Singula enim placitorum ejus Concilii capita uno libello conscripta sunt, ut Cyprianus ipse ad Antonianum testatur.

4. *S. Cornelius reditum confessorum significat.* — Circa idem tempus S. Cornelius scripsit ad Fabium episcopum Antiochenum, epistolam de facinoribus Novatiani, ejus insigne fragmentum extat apud Eusebium lib. 6, cap. 43, quod cum Cyprianicis collatum, lumen dat, accipitque vicissim. In hæc epistola reditum *confessorum* describit, et *Novatianum* jam fere ab omnibus desertum esse narrat, quod ante hoc tempus dici non potuit, cum jam *Confessores* in Ecclesiis recepti, et *Nicostratus*, *Novotus*, *Evaristus*, *Primus* et *Dionysius*, magna Novatiani partis præsidia, Roma in Africam profecti, et ab Ecclesia Africana rejecti essent.

5. *Antonianus in Numidia episc. titubat.* — Mense Februario scribit Cyprianus ad Antonianum Numidiæ episcopum, epistolam LV, Pamelio LI, prolixam, sane atque insignem, et ad hujus temporis historiam illustrandam apprime necessariam, quam Baronius ipso *Cornelii Sedis exordio* scriptam esse perperam existimavit. Nam post ordinationem Novatiani primas ad Cyprianum litteras dederat *Antonianus*, quibus significavit, se non cum Novatiano, sed cum Cornelio communicare. Postmodum Novatianus litteras ad Antonianum dedit, que scriptæ sunt, postquam *Trophimus* et Thurificati a Cornelio admissi fuerant in Ecclesiam. His litteris permotus *Antonianus* alias ad Cyprianum dedit, quibus se nutare cepisse significavit, usque hæc epistola respondet Cyprianus, que ipso *Cornelii Sedis exordio* exarari non potuit. Quinimo ex ipsa epistola constat, post Concilium prioris anni Carthagine diu habitum, imo post Concilium Romanum, quo Carthaginiense confirmatum, post Confessorum ad unitatem Ecclesie reditum, Decique interitum eam scriptam fuisse. Et sane præclara est ea epistola, in qua Cyprianus de Lapsorum causa plene disserit, se ipsum sedulo purgat, Cornelium copiose defendit, Novatianum acriter perstringit, prioris Concilii placita ita explicat et tueri, ut ante secundum Concilium hoc anno idibus Maii celebratum sese stripsisse aperte significet.

6. *Antiochenum Concilium adversus Novatianum.* — Mense Martio *Fabius* Antiochiæ episcopus, qui Novatiani partibus nimis favebat, acceptis Cornelii litteris de facinoribus Novatiani, ut Pearsonio videtur, Concilium indicendum curavit, quod Antiochiæ de schismate deliberandum conveniret. Tum vero *Helenus* cum suis e Cilicia, et *Firmilianus* ex Cappadocia, et *Theoctistus* e Palestina Sedi Antiochenæ subditi *Dionysium* Alexandriæ episcopum ad

idem Concilium invitabant, quod sentirent, Antiochie nonnullos ad Novatianum schisma confirmandum paratos fuisse. Sed antequam Concilium Antiochie conveniret, mortuus est Fabius, et ejus loco electus *Demetrianus*, ut ad Cornelium scribit Dionysius. Quare Fabii obitus recte a Baronio hoc anno consignatus. Hujus Concilii Antiocheni a Demetriano Fabii successoris adversus Novatianum celebrati meminit Libellus Synodicus post Baronii mortem in lucem editus.

7. *Cyprianus respondet ad questionem de lapsis recipiendis.* — Hoc anno Pascha celebratum est secundum Canonem Hippolyti III *idus Aprilis*. Cyprianus autem inter Pasche prima solemnia scribit epistolam LVI. Pamelio LIII. ad Fortunatum aliosque episcopos, qui in Capsensi civitate propter episcopi ordinationem convenerat, respondens ad questionem sibi propositam, an lapsos per triennium penitentes ad communicationem jam fas esset admittere. Ceterum tum ex temporis notatione, tum ex ipsa questionis natura patet, est, ad se litteras post prioris anni Concilium datas esse, in quo decretum, ut lapsi priusquam communicationem acciperent, penitentiam plenam agerent. Easdem etiam patet ante hujus anni Concilium exaratas; tum quod episcopi peterent, ut Cyprianus cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime tractaret, et Cyprianus id se statim facturum sponderet, cum jam episcopi plures convenirent, ut de eo quod consulerunt, ligatur et rescribatur firma illa sententia, nullorum sacerdotum consilio ponderata. Quod quidem in Concilio *idibus Maii* celebrato mox constitutum, neque post illius decretum hac de re postea dubitari potuit. Triennium igitur in his litteris non pro exacto, sed pro inchoato sumendum est: et id, de quibus agitur, sub initio persecutionis lapsi sunt. Hujus epistolae Baronius in Annalibus hoc anno meminit.

8. *Secundum Concilium Carthaginense.* — Mense Maio, cum jam episcopi post Pascha solemnia, quibus apud se cum fratribus demorati sunt, Carthaginem se contulissent, habitum est *Concilium Carthaginense II* recte a Baronio hoc anno consignatum, et quidem *idibus Maiis*, ut clare patet ex epistola Cypriani LIX. quae Pamelio est LX. in qua et hujus meminit, et alterius etiam, quod anno priori celebratum est. In hac autem Synodo relaxatio quedam facta est decreti in superiori constituti; quod lapsi se, agerent diu penitentiam plenam, et, si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Loco igitur illius decreti, aliud in hunc modum condiderunt: « Eis, qui de Ecclesia Domini non recesserunt, sed penitentiam agere et lamentari, ac Dominum deprecari a primo lapsus sui non destiterunt, pacem dandam esse. » Quod Synodus tunc censuit, non tantum ut ~~immediato~~ lapsis vere penitentibus praestarent, sed necessitate cogente; quia crebris atque assiduis ostensionibus admonebantur, diem alterius persecutionis jam appropinquare cepisse: unde lapsos vere penitentes ad praedium, quod tum imminabat, armari et instrui oportere putabant. Hoc

decreto facto synodica epistola missa est ad *S. Cornelium* Romanum pontificem, quae est LXXI. Pamelio vero LVI. Concilio hoc sedente, Carthaginem venit *Privatus* Lambesitanus, veterator haereticus, de quo in Annalibus.

9. *Cyprianus persecutionem praevidet.* — Mense Julio Cornelius *Felicianus* legatione sua et comitum caterva turgidum magno vigore de Ecclesia pepulit, et litteras ejus accipere recusavit; atque conestum ad Cyprianum litteras ipse scripsit dilectionis fraternae et ecclesiae disciplinae et sacerdotalis censurae satis plenas, quae desiderantur. Tum vero Cornelius *Felicianus* ejusque comites hanc repulsam indigne ferentes, pro solita sua audacia Cornelium minus atque terroribus aggrediuntur, multa turpia et probrosa in Cyprianum et suos proferunt, viginti quinque episcopos ordinationi *Fortunati* adfuisse iactant, ac denique summa desperatione communiuntur, quod, si *Cornelius* litteras quas attulerant, non accepisset, ipsi eas publice recitarent. Hisce comminationibus *Cornelius* in se nimis commotus, *Feliciano* acolitho nondum adventante, litteras alius prioribus subjunxit, quibus culpam in Cyprianum transfert, quod ille de *Fortunato* hoc pseudoepiscope nihil adhuc scripsisset. Sed et haec litterae perierunt. Dum haec Roma aguntur, appropinquante jam, imo imminente *Galli* persecutione, Cyprianus scripsit ad *Thibarianum*, qui frequenter desideraverant, ut ipse *Thibarian* veniret, et exhortatione sua praesens fraternitatem corroborare dignaretur. Sed cum nec rerum ratio, nec temporis conditio permitteret, epistola LXII. quae Pamelio est LXII. docet esse propter crebras admonitiones pro certo credere et tenere debere, pressura diem super caput esse crepisse, et rationibus multis ex Scriptura deductis ad martyrium accendit. Quae epistola recte hoc anno a Baronio recitata.

10. *Persecutio pestis occasione non decreta.* — Sub finem ejusdem mensis persecutio a Gallo tandem excitata, de qua Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7, cap. 1, cujus occasio pestilentia, de qua mox, Pearsonio fuisse videtur. Cum enim magis ac magis ea ingravesceret, Gallus et Volusianus ad aras deorum suorum confugiebant, et nummos eudi curabant cum hac inscriptione: APOLLINI SALUTARI. Unde edictis sacrificia praescribebant, quae cum Christiani celebrare recusarent, graviter vexati. Haec Pearsonii conjectura. Verum, cum pestilentia tempore autumnali orla sit, ut mox videbimus, ejusque initio sacrificia decreta, ut dubitare non licet hujus persecutionis origo aliunde repetenda.

11. *Libellus de Exhortatione Martyrii, et epistola Cornelii ad Lupicinum.* — A num. 45 ad 48. Hoc ipso tempore post litteras ad *Thibarianum* datas, persecutione non jam appropinquante, sed incumbente, ad *Fortunatum* scripsit Cyprianus libellum de *Exhortatione Martyrii*, ut recte Baronius observavit, qui eodem tempore missam vult a Cornelio ad Lupicinum episcopum Viennensem epistolam, quae Pearsonio, aliisque multis adulterina visa, praesertim quod in ea dicatur: « In urbe Romana imperator ad

hoc constitutus est, » scilicet ad persecutionem prosequendam, quod recte Baronius interpretatur de Volusiano quasi tunc primo a patre Angusti nomine insignito. At, inquit Pearsonius, ad finem anni superioris ante consulatum Augustus nominatus est, ut ex nummis patet. Verum ideo anno elapso Volusianus consul designatus, quia Caesar renuntiatus fuit. Cum vero anno insequenti rursus consul processerit, factum id ex veteri more et juxta primam consulatum Caesarum regulam, quia scilicet hoc anno Augustus appellatus est.

12. *Cornelius PP. in exilium missus.* — A num. 49 ad 55. Cum mense Julio Romae non minus quam Carthagine arae ubique fumarent, et Christiani diis sacrificare recusarent, *Cornelius* Romanus pontifex a Gallo imperatore in exilium missus, et quidem *Centumcellas*, ut ex Chronico Damasi liquet. Mense Augusto Cyprianus scripsit ad *Cornelium* in exilio, ut dicitur, de ejus confessione, epistolam LX, quae Pamphilo est LVII, in qua se ostendit incredibili bellicia exulare propter gloriosam confessionem Cornelii, et fratrum, ac praecipue lapsorum, qui in hoc agone restituti steterunt fortes et insuperabiles. Quae epistola a Baronio loco suo recitata.

13. *Cornelii PP. obitus* (1). — A num. 55 ad 64. Mense Septembri *Cornelius* pontifex Romanus *Centumcellis* obiit die decima quarta illius mensis. Locum, in quo mortuus est, non docet Chronicon Damasi: « Post hoc Centumcellas expulsus, ibi cum gloria dormitionem accepit. » De die nos certiores facit Hieronymus in Catalogo, de Cypriano loquens: « Passus est sub Valeriano et Gallieno principibus, persecutione octava, eodem die, quo Romae Cornelius: sed non eodem anno. » Constat autem Cyprianum XV II kal. Octob. passum esse, quo die in Martyrologiis utriusque passio celebratur. Et non tantum eodem die mensis, sed etiam septimane, feria nempe tertia, ut ostendit littera Dominicalis C, quae tam hoc anno, quam anno Christi CCLVII quo Cyprianus martyrium fecit, in eursu erat. Annum nos edocet Chronicon Damasi, in quo legitur, *Cornelium* sedisse a consulatu utriusque Decii *usque Gallo et Volusiano*, qui praesenti anno nomen dedere. Neque in annum sequentem obitus ejus ullo modo rejici potest, cum *Stephanus* ipse, qui post mortem *Lucii* Cornelii successoris episcopatum obtinuit, *a consulatu Volusiani et Mutini* sedisse dicatur, qui anno proximo consules fuisse noscuntur. Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum veterum Pontificum existimat *Cornelium* quinto die Augusti currentis anni morte affectum, die XIV Septembris Roman

translatum, eumque diem, ut magis celebrem, natali ejus attributum fuisse. Sed ex iis, quae initio ejus pontificatus, ac mox diximus, liquet eam conjecturam admittendam non esse. Verius scripsit, vir eruditissimus, Acta Cornelii supposititia esse et adulterina. Varia etiam frivola et inania de morte et exilio Cornelii Liber Pontificalis et Ado in Martyrologio habent, quae frustra Baronius explicare conatus est.

14. *Lucius fit papa.* — Ad num. 64. In Chronico Damasi de Lucio Cornelii successore legitur: « Lucius annos tres, menses octo, dies decem. Fuit temporibus Galli et Volusiani usque Valeriano III et Gallieno II. Hic exul fuit, et postea nutu Dei incolumis ad Ecclesiam reversus est, tertio nonas Martias consulibus SS. » Bucherius aut, post ea verba *reversus est*, videri deesse, *decessit*. Verum, ut inquit Pearsonius, lotus locus maxime corruptus; neque quicquam aliud inde colligi potest, quam Lucium, Gallo et Volusiano consulibus, ordinatum esse. Nam Gallus et Volusianus usque ad tertium Valeriani consulatum non pervenerunt. Secundo, quod ibidem dicitur Stephanum, Volusiano et Maximo eoss., inauguratum esse bibeant ante tertium Valeriani consulatum. Ac denique Lucium et Stephanum iisdem consulibus ordinatos esse (2).

15. *Ordinatus est mense Septembri.* — Certum itaque duntaxat, Lucii ordinationem post diem XIV Septembris configisse. Verum dies ejus ordinationis, duratio Sedis, ejusque post Cornelii mortem vacatio in obscuro sunt. Liber Pontificalis post Cornelii obitum ait cessasse episcopatum dies XXXV, sed minus intervallum verbis Cypriani magis congruit. Pearsonius decem dies, qui soli in Chronico Damasi veri esse possunt, sumit, et tot menses adjeicit, quod ab obitu Cornelii ad exitum Lucii numerari possunt; qui quinque tantum integri sunt. Eutychius quidem menses octo, Eusebius totidem, sed non integros, Nicephorus Lucio haud septem integros, tribuit, qui veritatem proxime attingere videtur. Quare existimat Pearsonius, Lucium Romae ordinatum esse die Septembris vigesimo quinto, menses quinque integros, et dies decem sedisse, et quarto die mensis Martii anni insequentis obiisse. Quae opinio ceteris preferenda. Nam non audiendus Papebrocius loco laudato, ubi scribit Lucium die XXII Julii praesentis anni Cornelii vicarium creatum esse, eidem successisse die nona Octobris, ac sedisse annos duos, menses octo, dies decem usque ad quartum Martii anni CCLV. Praeterquam enim quod vicariatus ille suppositivus, usque ad eum annum Lucius pervenire non potuit.

(1) In veteribus Catalogis, ut in Corbeicensi, et Barberiano, *Cornelius* sedisse dicitur *annis duobus, mensibus tribus, diebus decem*: ita et Liber Pontificalis; in Fosatenis, et in Rognae Sacerdotum, nunc Vat. apud Bollandum: *Anno uno, mensibus duobus, diebus tribus*. Eusebius lib. VII, cap. 2, *annis circiter tribus*. Mendosum esse Bucherianum catalogum in consulibus designandis, sub quibus Cornelius solus, atque etiam in annis pontificatus, recte observasse Pagium, notat Constantius pag. 124, atque adeo sedisse voluit *annum unum, menses tres ac dies decem*; ex quo lit, ut A. D. 251, die IV Junii, *Cornelius* pontificatum inierit, et A. D. 252, die XIV Septembris, martyrium adeptus fuerit. MANSI.

(2) *Lucius* ex Eusebio lib. VII, cap. 2, *vix octo mensium* spatio Pontificalem sedem tenuit. Obiit autem ex veterem ferme omnium martyrologiorum consensu die quarto, vel quinto Martii; ex quo elicitur, non *menses octo*, sed *quinque* tantum solidos, et duos inchoatos Ecclesiae praefuisse. Inimamenter in *Lucio* habetur Bucherianus catalogus, et Liber Pontificalis, ut ostendit Constantius pag. 206 et 207. Electus est igitur A. D. 252, et die quarta vel quinta Martii anni insequentis martyr occubuit. MANSI.

16. *S. Cyprianus litteras communicatorias ad Lucium scribit.* — Mense Octobri ineunte, *Lucius* a persecutoribus in vita discrimen adductus est. Cumque jam *Cyprianus* tum ordinationis, tum confessionis ejus certior factus esset, ipse cum collegis suis litteras communicatorias ad *Lucium* statim dedit. Quae quidem non supersunt, sed earum satis diserte meminit ipse *Cyprianus* in exordio epistolae ad eundem post reditum misse : « El nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in Ecclesiae suae administratione confessorum pariter et sacerdotum constituit divina dignatio. » Launoius hoc argumentum ductus id negavit : « *Cyprianus*, inquit, se quidem gratulatum fuisse ait, sed gratulatum se per litteras non ait. Et revera *Cyprianus* secum et cum aliis episcopis de gemino *Lucii* honore gratulari potuit, quamvis per alias ab citata litteras non fecerit. » Sed ratio illa trivola : nam, ut ait *Pearsonius*, *Cyprianus* et collegae significant, se non minus post reditum gratulatos esse *Lucio*, quam post ordinationem et confessionem eidem gratulati fuerant. Non dicunt, se sibi; sed illi gratulatos esse tempore utroque; et male *Launoius* vocem *sibi* utriusque omisit, nec vim ejus perspexit; neque animadvertit, hanc esse solemnem in epistolis *Cypriani* formam, ut in illa ad Confessores de *Mappatico* : « Exulto laetus et gratulor, fortissimi et beatissimi fratres, cognita fide et virtute vestra. »

17. *Lucius et Cornelius papa in exilium missi.* — Cum autem *Gallus* imperator *Lucium*, non minus fortiter quam *Cornelium*, confessionem nominis facere, et plebem ad moriendum pro fide christiana impellere videret, illum etiam pari exilio multavit. De quo *Chronicon* *Damasi* : *Hic exul fuit.* De hac re praecipue intelligenda sunt illa *Dionysii* *Alexandri* verba apud *Eusebium* lib. 7, cap. 1, ubi de *Gallo* ait : τὸς ἱερὰς ἀνάγκας τὸς περὶ τὴς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τὴς ὑγιείας προσηύχωντας πρὸς τὸν Θεὸν ἤλασον. Quae sic *Valesius* vertit : « *Viros sanctos, qui pro pace et incoluntialitate ipsius preces ad Deum allegabant, insectatus est.* » *Christophorus* omnium verbum sic interpretatur, « crudeliter exegit. » Sed, ut observat *Pearsonius*, ἤλασον est, « agnavit, suis sedibus expulit, in exilium misit, » ut *Coriolanus* *Dionysio* *Halicarnassensi* dicitur. ἐργῆ ἀδικῆ ἐλάσας, « exilio perpetuo multatus. » *Gallus* itaque *Cornelium* et *Lucium* cum aliquibus ex clero Romano, qui proprie προσηύχωντες πρὸς τὸν Θεὸν dicuntur, exilio multavit.

18. *Sub Gallo Christiani Romae tantum vexati.* — Ex his *Dionysii* *Alexandri* verbis aliisque conjecturis colligo, *Galli* et *Volusiani* persecutionem loca-

lem fuisse, ac *Romae* tantum excitatam; indeque factum, ut neque *Eusebii* in *Chronico*, neque *divus Augustinus* lib. 18, de *Civil. Dei*, cap. 51, neque *Sulpitius Severus* eam numeraverint, neque *Eusebius* in *Historia* martyrum sub *Gallo* et *Volusiano* passos memorarit. Imo *Orosius* qui, lib. 7, decem persecutiones, quibus *Ecclesia* afflicta, cum decem plagis, quibus percussa est *Aegyptus*, confert, septimam plagam sub *Gallo* et *Volusiano* deducit ex pestilentia, quae omne propemodum genus hominum et pecudum neci dedit, non vero ex tormentis fidelibus inflictis. Cap. enim 14, ait : « *Gallus* *Hostilianus* regnum adeptus vix duobus annis cum *Volusiano* filio obtinuit. Exoritur ultio violati nominis christiani; et quatenus ad profligandam *Ecclesiam* edicta *Decii* cucurrerunt, eatenus incredibilem morhorum pestis extenditur : nam nulla fere provincia *Romana*, nulla civitas, nulla domus fuit, quae non illa generali pestilentia correpta atque vastata sit. Hae sola perneciae insignes *Gallus* et *Volusianus*; » ubi tamen *Gallum* cum *Hostiliano* *Decii* filio perperam confundit. *Dionysius* *Alexandrinus* apud *Eusebium* lib. 7, cap. 22, postquam locutus est de his, quae in *Decii* persecutione Christiani passi essent, de his quae *Gallo* et *Volusiano* imperantibus sustinissent, ait : « Post haec, » scilicet post persecutionem *Decianam*, « bellum et fames excepit; » *Barbaris* videlicet in imperium Romanum undique irruentibus, « quae quidem nos cum *Gentilibus* junctim pertulimus, » nam ea irruptiones non minus *Christianos*, quam *Paganos* afflixere, « et ea quidem mala, quibus nos attriverant, soli sustinimus. » Videtur hic loqui *Dionysius* de *Cornelio* et *Lucii* Pontificum Romanorum persecutione. « Quae autem sibi invicem intulerunt, ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam nobis solis *Deus* induxit. Cum autem brevissimo temporis spatio nos et illi respirassemus, repente ingruit lues illa, etc. » Loquitur *Dionysius* de peste illa generali, quae antumo currentis anni exorta est, quamque *Zonaras* in *Aethiopia* cepisse testatur; quae ideo sub hujus anni finem, post martyrium nempe *Cornelii*, et *Lucii* relegationem, *Alexandriam* invasit. In Oriente itaque persecutio saevisse non videtur.

19. *Persecutio in Africam non penetravit.* (1) — Sed nec ea in *Africa* grassata. *Cyprianus* enim in epistola lxi, quae *Pamelio* est lvm, indicare videtur, persecutionem non in *Africa*, sed tantum *Romae* suscitatum fuisse, quando eidem gratulatus de reditu suo ab exilio ait : « Intelligimus divinae majestatis salutaria et sancta consilia; unde illic, » nempe *Romae*

(1) Vix impetrare a me possum, quin cum fore omnibus aetatis nostrae criticis ac praesertim cum clarissimo Benedictino editore operum *S. Cypriani*, in vita illis praefixa pag. 66, aenoscum turbem persecutionem sub *Gallo* et *Volusiano* ipsam quoque *Africam* corripuisse. Probat ut revelationes factae *Cypriano* hoc anno 252, de imminente quadam persecutione, quae enim intelligi vix possunt de persecutione *Valeriani* post quinque vel sex annos in *Christianis* nota. Insuper et huc spectare *Epistolam* 81 contra alios diversa sentientes idem cl. editor egregie probat. Namque hi sermonem non esse de persecutione *Decii* ex eo intelligimus, quod obtulisse jam *Rogatianum* (qui post *Decii* persecutionem in carcere perseveravit) et *Felicissimum* aperte designat *S. Cyprianus*, dum rogat fideles ut sequantur in omnibus *Rogatianum* presbyterum et gloriosum senem, qui excipiens ferocissimae populi impetum, ait, primum hospitium vobis in carcere praeparavit, et inceptor quodam modo vester nunc senem, qui excipiens vos adleceit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus *Domianum* deprecatur, ut intus ad sinum pergentibus, quos confiteri faciat, et coronari. » Snaudet huc *Cyprianus* Confessores ut sequantur *Rogatianum* presbyterum, a quo praeparatum fuisse illis dicit primum hospitium in carcere, et nunc pariter illos antecedere, nempe in caelo. Insuper si tunc in carcere superfuisset *Rogatianus*, admonuisset illos, ut praesen-

«repentina persecutio nuper exorta sit, unde contra Ecclesiam Christi et Cornelium beatum martyrem, vosque omnes secularis potestas subito proruperit : ut ad confundendos haereticos ostenderet Dominus, quae esset Ecclesia ; qui episcopus ejus unus, divina ordinatione delectus ; qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti, etc. » Ubi indicare videtur Cyprianus, inquit Lombertus in Praefatione ad opera S. Cypriani, persecutionem Romae exortam « ad confundendos haereticos, » nempe Novalianos, et ut « ostenderet Dominus quae esset Ecclesia, » Romana nempe, de qua sola ibi agitur, utpote in qua Novalianus, non obstante Cornelii ordinatione, sese eligendum episcopum voluerat. Praeterea neque in epistola citata ad Lucium, neque in altera ad Cornelium, alicujus christiani in Africa sub Gallo passi meminit Cyprianus ; qui cum dicat, ideo permisisse Deum brevem hanc et subilam persecutionem, *ut ostenderet*, non Novalianum, sed Cornelium verum esse pontificem, insinuat, necessarium non fuisse, ut aliae provinciae affligerentur.

20. *Persecutio Cypriano revelata, sed non temporis persecutionis.* — Quod si quis opponat revelationes, quas de hac persecutione Cyprianus habuit, imo et penitentes subito ab eo reconciliatos dicat, respondet Lombertus, Deum quidem Cypriano revelasse futuram persecutionem, non vero tempus, quo ea contingeret, et utrum adversus universam Ecclesiam decernenda foret. Cujus rei ratio ex epistola LVII Cypriani, Pamelio LIV, deducenda. In ea is scribit, eam persecutionem Deciana acerbiorum futuram sibi a Domino revelatum esse : « Nos, inquit, fidei, et charitati et sollicitudini congruebat, quae erant in conscientia nostra, protulimus ; diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exurgere ; pugnare non talem qualis fuit, sed graviorem multo et acriorem venire. Hoc nobis divinitus frequenter ostenditur, etc. » Idem habet in epistola LVIII, Pamelio LXI, ad plebem Thibarensem scripta. Certum tamen, Galli persecutionem Deciana longe minus violentam fuisse. Quare Deus qui similes gratias certa mensura concedere solet, Cypriano aliquid de hac persecutione detexerat, et aliquid clarat. Sic Cypriano Curubi in exilio existenti, in visione quam cum dignatus est, seulentiam passionis quasi jamjam futuram ostendit. Sed cum ille frequenter peteret, ut ea vel uno die differretur, mox ea concessio revelata ; sed ille dies dilationis annum revera denotavit, quem Cyprianus post eam visionem vivere debebat. Nam eo die post annum exactum martyrio coronatus est, ut testatur Pontius in ejus Vita. Cyprianus igitur eum diem annum significare non capiebat. Neque etiam obstat, quod in libro contra Demetriadem ali-

qua confineantur, quae ostendere videntur, Christianos Africa, vel tunc vexatos fuisse, vel saltem a paucis diebus persecutionem cessasse. Nam Cyprianus de iis tantum intelligendus, quae Decio regnante passi essent, eo scilicet modo quo de rebus magni momenti (ut fuit persecutio Deciana), quae nuper acciderunt, saepe sermo habetur.

21. *Imperium Galli infaustum.* — Denique, ut ab hac persecutione me expediam, ita breve Galli imperium fuit, totiesque Barbari in Romanorum terras irruerunt, ut existimandum sit, omnium provinciarum imperii Romani praefectos, potius in propriam conservationem et populorum quietem, quam in Christianorum perniciem intentos fuisse, ut recte Lombertus loco citato.

22. *Lucii propter exilium breve fuit.* — Lucius cum comitibus suis haud diu in exilio fuit. Causa relaxationis a nemine exprimitur ; Pearsonius tamen circa finem Novembris currentis anni eos Romam redisse non improbabiler existimat. Cyprianus enim iisdem litteris, quibus Lucii reditum celebrat, sub eadem persecutione adhuc durante eum redisse clare ostendit : Regredientibus vobis breviala non est in episcopo confessionis suae dignitas, sed magis crevit sacerdotialis auctoritas, ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda et facienda martyria non verbis plebem, sed factis cohortetur, et imminente antichristo paret ad praelium milites non solum sermonis et vocis incitamento, sed fidelis et virtutis exemplo. » In media igitur persecutione Galli, cum nondum pax expectaretur, Lucius cum comitibus ab exilio reversus est, idque hoc ipso anno, post admodum breve exilium, quod ex Cypriani litteris post Lucii reditum sibi et collegis suis cognitum exaratis, certo colligi autumat Pearsonius. Nam primo, nuper se Lucio gratulatum esse de ordinatione et confessione significat : diu igitur in exilio esse non potuit. Secundo, non tantum Lucium nuper relegatum, sed et Cornelium etiam nuper exilio multatum et persecutionem ipsam Romae nuper exortam fuisse iisdem litteris tradit : « Intelligimus, frater carissime, et tota cordis nostri luce perspicimus divinae majestatis salutaris et sancta consilia, unde illinc repentina persecutio nuper exorta est, unde contra Ecclesiam Christi et episcopum Cornelium, beatum martyrem, vosque omnes, secularis potestas subito proruperit. » Quisquis haec animadverfit, nunquam majus quam semestre spatium inter persecutionis hujus exordium et epistolae Cyprianae scriptio-nem, nunquam quinque-mense plenum inter exilium Cornelii et reditum Lucii intercessisse putabit. Ita Pearsonius cujus tamen ratio infirma.

23. *Aderbium nuper magnam latitudinem ha-*

tem intuerentur, et solatium ab illo recipere. Igitur si tunc jam obierat Rogatianus, in hac epistola designari non potest Decii persecutio in qua non mortem, sed carcerem Rogatians toleraverat. Nec etiam sermo ibi esse potest de persecutione sub Valeriano, cujus primum impetus ipse Cyprianus tulit. Nec tot annis detentus fuisse in carcere Rogatians videtur, quot a Decio usque Valerianum excurrunt. Igitur si Rogatians cum socio martyr decessit, ejus passio non ad aliam quam ad persecutionem Galli et Volusiani referenda est. Sicut etiam sub Gallo et Volusiano in carcere detenti videntur confessores illi, ad quos epistola haec Cypriani dirigitur ; nam si Valeriani persecutio illos corripisset, tunc utique Cyprianus suarum etiam persecutionum, quas statim exoriente persecutione toleravit, meminisset. Nec est cur ab exilio, quod sub Valeriano sustulit, scripta haec censeat Pearsonius, eo quod asserit imperditi, ne ad illos veniat. Lucii enim conditio nihil est aliud hic, quam dignitas et munus episcopi, nam martyres in carcere adire, non episcopos, nec presbyteros, sed diaconos tantummodo mos erat. MANSI.

bet. — Hoc enim temporis adverbium, *nuper*, de longiori tempore aliquando dicitur, ut ex ipsomet Cypriano liquet. Is ad Stephanum papam adversus Marcianum Arelatensem episcopum Novatiano studentem, epistolam LXVIII. Pamelio LXVII. scribens ait : « Quam vanum est, frater carissime, ut Novatiano nuper recluso et refutato, nunc adultores adhuc nobis patiamur illudere, etc. » Data ea epistola anno CCLV. ipso Pearsonio teste, et Novatiano anno CCLII. retusus; quando missi in Africam a Novatiano Maximus presbyter, et Augendus diaconus, et Macheus et Longinus, ut apparet ex epistola Cypriani LXVI. Pamelio LXI. eo anno scripta, ut recte Fellus in Notis observavit. Plura alia passim exempla occurrunt, ex quibus patebit, illud adverbium ad plures quandoque annos referri. Quamobrem incertum, an sub huius anni finem, vel initio sequens, ut Baronius credidit, Lucii reditus contigerit. Certum tamen, Cyprianum de eo certiore factum scripsisse epistolam LXI. quæ Pamelio est LVIII, in qua ei de eodem magnopere gratulatur. Is ordo epistolarum hoc anno a D. Cypriano datarum juxta Pearsonium laudatum.

24. *Pestis quindecim annorum.* — Reslat, ut de pestilentia hoc anno exorta agamus. Cedrenus de Gallo et Volusiano loquens ait : « Eo tempore pestis invaluit, ab Æthiopia in Occiduum usque terræ partem propagata : neque ulia fuit urbs ejus expers, multæ etiam bis ea lue infestata. Obtinuit annos XV, cœpit autumno, et desiit sub ortum canentiæ. » Quæ Cedrenus ab aliquo antiquo auctore mutuatus, et forsitan a Philostrato, de quo Evagrius lib. 4. cap. 29, dum loquitur de peste, quæ Justiniano imperante, per plures annos sævit : « Lues ista, inquit, per duos et quinquaginta annos grassata est, cunctas, quæ prius grassatæ sunt lues, supergressa. Nam Philostratus quidem miratur, quod sua ætate pestis quindecim annis grassata sit. » Georgius Syncellus anno primo Aureliani imperatoris meminit Philostrati Atheniensis historici, cujus tamen nulla mentio apud Vossium, lib. 2 de historicis Grecis, ubi de variis ejusdem nominis historicis sermonem habet. Zonaras eandem sub Gallo et Volusiano pestem recitat, annosque etiam XV durasse tradit. Quod vero Baronius hanc pestem decennalem fuisse scribit, acceptum id a Pomponio Læto recenti futilique historico.

25. *Pestis sub Gallo, non vero sub Decio orta.* — Eam vero sub Gallo et Volusiano ortam præter citatos scriptores diserle testantur uterque Victor, Eutropius, Jordanus lib. de Rebus Gælicis, cap. 49, ac Paulus Orosius. Valesius tamen in Notis ad lib. 7 Eusebii, cap. 41, contendit eam sub Decio grassari cœpisse, Eusebiumque deceptum, qui, quæ scribit Dionysius Alexandrinus in epistola ad Didymum et Domitium, Valeriano et Gallieno imperantibus contigisse narraverit. Ibi Dionysius duo dicit. Primum se cum Caio et Fausto victos duolos, sed supervenientibus Marcotis per vim abstractos esse. Secundo ait Dionysius : *διὰ τὸν δὲ αἰ μάτα τοῖς ἐν τῇ νόσῳ τελευτῶσάντας, ὑπελαβόντες Φαύστου, Εὐδελίου, Χαρίτωνος*, id est, ut vertit Valesius, « diaconi vero post illos, qui morbo con-

sumpti sunt, superstites Faustus, Eusebius, Clæremom. » Dionysius, inquit Valesius, in persecutione sub Valeriano deductus non est in exilium, nec supervenientes *Marcotis* cum in libertatem asservierunt; nec Caium et Faustum presbyteros tunc secum habuit. Sed hæc contigerunt in persecutione paulo ante imperium Decii incepta, ut ipse testatur in epistola adversus Germanum, quam refert Eusebius in lib. 6, cap. 40. Deinde dicit Valesius Dionysium *morbi* nomine pestem intelligere, quæ Galli et Volusiani temporibus grassata est. At licet verum sit Eusebium per vocem, *νόσος*, pestem intelligere, cum luem et gravius malum semper denotet, ea tamen, quæ in epistola ad Didymum et Domitium scribit Dionysius, partim sub Decio, partimque sub Valeriano et Gallieno acciderunt.

26. *Decio imperante pestis nondum exorta.* — Quare non Eusebius, sed ipsemet Valesius fallitur, qui putat eam ad Didymum et Domitium epistolam datam esse, regnante Decio, ut ipsemet ait in Notis ad lib. 6, cap. 40, et lib. 7, cap. 20. Ea enim Valeriano et Gallieno imperantibus scripta, ut testatur Nicephorus lib. 6, cap. 18. « Dionysius Alexandrinus nondum pace Ecclesiis a Gallieno reddita, alias quoque de Paschate festas composuit epistolas, quarum unam quidem ad Flavianum dedit, aliam ad Didymum et Domitium. » Imo ipsemet Eusebius lib. 7, cap. 20, idem manifeste insinuat, dum ait : « Præter supradictas epistolas idem Dionysius Paschales illas quas habemus epistolas tunc temporis conscripsit. Harum unam Flavio nuncupavit; alteram Domitio ac Didymo, » ubi Eusebium de rebus imperante Gallieno gestis loqui certissimum. In ea itaque epistola Dionysius, quæ in persecutione Deciana perhilit, obiter narrat, ac postea dicit se nunc in deserto Libyæ loco concludi, Fanstium vero, Eusebium, et Clæremonem diaconis superstites esse, post illos, *quæ morbo consumpti sunt*, regnante scilicet Valeriano, quo tempore, quemadmodum et sub Decio Dionysius in *Libyam* relegatus est. Unde Dionysius in epistola adversus *Germanum*, quæ extat apud Eusebium lib. 7, cap. 2, loquens de secunda sua persecutione scribit Fanstium, Eusebium, et Clæremonem secum fuisse, quando ab Æmiliano præfecto in exilium missus est. Hanc autem epistolam Gallieno imperante datam, indubitatim. Denique non tantum antiquos scriptores omnes, qui de hac peste locuti sunt, sed etiam numeros Valesius contrarios habet. Nam in postica parte quorundam Galli et Volusiani legitur : *ΑΠΟΛΛΟ ΣΑΛΤΑΤΑΙΣ*. Quæ etiam verba tam Æmiliani, quam Valeriani Augustorum nummis inscripta, cum tamen nullum Decii Augusti numisma *Απολλινέμ Σαλτατάρημ* representet, ut videre est apud Mediobarbium in Numismatis Imperatorum, et quæ eam inscriptionem præferunt, ab antiquariis in studium horum imperatorum ad restringendam pestem merito referantur. Decio itaque imperante pestis nondum exorta.

27. *Hostilianus Aug. obitus.* — Cum *Hostilianus* Augustus peste consumptus fuerit, ut cum utroque Victore initio ejus imperii diximus, regnavit usque

ad autumnum præsentis anni, quo pestilentia orta. Multa ejus supersunt numismata tam græca quam latina apud antiquarios videnda. Sed de rebus ab eo gestis nulla apud scriptores Historiæ Augustæ mentio. Extat Hosfiliani nummus apud Gollzium in quo

dicitur: AUG. PONTIF. TR. P. COS. DESIG. Quare in annum sequentem consul designatus fuerat cum Volusiano Augusto, qui eo anno secundum consulatum gessit.

LUCII ANNUS I. — CHRISTI 256.

1. *Consules.* — Christi anno ducesimo quinquagesimo sexto, ponitur Maximi consulatus, sed male cum collega Volusiano secundum: nam ex antiquis inscriptionibus corrigitur error, quibus secundum Volusiani consulatus cum secundo Galli recensetur anno superioris, cum tribunitia potestate pro annis imperii, ex more, secundo aucta. Nec est quod tertius hic Volusiani consulatus possit apponi, cum non nisi secundum gessisse, ex iisdem antiquis nummis appareat; nam ultimo anno ejus imperii, quo tribunitia potestas quarta ponitur, secundi item consulatus, quem biennio ante gesserat, repetita mentio habetur. Sed ejusmodi inscriptiones in fine hujus anni, cum de quoto tempore, quo ii regnarunt, agemus, a nobis ponentur. Porro loco Volusiani, restituendus est Valerianus, qui hoc anno primum suum consulatum gessisse, ex antiquis nummorum inscriptionibus reperitur; qui item ex iisdem anno sequenti secundum gessisse consulatum habetur. Quomodo autem, regnantibus adhuc Gallo et Volusiano, ipse pariter acclamatus est imperator, dicemus inferius.

2. *Lucio Romam reverso per litteras gratulatur Cyprianus.* — Hoc ipso anno Lucius papa confessor antea relegatus, ab exilio relaxatus, Romam revertitur. Cur autem illi indultum sit, ut Romam, ex qua exulabat, rediret, haud facile est exploratum; quandoquidem persecutio adhuc instaret, in qua idem postea martyrium esse consecutus. Porro de reditu ejus nulla alia offertur causa in libro de Romanis Pontificibus, nisi quod divino nutu id accidisse dicatur. Reversus Lucius cum esset in Urbem, mox tum Cyprianus, tum collega episcopi Africani ei congratulantes, ad ipsum scripserunt epistolam, haud diu post priores litteras ad illum datas, quam hic libuit recitare, quod nulla habeat ad rerum atque temporum elucidationem maxime opportuna.

3. « Cyprianus ¹ cum collegis Lucio fratri salutem. Et nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te, honore geminato, in Ecclesiæ suæ

administratione confessorem pariter et sacerdotem constituit divina dignatio. Sed et nunc non minus tibi et comilibus tuis, atque universæ fraternitati gratulamur, quod cum eadem gloria et laudibus vestris redires vos denuo ad nos fecerit benigna Domini et larga protectio; ut pascendo gregi pastor, et gubernandæ navi gubernator, et plebi regende rector redderetur, et appareret relegationem vestram sic divinitus esse dispositam, non ut episcopus relegatus et pulsus Ecclesiæ decederet, sed ut ad Ecclesiam major rediret. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrii dignitas, quia morte frustrata, de camino ignis incolumes exierunt; aut non consummatus Daniel extitit in suis laudibus; quia qui leonibus missus fuerat ad prædam, protectus a Domino, vixit ad gloriam. In confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia divinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis, quod apud regem fortes atque illustres pueri prædicaverunt; ipsos quidem paratos esse ardere flammis, ne diis ejus servirent, aut imaginem, quam fecerat, adorarent: Deum tamen quem colebant quemque et nos colimus, potentem esse ut eos de camino ignis eximeret, et de regis manibus ac penis presentibus liberaret. Quod invenimus in confessionis vestræ fide et in Domini circa vos protectione nunc gestum; et cum vos parati fueritis et prompti omne subire supplicium, Dominus tamen vos pœna subtraheret, et Ecclesiæ reservaret.

4. « Regredientibus vobis, abbreviata non est episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas; ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda, et faciendæ martyria, non verbis plebem, sed factis cohortetur, et imminente Antichristo paret ad prælium milites non solum sermonis et vocis incitamento, sed fidei et virtutis exemplo. Intelligimus, frater carissime, et tota cordis nostri luce perspicimus divinæ majestatis salutaria, et sancta consilia, unde illic repentina persecutio nuper exorta sit, inde contra Ecclesiam Christi et episcopum Cornelium beatum martyrem.

¹ Cypri. epist. LVIII.

vosque omnes secularis potestas subito promperit; ut ad confundendos hæreticos et retundendos, ostenderet Dominus, quæ esset Ecclesia; quis episcopus ejus unus, divina ordinatione electus; qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti; quis adunatus et vernis Christi populus Domini gregis charitate comexus; qui essent, quos inimicus læsceret: qui contra, quibus diabolus, ut suis, pareret. Neque enim persecuitur et impugnat Christi adversarius nisi castra et milites Christi. Hæreticos prostratos semel et suos factos contemnit et præterit; eos quarit dejicere, quos videt stare.

5. « Atque utinam nunc facullas daretur, frater carissimo, ut interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos multa charitate diligimus, ut adventus vestri kelissimum fructum præsentem cum cæteris illis ipsi quoque caperemus. Quæ illic exultatio omnium fratrum? qui concursus atque complexus occurrentium singulorum? Vix oculis adhaerentium potest satisfieri; vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo saluari. De adventus vestri gaudio cognoscere illic fraternitas cupit, qualis et quanta sit secutura, Christo veniente, letitia; cujus quia cito appropinquabit adventus, imago jam quædam præcessit in vobis; ut quo modo Joannes præcursor ejus et prævius veniens prædicavit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini et sacerdote redeunte, appareat et Dominum jam redire. Vicaries vero pro nobis ego et collega et fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater carissime, et representantes vobis per epistolam gaudium nostrum, fida obsequia charitatis expromimus: hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo Patri et Christo filio ejus Domino nostro gratias agere, et orare pariter ac petere, ut qui perfectus est atque perficiens, custodiat atque perficiat in vobis confessionis vestre gloriosam coronam; qui et ad hoc vos fortasse revocavit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestre consummata martyria. Nam vicinia, quæ fraternitati præbet exemplum virtutis et fidei, præsentibus debet fratribus inmolari. Optamus te, carissime, semper bene valere. » Hæc Cyprianus ac collega, simulque populus ad Lucium papam, quem sequenti anno martyrio coronatum dicemus.

6. *Lue grassante per totum orbem, Gregorii Thaumaturgi in Ponto et Cypriani in Africa officia.* — Quod vero, duabus quas diximus exceptis, nulla sit mentio Cyprianum ad Lucium alias dedisse litteras, illud in causa fuisse credimus, quod, peste exorta atque per totum orbem grassante, interceptus fuisse videtur usus scribendarum litterarum, ac omnis quæ alias esse solet humane vite consuetudo; cum ethnici ¹ quoque scriptores et alii ² æque consentiant, hunc immensam sub Gallo et Volusiano orbem vexasse; quam non ante persecutionem in Christianos ab illis instauratam, exortam fuisse, quod nulla antehac ejus mentio habeatur, existimamus.

Ab Æthiopia eam originem sumpsisse, in universumque prope orbem progressam, vix intra decennium quiescisse ¹ tradunt; de qua hæc Orosius ²: « Exoritur ultio violati nominis Christiani; et usque adeo ad profligandas Ecclesias edicta Decii cecurrerunt, catenis incredibilium morborum pestis extenditur; nulla fere provincia Romana, nulla civitas, nulla domus fuit, quæ non illa generali pestilentia correpta atque vastata sit. » Hæc ipse. Ejusmodi elades, non nisi impietatem numine ulciscente, per angelos malos immitti solere, sed ad Evangelii profectum a Deo permitti, plane demonstrat Gregorius Nysenus ³, dum hunc Neocæsareæ in Ponto exortam, cum Gregorius Thaumaturgus illam suscepisset Ecclesiam administrandam, et causam ejus, atque progressum, simulque modum describit his verbis:

7. « Cæterum quod universa natio repente a græcæ vanitate ad agnitionem veritatis traducta est, admiretur quidem quicumque hoc scriptum legat. Nemo vero fidem detrahât, sed ad dispositionem atque consilium respiciat, quo tanta mutatio facta est eorum qui a mendacio ad veritatem ducti sunt. Nam quod in primis sacerdotii ejus temporibus accidit, quod ad reliqua miracula festinans oratio prætermisit, nunc repetitum atque resumptum exponam. Feriæ quædam publicæ et universales erant in urbe damoni cuidam domestico, patrio quodam ritu ac more solemniter celebrari consuetæ; ad quas una cum urbanis celebrandas universa propemodum gens ex tota ea regione confluebat; atque eorum qui concurrerant, theatrum plenum erat, et eorum qui postremi affluerant, multitudo subselliis nudique superfundebar; atque omnibus ad spectacula atque acroamata orchestram intueri cupientibus, plena scena tumultus et trepidationis, irrita præstigatoribus mirabiliumque spectaculorum artificibus ostentatio erat; tumultu sese mutuo constipantium, non modo oblectationem musicæ impediende, sed ne circulatoribus quidem et præstigatoribus suas artes ostentandi lempus concedente. Tum vero communis ab omni multitudine erumpit vox, demonem, ejus diem festum agebant, implorantium, et ab illo sibi laxitatem fieri petentium. Postquam autem omnibus simul loquentibus, in altum vox tollebatur, ac totius civitatis velut unus oris sermo esse videbatur, quo hæc preces demoni adhibebantur; erat autem precatio (ut ipsa verba ejus audiantur) Jupiter, fac nobis locum: auditio sane magnus ille vir sono nominatum invocantium demonem, a quo laxitatem civitati fieri petebant: quodam ex adstantibus ad eos misso, laxitatem ait ipsis mox datum iri majorem quam optarent.

8. « Hæc autem ab eo voce tanquam tristi quadam sententiâ prolata, pestilentia frequentem illum ferias agentium et ludos celebrantium conventum excipit. Ac statim tripudiantium choris lamentatio

¹ Entr. in Gallo et Volus. — ² Euseb. in Chron.

¹ Pomp. Lat. in Gallo et Volusiano. — ² Oros. lib. VII. c. 21. — ³ Greg. Nyss. orat. in Gregor. Thaumaturg.

miscbatur; adeo ut in luctus et calamitates ejus voluplates converterentur; cum pro plausibus et cantu tibiarum, alia super alias naenia, cantusque lugubres urbem passim invasissent. Cum enim semel morbus homines aggressus esset, opinione citius propagabatur, atque serpebat ignis in modum domos depascens, adeo ut aedes quidem sacrae, quo spe sanationis atque remedii confugiebant, iis qui morbo peribant, repletae; fontes vero, aqueductus, scaturiginisque ac putei, eorum quos atrocitate morbi silit exurebat, referti essent; in quibus aqua morbi incendium reslinguere non valebat; qui semel morbo correpti essent, perinde post aquam sumptam, atque antequam eam sumpsissent, affectis; multi item ultro transierunt ad sepulera, eo quod superstites sepeliendis mortuis non amplius sufficerent. Nec inopinatum malum homines invadebat; sed si spectrum quoddam ad eas aedes, quibus perniciēs imminebat, accederet, ita certum exitum subsequeretur.

9. « Ut igitur causa morbi omnibus patefacta est, nempe quod dæmon ab ipsis invocatus malefactorum ac miserorum preces impleret; qui hanc, quæ morbum secuta esset, laxitatem in urbe efficeret: magno isti viro supplices sunt, orantes, ut per eum quem ipse Deum agnosceret ac prædicaret, cum solum revera Deum esse et in omnes imperium habere confiterentur, mali impetum sisteret et inhiberet. Nam cum spectrum illud aut futuram pestem alicui domi appareret, ac profusus desperationem vite habitatoribus injiceret; una periclitantibus salutis ratio erat, si aedes illas Magnus Gregorius ingredere-
ret, ac per preces morbum, qui domum invasisset, repelleret atque summo-
veret. Cum autem celeriter per eos, qui primi ea ratione servati erant, ad omnes fama permanasset, omnia quæ prius vanitate atque stultitia adducti curabant, omittabantur oracula, sacrificia peculiaria, in delubris simulacrorum commoratio; omnibus magnum sacerdotem intentibus, et unoquoque eum ad se, lotius familie suæ servanda gratia, alliciente. Mercedem autem ab iis qui servabantur, salutem animarum consequabatur.

10. « Cum ergo ejusmodi experimento pietas sacerdotis palefieret, non amplius differendum censebant, quin mysterium approbarent, qui per opera virtutem fidei cognoscebant; adeo illis omnibus sanitate morbus validior erat; qui enim in sanitate ad approbationem mysterii rationibus infirmi essent, corporali morbo ad fidem convalescerunt. Atque ita simulacrorum cultus errore deprehensus, omnes ad nomen Christi traducebantur; pars urgente morbo ad veritatem quasi manu ducti: pars etiam fidem in Christum, quasi munimentum quo tuti essent, adversum pestem objicientes. » Illicusque Nyssenus de huc Pontica, atque ejus curatione divinitus facta. Tolam insuper Ægyptum his temporibus a peste vexatam fuisse, Eusebius tradit in Chronico; sed quo modo vehementer recruduerit, cum sub Gallicno imperatore Ægyptii fame et bello, civilique discordia dirissima pressi sunt, et quæ erga morbos fuerint officia Christiano-

rum, ex Dionysii¹ episcopi Alexandrini tunc scriptis litteris suo loco dicemus inferius.

11. De eadem quoque huc Africam infestante, de qua sancti Cypriani sedulo officio tunc erga fideles impenso, hæc Pontius² tradit: « Erupit postmodum lues dira, et delestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos a sua quemque sede abrupto impetu rapiens; continuatas per ordinem domos vulgi trementis invasit. Horrere omnes, fugere, vitare contagium, exponere suos impie, quasi cum illa peste morituri, etiam mortem ipsam aliquis posset excludere. Jacebant interim tota civitate non tam corpora, sed cadavera plurimorum, et misericordiam in se transeuntium contemplatione sortis mutua flagitabant. Nemo aspexit illud, præterquam lucra crudelia: nemo similis eventus recordatione trepidavit; nemo fecit alteri, quod sibi fieri voluit.

12. « Quid inter hæc egerit Christi et Dei pontifex, qui pontifices mundi lujus tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat, scelus est præterire. Aggregatam primo in loco uno plebem de misericordie bono instruit; docens divinae lectionis exemplis, quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis. Tunc deinde suljungit, non esse mirabile, si nostros tantum debilo charitatis obsequio fovemus; eum perfectum posse fieri, qui plus aliquid publicano vel ethnico fecerit; qui malum bono vincens, et divinae clementiæ instar exerecens, inimicos quoque dilexerit; qui pro persequentium salute, sæculi Dominus monet et hortatur, oravit. Oriri facit Deus jugiter solem suum, et pluvias subinde nutriendis seminibus imperlit³, exhibens cuncta ista non suis tantum, sed etiam alienis. Et qui se Dei etiam filium esse profiteatur, cur non exemplum Patris imitatur? Respondere nos decet natalibus nostris: et quo renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit; sed probari potius in sobole traducens boni partus æmulatione bonitatis. Multa atia et quidem magna prætereo, quæ temperandi voluntatis ratio non patitur prolixiore sermone replicari; de quibus hoc tantum dixisse satis est; quod si illa Gentiles pro rostris audire potuissent, forsitan statim credidissent. Quid christiana plebs faceret, cui de fide nomen est?

13. « Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumptus exhibere non poterant, plus sumptibus exhibebant, compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. Et quis non sub tanto doctore præpararet inveniri in parte aliqua talis militiae, per quam placeret et Deo Patri, et judici Christo, et tam bono interim sacerdoti? Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quam de Tobie incomparabili pietate signatum est. Ignoscat ille, et ignoscat iterum, et frequenter ignoscat; aut (ut verius dixerim) merito concedat, tametsi ante Christum pluri-

¹ Euseb. lib. vii. c. 17. — ² Pontius in vita Cypri. — ³ Matt. v.

mum licuit plus aliquid licuisse post Christum, cujus temporibus plenitudo debetur: necatos illos a rege et projectos sui tantum generis colligebat. » Illicusque Pontius de Cypriani et Christianorum officiis tum exhibitus. Quod vero subdit: « His tam bonis et tam piis acibus supervenit exitium; » hand sic accipiendum est, ut hoc anno Cyprianus exulaverit; sed quod (ut demonstratum est) cum lues illa multis annis perduraverit, his se officiis pie Cypriani exercuit, quando pestis illa in Africa vixit, quam postea secula est persecutio in Ecclesiam a Valeriano commota.

14. *Librum de Mortalitate scribit Cyprianus.* — Quod igitur ait Pontius, ea urgente mortalitate, ad hæc toleranda, et ex officiis pietatis ad divinam gratiam promerendam ipsum suos insuluisse; ejus plane argumenti illa quoque oratio est, cujus est titulus, *De Mortalitate*: qua cum debiles ad tolerantiam excitet, et ad contemptum humane vite, amore celestis; tum etiam angusti pectoris homines, qui offenderentur, quod debitum Gentilium crudelitati supplicium Christianos quoque perfingeret, his alloquitur verbis: « Movet quosdam, quod sit nobiscum cæteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum cæteris, quando adhuc secundum legem primæ nalivitatæ manet caro ista communis? » Et post aliqua: « Quinimo si qua conditione, qua lege crediderit christianus, noscat et teneat; sciet, plus sibi, quam cæteris in hoc sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. » Sed quam dispar accideret utrisque hæc, que ejusdem cladis videretur, Gentilibus ac Christianis collata æqua mensura, post multa declarata, sic dicens: « Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur; hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis et Gentilibus et Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est; » et paulo inferius:

15. « Improvidi et ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia; nec, quid nobis conferatur, agnosimus. Excedunt ecce in pace tua cum gloria sua virgines, venientis Antichristi minas et corruptelas et lupanaria non timentes; pueri periculum Inbricæ ætatis evadunt, ad continentiam atque innocentiam præmium feliciter perveniunt; tormenta jam non timet delicata matrona, metum persecutionis, et manus cruciatisque carnificis moriendi celebritate lucrata. Pavore mortalitatis et temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, Gentiles coguntur ut credant. » Annumerat et alia multa que ex ea peste Christiani in compendium cederent, ac subdit: « Sed fortasse aliquis opponat, et dicat: Hoc me ergo in præsentem mortalitate constriat, quod qui paratus ad confessionem fueram, et ad tolerantiam passionis toto me corde et plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco, non est in tua potestate, sed in Dei dignatione martyrium; nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. » Hæc ipse.

16. Quid tunc vero homini luem formidanti

fuerit divinitus exprobratum, inferius tradit, sic dicens: « Denique ut manifestius divine providentiæ judicia clarescerent, quod Dominus præsciens futurorum suis consulat ad veram salutem; cum quidam de collegis et consacerdotibus nostris jam infirmitate defessus, et de appropinquante morte sollicitus, comæntum sibi precaretur; astilit deprecanti et jam præne morienti juvenis honore et majestate venerabilis, statura excelsus, et clarus aspectu, et quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri; nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. At ille non sine quadam animi et vocis indignatione intremuit, et dixit: Pati timetis; evire non vultis; quid faciam vobis? Increpantis vox et momentis est; qui de persecutione sollicitus, de accensione securis, non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum.

17. « Audivit frater noster collega moriturus, quod cæteris diceret; nam qui moriturus audivit, ad hoc audivit ut diceret; audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid diceret jam recessurus? didicit nobis remanentibus, ut dum sacerdotem Dei, qui comæntum petebat increpulum esse comperimus, quid cunctis expediat, agnosceremus. Nobis quoque ipsis minimis et extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut constanter, assidue, et publice prædicarem, fratres nostros non esse lugendos accensione Dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, ut proficiscentes, ut navigantes solent; desiderari eos debere, non plangi; nec accipiendas esse hic atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint; occasione dandam non esse Gentilibus, ut nos merito ac jure reprehendant; quod, quos vivere apud Deum dicimus, ut extinctos et perditos luceamus. » Hæc et alia id genus multa Cyprianus.

18. Sed non puto ex eo tantum illos reprehensione dignos habilos, quod in funere nigris se induerent vestimentis, qui communi vite usu atrati solerent incedere; sed potius quod instar Gentilium ejus coloris, et ad luctum compositis vestibus uterentur. Nam et cum Gentilium viri nigris, femine vero albis amicti essent in funere indumentis (ut Herodianus¹, et ante eum Phitarclus² affirmant) nullo modo potuissent de colore vitare calumniam. Cæterum complura exempla legimus, Christianis in communiore atque frequentiore usum recepisse colorem nigrum, ea nimirum ex causa, quod modestior ac decentior videretur, dignusque ab illo sumi, qui a moribus vulgi discretus, altiore assectaretur philosophiam. Nam et in Actis sanctorum martyrum Indes et Domnæ hæc leguntur³: « Aderant quidem impii candidis et magnificis vestibus celebrantes festum sui interitus; solus autem Indes atris indutus vestibus. » Rursus etiam in Actis sanctorum martyrum Galationis et Epistemes⁴, qui in Syria passi sunt, de Hono-

¹ Herod. lib. IV. — ² Phil. quæst. Rom. XXVI. — ³ Apud Metaphr. 28 Decembr. — ⁴ Apud eundem 5 Nov.

frio legitur, quod, ne deleteretur christianus, alba induit vestimenta. Et sanctus Asterius de S. Euphemia Chalcedonensi nobilissima martyre¹: « Adstabat, inquit, virgo pulla veste et pallio philosophiam profitente. »

19. Verum non videtur fuisse hac in re omnium Ecclesiarum una atque eadem observantia. Nam Clemens Alexandrinus christianus pædagogus², qui Ægypti oplimis moribus imbuere curavit Ecclesiam, magnopere suadet, ut fideles candidis vestimentis utantur; cuius quidem institutione Christianos in Ægypto candidis usos esse vestibus existimamus. Hinc illud accidit, cum S. Antonius martyrii subeundi immenso ardens desiderio, ut cognosceretur esse christianus, alba induit indumenta, de quo Athanasius³: « Caudente præcinctus veste procedentem iudicem suo provocabat aspectu, flagrans cupiditate martyrii. » Cæterum omnes ubique Christianos baptismi tempore candidis amiciri solitos vestimentis, cum innumera Patrum testimonia de his suppetunt, tum etiam Rituales antiqui libri apertissime docent.

20. Reliquo autem tempore communiter nigris consuevisse uti indumentis, dum de Sysinio Novatiano episcopo Sozomenus scribit, demonstrat his verbis⁴: « Rursum quod assidue utebatur veste candida, ex Catholicis quispiam ipsum dicerio perstrinxerat. Ad quem ille: Tu, inquit, dicito ubi præceptum sit atram vestem indui oportere? Eo hesitante, subiiciens: Tu quidem, inquit, istud ostendere non poteris: mihi vero Salomon ille sapientissimus præcepit, inquiens: Sint vestimenta tua semper candida. » Hæc Sozomenus, et ipse Novatianus homo, Novatianus favens. Sed quod Asterius ait de Euphemia virgine pullo induta pallio; excelsius vite genus eo indumento significatum esse; id ipsum quoque Romæ usu receptum, Asellæ exemplo testatur S. Hieronymus⁵, dicens: « Tunicam fusciolem, quam a matre impetrare non poterat, induta, pio negotiationis auspicio, se repente Domino consecravit. » Sic igitur quod nigri coloris indumentum, tessera quedam christianæ philosophiæ esse videretur; non pullo colore tantum, sed luctuose vestis genus in illis reprehensum; nisi dicamus instar Ægyptiorum veste alba Christianos Afros solitos amiciri; ob idque datum illis crimini, quod in funere nigram accepissent. Sed jam ceptam de peste prosequamur orationem.

21. *Pro Christianis calumniose exagitatis Apologiam scribit Cyprianus ad Demetrium in Africa præconsulem.* — Grassabantur una cum peste famæ pariter (ut ex Dionysio vidimus) atque bella; nam Persarum motus recrudescabant, jamque Armeniam occupabant, Tyridale rege fuga elapso, cuius filii ad hostes transierant. Scylthæ prioribus victoriis audaciores facti, jam Macedoniam, Thessaliam, et Græciam incursabant; aliaque nationes barbære sese in Roma-

nium imperium infuderant. Recenset hæc Zonaras¹, dum res prosequitur Galli et Volusiani. Cum vero tot acerbis mis cladibus Romanum affligeretur imperium, iis potissimum temporibus, quibus ejus imperatores publicis edictis deorum cultum magis magisque instaurare, qui jam propemodum frequentia Christianorum præterlapsus erat, et restituere conabantur, imperafisque omnibus sacrificiis, et vel iis, vel eorum sanguine, qui non facerent, deos placare studebant; tantum abest ut Gentiles facti sint prudentiores, explorata malorum causa, fuerintque his eruditi; ut potius Christianis acerbis insultarent; ipsosque, quod deos contemnerent, malorum omnium esse causam, solito more jaclarent, ac procacius exprobrarent.

22. Cum vero hæc in christianos per Demetrium in Africa his diebus proconsulem, atque alios ethnicos, in dies magis magisque ipsorum omnium ore diffamarentur, S. Cyprianus² haud diutius ferenda consuit; qui eo argumento ad eundem apologeticam et invectivam pariter scripsit orationem; in cuius exordio vir licet studio modestissimus, et natura placidissimus, tamen divinæ religionis ardore succensus, sacerdotali vigore pollens, hæc prima celsiori animo intorquet in hostem insultantem fortissima verborum jacula: « Oblatram te, et adversus Deum, qui unus et verus est, ore sacrilego et verbis impiis obstrepentem, frequenter, Demetriane, contempseram; verecundius ac melius existimans, errantibus imperitiam silentio spernere, quam loquendo demeritis insaniam provocare; » ac post aliqua: « Sed enim cum dicas plurimos conqueri, quod bella erubritus surgant, quod lues, quod famæ sæviant, quodque imbres et pluvias serena longa suspendant, nobis imputari; tacere ultra non oportet; ne jam non verecundiae, sed diffidentiae esse incipiat, quod tacemus; et dum criminationes falsas contemnimus refutare, videamur crimen agnoscere. Respondeo igitur et tibi, Demetriane, pariter et cæteris, quos tu forsitan concilasti, et adversum nos odia tuis maledicis vocibus seminando, comites tibi plures radicis atque originis tuæ pollutione fecisti; quos tamen sermonis nostri admittere credo rationem; nam qui ad malum motus est fallente mendacio, nullo magis ad bonum movebitur veritate cogente. Dixisti per nos fieri, et quod nobis debeant imputari omnia ista, quibus nunc mundus qualiter et urgetur, quod dii vestri a nobis non colantur, etc. »

23. Ilanc autem calumniam cum pluribus diluit, tum etiam in ipsum ac reliquos cladum omnium culpam jure rejicit, cum ait: « Imperiosus, et nimis servitutis exactor flagellas, verberas; fame, siti, nuditate, ferro frequenter et carcere affligis et crucias, et non agnoscis, miser, Dominum Deum tuum, cum sic exerceas in homines dominatum? Merito ergo incursantibus plagis non desunt Dei flagella, nec verbera; » et post multa quæ de inmanibus eorum sceleribus prolocutus est, ad ipsum sic ora-

¹ Conc. Nicen. II. Act. IV. — ² Clem. Alex. Pædag. lib. II. — ³ Athanas. in Vita S. Antonii. — ⁴ Sozom. lib. VIII. c. 1. — ⁵ Hier. epist. XV.

¹ Zonar. tom. II. in Volusiano. — ² Cypri. ad Demetrian.

tionem convertit : « Satis non est, quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt, sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis; et cum ceteri, qui non tantum ista inepta idola, et manu hominis facta sumulacra, sed et portenta quedam, et monstra venerantur, tibi placeant, solus displicet Dei cultor. Fumant ubique in templis vestris hostiarum busta, et rogi pecorum; et Dei altaria vel nulla sunt, vel occulta. Crocodili, et cynocephali, et lapides, et serpentes a vobis coluntur; et Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spoliis, catenis premis, carcere includis, bestias, gladio, ignibus punis. Nec saltem contentus et dolorum nostrorum compendio, et simplici ac veloci brevitate penarum; admoveo lanuandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia; nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis; excogitat novas penas ingeniosa crudelitas. Quae haec est insatiabilis carnificina rabies? quae inexplebilis libido saevitiae? »

24. Illis plane Cyprianus demonstrat, haec a se scripta, persecutione severitate, quae nec adveniente peste, penitus remissa fuisse videtur; nam et de facinoribus, quae grassante peste Gentiles admitterent, spreto legibus, jureque naturali convulso, his verbis aude meminerat : « Pestem et lucem criminarii, cum peste ipsa et luc vel detecta sint, vel acta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia; et defunctis avaritia inhiat ac rapina; iidem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, et appetentes spolia mortuorum; ut appareat, in agritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse, ne possint, cum eurrant, evadere.

25. Ac rursus de ejus injustitia et immanitate in questionibus exhiberi solitis, haec addit : « Quin potius elige tibi alterum de duobus. Christianum esse, aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confidentem? Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem; si penam tuam meluens, id quod prius fueram, et quod deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuisset; tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus; sicut in ceteris quaestionibus torquentur rei, qui se negant crimine quo accusantur teneri; ut facinoris veritas, qua indice voce non promittit, dolore corporis exprimitur. Nunc vero cum sponte confitear et clamem, et crebris ac repetitis identidem vocibus christianum me esse contester; quid tormenta admoveo confidenti, et deos tuos non in abditiis et secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso, magistratibus et praesidibus audientibus, destruenti? ut, etsi parum fuerat quod in me criminaberis, creverit quod et odisse et punire plus debeas? quod dum me christianum celebri loco, et populo circumstante pronuntio, et vos, et deos vestros clara et publica praedicatione confundo. Quid te ad intirmitatem corporis vertis? quid cum

terrena carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congrederere, virtutem mentis infringere, fidem destrue disceptatione, si poles, vince, vince ratione. Vel si quid diis tuis numinis et potestatis est, ipsi in ultionem suam surgant, ipsi se sua majestate defendant; aut quid prestare colentibus possunt, qui se de non colentibus vindicare non possunt? » Haec et alia Cyprianus, eodem plane argumento, quo et Tertullianus in Apologetico in pontifices invehitur.

26. Exprobrans deinde pluribus imbecillitatem ipsorum deorum, ad experimentum Demetrianum provocans, haec invico robore animi improperat, dicens : « Pudeat te eos colere, quos ipse defendis; pudeat tutelam de iis sperare, quos tu ipse tueris. O si audire eos velles, et videre quando a nobis adjurantur, et torquentur spiritalibus flagris, et verberum tormentis de obsessis corporibus ejectionem; quando ejulantes et gementes voce humana, e potestate divina, flagella et verbera sentientes, venturum judicium confitentur. Veni, et cognosce vera esse quae dicimus. Et quia sic deos colere te dicis; vel ipsis, quos colis, crede : aut et si volueris et tibi credere; de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiae nocte caecavit; videbis nos rogari ab eis, quos tu rogas; lumen ab eis, quos tu adoras; videbis sub manu nostra stare vinclos, et tremere captivos, quos tu suscipis et veneraris ut dominos. Certe vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris, quando conspexeris et audieris deos tuos, quid sint, interrogatione nostra statim prodere, et praesentibus licet vobis, praestigias illas et fallacias suas non posse celare. » Haec magnis spiritibus Cyprianus, simulque ingenti fiducia, probe sciens ethnicum hominem a demone possideri, qui, Christi audito nomine, quis sit, fateri (licet ipso obsesso adversante) cogatur.

27. Quod demum nunquam Deus innullam christianitatem tormentis expositam reliquerit, eadem libertate, qua caetera, demonstrans, haec ait : « Lacerare servos Dei et Christi persecutionibus tuis desine, quos laesos ultio divina defendit. Inde est enim quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur; nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimis, et copiosus noster sit populus, ulciscitur. Patientes facit de securura ultione securitas; innocentes nocentibus cedunt; insontes penis et cruciatibus acquiescunt; certi et fidentes quod inultum non remaneat quodcumque perpetimur; quantoque major fuerit persecutionis injuria, tanto et justior fiat et gravior pro persecutione vindicta. Nec unquam impiorum scelere in nostrum nomen exurgitur, ut non statim divinitus vindicta comitetur. Ut memorias factaeamus antiquas, et ultiones pro cultoribus Dei saepe repetitas, nullo vocis praeprochio revolvamus, documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter, quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secula defensus est ruinis regum, jacturis optum, dispendio militum, diminutione castrorum. Nec hoc casu accidisse aliquis existimet, aut fuisse fortuitum putet; cum jampridem Scriptura divina

posuerit, et dixerit ¹: Mibi vindictam, ego retribuam. » Hæc Cyprianus, plane intelligens de nece Deciorum patris et filii imperatorum, quando (ut dictum est) tam ingens clades pessumdedit Romanum imperium, non autem de occisione Galli et Volusiani Augustorum, quorum obitu (ut demonstramus) pariter persecutio exstincta est.

28. Sed cum ejusmodi inflictæ divinitus plagæ in ultionem effusi sanguinis christiani a Cypriano dicerentur; iisdemque æque Christiani affligi viderentur, ac proinde non pro eis ulciscendis quæ eos quoque pertingerent, dici possent immissæ; ad hæc Cyprianus respondens satisfacit his verbis: « Nec ideo quis putet Christianos iis quæ accidunt non vindicari, quod et ipsi videantur accidentium incurratione perstringi; penam de adversis mundi ille sentit, cui lætitia et gloria omnis in mundo est; ille meret et dellet, si sibi male sit in seculo, cui bene non potest esse post seculum; cujus vivendi fructus omnis hic capitur; cujus omne solatium hic finitur; cujus caduca et brevis vita hic aliquam dulcedinem computat et voluptatem; quando istuc excesserit, pena jam sola superest ad dolorem. Cæterum nullus iis dolor est de incurratione malorum præsentium, quibus fiducia est futurorum bonorum. Denique nec consternamur adversis, nec frangimur, nec dolemus, neque in nulla aut rerum clade, aut corporum valetudine missillamus, spiritu magis quam carne viventes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipsa quæ vos cruciant et fatigant, probari et corroborari nos scimus et fidimus. Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti, cum eadem adversa videatis a nobis et vobis non æqualiter sustineri? »

29. « Apud vos impatientia clamosa semper et querula est; apud nos fortis et religiosa patientia quæta semper, et semper in Deum grata est; nec quisquam istuc lætum aut prosperum sibi vindicat; sed mitis et lenis, et contra omnes fluctuantis mundi turbines stabilis, divinæ pollicitationis tempus expectat; » et paulo post: « Non ergo ideoque compares vobis et æquales sumus, quia in isto adhuc mundo et carne hæc constituti, mundi et carnis incommoda vobiscum pariter incurramus; nam cum in sensu doctoris sit omne quod puniit; manifestum est, cum non esse participem pænæ tuæ, quem tecum videas non dolere. Viget apud nos spei robur, et firmitas fidei, et inter ipsas labentis sæculi ruinas erecta mens est, et immobilis virtus, et nunquam non læta patientia, et de Deo suo semper anima secunda. » Hæc et alia multa Cyprianus adversus Demetrianum inculcat, dignam plane tanto sacerdote adversus Gentiles pro Christianis scriptam defensionem.

30. Lactantius ² autem aliquid amplius in ea desiderasse se dicit; nimirum ut aliis argumentis, quam ex Scriptura petitis, cui ille non crederet, usus esset; cumque rudem communioribus rationibus informasset, et facillioribus principiis instituisset. Verum

(ut apparet) non ejus generis ea fuit oratio, nec Cyprianus illud habuit in consilio, ut Demetrianum vel alios Gentiles ad christianam fidem capessendam ac præcipue instrueret, sed ut ab eis in Christianos objectas calumnias confutaret. At nec in eo opere eam visus est suscipisse provinciam, ut omnia a Gentilibus obijci solita, oratione illa refelleret; sed tantum quæ ingruentis pestis, famis, et belli occasione in Christianos a Gentilibus jactabantur; utiturque ad ea redarguenda cum ex ratione petitis argumentis, tum divinis Scripturis ratione quoque nitentibus, atque prophetice aliquid pronuntiantibus, ac proinde ad persuadendum valde accommodatis, cum demonstrat jam impletum, quod fuerat ante prædictum. Nisi enim prophetiæ undecumque petite, magnam vim ex divino numine comparatam, ad persuadendum habere, ab ipsis quoque Gentilibus noscerentur; nequaquam (quod dictum est superius) prospectæ fuissent imperatorum edictis.

31. Hoc eodem anno, qui sedis Cypriani sextus adnumeratur, rursus ipse a schismaticis pressuram patitur, novis calumniis eum insectantibus; quas unus ex illis nomine Florentius Pupianus scriptis ad eum litteris, consarcinavit; magnoque fastu, perinde ac si judex illius esset, ut se illis purgaret, admonuit. Ad quem S. Cyprianus ¹ rescribens (ut par erat) ironia semper elusit; et sui erroris, quo scenendaret, prudenter admonuit. Sed quod ad tempus spectat, quo hæc acciderunt, insinuandum: ea ad ipsum scripta pertinent, quibus ait ²: « Quis enim hic est superbæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ montis inflatio, ad cognitionem tuam prepositos et sacerdotes vocari; ac nisi apud te purgali fuerimus, et sententia tua absoluti, ecce jam sex annis nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec Ecclesiæ gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem? Subveniat Pupianus, et sententiam dicat, et judicium Dei et Christi in acceptum referat; ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis accersitus est, sine spe salutis et pacis exisse videatur; ne novus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi et Spiritus sancti gratiam judicetur; ne tot lapsis et penitentibus pax data, et communicatio nostra examinatione concessa, judicii tui auctoritate solvatur. Anne aliquando, et dignare pronuntiare de nobis, et episcopatum nostrum cognitionis tuæ auctoritate firmare; ut Deus et Christus ejus agere tibi gratias possint, quod per te sit antistes et rector altaris eorum pariter et plebi restitutus. » His et aliis sane perquam lepidis ironiis superbæ mentis tumorem procacissimi hominis gravissime deprimit.

32. At rursus inferius: « Quare Ecclesiæ denique universæ per totum mundum nobiscum unitatis vinculo copulata? nisi si omnes isti communicantes, mecum secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt, et spem vite æternæ communicationis nostræ contagione perdidere; Pupianus solus inte-

¹ Deut. xxxii. — ² Lactant. lib. v. c. 4.

¹ Cyp. ep. lxxix. — ² Idem ibid.

ger, inviolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluisset in paradiso et in regno celorum solus habitavit. Scripsisti quoque, quod Ecclesie nunc propter me portionem sui in disperso habeat; quando omnis Ecclesie populus et collectus sit, et adunatus, et individua concordia sibi iunctus; soli illi foris remanserint, qui, etsi intus essent, eiecendi fuerant.» Sed et ejus retundit audaciam, dum superius ait: «Inde enim schismata et hæreses obortæ sunt, et oriuntur, dum episcopus, qui unus est et Ecclesie præest, superba quorundam præsumptione contemnitur; et homo dignatione Dei honoratus, indignus hominibus iudicatur;» et post multa: «Loquitur, inquit, ille Petrus, super quem edificata fuerat Ecclesia, Ecclesie nomine docens et ostendens, quia etsi contumax et superba obaudire nolentium multitudo discedat, Ecclesia tamen a Christo non recedit; et illi sunt Ecclesia, plebs sacerdoti adunata, et pastori suo grex adherens. Unde scire debes, episcopum in Ecclesia esse, et Ecclesiam in episcopo; et sic qui cum episcopo non sit, in Ecclesia non esse; et frustra sibi blandiri eos qui pacem cum Dei sacerdotibus non habentes obrepunt, et latenter apud quosdam communicare se credunt.»

33. Quid demum ipse agere debeat, ut in ecclesiasticam communionem, a qua abhorreret, recipi mereretur, sic docet: «Quamobrem, frater, si majestatem Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaveris; si Christum, qui arbitrio et nutu ac presentia sua et præpositos ipsos, et Ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris; si de innocentia sacerdotum non humano odio, sed divino iudicio credideris; si temeritatis et superbiae atque insolentiae tue agere vel sero penitentiam carperis; si Deo et Christo ejus, quibus servio, et quibus puro atque immaculato ore sacrificia et in persecutione pariter et in pace indesinenter offero, plenissime satisfeceris; communicationis tue poterimus habere rationem; manente tamen apud nos divina censura respectu et metu, ut prius Dominum meum consulam, an tibi pacem dari, et te ad communicationem Ecclesie suae admitti sua ostensione et admonitione permittat.» Hæc ipse,

34. Sane quidem sic comparati erant sanctissimi præses, ut in omnibus Deum considerant; et quid agere deberent, ab eodem æque responsum acciperent; nam subdit: «Memini enim quid jam mihi sit ostensum, imo quid servo obsequii et timendi de Dominica et divina auctoritate præceptum; qui inter cætera quæ ostendere et revelare dignatus est, et hoc addidit: ITAQUE QUI CHRISTO NON CREDIT SACERDOTEI FACIENTI, POSTEA CREDERE INCIPIT SACERDOTEI VINDICANTI. Quanquam sciam somnia ridicula et visiones ineptas quibusdam videri; sed utique illis, qui malum contra sacerdotes credere, quam sacerdoti.» Hæc et alia Cyprianus; qui denique hæc periodo claudit epistolam: «Habes tu litteras meas, et ego tuas. In die iudicii ante tribunal Christi utraq; recitabuntur.» Videas igitur ex hac sanctissimum præselem eodem tempore Cyprianum persecutione, peste, et schismaticorum calumniis exagitatum adversa omnia

invicti animi robore superantem. Sed jam cætera prosequamur.

35. *Recta chronologia statuitur.* — Quod ad Pemetriam proconsulem scribens, fuerat constatum, nunquam inultum sive Deum christianum sanguinem, reipsa impletum est, occisis ipsis imperatoribus Gallo atque Volusiano. De quorum necis tempore quod diverse reperiantur scripta sententia, hic paulo accuratius, ad rectam chronologiam statuendam, agendum est. Aurelius Victor¹ hos imperasse biennium tradit; Eutropius² vero dictum tempus non explese testatur; id ipsum Orosius³; et Eusebius in Chronico tribuiteisdem annos duos, et menses quatuor; in Historia⁴ autem vix biennio integro imperasse affirmat. Consentit⁵ Epiphanius cum Eusebio in eo, quod in Chronico dicit de annis duobus et mensibus quatuor pariter et Cassiodorus in Chronico. Quod vero horum tempora obscura, scriptorum antiquorum res ab eis gestas fuscis tractantium inopia, remanserint; ea ratione in eam visi sunt de biennii tempore sententiam conspirasse, quod duo tantum reperiantur ab his administrati consulatus. Sed ex iteratis consulatibus numerare annos imperatorum, quam sit fallax, nemo non videt. Quamobrem alia longe certior ac explorator de horum imperii annis ratio est in eunda, eademque ex antiquioribus inscriptionibus comparata. Qui enim diligenti studio numerorum antiquorum, aliorumque veterum monumentorum collegerunt inscriptiones, plane habent unde certa de imperii Galli et Volusiani annis possit haberi cognitio. Nam, ut de Gallo primum agamus, a secundo ejus consulatu ejusmodi inscriptione numismata notata habentur:

36. 2. IMP. CAES. C. VII. TREBONIANUS GALLUS. P. M. TR. P. II. COS. II. P. P. et græce item:

ΑΥΤ. Κ. Γ. ΟΥΒΙΟ ΤΡΕΒΟΝΙΑΝ. ΤΑΥΑΟΣ ΣΕΒ. ΑΙΜΑΡΑ. ΕΞΟΥΣ Β. Hic est secundus ejus imperii annus, cum secundum gessit consulatum. Tertius vero sic exprimitur:

3. IMP. C. C. VII. GALLUS P. F. AUG. P. M. TR. P. III. C. II. P. P. qui autem græce est inscriptus, sic habet:

ΑΥΤ. Κ. Γ. ΟΥΒΙΟ ΤΡΕΒΟΝΙΑΝ. ΤΑΥΑΟΣ ΣΕΒ. ΑΙΜΑΡΑ. ΕΞΟΥΣ Β. Hic igitur est tertius annus ejus imperii. Sequitur et quartus, qui iisdem litteris consignatur:

4. IMP. C. C. VII. TREB. GALLUS P. F. AUG. P. M. TR. P. III. COS. II. P. P. græce sic:

ΑΥΤ. Κ. Γ. ΟΥΒΙΟ ΤΡΕΒΟΝΙΑΝ. ΤΑΥΑΟΣ ΣΕΒ. ΑΙΜΑΡΑ. ΕΞΟΥΣ Α.

Sed et in Volusiano ejus filio quatuor item anni ejus imperii revoluti leguntur, his scilicet litteris ex antiquis numismatibus scriptis:

IMP. C. C. VII. VOLUSIANUS AUG. PONTIF. TR. P. COS. Hic primus annus ejus imperii, quo consul suffectus habetur, quod tunc tertius consulatus Decii nomen anno dedisset. Eadem quoque inscriptio græce sic habet:

¹ Aurel. Vict. in Gallo. — ² Eutrop. lib. IX. — ³ Oros. lib. VII. cap. 24. — ⁴ Euseb. lib. VII. cap. 9. — ⁵ Epiph. lib. de mensur. et pondent.

ΑΥΤΟΚ. Κ. Γ. ΟΥΒ. ΟΥΘΑΟΥΣΙΑΝΟΣ ΣΕΒ. ΔΗΜΑΡΧ.

ΕΘΥΣ ΤΗΑΤΟΣ. Secundus vero annus sic exprimitur :

2. IMP. CAES. C. VIB. VOLUSIANO AUG. PONT. TR. P. II. COS. II. Tertius in hunc modum :

3. IMP. C. C. VIB. VOLUSIANUS. AUG. P. M. TR. P. III. COS. II. Sed et quartus sic.

4. IMP. CAES. C. VIB. VOLUSIANO. AUG. P. M. TR. P. III. COS. II.

Ex his igitur videas, Gallum et Volusianum, quos omnes biennio vel paulo amplius regnasse tradunt, ad quatuor annos imperium propagasse; et ne quis imposturam suspicetur de numerorum inscriptione quæ a nobis sunt posita, habet quos consulat, nempe Huberti Goltzii Thesaurum Rei Antiquariæ et Adolphum Oeconen : edidit utrumque Planfinus annos salutis MDLXXIX. His igitur tam perspicue demonstratis, de eorum obitu sequenti anno, qui numeratur eorundem imperii quartus, suo loco dicemus.

37. Sed unde etiam error irreperit, ut, quod certum sit annos quatuor eodem imperasse, non nisi biennium eorum imperio tribuatur, aperiam. Quoniam enim accidit, ut iisdem imperantibus, Valerianus ab Alpibus milibus acclamatus imperator, consecutus sit pariter tribunitiam potestatem, ex qua anni (ut dictum est sæpius) cuiusque imperatoris numerari consueverunt : qui legerunt, primum consulatum Gallieni (qui regnabat una cum patre) in antiquis inscriptionibus poni cum tribunitia potestate tertium iterata, aspiciat sunt Valeriani et Gallieni imperium in fine anni superioris : nam qui sequenti anno ponitur consulatus Gallieni una cum patre, tertiam habet inscriptam tribunitiam potestatem, et sic eodem incremento reliquos consulatus auctos itidem tribunitia potestate sæpius repetita : qua ratione qui præsentem annum numerabant secundum Valeriani et Gallieni imperatorum, dixerunt, ut Entropius, Gallum et Volusianum imperasse non expleto biennio. Citatas vero a nobis inscriptiones suo loco ponemus. Sic igitur (ut dictum est) qui annos Valeriani et Gallieni numerarunt a prima tribunitia potestate, tot annos ab imperio Galli et Volusiani dempsisse oportuit, quot viventibus adhuc illis tribuerunt regno Valeriani et Gallieni. Valerianum vero, viventibus Gallo et Volusiano, imperatorem ab exercitu acclamatum (cum ejus imperii exordia obscurissima sint) ex numerorum inscriptionibus exploratum redditur. Sed de his pluribus anno sequenti.

38. *Origenis obitus et de eo Apologia.* — Hoc eodem anno Domini ducentesimo quinquagesimo sexto, testatur¹ Eusebius Origenem extremum clausisse diem; nam ait : « Origenes eodem tempore, cum ad sexaginta novem annos vitam propagasset, ex hac luce migravit. » Cum autem ejusdem Eusebii testimonio de Origene constet, anno decimo Severi imperatoris, quo Leonides ejus pater vita functus est, ipsum tunc egisse annum ætatis decimum septimum; si his quinquaginta duos addas annos, qui in-

tercurrunt ab eo tempore usque in præsentem annum, plane numerabuntur ætatis Origenis anni sexaginta novem. Qui igitur vivens (ut vidimus) in scribendo sæpe est redargutus erroris, nempe a Demetrisiano Alexandrino episcopo et aliis, adeo ut apud Fabianum papam causam dicere coactus fuerit; multo amplius post mortem est hæreseos accusatus. Quamobrem pluribus opus habuit apologiis, quarum primam a Pamphilo martyre conscriptam Eusebius¹ testatur. At Hieronymus² licet aliquando id affirmarit, tamen non levibus rationibus in dubium postea revocavit, ad Pammachium et Oceanum³ scribens de erroribus Origenis, et in Apologia adversus Ruffinum, ubi de ea Pamphili nomine vulgata, errore se deceptum tradit, ut hoc diu existimarit; sic enim ait :

39. « Postquam Eusebii asseruerim illum esse non Pamphili; ad extremum dixerim etiam me annos plurimos hoc putasse, quod Pamphili fuerit, et ad exemplar hujus voluminis mutatum : vide quantum timeam cachinnos tuos, ut etiam nunc eadem ingeram de tuo codice, quod quasi Pamphili exemplar accepimus. Credidi christiano, credidi monacho; non putavi a te tantum sceleris posse confingi. Postea vero per interpretationem tuam, questione contra Origenem toto orbe commota, in quaerendis exemplaribus diligentior fui. Et in Casariensi bibliotheca Eusebii sex volumina reperi *ἀπολογία ὀργέβου* : quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti de Filio et Spiritu sancto, in bonam partem plerisque blasphemis commutatis : et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem : quod tu apertissime in libro Periarchon fecisse convinceris : maxime cum idem Eusebius (ut in duobus libris docti) scribat Pamphilum nihil proprii operis edidisse. Dic ergo et tu, a quo exemplar accepis : nec mihi ad subterfugendum crimen mortuos aliquos nomines, ut, cum auctorem ostendere non potueris, illum proferas qui non possit respondere. » Illicusque Hieronymus.

40. Sane quidem suam esse Apologiam testatur Eusebius, quam tamen scripserit adiutus a Pamphilo martyre. Hæc enim sunt verba Eusebii⁴ : « Quæ autem de ejus rebus gestis sunt ad cognoscendum necessaria, ea ex Apologia, quæ a nobis Pamphili sancti nostri temporis martyris opera adiutus elucubrata est (illam enim ego et Pamphilus, quo ora malevolorum obtractatorum famæ detraherentium, obturaremus, mutuis vigiliis accurate elaboravimus), licet facile colligere. » Et inferius⁵ eam a se scriptam docet hie verbis : « Horum certa habes argumenta in libro sextæ Apologie, quæ in Origenis defensionem a nobis scripta est. » Illic ipse. Sicque obtinuit usus, ut Eusebii potius quam Pamphili nomine ea diceretur Apologia. Meminit ejusdem lucubrationis Gelasius⁶, qui eam nominat, Eusebii librum pro excusatione Origenis. Vulgata quoque extat pro eodem

¹ Euseb. lib. vi. c. 26. — ² Hier. de Script. Eccles. in Pamph. c. 65. — ³ Hier. epist. Lxv. — ⁴ Euseb. lib. vi. c. 20. — ⁵ Idem lib. vi. c. 29. — ⁶ Gelas. in Concil. Rom. decret. de lib. apocr.

¹ Euseb. lib. vii. c. 1.

Ruffini Apologia, sed a S. Hieronymo in nullis reprehensa. Hæc vero olim ad Hieronymi usque tempora forsasse hæc facta sunt. Sed miratus sum vehementer, post damnationem ejus ab Anastasio papa pontificia auctoritate inflictam, post ejusdem reprobatorem in Sexta Synodo pronuntiatam, post tot antiquorum Patrum in idipsum conspirantes sententias, adhuc recentiores quosdam ausos esse pro eodem novas edere Apologias, et auctoritate totius Catholice Ecclesie judicatas sæpius controversias denno tenere excitare; quod visus est fecisse haud pridem Sixtus Senensis.

41. *De Origene judicium.* — Caterum ejus operum lectionem, sicut nec Tertulliani, vel horum similium, non invenimus penitus improbatam; licet, quod spectat ad dogmata, ea sit de ejus scriptis censura Gelasii, ut illa tantum quæ S. Hieronymus non repudiavit, dicat esse suscipienda, reliqua vero cum suo auctore rejicienda. Sed de his alias pluribus, cum ea controversia sæpius in Ecclesia agitata est, et errores ejus omnes sigillatim enumerati: agitur enim de his pluribus inferius quarto, quinto, atque sexto Ananiam tomis. Seriem librorum ejus tum Eusebius, tum alii plures descriperunt, quæ primo ipsius tomo habetur præfata. Quod autem tradat Epiphanius¹ et alii, scripta fuisse ab eo librorum seu milia, S. Hieronymus² haud facile credidit.

42. Magnam sane fuisse tanti viri lapsum in Ecclesia Dei offensionem atque tentationem, pluribus docet Vincencius Lirinensis³. Fuisse eam pariter constat et saluberrimam ammonitionem; ne videlicet quempiam quantumlibet eruditum virum sibi quis sequendum suscipiat, quem non insisteret vestigiis sanctorum Patrum invenit. Sed quæ hoc argumento ab eo dicta sunt, hæc, cum de ejusdem Origene morte agitur, veluti corollarium ex insignioribus animi ejus dotibus intextum proferre, tractatione nostra dignum ducimus atque proficuum. Ostenso igitur pluribus primum magnam esse in Ecclesia tentationem, cum magister, qui alios docet, errat, idem hæc subdit:

43. « Sed ego ita arbitror, quod cum multos in hoc tentandi genere proferre valeamus, nemo pene sit, qui Origene tentationi valeat comparari; in quo plura adeo præclara, adeo singularia, adeo mira extiterunt, ut inter initia habendam cunctis assertionibus ejus fidem, quivis facile judicaret. Nam si vita facit auctoritatem; magna illi industria, magna pudicitia, patientia, tolerantia. Si genus, vel eruditio; quid eo nobiliss, qui primum in ea domo natus est, quæ est illustrata martyrio? Deinde pro Christo non solum patre, sed omni quoque facultate privatus, tantum inter sanctæ paupertatis profecit angustias, ut pro nomine Dominicæ confessionis sæpius (ut ferunt) affligeretur. Neque vero hæc in illo sola erant, quæ cuncta postea tentationi forent; sed tanta vis ingenii,

tam profundi, tam acris, tam elegantis, ut omnes pene nullum longeque superavit; tanta doctrina, ac totius eruditionis magnificentia, ut pauca forent divina, pene fortasse nulla humana philosophiæ, quæ non penitus assequeretur. Cujus scientiæ cum Græci non cederent (al. crederent), et hebræa quoque elaborata sunt. Eloquentiam vero quid memorem, cujus fuit tam amena, tam læta, tam dulcis oratio, ut mihi ex ore ipsius non tam verba, quam mella quedam fluxisse videantur? Quæ non ille persuasum difficilia disputandi viribus elimit? Quæ factu ardua, non ut facillima viderentur, effecit? Sed forsitan argumentorum tantummodo nexibus assertiones suas lexit, hæc plane nemo unquam magistrorum fuit, qui pluribus divine legis uretetur exemplis.

44. « Sed, cedo, pauca conscripsit? Nemo mortaliū plura; ut mihi sua omnia non solum non perlegi, sed ne inveniri quidem posse videantur. Cui ne quequam ad scientiæ instrumenta deesset, etiam plenitudo exalundavit ætatis. Sed forsitan discipulis parum felix, Quis unquam felicior? nempe innumeri ex sinu suo doctores, innumeri sacerdotes, confessores, et martyres existerunt. Jam vero quanta apud omnes illius admiratio, quanta gloria, quanta gratia fuerit, quis excepti valeat? Quis non ad eum paulo religiosior ex ultimis mundi partibus advolvit? Quis Christianorum non pene ut prophetam, quis philosophorum non ut magistrum veneratus est? Quam autem non solum privata conditioni, sed ipsi quoque fuerit reverendus imperio, declarant historia, quæ cum a matre Alexandri imperatoris accitum ferunt, celestis utique sapientiæ merito, cujus et ille gratia et amore flagrabat. Sed et ejusdem epistolæ testimonium perhibens, quas ad Philippum imperatorem, qui primus Romanorum principum christianus fuit, christiani magistræ auctoritate conscripsit. De cujus incredibili quadam scientia, si quis, referentibus nobis, christianum non accipit testimonium, saltem testificantibus philosophis, gentilem recipiat confessionem. At namque impius ille Porphyrius, exitum se fama ipsius, Alexandriam fere puerum perrexisse, ibique cum vidisse jam senem, sed plane talem tantumque, qui arcem totius scientiæ condidisset.

45. « Dies me citius defecerit, quam ea, quæ in illo viro præclara extiterunt vel ex minima saltem parte perstringam; quæ tamen non solum ad religionis gloriam, sed etiam ad tentationis magnitudinem pertinebant. Quotus enim quisque tanti ingenii, tantæ doctrinæ, tantæ gratiæ virum a se facile deponeret, ac non potius illa uretetur sententia, se cum Origene errare malle, quam cum aliis vera sentire? et quid plura? eo res decidit, ut tantæ personæ, tantæ doctri- nis, tanti prophete, non humana aliqua, sed (ut exitus docuit) nimium periculosa tentatio plurimos a fidei integritate deduceret. Quamobrem hæc Origenes tantus, ac talis, dum gratia Dei insolentius abutitur; dum ingenio suo nimium indulget, sibi que satis credit; cum parvipendit antiquam Christianæ religionis simplicitatem; dum se plus cunctis sapere præsumit; dum ecclesiasticas traditiones et veterum

¹ Epiph. hæres. LXIV. et Ruffin. in Apolog. — ² Hier. epist. LXII. et Apolog. advers. Ruffin. lib. II. — ³ Vincent. Lirinensis. contra hæres. cap. 23.

magisteria contemmens, quaedam Scripturarum capitula novo more interpretatur; meruit ut de se quoque Ecclesiae Dei diceretur: Si surrexit in medio tui propheta. Et paulo post: Non audies (inquit) verba prophetae illius. Et item: Quia tentat vos, inquit, Dominus, utrum diligatis eum, an non. Vero non solum tentatio, sed etiam magna tentatio, deditam sibi atque a se pendentem Ecclesiam admiratione ingenii, scientiae, eloquentiae, conversationis et gratiae, nihil de se suspicantem, nihil se verentem, subito a veteri religione in novam profanitatem sensim paulatimque traducere. Sed dicit aliquis, corruptus esse Origenis libros. Non resisto, quin potius et malo; nam id est a quibusdam et traditum et scriptum, non catholicis tantum, sed etiam haereticis.

46. « Sed illud est, quod nunc debemus advertere: etsi non ipsum, libros tamen sub nomine suo editos magnae esse tentationi; qui multis blasphemiarum vulneribus scatenles, non ut alieni, sed quasi sui et leguntur, et amantur; ut etsi in errore concipiendo Origeni non fuit sensus, ad errorem tamen persuadendum Origenis auctoritas valere videatur. » Hucusque Vincentius. Cujus de Origene sententiam, non ea tantum quae ad suam usque aetatem (aequalis enim fuit Augustini) de magnorum virorum lapsu contigerunt, sed et quae postmodum secula sunt innumera orthodoxorum funera ex Origenis lectione illata, vera esse, quamplurima experimenta probant. Invaluit penes antiquos de Origene illa quoque sententia a Cassiodoro ¹ recitata, qua ait: « De Origene conclusivè dictum est: Ubi bene, nemo melius: Ubi male, nemo pejus. Et ideo caute sapienterque legendus est; ut sic inde succos saluberrimos assumamus, nec pariter ejus venena perfidiae, vitæ nostrae contraria, sorbeamus. Cui et illud convenienter aptari potest, quod Virgilius, dum Eneium legeret, a quodam quid faceret inquisitus, respondit: Aurum ex stercore quero. » Haec Cassiodorus; qui (ut ibidem testatur) ejusdem Origenis opera (ne inter

legendum quis incautus offenderet) crucis signo ✠ ea notavit loca, quae lector prudens, ut pravae doctrinae foream, sibi transilienda cognosceret.

47. Scimus a nonnullis duos constitui Origenes; quorum alter Adamantius, de quo est sermo, dictus sit; alter vero plane ignotus, ex quo Origenistae Turpes sunt cognominati, quod sese Gnosticis turpissimis addixerint; hi enim, cum malinoniam damnarent, in omnium libidinum ceno velut suos volutabantur: horum meminerunt Epiphanius ¹ et Augustinus ². Qui autem sectati sunt Origenis Adamantii errores, Origenistae simpliciter dicti sunt, adversus quos longa admodum et periculosa fuit Ecclesiae concertatio; diutius enim hi perseverarunt, ac damna saepius revixerunt; de quibus opportuniori loco dicendum erit. Quod ad duplices Origenistas spectat, existimamus haec quae dicuntur de duobus Origenibus, esse commentum, nec nisi unum Adamantium exitisse aliquando Origenem. Qui vero alium effinxere; ideo fecisse putamus, ut de Origene laes aspersas in illum egererent; vel quod Gnostici fortasse, pertasi sui nominis tot sceleribus longo tempore infamati, ab Origene nomen sint mutuati; vel etiam qui Origenis errores sectati, in deterius prolapsi, etiam Gnosticorum sordibus sint infecti; et ad differentiam aliorum Origenistarum, Turpes a dogmate, non ab auctore, Origenistae (quod verius existimamus) sint dicti. At haec jam de Origene, cujus obitum hoc anno recensuimus, satis. Decuit plane ejusdem admonitione Vincentii, veluti sepulchrali titulo, sic tanti viri memoriae prosequi, ut ejusdem erudiamur exemplo, in Ecclesia Catholica illam regiam esse viam, quae antiquarum traditionum recto deducta filo, et sanctorum Patrum noscitur esse impressa vestigiis: ex qua qui pedem efferat; ut alium aliquem, qui sibi visus est magnus, sequatur, patere casui ac certa ruinae se expositum certo sciat.

¹ Cassiod. de instit. divin. lect.

¹ Epiph. haeres. LXIII. — ² Aug. de haeres. XLII.

Anno periodi Graeco-Romanae 5749. — Olymp. 258. an. 1. — Urb. cond. 1006. — Jesu Christi 253. secundum Baronium 256.
— Stephani papae 1. — Valeriani et Gallieni imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. C. Vibius Volusianus Aug. II*, et *M. Valerius Maximus*. Sumptus is a Volusiano consulatus juxta primam consulatum Caesarorum regulum: anno enim precedenti Augustus dictus, idque ante mensem Augustum, ut ex inscriptione initio illius anni recitata manifestum sit. Baronius, Volusiano expuncto, Maximum et Valerianum, qui postea imperavit, consules proponit;

sed contra omnium antiquorum Chronicorum consularium fidem, in quibus hoc anno *Volusianus II et Maximus* consules exhibentur. Ita auctor Fragmenti Consularis apud Bucherium, auctor Chronici Alexandrini, Victorius, et Cassiodorus. Certè cum in nummis Volusianus cos. II dicatur, annoque precedenti priore consulatum cum Gallo iterum consule gesserit, ut ex Inscriptione Onuphriana tunc relata

certum redditur, secundus ille consulatus ad præsentem annum omnino pertinet. Pearsonius in Annalibus Cyprianicis scribit, *Valerianum* imperatorem hoc anno factum, se consulem statim susceptum declarasse; nec eum ante sumptam purpuram consulem, sed censorem fuisse. Vulgari errore a nobis anno superiori confutato, decipitur vir doctissimus; *Zozimus* enim lib. 1 de *Maximino* imperatore loquens ait: « *Abri Gordiani*, eique cognomine filio designatis imperatoribus, cum alios Romam legatos misere, tum *Valerianum* virum consularem, qui deinceps imperio politus est. » Quibus verbis tam *Pearsonii*, quam *Baronii* opinio plane evertitur, constatque, jam ab annis amplius sedecim *Valerianum* primum suum consulatum, qui susceptus fuit, gessisse.

2. *Lucii papæ obitus*. — A num. 2 ad 6. Incertum, an *Lucius* papa sub finem præcedentis anni, vel hujus initio, in libertatem assertus fuerit, ideoque et an *Cyprianus* ad eum epistolam gratulatoriam LXI, quæ *Pamelio* est LVIII, scripserit. Existimo tamen, *Lucium* die quarta *Martii* currentis anni e vivis excessisse, et postridie sepultum fuisse. In Indiculo enim *Depositionis* episcoporum apud *Bucherium* legitur: « Tertio nonas *Martii*, *Lucii* in *Callisti*. » Auctor *Chronici* *Damasi*: « Decessit tertio nonas *Martias*. » Consentit auctor *Auctioris Chronici* veterum Pontificum. « Solus liber Pontificum, inquit *Pearsonius* in *Annalibus* *Cyprianicis* hoc anno, IV nonas assignat. Unde error unitus dici in *Martyrologia* irrepsisse videtur. » Verum *Martyrologia* diem obitus, *Chronicon* *Damasi*, et *Chronicon* auctius veterum Pontificum diem sepulture notarunt; et ex illo unitus dici discriminem manifestum fit *Lucii* mortem die quarta *Martii* contigisse, juxta regulam a nobis sæpius inculcatam.

3. De anno major est difficultas; verum ex iis, quæ in *Chronico* *Damasi* sana sunt, quando agit de *Cornelio* et *Stephano*, tempus, quo sedit *Lucius* inter utrumque, satis certo colligit *Pearsonius* loco citato. Nam *Cornelius* juxta illud *Chronicon* decessit, Gallo II et *Volusiano* coss., hoc est, anno superiori; *Stephanus* ordinatus est secundum idem *Chronicon*, *Volusiano* II et *Maximo* coss., id est, præsentis anno. Neque enim inter primum *Volusiani* et secundum ejus consulatum alii consules in *Fastis* habentur. Quare *Lucius* anno elapso post decessum *Cornelii* ordinatus, ante pontificatum *Stephani*, currenti anno decessit. *Henschenius* quidem hunc *Cornelii* exitum, et *Stephani* initium recte agnovit. Sed annis *Lucii*, quos ex corrupto *Damasi* Catalogo sumpserat, mire conciliavit. Docet enim, *Stephanum* per biennium fere *Lucii* vicarium, et mensibus tantummodo quinque verum pontificem fuisse. Sed vicariatus ille veterum Pontificum sæpe a nobis confutatus, et peculiaris *Lucii* vicariatus a *Pearsonio* laudato profragatus.

4. *Refellitur opinio Baronii*. — *Baronius* sub anni sequentis consulibus *Lucium* passum credit, inmixta auctoritate libri Pontificalis, qui tradit eum duas ordinationes per mensem Decembrem fecisse. Sed, ut observat *Pearsonius* in præfatione ad *Annales* *Cyprianicos*, illius operis auctor numerum ordinatio-

nem a posterioribus Pontificibus facturum scire potuit; annuarum vero ordinationum priorum Pontificum nullam notitiam habere potuit, ideoque hæc in re vix ei fides adhibenda. Unus *Nicephorus* lib. 6, cap. 7, sedis *Lucii* durationem accurate notavit; ait enim: « Non integris septem mensibus *Ecclesia* administrata, *Stephanum* habuit successorem. » Qui quidem menses utrinque incompleti fuere, ut ex dictis liquet.

5. *Stephanus fit papa*. — Sancto *Lucio* *S. Stephanus* successit, de quo in *Chronico* *Damasi* legitur: « *Stephanus* annos quatuor, menses duos, dies viginti unum. Fuit temporibus *Valeriani* et *Gallieni*, a consulatu *Volusiani* et *Maximini* usque *Valeriano* III et *Gallieno* II. » Sed locus ille depravatus. Loco enim *Maximini*, legendum, *Maximi*. Præterea loco horum verborum, usque *Volusiano* III et *Gallieno* II, legendum ex libro Pontificali, usque *Volusiano* IV et *Gallieno* III. Dubitari enim non potest, quin *Stephanus* diu post consulatum *Valeriani* III et *Gallieni* II, anno cclv gestum vixerit, ut infra demonstrabitur. Præterquam quod in eodem *Chronico* dicitur, *Lucium* fuisse usque *Volusiano* III et *Gallieno* II. Quo pacto *Lucius* et *Stephanus* uno eodemque anno e vivis excessissent, quod prorsus absurdum. Cum itaque *Stephanus* sederit « annos quatuor, menses duos, dies viginti unum, » præsentis anno die decimo tertio mensis *Maii* pontifex Romanus ordinatus est, sicque vacavit sedes post *Lucii* obitum menses duos, dies sex; neque *Stephanus* electus, nisi postquam *Volusianus* imperaverit, quantum conjectura asequi possumus. Cæterum, cum *Lucii* obitus in indiculo *Depositionis* *Episcoporum*, non vero in Indiculo *Depositionis* *Martyrum* memoretur, is inter confessores numerandus. Nec refert, quod *S. Cyprianus* a *Baronio* citatus scribat: « *Servandus* est antecessorum nostrorum beatorum *martyrum* *Cornelii* et *Lucii* honor gloriosus. » Nam ex modo loquendi illorum temporum *Lucius* vocatur *martyr*, quia pro fide in exilium missus fuit, multaque pro ea pertulit. Quod et de *Stephano* ejus successore propter eandem rationem dicendum, cum præfati *libelli* auctoritas major sit, quam *Aetorum* ac *Martyrologiorum* post aliquot sæcula a morte sanctorum Pontificum elucubratorum.

6. *Imperium Romanum a Scythis aliisque vastatum*. — Ad num. 21. *Motus* *Scytharum* et *Persarum*, qui Gallo imperante configere, cum fine illius imperii *Baronius* conjunxit, eosque tunc accidisse, omnibus qui post eum scripsere, persuasit. Certum tamen, illius imperii initio, amoque præcedenti incursiones illas factas; antequam nempe lues, quæ autumnus illius anni cepit, grassata esset. Hujus inundationis testes tre habemus, qui mire in hac narratione inter se conveniunt. Primus est *Dionysius Alexandrinus*, qui tum vivebat, qui apud *Eusebium* lib. 7, cap. 22, calamitates, quas passi essent *Alexandriini*, narrans, postquam egit de oppressionibus sub *Decio* toleratis ait: « Post hæc bellum et fames exceperit: quæ quidem nos cum *Gentilibus* junctim pertulimus. Et ea

quidem mala, quibus nos attriverunt, soli sustinimus. Quae autem ipsi sibi vicissim intulerunt ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam Christus nobis solis indulsit. Cum autem brevissimo temporis spatio nos et illi respirassemus; repente ingruit lues illa, etc.» Quare haec bella lues non praecessit, sed subsequata est. Secundus est Zozimus pag. 634, ubi scribit: «Cum autem negligenter imperium Gallus administraret, primum quidem Scythae nationibus sibi finitimi turbas dabant: deinde paulatim progressi ad ipsum usque mare sibi rapinis exhauriebant, adeo quidem, ut nulla Romanae ditioris gens ab eis non vastata manserit; sed omnia prope dixerim oppida destituta membris et isdem munitorum magna pars capta fuerint. Nec minus bello, quod undique scaturiendo velut emerserat, lues etiam pestilens in oppidis atque vicis subsequata, quidquid erat humani generis reliquum absorpsit: ac nunquam saepe superioribus ea saeculis tantam hominum stragem ediderat.»

7. *Antequam pestis exoriretur.* — Narrat postea, Gothos aliosque populos, civitates in Europa diripiunt, Persas in Syriam progressos *Antiochiam* totius Orientis Metropolim vastasse ac diruisse. Vides, antequam lues exorta esset, *Scythas* in imperium Romanum influxisse, urbesque ac oppida depopulatos esse. Denique Zonaras ait sub imperatore Gallo motus Persarum recruduisse, Scytharum multitudinem paene innumerabilem, in Italiam, Macedoniam, Thessaliam, et Graeciam impressionem fecisse. Aditque: «Sunt et aliae plures gentes contra ditiores Romanorum concitatae. Pestis quoque tum provincias invasit, etc.» Certum illaque, antequam pestis exiret, *Scythas* provincias Romanas incursasse, et graviter afflixisse, ac devastaciones illas continuatas, donec sub praecedentis anni finem Barbari ab Æmiliano legionum Pannoniae duce Romano fusi fugatique sunt, ut mox dicetur.

8. *Epistola S. Cypriani ad episcopos Numidia.* — His imperii Romani vastationibus suo anno redditis, liquet epistolam D. Cypriani LXI., quae Pamelio est LX., in qua agitur de dira illa Barbarorum incursione in Numidia facta, qua Christiani captivi abducti sunt, scriptam esse ad Numidiae episcopos, non anno CCLIV., ut Baronius, neque currenti, ut Pearsonius citatus existimavit, sed anno CCLII. Difficultas inde oritur, quod Cyprianus refert, fratres a Barbaris in captivitatem abducos fuisse; quos alii Gothos sive Scythas, alii Persas, qui Antiochiam diriperunt, fuisse putant. Pearsonius miratur, cuiquam in mentem venire potuisse, aut Scythas, aut Persas in Africam pervenisse, atque Barbaros de quibus conqueruntur Numidae, alios non fuisse, quam *Mauros* Barbaros Numidia finitimos, imperio Romano minime subjectos, hoc anno fame et pestilentia saevientibus, Gallo negligenter et supine imperium administrante, in Numidia militum copiis haud bene munitam ingressos, qui eam late populati sint, et Christianos complures captivos abduxerint, qui ob hostium viciniam haud difficulter

redimi poterint. Observat enim vir doctissimus fuisse in Africa ante aetatem Augustini varias gentes barbaras et Romanis infestas, praesertimque Mauros, de quibus Herodianus lib. 7 de rebus Maximini agens haec narrat: «Erat enim quidam nomine Capellianus ex senatorio ordine. Praesidebat autem Mauris Romano imperio subjectis, qui Numida vocantur. Haec autem gens castris munita est propter multitudinem Maurorum Barbarorum circumjacentium, ut eorum incursum et populationes coerceret.» Haec Pearsonius, qui plura in eadem rem congerit. Verum cum Zozimus testetur, antequam pestis exoriretur, Scythas «ad ipsum quoque mare sibi rapinis» exhaustis, ut videre est numero praecedenti, frustra ad Mauros Numidis vicinos recurrit Pearsonius; cum eos per haec tempora in Numidas irruisse nullus Veterum tradat, contra vero Scythas per Galli Imperium omnes Romanae ditioris regiones vastasse, tam Zozimus, quam Zonaras scribant.

9. *Quando scripta.* — Quidquid sit, non sub finem imperii Galli, sed sub ejus initium quae in laudata Cypriani epistola continentur, acciderunt, ideoque et ea anno praecedenti data. Si enim, ut vult Pearsonius, Mauri Numidiam invaserint, factum id ab eis, cum viderint subjectas imperio Romano urbes a Scythis alisque Barbaris diriptas ac devastatas.

10. *Cyprianus scribit libellum ad Demetrianum.* — A num. 22 ad 31. Pearsonius citatus ad annum CCLII, num. XIV., arbitratur, eo anno, cum jam lues et fames sevirerint, scripsisse Cyprianum libellum ad *Demetrianum*, qui ei vulgare illud argumentum objecerat, omnia nempe mala, quae Republicam premebant, propter Christianos, qui sacra deorum negligebant configisse. Verum rectius Fellus in Notis ad illum librum cum Baronio tenet, hunc librum non ante secundum a morbi initium annum, hoc est currentem, scriptum fuisse; quandoquidem fames cessanti agriculturae hoc est pesti adultae et diutinae succedere dignoscitur. Baronius hunc *Demetrianum* Africae proconsulem fuisse dicit; sed longe probabilius Pearsonius et Fellus scribunt *Demetrianum* hunc fuisse tantum judicem atque Cypriano familiariter notum. A Cypriani enim moribus longe videtur abesse, ut principem virum verbis parum honorificis exciperet, «ut oblatrantem eum et ore sacrilego et verbis impiis obstrepentem, contemnere» se profiteretur; «et indocilem, impium, furemque, caecum, surdum, et brutum» compellaret. Certe Pontius in Vita Cypriani non alio illum titulo ornat, quam *gentilis blasphemis*. Et Lactantius sine aliqua honoris praefatione appellat «hominem veritatis ignorantem.»

11. *Æmilianus fit imperator.* — Zozimus supra laudatus, postquam vastatas a Scythis, Persisque illatas narravit, ait: «Scythae vero cum quidquid occuparant in Europa, securi plane possiderent, etiam in Asiam quoque transgressi essent, omniaque ad Cappadociam et Pessinuntem, et Ephesum usque diripissent: Æmilianus legionum Pannoniae dux... praeter expectationem Barbaros in iis locis repertos,

aggressus est; » additque, postquam illos vicisset, Italiam versus movisse, et milites qui cum Gallo erant, hunc cum filio Volusiano necasse. Sed Valerianum cum transalpinis viribus in Italiam venisse, Æmilianum debellasse, et imperium adeptum esse. Vides ut id obiter dicam, Scythas *quidquid occuparant in Europa* securos possedisse, ideoque non errenti anno, ut communiter creditum, sed precedenti, initioque imperii Galli, in Romanorum terras irrupisse. Æmilianus imperavit *menses tres*, ut habent Victor de Cesaribus, Eutropius et Zonaras, vel *menses quatuor*, ut legitur in Epitome Victoris; sed non post Galli et Volusiani interitum, ut recentiores chronologici passim tradunt, verum partim sub Gallo et Volusiano, partim sub Valeriano et Gallieno, licet nullus ex Historiæ Augustæ scriptoribus id expressis verbis scripserit. Nam cum certum indubitatumque sit, Claudium die vicesima quarta mensis Martii anni ducentesimi sexagesimi octavi jam imperasse, et Gallienum ejus decessorem annos quindecim integros, vel saltem fere integros regnasse, tardius quam mense Maio presentis anni imperium in non suscepit; nec etiam citius quam eo mense Gallus et Volusianus hoc anno de medio sublatis. Ne itaque Galli et Volusiani mors, ac Valeriani et Gallieni initium a loco suo removerentur, pro certo ponendum tres aut quatuor imperii menses, qui Æmiliano attribuuntur, inter Galli et Valeriani imperium intermedios nullo modo fuisse, sed Æmilianum regnare cepisse ante Galli et Volusiani eadem. Superstunt varia Æmiliani numismata, in quibus Augustus vocatur, apud Mediobarbum videnda.

12. *Valerianus fit imperator.* — A num. 35 ad 38. Valerianum in *Rhaetia et Norico* agentem, ab exercitu imperatorem, et mox Augustum esse factum, testatur Eutropius. Victor vero in Epitome de Gallo et Volusiano agens, ait: « Sub his etiam Æmilianus in *Moesia* imperator effectus est, contra quem ambo profecti, apud *Interannam* ab exercitu suo caduntur. » Quare antequam Gallus et Volusianus a propriis militibus trucidarentur, Æmilianus pro imperatore se gerebat, Victori suffragatur Zozimus, qui postquam narravit Æmiliani de Scythis Romanum imperium affligentibus victoriam, ait, cum a militibus imperatorem electum, ac postea Italiam versus movisse, cum imperatore Gallo manum consorturum. Certum itaque maneat, post Gallum et Volusianum interfectos, statim Valerianum Transalpinarum legionum ducem a militibus, « quo contracti undique apud *Rhaetias* ob instans bellum morabantur, » ut Victor de Cesaribus scribit, dictum fuisse imperatorem. Antea Victor de Æmiliano dixerat, « Proceres primo hostem, dein extinctis superioribus, » (nempe Gallo et Volusiano) *Augustum* appellavisse. Jam itaque ante Galli et Volusiani interitum invito senatu sese imperatorem Æmilianus dicebat. Hinc in postica parte nummi Æmiliani apud Mediobarbum legitur: PAVT AVG. in postica alterius: PAX AVG. Quæ numismata, postquam a senatu Augustus agnitus, percussa.

13. *Galli et Volusiani imp. interitus.* — Galli porro et Volusiani qui sub finem anni ducentesimi quinquagesimi primi imperium inierant, interitum presentis anno circa mensem Maium contigisse, certum indubitatumque esse debet. Primo, quia Eutropius eos *non completo biennio* interfectos prodit. Idem habet Victor de Cesaribus, ubi de Gallo, Hostiliano, Volusiano, et Æmiliano simul agit. *His sane, inquit, omnibus biennio profecit.* His adde Eusebium lib. 7, cap. 40, ubi ait, Gallum e medio sublatum, *ὡδὲ τὸς ἑταρ δὺς τὸν ἔτην ἑπακταέτητος*, id est, *non integris duobus annis imperio occupato.* Denique Orosius lib. 7, tradit, Gallum *vix duobus annis* regnum oblinnisse. Verum est, Eusebium in Chronico, Cassiodorum, S. Epiphanium, et alios quosdam, annos duos et menses quatuor Gallo et Volusiano assignare. Sed hi ab Eusebio in Chronico decepti, dum non animadvertunt, illum in Historia, quæ perperam in Chronico scripsit, sæpe corrigere. Secundo, Dexippus a Georgio Syncello pag. 366 laudatus, de Gallo et Volusiano loquens ait: *εἰ καὶ Βασιλεύσαντες κατὰ Δέξιππον ἑπτὰ ἔτη*, id est, *qui et imperant mensibus decem et octo*, quod et in Anaslasio legitur. Progressu temporis numeri ab aliis immutati; Zonaras enim scribit, utrumque octisim, e cum biennio et mensibus octo imperasset; » quod ex diebus falsum esse constat. Dexippo quippe eo major fides adhibenda, quo Gallieni tempore floruerit, et Historiam suam, quæ perit, scripserit, ut discimus ex Pollione in duobus Gallienis cap. 13. Tertio, Valerianum et Gallienum, qui Gallum et Volusianum exceperunt, currenti anno imperium auspiciatos esse, numismata demonstrant. Mediobarbus enim pag. 374 tres Gallieni nummos in medium adducit in postica inscriptos: P. M. TR. P. VIII. COS. III. P. P. Quæ tribunitia potestas nona anno ducentesimo sexagesimo secundo inchoata fuisset, si Gallienus anno duntaxat sequenti imperator acclamatus esset: nam inter omnes convenire debet, Gallienum anno ducentesimo sexagesimo secundo consulatum quintum cepississe, quartum vero anno ducentesimo sexagesimo primo.

14. *Cædes Galli, et Valeriani initium ab hoc anno removeri non possunt.* — Quarto, quæcumque a Baronio in Annalibus, a Coitino in Annalibus Ecclesiasticis Francorum, et a Petavio lib. 2 de Doct. Temp. afferuntur ad ostendendum, Gallum et Volusianum quartam tribunitiam potestatem inchoasse, ideoque et quartum imperii annum, licet insolubilia videantur, facilem tamen explicationem habent. Producent illi varia utriusque imperatoris numismata, in quibus uterque dicitur: P. M. TR. P. III. COS. II. vel P. M. TR. P. III. COS. II. Et quod antiquarius observatum, huiusmodi numismata in cimeliis principum passim obvia, eaque indubitata antiquitatis et fidei. Verum de Philippo imperatore loquentes diximus, in aversa parte nummi alicujus imperatoris inscriptionem quandoque legi alteri imperatori convenientem, non vero illi, qui in antica parte representatur. Nunc addo, id sæpe etiam contigisse monetariorum errore, uti in casu, de quo agitur. Pars enim

illa aversa nummorum praefatorum Galli et Volusiani referenda vel ad Gordianum juniorem, vel ad Philippum etiam juniorem, qui cum consulatu secundo tertiam et quartam tribuniciam potestatem junxere.

15. *Fans erroris eorum qui aliter crediderunt.* — Et ne quis gratis hoc a me dictum asserat, videri potest Egerius in Thesouro Palatino pag. 338, ubi delineat posticam partem nummi Galli imperatoris, in quo visitur templum sex columnarum idolo medio, cum his verbis circum : SAECLUM NOVUM. Quam posticam cum simili inscriptione praefert nummus Philippi junioris apud Egerum, qui non advertens, errore monetarii, nummo Galli eam posticam in inscriptionem, nummi Philippi junioris anno, quo ludos saeculares cum patre celebravit, convenientem, ait, Gallum in his nummis sine Historiae fulcro jactare novum saeculum, quod quidem sub Philippo novum erat, sed sub eo inquit Egerus, « post exactos aliquot annos jam novitas deferbuerat. » At Gallus novitatem non jactavit, sed monetarius posticam partem nummi Philippi junioris ei per errorem attribuit. Similis erroris tot infra exempla in medium adducimus, ut certum indubitatumque esse debeat, numismata Galli et Volusiani tribuniciam potestatem tertiam vel quartam cum consulatu secundo in aversa parte praefertentia nullo modo indicare, eos tertium vel quartum imperii annum exorsos esse, sed tantum monetarios in iis nummis eudendis errasse, aversam partem nummorum minus imperatoris alterius imperatoris nummis imprudenter tribuentes.

16. *Tribunicia potestas absolute posita Baronium et Pearsonium decipit.* — Ultimum argumentum a Baronio in medium adductum, ex Gallieni nummis desumitur. Duos enim hujus imperatoris exhibet, in quorum priori Gallienus dicitur : P. M. TR. P. III. COS. in posteriori : P. M. TR. P. III. COS. II. Ex quibus infert, Gallienum secundum consulatum gessisse, quando jam a triennio imperabat; secundum vero quarto imperii anno Pearsonius in Annalibus Cyprianicis tam hoc anno, quam insequenti utrumque nummum adulterinum esse contendit. Sed tam ipse, quam Baronius manifeste hallucinantur. In primo enim nummo consulatus absolute, ut plerumque fit, memoratur; alioquin dicendum esset, Gallienum septimo imperii anno nondum secundum consulatum gessisse, cum in nummo ejus a Medobarbo producto legatur : P. M. TR. P. VII. COS. Et tamen jam tertium consul fuerat. Unde in alio ejusdem imperatoris nummo habetur : P. M. TR. P. V. COS. III. Gallienus itaque currenti anno imperium certissime inivit, antequam insequenti primum consul processit; tum anno cclv secundum consulatum gessit, et tertiam tribuniciam potestatem cepessit; quo pariter anno prior nummus a Baronio adductus, percussus est, consulatu sine numerali nota ea simpliciter expresso. Anno vero cclvi secundus nummus a Baronio recitatus, cusus fuit, et consulatus non amplius simpliciter et absolute, sed cum numerali nota descriptus. Neque de hac re difficultas esse potest.

17. *Valerianus et Gallienus ante aetatem imp. dicti.* — Cum itaque certum sit, Valerianum et Gallienum currenti anno imperare cepisse, dici non potest, Gallum et Volusianum usque ad sequentem annum imperium prorogasse, et omnino incredibile quod statuit Baronius, Gallum et Volusianum annos duos solos imperasse, et per alterum biennium simul cum Valeriano et Gallieno Rempublicam rexisse. Quales enim, inquit Pearsonius, Christianorum condidio fuisset sub quatuor imperatoribus, quorum duo eos atrociter persecuti sunt, duo autem maxime fovebant? Legendus card. Norisius in Dissert. de Votis Decemalibus cap. 5 ubi Baronii chronologiam per Gallieni tempora ex ipsomet Baronio corruptam esse ostendit. Quo die, quove mense Valerianus et Gallienus regnare coeperint, incertum est. Tardius tamen quam mense Maio purpuram non sumpserit : tum quia Gallus et Volusianus, qui menses octodecim, ut diximus, imperarunt, anno cclv exeunte Novembri aut Decembri incipiente ad mensem circiter Maium praesentis anni pervenerunt, utroque extremo mense, etiam incompleto, pro completo numerato; tum quia Victor de Caesaribus, ubi Valerianum et Gallienum imperatores renuntiados narravit, subjungit : « Statimque Tiberis adulta aestate diluvii facie inundavit. » Ex quibus tamen verbis a viris doctis male deductum, Valerianum et Gallienum aetate dictos imperatores. Nam *statim, subito*, similiter adverbis brevissimum tempus non semper designant, ut manifeste patet ex hoc loco anonymi Valesiani : « Postquam vero Constantius in Britannia mortuus est, et Constantinus filius successit, subito in urbe Roma praeforiani milites Maxentium filium Herculi imperatorem crearunt. » Et tamen Constantius Chlorus die xxv Julii anni cccvi obiit, et Maxentius non nisi die xxviii mensis Novembris ejusdem anni Romae Augustus appellatus. Denique Medobarbus nummum Gallieni producti inscriptum : P. M. TR. P. XVI. COS. VII. non quod decimam sextam tribuniciam potestatem inierit, sed quia cum anno cclxviii exeunte Martio, in Italia occisus est, mense Maio, quo tribuniciam potestatem xvi suscipere debebat, a monetariis ab Urbe discessit mors ejus adhuc ignorata fuit, post duos nempe menses quam confugerat; quod dici non posset, si currenti anno adulta aetate imperandi initium fecisset. Sic enim tribunicia potestas xvi nummis inscripta fuisset post quatuor aut quinque menses ab ejus aetate exactos; quod nullus sibi persuaserit.

18. *Gallienus fit Caesar ac dein Augustus.* — Valerianus cum videret hostes undique in imperium Romanum ingruere, « Gallienum filium imperii consortem deligit, et quod publice res infestarentur, ipse versus Orientem movet, ut Persis resisteret : Europaeos exercitus filio tradit, » inquit Zozimus pag. 646 quod ipso imperii Valeriani initio factum fuisse oportet. Victor vero de Caesaribus, Galli et Volusiani morte narrata, ait : « Milites Licinio Valeriano imperium deferunt; ejus filium Gallienum senatus Caesarem creat. » Cui consentit Eutropius

lib. ix, ubi Æmiliam morte memorata subdit: « Hinc Licinius Valerianus in Bithyia et Norico agens, ab exercitu imperator, et mox Augustus est factus. Gallienus quoque Romæ a senatu Cæsar est appellatus. » Gallienus itaque qui a senatu Cæsar creatus fuerat, a Valeriano patre imperii, nempe Augustei, consors dictus est: et hæc infra brevissimum tempus facta, quia præsens rerum Romanarum status illa exigebat. Quare non mirum si nulla Gallieni imp. numismata, in quibus Cæsar tantum appelleretur, in gazis principum, aut privatorum museis extent.

19. *Initium et finis Galli, Volusiani, Æmiliani, ac initium Valeriani et Gallieni unico nummo confirmatur.* — Quæcumque de initio et fine *nummi Galli, Volusiani, et Æmiliani*, quam de initio *Valeriani et Gallieni* hic, et antea in priori editione hujus loci a nobis dicta sunt, certo confirmantur nummo *Æmiliani, Aug.* nuper in gazam regiam adducto, in quo legitur, ΑΜΑΙΝΟΥ ΚΕΒ. in altera parte ΑΥΓΑΝ, id est *Ægensium*, et in area quæ, id est, CCXCIX. Hanc Ægensium seu urbis Ægarum in Cilicia epocham ab anno Urbis DCCVII incedendum esse demonstrat em. card. Norisius in Dissert. iv de Epochis Syro-Maced., cap. 1. Quare annus CCXCIX hujus epochæ mense Maio superioris Christi anni inchoatus, et mense Maio currentis anni absolutus fuit, ideoque *Æmilianus* citius imperium non arripuit, quam post mensem Maium anni Christi superioris, nec *Gallus et Volusianus* tribuniciam potestatem illi incipere potuerunt. Ex quibus tandem omnibus intelligimus, viros doctissimos, qui Fastos consulares depravarunt, et omnia per hos annos susdeque verterunt, hæc commenticia tribuniciam potestatem in et iv Galli et Volusiani deceptos fuisse. Porro Vaillantius in numismatis Græcis Imperatorum, pag. 211, duo alia numismata Æmiliani Augusti eodem anno Ægensium CCXCIX signata representat, atque eam æram exordiri a vere seu mense Maio anni Urbis DCCVII, quod licet gratis et sine probatione asserat, probabilis tamen mihi videtur, quem quod scribit card. Norisius citatus ejus initium repetendum esse ab autumno ejusdem anni Urbis DCCVII.

20. *Valerianus pacem Ecclesiæ dedit.* — Ubi Valerianus ad imperium pervenit, statim Ecclesiæ pacem concessit. Nam, ut scribit Dionysius Alexandrinus apud Eusebium, lib. 7, cap. 10. « De hoc vero (nempe Valeriano Aug.) que tradat Dionysius ex epistola ad Hermammoneum licet cognoscere, in quo ita scribit. Joanni quoque similiter revelatum est (*Apoc'yp.* 13). Ad enim: Et datum est illi os loquens magna et impia; et data est illi potestas et menses quadraginta duo. Utrumque porro in Valeriano impletum mirari licet, illudque ante omnia considerare, ejusmodi ante persecutionem fuisse: qualiter mansuetus quidem ac benignus erga famulos Dei. Neque enim ullus superiorum principum, ac illi quidem ipsi, qui palam Christiani fuisse videntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexus est, quantum ille præ se ferebat initio principatus sui. Totaque ejus familia piis hominibus abundabat, ac Dei Ecclesiæ esse videbatur. » Ita Eusebius ex ver-

sione Valesii, ex qua illa corrigenda, qua Baronius usus est, quæ habet: « Nam quando mansuetus animo et benigno erga sanctos Dei homines affectus erat, nemo imperatorum qui eum anteverat tantam benevolentiam et comitalem adversus illos declaravit; imo vero ne illi quidem qui Christiani erant, eoque nomine palam appellati. » Non diu itaque Dionysius illos imperatores fuisse reapse Christianos, sed tantum dictos et existimatos fuisse Christianos: intelligere videtur utrumque Philippum, quod Eusebium decepti, qui primus omnium docuit utrumque Philippum fuisse christianum, licet *Dionysius Alexandrinus*, cui invidus fuisse videtur, id minime dicat, sed tantum christianos existimatos esse. Quod si, ut aliqui volunt, Dionysius intelligat *Philippum patrem* in Christianos beneficium, et *Alexandrum Severum*, qui teste Lampridio imaginem Christi habuit in larario suo, inde tamen non sequitur existimasse Dionysium Philippum patrem, ideoque et Philippum filium, fuisse christianos, quod tamen vulgaris opinio a nobis anno CCXLV confutata statuit.

21. *Ea usque ad ejus quinquennalia duravit.* — Pax a *Valeriano* Ecclesiæ reddita non tantum per biennium, ut *Cæcilius* in Annalibus Francorum cum Baronio scribit, sed usque ad ejus quinquennalia anno CCXLII celebrata duravit. Ex quo et sequitur, errasse viros doctissimos, qui Lucii pape, aliorumque quorundam sanctorum martyrium secundo vel tertio imperii Valeriani anno contigisse crediderunt. Sed de his, et loco Dionysii Alexandrini citato infra agebunt.

22. *Cyprianus innocentium suam adversus Papiannum defendit.* — Cum in epistola S. Cypriani ad *Florentinum Papiannum*, que inter Cyprianicas est LXVI. Pamela LXIX, dicatur Cyprianum *jam sex annis* episcopum esse, et valde verisimile sit, cum anno tantum CCXLII Carthaginiensem episcopatum adeptum, ea epistola anno sequenti scripta, quod etiam hac ratione Pearsonius anno sequenti ostendit, quod Cyprianus longum tempus intercessisse significet, ex quo *Papiannus* episcopus, ut videtur Africanus turpia de Cypriano concepisset, ob que sanctus doctor *Papiannum* acriter et vehementer corripit, ac innocentiam suam ordinationemque copiose defendit.

23. *Origenis obitus.* — A num. 38 ad 44. Annus emortualis *Origenis* in controversiam vocatus. Eusebius lib. 7, cap. 1, ait: « Quo tempore (Galli nempe imperatoris) Origenes septuagesimo ætatis anno ex hac vita migravit. » Inde Valesius in Notis ad eum locum, Origenem anno ducentesimo quinquagesimo secundo mortuum dedit. Pelavius in Animadversionibus Epiphianianis hæresi LXXXIV vitam ejus producit usque ad currentem Christi annum, vel insectentem, quo Gallum et Volusianum interfectos credit. Hueltius lib. 1 Origenianorum, cap. ultimo, sequenti pariter anno Origenem e vivis excessisse arbitratur. Verminimvero, cum Gallum et Volusianum currenti anno trucidatos, Origenemque anno centesimo octogesimo quarto in lucem proditisse ex dictis constet, mortalitatem exiit Origenes prioribus

currentis anni mensibus, paulo ante Galli et Volusiani interitum, vixitque annos septuaginta utrinque incompletos. Si enim septuaginta anni, qui ei ab Eusebio tribuuntur, hoc modo numerentur, Gallique et Volusiani credes anno suo reddatur, omnis difficultas evanescet; sin minus, superari nullo modo poterit. Hieronymus in epistola ad Pammachium, quæ ordine LXV est Origenem *Tyri* mortuum testatur, cuius sepeurii vestigia hodie superesse dicuntur.

24. *Libri Origenis.* — Ad num. 44. Petrus Daniel Huelius episcopus Abricatus, linguarum et antiquitatis ecclesiasticæ peritissimus, libris tribus, quæcumque ad Origenem vitam, scripta, erroneque spectant, solide enucleavit, et quod diu a viris doctis opatum fuerat, opera ejus græco-latina notis illustrata duobus tomis ab aliquot annis publicavit. Alii Origenis Tractatus, qui in variis bibliothecis delitescabant, seorsim in lucem postmodum editi: libri *adversus Celsum* et *Philocalia* a Spencere in Anglia cum aliquot notis publicati; liber de *Exhortatione ad martyrium*, cum opusculo *adversus Marcionitas* falso Origeni adscripto, Basileæ impressus, et in Anglia opusculum de *Oratione Dominica*; ita ut quæcumque opera græca Origenis supersunt, typis mandata sint.

25. *An plures fuerint Origenes.* — Ad num. 47.

Quemadmodum ex duplici Origene, Adamantio nempe, et Pholii discipulo, communis opinio unum confinxit, ut supra ostendimus; sic ex uno eodemque Origene duo facti, ut notavit Huetius lib. 4 Origenian., cap. 1, verum alterum, a quo orti sunt Origeniste simpliciter dicti; alterum Origenistarum, qui *Fædi* cognominati sunt, principem et antesignatum. Quod mirum a nonnullis affirmari, cum Epiphanius heresi LXIII et LXIV, id ignorare se testetur, Epiphanius verba parum sincere reddidit Augustinus lib. de Hæresibus cap. 42. Cum enim conceptis verbis necesse se professus fuisset Epiphanius, an ab Adamantio Origene, an ab alio impuri Origenistæ propagali sint, hæc ita reddidit Augustinus: « Origeniani a quodam Origene dicti sunt, non ab illo qui hæc omnibus notus est, sed ab alio nescio quo, de quo vel sceleratoribus ejus Epiphanius loquens, etc. » Alque ita duone existerint Origenes, Origenistarum principes, addubitalit Epiphanius, temporum illorum proximus; asseveravit Augustinus, Sophronius Hierosolymorum episcopus in epistola ad Sergium, ut notat Pholius codice 231, Joannes Damascenus lib. de Hæresibus; tresque denique finxit Origenes auctor Prædestinati a Sirmodone publicatus. Qua de re plura Huetius laudatus, qui addit, Baronium acule perverstigare, cur duplex Origenes effectus fuerit.

LUCII ANNUS 2. — STEPHANI 1. — CHRISTI 257.

1. *Post Lucii pape martyrium Stephanus succedit.* — Qui sequitur Christi annus ducentesimus quinquagesimus septimus, a Cassiodoro adscriptus est Fastis consulatu Valeriani et Gallieni; ab aliis quoque eorumdem consulatus, post Maximi et collega, quem diximus, æque ponitur; licet ex Græcis Fastis consulatus hic Valeriani cum Gallieno secundus ponatur. Porro cum ex antiquis inscriptionibus, idem Gallieni primus consulatus jungatur ejusdem tertiæ tribunitiæ potestati, ex iis quæ dicta sunt, redditur manifestum, anno hoc eorumdem Valeriani et Gallieni numerari ceptum tertium imperii, qui tamen ex iis quæ anno superiore notata sunt, quartus habetur Galli et Volusiani imperatorum. Sed reddamus hic citatas a nobis inscriptiones:

IMP. GALLIENSIS P. F. AUG. G. M. P. M. TR. P. III. COS. subnectitur ab auctore alia idem significans, atque modo hæc subdit:

IMP. C. P. LICIN. GALLIENUS P. P. AUG. P. M. TR. P. III. COS. H. P. P.

Hæc exscriptimus ex Adolphi commentario Numismatum Romanorum imp., quem facta collatione cum nummis qui Romæ extant, fidelioem invenimus. Si igitur primo consulatu Gallieni, quem anno præsentis consulatus Fasti habent adscriptum, tertiæ potestatis tribunitia numeratur; et secundus ejus consulatus, quem idem ponunt anno sequenti, quartam reddit: hic plane tertius, quartus vero ille annus est numerandus imperii ejusdem una cum patre regnantis. Qui vero (ut dictum est) mox ut Valerianus et Gallienus creati ab exercitu sunt imperatores, eorum annos numerare ceperunt; duos saltem annos Galli et Volusiani, quos diximus in hunc usque annum imperium propagasse, prætermiserunt.

2. At vero antequam de ipsorum agamus interitu, de Lucii pape martyrio dicendum: ac in primis illud quomodo intelligendum est, quod dicitur, sub Valeriano et Gallieno imperatoribus Lucium martyrio coronatum, quem, cum adhuc Gallus et Volusianus imperarent, necatum fuisse, Eusebius in Chronico et

in Historia¹ testatur. Sed qui de tempore indubitatum plane fidem facit, est Dionysius episcopus Alexandrinus : qui cum his ipsis temporibus vixerit, ad rerum gestarum veritatem probandam instar omnium esse debet, imo quem unum ceteris prætermisissis auscultare debeamus. Hic igitur absque aliqua ambiguitate testatur², Valerianum permullis ab exordio imperii sui annis de Christianis optime meritum, nihil illis negotii facessivisse. Quamobrem nihil est quod ad Valeriani imperium Lucii martyrium, quod furente persecutione, Cypriano auctore, factum esse constat, referre jure possimus : præsertim si Eusebio assentiamur dicenti³ ipsum octo vix mensibus sedisse. Verum cum in libro de Romanis Pontificibus data a Lucio ordinationes factæ dicantur, in hunc usque annum propagatam fuisse illius sedem oportuit : quod et postii ibi consules manifeste significant, cum sub hujus anni consulibus Valeriano et Gallieno Lucius desisse ponatur.

3. Quod autem vel ibi, vel in ecclesiasticis tabulis ipse in persecutione Valeriani dicatur consummasse martyrium, id ea ratione tam in ipso Lucio quam in aliis factum diximus, quod, licet aliquo temporis interstitio pax fuerit in Ecclesia, tamen legibus Decii et Valeriani censuram agentis, et leges ferendi potestatem habentis, persecutio semet promulgata sic semper perseveravit in posterum, ut omnis illa reliquorum temporum persecutio Decii et Valeriani nomine diceretur : cum aliopari a secundo consulatu Galli et Volusiani in publicis monumentis ceptos numerari annos imperii Valeriani et Gallieni, satis perspicue sit superius demonstratum. Si quibus igitur placuit res gestas horum duorum annorum consignare annis imperii Valeriani et Gallieni, haud convinci possunt errasse; cum plures extant, quas sequantur, antiquæ inscriptiones. Quod autem in nostris Notis ad Romanum Martyrologium negatum est, Lucium esse passum sub Volusiano : ex Annalibus errorem corrigere; sicque semper cum videris discrepare ab iisdem Notis Annales, eas ex his emenda. Nunquam haec concessum doleo ut easdem singulas recognoscere, licet licri cupidus typographus eas ab auctore posuerit esse recognitas in pagina liminari.

4. Idem vero Lucius capite truncatus habetur tam in dicto libro de Romanis Pontificibus, quam etiam tabulis ecclesiasticis, quarto nonas Martii. De eodem hæc ibi legantur : « Hic omnem potestatem Ecclesie dedit archidiacono sub Stephano, dum ad passionem pergeret; » eidem quoque Stephano Cornelium papam, antequam diceretur, omnia pariter bona Ecclesie tradidisse, ex eodem libro in Cornelio diximus. Sed et hæc rursus de Lucio : « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros quatuor, diaconos quatuor, episcopos per diversa loca septem; qui etiam sepultus est in conuclerio Callisti, via Appia. Cessavit episcopatus ejus dies tri-

ginta quinque. » Hæc ibi. Quod vero alius his ipsis temporibus ejusdem nominis reperitur episcopus nomine Lucius, ut in ea quæ ad Cyprianum⁴ scripta habetur epistola, vel quæ ad Lucium papam data perperam inscribitur in Cypriano⁵ : creditum fuit ab aliquo, Lucium illum fuisse Romanum Pontificem; sed de iis dicemus suo loco.

5. Exlat S. Cypriani⁶ de Cornelii et Lucii Romanorum Pontificum scriptis decretis præclarum his verbis elogium : « Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii et Lucii honor gloriosus; quorum memoriam cum nos honoramus, multo magis tu, frater clarissime, nos honorare et servare gravitate et auctoritate tua debes, qui vicarius et successor eorum factus es. Illi enim pleni Spiritu Dei; et in glorioso martyrio constituti, dandam esse lapsis parca censuerunt; et penitentia acta fructum communicationis et pacis negandum non esse, litteris suis signaverunt; quam rem omnes omnino ubique censuimus; neque enim poterat esse apud nos sensus diversus, in quibus unus esset Spiritus. » Hæc Cyprianus. Sed et illud a Lucio statutum habet liber de Romanis Pontificibus; ut duo presbyteri et tres diaconi in omni loco episcopum assectarentur, nec desererent propter testimonium (ut ait) Ecclesie, Calumnie enim in Cornelium a Novatiano confecta, hujus sancienti decreti causam dedisse putantur. Alia præter hæc apud Gratianum decreta Lucii alibi⁷ in unum simul collecta habentur.

6. *Cæsis imperatoribus Valerianus imperat varie affectus erga Christianos.* — Lucio igitur martyrio coronato, post dies triginta quinque, nempe nona die Aprilis, Stephanus patria Romanus creatus est pontifex; quot vero annis sederit, dicemus inferius. Quod vero ad Gallum atque Volusianum imperatores spectat; quam divinam ultionem fuso christiano sanguine antea provocarunt, patrata nuper necæ Lucii pape vehementer in se concitando accelerarunt. Si quidem rebellantes milites, et Emilianum faventes, eosdem imperatores adversus Emilianum proficiscentes, apud Interannam occiderunt; illum tamen haud passi sunt Emilianum ultra menses quatuor imperare, sed cum etiam necaverunt, Valerianus vero, quem ex antiquioribus monumentis testati sumus jam anno secundo Galli et Volusiani acclamatum fuisse ab Alpino exercitu imperatorem, ipsumque mox sibi filium adscivisse collegam; una cum eodem, hoc ipso anno, integro atque secundo est potius imperio, quos ex tribunitia potestate hoc eorum consulatu (ut vidimus) tertio repetita, hoc pariter anno tertium auspiciatos esse annum imperii, satis aperte noscitur; nosque eodem ordine numerabimus.

7. Quam vero decipiantur, qui existimant Valerianum, simulac administrandum suscepit imperium, Christianos persecuti aggressum esse, Dionysius⁸

¹ Euseb. lib. vii. c. 2. — ² Apud Euseb. ib. ii. c. 3. — ³ Euseb. in Chrono. et in Hist. lib. vii. c. 2.

⁴ Apud Cyr. epist. LXXIX. — ⁵ Cyr. epist. LXXVI. — ⁶ Idem epist. LXXI. — ⁷ Tomo primo Concil. sub. Lucio. — ⁸ Apud Euseb. lib. vii. c. 9.

Alexandrinus episcopus suorum temporum scriptor accuratissimus, his verbis declarat in epistola quam scripsit ad Hierimmonem : « Joanni simili ratione per revelationem de Valeriano significatum est; ait enim : Datum est ei os magna et blasphemia loquens; et data est ei potestas faciendi per menses quadraginta duos. Cum ista utraque in Valeriano videre completa, tum ejus vite rationem, antequam ita animo affectus erat, ut a Joannis revelatione didicimus, considerare, non parum sane habet admirationis. Nam quandiu mansueti animo et benigno erga sanctos Dei homines affectus erat, nemo imperatorum qui eum audiverat, tantam benevolentiam et comitatem adversus illos declaravit; imò vero ne illi quidem qui Christiani erant, eoque nomine palam appellati, ita hos sunt amplexati, ut ille : qui quidem initio imperii sui quam familiarissime et amicissime, idque in oculis omnium, eosdem excepit, et tota domus ejus piis hominibus complebatur, eratque plane Dei Ecclesia.

8. « Verum doctor quidam et princeps magorum Ægypti illum tandem perditio consilio depravit; et non impulit solum ut homines culpa vacuos ac sanctos Dei, utote scelestorum ac execrabilium incantamentorum adversarios et oppugnatores (satis namque virum ac potencie presentia, aspectu, spiritu, et voce solum ad detestabilium demonum insidias dissipandas et habent, et semper habuerunt) acerbe persequeretur, necique traderet : verum etiam ut impuras ceremonias obiret, profanas exerceret præsigtias, execranda mysteria exequeretur, maclaret pueros misellos, prolem infelicium parentum exsacriticaret, tenera infantium dissecaret viscera, Dei denique creaturas discinderet discerneretque, vehementer cohortatus est, perinde ac si eo pacto res omnes prospere ac feliciter succederent. » Hæc summarim Dionysius de rebus gestis Valeriani; quibus plane significatur persecutionem sub ipso ceptam esse tribus annis ac sex mensibus, antequam a Persis caperetur. Nam cum dicat eum ad instar Antichristi persecutum esse Ecclesiam Dei mensibus quadraginta duobus; constetque persecutione durante, imperare desisse; jam perspicuum redditur, non ante dictum tempus Christianos persecuti aggressum esse; sicque ferme biennio Dei Ecclesiam quiescisse.

9. *In Aquariorum hæresim Cyprianus scribit.*
— Reddita igitur (ut dictum est) post necem Galli et Volusiani Ecclesie pace, S. Cyprianus more suo invigilans salutem fidelium; cum, quo violenta persecutio reliquisse illesos, dolosa hæresis captivos abriperet; et inter alios scisset quosdam errore inductos, in sacrificio aquam tantum offerre absque commixtione aliqua vini, studuit emendare. Consentiens erat hæc hæresis ac plane convivens Eucharistis², qui aqua tantum utebantur in sacrificio, sicut hi, qui explosivo vino aquam tantum adhibendam esse jactabant; quos tamen ignorantie, vel simplicitatis nomine Cyprianus

excusat, cum longiori tractatione ejusmodi errorem confutat ad Cæciliam scribens¹; qua quidem de sacratissimo a Christo relicto in Ecclesia sacrificio Missæ ab Apostolis frequentato, et in omnibus catholicis orbis Ecclesiis ad sua tempora ex majorum traditione inviolabiliter custodito, multa atque præclara ingerit, quibus, non illorum tantum hæresis tolleretur; sed omnes que adversus sacramentum sanctissimæ Eucharistie et offerri solitum incruentum pariter sacrificium, e portis inferorum emergentes hæreses insurrexissent, penitus auferrentur. Ex quibus satis sit unam illam Cypriani licet referre sententiam² qua de missæ sacrificio hæc dicit :

10. « Si Jesus Christus Dominus et Deus noster ipse est summus sacerdos Dei Patris et sacrificium Patri se ipsum primus obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem præcepit; utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id, quod Christus fecit, imitatur; et sacrificium verum et plenum tunc offert in Ecclesia Deo Patri, si sic incipiat offerre, secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. » Hæc Cyprianus, germane intelligens quod Christus Apostolis dixerat : « Hoc³ facite in meam commemorationem; » est tunc idem sacrificium offerendi tradidisse potestatem. At non in his immorandum cum prolixior de eadem veritate tractatio habita sit, cum de ecclesiasticis traditionibus actum est tomo primo Annalium; sed et quod illud, « facere, » idem sit quod « offerre, » in nostris quoque Notis ad Romanum Martyrologium satis reddidimus exploratum. Sed unde provenierit ejusmodi erroris occasio, ex ejusdem Cypriani epistola patefacimus.

11. Quod enim persecutione urgente, summo mane, seu potius nocturno tempore convenientes secreto ad sacram Synaxim atque Eucharistiam, Christi sanguinem in vini specie bibentes, ex vini odore possent delegi Christiani, loco vini aquam offerre consulti existimarunt; ne odore vini, veluti quodam Christianitatis indicio, palam fierent. Quod quidem ut indignum nimis homine christiano Cyprianus exprobrans, sic ait : « Ceterum omnis religionis et veritatis disciplina subvertitur, nisi id quod spiritualiter præcipitur, fideliter reservetur; nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redeolat sanguinem Christi. Sic ergo incipit et a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus et cruore confundi. Porro autem Dominus in Evangelio⁴ dicit : Qui confusus me fuerit, confundet eum filius hominis. Et Apostolus⁵ loquitur, dicens : Si hominibus placeam, Christi servus non essem. Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? Quod vero ii cum sero offerret, quod eo tempore non possent ethnicis ex vini odore de christiano homine conjecturam facere, tunc fidem mixta aqua vinum in sacri-

¹ Apoc. XIII. — ² Epiph. hæres. XLVI.

³ Cyp. epist. LXIII. — ² Idem ibid. — ³ Luc. XXI. 1. Cor. XI. — ⁴ Matth. X. — ⁵ Galat. I.

ficio adhiberent; hisce plane monstrat, duplicem fuisse apud eos oblationem, matutinam scilicet, et vespertinam; hæcque in nonnullis Ecclesiis usu relicta, ut in die Carnæ Domini vespere sacras missas agerent, alibi pluribus demonstravimus.

12. *Concilium Africanum.* — Porro quod alias semper factum est, ut, persecutione cessante, ad componendam quassatam Ecclesiam episcopi conveniret (quod a Cypriano potissimum facilitum sæpius reperitur) hoc quoque tempore eundem Cyprianum cum suis collegis ex more habuisse Concilium, ex multis colligi potest. In ejusmodi quidem conciliis non tantum quæ ad rectam fidem et catholicam unitatem spectarent, tractare solebant; sed et quæ ad bonos mores instituendos, collapsamque ecclesiasticam disciplinam restituendam pertinere viderentur. Perlate sunt igitur tunc inter alia ad Synodum litteræ Rogatiani episcopi, de diacono suo profervo expostulantis, a quo fuerat concivis impellus. Quid vero ad eum rescripserit sancta Synodus, reddita a Cypriano¹ ad eum nomine omnium litteræ produnt, nimirum ut in eum (ut par erat) animadverteret, vel abstinendo, vel penitus deponendo. Quam vero sit periculosum in subditiis clericis contumacia, ex qua in hæresim facile prolabantur, eadem ibi docent his verbis: «Hæc sunt enim initia hæreticorum, et ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo timore contemnunt. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi et ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. Quod si ultra te contumeliis suis exacerbaverit, et provocaverit; fingeris circa eum potestate honoris tui, ut eum vel deponas, vel abstineas.» Hæc Synodus decrevit; quæ et de admissis cum penitentiam agere, et episcopo voluit satisfacere.

13. Memorabilis illa quoque ad sanctum concilium perlata querela est, quod moriens christianus homo presbyterum filijs suis tutorem ex testamento nominasset. Quam acriter autem Synodus illa sit tale factum perinde ac impium et detestabile, scriptæ ex eadem a Cypriano² litteræ testantur, quibus res quoque gesta his verbis exprimitur: «Graviter commoti sumus ego et collega mei qui presentes aderant, et compresbyteri nostri qui nobis assidebant, fratres carissimi, cum cognovissemus quod Geminus Victor frater noster de sæculo excedens, Geminum Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverit; cum jam pridem in Concilio episcoporum statutum sit, ne quis de clericis et Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat; quando singuli divino sacerdotio honorati, et in clerico ministerio constituti, nominis altari et sacrificiis deservire, et precibus atque orationibus vacare debeant.» Et inferius de bene instituto clero hæc subdit: «Que nunc ratio et forma in clero tenetur, ut qui in Ecclesia Domini ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina

avocentur, nec molestiis et negotiis secularibus affligentur, sed in honore sportulatum fratrum, tantquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari et sacrificiis non recedant, sed die ac nocte celestibus rebus et spiritualibus servant.» Hæc ille.

14. Ne igitur aliquis ex fidelibus id amplius tentare præsumeret, eidem S. Synodo placuit ejusmodi delictum gravius censura percelli, delinquentemque severissime olim decreto subijci pænæ, quam refert idem Cyprianus, sic dicens: «Quod episcopi antecessores nostri religiose considerantes, et salubriter providentes, censerunt, ne quis frater excedens, ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur; neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece, qui ab altari sacerdotes, et ministros voluit avocare. Et ideo Victor enim contra formam nuper in Concilio a sacerdotibus datam, Geminum Faustinum presbyterum ausus sit tutorem constituere; non est quod pro dormitione ejus apud nos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in Ecclesia frequentetur; ut sacerdotum decretum religiose, et necessario factum servetur a vobis; simul et cæteris fratribus detur exemplum, ne quis sacerdotes et ministros Dei, altari ejus et Ecclesie vacantes, ad sæculares molestias devocet.» Illicusque decretum Synodi.

15. Ex iis sane complura antiquitatis ecclesiastica monumenta, nec obiter prætereunda, consideranda se offerunt, nempe ex stipendiis Ecclesie solitis vivere clericos, quos ea de causa Sportulantes appellat. Rursus illud, eos excommunicasse defunctum, quem viventem jam vixisset delictum. Nempe illud, peculiare fuisse pro defunctis offerre Deo sacrificium, eorumque nomina apud altare nominari solere. Sed illud plane consideratione ac observatione dignissimum, episcopos nullam habuisse rationem quarumcumque legum civilium, quæ aliqua ex parte officere et impellimento esse viderentur ecclesiasticis functionibus; quin eas contrariis legibus editis irritas prorsus redderet, ac penitus abolerent. Publica namque hæc cura erat, imo (ut Severus Augustus¹ testatur) imperatoris præcipua, ut haberent pupilli tutores; a quo quidem munere non ipsam senatoriam dignitatem, et nec a tutela eorum qui inferioris ordinis essent, excusare, M. Aurelius² et Commodus rescripserunt, non adilitatem³; non collegia⁴; nec diversam religionem liberare; ac proinde (quod Modestinus⁵ testatur) Judæi non Judæorum diem cogereunt administrare tutelam; imo nec qui immunitatem nacti essent civilium ac publicorum munerum, a tutela excusari⁶ possent; nec denique eximi a gentiliū snorum tutela, quibus etiam ex senatusconsultis, et constitutionibus principum immunitas a tutela concessa esset, respondit Callistratus⁷ ex Antonini Pii rescripto.

¹ L. III. ff. qui pupuli tutores. — ² L. spudonem ff. de excus. tut. — ³ L. non tantum. §. is qui agit. — ⁴ Cad. I. §. non omnia. — ⁵ L. spudonem ff. de excus. tut. — ⁶ Ead. I. §. qui accepti. — ⁷ L. non tantum. §. fliensibus ff. eod.

¹ Cyp. epist. LXV. — ² Idem epist. LXVI.

46. His licet tot legibus pupillis prospicientibus episcopi nihilominus in Concilio semel atque iterum his adversantem legem statutum (quam et maxima omnium, quae apud eos esset, poena apposita munim) ne clerici a Christianis tutores nominarentur in testamento, quo ad subeundum tutelae munus a praesidibus cogi possent. Quamvis igitur ejusmodi decretis et edictis sanctionibus facile esset, gentiles magistratus et ipsos principes alioqui Christianis semper infestos, in Ecclesiam concitari, et ad contumaciam persecutionem lexes eorum animos permoveari; sanctissimi tamen episcopi, nullam horum rationem habentes, sacras leges edera non prae-

miserunt, quas ecclesiasticae libertati viderent fore proficuas: pro quorum quoque viridi ac suo robore perstante observatione (ut vidimus) communi studio solertius invigilant. Favent postea Christiani imperatores¹ ejusmodi episcoporum decreto, sancientes ne clerici vel monachi ad tutelam suscipiendam compelli possent. Sacrosanctum vero Concilium Chalcedonense² a legitima tutela et dativa, quae ab episcopo imperata esset, noluit clericos excusari. Sed de rebus gestis in Synodo haec tenent.

¹ L. generaliter sancimus, C. de Episc. et cler. — ² Concil. Chal. cap. 3.

Anno perheli Graeco-Romano 5777. — Olymp. 258. an. 2. — Urb. cond. 1067. — Jesu Christi 257. secundum Baronium 257.
— Stephani papae 2. — Valeriani et Gallieni Imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Cass. P. *Licinius Valerianus Aug. II.*, et P. *Licinius Gallienus Aug.* Cum Valerianus anno sequenti iterum consul processerit, non dubium, quin ad presentem consulatum a Gallo et Volusiano, antequam occiderentur, designatus fuerit, quemadmodum de secundo consulatu ordinario tam Claudii, quam Hadriani suis locis ostendimus, et infra de primo Probi imperatoris videbitur. Valerianus enim non solum jam successum consulatum gesserat; sed etiam censor ac Transalpinarum legionum dux erat, quando Aemilianus Gallo et Volusiano adhuc viventibus imperium usurpavit. Ex duobus itaque consulatibus continentibus a Valeriano gestis secundus tantum ad secundam consulatum Caesarorum regulam revocandus, *Gallieni* vero consulatus juxta regulam tertiam sumptus, ut nempe patris collega esset. Quae vero ex numismatis Baronius habet, ut ostendat, hunc consulatum cum tertio Valeriani et Gallieni anno conjungendum esse, anno praecedenti a nobis prosum eversa.

2. *Decretalis Lucii supposititia.* — A num. 2 ad 6. Quae pertinent ad mortem S. Lucii papae et S. Stephani ejus successoris initium a nobis anno praecedenti explicata. Omisimus tamen observare circumferri unicum Lucii epistolam ad Galliae atque Hispaniae episcopos Lucii eruditissimam supposititiam. Incipit enim cum verbis Leonis primi epistola xxviii, secundum veterem ordinem: « Litteras dilectionis vestrae, quas ad B. Petri apostoli Sedem, etc. » Habetque plura Conciliorum subsequenrium testimonia, locum psalmi lxxxii, ex interpretatione Hieronymi, et quaedam Agathonis papae verba.

3. *Ecclesia ante Valeriani quinquennalia non vexata.* — A num. 6 ad 9. Quae pertinent ad mortem Galli et Volusiani, et ad Aemilianum imperium, anno

praecedenti a nobis explicata, ubi et diximus, verum non esse quod hic scribit Baronius, scilicet Ecclesiam ferme biennio quiescisse. Christiani enim ante quintum imperii Valeriani et Gallieni annum minime vexati.

4. *Cyprianus refellit eos qui aquam sine vino in sacrificio offerebant.* — A num. 9 ad 12. Ideo Baronius epistolam lxiii Cypriani, quae et Pamelae lxiii est, et in qua eos refellit, qui in sacrificio aquam tantum offerebant absque aliqua vini commixtione, praesenti anno illigavit, quia vigente Ecclesia pace eam scriptam autnavit. Sed sub persecutione potius evarata haec verba innuere observat Pearsonius in Annalibus Cyprianicis: « Et quia jam secundus ejus adventus appropinquat, magis ac magis benigna ejus et larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. » Praeterea, quia illi, quos confutat Cyprianus, dicebant, quod si prima mane vinum sumatur, in calice Dominico se ethiucis prodituros Christianos, et argumentum illud a persecutione deductum ibidem Cyprianus retorquet. Quare ea epistola anno praecedenti, antequam Valerianus imperaret, durante adhuc persecutione, scripta. Porro non haec epistola *Aquarios* confutat Cyprianus, ut existimat Baronius, quorum error in hoc maxime versabatur, quod vinum quasi rem profanam et abominandam aversarentur, ut ait Epiphanius; sed aliquos, qui vel ignorantia aut simplicitate delinquebant, ut ait Cyprianus, vel qui hoc non semper faciebant, ut Aquarii, sed in malis sacrificiis tantum, neque in illis semper, sed persecutionis tempore.

5. *Concilium Africanum fictitium.* — Ad num. 12 et seqq. Nullum hoc anno a S. Cypriano Concilium in Africa celebratum videtur. Nam epistola tertia, Pamelae lxv, et epistola prima, Pame-

lio LXVI, quibus innititur Baronius, anno CCXIX, initio episcopatus Cypriani scripta. Haec in epistola, quae modo prima est ad clerum et plebem *Furnitanorum* de Victore, qui *Faustinum* presbyterum lulorem nominavit, tempore, quod persecutionem praecessit, data, ut Cyprianus lib. de Lapsis exprimit et describit : « Quando episcopi plurimi, quos et hortamento esse oportet ceteris et exemplo; divina procuratore contemplata, procuratores rerum saeculi fuerunt. » Nec refert, quod Cyprianus de sacra Synodo

loquatur, quia eam *collegae, qui praesentes aderant*, apud Cyprianum semper facere non solent. Propter eandem rationem epistola, quae nunc tertia ordine est, ad *Rogatianum* episcopum de superbo sive contumelioso diacono, qui cum contumeliis et injuriis suis exacerbaverat, eodem tempore ac praecedens scripta. Quae contra hanc sententiam dici possent, soluta a Pearsonio in Annalibus Cyprianeis anno CCXLIX, num. 9, et a Felto in Notis ad epistolam primam Cypriani (1).

(1) Quae de Actis Smyrnenisibus a Baronio produuntur, expendit Norisius in Epochis Syro-Maced. pag. 26.

MANSI.

STEPHANI ANNUS 2. — CHRISTI 258.

1. *Schismaticorum conatus in Africa et Roma.*

— Sequenti anno Domini ducentesimo quinquagesimo octavo, Valerianus tertium, et Gallienus secundum consulatum gessit. Reperitur (ut dictum est anno superiori) huiusmodi consulatus Gallieni una cum tribunitia potestate ejusdem quarto jam repetita his verbis ¹ : IMP. C. P. LICIN. GALLIENUS. P. F. AUG. TR. P. III. COS. II. P. P. qua ratione, alique aliis superius adductis, hunc annum quartum numeramus imperii Valeriani et Gallieni; quo schismaticorum proelia adversus Ecclesiam concitata, sed persecutione urgente paululum intermissa, acriori sunt impetu renovata. Erant horum (ut demonstratum est) contrariae factiones, quae tamen ad oppugnamdam Ecclesiam unanimes conspirabant; illorum nempe, qui post lapsum, nulla exomologesi facta, in Ecclesiam irruentes, ab ea recipi absque nullo gradus et honoris dispendio, temerario ausu contendebant; quorum dux in Africa Felicissimus erat. Sicut et tunc accidit in Hispania, ut Basilides et Martialis, quorum alter Legionensis, alter vero Asturjensis Ecclesiae episcopus erat, amboque libellatici lapsi, non solum in Ecclesiam recipi, sed et in ea, ut prius, praesidere satagere. Sed his obnitentes fideles, loco ipsorum substituendos curarunt episcopos Sabinum atque Felicem. Aliorum vero schismaticorum, quorum princeps Novatianus Romae fuerat, pertinax erat illa sententia et dura severitas, ut lapsis quantumlibet penitentibus oclusa semper remaneret Ecclesia, totaque illorum causa esset de iudicio reservanda. Harum vero sectarum assecta longe lateque vagantes, ubicumque essent, negotium facessabant catholicae communionis fidelibus.

2. At quaenam fuerit causa Basilidis episcopi, ex Cypriani epistola ad Hispanos scripta accipienda est. Hic libelli labe primo conspersus, alia facinora superaddidit; de quibus haec Cyprianus ¹ : « Basilides adhuc insuper praeter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit, et se blasphemasse confessus sit; et episcopatum pro conscientiae suae vulnere sponte deponens, ad agendam penitentiam conversus sit, Deum deprecans, et satis gratulanssi sibi vel laico communicare contingeret. » Bene huicque Basilides, qui lapsus se in penitentium classem coniecit, laicam exoptans communionem, quod pii ceteri facerent. At quid postea? Cum videret in sedem suam subrogatum fuisse Sabinum; livore tabescens, quod iure non posset, dolis atque fallaciis explere conatus est; quippe qui ad Apostolicam Sedem Romam se contulit, seque iniuste sede privatum conquerens, ut in episcopatum restitueretur, Stephanum Romanum episcopum multis mendaciis interpellat; quod Cyprianus eadem epistola docet his verbis post recensitam ordinationem Sabini legitime factam :

3. « Nec rescindere ordinationem iure perfectam potest, quod Basilides post crimina sua detecta, et conscientiam etiam propria confessione nudatam, Romam pergens, Stephanum collegam nostrum longe positum, et gesta rei, et facile veritatis ignarum fefellerit; ut exambiret reponi in episcopatu, de quo fuerat iuste depositus. Haec eo pertinent, ut Basilidis non tam abolita sint, quam cumulatam delicta, ut ad superiora peccata ejus etiam fallaciae et circumventionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille, cui negligenter obreptum est, quam hic

¹ Apud Adolphum lib. Antiq. Imp. Numism.

¹ Cypri. epist. LXVI.

accusandus, qui fraudulententer obrepit. » Hæc Cyprianus, nihil summi sacerdotis detrahens potestati, episcoporum causas sacerdotis, et quæ ab aliis episcopis facta essent destruentis ac penitus irritantis; sed tantum de obreptione facta, non tam in ipsum, quam in Basilidem jure quidem expostulans. Videas hoc exemplo antiquissimum usum Ecclesiæ, ex remotissimis orbis partibus episcopos, qui aliquid injusti a collegis passos esse prætexerent, provocare solere ad Romanum Pontificem, tanquam primarium Ecclesiæ universalis antistitem.

4. De Martiale autem, quod Apostolicam Sedem adierit, nihil habetur expressum: de cujus causæ meritis idem Cyprianus scribit; et cum eum nefando idololatriæ libello infamatum dixit, hæc addit: « Martialis quoque præter Gentium turpia et hultulenta convivia et collegia diu frequentata, et filios in eodem collegio, exterarum gentium more, apud profana sepulera depositos, et alienigenis consecutos; Actis etiam publice habitis apud procuratorem Ducenarium obtinerasse se idololatriæ, et Christum negasse, contestatus sit, etc. » Hæc de Martialis causa Cyprianus. In quo (quod ad pristinos Ecclesiæ mores perfinet) illud est observandum, inter alia crimini datum Martiali, quod filios in profanis sepulcris Gentilium sepelisset: quibus plane significatur, Christianas a Gentilibus sepulera discreta habere solitos, nefasque fuisse se illis post obitum commiscere, a quibus viventes abhorruissent: quæ obsignasse volumus ob aliquos leviter nimis dicentes, in Urbis cœmeteriis una cum Christianis Gentiles quoque sepeliri consuevisse; nam immane scelus id (ut vidimus) esse censebatur.

5. Cum igitur hunc in modum Basilidis et Martialis causa se haberet; haud putandum episcopos Hispaniæ, qui hos deposuerant, et alios episcopali iudicio subrogaverant, aut Ecclesias, quæ hos susceperant, quietasse; sed apud Stephanum Romanum pontificem causam audientius esse persecutos, atque hæc eadem sancto Cypriano episcopo Carthaginensi immolescere voluisse. Etenim sullectos in lapsorum locum episcopos Sabinum ac Felicem miserunt, quibus litteras ad Cyprianum dederunt; his quoque et suas privatas in eadem causa scriptas addidit S. Felix Cæsaraugustanus episcopus; de quo hæc præclare idem S. Cyprianus: « Felix de Cæsaraugusta fidei cultor, et defensor veritatis, etc. » Verissimi quidem et vehementi ducimur conjectura, ut existimemus hos electos in Africam missos fuisse episcopos, ut sic Cypriani quoque suffragio sua ipsorum electione probata, inde tum ipsius, tum aliorum ipsius collegarum litteris pariter communiti, Romam ad referenda Basilidis mendacia advnavigarent, Sedisque Apostolicæ auctoritate compescerent contumaces, qui Hispaniæ episcopos contempserant. Quæ autem hæc secuta sint, nulla prorsus memoria, scriptorum jactura remansit.

6. His acceptis litteris ab Hispaniis Sabino atque Felice legatis episcopis: placuit Cypriano colligere collegas antistites, et in sacro eorum consensu scri-

plas ab episcopis Hispaniæ ad eos litteras recitari, ab iisdemque legatis suam ipsorum prosequentibus causam eneta narrari. Quibus auditis et cognitis, Cyprianus omnium collegarum nomine ad Legionensem et Asturiensem Ecclesias, quarum illi erant episcopi, et ex quibus litteras acceperant, de his quæ Synodo placuissent, litteras reddidit¹, quarum est exordium:

7. « Cum in unum convenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos per Felicem et Sabinum episcopos nostros, pro fidei vestræ integritate, et pro Dei timore fecistis; significantes Basilidem et Martialem libellus idololatriæ commaculatos, et nefandorum facinorum conscientia victos, episcopatum gerere, et sacerdotium Dei administrare non oportere. Et desiderastis rescribi ad hæc vobis, et justam pariter ac necessariam sollicitudinem vestram, vel solatio, vel auxilio nostræ sententiæ sublevari. » Ac demum post alia, quæ sit sua ac collegarum, imo et totius catholici orbis episcoporum sententia, quidve de eadem re antea Cornelius papa decreverit, his verbis significat:

« Frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur; cum manifestum sit, ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi posse presse, nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum jampridem nobiscum, et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis, etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad penitentiam quidem agendas posse admitti, ab ordinatione autem cleri quæ sacerdotali honore prohiberi. » Hæc Synodus Africana; quæ non nunc primum, sed ante sæpius cum Cypriano, ad Felicissimi ac sociorum conatus claustra Ecclesiæ effringentium, et omnem ecclesiasticam disciplinam proculcantium comprimendos, sedulo laboravit.

8. At nec quævit (ut dictum est) his opposita hæresis Novatiani, quæ longe lateque progressa, in Galliis quoque magnas contulavit discordias; siquidem patrocinio Marciani episcopi Arclatensis, qui magnopere Novatiano studebat, nullos in errorem induxit. Quod videntes Galliarum episcopi, ac præcipue Lugdunensis Ecclesiæ Faustinus antistes, ad Romanum pontificem Stephanum adversus eum scripserunt epistolam; dederuntque ejusdem argumenti alias litteras ad Cyprianum quem scirent adversus Novatianos impigre laborasse, ac ubique locorum scriptis suis eosdem hæreticos prolifigasse. His permotus litteris Cyprianus, quod nosset deponere metropolitani episcopum, juris esse principis omnium episcoporum Romani Pontificis; mox ad Stephanum, qui his temporibus Romanæ Ecclesiæ præerat antistes, litteras dedit adversus eundem Marcianum Arclatensem episcopum, rogans eum ut in Galliis consistenti Ecclesiæ consulens, illum deponat, et alium catholici communicationis presulem in locum ejus subrogandum procuret. Extant ejusmodi Cypriani

¹ Cypri. epist. LXVIII.

ad Stephanum papam scripta littere ¹, quarum hoc est exordium : « Faustinus collega noster Lugduni consistens, frater carissime, semel atque iterum mihi scripsit, significans ea quae etiam vobis scio ulique nuntiata, tam ab eo, quam a caeteris coepiscopis nostris in eadem provincia constitutis, quod Marcianus Arelate consistens, Novatiano se junxerit, et a Catholica Ecclesiae veritate, atque a corporis nostri et sacerdotij consensione discesserit, tenens haereticæ presumptionis durissimam pravitatem, ut servis Dei penitentibus et dolentibus, et ad Ecclesiam lacrymis et gemitu et dolore pulsantibus, divinae pietatis et lenitatis paterna solatia et subsidia claudantur; nec ad fovenda vulnera admittantur vulnifici, sed sine spe pacis et communicationis relictii, ad luporum rapinam et praedam diaboli projiciantur. » Haec de impietate Marciani, Novatiani haeresim propagantis, ad Stephanum papam Cyprianus.

9. U¹ autem Arelatensi Ecclesiae, ab Injusti modi schismatico atque haeretico homine eam dissipante, remedio opportuno prospiciat, idem Cyprianus Stephanum monet his verbis : « Cui rei nostrum est consulere et subvenire, frater carissime, qui divinam elementiam cogitantes, et gubernanda Ecclesiae libram lenentes, sic censuram vigoris peccatoribus exhibemus, ut tamen lapsis erigendis, et curandis vulneratis, bonitatis et misericordiae divinae medicinam non denegemus. » Hanc quidem curam imminere omnibus sacerdotibus cum dicat Cyprianus, postea quod proprium est Romani episcopi, et non aliorum, ab eo implorat auxilium, et requirit officium, dicens : « Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos, ne ultra Marcianum pervicacem et superbum, et divinae pietatis ac fraternae salutis inimicum, collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur a nobis abstentus, qui jam pridem jactat et praedicat, quod Novatiano studens, et ejus pervicaciam sequens, a communicatione se nostra segregaverit. » Ac post aliqua :

10. « Dirigantur in provinciam et ad plebem Arelate consistentem a te littere, quibus abstento Marciano, alius in locum ejus substituatur, et grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus et vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus excessisse sine pace; vel caeteris subveniatur, qui supersunt, et diebus ac noctibus ingemiscunt; » et ad extremum : « Significa plane nobis, quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus; ut sciamus ad quem fratres nostros dirigere, et cui scribere debeamus. » Haec Cyprianus. Quibus liquido cernitur, tum ab ipso, tum ab aliis episcopis cognitam esse auctoritatem Romani Pontificis; dum in eo suam quisque, et in communi caeteri omnes episcopi suam ipsorum potestatem limitibus coarctatam intellexerit; quandoquidem Gallicani episcopi haud tantum virum ac facultatis in se esse cognoscerent, ut hominibus invisum haereticum

hominem (quod adeo optarent) deponeret, et alium in ejus locum subrogaret; sed tum illi, tum Cyprianus ad id peragendum Romani episcopi appellarent auctoritatem, qua Marcianus episcopus Novatians deponeretur e sede, et alius catholicus in ejus locum subrogaretur antistes.

11. *Quaestio de rebaptizandis haereticis inter Cyprianum et Stephanum agitata.* — Sed et Novatianorum et Cataphrygarum occasione illa his temporibus magna inter episcopos agitata est controversia. Num qui ab haereticis baptizati erant, cum ad Catholicam Ecclesiam se conferrent, essent denuo baptizandi? Saepius enim confingebat, ut, quos baptizasset Novatiani, idem persuasi unam esse tantum Ecclesiam, ac proinde eam non posse in schismate reperiri, ad Catholicam convolantes, ab iisdem recipi, atque mundari quod se illorum baptismate pollutos existimarent) expeterent novo baptismo.

12. Quod insuper Novatiani, et ante eos Cataphrygae soliti essent, quos ab Ecclesia Catholica divulsissent, ut immundos denuo baptizare, id provocavit ad amulationem quosdam episcopos in Africa potissimum consistentes, eorumque primatem sanctissimum Cyprianum; ut et ipsi quos ad Ecclesiam redeuntes susceperent baptizatos primum a Novatians, tanquam illo baptismate inquinatos potius quam mundatos, denuo baptizarent, rati apud se solum, nempe in Catholica Ecclesia verum esse sanctum baptismum; ne, secus facientes, probare viderentur quae essent apud haereticos sacramenta, et ea ex parte illorum censerentur communicare impietati. Perurgebat namque eos ille tunc stimulus, quod Novatiani Catholicos iterum baptizarent, quodque viliores videretur aestimationis Catholica Ecclesia esse, si id sibi minus facere licuisset; et quod factum esset ab illis, ut recte factum, acciperent; unde et Novatians in Catholicos insultandi ansa libera data esset; atque etiam Catholicorum testimonio comprobari ipsi viderentur vere esse qui dicerentur, mundi atque Catholici, dum collatum ab illis sanctum baptismum, ratum ab iis haberetur. His accedebat, quod omnes propemodum Scripturae divinae tum ex veteri, tum ex novo Testamento petite, in hoc ipsum una sententia vise sint conspirare; dum quae ab impiis facta essent, quo sacratiora, eo execrabiliora Deus habuerit ac penitus improbarit.

13. Tam magna, tanque potens ac valida fuit tentatio haec in Ecclesia, ut veluti quodam vehementissimo turbine, etsi non prostrate omnino, magnopere certe exagitata et quassatae fuerint altissima atque firmissima Ecclesiae turres, quae inconcussa olim tot persecutionum impetus pertulissent, et ad se confugientium factae causa salutis essent; tunc enim toto catholico orbe subita ac improvisa quadam tempestate concesso, de Ecclesiae Africanae ruina potissimum mirum in modum trepidatum est.

14. At non quidem (ut multi putant) in Africa hoc tempore a Cypriano tantum ejusmodi cepta est controversia agitata; sed primo tempestatis hujus fluctus moxi sunt in Oriente; ea nimirum occasione,

¹ Cyp. epist. LXVII.

quod ex Cappadocia, Cilicia, Galatia, aliisque proximis regionibus Ieonium convenientes episcopi, staturant nihil eorum, quæ ab hæreticis facta essent, ab Ecclesia Catholica recipiendum esse, non ordinationes, non baptismum, non manuum impositionem, nec aliud quodvis sacram. Meminit Injus Synodi Firmilianus ¹ Cæsareæ Cappadocicæ episcopus, ad sanctum Cyprianum scribens his verbis : « Quod totum jampridem in Ieonio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum, convenientibus, et Galatia et Cilicia et cæteris proximis regionibus, confirmavimus, tenendum contra hæreticos firmiter et vindicandum, cum a quibusdam de ista re dubitaretur. » Ocasione enim Cataphrygarum hæreticorum eam Synodum collectam fuisse, significare videtur; quod et inferius demonstrat post multa, cum ait : « Plane quoniam quidam de eorum baptisate dubitant, qui etsi novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et Filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Ieonio, diligentissime tractavimus et confirmavimus, repudiandum esse omnino baptismum, quod sit extra Ecclesiam constitutum. » Hæc de Ieonensi Synodo Firmilianus.

15. Sed testatur Dionysius ² Alexandrinus episcopus, Stephanum papam hos omnes in ea sententia persistentes communicatione privasse; ait enim : « Stephanus antea scripserat epistolam de Hefeno, de Firmilano, de omnibus episcopis qui erant ex Cilicia, et Cappadocia et Galatia, et ex omnibus gentibus quæ erant finitimæ; quod neque cum illis quidem ob eam causam omnino communicare vellet; nam illi (inquit) hæreticos rebaptizant. » Hæc Dionysius de Stephano improbante quæ ab illis statuta essent. Idem de aliis quoque Conciliis tunc habitis, hæc subdit : « Decreta enim in maximis episcoporum Conciliis (siculî audio) facta fuerunt; uti qui ab hæresis impietate recedunt, debeant primum in fide institui, deinde veteris et impuri fermenti chivie ac sordibus ablui, purgari-que. » Hæc de his ipse.

16. Post hæc autem Orientales episcopi, qui hæc statuentes Apostolicæ Sedis communione privati erant, legatos episcopos ad Stephanum Roman miserunt, reddituros rationem de his que in Synodo a collegis episcopis gesta essent. Sed (quod queritur Firmilianus) ab eo nec auditi nec recepti fuerunt; ipse enim in epistola quam postea scripsit ad Cyprianum, quod communione apostolica interceptus fuisset, stomachus vehementer, multa oblocutus in Stephanum papam, hæc de eo per ironiam magna animi amaritudine affectus, ait : « Quid enim humiliss aut leviss, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse; pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus (quod nec vos latere confidimus) modo vobiscum qui in meridie estis? a quibus legatos episcopos patienter satis, et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem sattem colloqui communit admitteret; adhuc insuper dilectionis et charitatis memor, præciperet fraternitati universæ,

ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax et communio, sed lectum et hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem spiritus in conjunctione pacis, abscondere se a charitatis unitate, et alienum se per omnia fratribus facere, et contra sacramentum et fidem contumacis furore discordiæ rebellare? » Hæc quidem in Stephanum Firmilianus, cum ille apostolicam traditionem nullo novitatis accessu ab aliquo passus sit irritari, atque convelli. At de Firmiliano inferius pluribus.

17. Meminit et Dionysius Alexandrinus ¹ de eadem Synodo Ieonii habita, aliisque Synodis celebratis, sic dicens : « Ille tamen didici, quod non episcopi in Africa solum istam consuetudinem de hæreticis rebaptizandis jam invexerunt; verum etiam longo tempore ante, episcoporum memoria qui antegressi sunt, in Ecclesiis maxima hominum frequentia celebratis, et Synodis fratrum tum Ieonii, tum Synadis, tum aliis multis in locis convocatis istud decretum fuit, quorum judicia et sententias condemnare, irritaque facere non audeo, sicque illos in odium et invidiam conjicere. » Hæc Dionysius.

18. Post hæc autem, hoc item tempore, reipsa in controversiam ubique deducta, Ecclesia Africana mutavit; quippe que tantum, quem intrepide sequeretur, habere antistitem Cyprianum; et ipse, cujus assectaretur, invenisset prædecessoris Agrippini impressa vestigia; sed et Tertullianum incaute nimis hæc secutum fuisse sententiam, superius est demonstratum. Sed dubium est an id illi acceperint a Montano, vel transierit in scholam Montani; Montanistas enim rebaptizare consuevisse illos qui ante in Ecclesia Catholica baptizati ad suam ipsorum hæresim defecissent, Philastrius quoque testatur, cum de erroribus agit Montanistarum. Sed in eo Cyprianus vindicandus est a Nicephori ² calumnia, qua mendacissime ait, eum non aliter recipere consuevisse lapsos, qui in persecutione negassent, quam per sanctum baptismum. At quantum hæc a Cypriano abhorreant, nemo non videt; eos enim ipse baptizare tantum redemptes ad Ecclesiam consuevit, quos hæretici antea baptizassent, negans ullum apud hostes Ecclesiæ reperiri posse baptismum, quod nunc tantum esset, et in una Ecclesia collocatum.

19. Tam diro exagitata Ecclesia terræmotu, illa quæ supra firmam petram a Christo fundata, de promissione ipsius solidam stabilemque firmitatem accepit, remansit penitus inconcussa. Tunc plane enituit quanta in Petri successore esset auctoritas; cum nullis aliis ferme armis quam majorum traditione vallatus, omnino Orientalium et Occidentalium impetum sustinuerit episcoporum, undique valida confertim jacula ex divinis Scripturis petita vibrantium; quorum fortissimos ictus unus ille semper obiectus clypeo traditionum excepit, atque adamantina firmitate rejecit, reddiditque prorsus inanes. Hæc autem quo modo se habuerint, jam enarrare aggrediamur. Coepit hæc esse temporibus Stephani papæ cum

¹ Apud Cypri. epist. LXXV. — ² Apud Euseb. lib. vii. c. 4.

¹ Apud Euseb. lib. vii. c. 6. in fine. — ² Niceph. lib. vi. c. 2.

omnes affirmant, erroris plane Rufinus¹ arguitur, qui ad Eusebium addidit, sub Cornelio papa exortam fuisse ejusmodi in Ecclesia controversiam, ipso refragante Eusebio, quem in vitium cogit ad stipulari mendacio, cum aliter se habeat graeca lectio, et quae ex graeco fideliter facta est accurata translatio². Porro non nisi Stephani papa tempore hanc in Occidentem ceptam esse agitari controversiam, tum Latini, tum Graeci omnes auctores aequè testantur.

20. Verum ipsam rebaptizationem in Ecclesia Africana non recens sub Stephano papa, sed longe ante temporibus Agrippini, cui successit Donatus, in cuius locum suffectus est Cyprianus ceptam esse, jam satis superius dictum est; quam quidem amulatum fuisse Novatianum, Cyprianus scribens ad Iubaianum³, tradit his verbis: «Nec nos movet, frater carissime, quod in litteris tuis complexus es Novatianenses rebaptizare eos quos a nobis sollicitati, quando ad nos omnino non perfineat, quid hostes Ecclesiae faciunt, dummodo teneamus ipsi polestatis nostrae honorem, et rationis ac veritatis firmitatem. Nam Novatianus, simiarum more, quae cum homines non sint, homines tamen imitantur, vult Ecclesiae Catholicae auctoritatem sibi et veritatem vindicare, quando ipse in Ecclesia non sit, imò adhuc insuper contra Ecclesiam rebellis et hostis existerit. Sciens etenim unum esse baptismum, hoc unum sibi vindicat, ut apud se esse Ecclesiam dicat, et nos haereticos faciat.» Et paulo post: «Quod si in Ecclesia baptizatos, rebaptizandos foris extra Ecclesiam Novatianus existimat; a se incipere debuerat, ut prior extraneo et haeretico baptismo rebaptizaretur, qui post Ecclesiam imò et contra Ecclesiam baptizandos foris opinatur. Quale est autem, ut quia hoc Novatianus facere audeat, nos putemus non esse faciendum?» At non recens ad imitationem Novatiani id factum esse in Ecclesia Africana, sed longe ante Novatianum, docet, cum subdit: «Apud nos autem non nova aut repentina res est, ut baptizandos censeamus eos qui ab haereticis ad Ecclesiam veniunt: quando multi jam anni sint, et longa aetas, ex quo sub Agrippino, bonae memoriae viro, convenientes in unum episcopos plurimi, hoc statuerint, atque evixit in hodiernum tot millia haereticorum in provinciis nostris ad Ecclesiam conversi non aspernati sunt, neque cunctati, imò et rationabiliter et libenter amplexi sunt, ut lavari vitalis et salubris baptismi gratiam consequerentur.» Haec Cyprianus de Novatianis iterum baptizantibus.

21. Ceterum diversam de iterando baptismo, ab ea quam Cyprianus ad Iubaianum scribens adducit, Novatianus rationem inuisse visus est. Nam cum ipse Romae ageret, seque Romanae Ecclesiae esse profiteretur episcopum, quomodo ad imitationem Catholicae Ecclesiae potuit demo baptizare? cum etsi id facerent Africani, secus tamen Romana Ecclesia agere videretur, quae antiquis imitens traditionibus,

baptizatos legitime ab haereticis, non novo baptismo, sed aliis adhibitis ritibus reconciliare soleret? Verum Novatianum illud putamus fuisse consilium: nimirum quod Catholicos omnes, qui lapsos recepissent, diceret immundos esse, se autem suosque puros ac sanctos; ne viderentur illorum, qui ex Catholica venissent Ecclesia, sordibus inquinari, eos novo statuerit sanctificare baptismo. Conducebat mirum in modum ipsorum impietati, quia lapsis penitentibus aperientiam negarent Ecclesiam, novum hoc de secundo baptismo excogitatum commentum. Nam si ipsi non reciperent lapsos, quomodo receptorum erant, qui ad eum ab Ecclesia Catholica venissent, quos sciebant lapsorum communicatione fectos, imò et existimarent esse lapsos in haeresim, cum se solos Catholicos esse gloriosè dicerent; nisi per suum baptismum traderent quos reciperent, esse mundandos? Erat ergo illis loco penitentiae secundum hoc ab eis adinventum baptisma, quo non tantum (quod ait Dionysius Alexandrinus¹) sacrosanctum Ecclesiae lavacrum abrogarent, sed et rejicerent fidem et confessionem, quae lavacrum precedere consueverunt.

22. Occasione igitur Novatianorum (quod demonstratum est) tunc ceptum est in Africa dubitari, an consulto rebaptizare deberent, quos revertentes ad Ecclesiam, scissent ab haereticis baptizatos. Sed et de baptizatis a Novatiano id primum a Magno, non quidem episcopo, sed laico homine (nam cum Cyprianus filium nominat dubitatum fuisse videtur; quod nimirum illi eandem tunc formam ac ritum viderentur in ejusmodi sacramenti collatione servare, quam Catholicis. Quomobrem ea de re consuluit Cyprianum; qui nullum prorsus esse a Novatiano impertitum baptisma respondit epistola ad eum² scripta; quam non ultimo loco, sed primam omnium ejus argumenti a Cypriano datam existimo, ea nimirum ratione, quod nulla in ea mentio habetur de scriptis ad diversos episcopos ante litteris, nec de Conciliis in Africa ea causa collectis, quorum necessaria citatio videri poterat. Sed et quod accidisset, ut in odium Novatiani, qui (ut dictum est) baptizatus esset in lecto, ejusmodi baptismo eo modo agrotanti per aspersionem aquae collato, non nihil detraheretur fidem namque sic baptizati ab aliquibus non Christiani sed Clinici dicebantur, inde quoque accidit, ut idem Cyprianus eisdem Magno hanc roganti eadem epistola plenius scilicet.

23. Verum quod pertinet ad propositam questionem de haereticorum baptismale iterando; ex episcopis primi reperitur fuisse Numida, qui de ea re ad Cyprianum aliosque episcopos ad Synodum convocatos Carthagine litteras conscripserunt. An autem unus hic idemque fuerit conventus episcoporum cum eo in quo suscepta est legatio (quam diximus) Legionensis et Asturiensis Ecclesiae, an vero alius, incertum est. Putatur tamen, ipsum hoc anno habitum esse; ex quo Synodica³ scripta est ad Januarium et

¹ Euseb. lib. vii. c. 2. vers. Rufin. — ² Version. Christophor. eod. loc. — ³ Cypri. epist. ii.

¹ Apud Euseb. lib. vii. c. 7. — ² Cypri. epist. LXXVI. — ³ Idem epist. LXXV.

socios episcopos in Numidia constitutos, quando controversiam de hæreticorum baptismate exortant definiunt his verbis :

24. « Cum ¹ simul in Concilio essemus, fratres carissimi, legimus litteras vestras, quas ad nos fecistis de his qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur; an ad Ecclesiam Catholicam, quæ una est, venientes baptizari debeant. De qua re quamquam et ipsi illic veritatem et firmitatem Catholicæ regulæ teneatis, tamen, quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non novam promittimus : sed jampridem ab antecessoribus nostris statutam, et a nobis observatam, volis cum pari consensione conjungimus; censentes scilicet et pro certo tenentes, neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse; cum sit baptismum unum in sancta Ecclesia constitutum; et scriptum sit, Domino ² dicente : Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et effoderunt sibi lacus debritos, qui non possunt aquam portare. » His autem et aliis divinæ Scripturæ locis, quibus non modo baptismum, sed et sacri Christianismi, et Eucharistiæ sacramenta non nisi in Ecclesia reperiri monstrare conabantur, eandem epistolam consignatam ad episcopos Numidas dederunt, qua et professi sunt, unam sanctam Ecclesiam a Domino (ut aiunt) super Petrum origine unitatis et ratione fundatam. Meminit hujus Concilii et epistolæ ab eo date idem Cyprianus ³ scribens postea ad Jubaiannum, ostenditque hanc primam omnium fuisse Synodum in Africa a se in hac causa coactam. Postquam etiam aliam eodem argumento scripsit ⁴ ad Quintum in Mauritania episcopum de eadem re ipsum consulentem; ad quem et Synodiæ ad Numidas scriptæ mittit exemplum, sic dicens : « Retulit ad me, frater carissime, Lucianus compresbyter noster, te desiderasse, ut significarem tibi, quid sentiamus de his qui apud hæreticos et schismaticos baptizari videntur. De qua re quid nuper in Concilio plurimi coepiscopi, cum compresbyteris qui aderant, censuerimus, ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. »

25. Declarat Cyprianus eadem ad Quintum epistola, non a tibi tunc quam in Africa viguisse ejusmodi de hæreticorum baptismate controversiam; cum nonnulli, memores præstine illius ante Agrippini episcopi tempora consuetudinis, illi magis cuperent inhaerescere, quam his quæ ab eo et aliis postea fuissent in Africa instituta, de quibus hæc ibidem Cyprianus : « Dicitur se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres hæreseos et schismaticum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant, et hic baptizati prius fuerant; quos tunc tamen ad Ecclesiam revertentes, et poenitentiam agentes, necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus; ut quos constat hic baptizatos esse, et a nobis ad hæreticos transisse; si postmodum peccato suo cognito, et errore digesto, ad veritatem

et matricem redeant, satis sit in poenitentiam manum imponere. » Hæc Cyprianus, sic eludens eorum argumentationem, qui obtentu veterinæ consuetudinis negarent, baptizatos ab hæreticis, iterum baptizandos, si redeant ad Ecclesiam; dicens id de his esse intelligendum, qui primo a Catholicis baptizati, cum ad hæreticos defecissent, et ab illis ad Ecclesiam redissent, non esse amplius baptizandos; sed cum manus impositione Ecclesiæ reconciliandos.

26. At hæc (ut demonstratum est) elusio potius erat, quam solutio argumenti; cum constet testificatione Stephani, et aliorum episcoporum (ut suo loco dicemus) in Ecclesia antiquitus observatum, ut rite ab hæreticis baptizati, nullo alio baptismate ad Ecclesiam redentes imbuerentur. Porro qui hujus veritatis in Africa erant propugnatores episcopi, sic erant animo comparati, ut, salva pace Ecclesiæ, ab ea sententia nullatenus divelli possent, cui semel firmiter inhaesissent. De quibus idem Cyprianus ¹ paulo post scribens ad Stephanum, antequam eum sibi penitus adversantem expertus esset, hæc ait : « Ceterum scimus quosdam, quod semel imberint, nolle deponere, nec propositum suum facile mutare; sed, salvo inter collegas pacis ac concordie vinculo, quadam propria, quæ apud se semel sint usurpata, retinere. » Ita ipse; quibus plane significat, omnes has mutas inter episcopos Catholicos contentiones sic agitas esse, ut nunquam tamen inter eos Catholicæ communicationis pacis vinculum fuerit dissolutum.

27. Intelligens autem Cyprianus adeo tixum alta radice multorum animis insidere, ut, quas acceperant de ea re majorum traditiones, vellent ilibatas custoditasque servari; existimans hos omnes errore seduci, paulo post (ut ipse ait) scriptam ad Quintum memoratam epistolam, majori remedio conatus malo, quod putabat, occurrere, celebriorem collegit conventum septuaginta minus episcoporum. Meminit hujus Concilii ipse scribens ad Jubaiannum his verbis ² : « Exemplum earundem litterarum tibi misi; quid in Concilio, cum plures adessenus, decreverimus; quid item postea Quinto collega nostro de eadem quaerenti rescriperimus; et nunc quoque, cum in unum convenissemus tam provincia Africa, quam Numidia episcopi numero septuaginta et unus, hoc item denuo sententia nostra firmavimus. » Hæc ipse; qui et in epistola tunc ad Stephanum ³ papam scripta plane testatur, paulo post datam ad Quintum epistolam, fuisse eandem Synodum congregatam. In quo quidem Concilio, quod olim sub Agrippino, ac nuper in prima Synodo fuerat definitum, ut hæreticorum baptisma nullius momenti penitus haberetur, fuit omnium sententia confirmatum. Sic igitur quod in hoc pleniori Concilio fuisset omnium calculo stabilitum, placuit de his omnibus reddi certiorum Stephanum papam hactenus rerum gestarum inscium. Synodiæ itaque in hunc modum tunc ab eis ad Stephanum scripta epistola est ⁴ :

¹ Cypri. epist. LXX. — ² Hierem. II. — ³ Cypri. epist. LXXIII. — ⁴ Idem epist. LXXXI.

¹ Cypri. epist. LXXII. — ² Idem ep. LXXIII. — ³ Idem ep. LXXII. — ⁴ Ead. ep. LXXII.

28. « Ad quamdam disponenda, et consilii communis examinatione limanda, necesse habuimus, frater carissime, convenientibus in unum pluribus sacerdotibus, cogere et celebrare Concilium, in quo multa quidem prolata atque transacta sunt; sed de eo vel maxime tibi scribendum, et cum tua gravitate ac sapientia conferendum fuit, quod magis pertinet ad sacerdotalem auctoritatem, et ad Ecclesie Catholice unitatem pariter et dignitatem de divinae dispositionis ordinatione venientem: Eos qui sunt foris extra Ecclesiam functi, et apud haereticos et schismaticos profanae aquae labe maculati; quando ad nos atque ad Ecclesiam, quae una est venerint, baptizari oportere; eo quod parum sit eis manum imponere ad accipiendum Spiritum sanctum, nisi accipiant et Ecclesiae baptismum; » et paulo inferius: « Baptismum autem non esse, quo haeretici utuntur; nec quemquam apud eos qui Christo adversantur, per gratiam Christi posse proficere; diligenter nuper expressum est in epistola, quae ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum, super ea rescripta est, item in litteris, quas collega nostri ad episcopos in Numidia presidentes ante fecerunt; cujus utriusque epistolae exempla subdidi. » Haec ibi.

29. Memini huius Synodi et epistolae ab ea ad Stephanum scriptae S. Hieronymus agens adversus Luciferianos, dicens: « Conatus est et beatus Cyprianus contritos lacus fugere, nec bibere de aqua aliena; et ideo haereticorum baptismum reprobandus, ad Stephanum tunc Romanae urbis episcopum, qui a beato Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum direxit; sed conatus ejus frustra fuit. Denique illi ipsi episcopi, qui rebaptizandos haereticos cum eo staturant, ad antiquam consuetudinem revoluti, novum emisere decretum. » Haec Hieronymus.

30. Quid praeterea in ea Synodo statutum fuerit, iidem episcopi in eadem epistola ad Stephanum his verbis significant: « Addidimus plane, et adiunximus, frater carissime, consensu et auctoritate communi, ut etiam, si qui presbyteri, aut diaconi, qui vel in Ecclesia Catholica prius ordinali fuerint, et postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud haereticos a pseudoeπισcopis et antichristis contra Christi dispositionem profana ordinatione promossi sint, ut contra altare unum atque divinum, sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint; eos quoque hac conditione suscipi, cum revertuntur; ut communicent laicis, et satis habeant quod admittuntur ad pacem, qui hostes pacis extiterint; nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere, quibus contra nos rebellaverint. » Ac post multa: « Haec ad conscientiam tuam, frater carissime, et pro honore communi, et pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuae et fidei veritate placere, quae religiosa pariter et vera sunt. » Haec et alia ex Synodo septuaginta minus episcoporum ad Stephanum Cyprianus et alii. Quod vero pertinet ad posterius hoc Synodi decretum, de non recipiendis nisi ad laicam communionem, qui

in Ecclesia ordinali ad haereticos defeccissent; quo modo postea ejus occasione iterum contigerit turbari vehementer Ecclesiam, et obortum sit Luciferianum schisma, suo loco dicemus.

31. Demum cum haec omnia a se in Synodo statuta fuisse dicant; christiana modestia omnia moderantes, ne viderentur sic ea decernere, ut vellent christiano orbi leges praescribere, et pacis dispendio ea statuerent ab omnibus observanda; haec in fine Synodicae addiderunt: Quae in re nec nos vim cuiquam facimus, aut legem damus; cum habeat in Ecclesiae administratione voluntatis suae arbitrium liberum unusquisque praepositus, rationem actus sui Domino redditurus. » Haec Synodus; quod existimaret hoc non esse de fide, ut ob eam causam, qui secus facerent, dicendi essent haeretici; nam in his quae ad fidem catholicam spectant, haud liberum est cuique episcopo pro arbitrio servare quod velit; sed eam licentiam interdum usurpare concessum est in his quae ad diversos Ecclesiarum ritus secundum diversarum Ecclesiarum consuetudinem pertinent.

32. Haec ad calcem ab Africana Synodo posita S. Hieronymus exacle considerans, et accurate perpendens, adversus Luciferianos agens, haec ait, cum loquitur de Cypriano, qui Synodo praefuit: « Sciant illum haec non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerant, edidisse; siquidem in communionem eorum permansit, qui sententiae suae contraierant; sed horum potius fuisse propter Novatum et alias tunc haereses multas nascentes, ne quisquam ab eo sine damnatione erroris sui reciperetur. Sermonem denique sum, quem super hac re ad Stephanum Romanum pontificem habuit, tali tunc complevit. Haec ad conscientiam tuam, frater carissime, pro honore communi, etc. » Refert quae sequuntur usque ad finem epistolae a nobis nuper recitatae. Addit et illam Cypriani sententiam in epistola ad Jubaianum ¹ post Synodum proxime scriptam, his verbis:

33. « Ad Jubaianum quoque de haereticis rebaptizandis scribens, in fine libelli sic locutus est: Haec tibi breviter pro nostra mediocritate scripsimus, frater carissime, nemini praescribentes, aut praedudicantes, quo minus unusquisque episcoporum, quod putat, faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. Nos quantum in nobis est, propter haereticos, cum collegis et coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam et dominicam pacem tenemus; maxime cum Apostolus ² dicat: Si quis autem putaverit se contentiosum esse, nos talem consuetudinem non habemus, nec Ecclesia Dei. Servatur a nobis patienter et leniter charitas animi, collegii honor, vinculum fidei, concordia sacerdotii. » Hucusque ex Cypriani epistolis Hieronymus. Recitat et S. Augustinus ³, agens contra Cresconium, eandem ad Jubaianum Cypriani sententiam, et eam qua in Synodo ferali contestatus, dicens: « Neminem judicantes, nec a jure communionis aliquem, si adversus

¹ Cypriani, epistolae LXXIX. — ² 1. Cor. XI. — ³ Aug. contra Cresconium lib. III. c. 1. 2.

senserit, amoves; » ut ostendat in tanta episcoporum altercatione nunquam pacis vinculum fuisse perfractum.

34. Eiusdem quoque Synodi tempore Cyprianus de eadem questione a Jubaiano episcopo rogatus litteras ¹ dedit, quibus hujus Synodi mentionem habet his verbis: « Et nunc quoque cum in munus convenissemus, tam provincie Asiae, quam Numidiae episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuente munus baptismi esse, quod sit in Ecclesia Catholica constitutum; ac per hoc non rebaptizari, sed baptizari a nobis, etc. » Cautè quidem Cyprianus, se non rebaptizare baptizatos ab hæreticis tradit, sed tantum baptizare; quod sibi constare putaret, nunquam baptizatos vere fuisse, sed aqua hæreticorum (ut putabat) amplius sordidatos. Adeo enim Catholici exhorruerunt anabaptismum, ut dixerit Augustinus ²: « Quid sit autem perniciosius, niteri omnino non baptizari, an rebaptizari, judicare difficile est: » plane affirmans, pios execrari magis anabaptismum. Studuit Cyprianus ea epistola ad Jubaianum suam ea de re sententiam multis Scripturæ locis apud eundem testatam reddere, et rationibus confirmare, et quæ ex adverso objecta essent, penitus confutare.

35. Verum quod (ut demonstratum est) in omnibus his in primis Ecclesie paci consultum fore quam maxime vellet; ut quisque adversantem sibi fratrem equanimiter ferret, de bono patientiæ se libellum scripsisse testatur; quem ad eundem Jubaianum mittens, sic in ea epistola peroravit: « Propter hoc etiam libellum de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino et inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus. » Veritas enim magnopere Cyprianus, ne, hæc inter episcopos obortis contentionibus, magno aliquo schismate Catholica scinderetur Ecclesia; præter id quod de mutua servanda concordia est sæpius contestatus, ad antevertenda futura mala egregium illud prophylacticum preparavit antidotum, libellum illum scribens, quo demonstraret, absque patientiâ impossibile esse servari inter fratres mutuam charitatem, et vitalem spiritum in vinculo pacis. Nam in eodem commentario ait: « Impatientia etiam in Ecclesia hæreticos facit, et ad Judæorum similitudinem contra Christi pacem et charitatem reuelles ad hostilita et furiosa odia compellit. » Hæc et alia plura id genus ibi.

36. Quod autem ad Cypriani de servanda pace firmum mentis propositum pertinet; ne quis existimet, quod bene ceptum est, fuisse convulsam; et de pace tenenda firmissimum ejus consilium multis postea adversantibus, potuisse labefactari certum esse; sicut tamen ipsum, quam reliquos Africanos episcopos, de pace Ecclesie conservanda, in eadem usque ad finem persistisse sententia; nam in postrema Synodo, eadem ex causa celebrata, recitata, et compro-

bata fuit dicta ad Jubaianum epistola, in qua de servanda pace contestatio legebatur asserta. Sed et in eadem ¹ Synodo Cyprianus præfando, eandem a se sæpe factam contestationem præmisit; quam (ut nuper dictum est) Augustinus ² agens adversus Cresconium recitavit, et contra Donabistas agens rursus allegavit. Eguit porro his scriptis ad Jubaianum litteris Cyprianus, ut ipsum a priori sententia dimoverit, et in suam de baptismo hæreticorum perduxerit; quod ipse testatur in eadem sua ad Synodum Carthaginensem præfatione, cum ait: « Item lecte sunt vobis et alie Jubaiani litteræ, quibus pro sua sincera et religiosa devotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, sed etiam instructum se esse gratias egit. » Hæc ipse.

37. Sed quid ad Synodicam a dicto Concilio Africano ad se missam Stephanus papa rescripserit; licet ipse litteræ non extent, ex iis tamen quæ Cyprianus scribens ad ³ Pompeium Sabratensem in Africa episcopum, ex illis recitat, satis intelligi posse videtur, cum ait: « Quia desiderasti in notitiam tuam perferri, quæ mihi ad litteras nostras Stephanus frater noster rescripserit; misi tibi rescripti ejus exemplum. Quo lecto, magis ac magis ejus errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra Christianos et contra Ecclesiam Dei asserere conatur; nam inter cætera vel superba, vel ad rem non pertinentia, vel sibi ipsi contraria, quæ imperite aliquid improvide scripsit, illud etiam adjunxit, etc. » O infelicem humana imbecillitatis conditionem! sic enim tragice exclamare libet. Vir sanctissimus, qui ne vel leviter laderet charitatis fraternæ concordiam, crebrius fuerat contestatus; eaque de causa de bono patientiæ libellum se scripsisse professus, quo et alios vehementius admoneret; modo, simulac legit a Stephano ad se reditas litteras, plus satis excaudescens, ac jurgans, nec ab ipsis conviciis abstinuit; sed inopinato (ut viderimus) a contumeliis exorsus, adversus eum aggreditur disputare. At quænam essent verba Stephani, mox recitans subdit:

38. « Si quis ergo a quacunque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est; ut manus illi imponatur in penitentiam; cum ipsi hæretici propriè alteritrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum. » Hæc ergo sententia fuit Stephani pape, ut nihil innovaretur ab eo quod traditum esset. In his igitur definitis a Stephano confutandis, Cyprianus totam longiorem illam insumit epistolam, nihilque in ea temperantius agens, Stephano etiam nolam inurit, quod patrocinaretur hæreticis. Sed ad hæc Augustinus ait ⁴: « Stephanus non propterea communicavit hæreticis, quia baptismum Christi, quod in eorum perversitate integrum mansisse cognovit, improbare non ausus est. » Et paulo post: « Sed consuetudo illa, quæ opponitur Cypriano, ab eorum traditione exordium sumpsisse

¹ Cypri. epist. LXXIII. — ² August. de bapt. contra Donat. lib. 2. cap. 14.

¹ Concil. African. in princ. apud Cypri. — ² Aug. de bapt. contra Donat. lib. 1. c. ult. — ³ Cypri. epist. LXXIV. — ⁴ August. de bapt. contra Donat. lib. v. c. 23.

credenda est; sicut sunt multa, quae univēsa tenet Ecclesia, et ob hoc ab Apostolis praecepta bene creduntur, quanquam scripta non reperiantur. » Haec ipse.

39. At Cyprianus non in eo versatur epistola illa sua, ut legitimās traditiones impugnet; sed tota ejus argumentatio ea conclusione perstringitur, ut, quam Stephanus traditionem praetendebat, ipse Cyprianus eam de apostolico fonte dimanare non crederet; sed obrepentem errorem esse et corruptelam, pravāque consuetudinem. Quod vero subdidisset Stephanus, nec ipsos haereticos rebaptizare qui ex adis haereticis ad se venirent; non in illum deteriorē sensum, quo ea acceperat Cyprianus, fuerant intelligenda, nempe quod Stephanus voluisset (quod ait haereticorum exempla sectari; sed potius eo telendisse argumentum, ut demonstraret adeo fuisse insolens, et ab omnibus existimatam plane portentum, baptizatos consueto ritu ab haereticis, iterum baptizare, ut nec haeretici ipsi, qui praecessissent, licet omni ex parte catholica dogmata infringere nisi sint, eo temeritatis pervenerint, ut adversus Apostolorum traditionem ansi sint baptizatos denuo baptizare. Oportuisset sane Cyprianum integram ipsam Stephani epistolam recitare; in qua multa fuisse non dubito, quae ejusdem Pontificis sententiam plenius declarassent; nam nec hoc absolute potuit Stephanus ipse dixisse, quod haeretici ad se venientes non rebaptizarent; cum inter alios id olim facere solitos Montanistas, et his temporibus Novatianos, jam satis superius sit demonstratum.

40. Agens vero S. Augustinus de ea epistola ad Pompeianum paulo ardentius adversus Stephanum scripsit; cum nec sibi tantum virum ac jurum inesse sentiret, ut de singulis ab eo in Stephanum jactatis ipsam excusare potuisset; honesta et laudabili tergiversatione maluit ea relinquere obvoluta silentio, quam ipsa, nondum obductis cicatricibus, reficere; et inter eos potius amabili transactione litem componere, quam rem ipsam per singula subtilius judicare. Ait enim ¹: « Jam illa quae Cyprianus in Stephanum irritatus effudit, retractare nolo, quia nec opus est; eadem quippe ipsa dicuntur, quae jam satis discussa sunt; et ea praeterire melius est, quae periculum perniciose dissensionis habuerunt. Stephanus autem etiam abstinens putaverat, qui de suscipiendis haereticis priscam consuetudinem convellere conarentur, iste autem questionis ipsius difficultate permotus, et sanctis charitatis visceribus largissime praeditus, in unilate cum eis manendum, qui diversa sentirent. Ita quamvis commotus, sed tamen fraterne indignaretur; vicit tamen pax Christi in cordibus eorum, ut in tali disceptatione nullum inter eos malum schismatis oriretur. » Haec Augustinus.

41. Idemque defendens atque propugnans Stephani de baptismo sententiam; quae adversus eam Cyprianus congresserat, pluribus confutat; excusans tamen exemplo Petri, quicquid Cyprianus errasset,

haec subdit ¹: « Magnum quidem meritum novimus Cypriani episcopi et martyris, sed nunquid majus quam Petri apostoli et martyris? » Et paulo post: « Si potuit, inquit, Petrus contra veritatis regulam, quam postea Ecclesia tenuit cogere Regentes judicare; cur non potuit Cyprianus contra regulam veritatis, quam postea Ecclesia tenuit, cogere haereticos vel schismaticos denuo baptizari? Puto autem quod sine ulla sui contumelia Cyprianus episcopus Petro apostolo comparetur, quantum attinet ad martyrii coronam. Ceterum magis vereri debeo, ne in Petrum contumeliosus existam. Quis enim nescit illum apostolatus principatu cuilibet episcopatu praefertendum? » Ita ipse. Ceterum nec minimum quidem Petrum ea in re peccasse, primo tomo Annalium fusius demonstravimus. Sed caetera prosequamur.

42. Cum igitur Cyprianus vidisset Stephanum papam obnitentem iis quae in Concilio Africano de baptismate haereticorum statuta fuerant, hand emittatus est majori numero episcoporum Carthagine aliud Concilium celebrare. Convocatis igitur ex Africa, Numidia, ac Mauritania episcopis octoginta septem, iisdemque Carthagine coeuntibus kalendis Septembris, recitatis quae haectenus a Cypriano in ea causa scriptae fuissent litterae ad Jubaianum, necnon quas Jubaianus rescripsisset ad Cyprianum, idem ipse Cyprianus ² rogans singulorum sententias, non sine stomacho, tacito tamen Stephani nomine, de eo mentionem parum honorifice suggestit his verbis: « Superest ut de hac ipsa re singuli, quid sentiamus, proferamus; neminem judicantes, aut a jure communione aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico errore ad observandi necessitatem collegas suos adigit. » Haec ipse, alludens nimirum, quod Stephanus decretum edidisset, cui more majorum (ut dictum est ex Tertulliano) praetigi soleret titulus ille, episcopus episcoporum, summa pontificia auctoritate; et quod aliter sentientibus excommunicationis penam fuisse acriter comminatus. Sed quod ibi Cyprianus in Synodo dixerat: « Quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suae arbitrium proprium; tamque judicari ab alio non possit, quam nec ipse potest alterum judicare. » S. Augustinus ita ³ recte interpretatur: « Opinor, inquit, utique in his questionibus, quae nondum eliquatissima perpectione discussae sunt; » id scilicet concessum esse; et subdit: « Noverat enim quantum sacramenti profunditatem tunc omnis Ecclesia varia disputatione versabat; liberumque faciebat quaerendi arbitrium, ut examinata veritas panderetur. » Haec et alia Augustinus; qui recensens ejusdem Concilii sententias singulorum, eas omnes scite quidem impugnat, errorisque redarguit ⁴.

¹ Aug. de baptis. contra Donat. lib. II. c. 1. — ² Concil. Carth. ajnd Cyprian. et August. de baptis. contra Donat. lib. VI. et VII. — ³ Aug. de baptis. contra Donat. lib. III. c. 3. — ⁴ Aug. ibid. lib. III. c. 4. 5. 6. et seq. et lib. VII. c. 1. et usque ad finem libri.

43. Haec habita Synodo, Cyprianus ad se venire satagens Orientales episcopos, legationes ad eos misit. Qui enim ad remotiores partes, nempe in Cappadociam, sibi legavit Rogatianum diaconum, mittens eum ad Firmilianum Caesareae metropolis ejus provinciae episcopum, ad alios certe episcopos propinquiorum locorum alios mittere minime praetermisit. Statim igitur post Synodum celebratam kalendis Septembris missum fuisse Rogatianum a Cypriano in Cappadociam, illucque pervenisse ingruente jam hieme, ex Firmiliani ad Cyprianum redditis litteris ¹ aperte satis colligi posse videtur, quibus dicitur: « Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, et liberum tempus urgebat; quantum potuimus, ad scripta vestra rescripsimus. » Eodem plane argumento contra epistolam Stephani ad Firmilianum Cyprianum scripsisse, quo ad Pompeium antea scripserat, ex dictis Firmiliani ad eum rescriptis litteris facile dignosci potest; sed et ipsas integras Stephani litteras suis alligasse, atque ad eum misisse, confutatio illarum, Firmiliani intexta litteris, abunde testatur.

44. Videas hominem jam antea in Stephanum agitatum, quod (ut dictum est) ab eo communionem privatus esset, acceptis Cypriani de eodem pariter quaerentis litteris, veluti violento superaddito ventorum flatu, semel iracundiae igne succensus vehementius inflammatum. Dicam in praesentiarum hic opportune illud Gregorii Nazianzeni ²: « Non viles tantum et plebeios, sed etiam praestantissimos quosque viros Momus interdum attingit, ut solius Dei sit, omni prorsus peccato atque animi perturbatione vacare. » Cospicias namque ipsum furore concitum erumpere in convicia, in contumelias et probra ferri praecipitem, semelque mente tetri odii offusa caligine, falsa a veris minus valuisse distinguere. Nam et quod spectat ad historicam rerum gestarum veritatem, de Basilide ait post longam aetatem ab Apostolorum tempore vixisse; quem Ignatii ³ testimonio constat eodem eum illis tempore existisse. Sed et quod saepe inculcat, Stephanum rupisse pacem cum episcopis Africanis, ipsumque Cyprianum nominasse pseudochristum et pseudopropheta, operariumque dolosum; cum de his nec leviter conquestus sit Cyprianus; et Augustinus, qui cuncta quae eo tempore acciderunt ab eodem scripta exacte pervidit, frequentius tum in superius citatis locis; tum aliis absque aliqua dubitatione testetur, nunquam pacem inter Cyprianum et Stephanum esse violatam, aut communicationem ecclesiasticam intercisam; patetis certe mendacii redarguitur.

45. Putavit quidem Firmilianus ex Cypriani querelis in Stephanum, aequae actum esse cum illo, ac secum factum fuerat, ejusque collegis. Atqui non par erat utraque causa. Nam illi (ut vidimus) non tantum quod auctores fuissent oborte contentionis, severiore digni animadversione videri poterant; sed

et quod nulla habita ratione majorum, jam decretum contra antiquam consuetudinem calculo omnium firmiter obsignasset; contra vero Cyprianus (quod saepe diximus) cum ea decerneret, saepius fuerat contestatus, se in omnibus ac cum omnibus pacem servaturum, quantumlibet essent suae ipsius sententiae adversantes.

46. Sed tandem rem jam palam detegamus. Dum ea epistola Firmilianus Romanam Ecclesiam calumniatus est, quod non omnia observaret quae ab origine fuissent ab Apostolis tradita, nempe quod diversa die celebraret Pascha ab ea quae instituta fuerat ab Apostolis; quis non videat ipsum stetitisse a parte Quartadecimanorum, jam antea ab Ecclesia proscripserunt? aperte enim nimis visus est id ipse profiteri; ut non sit mirum obloqui in Stephanum, et in Romanam insurgere Ecclesiam, quam negat ex Apostolorum traditione praescripta Pascha celebrare; atque adeo (dicam pace sua) procaciter in Stephanum involvi Firmilianum, libera fronte judicantem cum Montanistis ac Quartadecimanis a Romana Ecclesia condemnatis. At non est nostri consilii cuncta in ea epistola perperam posita castigare; sed ex his paucis, quantum sat est, in caeteris judicandis viam aperire. Scripta est (ut apparet) ea epistola a Firmiliano in fine anni hujus, nimirum, ut ait, cum fere vigesimus secundus annus esset ab obitu Alexandri imperatoris, quod regnante Maximo ea contigerit quam recenset historia.

47. Magnam profecto attulit offensionem cunctis Ecclesiis illud Firmiliani naufragium, qui et doctrina et sanctitudine morum nulli propemodum illorum temporum videbatur esse secundus. Quem postea ad meliorem frugem redditum, et communioni Catholicae restitutum, ac in Ecclesiae pace pie sancteque defunctum Graeci colunt ac venerantur; ejus natalem diem, perinde ac aliorum sanctorum, in Menologio ¹ consignatum amiversaria memoria celebrant. Caeterum quod ad eam contra Stephanum ipsius sententiam spectat, ab omnibus orthodoxis fuit penitus improbata. Nam ut taceam caeteros, Magnus ille Basilius, qui Firmiliano post evolutum ferme saeculum in sede successit, rogatus ab Amphilocho de his scribere quid sentiret, famosam illam de ea re ad eum epistolam scripsit, quam Graeci Canonice vocant ², qua ait se nec Firmiliani, nec Cypriani probare sententiam, indistincte omne rejicientium baptismum illorum, qui extra Ecclesiam per heresim vel schisma positi essent; sed antidoto distinctionis adhibito, Encratitarum, Hydroparistarum, Novatianorum, ac his similium recipiendum tradit esse baptismum; qui licet ab Ecclesia recessissent, illud tamen ut erat Ecclesiae integrum, forma servassent; secus autem illorum, quorum fides diversa diversum quoque ab Ecclesiae ritu faciebat esse baptismum, ut Cafaphrygum qui licet de Patre et Filio recte sentirent, Spiritum sanctum tamen dicebant esse Monlanum: verum quod eo canone Basi-

¹ Apud Cypr. epist. LXXV. — ² Greg. Nazianz. orat. in laud. Basil. — ³ Ignat. ad Trail. ep. v. et ad Smyrnaens. ep. x.

¹ Menolog. die 28 Oct. — ² Basil. ad Amphil. ep. canon. c. 1.

lius dicat schismaticos adhuc esse Ecclesie, idemque inferius collatum a laicis baptismum improbare videatur, sunt hujusmodi recta interpretatione digna. Ceterum quod rursus ad Firmilianum spectat ut nulla de eo suspicio obrepere possit, cum in selesinate atque excommunicatione perseverasse, sique pariter decessisse, præter ea quae dicta sunt, illud est ejus orthodoxiae exploratissimum testimonium, etsi alia deessent, quod in Catholicorum episcoporum celebri illo Antiocheno conventu ipse cum aliis adversus Paulum Samosatensem sederit; sed de his dicemus inferius. Constat certe eundem reliquisse etiam post se de Catholica fide nobilibus (al. nobis) ingenii sui clara monumenta, quae idem Basilus¹ citat.

48. At eandem de baptisate haereticorum sententiam, quam Cyprianus in Africa, Firmilianus cum collegis in Asia et Cappadocia propugnabant, Dionysius quoque episcopus Alexandrinus, hujus saeculi S. Ecclesiae ornamentum (quippe qui confessione celebris, et eruditione clarissimus haberetur) in Aegypto acerrimo studio defendere conatus est, scriptis pro eo confulpbris fortissimis litteris; quarum S. Hieronymus² his verbis meminit: « Illic in Cypriani et Africanæ Synodi dogma consentiens, de hæreticis rebaptizandis ad diversos plurimas misit epistolas, quae usque hodie extant. » Hæc Hieronymus. Cum Stephano pariter ipsum de eadem re egisse, testatur Eusebius³, et ex ejus epistola hanc recitat sententiam: « Atque ut pro his omnibus illum (Stephanum scilicet) deprecarer, epistolam scripsi: » ut appareat ex his, Dionysium sic patrocinatum esse adversæ sententiæ, ut tamen apud Stephanum pro episcopis eidem reconciliandis sequester accesserit; qui et de his ad Romanos presbyteros Dionysium et Philemonem se etiam scripsisse testatur.

49. Licet autem (ut dictum est) ex Oriente, Aegypto, et Africa complures episcopi patrocinari viderentur sententiæ de rebaptizandis hæreticis; tamen illi ipsi qui extra Ecclesiam positi eidem sententiæ postea studuerunt Donatistæ, vel alii, non nisi quinquaginta Orientales episcopos, et Africanos septuaginta unum numerare potuerunt. Certe quidem nonnullos Asianos episcopos in eandem cum Stephano sententiam conspirasse, ne ab hæreticis collatum baptismum rejiceretur, S. Basilus⁴ ad Amphilocheium scribens testatur. Rursus vero multos in Africa Cypriani collegas eadem cum illo sentire noluisse, S. Augustinus⁵ tradit, qui et multa episcoporum millia ejusdem cum Stephano papa sententiæ fuisse affirmat. Sed et qui in Oriente⁶ sententiam Cypriani secuti fuerant, eandem eos rescidisse, idem confirmat Donatistarum quoque testimonio. Quin et Cyprianum non mutasse sententiam, dici posse negat⁷: « Sed fortasse, inquit, factum est ut suam correxerit

sententiam, sed nescimus; neque enim omnia, quæ eo tempore inter episcopos gesta sunt, memorie literisque mandari potuerunt: aut omnia, quæ mandata sunt, novimus. » Hæc Augustinus.

50. Ulemque acciderit, illud constat Cyprianum nequaquam a Stephano papa apostolica communicatione privatum, sed in eadem cum Romana Ecclesia unitate, Sixti successoris Stephani tempore, usque ad martyrium persistisse. Certe quidem Africanos item episcopos, qui in id ipsum consenserant, mutasse sententiam, et contraria prioribus statuisset, S. Hieronymus¹ testatur his verbis: « Denique illi ipsi episcopi, qui rebaptizandos hæreticos cum eo statuerant, novum emisere decretum. » Idemque in Ecclesia Catholica ante hæc tempora et post esse servatum, adversariorum quoque testimoniis docet. Certe quidem quod spectat ad eos, qui erant ejusdem sententiæ in Oriente episcopi rebaptizantes, propediem, anno sequenti, relicta falsa ab eis asserta sententia, adhaeserunt Stephano pape, ut suo loco dicemus.

51. Sed quod ad Cyprianum, de quo agitur, spectat; hæc rursus de eo S. Augustinus ad Vincentium scribit in hæc verba²: « Correxisse autem istam sententiam, non invenitur; non incongruenter tamen de tali viro existimandum est, quod correxerit, et fortasse suppressum sit ab eis qui hoc errore nimium delectati sunt, et tanto velut patrocinio carere noluerunt; quanquam non desint, qui hoc Cyprianum prorsus non sententibus atque mendacibus fuisse confectum. » Et paulo post: « Nos autem duas ob res non negamus illud sensisse Cyprianum; quod et stylus ejus habet quamdam propriam faciem qua possit agnosci; et quod ibi magis contra vos nostra causa monstratur. » Cum vero S. Ecclesia tam Occidentalis quam Orientalis (ut constat ex Gregorio Nazianzeno) diem natalem Cypriani martyris semper celebrare consueverit; cum correxisset quod errasset, et in Ecclesia Catholica communicatione martyrium subisset, nemo jure poterit dubitare, in quam sententiam hæc etiam Augustinus³: « Non solum, inquit, malos Catholicos nullo modo comparamus, sed nec bonos facile cœquamus beato Cypriano, quem inter raros et paucos excellentissime gratiæ viros numerat pia mater Ecclesia. » Sic Augustinus. At hoc elogio celebrat eundem S. Hieronymus⁴, dicens: « Ne longo sermone sensum traham, vir sanctissimus et eloquentissimus martyr Cyprianus, et nostri temporis confessor Hilarius, nonne tibi videntur excelsæ quondam in sæculo arbores afflicte Ecclesiam Dei? » Sed deficeret me plane dies, si omnia de S. Cypriano a sanctis Patribus decantata præconia singillatim hic vellem intexere.

52. Quod vero ad Stephanum pertinet; quas aliquorum Patrum traditiones summo studio et intrepido animo acerrime propugnavit; eandem, his tur-

¹ Basil. de Spirit. sancto ad Amphil. c. 29. — ² Hieron. de Script. Eccles. in Dionys. — ³ Euseb. lib. vii. c. 4. — ⁴ Basil. ad Amphil. epist. canonice. c. 1. — ⁵ Aug. contr. Crescon. lib. iii. c. 4. in fine. — ⁶ Ibid. c. 2. 3. — ⁷ Aug. de baptis. contra Donat. lib. ii. c. 4.

¹ Hieron. contra Luciferian. — ² Aug. epist. XLVIII. — ³ Aug. de baptis. contra Donat. lib. vi. c. 2. — ⁴ Hier. in Isai. c. 60.

binibus superatis, sincere in Ecclesia Catholica custoditæ permanserunt. Enituit plane in hoc tanto certamine, quanta in traditionibus vis, et quanta Sedi Apostolicæ inesset auctoritas. Quæ considerans Vincentius Lirinensis, plane admirandus hæc ait¹: « Cum ergo undique ad novitates rei cuncti reclamarent, atque omnes quaquaversum sacerdotes pro suo quisque studio reniterentur; tunc beate memorie papa Stephanus, Apostolicæ Sedis antistes, cum cæteris quidem collegis suis, sed tamen præ cæteris restitit; dignum (ut opinor) existimans, si reliquos omnes tantum fidei devotione vinceret, quantum loci auctoritate superabat. Denique in epistola, quæ tunc ad Africanam missa est, idem his verbis sanxit: **NIHIL NOVANDUM: NISI QUOD TRADITUM EST** (acnepe servetur). Intelligebat etenim vir sanctus et prudens, nihil aliud ratione pietatis admittere, nisi ut omnia, qua fide a Patribus suscepta forent, eadem fide filiis consignarentur: nosque religionem, non qua vellemus, ducere, sed potius qua illa duceret, sequi oportere; idque esse proprium christianæ modestiæ et gravitatis non sua posteris tradere, sed a maioribus accepta servare. Quis ergo tunc universi negotii exitus? Quis utique, nisi usitatus et solitus? Retenta est scilicet antiquitas, et explosa (al. explorata) novitas.

53. « Sed forte tunc ipsi novitiæ adinventioni patrocinia defuerunt. Imo vero tanta vis ingenii adfuit, tanta eloquentiæ flumina, tantus assertorum numerus, tanta verisimilitudo, tanta divinæ legis oracula, sed plane novo ac malo more intellecta, ut mihi illa conspiratio nullo modo destrui posse videatur, nisi solam tanti moliminis causam ipsa illa suscepta, ipsa defensa, ipsa laudata novitatis professio (al. possessio) destituisset. Postremo ipsius Africani Concilii, sive decreti quæ vires? donante Deo, nullæ: sed universa tanquam somnia, tanquam fabulæ, tanquam superflua, abolita, antiquata, calcata sunt. » Hæc Vincentius: idemque de Donatistis, qui postea eandem de rebaptizandis hæreticis damnatam sententiam tuendam suscepissent, hæc subdit:

54. « Et eo mira rerum conversio! auctores ejusdem opinionis, Catholici; consecratos vero, hæretici judicantur. Absolvuntur magistri; condemnantur

discipuli; conscriptores librorum filii regni erunt, assertores vero gehenna suscipiet. Nam quis illud sanctorum omnium et episcoporum et martyrum lumen beatissimum Cyprianum cum cæteris collegis suis in æternum dubitet regnaturum esse cum Christo? Aut quis contra tam sacrilegus, qui Donatistas, et cæteras pestes, quæ illius auctoritate concilii rebaptizare se jactitant, in sempiternum neget aruros esse cum diabolo? » Hæc et alia ibi Vincentius, sane gravissime.

55. Sed et illud stupore dignum, quod, cum iidem Donatistæ postea adversariam Stephano pape sententiam defenserant, in ipsum tamen Stephanum, ob eminentem iudicii cum sanctitate conjunctam auctoritatem, ne mutire quidem ausi sint, imo, et laudare compulsi. Quamobrem hæc itidem miratus S. Augustinus, agens adversus Petilianum eorum principem, hæc ait¹: « Sed volo solvat mihi iste quæstionem: Quandoquidem cum Romanæ Ecclesiæ per ordinem commemoraret episcopos, inter eos commemoravit et Stephanum, quos episcopatum illicite gessisse confessus est. Cum ergo Stephanus non solum non rebaptizaret hæreticos, verum etiam hoc facientes, vel ut fieret decernentes, excommunicandos esse censeret, sicut aliorum episcoporum et ipsius Cypriani litteræ ostendunt; tamen cum eo Cyprianus in unitatis pace permansit. Quid hic dicturi sunt? excutiant ingenia sua quantum possunt; et utrum valeant respondere, considerent. » Hæc Augustinus.

56. At non Donatistæ solum, sed et Hilarius diaconus ejusque sectatores consopitam ac plane damnatam eam de rebaptizandis hæreticis sententiam sectati sunt, quos omnes S. Ecclesia ut hæreticos condemnavit. Stephanus igitur ob catholicam traditionem egregie propugnatum meruit omnium præconiis celebrari, cujus natalem diem non Latini modo, sed et Græci (quod de aliis Occidentalis Ecclesiæ sanctis martyribus raro accidere consuevit) anniversaria celebrant habent in Menologio consignatum. Quomodo autem sequenti anno dissidentes ab eo episcopi, in eandem cum eo sententiam abeuntes, eidem reconciliati fuerint, proxime dicturi sumus.

¹ Vincent. Lirin. contra hæres. c. 9.

¹ Aug. de unic. bapt. contra Petil. c. 14.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. P. *Licinius Valerianus Aug. III.*, et P. *Licinius Gallienus Aug. II.*, ut libellus de Præfectis Urbi, Idacius in Chronico Consulari, aliique habent. Sumptus hic ab

utroque consulatus juxta priorem consulatum Casareorum regulam, ut anno præcedenti explicavimus.

2. *Epistola Cypriani de Basilide et Martiali*

Hispanis episcopis. — A. num. 2 ad 8. Epistola Cypriani LXVII, quae Pamelio est LXVIII, quaeque continet responsum Synodicum Ecclesiae Africanae ad episcopos Hispanos in causa Basilidis et Martialis episcoporum, in nova editione operum S. Cypriani a Joanne Fello curata, collocatur anno Christi cclv, sed nulla allata ratione, quae id innuat.

3. *Epistola Cypriani de causa Marciani episcopi Arelatensis.* — A. num. 8 ad 11. Epistola Cypriani LXVIII, quae Pamelio est LXVII, quam Cypriani *Faustini* Lugdunensis episcopi litteris sollicitatus ad Stephanum pontificem Romanum scribit, quae cum hortatur, ut *Marciano* Arelatensi episcopo Novatianarum partium patrono se opponat, sublesta fidei et diu post Cypriani arelam scripta dicitur a Joanne Lamoio in libello de ea epistola scripto. Verum Pearsonio in libello de anno Christi cclxlv, ea, quae a violatione temporum argumenta deducit *Lamoio*, ad examen revocat. Hoc praecipuum *Lamoio* fundamentum, si Cypriani ea sit epistola, oportet, eam scriptam esse, antequam inter eum et Stephanum oriretur dissensio. Nam postquam eorum animi exarserant, nec *Faustinus* ad Cyprianum tanquam favorabilem in Urbe patronum litteras dedisset, neque Cyprianus eo modo in causa Marciani Stephanum compellasset. Quam argumenti partem cum omnes admittant, ulterius objicit *Lamoio*, ante eam dissensionem hanc epistolam scribi non potuisse, quia istud iurgium secundo statim Stephani anno ortum; ea autem, quae in his litteris continentur, clare ostendunt, primo ejus pontificatus anno perfici ista non potuisse, quae Cyprianum ad scribendum pepulerunt. Nam episcopi in provincia constituti ad Stephanum de Marciano Novatiano scriperant; ad eundem etiam scriperat *Faustinus* episcopus Lugdunensis, nec ab eo quicquam oblinere potuerant: de eadem igitur re ad Cyprianum scribit *Faustinus*, semet atque iterum. Intra primum Stephani annum nemo potabit, haec omnia contigisse: praesertim si simul cogitetur sub initio pontificatus Stephani, pacem Ecclesiam nondum reddidit fuisse. Quis enim existimabit, episcopos Gallicanos sub ipsa persecutione, communi consilio aliquid molites esse; aut Stephanum post recens Lucii martyrium in eadem conditione positum sollicitare voluisse; aut de his rebus componendis tum cogitasse, cum *Valerianus* in colligendis Celtis legionibus versaretur, ut eum *Emiliano* contingeret? Sine dubio pax plena a Valeriano Ecclesiae reddita et confirmata est, antequam episcopi Gallicani de rejiciendo *Marciano*, superbo et contumace haeretico, consilium commune inierunt.

4. *Scripta anno II pontificatus Stephani* III — Praeterea alia sunt de Marciano ipso dicta, quae ostendunt, epistolam hanc sub initio pontificatus Stephani scribi non potuisse. Ut eum de eo Cyprianus dicit: « Jampridem jaclat et praedicat, quod Novatiano studens a communicatione se nostra segregaverit. » Hoc enim tempus aliquid haud exiguum postulat; quod quam longum fuerat, aliis verbis satis discrete indicatur: « Sufficial multos illic ex

fratribus nostris, annis istis superioribus excessisse sine pace. » Anni igitur aliquot intercesserant, ex quo *Marcianus Novatiano* studens pacem fratribus denegaverat. At sub initio pontificatus Stephani nondum biennium elapsum erat, ex quo Marcianus Novatiano adherere potuit, si ab ipso istius schismatis exordio in illius partes transisset. Nam ante mensem Junium anni eodem pontificatum iniiit Stephanus. Superiores igitur anni, quibus tot fratres sine pace sub Marciano mortui sunt, longius profecto temporis intervallum postulant. Et revera qui secundo statim Stephani anno Marcianum abstentum esse concedunt, huic argumento satisfacere non poterunt. Ad quod argumentum Pearsonius respondet, hanc epistolam non esse scriptam ante secundum pontificatum Stephani annum jam aditum: sed simul asserit, iurgium inter Stephanum et Cyprianum minime ortum esse ante tertium Stephani annum, et quidem jam affectum. Nulla itaque hujus argumenti vis est, quod in errore communi, sed manifesto fundatur.

5. *S. Trophimus Decio imperante in Gallias non missus.* — Secundum argumentum a missione *S. Trophimi* Arelatensis episcopi deductum. Volunt enim, Trophimum a Pontifice Romano episcopum factum, et Decio ac Grato coss., anno nempe ccl, Arelatem missum, primum ejus sedis antistitem fuisse. Quamobrem quis ferre potest, epistolam S. Cypriano attribui, quae tradit, Marcianum quemdam, cujus nomen in Historia alibi inauditum, Decio imperante, Arelates antistitem sedisse, Novatiano antipapae adherentem; multos ab eo Christianos ad Novatiani schisma adductos esse; multos etiam Catholicos ei minime consensisse? Sed haec obiectio non multum roboris habet, cum una Gregorii Turonensis auctoritate nitatur, aliaque extet celebrior traditio, quae *Trophimum* Apostolorum aetate Roma Arelatum missum docet. Ex qua saltem intelligitur, traditionem alteram de adventu Trophimi, Decio et Grato coss., haud esse satis firmam.

6. *Ante Marcum Aurelium martyria in Gallias visa.* — Duo quidem afferuntur pro tuenda Gregorii auctoritate testimonia, primum Sulpitii Severi, secundum auctoris passionis Saturnini: sed neutrum id quod intendit *Lamoio*, praestat. Sulpitii testimonium his verbis continetur: « Sub Aurelio Antonini filio persecutio quinta agitata; ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Verum, cum Sulpitius in Historia quarti saeculi Ecclesiae, quo vixit, saepius erraverit, ut suo loco videbimus, eum in antiquiori nunquam hallucinatum, nullus, ut puto, sibi facile persuaserit. Sulpitius itaque, qui Eusebii Historiam in compendium redigebat, cum videret in Historia Eusebiana, ante imperium Marci Aurelii, fidei in Galliis ammittente mentionem non fieri, quemadmodum nec antiquiorum martyrum in ea regione ante Irenaeum passorum, credidit tum primum intra Gallias martyria visa esse, et serius religionem Christianam trans Alpes susceptam, cum in Historia Ecclesiastica Eusebii, quae

Sulpitii Severi sacculo tantum non adorabatur, nullum ejus prædicationis in Galliis vestigium extaret. Unde hæc Sulpitii auctoritas epistola Cypriani de Marciano sub Decio, Gallo et Valeriano, episcopo Arelatensi existenti minime officit. Imo ex ea auctoritas Gregorii Turonensis plane evellitur. Si enim jam anno cxxxvii visa sunt in Galliis martyria, falsum est quod scribit Turonensis, anno nempe Christi ccl., imperante Decio, fidem in Galliis primum illatam. Turonensis enim usque ad eum Christi annum fidem Galliis annuntiatam non fuisse supponit.

7. *Ex vita S. Saturnini non recte deducitur, fidem tarde in Galliis prædicatam.* — Secundo, auctor Passionis Saturnini, quisquis fuit, non satis firmiter probat, inquit Pearsonius citatus, Trophimum primum Arelatensem episcopum fuisse, aut, Decio et Grato coss., illic primo pervenisse. Nam Gregorius ipse, qui tam secure docet, *Sixtum* Pontificem Romanum, et *Laurentium* archidiaconum, et Hippolytum sub Decio passos esse, et *Valentinianum* et *Nocatianum* sub eodem hæreticorum principes extitibus; satis etiam confuse reliqua peritil: « Ilujus tempore septem presbyteri episcopi ordinati in Galliis missi sunt, sicut Historia Passionis S. martyris Saturnini denarrat. Aut enim, sub Decio et Grato consultibus, satis fidei recordatione retinetur, primum ac summum Tolosana civitas S. Saturninum habere coperat sacerdotem. Hi ergo missi sunt, Turonicis Gratianus episcopus, Arelatensibus Trophimus episcopus, Narbone Paulus episcopus, Tolose Saturninus episcopus, Parisiacis Dionysius episcopus, Arvernis Ascremonius episcopus, Lemovicinis Martialis est destinatus episcopus. » Sed Gregorius citat quidem Historiam Passionis S. Saturnini. Verum verba, quæ refert, ad Saturninum solum pertinent, quæ adhuc etiam in ejus passione reperitur. Reliqua vero, *Hi ergo missi sunt*, etc. non sunt verba Passionis, sed ipsius Gregorii, qui hæc epocham *Saturnini* inde nactus, reliquorum sex episcoporum tempora, quorum certa initia ignoravit, ad eum referenda esse duxit. Neque si auctor Passionis reliqua etiam addidisset, satis firma esset ejus auctoritas de primis tot sedium episcopatum initiis, qui quæ habet de suo *Saturnino*, ita tantum narrat, « Sicut fidei recordatione retinebatur. »

8. *Gregorius Turon. vel explicandus vel rejiciendus.* — Quamobrem sive Gregorius Turonensis ad epocham *Saturnini* reliquorum sex episcoporum tempora retulerit, quod maxime probabile est; sive auctor Passionis et nota et temporis incerti vir, ipse ad sui martyris Historiam obiter adjunxerit, neuter sufficit ad probandum, tot sedium Gallicarum primos antifistes uno anno missos et receptos esse; quod, cum per se sit minus credibile, tum vero ex anno, quo ordinati esse dicuntur, et loco a quo missi esse putantur, omnem fidem amittere videtur. Cum enim Decius ipse persecutioni exercebat severissime Romæ incumberet, cum Romanus pontifex Fabianus statim passus sit, cum presbyteri Sedem Romanam per anni spatium et amplius supplere per novi episcopi electio-

nem ansi non sint, ut eo ipso tempore septem presbyteri ordinationem episcopalem Romæ acciperent, et nulla tam præclare actionis, vel a presbyteris Romanis, vel ab aliis mentio fieret, quis credet? Hæc docte Pearsonius, Caeterum, ut de celebri hac ætate controversia, an scilicet fides primo Ecclesie sæculo in Galliis prædicata fuerit, vel tantum sub imperio Decii isdem Evangelium immotuerit, hic fuse agamus, hujus operis brevisitas non patitur. Sufficient igitur quæ jam supra diximus, et infra dicemus; interimque legenda epistola Petri de Marca doctissimi archiepiscopi Tolosani, ac deinde Parisiensis ad Henricum Valesium data, et præfata ejus Adnotationibus in Hist. Eccles. Eusebii, ubi opinionem Launoii et sequacium solide refellit. Acta vero S. Saturnini episcopi Tolosani et martyris extant apud Ruinartum virum eruditissimum in Actis primorum martyrum sinceris et selectis. Colitur in martyrologiis die xxix Novemb.

9. *Controversia de Baptismo hæreticorum confuse tractata.* — Ad num. 11 et seqq. Pearsonius in isdem Annalibus Cypriacis recte observavit, pessime viros doctos hæcenus conjecisse quinque Synodos de Baptismo Hæreticorum in annum unum, et intra menses octo ejusdem anni conclusisse, *Carthaginienses* tres, *Orientalibus* duas. Quarum duæ posteriores diu ante habite sunt; tres autem reliquæ intra tam breve tempus compingi non debuere, ut litteræ utrinque date inter primam et ultimam aperte ostendunt. Motus ad id faciendum Baronius, quia *Stephani* papæ ordinationem tardius consignavit: sic enim biennium necessario tribuendum ejus pontificatui, in pace Ecclesie ante ortam de Baptismo hæreticorum disensionem; et alterum biennium, quo illa controversia, et ortum suum et progressum, *Stephano* adhuc vivente et sedente, habuit, invenire non potuit; coactusque fuit, totum de *Basilide* cum Hispanis, et de *Martiale* cum Gallis negotium, et tria etiam Concilia de controversia in causa Baptismi in præsentem annum, vel potius in novem hujus anni menses conferre, quod ex re ipsa et ex Cypriano plane evellitur. Quare, ut hæc nostra Critica clarior evadat, et in majorem lectorum utilitatem cedat, hic rursus ordinem Baronii derelinquemus, et quæ ad præsentem annum pertinent, ex Pearsonio laudato explicabimus, cæteris a Baronio hoc anno tractatis, ad tempora quibus contingere, remissis.

10. *Ea controversia hoc anno orta.* — Hoc itaque anno novæ in dies de *Baptismo* ortæ sunt controversiæ, et in iis judicium *S. Cypriani* petitum. Ut ante *Fidus* de infantibus recens natis quæsierat, an omnino baptizari possent; ita *Magnus* quidam de Clinicis quærit: « An qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, habendi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non toti sint, sed perfusi. » Quod argumentum sic expressit Augustinus de Baptismo lib. 6, cap. 7: « Sic in epistola, quam scripsit ad Magnum, cum de Baptismo functionem et perfusorum quæreretur, utrum aliquid interesset. » Rursus ut *Antouanis* ante quæsierat,

quam hæresim *Novatianus* introduxit; ita nunc *Magnus* quaerit an inter ceteros hæreticos, eos quoque, qui a *Novatiano* venerunt, baptizari oporteret. Et hæc videtur de hoc negotio primo scripta a Cypriano epistola, ut Baronio observatum est: non tantum, quod nulla in ea mentio habeatur de scriptis ante litteris ad diversos episcopos, aut de Conciliis in Africa ea de causa collectis, quorum necessaria citatio videri poterat: sed etiam quia Cyprianus ipse ex sua tantum sententia tum de *Clinicis*, tum de *Novatianorum* Baptismo se rescripsisse significat. «Quantum fidei, inquit, nostræ capacitatis, et Scripturarum divinarum sanctitas ac veritas suggerit. » Et rursus: «Rescripsi, quantum parva nostra mediocritas valuit, et ostendi quid nos, quantum in nobis est, sentiamus. » Pearsonius locum, ex quo quidam viri docti collegerunt, hanc epistolam post ceteras ejusdem argumenti scriptam esse, recte interpretatur, ut in *Annalibus* Cyprianicis hæc anno, mmm, H, videre est.

H. *Qua ratione motus Cyprianus ad reiterationem Baptismi defendendam.*—Deceptus est autem Baronius, quando scripsit, *Cyprianum*, quia *Novatianus* Catholicos ad se venientes, ut immundos de novo baptizavit, *provocatum ad emulationem* idem de *Novatianis* statuisse. Non enim existimandum, sanctissimum antistitem tali stimulo ad sententiam suam ferendam incitatum esse. Illud potius dicendum, nihil illum post hanc ortam controversiam de *Novatianis* aut hic, aut alibi scripsisse, nisi quod semper verum esse putavit, quodque ab ipsa hujus schismatis origine discrete scripserat. Sic enim mentem suam ante tricennium in libello de *Unitate* clare expresserat: «Quando aliud Baptisma præter unum esse non possit, baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis et salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illis homines, sed potius sordidantur: nec purgantur delicta, sed imo cumulantur. Non Deo nativitas illa, sed diabolo filios generat.» Hæc ille primum doctrina imbutus fuit, hæc a prædecessore *Agrippino*, hæc a magistro suo *Tertulliano*, qui et Catholicus et Montanista eandem docuit, hauserat. Quare non *provocatus ad emulationem*, sed *Agrippini* successor, *Tertulliani* admirator, Scripturarum de mitate et privilegiis sanctæ Ecclesiæ, et de odio omnium hæreson assiduus scrutator, illis præsidiiis satis munitum se putans in hæc arenam descendit, et præsentem animo scripsit ad *Magnum*, eos qui a *Novatiano* ad Ecclesiam venerunt, legitimo et ecclesiastico Baptismo tingendos esse, epistola LXXI quæ Pamelio est LXXXI.

12. *Synodus de reiteratione Baptismi Cyprianus celebrat.*—Cum iam *Cyprianus* sententiam suam de *Schismaticis* tam aperte explicasset, quæ adeo *Novatianos* feriebat, ut perique eos ad Ecclesiam venientes sine Baptismo admittere nollent; res tota in dubium vocatur, disputatumque, an hæreticorum non minus, quam schismaticorum Baptisma ratum haberi deberet. Hæc controversia primum in Numidia publice ventilata, ubi octodecim episcopi simul convenientes, et quid starent aut facerent,

incerti, Cyprianum et Africanæ provinciæ episcopos per litteras suas, quæ non extant, consulunt. Quare suam sententiam Cyprianus et collegæ in Concilio conscribunt, et ad collegas quosdam, ut loquitur Augustinus, mittunt. Erat autem Concilium plurimorum episcoporum, cum compresbyteris, qui aderant, ut ipse loquitur Cyprianus epistola ad Quintum. In hoc Concilio Patres censuerunt: «Neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse; ideoque de errore et pravitate venientibus per omnia Divinæ gratiæ Sacramenta unitatem et fidei veritatem dari debere; » quia neque apud hæreticos, neque apud schismaticos Baptismus fieri potuisse putabant, ut ex ipsa Synodali epistola constat, quæ novo ordine est LXX, quemadmodum et Pamelio.

13. *Epocha hujus Synodi magis explicata.*—Pearsonius hoc Concilium *Carthaginense* de Baptismo *primum* hoc anno celebratum existimat adversus Baronium, aliosque, qui illud ad annum sequentem dejecerunt. Imo Gointius in *Annalibus* Ecclesiasticis Francorum habitum esse statuit anno sequenti in autumno, quod Acta ejus Cyprianus ad Firmilianum statim scripserit, et *Firmilianus* nulla mora responsionem fecerit, hieme jam imminente. Sed licet verum sit, anno sequenti, hieme imminente, respondisse *Firmilianum*, non tamen inde sequitur, *primum* hoc Concilium ejusdem anni autumno celebratum. Apparet enim ex responsione *Firmiliani*, scripsisse ad eum Cyprianum post Concilium *secundum*, post Stephanii litteras acceptas, post suas ad *Jubatum* et *Pompeium* datas, quas omnes per Rogatianum misit, quasque *Firmilianus* in sua epistola semper respexit. Meliori itaque jure, quia *Firmilianus* sequenti anno, imminente hieme, ad Cyprianum scripsit, Pearsonius concludit, *primum* hoc Concilium sub hujus anni autumno celebratum esse.

14. *Aliqui Africae episcopi hujus Synodo contradicunt.*—Quamvis hæc de Baptismo hæreticorum ab episcopis provinciæ Africae in Concilio Carthaginensi, ut diximus, decreta fuerant, a nonnullis tamen Africae episcopis consensum minime obtinuerunt. Qui duobus argumentis, de uno Baptismo, et de veteri consuetudine ducti, potius stantebant, eos qui apud hæreticos fincti sunt, quando ad Ecclesiam venerint, baptizari non oportere. Unde *Lucianus* presbyter retulit ad Cyprianum, *Quantum* in Mauritania episcopum desiderasse, ut illi significaret, quid ea de re sentiret. Quare *Cyprianus* circa hujus anni finem scribit ad Quintum epistolam LXXI, tam novo, quam veteri ordine, qua duobus illis argumentis secundum suam sententiam respondet, simulque litterarum, quæ a Concilio ad episcopos *Numidas* datae fuerant, exemplar transmittit, ut ille non tantum *Quinto*, sed et reliquis *Mauritanis* episcopis imotescerent. Quæ epistola recte hoc anno etiam a Baronio consignata. Hæc de ista controversia ex Pearsonio.

15. *Synodus Iconiensis rebaptizationem statuit.*—Baronius erroris arguit *Rufinum*, qui ad lib. 7.

Eusebii, cap. 2, addidit, sub Cornelio papa exortam fuisse de baptismo controversiam *ipso refragante*, inquit, Eusebio, « quem invitum cogit ad stipulari mendacio, cum aliter se habeat græca lectio. » Verum, ut notat Lomberlus in Prefatione ad opera Cypriani, immerito culpatur *Rufinus*. Præterquam enim quod græcum Eusebium præcisè non determinat hanc questionem in Oriente agitatam, certum est, Concilium *Iconiense*, in quo rebaptizatio hæreticorum decreta, ante *Stephani* pontificatum celebratum. Id enim discrete testatur *Firmilianus* in epistola ad Cyprianum, quæ novo ordine lxxv est, ubi de Iconiensi Synodo ita loquitur : « Quod totum nos jam pridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti, in munum convenientibus ex Galatia et Cilicia, et cæteris proximis regionibus, confirmavimus. » Ubi pronomen *nos*, non de ipsius Firmilianii persona, sed potius de ejus decessoribus accipiendum; cum Firmilianus eam Synodum jam pridem collectam affirmet, et in fine ejusdem epistolæ Synodi hujus vetustatem manifestissime indicet, ut observavit Valesius in Notis Eusebianis ad lib. 7, cap. 7. Nam cum *Stephanus* papa Cypriano scribens, antiquam Ecclesiæ consuetudinem in recipiendis hæreticis adversus assertores novi dogmatis opposuisset, *Firmilianus* hoc argumentum adversus Arios forlasse valere dicit; et quomodo Afri id refutare possint, ibidem docet. Contra Orientales nullam vim illud habere demonstrat apud quos semper rebaptizati fuerint hæretici, jam inde ab *Iconiensi* Synodo, quæ ob Montanistas fuerat indicta.

16. *Concilii Iconiensis epocha.* — Firmilianii verba hæc sunt : « Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate, errorem vos consuetudinis reliquisse. Cæterum nos veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis opponimus; ab initio hoc tenentes, quod a Christo et ab Apostolo traditum est. Nec meminimus, hoc apud nos aliquando cepisse, cum semper istic observatum sit, ut non nisi manū Dei Ecclesiam nossemus, et sanctum Baptisma non nisi sanctæ Ecclesiæ computaremus. Plane quoniam quidem de eorum baptismo dubitabant, qui etsi novos prophetas recipiunt, eosdem tamen Patrem et filium nosse nobiscum videntur; plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus, confirmavimus, repudiandum esse omne Baptisma quod sit extra Ecclesiam constitutum. » His addit Valesius, Dionysium Alexandrinum in epistola ad Philemonem Romane urbis presbyterum, quam scripsit sub initio pontificatus Xisti papæ, ubi ait : « Illud præterea didici, non ab Afriis solis hunc morem nunc primum inductum fuisse : sed et multo antea superiorum episcoporum temporibus in Ecclesiis populosis, et in Conciliis fratrum apud Iconium, et Synada, et apud alios plurimos idem sanctum fuisse. » Hinc sub extrema Alexandri Severi tempora, quibus Firmilianus ad Caesariensis Ecclesiæ sacerdotium recens promotus fuerat, ut docet Eusebius in lib. 6. Synodum *Iconiensem* collectam credit Valesius, ideoque ante Cornelii papæ pontificatum.

Sed quidquid sit de certa hujus Concilii epocha, manifestum est, Baronium deceptum, quod discrimen non posuerit inter tempus, quo hæc questio primum agitata fuit, illudque, quo turbas in Ecclesia excitare cepit. Primum ante Stephani pontificatum, sive in Africa sub Agrippino, sive in Oriente, dum Iconii et Synadae Concilia celebrata, configit; secundum præsentis anno, aut tardius insequenti, Stephano Ecclesiæ administrante, sine dubio evenit. Cætera quæ in Annalibus hoc anno tractantur, ex dictis, annoque sequenti dicendis quivis proprio Marte suis temporibus reddere poterit.

17. *Gallienus junior Cæsar creatur.* — Valerianus Augustus Gallienum filium ad imperium evexisse non contentus, hoc vel præcedenti anno Gallienum juniorem ex eodem filio nepotem, qui et Cornelius Valerianus, ac etiam Saloninus dicebatur, Cæsarem nuncupavit, et ut ex nummis suo recitandis, in quibus imperii ejus Cæsarei anni notantur, conjicere est, tributivam potestatem exornavit. « Ille filium suum Gallienum Augustum fecit, Gallienique filium Cornelium Valerianum Cæsarem, » inquit Victor in Epitome. Hanc dignitatem alterutro anno Gallienum juniorem consecutum esse plura ostendunt. Primum, consularius suffectus anno cclxx ab eo gestus, ad quinquennialia nempe edenda. Secundum, ejus interitus, qui anno cclxx configit sexto imperii ejus Cæsarei anno. Patinus enim in Thesaurio numismatum Maurocenianno, pag. 14, nummum Cornelii Valeriani, Gallieni Augusti filii exhibet, in quo legitur : L. z. id est, *anno sexto*, ideoque hoc vel præcedenti anno Valerianus Cæsar appellatus. Hallucinatur autem ibidem pag. 16 Patinus, ubi duos alios nummos græcos Valeriani Cæsaris recitat, in quorum altero visitur Aquila cum his litteris L. r. id est, *anno tertio*; in altero Fortuna stans, cum his litteris L. e. id est, *anno quinto*, et utrumque Valeriano Cæsari Valeriani Augusti filio attribuit. Ille enim *Valerianus* sub finem tantum imperii Gallieni Augusti fratris Cæsari ab eo dictus est, vixque secundum imperii Cæsarei annum inchoare potuit.

18. *Valerianus Gallieni Aug. filius ab illius fraude distinguendus.* — Antequam Dissert. Hypaticam elucubrarem, is error vulgaris fuit, passimque creditum *Valerianum* Cæsarem, cujus mentio in Codice Justiniano, in nummis, Actisque publicis, alium non esse, quam *Valerianum* Valeriani Augusti filium; quæ ex prava interpretatione alii errores exorti, quos infra profligabimus. Tertium in lib. 2 Codicis Justiniani, tit. 4, lex 11, dicitur « PP. XV kalend. Decemb. Valeriano et Gallieno AA. utriusque II cos., » inscribitur vero « imp. PP. Valerianus, Gallienus AA. et Valerianus nobilis Cæsar Caiano militi, » qui consularius in præsentem annum incidit, primusque Valeriani, qui suffectus fuit, ut sæpe fit, ibidem prætermissus. Ante hunc annum nulla in Codice Justiniano Valeriani Cæsaris mentio, quæ postea sæpe in eo occurrit. Denique Jornandes, lib. de Regnorum Succession., cap. 84, de Claudio imperatore scribit : « Qui Gothos jam per quindecim annos Illy-

ricum Macedoniamque vastantes bello adortus incredibili strage delevit. » Quae victoria anno ducentesimo sexagesimo nono reportata, ut suo loco videbimus. A quo Christi anno, si per quindecim retrocedas, ad eurrentem vel superiorem pervenies, quorum ideo alterutro Gothi Illyricum Macedoniamque vastare ceperunt, et ad eos feliciter repellendus *Valerianus* Gallienum juniorem nepotem Caesarem renuntiavit, et *Posthumi* fidei ac tutelae commissum in Gallias

misit, ubi per sexennium imperavit. Quae diligenter explicanda fuere, non solum, ut consulatus suffectus *Gallieni* Caesaris et *Valeriani* patrum, in quo viri doctissimi cum magno Fastorum detrimento offenderunt, facilius infra explicari possit, sed etiam, ut Historia Gallica per haec tempora negligenter ab iis, qui illam illustrandam susceperunt, tractata aliquam lucem accipere possit.

STEPHANI ANNUS 3. — CHRISTI 259.

1. *Orientalium Ecclesiarum cum Romana sublatum dissidium.* — Ducentesimus quinquagesimus nonus Christi annus a Cassiodoro adscribitur Fastis Valerio Maximo et Acilio Glabrione coss., quo episcopi, qui sententiam de rebaptizandis his qui fuissent ab haereticis baptizati, hactenus pugnaciter defendissent, tandem Stephano consentientes, eidem christianae concordiae foedere reconciliati sunt; quod Eusebius¹ ex litteris Dionysii episcopi Alexandrini testatur his verbis, dissensionem prius paucis repetens : « Cyprianus, inquit, Ecclesiae Carthagenensis pastor, primus inter homines ejus aetatis, non aliter quam per lavacrum baptismatis haereticos erroris maculis ante ablutos, in Ecclesiam admittendos existimavit. Verum Stephanus nihil novi, aut alieni a traditione ex Apostolorum temporibus derivata molendum arbitratus, hac de re animo vehementer commotus est. Dionysius igitur ubi longum sermonem cum Stephano per litteras de hac controversia contulit, tandem declarat, quo pacto perturbationis fluctibus sedatis, omnes ubique Ecclesiae, nova ac perversa Novati haereticorum pravitate repudiata, pacem inter se conciliassent. » Appellat Eusebius sententiam de rebaptizatione, pravitatem Novati, seu potius Novatiani haereticorum; ea nimirum ex causa quod Novatianus id temporis rebaptizare aggressus esset, nec (ut dictum est) reciperet quempiam apud alios baptizatum, absque secundo a se administrato baptismate. Sed qui fuerint, qui explosa novitate Novatianorum, inierint concordiam, idem mox ex Dionysio recitat dicens : « Jam scito, frater, omnes Orientales Ecclesias, quae antea fuerant propter errorum perversitatem nonnulla dissensione distractae, ad concordiam denno esse reductas. Omnes etiam Ecclesiarum praesides, quae ubique locorum sunt, summo animorum

consensu conspirare, et ob pacem hanc praeter omnium expectationem constitutam incredibili letitia affici. » Haec quidem a Dionysio ad Stephanum scripta, non de alia dissensione, quam de ea quae de rebaptizatione excitata, totum plane Orientem commoverat; non de Novatiani schismate, quod nonnisi Antiochenam Ecclesiam exagitavit, esse intelligenda, nemo non videt; sed haec inferius dilucidiora reddentur.

2. Sed quinam essent illi episcopi, qui mutam inierant concordiam, numerat, dicens : « Demetrianum dico Antiochia episcopum, Theoctistum Caesareae, Mozabaneum Eliae, Marinum Tyri, mortuo Alexandro, episcopum, Heliodorum Laodiceae, defuncto Thelymidro, episcopum, Helenum Tarsi, et cunctas Ciliciae Ecclesias, Firmilianum etiam, et totam Cappadociam. Illustriores solum episcopos nominatim perstrinxi, ne vel litterae videantur aliquanto prolixiores, vel nominum enumeratio lectori satietatem et molestiam afferat. Syria porro universa et Arabia, quibus vestra doctrina et consilio semper magno adjumento fuistis, et quibus etiam modo scriptis epistolas, Mesopotamia quoque, Pontus, atque Bithynia, et ne longum faciam, omnes ubique gaudio exultant, et uno animorum consensu ac fraterna charitate Deo gloriam impertunt. » Hucusque ex epistola Dionysii Eusebius : quae quidem haud potuit scripta esse de pace ex schismate Novatiani. Nam esto quod illud schisma deserit : attamen suborta mox de rebaptizatione sub Stephano controversia, et scisso (ut demonstratum est) in diversas sententias Oriente; nihil est quod ea de mutua omnium concordia et pace Ecclesiae ad Stephanum scribere Dionysius potuisset; nisi hoc anno, cum nondum a Valeriano fuerat adversus Christianos persecutio promulgata, pax in omnibus inter episcopos stabilita fuisset.

3. Porro de inita concordia, et in sententiam

¹ Euseb. lib. vii. c. 3. 4.

Stephani omnium accessione, ex ejusdem Dionysii¹ epistola, quam postea ad Stephanum successorem Sixtum pontificem scripsit facile potest intelligi. Nam cum ipse tenacius Cypriani et aliorum idem sententiam sententiam defendisset; occurrente casu de baptizato ab hæreticis non secundum ritum Catholice Ecclesie, licet cum libere baptizare potuisset; tamen, ne videretur aliqua levi suspitione perstare in sententia quam damnarat, valde trepidans, non ausus est hominem id enixius exposcentem baptizare; sed de re, quam putavit ambignam, litteris Sixtum consuluit; quod certe minime fecisset, nisi prius in sententiam Stephani pedibus ivisset. Sed de epistola ab eo ad Sixtum scripta, suo loco agendum erit.

4. Si igitur (ut vidimus) omnes Orientales Ecclesie in unam eandemque conspirantes sententiam (ut ait Dionysius) sunt pacis vinculo copulata, quis tam vecors et emotæ mentis poterit vel leviter suspicari, unum Cyprianum pertinacem in sententia obstinatus perstivisse, et non potius (quod sæpe est suis litteris contestatus, sic se de questione proposita altercari, ut in omnibus voluerit mutare paci ac concordie esse consultum) Romanæ Ecclesie et totius Orientis episcoporum vestigiis instiluisse? Quod vero nullum existat de ejusdem Cypriani mutata sententia a se editum testimonium; quæ mox secuta est persecutio, illud, sicut multa alia vetustatis monumenta potuit evertisse, ac omnem ejus rei memoriam penitus delevisse.

5. Ex his plane intueri licet, quam dispares esse soleant controversiæ, quibus inter se Catholici invicem adversantur, ab illis quibus hæretici conflictantur. Est enim innatum iis cum sibi altercantibus vehemens ac prorsus implacabile odium cum livore conjunctum; ut nullo possint officio demulceri, aut ratione convinci. Isti vero instar columbarum, postquam mutuo rixati fuerint, mox osculo sanctæ pacis, catholicæ concordie symbolo, se invicem complectentes, amice fraternæ salutem; et quod nominis veritatem omnes cupiant, ea semel elucidata atque perspicue demonstrata, ad eam velut optatam expositam escam, depositis penitus omnibus simultatibus, convolent. Atque de his hæc tenus.

6. *Excitata Valeriani persecutio, ingens martyrum numerus.* — Hoc eodem anno Valerianus imperator adversus Christianos Romæ diram persecutionem excitavit, quæ octava ordine numeratur a S. Hieronymo², Augustino³, Orosio⁴, atque Severo⁵ durasse hanc annos tres et menses sex, auctor est Dionysius Alexandrinus, qui eam tradidit quiescisse, cum Valerianus a Persis captus est; quod contigit anno ab hinc quarto. Quo auctore permotus fuerit Valerianus, antehac de Christianis optime meritus, ut quam acerbissime in eos sæviret, ex Dionysio⁶, quem diximus, qui ea, quæ scripsit, ob oculos ha-

luit, demonstratum est superius, ipso imperii Valeriani exordio; nimirum ad hæc agenda permotum fuisse ab Ægyptio quodam mago, cui semel admoventis aures, adeo est depravatus, ut ad magian humanas victimas immolaret, visceraque scrutaretur infantium; quem et illum fuisse magum Ægyptium nos existimare diximus, qui anno ante imperium Decii Ægyptios in Christianos ferociter grassari persuasit, Romanque veniens innotuit Plotino, quem et magiæ prestigiis dementavit.

7. Hæc autem persecutio usque adeo sæviit ut Dionysius Alexandrinus, quem diximus, qui et tunc multa perpressus est, tempora illa omnium infelicissima, de Antichristo prædicta, in Valeriano esse putaret expleta. Cæterum lento gradu Romæ primum cœpta est, cum absque edicto pro abitrio in Christianos imperator ageret, ut Acta sanctorum martyrum, qui hoc anno sub dictis consulibus Romæ passi sunt, declarant. Quæ quidem hic subjicere, operæ pretium duximus; tum quod legitima esse sciamus, tum etiam quod quædam res gestas a Stephano papa habecant simul intactas; eademque diebus et consulibus consignata sint; quæ ex manuscripto antiquo codice vetustate prope consumpto cujus in Notationibus meminimus, a temporis edacitate vindicata, et mendis compluribus, quantum fuit, emaculata, nunc primum in lucem prodeunt. Sunt vero hæc:

8. « Valerio et Acilio (al. Lucillo) consulibus, Hippolytus civis Romanus christianus vitam solitariam agebat in cryptis; ad quem, ob apostolicam eruditionem, quamplures confluebant Gentilium, qui dantes nomen Christo baptizabantur. Veniebat frequenter idem Hippolytus ad pedes Stephani episcopi, ducens secum conversos christianos, ut baptizarentur; cumque id crebrius fieret, delatores ad Mummium (al. Maximum) Urbis præfectum deferunt; is detulit Valeriano imperatori. Id cum rescisset Hippolytus, retulit S. Stephano episcopo. Tunc beatus Stephanus, collecta multitudine Christianorum, cœpit monitionibus sanctis et eruditione Scripturarum omnes imbucere, inter alia dicens: Filioli mei, audite me peccatorem. Dum tempus habemus, operemur bonum, et nobis ipsis: lamen primum moneo, ut unusquisque tollat crucem suam, et sequatur Dominum nostrum Jesum Christum, qui dignatus est nobis dicere¹: Qui amat animam suam, perdet eam; qui autem perdidit animam suam propter me, inveniet eam in æternum. Unde etiam rogo vos omnes, ut non nostri tantum, sed etiam nostrorum sollicitissimi, ut si quis vestrum habet amicum, aut propinquum gentilem adhuc, non moretur eum ducere ad me, ut baptizetur. Tunc Hippolytus misit se ad pedes beati Stephani episcopi, dicens: Pater bone, rogo te, habeo nepotem meum, et germanam ejus, adhuc gentiles, quos emtrivi; est autem hic parvulus annorum plus minus decem, puella autem annorum tredecim; horum mater Paulina dicta, et ipsa gentilis; pater itidem nomine

¹ Apud Euseb. lib. vii. c. 8. — ² Hieron. de Scrip. Eccl. in Cypri. — ³ Aug. de Civit. Dei lib. xviii. c. 52. — ⁴ Oros. lib. vii. c. 22. — ⁵ Sever. lib. ii. — ⁶ Apud Euseb. lib. vii. c. 9.

¹ Joan. xii.

Adrias, qui aliquando predictos ad me misit. Tunc beatus Stephanus ei suavit, ut, cum iterum mitteret, eos relinqueret; ut ea occasione etiam parentes veniant, quos simul hortetur.

9. « Transacto biduo, predicti pueri venerunt ad Hippolytum, cibaria quaedam ferentes; quos ille retinuit, et id nuntiavit beato Stephano episcopo; qui veniens amplexatus est parvulos, demulcens eos. Accurrerunt parentes solliciti pro filiis; quos allocutus est Stephanus de horrore futuri ac tremendi iudicii, et de gloria beatorum, hortans pluribus eos idola relinquere, id ipsum etiam fecit Hippolytus. Quibus Adrias pater, se spoliari bonis et eadi gladio (quae omnia parata erant iis qui se christianos dicerent) timere se ait; id ipsum inculcavit soror Hippolyti Paulina, invelens in Hippolytum, qui hanc suaderet. Erat soror Hippolyti Paulina religionem Christianorum abhorrens. Cumque illos loquentes audissent, re tamen infecta, sed non prorsus desperata, recesserunt.

10. « Tunc beatus Stephanus, vocans ad se virum doctissimum Eusebium presbyterum, et Marcellum diaconum, misit eos ad Adrianam et Paulinam; quos in arenarium vocavit, ubi erat Hippolytus; quos advenientes hisce verbis compellat Eusebius: Expectat vos Christus, ut cum ipso introeatis in regnum caelorum. Contradicente autem Paulina, et obijciente gloriam mundi hujus, pluribus insinuavit illis gloriam regni caelestis, quam non essent assecuturi, nisi per fidem, in qua etiam baptizarentur. Paulina autem in sequentem diem responsum distulit. Eadem nocte parentes quidam fideles adduxerunt ad Eusebium in arenarium Pontianum filium suum paralyticum, petentes ut baptizaret eum, qui orans, eundem baptizavit; qui etiam una cum baptizate sanatus est; et soluto etiam vinculo linguae, laudabat Deum. Tunc Eusebius obtulit sacrificium, et participati sunt omnes corpore et sanguine Christi. Quod cum cognovisset Stephanus episcopus, venit ad eos, et gavisus sunt simul.

11. « Mane autem facto, redierunt Adrias et Paulina; qui cum ea accepissent de sanitate pueri, mirati sunt admodum; et corde compuncti, sternentes se, petierunt et ipsi se baptizari. Haec videns Hippolytus, gratias agens Deo, dixit ad beatum Stephanum: Domine sancte, ne tardes eos baptizare. Beatus Stephanus episcopus dixit: Complentur sollemnitas, et interrogatio celebretur; si vere credant, et nulla trepidatio in corde eorum remaneat, ut baptizentur. Facta autem interrogatione, iudixit eis jejunium et catechizavit omnes, et baptizavit eos in nomine Trinitatis; et posito signaculo Christi, vocavit puerum Neonem, puellam Marianam; et obtulit pro eis sacrificium, et participati sunt omnes; et discussit beatus Stephanus. Tunc iidem recenter baptizati, coepere habitare in eodem arenario cum Hippolyto, Eusebio presbytero, et Marcello diacono; bona autem, quae in Urbe habebant, erogare pauperibus.

12. « Cumque jam res vulgarctur, delataque es-

set ad Valerianum imperatorem; statim jussit illos inquiri, spondens eis, qui eos invenirent, dimidium bonorum ipsorum. Tunc Maximus Commentariensis hae usus est arte, ut eos invenire posset. Finxit se christianum esse, ac stipe egentem: et clivum in Caesium montem ad arcem Carbonianam (al. Carbonariam), misit ibi mendicans. Cum autem transiens cum sociis Adrias elemosinas erogaret, Maximus volens experiri an ille esset quem quaereret, ait: Per Christum, quem credo, rogo ut facias misericordiam super egestatem meam. Tunc Adrias misertus illius, jussit se illum sequi. At dum intraret domum, Maximus corripitur a demone, et clamavit: Viri Dei, ego divulgator sum vestri; video super me ignem densissimum; orate pro me, quia crucior igne. Mox illis orantibus cum lacrymis, et stentibus se, Maximus curatus est. Cumque elevarent eum de terra, clamare coepit: Perant deorum cultores, ego baptismum peto. Duxerunt eum ad beatum Stephanum, qui illum erudiens demum baptizavit; lactusque christianum habitare voluit una cum Stephano episcopo aliquot diebus.

13. « Post multos autem dies requisitus Maximus Commentariensis, et non inventus, nuntiat Valeriano, ipsum factum esse christianum; qui missis aliis ex serinio in domum ejus, invenerunt eum prostratum orantem; tenentesque duxerunt ad Valerianum. Cui ille: Sic, inquit, cavatus es pecuniis, ut promissionibus tuis me falleres? At Maximus: Hactenus, inquit, caecus fui; modo illuminatus video. Quo lumine? inquit ille. Respondit Maximus: In fide Domini nostri Jesu Christi. Tunc iratus Valerianus jussit eum precipitari per pontem. Postea autem corpus inventum Eusebius sepelivit in cimiterio Callisti, via Appia, decimo tertio kalendas Februariarum. » Intra Catacumbas invisitur etiam hodie locus Maximii, ejus inscriptione notatus; sed sublato corpore, titulus hic tantum superest, LOCUS MAXIMI.

14. « Post haec Valerianus, magna adhibita diligentia, misit septuaginta milites; qui inventos Eusebium, Adrianam, Hippolytum, Paulinam et filios, tentosque adduxerunt ad forum Trajanum. Marcellus vero diaconus occurrens exprobravit Valeriano quod amici veritatis ab illo jussi sint teneri. Tunc Secundianus Togatus dixit: Ille est christianus, sicut et isti. Intromissus primum Eusebius presbyter, interrogavit eum iudex: Tu es qui conturbas Urbem; tamen declara nomen tuum. Tum ipse: Eusebius dicor et presbyter. Tunc iudex praecipit eum segregari, et intromitti Adrianam; qui ingressus, rogatus de nomine suo, dixit: Adrias, quae requiris, vel tardius pervenerunt ad te. Tunc iudex: Ex quo, inquit, jure tibi abundantia divitiarum et pecuniarum affluentia, ut seducas populum? Respondit Adrias: In nomine Domini mei Jesu Christi, de labore parentum meorum. Iudex dixit: Ergo si parentum tibi hereditates relictae sunt, tu ipsis utere; et non ad subversionem aliorum uti debes. Adrias dixit: Ad meam et filiorum meorum utilitatem expendo, et integre et sine fraude utor. Iudex dixit:

Habes filios vel conjugem? Respondit: Hi sunt mecum calenati. Judex ait: Introducantur.

15. « Introducta est intra vohum Paulina cum filiis Neone et Maria; sequebantur eos Marcellus diaconus et Hippolytus. Judex dixit: Ista est conjux tua, et hi filii tui? Respondit Adria: Hi sunt. Judex dixit: Ibi duo qui sum? Iste beatus Marcellus diaconus, hic autem frater meus, servus Christi singularis. Tunc judex ad illos conversus dixit: Dicite ex ore vestro quo nomine vocamini? Respondit Marcellus: Dico Marcellus diaconus. Judex dixit ad Hippolytum: Dic tu nomen tuum. Hippolytus dixit: Hippolytus servorum servus Christi. Tunc judex jussit Paulinam et filios segregari, et dixit ad Adria: Divulga thesauros, et cum iis quibus intronissus es, sacrificate, et vivite, alias citius exhalabis animam amittendo vitam vestram. Respondit Hippolytus: Nos amissimus vana consilia, et invenimus veritatem. Dixit judex: Quae consensio fuit amissionis? Respondit: Ut projiceremus vana idola, et inveniremus Dominum caeli, terrae, et maris abyssi, Christum Filium Dei, quem credimus. Tunc jussit judex omnes in custodia publica poni, et non separari; ductique sunt in custodiam Mamertini¹.

16. « Post triduum, adhibito in consilium Secundiano et Probo, in Tellude sibi tribunal parari fecit, ibique omnia genera tormentorum afferri. Et introducto Adria, iterum questio habita est de pecuniis. Et non inventis, ara jussa est incendi ante Palladem; jussitque eos thus offerre. Qui omnes expuentes (al. respuentes) judicem deridebant. Tunc jussi spoliari, nudi extensi, fustibus caedebantur. Tunc beata Paulina, cum acrius caederetur, reddidit Deo spiritum. Hoc videns judex sententiam capitibus dixit in Eusebium et Marcellum: qui ducti sunt ad Petram Sceleratam², juxta amphitheatrum, ad lacum Pastoris; ibidem decollati sunt beatus Eusebius presbyter, et Marcellus diaconus, decimo tertio kalendas Novembris. Corpora illorum relicta sunt canibus, corpus Paulinae foras jactatum est; quae cuncta alius Hippolytus, qui et diaconus, collegit, et sepelivit via Appia, milliario ab Urbe, in arenario ubi frequenter conveniebant.

17. « Secundianus post haec suscepit Adria et filios in domum suam cum Hippolyto, sollicitè perquirens de pecunia. Responderunt illi: Quod habuimus, in pauperes expendimus; thesauri nostri, animae nostrae sunt, quas perdere nullatenus volumus; fac quod tibi praecipit est. Tunc Secundianus fecit torqueri filios. Ad quos pater inquit: Constantes estote, filii. Qui dum caederentur, dicebant tantum: Christe, adjuva nos. Post haec praecipit subjeci tormentis Adria et Hippolytum; eosque lampadibus praecipit injuri lateribus. Hippolytus dicebat: Fac

quod facis. Secundianus dixit: Sacrificate, consensum praebete, dicentes, Facimus. Ille dicebat: Ecce epule sine corruptione. Cumque nulla passi essent, dixit Secundianus: Cito leventur e terra, et ducantur ad Petram Sceleratam Neon filius et Maria soror, et necentur in conspectu parentis. Quo ducti, gladio caesi sunt, jactataque ibi sunt corpora eorum. Quae collecta a fidelibus, sepulta postea sunt in arenario eodem, ubi consueverant convenire, via Appia, milliario ab urbe, sexto kalendas Novembris.

18. « Secundianus autem cum omnia renuntiasset Valeriano, post dies octo jussit parari sibi tribunal in circo Flaminio¹, atque adduci ad se Hippolytum et Adria in vinclos catenis, et voce praeconis clamari: Isti sunt sacrilegi, isti sunt sacrilegi, qui evertunt Urbem. Et cum introducti fuissent, judex de pecuniis rursus habuit quaestionem, dicens: Date pecunias, per quas vulgus ducebatis in errorem. Respondit Adria: Nos Christum praedicamus, qui nos de errore dignatus est liberare, non ut homines occidamus, sed vivificemus. Cum videret Secundianus togatus se nihil proficere, jussit maxillas eorum plumbatis diutissime (al. diuissime) caedi, ac sub voce praeconis dici: Sacrificate diis, thura incendentes. Tripodem enim cum thure illic fecerat Secundianus portari. Hippolytus crucentatus clamabat: Fac miser quod facis, noli cessare. Tunc Secundianus cadentibus parci jussit, dixitque ad eos: Jam consulite vobis ipsis; ecce parco stultitiae vestrae. Responderunt illi: Nos parati sumus omnia tormenta sustinere; et quod tu, vel princeps jubet, facturi non sumus. Retulit Secundianus ad Valerianum; qui eos jussit consumi citius in conspectu populi.

19. « Tunc Secundianus praecipit eos adduci ad Pontem Antonini, et plumbatis caedi diutissime usque ad consummationem eorum; cumque diutius caederentur, emiserunt spiritum. Et relicta sunt corpora eodem loco, juxta insulam Lyaconiam². Noctu venit Hippolytus diaconus Romanae Ecclesiae, atque sublata corpora via Appia, milliario ab urbe, in arenario juxta corpora sanctorum sepelivit quinto idus Decembris. Post menses novem Romam venit femina Marta (al. Martana) nomine, Graeca genere, una cum filia Valeria, ambae christianae, Adriae et Paulinae consanguineae; cumque eos quaererent, nec invenirent, audientes eos martyro coronatos esse, gavisae sunt vehementer. Et inquirentes de corporibus illorum, cum invenissent, ibidem diebus ac noctibus vigilantes in orationibus permanserunt usque ad annos tredecim, reddentes in pace spiritum Deo. Sepultae ibidem sunt quarto idus Decembris in honorem Christi Jesu Domini nostri, qui vivit et regnat in saecula saeculorum. Amen. « Hucusque horum martyrum Acta, quorum omnium dies anniversaria quarto nonas Decembris, licet diversis diebus passi sint, habetur in ecclesiasticis tabulis consignata.

¹ De carcere Mamertino consule quae a nobis dicta sunt in Notationibus ad Rom. Martyr. die 13 Mart. h, ubi in edit. Plantin. refellimus opinionem ejus qui assertum a nobis sententiam de carcere Tulliano confutare conatus est. — ² De Petra Scelerata consule quae a nobis superius notata sunt; locum index suppeditabat.

¹ Arbitrio principis diversis in locis senatum cogi, jus dici, causas agi, sententias ferri consuevit, innumera sunt exempla. — ² Lyaconia dicta insula inter duos pontes sita, sic appellata, quod ibi Jovis quoque Lyaconis templum esset.

20. *Acta Stephani papæ.* — Sed quid de Stephano papa actum sit, modo dicendum est. Exant quoque ejus passionis Acta, quæ visa sunt nobis fidelissima; collationeque facta plurimum exemplarium, quantum licuit, emaculata reddidimus, quæ his adjicere, argumenti ratio postulat; styli vero simplicitate, quo candidiora, eo veriora redduntur. Fuerunt hæc quæ dicta sunt, veluti quædam immanioris persecutionis præfudia, quæ majoribus in dies incrementis aucta deserviit; nam quibusa Valeriano (ut vidimus) promissum fuerat dimidium honorum Christianorum, quos prodidissent, isdem ipse auxilium præmium, concedens ut illis integris potirentur, et militiae etiam honoribus augerentur. Declarant hæc Acta Stephani papæ, quæ germana cognita (ut dictum est) abque legitima, non tantum Occidentalis Ecclesie complexa est, sed et Orientalis eadem græce¹ reddita in ipsorum martyrum natalitiis legere consuevit. Nos autem latinis antiquioribus, ac proinde fidelioribus exemplaribus uti sumus, quæ parum a Græcis discrepare noscuntur. Hic igitur ex his tantummodo referemus, quæ (ut eadem declarant Acta) hoc anno sub dictis consulibus Valerio Maximo et Acilio Glabrione facta leguntur; reliqua autem, quibus Stephani martyrium enarratur, quod subsequenteris anni consulibus notata habeantur, suo loco ponemus. Sed modo ista :

21. « Temporibus Valeriani et Gallieni imperatorum, multi Christianorum, declinantes ipsorum sevitiâ, occultabantur; alii vero se prodentes, martyrii palmam consequabantur. Data enim fuerat lex, ut, quicumque proderet christianum occultum, omnes facultates ejus acciperet, et honorem militiae obtineret. Tunc beatus Stephanus episcopus Urbis, congregato universo clero, sic eos allocutus est, dicens: Fratres et commilitones mei, audistis præcepta diabolica seiva vulgari. Si quis christianus a gentili proditus fuerit, omnes ille facultates ejus accipiat. Vos itaque, fratres, respicite facultates terrenas, ut caeleste regnum accipiatis; nolite timere principes sæculi, sed orate Dominum Deum caeli, et Jesum Christum filium ejus, qui potest nos eripere de manibus inimicorum et diaboli sevitiâ, et suæ gratiæ sociare. Tunc presbyter Bonus respondens, ait: Nos non tantum parati sumus facultates terrenas relinquere, sed etiam sanguinem propter nomen Domini nostri Jesu Christi fundere, ut sic ejus mereamur adipisci gratiam. Cumque hæc locuti fuissent, omnes clerici prostraverunt se ad pedes beati Stephani, atque dixerunt esse apud Christianos infantes adhuc gentiles, et alios illis proximos nondum baptizatos; quos ad se perducit, atque baptizari petierunt. Jussit itaque beatus Stephanus ut altera die in crypta Nepotiana omnes congregarentur.

22. « Facto sequenti die conventu in eadem crypta, inventi sunt promiscui sexus viri et mulieres numero centum et octo, quos omnes idem Stephanus in

nomine Domini nostri Jesu Christi baptizavit, et signo sacri mysterii consecravit; obtulitque pro eis sacrificium, quo participati sunt omnes. Altera autem die ordinavit idem Stephanus res Ecclesie, committens eas tribus presbyteris, diaconis septem, ac clericis sexdecim, sedensque docebat omnes de regno Dei, et vita æterna; ad quem etiam veniebant Gentiles, ut audirent, et baptizarentur ab eo. Interca dum hæc agerentur, venit Nemesius tribunus militum, habens filiam unicam, quæ a cæcibus ipsis apertos habens oculos, lumen penitus non videbat; et prostravit se ad pedes Stephani episcopi, dicens: Obsecro, domine mi Papa, baptiza me et filiam meam, ut et illa illuminetur, et nostras animas eruas de tenebris sempiternis; quia nunc usque semper in afflictionibus pro cæcitate filie mee fui. Cui beatus Stephanus dixit: Si credideris in toto corde tuo, omnia tibi credenti ministrabuntur. Nemesius dixit: Ego vero ab hac die ex toto corde meo credo, quod Dominus noster Jesus Christus ipse est Deus, qui et aperuit oculos cæci nati; et ego non invitus, aut hominum persuasione, sed ejus vocatione ad tuam adveni sanctitatem.

23. « His dictis, statim jubet Stephanus eum duci ad Titulum Pastoris; ubi cum catechizasset eum et filiam ejus, secundum consuetudinem Christianorum, et indivisus jejunium usque ad vesperum; cum diei hora appropinquasset vespertina, in eodem titulo fontem benedixit, et deponens Nemesium in aquam, dixit: In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizo te. Et ad filiam Nemesii conversus: Credis, ait, in Deum Patrem omnipotentem? Respondit: Credo. Et in Jesum Christum Dominum nostrum? Respondit: Credo. Remissionem omnium peccatorum? Respondit: Credo. Carnis resurrectionem? Respondit: Credo, domine. Dumque levaretur de aqua, cepit clamare: Ecce video hominem qui tetigit oculos meos, et lumen splendidum circa eum. Tunc baptizatum filiam nominavit Lucillam, quam ipse elevavit de fonte. Tunc etiam ceperunt multi ad vestigia beati Stephani episcopi prosternere se, et flagitare cum lacrymis, ut baptizarentur ab eo. Baptizavit itaque eadem die, qua Lucilla illuminata est, promiscui sexus numero sexaginta duos; et deinde multi, qui rem cognovissent, ex Gentilibus occurrere beato Stephano viri honesti, petentes baptizari ab eo. Beatus vero Stephanus repletus gratia Spiritus sancti, per cryptas martyrum missas atque concilia celebrabat.

24. « Tunc Valerianus comperto quod Nemesius tribunus cum omni domo sua Christo credidisset et baptizatus esset, ejusque filia illuminata esset, cæcitate depulsa, vocavit ad se Glabriorem et Maximum consules, ac reddidit omnia; inuitoque consilio decreverunt, ut ubicumque inventus esset Nemesius, sine audientia puniretur. Nemesius autem gratia Christi roboratus, circumibat cryptas, et concilia martyrum; et ubicumque reperisset christianum egentem, de suis facultatibus ei ministrabat. Veniens autem quadam die sub noctis silentio comperit in via Appia ad

¹ Habet Metaphr. quæ Lipomani latinitate donavit. De isdem quoque martyribus Græci pariter agunt in Menologio.

templum Martis ¹ Valerium Maximum sacrificare demoniis. Hæc sciens Nemesius, flexis genibus oravit dicens: Domine Deus creator cæli et terræ, dissipa consilia diaboli, et in nomine Domini nostri Jesu Christi, quem misisti in hunc mundum, contere satanam, ut resiliant hi a laqueis ejus, et relinquunt manufacta idola; et te Deum creatorem Patrem omnipotentem, et Jesum Christum Filium tuum agnoscant. His diebus, statim Maximus a demone corripitur, et magna voce clamans, dixit: Nemesius christianus me incendit; ecce ejus oratio me affligit. Eadem hora egressi Gentiles tenuerunt Nemesium. Dumque teneretur, et contumeliis afficeretur, Maximus consus suffocatus a demone expiravit.

25. «Duxerunt illi Nemesium ad Valerianum in palatium Claudii ², ad quem dixit Valerianus: Nemesi, tibi est prudentia tua quam semper novimus consilio et actibus roboratam? Numquid nos nescimus, quid sit melius, quidve deterius? Tu tamen fac quod tibi melius est. Nos te hortamur, ut cognita veritate, non deseras deos quos ab incunabulis coluisti. Nemesius dixit cum lacrymis: Ego quidem infelix atque peccator semper deserui veritatem et effudi sanguinem innocentem; misericordiam Christi filii Dei adeptus, cognovi jam creatorem meum (licet sera pœniludine) Dominum cæli et terræ, et Jesum Christum Filium ejus, cujus baptismo sum redemptus, qui aperuit oculos filie meæ, quod nullus medicorum potuit facere unquam; qui etiam oculos nostrorum cordium illuminavit, ut respicerent a supersitione idololatriæ, ad verum lumen Christi unitatis converteremur. Hunc timeo, hunc adoro, ipsi cultum meæ servitutis offero, ejusque auxilium semper requiro, omniaque idola manufacta abjicio, quæ demonia esse cognovi, hominesque decipere, perdere, et in mortem æternam damnare. Valerianus dixit: Cognovi carmina tua, per quæ homicidium perpetrasti in consulem Maximum ut magicis artibus eum interficeres, et christianos ritus adversus salutem nostram et rempublicam nitaris exercere. His diebus iratus jussit eum private custodiæ mancipari. Fecit et presentari Sempronium creditarium ³ ejus, requirens ab eo facultates Nemesii; filiam ejus Lucillam cuidam sacrilegæ femine Maxime nomine fecit deputari custodiæ.

26. «Alia die jussit Sempronium tradi Olympio ⁴ tribuno et discuti sub pœnarum examinatione. Ad quem ille: Cognovisti quare nobis esse presentatus? Illo tacente, subiungit Olympius: Audi me, Semproni, et fac quod jubent principes, alias variis pœnis interibis: Offer nobis facultates ex integro Nemesii; et sacrificia diis, et vive feliciter. Sempronius dixit: Si facultates quæris Nemesii domini mei, cuncta pro Christo tradidi; ejus enim fuerunt, et erunt. Si sacri-

ficiam me offerre compellis, faciam illud unum cum domino meo Nemesio, Christo offerens sacrificium laudis. Tunc iratus Olympius dixit: Extendite eum in catasta et mactate fustibus ⁵. Afferre ante eum tripodem et deum Martem ⁶, ut sacrificet. Allatum est simulacrum æreum Martis una cum tripode. Quod cum vidisset Sempronius, dixit: Conterat te Dominus Jesus Christus Filius Dei vivi. Sensimque liquefactum simulacrum defluxit. Stupefactus Olympius jussit eum in custodiam domus suæ perducii, dicens: Hæc nocte universa tormenta in te experiar.

27. «Veniensque Olympius ad Exuperiam uxorem suam, dixit ei de simulacro Martis in Christi nomine resolutio. Cui illa ait: Si tanta est virtus Christi, quam tu enarras, melius est nobis relinquere deos quæ nec se nec nos possunt adjuvare; et illum quærere qui illuminavit Nemesii tribuni filiam. Tunc Olympius ⁷ dixit Tertulliano domestico suo, ut Sempronium in honore habeat, et thesauros ab eodem requirat: Sed eadem nocte ipse cum uxore sua Exuperia et filio suo ad Sempronium venit; omnesque prostermentes se ad pedes ejus dixerunt: Cognovimus virtutem Christi; pelinus a te baptismum. Sempronius dixit Olympio: Si pœnitentiam egeris una cum uxore tua et filio tuo, omnia vobis ministrabuntur. Olympius dixit: Modo cognosces quia ex toto corde credo in Dominum, quem tu prædicas. Et statim apernit cubiculum suum, ubi habebat lavarium, et in eo simulacra aurea, et argentea, et lapidea, dixitque Sempronio: Ecce in tua sint potestate; faciam quod jubes. Sempronius ad eum: Hæc omnia idola manu tua confringe; aurea et argentea igne conflagra, et in necessitates pauperum eroga; et tunc sciam quia ex toto corde credis. Cum hoc faceret Olympius, audita est vox dicentis: Requiescet in te Spiritus meus. Hæc audiens Olympius cum uxore, cœperunt nimium roborari, ac magis Spiritus calore fervere, et ad baptismi mysteria quantocius preparare.

28. «Nuntiavit hæc omnia Sempronius Nemesio, qui relaxatus festinans perrexit ad sanctum Stephanum, et omnia per ordinem pândit. Beatus Stephanus hæc audiens, gratias retulit Deo omnipotenti, ac Jesu Christo Filio ejus, perrexitque noctu ad domum Olympii. Cum pervenisset, procidit ad vestigia ⁸ beati Stephani Olympius cum uxore et filio; flagitansque baptismi sacramentum, ostendit contracta idola universa. Hoc videns beatus Stephanus episcopus dixit. Gratias tibi agimus, Domine Jesu Christe, qui dignatus es servis tuis misericordiam condonare, ut eos crueres a damnorum erroribus, et congregares velut triticum in horreo tuo. Tunc catechizavit eos ecclesiastica traditione, et baptizavit quotquot crediderunt in domo Olympii, una cum ipso Olympio, uxore Exuperia, et filio, quem Theodulum nominavit; obtulitque sacrificium pro eorum redemptione.

¹ De templo Martis extra mœnia via Appia dictum est superius. — ² Erant aedes Claudii una cum templo in Cælio monte, quas ab Agrippina ceptas Vespasianus absolvit. Suet. in Vesp. — ³ Creditarium vocat, cui bonorum omnium credita cura esset. — ⁴ Causam militum et ejus familie per tribunal aulicæ jure mandat Valerianus cognosci; a militibus autem duobus cognosci solitas causas militum, dicitur inferas.

⁵ Erat fustigatio militare supplicium, de quo in Notationibus in Martyrolo actum est plurib. — ⁶ Hinc præcepte jubebantur milites sacrificare. — ⁷ Qui uxorem et filium habebat Romæ Olympus tribunus militum, prætorianorum fuisse tribunus arguitur. — ⁸ Vides sæpius repetitam veterem consuetudinem procidendi ad pedes Summi Pontificis.

29. « Factum est autem post diem tertium, ut audirent hæc omnia Valerianus et Gallienus, et nimio furore successi dixerunt : Ablata est deorum cultura a superstitione Christianorum. Moxque Nemesium ac Lucillam absque aliqua audientia ductos via Appia ad templum Martis, ipsam Lucillam fecit ante patris oculos jugulari ; quam pater ad caelestem gloriam martyrio coronatam præcuntem videns, magno gaudio affectus est ; ipse vero Nemesius capite truncatur inter viam Latinam et Appiam, octavo kalendas Septembris ; cujus corpus collectum beatus Stephanus sepelivit juxta locum ubi decollatus est, via Latina non longe ab Urbe.

30. « Alia vero die Valerianus jussit sibi Sempronium, Olympium, Exuperiam, et Theodulum filium in Tellude¹ ad publicam audientiam voce præconis adduci. Quibus Valerianus : Cur non consulitis vobis ipsis, et adoratis deos, quos scimus gubernare Rempublicam, nostramque salutem? Sempronius respondit : Nos gubernat Christus, qui nos ad hanc per-

duxit gloriam. Gallienus dixit Olympio : Adhuc differo penarum inferre supplicia, quod tu semper deos adorasti, et alios ad hoc ipsum compelles. Ad hæc Olympius : Feci, fateor, et me penitet, et incessanter lacrymas fundo. Tunc ad Valerianum Gallienus conversus ait : Si isti mox extincti non fuerint, omnis Urbs ad sectam ipsorum concurret. Decreta itaque in eos sententia, ut igne comburentur, ad statuam solis juxta amphitheatrum ducti sunt ; ibique fixis stipilibus, congestis samentis, navium stupa, igne appposito, cremari jussi, cum illi flammis vallati dicerent : Gloria tibi, Christe, qui nos dignatus es cum sanctis martyribus congregare. Quorum corpora a clericis noctu sublata, cum hymnis ex more a Stephano episcopo sepulta sunt pridie kalendas Novembris. » Hæc ibi de iis quæ sub dictis consulibus gesta sunt. Cætera vero quæ sequuntur, quoniam sequenti anno contigere, ordine temporum suo loco dicturi sumus. Atque hæcenus de rebus gestis Stephani papæ hoc anno, et de martyribus eodem tempore Romæ passis, quo cepta est persecutio in Christianos.

¹ In Tellude frequenter cogi solitum senatum, dictum est superius.

Anno periodi Græco-Romanæ 5749. — Olymp. 258. an. 4. — 259. an. 1. secundum Baronium. — Urb. cond. 1009. — 1010. secundum Baronium. — Jesu Christi 256. secundum Baronium 259. — Stephani papæ 4. — Valeriani et Gallieni imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Valerius Maximus*, et *M. Acilius Glabrio*. Maximum cum numerali nota edit Omuphrinus, quia illum eundem putat cum Maximo Volusiani in secundo consulatu collega. Sed auctor libelli de Præfectis Urbi, anonymus Cuspiniani, Idacius Victorius, Fasti Græci Theonis et Heraclii, ac auctor Chronicæ Alexandrinæ diversi esse ostendunt, cum Maximum hoc anno consulere sine nota numerali profiteantur. Illum *Valerium* vocavi, quia in libello de Præfectis Urbi *Valerius Maximus* anno præcedenti præfectus urbi dicitur, qui ideo currenti anno consulatum post præfecturam Urbis adeptus videtur. Quare deceptus Omuphrinus, quando M. Valerium Maximum Volusiani collegam vocavit.

2. *Cyprianus scribit libellum de Bono patientiæ.* — Per totum hunc annum, Maximi et Glabronis consulatu notatum, nihil ferme habuit Baronius, quod de Cypriano, aut Ecclesia Africana, de Dionysio, aut Ecclesia Alexandrina, aliisque Asiaticis aut Orientalibus scriberet. Nam postquam locutus est de reconciliatione, quam cum Stephano papa factam credit, fise de persecutione agit, quam certum est, anno tantum sequenti fuisse decretam. Quare Annales Ecclesiastici ex Pearsonio in Annalibus Cypriani-

cis, aliisque supplendi, et quæ Baronius anno præcedenti, loco scilicet non suo, narravit, huc revocanda. Cyprianus itaque, cum videret nonnullos etiam episcopos, nec nuperi Concilii, nec vetustioris sub *Agrippino* prædecessore Synodi decreto motos, sed veteri quadam consuetudine, quæ ante *Agrippinum* obtinuerat, potius ductos docere, homines ab hæreticis venientes non baptismo ecclesiastico, sed sola manuum impositione recipiendos esse, scripsit libellum *de Bono patientiæ*, præsentem controversiam, ne nimis molestus collegis suis videretur, parcissime stringens, cumque ad *Jubaianum* postea pro mutua dilectione transmisit. Baronius anno præcedenti hujus operis meminit, nec male, post motam enim de hæreticorum baptismo item, illud exaratum ; sed an hoc anno vel præcedenti, incompletum.

3. *Concilium II a Cypriano de baptismo celebratum.* — Propter eandem rationem, ut nempe exacerbatis hinc inde partium animis aliquod remedium afferret, necesse tunc habuit cogere et celebrare Concilium de hoc negotio secundum, cui præsentibus statim erant LXXI episcopi non tantum ex provincia Africæ, sed ex Numidia, ubi controversia maxime fervebat, quæ nuperi Concilii ex solis Africæ

proconsularis episcopis conflati auctoritate sopiri non potuit. Hujus Concilii epocha incerta, ideoque anno superiori a Baronio, ab aliis hoc anno memoratur. Cyprianus et collega in Concilio Synodicas litteras ad *Stephanum* Romanum pontificem miserunt, transmissis etiam Cypriani litteris ad *Quintum*, ipsisque Synodis in priori Concilio, ad *Episcopos* Numidia scripsit. Atque haec est epistola LXXI, etiam *Pamelio*, *Jubaianus* scripsit ad Cyprianum de hac controversia litteras, quae non extant; et cum iis simul misit exemplum epistolae contra sententiam Cypriani scriptae quae pariter perit. Cyprianus vero *Jubaiano* plene respondit, et ad argumenta epistolae incerti auctoris solutiones suas adhibuit, epistola LXXII, etiam secundum ordinem a *Pamelio* statutum. Et *Jubaianus* statim iis litteris, quae nunc non extant, sed in proximo Concilio recitabantur, sibi satisfactum esse docuit, Cyprianoque gratias egit. Mox etiam *Stephanus* scripsit ad Cyprianum epistolam, quae non extat, cujusque paucissima fragmenta in litteris ad Pompeium, nec alibi supersunt. In ea autem sententiam Concilii Carthaginiensis rejicit et condemnat, ipsumque Cyprianum, et reliquos Africanos episcopos, qui in eo Concilio consenserant, abstinendos docet, et est haec epistola LXXIV, etiam *Pamelio*.

4. *Quae fuerit Stephani PP. de baptismo haereticorum sententia.* — Pearsonius citatus existimat, Cyprianum et Stephanum papae sententiam universali propositione constasse: si Stephanum spectes, omnes ab haereticis quibuscumque baptizati, reversi ab haeresi, in Ecclesia recipi debent sine legitimo baptismo: si Cyprianum spectes, nullus in aliqua haeresi aut schismate primo baptizatus, ab haeresi aut schismate reversus, sine baptismo legitimo recipi debet: quae Blondelli, imo et aliorum Catholicorum sententia fuit. Existimant enim *Stephanum*, dammando morem Cypriani et Africanorum antisilium, necnon *Firmilianum* et Orientalium de rebaptizandis haereticis, in extremum errorem lapsum esse, ac decrevisse, quorumcumque haereticorum baptisma, etiamsi consueti et solenni Ecclesiae forma et ritu collatum non esset, ratum esse ac legitimum, proindeque non iterandum. Verum haec opinio improbabilis. Si enim in eum errorem lapsus fuisset *Stephanus*, universa Ecclesia his temporibus versata esset in errore: omnes quippe episcopi vel Cypriani, vel Stephani sententiam tuebantur; et utraque secundum Blondelli hypothesis erronea erat.

5. *Magis explicatur.* — Praeterea Cyprianus in epistola laudata ad Pompeium testatur, *Stephanum* baptismum haereticorum ratum habuisse ob vim et efficaciam verborum evangelicorum, quibus confertur: «Aut si, inquit Cyprianus, effectum baptismi majestati nominis tribuunt, ut qui in nomine Christi ubicumque et quomodocumque baptizantur, innovati et sanctificati judicentur, etc.» Quare semper *Stephanus* supponit baptismum verbis evangelicis, ut ratum esset, conferri debere. Ad haec, Vincentius Lirinensis in Commonitorio, ubi de errore ab Agrip-

pino inveclo loquitur, ait: «Cum ergo undique ad novitatem rei cuncti reclamarent, hinc beate memoriae *Stephanus*, cum ceteris collegis suis, sed tamen praeter ceteris, resistit. Quis ergo tunc universi negotii exitus, nisi usitatus et solitus? Relenta est scilicet antiquitas, explosa novitas.» *Stephanus* itaque, qui antiquitatem refuit, et novitatem exposuit, in errorem lapsum non est. Legendus Schelstratus parte 2 Antiq. Illustratae, Disserl. 1, art. 11, ubi fuse ostendit, totam questionem *Stephanum* inter et Cyprianum fuisse de baptismo haereticorum, supposito quod in nomine Christi seu Trinitatis baptismum conferrent.

6. *Non docuit Stephanus omnes haereticos non esse amplius baptizandos.* — Neque quis dicat cum Pearsonio *Stephanum* in epistola ad Cyprianum quae non extat, suam sententiam proferre, quia a quacumque haeresi venientes baptizari in Ecclesia vetat. Haec *Stephani* verba: «Si quis ergo a quacumque haeresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in poenitentiam: cum ipsi haeretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.» Quod et confirmat, inquit Pearsonius, S. Augustinus, cap. 14, contra *Petilianum*, ubi ait: «Baptismus Christi in nullo iterandum esse censebat,» nempe *Stephanum*. Sed jam vir doctissimus ad has similesve auctoritates respondit, his se, verbis, a quacumque haeresi, solas illas haereses *Stephanum* intellexisse, qui baptismi formam integram servaverant: eundem ferme loquendi modum Hieronymum usurpasse in finem Dialogi adversus Luciferianos ubi baptismum haereticorum receptum semper fuisse in Ecclesia Romana asserit, nec illos excipit, qui baptismi formam violabant: neque tamen illorum baptismum S. Hieronymi temporibus ab Ecclesia fuisse susceptum, aliquem affirmasse. *Stephanus* itaque alio modo locutus non est, quam post ipsum S. Hieronymum: «Si haeretici, inquit S. Doctor, baptismum non habent, et ideo rebaptizandi ab Ecclesia sunt, quia in Ecclesia non fuerunt: ipse quoque *Hilarius* non est christianus: in ea quippe Ecclesia baptizatus est, quae semper ab haereticis baptismum recipit.» Et infra: «Quod si negandum quispiam putaverit, haereticos a majoribus nostris semper fuisse susceptos, legat B. Cypriani epistolas, in quibus *Stephanum* Romanae urbis episcopum, et inveterate consuetudinis lacerat errorem. Legat et ipsius *Hilarii* libellos, quos adversus nos de rebaptizandis haereticis edidit, et ibi reperiet, ipsum *Hilarium* confiteri a Julio, Marco, Silvestro, et ceteris veteribus episcopis, similiter in poenitentiam omnes haereticos susceptos.» Denique laudat Hieronymus Nicenum Concilium, «quod omnes haereticos suscepit, exceptis, Pauli Samosatani discipulis:» id est, omnium haereticorum, praeterquam Paulianistarum, baptismum ratum habuit.

7. *Quanta fuerit S. Cypriani celebritas.* — Launoius in epistola ad Jacobum Bevilacqua dicit, Cyprianum pluris quam *Stephanum* semper in Ecclesia habitum fuisse, ideoque, ipsa Ecclesia iudice,

videri Stephannum, errorem Cypriani damnando, in contrarium errorem abreptum. Suam propositionem probat ex laudibus, quibus sancti Patres pene universi prosecuti sunt Cyprianum, non Stephannum: ex canone missae, in quo adscriptum habetur nomen Cypriani, non Stephani: ex veteribus Litaniis, in quibus Cyprianus invocatur, non Stephanus; quas Litaniae ex Romano Ordine, et XIX Ritibus Ecclesiarum Galliae Launois laudat. Quod in S. Gregorii Sacramentario, et in antiquis Missalibus habeatur Praefatio in festo Sanctorum Cornelii et Cypriani, non in festo S. Stephani. Quod festum S. Cypriani ritu sollemniori celebretur. Quod in Calendario veteri, quod sub Romani nomine Joannes Fronto publici juris fecit, post natale apostolorum Petri et Pauli ponatur: « Hebdomada i. ii. iii. iv. v. et vi. post Natale Apostolorum. » Et similiter post Natale Sanctorum Cornelii et Cypriani XIV Septemb. continuo subiungitur: « Hebdomada i. ii. iii. iv. v. et vi. post Natale S. Cypriani: » sed non ponatur quid simile post festum Stephani papae. Quod Anastasius Bibliothecarius in Vita Stephani aliarum ejus Constitutionum meminerit; non illius, quae ad baptismum haereticorum pertinet; quasi qui Romae scribunt, illud eloqui non auderent: vel etiam erubescerent. Quod in Romano Breviario, Clementis VIII et Urbani VIII auctoritate recognito, decretum de non baptizandis haereticis aliter quam a Stephano editum est, referatur: « Baptizandi ab haereticis iterum baptizari vetuit, rescribens S. Cypriano verbis illis: Nihil innovetur, nisi quod traditum est, » ut refertur Lect. 2.

8. *Ex ea nihil inferri potest contra Stephani decretum.* — Verum haec solum probant, majorem Ecclesiae de S. Cypriano existimationem, venerationemque propensionem, tum ob sanctitatem, dum vixit, illustriorem, cum ob christianae disciplinae studium et animi fortitudinem in ea propugnanda, saviente persecutionum tempestate, eximiam; cum ob amorem Ecclesiae universae et catholicae unitatis; cum ob doctrinae praestantiam ac famam, quae ipsi inter Ecclesiae Patres nobilem locum obtinuit, quae doctrina, si errore de haereticorum baptismo exceperis, fidei propugnaculum, traditionum prompluarium, disciplinae palladium, morales evangelicae firmitermentum est; tum denique ob martyrii claritatem celebratamque majorem. At quantumvis Stephani obscurior sit in Ecclesia, quam Cypriani memoria, inferri inde non potest, Stephani decretum ab ea non probari. Nec movere debet, vel Anastasii Bibliothecarii silentium de hujusmodi decreto, vel Romani Breviarii Lectio 2 cum iis prevalcat veterum monumentorum fides, ut jam ad Launoium a viro eruditissimo responsum.

9. *Historia dissidii Stephannum inter et Cyprianum ac Orientales magis elucidatur.* — Cum jam responsum Stephani papae ad manus Cypriani pervenisset, Pompeius quidam episcopus Africae a Cypriano petit, ut ea, quae Stephanus rescripserat, ad notitiam suam perferrentur. Quapropter *Cyprianus*, qui alia-

rum epistolarum ad eum exempla transmiserat, hujus etiam rescripti exemplum Pompeio misit, ac nec eo moveretur, litteris suis ad Stephani argumenta respondit. Stephanus rescriptis etiam ad Orientales, eosque excommunicandos fore pariter minatur. Haec epistolam perstringit Dionysius Alexandrinus litteris postea ad Xystum datis, in quibus de Stephano agens, haec habet: « Ante quidem litteras scripserat de Heleno et Firmiliano, *οὐδὲ ἑαυτοὺς κωμωδίστων*, neque cum illis communionem habiturus; quibus verbis significat, Stephanum Afris idem prius minatum esse. Verum tamen Baronius haec omnia invertit, et jurgium Stephani primo loco proponit cum Orientalibus, ejusque iram contra eos, ac praecipue Firmilianum, summopere exaggerat. Quamobrem « primos tempestatis hujus fluctus motos esse in Oriente » docet, et (cum tunc temporis celebraretur *Iconiense* Concilium) Stephanum papam omnes Patres illius Concilii communionem privasse tradit. Quia etiam Orientales episcopos, Apostolicae Sedis communionem privatos, legatos episcopos ad Stephanum Romam mississe vult, reddituros rationem de iis, quae in Synodo ab episcopis gesta essent. Hos etiam legatos ab Orientalibus episcopis missos, a Stephano nec auditos, nec receptos esse, et *Firmilianum* quod communionem apostolica interceptus esset, stomachatum vehementer postea ad Cyprianum scripsisse. « Post haec autem, inquit Baronius, reipsa controversiam ubique deducta, Ecclesiae Africana nutavit. » Sed haec omnia de primo cum Orientalibus jurgio ipsi historiae a Cypriano, Firmiliano, et Dionysio Alexandrino prodita aperte repugnant.

10. *Stephano sedente, dissidium de baptismo haereticorum in Africa coepit.* — Eusebius enim, qui Dionysii scripta diligenter legerat, in hunc modum narrationem orditur lib. 7, cap. 3, in eum Valesius ex Mss. recte restituit. *πρώτος τῶν τότε Κυπριανός, τῆς κατὰ καρδίαν παροικίας ποιῆσαι, οὐδὲ ἄλλος ἢ διὰ λουτρῶν πλείονος τῆς πλάνης ἀκαθαρτημένους προσέσθαι δεῖν ἤγειτο*, id est, ex nova versione Pearsonii: « Primus omnium ea tempestate Cyprianus Carthaginiensis episcopus, *haereticos* non nisi per baptismum ab errore prius purgatos admitteudos esse censuit. » In Africa igitur primum haec sub pontificato Stephani orta est controversia; et a Cypriano pro baptismo haereticorum sententia primum ea tempestate lata est, quae Stephanum commovit. Valesius pluribus frustra probat, Cyprianum hujus sententiae primum auctorem non fuisse. Ipse enim priora illa verba graeca male vertit: « Primus omnium Cyprianus, qui tunc temporis Carthaginiensem regebat Ecclesiam; » dum non perciperet, quo illud, *τῶν*, referre debuit. Certe, inquit Pearsonius, *πρώτος τῶν τότε*, aliud graece non sonat, quam *primus eorum qui tunc temporis exiteret, vel florere*. Neque *Iconiense* Concilium ad tempora Stephani pertinebat, ut omnes Iconiensis Concilii Patres communionem privaret.

11. *Legati Africani ad Stephanum PP. missi.* — Quod etiam de legatis episcopis ab Orientalibus Romam missis tradit Baronius, subsistere non potest.

Firmilianus enim, quem pro se adducit, clare docet, non ab Orientalibus, sed ab Afris eos legatos missos esse. « Quid enim, inquit, humiliter aut lenius, quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse, pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus, quod nec vos latere confidimus; modo vobiscum qui in Meridie estis, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit, ut eos nec ad sermonem saltem colloqui communis admitteret. » Quid enim ex illorum verborum serie exploratus esse potest, quam legatos eos episcopali honore conspicuos, non ab Orientalibus, sed ab iis, qui in Meridie erant, hoc est, Afris, missos fuisse? Neque aliter hæc Firmiliani verba, quæ citata præcedunt, intelligenda: « Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus, quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit, ut fidei et sapientiæ vestre experimentum caperemus. » Illa enim *inhumanitas* nihil aliud erat, quam legatorum rejectio, per quam nec confabulatio jam posset esse, aut sermo communis. Qui legati a Synodo Carthaginiensi secunda missi. Hæc Pearsonius.

12. *Stephanus nec Afris nec Orientales excommunicavit.* — Tertio, non admittunt eruditi quod scribit Baronius, *Stephanum* nempe, *Firmilianum* cum coepiscopis excommunicasse. Nam nec Firmilianus cum Orientalibus, nec Cyprianus cum Afris ob discordiam de hæreticorum baptismo, fuerunt reipsa excommunicati. Certe *Stephanum* ultra minas non processisse ex eo apparet, quod *Dionysius* Alexandrinus post ejus obitum ad Nystum papam iterum scripsit, ut ejus sententiam supra ea re flagitaret. Nam Dionysius in Afrorum et Orientalium sententiam magis propendebat, teste Hieronymo in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis. Præterea *Firmilianus* adfuit celebri Concilio contra Paulum *Samosatenam* Antiochiæ convocato, et secundi Concilii Antiocheni adversus eundem Paulum celebrati Patres, in sua epistola synodica ad Dionysium Romanum pontificem, Maximum Alexandrinum, omnesque orbis catholici episcopos data, vocat Firmilianum æque ac Dionysium Alexandrinum: « Beate recordationis virum. » « Nam, inquit, et ad Dionysium Alexandrinum et ad Firmilianum Cappadociæ antistitem, beate recordationis viros, litteras dedimus. » Quod si Firmilianus excommunicatus fuisset, cum episcopi *beate recordationis virum* non appellarent, nec Ecclesia Græca, quæ die xxviii Octobris in Menologio ejus memoriam celebrat, hominem ab Apostolica Sede excommunicatum Fastis suis inseruisset. Firmilianus quidem in epistola ad Cyprianum sub finem, loquens de epistola, quam Stephanus papa ad Orientales scripserat, ait: « Pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem: modo cum Orientalibus, (quod nec vos latere confidimus) modo vobiscum qui in Meridie estis. » Sed Firmilianus oratorum more rem amplificat. Neque enim Stephanus aut cum Afris, aut cum Orientalibus pacem rupit, sed tantum minatus est, se pacem cum iisdem rupturum, ut discrete testatur Dionysius

Alexandrinus in epistola ad Nystum papam apud Eusebium lib. 7, cap. 5: « Sese ob eam causam ab illorum communione discessurum, quod hæreticos rebaptizarent. » Quod si Stephanus excommunicationis sententiam in eos protulisset, non utique vario genere pacem cum utrisque rupisset, sed uno eodemque modo, excommunicationis videlicet sententia, iam Afris, quam Orientales percussisset, inquit Valesius in Notis ad citatum Eusebii locum.

13. *Stephanus PP. legatos Africani Concilii darius habet.* — Sed videamus cum eodem Valesio, quod modo cum Afris pacem Stephanus rupit. Declarat hoc Firmilianus his verbis: « Modo vobiscum, a quibus legatos episcopos patienter satis et leniter suscepit: ut eos nec ad sermonem saltem colloqui communis admitteret: adhuc insuper præciperet fraternitati universæ, ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax et communio, sed et lectum et hospitium negaretur. » Quæ Firmiliani verba rem quidem ipsam magnopere exaggerant; sed nullum in illis excommunicationis a Stephano prolatae indicium reperit. Graviter commotus est *Stephanus*, et indignè tulit, quod Africana Synodus adversus receptam totius Ecclesiæ consuetudinem hæreticos rebaptizandos esse statuisset, remque tanti ponderis ac momenti, non consulto prius Romanæ urbis episcopo decernere ausa esset. Itaque episcopos, quos Cyprianus et reliqui collegæ ad ipsum miserant una cum decretis illius Synodi, primo quidem admittere noluit, ut docet Firmilianus. Postea vero eos admisit, et ad litteras Cypriani rescripsit, sicut colligitur ex epistola Cypriani ad Pompeium. Quæ quidem Stephani litteræ, licet paulo acerbiores et iniquiores vise tunc fuerint Cypriano, nihilominus tamen pacem inter se ambo retinuerunt. *Cyprianus* certe etiam post illas Stephani litteras, cum fratrem nominat in epistola ad Pompeium sub initium. Idque aperte confirmat Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos, de Cypriano ita loquens: « Sciens illum hæc non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerant, edidisse: quidem in communione eorum permansit, qui sententiæ suæ contraerant. » Hæc Valesius loco citato.

14. *Episcopi Orientales schisma Novati abdicant.* — A num. 1 ad 6. Quarto, hallucinatus est cardinalis doctissimus, quando scripsit hæc de baptismo hæreticorum questionem sopitam fuisse tempore Cypriani et Firmiliani, quod Eusebius lib. 7, cap. 4, narret de Dionysii Alexandrini ad Stephanum papam super hæc questione epistolis: « Ad hunc igitur, ut dixi, multa de hoc argumento Dionysius per litteras scripsit, in quibus id tandem illi indicat, omnes ubique Ecclesias, mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam novitatem detestantes inter se pacem iussisse. » Sic autem scribit: « Scias autem, frater, cunctas per Orientem et ulterius positas Ecclesias, quæ prius erant discissæ, nunc autem ad unitatem reversas esse: et omnes Ecclesiarum ubicumque antistites unum idemque sentire, et ob redditam insperato pacem, incredibili gaudio exul-

tare : Demetrianum scilicet episcopum Antiochiæ. Theocistum Cæsareæ, Æliæ post mortem Alexandri Mazabaniem, Marinum Tyri, Laodiceæ vero post Thelymidris obitum Heliodorum : Helenum Tarsi, cunctasque Cilicæ Ecclesias : Firmilianum denique cum universa Cappadocia. » Ex quibus Baronius inferi omnes Orientales, mutata sententiâ, Stephani papæ decretum amplectens fuisse, postquam Stephanus iam Firmilianum Cappadocem, quam Helenum Tarsensem cum finitimis episcopis excommunicationis sententiâ innodare minatus esset. Appellat autem Eusebius, inquit Baronius, sententiâ de rebaptizatione pravilente Novati, seu potius Novatiani hæresim, ea nimirum ex causa, quod *Novatianus* hoc tempore rebaptizare aggressus esset.

15. *Controversia de rebaptizatione Stephani PP. tempore non sopita.* — Verum, ut notavit Schelstratius parte 2 Antiquit. Illustrat., Dissert. 4, cap. 5, art. 3, hæc conjectura admitti non potest; cum aliud sit *Novati* schisma, aliud de rebaptizatione hæreticorum contentio. De schismate enim *Novati* divisas fuisse Orientis Ecclesias constat, et de hac divisione scribit ad Stephanum Dionysius Alexandrinus, quod sciret, hoc non parum Pontificem permoturum ad relinquendam pacem Ecclesiæ, quæ antea tam fœde disrupta, nunc primum nova facie ad gaudium fidelium incipiebat florescere. Significat itaque Dionysius concordiam Ecclesiarum Orientis, quæ *Novatiani* hæresim damnaverant, et lapsos recipiendos esse statuerant: nuntialque, huic sententiæ *Demetrianum* episcopum Antiochiæ, quæ caput erat Orientis, et reliquos subscripsisse. Quare Eusebius tantum loquitur de unione Ecclesiarum Orientis inter se, non vero cum Stephano: et deinde ipse Dionysius, qui hæc scripsit ad Stephanum, quique Firmilianum, et Cyprianum sententiæ, teste Hieronymo, adhesit, non dum sententiâ suam mutarat initio pontificatus Xysti successoris Stephani, utpote cui hanc rem pendendam objicit apud Eusebium lib. 7: « At vide, quæso, gravitatem negotii: revera enim in maximis, ut audio, episcoporum Conciliis decretum est: ut qui ab hæreticis ad Catholicam Ecclesiam accedunt, primum catechumeni fiant, ac deinde veteris et impuri fermenti sordibus per baptismum purgantur. » Magis sese explicat Dionysius in epistola, quam scripsit ad Philemonem Ecclesiæ Romanæ presbyterum apud Eusebium lib. 7, cap. 7. Unde, cum post Stephani mortem has duas Dionysius scripserit epistolas, apparet, quæ de unione Ecclesiarum scripta erant ad Stephanum, non de hæreticorum rebaptizatione, sed, ut verba sonant, de *Novati* schismate intelligenda esse.

16. *Tertium Concilium Cypriani de baptismo hæreticorum.* — Cyprianus, postquam Stephani decretum accepit, *Concilium* convocavit ex omnibus provinciis cum Africa, tum Numidiæ atque Mauritanicæ, in quo episcopi comparabant minimum octoginta septem, qui omnes unanimiter Cypriani sententiâ confirmarunt. Celebratum illud kalendis Septembribus, ut ex ipsomet patet, et quidem hoc anno; estque

tertium a Cypriano de hæreticorum baptismate coactum. Omnes porro Synodi Africane sub Cypriano a Concilio VI in Trullo, can. 2, fuerunt confirmatæ.

17. *Responsum Firmiliani ad Cyprianum de baptismo hæreticorum.* — Cum *Cyprianus* non dubitaret, quin *Stephanus* de eadem controversia ad Orientales episcopos etiam scriberet, dedit ad Firmilianum Cæsareæ in Cappadocia episcopum literas, easque cum suis ad Stephanum et Iubaianum per Rogatianum diaconum misit, quæ desiderantur. Firmilianus autem in eadem controversia diu ante versatus, et eandem cum Africana Ecclesia sententiâ amplectens respondet Cypriano, ipsi in omnibus consentiens, epistola lxxv, etiam juxta Panemium, per Rogatianum hoc eodem anno, ingruente hieme, transmissa. Ipse etiam annus, et anni tempus indicat: primum his verbis: « Ante viginthi et duos fere annos, temporibus post Alexandrum imperatorem, multe istic contentiones et pressuræ acciderunt: » secundum autem istis: « Quoniam vero legatus ille a vobis missus regredi ad vos festinabat, et hibernum tempus urgebat; quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. » Occisus Alexander imperator mense Martio anni ducesimesimi tricesimi quinquies. Quamobrem annos illos viginthi duos utrinque incompletos pro integris numerat *Firmilianus*, qui nullo modo de anno sequenti intelligi potest; cum eo anno persecutio orta sit, et *Stephanus* decesserit, et *Cyprianus* exilio multatus sit.

18. *Persecutio anno sequenti cæpta.* — Ad num. 6. Persecutio, quæ *octava* ab Hieronymo aliisque dicitur, non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed tantum sequenti, excitata. Decepere annalistarum doctissimum verba Dionysii Alexandrini, apud Eusebium lib. 7, cap. 10, ubi ait cum durasse *per menses quadraginta duos*, et quævisse, quando Valerianus a Persis captus; quod contigit anno abhinc quarto. Loquitur enim Dionysius non de persecutione generali, ut cum Baronius alique viri eruditissimi hæcenus interpretati sunt; sed de persecutione peculiari, quæ *Ægyptum* afflixit, etiam post captum Valerianum et redditam cæteris Ecclesiis a Gallieno pacem: ita ut eodem quidem tempore, quo in aliis regionibus, persecutio in *Ægypto* suscitata fuerit; sed in ea diutius duravit: quod revera contigisse infra demonstrabimus.

19. *Eusebii et sociorum martyrium.* — Ad num. 7 et seqq. Si acta S. *Eusebii* presbyteri et sociorum, a quibus Baronius persecutionem orditur, legitima germanaque essent, ut ipse existimat, persecutio jam ab anno precedenti inchoata fuisset, cum in iis dicitur, *Maximum* commentariensem, qui christianam fidem amplectens erat, Valerianum jussisse præcipitari per pontem: « Postea autem, inquit Acta, corpus inventum Eusebius sepelivit in cœmeterio via Appia XIII kal. Febr. » Quod si *Eusebius*, qui iisdem consulibus mense Octobri passus esse dicitur, corpus illud, et quidem postea inventum, xxii Januarii sepeliverit; aut ipso initio horum consulatus, aut etiam antea, Valeriano nempe III, et

Gallieno II. coss., incoeperit persecutio. Ante enim Valerianus imperator iusserat illos, qui Christianam religionem amplexi fuerant, inquiri; et *Maximus* eos inventre safagens, a demone correptus est, et mox curatus, et demum baptizatus cum Stephano habitavit aliquot diebus; et post multos dies requisitus, et captus, tandem de ponte precipitatus est. Præterea,

ut observat Pearsonius in Annalibus Cypranicis hoc anno, multa in illis Actis continentur parum credibilia. Quare omnino dicendum, aut Acta illa longo post illorum martyrium tempore consarcinata, aut notam consularem, quod non raro contigit, mendosam esse. Ruinartus in Actis primorum martyrum sincere illa prætermisit, utpote dubiæ fidei.

STEPHANI ANNUS 4. — SIXTI I. — CHRISTI 260.

1. *Stephani papæ martyrium.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo apponitur Fastis Valeriani quartus et Gallieni tertius consulatus, licet apud Cassiodorum mendose tertius utriusque imperatoris positus habeatur. Est nimmî vetus inscriptio, qua cum Gallieni tertio consulatu tribunicia potestas sextum ponitur iterata, plane significans tertium consulatum Gallieni in annum sextum ejus imperii configisse. Est autem ipsa inscriptio hujusmodi¹: *M. P. P. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. VI. COS. III. P. P.* quæ optime consentit cum inscriptione ante superiorem annum posita, ubi secundus ejus consulatus quarlam junctam habet tribuniciam potestatem, et cum ea quæ quarto consulatu ejus, qui contigit post sequentem annum, octavam adjungit tribuniciam potestatem.

2. Hoc ipso anno, quarto nonas Augusti, Stephanus papa martyrio coronatur, cum sedisset annos tres, menses tres, et dies viginii duos. Cum autem sciamus de annis Stephani, quibus sedit, diversas esse sententias, tamen tum ex consulibus in libro de Romanis Pontificibus positis, tum ex Actis ipsius martyrii emendatioribus, quæ iisdem consulibus consignantur, repello sedis ejus exordium, dicto temporis spatio eum sedisse oportuit. Pervenisse quidem usque ad consulatum Valeriani quartum, et Gallieni tertium, alias secundum, iam citatus liber de Romanis Pontificibus, quam dicta martyrii Acta manifeste testantur, licet perperam in iisdem Actis positus habeatur Valeriani tertius annus, et Gallieni secundus. Cæterum in codice mendam irrepsisse, ex eo aperte convincitur, quod, cum ipsum passum esse anno sequenti a consulatu Maximi et Glabronis (quo recensiti superius in iisdem Actis martyres passi leguntur, quibus et dies ipsorum martyrii notatus habetur) certo certius cognoscat, ipsum eum sociis hoc anno dicta die martyrium subisse necesse est

affirmare. Quomodo autem, ingravescente Romæ adversus Christianos persecutione, Valerianus et Gallienus omne studium adhibuerint ut Stephanum papam e medio tollerent, Acta martyrii ejus his verbis significant :

3. « Post multos dies Valerianus et Gallienus, ut Stephanus ac Romanae Ecclesie clerici inquirerentur penisque afficerentur, proposito edicto jusserunt. Tunc accidit ut duodecim ex clero Romano tenerentur, nempe Bonus, Faustus, Maurus, Primitivus, Calumniosus, Joannes, Exuperantius, Cyrillus, Theodoros, Basilus, Castulus, et Honoratus, qui absque audientia statim capitibus truncari jubentur; decollatique sunt via Latina juxta Formam aqueductus; quorum corpora collegit Tertullinus; quorum corpora Jovini et Basilei, via Latina, kalendis Augusti. Hoc audiens Stephanus, vocat ad se Tertullinum, ac de regno Dei et vita æterna eum erudiens baptizavit, et in albis positum presbytero consignavit; cui inter caetera sancta monita præcipue illi mandavit ut sancta martyrum corpora requireret. Qui post biduum a baptismo suo ductus est ad Valerianum, jussusque est ut Olympii facultates proderet. Cui Tertullinus: Si facultates domini mei cupis, æternam vitam consequi poteris, quas ille pro Christo moriens in æterna vita suscepit. Cui Valerianus: Ergo, inquit, facultates domini tui vitam præstant? Respondit Tertullinus: Regnum perenne est Christi Domini nostri, qui habet potestatem mortis et vite. Valerianus ad suos conversus ait: Videtur hic effectus insanus. Jussitque illum fustibus caedi, et latera ejus facibus inflammari. Post hæc traditur Sapricio judici, qui tribunal sibi parari fecit in loco qui dicitur Mamertini; inde post multa ac varia tormenta ductus est, et via Latina, secundo ab Urbe lapide, decollatus kalendis Augusti. Ejus reliquias beatus Stephanus papa collegit, ac in crypta arenaria sepelivit.

4. « Sequenti die Valerianus misit milites, qui

¹ Thes. rei antiq. Hubert.

tenerent beatum Stephanum, et eos qui cum eo erant clericos; ductique sunt ad Valerianum: qui Stephanum tantum ad se perducii jussit, ac dixit: Tu es qui Republicanam conaris evertere, et suasionibus tuis populum a deorum cultu recedere stades? Ad quem Stephanus: Ego quidem Republicanam non evertō; sed populum moneo atque hortor, ut relictis demoniis, quæ in idolis colli solent, Deum verum agnoscant, et quem misit Jesum Christum. Tunc jussit Valerianus eum ducti ad templum Martis, ibique sententiam ex tabella recitari. Tunc beatus Stephanus ductus extra Urbem via Appia, cum pervenisset ad Martis templum, elevatis in caelum oculis dixit: Domine Deus Pafer, qui destruxisti turrim confusionis in Babylone, destrue locum hunc, in quo diabolus superstitione decipit populos. Tunc facto tonitruo una cum fulgure et conasatione, percussioque templo, ex parte corruit; cum milites fugientes reliquerunt Stephanum solum; qui una cum suis perrexit ad proximum cœmeterium Lucilla (al. Lucinae), ubi multis exhortatus est suos ad tolerantiam martyrii. Post hæc obtulit sacrificium Deo omnipotenti. Audiens hæc omnia Valerianus, misit ad eum capiendum milites; inveneruntque eum sacrificium Deo offerentem. Qui intrepidus et constans perficiens cœpta mysteria, in eodem loco autem altare in sua decollatus est sede, quarto nonas Augusti. Factus est ibi planctus maximus Christianorum, quod tanto pastore essent orphani. Sepelierunt corpus ejus cum ipsa sede sanguine ejus aspersa in eadem crypta, in loco qui dicitur Cœmeterium Callisti.

5. « Alia autem die milites invenerunt Tarsicium acoluthum ¹, Christi corporis sacramenta portantem. Discutientibus quid gereret, ille, indignum judicans porcis prodere margaritas, nequaquam voluit detegere sacrosancta mysteria; qui eum famula fustibus et lapidibus mactaverunt, quousque spiritum exhalaret; revolutoque ejus corpore, nihil valuerunt de sacris mysteriis reperire. Eadem die collegerunt corpus S. Tarsicii, et sepelierunt eum in cœmeterio Callisti, via Appia; coadunataque Ecclesia Christianorum, ordinaverunt in locum beati Stephani Sixtum natione Græcum, patria Atheniensem, episcopum, nono kalendas Septembris, Valeriano quartum et Gallieno secundum consulibus (al. Valeriano tertium et Gallieno secundum); apud nos autem regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula seculorum. Amen. » Hucusque Stephani passionis Acta, ex manuscriptis (ut diximus) exemplaribus restituta.

6. De eodem S. Stephano hæc præterea leguntur in libro citari solito nomine Damasi de Romanis Pontificibus: « Hic constituit sacerdotes et levitas vestibus sacris in usu quotidiano non uti, et nisi in ecclesia tantum. Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos

quinque, et episcopos per diversa loca tres. » Ex iis unus fuit Melanus ¹ episcopus Rotomagensis, sanctitate celebris. Rursum ibidem de Stephano: « Sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, quarto nonas Augusti; et cessavit episcopatus ejus dies viginti duos: » quando (ut dictum est) Sixtus successit vigesima quarta die mensis Augusti.

7. *Ruffina et Secunda martyres.* — Iisdem quoque consulibus, ante Stephanum papam, passæ Romanæ nobiles virgines duæ, ambae sorores, Ruffina atque Secunda, desponsatæ viris Armentario ac Verino christianis; sed cum ibi persecutionis metu recessissent a fide, eadem ambe a sponsalibus quoque pactis resilierunt; quæ ab illis christianitatis accusatæ sunt apud Arcesilam comitem assessorem; ab eoque delata est causa ad Junium Donatum Urbis præfectum. Exant harum gloriose confessionis atque consummati martyrii Acta, et quidem fidelia, quorum meminimus in Notationibus nostris. Quod spectat ad Junium Donatum præfectum Urbis, videas iisdem Actis consentientem esse antiquitus scriptam seriem præfectorum Urbis, a Cuspiniano editam, in qua hæc notata habentur: « Valeriano quartum et Gallieno tertium consulibus, Junius Donatus præfectus Urbis fuit. »

8. Quod si interdum Acta martyrum alios nominent Urbis præfectos diversos ab illis qui ibi scripti sunt; ea ratione id accidisse putamus, quod qui sub aliis magistratibus, nempe sub his qui vicarium gerebant præfecturam, vel a iudicibus assessoribus, vel aliis, ut, si miles erat, a tribuno militum, vel cui questio demandata esset, paterentur; iidem omnes, quod Romæ judicarentur, ab Urbis præfecto tradi questionibus, atque damnari deberent. Certe quidem non sub uno Urbis præfecto, sed a pluribus, præfectis iidem nominatis, damnari Romæ martyres, Cyprianus certa ² relatione multorum suorum scripsit ad Successum epistolam, qua ait: « Illic persecutioni quotidie insistant præfecti in Urbe. »

9. *Dionysii Alexandrini epistola ad papam et alios ad alios.* — Creato Sixto Rom. pontifice, Dionysius Alexandrinus, qui (ut diximus) illorum sententia suffragabatur, qui dicent ab hæretico baptizatos iterum baptizandos; quod a Stephano reprehensus esset, erroris penitens, novo emergente casu, nihil temere ausus est sua sponte decernere; sed quid agendum esset in re dubia. Sedem Apostolicam ex more statuit consulendam, scriptis ad eundem Sixtum literis. Recitat exis fragmentum Eusebii ³; sic dicens: « Quinta item illius de baptisate epistola ad Sixtum episcopum Romanum scripta est, in qua cum multa dixerit contra hæreticos, tale quoddam facinus suo tempore gestum exponit. Revera, frater, quoniam ejusmodi quedam causa ad me delata est, in qua veritas ne per errorem labar, consilium quero, tuamque vehementer exposco sententiam.

10. « Frater quidam ex nostro conventu commu-

¹ Non acoluthus tantum, sed et laici olim, persecutione urgente, concessum esse acceptum in Ecclesia Eucharistiam domum ferre, tunc primo pluribus dictum est.

² Martyrol. Rom. die 28 Octobr. — ³ Cypri. epist. LXXXII. — ⁴ Euseb. lib. VII. c. 8.

noneque fidelis iudicatus, etate admodum proventus, et priusquam ego jam creatus eram episcopus, et (ut arbitror) antequam beatus Heraclas in episcopatus gradu collocatus fuerat, conventus communioneque particeps factus, cum forte baptismo eorum, qui nuper apud nos baptizarentur, adesset, et rogata responsaque audiret; venit ad me lugens, et graviter suam vicem deplorans, se ad pedes meos abjicit, et ex animo confitetur, et sancte dejerat, baptismam quo erat apud hæreticos finctus, non hujus generis esse; illud namque plenum esse impietatis, plenissime blasphemiam, neque ullam omnino cum isto nostro habere similitudinem; affirmatque animam suam propterea acerbis dolorum stimulis compunctam; et quoniam acario ac profano cum verborum tum factorum scelere pollutus erat, nec libere suos oculos ad Deum posset elevare; et propterea oblectatus est, ut hæc purissima lavaeri purgatione, vera susceptione in Ecclesiam, et divina in eo lavacro oblata gratia potiretur.

11. « Quod plane ego non audebam præstare, sed diuturnam illam communionem, qua fuerat cum fidelibus socialis, salis habere virum ad ejus animam purgandum, affirmabam. Nam qui gratiarum actiones audivisset, qui Amen una pronuntiasset, qui adlisset mense, qui manus ad sanctum illud alimentum capessendum porrexisset, qui illud recepisset, qui tam longo tempore fuisset corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi particeps, ejus baptismam non audebam de integro renovare, sed bono animo esse jubebam, et solida ac constanti fide, conscientiaque pura sinceramque ad sanctorum mysteriorum perceptionem accedere. Iste lamen lamentis et mœnore se conficere non desinit; ad mensam accedere præ metu exhorruit; et vix oratus, precibus interesse sustinuit. » Hucusque ex epistola Dionysii ad Sixtum, qua consuluit quid de eo agendum foret.

12. Quid Sixtus responderit, non apparet. Sed ex præposita rogatione facile potest intelligi; nimirum quod cum hic baptizatus sit ab hæreticis longe diversa forma ac soletur in Ecclesia Catholica baptismum confici, nullum plane ac prorsus irritum esse ejusmodi collatum baptismum, certum est Sixtum episcopum respondisse: Et si quem constaret vere alique legitime baptizatum esse, illum in Ecclesia Catholica debere recipi. Videas plane ex iis Dionysium (quod dictum est) quod eandem cum Cyrillio, et aliis sententiam propugnasset, lamen ab ea eum recessisset, ne baptizando illum qui jure baptizandus erat, videri posset priori sententiam inhaerescere, magna caute adhibita, in casu licet admodum perspicuo nihil pro arbitrio agere, sed Sixtum papam consulere voluisse; ut ex his possit intelligi, tum Dionysium, tum ceteros in Stephani sententiam pedibus ivisse. Nam si hæcenus priori adversariae opinioni studuisset, nihil est cur Sedem Apostolicam, in re præsertim adeo perspicua, statueret consulendam.

13. Rursum de Dionysio ibi subdit Eusebius: « Extat præterea alia hujus de Baptismate epistola,

ipsiusque Ecclesie personae, cui præfuit, Sixto et Ecclesie Romanae dicata, in qua nullis argumentis et profixo sermone de questione proposita disputat. Alia porro ejus epistola est post hæc conscripta ad Dionysium Romanum, quæ de Luciano inscribitur. » Hucusque Eusebius; qui et superius meminuit ejusdem ad Sixtum epistolæ scriptæ de baptismo, cum jam Pontifex creatus esset; qua (inquit) tum Stephani tum reliquorum simul episcoporum sententiam ac judicium explanat, in qua meminuit epistolaram, quæ ea de re ad Dionysium et Philemonem Romanæ Ecclesie presbyteros tempore Stephani data sunt. Porro ex epistola ad Philemonem hæc idem Eusebius recitat¹:

14. « Idem Dionysius in tertia epistola de Baptismate, quam scribit ad Philemonem presbyterum Romanum, ista tradit: Equidem tametsi hæreticorum libros et traditiones perlegebam, et meum ipsius animam ad tempus scelestissimis eorum opinionibus quodammodo inquinare videbar; hoc tamen ab illis capiebam commodi, ut non modo eos inferiori animi mei cogitatione condemnarem ac refellerem, sed nullo vehementius in posterum detestarer. At cum quidam ex numero presbyterorum me velaret, deterreretque a legendo, ne turpi pravitate perversa eorum doctrine ceno contaminarer (meam enim mentem errorum labe pollui asseruit), cumque vera meo quidem judicio diceret; visio quadam cælitus ad me dimissa me confirmavit, et vox ad aures allapsa manifesto præcepit in hunc modum: Omnes libros, quos sumis in manus, evolve sedulo; nam salis habes virum et firmitatis ad quæque tum convincenda, tum exploranda; atque hæc causa erat, cur ab initio ad fidem Christi vocatus fueris. Visionem, utpote rite consentientem voci apostolicæ, sic ad potentiores dicenti: Sitis diligentes animadores, et veluti trapezite, qui argentum probant; Iubens equidem approbavi. » Hæc de epistola Dionysii ad Philemonem, tempore (ut dictum est) Stephani pape scripta.

15. Verum quod spectat ad sententiam illam de trapezitis argentum probantibus: non sic dicit apostolicam vocem, quasi ab aliquo Apostolorum primum dictam, sed potius ex verbis Domini recitatum; a Domino enim id dictum fuisse, Origenes² in primis testatur, cum agit de gazophylacio, dicens: « Gazophylacium locus cum sit munismatum, quæ offeruntur ad honorem Dei, et ad dispensationem requiriti pauperum; quid aliud sunt munismata, quam divini sermones, imaginem magni Regis impressam habentes? qui considerantur a mensariis probatis, gnaris dividendi probata ab improbatis, quæ mentiuntur se esse probata, et servantibus illud Jesu mandatum: Estote boni trapezite; et Pauli³ doctrinam, dicentis: Omnia probantes, quod bonum est lenete. »

16. Sed ad Dionysium de questione proposita revertamur. Constat ipsum penitus secutum esse eam

¹ Euseb. lib. VII. c. 8. — ² Orig. in Joan. tom. XIX. — ³ 1. Thes. sal. v.

(ut par erat) ex rescripto, puto, Sixti papæsententiam, ut qui ab hæreticis non eadem forma, qua soletur Ecclesia, baptizatus esset, rediens ad Ecclesiam Catholicam, secundum legitimum Ecclesie ritum baptizari deberet, quod nullum prorsus ab illis fuisset collatum diversa forma baptismum. Quamobrem cum alios complures hæreticos, tum Cataphrygas, Pepuzenos cognominatos, quod viderentur secundum formam ab Ecclesia præstitam baptizare, ad Ecclesiam redeuntes non esse rebaptizandos affirmabat. Sed quod ad Pepuzenos spectat, ab eo sancti Patres discreparunt; quippe qui licet scirent Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum ab illis in collatione baptismatis nominari; tamen, quod per Spiritum sanctum illi Montanum intelligerent, nullum plane esse collatum a Pepuzenis baptismum, in sacrosancta Nicæna¹ Synodo definitur, nempe cum Paulianistas, tum Cataphrygas ad Ecclesiam confugiens esse rebaptizandos, quod etiam in Synodo² Laodicensi reperitur fuisse decretum. Sed et S. Basilus³ in epistola canonica ad Amphilochem de eadem re Dionysium erroris arguit, dicens: « Pepuzenorum autem baptismum nullam habere rationem videtur; et miratur sum quomodo hoc Dionysium, qui fuit canonicus, præterierit. » Et inferius: « Pepuzeni ergo sunt aperte hæretici; in sanctum enim Spiritum blasphemarunt, Montano et Priscillæ Paracleti appellatione nefarie et impudenter attribuentes. » Et paulo post: « Quare etiam si hoc magnum Dionysium præterierit, nobis tamen non est erroris imitatio. » Hæc Basilus. At satis de his quæ antiquitus de hæreticorum baptismate Ecclesia docuit. Quæ autem idem Dionysius ad Sixtum papam de ortu hæresis Sabelianæ scribit, dicemus in fine hujus anni. Primum enim de semel cepta Christianorum persecutione agere instituitur. Sed et quod hoc anno, cum a Valeriano adversus Christianos in provincias datum fuit edictum, passus est tum ipse Dionysius, tum alii plures ex Christianis Alexandrinis, ex ejus epistola, quam scripsit tunc ad Germanum, ab Eusebio recitata, jam enarremus. At prins de imperatoris edictis dicendum.

17. *Valeriani decretum et litteræ de persecutione in qua Dionysius de se aliisque martyribus plura narrat.* — Illud quidem hoc anno a Valeriano primum in orbis Romani provinciis constat fuisse promulgatum edictum⁴, ut Christiani compellerentur suam religionem deserere, ne item conventus agerent, vel cœmeteria adirent, ut apud Pontium proconsularia Acta declarant, in quibus hæc leguntur: « Proconsul dixit: Jussum est (de Christianis scilicet) ut nulla conciliabula faciant, neque cœmeteria ingrediantur; quod qui facere comprehensus fuerit, capite plectatur. » Meminit et Dionysius⁵ ejusmodi Valeriani decreti in super citata epistola. Quod enim (ut ex Actis martyrum, qui Romæ sunt passi,

superius recitalis apparet) ex conventibus Christianorum, qui edebantur in cœmeteriis, magna fletet ex Gentilibus accessio ad Christianam religionem, quorum occasione Roma (ut dictum est) persecutio cepta est; permotus videtur fuisse Valerianus, ut primum omnium suo edicto, conventus fieri, et cœmeteria adiri prohiberet.

18. Verum non tantum ejusmodi satis illi fuit promulgasse edictum; sed et ab eo litteræ private dabantur ad presides, quibus Christianos ad Christum negandum ut compellerent, et remitentibus præsulibus exilium decerni jubebatur; ut sic illis longius amandatis, nulla reliquis Christianis conventus agendi daretur facultas; quod de Cypriano factum esse, atque Dionysio episcopo Alexandrino, proxime dicturi sumus. Sed prius de Dionysio, de quo alia occasione opportuna semel est oratio instituta, dicendum. Administrabat hoc tempore Augustalem præfecturam Ægypti Æmilianus, cujus proflixa mentio habetur apud Trebellium Pollionem⁶; hic ille qui adversus Gallienum in Ægypto postea acclamatus est imperator, de quo suo loco dicturi sumus. Quæ igitur Dionysius ab eodem Æmiliano sit passus, ipsemel in dicta ad Germanum epistola narrat. Sed hæc primum Eusebius.

19. De persecutione autem, quæ vehementissime, regnante Valeriano, exardebatur; quas et afflictationes, et incommoda idem Dionysius cum aliis propter verum cultum Dei universarum rerum officis subiecit; verba ejus, quibus in Germanum, suæ ætatis episcopum, qui illius famam maledictis ledere tentasset, invenitur, satis perspicue declarant, quæ ita se habent: « Videbor equidem nonnullis fortasse, dum admirabilem Dei providentiam erga nos ostentatam cogor necessario explicare, in magnam amantiam insciamque esse prolapsus. Verum quoniam secretum regis occultare (inquit Scriptura⁷) præclarum, et Dei opera prædicare, cum primis eximium est; ego cum Germano manus conserere aggrediar. Veni ad Æmilianum non quidem solus, sed me comitati sunt compresbyter meus Maximus, et diaconi Faustus, Eusebius, et Cheremon; et quidam e fratribus, qui Roma ad nos venerant, nobiscum una profectus est.

20. « Æmilianus autem non dixit mihi conceptis verbis. Ne conventus agas; hoc enim illi fuisset fere supervacaneum, et in eo, quod ille moliebatur, postremas sane tulisset; præsertim cum ad id, quod caput est nostræ religionis, omnem suam curam et cogitationem convertisset. Nam non de hoc, nimirum ne conventus agerem, ab eo sermo erat institutus; sed de eo, ne me ipsum deinceps christianum esse profiterer. Atque ab hoc quidem me desistero mandavit, ratus id quidem, si ego fidem commutarem, alios eandem mecum sententiam secuturos. Non absurde quidem, neque circumfusione ulla usus respondi⁸, Deo obtemperandum magis quam hominibus. Quin palam etiam contestatus sum, me

¹ Nic. Conc. c. 19. — ² Conc. Laodic. c. 8. — ³ Basil. epist. can. ad Amphil. c. 4. — ⁴ Pont. in Act. pass. sanct. Cyprian. — ⁵ Apud Euseb. lib. VII. c. 10.

⁶ Treb. Pol. de xxx Tyr. c. 20. — ⁷ Tob. XII. — ⁸ Act. v.

illum, qui solus Deus est, et nullum alium venerari; neque sententiam velle mutare, neque aliquando desistere esse christianum. Deinceps jussit ut in pagum nomine Cephron, prope locum quemdam desertum solum, recta abscederemus. Verum verba quae ab utrisque ulro citroque habita sunt, uti fuerunt a quibusdam in commentarios relata, accipite, etc. » Ex iis quae Dionysius de singulis verbis exceptis a notario tradit, de ceteris quoque sanctorum martyrum rebus gestis fidem asstruere possumus, cum in illis interrogationes singulas, ac responsiones verbis singulis expressis legimus. At quoniam fuerint ea, quae relata dicit in commentarios, sic prosequitur :

21. « Dionysio et Fausto et Maximo et Marcello et Charenone in Concilio introductis, Æmilianus, qui praefecturam gerebat, sic locutus est : Vobiscum jam coram absque scripto lubet disserere de imperatorum dominorum nostrorum humanitate atque clementia, quam erga vos declarant. Nam salutis vestrae ac vite potestatem vobis fecerunt; modo ad id, quod est secundum naturam, velitis vosmetipsos convertere; et deos, qui illorum regnum servant incolunt, sancte adorare; eorum autem penitus oblivisci deorum, qui naturae repugnare videantur. Quid igitur ad ista respondetis? neque enim vos ingratos fore arbitror, cum tanta benignitas ab illis sit vobis ostentata; quandoquidem ad res meliores vos amice et benevole cohortantur. Dionysius respondit: Non omnes colunt omnes deos, sed singuli singulos pro arborum. Nos proinde unum Deum, rerum omnium fabricatorem, qui Valeriano et Gallieno Caesaribus Augustis, viris sanctissimis, imperium fargitus est, et colimus, et veneramus. Huic etiam sine intermissione pro eorum regno, ut stabile et firmum maneat, precas adhibemus. » Haec ipse.

22. At ne mireris, cum audis Dionysium sacrilegos imperatores dicere viros sanctissimos; non enim eo sensu, quo nunc usurpatur, vox illa dici consuevit. Utitur Dionysius solitis tribuni tunc temporis imperatoribus titulis; quod constat tum ex plerisque ethnicorum scriptorum locis, tum ex inscriptione Veronensi, ubi inter alia haec ¹ de eodem Gallieno : *JUBENTE SANCTISSIMO GALLIENO AVG.* Porro sic ex consuetudine titulis Dionysius dicit imperatores illos sanctissimos, quo et Paulus apostolus scelestissimum hominem Felicem alloquens ², ait, « Optime Felix. » Cum aliqui ex proprietate quoque vocis, imperatores, licet nefandissimos, tamen sanctissimos appellare potuisset; nam Cicero ait ³ : « Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. » Si igitur quod a Deo datum creditur, sanctum dicitur; cum constet ex christiana legis praescripto, principes etiam malos a Deo dari in ultionem peccatorum, secundum illud ⁴ : « Dabo vobis regem in furore meo. » Et ⁵ : « Qui regnare facit homi-

nem hypocritam : » haec quidem ratione atque potuit illos nominasse sanctissimos. Quod si impii sic dicti sunt; quomodo non etiam hac saltem ex parte quique episcopi, quantumlibet moribus depravati, sanctissimi jure dicendi? Sed Acta ipsa jam prosequamur.

23. « Tunc praefectus Æmilianus : Qui vos, inquit, prohibet, quominus hunc, si Deus sit, cum aliis diis qui sunt secundum naturam, cultu et reverentia observetis? Vobis enim praecipuum est, ut deos adoretis, quos omnes norunt. Ad quae Dionysius : Nos, inquit, nullum praeter unum Deum honore et observantia prosequimur. Æmilianus praefectus iterum : Video, inquit, vos non modo ingratos esse, sed singularis Augustorum mansuetudinis prope immemores. Quapropter in hac civitate non liberum erit vobis versari; sed critis in partes Libyae relegati, in locum videlicet qui Cephron nuncupatur, quem ex Augustorum nostrorum jussu vobis assignavi. Neque usquam omnino vel vobis, vel aliis quibusque potestas erit aut celebrandi conventus, aut in ea quae caemeteria appellantur ingrediendi. Quod si quis vestrum in eum locum, ad quem vos ire praecipimus, minime proficiscatur, aut in aliquo reperiat conventu; suo ipsius capiti creabit periculum : non deerit namque accurata ad vos observandam industria. Abite igitur quo jussi estis.

24. « Sic Æmilianus me etiam morbo laborantem abire compulsi, et ne ad unum quidem diem meam protectionem differre voluit. Quodnam ergo mihi subperat officium, vel ad conventus agendos, vel secus? Deinde addit: Altamen nos, juvante Deo, non a conventu palam inter nos celebrando abstinuimus; quin ipse quidem quosdam in civitate fratres, perinde ac si simul cum illis versatus fuisset, ad conventus perstudiose agendos impulsi. Et quamvis ab illis corpore abessem (ut inquit Apostolus ¹) spiritu tamen semper aderam. Ad Cephron autem non exiguus cectus nobiscum una migravit, tum fratrum qui ab urbe nos sequebantur, tum aliorum qui ex reliqua Ægypto convenerant. Atque ibi Deus quasi januam ad verbum suum predicandum nobis patefecit. Ac primum quanquam persecutione cramus dixerat, et lapidibus obruti; postea tamen non parva Gentium multitudo, idolis relictis, ad Deum colendum se convertebat. Nam tunc primum verbum Dei, quod nunquam antea accepissent, per nos inter eos disseminatum fuit, et Deus, perinde atque hujus rei causa solum illo nos deduxisset, eo completo ministerio, iterum inde abduxit. Quippe Æmilianus (ut videbatur) habuit in animo nos in asperiora interioraque Lybiae ac magis deserta loca transferre. Omnino enim in Ma-reolidem commigrare mandavit, et singulis nostrum per varias regiones pagos praescripsit singulos; me autem proprius ad regiam viam, ut primus prehendere, collocavit; sic enim res ab illo dispensata, sicque comparata fuit, ut, quando visum foret nos comprehendere, omnesque facile occupare posset.

¹ Inscript. antiq. edit. Plant. p. 145. — ² Act. xxiv. — ³ Cicero pro Archia poeta. — ⁴ Osae xiii. — ⁵ Job. xxvii.

¹ 1. Cor. v.

25. « Ego autem cum in Cephron abire jussus essem, lametsi locum, ubi esset situs, ignorabam, et nomen nunquam antea fere audiveram; tamen libenter, et absque animi perturbatione eo accessi. At ut primum nuntiatum erat mihi, ut in Colluthionis agros demigrarem, qui mihi aderant, norunt quo pacto (hoc enim mihi ipse vitio vertendum puto) anime affectus essem. Primum enim rem valde acerbe tui admodumque successui; nam quamvis loca illius regionis magis mihi cognita essent, ac magis familiaria quam Cephron, tamen ipsum Colluthionem desertum a fratribus, desertum a probis viris esse dicebam; et non solum molestiis a crebro viatorum transitu exhibitis, sed periculosiis etiam latronum incursionibus obiectum. Ceterum cum mihi fratres significassent, Colluthionem non tam longe ab Alexandria distare; et licet Cephron magnam fratrum societatem ex Ægypto prefectorum nobis attulisset, adeo ut majores conventus celebrare potuissimus; ibi tamen, quia propriis inde aberat Alexandria, crebris hominum summo amore, familiaritate, et amicitia nobiscum conjunctorum aspectu revera frui licere, perragnum animi cepi consolationem. Ad nos enim velle accedere, nostrosque animos recreare, et ita tanquam in suburbiiis paulo remotioribus nos aliquoties conventus agere posse dixerunt; ac sic plane configit. Post ista de aliis rebus quæ sibi acciderant, sic scribit :

26. « At multis fidei confessionibus gloriatur Germanus, ac multa mala contra se peccata habet dicere ille quidem. Sed quot, queso, iudicum sententias contra nos pronuntiatas potest enumerare? quot publicationes, proscriptionesque honorum, quot fortunarum direptiones, quot abdicaciones dignitatum, quantas inanitas et popularis glorie contemptions, quantas tandem a prefectis et senatoribus nobis tributarum despiciones? quantum minarum nobis obiectarum, adversarum vociferationum, periculorum, persecutionum, exilii, angustie, et varie cujusque modi afflictionis tolerantiam; ut illa que sub Decio et Sabino, et qua hætenus sub Æmiliano mihi obtigerunt? Ubi Germanus comparuit? quis sermo de eo pervagatus? Verum magnam istam inscitiam, in quam ob Germanum modo prolapsus sum, missam facio. Quocirca rerum singularum explicationem fratribus, qui eas tenent, singillatim prosequendam permitto. Idem etiam in epistola ad Domitium et Didymum conscripta, eorum, qui istius persecutionis procellis agitati fuissent, hoc modo mentionem facit :

27. « Christianos autem, qui et permulti sunt, et nobis non inime cogniti, nominatim citare supervacaneum arbitror. Sed hoc sciatis velim, viros et mulieres, juvenes et senes, puellas et vetulas, milites et privatos, cujusque generis, cujusque ætatis existisse, quorum alii flagris cæsi, alii ignis incendio cremati, alii ferro percussi, parva victoria coronas martyrii adepti sunt. Nonnullis autem longinquum hoc persecutionis tempus non satis fuit, ut Domino viderentur accepti, ipseque illos ad se recipere; in

quorum numero (ut verisimile est) ego ipse sum, cui adhuc vita suppedit. Ac propterea ipse qui dicebat: Tempore accepto audivi te, et in die salutis adjuvi te; me ad illud tempus distulit, quod mihi idoneum opportunumque fore norit. Quoniam autem de me meisque sociis rogatis, et quo loco sit vita nostra constituta, certiores fieri cupitis; accepistis, credo, quæ ratione quidam ex Mareotide me, Gaïum, Petrum, et Paulum a centurione, duce, militibus, et servis captivos abduclos de improvviso adorti, invitos, et minime sponte sequentes vi abstraxerint, et a militibus avulsos secum abripuerint. Jam vero ego cum Gaïo et Petro soli a cæteris fratribus separati, in desertum et squallentem locum Libyæ conclusi sumus, ibidui jam a Parætonio distantes. Quinetiam paulo longius progressus dicit :

28. « In urbem etiam et ex occulto ingressi sunt alios fratres invisum presbyteri quidam, Maximus, Dioscorus, Demetrius, Lucius, Faustinus enim et Aquila, qui hominum sermone celebrioris sunt, in Ægypto vagi oberrant. Diaconi autem post illos, qui pestis contagione infecti interierunt, relictis, Faustus, Eusebius, Chæremón : Eusebium dico, quem ab initio persecutionis Deus sua gratia roboraverat, et non modo ad ministeria confessorum, qui carceribus detinebantur, summo studio et omni animi contentione explenda, sed etiam ad lintea, quibus corpora beatorum martyrum jam vite defunctorum involverentur, neglecto vite periculo, conticienda preparavit. Prefectus vero nihil adhuc in sanctos remittit acerbitatis; sed alios qui ad eum adducuntur, e medio (ut dixi) tollit, quosdam tormentis dilaniat, nonnullos arcta custodia, et vinculis conturbat. Et quanquam præcipit, ne quisquam illos adeat, atque adeo curiose inquiret, equis reperitur, qui eos velut adire : Deus tamen propenso fratrum studio, et assidua eorum curatione, illos istis verum angustius oppressos reficit, sublevatque. » Post hæc ibidem ² :

29. « Intelligendum est porro, Eusebium illum, quem paulo ante diaconum nominavit, non multo post Ecclesiæ Laodiceæ, quæ est in Syria, episcopum creatum fuisse : Maximum vero, quem tum presbyterum dixit, mortuo eodem Dionysio; in ministerium Ecclesiæ, et fratrum qui sunt Alexandriae successisse; verum Faustum, qui eodem tempore cum ipso Dionysio ex fidei confessione non parum laudis collegerat, ad persecutionem, quæ nobis viventibus ciebat, reservatum, jam plane grandem, et longo multorum dierum decursu confectum, securi percussum, beato martyrio occubuisse. Sed de iis, quæ illo tempore Dionysio acciderint, hætenus, » Hucusque Eusebius.

30. Præter hæc autem, quæ ab eo de Dionysio recitata sunt, ex aliis Actis hæc apud Adonem ³ adduntur : « Denique refertur, insectantibus se persecutoribus, cum ipse adstaret, iudici respondisse : Quid insectando laboratis? caput meum, pro quo tantopere fatigamini, avulsam cervicibus sumite, et

¹ Es. XLIX. — ² Euseb. lib. vii. c. 10. — ³ Ado die 17 Novemb.

domum magnum ad tyramum, et imperatorem vestrum ferre. » Hæc ibi, et alia; quæ tamen inde sint accepta, nescimus. At de Dionysio hæc modo satis. Quo modo vero Emilianus prefectus Augustalis de persecutione in Christianos exercita dignas dederit penas, cum, quod a Gallieno rebellasset, et sibi arrogasset imperium, captivus Romam ductus est, et in carcere strangulatus; ex Trebellio Polione, qui rem gestam enarrat, suo loco dicemus.

31. *Persecutionis in Palæstina Syria et Cilicia.* — Quid autem tunc temporis Casaræ Palæstinae acciderit, Eusebius¹ paucis describit, sic dicens: « In hac persecutionis clade, quam regnante Valeriano passim manasse supra demonstratum est, tres viri, ob veram Christi confessionem insigniter predicati, Casaræ Palæstinae bestiarum rictibus velut præda objectati, divino et caelesti martyrio non sine maxima commendatione decorati fuerunt. Quorum unus Priscus vocabatur, alter Malchus, tertio nomen erat Alexander. Fertur vero, istos ruri degentes, primum seipos tanquam inertes et desides probris afficisse; quod cum temporis opportunitas præmium vite æternæ his qui caelesti ejus desiderio gliscabant, dispertire videretur, ipsi præ negligentia quadam et segnitie martyrii coronam non præripiissent. Deinde cum inter se ita deliberassent; absque mora Casaræam versus ire pergunt, ibique exemplo proficiscuntur ad judicem; et eum vite exitum, qui supra demonstratus est, æquuntur. Mulierem quamdam prælerca, quam Marcionis errore ante lapsam fuisse fama loquitur, eadem persecutionis tempestate, in eadem civitate persimile certaminis genus subiisse memorant. » Illicusque Eusebius.

32. Sed et in Syria inter alios martyres, qui ibi passi sunt, celebris est Nicephori fama, cujus martyrium Antiochia magna gloria exhibitum; cum in locum Sapricii presbyteri, qui negarat, se sufficiens, desertoris militis damna reparavit, hostemque prostravit. Extant Acta² tunc scripta, et quidem fidelissima; agiturque natalis dies ejus martyrii quinto idus Februarii. Perspicuum tunc plane, sed pavendum editum est exemplum, quo fideles omnes admonerentur, frustra quæque magna conari hominem christianum, nisi fraternæ charitatis compage fuerit solidatus; cum Sapricius presbyter, vita jam oppugnata martyrio, quod odio flagraret in Nicephorum, ipsum prope ictum vibrante carnifice, Christum negans, idolis sacrificavit. Quod vero ad Cilicis martyres spectat; inter alios plures in Cilicia passos, Tarsi martyrum consummarunt Athanasius episcopus, et Anthusa nobilis femina, et duo servi ipsius, undecimo kalendas Septembris; alii quoque Corinthi, aliisque Græciæ locis, aliaque Orientalis Ecclesiæ regionibus, quorum memoria ut plurimum exivit. Sed jam ad ea quæ hoc eodem anno, eadem urgente persecutione, in Africa contigerunt, quæ et

certis scriptorum monumentis certiora redduntur, orationem convertamus.

33. *Cypriani exilis epistolæ ad suos.* — Quæ enim passus est Dionysius in Ægypto, eadem plane passus est in Africa Cyprianus, ac cæteri subinde episcopi, quod una eademque sententia omnes coegerit exulare; tametsi de cæteris præsentibus nulla sit adeo certa ac explorata testatio; nihilominus ex iis quæ tum de Dionysio, tum Cypriano sunt certa assertione litteris commendata, quid de reliquis diversarum Ecclesiarum episcopis dignum sit existimare, omnes arbitror intelligere. Primus ergo omnium qui hæc persecutione in Africa vexaretur, fuit S. Cyprianus episcopus, cujus exemplo et reliqui fideles sunt ad martyrium subeundum incensi, ut litteræ ad ipsum exulem scriptæ³ testantur. De Cypriani exilio hoc anno litteris imperato, agente Paterno proconsule in Africa, tum Pontius diaconus exilii comes scripsit; tum etiam Acta ipsa, tunc a notariis diligenter excepta, fidem in omnibus exploratam faciunt. Extant quidem eadem Acta, a majoribus accepta, et ut fidelia comprobata, sed duplicis generis; quæ a Pamelio viro impense erudito cognita et emendata, ac post libellum Pontii de eadem re sunt posita. Quæ autem primo loco ibi edita habentur, ejusmodi habent præfationem²:

34. « Tempore Valeriani et Gallieni, cum gloriosum nomen Christi a Gentilibus exosum intentione maxima conaretur auferri, et esset persecutio apud urbem Romam, beatissimus Cornelius pontificatum predictæ urbis summis virtutibus præditus tunc regabat; comprehensusque a præside, et diuturnis tormentis afflictus, gladio finivit temporalem vitam, percepturus a Deo sine fine perpetuam. » Hæc ibi. Sed quæ de sede Cornelii sub Valeriano et Gallieno imperatoribus, deque martyrio ab eodem sub eorumdem persecutione suscepto feruntur, maximam historicæ veritati inferunt difficultatem. Nam dicentibus Cornelium pervenisse ad tempora Valeriani et Gallieni, et sub eorum persecutione, quæ non ante tertium eorum imperii annum (ut auctore Dionysio apertissime est demonstratum) excepta est, martyrium consummasse, non tantum superiores omnes antiqui pariter refragantur; sed et ipsa temporum ratio adeo hujusmodi assertioni repugnat, ut id affirmare velle portentum propemodum habeat. Si enim Cyprianus ipso persecutionis exordio missus est in exilium, ubi anno insumpto perfecti martyrii coronam accepit, cum antea (ut ipse testatur Cyprianus) Sixtus³ Romanus pontifex jam Romæ martyrium suscepisset; sique ea sententia dicendum esset, eodem anno, quo papa Cornelius, Sixtum etiam martyrium consummasse; ubi quæso, tempus sedis Lucii? ubi anni sedis Stephani, quibus tot tantaque gesta esse reperiuntur? et ubi nam, rogo, ejus successoris Sixti papæ tempus et locus? Nec est quod quis, ut horum sedis tempora

¹ Euseb. lib. VII. cap. 11. — ² Ex Metaphr. apud Sur. tom. 1. die 9. Febr.

³ Apud Cypr. epist. LXXVIII. — ² Posita habentur a Pamelio ante opera Cypr. — ³ Cypr. ep. LXXXII.

valeat ulterius propagare, differre possit in posteriores annos exilium Cypriani; cum tam Pontii, quam ipsorum ejus passionis Actorum testimonio competentissimum habeatur, sequenti anno, Baso et Fusco consulibus, Cyprianum martyrium subisse.

35. Ne igitur lector ex iis errore labatur, admonemus, ea omnia quae iisdem Actis continentur usque ad rogationem Paterni proconsulis, non esse ejusdem, qui ea scripsit, auctoris germana, sed ab alio ante descripta Acta praemissa; nec illa ipsa esse, quorum Pontius et Augustinus meminerunt; ac proinde spuria esse et illegitima, atque errore enormi plane deformia. Sed et quod certum exploratumque habetur, Cyprianum primum omnium tentum coram proconsule confessum esse; in illis tamen Actis trecenti martyres, Massa candida dicti, ante Cyprianum passi esse ponuntur. Caterum Cyprianum primum omnium iniisse certamen, litterae ¹ ad eum scriptae declarant; cum iisdem in primis dicitur: « Quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud praesidem dicere deberemus, prior apud Acta proconsulis pronuntiasti, et tuba canens, Dei milites caelestibus armis instructos ad congressionis praefinium excitasti; et in acie prima pugnans, spiritali gladio diabolum interfecisti; » et sequenti epistola: « Ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi praebuisti, etc. » Praetermissis igitur Actis illis ea additione sic depravatis, illa sequemur Acta legitima atque germana, quae secundo loco sunt a Pamelio posita, die ac consulibus consignata in haec verba:

36. « Imperatore Valeriano quartum et Gallieno tertium consulibus, tertio kalendarum Septembrum, Carthagine in secretario, Paternus proconsul Cypriano episcopo dixit: Sacratissimi imperatores Valerianus et Gallienus litteras ad me dare dignati sunt, quibus praeceperunt, eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas caeremonias recognoscere. Exquisivi ergo de nomine tuo; quid mihi respondes? Cyprianus episcopus dixit: Christianus sum, et episcopus; nullos alios deos novi, nisi unum verum Deum, qui fecit caelum et terram, mare, et quae in eis sunt omnia. Huic Deo nos Christiani deservimus, hunc deprecamur diebus ac noctibus pro nobis, et pro omnibus hominibus et pro incolumitate ipsorum imperatorum. Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseveras? Cyprianus episcopus respondit: Bona voluntas, quae Deum novit, immutari non potest. Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum praecipitum Valeriani et Gallieni exire ad urbem Carubitanam proficisci? Cyprianus episcopus dixit: Proficiscor.

37. « Paternus proconsul dixit: Non solum de episcopis, verum etiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri qui in hac civitate consistunt. Cyprianus episcopus respondit: Legibus vestris bene atque utili er consuetis delatores nos non esse; itaque delegi et

deferri a me non possunt; in civitatibus autem suis invenientur. Paternus proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: Cum disciplina prohibeat ne quis se ultro offerat, et tua quoque censura hoc displiceat; nec offerre se ipsi possunt; sed a te exquisiti inveniantur. Paternus proconsul dixit: A me invenientur. Et adiecit: Praeceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec coemeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre praecipitum non observaverit, capite plectetur. Cyprianus episcopus respondit: Fac quod tibi praecipitum est. Tunc Paternus consul jussit beatum Cyprianum episcopum in exilium deportari. »

38. Quae autem post haec ibi sequuntur de ejus martyrio, dicemus anno sequenti, quo perlicei contigit. Porro non tantum litterae ¹ episcoporum qui ad metallum damnati sunt, sed et Pontius et Augustinus horum Actorum meminerunt. Eleum Augustinus scribens contra ² duas epistolas Gaudentii, ex eis locum citat his verbis: « His sacris litteris eruditus beatus Cyprianus in confessione sua dixit: Discipulam prohibere, ne quis se offerat. » De eisdem Actis meminuit Pontius ³, cum ait: « Quid sacerdos Dei, proconsule interrogante, responderit, lacrimae sunt Acta quae referant; et episcopi ad metalla damnati. » Prior apud Acta proconsulis pronuntiasti.

39. Pervenit Carubium locum exilii Cyprianus decimo octavo kalendas Octobris, qua ipsa die sequenti anno (ut colligitur ex Pontio) martyrium subit; quod sibi prima die divinitus ostensum fuit. Erat Carubis oppidum in promontorio Mercurii contra Siciliam spectante, a Carthagine ad quinquaginta millia passuum distans. Amicum illum fuisse locum, haud durum ac difficilem ad habitandum, idem Pontius, qui ab illo assumptus est comes, testatur, cum ait: « Jam nunc, quod secundo posueram loco, cum gratiarum actione repletus, provisum esse divinitus pro animo tui viri aprieum et compellentem locum, hospitium pro voluntate secretum, et quicquid apponi eis, ante promissum est, qui regnum, et justitiam ⁴ Dei quaerunt. Atque ut omniam frequentiam visitantium fratrum, et ipsorum inde civium charitatem, quae presentabat omnia, quibus videbatur esse fraudatus; admirabilem visitationem Dei non praeterbo, qua antifilem sum sine in exilio esse voluit de securitara passione securum; ut imminenti martyrii pleniore fiducia non exulem tantummodo Carubi, sed et martyrem possideret.

40. « Eo enim die, quo primum in exilii loco mansimus (nam et me inter domesticos comites dignatio charitatis ejus delegerat exulem voluntarium, quod utinam et in passione ficuisset, apparuit mihi, inquit, nondum somni quiete sopito, juvenis ultra modum hominis enormis; qui cum quasi ad praetorium duceret, videbar mihi tribunali sedentis tum proconsulis admoventi. Is, ut in me respexit, annotare statim cepit in tabula sententiam, quam non

¹ Apud Cypri. ep. LXXVIII. — ² Lib. I. c. 31. — ³ Pontius in Vita S. Cypriani. — ⁴ Matth. VI.

¹ Apud Cypri. ep. LXXVIII. et LXXIX.

sciebam; nihil enim de me solita interrogatione quaesierat. Sed enim juvenis, qui a tergo ejus stabat, admodum curiosus legit quicquid fuerat amotatum. Et quia id verbis proferre non poterat, nutu declarante monstravit quid in litteris tabulae illius haberetur. Annu enim expansa, et complanata ad spatium modum iclum solite animadversionis imitatus, quod volebat intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit. Intellexi sententiam passionis futuram. Rogare cepi, et petere continuo, ut dilatio mihi vel unius diei prorogaretur, donec res meas legitima ordinatione disponerem. Et cum preces frequenter iterassem, rursus in tabula coeperat nescio quid annotare. Sensi tamen de vultus serenitate iudicis mentem quasi iusta petitione commotam. Sed et ille juvenis, qui jamdudum de passionis iudicio gestu potius quam sermone profuderat; clandestino identidem nutu, concessam dilationem qua in crastinum petebatur, contortis post indicem (al. invicem) digitis, significare properavit. Ego, quamvis non esset lecta sententia, etsi de gaudio dilationis acceptae lato admodum corde gaurem; metu tamen interpretationis incertae sic tremebam, ut reliquiae formidinis cor exultans adhuc lato pavore pulsarent. » Hucusque visio. Sed prosequitur Pontius.

41. « Quid haec revelatio manifestius? quid haec dignatio felicitus? Ante illi praedicta sunt omnia, quaecumque postmodum subsequuta sunt; nihil Dei verbis inanimatum, nihil de tam sancta promissione multifidum. Singula denique, secundum quod ostensa sunt, recognoscite. Dilationem peti crastini, cum de passionis sententia cogi arderet; postulans ut res suas de illo, quem impetraverat, ordinaret. Hic dies unus significabat annum, quod ille post visionem acturus in saeculo fuerat. Nam, ut manifestus dicitur, eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum. Diem autem Domini, etsi non annum in divinis litteris legimus; promissioni tamen futurorum debitum illud tempus accipimus; » et paulo post: « Dilationem autem petende ratio, de ordinatione rerum, et de voluntatis dispositione veniebat. Quae vero res illi, aut quae voluntas ordinanda, nisi ecclesiastici status? Suprema idcirco accepta dilatio est, ut, quicquid circa pauperum fovendorum curam supremo iudicio disponendum fuerat, ordinaretur. Et puto, propter nil aliud, imo vero propter hoc tantum, etiam indulgentia ab ipsis qui egerant, et qui occisuri erant, admissa est; ut praesens praesentes pauperes, novissima dispensationis extremis, et (ut plenius dixerim) totis sumptibus relevaret. » Hucusque de visionis interpretatione Pontius. Caetera, quae de ejus martyrio subdit, sequenti anno dicemus.

42. Quod autem in interrogatione Cypriani Paternus pronunciat se quasiturum dixerat presbyteros et alios Ecclesiae ministros, haud sequitur adimplevit; quippe qui complures Africanos episcopos atque presbyteros, diaconos, et alios Ecclesiae ministros, ab Ecclesiis ipsorum avulsos, fustibus caesos, alisque penis affectos, ad metalla damnavit; nec ministros

Ecclesiarum solum, sed et fidelem plebem secutam pastorum exemplum, et ex eis pueros atque virgines Christum confitentes, eadem quoque poena multavit. Locus in quem deportati sunt, dictus erat Metallum Signense, aliter Sigense, apud Sigam civitatem Mauritaniae Tingitanæ ex adverso Malacrae in Hispania sitae. Ex Sigensi namque metallo iidem scripsere ad Cyprianum, ut indicat scriptio litterarum¹, quas ad ipsum illi reddiderunt; proximi enim Sige erant montes Chalconichii dicti, apud quos erant arvis fodinae, quarum meminit Strabo². Hos omnes Cyprianus, ab exilio scriptis litteris, studuit consolari. Extant ipse, ac dignissima plane quae Annalibus intextantur; siquidem morifice elucet in ipsis christiani nominis excellentia; quae eo gloriosior redditur atque praeclarior, quo magis fuerit afflictata molestiis, ac rebus fatigata contrariis. Praestat eas audire, utpote novissimi eos cygneos viri sanctissimi cantus, qui mirificum quendam reddunt fragrantis spiritus cum suavitate concentum. Sunt hujusmodi:

43. « Cyprianus³ Nemesiano, Felici, Lucio, alleri Felici, Lilito, Poliano, Victori, Jaderi, Dalivo coepiscopis, item compresbyteris, et diaconibus, et caeteris fratribus in metallo constitutis; martyribus Dei Patris omnipotentis, et Jesu Christi Domini et Dei conservatoris nostri, aeternam salutem. Gloria quidem vestra posebat, beatissimi ac dilectissimi fratres, ut ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem; nisi me quoque ob confessionem nominis relegatum praenitii loci termini coercent. Sed quo modo possum, represento me vobis, et ad vos etiam si corpore et gressu venire non datur, dilectione tamen et spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus et laudibus vestris letus exulto; participem me computans vobis, etsi non passione corporis, consortio charitatis. » Haec idcirco Cyprianus, quod, etsi ipse relegatus fuisset, non tamen sicut illi fustibus verberatus, et metalli poena probatus esset. Tum prosequitur:

44. « An ego possim tacere, et vocem meam silentio premere, cum de carissimis meis iam multa et gloriosa cognoscam, quibus vos divina dignatio honoravit; ut ex vobis pars jam martyrii consummatione processerit, perforum suorum coronam de Domino receptorum; pars adhuc in carcerum claustris, sive in metallis et vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus et amandis majora documenta; ad meritorum titulos ampliores, tormentorum tarditate proficiens; habitura fore mercedem in caelestibus praemiis, quot nunc dies numerantur in penis.

45. « Quae quidem vobis, fortissimi ac beatissimi fratres, pro merito religionis ac fidei vestrae accidisse non miror; ut vos sic Dominus ad gloriarum sublime fastigium clarificationis suae honore provexerit, qui semper in Ecclesia ejus, custodilo fidei tenore, vigiliis, conservantes firmiter Dominica mandata, in sim-

¹ Apud Cypri. epist. LXXX. — ² Strabo lib. XVIII. — ³ Cypri. epist. LXXVII.

plicitate innocentiam, in charitate concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adjuvandis laborantibus, misericordiam in fovendis pauperibus, in defendenda veritate constantiam, in discipline severitate censuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum deesse in vobis, etiam nunc in confessione vocis et passione corporis fratrum mentes ad divina martyria provocatis, duces vos exhibendo virtutis: ut dum grex pastores suos sequitur, et, quod fieri a prepositis cernit, imitatur; paribus obsequiorum meritis a Domino coronetur. Quod autem fustibus cæsi prius graviter et afflicti, per eusmodi penas intractatis confessionis vestre re ipsa primordia; execranda nobis ista res non est, neque ad fustes Christianum corpus expavit, cuius est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi servus agnovit; redemptus ligno ad vitam æternam, ligno proventus est ad coronam. Quid vero mirum, si vasa aurea et argentea in metallum, id est, auri et argenti domicilium, dati estis; nisi quod nunc metallorum natura conversa est; locaque quæ aurum et argentum dare ante consueverant, accipere ceperunt?

46. « Imposuerunt quoque compedes pedibus vestris, et membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligaverunt, quasi cum corpore ligetur et spiritus, aut aurum vestrum ferri contagione maculetur. Dicatis Deo hominibus, et fidem suam religiosa virtute testantibus, ornamenta sunt ista non vincula; nec Christianorum pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliter vinciti, qui non a fabro, sed a Domino resolvuntur! O pedes feliciter vinciti, qui itinere salutari ad paradysum diriguntur! O pedes in sæculo ad præsens ligati, ut sint semper apud Dominum liberi! O pedes compedibus et transversariis interim cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri! Quantum vult hic vel invida crudelitas, vel maligna nexibus vos suis et vinculis teneat; cito a terris et pœnis istis ad caelorum regna venietis.

47. « Non fovetur in metallis lecto et culeitris corpus, sed refrigerio et solatio Christi fovetur; lumi jacent fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo jacere; squalent sine balneis membra siti et sorde deformia; sed spiritaliter intus abluunt, quod foris carnaliter sordidatur; panis illic exiguus; ad non ¹ in solo pane vivit homo, sed in sermone ² Dei; vestis alacris deest; sed qui Christum induit, et vestitus abundanter et cultus est; semitonsi capitis capillus horrescit; sed sicut cepit viri ³ Christus, quaecumque illud caput decedit necesse est, quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas detestabilis et terra Gentilibus, quali splendore pensabitur! Sæcularis hæc et brevis pœna, quam clari et æterni honoris mercede mutabitur, cum, secundum beati Apostoli ⁴ vocem, transformaverit Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ!

48. « Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis aut fidei iactura sentiri, quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi et celebrandi sacrificia divina; celebratis imo, atque offertis sacrificium Deo et pretiosum pariter et gloriosum, et plurimum vobis ad retributionem præmiorum caelestium profuturum, cum Scriptura ¹ divina loquatur, et dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum et humilificum Deus r. o. i. despiciit. Hoc vos sacrificium Deo offertis; hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostia facti Deo, et vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus ² adhortatur, et dicit: Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei, ut constitutis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem Deo; nec configuremini sæculo huic, sed transformemini in renovatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona et placens et perfecta.

49. « Hoc est enim quod præcipue Deo placeat; hoc est in quo majoribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra proveniant; hoc est quod solum Domino de beneficiis ejus grandibus et salutaribus, fidei ac devotionis vestre obsequia retribuam, prædicante in Psalmis ³ et contestante Spiritu sancto: Quid retribuam, inquit, Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum ejus. Quis non libenter et prompte calicem salutis accipiat? Quis non appetat gaudibundus et lætus, in quo aliquid et ipse Domino suo retribuat? Quis non pretiosum in conspectu Domini mortem fortiter et constanter excipiat, placiturus ejus oculis qui nos in congressione nominis sui desuper spectans, volentes comprobat, adjuvat, dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis pæternæ remunerans in nobis quicquid ipse præstitit, et honorans quod ipse perfecti? Ipsius enim esse, quod vincimus, et quod ad maximi certaminis palmam, subælo adversario, pervenimus, declarat, et docet Dominus in Evangelio ⁴, dicens: Cum autem vos fradiderint, nolite cogitare quo modo, aut quid loquamini, etc. Et iterum ⁵: Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusare: ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere adversarii vestri. In quo quidem et credentium magna fiducia est, et culpa gravissima perditorum, non credere ei qui se opem suam daturum confidentibus pollicetur, nec rursus eundem timere, qui æternam pœnam negantibus comminatur.

50. « Quæ vos omnia fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuatistis fratribus nostris, implentes factis, quod verbis ante docuistis, futuri maximi in regno caelorum, pollicente Domino ⁶ et dicente: Qui fecerit, et sic docuerit, maximum vocabitur in regno caelorum. Denique exemplum vestrum secunda multiplex plebis portio confessa est vobiscum pariter, et pariter coronata est, connexa vobis vinculo fortissimæ

¹ Dent. VIII. — ² Lucæ IV. — ³ I. Cor. XI. — ⁴ Philip. III.

¹ Psal. L. — ² Rom. XII. — ³ Psal. CXX. — ⁴ Mat. X. — ⁵ Lucæ XXI. — ⁶ Mat. V.

charitatis, et a propositis suis nec carere nec metallo separata; ejus numero nec virgines desunt, quibus ad sexagenarium fructum centenus accessit, quasque ad caelestem coronam gloria geminata pro-
 vexit. In pueris quoque virtus major aetate annos suos confessionis laude transcendit, ut martyrii vestri beatum gregem et sexus et aetas omnis ornaret.

51. « Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscientiae victricis vigor? quae sublimitas animi? quae in sensu exultantia? qui triumphus in pectore? unumquemque vestrum stare ad promissum Dei premium? de judicii die esse securum? ambulare in metallo, captivo quidem corpore, sed corde regnante? scire Christum secum esse presentem, et gaudentem tolerantia servorum suorum, per vestigia et vias suas ad regna aeterna gradientium? Expectatis quotidie heli profectiois vestrae salutarem diem; et jam jamque de saeculo recessuri ad martyrium munera et domi-
 cilia divina properatis, post has mundi tenebras visuri candidissimam lucem, et accepturi majorem passionibus omnibus et conflictationibus claritatem, Apostolo¹ contestante, et dicente: Non sunt condignae passiones hujus temporis ad superventuram claritatem, quae revelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, et ad impetrandum quod in pressuris petitur, facilius oratio est; petite impensius, et rogate, ut confessionem omnium nostrum dignatio divina consummet; ut de istis tenebris et laqueis mundi nos quoque vobiscum integros et gloriosos Deus liberet; ut, qui hic charitatis et pacis vinculo copulati contra haereticorum injurias et pressuras Gentilium simul stetimus, pariter in regnis caelestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres, in Domino bene valere, et nostri semper et ubique meminisse. Vale. » Haec tenus epistola Cypriani, data (ut apparet) hoc anno hiemis tempore; nam cum in regione percalida eos frigore quoque cruciari lestetur; plane declarat, eas dicto te² pore datas esse.

52. Porro una cum litteris vir sanctissimus Cyprianus legavit ad eos Heremianum subdiaconum Lucianum (al. Lucanum), Maximum, et Amanium acoluthos; quibus dedit etiam ad eodem perferenda quaedam fraterne charitatis subsidia; iisdem quoque legatis Quirinus etiam (quem illum puto, ad quem idem Cyprianus scripsit duos libros adversus Iudeos, et tertium Testimoniorum) alias quoque addidit ad sublevandam ipsorum egestatem pecunias, prout littere ab illis redditae ad Cyprianum testantur; quas hic attexere, haud fuerit onerosum. Suavissime enim demulcent audientium animos distenta persecutionibus spirituales cithare fides, fidem Christi, divini Spiritus pulsata plectro, sublimius personantes. Quod vero ad metalla damnatos episcopos, aliosque fideles, loco divisos invenissent litterae Cypriani, qui eas acceperunt, ad eundem Cyprianum separatim ab invicem rescripserunt. Nemesianus vero, Dafivus, Felix, et Victor episcopi, quod simul essent, seorsum ab

aliis ejusmodi dederunt litteras¹; quibus primum lotos se charitatis ardore in laudes ejus effundunt, sic exordientes:

53. « Semper magnis sensibus, pro temporis conditione, litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis, et pravi corriguntur, et bonae fidei homines corroborantur. Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare; sic nos in fide facis crescere, et de saeculo homines ad credulitatem accedere. Nam quaecumque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti. Es enim omnibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio prudentior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, et in actu bono innocentior. Scis et ipse, carissime, nostrum optabile votum esse, quod te videamus doctorem et amatorem nostrum ad coronam magne confessionis pervenisse. Nam quasi bonus et verus doctor, quid nos discipuli secuti apud praesidem dicere deberemus, prior in Acta proconsulis promuntiasti; et tuba canens Dei milites caelestibus armis instructos ad congressionis praelium excitasti; et in acie prima pugnans, spiritali gladio diabolum interfecisti; agmina quoque fratrum hinc et inde verbis tuis compositi; ut insidiae inimico undique tenderentur, et cadavera ipsius publici hostis nervis concisis calcarentur.

54. « Crede nobis, carissime, quoniam non est a centesimo premio minor tua innocens anima; quae nec saeculi primos impetus limuit, nec ire in exilium recusavit, nec relinquere civitatem dubitavit, nec in deserto loco commorari horruit: et quoniam nullis documentum confessionis dedit, ipsa martyrium prior dixit: alios enim ad martyria facienda exemplo suo provocavit, et non tantum martyrum de saeculo jam excellentium socia esse cepit, sed et cum futuris caelestem amicitiam copulavit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti; fustibus vulnerata membra curasti; compe-
 ditibus pedes ligatos resolvisti; semitonsi capitis capillaturam adaequasti; tenebras carceris illuminasti; montes metalli in planum deduxisti; naribus etiam fragrantibus flores imposuisti; et telum odorem fumi exclusisti.

55. « Fecit autem et prosequitur ministerium tuum et Quirini dilectissimi nostri, quod per Heremianum hypodiaconum, et Lucianum (al. Lucanum) et Maximum et Amanium acoluthos distribuendum misisti, quaecumque necessitatibus corporum defuerant, expedi. Simus ergo orationibus nostris alterutrum adjutores: et rogemus, sicut mandasti, ut Deum et Christum et angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautores. Optamus te, domine frater, semper bene valere, et nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri, qui nobiscum sunt, te amant, et salutant, et videre desiderant. » Ilucisque illi. Caeteri autem college, Lucius episco-

¹ Rom. VIII.² Apud Cypr. epist. LVIII.

pus et alii ad metalla damnati, seorsum positi, ad eundem Cyprianum litteras ¹ breviter rescripserunt in hæc verba :

56. « Exultantibus nobis et lætantibus in Deo quod nos ad congressionem armaverit, et in prælio victores sua dignatione fecerit, supervenerunt litteræ tuæ, frater carissime, quas per Herennianum hypodiaconum, et Lucianum (al. Lucannum) et Maximum et Amantium acoluthos misisti nobis; quibus lectis, recepimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, in necessitate præsidium, et excitati sumus, et robustius animati ad si quid amplius fuerit penarum. Nam ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ductum ad confessionem nominis Christi præbuiti. Nos vero seculi vestigia confessionis tuæ, parum gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu, prior est etiam præmium; et qui prior occupasti de quo cupisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet indivisam charitatem, qua semper nos dilexisti; ut, quibus unus fuit spiritus in conjunctione pacis, esset precum tuarum gratia, et una corona confessionis.

57. « Accessit autem tibi, frater carissime, ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura, quam accipies a domino in die remunerationis; qui te nobis litteris tuis presentasti, in pectus illud tuum candidum et beatum, quod semper novimus, manifestares, et secundum latitudinem ejus nobisnem laudes Deo diceres; non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus, et quæ minus in nobis instructa erant, exornasti, et confirmasti ad sustentationem earundem passionum, quas patienter ferimus, securi de præmio cælestis et de corona martyrii, et de regno Dei, ex prophetia quam litteris tuis Spiritu sancto plenus spondidisti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris; quod te facere confido sicut et nos utique facimus. Accepimus itaque, frater desideratissime, id quod a Quirino et a te ipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut et Noe obtulit Deo, et delectatus est Deus in odorem suavitatis, et respexit in sacrificium ejus; ita et in vestrum respiciat et delectetur reddere vobis hujus tam boni operis mercedem. Peto autem, ut litteras, quas ad Quirinum facimus, transmitti præcipias. Opto te, frater carissime ac desideratissime, semper bene valere et nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Valete.»

58. Sed et Felix, Jader et Polianus episcopi una cum presbyteris et aliis commemorantibus in Signensi metallo, pauca hæc dididerunt per eosdem nuntios ad Cyprianum destinatos :

« Resalutamus te, frater carissime, per Victorium Herennianum hypodiaconum, Lucianum (al. Lucannum) et Maximum fratres nostros fortes, et incolumes, adjuvantibus orationibus tuis; a quibus accepimus oblationis nomine quantitatem una cum litteris quas scripsisti : in quibus dignatus es de verbis cæle-

stibus nos tanquam filios confortare; et Deo Patri omnipotenti per Christum ejus gratias egimus et agimus, quod sic confortati et corroborati sumus per tuam allocationem; petentes de animi tui candore, ut nos assiduis orationibus tuis in mente habere digneris; ut confessionem vestram et nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater carissime, in Deo semper bene valere. Jader subscripsi, Polianus legi. Dominum meum Eutyechianum saluto. » Scripserunt hæc sanctissimi illi ac præclarissimi confessores manibus obductis callis ex metalli opere; ac proinde quot sunt apices, tot videntur esse impressa confessionis sigilla. Qui omnes in metallo consummantes agonem suum, de longo exantillato martyrio parem martyribus coronam retulerunt; quos omnes anniversaria commemoratione Dei Ecclesia antiquitus venerata est quarto idus Septembris.

59. Ad non satis visum sanctissimo Cypriano, si quos ad metalla damnatos esse scribat, esset litteris consolatus; nisi eos etiam, quos sæviens persecuto carceri mancipasset (quorum sane ingens erat numerus inde ad supplicium duci quotidie expectantium, pari charitatis officio prosecutus, ad ipsos scriberet ejusmodi litteras ¹ :

« Cyprianus Sergio, Rogatiano, et cæteris confessoribus in Domino, perpetuam salutem : Saluto vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatus et lætus posset accidere, quam nunc vobis inhærere; ut complecterer manus illes, quæ pura et innocentes, et Dominicam fidem servantes, sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius et sublimius, quam osculari nunc ora vestra, quæ gloriosa voce Dominum confessa sunt? conspici etiam presentem ab oculis vestris, qui despecto sæculo conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, has pro me ad aures et ad oculos vestros vicarias litteras mitto : quibus gratulor pariter et exhortor, ut in confessione cælestis gloriæ fortes et stabiles perseveretis; et ingressi viam Dominicæ dignationis, ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis, habentes Dominum protectorem et ducem, qui dixit : Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi ². O lætium carcerem, quem illustravit vestra presentia! O beatum carcerem, qui homines Dei mittit ad cælum! O tenebras lucidiores sole ipso, et luce hæc mundi clariore, ubi modo constituta sunt Dei templa, et sanctificata divinis confessionibus membra vestra! Nec quicquam nunc versetur in cordibus et mentibus vestris, quam divina præcepta, et mandata cælestia, quibus vos ad tolerantium passionis Spiritus sanctus semper animavit. Nemo mortem cogitet, sed immortalitatem; nec temporariam penam, sed gloriam sempiternam, etc. »

60. Tum multa subdit ex divinis Scripturis acce-

¹ Apud Cypr. epist. LXXIX.

¹ Cypr. epist. LXXXI. — ² Matt. XXVIII.

pta, quibus eos ad strenue subeundum martyrium cohortatur, ac demum hæc habet in cate: « Quam fidem nos quoque refines, et dicæ nocte meditan- tes, toto corde ad Deum prompti, contemphi præsen- tium, futura latuimodo cogitemus, fructum regni æterni, complexum et osculum Domini, conspectum Dei, ut sequamini in omnibus Rogatianum presby- terum gloriosum senem, viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute et divina dignatione facientem : qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper et sobrio excipiens ferocientis populi impe- tum, primum hospitium vobis in carcere preparavit, et melior quodammodo vester nunc quoque vos an- tecedidit. Quod ut consummetur in vobis, assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut iniūis ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat et coronari. Opto vos, fratres carissimi ac beatissimi, in Domino semper bene valere, et ad coronam celestis glorie pervenire. » Hæc Cyprianus, qui dum Rogatianum presbyteri tunc passi meminit, plane indi- cat non præterite persecutionis tempore, sed præsen- tis, hæc a se scriptas fuisse litteras : nam Rogatianum superstitem fuisse aliis persecutionibus, ex aliis tunc datis litteris satis manifeste apparet, sicut et Felicissimum : quorum una die passorum natalis solemnitas in tabulis ecclesiasticis consignata est septimo kalendas Novembris. Cætera autem, quæ ad Cyprianum pertinent, dicemus anno sequenti.

61. *Sabelliana hæresis.* — His de persecutione Valeriani enarratis, reliquum est, ut de oborta hoc tempore Sabelliana hæresi orationem instituamus. Dionysius episcopus Alexandrinus iisdem litteris, quas de baptisimale ad Sixtum Romanum pontificem scripsisse hoc eodem anno superius dictum est, de eodem progrediente hæresi meminit. Rectè hæc ex eo Eusebius ¹, cum ait : « Deinceps in eadem episto- la Dionysius de hereticis, qui Sabellium ducem habuerunt, ejusque temporibus, prodierunt in lucem, mentionem facit hoc pacto : Quoniam de erroris dogmate Ptolemaide Pentapolis jam suborto, quod plane impiū est, quod detestabilem de Deo omni- potente Patre Domini nostri Jesu Christi blasphemiam continet ; quod multum falsæ doctrine de unigenito Filio ejus, primogenito omnis creaturæ, Verbo incarnato, complectitur ; quod eæcum de Spiritu sancto ignorantem comprehendit ; ex utriusque partibus cum litteræ me certiorum facturæ, tum fratres mecum de ea re communicaturi, ad me veniebant ; quasdam epistolas (ut poterim) divina largiente gra- tia, quo accuratius obscuras erroris latebras aperiri, conscripsi : quarum exemplaria descripta ad te misi. » Hæc ad Sixtum Dionysius.

62. Videas ex his antiquum in Ecclesia morem (quod alias sepe attingimus) cum nova aliqua heresis emergeret, ab episcopis ejus regionis, in qua quid hujusmodi accidisset, diligenter curari, ut cuncta quæ primum significarentur Romano Pontifici, et quæ argumento scripta essent, ad eundem mitti so-

lita examinari, ut nunc a Dionysio, primæ sedis post Romanum episcopo, factum apparet : Quidni id facerent minorum sedium ubique terrarum episcopi, quod a maxima omnium præslari Ecclesie Romanæ cognoscere? Vigiil sane, firmaque semper ea consuetudo mansit penes Catholicos, quos una fides atque concordia in unum corpus consolidavit. Illi solum id ignorare professi sunt, qui ab Ecclesie capite Christo divulsi, se esse corporis e us, nempe Ecclesie membrum, impia rebellionē negarunt. Quomodo autem idem Dionysius de his quæ adversus Sabellium scripsit, in crimine aliquando vocatus, causam dixit apud Dionysium p. p. am, Sixti pontificis successorem, suo loco dicendum.

63. Cæterum quod ad Sabellii hæresim pertinet : non ipse ejus impietatis auctor, sed potius dicendus est propagator : affirmant enim Patres, cum Noeto usum esse præceptore. Verum hand consentire possimus S. Epiphano ¹, qui de Noeto agens, affirmat neminem ante Noetum dicere autem Patrem esse passum ; nam diu ante innotuerat hæresis Patripassiana, sic dicta, quod qui in Trinitate unam tantum affirmarent esse personam Patrem simul, et Filium, et Spiritum sanctum, eam passam affirmarent. Meminit Cyprianus ² de Patripassianis, ut antiqui hæretici ; sed et ante ipsum Tertullianus ³ Patripassianos a Praxea exortos tradit. Verum altiores ejus radices ostendere possumus ex Ignatio, qui testatur suo tempore diabolum ore suorum jactasse ejusmodi impietatem, ut dicerent Patrem natum et passum ; docet enim hæc ipse de his scribens ad Philippenses ⁴.

64. Erat igitur Sabellii hæresis, quæ Trinitatem negaret, personarumque distinctionem exploderet ; dicebatque ea tantum esse nomina ad diversos effectus divinitatis insinuandis composita ; et unam tantum personam esse, quam personarum distinctione sanctissimam in una divinitatis essentia dicimus Trinitatem ; quamobrem illud deducebatur in consequentiam, ut sicut Filius, ita et Pater et Spiritus sanctus ab eisdem dicerentur (proh scelus !) incarnati et passi. Hæc erat præcipua Sabellii blasphemia, cui et alteram adjecti ex Hermogene mutatus, nempe ut diceret materiam ingenitam esse ; festulur de eo hoc in primis Eusebius ⁵ ex Dionysio : hæc enim ex parte, et non alia, Sabellius cum Hermogene jungebatur. Hæc de Sabellio et Sabellianis, eorumque hæresis origine alius repetita.

65. Verum impietatem hanc Sabellium a Noeto didicisse cum omnes affirmant, scribit de Noeto Epiphanius ⁶ in hæc verba : « Alius rursus post hunc (Bardesanem scilicet) Noetus nomine surrexit non ante multos annos, sed ante hoc nostrum tempus centum triginta plus minus annis, Asianus, urbe Ephesi existens : qui alieno spiritu ductus, voluit a se ipso, quæ neque propheta, neque Apostoli, neque

¹ Epiph. hæres. LVII. — ² Cypri. epist. LXXIII. — ³ Tertul. de præsc. cap. VII. et adv. Prax. c. 1. — ⁴ Ignat. epist. VII. — ⁵ Euseb. de præparat. Evangel. lib. VII. c. 8. — ⁶ Epiph. hæres. LVII.

Ecclesia ab initio obtinuit, neque cogitavit, dicere et docere; hic a se ipso insanie elationibus sublevatus, ausus est dicere: Patrem passum esse. Insuperque ad majorem fastum ac dementiam elatus, se ipsum dixit esse Moysen, et fratrem suum Aaron. Verum interim dum hæc fama de ipso ferebatur, beati Ecclesie presbyteri accitum ipsum de his omnibus examinabant; et an hanc blasphemiam de Patre profutisset, interrogabant. Ipse vero primum quidem negabat coram presbyteris constitutus, eo quod nemo ante ipsum horrendam ac perniciosam hanc amarulentiam evomisset: postea vero ex rabie, quam habebat, in alios quosdam immittens (nil ita dicam) et secum decem viros trahens, in majorem arrogantiam et temeritatem elatus ac audax factus, palam deinceps hæresim docuit.

66. « Rursum itaque idem presbyteri accitum ipsum, et homines illos ab ipso corruptos, de iisdem rursus interrogabant. Ipse vero cum seductis ab ipso perfrecta fronte deinceps palam contradicebat, dicens: Quid enim mali feci? Unum Deum glorifico, unum novi et non alium præter ipsum genitum passum, mortuum. Ubi igitur in his permansisset, expulerunt ipsum de Ecclesia una cum discipulis suis. Moritur autem idem paulo post una cum proprio fratre non velut Moyses in gloria, neque ipsius frater Aaron ille sepultus est in honore: abjecti enim sunt velut transgressores, et nemo ex piis ipsos cooperavit. Postea vero sequaces ejus, mente corrupti, corroborarunt hoc dogma, per ea subducti quibus etiam præceptor ipsorum ab initio. » Hæc Epiphanius de Noeto, quem Theodoretus¹ non Ephesium, sed Smyrnensem patria fuisse tradit; qui cum hæresim ab Epigonio quodam primo excogitam fuisse dicit. Discrepat in eo Philastrius², ab Epiphano, qui Noeti fratrem non Aaron, sed Eliam ab eo fuisse dictum testatur.

67. Ex dictis Noeti discipulis, qui impietate reliquos antecellunt, Sabellius fuit, ex Ptolemaide Libyæ (ut dictum est) oriundus. Factus hic potentissimus impij dogmatis propugnator, multos sibi sectarios cito conjunxit; usque adeo, ut non Ptolemaide tantum aliisque proximis locis impiam hæresim proposuerit, sed longius in Mæcedoniam quoque diffuderit, imo et in Urbem se quoque furtim immiserit. Porro hi eo quod non possent divinis Scripturis mendacia omni ex parte fulcire, Ægyptiorum pseudoangelio et aliis apocryphis libris utebantur; ut de illis scribens Epiphanius³ tradit. Miratur S. Augustinus⁴, cum idem esse videantur Noetiani et Sabelliani, cur tam Epiphanius, quam Philastrius, eos ab invicem distinctos posuerint. Plane accidit sæpe, minus hæresis diversa solere esse nomina: quod de Montanistis, Donatistis, Pelagianis, et aliis evenisse idem tradit.

68. Quod rursus ad hanc rem perlinet; contigit ut S. Gregorius Thaumaturgus, Ecclesiæ Neocæsa-

riensis episcopus, his prope temporibus commentarium illum de Expositione fidei adversus Eliam conscripserit; quo ut illatam ab illo calumniam confutaret, qua dicebat Christianos vocibus deorum esse cultores, eo quod Trinitatem colerent personarum; dum gentilem hominem sic insultantem arguit unam essentiam divinam ethnico homini demonstrare conatus, quibusdam impropris vocibus visus est divinas confudisse personas, ac hæresi favisse Sabellii. Sed S. Basilius¹, cum excusans, sic ait: « Quod Gregorius in expositione fidei dixerit, Patrem et Filium juxta mentis quidem considerationem duos esse, hypostasi vero unum: hoc autem non dogmaticè, sed contentiose in disputatione adversus Eliam dictum esse, intelligere nequiverunt, qui propter intelligendi subtilitatem beatos sese reputant: in qua concertatione multi sunt eorum, que descripta sunt, lapsus; quemadmodum, si Deus volet, ex ipsis verbis ostendemus. Quandoquidem sanc qui gentilem ad credendum persuadere nititur, is non putat sibi circa verba exactius disceptandum esse; sed alicui consuetudini ejus, quem ad fidem inducit, nonnihil condonat, dummodo principalibus ac necessariis non reductetur. Quapropter et nullas invenias illic voces, que jam hæreticis plurimum addant roboris, nupte, Creatura, et Factura, ac si quid aliud ejusmodi est. » Hæc Basilius, qui eadem epistola ad Neocæsariensem Ecclesiam scripta, cum superius hæc ait: « Sabellii namque pestem olim quidem motam, traditione vero Magni Gregorii conscriptam, renovare conantur. » Satis aperte declarat ipsum Gregorium sententiam suam adversus Sabellium probe reliquisse testatam. Quo modo autem Dionysius eundem Sabellium confundentem personas scriptis suis exagitas, in distinguendis eisdem personis visus sit cas interdum etiam substantia divisisse, ac proinde Arianis arma parasse, paulo post suo tempore et loco dicturi sumus.

69. *Qui Angelici, qui Apostolici dicti hæretici.* — Quod vero S. Epiphanius inter Noetum atque Sabellium ejus discipulum aliquas recenseat hæreses; eas his ipsis temporibus amersisse, facile potest intelligi. Jam diximus de ea quæ a Valesio provenit Eumuchorum secta, et quæ a Novafiano exorta est hæresis Catharorum: quibus qui subduntur hæretici, Angelici nominati, quo auctore siml progressi, S. Epiphanius non meminit: obscuri plane, quorum tantummodo nomen ad se pervenisse ipse testatur; quippe quorum secta ad modicum temporis spatium duraverit, ciliusque extincta fuit, quam nomen ejus cum auctore latius potuerit diffamari: nam nec quæ essent eorum dogmata, tradit se habere potuisse comperta; ait enim²: « At vero quam ob causam id hæresis nomen accepit, nescimus; sive ex eo quod aliqui mundum ab angelis factum esse dicunt, et ipsa hoc asserens hoc nomine appellata est, non possum dicere; sive quod se ipsos in ordine angelorum esse jactant, et vitam eminentissimam degant, neque hoc affirmo; sive etiam a loco nomen acceptum; nam

¹ Theodor. hæret. fab. lib. III. — ² Philastr. de hæres. c. LIII. — ³ Epiph. hæres. LXII. — ⁴ August. de hæres. c. 4.

¹ Basil. epist. LXIV. — ² Epiph. hæres. LX.

locus quidam est Angelina, ultra Mesopotamiam regionem situs. » Hæc Epiphanius. At S. Augustinus¹ Angelicos dicit in angelorum cultum fuisse inclinatos. Quinam autem olim receptus quive improbalus fuerit jam ab Apostolorum temporibus angelorum cultus, jam salis primo Amalium tomo diximus.

70. Post Angelicos S. Epiphanius² hæreticos ponit Apostolicos, quos putat germen fuisse Eucratitarum et Catharorum, hoc se nomine appellantes ob exactum discipline studium: sed et Apotacticos se dici voluisse tradit, a renuntiatione, eo quod honorum possessionibus renuntiauerint. At non in hoc error ipsorum; sed quod renuntiantes ipsi damnarent ceteros qui ea possiderent, iidemque ipsi cælibes rejicerent nuptiis obligatos; de quibus hæc S. Augustinus³: «Isto se nomine arroganissime vocauerunt; eo quod in suam communionem non recipere utentes conjugibus, et res proprias possidentes; quales habet Catholica Ecclesia et monachos et clericos plurimos; sed ideo isti hæretici sunt, quoniam se ab Ecclesia separantes, nullam spem putant eos habere, qui utuntur his rebus, quibus ipsi carent.» Hæc Augustinus. Porro usos fuisse ejusmodi hæreticos ad suam impietatem roborandam Actis Andreae ac Thoma ab Ecclesia rejectis, S. Epiphanius tradit⁴, ex quibus nuptias et honorum temporalium

usum perperam didicerint improbare. Sic enim egregie ait:

71. «Habet quidem Ecclesia renuntiationem, sed non abominatur nuptias; et habet inopiam, sed non attollitur adversus eos qui juste possident et quæ ex propriis parentibus habent, quæ sibi ipsi et egenibus sufficiant. Et abstinentes quidem multi a cibis, sed non intantur contra non abstinentes: Qui enim edit, non edentem non spernat⁵; » ac subdit: «Vides unam concordiam, et unam spem, et unam fidem in Ecclesia unicitive gradificantem juxta propriam facultatem, et juxta proprium laboris certamen. Similis est autem S. Dei Ecclesia navi; navis autem non ex uno ligno constat, sed ex diversis; et carinam quidem ex uno ligno habet, sed non uno modo; anchoras autem ex alia materia; mali item et tabulata et puppis partes, parietumque ac transtrorum, velorum item, ac remorum, etc.» Hæc Epiphanius; atque de Apostolicis satis, quorum numerum haud multum crevisse ait; quippe qui sæpius pullulantes, æque semper pulsati sunt, secundum quod a Domino dictum fuit: «Omnis plantatio, quam non plantavit Pater meus, eradicabitur⁶: » cum alioqui paupertas et continentia in agro Ecclesie semel legitime seminate, amplissimos semper in horrea Domini proventus inferant, et læcundis germinibus latissime propagentur.

¹ Aug. de hæres. c. 39. — ² Epiph. hæres. LXI. — ³ Aug. de hæres. c. 10. — ⁴ Epiph. hæres. LXIV.

⁵ Rom. XIV. — ⁶ Matt. XV

Anno periodi Græco-Romanae 5750. — Olymp. 259. an. 1. — Urb. cond. 1010. — Jesu Christi 257. secundum Baronium 260.

— Sexti papa 4. — Valeriani et Gallieni imp. 5.

1. *Quinquennialia Valeriani et Gallieni.* — Ad num. 1. Coss. P. *Livianus Valerianus Aug. IV.*, et P. *Livianus Gallienus Aug. III.* Baronius, qui presentem annum sextum Gallieni esse credebat, ait: «Est nummi vetus inscriptio, qua cum Gallieni tertio consulatu tribunicia potestas sextum ponitur iterata.» recte quidem, nec minus improbandus «plane significans, tertium consulatum Gallieni in annum sextum ejus imperii contigisse.» Sed hæc inscriptio, ut habet Pearsonius in Annalibus Cyprianicis hoc anno, nec plane, nec ullo modo hoc significat. Tertius enim Gallieni consulatus cum singulis annis tribunicia potestatis conjungendus fuit, donec quartum consul esset. Tres autem anni post consu-

latum Gallieni tertium, et ante ejusdem quartum interfluerunt, ut ex Fastis certissimum redditur. Quinto itaque imperii sui anno, Christi vero cclvii, Valerianus quartum, et Gallienus tertium inierunt consulatum, et quidem juxta secundam consulatum Caesarorum regulam, ad quinquennialia scilicet exhibenda, Valerianus Augustei et Gallienus Caesarci imperii. Quo ex consulatu, quinquennialibusve intelligimus, Valerianum et Gallienum anno cclm imperandi initium fecisse, et hoc anno persecutionem excitatam esse. In Dissert. Hypatica, parte II, cap. 12, num. XI, retuli mmmum Gallieni trib. pot. v et consulatu III notatum, cum hæc epigraphe in postica, *Secur. tempo. m. 5.* Verum per errorem; sunt enim

partes duorum diversorum numerorum, non vero minus. Persecutionem vero hoc anno cepisse certum esse debet.

2. *Mortyrîam S. Stephani papæ* (1). — A num. 2 ad 7. Sancti *Stephani* papæ obitus accurate hoc anno a Baronio consignatus. Recte enim in libro Pontificali sedisse dicitur *usque Valeriano IV, et Gallieno III*. Obiit secundo die mensis Augusti. In Indiculo quippe *Depositionis* episcoporum apud Bucherium legitur: « Quarto nonas Augusti *Stephani* in *Callisti*. » In Chronico quidem auctiori veterum Pontificum dicitur: « *Sepullus* in cemeterio *Callisti* via *Appia*, III nonas Augusti. Cessavit episcopatus dies viginii duos, » quia scilicet auctor illius Chronici diem, quo sepulture *Stephanus* mandatus, non vero quo ad Deum migravit, notat. *Sixtus* die vicissimo quarto Augusti, aut circiter, in ejus locum subrogatus, *Stephano* due adscribuntur Decretales, quæ viris doctis adulterinæ habentur. Prima est ad *Hilarium* episcopum, et incipit cum verbis *Leonis* primi epistola XLVI, juxta veterem ordinem: « Quamquam sperem, dilectionem tuam ad omne opus bonum, etc., » in eaque habentur plura testimonia ex Codice Theodosiano, aliisque desumpta. Secunda est ad universos episcopos, incipitque cum verbis *Leonis* I epistola XI, juxta veterem ordinem; meminit *patriarcharum*, quod nomen *Stephani* tempore nondum usurpatum, refertque loca ex epistolis xxv et xxxvi *Bonifacii*, et aliorum.

3. *Macrianus auctor persecutionis*. — Baronius anno elapso scribit auctorem, qui *Valerianum* impulit, ut adversus Christianos persecutionem excitaret, fuisse magnum Ægyptium, et cum ipsum, qui persecutionem illam, qua *Decianum* prevertit *Alexandriæ* movit. Verum stylus *Dionysii Alexandrini* tam illic, quam hic rhetoricus, recteque a *Valesio* et *Pearsonio* intellectus. Sic loquitur *Dionysius* de *Valeriano* in *Epistola* ad *Hermannonem*, apud *Eusebium*: ἀποσπένθησαι δὲ παρέπεσον αὐτῶν ἐν διδασκαλίᾳ, καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυναγωγῆς. id est: « Magister autem et magorum, qui ex Ægypto erant, archisynagogus, *Valeriano* persuasit, ut Christianos desereret atque rejiceret. » Magister ille, neque magus, neque Ægyptius fuisse dicitur, sed magorum ex Ægypto archisynagogus, hoc est, maximus patronus, utpote qui illis frequenter et familiariter usus est, et auctoritate sua, qua pollebat apud imperatorem maxima, protexit. Erat autem iste non alius, quam notissimus ille *Macrianus*, eo nomine ab ipso *Dionysio* statim indigitatus; qui a magis admonitis fore se aliquando imperatorem, et novarum rerum exinde cupidus, hanc illis gratiam rependit, ut Christianis, qui illorum malis artibus maxime adversati sunt *Valerianum* infensum reddiderit. Hoc voluit illa verba *Dionysii*: κατὰ τῶν αὐτῶν Μακρῶν τῆς ἐπιτιμώμενης βασιλείας προσήνεγκα χριστιανία, id est: « Egre-

giam vero gratiam ob speratum imperium et præclara munera *Macrianus* eis obtulit. » Et paulo post: ἡ μὲν γὰρ Οὐλακεριανὸς εἰς ταῦτα ὑπο τούτους προσηλαίς, εἰς ἕβρις καὶ ἐνεδιημένους ἐπέθελες, id est: « *Etenim* *Valerianus* ad hujusmodi facinora ab hoc homine (*Macriano* nempe) impulsus, contumelias et opprobriis expositus fuit, » secundum *Prophetam*; nempe cum a Persis caperetur. Et vero non tantum hominem diserle nominavit; sed et in illo nomine lusit *Dionysius*. Nam cum cum καλοῦσιν aliquando fuisse, nempe summæ rei *rationalem*, et tamen nihil rationale aut catholicum sensisse ludens dixisset, in eodem genere scribendi pergit: « *Athenum* autem et extorrem se a misericordia Dei fecit, et quam longissime a sua se salute fugavit, in hoc evinens veritatem nominis sui, » quod scilicet ἀπο τῶν μακρῶν deductum esse voluit. Ille certe *Macrianus*, qui nemo eo tempore sapientior ducum habebatur, hic vir tantus in Republica Romana, non magus Ægyptius, cum *Valerianus* periculosissimo tempore optimos duces quæreret, ei facile persuasit, ut Christianos desereret et ad surgentium bellorum impetus quamprimum præpararet.

4. *Dionysius in exilio curias scribit epistolas*. — A num. 9 ad 19. *Dionysius Alexandrinus* episcopos *Alexandriæ* per *Æmilianum* prefectum pulsus, et in *Cephro* constitutus ad *Sixtum* secundam suam de Baptismo scribit epistolam: primam enim ad *Stephanum* miserat. Scribit etiam ad *Philenonem* Romæ presbyterum quartam; eodemque tempore utramque, quo scripsit ad *Sixtum* secundam, ut patet ex litteris ad *Sixtum* datis lib. 7. cap. 7. Scripsit quidem ante ad *Philenonem* et *Dionysium* Romanum, sed breviter, dum illi *Stephano* adhærebat; unde illic epistolæ non extant: nunc autem copiosius sub *Sixto* scripsit. *Baronius* epistolam ad *Philenonem*, cujus pars insignis extat cum altera ad *Dionysium* presbyterum, tradit exaratam et missam esse sub pontificatu *Stephani*; sed contra mentem ipsius *Dionysii Alexandrini*, qui breviter tantum ad *Philenonem* se scripsisse sub *Stephano* indicat; cum fuerit hæc epistola, ut ex ipsis fragmentis patet, sane proliva. Sic enim, cum haud pauca recitasset, loquitur *Eusebius*: « *Rursus* autem, cum questionem abunde ventilasset, hæc addit, vel, subdit, non vero, » concludit in hunc modum, » ut *Valesius* perperam interpretatur. Qua de re legendus *Pearsonius* citatus, qui etiam existimat, sub hujus anni finem *Dionysium* quintam ordine ad *Sixtum* scripsisse epistolam de baptismo, qua: quoad ipsum *Sixtum* secunda erat; quam inverso ordine *Baronius*, creato *Sixto* Romano pontifice quasi statim scriptam adducit.

5. *S. Cyprianus in exilium mittitur*. — A num. 33 ad 40. Tricesimo Augusti die, *S. Cypriani* confessio secuta est, ut referunt ejus *Acta*: « Imperator *Valeriano* quartum, et *Gallieno* tertium *cons.*, tertio kalendarum *Septembrium*, etc. » Hanc autem *Cy-*

(1) Plerique alii asseruntur, hoc anno *Stephani* martyrium contigisse, si præsertim, qui Concilium Carthagenense III de us, qui de hæretic ad Ecclesiam veniunt, quod *Epistolam* *Stephani* ad *Cyprianum* proxime excepit, habitum volent A. D. 256, hinc recte in lib. Pontificali adnotant. *Stephanum* passum *Valeriano IV, et Gallieno III* *cons.*, nempe A. D. 257, qua quidem ratione recte componitur quotiens pontificatus anni, qui ei in Bucheriano catalogo tribuntur.

priani confessionem primam omnino fuisse in Africa sub hac Valeriani persecutione factam, testantur littere a confessoribus reliquis ad ipsum postea scriptae, qui habent, eum « primos impetus non timuisse, et in acie prima » pugnantes spiritali gladio diabolum interfecisse, unde colligitur, hanc Valeriani persecutionem in Africa ante mensem Augustum non cessasse. Locus exilio destinatus erat *Curubis*, ut testantur Pontius, Acta passionis et S. Augustinus : erat

autem *Curubis* in Zeugitana provincia sub jurisdictione proconsulis posita. Decimo quarto Septembris ad hunc locum exilio destinatum, comitante Pontio diacono deductus est, eodem mensis die, quo post anni spatium passus est. Quamobrem, inquit Pearsonius citatus, nihil inter Sixtum et Cyprianum commercii legitur, quod sententiam de undecim mensibus pontificatus Sixti maxime confirmat.

DIONYSII ANNUS 4. — CHRISTI 261.

1. *Sixti papa, Gaudentii atque Hippolyti martyrium.* — Ducentesimus ac sexagesimus primus volebatur Christi Domini nostri annus, consulibus Aurelio Memmio Fusco et Pomponio Basso; cum octavo idus Augusti, Sixtus papa, ubi sedisset annum unum minus diebus decem et octo in cœmeterio positus, capite truncatus, martyrio coronatus est : novoque a Valeriano absente dato ad senatum rescripto, persecutio in Christianos acrior sæviorque decreta est. Extant tum de Valeriano rescripto, tum de Sixti martyrio ad Successum episcopum Cypriani in exilio agentis littere in hæc verba ¹ :

2. « Ut non vobis incontinenti scriberem, frater carissime, illa res fecit; quod universi clerici, sub ictu agonis constituti, recedere istinc omnino non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam et caelestem gloriam. Sciatís autem eos venisse, quos ad Urbem propter hoc miseram, ut quomodocumque de nobis rescriptum fuisset, exploratam sibi veritatem ad nos referrent. Nulla enim varia et incerta opinionibus ventilantur : que autem sunt in vero, ita se habent : Rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi et presbyteri et diacones incontinenti animadvertantur : senatores vero, et viri egregii et equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spoliatis; et si adeptis facultatibus christiani esse perseveraverint, capite quoque mulentur : matronæ, ademptis bonis, in exilium relegentur : Caesarianæ quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscantur, et vinei in Caesarianas possessiones descripti mittantur. Subiecit etiam Valerianus imperator orationi suæ exemplum litterarum quas ad præsides provinciarum de nobis fecit : quas litteras quotidie speramus ve-

nire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam; et expectantes de ope et indulgentia Domini vitæ æternæ coronam.

3. « Sixtum autem in cœmeterio animadversum sciatis, octavo iduum Augustarum die et cum eodem Quartum. Sed et huic persecutioni quotidie insistenti præfecti in Urbe, ut, si qui sibi oblati fuerint, animadvertantur, et bona eorum fisco vindicentur. Hæc, peto, per vos et collegis nostris immotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari, et ad agonem spiritalem preparari : ut singuli ex nostris non magis mortem cogitent, quam immortalitatem; et plena fide ac tota virtute Domino dicata, gaudeant magis, quam timeant in hac confessione, in qua scimus Dei et Christi milites non periri, sed coronari. Opto te, frater carissime, semper bene valere. » Hæc Cyprianus.

4. In cœmeterio quidem Callisti capite truncatum fuisse Sixtum papam, et cum eo Quartum, aliosque iidem Romane Ecclesie ministros eadem die Romæ fuisse martyrio coronatos, docent ecclesiastica monumenta ², quibus hi nominati habentur, Felicissimus et Agapitus diaconi, Januarius, Magnus, Innocentius, et Stephanus subdiaconi : quorum mentio a Cypriano idcirco prætermittenda videtur, quod non eodem loco, quo Sixtus, passi videantur; nam quod Sixtus in cœmeterio Callisti passus dicatur atque sepultus, hi vero in cœmeterio Prætextati sepultura donati : diversis quoque locis passi esse noscuntur. At qui de Sixti et Quarti, qui cum eo erat, martyrio, ad Cyprianum festinanter mundi redeuntes retulerunt; ceteros omnes eadem die in Urbe passos, haud facile compertos habuisse videntur.

¹ Cypri. epist. LXXXII.

² Martyrol. Rom. die 6 August.

5. Quod vero ad ejusdem Sixti martyrium spectat, minus Prudentius¹ eum cruci affixum tradit his versibus :

Jan Sixtus affixus cruci,
Laurentium flentem videns
Crucis sub ipso stipite; etc.

Sed id ab aliis minime confirmatur. Cum autem priori Valeriani edicto vetiti Christiani essent ingredi cœmeteria, Sixtum, eum legis transgressorem, eodem in cœmeterio, tibi visus esset in legem peccasse, capite truncandum, prefectus, ad absterrendos cæteros a cœmeteriorum laebris, consulto præcepit.

6. Post triduum a Sixti martyrio, nempe quarto Idus Augusti, primarius diaconorum Laurentius, clarissimus athleta fidei, illustre certamen obiens, post diversa tormenta, denum craticulæ impositus, igne assatus, insignem martyrii coronam consecutus, admiranda plane animi virtute de persecutorum perfidia triumphavit. Extant ejus Acta, quæ quod præ sui excellentia, diverso scriptorum genere contestata, nempe oratione solida sanctorum Patrum encomiis celebrata, atque poësi egregie decantata, quodque ore omnium pervulgata, et auribus illapsa noscantur, hic prætermittimus recensere : sed ea tantum ex iisdem ab Ambrosio² recitata, quæ et ad Sixti martyrium pertinent, hic describere, operæ pretium existimamus. At ergo :

7. « Non prætereimus S. Laurentium, qui, cum videret Sixtum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remanentem. Itaque his verbis appellare cœpit : Quo progredieris sine filio pater? Quo, sacerdos sancte, sine diacono properas? Nunquam sacrificium sine ministro offerre consueveras. Quid in me ergo displicuit, pater? Num degenerem probasti? Experire certe utrum idoneum ministrum elegeris; cui commissi Domini sanguinis dispensationem; cui consummandorum consortium sacramentorum, huic consortium tui sanguinis negas? Vide ne periculetur judicium tuum, dum fortitudo laudatur : abjectio discipuli, detrimentum est magistri. Quid? quod ipsi illustres et præstantes viri discipulorum certaminibus, magis quam suis vincant? Denique Abraham filium obtulit, Petrus Stephanum præmisit : et tu, pater, in filio ostende virtutem tuam; offer quem erudisti, ut securus judicii tui, comitatu nobili pervenias ad coronam.

8. « Tunc Sixtus : Non ego te, fili, derelinque ac desero; sed majora tibi debentur certamina. Nos quasi juvenes levioris pugne cursum recipimus; te quasi juvenem manet gloriosior de tyranno triumphus; mox venies, flere desiste : post triduum me sequeris : inter sacerdotem et levitam medius hic numerus decet : non erat tuum sub magistro vincere, quasi adiutorium quereres. Quid consortium passionis mee expetis? totam tibi hæreditatem ejus dimitto. Quid præsentiam meam requiris? infirmi discipuli magistrum præcedunt, fortes sequuntur, ut

vincant sine magistro qui jam non indigent magisterio. Sic et Elias Eliseum reliquit. Tibi ergo commendo nostræ virtutis successionem. » Hucusque S. Ambrosius; qui et alibi³ declarat, non fuisse clementiæ judicis, ut ejus differretur martyrium; sed avaritiæ præsidis, ut thesauros Ecclesiæ, cujus minister erat, ab eo requisitos abriperet. Hæc omnia ex Ambrosio recitata, ab aliis quoque Patribus repetita nempe Augustino, Maximo Taurinensi, Leone papa, Petro Chrysologo, Prudentio, et aliis egregie testata habentur. Quæ autem Laurentii Acta a Melaphraste sunt recitata, haud sane pristina illa a notariis excepta videntur, sed ab aliquo alio scripta, quibus et quæ ab Ambrosio vel aliis de S. Laurentio scripta essent, una texerit; siquidem nonnulla habent quibus historica veritas refragatur. Porro ipsum S. Laurentium fuisse Hispanum, in rebus gestis S. Damasi, quæ in Ecclesiis recitari consueverunt, expressum habetur; de cujus consanguinitate, qui res Hispaniarum prosecuti sunt, agunt.

9. Quod vero multorum læsificatione tum Sixtus, tum etiam Laurentium in persecutione Decii passus dicatur, quos constat hoc anno sub dictis consulibus martyrio occubuisse; unde error irrepserit, pluribus demonstravimus in Notationibus ad Martyrologium Romanum appositis, quos consulat qui hæc cupit. Sic igitur Sixtus, cum hoc anno, dicta die, constet consummasse martyrium; nec annum integrum in sede egisse, videri potest. Quamobrem, respectu habito ad tempus quo sedit Stephanus, et ingressus est Sixtus, erroris arguuntur, qui longum tempus tribuunt Sixti sedi, pluresque ei quam unam ordinationem ascribunt, quod Eusebium ejus sedem prolongatam dicit usque ad annos octo, quod habet in Chronico; vel annos undecim, quod in Historia tradit; ubi videtur plane hallucinatus, et (ut existimo) numerasse loco mensium annos. Undecimum enim mensem exegisse, et duodecimum Sixtum auspiciatum in sede fuisse, deducta superius ex consulibus exacta temporis ratio perspicuum satis reddit. Fecit ergo unam tantummodo ordinationem, non duas, ut perperam ponitur in libro de Romanis Pontificibus, quæ creavit presbyteros quatuor, diaconos septem, et episcopos per diversa loca duos. Sepultus est (ut idem habet liber) in cœmeterio Callisti, via Appia, et sex diaconi ejus in cœmeterio Prætextati, via Aurelia (al. Appia) : beatus vero Laurentius sepultus est via Tiburtina in crypta, in agro Verano, quarto idus Augusti.

10. Triduo post S. Laurentium passus est Romæ Hippolytus miles; cui in hoc illud profuit nomen, ut, quod vocaretur Hippolytus, instar Hippolyti illius, qui Phedræ novercæ insidiis proditus est, equis et ipse discerpi indonitibus jubereat. Passa est tunc et Concordia ejus mixta, quæ inter cruciatum feliciter animam exhalavit. Sed et qui corpus Hippolyti sepulture mandarunt, occisi sunt quoque Irenæus atque Abundius; quorum omnium certus natalis dies in

¹ Prudent. hymn. 11. — ² Ambr. de offic. l. 1. c. 41.

³ Ambr. de Offic. lib. II. c. 28. — ⁴ Euseb. lib. VII. c. 22.

tabulas ecclesiasticas relatus habetur. Cessavit episcopatus Sixti dies triginta quinque. Substitutus est in locum ejus die duodecima Septembris Dionysius ex monacho: solitariam enim vitam aliquando egit.

11. Qui aliam ¹ rationem inierunt temporis vacationis sedis Sixti, in sequentem annum producunt Dionysii ordinationem, ea scilicet ratione, quod in libro de Romanis Pontificibus dicitur Dionysius sedisse temporibus Emiliani et Bassi, nempe anno sequenti. Verum primus ibi sedis annus, non sedis principium, videtur esse descriptus: nam quod tam diu Sixti sedes vacaverit, nulla est penes antiquos memoria. Creatum Dionysium, consecratum fuisse a Maximo episcopo Ostiensi, habent Acta S. Laurentii prope finem. Sane quidem antiqui moris fuisse, ut Romanus episcopus consecraretur ab episcopo Ostiensi, auctor est S. Augustinus ² in Breviculo collationum cum Donalisticis.

12. *Acta passionis S. Cypriani, ac de eodem elogio.* — Hoc eodem anno, iisdemque consulibus Pomponio Basso et Aurelio Fusco, decimo octavo kalendas Octobris, S. Cyprianus episcopus Carthaginensis apud Carthaginem obtruncatione capitis nobili corona martyrii decoratur. Quomodo autem hæc se habuerint, Pontius ³ diaconus, qui aderat, in hæc verba rem gestam memorie commendavit: « Ordinalis ergo tam pie rebus, et sic voluntate disposita, proximalat dies crastinus (nempe secundum acceptam divinitus visionem anni finis, et æterni diei beata requies). Jam de Sixto bono et pacifico sacerdote, ac propterea beatissimo martyre ab Urbe nuntius venerat: sperabatur jam quæque carnis ex veniens, qui devota sanctissime viæque colla perculeret; et sic erant omnes dies illi quotidiana expectatione moriendi, ut corona singulis posset adscribi. Conveniebant interim plures egregii et clarissimi ordinis et sanguinis, sed et seculi nobilitate generosi; qui propter amicitiam ejus antiquam, secessum subinde suaderent; et, ne parum esset nuda suadela, etiam loca, in quæ secederet, offerebant. Ille vero jam mundum, suspensa ad cælum mente, neglexerat; nec suadela blandimenta annuebat. Fecisset forsasse tum etiam, quod a pluribus fidelibus petebatur, si et divino imperio juberetur.

13. « Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est, qua jam seculo tumescente, et de fiducia principum infestationem nominis anhælante, ille servos Dei (prout dabatur occasio) exhortationibus Dominicis instruebat, et ad calcandas passionis hujus temporis, contemplatione superventura claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut, dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis. » Hæc Pontius. Sed et testimonio ipsius etiam Cypriani constat nihil antiquius penes eum fuisse, quam Dei

verbum assiduo prædicare; quippe qui soletet quofidie illud populo annuntiare, ut ipse in exordio libri de Disciplina et bono pudicitia tradit, dum ait: « Semper enilor vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus aliquando vobis fidei et scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum per ipsum insinuata collataque verborum, possint credentes ad reipromissum regnum pervenire eolorum? hoc certe mei et operis et muneris quotidianum votivum negotium, absens licet, obtinere conitor. » Hæc ipse, per litteras, exhibens quotidianum pensum, quod præsens tunc reddere minus posset; qui verbo Dei semper intentus, inter concionandum extremum diem claudere haberet in votis.

14. « Cumque Cyprianus (addunt Acta ⁴) diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul; qui S. Cyprianum episcopum ab exilio revocatum sibi jussit presentari. Cumque Cyprianus sanctus martyr electos a Deo de civitate Carubitana, in qua exilio, præcepto Aspasii Paterni tunc proconsulis, datus fuerat, regressus esset in sacro præscripto; in hortis suis manebat. Inde quotidie sperabat venire ad se, sicut illi ostensum fuerat. » Hæc ibi. Confligit autem dum illic moraretur, ad ipsum perferri nuntium, ut perduceretur Ulicam, ubi ageret proconsul, ut ibidem capitis subiret supplicium. Quod cum ipse accepisset; quia iniquo animo ferret, se alibi, quam in Ecclesia sua martyrio coronari; ut, quod sciret jussum esse, vitaret; paululum secessit, donec scilicet proconsul reverteretur Carthaginem; tunc se proditorum, cum se sciret Carthaginem ad proconsulem perducendum. Ne autem in deteriore partem animi sui consilium de secessione quis acciperet, perbreveam ad suos tunc scripsit epistolam ⁵, qua mentis suæ initium propositum aperit. Hæc est omnium novissima Cypriani epistola, quam martyrii jam candidatus, martyre designatus, conscripsit his verbis:

15. « Cyprianus presbyteris et diaconibus et plebi universe salutem. Cum perlatum ad nos fuisset, fratres carissimis, frumentarios esse missos, qui me Ulicam perducerent, et consilio carissimorum persuasum esset, ut de hortis nostris inferim secederemus; justa interveniente causa, consensi; eo quod congruat, episcopum in ea civitate, in qua Ecclesie Dominiæ præest, illic Dominum confiteri, et plebem universam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcumque enim sub illo confessionis momento confessor episcopus loquitur, aspirante Deo, ore omnium loquitur. Cæterum mutilabitur honor Ecclesie nostræ tam gloriose, si ego, et si ego, et si ego, alterius Ecclesie præpositus, accepta apud Ulicam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar; quandoquidem ego et pro me et pro vobis apud vos confiteri, et ibi pati, et exinde

¹ Euseb. lib. vii. c. 22. — ² August. 1. Brevic. collat. dicit 3. c. 16. — ³ Pont. in Vita S. Cypri.

⁴ Acta pass. S. Cypri. — ⁵ Cypri. epist. LXXXIII.

ad Dominum proficisci, orationibus continuis deprecari, et votis omnibus exoptem et debeam.

16. « Expectamus ergo hic in secessu abdito constituti adventum proconsulis Carthaginei redeuntis; audiri ab eo quid imperatores, sub christianorum laicorum et episcoporum nomine mandaverint: et dicturi, quod ad horam dici voluerit. Vos autem, fratres carissimi, pro disciplina, quam de mandatis Dominicis a me semper accepistis, et secundum quod, me tractante, sarpissime didicistis, quietem et tranquillitatem tenete; nec quisquam vestrum alicum famulum de fratribus moveat, aut ultro se Gentilibus offerat. Apprehensus enim et traditus loqui debet; siquidem in nobis Dominus positus illi hora vocatur: qui nos confiteri magis voluit, quam profiteri. Quid autem de cetero vos observare conveniat, antequam in me super confessione nominis Dei proconsul sententiam ferat, instruente Domino, in commune disponemus. Incolumes vos, fratres carissimi, Dominus noster in Ecclesia sua permanere faciat, et conservare dignetur. » Illic usque Cyprianus ad suos, quod est nullum in scriptis mandatum, amoris erga illos adeo immensi testatum elogium.

17. Sed antequam reliqua ejus martyrii prosecquamur, et dum agit in secessu eundem parvulum quiescere sinamus; obscura vox illa, quae ex Cypriano est superior recitata, elucidanda videtur, quam nonnullorum scimus mentes dubitatione pulsasse, quinam illi fuerint, quos Frumentarios nominat, eosque ad se capiendum missos fuisse dicit. Si enim voces ignoramus, quo modo res gestas illis descriptas intelligimus? Quod item Dionysius Alexandrinus episcopus, furente Decii persecutione, a Sabino praefecto missum quoque ad se perquirendum Frumentarium, in epistola¹ quam ad Germanum scripsit, testatur; ut de hac voce solertius inquiremus, oportet. Scimus penes ethnicos scriptores eam vocem usurpari pro frumenti inquisitoribus, ut inter alios apud Livium²; dietos item scimus Frumentarios frumenti mensores a Paulo³ jurisconsulto, qui de Frumentariis negotiatoribus alibi meminit⁴, qui et Sitoniae⁵ dicti sunt. At nequaquam de his intelligi posse videntur, quos Cyprianus ac Dionysius Frumentarios dicunt; sed potius eos alicujus militiae ordinis fuisse milites, qui et ad exequenda mandata principum in diversa loca mitterentur; nam et Julius Capitolinus in Maximo et Albino haec ait: « Scriptum est praeterea ad omnes provincias, missis Frumentariis, jussumque ut quicumque Maximum juvisset, in hostium numero duceretur. » Ejusdem quoque militiae milites illi fuisse videntur, de quibus Lampridius in Commodio dicit, Anterum amicissimum Commodi a praefectis praetorio jussum esse occidi inopinato per Frumentarios.

18. Fuisse igitur in militia ordinem eorum, qui

Frumentarii dicerentur, nulla penitus dubitatio esse potest; nam id quoque haec vetus docet inscriptio his scilicet verbis:

T. AURELIO PIO
MIL. LEG. VI. VICTR.
FRUMENTARIO.
VIXIT. ANNIS. XLVII
MILITAV. ANN. XXV.
AURELIUS. VERECUNDUS
H. B. M. F.

Exat Romae in aedibus Bufalorum ad Columnam Antonini in arula marmorea. Rursum alibi:

CLOD. MARIANO.
FRUMENTARIO
LEG. VII. GAL.
LVCANVS LAVRENTIVS
FACIVNDVM CVRAV¹.

19. Rursum vero fuisse horum militum numeris explorare, idem affirmare videtur Lampridius², dum ait Hadrianum omnia domorum arcana per Frumentarios explorasse; et Julius Capitolinus hoc idem in Macrino: « Cum quidam, inquit, milites ancillae hospitii pudorem depravasse suspecti essent, atque per quemdam Frumentarium ille didicisset, adduci eos jussit. » In eodem quoque sensu a Trebellio in Claudio eadem vox accipitur, cum ait de Gallieno: « Cum nuntiatum esset, per Frumentarios, Claudium irasci, quod ille mollis viveret, etc. » Porro militasse ejusmodi Frumentarios in Romana militia in schola Speculatorum, vetus docet inscriptio his verbis³:

SCHOLA SPECULATORUM.
LEGIONUM. I. ET. II. ADUTRICUM.
PIARUM. FIDELIUM.

Et in fine post recensita nomina plurimorum haec habet:

CURANTE. AUR. PERTINACE.
FRUMENTARIO.

20. Quod autem iidem Frumentarii dicerentur, non inde certe accidit, quod hi soli frumentatum mitterentur; nam id caeteris militiae ordinibus, cum opus esset, imperatum esse, plurima sunt exempla. Caeterum quod delatorum nomen odiosum esset (ut pluribus docet Julius Capitolinus, dum Maximum ac Gordiani res gestas enarrat) honesto titulo Frumentariorum hos puto nominatos, quos constat tam in castris quam in curia militasse: nisi inde fortasse nomen acceptum, quod ad singulorum explorandum frumentum, quo rei annonariae consultum foret, exercitui et ubique Reipublicae inserviret: ac

¹ Apud Euseb. lib. vi. c. 33. — ² Liv. Dec. i. lib. iv. — ³ L. Mensores Frumentarios, ff. de excus. tut. et l. his oneribus de vacat. muner. — ⁴ L. eos qui ff. eodem. — ⁵ L. ii. ff. eodem.

¹ Smetius foris Plantin. pag. 166. n. 24. — ² Lamprid. in Hadrian. — ³ Habet Smetius lib. Antiq. inscrip. pag. 146. n. 12.

proinde liberos accessus habuisse ad singulorum civium domos, et alia quaecumque loca; qua occasione ad singula quaeque domestica exploranda, honesta salvis facilisque via pateret. Hos praeterea ad mandata principum ac praesidium obeunda praesto esse consuevisse, citata superiora loca demonstrant. Ex his igitur non tantum Cypriani, sed et Dionysii locus elucidatus habetur. Per Frumentarios itaque Cyprianus, Uticam perducere cum iussus esset, ne eo perduceretur (ut dictum est) ad modicum temporis spatium recessit; Carthagine enim pati, quod id sciret suae Ecclesiae expedire, in proposito habuit.

21. Nobilissimam plane ac florentissimam fuisse Carthaginensem Ecclesiam tunc temporis, patet, cum ipse eadem epistola eam tam gloriosam appellet. Si ex amplitudine Urbium Ecclesias quoque in eis positas metiri licet; quod scribit de his prope temporibus Hierodiamus¹, Carthaginem instar Alexandriae fuisse, et nemini nisi Romae multitudinem habitantium cessasse; Ecclesiae quoque ejus possumus claritudinem contemplari. Quos igitur Cyprianus tractatum assidue (ut demonstratum est) sanctis imbuisset disciplinis, quosque amantissimos illis jugiter verbis lacte potasset; eisdem in praesentiarum totius christiane doctrinae compendium, absolutissimam virtutum omnium formam, sincerissimamque perfectionem sanguine consignatam, atque hisce martyrii illustribus notis summa erga illos immensum amorem testatum relinquere, nihil antiquius habuit.

22. Res accidit ex sententia; nam etsi non intra Carthaginis moenia passus est, tamen, cum sese tota urbs effunderet ad locum martyrio constitutum, perinde fuit ac si in mediotulio ejusdem amplissimae urbis passus esset. Erat locus ille Sexti nominatus, quod (ut habet Romanum Martyrologium) sexto lapide a Carthagine distaret. Quamobrem fallitur Paulus diaconus², cum ad Acta quae recollit Cypriani, addit locum illum, Sexti dictum, quarto milliario longe a Carthagine positum. Haec de loco. Quae autem ante Cypriani passionem acciderint, Pontium omnia spectantem oculis audiamus; sed prius intelligamus (quod habent passionis Acta) Galerium Maximum proconsulem, ad Sexti dictum locum, instauranda gratia valetudinis, commigrasse, illucque Cyprianum in hortis haecenus commorantem ad se perducere jussisse.

23. «Cum ecce, inquit Pontius, proconsulis jussu ad hortos ejus (ad hortos, inquam, quos inter milia fidei suae venditos, et Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum ad usus pauperum vendidisset, nisi invidiam de persecutione vitaret) cum militibus suis princeps repente subitavit, imo (ut verius dixerim) subilasse se credidit. Unde enim posset tam improvise impetu mens semper parata subitari? Processit ergo jam certus expungi, quod diu fuerat retardatum; processit animo sublimi, et in domum principis a praetorio revertebatur; cum subito per Carthaginem totam sparsus rumor increbuit, produ-

ctum esse jam Thascium, quem, praeter celebrem et gloriosam opinionem notitiam, etiam de commemoratione praclarissimi operis nemo non noverat. Concurrerant undique versus omnes ad spectaculum, nobis pro devotione fidei gloriosum, Gentilibus et dolendum. Receptum cum tamen et in domo principis constitutum. una nocte continuè custodia delicata; ita ut convivae ejus et cari in confubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei divina tunc bonitas, vere digno ut Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret.

24. Forsitan tamen quaerat aliquis, quae causa fuerit a praetorio revertendi ad principem; et volum hoc scilicet quidam de suo tunc proconsulem noverit. Absit ut in rebus divinitus gestis sequentem, sive fastidium proconsulis conquear; absit ut malum hoc infra conscientiam religiose mentis admittam, ut de tam beatissimo martyre ructus hominis judicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatum divina praedixerat, vere crastinus esse debebat. » Haec Pontius, subobscurè tamen significans, Cyprianum ad praetorium, ut mortis sententiam ibi ex more acciperet, fuisse productum; sed re infecta, in domum principis revocatum, ejusque iudicium fuisse dilatum in crastinum. At haec ex iis, quae dicuntur inferius, clariora reddunt. Interim autem quae ante crastinum illum, qui erat decimo octavo kalendas Octobris, facta fuerint, quae a Pontio sunt praetermissa, ab aliis vero, qui aderant, diligenter in Acta relata; hic describere, ordo rerum gestarum postulat. In illis enim secundo loco³ positae haec leguntur:

25. «Cum illic (nempe in hortis suis) demoraretur; repente, idibus Septembris, (al. Tusco) Fusco (sic legendum ex Trebellio Pollione, non Tusco) et Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo, unus stator (al. strator) officii Galerii Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat; et alius equistrator a custodiis ejusdem officii; qui et in curriculum eum levaverunt, in medioque posuerunt, et in Sexti perduxerunt, ubi idem Galerius Maximus proconsul bonae valetudinis recuperanda gratia secesserat; et ita idem Galerius Maximus proconsul in alium diem Cyprianum sibi reservari praecipit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus ad principem et statorum ejusdem officii Galerii Maximi proconsulis clarissimi viri secessit, et in hospitio ejus cum eo, in vico qui dicitur Saturni, inter Veneriam et Salariam, mansit. »

26. Haec cum ibi legantur, jam planius declarantur quae superius a Pontio descripta sunt, quibus Cyprianum ea nocte mansisse ait in domo principis; nam per principem (ut apparet) non proconsulem intellexit, sed illum nolum omnibus principem ejus ordinis, dielium statorum officii. Quod vero hic dicatur stator officii ministrasse proconsuli; erant hi

¹ Hierod. lib. vii. — ² Paul. diacon. in Vita et passione S. Cypri.

³ Apud Cypri. edit. Pamel.

militēs, de quibus Ulpianus¹ se scripsit de officio proconsulis : « Nemo proconsulum statores (al. stratores) suos habere potest ; sed vice eorum milites ministerio in provinciis fungantur. » At non *stratores*, sed *statores* legendum est ; nam et in superioribus Actis martyrii Cypriani, *stator*, et non *strator* legitur : sic enim habent alia fidelia exemplaria ; licet in eo qui citatus est a nobis textus, *stratorum* pro *statore* mendose irrepsit. At vero quod is dicatur stator officii ; satis significari videtur, non fuisse statoris exercitus, qui paraturi loca castrorum precedere consueverant ; nam quod additur, officii ; per officium intelligi magistratus apparituram, ipsamque palatinam militiam, in Notationibus² demonstravimus. Sic etiam alius textus³ ejusdem Ulpiani libri duodecimi. Ad edictum esset restituendus, statoribus, pro stratoribus, ut et germane legitur in Pandectis Florentinis. Erant enim statores proconsulum ac praesidum ministri, qui eis adstant, et ad delinquentes carceri mancipandos obsequio praesto erant ; dicti statores a stando, veluti apparitores ab apparendo. Utitur ea quoque voce Tullius⁴ dicens : « Existimavi esse faciendum, ut te ad statores meos ac lictores cum litteris mitterem. » Qui vero inter eos primus esset, caeterisque praeset, hunc principem statorem dicebant, qui (ut ex dictis Actis vidimus) Cyprianum ad proconsulem duxit, reductumque penes se ea nocte, quae diem martyrii praecessit, domi retinuit.

27. Quid autem illic positus egerit Cyprianus, ipsa Acta declarant, quae sic habent : « Illic universus populus fratrum convenit. Et cum hoc S. Cyprianus comperisset, custodiri puellas praecipit ; quoniam omnes in vico ante januam hospitii principis manserant. » S. Augustinus⁵ vero haec de ejus pastoralis cura sollicita : « Quid, inquit, illud, quod cum in alium diem dilatus apud custodes esset, atque illuc se multitudo fratrum et sociorum congregans pro foribus pernoctaret, custodiri puellas praecipit ? quanta intentione considerandum ? quanta laude praedicandum ? quanto praecone commendandum est ? Vicina corporis morte non moriebatur in animo pastoris vigilantia pastoralis. » Quod enim militibus omnia conferta essent ; ne quid dispendii pateretur virgineus pudor, puellas custodiri mandavit. Fuisse namque Ecclesiam Carthaginensem fecundam prole sacrarum virginum, commentarii ab eo conscripti eo argumento, nempe de Disciplina et habitu virginum, de Disciplina et bono pudicitiae, absque aliis quae in diversis ejus epistolis sparsim leguntur, aperte significant.

28. Quid autem illucescente illo famulo ante praenuntiato atque expectato crastino secutum fuerit, Pontius narrat his verbis : « Sed crastinus dies ille quem ante annum dignatio divina praedixerat, vere crastinus esse debebat. Illuxit denique dies alius, ille signatus,

ille promissus, ille divinus ; quem si tyrannus ipse differre voluisset, nunquam prorsus valeret ; dies de conscientia futuri martyris laetus et discussus per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi et Dei princeps et agminibus multitudinis mixtae ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatus ejus infinitus exercitus adhaerebat, quasi ad expugnandam mortem, manufecta, veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadii. Bene vero et quasi de industria factum, ut et locum congruitis certaminis praeriret, qui ad coronam justitiae consummato agone currebat ; sed ubi ad praeorium ventum est, nondum procedente proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet ; sedile autem erat fortuito linteum lectum, ut et sub ictu passionis episcopatus honore frueretur. » His plane Pontius velatas episcoporum sedes esse solere demonstrat ; sed de his nos primo Annalium tomo pluribus.

29. Subdit Pontius haec de uno ex tesseraariis (dicebantur illi milites tesseraarii¹ qui tesseram, nempe praecipuum duces per confuternam militum nutrabant) : « Quidam, inquit, ex tesseraariis, quondam christianus, res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis siccora mutare ; qui videlicet nihil aliud in rebus oblati ambiebat, quam ut proficiscentis ad Deum martyris sudores jam sanguineos possideret. Cui ille respondit, et dixit : Medelas adhibemus querelis quae hodie forsitan non erunt. Mirum, si contempsit laborem corpore, qui mortem mente contempserat. Quid plura ? subito proconsuli nutiatum est ; productur, admovetur. Interrogatus de suo nomine, se esse respondit, et haerens verba. » Quae in Actis passionis sic singillatim habentur expressa, sed a Pontio praetermissa :

30. « Et ita altera die octava decima calendarum Octobrium mane multa turba convenit ad Sexti, secundum praecipuum Galerii Maximi proconsulis ; et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri praecipit in atrio Saucioledi sedenti. Cumque oblati fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano episcopo dixit : Tu es Thascius Cyprianus ? Cyprianus episcopus respondit : Ego sum. Galerius Maximus proconsul dixit : Tu papae de sacrelegae mentis hominibus praebuisti ? Cyprianus episcopus respondit : Ego. Galerius Maximus proconsul dixit : Jusserunt te sacratissimi imperatores carinonari. Cyprianus episcopus dixit : Non facio. Galerius Maximus ait : Consule tibi. Cyprianus episcopus respondit : Fac quod tibi praecipuum est ; in re tam justa nulla est consultatio.

31. « Galerius Maximus collocutus cum concilio, sententiam vix agere dixit verbis hujusmodi : Diu sacrelega mente vixisti, et plurimos nefarie tibi conspirationis homines aggregasti, et inimicum te diis Romanis et sacris legibus constituisti ; nec te pii et sacratissimi principes Valerianus et Gallienus Augusti

¹ Lib. iv. §. i. ff. de offic. Proconsul. — ² Die 27 Maii c. — ³ l. x. ff. ex quibus causis majores. — ⁴ Cicero. ep. famul. lib. ii. epist. ult. — ⁵ Aug. Ser. 12. edition. Parisiensis.

¹ Veget. de re milit. lib. ii. c. 7.

et Valerianus nobilissimus Caesar ad sectam (al. consensum) caeremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor et signifer deprehensus, eris ipse documento iis quos scelere tecum aggregasti; sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis, decretum ex tabella recitavit: THASCUM CYPRIANUM GLADIO ANIMADVERTI PLACET. Cyprianus episcopus dixit: DEO GRATIAS (Addunt haec alia Acta:) Qui me a vinculis hujus corporis dignatur absolvere. » Confirmant haec quae his verbis a Pontio scripta sunt.

32. « Legit itaque de tabula jam sententiam iudex, quam nuper in visione non legerat, sententiam spiritalem non tenere dicendam, sententiam episcopo tali et tali teste condignam; sententiam gloriosam, in qua dictus est secte suae signifer, et inimicus deorum, et quod suis futurus esset ipse documento, et quod sanguine ejus inciperet disciplina sanciri. Nihil haec sententia plenius, nihil verius. Omnia quippe quae dicta sunt, licet a gentili dicta, divina sunt. Nec mirum utique, cum soleant de passione pontifices prophettare. Signifer fuerat, qui de ferendo signo Christi docebat. Inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat. Documento autem suis fuit, qui nullis pari genere secuturis prior in provincia martyrii primitias dedicavit. Sanciri etiam cepit ejus sanguine disciplina, sed martyr, qui doctorem suum imitatione gloriae consimilis annulati, ipsi quoque disciplinam exempli sui proprio cruore sanxerunt. »

33. Quod autem dicit Pontium Cyprianum in provincia ante alios martyrii primitias dedicasse; non quod ipse primus in hac persecutione sanguinem fuderit, licet prior confessus fuerit primus omnium tentus, accipiendum est; nam ipsiusmet Cypriani testimonio satis constat complures antehac, eadem ipsa persecutione urgente, martyrium consummasse, dum ad damnatos ad metalla scribens, ait: « Et ex vobis pars jam martyrii sui consummatione praecesserit. » Et alia epistola tunc scripta ad detentos in carcere meminit Rogatiani et Felicissimi, qui jam tunc martyrium obissent; sed id sic intelligendum (quod idem Pontius infra declarat) ipsum episcoporum Carthaginiensium primum primitias sanguinis martyrio consecrasse, quod nullus Carthaginiensium episcoporum, qui ipsum fuerunt antegressi, martyrium consummasset; quod (ut puto) se persecutionis tempore subduxissent. Pergit Pontius:

34. « Et cum exiret praetorii fores, ibat comes militum turba; et ne quid in passione deesset, centuriones et tribuni latus tulerant: ipse autem locus aequalis (al. in aequali) est, ubi pati contigit, ut arboribus ex omni parte densatis sublime spectaculum prebeant; sed per enormitatem spatii longioris visu denegato per confusam nimis turbam, persona faventes in ramos arborum repperant; ne vel hoc illi negaretur, ut ad Zachaei similitudinem de arboribus videretur. » Haec Pontius. Acta porro haec amplius:

« Post hanc vero sententiam, turba fratrum dicebat: Et nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est; et multa turba eum prosequela est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti perductus est; et ibi se lacerno birro expoliavit, et genua in terram flexit, et in orationem se Domino prostravit. Et cum se dahnatica expoliasset, et diaconibus tradidisset, in linea stetit, et cepit spiculatorum sustinere. » De vestimentorum expoliatione superiora Acta sic: « Exiit se lacernum birrum, quem indutus erat, complicans, et posuit ad genua sua; deinde tunicam tulit, et diaconibus tradidit; et stans in linea expectabat spiculatorum; cui et viginli (al. viginli quinque) aureos dare praecipit. Fratres vero fientes linteamina et oraria ante eum ponebant, ne sanctus cruor defluens absorberetur a terra. » Tanti enim faciebant fideles sacras reliquias martyrum, ut sudoris, si posset, guttas haurirent, et stillas sanguinis, etiam persecutores vidente, et invidente, atque exerto gladio mimitante, qualibet arte susciperent, atque reconderent. Mira res! eodem plane tempore duplici victoria vincitur crudelis impietas, sanguine martyris, et fide credentium. Sed subdunt et haec alia Acta inferius posita:

35. « Cum venisset autem spiculator; jussit suis, ut eidem spiculatori viginli quinque aureos darent; linteamina vero et manualia a fratribus ante eum millebantur. Postea vero beatus Cyprianus manu sua oculos sibi textit; qui cum lacrimis manuales ligare sibi non potuisset, Julianus presbyter et Julianus subdiaconus et ligaverunt, et ita S. Cyprianus passus est. » Addit Pontius haec de carnifice: « Ligatis per manus suas oculis, moram carnificis urgere tentabat, cujus munus est ferrum, et labente dextera gladium viv tremenlibus digitis circumibat, donec ad perpetrandum pretiosus viri mortem, clarificationis hora matura, centurionis manum, concesso desuper vigore, firmatum, permixtis tandem viribus, expediret. » Haec Pontius. Quod vero pertinet ad sanctissimi martyris sepulturam, citata superius Acta sic habent:

36. « Et ita beatus Cyprianus passus est, ejusque corpus propter Gentilium curiositatem in proximo positum est cum cereis et scholaribus in arca Macrobbii Candidi procuratoris (quae sunt in via Mappaliensi juxta piscinas) cum voto et triumpho magno. Pristinus hic mos reseratur Christianis sepeliendi, praecedente clero diversarum classium atque scholarum, accensas faces gestantibus singulis, magna plane pompa, et (ut habent Acta) magno triumpho. Nequicquam plane consueti officii voluerunt imperterriti Christiani magna agentes constantia in Cypriani funere ante persecutoris oculos praetermittere; quod cuperent omnes (ut eadem Acta testantur) una cum suo ipsorum episcopo decollari. Sed et haec ibi demum: Post paucos autem dies Galerius Maximus proconsul decessit. Passus est autem beatissimus Cyprianus martyr die octava decima calendarum Octobrium, sub Valeriano et Gallieno imperatoribus, regnante vero Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in saecula saeculorum. Amen. » Hucus-

¹ Cyp. epist. LXXXV.

que Acta. Eodem quoque fine cetera quaeque Acta legitima consignari solita, nempe Christi regno, nullis exemplis saepius observavimus.

37. Quae aulem priori loco Acta sunt posita, haec amplius habent appendicem, loca singula relegendem: «Curubitana civitas dicitur ubi in exilio fuit; vicus ubi in domo principis officiorum habitavit, dicitur Saturni, inter Veneriam et Salariam; atrium quoque proconsulis dicitur Sauciotum; locus in quo decollatus est, vocatur Sexti.» Sed et Pontius diaconus, episcopi sui amantissimus, ad vitam et passionem Cypriani hoc addit, velut appositum mense nobilissime corollarium: «Sic consummata passione, perfectum est, ut Cyprianus, qui honorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa (sanguine) primus imbueret; quia et talis esse post Apostolos prior ceperat;» insimans plane, jam a tempore Apostolorum Carthaginiensem erectam fuisse Ecclesiam. Moxque subdit: «Ex quo enim Carthaginiensis episcopatus ordo numeratur, nunquam aliquis, quamvis ex bonis et sacerdotibus, ad passionem venissee memoratur; licet semper Deo mancparata devotio dicalis hominibus pro martyrio deputetur. Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam, Domino consummante, profecit, ut in civitate ipsa, in qua taliter vixerat, et in qua prior fecerat multa praefara, prior etiam sacerdotii caelestis insignia glorioso cruore decoraret;» ac demum haec de se ipso:

38. «Quid hoc loco faciam inder gaudium passionis, et remanendi dolorem? in partes divisus animus, et angustum nimis pectus affectus duplices onerant. Dolebo quod non comes fuerim? sed illius victoria triumphanda est. Dei victoria triumphabo? sed doleo, quod comes non sim. Verum vobis tamen et simpliciter confitentium est, quod et vos scitis, in hac me fuisse sententiam. Multum ac nimis multum de gloria ejus exulto; plus tamen doleo, quod remansi.» Hucusque ultimum Pontii de Cypriani triumpho, et animi sui affectu scriptum elogium; idemque in sua narrationis exordio, cur ea scribendi consilium iniecit, declarat his verbis, insimans antiquam in Ecclesia consuetudinem Actorum sanctorum martyrum scribendorum: «Certe, inquit, durum erat, ut cum majores nostri plebeis et cathemenis martyrium consecutis tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederint, ut de passionibus eorum multa aut prope diverim pene enuclea conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent; Cypriani, tanti sacerdotis et tanti martyris passio praeriretur.»

39. Hujus Pontii lucubrationis S. Hieronymus¹ meminisset dicens: «Pontius diaconus, Cypriani, usque ad diem passionis ejus cum ipso exilium sustinens, egregium volumen vitae et passionis Cypriani reliquit.» Sed et de ipso Pontio haec adduntur in Martyrologio die octava Martii, qua natalis ejus inter martyres conscripius habetur his verbis: «In passionibus suis Dominum semper glorificans, coronam vitae

promeruit.» Eadem Acta a nobis superius saepe citata, ac pariter recitata acque fideiuntur testimonio Augustini² eadem in sua tractatione in natali die S. Cypriani atteventis et fidelissima comprobavit; quae fidem recensuit Paulus³ diaconus. Sed etsi nulla ab aliis superelercnt testimonio, ipsa sibi certam atque sinceram in omnibus sui candore fibi vindicant. Sed jam reliquum est, ut amantissimi Patris et praefarissimi martyris dulces exuvias perlegamus.

40. Quae enim in eis legimus, et ex eisdem superius recitavimus Actis, S. Cyprianum collum gladio subjecturum, primum exuisse birrum, inde vero se spoliasse dalmatica, vel (ut alia Acta habent) tunica, atque in linea remansisse, sicut expectasse spiculatorum; diligentiori sunt haec consideratione pensanda. Etenim ex iis adeo certis antiquitatis ecclesiasticae monumentis, qualis esse soleret episcoporum habitus, probe possumus intelligere. Sed illud primum de tunica linea, qua, ceteris vestibus expoliatus, ictum gladii excepturum remansit indutus, exacte considerandum. Ex iis enim quae ex dictis Actis sunt superius recitata, neminem certe puto adeo obtusum ingenio, ut cum ipsa dicant Cyprianum exutum birro atque tunica remansisse in linea, existimet de linea interula intelligendum, quae super nectum induci consuevit; non enim decebat sacerdotalem decorem, Cyprianum ad interulam usque demudari, cum praesertim ad hoc non cogeret magistratus, nec carnicificina functio postularet; quid enim opus erat ad capitis obrucationem, ad subucum usque exiti, cum praesertim nullum ea de re extet exemplum? Sic igitur nihil aliud est quod dici possit, nisi lineam illam Cypriani commune illud omnibus episcopis lineum indumentum fuisse, quod ephod alii dicunt, haec vero *rochetto*. Quod vero ad dalmaticam pertinet, alio nomine tunicum simpliciter nominatum; diversa namque dalmaticarum fuisse genera, quarum aliae manicatae, chirodate dicerentur, aliae vero sine manicis, quibus diaconi uterentur, pluribus in Notationibus⁴ diximus. Sine manicis itaque eam fuisse tunicum super lineam indutam putamus.

41. His de linea atque tunica explicatis, de birro remanet exquirendum. In quo illud in primis animadvertendum, non simpliciter dici birrum, sed lacernum birrum; licet Sulpitius Severus⁵ birrum a lacerna, utroque tamen existente habitu clericali, distinguat, cum invehit in voluptuosos clericos, dicens: «Haec caris viduis, ac familiaribus mandat tributa virginibus; illa ut birrum rigentem, haec ut fluentem texta lacernam.» At primum quod pertinet ad lacernam, si «Glinicos consulas, reperies eam breve fuisse indumentum ad arcendam pluviam, ut ex his quae Cicero⁶ ac Plinius⁷ tradunt, evidenter apparet. Porro ad humeros brachiaque legenda fuisse compositum ejusmodi vestimenti genus, docet Festus Pompeius⁷, dum de lacerna agens, ait eam

¹ Aug. serm. 12. edit. Parisiens. — ² Paul. diacon. in pass. S. Cypriani in Martyrol. Rom. die 31 Maii, h. — ³ Sulp. Dado. lib. 1. cap. 14. in tunc. — ⁴ Cic. Philipp. II — ⁵ Pan. lib. xviii. — ⁶ Fest. in verb. Lacerna.

minorem fuisse caputio; capitium vero ait Varro¹ fuisse muliebri pectoris indumentum, ita dictum, quod pectus capiat et comprehendat brachia; quae enim sine eis incedebant, pectore et brachiis erant apertis; super tunicam vero, superdicut lacernam, Gellius² testatur, cum ait: « Cum, me praesente, discipulos quosdam suos senatores vidisset die feriato tunicis et lacernis indutos, et gallicis calceatos. Equidem, inquit, maluissent vos togatos esse; pigritum est cinctos saltem esse et penulatos. »

42. Quod vero habent Acta, lacernum birrum; vox, birrum, ad colorem pertinet; nam notat Festus³, apud antiquos rufum colorem dictum esse birrum, ac proinde lacernam rufi fuisse coloris. Sive dicere velimus lacernum birrum, hoc est sericum; *Cyprius* enim veteres dixere serica, ut Zonaras⁴ et Theodorus interpretans duodecimum canonem Gangrensis Concilii, tradunt. Sive magis placeat, lacernum birrum significare birrum ipsum in modum lacernae compositum. Porro birrus, et birrum, masculino et neutro genere dictum reperitur. Utcumque sit, constat quidem testimonio S. Augustini, etiam clericos in Africa uti consuevisse linea atque birro, sed episcopos birro pretiosiore; nam eosermone, quo clericorum studium disciplinam componit, haec ait⁵: « Nemo del birrum, vel lineam tunicam, seu aliquid, nisi in commune; de communi accipiam milii ipsi; » et paulo post: « Offeratur mihi verbi gratia birrum pretiosum, forte decet episcopum, quamvis non deceat Augustinum, id est, hominem pauperem de pauperibus natum. » Utitur ex institutione S. Augustini canonici regulares tunica linea, atque cum voluit, diebus praesertim solemnibus in Italia, etiam birro, quem in Hispania semper gestant. Eandem quoque consuetudinem viginis in Ecclesia Orientali, ut episcopi super tunicam birro induerentur, ex iis quae scribit Palladius⁶ de S. Athanasio episcopo Alexandrino, possumus intelligere, cum ait, cum tunica birroque vestitum secessisse. Meminit et Gregorius Turonensis de S. Britio, qui ardentis prunas in birro suo posuit, ad declarandam sui animi innocentiam. Caeterum propter eorum indumenti brevitatem Venantius Fortunatus nominat birrum ipsum palliolum, cum agit de sancto Germano Parisiorum episcopo visitante Clotarium regem; atque de ipso rege ait: « Allambit sancti viri palliolum. »

43. Quod vero S. Gangrense⁷ Concilium monachos Eustathianos incedentes palliatis, atque damnantes birris utentes, anathematis sententia perculevit; non placet quod per birrum alii interpretati sunt vestem pretiosam simpliciter: sed potius quod illi amici pallio sui longitudine et latitudine diffluente, eos damnarent, qui birro, nempe breviori uterentur indumento; quod vile vel pretiosum (ex sententia Augustini superius recitata) ad libitum cuiusque esse potuisse, certissimum est: pretiosiores vero fuisse

birros Atrebatenses et Canusinos, Flavius Vopiscus in Carino testatur. Cum itaque eadem Acta Cypriani passionis habeant, ipsum lacernum birrum complivisse, et ad genua posuisse; illud fuisse perbreve, ac parvi negotii operam egisse demonstrant; nam non sic de tunica cum fecisse, sed diaconis dedisse tradunt.

44. Ex his itaque jam exploratum haberi videtur, episcoporum fuisse antiquum habitum, ut post vestem superinduerent lineam, et desuper eam solutam tunicam, ac denique humeros tantum tegens et brachia lacernum birrum: quo genere indumenti hodie videmus uti sanctae Romanae Ecclesiae cardinales, atque episcopos illos, qui ex Regularibus ad eam dignitatem promoti sunt: Romanum vero Pontificem birro absque tunica super lineam, sed serico atque rufo, interdum vero albo pro temporis ratione. Porro ex dignitatis ordine birrum pretiosius fuisse, Augustini sententia dictum est. Quid autem haec indumenta mysticum praeseferrent, relinquimus aliis. At de his haec tenet.

45. Quod vero pertinet ad martyris Cypriani memoriam, quam posteri honorificentissime omni officiorum genere sunt prosecuti; auctor est Victor Ulicensis¹ episcopus, duas insignes basilicas, veluti egregia tanti viri victoriae monumenta, fuisse erectas; alteram ad Sexti, ubi sanguinem fudit; alteram vero in Mappaliensi via, ubi fuit sepulturae mandatus. Sed locus ille ubi sanguinem fudit, a maioribus Mensa Cypriani appellatur reperitur: de qua haec Augustinus²: « In eo quippe loco, ubi posuit carnis exuvias, saeva tunc multitudo convenerat, quae propter odium Christi sanguinem funderet Cypriani; ibi hodie venerans multitudo concurrat, quae propter natalem Cypriani bibit sanguinem Christi; et tanto dulcius in illo loco propter natalem Cypriani bibit sanguinem Christi, quanto devotius ibi propter nomen Christi sanguinem effusus est Cypriani. Denique sicut nostis, quicumque Carthaginem nostis, in eodem loco mensa Deo constructa est, tamen mensa dicitur Cypriani; non quia ibi est unquam Cyprianus epulatus, sed quia ibi est immolatus; et quia ipsa immolatione sua paravit hanc mensam, non in qua pascatur, sive pascatur; sed in qua sacrificium Deo, cui et ipse oblatum est, offeratur. Sed ut mensa illa, quae Dei est, etiam Cypriani vocetur, haec causa est, quia ut illa modo cingitur ab obsequentibus, ibi Cyprianus cingebatur a persequentibus: ubi nunc illa ab amicis orantibus honoratur, ibi Cyprianus ab inimicis frementibus calcabatur: postremo ubi illa erecta est, ibi prostratus est. » Hucusque Augustinus, quibus solum exhiberi martyribus cultum perhibere demonstrat; nimirum Ecclesiam, et ibi Deo altare, in quo sacrificium offerretur, erigi solum, et de eo fideles ad diem natalem martyris confluentes sacratissimum Eucharistiam participare. At non solum Ecclesia Africana, sed et totus catholicus orbis Cypriani memoriam prosecutus est; cum tam Occi-

¹ Varro de ling. Lat. lib. IV. — ² Gell. lib. XIII. c. 20. — ³ Fest. in verb. Birrum. — ⁴ Vide Caiac. in lib. IV. Cod. de vest. holosene. lib. XI. — ⁵ Aug. serm. de divers. 50. — ⁶ Palladius in Lausac. c. 51. — ⁷ Concil. Gang. c. 12.

¹ Victor. de persec. Wand. lib. I. — ² Aug. de divers. serm. 113.

dentales quam Orientales natalem diem ejus annua celebrare frequentent, ut Gregorius Nazianzenus est testis, qui in ejus die natali egregiam in ejus laudem habuit orationem : sed de aliis ejus memoriis alibi in futurum. Qui autem Cypriano in sede Carthaginiensi subrogatus fuerit ; quantum ex Optato Milevitano ¹ colligere licet, successit eidem Lucianus ; post Lucianum vero Mensurius, qui tempore Diocletiani sedit ; cui Caecilianus subrogatus est.

46. Ceterum cum lucubrations ab eo relictæ, ore omnium in Ecclesia sint celebratæ; quidam autem est quod Gelasius papa in Romano Concilio, slatuto canone de libris apocryphis, censuerit Cypriani opuscula apocrypha esse ? At per opuscula certe non alia ab eo esse opera significata, quam edidos ab illo de rebaptizatione hæreticorum tractatus, existimamus ; qui uno volumine, opusculorum titulo inscripto, continentur. In eandem quoque classem apocryphorum rejicitur ab eodem liber, cujus erat titulus, de Penitentia Cypriani. Illis igitur demptis, quibus adversatus est Stephano; reliqua sunt ejusmodi (quod dictum est superius) que cum Latini, tum Græci fuerint inoffenso pede magna admiratione sectati ; ut merito de eo Prudentius ² hos cecinerit versus :

Desine flere hominum tantum : tenet ille regna cæli,
Nec minus involtat terris, nec ab hoc recedit orbe ;
Disserit, eloquitur, tractat, docet, instruit, prophetat.
Nec Libyæ tantum populos regit, exibus in orbem
Solis et usque oblitum, Gallios fovet, imbut Bruttanos,
Præsidiæ Hesperia, Christum serat ulmibus Iberis :
Denique doctor homini est : idem quoque martyr in supernis ;
Instruit hic homines, illic pia dona dat patronus.

Sed et Cassiodorus, qui post Gelasium vixit, exceptis illis que ab eo de ratione baptismatis scripta sunt, cætera edita diversis epistolis et opusculis monumenta digno commendat encomio.

47. *Plures martyres Africani.* — Quo die passus est S. Cyprianus apud Carthaginem, eodem quoque die et loco martyrium subiisse quatuor sanctos martyres, Crescentianum, Victorem, Rosulam, et Generalem testantur ³ tabule ecclesiasticæ. Adeo namque incaluerunt corla fidelium martyrio Cypriani, ut omnes optarent una eum ipso mori, ac pariter coronari. Sed et illud fecit plane mirandum sanguis ejus effusus, ut divitiarum possessores, quos idem Cyprianus (ut suo loco demonstratum est) ingemuit in persecutione sub Decio, ne divitiarum suarum dispendium paterentur, fidei fecisse jacturam ; magnis sumptis animis, forti constantia, Christi amore successi, divitias ut lutum contempserint, insuper et vitam ejus exemplo prodegerint. Ingenitem porro collegisse proventum ex Cypriani martyrio Ecclesiam Africanam, S. Augustinus ⁴ cum de die natali ejus tractaret in populo, testatur his verbis : « Inde tam magnum et electum granum hic

beatissimus Cyprianus ; quam multi divites tunc contempserunt quod haberunt, etc. »

48. Passi sunt, eadem persecutione urgente, apud Carthaginem trecenti martyres nono kalendas Septembris ¹, quo tamen anno, ignoratur. At quoniam tum a Prudentio ², tum ab aliis ejus rei gestæ historia adjungitur simul martyrio Cypriani ; de iisdem hic agere, more majorum, consultius visum est. Clarissimi tunc iidem effulserunt martyres ; qui inter alia supplicia, cum præsides fornacem calcariam accendi jussisset, et juxta eam tripodem, thusque simul ac primas exhiberi præcepisset, optionemque illis proconsul dedisset, ut vel Jovi thus incenderent, vel ipsi injicerentur in ignem ; respicientes illi eam ut indignam oblatam conditionem, factoque potius quam verbo dato responso, in eandem pariter sententiam conspirantes, sese rapidissimo cursu, impellente divino Spiritu, in fornacem incensam conjecerunt ; atque igne successi, calceque permixti, appellati sunt Massa candida.

49. Porro horum memoria celebris viguit in Ecclesia Africana pariter et transmarina, anniversaria ubique celebritate solemniss ; in qua et S. Augustinus ³ ad populum tractatum habuit ; celebrat eodem Prudentius ⁴ sacro hymno. Ceterum in hoc nomine iidem martyres dicerentur, Augustinus ait : « Massa dicta est de numeri multitudine, Candida de cause fulgore. » Sed et ea plane causa præcessit quod in calcaria fornace iidem cremati cum essent, cineribus eorum calce permixti, ex iis omnibus una candida massa conlata est. Trecentos hos fuisse numero, habent tabule ecclesiasticæ ; sed de numero et aliis pluribus in Notationibus diximus ; verum fefellerit plures scriptis titulus, dum Pontius auctor Actorum illorum citatur, qui autem ex Ecclesiæ Carthaginiensis ministris post Cyprianum martyrium subierint, sequenti anno (quod ratio temporis postulat) dicturi sumus.

50. *De Novatiano hæretico asserto martyre.* — Hic autem dicere non prætermittimus, fastu gloriosos Novatianos falso jactare solitos, Novatianum schismaticum, suæ ipsorum sectæ auctorem, ante S. Cyprianum martyrium consummasse ; sed id ex nullis Actis prodidere, quæ in re adeo comperita nec fingere poterunt, nisi ex verbis quibusdam (ut dicebant, Cypriani, quæ a Symproniano Novatiano jactari, Pacianus ⁵ ad eum scribens, tradit his verbis ; « Nam quod ante passum Novatianum putas, et Cyprianum divisisse suljungis ; Præcessit me adversarius meus ; vile quam manifesto respondeam : Novatianus martyrium nunquam tulit ; nec ex verbis Cypriani auditum istud, aut lectum est : habes ejus epistolas ; » et inferius : « Porro etiam si passus est aliquid Novatians, non tamen etiam occisus ; etiam si occisus, non tamen coronatus. Quid ni ? extra Ecclesie pacem, extra concordiam, extra eam matrem, cu-

¹ Optat. Milevit. contra Parmen. lib. 1. — ² Prudentius hym. 13. — ³ Martyrolog. Rom. et alia die 14 Septembr. — ⁴ Aug. de divers. serm. 115.

¹ Martyrolog. Rom. die 24 Augusti. — ² Prudentius hym. 13. — ³ Aug. de divers. serm. 112. — ⁴ Prudentius hym. 13. — ⁵ Pacianus de Cathol. nom. epist. 11.

jus portio debet esse qui martyr est, etc. » Et paulo post de Cypriano vere martyre :

51. « Cyprianus autem in concordia omnium, in pace communi, in confessorum grege passus est et saepe confessus iteratis persecutionibus, et multa laceratione vexatus, et novissime salutari calice propinatus est; hoc fuit coronari. Quare sibi habeat Novatianus epistolas suas, sibi tumorem, sibi superbiam, qua dum in altum levatur, elisus est: dum nemini parcat effusus. » Hæc Pacianus. Socrates ¹ et ipse Novatianus, Novatianum suum quem Novatum nominat, martyrio sub Valeriano occubuisse testatur; sed sicut nec Sympronianus, nullo certo id affirmat auctore. Sane quidem sicut de nonnullis Marcionitis, qui martyrium subierunt, et aliis diversarum hæresum assertoribus scriptores ecclesiastici absque invidia scriptis prodiderunt: non existimandum de Novatiano factuisse, si id aliquo modo factum novissent; sicut S. Hieronymus dum de eo ait, scriptos hos reliquisse libros « de Paschate, de Sabbato,

de Circumcisione, de Sacerdote, de Oratione, de Cibis Judaicis, de Instantia, de Attalo, de Trinitate grande volumen, quasi *επιτομὴν* operis Tertulliani faciens; quod plerique nescientes, Cypriani existimant. » Hæc Hieronymus. At de Novatiano hæc tenens.

52. *Res civiles.* — Hoc eodem anno, iisdemque consulibus Fusco et Basso, Ingenuus, qui Pannonias tunc regerat a Mæsiacis legionibus imperator appellatus est; sed per Celerem Verianum victus atque prostratus est, ulciscente Gallieno severissime in omnes, usque ad senes et pueros, qui ab ejus parte steterant; sed hæc fusius Trebellius Pollio ¹.

53. Iisdem quoque consulibus sed mendose positus, data reperitur Dionysii epistola ad Urbanum præfectum, hominem christianum; sed cum quarto nonas Februarii data ponatur, nisi in mensem error irrepserit, aliter potius quam Dionysii esse convincitur; nam eo tempore Sixtus pontifex adhuc superstes erat.

¹ Socrat. lib. IV. c. 24.

¹ Trebell. Poll. de 30 Tyrann. in Ingen. 8.

Anno periodi Græco-Romanae 5751. — Olymp. 259. an. 2. — Urb. cond. 1011. — Jesu Christi 258. secundum Baronium 261.

— Sedes vacat. — Valeriani et Gallieni nupp. 6.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 12. Coss. *M. Aurelius Memmius Tuscus*, et *Bassus*. Ita omnes antiqui Fasti, in quibus etiam pluribus prior dicitur *Tuscus*, non vero *Fuscus*, ut perperam quandoque vocatur; quam depravatam lectionem Baronius secutus est. Sed tam Chronicon Alexandrinum, quam Cassiodorus, Fasti Græci tam Theonis quam Heraclii, Fasti Cæsarei, auctor Chronici Damasi, et Acta passionis S. Cypriani *Tuscum* exhibent; et card. Norisius in Dissert. de Votis Biennalibus, cap. 5, observat, extare antiquum epigramma dictum *Tusco et Basso Coss.* Quinquennialia imperii Augustei Gallieni in hunc annum incidunt.

2. *Martyrium S. Sixti PP.* (1) — *S. Sixti* papæ martyrium sub hujus anni consulibus a Baronio recte recitatum; qui in eo tantum errat, quod Tusci et

Bassi consulatum, qui in annum Christi cclviii incidit, cum anno cclxi ejusdem ære perperam copulet, sicque prochronismi triennio peccet, ob tertium nempe Decii Augusti consulatum ordinarium suppositum in Fastos infartum. De Sixto in Chronico Damasi legitur: « Sixtus annis duobus, mensibus undecim, diebus sex. Coepit a consulatu Maximi et Glabronis, usque Tusco et Basso et passus est VIII idus Augusti a consulatu Tusci et Bassi, usque in diem XII kalendas Augusti, Emiliano et Basso coss. » Sed duo illi anni per errorem additi, ob consulatum prius corruptum Valeriani III et Gallieni II, loco Valeriani IV et Gallieni III. Sedit itaque tantum *menses undecim, dies sex*. Eusebius in Historia annos xi pontificatus ejus assignat, cum menses totidem ei tribuendi fuissent; quia novum non est, inquit Pearso-

(1) De die, quo passus est *S. Sixtus*, nempe VIII idus Augusti, testatur S. Cyprianus; de anno quoque plerique in sententiam Baronii e Pagii abeunt, scilicet passum esse A. D. 258, eodem et quo S. Cyprianus, ut Pontius diaconus in Cypriani vita. Constantius pag. 258, n. 4, Bucheriani catalogi locum nullum restituens, sententiam illorum, qui decessisse anni *S. Sixtum* A. D. 258 confirmat. Bucherianus enim catalogus habet: « Passus est (Sixtus) VIII idus Augusti a consulatu Tusci, et Bassi usque in die XII kal. Augusti, Emiliano et Basso coss. » Ut tenebræ ab hoc loco dispellantur, ex codice Fossatensi, ante verba *a consulatu Tusci et Bassi*, supplementum monet: *Presbyteri præferunt*; cuius supplementi quoque comperimus, ceterum Romanum *a mense Augusti* anni 258 usque ad 21 Julii anni 259, quo consulatum gerebant *Emilianus et Bassus*, Romanam Ecclesiam administrasse. Hinc lux affertur catalogis Corbeusensibus atque Fossatensibus, in quibus *Sixto* tribuitur *annus 1, menses x, dies xxiii aut xxiv*, habita fortasse ratione a *Sixti* ordinatione ad ejus successoris Dionysii electionem. In Fossatensi, et regine Succorum catalogo apud Bollandum *cessasse* dicitur pontificatus *annos duos*, intellige partem anni 258 et aliam insequentis anni partem. In libro Pontificali, ubi de annis sedis *Sixti* agitur, una oscitantia detestatur, ut observat Constantius.

nus in Annalibus Cyprianicis hoc anno, annos pro mensibus ponere, ut Georgius Syncellus, qui triennium imperio Æmiliani assignat, qui per tres menses aut quatuor tantum imperavit. Quod Græcis in rebus Romanis hospitibus non tantum contingit, quando res Latinas tractant, ut credebatur Pearsonius; sed etiam quando de rebus in Oriente gestis agunt. Imo scriptores latinos in eundem errorem quandoque incidere, variis exemplis in hoc opere passim afferendis constat. Porro duas Decretales Sixto attributas adulterinas esse earum lectio manifestat.

3. *S. Sixtus corpora SS. Apostolorum transferunt.* — Nihil a Sixto in suo pontificatu gestum reperimus, nisi quod in Indiculo depositionis Martyrum habetur: « Tertio kalendas Julii, Petri in Catacumbas, et Pauli Ostiense, Tusco et Basso coss. » Bacherius cum hoc arcanum non intelligeret, scripsit in margine: « Nescio quid hic sibi velint hi consules, forte aliunde luxati. » Verum non de sanctorum Apostolorum passionis, sed de Translationis tempore hic agitur. Idem habet Gestorum Pontificalium auctor, sed Pontifices permutavit, ut saepe solet, et pro Sixto Cornelium posuit, indeque pseudo-Isidorus eandem historiam fictitiae Cornelii epistolae inseruit. Causa, qui circa annum Christi ec scripsit, tradit Apostolorum trophæa tunc temporis in Vaticano et Ostiensi asservata fuisse. Hæc igitur trophæa in Catacumbas translatisse videtur Sixtus, magis in dies sæviente persecutionis ardore, ut ibi tutius stationes haberi possent. Ita recte Pearsonius, qui subiungit: « Illius observationis utilitas diem respicit, quo facta esse dicitur translatio, nempe tertium kalendas Julii; quo die vulgo putant eos Apostolos passos esse, contra veterum sententiam, qui ultimo Neronis anno eorum martyrium adserunt. Ultimo enim Neronis anno vicesimo nono Junii pati non potuerit, quia ipse Nero sexto die Junii periit. Sed si alio die depositio facta est, alio translatio, quam secuta est postea solemnitas, salva erit veterum sententia. Et sane ante pseudo-Isidori ætatem, ante Gesta pontificalia alius dies assignabatur. Nam Polemius Sylvius in Laterculo suo sacra profanaque festa continentem, anno Christi cccclxix evulgato, hæc habet: VIII kal. (Martii) *Depositio SS. Petri et Pauli.* De qua varietate alibi Iafius a nobis disputatum est. » Hæc Pearsonius, cujus librum, in quo de ea varietate agit, non vidi. Verumtamen observatio hæc vanissima. Petrus enim non ultimo Neronis anno, sed undecimo martyrium subiit, ut suo loco demonstravi, ejusque natale die vicesimo nono Junii celebratum. Sed quia translationes Sanctorum eo sæpe die, quo ad Deum migrarunt, vel colebantur, fieri solite erant, is dies a Sixto ad eam translationem faciendam electus, quod etiam in S. Urbani papæ translatione præstitum fuisse anno ccxxxii notavimus.

4. *Alia eorumdem translatio.* — Neque refert quod in Laterculo Sylvii legitur. Hinc enim tantum inferendum, aliam SS. Apostolorum translationem, quæ etiam *Depositionis* nomine ab antiquis designatur, in festo Cathedræ S. Petri factam esse. Nam VIII

kalendas Martii Cathedram S. Petri, non vero Natalem ejus celebratum fuisse, certum fit ex Indiculo Depositionis Martyrum, Laterculo Sylvii antiquiore; in eo enim legitur: « Octavo kalendas Martii, natale Petri de Cathedra; » ubi vides etiam natalis nomen cuilibet festo attributum fuisse. Ex hæc translatione apparet, immerito negasse Baronium, SS. Apostolorum corpora ad Catacumbas sæpius fuisse translata. Vide dicta in morte S. Petri.

5. *Martyrium Quarti, Agapiti et Felicissimi.* — S. Cyprianus de martyrio Sixti certior factus, eodem die cum Sixto passum esse Quartum docet, in epistola ad Successum statim scripta, quod ex hoc loco auctor Martyrologi Bedæ recte colligit, neque aliunde hausit, ut ex ipsius verbis apparet: « Passus est cum eis et beatus Quartus, ut scribit S. Cyprianus. » Sed dum *Felicissimum* et *Agapitum* Sixti diaconos fuisse, et eodem die passos esse tradit, omnino fallitur, inquit Pearsonius. Aliud verba Cypriani, quæ sequuntur, suadent: « Sed et huic persecutioni quotidie insistent præfecti in Urbe, ut si qui oblati fuerint, animadvertantur, et bona eorum fisco vindicentur. » Institisse persecutioni quotidie præfectos docet, sed præter Sixtum et Quartum neminem tunc, cum litteræ Roma scriptæ sunt, passum esse inuit. Auctorem auctioris Chronici veterum Pontificum hujus erroris fontem fuisse ex Beda constat: « Decollati sunt cum eis et alii quatuor, ut in Gestis Pontificalibus agitur Januarius, Magnus, Vincentius, Stephanus, subdiaconi. » Error ejusdem Chronici quod *Felicissimum* et *Agapitum* spectat, ex mala vetustissimi Indiculi Depositionis Martyrum interrelatione ortus est: cujus hæc verba sunt: « Octavo idus (nempe Augusti) Xisti in Callisti, et Prætextati Agapiti et Felicissimi. »

6. *Non fuerit diaconi, neque eodem die ac Sixtus passi sunt.* — Sed nullum ex his diaconum fuisse dicit, nullum cum Sixto passum esse tradit; eodem tantum die horum omnium stationes habitas esse ostendit, quod recte fieri potuit, licet nec eodem loco, nec eodem anno passi sint. Hæc, ut defenderet Baronius, ait primo, mentionem diaconorum et subdiaconorum a Cypriano, qui solius *Quarti* cum Sixto passi meminit, ideoque prætermisam, quod Sixtus in cœmeterio Callisti, reliqui in cœmeterio Prætextati sepulti sint. Sed illud prorsus incertum. Primum, qui hos diaconos in cœmeterio sepultos esse docuit, est auctor auctioris Chronici Pontificum qui errorem eum ex verbis depositionis martyrum nuper citatis derivasse videtur, ubi legimus, et *Prætextati* (quod indicat, Prætextatum eodem die passum esse), ille legisse videtur, et in *Prætextati*, quod significaret in ejus cœmeterio celebratos esse natales Agapiti et Felicissimi. Sed demus, viorem ibi lectionem esse, et in *Prætextati*, non tamen loci distantia aut diversitas tanta fuit, ut qui certo cognosceret Sixtum passum esse in cœmeterio Callisti, necire posset, diaconos ejus in cœmeterio Prætextati truncatos esse. Nam utrumque cœmeterium in via Appia fuit; imo hoc Prætextati illi Callisti adhaerebat, et quasi pars

fuit, ut testatur Aringhus in Roma Subterranea. Ait secundo Baronius, nuntios Cypriani adeo festinanter rediisse, ut omnes præter Sixtum et Quartum eadem die in Urbe passos, hand facile compertos habuerint. Verum quomodo *Laurentius* septem diaconorum primus Sixti jamjam morituri lateri adherere potuit, cum reliqui omnes capite mactati sunt? Quomodo duo diaconi, et quatuor subdiaconi, vel, ut alii voluit, sex diaconi, eodem die truncari potuerunt; et nuntios illos, qui nihil aliud in mandatis habuerunt, quam ut omnia diligenter observarent, latere, ut inquit Pearsonius? Horum itaque sanctorum martyrium alio die confugisse videtur.

7. *Dionysius anno sequenti papa ordinatus.* — *Dionysius* hoc anno pontifex ordinatus non fuit, ut perperam dicitur in Annalibus. Sed post martyrium S. Sixti vacavit Sedes anno fere uno, nempe, « usque in diem XI kal. Augusti. Emiliano et Basso coss., » ut legitur in Chronico Damasi, ad diem videlicet xxii Julii anni insequentis. Chronicon Damasi ex auctori Chronico Pontificum, ac libro Pontificali ita supplendum: « Et presbyteri præfuerunt a consulari Tusci et Bassi, usque in diem XI kal. Augusti, Emiliano et Basso coss. » Dionysium ante eum annum et diem pontificatum non inuisse ex iis, que in morte ejus dicimus, magis constat. Ille solum observandum, ex cessatione Sedis usque ad præfatum diem et annum, apparere, pacem anno insequenti mense Julio reddidit, statimque novum pontificem electum. Nam Valerianum circa illud tempus captivum in Persidem abductum, non vero anno cclx, me demonstraturum spero.

8. *Martyrium S. Cypriani.* — A num. 12 ad 52. Martyrium S. Cypriani episcopi Carthaginensis, Tusco et Basso coss., ut in ejus Passione legitur, idque xviii kal. Octobris, ut ibidem legitur, certissime contigit, id est, anno Christi ducentesimo quinquagesimo octavo, non vero, ut perperam Baronius numerat, anno ducentesimo sexagesimo primo. In eadem S. Cypriani Passione ex manuscripto S. Victoris extracta proconsul exprobrat Cypriano, quod « pii et sanctissimi principes Valerianus et Gallienus Augusti et Valerianus nobilissimus Caesar, ad ceremonias perolendas » eum revocare non potuerint. Ex quibus verbis liquet, Gallieni junioris Caesaris, qui Valerianus Caesar etiam nuncupabatur, in Actis publicis et Rescriptis plerumque mentionem factam.

9. *Opera S. Cypriani.* — Opera S. Cypriani anno mclxxxii Oxonii edita, cura et studio Joannis Felli Oxoniensis episcopi, e secta Protestantium, in quorum cumulum accessit Historia Cypriana frederici amorum, quibus post susceptam fidem usque ad martyrium Cyprianus vivit, auctore Joanne Pearsonio Cætrienſi episcopo, etiam Protestante. Utriusque laborum supplevit variis Dissertationibus seorsim editis *Henricus Dodwellus*, Iiberniæ suæ ornamentum ejusdem etiam sectæ, solus ex illis superstes, Felto et Pearsonio magnis litterarum in Anglia patronis anno mclxxxvi vita functis, et quod magis dolendum, in secta Protestantium, quam vivendo

professi sunt. Eo in opere epistolæ divi Cypriani ordine chronologico digestæ; genuina et legitima ejus opera a dubiis et spuris distincta cum mantissa quorundam huc usque ineditorum. Sed prætermisit observare Fellus, auctorem Tractatus adversus eos, qui hæreticos rebaptizandos decernunt, a Rigaltio primum publicatis, fuisse Ursinum monachum Afrum, cujus Gemadius et Honorius Augustodemensis meminere, cuique librum illum ex fide codicis Ms. attribuit Labbeus tomo I Conciliorum, pag. 770. Hujus operis titulus ex Trithemio lib. de Scripturis Ecclesiasticis, ubi dicit se reperisse cum claruisse sub Theodosio juniore anno Domini ccccxl, restituendus. Testatur enim ibidem Trithemius, ejus titulum esse: « De Modo rebaptizandi hæreticos; » et Ursinum multos alios tractatus a se non visos edidisse. Opus de *Singularitate Clericorum*, quod Baronius alicujus viri docti Cypriano tribuerunt, eadem perperam, quemadmodum et Augustino et Origeni, attributum ostendit Fellus, qui quod habeat aliqua fidei catholice repugnantia, opus ejus nolatur in novo Decreto Librorum Prohibitorum Romæ emisso, ut mihi per litteras significavit vir eruditissimus Antonius Magliabechius magni Etruriæ ducis bibliothecæ præfectus.

10. *Aurelianus et Crinitus in annum sequentem consules successi designantur.* — Hoc anno Valerianus Aurelianum, antequam is exercitum adversus Gothos duceret, in locum Ulpii Criniti subrogavit, ut « exercitum duceret, limitem restitueret, prædam militibus daret, etc. » Idque dum apud *Byzantium* Valerianus esset, ut scribit Vopiscus in Aureliano cap. 10, qui cap. sequenti epistolam Valeriani Augusti ad Aurelianum tunc scriptam refert, in qua Valerianus eum alloquens ait: « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. sumptu publico. » Quæ epistola hoc anno, non vero precedenti data, ut perperam putavit Pearsonius in Annalibus Cyprianicis, quod Aurelianus exercitum duxerit, limitem restituerit, et prædam militibus dederit, et post hæc omnia confingerit quod ibidem scribit Vopiscus: « Tunc enim Ulpius Crinitus, publice apud Byzantium sedenti Valeriano in thermis egit gratias, dicens, magnum de se judicium habitum, quod eidem vicarium Aurelianum dedisset. » Subjungit Pearsonius, Vopiscum cap. 13 tradere: « Cum consedisset Valerianus Augustus in thermis apud Byzantium, presente exercitu, presente etiam officio palatino, assidentibus Memmio Fusco consule ordinario, Babilio Marco præfecto prætorii, etc. Ulpio Crinito duce Illyriciani limitis et Thracii, Valerianus Augustus dixit: Gratias tibi agit, Aureliane, Respublica, quod eam Gothorum potestate liberasti. Abundamus per te præda, abundantius gloria, etc. » Et ibidem jubet Valerianus, Aurelianum inter alia victoriæ præmia, sellam eboratam capere: « Nam te consulens, inquit, hodie designo, scripturus ad senatum, ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fascēs. » Illa, quod anno priori Valerianus promiserat,

praesenti, dum Byzantii esset, perimplendum curavit, eo ipso anno quo Fuscus et Bassus consulatum ordinatum gererant. Haec Pearsonius.

11. *Sed tractum in annum sequere tem.* — Verum enimvero fallitur vir doctissimus; Aureliani enim consulatus suffectus, non praesenti anno Tusci vel Fuscii et Bassi consulatu notato; sed insequenti, quo Emilianus et Bassus annum aperuerunt, susceptus. Quod manifestissime verbis laudatis indicat Vopiscus, quando ad Valerianum apud Byzantium, praesente Memmio Fusco coisule ordinario, Aureliano divisit: « Te consulatum hodie designo. » Sequentio enim ad consulatum nominis in annum sequentem fieri solet, et quidem, ut Valerianus in epistola citata ad Aurelianium scribit: « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Vides consulatum Aureliano in ea epistola ab imperatore tantum promissum; sed post debellatos Gothos Aurelianium Byzantii existentem: ad eundem a Valeriano designatum fuisse, quod is istis verbis diserte exprimit: « Nam te consulatum hodie designo, etc. » Quare verum est quod scribit Pearsonius, prius ad Aurelianium scripsisse Valerianum, eumque in locum Ulpii Criniti suffecisse, ac postea tam Aurelianium, quam Ulpium Crinitum consules suffectos designatos fuisse, sed non in praesentem annum, ut ipse perperam autumat; verum in annum cclxix. At, inquit Pearsonius, statim Aurelianus imperatori sic respondit: « Ago ergo tibi gratias, et accipio consulatum, quem das. » Et mox Ulpius Crinitus: « Jube igitur, ut lege agatur, siquae Aurelianus haeres sacrorum, nominis et bonorum; laetisque juris Ulpio Crinito jam consulari viro, ipse actutum, te iudice, consularis. » Fuit igitur Aurelianus consul suffectus, inquit Pearsonius, post Gallienum et Valerianum consules honorarios, seu suffectos: sed eo ipso anno, quo Fuscus et Bassus Festis nomen dabant. Sed vana haec effusio: Aurelianus enim accepit quidem consulatum, Memmio Fusco consule ordinario praesente, sed in annum sequentem gerendum, id est, adhi isit, ac non recusavit. Crinitus vero petiit, ut lege agatur, id est, ut in Ulpianam familiam transeat, ibi enim de Aureliani adoptione sermo est, diciturque Ulpius Crinitus jam *consularis* vir, non quod tunc consulatum accepit ac gesserit, ut perperam Pearsonius; sed quod ab anno cccxxxviii, quo consulatum ordinarium gessit, consularis esset. Sic Aurelianus dicitur *actutum consularis*, quia quamprimum, id est, intra aliquot menses consulatum initurus esset; si eum tunc actu illum suscepisset, non *con ularis*, sed *consul* ab Ulpio Crinito appellatus fuisset; neque dixisset Valerianus, se scripturum ad senatum, ut Aureliano scipionem et fasces deputaret; quia haec cum consulatu, non vero post illum gestum tradi mos erat. Verum itaque est, quod Pearsonius primus omnium observavit, Valeriani ad Aurelianium epistolam, in qua de hujus cum Crinito ad consulatum designatione agitur, scriptam fuisse, antequam Aurelianus in Gothos movisset, ac

postquam Byzantium rediit, Valerianum imperatorem, eum coram Memmio Fusco consule ordinario, aliisque summis laudibus ob reportatas victorias exornasse; sed falsum, haec diversis annis acta esse, et Aurelianium cum Crinito currenti consulatum suffectum gessisse. Hoc cum anno insequenti factum esse certum et indubitatum, ut ex dicendis anno sequenti magis patebit; hujus enim temporis historia chronologica, nisi consulatum Aureliani ac Gallieni cum Valeriano recte explicetur, confusa perturbataque.

12. *Valerianus Antiochiam a Scythis vastatam venit.* — Anno itaque praesenti, *Valerianus*, qui cum exercitu apud Byzantium fuit, ut mox ex Vopisco in Aureliano ostendimus, cum eodem exercitu astate *Antiochiam* pervenit, ut videre est apud Zozimum pag. 648 et 649. *Antiochiam* cum inveniret misere devastatam, accessit *Successianum*, qui tunc dux exercitus circa Hellespontum fuit, et Scythas in ea loca irrupentes imperrime vicerat, abegeratque. Hunc « praefectum praetorio » dixit, « et cum eo res Antiochena civitatis, et instaurationem ejus » ordinavit, inquit Zozimus. Ex quo intelligimus, *Successianum* Baebii Macro currenti anno praefecto praetorii, ut mox ex Vopisco diximus successisse. Absente *Successiano* Scythas priores, qui abacti fuerunt, in Hellespontum redeunt, Pityndem et Trapezuntem capiunt. Scythae autem alii prioribus finitum *expectato hiemis tempore*, pedestri exercitu ad fretum Byzantium contenderunt, ubi de hieme hoc anno inchoata sermo, non vero de anni praeteriti fine, ut Zozimum interpretatur Pearsonius citatus. Nam, cum Valerianus postquam *Antiochiam* venit, et *Successianum* praefectum praetorio renuntiavit, amplius Byzantium non redierit, ut manifeste ibidem insinuat Zozimus, ac denique Baebius Macro praesenti anno praefectus praetorio fuerit, ac Byzantii cum Valeriano aliquam moram fecerit, profectio hujus imperatoris Antiochena, et collectio praefectura praetorii in *Successianum* ad praesentem annum in finem tendentem omnino spectant; cum Valerianus astate anni insequentis vel circiter a Persis captus sit.

13. *Macrianus auctor et promotor persecutionis.* — Cum *Antiochiam* peteret Valerianus, *Macriano* totam Rempublicam credidit, ut ipse oratione ad senatum a Persidis finibus missa testatur apud Pollionem: « Ego P. S. bellum Persicum gerens, Macriano totam Rempublicam credidi.... Ille vobis fidelis, ille mihi devotus, illum et amat et finet miles. » Unde ratio optima redditur, inquit Pearsonius citatus, cur hoc potissimum tempore persecutioni maxime sub Valeriano saeviret. Nam ea utrius *Macriani* suavis primo incepit: nunc autem ab eodem incitatus imperator, cum ei totam Rempublicam certe militarem credendam esse dixit, nullo in Christianos acerbior et crudelior evasit. Atque ita tandem: « Rescripsit Valerianus ad senatum, ut episcopi, presbyteri, et diacones animadvertantur; senatores vero et viri egregii, et equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, etc. » ut habet Cyprianus in Epistola ad Successianum, quae nunc lxxx est, Pamphilo vero lxxxviii, scripta.

DIONYSII ANNUS 2. — CHRISTI 262.

1. *Fasti consulares restituantur.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo secundo perperam Fastis a Cassiodoro et aliis cum seculis Fulvius Æmilianus et Pomponius Bassus, varia (ut puto) descriptione deceptis, ponuntur consules; eosdem enim esse reor cum consulibus anni superioris; nam de Pomponio Basso constat, et pro Fusco Fulvium positum existimamus (ut sæpe accidere consuevit) cui fuerit quoque cognomen Æmilianus; nisi loco Memmii, Æmilianus sit positum; cum præsertim consulatus Bassi cum Æmiliano, non secundus notatus in antiquis monumentis habeatur, sicut adscribendus erat, si diversus a priore fuisset. In Codice namque Justiniani Bassus semel tantum cum collega Æmiliano consul positus¹ invenitur; hæc enim quam verissima esse, que dicturi sumus, perspicue demonstrabunt. Hoc namque anno adscribendos esse consularibus Fastis Gallienum quarto et Valerianum (al. Volusianum), tum epistola Valeriani imperatoris ad Aurelianum, tum ejus quoque acta a Flavio Vopisco narrata², satis aperte significant; que anctor his verbis recitat: « Ex libris Actolii, qui magister admissionum Valeriani principis fuit, libro Actorum ejus nono. Cum consedisset Valerianus Augustus in Hiermis apud Byzantium, præsentem exercitum, præsentem etiam officio palatino, assidente Memmio Fusco consule ordinario; » et post recensita nomina aliorum, in ejus ad Aurelianum allocutione hæc habet: « Te consulem hodie designo, scriplurus ad senatum, ut tibi deputet scipionem, depulet etiam fasces. » Ita ibi. Videas ex his plane Aurelianum anno superiori sub consulatu Memmii Fusci consulem fuisse designatum, sed suffectum, non ordinarium. Quibusnam vero sufficiendus esset, epistola ejusdem Valeriani imperatoris ad eum scripta declarat his verbis: « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kal. Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit sumptu publico. » Hæc Acta.

2. Si igitur anno superiori Aurelianus consul est designatus in præsentem annum, sufficiendus una cum Crinito a diei die et mense, Gallieno atque Valeriano consulibus ordinariis; apertissime plane significatur hoc anno adscribendos esse Gallienum quarto consulem, atque Valerianum minorem, quem alii legunt Volusianum. Quos quidem consules ma-

gno sane præjudicio recte chronologiæ, ex qua etiam historica veritas confirmatur, alii rejecerunt post sequentem annum: cum iidem non præsentem tantum annum dictis consulibus falso appositis inscribant, sed et sequentem consulatu Sæcularis atque Donati perperam notent. Nec est quod post sequentem annum Gallieni et Valeriani consulatus possit Fastis adscribi: quos anno præterito constat fuisse consules designatos, et hoc anno post dictum Memmii Fusci consulatum apparere fuisse creatos consules ordinarios, quibus mense Junio suffecti sunt Aurelianus atque Crinitus. Nec est rursum quod quis vel fingere possit dictas litteras de eorumdem sufflectione datas esse a Valeriano imperatore anno sequenti; quem liquet hoc ipso anno a Persis victum atque captivum ductum, ut inferius suo loco testificationibus apertissimis demonstrabimus.

3. Explosis igitur tum a præsentem tum a sequenti anno consulibus adscitis; recipiant Fasti consulares suos legitimos consules ordinarios, Gallienum quarto atque Valerianum juniorem; cujus quidem consulatus Gallieni ejusmodi exlat inscriptio¹: IMP. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. VIII. COS. IV. P. P. sicque jure cum anno ejus imperii octavo, ex octava tribunalia potestate monstrata, jungatur ejus quartus consulatus. Habes hic quoque, lector, exacte (ni fallimur) redditam rationem nostræ ex Fastis consularibus etiam recte deductæ per annos singulos chronologiæ; eademque aliis innumeris testificationibus superius, tam primo quam hoc secundo tomo Annalium confirmata; simulque etiam declaratum, quam longe a veritatis scopo aberrare necesse sit, qui dictos addiderunt duos supervacaneos consulatus.

4. *Persecutione in Africa magis saviente, præclara martyrum exempla.* — Quod vero ad res gestas anni hujus perlinet: aucta novis edictis in Christianos persecutio, in reliquos Ecclesiarum ministros grassari non destitit; nos modo ceptam semel prosequimur historiam de Ecclesia Africana. Quoniam vero (ut dictum est) Galerius Maximus proconsul in Africa post Cypriani martyrium defunctus est; Solon procurator fiscalis ceptam ab eo persecutionem novo mandato imperatorum, in Ecclesiam Carthaginensem auxil majoribus incrementis. Quid autem sub ipso, antequam Roma alius cum fascibus mitteretur proconsul, Carthagine actum sit, epistola a confessoribus

¹ L. si servus. C. quod cum eo. — ² Vopisc. in Aureliano.

¹ Apud Adol. lib. antiq. numis. Rom. Imp.

ab ipso in carcerem detrusis, et in eodem quoque carcere scripta, significat; quam ex antiquioribus scriptis codicibus erutam, et collatione facta cum ea que edita ¹ est, ut fidelissimam, omnique ex parte sibi constantem, hanc altexere ut insigne antiquitatis monumentum, perutile, jucundum gratumque fore existimamus; quippe que ab iis scripta esse reperitur, qui S. Cypriani doctrina ac disciplina assueverunt, utpote qui discipuli eius fuissent, eoque usi sint familiarissime. Est autem hujusmodi :

5. « Lucius, Montanus, Flavianus, Julianus et Victorius, etc., fratribus universis salutem, dilectissimi fratres, nobis nihil aliud est agendum, quam ut de servis Dei et Christo ejus dicamus, et de multitudine fratrum cogitandum; qua quidem ratione hic amor per hoc officium ad has non scribendas impulerit litteras, ut fratribus post futuris, et magnificentie Dei fidele testimonium, et laboris tolerantiam per Dominum, memoriam relinqueremus. Post popularem tumultum, quem ferox vultus presidis in necem concitavit, postque sequentis diei acerrimam persecutionem Christianorum, apprehensi sumus Lucius, Montanus, Flavianus, Julianus, Victorius, Primolus, Remus, et Donatianus catholicenuntius, qui baptizatus in carcere, statim spiritum tradidit; nec non et circa Primolum similis consummationis exitus configit; nam et ipsam ante paucos menses habita confessio baptizavit.

6. « Igitur apprehensis nobis, et apud Regionales (al. Regionales) in custodia constitutis sententiam presidis milites nuntiabant, quod die hesterno ardentem nobis interitum minaretur. Nam (ut postea quoque verissime cognovimus) exurere nos vivos cogitavit. Sed Dominus, qui solus de incendio servos suos potest liberare, in cuius manu sermones et corda sunt regis ², furentem a nobis presidis sevitiam averit; et incumbentes precibus assidue tota fide, statim, quod petivimus, accepimus, accensusque in exilium nostrae carnis ignis extinctus est, et flamma caminorum ardentium Dominico rore sopita est. Nec difficile credentibus fuit, nova posse ad vetera exempla contingere, Domino in spiritu pollicente, quia qui gloriam istam operatus est in tribus pueris ³, vincebat et in nobis.

7. « Tunc a proposito suo, Domino volente, contractos, mitti nobis in carcerem jussit; quo deducti non expavimus sedam illam loci caliginem; moxque carcer tenebrosus, spiritu praelucente, resplenduit; et contra obscuritatis deformia, et caeca nocte contacta, instar diei, fidei devotio candida luce vestivit; et sic ad summum descendebamus locum poenarum, quasi ascenderemus in caelum. Quales illic dies duxerimus, quales transegerimus noctes, exponi nullis sermonibus possunt, nec tormenta carceris ulla affirmatione capiuntur. Sed veremur atrocitatem loci, ut est, dicere; quia ubi tentato est grandis, ille ibi major est, qui cum vincit in nobis, et non est pugna, in qua

non sit. Domino protegente, victoria. Nam et occidi, servis Dei leve est; ideo mors nihil est, cuius aculeos convellens, contentionemque devincens Dominus, per crucis trophaeum triumphavit; sed et causa nulla armorum est, nisi quando miles armandus est; nec armatur, nisi quando congressio est; et in coronis nostris praemium ideo est, quia certamen praecessit; nec datur palma, nisi congressione perfecta. Sed paucis diebus visitatione fratrum nos refrigeravimus; nam omnem noctis laborem diei solatium letitiaque abstulit.

8. « Tunc Reno, qui nobiscum fuerat, somno apprehenso, ostensus ei est, produci singulos; quibus prodeuntibus lucerna singula praeferebantur; cuius autem lucerna non praecesserat, nec ipse procedebat; et cum processimus nos cum lucernis nostris, exprofectus est. Et ut nobis reulit, labati sumus, fidentes nos cum Christo ambulare, qui est lucerna pedibus nostris, et sermo Dei ¹. Post ipsam noctem dies nobis hilaris augebatur; et continuo, eadem die, subito rapti sumus ad procuratorem, qui defuncti proconsulis partes administrabat. O diem letum! gloriam vinculorum! o optata vobis omnibus catena! o ferrum honorabilius atque pretiosius optimo auro! o stridor ille ferri, qui strepbat dum trahitur per aliud ferrum, et loqui nostrum futurum solatium videbatur! Atque ne hac jucunditate tardius fruere-mur, a militibus, ubi iam nos praesens audire vellet, huc atque illuc per totum forum circumducti sumus. Tunc nos in secretarium vocavit, quia necdum hora passionis advenerat, unde prostrato diabolo, victores sumus in carcerem reversi, et ad alteram victoriam reservati.

9. « Hoc itaque praedio victus diabolus, ad alteras se astutias vertit, lamen nos et siti tentare molitus; et hoc sum praedium multis diebus fortissime gessit; ita ut quod magis secum facere adversarius putabat, quod agrotabant corpora ob Solonem fiscalem, qui aquam frigidam post laborem non daret. Hic autem labor, haec inopia, hoc necessitatis tempus ad Deum pertinuit, dilectissimi fratres; nam qui nos tentari voluit, ipsum ut alleviationem (al. allocationem) in ipsa tentatione haberemus, se ostendit. Nam Victori presbytero, commartyri nostro, qui statim post hanc eandem visionem passus est, ostensus est hoc. Videbam, inquit, puerum huc in carcerem introisse, cuius fuit vultus perlucentis super splendorem innarrabilem; qui nos deducebat per omnia loca, ut exiremus; egredi tamen non potuimus; et ait mihi: Adhuc modicum laboratis; quia nunc impediimini; sed confidite, quia ego vobiscum sum; et adjecit: Die illis, quia gloriosorem coronam habebitis. Nec non ad Deum suum spiritus properans, et anima jam proxima passioni sedes suas requisivit: nam lucem eundem Dominum de paradiso interrogavit, ubi esset. Cui ille ait: Extra mundum est. Ostende illum, inquit, mihi. Qui ait illi: Et ubi erit fides? Cumque hic per humanam pusillitatem diceret: Quod mihi

¹ Apud Sur. tom. 1. die 24 Febr. et Ms. cod. — ² Prov. XXI. — ³ Daniel. III.

¹ Psal. CXVII.

mandas, tenere non possum. Dic signum quod eis dicam. Respondit ei Dominus, et ait: Dic illis signum Jacob. Lactandum est, fratres dilectissimi, ut patriarchis, etsi non iustitia, laboribus adquiri possimus. Sed qui dixit: Invoca me in die pressuræ, et evimam te, et clarificabis me! ad clarificationem fuit flexus: post preces ad se habitas commemoratus est nostri, prius misericordionis suæ denuntiatus munus.

10. « De hoc enim sorori nostræ Quartillosiæ hic nobiscum posita ostendit, cujus mulieris et maritus et filius ante triduum passi erant. Ipsa quoque hic residens, propinquitatem suam velociter subsequuta est: quæ in hunc modum, quod vidit, exposuit: Vidi, inquit, filium meum, qui passus est, venisse ad carcerem, qui sedens super labrum aquarium, ait: Vidit Deus pressuram vestram et laborem. Et post hunc introivit juvenis miræ magnitudinis, qui ferebat phialas duas singulis manibus, easque lacte plenas, et ait: Bono animo estote; commemoratus est vestri Deus. Et ex phialis illis, quas ferebat, dedit omnibus bibere; quæ phialæ non deficiebant. Et subito ablatas est lapis, qui fenestram dividit medius; sed et clare fenestræ, ipso medio sublato, liberam cæli faciem admiserant. Et posuit juvenis ille, qui ferebat phialas, unam ad dexteram, et alteram ad sinistram, et ait: Ecce et satiali estis, et abundat, et tertia adhuc phiala superveniet vobis.

11. « Et abiit altera dies, quæ post hanc visionem eluxit. Expectantes autem eramus horam illam, quando fiscalis non cibus, sed penuria et necessitas inferretur; quia cibus nullus nobis suberat; nam et altera die jejuni manseramus. Subito autem, ut silicibus potus, et esurientibus cibus desiderantibus martyrum obvenit; ita laboribus nostris refrigerium Dominus per Lucianum carissimum nobis prebuit, qui disrupto catenarum obice, velut per duas phialas, per Heremianum hypodiacocon et Janarium caltheumenum, alimentum indeficiens omnibus ministravit. »

12. Sed antequam ulterius progrediamur, hic meminisse lector debet, in ultimis litteris ad Cyprianum a confessoribus in metallis agentibus scriptis, haberi mentionem de Heremiano hypodiacocono; ad hunc illum ipsum esse putamus, per quem Cyprianus anno superiori, cum exul esset, pecuniarum subsidia misit ad eosdem confessores ad metalla damnatos. Porro ipsum nomen, per ministerium, sacer ordo, ac demique tempus, hunc eundem esse cum illo, ut dicamus, facile persuadent; mentio ejus est in tribus epistolis ² ad Cyprianum ab illis tunc datis. Sed et ex collega idem cum illo esse deprehenditur; nam qui hic Lucianus nominatur, idem ille videtur esse, qui tunc eadem cum Heremiano ministeria exhibens, in dictis epistolis Lucianus scriptus habetur; sed ad epistolam martyrum redeamus:

13. « Hoc subsidium egros et laborantes nimium suffulsi; eos quoque qui per eundem laborem, hoc est, per incommodum Sotonis fiscalis et penuriam

frigidae aquæ in ægritudinem jam inciderant, ab infirmitate revocavit; cujus tam gloriosis operibus omnes apud Deum gratias agimus. Jam nunc dilectissimi fratres, et de aâ ore quem in nos invicem habemus, aliqua dicenda sunt. Nec instruimus, sed admonemus; quia sicut simul unanimes sumus, ita apud Deum una vivimus, et ora mus. Tenenda est concordia charitatis; et dilectionum vinculis inhaerendum est; tunc diabolus prosternitur, tunc a Domino quicquid postulatur accipitur, ipso pollicente ac dicente ¹: Si duo ex vobis consenserint super terram de omni re, quæcumque petieritis a Patre meo, continget vobis. Nec alio modo vitam æternam accipere, et cum Christo regnare poterimus, nisi fecerimus quod precepti faciendum; pro quo et vitam promisit et regnum. Eos denique hereditatem Dei consequi, qui pacem cum fratribus tenuerunt; suo magisterio ipse Dominus emendat, dicens: Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur ². Quod exponens Apostolus ait: Primum filii Dei. Si autem filii, et heredes; heredes quidem Dei, coheredes autem Christi: si qui tem compatiuntur, ut commagnificemur ³. Si heres non potest esse nisi filius; filius autem esse non potest nisi pacificus; hereditatem Dei habere non poterit, qui pacem Dei rumpit. Et hoc non quasi non admoniti dicimus, aut sine divina ostensione suggerimus.

14. « Nam cum Montanus cum Juliano habuisset sermones aliquos ob eam malierem que ad communionem accessit (al. oppressi), quæ nec communicabat; cumque post correptionem quam in eam congresserat, in rigore ipso discordiæ mansisset; ostensum est eadem nocte Montano hoc: Visum est, inquit, mihi venisse ad nos centuriones: cumque deducere nos per viam longam, pervenimus in campum immensum, in quo occurrunt nobis Cyprianus et Lentius (al. Lucius). Pervenimus autem in locum candidum: et facta sunt vestimenta nostra candida, et caro nostra commutata candidior facta est vestimenta nostris candidis: ita autem pellucida fuit caro nostra, ut oculorum visum ad infima cordis admitteret. Et respiciens in pectus meum, video quasdam sordes; et expectatus sum in visione, et occurrit mihi Lucianus, et retuli illi visionem, et aio illi: Scis quoniam sordes illæ, illud est, quod non statim concordavi cum Juliano? et ad hoc expectatus sum.

15. « Qua de re, fratres dilectissimi, concordiam, pacem, unitatem omni virtute teneamus. Enitiamur jam hic esse, quod futuri sumus. Sic invitant justos promissa premia; sic terret injustos pena prædicta. Si cum Christo esse et regnare cupimus; quæ ad Christum et regnum ducunt, illa faciamus. Optamus vos bene valere » Illicusque confessorum in carcere defensorum et martyrii jam candidiorum epistola. Quid autem de illis, qui hæc scripserunt, subsequutum sit; eos qui his aderant, oculisque spectarunt, ea perpetuæ memoria commendasse gaudemus: nam de

¹ Psal. XLIX. — ² Apud Cypr. epist. LXXVIII. LXXIX. LXXX.

¹ Mat. XIX. — ² Mat. v. — ³ Rom. VII.

rebus postea gestis in hunc modum narrationem persequendam atque fidelem attulerunt :

16. « Hæc omnes de carcere simul scripserunt. Sed quia necesse erat omnem actum martyrum beatorum pleno sermone complecti; quia de se et ipsi minus dixerant, et Flaviani quoque privatum hæc nobis munus innoxia, ut quicquid litteris eorum deesset, adderemus; necessario aliqua subniximus. Cumque per plurimos menses reclusi fuissent in carcere, et fame ac sili diu laborassent; tandem sero produci iubentur, et ad prætorium præsidis admoventur. Et omnibus quidem gloriosa voce professis, cum Flaviani adulatorum recti marei amore perverso, negans (al. negans) eum diaconum, quod confitebatur; inter ceteros, id est, Lucium, Montanum, Julianum, Victoriem, dicta sententia est. Flavianusque rursus receptus est. Et quamvis haberet plenum doloris materiam, quod scilicet de tam bono collegio separatus est, tamen fide et devotione, qua vixit, credebat id fieri quod Deus vellet; et tristitiam solitudinis destitute religione sapientie temperabat. Dicebat etiam: Cum cor regis in manu Dei sit, quæ causa meroris est, aut quare succedendum patem homini, qui hoc loquitur, quod iubetur? Sed de Flaviano per modum plenus. » Quod vero ministri Ecclesie teneri a præside iussi essent; qui amicitia et cognitione Flaviano conjuncti erant, apud præsidem de illo dicebant, ut eum eriperent quod non esset diaconus, cum ipse se diaconum esse sepius profiteretur; quare factum est, ut rursus (quod divinus duceret in carcerem, et causa ejus plenus cognosceretur. Sed de conducturi postea; qui scripserunt, hæc prosequuntur :

17. « Interim ceteri ducebantur ad victimæ locum; concursus undique Gentilium et omnium fratrum fuit; qui quamvis obsequentes aliis et ceteris Dei testibus pro religione et fide, quam Cypriano docente didicerunt; tunc tamen officio pleniore et copiam majore convenerant. Erat illis videre martyres Christi, felicitatem gloriæ suæ vultus hilaritate testantes; ita ut possent provocare ad propriæ virtutis exempla, etiamsi facerent. Sed nec sermonis largitas defuit; nam exhortationibus suis singuli plebem corroboraverunt. Et Lucium quidem, præter ingenitam lenitatem, et probam ac modestam verecundiam, infirmitas etiam gravis et labor carceris trederat; ac propterea cum comilibus paucioribus solus ante processit, ne multitudo nimis pressura de fusione sanguinis invideret. Qui tamen et ipse non tacuit; sed comites suos, quomodo poluit, instruxit. Cui cum dicerent, fratres; Memento nostri; Vos, inquit, mei memento. Quanta martyris humilitas de gloria sua, nec soli sub ipsa passione præsumere? Julianus quoque et Victorius, insinuatam diu fratris pacem, et commendatis omnibus clericis, maxime eis qui famem carceris visitaverant, ad passionis locum cum gaudio et sine pavore venerant.

18. « Sed enim Montanus corpore et mente robustus; quantum et aule martyrum gloriosus, quic-

quid semper veritas postularet, constanter et fortiter dixerit, sine ulla exceptione persona; tamen de martyrio proximo crescens, et prophetica voce clamabat: Sacrificans diis eradicebitur, nisi domino soli. Et hoc frequenter iterabat; insinuans et in decans, non licere, deserto Deo, ad simulacra et manufacta figmenta accedere. Hæreticorum quoque superbiam et improbam contumaciam retundebat; contestans eos ut vel de copia martyrum intelligerent Ecclesie veritatem, ad quam redire deberent. Deinde lapsorum abruptam festinamque negotiationem (al. negotiationem) pacis, ad plenum penitentiam, et Christi sententiam differerebat. » Ex quibus sane potest intelligi, hos a S. Cypriano esse imbutos disciplina, dum lapsorum negotium nolunt perfunctorie pertractari; sed eos primum ad penitentiam redigendos, ut sic pacem Ecclesie valeant promereri, decernunt.

19. Sed quid insuper Montanus martyr jam designatus? Subdunt: « Necnon integros quoque ad tutelam integritatis exhortans: Sate fortiter, fratres, et constanter militet, dicebat. Hæbetis exempla; nec vos lapsorum perfidia destruat ad ruinam, sed nostra tolerantia magis adificet ad coronam. Virgines quoque singulas admovent, ut sanctitatem suam tuerentur. Generaliter omnes docebat, ut præpositis venerarentur. Præpositis quoque ipsis concordiam pacis insinuans, nihil esse melius aiebat, quam præpositorum unanimem voluntatem; tunc et plebem posse ad sacra obsequia provocari, et ad vinculum dilectionis animari, si rectores plebis pacem tenerent. Hoc enim est propter Christum pati. Christum etiam exemplo sermonis imitari, et esse probationem maximam fidei, et exemplum grande credendi.

20. « Cum autem jam carnitex immineret, et gladius super cervicem ejus, librato nutante, penderet; expansis ille manibus ad Deum, voce clara, ita ut non tantum ad totius sanctæ plebis aures, sed ad Gentiles quoque ipsos sonus vocis evaderet, oravit, rogans et deprecans, ut Flavianus, qui per suffragium populi de comitatu eorum remanserat, sequeretur die tertio. Et quo precis sue fidem faceret, manuum, quo oculos fuerat ligaturus, in partibus discidit, et iussit alteram reservari, qua Flaviano oculi post crastinum ligarentur. Sed et in medio eorum in arca solum servari iussit, ut nec sepulturae consortio separaretur. Et perfectum est sub oculis nostris, quod Dominus in Evangelio¹ suo reponnisi: ut qui tota fide peteret, quicquid peteret, impetraret; nam post biduum (secundum quod postulatum fuerat) Flavianus quoque productus, gloriam suam passione perfecit.

21. « Quoniam tamen (ut supra dixi) etiam ipse mandavit, ut bidui moram, memoratis causis, juberemus; faciendum erat necessitate majore, quod heri merito deberet etiam si non juberetur. Post suffragia illa, post vocis quibus quasi pro salute eius amicitia inimica surreverat, revocabatur in carcerem virtute robusta, mente inviata, fide plena. Nihil de

¹ Prov. xxi.

¹ Marc. xi.

animi ejus vigore mutilaverat remanendi quidem contemplatio, quæ quemvis possit movere. Ita fides, quæ imminuentem passionem tota devotione præsumperat, temporanea impedimenta calcabat. Hærebatur lateri ejus incomparabilis mater; quæ præter fidem, quæ ad patriarchas pertineret, in hoc etiam se Abrahæ filiam comprobavit, quæ et filium suum et optabat occidi, et quod interim renansisset, contristabatur glorioso dolore. O matrem religiose piam! O matrem inter vetera exempla numerandam! O Machabæicam matrem! Nihil enim interest de numero filiorum, cum perinde et hæc in unico pignore solos affectus suos Domino mancipavit. Sed ille collaudans matris animum, ut dilectionem suam non doleret: Scis, inquit, mater merito castissima, ut semper tentaverim, si confiteri contigisset, martyrio in eo frui, et frequenter et tenatus videri, et sarpe differri. Si ergo contigit quod optavi, gloriandum est potius quam dolendum.

22. « Et cum ad carceris januam veniretur, difficultas nullo, et tardius quam solebat, aperiebatur, obstitentibus etiam carcerariorum ministris: ita ut videretur obstratum, spiritu quodam repugante atque testante, indignum esse carceris sordibus eum fodari, cui celeste habitaculum pararetur. Quia tamen, divinitatis corona dilata, dignas causas habebat; jam cæli et Dei hominem invitus carcer admisit. Qualis illic mens fuit biduo illo, quæ spes, quæve fiducia, cum martyris Dei animus et de collegarum petitione præsumeret, et de sua crederet passionem feruam? Dicam quid sentio. Dies ille post biduum tertius, non quasi passionis, sed quasi resurrectionis dies suslinebatur.

23. « Admirans erat denique turba Gentilium, qui vocem Montani petentis audierant. Postquam vero produci tertio die jussus est, rumore cognito, confluebant increduli et perfidi fidem martyris probaturi. Egrediebatur de carcere Dei testis, jam ad carcerem non reversurus. Communis omnium magna lætitia. Sed magis habebat in animo suo certum, quod et fides propria et petitio antecessorum suorum extorqueret præsidii vel invitam, licet populo reclamante, sententiam. Unde et concurrentibus fratribus, et salutare cupientibus, fide tota pollicebatur, quod in Fusciano cum omnibus pacem facturus esset. O magna fiducia, fides vera!

24. « Ingressus deinde prætorium, cum miraculo omnium in custodiarum loco stabat, expectans donec vocaretur. Illic nos in latere ejus constituti eramus, juncti penitus inhaerentes: ita ut manus manibus teneremus, exhibentes martyrii honorem, et contubernii claritatem. Ibi discipuli ejus suadebant cum læcymis etiam, ut præsumptione deposita, sacrificaret interdum, postea quicquid vellet facturus: nec incertam illam et secundam mortem plus quam præsentem vereretur. Et hæc Gentilium verba sunt, qui dicebant ultimi furoris esse, magis mortem velle (al. melle) temere (al. timere), quam vivere. Sed ille gratias agens, quod amicitia dæce, quantum in ipsis erat, consultum sibi vellent; tamen

et de fide et de divinitate non tacuit, dicens, multo melius esse primo in loco, quantum ad libertatem inlegritates pertineret, occidi, quam lapides adorare. Tunc deinde, summum esse Dominum, qui omnia imperio suo fecerit, ac propterea solus colendus sit; addens et illud, quod Gentiles minus credunt, etiam si de divinitate quid sentiunt; vivere nos etiam, cum occidimur; nec vinci morte, sed vincere; ipsos quoque, si vellent pervenire ad conscientiam veritatis, etiam Christianos esse debere. His illi retusi et revicti, postquam nihil per suadelas oblinere potuerunt, ad crudeliorem se misericordiam contulerunt: certi eum a proposito voluntatis suæ vel tormentis deponi posse.

25. « Et cum admoventi jussus esset, interrogatus a præside, quare mentiretur se diacomm, cum non esset, mentiri se negavit. Et cum centenarius diceret, Notariam sibi datam esse, qua confineretur eum fingere; respondit: Al non est verisimile me mentiri, et illum verum dicere, qui Notariam falsam dedit. » Quam hic auctor dicit Notariam, idem est quod Notaria. Apuleius¹ et ipse Afer sic nominal. Eadem quoque nomenclatura utitur Augustinus in epistola² ad Apringium, cum ait: « Donatistas cura eorum, qui disciplinae publicæ inserviant, præmissa Notaria, ad judicia legesque perduxit. » Sed interdum Notarium pro Notaria habet in epistola ad Marcellinam³. Est autem Notaria, sive Notaria, scripta relatio, quæ ab aliquo⁴ fit iudicii. Sed jam cæpta prosequamur Acta:

26. « Qui cum reclamante populo, atque dicente, Mentiris, iterum a præside interrogaretur, an vere mentiretur; respondit: Quod est compendium mentifiendi? Ad hoc populus exasperatus, torqueri eum iteratis clamoribus postulavit. Sed Dominus, qui servi sui fidem sciebat, non est passus probati martyris corpus tormenti alicujus vel levi laceratione pulsari: cor enim regis ad sententiam statim flexit; et festem suam usque ad mortem fidem, consummato cursu, et agone perfecto, coronavit. Exinde jam gaudeas, quia per sententiam datam passionis suæ erat certior, etiam jucundo colloquio fruebatur. Et sic effectum est, ut juberet hæc scribi, et ad propria verba conjungi: addi quoque ostensiones suas voluit, quarum pars ad moram bidui perlineret. Cum adhuc, inquit, episcopus noster solus passus fuisset, ostensum est mihi hoc: quasi Cyprianum ipsum interrogarem, an patii ictus doleret martyr futurus; de passionis tolerantia consulēbat dicens ille: Nulla (al. alia) caro patitur, cum animus in celo est, et nequaquam corpus hoc sentit, si se Deo tota mente devovit. O verba martyris, martyrem cohortantis! negavit esse in passionis ictu dolorem; ut, qui et ipse habebat occidi, animari constantius posset, quod ne parvum quidem sensum doloris de passionis ictu haberet.

27. « Postea, inquit, cum plures paterentur, con-

¹ Apul. de Asin. aur. lib. vii. — ² Aug. epist. clx. — ³ Idem epist. clxv. — ⁴ L. accusatores. §. Nautiflores. ff. ad S. C. Turp.

tristabar in visu noctis, quod quasi a collegis meis remansissent; et apparuit mihi vir quidam, dicens: Quid contristaris? Cui cum causam tristitia mee dicerem, ait: Confessor es tertio, martyr eris per gladium. Et sic impletum est. Nam confessus Christum primo in secretario, secundo publice, reclamante populo, jussus recludi a collegio suo secundum ostensionem remansit; et productus post confessiones duas, tertio passionem perfecit. » Subdit post hæc auctor ex Flaviano mentionem de martyrio Successi episcopi, et Pauli. Porro hinc Successum illum puto, ad quem Cyprianus paulo ante suum martyrium scripsit epistolam ¹ ejus sui loco fecimus mentionem; erat ille episcopus Abbirrensis Germaniciana, unus ex episcopis qui interfuerunt magno illi Concilio Carthaginiensi. Prosequitur auctor verba Flaviani:

28. « Deinde, inquit, cum jam Successus et Paulus cum comitibus suis coronati fuissent, et ego post infirmitatem convalescerem; video ad domum meam venisse Successum episcopum vultu pariter et cultu nimis claro, ejus effigies difficulter agnosceretur, eo quod carnales oculi angelico splendore rutilarent; quem cum vix agnoscerem, ait mihi: Missus sum nutiare tibi, quoniam tu passurus sis. Et cum hoc dixisset, statim venerunt duo milites, qui me perduxerunt in locum quemdam, ubi erat fraternitatis multitudo collecta; inter quos apparuit mater mea, dicens: Laudo te, quia nemo sic martyrium duxit. Et vere nemo; nam ut omnium carceris abstinentiam singularem, et ut accipientibus cæteris vel modicum cibum, qui de sordibus penurie fisealis exhibebatur, solus se ab ipso modico continuit; tanti habens jejuniis multis et legitimis fatigari, dummodo alios victu proprio saginaret.

29. « Ad illa igitur veniam, quod cum tanto honore deductus est; qui a tot sacerdotibus imitatus, ejus disciplinis omnibus ordinatus, ad instar ducis dirigi meruit. Sic regnatorum cum deo martyrem, jam spiritu ac mente regnantem, etiam itineris tota dignitas exprimebat. Sed nec de caelo testimonium defuit; imber largus, et lenis, temperato rore descendens fluebat, ad multa proficiens; primo in Gentiles perniciter curiosos inter eum pluvia refrenaret; et ut divertendi daretur occasio, in sacramentis legitime pacis nullus profanus arbiter interesset; et quod Flavianus ipse ore suo dixit, ad hoc placebat, ut Dominice passionis exemplo, aqua sanguine jungeretur. Sic confirmatis (al. consummatis) omnibus fratribus, et pace perfecta, processit de stabulo, quod Fusciano de proximo junctum est. Ibi cum editiorem locum, et sermoni aptum conscenderet; silentio manu facto, hujusmodi verba emisit: Habetis, inquit, fratres dilectissimi, nobiscum pacem, si Ecclesie noveritis pacem, et dilectionis unitatem servaveritis. Nec pulchris pauca esse que dixi, cum et Dominus noster Jesus Christus passioni proximus hæc novissime dixerit ²: Hoc est manda-

tum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. Et supremum illud adjunxit, et in testamenti modum ulla sermonis sui fide signavit; quod Lucianum (al. Lucinum) presbyterum commendatione plenissima prosecutus (quantum in illo fuit) sacerdotio destinavit, nec inmerito; non enim difficile fuit, spiritu jam caelo et Christo proximante, habere notitiam. »

30. Ex his videre est morem illum pristinum; consuevisse nempe fideles a martyre designato pacem petere, et illum pacem Catholicis libentissime impertire; quod apud Cyprianum sæpe expressum jam diximus. Insuper quod spectat ad Lucianum, ejus auctor meminit, Flaviani suffragio dignum sacerdotio comprobatum; in sententia Flavianum est postmodum in comitiis ecclesiasticis habitis de electione successoris Cypriani, electusque est episcopus Carthaginiensis. Nam (ut diximus, auctore Optato) post Cyprianum creatus ponitur Lucianus.

31. At quid tandem de martyrio Flaviani? subdit hæc auctor Actorum, sic finem imponens: « Deinde ad locum victimæ, expleto sermone, descendit; et ligatis oculis ea vitæ parte, quam Montanus servare ante biduum jusserat, fixis tanquam ad preces genibus, passionem suam cum oratione perfecit. » Hæc martyrii finis. Et auctor hæc ad extremum: « O martyrum gloriosa documenta! O testium Dei experimenta præclara! que ad memoriam posterorum merito scripta sunt; ut quemadmodum de scripturis veteribus exempla dum discimus, summum etiam de novis alia que discamus. » Illicque auctor; et finis martyrii dictorum ministrorum Ecclesie Carthaginiensis, quorum una dies, nempe sexto kalend. Martii, licet post biduum ab aliis Flavianus passus sit, ecclesiasticis tabulis anniversaria celebritate recolitur.

32. Ex his igitur declaratum quoque habetur, hoc ipso anno dictos martyres Ecclesie Carthaginiensis passos esse, nondum misso in Africam Vibio Pasiensio, qui defuncto proconsuli succederet; nec creato adhuc in locum Cypriani episcopo Carthaginiensi. Rursum vero (quantum ex his et aliis superioribus Actis martyrum intueri licet) non sic grassabatur persecutio in Carthaginensem Ecclesiam, ut omnes, quos scirent esse Christianos magistratus ad negationem compellerent. Cum enim civitates omnes, ac loca cuncta Christianis referta essent; in omnes animadvertere, factum impossibile videbatur; sed in ministros Ecclesiarum, quos præcipue inter illos enitere conspicerent, qui et fidei capessenda auctores cæteris viderentur, vel aliquo alio modo provocarent magistratus invidi in animadvertenter. At non sic accidit in Numidia, ubi acerbior persecutionis furor exarsit, ut paulo inferius dicturi sumus.

33. Passus quoque est eodem tempore Theogenes Hipponensis episcopus, qui numeratus reperitur inter episcopos, qui interfuerunt Concilio Carthaginiensi in causa baptismatis celebrato. Cum igitur Catholica Ecclesia ipsam et alios ejus Synodi episcopos martyrio vita functos alleget infer martyres,

¹ Cypri. epist. LXXXII. — ² Joann. xv.

celebretque natalitia eorundem; satis exploratum habuisse constat eosdem, sicut Cyprianum, in pace et communicatione ejusdem Ecclesie Catholice recessisse. Passi sunt cum eo triginta sex alii martyres, quorum dies natalis septimo kalend. Februarii celebratur. In memoriam sancti Theogenis erecta fuit basilica Hippone Regio, cuius S. Augustinus¹ ejusdem civitatis episcopus meminit, cum ait: « Quando audistis apud Memoriam sancti Theogenis, Offero tibi, Petre, Offero tibi, Paule? Nunquam audistis: » significans nimirum, in ecclesiam martyrum non ipsis, sed Deo in ipsorum memoriam sacrificium offerri consuevisse.

34. In eadem quoque provincia, civitate Tuburbi Lucernariae, illustre martyrium subierunt nobiles feminae, Maxima², Donatilla, atque Secunda duodecim annos nata. Sed inter totius Africae provinciae carneificas hae persecutione peractas, illas caeteris immajor fuisse videtur, quae in Numidia hoc ipso anno (qui ultimus hujus persecutionis censetur) mensibus Aprilis et Maii facta comperitur³. Extat quippe de ea ab uno ex confessoribus illis jam martyre designato scripta epistola, qua ipse conceptivus Jacobi diaconi et Mariani lectoris praecipue conscribens historiam, aliorum quoque martyrum meminit, nempe Agapii et Secundini episcoporum, Emiliani viri clarissimi, Tertullae et Antoniae virginum, et ejusdem matris cum suis geminis, et aliorum plurimum. Quantum autem ex stylo concitare licet, videtur fuisse discipulus Cypriani, cujus in scribendo nomini imitatus est dictionem; nobile plane antiquitatis monumentum, a nobis recognitum, atque magno studio adhibito (quantum licuit in rebus adeo pervertitis et codicibus depravatis) diligenter emendatum.

35. Eam igitur tum ob rerum gestarum praecellentem cognitionem, tum etiam ut ex his quae fideliter scripta sunt, caetera quae non scripta, vel injuria temporis perierunt, contemplari possimus Acta martyrum, hic describere, operae pretium existimamus. Hae enim ex parte etiam Dei Ecclesiae regno caelorum assimilatur. Nam ex sententia Joannis Chrysostomi⁴, si, cum unam caeli partem videris, quocumque feris, fidem contigit contemplari; vel si non aspexeris prope eandem esse, mente tamen concipi posse datur; sic plane cum paucorum martyrum unius provinciae et res gestas quis intuetur, quid caeteri in eadem provincia passi sint, facile contemplantur. Sed et ex unius provinciae Actis martyrum, quae sunt in totius orbis Ecclesia evangetata martyria, consummata certamina, rursus victoriae, corona redditae, erecta trophaea, atque meditari licebit; ipsiusque Ecclesiae pulcherrimae faciei, instar caeli, hisce semper vernantibus atque fulgentibus astris ornatu aspectu jucundissimo frui. Hoc igitur consilio quaedam interduum Acta martyrum nostris Annalibus intexere consuevimus, quae eo ipso tempore, quo gesta sunt

fidelissime scripta esse cognovimus; ejus plane generis tum alia superius recitata, tum etiam quae hic describimus, esse perspeximus, quorum auctor quaedam praefatus rem gestam sic narrat⁵:

36. « Ergebamus in Numidiam simul, ut semper antea, socio parique comitatu viam ingressi, quae nos ad exoptatum fidei et religionis obsequium, illos jam ducebat ad caelum. Et venerunt in locum qui appellatur Mugnas, cui est Cirtensis coloniae suburbana vicinitas. In qua tunc maxime civitate Gentilium caeco furore ex officii militarium persecutionis impetus, quasi fluctus saeculi tumescebant; et avidis faucibus ad tentandam fidem justorum rabies diaboli infestantis inhiabat. Unde Martanus et Jacobus beatissimi martyres certissima et exoptata divine in se dignationis signa tenuerunt: qui in ea regione, in qua persecutionis tentatas turulentius fureret, hora jam maturante, sua, Christo gubernante, ad ipsam coronae locum direverunt vestigia. Namque omnes dilectos Christo eruenti, et caecali praesidis furor per militares manus requirebat.

37. « Nec in hos solos crudelitatis exercebatur insania, qui in superioriibus persecutionibus inconcussi Deo vixerant; sed in illos quoque manus diabolus insatiabilem porrigebat, quos jandudum in exilia submotos, etsi non sanguine, mente jam martyres terrore praesidis amentia corauavit. » Cum scribat auctor damnatos exilio revocatos esse ad martyria confessores; hinc intelligas jure ab Ecclesia ce errari martyres, quae ad metalla amandatos, martyrio quoque coronatos tabulae ecclesiae tradunt; ad quos extant scriptae epistolae Cypriani superius recensite. De exiliis namque ad penam quaesitis, patens est Cypriani exemplum, qui ab exilio ad martyrium abreptus est. At iidem qui passi sunt in Numidia episcopi Agapius et Secundinus, de quibus hic agit scripti leguntur in dicto Concilio de baptismo a Cypriano celebrato. Quid vero his ambobus contigerit, eadem acta declarant his verbis:

38. « In iis ab exilio perducebantur ad praesidem Agapius et Secundinus episcopi, predicandi ambo speciali dilectione, alter etiam carnalis continentiae sanctitate; » quippe qui virgo vivisset: « Perducebantur, inquam, non a poena (sicut Gentilibus videbatur) ad penam, sed a gloria potius ad gloriam, a certamine ad certamen aliud; ut qui captivos a saeculi pompis in obtinendo Christi nomine subigerant, etiam mortis aculeos consummate fidei virtute calcarent; neque enim fas erat, ut tardius quaerent in terrena colluctatione victoriam, quos jam Dominus secum habere propebat. Et contigit, ut fratres Agapius et Secundinus ex illustri sacerdotio martyres gloriosi in eo transitu, quo ad beatum passionis suae praefium praesidis quietem temporanea potestatem, sed Christi electione pergebant, nostrum interim dignarentur hospitium. » Haec cum dicat auctor, fratresque episcopos nominet, quos suscepit hospitio, se quoque episcopum fuisse prodit.

¹ Aug. de divers. serm. 101. — ² Martyrol Roman. die 30 Junii. —

³ Apud Sur. die 30 April. tom. II. et III. et manuscr. Vatic. — ⁴ Chrysost. in Act. Apost. hom. LV.

⁵ Extant etiam apud Sur. die 1 Maii tom. III.

39. Tum de illis prosequens historiam, subdit : « Quibus inerat spiritus vivificationis et gratiae ; ut cum sanctis et praeclaris Dei testibus jam parum esset, quod ipsi martyrio pretiosum sanguinem destinasset, nisi etiam alios martyres fidei suae inspiratione fecissent. Horum tanta charitas fuit et tanta dilectio, ut, licet facili possent jam devota et obsequata (al. obstinate) virtutis exemplis fidem fraternitatis extruere; tamen ad stabilitatem perseverantiae latius consulentes, pectoribus nostris rorem tractatus salutaris infunderent, neque enim facere poterant, qui Dei sermonem videbant. Nec mirum si paucis illis diebus tam large nostrum omnium mentes eorum tractatus salubris animavit; in quibus jam Christus, micante gratia de proxima passione, fulgebatur.

40. « Denique ita proficiscentes illi Marianum et Jacobum exemplo et magisterio suo dispositos reliquerunt, ut recentissima gloriae suae vestigia dimitterent securis illorum viam. Dum enim biduum fluxerat, ecce Marianum et Jacobum carissimos nostros sua palma quarebat. Nec ut aliis in locis unum hoc aut alius stationarius miles agebat subcenturio¹; nam violenta, manus et improba multitudo sic ad villam, quae nos habebat, quasi ad famosam sedem fidei convolarat. O exoptanda nobis incurio ! O felix et digna exultatione trepidatio ! Sic quidem ad nos ventum est propter hoc tantum, ut dei dignationem Mariani et Jacobi justus sanguis expleret. Vix hoc in loco possumus, fratres dilectissimi, gaudia cumulata frenare; qui alios ante biduum ad ipsum passionis exitum a nostris amplexibus miseramus, alios adhuc nobiscum futuros martyres habebamus; quos cum jam matura dignatione fortis Deus quereret, etiam nos aliqua fraternae gloriae pars perstrinxit, quia perfruebamur a Magnis in Cirtensem coloniam. Sequebantur autem carissimi nobis, et ad palmam passionis electi, quos et nostri amor ducebat, et Christi matura dignatio. Ha miro modo, et immutato pergendi ordine, sequebantur illi qui fuerant antecessuri.

41. « Denique illis non fuit longatitudo; namque dum nos exultantius adhortantur, se quoque christianos esse liberiori gaudio prodiderunt. Mox interrogati, cum in fortissima nominis Christi confessione persisterent, deducuntur ad carcerem. Tunc attentantur numerosis durisque cruciatibus perstationarium militem, iustorum piorumque carnicem, adhibitis in auxilium crudelitatis ejus centurionem et Cirtensium magistratibus, hoc est, diaboli sacerdotibus; tanquam membrorum laceratione frangeretur fides, cui cura corporis vilis est. » Quod hic auctor iterum meminit militis stationarii : erant stationarii (ut colligitur ex l'upiano²) apparatus, qui certis locis dispositi, exorientes tumultus ac rixas comprimerent; quidque ubique ageretur, praefecto deferrent; et (ut

ex diebis apparet) carnificinae etiam inservirent. A post haec rursus Aela :

42. « Et Jacobus quidem, sicut erat in virtute fidei semper austerior, qui et infestationes jam semel variae persecutionis evicerat, affectavit se non christianum tantum, sed diacorum confiteri. » Idcirco, quod in ministros potissimum Ecclesiae persecutio haec saeviebat, Sed pergit : « Marianum autem fecit tormentis obnoxium, quod se lectorem tantum, sicuti erat, fatebatur. Quenam illa tormenta ! quam nova ! quam diaboli venenato sensu, et deiciendi artibus exquisita supplicia ! Pependit Marianus ad vulnera; et, quae martyrii etiam in ipsis lacerationibus affuit gratia, sic tortus est, ut illum exaltaret et pena. Nexus autem qui pendentem gerebat, non manus, sed summus apices pollicum vinxerat, scilicet ut digitorum tenuis exilitas plus in ferendis membris ceteris laboraret. Addita etiam pedibus injusta pondera, ut discordantibus penis utrinque distracta et viscerum convulsione resoluta, de nervis suis totius corporis compago penderet. Nihil egisti juxta templum Dei, juxta Christi coloredem nequicia gentilis; suspendis licet membra, concusseris latera, divulseris viscera; Marianus noster in Deum fidens, quantum corpore patiebatur, tantum mente crescebat.

43. « Victa denique feritate tormentum, rursus in carcere de triumpho suo multum letatus includitur; ibique cum Jacobo et reliquis fratris gaudium victoriae Dominicæ frequenti oratione celebravit. Quid nunc, Gentiles, creditis Christianos sentire carceris penas, et seculares horrere fenebras, quos manet gaudium lucis aeternae? Spiritus cum fida spe venientis gratiae caros mente complexus, suis jam non interest penis. Secretam licet supplicis queratis et abditam sedem, gravesque antri caligantis horrores, domumque fenebrarum; fidentibus in Deum nullus squallidus locus, nullum tempus friste sentitur; fovet illos Deo Patri dicatos fraternitas Christi diebus ac noctibus. Etenim Marianus post illam vexationem corporis altius in soporis tranquillitate resolutus, quid divina dignatio ad fiduciam spei salutaris ostenderit, experfactus sic ipse nobis enarravit :

44. « Ostensum est, inquit, mihi, fratres, tribunalis excelsi et candidi nimium sublimis fastigium, in quo ad vicem mihi praesidebat. Illic erat castata non humili pulpito, nec uno tantum ascensus gradus, sed nullis ordinata gradibus, et longe sublimis ascensus; et admovebantur confessorum singulae classes, quas ille iudex ad gladium ducei jubebat. Tunc exaudivit mihi vox clara et immensa dicentis : Marianum applica. Et ascendebam in illam castatam; et ecce ex improvise mihi sedens ad dexteram ejus iudex Cyprianus apparuit; et porrevit manum, et me levavit in altiorem castatae locum; et ardens dixit : Veni, sede mecum. Et factum est, ut audirentur aliae classes, me quoque assidente. Et surrexit ille iudex, et nos ducebamus eum ad praetorium suum. Hic autem nobis erat per locum pratis amicum, et viridantium nemorum laeta fronde vestitum, opacum eypressis

¹ Dicebatur miles subcenturio, qui subducebatur centurionem. Liv. lib. VIII ab Urbe condita — ² L. I. S. Quies II. de offic. Praefect. Urb.

surgentibus in excelsum, et pinnis pulsantibus caelum, ut putares cum locum per omnem circuitus ambitum lucis virentibus coronatum; sinus autem in medio pellucidis fontis exuberantibus venis et puris liquoribus redundabat. Et ecce subito ab oculis nostris ille iudex recessit. Tunc Cyprianus phialam, quae super marginem fontis iacebat, arripuit; et cum illam de fonte impleisset, hausit; et iterum implens, mihi porrexit, et libenter bibi. Et cum Deo gratias agerem, excitatus, inquit, mea voce surrexi.

45. « Tunc Jacobo quoque in reconditionem rediit, quod sibi hanc significasset coronam divinae dignationis ostensio. Nam superioribus diebus, cum ejusdem carrenae vehiculo Marianus et Jacobus, et cum his ego viam communiter carperemus; ad medium fere diem, inter illa itineris confragesamirabili et alto sopore correptus, postquam a nobis interpellatus et excitatus est, evigilavit. Perturbatus sum, inquit, non sine gaudio meo, fratres; sed et vos mecum gaudere debetis. Vidi, inquit, juvenem inenarrabili et satis ampla magnitudine, cujus vestitus distinctus erat in tantum candida luce, ut oculi in eum constanter videre non possent; cujus pedes terram non calcabant, et vultus oris super nubes erat. Is cum transcurreret, unam tibi, Mariane, et unam mihi zonas purpureas in sinus nostros jaculatus est, et ait: Sequimini me cito. O quietem vigiliis omnibus fortiorem! O quietem in qua feliciter dormit quisquis in fide vigilat, quae terrena tantum membra sopierat! quoniam videre Deum nisi spiritus non valebit. Quantum exultantes, quamque sublimes animos martyrum esse credendum est, quibus in sui nominis confessione passurus, et audire Christum ante configit, et videre offerentem se suis quocumque tempore? Non fuit impeditentem vehiculi promovens iniqua iactatio, nec dies medius, qui sub calore tunc fulgebat solis. Nulla noctis expectata secreta sunt; novo genere gratiae martyri suo Dominus novum opus visionis elegit, nec in unum aut alium fuit ista dignatio.

46. « Namque Emilianus, quamvis equestris ordinis haberetur, ad quinquagesimum prope aetatis annum carnis continentia pervenerat, continuatis in carcere gemina superpositione jejuniis, et orationibus saepe repetitis, per quas devota mens pasta, in alium diem et sacramento Dei parabat; in somnum media die reclinatus, quiete discussa, talia nobis suae visionis patefecit arcana. Producto me, inquit, de carcere, homo gentilis, hoc est, frater meus carnalis occurrit. Is res nostras admodum curiosus insultabunda voce perquirat; sciscitans quatenus nos in penalibus tenebris istis et inedia carceris haberemus. Cui respondit: Milites Christi, et in tenebris clarissimam lucem, et in jejunio cibum saturabilem, Dei habere sermonem. Et cum hoc audiret: Scitote, inquit, quod vos quicumque in carcere habemini, si obnixè perstabitis, maneat penna capitalis. At ego, qui verbarum ne compositum luderet fraude mendacium, confirmare votum meum volui: Vere, inquam, patiemur omnes? At ille rursus affirmans dixit: Gla-

dius vobis et sanguis in proximo est. Sed velim scire, an omnibus vobis, qui vitam contempnitis, indiscrete aequalium numerum caelestium praemiarependantur. Cui respondi: Non sum idoneus tam magnae rei proferre sententiam. Attolle, inquam, ad caelum oculos: jam videbis innumerabilem turbam micantium siderum: numquid stellae omnes pari luminis honore praefulgent? et tamen omnibus lumen est. Ad haec ille iterum, quid interrogaret, invenit: Ergo si qua discretio est, inquit, qui vestrum sunt in promerenda Dei voluntate potiores? Nimirum, inquam, praeter ceteris duo, quorum nec tibi dicenda, et Deo nota sunt nomina. Illo acrius incumbente, atque perscrutante molestus. Hi sunt, inquam, qui, quo difficilior et tardius vincunt, gloriosius coronantur; et propter hoc scriptum est: Facilius est camelum per foramen acus transire, etc. » fluctusque de divinitus ostensis ad futurum martyrium visionibus. Peculiare plane fuisse, ut haec fidelibus suis Deus antea praemonstraret, Cypriani id saepe testantis assertione superius est comprobatum. Sed quae post haec secuta sint, auctor docet his verbis:

47. « Post has ostensiones in carcere diebus pauculis commorati perducuntur in publicum, ut eos Cirtensium magistratus elogio confessionis suae honoratos transmitteret cum parte damnationis ad praesidem. Et ecce unus circumstantibus nostris omnium in se Gentilium convertit oculos, quod jam per gratiam proxima confessionis Christus in ore ejus et facie refulcebat. Cumque ex eo turbulentis et ferventibus animis quaereretur, an ejusdem et ipse esset religionis et nominis; rapuit tunc dulcem promississimam confessione comitalum. Sic elogiis suis beati martyres plures Dei testes: dum ipsi ad martyrium parantur, acquirunt; et jam transmissi ad praesidem, negotiosum ac difficile iter cum voluntate properaverunt. Tunc eos praesidi admotos, iterum Lambesitanus carcer accepit: haec enim sola apud Gentiles hospitia iustorum.

48. « Interim per dies plurimos effusione sanguinis transmittebatur ad Dominum numerosa fraternitas; nec pervenire ad Jacobum et Marianum clericorumque victimam rabies insanientis praesidis poterat, laicorum tam multis occupata vulneribus. Nam ita inter se nostrae religionis gradus artifex saevitia diviserat, ut laicos a clericis separatos tentationibus saeculi et terroribus suis putaret esse cessuros. Ergo carissimi nostri et fidelissimi milites Christi, ceterique de clero, contristari aliquantulum coeperunt, quod, laicis certaminis sui laude perfunctis, servare tibi sibi tam lenta et sera victoria.

49. « Tunc Agapius, qui jam dudum martyrio suo consummate fidei sacramenta fecerarat; qui et ipse cum pro puellis duabus Tertulla et Antonia, quas sibi carissimas ad vicem pignorum diligebat, repetitis frequenter precibus oraret, ut secum et ille Dei dignatione martyres fierent; retulerat meritorum suorum tali revelatione fiduciam: Quid assidue

¹ Math. XIX.

petis, quod una oratione meruisti? Is ergo Agapius agenti Jacobo in carcere, per tempus quietis apparuit. Nam ipsa, inquit, nocte Agapium nostrum videbam inter omnes alios lætiores, quos una nobiscum Cirtensis carcer incluserat, solenne quoddam et lætifficæ plenum celebrare convivium; quo cum ego et Marianus quasi ad agapen spiritu dilectionis et charitatis raperemur; adcurrunt obvius nobis puer, quem constabat esse alterum ex geminis ante triduum cum matre passis, corona rosea collo circumdatis, et in manu dextera palmam viridissimam præferens. Et quo properatis? inquit: Gaudele et exultate; eras enim nobiscum et ipsi comabitis. O Dei magna in suos et præclara dignatio! O vere paterna pietas in Jesu Christo Domino nostro! qui dilectis suis et indulget tam larga beneficia, et clementiæ suæ munera præstaturus ante declarat.

50. « Dies a visione primus illuxerat et jam promissis Dei sententia præsidis serviebat; quæ Marianum et Jacobum et cæteros clericos, tandem patriarchis cum gloria redditos, e pressuris sæculi sententia animadversionis emisit. Et perducti sunt ad coronæ locum, qui riparum collibus hinc et inde sublimis, media fluminis convalle subsederat: sed et spectaculo erat celsa utriusque altitudo aggeris; alveus ipso medio sinu fluitore beati sanguinis hauriebat. Nec deerat utriusque sacramenti genus, cum et baptizarentur suo sanguine, et lavarentur in flumine. Mira tunc ibi cernere posses et exquisita compendia servendi. Nam cum manum carnificis, gladiumque ipsum tot cervicibus debitum numerosos justorum populus urgeret; artificis feritas dispositas agnatum series in ordinem dirigebat, scilicet ut sacrilegi percussoris ictus, velut impetu quodam furoris, pia colla percurreret. Deinde ut ne expectabile fieret cruentum illud et barbarum ministerium, hanc sibi expeditionem sceleris invenit. Nam si uno in loco percussurus ipse consisteret, immensam struem corporum cumulus acervaret, et ipsum denique spatium tanta strage completus atrens denegaret.

51. « Tunc oculis sub ictu ferri de more velatis, mille tamen aciem liberæ mentis claudere tenebræ; sed largus atque inestimabilis splendor immense lucis affluit. Nam plerique cum proximis atque assistentibus sibi fratribus, quamvis in visum carnalis aciei pars non pateret, videre se tamen et mira quedam loquebantur: Quod sibi apparerent equi desuper niveo colore candentes; invhererent juvenes candidati. Nec defuere ex eodem martyrum numero collegarum quidam qui revelationem attestarentur auribus, et ex auditu eorum fremitus ac sonos recognoscerent. Ibi et Marianus, prophetico spiritu jam repletus, fidenter et fortiter predicabat proximam ipsi sanguinis effusionem, variasque sæculo plagas, vel de cæli jam culmine minabatur litem, captivitatem, famem, terræque motus, cynomyiæ venena cruciantia. Quia prædicatione non tantum Gentilibus insultabat fides martyris; sed etiam fratribus vigorem amulanda virtutis, et quasi classicum præcine-

bat, ut inter tantas sæculi plagas, justis Dei tam bonæ atque piæ mortis raperetur occasio.

52. « His peractis, Machabeico gaudio Mariani mater exultans, et passione perfecta jam secunda de filio, non illi tantum coeperat, sed et sibi, quæ tale pignus cederat, gratulari: complectebatur in filii corpore suorum viscerum gloriam, et in ipsa cervicis vulnera frequens osculum pietas religiosa figebat. O te merito Mariani, o te beatum et filio tuo matrem et nomine! (Beata enim ipsa appellabatur.) Quis in ca tanti vocabuli felicitatem credat errasse, quam hic uteri sui lectus ornavit? Inestimabilis vero Dei omnipotentis et Christi ejus in suos misericordia, qui fidentes in suum nomen non solum gratiæ dignatione confortat, sed et sanguinis redemptione vivificat. Nam quis digna æstimatione possit ejus beneficia metiri? qui in hoc paterna indulgentia semper operatur, ut in nos et hoc ipsum, quo Dei nostri sanguine rependi credimus, conferatur; cui est gloria et imperium. »

53. Hactenus suum proscutum est auctor cum præconio de Dei in martyres benignitate tractatum, et ipse secundum visionem ostensam Æmiliano martyrio propellium coronandus; ipsum enim post hæc scripta hand putamus diu fuisse supersitem, quod non tantum, quam divinus, ostensa visio Æmiliano prædocuit, sed vehemens id quoque conjectura declarat. Nam elades per visum ostensas, et a Mariano generatim expressas, si auctor supervivisset, eas jam contigisse vidisset: ac proinde quid portendisset illa candidatorum acies equitum visa et audita a sanctis martyribus, facile expressisset, nempe immensam illam cladem, quæ hoc ipso anno non post multum temporis a necē martyrum est subsequuta, cum Romanus exercitus a Persis est profligatus; cum et miserando modo ac plane infelicissimo (quod nunquam antea accidit, nec per multa post sæcula evenisse reperitur) Valerianus imperator captivus ductus est a Persis, vile mancipium factus; nec tacuisset civiles illas ingruentes undique turbas, neque triginta tyrannos tam immaniter tamque ferociter, diversis in locis ex improvviso sub Gallieni imperio emergentes, atque Republicanam pessumdantes, vel barbarorum eruptiones, terræ motus, hiatus terræ, maris effusionem, pestilentiam, aliosque infelicissimos casus, qui sequenti anno Romanum imperium dirissime exagitare coeperunt; de quibus singulis inferius suis locis dicturi sumus. Hæc, inquam, omnia, si auctor fuisset superstes, intellexisset, et ex eventis quæ erant præmunita, vera esse significasset.

54. Quamobrem satis apparet, ipsum, dum servaretur in carcere cum aliis martyribus, hæc scripsisse, ac sic fideliter memoriæ commendata fidelibus tradidisse; atque denum optatum diu, et ad quam tantopere inhiabat, coronam martyrii, fuso sanguine, percipisse. Quem fuisse episcopum, nec levis eruditionis virum, divinoque plane afflatum Spiritu atque martyrii cupidissimum, eadem ipsius scripto sanguine propemodum exarata, fidem apertissimam facit. Quod vero ad dictos martyres spectat; licet di-

versis diebus martyrii certamen obierint, Ecclesia tamen omnes simul una commemoratione conjungens, tertio kalendas Maii natalitium eorum diem martyrio consecravit.

55. *Martyres Romæ passî.* — Quod autem spectat ad martyres Romæ passos; quod nonnulli sub Gallieno imperatore martyrium subisse dicantur, non id accidit, ul, cessante Valeriano, ii martyrio fuerint coronati; quandoquidem (ut dicemus) Gallienus capto ab hostibus Valeriano parente, mox persecutionem cessare jussit, datis pro Christianis edictis. Sed quod solus Gallienus Romæ imperaret, Valeriano agente cum exercitu in Oriente, ideoque plerique martyres sive Romæ, sive alibi, sub Gallieno passî dicuntur, et inter alios clarissima femina Eugenia virgo, filia Philippi præfecti Augustalis in Ægypto; de qua hæc in ecclesiasticis monumentis ¹: « Romæ in cemeterio Aproniani, S. Eugenie virginis, que tempore Gallieni imperatoris, post plurima virtutum insignia, post sacros virginum choros Christo aggregata, sub Nicetio Urbis præfecto diu agonizans, novissime gladio jugulata est. » Sed hæc pluribus in Actis ejus; que a majoribus cognita, et inter alios ab Alcimo Avito episcopo Viennensi, alibi pluribus diximus.

56. In eisdem quoque mentio habetur de Basilla virgine, de qua sic etiam in veteribus monumentis ecclesiasticis ²: « Romæ via Salaria, natalis S. Basille virginis, que cum esset ex regio genere, et illustrissimum sponsum haberet, illicoque dimisisset; accusata ab eo quod esset Christiana, decretum est a Gallieno Augusto, ut aut sponsum reciperet, aut gladio interiret; que de hoc rogata, cum respondisset, se regem regum habere sponsum, gladio transverberata est. » Porro Romæ, eadem via Salaria veteri, cemeterium est S. Basille, ubi etiam, qui tunc ibidem passî sunt Protus et Hyacinthus, S. Eugenie (cujus meminimus) cumuclii, sepulti sunt; quorum natalis dies Indicibus Ecclesiasticis tertio idus Septembris adscriptus habetur.

57. Sub eodem persecutionis furore passæ aliæ quoque virgines Romæ reperuntur, nempe Digna ³ et Emerita, quarum leguntur Acta, sed mendosa. Ibidem etiam Flora et Lucilla virgines, Eugenius, Antoninus, Theodorus, atque socii decem et octo occisi sunt, Gallieno jubente, ut memorie proditum est in Romano Martyrologio, natali ipsorum die, quarto kalendas Augusti. Cyriaca vidua, cum se suæque omnia in sanctorum ministerium exhibuisset, eadem persecutione pro Christo martyrium subiens, vitam quoque ipsam libenter impendit duodecimo kalendas Septembris. Agrippina virgo eodem item tempore martyrii corona donata est, cujus natalis dies agitur nono kalendas Junii. Sed et Anastasia senior atque Cyrillus idem obeuntes certamen, pariter coronati sunt quinto kalendas Novembris. Præter hos omnes passî item Romæ habentur, eodem Gallieno im-

peratore jubente, quadraginta martyres via Lavicana, quorum natalis dies idibus Januarii memoratur. Sed et decimo octavo kalendas ejusdem, Irenei, Antonii, Theodori, Saturnini, Victoris et aliorum decem et septem Romanorum martyrum, qui eadem urgente persecutione passî sunt, anniversaria dies natalis agitur. Jovini item ac Basilei, qui eodem tempore passî sunt, sexto nonas Martii, anni cujuslibet circulo recurrente, memoria celebratur.

58. *Martyres in Gallia et Hispania.* — Porro alii complures eadem insigniti sunt a Domino corona martyrii, sed in aliis quoque Occidentalis orbis provinciis pæne innumeri, quorum nomina exciderunt. Illustrior vero eorum, qui hæc eadem persecutione grassante martyrium subiere, habetur Privatus episcopus Gabalitanus; licet ab Alemannis Gallias invadentibus necatum fuisse, ejus Acta tradant, et Gregorius Turonensis ¹ qui Cassium et Victorinum, Liminium quoque et Ancolianum illi conjungit. Passus item in Gallia reperitur Florentius episcopus Viennensis in exilium relegatus, ubi et martyrium consummavit tertio nonas Januarii. Eadem ibidem persecutione sublatu est Pontius, de quo agitur pridie idus Maii; sed de eo plura superius.

59. Hispaniam vero martyrio illustravit Fructuosus episcopus Tarraconensis, Augustus et Eulogius ejusdem Ecclesie diaconi; qui ibidem, iisdem quoque imperatoribus Valeriano et Gallieno Christianos persequentibus, primo in carcerem trusi, deinde flammis injecti, existis vinculis, manibus in modum crucis expansis, orantes martyrium compleverunt (ut habent tabula ecclesiastica) duodecimo kalendas Februarii. Exant ipsorum Acta, que die anniversaria ipsorum natalis in Ecclesia legi consuevissent, S. Augustinus ² testatur, qui et ex eis quasdam sententiâs recitans, ait: « Audistis persequentium interrogationes, audistis contentium responsiones, cum sanctorum passio legeretur. Inter cætera quale erat illud beati Fructuosi episcopi? cum ei diceret quidam et peteret, ut eum in mente haberet, et oraret pro illo, respondit: Me orare necesse est pro Ecclesia Catholica ab Oriente usque ad Occidentem diffusa. Quis enim oret pro singulis? Sed neminem singulorum præferit, qui oral pro universis; ab eo nullum membrum præferunt, cujus oratio pro toto corpore funditur; » et paulo post: « Quale est etiam illud sancti diaconi, qui cum episcopo suo passus et coronatus est? Ait illi iudex: Numquid et tu Fructuosum colis? Et ille: Ego non colo Fructuosum; sed eum colo quem colit et Fructuosus; » subdit Augustinus ad hæc: « Quo modo nos admonuit, ut martyres honoremus, et cum martyribus Deum colamus, etc., » docet enim pluribus, Christianos non hominibus (ut Gentiles) erigere templa, et offerre sacrificia, sed Deo, in honorem tamen ac memoriam martyrum. At de his tomo primo Annalium fusius.

¹ Martyrol. Rom. de 25 Decembri. — ² Idem die 20 Maii. — ³ Idem die 22 Sept.

¹ Greg. Turonens. hist. Franc. lib. 1. cap. 34. — ² Aug. de divers. serm. 191. c. 2.

60. *Acta martyrii Fructuosi*. — Quod vero (ut Augustino auctore cognovimus) dictorum martyrum Acta in Ecclesia publice coram populo legerentur; idque non in Hispania tantum, sed in Africa etiam, ac proinde in aliis quoque Occidentalis orbis Ecclesiis ageretur; cum eadem ipsa integerrima extant, digna videntur, quae ad verbum hic attexantur; cum praesertim plura antiquitatis egregia monumenta continent. Ita se habent¹: « Die Dominico comprehensus est Fructuosus episcopus, Augurinus et Eulogius diacones. Reposito autem Fructuoso episcopo in cubiculo suo, direxerunt beneficiarii in domum ejus, id est, Aurelius, Festucius, Velius, Pollencius, Donatus, et Maximus². Beneficiarii, quorum hic habetur mentio³, apud Tertullianum dicuntur qui vestigalia exigebant; sed interdum sumi pro exploratoribus, constitutio Novella⁴ immutat; sic dicit, quod talibus officiis mancipati, immunes essent a plebis muneribus. Voces obscuras interdum declarare, ratio instituti, cui nos obligavimus, exigat; quod haud putamus ingratum esse lectori. Quoniam pacto, quos, rerum gestarum narratio immolescat, nisi quos quaedam exotice et exote in ea posita explicentur? Sed Acta martyrum prosequamur: « Cum sensisset Fructuosus pedibulum ipsorum; festinim surrexit, et prodiit ad eos, ubi sedebant in solis. Cui milites dixerunt: Veni; praeses te accersit cum diaconibus tuis. Quibus Fructuosus episcopus dixit: Eamus quo vultis, calceo me. Cui milites dixerunt: Calcea te ad animum tuum. Qui mox ut venerunt, recepti sunt in carcerem. » Quod hic de pedibulo audito Acta habent, locus est perdifficilis, quid per pedibulum significetur; et quid sit, quod audito pedibulo, sanctus episcopus prodiit ad eos, qui sedebant in solis.

61. Ad haec autem elucidanda, illud primum intelligendum est, consuevisse lietores, ad domos aliorum accedentes, fores virga percutere; testatur id Livius⁵, cum ait: « Lictor Sulpitii, cum de foro se domum reciperet, fores (ut mos est) virga percussit; cum ad id moris ejus insueti expavisset minor Fabia. » Sed et Plinius haec⁶: « Gn. Pompeius, confecto Myrthidatico bello, intratus Possidonii sapientiae professione clari domum; fores percuti de more a lietoze vetuit, et fasces lietozios jamnae submisit is, cui se Oriens Occidensque submiserat. » Quod igitur ejusmodi beneficiarii fieterum numero fungerentur; Fructuosi episcopi fores, ipsum vocabant, virga percusserunt; percussisque foribus, ipsi interea conserderunt in solis, nempe in sedilibus, quae praeforibus esse solent. At cur virgam illam, pedibulum dicit? Puto dictum pedibulum a pedo; pedum enim, pastorum est baculum, ut auctor est Festus⁶. Quod igitur ejusmodi fieterum virga in modum pedis in summitate esse soleret incurva, sed longe illo brevior, diminutive pedibulum cum esse nominatam apparet. Sed quid Acta post haec?

62. « Fructuosus autem certus et gaudens de corona Domini, ad quam vocatus erat, orabat sine cessatione; erat autem et fraternitas cum ipso refrigerans, ut illos in mente haberet. Alia die baptizavit in carcere fratrem nostrum Rogatianum. Et fecerunt in carcere dies sex; et producti sunt duodecimo kal. Februarii, feria sexta, et auditi sunt. « Emilianus itaque dixit: Fructuosum episcopum, Augurium, et Eulogium meis conspectibus presentate. Ex officio dictum est: Adstant. « Emilianus Fructuoso episcopo dixit: Augusti quid imperatores praeeperunt? Fructuosus episcopus dixit: Nescio quid praeeperunt; ego christianus sum. « Emilianus dixit: Praeeperunt deos coli. Fructuosus episcopus dixit: Ego unum Deum colo, qui fecit caelum et terram, mare, et omnia quae in eis sunt. « Emilianus dixit: Scis esse deos? Fructuosus episcopus dixit: Nescio. « Emilianus dixit: Scies postea. Fructuosus episcopus respexit ad Dominum, et orare coepit intra se. « Emilianus dixit: Qui audiuntur, qui timeantur, qui adorantur, si dii non coluntur, nec imperatorum vultus adorantur? « Emilianus Augurio diacono dixit: Noli verba Fructuosi imitari. Augurinus diaconus dixit: Ego Deum omnipotentem colo. « Emilianus Eulogio diacono dixit: Numquid et tu Fructuosum colis? Eulogius diaconus dixit: Ego Fructuosum non colo; sed ipsum colo, quem et Fructuosus. « Emilianus Fructuoso episcopo dixit: Episcopus es? Fructuosus episcopus dixit: Sum. « Emilianus dixit: Fuisti. Et jussit eos vivos ardere.

63. « Et cum duceret Fructuosus episcopus cum diaconibus suis ad amphitheatrum; populus Fructuosum episcopum dolere coepit, quia magno cum amore prosequerentur non tantum fratres, sed etiam ethnici. Talis enim erat, qualem Spiritus sanctus per beatum Paulum apostolum vas electionis et doctorem Gentium debere esse declaravit¹, propter quod etiam fratres, qui sciebant illum ad tantam gloriam pergere, gaudebant potius, quam dolebant. Cumque multi ex fraterna charitate eis offerrent condimentum, uti permixtum poculum sumeret, ait: Nondum est hora solvendi jejunii; agebatur enim hora diei quarta; siquidem in carcere quarta feria stationem solemniter celebraverunt. Igitur sexta feria latus atque securus festinabat, uti cum martyribus, et prophetis in paradiso, quem Dominus praeparavit amantibus se, persolveret stationem. »

64. Sed haec ex Actis narrata, observatio atque elucidatio sunt digna. Videas ex his veterem ubique tam in Oriente, quam in Occidente vigentem consuetudinem; ut miserationis ergo ad supplicia damnatis poculum non qualecumque propinaretur, sed aromatibus conditum; quale fuisse diximus vinum illud Myrrhatum dictum, crucem mox passuro Domino tunc oblatum; habes enim nostram ea de re sententiam suo loco² pluribus assertam atque probatam, et ejusmodi exemplo egregie quoque testatam.

¹ Apud Sur. tom. 1. die 21 Jan. — ² Tertul. de Fug. c. 13. — ³ Novell. 13. ibid. Cujac. — ⁴ Liv. Decad. 1. 1. G. — ⁵ Plin. lib. vii. c. 30. — ⁶ Fest. in verbo Pedum.

¹ 1. Tim. iii. Tit. 1. — ² Annal. tom. 1. anno D. 31.

65. Quod insuper tradunt Acta, Fructuosum cum suis feria quarta stationem solemniter celebrasse, soluturum eandem sexta feria in paradiso; per stationem antiquitus intelligi consuevisse jejunium, sententia Tertulliani, Cassiani, et aliorum, primo Amalium tomo est pluribus demonstratum; ac pariter declaratum, consuevisse majores quarta et sexta feria singulis hebdomadibus jejunare. Stationibus, nempe jejunii, dicatam esse ex Ecclesiae consuetudine quartam et sextam sabbati, ait Tertullianus¹. Sed quod hic habent Acta a martyribus in carcere detentis feria quarta solemniter celebratam stationem; aliquid ultra usitatum morem additum fuisse significant; nempe productum fuisse jejunium continuum usque ad feriam sextam, qua (ut habent inferius) solvendum erat; quod scilicet illud non esset consuetum ceterarum hebdomadarum jejunium, sed quod ultra praescriptum morem arctius et diuturnius; quod (ut ait Tertullianus²) tempore immunitium lentationum ab episcopis pro arbitrio Ecclesiae indici soleat. Sed jam ad Acta, unde digressa est oratio, revertamur.

66. « Cumque ad amphitheatrum pervenissent, statim ad eum accessit Augustalis nomine, lector ejusdem, fleus, et deprecans ut eum discalcearet. Cui beatus martyr respondit: Missum fac, fili; ego me discalceo fortis et gaudens, et certus de Dominica promissione. Qui cum se discalceasset, accessit ad eum commilito frater noster nomine Felix, et apprehendit dexteram ejus, rogans ut sui meminisset. Cui Fructuosus episcopus cunctis audientibus clara voce respondit: In mente me habere necesse est Ecclesiam Catholicam ab Oriente usque in Occidentem. Igitur in porta amphitheatri constitutus, cum jam prope esset, ut ingrederetur ad coronam immarcescibilem potius quam ad penam, observantibus licet ex officio beneficiariis, quorum nomina supra memorata sunt, ita ut ipsi audirent fratres nostri, momente pariter ac loquente Spiritu sancto, Fructuosus martyr ait: Non decebit vobis pastor, nec deficere poterit charitas et repromissio Domini, tam hic, quam in futurum. Hoc enim quod videtis, unius horae videtur infirmitas. Consolatus igitur fraternitatem, ingressus est ad salutem.

67. « Digni ipsi martyrio, felices qui sanctarum Scripturarum fructus ex promissione senserunt, similes Ananiae, Azariae, et Misaefi: steteruntque ut etiam in illis tribus divina miracula cernerentur, sic quidem in igne jam constituti, ut Pater non deesset, et Filius subveniret, et Spiritus sanctus in medio ignis ambularet. Cumque exusta fuissent fasciole, quibus manus eorum fuerunt colligatae, Fructuosus episcopus, orationis divinae et solite consuetudinis memor gaudens, positus genibus, orabat de resurrectione secutus; in signoque prophetae constitutus, Dominum precabatur. Ite solita Domini non defuere magnalia, apertaque est caelum, videntibus Babylonio et Mydonio fratribus. Ex familia autem Emiliani praesidis

filia ejus dominae suae carnali ostendebat Fructuosum episcopum cum diaconibus adhuc stupidis quibus ligati fuerant permanentibus, in caelum ascendentes coronatos. Cumque Emilianum vocarent, dicentes: Veni, et vide quos hodie damnasti, quemadmodum caelo et spei suae restituti sunt: Emilianus veniens videre eos non fuit dignus. » Haec ibi. Sed et de visione sic Prudentius³.

Vidit praesidis ex domo satelles
Caelum martyribus patere apertum,
Insignesque viros per astra ferri:
Quin et filiole mouens herili
Ostendit scelerosis notam paterni
Caelo vivere, quos forum pererunt.
Haec tum virginitas palam videre
Per sudum meruit, patente caelo,
Ut crimen domini domus timeret.

Sed quid post haec?

68. « Tunc igitur, veluti relictis sine pastore fratres solitudinem sustinebant; non quod dolerent Fructuosum, sed potius desiderarent. Porro fidei et agonis memores gaudentesque, superveniente nocte, ad amphitheatrum cum vino festinarunt, ut semiusta corpora extinguerent. Quo facto, cineres eorum collecti sunt, et, prout quisque potuit, sibi vindicavit. Sed nec in hoc Domini et Salvatoris nostri defuere magnalia, ut credentibus fides augetur, et parvulis ostenderetur exemplum. Oportebat enim Fructuosum martyrem, quod per misericordiam Dei docendo praemisera in Domino et Salvatore nostro, in sua postea passione et resurrectione carnis comprobare. Igitur post passionem apparuit fratribus, et monuit, ut, quod unusquisque per charitatem de cineribus usurpaverat, restituerent sine mora, unoque in loco simul condendos curarent.

69. « Emiliano etiam, qui eos damnaverat, Fructuosus pariter cum diaconibus suis ostendit se in stolis repromissionis, increpans pariter et insultans, nihil illi profuisse, quod frustra exustos corpore in terram crederet redactum iri, quos cerneret gloriosos. O beatos martyres, qui igne probati sunt ut aurum pretiosum, vestiti laurica fidei, et galea salutis; qui coronati sunt diademate et corona immarcescibili, eo quod diaboli caput calcaverunt! O beatos martyres, qui meruerunt dignam habitationem in caelis, ad dexteram stantes Christi, benedictentes Deum Patrem, et Jesum Christum Filium ejus! Suscepit autem Dominus martyres suos in pace per bonam confessionem; cui est honor et gloria in saecula saeculorum. Amen. » Haecque Acta; quae (ut dictum est) S. Augustinum ea citantem habent adspiciatorem, atque Prudentium⁴; qui omnia iisdem Actis expressa, ut posita sunt, ad verbum propemodum sacro hymno cecinit, praeter citata loca de pedibus et statione, quae forte non assecutus, nec potuit expressisse. Quomodo autem in ultionem effusi innocentium sanguinis, Tarraco haud diu post a barbaris capta fuerit, inferius enarrabimus.

¹ Tertul. de jejun. c. 11. — ² Idem ibid. c. 132.

³ Prud. Persteph. hymn. 6. — ⁴ Idem ibid.

70. *Valerianus ignominiose a Persis necatus.* — Rursus vero hoc anno octavo Valerianus imperator, sexto vero ab obitu Galli et Volusiani, Demetrianus episcopus Antiochenus ex hac vita decessit; in cuius locum substitutus est Paulus Samosatensis, de quo plura suo loco dicturi sumus; sed an martyrio obierit Demetrianus, non constat.

71. Hoc eodem anno, iisdem consulibus Gallieno quartum et Valerianum, cum Valerianus imperator adversus Persas duceret exercitum, prodicione Maeriani ducis deditur Persis; quod quidem hoc anno sexto Valeriani imp. ab obitu Galli numerando, vel octavo secundum positam a nobis supputationem, confingit, tum ex iis quae superius ex Dionysio dicta sunt, tum etiam auctore Trebellio Pollione¹ liquido constat; qui non solum in Salonio Gallieno infra manifeste testatur, Valerianum anno sexto sui imperii captum esse (quod Eusebius quoque tradit in Chronico) sed et cum agit de Gallieno, ipsius narrationis exordio affirmat dictis consulibus Gallieno et Volusiano seu Valeriano, capto Valeriano, Maerianum atque Balistam de subrogando in locum ejus imperatore tractare coepisse. Haec autem passum esse Valerianum ob persecutionem in Christianos illatam, Dionysius Alexandrinus² eo argumento demonstrat: Quippe cum eis bene usus esset, in omnibus semper floruit ejus imperium, quod eorum precibus videbatur esse suffultum: sed in eos illo sevitente, inversa mox fuit summæ felicitatis aëra. Haec cum ille pluribus scribat, quo modo demum dolo Maeriani traditus sit Persis, sic scribit in epistola ad Hermammoneum:

72. «Valerianus autem Maeriani (al. Maerini) prodicione in hanc miseriam delapsus, contumeliis et probris hostium barbarorum objectus fuit, secundum Isaia³ vocem: Illi vias sibi delegerunt, et abominationalis ipsis, quas eorum anima volebat; et ego ludibria eorum deligam, et peccata retribuam illis. Iste dum gerebat imperium, præter ejus dignitatem, furore in Christianos exagitatatur: post eum regnum illud deens, victo et debilitato corpore sustinere non posset; duos filios, quos paterna scelera infinite infercerant, imperii gubernaculis præfecit. Ac predictio illa, quam Deus olim ediderat⁴: Ego sum, qui ulticescor peccata patrum in filios usque ad tertiam et quartam generationem iis qui me oderunt; in istis perspicere declarata fuit; nam nefarias cupiditates, quarum expleandarum spe ipse exidisset, in filiorum capita conjecit, et cum improbam ejus nequitiam, tum odium erga Deum in illorum animos effudit. De Valeriano quidem totidem a Dionysio accepimus.» Hincque Eusebius.

73. Valerianus igitur proditus a Maeriano, a Sapore Persarum rege captus, et in Persidem abductus, apud hostes ad obitum usque permansit; nec ullis valet complurium ad eum regum federatorum supplicibus litteris quas recitat Trebellius⁵ a captivitate dimitti; quin ob insignem ignominiam (testan-

tur Aurelius Victor, Eutropius atque alii) quoad ipse Valerianus vixit, Sapores, ipso incurvato, pede calcans ejus cervicem, quasi suppedaneo usus subsellio, equum conscendere consuevit; ullione hac severissima profecto dignus, ut qui christianam religionem pedibus toties proculcarat, ipse barbari hominis pedibus calcaretur.

74. Sed non hic infelicitatis illius finis. Audi quid Constantinus Magnus Augustus¹ de eo pro concione, gravissima usus apostrophe, locutus sit: «Quia tu, Valeriane, inquit, eandem crudelitatem in Dei famulos ostendens, justum sanctumque Dei judicium quasi ante oculos omnium statuisti; dum captivus prehensus eras, et victus ducebaris purpura et reliquo apparatu regio indutus; tandem a Sapore rege Persarum jussus excoriari, saepeque conditus sempiternum tui infortunii trophæum ante oculos omnium statuisti.» Hæc Constantinus; qui et ad alium Persarum regem Saporem item dictum scribens², in eo gloriam Christi prædicat, quod eo modo in Valerianum Christianorum persecutorem nullus sit sanguinem justum.

75. *Gallieus imperii malis territus pacem reddidit Ecclesie.* — Hunc in modum, sublato Valeriano, dolo (ut demonstratum est) Maeriani, ipse sibi dictis consulibus Gallieno atque Valeriano, collecto, cui cum Balista præerat, exercitum, ab eo acclamatur atque decernitur imperator. Hæc Trebellius³ pluribus; cum iterea (ut idem auctor⁴ affirmat) Aureolus, qui regerat exercitum in Illyrico, et ipse oblatum a militibus sumpsit imperium. Quin et Valens in Achaia proconsul sibi imperium arrogavit, in Thessalia vero Piso; in Ægypto Emilianus Augustalis præfectus a suis ad eam dignitatem provehitur; in Galliis vero imperator creatus est Posthumus. Ad ne in his diutius immoremur, aliosque ex his ortos referre, et mutuas inter ipsos conflictationes, perplexasque discordias enarrare, cum non sit instituti a nobis suscepti, qui hæc cupit, consulat Trebellium Pollionem. Tot igitur de summa imperii contumacibus, aliis insuper cladibus a barbaris in diversa loca progressis, exagitatum est vehementer Romanum imperium sub eodem Gallieno; de quibus omnibus anno sequenti, suo loco opportunius dicturi sumus.

76. Gallienus igitur quantumlibet patre sevisimus atque impurissimus esset, nec patre inferior in Christianis persecutendis, aut remissior existisset; tamen adeo veluti prodigio de clade patris, ea de causa percepta commotus, ac plane perterritus, veritus ne et in se tam dira ullione jacula celitus vibrarentur, e vestigio furentis adhuc in Christianos persecutionem compressit, novisque pro illis promulgatis edictis, contra illos jam edita penitus antiquavit. Quamobrem cum hoc nomine Dionysius⁵ laudat, cum alioqui ab ethnicis scriptoribus summe

¹ Const. orat. 88, Cat. c. 24. — ² Euseb. in Vita Const. lib. IV. c. 11.

— ³ Trebell. in Gallieno, et in Maeriano. — ⁴ Idem in Oledano — ⁵ Dionys. apud Euseb. lib. VII. c. 18.

¹ Trebell. Poll. in Gallieno. — ² Apud Euseb. lib. VII. c. 9. — ³ Isaia LXVI. — ⁴ Exod. XX. — ⁵ Trebell. in Valeriano.

crudelitatis arguatur, et impunitatis obscenissime infametur. Nam quod ad sevilianum pertinet¹, Trebellianus narrat, dum recitat scriptas ab eo litteras ad Celerem Verianum; idemque² a tibi tradidit, ipsum jussisse securas vivos exuri, et militem (ut ait) lerna millia et quaterna singulis diebus occidi. Non ergo clementiae ac commiserationis causa Christianorum rebus Gallienus consuluit; sed paterna afflictionis exemplo correctus, pro Christiana religione rescripsit; quod et Orosius³ aequè confirmat, dum de cladibus agit a Deo in Romanum orbem inmissis in ultionem christiani sanguinis.

77. De pace autem a Gallieno Ecclesiae reddita, haec scribit Eusebius¹: « Non diu post, cum Valerianus apud barbaros servitutum subisset, filius ejus solus imperio politus, clementius se gessit et moderatus in imperio gubernando, et edictis vulgatis persecutionem remisit, relaxavitque; atque adeo illos qui verbo Dei praeerant, quod ipsis in more positum fuisset, libere exequi, per litteras mandavit: quae quidem sic se habent:

« Imperator Caesar Publius Licinius Gallienus Pius Fortunatus Augustus, Dionysio, et Pinna, et Bemetrio, et ceteris episcopis salutem.

« Meae munificentiae beneficium per univrsam orbem divulgari praecipio: Ut qui loca religiosa, quae spectant ad Christianos, possident, ab illis statim discedant. Et propterea vos litterarum mearum exemplari uti poteritis, quae nemo deinceps vobis quidquam facessat molestiae. Atque istud quidem ut nunc libere et pro arbitrato a vobis expleri queat, jam pridem a me erat concessum. His de causis Aurelius Cyrenius, qui summam rerum secundum me administrat, litterarum etiam exemplar conservabit.» Hucusque rescriptum ad episcopos. Subdit haec Eusebius: «Aliud porro decretum illius esse dicitur, quod ad alios episcopos dedit, per quod loca illa, quae cimiteria nominabantur, integram adendum occupandique fecit potestatem.» Valerianum enim edicto a latibus locis atque conventibus prohibuisse Christianos, suo loco superius dictum est.

78. *Marini militis Acto martyrii.* — Sed quid his primis ejus administrationis temporibus, cum nondum fortasse in omnia loca pro Christianis scripta atque promulgata essent edicta, Caesarea Palaestina contigerit, idem Eusebius his narrat verbis: «Eisdem temporibus, cum pax in Ecclesia ubique vigeret, Marinus, unus ex his qui in exercitu Romano magnum decus et honorem fuissent consecuti, vir et genere illustis, et divitiis locuples, propter testimonium Christi, Caesarea Palaestina tali de causa capite damnatus fuit. Est quidam honos apud Romanos, quod *κίβρα* appellatur: quem qui adipiscuntur, eos centuriones fieri aiunt.» Eusebius honorem militarem *κίβρα* vocari ait, quia *κίβρα*, Graecis vitem significat, seu sarmentum. Vitis autem insigne erat centurionum, ut nolumus ex Luciano¹, qui de Seve-

Caesaris centurione agens, sic ejus gradum designat:

Sanguine multo
Promotus, Latium longo gerit ordine vitem.

Unde et pro centurionatu ipso sumebatur, ita ut vitem dare, idem esset ac centurionem facere. Quo sensu Spartianus in Hadriano imp. scribit, ipsum nulli vitem nisi robusto et bonae famae dare solitum, id est, nulli centurionatum conferre. Sed plura de vite et centurionatu notata inferius¹ invenies, cum agitur de glorioso agone Marcelli centurionis martyris, qui ne militaret cum impietate: «Ecce, inquit, proijcio vitem et cingulum:» manifesti autem erroris arguuntur, qui haec duo distinguenda putant. Sed ceptam historiam prosequamur.

79. «Cum locus vacaret, ordo postulabat, ut Marinus eo dignitatis gradu poliretur. Marinum igitur in lucem honorem elatum, alius pro tribunali comparens, in erimen vocat, tum quod erat christianus, tum quod imperatoribus non immolasset (non enim Gallienus solus, sed et Valerianus, ejus germanus sive filius, regebat imperium) ac propterea, inquit, ex veterum legum institutis, illi non licet cum gradu dignitatis apud Romanos adipisci; sed illud, quicquid est numeris, militi jure impartiri debet. Unde iudex commotus (Achivus hic erat genere) primo sciscitatus est cujusnam sententiae et religionis esset Marinus. Quem ut animadvertit constanter se christianum esse confitentem, trium horarum spatium ei ad deliberandum dat.

80. Hunc e judicio egressum, Theoctenus, qui illic erat episcopus, ad se colloquendi causa invitat; et apprehensa manu, reclusa deducit in Ecclesiam. Quem cum interius ad ipsum sanctuarium collocavisset, leva paululum in alteram partem dimota, gladium, quoungebatur, ostendit; simulque divinatorum Evangeliorum librum afferens, ex adverso proponit; praecipitque ut ex illis duobus, quod magis esset ex animi sententia, deligeret. Ubi vero absque cunctatione, porrecta manu dextera, sacrum librum accepit, Theoctenus sic illum affatur: Tene, et adhaerese Deo; sic enim ab illo roboratus, quod in opatis est, pro certo assequere. Abi in pace. Illum statim inde redeuntem praeco pro tribunali advocat; jam enim tempus illi praeslitum ad deliberandum erat completum. Sisit se pro tribunali. Qui cum majorem jam quam antea fidei ardorem ac studium declarasset; acutum inde, ut erat, ad mortem recta abductus, martyrio excessit e vita.

81. Asterius autem vir e senatorum numero, cum imperatoribus in primis carus, tum omnibus et nobilitatis et facultatum gratia conspicuus, in eadem civitate propter divinam animi propensionem, quam tum libere erga veram pietatem declarasset, omnium sermone celebrabatur; qui cum martyri, ipso mortis articulo praesto esset; simulatque vita migrarat, cadaver tollit, splendida et pretiosa obtegat veste, atque

¹ Trebell. de triginta Tyr. in Ingen. 8. — ² Idem in Gallieno. — ³ Oros. lib. VII. c. 22. — ⁴ Euseb. lib. VII. c. 11. — ⁵ Luc. lib. VI.

¹ Anno Christi 298. §. Quod vero hic.

humeris impositum inde deportat; quod cum magifico et sumptuoso linteo obvolvisset, decenti sepulchro condidit. » Hucusque de martyrio et sepultura Marini Eusebii ejusdem civitatis episcopus, cujus tunc antistes erat, cujus meminit Theodectus, quem paulo superius ¹ dixerat successisse Theolisto, ecclesiasticasque litteras in schola Origenis didicisse. Sed quid insuper addat de Asterio senatore, hic describamus :

82. « Hujus viri familiares, qui luteusque vitam prodixerunt, cum alia infinita ejus facta praecara memorant, tum illud in primis quod sequitur, quodque plenum est admirationis. Caesare Philippi, quam Phoenices Panceala vocant, fertur vicinam quandam in fontes qui illic ex radicibus montis Pancei prorumpunt (ex quibus Jordanis profluere dicitur) in quadam diei festi Gentilium celebritate matatam conieci, atque cum daemonis vi ac potestate mirandum in modum ab eorum conspectu evanescere, miraculumque videri praesentibus valde me-

morabile. Quibus, dum gerebantur, Asterium quoddam tempore forte interfuisse; ac cum videret tam nullos illius rei admiratione obstupetos, eorum erroris admodum misertum esse. Deinde sublatis in caelum oculis, Deum omnium rerum moderatorem per Christum supplicem precatum, ut demonium illud, quod populum tanto errore caecavisset, comprimeret, ipsumque a fraude ac fallaciis, quas hominibus solet intendere, coereret. Hoc modo cum Deum orasset, repentinum vicinam fontibus supernatasse, atque ita rem illam, quam tantopere mirari consueverant, in nihilum interiisse, usque adeo ut nullum in posterum eo in loco ex ea omnino ederet miraculum. » Hucusque de his Eusebii; qua autem subtili, statum Salvatoris ab Hemorroissa contari jussam, atque ibidem positam, suo loco primo tomo Amatiim sunt recensita. Locum illum, ubi ea prodigia a Gentilibus exercebantur, a profunditate lacus semper eadem mensura constantis, Phiadam esse appellatum, Josephus ¹ affirmat.

¹ Euseb. eod. lib. c. 14.

¹ Joseph. de bello Jud. lib. iii. c. 18.

Anno periodi Graeco-Romanae 5752. — Olymp. 259. an 3. — Urb. cond. 1012. — Jesu Christi 259. secundum Baronium vacat.

— Dionysii papae 1. — Valeriani et Gallieni imp. 7.

1. *Consules.* — Coss. *Æmilianus*, et *Bassus*, ut testantur libellus de Praefectis Urbis, Fragmentum Consulare, quo usus Cuspinianus, Fasti Graeci tam Theonis, quam Heraclii, Fasti Idatiiani, et varia rescripta Codicis Justiniani ab em. card. Norisio in Dissert. de Votis Decemalibus cap. 5, et Pearsonio in Annalibus Cyprianicis citata : in quibus omnibus rescriptis, librisque *Bassus* sine numeris nota effertur. Quare idem non est cum *Basso* anno precedenti consule, ut putabat Ouphris in Fastis. Neque enim duo consulatus non interrupti aliis, quam Augustis et Caesaribus concedebantur. Cum autem in Dissert. Hypatica tanquam principium certissimum statuerim, consules omnes, quibus leges, tam Codicis Justiniani, quam Theodosiani notantur, ordinarios fuisse, liquet, consulatum *Æmiliani* et *Bassi* omnino retinendum esse. Baronius e Fastis expungere eum non potuit, quin annum illi respondentem etiam abjiceret. Quare in posterum non triennio, ut antea, ab aera vulgari distabit, imo neque biennio, ut ei ante imperium Decianum mox fuit, sed unico tantum anno, quod, ut visuri sumus, anno sequenti alium consulatum resecat. At dicit Baronius, in Codice Justiniano *Bassus* semel tantum cum collega *Æmiliano* positus invenitur, et *Æmilianus* idem fuit

cum Aurelio Memmio Fusco, cui fuerit quoque cognomentum *Æmilianus*. Verum *Æmiliani* et *Bassi* consulatus non tantum saepius in eo Codice memoratus; sed etiam ter in Excerptis Codicis Gregoriani, ideoque a consulatu Tusci et *Bassi* saepius in legibus Codicis Justiniani etiam expresso diversus, ut ex dictis constat.

2. *Consulatus Gallieni et Valeriani, de quo Vopiscus, suffectus fuit.* — Baronius, Pelavius et Coilius *Æmiliani* et *Bassi* loco *Gallienum IV et Valerionum* (Caesarem nempe) proponunt, *Æmiliano* et *Basso* a Baronio penitus rejectis, et a Petavio Coilioque in alios annos dilatis. Hujus Fastorum in versionis et perturbacionis causa et origo, locus Vopisci in Aureliano cap. ii, ubi Valerianus Aurelianum alloquitur ait : « Consulatum cum eodem Uipio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Quae designatio, Memmio Fusco consule ordinario anno precedenti, Byzantii facta, ut tunc ostendimus, et tanquam certissimum Baronius, Petavius et Coilius ponunt. Quare cum aliam *Gallienum*, quam *Gallienum Augustum*, aliumque *Valerianum*, quam *Valerianum Augustum*, et *Valerianum* ejus filium non agnoscerent, hincque *Valerianum* junio-

nus dixit. Pro certo itaque tenendum, tres Valerianos, tresve Gallienos fuisse, *Valerianum* nempe seniorum Augustum, « P. Licinium Valerianum juniorem » ejus filium ac Gallieni Augusti fratrem, et « P. Cornelium Valerianum Saloninum, » Gallienum juniorem etiam appellatum : Gallieni vero nomen fuisse, et *Gallienum* Augustum Valeriani senioris filium natu majorem, *Ignatium* vel *Egnatium* etiam nuncupatum, et duos hujus filios, quorum prior Valerianus et Salonini nominibus etiam indigitatus ; posterior vero « Q. Julius Saloninus Gallienus » vocatus : ac denique, antequam Valerianus senior captivus in Persidem duceretur, unum Licinium Cornelium Valerianum, seu Gallienum juniorem Gallieni Augusti filium Casarem fuisse ; quod manifestissime liquet ex litteris a *Balero* Cadusiorum rege ad Saporem Persarum regem scriptis, et a Polione in Valeriano, cap. 5. relatis. In iis *Baleros*, ut Saporem ad Valerianum Augustum in libertatem asserendum inducat, ait : « Age, ut prudentem decet : nec fortuna te infel. que multos decipit. Valerianus et filium imperatorem habet, et nepotem Casarem. Et quid ? Habet et omnem orbem illum Romanum, qui contra te totus insurget. » In epistola vero ad eundem Saporem ab *Artabasle* Armeniorum rege missa, ibidemque cap. 6. recitata, « *Artabasles* ait : Valerianum et filium repetet et nepos. » Quid clarius ? Omisissetne uterque rex Valerianum Valeriani senioris filium, si tum Casar, quemadmodum Gallienus Saloninus fuisset.

6. *Consulatus Gallieni et Valeriani, de quo Vopiscus magis explicatur.* — Anno itaque ducesimo quinquagesimo quinto *Gallienus* junior, seu *Valerianus Saloninus* Casar appellatus, ut eo anno diximus, et in Galliam sub Postumi cura missus, ut ex Zonara, aliisque constat. Tum anno precedenti consul suffectus Valeriano patris collega in presentem annum designatus, juxta secundam nempe consulatum Caesarorum regulam, ob quinquennialia imperii Casareique celebranda. Et de hoc suffecto utriusque consulatu intelligendus Vopiscus, cap. 2, in Vita Aureliani, ubi Valerianus ad Aurelianum scribit ; « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Certe consulatus ille non potuit esse ordinarius, cum in nullis antiquis Fastis memoratus fuerit, primusque Baronius sit, qui ex prava eorum verborum interpretatione illum eduxerit. Quod si ordinarius fuisset, eum Gallienus et Valerianus circa kalendas Martias, ut moris erat, deposuissent ; neque usque ad undecimum kalendas Junias continuassent. Denique Valerianus, cujus mentio in citata epistola, erat quidem filius Valeriani senioris, ac frater Gallieni Augusti ; sed nondum Casarem dignitatem obtinebat. Gallienus itaque qui primo loco nominatur, non *Gallienus Augustus*, ut perperam omnibus haectenus persuasum fuerat, sed *Gallienus junior* Gallieni Augusti filius, qui ideo primus nominatur, quia jam ab aliquot annis Casar erat, et Postumo

creditus Gallias administrabat. Sed cum Baronius huic consulatum Gallieni et Valeriani presentis anno gestum, ordinarium crederet, illum in Fastis infarsit, et *Annibacium* cum *Basso*, qui huic anno nomen dedere, e Fastis erasit.

7. *In annum sequentem retrahi non potest.* — Pearsonius in Annalibus Cypranicis huic Gallieni et Valeriani consulatum suffectum fuisse vidit : sed valde hallucinatus est ; quando cum anno precedenti, quemadmodum et consulatum Ulpii Criniti et Aureliani, gestum fuisse autumavit, et huic Gallienum, filium Valeriani Augusti credidit. Ille enim consulatus, ut anno elapso demonstravi, currenti anno susceptus, et *Gallienus* ille, de quo Vopiscus, non *Gallienus* pater, sed *Gallienus* filius erat. Quod si *Gallienus Augustus* præter septem consulatus ordinarios in Fastis, nummis et inscriptionibus memoratos, octavum illum suffectum fuisset, cum quartus ordine fuisset, aliqua ejus vel in nummis, vel in libris mentio extaret. Licet enim consulatus suffecti sæpe in nummis et publicis monumentis præmittantur ; tamen sæpe etiam inisdem exprimuntur ; sed Gallieni Augusti IV, et Valeriani Caesaris consulatus a nemine ante Baronium repertus, nihilque de eo in Vopisco, cui uni innititur, scriptum, Pelavii, aliorumque hoc in consulatu hallucinationes in priori parte Dissert. Hypaticæ detexi, et fusius confutavi.

8. *Valerianus senior a Persis captus.* — *Valerianus Augustus* hoc anno a Persis captus. Res gesta varie narratur ; sed Zozimus, rerum per hæc tempora gestarum diligentissimus scriptor, audiendus. Valerianus, inquit, cum intellexisset Bithyniam a Seythis invasam, ejusque civitates deletas, Nicomediam, aliasque urbes successas, misit Felicem, « qui Byzantium tueretur, ipse ab Antiochia ad Cappadociam usque progrediebatur, et transitu duntaxat atritis oppidis, pedem referebat. Cumque pestis invasisset exercitus, eorumque majorem partem absumpisset, Sapores Orientem aggressus exilio dabat omnia. » Valerianus legatos ad Saporem misit, ut data pecunia bello finem imponeret. Sed *Sapores*, ut imperator ipse secum in colloquium veniret, postulavit. Ille vero inconsulto cum paucis ad *Saporem* profectus, ab hostibus subito comprehensus est. Ita Zozimus, *Valerianus* a Cappadocia pedem retrulit, sed Antiochiam non rediit, ut Zozimum interpretatur Pearsonius citatus ; verum in Mesopotamiam, ubi Eutropius eum captum asserit. Zonaras ait, *Valerianum* cum Edesse in Mesopotamia ageret, ne a suis militibus occideretur, « ad Saporem profugum hosti se tradidisse. » Et postea Persas Antiochiam ad Orontem, Tarsum, et Casarem Cappadociae cepisse. Huic referenda, quæ Lactantius lib. de Moribus Persecutorum a paucis annis a Baluzio V. C. in lucem edito hac de re habet. Lactantius postquam de Decio et persecutione ab eo suscitata locutus est, cap. 5, ait : « Non multo post Valerianus quoque non dissimili furore correptus, impias manus in Deum intulit, et multum, quamvis brevi tempore, justi sanguinis

fudit. At illum Deus novo ac singulari poenae genere affecit, ut esset posteris documentum, adversarios Dei saepe dignam scelere suo recipere mercedem. Ille captus a Persis, non modo imperium, quo fuerat insolenter usus, sed etiam libertatem, quam caeteris ademerat, perdidit, vixitque in servitute turpissime. Nam rex Persarum Sapore, qui eum ceperat, si quando liberit, aut vehiculum ascendere, aut equum, inclinare sibi Romanum jubebat, ac terga praeberere, et imposito pede super dorsum ejus, illud esse verum dicebat, exprobrans ei cum risu, non quod in tabulis aut parietibus Romani pingerent. Ita ille dignissime triumphatus, aliquandiu vixit, ut diu Barbaris Romanum nomen ludibrio ac derisui esset. Etiam hoc ei accessit ad poenam, quod cum filium haberet imperatorem, captivitatis suae tamen ac servitutis extremae non invenit ulterem, nec omnino repetitus est. Postea vero quam pendendam vitam in illo dedecore finivit, direpta est ei cutis, et exuta visceribus pellis, infecta rubro colore, ut in templo barbarorum deorum ad memoriam clarissimi triumphii poneretur, legisque nostris sceleris esset ostentui, ne nimium Romani viribus suis fiderent, cum exuvias capiti principis apud deos suos cernerent. »

9. *Quot annos in servitute vixerit.* — Vixit in ea servitute Valerianus usque ad annum cclxix, auctore Chronici Alexandrini teste, cui hac in re fides habenda : « His coss. (Claudio nempe et Paterno) Valerianus Augustus a Persis oppressus perit. Vixit annos lxi. Pollio tamen in Valeriano cap. 1 ait, eum annos septuaginta natum factum esse imperatorem : quod verum non existimo, nisi forte numero rotundo loquatur. Valerianum anno cclxiv adhuc in vivis fuisse, sub consulatu sc. Gallieni vi et Saturnini, testatur Pollio lib. de duobus Gallienis, cap. 10.

10. *Valerianus a Persis captus hoc anno.* — Quo anno *Valerianus a Sapore captus fuerit*, haec in controversiam vocatum, quod Dionysius Alexandrinus apud Eusebium, lib. 7, cap. 10, de persecutione ab eo excitata loquens haec verba Apocalypsis 13, eidem applicet. « Et data est illi potestas faciendi per menses quadraginta duos, » quibus ex verbis Baronius intulit, hanc persecutionem per annos tres ac menses sex continuatam fuisse. Quare cum eam Maximo et Glabrione coss., anno nempe Christi cclvi captam existimavit, currenti anno finem ejus consignavit, ideoque et Valeriani captivitatem; eo enim in Persidem adducto, Gallienus Ecclesiae pacem reddidit. Pearsonius, alique, qui persecutionem anno cclvii suscitatum fuisse deprehenderunt, servitutem *Valeriani* et Ecclesiae pacem anno insequenti contigisse autumarunt; neque defuere, qui utrumque in annum cclxi magno errore distulerint. Sed Dionysius Alexandrinus a viris doctissimis non intellectus. Quod enim de sua Ecclesia, Aegyptoque scripsit, illi de universa Ecclesia interpretati sunt; quamvis certissimum sit, persecutionem in Aegypto, praesertimque Alexandriae, etiam post *Valeriani* captivitatem arsisse, ut mox demonstrabimus. Annus itaque capti Valeriani independenter ab illa propheta explanan-

das. Quo pacto certum est currenti anno Valerianum *ad municipii fortunam*, ut Zozimi verbis utar, redactum fuisse, inchoato septimo imperii anno, ideoque aestate circiter incunte. Primo, quia Dionysius Romae die vicesima secunda Julii pontifex creatus, postquam sedes fere per annum integrum vacasset; quae diuturnior vacatio persecutioni adscribenda, ejus vero finis Valeriani captivitatis attribuenda. Secundo, ex Historiae Augustae scriptoribus alii, ut Pollio et Victor de Caesaribus, imperii anno sexto, Victor in Epitome anno septimo captum tradidere, extantque tam in cimeliis principum, quam apud antiquarios, numismata graeca Valeriani, in quibus legitur l. z. id est, *anno septimo*. Quare septimum imperii annum inchoavit per aliquot menses, qui ab historicis negliguntur, qui cum anno imperii sexto superatum scripsere.

11. *Refellitur sententia Pearsonii.* — Sed, inquit Pearsonius, Saecularis et Donatus, qui ante septimum ejus imperii annum consules non fuere, toties rescriptis Valeriani et Gallieni subscribuntur, ut anni cclx aliqua parte eum adhuc libertate gavium esse necesse sit. At si haec ratio valeret, sequeretur, anno cclxi Valerianum adhuc in libertate positum fuisse; cum in Codice Justiniano leges reperiantur, quae in titulo praefertunt *Gallienum* et *Valerianum* Augg. mendose itaque ea, ac similes inscriptiones, et ab eo, qui leges collegit, perperam additae, ut notavit Baronius, loquens de quodam rescripto imperatoris Severi anno primo imperii ejus dato, quod Severi et Antonini ejus filii nomen imperatoris nomen exhibet. Similes errores tam in Caro, quam in Diocletiano infra indicabimus. Avert secundo Pearsonius hunc Victoris in Epitome de Gallieno loquentis locum : « Regnavit annis quindecim, cum patre septem, solus octo. » Sed Victor septem annos, quibus cum patre Gallienus imperavit, utrinque incompletos ac Julianos, non vero imperii annos enumerat; contra vero, dum annos quibus sine patre regnavit, notat, annos tantum Julianos integros, utroque extremo incompleto praetermisso, in summam confert; qui numerandi modus ab aliis antiquis, quamvis rarius, etiam usurpatur. Sed Valerianum praesenti anno in Persidem adductum, ex dicendis certius constabit.

12. *Maerianus cum filiis in Oriente et Aegypto imperium usurpat.* — « Gallieno igitur et Volusiano coss., Maerianus et Balista in unum exercitum reliquias convocant, et eum Romanum in Oriente nuntaret imperium, quem facerent imperatorem requirunt, Gallieno tam negligenter se agente, ut ejus ne mentio quidem apud exercitum fieret, » inquit Pollio in Gallienis duobus, cap. 1, consilii hujus finis erat, ut Maeriano cum filiis *Maeriano* et *Quieto* deferretur imperium, qui statim cum filio *Maeriano* contra Gallienum venire cepit, Balista et Quietus in Oriente relictis. Sed consulatus ille Gallieni et Volusiani anno cclxi gestus, in citatum locum Pollionis sine dubio infertur. Neque enim Pollio, qui diserete scribit, *Valerianum* anno sexto imperii captum, asserere potuit, anno tantum octavo in finem ver-

geule, Gallieno nempe et Volusiano *co.* *Macrianum* et *Balistanum* de imperatore eligendo deliberare coepisse, cum iam eodem Pollione, quam Zoziō testimonio, post illam eadem « omnia, velut destituta principis, confusa pariter et indefensa » jacerent, et undique tyranni insurgent. Præterea infra nuntium græcum *Macriani* recitabo, in quo secundus imperii ejus annus exprimitur, locumque *Dionysii Alexandrini* afferam, ex quo constat, nono imperii Gallieni anno, eoque ac Volusiano *co.*, *Macrianum* jam periisse. Quomodo itaque existimare poterimus, scripsisse Pollionem, *Valerianum* anno sexto imperii captum, ac tantum biennio post de imperatore creando tractatum fuisse. Hoc igitur Pollio in litteras non misit, vel si scripsit, valde deceptus est. Sed consulatum illum non apposuisse liquet ex iis, quæ habet Salmasius in Notis ad librum de duobus Gallienis, ubi ait, priora illius libri verba usque ad ista, « Gallieno igitur et Volusiano *co.*, » ex officina correctorum prodisse, qui ista sic conglutinarunt, ut legerent et dissimularent labem, quæ hunc locum temporum injuria, codicumque vitio insecit. Unde, inquit Salmasius, in Palatino codice laer et nullus totus hic locus est relictus, usque ad illa verba, « Gallieno igitur et Volusiano *co.*, » Verumenimvero hæc ultima verba non minus spuria et additicia, quam ea, quæ in Palatino codice desiderantur, ideoque non minus rejicienda, licet in eo illa reperiri negari non possit, verumque existimem quod apud se constare affirmat Salmasius, alios omnes, quotquot historiæ Pollionis exarati codices reperiuntur, a Palatino excerptos fuisse. *Macrianum* autem anno jam affecto imperatorem dictum ex eo liquet, quod post *Aureolum* imperium arripuerit, illudque toto octavo Gallieni anno in Oriente gesserit, ac secundo regni anno perierit, ut infra ostendetur.

13. *Ante Macrianum Aureolus in Illyrico purpuram sumpserat.* — Antequam *Macrianus* purpuram in Oriente sumeret, jam *Aureolus* « Illyricanos exercitus regens, » ut testatur Pollio in libro de Triginta Tyrannis, cap. 11, imperium arripuerat. Quando enim cap. sequenti Pollio refert, *Macrianum* et *Balistanum* de creando imperatore consilium inisse, ait : « Tuncque constitit, Gallieno longe posito, *Aureolo* usurpante imperium, debere aliquem principem fieri, et quidem optimum, ne quispiam tyrannus existeret. » Et postea *Macrianum* cum filiis dictum imperatorem fuisse narrat. *Valens* etiam proconsul Achaïæ, cum accepisset *Gallienum* adversum se

Pisonem mittere, sumpsit imperium, sed brevi a militibus interemptus est, postquam ipsemet *Pisonem*, qui in Thessalia imperator appellatus fuerat, occidendum jussisset; sed *Piso* anno sequenti tantum interfectus, ut tunc dicimus. Baronius inter tyrannos, qui hoc anno insurrexere, *Emilianum* Egypti præfectum numerat; sed Pollio eum post *Macriani* interitum, anno nempe cclxi, imperium in Egypto usurpasse docet. Certe, cum totus fere Oriens cum *Macriano* imperatorem agnovisset; isque secundum imperii annum inchoavit; nonnisi eo occiso *Emilianus* in Egypto imperator nuncupatus. Egyptum vero *Macriano* paruisse ostendit nuntius græcus a Tristano recitatus, in cuius postica legitur : ΑΤΤ. Κ. Μ. ΘΟΥΑ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΣ, id est, *Imperator Cæsar Marcus Fulcius Macrianus*; in altera parte : ΑΥΤΕΛΑΡΧΕΙΑ, id est, *Alexandria*.

14. *Imperium Romanum peste et hostium incursionibus devastatum.* — Parte alia, ut scribit Zozius, pag. 630, *Scythæ* parte quadam copiarum suarum *Illyricum* agebant, et civitates ejusdem vastabant; cum alia vero parte *Italiam* ingressi ad ipsam usque Romam perrexerunt, sed *Gallieno* Transalpina loca, ut Romam defenderet, relinquire, Romam illi quidem reliquere, sed universam prope pervagando afflixerunt *Italiam*. Interim « tanta pestis in civitatibus exorta, quanta unquam prius illo tempore existerat. » Hæc Zozius.

15. *Pace Ecclesie concessa Alexandrini et Egyptii non potuerunt.* — Gallienus, dum res Romana in tantis versaretur periculis, pacem Christianis concessit, sed edictum illud perit : quod enim refert Eusebius lib. 7, cap. 13, datum in favorem Egyptiorum, postquam *Macrianus* et filii occisi sunt. Quare neque Egyptus, neque Alexandria pacis beneficio polita; et persecutio, quæ hoc anno in aliis regionibus desit, ibidem continuata, et quidem usque ad mensem quadragesimum secundum, ut testatur Dionysius in epistola ad Hermammionem, quem Baronius, Pearsonus, et Lomberlus in rebus Cyprianicis explicandis, Valesius aliique passim male interpretantes, scripsere, persecutionem Valerianeam per annos tres et menses sex Ecclesiam afflixisse : quod tamen nonnisi de Alexandria et Egypto asseruit Dionysius, qui in citata epistola de rebus tantum in suo patriarchatu gestis, non vero de iis, quæ in universa Ecclesia contigere, mentionem facit, ut magis anno cclxi explicabo.

Anno periodi Græco-Romane 5753. — Olymp. 259, an. 4. — Urb. cond. 1013. — Jesu Christi 260, secundum Baronium vacat.

— Dionysii papa 2. — Galbani imp. 8.

1. *Consules.* — *Co.* *Cornelius Secularis II*, et *Julius Donatus*. Hos consules omnes antiqui Fasti

exhibent, et in codice Justiniano tredecim leges iisdem notantur. Certum autem, consulatus in eo

codice memoratos, ordinarios fuisse, non vero suffictos. Contra quod chronologicum principium Ombrius in Fastis, Baronius in Annalibus, Pelavius in lib. 11 de Doct. Temp. et Continuis in Annalibus Ecclesiasticis Francorum peccantes, in Fastis ordinandis aliquos consules vel expunxere, vel prætermisere, vel loco suo movere et in alium transtulere. Baronius, qui anno elapso *Emilianum et Bassum*, currenti *Secularem et Donatum* exposit, et cum duobus illis consulum paribus annos duos, quibus magistratum gessere, reseavit, eoque pacto annos Urbis, Olympiadum, et cæterarum omnium ætatum mutilavit, ut videre est in annis Urbis, in margine hujus operis descriptis, qui post imperium Decii annis Christi diversi generis a prioribus respondent, v. g. annus Urbis 1000 respondet vero anno Christi cxxvii, Baronius cxxlix. Quare annus Urbis 1010 respondere deberet vero anno Christi cclvii, anno autem Baroniano cclx, et tamen, ut videre est in illius anni margine, jungitur quidem cum vero anno Christi cclvii, sed cum anno Baroniano cclx, propter scilicet consulatum primum Decii tanquam ordinarium in Fastis a Baronio insertum.

2. *Baronius posthac anno tantum uno ab æra vulgari dissidet.* — Sequentibus annis ante imperii Diocletiani initium, unico tantum anno a vera æra Christiana Baronius dissidit, ob consulatus anno elapso currentique prætermisissos. Imo anno sequenti veram Dionysianam æram assensurus esset, nisi primum *Decii* consulatum, quem suffectum esse constat, suis Annalibus inseruisset. Ut tamen meæ Animalversiones ejus narrationi congruere possent, consulatum illum fictitium rejeci, et cum vero anno Christi ccli annos duos Baronianos, scilicet cclm et ccliv copulavi, seu, ut accuratius loquar, unum ex illis annis expunxi. Quo pacto mea narratio Baronianæ consonare et consentire potuit. Verum, suppositus ille annus a me quidem rejectus, sed non a Baronio, ut fieri debuit; indeque factum, ut mea quidem narratio Baronianæ responderet; sed ipse adhuc unum annum amplius quam me numeret; donec tertium consulatum abjiceret, ob priorem nempe *Decii* suffectum in Fastos suos perperam insertum. Porro *Secularem* cum nota numerali edendum ostendunt varia rescripta codicis Justiniani, et libellus de Præfectis Urbis, et Fasti Græci Heraclii.

3. *Postumus in Galliis imperium usurpat.* — Non anno Postumus in Galliis imperator creatus, de quo Euthropius ait: « Tum jam desperatis rebus, et dedico pene imperio Romano, Postumus in Gallia obscurissime natus purpuram sumpsit. » Quare non statim post Valerianum in Persidem abductum, Postumus imperium usurpavit; sed hoc, et non alio anno: cuius rei validum argumentum deduco ex Pollione, lib. de xxx Tyrannis, cap. 20, ubi legitur, *Pisonem a Macriano* missum ad interficiendum *Valentem*, qui in *Achaia* imperium sumpsit, ipsum etiam in *Thessalia* sese imperatorem appellasse, et *Valentis* jussu peremptum fuisse. Postquam mortem, « senatusconsultum de Pisonem factum, » inquit

Pollio, die « septimo kalendas Julias, et Atellium Fuscum » consularem primæ sententiæ consultum dixisse: « Divinos honores Pisoni decerno, patres conscripti: Gallienum, et Valerianum et Saloninum imperatores nostros esse confido. » Sed non dubito quin locus ille in omnibus editionibus depravatus sit, quin Pollio scripserit, « Gallienum et Valerianum Saloninum imperatores nostros esse confido; » ibi enim Gallienus junior, qui et Valerianus ac Saloninus vocatus fuit, perperam in duos divisus, ut certo demonstrant litteræ Baleri Cadusiorum regis ad Saporem, et Artabasis Armeniorum regis ad eundem datæ anno precedenti num. 5, ex parte recitæ, quibus uterque Saporem monet, ut Valerianum captivum in libertatem restituat: « Valerianus et filium imperatorem habet (nempe Gallienum), et nepotem Cæsarem, » nempe Valerianum Saloninum in corrupto Pollionis loco in duos male divisum. Neque dici potest in loco Pollionis intelligi Valerianum Gallieni Augusti fratrem, quia is nominis sub finem imperii Gallieni Cæsar et postea Augustus appellatus fuit, ut infra demonstrabimus. Neque etiam dici potest, Pollionem ibi Salonini nomine intelligere « Quintum Julium Saloninum Gallientum » alterum Gallieni Augusti filium, is enim hoc tantum anno post fratris cædem Cæsar a Gallieno Aug. patre dictus est, Victore teste in Epit. « Gallienus in locum Cornelii filii sui Saloninum alterum filium subrogavit. » Quæ ad intelligentiam loci, qui tot viros eruditos in errorem traxit, obiter dicta sunt.

4. *Et quidem hoc anno.* — Redeo itaque ad tyrramidem *Postumi*, qui imperium in Galliis non arripuit, nisi postquam Gallienum juniorem seu Valerianum Saloninum occidit, quique ideo nondum imperabat quando senatusconsultum illud factum. Neque illud anno precedenti conditum, quia Valerianus Aug. septimum imperii annum attigerat, quando superatus est, ideoque non ante mensem Maium anni superioris. Eo capto non statim *Macrianus* imperator dictus, sed post unum, aut alterum mensem. Dein *Macrianus Pisonem* in Achaia misit, sed ipse in Thessalia se contulit seque imperatorem dixit. Ubi cum peremptus fuisset, nuntium Romam perlatum, quæ omnia ante diem xxvi, mensis Junii, quo senatusconsultum laudatum scriptum, anno elapso minime fieri potuere. Præterquam quod illo senatusconsulto facto statim *Gallienus junior* in Galliis interfectus non est; quamobrem illud die xxvi Junii presentis anni emissum, eoque die ac mense Valerianus Cæsar, seu Gallienus junior adhuc in vivis erat, sed non nullo post a Postumo de medio sublatus est.

5. *Nou vero insequent.* — Neque in annum sequentem *Postumi* usurpatio differri potest, ut ex iis quæ in morte ejus dicemus, apparebit. Denique Zozimus, pag. 651, de quibusdam tyrranis, qui post Valerianum servitum insurrexere, loquens subjicit: « Cæleri propemodum omnes penas dederunt, solus Aureolus infesto erga imperatorem animo esse perrexit. Secundum hæc Postumus quoque, cui magi-

sterium militum apud Celtas commissum fuerat, animum ad res novas adiecit : sumptisque secum militibus, qui cum ipso detecerant, Agrippinam contendit, urbem maximam ad Rhenum sitam, ubi Saloninum Gallieni filium obsedit, minatus obsidionem se minime soluturum, nisi deditus sibi ille fuisset. Militibus obsidionis necessitate compulsis, ut et ipsum et ipsius custodiae prefectum a patre Silvanum traderent; utroque Postumum interfecto, rerum apud Celtas potius est. » Eandem rem narrat Zonaras nisi quod loco *Silvani* Albanum habet et Saloninum filium Gallieni *junio*rem *Gallienum* appellat. Coloniae itaque Gallienus junior Caesar interfectus.

6. *Gallienus junior consecratus*. — *Gallienus junior* qui semper in nummis *Valerianus* appellatur, a Gallieno patre post mortem apotheosi donatus est, ut ostendunt paria numismata ejus consecrationem representantia, in quibus legitur : DIVO VALERIANO CES. vel. DIVO CESARI VALERIANO ; in postica parte, CONSECRATIO S. C. Qui nummi, cum Caesaris tantum nominesignentur, de Valeriano Valeriani Augusti filio, et ante mortem a Gallieno fratre Augusto nuncupato intelligi non possunt; cum Augusti titulus ei in consecratione denegatus non fuisset.

7. *Nunquam Augustus fuit*. — Andreas Morelius vir clarissimus in Specimine universae rei antiquae nummariae pag. 117. nummum graecum refert inscriptum : ΑΥΤΟC. ΟΥΑΑΕΡΙΑΝΟC. ΤΑΑΑΗΝΟC. ΟΥΑΑΕΡΙΑΝΟC. CEBBB. id est, *Imp. Valerianus, Gallienus, Valerianus Auggg.* In eo cernuntur tria capita, Valeriani nempe imperatoris et filii ejus Gallieni, et Valeriani Gallieni Augusti filii; non vero Valeriani senioris filii, ut explicat Morelius, qui etiam ex titulo, CEBBB. cum triplici BRB. infert, Valerianum juniorem, vivente adhuc patre, Augustum dictum, et tres illas litteras denotare, hanc appellationem omnibus tribus attribuendam esse. At *Valerianum* Valeriani filium, quemadmodum et *Valerianum* Gallieni Augusti filium in eo nummo expressum ante hujus captivitatem Augustos non fuisse certissimum. Valerianus autem Caesar ibidem Augustus appellatur juxta regulam jam a nobis statutam, quod nempe

Cesares junctim cum Augustis in nummis memorati, Augusti et ipsi in nummis saepe vocentur. Verum est, in cimelio regio duos Gallieni junioris nummos aereos asservari, in quorum antica legitur : Π. ΑΙΚ. ΚΟΡ. ΟΥΑΑΕΡΙΑΝΟC. ΚΑΙC. CEE. id est, *Publius Licinius Cornelius Valerianus Caesar Augustus*; qui titulus eidem Salonino in alio nummo graeco ab Oecone, pag. 476, inter nummos Valeriani Gallieni Augusti fratris relato, etiam attribuitur. Sed id adulationi tribuendum videtur; neque enim aliam rationem in praesentiarum assignare possum.

8. *Gallienus Augustus dictus Junior Aug. respectu patris*. — In secunda parte Dissert. Hypatica, cap. 6, n. 7, hoc nummo Oeconiano et hac inscriptione, quae etiamnum in territorio Nicensi extat, imixtus :

CORNELLE SALO
NIXE
SANCTISSIM. AUG.
CONJUG. GALLIENI
JUNIORIS AUG. N.
ORDO CEMENEL-
CER. ANT. AURELIO
JANUARIO. V. E.

scripsi, *Gallienum junio*rem ante mortem Augustum nuncupatum fuisse, et uxorem duxisse *Cornelliam Saloninam* de nomine matris mariti appellatam. Sed *Gallienum junio*rem puerum et valde juvenem in nummis postea representatum deprehendi, eamque inscriptionem de *Gallieno* ejus patre respectu *Valeriani* senioris juniore nuncupato omnino interpretandam esse deprehendi; ita ut vox *junior* non ad *Gallienum*, sed ad *Augustum nostrum* referenda sit. Cujus rei jam exemplum in medium adduxi, cum de Commodio Marci Aurelii filio in nummo a me recitato *junio*re *Augusto* dicto, sermonem haberem, aliudque infra referam de Galerio Maximiano respectu Maximiani Heretii, *Maximiano jun. Aug.* in nummis appellato.

Anno periodi Graeco-Romanae 5754. — Olymp. 260. an. 1. — Urb. cond. 1014. — Jesu Christi 261. secundum Baronium 262.

— Dionysii papa 3. — Gallieni imp. 9.

1. *Consules*. — A num. 1 ad 4. Coss. *Gallienus Aug. IV*, et *Petronius Volusianus*. Sumptus hic a Gallieno consulatus juxta secundam consulatum Caesarum regulam, seu propter imperii ejus Caesaris decennalia hoc anno celebrata, cum enim anno sequenti imperii Augusti decennalia exhibuisse, et

ob id consulatum V capessisse ibidem videmus.

2. *Fasti Baronii emendantur*. — Baronius currenti anno, quem cclxii appellat, Gallienum IV. et Valerianum Caesarem consules proponit, quod Vopiscus in Aureliano, cap. 13. ex Actis publicis haec verba

recitet : « Cum consedisset Valerianus Augustus in thermis apud Byzantium, assidentibus Memmio Fusco consule ordinario, etc. » Aurelianum consulem suffectum declaravit, ut Vopiscus, cap. 11, jam retulerat : « Consulatum cum eodem Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo kalend. Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare te convenit. » Ex quibus Baronius deducit, post consulatum Memmii Fusci anno cclviii, secundum Baronium, anno cclxi, consulibus ordinarii, statuendos esse consules ordinarios Gallienum IV, et Valerianum, a kal. Januariis usque ad xxii Maii, a qua die iniere suffectum consulatum Crinitus II, et Aurelianus, qui postea imperavit. Sed ne novum par consulum in Fastos insereret, loco *Volusiani*, qui in omnibus antiquis Fastis collega Gallieni in quarto ejus consulatu dicitur, ponit *Valerianum Cæsarem* Valeriani Augusti filium, quem *Volusianum* etiam in Fastis appellari dicit. Verum, *Valerianum* illum ante Valeriani patris captivitatem, Cæsarem non fuisse superius demonstravi; et ead. Norisius in Parergo de Vofis Decennalibus cap. 5, docte observat, *Valerianum* non potuisse *Volusianum* etiam cognominari. Nam *Valerianus* erat cognomen Liciniae familiae, ut ex nummis Valeriani senioris, ac Gallieni patet : et *Valerianus junior* in numismatibus dicitur P. LIC. VALERIANUS CÆS. At Volusianus fuit ex familia Petronia, et his imperante Gallieno, praefectus Urbi fuit, ut ex Inducto Praefectorum Urbis a Cuspiniano publicato intelligitur. Perperam itaque duos consulatus, qui in omnibus Fastis ante consulatum Gallieni IV ponuntur, exposit Baronius, et cum illis annos duos eisdem respondentes male abiecit, cum decantatissimus consulatus ille Gallieni et Valeriani a Vopisco memoratus, suffectus tantum fuerit, et *Gallienus* ille non Gallienus Augustus, sed *Gallienus Cæsar* ejus filius et *Valerianus* Gallieni junioris collega, et Valeriani Augusti filius per haec tempora nondum Cæsarem dignitatem adeptus esset : quod extra controversiam me posuisse existimo. Vides interim, ob duos praefatos consulatus rejectos, Baronium, qui res gestas annis cclix et cclx alieno loco recitavit, jam anno dimittat uno ab æra vulgari distare.

3. *Martyrium S. Laurentii*. — A num. 6 ad 10, Acta sancti Laurentii supposita esse certum esse debet, propter rationes a Baronio aliisque in medium adductas, sed vere scripsit Leo Magnus in sermone de hoc sancto martyre, « a solis ortu usque ad occasum leviticorum hominum coruscante fulgore, quam clarificatam esse Ierosolymam Stephano, tam illustrem factam fuisse Romam Laurentio. » Eius martyrium, quod Baronius huic anno illigavit, pertinet ad annum Christi cclviii; in epistola enim sancti Cypriani lxxx ad Successum eo anno data, Sixtus « in cometerio animadversus » dicitur « octavo iduum Augustarum, » sexta scilicet ejus mensis die; ideoque cum inter sancti Sixti Pontificis Romani mortem et Laurentii martyrium triduum intercesserit, ad diem ejusdem mensis decimam illud referendum : qua quidem die ejus festum in Calendariis Bucheriano et

Carthaginensi, in Martyrologiis tam vetustis quam recentioribus recollitur. Divus Augustinus passim variis in locis *Laurentium* laudat, et Ruinartus vir Cl. in Actis priorum martyrum sinceris et selectis pag. 180 multa exhibet de sancto Laurentio ex aliorum sanctorum Patrum et veterum scriptorum opusculis excerpta.

4. *Martyrium S. Fructuosi et sociorum ejus*. — A num. 59 ad 70. Bollandus ad diem xxi mensis Januarii, et Ruinartus mox laudatus pag. 219 et seqq. referunt Acta authentica sancti Fructuosi episcopi Tarraconensis, ac sociorum ejus Angurii atque Eulogii diaconorum, qui passi sunt apud Tarraconem, celeberrimam olim Hispaniae ceterioris metropolim, in hodierna Catalonia sitam, quorum initio annus eorum martyrii his verbis exprimitur : « Valeriano et Gallieno imperatoribus, Æmiliano et Basso coss., XVII kalend. Februarii, die dominico, comprehensus est Fructuosus episcopus, Angurius et Eulogius diacones. » Praeterea de sociis ejus in iisdem Actis habetur : « Et fuerunt in carcere dies sex; et producti sunt duodecimo kal. Februarii, feria sexta, et auditi sunt. » Quae non nisi anno cclix gesta, quo littera Dominicalis B in cursu erat, ideoque dies XII kal. Februarii, seu dies xxi Januarii cum feria sexta concurrebat. Hinc liquet Petavium, lib. xy de doct. Temp., Fastos susdeque vertisse, quando Æmiliani et Bassi consulatum loco suo movit, et in annum cclxi transiit. Sic enim *Fructuosum*, et socios ejus jam a biennio occisos martyres facit; adeo refert ut consules suis annis reddantur. Ex Fructuosi autem Actis germanis et legitimis Æmiliani consulatum anno cclix gestum esse certo intelligimus.

5. *Eorum Acto in Ecclesia Africana recitata*. — Eorum natale die xxi Januarii apud Hippone Regium celebratum fuisse, et Acta laudata eadem esse, quae olim in Ecclesia Africana legebantur, eruitur ex iis quae refert sanctus Augustinus Sermone cclxxiii novae editionis, alias cæ de Diversis, quem in eorumdem Sanctorum natali habuit; nam num. vi sic de iis loquitur : « Beati quorum passio recitata est. Beata Agnes sancta, cujus passionis hodiernus est dies. » Certum est enim Agnetem die xxi Januarii passam fuisse, qua reipsa die in vetustissimo Calendario Carthaginensi a Mabillonio publicato hujus festum recollitur. Sed de iisdem martyribus legendi Bollandus et Ruinartus citati.

6. *Paulus Samosatensis fit episc. Antioch.* — Ad num. 70. *Paulus Samosatensis* anno post captivitatem Valeriani dicitur factus episcopus Antiochenus in Chronico Eusebii editionis Scaligerianae, ideoque praecedenti anno Christi. Vides itaque in Annalibus nihil penitus recitari, quod ad presentem annum pertinet, propter rationem jam supra assignatam.

7. *Valeriani servitus*. — A num. 71 ad 75. Valeriani Augusti captivitas, quam hoc anno Baronius narrat, sub consulatu Æmiliani et Bassi, ideoque et anno Christi cclix accidit, ut eo anno ostendimus. Cedrenus scribit *Valerianum* a Sapore captum

esse apud *Cæsaream*; sed major fides *Zonarae*, qui id *Edesse* factum dicit, adhibenda.

8. *Macrianus et Aureolus*. — Ad num. 75. *Macrianum* in Oriente et *Aureolam* in Illyrico anno etiam cclix tyrannidem arripuisse, ibidem doctissimi.

9. *Pax Ecclesiis per Ægyptum constitutis red-dita*. — Ad num. 76 et seqq. Sublatis in Ægypto tyrannibus, Gallienus hoc rescriptum ab Eusebio, lib. 7, cap. 13, recitatum, ad Dionysium Alexandrinum, aliosque Ægypti episcopos misit, quo persecutionem sedavit: « Imperator Caesar P. Licinius Gallienus, Pius Felix Augustus Dionysio, Pimra, Demetrio, et reliquis episcopis. Indulgentiam beneficii nostri per universum orbem diffundi præcipimus, ut cuncti a religiosis locis abscedant. Quocirca et vos rescripti nostri forma uti potestis, ut nullus vobis deinceps molestiam facessat. Atque id quod vobis exequi licet, jamdudum a me concessum est. » Gallienus itaque, qui jamdum pacem Ecclesiæ dederat, eam in Ægyptum diffundi voluit, præcepitque ut cuncti a religiosis locis recederent, quod jam post captivitatem patris aliis episcopis concesserat; sed qua concessione propter Macriani tyrannidem patriarchatus Alexandrinus potiri non potuerat, Eusebius paulo post addit: « Est et alia ejusdem imperatoris constitutio ad alios episcopos data, qua iis permisit, ut cæmeteriorum suorum loca recuperarent. » Quamobrem fallitur viri doctissimi, qui autnant, hæc duo rescripta statim post Valerianum captum emissa fuisse. Illud enim, quod tunc a Gallieno publicatum, et cujus mentio in priori rescripto laudato, ad nos non pervenit, et quod recitat Eusebius, ad episcopos tantum Ægypti directum, ut potiri possent priori illo decreto, in omnium favorem emisso, quo haecenus propter Macriani tyrannidem gaudere non potuerant.

10. *Rufinus agrorum duo edicta ad sedandam persecutionem emissa fuisse*. — Unus *Rufinus*, quod legitur, hoc agnovisse videtur. Nam licet Eusebius in libro septimo, postquam, cap. 12, de iis, qui apud Cæsaream Palæstinæ martyrio perfuncti sunt, cap. 13 de pace a Gallieno reddita agat; cap. 14, de *Episcopis, qui tunc florere*; cap. 15, *quomodo Marinus apud Cæsaream martyrio decoratus est*; cap. 16, de *Asturio Christi causa etiam curso*; cap. 19, de *Throno Jacobi episcopi*: nihilominus Rufinus ordinem immutavit, quod considerans Valesius in Notis Eusebianis ad lib. 7, cap. 43, ait: « Porro monendus est lector, capitulum ordinem hic a Rufino commutatum. Hæc enim duo capita 13 et 14 Rufinus collocavit post caput 19 quod est de Cathedra Jacobi. In indice tamen capitulorum, quem idem Rufinus huic libro præfixit, idem est ordo capitulorum, qui in grecis Eusebii exemplaribus. Cur autem Rufinus ordinem capitulum mutaverit, causam non video; nisi forte quia commodius esse censuit, Mariani et Asturii martyria subnectere passioni martyrum Cæsariensium. Sed animadvertere debuerat, diversis hæc temporibus contigisse. Nam Cæsarienses quidem illi passi sunt in persecutione Valeriani. Marinus autem et Asturius

sub Gallieno. Rufini errorem Ursuardus, et Ado, ac reliqui deinceps secuti, martyrium Marini atque Asterii in Valeriani tempora contulerunt. Sed eos refellit Eusebius, ut dixi. » Ita vir et.

11. *Duravit persecutio post pacem Ecclesiæ datam*. — Verum licet licentia illa, libertasque aliquid in veteribus auctoribus immutandi minime toleranda sit, ex ea tamen, quam sibi Rufinus sumpsit, intelligimus, ipsi persuasissimum fuisse, edictum Gallieni ad Dionysium, aliosque episcopos Ægypti missum, aliud fuisse ab eo, quo per universum imperium persecutio velita. Nam Eusebius, cap. 15, laudato tradit, « pace cunctis ubique Ecclesiis reddita, apud Cæsaream Palæstinæ » Marinum quemdam *militari dignitate* decoratum, ob confessionem Christi capite truncatum, eodemque supplicio Asterium sen Asturium affectum fuisse, quod corpus ejus *decenti* tradidisset *sepultura*: quod cum factum sit post decretum generale, quo pax cunctis Ecclesiis concessa, et ante decretum ad episcopos Ægyptiacos post cladem Macriani datum, Rufinus hoc ultimum utrique martyrio postponendum, et Eusebii ordinem majoris claritatis gratia intervertendum duxit. Hinc non male Ursuardus, et Ado, ac reliqui deinceps Rufinum secuti, martyrium Marini atque Asterii in Valeriani tempora contulere; licet uterque post Valerianum in Persidem ductum passus sit: edicti enim Valeriani etiam a Gallieno rescissi, vi et auctoritate morti traditi sunt.

12. *Macrianus et filii interempti*. — Hoc itaque anno *Macrianus* et duo ejus filii *Macrianus* et *Quietus* interempti, et Ecclesia Alexandrina edicto pacis a Gallieno concessa tandem posita. Eusebius enim, lib. 7, cap. 23, refert posteriore partem epistolæ Dionysii ad Alexandrinum ad Hermonnemon, in qua Dionysius narrat, quomodo *Valerianus* imperator a Macriano ad acerbam persecutionem adversus Christianos excitandum impulsus est, ac ab eodem proditus, jussu Dei judicio, Sapor traditus est. *Macrianus* autem, eo capto, imperium, cui inhæverat, cum filiis obtinuit, et in Ægypto ab omnibus receptus est. Hunc *Macrianum* nubi assimilat Dionysius, quæ radios solis aliquandiu intercepti, ipsumque solem obscurat; postea vero sol, ea evanescente, quasi novus et clarus apparet. Tum de Gallieno hæc scribit: « Religiosissimus vero Deique amantissimus imperator septennalem circuitum jam emensus novum imperii annum degit, quo nos festa celebraturi sumus. » Scripta itaque ea epistola presenti anno, quo novum imperii annum Gallienus auspicius est. Neque enim, ut Baronius credidit, ea anno sequenti data; quia ut visuri sumus, Gallienus anno cclxii Augusti imperii decennialia celebravit, de quibus sub festi nomine in laudato loco mentio, et ante illud festum hæc epistola exarata.

13. *Ecclesiæ in Ægypto tyrannidis ejus tempore revocata*. — Quare cum in priori parte epistolæ Dionysii ad Hermonnemon, quam refert Eusebius, lib. 7, cap. 10, Dionysius dicit: « Joanni quoque similiter revelatum est. Ait enim: Et datum illi 05

loquens magna et impia; et data est illi potestas et menses quadraginta duo (Apocal. 13); utrumque porro in Valeriano impletum mirari licet; » illi XLII menses hoc anno in interitu Macriani ac filiorum terminantur. Nam per tot menses Ægyptus et Alexandria vexata; de illis enim solis loquitur Dionysius, non vero de persecutione Ecclesiae in universum, ut communiter loens ille ab omnibus explicatur. Pearsonius tamen, qui vulgarem illam opinionem tenuit, laudata Dionysii verba, «Religiosissimus vero Deique amatissimus, etc.» optime explicavit. Quis, inquit, unquam ita locutus est, ut quis post septennium diceretur nonum annum jam agere? Necessè est, ut illud septennale aliquid peculiare designet, et diversum ab eo tempore, quod postea secutum est. Est autem illud septennium imperii, quod cum patre administraverat. Ut Victor: «Regnavit annos quindecim, eum patre septem, solus octo.» Sed fallitur in eo quod subjicit Gallienum nempe septennium transcendisse, et octavo imperii anno Macrianum imperialem honorem adeptum esse, præsertim in Ægypto. Nam Gallienus septennium illud incompletum imperavit; sed antequam absolveretur, *Macrianus* in Ægypto purpuram sumpsit, et ab eo tempore nulla in Ægypto auctoritas Gallieno fuit. Toto itaque octavo imperii ejus anno *Macrianus* in Ægypto regnavit, neque ante præsentem, quo *Gallienus* nonum exorsus est, ipse et duo ejus filii interempti. Et ratio est, quia *Macrianus* secundum imperii annum inchoavit. Extat enim apud Goltzium nummus græcus inscriptus: ΑΥΤ. Κ. Μ. ΦΟΥΑ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΥ. ΕΥΧ. ΚΕΒ. Λ. Β. id est, «Imperator Caesar Marcus Fulvius Macrianus

Pius Augustus. Anno secundo.» Cum igitur toto octavo Gallieni anno tyrannidem in Ægypto exercuerit, septimo ejusdem Gallieni anno ab eo desciverat.

14. *Gallieni imperium in Ægypto restitutum.* — Verum eo hoc anno occiso, majestas Gallieni etiam apud Ægyptios agnita est: «Gallienus vero, inquit Dionysius, renuntiatus, et communi consensu omnium iterum approbatus est, vetus simul imperator ac novus; prior » illis, «ac post illos præsens, » post «Macrianum » nempe et filios. Gallienus itaque usque ad septimum imperii annum inchoatum cum patre regnavit; per aliquot menses solus: sed toto octavo ejus anno *Macrianus* imperio politus est, et nonnisi anno nono postquam *Macrianus* et filii perierunt, majestas Gallieno apud Ægyptios restituta fuit.

15. *Emilianus imperium in Ægypto usurpat.* — Post *Macriani* et filiorum interitum, «*Emilianus* » sumpsit imperium, «Thebaidem totamque Ægyptum peragravit, » quem tandem dux Gallieni *Theodotus* imperatori Gallieno vivum transmisit, ut testatur Pollio in duobus Gallienis cap. 4, et libro de Triginta Tyrannis cap. 22, ubi cum de eo agat, antequam Gallienum et Faustinum anni insequentis consules, et res sub iis gestas memoret, apparet, *Emilianum* post *Macriani* cladem et epistolam Dionysii ad Hermaionem, de qua supra egimus, scriptam, imperium in Ægypto usurpasse: de quo cum sub laudatis consulibus cursus Pollio mentionem faciat, sub iisdem interfectus est, cum in nummis secundus imperii ejus annus non legatur.

DIONYSII ANNUS 3. — CHRISTI 263.

1. *Terrivium Alexandriae bellum civile, inde famæ et pestis.* — Sequenti Christi anno ducentesimo sexagesimo tertio, Fastis Consularibus adscribuntur a Cassiodoro consules Gallienus quintum et Victorinus, vel (ut alii Fasti habent) Faustinus. Et his consonant nummorum antiquæ inscriptiones, quibus annus nonus imperii Gallieni ejusdem consulatui quinto conjungitur, secundum repetitum numerum tribunitiæ potestatis. Est hæc una ex cis¹: IMP. C. P. LIC. GALLIENUS. P. P. F. AVG. GERM. P. M. TRIB. P. IX. COS. V. P. P. Quod vero idem annus Gallieni nonus

in alia inscriptione reperitur adnotatus ejus consulatu quarto, ut in ea quæ sic habet: IMP. GALLIENUS. P. F. AVG. P. M. TR. P. IX. COS. IV. P. P. hoc inde accidit, quod non cum consulatu kalendis Januariis ejus auspicaretur annus imperii, sed alio anni die: quamobrem sub uno imperii anno necesse esset duos consulatus ex parte censerî.

2. Hoc itaque anno Alexandriae bello civili oborto, Dionysius ejus urbis episcopus nuper postliminio reversus, inde rursus egredi sponte delegit. Quo anno, sedato jam bello civili Alexandrino, quo Dionysius post persecutionem reversus Alexandriam, inde iterum egredi coactus fuerat; iterum Alexandriam rediit. Quam autem in primis (ne id dicere

¹ Apud Panvin. in Fast. comment. et Adolphum de numis. Rom. Imp.

praeremittamus saevae fuerint inter Alexandrinos obortae rixae; ipse in epistola ad Hieracem scripta testatur, quam Eusebius ¹ recitans, haec praemittit: « Ubi jam pax, sedata prope persecutione, constituta fuit, Dionysius rediit Alexandriam. In qua urbe tam gravis seditio et bellum intestinum de integro ciebatur, ut fratres in civitate, propterea quod omnes in alterutram seditionis partem divisi erant, Dionysius nullo modo posset invisere. Unde in ipso Paschatis festo ab ipsa Alexandria, velut exul ab externa regione, per litteras cum illis colloqui coactus fuit. Quin etiam aliam postea epistolam ad Hieracem Ecclesiarum Aegypti episcopum de festorum celebratione conscripsit; in qua seditionis, quae eodem tempore fuit Alexandriae concitata, his verbis mentionem facit:

3. « Quid mirum, si tam arduum et difficile mihi sit apud eos, qui longinquiore locorum intercapedine distant, per epistolas, tanquam coram, sermones conferre; cum et mihi ipsi mecum colloqui, et proprio animo in varias partes distracto, consilium dare, anceps et periculosum videatur? Nam ad viscera mea, meos carissimos fratres, contubernales uno animi consensu mecum concordēs, Ecclesiae ejusdem cives, cogor equidem necessario litteras scriplas dare; eas tamen ad illos mittere videor mihi nullo modo posse. Facilius enim, non dicam in externas regiones, sed ab Oriente ad oceanum usque iter facere quisquam poterit, quam ab una Alexandriae parte ad alteram pergere. Media namque civilitalis platea plus habet periculi, plusque difficultatis ad transendum, quam solitudo illa deserta, longa, ac nullis hominum vestigiis trita, quam Israelitae vix duabus hominum aetatibus peragraverunt; et quam ipsum etiam mare Rubrum, quod quidem in duas partes disruptum, et instar duplicis muri ubique erectum praetergredientibus Israelitis transitum dedit perfacilem. Isti porro placidi et tranquilli urbis portus, fluctuum eorum, quibus Aegyptii erant in traiectione submersi, veram effigiem gerunt; qui sepe numero propter hominum caedes in illis facilitatas et effusum cruorem, similes etiam mari Rubro apparent.

4. « Fluvius item qui in urbem illabitur, interdum aridior et magis squallidus exsiccatusque videtur, quam solitudo illa aquae expertis, quam Israelitae peragrantes tanta siti opprimebantur, ut eo usque contra Moysen contumeliose vociferarentur, quoad potentia Dei (qui solus edit miracula) aqua, quam libarent, ex dura et praerupta petra copiose efflueret: interdum tantopere inundat, ut per omnia loca finitima, vias et agros perlatabat, ferreoremque incolarum animis injiciat, ne diluvium, quod temporibus Noe totam terram perlebat, rursus irrupens omnes penitus obruat. Et sicut olim a Moysae ob Pharaonis contumaciam erat in cruorem mutatus, et factidum post odorem fundebat; ita etiam sanguine, caede, et hominibus in eum demersis contaminatus semper deluit. Quenam alia aqua, queso

(cum aqua sit quae sordes cujusque rei abluat), usquam reperiri poterit, quae aquam hujus fluminis penitus purgare valeat? Aut quo modo immensus et pene interminatus Oceanus, licet totus in eum esset infusus, sordes hujus acerbi et amari pelagi omnino elnere queat? Aut qua ratione ingens fluvium ex Edem egrediens, etiam si quatuor illa capita, in quae dividitur, in unum caput, nempe alveum Gehonis, qui est nms ex illis quatuor, deriveantur, istam tabem et colluviem expurgare possit?

5. « Aut quando aer adeo corruptorum ubique halituum contagione infectus turbatusque purus et salubris est futurus? Eleum tam letiferae et terra vapores in sublime tolluntur, tam pestiferi e mari cientur venti, tam tabide ex fluminibus adspiraciones efflantur, tam insalubres ex portibus nebulae generantur, tetro odore inficiunt; et tamen mirantur admodum, secumque quarunt, unde adeo continuae pestes, unde adeo graves morbi, unde adeo variae cujusque modi corruptelae, unde adeo multiplex et diversus hominum interitus oritur. Querunt etiam, quamobrem civitas ista maxima non amplius tantam habitatorum multitudinem ferat, si a tenerrimis pueris incipias numerare, et ad senes aetate provecitissimos progrediaris, quantum senum, quos vocant *παλιγγεννας*, id est, senes quibus jam primum obrepit senectus, antea nutrire consuevisset: nam ex illis, quorum erat aetas inter quadragesimum et septuagesimum annum interjecta, id temporis adeo multi fuerunt, ut numerus eorum qui inter decimum quartum et octogesimum jam sunt interpositi, quorum nomina in tabulas publicas pro divisione frumenti facilitatas relata sunt, eorum numerum omnino non possit exequare; et qui jam sunt aspectu adolescentes maxime, tanquam aequales fiunt eorum, qui olim senes erant maxime. Et quamvis jam animadvertunt hominum genus in terra magis magisque in dies in hunc modum attenuatum, absumptumque; nullo tamen timore horrescunt; quin neque, cum illorum omnium omnino interitus crescat, et latius quotidie manet, et fundatur, ulla ex parte reformidant. » Haec ad Hieracem Dionysius, quae ab Eusebio descripta notissimum praeremisisse: subinfert post haec Eusebius ¹ ea de peste post bellum exorta, deque Christianorum officiis tunc erga fratres exhibitis.

6. Quodnam autem ejusmodi bellum fuerit, quo (ut inferius ² ait) non modo civitas intus factione divisa est, sed ab exercitu foris obsessa; ex iis quae scribit Trebellius ³, facile possumus intelligere. In Gallieno enim haec ait, cum de tyrannus in imperium Romanum obortus agit: « Per idem tempus Aemilianus apud Aegyptum sumpsit imperium; occupatis horreis, multa oppida malo fumis pressit; sed hunc dux Gallieni Theodotus, conflictu habito,

¹ Euseb. lib. vii. c. 17. — ² Mem. lib. vii. c. 26. — ³ Trebell. Hist. Gallien.

¹ Euseb. lib. vii. c. 16.

cepit, atque imperatori Gallieno vivum transmisit. » Haec ibi; et in commentario de triginta Tyrannis. cum de eodem agit Æmiliano, de causa ejusmodi oborte inter cives Alexandrinos discordiae meminil, dicens¹: « El hoc familiare est populo Ægyptiorum, ut vel furiosi ac dementes de levisibus quibusque ad summa Reipublicae pericula perducantur: saepe illi ob neglectas salutationes, locum in balneis non concessum, carnem et olera sequestrata, calciamenta servilia, et caetera talia, usque ad summum Reipublicae periculum seditionis, ita ut armarentur contra eos exercitus, pervenerunt.

7. « Familiari ergo sibi furore cum quadam die cujusdam servus Curatoris, qui Alexandrinum tunc regebat, militaris ob hoc casus esset, quod erepidas suas meliores esse quam nullis diceret; collecta multitudo in domum Æmiliani ducis anceps venit, atque cum omni seditionum instrumento et furore prosecuta est: iclus est lapidibus, petilus est ferro, nec desit ullum seditionis telum. Quare coactus Æmilianus sumpsit imperium, cum sciret sibi undecumque pereundum; consenserunt ei Ægyptiacus exercitus, maxime in Gallieni odium; nec ejus ad regendam Rempublicam vigor defuit. Nam Thebaidem totamque Ægyptum peragravit, et quatenus potuit, barbarorum gentes forti auctoritate submovit. Benicue Alexander, vel Alexandrinus (nam incertum id quoque habetur) virtutum merito vocatus est. El cum contra Indos pararet expeditionem, misso Theodoro duce, Gallieno jubente, dedit pœnas; siquidem strangulatus in carcere captivorum, veterum more, perhibetur. » Haec Trebellius.

8. Porro ut Theodotus id ex animi sententia perfecit, illud adjuvit, quod divisam in duas factiones civitate, quarum altera pro Gallieno, pro Æmiliano altera pugnaret: obsidenti interim Alexandriam Theodoro, aditus tandem urbi per suos paluit. Haecque ista sunt tempora a Dionysio ad Hieracem scripta, ac superius recitata; quibus cum (ut dictum est a Trebellio) Æmilianus sibi horrea publica vindicasset, famesque vehementissima oborta esset; quid tunc egerint Eusebius et Anatolius Alexandrini, quorum prior in Romano exercitu agebat cum Theodoro duce, posterior vero intra civitatem Alexandrianam cum civium parte, quae a Romanis dissentiebat; quid, inquam, pro salute obsessorum egerint, ambo Christiani, amboque postea Laodicensis Ecclesiae creati episcopi, Eusebius ita narrat²:

9. « At tametsi in obsidione Alexandriae, cum ibi magna esset frumenti inopia, alias praecare ab Aurdolio res gestas pene infinitas, commemorant; utpole qui singularis dignitatis prerogativam praeceteris magistratibus ab omnibus civibus adeptus fuisset; tamen exempli causa hanc unam solum hoc loco citabo. Fertur, cum frumentum illis diu obsessis deesset; ita ut fames, quae in urbe grassabatur, multo magis intolerabilis, quam hostium impetus, qui jam extrinsecus premebat, existeret; hunc quem

dico, cum huic interesset calamitati, tale quoddam remedium illis proinde invenisse. Cum altera pars civitatis cum exercitu Romano societatem belli gerendi coivisset, et propterea obsidione non vexaretur; Eusebium forte inter eos, qui minime erant obsessi, versantem (adhuc enim ibi habitabat, inque Syriam minime demigraverat) et magnum decus nomenque celebre etiam a duce Romani exercitus consecutum, de his qui fame illius obsidionis tempore interierunt, per internuntium Anatolius certifiorem facit. Eusebium autem, cum hoc intelligeret, a duce maximi beneficii loco postulasse, uti illis, qui vellent se ab hostibus ex urbe ad eum sua sponte recipere, vitam ac salutem daret; quem quidem, petitione, ut voluit, impetrata, Anatolio significasse.

10. « Hoc autem nuntio ab Eusebio accepto, senatum Alexandrinorum coegisse, ac primo poposcisse ab illis, ut cum Romanis amicitiam jungerent. Quo quidem sermone ubi illos graviter commotos videbat, dixisse: At huic, quod jam dicam, vos neutiquam reflagaturos arbitror; illis qui in hac dimicatione videntur minime esse necessarij, minimeque vobis utiles, ut anus, infantes, et senes, liberam e portis egrediendi potestatem, quo velint, faciatis, consilium est. Quid enim istos jam jam prope morituros apud nos ipsos continemus? quid modo mancos et corporibus mutilatos, peneque exhaustos fame opprimimus? Viros solos et juvenes viribus valentes alere oportet; et frumentum, quod necessarium est eis qui ad civitatis propugnationem accommodati sunt, congerere. Quibus rationibus cum senatum in suam sententiam adduxisset, ipsum primum assurgentem suffragium tulisse, ut omnis multitudo, sive virorum, sive mulierum, quae ad rem militarem parum esset idonea, a civitate libere excederet; quoniam si remaneret, ibique cum magno civitatis morandur incommodo; nullam salutis spem illis (quippe fame viderentur perituri) esse omnino relictam.

11. « Cui sententiae cum a caeteris omnibus, qui aderant in senatu, esset assensus, parum aberat, quin omnes, qui obsidione cingebantur, servasset incolumes. Atque in primis ut qui erant Christiani, deinde ut alii cujusque aetatis, qui civitatem incolabant, salvi aufererent, diligenter providit. Unde non ii solum quibus senatus decreto potestas facta erat ex urbe exeundi, verum etiam sub eorum nomine alii fere infiniti, vestitu muliebri elanculum induti, noctu illius provisione, e portis egressi sunt, et ad Romanorum exercitum confugerunt: ubi illos omnes Eusebius benigne excipiens more patris aut medici, longa obsidione debilitatos, omni providentia et curatione in integrum restituit. Duobus ejusmodi pastoribus Ecclesiae Laodicensis (quorum alter alteri deinceps ordine proximo successit) divina providentia posita est; qui post bellum a nobis jam demonstratum, ab urbe Alexandriae eo demigrarunt. » Hucusque de his quae eo bello gesta sunt pro civium salute ab Eusebio et Anatolio, Eusebius narrat.

12. Ex his omnibus plane intelligas Christianos

¹ Trebell. de 30 Tyr. in Æmiliano. — ² Euseb. ibi. VII. c. 26.

homines esse quibuscumque, et ubique proficuos, atque divino ferme consilio deploratissimis rebus esse subsidio; quod cum quamplurimis frequentier exemplis, tum praesertim ex iis, quae ab Anatolio et Eusebio facta didicimus, perspicue declaratur, cum rebus Alexandrinis in extremo periculo collocatis adeo inopinate spem fecerint, et periclitanti populo ex insperato opportune nova arte subvenerint. Sed quam vidimus tempore civilium cladum et funestissimi belli christianam virtutem summopere declarant, eandem quoque temporibus immanissima pestilentiae egregie ubique festalam, quae sequitur historia insigniter demonstrabit.

13. De inuani enim peste, quae post bellum secuta est, deque pio Christianorum erga fratres officio, idem Eusebius¹ ex Dionysii episcopi Alexandrini litteris ejusmodi intexit historiam. Porro autem cum pestifer et letalis morbus bellum continuo insequeretur, cumque festi Paschalis celebratio modo appropinquaret, deinceps rursus fratribus scripsit Dionysius, et graves calamitates perurbationes illis significavit his fere verbis: «In hac miseriam turba aliis fortasse neque hoc tempus neque aliud, imo neque illud ipsum tempus quod homines putarent omnium esse letissimum, notum alia tempora, ad festum celebrandum satis idoneum videretur. Et enim jam lamentationum plena sunt omnia, jam lugent omnes, jam merores, jam querele universam urbem propter multitudinem cum illorum qui modo mortui sunt, tum horum qui quotidie moriuntur, occupant. Nam sicut de primogenitis Aegyptiorum scriptum est², sic et nunc ingens clamor editur; non enim est domus, in qua non sit mortuus, idque plane merito. Nulla namque et gravia incommoda perditio eorum conatu Christianis etiam ante hoc tempus cum importata fuissent.

14. Primum omnium nos ex urbe expulerant: quo quidem tempore nos soli, cum ab omnibus persecutione exagitati essemus, et morte mulcati, festum laetis amicis celebravimus; et singula loca, ad singula afflictionum genera nobis praestituta, ut ager silvestris, solum desertum, navis fluctibus jactata, diversorum publicum, et horridus carcer, opportuna videbantur, in quibus celebres conventus maximo cum studio ageremus; quia beati martyres, qui e vita cesserant, et a Deo in caelum ad epulas erant invitati, festum omnium certe splendidissimum peregerunt. » Videsne, lector, ardentissimum Christianorum studium in celebrandis festis diebus, ut nec exules, quavis occasione intercedente, id facere praetermitterent? Sed vide quae inter Christianos in celebrandis festis diebus introducta fuerit laudabilis consuetudo, nempe ut bene precando festos dies se invicem Christiani salutarent, non praesentes tantum, sed et absentes per litteras, quas festivas nominare solebant. Est invenire plures hujusmodi litteras apud Theodoretum datas in diversis festivitatibus in Ecclesia celebrari solitis; in quarum una ad Hermogenem assessorem

conscripta, quae in graeco codice epistolarum ejus, quem bibliotheca Vaticana custodit, est septuagesima secunda, plura praecedunt ipse de festis Ecclesiae, ista subdit: «Quaecumque civitas, quavis vicus, et agri, et remotissima regiones divina repletae sunt gratia, et in omnibus locis loca sacra et templa sunt dicata omnium Deo. Haec igitur de causa per civitates divisi festos dies celebramus, et tamen invicem communicamus inter nos festivitates; eundem enim Deum et Dominum hymnis celebramus, et mystica Deo sacrificia offerimus; haec itaque de causa litteris ad invicem eos qui prope sunt, salutamus, festivitates laetitia significantes. Hoc ipsum et ego nunc facio, et festivam salutationem magnificentiae tuae offero; tu vero eandem nobis redde, et ita legem festivitates observabis et honorabis. » Haec Theodoretus. Sed ad institutum redeamus orationem. Quae de martyribus Dionysius memorat, nuper in persecutione sub Valeriano acciderunt; in quorum ultionem Deus inter alia plagam pestis, belli et famis in Aegyptios Gentiles inlavit; nam subdit: «His de rebus deinceps bellum et famem eos de improvviso oppressere; quae quanquam nos una cum Gentilibus perfereremus, soli tamen inter omnes, quaecumque urgebant, aequo animo sustinimus; et fametsi illarum rerum, quas illi cum conscivissent ipsi inter se, tum praeterea perpassi essent, eramus ex aequo participes; pace tamen Christi, quam nobis solum clemens largitus est, rursus mire nos ipsos oblectavimus. » His plane consentientia sunt, quae superius ex Cypriano recitavimus.

15. «Ceterum vix tum nos, tum illi brevissima ad respirandum sumus intercapedine potiti; cum pestis ista subito grassari cepit; res plane illis ad terrendum omni metu formidolosior, ad excruciantum quavis calamitate miserius acerbiorque, et (ut proprius illorum scriptor memorat) ad cogitandum solum omnium opinione major. Verum nobis non ejus generis putabatur; sed a Deo tum ad fidem nostram excedendam, tum ad tolerantiam animi probandam, nihilominus quam alia rerum incommodarum genera, quae aliquando obligissent, caelitus inflictam. Et sicut alicubi a nobis minime abstulit; sic in Gentilibus longe lateque oberravit. » Paulo post subdit: «Quamplurimi e fratribus nostris adeo immenso quodam charitatis et fraternae benevolentiae ardore erant inflammati, ut minime suae parentis vitae, sed ipsi firme inter se adhaerentes, eos qui morbo opprimebantur, nulla sui cura aut cautione adhibita, sedulo inviserent, illis inservirent assidue, pro viribus ob Christi amorem curent, una cum illis decederent e vita; libentissime aliorum contagione infecti, etiam morbum a proximis quodammodo ad se attraherent, utaque sponte aliorum merores benevole mitigarent. Nulli item dum alii aegrotantibus curam adhibent, illisque vires restituant, ipsi aliorum mortem in se derivantes, vitam amittunt; et verbum illud quod vulgo semper dicitur, quodque vere benevolentiae solum videtur convenire; nimirum ut singuli pro amicis abeant e vita,

¹ Euseb. lib. vii. c. 17. — ² Exod. xi.

sequere eorum causa (ut ita dicam) rejectamentum efficiant; reipsa expleverunt.

16. « Ex fratribus igitur, qui virtute facile erant præstantissimi, ad hunc modum mortem oppetiverunt; quorum nonnulli erant presbyteri, alii diaconi, quidam e populo virtutis ergo multum laudati; adeo ut istud mortis genus, quod propter incredibilem pietatem et robustam fidem suscipiebatur, nihil a martyrii splendore abesse videretur. Quin etiam sanctorum corpora manibus erectis supinisque excipere, gremio suo reponere, occludere oculos, ora obturare, gestare humeris cadavera, decenter ornare, illis adhærere, amice complecti, lavare accurate, et tincto funebri involvere, non gravati sunt: ipsique qui supererant, paulo post similia officia inse collata propterea adepti, quod eandem mortis viam instarent, quam qui præverant, insilissent.

17. « Gentiles autem his omnia fecere contraria; eos enim qui ægrotare incipiebant, ab ædibus extrudere, deserere amicissimos, in plateas semivivos projicere, cadavera insepulta cambus exponere difamanda, mortis participationem et quasi communionem avertere, quam plane vel infinita divertentia querentes, nullo modo poterant evitare. » Illicusque Dionysius de peste post bellum Alexandrinum. Porro adeo remansit illustris illorum memoria qui fraternæ charitatis causa mortem lubentissime oppetiere, ut eorum omnium anniversaria celebritate recolenda tabulis ecclesiasticis adscripta sit pridie kalendas Martii.

18. *Universum Romanum imperium calamitibus obnoxium.* — At non tantum Ægyptum hujuscemodi adeo immani clade contigit exagitari, verum et alie orbis regiones aliis diversis atque atrocioribus affecte sunt malis. Sed haud dubium in sanguinis christiani effusi sub Valeriano vindictam a Deo vindice ea fuerunt immissa. Hæc quidem a sanctis martyribus Lambese in Numidia passis prænuntiata fuisse pervidimus, cum eorum solum auditu, omnium animos consternatos fuisse diximus; adeo ut præmori omnes optarent, mortem pro lucro decentes, eamque felicem esse, venturam nempe cladum redemptionem existimantes. Quarum cum alie a nobis sint superius recensite, que vero hoc anno sunt subsequæ, auctore Trebellio Pollione¹ narremus, qui ait: « Accesserat præterea his malis, quod Scythæ Bithyniam invaserant, civitatesque deleverant. Denique Aslactum, que postea Nicomedia dicta est, incensam graviter vastaverunt. Denique quasi conjuratione totius mundi, concussis orbis partibus, etiam in Sicilia quasi quoddam servile bellum exiit, latronibus evagantibus, qui vix oppressi sunt. » Et paulo post hæc addit:

19. « Gallieno et Faustino consulibus (hoc videlicet anno) inter tot bellicas clades etiam terræ motus fuit, et tenebræ per multos dies; auditum præterea tonitruum, terra mugiente, non Jove tonante; quo motu mille fabricæ devorate sunt cum habitatori-

bus, multi terrore mortui; quod quidem malum tristius in Asiæ urbibus fuit. Mola est et Roma, mola et Libya; hiatus terræ pluribus in locis fuerunt, cum aqua falsa in fossis appareret. Maria etiam multas urbes occupavit. Pax igitur deum quæsita, inspectis Sibyllæ libris; factumque Jovi salutare, ut præceptum fuerat, sacrificium. Nam et pestilentia tanta exlilerat vel Romæ, vel in Achaicis urbibus, ut uno die quinque millia hominum pari morbo perirent. Saviente fortuna, cum hinc terre motus, inde hiatus soli ex diversis partibus pestilentia orbem Romanum vastaret; capto Valeriano, Gattis parte maxima obsessis, cum bellum Odenatus interret, cum Aureolus perurgeret Illyricum, cum Æmilianus Ægyptum occupasset: Gollui et Clodius, de quo dictum est superius, occupatis Thraciis, Macedoniam vastarunt, Thessalonicam obsederunt; neque usquam quiete meliocriter salutem ostentare visa est, que omnia contemptu (ut sæpius diximus) Gallieni fiebant, hominis luxuriosissimi, et, si esset securus, ad omne dedecus paratissimi. » Et paulo post:

20. « Scythæ autem, hoc est pars Gothorum, Asian vastabant. Tunc etiam templum Dianæ Ephesie despoliunt et incensum est; cuius opes fama in populos satis notæ. » Illicusque Trebellius. Hunc tandem exitum accepit augustissimum illud, eximium orbis miraculum, Ephesie Dianæ templum, quod universa Gentilitas admirabunda spectabat. Tam ingenti ac plane maxima omnium clade tunc affecta est superstio gentilitia, cum ipsa in Christianos est immaniter debacchata. Cecidit plane atque confractum est Dagon, cum Dei arca videretur Gentilium persecutione teneri captiva; ipsaque sua victoria victi scaturerunt ulceribus Philistæi². Cum enim Gentiles visi sibi essent Christianam religionem penitus expugnasse; tunc omnium nobilissimi ex insperato jactura templi jure plectuntur. Cecidit, cecidit Babylon illa Magna: Magna, inquam, illa, sie ore Gentilium omnium conclamata, « Magna Diana Ephesiorum: » que tot seculis calice aureo potavit orbem impietate, ipsa ebria sanctorum sanguine³, ejus causa necalis in primis ipsorum episcopo Timotheo Pauli discipulo, et alii compluribus sanctis martyribus. Hic rursus considera (quod observatione dignissimum est) hæc antea, ipsos lotius Romani imperii slatu florente, fuisse a sanctis martyribus (ut dictum est) prænuntiata; atque a Deo immittenda fore in ultionem effusi innocentissimi sanguinis christiani, pariter declarata.

21. Hæc examinans, atque aqua lance perpendens Orosius³, sic ait post enarratam Valeriani captivitatem: « Sed non, inquit, compensat injuriæ ultionisque mensuram unius impij, quamvis perpetua et supra modum abominanda captivitas contra tot millia exercituala sanctorum iustorumque sanguis ad Deum clamans, in eadem sese terra, ubi fusus est, vindicari rogat. Non enim de solo constitutore præcepti justo supplicium judicio flagitabatur, sed etiam

¹ Trebellius in Gallien.

² 1. Reg. v. — ³ Apoc. xiv. — ³ Oros. lib. vii. c. 22.

executores, delatores, accusatores, spectatores, ac iudices, postremo omnes qui iniustissime crudelitati vel facili voluntate assentiebantur, quia Deus secretorum cognitor est, et quorum maxima per omnes provincias pars hominum versabatur, eadem ultionis plaga corripit justum erat. Solvuntur repente iudique, permissu Dei, ad hoc circumposite relictæque gentes, laxatisque habenis in omnes Romanos fines invectuntur; Germani Alpibus, Rhetia, totaque Italia penetrata, Ravennam usque perveniunt; Alemanni Gallias pervagantes, etiam in Italiani traieciunt; Græcia, Macedonia, Pontus, Asia Gothorum inundatione deletur. Nam Dacia trans Danubium in perpetuum auferunt, Quadi et Sarmatae Pannonias depopulantur, Germani interiores abrasa potuntur Hispania, Partii Mesopotamiam auferunt, Syriam corrādunt. Extant adhuc per diversas provincias in magnarum urbium ruinis parvæ et pauperes aedes, signa miseriarum et nominum iudicia servantes; ex quibus nos quoque in Hispania Tarraconem nostram ad consolationem miserie recentis ostendimus.»

22. Haec de Tarraconis ruina cum scribat Orosius; meminisse debemus de clarissimis martyribus illis recenter passis, nempe Fructuoso ejusdem civitatis episcopo. Augurio, Eulogioque diaconis illis vivis igne combustis. Ad has quidem aliasque ejusdem temporis claves immensas respiciens S. Augustinus ¹ ad Hesychium scribens, haec ait: «Sub imperatore Gallieno cum Romanas provincias barbaries usquequaque pervaderet; quam multos fratres nostros, qui tunc erant in carne, putamus propinquum finem (mundi nempe) credere potuisse?» Haec ipse, cum de mundi exitio pluribus agit.

23. Haec autem omnes barbarorum in Romanum imperium irruptiones atque depopulationes, quibus Gentiles mirum in modum afflictati sunt, ad christianæ fidei propagationem magnopere contulisse, Sozomenus ² testatur his verbis: «Causa autem, cui omnes fere barbari Christianam religionem amplecti cœperint, fuere bella variis temporibus, utpole regnante Gallieno, et imperatoribus, a quibus ei successum est, a Romanis et exteris hominibus administrata. Nam cum infinita fere et promiscua multitudo Gentium ex Thracia in Asiam traieciisset, eamque incursionibus factis occupasset; aliique barbari in aliis locis Romanis sibi finitimis idem præstissent; multi sacerdotes Christi pariter captivi a barbaris abducebantur. Qui quidem cum homines in illis locis morbis afflictatos sanarent, et demonibus occupatos, solo nomine Christi Filii Dei invocato, liberarent; et sincerum præferea ac pium vitæ genus colere, et virtutum præstantia obtrektorum ora penitus obturare viderentur; barbari eos cum vitæ lum factorum mirabilium causa magnopere admirati, et eos valde prudentes esse; et se, si tam præstabiles hominum mores imitarentur, numenque divinum ad eorum exemplum colerent, Deum sibi propitium habituros. Itaque ab illis, quid sibi agendum sit, doceri consti-

tuunt; discunt fidei nostræ præcepta, baptismum recipiunt, et conventus more Christianorum celebrant.» Hucusque Sozomenus, eademque Nicephorus ³.

24. *Epistola Gregorii Thaumaturgi.* — Hoc ipso tempore, quo (ut dictum est) Goti inter alias Asiæ provincias Pontum quoque incursabant, Magnus ille Gregorius Neocæsareæ ejus provincie primariae civitatis episcopus, cognomento Thaumaturgus, de quo nulla superius, ad emendationem complurium delictorum, quæ tunc illius barbaricæ incursionis occasione perpetrata fuissent, eam epistolam scripsit, quam Græci Canonicam vocant, et in canone ad VI Synodum apposito inter alias canonicas epistolæ annumeratur; eam vero hic ob multarum rerum ad historiam quoque spectantium notitiam describere, operæ pretium existimamus. Ad quem autem scripta fuerit, non liquet; ad aliquem tamen sanctum episcopum, qui ipsum de nonnullis consulisset, datam fuisse, ipso ejus exordio declaratur. Est ergo hujusmodi ⁴:

25. «Non cibi nos gravant, sancte Papa, si captivi ea comederint, quæ qui in eos dominum obtinent, eis apposuerunt; maxime quando una de omnibus fuerunt, idolis non sacrificasse; dicit autem Apostolus ⁵: Escæ ventri, et venter escis; Deus autem et hinc et has destruet. Sed Salvator quoque omnes cibos mundanos: Non quod intrat, inquit, coinquinat hominem; sed quod egreditur. Et hoc quoque modo captivæ mulieres corruptæ fuerunt, barbaris earum corporibus insolenter abutentibus; sed si prius quoque damnata vita fuerit, in res varias abentibus oculis fornicatoribus, ut scriptum est ⁶, fornicaria habitæ sunt etiam tempore captivitatis; et non oportet facile orationibus eam ejusmodi communicare. Sed si quidem aliqua quæ in summa continentia vixerit, et puram ab omni suspitione alienam priorem vitam ostenderit; nunc vi et necessitate in probrum contumeliamve lapsa sit; habebimus exemplum ⁷ quod est in Deuteronomio de adolescentula, quam homo in agro invenit, et ea vi compressa, cum ipsa dormiit: Adolescentula, inquit, nihil facietis, non erit adolescentula peccatum mortis: quia quemadmodum si quis homo adversus fratrem suum insurrexerit, et ipsius animam morte affecerit, sic hanc rem adolescentula proclamavit, et non erat qui ei opem ferret. Ille quidem certâ ila se habent.

26. «Gravis res est avaritia et plura habendi cupiditas; nec possunt una epistola proponi Scripturæ, in quibus non solum prædari, fugiendum horrendumque prædicatur, sed plura etiam concupiscere, et aliena propter turpe lucrum attingere; et quicumque est hujusmodi, is est ab Ecclesia abdicatus. In tempore autem incursionis, in tanto luctu, tantisque flentibus ansos esse aliquos tempus, quod omnibus exitium affererat, existimare esse sibi luci tem-

¹ Aug. epist. LXXX. — ² Sozom. lib. II. c. 5.

³ Niceph. lib. VIII. cap. 33. — ⁴ Apud Theod. Bals. et tom. I. Bibl. sacrae. — ⁵ 1. Cor. VI. — ⁶ Num. XV. — ⁷ Deuter. XXII.

pus, hominum est impiorum et Deo invisorum, et quorum improbitati nihil potest adfici. Unde eis omnibus ejusmodi interdicare visum est, eosque abdicare, ne forte ad totum populum ira veniat et in eos primum qui præsunt, et non inquirunt. Vereor enim ne (ut ait Scriptura ¹) impius justum una secum perdat. Fornicatio enim, inquit ², et avaritia, per quæ venit ira Dei in filios inobedientes. Ne sitis ergo participes eorum; fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino; ut filii lucis ambulate. Fructus enim lucis est in omni bonitate et justitia et veritate, probantes quid sit Deo acceptum; et ne communicetis infructuosis operibus tenebrarum, sed potius etiam redarguite: quæ enim ab ipsis sunt elanculum, turpe est et dicere; omnia autem a luce convicta manifestantur; hæc quidem Apostolus.

27. « Si autem qui propter priorem plura habendi cupiditatem, quæ in pace fuit, penam dant; in ipso ira tempore rursus ad avaritiam convertuntur, lucrum facientes ex sanguine et pernicie eversorum hominum captivorum interfectorum; quid aliud expectandum est, quam ut avaritia decertantes, iram sibi et universo populo accumulent? Nam ecce Achan Zare ³ filius, in eo quod Deo dedicatum erat, peccavit; et in omnem Israel synagogam ira pervenit. Nobis autem, quidquid non est nostrum, sed alienum est ab hoc tempore lucrum, Deo dicatum esse, existimandum est. Nam et ille quidem Achan ex præda accepit; et ipsi nunc ex præda accipiunt. Ac ille quidem ea quæ erant hostium; qui vero nunc sunt, ea quæ sunt fratrum. Lucro pernicioso lucrificantes. Nemo seipsum seducat, tanquam invenerit; neque enim fas est ei qui invenit, lucrificare. Ait Deuteronomium ⁴: Viso fratris tui vitulo, et ove errante in via, ea ne despereris; sed ea restitutione restitues fratri tuo. Sin autem frater tuus ad te non approximet, neque ipsum noveris; coges ipsum, et erit tecum, donec ea frater tuus quaesierit, et reddes ea, et sic facies de ejus asino, ac facies de ejus veste, sic facies post omnem perditionem fratris, quæcumque ipsi perierint, et tu inveneris; hæc Deuteronomium. In Exodo ⁵ autem non solum si quis res fratris, sed etiam inimici invenerit; restitutione, inquit, restitues ipsa domino ipsorum. Si autem ab eo qui in pace et in odio delicate vitam transigit, vel etiam ab inimico non licet lucrari; quando minus ab eo qui rebus adversis premittitur, et fugit, et necessitate coactus, propria derelinquit?

28. « Alii autem se ipsos seducunt, pro suis propriis quæ perierunt, aliena quæ invenerunt detinentes; ut quoniam Boradi et Gotthi eis hostilia fecerunt, ipsi sint aliis Boradi et Gotthi. Propterea ergo fratrem et consenem nostrum Euphrosinum ad vos misimus, ut secundum formam, quæ hic est etiam ibi det similiter; et quorum accusationes admittere oporteat, et quos a precibus abdicare, istic similiter disponat.

Demulsiatam autem est nobis, quippiam factum esse in nostra regione incredibile, vel utique infidelibus et impiis, et qui ne nomen quidem Domini movere: Quod nonnulli eo inhumanitatis, crudelitatisque processere. Ut captivos aliquos, qui fuerunt, vi retineant. Militie aliquos in regionem, ne vel fulmina in eos cadant qui hæc agunt. Eos igitur qui inter barbaros enumerati sunt, et cum eis in captivitate invaserunt, oblii se esse Ponticos et Christianos; effertati autem barbarique redditi, ut eos qui sunt hujus generis, vel ligno, vel suffocatione interficiant, vias autem nescientibus barbaris ostendant, etiam ab auditione arcere oportet, donec de his congregatis sanctis, aliquid communiter visum fuerit, et ante eos sancto Spiritui.

29. « Eos autem qui alienas domos invadere ausi fuerint; si accusati quidem convicti fuerint, nec auditione dignos existimare; sin autem se ipsos emulsiarint, et reddiderint; in eorum qui convertuntur, ordinem subternunt. Eos autem qui in campo aliquid invenerunt, vel in suis ædibus a barbaris relictum; si accusati quidem convicti fuerint, sint similiter in iis qui substernuntur; sin autem se ipsos emulsiaverint, et reddiderint, etiam precibus digni habeantur. Eos autem qui servant mandata, absque turpi omni lucro servare oportet, nec indicationis, vel custodia, vel inventionis pretium, vel quocumque nomine appellat, exigentes. Fletus, seu luctus, est extra portam oratorii, ubi peccatorem stantem oportet fideles ingredientiens orare, ut pro se precetur. Auditio est intra portam, in loco, quem *σαββίτζα* vocant, in ferula, ubi oportet eum, qui peccavit, stare post catechumenos, usque ad catechumenos, etiam illic egredi. Audiens enim post Scripturas et doctrinam ejiciatur, et precatione indignus censatur. Subjectio autem, seu substractio est, ut intra templi portam stans, cum catechumenis ingrediatur. Congregatio seu consistentia est, ut cum fidelibus consistat, et cum catechumenis non ingrediatur. Postremo est participatio sacramentorum. » Illicque Gregorii epistola, quæ penitentium classes in Ecclesia et loca distincta patere reserantur. Sed ad rerum gestarum seriem revertamur.

30. *Dionysius Alexandrinus ab hæresi nota expurgatus.* — Dum adhuc autem ab Æmiliani tyrannidem in Ægypto, ac superingrumentem Iuem Dionysius Alexandrinus episcopus vexaretur; aliis insuper afflictionibus agitur. Quænam hæc fuerint, et qua occasione commota, jam enarrare aggrediamur. Oborta autem ac validius propagata ab auctore Sabellio, quam diximus, hæresi Sabelliana, quæ in Sanctissima Trinitate personarum distinctionem ac proprietatem penitus auferebat, sicut unam tantum substantiam, ita pariter et personam in ea prædicans, Dionysius, quem diximus, episcopus Alexandrinus, cuius præcipue videbatur id esse muneris, ut sibi subditi hominis, nempe Libys errores refelleret, ac penitus confutaret, eruditas mox edidit in Sabellium lucubraciones. Cujus quidem hæresin cum valentius oppugnare contenderet, et vehementius in eam obni-

¹ Proverb. xxii. — ² Ephes. vi. — ³ Jos. vii. — ⁴ Deut. xxii. — ⁵ Exod. xxiii.

teretur, dum personas accuratius distinguere, ac suis proprietatibus ab invicem exactius discriminare curaret, in contrariam intellecti visus est partem; nimirum divinas personas non tantum ab invicem distinguisse, suis proprietatibus singulis attribuisse, sed etiam divisisse ab invicem.

31. Pentapolitani autem quidam, eum tanquam de fide non recte sentientem detulerunt (ut equum videbatur) ad primarium antistitem omnium iudicem Romanum episcopum, eodem quoque nomine Dionysium appellatum. Illic coegit Romæ ea de causa episcoporum Concilium. Magni plane ponderis videbatur esse negotium, non tantum natura sui, quod de sublimi illa imperceptibili ac ineffabili agendum esset divina substantia in personarum trinitate distincta; sed quod primi omnium, post ipsius Romanum episcopum, antistitis in Ecclesia Catholica esset causa tractanda. Conventu igitur Romæ habito, cognitaque a majoribus tradita sincera fide ac stabilita; ipsum Dionysium Alexandrinum, quid de ea re ipse sentiret, ut litteris declararet, Dionysius papa, pariterque Synodus diversa commovit; cui et paruit, ut ex his, quæ dicturi sumus, apparet.

32. Hac autem sic se habere, S. Athanasius ejusdem Ecclesiæ Alexandrinæ postea episcopus, in commentario, quem de Sententia Dionysii adversus Arianos conscripsit, rem ab exordio repetens, sic testatur: « In Pentapoli superioris Libyæ, quidam episcoporum sententias Sabellii amplectebantur; tantumque eorum commenta invaluerant, ut vix ulterius Filius Dei in Ecclesiis prædicaretur. Re cognita, Dionysius, ad cujus curam hæc Ecclesiæ pertinebant, legatos misit, qui auctores harum rerum ab illis prævis opinionibus retraherent. Illis autem nihil de stultitia sua remittentibus, impudentisque in impietate pergentibus, coactus est ad illorum improbitatem retundendam istiusmodi epistolam scribere, et humanitatem Christi ex Evangelicis commonstrare; ut illis audacius Filium Dei abnegantibus, et humana ejus Patri imputantibus, commonstrata rei veritate, non Patrem, sed Filium pro nobis hominem esse genitum, rudibus illis et inscis hominibus Patrem non esse Filium persuaderet; et paulatim ad veram Filii deitatem credendam, et Patris cognitionem evohere posset. Hæc nimirum scopus est ejus epistolæ, quæ ad retundendam eorum perviciam, qui veritatem Filii mutare volebant, scripta est: » et post multa: « Idem igitur Dionysius ab Apostolis edoculus fecit, coactus ob Sabellii hæresin, quæ jam irreperat, istiusmodi epistolam scribere, verbaque illis quæ humanitas, et humiliter de Salvatore sonant, objicere; ut rebus humanitatis ejus intersperarentur, quo minus Filium Patrem esse dicerent, faciliorem illis viam ad credendam Filii divinitatem strueret in illis epistolis. » Hæc et alia plura Athanasius de epistola tunc a Dionysio scripta ad Euphrasorem, atque Ammonium.

33. Quo modo autem a quibusdam Pentapolitani ejus sententia in deteriorem partem accepta fuerit, perinde atque id de Filio Dei sensisset Dionysius,

quod postea Arius sensit; ob eamque causam ipsum Dionysium suum ipsorum episcopum reum impietatis constituerint apud Dionysium Romanæ Ecclesiæ episcopum; idem S. Athanasius in commentario, quem de Synodis scripsit, testatur his verbis: « Duo enim Dionysii diu ante eos septuaginta fuere, qui Samosatensem susulere, quorum alter Romæ, alter Alexandriae presul erat. Ille cum quidam Alexandrinum episcopum apud Romanum accusaret, quasi qui Filium, opus, et non consubstantialem Patri diceret; et Synodus Romæ coacta indigne tulit, et Romanus ad cognoscendam sibi imperium omnium sententiam perscripsit; et jam inde ille se ad defensionem parans, libello suo titulum Refutationis et Apologiæ indidit, et in hæc verba ad Romanum scripsit; » cum jam antea idem Dionysius Alexandrinus, aliis ad Romanum Pontificem datis litteris, se excusasset, sicut ipse declarat his litteris inter alia:

34. « Ego et in alia epistola scripsi, tibi ostendo crimen, quod deferunt contra me, falsum esse; quasi qui dicerem, Christum non consubstantialem esse Deo. Nam fametsi dico me id non reperisse, nec legisse alieni in sacris litteris; rationes tamen nostræ, quas retulerunt, non ablutunt ab hac sententia. Nam et humanum partum pro exemplo adduxi hand dubie congenerem; idque in verbis meis, addens, omnino parentes eo solum alios esse a liberis, quod illi ipsi sui liberi non sint; alioqui necessarium fore, ut nec parentes, nec liberi sint. Et epistolam (ut dixi) ab casus temporum proferre non possum. Si autem tibi verba mittere, multo libentius totum exemper misissem; quod tibi nactus fuero, non omitam. Scio et memor sum, me plurimas congenerum similitudines adhibuisse; nam et plantam dixi et semine aut radice pullulantem, aliud esse ab eo unde progignatur, et tamen cum eo prorsus esse ejusdem naturæ; et fluxum e fonte promanantem, aliam formam nomenque accipere; neque enim fontem fluxum, neque fluxum fontem appellari; et tamen ambos existere, et fontem instar Patris esse, fluxumque quasi Filium esse, qui ex fonte gignatur. » Illeusque ex Dionysii Alexandrini epistola Athanasius.

35. Quod igitur ab casus temporum, sibi tunc a se conscripti mittendi non esse facultatem dicat; plane se illa scripsisse tempore ingruentis belli Alexandrini, vel pestis oborte quam diximus, significare videtur; utpote quod sibi Alexandria absenti, librum illic positum accipere atque mittere non liceret. Citat eandem Dionysii epistolam idem Athanasius alibi quoque, agens contra Arianos; additque ex eadem non tantum quæ dicta sunt ea epistola, quam tunc ad Dionysium pontificem scripsit, Dionysium Alexandrinum professum esse; sed neque opus aliquod esse, neque creaturam Verbum Dei, sed proprium paternæ substantiæ germen, idque indivisibile, ut sancta Nicæna Synodus postea declaravit.

36. Quo modo autem non tantum his litteris, aliisque ante vel post datis, idem Dionysius Alexandrinus apud Dionysium papam suam causam egerit, sed pleniori de ea re scripta Apologia eidem in omni-

bus satisfecerit; idem qui supra S. Athanasius affirmat, rem ab exordio auspiciatus his verbis ¹: « Cum igitur Dionysius episcopus certior factus de Pentapolitanis, zelo religionis hanc epistolam (quemadmodum dixi) contra hæresin Sabellii ad Ammonium et Euphranorem scripsisset; quidam ex Ecclesia recte quidem sentientes, sed tamen ignari ejus causæ cur ita ab eo scriptum esset, Romam ascenderunt, ibique eum apud Dionysium ejusdem nominis Romanum præsulem accusarunt. Re comperta, Alexandrinus simul et contra Sabellii sectatores et Arii dogmata, propter quæ ab Ecclesia ejectus fuit, volumen composuit; ubi æquales, sed tamen contrarias hæreses esse docet in Sabellii dogmatibus, et blasphemias eorum, qui dicunt, Dei Verbum, opus vel creaturam esse; postulavitque a Romano præsule, ut objecta sibi indicarent. Quibus acceptis, opus edidit sub nomine Elenchi et Apologiæ; ubi sceleratam officinam Christi rebellium redarguit, et quo pacto hæc infamiam contra ipsam excitarint, demonstrat. » Et paulo post:

37. « Quod autem ad præsulem Alexandrinum Dionysium attinet; ex Apologia ejus satis apparet, eum non illius sententiæ, ejus isti dicunt, fuisse, aut quidquam pravaram opinionum Arii accepisse; imo potius scripta illius efficaciter demonstrant, calumnias esse, quibus vulgo impetitus sit; non enim rixandi animo, sed sui purgandi, Apologiam scripsit. Certe qui suam innocentiam purgat, quid aliud facit, quam quod crimen diluit, et Arianos sycophantas ostendit? Ceterum ut ea ipsa innocentissimi viri Apologia gravius confundantur, appareatque ipsos malitiosos, Dionysium vero ab eorum erroribus liberum, dabo operam ut ipsius verba in medium proponamur. Principio epistolæ suæ, etc. » Prosequitur Athanasius ab ipso epistolæ Apologeticæ titulo ipsam integram demonstrare catholicam ac declarare ipsum Dionysium omni ex parte cum orthodoxis de fide sensisse.

38. Qui igitur unam illam priorem ad Ammonium et Euphranorem Dionysii legebat epistolam, ex ea fortasse aliqui suspicandi de Dionysio potuissent occasionelem qualemcumque arripere; quamobrem lectores omnes idem S. Athanasius jure provocat ad reliquas eo argumento ab ipso scriptas epistolas perlegendas; ex quibus, quamquam qualisvis ejus de divinitate Filii Dei esset sententiæ, perspicue et absque ambiguitate aliqua posset intelligi. Nam superius hæc ait ²: « Ceterum quia occasionelem calumniandi episcopi ex quibusdam particulis ejus epistolæ sese habere arbitrantur; age particulas illas inspiciamus, ut inde eorum vanitas appareat, et desinant vel sero tandem inter se blasphemare Dominum, et confiteantur Jesum vel cum militibus, conspecto rei naturæ testimonio, vere esse Filium Dei, et nequaquam creaturam. Dicunt igitur (Ariani videlicet) in epistola beati Dionysii scriptum haberi, Filium Dei, opus et

quiddam factitium esse, neque Patri naturaliter sumum et proprium, sed alienum ab illius substantia, qualis est vitis a natura agricolæ, aut navis fabri; eundemque, quia opus est quoddam conditum, non fuisse antequam fieret.

39. « Scripsisse Dionysium istius generis epistolam agnoscimus; verum non hanc solam, sed plurimas ab eo postmodum scriptas esse dicimus; quas ab istis quoque legi oportuit, ut ex omnibus simul, non ex unica duntaxat judicium de ejus fide constitui posset; non enim fabri peritia, solertiaque qui multas trimeres ædificavit, ex unica navi, sed ex omnibus simul diducari debet. Si igitur simpliciter, tanquam qui fidem suam edere profiteretur, hanc epistolam scripsit; esto accusent eum, ut velint; non enim crimine caruerit istiusmodi sententiæ. Quod si temporis et persone ratio eum ad talia scribenda traxit, aliasque postmodum epistolas subdidit, quibus se de suspicione purgat; non oportuit, omissis causis cur ita scribendum fuerat, homini temere odium conciliare. »

40. Hæc et alia plurima de eo Athanasius ¹; qui adversarios sæpe provocat ad ea quæ idem Dionysius Alexandrinus in suæ defensione causæ scriperat ad Dionysium Romanum pontificem; nam inter alia quæ scriptis prodidit Alexandrinus, hæc alibi idem Athanasius ²: « Sunt autem ea quæ in primo volumine Elenchi et Apologiæ post cætera scripta reperias: Nunquam fuit, quando Deus non erat Pater. Et in sequentibus agnoscit sæpe Christum Verbum et Sapientiam et Virtutem fuisse; nihil enim horum, cum Deus existeret, factum esse; neque posterius Filium genuisse, Filiumque non ex se, sed ex Patre essentiam nactum esse. Et paulo post ita de eodem dicit: Jam quia splendor est æternæ lucis, omnibus modis ipse quoque æternus est. Luce enim semper existente, certum est et splendorem semper existere: eo enim luce esse, quod splendeat, intelligitur, non enim fieri potest ut lux non luceat.

41. Hæc autem in Apologia Dionysii Alexandrini scripta ad Dionysium papam ex multis attingisse nos oportuit; quod sciamus nonnullos, ad quos nonnisi prima illa epistola ad Euphranorem et Ammonium scripta pervenisse videatur, neque legisse citata Athanasii pro Dionysio scripta, paulo liberius (venia ipsorum dixerimus) quam par erat, de Dionysio esse locutos; quod et in Notationibus nostris ad Romanum Martyrologium tractate meminimus, hic vero, quod ratio suscepta postulat, sumus fusius prosecuti. Genualius igitur Massiliensis cum longioris spatii intervallo ab Ægypto, quam Græci distaret, atque Dionysii Alexandrini incubationes omnes minus perspectas haberet; eo facilius de eodem Dionysio decipi potuit, cum inconsulte nimis hoc de eo in commentario ³ illo de Ecclesiasticis dogmatibus, qui interdum S. Augustini nomine perperam invenitur esse citatus scriptum reliquit: « Nihil creatum, aut ser-

¹ Athanas. de sentent. Dionys. — ² Idem de sentent. Dionys. advers. Arian.

¹ Athanas. contra hæres. Arian. decret. — ² Idem de sentent. Dionys. contr. Arian. — ³ Apud Aug. de Eccles. dogm.

viens in Trinitate credamus, ut vult Dionysius fons Ariti.»

42. Deceptus est in eo et Rufinus¹ Aquileiencis, dum existimavit, Dionysii Alexandrini qui videtur errores, non fuisse ab eo conscriptos, sed ab Arianis additos; nam nequequam huiusmodi Athanasius pro eo scribens Apologiam, causatur, sed illa ut ab eo sunt scripta, integra atque sincera perseverasse indicat, quibus ipsum recte sensisse perspicere innotesceret. Certe si legisset S. Athanasii pro Dionysio defensiones superius recitatas; aperte novisset, non (ut putat) Athanasium expostulare, quod ab Arianis aliquid fuerit additum ad Dionysium, sed potius ex scriptis illius minus plene accurate consideratis, illum renitentem coegisse suis ipsorum erroribus adstipulari. Sed et magis miramur S. Hieronymum², ea omnia a Rufino conscripta disquirentem, ac confutantem, eum huius erroris arguere prætermisisse.

43. Consultus autem S. Basilius³ a Maximo philosopho, quid de Dionysio sentiret suam ad eum rescribens sententiam his propemodum verbis significavit: «Quæ de rebus Dionysii seiscitaris; venerunt quidem ad nos admodum ejus multa; libri vero nondum adsunt; atque ideo nihil dum misimus. Est autem hæc nostra de eo sententia: Non omnia viri huius laudamus; sunt quæ prorsus etiam damnamus. Ipse propemodum (quantum nobis liquet) primus hominibus istius impietatis Anomiana: quæ jam passim obstrepsit, seminaria præbuit. Causam vero huius non puto animi malitiam esse; sed quod vehementer cupit oblectari Sabellio. Soleo itaque illum similem æstimare plantatori cuiquam, qui recentis plantæ correcturæ aversionem, ita immoderate illum retorquet, ut a medio aberret, et ad contrarium latus ramulum abducat. Tale quid et ab hoc viro factum deprehendimus. Ille nempe dum impietatis Libyanæ se opponit acriore impetu, minus prudenter sibi prospiciens, in malum huic oppositum præceps abiit, et quidem nimio contendendi studio. Satis enim huic fuisset, si argumentis doceret Patrem et Filium non idem esse in subjecto personali, ut palmarium præsumptæ victoriæ ex hoste blasphemus, nimirum Sabellio, reportaret. Atqui is Dionysius, quod nunquam expetebat, perspicere admodum obtinuit, sed ex superfluo. Nam non solum diversitatem τῶν ὑποστάσεων, hoc est, personarum, sed et τῆς οὐσίας, hoc est, essentialis differentiam constituit; potentiam Filii imminuit, et ipsius gloriam immutat ac majestatem. Hinc adeo contigit, ut malum permutaverit malo, atque aberrarit a scopo rectissime ac sincerioris doctrinæ; quo factum est, ut varius sit deprehensus et inconstans in conscriptionibus suis; et quidem tollit nunc τὴν ἰσοότητα, coessentialia per ea, quibus in recta constitutione τῶν ὑποστάσεων, personarum scilicet, minus recte usus est; nunc contra admittit, dum respondet ejusdem nominis Dionysio. Nec his contentus, et de Spiritu sancto voces edidit, quæ nulla pro-

sus sui parte competunt sancto Spiritui, divinam illi atque adorandam adimens majestatem, et eundem ad hæc inferiora devexam creatæ annumerat ac servili naturæ. Vir igitur hic talis est.» Illicque Basilius de Dionysio.

44. Verum licet multa a Dionysio scripta sibi innotuisse dicat, litterasque ab eo ad Dionysium Romanum datas legisse; tamen quatuor Apologeticos libros ab eodem ad ipsum Romanum Pontificem pro sui defensione conscriptos minime visus est habuisse compertos; quod ipse, suæ ipsius sententiæ exordio sic præfatus, affirmare videtur, cum ait: «Venerunt quidem ad nos admodum multa, libri vero nondum adsunt:» per libros autem intelligi Apologeticos commentarios ad Dionysium pontificem datos, Eusebius¹ et S. Hieronymus² satis aperte declarant his verbis: «Præter epistolas, inquit Eusebius, Dionysii supra memoratas, aliæ complures ejus extant epistolæ; ut illæ quæ sunt contra Sabellium ad Ammonem Ecclesiæ Bernicensis episcopum missæ, et ea quæ ad Telesphorum, et quæ ad Euphranorem data fuit; alia itaque ad Ammonem et Euphorum; quatuor item libros de eodem argumento, nempe contra Sabellii hæresim composuit, quos gentili suo Dionysio, qui Romanus erat episcopus, dedicavit.» Hæc Eusebius, eadem Hieronymus. Hos itaque quatuor libros ad Dionysium Romanum scriptos, continuisse suam defensionem de iis, quæ antea minus accurate a se conscripta, aliis, eum accusandi apud Romanum Pontificem dederant occasionem. S. Athanasius in locis citatis sæpe testatur.

45. Cum igitur patens sit, nec S. Basilius omnia ab eo scripta eo argumento tunc habuisse comperta; nec insuper Apologeticum librum, pro eodem ab Athanasio editum, eidem innotuisse; haud mirum, si de Dionysio, licet excuset, paulo tamen liberius videatur esse locutus. Prætervis plane S. Basilius (ut diximus) quæ pro Dionysio ab Athanasio scripta erant, evidens illud est argumentum, quod cum ipsum Athanasium, et quæ ab eo scripta fuissent, summo pere consueverit observare atque colere, de Dionysio quid sentiendum, suam dicturus sententiam, nullam prorsus (quod argumenti ratio exigebat, vel leviter saltem per occasionem Athanasii meminisse) habuerit mentionem, nec quicquam etiam de ejus ventilato Romæ judicio attingerit; quod ex S. Athanasii citatis scriptis facile perdiscere potuisset.

46. Illis demum acceptis atque inspectis, tantum abest ut eum (quod antea fecerat) de Spiritu sancto male locutum, amplius accusaverit, quin potius quæ ab illo scripta essent eo argumento, in sui defensionem adduxerit; nam de Spiritu sancto ad Amphilochem³ scribens, ipsum Dionysium, hoc præmissa præconio, societati sanctorum conjunctum adducit in medium, dicens: «Cæterum cum apud me reputo, si quis veterum ac beatorum virorum his quibus nunc reclamatur vocibus usus sit: nullos re-

¹ Rufinus de adult. lib. Orig. — ² Hieron. Apolog. adversus Rufin. pb. II. — ³ Basil. ep. XLII.

¹ Euseb. lib. VII. c. 22 — ² Hieronymus de Script. Eccles. in Dionys. Alex. — ³ Basil. ad Amphilochem. c. 29.

perio, quibus antiquitas fidem conciliat, qui juxta exactam eruditionem, non juxta horum temporum homines, quorum alii prepositione, alii conjunctione in glorificatione sermonem copulant, statuerunt nihil referre sane, quod ad rectam affinet pietatis intelligentiam. Irenaeus ille, et Clemens Romanus, et Alexandrinus Dionysius (id quod etiam auditu mirum est) in secunda ad sui cognominem epistola de accusatione ac defensione, hunc in modum finit sermonem (transcribam autem vobis ipsa verba) : *ffis* (inquit) congruenter, et nos etiam forma regulae a senioribus qui ante nos vixerunt accepta, concordibus vocibus cum illis gratias agere, ac nunc etiam vobis scribere desinemus. Deo autem Patri, et filio Domino nostro Jesu Christo, cum sancto Spiritu gloria et imperium in secula saeculorum Amen. » Haec ex eo.

47. Porro cum idem Basilus impugnaretur ab aemulis, perperam sentire de Spiritu sancto haud sibi citandus fuisse Dionysius, si aequè, ut ipse, ejusdem criminis in suspitionem potuisset adduci, cum potius convenientia cum Dionysio accusari potuisset, quam ejus testimonii auctoritate defendi; quam ergo nuper citavit secundam Dionysii Alexandrini ad Romanum Dionysium scriptam epistolam, alia prorsus diversa erat ab illa, quam ad eum primo respondens conscripsit, cujus meminit in superius citata ad Maximum data. Sed (ut existimo) haec ad Amphilochem allegata secunda ad Dionysium scripta epistola, liber erat unus ex illis quatuor, quem quia inscriptus ad instar epistolae ad Dionysium papam esset, appellat secundam epistolam; nam et Eusebius ¹ testatur, libros Dionysii pluribus verbis compositos, praese tulisse epistolarum formam.

48. Sed quid jam de Dionysio sentiendum sit haud dignum est, ut re iudicata in pleno episcoporum conventu, eidemque Dionysio adjudicata in controversiam iterum deducatur. Fixum ergo stabileque permaneat, quod in ea causa Romae hoc tempore definitum esse cognoscitur; quodque oppugnantibus eum accensatoribus et ipso iterum atque iterum missis Romam defensionibus, se purgante atque defendente, est maturo consilio declaratum. Absolutum namque eo iudicio fuisse Dionysium Alexandrinum. S. Athanasius ² eo evidenti plane significatione argumento, quo ait : « Magni certe argumenti est nihil eos (nempe Arianos) veri dicere, et calumniis virum premere, quod ille nunquam ab aliis episcopis de impietate convictus est; neque haeresin propugnando, ab Ecclesia recessit, sed in ea cum pietate obdormivit; quodque ejus memoria haecenus cum Patribus hucusque celebrata est, et in catalogum relata. Qui si cum istis ejusdem opinionis fuisse, aut si scriptorum suorum rationem non reddidisset; minime dubium, quin eadem, quae illi, passurus fuisset; » nempe quod sede privatus, ab Ecclesia excidisset. Rursum post multa, haec ibi de eodem quoque Dionysio : « Quid

igitur simile habuit Arii haeresis, et Dionysii sententia? Aut quid est, cur Dionysius ut Ariantus nominari debeat in tanto inter utrumque discrimine; cum hic sit Catholicae Ecclesiae magister, ille autem novae haereseos inventor? Sane quidem Dionysium ipsum usum esse voce consubstantialis; tum etiam legitur in ejus epistola contra errores Pauli Samosatani, idque ex majorum traditione, cum ait : Desertum dicis eum qui erat natura Dominus et Verbum Patris, per quem omnia Pater fecit, et quem sancti Patres *episcoporum* Patri vocaverunt. » Haec ipse.

49. Sed ad Dionysii laudes, ut tandem coronidem imponamus, eamque ex testificatione quoque hostium comparatam; Paulus Samosatenus, haeresiarcha omnium scelestissimus, et ipsi Dionysio infensissimus utpote qui a nullo magis quam ab ipso fuerat scriptis exagitatus atque depressus; hic, inquam, in exordio decem quaestionum, quas ad eundem Dionysium scribit, sic ad eum praefatus est : « Honoro vos tanquam honore dignos propter multam aetatem, et quia stigmata Christi fertis in corpore vestro; etenim ut caetera omnia omittam, admiror sapientiam et prudentiam. Contumelias vero in me vestras nihil curo. Quod me anguem serpentes vocas, etc. » Sed de Dionysii causa haecenus.

50. Ex his igitur quae in Dionysii Alexandrini causa, testimonio S. Athanasii Romae apud Dionysium papam judiciali examine actitata noscuntur, accusantibus apud eum episcopis Pentapolitanis Alexandrinum crimine haeresis, eodemque causam dicere jussu, seque ipsum per litteras atque libros Apologeticos defendente; non est qui non videat (nisi qui spontanea affecti caecitate, ne tam perspicua videant, claudunt oculos) toto caelo patere, in Ecclesia Romana primum erectum stare tribunal, ad quod principales cause et remotiores etiam orbis partibus deferri solerent; audireque ipsum Romanum episcopum prerogativa Apostolicae Sedis de fide sententias, cognoscere causas episcoporum; hisque auditis ac cognitis, cumatribus communicato consilio, causas maximas auctoritate pontificia definire, prout, S. Athanasio teste, in causa ejusdem Dionysii factum esse conspicitur.

51. At ne quovis pretextu Pentapolitani foverent (quod haecenus fecissent) dogma Sabellii; idem Dionysius pontifex Romanus, non satis sibi visus damnassem eum dogmate suo impium haeresiarcham, etiam contra illius sectatores haereticos Sabellianos edidit commentarium, quem idem qui supra sanctus Athanasius ¹ citat, cum ait : « En tibi rursum, inquit, alterum Dionysium Romanum episcopum, illa in scriptis suis contra Sabellianos, eosque qui talia dicunt, expostulantem, etc. Rursus vero ne occasione vitandae haeresis Sabellianae in contrarium quis praecipere ferret sententiam, qua non persona tantum, sed et natura distingueret a Patre Filium (quod fecerunt postea Ariani) adversus ejusmodi oppositam illi impietatem commentarium elucubravit, cujus his ver-

¹ Euseb. lib. vii. c. 21. — ² Athanas. de sentent. Dionysii contra Arian.

¹ Athanas. contra haeres. Arian. decret.

bis idem sanctus Athanasius meminit¹ : Porro ex Dionysii Romani episcopi voluminibus contra eos qui Filium Dei, opus aut creaturam asseverant ; scriptis, clare ostenditur, haeresin Christo rebellium Ariano- rum non tunc jam primum, sed olim ab omnibus damnatam fuisse. » Haec Athanasius, ex quibus plane videas ipsum Dionysium Romanum pontificem ut quisque declinaret extrema, mediani ac plane regiam stravisse viam : atque perinde ac optimus in exercitu imperator, sic cornu dextro periclitanti tulisse suppetias, ut tamen incolunitati sinistri consultum in omnibus esse voluerit, atque ita in hunc modum sincere fidei veritati omni ex parte esse prospectum. At de

Sabellianis, atque controversiis quae occasione haeresis Sabellianae oborte sunt modo satis ; in posterum autem pro temporis ratione de iisdem sapius sermo erit.

52. Ceterum quod ad statum reliquum Ecclesiae Alexandriae perlinet ; de sedatis jam civilibus dis- sensionibus Dionysius Alexandrinus scribens hoc anno ad Hermannonem et alios Aegypti episcopos, firmiter asseverans, in ea epistola post multa haec habet in fine : « Octavo imperii anno praeterlapso, jam nonum annum Gallienus agit, in quo nos festa laetis animis celebremus ; » quibus plane significat, tumultus illos jam anno praeterito inchoatos esse, hocque anno sopitos, ipsumque Dionysium Alexan- driam reversum. De reliquis autem turbis in Aegypto excitalis occasione Neopolis, dicemus anno sequenti.

¹ Athanas. de sentent. Dionys. contra Ariam.

Anno periodi Graeco-Romanae 5755. — Olymp. 260. an 2. — Urb. cond. 1015. — Jesu Christi 262. secundum Baronum 263.

— Dionysii papae 4. — Gallieni imp. 19.

1. *Consules et decennalia Gallieni.* — Ad num. 1. Coss. P. Licinius Gallienus Aug. V, et Faustinus, ut libellus de Praefectis Urbi, anonymus Cuspiniani, ceterique antiqui Fastorum conditores habent. Sumptus is a Gallieno consulatus juxta secundam consu- latuum Caesarorum regulam, ob ejus nempe Augustei imperii decennalia, celebrata « novo genere ludorum, nova specie pomparum, exquisito genere volupta- tum, » inquit Pollio in duobus Gallienis cap. 8, ubi pluribus haec pompam describit, et Gallienum me- dium « cum picta toga et tunica palmata inter Palres. » Capitolium petisse dicit. Quare consulatum nondum Gallienus abdicarat, quando haec festivitatem edidit. Constatque, verum esse quod sepe insinuavi, in hu- jusmodi sc. festis nova de more inducfa fuisse, ideo- que et Gallieni decennalia novum ludorum genus, et novam speciem pomparum decorasse. Ea enim sollemnia currenti anno celebrata esse discrete docet ibidem Pollio. Cum porro apud Vaillantium V. C. aversam partem numismatis Gallieni vidissem, tomo 2, pag. 172, in qua habetur in laurea : VOTIS X. ET XX. in dubio statim fui, an nova haec formula, ante hunc annum, quod saltem sciam, nondum nummis in- sculpta, ipso imperii initio, quo vota decennalia sus- cepta, vel hoc anno, quo eadem vota soluta, usurpata cepta fuerit. Quare scripsi ad virum clarissimum Andream Morellium regis numismatis delineandis lotum intentum, ut pro sua erga me benevolentia nummum illum integrum describendum curaret : qui statim rescripsit, in antiqua parte conspici caput radiatum Gallieni cum veste consulari, et his verbis

circum : GALLIENUS AUG. in postea vero legi : VOTIS X. ET XX in corona, nummumque illum aureum in cimelio regio asservari. Gavisus sum vidisse citatum Pollionis locum hoc numismate confirmatum. Hujus formulae, quae postea magno in usu fuit, originem a Gallieni decennialibus repetendam, ac praecaram oc- casionem nactum esse, antiquarios monendi, ut nu- mismata integra edant ; cum alioquin non solum eruditioni plerumque inutilia sint, sed et ipsa nu- mismata, eorumque studiosos ac editores in contem- plionem adducant, Baronius, qui imperium Valeriani et Gallieni tardius inchoavit, presentem annum non- num Gallieni appellat, quod in nummis nona tribu- nitia potestas Gallieni, ejusdem consulatus quinto conjugatur. Verum vana haec ratio ; tribunitia enim potestas nona Gallieni, qua nonus imperii ejus annus designatur, per priores hujus anni menses in cursu fuit, et tribunitia potestas x, non nisi circiter mense Maio a Gallieno sumpta.

2. *Due seditiones Alexandrinae distinguenda.* — A. num. 2 ad 6. Eusebius lib. 7, cap. 21, de Dio- nysio Alexandrino scribit : « Post haec, pace vixdum restituta, Alexandriam regressus est. Verum cum sedilio bellumque rursus illic exortum fuisset, iterum ipso Pasche die ex urbe Alexandria tanquam extorris eos per litteras alloquitur. Tum narrat gravissima mala ex illa seditione exorta. Quare anno praecedenti paulo post pacem restitutam, Dionysius Alexandrinus rediit, ubi hoc anno tempore Paschalis in epistolis suis mentionem fecit illorum tumultuum, qui sub finem anni praecedentis contigere, quando Emilianus

tyrannidem in Ægypto arripuit. Hæc enim de Æmiliano intelligenda observat Vatesius in Notis Eusebianis. Porro Baronius male confundit hanc seditionem cum altera in eadem urbe excitata, Claudio regnante, et ab Eusebio lib. 7, cap. 32, narrata, qua durante *Eusebius* et *Anatolius* celeberrimum episcopi Alexandrinæ urbi laboranti operam commendarunt; quo tempore jam Dionysius Alexandrinus ad caelestem patriam migrarat. Sed de hac secunda seditione infra accurate agemus.

3. *Varie clades imperii Romani.* — A num. 18 ad 21. Quia Pollio in duobus Gallienis sub hujus anni consulibus, variarum gentium in imperium Romanum irruptiones, et quæ in ejus decennialibus facta, narrat, et consulibus anni sequentis, Albino nempe et Maximo, et rebus eo consulatu gestis prætermittis, statim subdit: « Gallieno et Saturnino consulibus, Odenatus rex Palmyrenorum obtinuit totius Orientis imperium: » hinc factum, ut Mediobarbus in Nismatis Imperatorum pag. 375, hæc anno sequenti ex Polliæ narret: « Gothi, occupatis Thraciis, Macedoniam vastant, et Thessalonicam obsident, mox vicl recedunt: Seythæ Asiam vastant, et templum Dianae Ephesiæ spoliant. Byzantii milites omnes interimunt Gallienus, mox Romam convolat, et decennialia magnifice celebrat. » Sed hæc omnia currenti anno acta; cum certum sit, Gallienum decennialia, ut jam ostendimus, exhibuisse, et Pollio omnes illas devastaciones et incursiones narret, antequam ea, quæ in

decennialibus gesta, et Gallieni Romæ reditum recitet. Porro quando ibidem ait Pollio, « Pugnatum est in Achaia Macriano duce contra eosdem Gothos, unde victi per Achaos recesserunt; » cave *Macriani* nomine tyrannum, aut Macrianum ejus filium intelligas: jam enim uterque anno præcedenti perierat, ipsomet Polliæ teste. Codex Palatinus habet, *Mariano duce*, ut observat Gruterus in Notis ad Polliæ. Sed, ut recte Salmasius, legendum, *Marciano duce*, de quo loquitur Zoimus, pag. 652, cui Gallienus contra Postumum profecturus, belli Scythici, vel Gothici summam mandavit. Ait præterea ibidem Pollio: « Contra Postumium Gallienus cum Aureolo et Claudio duce, qui postea imperium obtinuit, bellum incepit, et cum multis auxiliis Postumius juvaretur Celticis ac Francis, in bellum cum Victorino processit, cum quo imperium particepsaverat. Victrix Gallieni pars fuit, pluribus præliis eventum ratione decursis. » Quibus ex verbis intelligimus, Victorinum, qui post Postumum occisum imperavit, jam hoc anno ab eo in consortium regni vocatum fuisse.

4. *Porphyrus Romam venit.* — Ad præsentem annum referenda, quæ sequenti de Porphyrio et Plofino num. 3 et 4 dicemus. Ea enim anno quo *Gallienus* decennialia dedit, contigisse in dubium revocari non potest. Mirum itaque videri non debet, si tanta diligentia ea solemnia explicio; cum eorum beneficio varia et tenebris educantur.

DIONYSII ANNUS 4. — CHRISTI 264.

Idem Dionysius confutat millenarios a Nepote assertos. — Christi Domini nostri annus ducentesimus sexagesimus quartus, consulibus Albino et Maximo, a Cassiodoro et aliis adscribitur Fastis.

1. Quo quidem licet ab hostili tumultu tunc temporis Ægyptus quieverit; tam novis emergentibus quorundam occasione tumultibus, Ecclesia in ea posita nonnihil fuit exagitata. Nepos enim episcopus in Ægypto, professor religionis Catholice, sententiam illam de Millenario a Papia olim, Ireneo, Justino martyre, Tertulliano, atque aliis quoque assertam, necdum ab Ecclesia omnino proscriptam, adeo vehementer, scriptis ea de re voluminibus, propugnare conatus est, ut complures sibi adsciverit sectatores, qui, ipso quoque ex hac vita sublato, nihilominus ejus dogma adeo pugnaciter stabilire conati sunt, ut a recto tramite veritatis tuenda deflexerint; quorum ea de re sententiam jam in hære-

sin erumpentem Dionysius episcopus Alexandrinus tum scriptis, tum etiam vivæ vocis oratione compressit, et penitus confutavit. Quo modo autem hæc se habuerint, Eusebius¹ ex scriptis ipsius collectam orationem instituens sic narrat:

2. « Præter ista omnia Dionysii opera, alii duo libri de Pronissis erant ab eo elaborati. Causa cur hos scripserit, erat episcopus Ægypti, nomine Nepos; qui promissa in sacris Scripturis sanctis viris facilitata in hoc sæculo (sicut Judæi somniant) præstanda fore docuit, hominibusque persuadere laboravit, eos certo quodam millenario annorum numero in deliciis corporeis et voluptate in terra victuros. Qui cum putaret se ex Joannis Apocalypsi suam opinionem posse obtinere, librum quem *ἑλεγεον ἀδελφότητος*, id est, reprehensionem eorum qui allegorias

¹ Euseb. lib. vii. c. 19.

componunt, inscribat, de hoc argumento editit. Cui Dionysius, in duobus illis libris quos de Promissis contexit, acriter contradicit. In priore suam ipsius sententiam de eo dogmate exponit; in posteriore autem de Joannis disputat Apocalypsi. In cujus initio de Nepote mentionem faciens, ita scribit: Quoniam librum quemdam Nepotis pro se afferunt, quo quidem perinde ac si in illo certis indubitalisque argumentis Christi regnum in terra futurum probatum esset, magnopere nisi et confidere videntur; dicam eundem quod sentio.

3. « Quamquam non modo pro multis aliis rebus Nepotem amplector et diligo, ut pro fide, pro studio in doctrina posito, pro assidua in Scripturis exercitatione, pro nonnullis quoque ac variis psalmis hymnisque ab eo compositis, quibus hucusque nonnulli fratres libenter utuntur, verum etiam propterea quod ex hac vita migravit, hominem multo magis reveror: Veritas tamen nullo amicitissima est, et omnibus rebus merito anteponi debet. Ac si quid recte dicatur, laudandum illud quidem sine invidia; sin quicquam parum sincere et integre sit scriptis mandatum, hoc cum diligentia et exquirendum, et coarguendum contra adversarium, qui coram adest, et verbis solum ac sermone opinionem suam tueri laborat: colloquium absque scripto, quod partim interrogando, partim respondendo iis qui nobiscum ex adverso pugnant, persuadere, eosque in nostram sententiam pertrahere solet, satis profecto momenti habebit et ponderis.

4. « Verum cum opus scriptum nobis objectum sit, illudque (ut quibusdam placet) ad persuadendum valentissimum; cumque doctores ejus sectae, legem et prophetas pro nihilo putent, Evangelia sequi negligant, Apostolorum epistolae depravant; hujus tamen operis, quod dixi, doctrinam, tanquam magnum aliquod et abstrusum mysterium complectentem, asseverent; cumque fratres nostros aliquando simpliciores, et magis imperitos, de sublimi et admirando opere, vel gloriosi vereque divini Domini nostri adventus, vel nostrae a mortuis resurrectionis, vel cum Domino conjunctionis, consociationisque, et ad ejus immortalam naturam assimilationis non aliquando cogitare sinant, sed illis persuadere conentur; in regno Dei abjecta et mortalia premia, qualia ab hominibus in hac vita expectare solent, tandem futura: nobis certe necessarium arbitror adversus istum fratrem, quem dico, Nepotem, perinde ac si praesto adesset, acuta ratione disceptare. Deinde quibusdam adjectis, sic loquitur:

5. « Cum essem in loco quodam qui Arsenoites dicitur, ubi (uti nostis) jampridem hoc dogma prodit in lucem, sic ut non modo schismata nascerentur, sed integre Ecclesiae a fide deficerent; presbyteros ejus sectae, qui fratribus in singulis pagis undique praedicabant verbum Dei, convocavi; eosque magnopere cohortatus sum, ut palam, praesentibus fratribus, audireque cupientibus, illorum doctrina exquisite discenteretur. Atque cum librum, qui illis erat tanquam quoddam propugnaculum et

murus inexpugnabilis, ad me attulissent, considens uno loco cum illis, toto friduo a primo mane usque ad vesperam, quae in eo scripta erant, studiose refutare conabar. Ibi tum quidem certe fratrum constantiam, studium veritatis, facile obsequium et prudentiam adeo supra modum admirabar, quod tam praeclearo ordine et tanta cum modestia rogabant, disceptabant, nobisque assentebantur, atque etiam tam diligenter praecavebant, ne illis quae fuerant ante ab ipsis decreta, si quicquam in eis veritati repugnare videretur, mordicus adhererent: quin etiam contrarias rationes minime omittebant nobis opponere; sed quoad eorum fieri poterat, ea quae erant ab ipsis proposita, munire et defendere tentabant; et contra, ubi poscebat ratio, sententiam mutare, et nostro assentire iudicio, eos neququam omnino pudebat. Denique conscientia integra, sincera cogitatione, et puris erga Deum ac simplicibus animis, ea quae erant firmis rationibus et testimoniis a sacris litteris depromptis confirmata, admodum approbabant.

6. « Ad extremum hujus doctrinae princeps et dux Coracion, omnibus fratribus, qui aderant, audientibus, palam confessus est, nobisque attestatus, neque se velle deinceps (quandoquidem adversarii rationibus se putabat satis abunde convictum) illi dogmati animum adhibere, neque de eo disserere, neque mentionem facere, neque aliquando illud usquam docere. Unde alii fratres, qui aderant, pro ista disceptatione in publico Ecclesiae conventu habita, proque omnium conciliatione et concordia, maximum letitiam animis perceperunt. » Hucusque de Millenniis Dionysius, quae sunt ab Eusebio recitata. Quae vero ex ejusdem auctoris libro idem¹ exscripsit atque contexit de controversia olim excitata, et a Dionysio fusius disputata de libro Apocalypsis, S. Joannis evangelistae ne sit, vel alterius Joannis; quoniam ea de re superius actum est copiose, hic repetere praetermittimus; nec de Millenniis longius se extendet oratio, quae alibi prolixiorum de ea re est proposita narrationem. Quo modo autem ea sententia saepe compressa revixerit, suo loco dicturi sumus, nempe cum agemus de Apollinari Laodiceno, qui duos illos a Dionysio conscriptos de Promissionibus libros, contrariis scriptis editis, ausus est impugnare; quod testatur² S. Hieronymus; qui et ait, ab eodem Dionysio scriptum fuisse commentarium adversus S. Irenaeum, ejusdem quoque sententiae assertorem.

7. Quod vero spectat ad sacros hymnos a Nepote conscriptos; imitatus eum quoque fuit idem Apollinaris, qui quamplurimos scripsit hymnos ecclesiasticos. Sed et quem Bardesanis Syri fuisse filium Harmonium superius diximus, itidem hymnos elaborasse, affirmant Theodoretus³ atque Sozomenus⁴. Cum vero idem essent haeretici, atque in hunc modum aureo calice Babylonis male doctrinae venena fidelibus propinarent; excitavit Deus spiritum sancto-

¹ Euseb. lib. VII, c. 20. — ² Hieronym. in proem. lib. VIII. in Istaian. — ³ Theodor. lib. IV, c. 49. — ⁴ Sozom. lib. III, c. 13.

rum suorum, ut ad pietalem homines insituentes, longe præstantiores conscriberent sacros hymnos; nam (ut iidem testantur) ad explodendos illos impicitate referitos hymnos Harmonii, S. Ephrem contrarios illis scribens, Syris canendos tradidit. Sed et Gregorius Nazianzenus eynæo plane cantu Apollinarium impium stridentem silere fecit. Nec his caruit Occidentalis Ecclesia; complures enim habuit gravissimos viros, qui, divino allati Spiritu, cecinerunt in Ecclesia sacros hymnos, ut Damasus papa, Ambrosius, Paulinus, Prudentius, Marius Victorinus, Prosper Aquitanus, Aleimus Avitus, Sidorius Apollinaris, Venantius Fortunatus, et alii prope innumeri usque in præsens seculum, quod præ cæteris ejus facultatis eruditus viris abundans videtur, inter eos autem mira claritudine effulgere R. D. Levinum Torrenfium, episcopum Antuerpiæ, edita ab eo summa tum pietate, tum venustate poemata satis docent; hic illi honestissimus ludus, cum ab ingruentibus pastoralibus curis, quibus invigilat, animum interdum avocare conceditur. Esset sane plures adnumerare hujus facultatis viros cum maxime pios; tum etiam egregie eruditos; sed alio tendit oratio; ad hæc enim occasione Nepotis hymnorum digressi sumus propemodum nescientes. Porro scriptum a Nepote librum, quo sententiæ Millenarii visus est nimis ardens assertor, Gelasius inter quisquilias apocryphorum conjecit.

8. *Gallienus ab insurgentium tyrannorum impetu incolonus.* — In hunc modum se habentibus rebus Ecclesiasticis, novis rursus tyrannis exagitata Romanum imperium, Trebelliano ab Isauris imperatore creato; et in Africa auctore Vibio Passieno proconsule, quem putamus successisse Galerio, et Fabio Pomponiano duce Iulius Libyçi, appellatum est imperator Celsus; sed ambo hi quam primum sublati sunt; illo a Gallieni duce Causioleto, hoc vero a Siccensibus populis Gallieno addictis, septimo die occisis. Sed et Saturninus fortissimus dux, et ipse a suis imperator acclamatus, post aliquot menses ab isdem necatus est: idem quoque et de aliis Trebellianis narrat.

9. Res plane majori consideratione digna, quoniam pacto accidisse potuit, ut sub triginta tyrannis valuerit imperium Gallieni subsistere, hominis alioque ignavissimi, atque penitus effeminati, cum vel unus tyrannus (quod de aliis accidit) plus satis sufficere potuisset, ut inter popinas atque lenones agentem principem et medio tolleret; cum præsertim Trebellio auctore constet, omnes duces exercitus, qui adversus Gallienum rebellaverunt, fuisse fortitudine et consilio præstantissimos, quos ad barbaros debellandos Valerianus summa prudentia atque judicio delegisset: quod admirans Trebellius, ait: « Mirabile hoc fuit in Valeriano principe, quod omnes quoscunque duces fecit, postea militum testimonio ad imperium pervenerunt: ut appareat senem imperatorem in deligendis Reipublice ducebus talem fuisse, qualem Romana felicitas, si continuari fataliter potuisset, sub bono principe requi-

rebat. Et utinam vel illi, qui arripuerant imperia, regnare potuissent, vel ejus filius Gallienus in imperio diutius non fuisset, ut libere se in suo statu Reipublica nostra tenuisset. Sed nimis sibi fortuna indulgendum putavit, quæ cum Valeriano et bonos principes tulit, et Gallienum, diutius quam oportebat, Reipublicæ reservavit. » Huicque Trebellius effluens homo, Deum ignorans, nec nisi fortuna sciens ascribere, quæ summa moderatione divina salutare in homines judicia occulta jure penduntur.

10. Verum tanti prodigii causam (sic illud dixerim, quod excedat omnem humanum caput) non aliunde puto esse petendam, quam ab illo causarum omnium fonte primario, ipso Deo optimo maximo, de quo illud divinis litteris predicatur¹: « Qui baltheum regum dissolvit, et præcingit fime renes regum: » Et contra²: « Per me reges regnant. » Sed unde hæc Gallieno, ut tot tyrannos adeo formidabiles, ac propemodum insuperabiles, e medio tolleret, atque regnaret, senatu et exercitu semper invito? a Deo promeruit? Certe quidem ex Dionysii Alexandrini scriptis rimari causam licet. Nimirum quod sicut Valerianus tandem florentissimum est moderatus imperium, quandiu Ecclesia pacem concedens, et de Christianis benemeritis, piorum omnium in se devinxit officia, quibus illi pro Romani imperii incolunitate, imperatorisque salute apud Deum quam sedulo precibus ageret; sed in contrarium mutatus, in Christianos insurgens, Dei a se pariter sustulit patrocinium; ac ea de causa et ipse captus, in ultimum discrimen induxit Romanum imperium, quantumlibet milia polens, et in rebus agendis solertissimus ac prudentissimus haberetur. E contra Gallienus ignavus et socors, collapsum penitus nactus imperium; quod pacem mox concesserit Christianis, horum precibus suffultus tot velut draconibus vallatus tyrannus, Lernaïs plane capitibus resurgentibus, totque barbaris undique erumpentibus circumseptus, tenuit ipsum nihilominus tot annis, adversantibus ac reclamantibus omnibus adversariis; quod et tanto tempore regere permissum est, quanto Ecclesia Dei ex præterita afflictatione Valeriani, persecutione illata respirans, complura quæ essent collapsa componeret, et ad venturas vexationes fortiter subeundas, se pacis tempore prepararet.

11. *Porphyrus philosophus Romæ.* — Denique ad hujus anni finem adjicimus, hoc ipso anno decimo Gallieni, infensissimum Christianæ religionis hostem Porphyrium philosophum secta Platonicum Romam venisse. Id quidem ipse testatur in Vita Plotini, ubi et de se ipso agens complura prodit: « Decimo autem, inquit, Gallieni imperatoris anno, ego Porphyrius et Græcia cum Ansonio Rhodio Romam veniens, Æmilium reperi. » Et paulo post: « Proinde Plotinus, decimo Gallieni imperatoris anno ferme jam novem et quinquaginta annos agebat:

¹ Job. XII. — ² Prov. VIII.

ego vero Porphyrius, cum primum huic adhaesi, triginta tunc annos impleveram. »

12. Quid vero Plotinus agere cum Gallieno tentaverit, idem Porphyrius declarat, sic dicens : « Gallienus imperator, uxorque ejus Salonina, Plotinum honorabant, maximeque colebant. Hic igitur eorum benevolentia fretus, ut dirutam quamdam olim in Campania civitatem, philosophis aptam, instaurarent, regionemque circumfusam cultae civitati donarent, concederentque civitatem habitaturis Platonis legibus gubernari, atque ipsam Platonopolim appellari; pollicebatur se illuc habitatum una cum amicis omnibus profecturum. Quod facile philosophus ad votum impetravisset, nisi quidam imperatoris familiares invidia, vel indignatione, vel alia iniqua de causa acriter obstitissent. » Haec ipse. Quam plane inops est, et divino destituta consilio pariter et auxilio phi-

losophorum conditio ! Post tot saecula, ubique gentium promulgata, quae sanctiora videbantur Platonica dogmata, nec id efficere poterunt, ut in toto orbe vel civitas una, vel vicus penitus addictus esset Platonis sententiae, et ex praescripto legum ipsius viveret; cum e contra Christiana religio, piscatorum ore vulgata, civitates, provincias, ac plane totum repleret orbem, gentesque omnes vi quadam divinitus insita coegerit avitas superstitiones, patrias leges, et molitos mores omnino relinquere, adversariasque propriis concupiscentiis leges amplecti, easque vite quoque dispendio profiteri, ut ex iis plane dignosci liceat, quae humana, quaeve divina sint opera; quae, inquam, humanis nitantur viribus, quaeve divinis corroborentur auxiliis. Sed jam ad res gestas sequentis anni orationem convertamus.

Anno periodi Graeco-Romanae 5736. — Olymp. 260, an. 3. — Urb. cond. 1016. — Jesu Christi 263, secundum Baronum 264.

— Dionysii papa 5. — Gallieni imp. 11.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 11. Coss. *M. Nummius Albinus II.* et *Marimus Dexter.* Albinum cum numerali nota proponit liber de Praefectis Urbi, et Reinesius in Syntagmate Inscriptionum, pag. 463, unam refert. in qua legitur : *M. NUMMIO ALBINO CONSULE ORDINARIO ITERUM*; fuerat enim consul ordinarius anno Christi cccxvii, ut ostendit card. Norisius in Epistola consulari. Notam etiam numeralem exhibent Fasti Ileraciani.

2. *Liber Dionysii Alex. adversus Millenarios.* — Cum ex Eusebio lib. 7, cap. 24, constat librum Dionysii Alexandrini de *Promissionibus* scriptum fuisse adversus *Nepotem* episcopum Aegypti, qui *Millenariorum* errorem docebat, mirum, inquit Valesius in Notis ad Eusebium, Hieronymum in Praefatione libri 18 Commentariorum in Isaiam affirmare. librum illum adversus Irenaeum Lugdunensem episcopum a Dionysio fuisse conscriptum; ait enim Hieronymus : « Irenaei tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem : adversus quem vir eloquentissimus Dionysius, Alexandrinae Ecclesiae pontifex, elegantem scripsit librum, irridens mille annorum labulam. » Fuit quidem Irenaeus ex eorum numero, qui regnum Christi mille annorum spatio in terris futurum crediderunt. Verum Dionysii liber non contra *Irenaeum*, sed contra *Nepotem* exaratus, ut ex Eusebio laudato, et ex ipso etiam Hieronymo in lib. de Scripulis Ecclesiasticis liquet.

3. *Porphyrius occasione decennialium Gallieni Roman venit.* — Ad num. 11 et seq. *Porphyrius* phi-

losophus Platonicus non Judaeus, sed Tyrius fuit, ut anno cccii, num. 8, demonstrabo, nempe hoc anno, sed praecedenti Romam venit anno aetatis suae tricesimo, ut ex vita Plotini ejusdem sectae philosophi, quam in litteras misit, intelligimus, ideoque natus erat anno Christi ducesimo tricesimo secundo, aut circiter. Illud manifeste liquet ex eadem vita, in qua dicitur : « Agebat Plotinus annos (ut refert Eusebius) sex et sexaginta, secundo Claudii imp. anno jam peracto. » Et paulo post : « Jam vero si computemus a secundo Claudii imp. anno exacto jam annos sex et sexaginta, natalitatis illius tempus cum tertio decimo Severi imp. anno concurrat. » Quare in lucem prodit *Plotinus* anno ducesimo quinto, quo decimus tertius *Severi* cepit, obiitque anno ducesimo septuagesimo, quo *Claudius* etiam e vivis excessit, amique illi sexaginta sex utrinque incompleti fuere. Antea scripserat Porphyrius : « Decimo Gallieni imp. anno ego Porphyrius e Graecia una cum Antonio Rhodio Romam veniens Ameliam reperi, octo et decem jam annos Plotino familiariter usum. » Postea ait : « Hi ergo libri unus atque vixinti, quando eum primum conveni, scripti jam erant, quando Plotinus nonum et quinquagesimum aetatis annum agebat, ego autem et hunc ipsum annum, et quinque insuper deinceps eum Plotino versatus sum. » Plotinus itaque anno Christi ducesimo sexagesimo secundo, quo Gallienus decimum imperii annum incloavit, quinquagesimum nonum aetatis ingressus est, eodemque anno Por-

phyrus Romam venit, ibique toto illo anno et quinque insuper usque ad annum Christi cclxxvii, mansit, ut liquet ex sequentibus Porphyrii verbis : « Quo vero tempore in Sicilia vitam agebam, quo perveneram circa quintum decimumque Gallieni imp. annum, Plotinus libros quinque composuit, et ad me in Siciliam misit. » Neque dici potest, decimum illum Gallieni annum intelligendum esse de ultima ejus parte, quæ cum præsentis Christi anno concurret : sic enim *Porphyrius* non potuisset pervenire in Siciliam « circa quintum decimumque Gallieni imp. annum. » Quamobrem *Porphyrius* occasione decennialium Gallieni anno antecessenti magna pompa celebratorum Romam venit.

4. *Plotinus de Platonopoli condenda frustra agit.* — Quid *Plotinus* tentaverit, docet idem *Porphyrius* : « Gallienus imp. uxorque ejus Salonica Plotinum honorabant, maximeque colebant. Hic igi-

tur eorum benevolentia fretus, ul dirutam quamdam olim in Campania civitatem philosophis aptam instaurarent, regionemque circumfusam cultæ civitati donarent, concederentque civitatem habitaturis Platonis legibus gubernari, atque ipsam Platonopolim appellari, pollicebatur se illic habitatum una cum amicis omnibus profecturum. Quod facile philosophus ad votum impetravisset, nisi quidam imperatoris familiares invidia, vel indignatione, vel alia iniqua de causa acriter obstitissent. » Quibus ex verbis luculenter confirmatur, quod sæpius alibi insinuavi, annis sc. decennialibus et id genus festis addictis urbes aut constructas, aut reedificatas, aut novis nominibus de more appellatas fuisse. Quæ similivæ lubenter inculco, quia hactenus nemini observata, plurimumque ad antiquitatis notitiam conducunt.

DIONYSII ANNUS 5. — CHRISTI 265.

1. *De Odenato rege Palmyrenorum et Zenobia ejus conjuge.* — Annus Christi ducentesimus sexagesimus quintus consulatu Gallieni sexto et Saturnini adscribitur Fastis, ac jure quidem ; nam et in antiquis nummorum inscriptionibus sextus consulatus Gallieni tribunitiæ potestati undecies repetitæ conjungitur, qua annus pariter ejusdem imp. Gallieni undecimus consignatur. Vetus enim inscriptio sic se habet ¹ : IMP. C. P. LIC. GALLIENUS P. F. AUG. P. M. TR. P. XI. COS. VI. P. P. Meminit horum consulum Trebellius in primis, cum ait ² : « Gallieno et Saturnino consulibus, Odenatus rex Palmyrenorum obtinuit totius Orientis imperium ; ideoque præcipue, quod se fortibus factis dignum tantæ majestatis infulis declaravit, Gallieno aut nullas, aut luxuriosas, aut ineptas et ridiculas res agente. Denique statim bellum Persis in vindictam Valeriani, quam ejus filius negligebat, indixit : Nisibin et Carras statim occupat, tradentibus se Nisibenis atque Carrenis et increpantibus Gallienum. Non defuit tamen reverentia Odenati circa Gallienum. Nam captos satrapas, insultandi prope gratia, et ostentandi sui, ad eum misit ; qui cum Romam deducti essent, vincente Odenato, triumphavit Gallienus, nulla mentione patris facta ; quem nec inter deos quidem, nisi coactus, retulit, cum

mortuum audisset, sed adhuc viventem ; nam de illius morte falso compererat. » Hucusque Trebellius, qui res gestas ab Odenato in Persas prosequitur enarrare ; sed hæc de his satis ad institutum.

2. Erat Odenato conjux insignis pudicitia atque prudentiæ in rebus agendis femina, quam idem Trebellius mirifice laudat. Hanc fuisse Judæam, S. Athanasius ¹ testari videtur, cum ait in Arianos : « Zenobia Judæa erat, et protectrix Pauli Samosatensis ; et tamen Judæis in synagogas Ecclesias non tradidit. » Hæc quippe scientiis erudita, usa est in græcis litteris Longino præceptore, quod tradit Vopiscus ², quem et Porphyrius ³ laudibus celebrat. Sed et cupida christianarum litterarum, male consultâ, adscivit sibi magistrum Paulum Samosatenum, episcopum Antiochenum, hæreticum de Christo atjecte nimis et humiliter sentientem, ac penitus judaizantem ; de quo Philastrius ⁴ : « Illic Verbum Dei, id est, Christum Deum Dei Filium substantivum, ac personalem, et sempiternum esse cum Patre denegabat ; prolativum autem, id est, quasi aerem quemdam dicebat, non tamen personam vivam Filii sempiternam cum sempiterno Patre credendam esse docebat. Ille Christum hominem justum, non Deum verum prædicabat, judaizans potius, qui et circumcisionem docebat ; unde

¹ Theod. Antiqu. Hubert. in Gallieno. — ² Trebell. in Gallieno, et de triginta Tyrann. 28.

¹ Athanas. epist. ad Solit. — ² Vopisc. in Aureliano. — ³ Porphyri. in Vita Plotin. — ⁴ Philast. de hæres. c. 65.

et Zenobiam quandam reginam in Oriente tunc temporis ipse docuit judaizare. » Hæc cum scribat adeo antiquus auctor, miror quid de eo hæc Nicephorus dicat ¹ : « Paulus porro iste curare eam in religione judaizantem volens, plurimumque operæ, et curæ in ea recte instituenda atque convertenda ponens, in Artemonis hæresim impexit. » De Zenobia vero, cum, occiso viro, Orientale cepisset imperium, suo loco dicturi sumus; postulat modo temporis ratio, ut de Paulo, cuius facta est mentio, instituiamus orationem.

3. *Pauli Samosatani episcopi Antiocheni hæreses.* — Quod primum ad rationem temporis spectat; cum a Dionysio Romano episcopo, et alio Dionysio Alexandrinæ Ecclesiæ præsule, constet Paulum Samosatenum fuisse damatum; ut paulo post Athanasii testimonio demonstrabimus; haud constare potest, quod S. Epiphanius ² tradit, ipsum tempore Aureliani et Probi imperatorum creatum fuisse sedis Antiochenæ episcopum : cum certum sit neminem duorum Dionysiorum, qui Paulum damarunt, ad illa tempora pervenisse. Ex his pariter refellitur, quod Euthymius et si qui alii Græcorum affirmant eundem Paulum manichæa matre genitum, cum ipse hæresis auctor Manes nominis Aureliani imperatoris temporibus innotuerit.

4. Quod vero ad ejus impia improbatque ab omnibus dogmata pertinet; videtur aliqua ex parte a Sabellio Paulus mutuatus esse venenum, dum nullam admittens in divinitatis substantia personarum distinctionem, sed sicut unum Deum, ita pariter unam personam in divinis statuens, totum S. Ecclesiæ traditum cultum atque doctrinam sanctissimæ Trinitatis penitus auferebat : sapiebat hæc namque Paulus cum Sabellio atque Judæis, sed a Sabellio discrepabat in eo, quod ille, cum unam tantum affirmaret divinam esse personam, hæc assumpta propositione mendacii, illud falsissimum sequebatur, Patrem simul et Spiritum sanctum cum Filio carnem humanam sumpsisse, ac etiam crucifixos esse; Paulus vero omnem prorsus auferens divinæ naturæ cum humana conjunctionem, Christum hominem tantum, sed iustitia præditum fuisse, impudentissime dicebat.

5. Sed quid de Paulo Patres scripserint, ac in primis Epiphanius, audiamus : « Hic elatus mente, excidit a veritate, et renovavit hæresim Artemonis, qui quidem erat a principio ante multos annos, et extinctus est. Asserit autem hic, Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum esse; in Deo autem semper esse ipsius Verbum et Spiritum ipsius, quemadmodum in hominis corde est proprium verbum; non autem esse Filium Dei in substantia, sed in ipso Deo; quemadmodum etiam Sabellius, Novatus [at. Navatus], et Noctus, et alii. » Hæc ipse. Sed quod habet de Novato, puto irrepsisse in textum aliunde. Nam Novatum et Novatianos recte sensisse de Trinitate, probavit sacrosancta Nicæna Synodus, ut suo loco dicemus. Sed de Verbo Dei addit Epiphanius,

ipsum dixisse in Christum venisse, et solum operatum esse, et ad Patrem, qui illud spiraverat, rediisse. Sed et ex litteris Dionysii Alexandrini plane detegitur Paulus Samosatenum duas constituisse personas inter se disjunctas, Filium Dei Verbum, et Christum, quem aiebat non fuisse ante Mariam, ipsumque accepisse nomen Filii Dei ex bona operatione ipsius; quas blasphemias ipse redarguit. Certe quidem Nestorius accusatus fuit hæresis Samosatani, cum in duas personas Christum divideret. Rursus etiam ex isdem principiis de Christi humanitate perperam constitutis, aliam nefariam pravamque sententiam Paulus impie deducebat, ut diceret in sacramento Eucharistiæ esse Christi sanguinem corruptibilem; id quidem apparet ex epistola Dionysii Alexandrini adversus eundem Paulum, conscripta tempore prioris Concilii Antiocheni contra eundem collecti; in ea enim cum multa disputat ad oppugnandum impudentem hæresiarcham, cumque refellit blasphemiam de corruptibili Christi sanguine, quod et Paulus probare nitebatur, propterea quod Dominus suis dixisset : « Accipite et dividite inter vos, » sic in eum Dionysius ¹ :

6. « Hæc cum dicit Paulus Samosatens, ignorat quod Apostolus dicit in epistola ad Hebræos ² : Quanto magis putatis deleriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit? Conculcavit enim Judas, et nunc Paulus Samosatens, ut placeret satanæ, qui eum delegit. In sanguinem vitæ, et in Spiritum sanctum insurrexit, eum conculcans. Etenim si sanguis Christi est corruptibilis, quia dividitur, et funditur, reperietur quoque Spiritus sanctus corruptibilis ut sanguis vitæ, siquidem scribit Lucas in Actis Apostolorum ³ : Cum compleretur dies Pentecostes, etc. paulo post subiungit : Et apparuerunt illis linguæ dispersite tanquam ignis, et reliqua. » Manifesta itaque ratione Dionysius monstrat exemplo pariter et auctoritate non corrumpi Christi sanguinem Testamenti in Eucharistia, quod dividatur et effundatur; sicut nec Spiritus sanctus ex eo quod dicatur divinus et effusus, potuit ullo modo corrumpi.

7. Rursus vero eandem Pauli de sanguine Eucharistiæ sententiam destruens, hæc eleganter habet de filii Dei facta in Eucharistia examinatione : « At Apostolus de Christo, quod cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo; id est, non sic quemadmodum per studium virtutis ac laboris ac certaminis regnum Dei capiunt, sicut scriptum est ⁴ : Regnum Dei vim patitur, et violenti rapiunt illud; non sic, inquam, Christus laboribus et studiis virtutum comparavit ut esset æqualis Deo; quin potius : Opernit ⁵ celos virtus ejus, et laudis ejus plena est terra, splendor ejus ut lux erit; ut testatur ipse qui vere semper est in Patre, inquitens ⁶ : Ego sum lux mundi; id est, Dominus mundi, habens

¹ Transiit eam epistolam Dionysii Turrianus, citatque lib. de Sacramento Eucharist. cap. 19. et 11. — ² Hebr. X. — ³ Act. II — ⁴ Luc. XI. — ⁵ Habac. III. — ⁶ Joan. VIII.

¹ Næpiti lib. VII. c. 27. — ² Epiphani. Hæres. LXV.

in se ipso Patrem, et vivificum et Dominum Spiritum sanctum; et tamen se ipsum exinanivit; unde Sacramentum inenarrabile ab eo sic appellatur, novum Testamentum; dans se ipsum in mystica cœna, non sicut secundum legem sacerdotii Aaronici carnes pecudum aræ olim imponebant; scribit enim Moyses, et comedit populus; et quicumque immundus eas tetigerit, peribit. Nunc autem non sic; quin potius ipse Dominus dicit¹: Carnes sanctæ imponuntur altari, et comedet populus; et quicumque immundus eas tetigerit, peribit. Nunc autem non sic; quin potius ipse Dominus dicit²: Qui manducal me, ipse vivet propter me; Deus ergo est qui habitat in nobis, secundum Testamentum quod disposuit, dicens nobis: Accipite hoc et dividite inter vos, novum Testamentum est; hoc facite. Hæc est Dei ad nos exinanitio, ut admittamur ad capiendum eum. Hoc enim tremendum sacramentum dicit Apostolus³ cum ait, quod se ipsum exinanivit, non relinquens Patrem, ut capialur a nobis; absit; imo ipsius verba proferam: Ego, inquit⁴, et pater ad eum venimus, et mansionem apud eum faciemus. » Hæc Dionysius de veritate sacratissimæ Eucharistiæ. Deinde subiungit:

8. « Vide te quam limatè agit mystagogus veritatis vas electionis, dicens paulo post⁵: Formam servi accipiens, et in similitudinem hominum factus. Ut antea dixi, exinanitionem dicit, factam ad nos ad capiendum sacramentum vite per puras et incorruptibiles ipsius manus, ut possimus fideles ejus capere ipsum, ac fieri mansio Dei, accipiens cum totum; » ac paulo post, cum plura de agno Paschali, Eucharistiæ typo, dixisset, hæc addit: « At vero qui se ipsum exinanivit Christus Jesus, habens in se caput Patrem (caput enim Christi Deus), fecit⁶ potentiam in brachio suo et exaltavit humiles; ut ab eis capi possit Altissimus, et habitare in nobis per exinanitionem. Spiritus sanctus effusus super omnem carnem manet plenus; et sanguis idem sanctus, ac vivificus ex profundo divini lateris effusus, manet plenus; et Christus idem qui se exinanivit, et sanguinem suum incorruptibilem et vivum, ac vivificum nobis effudit. » Hucusque Dionysius adversus Pauli hæresim de corruptibili Eucharistiæ.

9. Observatione quidem dignum est, adeo perspicuum fuisse in Ecclesia Catholica sacramentum Eucharistiæ, adeoque exploratum in omnibus atque testatam ab omnibus ejus assertionem ac fidem, ut impudentissimi etiam hæretici, qui tamen a Christo veritatem carnis non sejungerent, ejusdem fuerint assertores, ac professores; ficit, quod a Catholica Ecclesia deviasent, ex eis alii non iisdem ritibus, quibus Ecclesia, ejusmodi sacramentum conficerent; quod superius multis exemplis est demonstratum. Non autem eo demencia pervenerunt, ut tantum mysterium fidelibus divinitus concessum quod viderent in Ecclesia Catholica altas firmasque radices fixas habere, convellerent; usque adeo, ut et Paulus, de quo est sermo, flex omnium hæreticorum, licet Christum esse tantum hominem impie predicaret,

tamen veritatem carnis et sanguinis, licet hominis tantum et non Dei, esse in Eucharistia affirmaret; ut ex iis plane prudens lector intelligat, hæreticos nostri temporis omnium infelicissimos immo impietatis penitus attingisse. At de Pauli Samosatensis dogmatibus hætemus. Quinam vero essent scelestissimi hominis mores impurissimi; quoniam de his agit in Synodica ad Dionysium et Maximum scripta, suo loco Amalibus intextenda, hic dicere præferimus. Qui autem Pauli sectati sunt impietatem, nominat eos idem Epiphanius, secundo Judæos; quod sicut Judæi de Deo saperent; a quibus in eo discrepant, quod (ut ait, sed contra Philastrii sententiam) revera neque circumcisionem habeant, neque sabbatum servent, et alia omnia, quemadmodum Judæi.

10. *In Paulum Concilia.* — Cum autem Pauli detestanda impietas innotuisset Ecclesiæ, nihil antiquius apud sanctos episcopos fuit, quam ut in unum coeuntes, collatis suffragiis, introductas ab eo hæreses condemnarent, et impudentem hæreticum e sede episcopali deponerent. Quinam autem fuerit hujus operis præcipuus architectus ex Athanasio possumus intelligere; nimirum exiisse Dionysium Romanum pontificem, ad quem (ut paulo superius factum vidimus in causa ipsius Dionysii episcopi Alexandrini) oborta recenter hæreses, et qui eas promulgarent auctores, deferri solerent. Merito igitur S. Athanasius¹ priori loco ponit Dionysium Romanum episcopum, cui conjungit Dionysium Alexandrinum; sed hic (ut dicemus) ad Synodum postea est vocalus; sunt hæc Athanasii verba: « Duo enim Dionysii diu ante eos septuaginta fuere; qui Samosatensem sustulere, quorum alter Romæ, alter Alexandria præsul erat. »

11. Sed quo modo hæc sint intelligenda, est exquirendum; ac illud primum admonendum, non semel, sed iterum convenisse Catholicæ Ecclesiæ episcopos Antiochiæ adversus Paulum Samosatensem; primum quidem tempore Gallieni, cum adhuc in humanis esset Dionysius episcopus Alexandrinus; quem post, sequenti anno, nempe duodecimo ejusdem Gallieni imperatoris, ex hæc vita migrasse, constat testimonio Eusebii atque Hieronymi, ut suo loco dicturi sumus. Rursus vero temporibus Aureliani imperatoris reviviscentem eadem impietate, denno redire episcopi Antiochiam, atque Paulum iterum lapsum erroris convictum atque damnatum throno episcopali deposuere, inque ejus locum Dominum episcopum suffecere; quod in priori Synodo facere non licuit; in qua Paulus fidem catholicam visus est profiteri: hæc omnia habet Synodica² in posteriori conventu episcoporum ad Dionysium papam et Maximum Alexandriæ episcopum data, a nobis suo loco inferius contextenda.

12. Quod igitur S. Athanasius ait a duobus Dionysiis Romano et Alexandrino Paulum Samosatensem esse sublatum, sic accipiendum est, ut hi primum impiam hæreticum oppugnavint, edisque

¹ Levit. vi. vii. — ² Joan. vi. — ³ Philip. ii. — ⁴ Joan. xiv. — ⁵ Philip. ii. — ⁶ Luc. i.

¹ Athanas. lib. de Synod. — ² Apud Eu eb. lib. vii. c. 24.

scriptis illius heresim condemnaverint. Quis dubitat hoc praesidisse ipsum Dionysium Romanum episcopum, quem constat emergentem quoque Sabellii heresim editis commentariis profligasse? De Alexandrino certum est, adversus Paulum ad dictam Antiochenum Concilium epistolam conscripsisse; cuius tempore etsi damnata fuerit impietas Pauli, ipse tamen, edita professione catholica, quasi mutata sententia, elusit episcopos. Sic ergo quod Athanasius ait, adhibus Dionysiis Samosatenum esse sublatum; de ejus heresi ab iis primum omnium scriptis vulgaris condemnata, esse intelligendum existimamus.

13. Sed quo tempore haec prior Synodus adversus eum fuerit celebrata; certe haud post duodecimum annum Gallieni, quo Dionysius Alexandrinus obiit, eam fuisse celebratam oportuit; nam idem Dionysius per litteras illi interfuit. Mendax ergo omnino Eusebii Chronicon reperitur, in quo ponitur anno decimo tertio Gallieni, Pauli Samosateni damnatio atque Domni suffectio; quod ex dicta Synodica sub Aureliano imperatore factum constat. Nec est quod de priori Synodo possit intelligi, quod nequequam hujusmodi in illa sit actum; quam ante Dionysii Alexandrini obitum oportuit esse habitam. Rursus vero ex Eusebii¹ Historia emendandum est ipsius Chronicon: cum in ea habeatur anno duodecimo Gallieni Dionysium mortuum esse; hic autem anno decimo ejusdem imperatoris legatur positus ejus obitus; nam et adversatur Sanctus Hieronymus, testatus et ipse, anno duodecimo ejus imperii Dionysium ex hac vita esse sublatum.

14. Quomam vero anno potissimum ea Synodus sit celebrata? Dicimus habitam esse ipso anno duodecimo Gallieni imperatoris, quo et ipse Dionysius Alexandrinus episcopus obiit. Sed et cum certam

exploratunque habeatur eidem Synodo interfuisse Hymenaeum² Hierosolymorum episcopum, ipsumque idem Eusebius dicat sedere coepisse anno duodecimo ejusdem; affirmare cogimur, nec ante dictum annum esse Synodum celebratam. Sicque cum ex Dionysii obitus tempore, tum ex Hymenaei electione eodem anno facta, eam synodum ipso quoque anno Gallieni duodecimo Antiochie convenisse, opus est dicere. Atque haec ad elucidationem chronicae veritatis, cui tanquam firmae basi historia inniti debet, jam satis. Quae vero, cum agemus de ea Synodo, anno sequenti dicenda erunt, haec de tempore dilucidius declarabunt.

15. *Pestis decemalis finis.* — Clauditur hoc anno periodus decemalis pestis, quae anno Domini (ut dictum est) ducesimo quinquagesimo quinto exorta, universum pene depasit orbem, nullo valuit remedio propulsari. Hinc illa querela Porphyrii adversus Christianos scribentis: « Nunc autem, inquit, mirantur per tot jam annos civitalem morbo correptam teneri, cum neque Esculapii, neque aliorum deorum sit amplius ad eam accessus. Ex quo enim Jesus coli ceptus est, nullus sane mortalium publicam deorum utilitatem persensit. Haec autem (subdit Theodoretus³) Porphyrius scribit, homo Christianis maxime inimicus; at manifeste tamen confessus Christum suo adventu deos Gentium potestate cassos reddidisse. Haec post salufferae Crucis mysteria, Christoque irrogata supplicia, nec Esculapius generi humano imposturas molitus est, nec eorum quosquam qui falso dii nuncupantur. Omnem siquidem illorum coetum non secus ac nocturnam calerem sol oriens in tenebras ire computit. » Haec Theodoretus.

¹ Euseb. lib. vii. cap. 22. in fin.

² Euseb. lib. vii. cap. 22. — ³ Theodoret. Evangelic. vert. lib. xii. in fin.

Anno periodi Graeco-Romanae 5757. — Olymp. 260. an. 1. — Urb. cond. 1017. — Jesu Christi 264. secundum Baronium 265.

— Dionysii papae 6. — Gallieni imp. 12.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *Gallienus Aug. VI.* et *Saturnius*. Gallieni consulatus juxta quintam consulatum Caesarorum regulam, ob *triumphantem Persicum*, de quo mox sermo erit. Imperatores enim, si annis decemalibus et id genus festis addictis triumphos non ducerent, ad eos aliiis annis exhibendos consulatum suscepisse jam saepe indicavi.

2. *Triumphus Gallieni, qui Odenatum Augustum dicit.* — Pollio in duobus Gallienis, cap. 10, ait:

« Gallieno et Saturnino consulibus, Odenatus rex Palmyrenorum obtinuit totius Orientis imperium; » addiditque illum statim bellum Persis indixisse. Nisibin et Carras occupasse. Tum subjicit: « Vincente Odenato triumphavit Gallienus, nulla mentione patris facta: quem nec inter deos quidem, nisi coactus, refulsit, cum mortuum audisset, sed adhuc viventem: nam de illius morte falso conceperat. » Quae verba confirmant quod scribit auctor Chronici Alexandrini, Valerianum seniore in servilitate vixisse usque ad

annum Christi cclxix, ut jam supra anno cclix, quo in Persidem est abductus, diximus. *Odenatus* non semel, sed iterum *Ctesiphontem* usque processit, et Persas infra munitiones suas compulsos oclusit, inquit *Zozimus* pag. 651, quod et confirmat *Pollio* citatus, qui subdit Gallienum, ubi comperit, *Ctesiphontem* esse peruentum, fugisse regem, captos satrapas, plurimos Persarum occisos, « Odenatum participato imperio Augustum » vocasse. Cum vero *Meliobarbus* nuntium græcum *Odenati* Augusti producat, in quo legitur, L. A., id est, anno quarto, et *Odenatus* anno cclxvii, occisus fuerit, liquet hanc nuncupationem præsentis anno factam. Certe annis quibus imperatores triumphabant, eadem quæ annis eorum decennialibus et id genus festis addictis, de more præstita.

3. *An epistola Dionysii ad Paulum Samosatensem supposititia.* — A num. 3 ad 15. Epistola *Dionysii* Alexandrini adversus *Paulum Samosatensem* episcopum Antiochenum, falsa et supposititia creditur a *Valesio* in *Notis* ad lib. 7 *Eusebii*, cap. 30. Nam *Patres* quidem, inquit *Valesius*, Antiocheni Concilii affirmant *Dionysium* non dedisse litteras ad « *Paulum*, sed tantum ad *Ecclesiam* Antiochenam. In illa autem epistola, quæ *Dionysii* nomine publicata est, *Dionysius* bis *Paulo* scripsisse dicitur. Sed nec stylus illius epistolæ ac responsionis, reliquis *Dionysii* scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes, mihi persuadec, licet *Baronius* eam epistolam pro vera ac germana habuerit. » Ita *Valesius*, ea præcipue ratione motus quod in epistola ab *Eusebio* lib. 7, cap. 30, recitata, episcopi, qui Antiochene Synodo contra *Paulum Samosatensem* coacte interfuerant, de *Dionysio Alexandrino* loquentes dicant: « Scripsit quidem Antiochiam, sed erroris ducem (videlicet *Paulum*) ne salutatione quidem dignatus est, neque ad eum nominalim, verum ad universam Antiochenam Ecclesiam litteras suas direxit; » et nihilominus ea epistola, quæ graecæ et latine lomo t Conciliorum refertur, his verbis incipitur: « Rescripsimus ad ea, quæ prius scripsisti. » Ob quæ verba ea epistola *Valesio* falsa credita, una cum decem propositionibus ejusdem

Pauli, et *Dionysii* ad eas in ea epistola responsionibus. Verum ex illis verbis illud tantum inferri debet, falso eam epistolam *Dionysio Alexandrino* attribui, non autem scriptam non fuisse ab aliquo ex episcopis, qui Synodis adversus *Paulum Antiochenum* celebratis interfuerunt. Innumeris enim exemplis constat, indubitate antiquitatis epistolas exscriptorum errore falsos titulos præferre. Porro plures Synodos adversus *Paulum* coactas fuisse ipsemet *Valesius* observat ex *Eusebio* lib. 7, cap. 28.

4. *Synodus Romana adversus Samosatensem supposititia.* — Quod vero ibidem dicit *Baronius*, testari *Athanasium* lib. de Synodis sublatum fuisse a *Dionysio Romano* pontifice, et *Dionysio Alexandrino Paulum Samosatensem*, *Valesium* in *Notis* ad *Eusebium*, *Pelavium* lib. 13 de *Doct. Temp.* aliosque viros eruditos decepti. Existimant enim *Paulum* in aliqua Synodo Romana damnatum fuisse, quod tamen non dicit *Athanasius*; cujus hæc sunt verba: « Duo enim *Dionysii* diu ante eos septuaginta fuerunt, qui Samosatensem sustulere; quorum alter Romæ, alter Alexandriæ præsul erat. » Quæ verba sic explicavit *Baronius*, quasi relativum qui ad utrumque *Dionysium* referretur, licet ordinem dicat ad septuaginta episcopos, qui in secundo Concilio Antiocheno *Paulum* condemnare: hos enim in eodem de Synodis libro *Athanasius* vocat « Septuaginta episcopos *Pauli Samosatensis* condemnatores, » quod *Athanasium* legenti magis constabit. Synodus itaque Romana in causa *Pauli Samosatensis* supposititia est.

5. *Finis pestis quindecennalis.* — Ad num. 15. Pestis quæ imperium Romanum adeo afflixit, cepit anno Christi ducentesimo quinquagesimo secundo, amosque non decem, ut putavit *Baronius*, sed quindecim duravit, uti eo anno num. 24 et seqq. demonstravimus. « Oblivuit annos xv, » inquit *Cedrenus* ibidem laudatus, « cepit autumno, et desit sub ortum canicatus. » Quare usque ad caniculam anni cclxvii grassata est; ideoque quæ hic de ejus fine *Baronius* habet ad illum Christi annum rejicienda.

1. *Consules.* — Christi anno ducentesimo sexagesimo sexto, *Valeriani* et *Lucilli* consulatus a *Cassiodoro* adscribitur *Fastis*. Hunc *Valerianum* existimavit

Trebellius fuisse *Gallieni* fratrem; nam ait: « Jam capto *Valeriano* scriptum invenimus in *Fastis*, *Va-*

¹ *Euseb.* in *Chronico*. *Trebell.* in *Gallieno*.

leriano imperatore consule; quis igitur alius potuit esse Valerianus, nisi Gallieni frater? constat de genere, non tamen satis constat de dignitate, vel (ut cœperunt alii loqui) de majestate. » Sed mea sententia Trebellius hallucinatur, cum putat nullum alium fuisse reperiri Valerianum, nisi Gallieni fratrem; cum liquido pateat præter illum fuisse Salonium Valerianum filium Gallieni, cujus nominis complures leguntur veteres in nummis inscriptiones¹. Trebellius vero nullum alium ponit filium Gallieni, nisi Salonium Gallienum; porro hunc diversum fuisse a Salonio Valeriano, vetera monumenta declarant; quorum etiam testimonio, qui præsentis anno ponitur Valerianus consul, non frater, sed filius fuit Gallieni, imperator a patre Augustus declaratus, atque hoc anno consul secundum dictus.

2. *Concilium Antiochenum contra Paulum.* — Hoc eodem anno duodecimo Gallieni imperatoris celebratum est Antiochiæ Concilium adversus Paulum Samosatenum, ejusdem civilitatis episcopum; de quo hæc habet Eusebius²: « Quoniam Paulus iste abjectam et humilem nimis de Christo, contra doctrinam Ecclesie, habebat opinionem, nempe quod solum communi natura erat cum homine præditus; Dionysius Alexandrinus rogatus est ut veniret ad Synodum; qui quamquam senectutem simul et imbecillitatem corporis causando præsto esse renuit; per epistolam tamen illos, quam habebat de controversia sententiam, fecit certiores. (Extat eadem epistola ab insignis eruditionis viro Francisco Turriano in latinum translata; sed nondum ab eo, morte prævenito, typis excusa; ex qua nonnulla de veritate et mysterio sacratissime Eucharistie sunt paulo superius recitata. Hæc illa sane epistola, quam S. Hieronymus laudans, cum de ejusdem Dionysii scriptis agit, ista habet in fine. Sed adversus Paulum Samosatenum ante paucos dies, quam moreretur, insignis ejus fertur epistola.) Ceteri autem Ecclesiarum pastores, alius aliunde contra istum Paulum, tanquam pestem et perniciem gregis Christi, itinere cum celeritate confecto, omnes Antiochiæ in unum convenerunt :

3. « Inter hos maxime præstare videbantur Firmilianus Cæsareæ Cappadocum episcopus, Gregorius et Athenodorus fratres, pastores Ecclesiarum que sunt in Ponto. Helenus præterea qui Tarsi rexit Ecclesiam, et Nicomas qui Iconii Ecclesie ministerio functus est. Huic accessit Hymenæus Ecclesie Hierosolymitane episcopus, et Theotecnus, qui Cæsareæ Pælestinae Hierosolymis finitime administrationem obtinuit. Adde his Maximum, qui fratrilus Bostre decore et insigniter præfuit. At tametsi alios pæne infinitos episcopos una cum presbyteris et diaconis, qui ejus rei gratia in urbe supra demonstrata id temporis coacti erant, vix aut ne vix quidem aliquis poterit enumerare: inter eos tamen hi, quos dixi, facile primas tenuerunt. Omnibus igitur variis tem-

poribus (ut tulit occasio) et persæpe in unum conveniuntibus; in unoquoque congressu orationes habite sunt, et quæstiones positæ, cum a Paulo Samosateno, qui peregrinam suam et alienam ab Ecclesia doctrinam adhuc occultare et oblegere moliebatur; tum ab illis qui ejus errorem et in Christum blasphemiam palefacere et in apertum proferre omni studio elaborabant. » Hincque de Synodo Antiochiæ hoc anno celebrata Eusebius.

4. Ceterum qui in unum Antiochiæ episcopi convenerunt, ipso primo consensu ante omnia catholicam fidem de Filio Dei, quam a majoribus accepissent, et ipsi ab Apostolis traditam conservassent in omnibus illibatam et incorruptam, scripto editam declararunt, eamque ad ipsum Paulum Samosatenum ex Synodo miserunt. Extat ejusmodi gloriosa Patrum confessio, præclarissimum antiquitatis catholice fidei monumentum; quam idem qui supra Franciscus Turrianus, et latebris vindicatum, latinitate donavit, eamque integram nos his volumus descripsisse: « HYMENÆUS, THEOPHILUS, THEOTECNUS, MAXIMUS, PROCLUS, BOLANUS, PAULO IN CHRISTO SAL.

5. « Jam quidem in congressum et colloquium inter nos venimus, ac fidem nostram ostendimus. Ut vero manifestius fiat quid quisque sentiat, et ea quæ in quæstionem ac dubitationem vocantur, certio-rem exitum accipiant; decrevimus fidem scripto edere et exponere, quam a principio accepimus et habemus traditam, et servatam in Catholica et sancta Ecclesia usque in hodiernum diem a beatis Apostolis¹, qui viderunt ipsi, et ministri fuerunt verbi, prædicatam ac lege et prophetis, ac novo Testamento; esse unum Deum ingenitum, sine principio, invisibilem, immutabilem, quem² nullus hominum vidit, neque videre potest; ejus gloriam vel amplitudinem intelligere, aut enarrare pro dignitate, ut in re et veritate est, humana natura non potest; notionem vero ejus, utramque mediocrem, si habemus (revelante Filio ejus, sicut ait³: Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit), contenti esse debemus. Hunc autem Filium genitum, unigenitum⁴, imaginem Dei invisibilis, primogenitum omnis creature⁵, sapientiam, et Verbum, ac Virtutem Dei ante secula, non præcognitione, sed substantia et hypostasi Deum, Dei Filium, cum in veteri et novo Testamento cognoverimus, confitemur et prædicamus. Qui autem contra dicit Filium Dei non esse ante constitutionem mundi, dicitque credere et confiteri esse Deum, non esse aliud quam duos deos, prædicare, qui Filium Dei non esse Deum prædicat; hunc alienum esse ab ecclesiastica regula arbitramur, et omnes Ecclesie Catholice nobiscum consentiunt. De hoc enim scriptum est⁶: Thronus tuus, Deus, in seculo seculi, virga rectitudinis, virga regni tui. Dilixisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis; et rursus Isaias⁷: Deus noster iudicium

¹ Panvin. comment. in Fast. et lib. Rom. Princ. et Thesaur. rei antiquar. in Gallieno. — ² Euseb. lib. VII. cap. 22.

¹ Luc. I. — ² 1. Tim. VI. — ³ Matt. XI. — ⁴ Coloss. I. — ⁵ 1. Cor. I. — ⁶ Hebr. I. ex Psal. XLIV. — ⁷ Isaiæ XXXV.

retribuit, et retribuet; ipse veniet et salvabit nos. Tunc aperientur oculi caecorum, et aures surdorum audient. Tunc sicut sicut cervus, claudus; et excedit erit lingua mulorum; et rursus ¹: In te adorabunt; quoniam in te est Deus; et non est alius, praeter te; in enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel salvator. Et apud Apostolum ²: Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia, Deus benedictus in saecula: Amen. In quibus illud, qui est super omnia; et illud, praeter te, in omnibus creaturis intelligendum est. Et in Osea ³: Quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus; et non ingrediar in civitatem; post Dominum ambulabo. Et omnes Scripturae divinae Deum Filium Dei declarant: quas singulafim proponere, in aliud tempus differimus.

6. « Hunc Filium qui semper cum Patre est, credimus implevisse voluntatem paternam in creatione universi ⁴. Ipse enim dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt. Qui autem mandat, alteri mandat; quem non alium esse persuasum habemus, quam unigenitum Filium Dei Deum, cui dixit ⁵: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et ut in summa dictum sit secundum Evangelium ⁶: Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Et secundum Apostolum ⁷: In ipso condita sunt omnia quae in caelis et quae in terra, sive visibilia, sive invisibilia, sive throni, sive principatus, sive dominationes, sive potestates; omnia per ipsum et in ipso creata sunt; quippe qui vere est et operatur, utpote Verbum simul et Deus, per quem omnia fecit Pater, non tanquam per instrumentum, neque tanquam per scientiam, non per se existentem. Generavit quidem Filium Pater tanquam actum viventem (*ἐνέργειαν*), et per se existentem, omnia in omnibus operantem: non autem solum vidit Filius, neque solum praesens fuit Filius, sed etiam (sicut scriptum est) operatus est ad creationem universi, nobis congruentem. Hunc dicit Scriptura ⁸ descendisse, et apparuisse Abrahae ad querentem Mambre unum ex tribus; cum quo patriarcha, tanquam cum Domino et iudice colloquebatur; ut qui omne ⁹ iudicium a Patre accepisset; de quo scriptum est ¹⁰: Dominus pluit super Sodomam et Gomorrah ignem et sulphur a Domino de caelo. Qui implens voluntatem paternam, patriarchis appareat, et cum eis loquitur in eisdem clausulis, et eisdem capitibus, atquando quidem tanquam angelus, quandoque vero tanquam Dominus, quandoque autem Deus esse affirmatur. Deum enim universi impium est existimare vocari angelum; Filius vero angelus Patris est, qui est ipse Dominus et Deus. Scriptum enim est ¹¹, angelus magni consistit. Sicut et alias in Abraham ¹²: Et vocavit eum angelus Domini de caelo, et quae deinceps sequuntur: Nunc enim cognovi quod times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Et vocavit nomen loci, Dominus vidit; ut dicant usque in hodie-

num diem: In monte Dominus apparuit. Et in Jacob ¹³: Dixit, inquit, mihi angelus Dei per somnium, Jacob. Ego dixi, quid est? Et dixit: Respice oculis tuis, et quae sequuntur: Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi anxisti mihi illic titulum, et vovisti mihi illic votum. Et post lectam, tanquam hominis praefigurati (*καὶ ταῦτα ἀνθρώπου προφητεμένου*), subiungitur ¹⁴: Et appellavit Jacob nomen loci illius, Facies Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.

7. « Hominem autem praefiguratum dicimus esse Filium Dei, quem ipsa Scriptura Deum esse declaravit (*τὸν θεὸν προφητεῦσαν ἐντα Ἰάκωβ τῷ Θεῷ*). Quinetiam legem similiter datam esse Moysi dicimus, ministrante Filio Dei, sicut Apostolus docet, cum ait ¹⁵: Quid igitur lex? propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu Mediatoris. Mediatorem ¹⁶ autem alium Dei et hominum nescimus praeter hunc. Haec etiam docet nos Moyses ¹⁷, cui apparuit angelus in flamma ignis ex rubo, et quae sequuntur: Postquam autem vidit Dominus quod pergat ad videndum, vocavit eum ex rubo. Et rursus ¹⁸: Ingrediens congrega senatum filiorum Israel, et dices eis: Dominus Deus patrum nostrorum apparuit mihi, Deus Abraham, et Deus Isaac et Deus Jacob; et quae sequuntur ¹⁹: Si igitur non crederemur mihi, nec audierint vocem meam (dicent enim quod non apparuit mihi Dominus Deus), quid eis dicam? Et in benedictionibus ²⁰: Et quae fuerint accepta ei qui apparuit in rubo, veniant super caput Joseph. Et alias ²¹: Et dixit Dominus ad Moysen: Et hunc sermonem, quem dixisti, faciam tibi. Et dixit: Ostende mihi gloriam tuam. Et dixit: Ego transibo prius te in gloria mea, et vocabo in nomine Domini coram te; et misereror cui miserus sum, et misericordiam praestabo cui misereror. Quod quidem sic pericitur ²²: Et descendit Dominus in nube, et stetit coram eo illic, et vocavit in nomine Domini. Et transivit Dominus ante faciem ejus, et vocavit Dominus Deus. Qui enim supra promiserat se transiturum Filium Dei Dominus, et vocavit in nomine Domini, qui est Pater, hic est qui vere ait ²³: Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a Deo hic vidit Patrem. Et in eodem Evangelio ²⁴: Neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis. Et ²⁵: Deum nemo vidit unquam; unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit. Et Apostolus in alio loco ²⁶: Regi autem saeculorum immortalis, invisibilis, soli sapienti Deo.

8. « Filium vero qui est apud Patrem, Deum quidem et Dominum omnium creaturarum dicit, a Patre autem missum de caelis, et carne assumpta, factum esse hominem. Quamobrem corpus ejus ex Virgine sumptum, in quo ²⁷ omnis plenitudo divinitatis corporaliter habitavit, divinitati immutabiliter unitum et deificatum est. Qua de causa idem Deus et

¹ Isaia XLV. — ² Rom. IX. — ³ Osee XI. — ⁴ Psal. CXLVIII. — ⁵ Gen. I. — ⁶ Joan. I. — ⁷ Coloss. I. — ⁸ Gen. XVIII. — ⁹ Joan. v. — ¹⁰ Gen. XIX. — ¹¹ Isaia. IX. — ¹² Gen. XXII.

¹³ Gen. XXXI. — ¹⁴ Idem XXXII. — ¹⁵ Galat. III. — ¹⁶ I. Tim. II. — ¹⁷ Exod. III. — ¹⁸ Ibid. — ¹⁹ Exod. IV. — ²⁰ Deut. XXXIII. — ²¹ Exod. XXXIII. — ²² Idem XXXIV. — ²³ Joan. VI. — ²⁴ Idem v. — ²⁵ Idem I. — ²⁶ I. Tim. I. — ²⁷ Coloss. II.

homo Jesus Christus prophetabatur in lege et prophetis; et ab omnibus in Ecclesia quae sub caelo est, creditus est Deus quidem, qui ¹ se ipsum exinanivit, cum esset aequalis Deo, homo vero ex ² semine David secundum carnem. Signa quidem et prodigia quae in Evangelis descripta sunt, Deus operabatur; participatione vero carnis et sanguinis ³ tentatus est per omnia pro similitudine absque peccato. Sic et Christus ante incarnationem in divinis Scripturis tanquam unus nominatus est; in Hieremia quidem ⁴, Spiritus ante faciem nostram Christus, Dominus ⁵ autem Spiritus est secundum Apostolum. Et secundum eundem Apostolum ⁶: Bibebant autem ex spiritali petra; petra autem erat Christus. Et rursus: Neque tentemus Dominum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Et de Moysse ⁷: Maiores divitiis aestimans thesauro. Aegyptiorum improprium Christi. Et Petrus ⁸: De qua salute exquisierant prophetae, qui de futura in nobis gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi. Si autem ⁹ Christus Dei virtus, et Dei sapientia ante secula est; sic et quatenus Christus unum et idem est substantia, quamvis multis notionibus cogitur. Haec ex plurimis pauca notavimus. Scire volumus, an eadem nobiscum sentias et docetas; et nobis significes, an his, quae superius scripsimus, assentiaris, an non. » Haecenus fides Patrum.

9. Quid tum praeter haec actum sit in eadem causa Pauli, litterae episcoporum, qui tempore Aureliani posteriori conventui eadem causa Antiochiae itidem celebrato interfuerunt, his paucis declarant ¹⁰, dum de Firmiliano episcopo Casariensi meminere: « Cum Paulus sententiam se mutalorum fuisset pollicitus; iste fidem illi adhibens, et spem animo concipiens, causam controversiamque sine ulla verborum contumelia commode fore compositam; eam ad tempus distulit, et ita ab illo, qui et Deum suum negasset et Dominum, et fidem, quam antea habuerat, minime conservasset, dolo deceptus fuit. » Ex his igitur litteris episcoporum, qui posteriori Antiocheno conventui interfuerunt, illud actum fuisse in hac Synodo in primis apparet; mirum delecta atque damnata Pauli impietate, pollicente illo se mutalorum esse sententiam; ac proinde professam fide catholica, ad tempus ipse sedere permixtus est; sicque ille magnis pollicitationibus eludens sacrum illum episcoporum conventum, non (ut par erat) sedite fuit depositus, sed illius Ecclesiae praefecturam (ut prius) continuavit. Addunt alii ¹¹, Paulum se juramento purgasse; verum errorem confessum, et emendationem esse pollicitum, dicta littera, e Synodo postea data, declarant. Si quod igitur juramentum ab eo praestitum est, illud sane accessit pollicitationi de custodienda fide catholica facta. Equidem arbitror (si conjectura interdum agere li-

cet) nihil actum cum haeretico sceleratissimo, ut, recantata palinodia, nullum sedis descendium passus sit; quod illi faveret Zenobia ejus discipula, quae cum viro suo Odenato (ut dictum est, his temporibus Orientale imperium possidebat. Huuc itaque finem habuit conventus Antiochenus.

10. De Dionysii Alexandrini obitu ejusque epistolis. — Eodem quoque anno Dionysius episcopus Alexandrinus feliciter ex hac vita migravit. Nam ait Eusebius ¹: « Interea temporis Dionysius, cum jam decem et septem annis episcopatum Alexandriae administrasset, duodecimo anno imperii Gallieni moritur. » Eadem de tempore obitus S. Hieronymus ² quoque affirmat; qui et relegens ab eo scriptas epistolas, haec habet in fine: « Sed et adversus Paulum Samosatenum, ante paucos dies quam moreretur, insignis ejus fertur epistola. Moritur duodecimo Gallieni anno. » Haec Hieronymus, quibus et apertius declaratur, hoc ipso anno dictam Synodum esse Antiochie celebratam; nam tempore coactae Synodi eam scripsisse Dionysium adversus errores Pauli, superius demonstratum est. Inter alias quoque recensitas tum ab Eusebio, tum a S. Hieronymo Dionysii epistolas, haec de his quae ad Basilidem scripta sunt: « Ad Basilidem quoque multae epistolae, in quarum una se assertit etiam in Ecclesiasten cepisse scribere commentarios. »

11. Est et illa celebris ad eundem Basilidem scripta epistola, quam Graeci inter Canonicas receperunt, cum tamen Dionysius non eo consilio eam scripserit, ut Ecclesiae Dei eos servandos ab omnibus canones voluerit praescribere; nam in fine ait: « Ego autem non ut doctor, sed, ut cum omni simplicitate convenit inter nos disserere, meam sententiam in commune edere; quam cum tu examina-veris, fili mi, sapissime, quod tibi justum meliusque apparuerit, vel an sic etiam de his habere existimes, rescribes. » Haec nos idcirco recensimus, ut, quae in ea habentur inter alia, ne mulier sanguinis menstrui tempore ad sacram Eucharistiam percipiendam accederet; quod et Graecorum plurimi mordicus, quasi Apostolico sancto canone, relinquerunt; non sic ab eo esse decreta quis putet, ut contrarium sentientes damnasse voluerit; quae alieno potius arbitrio examinanda atque judicanda reliquerit. Haec, inquam, ob Theodorum ³ atgissis volumus; qui menstruatam feminam non tantum ab Eucharistia percipiendam, sed ab ecclesia, quin etiam ab ipsis vestibulis ecclesiarum procul abesse vult; plane immemor, non objurgatum, sed laudatam a Domino mulierem, quaefluxum sanguinis patiens, ipsum tetigisset; nec considerans, quod superinducta Christi lege, abdicatis jam legalibus, non dari amplius crimini, non lotis manibus manducare; munditiamque animae satis esse ad percipiendum animae cibum.

12. Quanto ergo consilius S. Gregorius ⁴ papa

¹ Philip. 1°. — ² Rom. 1. — ³ II Ib. iv. — ⁴ Jerem. iv. — ⁵ 2. Cor. iii. — ⁶ 1. Cor. x. — ⁷ Ieb. xi. — ⁸ 1. Pet. 1. — ⁹ 1. Cor. 1. — ¹⁰ Apud Euseb. lib. vii. c. 24. — ¹¹ Niceph. lib. vi. c. 27.

¹ Euseb. lib. vii. c. 22. in fine. — ² Hieron. de scriptor. Eccles. in Dionys. — ³ Theod. in Epist. Dionys. cap. 2. — ⁴ Apud Greg. lib. xii. Aug. interrog. x.

rogatus de his rescripsit ad Augustinum; nempe non tantum ejusmodi feminam non debere velari in ecclesiam intrare, atque sacris assistere; sed, quod inquit: « Sanctæ Communionis mysterium in iisdem diebus percipere non debet prohiberi. Si autem ex veneratione magna percipere non præsumit, laudanda est; sed si percipiat, non judicanda. » Hæc Gregorius, qui et multa eodem argumento disseruit. De reliquis autem Dionysii scriptis, superius, ut occasio postulabat, diversis locis mentio facta est. Tanti antistitis natalis dies, tam in Orientali, quam etiam Occidentali Ecclesia, decimo quinto kalendas Decembris, tabulis ecclesiasticis anniversaria memoria celebranda fuit adscripta, atque haecenus perseverat. Suffectus est Alexandria in locum ipsius Maximus, quem interdum Maximianum invenimus appellatum.

13. *Gregorii Thaumaturgi obitus ejusque res gestæ et scripta.* — Hoc eodem anno (ut tradit Eusebius¹) mortuo Mazabane Hierosolymorum episcopo, suffectus est in locum ejus Hymenæus; qui (ut dictum est) interfuit Concilio Antiochæo adversus Paulum Samosatenum.

14. Quod autem post hæc nulla amplius mentio habeatur de Magno illo Gregorio Thaumaturgo, qui eidem Synodo interfuit; sicut de aliis collegis, qui adversus eundem Paulum egregiam navarunt operam; existimare nos admonet, ipsum quoque haud diu post ex hac vita migrasse. Quid autem postquam Antiochia e Synodo rediit, jam proxime moriturus egerit, Gregorius Nyssenus² sic scribit: « Postquam cognovit suum instare obitum, locum circumcirca regionem et civitatem est persecutus, cupiens scire an essent aliqui reliqui extra fidem. Ubi autem cognovit omnes qui permanserant in antiquo errore, non esse amplius quam septemdecim; dicit, hoc quidem esse dolendum (ad Deum respiciens) quod aliquid desit ad plenitudinem eorum, qui salvantur; verumtamen jure magnas esse agendas gratias, quod suo in Ecclesia successori tot relinquit simulacrorum cultores, quod ipse accepit Christianos. Cum jam precatus esset, ut et qui jam crediderant, crescerent in perfectionem, et infideles converterentur; ita ab humana vita migravit ad Deum; mandans suis necessariis, ut nullum proprium locum ei comparent ad sepulturam: Si enim vivus non sustinui vocari alicujus loci dominus, sed inquilinus vixi in alienis; neque post mortem pudebit esse inquilinum. Sed hoc (inquit) narretur posteris, quod Gregorius neque unius alicujus loci possessor est nominatus; et post mortem fuit inquilinus alienorum sepulcrorum, se ipsum sejungens ab omni in terra possessione, adeo ut nec in proprio quidem loco voluerit sepeliri. Solam enim eam possessionem judicavit pretiosam, que in se avaritia non suscepit vestigium. » Illicque Gregorius. Porro natalis dies ejus, eodem die, nempe quinto decimo kalendas Decembris, quo et Dionysii

Alexandrii (ut nuper dictum est) agitur, Ecclesie tabulis scriptis conservatur, celebritate anniversaria consecratus.

15. Quod vero ad sepulcrum pertinet; et si commune cæteris illud optavit, tamen corpus ejus theca privata repositum fuit, atque magno honore habitum, quod miraculis coruscaret. At quo modo ecclesia in qua sacrum illius corpus asservabatur, divino miraculo illasa servata est, Theodorus³ Lector his verbis declarat: « Cum Neocæsaræ terræ motus aliquando futurus esset; miles quidam civitatem ingressus, duos milites in illa abeuntes, et alium quemdam post terga istorum clamantem vidit, ac dicentem: Servate domum in qua theca est Gregorii. Et terræ motus factus est, ac maxima portio civitatis prolapsa; domus vero Gregorii mirabilium operatoris servata. » Hæc Theodorus, et alii. Sed hæc sub Anastasio⁴ imperatore.

16. Verum quid acciderit de terræ motu tempore ipsius Gregorii Nysseni, idem ipse testatur his verbis: « Nostris temporibus, cum gravissimum aliquando terræ motus civitatem labefactasset, et omnia prope modum funditus periissent, et publica et privata ædificia omnia corruissent; solum illud templum mansit infractum et inconcussum. » Hæc Gregorius. Commentum autem illud Suidæ⁵, quod supervixerit usque ad tempora Juliani, ab omnibus exploditur; sed Julianus ibi fortasse pro Gallieno, errore positus legitur. At nec probatur quod ait Nicephorus⁶, pervenisse usque ad tempora Diocletiani; cum nulla de eo sit mentio in posteriori Synodo Antiochæa, ut in priori. Sed illud perperam impingitur Nicephoro, ut existimaret eundem esse Gregorium Thaumaturgum cum Gregorio Armeno, ut ex aliis locis⁷ ejusdem Nicephori perspicue potest intelligi, licet id alibi inconsulte transierimus.

17. Sed quo laudum præconio gloriam tanti viri S. Basilii⁸ dignissimo plane elogio, tanquam nobili epitaphio sepulcrati, testatum reliquerit, audiamus ipsum hæc scribentem ad Amphilochium; cum in testimonium suæ sinceræ fidei, quod ille de Spiritu sancto scripsisset, adducit in medium: « Cæterum, inquit, Gregorium Magnum et illius voces quo loco ponam? annon cum Apostolis et prophetis, virum qui eodem spiritu, quo illi, versatus sit, quique sanctorum vestigiis per omnem vitam inhaerens, quicquid Evangelicæ conversationis vigorem, quandiu vixit, præstiterit? Equidem illud dixerim: profecto injuria affecerimus veritatem, si non animam illam annumeremus iis qui Deo juncti sunt; qui velut insignis magnaue lucerna in Ecclesia Dei resplenduit; qui e Spiritu ope terrorem habuit adversum demonum potestatem: nam tantam acceperat gratiam ad obedientiam fidei inter Gentes, ut, assumpti non plus septemdecim Christiani, universum populum et ur-

¹ Eusebius in Chronico. — ² Greg. Nyssen. in Vit. Greg. Thaumaturgi.

³ Theod. Lect. collect. lib. II. — ⁴ Cedren. in Comp. an. 12. Anastas. — ⁵ Suid. in bistor. — ⁶ Niceph. lib. VI. c. 17. — ⁷ Idem lib. VIII. c. 36. ibi schol. Langi. et lib. XI. c. 19. — ⁸ Basil. de Spiritu sancto. cap. 29.

baum et rusticarum per agnitionem adunxerit Deo. Ille et luminum cursus in diversum vertit, præcipiens illis in magno nomine Christi; et paludem exsiccatit belli causam præbentem fratribus avaris. Cæterum prædicationes de futuris ejusmodi sunt, ut nihil sit inferior cæteris prophetis.

18. « Sed omnino perlongum fuerit viri percensere miracula, qui propter donorum excellentiam, quæ in ipso operabatur Spiritus in omni virtute, signis et prodigiis, ab ipsis etiam veritatis hostibus alter Moyses appellatus fuit. In tantum in illo in omnibus tum dictis, tum factis eorum, quæ per gratiam peragebantur, veluti lumen refulsit, supercaelestis virtutis indicium, quæ ex oculo assectabantur illum, cujus et in hodiernum quoque diem magna est apud ejus regionis homines administratio, recensque ac semper vigens memoria sic infixa est Ecclesiis, ut nullo tempore obsolescat. Itaque non factum aliquod, non dictum, non figuram ullam mysticam, ultra quam illis reliquit, Ecclesiæ adjecerunt. Imo hic multa in iis quæ apud illos aguntur, in ritibus videntur imperfecta, propter institutionis antiquitatem. Neque enim sustinebant qui in Ecclesiæ administrationem successerant, addita, quæ post illum adinventæ sint, recipere. » Hucusque Basilii; qui et ad Neocæsarienses ¹ scribens, hæc de ejusdem Gregorii successoribus habet: « Qui a tempore magni præsidis Ecclesiæ vestræ Gregorii usque ad beatum istum, alium post alium semper quasi ex quadam pretiosorum lapidum serie depræmptis adjiciens et adaptans, admirabilem Ecclesiæ vestræ pulchritudinem largitus est; itaque neque deinceps de futuris desperandum est. » Usque ad Masionium namque, qui tempore Basilii eam regebat Ecclesiam, inviolata esse ab illis custodia, quæ a Gregorio tradita essent, ad eos iterum ² scribens affirmat.

19. Fuisse quoque se hæredem impollute fidei a Gregorio tradite, pariter gloriatur, quippe qui supe profiteatur se illam retinere fidem, quæ puerulus a S. Macrina avia sua imbutus esset, quam suam in fide nutricem appellat: ipsa enim ejusdem Magni Gregorii Ecclesiæ alumna fuerat, et ibidem Neocæsareæ ipsum Basilium educaverat; quod ad Neocæsarienses scribens testatur, cum ait: « Ego tum propter loci hujus consuetudinem, quæ illi a puero assuevi (hic enim a nutrice mea educatus sum) tum propterea quod postea quoque sepe numero in hoc loco versatus sum, etc. » Sed quam suam nutricem dicat, alia epistola ³ ad eosdem scripta declarat, cum ait: « Fidei vero nostræ quæ potuerit evidenter esse probatio, quam quod a nutrice beata femina, quæ ex gremio vestro progressa est (Macrinam dico illustrem istam) educati sumus, in qua et beatissimi Gregorii verba, quæ memoria beneficio ad illius usque ætatem servata ipsa retinuit, edocti sumus; quibus illa nos adhuc infantes tanquam pietatis dogmatibus fluxit atque formavit. » Fuisse autem hanc sanctorum Basilii et Gregorii Nyseni aviam, ipse Gregorius Nysse-

nus ¹ affirmat, cum sororis eodem nomine dictæ Acta contexit.

20. Quæ autem præstantissimi ingenii sui vir sanctissimus reliquerit monumenta, sanctus Hieronymus ² hæc recenset; nempe, « *παραρηγοῦν ἐπιχριστιανῶν* scripsit Origeni, et convocata grandi frequentia, ipso quoque Origene presente recitavit, qui usque hodie extat; scripsit et *μεταρρηγοῦν* in Ecclesiasten brevem quidem, sed valde utilem; et aliæ hujus vulgo feruntur epistolæ, et de Fide; sed præcipue signa atque miracula, quæ jam episcopus cum multa Ecclesiarum gloria perpetravit, extant. » Hæc Hieronymus. Fuit propterea ab eodem scripta, sed divinitus accepta, de sanctissima Trinitate fides catholica, quam superius recitavimus, quæ et posita habetur ipso exordio Quintæ Synodi, hoc titulo: « *Expositio fidei, secundum revelationem Gregorii episcopi Neocæsariensis.* » Hanc Hieronymus de fide nominali scriptionem, et magis proprio quidem titulo; nam liber ejus de Expositione fidei diversus ab ea erat. Et ne quis putet eandem esse schedulam illam per brevem de fide scriptam, cum libro de Expositione fidei; S. Basilium habet quem consulat; qui ad Neocæsarienses ³ scribens, cum librum illum citet, et ex eo verba recitet; certum est, ea non haberi in brevi illo compendio fidei; ait enim: « Quod Gregorius in Expositione fidei dixerit, Patrem et Filium juxta mentis quidem considerationem duos esse, hypostasi vero unum: hoc autem non dogmaticè, sed contentiosè in disputatione adversus Elijam dictum esse, intelligere nequiverunt, etc. » Hæc quidem non legi in dicta fidei assertionem, certum est. Existimo autem Gregorium eidem fidei symbolo divinitus tradito interpretationem addidisse; sicut et Iohannem illum, in quo una cum fidei confessione revelata, interpretatio ejusdem inesse, fidei expositionem esse nominatum.

21. Arguitur erroris quoque Leonius ⁴ Scholasticus, dum ait, dubitatum a Patribus, an Expositio fidei vere fuerit ab ipso Gregorio scripta. Nam (ut vidimus) Basilii qui omnia Gregorii accurate perspecta habuit, ut Gregorii opus citat, et ab eo editum fuisse non dubitat; licet idem ibi de subsistentiis aliquid minus proprie videretur esse locutus, sicut et accidere potuit ex eodem textu, male ab hæreticis interpretato. Sed reddamus verba Leonii: « Profuerunt, inquit, nobis et aliam quandam auctoritatem sancti Gregorii, quem prodigiorum effectorem nominamus, ex illius Confessione fidei seorsum exposita: Non duas personas, inquit, non duas naturas; quia non adoranda sunt quatuor, et alia quæ sequuntur. Ad hoc quoque respondemus; Primum de hac fidei dubitatum apud antiquos, an sit Gregorii. Deinde Gregorius Nysseus orationem de illo prodigiorum effectore fumblem scribens, nullum ait opus ipsius in manibus esse, præter solam fidem quam in visione perspexit. » Hæc Leonius.

22. Sed pace sua dixerim, Gregorius Nysseus

¹ Basil. ep. LXIV. — ² Idem ibid. — ³ Idem epist. LXXV. et LXXXV.

⁴ Greg. Nys. in Vita S. Macrine. — ⁵ Hier. de Scriptor. Eccl. in Theobal. — ⁶ Basil. epist. LXV. — ⁷ Leonius de sect. act. S.

quem citat, licet tantum de scripta ab eo fide divinitus revelata mentionem faciat; non tamen aut nullum aliud praetera ab eo scriptum esse volumin. Rectius itaque locutus videtur Evagrius ¹, cum ait, ab Euty-chianis haereticis inter alia multa aliorum antiquorum Patrum, depravatum fuisse librum a Gregorio Thaumaturgo conscriptum. Exaltabant sane Hieronymi tempore ab eo edita Incendriosa, ut ipse testatur scribens ad Magnum ². Laudatur ab omnibus ejusdem Hieronymi ³ illa adversus Ruffinum scripta sententia de erroribus, qui in computribus antiquorum Patrum scriptis legi solent, cum sic respondet Rufino percontanti: « Et quo modo, inquires, in libris eorum vitiosa nonnulla sunt? Si me causas vitiorum nescire respondero, non statim illos haereticos judicabo. Fieri enim potest, ut vel simpliciter erraverint, vel alio sensu scripserint, vel a librariis imperitis eorum paulatim scripta corrupta sint; vel certe, antequam in Alexandria quasi demonium meridianum Arius nasceretur, innocenter quaedam et minus caute locuti sint, et quae non possint perversorum hominum calumniam declinare. » Haec Hieronymus, et in eandem sententiam multa alii.

23. Nec est quod in crimen vertatur tanto viro (ne id relinquamus intactum) si ab Origene recessurus, habuerit coram eo quam diximus orationem encomiasticam pro gratiarum actione; fuit sane illud grati animi monumentum, quo (ut par erat) cui plurimum debebat, quod ille ipsam una cum fratre non tantum imbuisset (ut tradit S. Hieronymus ⁴) philosophicis facultatibus, sed instillasset in eos pariter fidem Christi, et ex ethnicis reddidisset etiam christianos, gratias ageret. Quid ni laudasset virum, a quo tam immensum fuissent ambo beneficium consecuti? tunc praesertim, cum Origenes adhuc inter Catholicos profiteretur; et, si qua in eum fuissent objecta, ipse se defensione purgaret. Auctor est Nicephorus ⁵ eam orationem laudatoriam a Pamphilo martyre intexam

fuisse in Apologia, quae ab eo scripta dicebatur pro Origene, dum ait: « Meminit hujus Gregorii Pamphilus martyr in suis quos in Origenem elaboravit commentariis, in quibus oratio laudatoria Gregorii ad Origenem inserta invenitur. » Haec ipse. Sed mirari sumus, eam in dicta Pamphili nomine vulgata, sed ab Eusebio scripta Apologia pro Origene non inveniri, nec ejus Ruffinum aliquando meminisse. At nec est quod dici possit, alium ab Apologia fuisse illum Pamphili in Origenem commentarium; S. Hieronymus ¹ enim auctor est, nihil aliud ab eo in Origenem, vel pro Origene esse elaboratum praeter librum Apologeticum.

24. Caeterum in fide christiana Origenem habuerit catechistam atque doctorem; tamen adeo omni penitus impuritate detectam ab eo cognoscitur hausisse doctrinam, ut nullus unquam nec adversariorum quidem fuerit, qui vel levi suspitione cum Origene comiventia cum in crimen adduxerit. Quod vero in ipsum aliquando fuerit inelatum, suis scriptis favisse Sabellio; procul haec abhorrebant ab Origenis sententia. Sed quo sensu accipienda essent verba Gregorii, S. Basilii pluribus docuit ², nosque de his superius fusius egimus. At de Gregorio haec non, quem in tot Ecclesiae persecutionibus ad haec tempora deus incolumem visus est conservasse una cum Dionysio Alexandrino, et aliis nobilissimis confessoribus: ut tanti viri quoque suffragii Pauli impietas contra divinitatem Dei Filii damnetur; et ut Christi divinitatis fides sicut ab Apostolis tradita et in Ecclesia illibata semper fuerat conservata, stabilior firmaretur, adversusque Arij concussiones venturas solidior, ac prorsus immota consideret. At post haec causa, collecta, et edita sunt antiqua monumenta scriptorum ejusdem Gregorii Thaumaturgi a Gerardo Vossio viro praestantissimo; et inter alia ipsa de qua egimus, ejus Oratio in laudem Origenis, a me diu frustra quaesita, graece scripta, atque in latinum translata.

¹ Evagr. lib. viii. c. 31. — ² Hier. epist. LXXXIV. — ³ Idem Apolog. lib. ii. — ⁴ Idem de Scriptor. Eccles. in Theodor. — ⁵ Niceph. lib. xi. cap. 12.

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Pamphilo. — ² Basil. ep. LXIV.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. P. *Licinius Valerianus II.*, et L. *Lucillus Maecr Rufinianus*. Prior erat Valeriani Augusti filius, qui tam in libro de Praefectis Urbis et anonymo Cuspiniani, ac Fastis Heraclianis, quam in Inscriptione ab Omphrio lib. 2 Fastorum relata, editur cum numerali nota, qua

nampe anno ducesimo quinquagesimo nono, Galieno juniore Caesare collega, consulatum suffectum gesserat, quem praesenti anno nondum Casarem fuisse demonstrat eadem inscriptio, dedicata currenti anno *pr. non. Decembris*, ut in ea legitur, quae his verbis incipit: COLONIA. AUGUSTA. VERONA. NOVA.

GALLIENIANA. VALERIANO, II. ET LUCILLO. CONS. Quod si jam hoc anno *Valerianus* Caesar fuisset, is titulus in ea inscriptione legeretur. Ex quo constat, perpetuam haecenus creditum. Valerianum istum ante patris captivitate Caesarem fuisse, quod Pollio in *Valeriano* juniore dicat : « A patre absente Caesar est appellatus, a fratre (ut *Celestinus* dicit) Augustus. » Verum *Pollionem* errasse certissimum : ex iis enim, quae jam ex ipsomet *Pollione* retuli, manifestissimum reddidit, hunc *Valerianum*, quando *Valerianus* senior ejus pater in Persidem ductus est, nondum Caesarem fuisse. *Lucillus*, cujus *gregorianus Omphrius* citatus inscriptionem recitat, *Gallieni Augusti*, et *Valeriani* hoc anno consedis propinquus erat, ut docet *Pollio* in duobus *Gallienis* cap. 12.

2. *Valerianus consul filius fuit Valeriani Aug.* — Fallit *Baronius*, quando hunc *Valerianum* *Gallieni Augusti* filium fuisse, nummos declarare scribit. Nam jam ab aliquot annis *Gallienus junior* a *Posthumo*, qui hoc tempore in Gallis regnabat, interfectus fuerat. illeque in nummis dicitur : P. CORN. SAL. VALERIANUS CAES. vel P. LIC. COR. VALERIANUS CAES. id est. *Publius Licinius Cornelius Valerianus Caesar* ; *Valerianus* vero *Valeriani Augusti* filius et frater *Gallieni Aug.* hoc anno consul, nunquam in nummis *Cornelius* vocatus, sed tantum P. LIC. VALERIANUS CAES; licet uterque quandoque in nummis tantum dicitur VALERIANUS CAESAR. His non obstantibus jam in *Dissert. Hypatica* a me statutis *Tristanus*, tom. III, pag. 129, *Mediobarbus*, pag. 383, et *Vaillantius* tom. I, pag. 267, inixi laudatis *Pollionis* verbis contendunt *Valerianum* hoc anno consulem a patre *Cesarem* et a *Gallieno fratre Augustum* dictum fuisse; imo *Mediobarbus* existimat factum id fuisse anno cclv, et *Vaillantius* tom. II, pag. 394, id probat ex nummis in quibus legitur : P. LIC. VALER. CAESAR, vel AVG. et pag. 395, ait his verbis : VIRIUS ET PRETAS ATG., intelligendos *Gallienum* et *Valerianum fratrem* qui in eis representantur. *Tillemontius* in sua *imperatorum Historia Gallica*, notatiuncula in, de *Valeriano eorum sententiam* sequitur et probare conatur filium ejus *Valerianum* appellatum fuisse *Cesarem* anno cclv, aut saltem anno cclxi, quia *Aurelius Puscus* de *Pisonis consecratione* verba faciens *Gallienum*, *Valerianum* et *Saloninum imperatores* appellat, atque hunc *Valerianum* non posse esse *Gallieni Augusti* filium, quia is jam anno cclx occisus fuerat. Verum jamdiu haec a nobis magna ex parte, et in hoc tomo ex toto confutata, ostensusque *Pollionem* seu *Celestinum* quem laudat valde hallucinatum esse. Quindecennalia *Cesarei imperii Gallieni* in hunc annum incidunt.

3. *Posterior Synodus Antiochena adversus Samosatensem.* — A num. 2 ad 10. *Posterior Synodus Antiochena*, non vero prior, ut *Baronius* existimabat, epistolam ad *Paulum Samosatensem* scripsit, in qua Patres fidem suam de *Christo ipsi* significant, et utrum eadem cum *ipsis* sentiat, seiscitantur. Exat haec epistola in *Bibliotheca Patrum* data a *Synodo* inter initia concessus, antequam *Malehion presbyter*

adversus *Paulum* disputasset. Certe, inquit *Valesius* in *Notis Eusebianis* lib. 7, cap. 30, vel ipse illius epistola titulus eam in priori *Synodo Antiochena* scriptam aperte convincit : « Exemplum epistolae missae *Paulo Samosatensi* ab orthodoxis episcopis, priusquam deponeretur. » Atqui constat, *Paulum Samosatensem* in secunda demum *Synodo Antiochena* depositum fuisse. Nam in priori *Synodo* deceptis pro simulationem episcopis indemniss abscesserat. Addit *Valesius*, episcoporum nomina illi epistolae praefixa idem indicare : « *Hymenaeus*, *Theophilus*, *Theodotenus*, *Maximus*, *Prochus*, *Bolanus*, *Paulo* in *Christo salutem.* » Neque enim *Hymenaeus* in priori *Antiochena Synodo*, sed *Firmilianus Caesaree* in *Cappadocia* episcopus praesedit.

4. *Obitus Dionysii Alexandrini.* — Ad num. 5 et seq. *Celerum*, cum *Eusebius*, lib. 7, cap. 28, de hac *Synodo Antiochena* loquens scribat : « Dum haec aguntur, *Dionysius* extremum diem obiit, anno principatus *Gallieni* duodecimo, cum *Alexandriae* episcopatum septemdecim annis obtinisset. In ejus locum subrogatus est *Maximus*; » liquet, hanc *Synodum Antiochenam* vel anno praecedenti, quo duodecimum *Gallieni* annus inchoatus, vel saltem currenti, quo absolutus est, celebratam fuisse. Colitur *Dionysius Alexandrinus* in *Martyrologio Romano* die xvii Novembris, observatque *Valesius* in *Notis ad Eusebium*, lib. 7, in proemio, cognomen tum *Magni* non solum ab *Eusebio*, sed ab omnibus fere antiquis *Patribus Dionysio Alexandrino* attributum fuisse, uti a *Basilio* in *Epistola Canonica ad Amphilochem*, et a *Maximo* in *Scholii ad Dionysium Areopagitam*.

5. *Obitus S. Gregorii Thaumaturgi.* — Ad num. 14 et seqq. *Accurate* scribit *Baronius*, cum nulla amplius de *santo Gregorio Neocaesariensi* in *Ponto* episcopo, *Thaumaturgo* et *Pontico* appellato, mentio habeatur post *Concilium Antiochenum*, existimandum esse ipsum haud diu post ex hac vita migrasse. Sed cum *sanctus praesul* die xvii Novembris in *Martyrologiis* colatur, et *Baronius* mortem ejus hoc anno, qui et est cclxvi colloctet, *Labbeus* in lib. de *Script. Eccles.* nullo auctore citato tradit eum die xvii Novemb. currentis anni ad caelestem patriam migrasse. Ad sepius demonstravimus *Sanctos Martyrologiis* aliis diebus quam obierint saepe affixos fuisse, et res incertas tanquam certas sine lesse asserendas non esse. *Gregorius* post prima litterarum *tyrocinia* de *Cappadocia Berytium*, et inde *Caesarem Palaestinae* cum *Athenodoro fratre* transiit, ubi ab *Origenis* *Logicam*, *Physicam*, *Mathematicam*, ceterasque philosophiae partes, et bonarum artium disciplinas accuratius percepit. Tandem creatus fuit *Neocaesare* *Ponti* episcopus, et post exaltatus pro fide christiana labores multos, et patrata plura miracula, ob quae *Thaumaturgus* vulgo cognominatus est, in *Domino* obdormivit anno et die incertis. Opera ejus omnia quae reperiri potuerunt hoc saeculo typis edita; de quibus legendi laudatus *Labbeus*, Ordinis in *Supplement. de Script. Eccles.* et *Guillelmus Cave* in *Script.*

Ecclesiasticorum Historia Litteraria, et rejicienda *Expositio fidei prolixior*, Arianis praecipue ac Sabelianis opposita, Capita XII *De fide, cum unathemati-*

smis, qui Nestorii et Eutychis erroribus praesertim opponuntur, et *Sermo in Sancta Theophania*, quae opuscula censurae merito subjecta fuere.

DIONYSII ANNUS 7. — CHRISTI 267.

Valerianus Gallieni frater Augustus. — Annus ducentesimus sexagesimus septimus, consulibus Gallieno Augusto septimum et Sabinillo adscribitur consularibus Fastis; pariterque in nummorum inscriptionibus una cum consulatu Gallieni septimo (secundum numerum annorum imperatoris) decima tertia tribunitia potestas notatur his verbis ¹: IMP. GALLIENVS P. F. AVG. P. M. TR. P. XIII. COS. VII. P. P. Quo anno Valerianus Caesar, Gallieni frater, Augustus appellatus tribunitiam potestatem accepit, ut ex Tre-

bellio Pollione ¹ colligitur. Verum praeterisse Trebellium Valerianum filium Gallieni, ipsumque anticum imperio, superius dictum est. Hoc eodem quoque anno Posthumiis occisis in Galliis, Lollianus, et post eum Aelianus, ac subinde Victorinus Augusti sunt appellati; quibus etiam sublati, Victoria Victorini conjux, ut Tetricus senator Galliarum praeses, ejus affinis, Augustus ab exercitu diceretur, effecit; haec ex Trebellio, Victore, et aliis. At non hoc anno omnia sunt consummata, sed sequentibus usque ad necem Gallieni, ut etiam Eusebius notat in Chronico.

¹ In thesaur. rei Antiquar.

¹ Trebel. Pollio in Gallieno.

Anno periodi Graeco-Romanae 5759. — Olymp. 261. an. 2. — Olymp. 261. an. 3. secundum Baronium. — Urb. cond. 1019. — Jesu Christi 266. secundum Baronium 267. — Dionysii papae 8. — Gallieni imp. 44.

Consules. — Ad num. 1. Coss. *Gallienus Aug. VII*, et *Sabinillus*. Gallieni consulatus juxta secundam consulatum Caesarorum regulam, ob quindecennialia nempe Augustei imperii hoc anno celebrata. Quare recte Baronius scribit, *Valerianum* Gallieni Augusti fratrem hoc anno ab eo Augustum nuncupatum esse; cum annis hujusmodi solemnibus addictis Caesares et novi Augusti creati soliti essent. Antea tamen hoc ipso anno *Valerianus* Caesar, ipsoque anno exeunte *Augustus* dictus: tribunitia enim potestas in nummis ejus cum nota numerali non exhibetur. Hinc Mediobarbus in Numismatis Imperatorum, pag. 378, Gallieni nummum in postica inscriptione: LIBERALITAS AVGG. S. C. ad liberalitatem a

Gallieno factam cum Augusti titulo *Valerianum* fratrem donaret, non male refert; sed in eo non audiendus, quod Valerianum, *Odenato* hoc anno occiso, eam dignitatem obtinuisse tradit. *Odenatus* enim nonnisi anno sequenti sublatus, ut tunc dicemus. In Dissertatione Hypatica sub hujus anni consulibus de Gallieni quindecennialibus loquens retuli ex Oecone, pag. 379, nummum Gallieni XV tribunitia potestate notatum cum hac postica: *col.... ic. fel. hel.* id est, « Colonia Ricina felix Helvia, vel, Colonia Aventic. felix Helvetiorum, » ut alii explicant. Sed haec duae partes duorum diversorum nummorum ibidem a me minus considerate conjunctae.

DIONYSII ANNUS 8. — CHRISTI 268.

1. *Claudius dux in Dacia.* — Sequens annus Domini ducentesimus sexagesimus octavus aduolatur a Cassiodoro consulibus Paterno et Arcesilao; quo Claudius dux exercitus in Dacia, vir insignis domi militiaeque spectatus, pertæsus socordiam Gallieni, qua in Romanum imperium novi quotidie tyranni excitarentur, de vindicando sibi illud, consilium inicit. Quamli vero hunc fecerit Gallienus, ejus littere scriptæ ad Venustum, quas recitat Trebellius¹, aperte significant.

2. «Cum nuntiatum, inquit, esset per frumentarios Claudium irasci, quod mollius viveret; hæc tunc ipse ad Venustum: Nihil me gravius accepit, quam quod Notoria tua intimasti, Claudium parentem amicumque nostrum, insinuas sibi falsis plerisque, graviter irasci. Quæso igitur, mi Venuste, si mihi fidem exhibes, ut eum facias a Grato et Herenniano placari, nescientibus hoc militibus Dacianis (al. Dacianis), qui jam scivunt, ne graviter ferant. Ipse ad eum dona misi; quæ ut libenter accipiat, tu facias. Curandum præterea est, ne me hoc scire intelligat, ac sibi succensere judicet, et pro necessitate ultimum consi-

lium capiat. Misi ad eum pateras gemmatas triflres duas, scyphos aureos gemmatos triflres duos, discum corymbiatum argenteum librarum viginti, tantum argenteam pampinatam librarum triginta, paleam argenteam hederatam librarum viginti et trium, voleta hafientium argenteum librarum viginti, ureos duos auro inclusos argenteos librarum sex, et in vasis minoribus argenti libras viginti quinque, calices Ægyptios operisque diversi decem, chilamydes veri luminis limbatas duas, vesles diversas sexdecim, albam subsericam peragaudem triuncem unam, zachas de nostris Parthiis parta tria, singillones Dalmatenses decem, chilamydem Dardanicam mantuelem unam, penulam Illyricianam unam, bardocucullum unum, cucutia villosa duo, oraria sarabadena quatuor, aureos Valerianos centum quinquaginta, fientes Saloninianos trecentos. » Hucusque ex epistola Trebellius recitat: que recensuisse non piguit, ut, qui esset in vasis ac vestibus horum temporum usus, immolesceret; profutura hæc nonnihil interdum ad antiquas quoque voces ecclesiasticas declarandas. Quo modo autem nec his placari potuit Claudius, sed in Gallienum conspirans, anno sequenti arripuit sibi imperium, mox dicemus.

¹ Trebel. in Claud. in fin.

Anno periodi Græco-Romane 3760. — Olymp. 261. an 3. — Urb. cond. 1020. — Jesu Christi 267. secundum Baronum 268.

— Dionysii pape 9. — Gallieni imp. 15.

1. *Consules.* — Ad num. 1. et seq. Coss. *Paterus et Arcesilaus*, ut recte Baronius.

2. *Zenobia succedit Odenato marito.* — Hoc anno a Odenatus insidiis consobrini sui interemptus est cum filio Herode, quem et ipsum imperatorem appellaverat. Tum Zenobia uxor ejus, quod parvuli essent filii ejus, qui supererant, Herennius et Timo-

laus, ipsa suscepit imperium, diuque rexit non muliebriter, neque more femineo, » inquit Pollio in duobus Gallienis, cap. 13. Pervenisse ad hunc annum ostendit numisma jam superius allatum, in quo quartus imperii ejus annus legitur. De Zenobia Odenati uxore, et Palmyrenorum regina sermo infra recurret.

DIONYSII ANNUS 9. — CHRISTI 269.

1. *Gallieno et fratre occiso Claudius imperat.* — Christi anno ducesimo sexagesimo nono, Paterno secundum et Macriano coss. duodecimo kalendas Aprilis, Gallienus imperator una cum fratre Valeriano et filiis apud Mediolanum dolo Claudii occisus est.

Quod in primis ad tempus spectat; Trebellius dicit diversas de annis Gallieni sententias a diversis scriptis esse mandatas. Sed et ab Epiphonio¹ nonnisi anni duodecim tribuuntur imperio Gallieni. Veriorem tamen esse illam existimo, qua traditur ipse ad annum decimum quintum imperii pervenisse; quod vetus inscriptio² mmmi his verbis significat: IMP. C. P. IC. GALLIENVS. P. F. ARG. P. M. TR. P. XV. COS. VII. P. P. Eusebius³ quoque annos quindecim ejusdem imperio tribuit, sed integros; quindecim etiam Victor et alii.

2. Conspirasse simul in Gallienum Claudium Marcellinum et Cecropium duces exercitus, tradit Trebellius⁴ eodemque dolis abduxisse extra Urbem ipsum cum suis, quasi Aurelio obviaturum; cum eum Mediolanum juxta progressum una cum fratre et filiis milites, duce Cecropio, confecerunt, annum aetatis agentem quinquagesimum; hæc ex Trebellio atque Victore. Gallieno igitur una cum fratre et filiis in hunc modum sublati, tumultuantes milites in electione fulmi imperatoris, in eandem tamen sententiam coeuntes, Flavium Claudium elegerunt, ejus laudes uberius prosecutus est Trebellius, in gratiam Constantii Casaris, qui pater fuit Constantii Augusti, volumen scribens, quo proficitur, ex Claudii stemmate ipsum Claudium esse progenitum. Nuntiata Romæ electione Claudii nono kalendas Aprilis, quam adgavisus sit senatus, et quibus fastis acclamationibus eum omnes fuerint prosecuti ex Actis ipsius senatus Trebellius⁵ recitat; qui et de ejus genere tractans, ex Dalmatis aut manasse ejus originem, licet ab his alii affirmarent, et tresque simul fratres extitisse, Claudium, Quintillum et Crispum; ex eis Claudium absque liberis decessisse, ex Crispo autem genitam filiam Claudiam nomine, ex ea viroque Eutropio Dardano natum esse Constantium, Constantium Magni parentem; Claudium ipsum sub Valeriano tribunatum gessisse Martiæ legionis quintæ in Illyrico, ab eodemque Valeriano creatum du-

cem totius Illyrici, qui haberet in potestate Thracæ, Mæses, Dalmatas, Pannonios et Dacos exercitus. Sed hæc omnia pluribus, ex litteris Valeriani Trebellius.

3. *Claudius complures Christianos donat martyrio.* — Qualem vero invenerit Claudius Romani imperii statum; quantave, audito obitu Gallieni, Barbarorum gentes se effuderint in Romanum imperium, litteris¹ ejusdem Claudii ad senatum scriptis Trebellius docet, his verbis:

« S. P. Q. R. Claudius princeps.

« P. C. Militantes audite quod verum est: Trecenta viginti millia barbarorum in Romanum solum annali venerunt. Hæc si vicero, vos vicem reddite meritis; si non vicero, scitote me post Gallienum velle pugnare. Fatigata est tota Respublica, pugnabimus post Valerianum, post Ingenum, post Regillianum, post Lollianum, post Posthumum, post Celsum, post mille alios, qui contempni Gallieni principis a Republica delecerunt; non scuta, non spathe, non pila jam supersunt, Gallias et Hispanias, vires Republicæ, Trebricus tenet; et omnes sagittarios (quod pudet dicere) Zenobia possidet; quicquid fecerimus, satis grande est.» Hæc Claudius. Quod ad Zenobiam pertinet; ipsa post Odenati viri sui obitum Orientale suscepit imperium; quod et magnis spiritibus sexum supergressa femina administrabat.

4. At plane consilium Dei fuit, ut tot hostibus Claudius relictum inveniret imperium; quippe in Christianos infensissimus, his detentus difficillimis occupationibus, haud illi liberum fuit, liberas furoris habenas, sicut animo conceperat, relaxare; cum alioqui non desisterit, in Urbe præsertim, eisdem negotiis facessere, Valeriani imitatus exemplum, sed non perterritus ullaque, quam et ipse haud sero expertus est, ex humanis cito sublatus.

5. Cum igitur Claudius creatus imperator Romanus se contulisset, audissetque longa pace res Christianorum invaluisse, nobilissimosque viros ac clarissimas feminas Christianam religionem profiteri, successit; nam inter eas Decii conjugem seu concubinam Tryphoniam, ejusque filiam Cyrillam, opera Justini presbyteri Christo nomen dedisse, milites etiam complures ex castris impietatis ad Christianos decessisse audiens; vehementi furore percitus, eos in

¹ Epiph. lib. de Mens. — ² In thesaur. rei Antiq. — ³ Euseb. lib. vii. c. 23. — ⁴ Trebel. in Gallieno. — ⁵ Idem in Claudio.

¹ Apud Trebell. in Claud.

custodiam recipi, et Cyrillum (nam mater ejus jam spiritum Deo reddiderat) sibi presentari faciens, virginem sic compellat ¹: « Sic tibi visum est precepta et morem clarissimorum parentum, regiamque educationem negligere? Cyrilla respondit: Ego christiana sum, ancilla Christi, respuoque demonia, quae vos perducunt ad supplicia aeterna, cum illis pariter perituros. Claudius dixit: Assentire nobis, et sacrificia diis; utbasque viro, qui respondeat natalibus tuis. Cyrilla respondit: Ego jam nupsī viro, qui me veram docuit sapientiam, nempe Domino Jesu Christo, cui semel tradita sum. Claudius ira fervescens, praecipit ut jugularetur. Cumque necata esset gladio, voluit corpus ejus in platea canibus relinqui; collegit autem illud beatus Justinus presbyter, et sepelivit cum matre ejus, ubi jam ante posuerat corpus beati Laurentii, quinto kalendas Novembris. » Hactenus Acta de Cyrilla; sed pergunt haec de aliis dicere:

6. « Eodem tempore jussit Claudius exercitum

armatum in palatio Sallustii includi, militesque baptizatos sibi presentari. Praecipitque exercitum, ut educerent eos extra muros porte Salariae ad Figlinam, ut illic capite plecterentur. Illa decollati sunt omnes quadraginta sex pro Christi nomine cum uxoribus suis (erant enim ex praetorianis Romae semper agentes) corpora illorum Justinus presbyter et Joannes nocte collegerunt, et sepelierunt in crypta, nullis presentibus Christianis, via Salaria, in clivo Cucumeris, octavo kalendas Novembris, ubi florent orationes eorum usque in hodiernum diem, cum aliis centum viginti martyribus, inter quos fuerunt quatuor milites, Theodosius, Lucius, Marcus et Petrus; qui ut viderunt armatos ad se venire milites, rogabant ut ipsi primi ante omnes decollarentur, ea regentes intentione, ut mallet huius mori pro Christo, quam male vivere. » Hucusque Acta ex diversis exemplaribus emendata. De reliquis autem qui item Romae sub Claudio passi sunt, dicemus anno sequenti. Porro horum natales dies, tot insignibus illustrati martyris, inter ecclesiastica monumenta relati, anniversaria celebritate religiose coluntur.

¹ Ex actis Sancti Laurentii in fine.

Anno periodi Graeco-Romanae 5761. — Olymp. 261, an. 4. — Urb. cond. 1021. — 1020, secundum Baronium. — Jesu Christi 268, secundum Baronium 269. — Dionysii pape 10. — Claudii imp. 1.

4. *Consules.* — Ad num 1 et seq. *Coss. Paternus II.* et *Marinianus*, ut libellus de Praefectis Urbis, anonymus Cuspiniani, auctor Chronici Alexandrini, Cassiodorus, Victorius, Idacius, Prosper, ac Theo, et Heraclius in Fastis Graecis habent; qui omnes cum Paternum iterum consulem appellant, liquet, eum a Paterno, qui anno praecedenti Fastis nomen dedit, diversum esse. Nam duo consulatus continentes Augustis tantum et Caesaribus attribuiti.

2. *Gallieni imp. interitus.* — Ad num. 1. *Zozimus*, pag. 651, ait: « Gallieno bellum Scythicum naviter urgenti nullius adlectur, Aureolum ducentium omnium copiarum equestrium, qui ad urbem Mediolanum, Postumi transitum in Italiam observare jussus fuerat, res novas moliri, et imperii summam sibi polliceri. Ad ejus rei famam conturbatus, statim ad iter Italicum semet accingit; » subditque, cum iter Italicum persequentem insidiis sublatum fuisse. Addit Pollio lib. de duobus Gallienis; Gallienum occisum, « ut quidam ferunt, circa Mediolanum; ubi continuo et frater ejus Valerianus est interemptus. » Inleritum ejus Mediolani confisigae ulerque Victor, ac Entropius diserte tradunt; dies tamen, quo Gallienus peremptus, incertus. At cum constet ex Pollione in Claudio, cap. 4. Romae nuntiatum esse « nono kalendas Aprilis, sanguinis die, Claudium

imperatorem » factum, aliquot ante dies Gallienum Mediolani cum fratre occisum necesse est. Zonaras tamen scribit, senatum Romanum, Gallieni caede cognita, fratrem illius et filium etiam occidisse. Erat is Quintus Julius Saloninus Gallienus Caesar: Gallienus enim junior, seu Valerianus Julii frater, jam ab aliquot annis trucidatus fuerat.

3. *Quot annis Gallienus imperavit.* — Imperavit *Gallienus* post patrem a Persis captum, annos novem, ut Entropius et Victor de Caesaribus habent, vel annos octo, ut scribit Victor in Epidome, qui solum in modo numerandi differunt. Pollio in Gallienis duobus, alios « novem, » alios « decem etiam Gallienum imperasse in litteras » mittere, prodit. Quibus ex ultimis verbis intelligimus, Gallienum anno ducentesimo quinquagesimo nono solum regnare cepisse: ab eo enim anno ad currentem, decem utrinque incompleti fluxere; novem vero non plane integri. Imperavit in universum annos quindecim, ut omnes antiqui produnt, quos vel integros, vel fere integros fuisse duo ostendunt. Primum, Eusebius lib. 7, cap. 28, ait: Γαλλιένου δὲ ἐπὶ Σιας ἐπισημαίης πεντεκαθῆκα τὴν ἡμέραν ἀκροαταίως, κλειδίως κατὰ τὴν διδασκαλίαν: quae verba sic Valesius vertit: « Al Gallienus, imperio per quindecim continuos annos administrato. Claudium successorem reliquit; » sed perperam. Eusebius enim

non de annis quindecim continuis et non interruptis, sed de annis integris intelligendus est. Quare preferenda versio Christophorsoni, qui graeca de verbo ad verbum reddit : « Gallienus ubi quindecim annos integros gubernasset, etc. » Secundum, Mediobarbus in Numismatis Imperatorum unum ex suo museo producit in postica inscriptum : P. M. Tr. P. XVI. COS. VII. Ex quo deducendum, Gallienum, qui hoc anno circa diem decimum nonum mensis Martii occisus fuit, anno cclm, mense circiter Maio imperium suscepisse, quo circiter mense hoc anno nummus ille percussus in aliqua urbe, ubi mors ejus nondum imotuerat ; nam imperatorum nummos tribunitiam potestatem exhibentes, antequam ea, quae in iisdem legitur, incepta fuisset, percussos, non videtur verisimile.

4. *Chronologia imperialis confirmatur.* — Quidquid hac de re sit, ex praefato Gallieni nummo colligitur, Gallienum anno cclm ante aetatem imperium inisse, errasseque chronologos, qui Gallo et Volusiano vel quadriennium, vel etiam biennium interlegunt, et Gallieno annos quindecim utrinque incompletos assignarunt ; quod eorumdem imperatorum annos retrogrado ordine numeranti certo constabit. Ex anno enim et mense, quibus Gallienus interfectus, quorum uterque manifestus, praecedentium imperatorum chronologia pendet ; neque certior et expeditior ratio quaerenda, ad eam per haec tempora restituendam. Baronius anno cclv Gallieni initium, annoque cclxix, ut ipse numeral, mortem ejus consignavit, sicque annos circiter xiv eidem assignat ; cum mense Martio currentis anni cum interfectum fateatur. Sed ex dictis Gallienum diutius regnum obtinuisse manifestum redditur.

5. *Barbari in Gallias irrupunt.* — Ad num. 3. Verum est, audita Gallieni morte, varias gentes sese in Romanum imperium effudisse ; sed litterae Claudii imperatoris a Pollione recitatae, in quibus mentio trecentorum millium Barbarorum, anno sequenti scriptae, quo multitudo illa debellata, et Tetricus in Galliis Hispanisque regnabat, ut infra videbimus. Hoc autem anno « Seytharum diversi populi in Romanum solum et Republicam venerunt, atque illic plerumque vastarunt, dum aliis occupatus est Claudius, » inquit Pollio in Claudio, cap. 6.

6. *Nulla persecutio a Claudio imp. excitata.* — Ad num. 4 et seqq. Baronius *Claudium* imperatore edictum adversus Christianos promulgasse scribit duplici fundamento innixus. Primum consistit in Actis sanctorum martyrum Marii et Marthae ejus conjugis, et filiorum Auditae et Abachum, quorum Actorum mentio die quarta Aprilis in Vita S. Valentini : quae integra ex variis manuscriptis refert Bollandus die xix Januarii, quo Marius et socii coluntur. Secundum desumitur ex Actis S. Laurentii die x

Augusti a Surio recitatis, in quorum fine memoratur martyrium S. *Cypillae* filiae S. *Tryphoniae* uxoris quondam Decii Caesaris, quarum prior die xxvii Octobris, posterior die xvii ejusdem mensis in Martyrologio Romano colitur, et quorum Baronius et Spondanus praesenti anno mentionem faciunt, *Marii* et sociorum martyrio in annum sequentem dilato. Verum, nullus ex antiquis persecutionis a Claudio morte meminit, et Acta S. Laurentii a Surio recitata, plane adulterina et supposititia. In iis enim discrete legitur, *Laurentium* et *Sixtum* papam, Decio imperante, morte affectos Valeriani praefecti jussu, et tamen utriusque martyrium, Valeriano et Gallieno imperantibus, contigisse certum. Secundo, in iisdem Actis legitur, venisse « Decium » imperatorem in Persidem, et occupasse « Babyloniam, Bactrianam, Hyrcaniam et Assyriam, » quae mere fabulosa ; cum Decius post adeptum imperium in Persidem profectus non fuerit. Mors itaque Tryphoniae, ac Cyrillae filiae martyrium sub Valeriano imperatore, non vero sub Claudio contigit.

7. *Acta S. Marii et Marthae supposititia.* — Nec minus adulterina Acta sanctorum Marii, Marthae ac filiorum ; quidquid dicat Bollandus citatus : in iis enim dicitur, « Marium et Martham » cum filius misisse « se ad pedes B. Callisti, » qui, imperante Elagabalo, Pontifex Romanus creatus est, quique ildeo hoc tempore non sedebat. Ait Bollandus in Notis ad ea Acta : « Erat in quibusdam Rosweydi schedis annotatum, in his Actis pro Callisto reponendum Dionysium. Quod num in veteri copia Ms. repererit, num sola conjectura definierit, haud liquet. » Verum, si hoc Rosweyds in aliquo veteri monumento legisset, illud indubie indicasset. Baronius ait, Callisti episcopi nomen in cunctis exemplaribus legi, et si quis ad illum haec referre maluerit, sub Alexandro collocanda esse. At Alexander Severus amicus Christianorum fuit, nec eo imperante Ecclesia Romae vel alibi vexata.

8. *Error Bedae in suo martyrologio.* — In sincero Bedae Martyrologio cum auctario Flori et aliorum quod praefixit Bollandus tom. II Sanctorum mensis Martii ad diem xxv mensis Octob. legitur : Ipsa die Romae, via Salaria, natale quadraginta sex militum, qui simul baptizati a Dionysio papa, et mox jubente Claudio imperatore decollati sunt. Ubi sunt positi et alii martyres centum viginti unus, inter quos fuerunt quatuor milites Christi Theodotius, Lucius, Marcus et Petrus. Scriptum in Passione Sancti Nixti. » Ita Beda. Florus alique eo die vacant ; et jure merito ; haec enim hausit Beda ex Actis supposititiis sancti Sixti papae. Quare licet illa martyria vera sint, eorum tamen dies incertus, nec ulla imperante Claudio persecutio in Christianos vel milites excitata, ut ex dictis liquet.

DIONYSII ANNUS 10. — CHRISTI 270.

1. *Ingravescente persecutione multitudo martyrum.* — Ducesimo septuagesimo Christi anno, Claudius secundum et Paternus creati sunt consules; prior vero Claudii consulatus suffectus fuit, et tempore Valeriani configit, quod littere ¹ ejusdem imperatoris significare videntur. Illius anni principio ab eodem Claudio in Christianos acrimus seditum est; nam promulgavit edictum, ut qui in carcere tenerentur Christiani, vel foris in vulgo inventi essent, absque interrogatione punirentur. Quae autem tunc Romae configerint martyria, Acta ipsorum, et quidem legitima docent; contulimus quae in antiquis Ecclesiarum scriptis codicibus leguntur, cum iis quae typis habentur excusa ², mendisque aliquibus eisdem inhaerentibus expurgavimus; quae hic describere ex instituto dignum existimamus, huiusque ipsi anno, quo ea omnia contigisse videntur, attexere; sunt huiusmodi:

2. « Imperabat Claudius, quando quidam e Perside Christiani Romam venerunt ad orationem Apostolorum, Marius, et Martha ejus conjux, cum filiis Audiface et Abachum. » Quod ad Marii nomen spectat, quod Romanum sit; puto equidem ipsam Maras seu Maris dictum (quod Persicum nomen est) sed latina inflexione ex Maras deductum Marium; et ex Marthas, Martham pariter dictam. « Hi cum pervenissent Romam, studuerunt sollicite inquirere corpora Sanctorum quae erant in cimiteriis, et Christianos invisere, qui detinebantur in carcere. Et cum venissent in carcerem Transiberim positum, conspiciunt hominem fidelem Quirinum nomine, qui pro Christi nomine multa verbera perpressus fuerat, et suis facultatibus spoliatus. Ad quem venientes miserunt se ad pedes ejus, observantes ut pro eis oraret. Bique manserunt diebus octo ministrantes beato Quirino, et aliis qui ibidem erant, lavantes pedes eorum qui vinculis tenebantur consueti, et ipsam aquam super capita sua ac filiorum suorum spargebant.

3. « Eo tempore jussit Claudius, ut Christiani, qui inventi fuissent in vulgo, aut in carceribus, sine interrogatione punirentur. Ipso autem edicto promulgato, tenuit ducentos sexaginta duos Christianos, qui damnati ante fuerant ad fodiendam arenam via Salaria pro nomine Christi, quos ductos Romam, et

in amphitheatrum inclusos, milites sagittantes interfecerunt. Marius et Martha haec scientes, contristati sunt vehementer, et una cum filiis et beato Joanne presbytero venerunt ad corpora sanctorum martyrum, quae ex igne sublata subtraxerunt, et in lintaminibus involuta sepelierunt in crypta, via Salaria, in Clivo Cucumeris; simul etiam sepelierunt tribunum Claudii nomine Blastum; quo in loco permanentes, vigiliis et jejuniis et orationes nullis diebus cum Joanne celebrarunt.

4. « Audiens haec Claudius, curiose jussit perquiri Marium et uxorem ejus; et non invenerunt, quod occulle isic agerent. Venientes vero Romam ad carcerem, requirebant beatum Quirinum; quem non invenientes, contristati sunt; sed invenerunt presbyterum nomine Pastorem, qui enarravit eis, quo modo noctu beatus Quirinus gladio fuerat interfectus, et jaclatus in Tiberim. Corpus ejus remanserat in insula quadam. Quo audito, perrexerunt noctu cum familia sua et Pastore presbytero, et collegerunt corpus ejus, et sepelierunt in cimiterio Pontiani in crypta, octavo kalendas Aprilis. Post haec vero Marius et Martha cum filiis adeunt locum in quo Transiberim in conaculo Christianorum multitudo psallerent et letarentur; pulsant januam. Illi timentes noluerunt aperire.

5. « Eodem in loco erat episcopus, nomine Callistus; qui cum audisset pulsantes, dixit ad Sanctos: Confortamini, et nolite timere: Christus pulsat ostium nostrum, aperiamus ergo os nostrum, et confortati laudemus Dominum, qui nos vocat. Et confestim ipse perrexit, et aperuit ostium. Quem videntes illi, miserunt se ad pedes ejus; et cum se invicem cognovissent, gavisii sunt, se invicem osculantes. Tunc beatus Callistus hanc dedit orationem; Domine Deus, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui dispersa congregas, et congregata conservas, auge fidem et fiduciam servis tuis per Christum Dominum nostrum, qui vivit cum te Deo Patre omnipotente, et Spiritu sancto in secula seculorum. Et responderunt omnes: Amen. » Haec enim conjicio dici solitas preces in adventu fratrum.

6. « Cum in eodem loco mansissent absconditi duobus mensibus; interim Claudius apprehendit jussit Valentinum presbyterum, quem vivit catenis et compedibus: inde post biduum audivit eum, atque tradidit Calpurnio, qui egit per Asterium, ut Valentinum

¹ Apud Trebell. in Claudio. — ² Edidit Sur. tom. 1. die 14 Februarii.

ad eorum idolorum revocare. Injux cum filia caeca ab eo fuisset illuminata, credidit ipse, atque uxor ipsius, atque familia; qui die sancto Dominico ab episcopo sunt baptizati. Qui omnes a militibus tenti sunt; inde ad Ostia Tiberina ducti, ibi pro Christi nomine occisi. Valentinus vero presbyter post longum carcerem ductus, decollatus est via Flaminia, sequenti anno, decimo sexto kalendas Martias.

7. « Tenti sunt etiam eodem tempore Marius et Martha cum suis, et Musciano vicario traditi: ab eodem fastibus eadi jussi sunt pater et filii, spectante matre. Cum caderentur, sub voce praconis dicebant caedentes: praecepta principis contemnere nolite. Martha autem gaudens dicebat: Filii mei, constantes estote. Marius vero laudabat Dominum, dicens: Gloria tibi, Domine Jesu Christe, Muscianus vicarius jussit eos levari e terra, et suspendi equuleo. Qui dum attraherentur funibus canabinis, clamabat alta voce Audifax filius major: Gloria tibi, Domine Jesu Christe, qui dignatus es annumerare nos cum servis tuis. Iratus vero Muscianus, jussit ad latera eorum ignem apponi, et ungulis ferreis radi. Illi autem dicebant tantum: Gratias tibi agimus, Domine. Addidit Muscianus, ut juberet praecidi illorum manus; quas colligens Martha, et sanguinem qui fluebat, liniebat caput suum cum gaudio. Praecipit et Muscianus eos circummagi, et clamari voce praconis ad populum: Deos blasphemare nolite. Illi vero e contra clamabant: Non sunt dii, sed daemones, qui vos perdunt cum principe vestro. Lecta est ex tabella sententia eodem die, ut qui blasphemassent deos, capite punirentur.

8. « Ducti sunt via Cornelia (al. Aurelia) milliario duodecimo ad Nymphas Catabassi, et ibi sunt decollati, et corpora eorum combusta; Martha vero in pulcrum projecta est. Malrona vero, Felicitas nomine, sustulit corpora semivivis, et sepelivit in praedio suo, et Martham levavit de puteo, et junxit cum Sanctis die decima quarta kalendarum Februariarum, ubi praestantur beneficia Domini nostri Jesu Christi usque in hodiernum diem. » Iluc usque horum martyrum Acta; quae ex multis ut fideiora delegimus; quae enim profixiora habentur typis¹ excusa, minus legitima in pluribus visa sunt; nulla enim addita videntur ab aliquo qui ex profixitate dignitatem historiae, et non ex sincera veritate pensavit.

9. Corpora vero dicorum sanctorum martyrum Marii et Marthae Romanae postea translata, in nobilissima diaconia sancti Hadriani, una cum aliis praeclearis sanctis martyribus condita sunt. Et hoc ipso anno, quo haec nostra edimus, inventa una cum sancto Hadriano, Flavia Domitilla, Nereo et Achilleo, tribus pueris, Papia et Mauro martyribus (quorum omnium plumbeae et lapideae fabulae scriptae indices erant) ab illustrissimo ac reverendissimo D. Augustino Cusano, ejus Ecclesiae diacono cardinali, spectate pietatis ac honestissime vile vitae in Confessione egregie reslituta, more majorum vnihononiticeculissime col-

locata; quae frequenti populi Romani concursu visitantur, atque religiose coluntur. His autem admoneatur, ut corrigamus, seu potius declaremus, quae in nostris Notationibus ad Romanum Martyrologium in primis diximus, corpora sanctorum martyrum Marii et Marthae condita esse in insula Tiberina, in Ecclesia sancti Joannis Chalabytae, prout praese fert inscriptio super Confessionem affixa, qua tum eorum, tum etiam filiorum ibi messe corpora significantur. Equidem factum esse videtur, ut, quod dicorum martyrum filiorum ibi sita sint corpora, parentum pariter inesse fuerit existimatum, cum tamen et eorum etiam reliquiarum partem aliquam sitam ibi esse, nemo jure negarit. Id quidem sic se habere, manifeste sane potest intelligi ex iis, quae aperte testatur publica ac fidelis inscriptio marmorea in sculpta tabulae, in ejusdem diaconiae sancti Hadriani abside posita, qua declaratur, A. D. MCCXXVIII. Gregorii pape IX pontificatus anno primo, inventa esse in ejusdem Ecclesiae Confessione inter alia superius recensita, etiam corpora sanctorum martyrum Marii et Marthae, eorumdemque majori parte ibi relicta, reliquam ab ipso Gregorio papa in eadem ecclesia paulo post a se dedicata sub primario altari repositam.

10. Idemque plane accidit de sanctorum Papiae et Mauri Romanorum militum venerandis corporibus, quae diximus in iisdem Notationibus posita esse in titulo Equitii, quod, quae postea facta sunt, nobis essent penitus incomperta; revera autem ibidem (ut dictum est) inventa, et ab ipso etiam Gregorio Pontifice Maximo seorsum ab aliis in lapidea capsula fuerunt sub eadem Confessione recondita, translata ex eodem titulo Equitii, ubi sub Sergio papa Juniore, una cum aliis sanctis martyribus fuerant collocata; verum tamen aliquam partem dicorum martyrum ibi esse relictam, satis ex eo potest intelligi, quod inventa modo eadem corpora non sunt prorsus integra, licet maxima ipsorum pars dici possit, existentibus ibi eorumdem quoque capitibus, prout res ipsa cumclis patens perspicuo docuit experimento. Sed praeter alia antiquitatis monumenta, in dicto martyrum loculo habella lapidea, laterculi instar, inventa est, haec inscriptio notata: *IN HOC LOCO REQUIESCENT CORPORA SANCTORUM MARTYRUM PAPIAE ET MAURI. QUAE EODEM IN LOCO POSITA, UNA CUM RELIQUIIS ASSERVANTUR.*

11. Placuit autem Sanctissimo P. N. SIXTO QUINTO Pont. Max. id agente singulari amoris studio, quo res nostras semper est prosecutus, ipso illustrissimo ac reverendissimo D. Augustino Cusano ejusdem Ecclesiae diacono cardinali, de nostra congregatione jugiter benemerente, ut eorumdem sanctorum martyrum Papiae et Mauri sacra corpora ex diaconia S. Hadriani in nostram ecclesiam S. Mariae et S. Gregorii in Vallicella dictam, et in regione Parionis positam, transferretur. Quod religioso officio et munificencia ejusdem illustrissimi ac reverendissimi curatum est, cum ea, quae ad rem tantam opus essent, liberaliter exhibentis.

12. Accidit prope divino miraculo, ut cum mul-

¹ Sur. lom. 1. die 24 Febr.

ts annis summa impensa edificaretur et jam perduceretur ad finem quæ in honorem Dei Genitricis et S. Gregorii papæ eadem inchoata esset ecclesia, inter alia insignia illustraretur, more majorum, martyrum quoque sepulchro, idemque martyres his ipsis diebus opportune, Dei plane consilio, denno appareant, ut in ampliori ecclesia collocatos, majori illos Urbis (ut par est) prosequeretur honore; ipsi vero auctiora præstarent beneficia supplicantiibus. Vidimus ea pariterque legimus, ac licet indigni, iterum atque iterum exosculati sumus; eorumdemque sacro fletu una cum collegis fratribus humeros in eorum translatione læti subiecimus, tertio idus Februarii, anno *v. m. d. xc.* Dulce admodum atque jucundum fuit, post recensita lot certamina martyrum, ultima hæc ipsa die a tam insignibus Romanis martyribus visitari. Suscepimus inlare laetos hospites apud nos perpetuo permanentes, eosdemque patronos nostros ampliori cultu venerari, majoribusque in dies obsequiis, studiis, et officiis, divina gratia adjuvante, sedulo frequentari.

13. Qui autem allata celebri pompa sanctorum martyrum corpora religiosissimo obsequio exceperunt, ad infimos usque ecclesie gradus obviam procedentes, fuerunt illustrissimi ac reverendissimi S. R. E. cardinales :

Alphonsus Gesualdus Neapolitanus cardinalis episcopus Portuensis;

Gabriel Palaottus Bononiensis cardinalis episcopus Albanensis;

Nicolaus Sfondratus Mediolanensis TT. S. Cæcilie presbyter cardinalis Cremonensis;

Dominicus Genuensis TT. S. Laurentii in Pane et perna presbyter card. Pinellus;

Hippolytus TT. S. Pancratii presbyter card. Albrandinus major penitentiarius;

Hieronymus Taurinensis TT. S. Petri ad Vincula presbyter card. de Ruvère;

Scipio Manthuanus TT. S. Mariæ de populo presbyter cardinalis Gonzaga;

Marianus Perbenedictus TT. SS. Marcellini et Petri presbyter card. Camerinensis;

Federicus Mediolanensis S. Agathæ diaconus cardinalis Borromæus;

Augustinus Mediolanensis S. Hadriani diaconus cardinalis Cusanus, qui corpora Sanctorum jussu Sanctissimi conceptis verbis tradidit R. D. Philippo Nerio Florentino, præposito Congregationis Oratorii;

Guido Bononiensis SS. Cosmæ et Damiani diaconus cardinalis Populus.

At de translatione hactenus; ipsorum autem martyrum res gestas suo loco, servato ordine temporum, recenselimus. Sed jam tandem redeamus ad Acta martyrum, unde necessitate compulsæ oratio, alio evocata, deflexit.

14. Quod vero ad Callisti episcopi recitatum superioris nomen spectat; idem legitur in aliis cunctis quæ vidimus exemplaribus. Sed cum constet his temporibus Claudii sedisse Romæ episcopum Dionysium; existimamus alium a Romano quæmpiam esse

intelligendum autistitem, et fortasse proximum Portuensem, sub cujus diocesi Transiberina regio censetur. Si vero ad Callistum papam hæc quis referre maluerit; non sub Claudio imperatore, sed sub Alexandro sunt collocanda; quod et fecissem libentius, nisi Martyrologia cuncta dictos martyres sub Claudio ponerent; nam et Asterius presbyter, de quo nuper dictum est, sub Alexandro passus habetur, ut superius est enarratum. Locus vero ad Nymphas dictus, inter viam Cornelianam et Portuensem situs est, qui corrupto nomine vulgo hodie dicitur, Sancta Nympha, ubi adhuc antiquæ ecclesie invisuntur vestigia; insunt et nobilissimi subterranei aqueductus; ut conjici possit, ex aptarum abundantia consecutum esse nomen locum illum, ut diceretur, ad Nymphas; quem nos vidimus; nam opportune his contigit ferme diebus, ut ecclesiasticarum antiquitatum cupidissimus illustrissimus ac reverendissimus D. Gabriel Paleottus, S. R. E. cardinalis episcopus Albanensis, optimi præstulis dignum exemplar, una cum germano suo clarissimo viro D. Camillo, Oratore Bononiensi apud Sanctissimum *v. n. SIXTUM QUINTUM*, ad celebrata illa scriptorum monumentis in Portu Romano loca, et sacras præsertim sanctorum memorias invisendas, una me secum adjungeret.

15. Sed plane accidit, desertum videre locum, illiusque relictum; quo sane factum est, ut ingemisceremus recordatione florentissimæ olim Portuensis ecclesie, jam penitus solo æquæque; necnon amplissimarum sacrarum ædium S. Hippolyti Portuensis episcopi (cujus gloria tum ex martyrio, tum etiam ex præclarissimis lucubracionibus comparata, toto illuxit orbi terrarum) vix esse reliquam altissimam sacram turrim, antiquæ gloriæ tristem indicem, ac juxta eam celebrem illum puteum, olim ejus martyrio illustratum, jam modo usque ad summam terram repletum. Sed et frustra sunt perquisita aliorum Portuensium martyrum monumenta; nulla enim ibi penitus vestigia Eutropii, Zozimæ, atque Bonosæ, nec illorum gloriosorum quinquaginta militum, qui in S. Bonosæ certamine ad fidem conversi, martyrium subire; quos omnes S. Felix papa sacro baptismate abluit, et ad pugnam pro Christo reddidit fortiores, ecclesiasticis chartis¹ tantum notos. Sed nec sanctorum martyrum Marialis, Saturnini, Epicteti, Maritini, Felicis ac sociorum, quorum in Actis ejusdem Hippolyti est clara mentio, memoriæ aliquid residui erat; sicut nec Pauli, Heraclii, Secundilla et Januarie, neque Vincentii, quos in eodem Portu Romano esse passos, labute² ecclesiasticæ docent. Sed et frustra quaesita sunt vestigia nobilissimi Xenodochii, quod S. Pammachii, cujus immense charitati angustior visa Urbis, et tardior adventus pauperum, extendens usque ad mare propagines misericordie sue, in eodem Portu Romano constituit; ut e navis pauperibus descendentibus, ipse eos parato suscipitur hospitio, primum occurreret. Verum una hæc

¹ Martyrolog. Roman. 8 Julii, 15 ejusd. item 22 August. — ² Martyrolog. Rom. die 2 Martii.

erat communis consolatio, quod egregii operis structura apud S. Hieronymum ¹ viveret ejusmodi immortalitatis elogio: «Audio te xenodochium in Portu fecisse Romano, et virgam de arbore Abraham ², in Ansonio plantasse littore. Quasi Aeneas nova castra metaris, et super undam Tiberis, ubi ille, cogente quondam penuria, crucis fatalibus et quadris patulis non pepercit; in viculum nostrum, id est domum panis edificas, et diuturnam famem repentina saturitate compensas.» Horum, inquam, saltem meminisse juvabat, et praeteritorum laeta memoria calamitatem nostrorum temporum solabatur.

16. Sed et ipse Romanus Portus a Claudio structus, a Trajano auctus (clarissima monumenta regum), penitus demolitus, atque a mari relictus, rerum humanarum inconstantiae testis, in memoriam revocabat eundem S. Hieronymum, cum illic jam navim conscensurus, ad sanctam virginem Asellam ³, de iis quas immerito ab adversariis passus esset Romae calumniis, scripsit epistolam; Videre videbatur sanctissimum virum justa indignatione commotum, secundum praeceptum Domini, illic de pedibus excutere pulverem in testimonium contra eos, quos miseros postea Dei ira vindex depastus est Golthus. Illic proximum nostrae mentis oblitibus magnum illud christiane pietatis exemplum, exhibitumque ibi spectaculum succedebat; cum duae illae feminae consulares, Paula et Eustochium ⁴ ibidem relictis lugen-

tibus filiis, fratribus, reliquisque cognatis, ipsae tantum late, terram promissionis, novo exemplo navigio quaesiturae, ex eodem Portu Romano solverunt. Sed de memoriis Portuensibus haec tenes, in quas occasione loci ad Nymphas, paulo fortasse licentius laxatis habenis, pervagata videatur oratio, at non puto lectoris taedio, cui ob oculos tot posita sunt rediviva velut in theatro spectacula. Sed jam ipsa freno coercita, quae se in alias ibi positas, et in Ostienses quoque memorias, quas invisimus, cursu rapido cupiebat effundere, ad coeptum iter revocetur invita.

17. *De parochiarum divisione.* — hisdem consulis, quinto idus Septembris data reperitur Dionysii pape epistola ad Severum episcopum Cordubensem, de parochiarum divisione, sicut et libro de Romanis Pontificibus scriptum habetur: «Illic presbyteris divisit ecclesias et cœmeteria, parochiasque et dioceses constituit.» Sed considerandum est, non a Dionysio papa primum, verum ab aliis antecessoribus Romanis Pontificibus, suis limitibus distinctas fuisse parochias, presbyterisque divisas. At quod in persecutione Valeriani (ut dictum est) ab Ecclesiis essent avulsi presbyteri, et in cœmeteria Christiani omnes etiam convenire vetiti: illo sublato de medio, et a Gallieno restituta Ecclesiae pace, et cœmeteria ad eundem ab eodem libera facultate concessa; illarum Ecclesiarum presbyteris compluribus martyro vita functis; easdem iterum dividere, ac pro ratione distribuere, cœmeteriaque singulis consignare, Dionysii opus fuit.

¹ Hier. ep. xxvii. — ² Gen. xviii. — ³ Hier. epist. cl. et Mar. Victor. in vita S. Hieron. — ⁴ Hier. ep. xxvii.

Anno periodi Graeco-Romanae 5762. — Olymp. 262. an 1. — Urb. cond. 1022. — Jesu Christi 269. secundum Baronum 270.

— Felices papa 1. — Claudii imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 4 ad 17. Coss. *M. Aurelius Claudius Aug. II.*, et *Paterius*. Claudii consulatus iuxta primam consulatum Caesarorum regulam.

2. *Acta Sanctorum sub Claudio imp. passorum supposititia.* — Jam in superioris anni fine ostendimus Claudio imperium Romanum regente nullos martyres in Ecclesia fuisse, nec ullum ex antiquis tradidisse, vel eum vel prefectos ejus eandem vexasse. Quare Acta quae refert Baronius de martyrio Marii, et Marthae ejus conjugis cum filiis eorum Audiface et Abaculum, qui e Perside jam Christiani Romam ad orationum Apostolorum venisse dicuntur, supposititia, ideoque a Ruinarto in Actis sinceris et selectis primorum martyrum jure merito praetermissa. Certum quidem Marium aliosque memoratos martyro coro-

uatos fuisse, cum eorum nomina in aliquibus antiquis Martyrologiis legantur, et in Hieronymiano ad diem xx mensis Januarii habeantur: «Romae in cœmeterio Fabiani episcopi et Sebastiani. In cœmeterio Marii, Marthae, Audifax et Abacuc; » verum praefata eorum Acta post aliqua secula ab aliquo rei historice parum perito scripta. Interim observabilis laudatum Joannem Martyrologii Hieronymiani corruptum esse et Florentinum in Notis, qui recte vidit nullum unquam Romae fuisse cœmeterium Marii, male illud in arenarium, quod progressu temporis sancti Marii dictum fuerit, mutasse.

3. *Decretalis Dionysii PP. adulterina.* — Ad num. 17. Epistola Dionysii pape de divisione Parochiarum ad Severum Cordubensem episcopum scripta, viris doctis supposititia creditur. Incipit enim

verbis Leonis I, epist. 24 secundum antiquum ordinem : « Olim et ab initio tantum percipimus a B. Petro Apostolorum principe, etc., » continetque varia loca ex sancto Gregorio Magno desumpta. Sed hanc similesve Romanorum Pontificum epistolas, supposititias esse a viris doctis probatum.

4. *Postumi in Galliis regnantis interitus.* — Hoc anno *Postumum*, qui in Galliis jaundim imperabat, interfectus est cum filio *Postumo*, quem Augustum renuntiarat. Occisus est rebellione *Lolliani*, qui et ipse deinde a suis militibus interemptus est, ut prodit Pollio in lib. de xxx Tyrannis, qui addit *Postumum* virum extitisse fortissimum, magnamque Gallorum erga eum fuisse amorem. Sed valde hallucinatur, quando cap. 3 et 5 *per annos septem* Gallias inslaurasse scribit. Eutropius enim et Orosius decem et annos assignant, eorumque sententiam confirmat nummus *Postumi* in cimelio regio asservatus, et in postica inscriptus : P. M. TR. P. X. COS. V. P. P. Visitur *Victoria* stans, sinistro pede globum calcans, sinistra scutum tenens, in quo manu dextra scribit, Vo. xx. id est, *votis Vicomalibus*. Decimum autem annum illum tantum inchoatum fuisse certum est, quia ex dictis anno cclix, post mensem Maium imperium suscepit, et ante annum insequentem sublatus fuit. Mediobarbus ceterique recentiores scriptores, Gallieno imperante, *Postumum* trucidatum volunt. Sed cum Claudio imperium administrante adhuc Gallias rexisset, apud me indubitatum. Primo, quia *Zozimus*, qui nulla singularia per haec tempora habet, testatur, tempore, quo Gallienus occisus, *Aurolum* ad urbem Mediolanum *Postumi* transitum in Italiam observare jussim. *Zozini* verba anno praecedenti a me recitata sunt. Secundo, *Zonaras* in Vita *Claudii* haec refert : « Cum *Postumus* adhuc tyrannidem oblineret, et *Barbari* Maeotide palude superata, Asiam Europaeque vastarent, ac utrum bellum prius conficiendum esset, deliberaretur; *Claudius* dixit : Bellum *Postumicum* mea interest, *Barbaricum* Reipublice, cujus imprimis habenda est ratio. » Tertio, *Victor* in Epitome de Claudio imperatore loquens, ait : « His diebus *Victorinus* regnum cepit. » *Victorinus* autem *Victorinae* seu *Victoriae* filium post *Postumum* in Galliis imperasse, docet *Pollio* in libro de xxx Tyrannis.

5. *Postumi caedes sub Gallieno non contigit.* — Quae tamen adversus hanc opinionem militant, levia non sunt. *Pollio* enim laudatus cap. 5 scribit *Postumum*, *Lolliani* rebellione interemptum esse; *Gallieno perdente Reipublicam*; et cap. 7, recitat primam concionem *Marci*, qui « *Victorino*, *Lolliano* et *Postumo* interemptis, triduo tantum imperavit, » in qua ait : « Non vino, non floribus, non mulierculis, non popinis, ut facit *Gallienus*, deprecam. » Verum, *Pollionem*, qui imperante *Constantino M.* scripsit de *Triginta Tyrannorum* vita et gestis, parum edoctum fuisse, ejus lectio manifestat. Nec mirum, *Postumi* interitum *Gallieno* imperante contigisse, *Pollionem* scripsisse; cum ei annos tantum septem attribuerit; hoc enim pacto ad *Claudii* regnum pervenire non

potuisset. Neque obstat secundo *Victor* de *Cesaribus*, qui in *Gallieni* Vita civiles motus ortos narrans, ait, primum omnium *Postumum* imperium usurpasse, tum *Lollianum*, dein *Marium*, et eo jugulato *Victorinum*, ac denique *Victoriam*, quae amisso *Victorino* filio *Tetricum* imperatorem fecit. Nam perperam hinc deducitur, *Postumum* *Gallieno* imperante extinctum; alioquin dicendum esset, *Tetricum* ante *Gallieni* eadem in Galliis imperasse; cum tamen certum videatur, paulo ante mortem *Claudii Victorino* successisse. *Victor* itaque citatus uno tenore de illis tyrannis loquitur, nulla ratione habita temporis, quo incepere, aut quo desiere. Imo perperam scribit, fuisse primum *Postumum* qui imperium usurparit; cum ex *Pollione*, *Eutropio* ac *Zozimo* constet, alios jam tyrannos insurrexisse, antequam ipse sese in Galliis imperatorem diceret. Denique quando in acclamationibus in inauguratione *Claudii Augusti* factis, et a *Pollione* in *Claudio* cap. 4, recitatis dicitur : « *Claudii* *Auguste*, tu nos a *Zenobia* et a *Victoria* libera : dictum septies : *Claudii* *Auguste*, *Tetricus* nihil fecit : dictum septies; » non inde sequitur *Victoriam* ac *Tetricum* jam tum imperasse, sed tantum Romanos graviter fuisse, quod in Oriente et in Occidente a feminis urgerentur, quod eis magis intolerandum videbatur. *Postumo* enim imperante *Victorinus* consors imperii fuit, et tam *Victoria*, quam *Tetricus*, qui *Aquitaniae* praesidebat, in partem administrationis Reipublice venerat.

6. *Numismata Postumi imperii ejus initio percussa.* — Extant numismata *Postumi*, in quorum postica legitur QUINQUENNALES POSTUMI AVG. Ignoratum hactenus, an ipso imperii ejus initio, vel quinto ejus anno eusa fuerint; quod ut scire possem, scripsi ad virum clarissimum *Andream Morellium*, ut videret, an in iis, quae in gaza regia servantur, *Postumus* cum habitu consulari exhiberetur; ex nummis enim apparet, cum in quinquennialibus consulatum sortitum, in decennialibus vero consulatum quintum suscepisse. Cumque vir eruditissimus responderit, Iria ibidem reperiri varia aureaque *Postumi* numismata inscripta, QUINQUENNALES POSTUMI AVG. in quorum altero videtur caput ejus laureatum, et in duobus aliis galea lectum, ac in singulis *Postumum* collo mudo representatum esse, non dubito, quin ea ipso ejus imperii exordio, quo vota quinquennialia nuncupavit, percussa fuerint; ideoque, quin primum sub *Constantino M.* vota quinquennialia quinto imperii anno nummis insculpi coepissent. Ex quibus intelligis, quantum reprehensione digni sunt antiquarii, qui numismata mutilata ac detruncata nobis obtrudunt, quasi antica eorum pars, quae ad nundinandum non necessaria, eruditionis etiam inutilis esset, et Numismatographia non nisi ad vendendum et emendum instituta esset. Post *Postumum Victorinum*, qui jam cum eo corregebat, imperium Galliarum accepit, et quidem dum *Claudius* Reipublicam Romanam regeret.

7. *Gothi debellati.* — *Jornandes* lib. de Regnorum Successionibus, cap. 84, de *Claudio Augusto* lo-

queas ait: « Qui Gothos jam per quindecim annos Illyricum Macedoniamque vastantes bello adortus, incredibili strage delevit, scilicet, ut in curia ei clypeus aureus, et in Capitolio statua aurea poneretur. » Quam victoriam hoc anno configisse indicat Pollio in Claudio, ubi de ea loquitur, antequam anni insequentis consules, Antiochianum nempe et Orfitum, memoret. Hinc in nummo apud Trislanum tomo in legitur: IMP. C. M. AI G. CLAUDIUS GOTHICUS. Visitur caput Claudii laureatum. In postica: INVICITVS AVG. Cernitur caput Claudii galeatum. In postica parte quorundam aliorum Claudii nummorum habetur: VICTORIA GOTHICA.

8. *Gesta in Ægypto a Zenobia.* — « Dum hæc a Divo Claudio aguntur, Palmyreni, ducibus Saha et Timogene, contra Ægyptios bellum sumunt: atque ab his Ægyptia pervicacia et indefessa pugnandi continuatio vincuntur. Dux tamen Ægyptiorum Probatas Timogenis insidiis interfertur. Ægyptii vero omnes se Romano imperatori dederunt, in absentis Claudii verba jurantes, » inquit Pollio citatus cap. 11, qui statim gesta sub consulatu anni sequentis narrare incipit. Quare hoc anno Zenobia Ægyptum aggressa est, et si fides adhibenda Zozimo, qui rem aliter ac Pollio narrat, Ægyptus in Palmyrenorum potestatem redacta fuit. Hinc intelligimus, quod Eusebius in Chronico anno primo Claudii, quem a kalendis Octobris anni præcedentis inchoat, refert, ad præsens bellum pertinere, ut recte Valesius in Notis Eusebianis lib. 7, cap. 32: « Alexandrie Bruchium, inquit Eusebius, quod per multos annos fuerat obsessum, tandem capitur. » Erat *Bruchium* instar vici suburbani, occasione seditionis Alexandrinæ obsidione cinctum.

9. *Florent Eusebius et Anatolius.* — Que tamen refert Eusebius in Historia de hac obsidione, faciles explicatio non habent. At is, ea in obsidione plurimas res præclare gestas ab *Anatolio* et *Eusebio*, domo Alexandrinis, virisque celeberrimis, qui deinceps Ecclesiam Laodicenam revere, De Anatolio, qui Eusebio in eo episcopatu successit, ait Eusebius historicus: « Causam ex patria migrandi ei præbuit negotium Pauli Samosatensis. Cujus gratia cum in Syriam venisset, domum redire prohibitus est. » Paulo post: « Postea cum eum Synodus adversus Paulum congregata Antiochiam evocasset, per urbem Laodicæam iter faciens, a fratribus illius loci, mortuo tunc Eusebio, detentus est. » De Eusebio vero tradit, cum cunctos diuturna obsidione maceratos omni cura recreasse, concluditque: « Hujusmodi duos pastores continua serie sibi succedentes Laodicensis Ecclesia divino nutu sortita est, cum uterque eorum post supradicti belli tempora ex Alexandrina urbe in Syriam migravisset. » Parte altera idem Eusebius in Chronico sub anno secundo Aureliani scribit: « Eusebius Laodicæus insignis habetur; » anno vero tertio Profri ait: « Anatolius Laodicæus episcopus philosophorum disciplinis eruditus plurimo sermone celebratur. » Que omnia facile inter se conciliari non possunt; cum secunda synodus Antiochæna adversus

Paulum autumnio currentis anni inchoata fuerit, et Eusebius anno cclxxii adhuc Laodicææ episcopatum administravit.

10. *Laodicææ successivæ episcopi.* — Vidit difficultatem Baronius in Annalibus, quam ut solveret, seditionem, de qua Dionysius Alexandrinus apud Eusebium lib. 7, cap. 11, confundit cum ista, quæ imperante Claudio facta est, et Eusebium ac Anatolium, Gallieno imperante, Alexandria laboranti operam commodasse dicit. At has duas seditiones diversis temporibus configisse certum; cum Dionysius Alexandrinus, quando prior excitatur, Alexandria fuerit, nondumque a vivis excesserit; quando vero *Bruchium* obsessum, jam ab aliquot annis supremum diem obierit. Hæc igitur explicatio nullatenus admitti debet. Valesius in Notis Eusebianis autumat *Eusebium* post eam obsidionem factum esse episcopum Laodicæum anno primo Aureliani, Eusebiumque historicum errasse, dum scribit *Anatolium*, cum ad Synodum Antiochenam post eam obsidionem profectus est, Laodicæum episcopum creatum fuisse. Sed cum Eusebius scribat, utrumque « post supradicti belli tempora ex Alexandrina urbe in Syriam » migrasse, liquet, Bruchio sub finem anni currentis expugnato, Eusebium et Anatolium simul Antiochiam perrexisse, et post celebratam sub hujus anni finem secundam Synodum Antiochenam, Eusebium a Laodicænsibus detentum, eorum episcopum renuntiatum esse; ac post ejus mortem, post annum nempe secundum Aureliani imp. Anatolium, qui simul cum Eusebio Laodicææ detentus fuerat, in ejus locum subrogatum esse. Hinc Eusebius historicus ait: « Postea vero cum eum (Anatolium) Synodus adversus Paulum congregata Antiochiam evocasset, per urbem Laodicæam iter faciens, a fratribus illius loci, mortuo tunc Eusebio detentus est. » Jam scripserat Eusebius: « Apud Laodicæam post Socratem episcopus fuit Eusebius, domo Alexandrinus. Causam ex patria migrandi ei præbuit negotium Pauli Samosatensis. Cujus gratia, cum in Syriam venisset, ab iis qui cælestium rerum amore illic flagrabant, detentus, domum redire prohibitus est. »

11. *Quæ de utroque scripta, inter se non sunt contraria.* — Quo pacto, Eusebius Cæsariensis, quem Valesius in hæc ejusdem narrationis repetitione defendi non posse dicit, recte explicari potest, licet eum subobscurius locutum esse negari non debeat. Cæterum, de rebus ab Eusebio Anatolioque gestis, ac utriusque insigni doctrina instructor erat, ut ex ejus narratione constat, quam ut *Bruchii* expugnati tempus ignorare poterit. Unde cum Ammianus in fine lib. 22 ubi de Alexandria loquitur, ait: « Aureliano imperium agente, civilibus jurgiis ad certamina intervevia prolapsis, ditantisque moribus amisit regionem maximam partem, quæ Bruchion appellatur; » intelligendus est de alia seditione, quæ post presentem annum contigerit, licet Scaliger in Notis Eusebianis, num. 2274, cum de eadem, quæ Eusebius, obsidione locutum existimet, et Eusebium reprehendit

dal, quod eam obsidionem regnante Claudio accidisse tradiderit.

12. *Secunda Synodus Antiochena.* — Hoc anno secunda *Synodus Antiochena* adversus Paulum Sa-

mosatensem inchoata, qua dum celebraretur, *Dionysius* papa supremum diem obiit, cuique *Felix* succedit, ut infra explicabimus.

DIONYSII ANNUS 11. — CHRISTI 271.

1. *Occiso Claudio imperat Aurelianus.* — Christi annus ducentesimus septuagesimus primus adscribitur Fastis, Antiochiano (aliter Aetiano) et Orfito consulibus. Meminit horum consulum Trebellius Pollio¹, quibus ait finitum esse bellum formidolosum susceptum adversus barbaros, cum increbescente lue, ab eadem Claudius imperator factus occubuit: moxque germanus ejus Quintillus a militibus imperator creatus est: sed quod se gravem atque severum ostenderet erga milites, ab isdem decima septima die post adeptum imperium occisus est; haec omnia pluribus Pollio. Quod vero ad tempus mortis ejus spectat; ab iis ipse dissentire videtur, qui dicunt defunctum esse nonis Februarii; nam de vita ejus hoc versu recitat promissatum oraculum:

Tertia dum Latio regnantem viderit aetas.

Sed et ex eo etiam arguntur erroris qui tribuunt imperio Claudii annum unum tantum, ac menses decem, et dies quindecim. nam Porphyrius philosophus Platonicus, qui his temporibus vivebat, in Vita Plotini affirmat haec de ipso: « Agebat, inquit, Plotinus annos (ut retulit Eustochius) sex et sexaginta. secundo Claudii imperatoris anno jam peracto; » et paulo post: « Jam vero si computemus a secundo Claudii imperatoris anno exacto jam annos sex et sexaginta, nativitas illius tempus cum tertio decimo Severi imperatoris anno concurrat. » Haec Porphyrius, quibus institutam a nobis chronologiam certum est veritati in omnibus respondere. Quod spectat ad imperium, et mortem Quintilli, et assumptionem Aureliani, haec habet Vopiscus²: « Multi ferunt Quintillum fratrem, cum in presidio Italico esset, audita morte Claudii, snmpsisse imperium, verum postea tibi Aurelianium comperit imperare, a toto exercitu derelictum, eumque contra eum concionaretur, nec a militibus audiretur, incisus sibimet venis, die vigesimo sui imperii periisse. » Haec ipse.

2. Sublatis igitur Claudio Augusto atque Quinfillo, Dominus Valerius Aurelianus obscuris parentibus sive in Dacia, sive in Moesia, vel in Pannonia Syrmii natus (diversas enim de ea re fuisse majorum sententias testatur Vopiscus³) favore militum oblatum solus tenuit imperium. Fuisse autem hominem aequi amantissimum, ejus epistola, quam ad vicarium suum scripsit, testatur his verbis: « Si vis tribunus esse, imo si vis vivere, manus militum confine. Nemo pullum alienum rapiat, ovem nemo contingat, uvam nullus auferat, segetem nemo detrahat, oleum, sal, lignum nemo exigat, amona sua contentus sil. De praeda hostis, non de lacrymis provincialium habeat; arma tersa sint, ferramenta samiala, calciamenta fortia; vestis nova vestem veterem excludat; stipendium in baltheo, non in popina habeat; torquem brachialem et annulum apponat; equum saginarium suum defricet; captum animal non vendat; milium centuriam comiter curet; alter alteri quasi servus obsequatur; a medicis gratis curentur; aruspices nihil dent; in hospitibus caste se agant; qui litem fecerit, vapulet. » Hucusque ex epistola Aureliani recitat Vopiscus; quae hic intexere non pretermisisse volumus, quod eandem ferne legem suis militibus Aurelianus praescripsit, quam S. Joannes Baptista iisdem salutis viam addiscere cupientibus olim proposuit²; nimirum cum dixit: « Neminem concutiatis, neque calummiam faciatis, et contenti estote stipendiis vestris. »

3. Caterum haec non verbis tantum agi, sed re ipsa ab ipsis praestari voluisse Aurelianium, duramini ac seva in militem animadversio exhibita declaravit; quam idem Vopiscus³ supra narrat his verbis: « Solus denique omnium, militem, qui adulterium cum hospitibus uxore commiserat ila punivit, ut duarum arborum capita inflecteret, quas ad pedes militis deligaret, easdemque subito dimitteret, ut scissus ille utrinque penderet. » Haec ibi; ac rursus de inviolabili observatione justitiae, servos et ministros peccantes coram se caeli jubebat, ut plerique

¹ Trebell. in Claud. — ² Vopise. in Aureliano.

¹ Vopise. in Aureliano. — ² Luc. III. — ³ Vopise. in Aureliano.

diennt, causa tenenda severitatis; ut alii, studio crudelitatis, ancillam suam, quae cum servo adulterium fecerat, capite punivit. « Multos, inquit, servos e familia propria, qui peccaverant legibus, audiendos iudicis publicis dedit. » Sed et litteris Valeriani satis respectum fuisse Aureliani severitatem, apparet, quas idem auctor Vopiscus recitat. Quomodo autem severitas ex iustitia comparata, in crudelitatem mutata contra jus fasque Christianam religionem inceserit, suo loco dicemus.

4. *Infelix Plotini obitus.* — Hoc eodem anno, ingruente hae, ex qua subductus est Claudius imperator, Plotinus quoque (ut auctor est Porphyrius¹) tactus angina, accedentibusque manuum ac pedum ulceribus, cum migrasset in Campaniam in agrum Zethi familiaris inter Minturnas atque Puteolos collocatum, interijt, presente Eustochio amico; cuius adventu quid Plotinus affatus sit, idem auctor docet his verbis: « Cum jam morti Plotinus appropinquaret, quemadmodum nobis Eustochius retulit, qui Puteolis habitabat, ac ferme tardius ad eum accesserat: Adhuc te, inquit, expecto; atque equidem jam adiuor, quod in nobis divinum est, ad divinum quod viget in universo, redigere; spiritumque his verbis emisit. Interea draco sub lecto, in quo jacebat ille, pererrans, mox in parietis foramen se prorsus occuluit. » Haec Porphyrius. At quidnam draco iste, qui, decedente Plotino, recessit? familiarem demonem eidem assidue inhaesisse, et quidem ex divinorum ordine demonum, idem Porphyrius interior pluribus docet; sed ex forma ipsa, ejusmodi generis fuerit demon ille, quis non intelligat? Vides quem princeps philosophorum, qui ceteris omnibus absque aliqua controversia praestaret philosophis morum sanctitate atque doctrina, nactus sit vel adsciverit potius sibi familiarem demonem, quocum vixerit, atque ex hac vita recesserit: haec quidem haud alienum ex hostibus, annulise Plotini, sed discipuli amantissimi praceptoris observantissimi, Porphyrii, inquam, testificatione explorata in medium afferuntur.

5. Caeterum quod ad morbum spectat, quo solutus interijt, angina cum eum percussum, exulceratumque manibus atque pedibus, Porphyrius² tradat, remque paucis absolvat; Julius Firmianus Maternus et ipse ethnicus, qui temporibus Constantii imperatoris scripsit, ejus morbum et obitum ita descripsit: « Primum membra ejus frigida sanguinis tortore rigerunt, et oculorum acies splendorem attenuati tuminis perdidit; postea per totam ejus cutem magnis humoribus mtrita pestis erupit, ut putre corpus, deficientibus membris, corrupti sanguinis morte labesceret. Per omnes dies horasque serpente morbo, minutae partes viscerum deflectuant; et quidquid paulo ante integrum videras, statim confecti corporis

exulceratio deformabat; sic corrupta ac dissipata facie, tota ab illo figura corporis discedebat; et in mortuo (ut ita dicam) corpore solus superstes retinebatur animus; ut ista gravis morbi continuatione confectus, et tormentis propriis coactus, ac vere rationis auctoritate convictus, vim fati potestatemque sentiret, et ut confecti corporis laceratione quassatus, sententiam Fortunae pronuntiantis exciperet. » Ista quidem Julius fati omnia moderantis assertor, affirmans haec illum contemporem fati a fato ulciscente perpassum, quod contra fatum accurate ipse Plotinus scripserit; cuius rei gratia (si dii essent) maxima ab eis beneficia consequi debuisset, vindictis per ipsum in libertatem potestatemque eidem divinitus inherentem, quae fati unius assertione contemnitur.

6. Sed alimde prorsus infelicis Plotini exitus causa a prudentioribus petenda est, quod enim auditor christianus philosophi Ammonii omnium celeberrimi, quodque Platonice philosophiae antistite familiarissime usus Origene, inter Christianos versatus, fieri tamen christianus abhorruit; nec quidem suorum discipulorum exemplo, qui ex schola Platonis transierunt ad Christum, nonnihil admonitus, acquievit profiteri discipulum piscatorum; sed his omnibus praeferebat familiaris demonis cultum, merito, numine ulciscente, ejusmodi memorabiles dedisse poenas, quisque sapiens jure censuit.

7. Quoniam autem tumore mentis elatus sui patrocinio demonis esset, ut deos caeteros quoque contemneret; accipe quid ipse Porphyrius tradat, ubi multa de familiari ejus daemone locutus, mox adjevit: « Cum Amelius sacerum observator esset, atque per kalendas sacra faceret, et quandoque rogaret Plotinum illum secum accedere. Illos, inquit Plotinus, decet ad me, non me ad illos accedere. Qua vero mente tam excelsa de se loqueretur, neque intelligere potuimus, neque ausi sumus interrogare. » Haec quidem ipse Porphyrius. Dici fortasse potest, sapientem philosophum sic contempsisse deos, quod nihil eos esse perspicue intellexerit; sed quod in demonis familiaris invocatione, colloquio, usuque fuerit totus intentus, ex infima societate numinis sibi peculiariter inherentis eam sumpsisse fiduciam; ex iisdem Porphyrii verbis facile possimus intelligere. En quos ex daemone illo superbiae atque arrogantiae spiritus hausit, ut quibus alias immolarat, deos quosque contemneret, ut non mirum sit, si tanto mens fastu turgida, Christianam religionem et humilem exsufflaverit. Sed habuit post exitum comitem eundem, quem vivens daemone coluit, forma draconis quinam qualisve esset, perspicuum manifestumque omnibus redditum. Tanta vero apud suos aestimationis post obitum fuit Plotinus, ut divini illi honores fuerint imperti; unde Euanapius de eo cum agit, haec inter alia: « Plotini ara etiamnum valent. » Sed habeat ipse tibi Plotinum suum.

¹ Porphyr. in Vita Plotin. in princip. — ² Jul. Firm. lib. 1. c. 3. q. 9.

Anno periodi Graeco-Romanae 5763. — Olymp. 262. an. 2. — Olymp. 262. an. 3. secundum Baronium. — Urb. cond. 1627.
— Jesu Christi 270. secundum Baronium 271. — Felicitis papae 2. — Aureliani imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 4. Coss. *Flavius Antiochianus*, et *Furius Orfitus*.

2. *Bellum Gothicum finitum.* — De bello Gothico sub hujus anni consulibus finito, et Barbarorum reliquiis deletis legendus Pollio in Claudio sub hujus anni consulibus, et *Zozimus* pag. 654. Senatus ob eas victorias statuit, «ut in curia clypeus ipsi aureus, item in Capitolio statua aurea poneretur,» inquit *Eutropius*. Sed factum id post mortem ejus, ut tam *Eutropius*, quam *Victor* in *Epitome*, et *Pollio* in Claudio, cap. 3, testantur; licet *Eusebius* in *Chronico* id ante mortem ejus decretum indicare videatur.

3. *Interitus Claudii imp.* — Mors Claudii tertio imperii ejus anno jam inchoato contigit, ut iam ex *Pollio*ne in Claudio, quam ex *Porphyrio* in *Vita Plotini* demonstrat *Baronius*, quod et confirmat *Inscriptio Gruteriana*, pag. 276, in qua *Claudius* dicitur: *TRAI. POT. III. COS. II.* et nummus aeneus medii moduli in regia gaza asservatus, in quo legitur: *ΑΥΤ. Κ. ΚΑΛΜΟC CEB.* id est, *imperator Caesar Claudius Augustus*. Cernitur caput Claudii laureatum. In postica, *L. P.* id est, *anno tertio*. Visitur aquila, quae in rostro coronam, et super alam palmam defert. *Emil. card. Norisius* in *Parergo* de *Votis Decennalibus*, cap. 6, observat, legem 2 *Codicis Justiniani* *Be divers. rescript.* in titulo notari: *Imp. Claudius Aug. Epagatho*; et signari: *Dat. VIII kal. Novemb. Antiochiano et Orfito coss.* Quare die vicesima sexta Octobris currentis anni *Antiochiani* et *Orfiti* consulatu insigniti adhuc *Claudius* in vivis erat; ideoque *Calvisius* in *Opere Chronologico*, *Pelavins* in lib 13 de *Doct. Temp.*, passimque recentiores chronologi errarunt, quando annum totum et aliquot menses Claudio

assignarunt, decepti ab *Eusebio* lib. 7, cap. 28, et quibusdam aliis veteribus, qui numero rotundo loquentes, *Claudium* annos duos regnasse dixerunt. *Claudio* frater ejus *Quintillus* successit, sed eo post diem decimum septimum extincto, ut *Pollio*, *Eutropius*, *Cassiodorus*, et alii testantur, *Aurelianus* imperator appellatus est mense *Novembri* aut *insequenti*.

4. *Gesta ab Aureliano.* — «*Aurelianus*, confirmato imperio, cum *Roma* movisset, *Aquileiam* contendit: et inde *Pannonicas* ad nationes accessit, quas a *Scythiis* invadi cognoverat,» inquit *Zozimus*, pag. 654, qui addit «in *Pannonia* praefici praesidium esse, ac postea de pace actum, et imperatorem satis magno *Pannonia* relicto praesidio, versus *Italiam* perrexisse. Sed haec sub finem anni sequentis acta. Quae enim antea in *Italia* gesserit *Aurelianus* adversus *Marcomannos*, qui «omnia circa *Mediolanum*» devastabant, narrat *Vopiscus* in *Aureliano* cap. 18, et nos ex eo anno sequenti exponemus. *Vopiscus* autem de hac prima *Aureliani* *Roman* profectione, quae omnes ejus bellicas expeditiones praecessit, nullam mentionem habet.

5. *Obitus Plotini philosophi Platonici.* — Ad num. 4 et seqq. fuse agit *Baronius* de *Plotino* celeberrimo philosopho *Platonico*, cui post mortem divini honores a suis impertiti sunt, atque ex *Porphyrio* in ejus *vita*, ingrueute hae, factum fuisse arguit, quod genus est morbi acutissimi quo fauces aguntur ac strangulantur. *Plotinum* vero currenti anno demortuum ex eodem *Porphyrio* jam anno *CLXXII* monstravimus.

1. *Alterum Antiochie Concilium contra Paulum.* — Ducentesimus ac septuagesimus secundus volebatur *Christi* annus, *Aureliano* *Augusto* et

Basso coss., cum *Paulus* *Samosatenus* *Antiochenus* episcopus abdicatum semel *heresim*, atque priori *Antiocheno* *Concilio* proscriptam, resilitere conatus est;

quam ob causam iterum illic convenientibus episcopis, omnium sententia condemnatur, atque a sede deiecit. Rem gestam in hæc verba Eusebius narrat¹ : « Aureliani temporibus, Paulus dux et auctor erroris qui Antiochiæ grassabatur, in postremo Concilio episcoporum numero prope infinitorum contra eum convocato, sui erroris et peregrinæ opinionis perspicue convictus, et omnium jam consensu palam condemnatus, ab universa et Catholica Ecclesia, quæ sub cælo est, penitus exturbatus fuit. Ex quibus Macthion in primis, scholæ humanioris litteraturæ, quæ erat Antiochiæ, magister, vir cum in aliis disciplinis discretus, tum in sapientiæ studio eximius, ac propter singularem fidei in Christum ingemilatum, presbyterii munere in illa Ecclesia donatus, cum velut integumentis dissimulationis evolvens, acriter coarguit. Iste enim disputationem contra illum instituens, quam id temporis a scribis celeri manu exceptam, et lucusque conservatam scimus, hominem animo veteratorio præditum et fraude plenum solus præ cæteris detegendi vim habuit, et tanquam omnium oculis subjiciens.

2. « Omnes igitur episcopi et pastores, qui in Concilio supra commemorato erant convocati, unam communem consensu epistolam ad Dionysium episcopum Romanum, et ad Maximum Alexandriæ Ecclesiam procurantem, nominalem conscripserunt, ejus exemplaria ad omnes provincias miserunt. In qua quidem epistola et summi studium, ac diligentiam in ea re positam omnibus declararunt; et perniciosam Pauli hæresin, argumenta in ea refutanda, quæstiones quas ei proponebant, omnem præterea hominis vitam et mores dilucide exposuerunt. Eorum igitur voces ex ea epistola petitas in presentia memoria et posteritatis causa persequi, præclarum fortasse et commodum videbitur. » Hæc præfatus Eusebius Synodicam ab episcopis scriptam cum inscriptione aliquot episcoporum subjicit in hunc modum :

3. « Dionysio, Maximo, et omnibus ubique in orbe terrarum collegis episcopis, presbyteris, diaconis, et universæ ac Catholice sub cælo Ecclesie, Hellenus, et Hymeneus, et Theophilus, Theotecnus, et Maximus, Proclus, Nicomas, et Ælianus, Paulus, Bolanus, et Protogenes, Hierax, et Eulychius, Theodorus, Macthion, et Lucius, et reliqui omnes episcopi et presbyteri et diaconi, qui civitates et regiones finitimas apud nos incolunt, et Ecclesie Dei quæ apud nos sunt, dilectis fratribus in Domino salutem. » Istis paulo post hæc subjungit :

« Scripsimus epistolam ad episcopos, qui longiore locorum intervallo a nobis distabant, eosque observavimus, ut ad hanc litem et perniciosam doctrinam curandam accederent; utpote ad Dionysium episcopum Alexandriæ, et Firmilianum episcopum Cappadocie, homines beatos et felices commemoracionis. Quorum alter, Dionysius scilicet, quanquam neque ad erroris ducem separatim scribere, neque cum omnino salutare dignatus est; ad universam

tamen Ecclesiam Antiochiæ epistolam misit, ejus exemplar huic nostræ epistolæ subjunximus. Alter autem nempe Firmilianus, his huic accessit; et ea quæ a Paulo innovata erant, et excogitata perverse (quemadmodum cum nos, qui aderamus, et scimus et testificamur, tum alii plures, qui ejusdem rei nobiscum conscii sunt) coram erudite certe refutavit. Inde cum Paulus sententiam se mutaturum fuisse pollicitus; iste fidem illi adhibens, et spem animo concipiens, causam controversiamque sine ulla verborum contumelia commode fore compositam, eam ad tempus distulit : et ita ab illo, qui et Deum suum negasset et Dominum, et fidem, quam ante habuerat, minime conservasset, dolo deceptus fuit.

4. « Firmilianus ergo, utpote qui jam de impiæ ejus pravitate, qua Christum Deum pernegaverat, satis læcisset periculi, cum esset rursus Antiochiam perventurus, et ad Tarsos usque perrexisset; interea loci dum nos conveniremus, dum illum accerseremus, dum ejus expectarem adventum, extremum vite diem obiit. » Postea in eadem epistola, Pauli vitam, quo modo nimirum instituta fuerit, et quo transacta, his verbis describit :

5. « Quoniam Paulus, relicto Ecclesie canone, ad adulteriam depravatamque doctrinam se transiit; ejus res gestas, cum sit extra Ecclesie fines ejectus, nihil atmet disquirere. Neque quod antea indigentia et mendicitate oppressus, neque quod a parentibus opum aut facultatis nihil omnino nactus, neque quod arte aut instituto aliquo quicquam adeptus, jam ad maximam divitiarum affluentiam pervenerit; idque ex nefariis sceleribus, sacrilegiis, et muneribus, quæ a fratribus injuria affectis, quos se adiutorum pollicitus, callide ludificatus est, cum flagitando, tum eorum animos ad aliquid sibi largiendum impellendo, per fraudem extorserat; et ita dum quæstum pietatem dicebat, eorum liberalitate, qui libus implicati tenebantur, quique quo ab adversariorum calumniis liberarentur ad dandum valde erant propensi, nequiter abusus est. Neque commemorare opus est, quo pacto se insolenter extulerit; et secularium honorum gradus sibi assumpsit, seque arroganter in iisdem gesserit, et ducenarius potius quam episcopus nuncupari voluerit, et per forum volitarit, et modo epistolam legendo, modo quid illis responsi daretur perscribendo, magna satellitum turba partim eum antecedentium, partim subsequentium stipatus, superbo gradu palam incesserit; adeo ut propter intolerandum ejus fastidium, et nimiam animi elationem, fides nostra gravem invidia notam, odiumque permagnum subierit.

6. « Neque necessum est dicendo persequi illius præstigias in Conciliis ecclesiasticis usurpatas, quas, falsæ gloriæ umbras consecutando, et varias ineptiarum species aucupando, et imperitorum mentes eo pacto in sui admirationem traducendo, callide excogitavit; neque qua ratione sedem et thronum sublimem sibi paravit; et cumque non ut Christi discipulum decet, sed ut mundi principes solent, secretum et separatim habuerit, nomine suo appellari; fenus, in

¹ Euseb. lib. vii. c. 23. 24.

eo sedens, manu percusserit; calcibus aliquando ipsum pulsarit; et qui cum eum audirent concionandam, non laudibus extollerent, non (ut in theatris fieri solet) se agitationibus, quo illi applauderent, in orbem versarent, non more gladiatorum et mulierularum, quos apud se habebat, inconcinne ei acclamarent, et quasi tripudius gestirent, (sed ut in domo Dei par est) modeste moderateque auscultarent; eos graviter increparit, et verbis contumeliosis exceperit. Neque quo modo in verbi Dei interpretes, qui e vita excessissent, dum in hominum frequentia palam predicaret, petulanter et impertune debauchatus fuerit, et non tanquam episcopus, sed tanquam sophista et prestigiator de se ipso magnifica verba jaclarit.

7. « Porro quid vobis in memoriam revocemus, quemadmodum psalmos et cantus, qui ad Domini nostri Jesu Christi honorem decantari solent, tanquam recentiores, et a viris recentioris memoriae editis exploserit; et in media Ecclesia solenni Paschalis die, mulieres, quae inanes cantilenas (quas si quispiam audiret, plane exhorresceret) in ipsius laudem funderunt, paravit? Aut quid vobis exponamus ea blasphemiarum genera, quae episcopos et presbyteros, qui agros, et civitates limitimas incolebant, quo illi blandirentur, in concionibus suis ad populum habitis, loqui permiserit? Nam nullo modo confiteri voluit, Filium Dei e caelo descendisse (ut aliquid jam ante obiter inferamus, quod post dicitur apertius) neque id nostris verbis solum confirmabitur, sed nullis et variis locis commentariorum ipsius, quos ad vos misimus, et maxime ubi asserit Christum terrenum esse, et humi natum perspicue ostendetur. Sed qui in istum Paulum impium ipsorum magistrum cantus reclabatur, et palam apud populum laudibus efferebat, cum angelum dixerunt e caelo demissum. Atque ista fieri non prohibuit; sed cum in ipsum impudenter dicebantur, insolens, et fastigio tumidus affuit.

8. « Praeterea quid est cur litteris prolamus adscititias illius mulieres (quas *ἐπιστάτας* Antiocheni appellant, et mulieres etiam presbyterorum et diaconorum suorum, quorum non hoc peccatum solum, sed alia prope insanabilia, cum eorundem conscius esset, explorataque cognita haberet, callide occultavit; quo illi ita ipsi obarrati adstrictique dum sibi ipsis metuebant male, scelerrum, quae ille vel verbo vel factis conscripsisset, rem agere non aliquando auderent; quin etiam ipsos magnopere locupletavit; et propterea apud illos, qui talium rerum cupiditate incendebantur, in magna gratia et admiratione fuit. Atque ut hoc pro certo habemus cognitum, fratres in Christo dilecti, non episcopum modo, sed sacerdotium etiam universum populo omnium bonorum operum et recte factorum exemplar esse debere; sic illud minime ignoramus, permultos ab ista mulierum in suam societatem adsciscendarum ratione et modo, pietate penitus excidisse; alios autem venisse in suspicionem flagitii. Quare licet aliquis hoc daret, cum nihil lasciviae, et petulantiae in

illas admisisse, suspicio tamen, quae ex hujusmodi re oriri solet, sedulo cavenda fuisset; ne fortasse alicui esset offensio, alios autem ad se imitandum impellere potuisset.

9. « Quo pacto enim alium reprehendere poterat, aut admonere, uti deinceps hic a mulieris consuetudine abstereret, diligenterque caveret, ne ejus illecebris (sicut scriptum est) laberetur in turpitudinem; qui, una repudiata, duas adfate florentes et aspectu perliberales ac venustas secum habuit? quas, si quopiam forte iret, circumdavit una; ilque delicias consecrando, quibus cavam animi libidinem extra modum explere laboravit. Quibus de causis, famelsi omnes intra se graviter lamentati et conquesti sunt, ejus tamen potentiam et quasi tyrannidem ita extimuerunt, ut eum accusare omnino non auderent. Sed ista vitia (ut diximus) in homine sensu recto et fide catholica imbuto, et una nobiscum in numero fidelium habito, possent corrigi; sed ab illo, qui nefario errore Artemonis quidam enim patrem ejus, unde haeresin suam hausit, vobis significemus?) abductus, mysterium fidei ac religionis nostrae prodiderit, nefariisque convitiis adfecerit, non necessum arbitramur illarum rerum rationem repositere. » Tandem in ipso calce epistolae haec addunt:

10. « Istum igitur tam Deo adversarium, tamque contumacem eramus coacti Ecclesiae et congregatione fidelium indicare excludereque; et alium episcopum, qui huic Ecclesiae praesedit, in ejus locum substituere. Unde Dominum divina certe (ut putamus) providentia designavimus, Demetriam, hominis felicis commemorationis (quippe qui hanc Ecclesiam ante hunc praelare rexisset) filium, omni genere virtutum, quae episcopum decent, exornatum. At vos de ejus electione per epistolam certiores fecimus, ut illi scribatis, et ab illo litteras accipiatis communiois. Paulus autem ad Artemonem litteras scribit, et si qui Artemonis partibus laveant, cum eo deinceps communicent. » Haecque ex Synodica epistola Eusebii, qui addit: « Ubi Paulus igitur simul cum orthodoxa fide episcopatum admisisset, Dominus (ut dictum est) ministerium Ecclesiae apud Antiochiam suscipit. » Hanc autem epistolam ex Synodo ad Dionysium papam et Maximum datam, scripam fuisse a Malchione presbytero Antiochiano, tradit S. Hieronymus¹; neminique de ejus adversus Paulum habita disputatione, quae suo tempore adhuc exatbat.

11. Certe quidem his ex sanctorum episcoporum scriptis de Paulo acceptis, etsi non aliunde veritas dogmatis de Filii Dei divinitate probari, confirmari, ac penitus stabiliri liceret; vel ex hoc uno certam fidem de veritate et falsitate perfacile quis posset addiscere; facta nimirum collatione propugnantium ac defensorum utriusque sententiae. Ac primum (quod spectat ad numerum) uno ex adverso opposito, musca mortua, Paulo Samosateno, cane vomitus Artemonis resorbente, universa Orientalis et Occidentalis Ecclesia Filii Dei divinitatem, tum ex sacris litteris, tum

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Malch.

etiam e majorum traditione perceptam, libere, confidenter, et absque aliquo ambiguitatis scrupulo proficitur. Sed sicut adversaria pars longenumero inferior, ita et meritis impar adeo esse cognoscitur, ut nulla propemodum ex valde sibi contrariis possit fieri comparatio.

42. Statue, si libet, altera ex parte negatorem Christi divinitatis turpissimum Paulum Samosatenum; altera vero (ut faciamus de cæteris qui eidem Synodo interfuerunt, viris doctrina et sanctitate clarissimis) unum constitue Gregorium Neocæsareæ in Ponto episcopum cognomento Thaumaturgum, qui in priori (ut vidimus) Antiochena Synodo ejusdem Pauli execrandum dogma confutavit. A cujusnam alterutris parte, sententia omnium, atque etiam ethnicorum testimonio, veritatem stare definit? Sed quæ conventio lucis ad tenebras, et quæ collatio Dei cum Satana vel tingi potest? Talem deceat, qui ex patre diabolo esset habere mendacii defensorem; talem vero ex Deo natum Deique amicum, et cum Deo jugiter versatum, virtutibusque omnibus imbutum, ac celestibus donis repletum, mirabiliumque effectorem operum esse oportuit veritatis propugnatores, et divinitatis Filii Dei assertores Gregorium.

13. Meminit ejusdem Concilii contra Paulum Antiochie congregati S. Athanasius¹ cum agit adversus Arianos, qui carpebant Nicenam Synodum de Verbo consubstantiali a conventu Antiocheno aliter accepto, sic demonstrans utrumque Concilium idem de Filii divinitate sensitisse. « Si igitur, inquit, aliquis carpit Nicæenses, quod non dixerint omnia quæ ipsorum antecessoribus placuerunt, idem quoque merito carpsit septuaginta episcopos, Pauli Samosateni condemnatores; quod ea, quæ antecessorum erant, non observaverint; antecessores autem eorum fuerunt duo isti Dionysii, cæterique qui Romæ tunc congregati fuere. Verum neque hos neque illos fas est culpare. Omnes enim Christi curam gessere, studique sua contra hæreticos intenderunt; et hi quidem Samosatenam, illi vero Arianam hæresin condemnarunt; bene vero et hi et illi pro subjecta materia scribunt; » et paulo inferius :

14. « Elsi amborum Conciliorum Patres diversimode de Consubstantiali mentionem fecere; non tamen ea de causa ab illis dissidere debemus, sed illorum mentes scrutari; quod si fecerimus, omnino inveniemus ambas Synodos inter se consentire. Qui enim Samosatenum susulerunt, hanc vocem, Consubstantialis, corporaliter accipere; cum Paulus sophisticiari vellet et diceret: Si Christus non ex homine Deus factus est; igitur consubstantialis est Patri, et necessario sequitur tres esse substantias; unam quidem que prior sit, ut princeps; reliquas vero duas ex ea orundas. Ideoque merito vitantes illud sophisma Pauli, dixere Christum non esse consubstantialem: non enim ita se habet Filius ad Patrem, ut ille cogitabat. » Et paulo post : « Nam

utraque Synodus justam habet et rationabilem causam, cur illa ad illum, ista vero ad istum modum verba sua temperaverit. Quandoquidem enim et Samosatenus sentiebat. Filium ante Mariam non fuisse, sed ab ea initium suæ essentiae accepisse; ideo episcopi tunc congregati hominem hæreseos condemnatum abdicarunt; et de Filii divinitate simpliciter scribentes, non exquisitam diligentiam in tractatu hujus vocis Consubstantialis adhibuerunt, sed ut acceperant de Consubstantiali, ita locuti sunt. In eo enim omnem curam habebant, ut quod Samosatenus excogitavit, tollerent et docerent ante omnia fuisse Filium, eumque non ex homine Deum esse factum; sed cum Deus esset, induisse servi speciem; et cum Verbum esset, carnem esse factum, quemadmodum locutus est Joannes; atque ita adversus Pauli blasphemias actum fuit. » flucuse de Synodo adversus Paulum Athanasius; quibus planè declaratur, longe diverse a Paulo usurpatum nomen « Consubstantialis, » quod merito iidem sanctissimi Patres sunt avertali, ut diversum ab eo quod in sacrosancto Concilio Niceno orthodoxi pari omnes confessione professi sunt; Ariani autem omnem captantes occasionem, ex tanto Concilio ipsorum sententiam condemnante, auctoritatem calumniose aucupari conati sunt; sed quoniam modo sincere et sane iidem sanctissimi Patres acceperint verbum « Consubstantialis, » eorum professio ibi posita declarat.

15. Sed ante nec illud dicere prætermittimus: Novatianum auctorem schismatis his videri temporibus scripsisse commentarium illum de Trinitate, quem perperam Tertulliano, vel Cypriano alii adscriperunt; nam multus est auctor ut Samosateni destruat hæresin, licet enim non nominet, fortiterque impugnet hinc hæresi de Christi divinitate adversarium dogma Sabellii; ostenditque ex uno fonte contraria inter se fluxisse dogmata; nam ait¹: « Tam illi qui Jesum Christum ipsum Deum Patrem dicunt, quam etiam illi qui hominem illum tantum esse voluerunt, erroris sui et perversitatis origines et causas inde raperunt; quia cum animadvertissent scriptum esse, quod unus sit Deus, non aliter putaverunt se istam tenere posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certe Deum Patrem putarent esse credendum. » Sed hic tandem ponenda est sanctorum Patrum in eodem Concilio Antiocheno professio edita, quæ apud Synodum Ephesinam² habetur intexta his verbis :

16. « Confitemur Dominum nostrum Jesum Christum ante sæcula quidem ex Patre, per Spiritum sanctum; novissimis vero temporibus ex Virgine secundum carnem natum; una dumtaxat persona, ex cælesti divinitate et humana carne conflata, subsistentem. Totum Deum et totum hominem. Totum Deum etiam cum corpore, sed non secundum corpus Deum. Totum hominem etiam cum divinitate, sed non secundum divinitatem hominem. Totum

¹ Novatian. de Trinitate c. 30. — ² Conc. Ephes. edit. Pelt. tom. vi c. 1. in fin.

¹ Athanas. lib. de Synod.

rursus adorabilem etiam cum corpore, sed non secundum corpus adorabilem. Totum adorantem (Patrem) etiam cum divinitate, sed non secundum divinitatem adorantem. Totum increatum etiam cum corpore, sed non secundum corpus increatum. Totum formatum etiam cum divinitate, sed non secundum divinitatem formatum. Totum Deo *homousion* consubstantiali etiam cum corpore, sed non secundum corpus consubstantiali. Quemadmodum neque secundum divinitatem quoque hominibus coessentialis est; est autem nobis secundum carnem consubstantialis etiam in divinitate existens. Etenim cum illum secundum spiritum Deo consubstantiali dicimus; non dicimus hominibus secundum spiritum coessentiali. Contra autem cum illum secundum carnem hominibus consubstantiali predicamus; non predicamus illum secundum carnem Deo coessentiali. Ut enim secundum spiritum nobis consubstantialis non est (nam secundum hunc Deo consubstantialis est) ita vicissim Deo secundum carnem coessentialis non est; secundum hanc autem nobis consubstantialis est. Quemadmodum autem hæc distincta et inter se discreta pronuntiamus, non ad inducendam unius indivisæ personæ divisionem, sed ad denotandam naturarum et proprietatum Verbi, et carnis distinctionem et inconfusibilitatem: ita illa quæ ad indivisæ unionis compositionis rationem faciunt, unita predicamus, et veneramur. » Hæc professio fidei, seu declaratio sanctissimorum Patrum, qui Antiochiæ hoc anno adversus Paulum collecti sunt.

17. Videas plane eos (ut decebat) non studuisse tantum ea scriplione Paulum, sed etiam Sabellium condemnare, aliqua ex parte (ut diximus) pugnantes inter se hæreses inducentes; manifestaque elucidatione utriusque errores in apertum adducere, ac confutare. Ex his etiam ea, quæ, dum frivole objectionis Arianorum Athanasius meminit atque refellit, videri poterant subobscura, dilucidius demonstrantur. Sed et ex his delectatur commiventia Eusebii historici cum Ariano, quippe qui hæc relexens historiam, atque Synodicam a sancta Synodo ad Dionysium papam scriptam recensens, quæ in ea de fide catholica tractatio scripta erat, subducens, obvolvutamque silentio relinquens, ex parte tantum epistolam recitavit, quod nimis Arianos illa perstringeret, dum Christi natura divina Patri consubstantialis asseritur ac predicatur. At de his hæc tenens.

18. *Paulus ejicitur.* — Sed quid molitus sit Paulus, postquam ab episcopis damnatus, ac sede depositus est; sic idem scribit Eusebius ¹: « Verum cum Paulus ex episcopi domo, ejus Ecclesiæ propria, exire nollet, imperator Aurelianus de ea re rogatus sententiam, sanctissime, quid esset agendum, decrevit. Præcepit enim, ut domus Ecclesiæ illis tribuereetur, quibus Christiani Italiæ et urbis Romæ episcopi per litteras tribuendam præseriberent. Sed demum Paulus, de quo docuimus, cum summo dedecore,

secularis imperii ac potestatis auctoritate ab Ecclesia penitus extruditur. Quo quidem tempore talem ac tam benigne erga nos animatum se Aurelianus declaravit. » Iluciscus de his Eusebius. At quid opus fuit Aureliano, his temporibus, omnium testificatione, justissimo principi, domum episcopalem adjudicare illi, cui Italiæ Christiani, et urbis Romæ episcopi dandam præseriberent; cum id jam antea in illa Synodo, cui tribuenda esset, præjudicatum fuisset? Usque adeo enim innotuerat Romani Pontificis toto orbe potestas, ut et ethnicos non lateret, aliorum episcoporum sententias eas esse ratas, quas auctoritas Romani Pontificis confirmasset. At quomam sciebat imperator, ab eodem Pontifice in eandem causam fuisse congregatos Italiæ episcopos Romæ ad Synodum (quod nuper Athanasii testimonio est demonstratum) ad tanti ponderis causam examinandam; ideo dicit in suo decreto: Id esse debere ratum quod una cum Romano episcopo Italiæ Christiani decernerent. Hæc quidem his decernebat temporibus justitiæ æqua lance Aurelianus, non aliqua erga Italiæ episcopos vel Romanum Pontificem affectione permotus, quippe licet nondum Christianos persequeretur; tamen quod patrio cultui idolorum addictissimus esset, omnes Christianos æque odio prosequeretur, quos diis esse sciebat infensos.

19. *Aurelianus quæ supersticiosus, hostis Christianorum.* — Totus quippe erat Aurelianus hoc præsertim tempore, quo adversus Marcomannos in Italiam irrupentem expeditionem pararet in consulendis libris fædiciis Sibyllinis, de quibus inspicendis cunctantem senatum litteris sic admonuit: ¹ « Miror vos, patres sancti, tandem de aperiendis Sibyllinis dubitasse libris; perinde quasi in Christianorum Ecclesia, non in templo deorum omnium tractaretis. Agite igitur; et castimonia pontificum, caerimoniisque solemnibus juvate principem necessitate publica laborantem. Inspiciantur libri; quæ faciendæ fuerint, celebrentur, quemlibet sumptum, cujuslibet gentis captivos, quemlibet animalia regia non abnuo, sed libens offero; neque enim indecorum est diis juvenilibus vincere; sic apud majores nostros multa finita sunt bella, sic cepta. Si quid est sumptuum, datis ad præfectum cæarii litteris decerni jussi; est præterea vestre auctoritatis area publica, quam magis referant esse reperio, quam cupio. » Iluciscus ad senatum litteræ Aureliani, quas Flavius Vopiscus ² recitat. Idemque inferius de ejusdem erga deorum cultum propenso animo hæc ait: « Illic templa fundavit (nempe in Oriente) donatis ingentibus positis, et Romæ Soli templum posuit majori honorificentia consecratum; » et post multa: « Sacerdotia composuit, et pontifices roboravit; » ac rursum: « Illius donis, quæ a barbaris gentibus meruit, refertum est Capitolium; quindecim millia librarum auri ex ejus liberalitate unum tenet templum; omnia in Urbe fana ejus micant donis. » Hæc et alia plura de ejus superstitione Vopiscus.

¹ Euseb. lib. vii. c. 24. in fin.

¹ Vopisc. in Aureliano. — ² Flav. Vopisc. in Aurel.

20. Quod si in re dubia conjectari libere licet; equidem puto pontificis gentilitia superstitionis, in Christianos prae caeteris hominibus infensissimos, religionis simulato praetextu, ex Sibyllinis oraculis eliciisse persecutionem in Christianos; cum penes illos (ut pluribus docet in Apologético Tertullianus) in confesso propemodum esset, omnes clades, quibus Romanum urgeretur imperium, Christianorum causa a diis iralis immitti. Quid autem adversus Christianos dixerit, dicemus anno sequenti.

21. *Dionysii papae obitus et res gestae.* — Hoc eodem anno, iisdem consulibus, vigesima sexta mensis Decembris, Dionysius Romanus episcopus, pro Ecclesia Dei adversus haereticos et persecutores plurimis laboribus exantlatis, feliciter migravit ad Dominum, cum sedisset annos undecim, menses tres, et dies quatuordecim. Adhuc quippe annum Aureliani ipsum pervenisse, epistola ex Synodo Antiochena hoc anno ejusdem imperatoris celebrata, ad ipsum scripta, affirmare nos cogit; ex qua quidem arguntur erroris omnes qui sub aliis consulibus ante Aureliannum positus ejus obitum referunt, nempe sub consulatu Claudii atque Paterni.

22. De eodem haec reliqua habentur in libro de Romanis Pontificibus: « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros duodecim,

diaconos sex, episcopos per diversa loca numero septem. Inter episcopos a Dionysio papa ordinales, et ad diversarum Ecclesiarum regimen institutos certum est ordinasse quoque Zamam episcopum, eundemque Bononiensi Ecclesiae praefecisse; qui in Indice episcoporum Bononiensium primus ordine numeratur. » Sed mea sententia quod incendio Diocetiani combusta sint antiqua ecclesiastica monumenta, nullius alterius Bononiensis episcopi mentio habetur qui Zamam praecesserit, sed ipse primus, cujus certa testataque memoria est, ordine collocatur; cum nequaquam mihi persuaderi possit, nobilissimam Italiae civitatem ingenti semper populo refertam, tribus ferme saeculis a Christi adventu dilapsis, caruisse Ecclesia, et qui ei praeficeretur, episcopo; cum constet, nonnullas alias Italiae civitates, dignitate et frequentia populi longe impares, jampridem fuisse episcopatibus sedibus illustratas. At de iis modo satis. In eodem libro de Romanis Pontificibus, post illa quae nuper sunt recitata, haec in fine de Dionysio habentur: « Qui sepultus est cimiterio Callisti, in via Appia, sexto kalendas Januarii. Cessavit episcopatus ejus dies quinque. » Sicque ultimo hujus anni die Felix natione Romanus ex patre Constantio subrogatus est; quantum autem temporis sederit, demonstrabimus in ejus obitu.

Anno periodi Graeco-Romanae 5764. — Olymp. 262. an. 3. — Urb. cond. 1021. — Jesu Christi 271. secundum Baronium 272.

— Felices papae 3. — Aureliani imp. 2.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 19. Coss. *L. Domitius Aurelianus Aug. II,* et *M. Ceionius Virius Bassus*, ut demonstrat inscriptio a Reinesio pag. 384 relata, quam licet, cum Dissertationem Hypaticam composui, non vidissem, demonstravi tamen, Aureliannum praesenti anno secundum priorem consulatum Caesareorum regulam consulenti processisse, non vero Aureliannum hominem privatum, ut existimavit Omphrius in Fastis, ac cum numerali nota proferri debere, non vero simpliciter et absolute, ut passim fit ab omnibus Fastorum conditoribus; cum Valeriano imperante, Crinito collega, successum consulatum gesserit. Rationes, quibus usus sum, certas tandem ostendit praefata inscriptio, quae dedicata dicitur: IMP. CAES. VALERIO. AURELIANO. AVG. II. ET M. CEONIO VIRIO BASSO COS. Hinc etiam, inquit card. Norisius in Epistola consulari, pag. 148, Bassi Aureliani collega haecenus ab Omphrio, aliisque Pomponiae genti deputati vera familia immolescit. In lapidis quidem inscriptione, *N. Ceionius Virius* legitur, quasi praenomine *Numerius* diceretur; verum quod Reinesius in explicatione epitaphii *Marcum* appellat,

illudque praenomen card. Norisius relinquit, immutandum esse non existimavi. Vopiscus in Aureliano, cap. 31, recitat fragmentum epistolae, cujus titulus: *Aurelianus Augustus Ceionio Basso*. In hac tantum sepulchrali inscriptione *Valerius* Aurelianus nuncupatur. Sed Valerianum familiam eidem gentilem fuisse demonstrat card. Norisius ex dactis ad eundem ante imperium a Claudio Augusto litteris, in quarum titulo apud Vopiscum, cap. 17, legitur: « *Flavius Claudius Valerio Aureliano suo salutem.* » Denique in Fastis Graecis tam Theonis, quam Heraclii a doctissimo Dodwello nuper publicatis *Aurelianus* dicitur *Augustus*.

2. *Epocha secunda Synodi Antiochena.* — Secunda Synodus Antiochena adversus Paulum Samo-saledum celebrata est antumno anni ducesimsi sexagesimi noni, sequentique confirmata, quod colligitur ex epistola Synodica, quam episcopi ad Dionysium Romanum pontificem scripsere, quamque Eusebius lib. 7, cap. 30, recitat. Dionysius autem, ut mox videbimus, die vicesima sexta Decembris, illius anni ad Deum migravit. Quare haec Synodus ad eum annum

retrahenda. In citata Synodica episcopi ad Dionysium scribunt : « Nunc quoque Antiochiam venturus erat Firmilianus, et jam Tarsum usque Cilicis oppidum est pervenerat. Sed cum nos jam convenissemus, interea loci dum accersimus, dum ejus adventum expectamus, abiit e vita. » Graeci, ut in eorum Monologio videre est, S. Firmilianum in Cappadocia episcopi festum die vicesima octava Octobris celebrant. Quare si eo die Firmilianus ad superos transiit, Synodus Antiochena tunc jam congregata erat. Ex quo defigitur etiam emortualis Firmilianus annus, errorque Blondelli in libro contra primum Pontificem Romanum, pag. 63, ubi ex inscriptione epistolae Synodicae ad Dionysium papam colligi existimat, inter Pontificem Romanum et episcopos Orientales exiguum intercessisse commercium, hosque parum de illius statu edoctos; cum post diem xxviii Octobris, quo Firmilianus mortuus, ad Dionysium scriberent, ignorantes, eum die xxvi Decembris antecedentis anni jam e vivis excessisse. Inde enim deducere debuit Blondellus, secundam Synodum Antiochenam sub finem anni cclxx coactam non fuisse, ut ipse perperam arbitratur; cum Orientales episcopos Pontificis Romani societatem coluisse, ejusque primum agnovisse, tot aliunde argumentis constet. Denique Baronii, Blondelli, et aliorum passim sententia plane evertitur ex libello Contestationis cleri Constantinopolitani publice in Ecclesia proposito, « quod Nestorius ejusdem sententiae sit cum Paulo Samosateno ante annos centum sexaginta ab orthodoxis episcopis condemnato. » Scriptus is libellus anno quadringentesimo vicesimo nono, ut Ephesianam Synodum aeternicam explicantes ostendemus. A currenti autem anno ad annum ccccxxx sunt tantum anni clx, utroque etiam extremo incompleto pro integro numerato.

3. *II Synodus Antiochena sub Claudio celebrata.* — Haec enim creditum fuerat, Synodum hanc, Aureliano imperante, habitam fuisse; nisi quod Valens in Notis Eusebianis eam partim sub Claudio, partim sub Aureliano celebratam antumavit. Sed principatus Aureliani initio temporis suo reddito constat, verum esse quod in tertia parte Dissert. Hypaticae, cap. ultimo, num. n, scripsimus, illam Claudio imperante inchoatam et finitam, et ita alias existimaverunt Hermannus Contractus, Marianus Scotus, qui et Methodium citat, abbas Urspergensis in Chronicis, imo et Eusebius lib. 7, cap. 30, ut mox ostendo. Neque enim sub aliis, quam sub anni ducentesimi sexagesimi noni consulibus congregari potuit; cum sub iisdem Dionysius pontifex Romanus, ad quem episcopi scripsere, hominem euerit, et vulgaris opinio alii fundamento, quam Eusebii loco male in linguam latinam converso, ac corruptae chronologiae Aurelianae non imitatur. Eusebius itaque non scripsit, posteriorem Synodum Antiochenam sub Aureliano coactam; sed tantum eo imperium Romanum gerente, Paulum Samosatenum jam ab ea damnatum, ex Ecclesia exturbatum fuisse, quod ante Zenobiam captam, cui Antiochia parebat, fieri non potuerat.

Haec Eusebii verba lib. 7, cap. 29 : *καθ' ὃν καιροῦς, συγκληθείς πλείστον ἴσων ἐπισκόπων συνέδος, ἡραβήεις καὶ πρὸς ἅπαντων ἕνα σκοπὸν καταρθεύσας ἐπεροδέξιος, ἡ τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν οὐσίας ἡγχεῖς τῆς ὑπὸ τὸν ἄρμον κατόνοιας ἁποκαρτίσται.* Quae verba sic a Valerio versa : « Hujus temporibus (nempe Aureliani) postrema Synodus innumerabilium fere episcoporum congregata est; in qua auctor ille nefarie apud Antiochiam haereseos Paulus convictus et ab omnibus manifestissime deprehensus falsi dogmatis reus, ab universa, quae sub caelo est, Ecclesia Catholica eliminatus est. » Sed ea versio ab Eusebii mente aliena; quod ipsemet Valerius intellexisset, nisi jam vulgari opinione imbutus fuisset. Praeferenda itaque Christophorsoni interpretatio, quae licet in multis imperfecta, in aliquibus tamen observatur accuratior : « Cujus (nempe Aureliani) temporibus Paulus dux et auctor erroris qui Antiochia grassabatur, in postremo Concilio episcoporum numero prope infinitorum contra eum convocato, sui erroris et peregrinae opinionis perspicue convictus, et omnium jam consensu palam condemnatus, ab universa et Catholica Ecclesia, quae sub caelo est, penitus exturbatus fuit. »

4. *Explicatur Eusebius.* — Nihil aliud itaque Eusebius significat, quam Paulum jam in secundo Concilio Antiocheno, Claudio regnante, coacto, convictum et condemnatum, Aureliani temporibus, post Zenobiam videlicet debellatam, ab Ecclesia Antiochena exturbatum fuisse. Eusebius enim in ea narratione magis ad Concilii executionem, quam ad ejus celebrationem respexit. Alioquin dicendum esset, cum errasse, et quod actum sub Claudio, sub Aureliano gestum, perperam persuasum habuisse. Posset Simplicius, imo et veritas is Eusebii locus sic Latine reddi : « ejus temporibus (cum postrema congregata fuisset quam plurimorum episcoporum Synodus) convictus et ab omnibus jam manifeste falsi dogmatis damnatus auctor illius haereseos, quae erat Antiochia, a Catholica, quae sub caelo est, Ecclesia eliminatus est. » Sed Paulus anno tantum cclxxii quo Zenobia ab Aureliano capta, ab Ecclesia penitus exturbatus, non vero eodem anno, ut videtur existimasse Baronius.

5. *In quo situs erat error Pauli Samosateni.* — Episcopos fuisse numero septuaginta testatur Athanasius in lib. de Synodis, pag. 707. In Concilio tamen Ephesino, in libello quodam supplici, quem Basilius diaconus et monachi contra Nestorium obtulerunt, centum et octoginta numerantur; sed alios ad Synodi initium, alios ad ejus finem respexisse existimandum. Leontius in lib. de Sectis, Actione 3, asserit Paulum Samosatenum tam in Trinitatis quam in Incarnationis fide lapsum esse. In priori quidem, quod solum Patrem Deum esse putaret; in posteriori, quod Christum merum hominem esse diceret, et in eo Verbum existisse negaret; ita ut non eadem ac Nestorius sentiret. Siquidem hic, etsi simplicem hominem Christum esse diceret, idem tamen Dei Verbum per se subsistens, et Filium assererat in illo homine fuisse. Unde in Trinitate non peccabat.

At Paulus non dicebat, subsistens per se Verbum in Christo fuisse, sed Verbum nihil aliud esse, nisi jussum ac mandatum : tanquam Deus per illum hominem, quæ vellet, imperaret et faceret. A Sabellio vero dissensisse in hoc Leontius existimat, quod Sabellius eundem affirmabat esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum, sed Patrem volebat esse Deum, qui omnia condidit : Filium nudum hominem : Spiritum puram gratiam, quæ super Apostolos advenit. Quæ hæresis a Socinianis et Anabaptistis instaurata est, ut in lib. 3 de Trinitate ostendit Pelavius, qui et lib. 4 de Incarnatione, cap. 3, Pauli Samosatani hæresin pluribus explicat.

6. *Professio fidei Antiochenæ Synodo perperam adscripta.* — Baronius Eusebium convenientiæ arguit, quod professionem fidei Patrum Synodi illius Antiochenæ, quæ hæresin Arianorum prorsus jugulabat, consulto prætermiserit. Verum, Valesius in Notis Eusebianis lib. 7, cap. 30, Eusebium hic immerito reprehendi ostendit. Nam professio illa fidei, quam Baronius profert ex Actis Ephesinæ Synodi, non est professio Sanctorum Patrum Antiocheni Concilii, ut ipse existimavit, sed ipsius Nicæni. In parte enim in seu tomo in Actorum Ephesinæ Synodi, pag. 378, titulus professionis illius ita conceptus legitur : « De Incarnatione Verbi Dei, Filii Patris, definitio episcoporum, qui Nicææ in Synodo conveniunt, et expositio ejusdem Synodi adversus Paulum Samosatenum. » Vides professionem illam fidei adversus Paulum Samosatenum adscribi Synodo Nicæne, non autem Antiochenæ. Itaque non video, inquit Valesius, quid Baronium impulerit, ut professionem illam Antiochenæ Synodo attribuerit, nisi forte mendosus codices nactus est, aut pro Nicæna Synodo Antiochenam restituendam putavit. Certe in Synodo Nicæna hæc non leguntur. Sed quis nescit, cuncta fere Acta illius Synodi intercidisse? Videtur tamen mentio fieri illius definitionis in canone XIX Concilii Nicæni, qui est de *Paulianistis*. Binus, ac post eum Labbeus, eandem professionem Antiochenæ Synodo II in Collectione Conciliorum falso adtribuerunt. Scripsit præterea hæc Synodus epistolam ad Paulum Samosatensem, quam Baronius priori Synodo Antiochenæ perperam tribuit, ut ibidem ostendimus, ideoque ea huc revocanda erit.

7. *Gesta ab Aureliano Aug.* — Ad num. 19 et seqq. Marcomanni « omnia circa Mediolanum » devastarunt, quos postea Aurelianus superavit, ut tradit Vopiscus in Aureliano, cap. 18. « In illo autem timore, quo Marcomanni cuncta vastabant, ingentes Romæ seditiones motæ sunt. » Quare etiam libri silyllini inspecti. Senatusconsultum quo ii libri inspicijussi, « die tertio idus Januariæ » factum, inquit idem auctor, qui illud refert. Aurelianus, addit Victor in Epitome, « tribus præliis victor fuit, apud Placentiam, juxta amnem Metaurum ac fanum Fortunæ, postremo Ticinensibus in campis. » Vopiscus prælii tantum *apud Placentiam* habiti meminit, quo Marcomanni victi : et postea ait Aurelianum plenum irarum Romam petiisse. Verum et *Zozimo* constat,

Aurelianum, antequam Romam iterum veniret, in Pannoniam profectum esse; ait enim : « Aurelianus, confirmato imperio, quum Roma movisset (et Marcomannos apud Placentiam superasset, ut ex Vopisco retulimus), Aquileiam contendit : et inde Pannonicas ad nationes accessit, quas a Scythis invadi cognoverat. » Subjungit, in Pannonia ancipiti prælio dimicatum esse, et imperatorem, intellecto « Alanos Italian incursionibus vexare » decrevisse, in Italian perrexisse. Narrat postea, Romæ aliquos senatores « velut insidiarum imperatori structurarum participes » morte multatos esse, tuncque mœnibus cinctam Romam. His jungenda quæ habet Vopiscus citatus cap. 21. « Finito prælio Marcomannico, Aurelianus plenus irarum Romam petiit, vindictæ cupidus, quam seditionum asperitas suggererat. Interfecti sunt enim nonnulli etiam nobiles senatores, etc. » Tum subdit Vopiscus Aurelianum muros Urbis dilatasse. Quare inter utrumque historicum recte convenit, alterque ex altero supplendus. Rei gestæ annum unus Iuliacus in Fastis nos docuit. Nam sub Aureliani et Bassi consulatu hoc anno gesto, inquit : « His coss., Urbis muri cepti fieri. » Quocirca, cum Urbis murorum dilatatio post bellum Marcomannicum et libros Silyllini consultos confingerit, dies tertius idus Januariæ, quo laudatum senatusconsultum conditum, de mense Januario præsentis anni certissime intelligendus.

8. *Expeditio Pannonica gloriosa fuit.* — Mediobarbus nummum Aureliani exhibet in postica inscriptum : PANNONIAE; quem cum anno cclxii perperam conjungit. Ex quo discimus, expeditionem Pannonicam Aureliano gloriosam fuisse, licet ejus unus *Zozimus* meminerit.

9. *Obitus Dionysii papæ.* — Ad num. 21 et seqq. *Dionysius* Romanus pontifex anno ducesimo sexagesimo nono, Claudii et Paterni consulatu insignito hominem exiit. Nam in Chronico Damasi legitur, « Dionysius annis octo, mensibus duobus, diebus quatuor. Fuit temporibus Gallieni ex die XI kal. Augusti, Æmiliani et Basso coss., usque in diem septimum kal. Januarii, consulibus Claudio et Paterno. » Eadem verba ex libro Damasi refert Cuspinianus in suis Fastis. Sed loco, *annis octo*, legendum, *annis decem*, et loco, *mensibus duobus*, legendum, *mensibus quinque*, ut uterque consulatus, et dies tam ordinationis, quam emortalis in eo Chronico notati certum reddunt. Menses quinque uterque Catalogus Corbeiensis exhibent, in aliis numeris, quemadmodum et alii Catalogi depravati. *Dionysius* itaque die vigesima secunda mensis Julii anni cclxii Æmiliani et Bassi consulatu notati, quæ cum feria sexta concurrebat, ordinatus fuit, dieque vicesima sexta mensis Decembris anni ducesimesi sexagesimi noni, supremum diem obiit, sicque sedit annos decem, menses quinque, dies quatuor, emortalis nempe excluso. Ideo Baronius, Aureliano imperium adepti, *Dionysium* mortuum credidit, quia arbitrabatur, docere Eusebium, secundam Synodum Antiochenam, quæ ad eundem Dionysium scripsit, Aureliano

imperante, congregatam fuisse. Sed cum jam ostenderimus eam epistolam, Claudio imperante, ad Dionysium datam, deceptosque viros doctissimos, qui ita Eusebium interpretati sunt, quasi scripserit, secundam Synodum Antiochenam, a qua ea epistola scripta, Aureliani tempore indictam fuisse, annus emortualis Dionysii extra controversiam esse debet.

10. *De die ordinationis et mortis Dionysii PP.* — Papebrocius V. C. in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Romanorum Pontificum, de Dionysio agens ait: « Diem ordinationis rescribo, non XI sed IX kal. Augusti, ut habeatur Dominica, qua facta sit; et ex diebus III solum reficere dies III, nisi quis malet pro VII kal. Januarii, legere VI, ut Sanctus obierit XXVII Decembris. » Sed perperam; Dionysium enim XI kal. Augusti ordinatum, tam exemplar, quo Benschienius usus, quam illud, quod Cuspinianus habuit, et Anastasius testantur, et satis indicant dies quatuor, quibus supra annos et menses sedit. Præterea Dionysium die xxvi Decembris demortuum, docent non tantum Chronicon Damasi, et Catalogus *Nominum Apostolicorum*; sed etiam Chronicon auctius veterum Pontificum, et liber de Pontificibus Romanis, quando aîm Dionysium VI kalend. Januarii sepultum esse. Nam juxta regulam a nobis statutam, quando scriptores in morte alicujus Pontificis narranda uno solum die infer se dissident, alter de die obituari, alter de die sepultura intelligendus. Sicque Dionysius die xxvi mensis Decembris animam Deo reddidit, et postridie seu VI kal. Januarii sepultus est. Hinc in Indiculo Depositionis episcoporum a Eucherio relato legitur: « Sexto kalendas Januariæ Dionysii in Callisti. » Sed non tantum Dionysius de Dominica ordinatus non est; sed nec etiam S. Felix, qui ei successit, ut mox dicemus. Porro ex die emortuali Dionysii luculentum desumitur argumentum ad probandum, in Martyrologio Hieronymiano natale Pontificum Romanorum non semper notari; sed vel eorum translationem, vel reliquiarum elevationem sæpe memorari: ad diem enim xiv Septembris legitur: « Depositió S. Dionysii episcopi; » cum tamen certum sit, hunc

usque ad finem mensis Decembris vitam produxisse.

11. *Felix Dionysio successit.* — Circumferuntur aliquæ Decretales sub Dionysii nomine; sed eas supposititias esse Schelstrafius in secunda parte Antiquit. Illustr. alique viri docti jam demonstrarunt. Tam Chronicon auctius veterum Pontificum, quam liber de Romanis Pontificibus, habent episcopatum dies quinque cessasse, quod tamen a veritate alienum. In Martyrologio enim Hieronymiano ad IV kal. Januarii, seu ad diem xxix Decembris, legitur: « Rome Felicis et Bonifacii episcopi de ordinatione; » ubi licet aliqua verba deesse videantur, non dubium tamen, quin de ordinatione Felicis primi Dionysii successoris ibidem sermo sit. Quare duobus diebus Sedes vacavit, et Felix ordinatus est die vicesima nona Decembris, qua anno cclxix cum feria quarta concurrebat. Porro ordinationes episcoporum ante Constantiniana tempora diebus Dominicis fieri solitas non fuisse habemus, tam ex Chronico Damasi, quam ex Martyrologio Hieronymiano, quod in S. Marcello papa aliud nobis exemplum suppeditabit.

12. *Obitus Saporis Persarum regis.* — Obiit hoc anno Sapor Persarum rex, qui regnavit « unum et triginta integros annos, et ingentibus jacturis Romanos affecit, » inquit Agathias, lib. 4. Eo mortuo Ormsdas ejus filius regnum suscepit post annum unum et decimum diem demortuus. Huic *Urvanes*, qui tres annos regnavit, successit, quem *Urvanes II* ejus filius excepit.

13. *Tetricus in Galliis imperat.* — Victorinus, qui Postumo successerat, « post biennii imperium, Agrippine » occisus est, inquit Victor de Caesaribus, « imperii sui anno secundo, » inquit Eutropius, qui addit: « Huic successit Tetricus senator, qui Aquitaniam honore præsidis administrans, absens, a militibus imperator electus est; » quod currentis anni initio vel sub finem præcedentis factum ex anno emortuali Postumi, et fine imperii Tetrici manifestum fit.

1. *Veritas persecutionis ab Aureliano indictæ.* — Adveniente Christi anno ducesimo septuagesimo tertio, coss. Quirto et Valentiniano, « Aurelianus imperator, inquit Vopiscus, ut erat natura ferocior,

plenus irarum Romanis perit vindictæ cupidus, quam seditionum asperitas suggererat; incivilibus denique usus imperio, vir alias optimus, seditionumque turbis interemptis, cruentius ea, quæ mollius fuerant

curanda, compevit. Interfecti sunt enim nonnulli etiam nobiles senatores, cum his leve quiddam, et quod contemni a mitiore principe potuisset, vel unius, vel levis, vel vilis testis objiceret. Quid multa? magnum illud, et quod jam fuerat, et quod non frustra speratum est, infamiae fristioris ictu contaminavit imperium. » Haec Vopiscus de Aureliano in Romanos savitia. Quod si in suos in hunc modum est feraliter debacchatus; quid in alienae ac penitus adversariae religionis homines fecerit, nempe Christianos, quisque poterit existimare. Nisi requis quis putet dicendum, illos senatores, qui de inspiciendis libris Sibyllinis ceteris obvisi sunt, Christianos exstitisse; nam repletum fuisse senatum, forum, atque palatium Christianis, Tertullianus ¹ testatur. Quod igitur ii, ne inspicerentur libri fatidici, restitissent, et contentiose egissent; succendi visus est imperator in eos. Etenim nullam aflatam causam praecessisse contentionis, Vopiscus affirmat: de qua et imperator exposulatus fuisse videtur suis litteris, quod in templo (ut dictum est) cunctati libros inspiciere Sibyllinos, perinde ac si in Ecclesia Christianorum essent, rem sequitur egerint.

2. Quod vero, qui ab Aureliano sunt interfecti, dicantur ² a Vopisco seditionis auctores; ejus criminis, nempe seditionis, his plane temporibus infamari solitos Christianos, Acta ³ Symphoriani, quae habentur germana, significant, quibus dicitur: « Adfuit et Symphorianus; et cum nollet statum Berecynthiae, quae carpento vehabatur agminibus stipata populorum, per contemptum adorare; publicae seditionis praetextu comprehensus tenetur, et Heraclio consulari offertur. » Addictissimum plane fuisse avide superstitioni, ex eo quoque facile potest intelligi, quod cum neminem voluerit habere collegam imperii, Heracleum tantum dixit suum esse consorem, quem et nominavit Augustum, quod docet vetus inscriptio, his scilicet verbis ⁴:

HERCULI
ATG.
CONSORTI
D. N.
AURELIANI
INVICTI.
ATG.
RESPI. B. PIS.
CURA AGENE.

C. JULIO PRISCIANO V. C. DUC. CUR. R. P. ET FAX. PIN.

3. Aurelianus vero, licet jam sic in Christianos permotus esset; nequaquam tamen, quod vehementer optaret, cum primum voluit persecutionem lege statuere, sibi licuit; divinitus enim, quo minus id faceret, est impeditus, prout Eusebius ⁵ narrat, sic dicens: « Verum Aurelianus tempore sui imperii

progrediente, aliena opinione et prope contraria de nobis concepta, quibusdam jam consiliis impulsus fuit, ut persecutionem contra nos ciceret. Creber de hac re apud omnes sermo ferebatur. Sed tamen jam prope dixerim, Aurelianium, cum litteras contra nos compositas manu subscriberet, divina ullio subito occupavit; quae cum brachiorum commissuris eurvatis, illum ab instituto repressit; tum omnium oculis clare et manifesto spectandum subjecit, quo modo mundi principibus ne minima quidem data sit facultas aliquid contra Christi Ecclesiam molendi, nisi praepotens Dei manus divino suo et caelesti judicio, temporibus quibus Ecclesiam probare decrevit, istud disciplinae et castigationis causa pertici et expleri permiserit. » Haecque de persecutione indicenda potius quam indicta Eusebius.

4. Verum ipsum persecutum esse fideles, et ob eam causam caelesti vindicta esse sublatum, alibi ¹ affirmat. Sed fecellit Orosium ², cum putavit nullam sub eo persecutionem vexasse fideles; sed eo tempore quo Aurelianus in Christianos persecutionem decerneret, esse, Deo ulcescente, necatum; ac proinde persecutionem fuisse tantummodo intentatam. Quod si verum est; unde tot martyres in persecutione Aureliani passi inventiuntur? Unde, inquam, est, quod nona haec persecutio tum a S. Augustino ³, tum ab aliis numeratur, et a sancto Leone nominatur octava, sicut et alii eandem cum eo in euntes numeri rationem? Ipse enim S. Leo dum consultum meminit Probi atque Paulini, quorum consulatus (ut dicimus) contigit anno ultimo Aureliani, sic ait ⁴: « Cum octava jam in Christianos ebulliret persecutio, et innumera martyrum millia ipsius suique victoriis probavisset, etc. » sed et in eundem quoque errorem lapsus videtur esse Severus ⁵, qui hanc neque inter persecutiones recensit.

5. Verum quod ait Eusebius, ipsum id aliquando tentantem, absterritum numine quiescisse; intelligendum quidem est, vel de aliquo edicto ab ipso scribendo in Christianos Ecclesiae Palaestinae, ubi ipse agebat Eusebius; quos Deus tunc non permisit persecutione vexari; vel si generale ab eo conceptum edictum fuisse dixerimus; necesse erit affirmare, ipsum tunc impeditum, atque eo modo detentum, sic quiescisse; non tamen ut penitus ab incepto deslitterit; sed quod in Christianos semel aggressus est scelus, iterum postea fuerit prosecutus, ac Deo permittente perfererit. Id quidem affirmare nos cogunt tum complures martyres, qui sub Aureliano imperatore passi dicuntur, tum auctoritas tantorum Patrum persecutionem Aureliani inter alias numerantium, tum denique justificationes certorum auctorum martyrum, quibus habetur intextum ipsum ab Aureliano rescriptum contra Christianos ad provinciarum praesides datum: quod quidem in Actis ⁶ sane probatis S. Symphoriani martyris nuper

¹ Tert. in Apolog. c. 37. — ² Vopiscus in Aureliano, — ³ Apud Sur. 22 Aug. tom. IV. — ⁴ Extat Fessari in Umbria in Palatio Ducis Urbani, — ⁵ Euseb. lib. VI. c. 24. in fin.

¹ Eusebius in Chronico, — ² Oros. lib. VII. c. 23. — ³ Aug. de Civitat. Dei, lib. XVIII. c. 32. — ⁴ S. Leo de Pentecost. serm. 2. — ⁵ Sever. hist. lib. II. — ⁶ Apud Sur. 22 Aug. tom. IV.

a nobis citatis his verbis conscriptum habetur; ubi hæc præmittuntur de ejus coram Heraclio consulari egregia Christiani nominis confessione:

6. *Symphoriani martyris Acta aliorumque.* — «Heraclius pro tribunali sedens ait ad eum: Nomen tuum, conditionemque edico. Ille respondit: Symphorianus dico: christianus sum. Iudex dicit: Christianus es? Nos igitur (ut video) latuisti. Symphorianus respondit: Paulo ante jam dixi: Christianus sum: Deum vivum adoro, ille est in caelis; simulacrum vero demonis non solum non adoro; verum etiam, si permittitis mihi, malleis illud mea auctoritate comminam. Iudex ait: Iste non solum sacrilegus, sed etiam rebellis conatur existere: Annon hujus loci civis sis, dicat officium. Dictum est ab officio: Hinc est, et quidem ex nobili familia. Iudex ait: Applaudis tibi, Symphoriane, gloriosa indole; et hæc fama cepit tibi subambiguo mendacium persuadere. Forsitan ignoras quid principum nostrorum decreta sanxerint? Ea ergo ab officio recitentur. Lectum est ab officio.

7. «Aurelianus imperator administris rectoribus provinciarum: Comperimus ab his, qui se nostris temporibus Christianos dicunt, legum præcepta violari. Hos ergo comprehensos, nisi ipsi nostris sacrificaverint, diversis penis subditæ. Ut habeat et districtio prolata iustitiam, et in resecandis criminibus ultio terminala jam finem.» Illicusque rescriptum, quod Aureliani plane spiritus reddit, quippe qui se jam omnibus præ se ferret severissimum legum vindicem. Cum enim (quod sepe dictum est superius) Christiani a Gentilibus nefandis quibusdam calumniose impelerentur criminibus; perfacile fuit eorum prætextu suadere Aureliano, in eosdem legibus intricibus agere. Quanoctem quod diximus in nostris Notis, nonnisi ultimo anno ejus imperii Aurelianum in Christianos sævisse, alios nimis facile consecuti; ex his ducimus corrigendum.

8. Quod vero ad Symphorianum spectat; post liberam et christiano homine dignam confessionem, post virgas et carcerem, quæ iisdem Actis continentur, demum hujusmodi Heraclius consularis in eum sententiam tulit:

«Symphorianus, publici criminis reus, qui diis nostris sacrificare detrectans, sacrilegio se obstrinxit, sacris etiam aris, nefariis vocibus injuriam irrogavit; gladio ultiore feriat; ut, dum crimina funesta coercentur, deorum pariter et legum vindictetur injuria.» Et post hæc Acta.

9. «Ea prolata sententia, cum vir beatus duceatur ad mortem, Christi victima futurus; venerabilis mater ejus de muro sedula illum voce et oratione ita exhortabatur: Nate, nate Symphoriane, momento Dei vivi. Concipe, fili, concipe animam constantiam; Timere non possumus mortem, quæ citra dubium perducit ad vitam. Sursum, fili, corde erecto, aspice illum qui regnat in caelis. Hodie tibi, nate, vita non tollitur, sed mutatur in melius. Et quamvis angustus callis et iter durum et scopulosum ærumnas et afflictiones afferat; attamen hæc via est, in qua per-

cussorem tuum prostratus interficis. Facessat igitur melus tormentorum, quando brevissimo vite circulo propinqua meta finem impetit. Si hodie perduxeris, fili, ad caelestem gloriam et supernam nobilitatem felicissima consummatione migrabis. Ita ergo S. Symphorianus, extra muros eductus, a carnifice casus est.» Hæc Acta, atque alia de sepultura ejus, apud fontem extra agrum publicum in cellula parva composita; dies vero ejus natalis undecimo kalendas Septembris est perpetua memoriae consecratus.

10. Sed et eodem quoque in loco passi sunt, eadem persecutione Aureliani urgente, civitatis ejusdem episcopus Reverianus, et Paulus presbyter, cum aliis decem, quorum natalis dies, kalendis Junii adscriptus habetur in ecclesiasticis¹ tabulis; quos ex die passionis conjecimus ante Symphorianum potius esse passos, quam in alium annum esse dilatos. Sed de aliis martyribus sub Aureliano dicemus inferius. Jam ad Felicem pontificem redeamus.

11. *Felix papa ejusque epistola.* — Cum Felix in locum Dionysii subrogatus fuisset, insistens prædecessoris vestigiis, nihil antiquius habuit, quam hæreses insurgentes in Ecclesiam profligare; quanoctem cum recens esset, vitulus a Paulo Samosateno inflatum catholice veritati, necdum obducta cicatrix de errore Sabellii; ipse de Filii Dei divinitate, ac pariter humanitate, naturisque duabus in una persona distinctis, ad Maximum episcopum Alexandrinum, Dionysii successorem, scripsit epistolam; qua, veluti ancipiti gladio, utramque hæresim uno ictu confunderet: ut dum in Christo naturam monstraret divinam indivise humanitati conjunctam, Pauli hæresim condemnaret; dum vero humanam in eodem prædicaret a divina esse naturæ proprietate distinctam, et divine substantiæ in tribus personis subsistentiam demonstraret, Sabellium confutaret.

12. Excidit ipse, sicut alia plurimæ aliorum Romanorum Pontificum adversus hæreticos epistolæ scriptæ; sed ejus reliquum tantum est breve fragmentum, recitatum in Concilio Chalcedonensi² his verbis: «Ex epistola Felicis episcopi Romani et martyris ad Maximum (Maximum) episcopum et clericos Alexandriae. De incarnatione vero Verbi et fide credimus in Dominum nostrum Jesum Christum ex Maria virgine natum; quoniam ipse est æternus Dei Filius, nec enim hominem assumpsit Dei Filius, ut esset alter præter ipsum. Sed Deus existens perfectus, factus est simul et homo perfectus incarnatus ex virgine.» Hæc ibi. Recitat hæc ipsa Cyrillus³ in sua defensione duodecim capitibus scripta.

13. Sed illud plane decepit multos, quod cum tam in Synodo Chalcedonensi, quam apud Cyrillum post epistolam Julii pape attextur illud fragmentum epistolæ Felicis pontificis; existimavit eum non fuisse prioris Felicis, sed posterioris, qui vixit sub Constantio imperatore; idque nonnulli licet insigniter eruditi viri, dum de Felice secundo, qui sedit sub

¹ Martyrolog. Rom. die 1 Junii. — ² Council. Chalced. Act. I. — ³ Cyrill. in Apol.

imperatore Constantio, Romæ sub Gregorio XIII Romano pontif. controversia agitaretur; quibus vix tandem (non puto tamen omnibus) persuadere potui perspicuam adeo veritatem, epistolam illam Felicis pape et martyris esse primi Felicis qui eodem anno (ut dictum est) quo Maximus sive Maximianus successit Dionysio Alexandrino, subrogatus est in locum Dionysii Romani pontificis; cum iidem captum bellum ab eis qui antegressi erant, episcopis adversus Sabellium ac Paulum Samosatenum, ardentibus animis sunt prosecuti; cuius rei gratia idem Felix (ut diximus) ad Maximum Alexandrinum ejus argumentis citatam scripsit epistolam. Id quidem affirmare cogit ratio temporis: nam Maximus Alexandrinus hoc tempore sedit episcopus, ad quem ea epistola scripta legitur; et licet nomen non exprimat episcopus;

scopus; lamem quod (ut præ se fert titulus) simul ad ejusdem Ecclesiæ clericos data habeatur, omnis de ea re dubitatio cessat, an fuerit episcopus Alexandrinus, et hoc tempore; cum præsertim nullus ejus nominis Felicis secundi tempore sederit Alexandriæ episcopus, sed hoc tempore Felicis primi eam rexerit Maximus (ut dictum est) in Dionysii locum successit. Quod probe intelligens Vincentius Lirinensis¹, priori loco nominat Felicem, mox Julium, habita temporum ratione, quæ (quod ad rem non pertineret) in locis citatis prætermissa fuisse videtur. Testatur namque idem Vincentius in Concilio Ephesino inter alia testimonia Patrum, lectam fuisse quoque epistolam Felicis pape et martyris.

¹ Vincent. Lirin. adver. hæres. cap. XLII.

Anno periodi Græco-Romane 5765. — Olymp. 262. an 4. — Urb. cond. 1025. — Jesu Christi 272. secundum Baronium 273.
— Felicis pape 4. — Aureliani imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Quintus, et Voltinianus.*

2. *Zenobia, quæ Paulo Samosateno patrocinabatur, victa.* — *Aurelianus* non hoc anno, ut existimavit Baronius, sed præcedenti *plenus irarum* iterum Romam petiit, et senatores quosdam morte affecit, ut anno præcedenti demonstravimus ex Zozimo, Vopisco et Idacio inter se collatis. Ubi Zozimus et Vopiscus de ea Aureliani vindicta, et murorum Urbis dilatazione locuti sunt, communi consensu scribunt, hunc « contra Palmyrenos, id est, contra Zenobiam, quæ filiorum nomine Orientale tenebat imperium, » iter flexisse; quod præsentis anno factum, ex iis, quæ mox dicemus, constabit. Multa in itinere ac magna bellorum genera confecit. Nam in Thraciis et in Illyrico occurrentes Barbaros vicit. Recepta *Tyana* Antiochiam brevi certamine obtinuit. Pugnatum est post hæc de summa rerum contra *Zenobiam*, et Zabam ejus socium apud *Emessam*. Fugata est *Zenobia* cum Zaba, et plenissime parta victoria. Deum iudicæ *Palmyram* obsedit, et post multa mulierem potentissimam vicit. Victor itaque Aurelianus, totiusque jam Orientis possessor, cum in vinculis *Zenobiam* teneret, in *Europeriam* rediit. Hæc summarie ex Vopisco in Aureliano excerpta, quæ currenti anno gesta esse ostendit Eusebium in Chronico secundum editionem Scaligeri, ubi *Zenobiam* Palmyrenorum reginam ab Aureliano captam tradit anno Abrahami 2288 qui cum mense Septembri currentis Christi anni absolvitur.

3. *Non sequenti sed currenti anno.* — Præterea

extat in gaza regia nummus æreus mediæ magnitudinis *Zenobiae* Augustæ, in cujus postica legitur: L. E. id est *anno quinto*. Tres similes recitat Mediobarbus eodem anno insignitos. Quare non dubium, quin *Septimia Zenobia*, sic in nummis vocata, currenti anno in potestatem Aureliani venerit; cum jam ab anno cclxvii regnum inierit. Mediobarbus, qui initium ejus imperii perperam cum anno Christi cclxvi copulavit, non bene etiam eam anno insequenti captam scripsit: sic enim non annis quinque, sed annis septem imperasset. Ex hac Aureliani victoria anno suo reddita intelligimus, *Paulum Samosatenum* ante præsentem annum ex Ecclesiæ Antiochena defurbatum non esse, licet jam a triennio a Syuodo Antiochena secunda tanquam novæ hæresos auctor damnatus fuisset. Cum enim penes *Zenobiam* Antiochia esset, eaque illi patrocinaretur, posterioris Concilii Antiocheni decretum executioni mandari non potuit ante præsentem annum quo *Aurelianus* Antiochiam et imperium Orientale recepit. Baronius hoc bellum adversus *Zenobiam* male in annum sequentem distulit.

4. *Persecutio ab Aureliano decreta.* — A. num. 3 ad 11. Baronius in notis ad Martyrologium Romanum, persecutionem Aureliancam brevem fuisse accurate scripserat: sed hanc sententiam ob ingentem eorum numerum, qui, Aureliano imperante, martyrium subiere, in Annalibus mutavit, ejusque initium præsentis Christi anno affixit. Baronium omnes deinde secuti sunt, contra fidem antiquorum, qui eam brevissimam fuisse tradidere. Quod si præsentis anno ea

decreta fuisset, non solum per aliquot annos durasset; sed et Aurelianus eodem tempore Christianis fuisset, et in eodem desavisset, quod nullus sibi persuaserit. Imperiale enim edictum hoc anno adversus Paulum Samosatenum emisit, ut mox diximus. Imo Eusebius lib. 7, cap. 30, postquam de affectu imperatoris erga Christianos locutus est, ait: « Processu vero temporis aliter de nobis sentiens, quorundam consiliis cepit impelli, ut persecutionem adversus nostros commoveret. » Imperatoris itaque iudicium in favorem Pontificis Romani, et Pauli Samosateni defecto persecutionem præcessit, eaque nominis processu temporis post imperiale edictum excitata est, ut docet Eusebius citatus, qui ideo in Historia confirmat quod jam in Chronico scripserat, Zenobiam nempe presentis anno captam et *processu temporis*, seu sub finem imperii Aureliani, persecutionem ab eo decretam.

5. *Brevis fuit.* — Antiqui omnes, qui de ea locuti sunt, brevem eam fuisse affirmarunt. Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 6: « Aurelianus, inquit, qui esset natura vesanus et præceps, quamvis captivitatem Valeriani meminisset, tamen oblitus sceleris ejus et pœnæ iram Dei crudelibus factis lacessivit. Verum, illi ne perficere quidem que cogitaverat, licuit; sed protinus inter initia furoris sui extinctus est. Nondum ad provincias ultteriores cruenta ejus scripta pervenerant, et jam Canophrurio, qui locus est Thraciæ, cruentus ipse humi jacebat, falsa quadam suspitione ab amicis interemptus. » Eusebius lib. 7, cap. 30, ait: « Eum paratum jam, et compositis contra nos edictis, ut ita dixerim, subscribentem, ultia est Divina justitia, quasi constricto cubito conatum ejus reprimens. » Jam in Chronico persecutionem ultimo imperii Aureliani anno recitatur: Mito hic Georgium Syncellum, Hermannum Contractum, Marianum Scotum, Zonaram in Aureliano aliosque, qui idem cum Eusebio scripsere.

6. *Antiqui de persecutione Aurelianae locuti sunt.* — Baronius in Annalibus ait: Aurelianus licet sic jam in Christianos permotus esset, nequaquam tamen, quod vehementer optaret, cum primum voluit persecutionem lege statuere, sibi licuit: divinitus enim, quominus id faceret, est impeditus, prout Eusebius narrat, sic dicens: « Verum Aurelianus tempore sui imperii progrediente, aliena opinione, et prope contraria de nobis concepta, quibusdam jam consiliis impulsus fuit, ut persecutionem contra nos ciceret. Creber de hac re apud omnes sermo ferebatur. Sed tamen jamjam prope dixerim, Aurelianus, cum litteras contra nos compositas manu scriberet, Divina ultio subito occupavit: quæ cum brachiorum commissuris nervatis, illum ab instituto repressit, tum omnium oculis clare et manifesto spectandum objectit, quo modo mundi principibus ne minima quidem data sit facultas aliquid contra Christi Ecclesiam molendi, nisi præpols Dei manus Divino suo et celesti iudicio, temporibus quibus Ecclesiam probare decrevit, istud disciplinæ et castigationis causa perfici et expleri permiserit. » Illicusque

de persecutione indicenda, potius quam indicta, Eusebius. Verum, ipsum persecutum esse fideles, et ob eam causam celesti vindicta esse sublatum, alibi (in Chronico) affirmat. At fefellit Orosium (lib. 7, cap. 23,) cum putavit, nullam sub eo persecutionem vexasse fideles; sed eo tempore quo Aurelianus in Christianis persecutionem decerneret, esse, Deo ulciscente, necatum; ac proinde persecutionem fuisse tantummodo indentatam. Hæc Baronius, qui postea Eusebium explicare conatur, et persecutionem gravissimam fuisse dicit, addens, in eundem quoque errorem lapsum videri Severum Hist. lib. 2, qui hæc neque inter persecutiones recensuit.

7. *Et inter alios Eusebius.* — Verum neque Eusebius, neque Orosius negant persecutionem ab Aureliano reapse excitatam fuisse; sed Eusebius per exaggerationem et oratorie loquitur, ut sæpe in sua Historia et in Vita Constantini; ideoque in Historia non retractat, quod jam in Chronico scripserat. Eum rhetorice locutum duo demonstrant: Primum, « edictis, ut ita dixerim, subscribentem ultia est Divina justitia. » Nota hæc verba, « ut ita dixerim. » Secundum, « quasi constricto cubito conatum ejus reprimens. » ex versione Valesii. Quare Eusebius contrarius non est Lactantio, qui prodit persecutionis decretum reipsa emissum fuisse, sed antequam ad ultiores imperii provincias perlatum esset, Aurelianus interisse. Ipsemet Eusebius nobis conservavit Orationem Constantini Magni ad Sanctorum eorum, ubi hic imperator in cap. 24 quod inscribitur: « De Decii, Valeriani, et Aureliani calamitose vite exitu, ob persecutionem Ecclesiarum, » Aurelianus ita alloquitur: « Tu etiam, Aureliane, omnium scelerum inventum, cum in Thraciam quasi aperto mare et insanæ mentis impetu ferbaris, in media via cæsis, orbatis in via impressas impio crure complevisi? » Quod si minas tantum Aurelianus intentasset, nullumque christianorum sanguinem fudisset, eum inter seviores Ecclesie persecutores Constantinus non recensisset. Quare Eusebio in mentem venire non potuit, ab Aureliano nullam reapse persecutionem exercitam esse.

8. *Sicuti et Orosius.* — Neque aliter loquitur Orosius, qui caput a Baronio citatum ita inscribit: « De ix persecutione per Aurelianus in Christianos facta: illudque his verbis incipit: Novissime cum persecutionem adversum Christianos agi ix a Nerone decerneret: fulmen ante eum magno terrore circumstantium ruit, ac non multo post in itinere occisus est. » Nescio an Orosius opus suum per capita diviserit, an vero, quod non raro contigit, id ab alio præstitutum fuerit, cum hujus scriptoris Mss. evolvendi nunc facultas non sit; sed non dubito, quin ille tantum indicare voluerit, eam persecutionem brevem fuisse; cum non solum Aurelianus nomen a Nerone persecutorem vocet, sed etiam scribat, eum, cum persecutionem agi decerneret, non multo post in itinere occisum esse, ideoque et post edictum aliquanto tempore adhuc vixisse. Nec refert, quod Severus Sulpitius persecutionis Aure-

lianæ mentionem non fecerit; cum eam, quæ sub Antonino Pio excitata est, prætermiserit, et, postquam locutus est de persecutione Diocletianæ, scribat: « Etiam sacris vocibus, decem plagis mundum afflicendum, pronuntiatum est: illa cum jam novem fuerint, quæ superest, ultima erit, » sc. ea quæ ab Antichristo excitabitur. Quare Severus novem tantum persecutiones numerat, quia denarius persecutionum numerus arbitrarius est, et quam persecutionem unus recenset, alter omittit. Ita in prima hujus lomi editione. Sed postea cum anno MDCXC Parisiis essem, vidi varia Mss. Historiæ Orosii iam in Bibliotheca regia quam in Colbertina assertavæ, in quibus capita singula sine titulo extant, nisi quod in quibusdam annus Urbis legitur. Et profecto in Mss. Historiæ Bedæ, Plinii et multorum aliorum, tituli capitibus non prefiguntur, ideoque ii a posterioribus additi.

9. *Perperam tantum intentatam, a quibusdam scriptam.* — Hæc in Dissertatione Hypatica, parte 3, cap. ultimo, num. 43 et sequenti, delibavi, et cardinalem doctissimum in Eusebii, Orosii et Severi mentem non satis penetrasse scripsi. Post eam in lucem emissam prodire Dissertationes Cyprianicæ, auctore Henrico Dodwello Professore Hiberno doctissimo, in quarum undecima, num. LXV, probare conatur, *intentatam* dudaxat fuisse ab Aureliano, non item executioni mandatam persecutionem, Baronium recte Eusebium et Orosium intellexisse, et immerito me illum hoc nomine rejecisse. Ad illud ostendendum non solum laudatum a me Orosii locum, sed etiam alium ex eodem auctore, cap. 27, in medium adducit, quem clariorẽ priorẽ esse dicit: « Nona correptio fuit, cum Aureliano persecutionem deceruenti diris turbinihus terribile ac friste fulmen sub ipsis pedibus ruit. » « Plane innuit, inquit Dodwellus, cum moveretur ab Aureliano persecutio, lapsum illud esse fulmen, non cum illam movisset, et tum duntaxat intervallum constituit a decreto Aureliani ad ejusdem cædem, non duo, ut Hieronymus, a decreto ad fulmen aliud, aliud a fulmine ad necem Aureliani. » Ita Dodwellus. At nullus sui melior interpres quam ipsemet. Quare cum Orosius jam capite 23 inter decretum Aureliani ejusque interitum aliquod temporis intervallum fluxisse scripserit, et in hoc ultimo loco de edicto ac fulminis casu tantum loquatur, Orosium clarius in hoc, quam in priori loco locutum, immerito vir clarissimus asserit, præsertim cum in ultimo Aureliani mortem faciat, quoniam factum in primo discrete commemoraverat: Denique idem intervallum inter edictum et cædem hujus imperatoris Hieronymus in Chronico Eusebiano etiam observavit; ait enim: « Aurelianus, cum adversum nos persecutionem movisset, fulmen juxta eum comitesque ejus ruit: ac non multo post inter Constantinopolim et Heracleam in Cætophrurio viæ veteris occiditur. »

10. *Refellitur Dodwellus.* — Nec satisfacit Dodwelli responsio, qui de Hieronymo ait: « Profecto male mentem Eusebii quæsitit potius in Chronico,

quam in Historia; in primis Eusebii, quam in secundis ejusdem cogitationibus; in interprete, quam in græco ejus originali; in opere interpolato, quam in puro nullisque interpolationibus ab auctoris mente immutato. » Nam Hieronymus hoc in loco, si illum Chronico Eusebiano addiderit, Eusebii mentem recte assecutus est, licet magis aperte quam Eusebius in Historia rem explicarit. Certe ipsemet Dodwellus in laudata Dissertatione, num. xxxvi, existimans, Eusebium persecutionem Marci Aurelii in Historia anno hujus imperatoris xvii consignasse, in Chronico vero anno ejus vii duntaxat, Chronicon sequitur contra regulam a se statutam, et mox a nobis relatum; neque hunc locum, uti cum qui de persecutione Aureliana est, Hieronymo attribuit. Verum itaque est Eusebium potius in Historia, quam in Chronico sequendum, ut etiam Valesius in Notis ad Eusebium lib. 4, cap. 1, monet; sed a veritate alienum, quoad persecutionem Aurelianaam Eusebium in Historia aliter sentire, quam in Chronico, et denique persecutionem, quæ in Chronico anno septimo Marci legitur, eandem esse cum ea quæ in Historia anno decimo septimo ejusdem imperatoris recitatur, ut suo loco dixi.

11. *Ea opinio magis confutatur.* — Producit etiam Dodwellus Lactantii locum numero quinto a nobis citatum, atque, si « perficere quæ cogitaverat (Aurelianus) non licuit, » ut tradit Lactantius, nullos ejus decreto factos martyres fuisse necesse est. Verum, ex eo loco Lactantii istis temporibus proximi ea Dodwelli sententia jugulatur. Lactantius enim dicit quidem *Aurelianum*, quæ cogitaverat, perficere non potuisse, non vero ei illa inchoare non licuisse; at persecutionem inchoasse statim subdit: « Sed profectus inter initia sui furoris extinctus est; » non itaque ante ejus initium, sed antequam eam perficere et ad finem perducere posset: quod sequentibus verbis magis confirmat. « Nondum, inquit Lactantius, ad provincias inferiores cruenta ejus scripta pervenerant, et jam cruentus ipse humi jacebat; » pervenerant ergo ad provincias viciniores Thracia, ubi interfectus est. Quibus etiam verbis Lactantius confirmat quod in Chronico Eusebii et apud Orosium citatum traditur, inter decretum persecutionis et Aureliani cædem, aliquod temporis spatium intercessisse. Imo ex his Lactantii verbis intelligimus Eusebii in Historia loquendi modum paulo obscuriorem, cum de hac persecutione loquitur: quia inter Eusebium in Historia, et Lactantium in libro de Mortibus Persecutorum egregie convenit, ut ex collatione utriusque manifestum sit. Quare alius Eusebii locus, quem Dodwellus in medium adducit, nobis negotium facessere non debet. Eusebius lib. 8, cap. 4, loquens de persecutione, quam Diocletianus adversus milites excitavit, antequam in omnes generatim Christianos sæviret, ait: « Tunc cum diabolus, qui potestatem accepit hujus mundi, tanquam ex altissimo sapore excitari primum cepisset, et post illud temporis intervallum, quod persecutionem Decii ac Valeriani subsecutum est, etiam adhuc et occulte in-

sidiaretur Ecclesiae, tunc, inquam, cernere erat quamplurimos, qui abjecta militia privatam vitam amplecti maluerunt, etc.» ubi a Valeriani persecutione ad Diocletianeam Eusebius transit. Verum, ideo Eusebius eo in loco Aureliani non meminit, quia persecutio ab eo excitata brevissima fuit; cum e contra tam Decii, quam Valeriani persecutiones diuturna fuerint; ob quam etiam rationem Numeriani et Maximiani Herculii mentionem non facit, qui tamen ante persecutionem Diocletianeam, Ecclesiam vexarunt, ut ex Annalibus liquet.

12. *S. Augustinus persecutionem Aurelianeam nonam vocat.* — Denique Augustinus, qui saeculo post Aurelianum vivit, lib. 18 de Civitate, cap. 52, Ecclesiae persecutiones recensens, nonam ab Aureliano excitatam scribit, cujus fidem nullus jure elevari, aut eum de persecutione tantum intentata cum aliqua verisimilitudine explicabit. Nec magis quam Augustinus hoc ignorare potuit S. Leo, qui Augustino coaevus extitit. Ipse sermone 2 de Pentecoste de persecutione Aureliana scribit: « Cum octava jam in Christianos ebulliret persecutio, et innumera martyrum millia ipsis suis victoriis probavisset, » etc. Occiso Aureliano, uno aut altero mense, ut videtur, postquam persecutionis edictum emisit, ea post ejus interitum per aliquot menses duravit, per interregnum videlicet, quod sex mensium fuit; et quicumque Christiani martyrium tunc passi sunt, sub Aureliano in Martyrologiis passi dicuntur, quia videlicet virtute ejus decreti occisi. Post primam hujus toni editionem Ruinartus « publicavit Acta primorum martyrum » sincera et selecta, in quorum Praefatione generali Dodwellum etiam consultavit, quem tamen non pauci Protestantes secuti sunt.

13. *S. Symphorianus martyrio coronatur.* — Sanctus Symphorianus de cujus martyrio agit Baronius num. 2, 5, et seqq. non *Aureliano* imperante, sed *Marco Aurelio* habenas imperii regente, passus videtur Aduae seu Augustoduni, quae civitas Galliarum in hodierno Burgundiae ducatu, et sub metropoli Lugdunensi sita, etiamnum celebris, sub Romanis clarissima fuit. Ita conjicit Ruinartus in Actis Martyrum sinceris, pag. 67 et seqq. ubi hujus sancti Martyris Acta, quae Baronius sincera recte judicavit, profert et illustrat, existimante num. 1 Actorum ubi legitur, « Aurelianus imperator omnibus administratoribus suis abque rectoribus, » loco Aureliani, legendum esse Aurelium, qui alius non est quam *Marcus Aurelius*, qui, ut suo loco diximus, anno c.lxxvii septima quinquennalia edidit, dum xvii imperii annum ageret, quo tempore violenta adversus Christianos persecutio commota est « ex incursione populorum, » sub qua multi martyres in Galliis visi,

ut videre est in hoc opere anno c.lxxvii, uti enim notat idem Ruinartus in Mss. codicibus, Aurelius et Aurelianus, Fabius et Fabianus, Valerius et Valerianus, aliaque similia nomina saepius confunduntur, et in plerisque codicibus Mss. *Symphorianus* dicitur a *sancto Benigno* baptizatus, et a *sancto Andochio* susceptus, a quibus non dissentit Missale Gothicum a Mabillonio lib. 3 de Liturgia Gallicana, publicatum num. 63. Benignum autem et Andochium presbyteros cum Thyrso diacono et Felice in Galliam a sancto Polycaro missos fuisse, tradunt vetera Martyrologia, Bedae sincerum, Adonis, Usuardi, Rabani, Nolleri et aliorum. Quomodo itaque Symphorianus, imperante Aureliano martyrium passus dici potest? Horum igitur Actorum initio ubi legitur, « sub Aureliano principe, » cum adversus christianum nomen persecutionis dira procella delonaret, legendum, « Sub Aurelio principe. »

14. *At non sub Aureliano, sed sub Marco Aurelio.* — « Erat tunc in Augustodunensi urbe Fausti nobilis viri filius nomine Symphorianus, christianae familiae, » inquit Acta. Aduae civitas Berecynthia, Apollinis et Dianae cultum speciali dilectione venerabatur, et ad « Berecynthiam matris daemonum profanam solemnitate populorum multitudine convenerat. » Diu perseveravit apud Aduenses haec erga Berecynthiam falsa religio, cujus simulacrum cum pariter tempore Simplicii Aduensis episcopi deferretur, hujus antistitis precibus in terram ruit, nec ullo pacto moveri ultra potuit; quo miraculo multi pernoti fidem susceperunt, ut narrat Turonensis, lib. de Gloria Confessorum, cap. 77. Cum Symphorianus simulacrum illud adorare mollet, nec diis sacrificare, cæsus in carcerem trusus est, tandemque capite damnatus ductus ad victimam, quem mater commovit, ut in mente Deum vivum haberet, et morli traditus « in parva cellula sepultus, semper tamen virtutibus se publicavit; ita ut ipsis quoque Gentilibus ob miracula et sanctorum beneficia stupentibus, maximo honore ea tempestate haberetur, » ut legitur in iisdem Actis. Cellula illa post aliquod tempus in celebrem basilicam mutata est, cui cum monasterium fuisset adjunctum, abbas praefuit sanctus Germanus postea Parisiensis episcopus, qui teste Venantio Fortunato in ejus Vila, tanta devotione erga hunc sanctum martyrem ferebatur, ut singulas fere noctes quandiu Augustodum mansit, prope ejus sepulchrum fransigeret. Quod si Symphorianus imperante Aureliano martyrium pertulisset, ut communis fere sententia, illud non eum currenti anno alligandum esset, sed cum anno c.lxxv, cum persecutio Aurelianea ante illum annum non coepisset; verum Ruinarti conjectura mihi optima videtur.

FELICIS ANNUS 2. — CHRISTI 274.

1. *Aurelianus de Zenobia triumphat.* — Sequens annus Christi ducentesimus septuagesimus quartus consulatu Taciti et Placidiani adnotatur in Fastis; quo (quantum ex Vopisco¹ colligi licet, et ex Eusebii Chronico affirmari) gestum est ab Aureliano bellum adversus Zenobiam Palmyrenorum reginam, quae post Odenati viri sui obitum, quod ille invaserat, filiorum nomine possidebat Romanum imperium Orientis; quam Aurelianus obtinuit, duxitque in triumphum captivam; Longinum vero philosophum, de quo superius facta est mentio, necari iussit, quod scriptor est creditus insolentium litterarum Zenobiae ad Aurelianum; sed haec omnia pluribus Vopiscus. Ad haec addimus quae de eadem tradit Trebellius²; nempe post triumphum dimissam liberam, concessamque ei possessionem in agro Tiburtino, non longe ab Hadriani palatio, in loco cui nomen est, Conelae; ibique tum vixisse una cum filiis more Romanae matronae.

2. Sed haec insuper de ea in Eusebii Chronico: « Zenobia in Urbe summo honore consentit, a qua hodie quoque Roma Zenobia familia nuncupatur. » Tradit hoc ipsum Eutropius³. Fortasse ex ea nomen et originem accepit Zenobius insignis ille Florentinus episcopus aequalis Ambrosii. Quae enim ex Hebraeis venerat, et exculta erat (ut dictum est) litteris christianis, damnato jam ejus magistro ac doctore impietatis Paulo Samosateno, et ex imperii fastu depositam, redditam putamus sapienterem, atque probe christianam Romanae Ecclesiae fidem esse sectatam. Haec nos opinari de ea, vehementes ille admonent conjecturae, nempe quod ex Judaeis, quod instituta

inter Christianos, quodque vitam duxerit, adhuc vivente viro, christiana femina sane dignam; quippe quae (ut Trebellius⁴ tradit) admirande fuerit castitatis; ut ne virum suum quidem sciret nisi tentatis conceptionibus, ac pregnantem factam, ab eo temperasse; talem quippe esse solitam Christianorum continentiam, ex Tertulliano jam diximus. Fuerunt ei reliqui duo filii Timolaus, et Herennianus, Herode natu majore una cum parente Odenato² jam ante necato.

3. Cum autem a detractoribus Aureliano objiceretur, vile fuisse, Romanum imperatorem de femina triumphasse; haec ab eo de illis ad senatum rescripta affirmat Trebellius⁵: « Andio, P. C., mihi objeci, quod non virile munus impleverim, Zenobiam triumphando. Ne illi, qui me reprehendunt, satis laudarent, si scirent qualis ista est mulier, quam prudens in consiliis, quam constans in dispositionibus, quam erga milites gravis, quam larga, cum necessitas postulet; quam tristis, cum severitas poscat. Possum dicere, illius esse, quod Odenatus Persas vicit, ac, fugato Sapore, Ctesiphontem usque pervenit. Possum asserere tanto apud Orientales et Aegyptiorum populos timori mulierem fuisse, ut se non Arabes, non Saraceni, non Armenii commoverent. Nec ego illi vitam conservassem, nisi eam scissem multum Romanae Reipublicae profuisse, cum sibi vel liberis suis Orientis servaret imperium, etc. » Haec de femina olim studiosissima christianitatis, et (ut puto) plene fide catholica imbuta postea christiana.

¹ Vopisc. in Aurel. — ² Trebell. Pol. de trigin. Tyrann. in Zenob. in fin. — ³ Eutrop. lib. ix.

⁴ Trebell. Pol. de Trigint. Tyrann. in Zenob. in fin. — ² Idem in Galieno, et Odenato, atque Zenob. — ³ Apud eundem in Zenobia.

Anna periodi Graeco-Romanae 5766. — Olymp. 263. an. 1. — Urb. cond. 1026. — Jesu Christi 273. secundum Baronium 274. — Felices papae 5. — Aureliani imp. 4.

4. *Consules.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *M. Claudius Tacitus*, et *Placidianus*, ut habent Fragmentum consulare, quo usus Cuspinianus,

libellus de Praefectis Urbis, auctor Chronici Alexandrini, Cassiodorus, Idacius, et Marianus Scotus; ut mirum sit, Onuphrium exhibere *Tacitum* et *Furium*

Placidum, quia ex inscriptione, quam anno Christi cccxlii referit, constat, *M. Marcium Furium Placidum* eo anno consulem ordinarium fuisse. Verum, is Placidus eo Christi anno, Romulo collega, consul ordinarius, a Placidiano valde diversus.

2. *Bella hoc anno gesta.* — Bellum ab Aureliano adversus *Zenobiam* Palmyrenorum reginam gestum ad annum precedentem pertinet, ut ibidem ostendimus; triumphus vero hujus imperatoris anno tantum insequenti exhibitus, ut tunc dicemus. Ille itaque quae hoc anno ab Aureliano acta, paucis verbis ex Vopiseo in Aureliano cap. 30 et seqq. narranda: « Pacato igitur, inquit Vopiseus, Oriente in Europam Aurelianus redit victor, atque illic Carporum copias afflixit. » Addit Vopiseus, « Aureliano rebus Europensibus occupato, » nuntiatum esse, quosdam apud Palmyram rebellionem excitasse, hincque ex Europa reversum, Palmyram exvertisse: deinde iterum in Europam rediisse: atque illic omnes « qui vagabantur hostes » sua virtute contuldisse; interim « res per Thracias Europamque omnem Aureliano ingentes agente, Firmum » quemdam Ægyptum sibi vindicasse « ad defendendas partes, quae supererant Zenobia; » sed Aurelianium *de Carris* (urbs est Mesopotamiae) redeuntem tyrannum superasse, ut habet idem Vopiseus in Firmo et alius Tyrannis cap. 5. Cum vero in Aureliano, cap. 22, ait: « Ad quem (nempe Firmum) continuo Aurelianus revertit; » non intelligit, inquit Casaubonus in Notis, Aurelianium ex Europa in Ægyptum revertisse, ut posset aliquis ex superioribus colligere; sed cum Europam peteret; deleta Palmyra, et Caras jam pervenisset, iter in Ægyptum illexit, statimque

eam « recepit, et cum adhuc Tetricius Gallias obtineret, Occidentem petiit: atque ipso Tetrico exercitum suum prodente, quod ejus scelera ferre non posset, deditas sibi legiones obtinuit, » inquit Vopiseus in Aureliano. His adde quae habet Victor in Epitome de Aureliano loquens: « Iste laud dissimilis fuit Magno Alexandro seu Caesari dictatori. Nam Romanum orbem triennio ab invasoribus receplavit, » annis videlicet cclxxi, cclxxii et cclxxiii.

3. *Gallie ab Aureliano receptae.* — Eusebius in Chronico ad annum primum Aureliani scribit: « Aurelianus, Tetrico apud Catalanos prodente exercitum suum, Gallias recepit. » Sed Gallias hoc tantum anno ab Aureliano receptas ex Vopiseo citato intelligimus, qui de *Tetrico* loquitur, postquam Palmyrae eversionem narravit. Victor de Caesaribus *Tetricum* per biennium imperasse scribit, quod completum fuisse disco ex nummo a Mediobarbo, pag. 400 relato, in quo dicitur, IMP. TETRICI PIVS AVG. in postica P. M. TR. P. III. COS. P. P. Ex quo Chronologia nostra mirum in modum confirmatur. Cum enim constet *Tetricum* presenti anno in potestatem Aureliani venisse, tertio imperii anno inchoato, anno cclxx, aut insequenti eum regnare in Galliis cepisse oportet, ac Victorinum, qui etiam per biennium imperavit, anno cclxx posthinc successisse, sique falsam esse vulgarem sententiam, quae hunc Gallieno imperante occisum fert. Coitibus in Annal. Ecclesiast. Francorum de tribus his tyrannis, qui per annos tredecim Gallias administrarunt, non solum exiliter ac jejune locutus est; sed etiam quousque anno regnum inierit, aut successori locum dederit, non satis diligenter examinavit.

FELICIS ANNUS 3. — EUTYCHIANI 4. — CHRISTI 275.

1. *Felice papa per martyrium sublato, Euty-chianus sedet.* — Annus Domini ducentesimus septuagesimus quintus a consulatu Aureliani Augusti secundo, et Julii Capitolini, nomen accepit; quo ea quae sunt reliqua persecutionis in Christianos ante concitate persequi, ratio temporis exposcit.

Hoc enim anno, islemlae consulibus, Felix papa tertio kalendas Junii martyrio coronatur. De consulibus testatur liber de Romanis Pontificibus. Ex quibus plane certa ratione erroris arguuntur, qui sedi Felicis annos quinque vel quatuor tribuerunt; cum constet ex tempore successionis ejus et obitu, sedisse tantum annos duos, et menses quinque, tuo

minus die; quem etiam consummasse martyrium, certum est; nam et praeter ea quae dicta sunt, epistola scripta ad Ecclesiam Alexandrinam, martyrii titulo nomen ejus inscribit.

2. De eo haec insuper scripta habentur in eodem libro de Romanis Pontificibus: « Ille constituit supra sepulera aut memorias martyrum missas celebrari. » Verum ejusmodi institutionem longe ante Felicis papae tempora Ecclesia sibi vindicat, idque testimonio etiam divinae Scripturae. Nam quod habet liber Apocalypsis¹: « Vidi subtus altare Dei animas inter-

¹ Apoc. vi.

feclorum propter verbum Dei; et propter testimonium quod habebant, etc. » Demonstratur allaria fuisse sepulcra martyrum; qui quidem mos perseveravit semper in Ecclesia; in idque tam graeci, quam latini interpretes aequè consentiunt, pariter affirmantes, sepulcrum martyrum fuisse altare, ac super illud offerri consuevisse sacrificia. Felicis ergo decretum stabilivisse videtur, quod absque scripto canone traditione tantum simpliciter servaretur.

3. Rursus de eodem haec ibi : « Illic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros novem, diaconos quinque, episcopos per diversa loca quinque; sepultus est in cœmeterio suo, ubi et basilicam fecit, via Aurelia, milliario ab urbe Roma secundo, tertio kalendas Junias. Et cessavit episcopatus ejus dies quinque. » Haec ibi. Sic igitur pridie nonas Junii susceptus est in locum ipsius Eutychianus Tuscus, patria Lucensis, Marino genitus patre. Sed auctor libri de Romanis Pontificibus (quisquis ille fuerit, certe non Damascus) ipse viderit, quoniam pacto quem tradit hoc anno vila functum, et diebus tantum quinque vacasse sedem; in Eutychiano autem ipsum sedere coepisse sub consulatu tertio Aureliani, nempe anno sequenti, affirmet; ut ea ratione dicendum sit, animum unum sedem vacasse, cujus plane rei testimonium nullum est; quamobrem priori ab eo posite sententiae magis assentimur, ut magis consentaneæ veritati.

4. *Martyres ubique.* — Passus tunc est et Synesius lector, qui olim a Sixto papa ordinatus, cum multis ad Christi fidem iraduxisset, apud Aurelianum imperatorem accusatus, gladio percussus, coronam martyrii accepit; ejus memoria non tantum Latinis, sed et Graecis celebris est pridie idus Decembris¹. Passi item Romæ habentur, sexto idus Julii, Basilides, Tripos, Mandalis, et alii viginti; licet quaedam Acta eos passos sub Valeriano habeant. Insuper constat et sexaginta quinque milites de christianitate delatos, extra portam Salariam duci jussos, ibique martyrii coronam consecutos quarto idus Augusti. Rursum vero in Romano Portu illustre martyrium obiit Eutropius, Zozimus, atque Bonosa fratres, hortante tunc eos sancto Felice papa, quorum natalis dies idibus Julii est perpetua memoria consecrata. Ibidem quoque milites quinquaginta hoc ipsum pro Christo certamen subire, et coronam sunt pariter consecuti, quos a sancto Felice papa fuisse baptizatos, eadem Acta significant; estque celebris eorum natalis dies octavo idus Julii.

5. Sed sub eodem quoque imperatore, Soræ passa est clarissima virgo Reslilita, una cum sociis sub Agathino proconsule; ejus nobile certamen multis miraculis illustratum, ecclesiasticis monumentis meruit inseri, atque anniversaria commemoratione dicari. Sed et egregium spectaculum christianæ infractae virtutis Agapilus, quindecim annos natus puer, Praeneste edidit; qui exquisitis cruciatus tormentis, quinto decimo kalendas Septembris gloriosum de persecutoris perfidia triumphum egit; quo

exemplo commotus Anastasius Cornicularius, ad Christum conversus, sub eodem imperatore duodecimo kalendas Septembris auctus est corona martyrii. Tunc iidem Clusii in Etruria consummarunt quoque martyrium Irenæus diaconus, ac Mustiola nobilis matrona, et alii complures, tertio nonas Julii; sed ante eos apud Sutrium nobile certamen exegit Felix presbyter, meruitque martyrio coronari; quorum omnium Acta simul juncta habentur². Verum complures alios in Italia passos, sed memoria hominum excidisse, certum est. At non est nostri numeris martyres omnes in unaquaque persecutione passos recensere; sed satis ad institutum, ex compluribus martyribus, quorum in ecclesiasticis tabulis memoria viget, persecutiones Ecclesiae demonstrare.

6. In Galliis vero, inter alios plures martyres, sub eodem Aureliano imperatore passi habentur Trevis duodecimo kal. Augusti, Claudius, Justus, Jocundinus, et quinque socii; ibidem alia rursus dies, nempe duodecimo kalend. Februarii, S. Patroclus. In Gallias enim hoc anno profectum esse Aurelianum, ut barbaros irruentes reprimeret, Augustamque Vindellicorum ab eis obsessam liberaret, Flavius Vopiscus³ tradit; quod et res gestæ adversus Patroclum significant; extant enim ejus passionis Acta, de quibus hæc Gregorius Turonensis³ : « Hujus Acta martyris ex Italia petita, collata fuisse cum his quæ in Galliis apud clericum quemdam habebantur, eademque fidelia esse inventa. » Senonis item nobile certamen exegit Columba virgo; quæ ad prostribulum damnata, sed Dei ope defensa, supplicium capitis subiit prid. kal. Januarii. Passus etiam reperitur in territorio Tricasino Sabinius martyr, ejus natalis dies martyrum catalogo adscribitur quarto kal. Februarii. Torniaci S. Priscus, eadem urgente persecutione, passus est; ejus abscissum caput cum christianus quidam pietatis ergo subripiens aufugisset, apud Aulisiodorum captus, ibidem et ipse martyrium subiit; ubi et alii plures eadem martyrii corona decorati sunt, quorum memoria illustratur natali die in antiquis Martyrologiis septimo kal. Junii. Sed et Hispaniarum aliasque occidit oris Ecclesias hæc persecutione fuisse sanguine cruentas, nullus poterit dubitare, rerum vero gestarum memoriam perisse, omnes jure deplorant.

7. At sicut Occidentalis Ecclesia Aureliani persecutione vexata est, ita et Orientalis ejusdem furore fuit exagitata. Quidni ibi idem sentiret, ubi Christianis adversarium præ cæteris neminem, quod divinum dicebat; summis honoribus prosecutus, amplexusque est cultum ipsius? Nam in obsidione Tyana Superioris Cappadociae civitatis ex quibusdam prestigii sibi visis suscepit cultum Apollonii Tyanaei, olim Christianis omnium infensissimi; cui (ut testatur Vopiscus⁴) et imaginem, et statuam, et templum promisit. Qui igitur maximam omnium impostorem ut deum colere cepit; reliquum fuit, ut Christum verum Deum tanquam seductorem despiceret, et supplicii illum colentes afficeret.

¹ Apud Sur. tom. iv. die 3 Julii. — ² Flav. Vopisc. in Aureliano. — ³ Greg. Tur. de Glor. marty. c. 61. — ⁴ Flav. Vopisc. in Aureliano.

¹ Martyrol. Rom. ea die.

8. Tunc quae erant in Cappadocia vexavit Ecclesias, ac potissimum eam quae Iolius provinciae metropolis erat, Caesarea scilicet; ubi inter alios tunc temporis ille multorum certaminum coronis auctus Mamas illustre martyrium consummavit; cujus fulgore Irimphi non tantum Oriens, sed Occidens illustratur. Etenim natalis dies passionis ejus, quolibet anni circulo evoluta, clarior splendore corona martyris elucescit. In quo quidem pro concione Basilii¹ haec ad astantem populum: « Memores estote martyris, quotquot illo per somnia potiti estis; quotquot in hoc loco constituti adiutorum ipsam ad precandum habuistis; quibuscumque ex nomine advocatus ipsis affuit operibus; quotquot aberrantes ad vitam eduxit; quoscumque sanitate restituit; quibuscumque pueros jam mortuos ad vitam reductos reddidit; quotquot vitae terminos prorogavit. Collectis in unum his omnibus ex communi symbolo, martyri encomium construere. » Haec et alia id genus plura Basilii.

9. Sed et in proxima regione Ponto, eodem Christianos persequente imperatore, Magni illius Gregorii Thaumaturgi germanus Athenodorus episcopus in hoc illo major, in ultima senectute, post evanitas immensus tum adversus Gentiles, tum haereticos juges labores, gloriosi martyrii palmam quinto kalendas Novembris est consecutus. Sed et in Isauria Leonii Conon, et filius ejus amorum duodecim, praclarissimum obire certamen, dum candentis cruciatae et superfusi olei poenam, equuleque distractionem, malleoque factam ossium fracturam perpessi summa constantia, de tyranni sevitia triumpharunt; hoc quippe digno elogio dies natales in sanctorum martyrum catalogo habentur adscripti decimo tertio kalend. Junii. Sed et ibidem Charitonis effulsit gloria confessio; qui verbo reque se dignum exhibens concivis suae imitatorum, illius, inquam, alumnae Pauli, promartyris Thecla, supplicia acerbissima pertulit. Sed Dei vindicta sublato Aureliano, et redita Ecclesiae pace, ipse pariter liberatus, perinde ac Paulus et Antonius, in crenum concessit; ibique sublimae vitae genus arripens, alios ad idem institutum vitae studium capessendum provocavit exemplo. Extant ejus² Acta fideliter scripta.

10. Sed inter alios martyres in Asia passos, est illustris memoria Heliodori; quippe non tantum ipse est insignitus corona martyrii, sed et carnicifex, a quibus tortus est, eadem ut coronarentur, effecit; agitur horum natalis dies undecimo kal. Decembris. Experta est et Galatia persecutionis hujus sevitiam; nam Ancyrae Philomenus tertio kal. Decembris igne probatus ac consummatus, dum ad palum manibus pedibusque ac capite denum clavibus affixus est.

11. Grassata in Palaestinam quoque est eadem persecutio; nam inter alios constat Ptolemaide passos esse Paulum ejusque sororem Julianam, quibus hi poenis fuerint cruciati, de eorum martyrio res geste

conscriptae significant, quae habent inter alia Stratonicum carnicifex commotum divino miraculo, ad Christum conversum, capitis supplicium subisse. Ex his igitur, quos recensimus martyres diversis temporibus, Aureliani persecutione urgente, passos, conjecturam facere licet de ceteris in provinciis aliis supplicio affectis; ut plane appareat, non (ut nulli potant) lentasse tantum Aurelianium Christianos persequi, sed divinitus revocatum, vel (ut alii addunt) novissimo ejus imperii tempore aggressum persequi Christianos, et continuo, ulciscenone minime, ex hac vita sublato; nam eam persecutionem diutius perdurasse, ex his quae sunt dicta, satis apparet.

12. *De fastis Consulatum.* — Porro hoc quarto anno ejus imperii, auctor est Eusebius¹, ab Aureliano erectum templum solis, primumque solis agnomen ab eodem institutum fuisse. Sed de Solis templo, cultuque numinis ab eodem tum Romae, tum in Oriente aucto, plura Vopiscus². Quod vero idem Eusebius hoc anno firmioribus muris ab eodem Aureliano vallatam urbem dicit, nec munitam tantum, sed aetnam; hoc ipsum idem qui supra Vopiscus tradit his verbis: « Templum Solis magnificentissimum constituit; muros Urbis sic ampliavit, ut quinquaginta prope millia, murorum ejus ambitus teneant. » Et post multa: « Forum nominis sui in Ostensi ad mare fundare cepit, in quo postea praetorium publicum constitutum est. » Haec ipse, et alia plura de aliis ab eo erectis aedificiis et sanctis legibus.

13. Sed enim quod ad exactum temporum ordinem spectat, his addendum, hoc anno designatum fuisse tertio consulum ipsum Aurelianium, ut docet vetus³ inscriptio his verbis: IMP. CAES. L. DOMITIO. AURELIANO. PIO. FELICI. GOTHICO. AUG. PONTIF. MAXIMO. GOTHICO. MAX. GERMANICO. MAX. TRIB. POT. V. COS. DESIG. III. IMP. IMP. III. PP. PROCONS. RESTITUTORI. ORBIS. INVICTISSIMO. ET VICTORIOSISSIMO. PRINCIPI. FURIUS. ORFITUS. V. C. PRAEF. URBI. DEVOTUS. NUMINI. MAJESTATI. QVE. EITIS. DEDIC. KALEND. FEB. AURELIANO. AUG. III. ET MARCELLINO. COSS. Facta enim dedicatio contigit sequenti anno, cum jam consul tertium creatus esset, cujus consulatus hoc anno fuerat designatus. Quod vero hic ponatur quinta potestas tribunitia, cum tertium consul est designatus, rursusque etiam sequenti anno, cum jam adit tertium consulatum, tribunitia potestas itidem quinta reperitur inscripta veteribus monumentis inferius recitandis, id accidit, quod tribunitia potestas una cum imperii natalibus hoc anno tempore autumnali coepa, in sequentem annum ad illud usque tempus est pariter propagata, quae non secundum consulatus anni currentis exordium, sed secundum initium imperii numerari solet, ut apparet ex his quae dicemus anno sequenti.

14. Sed quod hoc pariter anno ex eadem inscriptione exploratum habeatur, praefecturam Urbanam gessisse Furium Orfitum, videas pariter haud in

¹ Euseb. hist. eccl. 6. — ² Ex Metaphrast. apud Lipom. tom. VI. die 28 Sept. et Sur. tom. IV. die 17 August.

¹ Euseb. in Chronico. — ² Vopisc. in Aureliano. — ³ Apud Panvin. in Fast. sub. Aurel. impetator.

omnibus constare illam praefectorum Urbis successi-
onem, quam ex antiquioribus monumentis Cuspi-
nians edidit in suoad Cassiodori consules commen-
tario, ubi hoc anno quinto Aureliani ponitur

praefectus Urbis Ovinus Pacatianus. Furius vero
Orfitus anno secundo ejusdem, et sub consulatu Ta-
cili et Placidiani quae profecto ex recitata superius
inscriptione erroris arguuntur.

Anno periodi Graeco-Romanae 5767. — Olymp. 263, an. 2. — 263, an. 3. secundum Baronium. — Urb. cond. 1027. — Jesu Christi 274.
secundum Baronium 275. — Felicis papae 6. — Aureliani imp. 5.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 4. Coss. *Aurelianus Aug. III*, et *C. Julius Capitolinus*, ejus mentio in inscriptione ab Onuphrio lib. 2 Fastorum relata, in qua cum Aurelianus edatur cum nota nume-
rali II Onuphrius deduxit, hunc Aureliani consula-
tum secundum dici respectu prioris suffecti sub
Valeriano gesti, non vero respectu consulatus Aure-
liani et Bassi, qui in annum cclxxi incidit, quique a
viris privatis susceptus. Verumenimvero hallucinatus
est vir doctissimus, ut ex dictis certo constat. Ideo
Aurelianus Augustus in ea inscriptione dicitur consul
II, quia consulatus suffecti, qualis fuit, quem ante
adeptum imperium Aurelianus inivit, plerumque in
inscriptionibus ceterisque monumentis publicis praer-
missi. Sumptus autem hic ab Aureliano consula-
tus juxta quintam consulatum Caesarorum regulam,
propter nempe triumphum hoc anno gestum, de quo
mox sermo erit.

2. *Felice PP. obitus.* — In Chronico Damasi de
S. Felice papa habetur: « Felix annis quinque, men-
sibus undecim, diebus viginti quinque. Fuit tempo-
ribus Claudii et Aureliani, a consulatu Claudii et
Patemi, usque in consulatum Aureliani II et Capito-
lini. » Quae verba Cuspinianus in Fastis ex eodem
Chronico etiam recitat. Sed loco horum verborum,
annis quinque, legendum, *annis quatuor*, quemad-
modum in Chronico auctioris veterum pontificum, in
Catalogo Palatino-Vaticano, et in priori Catalogo
Corbeicensi legitur. *Felix* itaque, qui die vicesima
nona Decembris anni ducentesimi sexagesimi noni,
Claudii et Patemi consulatu notati, pontificatum
susceperat, currenti anno ad Deum migravit, die
vicesima secunda mensis Decembris. In Martyrologio
enim Hieronymiano ad eum diem scriptum est:
« Rome via Portuensi depositio S. Felicis episcopi; »

qui dies obitae mortis procul dubio fuit; sicque ex
Martyrologio Hieronymiano, in quo Felicis ordinatio
et depositio diserte memorantur, liquet, non tantum
eum annos quatuor, menses undecim, dies viginti
quinque sedisse, ut Chronicon Damasi emendatum
leserat; sed etiam tempus, quo quilibet pontifex
solit, accurate in eo Chronico alias notatum fuisse,
sed processu temporis transcribentium culpa errores
innumeros irrepserit: quod de loco citato necessario
asserendum; cum a fine consulatus Claudii et Pa-
temi, quo Felix ordinatus, ad finem consulatus Au-
reliani II et Capitolini, quo certum est, eum ad caelum
evolasse, anni quinque et menses undecim nullo
modo numerari possint (1). Porro dies xxv supra
annos et menses conservarunt etiam Chronicon au-
ctius veterum Pontificum, et Catalogus Palatino-
Vaticanus, indeque dies emortualis Felicis magis
confirmatur (2).

3. *Non confundendus dies mortis cum die trans-
lationis.* — Baronius Felicem mortuum dieit *tertio
kalendas Junii*, uti apud Anastasium, et in Chronico
Auctioris veterum Pontificum habetur. In indiculo
vero depositionis episcoporum a Bucherio publicato
dicitur: « Tertio kalendas Januarii, Felicis in Calli-
sti. » Quae dierum diversitas librariis attribuenda,
qui non raro pro *Jan.* scribunt *Jun.*, ut nullis exem-
plis liquet. Qui tamen dies alicui Felicis translationi,
non vero ejus morti adscribendus. Diem tertium ka-
lend. Junii Martyrologia Romanum, Bedae, Usuardi
et Adonis etiam exhibent. Quare error cubat in indi-
culo Bucheriano. Baronius Felicem assignat annos duos
et menses quinque uno minus die, sed contra Catalo-
gorum antiquorum fidem. An vero martyr fuerit,
vide quae dicam anno cccclv, num. 46, ubi de
Felice II agitur.

(1) S. Felicem annos 4 sedisse legit perire vetus Catalogus noster in Hadriano I desineus, quique extat Ms. in bibliotheca capituli cathedra-
lis Lucensis. Codex autem iste vetustissimo Mediolanensi codici quo usus fuit Muratorus in sua Anastasii editione, *Res. ital. tom. III* cohae-
ret. Adhuc autem in eodem catalogo ultra annos menses tres, dies viginti quinque.

(2) Vide quae habet Constantius pag. 292, ubi Pagii sententia de anno et die martyrii S. Felicis confirmatur. Hic autem pontifex *martyris
titulo* ab Ephesina Synodo, Cyrillo, alisque donatur; neque refert quod in indiculo Bucheriano in *depositionibus episcoporum* locum habeat,
quia in sub eodem titulo et *Lucius papa* occurrit, quem certo scimus ex S. Cyrillano martyrem occuluisse.

Constantius pag. 295 S. Felici *papa* tribuit fragmentum ejusdem quosdam ad episcopum, et clerum Alexandrinum, quam laudat Ephesina
Synodus Act. 1, pag. 512, quod sine fragmentum Cyrillus Apologeticus adversus Orientales ad anathem. VI inseruit, et Marius Mercator latinitate
donavit. An Felici illud fragmentum adjudicant; quae de re vide, si lubet, ibidem eundem Constantium.

4. *Duratio sedis ejus.* — Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, existimans, locum laudatum Damasi purum esse, scribit *Felicem* per annum integrum Dionysii decessoris vicarium fuisse; sicque annos quinque ac menses undecim sedisse, qua vicarium, qua pontificem. At sicut in eo Chronico anni *Dionysio* attributi corrupti sunt, ut ipse vir eruditissimus non negat, ita et in eodem anni *Felicis* mendose descripti, et vicariatus hujusmodi, si unquam alibi, hic certe prorsus commentitius. Parte alia Baronius, ut *Felicis* initium sub hujus anni consulibus consignare posset, quia *Eutychiani* Felicis successoris principium consequentis Christi anni exordio necessario concurrere videbat, *Felicis* pontificatum ad annos duos, menses quinque, uno minus die, nullo teste restrinxit; ideoque quemadmodum consulatus duos e Fastis expungere, et *Probi* imperatoris annos decurtare coactus fuit, ut æram Dionysianam assequi posset: ita veram Pontificum Romanorum chronologiam nonnisi *Felicis* annis mutilatis consequi valuit. Ex hac interim mutilatione innotescit, annalistas doctissimum in præcedentibus Pontificibus ordinandam rectam viam non tenuisse, eamque ob rem annos duos non potuisse non prætermittere. In auctiori Chronico veterum Pontificum de Felice dicitur: « Sepultus est in cœmeterio suo, via Aurelia, milliario secundo III kalend. Junii: et cessavit episcopatus dies quinque. » Idem legitur in libro Pontificali, et in Martyrologio Romano, ac in Indiculo *depositionis episcoporum* apud Bucherium, ubi ad III kalend. Januarii, seu diem xxx Decembris habetur: « Felicis in Calisti, id est, cœmeterio Calisti. » Sed loco III kal. Jan. legendum III kal. Junii, qui dies, ut jam diximus, alieni Felicis translationi adscribendus.

5. *Eutychianus Felici succedit.* — Tres Felicis primi circumferuntur Decretales, prima ad *Paternum* episcopum, altera ad Gallie præsules, tertia ad *Benignum* episcopum, sed eæ supposititiæ, ut pluribus a viris doctissimis demonstratum. *Eutychianus* Felici successit, sed die tantum quinta Januarii anni insequentis, ordinatus feria tertia, quæ eo anno cum die quinta Januarii concurrat. Quare vacavit Sedes dies tredecim, non vero dies quinque, ut locis laudatis dicitur. *Eutychianum* ante eum diem non sedisse, ex iis, quæ in morte ejus dicemus, liquebit. Chronologia Pontificia in posterum in Annalibus longe minus depravata.

6. *Triumphus Aureliani.* — Vopiscus in Aureliano, cap. 32 et seqq., postquam quæ Aurelianus anno præcedenti tam in Oriente, quam in Occidente egit, narravit: « Princeps igitur, inquit, totius orbis Aurelianus, pacatis Oriente, Gallis, atque undique terris, Romam iter flexit, ut de Zenobia et Tetrico, hoc est de Oriente et Occidente triumphum Romanis oculis exhiberet. » Describit postea pluribus hujus magnifici triumphi pompam, concluditque: « Denique vix nona hora in Capitolium pervenit, (nempe Aurelianus ad vota celebranda) sero autem ad palatium. Sequentibus diebus date sunt populo voluptates lu-

dorum sceniorum, ludorum circensium, venationum, gladiatorum, naumachie. » Zonaras in Aureliano ait: « Romam reversus quadrigis elephautorum triumphavit: » quod ab auctore classico desumptum non dubito. In triumpho enim de Persis imperatores quadrigis elephautorum de more usi. Testatur autem Vopiscus in Aureliano, cap. 17, Persas *Zenobiarum* auxilia subministrasse, eamque cum Persis, Armeniis et Saracenis captam. Baronius anno præcedenti triumphum istum ductum existimavit. Sed præterquam quod toto triennio elapso Aurelianus partim in Occidente, partim in Oriente, partim in utroque, adversus hostes pugnavit, Cassiodorus in Chronico sub hujus anni consulibus habet: « His coss. Aurelianus Romæ triumphantem Tetricus et Zenobia præcesserunt. »

7. *De Zenobia et Vabalatho ejus filio gestis.* — Vopiscus in Aureliano, cap. 38, ait: « Hoc quoque ad rem pertinere arbitror, Balbati filii nomine Zenobiam, non Timolai et Heremiani, imperium tenuisse quod tenuit. » Zozimus, pag. 661, scribit etiam, Aurelianus versus Europam moventem *Zenobiam cum filio* secum duxisse, qui alius non est, quam *Vabalathus* sic in mummis grecis nuncupatus, ex quibus Vopisci locus corrigendus. Trifanum tomo 3. pag. 42, ostendit Odenatum ex priori uxore innominata suscepisse *Herodem*, ut indicat Pollio in Triginta Tyrannis, cap. 16, et Herodem patrem fuisse *Vabalathi*: ex Zenobia autem *Odenatum, Heremianum, et Timolaium* genuisse, ut ibidem scribit Pollio, cap. 27. Idem Trifanum, pag. 213, hunc nuntium exhibet: ATT. K. A. Δ. ΑΡΡΗΑΙΝΟΓ. ΓΕΒ. Λ. Α. id est, *Imperator Cæsar Lucius Domitius Aurelianus Augustus anno primo*: in postica: ΑΥΤ. ΕΡΜΙΑΚ. ΟΥΑΒΑΛΑΘΟΟ. ΑΘΗΝΟΥ. Λ. Α. id est, *Imperator Heremias Vabalathus Atheni, anno IV*; ideoque videtur Herodes Athenus vocatus fuisse. Qua ex epigraphæ chronologia nostra egregie confirmatur. Cum enim annus quartus Vabalathi cum anno primo Aureliani concurrat, Zenobiam et Vabalathum anno cclxvii Odenato interfecto regnare cepisse, et cum hæc annos quinque imperarit, anno ducentesimo septuagesimo secundo captam esse manifeste apparet.

8. *Gesta Romæ ab Aureliano.* — Ad num. 12. *Aurelianus*, postquam imperator renuntiatus est, ter Romam venit. Primum statim ac imperator dictus, cujus protectionis unus Zozimus supra loco suo citatus meminit. Secundum, postquam Marcomannos Italiani depopulantes debellavit, sub finem nempe primi ejus imperii anni, ut scilicet qui in suspensionem rerum novarum venerant, ponas darent. In secundo ejus adventu configit, quod scribit Zozimus pag. 655. « Tunc et menibus eiecta fuit Roma, quibus antea carebat; et captus ab Aureliano murus, Probo imperante, perfectus fuit. » Quare res hæc perperam hoc anno in Annalibus recitata. Tertio Aurelianus hoc anno Romam ad triumphandum rediit, ubi « Leges plurimas sanxit, et quidem salutare: sacerdotia composuit, templum Solis fundavit, et

pontifices roboravit, » inquit Vopiscus in Aureliano. Imperatores enim annis, quibus triumphabant, liberalitate, operibus publicis, aliisque huiusmodi nomen suum illustrabant, quemadmodum annis decemalibus et id genus festis addictis eos esse solitos saepius inveniavimus. Baronius aliique cum secuti priorem Aureliani Romam adventum a secundo non distinguentes, in Chronologia Aureliana ordinanda non potuere non peccare.

9. *Bella Aureliani post triumphum.* — « His gestis, inquit Vopiscus citatus, ad Gallias profectus

Vindelicos obsidione barbarica liberavit : deinde ad illyricum rediit, paratoque magno potius quam ingenti exercitu, Persis, quos eo quoque tempore, quo Zenobiam superavit, gloriosissime jam vicerat, bellum indixit. Sed cum iter faceret, apud Cænophrurium mansionem, quæ est inter Heracleam et Byzantium malitia nolarii sui et manu Mucaporis interemptus est. » Sed hæc cædes mense Martio anni insequentis, ut tunc dicemus, patrata. Quare tantam viam conficere non potuit Aurelianus, quin circiter medium annum Roma digressus fuerit.

EUTYCHIANI ANNUS 2. — CHRISTI 276.

1. *Ratio temporum.* — Ducentesimus septuagesimus sextus Christi annus, tertio consulatu Aureliani imperatoris et Marcellini in Fastis ¹ notatus, et in antiquis monumentis adscriptus legitur. Sed peperam ab aliquo ² ponitur sub dictis consulibus quarto kalend. Februarii obitus ipsius Aureliani, non absoluto anno quinto imperii; cui veteres auctores tum christiani, tum ethnici contradicunt, et veteres inscriptiones ab ipso editæ, siquidem in primis exploratum illud est apud maiores; ipsum imperasse saltem annos quinque et sex menses, Eusebio, Eutropio, Cassiodoro, Epiphanio, et aliis id testantibus. Imo Flavius Vopiscus affirmat, ipsum regnasse sex annis, paucis minus diebus. Sed describamus hic antiquam inscriptionem; qua cum huius sui consulatus tertii mentio habeatur, simul etiam quot ipse annos tunc ageret in imperio, perspicue ex numero auctæ tribunitiæ potestatis cognosci potest :

MAGNO ³. AUGUSTO, PRINCIPI. MAX.
IMP. FORTISSIMO, CONSERVATORI, ORBIS
L. DOMITIO, AURELIANO, P. F. PONT. MAX.
TRIB. POT. V. P. P. COS. III.
GOTH. MAX. PALMYR. MAX. GER. MAX.
ORDO BRUXIANORUM.

2. Ex hac igitur citata inscriptione satis colligitur, Aurelianum hoc anno egisse una cum tribunitiâ potestate annum quintum, auspicalium vero sextum

circa tempus autumni. Sed et cum ejusdem imperatoris reperitur quoque in antiqua inscriptione potestas tribunitiâ septimum iterata; septimum quoque pertigisse vivendo imperii annum, affirmari necesse videtur; extat enim ejusmodi vetus inscriptio in nummo ⁴ : RESTITUT. ORBIS. C. P. P. M. TR. P. VII. COS. III. P. P. Ex qua Cassiodori Chronicon et vetus Græcus index fidei esse probantur, in quibus post consulatum tertium Aureliani, duo alii consulatus ponuntur, in quorum ullimo configisse legitur obitus Aureliani, ut dicemus. Quod si in hac inscriptione consulatum tertium repetitum vides; id ex eo accidit, quod nullum alium post tertium inivit consulatum. Qui enim ullimus reperitur consulatus, singulis annis sequentibus cum tribunitiâ potestate anni currentis repeti consuevit, donec alium confingeret adiri consulatum; quod in reliquis observandum est.

3. Ne fedat, quæso, lector, si, cum ayide cupias cunctas res gestas, si posses, uno intuitu perlustrare; sæpe contingat, in iis, quæ ad exactam temporis rationem spectant, diutius distineri. Si quidem sapias, aliter senties; nec indigno animo feres, si quem in itinere ducem sequeris, antiquas rectas ac regias plane vias intelligis sedulo explorare. Nam si a vero certoque temporis tramite contingat semel errare; per abrupta mendaciorum ferri pariter compelleris. Lætus sane ac securus viator incedit, si, quocumque perrexerit, ubique viarum certos indices, inscriptos prominentes lapides milliarios intuetur. Sed ad res gestas sequentis anni progrediamur.

¹ Panvin. in Fast. — ² Apud Panvin. in Fast. et in Thesaur. rei Antiq. — ³ Panvin. in Fastis.

⁴ Apud Adolph. in lib. Numismat. in Aurel.

Anno periodi Græco-Romane 5768. — Olymp. 263. an. 3. — Urb. cond. 1028. — Jesu Christi 276. secundum Baronium 276.

— Eutyechiani papæ 1. — Taciti imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *L. Domitius Aurelianus Aug. IV.*, et *T. Aonius Marcelinus*, ut patet ex Inscriptiōe Omphriana, in qua tamen Aurelianus consul III dicitur, priori nempe ejus consulatu, qui suffectus fuit, neglecto. Sumptus is consulatus juxta secundam consulatum Cesareorum regulam : in hunc enim annum ejus quinquennalia incidunt, qua tamen ne exhiberet, fatalis ejus dies impediit. Horum solemnium occasione persecutio ab eo in Christianos decreta : « Verum illi ne perire quidem que cogitaverat, licuit, sed profinus inter initia sui furoris extinctus est, » ut inquit Laclantius lib. de Morf. Persec., cap. 6, de qua persecutione anno cclxxii quo eam Baronius consignavit, plures egi. Quare hinc revocanda que ibidem diximus, et martyria a Baronio precedentibus annis memorata.

2. *Interitus Aureliani.* — Cum Aurelianus in Orientem proficisceretur, interfectus est « inter Constantinopolim et Heracliam, » ut ait Victor in Epitome, et anno precedenti num. iii. diximus. Imperavit itaque annos quatuor, menses circiter quatuor. Eusebius in Historia, alii que qui annos sex ei tribuunt, annos Julianos utrinque incompletos numerant : qui vero annos quinque et menses aliquot eum regnasse scribunt, sine dubio hallucinati sunt. Ulterius tamen processit Baronius, annosque septem Aureliano assignavit. fretus auctoritate Chronici Alexandrini per hæc tempora manifeste depravati, et nummi, qui apud Oceanem extat, in cuius postica legitur : *P. M. Tr. P. VII Cos. III. P. P. Verum*, hæc postica, que nummis Gallieni convenit, errore monetariorum, quod per hæc et sequentia tempora sæpius configisse observavi, nummo Aureliani insculpta. Egeris in Thesaurō numismatum serenissimi electoris palatini alium Aureliani nummum produxit in postica inscriptum : *P. M. Tr. P. VII. Cos. II.* Sed hic priori adversatur, cum consulatum tantum secundum exhibeat ; et hæc aversa pars ex nummo Gordiani junioris, in cuius numismatis septima tribunitia potestas cum consulatu secundo jungitur, monetarii errore mutata convincitur.

3. *Quo mense Aurelianus occisus.* — Existimatum hactenus, Aurelianum mense Januario hujus

anni cæsum, quod Vopiscus in Vita Aureliani, cap. 41. litteras ab exercitu post ejus mortem ad senatum scriptas tradat, recitatas fuisse in senatu, « die tertio nonas Februarias, » die nempe tertia mensis Februarii, currentis scilicet Christi anni. Verum, loco « die tertio nonas Februarias, » legendum, « die tertio nonas Aprilis, » die videlicet tertia mensis Aprilis ; quo pacto, Aureliani cædes circa diem vicesimum mensis Martii patrata fuerit. Constat enim Tacitum imperatorem renuntiatum VII kalend. Octob. id est, die vicesima quinta mensis Septembris, ut legitur in senatusconsulto, quo Augustus acclamatus est apud Vopiscum in Tacito cap. 7. Quare cum interregnum, quod post Aureliani interitum contigit, sex tantum menses integros, aut septem utrinque incompletos durarit, ejus initium a die circiter vicesima Martii non removendum.

4. *Interregnum sex mensium post Aureliani mortem.* — Vopiscus in Tacito, cap. 1, ait : « Sex totis mensibus factum est, » scilicet interregnum. Idem habet in Aureliano, cap. 40, Victor de Casariis : « Mense circiter post Aureliani interitum sexto, senatus Tacitum imperatorem creat. » Victor in Epitome : « Hoc tempore septem mensibus interregni species evenit, » extremis scilicet mensibus incompletis pro integris numeratis. Et tamen si Aurelianus exeunte mense Januario trucidatus fuisset, non per menses sex, aut per menses septem, sed per menses octo, eosque integros imperium sine imperatore fuisset. Unde, ne dicamus, tam Vopiscum, quam alios in eo interregno narrando errasse, præfatus locus, eo quo dixi modo, corrigendus ; quod eo magis dicendum, quod idem mendum irrepperit in senatusconsultum, quo Probus dictus est imperator. Vopiscus enim in Probo, cap. 2, ait illud factum die tertio nonas Februarias ; et tamen inter omnes convenit, locum illum corruptum, legendumque « die tertio nonas Aprilis. » Qui error in eodem die exprimitur, eodemque auctore describendo commissus, uni eisdemque librario attribuendus videtur. Tacitum vero currenti anno, die vicesima quinta Septembris imperatorem appellatum, in dubium revocari non potest.

EUTYCHIANI ANNUS 3. — CHRISTI 277.

1. *Manicheorum hæresis a Manete inducta penitus explicatur et refellitur.* — Ducentesimus septuagesimus septimus Christi annus in Cassiodori Chronico et Græco Indice notatur consulibus Probo atque Paulino, quos miramur ab aliquo ¹ prætermis-
sos : qui enim Aurelianum anno superiori tradidit defunctum, hos consules supervacaneos esse putavit. Sed hoc anno Aurelianum vixisse, et absoluto jam sexto imperii sui anno septimum auspiciatum esse, tribumilia potestas in recitata nuper inscriptione septimum repetita demonstrat.

2. Hoc igitur anno, iisdemque consulibus Probo atque Paulino, cum adhuc in Christianos vigeret persecutio Aureliani, hæresis Manicheorum innotuit, ut sanctus Leo testatur, cujus hæc sunt verba ² : « Manichæus ergo, » sic Manetem appellat, « magister falsitatis diabolicæ, et conditor superstitionis obscuræ, eo tempore damnandus innotuit, quo post resurrectionem Domini ducentesimus et sexagesimus annus impletus est, Probo imperatore, Paulinoque cons. » Sed quod dicit, Probo imperatore, refellit Cassiodorum, qui putavit sub Probo imperatore, eodemque quinto consule cum Victorino, hanc esse exortam hæresin. Verum cum sanctus Leo addat Probo collegam Paulinum, de hujus anni Probi consulatu certum est intellexisse; sed sic Probum nominat imperatorem, quod postea creatus fuerit imperator, non quod tunc esset; cum enim subijcial tempore horum consulum viguisse persecutionem, constat S. Leonem de temporibus Aureliani esse locutum, post quem usque ad Diocletianum nulla persecutio vexavit Ecclesiam. « Probo igitur Paulinoque consulibus (subdit sanctus Leo), cum octava jam in Christianos ebulliret persecutio, et innumera martyrum milia ipsius suis victoriis prolavissent; impletum esse quod Dominus promiserat, dicens ³ : Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini, etc. » Hæc sanctus Leo, invecus in Manetem, qui se esse Paracletum a Christo promissum, impudentissime affirmabat.

3. Verumtamen quod apud eum in chronologia annorum Christi numerantur a resurrectione Domini usque ad præsentem consulatum Probi atque Paulini, anni ducenti et sexaginta; errorem plane in

notam numeri, librariorum incuria, irrepsisse arguit nimia discrepantia; cum a resurrectione Domini in hanc usque diem, anni tantum ducenti quadraginta tres veniant numerandi, aspiciendo numerum a Christi anno (ut dictum est) quo passus et resurrexit, trigesimo quarto. Sed ex chronologia horum temporum a Patribus constituta, restituendus quoque est Epiphanius ¹ locus; nam cum impugnat Manetis hæresin, ait : « In summa vero ab assumptione Christi usque ad Manetem et Aurelianum ac Probum reges anni sunt ducenti septuaginta sex, secundum alios chronographos, juxta alios ducenti quadraginta sex; » restituendus est, inquam, locus, ut prior annorum numerus non ab ascensione Domini, sed a nativitate ducatur. Sicque ille a natali die Domini usque ad Aureliani tempora, quibus hæresis Manetis divulgari cepit, tot numeret annos; nos vero unum amplius eo numero, quod certum annum Aureliani ex consulibus consignemus. Posterior vero chronologia temporibus Probi probe respondet, dum a resurrectione Domini usque ad ejus imperium expletos annos numerat ducentos quadraginta sex; qui annorum numerus egregie nostræ chronographiæ consentit, dum nos a nativitate Domini usque ad imperium Probi annos numeramus ducentos septuaginta novem.

4. At hujus ortum hæresis sanctus Epiphanius ad Gallieni referit tempora, dum brevi compendio totam nebulonis tragediam summam ² perstringens, hæc ait : « Regnarunt Valerianus et Gallienus ad annos duodecim. In nono igitur horum imperii anno ascendit Manes, sive Manichæus, e Perside; quando etiam ad Archelæum episcopum Cascharorum Mesopotamiæ disputationis gratia venit, et superatus, talenter aufugit, et delatus ad Biodoridem vicum in vicinia Cascharorum; ubi cum disputationem adversus sanctum presbyterum Tryphonem instituisset, perfecte ab ipso confusus est. Quare et populus lapidibus eum obruisset, nisi ab Archelæo episcopo liberatus fuisset. Itaque in Persidem reflexit, et jussu regis arundine excoriatus est, atque sic vitam finivit. » Hæc Epiphanius. Verum alibi ³ idem auctor ait exortam Manetis hæresin circa annum quartum Aureliani, de quo agimus, imperatoris; alii ⁴ rursus sub

¹ Panvin. in Fast. — ² S. Leon. de Pentec. ser. 71. — ³ Matth. x.

¹ Epiph. hæres. LXVI. — ² Idem de mensur. — ³ Idem hæres. LXVI. — ⁴ Becla de sex actat. in Adon.

Tacito; sub Caro alii ¹ Manetem ponunt; Eusebius autem anno secundo Probi.

5. Cyrillus ² episcopus Hierosolymitanus, qui vixit sub Constantio, cum sub Probo imperatore emersisse tradit, hancque de eo historiam in omnibus veritali consentaneam scribit, quam nos auctam ex aliorum Patrum scriptis hic inserere opera pretium ducimus. Instilvens igitur catechumenos, his eos imbutit de pravis vitandis dogmatibus disciplinis : « Omnes quidem, inquit, oderis hereticos; maxime autem illum qui a mania seu insaniam nomen habet; Manetem dico, qui primum tempore Probi cœpit; nam ante annos septuaginta hic error vixit; et non desunt qui auctorem illius suis oculis conspexerunt. Non ideo tamen quod paulo ante fuerit, illum oderis; sed ut malitiae fabricatorem, et totius fedilitatis receptaculum, et omnes hæreses sordes suscipientem. Ambiens enim malis excellere, omnia congerens pessima, unam hæresin blasphemiam et sceleribus referant conflavit. Vastat Ecclesiam, vel potius eos qui errant in Ecclesia, tanquam leo ambulans. Tu igitur non attendas hujus suavi loquentiam, neque simulate humilitati; serpens enim est, et germen viperarum. Et Judas dixerat ³: Salve, Rabbi, et tamen prodidit magistrum. Non advertas oculis, sed serva venenum.

6. At ne falsa videamur opinari de illo, obiter considerabimus qui fuerit iste Manes; quin etiam aliqua ex parte, quid docuerit, attingemus. Memineris autem hæc apud te ipsum, et teneas memoria in auxilium opportunum, quæ ante dicta sunt, et nunc quoque dicentur; ut ignorantem discant, et scientes recordentur. Non est ex Christianis Manes. Absit. Neque, sicut Simon, eiectus ex Ecclesia, nec ipse, nec illi priores ejus erroris magistri. Ille enim fur est alienorum malorum, vindicans sibi mala. Quo modo autem et qua ratione, audite. Scythianus quidam erat in Ægypto, genere Saracenus, nihil cum Christianismo habens commune. Hic Alexandria habitans, et Aristotelicam vitam imitatus, quatuor libros composuit; unum quem appellavit Evangelium; non quod actiones ejus contineret; sed solam appellationem; alterum vocavit Capitulum; tertium Mysteriorum; quartum vero, quem nunc circumferunt, Thezaurorum. Discipulus autem ejus erat Terabinthus. Cum vero Scythianus ex proposito venisset in Judæam, ut pestilenti contagione afficeret illam regionem; morbo extincto illo, Dominus sedavit pestilentiam. » Hæc cum scribat de Scythiano Cyrillus, perspicue docet errare Suilam et alios, qui cum Manete confundunt Scythianum, cumque genere Brachmanum dicunt.

7. Verum Epiphanius ⁴ de Scythiano prolixiorum contextit historiam, cumque ait Saracenum genere, in Arabia nutritum, philosophicis Græcorum litteris imbutum, et mercatura intercedente cum Judis, prædixitum factum esse; quem et in

Ægyptum descendente tradit adscivisse sibi ex Lupanari mulierulam, ibique de duobus principibus hæresin ex Pythagoreis haustam promulgasse; Hierosolymamque profectum, quod omnes sibi adversantes naetus esset, se totum magiæ studio mancipasse. Sed cum ait Scythianum circa tempora Apostolorum vixisse; haud facile quis poterit assentiri, qui considerat huic proxime in schola impietatis successisse Terabinthum ejus discipulum, et huic mox Manetem esse successitum.

8. De Terabintho autem hæc subdit Cyrillus; « Sed Terabinthus improbitatis illius discipulus, auri et librorum et hæresis factus hæres, cum adesset in Palestina, et in Judæa notus esset, et exclusus, statuit in Persidem transire. Deinde, ne ex nomine illic cognosceretur, Buddam se ipsum vocavit. Verum habuit hic adversarios sacerdotum Solis, et multis sermonibus concertationibusque commotis redarguebatur. Ad extremum, cum esset comprehendendus, profugit ad quamdam viduam. Deinde supra domum ascendens, et advocans aereos demones, quos Manichæi in abominandis suis sacris ad hunc usque diem invocare solent; divinitus percussus, et de domo prostratus, extinctus est.

9. « Atque sic excisa est altera bestia; sed relicta sunt monumenta impietatis illius libri, quorum illa vidua hæres erat, simulque pecuniarum. Quæ cum neque cognatum, neque amicum haberet ullum, constituit pro illis pecuniis servum emere aliquem, Curbicum nomine, quem postea adoptavit, et Persidis disciplinis erudiendum curavit. Exacuit autem secundum humanitatis malum telum: Curbicus ille malus servus in semiphilosophum exavit; et mortua vidua, et pecunia et libri hereditate illi cesserunt. Deinde, ne servitatis nomen illi contumeliosum esset, pro Curbico Manem se ipsum appellavit. quod lingua Persarum, hominiam significat; cum enim dialecticis quibusdam esse videretur, Manem se ipsum nominavit, tanquam optimum disputatorem.

10. « At ille quidem bonam existimationem ex lingua Persica hoc nomine parabat; sed divina administratione factum est, ut nolens ex eo se ipsum argueret, ut in Perside existimans se ipsum honorare, apud Græcos insaniam nomine sese appellaret. » Nam quod penes Græcos *μανία*, id est quod apud nos insaniam: Ideo illius discipuli (inquit Augustinus ¹) vitantes nomen insaniam, quasi doctiores, et eo ipso mendaciores, geminata, n. littera, *Μανιχæorum*, quasi *μανία fudentem*, pro *Μανιχæο*, id est, *insano*, appellaverunt. Et si vocis hujus a Latinis sumas interpretationem, id est *μανία* (ut tradit Festus) quod *turpis larva*, plane Maneti congrua. Sed Epiphanius ² illud nomen ancupatum Curbicum ait, ut *Manes* dici voluerit, quod juxta Babilonicam linguam, *Manes vas* significat; remulatus nimirum Apostolum, qui a Christo vas electionis est appellatus. At quod ad nomen spectat, nec illud dicere præ-

¹ Zonar. III. par. Annal. — ² Cyrillus Catech. VI. — ³ Marc. XIV. — ⁴ Epiph. hæres. LXXV.

¹ August. de hæres. c. 76. — ² Epiph. hæres. LXXV.

termittamus ¹ Manichæos illa ilem sibi nomina indidisse, ut *Catharistæ* dici vellent, atque *Marcarii*, nempe *Mundatores*, et *Beati*, itemque *Electi*; sed de nominibus modo satis. Redeamus ad Cyrillum, qui subdit:

11. «Audebat dicere se ipsum esse Paracletum; est enim scriptum: Qui blasphemaverit Spiritum sanctum, non remittetur ei. Hic autem cum se Spiritum sanctum esse diceret, blasphemabat illum. Qui ergo cum illis communiatur, videat cum quibus versatur. Commovit servus universam terram; quandoquidem ² per Iria contremiscit terra, et quantum non potest ferre, si servus regnet. » Addit Epiphanius, hoc tempore Mandem misisse tres ex suis discipulis Hierosolymam, emptum sacros libros, quo Christianorum res calleret, ut inde etiam, si posses, de duobus principiis dogma firmaret. Quo modo autem post hæc in carcere ductus sit, rem gestam idem Cyrillus sic narrat:

12. Prodiens porro in medium, supra vires humanas sese iactabat. Cum enim ægrolasset regis Persarum filius, et medicorum turba illi adesset; Manes promittit per orationem, tanquam pius, se illum curaturum. Recesserunt medici, recessit et vita a filio regis; virique illius impietas redarguta est; et vinculus erat in custodia philosophus; non quod regem veritate offendisset, hæc passus; neque quod idola dissolveret; sed quod servare promisit ei, mentitus est; imo (ut verius dicam) propter homicidium. Qui enim per medicorum curam potuisset sanari, medicos removens illum occidit, enecans negligentia. Cum enim plurima militi de illo dicenda sint mala; meminere prius illius blasphemie, deinde servitutis (non quod turpis sit servitus, sed quod, cum servus esset, libertatem effluerit malam) tertium falsitatem promissionis; quartum filii regis eadem; quintum turpitudinem carceris; tum vero ex carcere fugam. Qui enim dicebat se esse Paracletum, et veritatis propugnatores, fugit; non erat successor vel imitator Christi, qui aliciter veniebat ad crucem; sed fugiendo, contrarius illi fuerat. Deinde rex Persarum necari iussit custodes carceris. Causa mortis regis pueri Manes per suam superbiam fuerat; causa quoque mortis custodum erat per fugam. Qui ergo mortis est causa, iste ne adorari debet? Nonne oportuit Jesum imitari, qui dicebat: Si me queritis, sinite hos abire? Nonne oportebat cum Jona dicere: Tollite me, et projicite in mare; propter me enim tempestas ista?

13. Fugit Manes de carcere, et venit in Mesopotamiam; sed occurrit illi scutum justitie Archelaus episcopus. Quo modo autem in eum incidit Archelaus Epiphanius ³ narrat, dicens, studuisse Manetem, sive dixerimus Manicheum, adsciscere sibi insignem pietate virum Marcellum in Caschura Mesopotamie habitantem, ad eumque scripsisse epistolam, quam idem auctor sue narrationi contexit; eam vero nos ponemus inferius. Contigit autem opportune

illie adesse Archelaum episcopum, cum Marcellus eam accepit a Manele epistolam; inloque consilio, factum ut Marcellus ad eum rescriberet, ipsum Cascharam ad se vocaret, velut suarum litterarum interpretem. Cum autem Manes venisset, et quid ille impie sentiret, Archelaus audisset; ad publicam disputationem eum vocat. Constituntque sunt ex communi consensu iudices hi, Marsipus externa doctrinae philosophus, Claudius medicus atque sophista, Ægiolus grammaticus, et Cleobolus sophista.

14. Auctor est sanctus Hieronymus ⁴, initam cum Manete disputationem ab ipso Archelao fuisse syro sermone conscriptam, eamque in graecam postea lingua conversam haberi præ manibus. Recitat ex ea disputatione per pauca quadam Cyrillus, que hic describere injucundum non erit; cum præsertim liber ille ab Archelao conscriptus, injuria temporis perisse videatur; ait enim ⁵: Graecum auditorium constitutus, etiam philosophis iudicibus eum redarguit; ne, si Christiani judicarent, ad gratiam aliquod judicasse viderentur. Dixit ergo Archelaus ad Manetem: Quod prædicas, narra. Ille vero os habens tanquam sepulcrum apertum a blasphemia, a Creatore primum incipit, dicens: Quod veteris Testamenti Deus, malorum sit inventor, dicens de se ipso: Ego ignis consumens ⁶. Sapiens autem Archelaus dissolvit blasphemiam, dicens: Si veteris Testamenti Deus ignem se ipsum dicit: cujus erit filius ille qui dicit: Ignem volo mittere in terram ⁷? Si oderis eum qui dicit, Dominus mortificat, et vivificat ⁸, quare honoras Petrum, qui Tabilliam quidem suscitavit ⁹, Saphiram autem mortificavit ¹⁰? Si oderis eum, eo quod etiam mortem paraverit; quare non oderis eum qui dicit: Ille in ignem æternum? Si odisti dicentem ¹¹: Ego Deus faciens pacem, et creans mala; perquire quid dicat Jesus ¹², non veni mittere pacem super terram, sed gladium. Amborum sunt aequalia dicta; ergo e duobus alterum sit, necesse est: Aut uterque bonus per eandem locutionem: Aut si irreprehensibilis Deus hæc dicens, quare vituperas eum qui in Lege veteri similia dicebat? Postea Manes: Et qualis Deus qui obsecrat? Paulus enim dicit ¹³: In quibus Deus sæculi hujus obsecavit mentes infidelium, ut non splendet illis nomen Evangelii.

15. « Archelaus vero optime refellens: Lege, inquit, quod præcedit paululum: Si vero est obscurum Evangelium nostrum, in perditis est obscurum. Vides quod in perditis obscuratur. Non sunt enim sancta danda canibus. Numquid autem solus veteris Testamenti Deus obsecravit cogitationes infidelium? Jesus autem ipse nonne dixit: Propterea in parabolis loquor, ut videntes non videant? Non quod odisset illos, volebat ne viderent; sed propter indignitatem, quod oculos suos ipsi obstruissent. Ubi enim spontanea pravitas, ibi et impedimentum gratiæ. Habenti ¹⁴

¹ Hier. de Script. Eccl. in Archel. — ² Cyrill. Catech. vi. — ³ Deut. iv. Hebr. xii. — ⁴ Luc. xii. — ⁵ 1. Reg. ii. — ⁶ Act. ix. — ⁷ Act. v. — ⁸ Isai. xlv. — ⁹ Mat. x. — ¹⁰ 2. Cor. iv. — ¹¹ Luc. xvi.

¹ Aug. de hæres. c. 16. — ² Prov. xxx. — ³ Epiph. hæres. lxxvi.

enim dabitur; et qui non habet, et hoc quod videtur habere, auferetur ab eo. Quinciam, ut quidam interpretantur, et hoc dicere non fuerit ineptum; quod dicitur Deus excrucasse infidelium cogitationes, in malo excrucavit, ut sancta respicerent; non enim dixit: Obcecavit ipsorum animam, sed cogitationes infidelium. Hoc autem est, perinde ac si diceret: Obceca scortatoris libidinosas cogitationes, et servabitur homo: Excruca furis rapacitatem, et salvabitur homo. Sed si non vis hoc ita sentire, est alia interpretatio: Obcecat et sol lippos, et oculis laborantes male affectos, propter vim luminis; non quod sol habeat vim excrucandi; sed quod corrupta videntium natura, videre per se non possit, sic et infideles agrotantes in corde non possunt videre divinitatis radios. Et non dixit: Excruca vit cogitationes, ut non audirent Evangelium; sed, ut non induerentur splendorem Evangelii Domini nostri Jesu Christi. Audire enim Evangelium omnibus licet; gloria autem Evangelii solis Christi germanis definitur et aperitur. Loquebatur Christus his qui audire non poterant in parabolis: discipulis autem seorsum dissolvebat parabolis, splendor glorie illuminatis, excrucatio autem infidelibus. Hæc mysteria, que nunc Ecclesia enarrat tibi calhecumento, non est mos ethnicis enarrare; nec enim ethnico mysteria de Patre, Filio, et Spiritu sancto declaramus; quin et calhecementis non adeo aperte dicimus mysteria, sed sæpe obscurius dicimus; ut scientes fideles intelligant; et qui nesciunt, non corrumpant.

16. « Illis et aliis ejusmodi pluribus prosternebatur draco, talibusque concertationibus Archelaus superavit Manetem; ita ut rursus inde fugeret, perinde atque antea ex carcere. Vilans autem adversarium, venit in vicum quemdam vilissimum; quemadmodum serpens in paradiso, relicto Adam, ad Evam accessit. » Erat vicus ille dictus Inodorides, sub diocesi Caschalarum, cui præerat presbyter quidam mansuetissimus, nomine Tryphon; qui cum non tanta esset dicendi facultate imbutus, ut Manetis sua jaclandi resistere potuisset; de ea re (inquit Epiphanius ¹) Archelaum reddidit certiorum. Subdit Cyrillus: « Sed Archelaus, pastor bonus, ovibus prospiciens, fuga illius audita, cito accurrit, et lupum perquisivit. Manes vero, videns aperte adversarium, excessit, et fugit; dedit autem hanc postremam fugam. » Herum in eo pago disputasse Archelaum cum Manete, iterumque convictum; et a populo adstante interficiendum, illi denuo præsto fuisse Archelaum, Epiphanius ² tradit; additque ipsum fugisse, unde venerat in castellum Arabionis, idque regi Persarum immoluisse, suosque misisse qui eum capebant; que autem postea contigerunt, Cyrillus sic narrat:

17. « Regis enim Persarum satellites ubique perquisiverunt fugitivum illum, comprehenderunt; et quam ab Archelao habere debebat sententiam, hanc regii ministri in illum tulerunt. Comprehenditur

Manes, quem adorant ejus discipuli; et adducitur ad regem. Cui rex exprobravit mendacium et fugam, irrisit servitutem ejus, accusavit filii eadem, damnavit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari Manetem lege Persica mandavit; et corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit; eulem vero, qua tanta illius improbitas continebatur, tanquam utrem ante portas suspendi curavit. Qui se ipsum Paracletum esse dicebat, et futura se scire ostendebat; fugam suam et comprehensionem nesciebat? » Hæc Cyrillus. Quod igitur Manes arundine excoriatu fuit; inde sumpsisse Manichæus, et super arundines accubavit, S. Augustinus ³ affirmat. Unde quod super mattas jacerent sic compositas; nomen quoque profluxit, ut Mallarii iidem fuerint appellati. Prosequitur Cyrillus hæc de ejus discipulis:

18. « Injus Manetis discipuli tres fuerunt, Thomas, Buddas, et Hermas. Nemo legat secundum Thomam Evangelium; non enim est unius ex duodecim Apostolis, sed unius ex his tribus Manetis discipulis. Nemo corrumpatur ab animarum corruptioribus Manichæis, qui tristibus aquis mæstium jejunii sibi inducunt. Qui factorem quidem ciborum calumniantur, cibos autem optimos quosque vorant. Qui docent, quod qui herbas evellit, in illam mutabitur. Agricola et holiiorum pueri in quot transformantur herbas et graminia? Tot annis hoflor falece secabat herbas, ut sæpe videmus; in quam ergo ex illis mutabitur? ridicula vere dogmata et turpitudine vituperationeque plena. Item quandoque homo cum esset pastor ovium, et ovem sacrificavit, et lupum occidit; in utrum igitur mutabitur? Multi homines pisces capiebant, et aves aucupabantur; in quid igitur mutabantur antiquitatis nepotes Manichæi, qui non operantes, ea que sunt operantium devorant? qui eos qui afferunt illis cibos, hilari facie recipientes, pro benedictionibus maledictis insectantur? Cum enim ignorans aliquis illis afferat panem: Paululum (inquit) extra subsiste, et benedicam tibi. Deinde in manus recipientes panem (quemadmodum illi qui ex illis penitentiam agentes confessi sunt): Ego te (dicit Manichæus panem) non feci, et excrucans proficit in altum, et maledicit ei qui fecit illum, atque sic factum comedit. Si oderis cibos; cur hilari facie intueris illos afferentem? Si danti habes gratiam; cur factorem et opificem omnium blasphemias? Et rursus: Ego te, inquit, in non seminavi; seminetur seminans te. Ego te non messi falcibus; metatur metens te. Ego te igne non coxi; coquatur qui coxit te. Pulchra sane gratiarum actio.

19. « Magna quidem hæc mala, sed parva respectu aliorum. Lavacrum illorum coram viris et mulieribus enarrare non audeo. Vereor dicere in quo ficum intingentes, dant miseris; quod per Sisycum trahitum manifestatum est. Viri enim in somniis hæc imaginarentur, et mulieres in puerperis; pollueremus certe os nostrum hæc dicentes. Neque enim

¹ Epiph. hæres. LXVI. — ² Idem ibidem.

³ August. contr. Faust. lib. v. c. 4

Græci his impuriore; neque Samaritæ magis athei, neque Iudæi magis impij, neque scortatores islis sunt impuriore. Scortator enim ad unam horam per concupiscentiam finit operationem; condemnans autem se scelere tanquam pollutum, scit se lavacro egere, et agnoscit fedilitatem facinoris; Manichæus autem in medio altaris pouit ista, atque simul os et linguam pollut. Ab ejusmodi ore, o homo, capies doctrinam? Hoc semper obvium osculo salutaris? Nunquid præter aliam impietatem, hanc solum non fugies fedilitatem ecclesiasticæ poliores, omnique prostituta delectabiliores? Annuntiat Ecclesia et docet, attingitque sordes istas, ut tu non poluaris; dicit vulnera, ut tu non vulnereris. Sufficit autem hæc solum scire tibi; sed experientia illa discere cave.

20. « Tonat Deus, et nos omnes tremimus; illi autem blasphemant. Fulgurat Deus, et omnes ad terram inclinamur; illi vero nefandas in cælum movent linguas. Jesus dicit de Patre ¹: Qui solem suum facit oriri super bonos et malos, et pluuit super iustos et injustos. At illi dicunt, quod pluuit ex quadam amatoria insaniam tuum. Et audent dicere, quod sit quadam virgo in cælo pulchra cum juvene pulchro, et more camelorum aut liporum illos quoque turpis concupiscentiæ tempus habere; et cum finit tempestates fitendo illum instare virgini, ac illam quidem fugere, hunc autem insequi; atque tum currendo sudare, et ex illius sudore pluuiam esse. Hæc scripta in Manichæorum libris; hæc nos legimus non credentes dicentibus; propter vestram enim securitatem etiam perditionem curiose scrutabamur. » Hæc S. Cyrillus, suos alloquens catechumenos, optime sane hæc ipse calluit, qui eodem prope seculo vixit et in Oriente, ubi illud monstrum primum innotuit; sed et cum ex Manetis inspectione librorum, tum etiam ex ejus discipulis, cum execrantes ejus turpitudines atque blasphemias, ad Ecclesie puritatem ac sanctitatem confugerent, hæc plenissime assecutus est.

21. Videns autem hostis humani generis re-frixisse, et prope penitus exolevisse, ob scelere immanitatem, quas per Gnoslicos docerat turpitudines; et jant deficere etiam quem in Montano novum elinserat paracletum, et ab eo superinducta jejunia habita esse neglectui; conatus est, sed diversam a priori iniens rationem, ex duobus unum conflare monstrum; simul enim in unam coniungens Gnoslicorum deformitates, et Mentam blasphemias, alisque impietatibus superinductis, his ornamentis phaleratam belluam introduxit, imo horrendum visu spectrum eduxit ex inferis, flammis ignis spirans, quibus universum propemodum depastum estorben; usque adeo, ut vix aliquis repertus locus fuerit, qui non ejus incendio conflagravit, vel non ejus fuligine saltem obductus. Et, quod superat omnem captum, non vulgares tantum, sed qui scientia videbantur esse sublimes, non solum ad se nefarium dogma pellexit, sed et sui constituit defensores; de quibus suo

loco dicturi sumus. Sic namque ad decipiendum comparatus ille versutus, cum (quod scriptum est in Apocalypsi ¹) foris præ se ferret speciem agni, loquebatur tamen ut draco.

22. Sed ut hæc aperitus cognoscatur: libuit hic atterere perbreve ejus epistolam ² ad Marcellum pientissimum virum conscripam, qua pariter prima sue hæresis rudimenta propinans, hæc ait:

« Manes Apostolus Jesu Christi, et qui mecum sunt sancti, ac virgines Marcello filio dilecto gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo; et dextera lucis conservet te ab instante seculo malo, et accidentibus ipsius, et laqueis diaboli. Amen.

« Cum dilectionem tuam maximam esse percepim, valde gavisus sum; talem autem non esse juxta rectam rationem, indigne tuli. Unde ad humani generis correptionem missus, parcensque his qui fraudi et errori se ipsos exposuerunt, has ad te litteras mittere necessarium duxi; primum quidem ad salutem animæ tuæ, deinde etiam eorum qui tecum sunt, ad hoc ut ne indiscretam habeas cogitationem; veluti simpliciorum duces docent, dicentes, bonum et malum ab eodem ferri, et unum principium introducentes, non discernentes neque dirimentes a luce tenebras, et bonum a malo ac pravo, et externum hominem ab interno, velut antea diximus; sed alterum cum altero confundere et permiscere non cessant. Tu vero, o fili, non similiter, ut multi homines, citra rationem, ac simpliciter utraque, prout contigerit, unias; neque Deo bonitatis attribuas. Principium enim et finem, et horum malorum patrem ad Deum referunt, quorum tuis maledictioni propinquus est. Neque enim dictis a Domino ac Salvatore nostro Jesu Christo Evangelicis credunt, quod non potest arbor bona malos fructus ferre, neque arbor mala bonos fructus facere. Et subit animum meum admiratio, quo modo Deum satanæ, et malorum ipsius operum creatorem et opificem dicere audent. Atque utinam lucisque saltem inanis labor ipsorum processisset, et non unigenitum qui a simo patris descendit, Christum Mariæ mulieris ejusdam filium esse dixissent, et ex sanguine et carne et reliqua feminarum graveolentia natum esse. Et ut ne nulla per hanc epistolam scribens mansuetudinem tuam in longum tempus suspendam; cum naturalem eloquentiam non habeam, his contentus ero. Tolum vero cognoscere præsentem me apud te; si quidem salutis tuæ adhuc curam geris. Neque enim laqueum cuiquam injicio, veluti plerique imprudentiores faciunt. Considera quæ dico, fili venerandissime. » Hucusque epistola.

23. Reddunt profecto idem dicendi genus, eundemque in omnibus exprimunt characterem quæ a novantibus hæreticis nostri temporis scriptæ, de foris mellite circumferuntur epistolæ; eodem quippe cum illo atillato spiritu, easdem videas eructare sententias, concinnare fallacias, ac plane aureo calice pro-

¹ Matt. v.

² Apoc. xiii. — ² Apud Epiph. hæres. LXVI.

pinare blasphemias, dum Manetis instar nonnisi claritatem, pietatem, Dei laudes, et Christi præconia spirare in omnibus videantur, errantes, et in errorem inducentes, secundum illud Ezechielis ¹: « Consumunt pulvillus subter omne cubitum, ad decipiendas animas. » Sed ad Manetis dogmata disquirenda redeamus.

24. Has autem, quas ad Marcellum scripta virulenta Manetis epistola prolulit horrendas blasphemias, jam longe antea ipsi viventes Apostoli damnaverunt. Joannes enim cum principum unum tantum esse affirmet; eos pariter qui veram Christi negarent humanitatem, quales habendi essent, perpetuæ sententiæ judicio definivit, dicens ²: « Omnis spiritus qui confitetur Christum in carne venisse, ex Deo est; et omnis qui solvit Jesum (nempe a carne disjungit) ex Deo non est, et hic Antichristus est. » Sed et Ignatius, qui vixit Apostolorum temporibus, illorumque ipse discipulus, quam sedulos, quam fortis, quam vehementer oppugnator fuerit hujus hæresis a Basilide primum excogitate; in diversis ³ epistolis, ac ea præsertim quam scripsit ad Trallianos, post multa, rem adeo certe atque perspicue testatam reliquit, dicens: « Vere genuit Maria corpus habens in se Deum habitantem, et revera natus est Deus Verbum ex virgine vestitus corpore obnoxio fisdem passionibus nobiscum; vere natus ex vulva, qui omnes homines in vulva fixit; et corpus sibi fabricavit ex sanguinibus virginis, hoc solum excepto, quod nulla viri consuetudo interesseret; in utero gestatus, sicut et nos, certis mensium circulis; et vere natus est, sicut et nos, et vere lacte pastus est, et cibo potuque communi usus est, sicut et nos, etc. » Sed de his superius pluribus. At hæc volumus breviter attingisse, tanquam adversus Manetis virum antidotum præsentanem, quod veluti in capsula medica semper illibatam S. Ecclesia custodivit.

25. S. Ecclesie enim auctoritati S. Augustinus innilens, uno usus argumento, omnes Manicheorum arte compositas molitiones disjecit, cum ait ⁴: « Et ergo hæc omittam sapientiam, quam in Ecclesia esse Catholica non creditis; multa sunt alia, quæ in ejus gremio me justissime teneant. Tenet consensus populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vestitate firmata; tenet ab ipsa sede Petri apostoli (cui pascebas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit) usque ad præsentem episcopatum successio sacerdotum; tenet postremo ipsum Catholice nomen, quod non sine causa inter tam multas hæreses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes hæretici se Catholicos dici velint; quærenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus hæreticorum vel basilicam suam, vel domum audeat ostendere. » Hæc et alia Augustinus, cum agit contra aliam epistolam Manichæi, dictam ab illis, « Fundamenti. » Sumus autem nos hæc interlocuti exemplo

illorum, qui attracturam serpentes, antidoto se præmuniunt.

26. Sed illud hic obiter declarandum est de Manete; ipsum non sic se vocasse Apostolum, ut se tantum Petro conferret vel Paulo, aut affi cuiquam ex numero Apostolorum; sed quod profiteretur se esse Paracletum, quem Christus prædixit a Patre mittendum; seque sic missum a Patre nominare Apostolum; id quidem de illo ejus affirmabant discipuli, de quibus hæc Augustinus ¹: « Promissionem Domini nostri Jesu Christi de Paraclete Spiritu sancto, in suo hæresiarcha Manichæo dicunt esse completam. Unde se in suis litteris Jesu Christi Apostolum dicit, eo quod Jesus Christus se missurum esse promiserit, atque in illo miserit Spiritum sanctum. » Sed et de instituto ab eo instar Catholice Ecclesie hierarchico ordine dicemus inferius. Verum que reliquæ sunt, ab eo conscriptas blasphemias inspiciamus.

27. Diffamavit eas non scriptis tantum a se epistolis ad Marcellum, et alia quam diximus ad incertum auctorem, titulo, « Fundamenti; » sed aliis a se editis commentariis, nempe eo quem inscripsit, « Mystera; » et cui indidit nomen, « Thesaurus, » additoque illo quo sub titulo astrologiæ docuit magicas incantationes, et aliis, quorum omnium meminit Epiphanius ². His, inquam, a se editis libris, alios portentosos addidit; prioribusque adjunxit novas hæreses, quarum alix ex isdem ortu principiis, veluti rivi e crenoso fonte dimanarunt; et alix ex aliis deductæ causis, pro arbitrio insani hominis prodierunt. Prioris nempe generis erant, quibus diceret, totum hominem e duobus creatum esse principiis, ex bono animam, corpus vero fabricatum a malo.

28. Quod igitur a mali principio carnem idem Manichæi dicerent provenire, negabant Christum humanam suscepisse naturam; eademque ratione carnem, ut malum ex mali principio germen, odio persequentes, perpetuum contra eam, sed irrationabile plane bellum sic conflagrant, ut eam probrosis etiam afficerent contumeliis et immunditiis, eoque insano prætextu in immensum gurgitem turpitudinum mersi, omni pariter immunditiarum ac libidinum genere se polluerent, quod dicerent eo modo injuria carnem affici; idque eo ardentius ipsi præstare soleant, quo volupciosius id fieri intelligerent; eoque licentius, quo præ se ferrent pariter cum obscenitate justitiam; alique eo instantius perpetrarent, quo ad hæc tam nefanda atque turpia religio videretur impellere; ita enim jactabant multis his purgari malum: quibus adderent illud obscenum et auditu tantum maxime execrandum, ut conspersa farina humano semine, instar Gnosticorum, quæ offerbant libamina inde conficeret. Quod licet ipsi negarent, tamen rei nefariæ convictos esse, S. Augustinus testatur ³ de his que suo tempore acciderunt, de quibus suo loco dicturi sumus.

¹ Ezech. XIII. — ² 1. Joan. IV. — ³ Ignat. epist. v. vi. x. — ⁴ Aug. contra epist. Manichæi c. 4.

¹ Aug. de hæres. c. 46. — ² Epiph. hæres. LXVI. — ³ Aug. de hæres. c. XLVI.

29. Eadem quoque ex causa quod carnem ex materia et materiam a mali principio fluxisse dicant; omnem generationem avertunt, impediunt, et execrantur, quod ex ea augeatur materia ac proinde mali principii causam agi; quæ in eos idem Augustinus¹ scribens, pluribus monstrat ac confutat. Eadem quoque causa, quod dicerent nullum materię dandum esse adminiculum, eo dementię pervenerunt, ut execrarentur eos qui pauperibus elemosynam darent, quod eo actu faverent mali principio; quod Theodoretus² testatur, et ante eum S. Athanasius³, qui ait: « Pro re hostili habetur apud Manichæos pauperum commiseratio. » Eadem quoque ratione quod carnem odio haberent (quod est illis commune cum Marcionitis) negabant etiã carnis resurrectionem.

30. In odium quoque carnis execrari eos, ait S. Augustinus, Sanctorum reliquias, maximeque inveni in Christianos, qui martyres colunt, eorumque celebrant festos dies; perinde ac si ipsi colerent, ut deos, homines. Sed refellit eam sepe calumniam Augustinus, demonstrans nos non colere ut Deum homines, sed venerari ut Deïamicos, disputatque de his pluribus agens contra Faustum⁴. Probe vides, lector, quem habeant patriarcham, qui Sanctorum cultum, venerationemque sacrarum reliquiarum detestantur; tali ipsi sane, tantoque gloriuntur auctore; et Ecclesie column Augustinum, Sanctorum cultum probantem ac defendentem (ut libel) condemnent; atque sic Manetis Paracleti se gloriuntur afflatos. Porro Manichæi (ne id prætermittamus) eadem quoque ratione, quod carnem tanquam ex mali principio deductam execrarentur, matrimonium etiã damnabant; de quorum stultitia pluribus idem S. Augustinus⁵ agit.

31. Quod vero ad animam spectat, non unam insitam cuilibet homini Manes tradidit, sed duas, eademque diversas, atque e contrariis plane principiis dimanantes; nempe malam alteram, a mali principio generatam; alteram vero bonam, infusam a boni principio, eandemque esse divinę substantię. Adversus hæc excoGITATA ab homine insano commenta, idem S. Augustinus pluribus disputat, scripto de duabus animabus contra Manichæos commentario. Purgationem etiã quandam factam animarum Manes illidem introduxit atque punitionem, docens transaminationem Pythagoream, ut Epiphanius⁶ et Cyrillus affirmant; animas vero Manichæorum ab ejusmodi punitione liberatas esse, sed eas per elementa purgari⁷, ac in lunam transmitti, et ex ea tanquam per scapham quandam ad solem perducı, et ad Deum bonum, e cujus substantia essent, adduci; reliquias vero animas, quæ ab eo prædicantur veritate audire contempsissent, gehennę ignibus tradi demonibus cruciandas; si que pro ratione delicti punitas,

ad corpora iterum transmitti, ut erudiantur; quod si neglexerint, ad magnum ignem tandem demilli: hæc plane fuerunt Manetis de animabus insomniã.

32. De Christo autem non tantum (quod dictum est) sentiunt, eum minime humana indutum carne, ac proinde nec natum, nec passum; sed et testatur S. Hilarius¹, Manetem negasse unam eandemque Christi esse cum Patre substantiam, sed partem ex ipsa. Verum eo usque perductum est ejus mentis delirium, ut illum dixerit fuisse serpentem, qui Adæ atque Evæ per esum pomi infuderit scientiam boni et mali; et ad hæc prospicienda illorum oculos aperuerit. Rursus vero eum præterea esse solem lune orbis, Manichæos tradere, Theodoretus² et alii affirmant. Illos quidem adorare solitos solem et lunam, Augustinus³ testatur. Sed quid illi dixerint de sole et luna, et de excoGITATA a Manete Trinitate, audiamus Augustinum⁴ hæc eorum insomniã recensentem, refellentemque.

33. « Primo solem navem quandam dicitis; ita non tantum (ut dicitur) toto cælo erratis, sed et nullatis. Deinde cum omnium oculis rotundus effulget, eaque illi figura pro sui ordinis positione perfecta sit; vos eum triangulum perhibetis, id est, quandam trianguli cæli fenestram, lucem istam mundo terris-que radiare. Ita fit, ut ad istum quidem solem dorsum verticemque curvelis, non autem ipsum lam clara refunditate conspicuum, sed nescio quam navim per foramen triangulum micantem atque lucentem, quam confictam cogitatis, adoretis; quam profecto Faber ille non faceret, si quemadmodum emuntur liqua, quibus navigatorum labula compinguntur, sic emerentur et verba, quibus hæreticorum fabule configuntur. Verum hæc tolerabilis vel ridetur vel fletur in vobis.

34. « Illud est intolerabiliter sceleratum, quod de ipsa navı puellas pulchras et pueros proponi dicitis, quorum formosissimis corporibus inardescunt principes tenebrarum, ad feminas masculi, et ad masculos feminæ; ut in ipsa flagranti libidine, et hianti concupiscentia de membris eorum, tanquam de fetris sordidisque compedibus Dei vestri membra solvantur; et his obscenissimis pannis vestris conamini asserere ineffabilem Trinitatem, dicentes Patrem in secreto quodam lumine habitare, Filium autem in sole Virtutem, in luna Sapientiam, Spiritum sanctum in aere. » Hæc Augustinus, qui commentum inane, sua sponte corrumpens, quod Faustı eloquentia videretur esse suffultum, nullo negotio, in eo disputans, disjecit et demolitur. Sic vidæ, Manichæos non proprie solem, Christum dixisse, sed in sole Christum esse, sicut in luna Sapientiam, et in aere Spiritum sanctum; quibus dicerent animas (ut tradit Epiphanius⁵) præparari, esseque solem et lunam ex divina substantia.

35. Quinque insuper elementa idem hæresiarcha

¹ Aug. contra Faust. lib. XIX. — ² Theod. hæret. fab. lib. I. — ³ Athanas. epist. ad solitar. — ⁴ Aug. contra Faust. lib. XX. c. 24. et lib. XXXII. c. 11. 12. — ⁵ Aug. contra Faust. lib. XV. c. 5. 6. 7. — ⁶ Epiph. hæres. LXVI. — ⁷ Aug. de hæres. c. 46.

¹ Hilar. de Trinit. lib. VI. — ² Theodor. hæret. fab. lib. I. — ³ Aug. contra Faust. lib. XIV. c. 11. 12. — ⁴ Aug. contra Faust. lib. XX. c. 6. 7. — ⁵ Epiph. hæres. LXVI.

constituit, quæ genuerint principes proprios, dominantes genti tenebrarum, quibus nominibus nuncupat funum, tenebras, ignem, aquam, ventum; in fumo nata animalia bipedia, unde homines quoque ducant originem; in tenebris serpentes; in igne quadrupedia; in aqua pisces, in vento volatilia. «Ad hæc quinque maiorum elementa debellanda, ait ex eo Augustinus¹, alia quinque elementa de regno et substantia Dei missa esse, et in illa pugna fuisse permixta fumo aera, tenebris lucem, igni malo ignem bonum, aquæ male aquam bonam, vento malo ventum bonum; naves autem illas, id est duo caeli luminaria, ita distinguere, ut lucem factam dicant ex bona aqua, solem autem ex igne bono. Esse in navibus sanctas virtutes, quæ se in masculos transigunt, ut illiciant feminas gentis adversæ, et per hæc illecebram commota eorum concupiscentia, fugiat de illis lumen, quod membris suis permixtum tenebant, et purgandum suscipiatur ab angelis lucis, purgatumque illis navibus imponatur ad regna propria reportandum.» Hæc S. Augustinus²; additque his locatis principiis, eos veluti necessitate quadam cogi ad nefarias libidines perpetrandas, de quibus jam est dictum superius.

36. Quod ad mundi creationem spectat; non ex nihilo esse creatum dicit, sed ex præexistente materia, ut de eo scribit S. Hieronymus³. Addit Augustinus⁴, confiteri Manicheos, « mundum a natura boni, hoc est a natura Dei factum, sed de permixtione boni et mali, quam factam dicunt, cum inter se utraque natura pugnavit; id porro agi per Christum et Dei substantiam in creaturis infusam, ut adversariam partem superando, fieret omnium exacta purgatio.» Hæc ex Augustino. Addit Epiphanius, Manentem de mundo divisisse, principem boni spoliatum fuisse a mali principe mundi domino; sed restitutionem procurari per Christum.

37. Jam piget ulterius prosequi deliria hominis penitus insanientis, et somnia febricitantis recitare, digna potius quæ sibilis explodantur, quam necdum christiano, sed nec ethnico stylo scribantur. Verum ex quo de his ex instituti ratione semel dicere copimus; agedum, quæ sunt reliqua impietatum omnium venena prodamus. Rejiciebat Manes⁵ prophetas, quos dicebat spiritu erroris afflatos; qui enim cum Moysæ atque prophetis locutus esset, affirmabat fuisse principem tenebrarum. Addit⁶ Augustinus contempisse eum præcepta decalogi, quippe qui non unum Deum coleret, sed deorum agmina. Nam idem⁷ hæc narrat, quæ ex Manetæ scripserat in Amatorio cantico Faustus: « Se vidisse maximum regnantium regem, sceptrigerum, perennem, floribus cinctum, et facie rutilantem, duodecim magnis diis circumdatum, ternis per quatuor tractus, quibus adderet alia deorum agmina; » in quem iure his verbis idem invenit Augustinus: « O lascivia immunda! sine fronte adhuc ista garris? adhuc pascis ventos? adhuc am-

plecteris idola cordis tui? Ita ne tu facie ad faciem vidisti regnantem regem sceptrigerum, floribus coronis cinctum, et deorum agmina, et splendenter agnum sex vultus et ora ferentem, micanlemque lumine; et alterum regem honoris, angelorum exercitibus circumdatum; et alterum adamantem heroem belligerum, dextera hastam tenentem, et sinistra clypeum; et alterum gloriosum regem tres rotas impellentem, ignis, aquæ et venti; et maximum Atlanteum mundum ferentem humeris, et cum genu sivo brachiis utrinque secus fulcentem? Hæc et alia mille portenta tu facie ad faciem vidisti? an hæc tibi doctrina demoniorum mendaciorum cantat, et nescis? etc.»

38. Totum insuper pontificum dominium Manes sustulit, dum derogaret publicis magistratibus, et bella ex causa justa suscepta damnaret¹; humano generi insuper suppeditantem victum agrorum culturam proscriptis tanquam plurimum cadium ream, quod in qualibet herba vel planta inesse diceret, ut homini, insitam animam; quæ tamen peccata illis condonari ait, qui suis sectariis parant cibum, quos vocabat electos; iis enim qui primæ classis erant, quos dicebat auditores, omnia, quæ cæteris, permixta esse voluit². Unde fiebat, ut cum Manichæi paupertatem voluntariam affectarent, in auditoribus suis essent dilissimi; et qui ab aliis abstinentes videri volebant, essent voluptatibus maxime dediti. Introduxit insuper superstitosum ciborum delectum³, nempe abstinentiam a carnibus, vino, ovis, caseis; quod diceret, non inesse illis divinam substantiam, sed a mali principio generata. Fatum insuper introduxisse, Iestatur Socrates⁴. Negasseque futurum iudicium, affirmat Philastrius⁵.

39. At licet multa de Manetis erroribus sint a nobis ex antiquis Patribus hinc inde collecta; non adhuc tamen egestam cloacam omnium turpitudinum intelligimus; sed jam pertesi in his diutius defineri, sententia una S. Leonis papæ profundi scelerum putei os obstruere consultissimum existimamus, quod desperemus eum penitus exhaurire; ait enim⁶: « Cum diabolus in cunctis perversitatibus multiformem teneat principatum; arcem tamen sibi in Manichæorum struxit insania; et latissimam in eis aulam, in qua se exultantius jactaret, invenit; ubi non unum pravitalis speciem, sed omnium simul errorum impietatumque mixturam generaliter possideret. Quod enim in Paganis profanum, quod in Judæis carnalibus cæcum, quod in secretis magiæ artis illicitum, quod denique in omnibus hæresibus sacrilegum atque blasphemum est; hoc in istos, quasi in sentinam quamdam, cum omnium sordium concrectio confluit. Unde universas eorum impietates, et turpitudines enarrare perlongum est; superat enim verborum copiam criminum multitudo.» Hæc S. Leo. De his autem quæ Romæ a Manichæis gesta esse diversis

¹ Aug. de hæres. c. 46. — ² Idem ibid. — ³ Hieron. in epist. ad Epil. c. 6. — ⁴ Aug. de hæres. c. 46. — ⁵ Epiph. hæres. LXVI. — ⁶ Aug. cont. Faust. lib. xv. c. 7. — ⁷ Idem ibid. c. 5. 6.

¹ Aug. contra Faust. lib. xxii. — ² Idem ibid. lib. xx. c. ult. — ³ Idem ibid. lib. vii. c. 5. — ⁴ Socr. lib. 1. c. 22. — ⁵ Philast. de hæres. — ⁶ S. Leo serm. 5. de Jejun.

temporibus, cum S. Augustinus, tum ipse S. Leo describit, dicemus suo tempore opportunus.

40. His igitur de Manetis, ac de ejus discipulorum dogmatibus dictis; quæ reliqua sunt de instituta ab eo, in similitudinem Christi Ecclesiæ, satanæ synagoga, deque ejus discipulis, et propagatione hæresis dicere, necessarium ducimus. Novam plane artem diabolus excogitavit, novumque adversus Dei Ecclesiam certamen aggressus est. Quod enim in omnibus, quas in hanc diem hæresis excitaret, jam nervatas contractasque suas vires esse sentiret; non jam ex iis qui in Ecclesia fuissent (ut semper fecerat) adversus Ecclesiam armat ad prælium; sed sumit ex ethnicis hominem, qui tamen ad expugnandam Ecclesiam armis Ecclesiæ uteretur, eo nimium consilio, ut, dum homo gentilis tam vehementer Christianam religionem insectaretur, eo nomine sibi Gentiles Christianæ religioni infensos conciliaret; dum vero ex divina Scriptura novi Testamenti homo paganus testimonium uteretur, Christianos leves ad se audiendum ea arte pelliceret. Sed et ex omnibus prope sectis aliquid delorans, omnia etiam hæreticorum studia sibi conciliare conatus est.

41. Insuper licet ipse quidem (ut dictum est) non ex Christianis prodierit, neque Christianis adhæserit; tamen cuncta pæne quæ in Ecclesia essent, salubriter insidiosa, imitatus est. Licet enim (ut Augustinus¹ testatur) Christianorum baptismum execraretur; suos tamen baptizabat, diversa nempe ab Ecclesiæ forma. Unde Hieronymus² crimini dat Hilario schismatico, quod baptizatos a Manichæis absque alio baptismo recepisset. Verum S. Augustinus³ negat Manichæos suos baptizare solere. Eucharistiam quoque ex farina, sed (ut dictum est) probrose conficere, suos docuit; amulatus etiam est Ecclesiæ ordines, et a Christo primitus constitutum in ordinibus diversis Ecclesiam. Nam sicut ipsa universum populum in duas classes, nempe laicos, clericosque distinguit; ita ipse suos inter auditores electosque partitur. Rursus Augustinus⁴ ait: « Propter quod etiam ipse Manichæus duodecim discipulos habuit ad instar apostolici numeri, quem numerum Manichæi hodie custodiunt. Nam ex electis suis habent duodecim, quos appellant magistros, et tertium decimum principem ipsorum. Episcopos autem septuaginta duos, qui ordinantur a magistris, et presbyteros, qui ordinantur ab episcopis, habent autem episcopi diaconos. » Hæc Augustinus⁵, sicut consuevit Ecclesia Catholica, virginitatem quoque excoluisse Manichæi dicuntur; cum tamen, quæ sunt in Ecclesia vere virgines condemnarent, quod diversam ab eis virginitatis custodienda rationem inirent.

42. Qui autem fuerint primi Manetis discipuli; præter Thomam, Buddam, et Hermam, Epiphanius⁶ Tyrhonom nominat, necnon Acumam quemdam, a quo, inquit, dicti sunt Manichæi Acuanitæ. Tradit

idem auctor. Manetem adsevisse sibi discipulos viginti duos. Adimantem quoque fuisse Manetis discipulum, S. Augustinus affirmat, qui scriptum ab eo librum adversus legem atque prophetas, contrariis scriptis impugnavit. Sed et Leucium (aliter Seleucum) numerant alii inter Manetis discipulos, de quo idem meminit Augustinus¹, quem ait Actus quosdam confinxisse nomine Apostolorum; sed et Philastrius, cum agit de scriptis apocryphis, a Manetis discipulis addit fuisse conficta Acta nomine Andree, alia Joannis, alia Petri, aliaque Pauli nomine. A Leucio quoque scriptas fuisse Passiones Apostolorum, et de nativitate S. Mariæ libellum, incertus auctor apud S. Hieronymum testatur his verbis²: « Quidam namque Seleucus (vel Leucius) qui Passiones Apostolorum conscripsit, hunc libellum composuit; sed sicut de virtutibus eorum et miraculis per eos factis vera dixit, de doctrina vero eorum plura mentitus est; ita hic multa non vere de corde suo confinxit. » Hæc ipse. Verum Pacianus³, Leucium ante Manetem existisse, demonstrare videtur, dum ait: « Hi pluribus gloriantur auctoribus; nam puto et Græcus (al. Florinus) et Blastus ipsorum est: Theodotus et Praxeas vestros aliquando docuere; ipsi illi Phryges nobiliores; qui se animatos mentiantur a Leucio, insidiosos a Proculo gloriantur. » Hæc ipse. Porro Proclum seu Proculum (utroque nomine dicitur) longe ante Manetem existisse, quæ de eo dicta sunt, aperte declarant. Sic igitur a Paciano Leucius vel princeps Cataphrigum antiquior Proculo recensitus habetur.

43. Quod vero ad propagationem hæresis spectat; quale consilium inierit, ultimo jam loco videamus. Mirum profecto accidit; quod adeo tenaces struxerit laqueorum nexus, ut, quos semel illis implicasset, se eximere baud facile quisquam posset. Nam, inquit Theodoretus⁴, « præstigiis quoque utuntur, scelerata mysteria agentes; ea de causa valde difficulter elui potest eorum doctrina; et qui execrandis eorum orgiis interfuerit, eorumdemque particeps exiterit, valde est difficile transmovere a perniciem animis afferentium dæmonum operatione, qui ipsos imitantium incantationibus eorum animas alligant. » Ad propagandam quoque hæresin peculiare illis etiam fuit, suos in diversas orbis partes mittere doctores impietatis, qui ad alliciendos homines magna pollicerentur. Quænam essent ea quibus ad se audiendos homines pellicere consueverint, S. Augustinus⁵, ea ipse quidem expertus, sæpe commemorat, ut cum scribit ad Honoratum de Utilitate credendi, his verbis: « Nosti enim, Honorate, non aliam ob causam nos in tales homines incidisse; nisi quod se dicebant, terribili auctoritate separata, mira et simpliciter ratione eos qui se audire vellent, introducturos ad Deum, et errore omni liberaturos. Quid

¹ Aug. de hæres. c. 46. — ² Hier. adv. Lucifer. — ³ Aug. advers. hæres. c. 86. — ⁴ Idem de hæres. c. 16. — ⁵ Idem de morib. Manichæ. — ⁶ Epiph. hæres. LXVI.

¹ Aug. de fide contr. Manich. c. 38. — ² Apud S. Hier. c. 9. de Nat. S. Mariæ. — ³ Pacian. ad Symp. de Catholic. nom. — ⁴ Theod. heret. fab. lib. 1. in fin. — ⁵ Aug. de Utilit. credend. cap. 1. lib. III. Confess. c. 6. et 11. et lib. v. c. 6.

enim me aliud cogebat annos fere novem, spreta religione, quæ mihi puerulo a parentibus insita erat, homines illos sequi, ac diligenter audire, nisi quod nos superstitione teneri, et fidem nobis aut rationem imperari dicerent; se autem nullum premere ad fidem, nisi prius discussa et enodata veritate? Quis non his pollicitationibus illiceretur, præsertim adolescentis animus cupidus veri? » Hæc ipse; qui eadem ferme repetit sæpius, sui que erroris causam refricat dolens.

44. Porro fuisse Manichæos potentes admodum ad refellendas aliorum sententias, idem affirmat; vulgato quoque ab eis Manetis libros vim maximam ex blandiloquentia comparata ad persuadendum habentes insitam, constat; apparet id enim ex recitata superius epistola ipsius ad Marcellum conscripta: et est videre id ipsum in ejusdem nuper citata epistola Fundamenti; in ea enim sicut in priori illa premissa ad conciliandam sibi fidem insigni titulo, mox ejusmodi dulcior sermonis legentium animos demulcet, cum ait: « Hæc sunt salubria verba ex perenni ac vivo fonte: quæ qui audierit, et eisdem primum crediderit, deinde que insimant, custodierit, nunquam erit mortis obnoxius, verum etiam æterna et gloriosa vita fruetur; nam profecto beatus est iudicandus, qui hæc divina instructus cognitione fuerit, per quam liberatus, in sempiterna vita permanebit, Pax Dei invisibilis, et veritatis nolitia sit cum fratribus sanctis et carissimis, qui mandatis credunt celestibus pariter, atque deservunt: sed et dextera luminis tueatur et eripiat vos ab omni incursione maligna, atque a laqueis mundi. » Quis hæc audiens, quæso, non continuo ad reliqua quoque cognoscenda accommodaret auditum?

45. Hæc igitur verborum illecebris, aliisque fallaciis insimabant, obtrudebantque se Manichæi; qui et nullam prætermittebant oblatam occasionem, quam sæpius procurarent curiosa interrogatio, qua sensim, quod conabantur, efficerent, ac sie prope nescientem hominem irretrent: id quidem eleganti Augustinus exemplo, quod in Africa accidit, perbelle demonstrat, sie dicens: « Solent enim aucupes ponere in muscipula muscas, ut esurientes aves decipiant; sic et isti ad muscas a diabolo decepti sunt. Nam nescio quis tædium patiebatur a muscis. Invenit

illum Manichæus tædio affectum; et cum diceret, se non posse pati muscas, et odisse vehementer illas; statim ille: Quis fecit has? Et quia tædio affectus erat, et oderat illas, non ausus est dicere: Deus illas fecit; erat enim catholicus. Ille statim subiecit: Si Deus illas non fecit, quis eas fecit? Plane, ait ille, ego credo quod diabolus fecit muscas. Et ille statim: Si muscam diabolus fecit, apem quis fecit, que paulo amplius est musca? Non ausus est ille dicere: Quia Deus fecit apem, et muscam non fecit; quia res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, a locusta ad laceratam, a lacerata ad avem, ab ave duxit ad pecus, inde ad bovem, inde ad elephantem, postremo ad hominem, et persuasit homini, quia non a Deo factus est homo. Ita ille miser, cum tædium passus est a muscis, musca factus est, quem diabolus possideret. » Hæc Augustinus; sic igitur quibuscumque valeret artibus, factum est ut ea peste Manichæi totum prope modum orbem infererint.

46. Scripserunt autem adversus Manetis errores complures antiquorum Patrum, ut in primis, quem diximus, Archelaus Cascharorum in Mesopotamia episcopus, Titus Bostrensis, Diodorus Cilicus, Serapion Thumuis episcopus, Athanasius Alexandrinus, Georgius Laodicenus, Eusebius Casariensis, Eusebius Emissemus, Apollinaris Laodicenus, et alii Græcorum complures; numerat hos omnes Epiphanius¹. Quod vero tradit, ab Origene quoque eandem hæresim impugnatam; non inde accidere potuit, quod Manes vixerit temporibus Origenis: sed in Manetis magistris, Alexandriae agentibus ea opinio de principiis ab Origene fuerit contutata. At nullus locupletius id præstitit atque feliciter, ut Augustinus, qui complures commentarios eo argumento conscripsit. Verum de Manete et ejus origine hæcenus. In posterum autem, ut de Manichæis sæpe dicamus, rerum gestarum ratio argumentum suppeditabit.

47. Hoc eodem anno, cum Domnus episcopus Antiochenus sedisset, annos quinque, defunctus est; cui sufficitur Timæus. Tot enim annis Domnum sedisse testatur in Chronico Eusebius; sed semel errore lapsus in tempore obitus et ingressus Domni (ut demonstratum est) nec ejus sedis finem, nec successoris initium suo posuit loco.

¹ Aug. in Joan. tr. 1. c. 1.

¹ Epiph. hæres. LXVI.

2. *Consulatus Taciti non refertur ad ejus imperium.* — Tacitus, qui Aureliano imperante jam consul ordinarius fuerat, ante precedenti, antequam Augustus crearetur, in hunc annum consul iterum designatus fuit. Quod colligo ex Vopisco in Probo, cap. 7, ubi epistolam Taciti Augusti ad Probum adhuc privatum scriptam refert, in qua Tacitus ait : « Nos tibi decreto lotius Orientis ducatu, consulatum in annum proximum nobiscum decrevimus : te enim manet pro virtutibus tuis Capitolina palmata. » Scripta currenti anno epistola, ideoque consulatus a Tacito hoc anno gestus non est juxta primam consulatum Caesarorum regulam ; quemadmodum nec consulatus, quem Probus Augustus anno sequenti suscepit. Sed sicut Probus adhuc privatus ad eum designatus fuerat, ita et Tacitus ad currentis anni consulatum, quod manifeste indicat ejus jam imperatoris in annum sequentem designatio ; ex qua, uti et ex designatione Probi, certam conjecturam feci, primum consulatum ordinarium Valeriani Augusti eidem, antequam imperaret, a Gallo imperatore decretum fuisse ; licet nullus ex antiquis id in litteras miserit.

3. *Spurii consules.* — Baronius qui Aurelianus nominis anno sequenti occisum putabat, presentis Probum et Paulinum consules professus est, sicut rerum per hæc tempora gestarum ordinem turbavit, quem ut majori lectorum fructu restituiam, hic tantum tangam que presenti anno acta sunt.

4. *Origo Manichæorum.* — Ad num. 2 et seqq. Origo hæresis *Manichæorum* ab Eusebio in Chronico recte in annum sequentem collata, quo ideo eam explicabimus.

5. *Expeditio Taciti in Scythas.* — « Tacito, inquit Zozimus, Romanum imperium consecuto, Scythæ transjecta palude Maotide, per Pontum ad Ciliciam usque sita, incursionibus vexarunt, quos aggressus Tacitus partim ipse debellatos ad internecionem delevit, partim Florianus designato prætorii præfecto debellandos tradidit, et in Europam contendit ; ubi lapsus in insidias ex hujusmodi causa necatur, etc. » Ad hanc victoriam referendus Taciti Augusti munus a Mediobarbo e suo museo descriptus, in cuius postica legitur : Victoria Gotri P. Cernitur Victoria stans, dextra lauream, sinistra palmam tenens. Hanc, inquit Mediobarbus, vel in Germania, vel in Illyricum reportatum, suadet Cornificii Gordiani cos., oratio ad senatum apud Vopiscum in Tacito, cap. 3. Verum, ea ad victoriam a Zozimo memoratam pertinere non dubito : Gothi enim sæpius Scythæ appellati ; et nullum in Germania vel in Illyricum bellum gessisse nullum prodit. Zonaras autem postquam scripsit, Aurelianum « cum expeditionem contra Scythas suscepisset, juxta Thraciam Heracleam » esse occisum, de Tacito ait : « Cum autem Scythæ, Maotide palude et Phaside ante superatam, Pontum, Cappadociam, Galatiam et Ciliciam invasissent : Tacitus et Florianus præfectus multos occiderunt, reliqui fuga salutem quaesiverunt. » Hæc itaque

mica, quod sciamus, Taciti Augusti expeditio, cujus et Vopiscus etiam meminit in Tacito, cap. 13.

6. *Taciti Aug. obitus.* — Tacitus « a ducentesima regni luce Tyana, » qua urbs Cappadocia, « mortuus est, » inquit Victor de Caesaribus. Alter vero Victor : « Ducentesima imperii die apud Tarsum, » Cilicia urbem, « febris moritur. » Idacius in Fastis sub anni sequentis consulibus, ideoque loco non suo, inquit : « His cons. occisus est Tacitus Tyana. » Quare cum Tacitus die xxv Septembris anni præferti imperator dictus fuerit, die xiii Aprilis vel interfectus, aut febre sublatus ; incertum enim quo mortis genere extinctus fuerit. Qui vero intra vi mensem imperii morte præventum dicunt, quemadmodum Eutropius et Eusebius in Chronico, ejus imperium a die vigesima quinta mensis Septembris elapsi etiam auspicantur ; sed numero rotundo loquuntur.

7. *Probus et Florianus de imperio certant.* — Zozimus, pag. 662, narrata Taciti morte, quam violentam fuisse dicit, ait : « Hinc ad tumultum civilem res redierunt, aliis in Oriente Probum imperatorem diligentibus, aliis Romæ constitutis, Florianum. Ac Probus quidem obtinebat Syriam, et Phœnicen, et Palæstinam, et Ægyptum universam ; sitas vero a Cilicia regiones ad Italiam usque, Florianus. Eidem et transalpinae nationes parebant, Galli et Hispani cum insula Britannica : prætereaque omnis Africa cum Mauritania gentibus. Ambobus ad bellum instructis, Tarsum Florianus veniens, ibidem castra locanda statuit, victoria contra Scythas in Bosphoro semiimperfecta relicta. » Idem fere habet Zonaras in Amalibus. Uno itaque eodemque tempore per tres fere menses Florianus et Probus imperarunt.

8. *Florianus extinguitur.* — Quod recentes chronologi non animadvertentes, initium Probi in quinotum diem nonas Julii cum Onuphrio in Fastis, quem in digerendis per hæc tempora imperatorum annis passim secuti sunt, distulerunt ; licet revera vel a tempore mortis Taciti, vel a die, quo Roma a senatu imperator acclamatus est, deducendum sit, Verum est, Vopiscum in Probo, cap. n, scribere, *Probum Romæ acclamatum imperatorem esse tertio nonas Februarias.* Sed locum mendosum in omni sententia affirmandum. Nam si ducentos, quibus Tacitus imperavit dies, a xxv Septembris anni elapsi, ut fieri debet, incipias, pervenies ad diem xiii Aprilis presentis anni. Dein, ut ejus mortis nuntium Romam perferri potuerit, quindecim circiter dies elapsi fuerint. Sicut possibile non fuit, ut *tertio nonas Februarias* Taciti mors, qua in Cappadocia, vel in Cilicia configit, provinciis scilicet ab urbe Romana dissilis, in ea scribi potuerit. Quare locus ille Vopisci sine dubio depravatus.

9. *Interitus Floriani imp.* — Tacito itaque die decima tertia mensis Aprilis extincto, *Probus* in Illyricum, ut docet Victor de Caesaribus, et *Florianus* Romæ imperatores dicti, qui uno eodemque tempore in diversis orbis Romani partibus simul regnarunt, donec « Florianus apud Tarsum ab suis interfectus, » inquit Victor de Caesaribus, et confirmant Vopiscus

in Floriano, et Zozimus, vel « incisus a semetipso venis effuso sanguine » consumitur, ut ait Victor in Epitome. Sed non ante currentis anni aestatem; Zozimus enim, pag. 663, de Floriano scribit: « Cum in aestate ad Tarsum aestus existeret, qui erant a partibus Floriani milites caloribus insueti, quod major esset illius exercitus pars ex Europa gravem in morbum incidebant. » Et postea ejus interitum narrat. Imperavit dies sexaginta, ut habet Victor in Epitome, aut veritas, « duobus mensibus et diebus viginti, » ut profert Eutropius, vel diebus LXIV, ut habet Cassio-

dorus, vel denique diebus LXXXIX, ut legitur in Chronico Eusebii. Quo pacto usque ad aestatem currentis anni vitam producere potuit. Eliminandas itaque recentiorum chronologorum error existimantium, duos vel tres menses, quibus Florianus imperavit, Probi imperium antecessisse. Huiusque annos a Floriani morte aspiciendos esse, cum revera in eodemque tempore regnaverit, et sequentium imperatorum tempora labefactari necesse sit; si Probi initium a morte Tacili non deducatur.

EUTYCHIANI ANNUS 4. — CHRISTI 278.

1. *Occiso Aureliano, Tacitus imperium adit.* — Sequens vero annus Domini ducentesimus septuagesimus octavus adscribitur Fastis Probo et Palerno secundum consulibus a Cassiodoro apte graecis indiciis; apud Vopiscum vero ex Actis senatus ponitur Velius Cornificius Gordianus consul, sed suffectus, rogans Patrum sententias. Conligit hoc ipso anno, quo auspiciatus est Aurelianus septimam tribuniciam potestatem, totidem agens annos imperii; ut a suis occideretur in Thracia. Quo modo autem id acciderit, Flavius Vopiscus ¹ narrat his verbis:

2. « Aurelianus (quod negari non potest) severus, truculentus, sanguinarius fuit princeps; hic cum eo usque severitatem tendisset, ut et filiam sororis occideret non magna neque satis idonea causa; jam primum in odium suorum venit. Incidit autem (ut res se fataliter agunt) ut Mestem quemdam, quem pro notario secretorum habuit, libertum (ut quidam dicunt) summ. infensorem sibi minando redderet, quod nescio quid de quodam suspensus esset. Mestens, qui sciret Aurelianium neque frustra minari solere, neque si minaretur, ignoscere; breve nomen conscripsit, mixtis iis quibus Aurelianus vere irascebatur, cum iis de quibus nihil asperum cogitabat, addito etiam suo nomine, quo magis fidem faceret ingesta sollicitudinis; ac breve legit singulis, quorum nomina continebat; addens disposuisset Aurelianium eos omnes occidere; illos vero deberet suae vitae, si viri sunt subvenire. Hi cum exarsissent timore, qui merebantur offensam, dolore v. miscentes beneficiis atque officiis quibus Aurelianus videbatur ingratus; in supradicto loco (inter Byzantium et Heracleam) iter facientem principem subito adorati, interemerunt. » Hucusque Vopiscus de nece Aureliani,

in sanguinis christiani unctionem, ab infenso illi accepta numine, Orosius ² autem de ea sic: « Fulmen ante eum magno pavore circumstantium ruit, ac non nullo post in itinere occisus est. » Haec ipse, ex Eusebio tamen Chronico.

3. In Actis quoque S. Patrocli martyris haec de nece Aureliani imp. scripta habentur in fine ³: « Post non multum temporis (a nece martyris) persecutio conquevit. Nam ipse qui hanc concitaverat imperator, dum iter faceret, denso stipatus agmine, fulminis ante se vehementissimi terrorem sentiens, obstupuit. Deinde praemisso hoc infausto omine, in eodem itinere a suis interemptus est. Et qui paulo ante putabat se divini nominis gloriam inter homines extinguere posse; nomen, familiam, vitam, ipsamque salutis spem perdidit, quae credentes in Christum nec in morte reliquit. » Haec auctor de miserando interitu hostis immanissimi Christianae religionis. Post Patrocli vero necem, de ejus sepultura atque memoria haec in eisdem Actis habentur de martyrum cultu venerande antiquitatis vestigia: « Tunc Eusebius edificavit super corpus sancti viri parvam parvam facultate ecclesiam; ibique juxta corpus sanctum sibi etiam sepulturam poposcerat affuturam; ut confessor Domini vicinus esse mereretur sanctissimo martyri. » Haec ibi post prolixam narrationem agonis ab eodem Patroclo gloriosissime consummati.

4. Sed ad Aurelianium redeamus; deest enim finis ejus ad ante actae vitae mores accommodato prosepui epitaphio, eo nimirum, quo magnus Constantinus imp. cum in Christianorum persecutores inebitur, in Aurelianium haec adlit ³: « Tu etiam, Aureliane, omnium scelerum incentivum, cum in

¹ Oros. lib. VII, c. 23. — ² Apud Sur. tom. 1. die 21 Juniana. —

³ Const. oral. ad S. Oct. c. 24.

¹ Flav. Vopisc. in Aureliano.

Thraciam quasi aperto Marte et insanæ mentis impetu lereberis; in media viâ casus, orbitas in viâ impressas impio cruore complexisti. » Hæc ipse. De die autem quo ejus obitus contigit; cum constet, auctore Vopisco, Tacitum ejus successorem creatum esse septimo kal. Octobris, vacasse imperium sex mensibus; dicendum est, eum occisum esse septimo kalendas Aprilis. Mense Januarii, cum dicat Vopiscus milites retulisse in senatum de imperatore eligendo, senatum et de re primo convenisse tertio nonas Februarii. Sicque colligas non sex aut septem menses tantum, ut ipse et Victor asserunt, sed octo menses integros.

5. « Occiso severissimo principe, inquit Vopi-

scus¹, de imperatore deligendo exercitus retulit ad senatum; idcirco quod nullum de iis faciendum putabat, qui tam bonum principem occiderant. Verum senatus hanc eandem delectionem in exercitum refudit; sciens non libenter jam milites recipere imperatores eos quos senatus elegerit. Denique id tertio factum est; ita ut per sex menses imperatorem Romanus orbis non habuerit; omnesque judices ii permanent, quos aut senatus, aut Aurelianus elegerat. » Denique ex senatusconsulto Tacitus, qui jam cum Placidiano gesserat consulatum, creatus est imperator septimo kalendas Octobris; quod tradit Vopiscus, dum pluribus ejus electionem recenset.

¹ Vopisc. in Aurel.

Anno periodi Græco-Romana 5770. — Olymp. 264. an. 1. — Urb. cond. 1030. — Jesu Christi 277. secundum Baronium 278.
— Eutychiani papa 3. — Probi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seqq. Coss. *M. Aurelius Probus Aug.*, et *M. Aurelius Paulinus*, ut liquet ex egregia inscriptione a card. Norisio in Cenotaphiis Pisanis, pag. 325, recitata, quæ dicitur: *DEO. III. NOX. IUL. D. N. M. AVR. PROBO AVG. ET M. AVR. PAULINO COSS.* Ex qua intelligimus, Probum, postquam imperator fuit, consulatum primum gessisse, quod negavit Baronius; eumque consulem ordinarium fuisse, quod negavit Omphrius: hoc enim tempore publica monumenta solis consulum ordinariorum nominibus obsignabantur. Habemus etiam, inquit card. Norisius, prænomen ac familiam Paulini consulis, quæ hætenus latere. Hunc consulatum jam idem cardinalis eruditissimus in Pærogo de votis decimalibus, cap. 6., adstruxerat rescripto ejusdem imperatoris, seu lege 2 Codicis Justiniani *De revocand. donat. P. P. III non. Maii Sirmii, Probo Aug. et Paulino coss.*, et in Fastis Græcis tam Theonis quam Heraclii legitur: *ἠγροῦς πελαγονος καὶ Παυλίνος*, id est, *Probus Augustus et Paulinus*. Quare miror, Omphrium hunc consulatum tanquam suffectum prætermisisse; cum consules tam in Codice Justiniano, quam Theodosiano memoratos ordinarios fuisse, certissimum haberi debeat.

2. *Probus ad hunc consulatum ante imperium designatus.* Porro hic Probi consulatus non est juxta primam regulam, seu propter initium ejus imperii, quia, ut anno præcedenti, num. 4, ostendimus, ad eum antequam imperaret, designatus fuerat. Baronius, qui hujus anni consules in superiore annum retraxit, et Taciti .Emiliano collega consulatum in annum cclxxx distulit, hoc anno *Probum* et *Pater-*
nium II proficitur; cum tamen is consulatus anno

cclxxx gestus fuerit, consulatus saltem Paterni cum Probo Augusto III, qua de re infra.

3. *Aureliani imp. interitus.* — *Aureliani* imperatoris interitus a Baronio hoc anno recitatus, retrahendus ad initium anni cclxxx ubi de eo egimus; et satis liquet, *Aurelianum* ante præsentem consulatum occisum fuisse; cum *Probus* kalendis Januariis jam imperator fuerit, et ante eum *Tacitus* Rempubliam Romanam administravit. Quare Taciti initium male a Baronio hoc anno consignatum.

4. *S. Patrocli Passio.* — *S. Patroclus*, qui Tre-cis in Gallia martyrium fecit, non sub Aureliano imperatore, sed sub Aureliano præside occubuit; quanvis auctor anonymus, qui Vitam ejus a Surio relatum composuit, Aurelianum illum cum Aureliano imperatore confundat. Bollandus, tomo 2 Sanctorum mensis Januarii, aliam antiquiorem hujus sancti Vitam recitat, cujus initio dicitur: « Tempore illo sub Aureliano præside facta est Christianis tam valida tempestas persecutionis, etc. » In fine *Patroclus* dicitur decollatus *XII kal. Febr. die vi feria*. Feria sexta cum die XXI Januarii, regnante Aureliano, non concurrit, nisi anno cclxxi qui primus hujus imperatoris erat, quoque tempore Christiani favebat. Cum itaque Aurelianus ante adeptum imperium in Gallia fuerit, ut liquet ex Vopisco in Aureliano, cap. 7, ubi ait, cum Francos per totam Galliam irruentes afflixisset, et in Actis S. Alexandri pape, quæ extant tom. 1 Sanctorum mensis Maii, sermo sit de alio Aureliano utriusque militie comite, qui sub Trajano Christianos persecutus est, alibi que aliorum hujus nominis in dignitate constitutorum mentio etiam occurrat, incertum quo anno, quæve per-

secutione, *S. Patroclus* martyrii gloria coronatus fuerit.

5. *S. Charito saeculo sequenti floruit.* — Papebrocius V. C. in Notis ad Ephemerides Graeco-Mosens ad diem IV kalend. Septembris, quo *S. Charito* ibidem colitur, observat, Baronium in Romani Martyrologii amplificatione praeterisse *S. Charitonem*, sicque quod de eo hoc anno in Annalibus scripserat, correxisse, *Charitonem* nempe sub Aureliano fidem confessum, et diu ante hujus saeculi finem habuisse aedificatam lauram, et monachos in ea collectos, obiisseque circa annum trecentimum quartum. Animadvertit enim postea Baronius, quod iste sanctus gloriatur coram praeside se esse discipulum Theclae et Pauli, et deinde vidit nominari *Macarium* Hierosolymitanum episcopum, qui dedicavit ecclesiam a *Charitone* constructam: quod fieri non potuit, priusquam *Macarius* ordinaretur episcopus, ac ante annum trecentimum decimum sextum; cum jam in Palastina floreret Hilarion, monachorum in eadem, teste Hieronymo, omnium primus. Certe factetur Metaphrastes *Charitonis* Vita auctor, ad diem xxvii Septembris, nihil eorum quae narrat, se scriptum invenisse, sed solum per traditionem accepisse; ideoque non mirum, si in ea Vita falsa veris admisceantur, cum similes traditiones quoad loca, personas et tempora parum tute sint.

6. *Origo haereseos Manichaeorum.* — In Annalibus origo haereseos *Manichaeorum* anno praecedenti consignatur, sed eam ad praesentem retrahendam esse evincit Eusebius in Chronico, ubi haec scribit: «Secundo anno Probi juxta Antiochenos cccxxv anno juxta Tyrios cccc, juxta Laodiceos cccxxv, juxta Edessenos dlxxxviii, juxta Ascalonitas cclclxxx, insana Manichaeorum haeresis in commune humani generis malum exorta.» Quibus certis temporum characteribus chronologia nostra valide confirmatur. Nam primus annus Antiochenus kalendis Octobris anno periodi Graeco-Romanae 5445 cepit. Quare annus Antiochenus cccxxv cum mense Septembri currentis Christi anni absolutus est; ideoque secundus Probi annus tunc in cursu erat, et ante mensem Octobrem praesentis anni *Manes* haeresim suam publicavit. Primus Tyriorum annus deducitur ab anno periodi Graeco-Romanae 5368, quo *Alexander Zebina*, occiso *Demetrio* Syriae rege, regnare coepit. Petavius quidem lib. 13 de Doct. Temp. et Calvisius in Opere Chronologico hanc Tyriorum aeram anno tardius consignant; sed quae anno cccxlvi dicimus, eos errasse ostendunt. Era *Laodiceorum* ab anno periodi Graeco-Romanae 5446 proficiscitur, cum annum unum minus Antiochena colligat. *Edessenorum* eadem est cum aera *Seleucidarum*, ideoque ab anno ejusdem periodi 5482 repetenda. Quo pacto, annus *Edessenorum* dlxxxviii ab autumno anni Christi antecedentis inchoatur, et praesenti cum mense Septembri desinit. Denique *Ascalonitae* aeram suam deducunt ab *Aristobolo* primo rege *Hazamonaeorum*, qui regnare coepit anno periodi Graeco-Romanae 5390. Sicque annus cclclxxx Ascalonitarum ab autumno anteeden-

tis anni Christi inchoatur, haeresisque Manichaeorum anno periodi Graeco-Romanae 5770, praesenti nempe Christi anno, ac secundo Probi imperatoris exorta, et secundus annus Probi imperatoris cum nullo alio Christi anno, quam cum praesenti concurrere potest.

7. *Varia initia haereseos Manichaeorum.* — Verum est, varias sub idem fere tempus eruptiones monstri illius fuisse, et insignibus alienjus facinoris nobis celebratas. Quae causa fuit, cur non isdem imperatoribus haeresis istius origo mandata fuerit. Quod mirum videri non debet; cum haereticorum mos fuerit, diu clam docere, ita ut tunc a quibusdam cognoscantur, et ab aliis ignorentur. Quare ex auctoribus diversa haec de re scribenfibus, alii de ejus magistro Scythiano et Budda intelligendi, alii de ipsa origine monstri ipsius, nonnulli de variis ejus in Ecclesiam eruptionibus, partim Orientalem, partim Occidentalem, ac demum alii de ejus errorum damnatione, Epiphanius haeresi lxxvi numerat & ab Assumptione Christi usque ad Manem, et Aurelianum ac Probum imperatores annos cclxxvi secundum nonnullos chronographos, juxta alios cclxvi, » ubi prior epocha ab Incarnatione accessit, et inchoatur anno Juliano xlv, altera vero epocha a morte Christi, amoque aera vulgaris xxxi iudicium deducta, sicque ea sententia ab Eusebiana non differt, nisi in modo numerandi. Verum, ibidem Epiphanius initium hujus haeresis in quartum Aureliani annum conjicit, et in libro de Ponderibus et Mensuris anno ix Gallieni assignat.

8. *Opinio S. Leonis de haeresi Manichaeorum.* — Divus demum Leo a Baronio citatus recte scripsit, Manichaeorum haeresim *Probo imperatore Paulinoque* eos, innovisse: sed perperam Baronius ait, ideo Probum imperatorem a S. Leone nominari, quod postea imperari; non vero quod quando haeresis illa orta tunc jam imperium obtinuerit, cum ex dictis constet, Probum ante consulatum imperatorem fuisse, et omnes aeram ab Eusebio memoratarum anni in praesentem Christi annum incidant. Quando vero ait Leo, eam haeresim innovisse cclx anno impleto post Resurrectionem Christi, pro certo habendum, numeros illos corruptos esse, ut numeranti patebit. Quaesnellus in Notula ad Sermonem n S. Leonis de Pentecoste observat, in uno Ms. Oxoniensi pro cclx haberi ccl, indeque inferit, Leonem sic numero rotundo, loco cclxvi, inter concionandum locutum esse; sed librarium, ut saepe fit, numerum unum nempe x ante l, per errorem superaddidisse. Quae conjectura valde verisimilis. Nam summam illam a Passione Christi seu a consulatu duorum Genitorum deducit Leo, a quo consulatu ad consulatum Probi et Paulini fluxerunt anni cclxvi, et numero rotundo loquentes, ccl.

9. *Galliae a Probo imp. receptae.* — Eusebius in Chronico, secundo Probi anno ait: «Probus Gallias a Barbaris occupatas ingenti virtute restituit.» Galliae enim, ut observat Vopiscus in Probo, cap. 13: «interfecto Aureliano a Germanis possessae, Taula

antem illic prælia feliciter gessit, ut a Barbaris sexaginta per Gallias nobilissimas reciperet civitates. » Hinc Cornificius Gordianus consul die septimo kalendas Octobres anni Christi cclxxv. quando actum est de imperatore in locum Aureliani subrogando ait : « Imperator est deligendus : exercitus sine principe recte diutius stare non potest; simul quia cogit necessitas. Nam limitem trans Rhenum Germani rupisse dicuntur, occupasse urbes validas, nobiles,

divites et potentes, » ut scribit Vopiscus in Tacito, cap. 3, quod a Baronio loco non suo recitatum. Durante itaque interregno quod post mortem Aureliani fuit, Germani Gallias invaserunt, neque adversus eos Tacitus movit, ut autumnavit Mediobarbus anno precedenti a nobis confutatus, sed Probus, postquam Saturninum tyrannum et Victorinum Britanniae praesidem, qui rebelarat, sustulisset, ut testatur Zozius, eam expeditionem suscepit.

EUTYCHIANI ANNUS 5. — CHRISTI 279.

4. *Tacito et Floriano accisis, Valerius Probus obtinet imperium.* — Christi annus ducentesimus septuagesimus nonus consulis Tacito Augusto secundum et Fulvio Aemiliano adscribitur Fastis. De consulatu secundo Taciti est numerus his litteris consignatus¹ : IMP. C. M. CL. TACITVS. P. F. AVG. COS. II. SPES. PUBLICA. Verum Cassiodori Chronicon, et graeci indices Probum atque Paternum tertio consules habent, sed et in Actis senatus apud Vopiscum in Probo Aelius Scorpianus consul legitur (ut diximus) sententias Patrum rogans; sed hos puto sullectos; qui item ab aliis ponuntur anno sequenti consules Probus et Lupus, nequaquam inter ordinarios sunt recensendi; nam qui accepit imperium, consulatum etiam a senatu oblatum adit. Quamobrem jure alii a Cassiodoro ponuntur, ut suo loco dicemus.

2. Hoc igitur anno, mense Martii, cum Tacitus expresset imperii menses sex, moritur. De tempore ejus imperii consentiunt omnes, interieritne autem morbo, an gladio, diversas fuisse sententias tradit Vopiscus².

3. Quod ad res Christianas pertinet; Acta³ Charitonis habent, Tacitum, simulac est adeptus imperium, datis in omnes provincias rescriptis, persecutionem cessare jussisse; haec enim ibi scripta habentur : « Qui imperii Aureliani sceptrum suscepit, ejus qui prius imperaverat, exemplo castigatur. Et timens ne forte eadem faciens adversus Christianos, fieret etiam obnoxius eisdem supplicis; jussit persecutionem adversus Christianos cessare per omnes provincias. » Sequitur ibidem scripta narratio de Charitone, qui multa passus, et jam pro Christo victima immolandus, ex Taciti edicto, carcere eidem atque aliis martyribus patefacto, coactus est invitus

liber exire; qui post haec monasticam ducens vitam, sancto fine quievit.

4. Mortuo igitur (ut dictum est) Tacito, Florianus ejus germanus nullo senatus arbitrio, sed veluti sibi haereditario jure debitum invasit imperium; qui cum vix duobus mensibus imperasset, apud Tarsum a militibus occisus est; cum interea auditum esset, ab Orientalibus militibus electum esse, quem senatus oplarat, et populus Romanus acclamacionibus petierat, M. Aurelium Valerium Probum.

5. Exincto autem Tacito, cujus electione senatus populusque Romanus, atque adeo universus orbis exultaverat, quod videretur Romana Republica in pristinum restituta, aruspices, ut solarentur morientes cives, effinxerunt tale commentum, quod Vopiscus¹ narrat his verbis : « Eo tempore (cum scilicet disjecta a fulmine fuissent statuæ Taciti et Floriani) responsum est ab aruspices, quandoque ex eorum familia imperatorem Romanum futurum seu per feminam, seu per virum, qui de judices Parthis ac Persis, qui Francos et Alemannos sub Romanis legibus habeat, qui per omnem Africam barbarum non relinquat, qui Tabrolanis praesidem imponat, qui ad Romanam (Britanniam) insulam proconsulem mittat, qui Sarmatis omnibus judicet; qui terram omnem, quam Oceanus ambit, captis omnibus gentibus, suam faciat; postea tamen senatui reddat imperium, et antiquis legibus vivat ipse victurus annis centum viginti et sine haerede moriturus. Futurum autem eum dixerunt a die fulminis praecipitati statusque contractis, post annos mille. » Haec lenis divinationis.

6. Porro haec idcirco hic descripsisse volumus, ut quo modo decipere solerent senatum amplissimum, totumque orbem eludere suis responsis aruspices, hoc saltem exemplo omnibus imolesceret, de quibus

¹ Apud Adolph. lib. de Numismat. — ² Vopisc. in Tacito. — ³ Apud Lupo. tom. vi. die 28 Sept. et Sur. tom. v. ead. die.

¹ Vopisc. in Floriano.

probe sciteque Vopiscus et ipse genifilis : « Non magna haec urbanitas aruspicum fuit, qui principem talem post mille annos diverunt? Quia si post centum annos praedicerent fore, possent eorum deprehendi mendacia, cum vix remanere talis possit historia. » Sic igitur ejusmodi capiosa obvolvatae mille artibus aruspices consueverunt dare responsa, ut religionis obtentu dislicerent homines, spe futurorum honorum concepla. Quorum illaque erat solenne fingere, mentiri, simulataque cuncta peragere; eorundem quoque studium invigilabat in eo, ut responsa ambiguitatibus obvolvata, et obscuritatibus velata proponeret. Sed et quid simile eosdem aru-

spices auguratos successoribus Probi, idem Vopiscus¹ deridet. Sunt his similia quae ex Varrone Gensorinus scribit de Die natali; fuisse in oraculis Urbem duraturam annos mille et ducentos; sed haec omnia nugae fuisse, ipse rei eventus perspicue demonstravit. Sed redeamus ad Probum. Fuit Probus e Pamonia oriundus, civitate Sirmiensis, patre Maximo, tribunatu militum claro. Probus autem eam dignitatem imberbis promeruit virtutis ergo; probitateque insigni, iam Valeriani, quam Aureliani et Taciti imperatorum litteris, quas Vopiscus recitat, commendatus habetur.

¹ Vopisc. in Probo.

Anno periodi Graeco-Romanae 5771. — Olymp. 264. an. 2. — 264. secundum Baronium. — Urb. cond. 1631. — 1630. Secundum Baronium.
— Jesu Christi 278. secundum Baronium 279. — Eutylichiani papa 4. — Probi imp. 3.

1. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss.* *Probus Aug. II.* et *Furius Lupus*; quod non solum Fasti Idacii, Theonis, et Heraclii, libellus de Praefectis Urbis, aliique veteres Fastorum conditores ostendunt; sed et Codex Justinianus, in quo, ut observavit card. Norisius in Parergo de Votis Biennalibus cap. 6. Lex 1, *Ut nemini*, quae inscribitur, *Probus Aug.* dicitur data *IV kal. Julias, Probo Aug. et Lupo coss.* Quare male hic consulatus a Baronio expunctus; ideoque et annus ei respondens. Fallitur etiam cardinalis eruditissimus, quando ait, Probi et Lupi consulatum suffecitum fuisse, ac anno cclxxx gestum. Consulatus enim suffeciti in subscriptione legum codicis Justiniani nunquam leguntur; quod iam certum, quan-

quod in Fastis certissimum, ut diximus in Dissertatione Hypatica. Praeterea, nullus ex consulis in libello de Praefectis Urbis, Fastis Idacianis, et Fragmento consulari Bucherii memorialis suffecitis dici potest, ideoque nec secundus Probi, Lupo collega, inter suffecitos recensendus.

2. *Probus consul juxta primam regulam.* — Sumptus porro hic consulatus a Probo juxta primam consulatum Caesarum regulam; ad eum enim, quem anno praecedenti gessit, ante adeptum imperium designatus fuerat, ut supra dixi. Et Augustus consulatus sibi, dum privati essent, decretos, post consecutum imperium de more suscepisse, pluribus exemplis liquet.

Anno periodi Graeco-Romanae 5772. — Olymp. 264. an. 3. — Urb. cond. 1632. — Jesu Christi 279.
— Eutylichiani papa 5. — Probi imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. *M. Aurelius Probus Aug. III.* et *Oronius Paternus*, ut libellus de Praefectis Urbis, Idacius et Fragmentum Consulare Bucherii testantur. In libello de Praefectis Urbis, anno Christi cclxxxi, *Oronius Paternus* praefecturae Urbis gessisse dicitur; indeque conjectura est, *Paternum* hoc anno consulem *Oronium* appellatam fuisse. Is Probi imperatoris consulatus ad nullam aliam regulam revocari potest, quam ad quartam; ideoque propter victorias ab eo per haec tempora reportatas,

eidem decretus, Baronius, qui anno elapso Probi II, collega Lupo, consulatum abdicavit, currenti tandem aerae Dionysianam assecutus est; sed quia anno cclxxvi, loco Taciti Aug. II, et Emiliani Probum et Paternum utrumque iterum consules professus est; hoc anno e contra loco Probi et Paterni Tacitum et Emilianum consules proposuit, crediditque Tacitum anno tantum praecedenti imperium iniisse, eoque currenti anno extincto, Probum ac Florianum appellatos imperatores, et post paucos menses, sublato

Floriano, Probum ab universo orbe Romano agnitus fuisse imperatorem; cum tamen certum sit Taciti mortem jam a biennio contigisse.

2. *Fasti apud Baronium depravati.* — Decipitur autem Baronius, quando secundum Probi consulatum cum secundo Paterni conjungit, immixtus, ut ait. Fastis Siculis seu Chronico Alexandrino, et Cassiodori Chronico. Nam auctor Chronici Alexandrini his verbis secundum Probi consulatum exprimi: « Probo Aug. II, et Lupo coss. » Tum, « Probo Aug. III, et Paterno coss. » Quare consulatum Probi et Lupi tanquam ordinarium exhibet, Paternum sine numerali nota effert, et quidem collegam Probi in tertio suo consulatu, non vero in primo; ac denique certos nos facit, *Probum* jam imperasse, quando, *Paterno* collega, tertium consulatum iniiit: et tamen Baronius tam primum, quam secundum Probi consulatum ab eo, antequam regnaret, susceptum scribit, licet præter ea, quæ in medium adduximus, nunquam contigerit, ut aliquis privatus duobus annis

consequentibus Fastis nomen dederit. Quoad Cassiodorum, verum est enim secundum Probi consulatum cum secundo Paterni, et tertium Probi cum tertio Paterni copulare, et mortem Aureliani sub secundo Probi consulatu consignare; sed in Probi ac Diocletiani imperio ejus Fasti perturbatissimi, et pleraque extra proprium locum recitata. Certum ilaque maneat, præsertim anno *Probum* Augustum III, *Paterno* collega, annum aperuisse.

3. *Bella a Probo gesta.* — Dum Probus in Europa est *Lydius* quidam latro Pamphyliam et Lyciam invadit, omniaque longe lateque vastat, sed a ducibus Probi coactus, se *Cremnae* Lyciæ oppido includit, obsidionemque fortiter longo tempore toleravit, donec tandem ex insidiis dux vulneratus occubuit, et reliqui se dederunt, ut scribit *Zozimus* pag. 665. Vopiscus in Probo, cap. 16, testatur hunc imperatorem ad hosce motus sedandos in *Pamphyliam* misisse.

EUTYCHIANI ANNUS 6. — CHRISTI 280.

1. *Pax Ecclesiæ reddita proficua imperio.* — Christi anno ducentesimo octogesimo, quo Probus imperii primo absoluto, annum secundum auspiciatur, a Cassiodoro atque graecis Indicibus Messala atque Gratus ponuntur consules; qui vero ab aliis recensentur Probus et Lupus, præsertim anni consules suffectos fuisse diximus. Quo anno Gallias a Probo barbaris liberatas esse, Eusebius¹ atque Cassiodorus² pariter ponunt; cum vero historiam memoratu dignam paucis describit Vopiscus³ his verbis: « His gestis, cum ingenti exercitu Gallias petiit, quæ omnes occiso Posthumo turbatae fuerant, interfecto Aureliano a Germanis possessæ; tanta autem illic prelia feliciter gessit, ut a barbaris sexaginta per Gallias nobilissimas reciperet civitates, prædam deinde omnem, qua illi præter divitias efferebantur ad gloriam; et cum jam in nostra ripa, imo per omnes Gallias securi vagarentur, cæcis prope quadringentis millibus, qui Romanum occupaverant solum, reliquias ultra Nigrum fluvium et Albam removit. » Hæc autem vera certaque esse, litteræ ab eo ad senatum scripte declarant.

2. Accidit plane more solito, ut cum ab imperatoribus pax Ecclesiæ concederetur, a Deo Optimo

Maximo adversus barbaros eisdem victoria quoque impetiretur. Dispositis in hunc modum rebus Gallicis, Ecclesia etiam in illis regionibus posita conquievit, quæ primum persecutione Valeriana, et postea Aureliana, deinde vero barbarorum grassatione diutius fuerat exagitata. Meminit Gregorius Turonensis¹ de ejusmodi cladibus ab Alemannis in Gallos inflictis, duce ipsorum Chroco, qui etiam Christianos afflixit, et inter alios Privatam Gabalitamm, de quo superius facta est mentio. Chroco vero (ut idem subdit) apud Arclatensem Galliarum urbem comprehensus, diversis affectus supplicii, meritas penas de cladibus quæ sanctis Dei intulerat, juste persolvit.

3. Idem quoque præsens annus, qui est secundus Probi, ab Eusebio diversarum gentium chronologia consignatur, cum sic ait in Chronico: « Secundo anno Probi, juxta Antiochenos trecentessimus vigesimus quintus annus fuit; juxta Tyrios quadringentesimus secundus; vel trecentessimus tertius secundum quosdam; juxta Laodicenos (al. Laodæmonios. Ado Vien.) trecentessimus vigesimus quartus; juxta Edesenos trecentessimus octogesimus oclavus; juxta Asealonitas trecentessimus octogesimus. » Hæc ibi. Sed quod ab aliis² aliter eadem chronographia de-

¹ Euseb. in Chron. — ² Cassiod. in Chron. — ³ Vopisc. in Probo.

¹ Greg. Tur. hist. Franc. lib. I. c. 32. — ² Ado in Chronic.

scribatur; textus sinceritas arguitur depravata; ob idque prætermittimus de his hic fusiùs disputare; quod nihil ad ecclesiasticam ab annis Christi delu-

etam chronologiam pertineant, quæ in diversis civitatibus, diversis ex causis sunt annorum supputationes a majoribus introductæ.

Anno periodi Græco-Romane 5773. — Olymp. 264. an. 4. — Urb. cond. 1033. — Jesu Christi 280.
— Eutychemi pape 6. — Probi imp. 5.

1. *Consules.* — *Coss. Messala et Gratus*, ut libellus de Præfectis Urbis, Fragmentum consulare Bucherii, Baronius, et omnes Fasti habent. Quod si Probus anno præcedenti, ut existimabat Baronius, imperium suscepisset, præsentis, ut moris erat, consuli processisset.

2. *Emendatio Fastorum ab Herwarto tentata.* — Baronius anno superiori regiam viam aræ Dionysianæ ingressus est, postquam consulatus tres rese-cavit, Æmiliani nempe et Bassi, Secularis II, et Donati, ac Probi II, Lupo collega. Quia enim aram Christianam seu Dionysianam biennio antevertat, duo ei consulatus omnino expungendi fuere; et quia consulatum tertium ordinarium Decio imperatori, Grato II collega, perperam attribuit, ei alius consulatus ordinarius abiciendus erat: quo pacto, aram quidem Christianam assecutus est, sed omnium aliarum ararum annos mutilare coactus fuit, easque biennio decurtare; vir tamen immortalitate dignissimus, qui, ut veram temporum rationem indagaret, nullum non movit lapidem, nullumque recusavit laborem. Sed cum, antequam Annales suos scribendos suscepisset, chronologi tempora fere confusa, dubia incertaque reliquissent, et usus cyclo-rum solis, lunæ et indictionis nondum immotisset, ad majorem perfectionem Annales Ecclesiasticos adducere ferè potis non fuit. Aliquo post mortem ejus annis tentatum fuit a viris doctissimis Annales in rectum fleclere; sed cum omnium aberrationum capita delere non possent, quos deprehenderunt calles in viam reducentes, indicarunt. Georgius *Herwartus* vir diligentissimus in sua nova Chronologia investigavit, qua ratione Ecclesiasticorum Annalium series ad verum, legitimum atque exactum temporum ordinem restitui posset, et post multa, in quibus rem acu, ut aiunt, feligit, tandem cap. 263 viæ incertus ait: « Sed et post Fulvii Æmiliani et Pomponii Bassi secundum consulatum, quos ipse anno Christi cclxii signat, cum alioquin revera anno cclxix in magistratu fuerint, Baronius integrum biennium eum totidem consulatum paribus omittit. Cornelio scilicet Seculari II, et Julio Donato coss. ac Gallieno Augusto quartum et Petro-nio Volusiano coss., ideoque hinc in annum usque Christi cclxxv, quem ipse Christi cclxxvi vocat, unico item anno plus æquo in annis Christi numerat.

Dehinc annum alium cum suis omittit consulibus, Tacito nimirum Augusto secundum. Deinceps autem velut regiam prætoriamque veritatis ingreditur viam. »

3. *Consulatus IV Gallieni non omissus, sed in alium annum a Baronio translatus.* — Verumenimvero Baronius quartum Gallieni consulatum, Petro-nio collega gestum, minime prætermisit, sed tantum ad annum, quo gestus non est, retraxit, et loco *Volusiani Valerianum* juniorem obravit, cum persuasum haberet consulatum illum alium non esse, quam illum, de quo apud Vopiscum sermo. Et tamen Vopiscus de consulatu suffecto Gallieni junioris Cæsaris Valeriano patruo collega gesto locutus est. Præ-terea Baronius non tantum usque ad annum cclxxv quem ipse cclxxvi vocavit, unico anno plus æquo in annis Christi numeravit; sed etiam usque ad annum Christi ducentessimum septuagesimum nomen. Ad quem cum pervenit, consulatum *Taciti* Aug. II et *Fulvii Æmiliani* proponit, qui tamen jam anno cclxxvi cum dignitate gesserant. Quare consulatum illum Baronius non erasit, sed transposuit, et ab anno cclxxvi in annum cclxxx transtulit. Postea, cum consulatum Probi II, Furio Lupo collega, elere deberet, eo, quasi suffectus fuisset, rejecto, Messalam et Gratium, qui anno ducentesimo octogesimo Fastis nomen dedere, recte eidem anno illigat, licet juxta institutum suum cum anno ducentesimo octogesimo primo esse connectere debuisset. Verum Probi II et Furii Lupi consulatu abdicato, non potuit in veram Christi aram non incidere, cum ab ea unico tantum anno seu consulatu antea dislaret.

4. *Emendatio Fastorum tentata a Petavio.* — Petavius in Doctrina Temporum exercitatissimus, iam in Notis Epiphaniæ, quam in lib. 2 de Doct. Temp. de Fastorum vulgarium perturbatione pluribus egit, et quos consules Omuphris, quos vero Baronius dissimularint, in lucem proferre conatus est. Sed cum ipsemet lib. 13 de Doct. Temp. anno ducentesimo quinquagesimo nono Gallienum IV, et Valerianum Cæsarem; anno vero ducentesimo sexagesimo primo Gallienum V, et Volusianum consules statuerit; eaque ratione consulatus octo ordinarios Gallieno Aug. qui tantum septem gessit, assignavit, Fastos corrupti dum emendare voluit. Quare, cum

anno cclxx Gallienum IV, et Valerianum Caesarem in locum Æmiliani et Bassi perperam Pelavius substituerit, amoque cclxx expulso Secularis II et Donati consulatu, eosdem Æmilianum et Bassum consules obruserit, Baronii errorem deprehendere non potuit, quod ipsemet in pari errore versaretur. Addit Pelavius Onuphrium Baroniumque, cum ad Probum imp. perventum est, biennium facile utrumque dissimulasse. Et tamen Onuphrius, qui uno tantum anno aram Christianam anticipavit, quippe nullum consulatum susceptum in locum ordinariorum subrogavit, biennium seu consulatus duos abdicare non potuit; alioquin post Probum imperatorem aram Christianam uno semper anno moratus fuisset, et primum, v. g. Diocletiani annum, quem nos cclxxxiv Christi, ipse cclxxxiii vocasset, errore priori contrario, cui ideo medelam non attulisset, sed in alium errorem detlexisset. Onuphrius itaque non nisi Probi imp. et Paulini consulatum omisit; quo facto, aram Christianam, a qua unico anno dislabat, statim consecutus est. Baronius vero antequam ad Probi imp. Paulinique consulatum perveniret, jam duo consulatum paria, Æmilianum scilicet et Bassum, ac insuper Secularium II et Donatum abiecerat; et tamen anno uno adhuc ab ara vulgari dissidebat, quia videlicet tres consulatus ordinarios Decio imperatori attribuerat, cuius tamen prior susceptus tantum fuit.

5. *Consulatus a Baronio omissos Pelavius detegere non potuit.* — Sed Pelavius, qui ad susceptum illum Decii consulatum Fastis a Baronio infartum, annum non adverterat, existimavit duos tantum ab eo consulatus praetermissos, idque post consulatum Probi et Paulini; cum tamen post Probum et Paulinum, unum dumtaxat par consulatum Baronius dissimularit. Postquam igitur Pelavius asseruit, Probi II et Lupi consulatum primum fuisse, quem Baronius praeterierit, inquirat postea quodnam aliud par consulatum post Probi et Paulini consulatum eraserit; et quo se verteret, non habens, ait: « At quodnam par alterum consulum in illorum Fastis (Onuphrii nempe et Baronii) desideretur, id vero difficile est conjicere, nec in horum tantum duorum tabulis, sed in ceteris unum aliquid par consulum deesse videtur. » Paulo post subjicit: « Sed nihilominus par unum consulum in Fastis vulgarihus inserendum arbitror, sive imperatore Probo, sive alio quopiam, quod nominatim concipere propter consulum in illis depravata vocabula minime possumus. Atque hoc ex annis ipsius condite Urbis, qui apud Onuphrium adnotati sunt, ceruere licet, quorum summa uno anno deficit. » Sed frustra Pelavius post Probi et Paulini consulatum duo consulum paria a Baronio explorata quaerit; cum is unum tantum dissimularit, consulatum videlicet Probi II et Furij Lupi, quem susceptum autumabat. Quod si Onuphrius post erasum Probi et Paulini consulatum annos Urbis uno numero decurrarit, id accidit, quia consulatum unum ordinarium abdicare non potuit, quin non solum annos Urbis, sed etiam omnium aliarum ararum, praeterquam Christianae, anno uno mutaret; quia error

in Fastis commissus non nisi alio errore rescariiri potuit. Pelavius in Animadversionibus Epiphaniensis ad librum de Mensuris et Ponderibus, eundem Annalium errorem emendare conatus fuerat: sed ibi res illi feliciter quam in libris de Doct. Temp. non successit; adeo perplexa variisque ambagibus implicita chronologia est apud Baronium, a Decii imperio ad Diocletianea usque tempora.

6. *Coitius Annales nungis depravit.* — Carolus Coitius doctissimus Annalium Ecclesiasticorum Francorum scriptor, ad Fastos Baronianos expeditos, omnem curam cogitationemque contulit primo suorum Annalium tomo: sed cum, errore nunc non ferendo, aram Christianam ab eodem, quo Baronius consulatu, Augusti nempe XIII et Plautij Silvani, auspiciatus fuerit, sese inextricabilibus difficultatibus laqueis non potuit non involvere. Baronium quidem temporis, quo scripsit, infelicitas defendit: nondum enim tunc periodus Juliana inventa, nondum cyclicis selis ac lunae in usum vocati, nondumque certis demonstrationibus constabat, primum aere Christianae annum cum consulatu Caii Caesaris et Lucii Æmilij Pauli concurrere. At post annum millesimum sexcentiesimum sexagesimum quintum, quo Coitius primum illum tonum publicavit, res tanti momenti totque demonstrationibus confirmata, non erat in dubium revocanda, nisi ad argumenta, quae opinionem, quam sequitur, convellunt, responderetur. Coitius itaque aram Christianam biennio antevergens, consulatus ordinarios Secularis II et Donati, ac praeterea Constantij Caesaris V et Galerij Maximiani Caesaris V, quorum prior anno cclxx, posterior anno cccv gestus, expungere coactus fuit, et Diocletiani initium cum anno Christi ducesimo octogesimo quinto copulare: coque pacto usque ad Constantij Magni imperium anno trecentesimo sexto inchoatum, extra viam vagatus errorem non correxit, sed propagavit.

7. *Card. Norisius Fastos recte emendavit.* — Unus card. Norisius in Pargero de Votis Decemalibus Fastos consulares a Decio Augusto usque ad Diocletianum Chronologico splendori restituit, nullo suscepto in locum ordinarii subrogato, omnibusque consulum paribus certis argumentis comprobatis. Verum est cardinalem doctissimum, vevatissimum Vopisci locum, in quo critici omnes hactenus offenderant, non extricasse, et haec verba Valeriani Augusti Aurelianus alloquens, « consulatum cum Ulpio Crinito in annum sequentem a die undecimo calendarum Juniarum in locum Gallieni et Valeriani sperare le convenit, » in quibus veltii cardo quidam Chronologiae per Valeriani et Gallieni Augg. tempora vertitur, de Gallieno Augusto et Valeriano ejus fratre, ut alii omnes, interpretatum esse. Attamen, licet vulgarem expositionem secutus fuerit, laqueos sane, in quos alii incidere, defugit, nullumque consulatum ordinarium loco suo movit: ait enim, eodem anno, quo designatio illa facta, Valerianum Augustum in Persidem abductum esse, eamque ob rem tam consulatum illum Gallieni Augusti Valeriano Cesare collega, quam consulatum Aureliani Crinito collega

gestum non fuisse; sed Gallienum alia consulum collegia pro arbitrio designasse. Quo pacto Gallieni Augusti consulatus non auxit, ut Pelavius, neque aliquos consulatus ordinarios in annos, quibus suscepti non sunt, uti idem Pelavius, Baronius, et Goullius transtulit, sed veram et integram consulum ordinariorum seriem exhibuit. At nodus expediendus erat, non secundus; duo enim consulatus illi suffecti, Gallieni scilicet Caesaris Valeriano patris collega, ac Aureliani et Criniti abdicari non potuerunt, quin notae numeratae Aureliani Augusti consulatibus ordinariis adicienda perverterentur, et consulatus Aureliani Basso collega anno cclxxi initus, qui secundus fuit, tanquam primus proponeretur; et sic deinceps de duobus ejus aliis consulatibus ordinariis, quorum alter tertius, alterque quartus in Fastis omnino appellandus. Quare lecta Dissertatione nostra Hypatica et Inscriptione Reinesiana, in qua primus Aureliani Augusti consulatus ordinarius cum nota numerali offertur, ut supra ostendimus, ab ea sententia in Epistola consulari, pag. 147, card. eruditissimus et veritatis studiosissimus discessit, et pro sua erga me benevolentia ad Fastos variis in locis corrigendos plura suppeditavit. Quae accuratius expendenda fuere, quia in consulatibus ordinariis a viris doctissimis aut dissimulatis, aut loco motis, et explicatione duorum praefulorum consulum suffectorum chronologiae christiana restituitur pendet.

8. *Omnes aera post Diocletianum, excepta*

Christiana, in Annalibus biennio mutilata. — Porro Baronium duos consulatus ordinarios eradendo, omnes alias aeras biennio decurtasse, apparet ex Olympiadibus annisque Urbis, tam secundum veritatem, quam secundum Baronii sententiam in hujus operis margine usque ad finem Theodosii M. annotatis. Imo, cum consulatus tres ordinarios abjecerit, easdem aeras triennio mutilasset, nisi primum Decii Augusti consulatum, qui suffectus tantum fuit, in Fastos inseruisset. Ex quibus tandem omnibus manifeste apparet, tam ante Diocletianum, quam post ipsum, chronologiam Baronii depravatam esse, ad eamque restituendam non aliam viam, quam a nobis factam, incundam, nec minorem laborem, minoremve industriam conferendam fuisse.

9. *Probus pacem cum Persis facit.* — Gallia anno cclxxvii Barbaris a Probo imperatore liberatae. Hoc vero anno Probus in *Orientem* movit, ubi Barbaros in Isauria compevit, a *Parthis* dona, quae offerebant, non accepit, pacem tamen iis dedit, et in Thracias rediit, ubi centum Bastarnarum milia in solo Romano constituit, qui postea imperio fideles fuerunt. *Gepidae* vero et *Vandali*, fide rupta fines Romanas late populati sunt; quos Probus oppressit, ut testatur Vopiscus in Probo cap. 16. Erat tunc Parthorum seu Persarum rex *Narseus*, ut docet Vopiscus loco citato. Quare, verum non est quod scribit Agathias Warrarem II annos xvii regnasse.

EUTYCHIANI ANNUS 7. — CHRISTI 281.

Antiochia per Eliodori profecti furorem martyres. — Ducentesimus octagesimus primus Christi annus tam in Latinis¹, quam Graecis Fastis notatur consulis Probo Augusto quartum et Tiberiano.

I. His Probi Augusti temporibus, licet persecutio ab Aureliano in Christianis indulta quiesceret; tamen Antiochiae furore Eliodori, vicarium praefecturam gerentis, in duos Christianos Trophimum atque Sabbatium, nova oblata occasione, ab eo libenter accepta, recruduit. Cum cum universus gentilis populus totus effusus esset in Apollinis Daphnicii festis agendis; haec videntes duo illi qui illic ex regione externa accesserant, illorum superstitionem perterriti, pro eorum salute, ut ab iis erroribus revo-

carentur, coram illis ea omnia audientibus, preces ad Deum fundunt; sed altiori voce Trophimus cum orasset, ambo ab illis tenti, diris ab Allico praeside subjecti sunt questionibus; sed in Christi fidei confessione perstantes; cum Antiochiae gravia passi essent, et jam Sabbatius in tormentis spiritum Deo reddidisset; Trophimus ad Peremium Dionysium Phrygiae salutaris praesidem missus, ab eo diutius exagitatur. In carcere vero positus, illic auctus est collega Dorimedente, homine senatore, qui una cum Trophimo, post immania tormenta constanti animo tolerata, decimo tertio kalendas Octobris, capitis obtruncatione victores, longo jam exacto martyrio palmam acceperunt; haec summam ex prohibitoribus Actis¹ collecta, descripta sunt. Porro eorum

¹ Cassiod. in Chron.

¹ Metaph. die 19 Septemb. Lip. tom. VI. Sur. tom. V. ead. die.

memoria tam apud Græcos quam Latinos est ammiranda celebritate insignis.

2. Agebat ¹ interea Probus in Illyrico, ubi Sar-

¹ Vopiscus in Probo

malas una cum atis barbaris eo progressis debellavit; et quæ diriperant, abstulit; quibus peractis, ad Gothos et alios barbaros compescendos migravit in Thraciam. Sic res gestas Probi ad exactam temporis rationem ex Flavio Vopisco referimus.

Anno periodi Græco-Romanae 5774. — Olymp. 265. an. 1. — Urb. cond. 1031. — Jesu Christi 281.

— Eutychni papæ 7. — Probi imp. 6.

1. *Consides.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Probus Aug. IV, et C. Junius Tiberianus*, qui sub Diocletiano consul iterum fuit.

2. *Probi quinquennalia.* — Sumplus hic a Probo consulatus juxta secundam consulatum Cesareorum regulam, ob ejus videlicet quinquennalia. Mediobarbus, pag. 412, ex suo musco Probi nummum profert in postica inscriptum: VOTIS X. PROB ACG. ET XX. in laurea; quem anno primo Probi recte recitat: quod certo constaret, si nos monuisset. Probum in antica sine veste consulari expressum esse. Ex alio tamen nummo etiam aereo mediæ moduli in gaza regia asservato hunc Probi nummum imperii ejus initio, quo vota

quinquennalia nuncupavit, percussum intelligimus. Est nummus Taciti Augusti, qui sex tantum menses imperavit, quique ideo vota quinquennalia solvere non potuit. In ejus postica legitur, VOTIS X. ET XX. Quare ea formula a Galieno primum in decemalibus usurpata, et postea a Tacito et Probo ipso imperii exordio nummis insculpta. Ex eo porro quod nummi imperii initio, in quinquennalibus ac decemalibus percussi eandem posticam formulamque plerumque præferant, factum, ut quibus annis eusi fuerint, de legere potis non sit. Certum tamen videtur ante Constantinum Magnum quinquennalia in nummis non fuisse expressa.

EUTYCHIANI ANNUS 8. — CHRISTI 282.

1. *Victoria Probi, Francorum incursiones.* — Octogesimus secundus supra ducentesimum Christi annus, Probo Augusto quintum et Victorino coss. Fastis adscribitur, quo idem imperator compressit Gothos, eosque aut in deditionem, aut in amicitiam recepit. Post hæc latrones Isauricos domuit, junioresque militiae adscribi voluit; subegit Blemias; cum Parthis ac Persis pacem composuit, atque in Thracias rediit. Vopiscus hæc pluribus; qui, perinde ac si encomium potius quam historiam scriberet, tuca posuit, damna vero præteriiit.

2. Nam constat his temporibus (in ullionem, ut puto, sanctorum martyrum recens interfectorum) Francos auidax facinus meditatos, brevi temporis spatio totum Romanum imperium incursione turbasse, et timore vehementi concussisse; quod Vopiscus, intentus probare Probi res gestas non sine sus-

picione invidia prætermisisse videtur. Narrantur hæc breviter in Panegyrico dicto Maximiano, his verbis: « Recursabat quippe in animos illa sub divo Probo et paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia et indigna felicitas; qui a Ponto usque correptis navibus, Græciam Asiamque populati, nec impune plerisque Libyæ littoribus appulsi; ipsas postremo navibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas; et immenso itinere pervecti, Oceanum, qua terras rupit, intraverant; atque illa eventu temeritatis ostenderant, nihil esse clausum piraticæ desperationi, quo navigiis pateret accessus. » Hæc ibi; egregium plane Francorum antiquæ gloriæ monumentum; quos Christiana religio postea longe clariores atque gloriosiores effecit. Sed de his inferius suis locis sæpe dicendum.

Anno periodi Græco-Romanæ 5775. — Olymp. 265. an 2. — Urb. cond. 1035. — Jesu Christi 282.

— Eutychedani page 8. — Cari imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 4. Coss. *M. Aurelius Probus Aug. V. et Pomponius Victorinus.*

2. *Triumphus Probi Aug.* — Consulatus Probi juxta quinlam consulatum Cesareorum regulam. «Triumphavit enim de Germanis et Blemis;» quem triumphum Vopiscus in Probo, cap. 19. fuscè describit. Hunc triumphum Mediobarbus in annum præcedentem, Baronius in annum sequentem perperam distrahit. Sed utrumque Probi consulatus V. refellit. Male etiam Probi interitus a Baronio in annum sequentem dilatus: præsentem enim anno eum contigisse certum; ideoque Carus hoc anno imperium suscepit.

3. *Archelai episcopi disputatio cum Manete.* — Sanctus Hieronymus de Script. Eccles., cap. 72, «Archelaus, inquit, episcopus Mesopotamiæ librum disputationis suæ, quam habuit adversus Manichæum (sen Manem) exeuntem de Perside, syro sermone composuit; qui translatus in græcum habetur a nullis. Claruit sub imperatore Probo, qui Aureliano et Tacito successerat;» quem librum Marianus Scotus in Chron., qui horum verborum partem recitat, alligat currenti Christi anno. Photius vero patriarcha Constantinopolitanus in lib. 4. adversus Manichæos suis temporibus repullulante Manem e Perside fugisse his verbis narrat: «E carcere fugiens Mesopotamiam venit, ibique hærescos suæ zizaniam iterum spargere cepit. At Cartharorum episcopus (sc. in Mesopotamia), cui nomen Archelaus, vir sacer, et nulla in sermonibus de divinis humanisque rebus dexteritate præditus, coacto ethnicorum auditorio, ne si Christiani judicassent, veritati victoria judicium favore cessisse videretur, usque adeo miserimum illum redarguit, tantoque pudore suffudit, ut statim fugam arripuerit, et ejus hærescos semina, antequam nascerentur, oppressa fuerint. Porro inde fugiens ad

vilissimum quoddam oppidum pervenit, ibique rursus fovere atque vulgare suam impietalem machinabatur; sed acerrimus pietatis propugnator, et revera pastor Archelaus, qui sedulam ovium curam gerebat, eundem lupo sæviorem in Christi gregem, ut eum disperderet, irruentem persequi nequaquam cessavit.»

4. *Archelaus eum fugere cogit.* (1) — Paulo post Photius subdit: «Hic itaque Manes tam impie hærescos auctor nono anno Valeriani et Gallieni (anno sc. Christi cclxxii) qui Romanum obtinebat imperium, ex Persarum carceribus fugiens [nihil enim velat, quominus in narrationis serie superius prætermissa recenseamus] cum in Mesopotamiam venisset, ab admirabili viro Archelao [erat autem sacer isle vir Cartharorum ejusdem regionis urbis episcopus] ejus impietas egregie abundanterque contutata est. Inde ob ignominiam, quam nec ex inopinato passus est, fugiens, ad Diodoridem Cartharorum regionis oppidum clam accessit, ubi in Tryphonem (verius ab aliis in Diodorum) quemdam sacrum probatumque virum, et in presbyterii gradu positum, incidens, non minorem ignominiam perulit. Quin et ipse Archelaus Manetem illuc advenisse cognoscens, erat enim vir acer, et pietatis zelo succensus, ad idem oppidum accessit, et deceptorum illum ad Concilii inopiam redactum, et confusionem, quam maxime vilabat, perflusum, iterum his rationibus, quibus exosa ejus dogmata subvertit, et cunctis deridenda atque detestanda proposuit, fugam arripere coegit.» Acta integra disputationis Archelai episcopi Mesopotamiæ, et Manetis hæresiarthæ, quæ Baronius non viderat exhibet Zacagnius tom. 1. Collectan. Monument. Veterum Eccles. Græcæ ac Latinæ, notalque Photium laudatum loco Diodori male posuisse Tryphonem.

(1) Archelai eum Manete disputationem melius ad an. 277 consignat Zacagnius, qui observat Photium in designando ejus rei geste anno secutum fuisse S. Epiphanium de Pond. et Mens. num. 29. Sed hunc aliter et melius rem discussisse in opere contra Hæreses, ubi ait Manetem sub exitum Aureliani, et Probi initium hæresin suam spargere cepisse. Cui consentiens S. Leo M. lib. 11. de Pun. disputationem Archelai peractam asserit Probo imperatore, et Paulino coss., id est anno 277, et quidem intra Juliam et Decembrim ejus anni, eum id factum anno 2 Probi asserat Ensebius in Chronico. MANST.

EUTYCHIANI ANNUS 9. — CHRISTI 283.

1. *Probus triumphat.* — Sequenti anno Domini ducentesimo octogesimo tertio, Carus et Carinus a Cassiodoro et Græcis Inducibus ponuntur consules. Quo Probus, compressis tyrannis, Roman rediens de Germanis et Blemis triumphavit. Hæc Vopiscus¹, idemque de Saturnino², qui Ægyptiorum levitate perpulsum assumpsit imperium, agit; moresque Ægyptiorum (ut alii plures, quos superius diximus) sigillans, capit æque cum illis ibi degentes Samaritanos, ac Christianos, cum vilia Ægyptiorum in eos rejiciat, dicens :

2. « Sunt enim Ægyptii (ut satis nosti) viri ventosi, furibundi, jactantes, injuriosi, atque adeo vani, liberi, novarum rerum usque ad cantilenas publicas cupientes, versificantes, epigrammatorii, mathematici, aruspices, medici; nam et Christiani, Samaritanæ, et quibus presentia semper tempora cum enormi libertate dispiciant. » Hæc Vopiscus; ad samque corroborandam sententiam litteras recitat Hadriani de iisdem exoptulantis, ac deridentis. quæ suo loco superius in Hadriano sunt posite. Quibus plane videas hominem ethnicum in Christianos infensum, nulla habita diligentiori pervestigatione morum, legum, institutorum, diversarum religionum hominum, eosdem inter se vile ratione longe distantes, ac plane contrarios fasce uno perstringere, atque æque calumniis carpere Christianos cum illis, contumeliosque proscindere. Sed quates esse solent Ægyptii Christiani, quam obsequentes Romanis principibus, quam pacifici; ad ea quæ de eis ante dicta sunt ex Origene atque Dionysio, ambobus Ægyptiis, provocamus lectorem.

3. *Idem occiditur.* — Porro autem iisdem coss. cum quantum Probus in imperio annum ageret (ut Vopiscus testatur) a militibus occisus est; nam ait: « Quibus (quæ dicta sunt superius) peractis; Probus bellum Persicum parans, cum per Illyricum iter faceret, a militibus suis per insidias interemptus est; » et post nulla: « Interemerunt anno imperii sui quinto. Postea tamen ingens ei sepulcrum elafis aggeribus omnes pariter milites fecerunt, cum titulo hujusmodi inciso marmorì: HIC. PROBUS. IMP. ET VERE. PROBUS. SITUS. EST. VICTOR. OMNIUM. GENTIUM. BARBARARUM. VICTOR. ETIAM. TYRANNORUM. » Hæc et

alia plura de Probo Vopiscus, quæ prætermittimus.

4. At quoniam de annis quibus Probus imperavit, omnes ferme antiqui scriptores discrepant a Flavio Vopisco, qui cum anno quinto sui imperii occisum tradidit, res est diligentius perquirenda; plurimum enim ad rerum gestarum veritatem explorandam scire interest, quoto imperii sui anno Probus occisus sit. Quia igitur Vopisco adversantur, ex nostris est in primis Eusebius, qui in Historia eum sex annos imperasse tradit¹, nempe absolutos, ut alligerit septimum, prout ponit in Chronico; adeo ut hæc ratione successorem Probi recensent anno domini ducentesimo octogesimo quinto. Orosius² cum dicat Carum imperare coepisse anno ab Urbe condita millesimo tricesimo nono, ea ratione dicendum esset, imperium Cari inchoatum anno Christi ducentesimo octogesimo octavo, quod non recipitur. Cassiodorus id ipsum plane profiteri videtur, dum sub Diocletiani et Aristobuli consulatu, qui pariter incidit in dictum Christi annum cccxxxv. Probum occisum ait; hæc ex nostris. His etiam scriptores ethnici pariter consentire videntur; nam Aurelius Victor annos sex, nempe exactos, Probum imperasse tradit; Eutropius pariter; sed rem exactius explicans, affirmat Probum vixisse imperatorem annos sex, et menses quatuor; quem et alii plures secuti sunt. Sed et quod majoris videtur esse auctoritatis, Julianus Apostata in Caesaribus, cum de Probo agit, cum ait imperasse annos septem, sed nondum expletos. Tot igitur magne auctoritatis antiquis testibus de sexennio imperii Probi expleto affirmantibus, quis non putaret unum conlendum esse Vopiscum?

5. At quam fallantur qui numero lesium nituntur potius quam ratione, vel aliis certis argumentis ad rerum gestarum pervestigandam veritatem; utique id, de quo agimus in exemplum adduci posse videtur. Abiissemus et nos in sententiam plurimorum de annis Probi; nisi vetus inscriptio omnem de his dubitationem auferret: atque necessario nos fieri compelleret, hoc ipso anno Probum regnandi finem fecisse, alisque pariter certis testificationibus manifeste constaret; Diocletianum sequentianno imperium auspicatum esse; adeo ut nullus sit locus reliquus

¹ Vopisc. in Probo. — ² Idem in Saturnino.

¹ Euseb. lib. vii. c. 24. — ² Oros. lib. vii. c. 16.

quo Probi imperium ulterius extendi possit. Ad hæc autem exploratissime cognoscenda, rejiciamus lectionem ad ea, quæ dicimus anni sequentis exordio, cum agemus de ratione inchoandi anni primi imperatoris Diocletiani.

6. *Carus Augustus ejusque filii Cæsares dicti.* — Probo extincto, creatur a militibus imperator Carus Manlius Aurel. Romæ natus ex parentibus Hlyricis; idemque filios Carinum et Numerianum Cæsares dixit. Hoc igitur anno Carum imperare cepisse, ex eo perfacile intelligi potest, quod consulatus ipsius secundus qui sequenti anno configit, inscriptus reperitur cum tribunitia potestate secunda, qua notatur annus secundus ejus imperii. Est autem ipsa vetus inscriptio hujusmodi ¹:

FORTISSIMO. ATQUE
CLEMENTISSIMO
IMP. CAES. M. AURELIO
CAIRO. INVICTO. AUG.
P. M. TR. POT. II. COS. II.
P. P. R. RO. COS.

7. Cæterum filios ejus Carinum et Numerianum a Caro Cæsares tantum dictos esse, non tamen Augustos, duæ illidem inscriptions in eadem tabula incisæ hinc inde positæ a lateribus docent; quarum prior sic descripta a parte dextera posita habetur:

VICTORIOSISSIMO
PRINCIPI. JUVENT.
M. AURELIO. CAIROXO.
NOBILISS. CAESARI
COS. PRO. COS.

A sinistris vero Numeriani habetur inscriptio his verbis:

VICTORIOSISSIMO.
PRINCIPI. JUVENTUT.
M. AUR. NUMERIANO
NOBILISS. CAES. PRO. COS.

Hæc descripsisse volumus ad refellendos eos, qui Carum dicunt, mox ut imperator factus est, advesisse sibi collegas imperii filios, dixisseque eos Augustos. Sed et de cepto hoc anni Cari imperio, alia superiori persimilis docet inscriptio in hæc verba ².

FORTISSIMO ATQUE CLEMENTISSIMO IMP. CAES. M. AURELIO CAIRO. INVICTO AUG. P. M. TR. POT. II. COS. II. P. P. PRO. COS. N. M. Q. F.

8. Ex his igitur perspicuo apparet hoc anno Probum desiisse, Carum vero subrogatum primum annum sui imperii auspiciatum esse; secundo vero consulatu, sequenti scilicet anno (ut dictum est) an-

num imperii secundum tribunitia potestate secunda declaratum, una cum consulatu pariter secundo ingressum esse. Hæc de his satis: tot namque oportuit festificationibus in integrum restituere chronologiam tot festibus isdemque antiquis atque probatis labefactam. Ad hæc evidentiora monstrabunt, quæ sequenti anno dicturi sumus. Sed jam ad res gestas hujus anni redeamus.

9. *Viri insignes christiani litteras ac philosophiam docent.* — Hoc eodem anno quartus Probi imperatoris absolvitur, et quintus inchoatur: « Vita functo, inquit Eusebius ¹, Timæo episcopo Antiocheno, substitutus est in locum ejus Cyrillus. » Idem de substitutione Cyrilli in Historia ² agens, ejus occasione de Dorotheo presbytero Antiochena Ecclesie sermonem aduectit, sic dicens: « Hujus temporibus Dorotheum dignitate sacerdotali tum Antiochiæ donatum, virum sane disertum, cognovimus. Hic in sacris litteris exquisite eruditus fuit; lingue Hebraicæ diligentem navavit operam, adeo ut scripturas Hebraicæ scienter posset intelligere; erat honestis ac liberalibus parentibus prognatus, humanioris literaturæ nentiquam expertus, cumque revera natus, uti illum imperator propter incredibilem ejus naturam in suam familiam adseiverit, et præfectura purpuree lingende, quæ apud Tyrum est, donavit. Istum nos Scripturas in Ecclesia non incommode explicantem audivimus. » Hucusque de Dorotheo Eusebius. Qui vero de eodem Dorotheo ab aliquibus sparsi sunt errores, nempe quod episcopus Tyri, et auctor fuerit libelli, qui Synopsis inscribitur Dorothei, sunt a nobis in Notationibus ³ confutati; quas, si libet, consules. Erat hoc tempore agens annus suæ ætatis Dorotheus vigesimum quintum, qui usque ad Julianum Apostatam pervenit, tunc nobilitatis martyrio, implens ætatis annum centesimum quintum, ut Anastasius Bibliothecarius in suo Chronico ex Græcis descripsit.

10. Post Dorotheum, de aliis viris virtute atque doctrina insignibus, qui his temporibus floruerunt, Eusebius narrationem attulit, nempe de Eusebio Alexandrino, qui adversus Paulum Samosatenum a Dionysio Antiochiæ ad Synodum missus, adeo egregiam pro fide catholica navavit operam, ut in patriam redire non sit permissus, sed obligatus fuerit Ecclesie Laodicensi in locum Socratis successit episcopus; huic vero subrogatum ait Anatolium, et ipsum genere Alexandrinum. Horum namque opera liberatos fuisse Alexandrinorum quamplurimos, tempore, quo ad debellandum tyrannum et cives illi inherentes ab imperatore civitas est obsessa, suo loco superius dictum est.

11. Quibus autem litteris Anatolius vir sanctissimus imbutus fuerit (ut sciatur præstantissimos Patres non tantum non esse aversatos Gentilium litteras, sed eas quoque alios docuisse) hic ex eodem Eusebio describere, non incongruum visum est. « Hic, inquit,

¹ Lib. Inscr. antiq. Plantin. edit. pag. 176. n. 1. et Panv. in Fast. — ² Apud Huber. in Thesaur. rei antiq. in Caro.

³ Euseb. in Chron. — ² Idem lib. vii. c. ult. — ³ Not. in Rom. Martyrol. die 5 Junii d.

Anatolius cum ob eloquentiam, tum ob doctrinam humaniorem, et cognitionem philosophiæ, inter homines nostri temporis, qui erant præstantissimi, facile principem locum obtinuit; quippe qui in arithmetica, geometria, astronomia, et disserendi facultate, in contemplatione et perspicuitate nature; in oratorum quoque disciplinis versatus ad summum; quarum rerum gratia, fama est, civis Alexandria cum in Indo, in quo Aristotelis doctrina docebatur, magistrum præfuisse. » Hæc ipse. Quantum autem ex christianis professoribus in publicis cathedris græcos philosophos explicantibus gentilibus auditoribus, ad defendendam adversus eos Christianam religionem rebus nostris accessio facta sit, jam satis demonstratum est superius, dum de Ammonio christiano philosopho, Platonis philosophiam Alexandria publice profitente sermonem habuimus. Meminit et Eumapius Sardinus¹, qui scripsit Vitas philosophorum, Anatolii; sed quod hostis ipse esset Christianorum, de homine christiano atque philosopho minus dignam tanto viro pro ejus doctrina et eruditione mentionem facit, cum hoc tantum ait: « Jamblicus cum Anatolio, qui a Porphyrio secundum locum obtinuit, consuetudinem habuit; sed nullis eum modis superavit, et ad summum philosophiæ gradum ascendit. » Sed hæc domesticus testis suos superflerens Christianis.

12. Videas ex his insignes in Ecclesia viros in philosophicis facultatibus alios ipsorum Platonem, Aristotelem alios esse in docendo secutos; idque eos fecisse non tantum absque aliquo dispendio Christianæ religionis, sed omnia ad profectum Evangelii contulisse, iisdemque Christianam religionem amplius illustrasse, atque etiam latius propagasse. Quæ autem ingenii sui post se Anatolius monumenta reliquerit, idem Eusebius recenset², sic dicens: « Quanquam vero non nulli libri ab Anatolio erant elaborati, totidem tamen ad nos pervenerunt, unde cum ejus eloquentiam, tum multiplicem cognitionem licet animadvertere, idque in illis potissimum, in quibus ea quæ de Paschate ab aliis ante decreta fuissent, explanavit. » Recitat ex eo ipse complura, atque statim post subdit: « Anatolius porro institutiones in arithmeticam decem libris explicatas reliquit; alia item extant ejus opera, quæ exempla ubi præclare ab eo in sacris litteris collocati, et multa in eis exercitationis perspicua argumenta dant. »

13. Post hæc autem de eodem Anatolio, cum est creatus episcopus, hæc addit. « Hunc Theocenus Cæsarea Palæstinæ episcopus, per manus impositionem primus episcopum ordinavit, qui cum successorem sibi post mortem ad Ecclesiæ suæ procuracionem delegandis providit, unaque cum illo ad aliquod temporis spatium Ecclesiæ Cæsariensis præfuit. Verum Anatolius cum ad Concilium Antiochiæ de Paulo Samosateno convocatum accederet; ad Laodicensium urbem adveniens; ibi, Eusebio mortuo, commemorari a fratribus coactus est. » Quod vero

ait, Eusebium et Anatolium eadem occasione Pauli Samosateni confutandi erroris adreptos esse ad Ecclesiæ Laodicensis regimen; utrumque factum diversis temporibus adscribendum est, nimirum ut dicamus electionem Eusebii configisse tempore prioris Concilii congregati; Anatolii vero, cum posterior conventus episcoporum habitus est. Sedisse autem Anatolium usque ad tempus proximæ inchoandæ persecutionis Diocletiani, quæ idem Eusebius subdit, demonstrant. Celebris perseverat memoria Anatolii tam apud Græcos, quam Latinos³, anniversaria commemoratione in Ecclesiâ jugiter repetita.

14. *Eutychiani papæ obitus ejusque gesta, cui succedit Caius.* — Hoc quoque anno, nempe sub eodem consulatu Cari atque Carini, decessisse Eutychianum papam, habet liber de Romanis Pontificibus; licet in eo errore ponatur, Caro secundum consule; nam collega Carinus, qui illi adjungitur, primum consulatum Cari demonstrat; secundus enim Cari imperatoris consulatus habet collegam Numerianum, qui contigit anno sequenti. Quod vero de annis, quibus sedit Eutychianus, diversæ admodum ferantur sententiæ; nos huic inhaerere, ut ad hæc usque saltem tempora Eutychianus pervenerit, Martyrologium Romanum affirmare nos admodum, in quo sexto idus Decembris Eutychianus martyrium passus ponitur sub Numeriano hoc elogio: « Romæ beati Eutychiani papæ qui per diversa loca trecentos quadraginta duos martyres manu sua sepelivit; quibus et ipse sociatus, sub Numeriano imperatore martyrio coronatus est, et in cœmeterio Callisti sepultus. » Hæc ibi. His igitur persuasi, ab Eusebio⁴ penitus dissentimus, qui diversam ab hac de tempore Eutychiani chronologiam statuit, apud quem perperam legitur, sedisse Eutychianum octo menses, vel decem non ad finem perductos; inhaerentes potius illis, qui annos octo et menses aliquot eidem tribuerunt, idque tum ex ecclesiasticis antiquis tabulis tum etiam ex consulibus nominalis.

15. De eodem Eutychiano hæc in eodem libro leguntur: « Ille constituit fruges, fabas, et uvæ super altaria benedici. » Hæc fortasse Eutychianus, ut magis obliteretur erroribus Manichæorum, qui quod a mali principio creaturas exortas dicerent, atque esse execrabiles affirmarent, eisque pariter maledicerent, ipse contra eisdem benediceret, ac verbo sanctificans pro iisdem Deo omnium creatori gratias ageret. Cum enim a fidelibus super altare offerri⁵ soleant, eadem cum gratiarum actione a sacerdote benedicbantur⁶; qui quidem usus antiquitus viguit in Ecclesiâ, adeo ut non primus sit habendus Eutychianus, qui hæc servanda statuerit, sed potius suo decreto firmius insituerit.

16. Rursum vero post illa, quæ de sepultura martyrum ibi sunt posita, hæc adduntur: « Constituit, ut quicumque fidelium martyrem sepeliret, sine dalmatica, aut sine colobio purpurato nullatenus

¹ Euseb. in Jamblicis. — ² Euseb. hist. lib. vii. c. vii.

³ Mart. Rom. die 35 Julii. — ⁴ Euseb. in Chron. et hist. lib. vii. c. 25. — ⁵ Apost. cau. 3. 4. — ⁶ Clem. Const. lib. viii. c. 16.

sepliret. » Sed religionis pretextu prægressus est postea ejusmodi decreti usus fines suos, ut non tantum sanctorum martyrum corpora dalmatica legentur, sed sacrorum etiam ministrorum, ut S. Gregorii ¹ papæ testimonio constat; quod usque adeo ipse alio edito decreto ² prohibuit, ut vetuerit etiam corpora Romanorum Pontificum, cum perferrentur humanda, legi dalmaticis. Porro colobium ³ tunicam esse sine manicis, quæ penes antiquos usus erat, in confesso est; sed dalmaticam etiam sine manicis tunicam fuisse olim in usu, diximus in nostris Notis ⁴.

17. Ad extremum vero de eodem Eutychiano hæc ibidem leguntur: « Ille fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros quatuordecim, diaconos quinque, episcopos per diversa loca

novem, et martyrio coronatur; qui etiam sepultus est in cœmeterio Callisti, octavo kalendas Augusti. » In Martyrologio vero Romano, cui æquius est assentiri, habetur sexto idus Decembris. Leguntur Eutychiani nomine duæ epistolæ, quarum prior adversus venena Pauli Samosatani paratum antidotum habet. Sunt et alia complura ¹ ejusdem Eutychiani papæ titulo prænotata, quæ simul alibi congesta habes. « Ex hac igitur vita sublato Eutychiano (ut ibi ponitur) cessavit episcopatus ejus dies novem. Sic itaque decimo sexto kalen. Januarii subrogatus est in ejus locum Caius natione Dalmata, ex genere Diocletiani imperatoris, ex patre Caio. » Hæc ibi. Sed de Caio inferius.

EX EUTYCHIANI MARTYRIO, NONNIBIL DEI ECCLESIAM SUB HIS IMPERATORIBUS ESSE EXALTAM, æquius est sentire. De reliquis autem martyribus his temporibus passis, dicemus anno sequenti.

¹ Greg. dial. lib. IV. c. 50. — ² Greg. in registr. lib. IV. c. 48. — ³ Vide not. in Cassian. in verbo Colobium. — ⁴ In Mart. Rom. die 30 Mart. b.

¹ Tom. I. Genof. in Eutych.

Anno periodi Græco-Romanæ 5776. — Olymp. 267. an. 3. — Olymp. 266. secundum Baronium. — Urb. cond. 1036. — Jesu Christi 283. — Cai. papa 1. — Cai. imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seq. Coss. *M. Aurelius Carus Aug. II.*, et *M. Aurelius Carinus Caesar.* Sumptus hæc ab utroque consulatus juxta primam regulam: ex eoque liquet, anno elapso *Carum* Augustum, Carinum vero et Numerianum Cæsares nuncupatos esse. Baronius *Carum* sine numerali nota proficitur, quod Cassiodorus et auctor Chronicæ Alexandrinæ eandem præterniserint; indeque perperam deducit. *Carum* anno sequenti secundum consulatum gessisse. Nam in Dissertatione Hlypatica demonstravi numeralem notam plerumque a Fastorum conditoribus, licet non mediocri chronologiæ damno, ac consulatus suffectos prætermisiss. Quare ex eo silentio inferendum erat, primum *Cari* consulatum suffectum duntaxat fuisse. Cæterum, hunc *Cari* consulatum eum nota numerali proficitur *Idacius*, *Heraclius*, pseudo *Damasus* in Catalogo veterum Pontificum, *Fasti Cæsarei*, auctor libelli de *Praefectis Urbis*, et inscriptio infra adducenda. Omittendam monere auctorem Chronicæ Alexandrinæ consulatus suffectos de more facere, ideoque mirum non esse, si hoc anno *Carum* sine numerali nota proponat. De triumpho *Probi*, de quo hic Baronius, anno superiori a nobis actum.

2. *Probi Aug. interitus.* — A num. 3 ad 6. *Probus* non hoc anno, ut autumnavit Baronius, sed præcedenti occisus est. *Nepiscus* ejus triumpho narrato, ait: « Quibus peractis, bellum Persicum parans, cum

per Hlyricum iter faceret, a militibus suis per insidias interemptus est. » Ita is historicus in *Probo* cap. 20, ubi cap. sequenti perperam ait, interfectum *Probum* « anno imperii sui quinto. » Certum est enim, eum septimum imperii annum inchoasse. *Julianus* in *Cæsaribus* scribit eum imperasse « septem annos nondum completos. » *Eutropius*, *Eusebius* in *Chronico*, *Orosius* in *Historia* ei tribuunt « annos sex, menses quatuor; » denique *Cassiodorus* in *Chronico* ait eum imperasse « annos sex, menses tres, » et in indice numerorum regine *Suecia* memoratur unus eum aquila et L. z. « anno VII. » Quare cum *Tacitus* die decima tertia mensis *Aprilis* anni *CLXXVI* e vivis excesserit; et aliquot post dies *Probus* in *Hlyrico* a militibus imperator renuntiatus fuerit, apparet, eum anno præcedenti circa initium mensis *Augusti* a militibus interemptum esse; sicut imperasse annos septem nondum completos, vel annos sex ac menses quatuor utrinque incompletos, vel annos sex, et menses tres integros et valde hallucinatos esse *Onuphrium*, *Calvisium*, *Petavium* et plerosque chronologos, qui *Probum* mense circiter *Novembri* antecedentis *Christi* anni trucidatum scribunt, non animadvertentes, *Florianum* et *Probum* uno eodemque tempore in diversis orbis *Romani* partibus imperasse, et initium imperii *Probi* non ab interitu *Floriani*, sed a *Taciti* morte ab antiquis deluctum fuisse; ut quæ in morte *Numeriani Augusti* dicimus manifestum facient.

3. *Non potest retrahi in annum currentem.* — Gravius peccavit Baronius, qui non tantum Probi mortem in hunc annum distulit, et unius Vopisei auctoritate et inscriptione infra adducenda explicandaque inmixit annos tantum quinque huic imperatori attribuit, quod nempe annos duos plus aequo Aureliano assignasset. Hoc enim pacto Cari et filiorum annos mutilare coactus fuit.

4. *Carus Augustus dictus, Carinus et Numerianus Caesares.* — A num. 6 ad 9. Probo successit Carus, qui ut ait Vopiseus in Caro cap. 7, « ubi primum accepit imperium, consensu omnium militum bellum Persicum, quod Probus parabat, aggressus est, liberis Caesaribus nuncupatis: et ita quidem ut Carinum ad Gallias tuendas cum viris lectissimis destinaret: secum vero Numerianum adolescentem, cum lectissimum, tum etiam disertissimum duceret. » Paulo post addit Carinum priorem Caesarem esse appellatum, et « habuisse in animo Carum, ut Carino Caesarem abrogaret imperium. » Tum cap. 16 de eodem Carino scribit: « Hic cum Caesar decretis sibi Gallias atque Italia, Illyrico, Hispaniis ac Britannis et Africa, relictus a patre Caesarianum teneret imperium, sed ea lege, ut omnia faceret, quae Augusti faciunt, enormibus se villis et ingenti facultate maculavit. » Quibus ex verbis patet, quam immerito contendant censores quidem apud eand. Norisum in Epist. consulari, pag. 177, imperium Caesarem a me confictum, et Caesares omnes ante imperium proconsulare omnis imperii expertes fuisse.

5. *Carinus et Numerianus Augusti creantur.* — Carinus et Numerianus, qui anno precedenti Caesarea dignitate decorati fuerant, currenti ante mensem Septembrem, ac post inchoatum annum secundum imperii paterni, Augusti dicti sunt; quod a Baronio aliisque male negatum, hic ostendendum. Et primo quidem in nummis graecis Numeriani anni duo imperii ejus Augusti leguntur; in nummis vero Carini anni tres: quod verum esse non potest, nisi currenti anno ante mensem Septembrem Augusti renuntiati fuerint, ut ex iis, quae in utriusque morte dicemus, constabit. Secundo, complures leges in Codice Justiniano habentur hujus anni consulis subscriptae, in quarum titulo legitur: « Carus, Carinus, Numerianus A A A. » id est, *Augusti*. Verum est eundem titulum praefigi etiam aliquibus legi-

bus, quae ante mensem Junium hujus anni late sunt: sed error irrepsit id hujusmodi titulos, quemadmodum et in leges quasdam primo imperii Diocletiani anno datas ac inscriptas: « Imp. Diocletianus et Maximianus AA. » cum id tempore nunc Diocletianus Augustus, Maximianus Herculius Caesar tantum esset. Imo plures leges primis imperii Diocletiani anni emisse hoc titulo insigniuntur: « Imp. Diocletianus et Maximianus AA. et CC. » id est, *Augusti et Caesares*, Constantinus, nempe et Galerius Maximianus nonnisi anno ducesimo nono-nagesimo secundo Caesares nuncupati. Tertio, Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, num. 2297, affert nummum Cari, in quo notatur: VIRTUS Augg. xxii. e. s. Tres itaque Augusti uno eodemque tempore visi. Spanhemius, vir eruditissimus, in Caesaribus Juliani imperatoris a se in linguam gallicam versis existimat Scaligerum hallucinatum, vel ab aliis deceptum, nullaque adhuc ad suas manus pervenisse numismata triplici illa littera insignita. Addit illorum temporum scriptores indicare Carinum et Numerianum, vivente Caro patre, Caesares tantum fuisse. At argumentum inticiativum valde infirmum ac puerumque fallax. Mediobarbus enim in imperatorum Romanorum Numismatis eodem tempore, quo Note Spanhemii in Caesares Juliani imp. in lucem editis, idem ac simile numisma, quod aureum esse dicit, representavit. Nec scriptorum silentium, ubi numismata loquuntur alicujus ponderis; cum aliquos tum Caesares, tum Augustos ab historicis praetermissis nummi exhibeant. Certe Carinum vivente patre Augustum fuisse demonstrare videtur nummus, qui exat apud Mediobarbum pag. 419 inscriptus: CARUS ET CARINUS Augg. in quo visuntur capita jugata Cari et Carini. In aversa parte cernitur Victoria gradicens cum his verbis circum: VICTORIA Augg. Quare Baronii et Spanhemii sententia non videtur amplius sustineri posse.

6. *Cari et filiorum imperium egregia epigraphe explicatum.* — Venio nunc ad inscriptionem, quae Baronium impulit, ut Probi eadem in hunc annum, et secundum Cari consulatum in annum sequentem differret; ex qua et liquebit Carinum et Numerianum currenti anno ante secundum imperii paterni annum dignitate Augustea ornatos non fuisse, et Annales non parum illustrabuntur.

VICTORIOSISSIMO
PRINCIPI IVVENT.
M. AURELIO CARINO
NOBILISS. CAESARI
COS. PRO. COS.

FORTISSIMO ATQUE
CLEMENTISSIMO
IMP. CAES. M. AURELIO
CARO INVICTO Augg.
P. M. TR. POT. II. COS. II.
P. P. PRO. COS.

VICTORIOSISSIMO
PRINCIPI IVVENT.
M. AUREL. NUMER.
NOBILISS. CAESARI
PROCOS.

M. AURELIUS VALENT. V. C. LEG. Augg. PROPR.
HISPANIE. CITERIORIS. D. N. M. Q. EORUM.

Ex antiqua hac epigraphe deducitur primo, anno sequenti non Carum II, et Numerianum, ut putabat Baronius, sed Carinum II, et Numerianum consules

processisse; cum in ea consulatus II Cari eodem tempore cum primo Carini componatur, quo Numerianus nondum consul, sed proconsul tantum appel-

tatur; proindeque secundus Cari consulatus in presentem annum convenit, non autem in sequentem, priorque suffectus dudaxat fuit. Secundo, Baronium deceptum, cum ex ea inscriptione inferat, hoc anno *Carium* imperare cepisse, ideoque et hoc anno *Probum* perisise; « quia, inquit, secundus Cari consulatus anno CCXXXIV gestus inscriptus reperitur cum tribunitia potestate II, qua secundus imperii ejus annus notatur. » At cum certo constet Carinum et Numerianum anno sequenti Fastis nomen dedisse, ut ibidem ostendetur, presentique Numerianum nondum consulens fuisse, necessario sequitur, primum Cari consulatum suffectum fuisse.

7. *Cæsares appellati Augusti in nummis, et quando.* — Tertio, deducitur Carinum et Numerianum anno primo imperii patris nondum Augustos fuisse, cum in laudata epigraphe secundo imperii patris anno dicata, uterque *Cæsar* tantum vocetur. Quarto, *Valentinianum* ideo vocari *legatum Augustorum*, quia licet Carinus Cæsar tantum esset, ut ea inscriptio nos dubitare non sinat, junctim tamen cum patre nominatus, Augustus et ipse nominari debuit, juxta ea, quæ de Philippo Cæsare loquentes jam diximus. Onuphrius in Fastis, ubi præfatum inscriptionem integram recitat, quia non animadverterat Cæsares in nummis et inscriptionibus, quando simul cum Augustis nominantur, dictos etiam fuisse Augustos, præfatum inscriptionem corrupit, et loco, LEG. AUGG. id est, *legatus Augustorum*, scripsit, LEG. AUG. id est, *legatus Augusti*. Sed perperam: cum in quatuor aliis inscriptionibus a Grædero, pag. 277, relatis, non alium filium Valentinianum usurpet. Imo ipsemet *Carinus* nummum aureum percutendum jussit, in cujus antica parte ejus effigies cernitur cum his verbis circum: M. A. R. CARIN. NOB. CÆS. et in aversa videntur due figure (Cari nempe et Carini, ut interpretatur Spanhemius loco citato pag. 120, ubi nummum illum exhibet), quæ Victoriæ tenent cum his verbis circum: VICTORIA AUGUSTORUM. Existimat vir doctissimus, Carinum Cæsarem potestate facienti, quæ Augusti faceret, innixum, hujusmodi nummos endi voluisse, dum *Carus Augustus* pater in Perside et in Oriente ageret. Verumenimvero, usum fuisse, et puri puri Cæsares cum Augustis junctim nominati, nuncuparentur et ipsi Augusti, sparsim in hoc opere demonstravi. Mediolanensis tam in Carino, quam in Numeriano varia exhibet numismata utriusque Cæsaris, in quorum aversa parte legitur: PIETAS AUGG. vel TRAJECITUS AUGG. vel MONETA AUGG. vel VIRTUS AUGG. Quæ verba in Carini Cæsaris nummis de eo et Caro Augusto, in nummis vero Numeriani Cæsaris de eo et Caro Augusto intelliguntur, et regulam a nobis statutam certam reddunt; Numerianus enim non acceperat a patre potestatem facienti quæ Augusti faceret; quod in unius Carini favorem videtur factum.

8. *Tres Dorothei distinguendi.* — Ad num. 9 et seq. *Tinæi* episcopi Antiocheni obitus ad annum CCXXXI, ex Eusebio in Chronico retrahendus, Cyrillo ejus successore Ecclesiam Antiochenam re-

gente floruit Antiochenus presbyter, nomine Dorotheus, de quo Eusebius in Hist. cap. 32, sed distinguendi *Dorothei* tres, *Dorotheus* scilicet Cubicularius martyr, ab Eusebio lib. 8. commendatus; *Dorotheus* presbyter, de quo Eusebius loco citato, et *Dorotheus* tertius, presbyter Tyri, qui sub Juliano Apostata cruciatus est die v. Junii, Baronius in Notationibus ad Martyrologium Romanum primum et ultimum Dorotheum infer se confundit; quem errorem jam notavit Blondellus in Apologia pro sententia Hieronymi, pag. 274. Sed, ut observat Valesius in Notis Eusebiani lib. 7, cap. 32, dum Baronium reprehendit Blondellus, multo gravius ipsemet errat; *Dorotheum* enim Antiochenum presbyterum confundit cum Dorotheo cubiculario imperatoris Diocletiani, quos tamen diversos esse certis argumentis constat. Presbyter Antiochenus vir fuit nobilis, et magistratum gessit, antequam presbyter fieret. Alter vero *Dorotheus* servilis fuit conditionis, utpote cubicularius eumachus. Deinde Dorotheus presbyter Antiochenus martyr non fuit. Certe Eusebius id de illo non dicit, neque loco laudato, neque libro 8, cap. 43, ubi ecclesiasticos viros recenset, qui in illa persecutione martyrium subierant, quia de re plura Valesius laudat.

9. *Obitus Eutychemi pape.* — Ad num. 11 et seqq. In Chronico Damasi legitur: « Eutychemus annis octo, mensibus undecim, diebus tribus. Fuit temporibus Aureliani a consulatu Aureliani III, et Marcellini usque in diem VII. idus Decembris, Caro II et Carino consulibus. » Aurelianus III et Marcellinus anno CCXXV, Carus et Carinus presentis anno magistratum gessere. Quare, cum Eutychemus die septima Decembris hujus anni e vivis excesserit, recte dicitur sedisse annis octo, mensibus undecim, diebus tribus; ejusque initium die quinta Januarii anni CCXXV, quæ feria tertia fuit, omnino contigit. In Martyrologio Hieronymiano ad VI idus Decembris, seu ad diem octavum Decembris legitur: *Romæ Eutychemi*; indeque Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum occasionem sumpsit existimandi, locum Chronici Damasi, ubi dicitur, « usque ad diem VII idus Decembris, » corruptum esse, legendumque usque in diem VI idus Decembris, « idque eo libentius, inquit, vel, sic retrogradiendo ad ordinationem ipsius veniat ad festum Epiphaniæ solitum devotione maxima fidelium, etiam sub cryptis degentium, celebrari. Correctione probat Hieronymianum Martyrologium. » Verum, ex diversitate diei in Martyrologio Hieronymiano et in Chronico Damasi notati inferendum, in Hieronymiano Martyrologio non diem mortis, sed sepulture memorari, quemadmodum et in Indictio Depositionis episcoporum apud Bucherium, ubi legitur: « Sexto idus Decembris, Eutychemus in Callisti; » in Chronico vero Damasi diem obituum exprimi juxta regulam a nobis positam, ac præterea Romanorum Pontificum ordinationes per hæc tempora diebus Dominicis aut Festis solemnioribus fieri solitas non fuisse. Quod utrumque, cum ad chronolo-

giam Pontificiam restituendam magni momenti sit, satis non possumus inculcare.

10. *Qui non martyr, sed confessor fuisse videtur.* — Rectius Papebrocius ex eo quod in auctiori Chronico veterum Pontificum, Anastasio aliisque legatur, Eutychianum VI, vel VIII *kalend. Augusti* fuisse depositum aut sepultum, colligit diem natalem Pontificum Romanorum abibi, quam in praefatis auctoribus querendum, eisque hoc scribendi ansam praebuisse, elevationem vel translationem aliquam factam tali die saeculo V, sub Innocentio I, cum is in cemeterio Galixi edificavit insignem S. Sebastiani basilicam ad Catacumbas, super Platoniam, sub qua sanctorum Petri et Pauli corpora diu iacuerant. In Martyrologio Romano Eutychianus dicitur passus sub Numeriano, cujus martyrii testem, cum nullum neque in Annalibus, neque in Notis ad illud Martyrologium afferat Baronius, et Eutychianus non in Indiculo *Depositionis Martyrum* apud Bucherium, sed in Indiculo *Depositionis Episcoporum* apud eundem ponatur, hic sanctus pontifex inter confessores numerandus videtur. Certe uterque Indiculus Constantio Constantini Magni filio imperante scriptus omnibus Martyrologiis antiquior est, ideoque ei magna fides habenda.

11. *Caius Eutychiano successit.* — Decretales, quae Eutychiani nomine circumferuntur, suppositivae sunt, ut ex iis quae anno cccxvi dicemus, patebit. Auctor auctioris Chronici veterum Pontificum, narrata Eutychiani morte, ait: «*El cessavit episcopatus dies octo.* » Quamobrem Caius Eutychiani successor die decima quinta mensis Decembris praesentis anni, in quam sabbatum incidebat, ordinatus est, ideoque

dies octo Sedem vacasse, eo in Chronico recte scriptum, a quo non differt liber Pontificalis, qui dies novem habet. Includit enim diem emortualem, qui in eo Chronico excluditur. Baronius Cui initium male cum die decima septima Decembris illigavit, ut ex iis, quae in morte ejus dicemus, liquebit.

12. *Rescriptum Theodosii Junioris perperam Caro Aug. attributum.* — Baronius rescriptum de remissione tributi Thessalonicensi Ecclesiae concessa Caro Augusto attribuit, indeque eum de Ecclesia bene meritum scribit. Sed Gothofredus in Commentario ejusdem legis, quae est *37 De annona et tributis*, ostendit fucum illi fecisse codicem Justinianeam, ubi rescriptum illud octava lex *De sacrosanctis Ecclesiis* nuncupatur. Emissum itaque illud a Theodosio Juniore *Victore V. C. consule*, anno nempe Christi cccxxv, ut in eodem commentario videre est.

13. *Chronologia Cari, Carini et Numeriani alius obscurior.* — Scaliger in Animadversionibus Eusebianis, ad num. 2299, ait: «*Nihil est incertius, nihil perturbatius temporibus trium horum Augg. et initio Diocletiani,* » additque Numerianum triginta tantum dies imperasse, constare ex libro priore Eusebii. Baronius vero in Annalibus, ubi tantum ei imperium bimestre assignat, ait: «*Cum Numerianus paulo post patrem interfectus sit, unde, quæso, quod nonnulli martyres sub Numeriano passi legantur in cunctis Martyrologiis; haud res est facilis demonstratu.* » Verum Numerianum post patris interitum menses circiter octo superstitem fuisse, anno sequenti ostendemus. Ex quo manifestum fiet, quantum conferat ad christianam chronologiam Casarea ad exactos calculos revocata.

CAH ANNUS 4. — CHRISTI 284.

1. *Diocletianus, mortuo Caro et Valeriano, imperium suscipitur.* — Cum jam adesset Christi annus ducentesimus octogesimus quartus, Carus secundum et Numerianus creati sunt consules (ita Cassiodorus et Greci Fasti); non autem Carinus, ut ab aliis perperam ponitur, nam (ut dictum est anno superioris) simul convenienti Cari annus secundus et consulatus secundus. Quo idem Carus imperator dum copiam a Probo in Persas expeditionem prosequitur, aegrotans vel (ut alii dixerunt) superveniente fulmine, exinguitur; hinc Vopiscus, Capessum mox imperium filii ejus Caesares Carinus et Numerianus; hic in

Oriente, quod cum patre in expeditione ageret; Carinus vero in Occidente, ubi tunc erat. Qui igitur dixerunt Carum cum filiis imperasse annos duos, inchoatos tantum, non autem absolutos, intelligere opus est; licet revera (ut est demonstratum) Carus solus dicendus sit imperasse, cum filii ab eo nondum dicti essent Augusti, sed tantum Caesares. Porro Carinus in Occidente imperans propagavit imperium usque in sequentem annum Maximo et Aquilino cons. Numerianus vero morore obitus patris aegrotans, ab Apro socero paulo post interficitur, ut ipse regnaret; sed re comperata, ab exercitu acclamatur

imperator Aurelius Valerius Diocletianus, qui sic electus, ipsis Parilibus, nempe undecimo kalendas Maii (quod ex Panegyrico ipsi dicto expressum habetur) accepit imperium, statimque Aprum fatalem, quem pulavit, occidit; cum tamen (ut dictum est) in Occidente Carinus Cari filius imperaret. Hæc Vopiscus in Caro atque Numeriano pluribus, apud quem de morte Cari recitantur litteræ Junii Calpurnii ad præfectum Urbis.

2. Quod vero ad rationem temporis spectat; licet in Fastis de consulibus positus nulla sit controversia; tamen, quod ad Diocletiani ingressum pertinet, magna plane est discrepantia. Nam apud Cassiodorum et alios eum secutos, post annos tres exordium Diocletiani imperii ponitur. Porro hoc ipso anno a majoribus numerari ceptum annum primum ejus imperii, ex multis constat. Ac primum id declarat vetus inscriptio; qua cum secundus ejus consulatus notatus habeatur secunda tribunitia potestate, ac proinde signetur secundus annus imperii; cum idem ejus consulatus sequenti anno ponatur, et cum eo potestas tribunitia secundo aucta; necesse est affirmare, hoc anno ei fuisse collatum imperium et cum eo ex more primam tribunitiæ potestatem. Inscriptio autem sic se habet ¹:

IMP. CAES. G. VALERIO, DIOCLETIANO, PIO, FELICI INVICTO, AEG. PONTIF. MAX. BRITANNIC. MAX. GERM. MAX. TRIB. POTEST. II. COS. II. P. P. PROCOS.

HONORATI. ET. DECURION. ET. NUMERUS, MILITUM CALIGATORUM.

Sed nulla in ea mentio est de Maximiano; quod nondum adseisus erat collega imperii; confligit autem anno sequenti ab hac inscriptione; nempe tertia tribunitia potestate ejusdem Diocletiani (ut suo loco apparebit) Maximianum creari imperatorem.

3. Hoc igitur anno Diocletianum imperium accepisse, sunt alia certa explorataque testimonia eorum qui posteriorum temporum annos ab ipso primo Diocletiani imperii ingressu numerare consueverunt. Nam quem ipse Diocletianus instituit usum, ut a prima die sui imperii sequentes anni numerarentur, perseveravit idem apud nonnullos usque ad tempora Justiniani (ut suo loco dicemus factumque est, ut et Christiani etiam non honore principis, sed usu communi ad tempora pervestiganda, a dicta prima die imperii Diocletiani annos enumerarent. Constat inter alios id fecisse S. Ambrosium; qui cum in epistola ad episcopos Æmiliæ numeret tempus a die (ut ait imperii) Diocletiani usque ad annum octogesimum, et alias nonagesimum tertium, quibus incidit decima quarta luna nono kalendas Aprilis; colligitur ex tabulis astronomicis eum ab hoc anno et die dictum annorum numerum auspicalium esse.

4. Insuper vero quod Evagrius Scholasticus ² numeret ab eodem primo anno Diocletiani usque ad obitum Zenonis annos ducentos et septem; manifestum est ipsum ab hoc eodem anno Domini ducentesimo octogesimo quarto deducere numerum usque ad

annum Domini quadragesimum nonagesimum primum, quo Zeno ex hac vita sublatus est. Præter hæc etiam quod Diocletianum jam imperatorem factum dicat Ammianus ³ adsevisse sibi collegam Aristobulum anno sequenti; liquido apparet ipsum Diocletianum hoc anno imperare cepisse. Ex tot igitur necessariis plane probationibus, cum constet hoc anno Diocletianum suscepisse regimen imperii, errasse omnino convincuntur quotquot ab hinc post tertium annum exordium imperii Diocletiani rejiciunt, ut inter alios Cassiodorus; quod ante eum fecisse videtur Eusebius, dum in Chronico ingressum ejus ponit anno Domini ducentesimo octogesimo septimo. Stabilisse itaque in hunc modum Diocletiani annorum chronologiam oportuit; nam cum futura tempora post hæc confingerentur ab initio ejus imperii; si quis in eo semel errore labatur, per devia semper ferri necesse est. Hæc ideo ingerimus, ne otiosa videatur esse lectori tam exacta ad hæc disquirenda adhibita diligentia.

5. *Sub Valeriano magnus martyrum numerus.*

— Antequam autem de Diocletiano agere incipiamus; quæ reliqua sunt Cari, Numeriani atque Carini prosequamur. Extat ejusdem Cari imperatoris de remissione tributi concessa Thessalonicensi Ecclesie rescriptum ⁴, in hæc verba: « Imperator Carus Præsido præfecto præf. sacrosancta Thessalonicensis Ecclesia aperte sciat, proprie lantummodo capitacionis modum beneficio nostri numinis sublevandum, nec extraneorum gravamine tributorum Rempublicam ecclesiasticæ nominis abusione lædendam. » At in Codice Theodosiano hæc legitur in Theodosii sanctione, sub ⁵ titulo De Annona atque tributis. Quod si tamen Cari esse dixerimus, ut habetur posita in Codice Justiniano; cum idem Carus ex his de Christianis benemeritis videatur; et filius ejus Numerianus paulo post patrem interfectus sit; unde, quaeso, quod nonnulli martyres sub Numeriano passi legantur in cunctis Martyrologiis? haud res est facilis demonstratu; nec est quod dici possit, nisi ipsum, vivente adhuc patre, cum Casarem ageret, in Christianis sepius rescripisse. Sed an Carinus idem fecerit, dicemus inferius. Nullum vero sub Caro legimus passum, quod (ut dictum est) ipse faveret polius Christianis. Accidisse tamen interdum, ut invito ipso imperatore, Christianorum complures necarentur, quæ dicta sunt superius in Severo demonstrant.

6. Qui autem præter Eutychianum Romæ sub Numeriano sint passi martyres, ipsorum Acta declarant, consignata testificatione antiquorum scriptorum, ac potissimum Romani Martyrologii assertionem. Celebriores inter alios habentur Chrysanthus et Daria, quorum Acta feruntur esse scripta a Verino et Armenio Stephani papæ presbyteris, non tamen (ut habent mendosi codices) jussu Stephani papæ. Chrysanthus enim Potemii Alexandrini filius Romæ cum legendo sanctum Evangelium, tum audiendo Car-

¹ Roma: in atrio adium Tiberii Ceuli. — ² Evagr. lib. III. c. 29.

³ Ammian. Marcell. lib. XXIII. — ⁴ Lib. VIII. c. de Sacrosanct. Eccl. — ⁵ Lib. XXVIII. de Annon. et trib.

pophorum, fide christiana imbutus est, et patris in se oedum concitavit, ejus arte tunc non molitum est, ut cum ad ritus patrios revocaret, usque ad hoc Daria virgine. Sed et ipsa Chrysanthi persuasio in Christum credidit, amboque simul ea de causa sub preloere Celere complura sual experti tormenta. Horum constantiam et divinum circa eos patrocinium admiratus Claudius tribunus, una cum uxore et duobus filiis Jasone et Mauro, ceterisque domesticis et septuaginta milibus, facti sunt christiani, atque mox confessione, demumque sunt martyrio illustrati. Chrysanthus vero in Tullianum carcerem detrusus est; cum interim Daria ad prostibulum condemnatur; sed divinitus liberata, una cum Chrysanto in foveam altam demissa, ocluso auditu (instar Vestalium delinquentium, in campo Sclerato penas dantium) extra portam Salariam eo modo ambo mori coguntur.

7. Accidit autem, ut cum ad propinquum specu natalem diem eorum Christiani celebrari frequenter concurrerent, Gentilium invidia factum sit, ut obstructo auditu, qui synaxim intus agebant, sic mori coacti, martyrii coronam fuerint consecuti. Erat cum eis Diodorus presbyter, ac Marianus lector, qui eadem cum illis gloria sunt aucti; hæc ex Actis dictorum martyrum. Quorum cum exemplaria complura legerimus, illa fideliora reperimus, quæ breviora latine conscripta habentur; quæ vero græce edidit Metaphrastes; compluribus additis, multum abest ut (quod putavit qui edidit auctor) fuerint græca eloquentia illustrata; sed potius corrupta, et in imposture suspitionem adducta appareant eruditum ipsa exactius disquirentibus. Porro horum omnium martyrium, natalibus ¹ ipsorum diebus adscriptis ex more ecclesiasticis tabulis, tam apud Latinos, quam Græcos in Ecclesia Dei memoria celebris est.

8. Sub eodem quoque Numeriano, eodemque judice Celere, seu Celerino, passus est Maurus, qui ex Africa Romam ad Apostolorum se conferens limina, delatus, atque confessus, martyrium consummavit; ejus natalis dies adscriptus habetur sacris ² tabulis decimo kalend. Decembris. Porro Acta ejus diversa feruntur. Eodem quoque tempore, sed sub Carino, passus ponitur ibidem septimo kalend. Januarii Marinus senator, nullis acerbissimisque tormentis antea excruciatu sub Marciano Urbis prefecto. Verum quod, quæ sunt certiora Acta martyrum, dicant Carinum quosdam ex Christianis habuisse in amicitia, atque persecutionem excitatam magis cessare fecisse; æquius pulo Numeriani jussu, quam Carini, martyrio sublatum esse; nam in tabulis superius citatis, non per Carinum, sed sub Carino passus Romæ ponitur.

9. Sub eodem quoque Numeriano passi legitur Aquileia sub Beronio praside Hilarius, sive Hilarus episcopus, Titianus diaconus, Felix, Largus, et Dionysius, decimo septimo kal. Aprilis. Tegeske vero

Servulus, insignis martyr, passus invenitur nono kal. Februarii. Constantia autem in Gallia Pelagius, nobilis Christi athleta, quinto kal. Septembris; quibus memorialis diebus eorumdem anniversaria memoria celebratur.

10. Sed et in Ægypto etiam exercuisse videtur Numerianus de Christianis carnificinam; nam quinto kalend. Martii ¹ ibi passi traduntur Victorinus, Victor, Nicephorus, Claudianus, Dioscorus, Serapion, et Papias; quorum duo primi, post exquisita tormentorum genera constanter tolerata, supplicium capitis subierunt: Nicephorus post craticulas candentes superatas, minutatim concisus est; Claudius et Dioscorus igne succensit; Serapion et Papias gladio cæsi sunt; quæ iam Græci, quam Latini æque testantur. Edesse quoque in Syria illustre consummarunt martyrium Thalalaus, Asterius, Alexander ac socii, tertio decimo kalend. Junii. Insuper ad Numeriani quoque persecutionem spectare videntur, quæ in exordio Actorum S. Sebastiani martyris conscripta habentur usque ad imperium Carini et Diocletiani ibi notatum. Sunt quidem ipsa Acta legitima, conscripta notariis S. Romane Ecclesie, quibus id operis ex officio (ut dictum est) incumbat.

11. At quoniam proflixiora admodum esse videntur, et omnibus ferme nota; hæc summam ea tantum describere, quæ usque ad sequentem annum gesta sunt, recta temporum initia ratio postulat. Inter alios Christianos, qui nominis Christi causa Romæ tenebantur in vinculis, Marcus et Marcellianus fratres, Romani nobiles, apud Nicostratum primis criminum asservabantur. Moris enim fuisse Romæ non uno vel publico tantum carcere reos includi, sed interdum etiam maximi criminis reos alicui ex senatoribus, vel alterius ordinis Romano civibus custodiendos tradi, satis diximus in Notationibus ad Romanum Martyrologium scriptis.

12. Cum igitur (ut dictum est) apud Nicostratum illem germani asservarentur; Tranquillinus et Marlia eorum parentes, obtentis pro illis triginta dierum induciis ad deliberandum, una cum ipsorum uxoribus atque filiis pueris eos adunt. Et cum jam tum communibus omnium lacrymis, tum orationibus ad animos illorum permovendos compositis, constantiam christiani peccoris emollescerent, eorumque pristinam mentis robur enervarent, ut jam prope succumberent; prima coloris ductor Sebastianus nomine, Narbone oriundus, Mediolani vero educatus (vel, ut S. Ambrosius ² et alii tradunt, patre Narbonensi, matre Mediolanensi, natus Mediolani) christianum occulte agens, contraria oratione, vi divini Spiritus sibi administrata, eosdem pene desertores effectos revocavit ad castra.

13. Tunc quoque accidit, ut cum perorantem Christi militem, Nicostrati uxor, Zoe nomine, divino lumine superne cerneret illustratum, nutibus pronè poterat (quod mula reddita ex morbo jam esset) ab

¹ Mart. Rom. et alia die 15 Octobr. 1 Dec. et 3 Dec. et 27 Junii
— Martyr. 4. Rom. die 22 Nov.

² Mart. Rom. ea die et Menolog. die 3. — ² Ambros. in Psal. cxxviii. versu. 10.

eo exposcerit auxilium : quod cum obtinisset, et signo crucis restituta esset illi loquela; cum ipsa, tum Nicostratus crediderunt in Christum; qui et ceteros victos, et cum illis Christianos per Claudium commentariensem ad se perducii iussit; quasi sistendi essent omnes proxima sessioni praetoria; ad quos cum sermone Sebastianus haberet, qui ex eis gentiles erant ad Christum converterit; quos solutos vinculis S. Polycarpus presbyter quem laetantem Sebastianus convenit, invisit, atque ad futurum baptismum percipiendum, indiclo jejunio, preparat; cum interea ex more, jubet dare nomina omnes qui in Christum crederent; quod et praesulerunt, auctusque est numerus illorum accessione Claudii Commentariensis, atque duorum ejus filiorum.

14. Haec autem tunc ab illis data, et a Polycarpo presbytero excepta sunt nomina: Tranquillus pater Marcelliani et Marci; post hunc sex amici eorum, Ariston, Crescentianus, Eutycheianus, Urbanus, Vitalis, et Justus, et post hos Nicostratus cum fratre suo Castorio, et Claudius commentariensis; et post hos filii Claudii Felicissimus, et Felix; inde Maria mater Marcelliani et Marci, et Symphorosa uxor Claudii, et Zoe Nicostrati conjux, et universa familia ejus, promiscui sexus omnes triginta tres, ex victis numero sexdecim; omnes vero sexaginta quatuor, quos a Polycarpo scriptos, atque postea baptizatos suscepit ex aquis Sebastianus, feminas vero Beatrix atque Lucina; baptizatos vero idem Polycarpus, ex more, linivit creantem: sanatique sunt qui morbis diuturnis erant affecti. Haec Acta pluribus.

15. Post haec autem; cum quid egisset Tranquillus cum filiis, num eos, ut optabat, ad deorum cultum revocasset, Agrestius Chromatius scire cuperet, ipsumque ad se vocaret; cum ei cuncta quae gesta essent, narrasset, pariterque cultum deorum manere esse penitus inculcasset; contra vero Christi fidei veritatem ex signis divinitus ostensis fortiter demonstrasset; Chromatius severitatis, quam conceperat animo, nonnihil remisit, et per commentarienses in carcerem reduci mandat, audiendum proxima sessione. Sed veritatis ipse interea stimulis agitalus, noctu clamulo misit, qui ad se deduceret Tranquillum; per quem cum sibi Polycarpus presbyter innotuisset, rogat eum quoque ad se vocari; a quo Christum plenius edoctus, firmiter persuasus, etiam nomen dat, et cum catechumenis proficitur, necnon filius ejus Tiburtius; ad quos veniens Sebastianus, eisdem plurimum prohibet, quippe qui cum eis de fide christiana pluribus egit. Sicque adeo Chromatius est roboratus, ut cunctas deorum imagines, quas ejus lararium continebat, everteret atque confregit; sed et cubiculum Mithesis usui consecratum, ab eo pariter fuerit dissipatum; quo facto, quam optabat Chromatius sanitatem de morbo articulari, est divini-

lus consecutus, qui et post haec omnes suos servos mille quadringentos christiana similiter fide imbuendos curavit; quos et baptizatos una secum a Polycarpo libertate donavit. Haec omnia summam recensita, clanculum hoc anno sunt gesta; quae vero post haec sequenti anno configerunt, ex iisdem martyrum Actis suo loco dicemus. Quod vero Chromatius praefectus dicitur Urbis, albique¹ legatur his consulibus Coionius Varus gessisse praefecturam; nullam afferre debet de veritate historica dubitationem; cum jam testimonio Cypriani superius dictum sit, plures dictos esse usu loquendi in Urbe praefectos, etiam si vicariam tantum gererent praefecturam, vel praetoram; nam et Chromatius, de quo est sermo, in iisdem Actis praetor interdum nominatus habetur.

16. Videas ex his plane, quam egregie christiana fides persecutionibus propagetur, et quanta illi vis sit divinitus insita, ut ipsos etiam persecutores subiciat, et eos persecutionem libentius ferre quam inferre perdoceat; sic intelligas pariter, magistratus illos et clarissimos viros, qui veritati audiendae aures accommodassent, neque penitus obstinate resisterent, libenti tandem animo Christianam religionem amplexatos esse. His ibi factis enarratis, haec max scripta leguntur: « Erat id temporis papa Urbis Romae Caius nomine, vir magne prudentiae, et eximiae virtutis. Imperantibus autem Carino et Diocletiano, primo remissior fuit in Christianos persecutio, quod Carinus haberet quosdam in amicitia, quos hujus confessionis titulus decorabat. » Haec ibi. Quae autem scripta habentur post necem Carini, sub coss. Maximo et Aquilino, post sequentem annum dicemus, ut signata ibi tempora adnotent.

17. Quod autem ad Diocletianum hoc anno a militibus electum imperatorem spectat; obscurissimo quidem loco natus est Dioclea oppido in Dalmatia, libertusque fuit quondam Annullini senatoris, de quo scribit Vopiscus, Victor, et alii qui res ab eo gestas sunt prosecuti. Porro ipse dicitur Aurelius Valerius, ut diceretur Diocletianus, tum a matre sic dicta, nempe Dioclea, tum etiam a natali loco provenisse, iidem auctores affirmant; licet Victor ante imperium eum Dioclem nominatum fuisse tradat. Res tum ab eo gestas, tum a Maximiano quem postea adscivit sibi collegam imperii, singulis libris conscriptas fuisse a Claudio Eusthenio, qui Diocletiano ab epistolis fuit, Vopiscus in Carino laetatur; sed perierunt, adeo ut res ipsius plane obscure remaneant. Verum ejus prava facinora ubique apparent diversis scriptis, ac potissimum Actis martyrum egregie decantata.

¹ Apud Gasp. in Chron. Cassiod.

Anno periodi Graeco-Romanae 5777. — Olymp. 265. an 4. — Urb. cond. 1037. — Jesu Christi 284
 — Caii page 2. — Diocletiani imp. 4.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seq. Coss. *M. Aurelius Carinus Aug., II* et *M. Aurelius Numerianus Aug.*, ut docent libellus de Praefectis Urbi, anonymus apud Bucherium, Damasus in Catalogo veterum Pontificum in Eutychiano papa, cujus verba anno precedenti a nobis descripta; imo et Chronicon Alexandrinum, quod pro se citat Baronius, qui Carum II et Numerianum perperam proponit, iunctis praesertim inscriptione, quam anno precedenti explicavimus. Sumptus hic ab utroque consulatus iuxta primam consulatum Caesarorum regulam; uterque enim anno precedenti a patre Augustus nuncupatus.

2. *Cari Aug. obitus.* — Incertum, an *Carus* Augustus sub precedenti anni finem, vel currentis initio perierit. In titulo legis Codicis Justinianei 2 *De praedictis*, Cari, Carini, et Numeriani AAA. nomina leguntur. Ea autem lex dicitur, « PP. VI id. Decemb. Caro et Carino AA. coss., » ideoque initio Decembris anni elapsi adhuc in vivis *Carus* erat, si in eam inscriptionem error non irreperit. Die vero duodecima mensis Januarii praesentis anni jam extinctus erat. Nam, ut observat card. Norisus in Dissert. de Numismate imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 1, lex Codicis Justinianei 3, *De revocand. donat.* dicitur « PP. II idus Januarias. » Lex 5, *De donat.* dicitur « PP. Romae VI kal. Februarias. » Lex 19, *Ex quibus causis*, dicitur « PP. XVII kal. Febr. » quae omnes dicuntur date « Carino et Numeriano coss. » inseribunturque : « Imp. Carinus et Numerianus. » Jam itaque inente Januario Carinus et Numerianus soli imperabant. Cum illis « regnavit duobus annis, » inquit Eutropius, de Caro loquens, ubi cum numero rotundo imperii ejus durationem exprimere certum est.

3. *Diocletianus Numeriano succedit.* — Numerianus, quem *Carus* pater secum adversus Persas duxerat, cum e Perside rediret, *Apru* impulsore, dum « lecticula veheretur, per insidias occisus est, » inquit Eutropius; sed non ante mensem Septembrem. Libro enim 10 Codicis Justinianei recitatur lex 4, *De delat. PP. III kal. Septembris, Carino, et Numeriano coss.* In illius vero titulo legitur, « Imp. Carinus et Numerianus. » Quare ipso siue Augusti adhuc vivebat Numerianus. Baronius autem ideo Numerianum post patris mortem bimestre tantum imperium fuisse autumnavit, quia Diocletianum ejus successorem « undecimo kalendas Maii » praesentis anni regnare coepisse putavit, deceptus his verbis

panegyrici, quem Manerlinus Maximiano dixit : « Revera enim, inquit orator, sacratissime imperator; merito quisvis te, huncque fratrem (nempe Diocletianum) Romani imperii dixerit conditores. Estis enim, quod est proximum, restitutores; et sit licet hic illi Urbi natalis dies, quod pertineat ad originem populi Romani; vestri imperii primi dies sunt principes ad salutem. » Quibus ex verbis Baronius aliique deducebant eundem Urbi, qui et Maximiano Herculeo ac Diocletiano fuisse natalem, ideoque eos imperatores *ipsis Parilibus* dictos fuisse. Verum, inquit Pelavus lib. II de Doct. Temp., cap. 30, nulla in iis verbis littera, quae id ostendat; imo diversi ibidem dies illi constituuntur, et cum primo die Romae conditae per antihesiim primi imperatorum illorum dies comparantur; qui tam ab Urbi natali, quam a se mutuo differre, vel in Panegyrico significantur.

4. *Dies natalis Diocletiani et duratio imperii Numeriani.* — Diem itaque natalem Diocletiani unus docuit auctor Chronici Alexandrini, quod Baronius, ejus Fastis exceptis, non legerat. Ibi sub hujus anni consulis habetur : « Tandem Numerianus ab Apro praeside Perinthi, Thraeciae, quam nunc Heracleam vocant, necatus est. » Tum subdit : « Diocletianus imperator XV kalendas Octob. Chalcedone renuntiatus, V kalendas Octobris Nicomediam purpuratus intravit, et kalendis Januariis consul prodiit. » Dies itaque natalis Diocletiani decimus septimus mensis Septembris fuit, ideoque aliquot ante dies Numerianus Augustus occisus fuerat. In gaza regia asservatur nummus aereus parvi moduli, in quo legitur : A. K. M. A. NOYMEPIANOC. CEB. id est, « Imp. C. M. Aurelius Numerianus Aug. » Visitur caput Numeriani coronatum. In postica, L. B. id est, *anno secundo*. Roma sedens Victoriam tenet. Similem refert Goltzius, aliamque praeterea in postica inscriptionum, L. A. id est, *anno primo*. Ex quibus certo liquet, non tantum Numerianum secundum imperii Augustei annum delibasse; sed etiam Probum et Florianum eodem tempore regnasse, ac post Taciti mortem, quae die XIII mensis Aprilis anni cclxxvi confligit, *Probum* a milibus renuntiatum imperatorem, amoque cclxxxii, circa initium mensis Augusti interemptum fuisse. Quo pacto *Numerianus* secundum imperii Augustei annum auspiciari potuit, cum mense Septembris hujus anni interierit. Quod si antiqui durationem imperii Probi a Floriani morte desumpsissent, ut recentibus chronologicis visum fuit, *Numerianus*

secundum Augustei imperii annum nullo modo inchoare potuisset, ut ex dictis certum redditur. Extat apud Mediolanum Numeriani nummus inscriptus : IMP. C. M. A. R. N. U. M. E. R. I. A. N. U. S. N. O. B. C. in postica : VIRUS A. R. G. Ex quo apparet verum esse quod saepe diximus, Caesares nempe hoc saeculo *imperatoribus* in nummis et inscriptionibus appellatos fuisse, imo et Augustos, si conjunctim cum ipsis in nummis nuncuparentur. Postica enim illa de Caro Augusto et Numeriano Caesare inferenda videtur, Carinus anno tantum sequenti sublatus.

5. *Carus et Numerianus imp. eodem fere tempore demortui.* — His in priori editione scriptis, cum animadvertentem titulos et subscriptiones legum Codicis Justinianei errore saepe non vacare, annum emortualem Cari imperatoris ad novum examen revocavi, huiusque aetate currentis anni Clesiphonte, dum adversus Persas bellum gereret, fulmine sublatus esse comperi. Vopiscus enim in Caro imp. cap. 8. de eo scribit : « Negari non potest, eo tempore quo perit, tantum fuisse subito tonitruum, ut multi terrore ipso exanimati esse dicantur. Cum igitur agrotaret, atque in tentorio jaceret; ingenti exorta tempestate, immani conussione, inmaniori, ut diximus, tonitru, exanimatus est; » quod confirmat Vopiscus ex epistola tunc super morte Cari data, et a se recitata. Haec vero tonitrua mortem illam aetate aut autumnum, non vero hieme configisse argumento sunt : II. bellum aetate, non vero hieme geri solitum : III. Numeriano imperatore proditioe occiso, Julianus et Diocletianus eodem fere tempore purpuram sumpsere, ut asserit Victor in Epitome; qui, Numeriani mortem recitata, ait : « Hinc Sabinus Julianus invadens imperium a Carino in campis Veronensibus occiditur. » Et dein refert Diocletianum imperatorem nuncupatum esse, Victor vero de Caesaribus testatur, solam Cari mortem in causa fuisse cur Julianus imperium arripuerit. Narrata enim Diocletiani inauguratione, inquit : « Interim Carinus eorum que acciderant, certior : spe facilius erumpendis nebus sedatum iri : Illyriam prope Italiae circuitu petit. Hi Julianum, pulsa ejus acie, obrucant. Nam is cum Venetos Correptura ageret, Cari morte cognita, imperium avens eripere, adventanti hosti obviam processit. » Victor in Epitome genus ejus mortis notavit : « Julianus aeto per costas pugione in ignem se abiecit. »

6. *Quod magis probatur.* — Postquam Victor de Caesaribus superiora commemoravit, loquitur de Cari liberis, ejus patria, de ejus imperii duratione, et de Apro ipso initio imperii Diocletiani ab hoc occiso, quod Numerianum interfecisset. Modicum illaque spatium inter Cari et Numeriani mortem, et inter hanc et Diocletiani ad imperium executionem intercurrit. Quod et Victor de Caesaribus rursus inquit : « At Numerianus, amisso patre (cum quo in Perside pugnabat) simul confectum aestimans bellum cum exercitum rediretaret; Aprii praefecti pretorio soceri insidiis exstinguitur. » Certum illaque esse debet, Carum non multo ante Numeriani filii interitum, et

Augusteam Diocletiani nuncupationem, perisse, et inscriptiones ac subscriptiones legum Cod. Justin. ex quibus contrarium eruitur, manifeste mendosae esse.

7. *Diocletiani initium ab hoc anno repetendum.* — A num. 3 ad 5. *Diocletianum* hoc anno imperatorem renuntiatum, non vero sequenti, ut Scalger in lib. de Emendat. Temp. et Continuis in Annal. Ecclesiast. Franc. autumarunt, extra omnem controversiam esse debet. Diem imperii ejus natalem unus auctor Chronici Alexandrini nobis conservavit, quem plane aetate testimonio card. Norisius in Dissert. de duobus nummis Diocletiani et Licinii, cap. 4. confirmavit. In libro enim 3 Codicis Justinianei referitur lex *Ut nemo invitus*, in cuius titulo legitur : « Imp. Diocletianus Augustus Camerio; » dicitur vero, « Dal. idibus Octobris, Carino II et Numeriano cess. » Quare die decima quinta mensis Octobris presentis anni jam Diocletianus imperabat; ideoque verum est quod dicitur in Chronico Alexandrino, eum die decima septima Septembris imperatorem appellatum fuisse; totoque caelo errasse Scaligerum et Goidium, qui ejus initium in annum sequentem distulerunt.

8. *Aera Diocletianea.* — Diocletianus hoc anno imperare coepisse evincit etiam aera Diocletianea, que et *aera Martyrum* dicta, Christianis Aegypti etiamnum usurpata, que proficiscitur a die vicesima nona Augusti currentis Christi anni, a qua etiam die aera Actiaca, in cuius locum subrogata est, auspiciatur. Cum enim Aegyptii, ut notat Calvinus in Opere Chronologico hoc anno, et in 3 parte Isagogae cap. 16, qui hac anni forma utebantur jam a morte Antonii et Cleopatrae, Calippi periodum lunarem novemdecim annorum in usum revocare vellent, et cyclum paschalem condere, ab hoc anno ejus initium sumere voluerunt, quod novilunium in ipsum diem xxix Augusti incideret, qui propterea annus primi cycli lunaris appellatus est, ut et hodie fit. Latini enim, cum cyclum suum paschalem a Paschate inciperent, sequentem annum pro cyclo lunari primo habent, ubi novilunium in Pascha proxime post diem xxi Martii incidit. Distat enim xxi Martii a die xxix Augusti precedente diebus ccvi qui efficiunt septem menses lunares, et paulo plus. Sed hac de re plura Calvinus laudat.

9. *Muli martyres sub Numeriano imp.* — A num. 5 ad 17. Ostendimus anno superiori rescriptum de remissione tributi Thessalonicensi Ecclesiae concessa, non a Caro imp., sed a Theodosio Juniore emissum fuisse; et de *sancti Sebastiani* martyrio agit Baronius anno cclxxxvi; sed nec ejus, nec aliorum martyrum hic ab eo memoratorum Acta sincera ab omnibus reputantur. Multos tamen Numeriano imperante praeter eos quorum Baronius meminit, martyrium passos esse certum esse debet.

10. *Maximianus Herculius Caesar dictus.* — Carinus, qui in Gallis, Italia, Hispaniis, aliisque regionibus Occidentalibus imperabat, ubi Diocletianum in Oriente, et Julianum in Italia imperatores dictos accepit, nihil praetermisit, ut annulos ab im-

perio detruderet; hincque civile bellum exortum. Quare Diocletianus, ut Carinum facilius opprimeret, M. Aurelium Valerium *Maximianum Herclium* Caesarem nuncupavit, ac post biennium Augustum. Baronius hujus nuncupationis nullam mentionem fecit; imo card. Norisius in Dissert. de Nismisale Iupp. Diocletiani et Maximiani, cap. 2, ait se vix in communem sententiam trahi posse, quae docet eundem Maximianum antequam Augustus crearetur, Caesarem dignitatem obtinuisse. Quam sententiam in secunda parte Dissert. Hypaticae, cap. 7, num. vii et viii, confutavi, ostendendique non tantum Maximianum Herclium prius Caesarem, quam Augustum dictum esse, sed eos etiam omnes, qui a Marco Aurelio ad Valentinianum seniore, ab aliis Augustis dignitate Augustae exornati sunt. Ammianus enim lib. 27 tradit Valentem et Gratianum post Marcum Aurelium et Lucium Verum primos fuisse, qui Augusti dicti sint. eodem tempore, quo et Caesares appellati: « In hoc tamen negotio, inquit Ammianus, Valentinianus morem institutum antiquitus supergressus, non Caesares, sed Augustos, germanum nuncupavit et filium (Valentem nempe et Gratianum), benevole satis. Nec enim quisquam antea adsevit sibi pari potestate collegam praeter principem Marcum, qui Verum adoptivum fratrem absque diminutione aliqua majestatis imperatorum socium fecit. » Cum itaque Ammianus iam Marci, quam Valentiniani factum tanquam novum et antea inauditum proponat non solum Maximianum Herclium, sed et Licinium seniore ex Caesare Augustos factos fuisse indubitatum esse debet; licet id etiam de Licinio card. Norisius laudatus negaverit.

11. *Probatum etiam ex nummis.* — Card. Norisius citatus pag. 15 ait Omphrium laudare nummum Maximiani Caesaris nomine inscriptum, sed usquam talem inscriptionem in Maximiani Herclii nummis ab aliis antiquariis, qui gazas omnes veterum numismatum diligentissime perlustrarunt, inventam fuisse. At Omphrius lib. 2 Fast., pag. 259, ubi duplicem epigraphen nummorum Valerii Maximiani seu Herclii refert, ita loquitur: « Maximiani adhuc Caesaris hos nummos vidi, » M. VAL. MAXIMIANUS. NOB. CAES. *Item*, AUREL. VALER. MAXIMIANUS. NOB. CAES. Vides Omphrium dicere se

utrumque nummum propriis oculis vidisse, non vero utramque epigraphen ab aliquo alio accepisse; quo casu ejus testimonium non ita firmum esset, cum non desint antiquarii alique qui scriptoribus nummos a se corruptos muneris loco tradant. Quare licet Omphrius nummos quos explicare non poterat, dum emendare crederet, aliquando corrupit, ut hoc ipso anno jam vidimus, non lego tamen eum accusatum, nummos aut inscriptiones commentum esse, certumque ac indubitatum plures nummos qui adhuc saeculo praeterito extabant, periisse, quod et de Mss. asserendum. Nec etiam audiendi qui volunt Ammianum, cujus verba mox retulimus, errasse; licet enim historici Romanas res narrantes quandoque errarint et hallucinati fuerint, hoc tamen dici non potest de Ammiano qui ibidem narrat quae suo saeculo et eo quod illud praecessit nullolies confingere, quaeque ideo neminem tunc latere poterant.

12. *Natale imperii Caesarei Max. Herclii* — « (1) Maximianum Herclium » die vicesima mensis Novembris, seu XII kal. Decemb. Caesarem appellatum fuisse ostendi in prima parte Dissert. Hypaticae, cap. 26, num. viii, ex Lactantio lib. de Mortibus persecutorum, cap. 17, ubi postquam narravit Diocletianum anno cccii, persecutionem adversus Christianos decrevisse, tradit: « Hoc igitur scelere perpetrato, Diocletianus, cum jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam, ut illie vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum kalendas Decembres. Vicennalia et id genus festa die natali imperii celebrari solita. Quod si contingeret, ea vel anticipari, vel differri, quod non raro factum, dies similis denominationis cum die natali, quo susceptum fuerat imperium, eligebatur, vel festum die natali collegae imperii assumebatur. Sic Constantinus Augustus, qui « sexto idus Novembris » Caesar dictus fuerat anno cccxxiii, cum anno cccliii, simili die tricenaria edere non posset, sextum diem idus alterius mensis hujusmodi sollemnis destinavit, ut docet Ammianus, lib. 14: « Arelate hiemem agens Constantinus, post theatrales ludos atque circenses ambizioso edito apparatu die sexto idus Octobris, qui imperii ejus annum tricesimum terminabat, etc. » Qui locus viris doctis crucem fixerat, quod certum sit Constantium sexto idus Novembris Caesarem renuntia-

(1) Vicennalia haec, ex quibus Pagius deducit Maximiani imperium Caesarem die XII kal. Decembris corripisse, Diocletiani fuisse vix dubito. Nam ex Aurelio Victore de *Cesare* discimus a Diocletiano abdicatum fuisse imperium « celebrato regni vicesimo anno, » id est imperii sui vicennalibus, ut ego quidem interpretor. Profecto ab eodem Diocletiano celebrata fuisse vicennalia sua dubitare non permittit tot nummi Diocletiani cum eorum epigrapha VOTA XX. vel XXX. quorum nonnulla exhibet et Pagius *Dissert. Hypat.*, par. 2, cap. 2, num. 8. Quo autem anno et tempore vicennalia haec a Diocletiano celebrata fuerint docet auctor libri *De Mortib. Persecutor.* loco a Pagio laudato, qui res a Diocletiano libentibus regni annis gestas diligentissime persequitur; ait enim Diocletianum, post motus in Christianos anno 303 concessisse Roman, ut « illic vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum kalen. Decembres. » Quis profecto negaverit sermonem hic esse de isdem ipsis Diocletiani vicennalibus, quorum Victor meminit? Duo hic Pagius opponit num. 4 auctoritatem Chronici Alexandrini, in quo Diocletiani initia cum die XV kal. Octobris componuntur, et subscriptionem legis datae hoc anno idibus Octobris. Sed de Chronico Alexandrino constat auctorem ejus quoad chronologia Diocletiani, in multis peccasse, ut cum assert Maximianum adscitum fuisse in societatem imperii anno Diocletiani tertio memente, cum ex Aurelio Victore certum sit Diocletianum non tantum anno Maximianum processisse, ait enim de Maximiano: « Cui anno minus potentia fuit. » Legem vero illam in decem Mss. codicibus nulla adjecta temporis nota reperisse se Baluzius in *Not. ad Librum de Mortib. Persecut.* affirmat. Melius igitur natalis imperii Caesarei Maximiani ad diem XII kal. Augustarum, quae dies in Actis S. Marcelli definita est, referetur.

His stabilitis multa conruit, quae Pagius hinc jacto fundamento superstruit. Primo enim Diocletiani initium a die 17 Septembris ad diem 20 Novembris transferendum esse, quod verbus Victorius melius congruit, narrantis Maximianum difficultus quam Diocletianum persensum fuisse ut imperium abdicaret, quippe cui *omni minus* quam Diocletiano imperium fuerat. Ab anno enim 284, die 17 Septembris usque ad kalendas Aprilis anni 286, annus est et semis, adeoque biennis melius quam anni intervallum inter utrumque imperium Victor constituit. Secundo imperii Caesarei Maximiani exoritur non ad hunc annum, sed ad sequentem referendum esse.

tum fuisse. Unde et Ammianum errasse, asserere non dubitabant : sed posita regula, quam in prædata Dissertatione statuimus, decennialia nempe et id genus festa exhibita fuisse, vel die natali imperii, vel die natali collegarum, vel saltem die ejusdem denominationis cum eo, in quem natalis imperii incidere; constat Annianum locum minime depravatam esse, et Diocletianum, qui xv kalend. Octob. imperator dictus fuit, ideo anno cccxi « ad duodecimum kalendas Decembres » vicennialia distulisse, quia hoc anno eodem die Maximianum Herculum imperio Casareo exornavit; alioquin non XII kal. Decemb., sed XV kal. Octobris ac solemnia exhibuisset. Certus itaque nunc dies natalis imperii Casarei Maximiani Herculi, de quo plura anno cccxviii. Sed annus hujus nomenclationis non minus certus, ut Herculi consulatum dispositio, tricennialia, ac hujusmodi festa ostendunt.

13. *Fames.* — Idacius in Fastis sub Carini II, et Numeriani consulatu hoc anno gesto scribit : « His coss. magna fames fuit, » cujus alium auctorem meminisse non observavi.

14. *Mores Diocletiani graphice descripti.* — Lactantius in lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 7. quibus moribus Diocletianus imbutus fuerit, nos edocet; cujus verba recitabo ad Annalium illustrationem, quia egregium illud opus Baronii tempore non exstabat : « Diocletianus, inquit Lactantius, qui scelus inventor et malorum machinator fuit, cum disperderet omnia, nec a Deo quidem manus potuit abstinere. Illic orbem terra simul et avaritia et timide subvertit. Tres enim participes regni sui fecit, in quatuor partes orbe diviso, et multiplicatis exercitiis, cum singuli eorum longe majorem numerum militum habere contenderent, quam priores principes habuerant, cum soli Rempublicam gererent. Adeo major esse cepit numerus accipientium, quam dantium, ut enormitate indictionum consumptis viribus colonorum desererentur agri, et cultura vertenterentur in silvam. Et ut omnia terrore complerentur, provincie quoque in frusta concise, multi praesides et plura officia singulis regionibus ac pene jam civitatibus incubare, item rationales multi et magistri et vicarii praefectorum, quibus omnibus civiles actus admodum rari, sed condemnationes tantum et pro-

scriptiones frequentes, exactiones rerum innumeralium, non dicam crebre, sed perpetuae, et in exactionibus injuria non ferenda. Haec quoque tollerari possunt, quae ad exhibendos milites spectant. » id est, ad praestanda militibus stipendia. « Idem insatiabili avaritia thesauros nunquam minui volebat, sed semper extraordinarias opes ac largitiones congerere, ut ea quae recondebant, integra atque inviolata servaret. Idem, cum variis iniquitatibus immensam faceret caritatem, legem pretiis rerum venalium statuere conatus est. Tunc ob exigua et vilia multus sanguis effusus, nec venale quicquam metu apparebat, et caritas nullo deterius exarsit, donec lex necessitate ipsa post multorum exitium solveretur. Huc accedebat infinita quaedam cupiditas aedificandi, non minor provinciarum exactio in exhibendis operariis et artificibus et plausbris omnibus, quaecumque sint fabricandis operibus necessaria. Illic basilicae, hic circus, hic moneta, hic armorum fabrica, hic uxori domus, hic filiae. Repente magna pars civitatis exciditur. Migrabant omnes cum conjugibus et liberis, quasi urbe ab hostibus capta. Et cum perfecta haec fuerant cum interitu provinciarum, non recte facta sunt; aiebat, alio modo fiant. Rursus dirui amitari necesse erat, iterum forlasse casura. Ita semper dementabat, Nicomediam studens urbi Romae coequare. Jam illud praetereo, quam nulli perierint, possessionum aut opum gratia. Hoc enim usitatum et fere licitum consuetudine malorum. Sed in hoc illud fuit praecipuum, quod ubicumque cultiorem agrum viderat, aut ornatus aedificium, jam parata domino calumnia et poena capitalis, quasi non posset rapere aliena sine sanguine. » Haec Lactantius.

15. *Diocletianus initio imperii Christianis favit.* — Diocletianum tamen prioribus imperii annis, Christianis favisse testatur Eusebius lib. 8, cap. 1, ubi quantum gloriam ante persecutionem anno cccxi excitatione religio Christiana consecuta esset indicat, ait : « Argumento esse possit imperatorum benignitas erga nostros, quibus regendas etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem, qua in religionem nostram affecti erant, benevolentiam. Quid opus est dicere de iis, qui in imperatorum palatiis versabantur? quid de imperatoribus ipsis, etc. » Quae huc referenda.

1. *Carini mores.* — Ducentesimus octogesimus quintus Christi annus a Cassiodoro et aliis notatur consulis Diocletiano secundum et Aristobulo, quibus etiam (ut dicemus) Acta martyrum sunt consi-

gnata; mentio quoque certa est horum consulum (ut diximus) apud Ammianum Marcellinum¹, qui

¹ Ammian. lib. xxii. in princ.

agens de consulatu Juliani Augusti, in quo sibi collegam Sallustium allegit, hæc ait : « Videbatur novum, adjunctum esse Augusto privatam; quod post Diocletianum et Aristobulum nullas meminerat gestum. » Hæc ipse, quibus plane significat, Diocletianum, cum secundum hunc consulum accepisset, fuisse jam creatum imperatorem, atque imperatoria potestate allegisse sibi, quem voluit collegam Aristobulum, ac proinde superiori anno jam creatum fuisse imperatorem; sed et hoc secundo consulatu ipsius, numerandum esse secundum ejus imperii annum, ex his quæ superiori anno sunt dicta, satis est redditum exploratum; hæc, inquam, ad certam rationem a nobis initam amorum imperii Diocletiani, qui (ut diximus), voluit sequens tempus a die sui ingressus in imperium numerari, prætermisisse minus oportuit.

2. Quamvis autem Diocletianus post Numeriani obitum, vivente adhuc Carino, imperium nactus esset, nondum famen liberam habenas ejus est consecutus, ut ipsum pro arbitrio moderaretur; nam Carinus Occidentalis orbis præerat imperio. Sed profuit Diocletiano Carini morum turpitudine, ac arrogantia, et mentis tumor, quibus male præditus, senatus, ac militum in se odium concitavit. Sed hæc pluribus, res ab eo gestas relexens, Vopiscus narrat; quo lectorem rejicimus; pariter admonentes, peperam poni tum a Cassiodoro, tum ab aliis cum secutis, uno eodemque anno Numerianum atque Carinum extinctos. Nam præter alia quæ dicta sunt superius, auctor est Victor, Carinum, antequam cum Diocletiano armis decerneret, adversus Sabinum Italiani invadentem bellum suscepisse post parentis ac germani obitum; quo victo et occiso, in Diocletianum arma movisse, et eum eo sæpius conflixisse. Quamobrem Acta sanctorum martyrum, de quibus mox dicemus recte Carini obitum in annum sequentem rejiciunt sub consulatu Maximi et Aquilini.

3. *Acta proconsularia martyrum.* — Hoc igitur anno, iisdem consulibus Diocletiano secundum et Aristobulo, extant Acta martyrum ex publicis monumentis descripta, quæ proconsularia a majoribus diei consueverunt, ea nimirum (ut diximus) ex causa, quod coram proconsole publice a notariis excepta essent; quæ cæteris omnibus fideliora esse consueverunt. Porro ea hic attexere perjurandum fore arbitratur rem antiquarum studiosis. Hos autem a noverca delatos passos esse, ipso eorum die natali Martyrologia¹ antiqua testantur. Nacti sumus eorum duo exemplaria, parum inter se discrepantia utpote a diversis (ut videtur) ex grecis translata; ex quorum collatione, ea quæ sunt edita², esse mendosa, vel diminuta nonnihil apparet; est hujusmodi ipsorum exordium :

4. « Delati sunt ad judicem a noverca Clandius, Asterius, et Neon, quod essent christiani, deos injuria afflicentes; atque etiam Domina et Theonilla ejusdem criminis reæ sunt constitute; omnesque vinculi in carcerem, trasi sunt usque ad adventum

proconsulis Lysia. Cum autem proconsul circumiret provinciam; factum est ut perveniret Ægeam, ubi sedens pro tribunali dixit : « Adduceantur examini meo christiani, qui hujus urbis magistratui traditi sunt ab officio. Euladus commentariensis dixit : Juxta præceptum tuum, domine, quos hujus urbis magistratus comprehendere potuit Christianos, offert tres pueros fratres, et duas feminas, atque infantulum. Ex iis unus astat in conspectu claritatis tue. Quid de eo præcipit nobilitas tua ? Lysias præses dixit : Quis dicis ? Respondit ille : Claudius vocor. Lysias præses dixit : Noli florem juventutis tue per amicitiam perdere; sed accede, et sacrificia diis, quemadmodum jussere Augusti domini nostri, ut possis parata tibi tormenta vitare. Claudius ait : Deus meus his sacrificiis opus non habet; elemosynis potius et vitæ sanctionibus delectatur; dii autem vestri impuri demones sunt, et letantur ejusmodi sacrificiis, quæ ea facientibus æternum supplicium parant; nunquam ergo poteris persuadere, ut eos colam. Lysias dixit : Ad virgas iste aptetur; non enim alia via poterit ejus stultitia superari. Claudius ait : Si etiam graviora his quæ astant, tormenta admoveas, me quidem nihil lædes, tibi vero æternum supplicium præparas. Lysias præses dixit : Domini nostri imperatores jusserunt, ut Christiani diis sacrificent; si qui id nolunt, eos puniri volunt; pollicentur autem facientibus honores. Claudius dixit : Dona illorum ad modicum tempus durant; christiana vero confessio æternam gloriam parat.

5. « Tunc proconsul mandat eum suspendi in equuleo, et ejus pedibus flammam admoventi, partem quoque ex ejus calcaneis præcidi, atque illi offerri. Claudius ait : Qui Deum timeat, nec ignibus, nec aliis tormentis possunt superari, que sciunt sibi proficere ad vitam sempiternam. Lysias præses dixit : Ungulas admove. Claudius dixit : Mibi hoc propositum est, ut doceam te demonum causam agere, et mihi hæc prodesse, tibi vero exitum æternum afferre. Dixit proconsul : Testulis eum scindite, et facies ardentes adijcite. Claudius ait : Ignis finis et tormenta mihi conferunt ad salutem; talis est conditio nostra, ut sic patientes vitam æternam consequamur. Lysias dixit : Deponite, et in carcerem ducite, et alium adhibete.

6. « Euladus commentariensis dixit : Quemadmodum præcepit potestas tua, Asterius astat frater secundus. Lysias proconsul dixit : Tu me audi; sacrificia diis; scis quæ supplicia impios maneant. Asterius dixit : Non faciam; quia colo unum Deum, qui fecit cælum et terram, qui judicaturus est vivos et mortuos; ut hinc colerem, et non deos, docuerunt me parentes mei. Lysias dixit : Parate equuleum, et vexantes unguis latera ejus, ducite : Vel nunc crede : sacrificia diis. Asterius ait : Frater sum illius, qui paulo ante tortus est; eadem est communis mihi cum illo Christi confessio : fac quod potes; in manu habes corpus meum animam autem non similiter. Lysias dixit : Sumite unguis, ligate pedes, extendite, cruciate. Asterius dixit : Stulle agis; non mihi,

¹ Mart. Rom. 13. Aug. — ² Sur. tom. iv. die 23 Augusti.

sed tibi paras tormenta. Lysias ait : Sternite pedibus carbones arduentes, virgis verberate et nervis. Asterius dixit : Agite, agite, nullum sit membrum absque martyrio. Lysias dixit : Deponite, custodite cum cæteris : addite tertium.

7. « Adducitur Neon. Dixit Lysias : Fili, obtempera, sacrificia diis, ut hæc non patiaris. Neon respondit : Dii non sunt, nec aliqua est illis potestas : tu colis qui nullam vim habent : ego vero Deum cæli adoro. Lysias dixit : Frangite cervicem ejus : et dicite voce præconis : Noli blasphemare deos. Neon ait : Non blasphemat qui loquitur vera. Lysias dixit : Extendite in equuleo, carbones adijcite, et verberate, conscindite. Id cum factum esset, Neon ait : Quod mihi utile est, scio : quod anima mea prodest, id faciam; nec possum ab hæc sententia removeri.

8. « Lysias introgressus, obduxit velum; et post exiens, ex tabella recitavit sententiam, dicens : Claudius, Asterius, Neon fratres christiani, deos blasphemantes, et sacrificare renuentes, aule atrium cruci affigantur; et corpora eorum avibus laceranda relinquuntur. Et subjecit : Curret hæc Claudius commentariensis, et Archelaus speculator. Antequam autem ducerentur, recepti sunt in custodiam. »

9. Quod autem hic habent Acta de obductis velis a iudice antequam sententiam ex tabella recitaret; S. Basilus¹ ad Eustachium scribens, hæc scripsit his : « Qui rerum in hoc mundo possuntur, quando facinorosum aliquem morti sunt adjudicaturi, cortinas obducunt, et expertissimos quoque ad causæ tractationem advocant, multumque temporis insumunt, nunc legis rigorem confluentes, nunc nature comminationem suspicientes, multumque ingemiscientes, ac iudicandi necessitatem deplorantes; nemini non manifestum faciunt, quod non ex propria libidine, sed ex necessario legis ministerio, condemnationis inferant sententiam. » Hucusque Basilus. Porro quod ibi ex more vel lege scripta, ad præse ferendam atque ostendam animi iudicantis tranquillitatem, facere solerent; nequaquam in iudiciis adversus Christianos, quantumlibet ira atque favore in eos conciti impellerentur, prætermisisse visi sunt, ut hic vidimus de velis obductis, et de iudice Assessorum consilium capessente, et studio composito vultu tristitiam illam præse ferente; nam hæc in Actis passionis Cypriani superius recitatis : « Galerius Maximus colloctus cum Concilio, sententiam vix ægre dixit hujusmodi : Dii, etc. » et paulo post : « Decretum ex tabella recitavit. »

10. Quod autem in ejusmodi questionibus martyrum, ut in iis quæ de Lysia præconile sunt recitata, præcones astare solerent; per eos interloqui solitos iudices; jam alias superius diximus. Rursum vero tunc etiam præconis voce iudici silentium, accusatoris nomen reo astante clamari, nempe ejusdem præconis voce respondere juberi, non tantum Acta martyrum sæpe significant, sed et Apuleius² in ficto iudicio, ex vero autem deducto demonstrat.

Idemque et in Floridis³ hæc de præcone astante præsidii : « Præco cum proconsole et ipse tribunal ascendit, et ipse togatus illic videtur, et quidem perdis stat, aut ambulat, aut plerumque attentissime clamitat. Enimvero ipse proconsul moderata voce rarerer et sedens loquitur, et plerumque de tabella legit. Quippe præconis vox garrula ministerium est : Proconsulis autem tabella sententia est; que senect lecta, neque augeri littera una, neque auferri minui potest; sed utcumque recitata est, illa provincia instrumento referitur. » Hucusque Apuleius. Sed et Seneca⁴ terribilem ejusmodi iudicii faciem representat his verbis : « Ascendit prætor tribunal, inspectante provincia : noxiæ post læga ligantur manus; stat intento ac tristi omnium vultu, illa præcone silentium; adhibentur deinde legitima verba, canitur altera ex parte classicum. Numquid vobis videor describere convivales jocos, etc. » Hæc Seneca. At de his hæcenus : nulla quidem ex his elucidatur, que passim in antiquis Actis sanctorum martyrum scripta inveniuntur. Jam vero que sunt reliqua Actorum proconsularium prosequamur, nempe Donvinae martyrium, quod his verbis descriptum habetur :

11. « Perducta est a commentariensi Donvina; dixitque Euladius commentariensis : Astat Donvina. Lysias ait : Vide, mulier, qui ignes et que tormenta parentur tibi; si ergo vis illæsa abire, offer diis fibramina. Donvina respondit : Non faciam, ne in ignem æternum et tormenta perpetua incidam : Deum colo et Christum ejus, qui fecit cælum et terram, et que in eis sunt. Dii vestri ex lapide et ligno ab hominibus fabricati. Lysias dixit : Vestibus nudatam extendite, et omnia ejus membra virgis lacerate. Cum verberaretur, Archelaus speculator ait : Per sublimitatem tuam, Donvina jam extincta est. Lysias dixit : jactetur corpus ejus in profundum fluminis.

12. « Euladius commentariensis ait : Theonilla adest. Lysias dixit : Vidisti, mulier, que supplicia et que flamme allixerint eos qui non paruerunt; quamobrem da honorem diis, et sacrificia, ut possis ab his pœnis liberari. Theonilla respondit : Ego illum fiteor, qui potestatem habet animam et corpus mittere in gehennam ignis, qui crematurus est eos qui deficient a Deo, et colunt demones. Lysias dixit : Contumelie alapis faciem ejus, prosternite, ligate pedes, et fortiter excruciate. Theonilla dixit : Bonumne tibi et æquum videtur, mulierem ingenuam his afflicere tormentis? tu scis; non latet Deum quod agis. Lysias dixit : Suspensam capillis credite et in faciem. Theonilla exuta vestibus dixit : Non te pudet me denudasse, cum in me etiam matrem tuam et uxorem ejusdem sexus afficias dedecore? Lysias dixit : Habes virum, an vidua es? Theonilla dixit : Vidua sum jam ab annis viginti tribus; et propter Deum meum sic permansi, jejuniis, vigiliis et orationibus vacans propter Deum, quem cognovi postquam inmunditiam renuntiavi. Lysias dixit : Radite caput ejus novaculis, ut amplius erubescat; cingite rubo silve-

¹ Bas. epistola LXXIX. — ² Apul. in Ast. int. ib. 11.

³ Apul. in Florid. lib. 1. in fin. — ⁴ Seneca Controv. 24. lib. 5.

stri, extendite ad quatuor palos, et corpus totum verberate; sed et carbones super ventrem imponite, atque ita consumatur. Quod cum fecissent Eulalius commentariensis et Archelaus spiculator, dixerunt : Domine, jam mortua est. Lysias ait : Corpus ejus insuite culeo, et projicite in aquas. Eulalius commentariensis et Archelaus spiculator dixerunt : Ha fiet, et factum est. Passi sunt sancti martyres apud Ægæam sub Lysia proconsule, decimo kalendas Septembris, Diocletiano et Aristobulo consulibus, regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in secula seculorum. Amen. » Hucusque Acta.

13. Porro eorundem sanctorum martyrum a Lysia proconsule occisorum mentio habetur in Actis Zenobii ¹ in eadem provincia episcopi et Zenobie martyrum, qui ab eodem Lysia hac eadem persecutione sub Diocletiano necati sunt; ibidem et de Lysie prefectura his verbis : « Diocletianus statim ut factus est imperator, Lysiam prefecit Cilicie; qui et ad excruciantium erat violentissimus, et ad allicientium blanditiis maxima vi præditus. Ille autem cum venisset ad Mopsi urbem, excitat persecutionem adversus Christianos, eamque gravissimam et maxime horribilem. Tres autem numero adolescentes, Claudius, Asterius, et Neon, fuerunt etiam excruciatii in illa persecutione; quos tulerit quidem Isauria, Laranus autem exercuit. Il enim a Lysia vehementibus et nullis subjecti cruciatibus, in crucem acti extra muros, subierunt mortem maleficorum; corpora autem eorum projecta sunt devoranda volucribus. » Hæc de his ibi, fiet de loco passionis levis quedam esse discrepantia videatur, dum ibi ante atrium, hic autem extra muros cruci affixi dicuntur. Post hæc autem Zenobii episcopi, ejusque sororis Zenobie martyrum pluribus descriptum habetur, quod sub eodem Lysia pertulerunt, nempe ferreum stratum ignitum, et tebetes aqua ferventi ebullientes, ac deum gladium tertio kal. Novembris, quo memoria ejus recoli consuevit.

14. Perseveravit Lysias in eodem magistratu annis pluribus : spectate enim crudelitatis homo, ex caruita Christianorum ingentem apud suos sibi gloriam comparavit; dignusque est habitus, qui eodem magistratu diutius fungeretur. Porro sunt complures insignes martyres, qui sub eodem proconsule Lysia, eodem imperante Diocletiano, martyrio coronati sunt in eadem provincia Cilicie : quorum omnium habiti sunt etarissimi Cosmas et Damianus, una cum fratribus Antimo, Leonio, et Euprepio; quorum memoria brevi descriptione notata, longioris certaminis index, veluti triumphali titulo his verbis in ecclesiasticis tabulis reperitur adscripta quinto kalendas Octobris : « Ægææ natalis sanctorum martyrum Cosmæ et Damiani fratrum, qui in persecutione Diocletiani, post multa tormenta, vincula et carceres, post mare et ignes, cruces, lapidationes, et sagittas divinitus superatas, capite plectuntur; cum quibus

etiam referuntur passi tres eorum fratres, Antimus, Leontius, et Euprepus. » Ha ibi; sed de eorum passionis Actis que spuria quæve germana sint, ibidem notavimus. At in eadem quoque civitate, sub eodem etiam proconsule Lysia, passus legitur Marinus senex, qui flagris caesus, ligno appensus et lanialus, feris tandem objectus, de perfidia triumphavit sexto idus Augusti; ea quippe die inter alios martyres habetur conscriptus. Diversus hic Marinus ab eo qui post Callistratum Romæ passus est in eadem persecutione Diocletiani; quod scriptum est in Passione Callistrati; de quo inferius.

15. *Viri insignes, Theonas, Meletius, Pierius.*— Hoc eodem quoque anno Domini ducesimo octogesimo quinto, defuncto Maximo episcopo Alexandrino, in locum ejus (ut testatur Eusebius ¹) est subrogatus Theonas, de quo idem auctor ² hæc scribit : « Postquam Maximus decem et octo annos episcopatu Alexandrie post mortem Dionysii fuerat perfunctus, Theonas ejus politur loco. Quo tempore Alexandria Achilles presbytero una cum Pierio donatus, cepit hominum fama celebrari; qui scholæ sacratæ Christi fidei instituenda prefectus, in singulari ac plane rarissimo pietatis munere exequendo nemini secundus fuit, et vite institutionisque evangelicæ modum ac rationem ingenue excoluit. » Hæc de Achilla presbytero Alexandrino Eusebius; qui et de Pierio ejus collega, atque de Meletio episcopo in Ponto fama celebri, ejusmodi instituit orationem :

16. « Inter homines vite nostræ ætatis rarissimos quidem et singularis cujusdam virtutis, ex presbyteris Alexandrinis Pierium, ex præsidibus autem Ecclesiarum Ponti Meletium episcopum cognovimus. At Pierius cum ob inopem admodum ac egentem vite rationem, quam sua sponte susceperat, tum ob philosophorum disciplinas, quibus erat imbutus, satis spectatus et illustris fuit; in litterarum quoque divinarum tum cognitione, tum explicatione; in disceptationibus præterea concionibusque publice in Ecclesia faciendis, supra modum exercitatus. » Hæc ipse. Itemque S. Hieronymus ³ de Pierio agens, dum que exarent ejus incubationes recenset, hæc ait : « Pierius Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter sub Caro et Diocletiano principibus, eo tempore quo eandem Ecclesiam Theonas episcopus regebat, florentissime docuit populos; et in tantam sermonis diversorumque tractatum, qui usque hodie extant, venit elegantiam, ut Origenes Junior vocaretur. Constat hunc miræ *καλίσσεως*, et appetitorem voluntaria pauperatis, scientissimumque dialecticæ et rhetoricæ artis, et post persecutionem omne vite tempus Romæ fuisse versatum. Hujus est longissimus tractatus de propheta Osee, quem in pervigilio Paschæ habitum, ipse sermo demonstrat. » Hucusque Hieronymus de Pierio. De Meletio vero hæc idem Eusebius :

17. « Meletius autem, quem homines eruditi *μελετιος ἁγίου*, id est, mel Allium ex nominis sui no-

¹ Euseb. in Chron. — ² Idem lib. vii. c. ult. — ³ Hier. de Script. Eccl. in Pierio.

¹ Apud Metaphr. die 30 Octobris.

latione nuncupabant, talis certe fuit, qualem propter summam in omnibus rebus nobilitatem, et cognitionem merito perfectissimum dixeris. Ac propter singularum ejus dicendi vim et virtutem, nemo illum satis abunde admirari ac suspicere poterit. At hoc fortasse illi natura quodammodo insitum aliquis dixerit; verum ejus in multiplici aliarum rerum experientia, in varia cujusque generis doctrina facultatem quis valeat aliquando superare? Quod autem in omnibus scientiis, quae ad acumen rationis et disserendi subtilitatem spectant, cum artificiose expositis, tum discrete eloquentis fuerit; si quis vel semel de eo fecerit periculum, facile credo concesserit. Virtutes porro, quae magno cum splendore in vita ejus elucebant, non illis rebus erant ulla ex parte inferiores. Iste persecutionis tempore in fines Palaestinae confugit, ubi eum ad septem annos integros plene cognovimus.»

Hæc Eusebius de Meletio Pontico, longe diverso ab Ægyptio de quo plura suo loco dicturi sumus. Meminit ejusdem quoque Meletii S. Basilii¹ ad Amphilochoium, eumque fidelem testem divinitatis Spiritus sancti adhibet, dicens: «Insuper et Meletium illum admirandum in eadem sententia fuisse narrant, qui cum illo vixerunt.» Hæc ipse. Porro tam Meletius, quam Theonas, necnon Pierius, quod egregia sanctitate præditi fuerunt, inter sanctos recenseri quoque meruerunt, adscriptis natalitiis eorum diebus in tabulis ecclesiasticis. Meminit S. Epiphanius ecclesiarum existentium Alexandriae quæ dictæ erant nomine Theonæ, atque Pierii, cum eis recenset Alexandriae positas ecclesias: «Sunt, inquit, aliæ plures (ut dixi) ecclesie Dionysii appellatæ, et Theonæ, et Pierii, et Serapionis, etc.»

¹ Basil. ad Amphilocho. de Spiritu sancto, c. 29.

Anno periodi Græco-Romane 5778. — Olymp. 266. an. 4. — Urb. cond. 1038. — Jesu Christi 285.

— Cæii page 3. — Diocletiani imp. 2.

4. *Consules.* — Ad num. 1. *Coss. C. Valerius Diocletianus Aug. II.*, et *Aristobulus*. Diocletiani consulatus juxta primam regulam; ex quo et liquet eum anno precedenti jam imperasse. Fuerat antea consul suffectus ut nota numeratis, quæ in variis Fastis legitur, certum reddit; sed non postrema anni superioris parte, ut existimavit card. Norisius in Dissert. prima de Numismate Imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 2, vulgare enim illam opinionem prima consulatum Cæsareorum regula prorsus evertit. Quod si anno superiori consulatum suffectum inisset Diocletianus, presentem annum privati aperuissent; cum initio imperii unicus consulatus, non vero duplex susceptus fuerit. Is itaque consulatus suffectus Basso collega paulo ante imperium a Diocletiano gestus, ut discimus ex Chronico Alexandrino, ubi tamen tanquam consulatus ordinarius obtruditur. Hinc anno CCLXXXIX Bassus, qui collega Quinciano Fastis nomen dedit, dicitur consul II. Norisius ibidem docte Valesium in Notis ad lib. 23 Ammiani confutat, qui contendit Carinum III et Aristobulum consulatum hoc anno inisse, et Diocletianum, Carino anno precedenti debellato, ejusdem nomen e Fastis tunc expunxisse, sequæ suffectum consulem designasse. Nam Diocletianum annum aperuisse demonstrat lex 2, *Si quis aliquem*, quæ emissa est a Diocletiano, et dicitur «proposita kal. Januarii Diocletiano II Aug. et Aristobulo *cos.*» Quod autem Carini nomen e Fastis a Diocletiano erasum non fuerit, patet ex lege, *Ut nemo*

invitus; quæ licet a Diocletiano emissa anno precedenti, *Carini* tamen consulatu subsignatur.

2. *Aristobulus ipso anni initio consul fuit.* — Sirmondus, ne Carinum tertio consulem in Fastis, quod Idacii nomine inscriptos omnium primus publicavit, contra cæteras consulares tabulas obtruderet, Idacii textum corruptit, et loco horum verborum, quæ in manuscripto Parisiis in bibliotheca collegii Ludovici Magni assertivo ipsimet legitimus: «Diocletiano II et Aristobulo. His *cos.*, occisus est Carinus Margo, qui ipso anno cum Aristobulo consul processerat;» Sirmondus posuit: «Diocletiano II et Aristobulo. His *cos.*, occisus est Carinus Margo, et levatus est Diocletianus imperator, qui ipso anno cum Aristobulo consul processerat;» ut non Carinus, sed Diocletianus kalendis Januariis currentis anni consulatum ordinarium adhuc privatus inierit, et non multo post purpuram induerit; quod tam a veritate, quam a mente Idacii, seu optimi Fastorum illorum scriptoris alienum. Aristobulus itaque, ut observat card. Norisius citatus, in castris Carini præfectum prætorio agebat, cum Diocletianus contra Carinum movit, teste Victore de Cæsaribus, qui de Diocletiano victore scribit: «Cæteris venia data, relictisque hostium fere omnes, ac maxime vir insignis Aristobulus præfectus prætorio per officia sua.» Quare Diocletianus kal. Januarii non suscepit consulatum cum Aristobulo, cum is in Carini castris id temporis militaret, ac præcipuus partium dux haberetur, nec nisi occiso demum suo principe, ad Dio-

etiam se contulerit. Verum, quia Aristobulus a Carino in Arabia societatem adscitus fuisse, Diocletianus, quo probata virtutis ducem in partes traheret, eundem una secum consulere designavit, quod eximie Aristobuli virtuti tribuendum, inquit card. Norisius ut vel ab ipso hoste tam honorifico testimonio commendata.

3. *Præfecti prætorio ad consulatum evehi poterant.* — Card. Norisius in litteris ad me scriptis hæc Victoris laudati verba, *per officia sua*, dicit notari digna esse: anno enim precedenti, quo Diocletianus in Carinum movit, *Aristobulus* præfectus prætorio Carini erat, ab eoque consul ordinarius in hunc annum designatus; quæ dno officia illi a Diocletiano confirmata. Nam, ut anno ccxvii, num. 4, demonstravi, ex decreto Alexandri Severi præfecti prætorio seniores renuntiati sunt; ideoque et consulatu exornari poterant. Hujus rei aliud exemplum profert card. Norisius, *Aselepiodotus* anno ducentesimo nonagesimo secundo, Hannibaliano collega, consul ordinarius fuit, quem tamen præfectum prætorio fuisse constat ex Victore in libro de Caesaribus, qui in Vita Diocletiani de allecto Magnæ Britanniae tyranno loquens ait: « Quo nempe imperio usum brevi, Constantius, Aselepiodoto, qui prætorianis præfectus præerat, cum parte classis ac legionum præmisso, delevit, » anno scilicet ccxvi, ut ibidem ostendat. En præfectus prætorio, qui ante aliquot annos consulatum ordinarium gesserat. Valesius in Notis Eusebianis lib. 9, cap. 11, hæret an *Picentius* ter consul a Galerio Maximino Aug. creatus, præfectus etiam prætorii fuerit, quod Eusebius de iis, qui eidem Galerio devicto adhæserunt, sermonem habens scribat: « Ex quorum numero fuit Picentius, in summo honore ac veneratione ab eodem habitus, et sodalium omnium longe carissimus: quem ille iterum ac tertio consulens et præfectum ac procuratorem summæ rei creaverat. » Quæ ultima verba sic in græco habentur: *δυσπαστες καὶ προσπαστες καὶ τῶν καθ' ἑσθλὸν λόγων ἑπαρχίης προσκεκοσμημένους*. Nam, inquit Valesius, *ἑπαρχίης* non dicitur nisi de præfectis prætorio aut Urbis. Adde quod, cum Eusebius affirmet *Picentium* summis honoribus et geminato consulatu ornatum fuisse a Maximino, ineptum esset dicere, eum procuratorem summæ rei ab illo factum fuisse, quæ exilis admodum dignitas fuit. Sed contra hanc sententiam facit primo, quod τῶν καθ' ἑσθλὸν λόγων vocabulo semper Eusebius rationalem seu procuratorem summæ rei designat. « Nec vero dignitas illa procuratoris summæ rei inter viles ac postremas numeranda est. Nam et Macrianus, is qui sub Gallieno imperium arripuit, eum honorem gessit; et Eusebius ipse in lib. 8, cap. 7, *non vulgarem magistratum* appellat, ubi de Philomartyre loquitur. Ita recte Valesius qui tamen immerito dubitavit, » an vox *ἑπαρχίης* de aliis dicatur, quam de præfectis prætorio aut Urbis; cum divus Athanasius, qui eodem, quo Eusebius, sæculo vixit, tam in epistola ad Solitarios, quam in oratione ad Orthodoxos, præfectos Ægypti alio nomine non designet, sicuti et Julianus imp. epist. 23, et epist. 50.

Melius itaque locum istum Christophorsonus vertit: « Generalis omnium rationum in ejus imperio referendarum præfectus ab eo constitutus. » Sed exempla præfectorum prætorio ad consulatum evectorum post Alexandrum Severum imp. non desunt.

4. *Carinus imp. occiditur.* — Ad num. 2. Idacius in Fastis jam laudatus scribit: « His cons., occisus est Carinus Margo, » de quo quod in Tabulis Pentingerianis legitur: « Aureo monte x Margum xiv Viminacio; » estque ad ripam Istri in Mysia superiori. « Carinus, inquit Victor de Caesaribus, ubi Mœsiam configit, Illico Murgum juxta Diocletiani congressus, dum victos avidè premeret, suorum ictu interiiit. » Antiqui Mœsiam et Mysiam, Margum et Murgum indiscriminatim dixere. Diocletianus victoria modeste usus, neminem fama, dignitate ac bonis spoliavit, solumque Aprum, ejus dolo Numerianus perierat, « proxime astantem ictu transegit, » inquit Victor de Caesaribus. Reportata hæc victoria post initium mensis Augusti; Carinus enim tertium imperii Augustei annum circa illius mensis exordium ingressus est. Goltzius tria numismata græca hujus imperatoris exhibet, in quibus Carinus Augustus dicitur, et in priori legitur, L. A. id est, *anno primo*; in altero, L. B. id est, *anno secundo*; in tertio, L. T. id est, *anno tertio*, qui tertius annus habetur etiam in numismate regio, aere ac minoris magnitudinis. In Actis S. Sebastiani martyris a Baronio anno sequenti in Annalibus recitatis, ipso eorum initio legitur: « Occiso Carino ad Murgum, consulibus Maximo et Aquilino, tam immanis exorta est persecutio, ut, etc. » Quibus verbis inmixtus Baronius Carini interitum in eundem sequentem distulit. Verum, ex Fastis Idacii, qui ejus tempore nondum e tenebris prodierat, liquet, auctorem illorum Actorum significare voluisse, occiso sub hujus anni finem Carino, sub anni sequentis consulibus, Maximo nempe et Aquilino, sævitum fuisse in Christianos.

5. *Maximianus Hercules Cæsar Bagaudas in Galliis domat.* — Victor de Caesaribus, postquam Carini mortem narravit, de Diocletiano scribit: « Ubi comperit Carini discessu Æliam, Amandumque per Galliam excita manu agrestium ac latronum, quas Bagaudas incolæ vocant, populatis late agris plerasque urbium tentare, Maximianum statim fidum amicitia, quamquam semiagrestem, militiae tamen atque ingenio bonum, imperatorem jubet. » Eutropius eandem rem his verbis narrat: « Ita rerum Romanarum potitus, cum tumultum rusticani in Gallia conticissent, et factioni suæ Bagaudarum nomen imponerent, duces autem haberent Amandum et Æliam, ad subigendos eos Maximianum Herculem Cæsarem misit, qui levibus præliis agrestes domuit, et partem Galliarum reformavit. » Orosius lib. 7, cap. 16, hæc Eutropii verba mutavit, corruptique: « Maximianum, inquit, cognomento Herculem Cæsarem fecit misitque in Gallias, etc. » Verum, tam Eutropius, quam Victor laudati supponunt, Herulinum jam Cæsarem fuisse, ab anno nempe primo Diocletiani; quod et dispositio consulatum Maxi-

miani manifestat : anno enim cclxxxviii. Januario collega secundum consulum gessit, qui ad nullam aliam consulatum Caesarorum regulam, quam ad secundam pertinet. Elianus et Amantius Augusti in nummis a Mediolanaribus recitatis appellantur. Thebaeorum militem martyrum, quod Baronius cum anno cxcvii copulavit, ad presentem retrahendum, ut eo anno videbitur. Denique licet Victor de Caesaribus, non nisi Carini morte narrata, Herculum Caesarem dictum referat, hunc tamen ante Carini interitum et post ejus e Galliis discessum, seu dum in Italia adversus Julianum tyrannum pugnaret, Caesarem nuncupatum fuisse manifeste indicat, ut suo loco diximus.

6. A num. 3 ad 15. Refert Baronius Acta SS. martyrum Claudii, Asterii, et aliorum qui Lysia provinciam Licie regente, in civitate Ægea passi sunt hoc anno die xxiii mensis Augusti. Ea etiam correctiora exhibet Ruinartus in Actis sinceris martyrum et in eorum fine hæc verba a Baronio prætermissa leguntur : « Habita est passio hæc in civitate Ægea, sub Lysia præside, X kalendas Septembris. » Augusto (videlicet Diocletiano) et Aristobulo coss., ideoque hoc anno.

7. *Obitus Marini episc. Alex.* — Ad num. 15. *Maximus* Alexandrinus episcopus e vivis excessit,

anno ducentesimo octogesimo secundo, eodem scilicet anno, quo Probus imperator interfectus est, ut discimus ex Eusebio in Chronico, ubi sub eodem numero et interitum Probi et Theonæ Maximi successoris initium recitat. Quare Eusebius a Baronio perperam laudatus. Secundo, in Historia Patriarcharum Coplitarum *Maximus* mortuus dicitur xiv *Barmanthe die dominica* : qui dies cum nona Aprilis concurrat, et anno cclxxxii in Dominicam incidit, ut methodus cyclica docet. Denique, cum S. Petrus Alexandrinus episcopus anno ccc pontificatum inierit, et *Theonæ* annis novemdecim ministerio perfunctus fuerit, ut prodit Eusebius lib. 7, cap. ultimo, *Theonæ* episcopatus initium, Maximique obitus alio anno, quam cclxxxii, non configit : præsertim cum Eusebius in Chronico scribat *Maximum* post Dionysium anno cclxv demortuum, Ecclesiam Alexandrinam annis octodecim revixisse. Auctor Historiæ Coplitarum annos viginti inchoatos Maximo tribuit ; sed vix numeri corrupti, vel ipsemet hæc in re errat.

8. *Initium cyclorum.* — In Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus legitur : « Ab iis consulibus Diocletiani anni in Paschali digeruntur. » Qua de re legenda sunt que anno præcedenti diximus.

1. *Carino occiso, Diocletianus Maximianum imperii collegam adsciscit.* — Christi Redemptoris anno ducentesimo octogesimo sexto, Maximo et Aquilino consulibus, Carinus imperator cum de summa imperii apud Murgum, inter Viminalium atque Aureum montem, adversus Diocletianum pugnaret ; a suis proditus et derelictus, minus ex suis tribus gladio necatur, cujus dicebatur conjugem polluisse ; hæc Victor¹, Eutropius, et alii. Sed nihil de prodicione Vopiscus², qui ait : « Carino non defuit ad vindicandum sibi imperium vigor mentis ; nam contra Diocletianum multis præliis conflavit ; sed ultima pugna apud Murtium commissa (alii Murgum dicunt) vicus occubuit.

2. Post extinctum Carinum, Maximianum una cum Diocletiano liberum imperium administrasse, idem Vopiscus affirmat. Hoc enim anno Diocletianus, Carinus sublato Maximianum collegam allegit im-

perii, et anni sequentis consulem pariter designavit ; quod et ex antiquis nummis constat, dum consulatus ejus cum tribunicia potestate secundo antea describitur³ his videlicet verbis :

IMP. MAXIMIANUS PIUS AVG. P. M. TR. P. H. COS. PP. S. C. Et plane appareat tribuniciam potestatem primam, que cum imperio conferri consuevit, ipsum consecutum fuisse anno ante primum consulatum ipsius, hoc ipso scilicet. Porro hæc fuerunt hujus prænomen et cognomen M. Valerius Maximianus Herculeus, Diocletianus vero, Jovius dictus est. In Panegyrico ipsi dicto sæpius reperitur Maximianus Diocletiani frater nuncupatus ; quem tradunt Sirmio in Pannonia oriundum. At de Maximiani exordio satis.

3. *Insignes Romæ martyres.* — Quo statu essent res Christianorum, et quid hoc anno adversus eos sit Romæ gestum, ipsa sanctorum martyrum Acta⁴

¹ Victor. in Car. et Eutrop. lib. IX. — ² Vopisc. in Carin.

³ Apud Auloph. lib. de Numis. — ⁴ Act. sanctorum marty. Sebast. et sociorum.

exacte declarant; sunt quidem legitima, ac digna quae Annalibus attexantur, cum praesertim complures res gestas a Caio papa contincant; sunt enim huiusmodi.

« Occiso Carino ad Murgum, consulibus Maximo et Aquilino, tam immanis exorta est persecutio, ut nulli quicquam vel vendere vel emere liceret, nisi parvis quibusdam statutis, positis eo in loco ubi emendi gratia conventum esset, thura incenderet. Tum etiam circa insulas, viros, et aquas positi erant compulsores, qui neque molendi, nec aquas hauriendi potestatem facerent, nisi qui idolis filissent.

4. « Itaque ex sancti Caei pontificis consilio Chromatinus, vir illustrissimus Christianus illos omnes (qui scilicet nuper crediderant) in domum suam recepit; cunctosque ita fovit, ut nullus omnino sacrificandi necessitati succumberet. Verum quia tanta persecutionis exitus vis, ut opinio Christianae religionis ab eo susceptae celeri jam non posset; meruit ex sancto rescripto Chromatinus, ut medelae gratia in Campano litore, ubi lati cespitis erat dominus, demoreretur. Fecitque copiam Christianis omnibus cum ipso ire volentibus, eo commigrandi, ad persecutionis rabiem declinandam. Tum vero exorta est pia contentio inter sanctos Polycarpum et Sebastianum, quis in Urbe remaneret, et quis iret cum Chromatio, qui iam multos ad se receperat Christianos. Quibus ita altercantibus, venerabilis papa Caius dixit: Dum ambo coronam passionis appetitis, populum Domini solatio destituitis. Unde mihi videtur, ut tu, frater Polycarpe, qui et sacerdotii rectum tramitem tenes, et scientiae Dei repletus es donis, proficiscaris simul ad confortandas recenter credentium mentes, et animos dubios confirmandos. Quibus ille auditis, acquievit, et blandum papae imperium aequanimiter tulit.

5. « Venit itaque dies Dominica, in qua Caius pontifex agens quae Dei sunt, intra domum Chromatii omnibus aggregatis cunctos hac voce alloquitur: Dominus noster Jesus Christus, praesens fragilitatis humanae, duos credentium in se gradus constituit, confessionis scilicet, et martyrii; ut qui martyrii pondus se non posse ferre viderentur, confessionis gratiam teneant; et concedentes laudem bellatoris Christi militibus, et pro eius nomine pugnaturi, illorum sollicitae curam gerant. Pergant itaque qui volunt una cum filiis nostris Chromatio et Tiburtio: et necum in hac Urbe, qui voluerint, remaneant. Non enim nos terrarum spatia dividunt, quos Christi gratia necit; neque absentiam vestram sentitum oculi nostri, quia interioris hominis vos intuemur aspectu. »

6. Haec a Caio dicta de confessorum et martyrum differentia, utique consentanea sunt iis quae S. Cyprianus ante scripserat; nimirum non tantum confessorum nomine dignum esse, qui coram praeside se christianum esse confiteretur; sed et qui, ne caperetur, relictis bonis, cognatis, et patria, quos amabat, sibi timens, ne vi tormentorum deficeret, Christumque negaret, exorris fieret, in aliasque regiones

transfugeret; utpote quod Christi fidem his omnibus praetulisset, Christum opere videretur esse confessus, ac proinde dignus nomine confessoris; quod alibi pluribus diximus. Sed haec rursus Acta:

7. « Haec et his similia dicente papa Caio, exclamavit Tiburtius (filius hic erat Chromatii, nuper cum patre factus christianus) voce magna dicens: Obsecro te, Pater et episcoporum episcopo, ne me patiaris terga persequentibus dare. Mihi enim valde iucundum est et optabile, pro Deo vero millies, si possim, occidi; tantum ut illius vitae dignitatem apprehendam, quam nullus mihi successor eripiat, et cui nulla tempora finem imponant. » Haec Tiburtius. In quibus plane consuetum agnoscit titulum Urbis papae impertiri solitum, nempe ut diceretur episcopos episcoporum; quod et ex Tertulliano¹ superius atque etiam ex Cypriano demonstratum est.

8. « Tunc sanctus Caius congaudens fidei ejus, lacrymas fundebat; orabatque ut omnes, qui cum ipso remansissent, certaminis victores existerent, triumphum martyrii assecuti. Remanserunt autem cum venerabili papa Marcellianus et Marcus, et pater eorum vir clarissimus Tranquillinus, itemque beatus Sebastianus, et juvenis corpore pulcherrimus, sed pulchrior mente, S. Tiburtius. Tum quoque Nicostratus profoscriarius cum fratre suo Castorio et conjuge Zoe, et Claudius etiam cum fratre suo Victorino, et filio Symphoriano, qui fuerat ab hydropis morbo liberatus, filii soli, reliquis omnibus cum Chromatio proficiscentibus, in Urbe cum Caio pontifice remanserunt; qui Marcum et Marcellianum diaconi honore sanctificavit; Tranquillinum vero patrem eorum fecit presbyterum; et beatum Sebastianum, qui ad nullorum profectum sub specie militiae latebat, Ecclesiae defensorem constituit, ceteros vero subdiaconos fecit. » Haec cum in dictis legantur Actis, intelligere satis potes, non omnia, ut ibi scripta sunt, continuo esse facta, sed aequo temporis interstitio; neque cuncta quae sub dictis consulibus inchoata ponuntur Acta, sub iisdem esse pariter consummata, sed sequentibus annis, eadem urgente persecutione in Christianos. Hic prima mentio de Ecclesiae defensore; munus est hoc, et non ecclesiasticus ordo; porro idem magistratus in posterum in Ecclesia perseverasse videtur, cuius cum multis in locis, tum praesertim in epistolis Gregorii papae frequens est mentio; ex quibus colligi potest, quodnam esset ejus magistratus officium. Sed prosequamur Acta.

9. « Sed quia tutus nullus inveniri poterat locus ad latebram confugiendum (al. confovendam), morabantur omnes apud Castulum quendam christianum, zetarium palatii, qui altissimo loco ejusdem palatii commanebat. » Zetarii dicebantur qui praefecti erant zelis; erat quippe zela (ut tradit Plinius²) locus capax unius lecti cum duabus sellis, qui velis obductis, et reductis modo adiciebatur cubiculo, modo auferebatur, ac proinde portatile quoddam

¹ Tert. de Pudicit. cap. 1. — ² Plin. lib. vi. epist. v.

cubiculum. De Elagabalo tradit Lampridius, odoribus indicis sine carbonibus uti solitum ad zetas evaporandas; sed de habitatione Castuli zelarii rursum Acla :

10. « Ea vero mansio ideo idonea visa est, quod et Castulus ipse cum omnibus suis christianissimus esset; et lex de sacrificiis lata, cum ubique suo fervore saviret; in illos qui palatio adhaerebant, quia nec suspicio de illis esse poterat, minime executioni dabatur. Morabantur ergo hi omnes ut divinus) cum S. papa Caio apud Castulum; et diu nocturne gemitibus, flelibus, jejuniis, et orationibus occupati, orabant Dominum, ut digni haberentur tolerantia confessionis ejus, et in numerum sanctorum martyrum admitti mererentur. Ascendebant autem ad eos ecculle religiosi viri, et feminae, quippe qui a sanctis diversas sanitatum gratias impetrarent; nam et eorum oculi illuminabantur eorum precibus, et salus reddebatur agrosis, et de obsessis corporibus demones pellebantur.

11. « Interea dum haec ab eis agerentur, transiens beatus Tiburtius, occurrit homini qui de allo lapsus fuerat, et caput membraque omnia ita quassaverat, ut parentes ejus non nisi de sepultura illius cogitarent. Quibus ille fletibus dixit: Permittite me verbo uno illum alloqui; forsitan recuperabit sanitatem. Cumque omnes dedissent spatium, accessit juxta eum, et dicta tractum oratione Dominica, et Symbolo super vulnera ejus, adeo solidata sunt ossa ejus, caputque, et viscera omnia, adeoque factus est incolumis, quasi nihil mali passus esset. Hoc facto, cepit abire Tiburtius. Tenebant autem eum parentes ejus, dicentes: Veni, et habe eum servum, et omnia bona tibi trademus eum eo; quandoquidem cum esset nobis unicus, tu eum nobis ex mortuo vivum reddidisti. Quibus beatus Tiburtius respondit: Si ea, quae vobis divero, feceritis, magni pendam mercedem sanitatis hujus. Dicunt ei illi: Et nos ipsos si servos habere vobis, contradicere non valebimus; imo vero optamus etiam, si ipse dignum judicaveris. Tunc apprehensa illorum manu, duxit eos seorsum a turba, et indicavit eis virtutem nomine Christi, vidensque animos eorum firmos in timore Dei, perduxit eos ad Caium pontificem, dicens ei: Venerabilis papa ac divinae legis anistes, ecce quos per me hodie Christus lucratus est, in quibus fides mea, velut arbuscula novella, primum prorupit in fructum. Tunc S. Caius papa baptizavit juvenem cum parentibus ejus, gratias Deo referentem. »

12. Plurimum quidem temporis, et plures alias actiones esse postea consecutas, quar hic apponuntur verba, significant in hunc modum: « Verum quia prolixi nimis operis est, persequi ea omnia, quae per illos Christus fecit, his omissis, quo modo singuli ad palmam martyrii pervenerint, explicemus; itaque beatissima Zoe, cum in Apostolorum natali ad confessionem S. Petri apostoli oraret; ab insidiantibus Gentilibus aretata, ducitur ad patrum regionem Naumachiae. » Haec ibi; ex quibus plane conspicitur quavis urgente persecutione, Christianos non prae-

mittere solitos festorum dierum celebrationem; quod et ex Dionysio Alexandrino superius didicimus.

13. Quod vero spectat ad eam, quae hic dicitur regio Naumachiae; nulla reperitur sic dicta regio; sed Naumachiae erant in regione decima quarta trans Tiberim. Illud autem, quod hic habetur de patrono Naumachiae, nova indicat munera tunc certis locis, certis hominibus ad inquirendos Christianos distincta; sicut ut uni Urbis regioni plures essent praefecti patroni, qui singuli in parte sibi concredita Christianos inquirerent. Sed quid tum factum sit, Acla sic narrat:

« Compellitur Zoe Martis parva statue, quae illi erat, flura incendere. Cui illa respondit: Mulierem Marti sacrificare compellis, ut ostendas Martem vestram feminis delectari. At si ille potuit impudicissimae Veneri pudorem eripere, mihi certe tropaeum fidei in fronte gestanti non poterit prevalere; non enim ego contra eum luctor meis viribus, sed Domini mei Jesu Christi freta virtute, et vos et illum pariter confiteor. Tunc patronus regionis misit eam in custodiam obscurissimam, fecitque, ut diebus quinque nec lumen videret, nec cibum potumque caperet; intentabat quoque illi moras famis, et caecitatis nisi diis litaturam se promitteret. Atqui eam clausam tenebant, vocem illius audiebant, Deum interim laudantis et benedictis. Cumque sex transissent dies, suggererunt de ea praefecto savientia: qui jussit eam a collo et capillis in arbore excelsa suspendi, et sub ea fumum et sterquilium excitari. Statim ergo, ut suspensa est, in confessione Domini emisit spiritum. Illi autem tollentes corpus ejus, grandi alligatum saxo, in Tiberim demerserunt, dicentes: Ne Christiani corpus ejus tollant, et faciant eam sibi deam. »

14. Ex his quidem apparet non latuisse ethnicos, solitos esse Christianos religioso cultu prosequi sanctorum memorias. Gentiles autem consuevisse demergere in Tiberim cadavera illorum, quos sepultura privandos esse dicebant, innumera sunt exempla; ut quod modo suppetit ex Lampridio, haec de Eliogabalo dicente: « Tractus deinde per publicum, additaque injuria cadaveri est, ut id in cloaculam milites mitterent, sed cum non cepisset cloaca fortuito, per pontem Emilium, annexo pondere ne fluitaret, in Tiberim abjectum est, ne unquam sepeliri posset. » At Christiani nihilominus celebrare martyris gloriosum triumphum laud praetermisere; nam Acla haec mox subjungit:

15. « Ejus igitur celebrato martyrio, apparuit illa in somnis beato Sebastiano, indicans ei suum pro Christo susceptum martyrium. Quod cum Sebastianus aliis narrasset, in has Tranquillinus voces prorupit: Feminae nos ad coronam praecedunt: ut quid vivimus? Et octava Apostolorum die ad beati Pauli confessionem accedens, sensit etiam ipse Gentium insidias, et a populo lapidibus obrutus, mortuus est, et corpus ejus in Tiberim jactatum est. Nicostratus quoque tunc cum Claudio, et Victorino, et Symphoriano, dum corpora sanctorum per ripas Tiberis qua-

runt tenti sunt, et ad Urbis praefectum Fabianum (al. Fabium) perducti, qui eos hortabatur, ut sacrificarent, diebusque decem minis atque blanditiis cum illis agens, nihil prorsus movere eos potuit. Suggestis igitur de illis imperatoribus, qui iusserunt eos tercio torqueri. Cumque nulla ratione tormentis cederent, lata sententia est, ut in medium mare praecipites mitterentur. Immensis itaque constricti ponderibus, pelagi fluctibus dati sunt, ut in loco mundo inter aquas coronam martyrii reportarent. Atque ita infideles fidelibus insidiabantur, et inique furorē eos prosequabantur, adeo ut nec videre eos aequo possent animo, nec eorum ferre nomen.» Haec ibi. Fabius, sive Fabianus hic ponitur Urbi praefectus; at in tabulis praefectorum superioris citatis, sub diebus consultius recensetur praefectus Urbis Junius Maximus; puto autem corrigendum textum, ut loco Junius Maximus, Fabius Maximus, sit ponendum, vel utrumque, Junius Fabius Maximus; sed id nostra conjectura: cum alioqui non descent alii in Urbe magistratus diversarum praefectarum (ut dictum est) qui saevirent in Christianos. Sed prosequamur Acta.

16. « Interca Caio sancto episcopo Torquatus quidam se simulata fide sociavit, dicens se esse christianum. Erat autem apostata, et homo fraudulentus in omni sermone, et callidus in omni commisso, quid multa? cum a beato Tiburtio, viro nobili, erudito, et sancto, frequenter argueretur, quod capillos super apicem frontis tonsoris arte componeret, quod assidue commessaretur, et ludendo pranderet, quod feminarum aspectu delectaretur, quod a jejuniis et orationibus se subduceret, quod somno delictus non interesset pervigil hymnos Deo noctu dicentibus; cum propter haec, inquam, a beato Tiburtio acrius objurgaretur, se ejus monita simulat libenter accipere, egitque arte, ut orantem sanctum Tiburtium infideles comprehenderent, in qua comprehensione se quoque fecit teneri, et simul perducī ad secretarium iudicis saevientis.

17. « Quo cum perducti fuere, Fabianus praefectus dixit ad eum, qui se arte tradiderat: Quis dicaris? At ille respondit: Torquatus. Fabianus dixit: Quid profiteris? Torquatus dixit: Christianus sum. Fabianus ait: An ignoras jussisse invictissimos principes, ut, qui sacrificare diis noliūt, diversis suppliciis macerentur? Torquatus ait: Ille magister meus est, et ipse me semper docuit; quod eum videro facere, me quoque facere necesse est. Fabianus conversus ad Tiburtium dixit: Audisti quid Torquatus asserat: quid ad haec respondes? Tiburtius ait: Diu est quod Torquatus se christianum esse mentitur. Virtus enim ipsa sancti nominis graviter fert, et moleste summi nomen a non suis amatoribus usurpari. Revera enim, vir illustrissime, hoc christianum nomen divina virtutis est, sectatorum scilicet Christi, qui vere philosophati sunt, qui ad obterendas libidines forlifer dimicant. Credisne, vir illustrissime, hunc esse christianum, qui in sui lenocinio moliendo, capillis fimbrias admittit, qui tonsorem diligit, qui scapulis moliter gestit; qui fluxum gressum improbo mixtu

distendit; qui neglectis viris, feminas curiosius intuetur? Nunquam tales pestes Christus dignatus est habere servos suos. Verum quando hic se imitaturum me asseruit; jam tu ipse coram, eum probabis esse mentitum; nam quales semper fuerit, nunc evidenter ostendit.» Haec ibi.

18. Ex ejusmodi sane corporis habitudine, solutisque moribus, de vero christiano conjecturam facere sanctissimi quoque viri consuevere; habes de hac re exemplum apud Gregorium Nazianzenum qui insignem illum huic similem apostatam Julianum, ex ejusmodi quae foris apparebant signis, probe notum perspectumque habuit, ut cum ait de illo¹: « Neque enim mihi boni quicquam significare atque ominari videbantur cervix non stata, humeri subsultantes, et ad aequilibrium subinde agitati, oculi insolens, et vagus furiosaque intuentis, pedes instabiles, et titubantes, nasus contumeliam, et contemptum spirans, vultus lineamenta ridicula item significantia, risus petulantes et offrenati, nectus et renutus femerarii, sermo haerens spirituque concisus, interrogationes stultae, et praecipites, responsiones nihilo his meliores, aliae in alias insultantes, nec graves, et constantes, nec eruditionis ordine progredientes.» Haec Nazianzenus de Juliano, dum se adhuc christianum falso profiteretur, et sub pallio philosophico se occultare cupiebat. Haece etiam exterioris corporis cultus signis de duobus clericis S. Ambrosius² aequē vera vaticinatus est; sed et S. Hieronymus³ ad Eusebium pseudoclericos praenotavit, sic dicens: « Omnis his cura de vestibus si bene oleant, si pes laxa pelle non folleat; crines calamistri vestigio rotantur, digiti de annulis radiant; et ne plantas humidior via spargat, vix imprimunt summa vestigia; tales cum videris, sponso magis existimato, quam clericos.»

19. Sed age jam Acta prosequamur. « Fabianus dixit: Consultis feceris si saluti tuae prospiciens, principum decreta non spernas. Tiburtius ait: Ego vero saluti meae melius non consulo, quam ut deos deasque contemnens, unum Dominum Jesum Christum Deum meum esse confitear. Torquatus dixit: non solum ipse christianus crudelis est, sed decipit alios, persuadens, et docens deos deasque esse demones; ipse enim cum sociis suis, cum quibus artes magicas exeret, diu noctuque incantationibus occupatur. Tiburtius dixit: Falsus⁴ aestis non erit impunitus. Hic quem vides, vir illustrissime, malitiae suae curis exhaustus, nullam aliam ob causam Christianis se adiunxit, nisi ut nobis christianum se fingeret, et aliis fidelissimum mentiretur. At ego reprehendebam in eo cyclopeam edacitatem, emergentem e vino putorem, et sepultam divini nominis sanctitatem; ebrius patiebatur silim, et esurim vomens; nec ut christianus, sed ut Antonianus quondam ille convivator, edebat, potabat, vomebat.»

20. Ad Marcum Antonium alluisse Tiburtius videtur, quod ille crapula confarinatus, ut cuncta

¹ Greg. Nazian. orat. 11. in Julian. — ² Amb. Offic. lib. 1. c. 18 —

³ Hier. epist. XXII. — ⁴ Prov. 13.

voraret, vomitu stomachi sarcinam exonerabat, ut Tullius in Philippicis adversus eum vehementer exprobrat. Sed pergit Tiburtius: « Et nunc Christianos arguit, Christianosque accusat, et in eos militem iudicium incitans, gladium nolenti porrigit, ulque cervicibus daemonibus inclinemus, hortatur. Videmus votum tuum, videmus cruenta consilia, et scelerata arte verborum conflata tui pectoris venena intuemur. Accingere ergo, crudelissime, et utere carnificis officio. Vindica tibi ipsius iudicis vocem, applica equales, suspende Christianos, damna, percutite, incende, universa denique supplicia adhibe. Si exilium minaris, hoc philosophantibus lotus est mundus; si mortis supplicium, evadimus mundi carcerem; si ignes, majora his incendia in cupiditatibus vincimus; decerne quicquid libet. Omnis nobis vilis est poena, ubi pura comes est conscientia: »

21. « Fabianus dixit: Restitue tibi generi tuo, et hoc esto, quod natura dictavit; nobiliter enim natus ad eam devolutus es facem, ut possis, et supplicium, et infamiam, et mortem perpelli. Tiburtius dixit: O prudentissimum virum, et Romanis iudicem constitutum! Quia meretricem Venerem, incestum Jovem, Mercurium fallacem, et Saturnum filiorum occisorem colere nolo, generi meo dedecori sum, et infamia mihi notam inuro? Et quia unum verum Deum, qui in caelis regnat adoro, et venero, supplicis me macerandum minaris? Non abstinemus, non remittimus; non negamus, Christum Filium Dei ad hoc descendisse de caelo ad terras, ut a ferris homo ad caelos possit ascendere, etc. Tunc Fabianus jussit ante pedes ejus carbonem ardentem effundi, et ait ad eum: Elige tibi unum ex duobus; aut thura his carbonibus impone, aut pedibus super eos mudus incede. Tiburtius itaque faciens crucis Christi signum, constanter super eis nudis ingressus est plantis, dixitque praefecto: Depone infidelitatem, et disco quia hic solus est Deus, quem confitemur creaturis omnibus dominari. Tu vero, si potes, mitte manum in aquam calidam in nomine Jovis tui; et si potest Iupiter Deus tuus, faciat te non sentire ardorem; nam mihi quidem in nomine Domini mei Jesu Christi videtur, quod super flores roseos gradiar, quia creatura ipsa creatoris sui famulatur imperio. Fabianus dixit: Quis ignorat artem magicam vos doctuisse Christum vestrum? » Haec ibi.

22. Invaluisse quidem apud Gentiles eam opinionem, quod Christus magnus fuerit, tradit Arnobius¹: libros quoque ea de facultate conscriptos ab illis dici eum suis tradidisse, S. Augustinus² testatur, qui ipsos apertissimi mendacii redarguit. At sicut Christus Dominus noster, eum calumniam pateretur³ quod in Beelzebub egeret daemonia, non inlit; ita nec Tiburtius, qui his auditis ait: « Oblivescite, infelix, et noli auribus meis has irrogare injurias, ut audiam te rabido ore latrantem, vel nominare sanctum, et mellitimum nomen. Tunc iratus Fabianus,

haec in eum dictavit sententiam: Blasphemator deorum, et reus atrocium injuriarum, gladio animal-velatur. » Haec sententia in eum, qui, quod nobilis esset, nullis servilibus contra leges ab eo, licet irato, subjicitur penis. « Ductus est igitur in viam Laticaniam, tertio ab Urbe milliario; et effundens orationem ad Dominum, uno gladio ictu caesus decessit, et in eodem loco apparente quodam christiano, sepultus est. Quo in loco plurima semper beneficia praestat Christus ad laudem nominis sui usque ad presentem diem.

23. « Post haec Torquatus egit, ut Castulus palatii zefarius, sanctorum hospes, apprehenderetur; qui tertio apprehensus, et tertio auditus, cum in Domini confessione perseveraret, missus est in foveam; demissaque super eum massa arenaria, etiam ipse cum palma martyrii migravit ad Christum. Tenetur deinde Marcellianus et Marcus, et ambo in stipitem ligatis, in pedes eorum clavi acuti infixi sunt. Dixitque ad eos Fabianus iudex: Tam diu ita confixis stabitis plantis, donec diis debitum reddatis officium. At illi ad unum confixi lignum psallebant, dicentes¹: Ecce quom bonum, et quam jucundum, habitare fratres in unum. Ad quos Fabianus: Deponite, inquit, amentiam, infelices et miseri, et liberate vos a tormentis imminentibus. Cui ambo responderunt: Nunquam tam bene epulati sumus, quam modo cepimus esse fixi in amore Christi; utinam nos sic esse permittas quandiu hujus corporis tegimur indumento. Cumque transisset unus dies et nox, et illi in psalmis et hymnis perseverarent; jussit ambos, ubi stabant, lanceis per latera verberari. Atque ita etiam ipsi cum martyrii gloria ad sidera regna migrarunt. Sepultique sunt via Appia, (at. Ardeatina) milliario secundo ab Urbe, in loco qui vocatur, *Ad arenas*, quia cryptae arenarum illic erant, ex quibus urbis monia struebantur. » Haec cum ibi de memoriis Urbis dicantur, ab Aureliano ceplum opus immensum, quod scribit Vopiscus, ut muri Urbis quinquaginta milliariorum ambitu struerentur, nondum ad haec tempora penitus consummatum fuisse videtur. Sed prosequamur reliqua:

24. « His igitur expletis, beatus Sebastianus conventus est; et quia (ut diximus) videbatur sub chlamyde latere, cum Christi esset dignissimus miles; suggestit de eo praefectus Diocletiano imperatori. Eum itaque ad se vocans Diocletianus, ait illi: Ego te inter primos in palatio semper habui (inter praetorianos enim Sebastianus ducebat ordines) et tu contra salutem meam in deorum injuriam hactenus latuisti? Sebastianus dixit: Pro salute tua semper Christum colui, et pro salute orbis Romani illum, qui in caelis est, semper adoravi, considerans a lapidibus auxilium petere, insani esse et vani capitis. Tunc iratus Diocletianus jussit eum duci in medium campum, et ligatum ibi perinde ut signum, sagittis peti a sagittariis. Posuerunt eum ergo milites in medio campo, et hinc inde jaculis adeo repleverunt, ut

¹ Arnob. lib. 1. contra Gentes — ² Aug. de consen. Evangelist. lib. 1. c. 8 et 9. — ³ Luc. XI.

¹ Psal. cxxxix.

instar hericii ex sagillarum densitate hirsutus videbatur. Existimantes illum mortuum, abierunt. Tunc relicta martyris Castuli zetarii, nomine Irene, abiit noctu, ut corpus tolleret et sepeliret; et inveniens eum viventem, per scalam excelsam adduxit eum in domum suam, ubi manebat, in palatium; ubi intra paucos dies membrorum omnium integerrimam recuperavit sanitatem. Cumque Christiani ad eum convenirent, omnes hortabantur eum abscedere. Ille autem oratione facta, descendit, et stans super gradus Elagabali, venientibus imperatoribus dixit: Iniquis surreptionibus animos imperii vestri temporum pontifices obsident, suggerentes de Christianis falsa commenta, tanquam illi sint Reipublice adversarii, cum illorum orationibus Respublica in melius proficiat, et crescat; non enim cessant pro imperio vestro, et pro salute Romani exercitus exorare.»

25. Ex hac quidem Sebastiani apologia liquido constat (ut alias saepe accidit) quod dictum est superioribus ex Apologetico Tertulliani potissimum; pontifices gentilitiae superstitionis iusti qui videbantur praetextibus, nimirum quod Christiani Romae aliquid contra imperium molirentur, imperatorum animos in eos vehementius inflammasse. Quod vero pertinet ad locum, in quo constitit Sebastianus super gradus (ut aiunt Acta) Elagabali; qui in summitate palatii agebat in mansione zetarii, inde descendens apte constituisse dicitur in gradibus Elagabali. De Elagabalo deo, quem colebat Antoninus (ita enim eum appellabat) deque ejus templo agens Lampridius, ait: «Elagabalum in palatino monte juxta aedes imperatorias consecravit, eique templum fecit.» Sic igitur ibi consistens Sebastianus, ad suas ades redemptes imperatores expectavit. Sed quid post haec Acta? «Cumque haec, et id genus alia diceret, Diocletianus ait: Tunc es Sebastianus, quem nos dudum sagittis jusseramus interficere? Sebastianus dixit: Ad hoc Dominus meus Jesus Christus reservare (resuscitare) dignatus est, ut conveniam et conlester vos coram omni populo, injusto iudicio persecutionem vestram in Christi famulos ebulire. Tunc jussit eum in hippodromum palatii duci, et tam diu fastibus cedi, donec exhalaret spiritum.

26. «Tulerunt ergo corpus ejus noctu, et in cloacam maximam miserunt, dicentes: Ne forte Christiani eum sibi martyrem faciant. Porro beatus Sebastianus apparuit in somnis matronae religiose, Lucenae nomine, dicens ei: In cloaca illa, quae est juxta circum, quare, et ibi invenies corpus meum pendens in unco.» Unco namque solita protrahi corpora damnatorum, illud Lampridii declarat in Commodum, cum tradit a senatu acclamatum: «Carnifex unco trahatur more majorum, cadaver unco trahatur, dictum est pluries.» Et Seneca¹: «Cada-vera quoque unco trahens.» Sunt de his exempla quamplurima, nosque alibi² haec fusiis. Et quod ad cloacam pertinet; in eas protrahi infamissimorum cadavera, satis demonstrat Lampridius de Elagabalo,

cum ait: «Per plateas tractus sordidissime, per cloacas ductus, et in Tiberim submissus est.» Aliorum quoque plurimum martyrum cadavera in cloacam fuisse projecta, in Actis ipsorum legitimus. Sed quid praeterea Sebastianus ad Lucinam?

27. «Quod cum levaveris, inquit, perducas ad Catacumbas, et sepelies me in infilio cryptae juxta vestigia Apostolorum.» Extat adhuc ibi in Memoria S. Sebastiani nomine excitatus lapis duo continens impressa vestigia, quae tamen feruntur esse Domini apparentis Petro; sed hujus loci permotus auctoritate, et aliorum martyrum Actis, quorum alibi facta est mentio, potius apostoli Petri, vel Pauli esse putavi: verum certum quid de his definire, haud tutum existimo; cum per vestigia quoque Apostolorum vetus illa memoria possit intelligi, in qua olim ad tempus recondita fuerunt corpora Apostolorum; quae adhuc eodem in loco viget; nam corporibus vacuum monumentum, vestigia quaedam representant veteris illius sepulcri, in quo collocata fuerant Apostolorum corpora.

28. «At Lucina (inquiunt Acta) cum servis suis media nocte abiit, et elevans corpus ejus posuit in pilento suo; perductumque ad locum, ubi ille imperaverat, cum omni diligentia sepelivit; perque dies triginta a sancto loco illo non recessit. Post aliquot autem annos, pace Ecclesiae reddita, domum suam mutavit in ecclesiam, omnesque opes suas pro Christianorum consolatione illi derelinquens, et Ecclesiam earum haeredit instituit, quae vivit in Christo; qui vivit et regnat per omnia saecula saeculorum.» Hucusque Acta.

29. Diversa est haec ab illa Lucina Apostolorum discipula, cujus est celebris memoria pridie kalendas Julii. Hujus autem de qua agimus, praecleara mentio quoque est in Actis S. Marcelli pape et martyris. Caeterum omnium dictorum martyrum natales dies perpetuis monumentis adscripti habeantur dignis praeconiis, ex iisdem Actis acceptis, quorum sincere fidei tam Latini, quam Graeci aequae adstipulantur. Haec igitur de his martyribus Romae passis hoc anno sub dictis consulibus inchoata, quoniam anno imperii Diocletiani necatis martyribus ad finem perducta sint, certum quid affirmare non possumus: nam deperditis Diocletiani et Maximiani rerum gestarum editis commentariis, quo potissimum anno eorum imperii idem Roman concesserint, incertum penitus habetur. Quod vero de Caio papa, cujus in dictis Actis frequens est mentio, nulla, ut de aliis, habita sit questio; ab aliis Christianis eum subductum putamus, ad aliudque tempus dilatum fuisse martyrium ejus; de quo suo loco dicturi sumus.

30. Ut igitur quam acerbissime ipso exordio horum imperii in Christianos Romae persecutio grassaretur, eandem illam processisse causam, quam modo retulimus, martyrum Acta significant; nempe quod omnes qui aderant Romae pontifices sacrorum Gentilium, Christianos Romae agentes plurimis calumniis circumvenerant, eosque ad imperatores detulerant

¹ Seneca de Ira lib. III. — ² Nol. in Roman. Mart. die 19 Januarii.

in Republicam machinari; sicque ab eis composita lecta est, ut apud eos fidem meruerint.

31. Quamobrem promulgata ab iisdem in Christianos Romæ agentes edictum, nequaquam toto Romano orbi commune fuit; quin potius, si Eusebium auscultamus, in aliis regionibus ipsi de Christianis benemeriti fuisse traduntur, nec nisi ad ultima imperii tempora in eos per orbem persecutionis edicta dedisse. Quando et inter alia (plura enim tradit Eusebius ab iisdem imperatoribus fuisse promulgata) hoc ipsum quod diximus, Romæ tunc editum est; ne cui illis vendere, neque alia naturæ usui necessaria impartiri liceret; quod tum in Oriente, tum in Occidente ab iisdem Augustis fuisse scriptum, certa ac fidelia Acta martyrum declarant; nam de Galliis testatur Beda ¹, qui versu scripsit Acta Justinii martyris, in quibus hæc inter alia :

Et ne quisquam potuisset
Confulari labebris,
Ubique componebantur
Hoc modo insidiva,
Quæ euntes compulissent
In jus idololatriæ.

¹ Bed. tom. III.

Nec illis emendi quicquam
Aut vendendi copia,
Nec ipsam hæritæ aquam
Dabatur licentia,
Antequam thurificarent
Detestandis idolis

Hæc Beda.

Sed et Arethas ¹ episcopus Cæsariensis de Oriente testis est ea oratione, quam scribit de sanctis martyribus Curia atque Samona, dum ait, non licuisse iis, qui christiani essent, contrahere nec quæ humana consuetudinis essent commercia exercere. Sed hæc et alia edicta in illis regionibus postea (ut dictum est) lala sunt; cum Eusebius ² afferat, Diocletiani primordia, et alia quæ ad ultimos usque annos ejus imperii secuta sunt tempora, Christianis fuisse felicia. Verum ante illa tempora, quibus refert ea promulgata edicta fuisse, quadam ingruentis gravioris procellæ præcessisse tonitrua, nonnullosque sanctos martyres in diversis provinciis passos esse; ipsa germana martyrum Acta, de quibus dicemus suo loco, testantur.

¹ Apud Lipon. tom. III. — ² Euseb. lib. VIII. c. 42.

Anno periodi Græco-Romane 5779. — Olymp. 266. an. 2. — Urb. eond. 1039. — Jesu Christi 286.
— Caii pape 4. — Diocletiani imp. 3. Maximiani Herculii imp. 1.

4. *Consules.* — Ad num 4 et seqq. Coss. *M. Junius Maximus II.*, et *Vettius Aquilinus* ex Inscriptione Ompuliana; sed legendum *Aquilinus*, ut habent libelli de Præfectis Urbi, Fasti Cæsari et Anonymus a Bucherio editus, in quibus omnibus *Maximus* cum nota numerali etiam effertur, et videtur esse Junius Maximus qui hoc et sequenti anni præfectus Urbi fuit, ut legitur in libello de Præfectis Urbi.

2. *Maximianus Herculius Aug. dictus.* — Carini interitus anno præcedenti contigit, ut ibidem demonstravimus; Maximianus autem Herculius, qui eadens Cæsar fuerat, rerum publicarum necessitate exigente, Augustus dictus, et tribunitia potestate exornatus, ut ex antiquis lapidibus constat. Facta ea nuncupatio die *kal. April.* ut in Fastis Idacii legitur, idque Nicomedia, extra civitatem ad millia fere tria, ut nos docet Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 19, ubi de abdicatione Diocletiani et ejusdem Herculii loquens ait: « Erat locus altus extra civitatem ad millia fere tria, in ejus summo Maximianus ipse purpuram sumpserat, et ibi columna fuerat erecta cum Jovis signo, etc. » Prope Nicome-

diam itaque ea nuncupatio facta, ut, antequam liber de Mortibus Persecutorum lucem vidisset, collegerat clarissimus Norisius ex L. 6, *De fide instrum.* « dat. Nicomediæ XII kal. Februarias Maximo II et Aquilino, » hoc nempe anno, quo Maximianum kal. Aprilis Nicomediæ in Hibernis morans Diocletianus, ac bellum adversus Persas ibidem adornans, Augustum reumtavit. Ita card. Norisius in *Dissert. 1 de Numismate Imp. Diocletiani et Maximiani*, cap. 4. *Corrigendus itaque error collectorum Codicis Justiniani, qui in titulis legum emissarum Diocletiano II et Aristobulo coss. ac Maximo II et Aquilino, ante kal. Aprilis scripsere: « Imp. Diocletianus et Maximianus AA. » cum id temporis unus Diocletianus imperaret. Porro in titulis legum Cod. Justin. et in horum subscriptiones toties error irrepsit, ut fateri cogamur valde plerumque urgentia non esse, quæ inde deducuntur argumenta.*

3. *Maximianus cum adhuc Cæsar esset duos tyrannos in Gallia vicit.* — Card. Norisius ibidem ait, Maximianum novum Augustum cum parte legionum, atque auxiliariis copiis in Gallias contra Elianum et Amandum, qui ibidem imperium occupa-

rant, profectum, utrumque tyrannum uno fere impetu oppressisse, hancque Maximiani victoriam paucis perstringere auctorem incertum Panegyrici Maximiano et Constantino dicti, cap. 8. « Hic est (inquit is orator de Maximiano), qui in ipso ortu numinis sui Gallias priorum temporum injuriis efferas, Reipublicae ad obsequium reddidit, sibi ipsas ad salutem. » Addidit card. Norisius, Carausium egregiam hoc in bello operam Maximiano navasse, teste Victore de Caesaribus, qui ait: « Quo bello Carausius Menapiæ civis factis promptioribus enituit: eoque cum, simul quia gubernandi (quo officio adolescentiam mercede exercuerat) gnarus habebatur, parandæ classi, et propulsandis Germanis maria infestantibus proficere. » Ex quibus doctissimus card. Norisius deducit, errare Calvisium, aliosque, qui rebellionem Carausii hoc anno referunt, cum id temporis, inquit, Carausius in castris Maximiani summa cum laude militavit, et in partem victoriæ venerit, ac postea adomanda classi incuberit. Verumenimvero Herculeus, ut jam ostendimus, antequam dignitate Augustea donaretur, Bagaudarum ideoque Eliani et Amandi victor fuit, anno præcedenti Carausius instruendæ classi præpositus, præsentique Germani, qui, cum Romanos civili bello occupatos viderent, superato Rheno in proximiora Galliæ oppida impetum facientes, omnia igne ferroque vastabant, a Maximiano debellati. Audiatur Mamertinus in Panegyrico Maximiano Aug. dicto cap. 5: « Quod statim, viduum misero illo furore sopito, » sc. civili bello cum Bagaudis et rusticis, « cum omnes Barbaræ nationes excidium universæ Galliæ minarentur, neque solum Burgundiones et Alamani, sed etiam Chalhones, Erulique viribus primi Barbarorum, locis ultimi, præcipiti impetu in has provincias irruissent, quis Deus tam insperatam salutem nobis attulisset, nisi tu affluisses? » Pluribus postea Maximiani victorias Mamertinus prosequitur. Bagaudæ itaque et Germani eodem fere tempore debellati.

4. Paulo post victi ab eo Germani et Britanni.

— Interim etiam per legalos rem feliciter in Britannia Diocletianus gessit; unde a senatu Britannicus ac Germanicus appellatus fuit, quod colligitur ex hoc antiquo lapide a Baronio recitato anno cclxxxiv, num. 2.

IMP. CAES. C. VALERIO.
 DIOCLETIANO. PIO.
 FELICI. INVICTO. AUG.
 PONT. MAX. BRITANNIC.
 MAX. GERM. MAX. TRIB.
 POTES. II. COS. II. P. P.
 PROCOS.
 HONORATI. ET DECURSIONES.
 ET NUMERUS MILITUM.
 CALIGATORIUM.

Posita est hæc inscriptio, quam ipsemet etiam card. Norisius laudatus refert, anno præcedenti, vel saltem currenti, ante diem xvii Septembris, quo Diocletia-

mus tribunitiæ potestatem in suscepit. Quomobrem anno præcedenti Carausius in castris Maximiani militavit, eodemque anno et Germani et Britanni devicti, vel saltem vere aut æstate anni currentis, et ante hæc omnia Bagaudæ a Maximiano adhuc Cæsare superati. Nec refert, quod Mamertinus citatus dicat: « Hic est, qui in ipso ortu numinis sui Gallias Reipublicæ ad obsequium reddidit. » Nam capite præcedenti de rusticis et Bagaudis loentus erat orator, ideoque ibidem de ortu imperii Cæsarei, non vero de ortu imperii Augustei sermonem habet. Ex his verbis potius deduceretur, Maximianum anno præcedenti, quo Bagaudas oppressit, Cæsarem appellatum esse, sic enim ortus ejus et restitutio Galliarum in idem fere tempus incidenter. Verum, ut mox diximus, Maximianus jam sub finem anni cclxxxiv Cæsar nuncupatus fuerat, sequentiqque, sc. cclxxxv, « in ipso ortu numinis sui » Gallias ad obsequium redegit. Mamertinus quippe oratoricè, non vero historice loquitur: sic enim nec superiori anno *in ipso ortu* rusticos vincere potuit; cum prius Cæsar dictus, ac postea in Gallias adversus Bagaudas missus sit, quocumque tandem anno cum Cæsarem dignitatem obtinuisse volueris.

5. Carausius imperium in Britannii usurpat.

— Carausius igitur hoc anno imperium in Britannia arripuit, idque, ut videtur, contigit antequam Maximianus Augustus appellaretur. Eutropius enim de eo loquens ait: « Cum apud Bononiam per tractum Belgiæ et Armoricæ pacandum mare accepisset, quod Franci et Saxones infestabant, multis Barbaris sæpe captis, nec præda integra aut provincialibus reddita, aut imperatoribus missa, » Diocletiano nempe Augusto et Maximiano Cæsari, imperatori etiam a Victore de Caesaribus dicto, « cum suspicio esse crepisset, consulto ab eo admitti Barbaros, ut transceperis cum præda exciperet, alique hæc se occasione ditaret; a Maximiano jussus occidi, purpuram sumpsit, et Britannias occupavit. Ita cum per omnem orbem terrarum res turbata essent, Carausius in Britannii rebellaret; Achilleus in Ægypto; Africam Quinquegentianis infestarent; Narscus Orienti bellum interret; Diocletianus Maximianum Herculeum ex Cæsare fecit Augustum, Constantinum et Maximianum, Cæsares. » Ubi *Constantini* nomine Constantium ejus patrem intelligit, et tyrannos, qui vel nuncupationem Herculi, vel creationem Cæsarium, sc. Constantii et Galerii diversis temporibus præcessere, uno tenore commemorat. Orosius, lib. 7, Eutropii verba fere excipit. Quare *Carausius* non anno sequenti, ut autumavit card. Norisius citatus, sed præsentis rebellavit, idque paulo antequam *Herculeus* Augustus appellaretur.

6. Hoc anno, non vero sequenti. — Card. Norisius, ut ostendat, *Carausium* anno tantum sequenti Britannias invasisse, observat, Mamertinum in Panegyrico Maximiano Herculeo dicto, celebrare ingentem victoriam, quam Herculeus primo sui consulatus die de Barbaris reportavit: « Transeo, » inquit Mamertinus cap. 6, « innumerabiles tuas tota Gallia pugnas,

etc. Illum tamen primum consulatus sui auspicalium diem facilius praeterire nullo modo possum; etc.» atque card. Norisius, Maximianum Treviris liemanstem ingenti clade affecisse, ac procul a moribus propulsasse *Germanos*, qui populabundis agminibus in Gallias effusi, Treviros usque pervenerant: postea appellente vere, *Erdos*, *Chaibones* aliosque Germania populos suis in sedibus aggressurum, *Carausium* maritimae classi praefecisse. Scribit enim idem orator, cap. 7: « Tale igitur auspiciū illius anni quid sequebatur, nisi novum aliquod et ingens miraculum? Quod autem majus evenire potuit? » Itaque inquit card. Norisius, Maximianus, Rheno superato, victrices Aquilas per Germaniam late circumtulit. *Carausius* vero, qui classi praerat, privatas praedas agere tota maritima Gallia sinebat, ut spoliis onustos in reditu interciperet. Tandemque in Britanniam transmisit, ac occupata legione, anno cclxxxviii imperium ibidem cepessit. Ita card. doctissimus. Verum Mamerlinus locis laudatis *Carausii* nullo modo meminit, isque maritimae classi non praefectus, nisi anno ac tempore, quo *Maximianus* Caesar ad-

versus Bagaudas levibus proeliis pugnabat, ut discretelatur Victor de Caesuribus. Quamobrem recte quidem card. Norisius victoriam illam Maximiani Augusti cum primo ejus consulatu kalendis Januariis sequentibus suscepto copulavit; sed perperam in ejus partem *Carausium* vocat, cum ex dictis is jam rebellasset, neque orator eam celebrans, *Carausii* ullam mentionem faciat.

7. *Diocletianus Nicomediae hiemem egit.* — Auctor Chronici Alexandrini ait: « Diocletianus Aug. III et Maximiano Herculio Augusto coss. Hoc anno Diocletianus imperium cum Maximiano Herculio communicavit. Inchoante tertio imperii sui anno Nicomediae hibernavit. » Diocletianus tertium consul Maximiano Augusto collega anno sequenti Fastis nomen dedit. Quare si jam tum *Maximianus* Augustus erat, ut auctor Chronici Alexandrini faletur, constat, hunc locum transpositum esse, et Diocletianum, qui hujus anni initio *Nicomediae* fuit, ubi supra ostendimus, inclinate anno illuc rediisse, in eaque urbe hibernasse. Quas vero currenti anno victorias de Persis retulerit, anno sequenti explicabimus.

CAH ANNUS 4. — CHRISTI 287.

1. *Diocletiani et Maximiani edictum adversus Manichaeos.* — Anno Redemptoris ducentesimo octogesimo septimo, Diocletianus tertium et Maximianus secundum adierunt consulatum. Invalescente his temporibus Manichaeorum haeresi, quae Africe quoque provincias penetravit; iidem imperatores ad eos compescendos ac penitus submovendos, ejusmodi dedere rescriptum; quod ex antiquo codice Gregoriano, titulo *De maleficis et manichaeis*, libro septimo excerptum est, sed depravate admodum:

2. « M. Diocletianus et Maximianus nobilissimum Augusti Juliano proconsuli Africe.

« Oflia maxima interdum homines in communio-nem (al. communio-nem) conditionis naturae hominum modum excedere hortantur: et quaedam genera inmanissima (al. inanissima) ac turpissima doctrinae superstitionis inducere suadent, ut sui erroris arbitrio pertrahere et alios multos videantur, Juliano carissime. Sed dii immortales providentia sua ornare (al. ordinare) et disponere dignati sunt, quae bona et vera sunt, et nullorum et bonorum et egegiorum

virorum et sapientissimorum consilio et tractatu illibata probarentur, et statuerentur; quibus nec obviam ire, nec resistere fas est, neque reprehendi a nova vetus religio deberet (al. debet). Maximianus enim criminis est retractare, quae semel antiquitus tractata et definita sunt, et statum et cursum tenent et possident. Unde et pertinaciam pravae mentis nequissimorum hominum punire, inde ingens nobis studium est. Hi enim qui novellas et inauditas sectas deterioribus religionibus opponunt, ut pro arbitrio suo pravum (al. prava) excludant, quae divinitus concessa sunt.

3. « Quoniam nobis de quibus solertia tua serenitati nostrae retulit, Manichaeos audivimus eos auferri, veluti nova, inopinata prodigia in hunc modum de Persica adversaria nobis gente progressa, vel orta esse, et nulla facinora ibi committere; populosnamque quietos perturbare, necnon civitatibus maxima detrimenta inserere; et verendum est, ne forte, ut fieri assolet, accedenti tempore conentur execrandas consuetudines, et istas has leges Persarum innocentioris naturae homines, Romanam gentem modestam atque tranquillam, et universum orbem nostrum

1 Editit P. Pithaeus in Mosae, et Rom. legum col. tit. 15, p. 147

veluti veniens de suis malevolis indicere. Et quia omnia quae pandit prudentia tua, in relationem religionis illorum, genera maleficiorum statutis evidentissimorum exquisita, et adinventis commenta; adeo eorum minas atque poenas debitas et condignas illis statuimus.

4. «Jubemus namque, auctores quidem ac principes, una cum abominandis scripturis eorum, exevriori poena subijci; ita ut flammis ignibus exurantur; consecratos vero, et usque adeo contentiosos capite puniri precipimus, et eorum bona fisco nostro vindicari sancimus. Si qui sane etiam honorati, aut cujuslibet dignitatis, vel majoris personae, ad hanc inauditam et turpemque per omnia infamem se-

ctam, vel ad doctrinam Persarum se transtulerunt; eorum patrimonium fisco nostro associari facies, ipsosque forensibus (al. fronenibus), vel Proconensibus metallis dari. Ut igitur stirpitus amputari malis (al. mala), et nequitiae de saeculo beatissimo nostro possint; devotio tua jussis ac statutis tranquillitatis nostrae maturius obsecundare. Dat. prid. kalend. Aprilis Alexandriae.» Hucusque edictum, Fixisse sane altas radices in Africa, ad cujus provinciae proconsulem Diocletianus scribit, Manichaeorum haeresin; labores S. Augustini ad eam extirpandam insumpti facile demonstrant. Sed quae nova post hanc Diocletiani temporibus, exorta est haeresis in Aegypto, dicemus anno sequenti.

Anno periodi Graeco-Romanae 5780. — Olymp. 256. an. 3. — Olymp. 266. secundum Baronium. — Urb. conl. 1840. — Jesu Christi 287.

— Cui papa 5 — Diocletiani imp. 4. Maximiani Herculi imp. 2.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. C. *Valerius Diocletianus Aug. III.*, et *M. Aurelius Valerius Maximianus Heredius Aug.* Herculi consulatus juxta priorem regulam, ob imperium nempe Augusteum anno praecedenti susceptum; Diocletiani juxta tertiam, ut nempe Maximiani collega esset. Baronius cum Onuphrio *Maximianum* cum nota numerali proficitur: imo Onuphrius auctorem Chronici Alexandrini, Cassiodorum, et auctorem anonymum Cuspiniani reprehendit, quod *Maximianum* sine numerali nota edant, quam in libellum de Praefectis Urbis inseruit; licet in correcto exemplari, quod Bucherius publicavit, *Maximianus* sine ea exhibeatur. Verum Onuphrii, Baronique errorem egregie confutat card. Norisius in Dissert. 1 De Numismate Imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 3, tam ex Inscriptione Gruteriana, quae dicitur dedicata *kal. Jan. D.D.N.N. DIOCLETIANO ET MAXIMIANO* Coss. quam ex variis rescriptis hoc anno datis, cum hac subscriptione: *DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO* Coss. Quamobrem tertium Diocletiani consulatum cum priori Maximiani gestum fuisse, ut etiam in Fastis Heraclii et Casareis legitur, certum, indubitatumque est.

2. *Maximianus Aug. Germanus vincit.* — Ipsius kalendis Januariis Maximianus Augustus insignem victoriam reportavit de *Germanis*, qui ad Treviros usque, in qua urbe, Galliarum metropoli, ipse agebat, pervenerant, ut anno praecedenti ostendimus. Hinc eius nummus majoris magnitudinis in gaza Medicea asservatus, et a card. Norisio egregia Dissertatione explicatus, in cujus antica parte visuntur imperatores Diocletianus et Maximianus laureati, ac consularibus Irabeis induti, scipionem eburneum stringentes; in cujus superiori parte aquila apparet.

In postica eminet currus triumphalis junctis quatuor elephantis. Imperatores stant in quadriga triumphali, et desuper Victoria, quae hinc inde palmas spargit. In antica legitur: *IMP. DIOCLETIANO ET MAXIMIANO AUGG. in postica: IMP. DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO* Coss. Recte observat card. Norisius, Augustus victis hostibus laureatas litteras Romanas mittere solitos, ubi eisdem triumphus senatusconsulto decrenebatur, et in delati honoris monumentum numismata cadebantur. Quare quadrigae in nummis aliquando triumphos Romae actos, aliquando tantum ibidem a senatu decretos designant. Sed cum nomini post debellatos hostes decreta fuerint, investigandae sunt victoriae a Diocletiano et Maximiano partae, ob quas in eo nummo, hoc anno percusso, currus triumphalis eisdem S. C. decretus fuerit. Et quidem de *Maximiani* victoriis anno praecedenti, ac kalendis Januariis praesentis ab eodem in Occidente relatis jam egimus; restat itaque, ut de *Diocletiano* loquamur.

3. *Diocletianus Persarum victor.* — Is cum ingenti exercitu anno praecedenti ex urbe Nicomediensi, ubi kalendis Aprilis *Maximianum Heredium* Augustum appellavit, descendens in Persas movit, ac bellum de proximo ostentans, tantum *Narseo* Persarum regi terrorem incussit, ut hic abductis prope e Syria praesidiis, non modo eandem adventanti imperatori ultro cesserit, verum etiam missa cum muneribus legatione, pacem supplex rogaverit. Diocletianus Antiochia, aliisque urbibus incrementa victoria potius, recenti terrore utendum ratus, bellum undique urgebat, quo metum hostium intenderet. Martertius in Panegyrico Maximiano Augusto dicto victorias a Diocletiano nullo suorum errore, a Maximiano vero

ingenti hostium clade partas describens, ducta similibidine a Iove et ab Hercule, quorum agnomina idem Augusti assumpserant, hæc scribit cap. 7: « Credo iidem, optimam illam, fertilemque Syriam velut amplexu suo tenebat Euphrates, antequam Diocletiano sponte se dederent regna Persarum. Verum hoc Jovis sui more, mitu illo patrio, quo omnia contremiscent, et majestatis vestre nominis consecutus est. Tu autem, imperator invicte, feras illas indomitatas gentes vastatione, præliis, caedibus, ferro, ignique domuisti. » Quas inter victorias hiemem clausisse annum cclxxxvi scribit card. Norisius in Dissert. 4 de Numismate Imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 4. Ex quo card. eruditissimus intelligere poterat, *Carausii* rebellionem, quam in hunc annum distulit, superiori contigisse; cum Eutropius indicet, eodem tempore *Carausium* in Britannia rebellasse, et *Narseum* Orienti bellum intulisse, et parte alia Eusebius in Chronico, licet per hæc tempora iam in editione Pontaci, quam in editione Scaligeri, ob Diocletiani initium perperam consignatum, turbato, recte sub eodem numero annoque Diocletiani tertio habeat: « Carausius, sumpta purpura Britannias occupavit. Narseus Orienti bellum intulit. » Quæ verba ex Eutropio ab Hieronymo in illud Chronicon inserta. Post eam victoriam Diocletianus hieme appropinquante *Nicomediæ* rediit, ibique hibernavit, ut in fine anni præcedentis diximus.

4. *Apparatus bellicæ adversus Carausium.* — Cum vero, ut ibidem cap. 6, em. cardinalis Norisius notat, quadrigæ elephantorum Persici triumphi propriæ essent, non dubium, quin triumphales in laudato nummo sculptæ designent eorundem principum victorias ante annum cclxxxvii, Germanico ac Persico bello reportatas. *Diocletianus*, recepta anno superiori Syria, bellum impigre urgebat. Tandemque pace cum *Narseo* Persarum rege composita, in Europam se contulit, cum *Maximiano* de bello contra Carausium, ut conjicere licet, administrando consul-

turus. Utriusque colloquium Mamertinus citatus cap. 9, laudat: « In quo, inquit, vobis multa præbuitis omnium exempla virtutum, atque invicem vos (quod fieri jam posse non videbatur) auxistis: ille ostendendo dona Persica, tu illi spolia Germanica. » Quem congressum præsentis anno contigisse existimo, quo etiam *ferè toto* naves adversus Carausium ædificata, ut testatur idem orator cap. 12: « Quid nunc animi habet ille pirata, cum fretum illud, quo solo mortem suam huc usque remoratus est, pæne vestros exercitus videat ingressos, oblitosque navium, refugium mare secutus esse qui cederet? Quam nunc insulam remotiorem, quam alium sibi optet oceanum? Quo denique pacto effugere penas Reipublicæ potest? nisi si haustu terre devoretur, aut turbine aliquo in devia saxa rapiatur? Ædificate sunt ornatæque pulcherrimæ classes cunctis simul omnibus oceanum petitura. Neque solum ad perficiendas eas certatim homines laborarunt, sed etiam ad excipiendas flumina repente creverunt. Tota fere anno, imperator, quo tibi opus erat serenitate, ut navalia texerentur, ut trabes caderentur, ut artificum animi vigerent, ne manus torpescerent, nullus fere dies imbre fœdatus est. » Et postea his verbis orationem concludit: « Facile itaque quis intelligit, imperator, quam prosperi te successus in re maritima secuturi sint, cum jam sic tempestatum opportunitas obsequatur. » Habita hæc oratio, ut existimo, anno sequenti, ut tunc dicam, cum Maximianus classem contra Carausium totis Germaniæ ac Galliæ fluvii educeret. Quare currenti anno naves illæ ædificate, et colloquium illud inter duos imperatores habitum. Card. Norisius utrumque in annum sequentem confort. Sed si *Carausii* initium recte collocaverimus, non dubito, quin ad currentem revocanda sint. Neque enim ratio ulla erat, cur colloquium illud naviumque constructionem tandem Maximianus et Diocletianus differrent.

CAII ANNUS 5. — CHRISTI 288.

4. *Hieracita hæretici.* — Ducentesimo octogesimo octavo Christi annus consulatu Maximi secundo et Januarii adscribitur Fastis; sub quibus nihil est præterea quod invenimus accidisse, nisi quod progressa est his Diocletiani temporibus (certus tamen annus a nemine descriptus habetur) in Ægypto Hieracitarum hæresis, auctore Hierace, quem et Hieracam

multi dicunt; quam quidem sectam merito omnes ponunt post hæresin Manichæorum, cuius etiam fuisse participem tradunt. Hieracitas namque Philastrius ait fuisse particulam Gnosticorum ac Manichæorum. Quod enim detestarentur conjugia, et inducerent superstitiones æscaram abstinentiam; cum hæc cuncta a diabolo facta dicerent, Manichæorum videbantur esse

Hieracitæ propagines. Accidit namque hoc hæreticis omnibus, ut a veritate semel aberrantes, ab aliis adinventis mendacis non facile acquiescant, nisi ipsi ex animi sententia aliquid addentes, vel detrahentes, novum commentum effingant compingantque concinne; ut sic incautos novitatis semper cupidos facile capiant. At de hæresis hujus auctore Hierace, hæc S. Epiphanius ¹ tradit :

2. « Post flagitiosam hanc, et venenum supra omnem hæresin ejaculantem, barbaricam Manetis illius reptiliformis doctrinæ emissionem, surrexit quidam Hierax nomine, a quo appellati sunt Hieracitæ. Hic in Leonto Ægypti vixit non exigue eruditionis, et græce folius doctrinæ studiis exercitatus, et in medicina, sophistica, aliisque omnium Ægyptiorum et Græcorum disciplinis exacte versatus, denique et astronomiam et magiam attigerat; expertissimus enim fuit multarum doctrinarum in exponendo ac narrando, velut indicant ipsius orationes: egregie vero novit ægyptiam linguam, erat enim vir Ægyptius; et in græca non modice clarus erat, omnibusque modis acutus. Et fuit sane christianus, verum non permansit in politia Christi; impedit enim, et lapsus excidit; nam, ut clare dicam, a Veteri ac Novo Testamento discedens, et in ipso expositiones faciens, docuit a seipso, a propria vanitate, quod ipsi visum est, et quod ipsi in mentem venit. » Hæc Epiphanius.

3. Idem quoque tradita ab eo dogmata numerat; minimum quod negaret carnis resurrectionem, animæ tantum eam esse asserens, calibumque solum diceret esse vitam æternam; quod Paulus de castitate loquens, et sanctificationem appellans, dicat: « Sine qua nemo videbit Deum. » Rursum vero, pueros ante perfectam cognitionem morientes a salute rejici, ex eo quod idem dicat Apostolus ²: « Non coronabitur, nisi qui legitime certaverit. » Non credere paradisum esse sensibilem, idem auctor tradit. Melchisedech esse Spiritum sanctum, illumque ipsum de quo ab Apostolo ³ scriptum est: « Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. » Et ad hæc confirmanda commentarium edidisse, exogitasseque Assessorium Isaïæ, ciborum quoque abstinentiam ac vini præsertim docuisse suos, multaque ex erroribus Origenis mutuatum, eosdem alios docuisse; ac demum hæc de eo: « At vero hic senex mortuus est; scripsit autem græce et ægyptiace expositiones opificii sex dierum, fabulis quibusdam confectis et fastuosis allegoriis. Id quoque in aliis scripturis fecit, quæ a scripturis composuit; psalmos etiam multos recentes confixit. » Addit his idem quoque auctor, multos pietatis exercitatores stalem ab ipso fuisse seductos, cum alioqui ipse in suam conversationem non reciperet nisi virgines, aut solitaria vitam agentes, continentes, ac viduas.

4. At quid Hierax (qui et Hieracas) de divinitate

Filii Dei senserit, hæc habet S. Hilarius ¹: « Sed nec sicut Hieracas, lucernam de lucerna, vel lampadem in duas partes; qui nec fuit ante, postmodum natum, vel supercreatum in Filio. Hieracas nesciens Unigeniti nativitatem, nec evangelicorum sacramentorum virtutem adeptus, unius lucernæ duo lumina prædicavit, ut lychnorum bipartita divisio substantiam Patris, et Filii emularetur, quæ ex unius vasculi unguine accenderetur in lumen, tanquam esset substantia exterior, ut oleum in lucerna confluens luminis utriusque naturam; vel certe, ut lampas papyro eidem intexta, utroque capite luceret, essetque media materies, lumen ex se utrumque protendens. Hæc stultitiæ humanæ error invexit, dum quod sapiunt, ex se potius quam ex Deo sapiunt. » Hæc Hilarius, dum quomodo intelligatur illud quod proficitur Ecclesia. « Lumen de lumine, » cum de Filii divina substantia loquitur, exacte sincereque declarat. Hactenus de Hierace et Hieracitis, qui sunt dicti alio nomine « Abstinentes; » sic enim Philastrius ² eos appellat; quos suo tempore fuisse, et in Galliis et Hispaniis tradit.

5. De conflictatione autem Macarii Ægyptii cum hæretico Hieracita Evagrius ³ perelegantem historiam his verbis brevi narratione contexuit: « Aiebant, inquit, præterea venisse ad eum, » nempe Macarium monachum, « hæreticum quemdam Hieracitam, quod genus hæreses invenitur apud Ægyptum. Hic cum per multam loquendi artem plurimos fratrum, qui habitabant in eremo, conturbare ausus esset, et jam coram ipso fidei suæ asserere pravitatem, eique resisteret senior, et contradiceret; ille verba simplicia argumentis callidis eludebat. Sed cum videret Sanctus fidem fratrum periclitari: Quid opus est, inquit, nos verbis contendere ad subversionem audientium? Exeamus ad sepulera fratrum qui nos præcesserunt in Domino; et cui nostrum concesserit Dominus suscitare mortuum de sepulcro, sciant omnes, quia illius fides probatur a Deo. Sermo hic omnibus, qui aderant, fratribus placuit. Processerunt ad sepulera. Hortatur Macarius Hieracitam, ut evocaret mortuum in nomine Domini. At ille: Tu, inquit, qui proposuisti, prior revoca. Et Macarius prosternens se in oratione ante Dominum, ubi sufficienter oravit, elevatis sursum oculis ad Deum: Tu, inquit, Domine, quis ex duobus nobis rectam fidem teneat, ostende, elevato mortuo hoc. Et cum hæc dixisset; fratris cujusdam nomen, qui nuper fuerat sepultus, evocavit; cui ille cum de tumulo respondisset, accedentes fratres continuo, quæ superposita erant, auferunt; et eductum eum de sepulcro, resolutis fasciis quibus constrictus erat, exhibuerunt viventem. Hieracita vero ubi hæc vidit, obstupefactus, in fugam vertitur; quem fratres quoque omnes insequentem, extra terminos terræ illius exturbant. » Hucusque de his Evagrius.

¹ Epiph. hæres. LXXII. — ² 2. Tim. II. — ³ Rom. VIII.

¹ Hilar. de Trinit. lib. VI. — ² Philast. c. 85. — ³ Evagr. in Vit. Patr.

Anno periodi Graeco-Romanae 5781. — Olymp. 266. an. 4. — Urb. cond. 1041. — Jesu Christi 288.

— Cuius papae 6. — Diocletiani imp. 5. Maximiani Herculii imp. 3.

1. *Consules. Quinquennialia imperii Caesaris Maximiani.* — Ad num. 1. Coss. *M. Aurelius Valerius Maximianus Herculus Aug. II.*, et *Pomponius Januarius*, non vero Maximus II et Januarius, ut perperam Baronius cum Onuphrio. Hic, cum haec verba apud Ammianum, lib. 23, legisset: «Julianus jam ter consul adscito in collegium Trabeae Sallustio praefecto per Gallias, quater ipse amplissimum inierat magistratum: et videbatur novum, adjunctum esse Augusto privatum; quod post Diocletianum et Aristobulum nullus memineral gestum;» ut illud subsistere posset, *Maximian II loco Maximiani II.*, contra omnium antiquorum Factorum, Heraclii et libelli de Praefectis Urbi fidem reposuit. Sed card. Norisius in Dissert. 4 de Numismate Imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 3, solide vulgarem illum errorem refellit, ideoque Ammianum vel memoria lapsus, vel corruptas consulum fabulas legit, cum a tertio anno a Diocletiano et Aristobuli consulatu, currenti videlicet, Maximianus Augustus Januarium in trabea consulari collegam habuerit. Ejus consulatus juxta secundam consulatum Caesarorum regulam, ob quinquennialia nempe ejus imperii Caesaris.

2. *Panegyricus Maximiano dictus.* — Hoc anno die natali Urbis, vicesima scilicet prima mensis Aprilis, Mamertinus Panegyricum Maximiano Augusto dixit. Card. Norisius in Dissertatione mox laudata existimat, illum anno tantum sequenti recitatum. Verum haec verba, quae cap. 10 leguntur, citius habitum insinuant: «Hoc eodem modo rex ille Persarum nunquam se ante dignatus hominem confiteri, fratri tuo (scilicet Diocletiano) supplicat, totumque, si ingredi ille dignetur, regnum suum pandit, offert; interim varia miracula eximiae pulchritudinis feras mittit, amicitiae nomen impetrare contentus, promeretur obsequio.» Ostendimus autem, bellum Persicum anno CCLXXXVI inchoatum fuisse, annoque praeterito quadrigam triumphalem Diocletiano decretam ob victoriam Persicam. Quare *Narseus* Persarum rex pacem petere non videtur distulisse. Praeterquam quod orationes coram imperatoribus annis quinquennialibus addictis de more dictae, iisdemque annis animalia non antea visa, populo exhibita. Denique nihil in eo Panegyrico legitur, quod ante presentem annum non conlegerit.

CAII ANNUS 6. — CHRISTI 289.

Sequens annus ducentesimus octogesimus nonus consulis Basso et Quinctiano notatur; quo nihil

certi memoria dignum factum invenimus, quod hic in Annalibus conscribatur.

Anno periodi Graeco-Romanæ 5782. — Olymp. 267. an. 4. — Urb. cond. 1042. — Urb. cond. 1010. secundum Baronium.
Jesu Christi 289. — Cuius pagæ 7. — Diocletiani imp. 6. Maximiani Herculi imp. 4.

Consules. Quinquennialia Diocletiani, Coss. Bassus II, et Quinctianus. — Bassum cum nota numerali edunt libellus de Præfectoris Urbis, Fasti Graeci Theonis, Cæsarei et Iex 9 Codicis Justiniani *De ac-*

cusationibus et inscriptionibus. Qui iteratus consulatus indicium aliquod est quinquennialiorum hoc anno a Diocletiano editorum. In Fastis Heraclii Bassus dicitur *Tiberius Bassus*.

CAII ANNUS 7. — CHRISTI 290.

1. *Acta Proconsularia de martyribus.* — Christi annus ducentesimus nonagesimus adscribitur Fastis, Diocletiano quartum, et Maximiano tertium Augusti consulibus, quibus inscripta habentur proconsularia gesta publice a notariis excepta, dum de sanctis martyribus Tarsi in Cilicia passis, ex more quaestio haberetur. Extant alia eorundem martyrum Acta, quae recitat Metaphrastes; sed periphrasibus circumducta, a pristino illo candore sunt admodum aliena. Quamobrem cum ea quae habemus in nostra bibliotheca, in omnibus pura sincereque esse noscantur, necdum a quopiam sciamus esse typis excusa: hic eadem describere Acta proconsularia operæ pretium existimamus. Cum enim illa ipsa verba a sanctis martyribus dicta, certo sciamus, non hominum, sed Spiritus sancti esse sermone, testante id Domino Jesu Christo, atque dicente¹: « Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini; dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini; non enim vos estis qui loquamini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis; » persequendum plane erit, illa ipsa divini Spiritus afflatu concepta verba, et martyris ore depropla, audito percipere. In quibus etiam nos interdum ad elucidationem quorundam locorum interloqui, haud otiosum ingraturæ lectori fore putamus. Sunt ergo hujusmodi tribus interrogationibus distincta, nempe cum tertio auditi a præside, subjecti sunt tertio quaestionibus. Est istorum hic titulus:

2. « Acta proconsularia bealissimorum martyrum Tharaci, Probi, et Andronici publice excepta, cognoscente Maximo præside in civitate Tarso Cilicia.

« Consulibus Diocletiano quartum et Maximiano tertium, octavo kalendas Aprilis, Demetrius centurio dixit: Qui oblatus sunt nobilitati tuæ, domine, in Pompeiopolis civitate ab Eutelmio Palladio spicatore, qui sunt pessimi et impij Christiani, qui non consentiunt præceptis dominorum nostrorum, præsentamus ante tribunal nobilitatis tuæ. Maximus præses dixit Tharaco: Qui vocaris? te enim oportet interrogare primum, quoniam et ætate senior es. »

A seniore enim ut debiliore auspicatur quaestionem præses, quasi a timidiore, secundum Pauli¹ juriconsulti sententiam, vel, ut Ulpianus² de officio proconsulis scripserat, a suspèctissimo inchoandam esse quaestionem: « Respondit Tharacus: Christianus sum. Maximus præses dixit: Tace de hac impia professione; die: Qui vocaris? Tharacus dixit: Christianus sum. Maximus præses dixit: Frangite ei maxillas dicentes: Illud noli respondere. Tharacus dixit: Quod est nomen meum, hoc dico: si autem quod est impositum a parentibus, dicor Tharacus; et cum militarem, nominatus sum Victor. »

3. Licuisse absque fraude mutare nomen, ipse Diocletianus ad Julianum in hæc verba rescripsit³: « Sicuti in initio nominis, cognominis, prænominis impositio libera est; illa eorum mutatio innocentibus periculosa non est: Mutare itaque nomen, vel præ-

¹Mat. x.

¹ Lib. verius ff. de quaest. — ² Ulpian. lib. 1. §. ff. de quaest. — ³ Lib. 1. C. de mutat. nom.

nomen, sive cognomen sine aliqua fraude licito jure, si liber es, secundum ea quae saepe statuta sunt, minime proferberis, nullo ex hoc praepudicio futuro. » Sed prosequamur Acta.

4. « Praeses dixit : Ex quo genere es, Tharace ? Tharacus dixit : Militari et Romano; natus autem Claudionopoli civitate Syriae; et propterea quod christianus sum, renuntiavi militia. Praeses dixit : Non enim dignus eras militare; tamen quomodo recessisti a militia? Tharacus dixit : Deprecatus sum Publicationem principem, et dimisit me. »

Honestane haec, vel causaria missio fuerit, ignoratur. Erat enim honesta missio, cum miles consueta stipendia meruisset, quae erant in Praetorianis cohortibus annorum sexdecim, in aliis viginti, ut docent Tacitus ¹ et rescripta principum. Causaria vero illa dicebatur, quae ob malam valetudinem, et impares vires ad subeunda onera militaria concedebatur. Sed (ut Ulpianus ² docet) tertium quoque genus missionis erat ob delictum, ex qua irrogabatur infamia, ob idque eadem ignominiosa dicta est a majoribus. Quod vero Tharacus jam senex esset, honesta missione vacationem meruisse putamus. Sed quid post haec praeses, audiamus :

5. « Praeses dixit : Ergo prospice senectuti tuae; quoniam et ego volo ut sis unus ex consentientibus praecipis dominorum nostrorum, et a me honorem magnum accipias. Ergo accede, et sacrificia diis nostris, quoniam et ipsi principes super omnem orbem colunt eos. Tharacus dixit : Errant multo errore salanae. Praeses dixit : Frangite maxillas, propterea quod dixit errasse imperatores. Tharacus dixit : Ego dixi, et dico, quoniam errant, quasi homines. Praeses dixit : Sacrificia diis nostris, et relinque stultitiam tuam. Tharacus dixit : Ego Deo meo servo, et sacrifico non in sanguine, sed in corde mundo; non enim sunt necessaria talia sacrificia. Praeses dixit adhuc... (deerat aliquid in exemplari vetustate exeso) tua ex parte, et senectutis, prudentiae tuae miserere. Admoneo ut omnem vanitatem dimittas, et diis sacrifices. Tharacus dixit : Ego a tege Domini non recedo. Praeses dixit : Ergo recede, et sacrificia. Tharacus dixit : Impietatem ego non operor, quoniam Dei legem honorifico. Praeses dixit : Alia est ergo lex praeter istam. O malum caput ! Tharacus dixit : Est lex vestra, qua vos impij lapides, et ligna, et opera manuum hominum adoratis. Praeses dixit : Super cervicem caedite eum, dicentes : Noli vanus esse. »

Phimbatis namque super cervices caedi reos solitos esse, rescripta principum tradunt. Kursum Acta : « Cum caederetur Tharacus, dixit : Ego de ista professione non recedo, quae me salvum facit. Praeses dixit : Ego te recedere faciam ab ista vanitate, et prudentem te faciam. »

Plane in hoc praeside illud expressum habetur, quod scribit Tertullianus ³ ad Scapulam; aliquos

praesides, cum potuissent continuo necare Christianos confitentes, tamen distulisse, et summa pertinacia contendisse, ut ad negationem, repetitis saepius questionibus, illos adigerent. Sed quid ad haec ille ?

6. « Tharacus dixit : Fac quod vis; potestatem habes in corpore meo. Maximus praeses dixit : Tollite vestimenta ejus, et virgis illum caedite. Tharacus, cum verberaretur, dixit : Nunc vere prudentem me fecisti, plagis confortans, me magis ac magis confidere in nomine Dei et Christi ejus. Praeses dixit : Injuste et maledice, quo modo duobus diis servis ? Ecce nunc confiteris deos, et eos negas quos colimus ? Tharacus dixit : Ego confiteor eum qui est manifestus Dominus. Praeses dixit : Nomen confiteris Christum et Dominum ? Tharacus dixit : Ipse est enim Filius Dei, spes omnium Christianorum, propter quem patimur, et sanamur. Maximus praeses dixit : Relinque verborum istam. Accede, sacrificia. Tharacus dixit : Non verbosus sum, sed veritatem dico; jam enim sexaginta quinque annorum sum, et sic credidi, et a veritate non recedo. Demetrius centurio dixit : O homo, parce tibi, et immola; audi me. Tharacus dixit : Recede a me cum consilio tuo, minister salanae. Maximus praeses dixit : Iste magnis ferreis vinculis in carcerem recipiatur. Adducite alium sequentem. » Esse solebant diversa pro atrocitate criminum pondera vinculorum ut ex Ulpiano ¹ colligitur.

7. « Demetrius centurio dixit : Praesto est, domine. Praeses dixit : Qui vocaris, primo responde. Probus dixit : In primo, quod nobile est, christianus; secundo apud homines vocor Probus. Maximus praefectus dixit : Ex quo genere es, Probe ? Probus dixit : Patrem habui e Thracia, natus autem in Pergo Pamphyliae plebeus; sed christianus sum. Maximus praeses dixit : Nec lucrum facies de isto nomine. Audi me : sacrificia diis, ut a principibus honoreris, et amicus noster eris. Probus dixit : Neque honorem principum volo, neque amicitiam tuam cupio; non enim parva erat substantia divitiarum mearum, quam reliqui, ut Deo vivo serviam. Praeses dixit : Spoliare eum, tollite illi pallium, extendite eum, et nervis crudis caedite.

8. « Cum verberaretur, Demetrius centurio dixit : O homo, vide sanguinem tuum in terram effundi. Probus dixit : Corpus meum inter vos est, mihi autem tormenta unguentum sunt. Cum verberatus esset, praeses dixit : Requiescis a vanitate tua, aut permanes in duritia tua miser ? Probus dixit : Non sum vanus, cordatior sum vobis in Domino. Praeses dixit : Versate illum, et super ventrem caedite eum. Probus dixit : Auxiliare servo tuo, Domine. Maximus praeses dixit : Cadentes eum, dicite illi : Chi est auxiliator tuus ? Probus cum verberaretur, dixit : Auxiliatur, et auxiliabitur. Sic enim pro nihilo habeo tormenta tua, ut non acquiescam tibi. Praeses dixit : Attende ad corpus tuum miser, quoniam san-

¹ Tac. Annal. lib. 1. et lib. iv. de veter. Cod. Theodos. — ² Lib. ii. §. ignominiae ff. de his qui not. infam. — ³ Tert. ad Scapul. c. 30. et in Apol. c. 2, 3, 4.

¹ Lib. damnum §. inter eos ff. de poenis.

guine tuo impleta est terra. Probus dixit : Hoc scias, quoniam quod cum in me patitur corpus propter Christum, multo magis sanatur anima, et vivificatur. Cum verberatus esses, præsēs dixit : Vincite ferro manus ac pedes illius, nec dimittatis aliquem curam ei apponere. »

Studiōse Christianos vincelis pro Christi nomine omne exhibere officium, pluribus exemplis superius est demonstratum; quod autem hic præsēdem visus est contempsisse, arctiori custodia mancipatur.

9. « Addidit præsēs : Adducite alium in medio tribunali. Demetrius centurio dixit : Præsto est, domine. Præsēs dixit : Qui vocaris? Andronicus dixit : Manifeste scire vis quia christianus sum? Præsēs dixit : Illi qui ante te fuerunt, non sunt consecuti de nomine isto nihil; et te oportet respondere. Andronicus dixit : Commune nomen meum apud homines, Andronicus. Maximus præsēs dixit : Quo genere es, Andronice? Andronicus dixit : De nobili genere, et primi ordinis Ephesiorum filius. Maximus præsēs dixit : Tibi parce, et audi me sicuti patrem; nam qui antea voluerunt stulta loqui, nihil lucrati sunt; tu autem honorifica principes et patres, diis nostris consentiens. Andronicus dixit : Bene illos patres nominasti, quoniam vos ipsi patrem habetis Satanam; filii illius, diaboli facti, opera ejus perficitis. Maximus præsēs dixit : Adolescentia tua adhuc me contemnit? Scias enim jam tibi magna tormenta parari. Andronicus dixit : Putas me stultum esse, ut minor antecessoribus meis inveniar? paratus sum tibi ad omnia tormenta. Præsēs dixit : Expoliare eum, cingite, et suspendite.

10. « Demetrius centurio dixit : Antequam exterminetur, corpus tuum, miser audi me. Andronicus dixit : Melius est ut corpus meum pereat, ut non facialis animæ meæ quod vultis. Maximus præsēs dixit : Consenti et sacrificæ, antequam extermineris. Andronicus dixit : Ego nunquam sacrificavi, nec ab infanzia mea; et nunc non sacrifico eis, quibus me cogis sacrificare. Maximus præsēs dixit : Tangite corpus ejus. Anaxius cornicularius dixit : Consenti præsidi : pater tuus sum in armis; consulo te. Andronicus dixit : Quoniam senior es, et sensum non habes, tale mihi consilium das, ut lapidibus et demonibus sacrificem. »

Quod autem hic cornicularius esse dicatur : diversi ordinis fuisse cornicularios, in nostris Notis ad Romanum Martyrologium diximus; qui vero in Palatina militia apud provinciarum præsides apparebant cornicularii, fuisse prefectos exequendis sententiis damnatorum, ex Materno diximus, addidimusque sub quolibet majori magistratu in provincia cornicularium militare consuevisse. Post hæc rursum Acta :

11. « Cum torqueretur, præsēs dixit : Non sentis tormenta miser, ut miserearis tui, et recedas a vanitate ista, quæ te non potest salvare? Andronicus dixit : Quam dicis esse vanitatem, professio mea valde in omnibus bona est, spem habens in Domino; sapientia autem tua temporalis sempiterna morte

morietur. Præsēs dixit : Quis te docuit stultitiam islam? Andronicus dixit : Sermo qui et vivificat, in quo et vivificamur, habentes in cælis Dominum spem resurrectionis nostræ. Maximus præsēs dixit : Recede a stultitia tua, antequam incipiamus te strictius tormentis affligere. Andronicus dixit : Corpus meum ante te est positum; habes potestatem; quod vis, fac. Præsēs dixit : Torquete os ejus fortiter. Andronicus dixit : Aspiciat Dominus, quoniam me sicut homicidam pœnis subjecisti. Præsēs dixit : Contemnis præcepta principum? et tribunal meum nihil tibi videtur esse? Andronicus dixit : In Dei misericordia, et veritate confido; inde hoc patior. Maximus præsēs dixit : Ergo deliquere principes, o Bithanate? Andronicus dixit : Deliquere, sicut intelligo; nam si vis, recto sensu intelliges, quoniam delictum est, demoniis sacrificare.

12. « Dum torqueretur, Maximus præsēs dixit : Convertite eum, et latera ejus pungite, Andronicus dixit : Ante te sum; quomodo vis, corpus meum subijce pœnis. Præsēs dixit : Tollite testam et plagam refricæ. Hoc cum factum esset, Andronicus dixit : Conforlasti nunc corpus meum in plagis. Maximus præsēs dixit : Kata modicum te exterminabo, te exterminabo. Andronicus dixit : Non timeo comminationes tuas; sensus meus melior est cogitationibus malitiæ tuæ; propterea contemno omnia præcepta tua. Præsēs dixit : Ligatæ ei collum et pedes ferro, et sub custodia habeatur. »

Boias dicta fuisse vincula ferrea, quibus reorum colla ligabantur, alibi diximus; hucusque prima audientia, seu (ut Acta vocant) prima interrogatio : vox usitata apud illos, ut prima Quæstio, prima Interrogatio diceretur; et sic de aliis. Sed prosequamur cætera.

13. « Secunda Interrogatio facta est die... (decrat in exemplari dies jam vetustate obliteratus) sedente Numero Maximo præsede, etc. Maximus præsēs dixit : Voca impiissimos christianos, legi male servientes. Demetrius centurio dixit : Præsto sum, domine. Et cum perductus esset Tharacus, præsēs dixit : Meministi quod senectus honoratur in multis, propterea quod est ipsius cogitatio et sensus; proinde cogitasti apud te, ne iterum in prioribus illis cogitationibus et hodie velis permanere. Sed magis accede, et sacrificæ diis pro salute principum, ut honorem consequaris. Tharacus dixit : Honorem istum si intelligerent et ipsi principes et alii qui communicant sensibus vestris; ab omni cæcitate cogitationum vanitatis suæ se separarent, et in meliorem et fortiorem sedem a Deo verissimo vivificarentur. Præsēs dixit : Lapidibus os ejus frangite, et dicite : Recede a stultitia tua. Tharacus dixit : Si non essem accuratus, similis tibi essem insensatus. Præsēs dixit : Ecce dentes tuos comminutos; miserere jam tibi miser. Tharacus dixit : Non tibi persuadeas in nihilo. Nam si omnia membra mea collidas, insto fortis in eo qui me fortem facit. Præsēs dixit : Crede quia melius est tibi ut sacrifices. Tharacus dixit : Si scirem quia melius esset, hoc non expectarem a te.

14. « Et cum non amplius Tharacus loqueretur, praeses dixit : Cœdite eum in os, clamantes ei : Responde. Tharacus dixit : Maxilla mea fracta sunt, quomodo respondeam? Maximus praeses dixit : In omnibus his non consentis, insensate? Accede, adora, immola diis. Tharacus dixit : Si vocem clamoris mei substraxisti, verum sensui animae meae non nocebis, sed magis intra unam horam me aedificasti. Praeses dixit : Ego duritiam tuam expellam, maledicte. Tharacus dixit : Omnibus cogitationibus tuis adsum; sed vinco in eo qui me fortem fecit, id est in nomine Domini. Praeses dixit : Afferte ignem, et expandite manus ejus, et ponite in eis. Tharacus dixit : Ignem tuum temporalem non timebo; timeo autem si forte consentiam tibi, ne ignis aeternus dominetur mei. Et cum positus esset ignis super manus ejus, praeses dixit : Ecce nunc manus tuae exterminatae sunt ab igne; requiesce a vanitate tua, insensate, et immola diis. Tharacus dixit : Sic mecum loqueris, quasi jam voluntati tuae consenserim ex tua crudelitate; per voluntatem Domini fortissimus sum in omnibus quae adversum me parantur.

15. « Praeses dixit : Ligate eum pedibus, et in altum suspendite, et funum atrum supponite subtus faciem ejus. Tharacus dixit : Ignem tuum contemno, funum tuum limere non habeo. Maximus praeses, cum suspensus ille esset, dixit ad eum : Sic pendes, usque dum consentias, et sacrifices. Tharacus dixit : Sacrifica, praeses, sicut et consuetudinem habes sacrificare hominibus; mihi autem non licet hoc facere. Maximus praeses dixit : Afferte acetum cum sale, et in naribus ejus perfundite..... » Deerat in codice pagina, qua continebantur reliqua tormentorum Tharaci, et Probi tuta secunda Interrogatio excidit; sed et Andronici, nisi tantum haec pauca sequenti pagina habentur conscripta :

16. « Praeses dixit : Hi sermones stultitiae tuae nihil tibi proderunt; sed accede, sacrificia diis, ne mala, sceleste, perdat te. Andronicus dixit : Et primo et secundo, quae audistis, unum est; non enim puer sum, ut seducar sermonibus, et conculcer. Praeses dixit : Non me vinces, aut contemnes tribunal meum. Andronicus dixit : Non vos vincimus, sed est qui nos confortat Dominus noster Jesus Christus; nam ex parte sentis et recognoscis, quoniam non timeamus te, neque tormenta tua. Praeses dixit : Praesentetur mihi alia genera tormentorum proxima sessione. Hic autem vinculis ferreis recipiatur in custodia, et a nemine videatur usque in mane. » Secunda Interrogatio expliciit.

17. Incipit tertia Interrogatio. « Praeses dixit : Voca iniquissimos christianos. Demetrius centurio dixit : Praesto sum, domine. Adducto Tharaco, praeses dixit : Adhuc plagarum et poenarum et custodiarum vincula contemnis? Audi me Tharace, et recede a confessione ista, unde lucrum non habes; sed sacrificia diis, quoniam per ipsos omnia stant. Tharacus dixit : Nunquam bene sit illis, ut per illos mundus gubernetur, quibus paratus est ignis et tormenta aeterna; non solum illis, sed et omnibus

qui faciunt voluntatem ipsorum. Praeses dixit : Non quiescis, iniquissime, blasphemans? Aut putas tu, quia per impudentiam sermonum tuorum capiti tibi abscondam, et recedas? Tharacus dixit : Sic erat, ut compendio moriens non magnum agonem haberem; nunc autem fac, ut mihi in Domino crescat agonizatio fidei meae. Praeses dixit : Talia patiuntur et patientur tui qui sunt in vinculis, ac legibus morientur. Tharacus dixit : Hoc quod dicis, stultitia mentis tuae est; quoniam qui operantur mala, merito moriuntur; nos autem qui malum nescimus, sed pro Domino patimur, mercedem speramus accipere caelestem a Domino. Praeses dixit : Maledicte et inique, quam mercedem expectatis, male et sceleste consummantes? Tharacus dixit : Non tibi licet hoc interrogare, neque scire, quam preparavit nobis Dominus positam mercedem in caelis; propterea sustinemus iram sensus tui.

18. « Praeses dixit : Sic me alloqueris, maledicte, quasi consors meus sis? Tharacus dixit : Ego consors tuus non sum; sed habeo potestatem loquendi, et nemo potest me compescere, propter eum qui me confortat, hoc est Dominus. Praeses dixit : Ego potestatem istam, quam habes, eradicabo a te, nequissime. Tharacus dixit : Nemo potest auferre a me potestatem istam, neque tu, neque principes tui, neque pater vesler salanas. Praeses dixit : Verum quid loquor tecum in allectatione? Tharacus dixit : Allectatio tua tecum sit. Ego sicut et Dominus novil, cui servio, quoniam vultus tuus mihi horret, ut loquar tecum. Praeses dixit : Ligate eum, quoniam stultus est. Tharacus dixit : Stultus, si essem similis tui, et voluntati tuae acquiescerem. Praeses dixit : Quoniam suspensus es, sacrificia, antequam secundum meritum tuum poenas tibi adhiberi faciam.

19. « Tharacus dixit : Licet tibi? At non licet tibi universas poenas mihi adhibere, quoniam militaris fui. Sed ne existimes quoniam acquiescam iniquitati tuae, omnes excogitationes poenarum in me comple.» Haec ibi.

At quid est, quod Tharacus de eo quod miles fuerit, judicem arguit, non licuisse illi in ipsum experiri ea poenarum genera, quae ex legis praescripto non essent? nisi quod ab eodem Diocletiano imperatore nuper ad Sallustium praesidem sic praescriptum fuisse? « Milites neque tormentis, neque plebeiorum poenis in causis criminum subijci concedimus; etiam si non emeritis stipendiis suis videantur esse dimissi: exceptis iis scilicet qui ignominiose sunt soluti, quod et in filiis militum veteranorum servabitur. » Haec lenus rescriptum imperatoris.

20. Ad hoc igitur jure praesidem provocat Tharacus miles emeritus. Id enim, et ex eo perfacile intelligitur, quod idem praeses adversus eum objiciat ex ejusdem rescripti auctoritate: dum calumniatur, ipsum nequaquam honesta missione solutum a militia, ut Tharacus eo pro sui incolumitate privilegio uti possit; nam haec subiungit Acta :

« Præses dixit : Milites semper pro salute principum diis sacrificant, ut promerentur dignitatem suam; tu autem, cunctis pessimus, et quod legisti militiam, propterea parantur tibi majora tormenta.» Hæc præses; quod fugitivo eo tibi privilegio non fieret, quippe qui exercitum deserens, reus majestatis (ut Ulpianus¹ disputat) esset effectus: licet hæc ille calumniose in Tharacum objecerit, qui nomini honesta (ut dictum est) fuit missione dimissus. Sed prosequamur caetera.

21. « Tharacus dixit : quid commoveris, frater? Tibi dico, fac quod vis, impie. Præses dixit : Noli putare te remel damnari, sed particulam te exterminabo, et reliquias tuas bestis dabo. Tharacus dixit : Fac quod factorus es citius; noli sermonibus promittere. Præses dixit : Putas quia muliercula alicujus corpus tuum habent aromatibus, vel unguentis condire, iniquissime? nam de hoc est cogitatio, ut reliquias tuas perdam. »

Hæc plane præses, quod optime sciret Christianorum consuetudinem in sepeliendis sanctorum martyrum reliquiis, quas solerent (ut testatur Tertullianus² et alii) magna impensapretiosis unguentis pollicetorum arte studiose condire ac venerari.

22. « Tharacus dixit : Et nunc quæ vis corpori meo adhibe, et post mortem fac quod vis. Præses dixit : Sacrifica prius. Tharacus dixit : Stulte, quod neque diis tuis, neque ignominiiis vestris sacrificium sapius dixi. Maximus dixit : Frangite ejus faciem, et concidite labia. Cum factum esset, Tharacus dixit : Faciem meam exterminasti, sed animam meam vivificasti. Præses dixit : Miser, abesto a vanis cogitationibus tuis; sacrificia, ut de angustiis istis possis evadere. Tharacus dixit : Putas me stultum, et insensatum, et quod in Domino confidens non vivam in celo? tu ad horam temporalem vitam corporis auferis; animam tuam perdis in sæcula sæculorum. Præses dixit : Obeliscos incendite, et ad ejus maxillas (at axillas) ponite. Ea patiens Tharacus dixit : Et majora quam ista si feceris, non convertes servum Dei, ut adoret ignominiam et demoniam.

23. « Præses dixit : Offerre novaculam, et abscondatur cutis ejus; caput autem ejus radite, et pruvas superimponite. Tharacus dixit : Et si totum corpus meum excoeriar jubeas, non recedo a Deo meo, qui me fortem facit, ut sustineam aram militiæ tuæ. His omnibus factis, præses dixit : Colligite obeliscos, et incendite nimis, et sub alis ejus ponite. Tharacus patiens dixit : Respiciat Dominus de celo, et judicet. Præses dixit : Quem Dominum vocas, maledicte? Tharacus dixit : Quem tu nescis, qui reddit micuique secundum opera sua. Præses dixit : Nomen sic te perdam, et sicut antea prædixi, et reliquias tuas? ne muliercula in lindeamine corpus tuum involvant, et unguentis et odoribus adornent. Sed, sceleste, jubebo te comburi, et cineres tuos in ventum dispergam. Tharacus dixit : Et antea dixi, et nunc dico, fac quod vis; habes potestatem in hoc sæculo. Præses dixit :

Recipiarum in custodiam, et servetur proximo muneri ad bestias. Alium afferre ante tribunal.

24. « Demetrius centurio dixit : Præsto est, domine, Probus. Præses dixit : Consule tibi, ne in præteritas penas irruas, Probe; nam ante te qui voluerunt permanere in duritia sua, postea penituit eos. Et tu nunc sacrificia, ut a nobis honoreris, et a diis: accede, sacrificia. Præses dixit : Sensus noster minus est, unicordes Deo servimus; noli putare a nobis aliud audire; nam audisti, et vidisti, quia non vales convertere nos; præsto sum tibi hodie contemnens comminationem tuam; ergo quid expectas? Præses dixit : Consulistis invicem in malis vestris Deum negare. Gingite eum, et pedes sursum suspendite. Probus dixit : Non quiescis pro demoniis agonizare. Maximus præses dixit : Crede mihi antequam patiaris, consule corpori tuo; vides enim quæ tibi parantur mala. Probus dixit : Omnia que mihi facta fuerint, in consolationem anime erunt: ideo fac quod vis. Præses dixit : Ignite obeliscos, et in lateribus ponite, ut stultus non sit. Probus dixit : Quo magis tibi stultus videor, eo sapientior ero in lege Domini. Post hæc addidit præses: ignitos obeliscos in dorsum ejus intigite. Cum pateretur Probus, dixit : Subjectum est tibi corpus meum; videat Dominus de celo humilitatem, et sustentiam meam.

25. « Post hæc præcepit præses afferri carnes immolatas, et vinum sacrificii, et ait: Infundite illi vinum, et carnes de ara mittite in os ejus. Cum hæc agerent, dixit Probus: Videat Dominus, et aspiciat de altissimis sedibus suis vinum, et judicet judicium meum. Præses dixit: Multa sustinisti miser, et ecce jam sacrificium accepisti. Probus dixit: Nihil magnum fecisti, vinum faciens: Dominus scit voluntatem meam. Præses dixit: Et manducasti, et bibisti. Probus dixit: Scit Dominus, et vidit vinum quam palior. Præses dixit: Ignitos obeliscos suris imponite. Probus dixit: Neque ignis, neque tormenta, neque pater tuus satanas potest avertere servum Dei a confessione sua. Præses dixit: Clavos acutos ustulate, et in manibus ejus ponite. Probus dixit: Gratias tibi ago Domine, quoniam et manus meas dignatus es cruciari in nomine tuo. Præses dixit: Multa tormenta vanum te fecerunt. Probus dixit: Multa potestas te non scilicet fatuum, sed et cæcum fecit, quod enim facis, nescis. Præses dixit: Debilis toto corpore audes fallia in me dicere, quoniam adhuc oculos tuos sanos reliqui; pungite oculos ejus, ut non videns, minutatim a lumine isto discedat. Cum hoc factum esset, Probus dixit: Ecce et oculos corporis mei abstulisti; sed nunquam tibi dabitur, ut oculos fidei vivos possis tollere. Præses dixit: Post ista tormenta vivere te speras? aut putas quod sinaris ketus mori? Probus dixit: In hoc pugnas agonizor, ut confessionem bonam et integram perferam, ut a te occidar sine misericordia. Præses dixit: Tollite, et ligate; et servate eum in custodia, et nemo de sodalibus ejus accedat, et magnificet eos ex eo quod impie permanserunt. Proximo muneri tradetur.

26. « Post hæc præses dixit: Afferatur mihi Au-

¹ Lib. II. B. ad leg. Jul. majest. — ² Tert. in Apolog. c. 72.

dronicus. Demetrius centurio dixit: Præsto est, domine. Præses dixit: Vel nunc ætati tuæ consulte, si prudenti sensu cogitasti, ut nunc sis in deos; assentire, sacrificia diis, ut solvaris. Andronicus dixit: Nunquam id tibi detur, tyrannæ, ut extra legem Dei faciam; non solves confessionem meam, quam habeo in Domino; assisto duritiæ tuæ. Præses dixit: Videris furere, et demonem habere. Andronicus dixit: Si demonium haberem, consentirem tibi; nunc autem quia Dominum confiteor, demoni non acquiesco; tu autem demon, et cæcus, quæ demonis sunt operaris. Præses dixit: Si non sic gessero sicut impius, deponam omnem virtutem tuam. Andronicus dixit: Non timeo te, neque iram tuam, assistens tibi in nomine Domini mei Jesu Christi. Præses dixit: Ex pæpyro manipulos facite, et apponite ignem ventri ejus. Quod cum fieret, Andronicus dixit: Et si lotus arderem, adhuc in me est spiritus; non me vinces, perverse; præsto est qui me confortat Dominus, cui servo. Præses dixit: Quousque non acquiescis, insensate? quære, ut vel in lecto moriaris. Andronicus dixit: Quousque vivo, vineo malitiam tuam. Præses dixit: Incendite obeliscos, et ponite inter digitos ejus. Andronicus dixit: Insensate Dei contemptor, omni cogitatione satanæ plenus es totus; vides corpus meum consumptum a penis tuis; putas quod jam lineam artes tuas? habeo Christum Dei Filium in me, et contemo te. Præses dixit: Inique, non scis quem invocas Christum hominem quemdam factum sub custodia Pontii Pilati punitum, cujus extant Acta passionis? Andronicus dixit: Obmutescce; non enim licet tibi de hoc inique loqui. Præses dixit: Quod lucrum facis immanissimæ fidei, et spei hujus hominis quem dicis Christum? Andronicus dixit: Lucrum magnum habeo, et mercedem; propterea hæc omnia sustineo.

27. « Præses dixit: Aperite os ejus, et mittite carnes de ara, et vinum infundite. Dum hæc agerentur, Andronicus dixit: Domine, Domine, vide vim quam patior. Præses dixit: Usquequo sustines positus in penis? ecce gustasti de sacrificio. Andronicus dixit: Pereant omnes qui colunt idola, tu et principes tui. Præses dixit: Maledicis principes, o malum caput, qui diuturnam, et altam pacem præstiteris? Andronicus dixit: Ego execratus sum postem, et sanguibulos qui evertunt mundum; quos Dominus brachio suo potenti confundat, et perdat. Præses dixit: Mittite ferrum in os ejus, et exitile ejus dentes et molas; et blasphemam linguam abscindite, ut discat blasphemare principes; dentes autem ejus tollite, et linguam comburite; cinerem facite, et ubique spargite; ne de consortibus hujus impii, aut ex mulierculis aliqua colligat, et servet veluti pretiosum aliquid, aut sanctum; ipsum autem tollite, et custodite in custodia, ut cum suis consortibus proximo muneri offeratur. Tertia Interrogatio absoluta est. » Illucque Acta proconsularia. Quæ autem sequuntur de eorum consummatione, cum in amphitheatrum ducti, et bestiis traditi sunt, addiderunt Macarius, Felix, et Verus, christiani ho-

mines qui interfuerunt spectaculo, et de rebus post hæc gestis epistolam conscripserunt, cujus cum in codice deesset exordium, narratio tantum inerat his verbis conscripta :

28. « Numerius Maximus proconsul Ciliciæ, ad vocans Terentianum sacerdotalem Ciliciæ, jussit ei, sequenti die muneræ edenda curare. Mane autem diei sequentis, viri ac mulieres exierunt in amphitheatrum, quod mille passus longe aberat a civitate. Cumque repletum esset theatrum, advenit Maximus videre spectaculum. Et in prima numeris editione cum multe feræ immisæ essent, multorum corpora devorata sunt. Nec cum essemus in abdito, expectantes eramus cum omni metu; cum subito Maximus militibus mandat introduci christianos martyres, Tharacum, Probum, et Andronicum. Milites autem angariaverunt homines, qui in humeris portarent martyres; non enim poterant ambulare laceratione penarum, quos vidimus in theatrum ferri. Hæc nos videntes, convertentes capita, lacrimati sumus. Projecti sunt in medium amphitheatri, factusque est timor omnium, et murmur in Maximum, qui sic judicasset. Et multis ex illis spectaculum dimisere, obloquentes in Maximum, ejusque feralem sevitiæ. Quod videns Maximus, jussit adstantibus sibi militibus, eos qui discessissent notare, ut postmodum illos audiret.

29. « Jussit interea feras dimitti in corpora martyrum; que cum illos non tetigissent, jussit munerarios eædi; et mianus mandat, ut, quam ferocissimam haberent bestiam in cavea, mitterent. Dimissus est ursus, qui tres homines ea die occidisset; et cum ad Andronicum accessisset, sedens quievit lingens ejus vulnera. Andronicus illum vellicans irribabat, ut cilus illius fieret, sed ille pepercit, mansuetus in omnibus redditus. Iratus præses mandat lanciaris ursum occidi. Curat Terentianus, timens iram præsidis, dimitti in martyres leenam, quæ missa fuerat Antiochia ab Herode. Missa in amphitheatrum leæna incussit timorem adstantibus; eo quod line inde discurrens fugam caparet, sed perveniens tandem ad corpora martyrum, accubat genuflexa ante Tharacum, cum chunium demissione (dimissione) venerata; manu sua ille eam attrahebat, ut sic irritata ab ea voraretur. » Hæc ibi, et alia quæ dicimus.

30. Immoventur plane antiqua illa Ignatii verbis de bestiis parentibus Christianis scriptis mandata miracula, et spiritus item Ignatii in iis ipsis martyribus incalescens ostenditur; etenim ille ad Romanos scribens ait : « Fruar bestiis mihi paratis; quas opto truculentiores mihi inveniri; quas et blanditiis demulcebo, ut crudelius me devorent; non ut quosdam metuentes non attigerint; et illæ si sponte nolint, ego illas vi adigam. Ignoscite mihi; quid mihi utile sit, ego novi. » Sed post hæc Acta; rursus de bestia :

« Leæna autem, ut ovis mansueta Tharaco inhaerebat. Excitantur clamores in teatro ob ingentem admirationem, quo præses confusus, et ira exardescens, mandat suis, leenam provocari; quæ magno rugitu posticum aggreditur. Clamat populus

finens magna voce : Leena aperiatur ; posticumque destructum est. Maximus indignans vocat ad se Terentianum, jubetque edi gladiatorum munus, quibus mandaretur in primis christianos martyres gladiis confodi ; quod factum est quinto idus Octobris. Cum vero Maximus se domum ex amphitheatro recepisset ; reliquit decem milites, quibus mandavit, ut corpora martyrum admiscerent cum corporibus extinctorum gladiatorum, ut cognosci non possent.

31. « Haec cum vidissemus facere milites ; nos appropinquantibus, Dominum rogavimus ut nobis nota fierent corpora martyrum. Et post haec proxime appropinquantibus, vidimus custodes coenantes et focum prope habentes propter vigilias noctis ; et iterum fiximus genua, et oravimus Dominum et Christum ejus, ut desiderium nostrum impletet, et de caelo auxilium mitteret, et sanctorum corpora nobis ostenderet ; et subito terrae motus factus est, et tonitrua, et fulgura, et magna tempestas imbrum : et nos iterum oravimus, et ad corpora appropinquavimus, et invenimus focum extinctum, et nullum militem, qui ob tempestatem aufugerant ; et ad caelum manus levavimus, ut dignaretur Dominus reliquias sanctorum martyrum nobis certo signo palefacere.

32. « Et mox tres facellae veluti stellae apparuerunt supra ipsorum corpora : quae furim subbraximus et ambivimus, praecedentibus nos caelestibus illis lucernis, quas nos sequentes, duxerunt in adversam partem montis, et sic recesserunt ; ibi ea in cava petra illic reperta posuimus, et aditum magna diligentia clausimus, ne ab inquirente Maximo invenirentur. Postea redemptis ad civitatem cognoscere quid actum esset, invenimus custodes esse necatos a Maximo. Nos autem gratias egimus Domino nostro Jesu Christo, qui vivit in secula saeculorum. Ego Macarius, Felix, et Verus hic reliquum vitae nostrae tempus facere cupimus, ut hic cum illis quiescere digna sint nostra corpora, et cum illis in caelo perfrui digna. Quos autem cum his ad vos mittimus, suscipite in timore Domini : sunt enim operarii Domini nostri Jesu Christi. Habetote nos in mente. Gratia Dei. Amen. » Hucusque horum epistola.

33. *Eadem prae caeteris fide digna.* — Haec autem ipsa Acta Metaphrastes, quod prolixiora fortasse sint visa, redacta in compendium, edidit magno praedjudicio ecclesiasticae antiquitatis, nec sine aliquo dispendio veritatis. At licet fusiora videantur, jucundum tamen illa ipsa audire martyrum verba a notariis tunc fideliter scripta, quae postea a fidelibus, pacis tempore, magno redempta pretio sunt et exscripta : gratiora quidem haec ac clariora aliis quibusvis licet veris, pigmentis tamen eloquentia circumlitis. Etenim omne quod fucatum est, suspectum redditur, et verum non semper creditur, quod magna artis industria concinnatur, contenta namque nitore suo veritatis pura simplicitas, eo pulchrior, quo incultior recte sentientibus esse solet. Sic igitur ex omnibus memoriae commendatis Actis martyrum, illa fideliora atque in omnibus magis integra (quod saepe dicere solemus) esse noscuntur, quae a fidei

hoslibus scripta, et in publica relata sunt proconstitutum monumenta. Adeo namque execrandum eral, in publicis tabulis falsum quid scribere, vel ex eis aliter ac scripta essent reclare, ut hoc ipsum crimen primo capite legis majestatis (ut Ulpianus¹ tradit) includeretur.

34. Ac proinde quae sic scripta ab illis, et exscripta a nostris veneranda prodiit antiquitas post tot naufragia Scripturarum, facie pura, sincera et decora, sunt eadem cupide a veritatis cultoribus amplectenda, atque avidius osculanda. Etenim haud pepercit Actis sanctorum martyrum, malis perpetrandsis semper invigilans astutia satanae, quae per pravorum hominum mentes ea labefactare curavit. Nam impietas, omnium malorum auctrix, quod veris Actis martyrum, a Christianis exscriptis, christianae fidei certitudo, et Christi gloria effulgerent. Gentiumque deorum falsitas, colentiumque ipsos stultitia, et haereticorum nugacitas perspicue haberentur expressa atque convicta : internum sanctorum martyrum vera Acta corruptit ; ac falsa edidit, suppressis veris, vel igni traditis. Id quidem caeca malitia de Actis Pilati primum, quae de Christi Domini nostri mortis sententia (ut dictum est superius) fuere conscripta, temerario conatu praesumpsit, quod ipsum quoque factitatum est de quibusdam Actis martyrum. Ad haec spectat justa illa querela Arnobii², qui ejusdem Diocletiani temporibus vixit, quae ait in Gentiles, haec de christianis scriptoribus garrientes : « Sed conscriptores nostri mendaciter ista prompserunt (de Christo scilicet atque ejus praconibus) extulere in immensum exigua gesta, et angustas res satis ambitioso dilatavere praconio. Atqui utinam cuncta referri in scripta potuissent, vel quae ab ipso gesta sunt, vel quae ab ejus praconibus pari jure, et potentia terminata : magis vos incredulos faceret vis tanta virtutum : aut apprehendere locum fortasse possetis, quo videretur esse simillimum veri, et incrementa rebus apposita, et inditas scriptis et commentariis falsitates. Sed neque omnia conscribi aut in aures omnium pervenire potuerunt gesta, gentibus in ignotis, et usum nescientibus litterarum : aut si qua sunt litteris conscriptionibusque mandata, malevolentia daemonum, quorum cura, et studium est hanc interciperi veritatem, et consimilium his hominum interpolata quaedam ; et addita, partim mutata atque detracta, verbis, syllabis, litteris, ut et credentium tardarent fidem, et gestorum corrumperent auctoritatem. » Haec Arnobius. Praestiterunt haec Gentiles pariter et haeretici.

35. Indeque illa prudens Gelasii papae animadversio dimanavit, qua in Romano Concilio, ubi scriptorum christianorum salubris est facta cribratio : « Gesta sanctorum martyrum, qui multiplicibus tormentorum cruciatibus, et mirabilibus confessionum triumphis irradiant, quis ista Catholicorum dubilet, et majora eos in agonibus fuisse perpressos, nec suis viribus, sed gratia Dei, et adjutorio universa

¹ Lib. II. ff. ad leg. Jul. Majest. — ² Arnob. lib. I. advers. Gent.

tolerasse? Sed ideo secundum antiquam consuetudinem singulari cautela in S. Romana Ecclesia non leguntur : quia, et eorum qui conscribere, nomina penitus ignorantur, et ab infidelibus idiotis superflua, aut minus apta quam rei ordo fuerit, scripta esse putantur : sicut cujusdam Quiriaci, et Julite, sicut Georgii aliorumque hujusmodi passionis, quæ ab hæreticis perhibentur composite. Propter quod (ut dictum est), ne vel levis subsannandi oriretur occasio, in sancta Romana Ecclesia non leguntur. » Itæ ipse. Sed habito delectu postea, complura fidelia in-

venta sunt Acta martyrum, quæ in eadem Ecclesia, sicut in cæteris, publice recitantur. Vides, lector, et in his consilium nostrum, ut ex multiplicibus Actis sanctorum martyrum, illa ferme solum hic describamus proconsularia, quæ omnium fidelissima esse noscantur, non quod reliqua improbemus; sed ut ex iis, quæ ex publicis accepta fabulis, sincera ac pura, omnique fide dignissima esse sciatur; reliquorum omnium martyrum res gestas, quæ perierunt, vel corruptæ, atque aliter depravatæ sunt, in horum imagine contempleris.

Anno periodi Græco-Romanæ 5783. — Olymp. 267. an. 2. — Urb. cond. 1013. — Jesu Christi 290.

— Cuius papæ 8. — Diocletiani imp. 7. Maximiani Herculi imp. 5.

1. *Consules. Quinquennalia imperii Augustei Maximiani.* — Ad num. 1 et seqq. *cons. Diocletianus Aug. IV, et Maximianus Hercullus Aug. III.* Diocletianus secundum tertiam regulam, Maximianus juxta secundam; imperii enim Augustei quinquennalia dedit.

2. *Martyrium Tharasci et sociorum tardius contigit.* — Baronius refert Acta Passionis SS. Martyrum *Tharasci, Probi et Andronici*, Tarsi in Cilicia, quæ dicuntur publice excepta, *cons. Diocletiano IV, et Maximiano III, octavo kalend. Aprilis.* Sed, ut recte observat Valesius in Notis ad lib. 9 Eusebii, cap. 5, mendosa videtur inscriptio illa, scribendumque, *cons. Diocletiano VIII et Maximiano VIII.* Nam in Actis illis mentio fit præcepti imperatorum, quo jussum erat, ut omnes diis sacrificarent, quod ad annum XIX Diocletiani pertinet. Secundo, in iis hæc leguntur : « Præses dixit : Maledicis principes, qui diurnam et altam pacem præstiterunt. Andronicus dixit : Ego execratus sum pestem et sanguibulos, qui evertunt mundum. » Primum illud « de alta et diurna pace » convenire non potest in quartum consulatum Diocletiani, cum eo tempore Barbari imperium Romanum undique aggrederentur. Deinde, quomodo

sanguibulos dici potuerunt Diocletianus et Maximianus ante annum XIX Diocletiani, quo persecutionem adversus Christianos decreverunt? Baronius hortum sanctorum Acta prorsus sincera primus vulgavit, sed ex codice mufilo; quare cum ea integra postea Rosweythus alique reperissent, ea litteris mandarunt, et nuper Ruinartus in Actis sinceris martyrum, apud quem legenda.

3. *Carausius in Britannia pacifice regnat.* — *Carausius* bello navali superior, *Maximiani* classe partim capta, partim adversa tempestate disjecta, pacem ab eodem et Augusti titulum obtinuit. Scribit enim Eutropius : « Cum Carausio tamen, cum bella frustra tentata essent contra virum rei militaris peritissimum, ad extremum pax convenit. » Hujus pacis varii nummi testes, præsertimque, qui ex gaza Medicea produciuntur a cardinali Norisio in Dissert. 1 de Numismate Imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 4, in cujus postica visitur *Carausius*, cum his verbis circum : IMP. C. CARAUSIUS PP. AVGG. in postica : PAX AVGG. Cernitur Pax stans, dextra ramum, sinistra hastam per transversum tenens. Qui tres Augusti alii non sunt, quam Diocletianus, Maximianus et Carausius. Sed quo anno pax hæc sancita, incomperum.

Anno periodi Graeco-Romanae 5784. — Olymp. 267. an. 3. — Olymp. 267. secundum Baronium. — Urb. cond. 1634.
— Jesu Christi 291. — Cuius papae 9. — Diocletiani imp. 8. Maximiani Herculi imp. 6.

1. *Consules.* — Coss. *Junius Tiberianus*, et *Cassius Dio*. Tiberianus cum nota numerali in Fastis Graecis Heraclii, et in libello de Praefectis Urbi effertur. Junius Tiberianus et Cassius Dio fuere praefecti Urbi.

2. *Mores Maximiani Herculi.* — Cum hic annus « rerum Ecclesiasticarum jejunus » sit, ut ait Baronius, referendum hic quod scribit Lactantius, qui ejus tempore lucem non viderat, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 8. loquens de moribus Maximiani Augusti: « Quid frater ejus (nempe Diocletiani) Maximianus, qui est dictus Herculus, non dissimilis ab eo? nec enim possent in amicitia tam fideli cohaerere, nisi esset in utroque mens una, eadem cogitatio: par voluntas, aequa sententia. Hoc solum differabant, quod avaritiae minori altero fuit plus, majori vero minus sed plus similitudinis, plus vero animi, non ad benefaciendum, sed ad male. Nam cum ipsam imperii sedem teneret Italiam, subjacerentque opulentissimae provinciae vel Africa vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quantum illi copia suppetebat. Et cum opus esset, non deerant locupletissimi

senatores, qui subornatis indicibus affectasse imperium dicerentur, ita ut effoderentur assidue lumina senatus. Cruentissimus fiscus male partis opibus affluebat. Jam libido in homine pestifero, non modo ad corrumpendos mores, quod est odiosum ac detestabile, verum etiam ad violandas primorum filias. Nam quaecumque iter fecerat, avulsae a conspectu parentum virgines, statim praesto. His rebus beatum se judicabat, his constare felicitatem imperii sui putabat, si libidini et cupiditati male nihil denegaret. » Illi mores hominis, qui Ecclesiam persecutus est.

3. *Colloquium inter utrumque Augustum.* — Bellis undique orientibus *Diocletianus* et *Maximianus* veniunt Mediolanum, et de Caesaribus creandis, quibus exercitus tuto committi possent, et cum quibus curas bellicas communicarent, deliberant, ut deducitur ex Geneithaeco ab Eumenio dicto Maximiano Augusto, cap. 11. Quae oratio hoc anno recitata videtur, cum nulla in ea de Constantio et Galerio Caesaribus sit mentio.

CAII ANNUS 9. — CHRISTI 292.

1. *Constantius et Galerius Caesares.* — Sequens vero annus ducentesimus nonagesimus secundus Annibalianum et Asclepidotum coss. habuit: quo ipso Christi anno assumptos esse in regnum ob tyrannos emergentes Flavianum Constantium Chlorum, et Maximianum Galerium cognomento Armentarium, Eusebius testatur his verbis¹: « Aegyptum Achilleas oblinuit, ob qua Constantius, et Galerius Maximianus Caesares assumuntur in regnum: quorum Constantinus Claudii imperatoris ex filia nepos fuit; Galerius in Dacia hand longe a Geroica natus; atque ut

eos Diocletianus etiam affinitate conjungeret, Constantinus privignum Herculei Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit. Galerius filiam Diocletiani Valeriam duxit: ambo uxores, quas habuerant, repudiare compulsi. » Haec Eusebius hoc ipso Christi anno, licet in annorum Diocletiani imperii numero (ut dictum est) errore labatur. Scimus ab alio¹ horum Caesarum creationem poni anno superiori; sed errare certum est. Nam cum in inscriptione² edicti ejusdem Galerii pro Christianis, adversus Gentiles editi, simul jun-

¹ Euseb. in Chron.

¹ Panvin. in Fast. — ² Apud Euseb. lib. VIII. c. 29.

gatur ejus consulatus octavus cum tribunitia potestate vicies repetita, incidisseque habeatur in annum Domini trecentessimum undecimum; numerando ejus annos ex tribunitia potestate vicies repetita; necesse est ab hoc anno ducere regni principium numeri. Sed de illa edicti inscriptione illud monendum irrepsisse errorem in nomen Constantini; siquidem error patens est, nec occurrari potest; cum constet quinque annos ante consulatum illum Galerij Constantium ex hac vita sublatum esse, atque Constantinum regnare cepisse. Sed haec suo loco:

2. Quod vero adseiti dicantur hi Caesares ad propulsandos tyrannorum vel Barbarorum insultus: Panegyricus Maximiano inscriptus, cum de eorundem Caesarum creatione meminit, contrarium potius

videtur adstruere: nempe pacato imperio Romano, quiescente Diocletianum et Maximianum, qui parva fuerunt, ac novis accessionibus propagarent: quod auctor narrat, his scilicet verbis agens de ortu Caesarum: « O kalende Martie, sicuti olim amorum volentium, ita nunc aeternorum auspices imperatorum! Quanta enim, invictissimi principes, et volas et Reipublica propagatio, orbis vestri participanda tutelam. Cujus licet, omni hoste perdomito, certa securitas; nimios tamen in diversa discursus vel revisenda posecat. Partho quidem ultra Tigrim redacto, Bactia restituta, porrectis usque ad Danubij caput, Germania, Rheliasque limitibus, destinata Balavia Britanniaque vindicta, gubernacula majora quaerebat, aucta atque agenda Republica. » Haec et alia ibi, sed ista salis ad instilendum.

Anno periodi Graeco Romanae 5785. — Olymp. 267. an. 4. — Urb. cond. 1041. — Jesu Christi 292. — Can. pope 10
— Diocletian imp. 9. Maximiani Herentii imp. 7.

1. *Consules.* — Ad num. 4 et seq. Coss. *Amnibaliani et Aesclepiodotus.*

2. *Constantius et Galerius Maximianus Caesares dicti.* — (1) Hoc anno, ut recte apud Baronium legitur, *Constantius Chlorus* Constantini Magni pater, et *Galerius Maximianus* Caesares creati, et tribunitia potestate exornati, ut ex iis, quae in Galerij Maximiani interitu dicemus, certum fiet. Erravit itaque Idacius in Fastis et auctor Chronici Alexandrini, qui hanc nuncupationem anno precedenti factam scripsere. Recte tamen auctor Chronici Alexandrini, qui etiam in die peccavit tradit, eam *Nicomediae* factam fuisse. *Kalendis Martiis* eosdem Caesares appellatos, non solum Idacius in Fastis, sed etiam Eumenius in Panegyrico Constantio Caesari dicto, cap. 3. testantur. « Constantius privignam Herentij Theodoram accepit, ex qua postea sex liberos Constantini fratres habuit: Galerius filium Diocletiani Valerium: ambo uxores, quas habuerant, repudiare compulsi, » inquit Entropius, « diremptis prioribus conjugijs, »

ait Victor de Caesaribus, « ut in Nerone Tiberio, ac Julia filia Augustus quondam fecerat, » quem scilicet imperatores omnes tanquam exemplar sibi proponebant. Addit Victor: « Et quoniam bellorum moles acrius urgebat, quasi partito imperio, cuncta, quae trans Alpes Galliae sunt, Constantio commissa: Africa Italiaque Herentio: Illyricique ora ad usque Ponti fretum, Galerio: caetera Valerius retinavit. » Galerius, « cui cognomen Armentario erat, » ut inquit idem Victor, a Diocletiano, quando eum adoptavit, *Maximianus* appellatus est; quod ex Lactantij in libro de Mortibus Persecutorum, cap. 18. loco, si emendetur, colligitur: « Alterum quem dabis? » (dixit Diocletianus Galerio Maximiano, quando post abdicatum a Diocletiano imperium, de creandis Caesaribus actum est.) « Hunc, inquit, ostendens Daian adolescentem quemdam semibarbarum, quem recens jusserat Maximinum vocari de suo nomine. Jam et ipsi Diocletianus nomen ex parte mutaverat hominis causa, quia Maximianus fidem summa religione pra-

(1) Galerium Maximianum creatum fuisse Caesarem anno 291, eo argumento prolo, quod idem Galerius Maximianus apud L. Caellum *de Mortibus persecutorum*, cap. 18. Diocletiano insitit, ut sibi cederet imperium; jam enim fluxisse dicebat annos 15 quibus longam relegationem in Illyrico vel ad ripas Danubii tulerat. Certum est autem eo totisum fuisse a Diocletiano, ut se barbaris opponeret Caesarem jam factum, ut ex Pagio ad A. 294, 5. legitur in anni 15 nominis a 291 supputati desinere possunt in annum 305 quo accidit Diocletian abdicatio. Et quidem ab eo anno 291 cepit imperium consulare Galerij annum 29 explebat anno 311 kal. Martii, adeoque edictum ab eo latum paulo ante obitum obsignatum potestate tribunitia xx datum fuit ante Martium; quare non bene Pagus ad A. 311, 15, hoc edictum consignandum dicit post Martium mensem; cum praeterim mors ejus quae statim a lato edicto accidit, innotuisse dicitur eo tempore quo vicemalis futura expectabatur « kalendis Martiis impendebatur. » Quis credat illud *impudentibus* designare kalendas Marti anni futuri? Faede igitur error irrepit in L. Celso ubi dicitur edictum illud innotuisse Nicomediae pridie kal. Maii, et alia ejusdem mensis die vulgatum ibi fuisse Galerij obitum. Refragatur quidem hinc nostrae sententiae munus ille Graecus Goltzi de quo Pagus ad A. 311, 15. Sed Goltz annos illos annuos suspectos eruditus esse nemo ignorat. Falli etiam videtur Pagus, cum ex auctoritate Fastorum Iliabanorum anno 291 constitutat exortum bellorum barbari eorum, quam in expeditionem nissum censet Maximianum Galerium statim ac Caesar renuntiatum fuit. Litter exortum illud ab anno 291 revocandum non est.

stabat; » ubi loco horum verborum, « hominis causa, » legendum cum editione Anglicana, « omnis causa. » Quare ex hac emendatione, quæ certissima est, discimus Dioecletianum, quando Galerium Armentarium hoc anno Casarem renuntiavit, ei nomen ex parte mutasse, eumque « Galerium Maximianum » fausto, ut sibi videbatur, omine vocari præcepisse; quia Maximianus cognomenlo Herculli erga se fides nunquam defuerat. Quo exemplo motus Galerius Maximianus anno cccv, quo *Daium* Casarem dixit, huic ex toto nomen mutavit, eumque de suo nomine « Galerium Maximianum » appellari voluit. Galerius enim Maximianus « sorore Armentarii progenitus, vero nomine ante imperium Daza dictus, » inquit Victor in Epitome. Indeque factum, ut nec Armentarii nec Daze nomina in nummis, inscriptionibus, caeterisque monumentis publicis unquam legantur. Porro « nomen cum dicimus, cognomen quoque et agnomen intelligatur oportet, » ait Cicero de Invent.

3. In ea designatione *Constantius primum locum tenuit*. — Denique in hac creatione *Constantius* priorem locum obtinuit, ut colligo ex Eusebio lib. 8, cap. 5, ubi ait edictum persecutionis anno cccm in publico Nicomediae loco affixum, a quodam pio viro detractum fuisse: « Idque duobus imperatoribus in eadem urbe commorantibus, quorum alter senior Augustus (nempe Dioecletianus) primum inter omnes imperii gradum; alter vero (videlicet Galerius Maximianus) quartum oblinebat; » ubi in graeco legitur: *δυσὶν ἐπιπαρόντων κατὰ τὴν αὐτῶν πόλιν βασιλέων*, id est, *duobus in ipsa urbe regibus commorantibus*, quia non solum Augustus, sed etiam Caesares regis nomine compellabantur, quemadmodum et imperatoris, ut alibi ostendi. Denique Constantius Caesar et prior consulatus gessit, et prior quinquaennata exhibuit; quæ eum primum locum in hac nuncupatione obtinisse argumento sunt.

CAH ANNUS 10. — CHRISTI 293.

1. *Acta martyrum Nicomediensium*. — Annus ducentesimus nonagesimus tertius, Dioecletiano quintum, et Maximiano quartum consulibus adnotatur, idemque annus secundus imperii Galerii Maximiani: quo pariter consignata habentur exordia Aetorum SS. martyrum Nicomediensium¹; quæ quidem omni ex parte examinata invenimus, paucis quibusdam emendatis, fidelissima, ac plane digna quæ in Annalibus una cum cæteris Actis martyrum, suis quibusque locis, ut temporis ratio postulat (quod ab instituto non discrepet) describantur. Præerat tunc Nicomediensi Ecclesie Cyrillus episcopus, qui sedulo pastorali studio etiam mirifice illustrabat. Quem Donna virgo gentilis, sacerdotum maxima, cum incidisset in Acta Apostolorum, et ex eis pietatem prægnastasset, cupiens plenius ad christianam fidem instrui, noctu convenit: a quo religionem edocta, signoque crucis ex more, dato nomine, consignata, effleclaque catechumena. Agapium diaconum ab eodem catechista accepit, rei tantum conscio inde barbaro homine, regio eumque, paribus volis christianum fieri expellente: quo eum etiam statuto tempore baptismum suscepit; et quod in iisdem Actis² Apostolorum legerat, quæcumque habuit, ad Cyrilli pedes in pauperes eroganda portavit.

2. Cum vero ex hac vita S. Cyrillus Nicomediensis episcopus excessisset, in locum ipsius Antimus subrogatur; cuius sedis tempore, a Persa quodam euncho Indes collega, ac pariter Domna, quod christianam fidem excoleret, præfecto domus regiae deferuntur; qui rem accuratius exploraturus, suasionem delatoris, cubiculum eorum ingreditur. Quanam vero in eo invenerit, et quæ solerent esse Christianorum suppellectilia, auctoris verbis, ea sic describentis, referimus: « Audivit, inquit, præfectus; et cum libenter eam admississet probationem, aufert ab eis claves; et cum aperuisset, invenit profanus, sed non ut ipse sperabat; sed ea quæ vere erant veneranda, nempe divinæ crucis figuram, et librum sacrosanctum, nimirum Apostolorum Deo gratas actiones, et præterea possessionum vacuatum eorum, quæ in caelis magnum thesaurum recondebant: cuius præclaræ opes erant duæ storee in nudo solo stratae, generosorum et beatorum Domne et Indes suppellex; fictile præterea thuribulum, et lucerna, et lignæ arcula, in qua reposuerant sacram oblationem, cuius fiebant participes, » hæc sibi.

3. Porro prisinæ hujus consuetudinis, tam Occidentalis, quam etiam Orientalis Ecclesie, ab Ecclesia sumptam sacratissimam Eucharistiam domum ferre, et in arca collocatam asservare, eamdenque diebus singulis participare; quæ superius ex Tertulliano,

¹ Extant, apud Metaphr. die 26 Januar. — ² Act. iv.

Cypriano, Gregorio Nazianzeno, Basilio, et aliis scripta primo Annalium Tomo habentur, aperte significant. Sed et signum sancte crucis aliqua materia expressum habere apud se consuevisse pios Christianos, quae tradit Gregorius Nyssenus in sancta sorore Marciana, et alia innumera plane exempla declarant.

4. Caeterum sic delecti Donna atque Indes christiani, delrudentur in carcerem ac fame diutius cruciantur : divinilus autem imperlitis alimentis pellunt inedia. Sed blanditiis eos demulcere praefectus studuit : cum illa, ne certaminis hujuscemodi magis periculoso succumberet, non sine divini Spiritus instinctu, instar David Saulem fugientis, simulavit

insaniam, arrepta a demone speciem praese ferens : sicque diu omnium molestia perseverans, tandem Christianorum episcopo Anthimo curanda committitur. Consuevisse plane Gentiles ad liberandos arreptos a demone, quibus abundare solerent, Christianorum auxilium frequentissime implorare, quae sunt ex Tertulliano, Cypriano, et aliis superius dicta, manifeste declarant. Haec autem hoc anno (ad divinus) cepta, producta sunt usque ad Galerii Maximiani reditum Nicomediam, cum jam Parthos ac Persas praeflo superasset. Quae autem post haec congerunt, suo loco dicturi sumus.

Anno periodi Graeco-Romane 5786. — Olymp. 268. an. 1. — Urb. cond. 1046. — Jesu Christo 293.

— Caeli papae 11. — Diocletiani imp. 10. Maximiani Herculii imp. 8.

1. *Consules. Decennalia imperii Augustei Diocletianus, Caesarei Herculius edit.* — Ad num. 1. *Coss. Diocletianus Aug. V, et Maximianus Herculius Aug. IV*, uterque juxta secundam consulatum Caesarum regulam. Augustei enim imperii Diocletiani, et Caesarei Maximiani decennalia in hunc annum incidunt. Sed an uterque eodem anno, uti postea vicennalia, dederit, incertum. Mediolanensis in Numismatis Imperatorum, egregium Diocletiani nummum ex suo museo profert, in cujus antica legitur : IMP. DIOCLETIANVS AVG. in aversa parte : PRIMVS X. MULTIS XX. Quae formula jam ante a Galieno, ut vidimus, usurpata, posthac in usu fuit. Idem Mediolanensis quatuor Maximiani Herculii numismata exhibet in quorum postica legitur : VOT. XX. quae in prioribus vel in posterioribus ejus decennalibus perrexit.

2. *Nova in decennialibus induci solita.* — Si vir doctissimus annotasset, an Diocletianus in laudato nummo cum habitu consulari representetur, utrum hoc anno decennalia ediderit, certo constaret. Eum tamen hoc anno ea solemnia exhibuisse, intelligimus ex Eusebio in Chronico, ubi hoc anno habet : « Primus Diocletianus adorari se ut Deum, et gemmas vestibus calcamentisque inseri jussit, cum ante eum omnes imperatores in modum judicium salutarentur, et chlamydem purpuream a privato plus haberent. » Scaliger ad numerum Eusebium 2210, ad Hieronymum haec ad verbum ex Eutropio accepisse, atque se haud scire, an decimo duxerat anno imperii sui Diocletianus et ut Deus adorari, et gemmas calcis uti coepit; sed hoc unum se scire, eum morem esse Hieronymo, ut ejusmodi multa in quovis annum conjiciat. Sed si viro eruditissimo consulatum Caesarum regulam immoluisse, non dubitasset,

quin ea novitas, insolentiaque hoc anno primum visa esset.

3. *Donna, Indes et Anthimus martyrium patiuntur.* — Ad num. 4. Nicephorus lib. 7. cap. 6, narrat martyrium Donnae virginis, et Indes eunuchorum fidelissimi Anthimi Nicomediae episcopi institutione et opera divinam gratiam consecutorum, quos Diocletianus ex expeditione Aethiopiae redux morti tradi jussit cum praefaris viris qui militaribus ordinibus affecti fuerant. Tum Nicephorus, cap. 7 : « Haec sic apud Nicomediam in initio persecutionis gerebantur, » ideoque anno eorum quo magna persecutio Diocletianea decreta, Donna et Indes inscribuntur Martyrologio Romano ad diem xxvii Decembris, Anthimus ad diem xxviii mensis Aprilis, quo in Actis Bollandianis exhibentur Acta ejus martyrii, quae etiam Metaphrasas, et Surtius repraesentant; sed cum antiqua non sint, Ruinartus in Actis sinceris Martyrum, eorum non meminit. Eusebius lib. 8. narrans res aetate sua gestas, capite 6, ea incipit describere quae Nicomediae gesta sunt : « Tunc etiam Anthimus Ecclesiae Nicomediensis episcopus, ob confessionem Christi in eadem urbe capite truncatus est. Huic adjuncta est ingens martyrum multitudo. Quippe iisdem diebus, nescio quo casu, in palatio excitatum erat incendium : cuius cum nostros auctores fuisse publicus rumor falsa suspitione jactasset; imperiali jussu, quotquot illic erant Dei cultores, acervatim cum suis familiis, alii gladio, flammis alii consumpti, perire. Tunc divina quadam acritate, quae verbis explicari non potest, conciti simul viri ac mulieres in ardentem rogam insiluisse dicuntur. » Deim, cap. 13, recenset praesides Ecclesiarum qui fidem suam fuso sanguine declaraverunt, atque : « Primus in tabulis priorum a nobis nominetur Anthi-

mus, Nicomediensis episcopus, testis regni J. C. in eadem urbe capite truncatus.» In Actis Bollandianis et in Annalibus Baronii ad annum cccii, num. cxiii, martyrium Anthimi cum eo anno alligatur, quia et in Baronius quam Henschenius eo anno generalem Diocletiani persecutionem copiam credere; verum eam cum anno cccii conjungendam esse ibidem monstrabimus, ideoque non solum Anthimi, sed etiam Domne et Indes martyria ad annum cccii

referenda, licet Baronii ordinem sequentes anno cccii Anthimi mentionem facturi simus.

4. *Carausius occiditur.* — *Carausius*, qui in Britannia regnabat, ab *Allecto* ejus socio occisus est, *post septennium*, inquit Eutropius; Victor de Casaribus ait, *post sexennium*, ideoque septimum annum tantum inchoavit. In nummis graecis sextus imperii ejus annus legitur. Post ejus interitum *Allectus* triennio imperavit, Eutropio et Orosio testibus.

CAH ANNUS II. — CHRISTI 294.

1. *Susanna virginis certamen.* — Qui sequitur annus Christi ducentesimus nonagesimus quartus, novos Caesares Constantium Chlorum et Galerium Maximianum consules habuit. His consulibus, tertio idus Augusti Susanna Gabinii filia, Caii papae neptis, cum nuptias Maximiani remisset a Diocletiano affine lentata, quod christiana esset inventa, jussu ejusdem imperatoris in paternis aedibus capite truncata martyrii palmam est consecuta. Haec autem quomodo contigerint ejus martyrii Acta declarant; quae quidem in ecclesiis legi consueverunt, quibus et vetera quaeque Martyrologia fidem adiciunt.

2. Ad ea autem elucidanda quae videri possunt ambigua, illud in primis est intelligendum; Diocletiani filiam, quae conjuncta fuit (ut dictum est) Galerio Maximiano Casari, haud diu post nuptias fuisse superstitem; nulla enim penitus extat ejus memoria in antiquioribus monumentis, sed nec ex ea proles aliqua legitur esse suscepta; pater autem ut filiae defunctae memoriam consecraret aedificavit, Pannoniae partem (sicut inquit Ammianus¹) ejus nomine instituit atque cognominari voluit. Sed et ejusdem Valerie nomine nuncupavit civitatem sitam ad ripam Danubii, ut Emodius² tradit; frequentior tamen est provinciae Valerie mentio, quam civitatis; ejus enim post Ammianum Zozimus³ et ex nostris S. Ambrosius⁴ meminerunt. Dicta est autem Valeria Pannoniae, ad distinguendam eam a Valeria provincia in Italia, de qua alibi⁵ a nobis fusius dictum est.

3. Diocletianus igitur, qui (ut demonstratum est) omnem adhibuit diligentiam, ut Galerium, quem

creasset Casarem, affinitatis vinculis obligaret, et ob id coegisset etiam, quam duxerat, repudiare conjugem, atque filiam suam Valeriam suicere in uxorem; illius morte resolutio jam vinculo, quam in sua cognatione haberet gradu propinquiorem virginem, eam illi foedere nuptiarum conjungere festinavit. Fuit haec Susanna, filia Gabinii germani Caii papae; qui ambo Diocletiano sanguine conjuncti erant, consobriini nempe, iidemque ex Dalmatia oriundi.

4. Quod vero ejusdem Susannae Acta habeant, quasisse Diocletianum uxorem, Maximiano, vel, ut alii codices habent, Maximino (sed nihil refert, nam utroque nomine dictus habetur) filio suo adoptivo; sane quidem peculiare principibus erant, ut, quem cuperent imperii successorem, eundem in filium adoptarent; nam sicuti ipse Galerium Maximianum, ita et Maximianus Herculius collega adoptavit Constantium Casarem; quod panegyricus ipsi dictus testatur. Sane quidem et in alio Panegyrico idem Galerius Caesar filius nominatur Diocletiani imperatoris; quod non nisi per adoptionem legitime fieri potuit, cum nulla penitus Diocletiano proles mascula esset. Huic igitur, defuncta Valeria, Diocletianus (ut dictum est) statuit Susannam matrimonio jungere. Quae autem post haec secula sunt, ejusdem martyrii Susannae Acta declarant, quorum quatuor exemplaria nacti sumus; ex iisdemque alia proflixiora, alia vero breviora legimus, parum ab invicem discrepantia. Nos vero, quod diversis plane verbis eadem prope invenerimus esse narrata, ex iisdem haec summam destampla describimus.

5. Susanna in primis stemma in eis sic deductum invenimus: Maximini, seu Maximinum Diocletiani fuisse germanum, eumque vita functum duos reliquisse liberos suos Caium atque Gabinium, quos Christianae religionis professio ab ejusdem Diocletiani

¹ Ammianus Marcell. lib. XIX. — ² Emod. in Acta S. Antonii monachi. — ³ Zozim. hist. lib. II. — ⁴ Ambros. lib. II. c. 4 in fin. — ⁵ Not. in Martyrol. Rom. die 23 Jan. k.

consuetudine segregavit. Duxit uxorem Gabinium, ex qua Susanna est orta; idemque postea, uxore defuncta, sacris ordinibus initiatus, presbyteratu dignus est habitus: Caius vero, quod duxisset vitam caelibem, summo quoque sacerdotio auctus et creatus est Urbis episcopus, totiusque simul Christianae religionis antistes. Porro legimus in iisdem Actis, Gabinium egregia eruditione praeditum, adversus Gentiles scripsisse pro religione Christiana defensionem.

6. Valeria igitur (ut dictum est) ex hac vita sublata, agit per Claudium propinquum Diocletianus, ut Susannam Galerio Maximiano jungat uxorem. Quod cum per illum Gabinio significatum esset mox ipse, praesente Caio papa, Susannae animum exploravit; et licet sibi satis cognitus ex ejus vite instituto videri posset; tamen, ut Claudii et imperatoris vitaret invidiam, noluit petitionem honestissimam (ut videbatur) rejicere, sed exploratum se puellae animum dixit: sicque dimisso Claudio, Susannam allocutus est una cum Caio papa, eique Diocletiani consilium de nuptiis significavit: illa vero vehementiori spiritu detestata cultoris daemonis nuptias, nihil antiquius sibi fuisse addidit, quam exultant castitate vitam Christo Domino consecrare; licet sciret illi sibi corporis dispendio redimendum, atque martyrio comparandum. Laudata est a parente responsio; ac tum ejus, tum Caii papae exhortatione corroboratur ad pugnam; utque semel arrepto altissima vitae proposito, in eodem firmis insistens vestigiis, constans perstaret adversus imminentes ex principis ira fragores, eorumdem admonitionibus confirmatur.

7. Rediit post triduum Claudius, ut, quid cum Susanna esset actum, cognosceret: advocatur illa, jubeturque palam ac libere mentis suae consilium aperire. Illa autem suae confessionis auspiciura principium, divino quo flagrabat afflata Spiritu, primo cur ipsum Claudium licet patrum non admisisset more Romano ad osculum, reddidit rationem, nimirum quod demonum sacrificiis os pollutum haberet. Quid plura? Tanta vi, divinitus sibi impartita loquendi libertate, hominem redarguit impietatis, eoque adegit, ut et deos relinquere, Christianamque religionem ex animo consecrari eidem persuaserit, qui ante Christianos fuerat persecutus: quem Caius papa explorata in omnibus ejus sincera fide, nomen ipsius recipiens, inter catechumenos voluit more solito profiteri.

8. Rediens vero Claudius domum, cum haec omnia Prapedigna uxori nuntiasset: illa cum diu ante de fide christiana sectanda consilium iniisset, sed viri impietate perterrita destitisset; audita viri tanta a Deo facta mutatione, repente ad Caium papam se contulit, ad pedesque precidens eosque ex more (ut Acta habent) exosculata, atque se ad fidem recipi postulavit. Aderat cum eo et Susanna, quae eam amanter suscepit. Sed et sequenti nocte reversus est Claudius domum Gabinii, secum ducens duos quos habebat filios, eosque pariter fide christiana initiari rogavit: quos Gabinium christianam fidem eloquitur, ipsamque Claudium baptizavit, quem Caius papa

sacro chrismate ex more perunxit; idemque filios ejus Alexandrum et Curiam, necnon eorum matrem Prapedignam pariter sacro baptismate abluit.

9. « Post haec obtulit, impium Acta, pro illis sacrificium in eadem domo, et consecravit corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, et lac et mel et fontem, participavitque cum omnibus mysterium Dei. » Reddidimus haec ipsa verba ex Actis ipsis, quo illius ecclesiasticae consuetudinis usus, ejus meminit Tertullianus¹, ejusmodi relinquatur testatus exemplo. Ille quidem recensens antiquas in Ecclesia Catholica praescriptas consuetudines, cum de baptismatis ritibus locutus est, addidit: « Inde suscepti lactis et mellis concordiam praegustamus, etc. » Typum quidem haec gerebant, quod per baptismi gratiam, qui aude erant filii irae, habitantes (ut ait Psalmus²) in terra deserta, loco horroris, et vaste solitudinis, per baptismum terram illam promissionis viderent ingressi, quam lacte et melle manantem, praesui excellentia, divina Scriptura nominare consuevit.

10. Sed prosequamur res gestas. Claudius, postquam baptismum est consecutus, suas facultates copit in Christianos pauperes erogare, sed in eos potissimum qui tenerentur in vinculis, vel abdita loca quiescent; supplex petens ab eis, ut eorum precibus Deum, quem Christianos persequendo adeo offendisset, mereretur habere propitium; addiditque ad expiationem sceleris, licet baptismate esset sanctificatus, dorso cilicium. Sed cum diu in assiduis precibus perseverasset, invenitur eo habitu et statu corporis a germano suo Maximo, rei privatae comite, misso a Diocletiano, ut de Susannae nuptiis quid esset actum, cognosceret; qui ab eo perductus est in domum Gabinii, quae « erat ad Arcus (ut habent Acta) porte Salariae, juxta ades Sallustii. » Occurrens illis Gabinium, et introducens domum, ex more ejusmodi dedit orationem, sic exordiens: *Oremus*. Illisque humi prostratis, sic oravit: « Domine Deus, qui dispersa congregas, et congregata conservas, respice in opus manuum tuarum, et illumina omnes in te credentes, quia tu es lumen verum in saecula saeculorum. Amen, responderunt omnes, surgentesque de terra mutuo se complectuntur, et osculantur. Claudius vero cum gaudio osculabatur pedes Gabinii sacerdotis. » Haec ibi. Ejusmodi laude dignam Christianorum, Romae praesertim agentium, consuetudinem, ut sacerdotes excipientes ad se venientes, sic primum eos ad preces, ac post inde ad pacis osculum invitarent, meminimus nosse quoque superius.

11. Advocata quoque est Susanna, et de adventu Maximi nuntiatum est Caio papa, cujus domus quoque erat et ecclesia prope ades Sallustii, qui se illuc contulit. Ad cujus adventum, qui erant congregati in domo Gabinii, in terram prostraverunt se omnes ex more, quibus ille: « In nomine Domini constantes estote, dantesque orationem, dixit: Oremus, Domine

¹ Tert. de Coron. indit. c. 7. — ² Psal. XXXIII.

Dens, pater Domini nostri Jesu Christi, qui omnibus ad salutem et vitam aeternam misisti Dominum nostrum Jesum Christum, ut nos e mundi tenebris erueret; da nobis servis tuis constantiam fidei, quia tu regnas in saecula saeculorum. Responderunt omnes. Amen. » Consuetae hae videntur esse preces cum Romanus episcopus alios inviseret, ac pariter hortaretur.

12. Sermone quoque Caius post haec ad eos habuit, audiente quoque Maximo; qui exosculatus Caei pedibus, de Susanna aperuit Diocletiani consilium. Sed instituto virginis eidem patefacto, cum Caei, tum Claudii verbis admonitus Maximus, de fide

christiana capessenda cogitare, ac avidius querere cepit; dimissusque domum, penitus persuasus, aestuans calore fidei, sua mox cepit in pauperes erogare. Elapsis vero diebus quinque, ad Caicum rediens, ad pedes accedens, baptismum enixus postulavit; quem de fide plenius eruditum, idem Caius baptizavit, atque ex more sacro chrismate unxit, obtulitque sacrificium, ex eoque illum impertivit. Cum autem per Thrasonem, christianum occultum, Maximus sua bona in egentibus erogaret; re pervulgata, delatus est Maximus per Arsilium collegam principi. Quid autem de eo jusserit Diocletianus, dicemus anno sequenti, quo ea facta esse noscuntur.

Anno periodi Graeco-Romanae 5787. — Olymp. 268. an 2. — Urb. cond. 1617. — Jesu Christi 294.

— Caei papae 12. — Diocletiani imp. 11. Maximiani Herculii imp. 9.

1. *Consules. Decennalia imperii Augustei Herculii edit.* — Ad num. 1 et seqq. *Coss. Fl. Valerius Constantius Caesar*, et *C. Galerius Valerius Maximianus Caesar*, uterque juxta primam regulam. Anno quidem antecedenti hic consulatus geri debuit; sed propter Augustorum decennalia in hunc dilatus est. Hincque intelligimus, et Augustos anno praecedenti decennalia dedisse, et utrumque Caesarem anno cccxi, eam dignitatem consecutum esse. Si enim anno cccxi, ut tradidit Idacius in Fastis, Caesares nuncupati fuissent, anno cccxi, non privati, sed ipsimet consules processissent. Incidunt et in hunc annum decennalia Augustei imperii Maximiani Herculii. Unde munni ejus anno praecedenti laudati, quos videre non licuit, illum representare debent sine veste consulari; ideoque ex iis nihil certi deduci potest, sed tantum ex munno Diocletiani ibidem citato, qui sine dubio eo anno decennalia edidit, si in eo cum palmata ac veste consulari exhibeatur; anno vero cccxi, si eo in munno illa indutus non videatur. Porro nondum mihi liquet, an decennalia imperii Caesarei Herculii in munnis descripta fuerint, cum tribuniciam potestatem non acceperit, quando Caesar est appellatus.

2. *S. Susanna uxor Galerii Caesaris non fuit.* — Quod ait Baronius ex Actis *S. Susannae*, eam scilicet ad nuptias Galerii Maximiani nulla arte induci potuisse, eamque anno sequenti martyrio coronatam fuisse, et deinde patrem, ut filiae defunctae memoriam consecraret ademitati, Pannoniae partem ejus nomine institui atque cognominari voluisse, verum esse non potest, ruente fundamento, super quo positum fuerat, id est, morte Valeriae, quam diu supervixisse Galerio constat, ut observavit Baluzius, vir

doctissimus, in Notis ad librum Lactantii de Mortibus Persecutorum, cap. 15, ubi Lactantius loquens de iis, quae gesta sunt anno cccxi, postquam Diocletianus persecutionem adversus Christianos excitavit; ait: «Furebat ergo imperator jam non in domesticis tantum, sed in omnes, et primam omnium filiam Valeriam conjugemque Priscam sacrificio pollui coegit.» Imo iam *Valeria*, quam *Prisca*, Maximiano Augusto anno cccxiii extincto, superstites fuere, ut infra ex eodem Lactantio, cap. 50, demonstrabo. Deinde locum Ammiani, lib. 19, quem Baronius citat, aliud non dicit, ut recte ibidem Baluzius, quam cum Pannoniae partem ad honorem Valeriae Diocletiani filiae et institutam et ita cognominatam; Haec Ammiani verba: «Valeriam venit partem quondam Pannoniae, sed ad honorem Valeriae Diocletiani filiae et institutam et ita cognominatam;» non a Diocletiano, sed a Galerio Maximiano, ut tradit Victor de Caesaribus: «Provinciae uxoris nomine Valeriam appellavit;» ideoque haec ad rem non faciunt, cum Valeria vivente id nomen ea provincia acceperit. Bolandus die xxiii Januarii in Vita *S. Susannae* eadem, quae Baronius, refert. Neuter enim laudatum Lactantii librum, summo Historiae Ecclesiasticae emolumento deum a clarissimo Baluzio publicatum, viderat.

3. *S. Serena uxor Diocletiani non fuit.* — Quae de *S. Serena* Diocletiani uxore a Baronio dicuntur juxta fidem Actorum *S. Susannae*, corrumpunt ex dictis numero praecedenti; indeque constat, ea Acta vel in toto, vel saltem in parte esse supposititia. Etenim si *Prisca* Diocletiani uxor mater *Valeriae* fuit, ut sane fuit, necesse est, eam Diocletiano nupsisse, antequam is fieret imperator; cum Valeria Galerio Maximiano juncta matrimonio sit anno cccxi, actus suae ut mi-

nimum duodecimo. Vixisse autem tum *Priscam* matrem ejus hinc certo colligitur, quod diu postea superstes fuit, et anno tantum cccxvi extincta est, post victoriam, quam Licinius de Maximino reportavit, Baronius, licet librum Lactantii de Mortibus Persecutorum non vidisset, suspicabatur tamem futuros, qui eam de *Serenæ* Augusta historiam in dubium revocarent; quod nulla penitus de ea mentio alibi habeatur, neque apud scriptores ethnicos, neque in antiquis inscriptionibus; ac tanquam ei difficillimæ questionis finem imposuisset, interrogat litteratos, si his displiceat nomen *Serenæ* Augustæ, ut dicant quonam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta invenitur, et cum non invenerint, non faciunt de nomine controversiam.

4. *Neque Eleutheria, neque S. Alexandra Diocletiani uxores fuere.* — Verum huic interrogationi satisfactum est enunclatissime, inquit Baluzius loco citato; ubi et rejicit Hadriani Valesii opinionem in defensionem Disceplationis suæ de Basilicis, ubi colligit ex Anastasio bibliothecario in Vita Vigilii papæ, *Eleutheriam* vere Diocletiani uxorem fuisse. Sed cum certum sit, Diocletianum toto principatus sui tempore aliam uxorem non habuisse, quam *Priscam*, locus Anastasii, ubi de Diocletiano et Eleutheria sermo corruptus. Corrupta et Acta *S. Georgii* martyris, in quibus agitur de *S. Alexandra* Diocletiani conjuge, licet Henschenius et Papebrocius tomo in Sanctorum mensis Aprilis, die xxi de *S. Alexandra*, tanquam si Diocletiani uxor fuisset, loquantur, asseruntque *Serenam* priorem Diocletiani uxorem circa

annum cccxvi extinctam, eoli xix mensis Augusti, *Alexandram* vero alteram ejus conjugem anno cccc gloriosam ad celum evolasse, ejusque sacram memoriam celebrare Græcos die xxi Aprilis; ac denique afferant euconium, quod *Alexandree* tribuitur in perantiquo Menologio Basilii Porphyrogeniti imp. sæculo Christi x conscripto, aliisque ex Græcorum Menais. Non enim Lactantii librum viri doctissimi viderant, cum hæc scripsere.

5. *Sarmatæ aliique populi a Galerio devicti.* — Diocletianus adversus Bastarnas, Carpos, et Sarmatas rebelles, Galerium Maximianum mittit. In Fastis enim Idacii sub hujus anni consulibus legitur: « His cons., castra facta in Sarmatia contra Acineo et Bononia. » Aquincum seu Acincum, Cluverio teste, Buda est; Bononia vero, que olim urbs, nunc oppidum Pannoniæ inferioris ad Danubium. De hoc bello Eutropius intelligendus: « Varia deinceps et simul et virilim bella gesserunt, nempe Diocletianus et Galerius Maximianus) Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt. » Medioharbus duo Diocletiani numismata profert, quorum alterum in postica parte habet: VICTORIA SARMATICÆ; in aversa alterius legitur: VICTORIA SARMATICA. Sequentibus annis Sarmatæ rursus superati, postquam se Galerius Cesar Persas debellavit, teste Eutropio. Denique ex Codice Justiniano apparet hoc anno Diocletianum fuisse in Illyrico et Thracia, Sirmii, Viminiaci, Singedini, Philippopoli, et Heraclææ, ideoque et adversus Sarmatas bellum gessisse.

1. *Acta Susannæ prosequuntur ejusque martyriam.* — Christi annus ducentesimus nonagesimus quintus Tusco et Anullino consulibus consignatur; quo Diocletianus imperator relatione Arsitii cum comperisset Maximum, necnon Claudium ejusque conjugem Præpedignam, Alexandrum et Cutiam affines suos recenter factos esse christianos; eos omnes ab Urbe abductos ad Ostia Tiberina incendio tradi, eorumque cineres in fluenta jactari mandat. Julius ab officio homo severissimus, mandato principis eisdem dicens, dicto in loco, duodecimo kalendas Martii incendio concrenavit; relatusest horum

martyrii dies in tabulas¹ ecclesiasticas, atque anniversaria memoria consecratus. Hæc ex Actis *S. Susannæ*, quæ distincta temporum ordine, quæ priori, quæve posteriori anno sunt gesta, referimus. Cum enim (ut eadem Acta habent) mensis unius et dierum sexdecim spatium intercessisset, ex quo de *Susanna* Diocletianus illud Claudio dedit in mandatis, et postea Maximo ejus germano curandum negotium tradidit; cumque in isdem Actis primum quinque, inde quindecim habeantur elapsi certi dies, antequam Maxi-

¹ Mart. Rom. die 18 Febr. et alia.

mus ad Diocletianum delatus esset, absque aliis diebus excursis, quorum nulla fit mentio; rursumque dicta Februarii die hos martyrium consummasse constat; affirmasse necesse est, hoc anno, non autem praeterito, quo de nuptiis Susannae ceptum est agi, hos esse martyrio coronatos.

2. Dum autem Diocletianus de Susanna nepte sua Maximiano Caesari matrimonio coniungenda initum semel consilium (quod dictum est anno superior) implere satageret: et iam compertum habuisset, Susannam refragantem, esse Christianae religioni addictam; eandem una cum patre Gabinio voluit custodiae detineri, ut sic tam parentis, quam filiae animo emolliret. Sed postquam quinquaginta, et quinque dies ambo sic detenti fuissent; agit idem princeps cum Augusta conjugē, ut Susannam ad se perduceret, ejusque animi consilium exploraret, et a suscepta nova religione revocare studeret. Haec modo ibi.

3. Sed antequam quae Actorum sunt reliqua prosequamur, de Augusta Diocletiani conjugē, de qua incidit mentio, disserendum. Ipsam enim dictam esse Serenam, non tantum quae prae manibus sunt Acta Susannae testantur; sed et res gestae Marcelli papae, insuper et Romanum ac reliqua omnia Martyrologia antiquitus scripta eidem veritati adstipulantur. Siquidem quod christiana esset, et de Christianis optime merita, ac sancto fine quieverit, Occidentalis Ecclesiae¹ tabulae omnes ejus memoriam antiquitus scriptam conservant, nam decimo septimo kalendas Septembris natalis ejus dies adscriptus habetur.

4. Deridebunt haec fortasse litteratuli, qui Gentilium instar, candidam christianam simplicitatem ex more sugillant, quod apud scriptores ethnicos, vel in antiquis inscriptionibus nullatenus de Serena Augusta Diocletiani uxore mentio habeatur. Sed dicant, quoniam alio nomine Diocletiani conjux Augusta ab antiquioribus dicta invenitur? Quod si alio nomine eam quis appellatam posset invenire, non tamen propterea Serenae nomen explendum esset; quid enim absurdi est, ut imperator, qui tot annis vixit, plures diversis temporibus uxores habuerit? vel illa ipsa etiam Serena fuerit cognominata? At cum nulla sit mentio apud scriptores ethnicos, nec in antiquarum inscriptionum monumentis vestigium nullum extet de ejus conjugis nomine; quo jure quis negare poterit, eam non eo nomine esse dictam, quo in Actis sanctorum martyrum reperitur adscripta, et in tabulis ecclesiasticis appellata? Prostant aliud nomen, quibus displicet nomen Serenae Augustae; sed cum non inveniant, nihil est ut faciant de nomine controversiam.

5. Fortasse accidit (haud enim inanis est conjectura) quod cum absque exemplo inter tot conjuges diversorum imperatorum solius inveniantur uxoris Diocletiani nomen excidisse; id in odium Christianae religionis factum esse decreto principis, vel ex senatusconsulto (quod alias saepe accidisse scimus impe-

radoribus) ut nomen ejus abolitum atque abrasum penitus fuerit; quod in chartis Christianorum tantummodo integrum manserit. Deperdit enim semel commentariis Claudii Eusthenii de rebus Diocletiani, tum nomen Augustae ex libris Gentilium excidit, tum alia multa sunt penitus oblivione deleta. Sed jam caetera prosequamur.

6. Serena igitur jussu imperatoris Susannam accersens, tantum abest ut eam conata sit a suscepta religione, quam, et ipsa Augusta clam coleret, dimovere; ut eam in ipsius confessione vehementer corroboraret, et fortiter atque constanter agere hortata sit. Nam ipsam apud se diebus plurimis detinens, una simul cum ea ex Christianorum instituto die noctuque, quae erant Christianae religionis officia frequentabat. Cum vero innotuisset imperatori, Susannam perstare in sententia de christiana fide sectanda, ac conjugio tentando; eandem in Gabinii patris domum reduci mandat. Ad quam Maximianus Caesar, cui eam Diocletianus spononderat, veniens, viam virginis illaturos; resiliit corruptus mmine, cuius fulgore cum ambiri atque custodiri cognovit; sed totum magiae tribuitur, cum Diocletiano, quod acciderat, aperitur.

7. Quamobrem imperator, misso ad eam Macedonio, jubet eam occulte subijci questioni, et in refragantem animadverti. Abiit ille; convenit eam; admovent tripodem, jubet ut thura offerat Jovis, quod staterat, simulacro; sed detestata illa facinus, flexis genibus Deum est deprecata, ut abominabilem impietatem exverteret; quamobrem divinitus factum est, ut Jovis statua ab eorum oculis evanesceret; et alibi sit inventa in terra prostrata. Quae cum a Macedonio remittantur Diocletiano, jussit eam intra domesticos parietes gladio necari; quo percussa spiritum Deo reddidit, sicut gloriosam martyrii coronam laureae virginitatis adiecit.

8. Quae autem post haec secula sint, ipsa Acta habent his verbis: « Ubi comperit Serena Augusta Susannam martyrium suum forti animo consummasse; gaudens, noctu in aedes illius advenit, corpore ejus propriis manibus curavit. linco involvit et aromatibus condivit opere pollinctorio, sepelivitque in arenario in crypta apud Sanctum Alexandrum, tertio idus Augusti; velum autem, quo sanguinem ejus abstersit, apud se in theca argentea retinuit, et diu noctuque erat furtivis precibus ibi orans.

9. « A die quo Susanna percussa est, B. Caius papa in domo Susannae, in loco ubi percussa est, jugiter obtulit sacrificium pro ejus commemoratione; erat conjuncta Caii domus cum aedibus S. Susannae et Gabinii patris ejus. Atque inde factum est postea, ut statio Christianorum in duabus illis aedibus fuerit instituta; facta sunt haec in sexta regione, apud vicum Mamuri, ante forum Sallustii. » Haecque ibi. Mentio est de vico Mamuri, seu Mamurei, in regione sexta, apud Sextum Rufum et P. Victorem. At de statua Mamurii plumbea, quae loco nomen dedit, celebris est apud antiquos scriptores memoria; cla-

¹ Mart. Rom. Bedae, Usuar. Adon. et alii die 16 Aug.

ruil Mamurinus ¹ statuarius temporibus Numæ. Forum quoque Sallustii ibidem positum fuisse, idem tradunt auctores. Celebris atque frequens est mentio apud Gentiles auctores de arboribus hortisque Sallustii in eadem regione positis.

10. Perseverat haec nobilis memoria S. Susannæ eodem in loco; sed quæ erat Cæii illi propin-

¹ Ovid. Fast. lib. III. Propert. lib. IV. c. 2.

qua, jam est vetustate collapsa. Mentio crebro fit in fabulis ecclesiasticis tituli S. Susannæ; qui locus nostra ætate auctus est nobili monasterio sacrarum virginum institutionis S. Bernardi. Quomodo vero eandem ex causa, tunc pater Susannæ Gabinus, tum etiam Cæius papa subire, eodem Diocletiano iubente, martyrium; dicemus anno sequenti, quo vetera monumenta confregisse testantur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5788. — Olymp. 268, an. 3. — Olymp. 268, secundum Baronium. — Urb. cond. 1045.
— Jesu Christi 295. — Cæii papa 13. — Diocletiani imp. 12. Maximian. Herculæ imp. 10.

1. *Consules. Carpi in solum Romanum translati.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Nummius Tuscus*, et *Annus Annulius*, ut colligitur ex libello de Præfectis Urbi. Idæius in Fastis habet: « His coss. Carporum gens in Romania se tradidit. » Idem habet Eutropius loco præcedenti anno relato. Erant Carpi seu Carpiani, ut Cluverius docet, populi Sarmatiæ Europæe inter Carpatem montem et Vistulam fluvium. De hæc Carporum et Basternarum in solum Romanum translatione loquitur Eusebius in Chronico anno Abrahami 2209 qui anno Christi cxxxi, mense Septembri desinit. Sed chronologia per hæc tempora in eo Chronico perturbata.

2. *Varia martyria.* — Refert Baronius ex Actis sanctæ Susannæ martyria Maximi comitis rei private, Claudii clarissimi, ejus fratris, Præpeditiæ Claudii uxoris, Alexandri et Cutiæ filiorum, quæ et leguntur in Martyrologio Bedæ vulgato, imo et in veteri Martyrologio Romano a Rosweydo edito ad diem xvii mensis Februarii, ad quem diem Bollan-

duſ exhibet partem Actorum sanctæ Susannæ, in qua de omnibus his sanctis martyribus sermo est. Verum jam anno superiori præfata S. Susannæ Acta sincera non esse, sed a posterioribus scripta diximus, quia Spondanus, cujus ordinem in prima hujus tomi editione sequebatur, S. Susannæ martyrium in eundem annum retraxit. Susanna itaque, Serena, Maximus comes rei private aliique mox memorati morte quidem a Diocletiano in fidei christiana odium multati, sed quæ de iis posteriores scriptores retulere, vel ex toto, vel ex parte fabulosa.

3. *Martyrium S. Menæ militis.* — In Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus legitur: « Anno cclxvii Domini in celos Assumptionis, ac iisdem prædictis coss., martyrium subiit sanctus Menas Cotyæi: Phrygiæ Salutaris civitate, Atyr xv ex eundem III idus Novemb. » Ad eundem diem, nempe xi Novemb., ejus mentio in Martyrologio Rom. ubi miles fuisse dicitur.

1. *Cæii papæ et Gabinii martyrium.* — Salvatoris Domini nostri anno ducesimo nonagesimo sexto, consulibus Diocletiano Augusto sextum et Constantio Cæsare, vigesima secunda ¹ Aprilis; Cæius

papa martyrio coronatur, cum sedisset annos duodecim, menses quatuor, et dies quinque. De his autem quæ passus est sub Diocletiano, hæc in libro de Romanis Pontificibus scripta habentur: « Hic fugiens persecutionem Diocletiani, in cryptis habitans, confessor quievit; martyrio coronatus post annos octo, »

¹ Lib. de Rom. Pont. in Cæio.

Hæc ibi. Porro ejusmodi latebræ contigisse videntur post martyrium S. Sebastiani et aliorum, quos idem Caius ad fidem instituit et baptizavit. Causam autem suscepti ab eo martyrii paulo post addit auctor, sic dicens : « Qui post annos XII (XI) cum Gabinio fratre suo, propter filiam Gabini, nomine Susannam, martyrio coronatus; sepultus in cœmeterio Callisti, via Appia; decimo kalend. Maii. » Hæc ibi de Cæii atque Gabini ejus germani martyrio.

2. Quod vero ab eodem Cæio hæc instituta dicantur : « Illic constituit, ut omnes ordines in Ecclesia sic ascenderent; si quis episcopus fieri mereretur, ut esset ostiarius, lector, exorcista, acoluthus, subdiaconus, diaconus, presbyter, et exinde episcopus ordinaretur. » Nequaquam sic sunt intelligenda, ut ipse primus insitulerit, ut ad summum ordinem ascensus, per inferiorum ordinum gradus conscenderet sublime fastigium sacerdotii; nam ejusmodi hierarchicum in Ecclesia ordinem jam temporibus Apostolorum stabilimum fuisse atque usu receptum, superius pluribus est narratum. Sed Cæii de hac re decretum illud fuisse videtur, ut non proveheretur ad thronum episcopalem, nisi qui in singulis inferioribus ordinibus consueto tempore ministrasset. Rursus ibi de eodem : « Illic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros viginti quinque, diaconos octo, episcopos per diversa loca quinque. » Fertur ejus nomine epistola hoc anno, islemque consulibus ad Felicem episcopum data.

3. Quod autem spectat ad Gabini martyrium; nequaquam, quod hic simul cum Cæio ponitur, eodem quo Caius ipse passus est die; nam in tabulis ecclesiasticis natalis dies ejus, qua martyrium consummavit undecimo kal. Martii habetur adscripta hoc elogio : « Romæ natalis S. Gabini presbyteri et martyris, fratris B. Cæii papæ; qui a Diocletiano diu in custodia vinculis afflictus, pretiosa morte cæli gloria comparavit. »

4. *Marcellinus papa, ejusque epistola.* — Post Cæii papæ martyrium cessasse episcopatum ejus dies undecim, in superius citato de Romanis Pontificibus commentario traditur; qua ratione dicendum est Marcellinum successorem sedere cœpisse quinto

nonas Maii; quem fuisse Romanum, natum patre Proculo, quæ ab eodem auctore sunt scripta, fidem faciunt. Quantum autem temporis hic sederit, in fine ex more dicemus. Illic autem, admonuisse oportet errare Eusebium, atque alios cum secutos, dum post Cæium papam sic successorem posuerunt Marcellinum, ut Marcellum omnino prætereant, ex ambobus unum conflarint; existimantes nimirum similitudine nominis unum eundemque esse cum Marcellino Marcellum. Verum tabulæ ecclesiasticæ, in quibus series Romanorum Pontificum habetur adscripta, Martyrologia, vetusque ille scriptus liber de Romanis Pontificibus, Tabulæ Cresconiana, ac denique Lalini omnes, qui texerunt catalogum Romanae Urbis episcoporum, et inter alios ex antiquioribus Oplari Milevitani¹, et S. Augustini² omnes pari consensione utrumque ponunt, nempe Marcellum et Marcellinum; quos ipsa sua ipsorum Acta diversa (si cætera decessit testificationes) plus salis distinguunt ab invicem.

5. Extat ejusdem Marcellini nomine inscripta epistola, hoc anno octavo idus Septembris data ad Salomonem episcopum, qui ipsum consuluerat de hærelis nuper emergentibus, et ex Pauli Samosateni, paulo ante Antiochiæ damnati, schola progressis, qui Christi negarent divinitatem, et qualem cum Patre honorem et cultum. Cætera autem de Marcellino, suis locis sepe inferius dicturi sumus.

6. Hoc eodem anno decimo tertio imperatoris Diocletiani, post Hymenæum ponitur ab Eusebio in Chronico Zambdas episcopus Hierosolymorum, de quo hæc in Historia³ : « Hierosolymorum Ecclesiæ ministerium post Hymenæum episcopum, quem paulo ante demonstravimus, Zambdas capessit : paulo post, isto mortuo, Hermon, postremus eorum qui ante persecutionem nostra memoria ibi concitanti fuerunt episcopi. » Hæc ibi; sed de Hermone inferius; quantum autem quisque eorum temporis sederit, haud est certum.

¹ Opat. cont. Parmen. lib. II. — ² Aug. ep. CLXV. — ³ Euseb. lib. VII. cap. ult.

4. *Consules.* — A num. I ad 6. Coss. *Diocletianus Aug. VI, et Constantius Cæsar II.*

2. *Quinquennialia Constantii Cæsaris.* — Diocletiani consulatus juxta tertiam regulam; Constantii

juxta secundam; quinquennialia enim imperii Cæsarei dedit. Horum indicium oratio Eumenii pro reparandis scholis Augustodunensibus, in cujus priori parte ostendit orator, mentem imperatorum et Cæsari-

rum esse, ut non templa modo et publica opera, sed multo magis *Æduenses scholæ* Bagaudicæ factionis irruptionibus collapsæ ad Gallicæ nobilitatis educationem instaurantur. Quare cum adificatio urbium et templorum, aliæque monumenta publica signa sint quinquennialiorum et id genus festorum, ea oratio hoc anno certissime habita. Onuphrius in Fastis sub Titiano II et Nepotiano coss. anno nempe cccj dieci, in antiqua marmorea basi legi. CAESARI M DECENNALIA, ideoque eo Christi anno Constantium et Galerium Caesares decennialia edidisse. Verum, hæc epigraphæ anno cccxii, quo Constantius et Galerius Caesares dicti sunt, et vota decennialia de more susceperunt, sculpta; non vero in eorum votis decennialibus aut quinquennialibus solutis, quod, ut ex dicendis apparebit, diversis annis ab utroque præstitum.

3. *Caii papæ obitus.* — In Chronico Damasi legitur: « Caius annos duodecim, mensibus quatuor, diebus septem. Fuit temporibus Cari et Carini ex die XVI kalend. Januarii, consulibus Caro II et Carino, usque in X kalend. Maii Diocletiano VI et Constantio II consulibus. » Cari II et Carini consulatus incidit in annum ducesimum octogesimum tertium, quo Caium die decima quinta mensis Decembris ordinatum fuisse diximus. Consulatus vero Diocletiani VI Constantio II collega, currenti anno gestus. Quare pontificatus Caii duratio accurate in Chronico Damasi et in Annalibus Baronii consignata. Papebrocius tamen in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, ait: « Initium pontificatus in eodem primo Catalogo notabatur a XVI kalendis Januarii; sed vel hic erratum a librario est detractio unitatis, vel ejus additione in numero dierum vii, præter annos xii et menses iv, sedi Caii attributorum. Hi enim a X kal. Maii retracti perveniunt usque ad XVII kal. Januarii, qui dies cum anno cclxxxiii Dominicus fuerit, patet ratio cur priori numero potius quam posteriori correctionem adhibendam esse statuerimus. » Sed frustra laborat vir doctissimus, ut Pontificum ordinationes cum diebus Dominicis conjungat, quas vel solus hic locus aliis diebus ante pacem Ecclesie redditam, peractas evincit. Caius igitur, qui die decima quinta Decembris anni cclxxxiii pontificatum inivit, et usque ad diem xxi Aprilis presentis anni Ecclesiam gubernavit, sedit annos xii, menses iv, dies vii, die scilicet æmortalis in summam collato. Ex quo et liquet perperam Baronium ejus pontificatum inchoasse a die xvii Decembris. In Martyrologio Hieronymiano ad diem xxii Aprilis legitur: « Rome in cœmeterio Callisti, S. Gai, vel Gagi papæ. » In Indiculo Depositionis episcoporum apud Bucherium: « Decimo kalendas Maii, Caii in Callisti. » Verum, dies X kalend. Maii sive dies xxii mensis Aprilis, tam in Chronico Damasi, quam in Martyrologiis citatis memoratus, non dies æmortalis Caii, sed dies, quo sepulture mandatus est. Ejus enim depositio in Wandelberto et in nonnullis Mss. jungitur cum die xxi Aprilis, argumento, alterum diem ad obitum, alterum ad sepulturam pertinere, juxta regulam a nobis statutam.

4. *Marcellinus fit papa.* — Cajo successit Marcellinus, non « quinto nonas Maii, » ut habet Baronius, sed « ex die pridie kalendas Julias, » ut legitur in Chronico Damasi, id est, die tricesima mensis Junii, quæ in feriam tertiam incidit. Quare Sedes vacavit post Caii mortem, non *dies undecim*, ut in Annalibus ex libro Pontificali legitur, sed menses duos, dies octo, ut numeranti liquet. Eutychiano et Cajo Decretales adscriptæ supposititæ sunt, cum in iis Leonis papæ loca integra recitentur, et alia suppositiōnis indicia habeantur. Marcellino etiam Decretales affictas fuisse demonstrat epistola lxxi Hormisdæ pro exordio assumpta. Non minus adulterina Marcellini epistola in Annalibus hoc anno memorata, quæ dicitur scripta ad Salomonem episcopum. Incipit enim cum verbis Leonis primi epist. xcm, juxta veterem ordinem: « Quam laudabiliter pro catholica fidei veritate, » Consecrata est ex testimoniis Hicci ad Warimadam cap. 51, 52, 53 et 55, et Hormisdæ papæ epist. xxiv, xxv, aliisque, ut jam viris doctis observatum.

5. *Bella hoc anno gesta.* — Britannie hoc anno receptæ. Eutropius enim de *Allecto* tyranno, qui Augustus in nummis dicitur, quique Carausium occiderat, loquens, ait: « Eum (nempe Carausium) post septennium Allectus socius ejus occidit; atque ipse post eum Britannias triennio tenuit: qui ductu Asclepiodoti præfecti pretorio est oppressus. Ita Britannia decimo anno receptæ. » Paulo post: « Maximianus quoque Augustus bellum in Africa profligavit, domitis Quinquegentianis et ad pacem reductis; » que duo non solum uno tenore Zonaras recitat; sed etiam Eumenius in Panegyrico Constantio Cæsari post victoriam Britannicam dicto, cap. 13, tibi postquam retulit Constantium Cæsarem bellum Britannicum suscepisse, ait: « Primo omnium, in quo præcipue consulendum fuit, ne quid barbaræ nationes, converso illuc numine tuo, novare tentarent, invocata patris tui (nempe Maximiani Hereticii, ejus privignam duxerat) majestatem provisum est. Tu enim ipse tu, Domine Maximiane, imperator æterne, novo itineris compendio adventum divinitatis tue accelerare dignatus, repente Rheno institisti, omnemque illum limitem non equestribus, neque pedestribus copiis, sed presentie tue terrore tutatus es. Quantolibet valebat exercitus Maximianus in ripa. Tu vero, invicte Cæsar, instructis armatisque diversis classibus, ita hostem incertum consilii inopem reddidisti, ut tunc denique senserit, quod non munus esset Oceano, sed inclusus. » Jam itaque Maximianus Heretici Africam versus copias cæderat; sed ut accepit, Constantium in Britanniam transisse, rediit illico, ut interea Rhenum contra Francos tutaretur. Que hoc anno gesta ostendit Eumenius in Panegyrico *pro restaurandis scholis*, hoc anno recitato, in cujus calce ait: « Hi (sc. in scholis Augustodunensibus) fortissimorum imperatorum pulcherrime res gesta per diversa regionum argumenta recolantur dum calentibus semperque venientibus Victiarum munitis revisuntur gemina Persidus

flumina (nempe Tygris et Euphrates, ideoque bellum adversus Persas a Galerio Maximiano tunc gerebatur), et Libyæ arva siliencia (Quinquegentianos in Libya siles intelligit), et comæva Rheni coruata (de bello adversus Francos loquitur), et Nili ora multifida (quod ad bellum Ægyptiacum referendum); dumque sibi ad hæc singula intuentium animus affingit, aut sub tua, Diocletiane Auguste, clementia, Ægyptum furore posito quiescentem; (jam itaque Achilleus, qui Ægyptum invaserat, perierat) aut te, Maximiane invicte, percussa Maurorum agmina fulmiantem. (Mauritiani igitur ante presentem annum a Maximiano Herculio domiti, de qua victoria incertum in Panegyrico Constantino et Maximino dicto cap. 8; aut sub dextera tua, Domine Constanti, Batavianam, Britanniamque squalidum caput silvis et Iluctibus exerentem, aut te, Maximiane Caesar, Persicos arcus pharetrasque calcantem, » que Galerium Maximianum adversus Persas occupatum respiciunt.

6. *Britannia recuperata.* — Hic locus egregius ad chronologiam per hæc tempora præsidis destitutam, elucidandam. Primo enim constat, Britanniam hoc vel precedenti anno, idque *decimo anno*, ut habet Entropius, recuperatam fuisse; ideoque et Carausium anno cclxxxvi in ea regnare cõpisse. Huic insulae post Carausium « Allectus » imperitabat, adversus quem « Aselepiodotum, qui prætorianis præfectus præerat, cum parte classis ac legionum » præmisit Constantinus, inquit Victor de Caesaribus, ipsem Constantinus cum reliquis copiis subsecuturus. Is ubi in Britanniam pervenit, simul universis navibus ignes injicit, ut nullo fugæ suæ presidio reservato, in sola victoria spem ponerent, ut ait Eumenius in Panegyrico Constantio Cesari dicto, cap. 15.

Allectus audito nuntio adventus Constantii, classem portumque deseruit, sed mari Constantium fugiens, terra in *Aselepiodotum* incidit, a quo victus interfectusque est, ut legitur in eodem Panegyrico, cap. 16. Regnavit in Britannia annos tres ut diximus ex Entropio.

7. *Siculi et Ægyptus.* — Secundo apparet in Oriente Diocletianum Alexandriam octavo obsidionis mense cepisse, ibique interfecto seditionis auctore, eandem diripuisse, eversisque ejus muris, totam Ægyptum vastasse, postquam Busirim ac Coptum urbes ejus primarias funditus a paucis annis diruisset. Eusebius enim in Chronico, juxta editionem Scaligeri, anno Abrahami 2304 qui kalendis Octobris anni Christi cclxxxvii incipit, ait: « Ægyptum Achilleus obtinuit. Ob quæ Constantius et Galerius Maximianus Casares assumuntur in regnum; » ubi tamen quæ diversis annis accidere, uno tenore narrat, citiusque quam per erat, imperium Achillei in Ægypto auspicatur. At cum in munitis græcis sextus imperii ejus Augustei annus legatur, Constantius et Galerius anno cxcxi, dicti sint Casares, et in Chronico Eusebii juxta editionem Scaligeri anno Abrahami 2313, qui kalendis Octobris præsentis Christi anni inchoatur, scriptum sit: « Alexandria cum omni Ægypto per Achilleum ducem a Romana potestate desciscens, octavo obsidionis mense a Diocletiano capta est. Itaque plurimi per totam Ægyptum gravibus proscriptionibus exiliisque vexati, interfectis his, qui auctores perditionis extiterant. » Eusebius ex ipsomet Eusebio corrigendus. dicendumque *Achilleum* anno Christi cxcxi, aut cxc, purpuram in Ægypto sumpsisse, et hoc anno, imperii ejus sexto, interfectum fuisse. Denique bellum Persicum; de quo anno sequenti, inchoatum jam fuisse Eumenius nos certos facit.

MARCELLINI ANNUS I. — CHRISTI 197.

1. *Gesta et martyrium legionis Thebææ.* — Christi anno ducesimo nonagesimo septimo, creati sunt consules Maximianus Augustus quintum, et Galerius Maximianus Caesar secundum, cum Marcellinus papa jam secundum sedis suæ annum auspicaretur; quo legio christianorum militum Thebæorum ab Oriente Romam evocatur adversus novos emergentes Tyrannos Amadum et Arianum. Qui omnes Christi milites ab eodem Marcellino papa exhortatione firmantur, ut a fide christiana nunquam deficiant, paratique potius sint milites, si opus esset,

profundere vitam, quam fidei in Christum leve saltem dispendium pati; cujus oratione, fidei constantia roborati; cum militarent in Galliis, omnes gloriose pro fide certantes, consecuti sunt apud Agaunum coronam martyrii.

2. At tam nobile militum christianorum certamen plane dignum est, quod ex certis probatisque auctoribus hic Annalibus intexatur. S. Eucherius episcopus Lugdunensis ex antiquioribus monumentis eorum martyrii Acta jam prope injuria temporis antiquata, recentiori memoria restituta, posteris le-

genda tradidit. Fuissent hæc collocanda superius, cum (ut eorum habent Acta) Maximianus creatus est Cæsar; sed quod eadem continent, hæc alii cepisse, cum jam Marcellinus papa Ecclesie Romanæ præseset; hic merito, ubi ejusdem pontificis absolvitur annus primus atque secundus incipit numerari, ea recensenda putamus. Eucherius igitur cum egeriam navarit operam, ut eorumdem martyrum Acta quam diligentissime pervestigaret, eademque perquisita describeret, ad Sylvium episcopum de iis perbreve scripsit epistolam his verbis :

3. « Domino sancto, ac beatissimo in Christo Sylvio episcopo, Eucherius episcopus.

« Misi ad beatitudinem tuam scriptam nostrorum martyrum passionem. Verebar namque ne per incuriam tam gloriosi gesta martyrii ab hominum memoria tempus aboleret. Porro ab idoneis auctoribus rei ipsius veritatem quasivi; ab iis utique, qui affirmabant se ab episcopo Genevensi S. Isaac hunc, quem protulit, passionis ordinem cognovisse; qui credo hæc a viro temporis anterioris acceperit. Atque cum alii ex diversis locis atque provinciis in honorem officiumque sanctorum, auri atque argenti, diversarumque rerum munera offerant; nos scripta (si vobis suffragantibus dignantur) offerimus, utique exposcentes pro eis intercessionem omnium delictorum, atque in posterum iuge præsidium patronorum semper meorum. Memento vos quoque nostri in conspectu Domini sanctorum semper officiis inlaerentes, domine sancte, et merito, beatissime frater. » Hæc Eucherius. Perisset hæc etiam cum aliis epistolis ejusdem Eucherii (nam liber epistolarum, quem ab eo fuisse conscriptum ferunt, pentus excidit) nisi iisdem martyrum Actis præfationis loco apposita esset. Præmissa post hæc brevi præfatione narrationem rerum gestarum, sic exorditur :

4. « Diocletianus Romana Reipublice princeps, cum ad imperium totius orbis fuisset electus, omnesque provincias turbari quorundam præsumptione perspiceret; ad consortium imperii vel laboris olim sibi commilitonem Herculum Maximianum Cæsarem fecit; cumque contra Amandum et Elianum, qui in Bagaudarum nomen præsumptione servili arma commoverant, ad Gallias destinavit. » Eadem plane de tumultibus Gallicanis Eutropius ¹ quoque his verbis : « Ita rerum Romanorum potius Diocletianus, cum tumultum rusticani in Gallia concitasset, et factioni suæ Bagaudarum nomen imponeret, duces autem haberet Amandum et Elianum : ad subigendos eos Maximianum Herculum Cæsarem misit, qui levibus præliis agrestes domuit, et partem Gallie reformavit. » Hæc Eutropius, eadem quoque Orosius ².

5. Electo igitur Maximiano, qui ad hos compe-scendos tumultus in Gallias secesserat; ei « ad supplementum exercitus, inquit Eucherius ³, legionem Thebæam ex Orientalibus militibus ire præcepit :

que legio sex millia sexcentos sexaginta sex viros validos animis et instructos armis, antiquorum Romanorum habebat exemplo. Hi igitur milites Christiana religionis ritum Orientali traditione a Hierosolymitana urbis episcopo susceperant. » Hoc idcirco accidit, ut Thebæi milites a Zambada episcopo Hierosolymitano christiana fide imbuerentur; quod eadem legio in hibernis esse solet in Palestina, ubi ad Parthorum atque Persarum tumultus comprimendos cum aliis legionibus in Syria agentibus præsto esset. Sed addit :

6. « Hi, inquit, fidem sacram virtuti, et armis omnibus præponebant. Ad Urbem quippe Romanam itinere attingentes, eandem christianitatis fidem, quam acceperant, apud beatum Marcellinum prædicte Romane Urbis pontificem confirmaverunt; ut ante gladio interirent, quam sacram fidem Christi, quam acceperant, violarent. Recepti igitur a Diocletiano Cæsare, jubentur, ut post Maximianum collegam iter, quod coeperant, ad Gallias fenderent. » Hæc ipse; que autem post hæc secuta sunt, ab auctore proflixius enarrata, nos breviori compendio perstringemus. Alpibus ab exercitu superatis, jam Octodorum cum ventum esset, et Maximianus hostes obvios aggressurus esset; ex more, lustrandi exercitus consilium inivit. Ad hæc agenda præparavit consuetæ sacrificia, quibus milites expiati, super aras jurarent, adversus imminentes hostes se pari fortitudine pugnaturos; id enim sæpius solitum facilitari, cum præsertim periculum aliquod immineret, multa apud Gentiles historicos sunt exempla. Cum ergo legio Thebæorum hæc parari viderent; quod scirent se ejusmodi sacrificiis non tantum non lustrari, sed inquirari; communicato consilio, secessionem potius facere, et majestatis criminis argui, quam sacrificiis nefandis fidem christianam, vel minimum quidem polfluere et apud Deum impios reperiri, obtinuit animis omnes una decernunt.

7. Nova hæc quidem in milites christianos ab imperatore exercetur impietas; nam cum alias sæpius in castris christiani consueverint militare (ut superius fusiis dictum est) nunquam tamen in pro-cinctu ad sacrificium compulsi sunt, nec sacramento militie ad aliud quidpiam, quam quod propria religio admoneret, nomen jurandum. Quodnam autem esse solet ejusmodi juramentum a Christianis militibus præstari solitum, quibusve esset verbis expressum; Vegetius ¹ docet cum ait : « Jurant per Deum Christum, et sanctum Spiritum, et per majestatem imperatoris, que secundum Deum generi humano diligenda est et colenda; » et paulo post : « Jurant autem milites, omnia se strenue facturos, que præceperit imperator, nunquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Romana Republica. » Hæc Vegetius. Ad ejusmodi plane Sacramentum Christianorum visus est alluisse Tertullianus ² dum ait : « Credimus humanum sacramentum divino superinduci licere, et in alium Dominum re-

¹ Eutrop. lib. ix. — ² Oros. lib. vii. c. 25. — ³ Apud Sur. tom. v. die 22 Sept.

¹ Veget. de Re milit. lib. ii. — ² Tertul. de coron. mil. c. 11.

spondere post Christum. » Quod scilicet per imperatoris majestatem Christiani post Christum jurent; sic enim locus ille mihi explicandus videtur.

8. Certe quidem Tertullianus ¹ fecte Christianos per salutem Caesarum jurare solitos tradit, magnamque docet esse differentiam inter Gentiles, qui jurant per genium Caesaris, et Christianos jurantes per salutem ipsius; nam ait: « Sed et juramus, sicut non per genios Caesarum, ita per salutem eorum, quae est augustior omnibus genis; » sed et rationem reddit, dicens: « Nescitis genios demones dici, et inde diminutiva voce demonia? Nos iudicium Dei suscipimus in imperatoribus, qui gentibus illos praefecit. Id in eis scimus esse, quod Deus voluit: ideoque et salvum esse volumus, quod Deus voluit, et pro magno id iuramento habemus. Ceterum demones, id est, genios ad jurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus; non dejerare, ut illis honorem divinitatis conferamus. » Haec Tertullianus de christianis militibus post Christum per vitam imperatorum jurantibus. Viguit adhuc apud nonnullos idem usus, et adhuc viget, ut sic homines jurent; sed temerarium atque periculosum visum est Francorum regibus, ejusmodi a quocumque passim fieri solita salutis regis per iuramentum oppignatio muniri ²; quamobrem lege scripta caverunt, ne quis praesumeret per vitam regis ac filiorum ejus jurare.

9. Constat quidem Romanos exercitus fuisse repletos christianis militibus; id enim Tertullianus ³ affirmat; quos etiam pietatem cum militia coniunxisse, certum est; tantum enim aberat a christianis militibus, ut inter gentiles in Romano exercitu militantes, quid vel saltem leve in religionem peccarent, ut, possentne lauream ferre cum donativum acciperent, magna controversia fuerit Severi tempore (ut vidimus) in Ecclesia disputatum, contestante Tertulliano ⁴ potissimum id faciendum non esse. Sic igitur videas, contra jus fasque absque aliquo majorum exemplo, imo contra priorum imperatorum consuetudinem, Maximianum immenso odio, quo in Christianam religionem flagrabat, Christianos milites ad sacrificiorum contagionem compellere impie studuisse.

10. Ne igitur christiana legio, lustrationis ac juramenti pretextu, eadem cum Gentilibus involveretur impietate; secessit ad octo milia passuum longius, ad locum dictum Agauntum. Maximianus vero, ad eorum explorandam voluntatem, munitionem misit, qui eos pariter hortaretur reverti ad castra; et quod commilitones facerent, idem ipsi praestare non detrectarent. Cum Mauritius tribunus legionis, Exuperius vexillarius, et Candidus ordinis senatorii vir, nomine omnium responsum prudens quidem (ut par erat) dedere; paratos scilicet esse milites imperatori in omnibus esse subjectos, et ad castra reverti, atque adversus barbaros (quod alias saepe fecerant) strenue

pugnaturus; verum quod Christianam religionem colerent, se nunquam fore immolaturus; ob idque nolle redire.

11. His auditis, ira succensus Maximianus decernit in eos publicum militare supplicium; nimirum, ut decimum quemque eorum gladius feriret, quem sors fumesca monstraret. Velut est genus supplicii in delinquentem exercitum ab imperatore solitum exerceri; de quo plura a nobis in Notis ¹ sunt dicta. Cum autem legioni immoisset legale decretum principis, latissime id accepit, rata nimirum sibi decerni triumphum, quo milites caelum conscenderent martyrio laureati post Christum, cum eo perpetuo regnaturi. Porro incensos omnium martyrii amore animos, Mauritius ad eos habita concione, qua omnes corroboraret in fide, reddidit subeundi pro Christo mortem desiderio flagrantissimos. Quid plura? Decimantur milites, reliqui vero, ut redeant Octodorum, principis mandato jubentur. Rementes illi, iterum decimantur; sed nec sic qui remanserunt, illi parent ut ad exercitum redeant, expectantes singuli eandem cum christianis commilitonibus subire optatissimam sibi sortem: quorum desiderium magis magisque incensus est, alia proxime habita ad eos ab Exuperio concione.

12. Cum autem illorum immotum animum imperator, iterum facto periculo, salis comperit exploratumque habuisset; desperans omnino quemquam illorum a christiana fide posse deduci; omnem tandem in eosdem immisit exercitum, a quo singuli trucidentur. Ferocissimum impetum sustinent illi procelli scuto fidei, gladio spiritus, et galearum salutis armati; ac proinde novo pugnandi genere victores effecti, de prostrata impietate ac fide salvata, gloriosissimum martyrii coronis aucti, aeternam in caelo beatitudinem sunt feliciter consecuti. Haec finis Thebae legionis christiana certaminum, quorum coronas, palmas, trophaea, atque triumphos Dei Ecclesia ab eo tempore in hodiernum anniversaria celebritate commemorare non desinit.

13. Sed quid post haec, eadem die, Victori christiano militi veterano illuc casu advenienti contigerit, ipsum Eucherium id his verbis narrantem audiamus: « Interea veteranus quidam ultima aetatis senio fatigatus, nomine Victor, ad contaminatum caedibus locum itineris necessitate deductus est. Dum ad epulas pro aetatis veneratione ab omnibus rogaretur, requirere cepit, quanam esset causa laetitia, quod inter tot corpora interemptorum, gaudentes exultantesque possent milites epulari? Dicitum a quodam est, quod cum legio christiana studio legis caerimonias Romanas, cultumque deorum pariter cum imperatoris jussionibus continere voluisset, datum eam neci esse, ut disciplinae militaris traditus ordo severius teneretur. Tunc Victor alte genitium trahens, graviterque suspirans, delectatus convivas, delectatusque convivium, exclamavit: Heu me, qui per tot annorum militiam ad hanc aetatem

¹ Tert. in Apolog. c. 31. — ² Not. Pamel. apud Tert. Apolog. c. 31. not. 50. — ³ Tert. Apol. c. 37. — ⁴ Tert. de Coron. milit.

¹ Not. in Mart. Rom. die 22 Sept. h.

veni, et in hac legione militare non merui. Quam bene inter tales gloriose mortis honore donatus finem vite invenire potuissem! Saltem si commilitare indignus eram, vel me ante has duas horas viandi necessitas detulisset, ut senilis pectoris cruor sanctorum virorum victimis misceretur. Obtuleram corpus hoc neci, dummodo tanta laudis consortio non carerem.

14. « Talia dicentem profanorum statim turba vallavit; quae, ultrum christianum esset, respondere minaciter jubet. At ille paululum oculos ad caelum erigens, tali percontantibus sermone respondit. Longius me vivendi usus ad hanc quam videlicet perduxit aetatem. Quaecumque in hoc mundo aguntur, aut studium reperit, aut rerum volubilitas agit, aut varius semper casus infestat; quodcumque volumus, optamus, scimus, aut cupimus, totus mundus caligine submersus, tenebris circumfluentibus, latet, nisi nobis aut viam Christus ostenderit, aut lumen Christi affuserit. Quod ego fidei mente pendens, utinam ullino contester affectu; quod si me ad tempus paulo ante trucidatae legionis itineris necessitas detulisset, conviviis, et epulis vestris horum fune-rum consortium praefuissem. Sed jam nunc praestabilis Christus, ut Christianum me, vel ob professionem meam, transire ulterius per beata funera non sinatis.

15. « Haec eum loquentem subita percussoris obrutecat insania. Ita vir sanctus consortium sanctorum celeri confessione promeruit, ceterisque martyribus in eo loco sicut morte, ita est honore conjunctus. » Hucusque Eucherius de Victoris praefato martyrio. Adilique duos alios ejusdem legionis milites absentes, Ursum atque Victorem alium Solodori passos esse pridie kalendas Octobris. Quo modo autem eorumdem corpora sint inventa, idem auctor inferius narrat historiam. Tu vero consule alia multa, quae ad dictorum martyrum memoriam spectantia notavimus in Romano Martyrologio ¹. Quae autem idem Eucherius subdit de divina ullione in Maximianum imperatorem, suo loco dicemus.

16. Hos omnes ad martyrium precessisse visi sunt, antequam Alpes superasset Romanus exercitus, duo insignes ejusdem legionis milites, nimirum Secundus et Alexander, qui passi dicuntur septimo kalendas Septembris, qua die eorum memoria ejusmodi celebratur eucomio ²: « Apud Albinimelum Liguria civitatem, sancti Secundi martyris, viri spectabilis, et ducis ex legione Thebeorum; » ac rursum: « Bergomi in Gallia Cisalpina, sancti Alexandri martyris; qui et ipse unus ex eadem legione, cum nomen Domini nostri Jesu Christi constantissime fateretur, martyrium capitis abscissione complevit. » Sed et Taurini quoque ejusdem legionis nobilissimi milites Octavianus, Solutor, et Adventor glorioso martyrio erexere trophaea victoriae, quorum celebritati dicata est dies duodecima kalend. Decem-brii.

17. *Maximianus fuit in milites christianos quorum ingens numerus passus.* — Verum alii quoque ejusdem legionis milites sunt postea martyrio coronati; qui, antequam ab imperatore fides illorum exploraretur, ab eodem adversus Carausium fuerant amandati, eo fortasse consilio, ut, eorumlibus ab ea legione divulsis, debilis remaneret, nec quid novi tentandi, divisus viribus, locus relictus esset. Cecinit de iisdem martyribus Venantius Fortunatus carmen elegiacum. Sed et alii quoque plures, qui eadem expeditione in Romano exercitu inventi sunt christiani, pariter coronam martyrii sunt consecuti.

Sic namque posthaec crevit Maximiani odium in milites christianos, ut iis, quos adversarios diceret esse deorum, exercitum omnino purgandum esse staterit; tunc enim sibi Herculem, quem praecipue colebat, a quo et cognomen deduxerat, ut Hercules diceretur, existimabat sibi fore propitium, si milites nunc illius spermentes pena mulcicaret. Sed et felices rerum eventus eundem magisque in sententia stabilierunt; nam ejus adventu in Gallias tyrannos Amandum et Aelianum absque aliquo, vel levi tantum exercitu damno compressit; et Carausium provinciam ad Oceanum positam ministrantem, ac in Romanum imperium rebellantem, in Britanniam fugere compulsi.

18. At quinam fuerint illi martyres, qui in ea expeditione ejusdem Maximiani jussu, Christianae religionis obtentu, necati sunt; Hefinandum ¹ audiamus, qui eadem omnia ex antiquioribus monumentis accepta brevi sermone contexit; celebris suorum temporum scriptor ejusmodi oratione rem geslam prosequitur enarrare: « Maximianus Augustus, coadunato exercitu, permixto tamen fidelium, et infidelium coetu, festinus Alpium juga transgrediens, Galliae appropinquabat; soloque adventu suo Amando, et Aeliano ducibus tumultus perterritis, seditionis illius tempestalem facile sine sui exercitus damno sedabat. Comperlo vero quod Carausius quidam nobilis insidias contra Romani regni fines moliretur; qui tamen procurator constitutus erat provinciae quae est juxta Oceanum, ubi Franci jam secundo a suis sedibus expulsi juxta Gallorum et Saxonum confinia censerunt, misit illic per Rheni fluminis atque parem sui exercitus, cujus militari virtute nefarius casso-retur inceptus. In quo itinere praecipuos belli Dominici duces, Gereonem, Victorem, Cassium, et Florentium felices turmae Christianorum militum sequebantur. »

19. Paulo post vero, narratis, quae ab eodem Maximiano apud Agaunum in legionem Thebeam sunt impie perpetrata, ad dictos milites adversus Carausium missos stylium convertens, sic ait: « Haec primum apud Agaunum oppidum, ubi maxima multitudo sancti resedit exercitus, agebantur; inde precedentium seculi vestigia, repererunt primarios milites Cassium et Florentium, cum septem aliis simili constantiae viris, juxta Veronam civitatem in ripa

¹ Die 22 Sept. a. h. et 30 ejusdem. — ² Martyr. Ron. Bed. et alii.

¹ Apud Sur. tom. v. die 20 Octob.

Rheni fluminis, consistentes, aliosque cum eis quamplurimos ejusdem agminis, sed non ejusdem intentionis satellites. Hos dum agnovissent de Orientali fuisse praesidio, savientes contra eos, de professione seiscitentia sunt. Cuique illi nec voluntate cordis, nec sententia responsionis a superioribus discreparent, submissis capitibus, in eodem loco pro Christi nomine perempti sunt.

20. « Mox ergo ab beatorum Gereonem ejusque socios trecentos decem et octo cum illo pariter fide veritatis armatos persecutor, nescio velocius an fama pervenerit. Progressi tamen paululum ante subsequentes carnifices, in campis Agrippinae magnae civitatis martyrii gloriam, sese invicem cohortantes, prestolati sunt. Quibus continuo supervenientes hi qui missi erant a iudice, nullam in eis defendendi, vel a proposito deficiendi voluntatem, sed constansimam nominis Christi invenerunt confessionem. Ibi beatus Gereon dux et martyr egregius cum illis regis aeterni vernaculis, edomitis omnibus, quae ad hujus vitae delectationem possent allicere, semelipsum spontaneus obtulit hostiam vivam Deo. Insani vero tortores sanctorum ibidem corpora eruentantes per campi illius planitiem traxerunt, et in puteum quemdam maximum projecerunt. Monstratur autem usque hodie in loco, ubi sanctus Gereon trucidatus est, sanguinis ipsius spectaculum; et ipse locus, AD MARTYRES, ab incolis acceptum servat vocabulum.

21. « Haec itaque dum agerentur, cohors illa, quae beatum Victorem comitabatur, ad locum cui destinata est properans, pervenit ad oppidum Francorum, quod ex majorum suorum sedibus Trojam nuncupabant, ibique cum duce suo castra in pratis virentibus posuit. Nec minus audaces illi evulgentes milites adferunt; peremptoque illic fortissimo Christi milite Victore, cum trecentis triginta martyribus, sancta eorum corpora in locis palustribus submerse runt. Tandem optatis locupletatis spoliis cum exercitu relicto, quia Carausius ille fugiens, sese in Britanniam transtulit; per viam, qua venerant, laci pro seelere redierunt. » Haec Acta.

22. At de Carausio haec Eutropius ¹: « Post hac tempore etiam Carausius, qui vilissime natus in serenae militiae ordine famam egregiam fuerat consecutus, cum apud Bononiam per tractum Belgicae et Armoricae pacandum mare accepisset, quod Franci, et Saxones infestabant; multis barbaris saepe captis, nec praeda integra aut provincialibus reddita, aut imperatoribus missa; cum suspicio esse cepisset, consullo ab eo admitti barbaros, ut transsemitas cum praeda exciperet, atque haec se occasione dilaret; a Maximiano jussus occidi, purpuram sumpsit, et Britanniam occupavit. » Haec ipse. Sed res tunc gestas adversus milites christianos, idem qui supra auctor enarrare pergens, haec subdit:

23. « Eodem vero tempore de Mauritania, quae est pars Africae, finitimisque regionibus milites ab imperatore propter frequentes Gallorum tumultus evo-

cati, in Galliam navigio venerunt; quorum trecenti quinquaginta pro fide catholica trucidati, cum beato Gereone ejusque sociis, beatorum corporum quietem, et venerationem perpetuam delegerunt. » Invenitque de militum coronis Helianthus, qui post haec narrationem instituit de eorumdem sanctorum reliquiis digne memoriae illustratis. Porro horum omnium natales dies tabulis ecclesiasticis habentur adscripti, quibus eorumdem celebritas quolibet anno vertente recolitur. Haec autem temporibus Marcellini papae esse gesta, non tantum qui supra Eucherius fidem facit, sed et qui horum martyrum res gestas eadem est prosecutus oratione; licet sciamus hic de Carausio ad exordia imperii Maximiani referri.

24. Tunc quoque accidisse putamus, ut Laureaci in Norico Ripenis quadraginta milites, Christianitatis quoque causa gravissima passi sint; quos martyrii cupidissimus adiens commilito Florianus, oblatu praesidi Aquilino, isdem vestigiis confessionis insistens, iterum atque iterum fustigibus caesus, et scapulis acutis clavibus confossus, suspensus ad collum lapide in Anisum fluvium precipitatur quarto nonas Maii ¹, qua die anniversaria illius celebritas recurrit: de ejus corporis inventione, et miraculis ibi fieri solitis, ejusdem Acta in fine habent.

25. Haec et alia complura id genus in christianos milites meditatus est Maximianus, homo (ut ait Victor) natura ferrox, ardens libidine, consilio stolidus, ortu agressti, Pannonioque, et (ut addit Eutropius) incivili ingenii, asperitatem suam, et Vultrosi horrore significans. Sed et Julianus Apostata in Caesariis eundem egregiis ignominiae notis singillat; quod acerbus, et intemperatus esset, rerum novarum cupidus, et perfidiae plenus; ob idque a bonorum principum consortio a Sileo fingi exclusum.

26. Porro non tantum, his temporibus, in Occidente, sed et in Oriente quoque vexatos esse milites christianos, testatur Eusebius in Chronico; qui hoc ipso anno Diocletiani imperatoris decimo quarto haec ait: « Veturinus magister militiae Christianos milites persecuitur; paulatim, ex illo jam tempore persecutione adversus nos incipiente. » Haec ibi. Verum tam in Oriente, quam in Occidente, ac praesertim Romae, non nunc primum, sed ipso prope exordio ejus imperii (ut dictum est) quibusdam praediis, agentibus gentilitiae superstitionis pontificibus, et proconsulibus in provinciis, nonnullos martyres esse passos, certa eorumdem martyrum Acta superius recensita exploratissimam fidem faciunt; quae martyria licet frequentia fuerint et immania; habito tamen respectu ad ingruentem postea tempestatem, nullius prope momenti ac plane levia videri Eusebio, vel aliis potuerunt, quem de iis quae agerentur in Palaestina, ubi degebat, putamus intellexisse; cum alioqui non neget, sed aequae confirmet persecutionem in Christianos, pedetentim a necesse christianorum militum inchoatam.

27. Qui enim penitus convellere Christianam re-

¹ Eutrop. lib. IX.

¹ Mart. Rom. ca die Sur. tom. III. ca die.

ligionem decreverant, sic ejus primum vires infringere aggressi sunt, christianos milites tollendo; ne, cum in reliquos omnes publica eorum per orbem edicta savirent, ipsaque furens persecutio grassaretur, essent qui obsisterent armati milites christiani. Digna plane atque rationalis haec illis visa est causa in milites savendi; ne quando iidem, cum viderent imperatorum consilium de extirpanda penitus religione Christiana, turbas cernerent, et tumultuantes secessionem facerent ac rebellarent. Vel quod cum infame penitus haberetur Christianorum hominum genus; qui militia nobiles gravi notati essent infamia ex nomine christiano, acerba animadversione digni haberentur; nam secundum quod Macer scripsit de re militari¹: « Quaedam delicta pagano aut nullam aut leviolem poenam irrogant; militi vero graviolem; ita tamen, ut si miles artem ludicram fecerit, etc. » Sane quidem qui desertores deorum essent, uti christiani, praeter ceteris poena digni ab imperatoribus habebantur.

28. De ejusmodi persecutione a militibus cepta haec habet Eusebius²: « Paulo ante illud tempus, cum qui imperii dominatum et potentiam occupabat, esset tanquam e gravi et temulento sopore excitatus; atque adeo tempore inter Diocletianum (Decium et Gallium) et Galerium interjecto, clam, et ex occulto primum in Ecclesia Dei invaderet, non quasi acervatim bellum contra nos suscipiendo, sed eos solos qui in exercitu Romano militiam exercebant, pedentim adoriendo (nam si prius cum illis concertans, superior forte discederet, reliquos ea ratione facile posse capi putabat) permultos eorum qui in militia versabantur, cernere potuisses, qui subeuntibus animis vitam tenuem et abjectam amplexari maluerunt, quam pietatem et cultum erga Deum universarum rerum opificem aliquando negare.

29. « Ubi autem dux, quisquis tamen ille fuerit, jam tum primum contra eos, qui ex nostris in exercitu Romano militabant persecutionem excitaverat, et illos ab aliis militibus in quorum numerum relati erant, segregaverat, sejunxeratque; et liberam optionem dederat vel honoris perfruendi, si edicto ob-

sequerentur; vel ejusdem amittendi, si resisterent; multi admodum qui veri regni Christi milites erant, nulla mora interposita, fidei in eam confessionem, falsae et adumbratae gloriae, qua in mundo fruuntur, sine ulla dubitatione praetulerunt. Inter quos jam, licet numerus perexiguus, quandoquidem dux lentius et moderatius adhuc in nos tendebat insidias, et paucorum admodum sanguinem fundere aggregabatur: propterea quod multitudo Christianorum illum (ut erat verisimile) deterruit; et animum ejus, ne bellum contra omnes simul concitaret relaxavit; licet, inquam, numerus perexiguus, minus tamen et aller non modo dignitatem amittere, sed mortem etiam pro verae pietatis defensione oppetere voluerunt. At postquam apertius rem erat aggressus: nulla oratione aut dicendi vi explicari potest, quot et quam insignes Christi martyres his, qui civiles quasque et regiones incoluerunt, oculis cernere licuisset. »

30. Hucusque Eusebius de persecutione in milites primum omnium inchoata; ipse vero ab eo tempore quae generale edictum est promulgatum in omnibus ubique Christianos agentes, narrationem exorditur; cum tamen plurima christianorum militum certamina obvoluta penitus silentio praetermiserit; nam si ex iis qui in Occidente passi sunt Christiani milites, rationem ducere et conjecturam facere licet de iis qui agebant in Oriente militibus; quorum, ob apparatus Persici belli, Aegyptiosque tumultus, ingentes fuisse copias, certum exploratumque videri debet; de iis qui inter eos militabant christianis, quibus legiones fuisse reletas jam diximus, magno eadem esse patratam quis neget? At quae, scripturam inopia, egregia christianorum militum pro fide certamina obscura remanserant, illorum saltem, qui in Occidente commationes sunt passi, illustratur exemplo; licet nec horum omnium fuerint praeterea facinora scriptorum memoriae commendata, nec nostri sit instituti omnium martyrum hic Acta conscribere, sed nonnullorum quae certis probatisque auctoribus egregie testata omni ex parte redduntur; ex quibus etiam de reliquis, quorum nulla exant scriptorum monumenta, quae quantaxat passi sint, probe liceat facere conjecturam.

¹ L. quedam ff. de praen. — ² Eus. b. lib. viii. c. 1.

2. *Martyriam militum Thebeorum.* — Acta martyrum *Agauensium*, quae Baronius ex Surio mutuatus est, quaeque ab *Eucherio* Lugdunensi episcopo in litteras relata creditur, spuria sunt, atque sub falso *Eucherii* nomine publicata, postquam ea, quae Eucherius scripserat, periire. In iis enim pseudo Eucherius Thebeorum militum mortem ad Marcellini pontificatum, et ad Maximiani Herculi profectio-nem in Galliam adversus Bagaudas refert. Et tamen ea profectio initio imperii Diocletiani contigit, Caio Ecclesiam Romanam administrante, cui Marcellinus ante tantum praecedenti successit. Petrus Franciscus Chiffletius in Paulino illustrato genuinam Eucherii lucubrationem ex codice manuscripto monasterii Jurensis in lucem dedit, in qua nulla neque Bagaudarum, neque Marcellini papae, nec denique Aeliani et Amandi mentio, sed tantum Maximiani cum Diocletiano collega imperium tenentis; haecque martyrii, quod Thebaei milites feliciter consummaverunt, sola et vera causa, quod « hi, cum sicut et caeteri militum ad pertrahendam Christianorum multitudinem destinarentur, soli crudelitate » ministerium detrectare ausi sunt, atque « huiusmodi praecipis se obtemperaturos negarunt. »

3. *Vera Acta post multa saecula inventa.* — Porro etsi horum martyrum nomina pleraque ignota sint, celeberrima tamen semper in Ecclesia fuit eorum memoria, ut ostendit Ruinartus in Actis sinceris primorum martyrum ex veteribus auctoribus, qui eos sub *sanctorum Acouensium*, a loco martyrii, vel *Legionis Thebae*, nomine appellarunt. *Legionem Felicem* appellat Gregorius Turonensis, lib. de Gloria Martyrum, cap. 75, qui cap. seq. eorumdem martyrum aliquot miracula refert. Eorum numerus incertus: « Erat eodem tempore, inquit Acta sincera, legio militum, qui Thebaei appellabantur. Legio autem vocabatur, quae tunc sex millia ac sexcentos viros in armis habebat. Hi in auxilium Maximiani ab Orientis partibus acciti venerant, viri in rebus bellicis strenui, et virtute nobiles, sed nobiliores fide, erga imperatorem fortitudine, erga Christum devotione certabant. » Agauni locus, ubi decimus quisque ex legione semel et iterum interfectus fuit, exinde celebris evasit, ob structum ibi insigne monasterium et quotidianum psallentium ibidem institutum a Sigismundo Burgundiae rege. Tempus passionis sanctorum Agauensium incertum, aliis in haec circiter tempora, aliis ad sequentes vel precedentes annos illam referentibus.

4. *Persecutionem a militibus Galerius incipit.* — Persecutio adversus Christianos a militibus coepit, ut non tantum Eusebius in Chronico de *Vituro* militis magistro loquens, et in Historia, lib. 8, cap. 4 et cap. 4, sed etiam Lactantius, lib. de Moribus Persecutorum, cap. 9 et 10, testantur. Recitanda hic Lactantii verba, quibus Galerius Maximianus suis coloribus depingitur, et Historia Ecclesiastica per haec tempora mirum in modum illustratur: « Alter vero Maximianus, quem sibi generum Diocletianus assererat, non his duobus tantum, quos tempora

nostra senserunt, sed omnibus qui fuerunt, malis peior. Inerat huic bestiae naturalis barbaries, effertitas a Romano sanguine aliena. Non mirum, cum mater ejus Transdanuviana infestantibus Carpis in Daciam novam transiit anno confugerat. Erat etiam corpus moribus congruens, statu celsus, caro ingens, et in horrendam magnitudinem diffusa et inflata. Denique et verbis et actibus et aspectu terro-ri omnibus ac formidini fuit. Socer quoque eum meluebat acerrime. Cujus timoris haec fuit causa. Narseus rex Persarum concitatus domesticis exemplis avi sui Saporis, ad occupandum Orientem cum magnis copiis inibat. Tunc Diocletianus, ut erat in omni tumultu meticulosus animique disiectus, simul et exemplum Valeriani timens, non ausus est obviam tendere, sed lunc per Armeniam misit, ipse in Oriente subsistens et aucupans exitus rerum. Ille insidiis suis Barbaros, quibus mos est cum omnibus suis ad bellum pergere, multitudine impeditos, et sarcinis occupatos non difficiliter oppressit; fugatoque Narseo rege, reversus cum praeda et manubiis ingentibus, sibi attulit superbiam, Diocletiano timorem. In tantos namque fastus post hanc victoriam elevatus est, ut jam detrectaret Caesaris nomen. Quod cum in litteris ad se datis audisset, truci vultu ac voce terribili exclamabat: Quousque Caesar? Exinde insolentissime agere coepit, ut ex Marte se procreatum et videri et dici vellet, tanquam alterum Romulum; maluitque Romulam matrem stupro infamare, ut ipse diis oriundus videretur. » Tum de Diocletiano scribit:

5. *Causa persecutionis.* — « Quam vero causam persequendi habuerit, exponam. Cum aeger in partibus Orientis, ut erat pro timore scrutator rerum futurarum, immolabat pecudes, et in jecoribus eorum ventura querebat. Tum quidam ministrorum scientes Dominum, cum adisterent immolanti, imposuerunt frontibus suis immortale signum. Quo facto fugatis demonibus, sacra turbata sunt. Trepidabant aruspices, nec solitas in exitis notas videbant; et quasi non litasset, saepius immolabant. Verum identidem maclatae hostiae nihil ostendebant, donec magister ille aruspicum Tages, seu suspicione, seu visu, ait, ideo non respondere sacra, quod rebus divinis profani homines interessent. Tunc ira furens, sacrificare non eos tantum qui sacris ministrabant, sed universos qui erant in palatio, jussit, et in eos, si detrectassent, verberibus animadverti; datisque ad praepositos litteris, etiam milites cogi ad nefanda sacrificia praecipit, ut qui non paruissent, millia solverentur. Haec furor ejus et ira processit, nec amplius quicquam contra legem aut religionem Dei fecit. Deinde interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hiematum. » Cum vero Veturius milites anno sequenti persequi coepit, ut mox dicemus, ea persecutio ante eum annum non contigit.

6. *Persa a Galerio Caesare victi.* — Praeterea ex victoria Persica eam persecutionem ad annum sequentem pertinere intelligimus. Bellum Persicum anno praecedenti renovatum, quando scilicet Diocle-

tianus ex Ægypto, ubi Alexandriam obsidebat, Galerium Cæsarem ad expeditionem Persicam destinavit: « His tempestatibus interim Jovio Alexandriam prolecto, provincia credita Maximiano Cæsari, uti relictis finibus in Mesopotamiam progrediretur, ad arcendos Persarum impetus. Aquis primo graviter vexatus, contracto confestim exercitu et veteranis ac tyronibus per Armeniam in hostes contendit: qua ferme sola seu facilius vincendi via est. Denique ibidem Narseum regem in dilectionem subegit: simul liberos, conjugesque et aulam regiam, » ait Victor de Casaribus. Quod bellum ab Entropio adhuc magis explicatum. « Pace facta, inquit Rufus in Breviario. Mesopotamia est restituta, et super ripam Tigridis limes est reformatus, ita ut quinque gentium trans Tigridem constitutarum dilectionem assequeremur. Quae conditio foederis in tempus divalis Constantii reservata duravit. »

7. *Et quidem hoc anno.* — Narseum hoc anno debellatum, tam ex Idacio in Fastis, quam ex auctore Chronici Alexandrini manifeste deducitur. In priori legitur: « His Coss., victi Perse. » In posteriori: « Perse maximo bello a Constantio et Maximino Jovio Cæsaribus devicti sunt. » Paulo post: « Isdem coss., a Maximiano Herculio Perse prælio victi sunt. » Quae duo loca corrupta quidem; cum nec Herculius Augustus, nec Constantius Caesar in Orientem profecti fuerint; ex illis tamen constat, Persas præsentis anni superatos fuisse. Libanius in Basilico ait Persas post ingentem illam cladem a Galerio acceptam, *quadraginta annos* in apparatu consumpsisse, ut eam rescirent, et paulo ante Constantini Magni obitum bellum Romanis intulisse. Ab hoc vero anno ad Constantini Magni obitum anni quadraginta fluxere. Ex quibus manifestissimum fit, bellum Persicum cum anno ccc perperam a Baronio illigatum fuisse; magisque a recto tramite deviasse Dodwellum in Dissert. Cyprianica XI, num. lxxviii, ubi tam militum persecutionem, quam reditum Galerii ex expeditione Persica, in annum trecentesium secundum differt.

8. *Constantius Cæsar Alemannos debellat.* — Eusebius in Chronico anno Abrahami 2314, qui kal. Octobris currentis Christi anni inchoatur, ait: « Juxta Lingonas a Constantio Cæsare lx millia Alemannorum caesa. » Quam illustrem victoriam Eutropius, Zonaras, alique memorant. Scaliger in Animadversionibus Eusebianis de hac victoria loquens ait: Mirum, Eumenium verba habentem ad Constantium, tam insignem victoriam obiter perstrinxisse, hominem alioqui laudum Constantii prodigum: « Cum toties, inquit cap. 10, proculcanda esset Alamannia. » Verum hinc intelligere poterat, vir doctissimus, eam Eumenii orationem, quae tota est de recuperata Britannia, ac eorum Constantio Cæsare recitata, vel sui finem precedentis anni, vel currentis initio, antequam scilicet Barbari in Gallias irrupissent, habitam fuisse; alioquin amplam illam Constantii laudandi materiam orator non prætermississet, qui nec verbum quidem in eo panegyrico de eo habet. Verba

eum laudata ad victorias alias de Alemannis reportatas referuntur. Hinc Eumenius, cap. 5, antequam de expeditione ac victoria Britannica loqueretur, ait: « Adorate simul igitur mihi Sarmaticæ expeditiones, quibus illa gens prope omnis extincta est, et paucum solo nomine relicta, quo serviat. Dent veniam trophaea Nilivæ, (de Achilleo nempe victo et Alexandria capta) sub quibus Æthiops et Indus intremuit. Contenta sit voce gloriæ suæ etiam proxima illa ruina Carporum (quæ anno ccxcv confligit). Reservetur nullis jam jamque venientibus Mauris inmissa vastatio. Aliis hæc, permittente majestate vestra, celebraz temporibus. »

9. *Eumenii oratio ante devictos Alemannos Constantio dicta.* — Cum itaque Eumenius victorias a Constantii collegis reportatas enumeret, sequæ eas alio tempore celebraturum promittit, nullamque victoriæ Alemannicæ, quæ Constantio propria erat, mentionem faciat, apparet, quando hæc oratio recitata, eam nondum relatam fuisse. Quando autem Eumenius hunc panegyricum divit, Maximianum Herculium in Mauritania pugnabat, non contra Quinquigentianas gentes, ut vir doctus existimavit; eæ enim in Libya sitæ; sed contra alios populos in Mauritania positos, de quorum clade nulli expectabantur. Unde incertus in panegyrico Maximiano et Constantino dicto cap. 8, Maximianum Herculium alloquens ait: « Tu ferocissimos Mauritanicæ populos inaccessis montium jugis, et naturali munitione fidentes expugnasti, recepisti, transtulisti; » quod hoc anno contigisse videtur.

10. *Persecutio a militibus coepit.* — Eusebius in Chronico juxta editionem Pontaci ad annum Abrahami 2305, qui kal. Octobris anni Christi ccxcviii inchoatur, ait: « Velurius magister militiæ christianos milites persecuitur, paulatim ex illo jam tempore persecutione adversus nos incipiente. » In editione ejusdem Chronici Scaligeriana, hæc uno anno tardius consignantur. Anno itaque sequenti persecutio adversus milites decreta, de qua legendus Eusebius in Historia, lib. 8, cap. 4, et Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cujus verba mox recitavimus. Legenda etiam quæ de ea persecutione anno cccn scripsimus. Porro cum dicat Eusebius paulatim ex illo jam tempore persecutionem adversus Christianos incepisse, liquet hallucinatos viros doctissimos, qui autumnarunt nullum persecutionem anno tantum cccn decretam fuisse.

11. *Martyriam S. Gelasini mimi.* — Auctor Chronici Alexandrini ad consulatum Maximiani Herculii V et Maximiani Jovii Cæsaris II, currenti nempe anno, ait: « Anno cclxix Domini in caelos Assumptionis, ac hisdem supra nominalis coss. martyrio vitam hinciv sanctus Gelasius in Heliopolitanorum urbe Libanensi (est urbis episcopalis provincie Libani). Hic cum secundus esset mimus (id est, *secundarum partium* juxta Ciceronem divinatione in Verrem ac publici celebrarentur in theatro Iudi, spectante populo, in magni balnei solum aqua tepida plenum ab aliis mimis injectus est. Christiana

religioni, sanctoque baptismo illudentibus. Ipse vero Gelasius secundus nimis baptizatus, et ex solio laterani egressus, candidis indutus vestimentis, in theatrum prode deinceps renuit, dicens: « Christianus sum, vili enim in sedit tremendi in gloriam, et christianus mori r. » Quod cum vidisset populus qui in theatro Peloponnesiorum spectabat, furore suc-

census, ex gradibus in scenam irruens, arreptum Gelasium, ac theatro cum ipsis candidis, quas indutus erat, vestibus eiecit, lapidibus obruit atque interfecit. » Colitur a Græcis Gelasius, seu Gelasius die xxvii mensis Februarii, ad quem diem de eo Bollandus agit. Ejus non meminit Baronius.

MARCELLINI ANNUS 2. — CHRISTI 298.

1. *Marcelli centurionis martyris Acta.* — Ducentesimus nonagesimus octavus Christi annus Fausto et Gallo consulibus adscribitur Fastis; quo persecutio in christianos milites sæpe grassari coepit, longe lateque diffusa, totum christianum orbem imperio Romano subiectum invasit. Sed inter alios egregios milites, qui Christi nominis causa afflictati sunt, magnopere martyrimum Marcelli centurionis elucet, qui Tingi in Mauritania passus est. Extant ejus Acta, et quidem fidelissima, eademque perbrevia. Quæ apud nos habentur, eadem pene sunt cum illis quæ habentur edita¹. Citantur² alia consignata hujus anni consulibus Fausto et Gallo. Nos vero quæ habemus præ manibus, hic describimus; sic enim se habent.

2. « In civitate Tingitana, procurante Fortunato præside, advenit natalis dies imperatoris. Ibi cum omnes in conviviis epularentur atque sacrificarent; Marcellus quidam ex centurionibus legionis Trajane profana reputans illa convivia, rejecto etiam cingulo militari coram signis legionis, quæ tunc aderant, clara voce festulus est, dicens: Jesu Christo Regi æterno milito. Abiecit quoque vitem et arma; et addidit: Ex hoc militare imperatoribus vestris desisto, et deos vestros ligneos et lapideos adorare contemno, quæ sunt idola surda et muta. Si talis est conditio militantium, ut diis et imperatoribus sacra facere compellantur; ecce prociio vitem et cingulum, renuntio signis, et militare recuso. » Hæc Acta.

3. Quod vero hic dicitur Marcellus centurio vitem projecisse et cingulum; erat vitis insigne centurionum, quam manu gestarent, eaque in delinquentes milites animadverterent; unde apud Juvenalem³ de Mario gregario olim milite sub centurione:

Nolosam post hæc frangebatur vertice vitæ,
si lentus pæra maceret castra dolabra.

Sed et Plinius: « Centurionum, inquit, in manu vitis et opimo præmio tardos ordines ad lentas perducit aquilas, atque etiam in delictis penam ipsam honorat. » Nempe quod nobili ligno iisdem delinquentes verberarent. Sed est et illud Taciti in animadversione militum per centuriones exhiberi solita ligno vitis, hæc dicens de Lucillo centurione sævissimo: « Centurio Lucillus interficitur; cui militaribus faciis. Cedo alteram, indiderat; quia fracta vite in tergo militis, alteram clara voce, et rursum aliam posebat. » Porro centurioni vite verberanti reluctari minime sine pœna licebat; nam sic Macer in libro de re militari, de milite irreverente⁴: « Si vilem tenuit, militiam mutat; neque in gradum inferioris ordinis redigatur; rursus: « Si ex industria fregit, vel manum centurioni intulit, capite punitur. » Hæc ipse ex præscripto veteris disciplinae. Judicare subditos sibi milites centurionem est illud quoque Juvenalis⁵:

Justissima centurionum
Cognitio est igitur de milite, etc.

4. Sed post hæc Acta: « Stupefacti sunt autem milites ista audientes; lemerunt eum, et mulnaverunt Anastasio Fortunato presidi legionis; qui jussit eum conjici in carcerem. Finis autem epulis, residens in consistorio præcepit introduci Marcellum centurionem. Introductoque Anastasius Fortunatus præses et dixit: Quid tibi visum est, ut contra disciplinam militarem te discingeres, et ballneum ac vitem projiceres? » Hæc ibi modo. In desertores quotiesque militaria jura sævisse, nullo magis autem si desertioni miles aliud quoque crimen adjungeret, scri-

¹ Apud Sur. tom. 1. die 30 Octobris. — ² Galat. Vase in Chron. ex Brev. Eboracens. — ³ Juven. sat. viii. Plin. lib. xiv. c. 1. Tacit. Annal. lib. 1.

⁴ L. miles agrum §. is autem vers. si vilem ff. de re milit. — ⁵ Juven. satyr. 16.

psit Arrius Menander de re militari¹: quamobrem gravissima visa est causa Marcelli; qui desertioni addictos videretur impietatem atque crimem, ob contentos principes majestatis; cum alioqui omnis contumacia adversus duces et praesidem capite puniri solet². Sed quid ad haec Marcellus? Acta narant his verbis:

5. « Marcellus respondit: Jam die duodecimo kalendarum Augustarum apud signa legionis istius quando diem festum imperatoris celebrastis, publice clara voce respondi, me christianum esse, sacramento hinc militare non posse, nisi Jesu Christo Filio Dei Patris omnipotentis. » Quamquam autem ratio esset, ut, qui haecenus militasset, jam sibi amplius militare non licere contestaretur; ex iis quae superius dicta sunt de aliis militibus christianis, pietatis causa necatis, illam fuisse liquet quod imperatores cogerent milites omnes diis sacrificare. Sed Acta rursus: « Anastasius Fortunatus praeses dixit: Temeritatem tuam dissimulare non possum; et ideo perferam imperatoribus, et Caesari ipsi. Sanus transmitteris ad dominum meum, Aureliamum Agricolaum, agentem vicem praefectorum pretorio. Mittitur sub custodia Marcellus centurio in Mauritaniam Tingitanam, ad Aureliamum Agricolaum. »

6. Cur autem a praeside legionis ad praesidem Mauritaniae amandaretur Marcellus centurio, ea hic causa redditur, quod Aurelius Agricolaus, provinciae praeses, vicem ageret praefecti pretorio; cujus in milites quoque summum jus erat; utpote qui locum teneret magistri equitum, qui secundam post dictatorem, cui socius aedebat, potestatem haberet³; jure igitur reus centurio religionis et militiae violatae, ab Anastasio Fortunato legionis praeside, ad Agricolaum agentem in Mauritaniam vicem praefecti pretorio mittitur; cum alioqui ad quemvis praesidem provinciae minus mittendus fuisset, cum praesidis legionis esset in suos milites delinquentis, illo absente, legibus agere; de ejus jurisdictione haec Vegetius: « Proprius autem iudex erat praefectus legionis, habens continue primi ordinis dignitatem; qui absente legato, tanquam vicarius ipsius, potestatem maximam retinebat. » Quamobrem de provinciarum praesidibus jure cautum erat, ut delinquentem militem mitterent judicandum ad suum ducem. Id enim Modestinus testatur cum ait⁴: « Desertorem auditum ad suum ducem cum elogio praeses mittit; praeterquam si quid gravius ille desertor in ea provincia, in qua repertus est, admisit; ibi enim plecti debere, ubi facinus admittum est, divi Severus et Antonius rescripserunt. » Haec quoque ratione accidit, ut reperiantur complures milites christiani a provinciarum praesidibus poenis affecti, et ultimo supplicio condemnati; quod nimirum ibi christiani ibi esse detecti fuissent, vel agerent vicem praefecti pretorio, in hic Agricolaus. Post haec ibi.

7. « Sequuntur Acta Marcelli Tingi in Mauritaniam coram Aureliam Agricola die tertia kalendarum Novembrium. In civitatem Tingitanam introducto Marcello ex centurionibus; ex officio dictum est: Anastasius Fortunatus, praeses legionis, Marcellum ex centurionibus presentem, ad tuam potestatem transmittit. Praesto est epistola super nomen ejus; quam, si praecipis, recito. Agricolaus dixit: Recite-tur. Ex officio dictum est: Miles hic, rejecto cingulo militari, christianum se esse testatus, coram omni populo in deos et in Caesarem multa blasphemia locutus est; ideo eum ad te direximus, ut, quod ex eodem claritas tua sanxerit, iubeas observari. »

8. « Recensitis itaque litteris, Agricolaus dixit: Locutus es haec apud Acta praesidialia? Marcellus dixit: Locutus sum. Agricolaus dixit: Quo furore accensus es, ut projiceres sacramenta, et talia loquereris? Marcellus respondit: Furor nullus est in eis qui timeant Dominum. Agricolaus dixit: Singula haec locutus es, quae in Actis praesidialibus continentur? Marcellus dixit: Locutus sum. Agricolaus dixit: Projecisti arma? Marcellus respondit: Projeci; non enim oportet christianum hominem molestiis secularibus militare, qui Christo militat. » Haec ipse. Quod pertinet ad questionem de projectis armis; per grave ejusmodi crimen videri poterat; nam si scutum, galeam, vel gladium alienando, desertionis criminis (ut Paulus⁵ de poenis militum scripsit) miles reus constituebatur; quanto magis si contemptu militiae projecisset. Quamobrem audita de projectione armorum Agricolaus Marcelli confessione, mox in eum mortis sententiam tulit, ut quae sequuntur Acta declarant. Sed quod Marcellus de armorum projectione eam afferat causam, quod non deceat christianum hominem molestias intellexisse militiam ejus temporis, quam non nisi dispendio fidei christianae exercere possent, quod immolare diis milites cogerentur, superius dicta aperte declarant.

9. « Sed quid post haec praeses? Agricolaus dixit: Ita se habent facta Marcelli, ut haec disciplina debeant vindicari. Atque ita Agricolaus in Marcellum centurionem dictavit hanc sententiam: In Marcellum, qui centurio ordinarius militabat, qui abjecto publice sacramento, polluisse se dixit, et insuper apud Acta tribuni alia verba furore plena deposuit: animadverbi placet. Cum ad supplicium duceretur, dixit Agricolaus: Nec tibi Deus benefaciat. Sic enim decebat martyrem ex hoc mundo discedere. Caesns capite occubuit pro nomine Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in saecula. Amen. » Haecenus Marcelli Acta, hoc anno, dictis consulibus (ut demonstratum est) consignata. Porro ejusdem Marcelli triumphi fuerunt quoque participes illius filii, numero duodecim, nimirum Claudius, Lupercus, Victorius, Fa-cundus, Primitivus, Hemetherius, Chelidonius, Faustus, Januarius, Martialis, Servandus, et Germanus; qui omnes pro Christi confessione idem subeuntes

¹ L. non omnes. §. qui desertioni ff. de re milit. — ² L. omnes. §. contumacia ff. eod. — ³ L. 1. ff. de offic. Praefect. praet. — ⁴ L. Desert. ff. de re militum.

⁵ L. qui comneatus §. arma ff. de re milit.

certainem, eadem quoque sunt corona martyrii insigniti.

10. *Milites christiani ad opus Thermarum damnati.* — Victus autem Maximianus constantia militum christianorum, non eos amplius gladio demeti, velociter martyrio necari voluit; sed ut eos, more servorum, diuturno labore fatigaret, ad opus damnavit. Erigere enim aggressus erat ingentes ædificiorum moles, nempe Romæ Thermae Diocletianas, Carthagine vero in Africa suo nomine Maximianas, quarum operi milites Christianos adscripsit. Hoc namque anno decimo quinto imperii Diocletiani, inquit Eusebius¹, « Thermae Diocletiani Romæ factæ, et Maximianæ Carthagine. » Verum non hoc anno perfectæ; sed cœptæ esse dicendæ sunt, quæ post annos septem absolute et ornate a Constantio et Maximiano Augustis, necnon a Severo et Maximino Cesaribus sunt dedicate, et publico usui mancipatæ, de quibus extat ejusmodi vetus² inscriptio: CONSTANTIUS ET MAXIMIANUS INVICTI AUGG. SEVERUS ET MAXIMINUS CAESS. THERMAS ORNAVER. ET ROMANIS SUIS DEDICAVER. Hæc denotasse volumus, quod integro isto septennio, quo tam immense molis opus, thermarum Diocletiani Romæ ædificatio, perduravit, Christiani eidem adscripti sunt operi, et tot annorum spatio eodem labore fatigati; erant enim illæ (ut Marcellini³ verbis utar) in modum provinciarum extractæ, præ incredibili sui amplitudine.

11. Huic igitur operi construendo Maximianus inter alios milites christianos, illos adscripsit, de quibus hæc in ipso exordio Actorum Marcelli⁴ papæ habentur: « Tempore illo, quo Maximianus ex partibus Africae rediit in urbem Romam, volens placere Diocletiano Augusto, ut in nomine ejus thermas ædificaret; cepit ob invidiam Christianorum omnes milites, sive Romanos, sive alterius gentis, ad afflictionem laboris compellere, et per varia loca alios ad lapides, alios ad arenam fodiendam damnare. » In ignominiam plane Christianæ religionis qui militia nobiles essent, iidem ab imperatoribus persecutoribus contemptibilioribus subiciebantur penis; nam nonnisi sordidiores personas ad opus publicum damnari solitas, Paulus⁵ jurisconsultus declarat, cum ait: « Si sordidiores persone erunt, in opus publicum ejus temporis dabis: » et hoc contra ipsorum leges quibus Modestinus⁶ affirmat non licere militem nec ad metalla damnari, neque torqueri. Sic videas christianos milites transigamur loco habitos, quos (ut idem ait jurisconsultus⁷) liceret torqueri, et ad bestias atque furcas quoque damnare; quibus sane supplicis christianos milites affectos sepe fuisse, complura demonstrant exempla, quamvis nihil horum pati debere milites, esset eorum legibus constitutum.

12. Rursum vero de aliis quoque tunc ad illud ipsam opus damnatis, mentio habetur in dictis Actis

S. Marcelli papæ; in quæ tamen mendum irrepisse puto, ut quæ ibi primo loco dicuntur facta sub Marcello et a Marcello, contigerint sub Marcellino; sicque pro Marcellino Marcellus, cujus tamen sunt Acta posteriora, errore sit scriptus: nam hoc tempore Maximiani Herculi Romanæ Ecclesie Marcellinum non Marcellum præfuisse, quæ sumus inferius dicturi ex notatis consiliis satis aperte declarant. Hoc igitur tempore, quo Maximianus ex Africa Romanam veniens, thermas ædificare aggressus est, Marcellino Romæ sedente: « Christiani milites, » inquit Acta¹, « cum ad opus illud damnati essent, Thraso qui christianus vir potens et facultatibus locuples, et vita fidelis erat, cum vidisset affligi Christianos fatigatione, et labore, de sua facultate sanctis martyribus alimoniam et victum ministrabat pro viros christianos Sisinnium, Cyriacum, Smaragdum, et Largum. Hoc audiens B. Marcellinus (Marcellus) urbis Romæ episcopus, gaudio repletus est; cumque ab illis ad se accessit rem omnem didicisset; initio consilio, consecravit Sisinnium, et Cyriacum diaconos Ecclesie Romanæ.

13. « Factum est autem, ut una nocte, dum deferrent humeris suis sanctis martyribus victum, quem Thraso ministrabat; tenti sunt a militibus gentilibus, et perducti ad tribunal Spurium. Suscipiens autem eos tribunus, retrusit in custodiam publicam. Post diem vero tertium nuntiavit Maximiano Augusto; qui jussit ut sub custodia foderent arenam, et humeris suis portarent usque ad locum ubi thermae ædificabantur. Erat autem vir senex inter eos, nomine Saturninus, qui jam senectute maceratus erat; et ceperunt eum ad portandum juvare. Hoc cum fieri viderent custodes quia Sisinnius et Cyriacus diaconi suas et aliorum sarcinas cum adiutorio Christi portarent, mirati sunt, et nuntiaverunt tribuno Spurio. » Quo modo autem iidem fuerint arctiori custodiæ mancipati, et divina operante virtute complures ad fidem Christi converterint, ac tandem cum ipsi, tum alii martyrio coronati sint, eadem Acta declarant, in nonnullis tamen corrigenda.

14. Inter quamplurimos milites christianos quos diximus a Maximiano operi adscriptos esse; præter alios quorum memoria excidit, clarissimus ille exiit Christi martyr Maximus, dux millenarius qui a puero christianus, alios quos poterat ad Christi fidem suscipiendam inducebat: et inter alios, centum viginti milites sibi subjectos cum ad fidem conversisset, Marcello papæ baptizandos tradidit. Hæc cum Maximianus imperator audisset, eosdem militia privatos ad servile thermarum opus adscripsit, nempe ad fodiendam arenam. Sed bene accidit, ut cæteri Maximo olim subjecti milites, quos ipse paternis officiis demerisset, sæpe cum ac caeteros committiones in arenario laborantes inviserent: quibus Maximus præmia vitæ æternæ, et supplicia malorum sempiterna inculcabat, quorum gratia, nempe ut assequeretur illa, ista vero caveret, dicebat se libentissime

¹ Euseb. in Chronico. — ² Apud Pavium. in Fast. — ³ Marcell. lib. xvi. — ⁴ Apud Sur. tom. I. de 16 Januarii. — ⁵ L. Pedius §. non plurium ff. de incendiis rui. et naufrag. — ⁶ L. iii. tit. iii. ff. de re mil. — ⁷ Ead. leg. §. is qui ad hostem.

¹ Act. S. Marcellini papæ.

pati dispendium ordinis honestissimi, atque obire opus servile; quibus illi persuasi, ad Christi fidem amplectendam prompto animo additi sunt.

15. Quod intelligens Marcus ejusdem legionis tribunus abreptum a cæteris Maximam conjecit in carcerem, et supplicio militari citra mortem affecit; fustibus enim cum crudeliter cædi præcepit; verum, ulciscente nummo, ipse effectus est cæcus. Hæc autem cum ad Maximianum perlata essent, in Maximum millenarium ducem atque centum illos, et viginti milites gladio animadverti præcepit; reliquos autem ex millenariis milites in eodem arenario flammis jussit incendi: quorum cineres, ac Maximi et socio-rum corpora, opera Marcellini papæ, et Joannis presbyteri, illata sunt atque sepulta via Salaria in cimiterio ad clivum Cucumeris, secundo ab Urbe lapide.

16. Delati quoque sunt filii Maximi una cum matre ipsorum, quod christiani essent; quorum mater Secunda, uxor Maximi, coram judice in questionibus reddidit Deo spiritum; filii vero Calendius, Marcus, atque Severa, Centumcellas versus abducti, ibi relegati, tandem plumbatis cæsi tandem sunt, donec sub plumbo mortem oppeterent. Perseverat hæcenus eodem in loco memoria sanctæ Severæ. Porro in eorundem quoque martyrum Actis scriptum habetur Flavianum vicariam præfecturam Ronæ agentem, cum de dictis martyribus filiis Maximi questionem haberet, viso super capita puerorum cælestis nunlii apparentis splendore, perterritum, a cepto judicio destitisse, ac domum reversum, patria superstitione relicta, Christianam religionem una cum suis domesticis consecratum esse: quos ad Centumcellas exilio relegatos subsequentis est gladius; omnes enim ibidem capite truncati sunt. Hæc omnia iidem Actis continentur, explosis iis, quæ in eadem irreperunt, erroribus atque mendis: perperam enim ibi Claudii imperium atque Maximiani conjungitur, et alia quæ a temporis ratione discrepare noscuntur.

17. Sed describamus summatim hic ad recensita Acta superius appendicem. Eodem tempore contigit,

ut Diocletiani et Maximiani consilio omnes ubique posita legiones lustrarentur; et qui in eisdem reperti christiani milites essent, evuti militia, ac penitus exarmati vinciti Romam perducti, tanquam servi adscriptitii Thermanarum operibus fuerint mancipati. Thernis vero absolutis, qui constantes in confessione nominis Christi, nullis fracti laboribus, persistissent; ne laborum opere alleviati (quod ingens esset illorum numerus) aliquid in imperium molirentur; omnes pariter capitis sententia condemnantur: repertus est omnium numerus decem millium ducentorum trium: qui omnes una cum Zenone tribuno, qui inter eos dignitate excellere videbatur, extra Urbem porta Trigemina ducti sunt; et in concavo vallis, in loco dicto, Gutta jugiter manans, ad Aquas Salvias, ad unum omnes necati sunt septimo idus Julii, quo celebri memoria annuatim eorundem triumphii dies natalis recolitur.

18. Quod igitur sudoribus christianorum militum, eorundemque confessorum ac denique martyrum immensa illa thermanarum extracta sit moles: Dei beneficio factum putamus, ut, cum omnes ab aliis imperatoribus thernæ erectæ, collapsæ prope-modum sint atque redditæ plane ignobiles, nullus amplius reliquus fuerit usus earum; at tamen quæ Diocletiani fuerunt thernæ, quod illæ sanctorum martyrum labore fuerint extractæ, potissima pars earum in usum ecclesiæ, memoriamque Dei Genitricis Mariæ et Angelorum religiose fuerit communita. Sed de his satis.

19. *Hermon episcopus Hierosolymitanus.* — Hoc eodem anno decimo quinto Diocletiani imperatoris (ut auctor est Eusebius) defuncto Lambda episcopo Hierosolymitano, subrogatus est in locum ejus Hermon, qui et Thernon dictus reperitur, numeraturque decimus octavus ejus sedis episcopus: quod vero dicat eum sedisse annos triginta novem, mendum in notam numeri irrepsit: nam Maximum et Macarium intra dictum tempus sedisse certum est, id etiam eodem auctore testante, quod et inferius suo loco dicemus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5791. — Olymp. 269. an 2. — Urb. cond. 1051. — Jesu Christi 298.

— Marcellini papæ 3. — Diocletiani imp. 15. Maximiani Herculii imp. 13.

1. *Consules. Imperii Cæsarei Herculis, Augusti Diocletianus quindecennialia edidit.* — A num. 1 ad 10. Coss. *Anicius Faustus II*, et *Severus Gallus*, ut recte auctor Chronicæ Alexandrini, qui cum consulatus suffectos pro more non numeret, iterati Fausti consulatus non meminit; verum in Fa-

stis Theonis, in Cæsareis, in anonymo Cuspiani, et in libello de Præfectis Urbi Faustus cum numerali nota editur. *Diocletianus*, qui sub Basso iterum consule quinquennialia, sub Fausto secundum consule quindecennialia in Oriente, quemadmodum et in Occidente *Herculis* imperii Cæsarei quindecennialia dedit.

2. *Militum persecutio.* — Persecutio adversus milites hoc anno inchoata, ut recte Prosper in Chronico. Sicut igitur persecutio generalis in ipsis utriusque Augusti vicennialibus cepit, sic et ejus quaedam velutatio in utriusque quindecennialibus. Quare martyrium *S. Marcelli* centurionis a praesenti anno non removendum, cum in Chronico Vase, et Breviario Eborensi sub hujus anni consulis accidisse dicatur, et Acta *S. Marcelli* a Surio die xxx Octobris et a Ruinarto in Actis sinceris primorum martyrum relata hanc temporis notam praferant: « Jam die XII kalend. Augustarum, quando diem festum imperatoris vestri celebrastis, publica voce respondi me christianum esse, » inquit Marcellus, qui in civitate Tingitana Herculo subdita passus est. Quae verba non de genuino Herculi natali, quod singulis annis celebrabatur, sed de natali ejus imperii Caesarei intelligenda. Dies autem natalis imperii non nisi singulis quinquenniis, decenniis, ac deinceps festus habebatur. Eusebius lib. 8 in Appendice de Martyribus Palaestinae, cap. 2, scribit *S. Romanum* ante diem *XV kalend. Decembris*, anno primo persecutionis Diocletianae, Christi scilicet cccm, martyrio coronatum fuisse; et ubi narravit *S. martyri* linguam abscissam esse, ait: « Post quod supplicium contrusus in carcerem ac diutissime ibidem maceratus, tandem cum imperatoris vicennialia jam adessent, et ex solenni more universis qui in custodia tenebantur, indulgentia publice per praecorem annuntiata esset, martyrio, sicut optaverat, exornatus est, » die nempe *XV kal. Decemb.*

3. *Dies natalis imperii Caesarei Maximiani Herculi explicatur.* — Antequam liber de Mortibus Persecutorum publicatus fuisset, non dubitabam, quin Eusebius intelligendus esset de vicennialibus Diocletiani, quae consulatus VIII anno cccm susceptus, tunc peracta indicabat. Et licet *XV kal. Octobres* imperii ejus natali celebrari debuissent, dilata fuisse autumabam in XII kal. Decemb. quem suspicabar imperii Caesarei Herculi natalem esse, eoque anno, quo passus est Marcellinus, quindecennialia imperii ejus Caesarei aliquot mensibus anticipata fuisse. Augusti enim et Caesares, si decennialia et id genus festa vel differre vel antevertere contingeret, non alio die ea celebrabant, quam die natali, vel die natali collegarum, vel saltem die ejusdem denominationis cum eo, quo imperium iniissent. *Herculus* autem die kal. Aprilis Augustus dictus, *Diocletianus* XV kal. Octobres purpuram sumpsit: neque enim *Herculus* a *Diocletiano* anno cclxxxiv XII kalend. Augusti Caesar creari potuit, cum eo die *Diocletianus*

nondum imperator esset. Quare persuasum mihi erat, ideo *Herculum* XII kalend. Aug. quindecennialia celebrasse, quia anno cclxxxiv, XII kalend. Decembris, Caesar nuncupatus fuerat, alioquin *Diocletianus* anno cccm post diem XV kalendas Decembris, vicennialia non edidisset. In ea mente animum obfirmabam, quia omnes loci Eusebii citati quae afferbantur interpretationes, frivolae et inanes mihi visa. Aliqui enim dicebant praefatum locum mendosum esse, ac loco *Novembris*, legendum esse *Septembris*, quo mense *Diocletianus* imperium cepisset; quasi vero imperatores nunquam aliis mensibus, quam quibus imperium susceperant, has festivitates exhibuissent. Alii suspicabantur *Diocletianum*, uti postea *Constantinum*, vicennialia iterasse; quod cum de *Constantino* falsum sit, de *Diocletiano* asseri non poterat. Alii Eusebii verba ad *Herculum* nullo modo referri volebant, quod cum nunquam fuisse *Caesarem* existimarent. Dum in ea mente eram, in lucem editus est liber *Lactantii de Mortibus Persecutorum*, qui omnem scrupulum ex animo tandem evulsit; cap. enim 17 ait: « *Diocletianus* perrexit Romam, ut illic vicennialium diem celebraret, qui erat futurus ad XII kalendas Decembris: » qui dies cum non possit esse natalis imperii *Diocletiani*, nec ab eo eligi ad praefata solemnia, decimus enim quintus kalendas Decembris electus fuisset, cum XV kal. Octobris purpuram induerit, sequitur omnino, ideo *Diocletianum* XII kal. Decembris vicennialia celebrasse, quia eo die *Herculum* *Caesarem* nuncuparat, ob eamque etiam rationem currenti anno *Herculum* in Africa XII kal. Augusti imperii Caesarei quindecennialia celebrasse, die scilicet ejusdem denominationis cum eo, quo Caesar dictus fuerat. Quamobrem quocumque tandem anno *Herculus* Caesar renuntiatus fuerit, non dubito, quin ea nuncupatio in diem XII kal. Decembris incidere.

4. *Thermæ Diocletiani et Maximiani.* — Ad num. 10 et seqq. In Chronico Eusebii juxta editionem Pontaci anno Abrahami 2316, qui kalendis Octobris anni Christi cccxix inchoatur, legitur: « *Thermæ* *Diocletianae* Romae factae, et *Maximianae* Carthagine. » Anno itaque trecentesimo *Constantii* Caesaris decennialibus insignito *thermæ* illae constructae, amoque trecentesimo quinto, quo quindecennialia celebravit, dedicate, ut liquet ex inscriptionibus a nobis in II parte *Dissert. Hypaticae*, cap. 6, num. xi, recitatis. *Thermæ* enim, templa, aliaque opera publica quinquenniis initio de more inchoabantur, eoque expleto dedicabantur, ut multis exemplis liquet.

MARCELLINI ANNUS 3. — CHRISTI 299.

1. *A præside Syriæ martyria.* — Anno sequenti ducentesimo nonagesimo nono creati sunt consules Diocletianus septimus et Maximianus sextus; quo passim in diversas orbis regiones persecutione grassante; sicut in Occidentalis orbis partibus, ita etiam in Orientalibus, in quibus fides christiana calesceret, multiplicari coeperunt germina martyrum; illustriorque reddita est S. Ecelesia, fecundiori horum in dies aucta propagine. Ante enim quam ab imperatoribus in universas provincias generalia promulgarentur edicta; qui provinciis præerant præsidēs truculentiores, odio Christianæ religionis in quam scirent principes male compositos eam persequendo, quæ post lata sunt ipsa prævernerunt edicta.

2. Sub eodem namque consulatu sexto Maximiani notata habentur ¹ Acta sanctorum martyrum Gurie et Samonæ, quorum fidei lum Menologia, tum etiam Martyrologia adstipulantur: eodem quoque martyres Aretas ² Casariensis egregia est prosecutus oratione, qua et complexus est reliqua a Diocletiano adversus Christianos eadem persecutione decreta. Facta sunt hæc Edessa in Syria, cum ambo ruri vilam agerent, et alios ad christianam fidem sectandam, ac eam presentis vitæ levi dispendio profilandam hortarentur. Ab Antonio præside tenti audiuntur; explorataque eorum constantia, Musonio tofins Syriæ præsidī traduntur: qui cum eos audisset, et a fidei confessione nulla arte dimoveri posse videret; savissimo tormentorum genere eos affligendos Anvino commentariensi mandavit: nimirum ut utriusque allera manū suspensa, adijceret pedibus pondera, quibus nervi distenderentur, et compages corporis dissolverentur.

3. At cum nec sic eorum constantia mimeretur;

in custodiam trudi, et fame necari iubentur; ibique detenti ab Augusto mense usque ad quartum idus Novembris, iterum interrogati, iterum auditi, fortioresque proposito mentis inventi sunt: cum Samonas altero pede genu vinculis inhaerente suspendi jussus, altero ponderibus aggravato, ut discerperetur, crudeliter cruciatus est ad quintam horam; adeo ut coxæ conjunctio, magna commiseratione spectantium solveretur; tandem eo cruciamento solutus, iterum detrudi iubetur in carcerem cum collega martyrii Guria; cui, quod debilis admodum atque consumptus videretur, veritus præses ne si sic distenderetur, in formentis efflaret animam, hunc pepercit: nam sicut formentis reos torquere est lege permissum; ita formentis occidere quempiam, iisdem legibus ³ vetitum erat. Auditi itaque iterum decimo septimo kalendas Decembris; explorataque est rursus eorum constantia, quæ non tantum, vel latum unguem (ut aiunt) cruciatibus immunita aut attenuata est, sed spiritibus majoribus aucta. Tunc in eos tulit sententiam præses, ut extra civitatem Edessæ capite plectentiam eadem die, quæ gloria martyrum facta est memorabilis Syris, Græcis, atque Latinis.

4. *Tyrannus episcopus Antiochenus.* — Hoc eodem anno decimo sexto Diocletiani imperatoris, vita functo Cyrillo episcopo Antiocheno, locum ejus obtinuit tyrannus, qui numeratur decimus ejus sedis episcopus. Hæc Eusebius ² in Chronico, qui alibi ³ hæc de eo: « Hoc illo officio fungente, bellum ad Ecclesias expugnandas vehementer exarsit. » Testatur idem ⁴ claruisse ejusdem ferme nominis Tyri episcopum, et martyrem Tyrannionem, qui, persecutione urgente, in profundos maris vortices demersus est.

¹ Recitat Metaphr. die 15 Novembr. apud Sur. tom. vi. — ² Extat apud Epim. ii. et Sur. tom. vi

³ L. ant. damum §. Nec ea fl. de penis. — ² Euseb. in Chron. — ⁴ Euseb. lib. vii. c. 26. — ⁵ Idem lib. viii. c. 25.

Anno periodi Græco-Romanæ 3792. — Olymp. 269. an. 3. — Urb. cond. 1052. — Olymp. 269. Urb. cond. 1650. secundum Baronium.
— Jesu Christi 299. — Marcellini papæ 4. — Diocletiani imp. 16. Maximiani Herculi imp. 14.

69

1. *Consules. Quindecennialia imperii Augustei Herculi.* — Ad num. 1. Coss. *Diocletianus Aug. VII*, et *Maximianus Hercules Aug. VI*. Diocletianus juxta tertiam regulam, Maximianus juxta secundam; imperii enim Augustei quindecennialia dedit, ut ex ejusdem imperii vicennialibus etiam apparet.

2. *Victi Marcomanni.* — Hoc anno Idacius in Fastis habet : « Ilis coss. victi Marcomanni; » quos etiam post bellum Persicum devictos memorat Eutropius.

3. *Anastasiæ certamen.* — Hoc eodem anno a Galerio Maximiano adversus Persas ingens expeditio comparata est. Quod enim (ut testatur Eutropius) Galerius Maximianus adversus Narsestem male pugnasset; mox contractis undique copiis, rursus adversus Persas profectus est. Misit interea Diocletianus legatum ad Persas Publium virum clarissimum. Erat hic Anastasiæ nobilissimæ Romanæ femine maritus; sed quia gentilis homo erat, et Christianæ religionis infensissimus hostis, cum scisset eam esse christianam, domestico ipsam diu multamque carcere afflictavit, et profecturus ad Persas, sub custodia in vinculis dereliquit, de ea supplicium sumpturus post reditum. Sed divina providentia factum est, ut in ipso itinere morbo confectus interiret : cum ipsa Anastasia soluta vinculis, libertatque restituta totam se cum bonis, quæ sibi relicta sunt, Christianorum præcipue confessorum ac martyrum usui atque obsequio mancipavit. Sed hæc pluribus Acta ejus, de quibus inferius. Hic autem modo (quod ratio temporis postulat) recitare datas ab ea epistolas, dum esset in carcere, ad Chrysogonum, et ab eo redditas pariter describere, operæ præfium existimamus, cum sint germanæ, et per multa secula in hanc diem integre conservatæ. Recitat eas Nicæphorus¹, nec

MARCELLINI ANNUS 4. — CHRISTI 300.

1. *Petrus episcopus Alexandrinus.* — Trecentissimus Christi Redemptoris humani generis annus in consularibus Fastis adscriptus est, Constantio et Galerio Cæsaribus tertium consulibus, cum Diocletianus ageret in imperio annum decimum septimum; quo, ex hac vita sublato Theona episcopo Alexandrino, subrogatus est Petrus, de quo S. Athanasius¹ : « Petrus, inquit, ante persecutionem episcopus, et in persecutione martyr declaratus. » Ante persecutionem nimirum dicit esse creatum, illam scilicet vehementiorem intelligens, quæ (ut dicemus) decimo nono anno ejusdem Diocletiani imperatoris progressa est omnium immanissima. Porro hoc anno, nempe triennio ante illam, Petrum creatum esse episcopum Alexandria post Theonam, Eusebius² testatur, sic dicens :

2. « Post Theonam, cum decem et novem annis Ecclesiam administrasset, in episcopatum Alexandriae succedit Petrus : hic duodecim annis continuus in eo officio fungendo cum summa dignitate inter primos floruit. Qui cum triennium prope ante persecutionis tempus in Ecclesia illa gubernanda contrivisset, de reliquo vitam duriore exercitatione, et magis severa traduxit, et (uti omnibus constabat) Ecclesiarum utilitati omni cura ac studio prospexit; ac propterea nono persecutionis anno, capite amputato, est a Deo insigni martyrii corona donatus. » Hæc Eusebius.

At de rebus ab eo præclare gestis, et ejus martyrio pluribus suis locis dicturi sumus.

3. *Anastasiæ certamen.* — Hoc eodem anno a Galerio Maximiano adversus Persas ingens expeditio comparata est. Quod enim (ut testatur Eutropius) Galerius Maximianus adversus Narsestem male pugnasset; mox contractis undique copiis, rursus adversus Persas profectus est. Misit interea Diocletianus legatum ad Persas Publium virum clarissimum. Erat hic Anastasiæ nobilissimæ Romanæ femine maritus; sed quia gentilis homo erat, et Christianæ religionis infensissimus hostis, cum scisset eam esse christianam, domestico ipsam diu multamque carcere afflictavit, et profecturus ad Persas, sub custodia in vinculis dereliquit, de ea supplicium sumpturus post reditum. Sed divina providentia factum est, ut in ipso itinere morbo confectus interiret : cum ipsa Anastasia soluta vinculis, libertatque restituta totam se cum bonis, quæ sibi relicta sunt, Christianorum præcipue confessorum ac martyrum usui atque obsequio mancipavit. Sed hæc pluribus Acta ejus, de quibus inferius. Hic autem modo (quod ratio temporis postulat) recitare datas ab ea epistolas, dum esset in carcere, ad Chrysogonum, et ab eo redditas pariter describere, operæ præfium existimamus, cum sint germanæ, et per multa secula in hanc diem integre conservatæ. Recitat eas Nicæphorus¹, nec

¹ Athan. Apolog. II. — ² Euseb. lib. VII. c. ult. in fin.

¹ Nicæph. lib. XIV. in fin.

non Suidas ¹, quas hic infinitate donatas describitur :

« Epistola Anastasiae martyris ad Chrysogonum.

4. « Sancto confessori Christi Chrysogono Anastasia S. Quamvis pater meus idola plurimum veneraretur; tamen mater mea Flavia, cum perpetuo christiana frisset, ex quo peperit, christianam me fecit, veraque Dei cognitionis participem reddidit. Post obitum autem illius, viro nupsi sceleratissimo: cuius gratia divina conjugium effugi, supplicans Domino nostro Jesu Christo dies noctesque, ut me ab illo impuro idololatra liberaret; quem constat meas facultates omnes cum impuris et idololabris exhausisse: me vero tanquam veneticam et sacrilegam in gravissimum carcerem conjecit, ut hanc temporariam vitam perderem. Itaque nihil mihi preter vitam reliquum est. Verum precor, ut cum spe divina moriar. Quamvis autem confessione Christi mei glorier, valde tamen doleo quod facultates, quas optabam in servos Dei insumere, sceleratus ille homo daemonum cultoribus suppeditat; et quo ego in servos Dei expendere optabam, eas fedis et impiis hominibus largitur. Propterea rogo te, serve Christi, ut diligenter pro me Deum ores; ut, si quidem constituit Deus, maritus meus Publius credat in Christum; sin minus, ut cum suis fraudibus perire sinat, me vero ab eo liberet. Satis enim mori, quam Filium Dei abnegare, et in eum credentibus impedimento esse; ipse omnipotens Christus testatur. Cum libera fuero ab hac fraude, sanctis dabo operam, eorumque curam (ut cepi) perpetuo suscipiam. Vale, serve Dei, et memento mei. »

5. Chrysogonus his litteris acceptis sic rescripsit: « Chrysogonus Anastasiae S. Tibi jaectate procellis vita hujus, Christus, qui in fluctibus ambulavit, opem ferat, ut diaboli potentiam sermone illius irritam reddas. Magno igitur, et quasi in medio maris jacens, credas Christo, eum tui rationem habiturum, et ad te ipsam conversa, exclamato cum propheta ², qui dixit: Quare tristis es, anima mea, et reliqua; duplex enim potentia gratiae divinae monstratur: nam et temporaria tibi abunde suppetent, et caelestia adjiciuntur. Deus enim eos a quibus pro bonis rebus non rogatur, aversatur. Vide ne turberis hoc, quod tibi pie perpetuo erga Christum affecte adversa eve-

niant: neque enim fallit te Christus, sed explorat, neque firmum est humanum auxilium, ut tu existimas; cum Scriptura dicat: Maledictus homo, qui confidit in homine; benedictus autem qui in Deum sperat ¹. Age strenue, et vigilanter, et prorsus fuge peccatum. Hoc a deo solatium expete, ejusque mandata custodi. Jam enim tempus salutis super te veniet, et velut in obscura nocte clarum tibi Dei lumen affulgebit, et post tempestatem hilare tibi atque serenum arridebit tempus; tibi que perinde ac reliquis propter Christum afflictis, praebit in praesenti patientiam, per quam aeternam recipias mercedem. Vale in Domino, et ora pro me. » Rursus Anastasia ad Chrysogonum.

6. « Chrysogono confessori Christi Anastasia S. Cum finis instet corpori meo, ora pro me, ut ille meam animam recipiat, propter quem has afflictiones fero. » Haec illa breviter, quod se ob aerumnas quas pateretur, migraturam brevi ex hac vita putaret. Sed ad eam sic Chrysogonus:

7 « Ancille Dei Anastasiae Chrysogonus S. Quem admodum tenebras lucem superare, manifestum est; sic et imbecillitatem salutem consequitur, et post mortem vita dignis tribuitur, eundem enim finem rerum humanarum felicitas habet; ut neque submissi despondant animos, neque magnanimi gloriantur. Unum enim mare est, in quo navigia nostri corporis decurrunt, et ab uno gubernatore reguntur: quorum igitur naves carinis munitae sunt, hi incolomes navigare possunt: intirmae autem etiam sine fluctibus in tranquillitate periclitantur. Non procul enim absunt ab interitu, quae non ad portum salutis pervenire student. Tu vero, quae ancilla Christi irreprensibilis es, crucem in toto animo tuo conservato, teque ad salutem preparato, ut in numerum martyrum Christi recipiaris. Vale. » Hucusque Chrysogoni ad Anastasiam epistola; quae autem post haec utriusque acciderint, suo loco dicemus.

8. Quod vero haec a viro suo Publio domi detineretur in carcere: accidisse putamus id ipsum in Anastasia, quod Cornelius Tacitus ² tradit de Pomponia Graecina femina consulari, quae et ipsa de externa superstitione rea facta, ex prisco instituto marito traditur judicanda, qui convocatis cognatis causam cognosceret.

¹ Suid. in hist. x. — ² Psal. XLII.

¹ Hierem. XVII. — ² Tacit. Annal. lib. XIII.

Auctor Historiae Patriarcharum Coplitarum tradit, *Theonam* episcopum Alexandrinum obiisse *Tube octavo die Mercurii*, hoc nempe anno, quo tertia Januarii dies et feria quarta concurrerunt. Theona successit *S. Petrus*, cujus inaugurationem Eusebius in Chronico in annum sequentem perperam differt, quem errorem in Historia, lib. 7, cap. ultimo, correxit, quando ait eum praefuisse annis duodecim, et ante persecutionem quidem *tribus fere annis*, id est, tribus circiter annis. Quare recte in Chronico Alexandrino sub hujus anni consulibus ejus initium recitatur.

3. *Actu S. Chrysogoni et Anastasiae a posterioribus scripta.* — Ad num. 3 et seqq. Henschenius ad diem in Aprilis pluribus probat antiquitatem Actorum sanctarum Agapae, Chioniae et Irenae, praesertim ex antiquo cultu SS. Chrysogoni et Anastasiae, in quorum honorem vetustissimas basilicas constructas fuisse Romae ait, imo et eorum nomina Canonis missae inserta a primis Ecclesiae sacris fuisse refert. Verum, ut observavit Ruinartus in Actis sinceris primorum martyrum, pag. 419, ubi ea recitat, non

dubium quin Chrysogonus et Anastasia, de quibus hic Baronius, vere martyrium perbulerint, eosque ut tales Ecclesia Catholica semper venerata fuerit. Sed haec ad Actorum antiquitatem nihil conferunt, praesertim cum ad eam probandam Henschenius testem non adhibeat superiorem Aldhelmo, qui sub saeculi septimi finem in Anglia floruit. Quis enim ignorat, nulla martyrum Acta, quamvis interpolata et viliata, ab illius aevi auctoribus prolata et laudata fuisse, et a posterioribus auctoribus deinceps admissa? Id vel ipsius Aldhelmi opere laudato probari potest, qui Thecla, Eugenie, Agnetis, Ruffinae, Chrisantii et Dariae, Joannis et Paulae, ubi Constantina virgo Magni Constantini filia dicitur, aliorumque martyrum Acta laudat, quorum tamen aliqua saltem, et quidem ea ipsa quae ab Aldhelmo referuntur loca, ut scirem et ab omni interpolatione aliena nunquam admittet ipsemet Henschenius, inquit Ruinartus, qui et alia in eandem rem habet. Acta itaque sanctae Anastasiae quae in Martyrologio Romano colitur ad diem xxv Decemb. et Acta S. Chrysogoni, qui ibidem inscribitur ad diem xxiv Novembris, antiqua non sunt.

MARCELLINI ANNUS 5. — CHRISTI 301.

1. *De Persis triumphus.* — Qui sequitur Christi annus trecentessimus primus, Titiano et Nepotiano consulibus adscribitur; quo agens Diocletianus imperii annum decimum octavum una cum collega Maximiano triumphavit de Persis. Id quidem Eusebius in Chronico, hoc anno, notat his verbis: « Diocletianus, et Maximianus Augusti insigni pompa Romae triumpharunt, antecedentibus curam eorum Narsae sororibus, liberis, et omni praeda, qua Parthos (al. Persas) spoliaverant. » Haec apud Eusebium. Sed male apud Cassiodorum haec post sex annos ponuntur, consulibus Constantio alque Galerio sextum; cum jam ante uterque se abdicasset imperio: nam triumphum de Persis ac Parthis, antequam deponerent purpuram, contigisse tradit Eutropius¹, qui victoriam de his gentibus Galerio Maximiano tribuit. Fuit autem Narses, seu Narsæus (ut tradit Eutropius) avus Hormisdæ atque Saporis Junioris Persarum regis, ipse vero successit post Hormisdam, et Varanarum Saporis Seniori qui Valerianum captivum duxit. Sed de successione regum Persarum tertio loco fusius agitur.

2. *Andreae tribuni militis et sociorum gestu et martyrium.* — Porro enituit in bello Persico eximia virtus Andreae tribuni militum, hominis christiani, licet adhuc duntaxat cathecumeni, sub Antiocho totius exercitus duce: dicebatur tamen et ille etiam dux exercitus, qui vel uni tantum ab imperatore legioni praefectus erat, ut Ulpianus¹ declarat. Andreas igitur adversus Persarum copias in Romani imperii fines irrupentes missus, cum subjectos sibi milites ad pietatem instituisset, et in eum, qui verus est Deus, fiduciam habere, et ab eo auxilium esse implorandum, docuisset; licet multo inferiores ipsis essent numero, de hostibus tamen sui magna gloria victoriam consecuti: sed a quibusdam illi subjectis militibus apud Antiochum reus christianitatis nomine constitutus, cum a mentis proposito nulla arte divelli potuisset, tum ipse, tum ceteri qui crederant in Christum ejus milites, diris tormentis exagitantur, Antiocho in eos acerbissime severiente, qui de eo litteras dedit ad Galerium Maximianum.

3. Ceterum Galerius cum rem insperatam indignissime accepisset, licet in Christianos acerbissimo

¹ Eutrop. lib. ix.

¹ L. ii. §. nam exercitu. ff. de us qui not. infam.

flagraret odio, tamen rem tantam dignam existimavit, quae maturiori esset expendenda consilio: suadebat enim haec ratio, quod consideraret, facile accidere potuisse, ut tanti tribuni, tamque egregiorum commilitonum necesse (quos sciret ab omnibus diligere) solus turbaretur exercitus. Rescripsit igitur ad Antiochum, non esse ejus temporis opus, ut in Andream ac reliquos milites animadverteret; sed callide in praesentiarum esse dissimulandum: haecque verba ad finem epistolae se dissimulae addidit: « Placet mihi iniqui-modi viros a carcere liberari, quasi antea tantum rerum venia ipsis concessa: paulo autem postea, nisi resipuerint, tanquam ob aliud crimen delatos, illos ipsos graviter puniri. » Haec tunc ipse.

4. Dimissus Andreas cum reliquis christianis militibus, Tarsum se contulit Ciliciae metropolim, percepturus a sanctissimo civitatis illius episcopo Petro baptismum; nactusque est apud eum et Nonnum episcopum Bereensem, amborumque consortio dignus habitus. baptizatus est una cum suis. Verum cum audisset, a Seleuco vicario, ad quem Antiochus cum de ipsius, tum suorum necesse litteras dederat, insidias sibi parari; inde recedens, deque loco in locum fugiens una cum sociis, in angustias tandem montis Tauri, historicorum fama celebres, se contulit.

5. Cum vero de proximo sibi ac suis martyrio ibidem consummando Dei voluntatem intellexissent: licet loci natura muniti, et pauciores iidemque praestantissimi valuissent Antiochum profligare: tamen exhortatione ab Andrea ad suos habita, omnes una simul se Deo supplicibus votis pro consequendo martyrio commendarunt: sicque insequentem cum cohortibus expeditis Antiochum expectantes; sese illi intermordens pro Christi nomine sponte dederunt. Necati sunt omnes a furentibus militibus decimo quarto kal. Septembris, Dominica die, hora secunda; qua iidem ipsa die tum a Graecis, tum etiam a Latinis, perpetua memoria adscripti omnes habentur in ecclesiasticis monumentis. Porro Andrea ac etiam sociorum corpora collecta sunt a Petro episcopo Tarsensi, ejusque clericis, et decenti sepulture pro temporis ratione mandata: cujus quoque opera ejus martyrii Acta¹ collecta atque scripta esse putantur; quae quidem et germana noscuntur.

6. *Galerius Nicomediae molitur nefanda in Christianos.* — Quid praeterea post acceptam de Parthis Persisque victoriam idem Galerius Maximianus adversus Nicomediae Christianos omnes aggressus sit sanctorum martyrum Indes et Domnae² Acta declarant, de quorum integra fide inferius dicturi sumus: modo autem, quae ad haec pertinent tempora, hic descripturi sumus iisdem quibus ibi narrata verba habentur; alia vero suis locis pro temporis ratione ponentur. Sunt haec igitur ex iisdem actis accepta: « Jam autem Maximiano tunc erecta erant trophaea adversus inimicos, Deo

ei sapienter viam aperiente ad salutem; ut, cum quaesisset cujusnam manu haec recte gereretur, cognosceret veritatem. Sed ille in his plane caecutiens, deorum qui falso dicuntur, auxilio adscribebat victoriam, et tantum aberat ut vero Deo ageret gratias; et etiam prepararet adversus Deum bellum gerere; et aliis postpositis, acri animo armabatur adversus Christianos, demonibus festa peragens et sacrificia: etiam si primo vulpinam pellem induens, donis et honoribus etiam se insinabat in populi benevolentiam, et suam tectam esse volebat improbitatem.

7. « Theatrum itaque frequentissimum ab eo fuit congregatum. Non aperte autem ostendebatur hoc certamen comparari adversus Christianos; sed obscure, dolose, et malitiose instruebatur. Simulacra enim, quae auro quidem honorabantur ab impiis, fossam vero interitus eis vicissim largiebantur; haec, inquam, aurea, et quae rursus facta fuerant ex argento, producens impius, posuit in sede regali, et coronis redimixit: et tandem eis lauros sacrificans, jussit execrandis sacerdotibus aspergere populum, temporis quoque ea in re utens auxilio; tunc enim ore hianti attendebant omnes jucunda theatri aro-mata. Quicumque ergo erant quidem in pietate firmi et stabiles, et quorum animos religio Christiana, non solum usque ad nomina, sed etiam ad eos usque penetraverat; ei, cum id quod fiebat, deprehendissent, et nec ejus quidem conspectum ferre potuissent; a theatro recesserunt, suum potius sanguinem profundere, quam tali sanguine pollui, praclare eligentes. Quibus autem pluris fiebat voluptas et recreatio, iis polluebantur animae et corpora, ex modica (proh dolor!) delectatione sibi gravissima recondenitibus supplicia.

8. « Sed enim Maximianus, qui toto animi impetu ferebatur ad impietatem, non amplius latenter sed aperte volens se impie gerere, hos habuit sermones ad eos qui erant congregati, qui quidem gravissimam redolebant impietatem: Quo abit, dicens, o homines, huc tenebras praeferentes, et non deos esse putantes, a quibus dependet hoc universum? Non videtis victorias et trophaea? Non videtis bona plurima, quae bonis adieciuntur: et quemadmodum quae sunt, recte quidem se habent, et sunt in tuto; alia vero accidunt quotidie, et quorum non eramus prius domini, in ea nunc dominatum obtinemus: non gloriam, quae augetur? non imperium, quod dilatur? non civitates, quae partim quidem sunt tributariae, partim autem sunt futurae? et partim quidem jam captae sunt, partim vero sunt jam capiendae? non gentium reges, qui sunt reputati pro mancipiis? non omnia quae eveniunt nobis ex sententia? Cujusnam ergo haec contingant providentia? Vobis persuadeant temporum temperationes, moderate pluviae, fructuum fertilitates; imo vero universum tempus fructus producens, et spectantia omnia ad abundantiam. » Haecque verba Galerii Maximiani ad populum in theatro; alludentis nimirum in primis ad insignem de Persis et Parthis obtentam victoriam, qua ultra Ctesiphontem (quod antea Romanorum

¹ Extant apud Melaphrast. de 19 Aug. ex quo alii accipiuntur. —
² Recitat ex auct. script. Melaphr. die 26 Dec.

imperatorum nemini licuisset) imperium propagasset, et regias personas pariter (ut dictum est) captivas duxisset.

9. Sed quod mox subsequutum est immane prodigium, imperatoris orationem redarguit falsitatis. Nam hæc ibi subduntur in dictorum martyrum Actis: « Cum ille copiosa lingua se loqueretur; et iis qui non sunt, ea que sunt, falso adscriberet; et alia adhuc vellet contexere; non permisit ex alto is, cujus sunt iudicia vera justificata, mendaciis amplius gloriari adversus veritatem; ne aliis quoque, qui erant ad pervertendum faeciles, causa esset interitus. Sed interim dum loqueretur, cum esset dies serenus, et sol regionem ureret meridianam; repente erupit sonus nullorum tonitruum, et elisus fuit ignis ex nubibus: et profunda simul tenebræ, et densa grando cum ventis vehementibus: et malum hoc horrendum vocem propemodum emittebat, esse gravem Dei commoti iram.

10. « Nam alii quidem solo tonitru auribus et animo percussi, ibi in terram cadebant semimortui: alii vero in fugam quidem se coniecerunt, se autem nullo gravius affecerunt, ut qui fuerint a se invicem conculcati: et sic vite violentum invenerint exitum. Ipse quoque impius imperator propemodum periit, periturus fortasse, nisi Deus iudicasset id minus esse supplicium, quam quod ille dignus erat pati. Non usque autem ad ea que dicta sunt, stetit Deus terrore; sed fluvii quoque aquarum impetu inundantes, et segetes funditus evelentes, agricolarum labores in mare deportarunt, idque cum esset aestas, et speraretur fore ut longo tempore non plueret. Fuit tamen, quod factum est admodum leve et parvum ad penetrandum Maximiani animum, et persuadendum ut resipisceret ab impietate. » Hæc ibi.

11. *Dirisissimam persecutionem parat Galerius.*

— Post hæc autem, re comperla, Dominam sacerdotem Dianæ atque Minervæ, ac Indem eunuchum a deorum cultu penitus descivisse, Christianamque religionem consecratas esse; in regie domus præfectum primo indignationem convertens, eundem præfectura exutum, Claudiopolim ad camelorum servitium amandavit: et de indicenda publicis edicis in Christianos omnes sævissimam persecutionem consilium inivit: in quam cæteri quoque collega imperii, nempe Diocletianus, et Maximianus Herculius, votis paribus conspirarunt. Cum enim admirabili quadam felicitate iidem hæctenus imperium gubernassent, reges potentissimos domuissent, rebellantes provincias compressissent, extinxissentque tyrannos imperium invadentes, linesque Romani imperii longius propagassent, quod summa concordia quatuor simul imperatores unanimis (quod nunquam antea factum fuerat) administrarent; hæcque diis (ut vidimus) accepta ferrent: ad majorem eorum gratiam promerendam, majoribus studiis incenduntur. Et quod putassent, deorum hostibus compluribus Christianis occisis, divina sibi ad ea impertienda conciliasse numina; iidem hostis ea sibi magis magicæ propitia reddere omni conatu laborant.

12. Sic igitur quiescentibus undique bellis externis ac civilibus penitus exbirpatis, ad expugnandos prorsusque defendos deorum inimicos infensissimos Christianos (quibus vigentibus, patriam, religionem, et una cum ea conjunctum Romanum imperium necesse videretur collabi atque consumi) omnes comparant vires, cunctasque admovent machinas: in his enim molientiis omnia ipsorum versantur consilia, laboral industria, nituntur vires, et studia vigilant; ac denique omnem insumunt operam, et tendunt nervos, ut infestum diis christianum nomen prorsus extinguant: in eosque jurant quodammodo perpetuum et implacabile bellum, quod religione patria sacrum putant, ipsunque adeo formidolosum, ut ejus primo congressu viderentur quique fortissimum posse prostreri. Eoque ferocius in eos parant insurgere, quod magno dedecore totius imperii una gens hæc nunquam visa sit tot imperatoribus in eam insurgentibus, et totis viribus oppugnantibus, potuisse domari; quæ sine armis dimicans, semper invicta permanserit, et de cultoribus deorum majorem in dies prædam captivam adduceret, camque Christi iugo subjiceret. Ad hos, inquam, penitus convellendos, vetera jura resiliunt, nova decernunt, armant leges, decernunt arma: Ecclesiamque omnibus comparatis viribus aggressuri, infestum illud inculmant: Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea!

13. Tale quippe fuit Diocletiani et collegarum Maximianorum Herculii atque Galerii consilium, ut Christianam religionem toto terrarum pæne orbe diffusam extinguerent; cujus robur jam discessisse atque abstulisse propemodum videbantur, dum (quod pluribus dictum est) christianos milites, diis immolare negantes, ubique locorum diversis suppliciis affecissent. Fracto itaque (ut apparebat) cuneo armate militie christianæ, leve quod superseset proflum putabatur: sic igitur in reliquos, qui supererant, christianos inermes, cujusque generis essent, status atque conditionis, sive clerici, sive laici, servi vel liberi, generis claritudine nobiles vel obscuro natalibus, masculi vel feminae, cujusque essent ætatis, in hos, inquam, omnes velut fasce uno perstrictos vindicta sævire festinant.

14. Jam enim haud sibi diutius tolerandum videbatur, hujusmodi invisum genus hominum ubique gentium longe lateque feliciter propagari; avitanque religionem ab iidem liberari ostentui pariter atque contemptui, proscindi blasphemis, exponi ludibriis, totque scriptis in eandem commentariis, ac omni ex parte labefacti; ejusdemque cultores, ut vecordes et insanos homines, quod colerent lapides, derideri. Quamobrem ad tot ignominias diis, imperatoribus, amplissimo senatui populoque Romano illatas, ulciscendas, castra movent, ipsis imperatoribus promulgatis edictis, classicum personantibus, et perinde ac si de summa rerum bello acturi, et pro diis eorumque templis ipsaque patria, ac denique

¹ Psal. cxxxvi.

libertate essent dimicaturi, magnis se parant animis : quos ardentius impellit invidia, cum ipsorum res auclias viderent et in immensum propemodum excessisse, suas autem collapsas undique atque prostratas, derelictis jam ubique templis, neglectis undique diis atque despectis, deficientibus jam offerri ex consuetudine sacrificiis, et jam jamque limeretur ab ore, quod ab oraculo a temporibus Hadriani ferebatur esse prædictum (ut testatur Lampridius in Alexandro), nempe omnes homines christianos futuros esse, deorumque templa penitus destranda, a Christianis vindicanda, Christoque alia omnia erigenda; cum Hadrianus, præcius futurorum, templa erigens absque deorum imaginibus, primus ipsorum se præbuit architectum.

15. Diabolus igitur probe intelligens quæ invitus, Deo impellente, in simulacris olim prædixerat; sciens modicum jam tempus reliquum esse (quod scriptum est in Apocalypsi¹), venit habens iram magnam, et ad Christianam religionem penitus desolandam sponte currentes imperatores furoris calcariibus urget; pontifices, et sacerdotes omnes gentilitie superstitionis jam incensos, spiritu vehementiori perfans inflammat: ignobile pariter sponte furens excitat vulgus, alliciteque ipsum præda fidelium. Sed et sicut olim Spiritus sanctus Bælecelem² ad omnia vasa aliaque ornamenta tabernaculi faciendia, ut afflabre fierent, inspiravit; ita spiritus nequam præsto fuit opificibus impietatis, quibus horribilium et terribilium instrumentorum ad cruciandos martyres in ipsorum membris impressit imagines, ipse immanis cruciamentorum omnium architectus.

16. Tot tantaque ab inferis deorsum, et ab hominibus desuper terram adversus Christianam religionem inermem undique comparantur, ut eorum tantum aspectus fortia quæque pectora timore concutere robustos quosque animos prosternere potuisset, ipsoque solum intulit omnes facere desertores; adeo ut jam res penitus desperata videri posset, si propriis tantum viribus christianis obviandum foret. Sed fide illi subnixi, qua alias sæpe sancti vicerunt regna³, ellugaverunt aciem gladii, fortes facti sunt in bello, et castra verterunt exterorum; intrepide expectant expetuntque certamen. In hunc igitur modum rebus Christianorum se habentibus, hoc ipso anno Galerius Maximianus Nicomædiæ (ut dictum est), agens una cum Diocletiano, et Maximianus Hercules Romæ, paribus votis in Christianam religionem conspirant, atque pariter de inferenda sævissima omnium persecutione edicta decernunt atque promulgant.

17. At nec quemquam fallat, quod Eusebius dicat anno decimo nono imperii Diocletiani ejusmodi persecutionem ceptam esse, nempe anno sequenti; nam illud plane intelligendum est de promulgatis ab imperatoribus edictis de ecclesiarum demolitione et conflagratione librorum omnium ad religionem Christianam spectantium: quod quidem eodem autem constet factum sequenti anno, mense Martii, ex

quo plane tempore idem Eusebius numerare aggreditur persecutionis annos, cum tamen non negel, ante illud tempus in Christianos, præsertim milites, nonnulli esse sævitum: cum alioqui ex his quæ superius dicta sunt, a primo propemodum anno imperii Diocletiani primus quoque persecutionis annus numerandus jure esset; cum ab eo tempore nullus penes præterlapsus sit annus, qui exors fuerit sanguinis Christianorum. Cæterum quod respectu eorum quæ sunt postea subsequuta, illa priora sunt potius visa præiudicia quædam quam certamina; eam Eusebius numerandi persecutionis annos rationem inisse videri potest. Sed de ejus consilio in ea re disponenda, suo loco anno sequenti iterum pluribus dicturi sumus.

18. *Romæ promulgatur decretum de persecutione.*— De his igitur acturis, primo quid Romæ hoc anno in Christianos, ex senatusconsulto decretum sit, deinde quæ Nicomædiæ adversus eosdem fuerint a Galerio Maximiano statuta, dicenda nobis sunt. Ex Actis namque sancti Sabini episcopi Spoletini, illustris martyris, hæc digna sane memoria hic describere visum est; quæ quidem sincerissima sunt, ac proinde, quæ ad verbum sint merito recensenda: utinam sicut fidelia, ita in omnibus integra reperissemus, et eo quo sunt cepta candore, pariter absoluta. Sic enim exordiantur: « Cum Maximianus Hercules Romæ esset, et decimo quinto kal. Maias in circo Maximo spectaret circenses ludos: Sexto misso Veneto vincente, acclamatum est in circo: Christiani tollantur: dictum est diodices. Iteratunque: Anguste, Christiani non sint, clamatum decies. Ex quo factum est, ut Eugenius Hermogenianus præfectus prætorio reherit in senatu de persecutione in Christianos decernenda. » Hæc ibi: solum quippe populum theatralibus acclamationibus ab imperatoribus, quæ vellet efflagitare; qui ipsorum Vilas legendo perecurrit, satis intelligit. Rursus vero iisdem in locis peti a Gentilibus solere Christianorum necem; quæ dicta a nobis sunt superius ex Tertulliano et Cypriano, aperte declarant.

19. Quid autem actum sit in senatu, eadem Acta his verbis significant: « Decernitur in senatu persecutio. Rescriptumque dedit Maximianus ad Vennitianum Augustalem Tusciæ his verbis: Ex suggestione patris nostri Hermogeniani P. P. apud nos claruisse cognosce, etc. » desunt in nostro exemplari cætera, quæ sequuntur usque ad hæc verba: « Ideo monemus, ut, ubicumque Christiani inventi fuerint superstitionem colentes; aut sacrificare cogantur diis; aut certe panis intereant; facultatibusque nudati, eadem fisco cum tributis publicis societent. Vale, parens carissime. Dat. pridie kal. Maias. » Hæc usque ibi. Hic idem ille Hermogenianus, sub quo passus quoque Romæ legitur Rescriptus, cujus martyrii Acta habentur.

20. Quanta autem impietate simul cum injustitia ac crudelitate senatus annuerit Gentilibus necem Christianorum clamoribus in teatro poscentibus: quam insuper iniquissime adversusque a se legem nuper promulgatam Maximianus in eodem rescri-

¹ Apoc. XII. — ² Exod. XXXI. — ³ Hebr. XI.

pscribit; ipsa ab ipsis Diocletiano et Maximiano edita sanctio testis accedat, quae his verbis in Codice Iustiniani haecenus conservatur, tanquam eorumdem iniquitatis testimonium semper loquens de iis quae fidem ipsi alias sunt interlocuti¹:

« Decurionum filii non debent bestiis subijci. Cumque a populo acclamatum esset iterum; dixerunt: Vanæ voces populi non sunt audiendæ, nec enim vocibus eorum credi oportet, quando aut noxium crimine absolvi, aut innocentem condemnari desiderant. » Hæc illi. Cæterum quantumlibet iniquissime, et adversus legem a se editam hæc agerent imperatores; tamen quod dicerent Christianos perduelles esse imperiū, dum gentilitiam superstitionem acceptam a maioribus impugnant; se jure quidem necem illis inferre, errore decepti putabant. Quomodo autem Venustianum post hæc Exuperantium atque Marcellum religionis causa tormentis exagitatos morte damnarit; rursusque de Sabino episcopo questionem habens, ejus precibus meruerit fieri parriceps veritatis, et ad Christum converti, ac denique tum ipse, tum Sabinus a Lucio tribuno ad eos misso fuerint ultimo affecti supplicio; ipsa citata desuper Acta monstrant.

21. *Vehemens Galerii persecutio Nicomediæ in qua insignes martyres passi.* — Sed jam ad ea quae per alterum Maximianum, cognomento Galerium, in Oriente hoc eodem anno Nicomediæ gesta sunt, orationem convertamus, hic describendo, quae apud citata superius Acta martyrum extant, ea nempe, quae sunt ab Eusebio prætermissa. Ipse enim res Nicomediensium a promulgatis edictis de diruendis ecclesiis enarrare aggressus est: nos vero, quae hoc anno sunt gesta, exacte servato ordine describemus; nimirum, quae ibi acta sunt, cum adhuc ecclesiae Christianorum absque demolitione integrae permanerent; quæ anno sequenti (ut dictum est) jussu sunt penitus æquari solo.

22. Reddemus hic ea quae in superius citatis sanctorum martyrum Actis fidelissime scripta esse inveniuntur: quorum fidem exploratam in omnibus esse reperimus: nec (quod diximus superius) quemquam moveat, si in eis de asceteriis sive monasteriis mentio habeatur; quod errore decepti multi putant nonnisi a temporibus Constantini fuisse ejusmodi res, et nomen inventum; nam præter illa, quae superius dicta sunt cum de Essenis actum est, et quae de existentibus temporibus Apostolorum collegiis virginum, testificatione Ignatii a nobis etiam paulo post citandi, narrabimus; si de his dubitans Eusebio fidem adhibet, æquidem ipse (ut suis locis dicemus) hæc eadem persecutione urgente, nonnullos ex ascetis passos esse martyrium tradit. Plane si ascetæ erant, oportuit ascetia quoque fuisse, quibus ii confinerentur, unde et nomen quoque fuerint consecuti: quod si virorum, multo magis sane sacrarum virginum erant, quas timor facilis lapsus et virgineus pudor magis includi debere suadent. Sed de iis alibi

pluribus. Nunc quidem res gestas ex iisdem¹ Actis depromptas hic describamus.

23. « Cum itaque paulatim solvisset quancumque habebat speciem humanitatis; aperte quidem pugnavit adversus Christum, sacra templa diruens, et aedes demonibus ædificans. » At hæc de ecclesiarum demolitione facta sunt, ut dicemus, sequenti anno Paschali tempore. « Praefectos autem, et in dicendo formidabiles, et in puniendo crudeles mittens per universum orbem terræ; quibus non sufficiebat sua adversus Christianos crudelitas, sed accedebat etiam immanitas imperatoris. Jubebat enim, ut Christianis non obedientibus nihil cederent; sed sic punirent, tanquam oculi illius una examinarent, et spectarent tribunalis austeritatem, et in examinando curiositatem, et in puniendo novam inventionem atque vehementiam: dicens cum illi plurimum gratificaturum, qui pluribus suppliciis afficeret Christianos. Sic incitatos emittebat praefectos. Verumenimvero se ipsum quoque eis ostendebat exemplum ad inhumanitatem. Nam ipse quoque erat primus occidens, puniens, de medio tollens, expellens; quid non violentum agens atque tyrannicum? imo vero saepe quoque non vim meram afferens, sed eam etiam miscens persuasionem: et ipsam porrigens tanquam escam; ut sic quoque fieret scavior, et haberet probabiliores puniendi occasiones, quod nolent pii parere verbis solis. »

24. Quid autem primum omnium adversus Antimum, episcopum Nicomediæ, ipso persecutionis gravius instaurate exordio egerit; eadem Acta sic prosequuntur: « Ipse cum sanctissimum Antimum diu quæsitum non invenisset; ingressus Ecclesiam, tanquam fera aliqua varia et dolosa, cum exercitum et satellitum multitudine eam circumdedisset, et deinde etiam lenitatis personam subisset, ut alii quidem formidarent vim, et multitudinem, alii autem ad sibi utilem intuentes benignitatem, abducerentur a persuasionem: et cum sic tanquam duobus fortibus vinculis, timore, et persuasionem, pios colligasset, captivos ducebat ad impietatem. »

25. « Cum hæc apud se cogitasset, ad populum talem habuit orationem: Ego etiam adversus gentes barbaras, quae meum jugum ferre recusant, et non parent Romanorum legibus, non statim moveo hastam neque utor jaculis, neque gladiis eis cædem infero; sed bonos imitor medicos, mollibus primum verbis, et benignis, perinde ac oleo tumorem emolliens; deinde postquam videro eos esse valde immedicabiles, ulcusque eorum valde malignum atque profundum, tunc utor cauterio, et tam aspera, et acerba sectio, ut neque ab initio me videatur aliquis humanior, neque post misericordiam, et mansuetudinem violentior. Absit autem, ut vos me unquam sentiat conturbatum et iratum. Sed accedentes libate magnis diis, et rogate, ut vos benignis intuitum oculis: ut sic a nobis quoque consequamini honores magistratus et pecunias, et sitis inter meos

¹ L. Decurionum C. de penis.

¹ Apud Metaph. die 26 Decembris.

primos amicos, et familiares. Quemadmodum enim non est absurdum, barbaros quidem, qui sunt aliter lingue; nostra tam arquo animo ferre, vos vero in Romanorum legibus educatos, et in rebus Græcorum eruditos, et mihi subjectos, non in omnibus servare obedientiam, sed in rebus præcipuis videri inobedientes, et bellum aperte suscipere adversus vestrum imperatorem; ut ideo excidatis ab imperatoris benevolentia, et larga munificentia? Recedite ergo, recedite ab hac falsa religione. Sin minus, pena non procul aberit. Videte hanc adem, in qua confidistis: eam igni mandans, vos quoque simul perdam: et scietis omnino quantum sit malum a ratione aliena audacia, et mentis pervaciacia. » Haec enim oratio, qua Galerius Maximianus in Ecclesia allocutus est Christianos.

26. Quæ autem post hæc secula sint, eadem Acta his verbis significant: « Cum dirus imperator Maximianus sic immanitati conjunxisset humanitatem, et malorum minus et honorum promissis variasset orationem: qui instar mellis dulcem habebat linguam sapiens Glycerius: qui erat revera divinus sacrificus, et sacerdos, et sua verba studebat sacrificare Christo, cui sacrificabat; brevem et opportunam dans responsum, et linguam vixit Maximiano, et os ejus conturbavit, et labefecit, et simul cum ira animum ejus replevit admiratione; dixit enim:

« Neque tua promissa, et dona desideramus, o imperator; neque tuas minas omnino curamus; illa enim quo modo appeteremus, aut quo modo ea nostrum delinere animum; qui, quæcumque sunt mundi, habemus pro somniis? Matum autem quid iis mimeris, qui pœnam potius existimant; non vel gravissima sustinere propter Christum? Quæ vero dicis, et de quibus gloriaris, de trophæis, inquam, adversus Gentes erectis; ea magis stabunt a nobis, et meis verbis suffragabuntur. Quando enim tu, qui vicisti plurimos, mox conspectus es victus a feminis, et pueris; ab iis, inquam, qui colunt religionem Christianam; quemadmodum non erit mei Christi virtus multo manifestior? Et præterea qui est adeo altionitus, et stultus, ut sit oblitus tonitruum et fulminum quæ paulo ante fuerunt, et illius horrendæ Dei significationis, mortisque violentiæ, et ejus quæ prope fuit submersiois, et fructuum inieritus? et quod hoc tuis diis, non autem vero potius Deo descripseris, qui opportune, o imperator, infert iram adversus eos qui illos honorant, et colunt? Ne sic ergo bellum contra nos susceperis: sunt nobis arma quoque desuper, quibus sicut hodie tua te satellites, ita nos a rege munimur universorum; per quæ, et contra te in aciem prodibimus, et adipiscemur victoriam valde admirabilem: percussi enim interiorum, et cadentes contra te trophæum erigemus. » Sic plane magna animi constantia peroravit christianus sacerdos. At quid ab hæc imperator? subdunt Acta:

27. « Hæc auditi imperator, et secantibus verbis in medio corde quodammodo sauciatus, animi mo-

lum in præsentia celare habens in animo, et nihil amplius dicens aut faciens, e templo egreditur. Pius autem ille populus Deo quidem gloriam, sapienti vero Glycerio pro se quisque tales voces edidit: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super me! ori meo! Non futurum autem erat, ut Maximianus iram diu cohileret; sed apud se furore percitus, jubet Glycerium eundem ad ecclesiam comprehendi manu militari, et correptum ad se adduci. Qui enim ad illius tribunal esset adductus, nihil interrogatum jussit verberari boni nervis tam vehementer, donec verberantes quidem vires, illum autem qui cadebatur vox defeceret. Præconi quoque ei, dum verberabatur, jussit dicere: Lingua parvis utere, o Glyceri: nec sis arrogans, nec seditiosus, nec insolens: in honore habe mores Romanorum, reverere imperatores. Sic quidem imperavit Maximianus. Sed neque torquens persuasit, neque hæc cantans, eum affecit pudore; sed cum esset martyr superior et manibus licitorum et vocibus quæ ei incantabantur, querebat summum regem, et tota voce et viribus illius invocabat auxilium: Domine Jesu Christe, dicens, quo modo me, ut pro te dicerem, corroborasti: ita etiam, o bone, da mihi vires, ut pro te patiar, ut accessione eorum quæ sunt tristitia, sit mihi præmiorum major remuneratio.

28. « Hoc tanquam ignis igni additum, Maximiano majorem iram incendit; ipse autem, qui percutiebant, eoque ut verberarent, incitavit, donec corpus martyris humi jaceret, nihil differens ab inanimis, sanguine quidem jam expanito, pelle vero vento tumefacta, et ipsa carne prius consumpta, et nudis solis ossibus apparentibus. Quod quidem movit misericordiam non solum piis et humanis animis, sed etiam infidelium; at non Maximianum, cujus animus erat lapide durior. Sed postquam sic affectum Glycerium, et a mortuo nihil prope differentem, solam autem linguam moventem vehementer spiritum, et dicentem: Sum christianus, servus Christi, qui solum verus Deus est; unus est mihi Dominus, unus rex: non ferens ille loquendi libertatem, jubet eum quidem solvi a vinculis, abductum vero extra civitatem, igne crematum mortem subire. Ductus ergo generosus ille ad locum constitutum, et stans ad Orientem, partim quidem Christo agit gratias, qui eum a multis liberarat periculis; partim autem pro se vehementer oravit, et pro piis qui erant ubique. Deinde cum Christi signum suo adhibuisset corpori, fuit affixus ligno, sacra victima, aries carens omni vitio, ei qui ligno propter nos fuit affixus. Igne autem subitis accenso, Jesu fuit oblatum holocaustum, et sacrificium acceptabile, et divina hostia are supernæ convenientis.

29. « Quid vero? hinc intellexit Maximianus pios esse immutabiles? Multum abest; sed eum execrandæ ejus hostiæ ducerentur ad templum duodecim deorum, quod erat intra regiam; aderant quidem impii candidi, et magnificis vestibus celebrantes

¹ Psal. cxviii.

festum sui interitus : solus autem Iudæ (erat hic eumachus, et eunuchorum princeps christianus, de quo superior facta est mentio) atris indutus erat vestibus; et cum hæc celebrarent, maximo dolore affectus, cum se in valde obscura inclusisset domuncula, impiorum lebat interitum. » Candidatos quidem consuevisse diis sacrificare Gentiles, ex Platone Cicero ¹ docet, Valerius ², et alii. Sed quomodo imperator in eum jussit animadverti, Acta his verbis significant :

30. « Remittantur hæc quoque imperatori; et istatim ab ipso abripitur, et sistitur ab illo iudici judicandus. Cum autem etiam antequam loqueretur, ei remittantur vestis, quod, quæ fiebant ab eo, censebantur digna luctu et tristitia: jussit ejus manibus, et pedibus injectis catenis, et collo collari, eum servari inclusum in carcere. Atque Iudæ quidem habebat custodia; Maximianus vero Domnam quoque quaerebat; et furore perinde ac ebrietas læsa ratione, et oblitus eorum, quæ de ipsa audiverat; dicebat assidue: Ubi est Domna? Ubi est sacerdos Dianæ, ac Minervæ? Rursus ergo ei dicitur de integro, quæ videbantur accidisse virgini, et quæ fecerat eumachus; et ut res se habebant (nempe quod christiana effecta esset) significant. Ille autem cum multa divisisset de archienmicho; et valde ægre tulisset quod ei vita fuisse conservata: jubet ei quidem caput amputari, virginem vero quanti in monasteriis, et diis illius servari. Hæc cum rescivisset ea, quæ monasterio præerat, in quo erat sancta: in primis virili suscepta cogitatione, virili tonsu, et veste ornata virgine, et preces cum lacrymis ei prebens viæ custodes, et duces, eam emittit ex sacro thalamo. »

31. Quodaudis de monasterio virginum, haud id tibi videatur esse novum: quandoquidem jam diu ante, et S. Ignatius Apostolorum discipulum meminit de collegiis virginum suo tempore existentibus ³. At de his plura superius. Quoniam pacto vero Maximianus post hæc sciverit in sacras Deo dicatas virgines, eadem Acta sic narrant: « Sed sceleratus non cessabat quaerere; et cum eam non inveniret, furebat communiter in omnia asecreria. Atque sacra quidem asecreria omnia crudeliter diruebantur, virgines vero turpiter probris affliciebantur: virgines (proh dolor!) quas ne masculorum quidem oculis videri erat unquam tolerandum. Atque ita per omnia pervadebat calamitas, quasi capta esset civitas ab hostibus. Quibuscumque ergo earum corpora erant valentia: et neque senectus neque morbus aliquis tardabat earum pedes, ipsæ statim fugam spectabant, et ad montes, et speluncas, et ignotas solitudines celeriter abibant, malentes vitam degere cum feris, quam habitare cum hominibus feris longe immanioribus, et qui corpora virginiferalem exercerentia probro afficeret, inhonestum non esse existimant. Sed in eo quod cogitares, frustratus es, o inimice omnium: et per quæ sperasti tyrannidem exercere, per ipsa fracta fuit tibi tyrannis.

Non enim neglexit Deus, qui natus est ex virgine ipsas virgines vel in medio licitorum conservare: et quo modo fideret, ita et continentiam ipsas prodere non permittere. »

32. Hic opportune admonuisse oportuit, quæ S. Basilus de his scribit in commentario illo, cujus est titulus, De vera virginitate: « Cum ferveret, inquit, persecutionis immanitas, electæ virgines propter sponsi fidem ad illudendum impleis hominibus traditæ, corporibus inviolatæ perdurarunt; eo scilicet, cujus gratia id perferabant, impiorum conatus ab earum carne irritos arguente, et integra earum corpora non sine prodigio, et virtute custodiente. » Hæc ipse Cappadociæ primæ sedis episcopus: quæ provincia cum proxima sit Nicomediæ in Bithynia, ubi hæc agebantur; hæc omnia de sacris virginibus, quæ dicta sunt, et quæ dicturi sumus, haud potuit ignorasse; sed ea scribens, his allussisse, omnes facile possunt intelligere. Porro divina operante virtute (quod ait) virgines a stupri periculo liberatas esse; exemplum, quod Acta subdunt de Theophila, aperte demonstrat his verbis:

33. « Inter eas autem, tanquam inter claras, et lucidas stellas, una mirandum in modum resplendebat instar lune, et pulchritudine, et genere, et virtute aliis præstans. Ea vero vocabatur Theophila: hoc autem longe melius res ipsa ostendit. Cum enim illa esset vultu adeo formosa, traheretur autem a licitoribus, et jam ad probri, et contumeliæ officinam violenter introduceretur; manus simul, et oculos in cælum tollens, et miserabiliter aspiciens: Mi Jesu, dixit, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis, et vitæ, vide eam quæ est tibi desponsa. Vide, o sponse, in quem nulla cadit reprehensio, et festina; quoniam non est quidem tempus precandi, ne pactum conventum fallam, ne prodas me bestii, ne lupi tuam pecudem laentem. Serva, sponse, sponsam: meam conserva castitatem: fons castitatis: ut tuum quoque nomen nunc maxime glorificetur, quod intelligenter glorificatur ab angelis.

34. « Hæc illa quidem oravit cum lacrymis; effectum autem Deus reddidit. Sed est adhibendus animus narrationi; introducit virgo ad prostibulum. Illa vero etiam in tali loco, et tempore non est oblita eorum, quæ oportuit: Sed profinus ejiciens id quod habebat in sinu (id autem erat sacrosanctum Evangelium) aperuit, et dat operam lectioni. Unus vero ex intemperantibus œstro insano percitus ad eam ingreditur: qui aliquantisper quidem eam audivit legentem. Cum autem jam prope esset, a maximo metu inadivatur, et tremore valde agitatur, et humi procombuit mortuus; et sic jacebat ad pedes Theophila non spirans. Multæ horæ præterierant; et cum aliis visum esset, quoniam non exibat, eum non posse satiari virgine: ubi alius quoque ingreditur, ipse quoque jam prope stans, lucis quidem, quæ verbis exprimi non potest, fulgore illustratur; deinde eum a luce tenebræ excipiunt, et obtutu orbatu, quaerebat obiens, non amplius virginem, sed quemadmodum citra offensionem exiret extra fores.

¹ Cicero, de Leg. lib. vii. — ² Valer. lib. i. c. 1, n. 15. — ³ Ignat. ad Philipp. epist. viii.

35. « Cum autem multi quidem talia passi essent, et nonnulli etiam magis horribilia; nulli fuit amplius cordi ingredi. Sed etsi quis ingrediebatur; non ingrediebatur captus amore; sed solum volens scire ea quae facta fuerant. Postquam autem ingressi sunt complures, vident ea quae ad videndum erant terribilia; et ad dicendum aliis maxime admirabilia: puellam quidem honeste sedentem, et libro incumbentem; adolescentem autem quemdam prope eam stantem luce quidem ineffabili, pulchritudine vero incredibili, veluti quaedam tela fulguris emittentem ex oculis. Haec postquam viderunt, et metu obriguerunt, et vix tandem, Quis est sicut Christianorum Deus? exclamarunt; et simul, non ferentes spectaculum, recte secum agi putabant si fugerent; et celeritate maxima domo exibant, omnes quidem oblii libidinis, nonnulli autem etiam ipsa impietate alijurata.

36. « Sed neque haec quidem ignoravit Maximianus. At cum rescivisset, virginem quidem non posse capi ab iis qui ipsam servabant militibus, quin etiam multos ex suis esse victos, et didicisse Deum pie colere: Dei gratiam adscribit incantationi, dicens Christianos uti artificis ad vulgus decipiendum. Sed ille quidem hanc dicens, se ipsum potius decipiebat, et quicumque his nugis animum adhibebant. Ille autem plenus lumine qui videbatur virgini assistere, cum eam domo eduxisset, suo lumine procedens deducebat. Deinde cum etiam adduxisset usque ad sacram Ecclesiam, eam statuit in vestibulo: et cum, Pax tibi, dixisset, recessit. Eam autem invasit, et metus, et gaudium; metus quidem quod ille eam reliquisset; gaudium vero, quod sic libidinosorum manus effugisset, nihil passa indecorum. Accedens ergo pulsat ostium populi jam congregati, et nocturna de more Deo canentis. Cum autem januae strepitum sensisset quidam diaconus; et quænam esset, rescivisset: renuntiavit iis qui erant intra Ecclesiam. Omnes itaque ad eam conflant: nam alioqui erat etiam illustri genere, sicut audivimus, virtute autem multo illustrior. Cum eam ergo vidissent; et quos, et quidnam volentes, effugisset, intellexissent; et quænam illa in eos fecisset miracula; quosnam quidem fontes lacrymarum non moverunt? quasnam autem voces in Deum non emiserunt? in principio quidem raptum virginis miserantes; in fine quidem impios miseros ducentes. Illam vero quibusnam non prosequuntur beatitudinibus? Illa autem seipsam quidem jactit humi, et arae sacros tangit cancellos. Flet vero tam vehementer, ut eos etiam, qui videbant, ad similem moveret affectionem, et fluentia lacrymarum. Fitque communis ad Deum gratiarum actio toto pectore. Sed ita quidem se habebat res virginis. » Sic ibi. Post haec autem annexum est Actis Dorothei clarissimi viri certamen his verbis.

37. « Improbis autem Maximiano oportebat improbos etiam esse ministros, et ex eadem (ut aiunt) fidelia. Quicumque ergo pie Deum colentes latebant Maximianum, ii illos non secus ac venatici canes investigantes significabant. Qui quidem etiam adversus

Dorotheum, qui gloria quidem, et civili dignitate erat insignis, ut qui praepositus vocaretur ab Italis, pietate autem erat insignior: adversus cum ergo, et Mardonium, et Mygdonium, et qui prius dictus est, Indem, et quosdam alios fide quidem in Christum acerrimos, imperatoris autem honore claros, immittunt tela calumniæ. Hi scilicet, quorum dentes arma, et sagitte, et lingua eorum gladius acutus¹, dicentes: Si servos, o imperator, et eos qui in tua regia habitant, et sunt tibi subjecti, non potes suljugare: cur aliis conaris persuadere, inutiliter laborans, et frustra te crucians? si enim agere potuerint abduci a dogmate, illos videlicet nos stavitir irritantes, et tui tribunalis austeritatem nihili facientes. Vide enim quousque procedit eorum contemptus; non solum ipsi contemnunt contraria sentientes, sed aliis quoque qui latent, qui eadem, qui ipsi sentiunt, et alimenta suppeditant, et ad certamina parant, et instruunt: quin etiam mittunt litteras ad eos qui procul distant, simul et eos confirmantes in sententia, et exhortantes ad constantiam. Et alioqui quicquid adversus ipsos, et quam habent religionem tua excogitaverit potentia, id statim per illos ab ipsis deprehenditur.

38. « His fuit Maximianus ad iram incensus, et dicto citius jussit sanctos ad se adduci. Et adierant quidem illi nihil fidentes, neque ullum formidinis vestigium vultu præse ferentes. Ille autem torvis ipsis oculis intuens: O pessime perendi, inquit, o omnium hominum ingratiissimi: cur tantam a nobis adepti claritatem et soli propemodum sceptris prefecti imperatoris, tam mali deprehensi estis in beneficentem? qui pro multis nostris in vos beneficiis qualem referatis gratiam? Jesum quemdam vobis, et aliis regem adscribere dicentibus, et novæ hujus religionis duces sedulo celantes, et eis omni studio providentes, eosque foventes, quos funditus interire, et ne nomen quidem eorum remanere, putavi esse pulcherrimum et primum meorum trophaeorum? Annon hæc sunt vera, et quæ factis magis arguuntur quam verbis? Illi autem, tanquam latrantem canem, ne tantillum quidem curantes, neque existimantes esse tempus responsionis, steterunt silentes. Maximianus vero, cum silentio magis esset ejus irritatus animus: Non per deos immortales, inquit, non vobis parcam: sed cum omne genus supplicii vobis intulero, et carnes consumpsero, et ossa contrivero, et igne combussero; relinquam inseppultos, a canibus, et avibus comedendos; et vos ipsos puniens pro meritis, et aliis metum incutiens, ne talia aggrediantur.

39. « Nec hæc quidem sanctis timorem intulerunt; sed statim solutis zonis, et chlamydis exutis, stabant parati ad cursum martyrii, uno ore et animo se esse christianos, et Christi servos audacter nominantes. Deinde etiam Maximiano: Nobis, o tyrannice, dixerunt, honores tui, et vanæ hæc dignitates ne tantillum quidem unquam curæ fuerunt. Quid enim opus fuerit tibi honore, qui a Deo disjungens,

est redacturus in servitutem demonum? Sunt enim talia vestra impiorum dona : quæ fugientes, tantum abest, ut persequentes, non solum iis tibi cedimus, sed etiam ipso corpore, et vita. Cum ii ita essent parati, et tales essent eorum spiritus; jussit Maximianus, ut extensis simul manibus, et pedibus, crudelibus boum nervis fortiter verberarentur. Et statim sex circumscriptentes lietores, magna ex parte diei unumquemque eorum perpetuo verberabant, nulla scelerati commoti communis nature misericordia : idque cum viderent terram eorum sanguine effectam purpuream. Martyres quidem hæc ferebant fortiter, ne vocem quidem emittentes, internis vero animi motibus glorificabant eum propter quem hæc sustinebant. Flagellatos excipiebat carcer, cum essent eorum colla vincita collaribus, manus autem catenis, et pedes compedibus.

40. « Maximianus vero, tanquam torrens qui fertur per segetes, per omnes deinceps pios pervadebat. Et ad hæc quidem jubebantur inservire præsides, et præfecti, qui erant impietate eximii. Quicumque autem ejus parebant imperio, qui Christum esse Deum confitebantur, torporibus simul tradebantur, et variis tormentis lamabantur miserabiliter. Et sic quidem quotidie ei qui seipsum pro nobis sacrificavit, rationalia offerbantur sacrificia, pie martyrio effecta holocausta. » Hucusque ibi : quæ quidem facta esse hoc anno, nempe antequam de diruendis ecclesiis fuisset promulgatum edictum; conventus Christianorum in ecclesia passim fieri soliti, quorum in iisdem Actis mentio habetur, satis manifeste declarant. Porro novissimus conventus ille fuit, qui sacrosancta Natalis Domini festivitate hoc anno celebrata est, natalis pariter dies passionis effectus eorumdem qui convenerant christianorum martyrum; qui his verbis in iisdem Actis describuntur :

41. « Oportebat autem festorum maximum, Christi Natalem, ei qui nascebatur copiosa offerre sacrificia. Nam ortus quidem Christi dies festus agebatur, quicquid autem est pium, congregabatur ad glorificationem. Profani vero Maximiani ministri profani accedentes, quoniam, inquit, o imperator, hodie festorum, quæ norunt maximum celebrant Christiani; ut qui hodie Deum suum natum esse fabulenter; et celeberrimo totius populi concursu ad festum conveniunt : age ne ex media sagena præda effugias : sed millibus quidem præoccupentur templi aditus; est autem ara ante portas : accedentes vero præcones jubeant quidem omnes e templo egredi, et nihil claudentes aræ sacrificare. Siu autem non parent; quid sit deinceps agendum, statuere, tui est imperii, et judicii. Quod si hoc quoque nobis permittis dicere; igne templum circumcirca comprehendentes milites, protinus perdat eos qui non obtemperant. Et sic illos quidem de medio tolles, qui in rebus præcipuis perniciem afferunt tuis populis; te autem liberabis a cura, quæ tuum animum premit non mediocriter, sicut nos non ignoramus.

42. « Nondum finem acceperat oratio; excipiens

autem Maximianus: Juro, inquit, maximos deos, me hæc jamdiu versasse in animo. Nescio vero qui factum sit, ut ea quæ cogitaram, nondum sim executus : sed vobis magnas, o dii, ago gratias, quod auferitis, ut his quoque opportune veniret in mentem, quod esset conducibile. Et simul jubet, ut primi ex prætoribus, cum magna manu militum Ecclesiam circumdedissent, sarmentis, et quacumque alia materia, quæ facile accenditur, in orbem congesta, et apposita, ad templi portam aram staterent. Deinde ut præcones clara voce proclamarent, ut omnes exirent, et ad aram accederent sacrificaturi. Quod si non parerent; portis statim optime clausis, et omni alio ejus obstructo exitu, ignem accenderent; ut sic omnes una cum ipso templo perirent, et, ut digni sunt, ab igne consumerentur. Hæc quidem imperator.

43. « Nuntius autem statim mittitur ad ecclesiam, ut diceret, quæ jussus fuerat ab imperatore. In medium itaque accedens, et magna voce clamans : O homines, Maximianus orbis terræ dominus, inquit, me ad vos misso, alterius ex duobus dat vobis optionem : Ut aut diis sacrificetis (adest enim ara parata) aut si non pareatis, omnes simul pereatis : præsto est ignis. Quod ergo vultis, quamprimum eligit. Cessavit ille cum hæc dixisset.

44. « Ecclesie autem archidiaconus, cum ei esset cor accensus igne divinæ gratiæ, stans ad cornu altaris : O vos, inquit, mei fratres, et inter vos invicem unanimes; nescitis quemadmodum, quæ a tribus pueris facta sunt, paulo ante persequentes, dici non potest, quantum eorum admirabamur virtutem, et eorum in pietate obstupescimus multitudinem : et quemadmodum, non tanquam stantes in medio ignis, sed in molli aliqua herba choros ducentes, ipsi et hynnum caneant, et omnem creatam naturam ad universorum Deum laudandum vocabant? Hos non solum judicabamus beatos; sed eorum quoque coronarum cupiebamus esse socii. Quoniam ergo, et nunc nos vocat tempus, et sunt mores imperatorum similes (nam etsi non omnibus differunt, at crudelitate, et impietate maxime conveniunt) efficiamur nos quoque similes iis qui tunc decertarunt. Quo modo enim non esset absurdum, illos quidem, cum essent pueri, et nec plures tribus, et alioqui cum nullum adhuc accepissent exemplum animi magnitudinis in tuenda pietate, tam præclare decerlasse : nos vero, qui et multitudine sumus prope innumerabiles, et nulli quibus nihil deest ad perfectam ætatem, et quibus est etiam tanta exemplorum copia, videri vitæ cupidos, et ignavo abjectoque esse animo, et non oblatam occasionem tanquam lucrum arripere : et hanc, quæ est ad tempus, vitam despiciere pro Deo qui nos fecit, et suam animam dedit pro nobis ad mortem; testimonium autem firmæ et infraacte nostræ fidei nostram præbere mortem? Hæc autem dico, etiam si nulla esset pro eis remuneratio.

45. « Cum vero sint valde prave hujus temporis passiones, si conferantur cum iis, quæ sunt illic

remunerationibus, et vita quidem expert molestia, et aeterna pro hac brevi, et laboriosa; gloria autem nunquam cessans pro infida, et quae facile excidit; et divitiarum, quae subripi nequeunt, et voluptas, quae nunquam transit ad molestiam; nos adhuc in praesentibus manere concupiscimus; et non potius cum ad eam, quae est illuc gloriam, pro Christo subeundo mortem invenerimus perveniendi occasionem, quam primum transibimus? Et quidam aliud facientes ab iis qui sapienter iudicabimur, nisi digni qui luceamus? Mementote, imo vero aspiciete ad aram. Verus enim noster Dominus fuit pro nobis sacrificatus. Non nos quoque pro eo in loco sancto animas profundemus, et veluti quoddam sacrificium eas illi igni offerimus in holocaustum? » Haec archidiaconus est concionatus ad populum, quod (ut vidimus) episcopus Antimus, qui quaerebatur ad necem, jam secessisset, atque latebras quasiisset. Ceterum nulla prope ex causa etiam persecutionis tempore praetermittere solitos esse Christianos celebrare dies festos, satis superius ex Dionysii episcopi Alexandrini epistola est demonstratum. Sed rursus Acta :

46. « Cum sic dixisset, omnes incitavit, et effecit, ut moriendi vehementer tenerentur desiderio. Simul itaque cum illo beatam illam vocem exclamaverunt: Christiani sumus, Christiani; et deos tuos, o imperator, non colimus. Haec Maximiano quidem annuntiabantur. Ille autem cum nec finem quidem expectasset orationis, iussit in eos ignem incendi, et eos una cum templo exuri; ut nullus eorum nec misericordiam consecutus, neque latens posset effugere. Pii vero, cum omnes congregassent simul catechumenos, viros et mulieres, et pueros, eosque in quatuor divisissent, utpote, quod tempus postularet celeritatem, eos divino baptismo percutiunt et chrismate unguunt, et eos inferentibus impertiunt sacramentis.

47. « Profinus autem adierant ministri quoque imperatoris, et ignem incendebant, illeque omni ex parte tollebatur in altum: et cum totam comprehendisset ecclesiam, in unum ascendebat verticem; omnia tam quae erant extra eam, quam quae

intra, depascens: premens itaque malum ingruerat gravissimum. Illi autem iustus magna voce ad Deum clamabant, et cantabant canticum puerorum, omnem creaturam naturam vocantes ad choream: neque prius cessarunt glorificare, quam oblata essent accepta sacrificia, castae hostiae Agno qui fuit pro mundo mactatus. Quinque dies transierant, et ignis depascabatur materiam. Cum vero flamma jam cessasset, nullus quidem teter odor sentiebatur nec ex corporibus, nec ex fumo; spirabat autem potius quidam suavis, et mire fragrans odor. Apparebat vero quidam radius, auri rutilantis speciem praese ferens, varium quemdam edens, et valde gratum splendorem, quomodo sol lucret qui modo apparet in Oriente. » Atque de his ibi haec tenus. Quae autem ibi sequuntur, quoniam ad sequentem annum pertinent, suo loco de eis agemus.

48. Porro tam apud Graecos quam Latinos illustris memoria horum martyrum est descripta in tabulis ecclesiasticis; et in Romano Martyrologio, digno ejusmodi epilaphio, octavo kal. Januarii recensetur: « Nicomediae passio multorum millium martyrum; qui cum in Christi Natali ad Dominicum convenissent, Diocletianus imperator (aderat et ipse quoque Nicomediae, ejus multo cuncta geri videbantur) januas ecclesiae claudi jussit, et ignem circumhaerere parari, tripodemque cum thure pro foribus poni, ac praeconeum magna voce clamare, ut, qui incendium vellent effugere, foras exirent, et Jovi thus adolerent. Cumque omnes una voce respondissent, pro Christo se mori libentius; incenso igne consumpti, eo die nasci meruerunt in caelis, quo Christus in terris pro salute mundi nasci dignatus est. » Ita ibi: habet eadem quoque Nicephorus¹. Si autem Eusebius haec intacta reliquerit, haud mirum; quippe qui (ut dictum est) res tantum gestas ab anno sequenti, quo de diruendis ecclesiis edictum est promulgatum, historia prosecutus, cum haec, tum alia nulla scitu dignissima silentio obvoluta praeterierit. At de rebus Nicomediensibus saepe inferius.

¹ Niceph. lib. vii. c. 6.

Anno periodi Graeco-Romanae 5791. — Olymp. 270. an. 1. — Urb. cond. 1054. — Jesu Christi 301.

— Marcellini papae 6. — Diocletiani imp. 18. Maximiani Herculii imp. 16.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Titianus II*, et *Nepotianus*. In libello de Praefectis Urbis, et in inscriptione Onuphriana Titianus cum nota numerali effertur. Praeter hunc, Volusianum anno cccxiv, et Merobaudem anno cccclxxxiii consulenti, nullus ex

privatis toto hoc seculo in Fastis consul iterum dicitur.

2. *Triumphus Diocletiani et Maximiani.* — Triumphus Diocletiani et Maximiani Herculii de Persis, non hoc anno ductus, ut Baronius, neque se-

quenti, ut Valesius in Notis Eusebianis, lib. 8, cap. 13, aliisque arbitrati sunt, sed anno cccm quo Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 17, Diocletianum Romæ *vicennalia* celebrasse tradit. Nam cum triumphus ille Romæ exhibitus fuerit, ut Eusebius in Chronico, Eutropius, et Cassiodorus testantur, et ante annum cccm, post victoriam Persicam *Diocletianus* Romæ non fuerit, liquet, eo anno triumphum hunc actum esse. Præterea triumphos cum vicennialibus et id genus festis de more exhibitos fuisse, sæpeque dilatos non semel insinuavi. Quare licet pax inter Romanos et Persas jam ab anno cxcvii sancita fuisset, tamen triumphus de Persis anno tantum cccm actus. Victis itaque hostibus sive per se, sive per legatos, quadrigæ triumphales sibi decerni curabant imperatores, sed triumphum plerumque differebant. Hinc Mamertinus in Panegyrico Maximiano Herculio die natali dicto, cap. 4, sic eundem imperatorem et Diocletianum alloquitur: « Hos fructus capitis operum maximorum: sic interim meritoria conscientia triumphatis, dum triumphos ipsos sæpe vincendo differtis. » Hæc causa cur tot imperatores, quibus decreta quadrigæ triumphales, morte præventi non triumpharint. Quod antiquarii non animadvertentes, imperatorum triumphos cum annis, quibus quadrigæ triumphales eisdem tantum decreta, illigant. *Narseus* Persarum rex, cujus filii in triumphum ducti,

anno incerto *Misdatem* successorem nactus est, de quo Agathias, lib. 4, ait: « Misdates hujus filius et hæres non solum potentia, sed annorum æqualitatis et spatii. » Hunc excepit Sapore, qui plura cum Romanis bella gessit, ut suo loco videbitur.

3. *Sævitur in milites.* — Ad num. 2 et seqq. *Diocletianus* non hoc anno, sed anno cccxiii quo decennialia celebravit, se ut deum adorari voluit, ut ibidem ostensum. Præterea nullum hoc anno de persecutione Christianorum promulgatum edictum, sed tantum in milites sævitum. Quare martyres, de quibus Baronius, ante annum cccm passi non sunt. Cerle in Passione *S. Savini* episcopi et martyris, cujus fragmentum edidit Baronius, et quam integram ex codice Ms. Colbertino publicavit Baluzius V. C. nullus temporis character extat, ex quo certam anni rei gestæ notitiam eruere possimus; ideoque recte Baluzius martyrium illud cum anno trecentesimo tertio, quo revera persecutio decreta, copulavit. Subjungit in Notis, *Savinum*, quem Baronius *Sabinum* appellat, Spoleti quidem martyrium fecisse, sed episcopum Assisensem non extitisse; cum in Actis ejus solum dicatur captus « in civitate Assisinati, et in eodem loco custodiae mancipatus cum duobus diaconibus et multis clericis cum eis. »

Iulium schismatici Meletianorum uti anno cccvi, *num. XXIX, ostenditur.*

MARCELLINI ANNUS 6. — CHRISTI 302.

1. *Edicta contra Christianos lata.* — Christi anno trecentesimo secundo, Constantino Chloro, et Galerio Maximiano Cesaribus quartum consulibus, Diocletiani imperii decimo nono, sevissimum omnium persecutionem (quam decimam¹ vocant) in Christianos, novis adversus eos promulgatis edictis, concitata esse tradit Eusebius; qui a promulgationis ejusmodi edictorum tempore hujus persecutionis numerat annos. Quænam fuerint hæc edicta, idem narrat his verbis²: « Anno decimo nono imperii Diocletiani, mense Dystro (qui a Romanis Martius nominatur) cum salutaris Passionis Dominicæ festum jam pro foribus esset; omnibus in locis per imperatoris litteras palam indictum fuit; ut tum deturbarentur ecclesie, soloque aquarentur; tum scripture Christianorum absumerentur igni; tum qui hono-

rem fuissent adepti, de gradu turpiter deponerentur, tum privati, si modo in professione perstarent, libertate penitus privarentur. Ac primum edictum contra eos editum tale fuit. Non longo post tempore, aliis litteris excentibus, mandatum est, ut omnes Ecclesiarum præsides ubique gentium primum conlicerentur in vincula; deinde omnibus machinis adhibitis, idolis victimas immolare cogerentur. » Hucusque de edictis hoc anno latis Eusebius.

2. *De statu Ecclesie causisque persecutionis.* — At vero antequam de his agamus, illud est indagandum (quod, et superius quoque attingimus) quidnam est, quod idem Eusebius tempora Diocletiani et Maximiani imperatorum, quæ hanc de qua dicere agredimur persecutionem indictam præcesserunt, fuisse Christianis felicissima multis testetur; cum diversis in locis vexatos fuisse Christianos ante hæc tempora veris certisque testificationibus fuerit sæpius demonstratum? Sed primum antequam hæc disqui-

¹ Aug. de Civit. Dei lib. xviii. c. 52. et Oros. lib. vii. c. 27. —
² Euseb. lib. viii. c. 9.

ramus; quid de statu rerum Christianorum ante presentem animum idem scribat Eusebius¹, audiamus; qui ait: «Quantum splendoris doctrina verapicelatis in Deum omnium rerum gubernatore mundo per Christum patefacta, apud omnes homines Graeco simul ac barbaro ante istam persecutionis tempestatem, quae nostra ingruit memoria, obtinuerit, et quam libere inter eos praedicata fuerit; majus quiddam est, quam quod nos nostra in dicendo tenuitate satis pro dignitate explicare possimus. Cujus rei argumento esse poterit singularis imperatorum humanitas, qua nostros tam benigne exceperunt: quibus quidem tum provinciarum praefecturas gratuito impertierunt; tum propter incredibilem benevolentiam, quam erga nostram religionis professionem habebant, omni afflictione et molestia, quam pro Dei amore homines christiani solent perpehi, eos penitus liberarunt.

3. «Quid de his attinet dicere, qui sunt in imperatorum palatio magnam dignitatem adepti; deque ipsis imperatoribus, qui domesticis suis pro sermone divino propagando, et pia vite ratione degenda, ipsi velut inspectantes copiam fecerunt libere et ingenue dicendi; atque adeo suis ipsorum uxoriibus, liberis, et servis, quasi palam de mira fidei libertate gloriandi exultandique potestatem permiserunt? quos certe cariores habuerunt et magis eximie dilectos, quam reliquam servorum turbam: ut Dorotheum illum, qui praeter ceteros erga illos, et benevolentiam summam ostendit, et fidem non minorem; ac propter ea praeter alios, qui magistratus et praefecturas in imperio gerebant, amplissimum honoris gradum adeptus est: ut Gorgonium, qui non dissimili fama et celebritate enituit; ut alios non paucos, qui propter Dei verbum sunt parem cum illis dignitatem consecuti.

4. «Aut quid memorem, qua humanitate, cultu, et benevolentia, non illa quidem vulgari et contemnenda, provinciarum praefecti et rectores Ecclesiarum praesides et episcopos (ut manifesto cernere licebat) amplexati fuerint? Aut quomodo quisquam conventus illos infinita hominum turba frequentatos, multitudines in singulis civitatibus coactas, illustres hominum in templis concursus poterit oratione explicare? Unde cum in antiquis illis aedificiis non satis loci haberent, ampliores ecclesias in universis urbibus, fundamentis earum ad majorem laxitatem dilatatis, erexerunt. Et quandiu divina et caelestis Dei manus populum suum, utpote auxilium ejus promerentem obtexit, suoque munivit presidio; tandiu neque ulla hominum invidia, quo minus istae res una cum tempore in dies majores progressionem facerent, incrementoque et magnitudine augescerent omnino potuit obistere, neque vesanus ille et perditus daemon vel suo ipsius conatu eas in invidiam raptare, vel hominum insidiis ulla ex parte impedire.» Haec de statu piorum, Diocletiani et Maximiani temporibus, quoad Christianas res spectat, tradit Eusebius.

5. At quantum haec advenissent Actis sanctorum martyrum, quae certis definitis temporibus suis suis locis superius recitata, nemo non videt. Verum nec ipse Eusebius negat ante haec tempora multos Christianorum martyrium consummasse: nam tam in Chronico, quam in Historia¹ (ut dictum est) tradit jam antea pedetentim in christianos milites persecutionem grassari cepisse, licet ipse totum negotium exercitibus ducibus tribuat, excusans imperatores. Sed quod spectat ad imperatores haec ratione necesse esset affirmare, praeteriisse Eusebium quae ab ipsis tum Romae, tum in Galliis in Christianos sunt iniquissime perpetrata; et ob id quod unum, vel duos, sive paucos alios christianos beneficiis eidem fuerint prosecti, crederet ita erga omnes et quoque modo fuisse imperatores affectos: vel, quod in hanc diem nullum generale in omnes provincias ab eis promulgatum sit edictum, putaverit in omnibus provinciis Christianos tranquilla pace potitos esse; vel, quod Syria Palaestina, ubi (ut dictum est) ipse Eusebius agebat, a Christianorum caede in hanc diem expers fuerit, aequae alios in aliis regionibus existimavit fideles otio quievisse. At vel unum exemplum Caii Romani pontificis, si res Ecclesiasticas diligenti cura lustrasset oculis, ab hac sententia Eusebium dimovere potuisset. Cum alioqui certo sciamus, saepius contigisse, ut quiescentibus etiam imperatoribus, imo et de Christianis optime merentibus, nihilominus vel praesidium in Christianos accenso odio, vel pontificum gentilitiae superstitionis invidia, et interdum furore populi Christianos acerrime fuisse vexatos; Severi enim atque Alexandri tempora superius enarrata certam de his fidem faciunt. Caeterum testimonio quoque Constantini imperatoris ceptam esse persecutionem ipso exordio Diocletiani imperii, paulo inferius dicturi sumus, adeo ut nullus amplius de ea re dubitandi locus remaneat.

6. Sed quae praecesserint cause, ut Deus Ecclesiam suam adeo afflictari permiserit, idem Eusebius² narrat, haec dicens: «Verum cum nos praenimia quadam licentia in molliem delicatam et dissolutam segnitiam essemus prolapsi; cumque alii alii invidere, maledictis insectari, et prope nos ipsi inter nos petulantibus linguis tanquam mutuis armis oppugnare, et casu aliquando verborum contumelias velut hastas unus in alium intorquere, et praesides Ecclesiarum alter alterius vires infringere, et populus in populum seditionem concitare inciperet; cumque ficta et adumbrata sanctitatis species, quae oratione nequit exprimi, et simulatio fronte occultata ad immensam quandam pravitatem serpsisset; divina ultio, dum permagna adhuc Christianorum ubique versabatur frequentia, parcius aliquando, remissius, et moderatius, ut solet, primo persecutione ex fratribus qui militiam exercebant, inchoata, cepit in nos animadvertere.

7. «Sed tibi veluti sensibus orbati, et praeristricti mente, nulla cura aut cogitatione incubimus, ut

¹ Euseb. lib. viii. c. 1.

² Euseb. lib. viii. c. 4. — ² Idem lib. viii. c. 1. et 2.

divinum numen in nos incensum benevolentium et placatum efficeremus; sed tanquam imperii nostras res a Deo nec curari nec animadverti arbitrati, alia vitia aliis acervatim adiecit; et pastores nostri, depulsa repudiataque pietatis regna, dissidio et contentione inter se exarserunt; quin etiam nullas alias res, præterquam discordias, minas, amulationem, inimicitias et odium inter ipsos mutuo adaugere studuerunt, et animis ambitionis aestu incensis, tyrannorum more, principatum oblinere laborarunt; tunc demum, juxta illam Hieremie ¹ sententiam: Quomodo obtexit caligine in furore suo Dominus filiam Sion: projecit de caelo in terram inelytam Israel, et non est recordatus scabelli pedum suorum in die furoris sui? etc. » et paulo post ²:

8. « Verum non est nostrum oratione describere tristes illas calamitates, quæ ad extremum invecata fuerunt; quandoquidem neque discordias ante persecutionem inter eos commotas, neque absurdos et importunos conatus, nostrarum partium esse putamus memorie commendare. Quo circa nihil amplius de illis scriptis prodere decrevimus, quam unde justum Dei iudicium in illos declaratum perspicere probare possemus. » Hæc Eusebius, omnem propemodum persecutionis causam rejiciens in Christianos jam turpiter moribus depravatos; licet idem justis, Gentilium oraculi festimonio, fuerint comprobati. Nam cum in Vita Constantini, quam scripsit, edictum ³ ab eodem pro Christianis editum recitat, hæc verba quoque in eo scripta fuisse testatur: « Apollinem autem id temporis ex antro quodam et tenebricoso recessu, non ex sacerdotis ore hoc oraculum editisse ferunt: Justos qui in terris versabantur impedimento ipsi fuisse, quo minus vera loqueretur; et propterea falsa oracula ex tripode edita esse; indeque etiam factum esse, ut comam demitteret. Oraculo igitur hoc modo exagitato, hominum malitia de ea re conqueri cepit. Sed videamus ista ad quem exitum venerint. Te jam Deum altissimum contestor, me verum dicturum.

9. « Audiebam, cum jam puer admodum essem, eum qui illo tempore principem locum inter Romanos imperatores obtineret, miserum, plane miserum, errore caecatum a satellitibus suis curiose inquirentem rogasse: Quinam essent illi in terris justi? quemdamque ex vatibus suis responsum dedisse, eos esse christianos. Tyrannum autem responsum illud tanquam mel ore avidè arripientem, gladios, qui erant ad injuriam ulciscendam excogitati contra sanctos viros, qui erant omni labe et reprehensione carentes, intentasse. Exemplo igitur mandata crudelibus siccariis, quorum manus erant cæde, et sanguine respersæ, data esse, judicesque missos, ut celeres animi motus a natura datos, ad acerbiora suppliciorum genera inveniendi intenderent. » Hæc Constantinus in edicto.

10. Sed et quæ de episcoporum discordiis idem etiam Eusebius recitat, pariter refutantur. Certe qui-

dem nec leve vestigium discordiarum, quas jaculat inter Ecclesiarum præsides intercessisse, his temporibus antequam Meletiani in Ægypto schisma conflarent, vel Arius hæresim excogitaret (quæ omnia facta sunt postea) aliquis poterit demonstrare. Sed in eo quoque assertio illa Eusebii confutatur, quæ ait, non nisi hoc anno decimo nono sui imperii a Diocletiano sæviri cœptum in Christianos: nam si id (ut ipse Constantinus in edicto testatus est) contigit, cum puer adhuc admodum esset; cum contigit eundem hoc anno fuisse suæ ætatis annorum vigintri octo, qui (ut testatur Eusebius ¹) annos natus triginta duos imperare cœpit, quod contigit post annos tres, nempe Domini trecentesimo sexto: plane colligitur, ipso initio imperii Diocletiani, cum Constantinus ipse ageret annum nonum, ac proinde (ut ait) admodum puer, Diocletianum Christianos vexare cœpisse, sed edicta illa hoc anno ab eo promulgata fuisse.

11. At rursus Eusebii narrationem prosequamur, qua suum institutum in hac describenda persecutione declarat his verbis ²: « Neque propterea aut de illis qui persecutionis tempore animis prope ceciderunt, aut de illis qui omnino salutis suæ fecere naufragium, suaque sponte tanquam in profundum ingentium fluctuum gurgitem projecti sunt, mentionem facere instituimus; sed eas solum in historiam res gestas generatim complectentem includimus, quæ nobis ipsis primum, deinde posteritati adjumento esse queant. » Hæc de suo in conscribenda persecutionis historia instituto Eusebius, parum explens numeros sui numeris; dum perinde ac si panegyricum scriberet, non historiam; triumphos duntaxat martyrum atque victorias, non autem lapsus jacturamque fidelium posteris scripturæ monumentis curaret testata relinquere. At suspectum hoc ejus nobis de lapsis silentium redditur, dum ea reficendo, pudori suo potius quam aliorum consuluisse visus est: quippe qui, si ea fideliter præstitisset, suum ipsius de fide naufragium fuisse litteris commendaturus. Excidisse quidem ipsam a fide, ac, ut liberaretur a paratis sibi tormentis, Gentilibus obtinerasse; in conventu Tyrio Magnus ille Potamon Heracleæ in Ægypto episcopus et confessor in faciem exprobravit.

12. Hæc vera esse, his verbis testatur Epiphanius ³: « Cum, inquit, zelotes esset pro veritate ac recta fide prædictus B. Potamon, liberum habens os, et qui nunquam personam alicujus suscepit (oculo enim in persecutione propter veritatem orbatus erat) cum vidisset Eusebium episcopum Cesareæ sedentem ac judicantem, et Athanasium stantem: superatus tristitia, et lacrymans ob ea quæ apud veritatis professores fiunt; invecus est voce magna contra Eusebium, ac dixit: Tu sedes, Eusebi? et Athanasius innocens existens a te judicatur? Quis tulerit talia? Dic vero mihi tu: Nonne mecum fuisti in carcere tempore persecutionis? et ego quidem ocutum amisi pro veritate; tu vero nihil mutilatum in corpore ha-

¹ Hier. II. — ² Euseb. lib. vi. c. 2. — ³ Euseb. de Vita Const. lib. II. c. 49 et 50.

¹ Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 4. et lib. IV. c. 53. — ² Euseb. lib. VIII. c. 2. — ³ Epiph. hæres. LXVIII.

here videris : neque testimonium pro confessione præbueris ; sed stetit vivere, nulla parte detrunceata. Quo modo discessisti a carcere? nisi quod promissisti is, qui necessitatem persecutionis nobis intulerunt, id quod nefarium est facturum te esse, aut sane fecisti. Hæc ubi audisset Eusebius, indignatione quidem commovebatur, ac surrexit, et dissolvit iudicium. » Hucusque Epiphanius de Eusebio et Polamone; ut ejus silentio, quo prætermisit scribere de lapsis, causa immolesceret; et sciretur pariter, quod quæ semel diabolus fecit fidei desertorem, eundem quoque adjungens postea Ario, constituitur fidei proditorem, atque perfidie defensorem: itidemque intelligeretur, qui hæc tacuit, multa quoque de rebus gestis Arianorum obvoluta silentio reliquisset; ob idque opus sit nobis, cum hucusque intrepide persecutus, post hæc cautius ejus vestigia assectari: nec inconsulto eidem, præsertim in rebus quæ ad ejus dogmatis historiam spectant, fidem præstare; sed ex institutione divinæ legis Patres nostros, catholica fide clarissimos, de semitis antiquis interrogare.

13. *Sævitie plura exempla.* — At quid idem senserit de ecclesiarum demolitione, et sacrorum librorum conflagratione, quæ oculis vidit ac scripsit, recenseamus¹: « Ista, inquit, omnia mala erant nostris scilicet expleta temporibus, quando sacras ædes precibus dicatas et sublimi in solium, fundamentis ipsis conpassatis, dejectas; divinas et sanctas Scripturas medio foro in rogam impositas: Ecclesiarum pastores, hos in latebras hic illic se cum ignominia abdentes, illos non sine dedecore prehensos, et ab hostibus ludibrio expositos, oculis nostris aspeximus; » et post multa²: « Tunc igitur (cum edicta sunt promulgata) inciderat tempus, cum sicut plurimi, qui Ecclesiis præerant, libentibus animis verberibus graviter caesi, in Christi stadio luctati sunt, et in gravibus certaminibus præclare obeundis præclara sane spectacula hominum oculis subjecerunt ad contemplandum: sic alii infiniti confestim animis præformidine perentis et attoniti, facile eo modo, impetu in illos facto, prorsus succubuerunt.

14. « Ex cæteris autem quicquæ varia tormentorum genera alternis subit: hic plagis toto corpore dilaceratus, ille cruciatus distorsione membrorum, alius acutis et intolerabilibus novaculis dilaniatus; inter quos nonnulli erant, qui vix satis honestum vitæ exitum consecuti sunt: alii item qui sine fructu certamen decurrerunt. Nam ut unus infidelium violentia confusus, et ad sacrificia illa nefaria impuraque deductus, quamvis non immolarat, tamen perinde ac si immolasset, libere dimissus est; sic alter, quamquam non omnino appropinquaverat, neque quicquam attingeret impuri; Gentilibus tamen cum sacrificasse affirmantibus, tacitus eorum tulit contumeliam, sequè inde proripuit. Alius semivivus subatus, velut jam mortuus projicitur. Quidam prostratus humi, inque numerum sacrificantium relatus, longinquo spatîo pedibus abstrahitur. Alius vociferatus

est et magna voce contestatus, se hostias pentus repudiare. Alius salutaris Christi appellationis confessione gestiens, se christianum esse clamavit. Alius neque immolasse, neque se aliquando immolaturum, asseveranter affirmavit. Atamen isti etiam frequentibus saeleffim ad eam rem delectorum manibus in os verberati, et ad silentium compulsi, in vultum quoque et genas percussi, vi e medio extrusi fuerunt. Ita pietatis hostes omnino vel videli efflicisse, quod animo intendebant, permagno æstinarunt³.

15. « Verum contra sanctos martyres, quorum res gestas nullo dicendi genere satis accurate explicare pessumus, isti perditii infidelium comatus nequitiam ex animi sententia eis processerunt. Infinitos enim videre licebat, qui admirabile studium et propensionem animi pro vero Dei omnium fabricatoris cultu et religione declararunt; et idque non ex eo tempore solum, quo persecutionis ardor erat contra omnes Christianos incensus; sed longe etiam ante, cum adhuc pax tranquilla in Ecclesia vigeret. » Hæc Eusebius de martyribus summam perstrinxit, cætera persecutus distincta oratione secundum tempora atque loca, de quibus agemus inferius.

16. *De sacris libris comburendis edictum.* — Ut autem singillatim de rebus in hac persecutione gestis agamus; quod in primis spectat ad edictum de sacris codicibus concremandis, de eo quod ad certitudinem temporis consignandum pertinet, non tantum Eusebii testimonio exploratum redditur id factum hoc anno decimo nono Diocletiani imperatoris; sed S. Augustini quoque testificatione id firmius stabilitur, qui contra Donatistas⁴ agens, sic ait: « Post passionem quippe ejus (nempe beati Cypriani) quadraginta, et quod excurrit, annis peractis, traditio codicum facta est, unde ceperunt appellari Traditores. » Hæc ipse. Cum vero contigerit Cypriani martyrium sub Fusco et Basso consulibus, anno Domini, secundum rectam a nobis institutam chronologiam, ducentesimo sexagesimo primo: si ab eo anno usque in præsentem annum numerum supputemus, fient anni quadraginta et unus; vel duo, si ambo qui extremi sunt anni, numero includantur. Nec est quod illud: « Et quod excurrit » possit longiori spatîo propagari: nam cum constet anno sequenti (ut dicimus) quarto nonas Martii, consulibus Diocletiano⁵ octies et Maximiano septies habitum esse in Numidia Cirtense Concilium in causa eorum qui sacros codices tradidissent; jam certum est, non eo anno, sed potius superiori, eodem mense Martii (ut ex Eusebio dictum est) de comburendis divinis scriptis fuisse promulgatum edictum.

17. Meminit quoque Arnobius⁶, agens adversus Gentes, de ejusmodi Gentilium rabie de exurendis Christianorum codicibus et demolitione ecclesiarum, sic dicens: « Quod si haberet vos aliqua vestris pro religionibus indignatio; has potius litteras, hos exu-

¹ Euseb. lib. viii, c. 4. — ² August. de Baptism. lib. vii, c. 2. —

³ Apud Aug. contra Cresc. lib. vii, c. 27. — ⁴ Arnob. adv. Gent. lib. iv, in fin.

⁵ Euseb. lib. viii, c. 2. — ⁶ Idem ibid. c. 3.

re debuistis olim libros (Gentilium nimirum) istos demoliri; dissolvere theatra hæc potius, in quibus infamie numinum propudiosis quotidie publicantur in fabulis. Nam nostra quidem scripta cur ignibus meruerunt dari? cur immaniter conventicula dirui? in quibus summus oratur Deus, pax cunctis et venia postulat magistralibus, exercitiis, regibus, etc. » Hæc Arnobius, proculdubio alludens ad promulgata de cremandis libris et ecclesiis demolendis edicta.

18. Ex his plane manifestum apparet, Arnobium nequaquam ante præsentem annum scribere cœpisse, sed post de comburendis libris editam imperatoriam jussionem. Quamobrem cum in eodem tempore eam scriberet, mille et quinquaginta, sic dicens ¹ : « Ætatis urbs Roma cujus esse in Annalibus indicatur? Annos ducit quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus. » Satis manifeste cognoscitur (nisi in numerum illapsus sit error) ipsum in numerando Urbis annos nequaquam secutum esse supputationem Varronianam, qua anni Urbis mille et quinquaginta explentur Christi anno ducentesimo nonagesimo octavo, quo perperam putarunt alii ² ab Arnobio commentarium illum esse elucubratum; quem ejus justificatione scriptum fuisse constat post edicta de libris coneremandis et ecclesiis demolendis proposita. Numerans vero idem auctor annos a Christo, ex quo nomen deductum est christianum, sic ait ³ : « Trecenti sunt anni ferme, minus vel plus aliquid, ex quo cœpimus esse Christiani, et terrarum in orbe censi. » Hæc ipse alludens ad Christi natalen, cum census Quirini descriptus est.

19. Quod item spectat ad imperatam Christianorum fibrorum incensionem; ab eodem Arnobio traditur fuisse nonnullorum Gentilium sententiam, non tantum (quod factum est) ut Christianorum codices igni subjicerentur, sed et illos omnes, licet a Gentilibus scriptos, quibus gentilitia superstitione videretur posse convelli, ac præsertim quos Cicero de Natura deorum, vel de divinatione conscripsit, esse pariter abolendos; in quos invehitur idem auctor his verbis ⁴ : « Ante omnes Tullius, Romani disertissimus generis, nullam veritus impudens invidiam, ingenue constanter et libere quid super tali opinione sentiret, piclate cum majore monstravit : a quo si res sumere iudicii veritate conscriplas, non verborum luentias pergeretis, perorata esset hæc causa, nec secundas (ut dicitur) actiones nobis ab infantibus postularet. Sed quid auctupia verborum, splendoremque sermonis peti ab hoc dicam, cum sciam esse non paucos qui avertentur et fugiant libros de hoc ejus, nec in aurem velint admittere lectionem opinionum suarum præsumpta vincenlem? cumque alios andiam munitare indignanter, et dicere, oportere statim per senatum, abolerentur ut hæc scripta, quibus Christiana religio comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas? Quin imo si fidiis, explora-

tum vos dicere quidquam de diis vestris; erroris convincite Geronem, temeraria et impia dicta refellitote, redarguite, reprobate : nam interciperere scripta, et publicatam velle submergere lectionem, non est deos defendere, sed veritatis justificationem timere. » Hæc in eos Arnobius, de cuius his temporibus, facta ad Christi fidem conversione dicemus inferius.

20. Cæterum de abolendis improbatæ religionis libris, ac proinde Christianorum, jam longe ante, nempe temporibus Alexandri imperatoris, Ulpianus ¹ Christianorum hostis visus est respondisse. Quod enim (ut sæpe dictum est) et Arnobius, qui his prope diebus hæc scribebat, testetur, Christum a Gentilibus magum fuisse creditum, et ejus sectatores eadem imbutos disciplina magos pariter existimatos : ipsorum quoque libros cremandos pariter fore, illi juris prudentissimi responderunt; ac si penitus abolendos, et ut incendio darentur, promulgatum olim illud in magorum libros fuerat edictum : secundum illud plane Paulus ² jurisconsultus illa conscripsit : « Libros magicæ artis apud se neminem habere licet; et, si penes quoscumque reperti sint, bonis adeptis, combustisque his publice, in insulam deportantur : humiliores capite puniuntur; non tantum hujus artis professio, sed scientia prohibita est. » Hæc ipse, et jure quidem in magicæ libros, quos etiam ante Pauli tempora publice igni tradi solitos, ipsa quæ diximus Apostolorum Acta ³ testantur.

21. Verum non magicæ libros tantum, sed quosquos putarent adversari avito deorum cultui, igni decerni; vetus illud senatusconsultum fidei facit, quo et tunc inventa in Janiculo in arca lapidæ Numæ volumina, illis ipsis quæ de diis docuerat adversantia, incendio sunt addicta. At quod pertinet ad sacros abolendos codices, Antiochus Epiphane in eos primus inventur immaniter desevisse; sed illud Cumanus ⁴ Judææ procuratoris dignum laude prædicatur, dum in militem, qui sacros Hebraeos codices conscidisset, jure animadvertit.

22. Ejusmodi igitur de libris comburendis promulgato imperatoris edicto, in omni provincia præsidet, et in singulis civitatibus, oppidis, atque vicis officia invigilabant, ut a Christianis codices traderentur; ad hocque iidem urgebantur, additisque tormentis crudeliter cogebantur. Qui ergo atrocitate poenarum perterriti, quos apud se habentes codices traderent, traditores (ut dictum est) ejusmodi vocabantur : horum (ut demonstrabimus) ingens numerus fuit; sed prope infinitus illorum, quorum constantia nulla est concussa formidine tormentorum, qui nec codices sacros traderent, lubentissimo animo mortem oppetiverunt : horum omnium coronas; quod impossibile visum sit singulorum memoriam prosequi, una die, nempe secunda Januarii ⁵, Romana Ecclesia celebrat hoc præconio : « Romæ com-

¹ Arnob. lib. II. — ² Pauv. in Fast. — ³ Arnob. lib. I. — ⁴ Idem lib. III.

¹ L. IV. ff. famil. heredit. — ² Paul. lib. V. sentent. tit. 23. in fin. post. Codic. Theod. edit. Rovil. — ³ Act. IX. — ⁴ Joseph. Antiq. lib. XX. c. 4. — ⁵ Mart. Rom. ea die.

memoratio plurimorum sanctorum martyrum, qui spreto Diocletiani imperatoris edicto, quo tradi sacri codices jubebatur, potius corpora carnificibus, quam sancta dare canibus maluerunt. » Ita ibi. Verum hæc modo hactenus; sæpius enim de his inferius agendum erit.

23. *Idem de ecclesiis demolendis.* — Quod vero pertinet ad edictum de ecclesiis demolendis ab iisdem imperatoribus promulgatum; una die, nempe Passionis Domini, ex composito ecclesias omnes demolitas fuisse, Theodoretus¹ affirmat; quas tamen post novem annos, persecutione cessante, fuisse majori amplitudine restitutas, idem testatur. Eusebius² autem non una die, sed ipsis diebus Paschalibus eam Ecclesiis indictam cladem afficit.

24. *Portentosa persecutionis immanitas quam immeriti martyres.* — Acturi vero jam de sanctis martyribus hæc persecutione coronatis, primum quid de ejus immensitate ac pariter immanitate sit generaliter memorie commendatum, mox vero quid per annos singulos gestum sit, hic describere instituit. Quod ad primum pertinet; Constantinus³ imperator in eo quod pro Christianis sancivil edictum, de furente hujus temporis persecutione summam sic narrat : « Licuerat tum, licuerat, inquam, cernere, quanta cum animi alacritate egregii pietatis athleta, in crudelitate continua, non vulgares, sed novas in dies singulos afflictiones pertulerint. Quippe modestia, quam nullus hostium aliquando læserit, furorem iracundiorum et amentium civium multo fecit truculentiorum. Quæ incendii flamma fuit, qui cruciatus, quod tormentorum genus, quod non fuerit omnium sanctorum corporibus, nulla ætatis ratione habita, irrogatum? Eo tempore terra revera lacrymas effudit ; mundus res universas suo complexu coercens, tabido errore inquinatus letum dedit ; dies etiam ipsa præ lugubri prodigij calamitate obscurata est. Sed quid ista memorem? Barbari inde jam gloriantur : qui quidem eos, qui per idem tempus a nobis aufugerent, in tutelam receperunt ; et licet illos tenerent ut captivos, tamen humanissime tractarunt : nam non solum in ea securitate collocarant, ut salutem, sed etiam ut religionis sue instituta et ritus retinere possent. Et jam Romani hæc maculam ad longinquum tempus continuatam sustinent, quam Christiani eis imprimerebant eo tempore, quo ex eorum ditione ejeti, ad barbaros confugerunt. » Hæc in edicto Constantinus.

25. De ejusdem etiam persecutionis acerbitate, Christianorumque in perferendis tormentis alacritate, Severus⁴ hæc tradit : « Hæc tempestate omnis fere sacro martyrum cruore orbis infectus est : quippe certatim gloriosa in certamina ruebatur ; multoque avidius tum martyria gloriosius moribus quærebantur, quam nunc episcopatus prævis ambitionibus appetuntur. Nullis unquam magis bellis mundus exhaustus est, neque majore unquam

triumpho vicinus, quam cum decem annorum stragibus vinci non potuimus. Exant etiam mandata litteris præclara ejus temporis martyrum passiones, quas concludendas non potavi, ne modum operis excederem. » Hæc ipse.

26. Quod vero spectat ad ingentem Christianorum numerum, qui sunt hæc persecutione sublati ; si ex iis qui uno mense sunt passi, totius decem annorum temporis licet deducere rationem, in immensum exrescet martyrum numerus. Nam in libro de Romanis Pontificibus traditur in Marcellino, ex quo descriperunt alii, uno duntaxat mense numeratos esse decem et septem milia martyrum. Sed illud quoque exploratum habetur, tantum abesse, ut persecutio adeo furenti immanitate progressa, post hæc temperantius egerit, ut aliis quoque (ut dicemus) adjectis aucta, in dies ferocior visa fuerit : quandoquidem Diocletianus et Maximianus Galerius et Herculius imperatores animo firmiter statuissent, Christianam religionem penitus e medio tollere, radicatusque convellere.

27. His igitur de hæc persecutione præmissis, quid in primis Eusebius de rebus in Oriente singulis annis gestis conscribat, hic ordine temporum intexamus : ipse enim narrationem instituens, ab iis que Nicomediae facta sunt, exorditur ; nam imperatoria sedes Nicomedia facta erat : ac proinde ab ea civitate, ubi primum exorta, et unde emanarunt edicta, atque etiam cepta carnicifera, inchoandum videtur : sic enim ait¹ : « Simulatque edictum contra Ecclesias Christi editum in Nicomedia propositum erat : vir quidam non obscurus et ignobilis, sed (ut hominum fert opinio) longe illustrissimus, incredibili amore erga Deum, et ardenti fide incitatus, oculis prodit in medium ; et illud in aperto et publico loco affixum, tanquam profanum et maxime impium, manu avellens, dilacerat : idque cum duo ex imperatoribus in civitate adessent, quorum alter ætate præ cæteris proventa primum imperii gradum, alter quartum ab eo obtinuit (erant hi Diocletianus et Galerius Maximianus). Atque iste primus martyr, qui tunc occubuerunt, ad hunc modum eximie nobilitatus, taliaque cruciamenta perpersus, quælia erat verisimile, eum qui fuisset in ejusmodi facinore deprehensus, subiturum, tum constanti et virili animo, tum pacato et tranquillo ad extremum usque spiritum constitit. » His de primo martyre Nicomediae passo dictis, ad eos qui in aula erant imperatoris, convertit orationem² :

28. « Ex omnibus, inquit, qui unquam hæc apud Græcos, vel apud barbaros, propter animi magnitudinem illustres, et hominum sermone celebrati sunt ; nullus cum divinis et eximiis nostri temporis martyribus Dorotheo et suis sodalibus, imperatorum ministris, comparari potest : qui quidem cum summum honorem apud dominos adepti fuissent, et amore essent apud illos libris propriis et ingenio non inferiores ; probra et afflictiones pro pietate

¹ Theod. lib. v. c. 28, in fin. — ² Euseb. in Chron. — ³ Apud Euseb. in Vita Const. lib. II. c. 51 et 52. — ⁴ Sever. lib. II.

¹ Euseb. lib. VIII. c. 5. — ² Idem lib. VIII. c. 6.

corporibus impositas, nova, et multiplicia mortis genera contra ipsos excogitata, splendidiore verba existimantur divitias, quam gloriam, quam delicias, quibus hominum vita solet diffundere. Mortem igitur unius ex illorum numero, qualis fuerit, commemorare placet, eamque lectoribus spectandam relinquere; ut inde, quæ reliquis etiam ejus sodalibus contigerint, animadverti possint. Quidam illorum in civitate supra commemorata coram imperatoribus, quos diximus, in medium adducitur; qui cum jusus idolis immolare, omnino recusaret; mandarunt nudum in sublime tolli, ac flagellis eoque toto corpore dilaniari, quoad supplicio evictus, etiam animo invilo, quod erat imperatum, præstaret. Sed ubi ista peressus, constans, et immutabilis persisteret; de reliquo ossibus ejus jam carne nudatis, acetum sale permixtum in corporis membra eructu attenuata, consumpta, et prope confabefacta infuderunt.

29. « Atque ut istos dolores protriverat, et veluti pedibus conculcarat; inde eraticula atque ignis una in medium trahuntur; et reliquæ ejus corporis, tanquam carnes ad comedendum paratæ, ignis incendio non rapsum, ut brevi e vita decedens omni dolore liberaretur, sed paulatim absumptæ fuerunt. Neque qui cum imposerant in rogum, etiam post tot tanque gravia cruciamenta ei nullum respirandi locum dare, in animo habebant, nisi prius ipsorum imperata facturum annueret. Sed ille proposito suo mordicus adhaerens, victor in tormentis animam efflavit. Tale unius regionum famulorum martyrium exhibi, appellatione sua (Petrus enim nominalis fuit) revera dignum. Cæterorum autem sciorum ejus martyria, quæ non inferiora sunt, quo orationis terminemus modum, missa in præsentia facimus. Tantum autem exponemus, quo pacto Dorotheus, et Gorgonius una, alique non pauci ex imperatoris familia, post varia certaminum genera, laqueo vita deposita, divine victoriæ præmia reportarunt.

30. « Per idem tempus Antimus, qui hunc Ecclesie Nicomediensis præfuit, capite propter Christi testimonium cervicibus abscisso, moritur. » Sed de Antimo ex aliis martyrum Actis rursus inferius dicendum. Pergit vero: « Huic ingens, et frequens martyrium turba adjuncta fuit; idque, quod isdem fere diebus forte, nescio quo pacto, regia Nicomediensis incendio colligraret; et ex suspitione quadam rumor esset dissipatus, illud facinus a nostris fuisse admissum. Unde imperatoris jussu, ex piis qui ibi versabantur, accervatim et tanquam cumulo alii gladio trucidati sunt, alii ardore flammarum corporibus circumjectarum obierunt. Quo tempore, fama est, et viros, et mulieres etiam divina inexplicabili acaeritate sua sponte in rogum insulisse; reliqua autem multitudo vinculis alligata, et a lictoribus in scaphis imposita, in vastum maris gorgilem fluctusque præcepit projecta fuit. Famulos illos regis post mortem decoro et celebri funere terre mandatos, imperatores, qui eorum dominum putabantur, rursus

de integro effodiendos, in mareque præcipitandos, sententiis decreverunt; ne ut eorum ferebat opinio, quidam eos in sepulcris et monumentis conditos, deos esse repulantes, divina veneratione prosequerentur. » Hæc idcirco illi agebant, ut patet, quod (ut aliis innumeris quoque exemplis est declaratum) solerent fideles reliquias sanctorum martyrum honore prosequi, et debito illas cultu venerari.

31. At hæc contra jus fasque, imo contra suas ab ipsis imperatoribus sancitas leges, impie ac injuste pariter facta sunt; nam iidem imperatores Diocletianus, et Maximianus iidem ipsis consubulis, illo nempe quartum, isto tertium, octavo idus Aprilis, hæc ad Gaudenium diu ante rescripserunt: « Obnoxios criminum, digno supplicio subjectos, sepulture tradi non velamus. » Sed subdit Eusebius: « Quæ igitur initio persecutionis Nicomediae fere patrata, sic fere se habent:

32. « Non longo tempore post, cum alii in Melina (sic illa regio est appellata) alii rursus in Syria imperio insidias parere molirentur; edictum imperatorum exit, ut omnes Ecclesiarum presides, utpote ea de re suspecti, in carceres et vincula conjicerentur; adeo ut spectaculum illarum rerum, quæ deinceps ibi gerebantur, omnem explicandi facultatem longe superet. Nam multitudo infinita ubique gentium in custodiam conclusa fuit, et carceres passim, qui jam olim homicidis, et mortuorum sepulcris conditorum expilatoribus parati fuerant, tunc episcopis, presbyteris, diaconis, lectoribus et exorcistis penitus repleti; adeo ut his, qui maleficiis tenebantur obstricti, nihil illis loci esset reliquum. » Hucusque Eusebius.

33. Sed quod rursus pertinet ad res Nicomediensis, quas ipse visus est leviter tantum attingisse, compluraque prætermisisse digna memoria; hic nos eas ex Actis martyrum describentibus, illis, inquam, ex quibus res gestas Nicomediae anno superiori relulimus, cum de incensa una cum Christianis ibi consistentibus Ecclesia die Natali Domini actum est; quibus hæc mox intextum de ipso imperatore Galerio Maximiano: Maximianus autem existimans se jam omnes vicisse, et relaxatum esse a curis certaminis, theatris pascere oculos, et eorum scilicet, et hominum curis. Illud vero non erat vivere, sed potius victum esse, idque magis induxit pios, ut libere loquerentur; ostendunt autem, quæ sequuntur.

34. « Ante theatrum quidem erat ædificatum maximum fanum Cereris, quæ erat apud eos dea maxima. Accedens autem ille cum universo populo et exercitu, execranda peragebat sacrificia. Quidam vero ex numero militari, Zeno nomine, zelo plenus adversus impios, nec ferens sic pietatem affici contumelia, stans in alto: Erras, inquit, o imperator, insensibilibus sacrificiis lapidibus et mulis lignis; hoc enim est quod apparet; id autem quod est revera, et intelligitur, est frans demonum, quæ suos cultores adducit ad interitum. Intellige, o Maximiane,

¹ L. Obnoxios C. de relig. et sumpt. fuer.

et hos oculos, et internos in caelum tollens, quære ex iis, quæ videntur, Creatorem; qualis sit opifex, discite ex operibus; et discite Deum pie colere; qui non sanguine, et nidore animalium ratione expectum, sed mundis hominum delectatur animis, et mundo corde.

35. « Hæc cum audisset Maximianus, jubet ponderare lapidum ejus maxillas confringi, et simul clamat licetioribus quidem, ut fortiter percuterent; sancto autem per præconem, ne deos maledictis appeteret. Sic ergo patienti sancto omnes quidem dentes sunt immaniter excissi, maxillæ vero sunt contrite; et jam parum spirantem, et mox moriturum jubet abduci extra civitatem, et amputari caput, quod libere erat locutum. Et sic Zeno generosissimus, cum magna celeritate peregisset beatum stadium martyrii, capite truncatur, et sursum fertur ad Christum caput omnium. » Hucusque de Zenonis martyrio Acta martyrum; in quibus de Dorotheo in carcerem anno superiori post verbera sava delruso, deque aliis qui post comprehensi sunt, ejusmodi narratio subditur.

36. « Sacer quoque choros qui erat circa Dorotheum, qui a tam bono instituebatur magistro, divino, inquam, Antimo (erat hic episcopus Nicomediae, in latebris adhuc agens, et litteris frequentibus suos admonens) non sic erat habiturus caput coronæ expertus; sed hæc quoque superne dispensabantur ac providebantur a divina gratia. Et a sancto quidem Antimo ad eos mittebantur litteræ; ipso quidem in quadam vico delitescente; illos autem aperte decertantes, ad suscipienda strenue certamina, precibus adjuvante.

37. « Hoc postquam evasis manifestum scelerati imperatoris satellitibus, et ipsas litteras, et eum cui erant date, adducunt ad imperatorem. Ille autem eum cum vidisset, et legisset quæ scripta erant, scripta vero erant (ut est verisimile) quæ ille quidem nolebat, pulchra autem erant, et salutaria; ira æstuans, jussit eos quamprimum abduci. Illi ergo statim sunt abducti. Imperator autem: Vanane inquit, fuit mea conjectura, cum prædicerem, vos a me defecisse? Imo vero execrandi jam etiam adversus me insurrexistis; ad alium autem, cum quo nos acre bellum gerimus, transfugistis. Et simul dat eis legendam epistolam. Jussit vero eum quoque, qui abductus erat, introduci. Quem cum vidissent martyres, valde letati sunt animo, eumque etsi procul starent, vultu et nutu salutaverunt.

38. « Maximianus autem fastum quemdam et spiritum suscipiens principis; et immaniter eum intuens: Dic mihi, inquit, infelix, quis est qui hæc tibi tradidit, et ubinam latet terrarum? » qui hæc enim litteras attulerat, diaconus erat; nefas enim fuisse, dictum est sæpe alias, non nisi per ministros Ecclesiæ episcopum dare litteras. « Diaconus vero (subdunt Acta) cum magna voce lætate ad Deum prius clamasset et peflisset, ut convenienter verissimæ promissioni daretur sibi oris apertio: Qui litteras, inquit, dedit, cum sit pastor, et procul absit, gregem horta-

tur, et incitat ad pietatem, et maxime cum senserit incursionem luporum atque ferarum; tunc enim alla et clara voce suo gregi imperat, et quæ sint facienda significat. Quæ autem dicit, non sunt sua, sed ea accepit a primo pastore, qui dicit¹: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Atque dixi quidem quisnam dederit litteras; ubinam autem sit, non dicam; aperta enim fuerit insaniam, pastoris esse proditorem eum qui ex illo maximam accepit utilitatem: qui etiam absque nobis mox fiet manifestus: non posse enim abscondi civitatem supra montem positam², vox divina dixit et veri amatrix. »

39. « Cum hæc fortissime dixisset lingua sancta; non ferens Maximianus dicendi libertatem, ut ipsa anpuletur, eum condemnat. Deinde sic eum jubet obrui lapidibus. Et ille quidem post sacre lingue ablationem, sic obrutus lapidibus, tela quidem nihil curabat; sed corpore quidem jam partim attrito jaculationibus, partim autem obruto lapidibus, adhuc magis erigebatur, et in caelos attollebatur anima, Christo angulari lapidi conjungenda.

40. « Adhuc vehementer irascebatur Maximianus; quocirca Dorotheum cum suis multiplicia excerpere supplicia. Illis vero minime perpetua defuit constantia Christum invocantibus, et tormenta ut levia et imbecilla minime curantibus, vel potius reputantibus illa pro deliciis, et tyranno impietatem acerbius exprobrantibus. Quamobrem ille jam defessus, committit quidem omnes morte condemnat, diversas autem pronuntiat sententias; Dorotheo quidem ense caput amputari, Mardonium vero vivum cremari, et Mygdonium in fossam projectum obrui; Gorgonium vero, Indem, et Petrum, molaribus lapidibus eorum collis alligatis, in mare projici. Et ita sunt, consummatis victoriis, insignes Christi martyres vario mortis genere una via ingressi ad Dominum. » Hæc ibi. At quod ad Petrum spectat; plane diversa hæc sunt ab iis quæ de eo ab Eusebio scripta superius enarrantur, nempe in tormentis efflasse animam; eadem quoque de Petro Nicephorus³ habet.

41. Quo modo autem eorumdem sanctorum martyrum corpora, quæ in mare demersa sunt, Donna virgo illa, de qua multa suo loco superius dicta sunt, a piscatoribus, ad littus rete tracta sepulture mandavit, cum adhuc virilem quem semel fugiens sumpserat habitum gestans, vir omnium oculis appareret; et quo pacto insuper delata quod martyres sepultura donasset, ab eodem Galerio Maximiano occidi jussa, inventaque ad sepulturam martyrum orans, capite truncata sit; eadem Acta fusius narant, quibus velut egregium corollarium de Euthymii martyrio hæc breviter adnectantur: « Paulo post iis adiungitur sapiens quoque Euthymius, qui doctrinis et moniis multos prius Christo martyres obtulerat: nam propter illius magnum zelum ad pietatem valde vexatus Maximianus, ira et furore plenus, multis quidem tormentis eum prius conatur

¹ Mat. x. — ² Mat. v. — ³ Niceph. lib. vii. c. 15.

omnino abducere a confessione. Cum autem ille punitis esset defessus, ense mortem affert athleta. »

42. Ad Enthymii usque martyrium eadem Acta Nicomedensium martyrum producant historiam; quamobrem cum de eorum episcopo Antimo nomen (ut dictum est) latebras et pastorale munus in scribendis ad suos litteris (ut vidimus quoque facere consuevisse S. Cyprianum) recenseant; plane significatur, non nisi post hos omnes eum diu summa industria perquisitum, tandem inventum, Nicomediamque perductum, consummasse martyrium; nec illud quidem breve atque leve, sed in quem Maximianus præ cæteris (ut superius enarratum est) immensum odium concepisset, nōpote quem sibi autē alios adversarium sentibat (quo superstitē, spe cadere videri posset, ut quod conabatur efficeret, de Christianis ubique delendis), in eum, inquam, ad se perductum omnia quæ diu fuerat meditata supplicia violentus exercuit. Perierunt ejus martyrii Acta; nec de eo quicquam Eusebius (ut vidimus) nisi quod, abscissis cervicibus, martyrium consummarit. Nicephorus¹ autem (puto ex Actis ejus quæ tunc exstant) summam hæc de admirabili ejus agone diutius exanillato collegit, cum ait: « Divinus autem Antimus primum quidem crudelissime cæditur, subulis igne candentibus talos perforatur, super fractis testis reponitur, baculis converberatur, crepidas areas ignitas induitur, fiduculis aliisque tormentorum instrumentis exercucitur, facibus aduritur, et ad postremum securi percutitur. » Hæc de Antimi episcopi martyrio adeo præclaro Nicephorus.

43. At probe quidem (quod dictum est superius) sui exemplo cæteros provinciarum præsidēs Maximianus insituere voluit, quid in Christianis singuli agerent, qui imperatorem in eos adeo immania perpetrare sentirent; ut plane erubescerent ignavi atque segnes in eo obeundo munere inveniri, ob id in exquirendis atrocioribus cruciamentorum generibus pro viribus laborarint, ac penitus dixerim, desudarent: ut eisdem ex intervallo temporis repetitis, festum tandem martyrem nec mori valentem, ad negationem adigerent. At de his que in eadem provincia Bithynia, in qua Nicomedia sita est, agebantur; qui tunc aderat, et ea pervidebat Lactantius gravissimus testis accedat, qui ait²: « Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam barbarorum gentem aliquando subjecisset, quod unus, qui per biennium magna virtute restiterat, postremo cedere visus est. Contendunt igitur ut vincant, et exquisitos dolores corporibus immittunt; et nihil aliud evitant, quam ut ne torti moriantur. » Hæc Lactantius de præsidum portentosa sævitia; ut plane ex his appareat, quod non superent humanum captum et fidem, si quæ interdum, imo passim reperiantur in Actis martyrum exhibita in eos adeo horrenda tormenta. Quibusnam parceret, quæso, ingeniosa crudelitas, et quæ non invenisset prava et inquieta, ad mala inferenda semper avidigans curio-

sitas? quod intelligis ex Lactantio, quem, de iis quæ viderat, præsidum crudelitatis testem adduximus.

44. *Porphyrî et Hieroclis philosophorum absurda et impia commenta adversus Christianam religionem.* — Quid præterea hoc ipso anno, quo ecclesie omnes jussæ sunt dirui, ibidem Nicomediæ; ubi idem Lactantius rhetoricam publice profitebatur, actum sit; ipsum ea spectantem atque narratē audiamus¹: « Ego, inquit, cum in Bithynia litteras oratorias accitus docerem; contigissetque eodem tempore, ut Dei templum everteretur; duo extiterunt ibidem, qui jacenti atque abjectæ veritatē, nescio utrum superbius, an importunius, insultarent. Quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur; verum ita vitiosus, ut continentie magister non minus avaritia, quam libidini arderet; in victu tam sumptuosus, ut in schola virtutis assertor parsimonie, paupertatisque laudator, in palatio pejus conaret quam domi; tamen vitia sua capillis et pallio, et quod est maximum velamentum, divitiis prætegebat; quas ut augeter, ad amicitias judicium miro ambitu penetrabat, eosque sibi repente auctoritate falsi nominis obligabat, non modo, ut eorum sententiam venderet, verum etiam, ut confines suos, quos edibus agrisque pellebat, a suo repetendo hac potentia retardaret. »

45. « Illic vero qui suas disputationes moribus destruebat, vel mores suos disputationibus arguebat; ipse adversus se gravis censor, et accusator acerrimus eodem ipso tempore, quo justus populus nefarie lacerabatur, tres libros evomit contra religionem, nomenque christianum; professus ante omnia philosophi officium esse, erroribus hominum subvenire, atque illos ad veram viam revocare, id est, ad cultus deorum, quorum numine ac majestate (ut ille dicebat) mundus gubernaretur; nec pati homines imperitos quorundam fraudibus illici, ne simplicitas eorum præca ac palubo sit hominibus astutis. Itaque se suscepisse hoc munus philosophia dignum, ut præferret non videntibus humen sapientiæ; non modo ut susceptis deorum cultibus resanescant; sed etiam ut, pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta devitent, nec sævas membrorum lacerationes frustra perpeti velint.

46. « At autem appareret ejus rei gratia opus illud elaborasset, effusus est in principum laudes, quorum pietas et providentia (ut quidem ipse dicebat) tum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in defendendis deorum religionibus claruisset. Consultum esse tandem rebus humanis, ut, cohibita impia, et anili superstitione, universi homines legitimis sacris vacarent, ac propitios sibi deos experirent. Ubi autem religionis ejus contra quam perorabat, infirmare voluit rationem; ineptus, vanus, ridiculus apparuit; quia gravis ille consultor utilitatis aliena, non modo quid oppugnet, sed etiam quid loqueretur, nesciebat. Nam si qui nostrorum affuerunt, quamvis temporis gratia conticescerent,

¹ Niceph. lib. vii. c. 6. — ² Lactant. lib. v. c. 11.

¹ Lactant. lib. v. c. 2.

animo tamen derisere; ut pote cum viderent hominem profitemem, se illuminaturum alios, cum ipse cæcus esset; reducturum alios ab errore, cum ipse ignoraret, ubi pedes suos poneret; eruditurum alios ad veritatem, cujus ille ne scintillam quidem manum vidisset aliquando; quippe qui cum sapientiæ professor, prolifigere sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quod illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulaforem, ac tempori servientem! Verum hic pro sua inanitate contemptus est; qui et gratiam, quam speravit, non est adeptus; et gloria, quam captavit, in culpam reprehensionemque conversa est.

47. « Alius eandem materiam mordacius scripsit, qui erat tunc e numero iudicum, et qui auctor in primis faciendæ persecutionis fuit; quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, insecutus est. Composuit enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimice insectari videretur; sed ad Christianos, ut humane et benigne consulere putaretur; in quibus illa falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquam sibi esset tota contraria; nam quædam capita, quæ repugnare sibi videbantur, exposuit; adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina luisse videatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, et fidei cuius nomen induerat, et sacramenti quod acceperat, proditor factus est; nisi forte casu in manus ejus divinæ litteræ inciderunt. Quæ igitur temeritas erit, id audere dissolvere, quod illi nemo interpretatus est? bene, quod aut nihil didicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest a divinis litteris repugnantia, quantum ille abfuit a veritate et fide.

48. « Præcipue tamen Paulum Petrumque lace-ravit, ceterosque discipulos, tanquam fallaciæ seminatores, quos eosdem tamen rudes et indoctos fuisse testatus est; nam quosdam eorum piscatorio officio quæstum fecisse; quasi ægre ferret, quod illam rem non Aristophanes aliquis, aut Aristarchus commentatus sit. Abfuit ergo ab his fingendi voluntas et astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis posset indoctas apta inter se et coherentia fingere, cum philosophorum doctissimi Plato, et Aristoteles, et Epicurus, et Zenon ipsi sibi repugnantia, et contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura ut coherere non possint. Illorum autem traditio, quia vera est, quadrat ubique, ac tota sibi consentit et ideo persuadet, quia constanti ratione suffulta est. Non igitur quæstus et commodi gratia religionem istam commenti sunt; quippe qui et præceptis et ipsa re eam vitam seculi sunt, quæ et voluptatibus caret, et omnia quæ habentur in bonis spernit; et qui non tantum mortem pro fide subierint, sed etiam morituros esse se et scierint, et prædixerint; et postea universos, qui eorum disciplinam seculi essent, acerba, et nefanda passuros.

49. « Ipsum autem Christum affirmavit Judæis fugatum, collecta nongentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ auctoritali audeat repugnare? Credamus hoc plura; nam fortasse illi hoc in somnis Apollo aliquis multavit. Tot semper latrones perierunt, et quotidie pereunt, utique multos et ipse damnasti. Quis eorum post crucem suam, non dicam Deum, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia vos homicidam Martem consecrasti ut deum; quod tamen non fecissetis, si illum areopagite in crucem sustulissent. Item cum facta ejus mirabilia destrueret (al. adstrueret), nec tamen negaret, voluit ostendere, Apollonium vel paria, vel etiam majora fecisse; mirum quod Apuleium prætermisit, cujus solent et multa, et mira memorari. Cur igitur, o delirum caput, nemo Apollonium pro deo colit? nisi forte tu solus, eo scilicet deo dignus, cum quo te in sempiternum verus Deus punit. »

50. Et post multa, hæc de librorum titulo: « Cum igitur talia ignorantie suæ deliramenta fudisset, cum veritatem penitus excidere comixus esset, ausus est libros suos nefarios ac Dei hostes, *φωδολογίας*, id est, Veritatis amatores, annotare. O cæcum pectus! o mentem Cimmeriis (ut aiunt) tenebris atrio-rem! Discipulus hic fortasse Anaaxoræ fuit, cui nives alarum fuerunt; atque eadem cæcitas est, et vero falsitatis, et mendacio veritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolos voluit lupum sub ovis pelle celare ut fallaci titulo posset iretre lectorem. » Hæc et alia adversus oblatrantem in Christianam religionem hominem Lactantius prodit.

51. Verum quinam ii fuerint, quos ipse nec nominandos existimavit (tanti enim eos fecit christianus orator, ut ne illa quidem eos memoria dignos esse putarit, quæ ex immani quopiam scelere comparatur) pervestigare, haud otiosum erit; etenim ex insignis nominis prostratis hostibus post partem victoriam ad triumphum fel gloria majoris accessio. Quod igitur ad priorem attinet; quinam ille fuerit, quem dicit Lactantius inter philosophos hujus temporis sibi locum principem vindicasse, nullus alius quem opinari possimus occurrit, nisi Porphyrius, qui inter Platonicos horum temporum excellabat; quem et adversus Christianam religionem commentarios edidisse, exploratissimum est. Meminimus ejus ante sub Gallieno, cum de Plotino, quo usus est præceptore, opportuna incidit mentio; cum et ex ipsius scriptis ætalem ejus testatam reliquimus; qui enim (ut dictum est) anno decimo Gallieni annos triginta natus erat, cum sub eodem Plotino profiteri cepit; hoc anno decimo nono Diocletiani, attingisse sexagesimum octavum ætatis annum, certum est, sed et ad ultimam senectutem pervenisse, suo loco dicemus. Philosophorum vero alium ab ipso neminem scimus qui hæc tempestate adversus Christianos scripserit. Quomobrem ut quæ Lactantius tradit, alieui alii adscribamus potius quam Porphyrio, nulla est ratio.

52. Quod autem ad ejus genus pertinet; cum

¹ Lactant. lib. v. c. 3.

patria Tyrium fuisse, Eunapius ¹ auctor est, qui addit Porphyrio nomen initio fuisse Mactechum, quod Syrorum lingua regem sonat; sed detorta appellatione ad purpuram regiam in vestimento insigne, Porphyrium vetuli purpureum eum nominasse Longinum, apud quem sublimibus studiis erudiebatur: hæc Eunapius. Porro fuisse cum constat natione Judæum, Batanææ, quæ est in Judæa civitas, natum; hincque est quod S. Hieronymus ² eum Batanæolem appellat, cum ait: « Quod nequaquam intelligens Batanæotes et sceleratus ille Porphyrius, in primo operis sui adversus nos libros, Petrum a Paulo objecit esse reprehensum, etc. »

53. Quinetiam fuisse aliquando christianum, sed non ferentem majorem justam reprehensionem, esse factum apostatam ac desertorem, Socrates ³, auctore Eusebio, quem citat, tradit, sic dicens: « Jam vero (ut videtur) idem illi, nempe Juliano, accidit, quod Porphyrio; nam iste Casaræe Palestine a quibusdam christianis reprehensus, cum pro gravi qua ardebat iracundia illud ferre non posset, religionem Christianam deseruit; et præ odio istorum qui ipsum coarnerant, ad libros conscribendos, quibus Christianos maledice et contumeliose perstringeret, præcepit fuit. » Hæc Socrates.

54. Sed nihil est, ut de animo ejus ad reprehensiones tolerandas admodum alieno, atque ad iracundiam, et furorem præcipiti, alterius testimonium afferamus; cum ipse de se, in Vita Plotini quam scripsit, hæc dicat: « Ego quandoque me ipsum interimere cogitabam; quod mirabiliter ille pensavit: mihi quæ domi perambulanti protinus adstitit, atque: Studium nunc istud, o Porphyri, tuum non sanæ mentis est, sed animi potius atrabile furentis. Itaque Roma abire me jussit. » Hæc de se ipse. Honesta plane missio, et digna philosopho, qui præsertim (ut idem ipse ait) decem et octo annos Romæ Plotinum audisset.

55. Quonam pacto, rogo, tam indomita fera valuit cum Christi ovibus esse? et quomodo sic moribus comparatus truculentum apostata, canina rabie in Christianos latrare cessasset, cum præsertim ea arte principum gratiam aucuparetur? Vides plane, quales Christiana religio habnerit adversarios, superbos, tumidos, iracundos, petulantes, avaros, ac libidinibus (ut tradit Lactantius) omni ex parte turpissimos; indignos sane, qui non tantum inter Christianos, ad nec inter Ethnicos, quibus optimi mores cordi essent, allegarentur; sed proci abicerentur ab humano consortio, qui ab humanitate essent prorsus extorres. Porro hunc ipsum Porphyrium calumniam patrem jure ⁴ Cyrillus appellat, quod amarus (ut ait ⁵) in nos libros effuderit.

56. Cæterum non omne simul Porphyrius virus effudit; sed primum tres illos, quorum Lactantius meminit, libros edidit, quibus alios postea elaborans

addidit usque ad numerum decimum quintum; tot enim ab eo scriptos contra Christianos, libros, Suidas tradit. Adjecisset, et alios, nisi Constantinus exterrisset, a quo in exilium pulsus est, ut suo loco dicemus; quinam autem adversus eum scripsissent, inferius pariter demonstrabimus. Duxisse eum uxorem viduam quandam, Marcellam nomine, matrem quinquæ sobolis, idem Eunapius tradit, vixisseque ad extremam usque senectutem, atque Romæ obiisse.

57. Quod autem (ut vidimus) testetur Lactantius hoc ipso anno, quo cæcetes demofiebantur imperatores, Nicomedie libros contra Christianos ab eodem Porphyrio esse conscriptos; S. Hieronymus ¹ vero dicat, illum in Sicilia scripsisse; id inde accidit, quod cum certum sit ipsum Roma a Plotino recedente in Siciliam secessisse, et (quod ipse Porphyrius ² testatur) apud Lilybæum diutius permansisse, idem Hieronymus pariter existimavit ipsum suas lucubrations ibidem elaborasse; quod quidem licet de aliis pluribus factum jure putemus; de his vero contra Christianos tunc editis, Lactantii, qui his rebus interfuit, fidem sequimur. Quod autem existimavit S. Augustinus ³ duos fuisse Porphyrios, alterum qui contra Christianos edidit commentarios, alterum vero Siculam fama celeberrimum; unum tantum eundemque fuisse, qui adversus Christianos scripsit Porphyrium Platonicum, cum eo qui (ut dictum est) habitavit diutius in Sicilia, omnes plane consentiunt.

58. Posterior ille vero, quem Lactantius tam egregie suis coloribus pingit, non alius quidem ex titulo operis esse cognoscitur, quam Hierocles, quem eo titulo, nempe, *Veritatis amatoris*, libros suos annotasse quos adversus Christianos conscripsit, Eusebius auctor est, dum adversus eum scribens, omnes impudentis hominis conatus temerarios, sed levissimos quidem, infringit. Ad eum igitur commentarium Eusebii in Hieroclem provoco curiosos homines studiososque Philostrati, qui Apollonii Tyaneæ Vitam mendaci stylo conscripsit; eosdemque revoco ad ea que de eodem Apollonio primo tomo Amaliani a nobis scripta sunt; ut plenius de impostore cognoscant.

59. Quod insuper idem Lactantius de Hierocle dicat, fuisse ex iudiciis unum, et persecutionis auctorem; nempe ex præfectis primariis aliquem, qui apud imperatores plurimum posset: in eam sententiam adducimus, ut hunc ipsum existimemus esse Hieroclem, qui hæc eadem persecutione (ut auctor est Epiphanius ⁴) præfecturam Augustalem exercuit Alexandria; idemque Hierocles in Actis Aedesii martyris, in Ægypto passi, iudex iniquissimus nominatur: quæ vero acerbissima omnium tormenta, et quæ omnem humanum captum superent, excogitavit Alexandria præses; sequens paulo post Eusebii narratio de Ægypti martyribus, quæ paulo infra ponetur, apertius demonstrabit.

¹ Eunapius in Vita Philos. — ² Hier. in epist. ad Galat. præfat. lib. 1. — ³ Soc. lib. III. c. 19. — ⁴ Cyrill. contra Julian. lib. III. — ⁵ Ibid. 1.

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Eusebio. — ² Porphyri. in Vita Plotini. — ³ Aug. retract. lib. II. c. 31. — ⁴ Epiph. hæres. LXVIII.

60. *Lactantii aliorumque in dictos philosophos scripta.*—Et igitur tam Porphyrii, quam Hieroclis in Christianam religionem vulgatos commentarios contrariis scriptis penitus confutaret, veritatemque calumnias oppressam suo nitore fulgentem redderet, ac magis magisque illustraret; idem ipse Lactantius nobilem illam suscepit provinciam, ut divinarum institutionum septem illos luculentissimos libros conscriberet. Ipse enim sui instituti rationem reddens, hæc ait ¹: « Li ergo, de quibus dixi, cum, presente me ac dolente, sacrilegas suas litteras explicassent, et illorum superba impietate stimulatus, et veritatis ipsius conscientia (ut ego arbitror) suscepti hoc munus; ut omnibus ingenii mei viribus accusatores justitiam refutarem; non ut contra eos scriberem, qui paucis verbis obteri poterant; sed ut omnes, qui ubique idem operis efficiunt ad effecerunt, uno simul impetu profligarem. » Hæc Lactantius.

61. Porro S. Hieronymus ² tum has, tum reliquas Lactantii lucubrations recensens, hæc ait: « Firmianus, qui et Lactantius, Arnobii discipulus, sub Diocletiano principe accitus cum Fannio (al. Flavio) grammatico, cuius de Medicinalibus versu compositi extant libri, Nicomediae rhetoricam docuit; et penura discipulorum, ob gratiam videlicet civitatem, ad scribendum se contulit. Habemus ejus Symposium, quod adolescentulus scripsit Africa, et Ὁδοδείκτης de Africa usque Nicomediam hexametris scriptum versibus. » Cum itaque ipse Africanus hominis in Africa profectus discipulus fuerit, et Africae Symposium scripserit, et ex Africa Nicomediam usque suum iter metro cecinerit; plane ipsum fuisse patriam Africanam, conjici posse videtur. Sed et de aliis lucubrationibus ejus hæc idem Hieronymus: « Scripsit et alium librum, qui inscribitur Grammaticus, et pulcherrimum de Ira Dei, et Institutionum divinarum adversus Gentes libros septem, Epitomen ejusdem operis in libro uno ἀνεπίλογον, et ad Asclepiadum libros duos, de Persecutione librum unum, ad Probum epistolarum libros quatuor, ad Severum epistolarum libros duos, ad Demetrianum auditorem suum epistolarum libros duos, ad eundem de Opificio Dei vel Formatione hominis librum unum. Hic in extrema senectute magister Caesaris Crispi filii Constantini in Gallia fuit, qui postea a patre interfectus est. » Hæc de Lactantio Hieronymus. Verum quos elaborasse diximus septem libros adversus Gentiles, temporibus Constantini illos edidit, eidemque etiam dedicavit, ut inferius suo loco patebit.

62. Cæterum non defuerunt qui infames libros adversus religionem Christianam a Porphyrio editos, simulac prodierant, adversariis commentariis egregie confutarent, prorsusque compresserint. Id in primis sua esse provincie existimavit insignis ille doctrina, et celebris S. Methodius episcopus Tyri, ut Tyrii hominis (sic ille dici volebat potius, quam Bala-neus, pertusus Judæum genus) infringeret teme-

ritatem, provocantiamque retunderet. « Hic, inquit Hieronymus ³, Olympi Lycei, et postea Tyri episcopus, nihil composuisset sermonis adversum Porphyrium confecti libros, et Symposium decem virginum, de Resurrectione opus egregium contra Origenem, et adversus eundem de Pythionissa et de ἀναστάσιον, in Genesim quoque et in Cantica Cantecorum commentarios, et multa alia quæ valde lectitantur, et ad extremum novissima persecutionis (sive, ut alii affirmant, sub Decio et Valeriano) in Chalcedi Græciæ martyrio coronatus est. » Hæc Hieronymus. Porro sententiam illam de ejus martyrio temporibus Decii, alicubi ⁴ plenius refutavimus. Methodium alio nomine dictum esse Eubulum, qui cum aliis, Epiphanius ⁵ tradit. At post Methodium Eusebius ⁶, ac denique extremo loco Apollinaris ⁷ contra eundem Porphyrium edidit commentarios; licet sparsim tum S. Hieronymus, tum etiam S. Augustinus, Cyrillus, et alii, quæ idem contra divina scripta impudenter effudit, passim cum se offerret occasio, refellere non pretermiserint. Postea vero (ut suo loco dicemus) imperatoris sanctionibus iidem libri comburi jussi, penitus desierunt.

63. *Arnobius scriptor.*—Sed admirandum in eo præsertim divinum consilium; quod hoc ipso tempore, quo oblatrantium infidelium studiis in hunc modum oppugnaretur Christiana religio, eorundemque vulgaris scriptis ubique proscriberetur salutare Christi nomen; idem ipse Dominus non e suis quempiam, qui his assueverit certaminibus, in campum adversus eos certaturum adduxerit, sed ethnicum hominem, eumque Christianorum antea acerrimum hostem; quem, ut crederet, divina luce perfunderit, moxque antequam plene per baptismum fieret christianus, necdum pane in millia tyro, in emeritos illos impietatis omnia stipendia milites veteranos armarit, et in eos debellaturum immiserit. Sic plane ex divino illud accidisse miraculo videatur, quod tanquam magnam aliquid ostentum Dominus Job præmonstraverit, dicens ⁸: « Numquid videri rhinoceros servire tibi, aut morabitur ad præsepe tuum? Numquid alligabis rhinocerotam ad arandum loro tuo? aut confringet glebas vallium post te? » Et quod sequitur: « Numquid credes illi, quod semen-tem reddat tibi, et arcam tuam congreget? »

64. Talis profecto his temporibus erat Arnobius, qui inter rhetores lujus temporis principem sibi locum absque controversia vindicabat; et eo ipso sane tempore quo in religionem Christianam major omnium persecutio ingruerat, cum fideliæ alii fugam arripere, latebras quaerere alii, rursus alii plures (quod deterius est) tormentorum metu succumberent; hic, inquam, fidem christianam professurus, dat nomen Ecclesie. Sed cum non crederet episcopi id illi sincere poscenti, nisi prius oppignoraret fidem suam aliqua scriptione, qua deorum falsita-

¹ Hieron. de Script. Eccles. in Method. c. 83. — ² Not. in Mart. Rom. die 18 Septemb. — ³ Epiph. hæres. LXIV. — ⁴ Hieron. de Script. Eccles. in Eusebio. — ⁵ Hier. de Script. Eccles. in Apollinari. — ⁶ Job. XXXIX.

⁷ Lactant. lib. v. c. 4. — ⁸ Hieron. de Script. Eccles. in Lactant.

tem, et fidei veritatem omni ex parte professam atque festatam relinqueret; cum adversus Gentes scribendi commentarium oblatam occasionem libenter arripuit. Id quidem S. Hieronymus¹ tradit, sic scribens: « Arnobius in Africa rhetor clarus habetur, qui cum in civitate Sicere ad declamandum juvenes erudiret, et adhuc ethnicus ad credulitatem somniis compelleretur; neque ab episcopis impetraret fidem quam semper impugnaverat; elucubravit adversus pristinam religionem luculentissimos libros; et tandem veluti quibusdam obsidibus pietatis fedus impetravit. » Haec Hieronymus.

65. Scripsisse ipsum eos commentarios hoc tempore post promulgatum de incensione librorum et ecclesiarum demolitione decretum; jam satis superius ex ipsius scriptis est demonstratum; in quibus in primis haec² de se ipso: « Venerabar (o cecitas!) nuper simulacra modo ex fornacibus prompta, in incudibus deos et ex malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veterosis in arboribus tenias. Si quando conspexeram lubricatum lapidem, et ex olivi sanguine ordinatum, tanquam inesset vis praesens, adulabam, affabam, benedicia poseebam, nihil sentiente de trunco. Et eos ipsos divos quos esse mihi persuaseram, afficiebam contumeliis gravibus, cum eos esse credebam ligna, lapides, atque ossa, aut in hujusmodi rerum habitare materia. Nunc doleor tanto in vias veritatis inductus, omnia ista quas sint, scio; digna de dignis sentio; contumeliam nomini nullam facio divino; et quid cuique debeatur vel personae, vel capiti, inconfusus gradibus atque auctoritatibus tribuo. Ita ergo Christus non habebatur a nobis Deus? nec qui omnium alioquin vel maximum potest excogitari, divinitatis afficiatur cultu, a quo jandudum tanta et accepimus dona viventes, et expectamus, dies cum venerit, ampliora? sed pabulo affixus interit; quid istud ad causam? etc. » Plura prosequitur de gloria Crucis Christi.

66. Unde autem scribendi suscepit argumentum, ipso ingressu operis declarat, sic dicens³: « Quoniam comperi nonnullos, qui se plurimum sapere suis persuasionibus credunt, insanire, bacchari, et velut quiddam promptum ex oraculo dicere: Postquam esse in mundo christiana gens cepit, terrarum orbem perieisse, multiformibus malis affectum esse genus humanum; ipsos etiam caelites, derelictis curis solemnibus; quibus quondam solebant invisere res nostras, terrarum ab regionibus exterminatos; statim pro captu et mediocritate sermonis contraire invidiae, et calumniosas dissolvere criminationes. » Ita ipse. Hanc quidem falsam causam praefuisse inter alias visi sunt imperatores, ut qualemcumque honestam viderentur nacti esse Christianos persequendi occasione; nam et inferius post multa de hisdem, quid dicere solerent, haec ait: « Negliguntur dii, clamitant; atque in templis jam summa raritas est; jacent antiquae derisui carmino-

niae, et sacrorum quondam veterissimi ritus religionum novarum superstitionibus occiderunt; et merito humanum genus tot miseriarum angustiis premitur. » Quae omnia ipse validissime confutat.

67. Quod vero opus illud, ut inter fideles admitteretur, quasi fidei suae vadem festinus absolvit; hinc plane est quod in eo (ut ait Hieronymus¹) fuisse visus est inequalis et nimius, et absque operis sui partitione confusus. Rursum vero quod nondum plene esset scientia rerum christianarum imbutus, utpote cum non solum non fuerit baptismate illustratus, sed nec in Ecclesiam inter catechumenos acceptus; venia dignus est si aliquibus naveis visus est commentarius ille esse resperus; qui in eo totus est, ut refellat ab Ethnicis in Christianos illatas calumnias, quae multae erant; cum undiquaque illi occasione captarent, ut nomen carperent christianum: usque adeo ut, quod² res nostrae barbarismis atque solocismis obsita essent, et locutionis vitiorum deformitate polluta, objicerent; et quod novella esset Christiana religio, et magicis esset propagata prestigiis, et aliis similibus; quae omnia ille quam validissime confutat.

68. Sed inter alia brevi quodam compendio omnia, quae presentis temporis essent, ob oculos ponit; et de ea, quae tunc invalescebat persecutio, meminit; qua minime religio Christiana faecesceret, sed cresceret, quae et ubique barbaras quoque gentes humanioribus moribus excoluerit; cum ait³: « Nonne vel haec saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod jam per omnes terras in tam brevi tempore et parvo immensi nominis hujus sacramenta diffusa sunt? Quod nulla jam natio est tam barbari moris, et mansuetudinem nesciens, quae non ejus amore versa molliverit asperitatem suam, et in placidos sensus assumpta tranquillitate migraverit? Quod tam magnis ingenii praediti oratores, philosophiae etiam secreta rimantes magisteria haec expelunt, spretis quibus paulo ante fidebant? Quod ex dominis esse servi, cruciatibus afflicti omnibus staterint, malint solvi conjuges matrimonii, exhaerelari a parentibus liberi, quam fidem rumpere christianam, et salutaris militiae sacramenta deponere? Quod, cum genera penarum tanta sint a vobis proposita religionis hujus sequentibus leges, angeatur res magis, et contra omnes minas atque interdicta formidinum animosus populo obnitatur, et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulis excitatur? »

69. « An nunquid haec fieri passim, et inaudite creditis fortuitis incursibus assumi has mentes? Haec istud non divinum et sacrum est, aut sine Deo eorum tantas animorum fieri conversiones, nisi cum carnicifidis unci, alique innumeri cruciatus (quemadmodum diximus) impendant creduluris, velut a quadam dulcedine atque neclare ebrii cuncta contemnant? O ingratum et impium saeculum, etc. » Sed et de suppliciis, quibus Gentiles solerent Chri-

¹ Hieron. in Chron. addit. ad Euseb. — ² Arnob. lib. I. — ³ Item lib. I. in initio.

¹ Hier. ad Paulin. ep. XIII. — ² Arnob. lib. I. — ³ Eod. lib. in fin.

stianos afficere, hæc idem consentientia omnibus que de martyribus superius dicta sunt, atque dicuntur: « Hæcine est, queso, audax illud facinus et immane, propter quod maximi cælestes aculeos in nos intendunt irarum atque indignationum suarum? propter quod vos ipsi cum libido incesserit sæva, exultis non bonis, exterminatis patris sedibus, irrogatis supplicia capitalia, torquesis, dilaceratis, exuritis, et ad extremum nos feris et belluarum laniatibus objectatis? » At de his, quæ in Gentiles dicta sunt ab Arnobio, satis.

70. *Martyres in Palestina et Ægypto.* — Jam reliqua prosequamur, quæ de martyribus hoc anno passis ab Eusebio scripta sunt. Cum² autem ea narraisset, quæ Nicomediæ gesta sunt, ad res hinc in Palestina, tum in Ægypto gestas sic stylum convertit, ut eas potius summam comprehendat, quam sigillatim perenseat. Sed ipsum audiamus: « Cum, inquit, aliud edictum statim post primum illud insequeretur, in quo præcipiebatur de iis qui tenebantur in carcere, ut qui immolare vellent, abire in libertatem permitterentur; qui inficias irerent, infinitis tormentis divexarentur: multitudo martyrum, qui denno in singulis provinciis occumbabant, a nemine dinumerari potest, et eorum maxime qui in Africa, in gente Maurorum, in Thebaide, in Ægypto denique martyrio defuncti sunt. Ex Ægypto autem in alias urbes et provincias progressi, martyrii coronis erant insigniter decorati.

71. « Quosdam enim ex illis in Palestina, propter patientem tormentorum perpressionem, claruisse scimus; alios Tyri Phœnicia magnam laudem collegisse: quos quidem quis est qui non supra modum miratus fuerit, cum oculis cerneret innumerabiles plagas, et egregiam athletarum revera admirabilem in his pro pietate et religione concertantium constantiam; et statim post plagas, dimitationem cum bestiis voracibus, inque ea pardorum, ursorum immanium, aprorum agrestium, taurorum denique igne et ferro ad rabiem acriter incitatorum impetus, et eximiam generosorum martyrum contra cuiusque bestie ictum tolerantiam? Quibus quidem rebus, dum gerebantur, ipsi interfuimus; divinamque potentiam Salvatoris nostri, ipsiusque Jesu Christi, cui illi in cruciatu præclarum testimonium perhibebant, id temporis præsto martyribus opem tulisse, et evidenter se ipsam eis ostendisse, animadvertimus.

72. « Nam belluæ illæ rapaces, longo temporis spatio, neque sanctorum corpora atfectare, neque ad ea prope accedere audebant; sed in infideles qui extra repagula, alius aliunde, incitatione quadam eas in martyres instigarunt, impetu ferebantur. Et quanquam sancti Dei athleta nudi consistebant in medio, manibusque eas provocabant, et in se perfringere conabantur (hoc enim ut agerent, illis erat imperatum) illos tamen solos non omnino attingerunt; verum interdum, dum in eos irruerant, tanquam

diviniore quadam vi ac virtute fuerint repulsæ, et retro denno quam mox resilerunt: quod cum diu fieri cerneretur, non exiguum infidelibus spectantibus excitavit admirationem; usque adeo ut prima bestia frustra incursante, secundam et tertiam in unum eundemque martyrem dimitterent.

73. « Interea non modo virilem et intrepidam sanctorum illorum animi tolerantiam, sed firmam etiam atque inflexibilem in teneris corporibus constantiam cum stupore quodam mirari fuerat. Vidisses enim adolescentulum, non viginti annos integros natum, nullis constrictum vinculis firme consistentem, manibus in crucis modum e transverso expansis, et robusta et excelsa mente in precibus ad Dei nomen fundendis attentissime defixum, neque omnino se commoventem, neque in hanc vel illam partem de loco in quo steterat delectentem: idque cum ursi et pardi furorem et mortem in eum exhalarant, cumque jam ejus carnem dentibus lacerare aggredierentur; quorum ora divina quadam et inexplicabili potentia, nescio quo facto, fuere probe obturata, et iterum ipsi retro prope recurrerent. Sed de isto hoc modo.

74. « Alios rursus cernere potuisses (omnes enim simul quinque erant) agresti et immani tauro objectatos; qui nonnullos ex infidelibus propius adstantes cornibus in aerem coniecit, eosque discerpit misere, et semivivos hominum manibus inde auterendos reliquit: verum ad sanctos martyres solos, dum furore et rabie exardescens in eos irrumperere conabatur, ne appropinquare quidem poterat; et tametsi pedibus atque cornibus huc illucque vibrantibus insultabat, et cauteriorum incitantibus lacessitus, contra illos terrorem spirabat; tamen retrogrado cursu, divina sacri numinis providentia repulsus fuit; usque eo, uti, cum iste illos neutiquam læsisset, alias belluas in eos immitterent; ad extremum post graves et varias illarum etiam incursiones, ense obrumali fuere, et marinis fluctibus sepulcorum loco mandati. Talis fuit Ægyptiorum pugna, qui Tyri pro vera pietate præclara clamina obierunt.

75. « Illos¹ autem qui sunt in ipsa Ægypto patria sua martyrio defuncti, nemo est qui non magno prope admiretur: ubi viri cum voribus et liberis numero prope infiniti pro Salvatoris nostri doctrina, vita fragili et brevi temporis momento duratura penitus neglecta, varia mortis genera subierunt. Quorum alii post cuticulam novaculis laceratam, post membra luxata et distorta, post corpora flagellis acerbissimis laniata, aliisque infinitis variis et dicti horrendis tormentis excruciatu, in ignem tandem coniecti fuerunt; alii in altum pelagus præcipitati; alii fletoribus sua capita amputanda fidenter animo objecerunt; alii occubuerunt ipsi cruciantibus oppressi: alii fame confecti interierunt; alii rursus patibulis suffixi, quorum nonnulli tanquam maledici suspensi; alii deteriore modo capite in terram di-

¹ Arnob. lib. 1. — ² Euseb. lib. VIII. c. 7.

¹ Euseb. lib. III. c. 8. et 9.

misso, clavis firmati, et vivi usque eo servati, quoad ipsi in patibulis fame contabescerent.

76. «Nullo dicendi genere explicari potest, quantum verbera, quas arumnas martyres in Thebaide exantillarint, testis aculis unguarum loco admotis, per totum corpus ad extremum spiritum dilacerati. Mulieres autem uno pede alligatae sublimes in aere, capite deorsum statuto, quibusdam machinamentis attractae, nudis omnino et detectis corporibus, spectaculum foedissimum, crudelissimum omnium, et ab omni humanitate alienissimum, infuentium oculis exhibuerunt. Homines rursus arboribus et earum ramis adstricti perierunt; nam cum duos ramos, robustissimos illos quidem machinis quibusdam in unum attraxissent, ad utrumque illorum martyrum crura dislinentes alligantesque, eos impetu quodam deo pro natura sua distendi, diffundique dimiserunt; sique illorum membra, in quos ista excogitabant, repentino impetu distracta fore suspicati sunt.

77. «Neque haec certe fuere ad paucos dies, aut ad exiguum tempus, sed diu admodum ad amorem integrorum spatia continuata; in quo quidem spatio erant interdum plures quam decem, nonnumquam viginti numero, et amplius eo, saepe non pauciores quam triginta interfecti; jam prope sexaginta, aliquando rursus centum viri uno die simul cum fenellis admodum liberis, et mulieribus morti addicti, et variis suppliciorum generibus vicissitudine quadam admotis cruciati. Ipsi etiam cum forte in iisdem locis versaremur, complures confestim uno die sumus oculis contemplati; alios ignis incendio perituri, alios securi percuti; usque adeo, ut cum securis ipsa feriendo obtunderetur, et velut erebriore ictu debilitata intringeretur, tum carniatibus ipsi cruciando defatigati, mutuis operis traditis, alter ad alterum sublevandum succederet.

78. «Quo quidem tempore mirandam supra modum alacritatem, vimque revera divinam, et singularem animi propensionem eorum qui in Christum Deum crediderunt, intuebamur. Simulatque enim sententia contra priores pronuntiata fuit, alii aliunde ad tribunal iudicis prosilire ceperunt, sique christianos confiteri, acerbitates et multiplicium tormentorum modos pro nihilo putare, absque metu et terrore libere pro religione et cultu Dei omnium rerum moderatoris loqui; cum gaudio denique, risu et letitia postremam mortis sententiam excipere; sic ut psalmos, hymnos et gratiarum actiones in Deum totius mundi condilorem, quoad extremum spiritum edidissent, laetis animis decantarent.

79. «Atque ista martyres admiratione quidem digni fuerunt; sed illi praeter caeteris videbantur egregie admirabiles, qui quamvis divitiis, nobilitate, gloria, eloquentia, et philosophiae cognitione illustres essent; haec omnia tamen pro vera pietate et fide in Salvatorem et Dominum nostrum Jesum Christum pro nihilo ducerent. Talis erat Philoromus,

vir magistratum non illum quidem vulgarem adeptus, sed ad imperatoris negotia Alexandriae procuranda delectus; qui non sine magna gloria et honore (ut Romanorum mos est) a satellitibus stipatus, in dies singulos de controversiis ad se relatis iudicium tulit. Talis Philaeus etiam Thmuisensis Ecclesiae episcopus, vir plane cum in civilibus patriae institutis et Ecclesiae ministeriis valde praestabilis, tum philosophiae disciplinis eximius. Isti duo, cum permulti et cognati et alii amici eos obsecrassent, cum praetera viri primarii, qui cum imperio erant, orassent, cum ipse iudex denique hortatus esset, ut sui ipsorum caperent misericordiam, liberorumque, et uxorum curam ducerent; nequaquam ejusmodi virorum precibus adduci poterant, ut vite cupiditate aliqua ex parte delectarentur, et divinas leges de confessione, et negatione Salvatoris nostri penitus contemnerent; sed virili animo et mente digna philosophis, imo vero pia et digna Deo contra omnes iudicis minas, contra contumelias fortiter se opposcentes, ambo capitibus abscissis, abirent e vita. Sed quoniam Philaeum propter humanioris litteraturae notitiam crebro hominum sermone praedicatum diximus, ipse sui ipsius in ea re locuples testis accedat; et partim se ipsum, quinam tandem fuerit, ante oculos cuiusque proponat; partim martyria, quae ejus aetate Alexandriae configerint, accuratius multo quam in nostra situm est potestate, narret his verbis, quae quidem ab ipsius litteris ad Thmuitas praescriptis petita sunt:

80. «Beati martyres, qui apud nos occubuerunt, praetera illa exempla, monita salutaria, et insignes praeciprationes in divinis ac sacris litteris nobis ad imitandum propositas, nulla ex parte contemnent, oculos animi ad Deum omnium effectorem exquisile intendebant; et mortem pro pietate optetere secum stantes, mordicus suae vocationi adhaerebant. Ac quoniam isti sancti martyres Christi insignibus decorati, Dominum nostrum Jesum Christum pro nobis hominis naturam induisse, pro certo cognoverant, ut omne peccatum radicibus extirparet, et viatica nostri itineris ad vitam aeternam suscepti nobis suppedicaret: Non enim rapinam arbitratus est, esse se aequalem Deo, sed semetipsum exinaniavit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo; humiliavit semetipsum usque ad mortem, mortem autem crucis: Isti, inquam, ideoque, meliora dona aemulantes, omnem cruciatum, omnia suppliciorum genera quae poterant excogitari, non semet, sed iterum atque iterum sustinuerunt; atque praeter omnibus satellitum terroribus, quos laborabant non verbis solum, sed rebus ipsis omnino eis injicere, non demiserunt animos, neque succubuerunt, propterea quod perfecta in illis charitas timorem foras miserat. Quorum eximiam fortitudinem et excelsam in singulis tormentis animi magnitudinem quae tandem oratio poterit explanare?

81. «Et cum libera potestas omnibus permissa

¹ Euseb. lib. VIII. c. 10 et 11.

¹ Phil. II.

esset contumelias et penas illis pro arbitrato inferendi; hi fustibus, illi virgis, alii flagellis, nonnulli loris, multi funibus eos percusserunt. Atque spectaculum novis vicissim plagarum et supplicii generibus erat variatum, et multum probri habuit et ignominiae. Quidam enim primum manibus a tergo colligatis ligno appensi, et maculis quibusdam membra eorum universa distenta distractaque, deinde a fortioribus ex mandato magistratum per totum corpus graviter divexati; et non quemadmodum cum homicidis agi solet, latera solum, sed venter, fibiae, et genae flagris ferreis caese. Alii pependerunt ad porticum una manu affixi, et articulorum membrorumque distensionem, quae omnem doloris superabat acerbitalatem, pertulerunt.

82. « Alii vultu alterius in alterum obverso ligati, et columnis, pedibus non ad terram demissis, appensi; sic uti cum funes acrius retraherentur et contentius, corporis gravitate ac pondere acerbius premerentur; neque tantisper solum dum praeses cum illis quaestione disceptabat, illisque examinandis vacabat; sed per totum fere diem istud supplicii genus sustinuerunt; quando enim ab illis ad alios profectus est ministros, ipsius auctoritati obsequentes reliquit, qui priores accurate observarent, si quisquam tormentis evictus cedere videretur; mandavitque ut acerbè et sine remissione ulla funibus distorquerentur; et deinceps cum jamjam essent animam acturi, rursus in terram demissi, passim misere raptarentur; neque enim de nobis vel minima cura in eorum animis resedit; sed omnia in nos perinde tum excogitare, tum re praestare videbantur, ac si homines non fuissent.

83. « Praeter alia tormentorum genera istud novum praeterea, quod sequitur, adversarii nostri invenerunt. Nonnulli enim post verbera in compedibus ligneis positi erant, et pedes alter ab altero ad quartum foramen distenti districtique, adeo ut necessario supini jacerent, nec possent propter plagarum vulnera recens fofi corpori inflicta se ullo modo commovere. Alii in solum projecti, praerebris tormentorum ictibus, quos pertulerant, semineces jacuerunt; et propter varia ac diversa tormentorum stigmata, quae in corporibus habebant, miserabilibus spectaculum, quam cum torquebantur, oculis contemplantium subjeecerunt. Ex his autem qui ita se habebant, nonnulli in cruciati mortui sunt, et singulari animi tolerantia adversarium prorsus confuderunt. Alii semineces in carcerem conclusi, non multis diebus, post dolorum gravitate oppressi, excedunt e vita. Reliqui valetudine et viribus curatione recuperatis, temporis longinquitate, carcerisque usu, et velut confricti multo, evadunt fidentiores. Sic igitur cum esset singulis illorum praecipuum, libera data optione, vel victimas execrabiles contrectandi, quo liberarentur molestiis, et profana atque execrabilis ab illis libertate potirentur, vel non sacrificandi, et sententiam mortis exciperent: illi absque mora ad mortem libentibus animis graduntur. Norunt enim pro certo ea quae a sacris litteris nobis praescripta sunt: Sacri-

ficans ¹ diis eradicator, et: Non ² sint tibi dii alieni, nec alius praeter me.

84. « Ejusmodi sunt voces Philae martyris, cum sapientia, tum Dei ipsius amore inflammati maxime, quas ante extremam de eorum judicio latam sententiam, cum adhuc esset in carceris custodia, ad fratres Ecclesiae, cui ipse praerat, per litteras misit; partim uti quo loco res illius erant, illis exponeret; partim uti eos hortaretur, ut pietate in Christo post mortem suam, quae brevi ipsum esset occupatura, mordicus adhererent. » Hucusque de Philae scriptis ejusque martyrio Eusebius. Sed et S. Hieronymus ³ de eodem haec addit: « Elegantissimum librum de Martyrum laude composuit, et disputatione Actorum habita adversus iudicem, qui eum sacrificare cogebat, pro Christo capite truncatur, eodem in Aegypto persecutionis auctore, quo Lucianus Nicomediae. » Natalis dies Philae episcopi adscripta habetur tabulis ecclesiasticis cum Philorome pridie nonas Februarii, mentioque de eodem fit sexto kal. Decembris.

85. Recitatis Eusebius quae a Philae episcopo et martyre ad suos scripta erant, ad res in Palaestina gestas, nempe patrias, convertens stylium, sic ait: « Ex Palaestinae martyribus primus erat Procopius; qui antequam carceris satis magnum fecisset periculum, statim a primo ingressu, cum in iudicio coram praesidibus sisteretur, et ei imperatum esset ut diis eorum immolaret; unum solum Deum se scire dixit, cui, sicut ab eo ipso praecipuum est, soli esset sacrificandum. Postquam vero quatuor imperatoribus hostias etiam offerre illi mandatum fuit; sententiam quamdam, quae illis parum ardebat, elocutus, hoc scilicet Bomeri carmen:

Non bona res multi Domini. Rex unicus esto:

« extemplo securi percuntur. » Cum de Procopio scribat Eusebius, momentaneo prope martyrio agonem consummasset; diversum ab hoc illum constat fuisse Procopium, cuius Acta fusius scripta ⁴, cognita sunt in Concilio Niceno secundo, Actione quarta. Prosequitur Eusebius de martyribus orationem, sic dicens: « Post istum Alphæus et Zachaeus, cum post verbera et novaculae, post vincula aspera, gravesque in iisdem dolores, post alias diversas in tormentis quaestiones, post pedes dies noctesque compedibus ligneis, quatuor foraminum intervallo interposito, distentis distractosque, decimo septimo die mensis qui vocatur Dlus, hoc est apud Romanos ad decimum quintum kal. Decembris, unum solum Deum, et solum Jesum Christum Regem libere essent confessi; velut aliquid locuti blasphemiae, pari ratione cum martyre superiore, capitibus abscissis, ex hac luce decedunt.

86. « Ea porro quae erant Antiochia, eodem die, de Romano martyre factitata, memoria plane digna videntur. Iste enim Pakestinus genere, Ecclesiae Caesariensis diaconus et exorcista, cum pariter Antho-

¹ Exod. xxii. — ² Item xx. xxiii. — ³ Hieron. de Script. Eccl. in Philae. — ⁴ Recitat ea Metaph. die 8 Jul.

chie in ecclesiarum vastatione forte versaretur, complures viros simul cum uxoribus et liberis acervatim ad idolorum delubra properantes, et iisdem hostias immolantes intuitus, spectaculum neuliquam tolerandum arbitratus est; et propterea singulari pietatis studio incensus accedit propius, et magna voce exclamans, eos graviter redarguit. Qui propter hoc tam audax facinus prehensus, generosissimus (si quisquam aliud) testis declaratur veritatis. Nam cum iudex mortem illi ignis incendio infligendam pronuntiasset; ille vultu hilari et animo maxime leto sententiam lubens amplectatus, ad supplicii locum abducitur. Deinde ubi alligatur ad palam, et dum ligna circumcirca coacervabantur, et hi qui incenderent rogum, imperatoris jam presentis sententiam expectabant; clamavit: Ubi mihi ignis, queso?

87. « Hæc locutus, accersitur ad imperatorem, quo novum et iniustatum genus supplicii sustineret, ut lingua nimirum illi amputaretur; quod fortissime perpessus, rebus omnibus declaravit, divinam vim illis, qui aliquid propiitate subeant acerbitatis, opem semper apportare solere, cum labores et ærumnas allevando, tum animi alacritatem firme corroborando. Iste enim simulatque novum illum supplicii modum intellexit, præ generosa animi alacritate neuliquam obstupefactus, lubens extendit linguam, et paratissimo animo eam licioribus quasi instructam præbet. Post quod supplicium in vincula coniectus longinquo temporis spatio ibi afflictatus; tandem cum vigesimus annus regni imperatoris (nempe sequens) adventaret, quo ex decreto concessum erat ut libertas omnibus, qui vinculis ubique constricti tenebantur, palam prædicaretur (in ipsis scilicet vicennalium solemnè celebritate) solus ipse in compedibus jacens, utroque pede ad quintum foramen distracto, laqueo collo circumjecto, strangulatus, martyrio demum, sicut ei erat in optatis, decoratur. Et quantum extra patriam subitè martyrium; tamen cum Palæstinus genere esset, dignus videtur qui in Palæstinorum martyrum numero merito reponatur. Hæc igitur primo anno, cum persecutio solum contra Ecclesie præsidēs grassaretur, hoc modo in Palæstina gesta fuerunt. » Quæ autem sequenti anno facta esse idem Eusebius tradit, suo loco dicemus.

88. *De Actis Marcellini papæ.* — Visis his, quæ ab eodem auctore de martyribus hoc anno in Oriente passis sunt scripta; jam ad ea quæ in Occidente, ac potissimum Romæ sunt gesta, orationem convertamur. Feruntur in primis Acta quædam, sed admodum depravata de Marcellini papæ lapsu, deque ejus pro Concilio facta condemnatione, sequenti anno sub conspectu Diocletiani octavo et Maximiani septimo; atque adeo ut lapsus Marcellini hoc anno, quo (ut ex Eusebio vidimus) adversus præsidēs Ecclesiarum est promulgatum imperatorum edictum, configisse dici posse videtur.

89. Quid autem Acta quæ extant, qualiacumque sint, de Marcellini lapsu contineant, jam videamus. Ea quidem adeo depravata habentur, ut perdifficile sit

sensum ex eis germanum exquiri; triplici sententia editione excusa, et quæ scripta legitimus in Cresconiana antiqua Collectione, non emendatiora esse reperimus. Quamobrem, quæ ad lapsum spectant, ex eis magis hic sententiam, conjecturis interdum adjuvantibus, reddere, quam verba ipsa describere instituimus. Cum vero (ut diximus) hoc primo anno persecutio in Ecclesiarum præsidēs potissimum indicta esset, Marcellinus papa, ut thrificaret, per Urbanum Jovis Capitolini pontificem perentulatur, eoque vano obtentu, quod (ut aiebat) cum magi Christi cumabulis munera, aurum, thus, et myrrham obtulerunt, thuris diis adolendi sanxisse visi fuerint disciplinam. Hæc adeo insulsa refellit Marcellinus, qui et de thure Christo oblati mysterium reseravit.

90. Provocat autem ille ad iudicium Diocletiani atque Maximiani imperatorum. Ipsi Vulcanalibus, quæ mense Augusti Romæ agebantur, iisdem principibus ambo ex condito obtulerunt contrariis sententiis libellos scriptos: diis thus offerendum Urbanus inculcat; sed ex adverso Marcellinus faciendum esse negavit. Tum Diocletiano consultus visum est cum Marcellino blanditiis agere; si eum cum blandis sermonibus adeo delinivit, ut secum ea arte ad Vestæ templum perduxerit. Comilabantur illum duo diaconi, Caius et Innocentius, ac tres presbyteri, Urbanus, Castorius et Juvenalis; qui ubi Marcellinum in templum ingressum esse viderent, nondum tamen thus offerentem; ab eo recedentes, ad collegas presbyteros in Vaticanum abierunt, et rem gestam, ut viderant, retulerunt.

91. Cum interim inde complures Christianorum, explorandi quid in templo fieret ingressi essent, Marcellinum viderunt thrificantem. Qui omnes sceleris testes, nominatim singuli in iisdem Actis descripti sunt, omnes numero secundum emendatiorēs codices septuaginta duo; de quibus sic enumeratis, hæc in iisdem Actis leguntur: « Omnes electi sunt viri libra Occidua, qui testimonium perhibent, videntes sacrificasse. » Hactenus de Marcellini lapsu ex Actis, de quibus antequam disseramus, quæ proxime dicta sunt de libra Occidua, elucidemus; sunt hæc quidem perobscura; sed quid ea sibi velint, ab eruditissimis viris consultis, hæc ipsa respondi:

92. Inoleverat apud antiquos mos ille, ut interdum ponderum notis numerum consignarent, atque distinguerent; ut, quod exempli causa adduci potest, cum integrum hereditatem pondo unius libræ comprehenderent, partes ejus secundum libræ pondus in alia quoque minora pondera, secundum quod a Volsio Metiano¹ pluribus scriptum est, partirentur. Quod igitur inferius Acta Synodi in causa Marcellini numerum septuaginta duorum testium, libræ Occidua nominant; inde patet, quod hic dicitur: « Omnes electi sunt viri libra Occidua, qui testimonium perhibent, » numerum septuaginta duorum testium esse significatum, cumque esse dictum libræ Occidua, quod scilicet ea libra septuaginta

¹ Volsus. Met. distrib. habetur edit. in Cod. Theod. edit. Rovil. 1368.

duos solidos contineret, ut ea lege¹ declaratur: qua dicitur:

« Quotiescumque certa summa solidorum pro tituli qualitate debetur, aut auri massa transmittitur; in septuaginta duos solidos libra feratur accepta. » Quae quidem lex in Codice Theodosiano posita, lata habetur Romae, Lupicino et Jovino consulibus, imperatoribus Valentiniano atque Valente fratribus. Exlat et alia hinc similis in Arcadio² et Honorio promulgata. Erat ergo libra Occidua, nota, quae septuagesimum secundum numerum impleret; et puto Occidua dictam ad differentiam prioris librae numeri, quae contineret octoginta quatuor solidos; quam quidem partitionem primus omnium Constantinus imperator fecisse videtur; qui cum esset in Oriente, statuit continere auri unciam septem solidos, ut patet ex ejus³ rescripto ad Eufrasium, Paulo et Juliano consulibus, ab hinc post annos viginti tres dato.

93. At nec propterea quod auctus est numerus, imminutum est pondus, sed crevit illud quidem aequae. Nam sic est ab eo libra partita in octoginta quatuor solidos, ut quilibet solidus esset quatuor scrupulorum; ita ipse, dum septem solidos pro uncia impendi voluit, quemlibet solidum quatuor mandavit appendi scrupulis; et sic quilibet uncia viginti octo scrupulos continebat, cum alioqui nominis viginti quatuor scrupula pondus sit unciae; haec igitur fuisse videtur libra Orientalis, cujus respectu illa alia septuaginta duorum solidorum, Occidua libra sit dicta.

94. Cum vero per Constantinum et Valentinianum illud sit discrimen inductum inter libram Occiduam et Orientalem; nec penes antiquiores sit reperiri ejusmodi differentiam, cum nominis una esset ubique libra; plane intelligi potest, Acta illa Marcellini nequaquam his temporibus esse conscripta, quando ejusmodi de libra Occidua nomenclatura, nullus penitus usus erat; sed post dictas promulgatas leges, quibus inter utramque libram diversitas illa exorta est. At de libra Occidua ex actis lapsus Marcellini modo satis. De Synodo autem, quae habita legitur consulu Diocletiani octies; et Maximiani septies, agemus anno sequenti.

95. Modo autem de Actis recensitis agamus. Quae quidem etsi veneranda extent antiquitate signata, veritibus testata monumentis, ac tabulis ecclesiasticis consignata, plurimorumque testimoniorum confirmata videantur; ut ab his desciscere, stultum; et tot testibus omnibus, temerarium existimari possit; tamen de veritatis certa fide dubitandum, haud leviter admonere videntur tum quae a S. Augustino sunt scripta adversus ea quae ab adversariis catholice fidei in Romanam Ecclesiam, quam odio infensissimo sunt insectati, per calumniam objecta sunt; tum etiam quae in iisdem Actis parum sibi constantia notata habentur; tum denique ea quae a Graecis de eodem Marcellino dicuntur; quae quidem

haud sunt talia quae dissimulari aut sepulta silentio valeant praetermitti.

96. At primum quae de Marcellino S. Augustinus habet, adducantur in medium. Agens enim adversus Petilianum, acerrimum illorum patronum; ipsum haec in eodem Romanae Ecclesiae episcopos effluentem redarguens ait¹: « Quid ergo jam opus est, ut episcoporum Romanae Ecclesiae quos incredibilibus calumniis insectatus est, objecta ab eo crimina ditamus? Marcellinus, et presbyteri ejus, Melchisedes, et Marcellus, et Silvester traditionis codicum divinorum, et thurificationis ab eo crimine arguuntur; sed numquid ideo etiam convincuntur, aut convicti aliqua documentorum firmitate monstrantur? Ipse sceleratos et sacrilegos fuisse dicit; ego innocentes fuisse respondeo; quid laborem probare defensionem meam, cum ille nec tenuiter probare conatus sit accusationem suam? » Ita ibi.

97. Ad haec adde, quod si vera essent quae a recitioribus objecta sunt Donatistis: quomodo ista tam enormia facuissent ipsorum majores pugnacissimi Donatistae? cum enim de absoluto Ceciliano a Melchisede papa adversus eum querelarum libellos obtulerunt Constantino imperatori, nihil penitus in Melchisedem objecerunt, quamvis assertione Donatistarum communis esset ejus causa in lapsu cum Marcellino; recitiores vero agentes adversus eum Melchisedem ejus sententiam pro Ceciliano latam laetificare satagentes, ea in Melchisedem objecere; in quorum principem Petilianum idem Augustinus calumniam arguens, ista subdit, quibus cum sibi, tum reliquis omnibus ea fuisse incognita, satis docet: « An vero, inquit, quod de foro Aptungensium factum fuerat, ab istis accusaretur, et quod in Capitolio Romanorum factum fuerat, taceretur? » plane significans quod si ea (ut calumniabantur) vere facta fuissent, omni genere attestationum eadem corroborata reliquissent; quippe qui consuevissent abdita quaeque pervestigare; et quae non invenissent, facta mentiri, atque Acta proconsularia fingere, ut Catholicos crimine thurificationis vel traditionis aspergerent, quo sejure illorum vitare communicationem ostenderent: haec enim omnia totus ille longior cause Ceciliani progressus, de quo agemus, aperte demonstrat.

98. Haec igitur cum ita se habeant; quomodo quae non in angulo, sed in medio Urbis, et coram imperatore, et in templo idolorum sunt facta, a tali praesertim tantoque viro, ut et quod in Urbe commissum esset, sciret orbis (nam etsi fideles factus tacuissent, Genfiles magna sua gloria diffamassent) unum praeterierunt Augustinum, qui etiam Romae tam diu versatus est? Certe quidem agens contra litteras ejusdem Petiliani idem Augustinus in commentariis antea a se scriptis (ut ex tractationum ejus catalogo possumus intelligere) cum eadem de Marcellino ab ipso objecerentur; quae Petilianus non probaret, a se minime credi testatur²: ut plane appareat ea omnia

¹ L. Quotiescumque, de susceptoribus C. lib. x. — ² L. I. de oblatione vol. Cod. Theod. — ³ L. I. de ponderatoribus Cod. Theodos.

¹ Aug. de unico Baptis. cont. Petil. c. 16. — ² Aug. cont. litteras Petil. ib. II. . 92.

fuisse incognita Augustino. Quod si hæc sciverint tantummodo Donatistæ; cur rem tantam absque aliqua testificatione iidem prodiderunt; cum præsertim flurificationis atque damnationis Marcellini publica illa atque fide dignissima Acta suppeterent Synodalia?

99. Sed demus ea ab occitante esse prælermissa Petiliano, alioqui vigilantissimo omnium non tantum ad perquirenda quæ essent vera, sed ad astruendas quoque calumnias; cur in tot Conciliis et Collationibus reliqui Donatistæ, qui omnem veritatem lapidem, ut unum diaconum Cæcilianum criminis traditionis arguerent, non pariter quos accusarent, Romanorum Pontificum, ac Marcellani præsertim, cum opus fuit (quod et Augustinus objicit) lapsus prodiderunt, ac probaverunt? Certe quidem in celeberrima illa edictis imperatoris coacta Collatione Carthagine ex catholicis atque donatistis episcopis, cum vane verbosi illi gloriarentur se probare paratos Melchiam Romanum pontificem fuisse sacrorum codicum traditorem; cum proluxa admodum Acta legi petissent¹, nihil ejusmodi penitus in eis inventum est. Sed cur ibi, si vere putassent Marcellinum lapsum, non ex eo facessere negotium Melchiadi, quem illius dicebant fuisse presbyterum, sicut cum ex persona Felicis Aplingitani Cæciliano movere quæstionem, quod ab eo qui fuerat librorum traditor, ipse fuerit ordinatus?

100. Si igitur in tanto Concilio trecentorum episcoporum tunc habito, Marcellini lapsus cognitus atque probatus fuit; quoniam pacto res tot tantisque testibus patefacta, nullo (ut ait Augustinus) testificationis genere, nec a Petiliano, nec ab aliis schismaticis est asserta? vel quo modo tam libere atque secure id ab eis nulla probatione jaectari, S. Augustinus affirmat, quod ex tanto Concilio, vulgatis Actis, poterat esse perspicuum? Verum si ea clandestine in Simmessana crypta sunt facta, quo modo, si ejus lapsus fuit omnibus adeo manifestus, non etiam ejus penitentiam curassent Patres, publicatione Actorum omnibus innotescere? Sed esto (ut hæc eadem sepius inenecemus) hoc unum latuit Augustinum; cur, quæso, id Augustinum negantem Petilianus adversariis illeris postea non redarguit, nec a se dicta adeo certis firmisque testimoniis confirmavit?

101. Rursum vero cum non Marcellinum tantum flurificationis criminis Petilianus arguerit, sed et Marcellum, Melchiam, atque Silvestrum; plane convincitur, eadem facilitate, temeritate, ac dixerim falsitate, qua cæteros de quibus nulla unquam fuerit suspicio, sugillasse etiam Marcellinum, in quem nihil amplius quam in reliquis Petilianus intulerit, nec de eo gravius quam de cæteris in crimen adductis conquestus sit. Sed more suo hos omnes simul calumniis liquet exagitasse; sicut cum Cæcilianum diaconum atque Mensurium episcopum Carthaginensem (ut suo loco dicemus) iidem falsis accusationibus vexaverunt: hæc quo ad objectiones Donatarum in Marcellinum et S. Augustini defensionem. Cum

præter hæc alia in ipsis Actis Marcellini lapsus non nulla continentur, quæ respui jure possent, nisi textus penitus depravatus hæc aliqua ex parte excusaret. Si Græcos de Marcellino auctore consulas; satis constat, Eusebium¹ non novisse ejus lapsum, sed martyrium tantum; et Theodoretum² aperte testari de ipso, magna fuisse gloria in persecutione ista nobilitatum. Hæc porro a nobis ex munere elucidanda historice veritatis sunt allata; non autem ut lapsum Romanorum Pontificum, si vere configisset, quovis prætextu (quod a liberalis historie candore procul abhorret) sive in Marcellino, sive in aliis Romanis Pontificibus, excusandum sumamus.

102. Quantumlibet enim consenserimus id accidisse; nihil est tamen quod præjudicium afferat catholice veritati. «Quid enim, inquit Tertullianus³, si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula fuerit; ideo hæreses veritatem obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas?» Et S. Augustinus postea de iidem agens, hæc ipsa decernit³: «Non sane parva est, inquit, parumque gloriosa consolatio cujusque nostrum, si ab inimicis Ecclesie cum ipsa Ecclesia criminamur; ejus tamen defensio non in eorum hominum defensione consistit, quos isti nominatim falsis criminationibus appellant. Prorsus quales fuerint Marcellinus, Marcellus, Silvester, Melchiam, Mensurium, Cæcilianum, atque alii, quibus objiciunt pro sua defensione quod volunt, nihil præjudicat Ecclesie Catholice toto terrarum orbe diffuse; nullo modo eorum innocentia coronamur, nullo modo eorum iniquitate damnamur. Si boni fuerunt, in arce catholice tritura tanquam grana mundi sunt; si mali fuerunt, in arce catholice tritura tanquam stipula comminuti sunt. Intra istam aream boni, et mali esse possunt.» Hæc Augustinus.

103. Porro his addere ista compellimur, quod post evulgata ista nostra, diligenterque examinata a viris sane doctissimis, eosdem scriptis suis vehementissime nos compellasse, indigne ferentes, Marcellini papæ integritatem male traduci commentiliis Actis illis nullius ponderis existentibus, levissimisque argumentis (ut aiumt) nomen Marcellini ab antiquioribus omnibus bene acceptum, et magne æstimationis habitum, infamari, asserentes Acta illa non nisi callide excogitatum commentum fuisse Donatarum; idque validis sane argumentis probare conati, de Martyrologio atque Breviario Romano queruntur, quod ista in Ecclesia recitanda contineant. Sed scient velim Romanam Ecclesiam antiquitalis tenacissimam, quæ ante octingentos annos ita publice lecta reperit, haud adeo facile convellenda quamvis sibi valde molesta putavit. Cæterum eadem ipsa Romanam Ecclesiam, non sicut Evangelium (quod Gelasius monuit) legere consuevisse, vel legenda proponere qualibet Sanctorum Acta, sed potius ea cuncta apostolica illa lance libranda relinquere, omnia probate, quod bonum

¹ Aug. in Brevic. coll. diei 3. c. 18. et post. collat. c. 12. 13.

¹ Euseb. lib. vii. c. 26. — ² Theod. lib. 1. c. 3. — ³ Tertul. de Præscr. — ⁴ Aug. de unic. Baptis. contra Pelil. c. 16.

est tenete. Porro ipsam haud adeo vane leviterque ista haecum recitanda reliquisse, quae habentur inferius, cum agatur anno sequenti de Sinuessano Concilio, declarabunt.

104. *De Petro et Marcellino presbytero, aliisque martyribus Romae passis.* — Jam de Marcellino papa ad Marcellinum Ecclesiae Romanae presbyterum, qui una cum Petro exorcista his temporibus Romae passus est, convertamur orationem; quorum martyrium praecleara monumenta reddidere conspicuum, adnotatum enim habetur in ecclesiasticis tabulis; illorumque memoriam Constantinus via Lavicana, erecta ecclesiae, digne prosecutus est; sed et eorundem nomine fuit Romae titulus institutus. Quod enim admirandis et plane egregiis quibusdam signis fuerit a Deo ipsorum martyrium illustratum, celeberrimis quoque officii Romana Ecclesiae illorum gloriam illustravit. Extant Acta ipsorum, quae, reddita pacae Ecclesiae, ab ipso carnifice nomine Dorotheo, qui eos gladio percussit, Damasus papa tunc lector accepit, qui et nobili epitaphio eorum quoque sepulchram jam factus episcopus exornavit.

105. Passi enim sunt hi sub Sereno vicario: haec autem quomodo se habuerint, ex ipsorum Actis, quae extant antiquitus scripta, hic attingere dignum existimamus: «Urgebat Romae in Christi fideles severissima persecutio; quando inter alios Petrus clericus exorcista, saepe confessus, saepe demerit in carcerem. Cum autem in vinculis esset, Arthemius carceris custos Paulinam filiam a demone urgebat arreptam. Cui Petrus: Si in Christum credis, Arthemii, salva erit filia tua. Ad quem ille: Miror valde imprudens consilium; nam licet tu credas, Deus tamen tuus te liberare non potest. At Petrus: Non liberat nos Deus noster semper, ut patiendo faciat claviore; sed cum expedit, facere non desinit; si ergo cum me vinculis liberum videris, paratus es credere; certus sum quod ab his me Dominus solvet. Consensit Arthemius; et ne quid humanitus possit accidere, duplicat illi catenas, et claustra quoque carceris communivit. Cum vero abisset domum, ac de his sermonem haberet cum Candida uxore, atque hominem derideret, illa vero prudentior commendaret; ecce ex promisso Petrus mox affuit candidatus, crucem manu gestans; cum, quae tunc aderat una simul Paulina filia, cornuus ad pedes ejus, fuit, pulso demone, liberata. Perculsi illi his magnis prodigiis, crediderunt, et una cum ipsis alii plures haec audientes; qui omnes a S. Marcellino presbytero, Petro in domum Arthemii perducto, sunt baptizati. Mansit apud eos Marcellinus, illos erudiens, ultra mensem, quod Serenus vicarius aegrotaret.

106. «Cum autem convalesceret, sessurus die sequenti, per commentariensem Arthemio nuntiavit, ut christianos, qui in carcere essent, sisteret ante tribunal. Ille vero demissis qui voluissent abire Christianis, mane coram vicario, quid a Petro gestum esset, publice narravit; qui his auditis, mox Arthemium ipsum custodem carceris mandat plumbatis caedi, et in custodiam trudi: Marcellinum vero et Petrum praconis voce admissos interrogat primo verbis pacificis; sed nihil proficiens, Marcellinum, Christi nomen magna gloria praedicantem, pugnis graviter caedi jussit, caesumque mancipari custodiae, ibi et super vitri fragmina nudum sterni.

107. «Post haec de Petro habuit questionem, quam his iudex paucis absolvit: Nolo, inquit, ut existimes te iterum equuleo et lampadibus esse torquendum; sed ad palum cras ligaberis, et feris lacerandus fraderis. Hisque diebus, recipi eum jubet in carcerem, et ligneo quoque compede coarctari; sed licet sevit judicantis, haecque praecipiens immunitas; tamen qui in eorum curam ac ministerium invigilant angelus, solvit eum rursus, ac potius fragilis vincula, ac demit ambos e carcere, liberosque duxit ad eos qui nuper fuerant baptizati, ut eos roborarent in fide jam brevi passuros; coque per dies septem perfundi officio, ad Serenum vicarium redire jubentur. Cum interim iudex, non inventis illis in carcere, Arthemium et uxorem ejus Candidam atque Paulinam filiam comperisset esse christianos; nec admoniti desistere a fide et sacrificare voluissent, damnat eos rudem mole via Aurelia vivos obrui.

108. «Cum autem fidem ducerent, Marcellinus et Petrus, magnoque Christianorum multitudine eos assectantium illis occurrunt; his perlerriti qui eos ducebant, fugam arripissent, nisi a Christianis retenti fuissent; quibus parentes distulerunt necem tanto temporis spatio, quousque Marcellinus missas in proxima crypta perficeret. Quibus absolutis, Arthemium gladio percusserunt, Candidam et Paulinam in cryptam impulsas (ut jussum fuerat) obruerunt; Marcellinum vero et Petrum seipsos sponte dantes arbori alligarunt, donec Serenus mandaret quid de illis esset agendum.

109. «Qui eos, ut maleficos, ne novis prodigiis alios (ut haecum fecerant) ad Christo credendum impellerent, longius amandans ab Urbe, ad Sityam Nigram perducere jussit, ibique truncari capite. Quo cum pervenissent Marcellinus, et Petrus; se invicem osculo salutantes, flexis genibus, decollati sunt. Fuerunt tunc et Christianis qui viderunt animas eorum mira exaltitudine tanquam sponsas ornatas in caelum ferre. Sed et senatoriae femine christiane, Luella et Firmina, divinitus admonite, collegerunt corpora Marcellini et Petri, et sepelierunt in crypta inferiori apud S. Tiburtium, adjuvantibus eas duobus aculeis. » Haec quoque Acta eorum brevius enarrata. Porro locus ille Memoria horum martyrum illustris est redditus, et a fidelibus non amplius Silva Nigra, sed Candida dictus est; idemque praemartyrum excellentia, sede quoque episcopali postea insignitus.

110. Habent autem eadem ipsa Acta tum edita, et quae antiquitus scripta legimus, hanc appendicem: «Haec omnia Damasus, cum lector esset, piernus didicit ab eo qui eos decollaverat; et postea factus

⁴ Apud Sur. tom. III. die 2 Junii.

episcopus, in eorum sepulcro his versibus limina decoravit :

Marcelline, tuos, pariter Petre, nosce triumphos.
 Percussor retulit Damaso mihi, cum puer essem,
 Hæc sibi carnificem rabulum mandata dedisse :
 Sepibus in mediis vestra, ut tunc colla secretet ;
 Ne tumulum vestra quisquam cognoscere possset ;
 Vos alacres vestris manibus mundasse... sepulera,
 Candidulo occulte postquam iuvenis in anvro.
 Postea communitam vestra pietate Lucillam
 Hæc placuisse magis sanctissima condere membra.

Is vero qui eos decollavit, nomine Dorotheus, postea sub S. Julio pontifice publicam egit penitentiam ; et omni populo indicans quæ vidisset, baptizatus est in seculute sua, et per bonam confessionem pervenit ad misericordiam Salvatoris, qui vivit, et regnat in sæcula sæculorum. Amen. » Illicusque ibi ; his quidem vetera quæque Martyrologia in omnibus consentiunt, quibus natalis ipsorum dies egregia memoria illustratur.

111. Sed de reliquis, qui ex Romano clero, hæc eadem persecutione furente (quæ hoc anno potissimum in Christianos Romæ sæviti) subiere martyrium, prosequamur historiam. Inter alios autem nomine ceterales enituerunt Maximus presbyter atque Sisinius diaconus, gloria confessionis, et virtute miraculorum illustres : qui pro religione Christiana amplificanda egregiam navantes operam, inter alios Faltonium Pinianum virum consularem, ejusque conjugem Lucinam ad Christi fidem perduxerunt ; qui ambo in fovendis Christianis curandisque omnem adhibuerunt diligentiam. Facti enim sunt Romæ agentibus fidelibus ab impetu persecutorum perfugium, auxiliamque tutum profugis Christianis ; quibus consilio, ope, omniique officio præsto erant, suscipientes eos, et in diversa sua prædia amandantes, pascentes, atque servantes.

112. Ex hoc namque Piniano illum quoque S. Albinae generum Pinianum fide christiana clarissimum provenisse putamus ; ejus nomen tum Hieronymi, tum etiam Augustini chartis egregie illustratur. Lucina vero omnibus propemodum Actis martyrum, qui sub hac persecutione Romæ sunt passi, magnopere commendatur. At quod ad ipsos martyres pertinet : Sisinius diaconus, qui cum aliis compluribus Christianis in prædium Piniani secesserat, apud Auximum in Pieteno una cum sociis Diocletio atque Florentio a Gentilibus imperitis lapidibus necatus est : Antimus vero Romæ via Salaria, et post eum Maximus, Bassus, et Fabius capite plexi, martyrium sunt consecuti : post hos passos esse Simplicium, et Faustinum fratres, eorumdem ipsorum martyrum Acta¹ declarant. Porro Beatricis eorum sororis martyrium, et divina ultio in eum, qui, ut illius prædio potiretur, eam occidendam curavit, sic ibi breviter enarrantur.

113. « Cum autem etsi essent Simplicius et Faustinus via Portuensi, soror eorum Beatrix eos se-

pelavit ; atque deinde se contulit ad venerabilem Lucinam, mansitque apud eam septem mensibus. Interea cum prædium quoddam Beatricis hujus Lucetius vicinus possessor usurpare conaretur, quod viva ipsa facere non liceret ; eo obtentu quod christiana esset, et nollet sacrificare, a servis eam præfocari mandal ; qua extincta, quod optabat, politus est prædio ; cumque ibi lætus una cum suis epularetur, mox infantis ei morlem nuntiantis voce perterritus, arreptus a dæmone, ab eodem extinguitur. Sic Deus Christianorum injurias digna animadversione per dæmones vindicabat. Quid simile eadem ipso exordio Acta narrant etiam accidisse Cheremoni olim in proconsulatu Asiæ Piniano assidenti ; qui cum in Christianos acerbissimè ageret, invasus a pravo dæmone e carruca promiens, male vexatus, martyres nominans quos necaverat, ab obsidente dæmone extinctus est ; quibus exterrefactus, et in morbum incidens Pinianus, a Christianis ab uxore Lucina vocalis sanatus, atque licet occulto, christianam fidem amplexus est. Hæc autem, et alia quæ in eisdem Actis narrantur, haud dissimilia ab his esse noscuntur, quæ a Tertulliano in libello ad Scapulum recensentur. Porro horum omnium martyrum natales dies¹, qui ex more in ecclesiasticis tabulis semel scripti sunt, anniversaria celebritate in Ecclesia perseverant.

114. « Sed ejusdem quoque persecutionis tempore presbyter Romane Ecclesie Felix, cujus mentio etiam habetur in Actis Cæii papæ, pro fide christiana nobilem martyrium subiit ; cujus Acta martyrii summam complexa, his verbis monumentis ecclesiasticis commendata habentur² : Romæ via Ostiensis passio beati Felicis presbyteri sub Diocletiano et Maximiano imperatoribus ; qui post equulei vexationem, data sententia, cum duceretur ad decollandum, obvius ei fuit quidam christianus ; qui dum se christianum quoque esse sponte profiteretur, mox cum eodem pariter decollatus est. Hujus nomen ignorant Christiani, Adactum eum appellaverunt, eo quod sancto Felici auctus sit ad coronam. » Hæc ibi.

115. Ex eodem quoque Romano clero Joannes³ et Crispus, ordine presbyteratus insignes, cum in eadem persecutione nullorum martyrum corpora religiose sepulture mandassent, et ipsi quoque eorum sunt meritis sociati ; quorum memoria consingnata certa ipsorum die natali in Ecclesia est insignis. Passi sunt ex eodem clero alii insuper illustres martyres, de quibus una cum Marcello papa suo loco dicemus, deque aliis quoque martyribus Romæ, tunc martyrio coronatis. Quod enim institimus de martyribus hac persecutione, egregio exantlato certamine, coronatis tum Romæ, tum aliis locis distincte ordine temporum agere ; ad ea in primis martyrum Acta convertentis orationem, quæ certis consulibus consignatur ; ac demum de ceteris in unum summam collectis agemus. Cum aliqui sciamus, hoc primo persecutionis anno, non tantum in memoratis

¹ Apud Sur. tom. III. die 31 Maii in aliquibus corrigenda.

¹ Mart. Rom. 11 Maii et 19 Julii. — ² Idem die 30 Augusti. — ³ Idem die 18 Aug. et alii.

provinciis, sed in aliis ubique gentium sub Romano imperio constitutis, in Christianos crudeliter esse seviturum.

116. *Martyres Galli, Hispani, Africani.* — Quibus autem exagitate fuerint cladibus Ecclesie Galliarum atque Hispaniarum, nemo puto pro dignitate assequi aliquando poterit oratione; ut jam poeticum illud in historia, at non poetice quidem, liceat usurpare¹:

Non mihi si lingue centum sint, oraque centum,
Ferreæ vox, omnes scelorum comprehendere formas,
Omnia penarum percurrere nomina possim.

Rerum quidem immensitas ferne superat omnem hyperbolam. Quandoquidem (ut sæpius dictum est) cum universum Romanum imperium refertum esset cultoribus Christi, et tota vis imperatorum in hoc posita, ut Christianam religionem radicibus extirparet, penitusque convelleret; non provincia, non civitas, oppidum, vicus, rus, prædium, hortus, vel casa fuit, in quibus de Christianis non fuerit habita diligens inquisitio et animadversio. Quid autem in singulis christiani orbis provinciis acciderit, etsi non omnia assequi liceat; tamen ex iis que vera atque germana scripta esse invenimus Acta proconsularia martyrum, de cæteris licet iudicium facere.

117. Cum pervenisset imperatorum de libris comburendis edictum in Africanam; qui primus, vexillum confessionis adversus execrandam impietatem exerit, fuisse reperitur Felix episcopus Thibarensis, cujus martyrii extant Acta, legitima quidem, sed (ut apparet) depravata in conscribibus: nam cum ex iis que dicta sunt, liquido sit demonstratum, hoc anno, sub iisdemque conscribibus de libris comburendis fuisse promulgatum edictum; tamen sub consulatu Diocletiani novies, et Maximiani octies, id factum in fidelem ponitur; sed eo anno eodem imperatores se abdicasse imperio, suo loco dicemus. At reddamus hic eadem Acta²; et que mendosa esse videntur in margine adnotemus; ut lectio, quam reperimus, in omnibus sit consultum.

118. « Constantino Chloro et Galerio Maximiano quartum conscribus (Dioclet. IX et Maxim VIII coss.), exivit edictum imperatorum et Caesarum super omnem faciem terre; et propositum est per colonias et civitates principibus et magistratibus, suo cuique loco, ut libros deificos legis pererent de manu episcoporum et presbyterorum. Tunc programma positum est in civitate Thibarensi (Thibiurensi) die nonarum Juniarum. Tunc Magnilianus curator jussit ad se perducere seniores plebis. Eadem die Felix episcopus Carthaginem fuerat profectus. Aprum vero presbyterum ad se jussit perducere, et Cyrum et Vitalem lectores. Quibus Magnilianus curator dixit: Libros Deificos habetis? Aper dicit: Habemus. Magnilianus curator dicit: Date illos igni aduri. Tunc Aper (al. Cyrus): Episcopus noster apud se illos habet. Magnilianus curator dicit: Ubi est? Aper dicit: Nescio. Magni-

lianus curator dicit: Eritis ergo sub officio, donec Anulinus proconsuli rationem reddatis.

119. « Postera autem die Felix episcopus venit Carthagine Thibarim (al. Thibiuram). Tunc Magnilianus curator jussit Felicem episcopum ad se perducere per officialem. Cui Magnilianus curator dicit: Felix episcope, da libros, vel membranas quascumque habes. Felix episcopus dixit: Habeo, sed non do. Magnilianus curator dicit: Prius est quod imperatores jusserunt, quam quod tu loqueris: Da libros, ut possint igni aduri. Felix episcopus dixit: Melius est me igne aduri, quam scripturas Deificas; quia bonum est obedire³ Deo magis quam hominibus. Magnilianus curator dicit: Prius est quod imperatores jusserunt, quam id quod tu loqueris. Felix episcopus dixit: Prius est præceptum Domini, quam hominum. Magnilianus dixit: Recogita tecum.

120. « Post tertium autem diem jussit curator Felicem episcopum ad se perducere, et dixit ei: Recogitasti tecum? Felix episcopus dixit: Quæ prius locutus sum, et modo loquor, et ante proconsulem ea sum dicturus. Magnilianus curator dicit: His ergo ad proconsulem, et ibi rationem reddes. Tunc assignatus est illi Vincentius Celsinus, decurio civitatis Thibarensium. Tunc profectus est Felix a Thibari, octavo kalend. Julias; ligatus deductus est: ligatum vero jussit in carcerem trahi.

121. « Alia autem die productus est Felix episcopus ante lucem: cui dixit proconsul. Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix episcopus dixit: Habeo, sed non dabo. Tunc jussit eum alligatum in ima carceris mitti. Post sedecim autem dies Felix episcopus productus est de carcere in vinculis, hora noctis quarta ad Anulinum proconsulem. Cui dixit Anulinus: Quare scripturas supervacuas non reddis? Felix episcopus respondit: Non sum eas daturus. Tunc jussit eum Anulinus proconsul ad præfectum prætorio mitti idibus Julii. Tunc præfectus jussit eum suo carcere recipi, et majoribus vinculis ligari. Post dies autem novem jussit eum præfectus ad (al. post) imperatores navigare.

122. « Tunc Felix episcopus ascendit navim cum vinculis magnis et fuit in capsula (al. in casale) navis diebus quatuor; voluit sub pedibus æquor: panem et aquam non gustavit. jejunus in portum pervenit, et in civitate Agrigento exceptus est a fratribus cum summo honore. Inde venerunt in civitatem nomine Catanam; ibi similiter sunt excepti. Inde Messanam venerunt. Inde Taurominium: ibi similiter sunt excepti. Postea fretum navigaverunt in partes Lucaniae civitatem nomine Rulo. Inde profecti sunt Venusium, que est civitas regionis Apuliae. Tunc præfectus jussit Felicem de vinculis eripi, et dixit: Felix, Quare scripturas Dominicæ non das? aut forsitan non habes? Cui respondit: Habeo quidem, sed non do. Præfectus dixit: Felicem gladio interficite. Felix episcopus dixit voce clara: Gratias tibi, Domine, qui me dignatus es liberare.

¹ Virgil. Æneid. VI. — ² Apud Sur. tom. v. die 24 Octobr.

³ Act. v.

123. « Et ductus est ad passionis locum (cum etiam ipsa luna in sanguinem conversa est) die tertio kalend. Septembris. Felix episcopus, elevans oculos in caelum, clara voce dixit : Deus, gratias tibi; quinquaginta et sex annos habeo in hoc seculo; virginitatem custodivi, Evangelia servavi, fidem et veritatem predicavi. Domine Deus cæli et terræ, Jesu Christe; tibi cervicem meam ad victimam flecto, qui permaues in aeternum; cui est claritas, et magnificentia in secula seculorum. Amen. » Hucusque Felicis Acta ex Gestis proconsularibus magna ex parte (ut apparet) accepta. In tabulis autem ecclesiasticis, nono kalendas Novembris, Felicis et aliorum natalis dies ponitur, in quibus loco Magaliani, Magdeliani legitur, hoc titulo : « Venusie in Apulia natalis sanctorum martyrum Felicis episcopi Africani, Audacti, et Januarii presbyterorum, Fortunati et Septimi lectorum; qui tempore Diocletiani a Magdeliano procuratore multis diebus vinculis et carceribus in Africa et Sicilia macerati; cum Felix nullatenus sacros libros juxta imperatoris edictum trahere voluisset, tandem occisione gladii consummati sunt. »

124. Urgente seivius hæc persecutione in Ecclesiam Africanam sub eodem proconsule Anulino, qui eam provinciam plurimis annis usque etiam ad tempora Constantini administravit, quamplurimi sunt coronati martyrio, quorum memoria e chartis excidit. Prædicatur vero mirifice inter alios insignes martyres Crispina clarissima femina, quæ Thebaste in Numidia sub eodem proconsule passa est, cujus frequenter meminit Augustinus¹; ejus natalitia dies nonis Decembris dicata est. Cui subjecerunt illi martyres Thagure in Numidia passi, Julius, Potamia, Crispinus, Felix, et alii septem. Sed et Marciana virgo in Casarea Mauritanica mirifice commendatur vite constantia et castitate, ejusque memoria quinto idus Januarii est adscripta; quam ad coronam secuti sunt decimo kalendas Junii Theodorus, Polius, et Euty-chius diaconi. At Carthagine inter alios insignes martyres coronata est martyrio Candida virgo, duodecimo kal. Octobris. Sed exciderunt, magno sane detrimento, Acta tum horum, tum etiam aliorum plurimorum, qui in eadem provincia passi sunt martyres; nulla quippe provincia adeo externorum incursionibus perinde atque Africa patuit, ut suis locis dicturi sumus.

125. Vigebat in Africa consuetudo his temporibus (quam in aliis quoque provinciis servalam credimus) ut, quamvis ingens esset martyrum numerus, ingravescente persecutione; non tamen absque delectu omnes qui passi essent, in ecclesiasticas martyrum tabulas inferrentur, neque passim cunctis deferretur honor atque cultus probatis tantum martyribus debitus; sub cujus enim Ecclesia aliquis martyrio vita functus esset, episcopus rem gestam ad primatem ejus provincie perferrebat: ille vero rur-

sum totius Africae primatem, nempe Carthaginiensem episcopum, de iisdem quæ gesta essent, magna diligentia admonerat; qui re accuratius considerata, et (ut puto) cum aliis quoque communicato consilio, decreverat enimam martyris cultus deberet impendi cuive denegandus esset.

126. Est de his plane exemplum Mensurii episcopi Carthagenensis, litteras rescribentis¹ ad Secundum primatem Numidiae, quibus illos interdixit honore martyrii, qui non divini Spiritus impulsu, sed temeritate quadam, nulla a persecutore facta interrogatione, se sacros habere codices, quos non essent daturi, profiterentur. Eadem quoque ex causa contra Cæcilianum, ejusdem Mensurii in Ecclesia Carthaginiensi diaconum, exarsit furor Lucillæ potentissimæ feminae; quæ cum ab eo argueretur, quod ante sacræ Euchariæ communicationem os cujusdam martyris nondum recepti exosculari soletur; magno furore in eum exarsit, nec destitit donec vixit (ut dicemus) cum mille modis lacessere, atque exagitare molestis; rem gestam in hæc verba narrat Oplatus²: « Cum Lucilla correptionem archidiaconi Cæcilianii ferre non posset, quæ ante spirituales cibum et potum os nescio cujus martyris, si tamen martyris, libare dicebatur, et cum præponeret calicem salutari os nescio cujus hominis mortui, etsi martyris, sed nondum vindicati; correpta, cum confusione irata discessit: Irascenti et dolenti ne disciplina succumberet, occurrit subito persecutionis enata tempestas. » Hæc Oplatus. Porro eam fuisse natione Hispanam, Augustinus³ affirmat; sed de ea plura ac sepe inferius.

127. Sed ad martyres in Africa passos redeamus. Coronati ibidem reperiuntur Paulus, Gerontius, Januarius, Saturninus, Successus, Julius, Catus, Pia, atque Germana; quoniam autem martyrii genere interierint, quoniam perierunt Acta, haud liquet. Sunt et alii, de quibus ex temporis ordine dicturi sumus anno sequenti. Certe quidem, cum omnes quæ erant sub Romano imperio Ecclesie constitutæ, hæc vehementer fuerint persecutione exagitatae, præ omnibus tamen sensit Ecclesia Africana jacturam, quæ nullo inquam remedio posterioribus temporibus redimi valuit, non quidem eade martyrum (nam id lucrum fuerat existimandum) sed quod complures episcopi impio parentes edicto sacros codices cum tradidissent, una simul conspirantes adversus pios, quos calumniis oppræsserant, schisma immortale conlarunt; id quidem Oplatus Milevitanus⁴, de iis quæ hoc anno sunt gesta agens, narrat his verbis:

128. « In Africa duo mala et pessima admissa esse constat; unum in traditione, alterum in schismate, sed utraque mala et uno tempore, et iisdem auctoribus videntur esse commissa. Debes ergo, frater Parmeniane, discere quod intelligeris ignorare. Nam ferme ante annos sexaginta, et quod ex-

¹ Aug. de Virg. c. 4. In Psalm. CXX. et CXXXVII. De verb. Dom. serm. 53. de Diver. serm. 39. c. 2.

¹ Apud Aug. in Brevic. Col. die 3. c. 13. — ² Oplatus. Milevitan. cont. Parmen. lib. 1. — ³ Aug. de Unitat. Eccl. c. 3. — ⁴ Oplatus. cont. Parmen. lib. 1.

currit, per totam Africanam persecutionis est devagata tempestas, quæ alios fecerit martyres, alios confessores; nonnullos funesta prostravit in morte, latentes dimisit illesos. Quid commemorem laicos qui tunc in Ecclesia nulla fuerint dignitate suffulti? quid ministros plurimos? quid diaconos in tertio, quid presbyteros in secundo sacerdotio constitutos? Ipsi apices et principes omnium aliqui episcopi illis temporibus, ut damno æternæ vitæ, istius incertæ lucis moras brevissimas compararent, instrumenta divinæ legis impie tradiderunt. Ex quibus erant Donatus Masculitanus, Victor Russicadiensis, Marinus ab Aquis Tibi-

litanis, Donatus Calamensis, et homicida. Purpurius Limatensis, qui interrogatus de filiis sororis suæ, quod in carcere Milei necasse diceretur, confessus est dicens: Et occidi et occido non eos solos, sed quicumque contra me fecerit. Et Menelaus, qui, ne thuriticasse a suis civibus probaretur, oculorum dolorem fingens, ad confessum suorum procedere trepidavit. » Hæc Oplatus. Erat hic concessus, conventus Cirtensis, ejus idem auctor paulo post meminit, nosque de eo mox dicemus anno sequenti, quo celebratus fuit.

Anno periodi Græco-Romanæ 5735. — Olymp. 270, an. 2. — Urb. cond. 1655. — Jesu Christi 302.

— Marcellini papa 7. — Diocletiani imp. 19. Maximiani Herulii imp. 17.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Constantius Cæsar IV.*, et *Galerius Maximianus Cæsar IV.*

2. *Decennalia Galerii Maximiani.* — Consulatus Constantii secundum tertiam regulam, Galerii juxta secundam; imperii enim Cæsarei decennalia dedit. Ex quo utriusque Cæsaris consulatu discimus, eos ante annum cxcxi Cæsaream dignitatem non obtinuisse; alioquin Maximiani decennalia ante hunc annum exhibita fuissent; cum nullum extet indicium, ea fuisse dilata. Ad hæc solemnia referenda quæ hoc anno Idacius in Fastis habet: « His consilibus vilitatem jusserunt imperatores esse. » Annis enim, quibus imperatores et Cæsares decennalia celebrarunt, eos erga populum liberales ac munificos fuisse in Dissertatione Hypatica ostendi.

3. *De persecutione indicenda deliberatum.* — Non tantum Baronius, sed et Petavius, in lib. de Doct. Temp., alique plures viri docti persecutionis Diocletianæ initium in hunc annum contulere. Verum liber Lactantii de Mortibus Persecutorum controversiam tandem diremit, et Valesii sententiam certam esse ostendit. Is in Notis ad lib. 8 Eusebii, causam anno tantum sequenti ceptam adeo solide demonstravit, ut mirum mihi acciderit, post ejus Notas in lucem emissas, inventos fuisse qui contrarium senserint. Hoc itaque anno *per totam hiemem* de Christianis persequendis actum. Lactantius enim postquam, cap. 10, de militum persecutione, quam anno cxcviii inchoatam esse diximus, egit: « Deinde, inquit, interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit hiematum (nempe Diocletianus): eodemque tum Maximianus quoque Cæsar inflammatus scelere advenit, ut ad persequendos Christianos insligaret, senem vanum, qui jam principium fecerat. Cujus

furoris hanc causam fuisse cognovi. Erat mater ejus deorum montium cultrix, mulier admodum supersticiosa. Quæ cum esset, dapibus sacrificabat pæne quotidie, ac vicariis suis epulis exhibebat, Christiani abstinebant; et illa cum gentibus epulante, jejuniis hi et orationibus insistebant. Hinc concepit odium adversus eos, ac filium suum non minus supersticiosum querelis muliebribus ad tollendos homines incitavit. Ergo habito inter se per totam hiemem consilio, cum nemo admitteret, et omnes de summo statu Reipublice tractari arbitrarentur, diu senex furori ejus repugnavit ostendens quam perniciosum esset inquietari orbem terræ, fundi sanguinem multorum. Illos libenter mori solere: satis esse si palatinos tantum ac milites ab ea religione prohiberet. Nec tamen deflectere potuit præcipitis hominis insaniam. Placuit ergo amicorum sententiam experiri. Nam erat hujus malitiæ. Cum bonum quid facere decrevisset, sine consilio faciebat, ut ipse laudaretur. Cum autem malum, quoniam id reprehendendum sciebat, in consilium multos advocabat, ut aforum culpæ adscriberetur quicquid ipse deliquerat. Admissi ergo iudices pauci et pauci militares, ut dignitate anteedebant, interrogabantur. Quidam proprio adversus Christianos odio inimicos deorum et hostes religionum publicarum tollendos esse censuerunt, et qui aliter sentiebant, intellecta hominis voluntate, vel timentes, vel gratificari volentes in eandem sententiam congruerunt. Nec sic quidem flexus est imperator, ut accommodaret assensum; sed deos potissimum consulere statuit, misitque aruspiceam ad Apollinem Milesium (hanc historiam narrat Eusebius, in lib. 2 de Vita Constantini, cap. 1): respondit ille ut divinæ Religionis inimicus. Traductus est itaque a

proposito. Et quoniam nec amicis, nec Cæsari, nec Apollini poterat reluctari, hanc moderationem tenere conatus est, ut eam rem sine sanguine transigi juberet, cum Cæsar vivos cremari vellet, qui sacrificii repugnasset. » Quæ sub finem presentis anni, non vero precedenti, ut existimavit Baronius, decreta. Persecutio itaque adversus milites anno cccxviii inchoata : « Deinde interjecto aliquanto tempore, annis nempe quatuor, Diocletianus in Bithyniam venit hiematum, » in urbem nempe Nicomediensem, quæ sedes regia erat, quo sub hujus anni finem se contulit, et ubi persecutio universalis adversus Christianos destinata fuit.

4. *Causa persecutionis vitia Christianorum et antistitum discordiæ.* — Baronius Eusebium reprehendit, quod persecutionis causam in Christianos jam turpiter moribus depravatos, et in episcoporum discordias rejecerit. Verum cum schisma Meletianum, quod Baronius in annum trecentiesimum sextum differit, anno trecentesimo vel trecentesimo primo, ut infra ostendamus, contigerit, Eusebius hac in re omni culpa vacat. Hæc Eusebii verba : « Cum ex nimia libertate in negligentiam ac desidiam prolapsi essemus; cum aller alteri invidere atque obtractare crepisset; cum inter nos quasi bella intestina gereremus, verbis tanquam armis quibusdam hastisque nos metuo vulnerantes; cum antistites adversus antistites, populi in populos collisi, jurgia ac tumultus agitent; denique cum fraud et simulatio ad summum malitiæ culmen adolevisset: tum divina ultio levi brachio, ut solet, integro adhuc Ecclesie statu, et fidelium turbis libere convenientibus, sensim ac moderate in nos cepit animadvertere; orsa primum persecutione ab iis, qui militabant. » Hæc Eusebius de discordiis antistitum nobis ignotis, quæ militum persecutionem precessere: hæc vero de schismate Meletiano, quod aliquot annis post militum persecutionem excitatum Eusebius insinuat, scribit: « Cum vero sensu omni desituti de placando Dei numine ne cogitarem quidem; quin potius instar impiorum quorundam res humanas nulla sollicitudine ac providentiâ gubernari rati, alia quotidie crimina aliis adjiceremus, cum pastores nostri preta religionis regula, mutuis inter se contentionibus decerarent, nihil aliud quam jurgia, minas, emulationem, odia ac mutuas inimicitias amplificare studentes; principatum quasi tyrannidem quamdam contentissime sibi vindicantes: tunc demum juxta dictum Hieremie, obscuravit Dominus in ira sua filiam Sion, et dejecit de cælo gloriam Israel, etc. » Valesius in Notis Eusebianis ad hæc verba, « principatum quasi tyrannidem quamdam contentissime sibi vindicantes, » ait: « Dum scilicet episcopi inter se certant de honoris prærogativa aut de finibus parœciarum suarum, » quia scilicet is non magis ad præfatum schisma, quam Baronius, animum adverterat; quod tamen jam in Ægypto grassatum esse infra demonstrabimus. Ex citatis etiam Eusebii verbis liquet, deceptos esse viros doctissimos, qui auctoritatem, Lactantium citatum indicare, militum per-

secutionem præsentis anno ceptam, sequentique adversus omnes Christianos decretam fuisse. Nam in hac historia explicanda Eusebius et Lactantius inter se conferendi, alterque ex altero explicandus; in paucissimis quippe dissentiunt. Cum itaque Eusebius in Chronico militum persecutionem cum anno Christi cccxviii discrete conjungat, et loco Historie mox recitato indicet etiam, inter initium persecutionis adversus milites, et persecutionis universalis aliquot annos fluxisse, non dubium, quin hæc Lactantii de Diocletiano verba, *deinde* (post decretam nempe militum persecutionem) « interjecto aliquanto tempore in Bithyniam venit, » de intervallo aliquot annorum, non vero de intervallo aliquot mensium interpretanda sint.

5. *Quibus anno, mense ac die persecutio decreta.*

— Certum hujus persecutionis non tantum annum, sed mensem ac diem, Lactantius libro citato, post longam tot sæculorum ignorantem nos docuit, cap. 12 et 13. « Inquiritur peragenda rei dies aptus et felix, ac potissimum Terminalia deliguntur, quæ sunt ad septimum kalendas Martias, ut quasi terminus imponeretur huic religioni. » Cœpit itaque persecutio die xxii Februarii, ut patet etiam ex cap. 48 ejusdem libri. « Ille dies primus lethi, primusque malorum causa fuit, quæ et ipsis et orbi terrarum acciderunt. Qui dies cum illuxisset, agentibus consultum senibus ambobus octavum et septimum, (anno scilicet sequenti, quo Diocletianus VIII et Maximianus VII consules processere, quove ideo persecutio certo cepit) repente adhuc dubia luce ad Ecclesiam profectus cum ducibus et rationalibus venit: et revulsis foribus simulacrum Dei quaeritur. Scripturæ repetitæ incenduntur, datur omnibus præda. Rapitur, trepidatur, discurritur. Ipsi vero in speculis (in alto enim constituta ecclesia ex palatio videbatur) diu inter se concertabant, utrum ignem potius supponi oporteret. Vicit sententia Diocletianus, cavens ne magno incendio facto pars aliqua civitatis arderet. Nam multe ac magnæ domus ab omni parte cingebant. Veniebant igitur prætoriani acie structa cum securibus et aliis ferramentis; et immissi undique, tamen illud editissimum paucis horis solo adæquarunt. Postridie, die videlicet xxiv Februarii, propositum est edictum, quo cavebatur, ut religionis illius homines carerent omni honore ac dignitate, tormentis subjecti essent, quocumque ordine aut gradu venirent, adversus eos omnes actio caleret, ipsi non de injuria, non de adulterio, non de rebus ablatis agere possent, libertatem denique ac vocem non haberent. Quod edictum quidam, etsi non recte, magno tamen animo diripuit et conscidit, cum irridens diceret victorias Gothorum et Sarmatarum præpositas, statimque productus, non modo extortus, sed etiam legitime coctus, cum admirabili patientia postremo exustus est. » Hæc Lactantius. Eusebius tamen, lib. 8, cap. 2, scribit propositum fuisse edictum mense Martio, appetente die festo Dominicæ Passionis. Auctor Chronici Alexandrini die xxv Martii ipso die Paschæ. Verum hæc sic conciliat Baluzius V. C. ut

primo edictum illud propositum fuerit *Nicomediae*, ubi agebat Laetantius, velut in civitate Regia, die XIV Februarii, deinde missum ad ceteras imperii civitates, mense quidem Martio propositum in eo loco, ubi tum Eusebius habitabat, et in Palaestina mense Aprilis, *Alexandriae* vel alibi, ipso die Paschae. Quam conjecturam certam esse mox ostendo.

6. *Incedium Christianis malitiose imputatum.* — Pergit Laetantius, cap. 14: « Sed Cæsar (Galerius nempe Maximianus) non contentus est edicti legibus. Aliter Diocletianum aggredi parat. Nam, ut illum ad propositum crudelissimæ persecutionis impelleret, oculis ministris palatio subiecti incendium. » Eusebius lib. 8, cap. 6, nescire se fatetur, quo casu excitatum fuerit; Constantinus vero in Oratione ad Sanctorum caelum, cap. 25, ait, palatium fulmine ictum conflagrasse. « Et cum pars quedam conflagrasset, Christiani arguebantur velut hostes publici, et cum ingenti invidia simul cum palatio Christianorum nomen ardebat: illos consilio cum cunuchis habito de extinguendis principibus cogitasse, duos imperatores domi suæ prae vivos esse combustos. Diocletianus vero, qui semper se volebat videri astutum et intelligentem, nihil potuit suspicari; sed ira inflammatus, excarnificari omnes suos profanus præcepit. Sedebat ipse, atque innocentes igne torrebat. Item iudices universi, omnes denique qui erant in palatio magistri, data potestate torquebant. Erant certantio quis prior aliquid inveniret. Nihil usquam reperiebatur; quippe cum familiam Cæsaris nemo torqueret. Aderat ipse et instabat, nec patiebatur iram inconsiderati sensus deflagrare. Sed quindecim diebus interjectis aliud rursus incendium motus est. Sed ceteris animadversum, nec tamen auctor apparuit. Tunc Cæsar medio hiemis protectione parata prorupit, eodem die contestans fugere se, ne vivus arderet. » Hæc cap. 14. Tum cap. 15:

7. *Diocletianus et Galerius domi regie non parcunt.* — « Furebat ergo imperator jam non in domesticis tantum, sed in omnes, et primam omnium filiam Valeriam, conjugemque Priscam sacrificio pollui coegit. Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos palatium et ipse ante constabat. Comprehensi presbyteri ac ministri, et sine ulla probatione ad confessionem damnati, cum omnibus suis deducebantur. Omnis sexus et ætatis homines ad exustionem rapti. Nec singuli, quoniam tanta erat multitudo, et gregatim circumdato igni ambiebantur domestici, et alligatis ad collum molaribus mari mergebantur. Nec minus in cæterum populum persecutio violenter incubuit. Nam iudices per omnia templa dispersi universos ad sacrificia cogebant. Pleni carceres erant. Tormentorum genera inaudita excogitabant; et ne cui temere jus diceretur, aræ in secretariis ac pro tribunali posite, ut litigatores prius sacrificarent, atque ita causas suas dicerent: sic ergo ad iudices tanquam ad deos adiretur. Et jam litteræ ad Maximianum atque Constantium commeaerant, ut eadem facerent. » Verum itaque est quod supra diximus, edictum scilicet prius in civitate regia,

quam in aliis imperii urbibus, imo prius in Oriente, quam in Occidente propositum fuisse. « Eorum sententia in tantis rebus expectata non erat. Et quidem senex Maximianus libens paruit per Italiam, homo non adeo clemens. Nam Constantius, ne dissentire a majoribus præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum, quod est in hominibus, incoluere servavit. » Tum, cap. 16: « Vexabatur ergo universa terra, et præter Gallias, ab Oriente usque ad Oceanum tres acerbissimæ bestiae scivebant. Non mihi si linguae centum, oraque centum, ferrea vox, omnes scelorum comprehendere formas, omnia pernarum percurrere nomina possem, quæ iudicia per provincias justis atque innocentibus intulerunt. Verum quid opus est illa narrare, præcipue tibi, Donate charissime, qui præter cæteros tempestatem turbida persecutionis expertus es? Nam cum incidisses in Flaccinum prefectum, non pusillum homicidam, deinde in Hieronem ex vicario presidem, qui auctor et consiliarius ad faciendam persecutionem fuit, postremo in Priscillianum successorem ejus, documentum omnibus invictæ fortitudinis præbuit. » Ex prioribus Lactantii verbis dicimus, tam uxorem Diocletiani *Priscam*, cujus etiam nomen ignorabamus, quam *Valeriam* ejus filiam et Galerii Maximiani conjugem christianas fuisse.

8. *Locus Eusebii notatu dignus a Valesio non intellectus.* — Id quidem Eusebius lib. 8, cap. 1, indicarat, sed verbis obscurioribus, et ab ejus interpretibus plerumque non intellectis. Hæc ejus verba: *Τί δὲ περὶ τῶν κατὰ τοὺς βασιλικούς λέγειν αἰεὶς, καὶ τῶν ἐπὶ πᾶσιν ἁγρότων; αἱ τὰς αἰεὶς εἰς πρόσωπον ἐπὶ τῷ θεῷ παρρησιαζομένων λόγῳ τε καὶ βίῳ, συνεμάρτυρον γαρματῶν καὶ παιῶν καὶ αἰετῶν, μονουσί; καὶ ἐγκαυχᾶσθαι ἐπὶ τῇ παρρησίᾳ τῆς πίστεως ἐπιτρέποντες.* Quæ verba sic Valesius vertit: « Quid opus est dicere de iis, qui in imperatorum palatiis versabantur, quid de imperatoribus ipsis? Qui domesticis suis eorumque uxoris, liberis ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis, quam factis libere exequendi eorum semetipsis, potestatem dederunt; ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriarī ac se ostentare quodammodo permittentes. » In Notis vero ait: « Hæc verba de imperatorum conjugibus intellexit Christophorus, quibus scilicet imperatores permiserunt, christianam fidem libere profiteri. Sed quæ sequuntur, sensum hunc aperte refutant. » Verumenimvero, locum illum Christophorus melius quam Valesius intellexit, quando cum sic vertit: « Quid de his affinet dicere, qui sunt in imperatorum palatio magnam dignitatem adepti, deque ipsis imperatoribus, qui domesticis suis pro sermone divino propagando, et pia vite ratione degenda, ipsi velut inspectantes, copiam fecerunt libere et ingenue dicendi; atque adeo suos ipsorum uxoris, liberis et servis, quasi palam de mira fidei libertate gloriandi exultandique potestatem permiserunt? » Is itaque locus sic verbo ad verbum reddendus: « Quid affinet de his dicere, qui sunt in imperatoris domibus, et de iis, qui omnibus imperant: qui domesticis

coram se in iis, quae ad numen spectant, sermone et vitae instituto libere agentibus indulgebant, uxoribus suis ac liberis et famulis laetum non quoque gloriari de liberalitate fidei permittentes?» Huic explicationi, vir clarissimus Toimardus in Eusebii, Laetantiique lectione exercitatissimus calculum album adiecit, eamque etiam Rufinus amplectitur. Eusebius, lib. 8, cap. 6, confirmat quod scribit Laetantius, Diocletianum nempe in domesticos secessisse, et insuper persecutionem in Gallia, quam Constantius regebat, locum non habuisse, qua de re fuse anno sequenti. Denique in Laetantii locus confirmat conjecturam Baronii, inquit Baluzius in Notis ad Laetantium, qui sequentia Laetantii verba, lib. 5, de Institut., cap. 2, de Hierocle intelligenda existimavit: « Alius eandem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero iudicum, et qui auctor in primis faciendae persecutionis fuit. » Bithyniae praesidalum gessit *Hierocles*, antequam praefecturam Aegypti, qua cum ornatum fuisse docet Valesius in Annotationibus ad Eusebium in libro de Martyribus Palaestinae cap. 5.

9. *Porphyrius Iudaeus non fuit.* — Ex duobus ethnicis, quos Laetantius citatus adversus Christianos scripsisse prodit, de *Hierocle* numero praecedenti egimus; restat, ut de *Porphyrio* aliquid dicamus. Holstenius in libello de Vita et Scriptis Porphyrii, cap. 5, ostendit, Baronium deceptum, quando Hieronymi auctoritate inmixta scripsit, Porphyrium Iudaeum fuisse: « Quod nequaquam intelligens Batanaeos et sceleratus ille Porphyrius in primo Operis sui adversus nos libro, Petrum a Paulo objecit esse reprehensum, etc. » Batanaea Judaeae civitas est: sed quod cum patriae generisque laderet, falso mentitum fuisse Phoenicum, quo olim et nunc vulgo creditur. Verumenimvero, si *Porphyrius* falso se Tyrium appellasset, id statim innotuisset, cum ex maxima Phoenicia civitate plurimi et Alexandriam et Romam quotidie commigrarent, quorum indicio fraus facile detecta esset; coque magis quod ipsemet patrem Tyrium nominet, et Eunapius eum non ignobili genere apud suos ortum testetur. Et quomodo id latere potuit Longinum, Iamblichum, aliosque Syros, qui cum eo versabantur? Ipse *Longinus* epistolam Plotini Vitae inseruit ex Phoenicia ad se scriptam, qui ex Sicilia evocatur, ubi Longinus Tyri patriae ejus meminit. Et cum Libanius sophista Syrus oratione funebri in Julianum imp. Porphyrium *Tyrium senem* honoris causa appellasset, Socrates, qui lib. 3, cap. 25, ea sophistae verba conquisitis rationibus verbisque operose confutat, de patria tamen nullam ei litem intendit. Ceterum, certum est, *Porphyrium* universam sacram Scripturarum legisse, ea mente ut falsam ostenderet divinatorum oraculorum fidem, quod Eusebius in libris de Preparatione Evangelica, et Theodoretus, serm. 7, testantur. Sed inde nullo modo sequitur, eum fuisse Iudaeum. Locus tamen laudatus Hieronymi facilem explicationem non habet. Tres affert Holstenius, quarum nulla mihi satis probata. Existimo, Porphyrium gravi alicui vitio deditum fuisse, quod ei Hieronymus ex-

probrans; illum Batanaeotem scommate vocat, quia nempe illius urbis cives eo infectos esse fama passim jactatum erat. Hinc et Chrysostomus, homil. 6, in Epist. ad Corinth. « Sufficientes testes sunt ad probandum librorum velustatem, qui contra nos inventi sunt, Celsus sc. et post illum Batanaeotes. »

10. *Porphyrius in Christianos non scripsit, Diocletiano Ecclesiam persequente.* — Laetantius a Baronio citatus ait, duos existisse, qui dum Dei templum everteretur, adversus Christianos scriperint, philosophum alterum, et alterum iudicem. Et hunc quidem ultimam *Hieroclem* fuisse recte judicavit Baronius. Sed in eo quod putat, philosophum illum alium non fuisse quam *Porphyrium*, cum hallucinari demonstrat Holstenius citatus cap. 3. Porphyrius in Sicilia cum aliis libros plurimos, tum sceleratos illos contra Christianam religionem scripsit, ut testatur Eusebius lib. 6, cap. 49, et post ipsum Hieronymus in Catalogo illustrium Scriptorum, ubi et Eusebii opera recenset. Id certe non obscure colligi potest, vixisse eum aliquot annos in Sicilia, et quidem fama maxima. Nam et *Longinus* post *Plotini* obitum, inde illum in patriam evocat, et Plotini libros ad se mitti petit: tum divus Augustinus Retractat., lib. II, cap. 31, ob longiorem in insula commorationem, alium ab hoc nostro philosopho credit fuisse Porphyrium « Siculum illum, » ut ait, ejus « celeberrima est fama. » Qua in re similis fere error est, vel Nicephori Callisti, vel ejus interpretis, lib. I, cap. 43, ubi Eusebii citati locus transcribitur: nam cum Eusebii dicat: Ἵ δὲ θεῖ παύσα λόγιον ἴσα καὶ ὁ καθ' ἑμᾶς ἐν Σικελίᾳ καταστῆς Πορφυρίος, etc. id est, « Sed quid de iis dico, quando et ipse Porphyrius, qui nostra propemodum memoria in Sicilia degens, contra fidem nostram libros conscripsit? » pro eo apud Nicephorum *Porphyrius Siculus* nunc legitur: ὁ ἐν Σικελίᾳ Πορφυρίος. Unde videre est, illum in Siculo recessu magnum sibi et illustre nomen parasse; quod unius alteriusve anni spatii vix fieri potuit. Ad istum recessum respicebat Hieronymus in praefatione Commentariorum in Ezechielem, quando dicebat: « Verum, quia et tu indesinenter hoc flagitas, et magno vulcri cicatrix paulatim obducitur: scorpiusque inter Enceladum et Porphyrium Trinacriae humo premitur, etc. » ubi *scorpii* nomine Rufinum intelligit, qui capta Roma in Siciliam se receperat, ut suo loco dicam. Praeterea Laetantius philosophum illum libros tres adversus religionem Christianam scripsisse prodit; Porphyrius vero libros quindecim edidit, Hieronymo et Suida testibus; neque temporum vitaeque ratio Baronii conjecturae favet. Non enim atas, nec vitae Pythagorica institutum cum aliis convenire videntur, quae Laetantius de Asiatico illo philosopho tradidit. Nam cum initium persecutionis Diocletiani et ecclesiarum demolitio, cujus ibidem Laetantius meminit, in annum cccm incidant, et sexagesimum aetatis Porphyrii, aliorum ego iudicium facio, inquit Holstenius laudatus, an ea, quae de libidinibus, de luxuria, de assentatione, et parasitismo aulico Asiatici illius philosophi Laetantius refert, seni decrepito conve-

niant; ei praesertim qui siccam et sobriam Pythagorica vite institutum semper fuerat sectatus, quod diligentissime servatum libri *περί ἀσκήσεως* ad Firmium patricium scripti aliunde probant. Neque enim amico optimo, infimo et fraterne necessitudinis vinculo sibi conjuncto eam vite et philosophandi rationem tam operoso volumine suasurum fuisse existimandum, si ipse eam neglexisset.

11. *Antiqui non dicunt Porphyrium hoc tempore scripsisse.* — Nec quisquam veterum, hujusmodi quid *Porphyrio* objicit; quem rabidum, furiosum, impium, blasphemum, veritatis et Dei hostem Eusebins, Hieronymus, Augustinus, aliique perpetuo cognominant: qui nullam ejus exaglandi materiam, ausamque praetermiserunt. Insuper Methodius Patrensis, episcopus Tyri, qui « nitidi compositique sermonis adversus Porphyrium confecit libros, » ut verbis Hieronymi lib. de Script. Ecclesiast. in Methodio utar, « ad extremum novissima persecutionis, » sive, ut alii affirmant, sub Decio et Valeriano, « in Chalceide Graeciae martyrio coronatus est. » Verum, ut posterior illa opinio de consummatione martyrii sub Decio, manifeste falsitatis convinci potest, ex eo quod, Decio imperante, Porphyrius, quem Methodius refutavit, vicesimum aetatis annum attingisset, et post XVI annos integros in Siciliam profectus fuerit: ita posterior illa ab Hieronymo memorata aperte ostendit, ante praedictum annum XIX Diocletiani, et Porphyrium suas blasphemias edidisse, et Methodium iisdem respondisse; cum Lactantius Christianos *temporis gratia* confutuisse discrete affirmet, quod nemo illum dicturum fuisse existimaverit, si Methodius tunc solus communem Ecclesiae causam defendendam suscepisset: nec relictuissent Eusebins atque Hieronymus diligentissimi harum rerum observatores.

12. *Quid de Porphyrio S. Augustinus scripserit.* — Denique Augustinus, cum lib. 10. Civil. Dei, cap. 32, *Porphyrium* eo tempore vixisse dixisset, quo *Diocletianus* Ecclesiam Christi persequebatur, nec tot martyrum constantia ad veritatis viam agnoscendam permotum doleret, id iam opportuno loco non omisisset, Porphyrium eo ipso tempore furentem imperatoris animum impiis suis libris adversus innocentes Christianos vehementius concitasse, et veritati armis oppressa importuna insultasse protervia; quo nomine Lactantius Asiaticum illum philosophum maxime accusat. Augustinus, cum sub principium capituli scripserit, Porphyrium in libris *de Regressu animae* dixisse, « nondum receptam viam quam continent sectam, quae universalem viam animae contineat liberandae, » subiungit deinde: « Quanam ista est universalis via, nisi quae non suae cuique genti propria; sed universis gentibus, quae communis esset, divinitus impartita est? Quam certe iste homo non mediocri ingenio praeditus esse non dubitat. Providentiam quippe divinam sine ista universali via liberandae animae genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum, tantumque adiutorium nondum receptum,

nondum in nofiliam suam esse perlatum. Nec mirum: tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis: quando ista animae universalis via, quae non est alia, quam religio Christiana, oppugnari permittebatur, ab idolotum daemonumque cultoribus regibusque terribis, propter asserendum et consecrandum martyrum numerum, hoc est, festium veritatis, per quos ostenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis et commendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, et per hujusmodi persecutiones cito istam viam perituram, et propterea non esse ipsam liberandae animae universalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, et quod in ejus electione perpeti metuebat, ad cuius confirmationem robustioremque commendationem potius pertinere. » Ita Augustinus. Quo ex loco certo colligitur, inquit Holstenius citatus, vel Porphyrium postrema illius persecutionis tempore non scripsisse, vel supinum divi Augustini fuisse ignorantiam aut oblivionem, qui tali loco rem tantam praeteriret.

13. *Vicia de Porphyrio.* — Holstenius observat etiam, deceptum esse Baronium, quando ait, *Porphyrium* scribere, se decem et octo annos Romae Plotinum audisse. Quod enim Porphyrius Amelium, Baronius Porphyrio per inadvertentiam attribuit. Haec Porphyrii in Vita Plotini verba: « Decimo Gallieni imp. anno, ego Porphyrius e Graecia una cum Antonio Rhodio Romanam veniens, Amelium reperi XVII jam annos familiariter Plotino usum. Plotinus autem decimo Gallieni imp. anno quinquagesimum aetatis annum agebat, ego vero Porphyrius, cum primum huic adhaesi, triginta tunc annos impleveram. » Ad haec, Holstenius, cap. 4, ait, Baronium contra Eunapii et Suidaefidem, Porphyrii vitam usque ad XXII annum Constantini produxisse, perperamque Porphyrium philosophum eum *Optatiano Porphyrio* poeta christiano confudisse, qui error a Spondano jam correctus. Notat denique Holstenius, in eo etiam hallucinatum Baronium, quod ex Gilda Britanno *Porphyrium* de Constantino contumeliosa locutum, atque ob eam causam exilio damnatum fuisse colligat; cum potius contrarium ex Gilda verbis evincatur: « Igitur, inquit, nunc omnibus prisco, communesque omnibus gentibus errores, nec enumerans patria portenta ipsa diabolica paene numero, Aegyptiaca vincenia, et taceus vetustos immanium tyranorum annos, qui aliis longe positus regionibus vulgati sunt: ita ut Porphyrius rabidus Orientalis adversus Ecclesiam canis demenciae suae ac vanitatis stylo hoc etiam adnecteret: Britannia, inquit, fertilis provincia tyrannorum: » Quid, quaeso, hic de Constantino aut ejus avo, cum discrete de iis temporibus loquatur, quibus Britannii, nec Romani imperii potentiam, nec Christianae religionis veritatem agnovissent? Audiendus Hieronymus, a quo Gildas Porphyrii verba transcripsit. Is in libro ad Ctesiphontem ait: « Et ad extremum, quod solet nobis obijcere contubernalis vester Porphyrius, qua ratione clemens et miserisque Deus ab Adam usque ad Moysen, et a Moysese usque ad Christi adventum passus sit universas gentes perire

ignorantia legis et mandatorum Dei; neque enim Britannia fertilis provincia tyrannorum, et Stoicæ gentes, omnesque usque ad Oceanum per circuitum barbæ nationes Moysen, prophetasque cognoverant. » Ubi nihil de Constantino; sed ea designantur tempora, quæ Christi adventum et Romani imperii propagationem ad Britannos præcesserunt. Nec de Porphyrii mente dubitare nos sinit, quod eadem questio ex Porphyrii libris contra Christianos desumpta divo Augustino inter alia proposita fuit, cui ille fuse respondet epistola XLIX secundum veterem ordinem ad *Deogratias*. Vide etiam quæ anno cccxxv de *Porphyrio* dicam. Is itaque non est ille philosophus, quem Lactantius ait adversus Christianos scripsisse, quando Diocletianus Ecclesiam persecutus est. Quisnam autem ille fuerit, nondum liquet.

14. *Arnobius scribit adversus Gentes*. — *Arnobius*, lib. 2, testatur, se opus adversus Gentes scribere anno Urbis conditæ millesimo quinquagesimo, ideoque ante præsentem annum. Si enim Varronianam putationem secutus est, libros suos septem adversus Gentes scripsit anno Christi cccxvii. Sed quia scriptores sæpe putationem Capitolinam aut etiam Frontinianam usurpant, et militum persecutio ante annum cccxviii inchoata non est, ut suo loco diximus, non dubito, quin libri eo anno, aut anno cccxix scripti fuerint, ideoque quin auctor annos Urbis secundum supputationem Capitolinam aut Frontinianam numeraverit. Et ratio est, quia, ut observavit Baronius, *Arnobius* in fine libri quarti discrete agit de persecutione, quæ tunc exercebatur. Ea autem ante annum cccxviii adversus milites non sæviit, nec adversus omnes Christianos ante annum cccii. Hinc magis doctorum virorum opinio evertitur, qui militum persecutionem anno cccii incepisse volunt, adversus Arnobii tum viventis ac scribentis testimonium.

15. *Arnobius peculiari Urbis epocha usæ est*. — His scriptis, animadverti Baronium, num. 47, referre locum Arnobii, quo liquido constat, eum opus illud educuisse post editam imperatoriam iussionem de libris comburendis; unde manifestum est scriptorem istum peculiarem aliquam rationem annorum Urbis numerandorum secutum esse. Certe Ansonius, qui anno cccclxxxiii consul ordinarius processit, epocham Varronianam annis xiii prævertit; et ne quis errorem in numeros irrepisisset existimet, ejus versus hic recito, qui omnem suspicionem tollunt:

Urbis ab æterno deductam rege Quirino
Annorum seriem Proculæ accipies.
Mille annos centumque et bis fluxisse novenos
Consulis Ausonii nomen ad usque leges.

Hæsit ad hos versus Onuphrius in lib. I Fastorum, ubi opinionum varietatem de variis annorum Urbis rationibus accuratissime discutit, atque eum aut antea fuisse consulente suffectum, vel secutum fuisse annorum in digerendis Urbis conditæ annis rationem quam nemo alius agnovit. Petavins, lib. 9 de Doct. Temp., cap. 49, eadem de re diligenter disserit, sed de epocha Urbis ab Ausonio usurpata tacet.

16. *Eam secutus est Ansonius poeta*. — At Arnobio Ansonium prævisse, tam ex loco a Baronio recitato, quam ex alio, qui legitur, lib. 2, adversus Gentiles, apparet: « Quod tam magnus, inquit, ingenii præditi oratores, grammatici, consulti juris, ac medici, philosophi etiam secreta rimantes magisteria hæc expetunt; spretisque quibus paulo post ante fiderant, quod ab dominis se servi cruciatibus effici quibus staturerint, malunt, solvi conjuges matrimoniis, exheredari a parentibus liberi, quam fidem rumpere christianam; salutaris militiæ sacramenta deponere. Quod cum genera pœnarum tanta sint a vobis proposita, religionis hujus sequentibus leges, augeatur res magis, et contra omnes minas, atque interdicta formidum animosus populus obnitiatur, et ad credendi studium prohibitionis ipsius stimulo excitetur. » Quare cum testetur Arnobius in eodem libro, cum scriberet « annos » Romæ « quinquaginta et mille, aut non multum ab his minus, » fluxisse, annusque ille Urbis juxta supputationem Varronianam in annum Christi cccxvii, juxta Capitolinam in annum Christi cccxviii conveniat, neutram sine dubio secutus est Arnobius, tunc enim tantum in milites sævium est, et tamen edictum persecutionis generalis, post cujus publicationem se scripsisse ostendit; cum loquatur de Christianis ejuscumque ætatis, sexus, ac conditionis; ante sequentem Christi annum emissum non est. Ubitur itaque Arnobius epocha Urbis, quam postea adhibuit Ansonius, ideoque adversus Gentiles eo tempore scripsit, quo Galerius omni tormentorum genere Christianos vexabat, anno sc. Christi trecentesimo decimo. In tanta quippe diversitate opinionum de priori anno Urbis conditæ, nulla occurrit cui adherere potuerit Arnobius præter illam, quam diximus.

17. *Eugenius in Syria tyrannidem arripit*. — Eusebius, lib. 8, cap. 6, postquam locutus est de iis, quæ in ipso persecutionis exordio *Nicomedia* gesta sunt, subdit: « Cæterum paulo post cum alii in Melitina Armeniæ regione, alii in Syria imperium arripere conati essent: promulgatum est imperatoris edictum, ut omnes ubique Ecclesiarum antistites vinciti in carcerem truderentur. » Valesius in Notis ad eum Eusebii locum ait, se nihil legisse de tyranno, qui in minori Armenia, ubi Melitina sita, imperium arripuit; sed tyranni qui in Syria insurrexit, quique in ea brevi regnavit, nomen et historiam ex Lihanii orationibus primis omnium eruit. Erat quidam tribunus Selencia, nomine *Eugenius*, qui quingentis militibus præerat. His opus id injunctum erat, ut os portus, aditumque excavarent. Milites, cum diu noctuque laborarent, ægre id ferentes, præpositum suum ad imperium capessendum compellunt, qui coactus, purpura ex simulacro Dei ejuscumque abrepta, imperator salutatur. Mox Antiochiam militibus vacuam tendit, eamque circa occasum solis occupat. At milites solita per totum iter lascivia usi, agros vastaverant, vinoque ac epulis sese ingurgitaverant. Quo comperto *Antiochenses*, paucitatem militum ebrietatemque despectui habentes, lapidibus ac cu-

jusque modi telis, ipsis mulieribus adjuvantibus, tam tyrannum in palatium tendentes, quam milites omnes interfecerunt : ita ut circa primum vigiliam nemo ex ipsis superesset. At *Diocletianus*, qui nullam gratiam Antiochenis habere debuisset, in Antiochensis et Selencensis ordinis principes gladio animadvertit; cum nec hi, nec illi quicquam commiserunt. Ita *Valesius* ex *Libanio*, tum in Oratione ad Theodosium post reconciliationem, pag. 411, tum in Antiochico, pag. 363, tum in oratione ad Theodosium de seditione Antiochena, pag. 399. Hæc occasio novi adversus Ecclesiarum antistes edicti anno sequenti publicati.

18. *Lapsus Marcellini PP. commentitius est.* — *Lapsus Marcellini* papæ commentitius est, quod et de Synodo *Sinuessana*, in qua supponitur coram centum octoginta episcopis ponituisse, etiam dicendum. Harum suppositionum certa indicia *Papebrocius* in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum, pag. 43, natalis Alexandri alique viri docti exhibent. Cur enim Donatiste, qui omnem verterunt lapidem in tot Conciliis et Collationibus, ut nunc *Cæcilianum* traditionis arguerent; *Marcellini* pontificis lapsam ac thurificationem sæpius non prodiderunt ac probaverunt? Certe in celeberrima illa mandata imperatoris facta Collatione Carthagine Catholicos inter et Donatistas, cum se separatis jactarent hæretici ad convincendum traditionis *Melchiodem* Romanum pontificem, et proluxa admodum Acta legi petivissent; nihil in eis, quo reus probaretur, penitus inventum est, ut refert *Augustinus* in Breviculo Collationis, cap. 18, et libro post Collationem edito cap. 12 et 13. At si vere lapsus esset *Marcellinus*, ibi lapsum ejus objicere non omisissent, ad erandum negotium *Melchiodi*, qui ejus presbyter fuerat; sicut ex persona *Felicis* Aptungitani *Cæciliano* moverunt quæstionem, quod ab eo fuisset ordinatus; qui fuerat sacrorum librorum traditor. In Actis illis *Marcellini* supposititius dicitur, *Marcellini* condemnationem ad *Diocletianum* esse perlalam, cum esset in bello Persarum; quod aperte vincitur falsitatis; cum biennio antequam se imperio *Diocletianum* abdicaret, de Persis profligatis Romæ triumphum cum *Herculio* collega egerit.

19. *Quod iterum probatur.* — Præterea in Actis illis habetur multitudinem Christianorum ad templum idolorum perrexisse, ut de rumore, qui sparsus erat contra *Marcellinum*, certiores fierent, et testimonium contra ipsum ferre possent, si cum viderent idolis sacrificantem. Quæ in narratione multa sunt, quæ viri speciem nullam habent. Primo, quod tempore persecutionis, quo fidei christiane professores deflescebant, tot Christiani catervatim prodierint in publicum. Secundo quod ad templum idolorum accesserint, sacrificii aut thurificationis sacrilegæ futuri testes, quibus sacrificia et quosvis impie superstitionis ritus spectare nullatenus licebat, ut constat ex *Tertulliano* passim in libro de Spectaculis, præsertim cap. 13, ubi postquam præmisit Christianos abstinere ab idololatriis ex horrore idololatriæ,

hæc addit : « Si ergo gulam et ventrem ab inquinamentis devitemus, quanto magis augustiora nostra, oculos et aures, ab idololatriis voluptatibus abstinemus, quæ non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu et anima digeruntur, quorum munditia magis ad Deum pertinet, quam intestinorum. » Quod si spectacula Christianis adire non licebat, « quia ex idololatria constabat universa eorum parabura, » ut ait *Tertullianus*; quanto magis ipsi erant illicitum sacrificia ipsa falsis exhibita numinibus spectare?

20. *Alia suppositionis Actorum Marcellini indicia.* — Ad hæc Acta illa referunt LXX testes ad ductos fuisse in media Synodum, qui sacrilegæ thurificationis *Marcellinum* convincerent, et nihilominus dixisse ipsi universam Synodum : « Tu eris iudex : ex te enim damnaberis, et ex te justificaberis; tamen in nostra presentia. » Et post depositionem dicitur : « Ore suo condemnatus : nemo enim, » inquit aliquis ex fideiis Patribus Synodi *Sinuessana*, « nunquam judicavit Pontificem, nec præsul sacerdotem suum, quædam prima Sedes non judicatur a quoquam. » Quæ si vere dicta essent, quam ob causam tot prolata essent adversus *Marcellinum* testimonia? Quorum testes necessarii ad convictionem rei, qui judicari a nemine mortalium potest? Insuper Pontificem Romanum illo ævo purpura fuisse indutum, nemo sibi facile persuaderet. Quod tamen supponunt Acta *Sinuessana*, in quibus unus testium quærenti *Marcellino*, quo die ipsum thurificantem vidisset, respondisse fertur : « Quo die exiisti purpuram, et induisti coccum, et gaudebat super te *Diocletianus*; et quos paulo ante negabas, eis ante ejus tribunal thurificabas. » Alia etiam in iisdem Actis narrantur cum circumstantiis et formulis ita peregrinis, ut mirum sit, ea in Compilationibus Conciliorum absque debita censura tolerari.

21. *Nicolaus PP. I, et Breviarium Romanum favent lapsui Marcellini.* — Neque oljicias auctoritalem *Nicolai* papæ I ad *Michaelem* imperatorem scribentis, et *Breviarium* Romani eadem, quæ ille de lapsu *Marcellini* ac responso Synodi, referentis. Nam quoad *Breviarium*, non censi debent exploratæ et inconcussæ auctoritatis quæcumque eidem sunt inserla : quod illius tot locis antea factæ correctiones evidenter probant. Et quoad *Nicolaum*, is bona fide allegavit, quæ suo tempore referebantur, ut certo vera, quæ tamen nunc ab eruditissimis et certo falsa repudiantur. Quæ in re nihil commisit quod pontificiæ dignitati probo verti possit : alioquin tanto justius eidem objiceretur *Marcellini* thurificatio, quanto gravius foret, pontificem aliquem thus obtulisse cum idololatriæ, quam in aliejus rei narratione erravisse cum vulgo hominum cæterorum etiam optimorum : præterquam quod in recipiendis *Sinuessani* Concilii supposititii Actis decipi potuit *Nicolaus*. Nam in eadem epistola ad *Michaelem* paulo ante allegat etiam Acta ejusdem pseudo-Concilii Romani sub Sixto III, in causa *Polycronii Hierosolymitani episcopi*, quem nullum unquam in rerum natura fuisse ad annum CCCXXXIII, NUM. 38,

agnoscit demonstratque Baronius. Ille tamen post suam restitutionem sedisse dicitur adhuc *annos septem et menses sex*; audilus autem in iudicio fuisse *Valentiniano III. et Avieno* *cons.* id est, anno x post Sixti obitum. Haec aliaque cum expendisset Baronius, et quasi objecisset sibi, « Acta ea ut legitima citata a Nicolao Romano pontifice, et a Petro Damiani, atque ab aliis postea recentioribus de illis minime dubitantibus, » tandem concludit: « Libenter equidem audirem, si quis esset (quod idem de Simuessanis Actis dicendum) qui eadem Acta veritatem in omnibus redderet consentanea, vel saltem aliqua ex parte verisimilia. Licet enim in his plurimum laboris insumpserim, nihil praeterea sum consecutus, nisi ut impossibile esse repererim, ad veritatis lineam eadem revocari aliquo modo posse. »

22. *Acta Simuessani frustra defensa.* — Ast, inquires, idem Baronius, qui et ipse *Simuessana* Acta in priori sua editione Romana habuerat de suppositione suspecta, in secunda Antuerpiensi conatus est suspicionem detergere, eaque verisimilia facere: quod in causa *Polychronii* non fecit. Fateor, sed eatenus tantum id conatus est, (ut apparet ex Appendice ad annum cccii post x lottum) quatenus utcumque satisfaciat vehementissimis virorum doctissimorum querelis « de Martyrologio atque Breviario Romano, quod ista in Ecclesia recitanda continent; snadeatque Ecclesiam Romanam, quae ante octingentos annos ita publice lecta reperit, quamvis sibi valde molesta, haud adeo vane leviterque ista hactenus legenda reliquisset. » Atque in hoc libenter Baronio (an. 302, n. 104) subscribimus, quae tamen hactenus abolita non sunt, aliquando abolenda non diffidimus, cum scilicet inter omnes convenerit de eorum falsitate. Dicimus autem, Baronium non nisi paucas ex multis objectionibus solvendas suscepisse, idque languide satis et parum efficaciter per dissimilima valde exempla. Quod autem ait de tempore octingentorum annorum, quibus *ita lecta* in Eccle-

sia fuerint, id neque certo aliquo documento probat; nec, ut probaret, sufficere posset fidei indubitatae Actis Simuessanis asserenda: cum similiter aut etiam diutius tolerata in Actis S. Sylvestri, aliorumque nonnullorum nunc sine scrupulo examinentur, et fide indigna iudicentur. Utrum autem Romana Ecclesia morem assumpserit legendi Sanctorum Acta sub matutinum officium ante annos pluresquam quadringentos aut quingentos, et quidem dubito vehementer; adeoque privati solum usus, non publici erant, si quae antea exabant in Romanis basilicis passionalia vel legendaria, inquit Papebrocius loco supra citato, ex quo haec mutati sumus.

23. *Passio S. Felicis episc. Africani.* — (1) Acta S. Felicis episcopi Tubyzaensis in Africa primus edidit Surtius, et ex eo Baronius, sed valde mendosa et mutila. Postea integriora in tomo XII sui Spicilegii dedit Dacherius et cum quatuor antiquis et optimis manuscriptis contulit Balusius, retulitque lib. 2 Miscellaneorum. Horum autem initium est. « Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus Augustis, exivit edictum eorumdem Caesarum vel imperatorum, etc. Tum programma positum est in civitate Tubyzaense, die nonarum Januariarum. » In annum ccccii consulatus ille incidit, sed cum haec acta sint Carthagine et in Africa mense Januario, referenda omnino sunt ad annum ccccv. Male itaque apud Surtium scriptum est: « Diocletiano novies et Maximiano octies consulibus. » In iisdem Actis correctis legitur: « Decollatus est die octavo decimo kalendas Februarii, ibique in Nola corpus ejus positum est. » Apud Surtium habetur, « tertio kalendas Septembris. » Et in vetustis Martyrologiis passio S. Felicis refertur ad diem IX kal. Novembris, quod, ut conjicere licet, eo die aliqua ejus reliquiarum translatio facta fuerit. Omiseram monere Ruinarum in Actis sinceris primorum martyrum S. Felicis Acta correctiora edidisse.

(1) S. Felix episcopus Tubyzaensis in Africa martyrium Nole consummavit, non quidem A. 304, sed 305, quod sic proba. A. 303, die 24 Februarii persecutio cepit, ut ex L. Galio. A. 304, nonis Januarii edictum proclamatum fuit in civitate Tubyzaensi et captus S. Felix; qui post varios casus, primo Carthaginei delictus, dein translatus Romanam, ac tandem transvectus Nolanam ibi martyrium consummavit die XV kal. Februarii alterius anni 305, neque enim tantum itineris confectisset paucis adeo diebus qui a die nonarum Januarii ad XV kal. Februarii ejusdem anni 304 numerantur.

1. *Cirtensis Synodus et Acta proconsularia de traditoribus.* — Christi annus trecentessimus tertius adscribitur Fastis consulatu Diocletiani octavo et

Maximiani septimo. Quo (ut nuper dictum est) cum aliquot episcopi, qui codices tradiderant, convenirent Cirtam in Numidia, ut ibi in locum defuncti

episcopum ordinarent, cognita est pariter in eorum conventu causa episcoporum qui sacros codices ex imperatorum edicto comburendos tradidissent, velthurificassent. Fragmentum ejusdem Synodi recitatur a S. Augustino ¹, cum adversus Cresconium agit, his verbis : « De vestris autem majoribus extat Secundi Tigititani Concilium cum paucissimis quidem factum apud Cirtam, post persecutionem codicum tradendorum, ut illic in locum defuncti ordinaretur episcopus. Ibi quae gesta sint, accipe; nam quae necessaria fuerunt, infra scribere curavi.

2. « Diocletiano oclies et Maximiano septies consulis, quarto nonas Martii, Cirta cum Secundus episcopus Tigititanus primae cathedrae consedisset in domo Urbani Donati, idem dixit : Probemus nos primo, et sic poterimus hic ordinare episcopum. Secundus Donato Masculitano dixit : Dicitur te tradidisse. Donatus respondit : Scis quantum me quaesivit Florus ut thurificarem, et non tradidit me Deus in manu ejus, frater; sed quia Deus mihi dimisit, ergo et tu serva me Deo. Secundus dixit : Quid ergo facturi sumus de martyribus? Quia non tradiderunt, ideo et coronati sunt. Donatus dixit : Mitte me ad Deum, ibi reddam rationem. Secundus dixit : Accede una parte. Secundus Marino ab Aquis Tibiltitanis dixit : Dicitur et te tradidisse. Marinus respondit : Dedi Pollo chartulas; nam codices mei salvi sunt. Secundus dixit : Transi una parte. Secundus Donato Calanensi dixit : Dicitur te tradidisse. Donatus respondit : Dedi codices medicinales. Secundus dixit : Transi una parte, et alio loco. Secundus Victori a Russicade dixit : Dicitur te tradidisse Quatuor Evangelia. Victor respondit : Valentinianus curator fuit; ipse me coegit, ut mitterem illa in ignem. Sciebam illa deletitia (al. defilitia) fuisse. Hoc delictum indulget mihi, et indulget mihi Deus. Secundus dixit : Transi una parte, et alio loco.

3. « Secundus Purpurio a Linata dixit : Dicitur te necesse filios sororis tuae duos Milei. Purpurius respondit : Putas me terreri a te, sicut et alteri? Tu quid egisti, qui tentus es a curatore et ordine, ut Scripturas dares? quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti, aut jussisti dari quodcumque; nam non te demittebant passim; nam ego occidi et occido eos qui contra me faciunt; ideo noli me provocare ut plus dicam. Scis me de nemine tractare. Secundus minor patruo suo Secundo dixit : Audis quae dicat in te? Paratus est recedere, et schisma facere, non tantum ipse, sed et omnes quos arguis; quos scio quia dimittere te habent, et dare in te sententiam, et remanebis solus haereticus. Ideo quid ad te pertinet, quis quid egit? Deo habet reddere rationem. Secundus Felici a Rhotaria centurionis, et Victoria Garbe dixit : Quid vobis videtur? Responderunt : Habent Deum, cui reddant rationem. Secundus dixit : Vos scitis, et Deus : Sedete. Omnes responderunt : Deo gratias. » Ilucisque Acta ab Augustino recitata. Quomodo autem ejusmodi traditorum col-

legium, juncto sibi Silvano Cirtensi episcopo, eodem crimine polluto, et alii postea coeuntes in unum restiterunt ordinationi Caeciliani, cum creatus est episcopus Carthaginensis, suo loco dicemus.

4. Eadem Acta Cirtensia summatim complexa recitantur ab Optato Milevitano ¹, sed in mense ac die paulo diversa sunt, et in nomine Urbani Donati, in cujus domo convenerunt episcopi traditores, quem Urbanum Carisum nominat, sic dicens : « Ili et ceteri, quos principes suos fuisse, paulo post decebimus post persecutionem apud Cirtam civitatem (quia basilicæ necdum fuerant restituta) in domum Urbani Carisi conederunt die idum Maiarum, sicut scripta Numidiani tunc diaconi testantur, et vetustas membranarum testimonium perhibet, quas dubitantibus proferre poterimus; harum namque plenitudinem rerum in novissima parte istorum libellorum ad implendam fidem adjunximus. Ili episcopi, interrogante Secundo Tigititano, tradidisse confessi sunt. Et cum ipse Secundus a Purpurio increparetur, quod et ipse diu apud stationarios fuerit, et non fugerit, sed dimissus sit; non sine causa dimissum fuisse, nisi quia tradiderat, jam omnes haeretici ceperunt murmurare, quorum spiritum Secundus metuens, consilium accepit a filio fratris sui Secundo minore, ut talem causam Deo servaret. Consulti sunt qui remanserunt, id est, Victor Carbiensis, Felix a Rhotaria centurionis : ii dixerunt talem causam Domino debere reservari. Et dixit Secundus : Sedete omnes. Tunc dictum est ab omnibus : Deo gratias. Et sederunt. Habes, Parmeniane frater, qui manifesti fuerint traditores. » Ilucisque Optatus, cujus quoque testificatione eadem probata volumus.

5. Excusans autem scelus suum Secundus episcopus Tigititanus, qui primatum agebat episcoporum Numidiae, ad Mensurium Carthaginensem episcopum scripsit; quomodo autem excusarit, sanctus Augustinus ² ex litteris ejusdem Secundi in Collatione publica recitatis, narrat sic dicens : « Scripsit etiam Secundus et ad se ipsum missos a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, qui perlecerat divinos codices exurendos, eisque respondisse : Christianus sum, et episcopus, non traditor : et cum ab eo vellent aliqua exvola (per exvola intelligit res ejectas; nempe quarum nullus est usus, ab *exvola*, quod est ejectio, seu expulsio) aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse, exemplo Eleazari Machabaei ³, qui nec fingere voluit, suillam carnem se manducare, ne alii praeberet pravaricationis exemplum. » Haec de litteris Secundi Augustinus.

6. Ceterum cum haec postea cognoscerentur in conventu episcoporum, facta publica collatione, dictum ⁴ Cirtense Concilium, et sententia Purpurii in eundem tunc lata est pariter recitata. Antequam autem iidem episcopi traditores Cirta recesserint, id etiam peregerunt cujus causa convenerant; nempe ordinaverunt episcopum Cirtensem, Paulum nomine;

¹ Optat. Milevit. lib. I, c. 26, in fin. et 27.

² Aug. in Brevic. collat. die. 3. c. 13. — ³ 2. Mach. vi. — ⁴ Ibid. c. 14 et 15.

qui hoc eodem anno conventus a magistratibus libros et Ecclesiae suppellectilia tradidit; sicut et Silvanus ejusdem subdiaconus, postea vero et ipse Cirtensis episcopus; quorum nefariae traditionis adhuc extant Acta proconsularia, quae recitat Augustinus¹ ex aliis Actis imperante Constantino habitis sub Zenophilo consulari, in quibus eadem fuerant recitata atque simul intexta; sunt hujusmodi:

7. « El legit Nundinarius exceptor: Dioeletiano octies, et Maximiano septies consulibus, quarto decimo kalendas Junii, ex Actis Munatii Felicis flaminis perpetui curatoris coloniae Cirtensis. Cum ventum esset ad domum, in qua Christiani conveniebant, Felix flamen perpetuus curator Paulo episcopo dixit: Proferte Scripturas legis, et si quid aliud hic habetis; ut et praecepto, et jussioni parere possitis. Paulus episcopus dixit: Scripturas lectores habent: sed nos quod hic habemus, damus. Felix flamen perpetuus curator dixit Paulo: Ostende lectores, aut mitte ad illos. Paulus episcopus dixit: Omnes cognoscitis. Felix flamen perpetuus curator dixit: Non eos novimus. Paulus episcopus dixit: Novit officium publicum, id est, Edesius et Junius exceptores. Felix flamen perpetuus curator dixit: Manente ratione de lectoribus, quos monstravit officium, et vos, quod hic habetis date. Sedente Paulo episcopo, et Montano, et Victore de Castello, Memor presbyter, adstante Marte cum Aelio et Marte diacono, profereute Marcuelio, Catulino, et Silvano, et Carioso (al. Carosio) subdiaconis, et Januario, Marcuelio, Fructuoso, Migene, Saturnino, Victore, Sansurico, et caeteris fossoribus (al. sessoribus) contra scribente Victore Aulfidii in Breve sic: Calices duo autem, item calices sex argentei, etc. El alio loco: Posteaquam apertum est in bibliothecam, inventa sunt ibi armaria inania; ibi protulit Silvanus capitulatam argenteam, et lucernam argenteam, quod diceret, se post arcam invenisse eas. Victor Aulfidii Silvano dixit: Mortuus fueras, si non illas invenisses. Felix flamen perpetuus curator Silvano dixit: Inquire diligentius, ne quid hic remanserit. Silvanus dixit: Nihil hic remansit; totum hoc ejecimus, etc.»

8. Hunc Silvanum postea Cirtensem fuisse episcopum, idem qui haec recitat, Augustinus² tradit, de quo et subdit libellum Nundinarii diaconi ejusdem Silvani Cirtensis, his verbis³: « Exemplar libelli traditi episcopi a Nundinario diacono. Testis est Christus, et angeli ejus, quoniam traditoribus communicasti; id est, Silvanus a Cirta traditor est, et fur rerum pauperum; quod omnes vos episcopi, presbyteri, et diaconi, et seniores scitis, et de quadringentis follibus Lucillae clarissimae feminae, pro quo vobis conjurastis, ut tieret Majorinus episcopus, et inde factum est schisma. Nam et Victor Fullo vestri praesentia et populi dedi folles viginti, ut factus esset presbyter; quod scit Christus, et angeli ejus, etc. El alio loco: Quibus lectis, Zenophilus consularis dixit:

El Actis, et litteris, quae recitatae sunt, traditorem constat esse Silvanum. Item alio loco: Zenophilus consularis dixit: Quis administrabat? Tunc Silvanus: In clericatu, respondit: Sub Paulo episcopo orta persecutio est, et Silvanus subdiaconus fuit. « Hucusque Acta proconsularia apud Augustinum.

9. At post haec edita, suppeditata sunt nobis ex bibliotheca Pithœi viri insigniter eruditi Acta ipsa proconsularia sub Zenophilo tempore Constantii imperatoris, in quibus res hoc tempore gestae a traditoribus continentur, et e quibus haec omnia mutatus est Augustinus, in quibus recitatae habentur Acta sub Munatio Felice; quae licet ob nimiam vetustatem sint admodum depravata, et interdum mutila et imperfecta; tamen quia antiquitatis ecclesiasticae studiosis sciamus esse pergrata quaeque vetera monumenta, licet mendosa, dum tamen vera alque germana; eadem huic secundae editioni attendenda curavimus, cum praesertim nonnulla habeant notula digna; sunt hujusmodi:

10. « CONSTANTINO (Constantio) Maximo Augusto, et Constantino Juniore nobilissimis (nobilissimo Caesare: ita ex Augustino legendum) Caesaribus cons., idibus Decembris, Sexto Thamugndiensi inducto, et applicto Victore grammatico, adsistente etiam Nundinario diacono, Zenophilus vir clarissimus consularis dixit: Quis vocaris? Respondit: Victor. Zenophilus V. C. consularis dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Professor sum litterarum Romanarum, grammaticus Latinus. Zenophilus V. C. consularis dixit: Cujus dignitatis es? Victor dixit: Patre decurione Constantiniensium, avo milite; in comitatu militaverat. Nam origo nostra de sanguine Mauro descendit. Zenophilus V. C. consul. dixit: Memor tidei, et honestatis tuae simpliciter designa, quae causa fuerit dissensionis inter Christianos. Victor dixit: Ego dissensionis originem nescio; unus sum de populo Christianorum. Siquidem cum essem apud Carthaginem, Secunduus episcopus cum Carthaginem tandem aliquando venisset, dicuntur invenisse Caecilianum episcopum, nescio quibus non recte constitutum. Illi contra alium instituerunt. Inde illic apud Carthaginem cepta dissensio est; et inde originem scire dissensionis plene non possum, quoniam semper civilis nostra unam Ecclesiam habet, et si habuit dissensionem, nescimus omnino.

11. « Zenophilus V. C. consul. dixit: Silvanus communicas? Victor respondit: Ipsi. Zenophilus V. C. consul. dixit: Cur ergo intermisso eo, cujus innocentia probata est? et adjeicit: Adseveratur praeterea te aliud certissime scire, quod Silvanus traditor sit; de eo confitere. Victor respondit: Hoc nescio. Zenophilus vicarius consularis Nundinario diacono dixit: Negat Victor scire quod Silvanus traditor sit. Nundinarius diaconus dixit: Scit ipse, nam tradidit codices. Victor respondit: Fugeram hanc tempestatem; et, si mentior, peream. Cum incursum paternerit repentinae persecutionis, fugimus in montem Bellone. Ego sedebam cum Marte diacono; et Victor presbyter, cum ab eodem Marte quaerentur codices

¹ Apud Aug. cont. Cresc. lib. III. c. 29. — ² Aug. contra Crescon. lib. III. c. 27 et 28. et epist. CLXV. — ³ Ibid. c. 19.

omnes, negavit se habere. Tunc Victor dedit nomina omnium lectorum. Ventum est ad domum meam; cum absens essem, ascensum est a magistratibus, et sublatis sunt codices mei; cum ego venissem, inveni codices sublatis. Nundinarius diaconus dixit: Tu ergo respondisti apud Acta, quoniam dedisti codices; quare negantur hæc quæ prodi possunt? Zenophilus V. C. consularis Victori dixit: Simpliciter confitere, ne strictus interrogeris. Nundinarius diaconus dixit: Legantur Acta. Zenophilus V. C. cons. dixit: Legantur. Et dedit Nundinarius, et exceptor recepit.

12. « Dicoletiano VIII et Maximiano VII consulibus, XIV kalendas Junias, ex Actis Munatii Felicis F. P. P. curatoris colonie Cirtensium. Cum ventum esset ad domum in qua Christiani conveniebant, Felix F. P. P. curator Paulo episcopo dixit: Proferte Scripturas legis, et si quid aliud hic habetis ut præceptum est, ut jussioni parere possitis. Paulus episcopus dixit: Scripturas lectores habent; sed nos, quod hic habemus, damus, Felix F. P. P. curator Paulo episcopo dixit: Ostende lectores, aut mitte ad illos: Paulus episcopus dixit: Omnes cognoscetis. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Nos eos novimus. Paulus episcopus dixit: Novit eos officium publicum, id est, Edesius et Junius exceptores. Felix F. P. P. Curator Reipublicæ dixit: Manente ratione de lectoribus quos demonstrabit officium, vos, quod habetis, date. Sedente Paulo episcopo, Montano, et Victore, Deusatelio et Memorio presbyteris, adstante Marte cum Helio diacono, Marcuelio, Catullino, Silvano et Caroso subdiaconis, Januario, Meraclo, Frucluoso, Miggine, Saturnino, Victore, et cæteris fossoribus, » erant fossores qui sepeliebant mortuos, « contra-scribente Victore Aufidii, in brevi sic: Calices duo aurei; item calices sex argentei, urceola sex argentea; cucumellum argenteum; lucernæ argenteæ septem; cereofala duo; candelæ breves æneæ cum lucernis suis septem; item lucernæ æneæ undecim cum catenis suis; tunicæ ¹ (Vestis in pauperes erogandæ) muliebres LXXXII, maforte xxxviii, tunicæ viriles xvi, caligæ viriles paria xiii, caligæ muliebres paria XLVII, coplæ rusticæ xix. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuelio, Silvano, et Caroso fossoribus dixit: Proferte hoc quod habetis. Silvanus et Carosus dixerunt: Quod hic fuit, totum hoc ejecimus. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuelio, Silvano, et Caroso dixit: Responsio vestra Actis hæret.

13. « Posteaquam perventum est in bibliothecam, inventa sunt ibi armaria inania; ibi protulit Silvanus capitula argentea, et lucernas argenteas, quod diceret se post arcam eas invenisse. Victor Aufidii Silvano dixit: Mortuus fueras, si non illas invenisses. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Silvano dixit: Quære diligentius, ne quid hinc remanserit. Silvanus dixit: Nihil remansit, totum hoc ejecimus. Et cum apertum esset triclinium, inventa sunt ibi dolia quatuor, et oræa sex. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Proferte scripturas quas habetis,

ut præceptis imperatorum et jussioni parere possimus. Catullinus protulit codicem unum perminium majorem. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuelio et Silvano dixit: Quare unum tantummodo codicem dedistis? Proferte scripturas quas habetis. Catullinus et Marcuelius dixerunt: Plus non habemus, quia subdiacones sumus; sed lectores habent codices. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Marcuelio et Catulino dixit: Monstrate nobis lectores. Marcuelius et Catullinus dixerunt: Non scimus ubi maneant. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Catulino et Marcuelio dixit: Si ubi manent non nostis, nomina eorum dicite. Catullinus et Marcuelius dixerunt. Nos non sumus proditores; ecce sumus, jube nos occidi. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Recipiantur. Et cum ventum esset ad domum Eugenii, Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit Eugenio: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Et protulit codices quatuor. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Silvano et Caroso dixit: Demonstrate cæteros lectores. Silvanus et Carosus dixerunt: Jam dixit episcopus, quia Edusius et Junius exceptores omnes noverunt. Ipsi tibi demonstrent ad domos eorum. Edusius et Junius exceptores dixerunt: Nos eos demonstramus, domine. Et dum ventum fuisset ad domum Felicis Sarsoris, protulit codices quinque. Et cum ventum esset ad domum Victorini, protulit codices octo. Et cum venum fuisset ad domum Proiecti, protulit codices quinque majores, et minores duos.

14. « Et cum ad grammatici domum ventum fuisset, Felix F. P. P. curator Victori grammatico dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Victor grammaticus obtulit codices ii et quoniones quatuor. Felix F. P. P. curator Victorini dixit: Profer scripturas, plus habes. Victor grammaticus dixit: Si plus habuissem, dedissem. Et cum ventum fuisset ad domum Euticii Casarianensis, Felix F. P. P. curator Euticio dixit: Profer scripturas quas habes, ut præcepto parere possis. Euticius dixit: Non habeo. Felix F. P. P. curator Euticio dixit: Professio tua Actis hæret. Et cum ventum fuisset ad domum Coddeonis, protulit uxor ejus codices sex. Felix F. P. P. curator Reipublicæ dixit: Quære, ne plus habeatis; profer. Mulier respondit: Non habeo. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Bovi servo publico dixit: Intra et quære, ne plus habeat. Servus publicus dixit: Quæsi, et non inveni. Felix F. P. P. curator Reipublicæ Victorino, Silvano, et Caroso dixit: Si quid minus factum fuerit, vos contingit periculum.

15. « Quibus lectis, Zenophilus V. C. consul. Victori dixit: Confitere simpliciter. Victor respondit. Non fui presens. Nundinarius diaconus dixit: Legimus epistolas episcoporum factas a Forte, et legit exemplar libelli traditi episcopis a Nundinario diacono. Testis est Christus, et angeli ejus, quoniam tradiderunt quibus communicastis, id est, Silvanus a Cirta traditor est, et fur rerum pauperum. Quod omnes vos episcopi, presbyteri, diacones, seniores

scitis de quadringentis follibus Lucilla clarissimæ femine, pro quo vobis conjurastis ut fieret Majorinus episcopus; et inde factum est schisma.» Sed hæc de creatione Majorini postea contigerunt. Suldit Nundinarius: «Nam et Victor Fullo, vestri presentia et populi, dedit folles viginti, ut factus esset presbyter; quod scit Christus, et angeli ejus. Et recitatum est exemplum epistolæ.

16. «Purpurius episcopus Silvano coepiscopo in Domino S. Venit ad me Nundinarius diaconus, filius noster, et petit has litteras deprecatorias a me, ad te, sanctissime, dirigerem; ut, si fieri posset, pax inter te et ipsum sit; hoc enim volo fieri, ut nemo sciat quid inter nos agatur. Si volueris scripto tuo... ut et ego solus ibi in re presentem veniam, et dissensionem ipsam de inter vos amputem. Manu sua enim mihi tradidit libellum rei gestæ, pro qua causa fuerit tuo præcepto lapidatus. Non est verum, ut pater castiget filiam contra veritatem; et scio quia vera sunt quæ in libello mihi tradito sunt conscripta. Quære remedium, quomodo poterit ibi malignitas ista extingui, antequam flamma exurgat, quæ post demum extingui non poterit sine sanguine spiritali. Adhibete concredicos et seniores plebis ecclesiasticos viros; et inquirent diligenter quæ sunt istæ dissensiones; ut ea quæ sunt secundum fidem præcepta fiant. Non declinabis ad dexteram vel ad sinistram. Libenter autem commodare notis malis instructoribus, qui nolunt pacem. Omnes nos occiditis. Et alia manu: Vale. Item, et exemplum epistolæ.

17. «Clericis et senioribus Cirtensium in Domino æternam salutem. Clamat Moyses ad omnem senatum filiorum Israel, dixitque illis, quæ Dominus jubet fieri; sine consilio seniorum nihil agebatur. Ita et vos, carissimi, quos scio omnem sapientiam celæstem et spiritalem habere, omni vestra virtute cognoscite quæ sit dissensio hæc, et perducite ad pacem. Dicit enim Nundinarius diaconus, quod nihil vos lateat, unde hæc dissensio est inter carissimum nostrum Silvanum et ipsum. Tradidit enim mihi libellum, in quo omnia sunt conscripta. Dixit enim et vos non latere. Ego scio quia atris non est bonum. Quærere remedium quomodo extingatur hæc res sine periculo animæ vestræ, ne subito, cum personam accipitis in judicio, ruatis. Justum judicium inter partes judicate, secundum gravitatem vestram et justitiam. Caveat vobis ne declinetis in dextram, neque in sinistram. Dei res agitur qui scrutatur cogitationes singulorum; elaborate, nemo sciat quæ sit conjuratio hæc; vestra sunt quæ libello continentur, non est bonum. Dicit enim Dominus: Ex ore tuo condemnaberis, et ex ore tuo justificaberis. Item alia recitata.

18. «Fratri carissimo Fortis in Domino æternam S. Venit ad me filius noster Nundinarius diaconus, et retulit ea quæ inter te et illum contigerint, ut præ malevoli intercessu, qui vult animas vestrorum a via veritatis avertere. Cum audirem, mente defectus sum, quod talis dissensio inter nos venit. Dei enim sacerdos, ut ad hoc veniat quod non nobis expediat...

fiat. Nunc ergo petite eum, ut, quod potest, cum ipso pax Domini Salvatoris Christi sit. Non ad publicum veniamus, et a Gentibus damnemur. Scriptum est enim: Videte, ne dum mordetis, et causamini ininvicem, ab invicem consumamini. Ergo peto Dominum, ut tollatur de medio nostrum hoc scandalum, ut possit res Dei cum gratiarum actione celebrari, Domino dicente: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Quæ pax poterit esse, ubi dissensio est? æmulationes sunt. Nam cum ego a milite essem ass... separatus et in illo venissem, cum injuria tali, Deo commendavi animam meam, et remisit tibi, quia Deus videt mentes hominum et eorum, sive a te ad illos perductus sum; sed Deus nos liberavit, et tecum servimus. Ergo, sicuti dimissum est nobis, et vos reconciliamini paci; ut in nomine Christi possimus cum gaudio pacem celebrare. Nemo sciat.

19. «Fratribus et filiis, clero et senioribus, Fortis in Domino æternam salutem. Venit ad me filius meus Nundinarius diaconus vester, et retulit ea quæ contra vos sunt gesta; necnon utique debuit a vobis componi ne ventum esset... ut talem insaniam passi, a quibus lapidarentur pro veritate, quod et vos et nos scimus, incipiat nobis retulistis, et scriptum est. Non est sapiens quisquam inter vos, qui possit judicare inter fratres? sed frater cum fratre judicio contendit, et hoc apud infideles, sicuti vos nunc in judicio contenditis. Sic ad hoc exilitum est, ut Gentibus demus tale exemplum, ut qui per nos Deo credebant, ipsi nobis maledicant, cum ad publicum pervenimus? Ergo, ne ad hoc veniatur, vos, qui spiritales estis, facite, ut nemo sciat, ut cum pace Pascha celebremus, et hortemini eos paci reconciliari, et dissensio non sit; ne, cum ad publicum ventum fuerit, incipiatis et vos periclitari, si hoc factum fuerit, et postea vobis imputetis. Dabitur quamplurime, tu possessor Donati presbyter, singuli Valeri et Victor, qui omnia scitis, actutum date operam ut pax sit vobiscum. Item alia recitata (Silvano episcopo).

20. «In Domino æternam salutem. Pervenit ad nos Nundinarius filius tuus, non tantum ad me, sed ad fratrem nostrum Fortem, et gravem querelam referens. Miror gravitati tue, sic te egisse cum filio, quem tu nutristi et ordinasti. Si enim ædificium terre structum sit, non additur quid cælestis, quod per manum sacerdotis ædificatur. Sed non est tibi mirandum, Scriptura dicente: Perdam sapientiam sapientum, et prudentiam prudentium reprobabo. Et iterum dicit: Potius dilexerunt homines tenebras, magis quam lucem; sicuti et tu facis. Sufficit vobis, omnia scire, super quod et pater noster Fortis tibi scripsit. Nunc petierim de charitate tua, frater benignissime; ut suppleas dictum Isaie prophete: Expellite malignitatem de animis vestris, et venite, disputemus, dicit Dominus. Et iterum: Projicite malum de medio vestrum. Sic et tu fac. Subjuga et averte seditiones, quæ noluerunt esse pacem inter te, et filium tuum; sed filius tuus Nundinarius in

pace totum Pascha celebret, ne res ad publicum veniat praeterea jam omnibus nobis nota. Rogaverim te, frater benignissime, mediocritatis meae compleas petitionem. Nemo sciat. Item alia recitata.

21. « Fratri Forti Sabinus in Domino aeternam salutem. Quae sit charitas juxta omnes collegas, certus sum; peculiariter tamen secundum Dei voluntatem, qui dixit: Quosdam diligo super animam meam. Silvanum te coluisse, certus sum. Quare non dubitavi haec scripta ad te dare; quia scripta tua ad eum facta dari feci propter nomen Nundinarii, et qui impigre agit, semper res Dei impetu procedit. Ne praetendas excusationem. Occupatio namque nos diebus istis stringet, et incunctanter commovet circa haec usque ante diem solemniissimum Paschae, ut per te fiat pinguissima pax, ut digni cohaereres Christi inveniamur, qui dixit: Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Et iterum: Peto ut facias. Et alia manu: Opto te in Domino bene valere, et nostri memorem esse. Vale. Sed rogo te, nemo sciat.

22. « Quibus lectis, Zenophilus V. C. consularis dixit: Et Actis et litteris quae recitatae sunt, traditorem constat esse Silvanum. Et Victori dixit: Simpliciter confitere, utrum scias eum aliquid tradidisse. Victor dixit: Tradidit, sed non me praesente. Zenophilus V. C. consul, dixit: Quid administrabat tunc Silvanus in clero? Victor respondit: Sub Paulo episcopo orta est persecutio, et Silvanus subdiaconus fuit. Nundinarius diaconus respondit: Quando ventum est illic, ait, ut factus esset episcopus, respondit populus alius, fiat, exaudi Deus. Zenophilus V. C. consul, Victori dixit: Dictum est a populo. Silvanus traditor? Victor dixit: Ego ipse factus sum. Episcopus Zenophilus V. C. consul, Victori dixit: Ergo sciebas traditorem? de hoc confitere. Victor respondit: Traditor fuit. Nundinarius diaconus dixit: Vos seniores clamabatis, Exaudi Deus civem nostrum, ille traditor est. Zenophilus V. C. consularis Victori dixit: Clamasti ergo populo, quod traditor esset Silvanus, et non deberet fieri episcopus? Victor dixit: Clamavi et ego, et populus; nos enim civem nostrum petebamus, integrum virum. Zenophilus V. C. consul, dixit: Qua causa putabatis eum non mereri? Victor dixit: Integrum petebamus, et civem nostrum; sciebam enim causam imperatorum ad hoc nos esse venturos; dum enim talibus committitur...

23. « Item inductis et applicitis Victore Samsurici, et Saturnino fossoribus, Zenophilus V. C. consul, dixit: Quis vocaris? Respondit, Saturninus, Zenophilus vicarius dixit: Cujus conditionis es? Saturninus respondit: Fossor. Zenophilus V. C. consularis dixit: Sylvanum scis esse traditorem? Saturninus dixit: Scio lucernam tradidisse argenteam. Zenophilus V. C. consul, Saturnino dixit: Quid aliud? Saturninus respondit: Aliud nescio, nisi quia deponit oream eam eiecit. Et remoto Saturnino Zenophilus V. C. consul, dixit adstanti: Et tu quis vocaris? Respondit: Victor Samsurici, Zenophilus

V. C. consul, dixit: Cujus conditionis es? Victor dixit: Artifex sum. Zenophilus V. C. dixit: Tabulam argenteam quis tradidit? Victor respondit: Non vidi quod scio, hoc dico, Zenophilus V. C. consul, dixit Victori: Licet jam constiterit ex responsione eorum qui supra sunt interrogati, tamen tu confitere, utrum Silvanus traditor sit. Victor dixit: Secundo petito; quomodo hoc dimisit ut diceremur ad Carthaginem, ore ipsius episcopi audivi. Data est mihi lucerna argentea et capitulata argentea, et has tradidi. Zenophilus V. C. dixit Victori Samsurici: A quo audisti? Victor dixit: A Salviano episcopo. Zenophilus V. C. consul, Victori dixit: Ab ipso audisti quod tradidisset? Victor dixit: Ab ipso audivi quod suis manibus tradidisset illas. Zenophilus V. C. dixit: Ubi audisti? Victor dixit: In basilica. Zenophilus V. C. consul, dixit: Apud Constantinam? Victor dixit: Ibi cepit alloqui populum dicens, De quo dicunt me traditorem esse? de lucerna et capitulata?

24. « Zenophilus vicarius consul, Nundinario dixit: Quid aliud putas esse querendum? Nundinarius dixit: De cupis fisci, quis illas tulit. Zenophilus vicarius consul, Nundinario dixit: In templo Sarapis fuerunt, et tulit illas Purpurinus episcopus; aeternum quod habuerunt, tulit illud Silvanus episcopus, Donatius presbyter, et Lucianus. Zenophilus V. C. consul, Nundinario dixit: Sciunt id factum qui adstant? Nundinarius respondit: Sciunt. Diaconus Saturninus dixit: Dicebant majores nostri quia sublata sunt. Zenophilus V. C. consul, dixit: A quo sublata dicuntur? Saturninus dixit: A Purpurio episcopo, et aeternum a Silvano et Donatio et Luciano presbyteris, et Luciano diacono. Nundinarius dixit: Vigniti folles dedit, et factus est presbyter Victor. Saturninus dixit... et cum diceret, Zenophilus V. C. consul, Saturnino dixit: Cui dedit? Saturninus dixit: Silvano episcopo. Zenophilus V. C. consul, Saturnino dixit: Ergo non fieret presbyter, Silvano episcopo viginti folles premium dedit? Saturninus dixit: Dedit. Zenophilus V. C. consul, Saturnino dixit: Ante Silvanum positum est? Saturninus dixit: Ante cathedram episcoporum. Zenophilus V. C. consul, Nundinario dixit: A quo pecunia sublata est? Nundinarius dixit: Ipsi episcopi dividerunt eam inter se. Zenophilus V. C. consularis Nundinario dixit: Donatum desideras exhiberi? Nundinarius dixit: Utique veniat, de quo clamavit populus biduo post... pare: Exaudi, Deus, civem nostrum volumus. Zenophilus V. C. consul, Nundinario dixit: Certe clamavit hoc populus? Respondit: Clamavit. Zenophilus V. C. consul, Saturnino dixit: Traditor clamavit Silvanum? Saturninus dixit: Utique. Nundinarius dixit: Quando factus est episcopus, non illi communicavimus, quia dicebatur proditor esse. Saturninus dixit: Quod dicit, verum est. Nundinarius dixit: Vidi quia Mutus harenarius tulit in collo. Zenophilus V. C. consul, Saturnino dixit: Sic factum est? Saturninus dixit: Sic. Zenophilus V. C. consul, dixit: Vera sunt omnia quae dicit Nundinarius, quia ab harenariis

lactus est episcopus Silvanus? Saturninus dixit : Vera Nundinarius dixit : prostibuke illic fuerunt.

25. « Zenophilus V. C. consul. Saturnino dixit : Harenarii illum gestaverunt? Saturninus dixit : Ipsi eum tulerunt, et populus. Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi. Nundinarius diaconus dixit : Numquid populus Dei ibi fuit? Saturninus dixit : In casa majore fuit inclusus. Zenophilus V. C. consul. dixit : Certe omnia quae dicit Nundinarius, vera sunt. Saturninus dixit : Vera. Zenophilus V. C. consul. dixit : Tu quid dicis? Victor dixit : Vera sunt omnia, domine. Nundinarius dixit : Purpurius episcopus tulit centum folles. Zenophilus V. C. consul. dixit Nundinario : De quadringentis follibus, quos putas interrogandos? Nundinarius dixit : Lucianus diaconus exhibeatur, quia ipse totum scit. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : Illi sciunt? Nundinarius dixit : Non sciunt. Zenophilus V. C. consul. dixit : Exhibeatur Lucianus. Nundinarius dixit : Sciunt isti acceptos esse quadringentos folles; quia episcopi eos dividerunt, nesciunt. Zenophilus V. C. consul. Nundinario et Victori dixit : Scitis acceptos esse folles a Lucilla? Saturninus et Victor dixerunt : Scimus. Zenophilus V. C. consul. dixit : Pauperes non acciperunt? Dixerunt : Nemo nihil accepit. Zenophilus V. C. consul. Saturnino et Victori dixit : Nihil de fano Sarapis sublatum est? Saturninus et Victor dixerunt : Purpurius tulit cupas, et Silvanus episcopus, et Donatus et Superius presbyteri, et Lucianus diaconus tulerunt acetum. Zenophilus V. C. consul. dixit : Responsione Victoris grammatici, et Victoris Samsurici, et Saturnini, claruit vera esse omnia, quae suggererit Nundinarius; submoveantur et excant. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quos alios putas interrogandos? Nundinarius dixit : Castum diaconum, ut dicat si non est traditor. Ipse illum ordinavit.

26. « Et inducto et applicito Casto diacono, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit : Castus. Zenophilus V. C. consularis Casto dixit : Cujus conditionis es? Castus dixit : Nullam dignitatem habeo. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Licet nunc per Victorem grammaticum, quam etiam per Victorem Samsurici et Saturninum venerunt in confessionem quae Nundinarius objecit, tamen etiam tu confitere, utrum traditor sis Silvanus. Castus respondit : Dicebat quod invenerit lucernam post oream. Zenophilus V. C. consul. dixit Casto, etiam de cupis de fano Sarapis sublatis, et aceto confitere. Castus respondit : Purpurius episcopus tulit cupas. Zenophilus V. C. consul. dixit : Acetum quis? Respondit Castus : Quod tulerunt inde acetum Silvanus episcopus, Donatus et Superius presbyteri. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Confitere quot folles dedit Victor, ut presbyter fieret? Castus dixit : Oblivit, domine, sacellum, et quid habuerit, nescio. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Cui datum est sacellum? Castus dixit : Ille tulit eum in casa majore. Zenophilus V. C. consul. dixit Casto : Populo non est divisa pecunia? Castus respondit : Non est data,

nec vidi. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : De follibus, quos Lucilla dedit, populus minutus nihil accepit? Castus dixit : Non vidi accipere neminem. Zenophilus V. C. consul. Casto dixit : Quo ergo pervenerunt? Castus dixit : Nescio. Nundinarius dixit : Utique vel audisti, vel vidisti, si dictum esse pauperibus, Dat et vobis de re sua Lucilla. Castus dixit : Non vidi aliquem accipere. Zenophilus V. C. consul. dixit : Manifesta est Casti confessio, quod folles, quos Lucilla donavit, populo divisos esse nesciret; et ideo amoveatur.

27. « Et applicito Crescentiano subdiacono, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit, Crescentianus. Zenophilus V. C. consularis Crescentiano dixit : Simpliciter sicut et ceteri confitere, utrum scias traditorem Silvanum. Crescentianus dixit : Priores qui fuerunt clerici, ipsi relulerunt singulis. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Quid relulerunt? Crescentianus dixit : Referebant quod traditor esset. Zenophilus V. C. consularis Crescentiano dixit : Dixerunt illum traditorem? et adiecit : Qui dicebant? Crescentianus dixit : Qui cum illo conversabantur in plebe, dixerunt quod aliquando tradidisset. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : De Silvano dicebant? Crescentianus dixit : Utique. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Cum factus fuisset episcopus, praesto fuisti? Crescentianus dixit : Praesens cum populo fui, inclusus in casa majore. Nundinarius diaconus dixit : Campenses et harenarii fecerunt illum episcopum. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Mutus harenarius certe eum sustulit. Dixit. Manifeste. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Cupas de fano Sarapis scis esse sublatas? Crescentianus dixit : Plures dicebant quod Purpurius episcopus ipse sustulerit cupas, et acetum quod ad senem nostrum Silvanum pervenisset et filii Aelionis dicebant. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Quid audisti? Crescentianus dixit : Acetum sublatum a sene Silvano, et Dontio et Superio presbyteris, et Luciano diacono.

28. « Zenophilus V. C. consularis Crescentiano dixit : Ex quadringentis follibus, quos Lucilla donavit, populus aliquid accepit? Crescentianus dixit : Nihil inde nemo accepit, nescio, nec quis illos erogaverit. Nundinarius dixit : Anicula nunquam inde aliquid acceperunt? Crescentianus dixit : Nihil. Zenophilus V. C. consul. dixit : Certe quoties aliquid tale donatur, omnes inde populares publice accipiunt. Crescentianus dixit : Non audivi, vel vidi dedisse illum aliquos. Zenophilus V. C. consul. Crescentiano dixit : Nihil ergo datum est de cccc follibus populo? Crescentianus dixit : Utique pervenisset aliqua partituncula ad nos. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quo ergo sublatis sunt? Crescentianus dixit : Nescio; nemo nihil accepit. Nundinarius dixit : Victor quot folles dedit, ut fieret presbyter? Crescentianus dixit : Vidi allatos cophinos cum pecunia. Zenophilus V. C. consul. dixit Crescentiano : Cui dati sunt cophini? Crescentianus dixit : Episcopo

Silvano. Zenophilus V. C. consul. dixit : Silvano dati sunt? Crescentianus dixit : Silvano. Zenophilus V. C. consul. dixit : Populo nihil datum est? Respondit : Nihil. Necessè est ut et nos aliquid acciperemus, si distribuereutur sicut solet. Zenophilus V. C. consul. Nundinario dixit : Quid aliud de Crescentiano putas esse requirendum? Nundinarius dixit : Ipsum est. Zenophilus V. C. consul. dixit : Quoniam de omnibus Crescentianus subdiaconus simpliciter confessus est, submoveatur. Item inducto et applicito Januario subdiacono, Zenophilus V. C. consul. dixit : Quis vocaris? Respondit... » Hucusque Acta proconsularia, quibus nonnulla deesse videntur.

29. Hæc sunt malorum exordia, et ex hoc fonte fluxerunt impij Donatistæ, quorum causa Africana Ecclesia tot cladibus fuit multis sæculis in penam exagitata, ac a Wandalis primo, demum ab Arabibus est penitus devastata. Quæ autem post hæc ab iisdem traditoribus episcopis fuerint machinata, ordine temporum inferiori dicturi sumus. At licet ejusmodi nebulones, et (ut ex recitatis Actis appareat) omnium hominum scelestissimi, adeo turpiter cesserint persecutoribus : non deficit tamen plurimis fidelibus christianæ constantiæ vigor, infractique animi constantia, qua, ne traderent sacros codices, neve sacros conventus præmitterent, penis subijci sapinus, ac denique morte multari fortiter pertulerunt; ut Acta de Felice episcopo superiori narrata docent, et alia declarant Acta proconsularia, de quibus proxime dicturi sumus.

30. Sed primo illud admonendum, eadem Acta Cirtensis conventus in Collatione ¹ postea tempore Augustini facta cum Donatistis legi post consulatum Diocletiani novies, et Maximiani octies : quamobrem in alterutrum illorum locorum mendam irrepisse, affirmare necesse est. Nos autem, quod geminis festificationibus, nempe Actorum Cirtensium, et Gestorum proconsularium sub Numatio Felice, atque postea sub Zenophilo, hoc anno dictis consulibus Diocletiano octies, et Maximiano septies, eadem que recitavimus Acta consignata legantur; hoc anno potius volumus posuisse. Sed præstat hic reddere verba Augustini ex dicta Collatione cum Donatistis, tum de Cirtensibus Actis, tum etiam de rebus gestis sanctorum martyrum ibidem allegatis. Post objectiones enim ab illis factas de Cirtensi conventu, quem negabant, dicentes, non potuisse tunc colligi episcopos illos, quod ingrueret persecutio; hoc plane falsum esse, et ex Gestis sanctorum martyrum probantibus Catholicos tunc temporis in domibus privatis populares conventus agere consuevisse; episcopos Catholicos demonstrantur.

31. « Jussit etiam, inquit Augustinus ², cogitor computare officium, et remittiare, consideratis utriusque consulibus, et diebus, et qui de Concilio Cirtensi, et qui de Gestis martyrum legebantur; quia dictum fuerat a Catholicis post illorum martyrum passionem, unde persecutionis tempus probabatur,

prope annum consecutum fuisse usque ad consulum, et diem Concilii Cirtensis. Responsio autem computantis officii, mensem interfuisse, suggererat. Voluerunt ergo Catholici de tabulis tolli quod dixerant, ut hoc solum Gesta refinerent, quod officium responderat; hoc enim verius esse crederant. Sed Donatistæ, quod a Catholicis dictum erat, noluerunt de tabulis tolli; unde Catholici non contenderunt, ut eorum in hoc calumniosus animus appareret. Porro autem illud erat verius, quod Catholici dixerant : Officium autem in computando errans, falsum renuntiaverat; quod postea conscripta, et diligentius considerata Gesta docuerunt; sicut potest probare, quem libuerit legere, et non pigerit computare. Nam Gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano novies, et Maximiano octies, pridie idus Febr. Gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorundem consulatum, tertio (al. quarto) nonas Martias, ac per hoc tredecim menses interesse inveniuntur, plures utique quam undecim, quos prius Catholici, minus diligenter computando responderant. Sed officium, ut falleretur, et mensem interesse responderet, eundem consulatum pulavit; post consulatum autem non advertit, ubi annus jam alius agebatur. Proinde Catholici tanquam ex vera officii responsione cogebantur ostendere, tempore persecutionis illos undecim, vel duodecim episcopos in domum privatam convenire potuisse.

32. « Donatistis instantibus, ut hoc ex aliis Conciliis ostenderent, si aliquo tempore persecutionis facta episcoporum Concilia reperire potuissent, quod Catholici quoniam tunc inquirere, et ad horam veteres chartas in archivis ecclesiasticis discutere non poterant; respondebant, multo facilius duodecim homines in domum convenire potuisse eo tempore quo etiam congregationes plebium fieri solebant, quamvis persecutio fervente, sicut ipsis Gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis, se collectam, et Dominicum egisse. » Hucusque Augustinus. Ex quibus appareat, de celebri illo, quod dicitur factum, Concilio in causa Marcellini tempore flagrantis persecutionis Gentilium, nullam fuisse memoriam penes catholicos Africanos episcopos; quo unico exemplo ab illorum calumniosa objectione confestim liberare se potuissent.

33. Cæterum ipsa tunc citata atque edita Acta martyrum; quibus de celebratione Domini, et populari conventu agitur, ex Gestis proconsularibus (ut appareat) accepta, hactenus extant; licet dolo Donatarum in eo appareant depravata, quod nec diem, nec consulum habeant, et illis etiam appendix dolo sit addita contra Mensurium episcopum Carthaginensem atque Cæcilianum diaconum, quos vehementi odio prosequabantur. Sunt et iidem martyres in Romanis tabulis adscripti, tertio idus Februarii; cum citata ab Augustino, pridie idus, nempe sequenti die, facta dicantur; sed quid mirum si unius diei error irrepit; cum et in dictis Actis Cirtensibus duorum annorum spatium (ut dictum est error app-

¹ Aug. in Brevic. collat. die 3. cap. 17. — ² Eod. cap. 17.

reat? nimirum, quod quae hoc anno sub hujus anni consulis Acta Cirtensia habita esse dicuntur, in aliis post sequentis anni consulatum posita inveniantur.

34. Eam igitur adeo nobilem antiquitatis memoriam, ipsa Acta martyrum ex proconsularibus Gestis probata, a Catholicis cognita, et accepta, a Donatistis disquisita, atque a iudice cogitore inspecta, et examinata, hic attexere operae pretium existimamus. Auctor ipse, postquam pauca praefatus, ex Actis publicis ea se accepisse festulat, narrationem aggreditur, sine dietamen, et consule; quae dolose (ut demonstratum est) abolita esse videntur. Porro nisi constaret mendam in codicem irrepisse, eadem Acta sequenti anno sub consulatu Diocletiani nominum; et Maximiani octavum recensenda fuissent; quibus sane consulis ea accidisse, in dictis Collationis Actis expressum legitur. Verum quoniam ante Cirtensem conventum ea facta esse ibidem affirmatur, constatque ex his quae dicta sunt, hoc anno idem Cirtense Concilium celebratum esse; nulla ratio patitur, ut hae sequenti anno, et post Cirtensem Synodum in Annalibus collocentur, quae ea ratione sunt etiam ante ipsum Cirtense Concilium referenda. Nos vero hic opportune, occasione facta illorum publicae editionis, eadem recensemus. Sic se habent¹:

35. *Acta proconsularia sanctorum martyrum.* — «Temporibus namque Diocletiani et Maximiani, bellum diabolus Christianis indixit, isto modo, ut sacrosancta Domini Testamenta, Scripturasque divinas ad exurendum peteret, basilicas Dominicas subverteret, et ritus sacros celsissime sanctissimos celebrari Domino prohiberet. Sed non tulit exercitus Domini Dei immane praecipitum, sacrilegamque jussionem perhorruit, et mox fidei arma corripuit, descendit in prelium, non tam contra homines, quam contra diabolum pugnaturus. Et quamvis tradendo Gentilibus Scripturas Dominicas, atque Testamenta divina profanis ignibus comburenda, a fidei cardine cecidere nonnulli, conservando tamen eas, et pro ipsis libenter summi sanguinem effundendo, fortiter fecere quamplurimi. Quique pleni Deo, devoto atque prostrato diabolo, victricem palmam in passione gestantes, sententiam in traditores atque eorum consortes, qua illos ab Ecclesia communione praecipiant, cuncti martyres proprio sanguine consignabant. Fas enim non fuerat, ut in Ecclesia Dei simul essent martyres, et traditores.

36. «Advocabant itaque undiqueversum ad certaminis campum innocensa agmina confessorum; et ubi quisque hostem repererat, castra illic Dominica collocabat. Namque in civitate Alutimensi, in domo Oceani Felicis, cum bellica caneret tuba, Dominica signa gloriosi martyres exeruerunt; ibique celebrantes ex more Dominica sacramenta, a Coloniae magistratibus atque ab ipso stationario milite apprehenduntur, Saturninus presbyter cum filiis quatuor,

id est, Saturnino juniore, et Felice lectoribus, Maria sanctimoniali, Hilariano infante. » Cum hic audis infantem, ne existimes puerum hunc esse nuper natum qui fari nesciat, nam loquendi usus erat apud Afros, ut quosque pueros, infantes dicerent; ut ex Victore Uticensi¹ alibi diximus, qui pueros Ecclesiae cantores, infantulos nominat. Jam enim a temporibus apostolorum clerici in sacris ordinibus constituti celibatum servabant; quod etiam Ecclesia Africana servabat; ut primo Annalium loco demonstratum est. Porro quotannis esset puer hic, quem auctor vocat infantem; sua ipsius confessio coram proconsole facta, inferius declarabit. Sed pergunt Acta alios recensere, qui eidem interfutere sacro conventui. «Itemque Dativus, qui et senator, Felix, alius Felix, Emeritus, Ampelius, Rogatianus, Quintus, Maximianus, Thelica, Rogatianus, Rogatus, Januarius, Cassianus, Victorianus, Vincentius, Caecilianus, Restituta, Prima, Fua, Rogatianus, Guinalius, Rogatus, Pomponia, Secunda, Januaria, Saturnina, Martinus, Datus, Felix, Margarita major, Honorata, Regiola, Victorinus, Pelusius, Faustus, Dacianus, Matrona, Caecilia, Victoria, Hereclina, secunda Matrona, Januaria. » Ex Actis publicis haec auctor cum describat, ipse ad concinnandam historiam, saepe cum opus esse videtur, interloquitur, ut cum ait:

37. «Ii apprehensi ducebantur alacres ad forum. Ad hunc primum certaminis campum prior Dativus ibat, quem sancti parentes candidatum senatorem caelesti curiae genuerunt. Ibat etiam presbyter Saturninus numerosa vallatus propagine liberorum; cuius partus partem sibi sociam martyrio destinavit, partem sui nominis pignus Ecclesiae relinquebat. Illos agmen Dominicum sequebatur, in quo fidebat caelestium splendor armorum, scutum fidei, lorica iustitiae, salvationis galea, et gladius bifrons, sermo Dei; quorum presidio fulsi, spem victoriae fratribus promittebant; sed jam ad supradictae civitatis pervenerunt forum. Ibi primum aggressi confessionis palmam magistratus elogio sustulerunt.

38. «In isto namque foro jam pro Dominicis Scripturis dimicaverat caelum, cum Fundanus, civitatis illius quondam episcopus, scripturas Dominicas traderet exurendas. Quas cum magistratus sacrilegus igni apponeret, subito imber sereno caelo diffunditur, ignis Scripturis sanctis admotus exinguitur, grandines adhibentur; omnisque ipsa regio pro Scripturis Dominicis, elementis furentibus, devastabatur. De hac igitur civitate martyres Christi exoptata prima vincula susceperunt, directique ad Carthaginem alacres ac facti, per totum iter hymnos Domino canticae psallebant. Qui cum ad officium Anulini (al. Anullini, vel Anolini) tunc proconsulis pervenirent, starentque in acie constanter; fortiter saevientes impetus diaboli Dominica constantia retundebant. Sed cum contra omnes simul milites Christi diabolica rabies praevaleret, singulos ad certamina postulatit. Quorum certaminum pugnam non tam meis exc-

¹ Apud Sur. tom. 1. die 11 Febr.

¹ Victor. Uticens. de Persec. Vandal. 111.

quar, quam martyrum dictis ex Actis acceptis, ut et savientis hostis audacia in tormentis atque in ipsa sacrilega inventione noscatur, et Christi Domini præpotens virtus in tolerantia martyrum atque in ipsa confessione laudetur.

39. « Cum igitur ab officio proconsuli offerrentur, suggerereturque, quod a magistratibus Alutiniensium transmissi essent Christiani, qui contra edictum imperatorum, et Cesarum collectam Dominicam celebrassent, primum proconsul Dativum interrogat, cujus esset conditionis, et utrum collectam fecisset. Qui cum se christianum, et in collecta fuisse profiteretur, auctor ab ipso collectionis sanctissimæ postulatur. » Per collectam namque, et collectionem, et dominicum, intelligit semper auctor sacrificium missæ. Sed subdit : « Statimque jubet officium, eundem in equuleum sublevare, extensumque unguis præparare. Sed cum carnifices jussa crudelia atroci velocitate complerent, starentque savientes, invictis et demudatis ad vulnera martyris laceribus, erectisque unguis imminerent; subito sese per medium Thelica fortissimus martyr tormentis subiecit, et clamavit : Christiani sumus nos. Nos, inquit, collegimus. Statimque proconsulis furor exarsit, et ingemiscens, spiritali gladio graviter vulneratus, martyrem Christi gravissimis ictibus tudit, in equuleum suspensum tetendit, et unguis stridentibus laniavit. At contra gloriosissimus martyr Thelica, media de ipsa carnificum rabie hujusmodi preces Domino cum gratiarum actione effundebat : Deo gratias. In nomine tuo, Christe, Fili Dei, libera servos tuos. Talia iteranti proconsul : Quis est, inquit, auctor tecum congregationis vestræ ? Qui, crudelius saviente carnifice, clara voce respondit : Saturninum presbyter, et omnes. O martyrem primatum omnibus dantem ! sic enim presbyterum fratribus prætulit, sed presbytero fratres confessionis consortio copulavit.

40. « Querente igitur proconsule, Saturninum ostendit; non quod illum prodiderit, quem adversus diabolum secum dimicare cernebat; sed ut illi panderet, integre se celebrasse collectam, quando cum ipsis etiam presbyter fuerat. Manebat igitur Thelica cum voce Dominum deprecans; et præceptorum Evangelii memor, inimicis suis veniam martyr in ipsis corporis sui laniamentis posecebat. Inter ipsos namque vulnere gravissimos cruciatu, tortores pariter et proconsulem his verbis exprobrabat : Injuste facitis, infelices; contra Deum facitis. Deus altissime, noli illis consentire ad hæc peccata. Peccatis, infelices, adversus Deum facitis, custodite præcepta Dei altissimi, injuste agitis, infelices, innocentes laniatis. Non sumus homicidæ, non fraudem fecimus. Deus, miserere. Gratias tibi ago. Pro nomine tuo da mihi sufferentiam. Libera servos tuos in captivitate hujus sæculi. Gratias tibi ago, nec sufficio tibi gratias agere.

41. « Et cum ictibus ungarum concussa fortius latera sulcarentur, profluensque sanguinis unda violentis tractibus emanaret, proconsulem sibi dicentem

audivit : Incipis sentire, quæ vos pati oporteat ? Et adiecit : Ad gloriam. Gratias ago Deo regnorum. Apparet regnum æternum, regnum incorruptum, Domine, Jesu Christe, christianus sumus, tibi servimus; tu es spes nostra; tu es spes Christianorum. Deus sanctissime; Deus altissime; Deus omnipotens, tibi laudes pro nomine tuo agimus. Cui laha oranti, tum a diabolo per judicem dictum est : Custodire te oportuit jussione imperatorum et Cesarum. Defatigato jam corpore, forti atque constanti sermone victor proclamavit : Non curo nisi legem Dei quam didici, ipsam custodio, pro ipsa moriar, in ipsa consumor, præter quam non est alia. Talibus itaque dictis gloriosissimi martyris in suis tormentis, magis ipse Anulinus torquebatur : cujus tandem rabies ferocitate sagmala postea reclusum in carcere passioni condignum martyrem destinavit.

42. « Post hæc Dativus a Domino in certamine erigitur, qui Thelicæ ad fortissimum prælium de proximo conjunctus est. Qui cum pendendo in equiteo extensus, se, voce sæpius repetita christianum esse, et collectam fecisse, fortiter proclamaret; emerit Victorie martyris frater, vir sanctus togatus, sed a religionis Christianæ sanctissimo cultu ipsis temporibus alienus, qui suspensum in equiteo martyrem profanis vocibus hæctenus arguebat : Ille est, ait, domine, qui per absentiam patris nostri nobis hic studentibus sororem nostram Victoriam seducens, hinc de splendidissima Carthaginis civitate, una cum Secunda et Restituta ad Alutiniensem coloniam secum usque perduxit; qui que nunquam domum nostram ingressus est, nisi tunc, quando quibusdam persuasionebus puellares animos illiciebat.

43. « Sed non tulit Victoria clarissima martyr Domini, collegam et commartyrem suum falso appeli Dativum senatorem. Statimque christiana libertate prorumpens : Nullus, inquit, persuasione profecta sum, nec cum ipso ad Alutiniensem coloniam veni; hoc possum per cives probare; omnia mea sponte atque voluntate perfecti : Nam et in collecta fui, et Dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Tunc impudens advocatus maledicta exaggerabat in martyrem. Et contra martyr gloriosus de equiteo cuncta vera responsione solvebat. Inter hæc Anulinus ardescens, premi unguis in martyrem jubet, statim carnifices nuda præparataque ictibus latera eruentis vulneribus invenerunt. Advolebant truces manus jussis velocibus, secretaque pectoris, dirupti cutibus, visceribusque divulsis, nefandis aspectibus aduixa crudelitate pandebant. Inter hæc martyris mens immobilis; et, hæc membrorum pantur, divellantur viscera, latera dissipantur, animus tamen martyris integer inconensusque perdurat.

44. « Denique dignitatis suæ memor Dativus, tali voce preces Domino sub carnifice rabiente fundebat : O Christe Domine, non confundar. His dictis, beatissimus martyr, quod a Domino poposcerat, tam facile meruit, quam breviter postulavit. Denique mox proconsul mente concussa, lingua volente parcere, prosilivit. Cessavere carnifices; fas enim non erat,

martyrem Christi in commartyris suae Victoriae causa torqueri. Nam cum contra eum Pompeianus suspitionis indignae sœvus accusator accederet, calumniosamque conjungeret actionem, despectus a martyre est, et percussus. Quid agis hoc in loco, diabole? quid contra martyres Christi adhuc usque conaris? A senatore Domini ac martyre et potestas simul et forensis rabies superata est.

43. « Sed clarissimus martyr etiam pro Christo tortus, cum interrogatus, utrum in collecta fuisset; profiteretur constanter, et diceret, cum collecta fuisset, se supervenisse, et Dominicum cum fratribus congrua religionis devotione celebrasse, auctoremque ejusdem collectionis sanctissimam animam fuisse; in se se proconsulem rursus acrius excitavit, cujus recrudescente sævitiâ, geminala martyris dignitas, iterato unguis sulcantibus exaratur. At martyr ad vulnenum cruciatius sævissimos pristinam suam repetens orationem: Rogo, ait, Christe, non confundar. Quid feci? Saturninus est presbyter nosler. Hujus cum latera, duri trucidis carnificis magistra crudelitate monstrante, adjunctis unguis raderetur; Saturninus presbyter ad prælium postulatur, qui caelestis regni contemplatione considerans parva admodum ac leviam suos commartyres sustinere, congrui ipse etiam taliter cœpit; nam dicente proconsule: Tu contra jussionem imperatorum et Caesarum fecisti ut hos omnes colligeres? » Imperatorum et Caesarum jussionem dicit, quod cum Diocletiani et Maximiani Augustorum, tum etiam Constantii atque Galerii Caesarum nomine promulgarentur edicta.

46. « Respondit presbyter Saturninus, Domini spiritu suggerente: Securi Dominicum celebravimus. Proconsul ait: Quare? Respondit: Quia non potest intermitteri Dominicum. Qui mox, ut hæc dixit, contra bativum statim jubet aplari. Expectabat interea bativus laniamenta corporis sui potius quam dolebat; et ejus ad Dominum animus mensque pendebat, nihil dolorem corporis aestimabat, sed tantum Dominum precabatur, dicens: Subveni, rogo, Christe, habe pietatem, serva animam, custodi spiritum meum: Non confundar, rogo, Christe, da sufferentiam. Cui cum a proconsule diceretur: Ex hac splendidissima civitate magis debueras alios ad bonam mentem revocare, et non contra præcepta imperatorum, et Caesarum facere; fortius atque constantius acclamabat: Christianus sum. Quæ voce diabolus superatus, Parce, inquit. Simulque illum in carcerem trudens passioni condigne martyrem reservavit.

47. « At vero presbyter Saturninus, recenti martyrum sanguine delibutus, cum penderet in equuleo, admonebatur in coram fide persistere, in quorum errore perstabat. Hic cum interrogaretur, utrum auctor ipse esset, et omnes ipse adunasset, et diceret: Etiam, ego præsens in collecta fui; Emeritus lector ad certamen exiliens, congregante presbytero: Ego sum auctor, inquit, in cujus domo collecta facta fuit. At Anulinus proconsul, qui jam toties victus fuerat, impetus Emeriti perhorrebat, et tamen in presbyterum versus: Quare contra præceptum, inquit, facie-

bas, Saturnine? Cui Saturninus: Intermitti Dominicum non potest, ait. Lex sic jubet; » scilicet lex christiana de Dominico, nempe sacrificio celebrando. « Tunc proconsul: Non tamen debuisti prohibita contemnere; sed observare potius, et non rem facere contra præceptum imperatorum. Et meditata jam diu in martyribus voce terrorem suae iræ commovit; cui non pigro paretur obsequio; nam carnifices in senile corpus presbyteri irruunt, et grassante rabie, rupta nervorum connexione, discernunt illud ingemiscenda supplicia, et novi generis in sacerdotem Dei exquisita tormenta.

48. « Vide res quasi in pabulo vulnenum famis rabie, sævire carnifices; apertisque visceribus ad horrorem videntium, inter ruborem sanguinis ossa nudata pallere (al. pellere); et nec inter moras torquentium exclusam animam corpus, supplicio pendente, deserere. At tali voce Dominus presbyter precabatur: Rogo te, Christe, exaudi. Gratias tibi ago, Deus. Jube me decollari. Rogo, Christe, miserere. Fili Dei, subveni. Cui proconsul: Quare contra præceptum facite? Et presbyter: Lex sic jubet: Lex sic docet, inquit. O admiranda satis ac prædicanda presbyteri doctoris divina responsio! Legem sanctissimam etiam in tormentis presbyter prædicat, pro qua libenter supplicia sustinebat. Legis denique voce deterritus Anulinus: Parceam, inquit. Eumque in custodiam carceris redigens, exoptato supplicio destinavit.

49. « At vero Emerito applicito: In tua, inquit proconsul, domo collectæ factæ sunt, contra præcepta imperatorum? Cui Emeritus sancto Spiritu innudatus: In domo mea, inquit, egimus Dominicum. At ille: Quare permittebas, ait, illos ingredi? Respondit: Quoniam fratres mei sunt, et non poteram illos prohibere. Sed prohibere illos, inquit, debuisti. At ille: Non potui, ait; quoniam sine Dominico esse non possumus. Statim vero ipse in equuleo jubetur extendi, extensusque vexari. Qui dum validos ictus, innovato carnifice, pateretur: Rogo, ait, Christe, subveni. Contra Dei præceptum facitis, o infelices. Et interlocuti proconsuli. Non oportuerat te eos suscipere; respondit: Non poteram, quin susciperem fratres meos. At proconsul sacrilegus: Sed prior, inquit, erat jussio imperatorum et Caesarum. Contra religiosissimum martyr. Deus, inquit, major est, quam imperatores. Rogo, Christe: Tibi laudes: Christe Domine, da sufferentiam.

50. « Cui talia precanti, hæc proconsul iniecit: Habes ergo scripturam aliquam in domo tua? Et respondit: Habeo, sed in corde meo. Et proconsul: In domo, inquit, tua habes, annon? Emeritus martyr ait: In corde meo illas habeo. Rogo, Christe: Tibi laudes: Libera me, Christe: In nomine tuo patior, breviter patior, libenter patior, Christe non confundar. O martyrem Apostoli¹ memorem, qui legem Domini conscripserat habuit non atramento, sed Spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus! O martyrem legis sacre idoneum diligentemque custo-

¹ 2. Cor. III.

dem, qui traditorum facinus perhorrescens, Scripturas Dominicas, ne perderet, inter secreta sui pectoris collocavit! Quo cognito, proconsul: Parce, inquit. Ejusque confessionem in memoriam una cum ceteris confessionibus redigens (est memoria locus ubi Acta proconsularia asservantur): Pro meritis vestris omnes, inquit, secundum confessionem vestram penas meritis persolvatis. Sed jam ferina rabies ore eruento tormentis martyrum saginata languebat.

51. « Sed cum Felix nomine et passione processisset in praelium, aciesque Domini omnis incurrupta invictaque perstaret; tyrannus mente prostratus, voce demissus, anima et corpore dissolutus: Spero vos, inquit, hanc partem potius eligere, qua possitis vivere, ut jussiones conservetis. Contra quoque confessores Domini invicti martyres Christi, tanquam ex uno ore dixerunt: Christiani sumus, non possumus nisi Domini legem sanctam usque ad effusionem sanguinis custodire. Qua voce percussus inimicus Felici dicebat: Non quero an christianus sis, sed an collectam feceris, vel Scripturas aliquas habeas. O stulta judicis, et ridenda interrogatio! Christianus utrum sis, tace; et addidit: Si in collecta fuisti? Respondit: Quasi christianus sine Dominico esse possit, aut Dominicum sine christiano celebrari. An nescis, satana, in Dominico christianum, et in christiano Dominicum constitutum, ut nec alterum sine altero valeat esse? Cum nomen audieris, frequentiam Domini discis; et cum collectam audieris, nomen agnosces. Denique cognosceris a martyre, et rideberis, tali responsione confunderis: collectam, inquit, religiosissime celebravimus; ad Scripturas Dominicas legendas in Dominicum convenimus semper. Qua confessione confusus graviter Anulinus, fustibus eorum exanimem caelesti consilio martyrem prope rantem ad siderea tribunalia expleta passione consociat.

52. « Sed Felicem sequitur alius Felix nomine pariter et confessione, atque ipsa passione consimilis. Pari etenim virtute congressus, etiam ipse fustium latione quassatus, animam in tormenta carceris ponens, superioris Felicis est martyrio copulatus. Post hos suscepit certamen Ampelius custos legis, Scripturarum divinarum fidelissimus conservator. Illic quaerente proconsule, an in collecta fuisset; hilaris atque securus alacri voce respondit: Cum fratribus feci collectam, Dominicum celebravi, et Scripturas Dominicas habeo mecum, sed in corde meo conscriptas. Christe, tibi laudes refero: Exaudi. Christe. Qui cum haec dixisset, cervicibus contusus, quasi jam in tabernaculum Dominicum cum fratribus relegatur. Hunc sequitur Rogatianus, qui confessus Domini nomen, supradictis fratribus jungebatur illusus.

53. « Quintus vero applicitus, egregie nomen Domini magnificeque confessus, caesus fustibus, in carcere recluditur indigno martyrio reservatus. Hunc sequebatur Maximianus in confessione par, in congressione consimilis, in victoria triumphis aequalis. Post quem junior Felix, spem salutemque

Christianorum Dominicum esse proclamans, cum similiter etiam ipse fustibus caederetur: Ego, inquit, devota mente celebravi Dominicum; collectam cum fratribus feci, quia christianus sum. Qua confessione meruit etiam ipse fratribus consecrari. At junior Saturninus, martyris Saturnini presbyteri progenies, in certamen opatum festinus accessit; properans patris virtutibus gloriosissimis aequari. Cui cum proconsul furibundus diabolo suggerente dixisset: Et tu, Saturnine, interfuisti? respondit Saturninus: Christianus sum. Non a te quero hoc, ait, sed utrum egeris Dominicum. Cui respondit Saturninus: Egi Dominicum, quia Salvator est Christus. Quo nomine Salvatoris audito, Anulinus exarsit, et in filium patris instaurat equidem; extensoque Saturnino: Quid, inquit, Saturnine, profiteris? Vide ubi positus sis: Habes scripturas aliquas? Respondit: Christianus sum. Proconsul vero ait: Ego quero, an conveneris, et an scripturas habeas? Respondit: Christianus sum; aliud non est nomen quod post Christum oportet nos sanctum observare. Qua in confessione diabolus inflammatus: Quoniam permanes, inquit, in obstinatione tua, etiam te oportet tormentis affici. Die an aliquas scripturas habeas. Et ad officium dixit: Vexa illum. Ibant in adolescentis latera paternis vulneribus lassos liciores, et ad hunc humectantem in unguis patrum sanguinem cognato filii cruori miscebant. Videres per hiantium vulnere sulcos de lateribus antea genitoris sanguinem fluere, et cruorem filii paterno permixtum, unguis rorantibus, emanare.

54. « At juvenis gemini sanguinis admixtione recreatus, medelam potius quam tormenta sentiebat, et recepta in tormentis fortitudine, fortissimis vocibus exclamabat: Scripturas Dominicas habeo, sed in corde meo. Rogo, Christe, des sullenentiam, spes est vite. Anulinus inquit: Quare contra praeceptum faciebas? Respondit: Quia christianus sum. Quo audito, parce, inquit. Et statim, cessante tormento, in patrium consortium relegatur. Interea vergebat in noctem, horis labentibus, dies; et consumptis cum sole tormentis, defecit atra tortorum rabies, et cum sui judicis crudelitate languebat. Sed legiones Dominice, in quibus Christus, perpetuum lumen, armorum caelestium corusco splendore fulgebat, fortius atque constantius in certamina prosiliebat. Cum vero adversarius Domini tot martyrum precibus gloriosissimus victus, tanquam ac talibus congressionibus superatus, desertus a die, comprehensus a nocte, deficiente jam carnificum rabie, profligatus, cum singulis ulterius congressi non valeret; lotius exercitus Domini animos percontatur, devotasque confessorum mentes tali interrogatione propulsat: Vidistis, inquit, eos qui perseveraverunt, quid sustinuerint, vel quid in sua confessione persilantes adhuc habeant sustinere? Et ideo qui vult ex vobis ad indulgentiam pervenire, ut salvus esse possit, profiteatur.

55. « Ad haec confessores Domini gloriosi martyres Christi, laeti ac triumphantes simul non ex

proconsulis dictis, sed ex victoria passionis Spiritu sancto ferventes, foris clarisque tanquam ex uno ore divierunt: Christiani sumus. Quia voce prostratus est diabolus, et concussus Anulinus, confususque omnes sanctos in carcerem frudens, illos martyrio destinavit. Et ne devotissimus feminarum sexus, florentissimusque sacerum virginum chorus celaminis tanti gloria privaretur, omnes femine, Christo Domino auxiliante, in Victoria congressæ sunt et coronatæ. Etenim Victoria sanctissima feminarum, honesta natalibus, religione sanctissima, moribus temperata, in qua naturæ bonum candida pudicitia lucebat, respondebatque pulchritudini corporis fides pulchrior mentis, et integritas sanctitatis; ad secundam palmam restitutam se in Domini martyrio letabatur. Huic namque ab infantia jam clara pudicitia signa fulgebant, et rudibus adhuc annis apparebat rigor castissimus mentis, et quadam dignitas future passionis: denique postquam plena virginitas ultimum ætatis tempus explevit, cum puella nolens et reluctans in nuptias a parentibus cogeretur, invitamque fradere sponso prelo suggereret; clam se per præceps puella demittit, aurisque lamulantibus supportata, incolumis gremio terre suscipitur; neque fuerat postmodum pro Christo Domino passura, si pro sola tunc pudicitia moreretur. Liberata igitur nuptialibus tædis, illiisque simul cum parentibus sponso, media pene de ipsa nuptiarum frequentia proflivens, ad eadem pudicitia portumque pudoris Ecclesiam intacta virgo confugit; ibique consecrati Deo dicatque capitis in perpetuam virginitatem sacratissimum crinem inconcusso pudore servavit.

56. « Hæc ergo ad martyrium properans, florentem pudicitia palmam triumphali dextera præferabat. Namque interroganti proconsuli, quid profiteretur, clara voce respondit: Christiana sum. Et cum a Fortunatiano fratre rogato, ejusque defensore, vanis argumentationibus mente capta esse diceretur; Victoria respondit: Mens mea est; nunquam mutata sum. Ad hæc proconsul: Vis ire, inquit, cum Fortunatiano fratre tuo? Respondit: Nolo, quia christiana sum; et illi¹ sunt fratres mei, qui præcepta Dei custodiunt; » et paulo post: « Anulinus, deposita iudicis auctoritate, ad puellæ persuasionem descendit: Consule tibi, inquit, vides enim fratrem tuum providere cupientem salutis tuæ. Cui martyr Christi: Mea mens est, inquit, nunquam mutata sum; nam et in collecta fui, et Dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum. Mox cum hæc Anulinus audisset, furis agitatus exarsit; et puellam sacratissimam martyrem Christi in carcerem una cum cæteris relegans passioem omnes reservavit.

57. « Sed Hilarianus adine spererat, minus de natis presbyteri martyris Saturnini, qui ætatem suam parvulam ingenti devotione vivebat. Hic patris fratrumque triumphis approprians jungi, diras tyranni

minas non iam exhorruit, quam in nihilum duxit. Huic cum diceretur: Patrem tuum aut fratres tuos secutus es? subito brevi de corpore vox juvenilis auditur, et augustum pueri pectus ad confessionem Domini totum aperitur in voce respondentis: Christianus sum, et mea sponte atque voluntate, cum patre meo et cum fratribus feci collectam. Audiebam patris Saturnini martyris vocem per dulcis filii meatus exire, et confitentem Christum Dominum linguam de fratris exemplo secuturam. Sed proconsul stultus, non intelligens contra se non homines, sed Deum in martyribus dimicare; nec quia in puerilibus annis ingentes animos sentiebat, putabat puerum tormentis infantie posse terri. Denique amputabo, inquit, et collum tibi, et nasum, et auriculari; et sic te dimittam. Ad hæc Hilarianus puer, patris fratrumque virtutibus gloriosus, qui jam didicerat a majoribus suis tormenta contemnere, clara voce respondit: Quicquid facere volueris, fac: quia christianus sum. Mox in carcerem recipi etiam ipse jubetur: ingenti que cum gaudio vox Hilariani auditur dicentis: Deo gratias. Hic certaminis magni pugna perficitur: hic diabolus superatur, et vincitur; hic martyres Christi de passionis future gloria æterna jugi congratulatione letantur. »

58. *Eadem a Donatistis depravata.* — Hucusque Acta sanctorum martyrum a Catholicis allegata ad probandum Christianos tempore persecutionis ad collectam atque Dominicum celebrandum convenire consuevisse. Est plane illorum integra et sincera fides; non tamen sunt illa ipsa in ea collatione tunc edita; quæ pura absque aliqua auctoris intercolatione fuisset ipsa proconsularia Acta putamus; licet ex iisdem Actis (ut auctor qui exscripsit profitetur) accepta essent. Ad quisnam ille fuerit; non alium quidem quam ex Donatistis aliquem existimamus; qui tamen fideliter lucusque eadem reddidit; quippe qui ex iisdem ipsis, quæ præ manibus habebat proconsularia Acta descripsit. Sed nescimus, qua occasione, nullorum ibi nominatorum martyrum acerbissime coram eodem proconsule instar aliorum habite questiones desiderantur. Quæ autem post hæc sequuntur usque ad finem, manifestas continent tum in Mensurium Carthaginensem episcopum, tum etiam in ejusdem Ecclesiæ diaconum Cæcilianum calumnias; dum illum traditorem fuisse librorum testantur, et Cæcilianum ipsorum, quorum lucusque narrata sunt gesta, martyrum necatorem; nimium, quod illis cibos inferre vetuerit, ob eamque causam iidem fame consumpti fuerint. Proh scelus! eo pervenit schismaticorum procaecia (quod sæpius Augustinus deplorat) ut eorum auctores non tantum penitentiam egerint de traditione ab ipsis (ut vidimus) facta librorum; quin potius in rabiem atque furorem conversi, tam impudenter in Catholicos fide probatissimos, moribusque sanctissimos, illud ipsum crimen, quod ipsi turpiter perpetrassent, impingerent. Sed quominus id veritate probare possent, eo magis nocendi mille artibus usi, eosdem maxime pios viros calumniis exagitatos multo temporum spa-

¹ Mat. XII.

tio vexavere. At hæc pluribus suis quibusque locis sunt opportunius pertractanda.

59. Hic modo appendicentantum ad hæc eadem Acta additum recitabimus, apponemusque ad veniendum antidotum; quo lector, qui habet cum alibi editam, cautius legat, scilicetque perfisum a vili distinguere. Etenim adeo vatre atque dolose sunt concinnata mendacia, sic fucate coloribus fraudes, ac ita blandiloquentiæ circumfusa doloordine, ut prudentem quoque virtum, qui non calleat res gestas illorum temporum inter Catholicos, et Donatistas, decipere potuissent. Appendix autem in hunc modum se habet: « Verum quoniam nos (ut supra diximus) schismatis tempus admonuit, confessionibus tantis ac talibus martyrum decreta conjungere, constitutiones sanctissimas amicorum Dei gestis superioribus catenare; necessario brevier cuncta, quæ martyres in carcere ex auctoritate legis divinæ sanxerunt, servandaque posteris reliquerunt, discurram. Nec lapsorum superbiam atque audaciam traditorum in hæc ipsa mea festinatione præteream. Coegit enim me transcendere nihil gestorum fides, amor legis, Ecclesiæ status, salus publica, vita communis. His enim de rebus Ecclesia Catholica sic potuit recognosci, si labes pestifera traditorum nefandis actibus suis sententiaque martyrum omnibus sæculis declaratur.

60. « Postquam igitur supradictos martyres Christi exoptatus carcer recepit, confessores, qui illic priores refrusi fuerant, victricibus palmis triumphales dexteræ venientibus adjungebant. Veniebant præterea ad eundem locum ex diversis provinciæ partibus alii quoque quamplurimi confessores, inter quos erant episcopi, presbyteri, diaconi, ceterique clerici, qui legem Domini assentes, collectam Dominicumque constanter et fortiter celebrabant; quique Scripturas Dominicas, divinaque Testamenta de flamma atque incendio conservantes, se ipsos diris ignibus, cruciatibusque diversis, Machabæico more, divinis legibus obtulerunt. Ea igitur tempestate cum horridus carcer, crasseque tenebre infra se clausos refineret testes fidelissimos Dei, et ingentia catenarum pondera devota membra vineirent; cum debilitaret fames, fatigaret sitis, frigus quaderet, turba comprimeret, latera ipsa recenti unguularum laceratione disrupta ferventer inter calenas, et ferrum, instrumentaque tormentorum; ex auctoritate legis divinæ, quod sibi nec posterisque martyribus conservarent celebrantes Concilium, caestiva decreta condebant. Vere enim vivus ille Spiritus sanctus confessorum mentes æternis aspirando, et divinis colloquiis exercebat. » Hæc auctor.

61. Sed jam detegere, lector, incipies schismaticorum impudentiam, eorumdenaque sibi ipsis sententiam adversantem. Quoniam pacto, queso, in collatione illa negare poterunt nullam simul in domum privatam cogendi Synodum datam fuisse persecutionis tempore facultatem; si etiam in carcere Concilium celebrandi, decretaque sancienti, videtur esse concessum? Ex his quoque evidentius potest intelligi,

hanc appendicem ad Acta proconsularia in collatione illa edita nequaquam tunc iisdem Actis fuisse conjunctam, nam de eis necessario fuisset mentio facienda, in qua summa rerum versari videri posset, eademque sæpius repetenda. At prosequamur cætera.

62. « Sed post crudelem tempestatem ac persecutoris horribilis minas, quibus Christianam religionem tyrannica rabies infestaverat; quo iterum prior ac seniori christiani nominis pax æterna lucesceret; non defuit traditorum omnium callidissima frans, conspiratioque pestiferorum naufragorum diabolice arte composita; quæ sub prætextu religionis, religionem impugnavit, fidem everteret, divina jura turbaret; maxime cum etiam Mensurium Carthaginiensem quondam episcopus, recenti Scripturarum traditione pollutus, sceleris sui amantiam peiore cepisset ferocia publicare; quippe qui combustorum veniam librorum a martyribus poscere ac implorare debuerat; ut delicta sua majoribus flagitiis cumularet; eo animo seviebat in martyres, quo divinas tradiderat leges.

63. « Etenim hic tyranno seviror, carnifice crudelior, idoneum sceleris sui ministrum diaconum suum elegit Cæcilianum; idemque lorac flagra cum armatis ante fores carceris ponit, ut ab ingressu atque aditu cunctos, qui victum potumque in carcerem martyribus afferebant, gravi affectos injuria propulsaret. Et cadebantur a Cæciliano passim qui ad alendos martyres veniebant; sistentibus intus in vinculis confessoribus, pocula frangebantur ante carceris limina; cibi passim devorandi canibus spargebantur. Jacebant ante carceris fores martyrum patres, matresque sanctissime, et ab extremo conspectu liberorum excussi, graves nocte, dieque vigiliis ad ostium carceris exercebant. Erat fletus horribilis, et acerba omnium qui aderant lamentatio, prohiberi piis martyrum complexus, et divelli a pietatis officio Christianos, Cæciliano seviriente tyranno et crudeli carnifice. » Hæc ibi.

64. Hic, rogo, primum illud lector attendat, quoniam pacto catholici ad convincendos schismaticos, atque probandum fideles persecutionis tempore ad collectas celebrandas atque Dominicum convenire solere, ejusmodi Actis uti voluissent, quibus iam aperte Mensurii atque Cæciliani adeo immania scelera probantur, quorum idem innocentiam atque integritatem tantopere propugnabant? Vel si hæc erant vera de Cæciliano atque Mensurio; cur eadem Acta martyrum non sunt edita ab ipsis impugnantioribus adversus Catholicos, in duobus illis et aliis Conciliis usque ad Augustini tempora, in quibus postea est eadem causa ventilata; nempe in Romano Concilio sub Melchiodo, et Arelatensi paulo post celebrato in eadem causa Cæciliani, aliisque Patrum conventibus, et sæcularibus quoque iudiciis, in quibus omnibus perspecta semper fuit atque publice acclamata innocentia Cæciliani, atque retusa Donatistarum procacia? Cur denique cum in ipsis publice habitis inter schismaticos atque Catholicos ea de re jussu principum collationibus, tum etiam in tot

editis ab ipsis Donatistis, Petiliano, Cresconio, et aliis adversus Catholicos commentariis, non intemerunt, imò nec meminerunt horum Actorum, quibus tam aperte tum Mensurii, tum Caeciliani tam horrenda facinora comprobantur, ex quibus sententia damnationis illi fuissent jure placenti?

65. Sed quid ad hæc auctor addat, jam cæteris adjungamus : « Interea martyres Christi, inquit, non carceris squalor, non viscerum dolor, non denique ulla rerum penuria commovebat, sed meritis et confessione jam in Domino vicini direxerunt in posteros salutem, quæ communem christiani nominis progeniem ab omni residua (al. recidiviva) communione traditorum secerneret, tali sub comminatione :

« Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis caelestibus non habebit. » Et hanc sententiam, sancti Spiritus auctoritate conscriptam, tali comparatione firmabant.

« Scriptum est, inquit, in Apocalypsi ¹ : Qui-cumque adjecerit ad librum istum apicem unum, aut unam litteram, adjiciat illi Deus innumerabiles plagas; et quicumque deleverit, deleat partem ejus Dominus de libro vitæ. Si ergo additus apex unus, aut littera una dempta, de libro sancto radicibus amputat, et sacrilegum facit, et subvertit auctorem; necesse est omnes eos qui Testamenta divina, legesque venerandas omnipotentis Dei et Domini nostri Jesu Christi, ignibus tradiderunt exendas, æternis gehennæ ardoribus, inextinguibili igne torqueri. Et ideo ut supra diximus.

« Si quis traditoribus communicaverit, nobiscum partem in regnis caelestibus non habebit.

« Itæc communicantes singuli ad passionis gloriam festinabant, supremaque testatione unusquisque martyrum errorem proprio consignabat. Exinde Ecclesia sancta sequitur martyres, et execratur perfidie traditores. »

66. Ecce tibi ejusnam sectæ, cujusve communicationis sit auctor qui hæc scripsit, se jam palam prodit; et quam intelligat sanctam Ecclesiam, quam servare tradit martyrum sanctionem de non communicando cum traditoribus, vel cum iis qui illis communicassent, aperte significat; nimirum conventum Donatarum, qui penes se esse Ecclesiam arrogabant; quique eos quos arguebant lapsos traditione filiorum, ac denique omnes qui illorum fuissent sententiæ vel levi communicatione conjuncti, adeo execrabantur; ut nec per penitentiam expiatis dicere admittendos: ut plane ex iis intelligas (quod S. Augustinus sæpe in eos invehens inculcat) Novatianorum fuisse Donatistas hæredes, ab illisque mutatos esse venenum; quod tam hic quam superius in præfatione tradat, non communicare debere simulque esse martyres et traditores: erant hæc voces peculiare Donatarum; idque solitos ipsos dicere cum refugerent communicationem Catholicorum, S. Augustinus ² testatur; cum hæc de illis: « Indi-

gnum est, dicebant, ut in unum conveniant filii martyrum, et filii traditorum; et hoc exordio libellos formabant; hæc per suos diaconos proclamari jubebant. » Sed pergit idem auctor :

67. « Igitur cum hæc ita sint; quisnam esse divini juris peritia pollens, fide præditus, devotione præclarus, religione sanctus, qui iudicis Dei memor, veritatem ab errore discernat, a fide perfidiam disjungat, simulationemque fictam a certa et integra sanctitate secludat, separet a stante lapsum, ab integro vulneratum, a justo reum, ab innocente damnatum, a custode legis proditorem, a confessore Christi nominis negatorem, a martyre Domini persecutorem, et unum atque idem esse existinet et Ecclesiam martyrum, et conventicula traditorum? Nemo scilicet: quoniam hæc inter se repugnant, contrariaque sibi sunt, ut lux tenebris, vita mortuis, sanctus angelus diabolo, Christus Antichristo, Paulo apostolo ¹ dicente: Quasi filiis dico; dilatamini et vos, et nolite conjungi cum infidelibus. Que enim est participatio justitiæ ad iniquitatem, etc. » Multaque eorum ore versata idem in eandem sententiam inculcans, hæc addit :

68. « Quamobrem fugienda bonis, et vitanda est semper religiosus conspiratio traditorum, hypocritarum domus, Phariseorumque sententiæ; ut viam adoptionis filiorum filiarumque Dei in sancta Ecclesia spiritaliter nati, digne incedant, et non alienis facinoribus immersi, pro hæc tenebras, pro vita mortem, interitum sibi pro salute acquirant. Talis est Ecclesia Domini, que una semper singularisque contra sese et in partes dividi non potest. Sed post teterrimam persecutionis noctem, turbinesque pestiferos tyrannorum, ad deceptionem innocentium, prædamque populorum, diabolo versuta callidissimæ fraudis advenit, ut quos aperta persecutionis clade transvorare non valuit, nec in seculo sacrilego idolorum servitio mancipandos defectorum nexibus in perpetuam perniciem potuit retinere, eos pollitis traditionibus jungens sibi, sub prætextu sanctissime religionis extinguat. »

69. En quam exacte, quis qualisve sit auctor, suis se coloribus pingit; nempe ex factione schismaticorum, qui se purissimos prædicabant, et catholicorum communicationem execrabantur, quod semel polluti essent traditorum communione. Cum alioqui in ipsa sancta Ecclesia nunquam fuerit tanta severitas, ut ipsa, quantumvis lapsos, non reciperet penitentes, eosque sibi misericordie reconciliatione conjungeret. Donatiste autem (ut fustus suo loco dicitur) non tantum lapsos, sed qui illis aliquando communicassent, in perpetuum aversabantur. Videas insuper auctorem ex ea quam factam dicit post persecutiones extinctas communicationem cum illis, se prodere, non hoc tempore ipsum scripsisse, sed cum jam esset eadem ex causa ab ipsis schisma conflatum, ac latius propagatum.

70. Sed quod mox addit, cætera que essent schi-

¹ Apoc. xxii. — ² Aug. l. ad Donatis. [61] Collat. c. 4.

¹ 2. Cor. vi.

smallicorum Donatistarum certa signa atque lineamenta demonstrat; cum sic invehitur in omnia sacrosancta Catholicorum mysteria, quae omnia illi penitus exhorrescerent: « Denique illi, inquit, falsi sacerdotum ritus, fictaque mysteria non tam in salutem, quam in perniciem miserorum celebrantur, cum erigat altare sacrilegus, celebrat sacramenta profanus, baptizat reus, curat vulneratus, veneratur martyres persecutor, legit Evangelia traditor, hereditatem caeli promittit divinorum testamentorum combustor: quos increpat Dominus et objurgat in Evangelio dicens ¹: Vae vobis, Scribae et Pharisei hypocrite, etc. » et post alia multa ab illis perperam ex divinis Scripturis citari solita, haec ab eodem adduntur: « Fugienda ergo et execranda pollutio omnium congregatio viliosa, et appetenda omnibus beatissimorum martyrum accessio gloriosa; quae est Ecclesia sancta una et vere catholica, ex qua martyres profecti sunt, et a quibus divina testamenta servata sunt. Haec etenim sola persecutionis infestae impetum fregit; haec legem Domini usque ad effusionem sanguinis conservavit; in hac virtutes sancti Spiritus praesentia frequentantur, baptismum a Salvatore perficitur, vilia perpetua reparantur. »

71. Videas plane Donatistarum expressa vestigia, de quibus exclamat saepissime inter alia Augustinus, quod execrerentur collatum a nobis baptismum; qui, et in hoc se habere Cyprianum auctorem gloriarentur, a quo alienum baptismum non sit receptum. Sed de martyribus in carcere constitutis haec habet in fine:

« Postremo cum nec Mensurinus, nec minister ejus Caecilianus, ab hac inhumani crudelitatis cessare vellent, Anulino proconsule, aliis persecutoribus interim circa alia negotia occupatis: beati martyres isti corporeis alimentis destituti, paulatim et per intervalla dierum, naturali conditione, famis atrocitate cogente, cesserunt, et ad siderea regna cum palma martyrii migraverunt, praestante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit in saecula. » Ilucque auctor. Qui quidem ipsa Acta legitima, dicta proconsularia, non tantum (ut demonstratum est) multis praetermissis nimia brevitate contraxit; sed inter alia reliquos martyres, non ut caeteros gladio, verum fame in carcere extinctos esse mentitur; quinetiam Mensurinum episcopum Carthaginensem horum malorum auctorem, Caecilianum diaconum administrum, et plane carnificem existisse conflinxit.

72. Vide et mirare, quo sit progressa insania traditorum; ut cum ipsi quidem (ut ex eorum confessione est recitatum) primum sacros codices traderint; inde simul sicut spinae se invicem ² complectentes, federe juncti nulloque tanti criminis dolore percussis et stimulis repressis conscientiae, se innocentissimos esse professi sint; imo et confessorum sibi gloriam jactanter adserperint, quod petitos sacros codices non dedissent. Sed periunde ac si haec non

satis essent ad impietatem, illud inmane facinus addiderunt, ut innocentes episcopos, ipsumque primae Africae sedis antistitem Mensurinum Carthaginensem, traditionis labe conspergerent, Caecilianumque successorem ipsius eadem quoque fedarent turpitudine. Verum, quod superat omne nefas, quod nec majores commausi sunt excogitare, eosdem fuisse carnifices, necatoresque martyrum, hisce falsis martyrum Actis dolis adnectentes, atque mentitis calumniis alias graviore addentes, et callide concinnantes turpiter praedicarunt, ac scelestissime diffamarunt. Et quasi adhuc parva haec essent, iidem non solum quos tot tantorumque criminum reos arguebant, sed et universam Catholicam Ecclesiam, quod horum communicatione pollutam esse jactarent, jurato in eam bello, sunt in perpetuum aversati. Haec est origo et incrementum schismaticorum; hi enim a superveniente Donato (ut demonstrabimus) qui scelus auxit, propagavit, et schisma confluxit, nomen adepti sunt, ut Donatistae fuerint appellati.

73. *Mensurii et Caeciliani episcoporum Carthaginensium causa defenditur contra Donatistas.* — Antequam autem de Mensurio episcopo Carthaginensi quae vera certaque esse noscuntur in medium afferamus, meminisse lector debet superius dictum esse, auctore Optato Milevitano, hunc subrogatum esse in locum Luciani, qui S. Cypriano successit. Rursus vero cum festificatione Pontii diaconi pariter sit declaratum, ante S. Cyprianum neminem episcoporum Carthaginensium fuisse martyrio coronatum, illud plane inferri posse videtur: Restitutum episcopum Carthaginensem, cujus dies natalis martyrii titulo adscriptus habetur in Martyrologio Romano, quinto idus Decembris collocandum esse inter Mensurium et Cyprianum, ac pariter subisse martyrium. Nisi potius dicere velimus, ipsum Restitutum sedisse ante tempora Cypriani; sed sic vocatum esse martyrem (ut de multis aliis accidit), quod Christi nominis causa tormenta passus sit; non autem quod martyrio vitam finierit, ut S. Cyprianus qui percussus gladio martyrium consummavit. Id autem ut magis esse verum existimemus, non tantum illud persuadet, quod nominis post Cyprianum Lucianus, et Mensurinus usque ad haec tempora recenseantur episcopi Carthaginenses; sed quod Possidius ¹, dum meminit tractatus S. Augustini in depositione ejusdem Restituti episcopi Carthaginensis, nequaquam eum martyrem appellat, sicut nec Cyrum, ejusdem sedis sanctum episcopum; de quo etiam absque titulo martyrii agitur in eodem Martyrologio pridie idus Julii.

74. Quod rursus in primis ad Mensurium Carthaginensem episcopum spectat; quae ab eo gesta fuerint usque ad obitum, cum ei successit Caecilianus, nullo videntur valentiori posse testimonio demonstrari, quam ex ipsis scriptis quae iidem Donatistae adversus eundem Mensurium publice protulerunt, eademque recitata atque examinata in

¹ Malth. XII. — ² Nab. I.

¹ Possid. Indic. c. 8.

mutua magna illa facta jussu principis inter Catholicos atque Donatistas collatione, in qua quicquid potuit inveniri contra Mensurium atque Caecilianum ab iisdem schismaticis est diligenter investigatum atque profatum. Quicquid igitur tunc illi quod proferrent contra Mensurium habuerint, et coram iudice cognoscere ediderint, S. Augustinus¹ his recital verbis :

75. « Tunc Donatiste aliquantum prelocuti sum. quod Mensurius, qui fuerat ante Caecilianum Ecclesie Carthagenensis episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas Scripturas. Et hoc ut probarent, legerunt ejus epistolam ad Secundum Tigitianum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidie; in qua epistola videbatur Mensurius veluti de suo crimine confiteri; qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse; sed potius, ne a persecutoribus invenirentur, abstraxisse, atque servasse; dimisisse autem in basilica novorum quaecumque reproba scripta haereticorum; quae cum invenissent persecutores et abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. Veruntamen quosdam Carthagenensis ordinis viros postea suggestisse proconsuli, quod illis fuerant, qui missi erant ad Christianorum scripturas auferendas et incendendas, quia non invenerant nisi nescio quae ad eas non pertinentia; ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferri et incendi; proconsulem autem ad hoc eis consentire noluisse.

76. « In eisdem etiam litteris lectum est, eos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, et ultro dicerent se habere scripturas, quas non traderent, a quibus hoc nemo quaesierat; displicuisse Mensurio, et ab eis honorandis etiam prohibuisse Christianos. Quidam etiam in ea epistola facinorosi arguebantur, et fisci debitores, qui occasione persecutionis, vel carere vellent onerosa multis debitis vita, vel purgare se putarent, et quasi abluere facinora sua, vel certe acquirere pecuniam, et in custodia deliciis perfrui de obsequio Christianorum. Crimen tamen Donatista non ingerebant Mensurio, nisi de codicibus traditis; mentitum eum quippe dicebant, quod illi non fuerint codices sancti; et peccatum suum legere voluisse; quamvis et ipsam fictionem criminarentur.

77. « Recitarunt etiam rescripta Synodi Tigitiani ad eundem Mensurium pacifice data, ubi et ipse narravit in Numidia persecutores quae egerint, et qui comprehensi, et Scripturas sanctas tradere nolentes, et multa mala passi et gravissimis suppliciis exercitati et occisi sunt; eosque honorandos pro martyrii sui merito commendavit, laudans eos non tradidisse Scripturas sanctas, illius mulieris exemplo², quae duos exploratores in Hierico, in quibus figurarentur duo Testamenta Velus et Novum, tradere persecutoribus noluit; quod quidem exemplum si sub hac est figura intelligendum, Mensurium potius adjuvabat. In suis enim litteris Mensurius

reprehendebat eos qui Scripturas sanctas, quamvis eas non traderent, se tamen habere faterentur; quod mulier illa non fecit; neque enim eos exploratores, qui quaerebantur, apud se esse confessa est, sed negavit. » Haec ibi.

78. Sed de Mensurio episcopo haec quoque Oplatus³, quibus ejus constantia commendatur: « Iisdem temporibus (nempe persecutionis exorta) Felix quidam diaconus, qui propter famosas nescio quam de tyranno imperatore tunc factam epistolam appellatus est, periculum timens, apud Mensurium episcopum delituisse dicitur; quem cum postulatum Mensurius publice denegaret, relatio missa est. Rescriptum venit, ut, si Mensurius Felicem diaconum non reddidisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebatur angustias. Erant enim Ecclesiae ex auro et argento quamplurima ornamenta, quae nec defendere terrae, nec secum portare poterat, quasi fidelibus senioribus commendavit, commemoratorio facto, quod evidam amicae dedisse dicitur: ita ut si ipse non rediret, reddita pace Christianis, amica illa illi daret, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit. Jussus est reverfi Carthaginem; pervenire non potuit. » Nam diem obiit. Et (ut idem subdit auctor) commemoratorium illud redditum est Caeciliano, qui Maxentii tempore, reddita pace Ecclesiae Africanae, est successus episcopus. Haec res Mensurii episcopi Carthagenensis.

79. De his vero, quae spectant ad Caecilianum, ejus integritas sepe iudicis ecclesiasticis, omnium episcoporum sententia, est comprobata, suis locis dicturi sumus inferius. Haec autem illud tantummodo attingendum, nec ipsos Donatistas qui usque ad Augustini tempora viverunt, cum tam sepe atque frequenter in pluribus episcoporum conventibus, ac ipsis secularibus iudiciis, fuerint prosecuti in Caecilianum accusatione, nunquam vel in novissima publica illa collatione, ejus facta est mentio, illud in eum objecisse, quod fame coegerit mori in carcere christianos martyres; sed illud tantummodo, quod nec probari potuit, Caecilianum veluisse offerri victum illis qui definebantur in carcere. Id quidem in Actis Conciliabuli Carthagenensis, quod ab ipsis Donatistis contra Caecilianum est celebratum, conscripserunt; quae et ex eodem recitata esse in dicta collatione, S. Augustinus³ testatur, qui ait: « Et recitatum est a Donatistis Concilium ferme septuaginta episcoporum contra Caecilianum apud Carthaginem factum, ubi cum absentem damnarunt, quod ad eos venire noluerit, tanquam a traditoribus ordinatus; et quia cum esset diaconus, victum offerri martyribus in custodia constitutis, delituisse dicebatur. » Haec ibi. At nequaquam crimini tunc ab illis datum est, quod (ut subdolos auctor dictae appendici addidit) vel unus saltem ea ex causa fame perierit; ut plane videas eadem postea ab impudente

¹ Aug. in Brevic. Coll. dei tertiae, c. 13. — ² Josue ii.

³ Oplatus cont. Parmen. lib. 1. — ² Aug. in Brevic. coll. dei 3. cap. 11.

auctore fuisse conficta, quæ antea tot episcopi Donatistæ nec ausi sunt excogitare, dare crimini, et calumnias in Acta referre.

80. At quis delosi hominis stropham non intelligat? Quod enim sciret a maioribus suis minime probari potuisse, Cæcilianum denegasse martyribus victum; veris confisque martyrum Actis atroxitè appendicem illam; idque tunc eum præstitisse cum in magno illo collationis conventu convicti Donatistæ posteriores tulerunt, et a causa penitus exciderunt; nam ante illud tempus, agitata pluribus Conciliis causa Cæciliani, Romæ, Arelati, et alibi, nihil prorsus hujusmodi fuit a Donatistis in Cæcilianum objectum. Quod si ejusmodi Acta exstiterent, quibus solis Cæcilianus damnari potuisset; eadem in Conciliis, collationibus, Actisque proconsularibus, in quibus omnibus conventibus, quæcumque valuerunt, non prætermiserunt congerere in Cæcilianum; utique magno præconio edidissent; quin in libellis ad Constantinum imp. in eundem sæpe conscriptis, eorundem Actorum saltem iidem meminissent; siquæ universe plane innotuissent Ecclesie; nam imperator (ut dicemus) quæcumque in Cæcilianum a Donatistis essent objecta, exacte in episcoporum voluit examinari conventibus.

81. Sed etsi verum esse daretur, quod illi in dicto Carthaginensi Concilio Cæcilianum vetuisse ad martyres victum inferri dixere; si, inquam, id vere accidisse constaret; idque illi dicere, atque etiam probare potuissent, quod conscientia male cause nec inter alias fictas accusationes proponere ausi sunt; certe quidem ex iis, quæ dicta sunt ex litteris Mensurii a Donatistis editis ac publice recitatis, dicendum utique esset, id sancte pique a Cæciliano gestum esse non in martyres, sed in nebulones illos ac parasitos, turpesque homines, quorum Mensurii dictis litteris meminil, cum scilicet (ut ail) sycophanta quidam vellent ea arte comparare pecuniam, et in custodia in deliciis vivere de obsequio Christianorum; quatenus ejusmodi esse solerent nomen martyrum undinantes; jam exemplum patens superius recitavimus de Peregrino illo famosissimo, ejus res gestæ extant apud Lucianum conscriptæ. Ejusmodi igitur balatronibus ea ex causa (ut Peregrinus ille) se martyribus adjungentibus, qui magno Christianæ religionis dedecore negaturi mox essent, prohiberi a Christianis solita in martyres conferri subsidia, pecuniam vel alimenta contribui; pietati adscribendum erat, non crimini dandum. Si quid ergo hujusmodi a Cæciliano pio studio factum est, inde hostes ejus implacitabiles qualemcumque captantes arripientesque catummarum occasionem, dicebant Cæcilianum alimenta in vinculis detentis martyribus denegasse; sed et perfricta fronte illud subdole addebant, ab eodem martyres omnes necalios esse.

82. Verum vafer impostor, quod constaret ex aliis Actis sanctorum martyrum (quod et superius vidimus) christianos detentos in carcere interiori, quibus negaretur omne solatium fraternæ visitatio-

nis atque subsidii, fiscali cibo nutrirî solitos; velamentum mox addit mendacio: nimirum Anulinum proconsulem illorum oblitum fuisse, aliis negotiis occupatum; egregie scilicet; perinde ac non proconsul, sed custos carceris, ejus id operis esset, Anulinus fuisset. Sed cum nec custos carceris id absque capitis sui periculo tentare potuisset, ut quævis facinorosus in carcere positum sineret fame perire; cur non potius jussu proconsulis id factum dixit? aperiam patens: Ne scilicet sic a culpa liberaret Cæcilianum; perinde ac si in eum omnem curam atque custodiam carceris proconsul rejecisset; quo nihil stultius effingi potest. Sed jam de his satis; quæ quidem haud oportuit prætermisere, ne scilicet causa tot sententiis definita, penes aliquem rem minus exacte pervestigantem, oblitu Actorum sanctorum martyrum, revocari in dubium facile posset.

83. Quod autem superius in recitatis Actis sit demonstratum, flagrantis persecucionis etiam tempore sollicitos fuisse Christianos celebrare Dominicum, nempe (ut alias pluribus declaravimus), ipsum sacrosanctum sacrificium inveniunt; ut nefas putarent, quovis impetu persecucionis urgente, dimittere; sed (quod coram proconsule professi sunt) potius mori paratos ex instituto fuisse, quam illo carere: cum hæc exemplo Africanorum martyrum in Ecclesia Occidentali satis esse demonstrata videri possint; de eadem ecclesiastica disciplina in Orientali Ecclesia hoc ipso tempore exemplum editum hic attexere, dignum existimavimus. Extant Acta ¹ martyris Anysie, ex antiquioribus monumentis in lucem reddita, ubi, quomodo Thessalonice passa sit, breviter narratur his verbis:

84. «Tunc cum persecutio Diocletiani ac Maximiani ardentius grassaretur, cogitatio venit in mentem Anysie, ut iret ad Dominicum; id autem erat angelus, qui eam vocabat ad passionem martyrii. Cumque ingrederetur portam Casandrioticam, excitatus est tumultus in populo. Deinde cum eam vidisset quidam ex satellitibus imperatoris, et esset ab ejus sauciatus pulchritudine, vel ab ipso potius diabolo incitatus; ei factus obviam: Sla, inquit, et dic quo vadis. Illa autem videns ejus insolentiam, et immoderationem, et mente agitata tentationem; digito fecit in fronte signum crucis. Ille vero plane fera, et fera savior, non reveritus est generosum et decorum silentium; sed se contumelia affectum et despectum arbitratus, cum eam apprehendisset, voce aspera eam agrestius interrogabat, quamnam esset, et quo proficisceretur. Agna autem Christi, volens insolitum devitare conspectum, voluit eum brevi responso superare: Sum Christi ancilla, et vado ad Dominicum. Ille autem insolens, impulsus ab eo qui in ipso habitat dæmone, dixit: Sed non sinam te illuc proficisci, sed te adducam ad diis libandum. Solem enim hodie colimus. Et simul hæc dicens, velum traxit volens vultum ejus detegere. Illa autem genecose, et fortiter resistens, in ejus faciem

¹ Metaph. die 30 Dec.

inspirans, dixit : Increpabit te Christus Jesus, diabole. Ille autem ea sufflatione, et nomine Christi motus ad iram, quæ coliberi non poterat; stricto quem ferebat gladio, eo latus ejus transfodit; quæ statim cum tremore et palpitatione membrorum in terram cadens, eam sancto sanguine reddens purpuream, expiravit. » Illicusque de martyrio ejus; quæ occasione Dominici peragendi volumus recitasse. Quod etsi sciamus eandem vocem pro Dei templo interdum accipi solitam; tamen quod ecclesie omnes solo æquate fuissent; ex aliis superius recitatis de celebratione Dominici, non nisi sacrificium misere posse intelligi, satis est declaratum. Mentio habetur in iisdem Actis Anysie, ab imperatoribus illud quod fuisse promulgatum edictum, ut cuilibet volenti liceret sine poena occidere christianum.

85. *Martyres in Palaestina.* — Sed quæ sunt anni hujus reliqua prosequamur. Eusebius¹ dum de hoc secundo persecutionis anno (sic ipse numerat) meminit, agens de rebus in Palaestina tunc gestis, hæc ait : « Secundo anno jam adventante, cum bellum contra nos vehementius exardesceret, et littere imperatorum, in quibus generali edicto præceptum erat, ut universa plebs in singulis civitatibus idolis immolare et libamina offerre cogeretur, jam primum ad Urbanum id temporis provincie illius præfectum perlata essent; Timotheus Gazæ urbis Palaestine infidelis prope formentis exantlatis ad extremum in rogam lentius aliquando et remissius exardescerent impositus, maxime germanam germanæ erga Deum pietatis probationem per patientiam in omni cruciatus genere ostentatam demonstravit; et coronam, quæ sanctis Dei athletis pro pietatis victoria certantibus tribui solet, ad extremum reportat. Tempore autem ejus martyrii Agapius et Thecla, quæ nostra vixit ætate, constantiam animi maxime generosam declarantes, bestiis ex sententia judicis traduntur devorandi. At quis tandem est, qui illa quæ sequentur, aut oculis conspicuus non miraretur, aut solum auditione accipiens non obstupesceret? Nam dum Gentiles publica festa inter se celebrabant, et consueta agebant spectacula; inter alia quæ magnopere ipsis in optatis erant ad contemplandum, crebro hominum sermone ferebatur, Christianos, qui dudum erant ad bestias damnati, certamen confecturos.

86. « Cum vero hujus rei fama latius manaret, et apud omnes passim vagaretur; adolescentes numero sex, quorum unus genere Ponticus, nomine Timolans; alter ex Tripoli urbe Phœnicie, qui Dionysius nuncupatus fuit; tertius Ecclesie Diospolis subdiaconus, qui Romulus dictus est; quartus Pausis, et quintus Alexander, uterque Ægyptius; sextus hujus gentilis Alexander, ex urbe Gaza; proprias manus, quo ardentem martyrii cupiditatem significarent, ante colligantes, ad Urbanum, qui jam bestias ad Christianos dilaniandos emissurus esset, curriculo currunt, seque christianos libere confitentur; atque

ipsa sua propensione tanquam ad aciem instructa, et ad quodque discrimen admodum parato, liquido declarant, eos, qui in vero Dei omnium rerum fabricatoris cultu gloriantur, violentas inhumanum ferarum incursionibus nequaquam formidaturos. Unde profecto tum ipsam præsidem, tum illos qui cum eo erant, in repentinam admirationem tradentes, extemplo in carcerem confruduntur.

87. « Non multis diebus post alii duo fuere in eorum numerum adscripti; unus qui acerba et varia tormenta propter fidei suæ confessionem variis temporibus ostentatam antea exhausisset, Agapius nomine; alter qui res ad corporis usum necessarias illis martyribus subministrasset, Dionysius appellatus; omnes isti octo numero, uno die nempe vigesimo quarto mensis Dyslri, hoc est, ad nonum kalendas Aprilis, in ipsa Cæsarea securi percussi obeunt. » Quæ autem post hæc Eusebius addit, anno post sequenti, quam præsentem configisse, demonstrabimus suo loco. Interea quæ hujus anni rerum gestarum reliqua esse videntur, adjiciemus.

88. *Acta Marcellini papæ et Concilii.* — Hoc eodem anno, iisdemque consulibus, Acta Concilii adversus Marcellinum papam habiti notata habentur, nempe (ut in eis legitur) decimo kal. Septembris, Diocletiano octavum et Maximiano septimum consulibus; quæ quidem Acta licet admodum depravata, tamen, quæcumque sint, hic describere, deque eis disserere, nostri numeris esse ducimus. Cumque eadem triplicis editionis edita habeantur, novissimam nos sequentur, quæ medium locum obtinet; non quod ejus lectio in omnibus arida, sed quod sit legentibus facilioris intelligentiæ, visis ac cognitis eisdem in Cresconiana Collectione, ac etiam aliis scriptis codicibus. Narrato jam in eis Marcellini lapsu, quem summam perbriximus, ac suo loco posuimus, et quid de eis esset sentiendum pariter disserimus; hæc ibidem posita mox sequuntur, suis ubique titulis prænotata :

« De Synodo, et de negatione Marcellini quod thurificasset.

89. « Facta est itaque Synodus; non tamen collecti sunt in integro sacerdotes; quia currius vergebatur persecutionis. Veniens autem episcopus Marcellinus, negabat se thurificasse. Nam dixit, et hanc sententiam proposuit; quia dimiserat eum, qui cum eo esse videbantur in eodem loco presbyteri, Urbanus, Castorius, et Juvenalis, et diacones Caius et Innocentius. Synodus autem universa hoc dixit: Cunctorum judicio tu eris iudex; ex te enim damnaberis, et ex te justificaberis, tamen in nostra presentia; illic vero dum veneris ad iudicium tuum, ex te tunc damnaberis, et ex te justificaberis; tu enim iudex, tu reus (al. tui eris). Presbyteri autem et diacones (quoniam pontificem, qui eos creavit in ordinem presbyterii, vel diaconatus honorem, et dimiserunt aream [al. aream], et evacuerunt horreum) ad probandum eos, amisso ordine, intrent examen, quoniam evacuerunt horreum. Debit enim pontifex potius mori cum quinque,

¹ Euseb. lib. viii, c. 13.

quam ut viveret suo iudicio condemnatus. Introivit autem universa Synodus in cryptam Cleopatrensem, in civitate Sinuessana; et quia tota multitudo non recipiebatur in crypta Synodi, quinquageni introibant.

90. « De damnatione Urbani et Castorii, et testimonio episcoporum adversus Marcellinum urbis Romae episcopum.

« Prima autem die introierunt hi, damnantes Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, et diacones Caium et Innocentium. Hi sunt qui introierunt episcopi, audientes, non tamen iudicantes pontificem: Petrus, Castorius, etc. omnes numero quinquaginta. » Quarum autem Ecclesiarum episcopi fuerint, non exprimitur; sunt tamen quadam nomina composita, quae Africanis Christianis peculiaria esse solerent, ut Habetedum, Spesindeo, et Geneservatus. Sed sequitur: « Hi introeuntes in cryptam propter metum Augustorum, uno ore quasi trecenti, uno die in Concilio iudicantes damnaverunt Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, et diacones Caium et Innocentium, qui (al. quia) evacuaverunt, et dimiserunt aream apertam, ut introiret immundus et comederet triticum; presbyteros et diacones damnabant, qui Marcellinum papam dimiserunt; ipsos etiam iudicabant; non tamen iudicabant pontificem, quia sic ex uno ore erant concordati... ut infra horum septuaginta duorum testimonia, ipse iudex, ipse reus, ipse semetipsum in praesentia eorum se innocentem servaret: aut infidelem se damnaret; quoniam in septuaginta duorum libra occidua in (al. per) reparationem surgit annus.

91. « Hoc quoque factum est novi, ut introiret unus de festibus, qui cum haberet uxorem et filios ex ea, ipse tamen illi sprete adulteram superinduxit, et dedit uxori repudium. Et introeuntes alii decem et alii quatuor, dicentes: Nos te vidimus mittentem et thurificantem Herculi, Jovi et Saturno. » Cum in templum Vestae et Isidis introductus a Diocetiano Marcellinus dicatur in iisdem Actis superior enarratis; cur non illis, sed aliis diis ibi thurificasse narretur, causam non invenio; cum secundum diversa numina, distincta quoque esse solerent templa deorum, ac eorum pariter cultus; nec in templo Vestae coli Jovem, vel in templo Jovis Vestae sacra fieri solita, vel Marti, aut alii cuiquam. certum sit. Quamobrem hac quoque ex parte eadem Acta imposturae suspitione laborant. Sed sequitur:

92. « Dixit ergo Marcellinus: Quo die? Respondit unus eorum, et dixit: Quo die existi purpuram, et induisti coccum, et gaudebat super te Diocletianus, et quos paulo ante negabas ante tribunal, eis thurificabas. Athanasius episcopus dixit: Ilanc vera sunt quae testantur isti? Et respondit Petrus episcopus, et dixit: Loquere, pontifex, et iudica causam tuam. Et subscriperunt quinquaginta episcopi qui supra dicti sunt, cum quatuordecim viris, qui uno ore loquebantur de septuaginta duobus, et firmabant iudicium. » Quid autem per libram occiduam intel-

ligatur, auno superiori, cum de Marcellini lapsu actum est, pluribus diximus.

93. « Alia autem die venerunt triginta tres presbyteri urbis Romae, et in eorum iudicio Urbani, Castorii, et Juvenalis presbyterorum, et Caii et Innocentii diaconorum damnationem integram perspexerunt; ac ipsi de suo ordine, in iudicio iustitiam tenerunt, dicentes: Amisso ordine, negent se esse hominum qui sunt socii Ecclesiae. Convenientibus autem eis secundo die post damnationem presbyterorum Urbani, Castorii, et Juvenalis, Caii et Innocentii diaconorum; venerunt alii quinquaginta episcopi, et introierunt in cryptam propter tempestatem temporis; introivit et Marcellinus urbis Romae episcopus, tum adhuc nomen tenens episcopatus; nondum enim fuerat damnatus, nisi numerus secundum ordinem Synodi librae probaret exemplum. Introivit autem Castius, Carponianus, et reliqui quinquaginta numero.

« De responsione Anastasii (al. Athanasii) et Antimi episcoporum.

94. « Responderunt Anastasius et Antimus episcopi, et dixerunt: Tuo ore iudica causam tuam, et non nostro iudicio; solve conditionem. Respondens autem Sebastianus episcopus, dixit: Noli audiri a nostro iudicio; sed collige in sinu tuo causam tuam, et introduce testes, ut testificentur veritatem; quoniam ex te iustificaberis, aut ex ore tuo condemnaberis; quoniam recte praescripti patres nostri et coepiscopi damnaverunt, sicut et nostro ore pelimus, et uno conformi iudicio damnari Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, Caium et Innocentium diaconos. Unde quia isti ex splunca fugerunt, et saepe fatum Marcellinum episcopum dimiserunt: amisso ordine, intrent examen; quia omnes legulae (dicit Petrus episcopus) dum formatae in fornace fuerint coactae, iterum coquantur sole et pluvia, et ibi probantur, ut sint super habitaculis hominum.

95. « Moram ergo non facientes (ut damnationi eorum iam ante dictorum subscriberent hi quinquaginta episcopi) omisso ordine, introierunt in Synodum. Et ecce introierunt et quatuordecim testes, qui dicebant se vidisse Marcellinum thurificantem. Respondit unus episcopus nomine Sallustius, dicens: Dicite coram veritatem. Respondit Petrus et dixit ad Marcellinum episcopum: Jam audi, pontifex, et iudica causam tuam; quoniam ex ore tuo iustificaberis et ex ore tuo condemnaberis: quoniam nulla membrum sana esse possunt, si caput mortuum fuerit. Respondit Marcellinus episcopus, et dixit clara voce: Non diis sacrificavi; sed tantum grana thuris, levatis (al. levata manu) manibus super prunas combussi. Levaverunt se omnes quinquaginta praescripti episcopi, dicentes ad quatuordecim testificantes. Quid vidistis hunc facientem? Qui ex ore suo testati sunt, quasi uno ore loquentes. Et subscriperunt omnes quinquaginta episcopi in testata quatuordecim virorum, ita ut viginti octo completerent cum participantibus. Unus autem de episcopis, nomine Quirinus (al. Cyrillus), dixit: Infudisti cor tuum, pontifex, ma-

lilia, quod decem et octo annis sanctificaveras (al. siccaveras) castitate : præsul. vulnerasti omnia membra tua; propterea ergo non recedam de omni cofu Synodi, donec purpureum (al. perpurum) cor tuum manifestetur.

96. « Altera autem die hi ducenti episcopi constituerunt, quatenus et ipsi introirent in Synodum; et facta colloctione simul cum præscriptis centum, sederunt in eadem civitate, omnesque uno examine trecenti alligaverunt, et damnaverunt hos, Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros, Caium, et Innocentium diaconos. Respondit Sebastianus episcopus: Illic tribunal, nostro sermone, nostro chirographo, nostro eloquio, nostro auxilio, nostra constantia et veritate fixa, et præclara dispositione auditionis exhibemus ligamen. Non enim nostro ore justificaberis, aut nostro ore condemnaberis. Quapropter consue tunicam tuam, et quam paulo ante induebas sutam, modo conscissam consue ex toto corde tuo, et ex manibus tuis involvere in peccato tuo, Marcelline pontifex Romæ. Respondit Urbanus episcopus ad Sebastianum episcopum, et dixit: Introducantur testes veri veridici numero quadraginta quatuor, ut libra occidia compleatur a multis. quod (al. quoniam) a multis facilitatum (al. fabricatum) est. Et introierunt testes, Tranquillinus, Priscus, Bonus, et reliqui.

97. « Singulis autem adstantibus in gremio trecentorum episcoporum, et triginta presbyterorum Romanorum, et viginti octo testium prædictorum, ut libra completeret; quoniam duodecim uncias in libra probabitur census, et in septuaginta duobus comparentibus damnabitur præsul; respondit Quiriacus episcopus, et dixit ad Marcellinum: Nunc cognosce (al. cognoscis) universum velamen cordis tui; judica ipse causam tuam, et disjectam a te macerem tu ipse scrutare; non enim nostro, sed tuo ipsius iudicio condemnaberis, nostro autem testimonio excusaberis. Nihil time, quoniam nos in tui damnationem nihil opponimus causale, nihil defendimus; sed damnamus eos qui evacuaverunt templum, et dimiserunt fabricam manu desuper constructam, et introierunt lupi, et facerent speluncas, et comederent agnos immaculatos; et eos, qui ex veteri ad novum venerant, invulerent. Te enim non condemnamus, præsul; quoniam ex ore tuo justificaberis, et ore tuo condemnaberis.

98. « Marcellinus autem in conspectu Synodi cecidit in terram; ibi ergo jacentem et moram eum facientem damnaverunt. Synodus autem et presbyteri triginta clara voce chirographum firmaverunt super Urbanum, Castorium, et Juvenalem presbyteros. Hi autem subscripserunt in damnationem horum quinque, Urbani, Castorii, et Juvenalis presbyterorum, et Caii et Innocentii diaconorum. In (Synodo) autem trecentorum episcoporum, caput cinere involutum habens Marcellinus episcopus urbis Romæ, voce clara clamans, dicebat: Peccavi coram vobis, et non possum in ordine esse sacerdotum, quoniam avarus corrupit me auro. Subscripserunt

igitur in ejus damnationem, et damnaverunt eum extra civitalem. Sacerdos nomine Melchisedes (al. Melchisedes) episcopus subscripsit primus in ejus damnationem, non tantum pro hoc tempore (quod exigebat orlo) sed etiam in exemplum futuri temporis; quoniam et ipse clara voce dicebat: Juste ore suo condemnatus est, et ore suo suscepit anathema maranatha; quoniam (suo) ore condemnatus est. Nemo enim unquam judicavit pontificem, nec præsul sacerdotem suum. Quoniam prima sedes non judicabitur a quoquam.

99. « Hoc autem facto, Diocletianus, cum esset in bello Persarum, audivit quod trecenti episcopi et triginta presbyteri, et tres diaconos in eandem condemnationem convenissent, quodque dum subscriberent omnes, ipse omnium primus Marcellinum manu sua propria concluderat in suum anathema, anathemati subscribens. Et iratus Diocletianus, in eandem civitatem misit, et multos episcopos ad coronam martyrii traxit. Factum est autem nihil aliud, nisi quod, dum primo damnati fuissent tres presbyteri, et duo diaconos, damnatus est Marcellinus episcopus suo iudicio, decimo kalendas Septembris, Diocletiano octavam, et Maximiano septimum consulibus. » Hucusque Acta Synodalia.

100. Quæ quidem cum multa habeant, quæ ipsis jure posse objici videantur; ut in re valde dubia, quid de his sentiendum esset, nolimus in prima editione nostro arbitrio definire, sed cuncta subjecimus eruditorum iudicio; licet nonnihil in eam prochievros visi essemus esse sententiam, ut recitata nuper Acta Synodi fuerint commentitia. In hac autem quam postremo cudimus editione, re graviore lance perpensa, et sagaciori indagine disquisita, aliqua addenda esse putamus, quæ atque iudex pro adversæ partis defensione edenda, jure potuisset exigere. Resideat in throno suo gravis et veneranda, quantumlibet obsita pannis, antiquitas, quæ majestate sua, ab invilis licet, extorqueat reverentiam, sed et imperet jure suo, magna esse æstimatione habenda quæque vetera monumenta, licet temporis appareant edacitate corrosa; quo fit, ut quodlibet oblectum, consumptumque vile numisma rubigine, minime proficiendum esse censeat, sed velit omni industria periti manu artificis expoliri, unde saepe contingat, ex parvis quibusdam signis, et notis nonnulla præclara admodum in lucem ferri.

101. His igitur admoniti, eadem Acta accuratius intuentes atque attentius considerantes, procul absumus, ut ea penitus rejicienda putemus; atque longe longius abhorremus, ut eadem Donatistis adscribenda esse velimus. Quid cum illi finisse dici possint, quæ non noverunt, neque aliquando eis usi esse reperimur, prout ex iis quæ superius dicta sunt, satis aperte est demonstratum? Sed jam ad hæc elucidanda veniamus. Quenam autem sint, quæ recitatis Concilii Actis repugnare videantur, e priori nostra hic reddamus editione, atque illa in primis, quæ dicta sunt superius adversus Donatistas lapsum Marcellini, et aliorum Romanorum Pontificum

astruentes, sed nulla ex parte probantes; quod si nullus unquam lapsus Marcellini valuit demonstrari, certum est nec de lapsu potuisse agitari iudicium, et Concilium congregari. Sed et illud ad exactius redigatur examen: Quomodo pacto potuit accidisse, ut hoc potissimum tempore, quo hujus persecutionis flagraret incendium, et imperatorum toto orbe Romano in Christianos acerbior ira seiviret, valuerit trecentorum episcoporum cogi conventus, paulo minor majori illo, qui sub maxima omnium Ecclesie pace, totis viribus adfidente Constantino imperatore, Nicææ in Bithynia fuit postea congregatus? Insuper quod ad locum pertinet; nulla prorsus de crypta Simessana, dicta Cleopatrensi, usquam mentio vel levis memoria reperitur.

102. Sed et in eo etiam error manifestus redargui posse videatur, dum in fine eorundem Actorum (ut vidimus) de Diocletiano traditur, hoc ipso anno, sub ejus consulatu octavo, et Maximiani septimo, expeditionem adversus Persas comparasse; quos tamen (ut suo loco superius dictum est) apparet ante biennium fuisse superatos. At quomodo, quæso, hoc anno Diocletianus erat in procinctu cum exercitu adversus Persas, quem sententia Eusebii et nonnullorum aliorum, hoc ipso anno vigesimo sui imperii, secundo vero persecutionis in Christianos conflata, se imperio abdicasse constat, vel secundum alios anno sequenti, mense Aprilis? quod omnes pariter tradunt ab eo Nicomediae esse factum, ubi tunc agebat, et non alibi, ut auctor ille finisse dici posse videatur; cum et superius Cassiodori Chronicon aperti mendacii sit redargutum, dum post annos tres, nempe sub consulatu Constantii et Galerii Maximiani, ponitur ibi de Persis ac Parthis Diocletiani triumphus, tertium plane post annum ex quo ipse se imperio abdicavit; quo nihil absurdius dici potest.

Hæc quidem adversus Concilii Acta proposita, etsi fortia videantur, nequaquam tamen hujusmodi esse reperimus, ut ex eis eadem Acta falsa penitus convincantur. Nam in primis, quæ superius in Marcellini lapsu negando sunt dicta, contrariis assertionibus esse labefacta monstravimus. Quæ vero ordine sequitur vehementior de numero trecentorum episcoporum obiectio, nec quidem ejusmodi est, ut ipsa Acta spurcia omnino esse redarguat, quod tunc perspicue, lector, intelliges, si tempora temporibus conferens, ex similibus discas hæc esse verisimilia. Accipe igitur antiquiora, ex quibus recentiora captu difficiliora valeas intelligere.

103. Cum urgeret acerbissima illa sub Decio persecutio, et præ ceteris Romanam exagilaret Ecclesiam; et cum jam ejus episcopus Fabianus martyrio coronatus, atque pars cleri Romani conjuncta in carcerem esset; qui reliqui erant Romanæ Ecclesie clerici, in anni unius interregno (non enim sinebat ingruens persecutio ob collegas detentos in carcere substituere episcopum successorem) non unius tantum Urbis ipsius, sed totius orbis profusus susceperunt gubernandam Ecclesiam; qui in primis de martyrio Fabiani pontificis litteras dedere ad longe etiam po-

silas transmarinas Ecclesias; alias etiam addidere, quibus commoverent episcopos illos persecutionis furore bene præesse suis Ecclesiis; adjectere alias redarguentes qui segniter agere viderentur. Excitata insuper eodem tempore de lapsis recipiendis non levi controversia, præter litteras ab illis de his datas ad S. Cyprianum, et universam Africanam Ecclesiam, iidem Romana Ecclesie clerici collegere Concilium cum ex Italia, tum ex aliarum remotiorum provinciarum episcopis illis qui ob persecutionem extores ad præsidia Ecclesie Romanæ confugissent, ubi et de recipiendis lapsis in eodem Concilio sancto decreto, illud ipsum in universo christiano orbe datis litteris promulgarunt.

104. At si quis tot hæc et tanta, adeoque sublimia a parte dumtaxat Romani cleri, quæ libera a vinculis esset, potuisse præstari, et exhibita omnino esse, absque dubitatione aliqua sed sine auctoritate asseveraret; quis non crederet esse commentum, et quidem inepte compositum, ab omni fide proci abhorrens? Sed et si quis ad hæc probanda, Acta aliqua pervetusta, eadem tam grandia facta narrantia, exhiberet; nonne confugit suboriturus de impostura suspicio, vel potius de figmento constans assertio? Et tamen hæc omnia certo certius colligisse, sanctissimi Cypriani episcopi Carthaginensis plures epistolæ tunc temporis scripte, et alie ab ipso clero Romano redite, amplissimam fidem, ut nec vel levis esse possit reliqua dubitatio, omnibus eas legitibus faciunt. Hæc hæc omnia superius suo loco et tempore, sub Fabiani papæ vacante sede, narrata; hic vero summam necessario repetita, quo percipere queas cleri Romani, persecutionis tempore, cessante pontifice, vigilantissimum studium, et super totius orbis Ecclesias supremam junctam cum sollicitudine potestatem.

105. Qui igitur de martyrio Romani Pontificis ad transmarinas quoque Ecclesias dare litteras, quas Circulares nominavit antiquitas, Romanus clerus in more habuit (quod communis omnium Ecclesiarum cause esset, de statu episcopi universalis Ecclesie admoneri), haud quidem ejusmodi officium prætermisit adeo necessarium, periculosissimo hoc omnium tempore, in deploratissima omnium causa, infelicissimo Ecclesie statu, universa Christiana religione in summo discrimine collocata, cum in universalis Ecclesie Antistite, fidei catholica primum post Christum, et in Christo solidum fundamentum magno terræmotu concussum, et excussum penitus videretur. Sed quod jure timenda esset in unius lapsu ruina omnium, et totius casus Ecclesie; datis a clero ad omnes episcopos ex more litteris, omnium ad suffragiendum tantam machinam collabentem est imploratum auxilium, et requisitum officium; indigere enim videbatur communis causa communi omnium consultatione, et novus casus novo consilio, atque inauditus hactenus morbus paratum omnium sententia remedium exposcebat. Quis, putas, episcoporum tanto Romani cleri litterarum classico excitatus, se domi valuerit continere, e qua etiam perse-

cutio urgens arceat? Persecutionis enim tempore majorem episcoporum numerum consecuisse Romanam confluentem, ex cleri Romani litteris ad Cyprianum¹ datis possumus intelligere, in quibus cum agitur de convocato tum sede vacante ab ipso Romæ Concilio, de episcopis qui convenerunt, hæc habet: «Diu, et quidem multi, et quidem cum quibusdam episcopis vicinis nobis, et appropinquantibus, et quos ex aliis provinciis longe positis persecutionis istius ardor ejecerat, » contulimus scilicet. Nihil est igitur amplius quod mireris, si in tanta causa audias convocatos convenisse trecentos episcopos, cum etiam non vocatos soleret eos dira persecutio Romanam impellere, ubi Gentilibus inæcogniti degerent, et fidelibus tantum noti, Romanæ Ecclesiæ subsidiis alerentur; quæ (ut superius vidimus) persecutionis tempore egentes Ecclesiæ, etiam longe positas, pascere consuevit.

106. De loco autem, quod nulla ejus memoria reliqua sit, inanis est prorsus objectio; cum post mille et trecentos annos non minus tantum cryptæ, sed amplissimarum quoque civitatum facta fuerit desolatio, et terremotibus sciannus montes atque planities mutasse situm et nomen. Sed tamen, quod ad loci regionem spectat, conferunt satis Actis iis ea quæ ex rebus gestis sanctorum martyrum Sebastiani et sociorum ab Ecclesiæ Romanæ notariis accurate descriptis superius sunt recitata; nimirum sub hæc ipsa Diocletiani persecutione, ad evitandum furentium Gentilium gladium, ingentem Christianorum numerum cum Polycarpo presbytero, consilio Caii pontificis, Marcellini antecessoris, in amplissimam Chromatii villam ad litus Campanum positam esse profectos, illicque incognitos habitasse; ut plane appareat Romanam Ecclesiam in eadem regione ad delitescendum amplius habuisse recessus, ubi non solum trecenti, sed multa Christianorum millia secrete degerent.

107. Quod vero ad novissimam illam objectionem ex ultima parte ejus descriptionis acceptam, qua dicitur Diocletianus in Perside audisse Marcellini respicientiam, et de nece episcoporum Romæ agentium rescripsisse, quem constat ante biennium de Persis Romæ una cum Maximiano collega triumphum egisse; dicimus quidem, ea omnia non esse ex Actis Concilii, sed (ut apparet) ad ipsa Acta appendicem superadditam; quæ etiam veritati concinna reddetur, si quod ibi dicitur, «Cum esset in bello Persarum; » ita lectio restituatur: «Cum reversus esset e bello Persarum, » quam germanam existimo lectionem. At de his inactenus. Si quæ sunt alia, quæ his repugnant, horum comparatione levissima esse scias; ut non sis in his diutius detinendus. Habes, lector, posterionem hanc nostram de lapsu Marcellini, et Concilio Sinuessano lucubrationem, qua et animi nostri institutum, mille antea signis sæpius patefactum, tibi plenius innotescat; velle nimirum ad veritatis reclamationemque lucam cuncta referri; nec ad excusanda

Pontificum Romanorum peccata (si quæ jure objici possunt) vel latum quidem, quod dicunt, unguem, imo nec tenuem saltem capillum velle deflectere. Sed jam reliqua prosequamur.

108. *Martyres ubique innumeri sub Diocletiano.* — Hoc ipso quoque anno, qui numeratur quintus ab exordio edificationis Thermarum Diocletiani imperatoris, contigit martyrium Saturnini senis, Sisimii diaconi, Aprontiani commentariensis, atque Papiæ, et Mauri militum, ut colligitur ex Actis Marcellini atque Marcelli Romanorum Pontificum (sunt ea simul juncta, prioraque Marcellini, sedposito tantum nomine Marcelli confusa). In iisdem, inquam, Actis cum hæc ad finem eorundem passionum legantur: «Post menses vero decem, et annos duos absoluta fabrica Thermarum cum gloria, etc. » Præsens annus plane significatur; nam cum Therae (ut dictum est) cepisse sunt anno Domini ducesimo nonagesimo octavo, septemque annis earum ædificatio perduravit; erit hæc annus quintus ædificationis, idemque tertius ante absoluteionem connumerabitur. Post recensita igitur, quæ superius dicta sunt de Saturnino atque Sisimio, et quæ sequuntur de confessione atque martyrio Aprontiani commentariensis, quæ brevitas causa præmittimus; hæc habent de consummato martyrio Saturnini atque Sisimii, et, qui iis accesserunt, Papiæ ac Mauri militum:

109. «Tunc¹ jussit Laodicus præfectus retrudi in custodiam Saturninum senem, et Sisimium diaconum, dicens: Si non immolaveritis diis, diversis vos ponis interitiam. Cum autem essent in custodia, veniebant multi Gentiles. Audiens hæc Laodicus, jussit parari sibi tribunal in Tellude post dies triginta duos, et jussit sibi præsentari Saturninum, et Sisimium. Qui vineti catenis, et nudis pedibus steterunt ante eum. Quibus dixit Laodicus: Quid est? Deposistis vanam superstitionem, et adoratis deos imperatorum? Respondit Sisimius: Nos peccatores (al. peccatores) adoramus Dominum Jesum Christum Filium Dei; nam daemonibus et lapidibus nunquam humiliamur. Laodicus dixit: Deferatur tripodæ et thurificent majestatem. Saturninus dixit: Conterat Dominus deos Gentium. Et continuo soluta est tripodæ ærea, velut lutum. Quod videntes duo milites Papiæ et Maurus, cœperunt clamare: Vere Deus est Dominus Jesus Christus, quem colunt Sisimius, et Saturninus.

110. «Iratus itaque Laodicus jussit eos in equodeos levari; et cum traherentur nervis, fustibus, et scorpionibus cæsi sunt. Illi autem clamabant: Gloria tibi, Domine Jesu Christe, quia meruimus socii fieri servorum tuorum. Tunc Papiæ et Maurus clamabant, dicentes: Ut quid vos coarctat diabolus in servos Dei ista exercere? Iratus Laodicus jussit ora eorum lapidibus contundi, et in carcerem retrudi, Saturnino autem et Sisimio flammam ad latera poni.

¹ Ex cod. manuscr. cui assecluntur posita a Surio tom. 1. die 16 Januarii.

¹ Apud Cyp. ep. xxxi.

Et cum in equuleo pendentes vultu aceri gratias Deo agerent, jussi sunt capitalem sententiam subire : et depositi de equuleo, ducti sunt in viam Nomentanam, ubi capite truncati sunt. Collegit eorum corpora Thrason cum Joanne presbytero, et postea sepelivit in pradio suo via Salaria cum aliis, tertio kalend. Decembris.

111. « Post dies vero duodecim jussit Laodiceus Papiam et Maurum milites, qui baptizati sunt a Marcellino episcopo, sibi presentari in circo Flaminio, et dixit ad eos : Cognovi quod et vos christiani sitis. Papias dixit : Vere christiani. Dixit ad eos Laodiceus : Deponite vestram fallaciam, et adorare deos quos principes adorant. Respondit Maurus, et dixit : Adoret eos qui desperaverunt de animalibus suis ut in aeternum pereant. Laodiceus dixit : Modo vos desperabitis de animalibus vestris, si non sacrificatis diis immortalibus. Audite, et facite quae dico, et vivite. Respondit Papias : Sacrifica tibi, et vive in tormentis aeternalibus. Tunc jussit eos sterni in terram, et fustibus caedi. Et cum diu caederentur, nulla vox ex eis audiebatur, nisi tantum : Christe, adjuva nos servos tuos. Tunc jussit eos levari de terra, et plumbatis caedi. Et cum diu caederentur, emiserunt spiritum. Quorum corpora collegit Joannes presbyter noctu, et sepelivit in via Nomentana, quarto kalend. Februarii, ad Nymphas, ubi Petrus baptizabat. » Invenitur Acta horum martyrum; quae autem sequuntur de Arthemina, usque ad Acta et exitum Marcelli papae, additamentum putamus, quod in multis fide vacillat; nam nec ulla mentio fit de Arthemina filia Diocletiani virgine et martyre in tabulis ecclesiasticis, cujus memoria tam nobilis mille fuisset monumentis expressa, si verum esse majores novissent; nec de ea praeterea mentio est apud scriptorem aliquem. Reliqua autem quae ad eadem Acta spectant, suo loco opportunius in Marcello dicentur.

112. Quoniam vero hic ultimus annus imperii Diocletiani atque Maximiani numeratur, qui et secundus persecutionis censetur, operae pretium existimamus hic enumerare, et si non omnes quidem martyres qui sub iisdem imperatoribus passi sunt (nam id impossibile esse putamus), illos tamen qui in ecclesiasticis tabulis habentur, suis quibusque diebus natalitiis consignati; illos, inquam, quorum certus, quo passi sint, annus minus habetur expressus: quorum enim martyrii Acta sunt die et consule adnotata, certis quibus passi sunt temporibus, suis reponimus locis; reliquos autem, qui sub iisdem imperatoribus martyrio coronati sunt, sed incertum est illorum tempus, hujus anni includimus termino. Licet autem iisdem imperare hoc anno desierint, nequaquam tamen persecutio semel ab iisdem excitata quievit; sed (quod omnes affirmant) ad decimum usque progressa, quo inchoata est nomine, eodem quoque est usque ad annum ultimum propagata.

113. His igitur imperatoribus (ut de iis primum agamus qui Romae sunt passi) coronati martyrio habentur via Flaminia Abundius presbyter, et Abundantius diaconus, quos Diocletianus imperator (ut

habent tabulae ecclesiasticae), una cum Martiano viro illustri, et Joanne ejus filio, quem illi a mortuis suscitaverant, decimo ab Urbe lapide ferri jussit. Extant ipsorum Acta ex antiquis memoriis restituta, atque etiam notis egregie illustrata a collegio Societatis Jesu, eademque aucta eorumdem translatione; veneranda enim corpora SS. Abundii, et Abundantii translata sunt in basilicam Farnesianam ejusdem Societatis Jesu Romae primariam. Habetur quoque in iisdem Actis mentio aliorum viginti trium martyrum, qui duci jussi extra Urbem via Salaria veteri, ibi truncati capite sunt; quorum corpora collecta a Joanne presbytero sepe superius nominato, cum de aliorum martyrum actum est sepultura (in id enim opus omni studio incumbelat), et a pia et nobili femina Theodora more majorum, aromatibus pollincta, et lintaminibus obvoluta, sepulta sunt in cimiterio eadem via posito ad Clivum Cucumeris.

114. Romae itidem eadem ingructe persecutione, alius item presbyter Romanae Ecclesiae, Pigenius nomine, idem pro Christi fide certamen iniens, sub Turpio (alias Turcio) iudice gladio percussus, nobilem martyrii palmam est consecutus. Ipse quoque Joannes presbyter, de quo modo mentio facta est, et cum eo quoque Crispus item presbyter, quod multa corpora sanctorum curassent, iisdem meruerunt associari, ut superius diximus; tali enim elogio in tabulis ecclesiasticis XV kal. Septemb. ambo habentur conscripti. Rursus etiam alii ex Romano clero idem obire certamen, de quibus dicturi sumus anno sequenti in Marcelli papae martyrio, ac de aliis quoque inferius in Marcello.

115. Passi itidem sunt Romae hoc tempore Primus et Felicianus, qui longævam in Domino vitam pie ducentes, gravissima passi tormenta, tandem sub Promoto, et apud Nomentum martyrium consummarunt. Epicharide quoque femina senatoria Christianae religionis causa plumbatis caesa, gladio percussa est. Sed et Lucia nobilis matrona, et Genitiana, gravissimis penis affecti, tandem capite truncati, certamen fidei feliciter solverunt. Flavianus etiam ibidem martyrii gloria triumphavit; sunt omnes ii in Martyrologio Romano, et aliis quique suis certis diebus adscripti. Insuper Basilides, Cyrinus, Nahor, et Nazarius milites sub Aurelio praefecto pro fide Christi servanda, post varios cruciatus, pridie idus Junii, via Aurelia capite plexi sunt. Via vero Appia, ipsis kal. Januarii briginta milites eadem quoque martyrii coronam promeruerunt. Quinto decimo vero kalend. Julii de ducentis sexaginta duobus martyribus exhibita est carnificina, quorum reliquae simul collectae posite sunt in cimiterio, via Salaria, ad clivum Cucumeris. Sed et sexto kalend. Octobris quadraginta novem milites cum Callistrato Christi athleta fortissimus, ad certamen saepius revocato, egregie certantes, coronati sunt. His accesserunt quinque martyres, Claudius, Nicostrius, Symphorianus, Castorius, atque Simplicius; quos post biennium secuti sunt ad coronam Severus, Severianus,

Carpophorus, et Victorinus arte statuaria præditi. Hi enim, quod simulacra deorum sculptere nolissent, christianitatis titulo scorpionibus caesi, denique inclusi loculis plumbeis, vivi in animum præcipitati sunt, octavo idus Novembris, quo celebri memoria in iudiciis sanctorum martyrum adnotati habentur, simulque corporum eorumdem inventio.

116. Est plane observatione dignum, quomodo crescente numero Christianorum ars quoque statuaria exoleverit; nam ejus facultatis opifices omnes propemodum ad christianam fidem conversi; indignum rati, opinari deos, quos ipsi manibus sculptissent, mori potius delegerunt, quam deos, vel sacra diis effigiarent; sicutque ars statuaria sculptoribus ferme omnibus destituta penitusque collapsa remanserit. Est quidem ejus rei evidens atque perspicuum omnibus desituta penitusque collapsa remanserit. Est quidem ejus rei evidens atque perspicuum omnibus desituta penitusque collapsa remanserit. Est quidem ejus rei evidens atque perspicuum omnibus desituta penitusque collapsa remanserit. Est quidem ejus rei evidens atque perspicuum omnibus desituta penitusque collapsa remanserit.

117. Rursum etiam, quod spectat ad martyres Romæ passos, sustulit hæc persecutio Rufum virum nobilem, una cum omni familia sua, quarto kalend. Decembris; sed et nobile specimen christianæ constantiæ duo pueri ediderunt, quorum prior maxime commendatur, Pancratius quatuordecim annos natus; sed et alius quoque ætate minor Crescentius, qui sub Turpilio (seu Turpio) iudice, via Salaria gladio percussus est. Porro tum horum omnium, tum aliorum quos his subijciemus, certum natalem diem in Romano Martyrologio scriptum, index locupletissimus illi affixus suppedilabit.

118. Tunc etiam egregium spectaculum Urbis præbuit Genesis mimus; qui in theatro, imperatore spectante, cum mysteriis Christianorum illuderet, repente Dei virtute mutatus, serio agere cepit, quod jocis antea aciebat; et usque adeo, ut perfecte factus christianus, Christumque alta voce confessus tormentis exagitatus, consecutus fuerit tandem coronam martyrii. Longe plane felicitus iste verum representavit ex ficto, quam ille¹ miser, qui Ajacis furentis personam agens, lantopere co est raptus affectu, ut in insaniam vere fuisse conversum, recitet Lucianus. Quod Genesis accidit, Ardaleoni quoque pariter contigisse, cumque mimum ex joco factum serio christianum, et martyrem, tam Græcorum, quam Latinorum fabulæ testantur, quæ ejus natalem diem adscriptum habent decimo octavo ka-

endas Maii. Est haud longe dissimile illud, quod de Dioscuro archillicato ad Alypium Augustinus¹ scribit exemplum; qui in deridendis Christianorum rebus esse solet effusus; effectus et ipse, licet sæpe frustra renitens, christianus; sicque plane accidit, quod scriptum est²: « Dominus illusores deludet. » Sed de his hæcenus.

119. At qua insania atque furore præsidum sæviebat Romæ tanta persecutionis acerbitas, non minori eorum qui singulis Italiae civitatibus præerant his temporibus magistratus in Christianos omnes ira rabieque ferebat; studentibus singulis in iis obsecundare imperatoribus, quos sciebat implacabile bellum in Christianos omnes hostiliter absque aliqua spe veniæ intulisse. Tunc Ferentini in Herculis Ambrosius centurio diversimode cruciatus, igne superior, aqua tandem martyrium consummavit decimo septimo kalen. Septembris. Sed et Campanus ferax ager fertilissimus redditur, sanguine martyrum iisdem temporibus irrigatus. Passi enim leguntur tunc in Campania S. Erasmus episcopus, qui omni propemodum genere cruciamentorum superior existens virtute constantiæ, aliis ad idem subeundum certamen viam aperuit ac facilem reddidit, martyrio coronatus quarto nonas Junii, quo pariter inter martyres in publicis tabulis relatus habetur.

120. Dominica quoque, sic dicta Campana virgo, divino quodam impulsu idola frangens, damnatur ad bestias; sed cum illæ parcerent, ac pariter blandirentur, saxior illis tororis manus gladio virginis caput abscidit. Ariston quoque, Crescentianus, Eutychianus, Urbanus, Vitalis, Justus, Felix, Felicissimus, Marcia et Symphorosa æque in eadem provincia coronam martyrii perceperunt, sexto nonas Julii. His quoque adjungendi essent qui Puteolis passi sunt præstantissimi martyres, Januarius episcopus Beneventanus, atque socii; sed quoniam eorumdem passionem consignatam invenimus consulis Constantio et Galerio Maximiano quinquies, seorsum de iisdem suo loco, nempe post duos annos, agemus. Sub iisdem quoque persecutionibus passi sunt Capuae Rufus atque Carpophorus, Venafri Nicander, et Marcianus; Salerno vero Fortunatus, Caius, et Antistes iisdem martyrii coronis sunt illustri. Lucania quoque insignium martyrum trophæis nobilitata est, Vili, Modesti, atque Crescentiæ, quorum omnium natales dies adscripti habentur publicis monumentis. Sed major plane eorum numerus, quorum memoriam privatim Ecclesiæ complures prosequuntur; at innumeri fere illi qui memoria hominum penitus exciderunt.

121. Illustratur et Tuscia compluribus sanctis martyribus eadem persecutione victoribus. Exantlarunt inter alios insigne pro Christo certamen Valentinus presbyter, et Hilarius diaconus, martyres Viterbienses; sed et tunc Senis est passus Ansanus; Tuderti vero Cassianus episcopus, Benignus presbyter, Eradius, Felicissimus, Paulinus, Fidentius,

¹ Lucian. l. de saltation. prope fin.

² Aug. ep. LXVII. — ² Prov. III.

atque Terentius. Illuminata quoque et Digna virgines diversis diebus eadem sunt illustrate corona martyrii. Umbria etiam martyribus decorata est : tunc enim Firmina martyr America passa, quam secutus est Olympiades, vir consularis, ab ea ad fidem perductus. Secundus quoque ibidem insignitus est martyrii palma, Titerni vero Crescencianus. Spoleti Salimus episcopus ac socii, quorum ante meminimus, egregium pro fide certamen obierunt. Sed et Gregorius presbyter, diversis exagitatus tormentis, ibidem christiana patientiae egregium edidit experimentum.

122. Quosnam autem habuerit hac in persecutione Picenum martyres, sive Asculum, sive Auximum, alibi pro temporis ratione diximus; hic salis meminisse sit Palafidius atque Laurentia, quarum Auconae pro christiana fide servanda insigniter decertarunt. Eadem quoque tempestate Ravennae martyrii palmam consecuti sunt Valentinus, Felicianus et Victorinus; alia vero die alius Valentinus, Soltor et Victor; rursusque tertius Valentinus magister militiae, Concordius, Navalis et Agricola. Sed Bononiensis nobilitas civitas praeclearas habuit martyres Vitalem et Agricolum, Hermetem, Aggeum, et Caium: sed et Proculus quoque tunc ibi insignitus est corona martyrii, clarissimum fama martyr; verum quod ejus martyrii Acta deperdita sint, alia commentandi occasio data est; sed consule notata a nobis in Rom. Martyrologium, in quod errore irrepsit nomen episcopi. Tunc et apud Juliam, via Claudia in Parmensi territorio, Dominus martyrio insignis occubuit. Aucta quoque tunc est Mediolani civitas novis martyribus, nempe Nabore atque Felice, sub Materno episcopo, qui in carcere trusus, et verberibus quoque confectus, nullis confessionibus clarus postea quievit in pace. Tunc etiam Victor Maurus in castris imperatoris Maximiani miles acerrima tormenta passus, gladio truncatus capite, victor coronam accepit.

123. Papiae quoque eodem tempore Dalmatius, ejusdem civitatis episcopus, praeclearo exemplo caelestis ad martyrium viam stravit. Tum Novocomi fidelis martyrii laurea donatus est. Veronae autem Firmus et Rustiens nobilitati sunt palma martyrii, cum eorum quoque episcopus Proculus colaphis et fustibus caesus, et civitate pulsus, in pace Ecclesiae reddidit Deo spiritum. Sed eadem persecutione Bergomi Aleria virginitalis coronae adjecti martyrii lauream clariorum. Tunc itidem Aquileia iisdem est illustrata sideribus, cum ibi passi sunt clarissimi martyres ex Anicia familia consulari, Cautius, Cantianus, et Cantianilla, una cum pedagogo ipsorum Proto: ibi et vir insignis Chrysogonus martyrium consummavit; necnon etiam Felix et Fortunatus exquisitis excruciatii tormentis, tandem abscissione capitis in caelum migrarunt. Passus est eo quoque tempore Justus Tergeste sub Munatio preside.

124. Exundaverunt et Galliae sanguine martyrum, cum in primis (quod dictum est) fide armata legio christiana, ipso ingressu in Gallias fuso san-

guine, gloriosa morte de perfidia triumphavit; quorum exemplo incensa sunt corda fidelium, ad martyrium nudique properantium. Sed Treveris potissimum constitutus erat hujus certaminis campus; qui enim cum Galliarum praefectus Rictiovarus plurimum temporis in praefectura ageret, ingens numerus martyrum ex diversis partibus Galliarum ad eum a magistratibus mittebatur; adeo ut ob immeasum illorum frequentiam non potuerit haberi nominum omnium ratio, nec certus numerus adnotari. Quos omnes Dei Ecclesiae unius commemorationis faece conjungens, anniversaria solemnitate prid. nonas Octobris ejusmodi praefectio alta lectoris voce concelebrat, dicens: « Treveris commemoratione innumerebilibus pane martyrum, qui in persecutione Dioeletiani sub Rictiovaro praeside ob Christi fidem vario mortis genere necati sunt. » Sed quorum certamina in tabulis habentur expressa, sunt hi: Maxentius, Constantius, Crescentius, Justinus; cum quibus, et alii passi sunt, quorum incomperita aequae sunt nomina, quos omnes idem Rictiovarus tormentis excruciatos ultimo necavit supplicio. Colonia quoque Agrippina post trecentos illos decem et octo martyres, qui Gereonem secuti sunt ducem, aliorum trecentorum martyrum coronis est aucta.

125. Augusta Vindelicorum etiam, hac eadem Dioeletiani urgente persecutione, eximiam ex martyrum sanguine consecuta est claritudinem; namque Afra meretrix a S. Narcisso episcopo ad fidem instutula, et ad optimam vite frugem reddita, egregie fidem professam coram Caio iudice ab eodem ut viva cremaretur, sententia condemnatur; quam secula est Hilaria mater, cum Digna, Euprepiaque et Eunomia ancillis suis; quae cum more christiano precibus in pervigilio colerent memoriam martyris, ibidem jussu sunt incendio comburi. Sed ex mendoso codice factum, ut cum loco Dioeletiani Domitiani positus legeretur, in prima editione Romae facta primi Annalium tomus, sub Domitiano iisdem passi dicantur; quod in secunda editione a nobis est emendatum, admonitione viri clarissimi et eruditi D. Marci Velseri, qui res gestas sanctorum Augustanorum egregie illustrandas suscepit, ad quod opus eum vehementer hortari sumus.

126. Sed inter alios celebres martyres Galliarum, qui in eadem persecutione passi sunt, Victorinus episcopus Pictaviensis excellit, qui et ob commentarios a se editos clarus habitus est inter scriptores ecclesiasticos; S. Hieronymus¹ enim de eo in hunc modum scribit: « Victorinus Pictaviensis episcopus non aequae fidei, et graecae noverat; inde opera ejus grandia sensu, viliora videntur expositione verborum. Sunt autem haec: Commentarii in Genesim, in Exodum, in Leviticum, in Isaiam, in Ezechielem, in Habacuc, in Ecclesiasten, in Cantica Canticorum, in Apocalypsim Joannis; Adversus omnes haereses, et multa alia. Ad extremum martyrio coronatus est. » Idem alibi² ad Paulinum scribens de ipso ait:

¹ Hier. de Script. Eccl. in Vict. — ² Idem. ep. XIII.

« Inlycto Victorinus martyrio coronatus, quod intelligit, eloqui non potest. » Rursum alibi, ejus opera grandia sensibus praedicat, sed viliora compositione verborum; meminitque de eo frequenter.

127. Quod vero Gelasius in Concilio¹ Romano recensuerit Victorini opuscula inter apocrypha, duplex potuit esse ratio; tum quod (ut de eo idem testatur Hieronymus²) in explanatione Scripturarum secutus sit Origenem; tum etiam quod Millenariorum est sectatus sententiam, Papiae, Justini martyris, et aliorum nonnullorum licet sanctissimorum virorum; qui quidem error toleratus fuisse videtur in Ecclesia usque ad tempora Damasi, quando, eum stabilire conante Apollinare haeresiarcha ex decreto Apostolicae Sedis fuit (ut suo loco dicemus) penitus condemnatus. Sed illud insuper de Victorino mendum putamus lectorem, reperiri in Romano Concilio, habito sub Sylvestro, cujusdam Victorini damnationem, qui Paschale festum nequaquam ex instituto Ecclesiae Catholicae, sed decimo kalendas Maii diceret celebrandum; haberique ibidem, eundem introductum in Synodum (ut ejusdem Synodi Acta significant) sententiam condemnationis accepisse. At haec nequaquam possunt intelligi de Victorino episcopo Pictaviensi: licet rerum illius ignarus temere nimis (sic plane dicam in re tanta, sed pace sua) absque aliqua testificatione antiquioris editionis addiderit³ ei nomen, Pictaviensem episcopum in tertia ejus Concilii, quam posuit mediam, editione. Quomodo, quaeso, sub Sylvestro temporibus Constantini, in summa Ecclesiae tranquillitate, potuit Victorinus Pictaviensis illi interesse Concilio, quem multos ante annos constat fuisse martyrio coronatum? Sed missa istae faciamus; ad alios martyres passos in Galliis redeamus.

128. His quoque temporibus illustrarunt sanguine Ebredunum Vincentius, Oronius, et Victor, quorum unus idemque natalis dies undecimo kal. Februarii anniversaria recurrit celebritate sollemnis. Ambiani vero alii passi sunt martyres tertio idus Decembris, quorum hoc titulo memoria in tabulis ecclesiasticis⁴ commendatur: « Natalis sanctorum martyrum Victorici et Fusciani sub eodem Diocletiano imperatore; in quorum naribus et auribus jussit Rictiovarus praeses immitti tarinehas, et clavis ardentibus tempora transfigi, deinde oculos evelli, ac postmodum eorum corpora jaculari; sicque una cum sancto Gentiano eorum hospite capitibus amputatis migraverunt ad Dominum. » Haec ibi: voluimus hic descripsisse, quo severissimi praesidis, imo truculentissimi Galliarum martyrum carnificis, hoc uno exemplo testata omnibus cederetur inhumanitas; ut quoniam minus licet omnium, qui in ea provincia martyres passi sunt, Acta singula prosequi, cum et plurimorum incomperta omnino habeantur; ex iis quae nota et paucis expressa sunt, de ceteris iudicium facere liceat.

129. Sed et monemus lectorem, si in recensendis aliquibus ad torquendos Christianos summa industria undique comparatis instrumentis, quanam, qualiaque, et quomodo composita essent, minus hic elucidemus; sciat haec nos in nostris Notis ad Romanum Martyrologium pro viribus praestitisse; quas consulat, qui horum cognitionis desiderio tenetur; longiores namque digressiones essent interponenda, si ad singulorum instrumentorum elucidationem esset festine currens oratio deflectenda. Verum propediem editurus est latino sermone redditam, et locupletatam hujus argumenti tractationem collega ac frater noster Antonius Gallonius nostrae congregationis presbyter, qui haud indiget nostro commendari praeconio, quem opus ipsum illustrat. Sed ad martyres. Passus est Agemi in Gallia Caprasius martyr; qui cum immanem ingruentis persecutionis rabiem declinans delitesceret; exemplo virginis, nomine Fidei, et divino miraculo confortatus ad certamen proliens, praeclearam martyrii palmam est consecutus. Sub eodem quoque praeside Rictiovaro Successione Crispinus, et Crispinianus immanibus vexati tormentis, necati tandem gladio, de perfidia viatores apparere.

130. Sustulit idem Rictiovarus praeses Firminum Ambianensem episcopum; quem variis cruciatum ante pemis, capitis obruncatione martyrem dignum effecit. Passus quoque Auguste Veromandorum Quintinus, civis Romano ordinis senatorii, cujus passionis Acta coram eodem Rictiovaro pro tribunali sedente extant, ab auctore tamen, qui ea descripsit, nonnullis periphrasibus aucta. Est quoque illustris memoria inter martyres Gallicanos Ferreoli tribuni militum, qui passus est in territorio Viennensi; cujus comes Julianus Brivate apud Avernus in eadem Diocletiani persecutione, secto gutture, martyrii palmam consequitur. Nannete vero Donatianus et Rogatianus fratres, pariter pro pietate certantes, iisdem victoriae premiis nobilitantur. Arelate tunc quoque passus est Genesis Actorum publicorum exceptor; hic quidem jussus coram tribunali excipere decretum in Christianos, pertaesus sceleris, abjectis tabulis ante pedes iudicis, aufugit atque delituit; divinoque afflatus Spiritu, baptismum ab episcopo sibi impartiri rogans, Dei voluntate accidit, ut antequam illius compos fieri posset, a praesidis ministris praeventus, proprio fuerit sanguine baptizatus, atque coronam martyrii consecutus, celebrique memoria, qua passus est die, adscriptus tabulis sanctorum martyrum.

131. Idem immanissimus praeses Rictiovarus Marcram virginem apud Rhemensem civitatem conjecit in ignem; sed cum divina virtute illasa servata esset; abscissis manumillis, detrusa in carcerem, cum per testulas ac primas ejus jussu volutaretur, reddidit Deo spiritum; quod enim indignissime ferret vinciri se a tenella virguncula, graviora ad eam expugnandam voluit adhiberi tormenta. Sed et Beltovaei ejusdem furentis praesidis Rictiovari fregit impetus puer nomine Justus, qui quod Christianos prodere nollit

¹ Conc. Rom. cap. de lib. apocryph. — ² Hier. ep. XXXV. —

³ Conc. Rom. sub. Sylv. c. 2. — ⁴ Rom. Martyrol. die 12 Decemb.

quos Rictiovari ministri inquirebant, summa constantia jugulum præbuit, in fidei christiana confessione persistens. Tornari vero tunc temporis passus legitur Piaton presbyter, qui cum S. Quintino ab Urbe in Gallias prædicationis causa perrexit; cuius, sicut aliorum, nomine adscripto inter martyres, anniversaria die ejus memoria pie sancteque recolitur kalendis Octobris.

132. In territorio vero Agathensi idem pro fidei confessione certamen obierunt Tiberius, Modestus, atque Florentia; qui de impietate prostrata, martyrii laureis insigniti, una cum aliis gentilibus suis in cælestis regni gloria triumpharunt. At de Gallicanis martyribus hac persecutione passis hæcenus; certo scientes, non esse humanarum virum, omnes tunc passos martyres percensere. Itaque satis ad institutum sit, paucos hos prodidisse, veluti aliorum quorum prætermittitur, vel non extat memoria, indices, indicibus ecclesiasticis adnotatos. Quem vero finem acceperit Rictiovari præsidis sæva crudelitas, Acta¹ sanctorum martyrum, quos multis affectos supplicii interficere jussit, Crispini et Crispiniani declarant, his scilicet verbis: « Cernens impius Rictiovarus se nihil suis efficere supplicii, furibundus (creditur arreptus a dæmone) in ignem sese præcipitat, et tali morte abiit e vita, justo quidem Dei judicio, ut qui multos Christianos, ad cælestia regna præstantes, ignibus excruciatos interemerat, ipse ad æterni ignis flammam inextinguibiles, igne extinctus, proficeretur. » Hæc ibi de interitu Rictiovari.

133. Hispaniarum quoque Ecclesie, eadem in eas persecutione urgente, vehementissime exagitatae sunt. At concussa licet, non disjectæ; etsi afflictatae, non tamen prostrate sunt; qui potius eo motu atque concussionem magis magisque firmata, solidius stabilite, et (quod Christi virtutis est) latius propagatae. Agebat præsidem in Hispania his temporibus Dacianus, Rictiovaro Galliarum præside nihilo humanior atque clementior; etenim crudelitate ambo visi sunt simul certasse, quisnam eorum sæviora tormenta nosset excogitare, quis majorem Christianorum numerum cogeret a religione deficere, quisve numerosiorem fidelium multitudinem neci traderet: pro viribus ambo studentes, sollicitiori ea in re navata opera, conciliare sibi gratiam principum, quam noscerent nullo majori officio promereri posse quam christiano sanguine, Christianæque religionis interitu.

134. Dacianus igitur etsi in omnibus ferme Hispaniarum civitatibus, cum ex more proconsulum² provincias circumiret, crudelitatis suæ reliquerit ex christiano sanguine impressa vestigia; ad carnificianam tamen de eisdem exercendam delegit nobilissimam amplissimamque civitatem Casaraugustam; eo enim Christianorum cœtus confertim ex diversis provinciis ac civitatibus perducere jubebat; segniores quippe visi sunt ei ceteri magistratus civitatum in Christianis exagitandis. Quamobrem, ut ad se Casar-

augustæ agentem iidem mitterentur, instituit; cujus tantummodo nomen, ob immania illata Christianis supplicia, videtur esse cunctis horrore. Qui autem Christianorum numerus Casaraugustæ diverso cruciamentorum genere, varioque mortis supplicio, fuerit tunc temporis martyrio coronatus, innumerali propemodum multitudine eorum, omnino remansit incertus. Quamobrem Dei Ecclesia hos omnes una simul anniversaria commemoratione complectens, natalem diem illis adscriptam hoc digno titulo consignavit³:

135. « Casaraugustæ sanctorum innumerabilium martyrum, qui sub Daciano Hispaniarum præside mirabiliter occubuerunt pro Christo. » Hinc merito Prudentius Sapphico metro de eadem Casaraugusta sic cecinit⁴:

Sola in occursum numerosiores
Martyrum turbas Domino parasti :
Sola prædives pietate nulla
Luce fruëris,
Vix parens orbis populosa Pœni,
Ipsa vix Roma in solio locata,
Te decus nostrum superare in isto
Munere digna est.
Omnibus portis sacer immolatus
Sanguis excelsus genus invidiorum
Decemorum, et negras pepulit tenebras,
Urbe piata.

Hæc Prudentius de martyribus Casaraugustæ passis, dum quorundam martyrum Casaraugustanorum trophæa versibus illustravit.

136. Agens Isidorus⁵ de eadem civitate, ea de causa præ cæteris Hispaniarum urbibus celebrat, cum ait: « Illustrior est florens sanctorum martyrum sepulchris. » Sed major omnium ille tumulus erat, qui cineres combustorum martyrum prope innumerabilium continebat; quos ab aliis cineribus candore distinctos, atque selectos, simulque congestos, Massan candidam dictam ferunt. Quos vero ibidem passos atque nominibus notos tumba una clauderat, eo hymno Prudentius cecinit, eosdemque una simul et eadem die Ecclesia celebrat; quorum hæc sunt nomina, Optatus, Lupercus, Successus, Martialis, Urbanus, Julia, Quintilianus, Publius, Fronto, Felix, Caecilianus, Eventus, Primitivus, Apodemius, quatuor Saturnini, Eueratis, Caius, atque Crementinus.

137. At quam immanis esset Daciani crudelitas; in Deo dicato purissimo Eueratidis corpore, stylo ferreo pressis plane nolis, perpetuo monumento testata remansit: quo ipso gloriæ titulo in tabulis⁶ ecclesiasticis describitur; ejusmodi namque epitaphio dies natalis ejus in sacris tabulis honoratur: « Eueratis laniato corpore, mammilla abscissa, jecore avulso, adhuc spirans in carcere inclusa est, donec ulceratum corpus putresceret. » At ne ulla reliqua esset martyribus ibi positis consolatio, quam perici-

¹ Martyrol. Rom. die 3 Nov. — ² Prudentius hymn. iv. in laud. xviii. mart. Casaraug. — ³ Isidor. orig. lib. xv. — ⁴ Rom. Mart. die 16 April.

¹ Apud Sur. tom. v. die 25 Octobr. — ² Ff. de offic. Procons.

perent, vel exhortatione sanctorum, vel exemplo virtutis eorum in patiendo constantiâ; Dacianus inde abducendum curavit Väterium ejus civitatis episcopum, ejusque diaconum opere sermoneque pollentem Vincentium, quem Valentiam ad supplicium amandavit. Quam autem immaniter idem Dacianus saderit in Vincentium, ejus martyrii Acta, quæ fidelissima extant, amplissimam fidem faciunt; celeberrimus enim martyr ex dirissima persecutoris crudelitate reddidit, stylo ferme omnium Latinorum Patrum antiquorum, celebratur. Valerius autem quomodo supervixerit, et interfuerit post sequentem annum Concilio Eliberino, suo loco pluribus dicturi sumus.

138. Sustulit idem persecutor Narcissum episcopum Gerundensem, ejusque diaconum Felicem. Consummati sunt martyrio eadem persecutione in Gallecia apud Caam fluvium Facundus et Primitivus, filii S. Marcelli centurionis et martyris, de quo plura superius dicta sunt, alii vero tres, Luperus, Claudius, atque Victorius, Legione sunt passi. Tunc et Ulyssiponæ in Lusitania pari certamine victores coronati sunt Verissimus, ejusque sorores Maxima atque Julia; sed quæ erat metropolis ejusdem provinciæ Lusitaniæ Emerita, Eulaliæ virginis nobili agone vehementer est illustrata; de qua Prudentius¹:

Lusitanorum caput oppidorum
Urbs odoratæ cineres puellæ
Obviam Christo rapientem ad aram
Porriget istam.

Idemque ejus præclarum martyrium sacro hymno cecinit, ubi in primis de virginis plusquam virilis pectoris infracto robore, et sexum superegredivente constantia, hæc inter alia²:

Martyr ad ista nihil: sed enim
Infrenit, inque tyranni oculos
Spula jactit; simulacra debine
Dissipat, impostantque molam
Thuribus pede prosubigit.

Sed plane accidit, ut cæteri Christianorum, Eulaliæ exemplo permoti, intrepido fortique animo ad idola frangenda passim prosilirent, iidemque a Gentilibus in eos furentibus necarentur. Sed non placuit Hispanis episcopis, id, quod privato quodam impulsu divini Spiritus Christi virgo fecisset, ab omnibus exemplo Eulaliæ importune ac tenere usurpari. Quamobrem qui paulo post hæc (ut suo loco dicemus) episcopi ex diversis Hispaniarum Ecclesiis convenerunt, hujusmodi in Concilio Eliberino canonem statuerunt³: « Si quis idola fregerit, et ibidem fuerit occisus, quia in Evangelio non est scriptum, nec invenitur ab Apostolis unquam factum; placuit eum in numerum non recipi martyrum. »

¹ Prudentius hymn. III. in laud. XVIII. mart. Casaraug. — ² Prudent. hymn. III. — ³ Conc. Elib. c. 60.

139. Sed ut de aliis agamus martyribus: adhesit Eulaliæ, particepsque facta est ejusdem martyrii coronæ Julia virgo. Insuper Emerita iidem tres fratres, Victor, Stercarius, et Antonogenes, pro Christo libentissime innumera supplicia, ac mortem denique pertulere. Ibidem quoque Lucretia virgo nobilem coronam martyrii esse consecuta. Tunc etiam sub eodem Daciano præside Toleti illustris virgo Leocadia Christum confessa, diro carcere macerata, cupida Eulaliæ consociari; cum ejus admirabile certamen audisset, positis genibus precata Deum, reddidit illi spiritum.

140. Accidit tunc temporis etiam, ut cum idem Dacianus provinciam circumiret, Complutumque advenisset, timor Christianos omnes invaderet sævisissimi præsidis presentia de Christianis supplicia horrenda sumpturi. Ad horum signifiem arguendam, et ardorem fidei excitandum, atque furentis præsidis impetus perfringendos, elegit Deus duos pueros christianos, a parentibus piis ad martyrium institutos, Justum atque Pastorem; qui cum hæc accipissent de adventu Daciani, martyrii cupidissimi, relicti tabellis, quibus in literis addiscendis tenella ætas detinebatur, ambo pariter mira alacritate sese martyrio obtulerunt. Illis Dacianus mirum in modum offensus, et plane rubore suffusus, nullo in pœnis intelligendis ætatis discrimine habito, eosdem diris cruciantis exagitatos, gladio demum jussit occidi.

141. In ea vero Hispaniæ parte, quæ est prope Gades ad Fundum Geronianum, eadem persecutione Servandus atque Germanus, sub Vitatore vicario, pro Christi nomine post verbera, squallorem carceris, famis sitisque injuriam, et longissimi itineris laborem, quem ferro omni pertulerant, novissime martyrii cursum, datis cervicibus, impleverunt. Habent fabule ecclesiasticæ, affirmantque vetera monumenta, hæc eadem persecutione flagrante, Barcinone, Eulaliam, diversam ab illa Emeritensi, crucis supplicio promeruisse coronam martyrii. Ibidem etiam Cucuplatem martyrem pro Christi fide sub eodem Daciano præside strenue decessisse, palmaque martyrii donatum esse, ejus agonis Acta testantur.

142. Nobilissima quoque civitas Cordubensis duorum germanorum Acseli atque Victorie martyrio majori claritudine illustratur. Præerat tunc Ecclesiæ Cordubensi magnus ille Osius toto orbi christiano conspicuus, qui his ipsis persecutionis temporibus (ut par erat) Christi fidem magna constantia coram præside confessus est; quod ipsemet Osius in litteris, quas ad Constantium imperatorem scripsit, testatur his verbis: « Ego confessionis munus explevi, primum cum persecutio moveretur ab avo tuo Maximiano, etc. » Recitat eas S. Athanasius¹, qui et paulo superius de eodem Osio adversus Arianos hæc ait: « Neque quod pater esset episcoporum, reveriti sunt; neque quod confessor erat, pudore commoti sunt; neque quod sexagesimum annum a

¹ Apud Athanas. in epist. ad solit. vit. agentes.

confessione et eo amplius agebat, respexerunt.»
Hæc de Osio Albanasus.

143. Quod vero tum ipse, tum etiam Valerius Cesaraugustanus episcopus, et si qui alii gloria confessionis illustres, nequaquam tamen eo pervenerint, ut, sicut alii complures martyrum consummaverint; id quidem ea ex causa accidisse puto, quod, dum adhuc delinerentur in carcere, Diocletianus atque Maximianus se abdicantes imperio (quod anno vigesimo ejusdem Diocletiani contigisse historici omnes affirmant), liberas moderationis habenas Occidentalis imperii Constantio reliquerint; qui (ut de ipso suo loco dicemus) de Christianis est optime meritus. Quamobrem qui eo tempore christianitatis causa vinculis tenerentur adstricti, liberos fuisse dimissos, est æquum existimare. At de Hispanis martyribus satis; de his, inquam, quorum memoria ex tabulis ecclesiasticis clara est; hos enim omnes certis diebus Romanum Martyrologium notatos habet; cum alioqui alii complures existant, quorum, qui prosecuti sunt res Hispanicas meminerunt. De erectis vero imperatoribus in Hispania titulis de expugnata et deleta Christiana religione, dicemus anno sequenti.

144. Pervasis et insulas ejusdem persecutionis furentis impetus; sed memoria rerum gestarum sub obscura scriptorum raritate remansit, vixque paucorum est notitia litteris commendata. Siquidem cum eadem imperatorum edicta in Britannia fuerint promulgata, vix quatuor martyrum mentio habetur, nempe Albani, qui pro clerico hospite, quem persecutionem fugientem susceperat, se ipsum tradens, post verbera, aliaque acerbiora tormenta, capite pectus est, atque una cum eo miles qui eum ducebat ad supplicium, et in via ab eo ad Christum conversus erat. Post hos Julius et Aaron cursum martyrii feliciter consummasse leguntur; quo tempore (ad dunt tabulæ ecclesiasticæ) ibidem quamplurimi diversis cruciatibus torti, et sævissime lacerati, ad supernæ civitatis gaudia, consummato agone, feliciter pervenerunt.

145. In Sardinia quoque insula hi etiam martyres passi habentur, Luxorius, Gisellus, et Camerinus, qui sub Detphio præside gladio cæsi sunt. Bisdem quoque Prolus presbyter, et Januarius diaconus, sub Barbaro præside, qui illuc a Caio Romano pontifice missi erant, Turribus passi sunt. Caralis vero sub eodem præside Saturninus coronatus est. In Palmaria insula, que adjacet Latio, Anastasia mulier senatoria longo certamine fatigata, cum eo deportata fuisset, tandem ad palmam ligata, igne successa est. Sed et ducenti viri, et septuaginta femine, qui in eandem insulam causa nominis Christi fuerant pariter relegati, diversis affecti suppliciis, vitæ æternæ præmium ceperunt.

146. Sicilia quoque insula, hæc eadem persecutione urgente, insigniter nobilitata est sanguine martyrum, inter quos Syracensis Lucie virginis præ ceteris martyrium effulsisse claritate videtur; cujus egregii martyrii Acta, ore omnium decantata, cum-

etisque perspicua facta sunt; ut non sit opus eadem hic recitare.

Porro quæ gesta sunt in Euplium martyrem, hujus anni notata consulis extant. Passum namque esse Catacæ, Acta ejus perbrexiter, sed fideliter quidem scripta, significant. Claudamus igitur præsentem annum præclaris Euplii martyris Actis, quæ sic se habent, ut publico excepta sunt:

« Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus, pridie idus Augusti, in Catanensium civitate, cum esset extra velum secretarii Euplii diaconus (qui ab exploratoribus inventus legere Evangelia, et docere Christianos, ab illis tentus est, et perdetus cum libro) proclamavit, dicens: Christianus sum, et pro Christi nomine mori desidero. Audiens hæc Calvisianus consularis, dixit: Ingrediar qui clamavit. Et cum ingressus fuisset Euplius secretarium judicis, Evangelia portans; unus ex amicis Calvisiani, nomine Maximus, dixit: Non decet tales chartas cum tenere contra regalem præceptionem. Calvisianus consularis dixit ad Euplium: Unde hæc sunt? de domo tua vierunt? Euplius respondit: Non habeo domum; hoc et Dominus meus Jesus Christus novit. Calvisianus consularis dixit: Tu ea huc deportasti? Euplius dixit: Per me ea huc deportavi, sicuti et ipse vides; invenerunt me cum illis. Calvisianus dixit: Lege ea. Euplius aperiens, legit: Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum celorum. Et alio loco: Qui vult venire post me, tollat crucem suam, et sequatur me. Cum hæc et alia legeret, Calvisianus consularis dixit: Hoc quid vult esse? Euplius dixit: Lex Domini mei, que mihi tradita est. Calvisianus consularis dixit: A quo? Euplius respondit: A Jesu Christo Filio Dei vivi. Calvisianus consularis interlocutus dixit: Quoniam innotuit ejus confessio, interrogetur sub tormentis, tradatur tortoribus. Et cum traditus esset, cepta est secunda cognitio per questionem.

147. « Diocletiano octies et Maximiano septies consulibus, pridie idus Augustas, Calvisianus consularis dixit ad Euplium positum in tormentis: Quæ per tuam confessionem hodie dixisti, quid dicis modo de eis? Euplius libera manu signans sibi frontem, dixit: Quæ tunc dixi, et nunc ea confiteor; me esse christianum, et divinas Scripturas legere. Calvisianus dixit: Quare apud te habuisti, et non tradidisti has lectiones, quas imperatores veterunt? Respondit Euplius: Quia christianus sum, et tradere non licebat; magisque expedit mori quam tradere. In his vita æterna est; qui tradit, vitam æternam perdit; ut eam non perdam, vitam meam do. Calvisianus interlocutus dixit: Euplius, qui secundum edictum principum non tradidit Scripturas, sed legit populo, torquatur.

148. « Cumque torqueretur, dixit Euplius; Gratiæ tibi, Christe; me custodi, qui propter te hæc patior. Dixit Calvisianus consularis: Desiste, Eupli, ab insania hæc: deos adora, et liberaberis. Euplius dixit: Adoro Christum, detestor daemonia; fac quod vis; christianus sum; hæc diu optavi; fac quod vis; adde

afia; christianus sum. Postquam diu tortus esset, jussi sunt cessare carnicos, et dixit Calvisianus: Miser, adora deos, Martem cole, Apollinem, et Æsculapium. Dixit Euplius: Patrem et Filium et Spiritum sanctum adoro, sanctam Trinitatem adoro, præter quam non est Deus; pereant dii qui non fecerunt cælum et terram, et quæ in eis sunt; christianus sum. Calvisianus præfectus dixit: Sacrifica, si vis liberari. Euplius dixit: Sacrificio modo Christo Deo meipsum; quid ultra faciam non habeo; frustra conaris; christianus sum.

149. « Calvisianus præcepit iterum torqueri acris. Cumque torqueretur, dixit Euplius: Gratias tibi, Christe. Succurre, Christe; propter te hæc patior, Christe; et dixit sæpius (al. septies); et deficientibus viribus dicebat labiis tantum absque voce hæc, vel alia. Calvisianus intra velum interius ingrediens, sententiam dietavit; et foras egressus, afferens tabellam, legit: Euplium christianum, edicta principum contemnente, deos blasphemantem, nec respicientem gladio animadverbi jubeo: ducite eum. Tunc appensus est ad collum ejus Evangelium, cum quo apprehensus fuerat, proclamante hæc præcone: Euplius christia-

nus, inimicus deorum et imperatorum. Euplius lætus dicebat semper: Gratias Christo Deo. Et cum ad locum perductus esset, genuflexus prolixius oravit; et iterum gratias agens, præbuit jugulum, et a carnifice decollatus est. Sublatum est postea corpus ejus a Christianis, et conditum aromatibus, sepultum est. » Hucusque Acta Euplii diaconi, quæ in diversis exemplaribus diversa inter se reperi; sed quæ breviora, eadem quoque fideliora probavi. Vaticanus codex germanior inventus est; sed discrepat ab iis quæ ex græcis edidit Metaphrastes.

150. Præter hos martyres in Sicilia passos, seorsum ab iis alii septuaginta novem, nono kal. Marti in eadem persecutione coronati, ecclesiasticis tabulis adscripti habentur. At de martyribus occidentalis Ecclesiæ hactenus, illis scilicet, quorum expressa mentio est in sacris indicibus, certis diebus in ecclesia publice recitari solitis. De martyribus vero Orientalis Ecclesiæ, postquam eos qui ab Eusebio singulis annis, quibus sunt passi, positi habentur, recensuerimus; illos demum, quorum passionis incertus est annus, addemus. Quæ autem hæc secula sunt, temporum ordine prosequamur.

Anno periodi Græco-Romanæ 5796. — Olymp. 270. an. 3. — Olymp. 270. secundum Baronium. — Urb. cond. 1056. — Jesu Christi 303. — Marcellini papæ 8. — Persecutionis Diocletiani 1. — Diocletiani imp. 26. Maximiani Herculi imp. 18.

1. *Consules.* — Ad num. 1 et seqq. Coss. *Diocletianus Aug. VIII*, et *Maximianus Hercullus Aug. VII*.

2. *Vicennalia et triumphus Diocletiani et Maximiani.* — Sumptus ab utroque consulatus juxta secundam regulam; ille enim Augustei, hic Cesarei imperii vicennalia Romæ celebrarunt. De Diocletiani vicennalibus loquitur Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 17, ubi postquam narravit, quæ in persecutione adversus Christianos hoc anno gestasunt, quæ nos anno superiori recitavimus, subdit: « Hoc igitur scelere perpetrato, Diocletianus, cum jam felicitas ab eo recessisset, perrexit statim Romam (anno nempe currenti) ut illi vicennalium diem celebraret, qui erat futurus ad duodecimum kalendas Decembres. Quibus solemnibus celebratis, cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens et aeger animi proripit ex Urbe, impendentibus kalendis Januariis, quibus illi nonus consulatus deferrebat. » Acta ea solemnia die natali imperii Cesarei Herculi, ut anno cccviii demonstravi. Hoc pariter anno, eodemque circiter tempore necque de Persis aliisque hostibus Romæ triumphavit, ut ostendi anno cccci, ubi et observavi, triumphum cum decennalibus et id genus festis

de more conjunctum fuisse. Horum autem vicennalium indicium decima Ecclesiæ persecutio, quam hoc anno decretam fuisse, anno præcedenti certis argumentis probavi. Quare quæ ibi de ea dixi, hæc transferenda.

3. *Concilium Cirtense.* — Concilium *Cirtense* Baronium et Petavium in 2^æ parte Rationarii Temporum induxit, ut crederent, persecutionem Diocletianeam anno superiori ceplam esse. Augustinus enim, inquit, in Brevenlo Collationis post Passionem Martyrum illud Concilium congregatum esse affirmat: coactum est autem Diocletiano VIII et Maximiano VII coss., uti docent ipsius Concilii Acta ab Augustino in lib. 3 contra Cresconium relata, anno scilicet cccv. At ut recte advertit Valcius in Notis ad lib. 8 Eusebii, cap. 2, mendum est in Actis illius Concilii, legendumque: *P. C. Diocletiani IX et Maximiani VIII*, anno scilicet cccv. Id enim apertissime deducitur ex Brevenlo Collationis, die III, cap. 47, ubi dicitur: « Nam gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, coss. gesta sunt Diocletiano IX et Maximiano VIII, prid. id. Februarii. Gesta autem episcopalia decreti Cirtensis, post eorundem consulatum, III non. Martias. » Neque hanc scripturam suspi-

cari quispiam de falso potest. Addit enim ibidem Augustinus, officiales jussos a iudice inspicere quantum temporis interfuisset inter Passionem martyrum et Concilium Cirtense, deceptos fuisse, ac per imprudentiam falsum renuntiasse. Nam cum Gesta martyrum inscripta essent Diocletiano IX et Maximiano VIII, pridie idus Feb., Acta vero Concilii Cirtensis post consulatum Diocletiani novies et Maximiani octies, III nonas Martias, officiales post consulatum pro consulatu sumentes, mensem duntaxat inter utraque Gesta interpositum esse responderunt; cum tamen XII mensium spatium revera interpositum fuisset, ut rectissime tradit Augustinus. Extant quidem ipsa martyrum Gesta, quae in collatione illa designantur; verum in iis nec dies, nec consul adscriptus est, ut videre est apud Baronium. Aut igitur hunc locum ex Breveculo Collationis, ubi Gesta martyrum Diocletiano IX et Maximiano VIII cons. confecta memorantur, mendosum esse necesse est, aut inscriptionem Concilii Cirtensis in libro 3 contra Cresconium. Atqui inscriptio illa Gestorum martyrum falsa esse non potest, ut patet ex dictis. Celebratum igitur fuit anno cccv, quo persecutio cessavit, postquam Diocletianus et Maximianus imperium deposuerunt.

4. *Concilium Cirtense anno cccv celebratum.*

— Afferit Valesius laudatus aliud argumentum quo convinci potest, *Cirtense* Concilium consulatu Diocletiani VIII hoc anno gesto collectum non fuisse. Cum enim id Concilium coactum fuerit ad ordinandum Cirtensis Ecclesiae episcopum, teste Augustino, quaero quis episcopus ab episcopis illis ordinatus sit? Non *Silvanus*. Ille enim hoc ipso anno adhuc subdiaconus erat Pauli Cirtensis episcopi, ut liquet ex Gestis Munatii Felicis. *Paulum* igitur dicent cum Baronio, creatum ab illis episcopum Cirtae. Sed neque hoc stare potest. Etenim sub Paulo orta est persecutio, ut docent Acta apud Zenophilum consularem Numidiae, quae referuntur in lib. 3 contra Cresconium: « Zenophilus consularis dixit: Quid administrabat tunc Silvanus in clericatu? Respondit: Sub Paulo episcopo orta est persecutio, et Silvanus subdiaconus fuit. » At in Cirtensi Concilio, cons. Diocletiano VIII et Maximiano VII, Paulus episcopus factus est; quomodo illud verum esse poterit, sub Paulo ortam esse persecutionem, cum Cirtense Concilium, in quo creatus dicitur episcopus, anno ut minimum dicam, post initium persecutionis gestum sit. Sed omnino verissimum est, quod in illis Actis dicitur, sub Paulo Cirtensium episcopo ortam esse persecutionem, Diocletiano VIII et Maximiano VII cons., quo anno *Munatius Felix* curator Reipublicae Cirtensium ingressus domum Pauli episcopi, iussit ut traderet Scripturas, ut legitur in Actis apud Zenophilum consularem, quae referuntur in lib. 3 contra Cresconium, et in Epist. Augustini 163 juxta veterem ordinem, et quae post collationem Carthagenensem edita sunt, illud, inquam, verissimum est; falsum vero, *Cirtense* Concilium gestum fuisse Diocletiano VIII et Maximiano VII cons. Denique constat, *Cirtense* Concilium coactum fuisse anno post Gesta illa martyrum Africano-

rum, seu potius XII mensibus. Nam Concilium gestum est III nonas Martias; martyrum autem Gesta pridie idus Feb. Ergo si Concilium *Cirtense* actum est Diocletiano VIII consule, Passio martyrum Constantio IV consule, anno nempe cccv, pridie Februarii contigerit, necesse est. Atqui persecutio coepit septimo kalendas Martias, ut habet Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum cap. 11, aut mense Martio, ut scribit Eusebius; ex cuius utriusque testimonio aliisque argumentis persecutionem praesenti anno inchoatam esse certissimum redditur. Haec accurate Valesius citatus.

5. *Saturinus et alii in Africa martyrio coronati.* — Baluzius tomo 2 Miscellaneorum refert Acta *Saturini* et sociorum, quibus hunc titulum in codice Ms. praetigi dicit: « Incipiunt Confessiones et Actus martyrum Saturini presbyteri, Felicis, Dativi, Ampelii, caeterorumque infra scriptorum, qui propter collectas et Scripturas dominicas sub Anufino proconsule Africae die pridie idus Februarii Carthagine Dominum confessi diversis locis, temporibusque discretis beatissimum sanguinem profuderunt. » Cum itaque persecutio die tantum XXI Februarii excitata fuerit, sancti illi post praesentem annum martyrio coronati. Scripta sane sunt Acta illa, inquit Baluzius in Notis, ab aliquo donatista, sed docto et erudito, et qui non admodum remotus fuit ab aeo Diocletiani. Falluntur autem vehementer, qui auctoritate Augustini abutuntur, ut probent, ea esse ipsa proconsularia gesta excepta a notariis, cum e contra ex testimonio Augustini colligatur, non extare hodie ea gesta, sed tantum historiam quam donatista ille ex iisdem gestis concinnavit. Nam Augustinus in Breveculo diei tertiae, cap. 17, docet, Gesta martyrum notata fuisse Diocletiano IX et Maximiano VIII consulibus, pridie idus Februarii, cum in hoc libro scriptum simpliciter sit, absque ulla temporis nota, bellum, ex quo orti sunt traditores, commotum fuisse temporibus Diocletiani et Maximiani. Praeterea quae in capite 16 et seqq. dicuntur de Mensurio et Ceciliano, ea profecto non pertinent ad gesta proconsularia; et lecta in Collatione Carthaginiensi non fuisse, recte observatum est a Baronio.

6. *Plures martyres hoc anno.* — Cum persecutio anno tantum praesenti coeperit, martyria anno praecedenti a Baronio relata ad praesentem, et quae hoc anno recitat, ad sequentem magna ex parte revocanda, et sic deinceps. Baronius enim, qui anno uno persecutionem anteverit, toto decennio, quo ea duravit, anno uno a via deflectit.

7. *Persecutio Diocletiana Gallias non afflixit.* — Existimavit Baronius, durante Diocletiani persecutione *Gallias* martyrum sanguine exundasse. Certum tamen videtur, eam in illis, ubi Constantius imperabat, locum non habuisse; id enim diserte affirmat Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 15, cuius egregia verba anno antecedenti retulimus. Neque Lactantius, qui Crispum Caesarem Constantini Magni filium in Gallia jam senex latinis litteris imbuvit, hoc ignorare potuit. Lactantio suffra-

gatur Eusebius lib. 8, cap. 13, ubi postquam de Constantii morte locutus est, ait: « Denique tum alibi in rebus humanissimum se ac beneficentissimum erga omnes præstitit, tum conciliat adversus nos belli nullatenus particeps fuit. Sed cum veri Dei cultores, qui sub imperio suo degabant, immunes ab omni noxa et calumnia servasset, nec aut ecclesiarum aedes subvertisset, aut quidquam adversus nostros esset molitus, tandem felicissimum ac beatissimum vite exitum consecutus est. » Vides, Lactantium et Eusebium in eo convenire, quod nullam, quæ in Constantii dilione martyres fecerit, persecutionem fuisse ulterque asserat; eo magis quod ipsemet Lactantius citatus, cap. 24, de Constantino jam Augusto loquens scribat: « Suscepto imperio Constantinus, Augustus nihil egit prius, quam Christianos cultui ac Deo suo reddere. Hæc fuit prima ejus sancte sanctæ religioni restituta. » At ut recte observat Dodwellus in Dissert. xi Cypriana, quæ est de Pacitate Martyrum, num. LXXV, nihil habuisset agendum Constantinus, si nihil fuisset a patre ejus Constantio in Christianorum causa innovatum. Quare verum est quod scribit Lactantius loco laudato: « Constantius ne dissentire a majorum præceptis videretur, conventicula, id est, parietes, qui restitui poterant, dirui passus est, verum autem Dei templum quod est in hominibus, incolunt servavit. » Baluzius in Notis ad cap. 16 Lactantii, confirmat ejus sententiam ex Libello precum Constantino M. oblato a Donatistis apud Optatum Milevitanum lib. 4: « Rogamus te, o Constantine optime imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter cæteros imperatores persecutionem non exercuit, et ab hoc facinore immunitus est Gallia, petimus ut et Gallia nobis iudices dari præcipiat pietas tua. » Gallie ergo fuerunt immunes ab hac persecutione. Quin et Eutropius initio libri 10 dicere videtur, Gallicum sanguinem non fuisse fenum in hac persecutione, cum de Constantio scribat: « Hic non modo amabilis, sed etiam venerabilis Gallis fuit, præcipue quod Diocletiani suspectam prudentiam, et Maximiani sanguinariam temeritatem imperio ejus evaserant. »

8. *Plures in Gallia passi dicuntur.* — Sed adversus hæc reclamant historie plurimarum Gallie civitatum ac provinciarum, quæ suos martyres hac persecutione ad Deum translatos prædicant, ita ut vix ulla civitas fuerit intra Gallias, quæ tum non dicatur maduisse sanguine Christianorum. Quæ sic conciliari posse existimat Baluzius, initio quidem Gallias a persecutione non fuisse prorsus immunes, occupato videlicet Constantio contra Barbaros, ut Bosquetus, in lib. 4 Historiarum Ecclesie Gallicanæ, cap. ii; at pro consuetudine et solito Gentium furore multos Christianos in Galliis cæsos fuisse. Confirmat hæc Eusebius in fine libri de Martyribus Palæstinæ: « Nam quæ offeruntur sicut sunt regiones, Italia videlicet tota, et Scythia, Gallia quoque, et quæcumque ad occasum solis porrigitur, Hispania, Mauritania, et Africa, cum vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli experte essent, divini numinis præsen-

tissimum auxilium et pacem brevi sunt consecutæ. » Verisimilius forsam dici posset, martyres, qui Diocletiano et Maximiano sævientibus, passi in Gallia dicuntur, morte affectos fuisse initio imperii Diocletiani, quando Herennius adhuc Cæsarem in Gallias adversus Bagaudas misit. Neque enim antiqua martyrum Acta reperire est, in quibus Constantio Cæsare imperante persecutionem in Gallia viguisse legatur. Quare existimo, scriptores persecutiones peculiarias in quibusdam provinciis et urbibus, primis Diocletiani et Maximiani Herculii annis excitatas, cum persecutione generali, quæ hoc anno conflag, confudisse, ut ante me Baronius observavit. Quoad Eusebium, is loco mox citato confirmat quod Lactantius scripsit, Constantium nempe templa dirui passum esse, a populo nimirum, vel a præfectis. Quod si nulla templa diruta fuisse Eusebius existimaret, sibimet contradiceret; cum Galliam inter provincias numeret, quæ belli furorem expertæ sunt, et alibi iradat, Constantium nec ecclesiarum aedes subvertisse, nec quidquam adversus nostros esse molitum. Quod si nihil etiam adversus Christianos a populo vel a præfectis molitum esset, immerito scriberet, Galliam, cum vix duobus primis persecutionis annis integris furorem belli experta esset, pacem brevi consecutam esse. Quamobrem Eusebius in posteriori loco mox laudato, ita, qui in priori dixerat, non contradicit; sed tantum indicat, persecutionem in Occidentalibus provinciis post biennium cessasse; in *Gallia* vero, tibi nulli martyres facti, templa a populi furore fuisse immunia. Existimo autem, anno trecentesimo quinto, quo Diocletianus et Maximianus abdicarunt, ideo persecutionem in regionibus Occidentalibus Severo Cæsari commissis cessasse; quia is ipso dignitatis exordio populos a se alienare noluit.

9. *Victorinus episc. Pictaviensis.* — *Victorinus* episcopus fuit, non *Pictaviensis*, ut Baronio, aliisque multis creditum, sed *Pitavienis* seu Pitabionensis in superiori Pannonia, ut singulari libello docuit Joannes Lamoius doctor theologus Facultatis Parisiensis. Floruit evanente tertio Ecclesie sæculo, et hoc anno quarto nonas Novembris martyr pro fide Christi occubuit. Scripsit multa in plerosque sacræ Scripture libros: quæ de re legendus Labbeus in Dissert. de Scriptoribus Ecclesiast.

10. *Passio S. Genesii ex mimo martyris.* — Ruinartus in Actis martyrum sinceris recitat Acta sancti Genesii ex mimo martyris a se cum variis Ms. collata, in quibus dicitur: « Cum esset in urbe Roma magister mimitheke artis, qui stans cantabat super pulpitum, quod themele vocabatur, et rerum humanarum locum imitator, etc. » Est themele vox græca significans erant editioem, in quo gesticatoribus saltare, vel gestis ridiculis adstantes recreare solebant. Sed cum Genesius sacramentorum nostrorum mysteria complexset, Diocletiano imp. exhibitus dixit, se ex eorum sanctificatione ludum ei exhibere velle, et baptizatus, jussus est decollari VIII kal. Septemb., inquit Acta sincera. De hoc sancto Genesio nullum verbum habet Baronius in Annal., licet de eo

loquatur in Notis ad Martyrologium Romanum ad diem xxv Augusti, quo sicuti alter sanctus Genesius Arelatensis, de quo statim, colitur. Hinc, ut opinor, factum, ut Monbrilius, et quidam alii ex duobus Genesii unicum fecerint, quod eo proclivius fuit, quo Arelatensis hoc etiam seculo passus sit.

11. *Passio S. Genesii Arelatensis.* — Baronius num. 130 meminit sancti Genesii Arelatensis, qui « ante tribunal iudicis exceptoris munere » fungebatur, et cujus Passionem scripsisse creditur sanctus Paulinus Nolanus episcopus, qui paulo post ipsum vivit. De hoc Genesio loquitur Gregorius Turonensis lib. 1 Mirac., cap. lxxv et seq., aitque: « Hanc etiam basilicam sancti Genesii Arelatensis reliqui illustravit, » et statim cap. sequenti: « Hic vero martyr Genesius, decisione cervicis agonem pro Christi nomine apud eandem Arelatensem scilicet urbem, pollente fervore fidei consummavit. » Tum eodem capite ac in sequenti quadam ejus miracula memorat. Insigne aliud miraculum hujus sancti martyris, quod sancto Honorato episcopo Arelatensi existente ab eodem patratum S. Hilarius Arelatensis episcopus fuso et eleganti sermone refert. Cum enim pons qui inter Arelatem et sociam urbem hodie castrum Trenquataille appellatum die natali ipsius sancti incerto casu corruisset, et Rhodanus infinitum populum, qui ad ejus natalem diem convenerat, mergeret, « erupit e vasto gurgite gloriosus exercitus, Jordanem iterum credens rupto divinitus amne potuisse, » ita ut nullus perierit, sicut narrat S. Hilarius, qui testatur se tunc ibi adstisse, « et pedem ab ipso (ut ita dixerim) ponte » retulisse. Legenda quæ de hoc sancto martyre Ruinarthus in Actis sinceris Martyrum cum ejus Passione exhibet.

12. *Plures in Hispaniis martyrium passi.* — Dodwellus in Dissert. xi Cyprianae de Pœnitæ Martyrum, num. lxxv. existimat, nullos martyres in Hispaniis hoc tempore fuisse, quod eas Constantius regeat. Victor enim de Caesaribus, qui scribit, Italiam et Africam Maximiano Herculo parvisse, de Constantio ait: « Quasi parvulo imperio, cuncta quæ trans Alpes Gallie sunt, Constantio commissa. » Quare cum Hispaniis aliis ditiosis Victor non accensuerit, putat Dodwellus vir eruditissimus, Hispanias, Britannias, et Gallias Constantio Cesari creditas, indeque inferit, nullos in Hispaniis martyres fuisse; cum nullum accesserit Constantii edictum, et urbiæ magistratus, cum gladii potestate carerent, nullos martyrio coronare possent. Verum Victoris verba citata tantum ostendunt, Constantium Gallias remisisse; Hispanias autem Maximiano Herculo subditas fuisse docet Lactantius, lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 8. « Nam cum ipsam imperii sedem teneret Italiam (nempe Herculis), subjacerentque opulentissima provincia, vel Africa, vel Hispania, non erat in custodiendis opibus tam diligens, quarum illi copia suppetebat. » Quare Prudentius a Baronio citatus vere scripsit, innumeram Christianorum multitudinem in Hispaniis martyrium perituisse, quod tamen perperam etiam negavit Mori-

mus, lib. 19 de Administrat. Sacrament. Pœnitent. cap. 19.

13. *Floret Osius.* — Quo anno Osius Cordubensis episcopus Christi fidem coram præside confessus sit, hactenus obscurum, ut infra videbimus, cum de Concilio Illiberitano verba facimus.

14. *Romanos inter et Persas ante triumphum Romæ gestum pax sancita.* — Hoc vel præcedenti anno ante triumphum Persicum pax Romanos inter et Persas tandem sancita. Anno quidem cccxvii, ex Idacio in Fastis et auctore Chronicis Alexandrini diximus Persas a Galerio superatos fuisse; et ex Libanio eos post ingentem illam cladem *quadraginta annos* in apparatu consumpsisse, bellumque anno cccxxvii renovatum fuisse. Sed vel Libanius loquitur numero rotundo, vel annos illos xl non a pace, sed a magna illa clade deducit. Petrus Patricius in Excerptis de Legationibus, pag. 26, refert Narsæum Persarum regem Appharban legatum ad Maximianum Galerium misisse, qui asseruit Narsæum condiciones non ferre, quibus pacem fieri vellet, sed id omne imperatoris arbitrio permittere. « Hoc solum ipsum hortari, ut sibi uxorem et filios redderet. » Sed licet Persæ captivi æque liberaliter haberentur, ac si domi suæ, ut nobiles solent, fuissent, hoc tamen tantum obtinuit a Galerio, « ut speraret non nullo post fore ut impetrata ab imperatore venia captivi ad ipsum redirent. » Hæc legatio anno incerto missa. Refert postea Petrus Patricius, cap. 29, Galerium et Diocletianum Nisibi convenisse, et misisse legatum in Persidem Sicorium Probum, cujus legationis capita hæc fuere: « Ut Romani in Oriente haberent Intilimem, cum Sophene, Arsanicem cum Cardonene, et Zabdicene, et Tigris fluvius utriusque imperii lines esset. Conventionum locus Nisibis, ad Tigrim amnem sita, esset. » Narsæus solum abivit conventionum locum esse Nisibim, cætera capita admisit, sique pax peracta, et restituta sunt illis ejus uxores integre sicuti et liberi.

15. *Provincias Transtigritanas Persæ Romanis cedunt.* — Pacis tractatio ad annum sequentem dilata fuisse non videtur; cum Diocletianus morbo delentus Ravenna ad Mesopotamiam, in qua Nisibis posita, non videretur proficisci potuisse. Meminit hujus pacis Ammianus lib. 25, cap. 7, aitque Persas Romaniscessisse « quinque regiones Transtigritanas; » earundem provinciarum meminit Rufus Festus in Breviario. Valesius in Notis ad Ammianum ait se sæpenumero dubitasse cur Transtigritanæ dicantur eæ regiones, ex quibus pleraque Romani erant cis Tigrim. Verum res nullam difficultatem habere videtur; cum enim a Persis provincie Transtigritanæ semper appellate fuissent, nomen etiam illud retinere postquam juris Romani factæ sunt.

16. *Regiones Transtigritanæ in provinciæ formam redactæ.* — Quinque hæc provincie Transtigritanæ vulgo appellatæ, præterquam quod varia sortiebantur nomina, hæc a fibrariis varie depravata fuere. Itarum tamen propria nomina fuisse existimo Arzanenam, Sophenem, Intilimem, Zabdicenem et

Corduenam. Harum provinciarum occasione varia Romanos inter et Persas bella exorta; a satrapis, ut vocabantur, antequam in Romanorum potestatem venirent, et ante Justinianum imp. administrate erant. Illic, ut liquet ex Novella 31 Joanni prætorio

Orientis præfecto et exconsuli inscripta, Armeniam in quatuor provincias dividens, quartam ex quinque illis regionibus, quæ prius in forma provincie non continebantur, constituit, satraparum nomen abrogavit, hancque provinciam consularem esse voluit.

MARCELLINI ANNUS 8. — MARCELLI 4. — CHRISTI 304.

1. *Diocletianus et Maximianus se abdicant imperio.* — Christi Redemptoris nostri anno trecentesimo quarto, Diocletianus nonum et Maximianus octavum consulatum adierunt; quo, vigesimo anno Diocletiani imperii nondum penitus exacto, undecimo kalendas Maii, ambo imp. parilibus ipsis se imperio abdicarunt. Ita quidem putavit Panvinus, sed tu loco Maii, ponas, Martii; erroris namque illum arguere necesse est, dum affirmat id factum esse, nondum expleto biennio persecutionis indictæ, cum Eusebii constet auctoritate, eam ceptam mense Martii, quo mense liquet fuisse promulgatam persecutionis edictum. Ex his etiam eos erroris arguas, qui id anno superiori asserunt contigisse; nam sub hujus anni consulibus Diocletiano IX et Maximiano VIII id factum esse, æque Zozimus asserit verbis istis: « A consulatu Chilonis et Libonis, quo Severus ludos sæculares exhibuit, donec Diocletianus nonum, Maximianus octavum consules facti sunt, centum et unus anni elapsi fuerunt; ac tum quidem privatus ex imperatore Diocletianus factus est, cujus exemplum Maximianus est secutus. » Hæc Zozimus. At vero quod ipse interlapsus dicat annum centum et unum a consulatu Chilonis et Libonis, quo ludos sæculares contigit celebrari sub Severo imperatore, usque ad abdicationem horum imperatorum sub eorundem dicto consulatu factam; plane in dictum annorum numerum esse illapsam errorem, dicendum; restituendumque, centum duo minus anni, qui inter lapsi reperiuntur usque ad presentem consulatum, quo se abdicaverunt iidem imperatores, ut etiam ipse testatur. Siquidem idem Libonis et Chilonis consulatus incidisse reperitur anno Christi ducentesimo sexto. Vel dicendum, quod idem consulatus Chilonis et Libonis non suo loco sit positus a Cassiodoro, et aliis anno ducentesimo sexto, sed sub anno Christi ducentesimo tertio sit collocandus: quod ut magis dici debeat ea quoque ratio favet, quod cum testetur Zozimus, ludos sæculares, quolibet centesimo et decimo anno solitos celebrari, ut appareat, centum et

decem interlapsos a ludis sæcularibus sub Severo usque ad illos sub Constantino celebratos anno Christi trecentesimo decimo tertio, ut suo loco dicitur; plane dicendum Chilonis et Libonis consulatum non nisi in annum ducentessimum tertium incidere potuisse.

2. Verum cum (ut dictum est superius) constet eosdem ludos sæculares sub dicto consulatu Chilonis et Libonis celebratos, incidisse in annum Severi undecimum, qui est annus Christi ducentessimus sextus, e suo loco minime convellendus est; adeo ut error irrepisset dicendus sit in annorum numerum Zozimi, ut loco centum et unius annorum, ut dictum est, restituendum sit, centum duo minus anni. Sed nec semper verum quod asserit, quolibet centesimo decimo anno celebrari solitos ludos sæculares; non enim una eademque semper servata reperitur in iis celebrandis annorum periodus, ut est videre apud Panvinum qui commentarium eo argumento descripsit; sed et si non quando celebrati sunt, sed celebrari debuerunt, ratio habenda erat, adhuc dicendum secundum eandem periodum centum et decem annorum bene subsistere dictum consulatum Chilonis et Libonis sub anno Christi ducentesimo sexto: nam cum constet auctoritate Dionis, anno ab Urbe condita septingentesimo trigesimo septimo, sub consulatu Furnii Nepotis et Silani sub Augusto celebratos esse ludos sæculares, secundo autem curriculo sub Severo; utique necessario habitos esse oportuit, anno ab Urbe condita, nongentesimo quinquagesimo septimo, quo incidisse ponitur consulatus Chilonis atque Libonis: qua ratione, nullo modo convellendus est consulatus eorum e suo loco; sed Zozimus omnino sit arguendus erroris. Hoc demonstrato, pergamus ostendere, quod ceperamus, hoc ipso anno eosdem imperatores se imperio abdicasse. Auctor item incertus in Panegyrico Maximiano et Constantino dicto, id factum esse sub eodem octavo Maximiani consulatu, nempe hoc anno, habet expressum his verbis: « Te rursus vigesimo anno imperatorem, octavo con-

sulem, ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam et timere quod factum est. Est enim, imperator aeternae, in quo uno querelam Reipublicae pene meruisti. Audi doloris nostri liberam vocem; siquidem dii ipsi, quod plerumque humanas res negligent, dum querimur ignoscunt; quibus aliud fortasse curantibus, grandines ruunt, terrae dehiscunt, urbes exhauriuntur, quae non illis exhauriuntur volentibus, sed aut aliorum aspicientibus, aut fatali rerum cursu urgente, visentur accidere.»

3. Praefatur haec auctor digna diis Gentilium, explicaturus justas, quae sibi videbantur, de dimissa imperatoria dignitate querelas, cum subdit: « Tale est, imperator, quod omnibus nobis incluso gemitu merentibus facere voluisti; non quidem tu Reipublicae negligentia, aut laboris fuga, aut desidia cupiditate ductus, sed consilii olim (ut res est) inter vos placiti constantia, et pietate fraterna; ne quem totius vitae, summamque rerum socium semper habuisses, in alicujus facti communitate desereres; ne vel illius, viderit quali, certe novae laudi cederes. Verum longe diversa in vos erat causa declinandum sustinendi laboris. Quanquam, etsi totam excusationem aetatis afferres: sic quoque tibi Reipublicae curis non erat abundum (al. abutendum). An si maximus quisque natu gubernator est certissimus ad salutem, non est is optimus qui usu perillissimus imperator? At te unquam, Constantine, liberi nostri nepotesque patienter, vel cum ad summam perveneris senectulem, Reipublicae vela contrahere, quae tam felicibus ventis etiam juvenis impleveris? Sed tamen, utcumque fas fuerit, eum principem, quem anni cogere, aut valeat deficere, receptum canere; te vero, in quo adhuc istae sunt integrae solidaeque vires, hic totius corporis vigor, hic imperatorius ardor oculorum, immaturum otium sperasse miramur. » Hucusque incertus auctor detempore, et causa abdicationis Diocletiani, quam ad aetatem et malam valetudinem refert.

4. Sed quid de iis tum Eusebius, tum etiam ipsemet Constantinus scripserint, audiamus. At haec in primis Eusebius: « Per idem tempus duo ex imperatoribus, quorum alter primum ac summum imperii gradum, alter secundum post illum obtinebat, ad privatam quamdam vitae rationem se transtulerunt, atque Respublica languescere et aegra esse cepit. Paulo post imperio Romano contra se disseniente, bellum grave et acerbum inter ipsos imperatores mutuo excitatur; neque seditio et tumultus in ea commotus prius sedatus fuit, quam pax adversus nos in universis orbis partibus, quae Romano parere imperio, firma constitueretur. Nam simulac illa omnibus, instar lucis cujusdam, ex tenebrosa et obscura nocte exorta fuit; communis imperii Romani status iterum ad stabilitatem, amicitiam, et pacem restituitur, mutuamque concordiam, quam a majoribus acceperat, recuperavit. Verum de his re-

bus copiosius disserendi est aliud tempus magis opportunum nobis reservatum. Jam vero ad ea quae sequuntur pergamus. » Hucusque Eusebius; quae vero post haec idem subdit, tertio persecutionis anno sunt recensenda.

5. Quod autem anno secundo persecutionis, depositum tradita Diocletiano atque Maximiano imperium, idque factum esse idem ipse anno vigesimo aequae affirmat in Chronico, eodem anno sic dicens: « Secundo anno persecutionis Diocletiani, Diocletianus Nicomediae, Maximianus Mediolani, purpuram deposuerunt. » Haud repugnat his quae ex Panegyrico sunt recitata; nam si statim ipso anni primotempore se abdicarunt, aequae contingere potuit id factum esse nondum expleto anno secundo persecutionis, ipsoque nondum exacto anno vigesimo imperii Diocletiani, a quo anni numerabantur, non autem a collega. Rursus Eusebius¹ alibi in eadem sententiam: « Cum non integro biennio post persecutionis initium regnasset, se (sicut antea a nobis demonstratum est) abdicavit imperio, atque reliquum vitae suae tempus plebeo et privato quodam vivendi genere degerit; huiusque vitae finem, quem deinceps exponemus, sunt consecuti. Alter et gradu honoris, et designationis tempore primas imperii partes assecutus, diuturna et aspera in primis corporis aegrotatione pedetentim contabescens occubuit. Alter secundum ab eo adeptus, propter plurimos suos perditos ac fraudulentos conatus, quos conscivisset in vita, daemonis incitatione ac pulsu extremum vitae spiritum laqueo inderupit. »

6. Idemque Eusebius causam cur se Diocletianus imperio abdicavit, hanc alibi² recenset his verbis: « Cum secundus jam annus ejus tumultus in nos commoti nondum esset completus; facinus quoddam novum et inauditum in imperio factitatum, ejus statum penitus commutavit, eventitque. Nam qui primus nostrarum aerumnarum auctor erat, Diocletianum dico, in tam lethalem et pestiferum morbum delapsus est, ut mens inde de statu suo deturbaretur. Et propterea cum ille ipse, tum alter, Valerium Heraculum Maximianum intelligo, qui secundas post illum obtinebat in imperio, honore imperii (ut supra diximus) deposito, plebeum et privatam vitam genus sibi delegit. » Haec ipse. Sed et Constantinus³ in oratione illa, quam habuit ad sanctorum coetum, de persecutione illa ab eodem Diocletiano excitata, et insania, qua percitus se abdicavit, haec habet:

7. « Diocletianus quoque cum post cruentam caedem in persecutione factam ipse contra se quodammodo propter vitium amentiae et delirationis suffragium tulisset, se unius abjectae et humilis mansionis munitioni ac presidio concedens, poenas dedit. Quid ergo huic profuit bellum contra Deum nostrum concitasse? Ut certe, mea quidem sententia reliquam vitam misere transigeret, dum semper sibi metueret, male ne fulminis ictu coccideret.

¹ Euseb. lib. VIII. c. 29. — ² Idem ibid. c. 26. — ³ Idem ibid. c. 23.

¹ Euseb. lib. VIII. c. 13.

Illa loquuntur Nicomedia; non tacent etiam qui eadem oculis viderunt, ex quorum numero ego quidem sum. Palatium ejus, et domus ejus fulmine eam depascente, faecque caelesti excedente, vastata fuit. Quas res ita eventuras, sapientes plane praedixerant; neque enim siluerunt, neque merorem pro secleribus tam inique contra Christianos admissis susceptum simulatione occularunt, sed perspicue ac palam ipsi inter se libere de iisdem disseruerunt. Quis talis furor? quae plane principatus insolentia, ut, homines cum sint, audeant famem Deum bello lacessere, inque religionem sanctissimam justissimamque vesano animo insultare, et tam infinita populi hominumque iustorum multitudini, nulla causa antecedente, exilium moliri? etc. »

8. Haec cum testata reliquerit Constantinus publica concione, et Eusebius, qui eodem tempore vixit, et eadem oculis spectavit, testatus sit; nihil est, ut de causa abdicationis Diocletiani quis amplius dubitet, quin in ultionem ex divina indignatione acciderit, secundum illud propheticum¹: « Stulti facti sunt principes Taneos, emarcuerunt principes Memphis; immisit in eos Dominus spiritum vertiginis. » In Aetia² vero Memnae et sociorum martyrum, quae quidem germana esse noscuntur, haec de eorum abdicatione scripta habentur: « Postquam magnum ad hoc adhibere studium, et omnem movere lapidem, ut Christianam religionem convellet; quando cognoverunt se ea aggredi, quae non possent fieri, et (ut dicitur) jaculari aerem, et conari movere quae sunt immobilia; uterque eorum deposuit imperium; apud alios quidem praetexentes fortunae satisfactionem et amorem mutationis; iis autem, qui bus poterant secreta communicare, et animum aperire, dicentes Christi virtutem, et quae ex signis proficiebatur persuasionem; et quod, cum hoc non potuissent efficere, alia posthabentes, et parva existimantes, nec imperare quidem volebant. » Haec ibi. Eandem quoque causam abdicationis eorum adducunt Zonaras³ atque alii.

9. Fefellit plane spes vana principes, quam inani opinione conceperant, fore, ut suo ipsorum conatu Christianam religionem everterent; incumbentibusque in opus omnibus provinciarum praesidibus, jam undique ex sanguine christiano fluentibus rivis. Et perinde ac si cum hominibus tantum, et non cum Deo bellum gestum esset; ereditum a Gentilibus fuit, christianam fidem esse penitus subjugatam. Quamobrem velut gloriose victoriae titulus, et summorum laudum excellenti praecognitione, longaeque sublimiori cognomine quam Parthico, Gotthico, atque Germanico, de subactis deletisque penitus Christianis columnas crexerunt. Chnita enim in Hispania in nobili columna haec inscriptio legitur:

DIOCLETIAN. JOVIUS. MAXIMI. HERCULEUS CAESS. AUGG. AMPLIFICATO PER ORIENTEM ET OCCID. IMPE. ROM. ET NOMINE CHRISTIANOR. DELETO QUI REMP. EVERTEBANT.

Rursus ibidem altera inscriptio haec habet:

DIOCLETIAN. CAES. AUG. GALLERIO IN ORIENTE ADOPT. SUPERSTITIOE CHRISTI UHIQ. DELETA CULTU DEORUM PROPAGATA.

10. Leguntur haec etiam Aevaci¹ Hispaniae in columnis pluribus. At non tantum in Hispaniis ejusmodi fuisse de Christiana religione prostrata erecta trophaea, sed toto orbe Romano similiter factitatum existimamus; sed in odium impietatis, et impiorum principum, reddita Ecclesiae pace, eadem penitus fuisse deleta. Haec autem relicta memoria causa, non sine nutu divino, ut ejusmodi monumentis immunitas persecutionis intelligi possit; et ex his plane existimare jure liceat, minoram admodum esse quae de martyribus tunc passis diversis in locis scripta habentur, quam quae tunc a provinciarum praesidibus facta sunt.

11. Cum vero praeter expectationem accidere viderent imperatores, quo magis exiderentur christiani nominis palmites, eo fecundiori germine propagari, ac longe lateque amplius majori gloria dilatarari; merore confecti, desperatione devicti, rubore suffusi, mente turbati; jam regni pertasi, sese honesto quovis titulo, ne faterentur, quod erat, esse victos, ab imperio abdicarunt; illamque in se ipsos vindictam intulerunt, quam indignissime a victoribus hostibus illatam acceperunt. Sed quod non satis haec esse videri poterant ad ultionem effusi sanguinis christiani; horum prior, velut Cain tremens ac pavens, miserrime vivens, diem extremum infelicissime clausit; posterior vero (ut suo loco dicemus) spontaneo laqueo se praefocans, vitam abruptil. Hunc tandem finem accepit impietas, hunc exitum sortiti sunt principes divinitatis hostes, et christiani nominis perduelles. Sed de eorumdem interitu plura inferius.

12. Remanserunt ipsorum res gestae obscurae admodum; adeo ut quatuor lustra, quibus imperarunt, et adversus barbaros atque tyrannos feliciter decertarunt, relicta sint penitus obvoluta silentio, atque oblivione sepulta; cum alioqui hoc tempore non defuerint historici nobilissimi, nempe Aelius Spartianus, Julius Capitolinus, Aelius Lampridius, Trebellius Pollio, et Flavinus Vopiscus; qui cum ipsi Diocletiano, tum Constantio Caesari, sive Constantino ejus filio, illorum qui praecesserant imperatorum Vitae a se conscriptas dedicaverunt. Testatur sane Vopiscus², se scripturum fore Diocletiani res gestas. Idemque affirmat³, Claudium Ensthenium, qui Diocletiano ab epistolis fuit, scriptis mandasse quatuor principum Acta, nempe Diocletiani, Maximiani, Galerii, atque Constantii, totidem libris, quae omnia perierunt. Et juste quidem haec passi sunt de scriptis rerum suarum commentariis, qui in Christianorum sacros codices severunt.

13. *Constantius et Galerius Augusti.* — Cum

¹ Isai. XI. — ² Apud Sur. t. vi. die 10 Dec. — ³ Zonar. Annal. p. 3.

¹ Habet Aldus Manutius post schol. in Comment. Casaris, necnon Adolph. Oec. in lib. Numisma. in Dioclet. — ² Vopisc. in Bonus. — ³ Idem in Carino.

vero Diocletianus et Maximianus deposuissent una simul imperium; qui Caesarum titulo cum illis in hanc diem Rempublicam administrarunt, Augusti sunt appellati, nempe Constantius Chlorus, et Galerius Maximianus, quem alii perperam nominant Maximinum: ille Maximiano Herennio in Occidente, hic vero Diocletiano in Oriente successerunt. Sicque inter Constantium atque Galerium tradit Eutropius fuisse partitum imperium. ut Constantius Galliis, Hispaniis, Italia, et Africe praeset, Galerius vero Illyrico, Graecia, et Orienti imperaret. Quod vero subdit, administrationem Africæ atque Italiae recusasse, id minime factum esse, suo loco dicturi sumus; sed et jure commendat Constantium ob morum integritatem; qui, cum se cunctis facilem amabilemque præberet, erga Christianos possimum omnem præ se tulit humanitatem cum benignitate conjunctam.

14. *Constantii laudes.* — Eusebins etiam in Vita Constantini¹ filii ipsius læstatur hæc eadem dicens: «Cum quatuor in Romani imperii gubernandi societate jungebantur, solus hic federe amicitia cum Deo omnium gubernatore pacto, modum vite ac caerorum institutis alienum disparemque consecutus est. Illi enim ecclesias Dei obsidione vastare, evertere radicibus, solo æquare, ac templa, concessis fundamentis disturbatisque, prorsus delere aggressi sunt; hic autem a nefando et detestabili eorum scelere manus integras et inviolatas continuit, neque ulla ex parte se similem eis præbuit. Illi infestina virorum simul ac mulierum, pietatem maxime excellentium, eadē provincias sine ditioni subjectas, scelerate contaminarunt: hic suam ipsius animam a sceleris labe vacuam assidue conservavit. Illi, quo mala omnia in unum coæcervarent, vocibus quibusdam execrabilibus, que in simulacrorum cultu fundi solent, primum se ipsos, deinde omnes qui ipsorum obsequabantur imperio, nefarie dæmonum venerationi devoverunt; hic pacis tranquillissimæ illis, qui ab ipso regebantur, auctor factus, liberam eis veræ in Deum religionis sine molestia excolende permisit potestatem.

15. «Quin etiam alii vitam omnium mortalium laud vitalem illam quidem, imo vero morte ipsa longe acerbiorē propterea effecerunt, quod tributa ab illis exigebant plane intolerabilia; Constantius solus et imperium placidum præstitit ac tranquillum suis, et non aliter atque pater indulgens, illis sedulo prospexit, atque adeo opitulatus est. Cæterum cum alia sint ejus virtutis ornamenta prope infinita, cumque omnium ore ac sermone prædicata; nunc et altero præclare facto, quibus ea, quæ silentio prætereuntur, melius certiusque intelligantur, oratione nostra percursis, ad institutum scriptionem sermonem deinceps transferemus.

16. «Ubi multus et creber sermo de isto imperatore passim fama pervagatus est, quod mansuetus erat, quod spectatus, quod ardentem vite

sanctimoniam consecrabatur, quod propter incredibilem in eos qui ipsius parebant imperio, clementiam et benignitatem, nullum thesaurum sibi omnino reposerat: imperator, qui tunc temporis summum imperii gradum obtinuit, legatis ad illum missis, dissolutam ejus in Republica administranda negligentiam graviter increpare cepit; paupertatem tanquam probrum objicere: hocque ad rei confirmationem argumenti loco usurpare, quod nihil prorsus pecunie haberet in thesauris reconditum. Illic cum legatos, qui ab imperatore venerant, aliquandiu moram facere precatus; ex omnibus gentibus sue ditioni subjectis, eos qui maximis divitiarum copiis circumdabantur, in unum convocavit. Pecunia dixit se opus habere, et illud tempus opportune oblatum, quo quemque propensum studium et benevolentiam erga dominum ac regem suum declarare par esset.

17. «Quo audito, hæc occasionem, que diu ipsis in optatis fuisset, benevole sue in illum voluntatis perspicue significantes, abjecta omni cunctatione, mature auro et argento et aliis opum facultatumque generibus æraria ejus complere laborant; studio quodam et ardore ipsi inter se, quo alius alium in largiendo superaret, vehementer contendunt; hocque præferunt valde læto et hilaris vultu. Qua re confecta, Constantius legatos ab imperatore summo missos, thesauri sui spectatores fieri voluit, quos testes fore jussit eorum quæ oculis vidissent; illisque retulit, quemadmodum thesaurus ille, qui in præsentia in ipsius æraria collectus erat et conditus, jam pridem fuisset apud pecunie suæ et divitiarum dominos, tanquam custodes tutissimos, conservatus. Istos igitur rei gestæ permagna cepit admiratio. Imperator autem benignissimus, post eorum discessum, pecunie illius dominos denuo accersit illosque cum obsequiis et singularis benevolentia causa humanissime tractavit, suis receptis omnibus facultatibus, domum reverti jubet. Atque ut ista una res est a Constantio gesta, que illustre sane humanitatis specimen dat et clementiæ; sic altera insignis pietatis erga Deum testimonium continet.

18. «Cum magistratus in singulis provinciis ex imperatorum mandato pios homines passim inhumane et graviter persecuerentur; et sancti martyres qui in ipsis imperatorum palatiis versabantur, primi omnium certamina pro pietate obirent; ignemque, ferrum, vastos maris gurgites, omnia denique pietatis genera, summa cum animi alacritate et tolerantia subirent, usque eo, ut brevi imperatorum regie sanctis viris essent omnino orbate (quæ res auctores maleficii clementi Dei obtulit curationeque prorsus privavit; quippe qui, dum homines pios insectarentur, etiam eorum preces insectati sunt, et absque se penitus evertentur) soli Constantio sapiens quædam et solers animi occurrit cogitatio; et facinus facit, ut incredibile auditu, ita factu in primis admirabile. Nam illis qui in regia ipsi inserviebant, libera data optione (quæ etiam illis, qui aliquem

¹ Euseb. in Vita Constant. lib. 1. c. 9 et 10.

dignitatis gradum in familia ejus obtinebant, delata fuit) hanc tulit conditionem; ut vel dæmonitus immolando, integram haberent potestatem tum apud ipsum commorandi, tum consuetis honoribus perfruendi; vel, si minus hoc exequerentur, aditu ad ipsum prohiberentur, et a consuetudine ipsius ac familiaritate penitus repellerentur, rejicerenturque.

19. « Postquam igitur in duas partes dirempti fuerunt; aliique in hanc, alii in illam segregati; illico singuli, quo animo essent et instituto perspicue ostenderunt. Ibi tum admirabilis ille Constantius, commento, quod celatum erat, statim post patefacto, quorundam timiditatem et nimium amorem, quo ipsi se suamque vitam complectebantur, vehementer coarguit; alios ob sinceram et integram erga Deum mentem approbavit plurimum. Illos deinde, tanquam Dei proditores, imperatoris servitio indignos censuit: Quomodo enim (inquit) fidem erga imperatorem servare poterunt inviolatam, qui adversus Deum Optimum Maximum perdidit esse manifesto convincuntur? Quapropter hos procul a regali suo domicilio statuit amandandos; illos vero qui veritatis testimonio digni Deo fuere comprobati, similes erga imperatorem fore affirmans, stipendios suos, et ipsius regni custodes constituit; inquires, id genus homines in præcipuis maximeque necessariis amicis et familiaribus numerandos esse, multoque pluris quam æraria ingenti thesauro referata merito aestimandos. Sed qualis Constantini pater fuisse traditus sit, illa est a nobis breviter explicatum. » Hucusque Eusebii; eadem et Sozomenus¹.

20. Sed et ipsemet Constantinus in edicto² pro Christianis adversus Gentiles, hæc inter alia præfatus est: « Imperatores, qui ante hoc tempus ad Reipublicæ gubernacula sederunt, propter agrestes, credo, et inhumanos mores exhereditati sunt. Atque ut pater meus admirabili cum pietate in omnibus suis rebus gerendis, Deo Patre invocato, solus clementiæ opera executus est, sic reliqui omnes, insano animo et furioso affectu, ad immanitatem potius quam ad humanitatem suas curas et cogitationes contulerunt; que sæpe illis regnantibus, vera religione eversa, vehementer crevit. Crudelis enim eorum nequitia usque eo exardescere cepit, ut cum omnes res divinæ pariter atque humane pacate et tranquillitatis consistentes, intestina persecutionis bella ab illis excitarentur. » Hæc Constantinus de patre Constantio.

21. *Soterii Agnetis et Emerantiane martyrium.*

— Hæc, puto, ratione Eusebii³ duobus tantum annis hanc persecutionem vexasse oras Occidentales affirmat, cum ait: « Tota Italia, Sicilia, Gallia, et que ad solem occidentem vergunt, et ad Hispaniam, Mauritaniam et Africam se porrigunt, ubi non duobus primis annis integris impetum persecutionis sustinuerant, celerissime clementi Dei obtutu sunt pacem et pacis tranquillitatem consecuti; quandoquidem celestis providentia tandem ob vite inno-

centiam et fidem, illorum miserta est. » Hæc Eusebius. Verum, quantum apparet ex rebus gestis, haud statim ut Constantius plenus est adeptus imperium, omnimodam pacem Ecclesia Occidentalis est consecuta. Nam quantumlibet sic erga Christianos Constantius affectus esset; tamen, sicut cum Cæsar esset, rem pro Christianis ex arbitrio agere minus licuit, quod Maximianus cum Diocletiano summam rerum administraret; illa nec cum factus est imperator, persecutionem penitus valuit cohibere, perturbato vehementer imperio Occidentali. Etenim simulac Maximianus se abdicavit, tota Italia, et ipsa Roma bello civili magnopere exagitata est: illi quidem in Panegyrico, ubi Maximiano et Constantino postea dicto, expressum habetur his verbis:

22. « Ibi vero pene funditus corruit, » Respublica scilicet, « unde tu, Maximiane, discesseras: adeo illic plurimum habnerat stabilitatis asserta, ubi deserta maxime vacillavit. Non aliter enim quam solet terra ventis, aut aquis subter inmissis intervalva, sui soliditate nutare; ita cuncta Italia, atque ipsa Roma subducta repente, qua sustentata fuerat, dextera tua, contremuit, ac pæne recessit; quod ego cursim transco. Cur enim, vel recorderum adversa, cum videamus omnia luo reditu restituta? Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam imperatoribus imperare; abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit. » Hæc auctor, cum Maximianus imperium resumpsit, quod reliquerat; sed de his fusiis suo loco.

23. Sic igitur Constantio licet Occidentale imperium moderate, haud statim nec penitus persecutio indicta cessavit, sed paulo remissior fuit; non enim ipse videri voluit edictis imperatorum adhuc viventium adversari. At licet pro Christianis a Constantio nullum datum rescriptum esset (si quid enim ab eo in gratiam ipsorum statutum fuisset, Eusebius minime tacuisset) coepit tamen semel persecutio paulatim penitus conquievit. Plane accidit, sicut mare vehementibus ventorum flatibus exagitatam cum fuerit, licet ventorum cessent impulsus, haud tamen continuo ejus fluctus omnino quiescunt; ita licet Maximiani furor, ipso se abdicante, videri posset extinctus; tamen haud valuit facile contineri concitatae persecutionis impetus, Romæ præsertim, ubi civiles motus (ut dictum est) exorti essent, et magistratus a Maximiano præfecti in Christianos exacerbati, quod ceperant, insipientibus præsertim pontificibus gentilitiæ superstitionis, agere non desisterunt.

24. Quamobrem accidit, ut iis ferme diebus quibus fidem sæpe nominati imperatores se imperio abdicassent, Romane Ecclesie pontifex Marcellinus una cum Claudio, Cyrino, et Antonino, sexto kal. Maii, capite truncatus sit; id quidem in primis tabule ecclesiasticæ indicant, in quibus natalis dies ipsorum adscriptus est, et liber de Romanis Pontificibus testatur, in quo legitur, ipsum pervenisse usque ad præsentem annum, quo Diocletianus novum, et Maximianus octavum consulatum gesserunt,

¹ Sozom. lib. I. c. 6. — ² Apud Euseb. in Vita Constantini lib. II. c. 48. — ³ Euseb. lib. viii. c. 25. in fin.

qua ratione dicendum est Marcellinum sedisse annos octo, minus septem diebus; vel si dixerimus diem sextum kalend. Maii, non martyrii, sed sepulture esse memoriam; quod tradatur, dies triginta sex Marcellini et sociorum corpora insepulta iacuisse, totidem dies a præfinito tempore sedis ejus demendi sunt. Sed quod in multis ille textus de Marcellino vehementer depravatus esse videatur, non est ubi quis tuto pede consistat. Verum si id ita se habuit, ut ante triginta sex dies a sexto kalendas Maii Marcellinus cum suis martyrio sit vita functus; tunc etiam affirmare necesse est, ea omnia facta esse adhuc Maximiano imperante, qui ipsis parilibus undecimo kal. Maii, se abdicavit imperio.

25. Quæ vero ibi leguntur de martyrio Marcellini esse sub Diocletiano facta, sub Maximiano restituenda sunt; nam (ut perspicue vidimus) hoc anno agebat Diocletianus Nicomedia in Bithynia, ubi et purpura depositus; sed quæ ibi sunt scripta, hic redamur: « Post paucos dies penitentia ductus, ab eodem Diocletiano pro fide Christi cum Claudio, et Cyrino, et Antonino capite truncatus est, et martyrio coronatus. Qui dum pergeret ad passionem suam, adjuravit Marcellum presbyterum, ut præcepta Diocletiani non impletet. Jacuerunt autem sanctorum corpora in platea dies triginta sex, ex jussu Diocletiani. Exinde Marcellus presbyter noctu collegit corpora sanctorum cum presbyteris et diaconibus cum hymnis, et sepelivit ea, sexto kal. Maii, in via Salaria, in cœmeterio Priscillæ, in cubiculo claro, quod patet usque in hodiernum diem (secundum quod ipse S. Petrus præceperat) in crypta juxta corpus S. Crescentionis. » De cubiculo claro diximus in Notationibus plura.

26. Cætera autem, quæ illic habentur de negatione ac penitentia Marcellini, a nobis satis superius sunt disputata. Sed sequitur: « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros quatuor, episcopos per diversa loca quinque; et cessavit episcopatus ejus annos septem, menses sex, dies viginti quinque, persequente Diocletiano Christianos. » Hæc ibi, sed quæ profecto emendatione vehementer indigent; nam quod pertinet ad annos septem vacationis sedis Romane; sibi ipsi auctor, quisquis fuerit, contrarius plane est. Nam cum dicat in Marcello, ipsum sedere cœpisse temporibus Constantii atque Galerii; si (ut in Marcellino habetur) sedes cessavit annis septem; jam extinctis utrisque, Marcellum sedisse oportuit. Vel quo modo potuit (quod ait) cœpisse sedere sub consutatu Maxentii quarto et Maximini, si in Melchida papa, qui post Eusebium Marcelli successorem sedit, habet ipsum Melchidam sedisse usque ad secundum Maxentii consulatum? Insuper quæ ratio tam diuturnæ cessationis esse potuit, cum Maximiano persecutore se abdicante, Constantius Christianis favens, liberis mox acceperit habenas imperii?

27. Explosio igitur commento, vel potius textu depravato, de vacatione septem annorum, quod nemo prudens dixerit, sed quod potius loco mensium

anni sint positi: hic a sexto kalend. Maii, numerando menses sex, et dies viginti quinque (quod est tempus vacationis) dicere opus est, subrogationem Marcelli factam esse hoc anno, vigesima prima Novembris. Sed quod vacationis Marcellini, mensium atque dierum numerus ab aliis diversus ponitur, et tempus, quo Marcellus sedit, varie notatur; haud quid certum de his affirmari posse videtur. Constat tamen hoc anno Marcellum Romanum ex presbytero creatum esse pontificem, de quo plura inferius suo loco dicturi sumus.

28. Eodem quoque anno, iisdemque consulibus, Diocletiano novies, et Maximiano octies, passa Romæ habetur Soteris virgo clarissima: hæc ex scripto codice, licet in excusis S. Paueratii Actis ¹ vox, « consulibus, » desideretur. Est de Sotere ejusmodi præclarum encomium S. Ambrosii in Exhortatione ad Virgines: « At non S. Soteris, ut domesticum piæ parentis proferamus exemplum; habemus enim nos sacerdotes nostram nobilitatem præfectoris et consulatibus præferendam; habemus, inquam, fidei dignitates, quæ perire non norunt. At non (ut dixi) Soteris vultus sui curam gerabat? quæ cum esset decora facie valde, et nobilis virgo majorum prosapia; consulatus et præfecturas parentum sacra posthabuit fide; et immolare jussa, non acquievit; quam persecutor inmanis palmis cædi præcepit, ut tenera virgo dolori cederet, aut pudori. At illa ubi audivit hanc vocem, vultum aperuit, soli invelata atque inlecta martyrio: et volens, injuriæ occurril, vultum offerens; ut ibi martyrii fieret sacrificium, ubi solet esse tentamentum pudoris. Gaudebat enim, dispendio pulchritudinis, periculum integritatis auferri. Sed illi potuerunt quidem vultum ejus vulnerum vibicibus exarare; faciem tamen virtutis ejus, et gratiam decoris interni nequaquam exarare potuerunt. » Hæc Ambrosius, qui et ad sororem scribens, de eadem hæc ait ²:

29. « Qui enim fieri possent, ut S. Soteris tibi non esset mentis auctor, cui auctor est generis? quæ persecutionis atate servilibus quoque contumelias ad fastigium passionis execta, etiam vultum ipsum, qui inter cruciatus totius corporis liber esse consuevit injuria, et spectare potius tormenta, quam perpeti, carnicæ dedit, tam fortis et patiens, ut cum teneras poena offerret genas, prius caruifex cædendo deticeret, quam martyr injuriæ cederet; non vultum inflexit, non ora convertit, non gemitum, non lacrymam dedit; denique cum cætera poenarum genera visisset, gladium, quem quærebatur, invenit. » Hæc Ambrosius. Memoria autem martyrii ejus dicata est quarto idus Februarii.

30. Eodem pæne ultimo persecutionis tempore (licet certus annus minus habeatur expressus) Agnetis virginis Romæ insigne martyrium, scriptorum prope omnium memoria celebratum, contigit; in cuius natali die S. Ambrosius ³ de Virginibus tractationem

¹ Apud Sar. tom. IV. die 12 Maii. — ² Amb. de Virg. lib. 1. 1. — ³ Item ibid. lib. 1.

tribus libris distinctam conscripsit, ejusque his verbis meminit post alia : « Hanc senes, hanc juvenes, hanc pueri canant; nemo est laudabilior, quam qui ab omnibus laudari potest; quot homines, tot præcones, qui martyrem prædicant, dum loquuntur. » Recens quippe martyrium in ore omnium versabatur; ac subdit : « Hæc duodecim annorum martyrium fecisse traditur; quo delestabilior crudelitas, quæ nec minusculæ pepercit ætati; imo magna vis fidei, quæ etiam ab illa testimonium invenit ætate. Fuitne in illo percussio vulneri locus? Et quæ non habuit quo ferrum reciperet, habuit quo ferrum vinceret. At istius ætatis puellæ torvos etiam vultus parentum ferre non possunt, et acui districta solent puncta flere quasi vulnera. Hæc inter erentas carnificum impavida manus, hæc stridentium gravibus immobilis tractibus catenarum, nunc furentis mæroni militis totum offerre corpus, mori adhuc nescia, sed parata, vel si ad aras invita raperetur, tendere Christo inter ignes manus, atque in ipsis sacrilegis focis trophæum Domini signare victoris; nunc ferratis colla manusque ambas inserere nexibus. Sed nullus tam tenuia membra poterat nexus includere, novum martyrii genus, nondum idonea pene, et jam matura victoriæ, certare difficilis, facitque coronari; magisterium virtutis implevit, quæ præjudicium vehebat ætatis.

31. « Non sic ad thalamum nupta properaret, ut hæc ad supplicii locum læta successu, gradu festina virgo processit; non intorto crine caput compta, sed Christo; non flosculis redimita, sed moribus. Flere omnes, ipsa sine fletu. Mirari plerique quod tam facile vite suæ prodiga, quam nondum hauserat, jam quasi perfuncta donaret. Stupere universi, quod jam divinitatis testis existeret, quæ adhuc arbitra sui per ætatem esse non posset. Effecit denique ut ei de Deo crederetur, cui de homine adhuc non crederetur; quia quod ultra naturam est, de auctore nature est. Quanto terrore egit carnifex, ut timeretur, quantis blanditiis, ut suaderet; quantorum vota, ut sibi ad nuptias proveniret? At illa : Et hæc sponsi injuria est, inquit, expectare placitum; qui me sibi prior elegit, accipiet. Quid, percussor, moraris? Perat corpus, quod amari potest oculis minus nolo. Stetit, oravit, cervicem inflexit. Cervices trepidare carnificem, quasi ipse addictus fuisset; tremere percussoris dexteram, pallere ora alieno timentis periculo, cum puella non timeret suo. Habetis ergo in una hostia duplex martyrium; pudoris, et religionis; et virgo permansit, et martyrium obtinuit. » Hucusque Ambrosius.

32. Sed ejus quoque nomine ejusdem martyrii Acta fusiùs descripta habentur, ab his tamen nonnihil discrepantia, ut prudens lector intelligit. Pro castitate etiam et fide certasse, utrisque plane scriptis confirmatur; sed et quæ ex Ambrosio hic sunt recitata, a dibi ab eodem confirmantur his verbis : « Quid de sancta Agnete, quæ in duarum maxima-

rum rerum posita periculo, castitatis et salutis, castitatem protexit, salutem cum immortalitate commutavit? » Cecinit et Prudentius ¹ sacro hymno Agnetis agonem; interseritque historiam, quomodo ad prostribulum damaata, divinitus liberata fuerit. Post Agnetem autem Emerentiana virgo, adhuc catechumena, Agnetis vero collectanea, dum oraret ad sepulcrum illius, a Gentilibus inventa, lapidibus obruta, martyrium consummavit. Quomam modo vero Constantiæ, Constantini filia, Agnetis martyrium innotuerit; et qui cum vidissent illud ei significarint²; et quid ipsa inde ab ea fuerit consecuta, suo loco dicemus.

33. *Formidolosissima Galerii persecutione bacchante in toto Oriente, multitudine innumerabiles martyres.* — Quod vero spectat ad res Orientalis Ecclesiæ; Galerius Maximianus, non Maximinus, ut multi perperam (quod sæpe diximus) nominant; in nummis enim et antiquis tabulis Galerius Maximianus scribitur; hic, inquam, qui adversus Christianos semper se hostem infensissimum gesserat, cum, Diocletiano se abdicante, Augustus est declaratus, magis magisque ejus crudelitas in eos est demonstrata. Numeratur hic annus persecutionis tertius, ex quo promulgata ultima illa imperatorum in Christianos edicta fuere, quæ Eusebius ³ hæc accidesse testatur : « Maximianus Cæsar qui suis ipsis viribus ac manu imperium occupaverat, perspicua odii et impietatis erga Deum animo suo tanquam naturaliter insita et innata indicia omnibus commoustrans, persecutionem magis generalem, quam superiores imperatores, contra nos instituit.

34. « Profunde cum perturbatio et confusio, non exigua illa quidem, omnibus impenderet, et alii in alia loca essent dispersi, seduloque periculum evitare studerent, et gravis commotio ubique passim pervaderet; quæ orationis et dicendi facultas ad divinum amorem et libertatem in fidei in Deum confessione beati martyris Apphiani digne explicandam satis idonea reperitur? Qui quidem in festo, quo Gentiles Hecate sacrificare solent, omnibus Cæsareæ civibus admirabile suæ in Deum solum pietatis exemplar proposuit contemplandum; neque tamen adhuc vindexum ætatis suæ amum egit. Qui primum Beryti, qui liberabilibus humanioris litteraturæ disciplinis erudiretur (quippe fuit a parentibus, qui mundi divitiis affatim circumfluebant, ortus) longo tempore commemoratus, incredibile dictu est, quo pacto in tali tamque vitiosa et corrupta civitate, juvenum cupiditatum impetus penitus devicerit, et neque præ ætatis flore, quo jam corpus vixit, neque pro familiaritate et necessitudine adolescentulorum, quibus cum vixit, mores depravatos combiberit : sed temperantiam amplexatus, modestè, sobriè, et pie secundum eam religionem, quæ est Christianorum propria, vitam traduxerit, institueritque.

35. « Quod si patriæ illius mentionem facere

¹ Amb. Offic. lib. I. c. 11.

² Prudentius hymn. 14. — ³ Amb. lib. IV. epist. XXXIV. edit. Rom. — ⁴ Euseb. lib. VIII. c. 14 et 15.

oporteat, et illam ob istum generosum pietatis athletam ex ea editam ornare : hoc plane efficiemus, nec immerito. Si quis igitur Pagas Lyciae non obscuram sane civitatem norit; inde hic adolescens ortus erat; qui post reditum a schola, et institutione, qua fuisset apud Berytum educatus, patre illius iam principatum totius patriae occupante, vitam constetudinem qua cum patre et aliis cognatis utebatur, propterea quod illi nequam animum inducerent ut secundum pietatis instituta vitam degerent, ferre non poterat. Sed tanquam divino Spiritu correptus, et naturali quodam, imo caelesti et vero sapientiae amore inflammatus, aliora animo complexus, quam quae falsa et umbratilis mundi gloria fert; blandis corporis lenociniis repudiatis, clam amicis et familiaribus suis aufugit; et nequaquam sumptuum, qui ipsi ad vitam necessario suppetere deberent, ullam curam habens, propter spem et fidem in Deum, fuit a divino Spiritu ad urbem Caesarem tanquam manu deductus; in qua martyrii corona, quae est merces pietatis, ei parata fuit.

36. « *Dom* erat nobiscum una, ex sacris litteris exiguo illo temporis spatio quo vixit, tantum percepit fructus, quantum a quoquam percipi poterat; disciplina ad pie vivendum aptissima se ipsum exercens, attentissime viam ad mortem munivit. Quin etiam qualem vitae exitum declaravit, quis est qui in eum intuendo non obstupesceret? Aut quotus quisque rursus est, qui ejus animi fidentiam, liberam mentis celsitate, constantiam, et maxime omnium fiduciam et conatum ipsum, in quibus argumenta verae in Deum pietatis et ferventis spiritus, qui plane supra hominem putandus est, perspicue apparuerunt, non fama et auditione assensus, optimo jure admiraretur?

37. « *Nam* cum tertio anno persecutionis nostrae, regnante Maximiano, secundus in nos ciceret tumultus, et tyranni litterae tum primum ad Urbanum perlatae essent, ut omnes cujusque generis et aetatis (magistratibus in quaque civitate omni cura ac studio in eam rem incumbenibus) diis eorum immolarent, et praecones per totam urbem Caesarem viros cum uxoribus et liberis ad idolotrum delubra ex edicto praesidis convocarent, et tribuni item quemque ex scripto nominatim appellarent; unde omnia loca inexplicabilibus miseriarum fluctibus redundabant; iste, quem dixi, Apphanus (nemine, quid esset facturus ei conscio) clam nobis, qui in aedibus cum illo eramus, clam etiam universa praesidis cohorte, fidenti animo ad Urbanum jam sacrificantem accedit; atque audacter et absque formidine ejus dextram prehensens, extemplo ab immolando coeruit; prudenterque admodum et graviter cum divina quadam animi confessione et alacritate, ab errore desistere hortatus est; nam parum rectum esse, ut, uno et solo vero Deo relicto, idolis, et daemonibus hostias offerret. Istud plane (ut videtur) adolescentulus aggressus est, divina vi et potentia ipsum ad hanc rem impellente, et per facinus ab illo admissum, pæne in aures omnium inclamante; tantum abesse, ut Christiani, qui

hoc nomen vere usurpant, a pietate in Deum omnium auctorem, qua semel sunt imbuti, abducantur; ut non modo minas, terrores, et omnia suppliciorum genera, quae eosdem sequi solent, strenue superent; sed deinceps etiam magis fidenter loqui, et lingua ingenua, ac nequaquam metu hesitante, fidem libere confiteri, et, si fieri posset, etiam persecutores ipsos et carnifices, ab ignorantiae et cavitate avocare, et ad unum solum Deum agnoscendum impellere audeant.

38. « *Hac* igitur de causa iste, de quo instituitur oratio, confestim (quod verisimile erat homini in tali facinore deprehenso eventurum) a praefecti stipatoribus, tanquam agrestibus belvis in eum furentibus dilaniatus, et infinitis plagis toto corpore, quas fortissime sustinebat, exercitatus, ad tempus in carcerem concluditur; in quo unum diem noctemque utroque pede compedibus ad cruciatum paratis, longe a se mutuo distentis, divexatus, postmodum ad judicem educitur. Ac simulatque compellebatur ad sacrificandum, restitit, et summam animi tolerantiam ad aerumnas, horrendosque dolores ferendos monstravit; adeo ut carnifices latera ejus non semel atque iterum, sed saepius ad ossa usque et intima viscera dilacerare, plagas et verbera in os, et cervicem intelligere pergerent, uti vultus ejus verberum vibicibus mimescens, ab iis qui illum probe et accurate ante de facie novissent, ne agnosci quidem amplius posset. Verum cum ne lucie quidem dolorum cumulo ulla ex parte succumberet; tortores ex mandato praesidis, pedes lino tineto oleo, eoque incenso, obvolventes, afflictarunt; unde quantos, et quam graves dolores beatus ille hauserit, mihi videtur non posse dicendo exprimi. Pervasis enim per carnes illius, easque absumpsit, et in ossium penetravit medullas, usque adeo ut lotius corporis humor instar cereae tabefactus fiquesceret, distillaretque. Caeterum ne his quidem cruciatibus demisit animum; sic ut jam adversarii et carnifices incredibili ejus tolerantia, quae communem hominis naturam longe superavit, fere deflessi essent; unde rursus in vincula compingitur.

39. « *Triduo* post ad judicem denuo perductus, et eandem pietatis confessionem libere exprimens; licet jam deinceps prope mortuus esset, maris tamen fluctibus submergendus traditur. Miraculum autem quod statim post est consecutum, si a nobis commemoretur, verisimile est nullam fidem habiturum, apud eos praesertim, qui eadem oculis minime ipsi conspexerunt: at licet homines vix fidem illi habituros satis intelligamus, ratio tamen non patitur, quin omnino rem, ut gesta est, scriptis prodamus; quippe cum omnes (vere dixerim) qui Caesarem incolunt, ejusdem testes habere videamur; nulla enim aetas Caesariensium ab isto admirabili spectaculo abfuit. Simulataque igitur sanctissimum illum, et beatissimum Christi martyrem medio mari (ut illis videbatur) in profundissimos vortices conjecerant, ex improvviso tanta procella, non usitata illa quidem, tanta etiam turbatio non per mare solum, sed per

universam continentem se diffundebat, ut cum terra, tum tota civitas ejus impetu et violentia concuteretur, atque una cum isto mirando, et repentino terrae motu ipsum mare martyris cadaver, ut pole tam sacrum pondus sustineret non valens, ante portas civitatis eiceret. Hujusmodi igitur sunt res geste sancti Appliani, qui die parasceves, hoc est, secundo die mensis Xanthici, id est, ad quartum nonas Aprilis, martyrio occubuit.

40. « Eodem tempore, iisdemque fere diebus in civitate Tyriorum adolescens, nomine Ulpianus, post acerbissimas plagas et verbera gravissima, in pellem bubulam jam nuper extractam inclusus, preceps ad mare dejecitur; quapropter videtur mihi merito post res Appliani in martyrio gestas in sermone nostro recensendus. Non longo tempore post Aedesius non solum Appliani secundum Deum, sed etiam secundum sanguinis conjunctionem ex patre germanus frater, germana fere et similia cum illo tormenta perpressus, post infinitas fidei confessiones, post diuturnas vinculorum afflictationes, post latam a praeside sententiam, qua ad metalla in Palaestina erat damnatus, post vane rationem, quam pallio vestitus, more philosophi (etenim plus polioris eruditionis, plusque cognitionis in philosophia fuerat quam frater adeptus) sanctissime traduxerat; tandem cum judicem in urbe Alexandria sententiam de Christianis pronuntiantem videret, et plus aequo in eos furentem (quippe viros interdum graves et modestos variis ignominia notis affectit interdum; et mulieres summæ continentia, et virgines quæ sua propriae Dei cultui se consecraverant, ad turpem ipsarum contumeliam lenonibus tradidit) idem cum fratre aggressus est. Et quoniam illa facinora intoleranda videbantur, fidenti et erecta animi magnitudine accedens ad judicem, turpitudinis et ignominia, quam cum verbis, tum rebus ipsis praestitisset, eum coram coarguit; unde variis tormentorum cruciatibus divexatus (quæ quidem constanter et sedate admodum pertulit) ad extremum fuit in mare projectus, et eundem cum fratre exitum consecutus. Sed de Aedesio haecum. Atque ista (ut dixi) non longo tempore post hoc modo gesta fuerunt. » Hucusque Eusebius de rebus gestis hoc anno tertio persecutionis. Sed his jungamus quæ de martyribus hoc item anno passis fidelissima Acta testantur.

41. Hoc, inquam, anno, iisdemque consulibus, Diocletiano novies, et Maximiano octies, consignata habentur Acta proconsularia sanctarum martyrum Agapæ, Chionice, et Irenæ, quæ Thessalonice passæ sunt, pura quidem atque sincera, prout a notario publico excepta fuere; ac proinde digna quæ ad verbum Amalibus infertantur. Omissa igitur apposita præfatione, ab ipsis Actis rem gestam aggrediamur; est hujusmodi¹ :

« Cum praesideret Dulcelius, Artemius (al. Artemisius) scriba dixit : Cognitionem de his qui praesentes sunt, a stationario missum, si jubes, legam.

Jubeo, inquit Dulcelius praeses, te legere. Tunc ait scriba : Ordine tibi, domino meo, omnia quæ scripta sunt, recitabo : Cassander beneficiarius hæc scripsit : Scito, mi domine, Agathonem, et Agapen, Chioniam, Irenen, Casiam, Philippam, et Eutyechiam nolle his vesci quæ sunt diis immolata. Eas igitur ad tuam amplitudinem adducendas esse curavi. Tunc Dulcelius praeses illis dixit : quissimæ est illa vestra tanta insaniam, ut nolitis religiosissimos nostrorum imperatorum et Caesarum jussis obedire? Agathonem autem : Quare, inquit, tu ad sacra proficiscens, quemadmodum consueverint qui diis consecrati sunt, non his sacris usus es? Respondit Agallo : Quoniam christianus ego sum. Tum Dulcelius : Num tu etiam hodierno die in eo proposito permanes? Maxime, inquit Agatho.

42. « At ille : Tu vero, Agape, quid ais? Respondit : Ego Deo viventi credo, neque volo recte factorum conscientiam meam perdere. Tunc praeses : Tu autem quid ad hæc dicis, Chionia? Ait illa : Cum Deo vivo credam, ob id nolui facere quod dicis. Ad Irenen vero conversus praeses ait : Quidnam tu ad hæc? Cur non piissimo imperatorum et Caesarum jussu obtemperavisti? Inquit Irene : Divini timoris causa. Dein praeses : Tu vero Casia, quid ais? Inquit Casia : Animam meam servare volo. Praeses autem : Numquid sacrorum vis esse particeps? Minime, inquit illa. Tunc praeses : Tu vero, Philippa, quid dicis? Respondit illa : Idem et ego dico. Quidnam, inquit praeses, hoc idem est quod dicis? Illi autem Philippa : Mori malo, quam vestris sacrificiis vesci. Tunc praeses : Sed tu, Eutyechia, quid ais? Idem, inquit illa, et ego dico : Malo et ipsa mori, quam facere quod jubes. Ait illi praeses : Num virum habes? Mortuus, inquit Eutyechia, ille est. Praeses vero : Quam pridem mortuus es? Inquit Eutyechia : Ante menses fere septem. Tunc ille : Et undenam igitur grvida facta es? Inquit Eutyechia : Ex eo viro quem dedit mihi Deus. Praeses autem : Hortor te, Eutyechia, ut ab ista insaniam discedere velis, et ad humanas cogitationes redeas. Quid ais? Visne regali edicto parere. Inquit Eutyechia : Minime parere volo; sum enim christiana, Dei omnipotentis serva. Tum ille : Quoniam Eutyechia grvida est, interea servetur in carcere. »

43. Sic quidem interlocutus est praeses, quod tum Ægyptiorum, tum Græcorum, necnon Romanorum legibus vetitum erat de pregnantibus feminis supplicium sumi, quod testatur Plutarchus²; sed nec de eis haberi quæstionem in usu fuisse, Ulpianus affirmat³. Sed rursus Acta.

« Dulcelius vero addidit : Tu vero, Agape, quid ais? Visne omnia illa facere, quæ nos divinis imperatoribus et Caesaribus nostris devoti facimus? Agape inquit : Minime decet me satana devotam esse; his verbis mens mea non abducitur; inexpugnabilis enim illa est. Tum praeses ait : Et tu, Chionia, quid ad hæc dicis? Inquit Chionia : Mentem nostram nemo

¹ Plutarch. de his qui zero a numine puniuntur. — ² L. pregnantis. ff. de penis.

¹ Apud Metaph. die 4 April.

polest pervertere. Ait præses : Numquid aliqua apud vos sunt impiorum Christianorum commentaria, vel membranae aliqua, vel libri? Respondit Chionia : Nulli, o præses, nobis sunt; omnia enim illa imperatores, qui nunc sunt, a nobis abstulerunt. Præses dixit : Quisnam hanc mentem vobis dedit? Chionia dixit : Omnipotens Deus. Dixit autem præses : Quisnam sunt qui vobis auctores fuerunt, ut ad istam stultitiam veniretis? Deus, inquit Chionia, omnipotens et unigenitus ejus Filius Dominus noster Jesus Christus.

44. « Dulcetius ait : Manifestum illud est, quod omnes nos devotioni nostrorum potentium imperatorum ac Caesarum subiectos esse oportet. Quoniam verum post tam multum tempus, post tot admonitiones, totque edicta proposita, et tales minas injectas, vos temeritate quadam et audacia elata, ipsorum imperatorum ac Caesarum jussa contempsistis, in Christianorum impio nomine permanentes; cumque ad hodiernum diem jussa a stationariis ac primis militibus negationem Christi scriptam profiteri, facere id recusatis; propterea pœnas vobis dignas accipite. Id cum dixisset, sententiam scriptam legit : Agapen et Chioniam, quoniam iniquis mentibus et contrariis sententiis elata contra divinum edictum dominorum Augustorum ac Caesarum fecerunt, et nunc etiam temerariam, vanam ac piis omnibus execrabilem Christianorum religionem colunt, igni tradendas jubeo. Hisque dictis, subjunxit : Agatho autem, Casia, Philippa et Irene, quoad mihi placuerit, serventur in carcere.

45. « Postquam vero sanctissima mulieres igni consummatae sunt; cum rursus S. Irene ad præsidem ducta fuisset, Dulcetius sic illam affatus est : Tuæ insanitæ propositum ex iis quæ facis, manifesto apparet, quæ tot membranas, libros, tabellas, codicillos et paginas scripturarum, quæ sunt impiorum Christianorum, qui unquam fuerunt, ad hodiernum usque diem servare voluisti; quæ cum prolata essent, ea cognovisti, quamvis quotidie negaveris vos ejusmodi scripta possidere, non contenta neque sororum tuarum pœna, neque mortis metum præ oculis habens; quamobrem tibi pœnam afferri necesse est. Sed alienum tamen non videtur etiam nunc benignitalis partem aliquam tibi condonari, ut si volueris nunc saltem deos agnoscere, impunis et ab omni supplicio periculoque libera esse possis. Quid igitur dicis? Facies ne quod imperatores nostri et Caesares jusserunt? Num parata es sacrificiis vesci, et diis immolare?

46. « Respondit Irene : Minime, minime per Deum illum omnipotentem, qui creavit caelum, terram, mare et omnia quæ in eis sunt. Summa enim illius ignis sempiterni pœna proposita est his qui Jesum Dei Verbum negaverunt. Dulcetius ait : Quisnam tibi auctor fuit, ut membranas istas atque scripturas in hodiernum usque diem custodires? Irene inquit : Deus omnipotens, qui jussit nos ad mortem usque ipsum diligere; qua de causa non ausum sumus eum prædere; sed maluimus aut viventes comburi,

aut quæcumque alia nobis acciderint, perpeli, quam talia scripta prodere. Ait Dulcetius præses : Quisnam conscius erat hæc in domo illa esse, in qua habitabas? Respondit Irene : Hæc vidit Deus ipse omnipotens, qui omnia scit, præterea nemo; nostros enim homines inimicis peiores duximus, ne forte nos deferrent; itaque nulli hæc ostendimus. Inquit præses : Superiore anno, cum edictum illud tale, ac piæ jussu dominorum imperatorum ac Caesarum primo fuit divulgatum, ubinam vos latuistis? Respondit Irene : Illic ubi Deus voluit; in montibus, scit Deus, sub dio fuimus. Præses dixit : Apud quem vixistis? Respondit Irene : Sub dio, alias in aliis montibus versantes. Dixit præses : Quinam erant, qui vobis panem suppeditabant? Irene inquit : Deus, qui omnibus escam suppeditat.

47. « Ait præses : Eratne pater vester harum rerum conscius? Respondit Irene : Minime per Deum omnipotentem conscius erat ille, qui ne novit quidem hæc omnino. Præses ait : Quis igitur vestrorum vicinorum id noverat? Inquit Irene : Vicinos interroga, et loca inquire, vel eos qui norunt, ubi nos eramus. Præses dixit : Postquam e monte reversæ fuistis, ut tu dicis, legebatis ne scripta ista præsentem aliquo? Inquit Irene : Domi nostræ erant, neque audebamus illa efferre; quamobrem magnopere agebamus, quod non poteramus nocte et die illis operam dare, sicut a principio consueveramus usque ad annum superiorem, quo et illa occultavimus. Dulcetius præses dixit : Sorores quidem tuæ pœnas nostro jussu decretas exsolverunt; te vero, etsi antequam aufugisses, propterea quod scripta et membranas istas occultaveras, mortis pœna tibi decreta fuerat; non tamen eodem modo jubeo e vita sic repente discedere; verum per satellites ipsos, et Zozimum publicum carnificem in lupanaria nudam statui præcipio, e palatio panem unum singulis diebus sumentem, satellitibus ipsis non permittentibus te illic discedere.

48. « Cum igitur satellites et Zozimus publicus minister præsto essent, inquit præses : Vobis notum sit, quod si mihi significatum fuerit, vel horæ alienijus momento istam ex eo loco motam fuisse, in quo eam esse jussimus; tunc vos supremæ pœnae subjecti eritis; scripta vero ipsa a scribis et arcibus Irenes proferantur. » Hucusque hujus diei cognitionis Acta : quæ sequuntur, auctoris sunt : « Cum igitur, quem admodum a præside jussi fuerant, eam illi ad publicum lupanar duxissent; et propter Spiritus sancti gratiam, quæ ipsam protegebat, et universorum Domino Deo puram atque intactam servabat, nec unus quidem ad eam accedere, vel turpe aliquid in eam facere, aut dicere ausus fuisset; sanctissimam illam feminam Dulcetius præses revocavit, et ante tribunal sibi jussam sic affatus est. » Hic incipiunt Acta novissima diei cognitionis : « Numquid in eadem adhuc temeritate persistis? Minime, inquit Irene, temeritas, sed Dei est pietas, in qua persisto. Respondit Dulcetius præses : Et ex priore tuo responso manifeste ostendisti, te imperatorum jussui nolle æquo

animo parere, et nunc quoque in eadem arrogantia persistentem te video; quare dignas penas persolves. Cumque chartam petisset, sententiam hanc contra ipsam scripsit: Quoniam Irene imperatorum jussui parere, diisque immolare noluit, quinimo nunc quoque in Christianorum ordine ac religione perseverat; hac de causa, ut antea duas ejus sorores, ita et ipsam viventem nunc comburi jubeo.

49. « Hæc sententia cum a præside lata fuisset, milites Irenen comprehensam in quendam sublimem locum duxerunt, ubi ejus sorores antea martyrium passæ fuerant; cumque magnum rogem accendissent, jusserunt ipsam in eum condecere. Itaque sancta Irene psalmos canens, et Dei gloriam celebrans, in rogem se injecit, atque ita consummata est in consulatu Diocletiani nono, Maximiani autem Augusti octavo kalendis Aprilis. » Hæc ibi. Ex quibus patet, has passas esse hoc anno, ante tamen quam Diocletianus et Maximianus se imperio abdicassent. Extant Irenes, Agapes, et Chionie virginum sororum Acta quadam intexta in Passione sanctæ Anastasiæ, ab his nonnullis diversa; sed quod hæc germana sint, prudens lector facile judicabit. Agathonis autem et aliarum mulierum, quas prefectus post primam cognitionem carceri mancipavit et Eutychiæ prægnantis, cujus quæstio ad tempus, nempe post partum, dilata est; prorsus exciderunt, nullaque posteris est eorum memoria.

50. Passi insuper reperiuntur Thessalonice, hæc eadem persecutione urgente, complures alii martyres: sed cum incompertum sit, quo potissimum anno, hic eorum meminisse sat erit, nempe Agathopodis diaconi, et Theoduli lectoris, qui iisdem imperantibus, sub Faustino præside ob Christi nomen multa perpassi, demum ad collum saxo alligato, in mare demersi sunt. Extant eorum martyrii Acta, diesque natalis adscriptis tabulis ecclesiasticis: pariterque Alexandri martyris, qui in eadem civitate pro Christi fide agone suscepto, vite dispendio, martyr insignis effectus est. Dominus etiam, quod ad imperium principis immolare recusasset, jussus est a præside erubris confringi, ac præcidi pedibus; qui septem diebus sic in doloribus fortiter perseverans, in tormentis reddidit Deo spiritum.

51. Sed præ cæteris Thessalonice passis, Demetrius, qui ex proconsule effectus est martyr, ore omnium Orientalium immensis laudibus celebratur. Agebat hic proconsulem in provincia; qui detectus Christianam religionem colere, ira Maximiani, lanceis transfodi jussus est; quem et Nestor athleta ad coronam præcessit. Porro horum omnium, tam Græcorum, quam Latinorum tabulis, memoria florentissima est; deque iisdem in nostris Notis pluribus egimus. Conflecto autem bello Sarmatico a Maximiano, Demetrium passum esse, ejus martyrii Acta declarant. In eadem quoque civitate pariter coronantur Irenæus, Peregrinus, et Irene; qui ob fidei confessionem flammis assumpti sunt. Aliam hanc esse Irenen ab illa de qua superius facta est mentio, diver-

sus dies natalis, et differentia nominum collegarum, aperle declarat.

52. Cæterum omnes dimmerare martyres, qui his temporibus sub Galerio Maximiano in Oriente sunt passi, excedit plane humanarum virium facultatem; tantum enim adest, ut cessatione Diocletiani ab imperio ibi quieverit persecutio, ut magis magisque incrementis majoribus recruderit; adeo ut quamplurimi desperatione rerum presentium, qui hæclem civitatum latebras esse tutas experti fuissent, jam earum diffidentia sylvas petierint, et montana loca conscenderint, ferarum latibula querantibus, in quibus solum a persecutorum rabie sperabant posse esse securos. Id quidem inter alios complures, proavos quoque S. Basilii episcopi Cæsariensis egisse, testatur S. Gregorius Nazianzenus¹. Qui cum ait, Maximiani urgente persecutione, eos fugam arripuisse, et in sylvis ad septennium, quousque persecutio perduravit, delituisse; plane id hoc anno factum esse demonstrat, post quem totidem anni numerantur usque ad decimum, qui ultimus recensetur septennii, quo iidem egerunt in montibus.

53. Quod autem Maximinus pro Maximiano apud eum scriptus habeatur (quod, ut diximus, etiam apud Eusebium reperitur), scriptoris id quidem vitio accidisse putamus; sed error quidem venia dignus; cum libentius acceptum est nomen Maximini, quam Maximiani, quod alter ejus nominis imperator tunc viveret Maximianus dictus Hercules. Quo igitur duo Maximiani ab invicem distincti essent, hunc potius Maximinum dicere voluerunt; qui quidem error tam apud Græcos, quam etiam Latinos inolitus antiquarum inscriptionum recte corrigitur monumentis, quæ ab aliis descriptæ sunt plures numero; quibus et declaratur, plane diversos esse Galerium Maximinum, et Galerium Maximinum; priorem namque Galerium, de quo est sermo, unacum Constantio post Diocletianum imperasse; posteriorem ab eodem priori Galerio creatum Cæsarem, eidem in imperium successisse. Quamobrem sicut duo Galerii ab invicem distincti sunt, et suo quisque dicendus est nomine, nempe hic Maximianus, ille autem Maximinus; ita etiam, ut discriminentur inter seipsos duo Maximiani, prior suo cognomento Hercules, posterior Galerius nominandus est. Hæc, ne confusione nominum res geste pariter implicentur, dixisse oportuit.

54. Sed audiamus Gregorium de hac persecutione et fuga Christianorum in primis his verbis agentem: « Persecutio erat, et quidem atrocissima et formidolosissima (his loquor quibus ea persecutio nota est) quam Maximianus excitavit; qui complures haud ita pridem obortas excipiens, crudelitate sua perfecit, ut omnes quæ cessarant, leves et humanitatis plena fuisse viderentur, incredibili quadam audacia furens, modisque omnibus impietatis palmam ferre contendens. Hunc athletarum nostrorum plerique superarunt, alii ad mortem usque, alii pæne usque ad

¹ Greg. Nazian. in laud. Basilii.

mortem dimicantes, haecenus videlicet refecti, ut victoriae suae essent superstitēs, nec in ipso certamine animam efflarent; sed aliis virtutis agonistae, vivi martyres, animate columnae, tactique praecones relinquerentur; horum numerum auxerunt paterni illius (Basili) videlicet proavi; quibus per omnia pietatis genera grassatis eximiam tempestas illa coronidem invexit. Nam cum illi animo ita constituti et comparati essent, ut ea omnino facile perpersuri essent, ob qua Christus eos, qui certamen ipsius nosstra causa susceptum imitantur, corona donat; quoniam tamen certamen eorum legitimum esse oportebat; lex autem martyris haec est, ut nec nosmetipsos in periculum conjiciamus, et ut persecutoribus et infirmioribus athletis consulatur; nec in discrimen adducti certamen detrectemus illud quippe temerarii ac praecipitis est animi, hoc timidi et ignavi in hoc quoque sibi legislatori parendum statuunt; ac quid consilii ceperint, vel potius quoniam a divina providentia omnia eorum consilia gubernante ducti sint, quaeso, audite.

55. «Ad quamdam Ponticorum montium silvam (illie enim permulta sunt et dense valde et apte ac spatiosae) cum paucis admodum tam fuge comitibus, quam cibi ministris confugiunt. Atque hic quidem alii temporis diuturnitatem admirantur (siquidem in annum paene septimum coque amplius protractum illis exilium fuisse narrant) vivendi rationem corporibus generosis angustam et insolentem, ut verisimile est; quodque item sub dio agentes, algoribus, caloribus, pluviis divexati fuerint; postremo quod in molestis iniquissimi solitudine hominum societate et commercio carerint; quae res quam calamitosa et acerba his fuisse putanda est, qui frequentis satellitio cingi atque ornari solebant. Ego autem, quod majus est majorique admiratione dignum, exponam. Nec mihi quisquam fidem abrogabit, nisi qui rem levem nec magnopere laudandam existimaverit, pro Christi nomine persecutiones et pericula subire, perniciose ulique periculosissimeque judicans. Suaviores quasdam epulas egregii viri expellebant, ut qui temporis longinquitate fracti ac debilitati essent, ac necessarium ciborum fastidium contraxissent, Nec idcirco Israelitarum sermonibus utebantur (non enim queruli et murmuratores erant, ut illi, cum Aegyptum fuga reliquissent¹, fameque in deserto premerentur), nimirum solitudine meliorem, sibi que magis exoptandam Aegyptum esse, utpote carnum ollas, celebrae omnia que illic reliquerant, affatim copioseque subministrantem (neque enim jam, qua vercordia erant, gravis ipsis lateritius labor et argilla videbatur), verum alia, quae sanctitatem majorem fidemque praese ferebant, proloquebantur.

56. «Quid enim, dicebant, fieri hoc nequit, ut Deus ille miraculorum, qui peregrinum populum et profugum ita copiose in deserto aluit², ut ei panem plueret et aves effunderet: non solum necessariis, sed delicatioribus cibis eum nutriens, qui mare scilicet,

solis cursum retardavit, annem repressit; aliaque deinde subjungentes quaecumque ab eo gesta fuerant, solet enim in ejusmodi rebus animus veleres historias pervolvare, Deique gloriam ex multis miraculis offerre, idem etiam inferebant, nos pietatis athletas hodierno die lautioribus opsoniis pascat? Tot fera divitum mensis, quales quondam nobis erant, fuga elapse in his montibus latitant; ut escudentes aves supra nos, qui eas expectamus, supervolant: quorum quid omnino est, quod, te vel solum annente, non facile capi possit?

57. «Haec eorum verba erant: ac praeda verborum eorum erat opsonium sponte oblatum, convivium nullo labore instructum: cervi e tumulis repente apparentes, qua magnitudine? quam pingues? quam ad necem prompti et parati? propemodum eos conjiceret, quod non citius vocati essent, moleste ferre. Isti capitum nutu trahebant, hi sequelabantur. Quo insectante et cogente? nemine. Quibus equis? quibus canibus? quo latratu et clamore venatico? quibus juvenibus viarum exitus occupantibus, ut venationis leges postulant? Orationis tantum iustaque petitionis vinculo constricti. Quis vel nostra, vel omnium qui unquam fuerunt memoria, talem venationem captivamque cognovit? O rem admirandam! ipsi praeda suae promicandi erant; quantum voluntas ferebat, detentum est; quod supererat, ad silvam in secundam mensam relegatum est; coqui simplices, et extemporales, coena composita et moderata, convivae grafi, benedictique memores, mirandum illud factum jam quasi proeludium habentes eorum in spe positarum. Ex quo etiam ad eam dimicationem, quae haec illis atterebat, alacriores redditi sunt.»

58. Haec a Gregorio scripta verbis ipsis ad syllabam usque hic volumus recitare, ad insinuandam Dei providentiam erga fideles suos, qui Evangelica causa exortes facti essent; ut hoc uno exemplo quid erga caeteros profugos factum sit (quod scripta desint) existimatione quis assequi possit. Parentes autem Basilii, persecutione cessante, Caesarem in Cappadocia concessere, qui olim Neocaesarea in Ponto habitavit; ubi S. Macrina, ejusdem Basilii avia, doctrix S. Gregorii Thaumaturgi Neocaesareae episcopi fuit insigniter ac ejus Ecclesiae viris ad pietatem exulta, ut suis epistolis idem Basilius saepe testatur. Porro de fuga Christianorum in montes, sevisque cruciantis martyrum, quid ipse quoque Basilus dicat, paulo inferius enarrabimus.

59. Eorum vero qui in eadem Pontica regione pro Christi nomine sunt martyrium assecuti, praecunctis celebratus a majoribus habetur Theodorus, quem Gregorius Nyssenus pro concione laudavit. Hic enim divino quodam impulsu promptuarium idololatriae, templum scilicet matris deorum, Amaseae in Ponto cum inflammasset, dirissime tortus, demum vivus incendio concrematur. Quam celebris illustriusque ejus memoria tum in Oriente, tum etiam in Occidente fuerit, notatione addita ad Romanum Martyrologium, suo loco monstravimus. In eadem quoque provincia, Comanae, eodem ilidem tempore sub

¹ Exod. XVI. — ² Psal. CIV.

Maximiano imperatore passus est Basiliscus martyr, qui (ut habent tum Graecorum, tum Latinorum tabulae) sub Agrippa praeside diuini illud imper inventum exquisitum cruciamenti genus expertus est, ut ferreas crepidas ignitis clavis prominentibus calcaretur; hocque et aliis fatigatus tormentis, capite tandem truncatus est, ejusque corpus in flumen projectum.

60. Sed de martyribus Ponticis, quam immania et haecenus inaudita cruciamenta perpessi sint, Eusebius¹, generatim tantum res Ponticae Ecclesiae persecutus, haec ait: « Sed cruciamenta, quae martyres in Ponto tolerabant, auditu videntur horrenda. Quidam enim digitos manuum ab extremis unguibus acutis arundinibus transfixos habuere: aliorum terga plumbo igni liquefacto, ejusque materia jam ebulliente effervescenteque perfusa, et corporis partes quas natura maxime ad corporis necessitatem fabricata est, flammis aduste; nonnulli membrum pudendis ac visceribus cruciatus turpes, intolerandos, et ejusmodi quos exprimeat formidat oratio, subierunt; quos quidem generosi illi et aequi scilicet iudices, quo suam solertem indolem et ingeniorum acumen ostenderent, et perinde ac si singulare quoddam sapientiae specimen in ea re eluxisset, attentius excogitarunt; atque in novis suppliciorum generibus inveniendis, non aliter atque in certamine, pugna aequi laborabant, seque inter ipsos superare obnixae contendebant. » Haecque Eusebius de Ponticis rebns.

61. At non leviora his fuisse, quae in proxima illi provincia confugerunt, in Cappadocia, inquam. Ea enim S. Basilii², totius illius regionis metropolis Ecclesiae Caesariensis episcopus, descripsit oratione illa, qua de Gordio centurione martyre egit; ejusdemque persecutionis faciem egregie expressam his verbis sic representat, cum de Galerio Maximiano agit, qui solus regnans in Oriente post Bioctetianum, Dei Ecclesiam vehementissime exagrabat: « Ea sane tempestate, inquit, cum tyrannus impius, qui tunc imperabat, in christianum nomen virum suae feritatis effunderet, manumque Deo inimicam adversus Ecclesiam exerceret; tota urbe (nempe Caesarea) praeconis tuba sonabat, toto foro, et per compita tyrannicum promulgabatur edictum: Ne quis Christum adoraret; qui vero contraria jussu faceret, morte plecteretur.

62. « Idola proponebantur adoranda omnibus, lapideaque et lignea hominum simulacra pro vero numine colenda; et si qui recusarent, extrema intolerabantur. Confundebatur tota civitas, quae rei novitate attonita, tota tumultuabatur. Christianorum domus singulae vastabantur, innocentium facultates diripiabantur, fidelium et ingenuorum corpora carnificum manibus discerpabantur; matresfamilias per vicus trahebantur; nulla juvenum commiseratio, nulla senum reverentia erat; insoules noxiis et maleficis digna pectebantur; complebantur supra

modum carceres; domus insignes et opulente evanabantur; pleni saltus, plena perfugas loca deserta, ob unum tantum crimen, quod Christum colerent. Prodebat patrem filius; pater filium accusabat; frater adversus fratrem insaniebat; servus domino insullabat; adeo diabolicis artibus hominum animi affecti tenebantur, ut velut in tenebris agentes, sese minime cognoscerent. Praeter haec autem domus orationis profanorum manibus vastabantur; aere sanctissima evertebantur, nec erat oblatio ulla, nec thymiama; divina rei nullus jam locus erat amplius relictus; cuncta maeror iugens, velut diffusa caligo, occupabat; sacerdotum collegia fugabantur; sacer omnis conventus cladem insolitam expavescebat; daemones vero tripudiabant, et nidore ac sanguine victimarum infecta cuncta reddebant. » Haecque Basilii de clade Caesariensi, tempore hujuscemodi persecutionis dum Gordii civis Caesariensis centurionis agonem pro Christo susceptum pro concione commendat, de quo haec mox subdit:

63. « Illic, inquit, abjecto militie baltheo, sponte sibi exilium delegit. Itaque relictis honoribus, relictis omnis generis facultatibus, servis, propinquis, amicis, voluptatibus, et rebus aliis, quas caeteri appetere ac magno studio parare solent, ad vasta, deserta, et hominibus invia loca contendit, longe melius seculo agi putans, si in ferarum recessibus, quam inter idola vana cum hominibus habitaret. » Quo modo autem ad coronam descenderit, veneritque in confertum omnibus gentibus theatrum, cum in honorem Martis equestria certamina agerentur, subdit post nulla, sic dicens: « Tunc magnanimus et fortis heres per montis elivum in theatrum properans, non populum horruit, non quod hostilibus se manibus traderet, pensavit; sed corde intrepido et animo excelso, quasi quaedam continua saxa ant arbores multas, eos qui circa stadium sedebant praetercurrens, in medio constitit stadio, complens dictum illud¹: Justus ut leo confidenter agit. Quid plura? adeo intrepido excelsoque animo fuit, ut, cum in eminentiori parte theatri staret, ingenti voce (quam qui audierunt, extant adhuc aliqui) exclamarit, et clare illud Apostoli ad Romanos dixerit: Inventus² sum a non querentibus me, palam apparui his qui me non interrogabant. Quibus sane verbis se in eum venisse locum significavit minime coactum, sed illo se ad certamen exhibuisse. » Quomodo autem nec multiplici tormentorum genere vexatus cessit, nec blanditiis inflexus est; sed his omnibus superatus, signans se more christiano crucis signo, jugulum subiecit gladio; idem auctor ea persecutus est oratione, digna plane Basilio, dignaque tanto martyre. Hujus natalis dies tertio nonas Januarii non a Graecis tantum, sed a Latinis etiam anniversaria memoria celebratur.

64. Celebri quoque laudum praeconio idem Basilii persecutus est nobile martyrium ignobilis licet genere viri, nempe rustici hominis ac plane agrestis

¹ Euseb. lib. VIII. c. 27. — ² Basil. orat. in Gordium mart.

¹ Prov. XXVIII. — ² Rom. X.

Barlaham, sed martyri gloria illustrissimi ac plane clarissimi; de quo egregium illud facimus, quo insuperabilis Christianorum constantia admirabile specimen elidit, inter alia insignia viri facta describit his verbis ¹: «Dexteram habuit igne firmiorem, ejus illi machina postremo ab hostibus applicabatur. Ara namque pro more da moniaci libaminis igne imposito, martyrem adductum sistentes, foveque incenso, dexteram supinam impendere jubentes, manu quasi arca altari abutebantur, flure illi ardenti nullifose imposito; sperabant enim ignis vi expugnatum manum, necessario ac velociter incensum hinc in aram excussuram; pape, quam nullijuga sunt impiorum prestigia! Quoniam, inquit, innumeris vulneribus contentiosi pugilis memem non fleximus, vel manum illius flamma incendamus: quoniam variis machinis animi illius haudquaquam permovimus, dexteram igni adnotam permovimus.

65. «At ne hac quidem spe miseri positi sunt; nam flamma manum quidem exedit; perduravit illa cineris instar flammam ferens, tergum sevientis igni non dedit, quemadmodum fugitivi et imbelles solent; sed innota persistit, strenue contra flammam dimicans, et propheticas martyris voces profundas administrans, ut diceret ²: Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad praelium, et digitos meos ad bellum. Ignis cum manu contigebat; sed ignis vincebatur. Luclabantur inter se flamma ac dextera martyris; sed dextera nova quaedam certaminis victoria concedebat, dum flamma quidem per mediam manum exigebatur, ipsa vero manus adhuc ad luctam porrecta erat. O manum igne contentiosiorum! o manum ab igne flecti nesciam! et o ignem a manu vincti edoctum! Ferrum videtur ignis tyrannide emolliiri, aes cedit ignis potentia, solet illo lapidum quoque vinci durities: nunc vero martyris dexteram extensam ignis ille comburens non flexit, cujus vigor omnia domat. Merito sane martyr iste ad Dominum hujus gratia clamaret ³: Temisti manum dexteram meam, et in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria suscepisti me.»

66. Haec et alia plura avertit in facti egregii commendationem Basilium; adeo ut Multi Romani omnium pene scriptoris chartis commendatum exemplum jam videatur hujus comparatione vilesce, ac veluti solis fulgore, quae lucebat in nocte lucerna, propemodum obscurari. Etenim ad tale facinus illum error impulit; prodigereque dexteram crimen majestatis, etiam caput exigens, persuasit; martyrem vero Christi veritas cultusque pietatis reddidit fortorem. Qui exco jam tormentis toto corpore immobilis manens, virtute constantia se ipso fortiorem in dextera adulatione monstravit, ut ne levi quidem motu potuerit urgeri vel flecti. At non uno tantum Barlaham Christiana religio gloriorum; sed alios prope innumeros huic similes atque praestantiores habuit, iis aliisque temporibus, ejusmodi atque ma-

porum facinorum patratores. Non enim in uno Barlaham, sed aliis quamplurimis seiva tyrannis, quo specie lenis viderentur christiani, aere incense cum flure admoveisse manum, ejusmodi est experta nova crudelitatis arte sevitiam: ut ex iis, quae inferius suo loco dicturi sumus, perfacile apparebit.

67. Tunc etiam eadem civitas Caesariensis insigne illustrata est corona Julitte martyris, quam idem quoque Basilium laudibus celebrat. Addiderat enim illud quoque imperator ad priora illa in Christianos promulgata olim edicta: Ut, qui deos colere detraherent, haberentur infames, nulloque legum adjuviculo juvantur, vel fidebantur adversus insurgentes in se calumnialiores auxilio; quod quidem perinde erat, ac si Christianos non carnificum tantum manibus, sed omnium in eos insurgentium expostuisset injuriis, cum adversus neminem liceret illis jurium iudiciumque auxilium implorare. Inde autem accidit, ut cum praesides avarus homo inharet praedio Julitte femine christianae; illa apud iudicem exortura, liberam coram ipso pacificamque nunquam interruptam longissimi temporis praescriptionem allegante ac probante; quo uno remedio potuisset adversarii calumniantis conatus omnes irritos prorsus reddere, ac precacitatem comperere; mox subdolos ille in eam de christianitate accusationem objecit: «Cum in arcam fari, inquit Basilium, ille progressus, ait: Istae actio ejusmodi est, cui nulla quantivis temporis praescriptio suffragari debeat. Neque enim fas sit quidvis nobiscum habere commune eos qui haecenus minime coluerunt deos imperatorum, nisi prius christianam fidem egerint.

68. «Praetori in specie videbatur his in medium proponere quae essent juri consentanea, quaeve maxime conducere. Julitum mox offerri hinc, prunas item. Secundum haec percontantur iudices ejurare velit Christum, an seens; eam quidem et legibus, et legum suffragiis perfui posse, abjuret modo Christum; quod si fixius adhaeresceret fidei, nullum jam sibi relinqui usum, neque fori, neque legum, et ne reliqua quidem Republicae; quippe quae, juxta sanctionem legis per ejus temporis imperatores late, notam infamiae incurrisset. » Cum autem illa haec audiens, secum deliberans, bona tandem omnia, et vitam ipsam Christo posthabendam firmo consilio decrevisset; insignisque ob eam causam sententiam libentissimo animo suscepisset; parato jam rogo, nulla de confessione nominis praefoentia: «Conceda, inquit, pervaxit, facie, habitu, ipsis quoque promebat verbis, alacritate insuper efflorescente palam indicans quod in animo delitesceret profectissimum gaudium. » El paulo post: «In ligno struem incensam insilivit; quae, perinde ac thelasmus splendore corusus, corpus Julitte circumplexa, minum quidem in caelestem illam destinavit regionem, et qua illius meritis congruebat, recipim.

69. «Corpus autem honore praecipuo venerabile asserxavit affinibus et cognatis incolunt, nec ulla sui parte fessum; quod sane in ornatissimo primarii

¹ Basil. orat. in Barlaham. — ² Psal. LVII. — ³ Psal. LXXXII

templi urbis totius vestibulo conditum, loco quidem affert venerabilem sanctimoniam, nec minus, qui eo loci conveniunt, efficiet sanctiores. Terra porro, istius beatæ adventu, aquam emisit, quæ suapte natura nulli non nostrum gratissima esse debeat; adeo ut martyr hæc imaginem pietissimæ referat matris, dum nutricis in morem, totius urbis incolas alit suaviter, perinde ac lacte quopiam in communes usus affatim saturiente. » Hæc Basilus, atque multo plura in martyris laudem.

70. « Sub hæc eadem persecutione passa est quoque Cæsareæ in Cappadocia Dorothea, quæ sub Sapphicio illius provincie præside primum equulei extensione vexata, dehinc palmis diutissime cæsa, ad ultimum capitali sententiæ punita est; in cuius confessione Theophilus quidam scholasticus ad Christi fidem conversus, et mox equuleo accerrime tortus, novissime gladio cæsus est. » Hæc de ea in ecclesiasticis ¹ tabulis, quæ autem causa præcesserit, ut illiusor martyr, et Christianorum hostis, tam insperato fidem christianam capesseret, Acta ² ejus martyrii declarant his verbis: « Theophilus advocatus præsidis (al. fisci), cum duceretur Dorothea ad supplicium, irridens, ait: Eia tu, sponsa Christi, mitte mihi de paradiso sponsi tui mala aut rosas. Et Dorothea respondit: Plane ita faciam. Cum venisset ad ictum percussoris, rogavit carnificem, ut permitteretur breviter precari. Absolutaque oratione, ecce puer ante eam apparuit, ferens in orario tria mala et tres rosas. Cui illa ait: Obsecro te, ut feras ea Theophilo, et dicas ei: Ecce quod a me petisti, ut tibi de sponsi mei paradiso transmitterem. Ipsa autem percussa gladio, perrexit ad Christum.

71. « Igitur Theophilus advocatus præsidis irridens promissionem S. Dorotheæ, suis sodalibus ita ait: Hodie cum a percussore duceretur Dorothea, quæ se sponsam Christi dicebat, et ad cujus paradisi promissæ gloriabatur; ego dixi illi emitti: O tu, sponsa Christi, ubi perveneris ad paradisi sponsi, mitte mihi rosas inde aut mala. Plane, inquit illa, sic faciam. Cum autem hæc narraret, irridens sanctæ virginis promissionem, ecce puer ante eum cum orario, in quo ferens tria mala magnifica, et tres rosas elegantissimas, dixit ei: Ecce sicut petenti promisit virgo sacratissima Dorothea, transmisit hæc tibi de paradiso sponsi sui. Tunc Theophilus accipiens, exclamavit voce magna, dicens: Vere Deus Christus est, et non est ulla simulatio in eo. » Hæc et alia ibi plura de ejusdem Theophili confessione ac gloriosa pro Christi fide nec suscepta. Mentio habetur in iisdem Actis de Christina, seu Christina, atque Callista sororibus, quæ cum a Christi fide desceissent, Dorotheæ monitis iterum restitute, iterum confidentes, ignis supplicio martyrium consummarunt. Tam præclarum quatuor martyrum Cæsariensium certamen haud putamus a S. Basilio silentio prætermittendum, sicut nec aliorum, quorum mentio facta est. Sed ut alia complures martyrum, qui iti-

dem Cæsareæ passi sunt, laudationes una cum aliis perlesique scriptorum monumentis viri sanctissimi perire; ita quoque ejus de ipsa encomium excidisse, facile contigit.

72. In eadem quoque provincia, sub eadem persecutione, apud Tyanam Orestes (quem alii Arestam nominant) pro Christi fide insigne martyrium obiit, quod ejus Actis ³ testatum habetur; erecta est nobilis memoria Orestis martyri, et locupleta redditibus, quorum causa orta est lis inter sanctum Basilium et Autimum Tyanensem episcopum, ut suo loco dicitur. Sed et in Cappadocia iidem Capitolina et Erotheides ejus ancilla passæ leguntur; quorum omnium slatuti dies commemorationis habentur tam apud Græcos, quam Latinos publice consignati: cum alioqui longe major existimetur esse illorum martyrum ibidem passorum numerus, quorum nomina habentur incognita.

73. Eusebius ⁴ enim dum generatim de martyribus hæc persecutione passis agit, et inter alios Cappadocum quoque martyrum meminit, hæc ait: « Quid jam reliquos martyres nominatum commemorare attinet, aut illorum multitudinem enumerare, aut varia plagarum et suppliciorum genera, quæ insignes martyres perpassi sunt, oratione depingere? qui partim securibus percussi interierunt, sicut iis qui erant in Arabia contigit; partim cruribus contractis divexati, veluti iis qui in Cappadocia versabantur accidit; partim etiam pedibus in sublime appensis, capiteque in terram demisso, igne paulatim succenso, et leniter exardescente, et fumo e materia accensa ascendente suffocati, quemadmodum illis qui in Mesopotamia morabantur evenit; partim naso, auribus, et manibus amputatis, caeterisque corporis membris dilaniatis deformati, ut iis qui incolebant Alexandriam obtigit. » Al de Alexandria passis martyribus inferens dicturi sumus.

74. Sed quod de Arabibus meminit; licet scriptorum penuria res illius Ecclesie obscurissima remanserint; tamen fuisse eam florentissimam, et martyribus abundasse, non tantum ea quæ Eusebius tradit, aperte declarant; sed quod prima peregrinatione ⁵ Pauli apostoli nobiliter fuerit illustrata, tante gloria haud fuisse degenerem, sed primitias fidei ab illo susceptas multiplicato germine propagasse, est æquum existimare.

75. Quod vero ad Ecclesiam in Mesopotamia positam pertinet, quam his temporibus æque martyribus abundasse idem auctor affirmat; inter alios notus est nomine insignis Athodorus, qui cum ignibus et aliis cruciatibus diutius tortus esset, capitis damnatu, cum a numine repulsus carnifex ictum illaturus corruisset, nec ullus alius eum ferire ausus esset, orans obdormivit in Domino ⁶. Edesse vero martyres, quorum memoria est illustris, sunt Bassa mater, et filii Theogonius, Agapius, et Fidelis, quos pia parens exhortans, eosdem martyrio coronatos

¹ Mart. Rom. et alii die 6 Febr. — ² Apud Sur. tom. 1. die 6 Febr.

³ Apud Metaph. die 9 Novemb. — ⁴ Euseb. lib. VIII. c. 24. — ⁵ Galat. 1. — ⁶ Mart. Rom. die 11 Nov.

præmisit ad palmam, quos truncatos capite secuta est cum victoria; hi enim tam a Grecis, quam Latinis annua celebritate coluntur. Reliquorum vero nobis cum res gestæ, tum et nomina sunt incom-

perta. De cæteris vero martyribus in aliis Orientis provinciis passis agemus opportunis annis sequentibus.

Anno periodi Græco-Romanæ 5797. — Olymp. 270. an. 4. — Urb. cond. 1057. — Jesu Christi 304.
— Marcellini page 9. — Persecutionis 2. — Diocletiani imp. 21. Maximiani Heruli imp. 19.

1. *Consules. Vicennalia imperii Augustei Herculii.* — Annum 4 ad 23. Coss. *Diocletianus Aug. IX.*, et *Maximianus Herculus Aug. VIII.* Hic consulatus juxta secundam consulatum Cesarum regulam; imperii enim Augustei vicennalia celebravit: Diocletiani consulatus juxta tertiam.

2. *Diocletianus et Maximianus abdicant.* — Eusebius in Historia, Zozimus lib. 2, Idacius in Fastis, auctor Chronicæ Alexandrinæ, aliique Diocletianum et Maximianum Herculium hoc anno abdicasse scribunt, quæ communis sententia eruditorum fuit, antequam Lactantii liber de Mortibus Persecutorum lucem videret. Sed eo publicato omnibus patuit, anno tantum sequenti utrumque imperatorem novo exemplo, ut habet Eutropius, vitam privatam amplecti esse. Juvat hic Lactantium, cap. 17, audire: «Vicennalibus celebratis, cum libertatem populi Romani ferre non poterat, impatiens et aeger animi prorupit ex Urbe impendentibus kalendis Januariis, quibus illi nomen consulatus (hoc anno gestus) deferrebatur. Tredecim dies tolerare non potuit, ut Romæ potius, quam Ravennæ procederet consul. Sed profectus hieme, sævientis frigore atque imbribus verberatus, morbum levem ac perpetuum traxit; vexatusque per omne iter, lectica plurimum vehebatur. Sic æstate transacta (currentis nempe Christi anni) per circuitum ripe strigæ Nicomediam venit (per ripam nempe Danubi, qui antiquus erat imperii limes, ubi erant prætenturæ Hlyricianæ, *strigæ* dictæ, ut ostendit Dodwellus in singulari Dissertatione de *Ripa strigæ*, morbo jam gravi insurgente. Quodcumque se premi videret, prolatum est tamen, ut circum, quem fecerat, dedicaret anno post vicennalia repleto. Deinde ita languore oppressus, ut per omnes deos pro vita ejus rogaretur donec idibus Decembris (currentis sc. anni) luctus repente in palatio, mestitia et lacrymæ, judicium trepidatio et silentium. Tota civitate jam non modo mortuum, sed etiam sepultum dicebant, cum repente mane postridie pervagari fama quod viveret, domesticorum ac judicium vultus alacritate mutari. Non defuerunt, qui suspicarentur celari mortem ejus, donec Cesar veniret, ne quid forte a militibus novaretur. Quæ suspicio tantum

valuit, ut nemo crederet eum vivere, nisi kalendis Martiis (anni nimirum 305) prodisset, vix agnosendus, quippe qui anno fere toto ægritudine tabuisset. Et ille idibus Decembris morte sopitus animam receperat, nec tamen totum. Demens enim factus est ita ut certis horis insaniret, certis respiceret.» Tum cap. 18 :

3. *Hæc abdicatio coacta.* — «Nec multis post diebus Cesar (nempe Galerius Maximianus) advenit, non ut patri gratularetur, sed ut eum cogeret imperio cedere. Jam confliverat nuper Maximiano senæ, eumque terruerat injecto armorum civilium metu. Aggressus est ergo Diocletianum primum mollior et amicus, jam senem esse dicens, jam minus validum et administrandæ Reipublicæ inhabilem, debere illum requiescere post labores. Simul et exemplum Nervæ proferebat, qui imperium Trajano tradidisset. Ille vero aiebat, ei indecens esse, si post tantam sublimis fastigii claritatem in humilis vite tenebras decidisset, et minus tutum, quod in tam longo imperio multorum sibi odia quasisset. Nervæ vero uno anno imperante, cum pondus et curam tantarum rerum vel ætate vel insolentia ferre non quiret, abjecisse gubernaculum Reipublicæ, atque ad privatam vitam redisse, in qua consueverat. Verum si nomen imperatoris cuperet adipisci, impedimento nihil esse, quin omnes Augusti nuncuparentur. At ille qui orbem totum jam ipse inhiaverat, cum inde sibi aut nihil præter nomen aut nullum videbat accedere, respondit, debere ipsius dispositionem in perpetuum conservari, ut duo sint in Republica majores, qui summam rerum teneant: item duo minores qui sint adjumento. Inter duos facile posse concordiam servari, inter quatuor pares nullo modo. Si ipse cedere noluisse, se sibi consuliturum, ac amplius minor et extremus esset. Jam fluxisse annos quindecim in Hlyricum vel ad ripam Danubi relegatus cum gentibus barbaris luctaret, cum alii intra laxiores et quietiores terras delicate imperarent.

4. *Electio Cesarum.* — «His auditis, senex languidus, qui jam Maximiani sensu litteras acceperat scribentis quæcumque locutus fuisset, et didicerat angeri ab eo exercitum, lacrymabundus: Fiat, inquit,

si hoc placet. Supererat ut communi consilio omnium Caesares legerentur. Quid opus est consilio, cum sit necesse illis duobus placere quicquid nos fecerimus? Ita plane, nam illorum filios nuncupari necesse est. Erat autem Maximianus (filius) Maxentius, hujus ipsius Maximiani gener, homo perniciosus ac male mentis, adeo superbus et contumax, ut neque patrem, neque secerum solius sit adorare. Et idcirco utriusque inuisus fuit. Constantio quoque filius erat Constantinus, sanctissimus adolescens, et illo fastigio dignissimus, qui insigni et decore habitu corporis, et industria militari, et probis moribus, et comitate singulari, a mililibus amaretur, a privatis et optaretur. Eratque tunc praesens, jam pridem a Diocletiano factus tribunus ordinis primi. Quid ergo fiet? Ille inquit, dignus non est. Qui enim me privatus contempsit, quid faciet, cum imperium acceperit? Illic vero et amabilis est, et ita imperaturus, ut patre suo melior et clementior iudicaret. Ita fiet ut ego non possim facere quae velim. Eos igitur oportet nuncupari, qui sint in mea potestate, qui timeant, qui nihil faciant nisi meo jussu. Quos ergo faciemus? Severum, inquit. Ilumme saltatorem, temulentum, ebriosum, cui nox pro die, et dies pro nocte? Dignus, inquit, quoniam mililibus fideliter praefuit; et cum nisi ad Maximianum, ut ab eo induatur. Esto. Alterum quem dabis? Hunc, inquit, ostendens Daian adolescentem quemdam semibarbarum, quem recens jusserat Maximianum vocari de suo nomine. Jam et ipsi Diocletianus nomen ex parte malaverat hominis (legendum *aminis*, ut ostendi anno cccxi) causa, quia Maximianus (nempe Hercules) fidem summam religione praestabat. Quis est hic quem mihi offers? Meus, inquit, affinis. At ille gemebundus: Non, inquit, eos homines mihi das, quibus tutela Reipublicae committi possit. Probavi illos, inquit. Tu videris, qui regimen imperii suscepturus es. Ego satis laboravi et providi, quem admodum me imperante Reipublica staret incolumis. Si quid accesserit adversi, mea culpa non erit.

5. *Severus et Maximianus Caesares creati.* — «Cum haec essent constituta, proceditur kalendis Maiis. Constantinum omnes intuebantur. Nulla erat dubitatio. Milites qui aderant, et priores militum electi et acieili ex legionibus, in hunc unum intenti gaudent, optabant et vota faciebant. Erat locus altus extra civitatem ad millia fere tria, in cujus summo Maximianus ipse purpuram sumperat; et ibi columna fuerat erecta cum Jovis signo. Eo pergitur. Concio militum convocatur. Inquit senex cum lacrymis, alloquens milites, se invalidum esse, requiem post labores petere, imperium validioribus tradere, alios Caesares subrogare. Summa omnium expectatio quid afferret. Tunc repente pronuntiat Severum et Maximianum Caesares. Obstupescunt omnes in tribunali. Constantinus adstabat susum (sila veteres pro *sursum*): sciscitari inter se, num Constantini immutatum nomen esset, cum in conspectu omnium Maximianus manum retrorsum extendens protraxit a tergo Daian, Constantino repulso, et exuto vestem privatam, con-

stituit in medium. Mirari omnes qui esset, unde esset. Nemo tamen reclamare ausus est, cunctis imperatae novitate rei turbatis. Hunc purpuram Diocletianus iniecit suam, qua se exiit, et Diocles iterum factus est. Tum descendit, et Bieda per civitatem veteranus rex foras exportavit, in patriamque dimisit. Daia vero sublatus nuper a pecoribus et silvis, statim secularis, continuo profeclor, mox tribunus, postriede Caesar, accepit Orientem calcandum et conferendum, quippe qui nec militiam, neque Rempublicam sciret, jam non pecorum, sed militum pastor.» Ita Laetantius in lib. de Mortibus Persecutorum, qui Baronii tempore lucem non viderat.

6. *Abdicatio imp. anno sequenti facta.* — Haec itaque Caesarum nuncupationem et imperatorum abdicationem non hoc anno, sed sequenti, idque *kalendis Maiis*, ut Laetantius prodit, contigisse, certum esse debet. A Laetantio stat Victor de Caesaribus, qui de Angusto Constantii Chlori et Galerii Maximiani imperio loquens inquit: «Galerio Maximiano quinquennii imperium, Constantio annum fuit;» quod verum esse non potest, si ante annum cccv uterque Augustus renuntiatus; Constantius enim anno cccvi mense Julio, Galerius vero anno cccxi vita functi sunt. Constantius primus Augustus dictus est, prioremque gradum obtinuit, ut testatur Eusebius lib. 1 de Vita Constantini, cap. 18. Solent autem scriptores Historiae Augustae, dum loquuntur de imperatoribus, qui proxime post Diocletianum imperium administrarunt, eorum annos numerare a morte illius, qui primum locum adeptus erat, ut liquet ex exemplis, quae anno cccxiv et anno cccxvii in medium afferant. Quare cum Constantius supremum honoris fastigium anno cccv consecutus fuerit, et annum tantum cum aliquot mensibus a Victore neglectis imperavit, is historicus Galerii Maximiani annos ab anno tantum Christi cccvi Constantii emortuali deduxit; quo pacto, quinqueimium Galerio anno cccxi demortuo recte assignat. Secundo, Victor alter in Epitome Diocletianum anno duntaxat sequenti abdicasse indicat, quando scribit: «Vixit annos sexaginta octo, ex quibus communi habitu prope novem egit.» Diocletianus autem anno cccxiii ineunte perit, ut infra dicitur. Et quamvis hic scriptor trahi possit in communem, quae hactenus obtinuit sententiam; cum tamen jam de veritate constet, Diocletianum scilicet et Maximianum anno solum sequenti imperium deposuisse, non dubium, quin inter Laetantium et utrumque Victorem haec in re conveniat.

7. *Probatum iterum.* — Tertio, auctor incertus Panegyrici Maximiano et Constantino anno cccxvii dicit. Diocletianum et Maximianum anno sequenti abdicasse insinuat, quando num. viii, de triumpho Romae ante praecedenti ab utroque imperatore exhibito loquens, ait: «Te primo ingressu tuo tanta laetitia, tanta frequentia populi excepit, ut cum te ad Capitolini Jovis gremium vel oculis ferre gestiret, stipatione sua vix ad portas Urbis admitteret. Te rursus vicesimo anno imperatorem, octavo consulum

ita ipsa amplexu quodam suo Roma voluit detinere, ut videretur augurari jam et timere quod factum est, nempe imperii abdicationem. » Herculius itaque, de quo in eo Panegyrico sermo, anno antecessenti Romam cum Diocletiano triumphavit, amoque currenti quo octavum consulatum gessit, quoque Augustei imperii vicenaria edidit, Romam eundem consulatum vii miit, cum Diocletianum nonum Ravennam auspiciens est: quo tempore populus Romanus vereri cepit, ne Herculius imperium deponeret. Quod si, dum consulatum illum VIII Herculius gereret, abdicasset, non ita orator loqueretur.

8. *Annus abdicationis ex Fastis probatus.* — Quarto, in Fastis Theonis a Dodwello V. C. nuper in Anglia publicatis legitur: *Κωνσταντίνος αὐτοκράτορ τῆς εὐ, καὶ Μαξιμιανὸς αὐτοκράτορ τῆς εὐ, Κωνσταντίνος αὐτοκράτορ τῆς εὐ καὶ Μαξιμιανὸς αὐτοκράτορ τῆς εὐ*, id est, « Constantius Caesar V et Maximianus Caesar V, Constantinus Augustus VI et Maximianus Augustus VI. » Ubi errore graecis auctoribus familiari *Constantinus loco Constantii, et Maximianus loco Maximiani* scribitur. Constantius itaque et Maximianus, Galerius nempe, adhuc Caesares erant anno trecentesimo quinto, quo quintum consulatum susceperunt: anno vero trecentesimo sexto quo sextum consulatum iniere, jam Augusti erant. Quod si Constantius et Galerius Maximianus anno sequenti adhuc Caesares erant, profecto Diocletianus et Herculius praesenti anno imperium non abdicarunt: cum eadem die hi imperium deposuerint, et Constantius ac Galerius Augusti nomenclati fuerint. Denique in Fastis Graecis Heraclii imperatoris a Dodwello etiam in lucem emissis, Constantius Caesar et Maximianus Caesar anno sequenti consules etiam proponuntur (loco Constantii et Maximiani Caesarum), et Diocletiano anni XXI assignantur. Ex quibus tandem omnibus consequens est, Diocletianum et Herculium anno tantum sequenti imperii gubernacula abjecisse, et Eusebium tam in Vita Constantii lib. 1, cap. 48, quam in lib. de Martyribus Palaestinae, cap. 3, et in lib. 8 Historiae, cap. 13, currenti anno eam abdicationem male consignasse.

9. *Nova imperii divisio.* — *Constantius Chlorus et Galerius Maximianus* imperium inter se partiti sunt, novaque Romani imperii regendi forma inducta. Illiusque enim licet plures Augusti simul imperarent, tamen imperium Romanum solidum abque indivisum gubernarunt, nullaque facta fuerat imperii divisio, cum nec provincias nec legiones inter se partiti essent. Sed, ut habet Eutropius, lib. 10, de Diocletiano et Herculio loquens: « His abeuntes ab administratione Republicae, Constantius et Galerius Augusti creati sunt, divisusque inter eos Romanus orbis. » Quae imperii divisio etiam ab Eusebio, lib. 8, cap. 13, observata. Ubi enim Diocletiani et Maximiani abdicationem retulit, ait: « Vix haec gesta fuerant, cum imperium Romanum totum in duas partes divisum est, quod quidem nunquam antea factum esse memoratur. » Post hanc tertiam regiminis formam inductam summus pontificatus cum tota ejus potestate omnibus Augustis commu-

nicateus, licet in secunda ejusdem imperii dispositione ea seniori Augusto reservata videretur, et nomen Pontificis Maximi duntaxat ceteris Augustis datum, quod eisdem etiam ejusdem dispositionis initio denegatum. Unitatis tamen aliqua umbra post imperii divisionem servata. Quamvis enim lex aliqua ab uno imperatore scripta esset, ea tamen omnium nomina ex aequo praeferebat. In operibus publicis omnium etiam imperatorum nomina de more memorata, licet ab uno tantum opus positum esset. Quibus autem viis infernosci possit, cui lex aliqua tribuenda sit, ostendit Gothofredus in Prolegomenis Codicis Theodosiani, cap. 8 et 9.

10. *Baronii chronologia corrupta.* — Incidebant in hunc annum decimi Iudi *Saeculares*, qui tamen exhibiti non sunt, de quibus Zozimus, lib. 2 loquens, ait: « A consulatu Chilonis et Libonis, quo Severus Iudae saeculares exhibuit, usque ad Diocletiani nonum, Maximiani octavum consulatum, centum et unus annus elapsi fuerunt: ac tum quidem privatus ex imperatore Diocletiano factus est: cujus exemplum Maximianus est secutus. » Quoad abdicationis annum, Zozimum hallucinari, ex dictis constat. Sed quoad Iudae saeculares, hoc anno edi debuisse, et ex istidem Baronii chronologiam depravatam esse demonstrari potest. Consulatum enim Chilonis et Libonis confert in annum Christi cccv, consulatum vero Diocletiani IX et Maximiani VIII cum currenti Christi anno alligat. Unde differentia inter annum cccv et cccv est tantum annorum novaginta octo, cum tamen centum annorum esse debeat, ut observavit Calvinus in Isagoge Chronologica cap. 47. Consulatum itaque Chilonis et Libonis non cum anno cccv, sed cum anno cccv copulandum, certum esse debet. Sic enim verum est quod scribit Zozimus, a consulatu Chilonis et Libonis ad consulatum IX Diocletiani, et VIII Maximiani annos centum et unum fluxisse, ultimo extremo anno tantum inchoato pro integro numerato. Quam numerandi rationem non animadvertens Scaliger lib. 5, de Emendat. Temp., pag. 497, existimavit, Zozimum abdicationem Diocletiani cum anno Christi cccv conjunxisse. Baronius vero, cum consulatum Chilonis et Libonis cum anno Christi cccv perperam alligasset, Zozimum in ea supputatione deceptum, sibi in animum induxit; cum inter utrumque consulatum centum et unius annorum intervallum reperire non posset.

11. *Marcellini PP. obitus.* — A num. 23 ad 27, in Chronico Damaso attributo legitur: « Marcellinus annis octo, mensibus tribus, diebus viginti quinque. Fuit temporibus Diocletiani et Maximiani, ex die pridie kalendas Julias, a consulibus Diocletiano VI et Constantio II usque in consulatum Diocletiani IX et Maximiani VIII. Quo tempore fuit persecutio, et cessavit episcopatus annis vii, mensibus vi, diebus xxv. » Ita legitur in exemplari, quo Bucherius usus. Is tamen in margine ait, videri legendum: « Cessavit episcopatus annis iii, » et quidem recte, ut mox dicam. Obiisse itaque videtur Marcel-

linus die vicesima quarta Octobris, licet die xxvi Aprilis colatur. Nam ordinatus fuerat die tricesima mensis Junii anni ducentissimi nonagesimi sexti. Porro Marcellinum martyrium subisse, ut habet Baronius ex Anastasio, parum verisimile. Nomen enim ejus legitur in Indiculo *Depositionis episcoporum* apud Bucherium: « Decimo octavo kalendas Februarii, Marcellini in Priscille; » qui tamen dies afflicti Marcellini translationi, non vero ejus mortis attribuendus.

12. *Ejus lapsus commentitius* (1). — Ejus lapsus commentitius videtur. Qua enim ratione, inquit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum Romanorum, illum ignorare potuisset Augustinus, cum totam Ecclesiam conturbasset. Vulganda quippe fuisset quaquaversum penitentia, ut communi omnibus scandalo communitur opponeretur majoris aedificationis exemplum. Tale autem nihil factum supponit Augustinus, cum in libro de Unico Baptismo, cap. 16, sic respondet Petiliano: « Quid jam opus est, ut episcoporum Romanae Ecclesiae, quos incredibilibus calumniis insecratus est, objecta ab eo crimina diluamus? Marcellinus et presbyteri ejus Melchias et Marcellus et Sylvester traditionis codicum divinorum et glorificationis ab eo crimine arguuntur. Sed numquid ideo convincuntur, aut convicti aliqua documentorum firmitate monstrantur? Ipse sceleratos et sacrilegos fuisse dicit; ego innocentes fuisse respondeo. Quid laborem probare defensionem meam, cum ille nec femur probare conatus sit accusationem suam? » Verum quidem est, quod Augustinus peculiariter descendens ad defensionem Melchias, qui potissimum impetebatur, ostendat; id ei nunquam antea cum maxime opus fuisset a Donatistis exprobratum, de cæteris autem lateat: manet tamen quod ut minimum de iis ignoraverit, et manet difficultas quomodo poterit ignorare lapsus summi Pastoris tam memorabili penitentia reparatum: manet etiam quod Augustini tempore, post Carthaginensem tamen collationem, in qua alium silentium de lapsu illo, rumor aliquis primus a Peliliano temere jactatus, et ab ejus parliaribus Donatistis omni modo satagentibus, ut hujus contra se latam sententiam elevarent, et nullius ponderis esse suaderent. Quem rumore, ut falsus in Melchiade et compresbyteris ejus fuerit, assertente id Augustino, verum fuisse in Marcellino, eodem Augustino id non expresse negante, credere non debemus, nisi fortiori aliqua auctoritate convincamur, quam sit eorum, quos Acta proculdubio commentitia secutos, secuta deinceps est posteritas reliqua sine ulla eorumdem Actorum discussione. Ita Papebrocius.

13. *Marcellinus et Marcellus non confundendi*. — Marcellini papæ mentio nulla neque in Chronico

Eusebiano, neque in Martyrologio Hieronymiano: quo fit, ut aliqui viri doctissimi Marcellinum et Marcellum distinguendos non esse existimant. Sed hi meo judicio decipiuntur. Auctor enim Chronici Damaso attributi Liberio sedente vixit, et utriusque pontificis non solum meminit, sed etiam quot quilibet annis ac diebus dedit, memorat. Præterea Augustinus, qui exeunte hoc sæculo floruit, utrumque agnovit, quemadmodum et Oplatus Milevitanus a Baronio citati.

14. *Vacatio sedis*. — In Chronico Damasi laudato dicitur, post Marcellini obitum cessasse episcopatum annis vii, mensibus vi, diebus xxv. Sed, ut jam dixi, locus ille corruptus, legendumque videtur, « annis iii, mensibus iii, diebus xxv. » Nam S. Marcelli Marcellini successoris initium inchoandum a die decima octava mensis Februarii anni trecentissimi octavi, ut in morte ejus demonstro.

15. *Anni persecutionis accurate ab Eusebio descripti*. — Dodwellus in Dissert. xi Cypriana de paucitate Martyrum, num. lxxii, ait: « Quod Eusebius anno primo persecutionis tribuit (libro de Martyribus Palaestinae, cap. 2), id secundo tribuendum existimo, anno nimirum aera vulgaris cccv. Hoc enim anno finem fuisse ait vicennalium, τῆς τῆς ἑξητάς εὐκοσμητικῆς ἐπιστάσεως, quod non observavit in sua interpretatione Valesius. Legendum itaque τῆς ἐπιστάσεως. Neque vero est, ut hoc excidisset putemus Eusebio. Quantum enim recte ille persecutionem xix Diocletiani anno assignaverit tam in Chronico, quam etiam in Historia, idem tamen sui oblitus, de eo anno ita loquitur, quasi fuisset etiam xx. Ita imperatores, ait, dum benevolo in Christianos animo fuissent, διακοσμητικῆς εὐκοσμητικῆς ἐπιστάσεως ἐπιήσανθη (Euseb. lib. 8, c. 13). Vicennalia itaque prima, quæ fine anni xix, principio xx, celebrata essent, jam præterita asseruit, cum inciperet persecutio, quæ tamen eo ipso persecutionis anno celebrata esse tradit auctor certissimæ fidei Lactantius. Inde etiam est, quod secundo persecutionis anno perperam depositus tradit Diocletianum atque Maximianum, quod tamen non ante in annum, Christi nimirum cccv, fecisse constat e Lactantio. » Hæc Dodwellus.

16. *Refellitur contraria sententia*. — At sine dubio fallitur. Nam Valesius laudatum Eusebii locum non dissimulavit, sed accurate vertit hoc modo: « Cum imperator vicennalia jam adessent, » et quidem melius quam Christophorus, qui eum ita latine reddidit: « Cum vigesimus annus regni imperatoris adventaret. » In Dissertatione autem Hypatica, parte ii, cap. 2, num. xxiii, demonstravi, annos ante quinquennalia clapsos quinquennii nomine a veteribus appellatos fuisse, sive quatuor tantum anni elapsi essent, sive quintus solum inchoatus fuisset, sive denique initio septimi quinquennalia

(1) Vide etiam ea de re Constantium, ubi supra, qui Theodoretum lib. 1 Histor. Eccl., cap. 3, « Marcellinum in persecutione inclaruisse » asserentem, ita interpretatur, ut persecutione grassante, digne et laudabiliter se Marcellinus gesserit, seu ipse persecutionem perpessus magnam sui nominis existimationem reliquerit. At Marcellini gesta, seu Acta Sinuessaæ Synodi minime a Donatistis conficta esse docet Petrus Constantinus in Prefat. ad epistolas Rom. Pontificum, p. 11, n. 97 et sequentibus, et in Monumento prævio ad eadem Acta, pag. 27, sed Symmachi papæ etate conficta fuisse censet.

edita essent. Quod de decennialibus et vicennialibus pariter dicendum. Quare recte Eusebius scripsit, anno cccm. mense Novembri, quo Diocletianus et Maximianus *vicennialia* celebrarunt, vicesimum imperii eorum annum adventasse, recteque pariter tradidit, ante persecutionem utrumque imperatorem decennialia et vicennialia complevisse. Hæc enim festa epocham quandam constituebant, et Eusebius de-

ennialia ac vicennialia pro decimo et vicesimo anno, eoque Juliano, ac præterea utroque extremo incompleto pro completo numerato usurpat, ut loco laudato certis exemplis ostendi. Antiquos autem annum inchoatum transactum vocare solitos nullis exemplis suis locis patebit. Verum itaque non est, Eusebium anno primo persecutionis tribuisse quod ad secundum pertinebat.

MARCELLI ANNUS 2. — CHRISTI 305.

1. *Acta martyrum Januarii et sociorum.* — Christi annus trecentessimus quintus, Constantio et Galerio quinto coss., Fastis adscribitur. Quibus consulibus Acta sanctorum martyrum Januarii episcopi Beneventani et sociorum, quæ apud nos sunt (ut in Notationibus quoque meminimus) inscripta reperimus. Quantumlibet enim Constantius imperator Occidentalis orbis regimen administraret; in extremis tamen mundi partibus ipso agente, in Britannia scilicet, aliisque oris occidentis; res Italiae ex Galerii Maximiani sententia regi potius videbantur. Quamobrem ejusdem Constantii filius Constantinus, quod ab eodem appeteretur insidiis, coactus est (ut dicimus anno sequenti) veloci sibi fuga consulere.

2. Cum igitur Maximiani arbitrio præsidēs atque proconsules agere cuncta studerent, et in eo quoque, ut Christianos acerbissime vexarent, eidem morem gererent; ex illis unus qui Campaniæ præsidebat, Timotheus nomine, diram de sanctis carnificinam exercuit; et inter alios eundem quem diximus Januarium Beneventanum episcopum, Sosium Misernatis Ecclesiæ, et Proculum Puteolane diaconos, Eulychetem, et Acutium laicos homines tenuit; qui omnes cum variis prius affecti fuissent suppliciiis, capite tandem damnati, gloriosam martyrii palmam consecuti sunt. Extant eorum Acta a Joanne diacono scripta; in quibus profitetur se rescasse superflua, et quæ videbantur necessaria, addidisse; ratus fortasse appositos consules, quos reliquit, supervacaneos esse; nisi potius (quod verius existimo) ea de causa prætermisit quod ipse maluerit ad imperatoris Diocletiani primordia eorumdem martyrum Acta referre; quæ dictis inscripta consulibus, ad successorem Galerium Maximianum essent potius referenda; non considerans quid de pluribus aliis martyribus accidit; nam permulti post abdicationem Diocletiani, et Maximiani Iherculii necati reliquo tempore, quod

superfuit ex persecutionis illo decennio, sub iisdem imperatoribus pariter, more majorum, passi esse feruntur.

3. Cæterum, quod nostri muneris est, ex consulibus notatas suis quibusque certis annis res gestas memorie commendare; hic potius ex scripto antiquo codice¹, eorumdem martyrum meminisse, operæ præfieri laeturi nobis videmur. Est eorumdem Actorum hujusmodi exordium: «Temporibus Diocletiani imperatoris, consulatu Constantii Caesaris quinquies, et Maximiani Caesaris sexies (al. quinquies), erat persecutio ingens Christianorum, etc.» Porro quæ ibi narrantur, licet verbis diversa, sententiis tamen simillima inter se, vel potius eadem esse videntur, quæ a Joanne diacono stylo mutato scripta habentur; sed prætermissa in iis est, quæ præcesserat, Sosii diaconi, et sociorum sub Dracontio præfecto facta confessio.

4. In hujus locum Timotheus, quem diximus, subrogatus, Nole consistens, S. Januarii episcopum, Christi nominis causa vincitum, audivit, quem (ut talem decebat sacerdotem infracto animi robore se christianam profitemem, et cultum dæmonum detestantem, in ardente fornacem præsertim majori iracundiæ incendio æstuans jussit includi. Sed divina virtute illæsus permansit, et liber hilarisque prodiens contra se præsidem acrius excitavit, a quo nervis crudelissime distendi jussus, Puteolos postea ante rhedam perductus est, ibi audiendus cum aliis martyribus eodem in loco carcere diutius afflictis.

5. Ubi vero omnes auditi et Christo fideles inventi sunt, damnantur ad bestias; quæ cum naturalis oblitæ ferociæ illis adblandirentur potius quam in eosdem sævirent; ferales suos impetus visæ sunt in

¹ In nostra Bibliotheca lom. viii. Vit. Sanct. p. 417.

presidem transfudisse. Quem vehemeniori furore in martyres insultantem, Januarius tandem cohibitus ferociam hominis (ut olim Paulus Elyman magum) caritate percussit. Ipsum vero demum paululum resipiscenstem, et lumen oculorum ab eo pariter exposcentem, pristinae reddidit sanitati. Cum vero ob insigne miraculum ingens mox ferox ex Gentilibus jam Christo credentibus ad religionem Christianam accessio; veritus praeses iras principis, immemor et ingratus recepti luminis, graviore cordis caecitate percussus, percussu gladio Januarium una cum sociis imperavit, ducique ad sulphuratam Puteolanam; ubi obruncatione capitis una simul optata diu potius sunt corona martyrii. Sed haec pluribus Acta, quae nos summatim perstrinximus.

6. Verum S. Januarii corpus, longum post ambitum, translatum demum Neapolim, ob ingentem atque frequentem miraculorum operationem, mira illius celebritate colitur cum ab omnibus, tum praesertim a civibus tanti patroni gloria exultantibus, ejusque beneficiis jugiter perfrenantibus. Viget ibi insigne illud et perenne miraculum sanguinis ejusdem martyris, qui in vitrea ampulla asservatur. Nam cum alias idem sanguis concretus atque durus semper maneat, tamen cum primum ad caput martyris admoveatur, quasi vicino illius corona martyrii decori ketetur aspectu, et fontem unde manavit intelligens, eo recurrere, unde fluxit, exoptet, illudque iterum animare festinet, veluti morae resurrectionis impatiens, protinus liquefieri, mox fluere, et ebullire, maxima omnium admiratione conspicitur. Cujus tanta rei non unum aut alterum testem producam, cum tota Italia, et totus (ut ita dicam) christianus orbis testis sit locupletissimus: cum haec in regia et amplissima assidue fiant civitate, ad quam ex totius orbis partibus confluere hominum multitudo solet. Sed haec hactenus.

7. *Martyres Palaestini et Asiani.* — Jam vero ad ea quae hoc eodem anno, qui indictae persecutionis quartus ab Eusebio numeratur, in Palaestina gesta esse idem auctor pluribus narrat, orationem convertamus. Licet enim (ut nuper est dictum, et saepe repetere necesse est) iidem imperatores se imperio abdicaverint, tamen quae eorum edictis semel cepta esset persecutio, eorumdem quoque nomine diel perseveravit. Caeterum Eusebius tantummodo persecutus Casariensis Ecclesiae hujus anni res gestas, nec omnium, sed unius martyris Agapii ad certamen iterum revocati agonem narrans, haec ait¹: « Quarto anno persecutionis in nos grassantis, ad duodecimum kalendas Decembris, hoc est vicesimo die mensis qui Deus vocatur, die Veneris, in eadem urbe Caesarea tale factum, dignum revera quod litterarum monumentis commendetur, ipso tyranno Maximiano (al. Maximino) praesente, qui eodem die, qui natalis sui dies erat, spectacula populo magno cum apparatu ac sumptu edebat, patratum fuit.

8. « Et quia consuetudo inveteraverat, ut varia

spectacula, si etiam unquam alias, praesentibus ipsis imperatoribus, summa cum magnificentia et splendore proponerentur spectatoribus, ad eorum animos oblectandos; eaque novis et peregrinis formis, praeter munum et usitatum morem, variarentur; sic ut interdum animalia ex India et Aethiopia, aut aliunde acta in amphitheatrum introducerentur; interdum viri mimicis corporis gestibus permira animorum oblectamenta spectantibus ostenderent; ob eam causam, cum jam imperator ipse ludos faceret, eximium quoddam spectaculum, et quod multum haberet admirationis, in magnifico eorum apparatu omnino elucere oportebat.

9. « Quodnam igitur erat istud quidem? Martyr, et testis nostrae in Christo religionis adducitur in medium, strenue pro fide et vera pietate decertaturus, Agapius nomine; quem una cum Thecla sociatum, bestiisque traditum ad devorandum, paulo ante demonstravimus. Iste alias et custodia eductus, simulque cum maleficis ad spectacula populo edenda conjunctus, cum palam egregie suas partes in stadio egisset, idque ter, ac saepius, propterea quod iudex post minus illi variis temporibus oppositas, sive illum commiseratus, sive spe propositi et sententiae ejus commutanda inductus, ad alia semper nova certamina distulerat; tandem, praesente ipso imperatore, demum producit, veluti opportune et commode in illud tempus reservatus; ut hoc dictum salutare, quod Dominus discipulis suis divina praescientia praedixisset, nimirum quod coram regibus adduceretur² propter testimonium ejus, vere in eo compleretur. Primum igitur in medium stadium cum quodam malefico et scelerato homine, quem caedis domini sui rem fuisse ferunt, una rapitur; deinde hic domini sui interfector, qui bestiis obijci debuisset, misericordia et clementia imperatoris (prope ad similitudinem Barabae latronis, quem Salvatoris loco Judaei mortis periculo eripiebant, nec liberatus est; et propterea strepitu et acclamationibus totum ideo personabat theatrum, quod homicida beneficentia imperatoris non solum servatus esset, verum etiam honore et libertate donatus.

10. « Caeterum hic vere et divinae pietatis athleta primum a tyranno accessit, deinde infanticionem suae voluntatis et instituti rogatus est: promittitur ei libertas. At ille magna voce palam testatur, non turpis et nefarii criminis causa, sed pietatis in Deum omnium rerum opificem, libenter et cum voluptate omnia supplicia, quaecumque sibi imponerentur, se pacato et tranquillo animo subiturum. Atque hoc locutus, dicto citius factum exequitur, et urso in illum dimisso, ex adverso veluti curriculo factus obviam, se ipsum libentissime vorandum dat. Post adhuc superstes spiritum ducens, in carcerem mittitur; ubi una die in vita commoratus, postridie lapidibus ad pedes ejus appensis, in medium mare demergitur. Tale Agapii martyrium fuisse constat. » Illicque Eusebius de Agapio martyre, nihil praeter-

¹ Euseb. lib. viii. c. 16.

² Marc. xiii.

ea de cæteris rebus tibi gestis allingens. Nos autem reliqua, quæ hoc ipso anno gesta esse reperiuntur, hic attexamus.

11. Cum igitur in Oriente (ut vidimus tum ex Eusebio, tum ex ipsis sanctorum martyrum rebus gestis) in dies magis magisque sub trucidando imperatore Galerio persecutio recrudesceret : inter alias celeberrimos præsidum savitia in Oriente exerceri solitas carnificinas, illa nulli secunda, sed fama notior videbatur, quam veluti pietatis quoddam gymnasium aperuerat Tarsi Ciliciæ proconsul Simplicius; qui quod cum ingenti savitia conjunctam haberet simul incredibilem avaritiam, licet in tormentorum crudelitate cæteros præsidēs antecelleret; in eo tamen se aliis humaniorem præstare videbatur, quod non in ventum spargi præciperet, vel in fluentia jactari (ut alii solerent) sacros cineres martyrum, sed ipsorum reliquias pretio distrahebat, eaque sordida mundificatione corradebat pecuniam non exiguam. Sicque erat his temporibus Tarsus de occisis martyrio Christianis, veluti publicum quoddam emporium, ad quod (ut dicemus) ex Italia quoque et Africa emphuri reliquias martyrum mercatores pietatis properarent. Tunc enim ea de causa, tanquam ad mundinas impietatis, ad emendas sacras reliquias martyrum, ab Aglaide nobili femina christiana, vite tamen incontinentia hactenus turpi, sed jam ad optimam frugem reddita, Roma legatus est Bonifacius procurator ipsius, idemque pariter christianus, cujus longo temporis spatio inhonesta consuetudine tenebatur; eo nimirum consilio id aggressa, ut ejusmodi pietatis obsequio, per martyres, quos redimeret, ac digna sepultura donaret, a Deo patrum scelus veniam facilius impetraret; tutius enim erat ea e longe accipere, quam domi non sine vite discrimine querere.

12. Abiit ille auro suffarcinatus, atque familia constipatus. Sed opportune accidit, ut ipso adventu, viginti martyres pro Christi nomine in theatro certarent; quo audito, accurrit Bonifacius, ut spectaret. Videt in singulis immania exerceri tormenta, eademque sæpius repeti, novaque rursum carnifices experiri, quos rabies feralis armaret, indigne ferentes ab illis vinci, quos ipsi adeo immaniter cruciarent. Hæc ille intuitus, tantum abfuit ut immanitate carnificum timore conculceretur, quin potius accenderetur ad pugnam. Divino enim insiliente in eum Spiritu, in virum alterum repente mutatus, martyrum accensus exemplo, martyriique subeundi desiderio astuans, dat se continuo in theatrum, figit oculos in sacra corpora martyrum, preheusat, amplectitur, exosculaturque eosdem sanctos martyres, quos et palam præconis tollit, beatos prædicat felicesque exclamat, qui brevi certaminis spatio æternam in celo sint gloriam consecuti.

13. Quid demum? Ut hostis publicus, contemptor legum, imperii perduellis, majestatisque contumeliosus, apprehenditur, rapitur, trahitur, disceptatur, atque ad præsidem ducitur: cujus sententia mox exquisitis jubetur cruciari tormentis; immani-

ter primum credi, unguesque ejus postea arundinibus a carnis connexionē divelli, liquenti plumbo perfundi, incensaque pice comburi; qui hæc omnia divina virtute superans, gladio percutissus, gloriose martyrium consummavit. Cum autem quos secum duxerat, rei gestæ ignari, illumque diutius frustra perquisitum, ex insperato tandem jam factum martyrem invenissent; soluto pretio, redimunt corpus ejus, nec de aliis emendis reliquiis martyrum ulterius curam suscipiunt. Redeunt Romam hitares, utpote victorem martyrem comitantes. Suscipitur cupidissime martyris corpus ab Aglaide, et decenter in cœmeterio, via Latina, conditur sepultura.

14. Viginti vero illi martyres ante Bonifacium consummati, ab Africanis mercatoribus emphi, delati in Africam. Hippone Regio sunt honorificentissime collocati; hæc ex Actis ejusdem Bonifacii antiquitus scriptis, aliisque testificationibus citatis in Notis¹. Porro sicut postea, perfecta pace Ecclesie, insignis memoria Bonifacii martyris in Aventino erecta est, in quam e cœmeterio corpus ejus translatum fuit; ita pariter Hippone Regio celeberrima (ut testatur Augustinus²) in honorem illorum viginti martyrum est excitata memoria, quæ et eorumdem martyrum miraculis est pariter illustrata; quorum unum, quod tunc acciderat, ibidem recitat Augustinus, ad quem amandamus lectorem.

15. Præter alios martyres qui Tarsi hac eadem sæviente persecutione sunt passi, quorum Acta certis consignata consulibus, habentur superioris loco narrata: Pelagia quoque virgo in candentis ærei bovis ventrem inclusa, igne apposito, martyrii insinguliter suscepti coronam est concessa; quo nobili victorie signo pariter decorata ibi sunt Cyrenia et Juliana, et admirabilis illa Julitta cum filio infante Quirico; quorum omnia nomina eum passione notata habentur publicis monumentis, certis diebus eorum natalitiis consecratis, sed Quirici quidem atque Julitte hoc titulo: « Quiricus triennis puellus, cum matrem, quæ ante Alexandum præsidem nervis dirissime credebatur, implacabili luctu lugeret, ad gradus tribunalis illius interii; Julitta vero post dira verbera et gravia tormenta martyrii sui cursum obrutacione capitis complexit. » Que autem horum sint Acta legitima, quæ vero improbata, diximus in nostris Notis³. In eadem provincia Ciliciæ, eadem quoque persecutione urgente, passi sunt Cheonas et socii; Pompeiopolis vero ejusdem provincie civitate Sozons illustri martyrio nobilitatur; extant ejus Acta, et quidem fidelia.

16. In adjacentibus vero Ciliciæ provinciis, Isauria, Pamphylia, Lyaonia, atque Lycia, eadem persecutione urgente, complures martyres quis dubitat passos esse? Sed illorum modo sat sit meminisse, quorum memoria viget in ecclesiasticis monumentis, in quibus eorum dies natales habentur adscripti, licet ex plurimis pauci sint a nobis hic

¹ Not. in Rom. Martyr., die 13. Junii a., et die 6. Junii c., — ² Aug. de Civit. Dei lib. XXI. c. 8. — ³ Not. de Rom. Mart., die 16. Junii.

affecendi. In Pisidia Antiochiæ Marcus et Stephanus inter alios martyres clari habentur. Isauria Tationis martyrio illustratur, quem cum Graeci, Iun etiam Latini celebrant; itemque Aze et sociorum centum quinquaginta militum: sed et Cleonici, Eutropii, et Basilisci, qui sub præside Aselepiade pro Christi nomine certantes coronati sunt; quibus jungendi sunt Apollo, Isacius, et Crotates. In Caria vero Aphrodisiæ, Bidorus et Rodopianus in eadem persecutione certant, qui a concivibus, quod Christianam religionem colerent, lapidati, consecuti sunt coronam martyrii.

17. In Pamphylia autem Pergæ passi habentur hæc ipsa persecutione Leontius, Actius, Alexander atque alii sex agricole sub præside Flaviano; itemque alius Leontius cum Eusebio, Neone, atque Longino. Passi itidem sunt etiam tum dira supplicia Victor, Zoticus, Zeno, Acindynus, Cæsarius, Severianus, Christophorus et Antoninus. Side vero ejusdem provinciæ civitate eodem tempore sub Stratonico præside alii martyrium consummarunt. In Lycia autem celebre fuit martyrium Domninae insignis feminae: tunc quoque necati itidem sunt Theodorus, Oceanus, Ammonianus et Julianus, qui simul dissectis pedibus, in ignem conjecti, martyrium perferunt. Item in Lycia certamen obierunt egregii martyres Trophimus et Theophilus, qui lapidibus caesi, igne succensi, demum gladio percussi sunt. At de martyribus satis.

18. *Petri Alexandrini de lapsis statuta.* — Hoc item anno quarto persecutionis, instante etiam quarto jam Paschate ab ejusmodi in Christianos indicta maxima clade; cum frequens esset lapsorum numerus, idem (ut olim accidit temporibus Cypriani) admissi sceleris penitentes, ut confestim in Ecclesiam reciperentur, urgebant. Tamen quantumlibet commendabile esset mentis illorum propositum, quo significabant, malle se in Ecclesia esse tot tum agitata turbulibus, quam inter Gentiles frui deliciis, nihilominus eos omnes sine ullo discrimine, inconsulteque recipere, nulla digna prævia penitentia, in præjudicium hoc verti disciplinae ecclesiasticae videbatur; cuius nervos penitus solvi, sacerdotalemque vigorem hebetari ac parvipendi, haud æquo animo sanctissimis pertulerunt episcopi, qui his temporibus Ecclesiam ubique præerant.

19. Illi quidem, sicut misericordes et clementes exhibuerunt se erga lapsos lugentes ac penitentes, legibusque ecclesiasticis obtemperantes, ita digna severitate erexerunt se adversus eos, qui in Ecclesiam temere prosilientes, minis potius quam precibus communicationem catholicam postulabant. Videas ex iis plane antiqua renovare certamina, et quibus antea vicerat, resumere arma diabolum, iisdemque conatibus niti, quibus (ut vidimus) diutius exagitavit non tantum sub Cypriano Ecclesiam Africanam, sed totum propemodum catholicum orbem, obortis ea de causa schismaticis Novatianis, schismate infausto concussis. Et (quod dolendum est) ex ejus sententia contigit, scidisse nimirum diro schismate Alexandri-

nam Ecclesiam, cujus catholicæ unitatis et fidei robur infractum hactenus permansisset; et sicque semel catholicæ militiæ turbatis ordinibus e portis inferi educens acies impietatis, summæ blasphemiae tessera consignatas, duce Ario, Alexandrinam primum, ac mox subinde totas ubique terrarum invasit Ecclesias. Fremebat quippe diabolus, quod cum tot licet simul imperatores ad debellandam penitus Christianam religionem armasset, priores tamen in omnibus Christiani tulissent, magis magisque, eorum numero cum fidei augmento virtutibus aucto; quapropter flaccescentibus jam persecutoribus, bellum civile inter eos instaurat.

20. Quo modo autem id acciderit, suo quoque loco ordine temporum dicturi sumus; nunc vero quid hoc potissimum anno actum sit a Petro illo illustris nominis episcopo Alexandrino, cujus superius facta est mentio, aggrediamur dicere. Ipse quidem, diversos lapsorum casus considerans, diversa adhibens pro conditione cujusque medicamenta vulneribus, regulas aliquot scripsit; quas ob rerum gestarum notitiam memorabilem, quæ ex illis accipitur, hic describere utile admodum gratumque fore existimamus; sunt enim omni exceptione dignissima, a Patribus præsertim Orientalibus cognita, usu receptæ atque probatæ. Utinam fidelius isto nacti essemus exemplar, quod partim textu depravato (ut apparet) et partim ex parum accurata translatione, nonnunquam redditur subobscurum; licet ex iis, quæ subsequuntur, perspicua cuncta fiant. Reddituros nos integre Petri canones, ne putes ab instituto, vel latum unguem deflectere; etenim ex ipsis singulis horum temporum veritatem historicam assequeris; quippe quod, dum medicamenta morbis parata relegis, quibus Dei Ecclesia contigerit his temporibus premi malis intelliges; adeo ut necesse sit ista perlegere, qui Christianorum diversos casus velit non ignorare. Prospiciens igitur lapsorum gregi vigilantissimus pastor, de eorum restitutione agens; qualiter quisque recipiendus esset, matura adhibita consideratione, distinctis eorum classibus, quibuslibet, quas observare debent, leges præscripsit, sic exordiens¹:

21. « Quoniam autem quartum Pascha persecutionem jam apprehendit, satis est iis qui delati quidem sunt, in custodiamque conjecti, tormentaque non sufferenda et intolerabilia flagella, et multas alias graves necessitates sustinuerunt, postea autem sunt a carnis inbecillitate profiti; etiamsi non ab initio suscepti sunt propter gravem lapsum consecutum, tamen quia multum decertarunt, et diu resisterunt (non enim sponte ad ea devenerunt, sed a carnis inbecillitate profiti), nam et stigmata Jesu in suis corporibus ostentant, et anno jam tertio dentent; eis ab adventu per revocationem in memoriam alii quadraginta dies injungantur (quos² cum jejunasset Dominus noster Jesus Christus postquam baptizatus

¹ Apud Theodor. Balsam. in Nom. in fin. et Bibl. sanct. tom. v. II. — ² Matth. iv.

fuerat, tentatus est a diabolo), in quibus et ipsi cum valde exercitati fuerint, et constantius jejunaverint, vigilabunt in orationibus deinceps meditantes quod dicitur a Domino ad eum qui illum tentat, ut ipsum dicitur: Abi retro, satana: scriptum est enim: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.

22. « Iis autem qui postquam in custodiam traditi, et in carcere tanquam in obsidione, afflictiones gravesque fletores passi sunt, postea autem sine bello tormentorum captivi facti sunt nimia virium inopia, et quadam cecitate confracti, placet animum ad aliud tempus adjungi; nam ipsi quoque se omnino pro lege Christi affligendos dedere; sicque etiam a fratribus in carcere nullam consolationem assecuti sunt. Quae quidem multiplicata redderent, liberari cupientes ab acerbissima captivitate diaboli, ejus maxime recordantes, qui dicit¹: Spiritus Domini super me, propter quod unxit me evangelizare pauperibus, misit me sanare contritos corde, predicare captivis remissionem, et caecis visum, dimittere confractos in remissionem, predicare annum Domini acceptum, et diem retributionis.

23. « Iis autem qui nihil hujusmodi passi sunt, nec fidei fructum ostenderunt, sed ad vitium transigerunt, a metu et timiditate proditi, nunc autem veniunt ad penitentiam, necesse est et conveniens infrugiferae ficis parabolam² proponere: Arborem ficis habebat quidam plantatam in vinea sua, et venit quaerens fructum in illa, et non invenit; dixit autem ad cultorem vineae: Ecce anni tres sunt, ex quo venio, quaerens fructum in ficibus haec, et non invenio; succide ergo illam; ut quid etiam terram occupat? At ille respondens, dicit illi: Domine, dimitte illam hoc anno, usque dum fodiam circa illam, et mittam stercora, et si quidem fecerit fructum; sin autem, in futurum succides eam. Qua ante oculos accepta, et ostenso digno fructu penitentiae, in tanto temporis intervallo magis juvabuntur. Iis enim qui sunt omnino desperati, et penitentiam non agunt, et pellem Aethiops immutabilem possident, et parvi varietates, dicitur quod alii ficum dicitur est³: Jam non amplius in aeternum ex te fructum quisquam manducet: et ideo statim quoque exaruit.

24. « In his enim impletur, quod ab Ecclesiaste dicitur est⁴: Quod perversum est non poterit exornari, et defectus munerari non poterit. Nisi enim quod perversum est, prius rectum fuerit, fieri non potest ut id exornetur; et nisi prior defectus expletus fuerit, fieri non potest ut id muneretur: unde et in fine eis eveniet, quod a propheta Isaia dicitur⁵: Et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui praevicariati sunt in me; vermibus eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt usque ad satietatem visioni omni carni. Quandoquidem, ut et ab ipso praedictum est⁶: Impii quasi mare fervens, quod quiescere non potest. Non est pax impiis, dicit Dominus.

25. « Iis autem qui simularunt; sicut et David¹, qui se epilepticum fingebat, ne moreretur, quamvis revera epilepticus non esset; et non nude negationem inscripserunt, sed in multis angustiis, tanquam pueri consilio et prudentia praediti, inter pueros insipientes inimicorum insidias ludificati sunt; velut qui avaritia pervaserint, vel tanquam qui chirographum deleverint, vel qui pro se ethnicis immiserunt (etiamsi nonnulli eorum qui confessi sunt, ut audivi, aliquibus eorum cesserunt), quoniam maxima cautione vitarunt, ne ipsi suis manibus ignem ferrent, et daemones impuros suffirent; cum propter ignoranentiam eos id fecisse, non compertum est; eis semestre imponitur in penitentia conversionis.

26. « Sic enim ipsi quoque magis juvabuntur, Prophetae dictum² meditantes, et dicentes: Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, et factus est principatus ejus super humerum ejus, et vocabitur nomen ejus magni consilii angelus; qui³ (ut scitis) in sexto mense conceptionis, cum alius infans praedicasset ante personam adventus ejus penitentiam in remissionem peccatorum, conceptus est et ipse ad praedicandam penitentiam. Etenim utroque audivimus in primis praedicantes non solum de penitentia, sed et de regno caelorum, quod quidem (ut didicimus) intra nos est, quod prope nos sit verbum quod credimus in ore nostro et corde nostro. De quo ipsi etiam commoniti discent confiteri ore suo, quod Dominus est Jesus, credentes in corde suo, quod Dominus ipsum suscitavit ex mortuis; utque audiant, quod⁴ corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem.

27. « Item autem qui servos christianos pro se submiserunt; servi quidem, ut qui ipsi sub manu essent, et quodammodo ipsi quoque in dominorum essent custodia, minisque ab ipsis territi, et propter eorum metum eo compulsi et lapsi, anno opera penitentiae ostendunt; deinceps discentes, ut servi Christi, facere Christi voluntatem, et eum timere; audientes maxime, quod unusquisque⁵, si quid boni fecerit, hoc feret a Domino, sive servus, sive liber; liberi autem tribus annis in penitentia examinabuntur tum quod dissimulaverint, tum quod effecerint ut servi sacrificarent, ut qui Apostolo non obediunt, qui vult dominos eadem facere quae servi, remittentes minas: Sciennes, inquit⁶, qui et illorum, et vester Dominus est in caelis, et personarum acceptio non est apud Deum. Si unum autem omnes habemus Dominum, apud quem non est personarum acceptio, quoniam et omnia et in omnibus est Christus, in barbaris et Scythiis, servis et liberis; debent considerare quod fecerunt volentes suam ipsorum animam salvare: Qui conservos nostros traxerunt ad idololatriam, qui poterant et ipsi effugere, si jus et aequitatem ipsis praebuissent, ut rursus dicit Apostolus.

28. « Iis autem qui proditi sunt, et excederunt;

¹ Luc. IV. Isai. LXI. — ² Luc. XIII. — ³ Marc. XI. — ⁴ Eccles. I. — ⁵ sat. LXVI. — ⁶ Idem LVIII.

¹ I. Reg. XXI. — ² Isai. IX. — ³ Luc. I. — ⁴ Rom. X. — ⁵ 2. Cor. v. — ⁶ Ephes. VI.

qui et ipsi ad certamen accesserunt se esse Christianos confitentes, et in custodiam cum tormentis coniecti sunt; æquum est in exultatione cordis vires simul addere, et eis in omnibus communicare, et in orationibus, et in participatione corporis et sanguinis, et sermonis exhortatione; ut qui constantius decertaverunt, ipsi quoque supernæ vocationis bravio dignentur. Etenim, inquit, sepies cadet iustus, et resurget. Quod quidem si omnes quoque lapsi fecissent, perfectissimam, et toto corde susceptam, pœnitentiam ostendissent. »

29. Sequitur Petrus de iis dicere, qui se ipsos martyrio ingerunt, traduntque persecutoribus: quibuscumque communicandum dicit, licet factum laudabile non sit: obscura est verborum ejus sententia; sed ex iis que subduntur, apertissime sensus colligitur. Severius (ut vidimus) cum iis egit Mensuris episcopus Carthaginensis qui eos ¹, qui se offerunt persecutoribus non habendos martyres, scripsit ad Secundum episcopum Tigititanum; sed æquiorum Petri Alexandrini sententiam audiamus, cum ait:

30. « Li quoque qui tanquam ex somno ad certamen, quod est consideratione parturiendum, et maturo consilio differendum, prosiliunt, pugnaeque maritimæ et multa fluxuum inundationis tentationem attrahunt, vel potius fratribus peccatorum carbonem accendunt, ipsis quoque communicandum est, ut qui in nomine Christi ad id veniant, et si verba ejus non animadvertabant, qui docet, non esse ingrediendum in tentationem; et eum rursus in oratione Patri dicere ²: Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos a malo. Fortasse autem etiam ignorant nostrum Patremfamilias et Dominum nostrum sæpe ab iis, qui illi insidiarum volebant, recessisse, et quandoque etiam libere apud eos non incedebat, et quod etiam, quando passionis tempus appropinquavit, non se ipsum tradidit, sed expectavit donec ad eum venirent cum gladiis et fustibus; dicit ergo eis ³: Tanquam ad latronem existis cum gladiis et fustibus comprehendere me: qui etiam tradiderunt ipsum Pilato.

31. « Ad ejus quoque similitudinem iis accidit, qui ejus scopum sibi proponentes incedunt, nec divinorum ejus verborum recordati, per que nos confirmans, de persecutoribus dicit ⁴: videte autem vosmetipsos; tradent enim vos in conciliis, et in synagogis vapulabitis. Tradent enim, dixit, non vos ipsos tradetis; et ad principes et reges ducemini propter nomen meum; non vos ipsos ducetis; nam nos quoque vult a loco in locum transire, dum sunt qui nos persequuntur propter nomen ejus; sicut cum rursus dicentem audivimus ⁵: Cum vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam. Non enim vult ad diaboli stipatores satellitesque confugere, ne ipsis quoque multifarie mortis causa simus, ut qui ipsos et asperiores esse cogamus, et opera mortifera peragere;

sed expectare et nobis cavere, vigilareque et orare, ne inbretemur in tentationem.

32. « Ita Stephanus ejus vestigiis insistens ¹, Hierosolymis ab iniquis correptus, et ad concilium ductus, lapidibus obrutus, in nomine Christi glorificatus est, rogans et dicens: Domine, ne status illis hoc peccatum. Ita Jacobus ² secundus ab Herode comprehensus, gladio capite truncatus est. Ita Petrus Apostolorum primus sæpe comprehensus, et custodie traditus, ignominiaque affectus, postremo Romæ crucifixus est. Similiter et inelytus Paulus sæpe traditus, et ad mortem usque in periculum adductus, et in multis persecutionibus et afflictionibus glorificatus, in eadem urbe ipse quoque gladio capite multatus est; qui in quibus glorificatus est, ipse in iis vitam finiit. Sed quod Damasci in sporta noctu per murum demissus est, et effugit manus ejus qui eum conabatur opprimere: erat enim eis in primis propositum evangelizare, et verbum Dei docere, in quibus fratres confirmantes, ut manerent in fide, hoc quoque dicebant, quod per multas afflictiones oporteret in regnum caelorum ingredi. Querebant enim, non quod sibi erat utile, sed quod multis, ut servarentur; et multa ipsis liceret ad hæc facientia dicere, ut verbo Dei convenienter facerent, nisi (ut dicit Apostolus) nos tempus narrantes defecere. » Sed hæc de his prælocutus, subdit mox de clericis, qui in certamen sponte ruentes, postea tormentis victi et lapsi sunt:

33. « Non est æquum, ut vel clerici, qui sua sponte et reluctati sunt, et aufugerunt, lapsi autem, amplius in sacro ministerio maneat, ut qui Domini gregem reliquerint, et seipsos vituperarint; quod nullus fecit ex Apostolis; etenim cum multas persecutiones obiisset, et multa certaminum premia ostendisset beatus apostolus Paulus ³, sciens esse melius dissolvi, et esse cum Christo; infert, et dicit: In carne autem permanere magis necessarium propter vos. Considerans enim non suam, sed multorum utilitatem magis quam suam quietem, necessarium existimavit, apud fratres manere, et eorum curam gerere; qui etiam vult eum, qui docet, esse in doctrina ipsum seu formam fidelium. Unde qui in carcere contententes, a ministerio excederunt, et reluctati sunt, sensus plane sunt experies. Quomodo enim petunt quod reliquerunt, cum in ea tempestate esse possent fratribus suis utiles? Quamdiu itaque firmi stabilesque manserunt, ejus quod præter rationem fecerant, eis venia dabatur. Quando autem lapsi sunt, et qui perperam se gesserint, et se ipsos vituperarint, non possunt amplius sacra ministeria obire; et ideo magis curam gerant, quomodo in humilitate confessionem peragent, a vana gloria cessantes. Eis autem sufficit communitio, que diligenter et accurate fit duabus de causis; tum ne videantur molestia affici, hinc dissolutionem vi arripientes; tum ne lapsi aliqui causerent se propter penam occasionem fuisse remissos; qui quidem plus quam omnes

¹ Apud Aug. Brevic. Galbat. dicit tertie c. 13. — ² Matth. vi. — ³ Matth. xxvi. et Marc. xiv. — ⁴ Marc. xiii. — ⁵ Matth. x.

¹ Act. vi. vii. — ² Idem xii. — ³ Philip. i.

probrum et ignominiam habebunt, sicut ille qui fundamentum posuit et non potuit perficere; incipient enim, inquit, dicere: Hic homo cepit edificare, et non potuit consummare.» Subdit mox de iis dicere qui, aliqua urgente occasione, se dedisse martyrio visi sunt.

34. « Qui enim primum in persecutionis fervore prosilierunt, iudicium circumstantes, et sanctos martyres, qui ad bravium supernae vocationis testinabant, aspicientes, honesta amulatione incitati, se ipsos ad hoc tradiderunt, magna libertate utentes; maxime videntes eos, qui subtrahabantur, labi; propter quos interitus excitati, et quodam veluti sono impulsus ad debellandum se effertentem adversarium, ad id contendebant, ne apud se prudens esse videretur ob ea, in quibus ejus calliditate inferiores esse visi sunt; etiamsi se ipsum vinci ab iis quise fortiter et constanter gesserunt, qui scuticarum flagellorumque tormenta, et gladii aciem, et ignis ustulationem, et aquarum immersiones toleranter tulerunt, eum non latuit. Iis quoque, qui, ut ex fide preces et orationes fiant, prosequuntur; vel iis qui in custodia puniti sunt, et a fame etsiti traditi sunt, vel pro iis qui extra custodiam scuticis et flagellis in iudicio torti sunt, postea autem a carnis imbecillitate victi fuere; aequum est annuere. Cum iis enim qui lugent et moerent pro iis qui in certamine victi sunt a magnis maligni diaboli viribus, sive pro parentibus, vel fratribus, vel liberis una dolore et tristitia affici, neminem quietum penitus latuit. Scimus enim etiam propter aliorum fidem quosdam esse Dei bonitatem assecutos, et in peccatorum remissione, et corporis sanitate, et mortuorum resurrectione. Memores itaque multorum laborum, et miserationum, quas pro Christi nomine sustinuerunt; cum ipsi etiam penitentiam egerint, et quod a se factum est per proditorem, in corporis afflictione et mortificatione dellexerint, et se praeterea testentur in vita sua fuisse a civitate alienos; simul oremus et postulemus pro eorum reconciliatione cum aliis, quae decet per eum qui est nobis advocatus apud Patrem, Jesum Christum justum, et is est propitiatio pro peccatis nostris.» Haec enim de his Petrus, qui et sequitur haec de illis dicere, qui, data pecunia, se hoc modo a persecutionibus liberant.

35. Iis enim qui pecuniam delerunt, ut ab omni improbitatis molestia omni ex parte remoti essent, crimen intendi non potest. Damnum enim et facturum pecuniarum sustinuerunt, ne ipsi animae debilitamento afficerentur, vel ipsam etiam perderent; quod alii propter turpe lucrum non fecerunt, quamvis Dominus dicat¹: « Quid enim prodest homini, si universum mundum lucrabitur, animae vero suae detrimentum patiatur? » Et rursum²: « Non potestis Deo servire et Mammonae. » In illis enim apparuerunt qui Deo servirent, exosis, conculcatis, contemptisque pecuniis, et in eo compleverunt quod scriptum est³: « Pretium redemptionis animae suae. » Nam in Actibus⁴ Apostolorum legimus, eos, qui pro

Paulo et Sila Thessalonice ad magistratus trahabantur, cum multis pecuniis fuisse dimissos. Postquam enim ipsos propter nomen multum onerassent, et multitudinem magistratusque perturbassent; « ab Iasone, inquit, et reliquis, satisfactione accepta, eos dimiserunt. Fratres autem noctu prolius Paulum et Silam miserunt in Beream. »

36. At sicut nec hos, qui se sic redemissent, jure argui posse tradit; ita nec eos qui fugientes alios periculo subiecissent viderentur; nam ait: « Unde nec eos qui omnia reliquerunt propter salutem animae, et recesserunt, fiet accusare, tanquam aliis propter ipsos delentis. Nam et Ephesi¹ pro Paulo Caium et Aristarchum in theatro comprehenderunt una cum Paulo peregrinantes, qui volebat populum adire; quoniam propter ipsum, qui perstaserat, et multam turbam ad Dei cultum traduxerat, seditio facta fuerat: non siverunt eum, inquit, discipuli. Quam etiam nonnulli ex Asiaeis magistratibus, qui ei erant amici, miserunt ad eum, et suaserunt, ne se theatro daret. Si qui autem cum iis contendere perrexerint, qui animum ei adhibeant, qui dicit²: Salva animam tuam, noli respicere post tergum: Petrus quoque Apostolorum princeps ejus in mentem revocetur, qui jam in custodiam erat conjectus, et traditus³ quatuor quateruionibus militum ad eum custodiendum; qui cum noctu fugisset, et ex Iudaeorum manu servatus esset, jussu angeli Domini; facto, inquit, die, erat non parva turbatio inter milites, quidnam factum esset de Petro. Herodes autem cum requisisset eum, et non invenisset, interrogatos custodes jussit suffocari, propter quos nulla culpa in Petrum confertur. » Et subdit: « Sicut⁴ et omnes infantes occisos ab Herode ob Christum fuga lapsam, necnon Zachariam patrem Joannis; cum quibus et alium prius natum infantem cum interfecturum quaesisset, et non invenisset, patrem ejus Zachariam interfecit inter templum et altare, cum effugisset filius cum matre Elisabeth. Unde nec ullo modo reprehenduntur. »

37. Addit demum de illis, in quorum ora caro immolata vi immissa fuisset, vel aliis quorum manus vi arreptae, flureque replete, et super ignem impositae, incendi dolore in ignem thus excussisse videri possent. Factum id in Barlaham quoque martyrem, superius dictum est ex S. Basilio⁵. Hos namque nullius, vel levis argui culpa debent, idem Petrus tradit, cum ait: « Si qui autem vim multam et necessitatem passi sunt; quique in ore ferri et vincula acceperunt, et propter bonam fidei affectionem suas quoque manus uti fortiter pertulerunt ad profanum sacrificium eis invitis adductas; quemadmodum mihi scripserunt ex custodia beatissimi martyres de iis qui in Libya; et alii etiam in sacris comministri, qui, simul testantibus reliquis quique fratribus, possunt etiam in sacro ministerio inter confessores collocari, ut et qui in multis tormentis mortificati fuerint, et

¹ Act. xv. — ² Genes. xix. — ³ Act. xii. — ⁴ Matth. ii. —

⁵ Basil. orat. de S. Barlaham martyte.

¹ Marc. viii. Lucæ ix. — ² Matth. vi. — ³ Psal. xlviii. — ⁴ Act. xvii.

non amplius potuerint vel loqui, vel dicere, vel moveri, ut resisterent iis qui vim inferabant; neque enim eorum improbitati assensi sunt, quemadmodum ego a comministris rursus audivi: adnumerabitur inter confessores, et quicumque secundum Timotheum vitam instituit, parens ei quoque qui dicit: Sectare iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem; certa bonum certamen fidei; apprehende vitam æternam, in qua vocatus es et confessus bonam confessionem coram multis festibus.»

38. His de lapsis et confessoribus insinuat, de jejuniis ex majorum traditione acceptis regulam apponit veluti ad totius narrationis coronidem, dicens: « Non reprehendet nos quisquam quartam et sextam feriam observantes, in quibus nos jejunare secundum traditionem præceptum est: quartam quidem propter initium a Judæis consilium de prodicione Domini: sextam autem, quod ipse pro nobis passus sit. Diem vero Dominicum lætitiæ diem agimus, quod in eo resurrexit, in quo nec genua quidem flectere accepimus.» Illicusque Petrus Alexandrinus. At de antiquo Ecclesie jejuniis satis superius² dictum est. Porro certamen ejus pro fide susceptum, quo et victor martyrii coronam est consecutus, suo loco dicemus, simulque ejusdem adversus schismaticos res insigniter gestas.

39. At non tantum Petrus Alexandrinus episcopus in Ægypto, furente licet persecutione de componenda in errore lapsorum ecclesiastica disciplina tam sollicitè laboravit, sed et reliqui Ecclesiarum pastores in his haud segniter se gesserunt; ac præsertim illi qui Occidentalium provinciarum administrabant Ecclesias; cum (ut dictum est) imperante in Occidente Constantio de Christianis, quantum licuit, optime merito, fruisse atquantulum visa est flagrans illa Maximiani temporibus persecutio excitata. Quo tempore complures ex diversis locis in Hispania episcopi nobiles confessores convenere simul Eliberim Bæticæ provincie civitatem; non autem Eliberim in provinciam Narbonensem, ut aliqui existimant, cujus vir erat tempore Plinii³ magnæ quondam urbis tenue vestigium: nulla quippe ratio esse potuit, ut Bæticæ provincie episcopi Tuccitanus, Malacitanus, Cordubensis, et alii his proximi in Narbonensem tam longe positam provinciam convenirent, ubi nec Narbonensis provincie ullus legitur interfuisse episcopus. Erat Eliberis⁴, quæ et Liberis, interdum Eliberis dicta, civitas in Bætica provincia, cujus sedem Granatam translata tradunt: porro Eliberis frequentiori usu ea dicta reperitur; cujus episcopi in aliis Conciliis in Hispania habitis, Eliberini, seu Eliberitani scripti habentur.

40. Inter alios autem nomine celebres diversarum Ecclesiarum episcopos, eidem Synodo Eliberinæ interfuit Osius episcopus Cordubensis, qui (ut a nobis superius dictum est), hæc eadem persecu-

tione urgente, vexillum confessionis adversus impietatem erexit; quam obrem a Patribus magnus Osius confessor est appellatus. Interfuit et Valerius episcopus Cæsaraugustanus, qui sub Daciano nuper (ut vidimus), administro Vincentio diacono in eo certamine usus est. Nec enim hunc alium existimamus ab illo, licet in nostris Notis alter sensisse visi fuerimus. Supervixisse namque illum in hæc usque tempora, quibus in meliorem statum mutatis rebus Occidentalis imperii, facultas fuit episcopis in unum conveniendi, haud mirum videri debet. Errare nos compulsi, quod omnes propemodum affirmant sub Constantino Magno illud fuisse coactum Concilium; cum re vera ex regulis ibidem scriptis appareat, nondum plene reddita Ecclesie pace, nec dum persecutione prorsus extincta, Patres Eliberim convenisse; ac proinde his temporibus Constantii potius, quam Constantini, illum celebratum esse episcoporum conventum. affirmare ratio persuadet: nam et Innocentius papa⁴ iis litteris quas scripsit ad Euxeperium episcopum Tolosanum, cum de rebus in Synodo Eliberina decretis, licet facito nomine, tamen non obscure meminerit; persecutionis tempore nondum elapso, Concilium illud fuisse coactum, testatur: qui enim eodem ferme sæculo vixit, hæc eum non præterisse, par est existimare.

41. Quod insuper austeriori quodam spiritu iidem, qui in eadem² Synodo convenere, Patres sanctissimi, propemodum visi sint Novatianorum limites attingisse, quippe qui lapsis nec in fine communionem dandam esse statuerint³; ea de causa factum puto, ut cum hæc displicerint successoribus, nulla sicut de aliis, ejus Synodi nominatim ab antiquioribus mentio habeatur, atque sic prope antiquata remanserint. Quamobrem paulo liberius de Eliberino Concilio me alias⁴ locutum esse memini. At cum quæ ab illis de ea re sunt statuta, excensentur ab eodem qui supra Innocentio Romano pontifice; nemo sit qui accusare presumat. Sed reddamus hic ejusdem Innocentii verba in hunc modum scribentis⁵:

42. « Et hoc quaesitum est: Quid de iis observari oporteat, qui post baptismum omni tempore incontinentiæ voluptatibus dediti, in extremo fine vite suæ penitentiam simul et reconciliationem communionis exposcunt. De his observatio prior durior; posterior, interveniente misericordia, inclinatio est. Nam consuetudo prior tenuit, ut concederetur penitentia, sed communitio negaretur. Nam cum illis temporibus crebræ persecutiones essent; ne communionis concessa facilitas homines de reconciliatione securos non revocaret a lapsu, negata merito communitio est; concessa penitentia, ne totum penitus negaretur; et duriorum esse remissionem fecit temporis ratio. Sed postquam Dominus noster pacem Ecclesiis suis reddidit, jam depulso terrore, commu-

¹ 1. Tim. vi. — ² Annal. tom. I. — ³ Plin. lib. III. c. 4. — ⁴ Plin. lib. III. c. 1.

¹ Innoc. epist. I. c. 2. — ² Idem lib. III. ep. III. — ³ Conc. Eliber. can. 1. 2. 6. 8. 12. 17. 18. 63. 64. 65. 71. — ⁴ Annal. tom. I. anno D. 57. — ⁵ Innoc. lib. III. c. 2.

nionem dari obtemperibus placuit, et propter Domini misericordiam quasi viafieri profecturis; et ne Novatianum haereticum, negantem veniam, asperitatem et duritiam subsequi videamur. Tribuimus ergo cum penitentia extrema communico, ut homines huiusmodi vel in supremis suis, permittente Salvatore nostro, a perpetuo exilio vindicentur. » Illeusque Innocentius.

43. Nec est quod quis in suspicionem adduci possit, ipsum signare voluisse tempora Cypriani, non autem tempora Eliberini Concilii; nam factum abest ut de Cypriano haec potuerit conscripsisse, ut Cyprianus excusationi Innocentii de illis adducta vehementissime aduersetur: quippe qui inculcet sapienter, et de his ad Cornelium papam¹ epistolam scripserit, tempore persecutionis remissius atque indulgentius agendum esse cum lapsis: licet temere ad communicationem absque penitentia se obtrudentes semper excluderit. Sed nec est, quod eosdem sanctissimos Patres quis iure arguere possit; quod multa accidere potuissent, quae nobis sunt penitus incomperla; in quibus austeriora illa lapsis medicamenta oportuerit adhibere. At qui communicatione interdicebant lapsos, tamen ad penitentiam eos recipere non detrectabant; quod a Novatianis semper abhorruit.

44. Verum iidem Patres, qui conuenere Eliberim, non in eo tantum discrepare visi sunt a maioribus, et ab ipso Petro Alexandrino, cujus institutiones de censura lapsorum nuper sunt reuelatae, ut quibusdam lapsis nec in fine communicandum esse decreverint; sed quod non sine aliqua animadversione eum esse sinerent, qui aliquo oblato munere, a necessitate sacrificandi se redemisset: non enim iis tantum quae ab eodem episcopo Alexandrino ea de re decreta sunt, sed et iis quae a Catholicis semper servata essent (quod superius demonstratum est) visi sunt obviase, hae scilicet statuente²: « Item flamines, qui non immolauerunt, sed minus tantum dederunt, eo quod se a funestis abstinnerunt sacrificiis, placuit in fine eis praestare communionem, acta tamen legitima penitentia. »

45. Videre plane est in hoc vehementissime eodem episcopos laborasse, ut ab idololatria fideles, acerrimis intentatis minis, longius absterrent; quamobrem et in publica ketitia lucernas, et in coneterio cereos, more Gentilium, accendere velerunt³; de quibus ea consulas quae a nobis dicta sunt primo Annalium tomo: sicut et de canone⁴ illo, quo pingi in ecclesia imagines prohibentur. Sed et illud mirandum, quo videas quam intenti fuerint in crimine idololatriae penitus expurgando: qui velint, semel lapsum in crimen illud, ne in fine⁵ communicet: tamen qui aliter a fide diuissime apostata vixisset, si tamen idololatra non fuerit, ad communicationem, peracta tamen penitentia, recipiendum esse mandauerunt, statuto ab eis canone his verbis⁶: « Si quis

fidelis apostata per infinita tempora ad ecclesiam non accesserit; si tamen aliquando fuerit reversus, nec fuerit idololatra, post decem annos placuit eum communionem accipere. »

46. Sed quod tunc Christiani sub Constantio ad sacrificium nequaquam compellerentur, eam quoque apparet fideles fuisse libertatem consecutos, ut domi suae liceret eis libere agere, ac ab idolis cum penitus vindicare: quod satis declarat ea ibidem Patrum constitutio sancta, qua dicitur¹: « Admonere placuit fideles, ut quantum possunt, prohibeant, ne idola in domibus suis habeant. Si vero vim meliunt servorum, vel se ipsos puos conseruent. Si non fecerint, alieni ab Ecclesia habeantur. »

47. Quod porro ab iisdem velint esse, ascendere² Capitolium, sacrificii tantum videndi causa; hallucinantur plane qui putant de Romano Capitolio esse dictum; sed quod instar Romani Capitolii, quae in aliis ciuitatibus celsiora loca essent redificata, in quibus publica solerent offerri sacrificia, dici quoque consuevisse Capitolia (sicut et palatii quoque vocem usurpatam ab aliis reperiri pro celsioribus domibus, licet peculiaris Romanorum esset) diximus pluribus in Notis³ nostris.

48. Placuit insuper iisdem Patribus, propterea quod antiquus usus perseverasse videbatur, ut litteris, quae describerentur ab iis qui causa fidei in carcere detinerentur (quod ex Cypriani epistolis superius dictum est) communico lapsis impertiretur; eum ea licentia complures abuti solerent, quod (ut vidimus) idem Cyprianus saepe conquestus erat; placuit, inquam, ut pro confessoris, aliae quae solerent ab episcopis scribi communicatoriae darentur⁴ litterae; quod et in primo Arelatensi⁵ Concilio fuit postea confirmatum.

49. Stabilitur quoque ibidem scripto, quod pia observatione in Ecclesia haecenus seruatur, nempe continentia clericalis, qua etiam iidem Patres obligant subdiaconos (licet, quod ad eos spectat, non idem ab omnibus Ecclesiis seruaretur) deque his omnibus eiusmodi canonem⁶ ediderunt: « Placuit in totum prohibere episcopis, presbyteris, diaconibus, ac subdiaconibus, positus in ministerio, abstinere a conjugibus suis, et non generare filios; quod quicumque fecerit, ab honore clericatus exterminetur. » Haec illi. At eiusmodi observationem de continentia clericorum viguisse in Ecclesia ab ipsis Apostolorum temporibus, satis superius primo Annalium tomo est demonstratum, sicut de ieiunio sabbati in Ecclesia Occidentali frequentiori usu recepto, cujus in hac eadem Synodo⁷ mentio habetur.

50. Quod vero ab iisdem Patribus statutum sit, ut positus in ciuitate, si per tres Dominicas ad ecclesiam non accesserit, pauco tempore abstineat a communione, scilicet ut correptus esse videatur: non

¹ Cypri. ep. iv. — ² Conc. Eliberini. can. 3. — ³ Eod. Conc. can. 34. 37. — ⁴ Eod. Concil. can. 36. — ⁵ Eod. Conc. can. 1. — ⁶ Eod. Conc. can. 46.

¹ Conc. Eliberini. can. 41. — ² Eod. Conc. can. 59. — ³ Not. in Rom. Mart. die 29 Nov. d. — ⁴ Conc. Eliberini. can. 25. — ⁵ Conc. Arelat. i. can. 9. — ⁶ Conc. Eliberini. can. 33. — ⁷ Eod. Conc. can. 21.

miretur quis, si nondum reddita Ecclesiae tranquilla pace, necdum erectis jam paulo ante demolitis ecclesiis, de conveniendi in ecclesiam diebus Dominicis a Patribus lex videatur esse statuta. Nihil quidem novi vel inusiti ab ipsis est jussum, sed ut ad quae fideles antiquiori usu tenerent adstricti, observare non praetermitterent; nempe, ut, licet ingrueret persecutio et ecclesiae prostrate essent, in privatam tamen atiquam domum, vel in cryptas (ut superius est demonstratum) ad conveniendum celebrandum, quae loca ecclesiae dicebantur, Christiani clanculo convenirent. Id quidem Acta proconsularia Africanorum martyrum Saturnini et sociorum, quos hac eadem

persecutione ante biennium passos vidimus, aperte significant, dum frequentes in eis audiuntur voces martyrum, de quibus quaestio facta esset, quod Dominicum celebrassent, dicentium necessitatem Christianis incumbere celebrare Dominicum, et sine Dominico christianos esse non posse. Sed haec ibi pluribus. Atque haec de Synodo Eliberina; satis enim haec tum ad res gestas dignoscendas, tum etiam ad mores illorum temporum insinuandos videri possunt; cum tamen alia complura in eodem Patrum conventu fuerint instituta. Sed jam caetera quae sunt persecutionis hujus temporis prosequamur.

Anno periodi Graeco-Romanae 5798. — Olymp. 271. an. 1. — Urb. cond. 1658. — Jesu Christi 305.
— Sedes vacat. — Persecutionis 3. — Constantii imp. 1. Galerii Maximiani imp. 1.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Constantius Caesar V.*, et *Galerius Maximianus Caesar V.*

2. *Constantii Caesaris quindeccennialia.* — Is consulatus, dum Dissertationem Hypaticam componerem, mihi crucem fixit; quo enim fine ab utroque Caesare capessitus fuisset, non inveniebam. Sed Constantii decennialibus anno suo redditus, res difficultatem non habet, liquetque eum presenti anno quindeccennialia celebrasse, et secundum tertiam consularum Caesarorum regulam Galerium Maximianum in trabea societatem vocasse. Porro perperam uterque consul *Augustus* in *Annalibus* dicitur: cum enim kalendis tantum Maiis currentis anni Diocletianus et Maximianus Hercules abdicarint, ut ex iis, quae anno elapso diximus, liquet, Constantius et Galerius, dum adhuc Caesares essent, animum aperire; ideoque tam in *Fastis Theonis*, quam in *Fastis Heraclii* uterque Caesar duntaxat appellatur.

3. *Martyrium S. Bonifacii.* — A num. 12 ad 15. Henschenius die decima quarta mensis Maii refert Acta pervetusta martyrii *S. Bonifacii* Romani, in quibus dicitur martyrio coronatus « temporibus Diocletiani quater, et Maximiani ter, » anno nempe Christi cxcx, quo Maximianus Hercules imperii Augustei quinquennialia dedit. Sed suspicor errorem in numeros irrepisse; nam tunc in Christianos servitum fuisse aliunde non constat.

4. *Petri Alex. canones.* — A num. 48 ad 39. Cum *S. Petrus Alexandrinus* quarto persecutionis anno, *instante Paschate*, canones suos ediderit, ut in fidelem legitur, opis illud anno sequenti, qui persecutionis quartus est, in lucem emissum. Ideo vero eo anno frequens *Lapsorum* numerus fuit, quia *Galerius Maximianus* Caesarei imperii quindeccen-

ennialia edidit, eaque occasione Christianos gravissime vexavit.

5. *Illiberitana Synodus.* — Ad num. 39 et seqq. *Illiberitani* Concilii epocha haecenus obscura. Eidem magno *Osius* interfuit, cujus confessio contigit sub Maximiano Herculo anno cxcxvi, ut ostendit ejus epistola ad Constantinum imperatorem, relata a *S. Athanasio* in epistola ad solitariam vitam agentes. Ait enim Athanasius: « Neque quod confessor erat, pudore moti sunt, neque quod sexagesimum annum et eo amplius a confessione agebat, respexerunt. » Si enim Sirmiensis Synodi anno cccxvii coacta tempore, *Osius* annum sexagesimum a confessione sua agebat, circa annum cxcxvi confessione illustris fuit, et postea ex Hispaniis secessit; indeque aliqui inferunt, paulo ante annum illum Synodum Illiberitanam habitam fuisse. Sed parum verisimile est, eo tempore episcopos Hispanos convenisse; ut enim ex canonibus ejusdem Synodi constat, ea celebrata ipso persecutionis tempore: anno vero cccxii in comitatu Constantini Magni fuerit, jam tum *Illiberitana* Synodus anno persecutionis Diocletianae incerto congregata fuerat. Antequam enim *Donatus* causam Caeciliani Carthaginiensis episcopi ad Constantinum primum deferret, *Osius* erat in aula Constantini, ut patet ex Injus Constitutione ad Caecilianum data, qua curam illi commisit distribuendi munera certis quibusdam Catholicae religionis ministris per provincias omnes Africae, Numidiae et Mauritaniae: quam constitutionem refert Nicephorus lib. 7, cap. 42. Porro *Caeciliani* causam a Donato primum delatam ad imperatorem anno Christi cccxiii, colligitur ex Optato Milevitano, lib. 4 contra Parmenianum. Quo pacto

existimandum, *Osium* anno cxcvii in aliqua peculiari persecutione Christum confessum esse, et ex Hispania ejectionem ad eas postea rediisse. Octoginta sunt illius Concilii legitimi canones, in quibus nihil est, quod sanctum et religiosum non sit, ut videre est apud Mendosam, qui illos explicavit.

6. *Galerius de imperio aliquando deponendo cogitabat.* — Revocanda huc quae anno precedenti de abdicatione *Diocletiani* et *Maximiani*, et novorum Caesarum nuncupatione diximus ex Lactantio, cuius opus de Mortibus Persecutorum etiam Baronius videre non poterit, ideo quae post narratam illam abdicationem Lactantius cap. 20 et seqq. habet, subjiciam : « Maximianus, postquam senibus expulsus, quod voluit et fecit, se jam solum totius orbis dominum esse ferebat. Nam Constantium, quamvis priorem nominari esset necesse, contemnebat, quod et natura mitis esset et valetudine corporis impeditus. Hunc sperabat brevi obitulum; et si non obisset, vel invitum exere facile videbatur. Quid enim faceret, si a tribus cogerelet imperium deponere? Habebat ipse Licinium, veteris confubernii amicum, et a prima militia familiarem, cuius consilia ad omnia regenda utebatur. Sed enim Caesarem facere noluit, ne filium nominaret, ut postea in Constantii locum nuncuparet Augustum atque fratrem, tunc vero ipse principatum teneret, ac pro arbitrio suo debacchatus in orbem terrae vicennalia celebraret, ac substituto Caesare filio suo, qui tunc erat novennis, et ipse deponeret, ita cum imperii summam tenerent Licinius ac Severus, et secundum Caesarum nomen Maximinus et Candidianus, inexpugnabili muro circumseptus, securam et tranquillam degeret senectutem. Hoc consilia ei ostendebant. Sed Deus, quem sibi fecit infestum, cuncta illius cogitata dissolvit. » Galerius Maximianus ex Valeria conjuge filium non habuit, sterilis enim erat, ut docet Lactantius, cap. 50. Loquitur itaque hic Lactantius de Candidiano, qui paulo post nominatur, et quem Lactantius cap. 50 notat ex concubina natum, a Valeria adoptatum esse, ac desponsum filiae septenni Maximini Augusti, ut observat Baluzius in Notis ad Lactantium.

7. *Galerius saevit in Christianos.* — Pergit Lactantius, cap. 21 : « Adeptus igitur maximam potestatem, ad vexandum orbem, quem sibi patefecerat, animum intendit. Nam post devictos Persas, quorum hic ritus, hic mos est, ut regibus suis in servitium se abdicant, et reges populo suo tanquam familia utantur, hunc morem nefarius homo in Romanam terram voluit inducere, quem ex illo tempore victorie sine pudore laudabat. Et quia id aperte jubere non poterat, sic agebat, ut et ipse libertatem hominibus auferret. In primis honores ademit. Torquebantur ab eo non modo decuriones, sed primores etiam civitatum egregii ac perfectissimi viri. Et quidem in causis levibus atque civilibus, si morte digni viderentur, cruces stabant; sin minus, compedes parati. Matres familias ingenuae ac nobiles in gynaeceum rapiebantur. Si quis esset verberandus, delixi in stabulo

pali quatuor stabant, ad quos nullus unquam servus distendi solebat. Quid iusorinum, » theatrum seu amphitheatrum, ubi ludii publici edebantur, « vel delicias ejus referam? Habebat urso ferociae ac magnitudinis suae simillimos, quos toto imperii sui tempore elegerat. Quoties delectari libuerat, horum aliquem afferri nominatim jubebat. His homines non plane comediendi, sed absorbendi obiectabantur: quorum artus cum dissiparentur, ridebat stauissimè: nec unquam sine humano cruore cernabatur. Dignitatem non habentibus pena ignis fuit, et exilii primo adversus Christianos permiseral, datis legibus ut post tormenta damnati lentis ignibus urerentur. Qui cum deligati fuissent, subdebatur primo pedibus lentis flamma laudii, donec callum solorum contractum igni ab ossibus revelleretur. Deinde incense faeces et extinctae admovebantur singulis membris, ita ut locus nullus in corpore relinqueretur intactus. Et inter haec suffundebatur facies aqua frigida, et os humore abluebatur, ne arescentibus siccitate faucibus, cito spiritus redderetur. Quod postremo accidebat. Tunc per multum diem decocta omni cute, vis ignis ad intima viscera penetrasset (sed legendum, *cum per multum diem*). Hinc rogo facta cremabantur. Corpora jam cremata, lecta ossa et in pulverem comminuta, jaclabantur in flumina ac mare. » Tum cap. 22.

8. *Galerius saevit in Romanos.* — « Quae igitur in Christianis exerciciandis dixerat, consuetudine ipsa non omnes exercebat. Nulla pena penes cum levis, non insule, non carceres, non metalla; sed ignis, crux, ferae, in illo erant quotidiana et facilia. Domestici et administratores lancea emendabantur. In causa capitis animadversio gladii admodum paucis, quasi beneficii loco, deferebatur, qui ob merita vetera impetraverant bonam mortem. Jam illa his levia fuerant. Eloquuntia extincta, caudicis sublatis, jureconsulti aut relegati, aut necati. Litterae autem inter malas artes habite; et qui eas noverant, pro inimicis hostibusque protriti et exerati. Licentia rerum omnium, solutis legibus, assumpta et judicibus data. Judices militares, humanitatis litterarum rudes, sine adessoribus in provincias immissi. » Tum cap. 23 pergit.

9. *Galerius Romanos vectigalibus opprimit.* — « At vero illud publicae calamitatis et communis luctus omnium fuit, census in provincias et civitates semel missus, censitoribus ubique diffusis, et omnia exagitantibus, hostilibus tumultus, et captivitatibus horrendae species erant. Agri glebatim metiebantur, vites et arbores numerabantur, animalia omnis generis scribebantur, hominum capita notabantur, in civitatibus urbanae ac rusticae plebes adunatae, foras omnia gregibus familiarum referta, unusquisque cum liberis, cum servis aderant, tormenta ac verbera personabant, filii adversus parentes suspendebantur, fidelissimi quique servi contra dominos vexabantur, uxores adversus maritos. Si omnia defecerant, ipsi contra se torquebantur; et cum dolor vicerat, adscribebantur quae non habebantur. Nulla aetatis,

valetudinis excusatio; aegri et debiles deferebantur, aestimabantur aetates singulorum; parvulis adjiciebantur anni, senibus detrahebantur. Luctu et maestitia plena omnia. Quae veteres adversus victos jure belli fecerant, et ille adversus Romanos Romanisque subjectos facere ausus est, quia parentes ejus censui subjugali fuerant quem Trajanus Bactis assidue rebellantibus, poenae gratia victor imposuit. Post hoc pecuniae pro capitibus pendebantur, et merces pro vita dabatur. Non tamen iisdem censoribus fides habebatur; sed alii super alios mittebantur, tanquam plura inventuri. Et duplicabatur semper, illis non invenientibus, sed ut libuit addentibus ne

frustra missi viderentur. Interea minuebantur animalia, et mortales obibant, et nihil minus solvebantur tributa pro mortuis, ut nec vivere jam, nec mori sallem gratis liceret. Mendici supererant soli a quibus nihil exigi posset, quos ab omni genere injuriae miseriam et infelicitas fecerat. Atqui homo impius miserus est illis, ut non egerent. Congregari omnes jussit, et exportatos naviculis in mare mergi. Adeo hominem misericordem, qui providerit ne quis illo imperante miser esset. Ita dum cavet, ne quis simulatione mendicitatis censum subterfugiat, multitudinem virorum miserorum contra omne jus humanitatis occidit. » Haec Lactantius.

MARCELLI ANNUS 3. — CHRISTI 306.

1. *Alii martyres in Palaestina.* — Trecentesimus sextus Christi annus. Constantio et Galerio sextum coss. Fastis adscribitur, idemque ab Eusebio ¹ quantum persecutionis adnumeratur, quo haec tradit contigisse Caesareae in Palaestina: « Jam vero, inquit, cum persecutio esset ad quintum annum continuata, secunda die mensis Xanthici, id est, ad quartum nonas Aprilis, ipso die Dominico et festo Resurrectionis Salvatoris nostri, Theodosia rursus virgo, Tyri puella fidelis et modesta, non annos decem et octo omnino adhuc nata, vinculis quibusdam Caesareae qui regnum Christi constanter confitebantur, ante tribunal consistentibus accedit, cum benigne salutata, tum (ut verisimile est) eos obsecratura, ut cum essent apud Dominum, illius recordarentur. Quo factitato, eam, tanquam nefas quoddam et impium facinus aggressam, satellites abripunt, deducuntque ad praesidem. Exemplo vero isle quasi mente captus, et animi furore maxime effertus, gravibus et horrendis tormentis latera mammaeque ad inferiora usque ossa dilaniat: quam adhuc aegre spirantem illam quidem, hilari tamen vultu et laelo omnia cruciamenta perferentem, in rapidos maris fluctus projici jubet. » Haec Eusebius. Errorem autem eorum qui hanc Theodosiam dixerunt Cappadocem confutavimus pluribus in nostris Notis ². Post haec addit Eusebius: « Deinde ab illa ad reliquos Christi confessores digressus, omnes ad aeris metalla, quae erant in Phoenia Palaestina, condemnat.

2. « Post illa, quinto die mensis Dii, hoc est

apud Romanos nonis Novembris, in eadem civitate Silvanum (qui, dum adhuc presbyter erat, Dominum fuerat ingenue confessus: quique paulo post episcopatus dignitatem adeptus, martyrio e vita migravit) et quosdam alios confessores, egregiam in defensione pietatis constantiam declarantes, eorundem metallorum laboribus idem praeses adjudicavit; qui primum illis pedum flexus et commissuras ferreis instrumentis igne candentibus debilitari praeceperat, deinde eos ad illud supplicium amandavit. Simulataque vero istam contra hosce pronuntiaverat sententiam, Dominum virum cum ob infinitas fidei christianae confessiones eximie nobilitatum, tum ob magnificam et egregiam in libere de religione loquendo acriter et apud Palaestinos omnes cum primis illustrem, incendiis supplicio addidit. Post cujus condemnationem idem iudex, disertus improbitatis excogitator, et callidorum contra Christi doctrinam conatum inventer, supplicia quaedam nunquam antea audita contra pios reperit. Tres illorum ad singulare pugillatus certamen sententia designat. Auxentium item virum gravem, et pium, sanctumque senem, bestiis tradit discernendum. Alios autem, qui jam ad robustam virilemque aetatem pervenerant, exactis testiculis, primum emuchos facit, deinde ad eadem metalla condemnat.

3. « Alios rursus acerbis cruciamentis divexans carcere coercet et vinetis: inter quos erat Pamphilus, omnium necessariorum meorum mihi maxime desideratus, vir ex omnibus martyribus nostri temporis, propter cujusque generis virtutem, facile praestantissimus; hujus in dicendi facultate et phi-

¹ Euseb. lib. VIII. c. 17. — ² Not. ad Rom. Mart. die 2 April. c.

Iosophorum disciplinis Urbanus (hic erat provincie prefectus) primum periculum fecit, deinde impulit ad sacrificandum; quem ut penitus reuocentem, et minus pro nihilo repulcentem vidit; ad extremum, bile et furore commotus, asperioribus tormentis illum cruciari mandat. Quare inhumanissimus ille et maxime crudelis prases, continua novacularum acularum iniectione martyris latera acerbe pungente, jam fere satius, et tandem pudore suffusus, in carcerem, ubi reliqui confessores erant, concludi iussit.

4. « Verum qualem mercedem Urbanus ob tantam sevilitatem et crudelitatem, qua tautopere in sanctos Dei, et Christi martyres insultavit, ex justa Dei ultione et vindicta post mortem habiturus esset; ex suppliciis illi in hac vita inflictis, quae erant tanquam futurorum praemia, facile licebat animadvertere. Nam non longo tempore post facinora, quae in Pamphilum nefarie consciverat, divina ultio, dum adhuc praefecturam gerebat, eum ex inopinato adorta est ad hunc modum. Qui jandudum in sublimi et excelso sedens solio, iudicia dabat; qui satellitio militari stipatus; qui universae Palaestinarum gentis praefectus, qui convictor tyranni, tanquam ei infimus; qui ejusdem mensae cum illo particeps erat, vindicta Dei una nocte non solum fuit tante dignitatis ornamentis orbatus, ignominiae et dedecori coram illorum oculis, qui eum ut principem admirari fuissent, expositus, timidus et ignavus factus, adeo ut voces muliebres turpiter praeferret, et abjecto animo universae genti, cui praerant, supplicaret; verum etiam Maximiano (al. Maximino), de cuius gratia antea insolens et superbus arroganter se extulerat (quippe eum egregie praeter ceteros, ob facinora in nos crudeliter edita, amplexabatur), duro et crudeli iudice usus est; adeo ut post turpem ignominiam, quam pro sceleribus, quorum erat convictus, subibat, sententia ab eo pronuntiata, morti addiceretur. Ceterum hoc a nobis extra propositum dictum sit. Atque erit tempus magis idoneum, cum et vitae exitus affiorum impiorum, qui maxime contra nos dimicaverunt et ipsius Maximiani cum suis, nostra ad otium plenius complectetur oratio. » Hucusque Eusebii de huius anni rebus. At non hic absolutum est certamen Pamphili, sed in sequentem annum majori gloriae fonnore propagatum; de quo suo loco ex eodem auctore dicturi sumus.

5. *Novi Caesares cur creati a Galerio.* — Hoc eodem anno Galerius Maximianus duos Caesares creat, Maximimum atque Severum. Natus fuit Maximinus (ut testatur etiam Zozimus¹) ex sorore Galerii, adoptatus autem ab ipso Galerio Maximiano imperatore; creatusque Caesar ab eo Orienti praefectus est, cui additus est collega Flavius Valerius Severus. Caesar et ipse creatus; sed in antiquis tabulis, Severus priori loco positus invenitur, in hunc modum: CONSTANTIUS ET MAXIMIANUS INVICTI AUGG. SEVERUS ET MAXIMINUS CAESS. THERMAS ORNAVER. ET ROM. SUIS DEDICAVER.

6. Creandorum horum Caesarum illam adducunt alii ex Eutropio causam, quod cum Constantius, qui in divisione imperii cum Galerio, Italiam, Africam, et Gallias in sortem acceperat, cesserit collegae Italiam atque Africam, contentus Gallias. Sed nihil de ejusmodi cessione majores, quae non fuisset praetermissa ab auctore Panegyrici dici Maximiano et Constantino; vel in eo qui dictus est post victoriam Maxentii tantummodo Constantino; in quo auctor res bellicas a Constantio gestas paucis perstringens, dum comparat illi filium, sic scribit: « Purgavit ille Balaviam, advena hoste depulso; tibi se ex ultima barbarie indigenae populi dedere. Ille Oceanum classe transmittit; tu et Alpes gradus, et classibus portus Italicos occupasti. Recuperavit ille Britannias; tu nobilissimas Africi maris insulas, quae populi Romani faere provinciae. Ignoscat, inquam, divus ipse Constantius, quid habeo quod comparem Italiae, Africae, Romae? » Haec ideo, quod a tyranno Constantinus Italiam, Africam, atque Urbem liberavit, quas diu Maxentius occuparat, post Constantii ulique obitum, non quod Constantius illas collegae cesserisset.

7. Verum non cessisse Constantium, sed potius Galerium Italiam Urbemque occupasse, equius dici posse videtur; nam in Panegyrico illo Maximiano atque Constantino dicto, hanc in fine auctor habet apostrophen ad Constantium jam antea vita functum: « Audis enim profecto haec, et vides, dive Constanti, quem curru et paene conspicio, dum vicinos ortus repetit occasu, sol ipse invecturus caelo exceptit, quanto nunc gaudio potiris, quanta voluptate perfrueris, cum talem hunc filium tuum, qui te primus patrem in imperii possessionem, idem pater, idem socer, idem imperator induxerit. » Haec ipse; qui dum refert Constantinum a Maximiano in imperii Constantii possessionem electum; plane constat non de Gallias tantummodo intelligere, sed totius orbis Occidentalis partibus, ubi olim Constantius ipse regnasset. Constantius itaque cum ab Urbe recessit in Britanniam praefecturus, non cessit imperio, sed recessit, relinquens ibidem filium Constantinum, ut adhuc aetate junior imperio assuesceret, quem suum Constantius heredem fore animo destinaverat.

8. His igitur atque aliis rationibus, quas subjecimus, nequaquam dici posse videtur, Constantium imperatorem contentum Gallias, reliquas Occidentalis orae partes cesserisse Galerio Maximiano; qui plus satis erat administratio Orientis. Sed accidit quidem, agende in extrema (ut dictum est) mundi parte Constantio, in Britannia scilicet (quod scribit Socrates²) ut Maximianus, qui et Galerius dictus est, profectus in Italiam, duos designaret Caesares, Maximimum quem Orienti, et Severum quem Italiae praefecit; idemque Galerius Constantinum Constantii filium Romae, quem ibi pater successorem in imperio reliquerat, ne facessere negotium posset rebus a se sta-

¹ Zozim. lib. II. hist.

² Socrat. lib. I. c. 1.

tulis, tenuit sub custodia. Hæc quidem de custodia Constantini Romæ per Galerium procurata Victor scribit his verbis :

9. « Illic dum juvenentus a Galerio in arbe Roma, religionis specie, obses teneretur, fugam arripens, atque in frustrandos insequentes, publica jumentis, quaqua iter egerat, interficiens, ad patrem in Britannia pervenit. Et forte iisdem diebus ibidem Constantinum patrem fata ultima perurgebant. » Hæc Victor. Quod vero ad religionis specie obsidem detentum fuisse a Galerio Constantinum; de religione Christiana pato intelligendum. Qui enim ex Helena (ut dicimus) christiana femina natus esset, et patre Constantio erga Christianos (ut vidimus) propensio, specimen aliquod ab eo de patrocinio Christianæ religionis editum fuisse putamus; nisi magis placet, potius ea de religione ad Constantium patrem referri debere; quippe cum adeo de Christianis benemeritus esset, ut non tantum ab eorum persecutione cessasset, sed etiam apud se eos inter primos habere vellet, apud Galerium de prodita avita superstitione in suspicionem venerat; sicque eo modo (quod verius credimus) Constantinum Romæ agentem loco obsidis detinuerit; qua quidem causa obtentu religionis accepta, Galerius, ne optima indolis juvenis patri succederet, impedit.

10. *Constantii obitus.* — Sic igitur hoc eodem anno, iisdemque consulibus (ut auctor est Socrates ¹) anno primo ducentesimæ septuagesimæ primæ Olympiadis, octavo kalendas Augusti, Constantius imperator in Britannia Eboracæ diem extremum clausit; de cuius erga Deum pietate usque ad supremum diem servata hæc tradit Eusebius ²: « Qualis autem tempus exitus eum, qui lalem se erga Deum ostenderit, sit consecutus, quamque moribus et vita dissimilis eorum, qui ejusdem imperii cum eo participes fuerunt, a Deo, quem sedulo coluit, factus, eique in naturam et conditionem rerum ab illis gestarum aciem animi intendenti est ad intelligendum pertacile. Nam cum jam longo temporis spatio eximia et speculata satis regie virtutis indicia dedisset, tandem, repudiata penitus impiorem in variis cotendis diis superstitione, Deum omnium moderatorem ultro agnovit, et sanctorum virorum precibus suam firme munivit familiam; et reliquum vite cursum expeditum, perturbatione vacuum, magna cum laude transiit; et, quod vulgo beatum prædicant, neque quicquam ipse habuit molestia, neque alteri aliquando exhibuit.

11. « Sic igitur omne tempus regni constans et tranquillum liberis et conjugi cum tota famulorum turba præstitit, omnemque suam familiam uni regi Deo consecravit: adeo ut multitudo, que intra regiam ipsam coiverat, nihil ab Ecclesiæ forma distare videretur, in qua inerant Dei ministri, qui continuos cultus pro imperatore etiam tum obierunt, cum pio-rum hominum genus et vere Deo inservitium,

alibi apud Gentilium multitudinem ne nominari quidem absque periculo poterat. Ob ¹ quas quidem res, neque id adeo diu post, Deus illum egregie remuneratus est, » repelit Eusebius breviter collata illi a Deo beneficia, « sic ut jam in imperii gubernatione primas facile oblineret. Illi enim qui clavum imperii ante eum tenuissent, nescio quo modo repentina animorum facta mutatione, post primum annum, quo Ecclesiæ Dei gravi fuissent obsidione oppugnata, imperio se sponte abdicaverunt. Constantinus de reliquo solus et summus imperator et Augustus appellatus est; qui cum initio Caesarum ac imperatorum diademate illustratus, et inter hos primas adeptus; tum postea in hoc honoris gradu explorata, qualis esset, perspectus et cognitus, a Romanis ad summam dignitatem elatus fuit, et quatuor imperatorum, qui post eum eo regnabant, summus et Augustus nuncupatus; quin etiam solus, præter cæteros imperatores, propter liberorum probitatem excelluit, permagna utriusque sexus caterva in lucem edita susceptaque.

12. « Cum autem ad summam prope senectulem proventus, communis nature, quod debebat, esset persoluturus, et jam migraturus e vita; Deus tum rursus facinus quoddam plane admirabile ejus causa edidit, qui ei mortem oppetituro sua providentia curaverit, ut filius ejus natu maximus Constantinus ad capessendum imperium præsto esset. Iste (ut supra diximus) in medio illorum, qui erant cum patre consortes imperii, more illius veteris Dei propheta Moysis, quotidie versabatur; et ubi excessit e pueris, et jam ad adolescentiam pervenit, summo apud illos honore dignatus fuit. In qua ætate et honore nos eum vidimus, cum Palesinorum regionem una cum imperatore, qui cæteros antea itat relata, peragraret. Ad cuius dexteram assistens, illis, qui eum videre cupiebant, se adolescentem facile præstantissimum declaravit; utpote in quo eximia regie cuiusdam indolis indicia ex eo quidem tempore elucere cœperunt. Ut enim corporis compositione ad pulchritudinem apta, et stature (ut ætas tulit) proceritate, nemo cum illo comparari potuit et virum etiam firmitate tantum superavit æquales, ut illis nomihil terroris injiceret: sic virtutibus animi multo magis quam corporis ornamentis nobilitatus est; quippe modestia primum summam decoravit animam, deinde politione litteratura, tum prudentia a natura prope insita, ad extremum sapientia divinitus animo consignata, tanquam alimentis quibusdam eximie educavit.

13. « Quem quidem cum illi, qui tum rerum poliebantur, adolescentem generosum esse, robustum, procerum, excelso et erecto animo præditum animadvertent, invidia simul fuerunt et metu perculti. Qua re inducti, tempus opportunum observant sedulo, quo gravi aliqua contumelia eum afficiant. Quod quidem adolescens animadvertens (siquidem Dei nutu insidia contra illum comparate semel et iterum fuerunt perspicite deprehensæ) fuga salutem

¹ Socrat. ubi supra. — ² Euseb. in Vita Constantini lib. VIII. c. 11.

¹ Euseb. in Vita Constantini lib. VIII. c. 11. 12. 13. 14. 15.

quæsit; atque ea in re exemplum magni prophetae Moysis est probe imitatus. Deus etiam omnia ejus causa faciebat, provide prospiciens, ut in tempore præsto esset ad patri succedendum. Exemplo enim ubi insidiarum machinas effugit, celeri gradu accessit ad patrem; et profinus post longum temporis intervallum, quo abfuerat, in ejus conspectum venit. Eodem momento patris Constantii vite exitus in acie novacula (ut dicitur) constitit.

14. « Postquam autem filium ex insperato adesse vidit, exiliens e cubili, illum amplexatus est; atque illud, quod sibi jam vitam edituro solum fristiliam attulerat, filii nimirum absentia, se ex animo jam ejecisse asseruit, precesque propterea cum gratiarum actione Deo obnix fudit. Jam vero mortem pluris prope quam immortalitatem æstimare se dixit, ac tandem familiam suam resque universas ordine dispensavit. Atque in medio filiorum pariter ac filiarum ipsam instar chori undique circumstantem, se statuens, et in ipsa regia inque regio cubili decumbens, regni hæreditate filio, qui reliquos ætate antecibat, communi lege naturæ tradita, decessit e vita. » Hucusque Eusebius de vita, moribus, atque felicitate Constantii; hæcque eadem in Historia habet ¹.

15. Addit ad hæc Zonaras ²: « Fertur enim Constantio ægrotanti, et ob cæterorum filiorum ineptam indolem mæsto, angelus adfuisse, qui juberet, ut Constantino relinqueret imperium. » Sed mirum hæc præterisse Eusebium, qui laudandi Constantini nullam unquam licet levem reliquit occasionem. Sed et idem auctor de adolescentia Constantini hæc subdit: « Hunc igitur Constantium pater adolescentem etiam tum Galerio dedisse obidem memoratur, ut interim etiam in re militari exerceretur; qui cum ei ob ingenii dexteritatem ex invidia insidias strueret, in pugna Sarmatica mandavit, ut barbarorum ducem armis insignem aggrediretur; Constantium vero paruisse, eumque correptum viventem ad Galerium portasse. Deinde leonem immanem et cruentam belham jussisse subsistere: illum vero id quoque certamen, quamvis non sine periculo, divina tamen gratia incommem obisse. » Hæc Zonaras, que tamen (ut diximus) non tantum non Eusebius, sed nec qui in laudem ejus dixerunt encomiasticas orationes attulerunt; que ob sui dignitatem prætermitti minime debuissent. Etenim idem Eusebius, qui (ut vidimus) illum comparat Moysi, Davidi quoque utriusque certaminis gloria comparaturus fuisset, si talia Constantino facta novisset. Habens plane indiget historice veritatis oratio; ne ex arcto rectoque framite veritatis in latum laudationum campum solita prosiliens, quæcumque sibi grata atque jucunda videntur usurpans, nullo habito exacto rerum delectu, commensurata interdum veris admisceat. Sed prosequamur cætera.

16. *Divinum de Constantino consilium meliora spontente.* — Defuncto igitur Constantio Augusto

de Christianis optime merito, ejus ultima voluntate, vultoque totius exercitus, Constantinus ejus ex Helena filius in imperium felicissime subrogatur, divino potissimum numine suffragante. Etenim felicium quam Cyrus, deligitur, qui duram diuturnamque ducentorum et septuaginta annorum captivitatem sub Gentilibus regibus in presentem annum usque productam solveret, fidelem populum postliminio restitueret, nec unum tantum, sed plura templa ubique majori gloria excitaret. Quis hæc considerans, non admiretur immensam et in omnibus plane admirabilem Dei providentiam? que quidem etsi in rerum omnium creatione, earumdemque moderatione atque conservatione refugiat, in regimine tamen atque patrocinio S. Ecclesie potissimum declarat.

17. Quo enim tempore maxime omnium humanis oculis videri poterat, sævitia ac pertinacia adversantium imperatorum, Christiana religio radicitus esse convulsa funditusque diruta; cum etiam de eadem veluti prostrata atque deleta (ut vidimus) sublimes essent erectæ tanta victoria inscriptæ columnæ; quando insuper in Oriente senioribus flaccescentibus imperatoribus, robustiores ad persecutionem acerbius instaurandam novi detecti essent Augusti; cum etiam ad intellegendam indomitam hæctenus constantiam martyrum, qui superstitēs erant, obtuse viderentur esse secures, gladii hebetati, equulei invalidi atque remissi, et ignes frigidi, recensque excogitata tormenta vilescerent, et longe crudeliora opificum omnium solerti industria quærentur; quando denique jam omnibus solo æquatis ecclesiis, occisisque vel fugatis undique earumdem sacerdotibus cæterisque ministris, ipsa quoque sancta libito videretur penitus intermissa ultimæ et maxime omnium cladis indicium. Ecce tibi ex insperato, Omnipotens ille, qui est terribilis in consiliis super filios hominum ¹, qui vocat ea que non sunt, tanquam ea que sunt, et de tenebris lumen splendescere facit ²; ipse, inquam, Deus cunctarum rerum opifex et moderator, virum sibi secundum eorum suum elegit erigiteque in imperium; quem et gratie suæ splendore illustrans facit postea christianum, qui Ecclesiam a tyrannide obsessam vindicat in libertatem, fugatam undique revocat pietatem, hostesque illius imperatores debellet, eorumque spolia crucis vexillo subiciat; qui item catenas, compedes, unguilas, et alia quæque ferrea instrumenta ad torquendum composita, jam obducta rubigine, conlect in vomeres, falces atque ligones; et humiles ecclesias solo prostratas in basilicas augustiori et ampliori structura restituit, atque oratoria clandestina mutat in templa, inque excelsa Dominicæ cryptas et antra convertit, eorumque ministros regis prosequatur honoribus; idemque fidelibus cunctis adblandiatur, ut fratribus; confessores sacris decoros stigmatibus, ut gloriosis certaminis victores amplectatur, pulchraque signa ipsorum vulnerum avidè oseuletur; qui denique sanctæ Ecclesiæ in omnibus se exhibeat protectorem,

¹ Euseb. Hist. lib. VIII. c. 26. et 29. — ² Zonar. lib. II. Ann. in Dioclet.

¹ Psal. LXV. — ² 2. Cor. IV.

et adversus potestates adversarias defensorem; cuiusque aucta gloria atque decore florentissima reddat, et laetiori laetiorque germine longe lateque christianum nomen propaget atque dilatet: sicque perspicuum omnibus redderet, non humano res nostras nisi consilio, viribusque fulciri terrenis; sed plane Dei arbitrio regi, providentia gubernari, auxilio prolegi, atque jugi protectione defendi: ita ut frustra laboret humana praesumptio, et incassum conetur caeca temeritas, posse et terra convellere, quae fixas habent radices in caelo.

18. Post igitur caeca noctis horrorem, venturae diei tunc quoddam aurorae crepusculum in Constantio primum erupit, sed primus solis radius effulsit in Constantino; quando converso rerum ordine, iam laete diuque expectatae diei lux apparere coepit in Occidente, eo potissimum tempore, quo adhuc persecutionis atra tempestas densa caligine obtegebat Orientem, ubi in suo cursu nox (secundum divinum oraculum ¹) medium iter perageret, dum decem

persecutionis annorum vix quinque praeterlapsi fuissent, et adhuc totidem superessent; donec progressibus suis sol iste, qui ascendit super occasum, Orienti tandem illuxit; cum jam antea illustrasset Occidentalem orbem atque Meridiem; cum, inquam, velerosum cotubrum Maximianum Herculum, et duro jugo tyrannidis prementem Urbem Maxentium, et post Galerium Maximinum diram Ecclesiae faciem, Licinium in Christianos aequae furentem pariter exlinxisset monstrorum domitor Constantinus: tunc exulem diu pacem postliminio revocavit, atque frenore multiplicato restituit; ipsamque Dei Ecclesiam, instar Sarae ¹ aliquando captivae, regis donatam numeribus, liberam reddidit viro suo. Haec omnia, hisque majora, qui hoc anno Dei voluntate auspicatur imperium, post Constantii patris obitum Constantinus ope divina perfecit; quoniam vero rerum ac temporum ordine, dicemus singulis annis.

¹ Sap. xviii.

¹ Genes. xx.

Finis tomii in Annalium. — Sed tempus est, ut hunc secundum tomum Annalium absolvamus, cum jam ad Constantini imperii exordium pervenerimus, constituamusque volumini terminum; ipsumque figamus hic feliciter lapidem Aedificatorii ¹, de superantis Dei potentia Philistaeis praefarum indicem, gloria crucis excusculptum. Hic igitur longiori fatigata cursu oratio opportune consistat; et beneficii memor actura gratias, ex more, ad sanctissimae Dei Genitricis Mariae pedes prona se sternat, ut cui accepta fert omnia, dono offerat quicquid a Deo se ejus precibus intelligit consecutam; in ipsamque veluti in sacrosanctum vivumque gazophytacium, duo minuta, instar viduae illius ², ex paupertate multo labore collecta, dnos, inquam, absolutos tonos Anna-

lium inferat. Sit ipsa nobis Virgo, arca tutissima, in qua lucubrations nostrae serventur, atque tuta custodia munitur; ne fur obrepens, appetitus videlicet gloriae, rapiat; vel linea et rubigo inherescentes, spes scilicet fallaces excedant. Est enim ipsa vera divinae arca illa ex lignis setim compacta ¹, quae sibi credita sine corruptione conservat. In ejusmodi enim archivo cum res nostrae repositae fuerint, nulla unquam temporis varietate vel diuturnitate labefactata, aut vetustate deleta, perpetua memoria in terris vivet; et (quod magis optamus) aeterna praemia, divina gratia largiente, assequentur in caelo a Domino nostro Jesu Christo, cui una cum Patre et Spiritu sancto sit semper laus, honor, virtus et gloria in saecula saeculorum. Amen.

¹ 1. Reg. vii. — ² Marc. xii. Luc. xxi.

¹ Exod. xxxvii.

MARCELLI ANNUS 3. — CHRISTI 306.

1. *Proœmium.* — Bene et nobis illud accidit, quod de rebus divinis divinum proficit oraculum ¹: « Cum consummaverit homo, tunc incipiet. » Siquidem absoluto secundo Annalium tomo, cum post immensos labores optata quies jure captanda fuisset, jam tertius eorundem est incloandus; ac velut in itinere constitutis, in ea ad quam pervenimus statione non licet conquirere, sed ex ipsa in aliam proficiscendum, et e secunda ad tertiam commigrandum est; atque instar filiorum Israel, e Socoth secunda eorum mansione in Etham ² pariter transcundum, e tabernaculorum angustiis scilicet (ut harum vocum se habet interpretatio ³), ex humili, inquam, Ecclesie statu ad amplissimam ejus gloriam, crucis fertitudine comparatam. Par utriusque ratio; sicut enim illis in eadem mansione tertia consistentibus primum divinae presentie visibile signum apparuit in columna ignis et nubis die nocteque perspicuum; ita et in hac tertia, ad quam pervenimus stationem, crucis fulgor divinitus e caelo coruscans Constantino apparens, perinde ac digitus Dei et lingua caelestis errantes docuit, atque ad rectam

semitam revocavit; summaque claritudine fulgoris sui, ea quae humilia despectaque esse videbantur, sublimia ac plane divina monstravit; abolitisque indecoris et ignominiae titulis illis, scandali atque stultitiae, Judaeorum ac Gentilium opinione compositis, manifestioribus indicis paradoxum illud Apostoli ⁴ declaravit: « Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. »

2. Haec autem adeo eximia et excelsa, oratione digne persequenti, ut magnitudo postulat argumenti, divino opus esse auxilio intelligimus, quo veritatis recto tramite ipsa oratio laud haesitans secunda ducatur. Faveat caeleste munus a nobis hoc itinere sapius imploratum, atque ex hac tertia statione effulgeat menti nostrae, atque precedat nos sublimior illa et excelsior animata columna, in qua nullo felicius humano generi visibilis Deus apparuit; ipsa, inquam, Dei Genitrix beatissima Virgo Maria suae pulchritudinis fulgore corusca gradens antecedit; ac ducens et docens, non sinat vel latum unguem nos ab arcta semita veritatis excedere, vel leviter aberrare.

¹ Ecd. xviii. — ² Exod. xii. xiii. — ³ Hier. ep. ad Fabiolam 127. mans. 3.

⁴ 1. Cor. 1.

3. *Constantinus legitime succedit in imperio.* — Trecentesimo sexto Christi Redemptoris nostri anno, Olympiadis ducentesimae septuagesimae primae anno primo, Constantio atque Galerio Augg. sextum consulibus, cum octavo kalend. Augusti diem Constantinus Eboraci in Britannia diem clausisset extremum, Constantinus ejus filius major natus ex Helena penitus imperii heres ex testamento relictus, id decernente divino munere, ac totius exercitus suffragantibus votis, paternum accepit imperium.

4. Cum igitur tum ex Olympiadum supputatione, tum ex consularibus Fastis iam certus exploratusque habeatur annus, quo auspiciatus est imperium Constantinus; Cassiodori Chronicon erroris arguitur, dum post biennium sub consutatu decimo Diocletiani, et Maximi (seu potius Maximiani) septimo, ponit exor-

dium Constantini; quod quidem ex ejusdem Historia Tripartita ¹ quam collegit, manifestissime inspicere licet, dum ait ex Socrate, eundem Constantinum defunctum, cum imperasset annos triginta et unum, Feliciano et Titiano consulibus; qua ratione oportuit ipsum hoc anno imperare cepisse. Hisce itaque in primis firmissimis rationibus oportuit stabilisae exordium imperii Constantini, quod sciamus complures errore lapsos, dum post biennium numerare aggressi sunt annos ejusdem imperatoris, et in re gravissima, nempe de tempore Niceni Concilii, aliisque rebus magni momenti, in errores non leves incidisse.

5. Quod autem ad geste rei historiam pertinet,

¹ Hist. Trip. lib. i. c. ult.

hæc de ingressu Constantini in imperium quomodo se habuerint (præter illa que in fine secundi Amalium tomæ de ejusdem Constantini opportuno adventu in Britanniam, et de Constantii obitu dicta sunt), jam ordine prosequamur, ac in primis quæ Eusebius, res ab eo gestas fuscus prosecutus, narrat his verbis¹: « Neque tamen imperium imperatore desitutum permansit; quippe Constantinus paterna purpura indutus, primum e paternis adibus egressus est; et patrem tanquam a mortuis ad imperium regendum denuo revocatum, suo ipsius vultu et effigie omnibus representavit. Deinde magna paternorum amicorum turba eum comitante, funeri prævit, patremque produxit; quin etiam infinita populi multitudine, militumque constipante agmine partim antecedentium, partim subsequentium, genitorem sanctissimum cum omni splendore et maxima pompa extulit; faustis acclamationibus, suavi hymnorum concentu, omnes beatissimum illum celebrant; et consentientibus animis, filium jam in imperii gradu locatum, patrem ad vitam quodammodo revocasse existimant. Extemplo igitur secundo et prospero applausu novum regem, imperatorem, et Augustum ipsa prima voce contentius prædicant. Quibus acclamationibus iam auspiciato in filium editis, patri mortuo nonnihil ornamenti allatum est; filium cuncti beatum putant, qui talis patris fuit successor declaratus; omnes gentes, quæ ipsius obsequiebantur imperio, incredibili lætitia efferuntur, et gaudio pene inexplicabili propterea complentur, quod illustri et præclaro imperatore ne brevissimo quidem temporis momento caruissent.

6. « Hunc morum vitæque pie et religiose ad virtutem institute exitum esse, in imperatore Constantio universo generi mortalium, qui nostra memoria vixerunt, Deus evidenter demonstravit. Finem autem vitæ aliorum qui Dei Ecclesias bellico quodam more et modo exagitarint, minime consentaneum judicavi, quem præsentis sermoni mandarem; neque honorum memoriam, eorum appositione, qui secus se gesserint in vita, omnino debere contamini. Rerum enim experientia illis solum, qui ipso oculorum obtutu calamitates cujusque tyranni aspexerint, quique eorundem cognitionem auribus perceperint, satis videtur esse ad vitam modestius deinceps sanctiusque moderandam. Sic igitur Constantinum talis parentis satù editum principem et imperatorem Deus omnium auctor, et totius mundi gubernator suo solum arbitrio delegit; eo consilio, ut cum alii omnes imperatores hominum suffragiis ad eum dignitatis gradum ascendere consueverint, de hoc imperatore solo ad honorem effeundo, nemo mortalium omnino gloriaretur. » Hucusque Eusebius.

7. At nec ethnicus auctor (quisquis ille fuerit, clarissimus certe orator illorum temporum) de divinitus facta electione imperii Constantini discrepat ab Eusebio, nisi tantum quod hic veram divinitatem

minus intelligens, quod a Deo optimo maximo factum est, diis tribuit; qui et hæc præloquitur¹ de Constantio: « Vere enim profecto illum superum templa petierunt, receptus est concessu cæli, Jove ipso dexteram porrigente. Quinimodum sententiam rogatus, aut imperium decerneret, ut decebat, dixit: *CONSTANTINUM REX*; manifeste enim sententia patris electus est imperator; quod illa nos dicere, cum veritas jubet, tum pietati tuæ (ut video) gratissimum est. Sed cur tantummodo privatis tuis affectibus blandiamur, cum omnium deorum fuerit illa sententia, et quidem jam auctoritate præscripta, quæ tum pleno firmata sit consilio? Jam tunc enim cælestibus signis suffragiis ad salutem Reipublicæ vocabaris, cum ad tempus ipsum, quo pater in Britanniam transfretabat, classi jam vela facienti, repentinus tuus adventus illuxit, ut non advectus cursu publico, sed divino quodam advolasse curriculo videreris. » Hæc ille; qui quod sciebat divino factum numine, diis tribuit, quod nullum præter eos numen in cælo esse putaret. At quales erant, quos nominat deos erga Constantinum propitios, qui cum sibi adversarium ipsorumque cultus eversorem fore non viderint?

8. Sed quid idem addat de cunctatione Constantini in suscipiendo imperio, audiamus: « Illico enim atque ille terris fuerat exemptus, universus in te cœdit exercitus, te omnium mentes oculique signarunt; et quamquam tu ad seniores principes de summa Reipublicæ quid fieri placeret, retulisses; prævenerunt tamen studio, quod illi mox judicio probaverunt. Purpuram statim tibi, cum primum copiam tui fecit egressus, milites utilitati publicæ magis quam tuis affectibus servientes, injecere lacrymant; neque enim fas erat diutius fieri principem consecratum. Diceris etiam, imperator invicte, ardorem illum te deposcentis exercitus fugere conatus, equum calcaribus incitasse; quod quidem (ut verum audias) adolescentiæ errore faciebas: quis enim te Cyllarus aut Ariom posset eripere, quem sequebatur imperium? » Hæc ipse, et alia plura; sed non semper tutum attexere encomia historice puritati.

9. Verum licet tum a patre, tum ab exercitu Constantinus fuerit renuntiatus et acclamatus Augustus; tamen nonnisi Cesaris nomen tunc accepit, Augusti vero postea, cum Faustam filiam Maximiani Hercullii uxorem duxit. Hæc enim idem auctor his verbis²: « Cum tibi pater imperium reliquisset, Cesaris tamen appellatione contentus expectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Augustum: siquidem ipsum imperium hoc fore pulchrius judicabas, si id non hereditarium ex successione cepisses, sed virtutibus tuis debitum a summo imperatore meruisses: neque enim dubium, quin tibi mature sacrum istud fastigium divinæ potestatis astrueret, qui te jam olim sibi generum, etiam antequam petere posses, sponte delegerat. Hoc enim, ut audio, imago illa declarat

¹ Euseb. in Vita Constant. lib. 1. c. 15. 17.

² Gall. in Panegyrico IV Constantini. — 2 Panegyric. I Maxim. et Constantini.

in Aquileiensi palatio ad ipsam convivii posita aspectum; ubi puella jam divino decore venerabilis, sed adhuc impar oneri suo, sustinet, atque offert tibi etiam tum puero galeam auro gemmisque radiantem, et pennis pulchre alidis eminentem; ut te, quod vix ulla possunt habitus ornamenta prestare, sponsale munus faciat pulchriorem. »

10. Sic igitur Constantinus a funere patris nomen Caesaris usque ad nuptias cum Faustula retinuit, quando et auctus est nomine Augusti, cum alioqui voce militum omnium Augustus fuerit salutatus: de quo Eusebius ¹ cum agit de obitu Constantii: « Huius, inquit, filius Constantinus statim ut imperii gubernacula suscepit, imperator summus et Augustus cum ab exercitiis, tum multo antea ab ipso Deo summo omnium imperatore declaratus, se patrie pietatis erga nostrae religionis disciplinam amulum et imitorem praestitit. »

11. *Genus paternum et maternum Constantini, ubi maxime de Helena.* — Antequam autem a Constantino res gestas ulterius prosequamur, de ejus genere atque natalibus aliqua praefari, ad difficultates non levis solvendas, necessarium existimamus. Quod ad paternum genus spectat, a Claudio Junio imperatore originem ducere, secundo Annalium tono pluribus dictum est, cum de ejus patre Constantio sermonem habuimus. Si vero ejusdem stemmatis principium alius repetat, Trebellius ² auctor est, eum a Vespasiano Augusto descendere, unde Flavia gens est nomen et insignia consecutus, ante tamen Vespasianum obscurae; nam Suetonius haec de eo ³: « Mediocritatem pristinam neque dissimulavit unquam, ac frequenter etiam praese tulit; quin et conantes quosdam originem Flavii generis ad conditores Reatinos comitemque Hercules, cujus monumentum extat via Salaria, referre, irritis ultro.

12. « Quod vero ad maternum genus attinet, cum constat natum ex Helena, unde illa, ex qua prosapia, provincia et civitate sit orta, non levis est controversia. Scimus Graecorum recentiores (Eusebius enim licet rerum graecarum amplifactor egregius, haec silentio praetermisit), Nicephorum ⁴ et alios, qui commenticiae historiae fidem praestiterunt, eam fuisse Bithynam genere, affirmare; de qua et ejusmodi fabulam concinnarunt, cum de Constantio patre ad Persas legato misso haec memoria commendarunt, quae idem Nicephorus narrat his verbis: « Is ab Occidente Orientem versus navigans, ad locum qui Drepanum dicitur, applicat (situs est Drepanum ad Nicomediae sinum ad altum mare longius promissus). Ibi Constantio desiderium concubitus incessit. Quod ubi cognovit hospes ejus, magnificentia et splendore cohortis ipsius regio permotus, filiam ei suam venusta forma aetatisque flore jam nubilem puellam conciliat. Ille cum ea rem habet, concubitusque mercedem pepulum ei purpura intextum donat. Nocte ea Constantio mirifica visio est oblata, quae eum ti-

more quodam percudit. Quapropter et puella patrem est cohortatus, ut filium, quae insigne quoddam donarium gereret, impollutam diligentius asservaret, et quod ex ea natum esset, accuratius educaret. Vidisse quippe se, ea qua dictum est nocte, aiebat, in tabernaculo suo praeter naturam ab Occidentali Oceano orientem solem. Ceterum legatione recte obita, Constantius alio itinere Romam reversus una cum Galerio Maximiano Caesar creatus est, neque ita post longum tempus uterque Augustus factus. » Et paulo post:

13. « Accidit deinceps, ut oratores alii ad Parthos mitterentur, qui et ipsi Drepanum diverterunt; et qui Constantii ex hospitis filia Helena progenitus erat infantulus, puerum Indum ludens, a quodam ex oratorum numero offensus, admodum ei succensuit, et objurgationes ejus indignissime tulit. Ibi tum mater, Constantii cum puerum esse, indicavit; eamque rem, pepulum illud purpura exornatum profrens, confirmavit; et facies ipsa indolesque generosa, filium illius esse satis testabatur. Ea re Constantius ex legatorum sermone cognita, postea comitatu regio puerum una cum matre Romanam adduci curavit. Veritus autem, ne illis absurdi quidquam a Theodora legitima uxore sua per zelotypiam et conjugalem emulationem accideret, Constantinum filium Nicomediam ad Diocletianum, qui ibi cum Galerio Maximiano genero erat, misit. Atque ibi ille benigne susceptus, in palatio apud imperatorem vixit, et inter domesticos scholarum adscitus, graecis litteras addidit, simulque christianismum complexus est. » Haec Nicephorus de materno genere atque cunabulis Constantini.

14. Sed pluribus tum Nicephori tum aliorum mendacissima historia confutatur; ac primum quidem si ea ad lapidem Lydium admoveatur, si, inquam, cum recta ratione temporis conferatur, plane convincitur curiosi hominis esse figmentum. Si enim, ut ipse vult, eo anno natus est Constantinus, quo Constantius pater reliens e legatione creatus est Caesar (quod contigisse certum est anno Domini ducentesimo nonagesimo secundo), necesse est affirmare, hoc ipse anno, quo cepit imperium Constantinus, fuisse quatuordecim tantum annorum aetatis; quem tamen ex sententia Eusebii ¹, qui eo familiarissime usus est, et aliorum, constat hoc tempore, quo Constantius imperium, jam triginta duos annos aetatis, vel saltem triginta unum attigisse. Cum enim dicat ipsum imperasse annos triginta unum vel triginta duos, praeter paucos menses et dies, addatque totidem annos absque imperio vixisse ²; manifestum est, eo tempore, quo Nicephorus eum natum vult, Constantinum jam annos decem et septem aetatis egisse.

15. Hoc uno igitur ejus Historiae tam insigni partefacto mendacio, totum illud excogitatum commen-

¹ Euseb. lib. viii. c. 26. — ² Trebell. in Claudio. — ³ Suet. in Vespasiano c. 12. — ⁴ Niceph. lib. vii. c. 18.

¹ Euseb. in vita Constant. lib. iv. c. 53. Epiph. lib. de mensur. Her. in Chron. Aurel. Viet. in Constantino in fin. et alii. — ² Euseb. in Vita Constantini lib. i. c. 1.

lum exploditur; cum praesertim ex scriptoribus illius temporis, quo in loco natus sit Constantinus, possit apertissime demonstrari, nempe in Britannia, ut dicemus. Facile namque potuit accidisse, ut scriptoris incuria alicubi Bithynia loco Britanniae scripta esset, unde et reliqua confingendi occasio sit accepta: cum praesertim ille color accederet, quod Drepane dictum oppidum in Bithynia, ab eadem Helena admodum illustratum, fuerit postea Helenopolis appellatum. Sed qua occasione sic ea civilis fuerit nominata, suo loco inferius plurius.

16. Sane quidem mendacii convincitur apertissimè auctor, dum ait Constantinum Drepane natum esse in Bithynia, quem apertissime constat in Britannia ortum esse; id quidem disertis verbis coram amplissimo conventu hinc temporis habito, cum celebrate sunt nuptiae Constantii et Faustae filiae Maximiani Herculi. testatur celebris ille Gallicanus orator, dum ait haec de patre Constantio et ejus filio Constantino: « Liberavit ille Britannias servitute; tu etiam nobiles, illic oriundo, fecisti. » Quid igitur iis apertius dici potest? quibus adeo manifestis velle refragari, quis non extrema ducat esse dementiae? Qua pariter ratione a quibus est dicere, Helenam fuisse Britannam, quam Bithynam, quam certum est peperisse in Britannia Constantinum, idque tempore Aureliani imperatoris, a quo missus est Constantius Claudii imperatoris recentis memoria clarus cum exercitu in Britanniam, ut populum illum sapienter tumultuari solitum in officio et fide Aureliani contineret. Contigit autem Constantini natalis (ex Eusebii sententia superius recitata, qui totidem annos eum ante imperium vixisse tradit, quot imperavit), Aureliano secundum et Julio Capitolino consensibus, anno quinto ejusdem Aureliani imperatoris. Sed de amnis ejus inferius plurius.

17. Quod ad Helenam rursus spectat, adhæseritne concubina Constantio, an legitima uxor fuerit; auctor est Zonaras¹, controversia agitata, dicentibus aliis eam concubinam fuisse Constantii, aliis legitimo illi junctam esse conjugio affirmantibus; ipse vero abstinet, nec quiequam definit, sitem reliquit sub iudice. At mea quidem sententia res eo statu posita est, ut ad hujusmodi iudicium terminandum opus non sit perendina dilatione. Nam exploratum quidem habetur apud omnes antiquos historicos, qui res Constantii sunt prosecuti, Maximianum Herculum, cum sibi eundem Constantium adoptasset in filium, ut ei conjungeret in matrimonium Theodoram privignam suam, coegisse repudiare eam quam prius uxorem acceperat, id Eutropio², Victore³, ac reliquis historicis attestantibus. Certe quidem repudium uxoris tantummodo dici solet, non autem femine subinductae; nec dari repudium concubinae, quis unquam dictum inveniet. Quamobrem cum jussus esse dicatur Constantius a Maximiano uxori dare repudium, ut acciperet Theodoram: ex quadam

necessitate compellitur dicere, Helenam legitimam conjugem, non autem concubinam fuisse Constantii. Nec est quod ab aliquo dici possit, aliam ab Helena feminam, eandemque uxorem Constantii ab eo esse repudiatam; nam nulla proorsus est memoria, Constantium aliam aliquam habuisse uxorem, praeter Helenam et Theodoram. Rursum vero quomodo quis dicere poterit Helenam adhæsisse Constantio concubinam, cum publicis attestantibus ejusdem Constantii continentia mirifice commendetur? Nam cum Gallicanus orator⁴ coram Maximiano ac Constantino, eorundem celebrans laudes, paenegyricum dixit, haec habet in apostrophe ad Constantinum:

18. « Neque enim forma tantum in te patris, Constantine, sed etiam continentia, fortitudo, justitia, prudentia sese votis genium praesentant; quo enim magis continentiam patris aequare potuisti, quam quod te ab ipso sine pueritie illico matrimonii legibus tradidisti, ut primo ingressu adolescentiae formares animum maritalem, nihil de vagis cupiditatibus, nihil de concessis aetati voluptatibus in hoc sacrum pectus admitteres? Novum jam tum miraculum, juvenis uxorius; sed ut res est, mente praesaga omnibus te veredundiae observationibus inobuebras, talem postea ducturus uxorem. » Haec ibi auctor pro concione, spectantibus magistratibus, dixit, cum Maximianus eidem Constantio Faustam copulavit federe nuptiarum; quae a nobis non tam in commendationem continentiae Constantini quam Constantii patris, sunt recitata; cujus ille imitator factus, nullam ante uxorem legitimam feminam aliam proorsus noverit. At qua fronte, queso, nobilis orator in publicis nuptiarum solemnitatibus, coram nobilissimo ac florentissimo auditorio cuncta sciente, haec de patre Constantio predicare adeo potuisset, si Helenam concubinam, ex qua etiam ipse Constantinus natus esset, antequam legitimam uxorem Theodoram duceret, habuisset? Ex iis igitur cum ceteri omnes, qui dicunt natum Constantinum ex concubina, tum Zozimus² comes mendacii redarguntur, dum ait eum genitum ex consuetudine mulieris, quae materfamilias minus esset; ethnicus enim homo adiectissimus ethnicismo, et in Christianam religionem infensissimus, cum de Christianorum rebus agit, manifestus saepe convincitur proditor veritatis, et in Constantinum pariter iniquissimus, quem ut desertorem deorum exagitat contumeliosis; ut intellegas ipsum in Constantinum Philippicis potius quam Constantini historiam conscripsisse.

19. At tandem apud nonnullos antiquos historicos vel alios manasse potuit ejusmodi de Helena opinio, quod fuerit potius Constantii concubina, quam conjux? aperiunt. Romanorum legibus cautum erat (quod testatur Papinianus³ J. C.), ut si praefectus cohortis, vel equitum, aut tribunus contra interdictum uxorem duceret in ea provincia, in qua officium gerebat, matrimonium non esset, cum ratio potentatus

¹ Zonar. Annal. tom. III in Constantino. — ² Eutrop. lib. IX. — Vict in Doctelliano.

³ Paenog. I. Const. — ² Zozim. lib. II. — ³ J. Praef. II. de ritu nuptiarum.

(ut ait) ejusmodi nuptias prohiberet. Quam ob causam sic acceptam Helenam a Constantio pularint potius concubinam, quam conjugem. Sed quid Paulus¹ J. C. respondit? Si post depositum officium ejusmodi in eadem voluntate perseveret, justas nuptias effici. Quid huic simile scripsit Elpianus², legem Papianam interpretatus; qua cum senatores vetiti essent in uxorem ducere libertinam; si tamen duxissent, « Quamvis, inquit, uxor ejus non sit, tamen ea conditione, si desideret esse senator, tunc uxor ejus esse incipiet. » Talis namque fuisse videtur causa Helena cum Constantio, ut sic eam duxerit, ut cum a provincia discessisset ac magistratum deposuisset, vero conjux esset, ac matrimonium ratum; quod quidem declaravit eventus; nam quam semel accepisset, nunquam dimisit usque ad nuptias Theodora, cum Maximianus imperator coegit (quod dictum est superius) dare Helenam priori conjugi libellum repudiium.

20. Confutatis igitur de natalibus Constantii Græcorum figmentis, explosa simul et illorum sententia, qui dixerunt Helenam non uxorem, sed concubinam adhasisse Constantio; reliquum est, ut de ejusdem Helenæ genere pauca dicamus. Eutropius³ cum affirmet eam conjugem fuisse Constantii, obscuro tamen loco natam testari videtur, dum ait: « Constantius ex obscuriori matrimonio ejus filius in Britannia creatus est imperator. » Sed quis est qui neget, respectu clarissimarum nuptiarum, quas postea cum Theodora filia imperatoris contraxit, quibus et imperium successit, obscurius dici debere prius conjugium Constantii cum Helena ex quo natus est Constantius? Scimus S. Ambrosii⁴ testimonio fuisse eandem Helenam, Stabulariam nominatam; nam ait: « Stabulariam hanc primo fuisse, asserunt, sic cognitam Constantio Seniori, qui postea regnum adeptus est. » Sed eo plane nomine vulgo dicta, quod hospitium, apud quem divertit Constantius in Britannia, filia fuisset. Sed qualis hospitium, qui ducem totius exercitus domi exciperet? Certe haud infimi ordinis inter Britanos, et mediocrium facultatum; sed par est credere (ut evenire solet in hospitalibus militaribus) qui in civitate nobiliores ac ditiores sunt: eos qui digniores pariter militiae ducunt ordines, hospitari solere.

21. Quamobrem qui antiquas res Britannicas sunt prosecuti (quod compertum habuerunt ex antiquis Amalibus), Helenam filiam fuisse tradunt minus ex Britannie regulis Coel nomine, apud quem (ut dictum est) Constantius hospitatus, quam pulcherrimam novit, ejus filiam Helenam accepit in conjugem; obscurumque existimatum est ejusmodi conjugium, quod cum externa, barbara, et non Romana femina contractum esset a tanto viro, ab ipso scilicet nepote Claudii imperatoris, et Romani exercitus in Britannia duce; sed et obscurius sane redditum,

cum creatus est imperator, et una cum imperio Theodoram accepit uxorem. Cum igitur, ut accidit iis qui temporibus et felicioribus rebus inservium, in posteriore conjugem eandemque Augustam omnes converterent oculos; vilis admodum et abjecta visa est illa prior, quæ jussu Herculi imperatoris repudiata fuisset, ac proinde contemptus gratia, Stabularia nominata; sicut et Galerius Maximianus, qui eodem tempore imperavit, ob humile genus vulgo Armentarius dicebatur. At de Helena modo haecenus, ex qua Constantium genuisse alium filium vel filiam præter Constantium, memoria nulla est. Ex Theodora autem Augusta complures suscepit liberos, nempe Constantium, qui pater fuit Galli et Juliani, Dalmatium, Annibalem parentem Dalmatii Junioris, sive Dalmatiani, addunt aliqui alium Constantium; filias vero Constantiam, quæ postea Licinio imperatori nupsit, Eutropiam conjugem Nepotiani, et (ut putant alii) Anastasiam. Quibus omnibus posthabitis, Constantium Helena genitum imperii reliquit heredem.

22. *Maxentius male affectus erga Constantium studet benevereri de Christianis.* — Postquam autem res in Britannia gestæ essent Romam perlatae, et « novi imperatoris Constantii imago Romæ ex more, inquit Zozimus¹, esset exhibita: Maxentius Maximiani Herculi filius, non tolerandum ratus, Constantino quidem ex animi sententia rem succedere, qui muliere non matrona genitus esset, se vero falsi imperatoris filium desidem herere domi, aliis patrum imperium obtinentibus, adjunctis sibi conatus hujus administris Marcelliano et Marcello tribunis militum, et Luciano suilla carnis præbitor, quam fiscus populo Romano largiebatur, et alicui præterea militibus quos prætorianos vocant, in regium ab illis solum collocatus est, magnis se vicissim numeribus affectum pollicitus eos, a quibus hoc consecutus esset. » Ita Zozimus. Facta autem hæc sunt a Maxentio hoc anno, octavo kalendas Octobris. Maxentius vero licet ut Maximiani Herculi filius educatus esset, atque in virum crevisset, tamen non vere ex illo natum, sed plane terre filium ab Eutropia illius uxore esse suppositum², creditum fuit; quod videtur etiam apud Maximianum fidem invenisse, ac propterea cum se abdicasset, in successione imperii prætulisse illi Constantium.

23. Sed quod revera non esset vel haberetur ut filius, sed extraneus, illud evidens argumentum est, dum idem Maximianus Augustus tradens illi filiam in uxorem, sibi ipsum generum copulavit: latuit hoc quidem antiquos atque recentiores historicos omnes, quod antiquum numisma detexit haud pridem inventum: asservatur Romæ apud Ladium Pasqualinum in suo prædite rerum antiquarum promptuario; quod si majoribus compertum fuisset, eum non Maximianum vel putativum dixissent suppositum ab Eutropia filium, sed generum nominasset. Ejusmodi igitur egregio in lucem edito abdito hæc-

¹ I. eos qui ff. eod. — ² L. si quis in Senatorio ff. eod. — ³ Eutrop. lib. 1. in princ. — ⁴ Ambros. orat. in fun. Theod.

¹ Zozim. hist. lib. 11. — ² Victor. in Maximiano, et alii.

tenuis monumento, jam ceptam historiam prosequamur.

24. Cum autem scisset Constantinus Maxentium Romae imperium occupasse, quaesivit cum eo res componere, habereque socium atque collegam; sed recusavit ille: id quidem testatur Nazarius¹, dum ejus consilii rationem afferit, sic dicens: « Quin extorques animo tuo conveniendi studium, et concordiae voluntatem? si concordiam quam veniam appellari fas est, cum qui potest vincere, optat ignoscere. Et non dubito, quin hanc rationem caelestis prudentia tua dixerit, quod conjunctione sua flagrantissimas hominis cupiditates vel extinguere penitus, vel modice temperaret. Nulla quippe est libido tam vecors, quam non capiat (vincat scilicet), cum in consortium temperantia venerit. Deiecit oculos deformis ignavia, ubi ei pulchritudo virtutis objecta est; tergiversari atque haerere petulantiam videas gravitate, modestia, et decore confusam; ut appareat te, imperator optime, concordia imperanda non illi impunitatem vexanda Urbis daturum, sed leniorem petiisse victoriam, cum malles vitia ejus quam arma superare. Sed profecto nulla vi possunt coire, quae naturali divortio dissident; nec ulla tam fidelis est copula, quae in diversum tendentia nexu suo teneat. Perpendit scilicet tecum excellens prudentia tua, eique semper pietas applicata, omnes concordiae commoditates; illam esse fundamentum et radicem otii, bonorum civium seminarium, quietis publicae segetem, et almam pacis alticem. Sed o quam ager est ad honestatem recursus his qui gradum ex nequitia profunderunt! Vocas ad societatem; appetitum tuum refugit, adversatur, horrescit; nihil sibi putat tecum commune, quia nihil est simile. » Haec Nazarius.

25. Maxentium autem ut sibi omni ex parte imperium stabiliret, conciliaretque animos; ne quos haberet sibi adversantes, Constantino vero faventes: sciens Christianos, quibus tum Urbs ipsa, tum etiam provincia conferta essent, erga Constantinum esse propensiores; studuit animos horum omnium officiis demereri, ac beneficiis devincire; usque adeo, ut Christianam religionem se suscepturum, illos demulcens, veteratorie simularet: quod Eusebius² testatur his verbis: « Hujus, » nempe Maximiani, « filius Maxentius, qui Romae tyrannidem occupare instituit, in ipso imperii sui ingressu fidem nostram se complecti, quo populo Romano placeret, eumque blanditiis deliniret, et assentatione callide simulavit, et ea de re illis, qui ejus parebant imperio, in mandatis dedit, ut persecutionem contra Christianos remitterent; tantamque pietatis speciem praese tulit, ut humanus et valde mansuetus praese illis, qui imperium ante tenuissent, cuique videretur. » Ita Eusebius.

26. Ad haec quoque spectare videtur, quod apud S. Augustinum³ scribitur, Melchiodem hoc tempore Romanum presbyterum, postea papam, misisse Stra-

tonem diaconum una cum aliis, acceptis litteris Maxentii imperatoris, atque praefecti praetorio, ad praefectum Urbis, ut ab eo loca reciperet, quae persecutionis violentia abstulisset. Haec enim ex quibusdam Actis recitantur Donatistae, conantes Melchiodi crimen traditionis impingere: ait autem de Donatistis⁴: « Adhuc dies erat, quando volentes destruere judicium Romani episcopi Melchiodis, quo purgatus et absolutus est Caecilianus, etiam ipsum Melchiodem traditorem fuisse dixerunt. Cujus criminatiois cum ab eis esset exacta probatio, gesta prolixissima recitarunt, tibi Melchiodis nomen, quod aliquid iradiderit, non fuit: et recitaverunt etiam alia gesta, ubi Melchiodem legebatur misisse diaconos cum litteris Maxentii imp. et praefecti praetorio ad praefectum Urbis, ut reciperet loca quae fuerant a Christianis tempore persecutionis ablata. Ubi cum Melchiodis crimen penitus nullum appareret, dixerunt superioribus traditionis gestis traditorem Stratone[m] fuisse recitatum. » Sicque ex hoc quoque ipsorum calumnia in Melchiodem confutata est. Redditam etiam fuisse Africanae Ecclesiae pacem per Maxentium imperatorem, Optatus pariter testatur, qui ait⁵: « Tempestas persecutionis peracta et definita est; jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. » Haec ipse.

27. Caeterum Eusebius⁶ affirmat Occidentales oras atque ipsam Africanam et Mauritaniam a persecutione quiescisse, non quidem Maxentii indulgentia, qui nondum imperium invaserat, sed abdicatione Maximiani, cum in locum ejus successit Constantius de Christianis optime meritus; adeo ut nec biennio integro (ut ait) eadem provincia fuerint persecutione illa vexata. Quamobrem, quod attinet ad indulgentiam tunc ab ipso Maxentio in Africanam missam, haud pertinuisse putamus ad sopiendam persecutionem in Christianos excitatam, quae jam ante biennium (ut dictum est) compressa fuerat; sed potius ipsum remisisse ea indulgentia iras, quibus hactenus haud leviter saevierat in Africanos. Nam Zozimus⁷ auctor est, Maxentium in Africanos milites primum successisse, quod perlatam in Africanam ejus imaginem prohibuerint circumferri; et quod insuper Alexandro favissent, qui ex praefecto praetorio imperatoriam quoque purpuram induisset: « Quo per Volusianum extincto, inquit Zozimus, quoquoque in Africa vel genere vel opibus praestabant, veluti Alexandri partium sectatores deferendi; nec ullis omnino parcebatur, dum alii nearentur, alii facultates suas amitterent; quin et Romae triumphatum est ob perpetrata Carthagine mala. » Sed et panegyricis quoque Constantino dictis, sevisse in Africanos Maxentium, discrete narratur. Indulgentia igitur a Maxentio in Africanam missa post patrata quamplurima mala, ut tandem a rapina et gladio cessaretur, effectum est: et eo tantum modo respexit Christianos, quod eis

¹ Nazar. in Paneg. Constant. — ² Euseb. lib. VIII. c. 26. — ³ Aug. in Brevic. dici ter. c. 18.

⁴ Aug. lib. ad Donat. post Col. c. 12. in fin. et c. 13. — ⁵ Optat. lib. 1. cont. Parmenian. — ⁶ Euseb. lib. VIII. c. 25. in fin. — ⁷ Zozim. hist. lib. 11.

sicut cæteris intercepta civili bello libertas (ut ait) fuerit restituta.

28. *Sub Cæciliano episcopo Carthaginiensi Donatistarum origo eorumque conatus in pseudoconcilio.* — Quo tempore factum est, concessa Ecclesiis ubique pace, ut Carthaginem convenirent episcopi, atque in locum defuncti Mensurii ordinarent Cæcilianum diaconum episcopum Carthaginensem. Quod indigne ferentes qui ambitionis ardore flagrabant, ingens illud ac immane schisma contulerunt, quod postea a Donato nomen accepit. Hæc autem quomodo se habuerint, Oplatus¹ Milavianus fideliter narrat his verbis: « Botrus et Cælesius (ut dicitur) apud Carthaginem ordinari cupientes, operam dederunt, ut absentibus Numidis, soli vicini episcopi peberentur, qui ordinationem apud Carthaginem celebrarent. Tunc suffragio totius populi Cæcilianus eligitur, et manus impotente Felice Aptungitano episcopo, ordinatur: Botrus et Cælesius de spe sua dejecti sunt. Brevis auri et argenti sedenti Cæciliano, sicut delegatum a Mensurio fuerat, traditur, adhibitis testibus. » Erat hæc schedula, qua conscripta habebantur vasa cuncta auri et argenti; quæ, ne raperent persecutores, Mensurinus prædecessor senioribus commendaverat, relicto illorum indice quod Commemoratorium vocat, cuidam fideli ancillæ. Creato igitur Cæciliano episcopo, scriptum illud eidem Cæciliano, ut Mensurinus jusserat, datur. Quid autem post hæc secutum sit, cum a presbyteris Cæcilianus depositum Ecclesiæ exigeret, idem Oplatus rei gestæ narrationem proseguens tradit his verbis:

29. « Convocantur supra memorati seniores, qui faucibus avaritiæ commendatam elibant prædam. Cum reddere cogerentur, subdixerunt communioni plebem. Non minus et ambitores, quibus et ordinari non contigit (nempe Botrus et Cælesius), necnon et Lucilla, quæ jamdudum ferre non potuit disciplinam, cum omnibus suis potens factiosa femina communioni misceri noluit. Sic tribus convenientibus causis et personis, factum est, ut malignitas haberet effectum. Schisma igitur illo tempore confuse mulieris iracundia peperit, ambitus nutrit, avaritia roboravit. Ab his tribus personis contra Cæcilianum causæ conticte sunt, ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Ad Secundum Tigititanum missum est (erat is primas Numidiæ, de quo nulla superius), ut Carthaginem veniret: proficiscuntur omnes supra memorati traditores (nempe Donatus Masculitanus, Victor Russicadiensis, Marinus ab Aquis Tibilitanis, Donatus Calamensis, Purpurius Linatensis, Menatus, et alii plures, omnes episcopi), suscepti hospitio ab avaris, ab ambitoribus, ab iratis, non a catholicis, quorum petitione Cæcilianus fuerat ordinatus. Interea ad basilicam, ubi cum Cæciliano tota civitas in frequentia fuerat, nullus de supradictis accessit. Tunc a Cæciliano mandatum est: Si est quod in me probetur, exeat accusator, et probet.

Illo tempore a tot inimicis nihil in illum potuit conungi; sed de ordinatore suo, quod ab his falso traditor diceretur, memit infamari. Iterum a Cæciliano mandatum est, ut si Felix in se (sicut illi arbitrabantur) nihil contulisset, ipsi tanquam adhuc diaconum ordinarent Cæcilianum. Tunc Purpurius solita malitia fretus, quasi et Cæcilianus filius sororis ejus esset (quem occiderat), sic ait: Exeat huc, quasi imponatur illi manus in episcopatu, et quassetur illi caput de penitentia. His rebus comperitis, tota Ecclesia Cæcilianum retinuit, ne se latronibus tradidisset. » Hæc Oplatus.

30. Porro hunc ipsum locum Oplati, quod Cæcilianus non excusasset Felicem Aptungitanum ordinatorem suum, sed dixerit: Si ille nihil contulisset, ipsi venirent, et se tanquam adhuc diaconum ordinarent episcopum: hæc, inquam, a Cæciliano sic dicta posteriores Donatistæ arripientes, in Cæcilianum ipsum converterunt, quasi ejus confessione constaret, ordinatum fuisse a traditore; ut S. Augustinus¹ de eisdem testatur, sic dicens: « Dixerunt etiam, scripsisse Oplatum, quod Cæcilianus dixerit: Si traditores sunt qui me ordinarunt, ipsi veniant, et ordinent me. Quod quidem si dictum est, ita dici potuit ad illos irridendos, quibus hoc mandasse perhibetur, quoniam certus erat, ordinatores suos non esse traditores. Non enim ait: *Quia traditores sunt*; sed: *Si traditores sunt*; ut innocentia eorum probanda restaret, tibi probari recte potuisset. »

31. Quod vero Cæcilianus, non vocalis Numidis episcopo longe positus, sed ab his qui proximi essent, ordinari voluisset; idem S. Augustinus² agens contra eosdem Donatistas hæc eadem in Cæcilianum objicientes, sic asserit: « Quod non expectaverit Cæcilianus, ut princeps a principe ordinaretur, » nempe primas provinciæ Africæ a primale Numidiæ Secundo Tigititano, « cum aliud habeat Ecclesiæ Catholicæ consuetudo, ut non Numidiæ, sed propinquiore episcopi episcopum Ecclesiæ Carthaginensis ordinent; sicut nec Romanæ Ecclesiæ ordinat aliquis episcopus metropolitano, sed de proximo Ostiensis episcopus. Hoc autem dicentes de sua consuetudine, quam nescio quando instituerunt, Ecclesiæ Catholicæ præjudicare conabantur: quæ consuetudo si antiqua esset, hoc ipsum objecissent Cæciliano, quando cum absentem damnaverunt. » Hæc Augustinus. Porro ut principiorum sedium episcopi non ordinarentur a primatibus aliis, vel archiepiscopis, sed a vicinioribus, in Oriente quoque statutum videmus, cum Constantino-politana Ecclesiæ episcopum ordinare soleret qui illi propinquior esset, episcopus Heracleæ. Sed de his alias.

32. Quomodo autem schismatici, qui adversum Cæcilianum Carthagine convenerant, seorsum ab eo cocentes, adversus eum creaverint pseudoeπισcopum Majorinum, idem³ Oplatus rem gestam proseguitur his verbis: « Illo tempore aut reus debebat expelli,

¹ Oplat. lib. 1. contra Parmen.

¹ August. in Brevic. Collat. die 3. c. 16. — ² Ibid. paulo sup. — Oplat. contra Parmen. lib. 1.

aut communicari debuit innocenti; conferta erat ecclesia populis plena: erat cathedra episcopalis, erat altare loco suo, in quo pacifici episcopi retro temporis obtulerunt, Cyprianus, Lucianus et caeteri. Sic exitum est foras; et altare contra altare erectum est, et ordinatio illicite celebrata est: et Majorinus, qui lector in diacono Cæciliani fuerat, domesticus Lucilla, ipsa suffragante, episcopus ordinatus est a traditoribus, qui in Concilio Numidiæ (ut superius diximus) crimina sua confessi sunt, et indulgentiam sibi invicem tribuerunt. Manifestum est ergo exiisse de Ecclesia et ordinatores qui tradiderunt, et Majorinum qui ordinatus est. Interea de sanctorum criminum fonte, qui apud eos multorum flagitiorum venis exuberaverat, unum traditionis convicium in ordinatorem Cæciliani derivandum esse putaverunt; providentes, quod fama duas res similes uno tempore loqui non possent. Ut crimina in silentium mitterent sua, vitam infamare conati sunt alienam; et cum possent ipsi ab innocentibus argui, innocentes arguere studuerunt; millentes ubique litteras, Liliore dictante, conscriptas, quas inter caeteros Aelus habemus in posterum. Adhuc Carthagine positi percesserunt se epistolis suis, ut rumoribus falsis cunctorum auribus inserere mendacium, sparsa fama per populos. Et dum de uno celebrata sunt falsa, supradictorum verissima crimina sub silentio latuerunt. Frequenter solet erubesci de crimine; sed illo tempore non fuit cui erubesceretur; quia præter paucos Catholicos peccaverant universi, et quod imago fuerat innocentie, inter multos nefas admissum: parvum erat traditionis facinus, quod per Donatum Masculitanum et caeteros supradictos constabat admissum; etiam ingens flagitium schismatis traditioni junxerunt. Vides ergo, Parmeniane, hæc duo crimina tam mala, tam gravia, traditionis et schismatis, ad tuos principes pertinere. » Hucusque Optatus.

33. Eadem quoque omnia Augustinus ipse commemorat paucisque perstringit, sic dicens¹: « Legant qui volum, quæ narret, et quibus documentis quam multa persuadeat venerabilis memoriæ Milvitanus episcopus catholice communionis Optatus, sive de Lucilla pecuniosissima tunc et factiosissima femina, quam pro Ecclesiæ disciplina sanctus Cæcilianus adhuc diaconus kesserat; vel de caeteris factiosis ejus consortibus, sive furibus ecclesiastici argenti, sive ad episcopatum se non pervenisse dolentibus, et sibi prelatum Cæcilianum, insidiis quibus poterant, insectantibus, sive de Numidis episcopis quos ista factio consecraverat ad perniciem Cæciliani, ut illo deposito, alter eis ordinaretur: qui venientes cum primatu suo tunc Secundo Tigrisitano, et aliis quibus traditionis confessa crimina Secundus ipse donaverat, veluti paci consentens (sicut ecclesiastica Gesta testantur) absentem Cæcilianum sine ulla dilatione diligentioris inquisitionis, nullo responsionis loco servato, traditorem esse censuerunt, ut ei videlicet obsessent absentis traditionis crimina tantummodo objecta, cum

sibi metipsis presentes confessa donaverint. » Hæc Augustinus.

34. Ad hæc igitur tam enormia principia schismatis sæpius oportuit provocare Donatistas, ut videntes et quam turpissima cloaca defluerint, obmutescerent; nam et ipse quoque Optatus superius Parmenianum compellans, ex iisdem principiis docet Donatistas omnes schismaticos esse; quippe qui cum ipso suo exordio a Cæciliano, qui Petri cathedra junctus esset, communicatione desciverint, ab unione catholica pariter aberrassent; unde ait²: « Sed video te adhuc ignorare schisma apud Carthaginam a vestris principibus factum: quære harum originem rerum, et invenies hanc te in vos dixisse sententiam, cum schismaticis hæreticos sociasti. Non enim Cæcilianus exiit a Majorino avo tuo, sed Majorinus a Cæciliano; nec Cæcilianus recessit a cathedra Petri vel Cypriani, sed Majorinus, cuius tu cathedram sedes, quæ ante ipsum Majorinum originem non habebat. » Hæc ipse.

35. Quod rursum ad Cæciliani causam pertinet, gloriabantur Donatistæ, coactum fuisse Concilium ferme septuaginta episcoporum Carthagine, in quo Cæcilianum absentem, vocatum, et non parentem fuisse damnatum, et alios una simul cum eo, appareret. De eodem vero episcoporum conventu hæc Augustinus³: « Recitatum est Concilium ferme septuaginta episcoporum contra Cæcilianum apud Carthaginam factum, ubi cum absentem damnaverunt, quod ad eos venire noluerit, tanquam a traditoribus ordinatus; et quia cum esset diaconus, victum afferri martyribus in custodia constitutis, prohibuisse dicebatur. Nominati sunt etiam quidam college Cæciliani, qui traditores asseriebantur publicis gestis, quæ tamen gesta non legebantur. Inter hos antem maxime Felix Aptungensis acerbus accusatus est, ita ut fons malorum omnium diceretur. Deinde sententiæ a singulis dicte sunt; primitus a Secundo Tigrisitano, qui eorum principis fuit; deinde a caeteris; quibus expresserunt, se Cæciliano et collegis ejus non communicare. » Hæc summa totius Concilii. Quid autem adversus hæc Catholici in magna illa collatione objecerint, suo loco dicitur; constat tamen ejusmodi ab illis editum fuisse Concilium non habens diem nec consensum, ut sciretur quo potissimum anno fuerit celebratum.

36. Caeterum (si non hæc fuit impostura Donatistarum, et effectum dolose commentum) existimandum est ejusmodi Concilium hoc ipso anno factum esse, eo tempore, quo (ut dictum est) adversus Cæcilianum accesserunt episcopi ex Numidia, venissequæ eos una cum primatu ipso ac principe traditorum Secundo Tigrisitano. Plane conventum hunc fuisse ex iisdem episcopis traditoribus congregatum, qui adversus Cæcilianum exerunt Majorinum in pseudo-episcopum, idem S. Augustinus³ agens contra Cresconium alibi docet; ac proinde satis colligi

¹ Aug. contra Parmen. lib. 1. c. 3.

² Optat. contra Parmen. lib. 1. — ³ Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 14. — ⁴ Aug. contra Cresc. lib. III. c. 27 et 28.

posse videtur, hoc eodem anno, ab iisdem schismaticis illum fuisse habitum; idque conante vi peccatorum Lucilla illa potentissima femina. Idem etiam demonstrat, dictos episcopos sic Carthaginem convenientes, primo damnasse Cecilianum, ac postea loco ipsius creasse, quem diximus, Majorinum; ad enim:

37. « Hos tu traditores, qui cum aliis apud Carthaginem in Cecilianum et socios ejus diverunt sententias, inter quos et Silvanus Cirtensis fuit, de cujus traditione gesta mox inseram, praeclara videlicet ratione defendis; » et paulo post: « Hos ergo traditores, quibus confessis ferritus Secundus ignovit, secum habuit in Carthaginensi Concilio; et in absentes non confessos diverunt sententias, qui praesentes de sua non sunt confessione damnati. Hoc Concilium non maneret, nec in posteritatis memoria perduraret, nisi describeretur ab aliis, conservaretur ab eis qui eo se defendere preparabant, si quis eis eadem crimina postea, quae illic relaxata sunt, objecisset. Intererat etiam Secundus ipsius, ut appareret, cum ne schisma fieret, quod solent praeteris pacifici praecave, illa omnia divino iudicio dimissis; quod multo magis facere deberet in Concilio Carthaginensi, ubi contra absentes nulli constiterant, nisi Lucilla tunc praepotens et pecciosissima femina odiis accensa furialibus vehementer instaret, ut contra Cecilianum veluti damnatum alter ordinaretur episcopus. Quod in Zenophili consularis iudicio postea commemoratum est per quemdam Nundinarium Silvani Cirtensis tunc vestri episcopi diaconum, qui cum memorato episcopo suo, quem perpressus fuerat inimicum, sicuti volebat, concordare non potuit. Egerat sane hoc apud collegas ejus magis terribiliter, ne omnia proderet, quam suppliciter, ut veniam mereretur. »

38. Haec Augustinus; quibus cum plane demonstrat, Concilium Carthaginense a schismaticis institutum, contra Cecilianum habitum esse ante Acta publica coram Zenophilo consulari; rursusque cum appareat (ut paulo post dicemus) ex iisdem Actis dictum Nundinarium expertum esse coram dicto Zenophilo hoc ipso anno; necesse est affirmare, dictum Concilium schismaticorum, absque die et consule editum, hoc eodem anno habitum esse. Consignantur ipsa Acta sub Zenophilo, consulibus Constantio Aug. et Constantino Caesare, qui hoc eodem anno in locum patris suffectus est; sed quae ab ipso Augustino ex eisdem Actis excerpta sunt, hic reddamus: « Ex illius, inquit ¹, iudicii Gestis haec pauca interpositi: Constantio Maximo Augusto, et Constantino juniore nobilissimo Caesare cons., idibus Decembris, ex tota Mociacensi inducto et applicito Victore Grammatico, astante etiam Nundinario diacono, Zenophilus consularis dixit: Quis vocaris, etc. » Praetermissis autem ceteris ibidem ex prioribus Actis recitatis, quae suo loco a nobis sunt posita; quae postremo loco habentur de libello oblato

a Nundinario diacono, hic ex eisdem Actis describentur:

39. « Exemplar libelli traditi episcopis a Nundinario diacono: Testis est Christus et angeli ejus, quoniam traditoribus communicastis; id est, Silvanus a Cirta traditor est et fur rerum pauperum; quod omnes vos episcopi, presbyteri, et diaconi, et seniores scitis, et de quadringentis foliis Lucilla clarissima femina: pro quo vobis conjurastis, ut fieret Majorinus episcopus, et inde factum est schisma. Nam et Victor Fullo vestri praesentia et populi dedit folles viginti, ut factus esset (fueret) presbyter; quod scit Christus, et angeli ejus, etc. » Et alio loco: « Quibus lectis, Zenophilus consularis dixit: Et Actis et litteris, quae recitate sunt, traditorem constat esse Silvanum, etc. » Addit inferius de eodem Silvano in exilium amandato ab Ursacio atque Zenophilo. Eadem de Silvano Cirtensi episcopo idem Augustinus memorat, scribens ad Donatistas ¹, et alia epistola ad Generosum ², sed et ad Cresconium ³ rursus, agensque contra Petilianum ⁴. Quod autem ad Zenophilum spectat, hunc illum puto qui longa Urbis praefectura lassatus, meruit cum collega Dalmatio consulatum tempore eisdem Constantini, anno Domini trecentesimo trigesimo tertio, de quo et in Actis Silvestri haec leguntur: « Huic socius datus est Zenophilus praefectorius vir, qui consulatum idecirco promeruit, quia cum saepe numero praefectus fuerit, nunquam penitus ab aliquo munus qualecunque suscepit. » De pretio autem follium, quibus collatis, a schismaticis ordinatio facta est, dicturi sumus inferius opportuniori occasione.

40. Caeterum non satis fuit schismaticis episcopis haec contra Cecilianum egisse; sed ab ejus communicatione conati sunt omnes avertere; nam datis ubique per totam Africam litteris adversus eum, quem dicebant in Concilio damnatum, pellexere ad suam quoque communicationem episcopos Mauritaniae, ut suo loco dicemus. Quae autem fiducia fuerit Cecilianis tot hostium numero circumsepti; idem Augustinus scribens de eo Concilio pluribus ad episcopos Donatistas ⁵ illud ostendentes, demonstrat satis sibi visum esse tutum, quod junctus esset communicatione Romano Ecclesiae episcopo, ex quo omnis communicatio catholica nomen semper accipere consuevit; nam ait: « Posset non curare conspirantem multitudinem inimicorum, cum se videret et Romanae Ecclesiae, in qua semper Apostolicae cathedrae vixit principatus, et cunctis terris, inde Evangelium ad ipsam Africam venit, per communicationarias litteras esse conjunctum; ubi paratus esset suam causam dicere, si adversarii ejus ab eo illas Ecclesias alienare conarentur, etc. » Quomodo autem post sequentem annum schismatici episcopi in Africa ampliori numero convenere, suo loco dicemus.

¹ Aug. ep. CLXII. — ² Idem epist. CLV. — ³ Idem contra Cresc. lib. IV. c. 26. — ⁴ Idem contra ut. Petil. lib. I. c. 21; lib. III. c. 57 et 58. — ⁵ Idem epist. CLXII.

¹ Aug. contra Cresc. lib. III. c. 29.

41. Cur autem factum fuerit, ut cum schisma (ut vidimus) conflatum præcipue sit a Doctro et Celestio, qui illam sedem ambiabant, et a senioribus deposita Ecclesie ornamenta negantibus, auctumque fuerit a Secundo episcopo Tigitiano primæ Numidicæ, in creatione vero Majorini demonstratum ac firmiter stabilatum; cur, inquam, acciderit, ut ejusmodi schismatici a nullo dictorum nomen acceperint, sed dicti sint Donatistæ a Donato, id accuratius exquirendum est. Invaluit ea opinio, qua ore ferme omnium diceretur, Donatistas dictos a Donato, qui Majorino successit in schismate in sede Carthaginiensi; quod et jactarent etiam ipsi Donatistæ; cum tamen, si ab auctore nomen (ut solet) deducendum fuisset, nulla subesse videretur ratio, qui ante Donatum exorti auctore numero essent, et Concilia celebrarent, sine nomine essent, vel ab eo id acceperint, qui longe post abortum schisma, post Majorinum videlicet, tenuerit in schismate sedem Carthaginiensem; quin potius, si ab auctore schismatici nomen (ut par erat) deducendum fuisset, ab illo Donato, qui a loco est dictus a Casinigris, principe schismatici, quem ceteri illi inhaerentes fuerant consenti, debuissent nomen accipere ut Donatistæ dicerentur, seu (ut malebat Cresconius ¹) Donatiani. Quod vero idem nomen esset commune tum auctori, tum etiam propagatori impietatis, errare in eis contigit Augustino ², qui in *Retractionum* libris hæc ait: «*Item quod dixi, Donatum, cujus epistolam refellebam, rogasse ut imperator inter ipsum et Cæcilianum transmarinis episcopos iudices daret; non ipsum, sed alium Donatum, ejusdem tamen schismatici, hoc fecisse, probabilius invenitur. Ille autem non erat Carthaginiensis Donatistarum episcopus, sed a Casinigris, qui tamen primus apud Carthagem ipsum nefarium schisma commisit.*» Hæc ipse.

42. At fugiebant Donatistæ denominari a priori Donato, quem constaret ³ a Melchiade papa esse damnatum; unde potius a Donato postea episcopo Carthaginiensi nomen se accepisse dicebant, quem pro magno ⁴ habebant, atque ab omni labe purissimum defendebant. Quamvis autem hunc fecerint, idem Augustinus ⁵ alibi his verbis significat: «*Donatum Donatistæ pro Christo habent; si audiant aliquem Paganorum detrahentem Christo, forsitan patienter ferant, quam si audiant detrahentem Donato.*» Sed de his pluribus agendum inferius. Porro illo priori Donato usa est Lucilla administrato ad conflandum schisma, qui operam dedit, ut altare contra altare Carthagine erigeretur; imo adhuc Cæciliano diacono, operatus schisma fuisse, publico iudicio convictus est; de quo alibi ⁶ ait: «*Ubi etiam Donatus a Casinigris in præsentem convictus est, adhuc Cæciliano diacono, schisma fecisse Carthagine. De Carthaginiensi enim schismate exorta est adversus*

Ecclesiam Catholicam pars Donati.» Sed et Theodoretus ¹: «*Lucilla, inquit, adversus eum (nempe Cæcilianum), excitavit Donatum.*»

43. Sic igitur Donatus a Casinigris, ac proinde filius lenebrarum, primus auctor habetur schismatici Donatistarum. Quod vero Donatus episcopus Carthaginiensis nomen potius schismatici dederit, illam afferunt causam: quod scilicet viribus eloquentiæ, qua pollebat, errorem labantem firmius stabilierit; sicque non a priori Donato auctore, sed a posteriori propagatore secta illa nomen fuerit consecuta, ut cum de utroque agit, Augustinus testatur, sic dicens ²: «*Hujus hæresis principem accipimus fuisse Donatum, qui de Numidia veniens, et contra Cæcilianum christianam dividens plebem, adjunctis sibi ejusdem factionis episcopis, Majorinum apud Carthagem ordinavit episcopum. Cui Majorino Donatus episcopus alius in eadem divisione successit, qui eloquentia sua se confirmavit hanc hæresim, ut nulli existiment propter ipsum potius eos Donatistas vocari. Extant scripta ejus, ubi apparet, cum etiam non catholicam de Trinitate habuisset sententiam; sed quamvis ejusdem substantiæ, minorem tamen Patre Filium, et minorem Filio putasse Spiritum sanctum. Verum in hunc, quem de Trinitate habuit, ejus errorem, Donatistarum multitudo intenta non fuit, nec facile ex eis quisquam, qui hoc illum sensisse noverit, invenitur.*» Hæc Augustinus; qui et cur idem Romæ appellati sint Monenses, rationem offert; sed de ea re nos suo loco inferius. Eorum ergo sententia, qui dicebant a posteriori Donato Donatistas esse denominatos, idem Augustinus nomine clericorum Hipponensium ad Januarium scribentium, ait ³: «*Pars Donati, que primo apud Carthagem pars Majorini dicebatur, ultro acensavit Cæcilianum hunc episcopum Ecclesie Carthaginiensis apud imperatorem illum antiquum Constanlinum, etc.*» At de nomine et origine Donatistarum modo satis; cætera autem annis singulis, quibus sunt gesta, narrabimus.

44. *Schisma Meletii in Ægypto.* — Hoc eodem quoque anno Domini trecentesimo sexto infaustum illud schisma a Meleto episcopo Lycopolis in Ægypto conflatum est. Quod primum ad tempus spectat, id quidem hoc anno coeptum esse, S. Athanasii testimonio comprobatur; qui dum agit de ipsorum, necnon Arianorum origine, hæc ait ¹: «*Erat jampridem malitia et calumnia Meletianorum omnibus nota; nec impietas Arianorum, Deoque infesta hæresis usquam obscura fuit; neque enim parum temporis intercessit; nam illi abhinc ante quinquagesimum quintum annum schismatici facti sunt; isti vero ante trigesimum sextum hæretici declarati, et ab Ecclesia summoti, idque iudicio Synodi universalis.*» Hæc Athanasius, qui cum muneret annos triginta sex a tempore Nicæni Concilii, quod celebratum est anno Domini trecentesimo vigesimo quinto, usque ad

¹ Aug. contra Cresc. lib. 11. c. 4. — ² Aug. *Retract.* lib. 1. c. 21. — ³ Aug. in *Brevic. Collat.* die 3. c. 15 et 20. — ⁴ Idem lib. post *Collat.* c. 13. — ⁵ Idem *fragm.* c. 6. edit. Plantin. tom. X. — ⁶ Aug. in *Brevic. Collat.* die 3. c. 12.

¹ Theod. *haeret. fab. lib. III.* — ² Aug. de *hæres.* c. 69. — ³ Idem *ep. LXVIII.* — ⁴ Athan. *Orat. I. contra Arian. prope fin.*

tempus quo eam habuit orationem, nempe anno trecentesimo sexagesimo primo; rursusque ab hoc termino usque ad tempus quo exortum est schisma Meletianum, dicat annos intercedere quinquaginta quinque; jam satis liquido apparet illud ceptum esse hoc ipso anno trecentesimo sexto.

45. His igitur hinc in modum de tempore oborti schismatis elucidatis, rei gestae narrationem aggrediamur; sed eam primo quam in haec verba Epiphanius prosecutus est¹: « Hic Meletius contemporaneus praedicti Hieraci fuit, et deinceps successit; fuit item sancti Petri Alexandriae episcopi contemporaneus, et hi omnes tempore persecutionis fuerunt, quae facta est tempore Diocletiani et Maximiani. At vero Meletii causa hoc modo se habet: Sectam fecit, non tamen a fide discessit. Hic in tempore persecutionis una cum Petro sancto episcopo et martyre, et aliis martyribus, captus est ab iis qui ad hoc a rege destinati fuerant, nempe a duobus Alexandriae et Ægypti ejus temporis. Erat autem Cullianus praeses Thebaidis, Alexandriae vero Hierocles. Et Meletius quidem in carcere detentus erat una cum praedictis martyribus, ac Petro Alexandriae archiepiscopo. Videbatur autem et Meletius praeminere inter episcopos Ægypti, ut qui secundum locum habebat post Petrum in archiepiscopatu, velut adjuvandi ejus gratia sub ipso existens et sub ipso ecclesiastica curans. Hic enim mos obtinet, ut Alexandriae episcopus, totius Ægypti, ac Thebaidis, Marcotaque, ac Libyae, Ammoniacaeque, ac Mareotidis, ac Pentapolis ecclesiasticam habeat administrationem.

46. « Postquam igitur capti hi omnes, martyrii gratia in carcere debebant, et multo tempore conclusi mansissent; alii vero ante ipsos traditi, martyrii testimonium subiissent, et honorem praemii accepissent ac obdormivissent, hi vero velut principes ac majores in posterum servarentur, eum aliqui quidem martyrium subiissent, alii vero a martyrio excidissent, et nefarium idolorum cultum fecissent, et coacti etiam sacrificassent; qui sane lapsi sunt, sacrificaruntque ac transgressi sunt, accesserunt ad confessores ac martyres, quo misericordiam assequerentur per penitentiam, partim milites, partim clerici diversae sortis, partim presbyteri, et diaconi, atque alii. Commotio facta est inter martyres, et tumultus non vulgaris; cum alii dicerent, semel lapsos, et qui abnegassent et in fortitudine non permansissent, neque decertassent, non oportere dignos fieri penitentia; ut ne etiam ii qui adhuc restarent, minus curarent increpationem ac poenam propter talem veniam citius eis datam, atque sic praevicarentur, et ad abnegationem Dei ac nefarium graecissimi operationem devenirent; et erat sane rationi consentaneum hoc, quod ab ipsis confessoribus dicebatur; erant autem hi qui hoc dicebant, Meletius, et Pelus, et quidam alii plures martyres ac confessores una cum ipsis. Zelum itaque pro deo ostendentes videlicet, haec dicebant; pronuntiabant autem, finita persecutione,

post multum tempus dandum esse praedictis penitentiae locum, in tempore factae pacis, si revera penitentiam agant, et penitentiae suae fructum ostendant; non tamen, ut unusquisque exciperetur in propriam sortem, sed post temporis spatium colligeretur in Ecclesiam, et in communitalatem, et in contubernium, at non in sortes. Et erat hoc ex veritatis amore profectum et zeli plenum.

47. « At vero sanctissimus Petrus misericordia praeditus, et velut pater omnium existens, rogabat et supplicabat, dicens: Suscipiamus ipsos penitentes, et ordinemus ipsis penitentiam, ut assideant ecclesiae, et ne aversentur ipsos, neque sortem, velut fama ad nos perlata habet; ne forte qui semel ad confusionem praebinebellitate ac infirmitate a diabolo concussi ac conquassati sunt, etiam propter temporis moram perfecte subvertantur et non saeviant, veluti scriptum est: non debere claudum subverti, sed potius sanari. Et erat quidem Petri oratio pro misericordia et humanitate; verum Meletii, et eorum qui ipsi adhaerebant, pro veritate ac zelo. Hinc propter faciem argumenti, quod ab utriusque pium videbatur, facta est secta, his quidem hoc asserentibus, illis vero illud alterum. Quando enim videret Petrus archiepiscopus quod Meletius cum suis zelo divino nimium ducti resisterent consilio humanitatis ipsius; ipse Petrus velum erexit, in medio carcere pallio expanso, hoc est, Iodice; et praeconium fecit: Qui mecum sentiunt, inquit, accedant ad me, et qui Meletii sententiae adhaerent, ad Meletium transeant. Et distributa est multitudo ad Meletium, episcoporum, ac monachorum, et presbyterorum, atque aliorum ordinum. Pauci vero omnino ad Petrum diverlerunt archiepiscopus episcopi et alii pauci. Et de caetero hi privatim preces faciebant, et illi privatim item; sed et alia sacrificia similiter singuli seorsum perficiebant. » Haec usque ad Petri martyrium persecutus est Epiphanius; quae autem subdit accidisse post ejus martyrium, suo loco dicenda erunt.

48. Sed pace dixerim Epiphanius, non ab alio quam a Meletiano quopiam de Petro atque Meletio scriptam historiam, nesciens, mutatus est; quam enim longe, haec sic narrans, a scopo veritatis aberret, fidelissimus testis accedat Athanasius, qui haec, quae ob oculos habuit, scriptorum quoque memoriae commendavit; ejus magis quam Epiphanius, omnium recte sententiarum iudicio, haec praesertim in re, fidem esse sequendam, prudens nemo non dixerit. Athanasius igitur in Apologia haec de Petro atque Meletio habet¹: « Petrus apud nos ante persecutionem episcopus, et in persecutione martyr declaratus, Meletium episcopum Ægypti nominatum, multis convictum criminibus, et in primis, quod idolis sacrificasset, in communi episcoporum Synodo deposuit: Meletius autem non ad aliam Synodum contigit, neque eorum successoribus se studuit purgare, sed schisma fecit; adeo ut illius

¹ Epiph. haeres. LXXIII, in princ.

¹ Athan. Apolog. II.

sectatores etiam nunc, pro Christianis, Meletiani vocitentur. Ac jam tum in episcopos convitia dicere incepit, et primum Petrum, deinde ejus successorem Achillam calumniatus est, et post Achillam, Alexandrum, idque magna cum calliditate, exemplum ab Absalone mutuatus, ut pudorem depositionis suae calumniis innocentium ulcisceretur. » Haec Athanasius.

49. Quonam pacto igitur Epiphanius inter confessores et martyres defetos in carcere Meletium recenset, quem constat terrore tormentorum victum sacrificasse? vel quomodo ipse episcopus secundus a Petro erat, in carcere illi resistens, qui jam propter lapsum ab episcoporum conventu depositus erat? et qua rursus ratione lapsos rejiciebat a poenitentia ipse lapsorum adsignatus? At quod commentum, auctorem schismatis Petrum constituit, et Meletii summopere in Deum zelum commendare, eidemque favere, fingereque eundem Meletium se constanter erigere contra lapsos, ipsum lapsum atque depositum? Et plane apparet haec eadem continxisse Meletianos in Aegypto, quae in Africa traditores, diei postea Donatistae; quippe qui convicti traditionis criminis, quo se purgant, id ipsum retorsissent in innocentes ac fide praestantes.

50. Sed adhuc accuratius Meletianorum de origine schismatis concinnata mendacia disquiramus; in eos enim a quibus ille accepit, non autem in Epiphanius, stylium convertimus, quippe qui in historiam ab illis scriptam incautus impigit. Dicant, quaeso, quam ratione Petrus adeo segniliter potuit remississe nervos ecclesiastica disciplinae, qui anno praeferto, ipso (ut dictum est) quarto persecutionis excitate, de lapsis, quam singuli animadversione atque censura afficiendi essent, tot canones, quos recensimus, instituerat? adeo quod si de Petro expostulandum fuisset, eo nomine potius, quod lapsos anteriori videretur afflicere disciplina, quam de maturata citius indulgentia queri, contingere potuisset. At qualis fuerit causa Meletii, post Athanasium Socrates ¹ quoque haec scribit in eandem sententiam: « Meletius civitatis cujusdam in Aegypto episcopus, a Petro Alexandria episcopo, qui regnante Diocletiano mortem obierat martyrio, cum nullis aliis de causis, tum maxime quod tempore persecutionis fidem indicatis idolis immolaverat, munere episcopatus abdicatus est. Qui cum esset abdicatus, comprehensusque haberet qui erant ipsius dicto audientes; illis qui ab illo usque tempore ad hodiernum diem in Aegypto Meletiani vocantur, ducem heresis se praebuit; et cum nullam justam excusationem causante afferre posset, cur se ab Ecclesia separasset, verbo tantum affirmavit sibi esse factam injuriam; Petrumque maledictis figere, conviciisque lacerare cepit. » Haec Socrates. Quid autem post Petri martyrium Meletius tentavit, idem oratione prosequitur.

51. Addit ad haec Sozomenus ² de Ario Meletio

primum studente: « Meletio res novas molienti adjumento fuit; cujus partes cum descripsisset, a Petro episcopo Alexandrino diaconus ordinatus est, et rursus ab eodem Ecclesia cjectus; quandoquidem cum Petrus fautores abdicasset Meletii, et ejus baptismum improbasset; hic Arius in res a Petro gestas graviter invectus est, et quiescere nullo modo potuit. » Quod vero ait Petrum improbasse ejus baptismum, non sic accipiendum, ut baptizatos ab eo non reciperet; sed (quod tradit Nicephorus ³) ne baptizaret in Ecclesia, vetuisse; idemque de fide Christi ab eo aljurata, et idolis facta immolatione testatur. Manifestum igitur ex iis est, Epiphanius in falsa Acta Meletii incidisse, quibus deceptus, iterum cum agit de Arianorum principio, nominaliter eundem Meletium confessorem, Dei testem atque martyrem.

52. Rursus vero si consulas Acta ejusdem Petri martyrii, invenies ipsius Petri assertionem Meletium non tantum fidem negasse, et sacra diis Gentium fecisse; sed etiam pro Maximiano imperatore tum adversus ipsum Petrum, tum ceteros ejusdem Ecclesiae fideles persecutionem exercuisse; qua Petrus coactus fuit labellas quaerere atque fugam capessere; non enim (ut ejus Acta edita testantur) in exilium ductus est in Palaestina, vel in alia loca quae ibidem recensentur in mari posita; sed sponte recessit, cum (ut habet scriptus codex ⁴) quaeretur ad necem, ne ejus causa civitas Alexandrina, adversantibus Christianis, tumultu exagitaretur; quando tum in Patesina, tum etiam in adjacentibus insulis diu latuit, literis interea suos roborans, ac praesertim Phileam, Hesychium et Theodorum, quos omnium confessorum, qui tenebantur in carcere ultra sexcentos sexaginta numero, signiferos vocat et praecipulos: eosque cum consummatos martyrio audisset, ingenti se letitia affectum esse testatur; pro quorum agone semper Deum precibus interpellaverat.

53. Hunc Hesychium a Petro adeo commendatum, in Aegypto episcopum, illum patet Hesychium, cujus celebris est et frequens memoria apud S. Hieronymum ⁵, qui cum auctorem vocat novae editionis divinae Scripturae, quae Alexandrinis et Aegyptiis usui esset; ait enim: « Alexandria et Aegyptus in septuaginta suis Hesychium laudant auctorem. » Meminit Ensebius ⁶ quoque Hesychii episcopi hujus persecutionis tempore mirifice illustrati. Praeter hunc autem nemo ejus nominis in Aegypto celebris reperitur. Sed ad verba Petri: « Ipse, inquit, scribens ad Mesopotamiam, saepius designavi, qualia ab inimicis nobis interebant supplicia. Dolor namque magnus et sollicitudo stringebat me pro populi mei salute, ne forte aliquis subverteretur a praedicatoribus falsis: amplius enim quam septendecim sexaginta viri de clericis vel laicis anathematizantes ritum Gentium, in carcere retrusi, diversa sustinentes supplicia, coronam martyrum meruerunt; quorum

¹ Niceph. lib. VIII. c. 5. — ² Epiph. haeres. LXIX. — ³ Codex Vatic. cui nos. pariter assentitur. — ⁴ Hier. epist. CVII. CXXIII. et Apol. advers. Rufin. — ⁵ Enseb. lib. VIII. c. 27.

¹ Socr. lib. I. cap. 3. — ² Soz. lib. I. c. 11.

victoriam ego audiens, lectus adoravi Dominum Deum meum, qui eos confortavit et elegit in numero martyrum suorum. Mibi vero quanta ostensa sunt in Lycaonia ab hæreticis, credo quia nec vos letes; quomodo Meletius Christianorum gregem ab Ecclēsia separavit, pro quo Dei Filius animam suam posuit, et effudit sanguinem pretiosum; adversus quem Meletius impie repugnans, sanctos episcopos ac religiosos viros in carcerem clauderat ac tribulabat, cogens eos prævaricari; » et paulo post :

« Comperi autem quod impius Meletius contra me nulla mala testificetur, ut amplius Tyranni Maximini furor exciteetur, et me interficiat. » Hæc ibi ex dictis Actis Petri Alexandrini, quæ ab Anastasio Bibliothecario latinitate donata feruntur. Au autem quæ eorum sunt reliqua in omnibus probentur, dicturi sumus inæritis, cum agemus de ejusdem Petri martyrio. At de exordio Meletiani schismatis hætenus; jam ad res gestas anni sequentis progrediamur.

Anno periodi Græco-Romane 5739. — Olymp. 271. an. 2. — Urb. cond. 1059. — Jesu Christi 306.

— Sedes vacat. — Persecutionis 4. — Galerii Maximiani imp. 2. Constantini imp. 1.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Galerius Maximianus Aug. VI.* et *Constantius Aug. VI.*

2. *Quindecennalia imperii Cæsarei Galerii.* — Sumptus a Galerio consulatus juxta secundam regulam, a Constantio juxta tertiam; ille enim Cæsarei imperii quindecennalia celebravit. Quæ etsi non exhibuisset, tamen cum Constantio Fastis nomen dedisset, quod anno superiori uterque Augustus nuncupatus fuerit. In fastis Theonis uterque consul *Augustus* appellatur.

3. *Quartus annus persecutionis.* — Est hic quartus persecutionis annus, quo *Agapius* martyrium perdidit, ut docet Eusebius lib. de Martyribus, cap. 6. de quo martyrio agitur in Annalibus anno præcedenti num. 9. *Theodosia* autem et *Pamphilius*, de quibus Eusebius ibidem, cap. 7, passi sunt anno quinto persecutionis, ideoque sequenti tantum, non currenti, ut existimabat Baronius.

4. *Severus et Maximinus Cæsares dicti.* — Ad num. 5 et seq. *Severus* et *Maximinus* anno cccv, Cæsares nuncupati sunt, non vero anno currenti, ut ex iis, quæ anno cccv diximus, certum redditur. Præterea creatio non in Italia, ut perperam Socrates, quem Baronius sequitur, sed *Nicomedia* facta, ut ibidem ex Lactantio, lib. de Moribus Persecutorum, ostendi. Una itaque eademque die, scilicet kalendis *Maiis* anni cccv, *Diocletianus* et *Herculius* abdicarunt, et *Galerius ac Constantius* Augusti, *Severus* vero ac *Maximinus* Cæsares appellati, ut eo in loco demonstratum. Errarunt tam Socrates et Theophanes quam Eutropius, qui scribunt, Galerium utrumque Cæsarem non creasse, nisi postquam in Italiam adventavit. Errat et Idacius in Chronico, dum abdicationem anno cccv kalendis Aprilis factam dicit, quæ omnia ex iis, quæ jam in medium attulimus, certa sunt.

5. *Constantinus obses apud Diocletianum et*

Galerium. — Ad num. 9 et seqq. Venio nunc ad mortem Constantii Chlori Augusti, Constantini Magni patris, de qua Lactantius citatus, cap. 21, hæc habet: « Jam propinquavit illi » scilicet Galerio Maximiano « judicium Dei, secutumque tempus est quo res ejus dilabi ac fluere cœperunt. Nondum animum intenderat ad evertendum pellendumque Constantium, dum est occupatus his rebus, quas superius expesui, et expectabat obitum ejus, sed tam celeriter non putabat obiturum. Qui cum graviter laboraret, miserat litteras, ut filium suum Constantium remitteret sibi videndum, quem jam dudum [frustra repelierat]. Ille vero nihil minus volebat. Nam et in insidiis sæpe juvenem appetiverat, quia palam nihil audebat, ne contra se arma civilia, et, quod maxime verebatur, odia militum concitaret. Sub obtentu exercitii ac lusus feris illum objecerat. Sed frustra, quoniam Dei manus hominem protegebat, qui illum de manibus ejus liberavit in ipso cardine. Namque sæpius, cum jam diu necare non posset, dedit illi sigillum inclinante jam die, præcepitque, ut postridie mane acceptis mandatis proficisceretur, vel ipse illum occasione aliqua retenturus, vel præmissurus litteras, ut a Severo teneretur. Quæ cum ille prospiceret, quiescente jam imperatore, post cenam properavit exire; sublatisque per mansiones multas omnibus equis publicis evolavit. Postridie imperator, cum consulto ad medium diem usque dormisset, vocari eum jubet. Dicitur ei post cenam statim profectus. Indignari ac fremere cœpit. Posebat equos publicos, ut eum retrahi faceret. Nudatus ei cursus publicus nuntiatur. Vix lacrymas tenebat. At ille incredibili celeritate usus, pervenit ad patrem jam deficientem, qui ei militibus commendato, imperium per manus tradidit; atque ita in lecto suo requiem vita, sicut optabat, accepit. Suscepto imperio Constantinus Augustus nihil egit

prius quam Christiano cultui ac Deo suo redderet. Haec fuit prima ejus sanctio sanctæ Religionis restituta. » Hæc Lactantius.

6. *Refellitur Zozimus.* — Paulo aliter Zozimus, lib. 2, aliique rem narrant perperamque scribunt, Constantinum a Galerio Romæ obidem tunc detentum fuisse. Nam ut observat Balusius in Notis ad cap. 24 Lactantii, Romam tunc temporis Galerius non viderat, ut certo colligitur ex Lactantio, cap. 27. Præterea Constantinus obses apud Diocletianum et Maximianum fuit, in Bithynia scilicet, ubi Diocletianus habitabat, ut docet Eusebius, lib. 4 de Vita Constantini, cap. 19, Philostorgius, lib. 1, cap. 5, anonymus Valesianus, et Nicephorus, lib. 7, cap. 18 et 19.

7. *Constantii Chlori obitus.* — Cæterum, Constantium Chlorum hoc anno VIII kalend. Aug., ut habent Idacius in Fastis et Socrates, vita functum esse, quæ in Dissert. Hypatica, cap. 2, num. xix, in medium adduxi, evincunt. Neque, ut putarunt aliqui viri doctissimi, contrarius est Socrates in lib. 4, cap. 1, ubi ait, eum diem obisse « primo ducentesimæ ac septuagesimæ primæ Olympiadis anno, » qui currenti Christi anno mense Julio absolvitur. Nam Socrates, multorum Orientalium more, qui æras omnes mense Septembri auspicantur, annum secundum Olympiadis ducentesimæ septuagesimæ primæ, mense tantum Septembri hujus Christi anni inchoat, ut alibi ostendo. Neque Scaliger, neque Pelavius, neque Galvisius hunc nodum solvere potuerunt. Hankius in libro de Byzantinorum rerum Scripturibus Græcis, parte 1, cap. 1, num. xix et sequ., pluribus contendit, Constantium anno præcedenti et vita migrasse, eodemque Constantium imperatorem levatum esse. Sed ejus fundamenta in laudata Dissertatione a nobis eversa, licet, cum eam in lucem edidimus, librum illum non vidissemus.

8. *Olympiades recte supputandi ratio.* — Ad num. 4. Baronius, qui duos consulatus e Fastis expungendo, duos pariter tam Olympiadam quam cæterarum ærarum annos, ubi ad imperium Diocletiani pervenit, rescere coactus fuit, nullam in anno olympiádico a Socrate citato memorat, qui alios viros doctos exercuciavit, difficultatem invenit: et tamen is annus secundum ejus opinionem cum præsentis Christi anno non concurrat. Nam cum Baronius Olympiadem CCLXX in anno Christi cccm exordiri debeat, Olympiadem ducentesimam septuagesimam primam mense tantum Julio anni Christi cccvi inchoare debuit, ideoque et eo anno Constantii mortem consignare, quod ex Olympiádibus in margine hujus operis a nobis annotatis facile dignosci potest.

9. *Constantinus Britannus non fuit.* — A num. 12 ad 28. Constantini Magni patriam fuisse Naissum, oppidum Daciæ mediterraneæ, nunc *Servie* dictæ, certum esse debet, hoc enim Stephanus de Urbiibus, qui nuper cum Notis in Hollandia lucem vidit, Constantinus Porphyrogeneta, lib. 2, περί βυζαντίων, Firmicus, lib. 4 Malhescos, sub milium, et anonymus

Valesianus disertis verbis docent: « Hic igitur Constantinus natus Helena matre vilissima (id est, infimæ conditionis) in oppido Naïso, atque educatus, quod oppidum postea magnifice ornavit, literis minus instructus, obses apud Diocletianum et Galerium, sub iisdem fortiter in Asia militavit, » inquit anonymus Valesianus. Accedit Cedrenus, qui Constantinum apud urbem Daciæ natum scribit. Decepit Anglos, aliosque viros doctissimos locus Panegyrici Maximiano et Constantino dicti, in quo legitur: « Liberavit ille (Constantius Constantini M. pater) Britannias servitute, tu etiam nobiles esse illic oriendo fecisti. » Quæ et similia ita ab illis de Britannia accepta, quasi natus illic Constantinus esset: cum tamen oratoris mens sit gratulari se, ibi ortum factumque imperatorem Constantinum, ac uno verbo de natali imperii, non de natali genuino loquatur. Quare quod Constantinus Anglus sive Britannus fuerit, inter fabulas computandum.

10. *Constantinus Cæsar, Severus August. dictus.* — Lactantius postquam de morte Constantii locutus est, cap. 25 subiicit: « Paucis post diebus laureata imago ejus (nempe Constantini) allata est ad malam bestiam (ad Galerium scilicet Maximianum). Deliberavit diu an susciperet. In eo pæne res fuit, ut illam et ipsam qui attulerat, exareret, nisi eum amici ab illo furore flexissent, admonentes eum periculi, quod universi milites, quibus invitis ignoti Cæsares erant facti, suscepturi Constantinum fuissent, atque ad eum concensuri atrocitate summa, si venisset armatus. Suscepit itaque imaginem admodum invitus, atque ipsi purpuram misit, ut ultro ascivisse illum in societatem videretur. Jam turbata rationes ejus tuerant, nec potuerat alterum extra numerum nuncupare ut voluerat. Sed illud excogitavit, ut Severum, qui erat ætate maturior, Augustum nuncuparet, Constantinum vero non imperatorem, sicut erat factus, sed Cæsarem cum Maximiano appellari juberet, ut eum de secundo loco rejiceret in quartum. »

11. *Maxentius filii imperator.* — Tum, cap. 26: « Composite ei res quodam modo jam videbantur, cum subito illi alius terror altatus est, generum ipsius Maxentium Romæ factum imperatorem. Cujus motus hæc fuit causa. Cum statuisset census institutus orbem terræ devorare, ad hæc usque prosilivit insaniam, ut ab hac captivitate ne populum quidem Romanum fieri vellet immunem. Ordinabantur jam censitores, qui Romam missi describerent plebem. Eodem fere tempore castra quoque prætoria sustulerat. Itaque milites pauci, qui Romæ in castris refecti erant, opportunitatem nacti, occisis quibusdam judicibus, non invito populo, qui erat concitatus, Maxentium purpuram induerant. Quo nuntio allato, aliquantum rei novitate turbatus est, nec tamen nimium terribus. Et oderat hominem, et feres Cæsares facere non poterat. Satis visum est, semel fecisse quod noluit. Severum accessit, hortatur ad recipiendum imperium, mittit eum cum exercitu Maximiani ad expugnandum Maxentium,

et mittit Romam, in qua milites illi summis deliciis sapissime excepti non modo salvam esse illam urbem, sed ibi vivere optarent. Maxentius tanti facinorosi sibi concitus, licet jure hereditatis paternos milites traducere ad se possit, cogitans tamen fieri posse, ut Maximianus socer, idipsum inclutus, Severum in Illyrico relinqueret, atque ipse cum suo exercitu ad se oppugnandum veniret, quarebat quatenus se a periculo impendente muneret. Patri suo post depositum imperium in Campania moranti purpuram mittit, et bis Augustum nominat. Ille vero et rerum novarum cupidus, et qui deponerat, invidius, libenter arripuit. Severus interim vadit, et ad muros urbis armatus accedit. Stalim milites sublati signis abeunt, et se contra quem venerant tradunt. Quid restabat deserto, nisi fuga? Sed occurtebat jam resumpto imperio Maximianus, cujus adventu Ravennam fugit, ibique se cum paucis militibus inclusit. Qui cum videret futurum ut Maximiano traderetur, dedit sese ipse, vestemque et purpuram eidem, a quo acceperat, reddidit. Quo facto, nihil aliud impetravit, nisi bonam mortem. Nam venis ei incisus, leniter mori coactus est, » anno sc. Christi insequenti.

12. *Quo die et mense Maxentius August. dictus.* — Hanc Lactantii narrationem numismata confirmant. Nam, ut videre est apud Medicabarbum, *Constantinus* in pluribus nummis Caesar, *Severus* vero Augustus dicitur; qui tituli utriusque hoc anno sine dubio dati. Diem, quo Constantinus Caesar nuncupatus, Baluzius V. C. in Notis ad Lactantium, vicesimum quintum Decembris fuisse existimat, quod in veteri calendario, tomo 4 Bibliothecae Casareae a Lambecio publicato ad VIII kalendas Augusti legitur, N. D. COXSEXIMI, id est, *Natale Divi Constantini*, et ad VIII kalendas Januariarum, X. ISVICI, id est, *Natale Invieti*, et quoties in eo calendario legitur simpliciter nomen *Divi*, aut *Invieti* absque alio nomine addito, toties intelligi debeat Constantinus Magnus. Sed haec conjectura non probatur, cum Constantinus Caesar a Galerio Augusto appellatus sit, antequam Maxentius Romae purpuram sumeret, aut saltem iis circiter diebus, ideoque ante diem vicesimum quintum Decembris, seu VIII kalendas Januarii. Maxentius enim, ut ex Lactantio citato, cap. 44, liquet, *VI kalendas Novembris*, id est, xxvii Octobris, imperator Romae appellatus est, et feste eodem Lactantio, cap. 23 et seq., Galerius Maximianus Maxentium imperatorem dictum non accepit, nisi postquam Severum Augustum et Constantinum Caesarem appellavit.

13. *Id magis explicatur.* — Insuper cum *Constantinus*, ubi die xxv Julii, seu VIII kal. Aug. patri successit, stalim laureatam imaginem suam ad Galerium Maximianum Aug. miserit, non dubium quin ante diem xxvii Octobris Caesar a Galerio Maximiano appellatus fuerit. Hanc enim nuncupationem post tres menses dilatam fuisse nullo modo verisimile. Lactantius citatus, cap. 44, ait: « Imminabat dies, quo Maxentius imperium ceperat, qui est ad

VI kalendas Novembris, et quinquennalia terminantur, » quae solemnia die imperii natali celebrari mos erat. In veteri quidem calendario Constantio imperante scripto, ad V kalend. Novembris habetur, EVICTO TYRANNO, ad IV vero ejusdem mensis, ADVENT. DIVI: sed haec verba non de Maxentio et Constantio, sed de Licinio et Constantino intelligenda, ut ex libello de Praefecto Urbi manifestum sit. In eo enim ad annum Christi cccxii dicitur, *V idus Februar.* Aradium Rufinum praefectum Urbi creatum esse, et *VI kalend. Novemb.* Annium Amulinum. Quare *VI kalend. Novemb.* Maxentius devictus, et alter Urbi praefectus a Constantio renuntiatus. Neque aliter locus ille, quem anno cccxii, num. 1, integrum referam, explicandus. Falluntur ergo quicumque verba laudata calendarii Constantiani de *Maxentio* interpretanda volunt.

14. *Plures natales Constantino tributi.* — Sed cum plures *natales* Constantino M. attribuantur, paululum in illis immorandum. Et quidem eum *Constantio* patri octavo kalendas Augusti presentis anni successisse, post librum Lactantii de Mortibus Persecutorum in lucem editum, inter omnes convenire debet; cum ex illo constet, *Constantinum* ante patris obitum Caesarem non fuisse. Tota itaque difficultas est de aliis natalibus in variis calendariis, et quidem antiquissimis memoratis. Primum est calendarium *Herwarti*, seu ab Herwarto publicatum, quod Petavius in suum *Tranologium* inseruit. Secundum, calendarium *Philocali*, sic a Furio Dionysio Philocalo possessore, cujus nomen ejus initio legitur, vocatum, quod Bucherius in lib. de Doct. Temp. publicavit. Tertium est calendarium a *Lambecio* in tomo iv bibliothecae Casareae publici juris factum. Quae tria kalendaria inter se non diversa, sed e diversis Ms. erula, et Constantio Constantini M. filio imperante scripta, ut apparet ex iis quae initio calendarii Philocali de Caesarum creatione dicuntur; ibi enim natalis Constantii his verbis exprimitur: « Dn. Constantii vii idus Augusti. » Ubi *Constantius Dominus* vocatur, non *Divus*, quia cum haec auctor scriberet anno Christi cccxv, adhuc ille vivebat, ut Bucherius observatum. Quartum denique calendarium est *Polemii Sylveii*, cujus fragmentum exhibet Bollandus in Praefatione ad mensem Januarii, pag. 43, ubi et ex eodem calendario ostendit, illud *Asterio consule*, anno nempe Christi quadragesimo quadragesimo nono promulgatum fuisse. In eo sunt aliqua magni momenti, quae in tribus praecedentibus non leguntur. In istis tribus tres alii *natales* Constantini habentur. III kalend. Martii in illis legitur: « Natalis divi Constantini c. m. xxiiii. » id est, *ccxiiii missus*. Idem natalis in Laterculo Sylveii reperitur. Pridie kalend. Aprilis in calendario tam Herwarti quam Lambecii scriptum est: « N. divi Constantini c. m. xxiiii. » In laterculo vero Sylveii: *Natalis Constantini. Circenses.* Denique VII idus Augusti in Laterculo Sylveii habetur: « Natalis Constantii Junioris; » cum tamen tam in calendario Lambeciano, quam Herwartiano scriptum sit, N. COXSEXIMI

CM. XXIII, et quidem rectius. Constantii enim, qui tum imperabat, natalis genitinus non videtur omissus.

15. *De unico tantum difficultas.* — Solum itaque difficultas de natali Constantini III kalend. Martii illigato, et de altero ejusdem principis, qui pridie kalendas Aprilis annotatur. Neuter certe nec natali imperii Caesarei Constantini a tempore, quo Caesar a Galerio appellatus est, nec natali imperii ejus Augustei, ei sc. quo ab Herculeo Augustus nuncupatus est, convenire potest. Alterutrum tamen ad natalem genitinum *Constantini M.* referendum esse non videtur dubitandi locus. Unicum ergo natale restat, quod Constantino Juniori Constantini M. filio tribuendum esse existimo. Obstat quidem nomen *Diei*; *Constantinus* enim Junior inter deos relatus non est, sicut iam Constantius, quam Constantinus M. ejus filius, qui apotheosi honorati fuerit. Sed vel illud epithetum *Constantino Juniori* honoris ergo adscriptum, vel in illa kalendaria perperam intrusum; sicut vidimus vocem *Junioris* Sylvii Laterculo male additam fuisse. Denique natale, quod VIII kalend. Januarii in illis kalendiis his verbis describitur, N. INVICTI, id est, *Natale invicti, ad solem*, quem Romani ut deum adorabant, referendum esse, indicant varia numismata imperatorum, in quorum aversa parte legitur: SOLI INVICTO, ut in illo Constantini M. a Cangio in *Constantinopoli Christiana* recitato, in cujus postica legitur: SOLI INVICTO COMITI. Quae inscriptio frequens in numismatis ejusdem imperatoris.

16. *Herculeus hoc anno imperium resumpsit.* — Ante hujus anni finem Severus in Italiam missi non potuit, cum *Maxentius* die tantum vicesima septima mensis Octobris imperium Romae arripuerit; praesenti tamen anno Severum Augustum nuncupatum fuisse, idque antequam *Maxentius* purpuram sumeret, ex dictis manifestum redditur, et indicat consulatus successus anno insequenti juxta primam consulatum Caesarorum regulam gestus. Currenti etiam anno *Maximianus Herculeus*, qui post depositum imperium in Lucania morabatur, a Maxentio filio, dum is in Campania esset, Romam vocatus est, ab eoque iterum Augustus nuncupatus, ut jam ex Lactantio diximus; quod praesenti anno factum, non tantum ex laudatis Lactantii verbis, sed etiam ex ejus consulatu ordinario anno sequenti juxta primam consulatum Caesarorum regulam assumpto colligitur. Non potuit *Galerio Maximiano* non grave accidere, quod *Herculeus* a *Maxentio* filio rursus imperator dictus esset; ejus tamen nuncupationem eidem tandem probatam ex eo deduco, quod anno sequenti *Maximianus Herculeus* Fastis nomen dederit, et *Galerius Maximianus* in nummis apud Mediobarbum, pag. 443, dicatur: IMP. MAXIMIANVS JUNIOR AVG. Nam, ut ait auctor Panegyrici Maximiano Herculeo et Constantino anno sequenti dicti, num. 3, *Senior Augustus*, qualis in nummis *Herculeus*, post resumptum imperium appellatur, *Majestate* precedebat, *Junior* eum sequebatur, Her-

culum autem seniore imperatorem dictum fuisse liquet ex variis nummis apud Mediobarbum, pag. 435, inter quos is legitur: D. N. MAXIMIANO BEATISSIMO SEN. AVG.

17. *Maxentius Herculi filius et Galerii gener fuit.* — Denique deceptus est Baronius, quando scripsit, *Maxentium* Maximiani Herculi generum fuisse, non vero filium. *Maxentius* enim filius fuit Herculi, ut non tantum testantur Eutropius, Victor de Caesaribus, Zozimus, Eusebius in Historia, Socrates, anonymus Valesianus et auctor Chronicæ Alexandrinæ, pag. 443, sed etiam Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum supra a nobis citatus, qui et docet, *Maxentium* Galerii Maximiani generum fuisse, quemadmodum et anonymus Valesianus, quod confirmat Valesius in Nolis ex Victore in Epitome. Nummus ilaque a Baronio recitatus, in quo legitur: IMP. MAXENTIVS DIVO MAXIMIANO SOCERO, cuius est in honorem Galerii Maximiani, non vero in honorem Maximiani Herculi, ut putavit Baronius; ex eoque liquet, *Galerium Maximianum* inter deos a Maxentio genero fuisse relatum. Apothecosim vero Herculi a Maxentio filio peractam ostendit hic nummus apud Mediobarbum: DIVO MAXIMIANO PATRI MAXENTIVS AVG. F. Varia alia ibidem numismata *Herculum* eo honore decoratum ostendunt, sed an a Maxentio, vel a Galerio Maximiano, clare non indicant. Ex laudato tamen nummo manifestum est, eam apothecosim *Maxentio*, non vero Galerio Maximiano, attribuendam esse.

18. *Alexander tyranidem arripit.* — Anno sequenti *Alexander*, qui praefecti praetorii Africae munere fungebatur, inquit Zozimus, a militibus purpura indutus est. Alexandri meminere iam Victor de Caesaribus, quam Victor in Epitome, quem annos quatuor imperasse liquet ex ejus nummis graecis apud Holtzium, in quibus quartus imperii ejus annus legitur. Debellatus est autem a *Maxentio* anno trecentesimo undecimo, qui anno insequenti propter illam victoriam triumphavit, et Christianis libertatem in Africa restituit, ut mox explicabimus.

19. *Initium schismatis Donatistarum.* — A num. 28 ad 38. Cum *Maxentius* nonnisi post devictum *Alexandrum* tyrannum in Africa regnaverit, schisma Donatistarum ante annum cccxi non configit, ut docte animadvertit Valesius in Dissertatione de Schismate Donatistarum. Originem schismatis ab ordinatione *Majorini* esse repetendam, docent Optatus et Augustinus. Sed promotio *Caeciliani* et schisma *Majorini* ad praesentem annum non pertinent, ut putavit Baronius. Nec haec Eusebii verba lib. 8, cap. 16: « Hujus (nempe Herculi Maximiani) filius Maxentius principio quidem fidei nostrae professionem simulavit, ut in eo morem gereret, blandireturque populo Romano. Itaque subditis suis praecepit, ut a persecutione Christianorum desisterent, » connexionem ultimam habent cum istis verbis Optati, lib. 1: « Tempestas persecutionis peracta et definita est. Invenit Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus et

Celestius, ut dicitur, ordinari cupientes, etc.» Nam Eusebii verba respiciunt initium imperatoris Maxentii in Italia; Oplatus vero sermonem habet de indulgentia, quam Maxentius in Africam misit post Alexandrum tyrannum interfectum. Et quo pacto Maxentius hoc anno indulgentiam, id est, edictum de libertate Christianorum misisset in Africam, cum post Severi Caesaris, cui Africa parebat, necem, quæ anno sequenti accidit, *Maxentii* imagines Carthaginienses admittere noluerint, ut testatur Zozimus, lib. 2. Quo comperto, *Maxentius* dolo agendum ratus, scripsit ad *Alexandrum*, qui tunc præfecti prætorio in Africa vicem gerebat, mandans, ut quoniam totius Italiae imperio jam sine controversia potiebatur, ipse quoque partibus suis adungeretur. Hoc cum *Alexander* facere recusasset, *Maxentius* missis quibusdam militibus interficere eum conatus est. Sed defectis insidiis, milites, qui in Africa erant, Alexandrum imperatorem creaverunt. Quare anno tantum sequenti, aut forte anno cccviii, *Alexander* Augustus appellatus. Addit Zozimus: «Maxentius occasionem belli adversus Constantinum querere cœpit; infensus erga illum, ut præ se ferebat, eo quod patri suo Maximiano Heretulo causam mortis præbuisset. Itaque in Rhadriis cum exercitu progredi jam parabat, sperans se Dalmatiam et Illyricum, omnesque Licinii copias facile ad partes suas traducturum. hæc in animo habens ante omnia res Africanas componere decrevit. Quare coactis copiis Rufium Volusianum præfectum prætorio cum duce Zena in Africam mittit, a quibus Alexander primo prælio victus interfectus est.» Paulo post Zozimus scribit: «Bello in hunc modum finito, latus calumniatoribus apertus est campus, omnes prope diserim, quotquot in Africa vel genere vel opibus præstant, vel ut Alexandri partium sectatores deferendi: nec ullis omnino parcebatur, dum alii necarentur, alii facultatem suam amitterent. Quin et Romæ triumphatum est ob perpetrata Carthagine mala.» hæc Zozimus.

20. *Schisma post Maxentii triumphum cœpit.* — Triumphus ille *Maxentii* anno cccxii ductus, ut ejus quinquennalia in eum annum dilata manifestum faciunt. Triumphus enim de more cum quinquennalibus et id genus festis copulati, nisi ad triumphandum imperatores consulatum sumerent. Quare cum anno cccxi Maxentius consul non processerit, ejus triumphus anno insequenti actus. Præterea ex dictis apparet, *Alexandrum* ante mortem Severi Caesaris et finem anni cccvii purpuram non induisse, et quatuor annos imperasse; ideoque interitus ejus anno cccxi contigit. Ad hæc, ex libello de Præfectis Urbi discimus, *Rufium* seu Rufinum Volusianum mense Septembris anni Christi cccxi consulem ordinarium processisse. Ex quo colligimus, eo anno *Alexandrum* occisum, Maxentiumque Africa potitum esse, qui ob operam fortiter a Rufio seu Rufo, ut eum vocat Victor de Cesaribus, navatam, ad consularem dignitatem illum evexit. Anno itaque cccxii, sui triumphus occasione indulgentiam

in Africam Maxentius misit, contigitque quod scribit Oplatus, lib. 1: «Tempestas persecutionis peracta et definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. Botrus et Celestius, ut dicitur, ordinari cupientes, etc.» Annis quibus quinquennalia et id genus festa celebrata, triumphique ducti, reis venia de more data, et Christianis libertas religionis restituta solita, ut in Dissertatione Hypatica ostendi.

21. *Maxentius religionem in Africa restituit.* — Baronius anno cccxix refert Severi imperatoris numisma, in quo visitur Severus, et circum hæc verba leguntur: SEVERVS PIVS AVG. P. M. TR. P. XI, a tergo expressa est Carthaginiensium dea *Cælestis* dicta, vehente leone, ad caelum commeans, et circum hæc verba: INDVLGENTIA AVGG., id est, Severi et Caracallæ, Severus anno cccii decennalia celebravit, ac triumphum de Partibus exhibuit, et utriusque festivitatis occasione indulgentiam, ut vocabant, in Africam misit. Mihi alia exempla quæ passim occurrunt. Ex quibus interre licet, indulgentiam, de qua Oplatus citatus loquitur, quæ aliud non erat quam libertas religionis, in Africam missam eo anno quo Maxentius triumphavit, Christi scilicet cccxii, ideoque et eodem anno schisma Donalistarum inchoatum esse.

22. *Schisma sedente Melchiae inchoatum.* — Baronius, ut schisma illud hoc anno cœpisse ostendat, ultitur auctoritate divi Augustini, quem ait, in Breviculo Collationis diei iii, cap. 18, et libro post Collationem, cap. 13, affirmare *Melchiae* (hoc tempore Romanum presbyterum, postea pontificem, inquit Baronius ex Augustino, ut supponit) misisse *Stratonem* diaconum una cum litteris Maxentii imperatoris et præfecti prætorio, ad præfectum Urbis, ut reciperent loca quæ fuerant a Christianis tempore persecutionis ablata. Eadem Augustini verba citat Baronius in Notis ad Martyrologium Romanum die XVII kalendis Februarii, quo S. Marcellus papa colitur, sed pariter interpolata; ait enim: «Melchiae tunc Romanus presbyter misit diacones cum litteris Maxentii, etc.» Verum Augustinus nullo modo dicit Melchiae fuisse tunc presbyterum. Imo Melchiae episcopi fungitur muneribus in eo Breviculo, quod patet ex sequentibus Augustini verbis, ait enim: «Donalistas ex Actis ostendere conatos fuisse, Stratonem diaconum, quem cum aliis ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum, esse traditorem, et ideo volebant etiam Melchiae crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur.» Degradatio diaconorum, sicut et presbyterorum, ad solos episcopos pertinet. Unde *Melchiae* jam episcopus erat, cum crimen illi impingeretur, quod *Stratonem* diaconum non degradasset, imo eo usus fuisset in Ecclesie ministerio. In collatione orthodoxi omnia in Actis relata tanquam vera admittent, sed contra Donalistas contendebant, *Stratonem* illum diaconum in Actis relatum, quo usus est Melchiae, alium fuisse a *Stratone* tradi-

lore. His prorsus similia narrat Augustinus tractatu contra Donatistas post collationem. cap. 13.

23. *Duae paces Maxentianae non confundendae.*

— Porro distinguendae sunt *duae paces* Christianis a Maxentio imperatore datae, quas in unum Baronius confundit. Prior est, quam imperii sui initio Romanis, Italisque concessit, de qua loquitur Eusebius, lib. 8, cap. 14, ubi ait: « Subditis suis precepit, ut a persecutione Christianorum desisterent. » Altera quam Africanis largitus est anno trecentesimo duodecimo, postquam *Alexandrum* Africae tyrannum profligavit, de qua pace loquitur Optatus; lib. 1, ubi sermonem habet de initio schismatis Donatistarum; quo etiam in loco Alexandri tyranni meminit: « Isdem temporibus Felix quidam diaconus, qui propter famulosam, nescio quam, de tyranno imperatore tunc factam epistolam, appellatus est, periculum timens apud Mensurium episcopum delituisse dicitur. Quem cum postulatum Mensurius publice denegaret, relatio missa est. Rescriptum venit, ut si Mensurius Felicem diaconum non reddisset, ad palatium dirigeretur. Conventus non leves patiebatur angustias. Erant enim Ecclesiae ex auro et argento quamplurima ornamenta, quae nec defodere terrae, nec secum portare poterat. Quasi fidelibus senioribus commendavit, commentario facto, quod cuidam anicula dedisse dicitur; illa ut si ipse non rediret, reddita pace Christianis, anicula illa illi daret, quem in episcopali cathedra sedentem inveniret. Profectus causam dixit. Jussus est reverti Carthaginem; pervenire non potuit (id est, in via decessit). Tempestas persecutionis peracta et definita est. Jubente Deo, indulgentiam mittente Maxentio, Christianis libertas est restituta. » Res illa gesta, dum Alexander tyrannus Africae Ecclesiam persequeretur, de quo, non vero de Maxentio, ut perperam Baldwinus in Annotationibus ad primum librum Optati, ejusdem Optati locus intelligendus, quando ait, « de tyranno imperatore tunc factam epistolam; » de Maxentio enim postea Optatus loquitur. Ex quo, ut id obiter advertam, liquet, *Alexandro* in Africa imperante, Christianos vexatos fuisse et post ejus interitum a Maxentio persecutione liberatos, paceque donatos. Verum haec pax non hoc anno, ut putavit Baronius, sed post quinquennium aut circiter, Afris concessa; ideoque et diversa ab ea, quam sui imperii initio largitus est *Maxentius*.

24. *Baronius refert ad primam pacem quae pertinet ad secundam.* — Baronius perperam ad utramque pacem refert Augustini locum, lib. post Collationem, cap. 12 et 13, ubi de Donatistis Melchiodi papae crimen traditionis impingentibus Augustinus loquens ait: « Recitaverunt etiam (Donatistae) alia Gesta, ubi Melchiodem legebatur misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et praefecti praetorio ad praetorem Urbis, ut reciperet loca quae fuerant a Christianis tempore persecutionis ablata. Ubi cum Melchiodis crimine penitus nullum appareret, dixerunt, superioribus traditionis gestis tra-

ditorem Stratronem fuisse recitatum. » Haec enim circa annum cccxi, quo Melchiodes pontificatum Romanum adeptus est, in Italia gesta; praefecti enim Urbis jurisdictione non extendebatur ultra miliarium. Quare significat Augustinus, *Maxentium* imperii sui initio Christianis jussum esse reddi, quae tempore persecutionis, antequam ipsemet regnaret, excitata, fuerant ablata. Quae restituta cum tunc peracta non fuisset, Melchiodes post aliquot annos pontifex creatus, ut fieret, omnem industriam adhibuit. Ad haec Augustinus in Breviuto et collatione tertii diei eandem historiam recitans ait: « Et cum his quoque gestis nullum Melchiodis crimen et cognitori et catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistae, Stratronem diaconum, quem cum aliis Melchiodes ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem, et ideo volebant etiam Melchiodem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uretetur. In prosecutione autem sua dixerunt, Melchiodem tertium episcopum fuisse ab illo, qui tunc erat, cum traditio illa facta esset. » Sed recte ibidem responderunt catholici, Stratronem illum, quo usus fuerat Melchiodes, vel diversum esse a Stratone illo traditore, vel quod, « etsi demonstraretur, quod omnino non demonstrabatur, eundem Stratronem diaconum tradidisse, quem postea Melchiodes ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Melchiodem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret, eumque innocentem pularet, quem nemo reum accusando monstraret. »

25. *Series Rom. Pontificum ex Augustino firmata.* — Quae verba egregia sunt ad confirmandum chronologiam et seriem pontificiam, non parum per haec tempora obscuram. *Strato* enim ille, de quo Donatistae, traditor fuerat Romae, vel in Italia ante mensem Maium anni trecentesimi quinti, quo post abdicationem Diocletiani et Maximiani Herculii persecutio in Occidente cessavit; ideoque verum est, quod legitur in Catalogo Damasi, videlicet post S. Marcellini papae obitum, qui anno cccv contigit, longum fuisse interpontificium; nec ante annum cccviii Marcellum pontificem Romanum renuntiatum esse. Ait enim Augustinus, « Melchiodem tertium episcopum fuisse ab illo qui tunc erat, cum traditio illa facta esset. » Cum enim inter omnes conveniat, Melchiodem ante annum Christi cccxii Sedem Romanam adeptum esse, tres illi pontifices ibidem significati, alii esse non possunt, quam ipse nect *Melchiodes*, qui in censum confertur, *Eusebius* ejus decessor, et *Marcellus*, qui anno cccviii pontificatum adeptus est. Nam *Maxentius* anno cccvi quo Romae levatus est imperator, persecutioni finem imposuit, ideoque ante eum annum *Strato* traditor fuerat, idque vigente persecutione; sedes vacabat, ut ex Chronico Damasi intelligimus, et Marcellinus ad Deum transierat: alioquin *Melchiodes* non tertius pontifex ab illa traditione fuisset, ut in laudato Augustini loco dicunt Donatistae, sed quartus.

26. *Marcellus et Marcellinus non confundendi.*

— Liqueat etiam Marcellinum male cum Marcello ab aliquibus confundi, existimantibus memoratum Augustinum locum, in quo dicitur: « Legebatur, Melchiamem misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et litteris praefecti praetorii ad praefectum Urbis, ut ea reciperent, quae tempore persecutionis ablata, memoratum imperator Christianis jusserat reddi; » explicandum esse de pace a Maxentio anno cccvi Christianis Italiae praestita, ideoque tres illos episcopos, de quibus Augustinus, alios non esse quam Marcellinum, Eusebium et Melchiamem, huncque tunc, anno nempe cccvi, jam pontificem fuisse veramque esse Eusebii sententiam, quae Marcellum pontificem non agnoscit. Addunt isti scriptores, libellum anonymum *Depositionis episcoporum* sedente Liberio scriptum, et a Bucherio publicatum, unius Marcellini ad diem xvi Januarii, quo Marcellus papa in Martyrologio Romano colitur, memisse. Verum de Marcello papa ea die Beda ac caeteri omnes, teste Baronio in Notis ad Martyrologium Romanum agunt, et laudatus anonymus depositionem Marcellini memorat, non ad diem xvi mensis Januarii, sed ad diem xv ejusdem mensis, seu ad decimum octavum kalendas Februarii. *Marcellini* meminit Eusebius seu Hieronymus in Chronico, Marcelli vero Damasus papa et auctor Martyrologii antiquissimi Hieronymo attributi. Denique Marcellinus non potest unus esse ex tribus pontificibus ab Augustino memoratis, cum vel ipso Eusebio in Chronico teste, antequam *Maxentius* in Italia regnaret, supremum diem obierit. Quoad Augustinum, aliud non indicat, quam Melchiamem Pontificem Romanum (ideoque post annum cccx) misisse diaconos cum litteris Maxentii, ut ea reciperent, *quae tempore persecutionis*, antequam nempe hic imperaret, *ablata* memoratus imperator jusserat reddi Christianis, quae tunc, initio sc. imperii sui, propter causas nobis ignotas reddita non fuerant, ut supra explicavi. Vide quae de Marcellino et Marcello suis locis dixi.

27. *Causa Sylvaui traditoris.* — A num. 38 ad 44. Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 2, alium Annatum errorem emendat. Scribit Baronius, Acta apud *Zenophilum* consularem Numidia, quibus Caecilianus purgatus, et *Sylvanus* Cirtensis, unus ex ordinatoribus Majorini, traditor convictus est, ad hunc annum pertinere. Sed vel ipse titulus Actorum eam sententiam refellit. Sic enim praenotantur haec Gesta: « Constantino Maximo Augusto, et Constantino Juniore nobilissimo Caesare consulibus, etc. » Apud Augustinum vero perpetram legitur: *Constantio Maximo Augusto*. Qua lectione inductus Baronius, Constantium Chlorum hic designari censuit, qui currenti anno dum sextum consulatum gereret, finem vivendi fecit; eique suffectum fuisse vult Constantinum, gravi errore. Nam si hoc anno consul fuisset Constantinus, sequenti iterum consul dici debuisset in Fastis, cum tamen tunc consul sine numerali nota ubique lega-

tur. Deinde si *Constantinus* in locum patris suffectus est consul, cur nomen *Constantii* patris adhuc in Fastis remanet? Sed et cognomina quae in Actis illis ubique tribuantur, satis indicant Constantium Chlorum hic designari non posse. Neque enim Constantius Chlorus *Marimi* titulum unquam gessit; nec Constantinus ejus filius *Junior* cognominatus est. Cum enim *Junior* dicatur ad distinctionem Senioris, qui eodem appellatur nomine, quomodo dici potuit *Junior* Constantinus, cum ante ipsum nemo hoc nomine fuerit insignitus? Quare non dubium est, quin corrupta sit Augustini lectio, scribendumque in Gestis purgationis Caecilianii: « Constantino Maximo Augusto, et Constantino juniore nobilissimo Caesare consulibus. » Fuit hic annus Christi vicesimus ac trecentessimus, quo Zenophilus consularis Numidia, causa cognita, Sylvanum Cirtensem episcopum traditorem fuisse pronuntiavit.

28. *Quo anno agitata.* — Porro haec apud Zenophilum Acta hoc anno fieri non potuisse, pluribus argumentis probat Valesius. Primo, *Constantina* civitas et Constantienses in iis Gestis dicuntur cives urbis Constantinae. Nam Victor Grammaticus ait, patrem suum fuisse decurionem Constantiensem. Atqui certum est, nonnisi post Maxentii mortem, Cirtam oppidum Numidia, quod *Maxaudri* tyranni obsidione ecciderat, a Constantino instauratam, ejusque vocabulo appellatam fuisse, ut testatur Aurelius Victor. Deinde jam tum Caecilianus innocentia multis indicis probata fuerat, cum haec apud Zenophilum gesta sunt. Sic enim initio Actorum legitur: « Cur ergo intermisso eo, cujus innocentia probata est, Sylvano communicas? Adde, quod clerici adversus Sylvanum interrogati respondent, se a majoribus et senioribus clericis ita accepisse, quod traditor esset Sylvanus, id est, quod tradidisset lucernam argenteam tempore persecutionis, Diocletiano VIII et Maximiano VII ess., anno Christi 303. Quod si haec Acta apud Zenophilum currenti anno gesta essent, clerici utique non dicebant, accepisse se a majoribus suis rem adhuc recentis memoriae, quam ipsi videre potuerant. Denique quis *Zenophilo* praeeperat ut de crimine traditionis *Sylvaui* tanta cura ac diligentia cognosceret? Certe non Galerius. Hic enim Christianos acerbissime persequebatur. Nec Maxentius, nam et hic paganus fuit, ut ex Eusebio et Zozimo constat; et hoc anno, quo haec Baronius acta affirmat, nondum *Africanus* sub suam ditonem redegerat; paruit enim illa *Severo* Caesari, et post hujus mortem, quae anno sequenti contigit, *Maxaudro* tyranno, quem quartum imperii seu tyrannidis annum inchoasse, ex nummis discimus. Sed neque dici potest, Constantinum imp. eam cognitionem mandasse *Zenophilo*; quippe qui hoc anno nihil in Africa Constantinum possideret. Ex quibus manifeste convincitur, acta haec apud Zenophilum consularem Numidia, non hoc anno, sed anno cccxx gesta esse, Constantino M. Augusto, et Constantino Juniore nobilissimo Caesare coss.

29. *Origo schismatis Meletianorum.* — Ad num. 44 et seqq. Initium schismatis *Meletianorum* anno trecentesimo primo, vel circiter, configit. Athanasius enim in « Epistola Encyclica contra Arianos ad episcopos Ægypti et Libyæ, » que sub nomine « Orationis primæ contra Arianos, » ejus operibus inseritur, loquens de quadam fidei formula ab Eusebiano conscripta, quam ii ab Ægyptiis subscribendam volebant, ait: « Ob eandem causam Georgium quendam ex Cappadocia conduxerunt mittendum ad vos, cujus tamen nulla habenda est ratio; dicunt enim in his partibus, quod ne quidem christianus omnino sit, sed idolorum zelator, et moribus carnifex; ideoque ab his electum, ut possit injurias, rapinas et caedes facere: ad hæc enim exercitatus est diu, et que christiana fidei sunt, prorsus ignorat. » Baronius existimans, eam epistolam seu Orationem primam adversus Arianos anno trecentesimo sexagesimo secundo scriptam esse, schismatis *Meletianorum* originem huic anno illigavit; quod in ea Epistola dicitur, quinquaginta quinque annos ab initio schismatis Meletiani effluxisse; quos ideo a currenti Christi anno aspiciendo arbitratus est. At ex laudatis Athanasii verbis patet, nondum sedem Alexandrinam *Georgian* invasisse; imo nec fama adhuc Ægyptiis notum fuisse, quando Athanasius eam scripsit Epistolam. Quare cum initio anni trecentissimi quinquagesimi sexti, ut suo loco dicitur, in Ecclesiam Alexandrinam *Georgius* irruerit, constat, eam Epistolam circa ejusdem anni initium ad Ægyptios missam, et quinquaginta quinque annos in ea memoratos ab anno trecentesimo primo vel circiter inchoandos.

30. *Eusebius de eo schismate percutus est.* — Præterea Eusebius initio lib. 8 de persecutione Diocletiana verba facturus ait: « Cum sensu omni destituti, de placando Dei numine ne cogitaremus quidem; quin potius instar impiorum quorundam res humanas nulla sollicitudine ac providentia gu-

bernari rati, alia quotidie crimina aliis adjiceremus; cum pastores nostri, sprete religionis regula, multis inter se contentionibus decertarent, nihil aliud quam jurgia, minas, amulationem, odia ac multas inimicitias amplificare studentes; principatum quasi tyrannidem quamdam contentissimesibi vindicantes: hinc denum juxta dictum Jeremie: Obscuravit Dominus in ira sua filiam Sion, et dejecit de caelo gloriam Israel; » id est, Diocletianum et Maximianum in Ecclesiam sævire permisit. Quæ Eusebii verba Baronius referens reprehendit Eusebium, culpæque, quod sacerdotibus detrahat, et infensum plane in eos animum præferat: « Sed et que de episcoporum discordiis, inquit, idem etiam Eusebius recitat, pariter refutantur. Certe quidem nec leve vestigium discordiarum, quas factat inter Ecclesiarum præsides intercessisse, his temporibus, antequam Meletiani in Ægypto schisma conflarent, vel Arius hæresim excogitaret (quæ omnia facta sunt postea), aliquis poterit demonstrare. » Sed Meletiani schismatis initio anno suo reddito, sua Eusebio fides stat, constatque, illud persecutionem Diocletianeam præcessisse, ac hujus sæculi initio in Ægypto ortum esse.

31. *Acta Meletianorum falsa.* — Porro Pelagius in Animadversionibus Epiphaniæ ad hæresim 68, quæ est *Meletianorum*, subscribit Baronio quoad Meletiana Acta, ac quoad totam schismatis historiam, quam ibidem proponit Epiphanius. Certissimum enim est, a Meletiano aliquo scriptore falsa Meletii Acta conscripta fuisse; in quibus turpissimam hominis infamiam et execrabilia facinora dissimulare conatus est. In ea quippe cum imprudens incidisset Epiphanius, veram ac sinceram illam esse narrationem frustra credidit. Acta etiam S. Petri Alexandrini, in quibus de Meletio agitur, quæque Baronius legitima et germana esse putavit, licet velustissima sint, spuria tamen esse infra ostendemus.

1. *Severi Caesaris interitus.* — Trecentesimus septimus Christi annus Constantini Caesaris consulari ordinario consignatur, cujus collega rectius ponitur Maximianus novies, quam Diocletianus eodem numero auctus; cum constet nonum consularium Diocletiani ante biennium incidisse.

Hoc ipso anno Severus Caesar a Maxentio occiditur; ut autem id factum sit, Zozimus rem gestam sic narrat: « Maximianus Galerius (quem nonnulli errore ducti Maximinum nominant), his cognitis, »

¹ Zozim. lib. 11.

que scilicet tyrannice a Maxentio gerebantur, « Severum Casarem ablegat, bellum Maxentio facturum. Eum Mediolano profectum, et cum Maurorum ordinibus pacentem, Maxentius, militum animis majori ex parte pecunia corruptis, atque etiam profecto pretorio Anullino sibi conciliato, nullo negotio vicit. Severus fuga Ravennam elapsus est, urbem muniam et populosam, quæque copiam victus tantam haberet, quanta tum ipsi, tum militibus ejus sufficeret. His intellectis, Maximianus Herculius pro filio Maxentio non ab re sollicitus. Lucania relicta, in qua id temporis erat, Ravennam contendebat; cumque perspexisset Severum hac invitum eji non posse, quod munia foret et comætu abundaret, sacramentis circumvento, Romam ut iret persuasit: quo quidem peregris, ubi quemdam ad locum venisset, quem Tres Tabernæ vocant, ab insidiis quas eo loco Maxentius collocaverat, apprehensus necatur, cervicibus laqueo fractis. Cælerum Maximianus Galerius, haud aquo ferens animo que in Severum Casarem designata fuerant, ab Oriente Romam eundem statuit, et meritis a Maxentio penas exigendas. Ut in Italiam appulerat, parum fidos erga se militum animos sentiens, ad Orientem nullo commisso profilio rediit.

2. « Tunc et Maximianus Herculius eas turbas, quæ Rempublicam vexarent, indigne ferens, ad Diocletianum id temporis Carnuti oppidum hoc Celticum est) degentem venit, eique persuadere nititur, imperium resumat; nec id patitur, tam diuturno tempore tantique laboribus ipsorum conservatum, insanienti juventa ac illorum dementia, a quibus occupatum esset, expositum quassari. Sed Diocletiano postulatis ejus non assentiente, sed negotiorum occupationi quietem anteferente, nam fortassis etiam rerum perturbationem secuturam prospiciebat, ut erat religiosus observantissimus, Herculius eo conatu frustratus, et Ravennam usque progressus, rursum versus Alpes contendit, ut ibi commorantem Constantinum conveniret. Cumque natura curiosus et infidus esset, promissa illi Fausta filia, eoque promisso impleto fallere conabatur hominem, et persuadere discedentem ex Italia Galerium Maximianum persequeretur, et insidias Maxentio strueret. » Hæc Zozimus usque ad nuptias Constantini. Eutropius autem Ravenne tradit fuisse interfectum Severum, cum obsidens urbem, a suis derelictus, eo confugisset. Sed ad Constantinum.

3. *Maximianus male affectus in Constantinum.*
— Tam brevi tempore a Constantii parentis obitu, cum necdum Augustum, sed tantum Casarem ageret Constantinus, duos compressit barbaros reges timoremque universis incussit; hæc enim pro concione publice sic dicta sunt¹: « Nulla ille, » nempe pater, « Francorum millia qui Eclaviam aliasque cæcis fihenum terras invaserant, interfecit, depulit, abduxit; tu jam ab ipsis eorum regibus auspicatus es, simulque et præterita illorum scelera punisti, et

tolius gentis lubricam fidem timore junxisti (vinxisti). » Sed et Nazarius¹ ex his quoque magnum sibi ejus laudandi comparat argumentum, cum ait: « Tu ferocissimus regibus Ascarico et comite Gaiso captis, tanta laude res bellicas auspicatus es, ut jam inaudite magnitudinis obsidem teneremus. Tu Herculium ferunt tenerum adhuc atque lactentem, duos angues manu clisisse, ut jam infantulo indoles futuri roboris immicaret; sic tu, imperator, in ipsi imperii tui cunabulis quasi geminos dracones necares, per saxissimorum regum famosa supplicia hudebas. » Eusebius² res ab eodem gestas relevens, hæc narrat his verbis: « Ilaque ut primum fuit in regni solio tuto locatus, imperii portioni quam rexisset pater, studiosè prospexit; commodisque omnium gentium, quarum dominatum pater ante tenuisset, summa cum humanitate et clementia assidue consuluit; omnia autem barbarorum genera circa fluxum Rhenum et Oceanum versus Occidentem incolecta, quæ audacia et temeritate impulsa seditionem contlassent, penitus repressit, et ex indomitis immanitateque effleratis mansueta effecit et ratione tractabilia. Alia vero, quorum animos adeo insanabiles animalitateque, ut ad vitam quiete pacificeque degendam nullo modo viderentur posse traduci, seclusit ab imperio, et tanquam agrestes belluas a patrie finibus prorsus exturbavit. » Hæc tot scriptorum illorum temporum ore vulgata, a Zozimo sunt prætermissa, quod non historiam (ut dictum est, sed Philippicæ potius in Constantinum scribere instituerit.

4. Cum igitur ipso sui imperii exordio, tam modico temporis intervallo, tam præclara tum militaris præstantia, tum in rebus gerendis consilii specimina edidisset, præjudiciaque hæc essent majorum in dies accessionum ad imperii propagationem: videns Maximianus Herculius male consultum fore Maxentio, quantum Constantini res starent, perinde atque Saul in David, gloria illius æmulationis stimulis exagitat, nihil prætermittere intentatum decrevit, quo illum de medio tolleret, simulat (quod tradit Eutropius³) cum Maxentio inimicitias, eaque occasione depositum resumit imperium; lætus cum Constantino componere, illudque vinculo nuptiarum stringere velle, videri cœpit: hæcque omnia ut Constantinum his officiis prormeritum, tutum redditum interficeret. Sed andiamus Eutropium hæc narrantem: « Herculius tamen Maximianus post hæc in concione exercitu filium Maxentium nudare conatus, seditionem et convicia militum tulit; inde ad Gallias profectus est, dolo composito, tanquam a filio esset expulsus, ut Constantinum genero jungeretur, moliens tamen Constantinum reperla occasione interficere, qui in Galliis et militum et provincialium ingenti jam favore regnabat, cæcis Francis atque Alemannis, captisque eorum regibus, quos etiam bestiis, cum magnificentem

¹ Nazar. in Paneg. Const. III. — ² Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 19. — ³ Eutrop. lib. X.

¹ Paneg. Maxim. et Const. I.

spectaculum muneris parasset, objecit. » Hæc Eutropius.

5. At quæ dicit de Maxentii exercitu Maximianum Herculium conviciis insectante, hæc postea confligunt; nam antea cum Severi bellum instaret, tunc Urbs ipsa, et positus in ea exercitus ipsum acclamavit Maximianum: id quidem in laudatione illa in nuptiis habita recte videtur exprimi, cum dicitur¹: « Fecit enim Roma ipsa pro majestate nominis sui, ut ostenderet posse se etiam imperatoribus imperare; abduxit exercitus suos, ac tibi reddidit. Et cum ad sedandos animos auctoritatem privati principis attulisses, supplices tibi manus tendens, vel potius queribunda clamavit: Quousque hoc, Maximiane, patiar me quasi et quiescere? » Hæc ibi et alia multa, quibus declarat ab amplissimo senatu coactum ipsum Maximianum imperium respumpsisse, non alio quidem consilio, quam ut illud Maxentio stabiliret; cuius rei gratia, cætera quæ postmodum secuta sunt, velut in scena ex composito videntur esse representata, nempe ira in Maxentium, et nuptiæ Constantini cum ejusdem Maximiani filia Fausta; quæ celebratæ sunt, cum ipse Maximianus Roma fuga lapsus, una cum suis in Gallias ad Constantium se contulit, ut quæ dicuntur inferius declarabunt: licet hæc omnia serio accidisse alii tradant: revera tamen Maximianum fuisse in Constantinum animo infensissimo, certum est.

6. *Nuptiæ Constantini, qui dicitur Augustus.* — Quod primum ad Constantini cum Fausta conjugium spectat, idem Maximianus Herculius, qui olim Theodoram privignam ex Eutropia genitam in uxorem conjunxisset Constantio, et cum ea imperium eidem tradidisset; modo filiam Faustam ex eadem quoque Eutropia genitam junxit matrimonio Constantino, et imperium quod iterum susceperat, dependendo iterum, in eundem Constantinum transferre videri volebat. At non hanc primam Constantinus in uxorem accepit; sed jam antea, ut ex ephæbis excessit, uxorem duxit, ne conjunctione aliqua illegitima lædaretur; hancque fuisse Minervinam, ex qua natus est Crispus, verior sententia est; licet Victor² et Zozimus, eam Crispi matrem Minervinam fuisse illi non conjugem sed concubinam, tradant.

7. Sed quid hæc de re pro concione dictum sit tunc in panegyrico habito in his nuptiis cum Fausta initis, repetamus; haud enim in tam celebri conventu auctorem mentiri potuisse putandum. Praclarus ergo illorum temporum orator, eum Constantini commendat confitentem, Constantii patris exemplo servatam, hæc ait³: « Quo enim magis continentiam patris æquare potuisti, quam quod te ab ipso tunc pueritia illico matrimonii legibus tradidisti, ut primo ingressu adolescentiæ formares animum maritalem, nihil de vagis cupiditatibus, nihil de concessis ætati voluptatibus in hoc sacrum pectus admitteres? Novum jam tunc miraculum, juvenis uxoris; sed ut res est, mente presaga

omnibus te verecundiæ observationibus imbuebas, talem postea ducturus uxorem. » Hæc auctor de primo conjugio, ex quo Crispus est genitus, qui hoc ipso tempore jam excesserat pueritiam, aspectu pulcherrimus, talisque ætate et forma egregia, quem (ut suo loco dicemus) Fausta ipsa Constantini nova conjux incesto amore succensa Iurpiter deperiret.

8. Sic igitur etiam ex Crispi ætate, Constantini patris annos metiri licet, atque verum exploratumque reddi, quod testatur Eusebius¹, totidem annos natum fuisse Constantinum, cum suscepit imperium, quot vixit postea imperator, nempe attigisse saltem trigesimum primum annum. Quomobrem qui ætate juniorem capessisse imperium tradunt, respectu seniorum imperatorum locuti esse videntur, ut cum Nazarius² ait in Panegyrico: « Tu, imperator optime, inito principatu adhuc ævi immaturus, sed jam maturus imperio, ostendisti cursum ætatis non expectandum in festinatione virtutis. »

9. His ergo nuptiis initis, Constantino Cæsari additum nomen Augusti, summamque est imperii consentens: « Sunt, » inquit auctor panegyrici in iisdem nuptiis dicti, « hujus propria lætitia, qua tibi Cæsari additum est nomen imperii, et istarum celestium nuptiarum festa celebrantur; » et inferius: « Cum tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris tamen appellatione contentus, expectare malueris, ut idem te, qui illum, declararet Augustum. » Verum anni ejus imperii cœpi sunt numerari ab obitu patris ejus Constanti.

10. *Infelix obitus Maximiani.* — Quanta vero Dei clementia super Constantinum, quem fore christianum prævidebat, maxime invigilans operata sit, cum a Maximiani insidiis illum tutatus est, jam dicamus. Etenim accidit, ut Fausta conjux in virum propensior quam in parentem, omnes technas ac dolos, quos pater in ipsam meditabatur, eidem palam faceret Constantino. Qui cum rursus imperium affectantem resmentemque eum exercitu insecutus, fugam capessere impulit; sed cum fugiens ille Massiliam pervenisset, de salute desperans, laqueo sibi paravit interitum. Errat Zozimus⁵, cum eum Tarsi morbo periisse tradat, qui rem gestam sic narrat: « Ad hæc Maximianus, cum illum obsequentem nactus esset, a Constantino discedens, imperium recuperare nitēbatur, ea spe, quod ad odia multa Constantinum generum et filium Maxentium impulsurus esset; » et paulo post: « Eidem recuperando (cui diximus) intentus Maximianus Herculius, ut milites a benevolentia et studiis erga Maxentium alienaret, operam dabat. At cum is largitionibus et miseris supplicationibus suas in partes eos pertraxisset, Constantino struere nitēbatur insidias eorum opera militum quos ille penes se habebat. Verum quod Fausta conatum illius antevertisset ac rem totam Constantino indicasset, in desperationem rerum omnium adductus Herculius, apud Tarsum

¹ Euseb. in Vit. Constant. lib. 1 c. 1. in fin. et lib. IV. c. 53. —

² Nazar. in Paneg. Const. — ³ Zozim. lib. 11.

⁴ Paneg. 1. — ² Viet. in Const. et Zozim. lib. 11. — ³ Paneg. 1.

morbo extinguitur. » Hæc de his Zozimus. At quæ dicit de militibus a Maxentio abalienatis, ante nuptias accidisse, ex dicto Panegyrico satis est demonstratum.

11. Quod vero Tarsi ait ipsum perisse, errore lapsus esse convincitur, sicut et Socrates ¹, et alique ex recentioribus; nam non Maximianus Herculius, sed Maximianus Galerius (ut auctor est Victor) Tarsi diem obiit; qui item Victor ² de eodem Maximiano de quo est sermo, agens hæc ait: « Maximianus Herculius a Constantino apud Massiliam obsessus, deinde captus, penas mortis genere postremo, fractis laqueo cervicibus, luit. » Alii autem (ut dictum est se ipsum laqueo strangulasse tradunt, Eutropius ³ pariter Massiliæ dedisse meritas penas Herculium testatur, itemque Orosius ⁴, et ante omnes Eusebius ⁵, qui id accidisse ponit hoc anno secundo imperii Constantini, idque ⁶ ait quod insidias molitus Constantino deprehensus fuisset, et ob id turpissima cum morte vitam clausisse, dum (ut inferius ⁷ inquit) demonis incitatione ac pulsu extremum vitæ laqueo interrupit.

12. Id vero certissimum esse, oratio panegyrica eidem Constantino mox post ejusdem Maximiani Herculii interitum dicta fides facit, qua ipsius res gestæ exacte narrantur; ac primum cum illa iunctiva in Maximianum beneficiorum immemorem his verbis auctor invehitur ⁸: « Et enim alia mittam, hoc ipsum nonne fati necessitas tulit, ut ille tue pietatis hæc referret vicem, quem tu ab Urbe pulsum, ab Italia fugatum, ab Illyrico repudiatum, tuis provinciis, tuis copiis, tuo palatio cepisti? Quid, oro, sibi voluit? quid oplavit? aut quid amplius adipisceretur his, que a te fuerat consecutus? cui tu summa et diversissima bona, privatim otium, et regias opes dederas; cui digredienti ad annulos sederas. » Addit hæc et de cæteris obsequiis: « Cui impensius etiam quam tibi occurrere obsequia nostra mandaveras; cujus omnibus jussis sic statueras obedire, ut penes te habitus, penes illum potestas esset imperii. Quisnam ille tantus fuit non ardor potentie? quid enim te imperante non posset? sed error jam desipientis ætatis, ut tot natus annos gravissimas curas et bellum civile susceperet. » Et post nonnulla in laudem Diocletiani auctor effusus, et contra eundem Maximianum, quod bis depositum imperium tertio jam quaereret usurpare, pluribusque res post gestas, et obsidionem Massiliæ, quo ille confugerat, persecutus, hæc de spontaneo ejus obitu addit:

13. « Quod ad pietatem tuam pertinet, imperator et illum et omnes quos receperat, reservasti. Sibi imputet quisquis uti noluit beneficio tuo, nec se dignum vita iudicavit, cum per te fieret ut viveret. Tu, quod sufficit conscientie tue, etiam non merentibus pepercisti. Sed ignosce dicto: Non om-

nia potes, dii te vindicant et invitum. » Hæc ibi de Maximiani Herculii spontaneo interitu auctor habet. Præmundiaverat Victor insignis miles christianus, natione Maurus, ex illis quos in Galliam Cisalpinam ab eodem ductos divinus, ejus obitum; quippe ejusdem Maximiani mandato ob Christi nominis confessionem multa passus, tandem duci iustus, cum plectendus esset, ait ad milites: « Dicit imperatori Maximiano, hoc anno illum abiturum e vita. » Exant ejus martyrii Acta ¹ Mediolani habita. Hunc igitur tandem consecutus est finem christiani nominis inhumanissimus hostis, carnifex sanctorum martyrum; quem tamen relatum inter divos opera Maxenti generi, tempore auctum, numisma positum anno superiori demonstrat.

14. *Constantinus cultor deorum.* — At vero quod pertinet ad Constantinum imperatorem, licet sinceret Christianos quiete agere, de iisdemque officiis omnibus optime mereretur, ipse tamen necdum conceperat animo Christianam religionem; quippe cum diis sacra faceret et ex gentilitate superstitionis præscripto vitam in omnibus institueret: quod quidem cum ex nullis appareat, idem quoque auctor eadem oratione iis verbis perspicuum reddit, cum quid ab eo gestum esset post expeditionem illam contra Maximianum susceptam narrans, hæc ait ²: « Ipsa hoc sic ornante Fortuna, ut te ibi rerum tuarum felicitas admoneret, diis immortalibus ferre que voveras; ubi deflexisses ad templum toto orbe pulcherrimum, imo ad presentem ut venisti deum. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum, comitante Victoria, coronas tibi laureas offerentem, que tricennum singula ferunt omen annorum; » et paulo post: « Merito igitur augustissima illa delubra tantis donariis honestasti, ut jam velera non querant, jam omnia te vocare ad se templa videantur, præcipueque Apollo nosler. » Hæc et alia plura id genus auctor de eodem narrat.

15. *Annus sextus persecutionis qua iterum martyres.* — Sed et adhuc antiquæ visuntur nummorum inscriptiones, in quibus hæc leguntur: FL. VAL. CONSTANTINUS NOB. C. GENIO POP. ROM. S. A. P. T. R. et signum genii; alia rursus AVG. titulo et Martis, cum Martis signo; Jovis alia, Solis plures, Victoria etiam cum eorumdem numinum imaginibus. Sed exhibemus tibi ejusdem Constantini numisma cum Marte. Hæc de Constantino volumus tradidisse, ut appareat cum, cum nihil minus, quod spectat ad numinum cultum, haberet a cæteris imperatoribus qui ante ipsum imperium administrarant, non tamen eorum causa Christianis hoc tempore negotium facessisse, sed indulgisse, de iisdemque optime meritum esse.

16. Quo autem statu res Orientalis Ecclesiæ hoc anno essent, quam adhuc persecutionis furor exagitabat, ex Eusebio, qui hæc scribit ³, accipiuntur: « Ad annum sextum, inquit, cum persecutionis tempestas contra nos vehementer ingrueret, forte

¹ Socr. lib. 1. c. 4. — ² Victor in Maxim. — ³ Eutrop. lib. IX. —

⁴ Oros. lib. VII. c. 28. — ⁵ Euseb. in Chron. — ⁶ Idem lib. VIII. c. 26. — ⁷ Ibid. c. 29. — ⁸ Paneg. Constant. IV.

¹ Apud Sur. Iom. III. die 8 Maii. — ² Paneg. Constant. IV. — ³ Euseb. lib. VIII. c. 18.

in loco quodam Thebaidis, Porphyrite appellato, qui jam ante ex vena lapidis porphyrite, qua ibi nascitur, nomen deduxerat, ingens turba vera in Deum pietatis confessorum versabatur; ex quibus centum viri cum mulieribus, et tenellis admodum liberis (tres solum ab eo numero aberant) ad praesidem Palaestinae, Firmilianum scilicet, qui jam locum Urbani in praefectura obtinuerat, mittebantur; quibus, cum Deum omnium creatorem et Christum confessi fuissent, praecipit, idque de sententia imperatoris, non modo sinistrorum pedum commissuras cum ipsis nervis ignito ferro praecidi, sed etiam oculos dexteros primum scis, cum ipsis pupillis et membranis quibus tegebantur, effodi; deinde cauteriis candentibus omnino ad ipsas intimas fibras et quasi radices labefactari. Ac postea ipsos ad metallorum venas, quae erant in provincia, quo gravi arumna et afflictatione torquentur, ablegat. Neque satis erat istos solum ejusmodi tormenta perpetientes oculis vidisse; sed etiam e Palaestina, quos paulo ante diximus, ad singularia pugillatis certamina inennda condemnatos, coram conspici voluit; idque cum fuissent neque cibarum ex peni regio sustentari, neque essent in ullo exercitationis genere quod ad pugillatum perfinebat, aliquando versati. Jam vero non procuratoribus imperialibus solum istud declaratum, sed coram ipso etiam imperatore Maximino ea de re comparentes, celsissimam in Christo confitendo constantiam, tum famis tolerantiam, tum verberum perpeffione commostrarunt; et similia tormenta cum iis quos modo posuimus, cumque aliis confessoribus ex ipsa Caesarea ad ipsorum numerum adjectis, sustinuerunt.

17. « Post istos autem alii evestigio propterea quod homines, quo sacrarum litterarum lectioni interessent, in unum coegerant, in urbe Gaza capti fuerunt; quorum alii eadem cum iis tum oculorum, tum pedum vexationes subierunt; alii, tormentis in utrumque latus inflicis, multo graviores cruciatus subierunt. Inter quos una quadam corpore mulier, animi autem magnitudine plane vir, cum stupri minas ferre non posset, et tale verbum esset contra tyrannum locuta, nempe relictionem Republicae judicibus admodum crudelibus ab eo esse commissam; primum verberibus caeditur, deinde sublimis in ligno erecto suspensa, acerbos laterum cruciatus perferit. Ubi autem qui ad eam rem erant designati ex judicis mandato acriter acerbique tormenta illi incusserant, alia mulier, quae multo majorem laudem, quam illi quos Graeci *μαρτυρες* vocant, hoc est pugiles (qui ob laetorem erectum in dimicando animum pleno ore praedicantur), promerita est, quaeque pari ratione eum illa priore virginitalis scopum sibi proposuerat, corporis forma (ut videbatur) admodum sordida, vultu quidem abjecta, sed animo revera robusto, et majorem animi celsitatem, quam corporis species praese ferbat, in pectore complexa; eum pati non posset, ut tam dire, crudeliter, et inhumane

cum illa ageretur; e media turba in judicem vociferatur: Quousque tam acerbè sororem meam torques? Ille iracundia magis exstans, statim illam comprehendi jubet. Ea deinde rapitur in medium; quam quidem libere venerandum Salvaloris nomen profitentem, primum verbis ad immolandum sollicitavit; verum ubi resistebat, vi ad altare trahitur. Illa tum suae indoli germana et convenientia obiens, et nihil de priore animi alacritate remittens, pede inbrepido et fidenti in aram ruit, in eamque insultat caelebus; et quae in ea erant, ma cum lignorum strue penitus everit. Unde judex tanquam truculenta bellua bile et rabie exandescens, primum tot tormenta in ejus latera impingi praecipit, quot nemini unquam antea; et praefurore propemodum crudis ejus carnibus se saturare gestit. Postea autem quam ejus insania satietatem coeperat, ambas simul junctas, hanc nempe cum ea quam sororem ante appellaverat, flammarum incendio absumendas addixit; quarum priorem ex regione Gazensium orlam, alteram nomine Valentinam ex Caesariensium genere fuisse praenotatam nullisque cognitam, intelligendum est.

18. « Martyrium porro quod statim post beatissimus Paulus perpeffebatur, quo pacto pro dignitate explicare queo? Eodem enim temporis articulo cum illis mulieribus una sententia morti adjudicatus, ad extremum a victore, cum ejus caput esset jamjam amputaturus, paululum temporis sibi concedi postulavit, quo impetrato, primum clara et canora voce a Deo exposcit ut christiani tribules sui ejus gratiae reconciliarentur; et ut quam celsissime illis daretur libertas, supplex obtestatur; deinde pro Judaeis, ut ad eum per Christum se totos transferrent, orat; deinde paululum in oratione progressus, eadem pro Samaritanis efflagitat; tum ut omnes Hebraeos, qui in errore et caeca Dei ignoratione versabantur, ad divinam cognitionem venirent et veram pietatem reciperent, deprecatur; neque universam multitudinem, quae undique circumstabat, omnino tanquam neglectam et deprecatione sua desitutam reliquit. Post quos universos (o immensam et ineffabilem animi lenitatem et tolerantiam!) etiam pro judice qui illum morti addixerat, proque imperialibus, pro carnificibus item, qui mox esset caput ejus cervicibus abscissurus, eo ipso (carnificem dico) et omnibus qui aderant audientibus, Dei omnipotentis nomen imploravit, ne illis hoc facinus in ipsum admissum peccati loco numeraret. Haec et ejusmodi alta voce precatus, tanquam qui immerito plane neci addictus fuisset, omnes propemodum ad misericordiam et lacrymas attraxit; ipse tamen se ipsum ad mortem adornans et cervicem nudam gladio ferendam libenter subternitens, divino et beato martyrio vigesimo quinto die mensis Panemi, hoc est, ad octavam kalendas Augusti, eximie decoratus fuit. Atque iste istorum martyrum res geste talem habere exitum. Tempore porro non longo progrediente, rursum ex Aegyptiorum regione centum et triginta insignes

fidei, et confessionis in Christum athleta ex mandato Maximini in ipsa Ægypto eodem oculorum et pedum cruciatus, cum illis quos diximus, sustinuerunt, quorum nonnulli ad metalla in Palestina damnati erant, alii ad metalla in Cilicia relegati.

19. « Simulatque vero tam multis, tamque egregiis magnanimorum Christi martyrum facinoribus ingens persecutionis aestus defuerat, et velut sacro illorum errore flamma ejus extincta erat, et jam remissio et libertas confessoribus ex Thebaide, qui metallorum in eo loco nascentium laboribus oppressi fuerant, concessa; et nos Christiani tanquam pulchra quadam pacis serenitate nos ipsos eramus jam recreaturi: deintegro certe ipse penes quem persequendi potestas erat, nescio quo pacto, quave animi commotione, rursus contra Christianos mire inflammatur. Proinde ex improvise Maximini littere contra nos ubique in singulas provincias misse fuerunt; inde præsidem, et summus dux Iosius imperatoris exercitus, tabulis, epistolis, et publicis edictis civitatis ejusque curatoribus una cum præfectis præsidiorum et tabellariis præcipiunt, ut edictum imperatoris ad exitum perducere maturent; mandavique ut cum omni celeritate idolorum delubra que ceciderant reciderent, et denuo ædificarent; quin etiam efficerent, ut omnes omnino viri cum uxoribus, famulis, et pueris matrum ubera adhuc sugentibus, immolarent, libamina offerrent, et ipsa sacrificia reipsa degustarent, et cibaria in foro venalia impuris sacrificiorum libationibus contaminarent; et pro foribus denique balnearum quidam quasi custodes constituerentur, ut, qui in his essent sordibus abluti, post scelestis et nefarii illis victimis se inquinarent.

20. « Quibus rebus hunc in modum confectis, cum nostri deintegro (ut verisimile erat) maximis curis et mœnore tenerentur implicati, et Gentiles ipsi de intolerabili et nimia horum scelerum absurditate admodum conquererentur (nam illis ista nimium fastidii nimiumque importunitatis complecti visa sunt, et calamitosissima tempestas passim omnibus impenderet: divina Salvatoris nostri virtus et potentia iis athletic tantam denuo animi injectit fidenciam, et quasi cœlitus inspiravit, ut cum nemo illos vi impelleret raperetque ad fidei suæ confessionem, ultro offerrent sese, et omnes ejusmodi terrores ac minas strenue proferrent, et tanquam pedibus prorsus conculcarent. Idcirco tres ex fidelibus simul uno animorum consensu contra præsidem immolantem insiliunt, et alta voce tali errore atque amentia desistere hortantur: Nam non alium esse Deum, præter eum qui omnium rerum effector et architectus est, asserunt. Rogati ergo, quinam essent, Christianos se audacter confitentur. Qua de causa Firmilianus acris et vehemens concitatus, absque ullo alio supplicii genere, capite mulctandos tradidit; quorum unus presbyter erat, nomine Antoninus; alter Zebinas vocabatur, ex civitate Eleutheropoli prognatus; tertio Germanus nomen fuit.

Decimo tertio die mensis qui Deus dicitur, id est, idibus Novembris; hæc de istis Acta sunt.

21. « Eodem die mulier quædam, Ennathas nomine, ex urbe Seythepoli orta, virginitalis quasi coronis pulchre adornata, una cum illis martyribus eo accessit: qua non ultro se obtulit, ut illi, sed vi tracta fuit, et ad judicem adducta. Idcirco post verbera et graves contumeliososque cruciatus, quos judex ei indigno curaverat, tribubus quidam qui illic in proximo magistratum gerebat, appellatus Maxys, homo non tam nomine, quam tota vite ratione nequam, et ut aliis rebus scelestus et perditus, ita tum corporis viribus supra modum robustus, tum moribus ferus et crudelis, tum apud omnes qui illum norant infamia et dedecore notatus, absque auctoritate majoris potestatis hanc beatam virginem aggreditur, eamque omni vestitu usque eo exiit, ut corpus a lumbis solum ad pedes conlegeretur, reliquum autem nudum existeret. Hanc per universam civitatem Casarem undique circumduxit, lorisque per totum forum et publicas plateas tractam non sine quadam animi sui oblectatione verberavit; quam post tot cruciatus, cum constantissimam animi firmitudinem pro tribunali, ubi præfectus considerare solebat, in fide tuenda ostendisset, judex vivam igne cremandam tradidit.

22. « Iste igitur immanitate longius progrediens et rabiem prope belluam contra pios in dies adaugeus, adco extra naturæ leges penitus egressus est, uti inanimis sanctorum virorum corporibus sepulcrum impudens invideret; et propterea cadavera sub dio, ut a bestiis dilaniarentur, noctu assidue et interdum servari præcepit. Hæc non exiguum hominum numerum multorum dierum spatio huic immani et barbaro mandato inservientium cernere licebat. Quin etiam alii ex specula et loco edilio, tanquam operæ prælium facturi, ne cadavera subriperentur, sedulo observabant. Hæc agresiles bestie, canes, et aves carnivoræ membra discerperunt humana, eaque huic illuc disperse runt, et tota civitas undique visceribus osibusque hominum constrata fuit; adeo ut illis ipsis, qui ante fuissent infesto animo in nos affecti, nihil unquam crudelius, nihil aspectu horribilius videretur; neque tam eorum calamitatem, in quos hæc admissa erant, quam cum suam ipsorum, tum communis parentis naturæ ignominiam deplorabant. Spectaculum enim humanarum carnum non uno loco devoratarum, sed ubique misere disjectarum (quod omnem dicendi facultatem, omnemque tragædiæ speciem longe superat) prope civitalis portas cujusque oculis subjectum fuit. Nonnulli autem membra, cadavera integra, et viscerum partes etiam intra portas se vidisse dixerunt.

23. « Dum permullis diebus ista gerebantur, tale quoddam miraculum accidit. Cum clara esset serenitas et aer pulchre splendesceret, Iosiusque eadē omnia suo complexu ambientis summa extaret tranquillitas: repente columnæ civitalis, que publicas et communes porticus sustentabant, mul-

tas veluti lacrymarum guttas quodammodo ex se profunderunt; forum item, et platea, nulla pluviae gutta ex aere decidente, nescio unde, quove modo, aqua aspersae maduerunt: sic ut illico rumor per omnium ora volitaret, terram, utpote rerum id temporis gestarum scelus et impietatem non ferentem, inexplicabili quadam ratione lacrymarum vim ex se fundere, et lapides naturamque inanem nefariae ac facinorae delere, quo hominum naturam tam ferream, tam immitem, tanquam omni affectione vacuum iusta reprehensione coargueret. Verum nugae et fabulae, prope dixerim, haec quidem oratio fortasse posteritati videbitur; non tamen iis, qui eo ipso tempore praesentes de rei veritate satis persuasi fuerunt. » Haec Eusebius.

24. Idemque rursus quid ultimo hujus anni tempore, nempe die decima quarta Decembris, ibidem in Palaestina actum sit, narrat his verbis: « Decimo quarto die mensis Appellae proxime iusequentis, hoc est, ad decimum nonum kalendas Januarii, quidam pii viri ex Aegypto profecti (in Ciliam namque iter susceperant, ut confessores, qui ibi versabantur, sua curatione sublevarent) Caesarea, ab iis qui diligenter homines ad portas civitatis accedentes perscrutantur, capti sunt. Ex quibus alii eandem cum illis, quibus erant inservituri, sententiam et condemnationem subierunt; ut oculi nempe et pedes cruciati illis labefactarentur. Tres autem illorum Ascalone, ubi capti erant, admirabilem fortitudinis vim in fidei suae confessione ostendentes, variis martyrii generibus defuncti sunt: nam unus illorum in rogam coniectus fuit, cui nomen, Ares; reliquis duobus, qui Promus et Elias appellabantur, capita amputata. » Haec ipse, qui his jungit martyres sequenti anno passos ab ipso mense Januarii, quos nos pro exacta temporis ratione suo loco ponemus.

25. Quod autem novis elictis in Oriente persecutio hoc anno in Christianos acrius recruderit, nulla alia ratio afferri posse videtur, nisi quod execto in Caesarem Galerio Maximino (ut diximus) collatae illi administratione imperii, ad patrum sui, a quo vocatus est in eam curam, Galerii Maximiani imitationem mores conformare, animumque componere pro viribus studuit; ac proinde cum nosset nihil illi esse molestius, quam christianam gentem pro arbitrio deos contemnere et detestari, atque aliud numen colere; ejus vestigia consecutus, quod friguisset prope viderentur priora lata in Christianos edicta, novis additis recentioribusque excoigitatis, persecutionem in eos, quibusdam veluti lignis appositis, effervescere fecit. Haec fortasse via promereri conabatur gratiam ipsius Galerii Maximiani, cum praesertim emulationis stimulis novi collegae Licinii Caesaris videretur exagitari.

26. Hoc namque anno occiso Severo Caesare (ut dictum est) in Italia, Galerius Maximianus Licinium Caesarem creavit; de quo Eutropius: « Per hoc

tempus,» quo scilicet Maximianus Herculeus Massiliae male perit, « Licinius a Galerio imperator est factus, Dacia oriundus, nolutus et antiqua consuetudine, et in bello quod adversus Narseum gesserat, strenuis laboribus et officiis acceptus. » Zozimus¹ quoque hoc anno, ante tamen quam Maximianus Herculeus moreretur, Licinium creatum Caesarem tradit; quamobrem erroris arguuntur qui in aliud tempus Licinii imperatoris exordium collocant. Ut hunc creatum Caesarem, Galerii animum ea ex re impulsam existimamus, quod hoc ipso anno in Oriente Valens invasit imperium; ad quem debellandum, homine opus esse qui praestaret militari virtute atque peritia, intellexit. Talis erat Licinius, qui adversus cum expeditionem agens, statim ipsum compressit atque debellatum occidit. Maximinus vero, quod esset vita turpissimus, laboribus militaribus impar existimatus est.

27. *A Maximino Caesare turpissimis moribus multa patiuntur Christiani.* — Hujus autem mores ad omnem turpitudinem comparatos Eusebius recenset his verbis²: « Maximinus tyrannus in Oriente, cum Maxentio, qui Romae imperabat, tanquam cum fratre in omni scelereum genere sui simillimo amicitiam animo simulato contraxit et veteratorio, camque longo tempore callide obtigere laboravit; verum postea tandem deprehensus, debitas simulationis poenas persolvit. Videtur plane dignum admiratione, quo pacto iste finitima et germana seclera cum tyranno, qui Romae rexit imperium, conseriverit, imo vero etiam nequitiae et improbitalis priores partes omnino obtinuerit. Nam qui arte magica et falsis prestigiis pollebant maxime, ab isto maximum dignitatis gradum adepti sunt; quandoquidem erat in primis meticulosus et vana superstitione obligatus, erroremque illum in seiscitandis idolorum et demonum oraculis plurimum faciebat. Etenim absque divinationibus et oraculis nec transversum unguem (quod aiunt) se audebat commovere. Ob quam causam gravio rem et crebriorem persecutionem, quam majores sui, contra nos concitavit. Templata autem deorum in singulis civitatibus erigi et delubra temporis longinquitate vastata mature revocari praecipit, idolorumque in omni loco et civitate constituit sacerdotes, et his in singulis provinciis pontificem unum qui in omni munere egregie obeundo, et luculenter caeteris in Republica viris prestare videretur, cohorte et satellitum stipatum praefecit; et omnibus denique maleficis et prestigiatoribus, tanquam religiosis et deorum numini caris, praefectarum dignitates et maxima privilegia impartiri non erubuit.

28. « Deinceps ab his ad alia nequitiae genera se transtulit; et non unam civitatem aut regionem, sed omnes omnino provincias suo imperio subjectas, auri, argenti, et ingentium facultatum exactio nibus mandatis gravissimis et aliis aliquando

¹ Euseb. lib. VIII. c. 20. — ² Eutrop. lib. X.

¹ Zozim. lib. II. — ² Euseb. lib. VIII. c. 27.

muletis supra modum divexavit oppressitque; locupletum etiam fortunas ipsis a majoribus traditas vi abstulit, quod divitias et pecuniarum tanquam cumulos acervantium suis assentatoribus largiretur. Eo porro temulentia et ebrietas ferebatur, ut insaniret inter pocula, et de mentis gradu deturbatus, rabie quadam lureret; et ea imperaret ebrius, quorum postriede sobrium maxime pœniteret. In crapula et effusa libidinis exuberantia nemini secundus fuit; improbitatis magistrum tum magistratibus, tum subjectis suis se ipsum effecit. Atque ut suos induxit milites, ut omni luxu et intemperantia diffunderent; sic præsides et prætores incitavit, ut omnibus rapinarum et avaritiæ viis contra subiectos insisterent, et fere cum illo tyrannidem usurparent. Quid vesana et temeraria viri flagitia commemorem? quidve commuerem multitudinem mulierum ab eo constupratam? nullam enim civitatem aliquando ipse præferiit, in qua non pudicas mulieres vitariit, in qua virginum raptiones non fecerit. Atque ista ejus facinora non contra Christianos solum, qui morte contempta ejus tyrannidem pro nihilo putarunt, sed et contra alios omnes grassabantur.

29. « Nam quod ad Christianos attinet, qui vincti erant, ignis, ferri, clavorum transfixorum cruciatus, immanes bestias, maris profundos gurgites, membrorum amputationes, ignilorum instrumentorum iniectiones, oculos extumulatos effoscosque, corporis partium extremitates abscissas, fanem præterea metallorum et vinculorum denique ærummas exanflarunt: atque hæc omnia pro pietate patienter, et tranquillo animo ferre maluerunt, quam Dei cultum cum idolorum veneratione commutare. Atque ex mulieribus non minus ipsis viris a doctrina divini Verbi animatis roboratisque pars eadem cum viris certamina subeuntis, æqua virtutis præmia reportarunt; pars ad corruptelam et obscenam libidinis turpitudinem invite attracte, vilam citius interfectioni, quam corpus dedecori tradere instituerunt.

30. « Sola namque mulier quædam christiana inter alias a tyranno adulterii labe turpificatas ex Alexandrinis mulieribus nobilissima splendidissimaque Maximini animum libidine furentem et lascivientem intemperantia, magnitudine quam altissimi animi devicit; quæ quanquam atis rebus, ut opibus, generis splendore et exquisita doctrina insignis fuit, tamen ista omnia præ pudicitia posthabuit. Istam quidem Maximinus, licet sepe orasset uti ipsius cupiditati obsequeretur, eaque denegasset sequæ mori paratam ostenderet, tamen interlicere non potuit (quippe tibido potius quam iracundia mentis suæ tenebat imperium), sed illam fuga mulctatam, omnibus facultatibus spoliavit. Innumera-biles etiam alie christiane, quoniam stupri minas, quibus provinciarum præfecti eas ferrere conabantur, ferre non poterant, omnia cruciamentorum, distortionum, et mortiferi supplicii genera libenter subierunt: atque hæc sane permagna admiratione

digna sunt. » Hucusque de Maximini depravatis moribus Eusebius, hic a nobis ea (ut dictum est) occasione narratis, quod hoc anno persecutionem in Christianos jam sexennii spatii diuturnitate flaccescentem, ex integro valentiorum acerbiori conatu restituit.

31. *Catharinæ aliorumque martyrium.* — Quod vero spectat ad clarissimam natalibus, divitiis opulentissimam, florentissimamque pulchritudine, et scientiis disertissimam feminam illam Alexandrinam, quam perierit Maximinus, hanc fuisse illam fama in Ecclesia celeberrimam, nomine Catharinam (seu polius Hecaterinam) dictam, ut credamus, inducimur; cujus Eusebius (quem contigit complures alios insignes Ægypti martyres omnino prætermississe) prius certaminis tantummodo nobilem victoriam affigit; cum opibus omnibus spoliari libentissime passa est, ne illibata integritatis pendium pateretur. Haud enim putandum, Maximini libidinis faces fuisse possessione divitiarum illius extinctas, et qui pollebat rerum imperio, insequi desiisse abreptam fuga ab anelantibus faucibus prædam tam ardentem amatam ac cupidissime conquistam. Nec retardat fidem nostram, quod Ruffinus¹ hanc ipsam nominat Dorotheam; nam quod Hecaterinæ ab Hecate nomen derivatum esse videtur, id illi fuisse inditum apparet, cum adhuc gentilis esset; factam autem christianam (ut de multis accidit) mutasse nomen, ac dictam esse Dorotheam, sed priori nomine magis notam. Verum unde Ruffinus ejusmodi nomen accepit, nescimus; certe non ab Eusebio, apud quem nulla est de eo mentio. Et quid mirum si Eusebius cætera ipsis certamina ignoravit; cum ejus, quam illustrissimam prærogativis egregiis prædicet, tamen videatur nomen, quod non exprimit, sicut aliorum, ignorasse?

32. Dignum plane est existinare, eam quam disertissimam sciret, per gentiles philosophos, quibus urbs Alexandria abundare solebat, Maximinum conatum esse a christiana religione divellere, ipsamque eos omnes tum scientia, qua egregie imbuta erat, tum etiam divinitus inspirata sibi sapientia superasse. Quod quidem haud mirabitur, qui alteram feminam itidem Alexandrinam, Ilypatiam nomine, insignem eruditione, perspectam habuerit, quæ claruit (ut tradit Socrates²) sub Theodosio Juniore, ex quo hæc modo pauca referimus: « Hæc tantos in litteris fecit progressus, ut omnes philosophos sui temporis longe superaret; ac non modo in scholam Platonicam a Plotino deductam succederet, verum omnes philosophorum omnium præceptiones et disciplinas omnibus, qui eam audire volebant, explicaret; quapropter quotquot philosophiæ studio incendebantur, undique ad illam confluebant. » Hæc et alia de ea Socrates atque Suidas³: sed et celebre est nomen Ilypatie apud Sinesium insignem philosophum, qui eam magi-

¹ Ruffin. lib. viii. c. 17. — ² Socrat. lib. vii. c. 45. — ³ Suid. in Historic.

stram appellat. At haec a nobis exempli causa tantum adducta sunt.

33. Quod insuper eadem fuga lapsa dicatur, contigisse item credimus, ipsam montes Arabiae petiisse (consecuerunt enim per fugae christianiani Alexandrini in persecutione adire montes Arabiae, ut diximus ex Eusebio¹), eamque fido comitata christianorum, conscendisse verticem Sinæ montis: sed et (quod Thessalonicensibus quoque feminis hac eadem persecutione evenisse alibi dictum est) perquisitam denuo inventamque atque tormentis exagitam, fuisse martyrio coronatam, coeque corpus (ut tradunt) divinitus translatum, ubi latebras nacta fuisset in fuga. Quae cum doleamus ab Eusebio praetermissa, magis angimur, ab incerto auctore, quo fuit, eo minus fideliter quam par erat, Acta ejusdem nobilissimae martyris fuisse conscripta. Praestat namque in rebus gestis martyrum aliorumque sanctorum, multa desiderari quam omni ex parte mutantia plurima cumulari. Melius enim consultur ecclesiasticae veritati, rerum quae non sunt adeo exploratae silentio, quam mendacium aliquo veris licet admixto, atque adulterate orationis eloquio. Nam in illis quantumlibet pateis, sed veritate subnixis, animus acquiescit, et ex iis quae certa accipit, caetera novit mente concipere, meditari, ac ferme oculis contemplari, quae verisimilis conjectura innitens veritati demonstrat. In his vero plane accidit, ut aliquo vel levi mendacium semel offensus legitis animus nuteat in reliquis, atque vacillet in veris, nec valeat tuto firmoque pede consistere, sed vera quoque suspecta habeat qui in mendacium semel impigit. At de his haec tenemus.

34. Sub eodem etiam Maximino (certus tamen annus ignoratur), cum idem in Oriente, in Gallis Constantinus, Maxentius vero in Italia imperarent, accidit ut illustri martyri Mennae ex Aegypto praefecto Augustali, quod christianus esset, sit martyrium consecutus, necnon ejus successor Hermogenes. At horum quidem nec leviter saltem Eusebius, aliquot in Aegypto martyres passos recensens, habuit mentionem. Quod enim ex iis quae hoc anno facta essent, ipso suae narrationis exordio (ut vidimus) tradit² ex confessoribus Thebaide in Aegypto commorantibus centum missos esse in Palaestinam ad illius provinciae praesidem Firmilianum, qui in eos pro arbitrio animadverteret: unde novitas haec acciderit, ut cum Aegypti praefectus (ut alias diximus) reliquos provinciarum praesides auctoritate et dignitate pariter antecelleret, oportuerit tamen ad alterius provinciae inferioris ordinis praesidem mittere ejus iudicium experturos confessores; nisi quia tunc Mennae Aegypti praefectus christianus detectus, dignus potius qui iudicio subiceretur alterius, quam qui Christianus ipse christianus iudicaret, habitus est? Isle quidem (ut ejus martyrii Acta³ significant) patria Atheniensis, ordinis senatorii, ob incredibilem

quandam in rebus gerendis prudentiam atque solertiam, domi, forisque spectatus, imperatori intimus erat; et cum christianum occulte ageret, ne id illi innotesceret, sedulo studio procuravit.

35. Opportune quoque nuper acciderat, ut, cum causa Christianae religionis Alexandrini graviter tumultuati essent, ad eos compescendos atque in officio continentendos, Mennae Augustali praefectura auctus ab imperatore Alexandriam mitteretur; qui mira quadam qua pollebat in maximis negotiis obcundis dexteritate et aptitudine, Alexandrinorum animos composuit; sibi vero eos ob animi sui facilitatem morumque praestantiam devinxit, in diesque magis magisque collatis officiis obligavit, usque adeo ut nonnullos ex illis ad christianam fidem capessendam induceret, editisque quibusdam miraculis, certioribus iis quae olim a Vespasiano, vel Tyraeo ad conciliandos sibi Alexandrinorum animos fuissent exhibita, in quamplurimos gentiles christianitatem propagaret. Cum autem res eo producta esset, ut jam in occulto amplius esse non posset; Maximinus, litteris mittit Hermogenem Alexandriam, qui Mennae succedat, inque eum, ut impium animadvertat. Erat Hermogenes et ipse Atheniensis, at licet ethnicus, laemen quae secundum optimos mores est vitam instituerat.

36. Hic cum venisset Alexandriam, Mennam nactus satellitio desultum (est enim consuetudo in Aegypto, ut cum proxime accedit novus, qui ab imperatore delectus est Augustalis praefectus, ille prior confestim magistratum deponat) detrudi jussit in carcerem; cumque sequenti die pro tribunali sedens audivit rationem reddentem Christianae a se susceptae religionis, non quidem temere, sed mature admodum atque consulto; quippe qui antea, post persectatas omnes philosophorum Gentilium disciplinas, libros quoque Christianae religionis impensius legisset, et quem in iis essent accuratius disquisisset; cum veritatis, quam in eis advenisset, prepotenti vi quadam permotus atque captus non nihil esset. Sic primo atque secundo auditus Mennae, et jam de christiana fide a se suscepta parans defensionem, Hermogenem in se acris concitavit; qui primo (quod incomparabile tormenti genus habebatur) illius pedum plantas excoiriari jussit, linguam praedici oculosque convelli, sique pane exanimem et extinctum reddi carceri.

37. Sed prudentior factus, nimiae crudelitatis quam in Mennam tantum virum praeter morem exercuisset, se ipsum redarguit, atque adeo ut lacrymas angoris animi indices abundantius fuderit et quem in carcere defunctum putabat, honesto funere mane sepelire decreverit. Sed praeter spem accidit, ut cum de asportando e carcere corpore militibus mandasset, cum vivere atque pristinae naturae officii esse divinitus restitutum audiverit; testesque milites de carceris fulgore corsoque, numerisque praesentia firmius affirmantes, et fidem christianam palam profitentes, atque in alios haec

¹ Euseb. lib. VI c. 34. — ² Euseb. lib. VIII. c. 18. — ³ Exlaud apud Metaph die 10 Dec. ex quo alii eadem die.

miranda adeo diffamantes, expavit; remque alius contemptulatus, Christi copit mirari potentiam ejusque divinitatis, docente Memna, originem accuratius perscrutari; divinaque illi gratie lumine effulgente, de fide suscipienda consilium inivit, quod et baptismate sacro suscepto perfecit.

38. Sed delata hæc cum essent per quemdam Rusticum Maximino, collapsamque penitus duorum prefectorum opera gentilium superstitionem audivit, idem ipse vestigio Alexandriam venit. Hermogenemque primum in fidei confessione perstantem, manibus ac pedibus amputatis, direque admodum verberatum, una cum Memna aliis tormentis exagitato, capite truncari jussit. Sed et quidam Engrapius olim Memnae minister, quod coram imperatore magna constantia Christum confessus esset, ab eodem indignatione furente gladio confossus occu-

buit. Hæc sunt ex Græcorum Menologio accepta: quæ autem proluxiora eorumdem martyrum Acta extant, nonnulla habent fidei mutantia, sed et fide omnino carentia, ut quæ in eis de Hermogene leguntur creato ejus civitatis episcopo, cum certum sit eidem Ecclesiæ his temporibus Petrum antistitem præfuisse. Sic igitur sive Memnae, sive Hermogenis prefecturæ tempore accidisse videtur, ut qui in Thebaide confessores essent (ut dictum est) ab illius provincie præside non amplius (ut erat in more) mitterentur Alexandriam judicandi, sed (quod tradit Eusebius⁴) amandarentur ad Firmilianum præsidem Palaestinae. Celebris est horum tam illustrium martyrum etiam in Occidente memoria, decima Decembris die tabulis sacris adscripta. At de his satis.

⁴ Euseb. lib. viii. cap. 48.

Anno periodi Græco-Romanæ 5800. — Olymp. 271. an. 3. — Olymp. 271. secundum Baronium. — Urb. cond. 1060. — Jesu Christi 307.

— Sedes vacat. — Persecutionis 5. — Galerii Maximiani 3. Constantini 2. Licinii et Maximiani 1.

1. *Consules in Italia.* — Ad num. 1 et seqq. A currenti Christi anno ad annum cccxii, Fastorum Consularium dispositio obscura, quod ob imperatorum discordiam alii in Italia, alii in reliquo orbe Romano consules agnoscerentur. Quo factum, ut recentes Fastorum conditores non semel in his per hæc tempora caecutierint. Ex Idacio tamen in Fastis, Fragmento Consulari a Bucherio edito, Fastis Græcis tam Theonis quam Heraclii a Dodwello V. C. in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas subjectis, Fastis Cæsareis et auctore anonymo de Prefectis Urbis, a Cuspiniano primum et Onuphrio, tum a Bucherio in lucem edito, cuilibet anno consules suos reddere conabimur. In Italia itaque, ubi *Maxentius* imperabat, hic annus hac formula notatus est, *Post sextum consulatum*, ut ex Idacio laudato et libello de Prefectis Urbis colligitur, post sextum nempe consulatum Constantii et Galerii Maximiani anno præcedenti gestum. Initio tamen anni *Maximianum Herculum IX* et *Maximium Cæsarem* consules processisse, ex libello de Prefectis Urbis, licet hac in parte corrupto, deduci videtur. Hæc editionis Bucherii verba: *Maximiano VII*, (sed legendum, *Maximiano VIII*, nempe *Herculio*, jam enim eos, VIII fuerat) et *Maximiano* (legendum, et *Maximio*, ut habetur in editione Cuspiniani, qui fatetur, quardam hoc in loco corrupta esse. Certe Maximianus anno cccxii secundum consulatum gessit, nulloque alio in loco prioris mentio habetur) *Ex mense Aprilis factus est sextus consulatus* (sed

loco *Aprilis*, lege, *Augusto*, et loco, *sexto consulatus*, lege, *post sextum consulatum*), quod est *novies et Constantino. VI kalend. Septemb. Justinus Tertullus* p. v. id est, prefectus Urbis. Onuphrius recte legit, *Maximinum*, loco *Maximiani*, sed loco horum verborum, *novies et Constantino*, perperam habet, *Diocletiano novies et Constantino*. Anni itaque initio, ut conjicere licet, consules in Italia processere Maximianus Herculius Aug. IX et Maximinus Caesar, qui ultimus a Maxentio in locum Constantii, a quo abhorrebat, designatus. Sed postquam Maxentius deprehendit Herculium insidias sibi parare, hunc consulatum abrogavit, et quidem mense Augusto, jussitque Acta publica hac formula notari: *Post sextum consulatum*. Quare ante mensem Augustum Herculius Roma non fugit, indeque præfatus locus hac in parte emendandus.

2. *Consules in reliquo orbe.* — In reliquo orbe Romano, qui Galerium Maximianum tanquam senioreni Augustum venerabat, consulatus his verbis expressus. *Novies et Constantino*, ut legitur in præfato libello de Prefectis Urbis, in Fastis Idacii, in Cæsareis et in Fragmento Bucheriano, id est, *Maximiano Hercutio IX et Constantino*. Ille enim imperium resumpserat, et juxta primam regulam uterque Fastis nomen dedit. Quare valde hallucinatus est Onuphrius, qui adversum illud de Diocletiano explicat; is enim non consul *novies*, sed consul *decies* processisset. Illud obiter notandum, consulatus Herculii, postquam resumpsit imperium, in

Fastis et Aclis publicis de more expressos fuisse per adverbia, sc. *novies*, vel *decies*, tacito ejus nomine. Quod factum existimo, ut discrimen aliquod esset inter consulatus ante abdicationem, et post eam gestos. In Fastis quidem Theonis hoc anno legitur : *Σελῆρος ἀδικατοῦ, καὶ Μαξιμιανῶν Κόισαρχ*, id est, *Severus Augustus et Maximianus Caesar*, ubi *Maximiani* loco, errore Graecis familiari, legitur *Maximianus*. Sed consules illi suffecti fuere, non vero ordinarii, ut arbitratus est Dodwellus, qui non animadvertit in illis Fastis Graecis non raro consules designatos aut consules suffectos pro ordinariis obtrudi. Eosdem consules suffectos, Severum nempe et Maximinum, exhibet Marianus Scotus in Chronico; indeque certo nobis constat, in loco laudato libelli de Praefectis Urbi loco *Maximiani* legendum esse *Maximinum*; et datur locus conjiciendi Maxentium ideo Maximinum in Italia consulem ordinarium proposuisse, quod cum consulem suffectum Galerius Maximianus nominasset, ut rejiciendo Constantinum minus ab eodem Galerio Maximiano dissentire videretur.

3. *Galerius Romam obsidet.* — Lactantius, lib. de Moribus Persecutorum, cap. 27, postquam relict Maximianum Herclium imperium in Italia resumpsisse, et Severum dictum Augustum in Italia adversus Maxentium missum esse, ait : « Herclius vero cum Maximiani nosset insaniam, cogitare cepit illum, audita nece Severi, inflammatione ira, cum exercitu esse venturum, et fortasse adjuncto Maximiano (legendum Maximino), ac duplicatis copiis, quibus resisti nullo modo posset, urbe munita et rebus cepit inimicis diligenter instruens, proficiscitur in Galliam, ut Constantinum paribus suis conciliaret suae minoris filiae nuptiis. Ille interea coaecto exercitu invadit Italiam, ad Urbem accedit, senatum extincturus, populum frucidaturus. Verum clausa omnia et munia offendit. Nulla erat spes irrumpendi, oppugnatio difficilis, ad circumscindenda moenia non satis copiarum, quippe qui nunquam viderat Roman, aestimaretque illam non multo esse majorem, quam quas noverat civiles. Tunc quaedam legiones detestantes scelus, quod socer (nempe Galerius Maximianus) generum (nempe Maxentium) oppugnaret, et quod Romani milites, Romam; translatis signis imperium reliquerunt. Et jam caeteri milites mufabant, cum ille fracta superbia dimissisque animis, Severi exitum metuens, ad pedes militum provolutus orabat, ne hosti traderetur, donec promissis ingentibus felix animus, quorum et retro signa convertit ac fugam lepidius capessivit, in qua opprimi facillime potuit, si cum paucis quispiam sequeretur. Quod cum timeret, dedit milibus potestatem, ut dispersi quam latissime diriperent omnia vel corrumpent; ut si quis insequi voluisset, utensilia non haberet. Vastata est igitur ea pars Italiae, quo pestiferum illud agmen incescit, expilata omnia, mulieres corruptae, virgines violatae, extorti parentes et mariti, ut filias, ut conjuges, ut opes suas proderent. Abacta tanquam de barbaris praedae pecorum ac jumentorum. Hoc

modo se ad sedes suas recepit, cum Romanus quondam imperator, nunc populator Italiae hostiliter universa vexasset. Olim quidem ille, ut nomen imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus; cujus titulum inmutari volebat, ut non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur, quia sc. Galerius Maximianus de quo loquitur, in Dacia natus erat.

4. *Severus Aug. occiditur.* — Ex his Lactantii verbis habemus Herclium Augustum in Galliam non venisse nisi postquam Severus Augustus interit. Quare cum ex loco laudato libelli de Praefectis Urbi nense Augusto in Actis publicis adhibita sit haec formula, *Post sextum consulatum*, eo circiter mense Herclius ex Italia fugit, ideoque et paulo antea Severus interfectus fuerat. Eusebius in Chronico ait hunc *secundo imperii suo anno* occisum; ubi anno Julianos utrimque incompletos numerat.

5. *Nuptiae Faustae et Constantini.* — Certum itaque Severum hoc anno extinctum, quanquam de mense non constat. Maximianus Herclius *Faustae* pater in Galliam profectus est, ut Constantinum paribus suis conciliaret, promissis illi *Faustae* minoris filiae nuptiis, eoque promisso impleto, persuadere conabatur Constantino, ut discedentem ex Italia Galerium Maximianum persequeretur. Ex quibus verbis colligere est, nuptias illas eo tempore, quo Galerius erat in Italia, vel circiter, celebratas. Cum autem Galerius Maximianus in Hlyricum ex Italia rediit hoc anno fuerit ante *III idus Novembros*, quo die Licinium imperatorem creavit, et ex Lactantio citato, cap. 28, patet, Herclium Romam iterum profectum post Galerii fugam, ac eum rursus eodem anno rediisset in Gallias, ibi aliquantulum moratum esse, et postea in Hlyricum ad urbem Pannoniae *Carnuntum* venisse, ibique fuisse, quando *Licinius* dictus est imperator, liquet eas nuptias medio circiter hoc anno coisse. Percussi duo Constantini Magni nummi, qui apud Mediobarbum, pag. 460, extant. In prioris postica legitur : *CONCORDIA FELIX D. D. N. N. P. L. C.* Representantur duae figurae paludatae dextras iungentes, et sinistra hastas tenentes. In posterioris aversa parte habetur : *SECRETATI PERPETVAE DO. N. N. P. L. C.* Visitur figura mulieris stans, sinistra nixa columnae, dextram capiti admoventis. At haec concordia brevis et securitas insidiosa fuit, ut mox videbimus. Tres illae litterae P. L. C. denotant, ut existimo, *percutsa Lugduni* moneta scilicet. C. nomen monetarii Constantini Magni.

6. *Herclius Aug. Roma fugere cogitur.* — Nuptiis itaque illis circa mensem Maium celebratis, Herclius rursus in Italiam rediit, et ex Italia in Galliam, indeque in Hlyricum, ubi Galerius Maximianus agebat, se contulit, ut ex his Lactantii lib. de Moribus Persecutorum, cap. 28, verbis nobis innotescit : « Post hujus » nempe Galerii Maximiani « fugam, cum se Maximianus aller e Gallia recepisset, habebat imperium commune cum filio » nempe Maxentio. « Sed juveni magis parebatur quam seni,

quippe cum prior et major filii potestas, qui etiam patri reddiderat imperium. Ferebat iniquo animo senex quod non posset libere facere quod vellet, et filio suo puerili annulatione invadebat. Cogitabat ergo expellere adolescentem, ut sibi sua vindicaret. Quod facile videbatur, quia milites erant, qui Severum reliquerant. Advocavit populum ac milites quasi concionem de presentibus Reipublica malis habiturus. De quibus cum multa dixisset, convertit ad filium manus, et illum esse dicens auctorem malorum, illum principem calamitatum quas Reipublica sustineret, diripuit ab humeris ejus purpuram. Exultus ille præcepit se de tribunali dedit, et a militibus exceptus est. Quorum ira et clamore perturbatus est senex impius, et ab urbe Roma tanquam superbus alter » sc. Tarquinius Romanorum rex ultimus « exactus est. »

7. *Herculius insidias Constantino struit.* — Tum, cap. 29, Lactantius statim subjicit : « Rediens rursus in Gallias, » currenti sc. anno circa mensem Augustum, ut ex libello citato de Præfectis Urbis intelligitur, « ubi aliquantulum moratus est, profectus ad hostem filii sui Maximianum » sc. Galerium, « quasi ut de componendo Reipublicæ statu cum eo disputaret, re autem vera ut illum per occasionem reconciliationis occideret ac regnum ejus teneret, exclusus a suo quocumque venisset. Aderat ibi Diocles a genero nuper accitus, ut quod ante non fecerat, præsenle illo imperium Licinio daret, substituto in Severi loco. Haque sit utroque præsenle. Sic uno tempore se fuerunt, » sc. Herculis, Galerius, Constantinus, Maximinus, Maxentius, et Licinius. « Quare impeditis consiliis senex Maximianus tertiam quoque fugam moliebatur, redit in Galliam plenus male contagionis ac secleris, ut Constantinum imperatorem generum suum, generi filium dolo malo circumveniret; et ut possit fallere, deponit regiam vestem. Francorum gens in armis erat. Persuadet nihil suspicanti, ne omnem secum exercitum duccret, paucis militibus posse barbaros debellari, et ut ipse haberet exercitum quem occuparet, et ille opprimi posset ob militum paucitatem. Credit adolescens ut perilo ac seni pareat ut socero, proficiscitur reliqua militum parte majore. Ille paucis diebus expectatis, eum jam Constantinum astimare intrasse fines Barbarorum, repente purpuram sumit, thesauros invadit, donat ut solet large, fingit de Constantino, quæ in ipsum profinus reciderunt. Imperatori prope quæ gesta sunt nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat. Opprimitur homo ex improvise, nondum satis instructus; milites ad imperatorem suum redeunt. Occupaverat Massiliam, et portas observaverat. Accedit propius imperator, et in muro adstantem alloquitur, non asperè, nec hostiliter, sed rogat quid sibi voluisset, quid ei defuisset, cur faceret quod ipsum præcipue non deceret. Ille vero ingerebat maledicta de muris. Tum subito a tergo ejus portæ reserantur, milites recipiuntur. Adtrahitur ad imperatorem rebellis imperator, pater impius, socer perfidus. Audit scelera quæ fecit, de-

trahitur ei vestis et increpito vita donatur. » Hæc Lactantius.

8. *Herculius et Diocletianus Carnuntum veniunt.* — *Herculius* itaque hoc anno mense Novembri in Pannonia fuit. Venerat ad Diocletianum, ut Zozimus ait, id temporis *Carnunti* degentem, ut eum impelleret ad restituendum imperium. Qua de re Victor in Epitome. Dum ab Herculo atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tanquam pestem aliquam detestans, in hunc modum respondit : « Utinam Salone possetis visere olera nostris manibus instituta. Profecto nunquam istud tentandum judicaretis. » Quod si tunc Salone fuisset, locutus non erat hinc exclamationi, *utinam*, etc. Ex hoc itaque Lactantii loco liquet Herculum ad Diocletianum profectum esse anno, quo Licinius factus est imperator, currenti nempe. Ex Pannonia *Herculius* in Galliam venit, vel sub hujus anni finem, vel sequentis initio, ut Constantinum fallere posset, ibique deposuit iterum imperium, anno adhuc incerto. Illud Francorum bellum, de quo Lactantius loquitur, non videtur ab eo diversum de quo Eusebius in Vita Constantini, lib. 1, cap. 25, ubi ait Constantinum adversus *Britannicas* gentes trajecisse. Quam expeditionem Valesius in Notis ad illum filium, in annum cccxi confert, quod eam Eusebius recitat ante illam quam adversus *Maxentium* Constantinus suscepit. At cum secunda hæc Constantini in *Britanniam* trajectio, Herculo adhuc vivente, configerit, isque anno trecentesimo decimo perierit, liquet eam vel anno sequenti, vel anno trecentesimo nono susceptam.

9. *Maximiani Herculi interitus.* — Eusebius in Chronico *Herculi Maximiani* mortem cum sequenti Christi anno conjungit; Idacius vero in Fastis sub consulibus anni cccx habet : « Diem functus Maximianus senior, » quod videtur probabilis. Rem gestam narrat Lactantius laudatus, cap. 30, historicosque, qui mortem Herculi non bene calluerant, in viam reducit. « Sic amisso imperatoris ac soeceri honore, humilitatis impatiens, alias rursus insidias machinatus est. Quia senex abiit impune, vocat filiam Faustam, eamque nunc precibus, nunc blandimentis sollicitat ad proditionem mariti, atium digniorum virum pollicetur, petit cubiculum patens relinquere, et negligentius custodiri sinat. Pollicetur illa facturam, et refert protinus ad maritum. Componitur scena qua manifeste facinus teneretur. Supponitur quidam vilis eumachus qui pro imperatore moriatur. Surgit ille nocte intempesta, videt omnia insidiis opportuna. Rari exultatores erant, et ii quidem longius; quibus tamen dicit vidisse somnium, quod filio suo narrare vellet. Ingreditur armatus, et spadone obruncto, prosiliit gloriolumdis ac proficitur quod admerit. Repente se ex altera parte Constantinus ostendit cum globo armatorum. Profertur et cubiculo cadaver occisi, hæret manifestarius hominida, et mutus stupet, quasi

impietatis ac secleris increpatur. Postremo datur ei potestas liberæ mortis,

Ac nodum informis lethi trabe necit ab alta.

10. *Duratio ejus imperii et locus mortis.*— « Ita ille Romani nominis Maximus imperator, qui per longum temporis intervallum cum ingenti gloria viginti annorum vota celebravit, eliso et fracto superbissimo guttore, vitam detestabilem turpi et ignominiosa morte finivit, » idque Massilie, ut Eusebius in Chronico, Victor in Epitome, et Orosius in Historia docent. Eusebius autem in Chronico eodem anno et Severi et Herculii mortem narrat, ita ut postmensem Octobrem, a quo annus incipit, Severus perierit, et anno sequenti Herculius. Epitomatores enim postrema gesta cum prioribus conjungere solent, et temporis ordinem in omnibus non servant. Non dubito tamen, quin Severus ante mensem Septembrem occisus fuerit.

11. *Eusebius in morte Herculii non erravit.* — Eusebius in Vita Constantini, lib. 1, cap. 47, postquam cap. 38 et seqq. Maxentii interitum, et Constantini in urbem Romam ingressum, hujusque præclaras virtutes enarravit, ait: « Hæc dum ab eo » scilicet Constantino « geruntur, alter eorum qui se imperio abdicaverant, cum insidias in ejus necem compararet, deprehensus, turpissimæ mortis genere interit, » videlicet Herculius, de quo Eusebium loqui nullus negaverit. « Quod si verum est, inquit Valesius in Notis, fœdissimum errorem hic admisit Eusebius, qui Herculii mortem refert post victoriam de Maxentio: cum tamen certum sit, Maximianum Herculium mortuum esse biennio ante eladem Maxentii anno cccx Natalis Dominici. Quis vero credat tantum errorem ab Eusebio horum temporum aequali admitti potuisse? Adde quod titulus hujus capituli non Maximiani, sed Maximini nomen præfert. Itaque facile adducor ut credam, hunc locum corruptum esse, atque ita emendari debere τῶν εἰς βασιλείαν προχειροθθέντων ὑπὸ τῶν τὴν ἐσχάτη ἀποθνήσκοντι ἰ δευτέρου, ut Maximinus hic intelligatur, qui una cum Severo Cæsar factus est a Diocletiano et Maximiano, tunc cum purpuram deposuerunt, ut inquit Idacius in Fastis, et sic temporum ordo apud Eusebium recte procedit. Maximinus enim post victoriam de Maxentio interit, et quidem genere turpissimo, ut scribit Eusebius lib. 8 et 9. » Sed miror Valesium in Eusebii, Socratis, Sozomeni, et Theodoretii lectione exercitatissimum non animadvertisse, hos scriptores in rebus quas narrat, accuratum temporis ordinem non semper servare, et non raro postponere quæ præponenda fuissent, sive ut res per plures annos gestas uno tenore recitent, sive ob alias circumstantias a rebus, quas referunt, deductas, imo et aliquando nulla apparenti ratione; quod pluribus exemplis ostendi posset. Eusebius itaque in eo libro, cap. 22, de Constantini imperio sermonem instituit, et narrato Constantii patris obitu, caput 23, his verbis incipit: « Qualis vero fuerit exitus aliorum, qui

Ecclesias Dei tanquam indicto bello oppugnarunt, nequaquam hic commemorandum esse duxi, nec bonorum memoriam attestata commemoratione esse violandam. » Tum per plura capita victorias Constantini ejusque virtutes describit, tandemque de Herculii interitu, quem hujusmodi narrationi interessere noluit, sermonem habet.

12. *Herculius ante Maxentium mortuus.* — Non itaque cap. 47 laudato de Maximino Eusebius loquitur, nec licet de Herculio sermonem habeat, hunc post Maxentium debellatum perisse intelligit. Nam hoc pacto sibi metipsum contradiceret, cum lib. 8, cap. 13, postquam retulit Maximinum Augustum a semetipso renuntiatum esse, quod hoc anno factum, statim subjungit: « Sub id tempus Maximianus, quem post depositum imperium iterum purpuram sumpsisse retulimus, fœdissimo mortis genere interit; » ac postea cap. sequenti de Maxentii et tyrannorum moribus loquitur. Non dubitavit itaque Eusebius, quin Herculius ante Maxentium et Galerium Maximianum mortem oppeterit. Et hæc valde observanda, ne chronologiam labefacturus dum reformare volumus, et auctoribus absurdas opiniones, a quibus verba absunt, adscribamus, aut denique eorum verba emendationis intuitu depravemus. Cæterum præfatum caput 47 hunc titulum quidem præfert: Μαξιμίνοιο θανάτου ἐπιβουλήν θύναται, καὶ ἄλλων, ὅς ἐξ ἀπειροπόνητος Κωνσταντίνου ἔβην; que verba sic vertit Valesius: « Mors Maximiani et aliorum, quorum insidias, Deo revelante, Constantinus deprehenderat. » Et recte quidem, ubi in græco *Maximinius* legitur, Valesius in versione *Maximianum* habet, quia Græci Maximianum cum Maximino, Constantium cum Constantino, et vice versa, familiari errore confundunt. Quare capituli citati 47 titulum in suæ emendationis confirmationem perperam adducit Valesius; cum ipsemet in eo errorem eubare fateatur, et *Maximianum* Maximini loco in sua versione ponat. Certum igitur maneat Eusebium in Herculii interitu narrando minime errasse.

13. *Corpus Herculii balsamo perfunditur.* — In Fragmento Chronici Novalicensis monasterii a tempore potissimum Hugoniset Lotharii regum Italiae, usque ad Conradum cognomen Salicum, quod a Duchesno tom. 3 Hist. Franc. refertur, lib. 3 de Maximiano Herculio legitur: « Cum dispositis insidiis generi suo Constantino mortem moliretur, deprehensus dolo apud Massiliam captus est, nec multo post strangulatus, teterrimo supplicio affectus, impiam vitam digna morte finivit. Circa igitur hæc tempora (circa nempe annum mxxx quo Ilaibaldus Arelates archiepiscopus erat) apud Massiliam civitatem sepulcrum ejusdem Maximiani Christianorum ingentis persecutoris inventum est: nam sicut nobis retulerunt qui interfuerunt, erat mirabiliter corpus ejus intus et extra unctionem balsami et alia nonnulla genera odoramentorum oppido perfusum. Corpus quoque ejus totum integer tetropilo, caro candida, barba permaxima. Ad caput ejus poena erant anro obriso plena balsamis. Ipse vero in locello plumbeo quiesce-

hat in quodam labro ex marmore candidissimo cum litteris aureis desuper scriptis. Nam Consilio Raimbaldi archiepiscopi Arelatensis et cæteris fidelibus actum est, ut in mari magno cum totis libris iactaretur. Nam diebus ac noctibus maris æquora ibi videntur semper ardere ubi iactum est corpus ejus... defuncto quoque Henrico Chuonradus regnum arripuit Longobardorum, etc. » Quæ visum est non prætermittere, licet motum illum maris insolitum fabulosum esse non dubitem.

14. *Constantinus M. se ejus nepotem vocat.* — Nec mirum videri debet Herculi corpus demortuum balsamo imbutum fuisse; cum Constantinus M. *divi Maximiani* Herculi nepos vocari gloriæ duxerit, ut discimus ex lapide miliarii, qui extat apud Nicolaum Bergerum lib. 3, cap. 23

IMP. CAES. FL. VAL.
CONSTANTINO. P. F.
AUG. DIVI MAXIMIANI
AUG. NEPOTI DIVI CONS.
TANT. AUG. PII FILIO
XXXIII.

Hinc tamen inferre non licet Herculum a Constantino M. in deorum numerum relatum fuisse, cum ex nummo anno antecedenti, num. 17, recitato Herculi consecrationem in Maxentium filium conferendam constet. Porro hanc inscriptionem, non de Constantino juniore, sed de Constantino M. patre intelligendam demonstrant hæc verba DIVI MAXIMIANI AUG. NEPOTI; Constantinus enim Junior non erat nepos Maximiani Herculi, sed Constantinus Magnus divi Constantii Aug. pii filius; quia enim Constantius a Maximiano Herculo adoptatus fuerat, Constantinus Magnus nepos ejus fuit. Constantinus tamen Junior dici potest nepos Maximiani Herculi, quia natus ex ejusdem Herculi filia, nempe Fausta.

15. *VI Persecutionis annus.* — Sexto persecutionis anno eam in Oriente seu in ditione Maximini recruduisse testatur Eusebius a Baronio citatus; ideoque non hoc anno, ut ipse Baronius existimat, sed sequenti; in quem quinta Maximiani Herculi quinquennialia inciderunt, martyria in Annalibus recitata, revocari debent.

16. *S. Catharinæ martyrium.* — Verba Eusebii lib. 8, cap. 27, quæ Baronius explicat de certamine sanctæ *Catharinæ* virginis et martyris, de ea intelligi non possunt, alioquin ea martyrium sub Maximino non consummasset, quod tamen Baronius adstruere intendit. Hæc Eusebii verba : « *Sola mulier quædam christiana, inter alias a tyranno adulterii labe turpificatas, ex Alexandrinis mulieribus nobilissima splendidissimaque, Maximini animum libidine furentem et lascivientem intemperantia magnitudine altissimi animi devicit : quæ, quanquam aliis rebus, ut opibus, generis splendore et exquisita doctrina insignis fuit, tamen ista omnia præ pudicitia postpavit. Istam quidem Maximinus licet sæpius orasset*

uti ipsius cupiditati obsequeretur, eaque denegasset seque mori paratam ostenderet, tamen interficere non potuit (quippe libido potius quam iracundia mentis suæ tenebat imperium), sed illam fuga multatam omnibus facultatibus spoliavit. » Ita ex versione Christophoroni : nam in editione Valesiana leguntur hæc lib. 8, cap. 14. Et tamen S. Catharinæ Acta apud Surium ad diem xxv Novembris tradunt, ipsam Maximini jussu martyrio affectam; mulier vero, de qua loquitur Eusebius, exilio tantum multata est. Sed nec ipsa, quæ apud Metaplastam extant Acta, nec quæ Leo Allatii in sua de Simeonibus diatriba refert, legitima, cum in istis dicatur : « Anno trigesimo quinto, imperante impio ac seclerato Maxentio, » quæ prorsus fabulosa. Papebrocius in Ephemeridibus Græco-Mosis, quas priori tomo SS. mensis Maii præfixit, ad diem xxv mensis Novembris ait : « *Illecatrinam Græci, Latini Catharinam appellant. Acta apud utrosque quantum habent admirabilitatis, tanto etiam plus difficultatis patiuntur ad obtinendam fidem. Nihilò levior objicitur molestia circa sacri corporis ad montem Sinai translationem, indubitabilem illam quidem quoad substantiam, sed quoad auctores ejus ac tempus, perquam obscuram. Hoc certum, nullam esse sanctam, cujus fama cultusque primis post persecutiones sæculis ignotior, celebrior autem ætalius posterioribus fuerit, non solum in Orientali, sed etiam in Occidentali Ecclesia. In nostro certe Belgio, ut de aliis faciam regionibus, haud facile reperias ullam urbem, ac ne oppidum quidem vel municipium, ubi hæc Sancta non habeat vel altare, vel templum : quod factum esse non potuit, nisi propter illustria et frequentia ac passim nota miracula, ad ejus invocationem patrata. » Hæc Papebrocius.*

17. *Licinus Augustus dicitur.* — *Lucinium* currenti anno Augustum appellatum scripsit Baronius, et nos in Dissert. Hypat. demonstravimus. Quare errat Idacius in Fastis, ubi hanc dignitatem anno sequenti ei collatam tradit. Recte tamen uterque annotavit, eam nuncupationem *Carnuntii* in Pannonia, idque *III idus Novembris*, peractam. Sed *Licinus* prius Cæsar, ac non nullo post Augustus appellatus, ut ibidem ostendi. Lactantius laudatus, postquam cap. 29 de hac inauguratione locutus est, cap. 32 ait : « *Nuncupato igitur Licinio imperatore, Maximinus iratus, nec Caesarem se, nec tertio loco nominari volebat.* » Quibus ex verbis conjicere est Galerium Maximianum primum sibi locum, secundum Licinio, tertium Galerio Maximino tunc attribuisse. « *Milit ergo ad eum* » nempe Galerius Maximianus « *sæpe legatos, orat sibi pareat, dispositionem suam servet, cedat ætati, et honorem deferat canis.* » « *At ille* » Galerius Maximinus « *tollit audacius cornua, et præscriptione temporis pugnat se priorem esse debere, qui prior sumperit purpuram, preces ejus et mandata contempsit; dolet bestia* » Galerius Maximianus, « *et mugit, quod eum ideo ignobilem fecisset Cæsarem, ut sibi obsequens esset; is tamen tanti sui beneficii oblitus, voluntati ac precibus suis*

impie repugnaret (1). **VICTUS CONTUMACIA** » Galerius Maximinus « **TOLLIT CÆSARUM** nomen, et se Liciniumque Augustos appellat, Maxentium et Constantinum filios Augustorum. Maximinus postmodum scribit quasi nuntians in campo Martio proxime celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum. Recepit ille mestus ac dolens, et universos quatuor imperatores jubet numerari, » Galerius nempe Maximianus. Baluzius, qui aureum illum Lactantii litrum primum e tenebris eduxit, in Notis ad hæc verba : « **Victus contumacia tollit Cæsarum nomen, etc.** » de Galerio Maximiano ea interpretatur, non quidem ut nomen Cæsarum aboleret, sed ut ab eo deinceps abstinere illi, qui in spem imperii vocarentur, et sic excluderetur Maximinus.

18. *Maximinus proprie contumacia victus se ipsum Augustum dicit.* — Sed ego, qui tunc Dissertationem meam Hypaticam elucubrarem, parte I, cap. VI, num. II, lecta illa explicatione, dixi eum non videri Lactantii sensum esse. Nam quis contumaciæ succubuit, nisi qui contumax erat *Maximinus*? Quis a Cæsaris nomine abhorrebat, nisi qui se Cæsarem dici volebat? Cur *Galerius Maximianus*, qui senior Augustus erat, rursus se cum Licinio Augustum appellasset, novo huic loco non assignato? Profecto si *Galerius Maximianus* Cæsareum nomen sustulisset, Maximinum de omni gradu deiecerit, quod rerum postea gestarum series illum non fecisse ostendit, imo neque potuisse, cum is ejus preces mandataque contemneret. Denique *Maximinus* non scripsisset postea se ab exercitu Augustum nuncupatum fuisse, nisi de prefata nuncupatione a se facta, quam exercitui tribuebat, intellexisset, hæcque ultima verba, « universos quatuor imperatores jubet numerari, » ostendit ista : « se Liciniumque Augustos appellat, » explicanda esse de Maximino, qui se et Licinium Augustos nuncupavit; aliter non quatuor, sed quinque imperatores Maximianus Galerius jussisset numerari, nempe se ipsum, Maximinum, Licinium, Constantinum, Maxentium. hæc prevalide confirmantur ex Eusebio lib. 8, cap. 43, ubi cum dixisset Licinium imperatorem declaratum esse, addit : « Quod quidem Maximinus ægre admodum tulit, qui hactenus Cæsar dumtaxat ab omnibus appellabatur. Hic ergo præ cæteris tyrannico ingenio præditus Augustus a semetipso renuntiatus est. »

19. *Sententia contraria refellitur primo.* — Hanc interpretationem Toynardus in Notis ad caput xxxii Lactantii secutus est, verum Cuperus, Paulus Baudrii, et quidam alii viri docti explicationem a Baluzio datam amplexi sunt, sed neuter argumentis meis satisfacit, et Baudrius ait se stare a posteriori-

bus, tribus potissimum de causis. Prima est, quod hæc omnia, « nomen Cæsarum tollere, tum se et Licinium Augustos » appellare, postremo « Maxentium et Constantinum filios Augustorum » nuncupare, natura sua propriæ et genuinæ « Senioris Augusti partes » fuerint, non « meri adhuc Cæsaris, » qualem necessario ponunt fuisse Maximinum, cum se Augustum pronuntiavit. Prior hæc ratio non urget, quia Maximinus jus suum Galerio Maximiano minime servare volebat, cum eo, tunc unico Augusto, invito se ipsum Augustum appellavit, licet non nisi Galerii concessione nomen illud sibi attribueri posset. Quare qui in præcipuo capite jus violavit, in aliis minoris momenti credendus est non fuisse retinens. Scribit vir doctissimus Toynardus ac me supponere Maximinum, dum adhuc merus Cæsar erat, sustulisse Cæsarum nomen; et Licinium Augustum dixisse; cum tamen uterque contra supponat Maximinum ab exercitu Augustum nuncupatum esse, et a militibus dumtaxat auctoritatem omnem tenentem, Licinium Augustum declarasse, quod erederet consensum suum ad Licinium Augustæa dignitate exornandum requisitum esse. Quo facto tollit Cæsarum nomen, et imperium Cæsareum Constantino et Maxentio concessum, quia nempe ipsemet neutrius promotioni assensus erat; indeque statuit ut tantum filii Augustorum nuncuparentur, uti filii imperatorum qui imperii participes non erant, jam vocati fuerant, nempe Lucius Verus, de quo Capitolinus cap. 3 ait : « Nec aliud ei honorificentiam ad nomen adjunctum est, quam quod Augusti filius est appellatus. » Porro prorsus a veritate alienum Galerium Maximianum Cæsaris nomen Constantino et Maxentio eripuisse, nec Cæsaris nomen, ut tot numismata, inscriptiones, rescripta et edicta declarant eum abrogasse; ex quo sequitur insanum hoc consilium adscribendum esse Maximino qui omnes juris ac decoris leges proculcebat.

20. *Refellitur secundo.* — Secunda Baudrii ratio adhuc debilior : « Quod adeo improbabile est Maximinum tria illa suoapte Marte unoque ausu aggressum esse disponere, ut, quanquam referent Eusebio, Maximinus Augustum semetipso nuncupaverit, id tamen nunquam velut a se factum ausus sit nuntiare Galerio per litteras, sed uti factum ab exercitu Maximinus dicit mox noster, post modum scribit quasi nuntians in campo Martio proxime celebrato Augustum se ab exercitu nuncupatum. » Verum mera hæc conjectura, quæ ex iis quæ jam adversus priorem rationem in medium attuli, evertitur.

21. *Refellitur tertio.* — Tertia Baudrii ratio hæc est, « quod cum ejusdem narratione Maximinus Galerio tantum scripsisset fuisse se Augustum ab exer-

(1) « **Victus contumacia tollit Cæsarum nomen, et se Liciniumque Augustos appellat, Maxentium et Constantinum filios Augustorum.** » L. Cæcil. c. 32. Facta hæc non a Maximino sed a Galerio contra Pagium sentio; nam post hæc verba subdit Cæcilius : « Maximinum postmodum scripsit, etc. » cur hic repeteretur nomen Maximini, si superiora verba de illo erant? Insuper ægre ne tulisset Maximinus imperatoriam dignitatem datam fuisse Licinio, et postea illam eidem assensisset, et Constantinum jam diu antea imperatorem renuntiatum, de quo nunquam quæstus fuerat, exactorasset? Melius igitur hæc de Galerio accipiuntur, qui ægre semper tulerat Constantium inauguratum. Sed postea audita exclamatione Maximini in imperatorem revocavit pristinum dispositionem, et Constantino imperatoris titulum restituit. Nec sane aliter intelligit verba hæc Cl. Valentinus in novissima editione operum Lactantii Lipsiæ tom. 4, in 8, pag. 17, qui tamen probat correctorem Baluzii legendis pro *Maxentium Maximinum*.
MANST.

citu nuncupatum, nec addiderit se exinde Caesarum nomen sustulisse, et Augustorum filios Maxentium Constantinumque vocasse, jam nequeant duo ista. » Tollit Caesarum nomen, Maxentium et Constantinum filios Augustorum appellat, « referri nisi vel ad eundem exercitum, vel ad Galerium. At ut ad exercitum referantur, non sinit, ne hic epistolæ silentium urgeam, id quod nulla ante præsentem locum Maximini exercitus mentio apparet. Manifeste ergo ad Galerium retulit. » At hoc merum argumentum est negativum, ex quo proinde difficultas tanti momenti solvi non potest. Neque enim Lactantius Maximini ad Galerium litteras refert, et quid in illis contineretur, aut non contineretur, non nisi divinando vir eruditissimus assequi potest; imo ipsemet destruit quod adstruere intendit, cum ex Eusebio in secunda sua ratione probat Maximinum ad Galerium quæ ipsemet egisset, scribere ausum non esse, « velut a se factum. » inquit. « nunquam ausus sit declarare. » Quid ilaque Bandrius ertere potest ex litteris nec a se, nec a quopiam alio visis, et in quibus gesta a Maximino, non continebantur. Quod addit vir doctissimus exercitum sc. Maximini has innovaciones facere non potuisse, « quod nulla ante præsentem locum Maximini exercitus mentio apparet, » subsistere non potest. sufficit enim ut semel tantum exercitus Maximini mentio fiat, quando nempe Maximinum in *Campo Martio* Augustum nuncupavit; in eodem quippe loco, eodem tempore, idem exercitus alia a Maximino in hoc facto gesta approbare, ac confirmare potuit.

22. *Refellitur quarto.* — At inquit Joannes Columbus alius Lactantii interpres: « Quomodo Galerius imperator jam veteranus contumax diceretur in novitium Datam? « seu Maximinum » Contumacia inferioris utique est in superiorem? » At nullus dixit Maximianum fuisse contumacem erga Maximinum, sed tantum Maximinum contumacem erga Maximianum, victum fuisse sua propria contumacia, sicut apud Ciceronem aliosque auctores maxime latinos aliqui dicuntur victi *pudore*, alii *somno*, alii *voluptate* non quidem alienis, sed propriis. Alia Toimardus citatus hujus rei exempla in medium adducit.

23. *Quo anno Maximianus sese Augustum dixit.* — Sed redeo ad annum nuncupationis Maximini, quæ hoc anno peracta, mense circiter Decembri, quem dedico ex consulatu suffecto, anno cccxi, ad quinquennialia sc. Augustei imperii celebranda assumpto. Secundo ex consulatu ordinario ab Herennio et Galerio Maximiano Augustis anno sequenti inito, post concordiam sc. inter Augustos sub istius anni finem coagmentatam. Tertium argumentum præfatis validius desumitur ex Victore in Epitome, quod infra, cum de Galerii Maximiani interitu agemus, explicabimus. Quod si Maximinus præsentis anno Augustus appellatus est, *Licinium* hoc etiam anno eo honore affectum certissimum; cum *Maximinus* non prius se Augustum appellaverit, quam Licinium Carinili hanc dignitatem consecutum audivit. Unde quemadmodum et *Maximinus* consulatum anno cccxi ob quinquennialia nempe suscepit.

MARCELLI ANNUS 5. — CHRISTI 308.

1. *Persecutionis annus septimus, martyresque compures.* — Christi annus trecentessimus octavus adscriptus Fastis habetur cons. Diocletiano decimum et Galerio Maximiano septimum, qui et septimus numeratur annus persecutionis, quo Eusebius res in Palestina gestas enarrans, ab ipso Januarii mense passos martyres recensens, hæc ait¹: « Undecimo die mensis Audinæi, id est, ad tertium idus Januarii, Petrus qui et Apseleamus dicebatur, *ἀσκληπῆς*, id est, religiosus vel monachus, vitam solitariam et meditationi deditam secutus, ex pago Anea in finibus Eleutheropolis sito prognatus, cum iudex, et qui ei aderant in Concilio, sæpissime eum orassent, ut sui

ipsius miseretur suæque adolescentiæ penitus et atati florenti parceret; eorum hortationibus penitus neglectis, et spe quam in Deo omnipotente collocasset, cum aliis rebus omnibus, tum vite ipsius (suæ) longe prælata, Cesarææ per ignem veluti aurum purissimum, fidem in Christum Dei generoso et excelso animo accurate probavit. Cum islo una Æsculapius episcopus, ut videbatur, errore Marcionitarum, zelo pietatis (ut ille putabat) sed non illius quæ est secundum scientiam, uno et eodem rogo combustus exivit e vita. Verum hæc hæc tenus.

2. « Tempus jam eo me vocat, ut illustre quasi theatrum martyrum, qui cum Pamphilo, cujus nomen mihi semper oplatissimum fuit, mortem oppe-

¹ Euseb. lib. viii. c. 20. 21.

tiverunt, in hoc sermone ante oculos ejusque ad intuentium proponam. Duodecim quidem erant, et non modo quodam prophetico dono aut potius apostolico, sed Apostolorum etiam numero dignati; quorum coryphaeus et princeps solus Pamphilus presbyterii dignitate Caesaree ornatus exiit, vir toto vitae cursu omni virtutum genere eximius; abjectione et contemptu saeculi insignis, facultatum in pauperes largitione magnificus; spei quae in caducis mundi rebus deliquit solet, despicientia mirus; ratione vivendi et consuetudine vero philosopho digna, singularis: quin etiam ardentis divini eloquii et sacrarum litterarum studio praeter ceteros nostrae memoriae homines egregius; altentissima et prope inexhausta in eas res industria et assiduitate, quas apud animum proposuerat, praestabilis, et in cognatis propinquisque juvandis perliberalis. Caetera virtutis ejus officia et recte facta, quoniam longiore explicatione eguerunt, in separato et proprio volumine de ejus vita perscripto, inque tres libros dispersito, jam pridem pluribus verbis tradidimus. Eos ergo, qui acri illius vitae et virtutum in ea educentium plenius cognoscendarum cupiditate incenduntur, eo amandamus; nos autem illis solis in praesentia insistemus, quae ad martyres cum eo in supplicium adductos pertinent.

3. « Secundum post Pamphilum in certamen descendit veneranda canitie honoratus Valens Aeliae civitatis diaconus, ipso aspectu senex gravissimus, divinarum Scripturarum, si quisquam alius, in primis peritus; nam tantam illarum memoriam in pectus suum incluserat, ut, si quando aliquem locum citare vellet, perinde expedire illud posset absque scripto efficere atque exscripto legere. Tertius Paulus pictae maxime inflammatus et spiritu non minus fervidus, ex civitate Jamnitarum, in qua fama percelebris fuit, prognatus: qui ante martyrium cauteriorum exustione perpeusus, egregium certamen pro fidei confessione confecit. His in carcere toto biennii spatio commorantibus, fit martyrii dilatio.

4. « Interea fratrum Aegyptiorum, qui cum illis una martyrium subierunt, accessio facta est. Isti Aegyptii simul atque confessores illos, qui erant ex Cilicia, ad metalla usque, quae ibi erant, perduxerant, domum redierunt. Qui similiter apud ipsos portarum Caesaree introitus a custodibus (barbari autem isti erant, et moribus agrestes) quinam essent et unde venissent interrogati; cum veritatem occultare non possent, tanquam malefici in ipso facinore manifesto prehensi tenebantur; quinque erant numero: qui quidem ad tyrannum perducti et coram illo libere fidem confessi statim in carcerem confrunduntur. Postridie (hoc erat decimo sexto die mensis Peritii, id est, secundum Romanos ad decimum quartum kalend. Martii) hi pariter cum Pamphilo, et reliquis ejus sociis quos supra posuimus, ex mandato ad judicem perducuntur. Iste primum inexpugnabilis Aegyptiorum constantiae et firmitatis animi, diversis ejusque modi tormen-

torum formis, novis peregrinarum et variarum machinarum inventis periculum fecit. Et simulac illum, qui inter eos omnes principatum tenuit, his certaminibus exercuerat; quisnam esset, primum sciscitatus est. Deinde ubi pro proprio nomine, prophetae ejusdam nomen ab eo acceperat: hoc enim ab illis factum erat, quod pro nominibus idolorum, quae erant forte a parentibus ipsis imposita, nova nomina, facta mutatione, ipsi sibi adsevisserunt; Eliae enim, Hieremie, Esaiae, Samueles, et Danielis nomine seipsos nuncupasse, et germanum ac verum Dei Israelcm, qui Judaeis erat in occulto, non solum rebus ipsis, sed nominibus proprie et significanter explicatis commonstrasse, audire potuisses: ubi, inquam, tale nomen a martyre acceperat Firmilianus, non in verbi vim et significationem animum omnino intendens, secundo loco eum interrogavit, quae illius patria esset.

5. « Ille nomen priori apte respondens offert: Hierusalem suam patriam esse ait, eam certe intelligens, de qua apud Paulum dicitur¹: Quae sursum est Hierusalem, libera est, et quae est mater omnium nostrum. Item alio loco²: Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Hierusalem caelestem; is quidem hanc plane intellexit. Sed Firmilianus, cogitatione sua humi abjecta, quae tandem civitas illa esset et ubi terrarum sita, accurate et curiose disquiri; unde cruciatu illum affligit ut verum fateretur. Illic, manibus a tergo vinculis obtortisque, et pedibus maculantibus peregrinis iniustisque divulsis exercuciatus, verum se dixisse constanter asseverat. Deinceps iudice rursus saepe quaerente quisnam esset, et quo loco civitas illa, quam dicebat, locaretur, eam affirmat piorum summam patriam esse, neque alios praeter hos solos illum fore participes; illamque ad Orientem, ubi sol primo mane suos radios fundere incipit, positam. Atque in istis denuo preferendis seorsum apud animum suum ita divinitus philosophatus est, ut eorum, qui illum undique tormentis divexabant, nullam prorsus rationem duceret, sed tanquam carnis corporisque experts, ne minimum quidem videretur doloris sensum percipisse.

6. « Iudex animo haesitans intra se tumultuarii cepit; putabatque Christianos eam civitatem, de qua martyr locutus fuisset, infestam omnino et inimicam Romanis effecturos. Multum igitur de ea rescutari, et ubinam tandem illa regio, quae in Oriente ferebatur, existeret, admodum conquirere. » Vides in his mirificam quamdam expressam pectoris christiani constantiam, quae in summa tormentorum perpessione sic ludendo traduceret anxium iudicis animum. Porro quod occultum esset illi agenti in Palaestina Hierusalem civitatis nomen, jam satis liquido demonstrat antiquum penitus fuisse vetus Hierosolymae nomen, Aeliamque ab omnibus vocari solitam. Sed sequitur³: « Postquam autem adolescentulum verberibus saepius dilaniatum et tor-

¹ Galat. iv. — ² Hebr. xii. — ³ Euseb. lib. viii. c. 21.

mentis cujusque generis discernitum, firma et immutabili mentis constantia illis, quæ ante dixerat, adhaerescere animadvertit; ad extremum mortis sententiam, ut securi percuteretur, contra eum protulit. Talem igitur se velut vite suæ peregrit fabulam. Cæteri ejus socii paribus certaminibus a iudice exagitati pari mortis genere e vita cesserunt.

7. « Postea demum Firmilianus, quamquam prope deflagitatus erat et frustra viros illos supplicio afflicti cernebat, sua tamen cupiditate eorum morte exsaturata, ad Pamphilum et ejus socios se contulit. Et quia satis expertus erat quam intlexibilem in fide tuenda constantiam etiam jam antea in tormentis ostendissent, iterum interrogat, utrum deinceps modo illi morem gererent. Atque cum a singulis eorum definitum et postremum responsum de fidei confessione, quæ est martyrii propria, recepisset, similem cum prioribus penam et supplicium illis irrogat. Quibus ad exitum perductis, adolescentulus quidam ex famulis Pamphili, qui ita erat excultus instructusque, ut dignus ingenia talis et tanti viri educatione et disciplina merito videretur, simulatque iudicis sententiam contra dominum suum pronuntiatam intellexit, e media hominum multitudine exclamat; et ut illius aliorumque sociorum corpora, cum e vita decederent, terre mandarentur, postulat. Iudex vero non hominibus, sed belluæ, aut si quid sit bellua inmanius, naturam secutus, ne adolescentulo quidem ætatis causa quicquam veniæ tribuit; sed ut primum eum rogarat, essetne christianus, ipseque se esse responderat; iracundiæ æstu intumescens, quasi telo saucius, tortoribus in maudatis dedit, ut omnes suas vires et impetus contra eum exerent. Postquam vero, cum immolare ei iustum esset, recusantem videbat, non ut hominem carne circumdatum, sed ut statuum ex lapidibus aut ligno aut alia quapiam re confectam, ad ossa usque et intimos viscerum recessus acriter et absque ulla remissione deradi dilacerarique præcepit. Quo supplicii genere diu sustentato, iudex cum illum nec vocem emitte- re nec sensum doloris ullum præ se ferre vidit; idque cum parum abesset quin illius corpus esset omnino inanimatum, et tormentis pane contritum exhaustumque, se illum frustra torquere respexit: famen animo duro, ferro, et omnis humanitatis experte perstans, confestim igni pedentem exardescente et remisso comburi decernit.

8. « Hic igitur adolescentulus postremum ante Pamphili mortem, qui erat dominus ejus secundum carnem, in certamen ingressus, ante illum e corporis vinculis solutus fuit, propterea quod qui erant in aliis cruciandis occupati, tardare videbantur. Licuerat ergo Porphyrium videre (hoc namque adolescentulo nomen erat) jam in omni certaminum genere exercitatum, incredibili studio et ardore, more hominis pro augusta et sacra victoria decertantis, incensum, corpore quidem pulvere consperso sordidatum, sed decoro oris habitu eximium, erecta et generosa animi elatione post tantos cruciatus ad mortem gradientem, divino Spiritu revera completum,

habitu philosophico quo uti solebat, hoc est, indumento ad modum pallii humeros solum obtegentis, vestitum, familiaribus suis, quid illos sui causa facere vellet, modesto et tranquillo animo precipientem nutuque significantem; et cum jam ad palum esset alligatus, vultum splendidum et hilarum servantem; quindecim cum rogos longo intervallo ab illo tanquam in ambitum orbemque exardesceret, hinc illincque flammam ore ad se arripientem, et post hæc verba, quæ jam flammarum incendio primum corpus attingente, clara voce profundebat (nempe Jesum Filium Dei sibi adiutorem fore) constantissime cum silentio omnes cruciatus ad extremum usque spiritum tolerantem. Tale Porphyrii in martyrio certamen fuisse constat.

9. « Cujus vite exitum Seleucus confessor quidam ex militum numero Pamphilo nuntiavit, qui (ut par erat) ex hujusmodi nuntii ministerio quamprimum fuit eadem sorte cum illis martyribus dignatus; nam mox ut mortem annuntiaverat Porphyrii et unum ex martyribus osculo sancto salutaverat, eum milites quidam comprehendentes, ad presidem deducunt. Iste tanquam sui perfectionem maturans, quo Porphyrio comes itineris ad caelum suscepti adjungeretur, extemplo capitis supplicio mulctari jubet. Hic in Cappadocia natus, præ defecto juvenum globo, qui in exercitu Romano militabant, præque illis qui erant apud Romanos in amplis dignitatibus gradibus locati, non exiguum honorem adeptus est: ætate enim florente, robore, proceritate, firmitateque corporis plurimum omnibus militibus antecelluit; adeo ut aspectus ejus celebris et omnium sermone prædicatus existeret, tota corporis forma et specie tum ob magnitudinem, tum ob pulchritudinem et aptam membrorum compositionem admirabilis: qui in ipso persecutionis initio, plagarum perpessione in certaminibus pro fidei confessione susceptis admodum enituit: et ubi militia munere, quo fungebatur, spoliatus fuit, eorum qui ἀσκησι, id est pietatis cultores, vel monachi, qui dies noctesque divinis meditationibus se exercent, æmulum se et imitatorem effecit; orphanis desertis, viduis omni ope destitutis, hominibus inopia et corporis infirmitate afflictatis, instar patris alicujus indulgentis et curatoris, benigne prospexit et opitulatus est. Unde merito quidem, cum Deus ab hujusmodi pietatis officii plus capiat oblectationis, quam a victimis fumo redundantibus, et sanguine aspersis, ad insigne et eximium martyrii decus per ejus gratiam accersitus fuit. Hic decimum athleta inter eos quos supra ostendimus, uno eodemque die mortem oppellit: quo certe (ut apparet) maxima quasi cæli porta, Pamphili martyrio decora illa quidem et congruens, patefacta, tum illi, tum aliis qui cum eo erant, in regnum cælorum aditum dedit perfectilem. » Hæc de Seleuci martyrio Eusebius.

10. Qui cum dicat hunc ipso persecutionis exordio, quod christianus esset, fuisse militia spoliatum, plane declarat confirmatque quod superius dictum est. Christianos omnes imperatorum edicto

esse notatos infamia et tanquam infames, militia fuisse existimatos indignos. Ignominios enim hæc dicebatur missio, cum ob defectum quis militia solutus esset; cui inter alias pœnas, nec in Urbe, nec alibi ubi imperator esset, morari¹ licebat. Consullo igitur Seleucus Christianæ religionis causa exautoratus, et ignominiosa missione ablegatus, monasticæ vitæ institutum arripuit. Videas ex his insuper, non fuisse asceticam vitam, cui se Seleucus mancipavit, institutionem anachoreticam ab hominum remotam consortio; quippe qui viduarum ac pupillorum prospiciebat necessitatibus; sed in illorum vitæ statu positum, quos communiori voce Religiosos nominamus: fuisseque in Ecclesia præter anachoretas vel monachos qui degerent solitarii, aliud quoque genus christianorum, etiam necessitatibus fratrum post præcuncta studia inservientium. At prosequamur reliquorum certamina ex eodem Eusebio, qui sic ait:

11. « Theodotus item gravis quidem et religiosus senex, unus ex præfecti Firmiliani familia, et ab eo plus quam cæteri omnes domestici honoratus, partim proveccte ætatis causa (proavus enim erat, id est, tertie progenici pater) partim propter benevolentiam et fidem animum, quem erga ipsum semper servaverat, iisdem vestigiis cum Seleuco insisens, et facinus illius faciori haudquam dissimile admittens, ad Firmilianum dominum suum deductus fuit, eique majorem bilem quam superiores commovens, tandem crucis afflictationi addictus, idemque martyrii genus, quod Salvator olim, habens perpassus est.

12. « Deinceps quoniam unus adhuc restabat, qui inter martyres commemoratos locum duodecimum exleret, idcirco Julianus eum expleturum accessit; qui peregre jam eo adventans et locum adhuc minime ingressus, simulac inter vias de eorum morte intellexerat, extemplo ad insigne martyrum spectaculum recta se contulit, atque ut humi posita sanctorum vidit corpora, solido expletus gaudio, singillatim ea complexus salutavit. Quod dum faciebat, flores, et cædis ministri eum prehensum ad Firmilianum ducunt. Qui ea que sibi erant suæque crudeli naturæ consentanea, excusus, lento et remisso igni eum cremandum tradit, Julianus ergo præ lætitia exultare valdeque gestire, atque clara voce gratias agens Domino, qui eum talibus præmiis tanque insigni splendore afficere dignatus fuerat, præclara martyrum corona donatur. Erat hic quidem Cappadocum genere secundum carnem oriundus, moribus et vita sanctissimus, fidelissimus, et maxime ingenuus, et cum in aliis rebus spectatus, tum divino ipsius sancti Spiritus afflatu imbutus. Talis erat caterva eorum qui per Dei gratiam in martyrii societatem cum beato Pamphilo adsciti fuerunt. Sacra autem et sancta revera istorum corpora, ex impij præsidis mandato quatuor diebus totidemque noctibus, ut a bestiis

avibusque carnivoris devorarentur, sub dio servabantur. Verum tanquam miraculo quodam, nulla neque bestia neque volucris, neque canis ad ea accedebat: rursus per divine Providentiæ dispensationem integra illasæque inde ablata fuerunt. Et exequiarum justis posita, sepultura (ut moris est) honorifice commendantur.

13. « Porro dum sævilia adversus istos usurpata in omnium ore et sermone versabatur, Hadrianus et Eubulus ex regione quæ Manganea dicitur, ad reliquos confessores Cæsaream versus accedentes, ad portas urbis causam sui itineris eo suscepti rogantur. Deinde rei veritatem ingenue confessi, deducuntur ad Firmilianum. Iste nulla dilatione aut mora interposita, post multa tormenta quæ in eorum latera impegerat, bestiis dilaniandos condemnat. Biduo autem interjecto, Hadrianus quinto die mensis Dystri, hoc est, ad tertium nonas Martii, die festo, quo natalitia Fortuæ Cæsariensium (sic enim putabatur) celebrari solent, leoni primum ad discerpendum projectus fuit, deinde gladio jugulatus obiit mortem. Eubulus autem percondito die ad meridiem, ipsis nonis Martii, qui est septimus dies Dystri, cum iudex admodum illum rogaret ut hostias immolaret idolis, quo libertate eorum legibus decreta potiretur; gloriosam mortem pro pietate susceptam hinc vitæ brevi et caduce præposuit; et post bestiarum laniatus, gladio, ut socius ante illum, trucidatus fuit, omniaque martyrum certamina confecta suo sanguine postremo obsignavit.

14. « Cæterum operæ præfium est hoc loco commemorare, quo pacto tandem, idque non longo tempore post, cælestis et divina providentia eos impios magistratus cum ipsius tyrannis ultia sit. Nam Firmilianus, qui tam petulanter et contumeliose in Christi martyres debacchatus fuisset, cum aliis ejusdem sceleris participibus extrema supplicia subiens, gladio linem vivendi fecit. Atque hæc sunt martyria quæ Cæsareæ toto persecutionis tempore gesta sunt. » Hæc autem cum septimo persecutionis anno contigisse, ex Eusebii sententia dictum sit; tamen ejus testificatione¹ constat, hanc eandem persecutionem usque ad annum decimum perdurasse; quamobrem dicendum est, non in omnibus locis ipsam eadem grassatione sævisse, cum de Palæstina hæc idem auctor testetur: at id quidem non indulgentia principum, sed quod mitiorem fortasse sunt præsidem nacti; nam pro presidum humanitate vel sævicia (ut Tertullianus² affirmat) intensior vel remissior in provinciis esse solebat: vel accidit, ut de rebus patriis Eusebius scribens, hoc anno scribendi finem lecerit, vel si quid postea addidit, omnino perierit; nam præter recensitos ab eo martyres hæc eadem persecutione passos, alii quoque Cæsareæ in Palæstina passi habentur; quorum, licet insignium, nullam prorsus ipse habuit mentionem; ponemus nos eos paulo post. Sed que reliqua sunt de Pamphilo, modo dicamus.

¹ L. II. §. Ignominie ff. de his qui not. infam.

² Euseb. lib. VIII. c. 27. prope fin. — ² Tertul. ad Scapul. c. 2. 3. 4.

45. *Pamphili martyris lucubrations.* — Adnumeratur Pamphilus presbyter Casariensis non tantum inter nobiles martyres, sed inter insignes scriptores ecclesiasticos, quem praeter Hieronymus¹ ejusmodi ornatu elogio : « Pamphilus presbyter, Eusebii Casariensis episcopi necessarius, tanto bibliothecae divinae amore flagravit, ut maximam partem Origenis voluminum sua manu descriperit, quae usque hodie in Casariensi bibliotheca habentur. Sed et in duodecim prophetas viginti quinque ἑξήκοντα, Origenis volumina manu ejus exarata reperi, quae tanto amplector et servo gaudio, ut Cressi opes habere me credam. Si enim letitia est unam epistolam habere martyris, quanto magis tot millia versuum, per quae mihi videtur sui sanguinis signasse vestigia? Scripsit, antequam Eusebium scriberet, Apologeticum pro Origene, et passus est Caesareae Palaestinae sub persecutione Maximini. » Hucusque Hieronymus. De Apologia vero pro Origene conscripta Pamphili nomine, superius actum est.

46. Ob egregiam namque Pamphili martyris laudem Eusebium, ut praecelerrimo quodam ornamento, ejusdem Pamphili sibi nomen addidit, voluitque dici Eusebium Pamphili : utinam sic feliciter ac gloriose : quantum autem nomini sancto, sectando haeresim, ignominiam irrogavit, inferius dicturi sumus. Nec praetermittendum putamus eundem Pamphilum ordinatum fuisse presbyterum ab egregio viro episcopo Agapio, de quo haec summa cum laude idem scribit Eusebius² : « Ubi Theotecnus episcopatum Caesareae Palaestinae diligentissime fuisset executus mortemque oppellisset, illud ministerium Agapio tributum fuit; quem maximum laborem in eo obeundo collocasse, et accuratissimam suscepisse provisionem in populo gubernando, et maxime omnium, quasi plena manu eos qui in egestate versabantur, sublevasse cognovimus : cujus temporibus Pamphilum virum disertissimum, et ipsa vite ratione verum philosophum in ea Ecclesia presbyterii dignitate donatum accepimus, etc. »

47. *Acta Procopii martyris.* — His de Palaestinis martyribus hujus anni ordine temporis enarratis, subdemus hic paucos alios in tabulis ecclesiasticis claros, qui in eadem provincia Palaestinae passi sunt. Siquidem Bibli gloriosum pro Christi nomine certamen exegit Aquilina virgo duodecim annos nata; quod hoc praefatio in iisdem monumentis ecclesiasticis reperitur adscriptum³ : « Sub Diocletiano imperatore et Volusiano iudice, ob fidei confessionem colaphis et verberibus caesa, et subulis candentibus perforata, demum percussa gladio virginitatem martyrio consecravit. » Extant ejus agonis Acta⁴. Sed et Fortunata⁵ virgo, eadem urgente persecutione, Caesareae in Palaestina passa est, experta equuleum, ignes et bestias.

48. Nolumus hic praeterire Procopium in Palaestina iidem passum, alium prorsus diversumque ab eo, quem Eusebius¹ anno primo persecutionis necatum esse tradit. Nam ille momentaneo ferme martyrio sublatus est; iste autem longo certamine fatigatus, plurima meruit de diversis tormentis variis temporibus exantlatis confessionis stipendia. Cujus quidem Acta, perpaucis emendatis, legitima atque germana esse censentur, ab ipso auctore conscripta ante imperium Juliani. Nam cum ab eo Salvadoris statua ab Haemorrhoida erecta, fuerit penitus comminuta et in aliam contata, ut suo loco dicemus, ipse tamen auctor, cum ejus meminit, dicit esse superbitem. De ejusdem quoque martyris sublimi vocatione atque martyrio haec summam Nicephorus² : « Nobilis quoque ille Procopius, Caesareae Palaestinae natus, inter martyres eodem tempore illustris maxime fuit; cui Diocletianus ducalem quidem in Oriente (Aegypto) sublimitatem dedit; Christus autem eum e caelo ad se veluti Paulum vocavit. Et is quidem, illa accepta, inexpugnabili vero crucis armatura perinde atque generosus et fortis miles armatus, primum adversus eos qui sensu percipiuntur, deinde etiam in eos qui mente sola perscipiunt, hostes depugnavit. Auris namque et argenteis, quos sibi fieri curaverat, diis comminatis eorumque pretio in pauperes expenso, mox etiam adversus eos qui frivolos adulterosque deos propugnabant bello congressus, illorumque infirmitate per infamiam notata, ipsius vero Jesu Christi immensa naturamque supergrassae potentiae magnitudo laudata, quas non ille penas fortiter toleravit? quae illum fiduciae et torturae praeterire? quibus unguis entis ejus concisa non est? quos ignes, quaeve facies membra ejus experta non sunt? quorum ferramentorum mucronumque corpori ejus intentatorum acies hebetatae non sunt? Per quae atque his similia tormenta quamplurimis ex primis infimisque imperatorum consiliariis ad Deum praemissis, postremo et ipse gladio percussus cum incredibili letitia ad dudum sibi desideratum Christum concessit. » Hucusque Nicephorus.

49. Libuit hic quoque intexere ex eisdem Actis Procopii citatum ac recitatum fragmentum in Concilio Niceno secundo his verbis³ : « Stephanus Dei amanissimus diaconus et referendarius Sacri Secreti legit : Ex martyrio B. martyris Procopii, cujus initium : Per eadem tempora regnum oblinebat Diocletianus tyrannus, inter caetera : Neanias (id est, Procopius) gaudio magno pertusus et fide audens, rem bene gessit, similiter illius omnes comites; ea autem nocte cum militibus reversus est. Venit autem Seythopolim, et omne sodalitum aurifabrorum et argentifusorum convocans, interrogavit eos dicens : Potestisne mihi facere vas aliquod quod ego tradam vobis? Illi vero hominis austeritate deleriti, communi consilio statuerunt apud illum nunquam ex omnibus quem opifinum artificem existimabant (nomen

¹ Hier. de Script. Eccl. in Pamphilo. — ² Euseb. lib. VII. c. ult. — ³ Mart. Rom. die 13 Junii. — ⁴ Metaph. eadem die 13 Junii. — ⁵ Mart. Rom. die 14 Octob.

¹ Euseb. lib. VIII. c. 12. — ² Niceph. lib. VII. c. 13. — ³ Concil. Nicen. II. Act. IV.

illi Marcus erat) dicentes : Si quis est qui voluntati tuæ, domine, satisfaciat, hic erit. El paulo post : Marcus autem nequaquam obedire volebat juveni; persuasit tandem tandem is, dicens : Illoc mysterium regi usque ad vitam nunquam revelavero. » Agebat enim cum eo, ut crucem, quam ferret ad collum suspensam, ex argento auroque conficeret. Sed rursus ibi : « Persuasus itaque Marcus in abdito ex auro et argento noctu crucem fabricavit. Cum autem opus consummatum erigeretur, tres in eo imagines apparuerunt. Scriptum autem erat hebraica dialecto in superiore parte, Emmanuel, et utrinque in summitate alarum Michael et Gabriel. Voluit autem Marcus sibi timens expungere imagines, verum non potuit; confestim enim manus illius siccæ permansit. Sub gallicinium autem dux, qui dicebatur Neanias, ad ædes Marci, quo crucem auferret, properat. Videns autem illam, protinus adoravit. Ait autem ad Marcum : Quæ sunt eæ personæ? quæque et inscriptio? Domine, in qua hora crux a me erigebatur, imagines istæ per se enatæ sunt; neque ego cognosco quænam, aut cuius sit inscriptio. Neanias vero cognoscens virtutem quamdam in his esse, adorata cruce, Marco artificio copiosam mercedem solvit, profectusque est in civitatem suam. » Hucusque ex Actis Procopii recitata sunt in Nicæno Concilio, quæ habentur in eisdem Actis, quæ hodie extant ¹.

20. Ibiq; narratur eundem Procopium liberasse civitatem Scythopolitanam obsessam a sex millibus Agarenis, quos omnes virtute crucis confisis, dualis tantum militum cohortibus quas ducebat, occidit, nullo penitus ex suis desiderato. Quomodo autem postea lararium matris ingressus deos aureos et argenteos comminuit, ac frustatim concisos in pauperes erogavit, cuius rei causa ab eadem ipsius matre apud imperatorem constitutus est reus impietatis, et quoniam pacto ab eo scribitur ad præsidem Palestinæ, ut in eum legibus agat, et rursus quomodo de eodem sæpius a iudice quæstionibus repetitis, diversis tormentorum generibus sæpe exagitatus, demum gladio capite truncatus promeruit coronam martyrii, ejusdem Acta pluribus narrat, adduntque de duarum cohortium militibus christianis cum eorum ducibus Antiocho et Nicostrato ab eodem Procopio ad coronam præmissis; necnon Theodosiæ ejus matris ad Christum conversæ cum duodecim aliis feminis senatoriis nobile pro Christi fide certamen atque victoriam fuisit prosequuntur; ad quæ inspicenda lectorum rejicimus.

21. *De Eusebio historico judicium.* — Sed ut ad Eusebium redeamus; ad hujus septimi persecutionis anni terminum ejusmodi appendicem addit, sic dicens ² : « Quæ vero interea temporis contra Ecclesiarum præsidés transigi contigerit; et quo pacto divina justitia peccati ultrix, pro pastoribus ovium et gregis Christi rationalis, cui parum prudenter et considerate præfuisent, non modo camelorum (quod est

animalis genus cum rationis expers, tum maxime natura incurvatum et deforme) curatores effecerit, illique, quasi debito illis supplicio addixerit, verum etiam equis imperatorum alendis destinavit; quot etiam contumelias, quot ignominie notas, quot tormentorum genera ab imperatorum procuratoribus et magistratibus per varia tempora pro sacris Ecclesiarum vasis et thesauro ipsi subierint; quanta ambitione, honorumque cupiditate multi eorum flagrant; quam temere, et contra leges manus nonnullis imposuerint; quæ inter ipsos fidei confessores schismata, quæ mala nuper quidam seditiosi contra Ecclesie membra quæ reliqua erant, dum novas res unam post aliam excitare laborabant, toto pectore (ut dicitur) machinati fuerint, inclementerque asperis persecutionis calamitatibus obtiverint, et mala denique malis exaggerarint, hæc omnia a me prætereunda esse arbitror; præsertim cum ea memoria commendare (sicut in principio hujus libri posui) minime nostrarum partium esse putem; quinque qui eorum explicationem admodum evitare et effugere cupiam. Verum si quæ decora sint, quæque verbum Dei commendent, si qua virtus sit, si qua laus in Ecclesia splenderit, ista explanare, ista scribere, ista fidelibus auribus inculcare, mihi in primis accommodatum arbitratur, præclaris eximiorum martyrum rebus gestis, et pace quæ nobis postea cælitus lucebat, extremam partem hujus libri mihi illustrandam censeo. » Hucusque Eusebius, jam ad ea quæ octavo persecutionis anno contigerunt, stylum convertens.

22. At ejusmodi consilium (quod et superius diximus) animum non mediocriter in suspicionem adducit; cur qui hæcenus schismata et hæreses pravosque mores, qui in Ecclesiam quovis tempore irreperunt, dicere non prætermiserit, nunc præter accurati historici officium ab his abstineat. Rursus vero quod illis vitio tribuat, qui præsidés cum essent Ecclesiarum, camelorum vel quorum curæ fuerint mancipati, ac ne vasa thesaurosque Ecclesie præderent, acriter excruciat, idque illis ignominie vertat; cum alioqui, etiamsi fuissent antea vita turpissimi flagitiosissimique, confessione lamen nominis Christi ea omnia patientes (nam si negassent, laud ejusmodi supplicia subiissent), omnes apud Deum et homines ignominie anteaclatæ vitæ notas expungere et immensis gloriæ cumulis augeri potuissent : quod, inquam, hoc nomine eis detrahat atque condemnet, infensum in eos præ se fert animus, et privati affectibus mentem indicat exagitatum. Quamobrem, ut illud de eo opinari, inducit; hominem (quod dictum est) semel lapsum, ab episcopis communicatione fidelium (ut moris est) interdictum, hisce eos contumeliosis procidisse, injuriis lacerasse, criminaque coacervando, confessionis et martyrii summam eorum gloriam obscurare voluisse.

23. *Maxentius in Marcellum, aliosque episcopos dira operatur.* — Cæterum quod ad ejusmodi supplicii genus spectat, quo episcopi confitentis ad majorem contumeliam, quam si millies mortis supplicio afficerentur, curæ jumentorum adscriberentur;

¹ Metaphr. die 8 Julii apud Sur. tom. IV. — ² Euseb. lib. VIII. c. 22.

hoc ipso tempore id passum esse a Maxentio tyranno Marcellum papam, liber in primis de Romanis Pontificibus docet his verbis: « Hic coarctatus et lentus est, eo quod Ecclesiam ordinaret; et comprehensus a Maxentio, ut negaret se esse episcopum, et sacrificiis se humiliaret demoniorum: qui semper contemnens et deridens praecepta Maxentii, damnatus est in catubulum. » Fuisse autem catubulum, stabulum iumentorum, quae publice inservirent utilitati, salis declaravimus in nostris Notis ¹. Idem est ergo quod dicitur damnatum esse Marcellum in calabulum, quod apud Eusebium de aliis quoque traditur, esse destinatum ad alendos equos imperatorum.

24. Porro ut in praesentiarum de Maxentio Marcellum Romae vexante agamus: ex iis quae superius de eo dicta sunt, constat vafrum hominem simulasse christianam se fidem sectari velle, et de Christianis omnibus tum in Africa, et ubique sub ejus edificatione, tum Romae praesertim agentibus fuisse optime meritum. Cum autem extinctis Severo Cesare et Alexandro in Africa res novas molientibus, firmasse imperium sibi visus est; quod intus latebat impietatis aperuit, et Marcellum Romae primum appetiit, blandis antea verbis suadens a fide christiana recedere, ac diis patriis immolare. Extat ejusdem Marcelli ad Maxentium hoc argumento scripta epistola; de qua haud adeo mirari quis debet, si ipse Marcellus Maxentium perinde ac hominem propemodum christianum compellet, quippe (quod sepius repetendum est) Maxentium fidem christianam se percipisse simularat. Quod vero diversi ab ordinariis in ea consules scripti legantur, civile inter imperatores conflatum bellum potuit esse in causa, ut quisque trium imperatorum ex sententia consules sponte crearet, nec ea in re cum aliis consentiret; nam et secundi, imo et quarti consulatus Maxentii in libro de Romanis Pontificibus mentio habetur, cum tamen nullus Maxentii consulatus scriptus reperitur in Fastis. Sed in his non immoramur, quod aliis festificationibus Acta Marcelli sarta lecta confirmataque habeantur. Ceterum epistolam illam additamentum aliquid extrinsecus accepisse putamus, quod res ibi scriptae parum sibi cohaereant; sed haec aliis relinquimus, et de ipso Marcello alias opportunius.

25. At non in Christianos tantum, sed et in cives omnes Maxentius, spolians eos divitiis avitisque substantiis grassabatur; hic quoque ille annus est millesimus sexagesimus ab Urbe condita, cujus meminit orator ille in Panegyrico dicto post victoriam Constantino, cum ait ²: « Mille et sexaginta annis contractas ex toto orbe divitias monstrum illud, redemptis in civile latrocinium manibus ingesserat: ad hoc aliena matrimonia, innocentium capita cum bonis passim donando, usque ad mortem devotionis obstrinxerat: parricidas omnes insidiatos sibi, aut palam aliquid pro libertate conatos poenis affecerat, annis oppresserat: et inter haec utebatur ejus Urbis

majestate quam ceperat, totam Italiam conductis ad omne facinus satellitibus oppleverat. » Haec ibi. Sed ad Eusebium redeamus.

26. Inter episcopos autem qui his persecutionis temporibus in crimen ab eo prodite fidei adduuntur, minus nominatur Stephanus Laodicensis Ecclesiae, quae est in Syria, praeses; de quo haec aibi ait ³: « Anatolio e vita exente, postremus ante persecutionem illi Ecclesiae praeficitur Stephanus; qui quamquam cum propter philosophiae cognitionem, tum propter reliquam liberalem eruditionem apud multos in magna admiratione fuit, tamen propter animum ejus, quo erat erga sacram fidem haud sincere affectus, non tantum laudis meruit, sicut tempore persecutionis progrediente (quod illum simulatorem timidum et ignavum potius quam verum philosophum declarabat) perspicue patefactum fuit. Et quamvis ejus inconstantia et levitate Ecclesiae illius status videretur ruina collapsurus, fuit tamen Dei Salvatoris clementiae sustentatus, idque quia confestim Theodotus, vir sane et reipsa et proprio nomine (Theodotus, a Deo datus dicitur) illius Ecclesiae episcopus designatus, se vere episcopum demonstravit; nam ut in medicina, quae ad corporum curationem pertinet, sic in animorum morbis sanandis primas fere tulit; humanitatis autem, morum prohibitis, clementiae, commiserationis et studii causa, quod in eos ostendit qui opem ab eo poscebant, facile omnes superavit in sacris quoque disciplinis multus erat ei usus et crebra exercitatio. » Sed de eo satis. Passi autem in eadem Laodicensi Ecclesia haec persecutione reperiuntur Trophimus et Thalys ⁴, sub praefecto Aesclepiade; alia vero die ibidem pro fide Christi tuenda Artemon ⁵ presbyter strenue concertavit; horum omnium memoria tum apud Graecos, tum etiam apud Latinos perseverat, diebus natalitiiis solita repeti annuatim. At de his modo satis.

27. Eodem quoque anno, qui numeratur tertius imperii Maximini, « Quirinus, inquit Eusebius ⁶, episcopus Sciscianus, » est Sciscia civitas in Illyrico, « gloriose pro Christo interficitur; nam manuali mola ad collum ligata, e ponte praecipitatus in flumen, diutissime supernatavit, et cum spectantibus collocutus ne sui terrentur exemplo, vix orans ut mergeretur obtinuit. » Haec Eusebius. At Prudentius ⁷ cecinit ejus martyrium sacro hymno. Eadem quoque persecutione urgente, in Illyrico passus est Ursicinus martyr sub Aristide praeside, Spalati Felix, Sirmii Irenaeus episcopus sub praeside Probo acerrimis tormentis vexatus, longoque carcere afflictatus, tandem abscisso capite martyrium magna gloria consummavit. Drizipare ejusdem provinciae civitate passus est Alexander martyr miraculorum post obitum virtute orbi notissimus. Eodem quoque tempore penes Graecos Maximus, Quintilianus, et

¹ Euseb. lib. VII. c. ult. — ² Mart. Rom. II Martii. — ³ Mart. Rom. 8 Octobris. — ⁴ Euseb. in Chron. hoc anno. — ⁵ Prudent. Peristeph. lib. 7.

¹ Not. ad Mart. Rom. d. e. 16 Jan. c. — ² Paneg. Const. 1.

Dada idem certamen obierunt. Extant eorum Acta, sed depravata nonnullis. Insuper et Theodorus, Oceanus, Ammianus, ac Julianus, alio vero loco Carilinae, sed et alia quoque die Eusebius, Neon, Leonius, Longinus, et alii; quorum omnium memoria natalitiis diebus anniversaria ¹ celebritate repetitis, haecenus in Ecclesia perseverat.

28. *Concilium Schismaticorum in Africa.* — Quod vero spectat ad res in Africana Ecclesia gestas, conflato semel (ut pluribus dictum est) adversum Caecilianum episcopum Carthaginensem schismate Donatarum, Majorino contra eum in sede locato, adjunctis ad eam factionem Numidis episcopis, sollicitatisque Mauritanis, datis ubique litteris, calumniis in Caecilianum referitis, allectisque ad suam ipsorum communicationem etiam iis qui in persecutione lapsi essent, impiis traditoribus; iidem totam pene Africam suis partibus adjunxerunt, et hoc ipso anno trecentesimo octavo, qui numeratur quadragesimus ante tempora Macariana, quae cœperunt anno Domini trecentesimo quadragesimo octavo (ut suo loco perspicuum fiet) collegerunt Concilium (mirum dicam) ducentorum septuaginta episcoporum, cujus S. Augustinus meminit ex Tychonii commentariis, cum scribens ad Vincentium ait ²: « Scribit enim ille Tychonius, homo (ut dixi) vestrae communionis, a ducentis et septuaginta episcopis vestris Concilium Carthagine celebratum. In quo Concilio per septuaginta et quinque dies, postpositis omnibus praeteritis, limatam esse sententiam atque decretum, ut traditoribus immensi criminis reis, si baptizari nollent, pro integris communicaretur: Denterium etiam Macrinensem episcopum communionis vestrae dicit traditorum plebem congregatam Ecclesiae miscuisse: et secundum statuta illius Concilii a ducentis et septuaginta episcopis vestris facti, fecisse cum traditoribus unitatem, eique Denterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum; nec solum huic Denterio, sed etiam universis Maurorum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, traditoribus sine ba-

plismo communicasse. » Haec de numero Concilio schismaticorum.

29. Sed cur hujus memoria penes ipsos remansit penitus antiquata, cum de Concilio paucorum episcoporum ante biennium contra Caecilianum Carthagine illicem congregato, frequentissima sit apud eos mentio (citarunt enim illud saepe, secumque attulerunt et publice recitari petierunt in maximo illo conventu, quo ex imperatoris mandato publica collata decreta est), hujus vero memoria, quae celebrior esse debuisset, penitus visa est excidisse? Sed ea apertissima omnibus causa praecessit, quod cum schismatici traditionis labe fœdati (ut dictum est) se purissimos esse atque innocentissimos ostentarent, i. e. se nec suos unquam ejusmodi criminis labe esse maculatos, bellumque se gerere adversus Caecilianum ac ejus socios ejusmodi nota conspersos justitiae amore jactarent: cum ex dicto numero Concilio redargui possent, ex traditorum gregibus collectam esse suam ipsorum, quam ostentare solebant, copiosam multitudinem; magno studio curarunt, ut dictum Concilium ab hominum memoria penitus deleteretur. Quamobrem S. Augustinus post multa ab se scripta ad Vincentium, mox pergit, sic eum compellens ¹: « Sed dicis: Quis est iste Tychonius? » Qui scilicet haec de eo Concilio meminit. « Ille est Tychonius, quem Parmenianus » princeps Donatarum erat iste, « rescribendo compescit, et cum deterret ne talia scribat; non tantum refellit ea ipsa qua scribit; sed mo (sicut supra dixi) eum premit, quod talia diceret de Ecclesia toto orbe dilusa; et quod neminem in ejus unitate macularent aliena peccata; ab Afrorum se lanen quasi traditorum contagione removebat, et erat in parte Donati. Possent autem dicere Parmenianus ista cum omnia esse mentitum. Sed sicut idem Tychonius commemorat, adhuc vivebant multi per quos haec certissima et apertissima esse ostenderentur. » Illicusque Augustinus, qui alias saepe de eodem Concilio meminit. Quid autem post haec ab iisdem schismaticis actum sit, cum Constantinus Roma, Maxentio devicto, politus est, suo loco dicemus.

¹ Martyrol. Roman. diversis diebus. — ² Aug. epist. XLVIII.

¹ Eadem epist. XLVIII.

1. *Consules in Italia.* — Admum. I et seq. Cess. in Italia M. Aurel. Maximinus Aug., et M. Aurelius Romulus, ejus filius, ut liquet ex Idacii Fastis. et ex

libello de Praefectis Urbis, in quo legitur: « Consules, quos iussorint DD. NN. Augusti, ex XII kalendas Maii factum est, Maxentio et Romulo: quod est *decies* et

Maximiano VII idus Aprilis, Statius Rufinus P. V. » id est « Praefectus Urbi. » Quibus ex verbis intelligimus, propter discordias inter imperatores ortas, consulatum designationem usque ad XII kalend. Maii dilatam fuisse; quod non tantum de consulibus in Italia, sed et de iis, qui a Galerio Maximiano designati sunt, existimandum.

2. *Coss. in reliquo orbe Rom.* — In reliquo enim orbe Romano consules processere *Maximianus Herculius X.*, et *Galerius Maximianus VII.*, ut non tantum in eo libello de Praefectis Urbi, sed etiam in Fragmento Consulari Bucherii, in Fastis Caesaris et Idacii, in Chronico Damasi et in Chronico Alexandrino legimus, in quibus omnibus hic consulatus his verbis exprimitur : « Decies et Maximiano VII. » quemadmodum anni superioris consulatus istis memoratur : « Novies et Constantino, » neutrubi Maximiani Herculii nomine descripto. Non desunt, qui eum Baronio per illa adverbia *Novies* et *Decies* Diocletianum intelligant, quos pluribus confutavi in 2 parte Dissert. Hypat., cap. 13, n. 3.

3. *Quinta quinquennalia imperii Caesaris Herculii.* — Hunc consulatum capessit *Maximianus Herculius* juxta secundam regulam, occasione nempe quintorum quinquennialium imperii sui Caesaris, quæ in hunc annum incidebant, cujus, honoris ergo, Galerius Maximianus collega esse voluit juxta tertiam regulam. Ob ea solemnia *Maximianus* Augustus antiqua adversus Christianos edicla renovavit, ut anno precedenti, num. 15, dixi, *Maxentii* vero consulatus juxta primam regulam sumptus, non raro enim anno tantum secundo imperii imperatores consules processere. Spontanæ, qui cum Baronio existimavit Diocletianum hoc anno consulatum fuisse, ait mirum quibusdam visum esse hominem, qui privatam vitam ad exitum usque agere instituisset, neque pedem ex agro suo tollere consensisset, creatum esse consulatum, indeque Aurelium Victorem putasse rexisse imperium annis viginti quinque. Verum ex dictis anno precedenti constat Diocletianum eo anno *Carnunti* in Pannonia fuisse, ubi aliquo tempore mansit, ut testatur Zozimus. Victor vero in Epitome de Diocletiano ait : « Imperavit annis viginti quinque, » non quod hoc anno consulatum gesserit; sic enim non *Decies*, sed *Undecies* consul diceretur; verum quia usque ad presentem annum, qui vigesimus quintus est ab eo quo imperium suscepit, publicorum negotiorum particeps fuit. Denique ex septimo Galerii Maximiani consulatu hoc anno gesto, liquet libellum de Praefectis Urbi, tam a Cuspiniano, quam a Bucherio publicatum, in anni precedenti consulibus corruptum esse; cum si Galerius Maximianus eo anno consul VII, ut in eo libello legitur, processisset, currenti non septimum, sed octavum consulatum iniisset, quod tamen falsum esse constat; cum si consulatus ad annum cccxi eodem libello teste, pertineat, et in eo libello Galerius Maximianus hoc anno consul VII discrete appelletur.

4. *Annus VII persecutionis.* — Quæ in Annalibus de septimo persecutionis anno narrantur, ad annum

sequentem referenda; cum persecutio anno tantum eorum inchoata fuerit.

5. *Epocha Concilii Carthagin. juxta Baronium.*

— Ad num. 23 et seq. Augustinus in epistola ad Vincentium de Concilio Carthaginensi a ducentis et septuaginta episcopis celebrato loquens ait : « Scribit enim ille Tychonius, homo, ut dixi, vestrarum communionis, a ducentis et septuaginta episcopis vestris Concilium Carthaginense celebratum, in quo Concilio per septuaginta et quinque dies, posthabitis omnibus præteritis, linatam esse sententiam atque decretum, ut traditoribus immensi criminis reis, si rebaptizari nollent, pro integris communicarentur. Deuterium etiam Macrinensem episcopum communionis vestræ dicit traditorum plebem congregatam Ecclesiæ miscuisse : et secundum statuta illius Concilii a ducentis et septuaginta episcopis vestris facti, fecisse cum traditoribus unitatem; eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum : nec solum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, traditoribus sine baptismo communicasse. » Quibus ex verbis deducit Baronius Concilium istud Donatistarum celebratum quadraginta ante Macarianam persecutionem annos, seu ante annum Christi cccxviii vel circiter, quo ea persecutio excitata. At, ut Valesius in Dissert. de Schismate Donatist., cap. 3, observat, nequaquam id innuit Augustinus. Sed tantum dicit S. Doctor, seu potius *Tychonius*, Donatum Deuterio et reliquis Maurorum episcopis per quadraginta annos communicasse, eodemque Maurorum episcopos semper usque ad *Macariana tempora* traditoribus absque iteratione baptismi communicasse. Quid enim aliud sonant hæc verba Augustini? « Eique Deuterio post hoc factum jugiter communicasse Donatum : nec solum Deuterio, sed etiam universis Maurorum episcopis per quadraginta annos, quos dicit usque ad persecutionem per Macarium factam, traditoribus sine baptismo communicasse. » Quibus ex verbis colligi potest episcopos Mauritanicæ, qui erant partis Donati, non rebaptizasse, nisi post tempora Macariana. Nam ante hæc tempora Catholicos ad se venientes, si rebaptizari nollent, tanquam integros suscipiebant. Post persecutionem autem Macarii, Catholicos non nisi rebaptizatos communioni suæ sociarunt, in odium, ut videtur, persecutionis illius, cujus auctores catholicos esse criminabantur.

6. *Vera epocha Concilii Carthagin. Donatistarum.* — Sed quidquid sit, Synodus illa ducentorum ac septuaginta episcoporum hoc anno celebrari non potuit; cum schisma Donatistarum ante annum trecentissimum duodecimum conflatum non fuerit. Existimo itaque eum Valesio Synodum illam congregatam fuisse *Donati Carthaginensis* episcopi temporibus, aliquot post Nicænam annis. Nam novo adhuc et recenti schismate tot episcopos Donatistæ habere non potuerunt. Roborata quippe et maxime confirmata fuerit hæc factio, cum tantus episcoporum numerus in urbem Africæ primariam convenit.

Constat autem *Donatistarum* factionem magni illius Donati temporibus precipue viguisse. Itaque sub illius episcopatu hoc Concilium coactum. Certe salvo ac superstate Caeciliano id videtur fieri non potuisse. Nam et Caecilianus plurimum poterat apud Constantinum, postquam innocentiam suam ei coram approbaverat, nec imperator ipse id laturus fuisset; quippe qui et basilicas Donatistis ademerit. Sed et Augustini, seu potius Tychonii, verba indicare videntur Synodum hanc sub Donato celebratam. Postquam enim dixit *Deuterium* secundum statuta illius

Concilii pelisse cum traditoribus unitatem, addit eidem Deuterio post hoc factum jugiter communicasse *Donatum*. Ex quibus recte infert Valésius hoc Concilium Deuterii et Donati temporibus congregatum fuisse.

7. *Marcelli PP. initium*. — Hoc anno die vice-sima septima Junii, *Marcellus* pontifex Romanus ordinatus est, ut ex duratione ejus Sedis, de qua anno sequenti, quo ad Deum migravit, colligere est.

MARCELLI ANNUS 6. — EUSEBII 1. — CHRISTI 309.

1. *Consules*. — Qui sequitur annus Christi trecentésimus nonus, nullis novis creatis consulibus, adscribitur consularibus Fastis; sed quod deessent consules ordinarii, vel potius, qui subrogati fuerant, exponit essent; idem annus post consulatum anni superioris, nempe Diocletiani et Maximiani, notatus a Cassiodoro atque aliis ponitur. In libro autem de Romanis Pontificibus annus praesens adscriptus videtur consulatui Maxentii quarto atque Maximi; Maxentius enim anno superiore una cum filio Romulo suffectum gesserat consulatum; quem Caesarem creans, M. Aurelium Valerium Maxentium nominavit, ut veteres docent inscriptiones¹. Sic igitur praesentem annum nequaquam consulibus ordinariis caruisse putamus; sed quod consulatu Maxentii notatus esset, ipso a Constantino superato, et ob ipsius in Romanos cives savitiam duramque tyrannidem, Romanae Reipublicae perduelle judicatio, ejus memoria e publicis monumentis abrasa penitus fuerit, siquae annus Maxentii consulatu notatus, post consulatum Diocletiani ac Maximiani habeatur inscriptus, licet olim ea fuisset penes Romanos (ut tradit Tacitus²) consuetudo, ne consules, quantumlibet criminosi fuissent, expungerentur e publicis tabulis. Nam cum de abradendo e Fastis nomine Pisonis, qui reus haberetur Germanici obitus, esset sententia Aurelii Cottae consulis, ab imperatore tamen secus decretum est; cum (ut aiebat) Marci Antonii qui patriae bellum fecisset et Julii Antonii qui domum Augusti violasset, nomina adscripta Fastis manerent; quod etiam ad haec tempora servatum esse constat, cum turpissimi quoque homines, quique imperium ty-

rannide occupaverint creati consules, notati in Fastis consularibus perseverent.

2. Fit praeterea (ut dictum est) mentio in eodem commentario in Melchiade, de secundo consulatu Maxentii (ut existimo) ordinario; qui tamen, habita consulatum suffectorum ratione, quartus adnumeratur. Quis enim credere posset, toto sexennio, quo Maxentius gessit imperium, nunquam egisse consulem ordinarium? Nec tamen ullus eorum annus ejus consulatui adscriptus in Fastis habetur; cum alioqui praesens annus, Maxentii et Maximi consulatu, citato loco notatus reperitur. Sed ex sententia accidit, ut post Romanam primam editionem antiquum numisma nacti fuerimus, quo de consulatu Maxentii secundo, certiores redditi sumus; quod extat apud Angelum Breventanum Romae.

3. Ex his plane docerunt antiquatum jam fuisse illud nuper dictum imperatoris decretum, quo jubetur, nec scelestissimorum quidem consulum nomina e Fastis consularibus abradenda; nam in his qui extant Graecis pariter ac Latinis Fastis desiderantur Maxentii consulatus. Porro collegam Maxentii in secundo consulatu fuisse Maximum; idem qui supra liber de Romanis Pontificibus habet: alium vero consulatum eundem Maxentium gessisse cum Romulo filio, conicere possumus, quod reperiantur plura numismata ejusdem Romuli consulatu³ expressa. Sed quam mendaciter inscribitur conservator Urbis, ejusdem pessumator et eversor?

4. *Marcelli papae exitus et Acta. Eusebius papa*. — Quibus consulibus S. Marcellus papa mortuus ponitur, cum sedisset annos quatuor, mensem unum,

¹ Recitat eas Pany. in Fast. comment. — ² Tacit. lib. III. Annal.

³ Habet Adolf. Occ. lib. de num. et Goltzius in thesaur. rer. antiq.

et dies viginti quinque; licet de mensium numero alii aliter statuant; habito tamen respectu ad annum, mensem atque diem, quo prædecessor Marcellinus vita functus est, recensitum superius tempus sedis ejus recte numeratum invenies. De rebus autem ab eo gestis hæc in eodem libro scripta habentur: «Hic fecit cœmeterium via Salaria, et viginti quinque titulos in Urbe constituit, quasi dioceses, propter baptismum et penitentiam multorum qui convertebantur ex paganis, et propter sepulturas martyrum.» Quod enim (ut diximus ex Eusebio atque Optato) ipso sui imperii exordio favere admodum videretur Maxentius Christianis, componendi dissipatam longa persecutione Ecclesiam Marcellus papa consilium inivit atque perfecit: quod insuper major in dies ex Gentilibus ad Ecclesiam accessio fieret, parochias illas per diversas Urbis regiones commoditate publice consecravit. Tantum abfuit, ut, quod imperatoribus persecutoribus erat in optatis de religione Christiana penitus tollenda, effici potuerit, ut potius longe lateque eadem fuerit amplius propagata; cum et ad sepulturas martyrum tituli illi a Marcello compositi esse tradantur; nam illud quoque videtur a Maxentio fuisse Ecclesie Romane concessum, ut corpora christianorum martyrum sepelire liceret infra Urbem, quod olim vetitum erat lege duodecim¹ Tabularum; Cæsari vero tantum a senatu (ut tradit Dio²) concessum fuit intra mœnia sepeliri. Rursus vero ibidem: «Hic ordinavit viginti quinque presbyteros in urbe Roma, et duos diaconos per mensem Decembrem, episcopos per diversa loca viginti unum.» Inter quos numeratur Emygdius episcopus Asculanus, qui sub eadem Diocletiani persecutione martyrii coronam accepit nonis Augusti.

5. At de Marcello hæc ibidem de his que sub eodem Maxentio passus est; que alia occasione superius relata sunt: «Hic coarctatus et tentus est, quod Ecclesiam ordinaret, et comprehensus a Maxentio, ut negaret se esse episcopum et sacrificiis se humiliaret demoniorum, qui semper contemnens et deridens præcepta Maxentii damnatus est in catabulo,» stabulum scilicet jumentorum publico usui adscriptorum; «qui dum multis diebus serviret in catabulo, orationibus et jeuniis Domino servire non cessabat. Mense autem nono venerunt clerici ejus omnes, et emerunt eum noctu de catabulo. Matrona autem quedam nomine Lucina vidua, que vixerat cum viro Marco annis quindecim et in viduitate sua habebat annos novemdecim, suscepit beatum virum, que et domum suam nomine tituli beati Marcelli dedicavit, ubi diu noctuque hymnis et orationibus Domino Jesu Christo confitebantur. His auditis a Maxentio, misit et tenuit iterum beatum Marcellum, et jussit in eadem Ecclesia iterum planas externi,» nempe tabulas planas, ut P³ estus declarat, «ut ibidem animalia catabuli congregata starent, et ipsis beatus Marcellus deserviret. Qui tandem in servitio animalium indus, amictus cilicio,

defunctus est. Cujus corpus collegit beata Lucina et sepelivit in cœmeterio Priscille via Salaria, decimo septimo kalendas Februarii; et cessavit episcopatus ejus dies viginti. Lucina vero proscriptioe damnata est.» Illicusque ibi.

6. Extant Marcelli papæ Acta⁴, in nonnullis tamen (ut superius quoque attigimus) corrigenda; ut, quod ad præsentem rem spectat, de tempore quo Marcellus passus, loco Maximian, Maxentius restituentus est. Rursus vero cum in iisdem agitur de Cyriaco diacono cum Largo atque Sinarago misso a Diocletiano ad Saporem regem Persarum, ut ejus filiam a demone obsessam liberaret, et que habentur de eodem rege Persarum ab eodem baptizato, hæud nobis satis arrident. Nam cum duo fuerint Sapores reges Persarum, Senior claruit temporibus Valeriani imperatoris, quem et captivum duxit, et ignominiose usque ad obitum usus est, de quo Julius Capitolinus⁵, Trebellius Victor⁶, Eutropius⁷, Zozimus, et alii; hunc vero dictum ab Odenato Palmyrenorum rege, Trebellius⁸ auctor est. Post hæc autem regnasse ponuntur in Perside⁹ Hormisdas, et Vararanes, ac tertio loco Narses. Est mentio de Narsee apud Vopiscum in Probo; hunc vero fuisse avum Saporis Junioris, atque Hormisdæ ejus fratris, testatur Eutropius⁵; adversus quem bellum gessit (ut dictum est secundo tomo Annalium) Galerius Maximianus, de quo triumphum egisse Diocletianum anno decimo octavo sui imperii, Eusebius tradit in Chronico; licet Cassiodorus quem refellimus, ejusmodi triumphum in aliud tempus referat. Huic autem Narseti successisse Misdatem, tenuisque regnum annos septem et menses novem, testatur Agathias⁵; post quem regnasse Saporem affirmat, quem dicimus Juniores; regnumque cepisse hoc anno diei fortasse posse videtur, si Narsetem desissee regnare dixerimus ab eo tempore, quo a Romanis est superatus. Sic igitur nullo pacto Seniori sed Juniori Saporis potius ea que scribuntur in Actis Marcelli forent aptanda. Verum nulla est memoria, eum fuisse aliquando christianum; quod non reticuisset Constantinus, cum ad eum litteras scribens, que adhuc exant⁷, commendat illi Christianos, qui erant in Perside. Porro ab hoc eodem Sapore diram persecutionem adversus Christianos fuisse excitatam, Sozomenus⁸, Theodoretus⁹, et alii testantur; quamobrem tota illa historia de profecione Cyriaci cum sociis in Persidem, deque filia regis ipsoque Sapore cum aliis baptizatis, fide nutat ac veritate vacillat. Si secus alii placet, ipsi viderint; nos pro recta ratione temporum hæc oportuit discussisse.

7. Cæterum quod spectat ad chronologiam regnum Persarum, in quam obiter incidimus, antiquorum neminem præter unum Agathias reperi, qui

¹ Apud Sur tom 1, die 16 Jan. — ² Jul. Capit. in Gorgiano Treb. in Valer. Victor. in Valer. Entr. lib. 1x. Zozim. lib. 1. — ³ Treb. in Gall. — ⁴ Agath. hist. lib. 1v. — ⁵ Entr. lib. 1v. — ⁶ Agath. obs supra lib. 1v. — ⁷ Apud Euseb. in Vita Const. lib. 1v. c. 9. usque ad 13. et Theod. lib. 1. c. 25. — ⁸ Sozom. lib. 11. c. 8. — ⁹ Theod. lib. 1. c. 21. in fine.

eam ordine temporum texat, incipiens ab Artaxerse, quem regnare cœpisse tradit anno quarto post Alexandrum imp. (est is annus Domini ducentesimus quadragesimus), eumque tenuisse regnum aîf annos quindecim, minus duobus mensibus : huic autem successisse Saporem Seniorem regnassequae annos triginta integros, inque locum ejus successit Hormisdam, qui annum tantum decemque insuper dies regnarit, post quem Vararanes idem tenuerit annos tres et menses quatuor; Narses vero in ejus locum subrogatus regnum possederit annos septem et menses novem; totidem Misdates (al. Arbasita) ejus successor; post quem successerit Junior, de quo est sermo; quem vixisse regem tradit annos septuaginta: ut non mirum sit, si usque ad consulatum tertium Gratiani cum Equitio, qui contigit anno Domini trecentesimo septuagesimo quarto, memoria extet ejusdem Saporis adversus Romanos bellantis ¹. Sed Agathias errare convincitur primo in Narsele, cujus regni exordium secundum statutam ab eo chronologiam perperam incidere videtur in annum Domini ducentesimum nonagesimum; cum constet ex Vopisco ² sub Probo ante vixisse, et salem usque ad decimum octavum annum Diocletiani vitam produxisse. Verum et in eo corrigendum est, dum de Sapore Juniore, quem diximus, agens aîf vigesimo quarto anno regni sui accepisse a Joviano tunc creato imperatore oblatam Nisibin civitatem, quod contigit anno Domini trecentesimo sexagesimo tertio: qua ratione dicendum esset inchoatum esse regnum Saporis anno Domini trecentesimo trigesimo nono, l'ennio post obitum Constantini: quod quidem absurdissimum est, cum ex iis, quae dicta sunt, constet eum vixisse etiam sub Constantino. At de his modo satis: quae volumus inculcasse, ad exactiorem rerum ac temporum veritatem insinuandam. Quod vero pertinet ad Lucinae proscriptionem, quod enim donasset bona sua Ecclesiae (ut citata Acta declarant) videtur ejusmodi de proscriptione subitisei iudicium; velitum id edicto imperatoris erat; quam legem Constantinus ³ postea abrogavit. Extat de S. Marcello Damasi papae epitaphium una cum aliis luci redditum, quo alia de Marcello reseratur historia hactenus incompta, quod sic se habet ⁴:

VERIDICUS RECTOR LAPROS QUIA CRIMINA FLERE
 PLEDEDIXIT MISERIS FUIT OMNIBUS HOSTIS AMARES
 HINC FUROR HINC ODIUM SEQUITUR DISCORDIA LITES
 SEDITIO CAEDES SOLVYNTER FOEDERA PACIS
 CRIMEN OB ALTERIUS CHRISTUM QUI IN PACE NEGAVIT
 FINIRIS EXPL'USUS PATRLE EST FERITATE TYRANNI
 ILE C BREVITER DAMASUS VOLUIT COMPERTA REFERRE
 MARCELLI POPULUS MERITUM COGNOSCERE POSSET.

Marcello igitur (ut dictum est) martyrio coronato, cum sedes cessasset dies viginti, quinta Februarii creatur Eusebius natione Graecus.

8. *De Fortunae templo incenso.* — His item temporibus accidisse putamus, quae incerto anno scribit Zoizium Romae conflagasse de incenso Fortunae templo, et turbis ea de causa excitatis; narrat enim haec ipse his verbis ¹: « Romae tunc orto igne, incertum ex aere, an e terra, templum Fortunae conflagravit. Cumque restinguendi incendii causa concurrissent omnes, contumeliosus quibusdam in ipsum numen a milite quodam prolatis verbis, atque propterea interempto a plebe, quae religionis causa hominem adorta fuerat, seditio militaris est concitata, qua milites parum abfuit, quin ad Urbis interneconem progredierentur, nisi Maxentius eorum furorem celerius mitigasset. » Hucusque Zoizium; qui cum religionis causa haec dicit concitata; facile adducor, ut credam fuisse illum militem christianum, qui spreti numinis causa a plebe necatus est.

9. *Mazentii saevitia, et turpitudine.* — Rursum quod ad Maxentium spectat quanta turpitudine cum crudelitate conjuncta affectus fuerit, atque diris et enormibus facinoribus Dei Ecclesiam Romae exagitavit, Eusebius tradit his verbis ²: « In omnia scelera praecipue delapsus, nullum impietatis, nullum intemperantiae facinus praetermisit; quippe adulterii, et cujuscumque vitiositatis corruptela se contaminavit, legitimas uxores viris eripuit easque turpissima ignominia contumeliaque affectas ad viros denno remisit; atque haec non in ignobiles solum et obscuros quidem homines moliri cepit, sed in illos qui in senatu Romano principem locum tenuerunt, quique fuerunt facile praestantissimi, effrenatius insultare. Omnes vero tum populus, tum magistratus, illum graviter melnentes, acerba vexabantur tyrannide: neque tamen ipsis, quantumvis pacato et tranquillo animo asperam ferentibus servitutum, ulla exiit liberatio tyrannicae crudelitatis in eorum interneconem grassantis. Nam quodam tempore, levi admodum occasione arrepta, populum in caedem satellitibus suis exposuit; infinitaque populi Romani multitudo in media civitate, non Scytharum, non barbarorum, sed domesticorum suorum hastis et armis cujuscumque generis misere trucidata fuit. Quanta caedes facta sit, qui senatorum propter insidias, quae parabantur illorum divitiis, erant, nunc uno, nunc alio crimine falso in eos conficito, e medio sublata, vix percenseri potest. Ad extremum vero istius scelera delabebantur ad magicarum praestigiarum commenta; quippe interdum mulieres gravidas dissecuti; nonnumquam tenerorum infantium scrutatus est viscera, aliquando leones mactavit; nefandas non raro adjurationes ad daemones excitandos, quo illorum subsidio bellum ingruens depelleret averteretque, usurpavit. Istarum namque rerum adjumento spes in illius mente insidebat victorian ex animi sententia sibi successuram.

10. « Iste igitur Romae tyrannidem exercens, vix dici poterit quae molitus sit, quo homines suo imperio subjectos in servitutum redigeret, usque

¹ Apud Ammian. lib. xxx. — ² Vopisc. in Probo. — ³ De Episc. et Cleric. lib. iv. C. Th. — ⁴ Antiq. inscript. in append. pag. 1172. num. 2.

¹ Zoizim. lib. ii. — ² Euseb. lib. viii. c. 26.

adeo, ut jam in tanta penuria et egestate alimentorum ad vitam necessariorum constituerentur, quantum non alias Romæ viguisse homines nostri temporis affirmant; » et post multa de rebus Maximini, depravatisque ejus vite moribus dicta, ad Maxentium rursum rediens, hæc ait de Romana muliere: « Verum illa mulier Romæ maxime admirabilis, quæ ex omnibus, quibuscum Maxentius tyrannus ibi non dissimilem a Maximino turpitudinem admittere conabatur, et nobilissima revera et modestissima fuit. Hæc enim simulatque audierat eos, qui tyranni rogatu falia administrare solent, pro foribus adium adstare (christiana etiam ipsa erat) et virum suum, qui fuit prefectus Romanorum, metus causa, eos ipsam arreptam permisisse abducere: paululum temporis poposcit, ut corpus suum decenter exornaret. Itaque cubiculum ingreditur, et, cum sola esset, ense se ipsam transfigit, et mortua statim conceidit, cadavere perductoribus imperatoris relicto. Quæ suis rebus gestis omni voce ac sono multo clarius personantibus, omnibus hominibus, cum qui jam sunt, tum qui post futuri sunt, palam fecit solam Christianorum continentiam nec pecunia expugnari, nec morte extingui posse. » Hæc Eusebius.

11. At quamvis sibi violentas manus inferre, nec gentilis, nec lex christiana concedat; tamen (quod de Sampson S. Augustinus ¹ ait) quia latenter Spiritum sanctum hoc jussisse potandum, extra illorum classem reponenda est Sophronia (sic enim Rufinus ² appellat) qui tædio vite vel desperatione vivendi ejusmodi scelus perpetrasse dicuntur; certe quidem Lucretia præferenda, quod illa post pollutum sordibus corpus, et si non animum, mortem sibi conscivit; hæc autem, anlequam corpus, vel vestis ipsa a tyranno confingeretur, gladio se ipsam, eluso imperatore, animo invicto transfodit. Sed et Lucretia illas S. Augustinus feminas christianas præfert, quæ vim passæ a nece sui temperaverunt; nam ait ³: « Non hoc feminæ christianæ fecerunt, quæ passæ similia vivunt; tamen nec in se ultæ sunt crimen alienum, ne aliorum sceleribus adherent sua, si, quoniam hostes in eis concupiscendo stupra commiserant, illæ in se ipsis homicidia erubescendo committerent; habent quidem gloriam castitatis, testimonium conscientiæ; habent autem coram oculis Dei sui, nec requirunt amplius, ubi quid recte faciant, non amplius habent; ne deviant ab auctoritate legis divinæ, cum male deviant offensionem suspitionis humanæ. » Hæc Augustinus.

12. Cæterum quod ad Sophroniæ spectat exemplum, non una, sed plures femine christianæ, ne dispendium castitatis, vel in corpore, paterentur, idem durum iter consciscende sibi mortis ante arripuerunt, ut inter alias Pelagia virgo Antiochena, ejusdemque mater et sorores, quas simul S. Ambrosius mirifice laudat, dum res ab eis gestas his verbis

describit ¹: « S. Pelagia apud Antiochiam quondam fuit annorum fere quindecim; soror virginum, et ipsa virgo. Hæc primo domi classico persecutionis inclusa, cum se a prædonibus fidei vel pudoris circumconsideri videret, absente matre et sororibus, vacua presidio, sed Deo plenior: Quid agimus, inquit, nisi prospicias, captiva virginitas? et votum est, et metus est mori, quia mors non excipitur, sed adsciscitur. Moriamur scilicet; vel si noluit licere, moriamur. Deus remedio non offenditur, et facinus fides allevat. Certe si vim ipsam noninis cogitemus, quæ vis voluntaria? illa magis est vis, mori velle, nec posse. Nec difficultatem veremur. Quis enim est, qui vult mori, et non possit, cum sint ad mortem tam proclives viæ? Jam enim sacrilegas aras præcipitata subvertant, et accensos focos cruore restinguant. Non timeo ne dextera deficiens non peragat ictum, nec pectus se dolore subducat. Nullum peccatum carni relinquam. Non verebor ne desit gladius. Possumus mori nostris armis, possumus mori sine carnificis beneficio. Matris in gremio fertur ornasse caput, nuptialem induisse vestem; ut non ad mortem ire diceres, sed ad sponsum. » Hæc de Pelagia virgine S. Ambrosius, quæ e sublimi domus lecto spontaneo præcipitio manus carnificis et sententiam principis, qui lenonibus christianas feminas condemnatam, elusit: quam etiam gentilis ejus S. Joannes Chrysostomus sæpe pro concione laudavit: extant enim duæ eo argumento ab ipso dictæ præclaræ orationes ². Est etiam illustris mentio in Actis ³ Luciani martyris presbyteri Antiocheni de eadem Pelagia in hæc verba: « Aiunt autem Pelagiam quoque fuisse ex ejus » nempe Luciani « discipulis, quæ Antiochiæ Syriæ vixit; quæ etiam dicitur et lecto altissimo se ipsam dejecisse, cum accessissent qui eam erant comprehensuri; timens ne abominandum quid per vim sustineret (erat enim virgo) et eo modo esse mortuam; quam etiam in hodiernum usque diem honorant, tanquam martyrem, qui sunt amantes martyrum. » Hæc ibi ex Joanne presbytero Nicomediensi, qui Acta Luciani conscripsit.

13. At quid Pelagiæ mater, quidve sorores in eodem discrimine positæ, fecerint, idem Ambrosius, eandem prosecutus historiæ, narrat, sic dicens: « Ast ubi detestandi persecutores ereptam sibi viderunt prædam pudoris, matrem et sorores cœperunt quærere. Verum ille spiritali volatu jam campum castitatis tenebant. Cum subito hinc persecutoribus imminentiibus, inde torrense fluvio exclusæ a fuga, incluse ad coronam: Quid veremur? inquit, Ecce aqua; quis nos baptizari prohibet? Et hoc baptismus est, quo peccata donantur, regna quærentur, et hoc baptismus est, post quod nemo delinquit. Excipiat nos aqua quæ regenerare consuevit; excipiat nos aqua quæ virgines facit; excipiat nos aqua quæ cælum aperit, infirmos legit, mortem abscondit, martyres reddit. Te rerum conditor precamur, Deus, ne exa-

¹ Aug. de civit. Dei lib. 1. c. 21. — ² Rufin. lib. VIII. c. 17. — ³ Aug. eod. lib. c. 19.

¹ Ambros. de virgin. lib. III. — ² Habet eas Liv. tom. VII. et Sur. tom. III. die 9 Junii — ³ Apud Sur. tom. I. die 7 Jan. ex Græc.

minata spiritu corpora vel unda dispergat, ne mors separet funera, quarum vitam non separavit affectus; sed sit una constantia, una mors, una etiam sepultura.

14. « Hæc effate et suspense, paupulum incincto (succincto) sinu, quo pudorem tegerent, nec gressum impedirent, consertis manibus, tanquam choros ducerent, in medium progrediuntur alveum; ubi unda torrentior, ubi profundum abruptius, illic vestigia dirigentes: nulla pedem retulit; nulla suspendit incessum; nulla tentavit ubi gressum figeret; anxie dum terra occurreret, offense vado, læte profundo. Videres piam matrem stringentem nodo manus, gaudere de pignore, timere de casu, ne sibi filias vel fluctus auferret. Ilas tibi, inquit, hostias, Christe, immolo, presules virginitalis, duces castitalis, comites passionis. Sed quis miretur tantam viventibus fuisse constantiam, cum etiam defunctæ immobilem stationem corporum vindicaverint? non cadavera unda nudavit, non rapidi cursus fluminis volutarunt: quin etiam sancta mater, licet sensu carens, pietatis famen adhuc servabat amplexum; et religiosum, quem struxerat nodum, nec morte laxabat; ut quæ religioni debitum solverat, pietate hæred moreretur; nam quas ad martyrium junxerat, usque ad funiculum vindicabat. » Ilucisque S. Ambrosius.

15. Eundem prope historiam de matre ac duabus filiabus virginibus Antiochenis, narrat Eusebius ab Ambrosio paulo diverse; ut nonnullis revocetur in dubium, num una eademque personarum eorumdem sit confecta narratio: quamobrem quæ sunt ab Eusebio scripta, hic atfexere dignum putamus. Agens enim de martyribus Antiochenis, hæc ait: « Ex quibus nonnullis priusquam capti erant, et in manibus insidiatorum venerant, ne rei periculum facerent, ex aliis adium tabulatis se precipites dejecerunt; sicque sua morte insigni, impios præda, quam in illis affectandis se capturos sperabant, omnino privare statuerunt. » His Eusebius plane noscitur signasse Pelagiam; at quæ sequuntur, matrem atque sorores monstrare videntur, licet paulo diverse ab Ambrosio rem gestam recenseat, cum ait: « Inter quos erat mulier quædam sancta, admirabilis corporis figura mulier quidem, virtute autem animi plane vir, aliisque rebus præ cæteris Antiochiæ civibus, ut divitiis, generis nobilitate, et gloria apud omnes eximia; quæ quidem geminas filias præstantes, corporis pulchritudine, et ætate integra præstantes habuit, easque pietatis institutis studiose educaverat.

16. « Hæc mulier, cum quidam improbi in eam ejusque filias gravi invidia incensæ, illas in obscuro latitantes omni ratione vestigandas curiose laborassent; et postea certiores facti ipsas in aliena regione versari, Antiochiæ accersendas sedulo curassent, ac jam plane quasi satellitum rebus circumjectæ tenerentur; hæc mulier, inquam, simulac cum se, tum filias in ejusmodi discrimina venisse videret; et

acerba tormenta, quæ ab hominibus infligerentur, illis oratione exposuisset; et de stupro, re plane tormentis intolerabiliore, quo adversarii eas violaturos minarentur (de quo ne verbum quidem ad extremas aures vel ipsa, vel illa allabi sinere deberent) eas sedulo admonuisset; cum etiam animas demonum servituti tradere, omnibus mortis, et exiti generibus deterius esse docuisset; omnium istorum malorum liberationem esse, ad Deum tanquam ad portum salutis confugere. Unde omnes simul uno animorum consensu et sententia conveniunt, corpora vestibibus decenter adornant; ac cum ad medium iter ventum esset, paululum de via decedendi, naturalis necessitatis explende causa postulant a satellitibus, qui eas ducebant, potestatem: qua impetrata, derepente ad fluvii ripam profectæ, se in profluentem gurgitem præcipilarunt. Atque iste quidem hoc genere mortis se sua sponte affecerunt. » Hæc de his Eusebius.

17. Sed ut ad Pelagiam redeamus, quam se dedisse præcipitem, ne a satellitibus teneretur, jam diximus; natalis dies ejus tabulis ecclesiasticis celebritate annua repetendus, et festo die colendus (ut S. Joannes Chrysostomus tradit) Antiochiæ sollemnis erat; cum alioqui ejus memoriæ Orientali, quam etiam Occidentali Ecclesiæ, ab rei eventus exordio in præsens celebris perseveret. At non tantum ipsam, sed et matrem et sorores, quæ sese flumini, ab eo absumendas dedere, antiquitas ecclesiastica habuit in honore. Harum enim meminisse visus est S. Augustinus¹, qui paulo temperantius agens, quod suo tempore Circumcellionum, qui stulta cupiditate martyrii, mortem sibi consciscerent, vigebat insania, hæc de his ait: « Sed quænam, inquam, sanctæ femine tempore persecutionis, ut insectatoris sive pudicitiæ devitent, in rapturum atque necaturum se flumen proiecérunt, eoque modo defunctæ sunt; earumque martyria in Catholica Ecclesia veneratione celeberrima frequentantur. De his nihil temere audeo judicare. Utrum enim Ecclesiæ aliquibus fide dignis lætificationibus, ut earum memoriæ sic honoret, divina persuaserit auctoritas, nescio; et fieri potest ut ita sit. Quid enim si hoc fecerunt, non humanitas decepta, sed divinitus jussæ, nec errantes, sed obedientes, sicut de Sampson aliud nobis fas non est credere? Cum autem Deus jubet, sequi jubere sine ullis ambagibus intinuit, quis obedientiam in erimen vocet? quis obsequium pietatis accuset? etc. » At de his hæcenus.

18. *Persecutionis annus octavus clarissimis martyribus insignis.* — Jam res gestas in Oriente hoc anno, qui ab Eusebio numeratur persecutionis octavus, eodem auctore describendas aggrediamur; « Cum septimus, inquit², annus persecutionis contra nos intentate jam prope esset confectus, et res nostræ sensim et quasi tacito gressu ad quamdam tranquillitatem securitatemque prolaberentur, etiam octavum annum delfecerent, in quo non exigua confessorum multitudo apud metalla in Pælestina

¹ Euseb. lib. VIII. c. 23.

² Aug. de Civit. Dei lib. I. c. 26. — ³ Euseb. lib. VII. c. 22.

cogebatur; qui magna jam in ritibus religionis perfungendis utebantur libertate, adeo ut domos in ecclesias edificarent. Praefectus provinciae, vir sexus et improbus, qualem seclera ejus in martyres Christi admissa ipsimum plane commonstrabant, eo statim prolectus, simulque facta et vitae institutionem eorum, qui ibi agebant, audivit, imperatorem facit per literas certiorum, et in iisdem ea quae ad eorum famam violandam maxime valere putabat, ad eum perscribit.

19. « Unde qui metallorum venis praeerat, eo accessit, et tanquam ex imperatoris mandato confessorum segregavit multitudinem sicque distribuit, ut deinceps alii Cyprum, alii Libanum incohererent; alios etiam in alia Palaestinae loca disperdens, omnes variis laborum molestiis vexari conteri que praecipit: deinde quatuor ex eorum numero eximens, qui principem locum inter eos tenere videbantur, ad magistrum equitum mittit. Quorum duo Peleus et Nilus appellabantur Aegyptiorum episcopi, tertius presbyter fuit; his etiam quartus accessit Paternythius, vir propter singularem erga omnes pietatis studium facile clarissimus. Ex quibus magister equitum religionis et fidei in Christum inficiationem postulat: atque haud voti compos factus, eos ignis incendiis cremandos tradit. Alii rursum ex confessoribus, qui aut propter ingravescentem aetatem, aut membra inutilia, aut alias corporis infirmitates erant illo operum ministerio soluti, illuc in locum separatim ad incolendum amandati; quorum primus Iulit Silvanus episcopus Gaze, qui pium virtutis specimen et egregium exemplar christianismi omnibus ostendit. Iste a prima die persecutionis (prope dixerim), ad extremum usque per totum temporis spatium variis certaminibus pro crebra fidei confessione decursis nobilitatus, ad illum temporis articulum reservabatur, ut omnia certamina martyrum in Palaestina interfectorum postremus quasi sigillo cruoris obsignaret.

20. « Cum eo conjuncti erant ex Aegypto complices, inter quos erat Joannes, qui memoriae bonitate facile omnes nostri temporis superavit: et tanquam antea luminibus orbatus erat, tamen torores adeo saevi, truculentis, crudeles, et immanes fuerunt, ut propter egregiam in Christi nomine confitendo constantiam, qua magnopere excellerebat, tum ignitis cauteriis ejus pedem pari ratione cum aliis prorsus labefactarent, tum pupillam oculi, quae visum amiserat, candente ferro exurerent. Eum autem ob morum probitatem et piam vivendi rationem, praesertim cum caecus esset, non est cur quisquam tantopere admiraret; quandoquidem illud non tantum habet admirationis quantum memoriae vis, quae quidem integros sacrarum Scripturarum libros, non in tabulis lapideis (ut ait sanctus Apostolus ¹) neque in animalium pellibus membranarum, aut charta, quae vel tinea conficiunt, vel temporis insumit diuturnitas, sed in tabulis revera cordis carnis, id est, in animo so-

lerti et sincerae mentis intelligentia, tanquam scriptos habuit: adeo ut quando visum erat, interdum legis et prophetarum lesimoniam, saepe historiarum, nonnunquam Evangelia et Apostolorum scripta memoriter ex animi domicilio, tanquam ex quodam litterarum thesauro proferre potuerit. Ipse quidem fateor me, cum primum hominem in media ecclesiae multitudine ac frequentia stantem et quaedam divinae Scripturae partes recitantem animadverterem, penitus obstupuisse. Nam quoad vocem illius solum audire licebat, tamdiu aliquem (ut in populi conventibus in ecclesia mos est) ex scripto legisse putabam; sed ubi quam proxime ad eum accedens, quod factum erat, evidenter conspicere, et alios omnes integris oculis et apertis undique circumstantes, hunc autem solis mentis luminibus utentem, et revera non pauca velut prophetam proloquentem, et multis partibus eos, quibus corporis sensus sani et valentes erant, superantem; non potui non Deum ea de re tum summis laudibus efferre, tum in primis admirari. Et evidens certe ac firmum argumentum mihi videre videbar, eum re ipsa et veritate hominem esse, qui non externa corporis forma et specie oculis subijcitur, sed qui in ipso animo et interiore cogitatione residet; qui quidem in isto, licet corpus deformatum manerens esset, majorem tamen interioris suae facultatis virtutem declaravit.

21. « Illis autem, quos diximus, in loco separato commemorantibus, et consueta ipsorum vite instituta in orationibus, in jejniis, in reliquis exercitationibus exequentibus, Deus ipse dexteram benignam et propitiam porrigens largitus est, ut per martyrium salutarem vite exitum consequerentur. Hostis namque et adversarius noster diabolus eos quidem, utpote precibus attentissime ad Deum fuis, contra ipsam armatos non amplius ferre poterat; sed sicuti putabat, molestiam ipsi exhibentes, trucidare et e terra tollere instituit. Quippe Deus illi hoc agere molienti potestatem concessit, ut pariter nec ipse ab improbitate, quam dedita opera decrevisset, ulla ex parte arceretur, et hi praecura pro multis suis et variis certaminibus praemia jam tandem acciperent. Ea de causa ex sceleratissimi Maximini imperatoris mandato, uno die undequadraginta martyres capitis poena mulcantur. Ista sunt martyria octo annis integris in Palaestina patrata. » Illucque Eusebius anni hujus persecutionis octavi prosequutus est sanctorum martyria.

22. Quae vero acciderint duobus aliis ultimis annis, nempe nono ac decimo, haud ita distincte, sed paucis exceptis, diversarum provinciarum martyres tantum generatim complexus est; ac primum de his quae gesta essent in Phrygia digna memoria, ejusmodi narrationem instituit ¹: « Verum quid opus est multa persequi, et novas piorum martyrum per orbem dimicationes alteras alteri succedentes proferre, eorum quidem maxime, qui non communi lege, sed more et instituto bellico essent undique obsessi op-

¹ 2. Cor. III.¹ Euseb. lib. viii. c. 23.

pugnatiq̄ue? Jamdudum enim urbs Christianorum, quæ est in Phrygia, universa una cum populo ejusdem, ab hominibus armatis obsidione undique cincta fuit; et dum viri simul cum cæteris liberis et uxoribus Christi Dei omnipotentis open invocabant, facibus ardentibus injectis incensa: propterea quod tum universus populus, qui civitatem incoluit, tum curatores ejusdem, et præfectus præsidii pariter cum magistratibus et privatis omnibus, se christianos ingenue profitebantur; neque infidelibus, qui eos idolis hostias offerre mandaverant, ulla ex parte volebant obtemperare. Quidam autem Adancus nomine, dignitate a Romanis ornatus, genere apud Italos clarus, omni fere honorum gradu ab imperatoribus potitus, et magistri officiorum et quaestoris generalis munera integre et incorrupte executus, et præter hæc omnia præclaris pietatis officiis et confessionibus fidei in Christum insigniter nobilitatus; tandem quaestoris generalis, pro pietatis defensione, dum adhuc munere fungebatur, certamen ingressus, illustri martyrii corona gloriose redimitus fuit. » Hæc de his ipse. Sed et Lactantius, qui his temporibus decebat (ut dictum est) rhetoricam Nicomediæ, exprobrans multis imperatoris sævitiam et judicium illi parentium immanitatem condemnans, de universo populo ab uno illorum in Phrygia concremato meminit, his plane quæ narrata sunt ab Eusebio, conscientia sic scribens¹:

23. « His igitur hominibus, qui deorum suorum moribus congruunt, quia gravis est et acerba justitia, eandem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, adversus justos violenter exercent, nec immerito a prophetis bestiae nominantur. Præclare itaque M. Tullius: Etenim si nemo est, inquit, qui more maffi, quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis mentem hominis habiturus: quanto est miserius in hominis figura animo esse effrato? Mihi quidem tanto videtur, quanto est præstabiliior animus corpore. Aspernantur itaque corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæviore, sibi que adeo placent quod homines sint nati, quorum nihil nisi lineamenta et summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias bestias unquam aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit, fameque sedata protinus conquiescit; illa est vera bestia, cujus una jussione funditur ater ubique eruo, crudetis ubique luctus, ubi pavor et plurima mortis imago. Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest pro merito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit, et non tantum artus hominum dissipat, sed et ossa ipsa comminuit et in cineres fundit, ne quis extet sepulturæ locus: quasi vero id affectet qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulchra veniant, ac non ut ipsi ad eum perveniant. Quanquam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem vivis, terram mortuis denegasse?

24. « Dico igitur nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impie jussionis necessitas aut invenit aut fecit. Non enim honor ille aut profectio dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificiam, Dei vero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est: quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim potestate, pro suis moribus quisque sævit. Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt quam jubebantur; alii suo proprio adversus justos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli ut placerent et hoc officio viam sibi ad altiora munirent; alii ad occidendum præcipientes extiterunt: sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit: sed hic quanto sævior, tanto clementiam invenitur; illud vero pessimum genus est, cui clementiæ species falsa blanditur; ille sævior, ille gravior est carnifex, qui neminem statuit occidere. Itaque dici non potest, hujusmodi judices quanta et quam gravia tormentorum genera excogitaverint, ut ad effectum propositi sui pervenirent, etc. » Subdit his alia quæ gesta sunt in Bithynia; de quibus nos suo loco superius.

25. Sed ut quæ ab Eusebio scripta sunt ordine prosequamur, post enarratos qui in Phrygia passi sunt cives omnes civitatis unius christiani martyres, et quæ in Arabia, Mesopotamia et Cappadocia adversus fideles gesta sunt, summam collecta, quæ superius alio loco posuimus, hæc adjicit¹ de martyribus Antiochenis: « Quid opus etiam eorum qui Antiochiæ martyrii subierunt, memoriam renovare? quorum alii candentibus craticulis suppositis ad mortem usque, sed ad longinquum et diuturnum cruciatum assati; alii dexteram in rogam immittere maluerunt, quam eadem detestandas victimas attingere. » Et post narrata quæ a nobis paulo ante recensita sunt de Pelagia præcipitio extincta, ac matre cum sororibus se ipsas in flumen dantisibus hæc addit: « At alias geminas virgines etiam Antiochiæ, omnibus rebus valde præstabiles, vere germanas sorores, inclytas genere, vitæ integritate insignes, ætate adulescentulas, venustus corpore, animo graves et venerandas, moribus piis, studio et industria admirabiles, adeo ut terra impia non digna videretur quæ tales sustentaret, in vastos maris fluctus nefarii dæmonum ministri immergere præceperunt. » Hæc de geminis Antiochenis virginibus Eusebius. Sed dignum est, ut quæ de alia quoque Antiochena virgine ab Ambrosio perelegantia scripta sunt stylo, his attexamus; quod personarum, loci ac temporis ratio postulare videtur; nimirum ut virginibus virginem conjungamus, gentilem gentilibus, quæ et hoc novissimo quoque persecutionis tempore passa esse censeatur; quod declarat, dum his verbis narrationem aggreditur²:

26. « Recens vobis exemplum profero, ut intelli-

¹ Lactant. lib. v. c. 44.

² Euseb. lib. VIII. c. 24. — 2 Ambr. lib. III. de Virg.

gatis Apostolum non unius esse doctorem, sed omnium. Antiochiæ nuper virgo quædam fuit fugitans publici usus; sed quo magis virorum vitabat aspectum, eo amplius incendebat; pulchritudo enim audita nec visa plus desideratur, duobus stimulis cupiditatum, amoris et cogitationis, dum et nihil occurrit quod minus placeat, et plus putatur esse quod placeat; quod non iudex oculus explorat, sed animus amator exoptat. Itaque sancta virgo, ne diutius alerentur potienda spe cupiditatis, integritatem pudoris professa, sic restinxit improborum faces, ut non jam amaretur, sed produceretur. Ecce persecutio; puella fugere nescia, certe pavida ne incideret in insidiatores pudoris, animum ad virtutem paravit; tam religiosa, ut mortem non fimeret, tam pudica, ut expectaret. Venit coronæ dies; maxima omnium expectatio. Producitur puella duplex professa certamen, et castitatis et religionis. Sed ubi viderunt constantiam professionis, metum pudoris, paratam ad cruciatum, erubescens ad aspectum; excogitare cœperunt, quemadmodum specie castitatis religionem tollerent; ut cum id abstulissent quod erat amplius, etiam id eriperent quod reliquerant. Aut sacrificare virginem, aut lupanari prostitui jubent. Quomodo deos suos colunt, qui sic vindicant; aut quemadmodum ipsi vivunt, qui ita iudicant?

27. « Hic puella, non quod de religione ambigeret, sed de pudore trepidaret, ipsa secum: Quid agimus hodie? Aut martyr, aut virgo; altera nobis videtur corona; sed nec virginis nomen agnoscitur, ubi virginitatis auctor negatur. Nam quemadmodum virgo, si meretricem colas? quemadmodum virgo, si adulteros diligas? quemadmodum virgo, si amorem petas? Tolerabilis est enim mentem virginem, quam carnem habere; utrumque bonum, si liceat; si non liceat, saltem non homini caste, sed Deo simus. Et Rahab meretrix fuit; sed postquam Deo credidit, salutem invenit. Et Judith se, ut adultero placeret, ornavit, quæ tamen quia hoc religione, non amore faciebat, nemo eam adulteram iudicabat. Bene successit exemplum. Nam si illa, quæ se commisit religioni, et pudorem servavit et patriam; fortassis et nos servando religionem servabimus etiam castitatem: quod si Judith pudicitiam religioni præferre voluisset, perdita patria, etiam pudicitiam perdidisset. Itaque talibus informata exemplis, simul animo tenens verba Domini, quibus ait¹: Quicumque perdidit animam suam propter me, inveniet eam; flevit et tacuit, ne eam vel loquentem adulter audiret; nec pudoris elegit injuriam, sed Christi recusavit. Estimato utrum adulterare potuerit corpus, quæ nec vocem adulteravit.

28. « Jamdudum verecundatur oratio mea, et quasi audire gestorum seriem criminosa atque explanare formidat; claudant aures virginis Dei. Ducitur puella Dei ad lupanar: sed aperite aures, virginis Dei. Virgo prostitui potest, adulterari non

potest. Ubicumque Dei virgo est, Dei templum est, nec lupanaria infamant castitatem, sed castitas etiam loci abolet infamiam. Ingens petulantium concursus ad fornicem. Discite martyrum miracula, sanctæ virginis, dediscite locorum vocabula. Clauditur intus columba; strepit accipitres foris; certant singuli, qui prædam primus invadat. At illa, manibus ad caelum levatis, quasi ad domum venisset orationis non ad libidinis diversorium: Christe, inquit, qui domuisti Danieli virgini teros leones, poles etiam domare hominum feras mentes. Chaldaeis roxavit ignis; Judæis se unda suspendit, misericordia tua, non natura sua: Susanna ad supplicium genui fixit, et de adulteris triumphavit. Aruit dextera, quæ templi tui dona violabat. Nunc templum ipsum atrectatur tuum; ne patiaris incestum sacrilegij, qui non passus es furtum. Benedicatur et nunc nomen tuum, ut quæ ad adulterium veni, virgo discedam.

29. « Vix compleverat precem, et ecce vir militis specie terribilis irrupit. Quemadmodum eum virgo vidit, tremuit, cui populus tremens cessit. Sed non illa immemor lectionis: Et Daniel², inquit, supplicium Susannæ spectaturus advenerat; et quam populus damnavit, unus absolvit: potest et in hoc lupi habitu ovis latere; habet et Christus milites suos, qui etiam legiones habet. Aut fortasse persecutor intravit; ne vereare, anima, talis solet martyres facere. O virgo, fides tua te salvam fecit. Cui miles: Ne quæso paveas, soror; frater huc veni, salvare animam, non perdere. Serva me, ut ipsa serveris: quasi adulter ingressus; si vis, martyr egrediar. Vestimenta mutemus; conveniunt mihi tua, et mea tibi, sed utraque Christo. Tua vestis me verum militem faciet, mea te virginem; bene tu vestieris; ego melius exuar, ut me persecutor agnoscat. Sume habitum qui abscondat feminam; trade qui conscret martyrem; induere chlamydem, quæ occultet membra virginis, servet pudorem; sume pileum, qui tegat crines, abscondat ora. Solent erubescere qui lupanar intraverint. Sane cum egressa fueris, ne respicias retro, memor uxoris Lot³, quæ naturam suam, quia impudicos licet castis oculis aspexit, amisit. Nec vereare ne quid pereat sacrificio. Ego pro te hostiam Deo reddo; tu pro me militem Christo; habes bonam militiam castitatis, quæ stipendiis militat sempiternis; loriceam justitiæ, quæ spiritali munimine corpus includat: scutum fidei quo vulnus repellas; galeam salutis: ibi enim est presidium nostræ salutis, ubi Christus est; quoniam mulieris caput vir, virginis Christus. Et intra hæc verba chlamydem exiit; suspectus tamen adhuc habitus, et persecutoris, et aduleri. Virgo cervicem, chlamydem cepit miles offerre. Quæ pompa illa, quæ gratia, cum in lupanari de martyrio certarent? Addantur personæ, miles, et virgo; hoc est, dissimiles inter se natura, sed Dei miseratione consimiles, ut compleatur oraculum⁴: Tunc lupi et agni simul

¹ Matth. x.² Dan. xiii. — ³ Genes. xix. — ⁴ Isai. lxxv.

pascuntur. Ecce agna et lupus non solum pascuntur simul, sed etiam immolantur. Quid plura? Mutato habitu evolat puella de laqueo, jam non suis alis, utpole quæ spiritalibus ferebatur; et (quod nulla unquam viderunt secula) egreditur de lupanari virgo, sed Christi. At illi qui videbant oculis, et non videbant, cen raptores ad agnam, lupi fremere ad prædam.

30. « Unus qui erat immodice districtior, introivit; sed ubi hausit oculis rei textum: Quid hoc, inquit, est? puella ingressa est, vir videbatur; ecce non fabulosum illud, Cerva pro virgine; sed quod verum est, miles ex virgine. At etiam audieram, et non credideram, quod aquas Christus in vina convertit¹; jam mutare cepit et sexus. Recedamus hinc, dum adhuc qui fumus, sumus; numquid et ipse mutatus sum, qui aliud cerno, quam credo? Ad lupanar veni, cerno vadimonium, et tamen mutatus egrediar; pudens exibo, qui adulter intravi. Indicio rei, quia debebatur tanto corona victori, damnatus est pro virgine qui pro virgine comprehensus est. Ita de lupanari non solum virgo, sed etiam martyres exierunt.

31. « Fertur puella ad locum supplicii ecurrisse, certasse ambo de necē; cum ille diceret: Ego sum jussus occidi; te absolvit sententia, quando me tenuit. At illa clamare cepit: Non ego te mortis vadem elegi, sed prædem pudoris optavi. Si pudor quaeritur, manet nexus; si sanguis exposcitur, fideiussorem non desidero: habeo unde dissolvam; in me lata est ista sententia quæ pro me lata est. Certe si pecunie te fideiussorem dedissem, et absente me iudex tuum censum feneratori adjudicasset, eadem me sententia convenires: meo patrimonio solverem tuos nexus; si recusarem, quis me indignam morte censeret? quanto major est capitis hujus usura? moriar innocens, ne moriar nocens; nihil hic medium est; hodie aut rea ero tui sanguinis, aut martyr mei. Si cito rediis, quis me audet excludere? Si moram feci, quis audet absolvere? plus legibus debeo rea non solum fugæ mee, sed etiam cædis alienæ; sufficientur membra morti, quæ non sufficiebant injuriæ; est in virgine vulneri locus, qui non erat contumeliæ; ego opprobrium declinavi, non martyrium tibi cessi; vestem, non professionem mutavi. Quod si mihi præripis mortem, non redemisti me, sed circumvenisti. Cave ne, quæso, contendas: cave ne contradicere audiaris: noli eripere beneficium quod dedisti; dum mihi hanc sententiam negas, illam restituis superiorem. Sententia enim sententia superiore mutatur. Si posterior me non tenet, superior tenet. Possumus uterque satisfacere sententiæ, si me prius patiaris occidi. In te non habent aliam quam exerceat penam. In virgine obnoxius pudor est. Itaque gloriosior eris, si videaris de adultera martyrem fecisse, quam de martyre adulteram reddidisse. Quid expectatis? duo conclenderunt, et ambo vice- runt; nec divisa est corona, sed addita. Ita sancti

martyres invicem sibi beneficia conferentes, altera principium martyrii dedit, alter dedit effectum. » Hæc S. Ambrosius de agone virginis Antiochenæ, et militis ejus pudorem servantis et martyrium promerentis.

32. Porro quod frequens esset, hæc potissimum persecutione novissima, christianas feminas in confessione perstantes tradi prostibulo illudendas, ut compluribus exemplis superius est demonstratum, dictumque ex S. Basili¹ sententia Christum eisdem semper præsto fuisse, variisque modis a turpitudine vindicasse: haud mirum videri debet, si his quæ scribit S. Ambrosius persimilia facta legantur in aliis quoque virginibus. Et quidni præstantes virtute milites christiani, cum viderent candidas integritate Christi columbas tradi lenonibus deturpandas, hæc hisque majora præstarent? Quis fidelium videns sic prostitui castissimas virginis, corde excurciatus non omne volveret mente consilium, ageretque animo curam omnem, ut eas ab imminente periculo liberaret? Dulce plane cuiquam videri posset dispendium vite, quo ab avaro turpique lenone redimeretur pretiosa virginitas, comparareturque celsior corona martyrii, duplici insignita victoria, confessione fidei, et defensione pudoris; cujus causa consequendæ, cum se daret occasio, laborasse fideles, nullus jure poterit dubitare.

33. Quamobrem haud mirum, inquam, videri debet, si persimiles casus diversis in locis acciderint; ut in primis quod Alexandria contigisse traditur de Didymo christiano homine, qui ut nobilem virginem Alexandrinam Theodoram nomine ad lupanar damnatam eriperet, galeam, ocreas, et cætera militaria superinduens indumenta, comparato sibi ex more, majori pecuniarum vi aditu, accessit ad virginem; quam, galea lecto una cum vultu capite, accinctam gladio, baltheoque decoram abire coegit; et re compta, qui loco virginis remanserat obsec, damnatus capite, martyrium consecutus est; sed et illa itidem coronam martyrii est adepta, ut ex Romano Martyrologio liquet. Porro hanc (ut corrigamus quæ dicta sunt in Notis ad Martyrologium) apparet esse diversam ab illa, quæ ab Ambrosio describitur. Extat rei insigniter gestæ nobile monumentum, ipsa, inquam, Acta² accurate conscripta et fide præstantia.

34. Rursus alia extant Acta³ de Antonina virgine et Alexandro, qui eadem quoque arte ipsam a stupro vindicavit: cum postea ambo dire cruciati, manibus præcis, igne absumentis traditi, coronam martyrii consecuti sunt: quorum omnium natalitibus diebus in Ecclesia Dei, tum apud Græcos, tum etiam Latinos, memoria viget. Sed et Palladius⁴ Corinthi persimile memoratis exemplis accidisse testatur de christiano homine agente in rebus (erat is magistratus in militia Palatina), qui persoluto pro virgine prostituta ingenti in deliciis prioris noctis pretio, illam suo indutam habitu liberavit; cum præses indigna-

¹ Basil. de vera virginitate. — ² Ex Metaph. apud Sur. tom. II. die 5 April. — ³ Apud emulion die 4 Maii. — ⁴ Pallad. in Lausiac. c. 53.

¹ Joan. II.

tus sic se ab eo esse delusum, ad bestias hominem damnavit: qui earum feritate discerptus, martyrii corona donatus a Deo est. Et quid mirum si sic liberalitate sunt a viris christianis christianæ virginis prostituta, cum et Lacedæmonios viros femina conjuges (quod tradit Valerius ¹) eadem quoque arte ex arcto carcere, habitu item menilo, subduverint?

35. At præter hæc, quæ Antiochiæ, Alexandriae, et Corinthi accidisse vidimus, Nicomedia quoque contigit nobile facinus Euphrasie virginis; quæ, hac eadem Diocletiani persecutione urgente, cum illi sedi (ut dictum est) S. Anthimus præset episcopus, ad lupanar itidem damnata, mira quadam arte excogitata, et virginitatis integritati prospexit, et coronam martyrii percipere lucrum fecit; de qua post alia hæc tradit Nicephorus ²: « Ubi jam in eodem est conclavi cum improbo juvene clausa, techna quadam illum circumvenit; veneficam se esse profiteretur, mercedemque ingentem conservatæ pudicitia pollicetur, quæ eum a morte conservet, pharmacum scilicet, quo ille perunctus in bellorum certaminibus et præliis nullo prorsus telo aut ferro violari aut confici possit. Quod si de tali remedio, inquit, periculum facere vis, illico id tibi manifeste exhibebo. Ille id statim parari permisit. Tum illa vere sapiens ceram oleo liquefactam, manibusque subactam, collo suo circumcirca inungens, illinit: quod ubi perfecit, petere eum jugulum suum ense, quibus posset viribus adacto, remediique

ejus vim et efficaciam experiri jubet. Atque ille quam potuit validissime ensen in eam demisit, caputque ejus ictu mox resevit. » Hæc Nicephorus; quæ vulgaris poeta ille, quamvis celebratur a multis, nimia licentia dicam et temeritate, non sine dedecore pietatis, in fabulas est ausus transferre, quas cantat, non veritus sacra ac veneranda martyris acta in poeticum figmentum convertere. At de virginibus a prostibulo liberatis modo satis. Ad Antiochenos martyres redeamus.

36. Passi itidem Antiochiæ hac persecutione habentur Julianus, Basilissa, Antonius presbyter, Anastasius, atque alii complures ordinis ecclesiastici viri, quibus accessit Marcionilla cum Celso puero, septemque fratres, et alii plures, quorum omnium una est natalis dies perpetua memoria consecratus ³. Sed est et alia Basilissa ² novem annorum puella Nicomediæ, quæ cum sub Alexandro præside verbera, ignes ac bestias superasset, Deum orans, spiritum reddidit. Cum in Syria, quæ Cœle dicitur, plurimi martyres passi habeantur: in superiori Syria, quæ appellata est Augusta, Euphratesia, Sergius et Bacchus clarissimi martyres occubuerunt; quorum memoria virtute miraculorum non in Christianos tantum, sed etiam in infideles (ut suo loco dicturi sumus) propagata est. Extant eorum Acta, sed in aliquibus emendanda. Ad Bacchum quemdam rescriptum ³ legitur Diocletiani; sed num hic ille, vel quisnam fuerit, ignoramus.

¹ Valer. Max. lib. iv. cap. 6. ext. cap. 3. — ² Niceph. lib. vii. cap. 13.

³ Mart. Rom. 9 Januarii. — ² Ibidem die 3 Septembris. — ³ L. i. C. ad legem Viscel.

Anno periodi Græco-Romanæ 5802. — Olymp. 272. an. 1. — Urb. cond. 1062. — 1060. secundum Baronum. — Jesu Christi 309.

— Marcelli papæ 2. — Persecutionis 7. — Galerii Maximiani 5. Constantini 4. Licinii et Maximini 3.

4. *Consules in Italia.* — A num. 1 ad 4. Coss. in Italia *Maxentius Aug. II.*, et *Romulus Cæsar II.*, ut docent Idacius in Fastis, et auctor libelli de Præfectis Urbis. Epistolæ enim Marcelli papæ a Baronio laudatæ, in quibus consulatus Maxentii et Maximini legitur, supposititiæ sunt. Onuphrius utrumque consulem a nobis propositum suffectum fuisse existimat; quia non animadverterat, per hæc tempora alios in Italia, alios in reliquo orbe Romano consules ordinarios creatos fuisse. *Romuli Cæsaris* consulatus juxta priorem regulam; ex eo enim intelligimus cum anno præcedenti Cæsarem nuncupatum esse: *Maxentii* consulatus juxta tertiam.

2. *In reliquo orbe Rom. formula post consulatum adhibita.* — In reliquo orbe Romano, ut ex

Idacio, Fastis Cæsareis et Fragmento Consulari Burcherii discimus, Acta publica hac formula notata sunt: « Post consulatum X et VII, » id est, post decimum Herculi et septimum Galerii Maximiani. Hincque colligere est, nullos hoc anno ob imperatorum discordiam creatos esse consules, et Galerium Maximianum, qui Herculinum ut Seniores Augustum coluerat, jam ab anno præcedenti, quo in præsentem designandi erant consules, ab eo dissensisse; ideoque nec hoc anno, nec sequenti consules creatos esse; quia ea designatio ad *Herculium* tanquam seniores Augustum pertinebat. Hinc etiam intelligimus, errasse Eusebium in Chronico, ubi Herculi mortem cum anno Christi cccvii copulat; quia tam anno cccvii et cccviii, quam anno cccxi. consules ordinarii

renuntiati fuere, solumque hoc anno et sequenti, quo Herculum occisum diximus, extra Italiam, quæ Maxentio parebat, consules non creati; ejus rei ratio nulla alia assignari potest, nisi quia *Galerius Maximianus* non amplius Herculum ut Seniore Augustum agnoscebat. Porro quæ habet Baronius de annis hac formula « Post consulatum » notatis, ac *Maxentii* consulatibus, corrigenda sunt ex his quæ diximus, tam hic, quam in Dissert. Hypat., ubi pluribus de ea formula egimus. Denique in Fastis Græci Theonis perperam hoc anno consules eduntur *Constantinus Aug. I.*, et *Licinius I.* Fasti enim illi hoc et duobus sequentibus annis depravati.

3. *Obitus S. Marcelli PP.* — A num. 4 ad 8. *Sanctus Marcellus* pontifex Romanus anno superiori ordinatus est die xxvii Junii, in quam Dominica cadebat, et ad Deum migravit XVII kal. Febr. seu die xvi mensis Januarii anni cccx., et XVI kalend. Februarii, seu die xvii Januarii sepultus, ut docet Anastasius, qui diem sepulture memorare solet. Sedit itaque annum 1, menses vi, dies xx. In genuino Bedæ Martyrologio ad XVII kal. Febr. habetur: « Nat. S. Marcelli papæ, etc. Sepultus est in cœmeterio Priscillæ. » In Chronico quidem Damasi juxta Bucherii editionem hæc verba leguntur: « Marcellus anno 1, mensibus vii, diebus xx. Fuit temporibus Maxentii a consulatu X (nempe Maximiani Herculi) et Maximiani VII usque post consulatum X et VII, » id est ab anno cccviii usque ad annum cccxi, qui notatus fuit hac formula « Post consulatum X et VII. » Verum locus ille in editione Bucheriana corruptus. Primo in mensibus; exemplar enim bibliothecæ Casaræ, quo usus est Cuspinianus in Fastis ad Post consulatum Diocletiani X et Maximiani VII, ut ipse vocat, habet *menses sex*, sicut et exemplar quod inde transmissum est ad Schelstratum, qui Chronicon illud correctius edidit in Antiquitate Ecclesiastica pag. 440. Secundo, loco « usque post consulatum X et VII, » legendum, « usque H post consulatum X et VII, » qua formula annus cccx insignitus fuit, ut recte observavit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico. Hunc enim errorem duratio pontificatus tam Eusebii, quam Melchias proximorum ejus successorum manifeste indicant, ut ex iis quæ in utriusque morte dicemus, constabit (1).

4. *Dies ejus emortalis.* — In Martyrologio quidem Hieronymiano ad diem vii Octobris habetur: « Romæ via Appia, depositio S. Marcelli et Marci episcopi. » At licet hæc verba sanctum Marcum papam eo die demortuum indicent, quod et aliunde constat, nihil tamen faciunt ad Marcellum papam, cum ibidem non dicatur episcopus. Ea itaque referuntur ad sanctum *Marcellum*, qui die vii mensis Octobris cum sancto Apuleio Romæ martyrium fecit, ut videre

est ad eam diem in Martyrologio Romano, et in aliis a Baronio in notis citatis. In eodem Martyrologio Hieronymiano ad XVII kal. Febr., seu ad diem xvi Januarii Marcelli papæ depositio discrete enuntiata: « Romæ via Salaria in cœmeterio Priscillæ, depositio Marcelli episcopi et confessoris. » Chronico Hieronymiano suffragantur tam Chronicon auctius veterum Pontificum, quam liber Pontificalis, in quibus legitur *Marcellum* sepultum esse in cœmeterio Priscillæ via Salaria XVII kalend. Februarii.

5. *Decretales Marcelli fictitiæ.* — *Marcello* duæ decretales attribuntur, quæ supposititiæ sunt. Prima est ad episcopos Antiochenæ provincie, in qua leguntur loca ex Acacio Constantinop. episcopo, Hilario, Imocentio, Gregorio, Leone et aliis desumpta, quæque fictitio consulatu notatur: « Data kalendas Aprilis, Maxentio et Maximo V. C. coss. » Secunda est ad Maxentium, de qua Baronius in Annalibus anno præcedenti, qui tamen eam commentitiam esse non animadvertit. Incipit enim cum verbis S. Gregorii, epist. cxiv libri septimi, continet aliorum loca complura, et Scripturam citat ex versione divi Hieronymi, subnotaturque « Maxentio et Maximo V. C. coss. » qui consulatus prorsus fictitius.

6. *S. Marcelli epitaphium explicatur.* — Maxentium per hæc tempora Christianos in Africa afflixisse existimavit Baronius. Verum Africa *Alexandro* tyranno parebat, quem Maxentius ante annum cccxi non devicit, ut jam diximus. Ab eo tamen *S. Marcellum* male habitum fuisse ostendit ejus epitaphium, quod extat in antiquis inscriptionibus, referturque a Baronio. In illo dicitur, *Marcellum*, quod *Lapsos* ad penitentiam compelleret, ab impio tyranno in exilium pulsum esse. Recitarunt etiam epitaphium illud tam Bollandus die xvi Januarii in Vita S. Marcelli, quam Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum, pag. 45.

Veridicus rector, lapsus quia crimine flere
Prædixit miseris, fuit omnibus hostis amarus.
Hinc furor, hinc odium sequitur, discordia, lites,
Seditio, cædes; solvuntur fœdera pacis
Crimen ob alterius, Christum qui in pace negavit
Finiibus expulsus patrie feritate tyranni
Hæc breviser Damasus voluit comperta referre,
Marcelli ut populus meritum cognoscere posset.

Existimat Papebrocius loco *lapsus*, legendum esse *lapsos*, sel perperam: auctor enim epitaphii de crimine lapsus loquitur, illumque flere prædixit *miseris*, id est, *lapsis*. Addit Papebrocius: « Illic notat Bollandus: « Nulla alibi (quod sciam) mentio exilii Marcelli. Sed nec hic etiam ulla, quia Marcellus hic non dicitur, finibus expulsus patrie. Quis ergo? Idem qui Christum in pace negavit, ob ejus crimen soluta pacis fœdera, qui denique feritate tyrannus fuit:

(1) *Marcellus* ordinatus creditur die xix Maii A. D. 308, feria sexta, sel incertum qua die obiit anno 310. Errasse patet Pagium putantem in Hieronymiano martyrologio ad « diem vii Octobris, Romæ via Appia, Marcelli papæ » depositionem memorari, atque A. D. 309 obiisse; nam ut notat Constantius, pag. 311, ex eodem martyrologio liquet ad xvi diem Januarii, *Marcellum* depositum fuisse « via Salaria in cœmeterio Priscillæ, » quod habet et Romanorum Pontif. catalogus regnæ Succorum apud Bollandum. Constantius Bucherianum catalogum emendandum censet hoc modo: « Marcellus anno uno, mensibus vii, diebus xxvii, a consulatu X Herculi et Maximiani VII, usque in (scilicet anno) post consulatum X et VII, » adeo ut Marcelli obitus in A. D. 310 probari debeat.

quod non intelligens imperitus librarius, commodorem sensum facturum se credidit, si scriberet, tyranni. Voluit ergo Damasus significare, quod quia Marcelli ad penitentiam hortantis et mala Reipublice atioqui incubitura prænuntiantis predicatio odium commune ipsi attulit, seculi sunt ii, quos narrat, effectus, ac denique bellum civile inter Constantinum et Licinium; quem Licinium primum quidem cum Constantino christianum videri voluisse demonstrat ex Eusebio Baronius ad an. cccxiv, num. 12, et sæpius victum a Constantino tandem in Gallias relegatum ex Joanne Nicomediensi presbytero coarvo discimus in Vita S. Basilei Amaseni a nobis data ad xxvi Aprilis.

7. *Refellitur explicatio Papebrocii.* — Sed immerito Papebrocius Bollandum reprehendit, et exilium Marcello irrogatum in Licinium transfert; cum is usque ad annum cccxix Christianis faverit, et si christianus non fuit, se ipsum talem simulaverit. Nec refert, quod anno cccxv bellum *Constantinum* inter et *Licinium* fuerit; illud enim præterquam quod cito sedatum, ad religionem Christianam non spectavit, nec tunc Christiani a Licinio vexati. Deinde Licinius anno cccxv Thessalonicam relegatus, ut infra ostendam, non vero in Gallias, ut habent Acta S. Basilei, quæ vel hoc exilium in Gallias supposititum ostenderent, si alia argumenta deessent. Qua de re suo loco. Tyrannus itaque, cujus *Damasus* meminit, alius non est, quam *Maxentius*, qui hoc tempore

nullum impietatis aut libidinis genus prætermittebat, ut tradit Eusebius lib. 8, cap. 14, quique biennio post S. Marcelli obitum a Constantino M. debellatus est. Discordiæ, lites, seditio, cædes inter Christianos ipsos excitatæ, quod alii a *Marcello* starent, alii *Lapsos* sine penitentia recipiendos vellent. Qua de re etiam inter Christianos alias altercatum. Qui vero Christum in pace negavit, non est Maxentius, neque Licinius, sed aliquis privatus, cujus tam crimen, quam nomen nobis ignotum. Post hæc itaque verba, « Christum qui in pace negavit, » apponendum punctum. Non enim qui expulsus fuit, Christum negavit; sed qui Christum negavit, hujus expulsionis causa fuit.

8. *Eusebius Marcello succedit.* — In Chronico auctiori veterum Pontificum, Marcelli morte narrata, dicitur: « Cessavit episcopatus dies viginti, » quod et ex libro Pontificali Baronius tradit. Quare, Eusebium, qui Marcello successit, anno tantum sequenti, die v Februarii, pontificatum adeptum esse, suo loco visurimus.

9. *Anno vii persecutionis gesta.* — Ad num. 18 et seqq. Quæ habet hoc anno Baronius de martyribus Palestine, pertinent ad sequentem, qui octavus persecutionis fuit. Ideo enim ille hunc annum persecutionis *octavam* appellat, quod eam anno trecentesimo secundo, anno sc. antequam ea excitaretur, inchoarit.

EUSEBII ANNUS 2. — CHRISTI 340.

1. *Persecutionis annus nonus.* — Redemptoris nostri annus decimus supra trecentessimum, quod nullis creatis novis consulibus Fastis haberetur adscriptus, post consulatum Diocletiani secundo notatus reperitur.

Unde autem acciderit, ut duorum annorum consules desint, anno præterito disseruimus, eamque attulimus rationem, quod deleta Maxentii tyranni memoria, ex Fastis pariter expuncti sunt consulatus ejusdem, sed id præter antiquum morem, ut ex Tacito¹ superius dictum est. Cum vero tyrannorum consulatus deleri cœperunt, vel ex alia causa novi consules creati non sunt; ne in Fastis, in quibus tempora accuratissime numerari solerent, ob vacuos laterculos consulatum error irreperet; optime con-

sultum est, ut sequentes anni post ultimos consules signarentur, post consulatum illorum, primo, vel secundo, prout vacasse contigisset. Usitatus itaque invenitur, ut cum quid post consulatum factum legitur, intelligi debeat contigisse illud anno sequenti a superioris anni consulibus, quod Acta a S. Augustino¹ citata declarant. Sed et in Concilio Africano hæc leguntur: « Quod si adhuc ejus anni Paschæ dies incertus est, ille præcedens adjungatur, » in Formatis scilicet litteris; « quomodo solet, post consulatum, in publicis Gestis adscribi. » Sed et accidit plerumque, ut etiam cum certi sint alicujus anni consules, tamen Acta publica post consulatum anni superioris consulum interdum consignata habeantur; quod aliquando honoris causa factum esse videri

¹ Tacit. Annal. lib. 111.

¹ Aug. in Brevic. Collat. die 3. c. 17.

potest; nam Acta Concilii Ephesini interdum adnotata reperuntur, post consulatum Theodosii imperatoris et Valentiniani; cum tamen constet eodem anno consules creatos esse Bassum et Antiochum. Hæc igitur ad elucidationem temporum non oportuit præterisse; quod frequenter accidat reperiri in Fastis notatos annos, Post consulatum.

2. Sed jam quæ hoc ipso anno gesta sunt, ordine temporum prosequamur. Numeratur ex his quæ dicta sunt superius ex Eusebio calculo annus hic nonus cõp̄te a Diocletiano persecutionis, quo ipso anno (ut idem tradit Eusebius ¹) magnus ille Petrus episcopus Alexandrinus martyrium consummavit; aut enim hæc de eo: « Ille duodecim annis continuus in eo officio fungendo summa cum dignitate inter primos floruit; qui cum triennium prope ante persecutionis tempus in Ecclesia illa gubernanda contrivisset, de reliquo vitam duriore exercitatione ac magis severa traduxit, et (uti omnibus constabat) Ecclesiarum utilitati omni cura ac studio prospexit; ac propterea nono persecutionis anno, capite amputato, fuit a Deo insigni martyrii corona donatus. » Hæc Eusebius; unde idem ipse corrigitur, dum habet in Chronico anno septimo Constantini Achillam Petro esse suffectum, perperamque ponit anno Domini trecentesimo decimo octavo id contigisse.

3. Verum potius dixerim mendum in codicem irrepsisse, quam eundem auctorem sibi ipsi contrarium adeo enormiter lapsum esse. Idemque de restituta sub Maximino persecutione dum agit, hæc ait de Petro ²: « Per idem tempus Petrus, qui Ecclesie Alexandrinæ maxima cum dignitate præfuerat, quique præter cæteros sanctos et divinos episcopos, cum virtutis causa, quæ in ejus vita elucebat, tum studii et vigiliarum quas in sacras litteras contulerat, prope miraculum extitit; nulla de causa culpave, cum minime expectabat, abreptus subito, ita ut erat, ex Maximini mandato, injuste capite plectitur; alique complures qui in Ægypto erant episcopi idem cum illo supplicii genus perpassi sunt. » Hæc ipse de ejus aliorumque martyrio. Sed idem quoque dum alibi ³ celebriores recenset martyres hæc eadem persecutione passos, inter alios adnumerat eundem Petrum Alexandrinum. Esto igitur firmum ratumque ex Eusebio, annos quibus sedit Petrus exacte definiente, ipsum passum esse anno sedis suæ duodecimo, persecutionis vero nono, iribus antea primis annis in pace Ecclesie (ut ait) evolutis.

4. *Petri Alexandrini martyrium ejusque gesta et scripta.* — Sed jam res gestas de ejus martyrio fusius prosequamur. Post enim illa, quæ dicta sunt de fuga cum aliis in Palæstinam, aliaque de carcere ac schismate a Meletio adversus ipsum confiato, et inunctis ejus decreto penitentibus lapsis; reliquum est, ut de iis, quæ ad ejus martyrium spectant, paulo fusius agamus; sed primum, quæ, dum esset in carcere, ab eo gesta sunt, percurramus. Extant

Acta ejus martyrii, quæ ex græco (ut dictum est superius) Anastasius Bibliothecarius latinidite donavit, nonnihil diversa ab iis quæ ejus nomine edita habentur ¹, sed uberiora, quorum meminimus in Notationibus nostris. De his acturi, in primis monemus lectorem, in editis atque hic citatis in margine, perperam legi excommunicatum fuisse Arium diaconum a Petro episcopo Alexandrino ob hæresim ab ipso excogitatum de Filio Dei, quem minorem Patre asseruisset; hæc quidem in dictis germanis Petri martyrii Actis nequaquam leguntur; sed tantum de Ario, ab ipso Petro ecclesiastica communione interdictum illi fuisse non ob hæresim aliquam a se inventam, sed ob schisma, quod cum Meletio de quo plura superius, commixisset; a quo cum indulgentiam, rediens ad Ecclesiam, impetrasset, ab eodem Petro postea ordinatus fuit diaconus; sed cum iterum ad Meletium descivisset, ne amplius reciperetur, idem Petrus admirabili quadam visione admonitus suos contestatus est. Quænam vero hæc fuerit, cum paulo ante martyrium interpellatus esset ab Achilla et Alexandro presbyteris Alexandrinis, ut Arium communionem catholicam iterum dolose affectantem reciperet; his verbis declarant citata a nobis Acta:

5. « Paululum eos Petrus segregavit a cæteris, et clauso eorum sermone, dixit ad eos: Nolite me, fratres, tanquam inhumanum ac rigidum accipere. Revera enim et ego homo sum sub lege peccati edegens; sed credite meis sermonibus; latens est Arii dolus; omnem supergreditur impietatem. Et hoc non a me ipso asserens, ejus sancio segregationem. Hæc etenim nocte, dum solemniter preces ad Dominum funderem, assistit mihi quidam puer, quasi duodecim annorum, cujus faciei claritatem ferre non poteram; nam tota hæc cella, in qua stamus, immenso lumine radiabat; ipse autem linostinum erat indutus colobium, scissum in partes utrasque a collo usque ad pedes, tenensque gemina manu colobii scissuras, applicabat acs pectori suo, quatenus propriam legeret nuditatem. Ad hanc quidem visionem ego miratus obstupti. Mox ubi data est mihi loquendi fiducia, exclamans dixi: Domine, quis scidit tibi indumentum? Et ille: Arius mihi scidit; sed præcave omnino, ne cum in communionem recipias. Ecce enim crastina die venturi sunt, qui te pro eo postulabunt. Vide ne suscipias, acquiescens illis; quin potius jubeo Achillæ et pariter Alexandro presbyteris, qui post tuum exitum rectori sunt Ecclesiam meam, ne aliquatenus illum recipiant. Tu autem futurus es martyr, mortem velocius expleturus. » Hæc de Ario.

6. A quo nihil de iis, quæ ad fidem spectant, deductum fuisse in controversiam, ibi significatur; sed tantum de comiventia cum Meletio et levitate animi ejus, vel potius calliditate, qua, ut studeret partibus Meletii, subdole catholicam communionem captabat; quem ut evitaret, divinitus admonitus Pe-

¹ Euseb. lib. vii. c. ult. in fin. — ² Euseb. lib. ix. c. 5. — ³ Idem lib. viii. c. 27.

¹ Sur. tom. vi. die 25 Novembr.

trus, suos pro ipso interpellantes, quid de Ario in presentiarum agendum esset, reddidit pariter ex divino consilio certiores. Magni plane negotii res erat, præmonuisse ne Arios reciperetur amplius in Ecclesiam, quam foret sceleratissime conscissurus: etenim eo quidem symbolo non tantum quid jam fecisset Arius a paribus Melchior stans, sed quid etiam per hæresim effecturus esset in posterum, fuit sanctissimo martyri demonstratum. Qui igitur ab eodem Petro ob schisma est ab Ecclesia segregatus, postea subdole se Petri successoris insinuans: ab eo incaute receptus est, et presbyter ordinatus: inde vero ab Alexandro Achille successore (ut S. Athanasius¹ ait), nova inlercedente hæresis causa, fuit ab Ecclesia Dei fideliumque communionem primo rejectus. Quamobrem, ut edita illa Acta adulterata mentiuntur, ita pariter cum eis hallucinantur, qui dicunt Arium a Petro, hæresis causa, ab Ecclesia fuisse proscriptum; cum nefas sit Athanasio non acquiescere, Alexandro primas ea in re tribuenti.

7. Hæc pridie ejus diei, quo martyrium subiit, contigerunt; quo pariter accidit, ut, cum de imperatoris Maximini rescripto de nece Petro episcopo inferenda rumor Alexandriae fuisset pervulgatus, Christiani Alexandrini (horum numerus immensus erat et qui, si voluissent, magnas turbas eiere totumque statum civitatis perturbare potuissent) sui pastoris cupidissimi, glomeratim ad carcerem, ubi sanctus episcopus tenebatur, accurrerent, indigno ferentes animo in eum quicquam contari; parati quoque militiæ armatæ resistere vitamque ipsam pro carissimo omnium parente profundere. Inter eos autem complures fuisse sanctissimos monachos, qui ut confessoribus in carcere constitutis optularentur ac præsto essent, e solitudine desertisque locis Alexandriae venerant, eadem Acta testantur. Sed quinam isti fuerint, post narrationem de Petri martyrio inferius dicturi sumus. Hæc tribunus militum intelligens, et considerans ne si vi vellet rem agere, dubiam jaceret aleam, temperavit; expectans ut, nocte adveniente populus, qui pro foribus carceris stabat, ad propria remearet: cum illi, ut in omnibus prospectum esset vite antifistis, quævis mala potius pati, quam stationem relinquere, parati essent.

8. Quod considerans Petrus, tum amore martyrii, quo diutius flagrarat, tum timore, ne sui causa Christiani cum militibus manus consererent, imminenti periculo presentis jactura vite opportune consulturus, misit sibi inhærentem lateri a responsis seniorum ad tribunal, secreto eum admonens, et viam aperiens, qua collectam frustraret multitudinem; nimirum, ut a parte posteriore carceris, summa nocte, cum latomis per posticum via secreta veniret, murumque eo loco perfoderet, quo se intus pulsantem audiret. Quid plura? Res accidit ex utriusque sententia: effosso pariete, per foramen Petrus elanculo egressus, sese expectantibus dedit militibus, a quibus ducitur ad locum, qui ab incolis dicitur Bucula,

ubi S. Marcus quoque martyrium consummaverat, cui et ejusdem sancti cœmeterium inhærebat: quod, concedente tribuno, Petro ingredi licuit, et orare; quibus quidem precibus suum per Marcum Deo martyrium commendavit; Ecclesiam quoque Alexandrinam, omnesque qui tunc erant et futuri essent ibi fideles, ut protegeret omniumque salutem prospiceret, Deum rogavit; ac denique ut eisdem Ecclesie pacem tandem postliminio restitueret, enixis precibus postulavit.

9. Sed accidit, ut eodem plane articulo temporis sacra Christo virgo, petitionis illius ignara, iis qui aderant, has a numine allatas voces se audisse, fidem faceret; videlicet: Petrus initium Apostolorum: Petrus finis episcoporum martyrum Alexandriae; quod et ex oraculo omnino completum est; nam novissimus omnium martyrum episcoporum, qui in Gentilibus persecutione sint passi, Petrus habetur. Quid tandem? Absolutis precibus, ad martyrium subeundum se libens volensque composuit. Cum milites, reveriti majestatem viri, de eo feriendo hæsitarent pariterque trepidarent, vix ex eis inventus est unus, qui pro pretio quinque solidis aureis acceptis, exerto gladio, Christi pontificis caput ictu valido amputavit, sexto kalendas Decembris, prope illucescente jam die; cum sedisset (ut eadem habent Acta) annos duodecim, tres in pace Ecclesiæ, novem vero persecutionis postea excitatæ temporibus. Sed irrepsit mendum in notam numeri annorum Domini, dum in eis legitur creatus episcopus anno Domini ducentesimo octogesimo quinto.

10. Illis in hunc modum gestis, sub silentio milites recessere, ne fieret aliqua violenta a Christianis impressio, quod admodum metuebant. Sed mirum dictu, abscisso capite in terram delapso, reliqua pars corporis innixa genibus, erecta, firma immobilisque permansit; donec rem gestam tandem qui in carcere agebant execubias Christiani audientes accurrerent; qui et sacro pignori circumfusi, irarum oblitii, officii memores, prehensura sacrum caput et veneranda martyris membra amplecti, exoculari, colligere guttas sanguinis, aliaque digna tanto martyri exhibentes pietatis obsequia, de tumulando corpore honorificentissimo fumere consilium inire, licet de loco fuissent inter se aliquantulum altercati; contendentes aliis, esse sepeliendum in proximo cœmeterio S. Marci, in quo et sepulchri essent prædecessores episcopi; aliis rursum affirmantibus, in cœmeterium ab eo constructum esse inferendum; quorum sententia frequentiori suffragio obtinuit firmitatem; sieque inditum (ut habent eadem Acta) sanctum episcopum vestibus sacerdotialibus albi coloris, colobio et homoforio, naviculæ impositum (prope litus enim erat) navigantes retro Pharum, per locum qui dicitur Leucada, venerunt ad partem Occidentalem, versus locum ubi erat martyrum cœmeterium, apud quod ab eo pacis tempore erecta fuerat Dei Genitricis memoria, confluentibus undique Christianis; satagentibusque singulis suprema pietatis officia cumulate persolvere, eundem sic indutum sacerdotibus

¹ Athanas., orat. I. contra Arianos.

vestibus, perinde ac viventem, in sede S. Marci collocant, indeque sublato humeris venerandum corpus gestantes triumphali pompa procedunt, habentes in manibus victrices palmas ardentisque cereos, thuribulacque odoribus incensis fumantia, sacrosque victoria hymnos concinentes ad locum perveniunt, ubi cometerium a se constructum erat, ibique eum honorificentissime, ex more, delibutum nunguentis, sepultura mandantur; quo in loco quiescens, miraculorum virtute vivens semper in posterum suis opem exhibuit. Hæc omnia fusius scripta, a nobis summata collecta, habent germana ejus martyrii Acta, que e Græcis accepta Anastasius Bibliothecarius Latinis tradidit.

11. Ex quibus illud etiam memoria dignum ab eodem Petro magna animi submissionis specimen editum his atletere æquum existimamus; cum enim ibi agitur de Petri cadavere in episcopali throno a populo id enixius contendente collocato; cur hoc ipsum præter morem officium fuerit illi a fidelem plebe tunc exhibitum, dum cause ratio redditur, in hæc propemodum verba historia contextitur: «*Ille enim beatus antistes, quando divini mysterii sacramenta celebrabat, non sicut ecclesiasticus mos habet, in pontificali throno, sed in ejus stuppæneo scabello sedebat; quod populi aspicientes, ægre accipiebant et conperentes acclamabant: In tua sede cathedra. Et cum crebro id ipsum repeterent, surgens Dei minister ejusmodi querelas tranquilla voce sedabat; et iterum in eodem scabello residebat. Cunctis autem hoc humilitalis gratia agi videbatur. Quadam vero magnæ festivitatis die, cum sacra mysteria missæ solemniter perageret, et tale quid facere vellet; non solum populus, sed et ceteris consona voce conclamantes dixerunt: Sede in tua sede, episcope. Ille autem cujusdam mysterii conscius hoc audire dissimulavit; datoque tacendi indicio (neque enim quisquam obistere pertinaciter) silere omnes fecit, et nihilominus eodem scabello sedis subsedit; celebratisque ex more missarum solemnibus, quisque fidelium ad propria pedepavit.*

12. «*Vir autem Domini, clericis accersitis, intima serenitate tranquillus, arguens eos temeritalis: Cur, inquit, laicorum vocibus admixti, objurgare me non erubuitis? Attamen quia talis objurgatio non de jactantia cænosos torrente, sed de purissimo fonte dilectionis manavit; aperiam vobis hujus mysterii secretum. Plerumque cum throno illi approximare volo, video quandam in eo divinam sedere virtutem fulgore luminis admodum radiantem; mox ego inter gaudium et pavorem suspensus, agnosco me tante sessionis prorsus indignum; et nisi scandali seminarium populo inferre timuissem, non quidem ipsi scabello sedere ausus fuisset. Inde est, carissimi filii, quod vobis in hoc pontificalem regulam excedere videor. Verum tamen multoties, quando eam vacantem aspicio (sicuti ipsi testes adestis) more solito in illa sedere non abnuo. Quapropter hujusmodi scientes arcam, et pro certo experiri habentes, quia si mihi fuerit indultum, sedebō super eam,*

non parvipendens ordinis dignitatem; omitte jam popularibus ulterius favere inelamationibus. Hæc nimirum pater sanctissimus, dum adviveret, ad sacerum clerum coactus exposuit.» Hucusque de his ibi. Populus itaque, qui reverentia ejus, dum viveret, sæpe in iis victus fuerat, jam defunctum voluit superasse, collocans venerandum corpus ipsius, superposito secto capite, in cathedra pontificia.

13. Sed nec illud de eodem Petro fas est prætermittere, quod de ipso Sophronius¹ suis scriptis testatum reliquit. Athanasii testimonio confirmatum, his verbis: «*Interrogatus est aliquando prædictus S. Athanasius, postquam Alexandria episcopus constitutus fuit; an posset quisquam sine fide baptizari secundum ritum et prædicationem Christianorum; aut si credere se simulans aliquibus aliis occasionibus baptizatus fuisset; quid de illo sentiendum, aut quomodo suscipiat illum Deus? Et respondit dicens: Audiui aliquando a senioribus nostris, quod beato Petro episcopo et martyri, cum facta esset mortalitas, et perieque ad baptismam mortis timore confugerent, apparuerit angelus humana specie dicens: Quamdiu huc militis mansupia ista, signata quidem, inania autem prorsus, et vacua, et nihil intus habentia? Erunt itaque (quantum ex angeli voce conjicere licet) signum habentes baptismi; quoniam et beneficium aliquod existimarunt se consequi, si baptismam susciperent, atque idcirco baptizati sunt.» Significans nimirum, ejusmodi sacramentum esse consecutos; non autem (quod animi) rem sacramenti, ipsam gratiam abundantem peccata. Hæc de Petro. Porro remansisse ejus memoriam illatam in tabulis ecclesiasticis percelebrant, consuevisseque Alexandrinos anniversaria celebrare diem natalem ejus maximo hominum cetero, pompa splendide celebrare, testatur Sozomenus², ejusdemque diei festi meminit pariter Rufinus³.*

14. At sicut operatione insignis et martyrio nobilitatus Petrus effulsit, ita et rerum divinarum eruditione egregie imbutus emittit; cujus felicis ingenii pauca tantum reliqua sunt monumenta, nempe Canon de Lapsis, indices vigenis eo etiam persecutionis tempore ecclesiasticæ disciplinæ; sed et ex commentario ab eodem de Divinitate conscripto in Concilio Chalcedonensi⁴ recitatum fragmentum: odoratus forlasse Arii impietatem, nondum tamen foras expositam, de ea re scribendi aucupatus est argumentum.

15. *Achillas episcopus Alexandriae.* — Post Petrum martyrem subrogatus est in sedem Alexandrinam Achilles, non autem Alexander, ut perperam apud Epiphanium⁵ legitur ex Meletianorum commento. Qualis autem Achilles fuerit, cum presbyter esset, ab Eusebio hæc laudibus prædicatur⁶: «*Quo tempore*» nempe Theonæ episcopi Alexandrini «*Achilles presbyterio una cum Pierio donatus, cepit heminum fama celebrari; qui scholæ sacratæ Christi fidei*

¹ Sophr. Præf. spirit. c. 198. — ² Sozom. lib. II. c. 16 — ³ Rufin. lib. I. c. 14. — ⁴ Concil. Chalced. Act 1. — ⁵ Epiph. hæres. LXXII. — ⁶ Euseb. lib. VII. c. ult.

instituitur prefectus, in singulari ac plane rarissimo pietatis munere exequendo, nemini secutus fuit, et vile institutionisque evangelicæ modum atque rationem ingenue excoluit.» Hæc de illo Eusebius. Verum in Achilla nimia animi facilitas ab aliquibus reprehenditur; quippe qui contestationum prædecessoris sui Petri martyris oblitus, Arium penitentiam simulantem et callida arte sese in ejus amicitiam insinuantem non rejectit, ut communis erat, sed accepit, fovit atque honoribus auxil; ut inter alios Sozomenus testatur his verbis ¹: « Ubi vero Petrus martyrio occubuerat, Arius venia ab Achilla petita, non solum permissus est diaconatu fungi, verum etiam ad presbyterii gradum elatus est.» Porro Ecclesia Alexandrina, cui præfectus est Arius, Banealidis (Baucaelis) dicta est, ejus Epiphanius² meminil. Accidisse videtur, ut in odium Meletianorum schismaticorum, quos Achilles vehementer est avversatus, ipse tunc Arium ab illis deficere profitentem susceperit et presbyterio honestaverit. Sicut enim adversus Petrum, ita pariter in Achillam et Alexandrum ejus successores Meletianos maximas turbas concitasse. Athanasius fidem facit, qui ait³: « Memores igitur ipsi, quomodo sese primum adversus beatum martyrem Petrum, deinde contra magnum Achillam, postremo contra beatum Alexandrum gesserint, etc.»

16. Sed quid præterea de Meletio schismatico, verum ex Meletianis falsa accepta historia, Epiphanius⁴ scribat, non ut probemus, sed ut confutemus, hic reddamus: « Contigit, inquit, Petrum martyrium subire; et decessit beatus ille, successore relicto Alexandro in Alexandria; hic enim successit in thronum post prædictum Petrum, Meletius autem et alii multi in exilium relegati sunt, exterminati in Phœnecensia metalla; et tunc de cætero qui sequebantur confessores cum Meletio erant. Et ipse Meletius in carcere, in professione per singulas regiones ac singula loca transiens, constituebat clericos, episcoposque ac presbyteros et diaconos, et edificabat proprias ecclesias; et neque hi cum illis communicabant, neque illi cum his; inscribebant autem singuli in propria Ecclesia: qui quidem Petro successerunt veteres habentes Ecclesias, Ecclesia Catholica; qui vero Meletio adhererant, Ecclesia martyrum. Unde et in Eleutheropoli, et in Gaza atque Ælia, cum accessisset quidem Meletius, multos sic elegit; et contigit, ut ipse multum temporis tereret in dictis metallis. At interim liberantur a metallis confessores, tum qui Petri partium erant (multi enim adhuc supererant tum Meletii sectatores; neque enim in metallis inter se communitatem habebant, aut simul preces fundebant. Contigit autem Meletium adhuc ad tempus in mundo vitam agere, ut etiam floruerit cum Alexandro Petri successore, et in amicitia ejus esset curaretque res Ecclesiæ ac fidei; dixit enim sepe: Nihil habui diversum, aut adulteratum.» Hæc ibi; que quidem

quantum adversentur iis que nuper ex Athanasio recitavimus, aut que superius, cum de origine Meletiani schismatis actum est, tum ex eodem, tum etiam ex aliis auctoribus dicta sunt, prudens lector accurate perpendat, ne specioso nomine Epiphanius in errorem incaute labatur, et ejus esse pulel, quod haud aliunde quam a Meletianis contra historie veritatem apparere acceptum esse.

17. De amnis autem, quot Achilles sederit, non levis est controversia. Eusebius sua Historia prosecutus seriem Alexandrinorum episcoporum, eam ad martyrium Petri usque perduxit; Chronicon autem ejus in his ultimis temporibus in multis constat esse depravatum, ubi tamen cum perperam ponatur ingressus Achillæ anno Domini trecentesimo decimo octavo, usque ad trecentessimum vicesimum tertium sedem propagasse ibidem legitur; quibus si assentiri quis velit, in monstrosas plane absurditates incidat necesse est. Epiphanius⁵ tribuit Achillæ sedi tres tantum menses; sed illud plane male, dum Alexandro tradit fuisse succectum, Nicephorus episcopus Constantinopolitanus in Chronologia a se scripta, quam et Anastasius Bibliothecarius in latinum transtulit, annum tantum Achillam sedisse affirmat. In tanta igitur sententiarum discrepantia, sententiam illam de brevi tempore sedis Achillæ, adeo ut non excesserit unius anni curriculum, cum multa, tum illud potissimum nos sequi persuadet; quoniam si sub episcopatu Alexandri (quod testantur Rufinus⁶ atque Sozomenus⁷) illa contingerent de lusu puerorum, inter quos Athanasius puer egil episcopum; quomodo, si Achilles diutius supervixit, tam cito ponunt tempore Nicæni Concilii adeo provectæ ætatis fuisse, ut maximi momenti eidem negotium crederetur? nempe cum Ario de Filii Dei divinitate concertatio, et postea eodem anno ad Constantinum obita legatio; cum hæc et alia habeantur minus digna que committerentur adulescentulo vix ephæbiam superanti. His persuasi, cogimur, nisi hoc anno, saltem sequenti subrogationem ponere Alexandri in locum Achillæ.

18. In persecutione Ægyptiana clarescit Antonius Magnus. — Sed jam reliqua, que ad persecutionem in Ægypto Christianis illatam spectant, hic apponamus. Eusebius, narrato Petri episcopi Alexandrini martyrio, hæc mox subdit⁸: « Alii quoque complures, qui in Ægypto erant episcopi, idem cum illo genus supplicii perpessi sunt.» Licet autem Alexandrinorum martyrum Petrus (ut dictum est) ultimus prædicetur, in aliis tamen Ægypti locis in sequentem usque annum, licet paulo remissius, persecutionem grassatam esse (nam ad decimum usque annum producta est) nulli dubium esse potest. At quoniam multi sunt martyres passi in Ægypto, nec quo potissimum hujus persecutionis anno coronam sint martyrii consecuti, exploratum habetur; hic eos simul recensere, qui ex tabulis ecclesiasticis sunt

¹ Sozom. lib. 1. c. 14. — ² Epiph. hæres. LVIII. et LXIX. — ³ Athan. orat. 1 contra Ariam, prope finem. — ⁴ Epiph. hæres. LVIII.

⁵ Epiph. hæres. LXIX. — ⁶ Rufin. lib. 1. c. 14. — ⁷ Sozom. lib. II. c. 16. — ⁸ Euseb. lib. IX. c. 5.

noliores, adscriptis in iisdem natalitiis eorum diebus, operæ prelium existimamus.

19. At in primis quæ hæc eadem urgente persecutione ab Antonio Magno gesta esse, Magnus quoque Athanasius tradit, nempe officia martyribus et confessoribus in carcere constitutis exhibita usque in præsentem annum, quo Petrus martyrium consummavit, hic enarrare dignum putamus. Primordia Antonii, quo consilio petierit solitudinem, allegarit discipulos, et monasteria ante præsens tempus in eremo propagaverit, Athanasius¹ sincere pureque ejus res gestas conscribens, pluribus narrat; quibus, quæ ad hæc tempora spectant, sic subdit: « His rebus transactis, cum persecutio impiissima Maximini furore vesano vastaret Ecclesiam, sanctis quoque martyribus Alexandriam productis; relicto et ipse monasterio, secutus est futuras victimas, dicens: Pergamus ad gloriosos fratrum triumphos, ut aut ipsi congregiamur, aut spectemus alios proliantes. Et amore quidem jam martyr erat: sed cum fratre se ultra non valeret, et sociari confessoribus in metallis, vel in carceribus constitutis, magna cum libertate et cura ingrediens ad judicem, exhortabatur, ne terrore impiorum subacti Dominum negarent; jamque sententia coronatos exultans, quasi ipse vicisset, ad locum felicitis sanguinis prosequebatur.

20. « Quamobrem commotus iudex ob Antonii sociorumque ejus constantiam, præcepit nullum penitus monachorum observare judicium, aut in civitate versari. Et cæteris quidem omnibus in illa die placuit abscondi; Antonius autem impavidus, neglecto persecutoris imperio, lavit apenditem, id est, scapulare suum. Et alia die stans in quodam eminenti loco, candente prociunctis veste, procedentem iudicem suo provocabat aspectu, flagrans cupiditate martyrii; ostendebatque nobis, contemptorem pœnarum et mortis, christiani animum perseverare debere; in tantum ut contristaretur, quia volenti pati pro Dei nomine martyrium non dabatur. Sed Dominus, qui suo gregi parabat magistrum, servavit Antonium; ut institutio (siculi factum est) monachorum, non solum oratione ejus, sed et conspectibus firmaretur. Nunquam tamen a sanctorum confessorum vestigiis separatus est; quin anxia circa eos cura et charitatis vinclis colligatus, magis carcerem patiebatur excludus. Postquam autem persecutionis turbo defluerat, et beato episcopo Petro jam ob martyrii gloriam coronato, ad pristinum monasterium regressus, quotidianum fidei ac conscientie martyrium merebatur; acrioribus se jejuniis vigiliisque conficiens, vestimento cilicio intrinsecus, desuper pelliceo utebatur, etc. » Hæc Athanasius, qui cæteras admirandas et pene incredibiles ab eo res gestas prosequitur; quarum nonnullas (ut opportuna sese offerret occasio) pro ratione temporum inferius attingemus.

21. *Martyres Ægyptii.* — Sed ut (quod institui-

mus) hic ad extremum de Ægyptiis martyribus agamus, qui passi licet sint hæc persecutio, annus tamen certus, quo quisque necatus sit, incompertus habetur; primo loco occurrunt, quæ de Polamenia virgine ex eodem Antonio accepta, Palladius narrat his verbis¹: « Iste Isidorus, qui benedictum quondam vidit Antonium dignam rem memoria litterarum retulit mihi, quam ab ipso se dicebat audisse. Polamenia quædam puella admodum pulchra, ancilla cujusdam erat tempore Maximiani persecutoris; quam multis frequenter ac variis promissionibus dominus suus tentans, stuprare non potuit; ita ut ad postremum amore atque insania præceptis traderet eam illi qui tunc Alexandria præfecturam gerebat, scilicet ut christianam ac maledicentem de persecutionis sævitia imperatoribus; pecuniam ei sub hæc pacto promittens, si ejus acquiesceret voluntati, sine ullo eam supplicio reservaret ac redderet; sin vero in contradicendi proposito permaneret, petiit ut tormentis deficeret; ne, si vivisset, libidinis domini sui contemptrix videretur. Quæ cum exhibita ante tribunal fuisset, ejusque iudex variis cruciatibus atque tormentis cuperet expugnare devotam voluntatem; et inter diversa supplicia vas quoque aeris immensum ac ferventi picem repletum acerrima flamma succenderet; duplicem ei præfectus immitis posuit conditionem: Aut vade, inquit, et domini tui obtempera voluntati; aut scias in ferventem hanc picem esse mittendam.

22. « Cui puella respondit, dicens: Nunquam sit alter monitor talis, qui adduci jubet libidini castitatem. Ob quod ille nimio furore percussus, præcepit spoliatam eam in vas, quod fervebat, immitti. Hæc autem vox illius fuit: Per caput, inquit, imperatoris tui, quod tu vereris, obtestor, ut, si apud te statutum est his me tormentis necare, non simul totam, sed paulatim me in ferventem mitti jubeas picem; ut possis videre, quantum mihi dederit ignotus tibi patientiam Christus. Quæ per unius horæ spatium paulatim in alienum candens demissa, defecit, ubi primum pix ebulliens ad ejus colla pervenit. » Hucusque ea quæ Isidorus ab Antonio, rei forsitan inspectore, cum Alexandria (ut dictum est) versaretur, accepit, Palladius narrat. Hæc autem, si nomen, sique ultimi supplicii genus spectes, una eademque videri posset cum ea quæ ponitur ab Eusebio². Porro diversam hanc esse ab illa, differentie plures constituunt, nimirum diversus personarum status, nam illa ingenua, hæc serva, diversumque supplicii tempus plane declarat; passa hæc sub Maximiano, sed sub Severo illa, quæ non Polamenia, sed Potapicena dicta haberetur, verum non in tebelem inmissa, sed tantum picis perfusa. Cæterum et ejusdem quoque nominis fuisse diversis temporibus plures virgines, iisdemque pœnis affectas, in amplissima civitate quis neget facile potuisse contingere?

23. Rursum vero cum recapitulatione quadam

¹ Athan. in Vita Antonii.

² Pallad. in Lausiac. c. 1. — ² Euseb. lib. vi. c. 4.

Eusebius ¹ recenset insigniores quosdam passos in Ægypto martyres, et prerogativa excellentia cæteris Petrum episcopum Alexandrinum, de quo dictum est, anteponeit; jungit et una Faustum, Didium, et Ammonium ejusdem Ecclesie presbyteros, et quos etiam ante Petrum consummasse martyrium diximus. Pileam, Hesychiium, Theodorum, atque Pachomium; quos una simul junctos, additosque his sexcentos sexaginta una die veneranda antiquitas ² ecclesiastica celebrare consuevit. Scorsum ab his recenset ³ passos itidem Alexandriae hac eadem persecutione Apollinem, Isacium, et Crotalem. Sed et Paphnutii episcopi (cujus autem Ecclesie præsides fuerit, ignoratur) celebris est memoria, qui una cum aliis pluribus passus esse traditur. Cæterum ejusdem nominis in ea persecutione, effosso oculo, clarus enituit alter Paphnutius confessor, de quo celebris est memoria in Actis Nicæni Concilii; verum de eo suo loco dicturi sumus. Sed et Marcianus, Nicanor, Apollonius, et socii hoc quoque tempore in Ægypto itidem martyrii palmam acceperunt. Accedit his Nicander, qui reliquias martyrum studiosè perquirens et ipse martyr effici meruit. Sed et Ischyas militum ductor, et alii quinque commilitones, eodem quoque certamine pro Christi fide suscepto, victores insignis martyrii corona donati sunt.

24. Eorum etiam qui in Thebaide passi sunt, perillustres habentur Leonides, Ascla, aliique complures sub Ariano præside, qui et ipse victus po-

lenti Christi virtute, dans manus, et christianus effectus, pro fide quoque nobile certamen subiit. Verum et in Philemone Coraule miro quodam modo Christi virtus effulsit. Nam Apollonius lector tormenta expavescens, ne fidem omnino negaret, quatuor Philemoni dedit aureos, ut se Apollonium mutato habitu fingeret, ac coram præside una cum aliis immolaret: at mente divinitus illustratus martyrumque accensus exemplo, qui alienam gerebat personam ut negaret, propriam repræsentans, se vere in Christum credere constanti voce professus et tormentis exagitatus, iterum atque iterum id ipsum affirmans, insigni meruit corona martyrii decorari; cujus exemplo Apollonius roboratus, forti animo idem certamen obiit. Extant horum Acta ⁴ fusius scripta.

25. Sed et apud Ægyptum inter alios complures martyres Cyrene passos, perpetua memoria commendata est Cyrilla, que in hac eadem persecutione ardentibus carbonibus cum thure super manum positos diu immobilis tenuit, ne levi motu excutiendo ardentibus prunas, thus idolo obtulisse videretur: deinde sævissime laniata, egregie decorata migravit ad sponsum; hoc quippe elogio natalis ejus Martyrologio habetur adscriptus. Cyrene itidem Theodorus episcopus sub Digniano præside plumbatis cæsus, abscessa lingua, sed superstes in pace Ecclesie confessor occubuit. Horum omnium dies natales notali habentur, quibus passi sunt.

¹ Euseb. lib. viii. c. 25. — ² Mart. Rom. die 26 Nov. — ³ Ibid. 21 April.

⁴ Ex Metaphr. 14 Decembr. Lipom. et Sur. tom. vi. post Acta Thyrsi et sociorum.

Anno periodi Græco-Romanæ 5803. — Olymp. 272. an. 2. — Urb. cond. 1063. — Jesu Christi 310.
— Eusebii papæ 1. — Persecutionis 8. — Galerii Maximiani 6. Constantini 5. Licinii et Maximini 4.

1. *Consules in Italia et in reliquo orbe Rom.* — Ad num. 1. Coss. in Italia fuere *Maxentius Aug. III solus*, ut legitur in Fastis Idacianis, et in libello de Præfectis Urbi. In reliquo orbe Romano hic annus hac formula notatus fuit: « Anno it post consulatum decimum, et septimum, » id est, post decimum Maximianus Herculi, et septimum Galerii Maximiani, ut discimus ex Fastis Casareis, Idacio in Fastis, et ex Fragmento consulari a Bucherio recitato. In Fastis Græcis Theonis consules proponuntur *Andronicus et Probus*, anno vero sequenti *Maximianus et Maximinus*. Verum, sicut certum est Maximinum anno sequenti consulatum tantum suffectum gessisse, ita et hoc anno Andronicum et Probum consules ordinarios non fuisse. Est hic quintus Maxentii annus, in

quem ejus *quinquennialia* incidebant, quorum causa consulatus ille ab eo sumptus videtur. Ea tamen solemnia in annum cccxi dilata, ut tunc videbimus.

2. *Romulus anno superiori extinctus.* — Ex eo autem quod Maxentius, cui semper Romulus Cæsar filius collega fuerat, solus consul processerit, colligere est, eundem Romulum anno superiori in aquis Tiberis extinctum esse. Auctor enim incertus Panegyrici Constantino post devictum Maxentium dicti, postquam narravit *Maxentium* biduum ante pugnam, qua debellatus est, palatio emigrasse, et cum uxore ac filio *in privatam domum sponte concessisse*, tum cap. 18, Tiberim alloquens ait: « Eum nec falsum Romulum diu vivere, nec parricidam

Urbis » passum esse « enalare. » Quare dici non potest, Romulum Casarem anno cccxii cum Maxentio patre in aquis Tiberis periisse; cum ex nummis apud Medioharbum constet eum apotheosi donatum fuisse, et templum in ejus honorem constructum. Nam hæc consecratio a *Maxentio* patre sine dubio peracta, et ab eodem templum illud ædificatum; ideoque jam Romulus extinctus fuerat, sive aquis, sive alio modo. Genus enim mortis non omnino certum. Quare recte Tristavianus, tom. 3, pag. 463, scripsit Maxentio duos filios fuisse, *Romulum* Casarem, aliumque, de quo mentio in verbis oratoris incerti laudatis. An vero is Constantini jussu occisus fuerit, et quo mortis genere interierit, incertum. *Quinquennialia* imperii Augustei Galerii Maximiani ad hunc annum pertinent, quem admodum *quingennialia* imperii Casarei Constantini Magni, de quibus loqui videtur Eumenius in gratiarum actione eidem Constantino Flaviensium nomine anno sequenti dicta.

3. *Quinquennialia imperii Casarei Constantini Magni.* — Eumenius postquam narravit censum a Constantino relaxatum fuisse, cap. 13, subjungit: « Quinque annorum nobis reliqua remisisti. O lustrum omnibus lustris felicis! O lustrum, quod merito hanc imperii tui æquavit ætatem? » Id est, o lustralis remissio, quæ plena et perfecta est, sicut annus imperii tui quintus, qui plenus, quia transactus, et non mechoatus tantum. « Quinquennialia tua nobis etiam perfecta celebranda sunt; illa enim quinto incipiente suscepta, » id est, currenti Christi anno, « omnibus populis jure communia nobis hæc propria, » id est, anno quinto exoluta celebrantur. Vides, Eumenium duo quinquennialia diversis annis peracta insinuare. Nec mirum; cum reliqui omnes Augusti, si prius Casares renuntiati fuissent, tam Casarei, quam Augustei imperii quinquennialia et id genus festa ederent. Quod eo magis de *Constantino* dicendum, quod certum sit,

eum bis vicennialia celebrasse, ut infra ostendam. Eusebius autem in Vita Constantini sicut de unis vicennialibus, ita de unis decennialibus et tricennialibus mentionem fecit, quamvis in Chronico duo vicennialia a Constantino celebrata memoret. Quare hujus historici silentium huic opinioni, quæ nova est, non officit.

4. *Martyrium S. Petri episc. Alex.* — Ad num. 2 et 3. *S. Petrus* episcopus Alexandrinus anno persecutionis nono martyrium fecit, teste Eusebio in fine libri septimi, ideoque illud ad annum sequentem, qui persecutionis nonus est, revocandum, ut ibidem videbimus. Porro visio ejusdem S. Petri de Ario, ejusque martyrii Acta, tam quæ apud Surium leguntur, quam quæ græcæ ac latine a Combefisio edita sunt, varias falsitatis et suppositionis notas præferunt. Nam præter eas quæ a Baronio observatæ, in iis dicitur *Millum* quemdam fuisse episcopum Alexandrinum, S. Heraclam post S. Dionysium et *Maximian* Ecclesiam Alexandrinam rexisse, et fideles voluisse condere corpus S. Petri in ecclesia S. Theonæ sacra; quæ omnia a veritate aliena. Ea enim ecclesia nondum ædificata erat; testatur quippe Athanasius in Apologia prima, eam extrui curasse S. *Alexandrum* Alexandriæ episcopum, qui post Theonam sedit. Denique Alexandrinorum præsulum successio ab Eusebio tradita in dubium revocari non potest; ideoque utraque S. Petri Vita proculdubio spuria.

5. *Achillas episcopus Alexandrinus.* — Ad num. 15. *S. Achillas* anno tantum cccxii in locum *S. Petri* episcopi Alexandrini subrogatus est, ut anno sequenti videbimus.

6. *Herculii interitus.* — *Maximianus Herculinus*, qui post depositum imperium illud non semel iterum resumpserat, ante præsentem annum Constantini Magni jussu occisus non est, ut anno trecentesimo septimo ostendimus.

7. *Eusebius PP.* — Eusebius fit pontifex Romanus, ut anno sequenti videbimus.

EUSEBII ANNUS 3. — MELCHIIDIS 4. — CHRISTI 311.

1. *Persecutionis annus decimus.* — Christi annus trecentessimus undecimus notatur consullibus Galerio Maximiano octavum atque Licinio, idemque decimus ac novissimus excitare per Diocletianum persecutionis ab Eusebio adnumeratur; qui summam relegens mala, quæ persecutionis hujus causa

contigerunt, hæc ait¹: « Toto decem annorum spatio persecutione longe lateque manante; nihil horum, quæ vel ad insidias, vel ad bellum intestinum spectabant, ab illis abesse videbatur; nullum enim

¹ Euseb. lib. viii. c. 27. in fin. et c. 28.

mare tuto trajici poterat; neque hominibus integrum erat aliunde tranare, quin omnibus direxerentur supplicis, ut distorsione membrorum, laterum dilaceratione, et tormentis ejusque generis, dum quaesio de illis haberetur, cum ab hostibus venissent; et ad extremum crucibus aut incendii flammis torquerentur; » et paulo post: « Ejusmodi erant ea mala, quae toto persecutionis tempore regnarunt, cujus aëstus ut octavo anno (Dei juvante gratia) copit paululum defervescere, sic decimo anno consopitus fuit. » Sed quomodo novissimis hujus persecutionis temporibus remissius actum sit, alibi declarat his verbis ¹:

2. « *Ista igitur calamitatum genera, quae sequuntur, postremum locum obtinuerunt, cum malorum nobis impositorum exuberantia deinceps defessi essent, et in hominum crede defatigati, et satietatem ac fastidium in sanguinis effusione corpissent; et ad tantam clementiam ac facilitatem, ut ab illis putabatur, se convertissent, uti de reliquo nihil acerbitatis contra nos moliri viderentur; non enim decere aiebant civitates intestino cruore contaminare, neque propter crudelitatem imperium eorum, qui principatum tenebant, utpote omnibus tam clemens et mansuetum, ignominiae nota afficere; sed potius beneficentiam humanam et vere regiae potestatis in omnes patere oportere, uti nulli de reliquo morte mulctarentur, hocque contra nos supplicii genus propter imperatorum benignitatem remitti relaxarique debere; tum oculos effodi, alterum erus sulfringi solum praecipiebatur; ista enim apud illos mitia admodum cruciamenta atque levisissima supplicia, quibus nos torquerent, videbantur: adeo ut dicendo explicare non possimus innumerablem fere multitudinem eorum, quorum ob istam impiorum mansuetudinem non solum oculi dextri sicis ante eruli fuerunt et excisi (quibus evulsis, loca, in quibus inerant, ferro candente exusserunt), sed laevi pedes etiam in ipsi flexuum commissuris cauterio ambusti fuerunt et prorsus debilitati; ac postea isti ad aeris metalla in singulis provinciis, non tam ministerii causa, quam afflictationis et cruciatus, condemnati. Ad extremum autem alii eorum, quos nec recensere quisquam poterit (strenue enim illorum, et viriles res gestae omnem dicendi facultatem evincunt) in alia certamina fortuito inciderunt. » Haec Eusebius, qui eandem prosequens orationem, recenset quosdam insignioris neminis hoc persecutionis tempore decertantes, coronam martyrii tandem consecutos, quorum a nobis superius facta est mentio, praeterquam Luciani presbyteri Antiocheni, de quo haec ait ²:*

3. *Luciani Acta martyrii ejusque res gestae et scripta.* — « Ex martyribus autem Antiochia, Lucianum illius Ecclesiae presbyterum, piis vitae institutis facile praestantissimum, qui Nicomedia, etiam imperatore praesente, caeleste Christi regnum, primum sermone per Apologiam, deinde rebus gestis

palam praedicavit. » Haec ibi; inferius ¹ vero Apologiam ab eo recitatum coram illius urbis praefecto, tradit his verbis: « Lucianus item Ecclesiae Antiochenaes presbyter, vir cum aliis rebus omnibus facile primus, tum continentia evinuit, tum in sacris disciplinis diu multumque exercitatus, ad civitatem Nicomediensem, in qua tunc imperator commoratus est, deductus, cum coram urbis praefecto Apologiam pro Christi doctrina, cujus patrocinium susceperat, recitasset, in carcerem conjectus est ibique trucidatus. » Haec ipse. Porro conficisse martyrium Luciani, postquam Petrus episcopus Alexandrinus eo coronatus jam fuerat, tum ex iis quae novissimo loco ab Eusebio de Luciano post martyrium Petri narrata sunt, tum ex rebus gestis ² ipsius, et quidem germanis, scriptorum perpetua memoria commendatis, manifeste apparet; quorum etiam auctoritale constat, ipsum subisse martyrium sub Galerio Maximiano, non autem Maximo, nempe hoc anno, septima Januarii, cum adhuc idem Maximianus superstes esset.

4. Caeterum cum antea saepe idem Lucianus furem persecutionem caute declinasset, et ab iis, qui eum quaerebant ad necem, se subtraxisset; demum proditus a quodam Pancratio presbytero haeresis Sabellianae, a persecutoribus tentus est. Quid vero quamque egregie erga lapsos operatus sit in via, cum captivus duceretur, in iisdem Actis sic describitur: « Cum autem Lucianus, dum deduceretur, venisset in Cappadociam, et convenisset quosdam illic milites, qui erant quidem christiani, coacti autem fuerant abnegare; eorum mentem revocavit, ostendens et exponens, quod sit omnium turpissimum, viros eosque milites videri ignavos ac pusillanimes, et ad mortis periculum adeundum timidissimos, quibus quaedam jam feminae atque adeo pueri fuere superiores. Quomodo autem vos, inquit, pro rege caduco et terreno pericula adibitis, qui caelestem tam cito prodideritis? Quod autem vobis erit munimentum aut praesidium salutis, si ille vos mox hinc accersierit? Non cogitatis cum hoc universum et regere et administrare, illumque esse et vitae dispensatorem et mortis dominum? Est ergo longe melius praesentem vitam minus curantes, consequi quae apud illum nunquam desinit beatitudinem, quam vitam, quae hic est, amplectentes, ab hac nihilo secius evadere; ut qui forte sitis et hac privandi ab hostibus, et illam non assecuturi, et praeterea daturi penas piuendi immortales. Illi ergo cum haec audissent, respicerunt, eosque penituit se negasse. Et cum rursus ad se rediissent, et libere essent locuti, plurimi propter Christum mortem subierunt, cum essent non pauciores numero quam quadraginta; nonnulli autem cum decertassent adversus omnia genera suppliciorum, vixerunt adhuc, cum nihil turpe et ignavum praese tulissent in secunda experientia, sed prius quoque iudicium nega-

¹ Euseb. lib. viii. c. 21. prope fin. — ² Idem lib. viii. c. 25.

¹ Euseb. lib. ix. c. 5. — ² Metaphr. die 7 Januar. ex quo Lipo. et Sur.

tionis invicta deinceps pro pietate constantia delevissent. » Hæc ibi de lapsis ad martyrium restitulis. Nicomediam pariter cum perductus Lucianus esset, nonnullos itidem lapsos, quos ante novisset, paucorum dierum poenitentia Ecclesiæ restitucendos curavit.

5. Audivit eum Maximianus trans velum positum; tumque Apologiam pro Christiana religione dixisse pulamus. Verum eum blandimentis valde sed frustra perterritus fuisse, mors illi longa decernitur, et in carcere; de cuius supplicii genere apud Origenis ¹ Commentarios in Job (ut ex hoc ipso saltem cognoscas alterius polius auctoris opus illud esse, quam Origenis, qui longe ante hæc tempora ex hæc vila decessisset), præclarum extat elogium in hæc verba conscriptum: « Quod autem secundum ipsam historiam testis lacerali atque pernecati fuerint sancti martyres, manifestum est atque irrefutabile. Nam post universa tormenta recludentes eos in carceres, et testas pollinas in eis sternentes, per quatuor partes eos inapii ipsi extendentes, crudeli morte eos pernecebant. Ita consummatus est beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vila, lucidus et fide, lucidus etiam tolerantia consummatione; ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens aut aliis præluens. Hic namque beatus duodecim diebus supra testas pollinas extensus tertia decima die est consummatus; alii quoque innumeri sancti martyres eodem modo mortem trahentes, consummati sunt. » Ilucque ibi; quibus quidem Acla ejus martyrii, quæ hactenus extant ², in omnibus germana atque legitima esse demonstrantur; nam hæc eadem de ejus martyrio egregie expressa habent.

6. Insuper præclarum de eodem exemplum, quoniam pacto eo situ, quo super testas jacebat, Deo obtulerit sacrificium (ut rem egregie testatam, dignumque antiquitatis monumentum), hinc pariter conjungamus; sed primum quo situ quoque modo ipsum contigerit in carcere super testas jacere, ex iisdem Actis hic recitemus; etenim post enarrata complura de martyre, hæc ibi legitur: « Cum eum ergo accepissent ii quibus hoc erat imperatum, ipsum multis et variis affecere cruciatibus, quibus erat quidem gravem accepturus dolorem, longo autem tempore in poenis duraturus. Et nunc quidem in cippum (est autem hoc tormenti genus oblongum) ambos ejus pedes immittebant, ad quatuor distrahentes foramina; quod quidem est in hoc supplicio gravissimum, cum utrinque coxendices violenter e suis moveantur articulis. Nunc autem in toto dorso graves testarum aculeos densos et confinnos maligno animo substernebant; et ut ne liceret quidem viro justo se vertere, et ne moveri quidem, dum talibus sanciretur aculeis; ejus manibus extensis, eas vinciebant in quodam ligno, quod erat positum super ejus caput. Quia etiam aliis quoque multis eum afficiebant probris ac contumeliis, et

eum etiam arcebant ab omni cibo, nisi vellet vesci iis quæ ab ipsis sacrificabantur; ea enim affatim porrigebant. Ille autem maluisse subire mortes vel innumerabiles, et libentius manens jejunos paulatim a fame esset consumptus, quam vel illorum solum passus esset conspectum. Sic igitur permansit Christi servus, qui a fame consumelatur, totos quatuordecim dies faciens consueta, et verbis doctrinæ animum addens iis, qui pro Christo erant inclusi in carcere, et eos confirmans constanlissimis et perpetuis precibus.

7. « Cum autem aliquot jam dies transissent, ex quo eo modo, quo diximus, affligebatur, et jam appropinquaret quidem dies festus Theophaniorum; discipulos autem (jam enim plures ei aderant ex Antiochia et ex aliis locis congregati) submissis tristitia; reputantes fore, ut, eis statim reliclis, abeat quidem magister, non valens resistere diuturnæ illi fami, ipsi autem nequaquam digni censeantur, qui Theophaniæ diem festum cum eo celebrent; videbatur enim eis adhuc valde remotus, et non posse magistri corpus usque ad eum diem sufficere, utpote quod inedia illum jam magna ex parte consumpsisset, vir ille inclytus eos consolans, jubebat esse bono animo: Ero enim, inquit, vobiscum, et diem festum Theophaniorum vobiscum celebrabo; recedam autem postridie. Ad effectum autem deductum fuit id quod dixerat, aperte in hoc divina ostensa virtute. Cum ergo advenisset dies festus, qui expectabatur; desiderabant quidem discipuli hanc ultimam a magistro consequi mysterii divini celebrationem. Videbatur autem esse dubium, quoniam modo mensam quidem in carcerem inferrent, aut laterent impiorum oculos, cum multi quidem tunc parùm illic adessent, partim autem accederent. Ille vero: Mensa quidem (inquit) erit nobis hoc meum pectus, non (ut arbitror) Deo futura minus honesta ea quæ fit ex inanima materia. Templum autem sanctum vos mihi eritis, me omni ex parte circumdantes. Et sic hæc facta quidem sunt hoc modo.

8. « Jam enim, ut quod esset facturum in fine vite, remissi erant custodes (Deo, ut ego quidem arbitror, qui martyrem honorare volebat, et suorum discipulorum non sustinebat inconsolabile videri desiderium, efficiente) ut citra impedimentum fierent ea quæ erant proposita. Nam cum omnes eos martyr fecisset in orbem consistere, ut inter se invicem aller prope alterum stantes eum tuto comprehenderent; jussit suo pectori imponi signa divini sacrificii. Postquam autem hæc fecissent, et in celum profusus sustulit obtutum, cum jam vix posset evellere, preces peregit consuetas. Deinde cum divina plurima esset effatus, et sacro ritu omnia peregisset proposita, et ipse fuit particeps sacramentorum, et transmisit ad eos qui aberant, ut ipse quoque ostendit in ultima ad eos epistola. Et hunc quidem diem cum eis transiegit, ut erat pollicitus.

9. « Postridie autem cum venissent quidam ab imperatore, visuri an adhuc viveret (videbatur eis valde mirandum, quod vitam hucusque produxisset),

¹ Orig. in Job lib. II. — ² Apud Metaph. die 7 Januar.

postquam prope se stantes aspexit eos qui advenerant; cum se, quantum poterat, extendisset, et ter dixisset: Sum christianus, simul cum ultima voce emisit spiritum.» Hæc ibi. Porro admiranda quæ secuta sunt, postquam corpus ejus, alligato illi lapide, projectum est in mare, et delphini obsequio littori restitutum. Acta ipsa fusius explicant.

10. Quæ præterea de ejus lucubrationibus iisdem Actis scriptum habeatur, hic reddimus: «Is ergo cum vidisset sacros libros esse valde adulteratos, cum et tempus multa in eis corripisset, continuæque ab aliis in alia translatio; et quidam homines sceleratissimi, qui gentilitati præerat, conati essent pervertere eorum intelligentiam; ipse omnes rursus sumpsit, et ex lingua renovavit hebraica, quam ipsam quoque scriebat accuratissime, in eis corrigendis plurimum laboris conferens.» Sed et Suidas de eo cum agit, ejus vite institutum ac lucubraciones, ex ejusdem Actis acceptas, recenset in historicis. Rursum de ejus laudata vigilantia in sacris litteris hæc habet S. Hieronymus¹: «Tantum in litterarum studio laboravit, ut usque nunc quædam exemplaria Scripturarum Luciana nuncupentur.» Eis namque omnes Ecclesias, quæ ab Antiochia Constantinopolim usque interjacent, uti consuevisse, idem auctor² affirmat. Totus enim orbis Orientalis tripliciter distinctus, triplici utebatur editione distincte. Nam, ut ait, «Alexandria et Ægyptus in septuaginta suis Hesychiom laudat auctorem: Constantinopolis usque Antiochiam Luciani martyris exemplaria probat; mediæ inter has provincie Palæstinos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt; totusque orbis hæc inter se trifaria variatione compugnat.» Hæc ipse, qui harum trium Vulgatam atque Communem, *xxviii* dictam esse Palæstinam editionem affirmat³.

11. «Feruntur rursus ejusdem Luciani, inquit idem Hieronymus⁴, de Fide libelli, et breves ad nonnullos epistolæ.» Fuit illi ab epistolis Antoninus eruditissimus ejus discipulus, ut ipsius martyrii citata superius Acta testantur. Quod vero pertinet ad libellos fidei, quorum S. Hieronymus meminil, eidem plane accidit, quod contigisse superius diximus Magno illi Gregorio episcopo Neocæsariensi, cognomento Thaumaturgo, et (quod magis proprium est exemplum) Dionysio Alexandrino. Dum enim in adversarios conciti nimis feruntur, lineam visi sunt esse transgressi rectæ sententiæ; dum, inquam, cum Dionysius, tum Lucianus accerrime Sabellii hæresim oppugnarent (hic enim ejus rei causa, ut dictum est, a Pancratio Sabelliano presbytero Gentilibus cum quaerentibus proditus), uterque creditus est materiam Arioparæparasse. Unde accidit, ut sicut in Dionysium, ita pariter in Lucianum Patres sanctissimi conclamarint, adeo ut ipsos Arianos Lucianistas appellarint a Luciano, ut fecisse videtur Alexander episcopus

Alexandrinus⁵ scribens ad Alexandrum episcopum, Marius Victorinus⁶, et fortasse alii. Nam gloriabatur et Arius tali auctore; et ac proinde suæ hæresis sectarios, Collucianistas dicere consuevit⁷, ut qui jactarent se esse discipulos Luciani martyris celeberrimi.

12. Verum quod ad Dionysium pertinet, de eo præter illa quæ in Notis ad Romanum Martyrologium dicta sunt, superius quoque secundo tomo fusius est pertractatum. De libello autem fidei Luciani ab Arianis citari solito, in iisdem Notis suo loco monstravimus esse catholicæ fidei consentientem, utpote Filii unius cum Patre substantiæ assertorem; sed idcirco ab Arianis tanquam sibi faventem solitum recitari, quia in eo Lucianum Consubstantiale verbum omiserit, quod postea ad eludendas⁸ varias Arianorum strophas in Concilio Nicæno appositum, usitatius inter Catholicos esse cœpit. Sed Luciani libellum de fide suo loco inferius opportune ponemus. At de Luciano omnis procerus cesset dubitatio; cum ipse S. Athanasius⁹, ut hominem a Catholicorum partibus stantem, dum agit de ejus editione, Luciana appellata, ejusmodi laudet elogio: «Septima et postrema sancti Luciani magni, religiosi, et martyris est; qui et ipse cum in predictas versiones et hebraicos libros incidisset, et diligenter quæ veritati deerant vel superflua aderant, inspexisset, ac suis quæque locis corexisset, versionem hanc christianis fratribus edidit; quæ sane post ejus certamen et martyrium, quod sub Diocletiano et Maximiano tyrannis sustinuit, libro videlicet, propria ipsius manu conscripto comprehensa, Nicomedie sub Constantino rege Magno apud Judæos in pariete armarii calce circumlinito, ubi custodiæ gratia posita fuerat, inventa est.» Hæc Athanasius. At de his iterum fusius agemus inferius, cum epistola illa Alexandri eo anno, quo scripta est, fuerit recensenda.

13. Quod vero Athanasius ait passum sub Maximiano Lucianum, de Galerio Maximiano intelligendum est; nam ille Maximianus Herculeus jam longe ante diem obierat; vel (quod alias sæpe superius dictum est) cepla semel Diocletiani et Maximiani nomine persecutio, eadem, licet ipsis extinctis, usque ad decennium est appellata. Porro hic Galerius Maximianus apud Eusebium Maximinus semper appellatus invenitur; unde et factum est, ut Lucianus sub Maximino a S. Hieronymo passus dicatur, qui in hunc annum excitatam a Diocletiano persecutionem propagavit, quo et (ut dicemus) Ecclesiæ pacem reddidit.

14. Reliquit post se Lucianus complures discipulos; quorum licet nonnulli sequi se magistri vestigia mendaciter etque petulantè gloriarentur, revera tamen Arii imbuti sunt postea disciplina, sed antea idololatria maculati; de quibus hæc apud Nicephorum⁶: «Hujus discipulos esse dicunt Euse-

¹ Hier. de Script. eccl. in Luciano. — ² Idem epist. cvii et apolog. adversus Rufinum. — ³ Idem epist. cxxxv. — ⁴ Idem de Script. eccl. in Luciano.

⁵ Apud Theod. lib. 1. c. 4. — ⁶ Mar. Vict. advers. Arian. lib. 1. — ⁷ Apud Epiph. hæc. lxxix. et Theod. lib. 1. c. 5. — ⁸ Athan. in decret. contra Arian. — ⁹ Idem in Synopsi in fine. — ⁶ Niceph. lib. viii cap. 81.

bium Nicomediensem, Marinum Chalcedonensem, Theognidem Nicenum, Leontium, qui deinde Antiochiæ episcopus fuit, Antonium, vel Antoninum Tarsi Ciliæcæ antistitem, Numerium, Endoxium, item Alexandrum, et Asterium Cappadocem, quos ad Græcorum superstitionem deflexisse fama est, tyrannorum crudelitati cedentes; postea autem lapsi et errori, opem ferente eis ad pœnitentiam præceptore, renuntiassè; quamvis iterum non idem sibi cum magistro sentiendum esse delegerint, Arii opinionem ex professo complexi. » Recensentur et feminæ quoque ab eo disciplina excultæ, hæque numerantur in Actis ipsius, Eustolia, Dorothea, Severa, et Pelagia martyri Antiochena.

15. His igitur de Luciano Nicomediæ passo narratis (quod hic annus decimus et ultimus persecutionis censeatur), reliquos ibidem diversis temporibus martyres passos, quorum certum passionis tempus, quod sit exploratum, non licuit certo anno superius consignare, hic attexere dignum existimamus, ac primum duorum puerorum admirandum plane certamen, quod iisdem Luciani germanis Actis conscriptum habetur his verbis: « Maximianus cum duos quosdam pueros genere fratres, illustri loco natos, curassel sistendos; primo quidem conabatur eos quibusdam promissis inescare, quibus existimabat pueros maxime alliciendos; postea iussit eis afferri ex iis, quæ erant apud ipsum, sacrificiis, et quæ, videntibus pueris, sacrificaverat; ut et gustarent, et nullis malis afficerentur. Illis autem averfantibus et deflentibus, et, ut poterant, lingua eis balbutiente dicentibus quod non sic didicissent a parentibus, sed afius esset modus, quo ii utebantur; minatus est, ab ira mutatus: quiu etiam variis eos affecit verberibus. Cum vero pueri fortiter resisterent, et nullo modo cederent, eos utique divina roborante virtute, quidam e sophistis, qui illic aderat simul cum imperatore, et ad hæc cum maxime incitabat et inducebat, pollicitus est se statim effecturum, ut ipsi comederent; ridiculum enim esse dicebat, si a pueris adhuc balbutientibus viderentur superari Romani imperatores. Tale quid ergo machinatur.

16. *Martyres ubique in Orientali Ecclesia.* — « Cum sinapis quamdam acutissimam et toleratu difficillimam excogitasset confectionem, eorum quidem capita pilis nudavit; cum autem medicamentum id quod erat crassissimum illevisset, ut ex majore materia repentina et major simul virtus profundum penetraret, in igne accensum eos intulit balneum. Hoc in loco pueri, cum veluti quodam fulmine icta essent eorum capita, hæc ipsa hora fuerunt inclinati ad solum usque; nec multo post cadens eorum ætate minor, prior est mortuus, cum non potuissent resistere magnitudini flammæ accense in calvaria. Cum autem alter vidisset fratrem cecidisse, quam maxima potuit voce, bona verba est effatus, fratris exullans victoria, eumque amplexatus est et osculatus, et eum proclamavit victorem, assidue exclamans: Frater mi, vicisti: donec hoc dictum eloquens, eumque complectens et osculans, ipse quoque expira-

vit, et jacuit, fratrem jam vultu tenens. Accidit autem illo tempore hæc perpersio maxima, et iis qui videbant, maxime miserabilis, ipsa quidem certe ætate atrahente plurimorum animos ad misericordiam. Et eos quidem hi qui ad ipsos genere attinebant, cum sustulissent, sepelierunt cum aliis pueris propter causæ communitatem. Et hoc est martyrium » nempe ecclesia martyrum « circa Nicomediæ, quod nominatur Martyrium infantium, usque in hodiernum diem. » Hæc de iis Luciani Acta.

17. Quod vero ibi tum Diocletianus olim, ut dictum est, postea vero Galerius Maximianus degere consueverunt: inde accidit, ut Nicomediensis civitas præ cæteris aliis haberetur celebris sanctorum martyrum carnificina. Nam præter illos de quibus superius, ab ipso propemodum persecutionis exordio, mentio facta est, alii complures insigniores martyres Nicomediæ passi habentur, nempe Juliana Africani filia, virgo insignis, passa sub Evilasio prefecto, Cyriaca, et quinque aliæ virgines, Philoteros filius Paciani proconsulis, Cyprianus olim magus, atque Justina virgo, itemque alii viginti martyres; ibidemque Pantaleon medicus quoque, Hermolaus presbyter, Hermippus atque Hermocrates fratres insigne pro fidei confessione certamen obeuntes, martyrii palmas acceperunt. Sed et Pancharius civis Romanus ibidem passus est, Pastor quoque, Victorinus, et socii; itemque Anicetus et Photinus fratres, ac cum eis alii plures donati sunt in eadem civitate martyrii corona, ut Agathonicus atque Zoticus cum sociis. Quin etiam præclarum ibidem edidit specimen fidei confessionis Hadrianus una cum aliis viginti tribus, qui omnes post alia tormenta crurifragio interempti sunt.

18. Porro cum horum, quos Nicomediæ passos esse recensuimus, extant martyrii Acta, omnes tamen certis diebus, quibus eorum natalitia celebrantur, adscripti sunt tabulis ecclesiasticis, sicut et illi quoque, qui in ejusdem Bithyniæ provinciæ civitate Chalcedone necati sunt, nempe illustris martyr Euphemia; sed et Sosthenes quoque et Victor sunt ibidem coronati, necnon Solochanus ac socii milites; auctus est etiam numerus Chalcedonenium martyrum undequinquaginta militibus, qui post certamen Euphemie damnati ad bestias, sed divinitus liberati, gladio percussi sunt. In eadem pariter provincia passus habetur Eutononus episcopus, ex Italia illuc accedens. Tres itidem virgines sorores, Menodora, Metrodora, et Nymphodora, ibidem sub Frontone præside passæ reperiuntur. Nicææ quoque in Bithynia Cyrilla virgo sub Priscilliano præside perdifficile certamen subiens, superatis tormentis, victrix coronata accepit. Diomedes medicus ibidem pariter coronatus est.

19. Tunc etiam Byzantii Acacius centurio admirandum edidit christianæ constantiæ experimentum. Eleutherius quoque martyr eandem civitatem, fusa in ea sanguine, illustravit, sicut et Mucius martyr, cujus memoria extitit posteris celeberrima. Hadrianopoli vero Maximus, Theodorus, et Asclepio-

dotus eadem persecutione insigniter decertantes martyrii coronam consecuti sunt. Cyzici vero in Helle-sponto tunc iidem passi sunt nobilissimi martyres Fausta virgo et Evilasus, alia vero die Sisinnius martyr. Sed et Cleonius, Eutropius, et Basilicus eodem tempore necati sunt. Meminisse hic oportuit Agapeli Synadorum episcopi, de quo hæc habet Suidas¹: « Agapetus Synadorum episcopus, quem Eusebius Pamphili multum celebrat, mentionem faciens ingentium ejus miraculorum, ut sunt translationes montium et luminum, et mortuorum resuscitationes; quem, dum miles esset, Maximinus occidere voluerit, quod multos ejus facta supra modum mirari videret. » Illucque Suidas; sed cum apud Eusebii quæ extat Historiam, hujusmodi nequaquam legantur, ea accepisse existimamus ex aliquo illorum commentariorum, quos ejusdem auctoris recenset², nobis autem incomperto.

20. At nec tacendum de iis, qui in Armenia passi sunt martyres: qui enim Romano imperio sub-jacebant, eadem quoque persecutionis procella vexati sunt. Sebaste in primis Acacii presbyter septemque mulieres, dirissime exercuciatæ sunt sub præside Hirenarcho, qui admiratus constantiam martyrum, divina hæc mente peritus, et ipse credens, una cum Acacio securi percutitur. Quo etiam tempore ibidem Athenogenes episcopus, decemque ejus discipuli, idem certamen magna cum gloria obierunt. Sebaste quoque pro Christi fide Eustratus, Auxentius, Eugenius, Mardarius et Orestes sub Agricolæ diversis locis martyrium consummarunt, quorum res gestæ ab Eusebio monacho scriptæ sunt, et Auracinis tradite. Cum autem idem auctor in fine ipsorum Acto-rum hæc habeat: « Sanctissimus vero episcopus Blasius cum sancti accepisset reliquias, easque cum S. Orestis reliquiis composuisset, omnia implevit quæ ipsi mandata fuerant in testamento S. Eustratii, etc. » Hæc, inquam, cum auctor tradat, constatque Blasium sub Agricolæ præside in Armenia martyrium consummasse, compellimur dicere, post dictos martyres ipsum coronatum esse martyrio, et tempore Licinii, quo idem præses Agricolæ eidem præfectus provinciæ, complures sanctos martyres necavit, et inter alios quadraginta illos insignes milites Sebastianos, de quibus omnibus suo loco dicturi sumus.

21. In eadem quoque provinciæ Armeniæ Satalis civitas insigniori reddita est confessione et sanguine gloriosorum militum Orentii, Herois, Pharmaci, Firmini, Firmi, Cyriaci, atque Longini. Melitinæ item Armeniæ urbe passi tunc sunt Hiero, Nicander, Hesychius, et alii triginta sub Lysia præside: sed longe major ille militum numerus, nempe mille centum et quatuor, qui una cum Eudoxio, Zenone, et Macario, ingenti gloria ex martyrio comparata, certamen fidei obierunt. Melitinæ itidem in Armenia Polyuctus, Victor et Donatus hac eadem persecu-tione necati sunt nobiles milites, licet alii Cæsariæ

eorum certamen contigisse referant. In Actis Andreae ducis exercitus, quorum meminimus, de Eutychio Polyucti filio una cum aliis multis sub Antiocho præside passis mentio quoque habetur. In Arabisio autem Casarius, qui fuit pater Eudoxii, coronatus est, cujus martyrium Suidas paucis perstringens, ait: « Casarius sub Maximiano martyrii corona est redim-itus, quamvis prius indulisset voluptatibus; sed priores maculas martyrii sanguine voluit eluere; nam utroque pede magnis clavis sex transfixo, in ignem est coniectus, et cum statim flammæ admodum exirasset, semiustulatum et integrum cadaver coguati ejus in agro quodam, Subelo nomine, condi-derunt. » Hæc Suidas. Sed quam degener filius ejus a parente Eudoxio Arianorum omnium scelestis-simus!

22. In superiori autem Armenia, cui Tyridates præerat, facta est ingens persecutio in ea Ecclesia, cujus postea Gregorius a Leontio episcopo Cæsariæ Cappadociæ, de quo plura inferius, ordinatus est episcopus. Non solum enim Gregorius ipse gravissima ab eodem passus est, sed et Kipsimus una cum sociis virginibus triginta tribus Deo dicatis pro luenda casti-tate et fide, post dira tormenta necate sunt, inter quas Caiana aliarum monitrix celebrior prædicatur, quæ adjunctis sibi duabus sociis virginibus, crudelioribus tormentis exagitata, mirificam christianæ constantiæ specimen edidit; cum Tyridates a numine ob immanem impietatem percussus insaniam tandem ope ejusdem Gregorii prislinæ mentis sanitati restitu-tus, quos ante fuerat persecutus, coluit Christianos, eosque omnibus officiis prosecutus est; cujus tempore magna facta est in ea regione ad Christianam reli-gionem accessio, ipso etiam rege ad Christum con-verso, adversus quem (ut dicemus) Maximinus diutius decertavit.

23. Non incipias iverim Acta illa Gregorii com-plura habere quæ haud cumctis arident in omnibus. Cæterum scimus ea citata esse ab Euthymio¹ accu-ratissimo auctore, cum ait: « Itaque S. etiam Grego-rius magnæ præsul Armeniæ ante omnes jussit cruces ligneas quibusdam in locis a se collocatas ado-rari, ad easque tanquam ad sacra perugia concurrri; idque cum nondum esset pontifex declaratus, easque nec absolute, nec clavo, nec sanguine expiasset. » Hæc ipse; est autem locus in Actis ipsius Gregorii his verbis expressus: « Itaque accensis lampadibus et cereis transfert capsas martyrum, et earum unam-quamque proprius accipit locus, et divinus Grego-rius signum Dominicæ passionis venerandam Christi crucem, statuit in unaquaque earum. Non autem solum sepulcra fuere ædificata, sed etiam tem-plum, etc. » Et paulo post: « Martyr igitur crucem hic quoque statuit, et jubet multitudinem, quæ illic assidue versabatur et eo venibat, prompto et alacri animi studio Deo cultum offerre per adora-tionem crucis. » Hæc ibi de loco citato ab Euthymio, qui ex iisdem, ut ait, Armeniorum libris (sic enim

¹ Suid. hist. in Agapeto. — ² Suid. in Euseb. Pamphl.

¹ Euthym. in panopol. par. 3. tit. 20.

vocat Acta Gregorii) hæc rursum citat : « Cum enim a demonibus ante baptismum agitarentur, decreverunt jejunare sexaginta dies. Deinde cum eos esset baptizaturus, triginta dierum jejunium illis præscripsit, ut in ipsis quoque Armeniorum libris memorie proditum est. » Hæc Euthymius, quæ quidem in iisdem Gregorii Actis habentur his verbis expressa : « Cum totos ergo triginta dies eis jejunium imperasset et orationem, ab ipso rege incipiens, et a regina et sorore, et per eos postea qui magistratus gerebant, et per ceteros demum pervadens, baptizat omnes in Euphrate, et reddidit filios lucis et dici. Deinde aliud templum excitat prope Euphratem et in eo divina celebrat mysteria; atque, ut par est, sacrificat. Christus quidem ne hic sane obliviscitur miraculorum. Sed illi quidem baptizabantur in Euphrate, ejus autem retinebatur fluentium, et videbatur columna lucis tanquam super basin posita super aquas, simul autem cum ea crux oriebatur in capite, etc. »

24. De ordinatione autem ejusdem Gregorii facta ab episcopo Cæsareæ Cappadociæ Leontio, meminit S. Nicou in epistola ad Anclystium ¹, cum redarguit recentiores Armenos, dicens : « Deinde cum Magnus Gregorius, qui fuit Magnæ Armeniæ episcopus, cavisset, Armeniæ episcopum a nullo alio esse ordinandum quam ab illius temporis Cæsareæ Cappadociæ archiepiscopo, ut ipse fuerat ordinatus; et horrendæ execrationes et anathema in eos sit intentatum, qui aliter faciunt; hæc quidem illi transgrediuntur, » etc. Fulgebat hoc tempore totumque Orientem illustrabat Leontii episcopi Cæsareæ Cappadociæ nomen insigne; ea de causa superioris Armeniæ princeps Gregorium eo misit ordinandum. Extant hæctenus litteræ ad Leontium hæc de re tunc scriptæ his verbis ² :

25. « Profundæ tenebræ, cum aliorum peccatorum, tum impietatis maxime, nos diu operierunt; hinc factum est, ut nec ad veritatem aspicere, nec communem omnium opificem potuerimus olim intelligere. Cum enim et alium nobis solem in terra Magnam misisset Gregorium, et sanctas ostendisset virgines, ut per ipsas nos quoque agnosceremus illius bonitatem et humanitatem, eos immanissime præ furore punivimus; et ipsæ quidem miserabiliter (proh dolor!) a nobis interfectæ fuerunt; hic autem, Dei invicta confirmatus virtute, sævitæ nostræ et insidiis semper superfluit. Verum nec sic quidem abyssus ille miserationum, et infinitum pelagus clementiæ nos desepxit percuntes; sed hujus divini Gregorii doctrina et precibus, et gloriosarum illarum virginum et martyrum intercessionibus, crassam illam caliginem abstulit a nostris animæ oculis, et ad lucem veritatis deduxit, illiusque agnitionem et fidem. Eum ergo qui fuit nobis auctor tot bonorum, nostræque salutis dux certus et dispensator, doctor et pastorem reliquæ vitæ et virtutis non nos

solum elegimus, sed divina quoque visio talem sententiam e supernis obsignavit; per quam ipsum quoque annucentem ad vestram misimus sanctitatem, ut ab ejus manu et lingua ipse consecraretur in pontificatu, et cito nobis, qui grex ejus sumus, reddatur. » Hæctenus ejus litteræ; sed post hæc rursum Acta :

26. « Hæc accepta epistola, Leontius Magnum Gregorium et legatos accipit honorifice; et cum eum, simul adhibitis aliis qui aderam episcopis, consecrasset, cum pari humanitate dimittit et honore. Illinc ergo reversus divinus Gregorius, quos in prope viam sitis civitatibus vidisset dignos qui fierent sacerdotes et aptos, quorum fidei crederetur verbum doctrine, eis ea suasit, quibus erat opus; et illos assumens adduxit in pietate sibi opem futuros, futurosque sacerdotes ipsius Armeniæ et propinquarum gentium. Cum autem jam ingressus esset fines Armeniæ, nuntiatur ei relictum esse quoddam templum Herculis situm super flumen Euphratem, et in eo esse aram, in qua demonibus et Herculi fiunt sacra. Cum ergo ad hoc templum venisset, sola oratione (neque enim ei quisquam humanas admovit manus) qui in eo erant demonibus machinis omnibus et spectris depugnantibus adversus eversionem, ab ipsis evertit fundamentis, et alterum excitat Domino, quod ei ex adverso responderet, in eoque deponit reliquias præcursoris Baptistæ, et martyris Athenogenis; eæ enim inferbantur; postmodum etiam aram consecrat, et in ea Deo incruenta offert sacrificia, etc. » Hæc modo satis de Ecclesia in Majori Armenia juxta Euphratem coalescente.

27. Quod autem spectat ad reliquias Athenogenis, fuerat hic episcopus Sebastus Minoris Armeniæ, ante paucos annos sub hac eadem persecutione Diocletiani martyrio coronatus; cujus mentio facta est : dignum vero est credere, hoc ipso itinere Gregorium Sebaste pertranseuntem, eundem martyrem veneratum, ejusdem accepisse reliquias, quibus novam Ecclesiam consecravit. Sicigitur Ecclesia in Majori Armenia, facto jam rege christiano, magnopere est illustrata, propagataque christiana religio ad ejusdem successorem Arsacem, qui a Juliano Apostata christianitatis causa (quod narrat Sozomenus ¹) dire exagitatus, demum, a Sapore rege Persarum per insidias captus, multa passus, interit ². Sed hæc suis locis uberius. At de Tyridate atque Gregorio hæc demum Nicephorus ³ : « Sunt qui Gregorium una cum Tyridate ad imperatorem Magnum Constantinum venisse tradant, eumque tam miranda et inopinata audientem, magnopere lætatum esse. » Sed hæc puto accidisse cum Constantinus abiit in Orientem, quando ad eum e remotissimis orbis partibus (ut tradit Eusebius ⁴) legationes venerunt. At de rebus in Armenia gestis tempore hujus persecutionis hæc satis.

28. Sed nec caruit Mesopotamia, ad Euphratem posita regio, gladio persecutoris : dirissima namque

¹ Extat tom. I. Biblioth. Sanct. — ² Apud Sur. tom. v. die 20 Septembris.

³ Sozom. lib. VI. c. 4. — ⁴ Ammian. Marcel. lib. XXVII. — ⁵ Niceph. lib. VIII. c. 35. in fine. — ⁶ Euseb. lib. IV. c. 7. in Vita Constantini.

supplicia ibi passos esse fideles in primis Eusebii¹ testimonio comprobatur. Sicut enim antiquissima, ita et florentissima erat ejus provincia Ecclesia. Palmyra quoque eadem clade vexata est, agentibus hæc Lysimacho præside. Primo addito illi comite ac Seneno; cum inter alios martyres Febronia virgo Deo dicata Silapoli ob innumeram persecutionum genera facile princeps emittit; ejus quidem res gestæ fidelissime scriptis tunc mandate sunt a Thomaide sacra virgine diaconissa, tum ex iis quæ vidit, tum etiam quæ a Lysimacho ad Christum postea converso accepit². At de martyribus hoc decennio passis hæc tenemus: sed ex innumeris paucos retulimus, quorum celebrior est memoria, eademque certa in ecclesiastica monumenta relata, atque anniversaria commemoratione tam a Græcis, quam a Latinis repeli solita. Porro non omnes qui modo recensiti a nobis sunt, diversarum provinciarum martyres, licet sub hac persecutione passi sint, hoc tamen ipso anno necatos esse contendimus; sed libuit novissimum hoc Diocletiani persecutionis anno nonnullorum martyrum meminisse, qui eadem persecutione martyrio coronati traduntur; quo tamen potissimum anno id acciderit, ignoratur.

29. *Pax reddita Ecclesie a Galerio, hujusque obitus.* — Verum qua occasione hoc ipso anno eadem persecutio conquieverit, quid ea de re scribat Eusebius³, audiamus: « Ejusmodi, inquit, erant ea mala, quæ toto persecutionis tempore regnarunt; cujus æstus ut octavo anno (Dei juvante gratia) cepit paululum defervescere, sic decimo anno consopitus fuit. Nam cum divina et cælestis gratia clementem suum et propitium obtinuit in nos ostendere dignata esset; tum imperatores nostri temporis, illos dico per quos jam dudum persecutionis tempestates in nos excitata fuissent, sententia tua tanquam miraculo quodam divino commutata, palinodiam (ut aiunt) cecinerunt: et benignis edictis atque decretis humanissimis de nobis promulgatis, persecutionis ardorem in primis effervescentem prorsus exstinxerunt. Neque quisquam mutationis hujus causam ad humanum auxilium, aut ad imperatorum (ut fortasse aliquis dixerit) commiserationem aut clementiam referat (multum sane abest, cum præsertim in dies singulos plures suppliciorum formæ et acerbiores ab initio ad illud usque tempus contra nos ab illis excogitate sint, dum cruciamenta nobis inflata variis machinis alias aliter innovare studebant), sed ad Deum revera, qui tam benigne nobis prospexit, accommodandam; quique non modo populo reconciliatus fuit, verum etiam ipsum malorum tanquam architectum, et cladis totius persecutionis præcipuum auctorem insectatus, graviter exagitavit.

30. « Et quamvis ista divino judicio et decreto fieri oporteret, tamen, Væ (inquit sacer Dei sermo⁴) per quem scandalum venit. Huius ergo castigatio et pœna cælestis invecta occupavit, et ex ipsa carne ex-

orsa pervasit ad animum. Ex improvviso enim in illis corporis partibus, quas natura ob verecundiam contexit atque abdidiit, nascitur apostema; deinde in interioribus corporis recessibus ulcus purulentum et fistulosum; atque istorum insanabilis morus intima depascebatur viscera, quæ quidem infinita vermium multitudine redundarunt, unde fetor letalis et pestifer effluit; quandoquidem universa corporis moles ex nimia ejus, antequam in morbum delaberetur, helluatione et inglutivæ in immensam pinguedinem commutata erat; quæ cum putredine contabefacta, intolerabile et horrendum spectaculum iis, qui appropinquabant, exhibuit. Proinde ex medicis alii, qui exuberantem fetoris graveolentiam ferre omnino non poterant, fuere ejus jussu trucidati; alii tota corporis mole intumescente, et in salutis desperationem delapsa, cum nihil opis afferre valerent, crudeliter interfecti.

31. « Atqui tyrannus tantis cum miseris colluctans, tandem sua maleficia in pios homines admissa animo recognoscere cepit. Mentem igitur recolligens, et tanquam rediens ad se, primum Deo omnium rerum creatori confitetur: deinde suis ad se accessitis, persecutionem contra Christianos sine dilatione sedare et comprimere jubet, lege et decreto imperatoris ipsos Christianos templa sua exædicare, rem maturare, consueta officia in illis facere, preces pro imperii statu fundere. Statim ergo ipso facto verbis probe consentiente, edicta imperatoria in singulis civitatibus palam divulgantur, quæ quasi palinodiam et retractationem injuriarum nobis illatarum complexa sunt in hunc modum⁵:

32. « Imperator Cæsar Galerius Maximinus (Maximianus) Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Thebaicus Max. Sarmaticus Max. V. Persarum Max. Germanicus Max. Ægyptiacus Max. II. Corporum Max. VI. Armeniorum Max. Medorum Max. Adiabænorum Max. Trib. potest. xx. Dictator xix. Cos. VIII. Pater patriæ, Procos. et Imperator Cæsar Flavius Valerius Constantinus (Constantinus) Pius, Fortunatus, Invictus, Augustus Pontifex Max. Tribunus. potest. Dictator V. Cos. Pater patriæ, Procos.

« Inter cætera, quæ pro communi Reipublicæ utilitate et commodo statuumus, volebamus jam antea ex veterum legum institutis et publica Romanorum disciplina omnia corrigi, inque pristinum statum restitui, et providentiam ac curam haberi, ut Christiani, qui majorum suorum sectam et religionem deseruissent, ad ream ejusdem institutionem reverterentur. Verum quoniam illi tanta animi insolentia inflati sunt, tantaque elati arrogantia, ut quæ erant a veteribus decreta (quæ quidem fortasse majores eorum sanciverant) nullo modo sequerentur; sed suo quodam instituto, et ut cuique visum erat, sic quisque sibi tum leges promulgare, tum easdem observare, tum in variis locis varios hominum conventus cogere vellet: nos propterea edictum illico tulimus, ut ad veterum instituta se

¹ Euseb. lib. viii. c. 24. — ² Apud Metaph. die 15 Junii. — ³ Euseb. lib. viii. c. 28 et 29. — ⁴ Matth. xviii.

⁵ Euseb. lib. viii. c. 28.

transferrent; unde complures periculo vitæ objecti, nonnulli graviter perturbati, varia mortis genera sustinuerunt.

33. « Et quoniam non pauci in eadem pertinacia persistebant: et eos nec diis cælestibus debitum cultum tribuere, neque Christianorum Deo venerationem adhibere videbamus; nos ideo ad mausuetudinem nostram, et diuturnam clementiæ nostræ consuetudinem, qua veniam omnibus hominibus impertire solebamus, oculos convertentes; libentissime istud concessimus, ut homines denno se libere Christianos profiteantur; ut ades, in quibus convenire solent, resarciant; sic tamen, ut nihil contra publicam Romanorum disciplinam moliantur. Per alias item litteras iudicibus significabimus, quid ipsos observare oporteat. Unde Christiani hac indulgentia a nobis concessa devincti, debent Deo suo omnix supplicare pro nostra, pro Reipublica, pro sua ipsorum salute, ut quovis modo cum publicis rerum status integer et incolumis retineatur, tum ipsi in suis familiis absque cura et sollicitudine vitam traducere queant. » Hucusque Galerii edictum.

34. Sed in eo primum depravatum est, quod in inscriptione sui Maximinum habeat pro Maximiano: dictum namque fuisse Galerium Maximianum, non Maximinum, ex mille propemodum antiquis inscriptionibus constat, quod et superius demonstravimus. Rursus vero mendum irrepsit, ut loco Constantini positus legatur Constantius, quem ante quinque annos ex hac vita decessisse, certum est. Apparet igitur tum ex consulari octavo Galerii, tum etiam ex tribunitia potestate vicies iterata (tot enim fluxerunt anni ex quo creatus est Cæsar, potestasque tribunitia eidem collata fuit) in superiori posita inscriptione, hoc ipso anno ejusmodi edictum fuisse ab eodem Galerio promulgatum, quo item anno mortuus est, ut idem Eusebius mox indicat, dicens:

35. « Quin ille ipse, qui hujus edicti auctor fuit, non longo tempore post hujusmodi confessionem habitam e vita migravit, doloribus, quibus oppressus erat, liberatus. Istum etiam fertur primum præcipuumque calamitatis, qua Christianis in persecutione configerat, auctorem extitisse, et jampridem ante tumultum a cæteris imperatoribus concitatum, Christianos, cum qui in militia versabantur, tum primum omnium qui in ipsius familia debebant, vi ex fide avertere conatum; et illos ex dignitatis militaris gradu in quo locabantur, decessisse, hos autem maxima contumelia et dedecore affecisse: jam vero aliis intulisse mortem; ad extremum cæteros imperatores, qui erant cum ipso in illa honoris amplitudine conjuncti, ad omnes Christianos persequendos commovisse. » Hæc Eusebius, qui Diocletiani et Maximiani exitum miserabilem refert; sed de his suis locis opportunius, quibus ea configerunt.

36. *Quid Maximinus circa edictum Galerii statuerit.* — Quæ vero post hæc secuta sint, idem declarat his verbis¹: « Hæc palinodia, sive retracta-

tio, auctoritate imperatorum Galerii Maximiani et Constantini, quos supra posuimus, edita, passim in omnibus Asiæ partibus, inque singulis ejusdem provincie divulgata fuit. Qua re in hunc modum confecta, Jovius Maximinus in hunc modum in Oriente tyrannidem exerecens, scelestissimus ille quidem maximeque impius (si quisquam alius) et pietatis in Deum rerum omnium satorem hostis acerrimus, cum litteræ, quibus hæc retractatio continebatur, neququam ipsi arderent, pro mandato, quod scripto in illis erat enuntiatum, verbis solum magistratibus ipsius imperio subjectis mandat, ut persecutionis bellum contra nos excitatum remittant. Nam cum ei non integrum esset, eorum iudicio, qui priores imperii partes tenebant, aliter refragari; decretum retractationis omnibus propositum in obscuro collocare, et aliqua ex parte suppressimere molitur; totoque animo conitens, ne imperii partibus sub ipsius ditionem subjectis in apertam prolerretur, magistratibus ei obsequentibus, edicto non scripto mandat, ut persecutionem contra nos excitatam relaxent. His litteris se ipsi mutuo de mandato certiores faciunt. Nam Sabinus, qui summus provinciarum præfectus et maximo in honore apud imperatores fuit, Maximini sententiam ac volutamentum provinciarum præsidibus per epistolam latinis litteris scriptam significat in hunc modum:

37. « Divina imperatorum DD. nostrorum sanctissimorum majestas incredibili ac singulari studio inflammata, omnium hominum mentes ad sanctam rectamque vivendi viam traducere jampridem decreverat, quo hi qui religionis institutionem et consuetudinem a Romanorum more alienam sequi videbantur, deinceps justos debitosque cultus diis immortalibus impertirent. Verum quorundam pertinacia et perversa voluntas eo temeritatis processit, uti neque recta mandati præscriptione a proprio instituto recedere voluerint, neque supplicium ipsis indictum eos ulla ex parte potuerit perterere. Quare quoniam accidit, ut nonnulli ea de causa se in grave periculum coniecerint, divina dominorum nostrorum potentissimorum inimp. celsitudo propter eximiam suæ insignis pietatis præstantiam, alienum a divinissima ipsorum voluntate ac proposito statuens, ut homines hujusmodi de causa in discrimen veniant; præcepit, ut ipse ad tuam prudentiam litteras exararem, ut, si Christianorum quisquam religionem suæ gentis sequi et observare comperiat, illam molestia et periculo ipsi intentato eximas, et neminem ejusmodi de causa pena multandum statuas; præsertim cum longa temporis progressionem satis exploratè cognitum et perspectum sit, illos nullo modo nullaque ratione persuaderi posse, ut ab ejusmodi contumacia aliquando desciscant. Quocirca tua perspicax solertia ad curatores, præfectos præsidiorum, et prepositos ejusque civitatis et pagi, litteras scribere debet, ut intelligant se debere sedulo præcavere, ne extra cancellos hujus edicti egrediantur. » Hucusque Sabini litteræ. Sed pergit Eusebius:

¹ Euseb. lib. ix. c. 1.

38. «Ob hanc causam, hi qui in singulis provinciis praeerant, sententiam eorum, quae ad ipsos scripta erant, in primis veram arbitrati, curatoribus, praefectis praesidorum, et propositis in singulis agris constitutis, imperatoris voluntatem per litteras palam fecerunt. Neque ista scriptis solum commode processerunt, sed rebus ipsis etiam multo magis : nam haec perinde ac si ab imperatore imperata fuissent, revera ad exitum perduxerunt ; et iam hos quos carceribus inclusos propter fidei in Deum professionem tenebant, quam illos quos cruciatus causa ad metalla condemnaverant, in apertum educentes liberos dimiserunt : hoc enim reipsa imperatori visum esse suspicati sunt, sed falso quidem.

39. «Istis igitur rebus hoc modo constitutis, de repente ab omnibus civitatibus Christianorum conventus frequentes in unum coalescentes, et crebros congressus, qui inter istos de more in ritibus suis obeundis fieri solent, tanquam lumen quoddam post tenebras et noctem opacam effulgens, eruere licuit. Unde tota infidelium gentium multitudo non parum obstupefacta, cum incredibilem tante mutationis rationem admirando, tum propterea solum Christianorum Deum, verum et magnum Deum esse, voce contenta exclamando : ex nostris autem illi, qui persecutionis certamen fideliter et magno animo obissent, praeter ceteris omnibus permagnam animis letitiam denuo perceperunt. At qui fide aegri et infirmi fuissent, et jam propterea conscientias haberent quasi tempestate jactatas, libenter remedium sibi invenire maturarunt ; et his, qui erant robusti in fide, supplicare, eorum dexteram salutarem sibi porrigi, exposcere ; et Deum ipsis propitium fore, ostentari coeperunt. Deinde generosi et magnanimi pietatis athletae, metallorum afflictatione liberati, ad suam patriam redierunt, hilarique et laeto aspectu per quamque civitatem profecti sunt, et gaudio paene inexplicabili, animorumque alacritate, quae nulla oratione explicari poterit, completi. Ingentes igitur hominum catervae per medias vias ac publicas plateas transeuntes, hymnis et psalmis Deum laudavere, siquae illis sui devoravere molestias. Atque illos, qui ut captivi supplicio crudelissimo paulo ante excruciatii fuissent, et patria sua ejecti, laeto atque hilari vultu se ad suos proprios lares recipientes vidisses ; usque eo, uti etiam illi qui nos neci dare magnopere expetivissent, ubi hanc mutationem adeo mirandum in modum factam conspexerunt, nobiscum una de rerum eventis nomihil latari viderentur.» Hucusque Eusebius. Quae autem Maximinus rursus adversus Christianos statuerit, paulo inferius dicemus.

40. *Eusebio papa defuncto succeditur Melchisedes.*
— Hoc eodem anno, vicesima sexta Septembris, moritur Eusebius papa (ipsa enim quoque die natalis ejus adscriptus habetur in tabulis ecclesiasticis), cum sedisset annos duos, menses septem, dies viginti unum ; cum alioqui sciamus in Eusebii Chronico septem tantum menses Eusebio tribui ; rursus vero nimis discrepans ab his tempus reperitur adscriptum

in tabulis ecclesiasticis, nimirum annorum sex, mensis unius, et dierum trium ; sed in his magis placuit sequi indicem Cresconianum, in quo Eusebii sedes duorum annorum, mensis unius, et dierum viginii quinque spatio notata habetur. Verum quod ad numerum mensium et dierum attinet, habita consideratione exordii sedis ejus, ceptae (ut dictum est) quinta Februarii, usque ad vicesimum sextam Septembris, qua in Ecclesia agitur ipsius dies natalis, cum sic, ut diximus, oportuit definisse. His accedit, quod cum in libro de Romanis Pontificibus mendose legatur, eum sedisse a consulatu Maximini nono (cum nullus in Fastis adscriptus sit, nec adscribi potuerit consulatus Maximini nonus, enjus nec unius quidem memoria est consulatus), de ultimo consulatu Galerii Maximiani, qui in hunc annum incidit, esse intelligendum putamus ; licet nec dicendus sit nonus, sed octavus : neque est quod ad consulatum nonum Maximiani Herculii referri possit, quo adscriptus est annus Domini trecentissimus septimus : nam eo tempore Marcellum sedisse, exploratissimum est ; quem propagasse sedem usque ad annum notatum, post ejusdem consulatum, qui est trecentissimus nonus, et ejusdem quoque libri auctoritate testatum habetur.

41. Quod pertinet ad res ab eo gestas, obscura plane, inopia scriptorum vel scripturarum rerum jactura, ejus memoria est. Sed quae in eodem commentariolo de Romanis Pontificibus de eo scripta habentur, hic prodimus, scilicet : «Hujus tempore crux Domini nostri Jesu Christi quinto nonas Maii inventa est ; baptizatus quoque Judas, post Quiriacus vocatus, crucis inventor.» Illic de inventione crucis ibi ; quibus scimus quamplurimos adversari, et in eam pedibus ire sententiam, ut id factum sit, postquam celebratum est Nicaenum Concilium, cum Constantinus una cum matre ageret in Oriente. Certe quidem refragatur his vehementer, quod ex Eusebio certum illud affirmatur, Helenam post Constantinum Christianam religionem amplexatam esse ; quamobrem si hoc tempore Eusebii papae nec Constantinus christianus erat, quomodo Helena, et ipsa deorum cultrix, potuit inveniende crucis Christi adeo studiosa fuisse atque sollicita ? At de crucis inventionis suo loco agendum inferius.

42. Sed de Eusebio rursus in eodem libro haec scripta habentur : «Hic fecit ordinationem unam mense Decembris, presbyteros tredecim, diaconos tres, episcopos per loca quatuordecim. Sepultus est in caemeterio Callisti, via Appia, quarto nonas (kalendas) Octobris, et cessavit episcopatus ejus dies septem.» Illic ibi. De eodem quoque Eusebio papa scriptum legitur in Actis Sancti Eusebii illustris nominis episcopi Vercellensis hoc tempore e Sardinia insula ad ipsum venisse Resitulam nobilem feminam christianam viduam, secumque duxisse filium, et Eusebio papae tradidisse ; quem idem pontifex egregie fide christiana imbutum baptizavit, suoque

¹ Euseb. lib. II. c. 46.

nomine nuncupavit, atque Eusebium nominavit; dignum plane tanti pontificis germen, quo fides catholica in Oriente propemodum extincta cœpit lætiori propagine reviviscere; sed de eo pluribus suo loco. At de Eusebio papa satis, quem Theodoretus ¹ non agnovit, sicut nec Marcellum; nam Melchidam successisse Marcellino affirmat. Verum non nosstrates modo, sed etiam transmarini utrumque noverunt, ut Optatus Milevitanus ² et S. Augustinus ³, alique recentiores omnes.

43. Cum igitur (ut dictum est) post obitum Eusebii diebus septem episcopatus cessasset, tertia die Octobris sedere cœpit Melchias (Miltiades, Melchades, Melchias papa). Quod vero in libro de Romanis Pontificibus hæc tradantur de Melchiade: « Fuit natione Afer, sedit annos tres, menses septem, dies octo consulatu Maximini nono usque ad Maxentium secundo consulente, qui fuit mense Septembris, Volusiano et Rufino coss., » omnia plane inversa esse constat; nam nihil commune habet Maxentii consulatus secundus cum consulatu Volusiani atque Rufini, qui biennio post occisum Maxentium contigit. Quamobrem nulla prorsus spes restituendi loci omni ex parte corrupti esse potest. Jam vero ad ea, quæ huius anni reliqua sunt, Maximini imperatoris, orationem revocemus.

44. *Maximianus persecutionem instaurat per edita et decreta.* — Eodem namque anno, cum necdum menses sex a reddita pace Ecclesie præterlapsi essent, Maximinus imperator, qui una cum Licinio Orientale regebat imperium, eam contrariis edictis in Christianos edilis, aliisque novis ad christianam fidem penitus convellendam excogitatis penitus abstulit, bellumque immane restituit. hæc autem quomodo se habuerint, Eusebii his verbis enarrat ¹: « Verum tyrannus, quem partes versus Orientem regere diximus, quia prohibitatis osor fuit maximus, et omnium honorum insidiator, ista amplius ferre non potuit, neque ad sex menses integros ita cum rebus nostris agi passus est. Nam quæcumque ad pacis et tranquillitatis nostræ eversionem facere videbantur, omnibus (ut dicitur) opibus viribusque machinatus, primum occasione arrepta, nos conventu, qui in cœmeteriis a nobis fieri solet, interdicere conatur: deinde per nefarios quosdam et perditos viros ipse quo suo animo satisfaceret, legationem mittit, cives Antiochiæ hortaturus, ut illi tum ab ipso maximi beneficii loco flagarent, uti nullus christianus ipsorum patriam incolere permitteretur, tum alios etiam ad idem præstandum impellerent. Quarum rerum omnium gerendarum dux fuit et princeps Theotecnus, in ipsa Antiochia natus, et ejusdem civitatis curator, vir crudelis, vafer, improbus, et a sua appellatione maxime alienus.

45. « Illic igitur postquam nos graviter oppugnaverant, et omnibus modis nostros tanquam impios quosdam fures celeriter ex latebris eruerat, et omnia

ad calumniam nobis et criminationem inferendam molitus erat, et mortis auctor ac causa infinitis prope extiterat; tandem idolum et simulacrum quoddam Jovis ^{εἰδωλον}, id est, qui amicitii contrahendis præest, erigit; inque eo magicis præstigiis falsa edit miracula, et ad ejus cultum nefaria mysteria, initiationes impuras, et scelestas expiationes excogitat; efficitque ut oraculorum præstigiæ, quibus ea quæ instituebat, absolvit, ad aures imperatoris pervenirent. Quin etiam quo assentatione et blanditiis in imperatoris animum influeret, dæmonem contra Christianos excitat; assentitque Deum præcepisse, ut illos tanquam ipsi infestos, ex urbe agrisque penitus expellere properarent. » Ilucisque Eusebii. At quod ad miracula spectat, affectare simulata miracula Gentiles consuevisse, quæ dicta sunt in Vespasiano, atque etiam in obitu Hadriani, necnon temporibus Antonini, satis aperte demonstrant.

46. Sed ad conatus Maximini contra Christianos redeamus. « Cum igitur, inquit Eusebii ¹, Theotecnus primus hæc ex sententia gessisset, cæteri omnes magistratus, qui civitates Maximini imperio subditas incolebant, simile suffragium contra Christianos ferre instituerunt. Ubi etiam præfeti provinciarum hoc imperatori pergratum esse perspiciebant, idemque ipsum subjectis suis transigendum suggererant, et tyrannus ipse per rescripta eorum sententiis et decretis libentissime assensus erat: persecutionis flamma contra nos deintegro incenditur. Staturum igitur et simulacrorum sacerdotes, pontifices etiam viri in Reipublicæ negotiis obeundis eximii, et in omni ministerii genere ad deos spectantibus præstabiles, et in quibus incredibile studium insidebat obsequii idolis præstandi, in singulis civitatibus a Maximino creantur. Nam absurda imperatoris superstitio (ut brevi comprehendam) tum magistratus, tum privatos omnes omnia contra nos moliri, quo illi gratificari possent, induxit; quippe pro beneficiis, quæ ab illo se assecuturos sperabant, se illi, si mortem nobis inferrent, aliaque nova et inaudita scelera adversus nos ederent, maxime gratificatos putarunt.

47. « Pilati præterea et Salvatoris nostri rerum gestarum tanquam commentarios quosdam omni blasphemia et convitio contra Christum referatos confixerunt; quos de sententia imperatoris in totum regnum, quod ejus ditioni parebat, mittunt; perque litteras jubent, ut in quibusque locis, agris, et civitatibus hi palam omnibus exponerentur, et ludimagistri pro aliis disciplinis pueros in luce sedulo exererent, hosque illis memoriæ mandandos traderent. Quibus hunc in modum confectis, alius dux exercitum apud Damascum Phœnicæ mulierculas quasdam infames impurasque et medio foro arripit, illisque adeo gravia se tormenta inflicturam inferminatur, nūc eas asseveranter dicere cogat, cum quod olim fuissent christianæ, cum quod nefandi sceleris cum Christianis consciæ extitissent, tum

¹ Theod. lib. 1. c. 3. — ² Optat. Milevit. contra Parmen. lib. 11. — ³ Aug. ep. CLXV. — ⁴ Euseb. lib. IX. c. 2.

¹ Euseb. lib. IX. c. 3. 4. 5.

quod in suis ipsorum templis, quae Graeci Dominica vocant, res obscenas et libidinosas gessissent, et alia etiam, quae eas in nostrae religionis reprehensionem et ignominiam falso effluere voluit; quarum voces in commentarios relatas imperatori etiam ostendendas curavit; cuius jussu in singulis urbibus locisque haec scripta divulgantur. Verum dux iste, non longo temporis intervallo interposito, sibi ipsi manus graves inferens, debitum suae improbitalis supplicium luit. »

48. Post haec sequitur narratio de martyrio Silvani Emese episcopi, Petri episcopi Alexandrini, et Luciani presbyteri Antiocheni; quae quidem alterius potius auctoris, quam Eusebii esse putamus; nisi velimus eum sibi ipsi esse contrarium, et turpiter hallucinatum, cum (ut dictum est) iam asseveranter ante testetur Petrum Alexandrinum nono persecutionis anno sub Diocletiano excitate passum esse, duodecimoque tantum annos sedisse, eorumque tres ante persecutionem in pace transexisse. Quod si dixerimus ipsum sub Maximino hoc anno esse necatum, ipsum sibi in omnibus adversantem constituemus. Cum igitur tum Eusebius (ut dictum est) tum Acta ejus, ante haec tempora, nempe sub Maximiano, esse passum, et post eum Lucianum subisse martyrium, itidem Eusebius Actaque ipsius et Athanasius¹ affirmant; cesset omnis dubitatio de tempore martyrii Petri et Luciani, quos suo loco nos secundum exactam rationem temporis collocavimus. Nequaquam enim progressam esse usque ad sanguinem restitutam ejusmodi per Maximinum in Christianos persecutionem, ex ejus priore edicto pro Christianis tempore Constantini dato, cujus litteras ad Sabinum Eusebius² recitat, plane declaratur.

49. Porro quae hic veluti ab Eusebio ponuntur de illorum martyrio, alterius potius esse additamentum, inde magis persuademur; dum quae post illa narrata sequuntur, iis quae superior dixerat de Actis Pilati confictis, magis aptari videntur, quam importune adjectae de martyribus narrationi; nam sequitur³: « In mediis porro civitatibus (quod nunquam alias configerat) cum urbis cujusque in nos decreta, tum ipsius imperatoris praeterea rescripta in columellas aeneas incisa eriguntur. Pueri quoque in ludis litterariis Jesum et Pilatum, commentariosque ad Christi contumeliam confictos, in ore et sermone quotidie habuerunt. Atque hoc loco mihi necessarium videtur, illud ipsum Maximini rescriptum in columellis aeneis palam propositum citare, quo pariter et insolens ac superba viri impietatis odiique in Deum pervacacia et divina ultio, quae cum brevi post insectabatur, quaeque ob nequitiam odium, quo tenetur et ad impios puniendos assidue et vigilanter incumbit, manifesto appareat; qua quidem impulsus, non longo tempore post contraria de nobis consilia inivit, et legis scriptis sancivit eadem, stabilitique. Sed primum rescriptum totidem verbis explicatum ad hunc modum se habet:

50. « Exemplar rescripti Maximini ad civitatum decreta contra nos sancita respondentis ex columna aerea Tyri descripti.

« Quoniam omnis erroris caligo, et tanquam nebula, quae quidem antehac hominum non tantum impietate imbutorum, quam inscitia misere caeculentium sensus perniciosius ignorantibus tenebris involutos obsederat, penitus discussa est et dissipata; imbecilla humane mentis vis jam tandem facile perspicere potest, se benigna deorum immortalium providentia solum, et gubernatam esse et corroboratam. Atque res est dictu prope incredulitas; quam gratum, quam jucundum et acceptum nobis fuerit, quod tam insigne et clarum vestri pii erga deos instituti specimen edideritis. Quin etiam ante hoc tempus nemini obscurem erat, quae obstantia, quo cultu erga deos immortales uti consueveritis; quibus vestra fides non modis solum et inanibus verbis, sed continuis et admirabilibus rebus gestis satis cognita est et perspecta. Quapropter vestra civitas merito quidem et optimo jure, deorum immortalium sedes et domicilium nuncupetur; multis enim exemplis liquet, eam deorum caelestium praesentia perpetuo floruisse.

51. « Ecce ergo vestra civitas, omnibus illis rebus, quae ad ejus commodum interesse videbantur, neglectis, et petitionibus, quibus pro suo ipsius statu uti solebat, penitus omissis; quando denovo execrabilis christianismi inanitatis professores ac duces, velut incendium consopitum illud quidem, spreto tamen (quod factibus reviviscentibus maximas flammis et ardores rursus ex se fundit) incipere longius serpere senserat, protinus absque mora ad nostram religiosam majestatem, tanquam ad cujusque cultus et pietatis magistram ac patronam confugit, et ab ea remedium et auxilium suppliciter efflagitavit. Quam quidem salutarem cogitationem, propter constantem in vestra religione tuenda fidem, deos animis vestris injecisse, perspicuum est. Ille namque, ille, inquam, altissimus et maximus Jupiter, qui vestre urbis splendori et amplitudini praesidet, qui vestros deos patrios, uxores, liberos, lares et domos ab omni pestifera ac lethali intermedione liberat, in vestris mentibus hoc salutare consilium iniecit; aperteque ostendit indicavitque quam eximium, quam magnificentum, quam salubre sit, debita cum veneratione deorum immortalium religioni et sacrosancto cultui diligenter attendere.

52. « Quis enim iam amens, tamque ab omni ratione alienus reperiri poterit, qui non animadvertat clementi deorum in homines studio factum esse, ut neque terra semina sibi mandata cum fenore reddere denegat, neque agriculturalum spem inani expectatione fallat; neque rursus impius Mars tam horridus absque impedimento in terra vigeat et roboretur; neque aequabili caeli temperatione perturbata, corpora peste infecta aegraque celeriter ad mortem rapiantur; neque mare rigidis immoderatorum ventorum flatibus agitataur turgescat; neque repentinae procellae et abruptae naufragam et peri-

¹ Athan. in Synopsi in fine. — ² Euseb. l. ix. c. 8. — ³ Item l. ix. c. 6.

culosam tempestatem excitent; neque terra præterea, quæ est omnium nutrix et parens, ab imis quasi visceribus gravi cum trepidatione delibescat, neque montes, ejus radicibus nixi. ingenti hiatu patefacto deglutiantur? Quæ quidem mala omnia, hisque multo graviora, nemo est qui ignoret ante hoc tempus sæpe numero obtigisse. Atque ista universa acciderunt ob perniciosum illum et vanum errorem hominum nequam et improborum, Christianorum videlicet errorem; qui quidem cum in eorum animos illaberetur, universum prope dixerim orbem terrarum confusione quadam oppressit.»

53. Hæc cum his litteris exprimat Maximinus, apertissime declarantur quæ Patres suis adversus Gentes scriptis Apologiis validissime refellere conati sunt, nimirum consuevisse Gentiles non tantum cuncta beneficia cælitus impertiri solita, diis accepta ferre, sed mala omnia, quæ ex quacumque occasione in orbem essent illata, Christianis ascribere, quorum causa illiberaliter atque crudeliter pariter eos ut orbis faces pennis afficere, supplicii exagilare, variis horrendisque mortis generibus subjicere non cessabant. Sed ad litteras imperatoris redeamus, quibus (inquit Eusebius) idem hæc paulo post subdit :

54. « Convertant jam oculos ad camporum planitiem longe lateque patentem; considerent lætas florentesque segetes spicarum ubertate redundantes; prata intueantur propter fecundos et moderatos imbres herbis, et floribus splendescens; aeris temperationem animadvertant, quam æquabilis, et quam amena sit. De reliquo omnes perfundantur lætitia, quod per vestram religionem, sacras victimas, et honorem diis adhibitum, vis et impetus potentissimi robustissimique Martis placatus sit, et propterea placidissima pace constanter, et cum securitate ac quiete sese oblectent. Et quicumque caeco illo christianismi errore, et tanquam itinere devio decedentes, ad rectam et præclaram mentem redierint, nullo magis lætentur animo, periude ac si ex tempestate improvisa aut morbo gravi erepti fuerint; et in posterum jucundissimis vite commodis cum voluptate fruuntur.

55. « Quod si qui ex illis sint, qui in detestabili illa inanitate et inscita obstinate persistant, longo locorum intervallo a vestra urbe et agris eam undique ambientibus (sicuti a nobis postulantibus) segregati, in exilium ejiciantur; ut vestra civitas, secundum consentaneam vestri studii in hac causa positi rationem, ita omni erroris labe et impietate liberata, cum debito cultu, sicut in ejus voluntate naturaliter insitum est, auguste deorum immortalium venerationi, et obsequio se totam tradat. Ut igitur intelligatis, quam grata nobis fuerit vestra in hac re petitio; animus noster, qui est ad gratificandum paratissimus, absque decretis, absque postulatione, vestris religionis mentibus liberam ejuſcujumque beneficii et magnifici numeris pro isto vestro divino proposito petendi facit potestatem. Jam ergo hoc petite, ut sitis voti compotes; nam absque mora ipsum consequen-

mini. Quod quidem vestre civitati donatum cum vestre singularis in deos immortales pietatis et religionis in perpetuum perhibebit testimonium; tum satis perspicue vestris filiis et posteritati declarabit, vos, hujus vestri pii instituti causa, digna præmia a nostra benignitate consecutos.» Sunt hæc Maximini litteræ ad Tyrios. Sed prosequitur Eusebius institutam narrationem :

56. « Hæc igitur in columellis et tabulis incisa contra nos in singulis provinciis divulgata fuerunt; quæ sane omnem aditum ad bene sperandum nobis (quantum in hominum situm erat potestate) penitus intercludebant : adeo ut, secundum illud divinum Christi oraculum¹, etiam electi, si fieri potuissent, his de rebus offendiculo impegissent. Verum quanquam auxilii expectatio, quæ in multorum animis insederat, pæne sublata erat et extincta, tamen prope ex inopinato inter vias, dum ministri hujus edicti contra nos promulgati iter in nonnullis regionibus faciebant, Deus, qui est Ecclesie suæ constans propugnator, arrogante tyranni contra nos ostentatione pæne refrenata et compressa, suum cæleste præsidium nobis benignus præstitit. Imbres igitur et pluvia, quæ hiberno tempore fieri consueverunt, solitam suam terræ irrigandæ consuetudinem intermiserunt. Unde fames præter omnium expectationem passim grassari, et pestis deinceps oberrare cepit; morbi etiam ejuſdem novi et peregrini (exulceratio quedam, quæ æstus et fervoris proprio nomine anthrax, id est, carbunculus, appellatur) gravis et violenta impressio : qui per universum corpus pererrans, mortifera his, qui eo perturbabantur, injectit pericula. Quin etiam quoniam in oculis potissimum ejus insidebat cruciatus, infinitos fere viros cum conjugibus et liberis cæcos reddidit.

57. « Hisdem temporibus bellum a tyranno contra Armenios concitatur, viros jam usque ab antiquis sæculis cum Romanis amicitia et societate conjunctos; quos quidem, quoniam christiani erant, et verum in Deum pietatem magno studio et diligentia colebant, iste Deo infestus tyrannus ad hostias idolis et demonibus immolandas cogere conatus, inimicos pro amicis, et hostes pro sociis effecit. Ista cum repente omnia in idem tempus concurrerent, arrogantem audaciam et temerariam contra Deum jactationem tyranni, qui observantia suæ in idola collata et obsidionis contra nos susceptæ causa nec famem, nec pestem, nec bellum denique suis temporibus accidisse, fuisset insolenter gloriatus, perspicue coarguerunt. » Hucusque Eusebius; quæ quidem hoc anno cepta mala, sequenti quoque infelicitus grassata sunt atque novis insuper adancta cladibus, ut suo loco dicturi sumus. Rerum igitur hoc anno in Oriente gestarum narrationis hic finis esto; quo persecuto sub Diocletiano excitata cum ad decennium producta esset, desiit (decemii enim tempus tantum attingit, non absolvit, adeo ut Theodoretus² et alii sint qui numerent annos tantum novem ejus persecutionis, absolutos videli-

¹ Mat. xxiv. — ² Theod. lib. v. c. 38.

cet) quo item Ecclesie Orientali concessa pace per Galerium Maximianum, eo vix funelo post sex menses, hoc eodem anno per Maximinum bellum in Christianos renovatum est; sed quomodo cito extinctum fuerit, sequentis anni historia plenius declarabit. Quid autem Romæ hoc ipso anno contigerit, cum Maxentius diram tyrannidem exerceret, et Melchiasd Romane Ecclesie præseset, atque Tarquinius Perpenna præfecturam Urbanam gereret, dicendum est.

58. Ipsorum Silvestri papæ Actorum exordio, Timothei Antiocheni narratur ea occasione martyrium. quod Silvester cum hospitio accipiens, atque pro illo defensionem suscipiens, Christum confessus sit. Accidit namque ut Timotheus Antiochia Romam veniens, apud Silvestrum manens, cuius æstuabat ardore, Christi fidem publice predicaret; quamobrem Gentilium provocavit invidiam; qui eum apprehendentes Tarquinio Perpenne Urbis præfecto, ut impietatis reum, Romanorum legibus puniendum tradiderunt, a quo diu tormentis afflictus et longo carcere maceratus, tandem capitali supplicio affectus, martyrio coronatur; cuius corpus clam a Silvestro subreptum atque domum suam allatum est; illucque accedente Melchiade papa, solitis exhiberi sanctis martyribus officis ab eodem collatis, inter martyres receptus est, atque tabulis ecclesiasticis ejus natalis dies, celebritate annua repetendus, adscriptus fuit. Sepultum vero post hæc fuit corpus ipsius a Theodora matrona in orto suo, non longe a Pauli apostoli sepulchro, via Ostiensi, in cuius basilica postea fuit honestissime colloatum.

59. Pergunt Acta post Timothei martyrium, narrare Silvestri confessionem et carcerem, e quo liberatus est, abrepto improvisa morte eodem præfecto Urbis Tarquinio Perpenne; sed fusius hæc ibi scripta habentur. Cum vero subditur in iisdem, eodem tempore ipsum Silvestrum, postquam præclarum consummata virtutis in Christi nominis confessione cõdidisset exemplum, a Melchiade fuisse S. R. E. diaconum ordinatum; falsum plane esse rearguitur ex iis quæ S. Augustinus¹ scribit contra Petilianum, ubi inter alios Silvester Marcellini papæ presbyter nominatur. Vides igitur ex iis Acta Silvestri non in omnibus sibi constare, sed aliqua eis superaddita, quibus cætera, licet vera sint, fide vacillant. Habebimus in illis recensendis delectum; explosoque in primis falso Eusebii Casariensis titulo, quo ea in plerisque codicibus inscripta invenimus, cætera quæ sint vera, quæ spuria, vel dubia, magno adhibito veritatis examine, disquiremus.

60. Sed quid tandem accidit de Timotheo martyre? Cum enim tempore Constantini imperatoris passum esse constet, perperam in codice scripto legimus, in persecutione ejusdem Constantini subisse martyrium. At licet aliquando Constantinus brevi temporis spatio a christianitate visus sit alienus; id tamen longe post hæc tempora accidit, ut suo loco

dicimus. Timothei vero martyrium contigit sub Melchiade, hoc anno, dum præfecturam Perpenna gereret, antequam Constantinus se Romam conleret; nam alii qui sequuntur Melchiasd papæ anni, aliis præfectis Urbanis notati habentur, quamobrem nihil est, quod ea, quæ dicimus, ad Constantini tempora præferri possint. Decepti vero nos errore scripti codicis, in nostris Notationibus ad Romanum Martyrologium, cum de Timotheo egimus, plura superflue de Constantini in Christianos indignatione disseruimus, alio loco inferius opportunius collocanda, ac pariter emendanda. Sed et de Timotheo martyre illud non prætermittendum, perperam ejus martyrium poni sub sexto consulatu Constantii¹ ante quinque annos; nam cum appareat, passum sedente Melchiade papa, nequaquam aptari potest tempori illi, quo Romane Ecclesie constat præfuisse Marcellum.

61. Hoc eodem anno, si non superiori (ut pluribus dictum est) cum Achillas episcopus Alexandrinus ex hac vita migrasset, subrogatus est in locum ejus Alexander; cuius episcopatus exordio ea contigisse videntur, quæ de Athanasio puero cum sodalibus colludente scribunt Rufinus² atque Sozomenus³. Ait enim Rufinus: «Tempore, quo apud Alexandriam Petri martyris diem Alexander episcopus agebat, cum post expleta solemnia conventuos ad convivium suum clericos expectaret in loco mari vicino, videt enim puerorum super oram maris ludum, imitantium (ut fieri solet) episcopum, atque ea quæ in Ecclesiis geri mos est. Sed cum infantinis diutine pueros inspectaret, videt ab his geri quædam etiam secretiora et mystica. Perturbatus illico, vocari ad se clericos jubet; atque eis, quid enim ipse viderit, ostendit. Tum abire eos et comprehensos ad se perducere omnes pueros imperat. Cumque adessent, quis eis ludus, et quod egissent, vel quomodo, peruncatur. Illi, ut talis habet ætas, pavidi negare primo; deinde rem gestam per ordinem pandunt, et baptizatos a se esse quosdam catechumenos confitentur per Athanasium, qui Iudi illius puerilis episcopus fuerat simulatus.

62. «Tum ille diligenter inquirens ab his qui baptizati dicebantur, quid interrogati fuerint, quidve responderint, simul et ab eo qui interrogaverat, ubi videt secundum religionis nostre ritum cuncta constare; collocutus cum concilio clericorum, stautuisse traditur, illis quibus inlegris interrogationibus et responsonibus aqua fuerat infusa, iterari baptismum non debere, sed adimpleri ea quæ a sacerdotibus mos est. Athanasium vero, atque eos, quos Iudus ille vel presbyteros habere visus fuerat, vel ministros, convocatis parentibus, sub Dei obstatione tradidit Ecclesie suæ nutriendos. Parvo autem tempore cum a notario integre et grammatico sufficienter Athanasius fuisset instructus, continuo tanquam fidei Domini commendatum, a parentibus restitui-

¹ Aug. contra Petil. de un. bapt. c. 16.

¹ Apud Cusp. de Consulibus sub sexto consulatu Constantii. —
² Rufin. lib. 1. c. 14 — ³ Soz. lib. 11. c. 16.

tur sacerdoti, ac velut Samuel quidam in templo Domini nutritur, et ab eo pergente ad Patres in senectute bona, ad portandum post se ephod sacerdotale defigitur. » Hactenus Ruffinus; eadem fere ad verbum Sozomenus, qui addit Alexandrum convictorem summi ac scribam Athanasium constituisse.

63. At non sic puerum Athanasium fuisse, ut a puerbata longius esset, quæ de eo anno superiori sunt dicta, significare videntur; quamobrem nequam minorem natu fuisse annis duodecim, ex eo potest intelligi, quod creatus est (ut dicemus) episcopus Alexandrinus anno sequenti post Nicæum Con-

cilium, qui numeratur annus Domini trecentessimus vicesimus sextus, post annos abhinc quindecim. Sed nec semper apud Alexandrum mansisse, sed profectum in eremum adhæsisse Magno illi Antonio, ipse in ejus vita a se scripta significat. Quod vero ad eruditionem pertinet, non tantum fuit valde imbutus theologicis facultatibus, sed etiam juris scientiam apprime calluit; Severus ¹ enim nominal eum jurisconsultum. At de Athanasii primordiis hactenus.

¹ Sever. hist. lib. II.

Anno periodi Græco-Romanæ 5804. — Olymp. 272. an. 3. secundum Baronium 272. — Urb. cond. 1061. — Jesu Christi 311.

— Melchiadis papa 1. — Persecutionis 9. — Constantini 6. Licinii et Maximini 5.

4. *Consules in Italia.* — Ad num. 1. In libello de Præfectis Urbi, in quo consules, qui Maxentio imperante Romæ fuere, consignantur, hoc anno legitur: « Consules, quos jusserint D. N. Ex mense Septembri factum est, Rufino et Eusebio. V kalendas Novembris, Junius Flavianus P. U., » id est, præfectus Urbi. Consules in Fastis Idacii his verbis memorantur: « Maximiano VIII consule. His coss. quod est Rufino et Volusiano, diem functus Maximianus Junior, » Galerius nempe Maximianus respectu Maximiani Herentii Junior dictus. Ex prioribus verbis libelli de Præfectis intelligimus, hujus anni initio nullos adhuc consules fuisse, et imperatorum discordiam adhuc durasse. Secundo, in Fastis Idacii ex unico consule duos effectos, quod quandoque factum, alibi observo; Rufinus enim a Zozimo vocatur *Rufus Volusianus*, et a Victore de Caesaribus appellatur *Rufus Volusianus*, et tam a Zozimo, quam ab eodem Victore dicitur fuisse præfectus prætorio Maxentii, quando in Africam missus est adversus Alexandrum tyrannum, quem hoc anno devicit, et in fortitudinis præmium mense Septembri consul a Maxentio creatus est. *Rufinus* itaque *Volusianus Eusebio* collega consul in Italia processit.

2. *Consules in reliquo orbe Rom.* — In reliquo orbe Romano *Galerius Maximianus* solus Fastis nomen dedit, ut Idacius laudatus insinuat, et magis discrete exprimitur in Fragmento Consulari a Bucherio edito, ubi habetur: « Maximiano VIII solo: » quod confirmat auctor Chronici Damasi, in quo Miltiades papa dicitur fuisse « ex die sexto nonas Julias a consulatu, Maximiano VIII solo; quod fuit mense Septembri, Volusiano et Rufino usque in III idus Januarii. Volusiano et Anniano coss. » Ubi etiam idem Italie consul in duos partitur; quod aliquando

ab aliis auctoribus factum, uti jam monui. In Fastis quidem Casareis loco « Maximiano VIII solo » legitur, « Maximiano VII solo, » sed errore librarii; cum in iisdem Fastis consulatus VII Maximiani cum anno Christi cccviii alligetur. Galerio Maximiano mense Martio, ut videtur, collega adjunctus Licinius Augustus, qui *consul* appellatur in edicto Galerii Maximiani, de quo mox agetur. Non multo post Maximianus Augustus ejusdem Galerii Maximiani collega fuit, ut liquet ex verbis Laclantii hoc anno recitandis.

3. *Primus Licinii consulatus suffectus fuit.* — Em. card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Augusti, cap. 1, existimavit *Licinii consulatum* ordinarium fuisse, quia in sententia fuit, cum Dissertationem Hypaticam componerem. Sed re magis examinata, eum inter suffectos numerandum esse certo mihi constitit. Et ratio est, quia auctor Chronici Alex. qui consulatus suffectos negligere solet, v. g. primum Vespasiani, Hadriani et aliorum qui suffecti fuere, nunquam primum *Licinii* in censum confert, eamque ob rem secundum Constantini Magni consulatum cum primo Licinii copulat, et in aliis *Licinii* consulatibus exprimentis primum hoc anno gestum semper omittit. Quare is consulatus procul dubio suffectus. Secundo, Augustinus libro post Collationem, cap. 33, auctorem Chronici Alexandrini imitatur, et tertium Constantini consulatum cum secundo Licinii conjungit; qui tamen si primum Licinii numerasset, utrumque tertium consules vocasset. Hæc Augustini verba: « Nam Melchitades judicavit Constantino tertium et Licinio iterum consulibus, nonis Octobris. » Et tamen anno cccxiii quo ille consulatus gestus, in aliis Fastis legitur: « Constantino III et Licinio III. » Baronius illius initio suspicatur mendum esse in codice, cum Augustinus libellos consu-

lares citet. Sed locus purus est, et primus Licinii consulatus suffectus. Tertio, lex Codicis Theodosiani *De censu* data *XV kal. Februarii* subscriptos habet consules Constantinum Augg. IIII et Licinium III. Gothofredus ibidem ait, eam subscriptionem mendosam esse; cum tamen in ea ideo Licinius consul III appelletur, quia cum primus ejus consulatus suffectus fuerit, vel numerari, vel pratermitti poterat. Quare cum in Fragmento Bucheriano et in Chronico Damasi Maximianus Aug. VIII solus consul dicitur, datur intelligi, solum consulem ordinarium existisse. Verum consulatus suffecti adhuc magis examinandi.

4. *Consules suffecti hoc tempore adhauc in usu.*

— Card. Norisius in Dissert. 4 de Cenotaphis Pisanis cap. 2. § 1, explicans quamdam inscriptionem, in qua *L. Turcius secundus* dicitur *consul*, qui tamen nusquam in Fastis legitur, arbitratur ejusdem consulatum gestum intra annum cccvi et cccxii, cum, diviso in plures Augustos Romano imperio, non eadem ubique essent collegia consulum. « Nam, inquit, anno cccxi scribit auctor indiculi Praefectorum Urbis a Cuspiniano olim publicatus : *Consules, quos jusserint* DD. NN. *Augusti. Ex mense Septembris factum est, Rufino et Eusebio.* Itaque Romae eo anno usque ad mensem Septembris, nulli consules fuerant publicati, eo tamen mense Maxentius designavit Aradium Rufinum, qui anno cccv praefectus Urbi fuerat, et Eusebium, qui a Constantino, l. 1 *De annona et trib.* data anno cccv dicitur : *ex consule.* At in Gallia, Hispania, caeterisque trans Alpes provinciis, quae ad Constantini imperium pertinebant, Maximianus Galerius solus consul eodem anno cccxi nominabatur. Ita legitur in Fastis Idacii et in Fragmento Consulari a Bucherio edito, pag. 250, *Maximiano VIII solo lun.* nempe eo anno kalendas Januarias die lune fuerat, uti reapse dies lune, seu feria secunda fuit prima dies ejusdem anni cccxi, cyclo solis XII, lune VIII, littera G. In Graecia, Macedonia, Dacia, aliisque provinciis Illyrici, in Thracia atque Bithynia, quae parum Galerio Augusto, partim Licinio imperatori parebant, dicebantur consules Galerius Maximianus octies, et Maximinus iterum. Haec imper didici ex auctore Libello Lactantii Firmiani de Mortibus Persecutorum a viro doctissimo Stephano Baluzio ex insigni illustrissimi D. Colberti comitis sacrarum ac privatarum largitionum bibliotheca evulgato; siquidem scribit, cap. 35, edictum pro Christianis a Maximiano Galerio paucis ante ejusdem mortem diebus, *propositum Nicomediae pridie kal. Maias ipso octies et Maximino iterum consulibus.* Prosper in Chronico, Victorius in Canone Paschali, Cassiodorus, auctor Chronici Alexandrini, aliique eo anno cum Maximiano octies Licinium collegam posuerunt. Hic forte in Pannoniis, Rhætia, ac Norico, ubi Licinius imperabat, idem semet collegam cum Maximino addiderat. Eusebius lib. 9, cap. 11, scribit maximo in honore habitum fuisse ab Orientis imperatore Maximino Peucetium, quem ille iterum ac tertio consulem et praefectum ac procuratorem

summæ rei creaverat; qui tamen a doctis Fastorum collectoribus ne semel quidem consul nominatur. Valesius in Notis Eusebianis anno cccxii statuit in Oriente consules Maximinum Augustum II et Peucetium II. Verum ex Lactantio, qui id temporis Nicomediae degebat, patet Maximinum iterum consulem fuisse anno superiore cccxi. Uti vero Peucetius consul in Oriente fuit, ita pariter L. Turcius Secundus in Occidente consulatum quandoque gessit, quamvis neuter in Fastis signatus appareat; cum tamen eo saeculo nulli suffecti consules crearentur. » Haec card. Norisius. Idem Eusebii locus Valesium in Notis Eusebianis in transversum egit. Ex eo enim collegit *Peucetium* ter collegam Maximini in tribus consulatibus ordinariis fuisse; cum credibile, inquit, non sit, Maximinum alteri tertium consulatum tribuisse; ipsum vero ne semel quidem consulem existisse.

5. *Opinio contraria confutatur.* — At haec omnia ex iis, quae jam statui, facile solvuntur; liquetque alia quidem Romae ac in reliquo orbe Romano ab anno Christi trecentesimo septimo usque ad annum trecentessimum duodecesimum fuisse consulum paria; sed extra Italiam, divisis licet plerumque imperatorum animis, eosdem tamen consules agnitos fuisse; et ubi inter eos convenire non potuit, adhibitam fuisse formulam *Post consulatum* inter imperatorum discordias natam; nam ante praefatum annum nullibi ejus formulæ mentio. Ea imperatorum discors concordia apparet ex edicto hoc anno a Galerio Maximiano paulo ante mortem ejus emisso, de quo infra. In ejus enim fronte haec verba leguntur : « Imperator Caesar Galerius Valerius Maximianus, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Germanicus Maximus, Ægyptiacus Maximus, Thebaicus Maximus, Sarmaticus Maximus quintum, Persicus Maximus, secundo Carpicus Maximus, sexto Armeniacus Maximus, Medicus Maximus, Adiabenicus Maximus, Tribunitiae Potestatis xx, Imperator XIX, Consul VIII, Pater Patriæ Proconsul. Et Imperator Caesar Flavius Valerius Constantinus, Pius, Felix, Invictus, Augustus; Pontifex Maximus, Tribunitiae Potestatis v, Imperator V, Consul, Pater Patriæ Proconsul. Et Imperator Caesar Valerius Licinianus, Pius, Felix, Invictus, Augustus, Pontifex Maximus, Tribunitiae Potestatis iv, Imperator III, Consul, Pater Patriæ Proconsul : Provincialibus suis salutem. » Ideo autem in eo edicto Galerii Maximiani, Constantini et Licinii nomina leguntur, quia eorum consensu datum fuit. Quod si communi consensu edictum illud emisere, cur non et communi consensu consules ordinarios designavere? Et *Maximum* in designatione consulum ab illis non dissensisse ex eo liquet, quod Lactantius mox citandus tradat, post Galerii Maximiani mortem discordiam Licinium inter et Maximianum ortam fuisse. Quare ante eam mortem inter eosdem conveniebat.

6. *Ea sententia magis refellitur.* — Nec aliquis ex imperatoribus *Galerio Maximiano* seniori Augusto, præ quo ipsi Cæsares tantum videbantur, ut ex

iis, quæ anno cccxiii dicimus, clarebit, in dispositione consulari repugnare ausus fuisset, quemadmodum nec *Maximiano Herculo*, postquam imperium resumpsit, et antequam ei a Constantino Magno purpura detracta esset. Hinc, ut supra vidimus, Galerius Maximianus in nummis *junior Augustus* vocatus, et Maximianus Herculis *senior Augustus*. Certe sicut Idacius in Fastis, et auctor libelli de Præfectis, consules qui in Italia, ubi Maxentius tyrannus regnabat, Fastis nomen dedere, memorarunt, ita aliquis ex antiquis consules a Licinio et aliis junioribus Augustis designatos descripsisset, si vere ab eis creati fuissent. Imo cum Idacius in fastis tam consulatum qui in Italia annum aperuerunt, quam consulatum qui in reliquo orbe Romano agniti sunt, mentionem faciat; non dubium, quin si alii consules ordinarii nominati fuissent, eorum idem Idacius meminisset. Dico consules *ordinarios*; quia quemlibet imperatorem consules suffectos designasse, ideoque et Maximianum tres suffectos consulatus in Peucetium contulisse indubitatum videtur. Hinc in Fastis Græcis a Dodwellio in Appendice ad Dissertationes Cyprianicas publicatis per hæc tempora aliqui consules leguntur, quorum reliqui Fastorum conditores tacent, quia nempe ii tantum consulatum suffectum gessere, licet eos consules ordinarios fuisse Dodwellus perperam arbitratus fuerit; non advertens in iisdem Fastis non raro consules suffectos pro ordinariis obrudi.

7. *Consules suffecti usque ad Constantinopolim conditam durasse videntur.* — Per hæc vero tempora consules suffectos creati solitos certum esse debet, cum consulatus a Licinio currenti anno gestus suffectus tantum extiterit, ut numero præcedenti demonstravi. Consules autem suffectos Diocletiano et Maximiano Herculo imperantibus adhuc viguisse ostendit secundus consulatus Fausti ordinarius anno cccxviii et secundus Titiani anno cccii etiam ordinarius ab utroque gestus, quorum prior consulatus nomen suffectus aut honorarius fuit, cum in nullis Fastis legatur. Quod si primus Licinii Augusti consulatus suffectus fuit, non dubium, quin et secundus Maximini Augusti suffectus etiam fuerit. Quod consulatus genus durasse videtur usque ad Constantinopolim conditam, consulesque ordinarios a Constantino tunc annuo redditos.

8. *Quinquennialia imp.* — Cæterum *Rufinus* ille, qui hoc anno cum *Eusebio* consul ordinarius in Italia fuit, alius est a *Rufino Aradio* anno ccciv Urbis præfecto, ut ex iis, quæ hoc anno, num. 1, in medium adduximus, manifestum fit. Docte porro observavit card. Norisius in litteris ad me nuper scriptis, in titulo laudati decreti a Galerio Maximiano dati, *imperatoris* titulum juxta numerum victoriarum multiplicari: si enim numeres victorias, e quibus eum titulum iteravit, invenies eas esse xix, cum tamen Galerius Maximianus ibidem *imp. XIX* appelletur, ubi titulus imperatoris, qui imperii initio Augustis dabatur, etiam antequam hostes vicissent, in summam confertur. Galerii Maximiani, Licinii et Maximini

consulatus juxta secundam consulatum Cæsarum regulam sumptos. In hunc enim annum imperii Cæsarei Galerii Maximiani *vicennialia* incidebant, quæ tamen in annum sequentem distulit, ut mox ex Lactantio videbimus, consulatu interim suscepto. Incidunt et in hunc annum *quinquennialia* imperii Cæsarei Licinii et *Quinquennialia* imperii Augustei Maximini, et ex consulatu suffecto ab utroque initio intelligimus utrumque exeunte anno cccvii Augustum appellatum fuisse; *Licinius* enim non multo postquam Cæsar renuntiatus est, Augusteam dignitatem obtinuit. Quemadmodum itaque *Gallienus* junior Cæsar anno quinquennialibus suis addicto consulatum suffectum cepisset, ita Maximinus et Licinius hoc anno, quo similia solemnia edere debebant, consulatu suffecto contenti fuere.

9. *Constantinus Maximi nomen obtinet.* — Exhibuit et *quinquennialia* Augustei imperii Constantinus, et in Galliis, ubi imperabat, *Maximi* nomine insignitus est. Mediobarbus enim pag. 462, nummi Constantini producit inscriptum: CONSTANTINUS P. F. AUG. in postica: VOTIS V. MULT. X. P. TR. id est, *percussa*, scilicet moneta, *Treviris*. In duobus aliis ibidem recitatis habetur: IMP. CONSTANTINUS MAX. P. F. AUG. in postica: VOTIS V. MULT. X. VICTOR. in alio: CONSTANTINUS MAX. AUG. in postica: VOTIS V. MULT. X. Si prior nummus, in quo *Maximus* non dicitur, imperii ejus Augustei initio cusus non est, non dubium, quin ad annum præcedentem, quo eum imperii Cæsarei quinquennialia dedisse ibidem diximus, pertineat. Sed quidquid hac de re sit, Constantinus in quinquennialibus hoc anno celebratis, *Maximi* titulum in Galliis accepit, quem Romæ nonnisi anno sequenti post devictum Maxentium, ut optime Mediobarbo observatum, obtinuit. Duos enim postremo nummos in quinquennialibus percussos certum; cum ipso imperii initio ob Galerium Maximianum seniore Augustum tunc valde formidandum, *Maximi* nomen Constantinus sibi attribueri ausus non fuisset Eboraci, ubi purpuram induit; unde et litteras laureatas ad Galerium Maximianum, ut suam nuncupationem gratam habere vellet, misisse diximus. Porro de præcedentium Augustorum more Constantinus in hac festivitate novum titulum assumpsit.

10. *S. Luciani martyrium.* — A num. 3 ad 15. *S. Luciani* presbyteri Antiocheni martyrium anno tantum sequenti configit. Cum enim passus sit septimo Januarii die, et post *S. Petri Alexandrini* necem, quæ hoc anno die xxv Novembris accidit, non dubium, quin *Lucianus* anno tantum sequenti martyrio coronatus fuerit. Unde recte Eusebius et Hieronymus *Luciani* martyrium sub Maximino posuere. Quod Baronius in notis ad Martyrologium Romanum etiam scripserat, et Metaphrastes et Suidam, qui eum sub Maximiano occubuisse scribunt, jure merito reprehenderat; quos tamen postea perperam in Annalibus secutus est. Neque enim *Lucianus* sub Galerio Maximiano currenti anno demortuo pati potuit, si ejus martyrium anno sequenti conligit. Eusebius

lib. 8, cap. 13, illud retulit; sed turbato ordine temporum, lib. vero 9, cap. 6, distinctius notat tempus, quo occisi sunt Petrus episcopus Alexandrinus et Lucianus, ut observat Valesius in Notis, nempe sub Maximino, et quidem Nicomediae, « in qua tunc civitate Maximinus morabatur, » et postquam jam Lucianus morti traditus fuerat. Ruinartus in Actis sinceris martyrum, pag. 561, hanc opinionem, quam cum Valesio jam secutus fueram, amplectitur, licet memoria lapsu neutrius meminerit.

11. *An in haeresim incidit.*—Non tantum Baronius, sed etiam Schelstraftus in Dissert. in de Sacro Concilio Antiocheno, cap. 2, alique viri docti *S. Lucianum* ab haerescos suspicione liberare conati sunt; sed cum nihil præter conjecturas suas afferant, fides non videtur deneganda *S. Alexandro* episcopo Alexandrino: qui in epistola ad Alexandrum Constantinopolitantum episcopum a Theodoro lib. 1, cap. 4, relata, postquam de Paulo Samosateni Antiochiæ episcopo locutus est, ait: « Cui succedens Lucianus pluribus annis a communione trium episcoporum sese abjunct. » Causa itaque schismatis Luciani fuit doctrina Pauli Samosateni, quam defendebat; cujus gratia diu separavit se a tribus episcopis Antiochenis, Domino sc., Tymæo, ac Cyrillo, qui sibi invicem succedere. Certe Theodoretus, postquam hanc Alexandri, qui Luciani temporibus vixit, ejusque doctrinam ac discipulos apprime noverat, epistolam retulit, discrete affirmat eum nulla in re mentitum esse, sed veritatem ingenue protulisse. Accedit testimonium Epiphani in heresi 43 quæ est Lucianistarum, ubi *Lucianum* hunc, de quo loquitur Alexander, Arianae heresi patrocinatum fuisse, et ab Arianis pro martyre habitum scribit. Præterea discipuli ejus, quos recenset Philostorgius, qui se *Conlucianistas* vocabant, Ariani erroris labe omnes infecti fuere.

12. *Fuit longo tempore schismaticus.*—Sed videamus quid de illo narret Alexander. Ait primo Lucianum successisse *Paulo Samosatensi*, id est, erroris illius successorem fuisse. Illum autem familiarem fuisse *Pauli Samosateni* credibile est; fuit enim et ipse oriundus ex urbe Samosatensi (quæ urbs Syriæ ad Euphratem fluvium), ut legitur in ejus Vita et cum *Paulus* ex ea urbe ad Antiochensem episcopatum evectus est, *Lucianus* quoque Ecclesie Antiochiæ presbyter fuit. Ætas quoque utriusque in idem fere tempus incurrit; Paulus enim Aureliani temporibus depositus est, et post depositionem diu superstes vixit. Ponamus ergo illum ad Cari usque tempora pervenisse, abhinc ad martyrium Luciani anni sunt plus minus viginti quinque. Ex quo apparet Paulum ac Lucianum eodem oppido ortos et ejusdem urbis sacerdotes, isdem quoque vixisse temporibus. Cæterum hujus verbi, ἀποσυναγωγος ἔμαυε τριῶν ἐπισκόπων, vim non intellexere interpretes; quos secutus Baronius ad annum cccxviii scribit, *Lucianum* a tribus episcopis sibi continue succedentibus, Ecclesia ejectum fuisse. Atqui hoc non dicit Alexander, sed tantum ait, *Lucianum* schisma fecisse in Antiochensi Ecclesia, et sub tribus episcopis sibi continue

succedentibus collectas seorsum celebrasse. Id enim significat vox ἀποσυναγωγος. Itaque Epiphanius Scholasticus non male hunc locum interpretatus est hoc modo, « cui succedens Lucianus, extra synagogas mansit plurimo tempore, » ut ostendit Valesius loco laudato, ex quo hæc accepimus, qui addit laudandum quidem esse Baronium, qui martyrem Christi nefanda hærescos suspicione liberare conatus sit, sed veritatem cunctis rebus anteponendam esse. Tandem vero ad unitatem Ecclesie reversus est Lucianus, ut ex Alexandro colligitur. Neque enim eum usque ad exitum vite in schisma mansisse scribit, sed tantum longo tempore separatam fuisse. Luciani Acta a Bollandio in Actis Sanctorum die vii Januarii illustrata.

13. *Exactiones Galerii Maximiani vicennialia meditavit.*—A num. 29 ad 61. Galerii Maximiani Augusti interitus hoc anno in Fastis Idacii consignatus; ideoque et a Baronio accurate recitatus. Sed tempus signantius explicat Lactantius in libro de Mortibus Persecutorum, et multa quæ hactenus nos fugerant, in lucem profert. Capite itaque 31, postquam jam Maximianum Herculi necem narravit, ait: « Ab hoc Deus religionis ac populi sui vindex, oculos ad Maximianum alterum transtulit, nefandæ persecutionis auctorem, ut in eo etiam vim majestatis ostenderet. Jam de agendis et ipse vicennialibus cogitabat... qui jamdudum provincias affllexerat auri argenteque indictionibus factis, quæ promiserat redderet etiam in nomine vicennialium securem alteram afflaxit (locus ille corruptus). Quæ vexatione generis humani exactio celebrata sit, maxime rei annonariæ, quis enarrare digne potest? Officiorum omnium milites, vel potius carnifices singulis adharebant, cui prius satisfieret, incertum, veniam non habentibus, nullas abstinendi multiplicis cruciatus, nisi exhiberetur statim quod non erat. Multis custodiis circumsepto nulla respirandi facultas, nullo tempore anni vel exigua requies, frequens super iisdem hominibus vel ipsis judicibus, vel milibus judicum pugna, nulla area sine exactore, nulla vindemia sine custode, nihil ad victum laborantibus relictum. Quæ quanto tolerabilia sint, eripi a labore hominum cibos labore quæstos, tamen tolerabile aliquo modo vel spe futurorum. Quid vestis omnis generis, quid aurum, quid argentum? Nonne hæc necesse est ex venditis fructibus comparari? Unde igitur hoc, o dementissime tyranne, præstabo, cum omnes fructus auferas, universa nascentia violenter eripias? Quis ergo non bonis suis eversus est, ut opes quæ sub imperio ejus fuerunt, comaderentur ad votum, quod non erat celebraturus? » Ex verbis istis, ut id obiter observem, liquet quanta pompa vicennialia et id genus festa ab imperatoribus ederentur, cum in eum finem ingentes exactiones fieri solerent. Liquec secundo Galerium Maximianum imperii Cæsarei vicennialia non celebrasse, licet, si anno legitimo exhibita fuissent, currenti, in quo sextus a celebratis quindeccennialibus incipiebat, edenda fuissent.

14. *Morbus Galerii Maximiani.*—Tum capite

33 Lactantius ait: « Jam decimus et octavus annus » ejus nempe imperii Cæsarei kalendis Martiis anni cxcix inñi « agebatur, cum percussit eum Deus, insanabili plaga. » Ideoque anno cccix, quo annum xvii inchoavit. « Nascitur ei ulcus malum in inferiori parte genitalium, serpique latus. Medici secant, curant, sed inductam jam cicatricem scindit vulnus, et rupta vena, fluit sanguis usque ad periculum mortis. Vix tamen cruor sistitur. Nova ex integro cura. Tamen perducitur ad cicatricem. Rursus levi corporis m.... vulneratus, plus sanguinis quam ante decurrit. Albescit ipse, atque absumptis viribus tenuatur; et tunc quidem rivus cruoris inhibetur. Incipit vulnus non sentire medicinam, proxima quæque cancer invadit, et quanto magis circum secatur, latus sævit, quanto curatur, increscit. Cessere magistri Phyllides, Cirona, Metonius, Melampsius. Undique medici nobiles trahuntur. Nihil humane manus promovent. Confugitur ad idola. Apollo et Asclepius orantur, remedium flagitatur. Jam Apollo curam. Malum multo pejus augetur. Dat non longe perniciēs aberat, et interiora omnia corripuerat. Computrescunt forinsecus viscera, et in tabem sedes tota dilabatur. Non desunt tamen infelices medici, vel sine spe vincendi mali, fovere, curare. Repercussis medullis malum recidit introrsus, et interna comprehendit, vermes intus erantur. Odor autem non modo per palatium, sed totam civitatem pervadit. Nec mirum, cum jam confusi essent exitus stercoreis et urinæ. Comestus a vermibus, et in putredinem corpus cum intolerandis doloribus solvitur. Clamores simul horrendos ad sidera tollit, quales mugitus fingit saucius taurus. Apponebantur ad sedem thnetem cocta et calida animalia, ut vermiculos efferet calor. Quis resolutis inestimabile scatebat examen, et tamen multo majorem copiam tabescendorum viscerum pernicies secunda generaverat. Jam diverso malo partes corporis amiserant speciem. Superior usque ad vulnus aruerat, et miserabili macie cutis lurida longe inter ossa considerat. Inferior, sine ulla pedum forma, in utrumque modum inflata discreverat. Et hæc facta sunt per annum perpetuum, » ab ultimis nempe mensibus anni Christi cccix ideoque per annum et aliquot menses quos Lactantius negligit, « cum tandem malis domitus Deum coactus est confiteri, novi doloris » legendum forsitan, nova vi doloris « urgentibus intervalla exclamat, se restitutum Dei templum, satisque pro scelere facturum. Et jam deficiens edictum misit hujusmodi. » Recitat postea Lactantius edictum illud in favorem Christianorum datum, quod Græcum extat apud Eusebium lib. 8, cap. 18.

15. *Interitus Galerii Maximiani.* — Porro Galerium Maximianum *Serdicæ* ægrotasse ac interfisse, discimus ex anonymo Valesiano, qui postquam de Licinio Cæsare creato locutus est, inquit: « Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabit, ut aperto et putrescente viscere moreretur. » Pergit Lactantius, cap. 35: « Hoc edictum proponitur Nicomediæ pridie

kalendas Maias, ipso (nempe Galerio Maximiano) octies et Maximino iterum consulibus. Nec tamen ille hoc facto veniam sceleris accepit a Deo, sed post dies paucos, commendatis Licinio conjuge sua et filio, atque in manu traditis, cum jam totius corporis membra defluerent, horrenda tæbe consumptus est. Idque cognitum Nicomediæ mensis ejusdem (sc. Maii) cum futura essent vicennalia kalendis Martiis impendentibus, » anni nempe Christi sequentis, quo kalendis Martiis die imperii ejus Cæsarei natali ea solemnia propter perpetuum morbum dilata, edere decreverat. Uxor Galerii Maximiani erat *Valeria* Diocletiani filia, quæ ob ferri ciam Licinii ad Maximum confugit, a quo pessime habita, ut infra videbimus. Nullum ex ea Galerius Maximianus filium suscepit, sterilis enim fuit, ut docet Lactantius cap. 50. Hæc itaque intelligenda ex *Candidiano*, quem ibidem Lactantius dicit ex concubina natum, a Valeria adoptatum, ac desponsum iiliæ septenni *Maximini* Augusti. Hunc, ut tradit Lactantius, cap. 20, Cæsarem facere destinabat pater post celebrata vicennalia. Sed occisus est a Licinio anno cccxii ætatis suæ xvi, ut infra. Titulum præfati edicti Galerii Maximiani supra num. 5 recitavimus. In quo cum *Galerius Maximianus* dicitur tribunicitie potestatis xx constat illud emissum esse post kalendas Martias currentis anni, quibus tribuniciam potestatem xx auspicatus est. Post illum diem datum, ex nummis etiam græcis apud Goltzium certum redditur. Ultimus enim, in quo annus Augustei ejus imperii notatur, exhibet hos characteres, *L. Z.*, id est *annus septimus*.

16. *Quot annis Galerius Maximianus imperavit.* — Nam cum, Lactantio teste, kalendis Maii anni cccv Augustus renuntiatus fuerit, kalendis Maii currentis Christi anni septimum imperii Augustei annum incepit. Quare cum idem imperator jam deficiens edictum illud promulgavit, apparet Lactantii sententiam Galerii Maximiani nummis corroboratam esse, perperamque scripsisse Valesium in Notis Eusebianis, aliosque viros doctos, edictum illud ante mensem Martium datum esse. Qui error ex alio profluxit, quod nempe Galerium anno cccxi kalendis Martiis Cæsarem creatum autmarint. Sed eorum opinionem Lactantius plane evertit. Si enim Galerius anno imperii decimo octavo in morbum incidit, et postquam per integrum eo vexatus est, obiit, profecto ante annum cccxi imperium Cæsarem non accepit; alioquin per duos annos integros ægrotasset. Insuper in anonymo Valesiano de Galerio Maximiano dicitur: « Imperavit ann. xix; » ideoque anno ducentesimo nonagesimo secundo kalendis Martiis Cæsar dictus fuerat, aliter non annos undeviginti, sed annos viginti et aliquot menses imperium tenuisset. Quare recte in Chronico Eusebiano hoc anno legitur: « Galerius Maximianus moritur xx imperii sui anno, quod partim Cæsar partim Augustus exercuit. » Denique Victor de Cæsariibus ait Galerium et Constantium Chlorum « potentiam Cæsarem annos tredecim » obtinuisse; quod etiam de eodem Constantio testatur Eutropius. Quamobrem uterque Cæsar anno cccxi

nuncupatus fuerat. Neque diem edictum illud anno praesenti ante mensis Martium, dum adhuc tribunalia potestas xx in cursu erat, datum esse, sicque *Galerium* anno cccxi inclinare eam potuisse. Nam praeterquam quod ea opinio ex dictis corrui, tanta distantia Serdicae inter et Nicomediam, ubi propositum est, non interiacet, quin infra unicum mensium edictum Serdicae Nicomediam transmitti poterit, imo quin transmissum sit, cum de re gravissima, de persecutione nempe inhibenda, ageretur.

17. *Decennalia Caesarum in dubium revocari non possunt.* — Ex dictis duobus numeris antecedentibus manifeste patet doctorum virorum error, qui postquam composui Dissertationem Hypaticam, in qua imperium Caesarum antea in tenebris sepultum in lucem protuli, illud tanquam fictitium et omni antiquitati ignotum exhiberunt, neque quinqueennalia aliaque id genus festa male multiplicasse asserere; cum enim Galerius Maximianus vicennalia exhibiturus esset, nisi cum mors sustulisset, ea nomen de imperii Caesarei vicennalibus intelligi possunt. Quare quae monstra videbantur quando eam Dissertationem publicavi, nunc nomen puerorum terribilissima aestimari possunt.

18. *Licinius et Maximinus provincias a Galerio possessas partuntur.* — « Quo munio, » mortis nempe Galerii Maximiani, inquit Laetantius, cap. 36, « Maximinus audito, dispositis ab Oriente castris pervolvit, ut provincias occuparet, ac Licinio morante, omnia sibi usque ad fretum Chalcedonium vindicaret. Ingressusque Bithyniam, quo sibi ad praesens favorem conciliaret, cum magna omnium laetitia instillit censum. Discordia inter ambos imperatores, ac pæne bellum. Diversas ripas armati tenebant. Sed conditionibus certis pax et amicitia componitur, et in ipso fretu fordus fit a dextera copulantur. » Cum autem Maximinus in epistola scripta ad Sabinum post mortem Galerii Maximiani doceat, se *anno praeterito* Nicomediae fuisse, ut videre est apud Eusebium, liquet *Maximinum* mortuo Galerio Asiam ac Bithyniam occupasse, quas Galerius una cum Hlyrico et Thracia sibi refecerat. Et quidem Bithyniam cessisse in jus et ditonem Maximini, colligit Baluzius in Notis ad citatum Laetantii locum ex martyrio S. Luciani Antiocheni, quod enarrat Eusebius, lib. 9, cap. 6.

19. *Maximinus Christianos persequitur.* — Pergit Laetantius loco citato: « Rediit ille » sc. Maximinus « securus, et fit qualis in Syria et in Aegypto fuit. In primis indulgentiam Christianis communi tutela datam tollit, subornatis legationibus civitatum, quae peterent, ne intra civitates suas Christianis conventicula extruere liceret, ut quasi coactus et impulsus facere videretur quod erat sponte facturus. Quibus annuens novo more sacerdotes maximos per singulas civitates singulos ex primoribus fecit, qui et sacrificia per omnes deos suos quolibet facerent, et veterum sacerdotum ministerio subnixi darent operam (ut) Christiani neque fabricarent, neque publice

aut privatim colerent, sed comprehensos suo jure ad sacrificia cogeret, vel iudiciis offerrent. Parumque hoc fuit, nisi etiam provinciis exactiore dignitatis gradu singulos quasi pontifices superponeret, et eos utrosque candidis chlamydis ornatos jussit incedere. Facere autem parabat quae in Orientis partibus fecerat. Nam cum clementiam specie tenus profiteretur, occidi servos Dei vetuit, debilitari jussit. Itaque confessoribus effodiebantur oculi, amputabantur manus, pedes detrucebantur, nares vel auriculae desecabantur. » Verum quidem est, post edictum a Galerio Maximiano in gratiam Christianorum emissum, Maximinum, ubi illud accepit, mandasse iudiciis, ut a Christianorum oppugnatione abstineret, constitutione tamen Galerii suppressa, et iuda tantum voce per *Sabinum* praefectum praetorii sui, provinciarum praesidibus jussit, ut persecutionem adversus eosdem inhiherent, uti narrat Eusebius, lib. 9, cap. 1, ubi et epistolam ab eodem Sabino singularum provinciarum praesidibus scriptam recitat. Sed, ut habet idem Eusebius, cap. 2, « ne sex quidem integris mensibus passus est eum statum permanere, » et ad subruendam pacem Maximinus nihil non molitus est.

20. *Et quidem circa sua quinqueennalia.* — Quae itaque Laetantius narrat, circa mensem Novembrem cepta; is enim mensis sextus est a morte Galerii; ideoque circa Maximini quinqueennalia, quae in eum mensem incidebant, persecutio adversus Christianos instaurata. Passi in ea S. *Petrus Alexandrinus* hoc anno, et S. *Lucianus* sequentis initio, ut jam dixi; perperamque ait Baronius additamentum esse quod apud Eusebium, lib. 9, de Petri Alexandrini et Luciani Antiocheni martyrio legitur; cum sub Maximiano, inquit, non sub Maximino, uterque interfectus fuerit. Verum jam demonstravi, eos sub Maximino occubuisse, ideoque Eusebii textum emendatione non indigere. Passus est autem S. Petrus die xxv Novembris, ut legitur in Excerptis Chronologicis a Scaligero editis, quibus suffragantur Usuardus, Ado et vetus Martyrologium Romanum.

21. *Maximinus persecutionem suspendit.* — Maximinus in litteris, quas anno sequenti ad *Sabinum* praetorii sui praefectum scripsisse dicemus, quasque Eusebius, lib. 9, cap. 9, refert, mentionem facit laudate ejusdem Sabini epistola ad provinciarum praesides, dicitque se iudiciis suis mandasse, « ne quis eorum deinceps adversus provinciales atrociter saeviret; sed ut potius blanditiis et adhortationibus ad deorum cultum eos revocare conarentur. » Paulo post: « Postea vero cum anno praeterito » anno sc. cccxi « Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illie degentem aderunt cum deorum simulacris, obvix orantes, ne hujusmodi hominum genus in sua civitate habitare omnino sinerentur, » et alia, quibus mire illustrantur, quae supra ex Laetantio retulimus; gesta enim hoc et sequenti anno in causa Christianorum multis hucusque tenebris circumfusa fuerant.

22. *Obitus Eusebii PP.* (1) — Eusebius Romanus pontifex anno precedenti et Sedem inivit, et ad Deum migravit. In Chronico enim Damasi legitur: « Eusebius menses quatuor, dies sedecim a XIV kalendas Maias usque in diem XIV kalendas Septembris. » Verum hæc verba, « a XIV kalendas Maii usque in diem XVI kalendas Septembris, » corrupta sunt, ut ex ipsomet Chronico Damasi, quando loquitur de *Melchide* ejus successore, certum et indubitatum redditur. Si enim is die secunda mensis Julii quæ anno cccx in Dominicam cadebat, consecratus fuerit, et usque ad initium anni cccxiv Sedem Romanam tenuerit, ut ibidem recte dicitur, quemodo *Eusebius* ordinari potuit die xviii mensis Aprilis, et Sedem Rom. administrare usque ad diem xviii mensis Augusti, cum sederit menses iv, et dies xvi. juxta idem Chronicon? Cum itaque *Marcellus* die xvi mensis Januarii superioris Christi anni e vivis excesserit, sequentique die sepultus sit, et cessarit pontificatus dies xx, ut jam ostendimus, manifestum *Eusebium* eodem Christi anno die quinta mensis Februarii, in quam anno superiori Dominica cadebat, consecratum fuisse, et mortem ejus incidisse in diem xxi mensis Junii ejusdem anni, seu in diem XI kalend. Julii, non vero in diem XVI kalend. Septembris, ut in Chronico Damasi habetur.

23. *Melchides fit papa.* — In auctiori Chronico veterum Pontificum dicitur post Eusebii mortem cessasse Sedem dies vi; in libro vero Pontificali dies septem, sed utrobique mendose; cum *Melchides* die secunda mensis Julii, quæ Dominicalis fuit, ordinatus sit eodem Christi anno, ut anno cccxii demonstrabimus. Sedes itaque cessavit dies undecim.

24. *Decretales Eusebii spurie.* — Tres Eusebii epistolæ circumferuntur, sed conflictæ et suppositivæ. Prima data est ad *episcopos Gallie*, incipiens a verbis Gregorii lib. 11, epist. 36, « Scripta Sanctitatis vestræ, etc. » continetque plura ex Ennodio desumpta. Secunda Epistola est ad *Egyptios*, in eaque refertur *locus satis* amplius ex quinta Synodo Romana sub Symmacho. Tertia est ad *episcopos Tuscie et Campaniæ*, incipitque a verbis Hormisdæ papæ epist. 25: « Benedictus Dominus noster, qui per misericordiam suam Romanam Ecclesiam, etc. » In ea mentio Inventionis sanctæ Crucis, quam constat Eusebii papæ tempore nondum inventam fuisse. Postquam Sedes dies undecim vacasset, *Miltiades* seu *Melchides* pon-

tifex superiori anno ordinatus est, idque secunda die Julii, ut jam dixi.

25. *Achillas S. Petri Alex. successor.* — Ad num. 61 et seqq. *Achillas* S. Petro episcopo Alex. ante annum sequentem non successit. Testatur enim Gelasius Cyzicenus lib. 11 Historiæ Concilii Nicæni, cap. 11, post divi Petri martyrium Ecclesiam Alexandrinam remansisse viduam « annum unum; » eoque transacto in sede hujus martyris ordinatum esse « Achillam, » qui cum « mensibus tantum quinque supervivisset, » Alexandrum successorem habuit. Quare cum currentis anni die xxv Novembris S. Petrus pro fide occuberit, non ante finem consequentis *Achillas* Ecclesiæ Alexandrinæ principatum suscepit: nec ante annum cccxiii Alexander eidem successit. Certe Theodoretus lib. 1. cap. 41, Achillam exiguo tempore Ecclesiam gubernasse scribit, et Eusebius in Chronico præfato anno initium *Alexandri* collocat. Nicephorus Constantinopolitanus, et Theophanes in Tabulis, qui annum unum Achille tribuunt, numero retunduntur, et auctor Historiæ Patriarcharum Coptitarum, qui ei menses sex assignat, dies quos Gelasius neglexit, enumerat.

26. *S. Athanasius puerus ipse puer baptizat.* — Alexander itaque anno cccxiii. die S. Petri decessori suo sacra, vidit pueros, qui in littore maris ludentes sacros Ecclesiæ ritus exprimebant, inter quos erat S. *Athanasius*, qui præsentem agebat, quique alios baptizabat. Rem narrat Rufinus, lib. 10 Hist. Ecclesiast. cap. 14, cui suffragantur Socrates lib. 1, cap. 15, Sozomenus, lib. 2, cap. 17, et Nicephorus, lib. 8, cap. 14. Quæ res difficultate non caret: *Athanasius* enim excutente mense Decembri anni trecentessimis vicesimi sexti episcopus Alexandrinus ordinatus est. Unde si tunc annum circiter trecesimum, ut communiter dicitur, attigerat, anno primo *Alexandri* jam decimum septimum ætatis annum agebat: et tamen Rufini verba, aut res ipsa non videntur pati decemni puero grandiore concipere *Athanasium*, quando cum pueris ludebat, quem adhuc impuberem fuisse Sozomenus scribit. Papebrocius die secunda Maii in Vita S. Athanasii, cap. 1, dicit dubitari posse, an Eusebius, quando lib. 7, cap. 32, tradit *Petrum* anno persecutionis nono martyrium subisse, ibidem persecutionis annos incipiat ab anno Christi cccxv, quo Theophanes testatur Diocletianum et Maximianum persecutos esse Christianos. Quare si anno cccxi,

(1) Mira sane confusio, ut animadvertit Constantius, pag. 318, in veteribus libris, in designando quando, et quando sederit S. *Eusebius*. Vulgati libri Pontificales *Eusebio* tribuunt « annos vi, mensem 1, dies 11, seu annos 11, mensem 1, et dies xxv. » Eusebius in Chronico « Septem menses, » Bucheriano Catalogo hæc habet: « Eusebius menses iv, dies xvi, a XIV kal. Maias ad XVI kal. Septembris. » Et in Indiculo depositionis Romanorum Pontificum: « VI kal. Octobris, Eusebii in Callisti. » Quare suspicatur Constantius, pro « VI kal Octobris, » librarii oscitantia in Bucheriano Catalogo scriptum fuisse: « XVI kal. Septembris. » Hinc putant eruditii aliquot *Eusebium* creatum fuisse A. D. 310, die X Maii, eodemque anno die xxvi Septembris ex hac vita migrasse.

Epigramma Damasi papæ de S. *Eusebio* Baronius A. D. 357, n. 57, ad *Eusebium* presbyterum, qui Liberio Rom. Pontifice obiit, sine ulla dubitatione refert; at Constantius una cum Tillemontio ad S. *Eusebium* Romanum pontificem pertinere censet, quod is, dignus *Marcelli* successor, eam Ecclesiæ disciplinam, ob quam *Marcellus* exilio mactatus fuerat, eaque de causa, eodem Christi Apostata instante, ab eodem tyranno eandem meritis permissus. Itaque idem qui de S. *Marcello* carmen concinnavit Damasus, istud etiam de Eusebio adornavit. Ex hujus epigrammatis extremo versu, qui talis est,

Littore Trinacrio munusculum vitæque reliquit,

apparet, in Sicilia exulem *Eusebium* ad cælestem vitam migrasse. Hæc Constantius. At cur in Indiculo Bucheriano in Callisti cemeterio depositus esse traditur? nisi dicere velimus, per idem tempus *Eusebii* corpus e Sicilia Romam translatum fuisse.

quo resumptam atrocis persecutionem Theophanes describit, S. Petrus occisus est, Alexander, inquit Papebrocius, celebraverit decessoris sui anniversarium anno cccv aut insequenti; sique Athanasius anno cccxxvi, quo episcopus dictus, annum tricessimum attigerit. Sed hæc conjectura non admittenda: initium enim episcopalis sedis S. Petri, annusque ejus martyrii a nobis ex Eusebio, tam in Historia, quam in Chronico statuitur. loco moveri non possunt, nisi fola Alexandrinorum præsulum chronologia evertatur: quod eo minus tolerandum, quo Eusebius, qui tunc vivebat, quique seriem et tempora eorumdem præsulum nos docuit, tam in Chronico, quam in Historia discrete testatur, S. Petrum anno nono ultimæ persecutionis Diocletianæ martyrium pertulisse. Idem tradunt Theophanes et auctor Chronici Alexandrini; nec hæc de re controversia esse potest.

27. *Veritas hujus historie defenditur.* — Magis verisimile, quod subjungit idem vir doctissimus: « Si quis tamen, inquit, salva rei substantia, Rufino in aliis quoque de hoc sancto scriptis non accuratissimo, et solum auditu cognita narranti, putet in nominando episcopo obtepsisse errorem, ipsique S. Petro in memoriam decessoris sui S. Theoni ecclesiam dedicanti malit accidisse, ut videret ludentem Athanasium, nihil repugnabimus: quia etiam sic salva manebit rei substantia, solumque deficiet in circumstantia facile in talibus alterabili. » Verum Rufini narratio omni ex parte vera, ex qua intelligimus, Athanasium annos circiter viginii sex natum ad Ecclesiam Alexandrinæ thronum evectum fuisse: ideoque anno trecentesimo decimo tertio, adhuc impuberi, ut Sozomenus loquitur, istud ei accidisse, tunc enim annum circiter xiii agebat. Certe Athanasium adhuc juvenem episcopum Alexandrinum creatum discimus ex Ammone episcopo in epistola ad Theophilum Alexandrinum « de Conversatione et particulari vita SS. Pachonii et Theodori, » in qua,

cap. 2, hæc verba leguntur: « Dixit etiam nobis Pachomius: Mox ut in sedem Alexandrinam inductus est Athanasius, viri nonnulli improbi divinam circa eum dispositionem accusare ceperunt; unquam ejus juventutem causantes, et Ecclesiam in factiones scindere conati. » Quod mirum videri non debet, cum seculo sequenti S. Remigius « anno ætatis vicesimo secundo » sit episcopus Remorum ordinatus, ut in ejus Vita legitur. Papebrocius die xiv Maii, S. Pachomio sacra. Ammonis epistolam refert, atque, citatis verbis confirmari quod de S. Athanasio in hujus Vita ipsemet dixerat, eum nempe tricennarium dimtaxat fuisse, eum ordinaretur. At si Athanasius eam tunc ætatem attigisset, adversarii nimiam ejus juventutem causari non potuissent, nec ejus electionem veluti non rite factam calumniari. Ea itaque historia in dubium non revocanda.

28. *Alexander Africæ tyrannus.* — Alexander Africæ tyrannus hoc anno a ducibus Maxentii superatus, lucusque dominio Africa subjecta, ut anno cccv ostendimus. Quæ ab hoc tyranno in Africa gesta, obscura remansere, quia nullus ejus vitam in litteras misit. Lampridius quidem in Vita Heliogabali, quam Constantino Magno nuncupavit, cap. ultimo ait se Diocletiani et Maximiani Vitam scripturum, subditque: « His addendi sunt Licinius, Severus Alexander atque Maxentius. » Casaubonus in Notis ait Severum non Alexandrum, sed Marcum Aurelium Severum vocatum, ideoque defendam hic vocem Alexander, quam ab imperitis hominibus insertam putat. Verum non ea vox expungenda, sed ante eam virgula interjicienda; destinaverat enim Lampridius Vitam scribere tam Licinii et Marci Aurelii Severi, quam Alexandri, qui in Africa imperavit, et Maxentii, qui Romam et Italiam occupavit, et adversus quem Constantinus hoc ipso anno bellum suscepit, ut sequenti, quo victus est, videbimus.

MELCHIADES ANNUS 2. — CHRISTI 312.

1. *Per pestem et famem Ecclesiæ persecutio conquiescit.* — Trecentissimus duodecimus Christi annus, Constantini et Licinii secundo consulatu in tabulis consulum ordinariorum ascribitur, Ecclesiæ Dei omni ex parte felicissimus; quo in primis in Oriente furoris iterum Maximini in Christianos impetus, inmissis a Deo cladibus multiplicibus, relar-

dantur ac penitus reprimuntur, et in Occidente Maxentius tyrannus a Constantino virtute crucis victus atque extinctus penitus fuit. Sed a rebus Orientalis imperii, ut superioribus contextatur oratio intermissa, narrationis summamus anni præsentis exordium. Cum (ut dictum est) adversus Christianos postliminio restitutos, et jam sex mensibus tran-

quilla pace positos, Maximinus imperator novis artibus acerbiorum persecutionum pararet, jamque Tyrriis et Antiochenis atque aliis civitatibus de pellendis Christianis postulatum ab eis rescriptum libentissime concessisset, iis graviora in Christianos experturus, magna Dei potentia impios multipliciter ulciscente, omnis præter sententiam conatus illius interceptur, fame, peste, et bello ejus imperio dirissime afflictato, magnaque divinae justitiæ dispensatione factum est, ut qui ex insperato quietum statum Ecclesiæ perturbasset, ex inopinato quoque fletissimum ipsius imperii status, quo mirifice extollebatur, accepta ferens cuncta Gentium diis, in maximum omni ex parte periculum laberetur. Sed quem cepta tot mala haberint exitum, Eusebius rei gestæ narrationem semel aggressus, his verbis prosequitur ¹:

2. « Hæc igitur mala, quæ pariter in eundem temporis articulum incidebant, tyranni calamitosi exitus tanquam procœmia quædam complexa sunt. Ut ille in bello contra Armenios administrato una cum exercitu gravem cladem accepit; ita cæteri, qui civitates ejus imperio parentes incolebant, fuerunt fame simul et peste acerbè afflictati; usque eo, uti pro una tritici mensura bis mille et quingentas drachmas Atticas persolverent. Infiniti ergo in singulis civitatibus mortui sunt, complures etiam in agris et vicis extincti; ut jam parum abesset, quin colonorum census, qui jamdudum innumerabiles esse solebant, penitus deficerent, propterea quod de repente fere omnes jam inedia, alimentum penuria et pestifero morbo interierunt. Nonnulli vel pro minima cibi portione res sibi carissimas locupletioribus venderunt. Alii suis possessionibus pedetentim divenditis, ad extremam egestatem tandem devenerunt. Jam vero non pauci exigua fœni segmenta confecerunt dentibus, et absque delectu herbas quasdam pestiferas ac lethales, et quæ corporis habitum labefactant, devorantes, misere periire.

3. « Quin etiam mulieres quædam nobiles in singulis civitatibus ad tam importunam impudentemque necessitatem erant præ indigentia detruse, ut in forum et plateas publicas mendicantem prodirent; quæ quidem verecundo vultus sui pudore et exquisita vestitus elegantia evidens suæ liberalis lauteque oponiorum affluentie indicium, quo antea abundaverant, perspicue declararunt. Alii plerique homines erant, qui tanquam simulacra mortua, macie tabefacti, huc illucque agitati concussisque, et animo plane deficientes, præ virum imbecillitate in mediis conciderunt plateis; et prout in terra extensi, sibi parvum frustum panis porrigi suppliciter poposcerunt, et cum vitæ extremum spiritum essent jam edituri, se fame confecti clamarunt, et ad hanc vocem acerbissimam solam fundendam satis habuisse virum visi sunt. Multi qui ditiores videbantur, præ mendicantium herba obstupetacti, post infimilias facultates in egestes obrogatas, deinceps in duram quandam et inflexibilem animi affectionem propter-

ea venerunt, quod eandem pæne calamitatem cum mendicis se brevi perpassuros expectabant. Quare jam in medio foro, plateis et angustis mortua et nuda corpora projecta, multorum dierum spatio insepulta, miserandum spectaculum oculis intuentium exhibuerunt. Jam vero nonnulli extincti, canum laniatus et præda facti sunt: quam ob causam qui adhuc erant superstites, ad canes interimendos se converterunt, timore quodam percursi, ne insana rabie furentes homines etiam vivos devorarent.

4. « Pestis autem omnes domos integras et familias penitus depascebatur, et eos vel maxime, quos fames propter alimentorum affluentiam, qua fruebantur, consumere et conficere non poterat. Magistratus et præfecti aliique prope infiniti, qui cum potestate et imperio erant, omniumque rerum copia circumfluebant, perinde ac si fames quasi de industria eos missos fecisset, ut peste interirent, acerbissimam mortem et maxime repentinam sustinuerunt. Omnia igitur loca, angustos, forum, plateas lacrymis, mœnore et planctu redundabant; neque aliud quicquam spectare licebat, quam miserabiles fletus, quos pro tibiarum cantu et strepitu ipsi in moreposito ediderunt. Quocirca mors his duobus telis, quæ supra dixi, peste videlicet et fame, hoc modo bellum gerens, universas familias brevi temporis spatio absumpsit et depasta est; adeo ut jam plane conspiciari licuisset duo aut tria mortuorum corpora ex unis ædibus pariter ad sepulturam elata. Arrogantis tyranni Maximini ostentationis et decretorum per singulas civitates contra nos sancitorum tale premium ac merces fuit.

5. « Quo quidem tempore clara singularis Christianorum erga quemque, et studii et pii animi indicia apud omnes increbuerunt. Nam hi solem in tanto malorum cumulo suis recte factis et ois officii misericordiam declarabant et benignitatem; quorum alii in dies singulos mortuorum funeribus et sepulture (infiniti enim erant, quibus sepeliendis nemo curam adhibuit) diligentem navarunt operam; alii multitudine eorum, qui per totam civitatem fame urgebantur, in unum coacta, omnibus panes disperterunt; usque adeo, ut hoc præclarum facinus per omnes homines constanti fama et magna celebritate pervaderet, et singuli Christianorum Deum gloria et laude prædicarent, eosque solos et veros Dei cultores re et factis comprobatos faterentur. Pro quibus rebus hunc in modum confectis, magnus ille et cælestis Christianorum propugnator Deus, simulque his calamitatibus, quas supra commemoravimus, in omnes infideles pro maleficiis, quæ præter æquum in nos admisissent, terrorem suum et indignationem palam ostenderat, clementem et eximium suæ de nobis providentiæ splendorem deintegro erga nos effudit; nobisque tanquam in profunda fenebrarum caligine constitutis mirandum in modum præclarum pacis suæ lumen calidus demisit; et omnibus plamm fecit, se Deum esse, qui nostrarum rerum semper diligenter rationem ducit, qui populum suum castigat; qui rebus afflictis cum tempus

¹ Euseb. lib. ix. c. 7.

postulat, eum coerct; qui rursus ubi suos disciplina et correctione satis affligerit, se propitium et benevolam iis, qui in eo spem ponunt, manifesto declarat. » Illicusque Eusebius de cladibus, quibus Constantium adversus Christianos in singulis civitatibus tumultuantium punia atque repressa est petulantia, quibus, et Maximini illos praecordia celebrant, et rescriptis laventis pervicacia coercita est, necnon pariter declarat persecutionem magnis principibus inchoatam cito friguisse ac penitus evanuisse; nam (ut idem testatur Eusebius ¹) a tempore, quo in eolumnis contra Christianos edicta Maximini affixa sunt, usque ad edictum ab eodem pro eorumdem pace promulgatum, nec integri anni tempus intercessit.

6. Si quae igitur Maximini diuturnior atque acerbior adversus fideles persecutio sevisse dicitur (quod in Actis Sanctorum martyrum, et apud alios auctores facile est reperire), non utique ad haec tempora, quibus post Galerium Maximianum defunctum ipse cum Licinio administravit Orientis imperium, referenda est, sed ad sex annos illos, quibus (ut dictum est) eodem vivente Galerio illi crudelitate non impare, sed moribus turpiore, fideles persecutione ubique vehementer exagitavit. Caeterum, eo defuncto, concessa ab eodem pacis pertaesus, ad immanioem persecutionem viam stravit, quae tot hisce malis repentinis obortis cito sublata est; quamobrem nec decennialis persecutionis periodus alio persecutionis Maximiani augetur anno, ut undecim annorum spatio continuata dicitur, quae sub Diocletiano semel cepta, licet ipse cum collega imperio cesserit, tamen succedentium imperatorum opera propagata, eodem numero et titulo, quo cepta semel est, usque ad decennium progressa dicitur; sed ad undecimum quoque annum eam perseverasse, affirmandum esset, si annus etiam praesens adderetur; verum brevioris pacis terminus, nempe sex mensium, qui medius exstitit, haud tanta considerationis fuit, ut ejusdem imperatoris duas persecutiones efficeret, sed nullius momenti sequens perturbatio habita est, quae cito praeterit, nec ad gladium usque pervenit. Quomodo autem hoc eodem anno postea idem Maximianus, audita Constantii victoria et necce Maxentii, vestigio nova pro Christianis prioribus adversantia promulgarit edicta, suo loco narrabitur; sed jam de clade Maxentii disseramus.

7. *Maxentii dira tyronis.* — Hoc eodem anno, iisdem consulibus, Maxentius imperator ultimo die natalis sui, imperii expleto sexennio, antequam septennium inchoaret, a Constantino victus, in Tiberim prolapsus occubuit. Quod in primis ad tempus spectat, haec, ut sunt posita, contigisse, fidem facit Paegyricus dictus Constantino post debellatum eundem Maxentium, in quo haec leguntur ²: « Sed divina mens, et ipsius Urbis aeterna majestas nefario homini eripuerit consilium; ut ex inveterato illo torpore ac frosidissimis latebris subito prorumperet, et

consumpto per desidia senio, ipsum diem natalis sui ultima sua sede signaret, ne septennarium numerum sacrum et religiosum inchoando violaret. » Haec ibi et infra totum ejus imperii tempus appellat cladem sexennii. Porro Eusebius in Chronico sic ponit eum annis sex imperasse, ut tamen hoc anno, quo Constantinus Augustus auspicatur septennium, obitum ejus referat. Quod ad mensem ac diem hujus anni pertinet, qui id contigisse ait ¹ septimo kalendas Octobris, unde id acceperit, non invenimus; nam nec quae citat loca id aliquo modo testantur.

8. Qualisnam autem esset Urbis et Occidentalis imperii sub Maxentio status, nihil certe melior eo, quem praefati sumus, postea fuit, sed in deterius prolabeatur in dies, in omnes existens ipse saevissimus atque turpissimus, milibus tantum addictus, ad quos sibi conciliandos, ad omne scelus laxabat illis habenas; quoties enim milites in concionem vocabat, se solum cum illis imperatorem, alios per milites pro se militare, iaculabat: « Fruimini, aiebat, dissipate, prodigite. » Haec in publica illa laudatione ² Constantini dicta sunt. Atque adeo non Urbs tantum, totumque illi subjectum Romanum imperium tyrannum unum Maxentium passum est, sed tot tyrannos, quot milites, ac proinde non Urbs tantum, ubi aderat, sed et Africa (ut ibi dicitur) exhausta erat, et insulae tot praedonum manibus exinanite.

9. De rebus ab eo Rome gestis in civem, senatorum ac populi immensa caede, facultatum direptione, matronarum violatione, ad magicas artes puerorum ac feminarum evisceracione, aliisque portentosis immanis ac pariter insani hominis facinoribus, Eusebius ³ rursus; quae et tanguntur in citato mappae Paegyrico post victoriam dicto, insinuante pariter causam qua ad inferendum illi bellum permotus fuerit Constantinus; ac primum in hunc modum auctor Constantinum compellat: « Haec omnia, imperator, cum cogitares, scires, videres, ne te paterna gravitas nec tua natura temerarium esse pateretur; dic, queso, quid in consilio, nisi divinum numen habuisti? An illa te ratio ducebat (sua enim cuique prudentia Deus est), quod in tam dispari contentione non poterat melior causa non superare, et innumerae licet ille copias se pro objiceret, pro te tamen justitia pugnaret? Et enim omittam illa quae non deest comparari, quod erat ille Maximiani suppositus, tu Constantii pii filius; ille despectissimae pravitalis, detortis solutisque membris, nomine ipso abusiva appellatione mitulato; » nempe quod loco Maximiani paterni nominis, Maxentius diceretur; « tu quod sufficit dicere, tantus et talis; ut hoc, inquam, omittam, te, Constantine, paterna pietas sequebatur; illum, ut falso generi non invidemus, impietas; te clementia, illum crudelitas; te pudicitia sola dicata conjugio, illum libido stupris omnibus contaminata; te divina praecipua, illum superstitiosa maleficia;

¹ Panv. lib. II. fastor. — ² Paegyric. II. in laud. Constantini post vict. Maxent. — ³ Euseb. lib. VIII. c. 26. et in VII. Constantini lib. I. c. 27. 28. 29. 30.

¹ Euseb. lib. IX. c. 8. in fine. — ² Paegyric. Constantini. II.

illum denique spoliatorum templorum, trucidati senatus, plebis Romanæ fame cunctæ piacula; et abolitarum calumniarum, et prohibitarum delationum, et conservatio et homicidarum sanguinis gradulatio. In tam diversa causarum ratione divino consilio, imperator, hoc est tuo, non militum multitudinem, sed partium merita numerasti. » Sed quibus insuper aliis causis Constantinus provocatus fuerit ad inferendum Maxentio bellum, diligentius est exquirendum.

10. *Constantinus signis caelestibus et maxime apparitione crucis confirmatur.* — Meminisse debemus, jam ab ipso exordio imperii Constantini a Maximiano primum Maxentii non patre, sed (ut dictum est) socero, sub conjugii fœdere fuisse eidem Constantino paratas insidias; sed, Deo vindice, ereptum; respuisse etiam Maxentium quam ille offerebat pacem, recusasseque eum habere collegam imperii, atque adeo dictis factisque infensum semper se illi hostem exhibuisse; qui occasione nunquam vel levem prætermisit, qua illum quoquo modo lædere posset; nam (quod habet Nazarius ¹) Constantini deiecit imagines, easque affecit injuria; sunt enim ejusdem auctoris ejusmodi de scelere nefando querelæ: « Ecce enim (prohi dolor! verba vix suppetunt) venerandarum imaginum acerba dejectio, et divini vultus litura deformis. O manus impiæ! o truces oculi! ita non caligastis? in quo lumen mundi obscurabatis, meritis ipsi tenebras non imbibistis? Commovere tandem conscia virtus, nec permittas hoc furori, cui de te aliud non licebat. Sed quid tandem assequeris cæca dementia? aboleri hic vultus non potest; universorum pectoribus infixus est, nec commendatione ceræ, aut pigmentorum lucis refinet, sed desiderio efflorescit animum. Una demum Constantini oblivio est, humani generis occasio. Nunc vero commendabiliorem injuria tua faciet patientiam ejus; avidius expectent, quem pictura non reddidit; flagrantiora sunt animorum desideria, cum oculorum solatia perdiderunt. Nihil profecto gravius, nihil miserius, Roma, doluisti. » Hæc Nazarius, pluribusque commendat Urbis de Constantino desiderium; occulte namque ab Urbe ad eum missos esse legatos, qui animum illius adversus tyrannum concitarent urgerentque, complures ² affirmant.

11. Verum cum Constantinus ire cum Maxentio pacem optasset, renuente illo, impellente numine, caelitus quoque copiis missis, eum expeditionem in Italiam comparasse, et ad tyranni interitum properasse, idem Nazarius his verbis significat: « Pugnasti igitur, imperator, coactus quidem; sed hoc maxime victoriam meruisti, quia non desiderabas; optasti pacem; sed ignosce, si plus omnium vota valuerunt; nec illa divinitas obsecundare captis tuis solita, in hoc refragata est, sed aliquid e sententia tua non cecidit, ut plus pro meritis iure; negata est concordia, cui erat parata victoria. In ore denique est

omnium Galliæ, exercitus visos qui se divinitus missos præ se ferebant. Et quamvis caelestia sub oculis hominum veire non soleant, quod crassam et calligantem aciem simplex et inconcreta substantia naturæ tenuis eludat, illi tamen auxiliatores tui aspici audirique patientes, ubi meritum tuum testificati sunt, mortalis visus contagium refugerunt. Sed quænam illa fuisse dicitur species, qui vigor corporum, quam amplitudo membrorum, quæ alearilas voluntatum? flagrabant verendum nescio quid umbones coruscæ, et caelestium armorum lux terribilis ardebat; tales enim venerant, ut tui crederentur. Hæc eorum sermocinalio, hoc inter audientes ferebant: Constantinum petimus: Constantino inimus auxilio. Habent profecto et divina jactantiam, et caelestia quoque tangit ambitio. Illi caelo lapsi; illi divinitus missi gloriabantur, quod tibi militabant. Ducebat hos, credo, Constantius pater, qui terrarum triumphis altiori tibi cesserat; divinas expeditiones jam divinus agilitat. Magnus hic quoque pietatis tuæ fructus, quod, quamvis particeps cæli, amplior se fieri gratia tua senserit; et ejus munera in alios influere jam possit, in eum ipsum tua munera redmderunt.

12. « Cedit tibi non recentium sæculorum modo, sed totius memoriæ vetustas; quamvis illa recti appetens, et nullo unquam depravata in officio, gloriatur penes se sanctificatæ famam stetit; sed nec leguntur præconia hominum, ubi queruntur judicia divina. Illi igitur veteres laudati vitæ moderatores, qui refrenandis cupiditatibus restricte compecte vixerunt, quorum omnis ætas armis contrebatur; quando tantam in prælio divinam opem pro merito integritatis habuerunt? ut qui longe a virtutibus suis distant, in proximo saltem justitiæ gradu repouantur. Romano quodam in bello ferunt duos eum equis juvenes exfuisse spectatos forma pariter ac viribus, quia in dimicando præter cæteros insignes fuissent, jussu imperatoris ad remunerandum requisitos. Ubi nullus inveniebatur, fides habita est divinos fuisse, qui quod laborem sedulo communicavissent, laboris pretium respuissent. Equidem historia non invitæ assentior; neque enim in hoc veri interpolatrix tenenda, quæ se non vanam antiquitatis nuntiam pollicetur; sed tamen illi, qui hoc Amalium monumentis alligaverunt, verabantur ne apud posteros miraculi fides claudicaret. Estote, o gravissimi auctores, de scriptorum religione securi; credamus facta, qui majora nunc sensimus; magnitudo principis nostri veterem fidem conciliat, sed miraculum detrahit; pro auxilii copia, negotiorum ratio mœtenda est; duo quondam juvenes, sed nunc exercitus visi hoc certe uberius nec infirmius veritate; stat argumento duplici fides iuxta; sic Constantinus juvari meruit, sic debuit Roma servari.

13. « Magnus hoc, imperator maxime, sed de tua pietate non mirum; adesse tibi in omnibus summam illam majestatem, quæ te circumflexa tueatur, conjectura mentium tenebamus, etsi nondum ad fidem palebat oculorum. Etenim cum mens tua

¹ Nazar. in Panegygr. Constantini. — ² Zonar. et Cedren. in Annal.

mortali contagione secreta, pura omnis, fundius sincera, ubique se promerendo Deo praestet, cum gloria tua humanum modum supergressa sit; quis est hominum quin opitulari Deum credat, cum id et vita mereatur, et rerum gestarum magnitudo testetur? » Hucusque Nazarius, licet gentilis orator, qui quidem non uno vel altero teste, sed omnibus Galliis adstipulantibus, rem adeo admirandam senatui amplissimo et aliis astantibus notam vulgataque egregie testatam fideque publica consignalam, posterorum memoria commendavit; quae volumus ejusdem auctoris verbis hic descripsisse, quo majorem concilient sibi fidem. At plane decebat, ut caelitus missae copiae caeleste divinumque signum pariter secum ferrent; illud nempe de quo sic sacris litteris proditum est, dum agitur de Christo cum majestate venturo ¹: « Tunc parebit signum Filii hominis in caelo; » de quo et alibi ²: « Vidi alterum angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei vivi. » Quod ipsum tactum esse divinitus e caelo conspicuum Constantino, cum scriptores omnes affirmant, Eusebium in re adeo mirifica recensenda, ipsiusmet Constantini haec sibi juramento quoque contestantis fidem obligat.

14. Quod licet ethnici scriptores ignorarint, aut potius dissimularint, illud certe palam testati sunt, caelitus promissam fuisse victoriam Constantino, eaque numinis sponse ipsam certum atque securum, contra militum omnium sententiam, longe inparem copiis, perdifficilem ac periculosam expeditionem in Maxentium suscepisse; unde post adeptam victoriam haec coram Constantino orator est pro concione locutus ³: « Quisnam, inquit, te, Deus, quae tam praesens hortata est majestas, ut omnibus fere tuis comilibus et ducibus non solum tacite mussantibus, sed omen aperte timentibus, contra consilia hominum, contra auspicum monita, ipse per te met liberandae Urbis tempus venisse sentires? Habes profecto aliquid cum illa mente divina, Constantine, secretum, quae delegata nostris diis minoribus cura, uni se tibi dignatur ostendere; alioquin, fortissime imperator, sic quoque cum viceris, redde rationem. Rhenum tu quidem toto limite dispositis exercitibus, tutum reliqueras; sed hoc majores pro te suscepimus metus; quod nobis potius quam tibi consulebas, nostramque pacem magis, quam bellum, quod aggrediebare firmaveras; ne tu, imperator, nimio nostri amore nescisti ad securitatem nobis vere providere, qui non omnia tecum arma movisti, cum in tua conservatione salus nostra sit.

15. « Et quid opus erat ipsi Rheno instructis tot militibus et classibus, quem jam quidem barbaris nationibus virtutis tuae terror obstruxerat? An ostentare voluisti diligentiam tuam divisis copiis inter custodiam pacis et belli? aut etiam jactanter et gloriose probare, liberandae Urbis te sufficere cum paucis? Vix enim quarta parte exercitus contra cen-

tum millia armorum hostium Alpes transgressus es, ut appareret penitus considerantibus, id quod nos fugit in amore trepidantes non dubiam te, sed promissam divinitus petere victoriam. Duxerat magnum Severus exercitum, et hostem suum perfidia desertus amaverat. Majores postea copias Maximianus admoveat, et ipse transfugis videbatur prospere fugisse. » Haec ipse, quem nec opinio sua fefellerit; nempe verum fuisse, Constantinum, divinitus accepto de futura victoria nuntio, eo persuasum eoque armatum, ad certam victoriam, relicta magna exercitus parte, adversus Maxentium in Italiam properasse.

16. Sed audiamus Eusebium, qui Constantino postea intimus, quae ab eo se accepisse testatur, posteris scriptorum memoria commendavit, sic dicens ⁴: « Constantinus deinde post debellatos barbaros, in universum totius mundi ambitum, tanquam in corpus quoddam immensum aciem mentis intendens, et civitatem illam, quae quasi caput mundi est totiusque Romani imperii moderatrix, tyrannus in servitutem datam perspicens; primum ejus in libertatem vindicandae potestatem illis, qui reliquas imperii partes procurabant, utpote cum honoris gradum ante ipsum adeptis, permisit. Verum ubi nullus eorum illi malo remedium potuit afferre; sed qui periculum facere in animum inducebant, turpem habuere exitum; ipse nec vitam sibi vitalem fore dixit, si civitatem omnium dominam et reginam ita agre affectam et afflictam esse pateretur; et propterea ea parare sedulo studebat, quae videbantur ad delendam tyrannidem spectare.

17. « At cum accurate ratione animoque instrando comperisset, propter maleficas et fallaces magorum praestigias a tyranno studiose quasque multo firmiore praesidio sibi opus esse, quam quod res militaris suppeditare solet; Deum quaesivit adiutorem; ratus auxiliis, quae ex armis et militum manu petuntur, vix secundas tribuendas, at quae sunt ex Deo, nec viribus expugnari, nec ulla frangi violentia posse. Mente igitur diligenter complexus est, quisnam Deus sibi in subsidium esset adseiscendus. Ac quaerenti illi talis subit cogitatio eorum qui antea Rempublicam attigissent, plerumque omnes suam spem in deos complures conjecisse, eosque victimis et monumentis coluisse, ac primum divinationum invitantis, deinde oraculis, quae fausta feliciaque auspicia ipsis denuntiabant, in fraudem inductos infelicem reperisse exitum et plane calamitosum, neque quemquam deorum vel benigne illis opem tulisse, vel prohibuisse quominus nefanda internectione caelitus invecta opprimerentur. Solum ejus patrem ad contrariam viam et eorum institutis longe dissimilem divertisse, eorum condemnatae errore, ipsum solum Deum omnium rerum administratorem toto vite spatio observantia veneratum esse, cumque conservatorem et custodem regni, omnisque boni largitorem comperisse.

¹ Mat. xiv. — ² Apocal. vii. — ³ Panegyrg. II. post vict. Constani.

⁴ Euseb. in Vita Constantini lib. I. c. 20. 21. 22. 23.

18. «Ista cum secum exquisite in utramque partem versaret, iudicioque sedulo expenderet, quemadmodum illi multitudine deorum confisi, in varias clades et exitia incidissent; adeo ut nec generis, nec sobolis, nec stirpis, nec nominis, nec memoriae, vel vestigium quidem inter homines esset relictum; et qua ratione Deus patris sui evidentia variaeque suae virtutis et potentiae indicia ei dedisset; atque adeo illi qui jam antea contra tyrannum prelium inmissis, speque in deorum multitudine locata, aciem contra hostem instruxissent, ad turpem exitum essent perducti; alter enim infecta re cum ignominia a praelio discessit, alter in ipso medio exercitu trucidatus, tanquam supervacanea mortis accessio factus est: ista, inquam, omnia cum mente tanquam in unum collegisset, in diis qui non sunt colendi, tantam inanitatem consecrati, postque periculum factum, caeco errore duci, summae putavit esse dementiae; Deumque, quem pater sancte adoravisset, solum observandum colendumque statuit. Quocirca huius operum precibus imploravit, hunc oravit, hunc obtestatus est, ut quisnam esset illi vellet significare; tum rebus quas apud animum proposuisset, dexteram velut adjuvicem porrigere. Imperatori igitur ista precanti obnixaeque flagitanti, visio quaedam divina, et in primis admirabilis apparuit; quam si quis forte alius dixisset, non tam facile hominibus potuisset persuaderi. Verum cum imperator ipse victor nobis ipsis, qui hanc historiam jam litteris prosequimur, longo tempore post, cum notitia eramus et familiari colloquio ab eo dignati, narraret, et sermonem iurejurando confirmaret; cui dubium esse poterit, quin sit rei ita commemoratae fides omnino adhibenda; praesertim cum tempus postea consecutum ratum orationi testimonium dederit?

19. «Cum jam sol ad medium caelum ascendisset, die in pomeridianum tempus paululum inclinante, dixit, se crucis signum ex lucis splendore figuratum in ipso caelo soli imminens, manifesto oculis aspexisse, inque eo inscriptionem signalam, quae haec verba complectebatur: *Εν τούτω νικα, In hoc vince*. Admiratio ingens ipsum et totum exercitum, qui eum quopiam iter facientem comitabatur, atque adeo huius prodigii spectator factus erat incessit. Sed dubitatione admodum intra se distrahi, quidnam ostentum illud sibi vellet, asseruit. Atque cum diu multumque de eo cogitantem oppressit nox. Ibi ei dormientem Christum Dei cum signo in caelo monstrato visum esse praecipisseque, ut exemplari, ad imitationem illius signi, quod in caelo apparuerat, fabricato, eo tanquam praesidio in praefixis cum hostibus committendis uteretur.»

20. Haec de visione crucis Constantino totique exercitui ostensa, deque secreto facta illi apparitione. Eusebius cum dicat addatque accipiemt primo fuisse imperatoris animam, quid signum illud demonstratum caelitus portendere vellet, nobis in mentem revocat quod nuper dictum est ex Panegyrica illa post victoriam habita oratione, duces exercitus aliquo

fuisse prodigio atque portento deterritos, ut ejusmodi expeditionem inviti susciperent, mussitentemque rem tantam contra haruspicum responsa tentari. Quid enim haruspices, quid caeteri deorum sacrifici, aliique eorundem addicti culturae, praesagire de viso crucis signo novissent, quod hominibus lethale et execrabile esse scirent, nisi immanem turpemque totius exercitus cladem portendere, elusumque ex eo imperatorem totumque exercitum dicerent, cum signo infamis supplicii victoria sponderetur? quippe frequenti rerum usu de oraculis deorum didicissent, interdum falsa esse solere, et laeta responsa saepe luctuosos exitus consequutos.

21. Rursum vero de crucis signo tunc viso, litterarum notis victoriam promittente, qui tunc in eodem exercitu militabat Artemius fidem fecit, cum temporibus Juliani exutus Augustali praefectura, quod christianus esset, causam dicens coram eo inter alia his quoque verbis eundem compellans, haec ait, prosequens pro Constantino defensionem, quem ille contumelias infamabat: «Ad Christum, inquit, declinavit, ab illo vocatus, quando difficultimum commisisset praedium adversus Maxentium. Tunc enim ei in meridie apparuit signum crucis, radiis solis splendidus, et litteris aureis belli significans victoriam. Nam nos quoque ipsi aspeximus, cum bello interessemus, et litteras legimus; quin etiam totus quoque id est contemplatus exercitus; et multi huius sunt testes in exercitu tuo.» Haec Artemius in Julianum; extant ejus Aeta¹, et quidem paucis emendatis legitima atque sincera.

22. Sed dubitabit fortasse quispiam, quidnam sit quod gentiles scriptores, atque ii potissimum qui in Constantini laudem Panegyricas scribere orationes, haec de Cruce dicere praetermiserint, cum inde ejus laudandi tam nobile suppleret argumentum? At certe si tunc illi de cruce tacerunt, haud mirum, quod ejusmodi signum aequae omnes inter infaustra prodigia rejceissent. Adhuc enim, cum ea sunt perorata, Constantinus inter ethnicos (ut dicemus) profitebatur, necdum aperte dans nomen Christianae religioni erat adscriptus; non enim res agebatur inter Aegyptios, penes quos crucis signum erat salutis et vitae hieroglyphicum, sed penes Romanos, quibus crux, ut servile supplicium et latronum exitium, notis caeteris, execrabilius erat; hinc illud apud eos imprecarum solitum: «Abi in malam crucem;» detestabile namque fuisse crucis signum sacra diis facientibus, quae suo loco dicentur de Juliano Apostata, exemplis pluribus demonstrabunt. Quid igitur mirandum, si coram senatu gentilium hominum, et imperatore adhuc inter Gentiles agente, ethnici oratores de eo signo dicere praetermiserint, quod tum ab omnibus (quod dictum est) ut infantum erat explosum, cum iidem ex aliis locis eandem petierint dicendi materiam, quod est superius declaratum? Caeterum de eodem subobscurae ab ipso oratore Gallicano di-

¹ Apud Metaph. die 20 Octob.

ctum esse, cum ait exercitum infausto prodigio fuisse perterritum, nuper demonstratum est.

23. Sed quid postea, cum eam visionem Constantinus viderit, opere perficiendum curarit, idem Eusebius narrat his verbis ¹: « Ille, simulatque dies illuxit, surgens, primum arcanum illud visum amicis exponit; deinde artificibus, qui aurum et lapides pretiosos affabre sculpere norant, accersitis, medio inter illos loco assidet, verbis signi describit effigiem, eam auro et lapidibus pretiosis imitatione admirare mandat; quam quidem effigiem contigit ut nos olim oculis contempleremur: ipse enim imperator, Deo illud largiente, eam nobis ostendere dignatus est. Erat autem tali figura fabricata: Hastile oblongum erectumque auro undique obductum fuit, quod cornu habuit transversum ad formam crucis constructum, supra in fastigio ejus operis corona atfixa lapidibus pretiosis et auro politis circumtexta. In ea salutaris appellationis Salvatoris nota inscripta, duobus solum expressa elementis, id est, duabus primis litteris græcis nominis Christi; erat, P, in medio litteræ, X, curiose et subtiliter inserta, , que totum Christi nomen perspicue significarunt. Quas quidem litteras deinceps semper imperator in galea gestare consuevit.

24. « Ad cornu illius particulae, que ex transverso erat per hastile trajecta, velamen quoddam pertenuè appensum adhesit, regalibus videlicet et magnifica textura mirabili varietate lapidum pretiosorum artificiose conjunctorum, lucisque suæ claritate pulchre resplendentium depicta, et multo auro infexta, que dici non potest quantum spectatoribus ob suam pulchritudinem excitarit admirationem. Istud igitur velamen ad cornu affixum longitudinis latitudinisque crucis mensuram penitus æquavit. Oblongum vero et erectum hastile in sublimi appensum, cujus pars inferior versus basin longius ducta fuit, sub ipsam crucis insigne ad texture discurrentis fimbrias, auream pii imperatoris pariter ac liberorum suorum effigiem ad pectus usque concinne descriptam continuit. Isto igitur salutari signo imperator tanquam hostilis ejusque et infestæ violentiæ propugnaculo, semper usus est, cujus expressæ similitudines mandavit, ut universum exercitum perpetuo antecederent. Verum ista paulo post acciderunt. » Hæc Eusebius.

25. Habes in Labaro per XP, , Christi nomen expressum; per litteram enim X consuevisse Christi nomen intelligi, fidem facit etiam Julianus Apostata in Misopogone. In hoc vero et illud observandum, mira concinnitate iisdem elementis exprimi simul Christi nomen et crucis signum, ut crux in Christo et Christus in cruce monstretur; per X enim, crux licet transversa notatur, quam in rectam lineam sic alii deducebant, , et id quidem hoc sæ-

culo; in cœmeterio enim Priscillæ via Salaria, tabula effossa est, cum ejusmodi inscriptione atque signo ad finemposito:

MIRE INNOCENTIE AC SAPIENTIE PUERO MARCIANO
QUI VIXIT ANN. III. ET MENSES III. DIES II. QUÆSICIT IN
PACE D. PRID. KAL. DEC. ARBETIONE ET LOLIANO ¹ COSS.
PARENTES FECERUNT.

Sub hac inscriptione idem character hieroglyphicus sic habetur expressus , quem imago togata, sen potius sacra induta veste, ibidem sculpta, dextera tenet. Verum non elementa Christi nomen signantia, sed ipsam crucem puram Constantino ostensam, non tantum verba Eusebii recte percepta significant, sed qui interfuit visioni Artemius miles testatus est, idque semper professus videtur Ecclesia, ut intelligere potes ex epistola Nicolai pape ad Bulgarorum consulta.

26. Porro ipsa Labari forma a Constantino primum excogitata, ab Eusebio descripta est ².

At in numismate suo loco ponendo absque corona Christi nomen in vertice eminet. Cæterum licet semper in eo una eademque servata sit Labari forma, ut videlicet ex erecto stîpito et ligno transverso compacta crux sit, quæ appenso eo modo velamine ornaretur; in hoc tamen reperitur variata esse figura, dum Christi nomen interdum non in vertice stîpitis, sed in ipso velamine intextum, loco imperatoris imaginis et filiorum, inscriberetur. Complura numismata id genus extant; sed hoc accepimus ab Horatio Tygrio de Mariis Rom.

27. Rursum vero aliam invenimus Labari formam, quæ habet in vertice crucem, et in velamine (ut supra de aliis dictum est) Christi nomen expressum; quod videre est in Joviani numismate, ex libro Pyrrhi Ligorii manuscr. in biblioth. Farnesiana, cum ille sublatum a Juliano restituit Labarum, ut suo loco dicemus. Adhuc insuper aliam invenimus apud Fulvium Ursinum V. C. Rom. formam Labari crucem puram habentis, in quam formam Valens imperator iidem restituit labefactatum ipsum Labarum a Juliano, qui crucis inimicissimus erat.

28. Sed rursum Eusebius: « Tempore autem supra commemorato, Constantinus admiranda illa visione obstupefactus, nullum alium Deum, quam qui ipsi apparuisset, colendum esse statuens, sacerdotes et profanos religionis et verbo illius initiatos accersit; quis esset Deus ille, sciscitatur; quid etiam sibi vellet visio illa, quæ de signo vidisset ipsi patefacta. Hi hunc Deum respondent Dei unius ac solius unigenitum Filium esse; signum autem, quod apparuerat, immortalitatis vitam esse trophæumque victoriæ illius de morte reportate, quam olim, cum in terra versabatur, fuisset accesusus. Causas etiam docent ejus adventus, accuratamque illius inter

¹ Euseb. in Vit. Constantini lib. I. c. 24. 25. 26.

² Euseb. Vit. Constantini, lib. I. c. 24. 25.

homines œconomiae rationem ei suggerunt. His rationibus quamquam probe erudiebatur ille quidem, visionis tamen ipsius oculis subjecta adhuc tenebatur admiratione. Atque tandem, ubi caeleste visum cum sacerdotum interpretatione contulerat, animo confirmatus fuit; pro certo persuasus, earum rerum cognitionem sibi divinitus oblatam esse; ac propterea in divinam sacrarum litterarum lectionem jam omni cura et cogitatione incumbere secum decrevit. Itaque primum Dei sacerdotibus sibi tanquam assessoribus adscitis, statuit Deum, qui ipsi apparuisset, omni genere cultus et observantiae venerari. Deinde spe bona in illo posita, firme munus, de cetero permagna cupiditate ferebatur, ardentes incendii tyrannici faces ad terrorem intentatas penitus extinguendi. » Hucusque Eusebius.

29. At hic primo dicendum, non Labarum modo, sed alia quoque fuisse in exercitu militaria signa longe ante Constantini tempora signum crucis prae se ferentia. Siquidem Tertullianus ¹, qui Severi imperatoris temporibus scripsit Apologeticum, de eis sic meminit, dicens: « Syra illa vexillorum, et Cantabrorum (Labarorum), stolae crucum sunt; laudo diligentiam; noluitis multas et inculcas cruces consecrare. » Haec ipse, de velis illis loquens, quae in hastula illa transversa, Labaro alligata, crucem quodammodo vestire videbantur. Sed et haec Minutius Felix ²: « Ipsa signa, et Cantabra (Labara), et vexilla castrorum, quid aliud, quam inauratae cruces sunt et ornatae? » Verum ante hos omnes Justinus martyr ad Antoninum Pium scribens Apologiam, sic ait: « Quin et signa vestra figurae hujus vim preferunt et declarant; vexillorum signa dico, aliorumque insignium et trophaeorum, quae per progressus a vobis in publicum quovis locorum fiunt, imperii et potestatis indicia in his ostendentibus, licet hoc non intelligentes faciatis. Et qui apud vos moriuntur, imperatorum imagines forma ista consecratis. » Haec Justinus.

30. Cum vero non unius generis signum, sed vexilla dicat crucis formam expressisse, illud plane significat videtur, non tantum signum illud, quod dicimus Labarum, sed et alia quoque eandem figuram representasse, nempe ea etiam, quae hastis affixas continerent imagines imp. exculpatae rotulis inhaerentes, et aliam in summo hastae vertice collocatam; in cujus itidem hastae parte superiori alligata esset hastula transversa egregie reddens imaginem crucis, in cujus cornibus hinc inde vitla penderet; ejus formae complures egregie exculpatae videntur in Trajani columna cochlidae, in qua etiam cum aliorum militarium signorum, tum Labarorum quoque formae habentur expressae, quae item videntur in nobilibus illis victoriae M. Aurelii Antonini monumentis, quae olim in arcu triumphali posita, hodie vero extant in Capitolio, ipso primo sealarum consensu palatii Conservatorum, in quibus sunt eadem signa simul plura numero, sicut et in co-

lumna cochlidae ejusdem Antonini, et expressius in arcu Severi; ut appareat plane hallucinatos esse eos, qui dixerunt, id genus signi nomini unum esse solere in toto exercitu imperatoris. Extat et in fronte ingressus Titi arcus idem vexillum in manu Victoriae, idemque et in quamplurimis antiquis nummis.

31. Sed ad Constantinum redeamus, in cujus exercitu vult Prudentius ¹, non tantum in Labaro, sed et in militum scutis atque galeis fuisse id ipsum Christi nomen affixum, cum ait:

Christus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat Labarum, clypeorum insignia Christus
Scrisserat, ardebat summis crux addita cristis.

Quod igitur Prudentius dicat, non tantum in Labaro fuisse Christi nomen intextum, sed etiam armis, nempe scutis et galeis, idem sanctissimum nomen effigiari solitum; consulimus de his (ut licuit) quae Romae extant vetera monumenta, in antiquis numismatibus germana fide hactenus conservata, invenimusque ex eis numma, Constantini Magni imaginem prae se ferens; in cujus galea (quod et ex Eusebio dictum est supra) duabus litteris superius explicatis, X. et P. una complexus Christi nomen habetur expressum. Ex numero aereo qui extabat apud Angelum Breventanum Papiensem. Vidimus Romae. Is modo invenitur apud Fulvium Ursinum.

At Eusebius tradit, Constantinum ipsum tantummodo ejusmodi signa gestare consuevisse; unde reor Prudentium, secundum ea quae geri suo tempore videbat a militibus christianis, tunc quoque facta putasse; nam tum Modestus ², tum etiam Vegetius ³ expresse testantur, signum in galea ferre fuisse tantummodo centurionum insigne. Verum sicut alia multa, ita Constantinus haec quoque visus est pia religione notuisse. De eodem Christi nomine in scutis etiam duobus istis elementis notari solito, exemplum tibi exhibeat Majoriani Augusti numisma, apud Laetium Pasqualinum can. S. Mariae Majoris.

32. De Labaro. — Sed ut de Labari agamus antiquitate, facilius erit in antiquis imperatorum victoriae monumentis sculpla oculis spectare Labaro signa similia, quam ejus nomen apud veteres ethnicos scriptores legere: nulla certe ejus est mentio apud Modestum, qui omnes simul voces rei militaris complexus, explanans, ad Tacitum imperatorem libellum scripsit; nec etiam apud Vegetium, qui ad Valentinianum Augustum ejusdem argumenti commentarium dedit, ullum plane de Labaro verbum reperias. Cum ergo constet rem ipsam fuisse, at nomen Labari ignoratum; necesse est affirmare, tale signum alio ab antiquioribus nomine dictum fuisse; sed quoniam, est exquirendum. Modestus, quem citavimus, dum agit de primaria cohorte, sic ait: « Haec enim suscipit aquilam, quae praecipuum signum in Romano est semper exercitu, et lotius legionis insigne ima-

¹ Tertul. in Apolog. c. 16. — ² Min. Felix in Octavio.

¹ Prudent. advers. Symmach. lib. 1. — ² Modest. de Vocab. rei milit. — ³ Veget. 1b. n. c. 13.

gines imperatorum; has enim imagines tanquam divina et præsentia signa singuli venerantur; » et inferius: « Aquiliferi, qui aquilam portant; Imaginarij, qui imperatoris imagines ferunt; Signiferi, qui signa portant (quos nunc Draconarios vocant). » Hæc Modestus. Vegetius ¹ eadem de signis militaribus in hunc modum: « Aquiliferi, qui aquilam ferunt; Imaginarij, vel Imaginiferi, qui imagines imperatoris portant. » Et alibi ² hæc numerans militia signa ait: « Muta signa sunt: aquilæ, dracones, vexilla, flammule rufæ, pinnae. » Siquæ de Labaro cum nulla prorsus sit mentio, vexillorum nomine illud esse expressum, manifestum est, atque fuisse olim Cantabrum appellatum, quod (ut diximus ex Tertulliano atque Minutio) crucis vestite præferret imaginem.

33. Sed unde, quæso, apud eosdem vox Cantabrum? Eam quidem germanam esse lectionem, Pamelio rem perspicacius intuenti non invitus assentior; cum enim apud Minutium Felicem itidem legatur, Cantabra, et scripti antiqui codices omnes pariter ita habeant, nefas putamus antiquam convellere lectionem; cum præsertim in Codice Theodosiano mentio habeatur de Signiferis ³ et Cantabariis, iis scilicet, qui cantabra et alia signa portabant. Quamobrem (quod in re obscurissima agere conjectura licet) cantabra a Cantabris in Hispania populis, quos tandem magnis laboribus multoque fuso Romano sanguine Augustus debellavit, esse dicta putamus. Mutuari namque solitos esse Romanos, imitarique signa hostium, quos subjugasset, de draconibus signis manifestum exemplum est; qui non ante esse cõperunt in vexillis Romanorum insignia, quam Trajanus Dacos vicisset, qui signis ejusmodi utebantur in bello. Sed nec displiceret de hac voce conjectura Turnebi viri insignis eruditionis, dum unius litteræ immutatione legendum putat pro Cantabrum, Contabrum, a conto, cui suspenderetur militare signum, quod Labarum dictum putant; nisi omnium locorum superius de Cantabris et Cantabariis citatorum, eadem esset lectio; nisi etiam eadem ratione reliqua quoque signa, quod conto gestarentur, Contabra dicenda pariter essent.

34. Porro licet cantabra et labara eadem esse signa videri possent, fuisse tamen differentia aliqua inter se distincta, eorum figuræ lapidibus exculptæ vel nummis impressæ declarant; siquidem in veteri illa forma, ante tempora Constantini, sic velum illud transverse hastulæ affigatum erat, ut rugas aliquas sui contractione admitteret; quod vero Labaro in hærebatur velum, sic erat expansum atque extensum, ut nullum prorsus sinum contraheret, et omni ex parte planum, depictas in se imagines demonstraret. Sed et ea quoque differentia Labarum a Cantabro distinctum erat, quod in exercitu (ut locis citatis vidimus) complura cantabra erant; Labarum vero, ex quo ejus introductus est usus et nomen, nonnisi unum esse in exercitu consuevit.

35. Sed unde Labarum ipsum dictum est? Audiamus quid scribat Gregorius Nazianzenus ⁴, dum invehitur in Julianum Apostatam, qui Labarum cruce decorum abstulerat: « Quin eo, inquit, audacia quoque prorupit, ut adversus magnum illud vexillum præcepisset ferretur, quod simul cum cruce magnifice et cum insigni pompa exercitum ducit, in sublime evectum; quod solvendorum laborum vim habet, ab eoque apud Latinos nomen trahit; principatumque (ut ita dicam) in reliqua omnia vexilla tenet, tam quæ imperatorum imaginibus atque expansis texturis in variis functionibus litterarumque picturis illustrantur quasque gestiunt, quam quæ horrendis draconum hatibus super summas hastas elatis involantia, ac per tractus contextis squamis distinctos ventilata jucundissimum simul et formidolosum spectaculum oculis præbent. » Hæc Gregorius, qui cum dicat, quod solvendorum laborum vim habeat, Labarum a Latinis esse dictum; contrarium plane videtur, ut ab eisdem a labore sit nominatum, quod labori imponat terminum.

36. Quamobrem sic a latina voce, labore, Labarum dictum Gregorium significare voluisse putamus, ut et a græca voce simul conjuncta nomen accipiat, ἔργον, quod est finis et terminus seu limes; sicut secundum Gregorium idem sit Labarum, quod laboris ἔργον, laboris terminus; sic primitus nominatum a Constantino (ignotam enim fuisse majoribus ejusmodi vocem, superius dictum est), vel quod Urbem a tyrannide Maxentii liberando, tot tantisque malis ac laboribus finem imponeret; vel quod, crucis fulgore rutilante, persecutionis laboribus terminus figeretur; sive etiam (ut scribunt Eusebius ⁵ et Sozomenus ⁶) quod cum cohors aliqua laboraret, ad subsidium laborantium militum Constantinus juberet inferri Labarum, cujus adventu mox victores existent. Vel, si velimus, dicere possumus etiam, dictum Labarum, a latina et græca voce composita dictione a labore, et ἔργον ⁷, quod est utilitas, sicut Labarum laborum utilitas, nisi constaret apud Græcos non Labarum sed Laborum nominatum esse.

37. Quod enim Labarum dicimus, Græci Laborum nominabant, ut ex græco habet latina vox reddita in hunc modum in Codice Justiniano, titulo de Præpositis Laborum, et ibi posita ipsa lege his verbis ⁸: « Qui præpositi Laborum nostro judicio promoventur, clarissimi sunt inter electos, ita ut ex consularibus habeantur; nam et immunitate digni sunt, quos nostri lateris comitatus illustrat. » Hæc imperator; sed in Codice Theodosiano ⁹ hæc paulo fusius: « Qui ex devotissimis domesticorum scholis præpositi Laborum nostro judicio et stipendorum sudoribus promoventur, ad similitudinem decem primorum domesticorum, clarissimi sint inter allectos, ita ut ex consularibus habeantur; nam et sena-

¹ Veget. lib. II. c. 7. — ² Idem lib. III. c. 5. — ³ Lib. II. C. Theod.

eod. tit.

⁴ Greg. Naz. orat. I. — ⁵ Euseb. in Vita Constantini lib. II. c. 7. — ⁶ Soz. lib. I. c. 4. — ⁷ Eustath. Lexic. — ⁸ Lib. I. de Præpositis Labor. Cod. lib. XII. — ⁹ Cod. Theod. lib. VI. tit. 25.

torio nomine et immunitate digni sunt, quos nostri lateris comitatus illustrat. Dat. III id. Novembr. Constantinopoli, Theodosio A. VII et Palladio cons. » *Λιβωρον* ipsum quoque vocat Sozomenus¹, licet alii legant *Labarum*; sed *Labarum* legendum, observavit Cujacius² ex Nicæno secundo Concilio ex verbis Sozomeni sic dicentis : *Θάτερον δὲ τῶν αὐτῆς τῶν εἰς Τρουαλίαν λιβωρον καλεῖσθαι*, quam lectionem atque probat Turnebus³, qui et eodem etiam modo *Laborum*, et non *Labarum*, legi in antiquo lexico, se reperisse testatur. Sed præterierunt hæc omnia *Alciatum*⁴, dum minus atque invehitur in *Accusium*. De præfectis enim *Labarorum*, hoc est, vexillariis, illic agi, certum est; de quibus Eusebius⁵ meminit, electos dicens a Constantino imperatore quinquaginta viros virtute præstantes, quibus per vice portandi *Labarum* onus incumberet, de quibus pluribus suo loco dicemus; atque de *Labaro* modo hæc tenemus.

38. *Constantini bellum in Maxentium et extremum bellum quo hinc moritur*. — Jam Constantinum cum exercitu in Italiam proficiscentem prosequamur. Non amplius quam unius anni spatium hæc in Maxentium expeditionem complexam esse, panegyrici auctor incertus affirmat, cujus testimonio Eutropius redargui videtur, dum ait Constantinum anno quinto sui imperii adversus Maxentium prælium movisse. Quod vero ad copiarum numerum tam Constantinum quam Maxentii pertinet, non est eadem omnium sententia; siquidem demonstratum est auctoritate Panegyrici illius post victoriam Constantino dicti, ipsum vix quarta exercitus parte pugnasse adversus centum millia armatorum; sed et eadem quoque oratione hæc eodem argumento⁶: « Magnus Alexander, cum præter Macedonas suos, emectæ Græciæ, universo Illyrico innumerabilem delectum posset indicare, nunquam majores quadraginta millibus copias duxit; inhabile regenti ratus quicquid excederet, et turbam potius quam exercitum. Tu vero etiam minoribus copiis bellum multo magis aggressus es, tanto scilicet tua virtute propria potior, quanto ille numero instructor. » Hæc ibi.

39. Ex his Zozimus mendacii cognoscitur, dum ait⁷: « Constantinus autem, qui hominem et antea suspectum haberet, tunc magis ad gerendum adversus eum bellum se comparabat; ideoque collectis copiis ex redactis in potestatem barbaris, et Germanis, et aliis Celticis nationibus, itemque de Britannia coactis militibus, qui omnes erant ad nonaginta millia peditum, et octo millia equitum, ex Alpibus in Italiam movebat; ac oppida quidem per insidias se dederant, nullo damno muletabat; ad arma vero tendentia, in ditionem redigebat. Cum Maxentio longe majoribus copiis instructo, Romanorum et Italorum octoginta millia se ad belli societatem conjunxerant, itemque Tusci quotquot univer-

sam oram maritimam incolebant; præbebant et Carthaginenses exercitum quadraginta millium, et præter hos Siculi: adeo quidem, ut totus exercitus centum et septuaginta peditum, et decem et octo millibus equitum constaret. » Hæc Zozimus.

40. Sed quis apparatus utriusque, et ad victoriam unde cuique ipsorum comparata fiducia? De Constantino audivimus; de Maxentio ex ipso in primis Zozimo hæc dicemus: « Maxentius, inquit, intra muros inclusus diis victimas offerebat, et haruspices de belli eventu consulebat, ipsis quoque Sibyllinis oraculis pervestigatis; cumque reperisset oraculum, quo significaretur, in fatis esse, ut qui ad perniciem populi Romani spectantia designaret, miserabili morte periret; de semetipso id accipiebat, qui quasi Romam adortos eamque capere cogitantes propulsaret. » Hæc ipse. Sed et Eusebius¹: « Cum vero Maxentius machinis præstigiarium magis, quam subjectorum benevolentia confideret, et nullo modo extra portas civitatis egredi ausus esset, et omnem locum, agrum et civitatem etiam, quæ ipsis subiciebatur imperio, ingenti armatorum multitudine et infinitis copiis munivisset; imperator Constantinus Dei auxilio nixus primam, secundam, et tertiam tyranni aciem adoritur, et omnibus primo impetu perfacile subactis, universam prope Italorum peragrata regionem, adeo ut jam quam proxime Romam adventaret. » Hæc ipse.

41. Sed quo ordine hæc facta sint, in Panegyrica in primis oratione narratur, cum dicitur²: « Probatum hoc prima obstinatio eorum, qui sub ipsis Alpibus jugis munitissimo licet muro ac silu tenentes oppidum, ausi fuerunt, te imminente, resistere, ac portas claudere, non credentes illi quidem (tu audio) te ipsum adesse. Quis enim crederet tam cito a Rheno ad Alpes imperatorem cum exercitu pervolasse? sed tamen qui non solum presenti numini tuo, verum etiam nuntiatio nomini credere debuisset; luerunt igitur illico demerite sue pœnas, cum oblatam sibi a clementia tua veniam recusassent. » Quanam autem hæc civitas esset, Nazarius³ nominat, dicens: « Primam igitur Segensium civitatem, quam primam iter dederat, victoria facilis amplexa est: quæ resistendi pertinacia ita in se imperatoris vim convertit, ut pietatem tamen non alienaverit. Nam cum introitus vi manu quaereretur, et portarum inflammatio ignem late distulisset, cujus facilis per adjuncta contagio partu pestifero valescebat, maxima benignissimi imperatoris fuit cura, non modo ut incendium non adjectum senesceret, sed oppressum emori posset; et longe operosior clementia, quam fortitudo perfecta est, cum plus in servanda urbe, quam in capienda fuerat laboris oritur.

42. « Itaque digrediens, sic cupiditatem sui fecit, ut eam ad omne obsequium non victoriæ metus componeret, sed admiratio lenitatis. Optima aiunt esse remedia quæ ad usum corrigendi nostri ex

¹ Soz. lib. 1. c. 4. — ² De Pærepos. Labor. Cod. lib. XII. — ³ Turneb. Adversar. lib. XV. c. 16. — ⁴ Alciat. Annot. in tres lib. post Cod. lib. XII. — ⁵ Euseb. in vita Constant. lib. II. c. 8. — ⁶ Panegyric. II. Constantini — ⁷ Zozim. lib. II.

¹ Euseb. in Vita Constantini lib. I. c. 31. — ² Panegyric. II Constantini. — ³ Naz. in Panegyric. Constantini.

aliena calamitate nascuntur; verum animus pravitate velut morbo impeditus, delectum boni non habet. Ecce jam apud Taurinis venientem pugna gravior expectat, nec Segusiensis vastitas monet, ut sibi caveant; nec cogitant, quod cum principe res futura sit, quod neque vis ejus resistendi spem faciat, nec mansuetudo rationem. Campum late jacentem tantus miles opplexerat, ut non improbaret fiduciam, qui instructos videret. Quæ enim illa fuisse dicitur species? quam aerox visu? quam formidolosa? operimento ferri equi atque homines pariter obsepti. Clibanariis in exercitu nomen est, superne omnibus tectis eorum pectoribus, demissa lorica, et crurum tenuis pendens sine impedimento gressus a noxa vulneris vindicabat. » Quid vero demum tunc factum, sic ad postremum absolvit una sententia: « Ad unum interfectis omnibus, suis integris, horrorem armorum ad miraculum victoriae transtulerunt, quod qui innumerabiles habebantur, sine tuorum vulneribus interiissent. » Hæc Nazarius. Probat plane eventus, quod dixerat, angelorum acies in Constantini exercitu militasse; hic namque primum quanta vis esset sanctissimæ crucis, qua Christo Labarum consecratur, expertus est. Taurinum primum, ubi tanta vis belli, et non tantum difficultium Alpium præruptis montibus, sed et ferratis legionibus aditus fuerat ad Italiani interclusus, sensit numen pro Constantino pugnasse, quo duce (mira res!) cesserit ferrum ligno.

43. Quæ autem post hæc secuta sint, idem auctor brevi compendio relegens potius quam enarrans, hæc ait: « Quid ego referam post tantam et tam gravem pugnam, quod apud Brixiam magnus quidam et acer equitatus esset fuga, quam visu astutior, et primo impetu tuo pulsus, Veronam usque contendit ad præsidia majora? Neque id dedecori fuit, quod excusati fugiunt, qui tibi cedunt; contingat quinimo timiditati miseræ res ostendenda fuga, quæ habuerit dignitatem. Ipsa autem Verona freta immantibus copiis, quas in unum adventus tui formido conduxerat, cum multorum jam cladem accepisset, facta est parumper metu cunctantior, non ratione fidelior, muris se ab impetu vindicat. Aderat quidem Ruricius experientissimus belli, et tyrannicorum ducum columen; per tota admodum mœnia magna vis hominum, et apud Brixiam plerique jam fracti: ut in corpore cum aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet, sic illius multitudinis portio malo affecta totum exercitum timoris contagio dissiparat; quam facilis lapsus infirmitas habet, cum eam intempestiva movit audacia, cum sæpe alias, tum maxime in illa obsidione perspectum est. Clausi impetum faciunt; et qui se aliquandiu latendo a morte defenderant, facta pugnandi causa pænas eruptionis temerariæ pependunt; idemque Ruricius magna suorum clade rejectus in mœnia, spe jam lassa, et adhuc mente vesana, cum se Veronam propuisset, novos eodem egit exercitus, et præcipitante jam die, bellum non detrectavit, pugnae avidior quam salutis; sed eum exitus magis quam merita

fefellerunt; nam furorem mors domuit, quem non potuerat considerati ratio, nec victi formido sanare. O nox illa æternis sæculis monumentisque mandanda, cum spiris tenebrisque congressis (congressus) fortuna totum liceret!

44. « Tu tamen, imperator, non intutior tempore, quam a Deo tector, sævissimo hosti multus instares, et libertate cordis exultans donum noctis duceres, quod pugnantes nemo servaret. Per instas acies interritus vadis, densissima quæque prorumpis, dejecis, proteris; mortis decus perdunt, quos ignoratus affligis, nisi quod te ipsa vis tua cogit agnosci. Nihil enim te permovent turbatur fractæ voces, horrendum militum clamor, permixta casibus vulnera, illisi cominus gladii, cadentium graves gemitus, arma late strepentes, et in unam quemdam sonitum diversi fragoris acta confusio, quod hæc omnia aut virtus negligit, aut ira non sentit. Nox ipsa, justissima bellantibus causa terroris, vehementiorem te agendis stragibus fecerat; quod solum virtutis tuæ impedimentum est, miserationem tenebræ non habent; ut intelligi liceat, quantum illo in bello vis tua perfecerit, pietate non retenta, et majestate secuta. Prælio vix summa nocte confecto, fessis cædibus, anhelus ex bello, cruore oblitus, sed hostilij, ad obsidionis vigiliis recurres. O fortuna, o præpotens Roma, quam tu unquam gratiam pro tantis his laboribus referes? etc. »

45. Alia quoque oratione hæc ipsa fusius de Veronensium obsidione, et deleta cum duce Ruricio exercitu Romanorum, deque ingenti in pugnando Constantini robore; quod tamen auctor minus in imperatore probavit, cum una cum sua totius Romani imperij salutem periculosa alæ subjecisset; ut jure meritoque illud inculcet¹: « Quid egeras, imperator? in quæ nos fata projeceras, nisi te divina virtus tua vindicasset? » Tantam quippe ex Christi numine crucisque virtute fiduciam animo conceperat, ut ardua quæque ac dura, dixerim et impossibilia, illi facilia, plana viderentur atque segura; oraculo namque illo semel persuaso: « In hoc vince, vel vinces, sed semper sibi idem visum est esse vocatæ, illudque propheticum veluti cælesti classico jugiter intonari²: « Ego ante te ibo, et gloriosos terræ humiliabo, portas areas conteram, et vectes ferreos confringam. » Quo prævio, expugnat cætera post hæc, quæ erant a Maxentij partibus trans Padum præsidia, Mutinam et Aquileiam, aliis imperatoribus bellis civilibus inconcessas.

46. His omnibus Dei nutu mira facilitate atque felicitate confectis, Urbem cogitat, eo dirigit iter, nullo facto in via obice, lætus adventat; cum tandem Maxentius, magnis pavendisque copiis comparatis, trans pontem Milvium novissima armis expecturus expectat, sed prodigiis exagitatus. « Quid enim, » inquit Gallicanus orator³, « aliud illum sperasse credendum est, qui jam ante biduum pala-

¹ Panegy. post victor. Constantini II. — ² Isaia, XLV. — ³ Paneg. post victor. Constantini II.

tio emigraverat, et cum uxore ac filio in privatam domum sponte concesserat? ut res est, omnibus terribilibus agitata, et nocturnis pulsus ultricibus, ut tu jam olim expectatus habitator, sacris illis ædibus diu exhalatis expiatisque succederes, et adeo ipse verum sibi dixerat, et venturo tibi cesserat, quamvis in prælium ingrederetur armatus, cum excedendo palatio, jam se abdicasset imperio; » addit his Zozimus ¹: « Cum Maxentius ex Urbe copias produxisset, jamque pontem, quem ipse junxerat, transisset, infinita quedam multitudo noctuarum devolans muros complebat. » Atque hæc de prodigiis. Sed de instructa ab eo acie, pugnantidæ loco delecto, in Panegyrico paulo superius hæc habentur ²:

47. « At quomodo instruxit aciem tot annorum vernula purpuratus? ita prorsus, ne quis evadere, ne quis, ut fil, loco motus referre gradum et instaurare prælium posset, cum a fronte armis, a tergo Tiberi flumine premeretur. In quo ille non mehercule cogitavit necessitatem resistendi, sed propinquitatem refugiendi; nisi forte jam sentiens diem sibi venisse fatalem, ad solatium suæ mortis, voluit secum trahere quam plurimos, ut omnes essent exitus sui comites, qui scelerum participes exitissent; » et Nazarius ³: « Quod ita ratio disponendi exercitus docuit illum mente perditâ implicatoque consilio, cum eum pugna locum caperet, ut interclusa fuga, moriendi necessitatem imponeret, cum spem victoriæ non haberet; » et paulo post: « Apud Tiberim igitur suos instruxit sic ripæ locatos, ut ultimorum vestigia præsigio quodam eventuræ cladis unda fatalis allueret; ita vero multitudine suppeditante, ut ultra quam visus agi posset, extenta acies pertineret, non quo frons imbecilla tractu invalido duceretur, sed tanta superiorum atque ordinum confirmatione, ut acies non porrectior quam robustior murum utrinque præberet, quod eam nec constipatio contraxisset, nec longitudo tenuerat. » Addit Eusebius ⁴ ad vires dolos quoque Maxentium addidisse, pontem insidiis fabricasse, ea fraudulenta arte compactum, ut artificis arbitrio, nullo prope modum negotio solveretur; de industria factum, ut Constantinum illum occupantem cum suis, rapidi annis vortices labentem obruerent. Sed de ponte constructo a Maxentio cum meminit Zozimus, de prætextis ex eo insidiis nihil habet.

48. Sic igitur (ut dictum est) a Maxentio rebus dispositis, Nazarius ⁵ tradit Constantinum veluti numine concitatum, de periculo tutum, de victoria certum se prorupisse primum in hostes: « Invadis, inquit, primus aciem, solus irrumpis, obumbrant eumdem telorum irriti jactus, sonat ictibus umbo. » Quid demum? virtute ducis cæteri incalescentes, majori impetu feruntur in equites, qui in prima Maxentii acie dimicabant; qui tandem cedentes ac turpiter terga dantes, tum sibi tum peditibus facti sunt vio-

lenta compressione ruina. « Non enim, » inquit supra Nazarius, « qui bellorum eventus solet esse, per varios et volubiles casus Mars dubius erravit; nec fortune vicissitudo, quæ plerumque prosperis rebus triste aliquid adglutinat, victorum lætitiâ vulneravit, sed tanta hostium et tam ampla cædes, tam felix et inercuta victoria fuit, ut credas non bello ancipiti dimicatum, sed solas impiorum pœnas expetitas. » Hæc Nazarius, totumque id tribuens divinitati: « Illa, inquit, pietatem tuam texit; illa nefandi illius tyranni fregit amentiam; illa invictum exercitum tuum, tot victoriarum conscientia plenis pectoribus ardentem, tantis insuper viribus jebit, quantas præstare aut Deus potuit, aut amor tuus debuit; ut horrendas acies, ut incognita ferri et corporum roborâ fulmineis miles everferet; ut quicquid instruxerat diuturni sceleris longa molitio, felici congressionem consumeres. »

49. Sed quodnam fuerit par sceleri insperatum exitium post cladem fugamque suorum, sic a Galliano oratore narratur ¹: « Ad primum igitur aspectum majestatis tuæ, primumque impetum totius tui victoris exercitus hostes terrili fugatique, et angustiis Milvii pontis exclusi, exceptis latrocinii illius primis auctoribus, qui desperata venia, locum quem pugnae susperant, texere corporibus, cæteri omnes in fluvium abiere præcipientes, ut tandem aliquod cædis compendium, fessis tuorum dexteris, eveniret. Cum impios Tiberis hausisset, ipsum etiam illum, » Maxentium videlicet, « cum equo et armis insignibus frustra conatum per abrupta ripæ ulterioris evadere idem Tiberis correptum gurgite devoravit, ne tam delorime prodigium vel hanc obitus sui relinqueret famam, quod alicujus viri fortis gladio telove cecidisset. » Hucusque de rebus gestis Constantini adversus Maxentium panegyricæ orationes, e quibus illa tantum descripsimus, quæ historice puritati consentientia probata sunt; cæteris, in quibus auctores ex suscepta laudatione visi essent luxuriati in verborum pampiniis, amputatis; quod sciamus rhetorum fucos ab historica simplicitate abhorrere, reddique suspectum, esse confictum, quicquid variis diversisque coloribus noscitur esse depictum.

50. Cæterum in eo quod historica narratione sunt prosecuti; quod rem agerent coram amplissimo auditorio rerum gestarum optime conscio, religio sit dicere illos esse mentitos; cum non laudare, sed ignominiam irrogare visi essent; si falsa dixisse, audientium risu redargui potuissent, in rebus præsertim nequam intra parietes agitatis, sed ore omnium difamatis, et cunctorum auditione perceptis. De quibus, ne vel leviter quidem Constantini laudatores suspectos habeas, apponimus testem, ejus aliqui inimicum et vituperatorem, Zozimum impium, qui rem gestam paucis perstringens, hæc ait ²: « Cum exercitus utrinque cornibus adversis stareat, equitatum Constantinus immisit; is equitatum hostilem adortus ludit; peditibus quoque signo

¹ Zozim. lib. II. — ² Paneg. Constantini post victor. II. — ³ Nazar. in Paneg. Constantini. — ⁴ Euseb. lib. IX. c. 8, et in Vita Constantini lib. I. c. 32. — ⁵ Nazar. in Paneg. Constantini.

¹ Paneg. II Constantini. — ² Zozim. lib. III.

oblato, rite compositaque in hostem illi tendebant. Acri conferto proelio, Romani quidem ipsi et Itali socii superiores ad obemda pericula se præbebant, quod acerba tyrannide se liberari optarent; reliquorum vero militum innumerabilis quadam multitudo cecidit tum ab equitibus proculcata, tum a pedibus inferemta. Enimvero quandiu resistebat equitatus, aliqua Maxentio spes esse reliqua videbatur; sed equitibus jam succumbentibus, fuga cum reliquis arrepta, per pontem fluminis ad Urbem contendebat; signis autem minime sustinentibus eam vim oneris, adeoque ruptis, cum cætera multitudine Maxentius etiam fluminis impetu abripiebatur. » Illicusque ad Maxentii necem spectantia Zozimus.

51. Sed que ea de re a christiano scriptore sunt perpetuæ memoriæ commendata, præterisse nefas est; quem, cum Constantium illo familiarissime usus sit, ab ipso, sicut alia complura, accepisse æquum est credere; sunt enim hæc ab eo hunc in modum conscripta ¹: « Quomodo enim ipsius Moysis, et antiquorum ac piorum Hebræorum temporibus currus Pharaonis ejusque copias dejecit in altum, et delectos ascensores satellitesque regios in Mari Rubro demersit; sic Maxentius, quique cum eo erant armati et stipatores, velut lapis in profundum Tiberis gurgitem præcipites deciderunt. Nam cum tyrannus, Dei virtute Constantino opem ferente, terga dedisset, et in fuga flumen ex adverso obiectum (in quo lintribus junctis, et ponte artificiose fabricato, machinam qua Constantinum adeo eam Deo e medio sublaturum speravit, ad summum ipsius interitum construxerat) trajicere cepisset, Deusque Constantino benignus præsto fulsisit auxilium; et tyrannus ejus ope desinitus clandestinas et occultas machinas miser contra seipsum fabricasset; adeo ut illud commode in ipsum dici possit ²: Lacum aperuit, et effodit eum, et incidit in foveam quam fecit. Convertatur labor ejus in caput ejus, et in verticem ipsius iniquitas ejus descendat.

52. « Tum Dei nutu machinarum in pontis junctione collocatarum, et fraudis in eisdem latitantis transitus, tempore minime sperato subsidit ruitque, ac de improvviso litres cum ipsis viris in altum gurgitem præcipitatis sunt; ipseque infelix primus, deinde ejus satellites, et stipatores (sicut divina loquuntur oracula) in rapidum flumen tanquam plumbum delapsi; uti Constantinus eum suo exercitu Dei presidio victoriam assecutus, merito sane, licet non verbis, re tamen ipsa similiter cum Israeliis, et egregio Dei famulo Moysæ eadem ipsa, quæ ille olim contra impium tyrannum Pharaonem cecinisset, sic quodammodo suavi concentu fuderit, dixeritque ³: Cantemus Domino; gloriose enim magnificentus est; æquum et ascensores dejecit in mare; adjutor et protector factus est mihi in salutem. Et, quis similis tibi in diis, Domine, quis similis tibi? gloriosus in sanctis, admirabilis, et præclare faciens

prodigia. » Hæc Eusebius de Constantino gratias Deo agente, etsi non his verbis nondum enim christianus plene erat, re tamen his paria meditante ac labiis profereute. Sunt et Prudentii adversus Symmachum scribentis de victoria in Maxentium virtute crucis obtenta hi versus ⁴:

Testis Christicola ducis adventantis ad Urbem
Milius exceptum Tiberina in stagna tyrannum
Præcipitans, quamvis victricia viderit arma
Majestati regi, quod signum dextera vindex
Præteriteri, quali radiarunt stremate pda.

Hæc et alia plura ille; sed nos historiam prosequamur.

53. Ubi autem de tyranno in Tiberim prolapsio atque extincto nuntium ad Constantinum perlatum est, mox ejus corpus ab urinatoribus queri jubet; quo reperto, sectum caput summa hasta attingendum curavit, Romanque deferri. Sed de his hæc in Panegyricis ⁵: « Aliorum quidem hostium corpora et arma præceps fluviusvolvendo devexit; illum autem eodem quo effluerat loco tenuit; » et paulo post: « Reperto igitur et truncato corpore, universus in gaudia et vindictam populus Romanus exarsit. »

54. *Constantini triumphus et cætera publicæ lætitiæ signa.* — Sed Constantini ingressus triumphalis in Urbem a Nazario egregie sic describitur: « Nullus post Urbem conditam dies Romano illuxit imperio, cujus tam effusa tamque insignis gratulatio aut fuerit, aut esse debuerit; nulli tam læti triumphi, quos Annalium vetustas consecratos in litteris habet. Non agebantur quidem ante eum vinculi duces, sed incedebat tandem soluta nobilitas; non conjecti in carcerem barbari, sed deducti carcere consulares; non captivi alienigenæ introitum illum honestaverunt, sed Romam jam libera, nil ex hostico accepit, sed seipsam recuperavit; nec præda auctior facta est, sed esse præda desiit; et, quo nihil adjici ad gloriæ magnitudinem potest, imperium recepit, quæ servitium sustinebat. Duci saepe omnibus videbantur subacta vitiorum agmina, quæ urbem graviter obsederant; scelus domitum, victa perfidia, diffidens sibi audacia et importunitas catenata, furor victus; et emeta crudelitas inani furore frendebat; superbia atque arrogantia debellata, luxuries coercita, et libido constricta nexu ferreo tenebantur. Sequebatur hunc comitalium suum tyranni ipsius terribissimum caput, ac si qua referentibus fides est, suberat adhuc savitia, et horrendæ frontis minas mors ipsa non vicerat. Injiciebantur vulgo contumetiosissimæ voces; nam et Indibriis oppressoris sui auspiciari libertatem juvabat, et mira voluptate conceptus et vita terroris insultatione interitus obtecebatur. Quis triumphus illustrior? quæ species pulchrior? quæ pompa felicior? » Et paulo post:

¹ Euseb. in Vita Constantini lib. 1. c. 32. et Hist. lib. IX. c. 8. —
² Ps. l. 127. — ³ Exod. xv.

⁴ Prudent. advers. Symmach. lib. 1. de potentia Crucis. — ⁵ Paneg. post victor. Constantiani II.

55. « Jam quidem letitiam gestæ rei diffunderat fama velox, et ad celeritatem nuntii pennata Victoria insequabatur, tamen uberiore cum gaudio ipsius rei fructus, quod ad animum languidius accedunt, quæ aurium via manant, quam quæ oculis hauriuntur. Itaque tanti per Italiam concursus hominum excitabantur, tantæ ex oppidis effusiones, ut ante acti terroris festificatio in præsentî exultatione luceret. Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africanam caput, ul quam maxime vivus affligerat, laceratus expleret, et nondum satis tempestivo mari, affluerunt tamen navigantibus fetices auræ, et fluctus secundi, beatissimamque victoriam ipsa etiam elementa juverunt. Caput, in quo titulus tantæ laudis circumferebatur, reddidit Tiberis, persecuti sunt venti, maria servarunt. Quoniam modo te, potens Africa, quanto letitiæ fremitu, quam insolenti voluptate jactasti? » Hæc et alia Nazarius.

56. Tantum munus Deo omnium creatori, non militum robori, Constantinus de beneficio gratus acceptum tulit; quod ipse quidem e oratione, quam postea habuit ad sanctum cælum, ingenue his verbis professus est¹: « Ego certe et prosperam meam fortunam et meas res omnes pietati acceptas refero. Testis est etiam rerum omnium ex animi sententia eventus; testes sunt præclara facinora; testes victoria contra hostes atque trophæa. Juxta mecum hæc novit, et cum laude propterea Deum celebrat illustris et eximia civitas Roma. Assensit item populus Urbis mihi carissimæ, licet falsa spe deceptus, principem se indignum delegerit; qui quidem extemplo pro sceleribus ab ipso admissis, justas debitasque penas persolvit. Quæ certe commemorare non est integrum, mihi præsertim, qui apud te, o pietas, dissero, omnique studio et industria incumbo, quo pacto te verbis castis decoris affari queam. Dicam tamen fortassis aliquid, o pietas, quod nec turpitudinis nec indecori quicquam in se complectitur, furore tamen et crudelitate redundans. Cum bellum pestiferum contra omnes sanctissimas tuas Ecclesias a tyrannum excitaretur, et nonnulli in urbe Roma se tantis malis et tam insigniter improbis oblectare non desiderent, campusque esset ad pugnam præstitutus, in medium progressa, leipsam fide in Deum roboratam muniamque adversariis opposisti. » Hæc ille, et alia plura, quibus invenitur in tyrannum Romanos graviter exagitantem.

57. Sed jam ad ipsum Constantini Magni triumphum geslientem convertamus orationem; reliqua autem ab Eusebio scripta suo loco opportunius inserenda. Extat adhuc tantæ victoriæ nobile monumentum inter Palatinum et Cælium montem, haud longe a Domitiani amphitheatro, ea parte, quæ spectat ad Occidentem, triumphalis arcus a senatu illi constructus, qui cum positis sit ea regione, plane significatur, ipsum nequaquam per Milvium pon-

tem via Flaminia ingressum fuisse in Urbem; sed quod potius, ea ad lævam relicta (fracto enim ponte ruina Maxentii et exercitus ejus interclusus erat omnis illac ad Urbem accessus), per præla Neronis iter faciens, viæ se immiserit triumphali, cui in Vaticano posita adjacet insignis a dextris Memoriam principis apostolorum, antiquorum (ut dictum est) præconiis celebrata; quam se ei obviam offerentem adisse, illique pro collatis tam insignibus beneficiis immensas Deo gratias reddidisse, dignum est existimare; cum præsertim exhibita postea loco illi præ cæteris ab eo pietatis obsequia id ipsum manifeste arguere videantur.

58. Quis enim in animum inducere possit, imperatorem cruce vincentem, quæ primo occurrerunt illi Christianæ religionis trophæa crucis in Petri sepultura, facta jam sui claritudine toto orbi conspicua, præterisse insalutata, quorum nec si voluisset, declinare potuisset aspectum? cum præsertim qui de ejus adversus Maxentium divini numinis favore oblenta victoria laudationes scripserunt, nihil prorsus de Capitolii genibus (ut Dio¹ tradit) solita fieri ab imperatoribus consensione ad referendas gratias diis meminerint, cum sidem tamen alias non lacuerint in panegyrica oratione eidem Constantino dicta post Maximianum Herculium Massiliæ extinctum, de gratiis ab eo diis actis, Apollini potissimum, cujus templum immensis donariis cumulavit; hoc ipsum, inquam, illorum de ascensu ad Jovem Capitolium, ex more, silentium clamat, perfunctum illud ab eo (quod diximus) munus in Vaticano.

59. Sicque crucis gloria coruscante, ex novis admirandisque ejus prodigiis admiranda quoque facinora sunt consecuta; cedit ferrum, vincit lignum, et Vaticanus collis mutatur in Capitolium, vel potius Capitolio auctus est mons Vaticanus, instar montis illius prophetici, cujus est domus Domini in vertice montium, quem ascendere sint omnes gentes. Quæ enim tam barbara ac fera natio jugo crucis submissa, ac proinde libertate donata, quæ Apostolorum limina ex more non petierit?

60. Expectabat lassus per campos effusus, sanguineque hostium et sudore conspersus, adhuc labore recentî amhelans miles; dum viam triumphalem, ejusdemque nominis pontem ingressurus, illic disponitur ad triumphî pompam, ubi modo super altissimum obeliscum aurata crux fulgore coruscet, non sine divinitatis instinctu a Sanctissimo Domino nostro Sixto papa V tantæ gloriæ memoria restituta, ac magnificentissime illustrata. Via igitur triumphali triumphans Constantinus ad Palatinum montem pervenit, in domumque imperatorum se recepit, ad cujus radices (ut declaratum est) fuit illud perpetuæ gloriæ monumentum ex senatusconsulto postea fabricatum, in cujus fronte hæc inscriptio legitur:

¹ Euseb. orat. ad sanct. costum c. 22.

¹ Dio Hist. Rom. lib. 43 et 60.

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO MAXIMO
 P. F. AUGUSTO. S. P. Q. R.
 QUOD. INSTINCTU. DIVINITATIS. MENTIS
 MAGNITUDE. CUM EXERCITU. SIO
 TAM. DE. TYRANNO. QUAM. DE. OMNI. EJUS
 FACTIONE. UNO. TEMPORE. JUSTIS
 REPUBLICAM. ULTUS. EST. ARMIS
 ARCUM. TRIUMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT

intra fornicem a dexteris :

LIBERATORI. URBIS

a sinistris :

FUNDATORI. QUIETIS

et ab ea parte quæ spectat amphitheatrum, in ejus fronte :

VOTIS. DECEM. SIC. DECEM

et ex adversa :

VOTIS. XX. SIC. XX.

61. Solebant non tantum nuncupari vota ad quinquennium, sed eadem multiplicari augerique annorum numero : quod docent complures antiquiorum inscriptiones, ut in nummo ejusdem Constantini :

IMP. CONSTANTINUS. MAX. P. F. AUG.
 VOTIS. V. MULT. X.

et in nummis Constantii ejus filii :

CONSTANTIUS. AUGUSTUS
 VICTORIE. DD. NN. AUGG. VOT. XX. MULT. XXX. SIS.

Sunt et alia complura ejus generis ¹, quæ hic describere prætermittimus.

62. At qui hunc extruendum curavit, senatui, quod adhuc gentilis erat, se eo opere christianum prorsus profiteri non leuit, ob idque nec vexillum crucis erigere; sed quod æque scirent Constantinum aversari deorum cultum, palanque profiteri veri Dei auxilio se tot tyranni exercitus superasse, ipsunque tyrannum denique extinxisse; ideo ipso inscriptionis exordio ex animi ipsius sententia illa pœnerunt verba : QUOD INSTINCTU DIVINITATIS. Rem igitur ita moderati sunt, ut eo officio sic esset imperatoris pietati prospectum, ut tamen senatus, quod non erat, se christianum noluerit profiteri. Constantinus vero cum victricia crucis arma, cui omnia ex divinitus sibi impertito oraculo sciret se accepta ferre debere, in eo minus exculpata fuisse videret, quod intelligeret senatus dedicantis religione vetitum; ne quid gloriæ crucis videretur esse detractum, seorsum in ipso Urbis medietullo signum illud sublime posuit, clarissima illa inscriptione notatum; quo amplissima crucis gloria, illis licet invitis, quot

litteris, tot linguis digno præconio magnificentissime extolleretur : recitat Eusebius titulum illum, postquam ea quæ idem imperator præstitit senatui populoque Romano, ac potissimum Christianis, narravit; et post recensitam gratiarum actionem Deo optimo maximo ab eo accepti memorie beneficii, hæc tradit his verbis ¹ :

63. « Constantinus igitur cum ista aliaque ejusmodi germana ac similia Deo omnium duci et auctori victoriæ, eximium Dei famulum Moysen imitatus, cecinisset, in Urbem, quæ omnium regina est, cum triumpho et celebri pompa ingreditur. Ibi tum frequentes, tam qui ex senatorio ordine, quam qui aliis dignitatis ornamentis ibi clari erant et eximii, tanquam ex servitutis custodia liberati, cum universo populo Romano, læto oculorum obtutu, lubentibus animis, faustis acclamationibus et insatiabili gaudio cum exceperunt; viri etiam cujuscumque generis una cum mulieribus, liberis et infinita famulorum turba illum liberatorem, conservatorem et beneficium patronum ingenti clamore prædicarunt. At ille, utpote pietate in Deum tanquam naturaliter menti insita imbutus, non applausu illo populari et strepitu insolenter se jactans, non laudum elatus præconio, sed præsidii a Deo allati admodum conscius, extemplo preces cum gratiarum actione auctori victoriæ impertit, atque, illustribus inscriptionibus columellisque erectis, omnibus hominibus salutaris Christi signi virtutem promulgavit; inque Urbe media, quæ præ cæteris principem locum facile obtinet, ingens istud trophæum contra hostes erexit; et hoc salutare signum, characteribus, qui nullo modo deleri poterant, in eo inseulptis, Romanorum aliorumque omnium imperio subjectorum propugnaculum esse demonstravit, palanque omnibus proposuit ad intuumdum. Ac statim ubi erectum hastile ad formam crucis in manum propriæ imaginis in statua expresse insertum Romæ in loco celebri ac multum a populo frequentato locatum fuit, hanc inscriptionem latino sermone in eo mandat incidere : »

HOEC SALUTARI SIGNO, VERO FORTITUDINIS INDICIO
 CIVITATEM VESTRAM TYRANNIDIS JUGO LIBERAVI, ET
 S. P. Q. R. IN LIBERTATEM VINDICANS, PRISTINE
 AMPLITUDINI ET SPLENDORI RESTITUI.

Pergit Eusebius ² :

64. « Plus igitur imperator ista crucis victricis confessione nobilitatus, cum magna dicendi libertate Filium Dei ipsis Romanis palam divulgare cepit. Omnes igitur omnino qui civitatem incoluerunt, tam senatus quam populus velut acerbo et tyrannico dominatu levati, clarioribus lucis radiis frui visi sunt, et novæ ejusdem et quasi renascentis vite modo rationeque potiri. Ac gentes universe, quæ oris Oceani ad Occasum vergentis circumdantur, prioribus malis, quibus implicatæ tenebantur,

¹ Descripsit et edidit Adolph. Oech.

² Euseb. Vit. Const. lib. 1. c. 33. — ² Euseb. ibidem c. 34. 35. 36.

liberate, insignem dierum festorum celebritatem laetis animis agentes, Constantinum victorem, pium ac communem omnium patronum eximie praedicarunt, dixeruntque una voce unoque ore omnes, illum languam commune quoddam bonum hominibus Dei benignitate et elementia donatum illuxisse. Imperatorum porro passim divulgabatur edictum, quod quidem et his qui erant fortunis suis spoliati concessit auctoritatem rebus suis et facultatibus potius; et eos qui iniquum exilium perpassi fuissent ad proprios lares revocavit; alios item vinculis omnique periculo ac metu, quibus per tyrannum crudelitatem vexabantur, penitus eripuit. Ipse porro imperator Dei ministros accersere, cultu et observantia honorifice complecti, et tum re, tum verbis, tanquam viros Deo suo consecratos humanitus excipere, et maxima benevolentia prosequi cepit. Quippe licet homines lucidum ipsius formae habitu ad aspectum abieci, ab eo tamen non ejus generis existimati sunt: sed quia non hominem, qui sub aspectum oculorum cadit, sed Deum ipsam, qui in eorum animis insidebat, considerare visus est, illos suae mense efficit particeps; illos, quocumque iter capiebat, secum duxit, atque ea de re Deum, quem sancte colebant, sibi credidit fore propitium. Porro Ecclesis copiosa suppeditare subsidia, templa in sublimae erecta, exadificataque adaugere, plurimis monumentis augustae Ecclesiae sacraria illustrare, varia pecuniarum largitione egenitum inopiam sublevare. » Illicusque Eusebium, simul postea congerens quae a Constantino diversis temporibus gesta sunt, non autem hoc anno pericli potuerunt, quo, rebellantibus in Germania barbaris, illic quam ciffissime avolare compulsus est.

65. Rursum vero ad nobile illud victoriae Constantini trophaeum postliminio revocetur oratio; sunt enim complura de eo elucidanda, quae haud invitum antiquariae rei cupidum poterunt definire lectorem. Quod igitur ad ipsum triumphalem arcum spectat, praeter illa quae de eo nuper dicta sunt, illud in eo propensius considerandum est, miritum quoddam et incredibile erga Constantinum senatus studium declaratum esse, dum ad opus extruendum minime detrectaverit illorum imperatorum memorias demoliri, quos omnium carissimos habuisset; indeque egregie diversis formis excultos lapides sublatis, ad Constantini triumphalem fornitem extruendum conferre; ex monumentis scilicet victoriarum Marci Aurelii ablata nobilia sculpturae opera, diversis in locis Constantini arcui intexta fuisse; quod non modo rerum antiquarum perilo, sed cuique etiam rudi erit facile iudicare, dum conspiciat diversae sculpturae opus esse compactam, alterius quidem egregiae et peritissimae affabre tacte, alterius vero longe disparis, crassioris Minervae, rudis et impolite; antiquiora illa: haec autem ejus temporis quo (ut superius nos dixisse meminimus) ob ingentem persecutionem, qua Christiani omnes insigniores ejus artis optitices sublati essent, ars statuaria collapsa penitus videbatur.

66. Quae ergo habentur ornatus causa in eodem arcu diversis locis aptata, quae praesertim symbola reddunt idololatriam, nihil prorsus noseuntur cum Constantino habere commune; quae ceculentis etiam patere possit aspectui, illa ditorum imperatorum esse memorias, operaque insigniorum artificum. Condonavit hoc senatui Constantinus, quem nosset mordicus avitam religionem retinere, laudans illum omnium erga se studium, quod praese tulerant in demolientis illorum trophaeis, quos praeceteris imperatoribus coluissent, ut ex illis victoriae suae monumentum augustius exornarent; quae nec religiosa posteritas abstulit, cum ea ad operis ornamentum esse viderentur imposita; ex quibus, quantum ceteris laudatissimis imperatoribus emineret majestas christiani imperatoris, facile apparet; dum et quae illic essent signa superstitionis gentilificae posita, eandem ipsam subjugatam, velut trophaea victoriae demonstrarent; quod moris esset hostes superatos, honoris ergo, ejusmodi triumphalibus tabulis insculpi.

67. Ceterum videri potest laud invito Constantino factum esse, ut super eundem fornitem ponerentur, quae aliis in locis collocatae erant, nobilissimae statuae M. Aurelii et Antonini Pii (quorum capita noctu furto sunt sublata nostro tempore, ob egregiam operis excellentiam); nam ambos hos imperatores ipsum plurimum coluisse observasseque, Lampridius auctor est in Heliogabalo, eorumdemque imagines aureas formasse tradit, dum ait: « Antoninorum nomen tu, Constantine sacratissime, ita veneraris, ut Marcum et Pium inter Constantinos Claudioque velut majores tuos, aureos formaveris, adoplans virtutes veterum tuis moribus congruentes, et tibi amicas caraque. » Haec ipse; quibus vides Constantinum eo temperamento colere cepisse Christianam religionem, ut non (quod nulli perperam putant ab Eusebii praecomis persuasi) confestim cuncta spreverit, quae fuerant pietati adversantia; sed quae Gentium essent, ex iis aliqua tolerasse, atque ea ex parte coluisse ac suscepisse, quae ex optima morum institutione sibi gloriam comparassent, a cunctisque pariter in honore haberi cognosceret.

68. Rursum vero, quod ad senatus officia spectat, aliis quoque praclaris aeternae gloriae monumentis, quae ipsi gratiora sciret, coluit Constantinum; siquidem de eo haec habentur expressa in oratoris Gallicani panegyrica illa oratione saepe superius citata¹: « Merito igitur, inquit auctor, tibi, Constantine imperator, senatus signum Dei, et paulo ante Italiae scutum et coronam, cuncta aurea dedicarunt, ut conscientiae delitum aliqua ex parte relevarent; etenim saepe debetur et divinitati simulacrum aureum, et virtuti scutum, et corona pietati. » Haec ibi. Sed quid, quae sentum Dei idemque simulacrum aureum? Neminem adeo puto vesamum, qui vel mente concipere possit, alicujus deorum Gentium aurea statuam a senatu Constantinum esse donatum, imo

¹ Panegyric. II Constantini.

contumelia numeris provocatum atque delusum; quem scient Christianorum Dei presidio niti, ipsumque ab eo propensus coli, ac proinde omnes deos Gentium excrari, exhorrescere et detestari; nec passurum cupiam illorum adscribi victoria titulum, quam nosset ipsam Christianorum numini acceptam ferre, idque professum esse tam conspicuo atque perspicuo, quod Eusebius recitat, gloria monumento, eo videlicet titulo (ut eadem rursus repetamus): « Hoc salutari signo, vero fortitudinis indicio, civitatem vestram tyrannidis iugo liberavi, et S. P. Q. R. in libertatem vindicans, pristinae amplitudini et splendori restitui. »

69. Non alio igitur signo Dei potuit a senatu Constantinus coli, quam ejus quem videbat ipsum publica attestazione professum; alias videri potuisset contrario et illi opposito signo eum provocare magis, quam honorare voluisse; signum itaque illud Dei, posito a Constantino signo fuisse conforme, non autem adversarium, par est credere, idque praestitisse senatum licet invitum, quem omnes sciunt, qui Cæsarium historias callent, consuevisse illis etiam, quos detestatur, imperatoribus, officiis plurimis et insolentibus turpiter adulari, quod Lampridius in Commodio et aliis imp. pluribus attestatur. Possumus igitur illud Dei signum simulacrumque aureum aequè recte existimare fuisse Dei Christianorum, nempe Christi Salvatoris nostri formam reddentem statuum efformatam, Romæ non ignotam effigiem, quam (ut dictum est) Alexander imperator inter alios, quos colebat deos, in suo larario colloceverat; nec ob eam causam videri poterat senatus Christo statuum erigens ab avita superstitione desciscere, sicut nec Alexander, cum ejusdem imaginem, in loco quem precum causa quotidie adire solebat, cum aliis deorum imaginibus posuit.

70. At hic corrigendus est error in primam editionem illapsus, ubi sub nomine Constantini, Constantii posita habetur inscriptio, vitio describentis; quam suo loco, diligentius inspecto originali exemplari, restituendam curavimus. Sed et quod de eodem Constantino ab alio auctore, majori quidem præjudicio, erratum vidimus, hic pariter emendandum putamus. Etenim post primam tomî lujus editionem reperi inter legendum deorum historias a Lilio editas, dum agit de Concordia Romanorum dea, inscriptionem aliam ab eo positam, cui ista præfatur: « Collapsam insuper Concordiam et a Constantino restitutam, antiquum epigramma ostendit, quod et hodie legitur in Lateranensi basilica: »

D. N. CONSTANTINO FELICI AC TRIUMPHATORI SEMPER
AUG. OB AMPLIFICATAM TOTO ORBE REMP. FACTIS
CONSILII S. P. Q. R. ALDEM CONCORDIÆ VETUSTATE
COLLAPSAM IN MILLIORUM FACIEM OPERE ET CULTU
SPLENDIDIORE RESITUIT.

71. Quam quidem inscriptionem nec in lapide usquam reperire contigit, nec apud alios antiquarios

(quod legerim) qui in his exactissimam adhibere diligentiam, videre haecenus licuit. Aldus autem Manutius¹ in libro de Orthographia hanc quam subdimus inscriptionem se excerpisse ait ex memoriis ipsius Ecclesiae Lateranensis:

D. N. CONSTANTINO. MAXIMO. PIO. FELICI
AC. TRIUMPHATORI. SEMPER. AUGUSTO
OB. AMPLIFICATAM. TOTO. ORBE. REMP.
FACTIS. CONSILIIQ.
S. P. Q. R.
DEDICANTE. AMICO. PAULINO. JUNIORE
C. V. COS. ORB. PRAEF. URBI.

Apparet enim hanc fuisse scriptam in basi, super quam statua Constantini posita erat atque perpetua memoria eidem consecrata. Praeter hanc, inquam, nulla extat, nec alicubi descripta apparet ea, quam Lilius recitat, de restitutione templi Concordiae vetus inscriptio; quae quidem sicut fide vacillat, ita auctorem in suspicionem nonnihil adducit, quem tamen potius memoria lapsum dixerimus, quam imposturæ damnemus.

72. Sed esto, quod certa ejusdem explorataque fides esset. Unde tamen Lilio, ut auctoritate ejus inscriptionis dicere possit, a Constantino restitutum fuisse templum Concordiae? An non magis ex ea probatur a senatu id ipsum confectum? nempe ab his qui adhuc deorum cultores perseverarent, non autem illis qui inter senatores christiani essent; etenim quarvis pauciores numero invenirentur ethnicè senatores, si quid tamen agerent pro deorum cultu, nomine senatus id se facere dicere solere testatur S. Ambrosius². Quid igitur quod ex ea inscriptione factum dicitur a senatu, tribuitur Constantino? Putavit fortasse Lilius ob inditum ejus nomen inscriptioni, id factum Constantino jubente? An ignoravit id fieri solitum honoris causa? quod vel uno illo exemplo demonstrari potest; Volusianus et ejus conjux Lolliana constitutum dedicantque aram ad sacrificia, in cuius frontispicij arte ejusmodi incidunt inscriptionem³: DD. NN. FL. VALENTINIANO ET GRATIANO IMPERATORIBUS SUI; extat ipsa dedicatio apud Smetium. Numquid igitur ex ejusmodi inscriptione vel fingere aliquid potest, aram idolis erectam fuisse ab iisdem imperatoribus, quam constat destruxisse postea, quam extroxisse aras ad sacrificia, ut suo loco dicitur? Haec quidem candida veritatis amore addidisse volumus, ut ab illata calumnia Constantinum christianum imperatorem vindicemus.

73. At de publicis inscriptionibus haecenus; privatorum modo scriptorum de Constantini pietate atque victoria eglia ab auctoribus horum temporum petita, hujusque saeculi, his pariter attemamus; et in primis Laclantii, qui christiano imperatore dignum munus exhibuit, dum divinarum institutionum summa eruditione et eloquentia elaboratos

¹ Aldus Manutius pag. 37, edit. Venetae. — ² Ambros. epist. xxx. ad Valent. imp. — ³ Smet. pag. 20. n. 2, edit. Plantin.

commentarios postea ei obtulit, quorum exordio prima haec ejus pietatis et gloriae signans tempora, sic ait ¹ : « Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus, Constantine imperator maxime, qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, majestatem Dei singularis ac veri et cognovisti et honestasti. Nam cum ille dies felicissimus orbi terrarum influxisset, quo te Deus summus ad beatum imperii culmen exivit, salutare universis et oplabilem principatum praecarlo initio inspicatus es, cum eversam sublatamque justitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiasti. Pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem, ut eadem justitia, qua juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicae etiam senex teneas, suisque liberis, ut ipse a patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas. Nam mafis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus saeviunt, quanto serius, tanto vehementius idem Omnipotens mercedem sceleris exsolvet; quia ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus iudex. » Haec Lactantius, sigillans Licinium, qui postea Christiano insectatus est, et (ut ipse veluti oraculo divino praevidit) de impietate atque savitia meritas poenas dedit. Sed de eo inferius.

74. Quid autem accepit virtute crucis Roma adventu atque victoria Constantinii. Prudentius, qui hujus seculi in fine vixit, adversus Symmachum praefectum Urbis christiani nominis hostem ac refractarium agens, his verbis docet ² :

Hoc signo invictus, transmissis Alpibus, ultor,
Servitium solvit miserabile Constantinus;
Cum te pestifera promeret Moxentius aula,
Lugebas longo damnatus carcere centum,
Ut scis, ipsa Patres, aut sponsus foderat pacta
Intercepta gemens, diroque satellite rapta
Immersus tenebris dura inter vincula liebat.
Aut si nupta thorum regis consendere jussa
Caeperat impuram dominum oblectare furorem,
Morle maritalis dabat indignatio poenas.

Ex his unam fuisse Sophroniam, superius dictum est. Sed et subdit ad haec :

Pleca puellarum, Patrumque ergastula saevi
Principis; abduncta genitor si virgine missans
Tristis ingenuant, non ille impune dolorem
Prodidit, aut comexa animis suspiria traxit,
Vim libertatis nimiae patriumque dolorem :

et post recensitam virtute crucis illatam tyranno necem, Urbemque funesta clade sepultam, crucis quoque potentia liberatam, haec adjicit carmina :

Ipsae senatorum meminit clarissimus ordo,
Qui te concreto processit crime, calenis
Squalens carceris, aut nexu compede vasta,
Complexusque pedes victoris ad inclinata fendo
Procubuit vexilla jacens. Tunc ille senatus
Militiae ultricis titulum, Christiane verendum
Nomen adoravit, quod collucebat in armis.

75. *Splendor, et magna hominum et rerum accessio facta Christianae religioni.* — At haec non ita sunt intelligenda, ut ipse senatus mox factus fuerit christianus, sed quod ipsum Labarum, tanquam primum militiae signum ex more salutans, fuerit veneratus; siquidem senatus magna ex parte, quibus erat obvolutus tenebris ignorantiae, in fisdem diu, deorum cultus errore detentus, volens libensque permansit. Verum magnam accessionem factam esse fidei christianae, tanto crucis patefacto miraculo, et imperatore credente, nemo jure poterit dubitare. Qui enim viderant Christianam religionem tot annorum spatio acerbissime exagitatum, prostratam ubique, penitusque compressam, atque pane sepultam; eandem cum mox redivivam conspicerent, eernerentque efflorescentem atque imperatoris quoque purpura illustratam, tot tantaque bona secum ferentem, tyranni necem, senatus amplissimam libertatem, pacem, pudicitiam, justitiam, et quod maximum est omnium, pietatem; quomodo iidem ipsi non conciperent animo veritatem? Quisnam talia tantaque oculis spectans ac pariter recolens persecutorum infames exitus, non dico Maxentii solum, sed Maximiani Herculi atque Maximiani Galerii, rursumque ipsos Christianos aenea, ut mundi sordes, ubique ignominia proculcatos, derisos, sibilis insectatos, supplicii affectos, stigmatibus consignatos, eodem modo videns adhuc haerescere imperatori, donari ab eo muneribus, ac magistratibus insigniri, foveri blanditiis, praedicari beatos, derisos, sibilis insectatos, supplicii affectos, stigmatibus insigniri, foveri blanditiis, praedicari beatos, eorumque ipsum prehensare dexteris, atque recentia adhuc vulnera, necdum cicatrice obducta, consolidata impactis oculis honorare; quis, inquam, talia tantaque miracula cernens, non mollietur animo et frangeretur affectu?

76. Certè quidem quamplurimos tum fidem christianam amplexatos esse testatur Prudentius; qui ab iis qui viderant, ea quae cecinit, potuit percipisse, poeta fiet, haud tamen poetice rem gravissimam, adversus senatorem amplissimum, hominem consularem disserens pertractavit, qui de Urbe nobilissimisque ejus senatoribus tunc ad Christianam religionem se conferentibus, hos quoque cecinit versus ³, Theodosii tamen temporibus :

Tunc primo senio docilis tua saecula Roma
Eruit; pudet exacti jam temporis; edit
Præteritos foedis cum religionibus annos.
Mox ubi confignos fossis muralibus agros
Sanguine justorum innocuo maduisse recordans,
Invidiosa videt tumulorum millia circum :
Tristis iudicii magis pernet, ac ditiosus
Effrenis, nudaque sacris pro turpibus iræ;
Compensare cupit teterima vulnera laese
Justitiae sero obsequio veniaque petenda;
Ne tanto imperio maneat, pietate repulsa,
Crimen savitia monstrata piacula, quærit,
Inque fidem Christi pleno transfertur amore.

At haec spatio temporis facta sunt.

¹ Lact. Div. Instit. lib. 1. c. 1. — ² Prudent. advers. Symmach. lib. 1 de Potenta Crucis.

³ Prudent. advers. Symmach. lib. 1.

77. Idemque paulo post de senatoribus Christo nomen dantibus, aliisque qui in vana superstitione sacerdotio functi essent, compluriumque antiquarum familiarum viris clarissimis idololatriæ nuntium remittentibus, hæc scribit :

Exultare Patres videas, pulcherrima mundi
Lumina, conciliumque semini gestare Catonum
Candidiore toga niveum pietatis amictum
Sumere, et exuvias deponere pontificales,
Jamque ruit, panis Tarpeia in rupe relictus,
Ad sincera virum penetralia Nazareorum,
Atque ad Apostolicos Evandria Curia fontes,
Æneadum soboles, et pignora clara Proborum.

78. Quinam autem ex senatoribus primus, hinc, abdicatis diis, Christiane se religioni manciparit, idem mox subdit his verbis; quibus etiam, quanta cælerorum illustrium Romanorum atque aliorum deinde facta sit ad christianam fidem accessio, nar- rat, sic dicens :

Fertur enim ante alios generosus Anicius Urtus
Illustrasse caput; sic se Roma inelyta jactat.
Quin et Olybraci generisque et nominis hæres,
Adjectis Fastis, palmata mensuris ab aula
Martyris ante fores Bruti summittere fasces
Ambit, et Ausoniam Christo inclinare securum.
Non Paulinorum, non Bassorum dubitavit
Prompfa fides dare se Christo stipendique superbam
Patriæ zeulis venturo attollere sacro.
Jam quod populeolas percurram carmine Græcos
Jure potestatis fultos, et in arcu senectæ
Præcipuos simulacra demum jussisse revelli,
Cumque suis pariter victoribus omnipotenti
Suppliciter Christo se consecrasse regendos?
Sexcentas numerare domos de sanguine prisco
Nobilitum licet ad Christi signacula versas
Turpis ab idoli vasto emeruisse profundo.

Contigit inferius in Annalibus de Aniciorum, Olybriorum, et Paulinorum christianitate sæpe fieri mentionem; de Bassorum vero ex sepulcro Junii Bassi præfecti Urbis imper invento prope Confessionem Petri apostoli veterima docet inscriptio, quam leges inferius ad finem anni trecentessimii quinquagesimi octavi, ubi agitur de ejus obitu.

79. Porro quæ hic Prudentius habet, nequaquam hoc simul ante contigere; nam quod de Græchis idola frangentibus tradit, allusisse videtur ad ea, quæ post hæc tempora accidisse S. Hieronymus ad Laram scribit his verbis¹ : « Ante paucos annos propinquus vester Græchus nobilitatem patriciam sonans nomine, cum præfecturam gereret Urbanam, nomine spectum Mylluræ, et omnia portentosa simulacra, quibus Corax, Niptus, Miles, Leo, Perses, Itelios, Bromius pater mittantur, subvertit, fregit, exussit, et his quasi obsidibus ante præmissis, impetravit baptismum Christi? » Hæc Hieronymus; agemus de his suo tempore. Nec prætermittimus de rebus tum a Constantino Romæ gestis illud apponere, curasse nimirum, ut sanctorum martyrum corpora persecutionis tempore humata subitanea sepultura, jam loco honestiori conderentur;

habet hoc Anastasius Bibliothecarius in scripto Chronico, et Cedrenus quoque in Annalibus testatur; sed an hæc modo facta sint, an vero cum sacro baptismo est initiatus, incertum habetur.

80. Rursum autem (quod ad cæteras ab eo res gestas pertinet) quo animo Constantinus fuerit erga primarium Christiane religionis Antistitem, munificentia in eum ostensa declarat. Qui enim factenus, persecutione urgente, domibus publicis spoliati, nec privati usi tuto poterant, in cryptis degentes Romani Pontifices, a Constantino imperatore mox regia publica domo donantur; nam quod nefas esse sciret, gentilitia superstitionis antistitem summum aliam quamvis domum quam publicam habitare (quamobrem et coactus est Augustus¹ olim suam privatam, ut in ea agere liceret, publicam domum facere), nequaquam passus est absque publico edificio vere religionis Pontifices Maximos Romæ agere. Hæc ut monstremus, non imitimus iis quæ Isidorus Collector, seu potius Compiler, sub nomine Melchiadis pape perperam collocavit² in ea epistola, ejus (quod magis credimus) ipse auctor extitit, cui præter mentionem habitam de Nicæno Concilio, attulit tertium canonem Concilii Chalcedonensis, et nonnulla ex epistola Gregorii pape³; his, inquam, quantumlibet veris, quod prodantur falso titulo, non imitimus, sed antiquioribus ac verioribus testimoniis.

81. Sed, ut hæc de palatio donato Romano Pontifici accurate elucidemus, illud in primis moneendum existimamus, præter domos imperatorias in Palatio positas, et ea de causa palatium dictas, alias quoque fuisse publicas regias in Urbe domos palatia nominatas; quod Dio egregie testatur his verbis⁴: « Imperatoris autem aedes palatium nominantur, non quod ita aliquando decretum sit, sed quod in palatio Caesar habitabat ibique pretorium ejus erat; ac nonnihil domus ejus nomen ab eo fonte, propterea quod ibi quondam Romulus inhabitare, splendoris accepit; ideoque et si alibi imperator domicilium suum habebat, tamen id quoque palatii nomen obtinet. » Hincque Dio, Quotquot igitur erant Romæ imperatorum usui adscriptæ domus, tot eorumdem esse palatia dicebantur; de quibus extat ejusdem Constantini imperatoris in hæc verba sanctio promulgata⁵: « Sacratas nobis aedes, id est, inelyta palatia, ab omni privatorum usu et communi habitatione excipimus. » Ita ipse. Ad hæc addimus ipsas imperatorum domos sic dictas palatia, ut tamen pristinum adhuc nomen retinere solerent, ut contigit inter alia multa exempla de aedibus hortisque Sallustii, qui licet imperatorum usui cessissent, Sallustii tamen nomine semper dictos fuisse reperies. His igitur hunc in modum elucidatis, quod dictum est, imperatæ aedes Constantinum Romanis Pontificibus largitum esse,

¹ Dio hist. lib. LIV. — ² 12, q. 4, c. futuram §. denique. — ³ Greg. lib. I. epist. XXIV. post medium. — ⁴ Dio hist. lib. LIII. — ⁵ L. I. C. de Palat. lib. XI.

¹ Hier. epist. VII.

nihil est quod quis de palatio in monte Palatino locato, quæ antiquior imperatorum sedes erat, intelligendum existimet; ac proinde, quod id nequaquam factum sit, putet aliquis de imperatoria sede Romanis Pontificibus data eludi posse historię veritatem.

82. Quenam autem fuerit regia domus a Constantino hoc anno Melebiadi Romano pontifici concessa, non ex apocrypho quopiam, cui quicquam obijci possit, testimonium petimus; sed a certo plane, antiquo dignoque auctore accipimus, cujus fides probata sit omnibus, nempe ab Optato Milevitano¹; qui agens de Romano Concilio, sequenti anno Romæ sub Melchiade celebrato, Constantino et Licinio tertium cons., collectum illud fuisse tradit in domo Fauste in Laterano; ubi fuisse Pontificis Romani sedem, nemo jure poterit dubitare; quorsum enim, queso, extra Melchiadis domum Synodus cogeretur, et ampliora ædium spatia requirerentur ad exiguum conventum episcoporum decem tantum et novem, quos idem Optatus numerat? Atqui tametsi cæ omnes tam evidentes testimonificationes deficerent, ipsa earundem ædium ab hoc tempore semper continuata possessio, cum a nullo alio imperatore id factum reperiat, nec alio prorsus tempore, fuisse eas hoc anno a Constantino donatas, satis certum atque perspicuum reddit.

83. Sed cur sic dicte ædes, domus Fauste in Laterano? Non propterea, quod Fauste dicerentur, privata erat illius domus. Fausta enim (quod demonstratum est superius) Maximiani Hercullii filia, in florentissimo ac diuturno patris imperio Romæ agens, ædes illas (ut par est credere) habitavit; indeque evenisse potuit, ut Fauste domus dicte sint ædes illæ Lateranenses, celebris famæ olim, quæ Plantii Laterani prædixit hominis cum amplissima essent, occiso illo a Nerone, fisci inscriptione sunt publicatæ; quarum meminuit Juvenalis² cum loquitur de Nerone eas sibi vindicante :

Et egregias Lateranorum obsidet ædes.

Tota cohors.

84. Clarissima Romæ fuit Lateranorum familia, et Plautio licet extincto, eadem claritudine est in posteros propagata. Meminit Julius Capitolinus³ de L. Vero imperatore, quod olim cum Sexilio Laterano gesserat consulatum. Semel igitur nomen inditum ædibus Lateranis, non solum perseveravit in posterum, sed et factum est, ut basilica ibidem postea ab eodem Constantino constructa, Lateranensis fuerit appellata; abolitum nomen est Fauste, quod turpi ejus exitu fuerit infamatum. Ejusdem quoque basilicæ Hieronymus meminit in Epitaphio Fabiola, sic dicens⁴: « Tota urbe spectante Romana ante diem Paschæ in basilica quondam Laterani,

qui Cesariano truncatus est gladio, staret in ordine penitentium; » et Prudentius hoc versu¹ :

Corbis aut magnis Lateranas currit ad ædes.

Porro ejus quoque nominis cultum fuisse Romæ deum, qui focus præcesset, ex nostris fidem facit Arnobius his verbis² : « Lateranus (ut dicitur) deus est fecorum et genis, adactusque hoc nomine, quod ex laterculis crudis ab hominibus caminorum illud exædificetur genus; » et deridens inventum, subdit : « Quid ergo, si festa aut materia fuerint quacumque alia fabricati foci, genios non habebunt? et ab officio lutele quisquis est iste Lateranus abcedet, quod regni sui possessio non luteis constructa est formis? » At de Laterano nomine et ædibus hæc tenent.

Sed non prætermittendum nos vidisse paucos ante annos ibidem, dum fundamenta ædium effoderentur, reperas aquaductus fistulas plumbeas impressum habentes Laterani nomen. Porro his Fauste ædibus inhæserunt ampliores ædes Constantini, quas idem imperator maxime pius postea in basilicam commutavit, ut suo loco inferius dicetur. Sicque factum ut primo domus Laterani Fauste cesserit, eademque facta domus Pontificum, donoque Constantini a quo aucta Constantiniana basilica fuerit nominata.

85. Cum igitur tam evidenter sit demonstratum Melchiadem papam a Constantino hoc anno in augustissimas Lateranenses ædes translatum, easdemque non ipsi tantum sed et successoribus omnibus Romanis Pontificibus ad habitandum concessas; quisque merito jureque existimare poterit, etiamsi nulla alia suppeteret testimonia, Constantinum, quem imperatoris domibus excipere voluit primum Christianæ religionis Antislitem, imperatorio quoque cultu (ut par erat dignatum esse; alioquin dignum scena ludicrum potius quam christiani imperatoris munificentia facinus existimari potuisset, summum sacerdotem inglorium ac solitarium in imperatoris ædibus spatiari. Qui igitur voluit Maximum Christianæ religionis Pontificem non modo instar gentilitiæ superstitionis pontificis maximi domos publicas (ut dictum est) habitare, sed in imperatoris quoque ædes transferri; hæc putandum impari illi honorem et gloriam contulisse, quam haberent diversorum collegiorum antislites. Sed quenam porro hæc essent, inferius opportuniore loco dicturi sumus; hæc autem attigisse tantum sit satis, occasione regie domus Melchiadi et successoribus tradite.

86. Ad Constantinum jam redeamus, qui multa contulit non Urbis tantum, verum et orbi universo; nam non solum tyrannidem summovit, pacem reddidit, quietemque stabilivit, sed et tribuna relaxavit, quod constat publicis monumentis; quibus hæc refellas calumniam Zozimi, cum eum tradit novis

¹ Optat. contra Parmen. lib. 1. — ² Juven. lib. IV. Satyr. 10. — ³ Jul. Capitol. in Vero imp. — ⁴ Hier. epist. xxx.

¹ Prud. advers. Symmach. lib. 1. — ² Arnob. advers. Gent. lib. IV.

semper vexasse populum tributis, quæ etiam interdum relaxasse constat. Emerite enim in Hispania ejusmodi de eo vetus inscriptio legitur ¹:

IMP. CAES. FLAVIUS.
CONSTANTIN. AUG.
PAIS ET JUSTITIAE
CULT. PUE. QUIETIS
FUND. RELIGIONIS
ET FIDEI AUCTOR
RELINSSO UBIQUE
TRIBUTO FINITIMI
PROVINC. IER
RESTAB. FEC.
CXIII.

87. Inter tot tantosque immensa laudis hujus inscriptionis titulos nullus magis elucet, ac ille licet effusus nimis, quo, ob insignem vite pietatem et collata erga religionem officia, religionis auctor et fidei predicator. Porro eo dignus asstimatus est titulo, quod ubique gentium, de pace Ecclesiae restituta, edicta promulgari jusserit, quodque omni officiorum et beneficiorum genere de Christianis ubique agentibus sit optime meritis, et in dies magis magisque eadem cumularit, quod insuper ejus opera, dejecta Ecclesiae ampliori ambitu excitarentur, ablate fidelibus substantiæ redderentur, cogernerentur ubique Christianorum frequentissimi ac florentissimi cœtus; ac denique quod nemo unquam sperasset, ipse Christianorum studiosissimus inter Christianos profleretur, primusque auctor haberetur, qui crucem Christi purpura illustravit, quique sublime culmen imperii Christi religioni subiecerit; ob hæc, inquam, tam grandia his amplissimis gloria titulis decuit cum insigniri; ut tamen ita ipse sit eo titulo predicatus religionis et fidei auctor, non quod christianæ pietatis posuisset fundamentum, sed potius illustrator esset atque mirificus propagator.

88. Quæ autem edicta pro Christianis ipso imperii ingressu Romæ, vel aliis in provinciis promulgaverit, non extant; perbreve tantum rescriptum de restituendis bonis Ecclesiarum ad Anulinum proconsulem in Africa his verbis habetur, quod recitat Eusebius ²:

« Salve, Aniline Aniline, Anoline, Anulline) nobis in primis venerande. Est hæc nostræ clementiæ ratio et modus, Aniline honoratissime, ut illa quæ ad alienum jus pertinent, non solum non perturbare, sed etiam cuique restituere quam maxime cupiamus. Quare volumus, ut, simul hæc edicta a nobis acceperis, si quæ ex his possessionibus, quæ ad catholicam Christianorum Ecclesiam in quibusque civitatibus aut locis aliis pertinent, etiam adhuc a civibus, aut ab aliis quibusdam retineantur, eas quamprimum iisdem Ecclesiis facias restitui. Quandoquidem animo institimus, ut ea, quæ Ec-

clesiæ antea possederunt, ad ipsarum jus denno revertantur. Cum igitur tua pietas animadvertit decretum hoc ætate dubio de nostra sententiâ esse publicatum, eunten atque elabora, ut sive hortî, sive aedes, sive aliud quodcumque aliquando ad jus ipsarum Ecclesiarum spectaverit, omnia illis quam celerrime reddatur; ut te huic nostro edicto diligentissimum obsequium præstissime intelligamus. Vale, Aniline honoratissime, nobisque carissime. »

89. Rursus vero ad eundem Africæ proconsulem de clericorum immunitate ejusmodi ab eodem Eusebio ³ recitatum dedit decretum:

« Salve, Aniline nobis cum primis observande, Quoniam multis argumentis constat religionem in qua sumus, et perfectus cultus sacrosanctæ et celestis Dei potentie debitus omnino consistit neglectam et contemptam magna pericula attulisse; eandemque sancte angusteque observatam, lum maximam Romano nomini ac splendori prosperitatem, lum eximiam omnibus hominum rebus felicitatem, divina beneficentia illud largiente, apportasse; visum est, ut illi homines, qui debita cum sanctimonia et assidua legis divine observatione, sua ministeria huic divine religioni excolende imperant, Aniline honoratissime, pro laboribus suis digna præmia reperant. Quare eos qui in provincia tuæ fidei concredita, in Ecclesia Catholica, cui Cecilianus præest, huic sanctæ religioni sedulo inserviunt (quos Clericos nominare solent), ab omnibus omnino communibus et civilibus rerum publicarum ministeriis immunes et solutos volo; ut nullo modo per errorem, vel per sacrilegam ac prophanam prolapsionem, que in hujusmodi negotiis accidere solent, a cultu divine majestati debito abstrahantur, sed absque ulla molestia propriæ legi obsequium præsent; qui quidem cum sacrum nomen summo honore et veneratione prosequantur, incredibile est, quantum Reipublicæ adjumenti videantur allaturi. Vale, Aniline venerande. »

90. Sed et perjurandum quoque his illud accidit, ut Anulinus, qui etiam Diocletiani temporibus agens ibidem in Africa proconsulem, Christianos persequatur, compluresque ex eis martyres fecit, modo Constantinii litteris jubeatur causam agere Christianorum, eosque fovere atque officiis prosequi. At quod etiam ad ejusdem Africanæ Ecclesie curam spectat, afflictos longa persecutione Christianos Constantinus pecuniis missis molestia relevavit; date enim ab eo ad Cecilianum Carthaginensem episcopum litteræ id in hæc verba palam significant ⁴:

« Constantinianus A. Cecil. episc. Carth. S.

91. « Quoniam visum est nobis, pro omnes provincias Africæ, Numidiæ, et Mauritanie certis quibusdam legitimæ et sanctissimæ religionis Catholicæ ministris in sumptus communes aliquid suppeditare, litteras ad Ursium virum nobilissimum quaestorem nostrum in Africa dedi; et ei significavi ut tria millia ⁵zæ: tuæ gravitati numeranda cura-

¹ Habet. Ald. post schol. in Comment. Cæs. — ² Euseb. lib. x. c. 1.

³ Euseb. lib. x. c. 7. — ⁴ Idem lib. x. c. 6.

ref. Tu igitur quando praedictam pecuniam summam recipendam curaveris, omnibus qui in scheda ad te ab Osio missa ante scripti sunt, has pecunias dispertere iubeto. Quod si aliquid ad istud meum in hac re erga omnes hos insultum cumulate explendum deesse animadvertas, ab Heraclida nostrarum possessionum procuratore audacter et absque haesitatione quod necessarium fore putaveris, postules velim. Nam illi coram imperavi, ut si quid pecuniae tua gravitas ab eo peteret, absque dubitatione ulla tibi numerandum curaret. Et quoniam accepi quosdam homines non animo satis recte composito et constituto, populum a sanctissima et Catholica Ecclesia mala et perniciosa corruptela velle avertere, scias velim me Anilino proconsuli, quin etiam Patricio praefectorum vicario, cum praesbo apud me essent, talia mandata dedisse, ut cum in reliquis omnibus, tum in hoc maxime curam diligentem ponerent; et rem ejusmodi, si forte acciderit, nullo modo negligerent. Quapropter, si quos homines in eo furore et amentia inherescere perspicias, abjecta omni cunctatione, iudices, quos dixi, adlo, et hoc idem illis refero, ut illi in hos, sicut coram mandavi, animadvertant. Dei optimi maximi nomen te in multos annos conservet.»

92. Haec Constantinus ad Caecilianum in fine, quod accepisset certo nuntio eum a Donalisticis schismaticis vehementer exagitari; qui anno sequenti, quod viderent omnes Africae provinciae iudices Caeciliano studere, expositulaturi adversus eum coram imperatore, Romam venire, ut suo loco dicemus. Videas ex iis quoque litteris Osium (haud aliam quam episcopum Cordubensem) lateri imperatoris adhaerescens, et pro diversarum Ecclesiarum opportunitate illum interpellantem. Quodnam autem premium esset summe trium millium follium, alia occasione inferius dicturi sumus. Ex his igitur litteris in Africam datis, atque collatis officiis, quid aliarum Occidentalis orbis provinciarum Ecclesiarum confulerit, possumus intelligere, religiosissimique principis effervescentem erga religionem Christianam pensare affectum; sed de aliis ab eo in Ecclesias collatis beneficiis pluribus inferius, ut se dabit ratio temporis disseremus.

93. *Quid de pontificatu maximo Constantini.* — His de pietate Constantini enarratis, nodus ille solvendus est, qui me diutius perplexum reddidit; quem enim in Notis¹ nostris solvisse putabam, accuratius re perspecta, magis implicuisse cognovi; adeo ut a priori sententia recedere, et quae firmiter stabitis videbar, retractare minime didicim. Siquidem quicumque studio veritatis vehementer afficitur, et in ea pervestiganda atque illustranda omnes nervos intendere, omnemque adhibere conatum, semel in consilio habuit, nihilque veritate antiquius, eidemque enuclea posthabere decrevit; apud neminem acrius ac vehementius mendacia inseculatur, quam apud semetipsum, nempe cum ea in sua scripta esse

illapsa acriori visus obtutu perviderit. Quod enim ex veteri quadam inscriptione compertum habere, post Maxentii interitum, Constantinum imperatorem gentilitiae superstitionis nominatum esse pontificem maximum; quodque de haruspiciis consulendis ejusdem quoque rescripta extarent; his atque aliis quibusdam persuasus, in eam sententiam vi quadam trahi videbar, ut certo certius opinarer, Constantinum, etsi de Christiana religione optime meritus esset, non tamen adhuc eo tempore ita fuisse christianum, ut a deorum cultu penitus descivisset. Re autem vigilantissimo studio exactius pervestigata atque attentius disquisita, a priori a me asserta sententia volens libensque discedens, in eam potius venio, quam veritas ipsa persuadet.

94. Quod igitur ad Constantini pontificatum maximum spectat (de aliis enim adverse sententiae objectionibus inferius, servato temporum ordine, agendum erit), praestat in primis antiquam illam hic etiam reddere inscriptionem de ejus pontificatu maximo attestantem; Romae enim in aedibus Caesii apud Valicorum positae, in basi, ejusmodi leguntur incisae litterae:

MAGNO. ET. INVICTO
IMP. CAES. C. VAL. AUREL.
CONSTANTINO. PIO. FEL.
INVICTO. AUG. PONTIF. MAX.
TRIB. POTEST. CON. III. P. P.
PROC. D. N. CORPUS. CORIARIO-
RUM MAGNALIORUM. SALAIA-
RIORUM DEVOTI. NUMINI MA-
JESTATIQUE EJUS.

95. Ita posuimus fidem describentis seculi: sed cum eodem lapide diligenter inspecto, inventa sit a latere ipsius alia nota his verbis inscriptio: DEDIC. KAL. JAN. DD. NN. DIOCLETIANO III. ET MAXIMIANO CONSS. plane reperit, non esse Constantini eam primum inscriptionem, sed Diocletiani, cujus abraso nomine (ut apparet) in odium persecutoris Ecclesiae, fuerit superinductum Constantini nomen, et deturbato ejusdem Diocletiani simulacro, fuerit superposita statua Constantini, cum ageret tertium consulatum. Quoniam vero in hac inscriptione mentio habetur tertii consulatus ejusdem Constantini, cui ea statua dicata fuit, jam exploratum redditur, ea conscripta fuisse post presentem annum; tertius enim Constantini consulatus una cum Licinio contigit anno sequenti. Quomodo igitur dici poterat christianus, qui adhuc, quod pertinebat ad omnium deorum cultum, pontificem maximum agebat? His quoque adstupulam Zozimum, atque dicentem omnes imperatores etiam christianos, usque ad Gratianum, dictos esse pontifices maximos, calumniae nomine, quippe qui de rebus Christianis nulla mentis sil, suspectum habebam, atque eo magis quod apud antiquos scriptores ea minime legerentur.

96. Sed quod minus in scriptis codicibus inveniri poterat memoria commendatum, id ex aliis

¹ Not. ad Martyrolog. Roman. die 21 August. b.

inscriptionibus postea mihi cognitis atque perspectis affatim suppeditatum est; quarum prior exat in ponte Cæstio juncto insulae Tiberinae, his verbis :

DOMINI, NOSTRI, IMPERATORES, CÆSARES

FL. VALENTINIANUS, PIUS, FELIX, MAXIMUS, VICTOR, AC, TRIUMF. SEMPER, AUG. PONTIF. MAXIMUS

GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. H. P. P. P. ET

FL. VALENS, PIUS, FELIX, MAX. VICTOR, AC, TRIUMF. SEMPER, AUG. PONTIF. MAXIMUS

GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. CONS. H. P. P. P. ET

FL. GRATIANUS, PIUS, FELIX, MAX. VICTOR, AC, TRIUMF. SEMPER, AUG. PONTIF. MAXIMUS

GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. CONS. PRIMUM, P. P. P.

PONTEM, FELICIS, NOMINIS, GRATIANI, IN USUM, SENATUS AC, POPULI, ROM. CONSTITUI, DEDICARIQUE, JUSSERUNT

De Gratiano rursum Emerita in Hispania ejusmodi exat inscriptio :

IMP. CÆS. GRATIANUS

PIUS, FELIX, M. VICT.

AC, TRIUMPH. SEMPER, AUG.

PONT. MAX. GER. MAX.

ALAMANNUS, MAX. FRANC.

MAX. GOTH. M. TR. P. III.

97. Sed et Ausonius Gallus in gratiarum actione pro suo consulatu Gratianum nominat pontificem maximum; contigit consulatus Ausonii anno quarto ejusdem Gratiani, quo etiam Theodosius ab eo creatus est imperator. Porro iam Constantinum, quam cæteros usque ad Gratianum eo titulo nominatos esse imperatores christianos, et omnes stolam pontificis maximi induisse, Gratiano excepto, Zozimus testatur, sic dicens ¹: « Simul enim atque summum imperium quisque accipiebat, amictus ei sacerdotalis a pontificibus offerebatur, et continuo pontificis maximi titulum usurpabat. Ac cæteri quidem principes universi libentissimis animis hunc honorem accepisse, et hoc usi titulo videntur; adeoque Constantinus etiam positus imperio, licet is a recta sacris in rebus via deflexisset, et fidem Christianorum amplexus esset; itemque post illum reliqui ordine secuti, et Valentinianus, atque Valens. Cum ergo pontifices ex more Gratiano talem amictum attulissent, aversatus est id quod petebant; ratus non esse fas, illiusmodi habitu christianum uti. Cumque sacerdotibus stola reddita fuisset, aiunt eum, qui dignitate princeps inter eos erat, dixisse: Si princeps non vult appellari pontifex, admodum brevi pontifex maximus fiet. » Hac quippe amphibologia ille Gratianum elusit; maximum enim pontificatum Maximo tyranno iidem, qui Romæ erant, pontifices postea contulerunt.

¹ Zozim. lib. iv.

98. Ex quibus satis perspecta habetur causa, cur qui christiani erant imperatores, maximi pontificatus titulum cum insignibus susceperint; quod scilicet sic videretur imperatoria dignitati summus pontificatus adjunctus, ut sine maximo pontificio imperator esse non posset; in eumque senatus populique Romanus gentilitia factionis facile conspirarent, quem non viderent patria religione firmatum. Alia rursus fuit causa christianis imperatoribus summum pontificatum capessendi, quod amplissima esset, atque etiam supra consules, ejus magistratus auctoritas; quippe qui posset comitia ne fierent, religionis intuitu prohibere, factaque reddere irrita, decretis a senatu intercedere, eademque interdiceret, fierent ne bella, ex ejus arbitrio penderet, cuius quoque jussu se consules abdicarent, ut Cicero ¹ pluribus et alii docent ²; quam quidem auctoritatem omnes Romane Reipublice imperatores sibi pernecessariam judicabant, ut summo religionis jure senatum in imperatores sepe molestum, veluti freno coercitum, obsequentem in omnibus redderent; que quidem ex eo magistratu comparata auctoritas christianis imperatoribus magis necessaria videbatur, quod scirent, se invito senatu regnare, et diversa religione jam in se Gentilium omnium invidiam atque odium concitasse.

99. Que sane causa cum postea jam cessasset, quod senatores essent majori ex parte christiani; deserunt pariter christiani imperatores summi pontificatus titulum et stolam sumere; quorum primus (ut diximus) Gratianus fuit, quem imitatus est Theodosius, cujus tempore constat Romanum senatum christianis adeo fuisse referentem, ut horum major pars esset; quod S. Ambrosius scribens ad Valentinianum de relatione Symmachi, testatur dicens: « Absit ut hoc senatus petisse dicatur; pauci gentiles communi utuntur nomine; » et paulo post: « Dignum est temporibus vestris, hoc est, christianis temporibus, ut dignitas christianis senatoribus abrogetur, quo gentilibus senatoribus profane deferatur voluntatis affectus. » Et Prudentius adversus Symmachum ³:

Sic consulta Patrum subsistere Conscriporum
Non aliter licitum prisco sub tempore, quam si
Tercentum sensisse senes legerentur in unum,
Servemus leces patrias; infirma minoris
Vox cedat numeri, parvaque in parte silescat.
Aspice quam pleno subsellia nostra senatu
Decernant infame Jovis pulvinar, et omne
Idolum longe purgata ex Urbe fugandum,

licet ea sint ad Theodosii tempora referenda.

100. Videas igitur quibusnam pretextibus, absque idololatricæ alicui erimine, tum Constantinus, tum cæteri eo usi fuerint titulo, atque tunica, quam non ad sacra faciendâ inducebant, sed ad auctoritatem potestatemque sibi vindicandam capessabant; permisissetque hoc illis pontifices christianos, quorum nulla

¹ Cic. de Nat. deor. lib. ii. et de Leg. lib. ii. — ² Tacit. de morib. German. Valer. lib. i. c. 2. 3. — ³ Prudent. advers. Symmach. lib. ii.

penitus ea de re, sicut de aliis ab eis patralis criminibus, objurgatio legitur. At horum omnium multo æquior causa videri poterat. Constantini qui ethnicis senatoribus senatum repletum invenit. Si enim inter christianos imperatores tantopere tum ab Ambrosio, tum a cæteris Gratianus commendatur, quem tamen ad annos quatuor eo titulo esse usum invenimus, cum numero satis christianorum cœtu senatus confertus esset; quis hoc nomine derogo Constantino, post ejus imperium, extincto persecutore, exoptant manifestari aliqui esse ex senatoribus christiani? Rursum vero non sic quidem, ut cæteri gentilium facere consueverant, christiani principes vestem ac titulum sumebant pontificis maximi, ut more ipsorum (quod scribit Prudentius¹), sub terram alta scrobe mersi, necati in sacrificio tauri sanguinem excipientes atque ebibentes initiarentur, vel quod Jovi Capitolino aliisve diis sacra facerent; hæc enim perfecta fuisset apostasia, et Christianæ religionis abdicatio, nec aliquo velamento dissimulanda, sed tantum (quod ait Zozimus) amictu oblato, coque accepto, tunc imperator titulum pontificis maximi usurparet. Sic igitur nihil penitus est quod ex titulo hujusmodi pontificis maximi Constantinus post debellatum Maxentium argui possit idololatram; sed christianum fuisse, infimi tamen ordinis atque classis, militantemque inter eos qui nomen tantum christianæ militiæ dedissent, quæ a nobis sunt recitata declarant.

101. *Origo Indictionum.* — His itaque dilucidatis ac perspicuo demonstratis, jam reliqua Constantini, quæ ad præsentem annum spectare noscuntur, curriculo prosequamur; nimirum quonam potissimum hujus anni mense ac die Urbis a Constantino fuerit, Maxentio extincto, ab ejus tyrannide vindicata. Qui putavit² hujus rei demonstratione posse etiam indictionum, quibus anni supputantur, exordium definiri, illud firmiter asseverat, Maxentium a Constantino victum octavo kal. Octobris, a quo die prima indictio inchoatur; citat panegyricum illum a nobis sæpe superius allegatum incertiauctoris; at in eo de die nihil penitus, sed illud duntaxat, Maxentium Tiberinis undis absorptum eo ipso die, quo sextum absolvit annum, antequam septimum imperii inchoaret: sed ut id colligeret (quod asserit) octavo kal. Octobris; oportuit festatum reddidisse, ipsum Maxentium septimo kal. ejusdem mensis regnare cœpisse; quod nec ipse, nec alius quisquam (cum res incerta sit) potuit demonstrare; sed nec apud Socratem quem citat, aut Eusebium, Victoremive, aut Eutropium, vel alios antiquos, sive probatæ fidei recentiores historicos, ejusmodi quicquam legitur. Quamobrem tota illa tractatio de indictionum inventione nullo fundamento veritatis subnixâ, corrui necesse est: cum præsertim quasi per transennam inspicere liceat, non mense Septembris, sed ipsa jam adventante hieme, victoriam Constantini de extincto Maxentio contigisse.

102. Id quidem ex eo primum deducimus, quod certum exploratumque habeatur, cum Nazarii testimonio, tum incerti auctoris panegyrico sæpe citato, Constantino postdebellatum Maxentium haud licuisse Romæ diutius commorari; nam in eo primum sic dicitur³: « Post annum expeditionem statim bello auspiciatus a Tiberi ad Rhenum, ino ut omen et similitudo nominis sit, et tua, imperator, magnitudo animi pollicetur, a Tusco Albu ad Germanicum Albin prolaturus imperium. » Albin vero fluvium ex Wandaleis montibus profluere in Oceanum versus Septentrionem, magnum admodum factum, testatur Dio⁴. Causa autem repentinè discessus hæc ibidem affertur: « Ruperat, inquit auctor, fidem gens levis et lubrica barbarorum; et robore atque audacia lectis dirupcionis auctoribus, insituisse Rhevo nuntiabantur; illico obvius affuisti, et præsentia tua, ne audent transitum, terruisti, etc. »

103. Ex his igitur patet inopinato contigisse celerem ex Urbe in Germaniam Constantini reditum; sed quanto tempore Romæ manserit, Nazarius⁵ sane expressisse videtur, dum ait: « Quicquid mali sexennio toto dominio feralis inflexerat (invexerat), bimestris fere cura sanavit. » Verum cum constet ex ejus descripto⁶ Romæ dato, ipsum magnam partem mensis Januarii adhuc Romæ egisse; plane a nece Maxentii duos menses enumerando, quibus et pars Januarii mensis includatur; necesse est affirmare, ipsa hieme, nempe saltem post dimidium Novembris mensis, Constantinum de nece Maxentii triumphasse. Porro has non esse inanes conjecturas, sed solida veritate subsistere, illud æque demonstrat quod dictum est, pæne habitum pro miraculo, importuno navigandi tempore propitios flasse ventos, quorum ope deferretur Maxentii caput in Africam, cum (ut eadem repetimus) ita Nazarius ait⁷: « Pari studio missum ejusdem tyranni ad permulcendam Africam caput, ut quam maxime unius vivus affligeret, faceratus expleret; et nondum satis tempestivo mari, efflurant tamen navigantibus felices austræ, et fluctus secundi; beatissimamque victoriam ipsa etiam elementa juverunt. » Hæc ipse; qui per intempestivum natura mare significasse visus est hiemem, qua a navigatione cessatur.

104. His itaque de Maxentii necis tempore disquisitis ac demonstratis, tota illa (ut dictum est) de indictionum exordio opinio atque causa penitus confutatur; cum multa alia quoque sint, quibus secum ipse auctor pugnant, suo ipsius telo perforditur; nempe cum ait, anno Domini trecentesimo decimo tertio, consulatu Constantini secundo atque Licinii, ea contigisse, quo, ut vult octavo kal. Octobris, Maxentius fluctibus mersus interiit; idemque ipse in suis Pastis hoc anno dicti consulatus Constantini atque Licinii annum Domini numerari duodecimum tantum supra centesimum tradit. Dicerem mendum

¹ Paneg. post victor. Constantini incert. auct. H. — ² Dio hist. lib. LV. in princ. — ³ Naz. Paneg. Constantini. — ⁴ L. I. C. de censib. lib. XI. — ⁵ Naz. Panegyric. Constantini.

¹ Prudent. Peristeph. lib. v. — ² Panv. lib. II. Fast. his consulibus.

in notam numeri irrepisse, nisi ab eo sepius idem repetitum inveniretur. Aliam igitur de tempore inchoate indictionis, ejusque nominis originem et causam pervestigandam putamus; nec opus esse, ob eam rationem, quod ait. Indictionis atque Indictionis nomina, eadem quasi cognata conjungere.

105. Sed et illa aequè rejicitur, quæ ab erudito viro¹ emendatorum temporum recens est excogitata de inventionis indictionis opinio, dum ait ab exhibitione munerum quinquennialium imperii Constantini usque ad vicennialia statuta periodo annorum quindecim, esse numerum indictionum inventum. Nam cum ipse super falsum prorsus fundamentum totam quam erigit molem imponat, eandem quoque corrumpere necesse est. Ait enim, Constantinum imperare cœpisse anno Christi trecentesimo octavo, atque adeo hoc anno, quo cœptas numerari tradit indictiones ab octavo kal. Octobris, celebrata esse quinquennialia ejus imperii, et anno ejusdem imperatoris vicesimo octavo fuisse vicennialia habita, deceptus ipse ab Eutropio, qui ait anno quinto Constantini ab eo bellum adversus Maxentium exlatum esse. Quibus quidem omnibus nihil absurdius dici potest. Cum enim superius in obitu Constantii tum ex supputatione Olympiadum, tum etiam Consularibus Fastis sit demonstratum, cœpisse Constantii imperium anno Domini trecentesimo sexto; septimus hic annus ejusdem imperii numeratur, et quinquennialia non hoc anno, sed ante biennium oportuit fuisse celebrata; sic et vicennialia ejusdem in annum vicesimum quintum ejus imp. pariter necesse est incidisse, Paulo et Juliano coss., quibus coeptum et absolutum est pariter Nicænum Concilium, ut suo loco pluribus ostendatur. His igitur ab eo ædificatis absque veritatis fundamento sponte labentibus, reliqua his immixta ultro absque impulsore sternuntur. Utinam tam facile nobis esset de ea revera statuere, quam falsa destruere.

106. Adjiciam tamen in hac postrema quæ Romæ editur in nostris ædibus editione, exigentibus id viris eruditus, quæ de indictionum exordio, causa atque nomine nobis ex conjecturis interdum contigit opinari. Atque in primis, explosis iis, quæ a quibusdam recentioribus de indictionum exordio absque aliqua testificatione feruntur, cœptas nimirum numerari ab Augusti temporibus; quibus plane omnes rem accuratius intuentes contradicunt; assentimur et nos ante presentem annum eas ad annorum numerum consignandum inventas esse; cum nulla de illis apud externos ante Constantii tempora mentio habeatur; et apud ecclesiastica monumenta, in Concilio Romano sub Julio papa, qui Silvestro successit, et apud S. Ambrosium in epistola ad episcopos Æmiliæ provincie prima mentio reperitur.

107. Ad hæc igitur investiganda, quamvis ex causa usu venerit, ut ejusmodi quædam inventus sit numerus ad annos sub indictionis nomine supputandos, id potissimum (si invenire fas sit) exquiren-

dum est. Nullam quidem aliam penes antiquas hujus temporis memorias reperire licuit, ut quindecim annorum periodo aliquod ceptum absolveretur, et in fabulis publicis referretur, nisi stipendia millitaria, cum quindenis emeritis milites honesta missione concessa capitulationis immunitate, si vellet, solutus millia liber abire posset; si nollet, majoribus privilegiis augetur; est de ejusmodi missione mentio in rescripto¹ ejusdem Constantini ad Maximum ad finem ipsius; cum tamen antiquius ut apud Tacitum legitur² sexdecim annorum stipendia merere milites tenebant. Ceterum Constantinum magis magisque augeti voluisse jura et privilegia veteranorum quam minui, ipse publice professus est³.

108. Et autem quindecim annorum stipendia per solidum numerarentur indictiones, inde prove-niens videtur, quod annis singulis eroganda militibus principis rescripto provincialibus indicetur annona, ut patet ex Arcadii et Honorii rescripto⁴ ad Pompeianum. Mittentur ad hoc exactores qui ejusmodi annonam exigent, et debitam militibus darent, ut apparet ex eorumdem Augustorum rescripto ad Hadrianum⁵; est titulus in Codice Theodosiano de Erogatione militaris annonæ; ubi inter alia, ne quid fraudis a ministris eam curam gerentibus admitteretur, hæc caventur idem imperatores⁶: « Provida sanctione decernimus, ut Breves ante indictionis principium summa fide ac veritate confecti ad nostra scriinia dirigantur, secundum quos a susceptoribus erogatio celebratur. » Itæc ibi. Quod vero ejusmodi annona militaris indicta militibus distribui solet et erogari per singulas indictiones; inde quoque accidit, ut indictio eadem diceretur Distributio, vel Fusio. De priori nomine apud Palladium in Dialogo rerum gestarum S. Joannis Chrysostomi hæc leguntur: « Terlia decima distributione venerunt Constantinopolim Asiæ episcopi, etc. » Et de Fusionis nomine extat mentio in rescripto Honorii imp. ad Macrobium⁷, ubi indulget debita contracta usque ad initium Fusionis quintæ: qua voce indictionem significari, quæ precedunt et quæ subsequuntur leges sub eodem titulo de indulgentiis debitorum positæ indicant.

109. Quod vero ad tempus spectat, ut octavo kal. Octobris initium sumat indictio, inde accidisse videtur, quod eo tempore imperatores exhibendam militibus annonam proposito edicto indicare annis singulis consueverint, cum jam plenissima frugum omnium collectio facta esset. Id quidem etiam colligi potest ex Gratiani rescripto ad populum⁸, ubi inter alia hæc habentur: « Ejus anni itaque indictionis exordio, quæ novum demum annonæ commeatibus poscit obsequium, etc. » Prohævil usus postea, tam in censualibus tabulis, quam in matriculis militaribus, ejusmodi per quindenam stipendia

¹ L. IV. de Veteran. C. Theod. — ² Tacit. lib. I. — ³ L. II. de Veteran. C. Theod. — ⁴ L. I. de Indict. C. Theod. — ⁵ L. XVI. de vact. C. Theod. — ⁶ L. XXIV. de erog. milit. annonæ. C. Theod. — ⁷ L. VI. de indulg. debit. C. Theod. — ⁸ L. XVIII. de annona et tribut. C. Theod.

¹ Joseph Scaliger de emendat. temporum lib. v. c. de Indict.

emerita numeratione, quindecim indictionum revoluta periodo, concinne, facile, et absque errore tempora numerari; qui et a posteris retentus est. Hæc sunt quæ de nomine, causa, et tempore indictionis nobis dicenda fuerunt, quibus quidem meliora hæcenus non invenimus, cum tamen in re obscurissima, nobilissima ingenia desudasse non ignoremus. Sed quod conjecturis tantum res agatur, hæc hæcenus infra parietes domesticos continere maluimus.

410. Addimus hiis, ex Græcis Fastis exploratum reddi, sub hujus anni consulibus esse ceptas numerari indictiones; nam ibi hæc descripta leguntur :

ΙΝΔΙΚΤΙΟΝ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΑΝΟΝ ΕΝΤΕΘΕΟΝ ΑΡΧΗ.

hoc est :

INDICTIONUM CONSTANTINARUM HINC EXORDIUM.

Invenimus autem ab imperatore indicente indictionem Valentianam a Valente imperatore¹. Sed jam quæ rerum gestarum anni hujus sunt, reliqua prosequamur.

411. Hoc eodem anno qui primus pacis Ecclesie post decennium persecutionis illuxit, cum Tyrannus episcopus Antiochenus sedisset annos tredecim (tot enim annos eidem Eusebii tribuit), ex hac vita migravit; quis autem post ipsum Antiochie

¹ L. 1. de Indulg. deb. c. 75.

sederit, nulla penitus mentio in Eusebii Chronico. Constat tamen ex Appendice S. Hieronymi, post Tyrannum sedisse Vitalem; quod et Theodoretus affirmat, cum ait¹ : « Antiochie autem episcopatum, mortuo Tyranno, cum pax jam in Ecclesia vigere inciperet, obtinuit Vitalis; qui ecclesiam ibi a tyranni dirutam, in Palæa edificavit. » Hæc ipse. Quod autem spectat ad tempus sedis ejus, non possumus Nicephori Chronicon sequi, in quo annis sex ille sedisse ponitur; siquidem certum est (ut ex iis, quæ dicuntur, perspicuum evadet), post extinctum Maximinum, cum solus in Oriente Licinius imperaret, Philogonium in Vitalis locum successisse. Vitalis igitur cum post persecutionem sedem Antiochenam accepit, ad publicos celebrandos conventus (quod Ecclesie omnes in persecutione Diocletiani solo æquate fuissent) Ecclesiam in primis exadificandam curavit; quam ante obitum inabsolutam ab eo relictam, ejus successor absolvit, ut idem qui supra Theodoretus affirmat.

412. Hoc ipso anno septimo Constantini apud Eusebii Chronicon ponitur post Hermonem (al. Thermonem) Macarius episcopus Hierosolymitanus, de cujus sedis annis rebusque ab eo gestis dicemus sæpius secundum ordinem temporis. Porro Theodoretus² de ejus agens ingressu, ejusmodi cum exornat elogio : « Illic ob beatam vivendi rationem et multiplicia bona, quibus exornatus fuit, vere nominis suo respondit, nempe, ut Macarius diceretur. »

¹ Theod. lib. 1. c. 3. — ² Idem ibid.

Anno periodi Græco-Romane 5865. — Olymp. 272. an. 1. — Urb. cond. 1065. — Jesu Christi 312.

— Melchias papa 2. — Persecutionis 10. Constantini 7. Licinii et Maximini 6.

1. *Consules Italiæ et reliqui orbis Romani.* — A num. 1 ad 19. In Fastis Cæsareis in quibus leguntur consules qui in toto imperio Romano præferuntur quam in Italia annum aperuere, hoc anno habetur : *Constantino II, et Licinio II*; sed in libello de Præfectis Urbis in quo tam consules qui in Italia, quam qui in reliquo orbe Romano agniti sunt, memorantur, hoc anno legitur : « Maxentio IV consule, qui sunt Constantino II et Licinio II. V idus Februarii, Aradius Rufinus p. v. VI kalendas Novembris, Annius Anulinus dies xxxiv. p. v. III kalendas Decembris, Aradius Rufinus iterum p. v. » Idacius in Fastis eosdem consules exhibet, solumque Maxentium IV in Italia se. consulem fuisse dicit. Is Maxentii consulatus juxta quintam regulam, propter Africanum triumphum; præferunt quod in hunc annum sua quinqueannalia distulerat, uti mox ex Lactantio lib. de Moribus Persecutorum videbimus. Licinii vero consulatus juxta secundam; Augusti enim imperii

ejus quinqueannalia in hunc annum incidunt; ideoque Constantini consulatus juxta tertiam regulam, ut se. ejus collega esset.

2. *Præfecti Urbis Romæ hoc anno.* — Porro ex laudatis libelli de Præfectis Urbis verbis constat, Aradium Rufinum quinto idus Februarii a Maxentio Urbis præfectum creatum esse; sed cum a Constantino VI kalendas Novembris victus fuisset, hunc Annius Anulinum in ejus locum substituisse, qui per dies xxxiv eam dignitatem obtinuit, et postea præconsul in Africam, quo tyranni caput delatum, missus est, *Aradio Rufino* die xxix Novembris in eam præfecturam restituit. Golhofredus in Chronologia Codicis Theodosiani arbitratur, *Anulinum* a Maxentio, cum Roma prodiret VI kalend. Novembris, præfectum dictum. Verum hoc parum verisimile. Quo enim die Roma exiit, curis militaribus, non vero urbanis incumbendum fuit. Nec videtur *Constantinus* in Urbem intrasse, antequam novum

fidumque praefectum eidem praeposuisset. *Rufinus* tamen in ejus gratiam postea receptus, ab eoque die xxix Novembris in pristinam dignitatem restitutus, tuncque, ut conjicere licet, *Aulinus* proconsul in Africam missus.

3. *Bellum Constantinum inter et Maxentium.*

— Bellum inter *Constantinum* et *Maxentium*, non hoc anno, sed praecedenti inchoatum. Auctor enim incertus Panegyrici Constantino dicti, cap. 21. testatur, « eam expeditionem annuam » fuisse. Eutropius vero, lib. 10, ait : « Quinto Constantinus imperii anno bellum adversus Maxentium civile commovit, copias ejus multis praeliis fudit. » Quintus Constantini annus die xxiv Julii anno bellum Maxentianum inchoatum. Bellum illud a Maxentio indictum, ut non tantum Lactantius mox laudandus, sed etiam *Zozimus*, lib. 2, nos docuere : « Maxentius, inquit *Zozimus*, occasiones gerendi adversus Constantinum belli quaerebat, seque dolere propter obitum patris sui simulans, cui mortis causam Constantinum praebuisset. » Invitatus postea a Romanis tyrannidem Maxentii aegre ferentibus Constantinus iit. Sed de hoc bello audiendus Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, qui cap. 43, de Maximino loquens, ait : « Unus jam supererat de adversariis Dei, cujus nunc exitum ruinamque subnectam. Cum haberet amulationem adversus Licinium, quia praetatus ei a Maximiano fuerat, licet nuper cum eo amicitiam confirmasset, tamen ut audivit, Constantini sororem Licinio esse desponsam, existimavit, affinitatem illam duorum imperatorum contra se copulari. Et ipse legatos ad Urbem misit occulte, societatem Maxentii atque amicitiam postulans. Scribit etiam familiariter. Recipiuntur legati benigne, fit amicitia, utriusque imagines simul locantur. Maxentius tanquam divinum auxilium libenter amplectitur. Jam enim bellum Constantino indixerat, quasi necem patris sui vindicaretur. Unde suspicio incidit, senem illum instabilem finxisse discordiam cum filio, ut ad alios succedendos viam sibi faceret, quibus omnibus sublatis, sibi ac filio totius orbis imperium vindicaret. Sed id falsum fuit. Nam id propositi habebat, ut et filio et caeteris evinisset, se ac Diocletianum restitueret in regnum. » Nazarius in Panegyrico Constantino Aug. dicto cap. 9, 10, 11 et 12, illud etiam bellum Maxentio imputat, et Constantini prudentiam ad illud evitandum pluribus laudat.

4. *Singularia quaedam de bello Maxentiano.* —

Pergit Lactantius, cap. 44 : « Jam mota inter eos fuerant arma civilia. Et quamvis se Maxentius Romae contineret, quod responsum acceperat periturum se, si extra portas Urbis exisset, tamen bellum per idoneos duces gerebatur. Plus virum Maxentio erat, quod et patris sui exercitum receperat a Severo, et suum proprium de Mauris atque Italis nuper extraxerat. Dimicatum, et Maxentiani milites praevalabant, donec postea confirmato animo Constantinus, et ad utrumque paratus, copias omnes ad Urbem

propius admovit, et e regione pontis Milvii consedit. Imminabat dies, quo Maxentius imperium ceperat, qui est ad sextum kalendas Novembris, et quinquennialia terminabantur. Commonitus est in quiete Constantinus, ut caeleste signum Dei notaret in scutis, atque ita praelium committeret. Fecit, ut jussus est, et transversa x littera summo capite circumflexo Christo in scutis notat. Quo signo armatus exercitus capit ferrum. Proccedit hostis obviam sine imperatore, pontemque transgreditur. Acies pari fronte concurrunt. Summa vi utriusque pugnatur. Neque his fuga nota, neque illis. Fit in Urbe seditio, et dux inerepatur velut desertor salutis publicae. Cumque repente populus (aliqua verba desunt), circenses enim natali suo, et debita voce subelamit, Constantinum vinci non posse. Qua voce consternatus proripit se, ac vocatis quibusdam senatoribus libros Sibyllinos inspicit jubet, in quibus repertum est, illo die hostem Romanorum esse periturum. Quo responso in spem victoriae inductus procedit, in aciem venit. Pons a tergo ejus scinditur. Eo viso, pugna crudescit, et manus Dei supererat aciei. Maxentianus proteretur; ipse in fugam versus properat ad pontem, qui interruptus erat, ac multitudine fugientium pressus in Tiberim deturbatur. Confecto tandem acerbissimo bello, cum magna senatus populique Romani laetitia susceptus imperator Constantinus Maximini peritiam cognoscit, litteras deprehendit, statuas et imagines invenit. Senatus Constantino virtutis gratia primi nominis titulum decrevit, quem sibi Maximinus vindicabat : ad quem victoria liberata Urbis, cum fuisset allata, non aliter accepit, quam si ipse victus esset. Cognito deinde senatus decreto sic exarsit dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convitia jocis mixta adversus imperatorem maximum diceret. » Haec Lactantius.

5. *Cruz Constantino apparet.* — A num. 19 ad 40. Diu inter eruditos altercatum fuit, quo loco quoque die *cruz* Constantino ostensa fuerit; cui controversiae Lactantius tandem finem imposuit. Nam cum ex testimonio Eusebii, qui se accepisse ait ab ore Constantini, constet, visum ab eo crucis tropaeum in caelo horis meridianis, sole in occasum vergente, et addubitanti quidam hoc spectrum sibi vellet; nocte sequenti Christum dormientii apparuisse cum signo illo, quod in caelo ostensum fuerat, praecipisseque, ut militari signo ad similitudinem ejus quod in caelo vidisset, fabricato, eo tanquam salutari praesidio in praeliis uteretur, certum est, utranque visionem uno in loco et intra spatium aliquot horarum contigisse. Quare, ut inquit Balusius V. C. in Notis ad laudatum Lactantii locum, existimandum visionem illam crucis *Constantino* ostense contigisse in castris, dum Romam obsideret, VII kalend. Novembris currentis anni. Lactantius etiam nos docuit, diem sextum kalendas Novembris, seu diem vicesimum septimum Octobris, imperii Maxentiani natalem fuisse, cum imperatores eo die quinquennialia et id genus festa celebrarent, quo imperium inierant. Suspiciatus alias fueram, locum mendosum

esse, ac legendum. « ad quintum kalend. Novemb. » Sed locus libelli de Praefectis Urbi, num. 4 allatus, hanc suspicionem tollit. Qua de re supra anno cccvi.

6. *Maxentii interitus.* — Denique ex Laetantio intelligimus, Maxentium annos sex integros imperasse, et priori die septimi, quo quinquennialia exhibere debebat, periisse. Audiendus etiam auctor incertus panegyrici Constantino anno sequenti dicti, cap. 16: « Divina mens, et ipsius Urbis aeterna majestas nefario homini eripere consilium, ut ex inveterato illo torpore ac foedissimis latebris subito prorumperet, et consumpto per desidia senio, ipsum diem natalis sui ultima sua caede signaret, ne septenarium illum numerum sacrum et religiosum inchoando violaret. » Antiqui enim, ut in Dissert. Hypatica, parte II, cap. 5, num. VII, observavi, quinquennialia et id genus festa seu quinquennialiorum diem tanquam terminum et complementum praecedentium annorum non raro considerabant, ut Laetantius loco laudato. Quo etiam sensu auctor incertus citatus diem primum septimi anni Maxentii, in quem hujus tyranni quinquennialia incidebant, quoque interfectus est, respicit ut ultimum diem sexti anni imperii Maxentiani, non vero tanquam initium anni septimi, uti revera erat; quae hujus loci genuina explicatio. Addit idem auctor incertus, *Maxentium* biduum ante pugnam palatio emigrasse, « et cum uxore ac filio in privatam domum sponte concessisse. Sed is filius Romulus non erat, ut supra diximus. Alterum itaque Maxentius filium habuit, cujus nullibi mentio, quem Constantini jussu occisum existimandum. *Romulus* autem eo nomine vocatus videtur, quod praevia materna *Romula* dicta fuerit, teste Laetantio lib. de Mortibus Persee, cap. 9. In nummo Maxentii apud Mediobarbum legitur: IMP. MAXENTIVS DIVO CONSTANTIO AEFINI. In altero: IMP. MAXENTIVS DIVO CONSTANTIO COGNAT. Constantius enim Chlorus Constantini Magni pater *Theodoyam* Maxentii sororem conjugem duxerat. Denique Maxentium filium fuisse Maximiani Herculi, generumque Galerii Maximiani, jam supra demonstravimus.

7. *Maxentii de Africa triumphus.* — Triumphavit hoc anno Maxentius de *Alexandro* tyranno et Africa, quam anno praecedenti receperat. Card. Norisius in Dissert. de Numismate imp. Diocletiani et Maximiani, cap. 5, producit nummum Maxentii

inscriptum: FEL. PROCESS. CONSUL. AUG. N. VISITUR quadriga elephanthorum, in qua imperator, cui Victoria volans dextra lauream, sinistra palmam porrigit. Existimat card. Norisius, quadrigas quae in eo nummo conspiciuntur, non designare triumphum Maxentii de Alexandro, sed tantum primum ejus consulatum anno cccvii gestum, quo tempore Alexander in Africa regnabat. Et ratio est, inquit, quia in ea inscriptione nulla additur nota numeralis, ideoque prior *Maxentii* consulatus, non vero ejus triumphus exprimitur. Verum rectius Mediobarbus, pag. 450, ubi nummum exhibet, eum de triumpho Maxentii hoc anno, quo quartum consulatum gessit, ducto explicat. Nota enim numeralis per haec tempora in consulatibus plerumque praetermissa. Unde licet Licinius quinque consulatus gesserit, in nullis tamen nummis, quod viderim, aliquis ex illis consulatibus memoratus. Sic in nummis *Constantini* et ejus filiorum vix consulatus eum nota numerali legitur. Quare cum triumphus Maxentii in quarto ejus consulatu representatus fuerit, et cum anno quinquennialiorum ejus conjunctus, ut morem tulisse supra diximus, non dubito, quin Mediobarbi interpretatio preferenda sit.

8. *Constantini M. de Maxentio triumphus.* — A num. 57 ad 104. Triumphavit et Constantius Magnus de Maxentio tyranno, et ipse ipso die, quo eo debellato, Romam ingressus est: « Hae et alia, » inquit Eusebius in Vita Constantini lib. 4, cap. 39, « horum germana, cum Constantinus eo tempore, magnum Dei famulum Mosem imitatus, in laudem Dei universorum principis et victoriae auctoris factis ipsis cecinisset, Romam triumphans ingressus est; » et caetera apud Baronium num. 63 et seq. legenda. Idem jam dixerat Eusebius in lib. 9 Hist. Eccles. cap. 9; sed diem, quo triumphus gestus, nec ipse quis alius ex antiquis amolavit.

9. *Constantini triumphalis arcus.* — Gruterus pag. 182, Baronius, alique multi retulerunt inscriptionem arcus *Constantini* in capite viae Appiae; sed unus card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Aug. cap. 3, observavit, insignem illum arcum, qui etiamnum Romae visitur, in ipsis Constantini decemalibus erectum fuisse. Quod tamen vota decennialia et vicennialia, quae in ea inscriptione leguntur, quaque, tanquam si superflua fuissent, praetermisit Spondanus, manifeste indicant. Unde ea inscriptio huic integra referenda:

IMP. CAES. FL. CONSTANTINO. MAXIMO
P. F. AUGUSTO. S. P. Q. R.

QUOD INSTINCTU. DIVINITATIS. MENTIS
MAGNITUDE. CUM. EXERCITU. SUO.
TAM. DE TYRANNO. QUAM. DE OMNI. EJUS.

FACTIONE. UNO. TEMPORE JUSTIS
REPUBLICAM. ULTIS. EST. ARMIS.

ARGUM. TRIUMPHIS. INSIGNEM. DICAVIT.

Intra fornicem majorem ejusdem arcus legitur

hinc inde vero

LIBERATORI. URBIS FUNDATORI. QUIETIS

In eodem arcu
sub sacrificiis insculptis

VOTIS. X.

item,

VOTIS. XX.

In eodem arcu
sub sacrificiis insculptis

Sic. X

Item,

Sic. XX.

Hæc formula Sic. x. Sic xx. quæ designat tum vota decennialia soluta, tum vicennialia nuncupata, Constantino et Licinio imperantibus primum usurpata, et postea in frequenti usu fuit, ex eaque intelligimus, prælatum arcum anno dimittat trecentesimo decimo sexto Constantino positum; cum eo anno decennialia exhibuerit, ut suo loco dicitur. Jam autem sæpius in hoc opere observavi imperatores plerumque triumphos distulisse usque ad annum quinquennialium vel hujusmodi festivitatum; illa ut eodem anno triumpharent, et decennialia aut alia id genus festa ederent. Nunc observandum venit, annis quibus *decennialia* edebant, arcus in eorum honorem de more erectos, et victorias, quas ante reportassent, nummis insculptas fuisse. Quare licet eorum sit, *Constantinum* hoc anno post devictum *Marcantium* triumphasse, arcus tamen ille numisi post quadriennium, in ejus nempe decennialibus, constructus.

10. *Maximinus legem in Christianorum gratiam emittit.* — (1) Victo Maxentio, « Imperator Constantinus, et collega ejus Licinius uno consensu legem pro Christianis absolutissimam et copiosissimam promulgarunt; partaque de tyramo victoriae nuntium, ipsamque adeo legem ad Maximinum, qui in Orientis partibus etiam tum imperabat, seque ipsis amicis eam simulabat, transmissere. » inquit Eusebius lib. 9, cap. 9, ubi et ait. Maximinum post litteras ad *Sabinum* prefectum prætorii sui a se scriptas, de quibus mox, non permisisse Christianis conventus agere, ut ecclesias extruere; licet Constantinus et Licinius litteris ad ipsum datis, id se Christianis concedere significassent. Periere memorate litteræ; sed duplicem Constitutionem a Constantino et Licinio datam, alteram hoc anno, alteram sequenti, prioremque currenti anno ad *Maximinum* transmissam; in dubium revocari non potest, licet Baronius, alique viri doctissimi unius tantum edicti meminerint. Nam præter verba a nobis laudata, in posteriori Constantini et Licinii Constitutione ab Eusebio lib. 10, cap. 5, relata, non semel priori hoc anno date mentio, ut docte explicat Valesius in Notis ad

illud edictum, ubi et quod discrimen inter utrumque esset, ostendit. Secundum edictum Mediolani, uti suo loco videbimus, prius loco incerto datum; videtur tamen Romæ, ubi reliquo hoc anno Constantinus egit, promulgatum. De laudatis litteris locutum existimo Lactantium lib. de Mortibus Persee, cap. 37, in quo, postquam persecutionem a Maximino contra Christianos excitam narravit, ait: « Hæc ille moliens, Constantini litteris deterretur. Dissimulavit ergo. Et tamen si quis incideral, mari occulte mergebatur. Consuetudinem quoque suam non intermisit, ut in palatio per singulos dies sacrificaretur. Et hoc primum invenerat, ut animalia omnia, quibus vesceretur, non a coquis, sed a sacerdotibus ad aras immolarentur, nihilque prorsus mense apponeretur, nisi aut delibatum, aut sacrificatum, aut perfusum mero; ut quisquis ad cenam vocatus esset, inquinatus inde atque impurus exiret. In cæteris quoque magistris sui similis. Nam si quid reliqui vel Diocles vel Maximianus reliquerunt, hic abrasit, sine ullo pudore auferens omnia. Hæc horrea privatorum clauderentur, apothecæ obsequabantur, debita in futuros annos exigebantur. Hinc fames agris (non) ferentibus, hinc caritas inaudita. Armenidorum ac pecorum greges ex agris rapiabantur ad sacrificia quotidiana, quibus eos adeo corruerat, ut asperarentur ammonæ, et effundebant passim sine delectu, sine modo, cum lites miversos, quorum numerus ingens erat, pretiosis vestibus et aureis nummis expungerent, gregariis et tyronibus argentum daret, barbaros omni genere largitionis honoraret. Nam quod vivendum bona vel auferebat, vel dono suis dabat, (proul) quisque petierat aliena, nescio an agendas illi gratias fuisse putem, quod more clementium latronum incruenta spolia delrahebant. »

11. *Maximinus omnes impuritates suscipit.* — Tum cap. 38: « Illud vero capitale et supra omnes qui fuerunt, corrumpendi cupiditas, quid dicam nescio, nisi caeca et effrenata, et tamen his verbis exprimere pro indignatione sua non potest. Vincit

(1) Quæ in variis hæcæ annis disputat Pagus de edictis a Constantino et Licinio in favorem Christianorum latis, cum aliquantulum turbata mihi videantur, ita componenda censeo. Edidit Maximianus Galerius suo et Constantini nomine edictum pro Christianis latine scriptum, et L. Cæcilio c. 34 recitatum, sicut et ab Eusebio græce lib. viii, c. 17, relatum, quo ad Maximinum transmissis, coactus est ille quidem parere, sed rem ita per dolina composuit, ut edictum illud pro viribus occultarit, mandatum vero nulla voce rectoribus imperii sui doleret, ne Christiani vexarentur. Hoc mandatum rectores sibi invicem communicarunt, quod et fecit Sabinus prefectus prætorio per epistolam latine scriptam, et græce recitatum ab Eusebio lib. ix, c. 1. Post sex menses Maximinus per varias artes effect, ut persecuto Christianorum re, rudes eret. Contigit inter hæc, ut victoria a Maxentio a Constantino reportaretur (A. 312) quam statim subsecuta fuit Constitutio absolutissimæ pro Christianis, ex ignoto nobis loco data (Eusebius lib. ix, c. 9) eademque ad Maximinum transmissa (L. Cæcilius c. 27). Hæc necessitati edere coactus rescriptis (Eusebius ibid.) pro Christianis dedit ad Sabinum, in quo memorat legem anno superiori a se datam ad præsidis provincie, quas leges non per se, sed per præsidis scripsit.

Secundum hæc Constantinus Mediolanum concessit, quo venit et Licinius, ibique cum accepissent litteras a se pro Christianis antea datas nescio qui ambiguitatis contere (quod enim in illis reprehensum fuerit in edi to mox designando non satis luculenter exprimitur, ut Tillæmont, hic anadyvertit) exponere illas atque Christianorum favores latius explicare constituerunt. An vero proderit aliqua illorum Constitutio Mediolani data, mihi non satis liquet; quamquam id certum constituitur a Pagio A. 314, 9. Nec mihi pariter probatur quod a Pagio assertur, id. hæc Mediolani eusem Constitutionem transmissam fuisse ad Maximinum, cum ille vix certior factus de adventu utriusque imperatoris Mediolanum in festis in illos anno movit (L. Cæcil. c. 45). Sed currens statum Licomus illum prælo vicit A. 314, ingressusque Nicomediam, litteras pro Christianis ad « præsidem datas proponi jussit, » id est litteras, de quibus Mediolani a ab utroque imperatore conventum fuerat, quæ nondum publicatæ fuerant (L. Cæcil. cap. 45). In eis memorat imperator alias litteras pro Christianis ab utroque imperatore datas (litteras hæcæ easse a credimus quas post victoriam Maxenti et loco ignoto scriptas supradiximus) quibus explicandis subdit, « cum non apud Mediolanum consensuimus (verba sunt eûcti) hæc inter cætera ... ordinanda esse credidimus. » His verbis patet vel nullum datum fuisse hæc de edictum Mediolani, sed tantum statum, non fuisse ut illud daretur; vel decretum Mediolanense aliud esse ab eo quod Nicomedie promulgatum fuit: hoc Nicomedienese enim ea referit quæ Mediolani constituta fuerant. Nec verum vero transmissi potuit ad Maximinum, qui hostis non amicus discessit (L. Cæcil. c. 49). Ante obitum vero idem Maximinus Christum agnovit (L. Cæcil. c. 49) et bene latum ab ipso credo edictum pro Christianis quod recitat Euseb. lib. ix, c. 10. Ex his patet quam multipliciter Pagus hic A. 314, n. 9, erraverit.

officium lingua sceleris magnitudo. Emuclii, lenones, scrutabantur omnia. Ubicumque liberalior facies erat, secedendum patribus ac maritis fuit. Detrahebantur nobilibus feminis vestes, itemque virginibus, et per singulos artus inspiciebantur, ne qua pars corporis regio cubili esset indigna. Si qua detectaverat, in aqua necabatur, tanquam majestatis crimen esset. Sub illo adultero aliqui, constupralis viroribus quas ob castitatem et fidem carissimas habebant cum dolore ferre non possent, se ipsos etiam necaverunt. Sub hoc ministro pudicitiae integritas nulla, nisi ubi barbaram libidinem deformitas insignis arcebat. Postremo hunc jam induxerat morem, ut nemo uxorem sine permissu ejus duceret, ut ipse in omnibus nuptiis prægustator esset. Ingenuas virgines immixtas servis suis donabat uxores. Sed et comites ejus sub tali principé imitabantur.... suorum cubilia impune violabant. Quis enim vindicaret? Mediocrum vero filias, ut cuique liberat, rapiebat. Primariae, quae rapti non poterant, in beneficiis pecebantur; nec recusari licebat, subscribente imperatore, quin aut pereundum esset, aut habendus gener aliquis barbarus. Nam fere nullus stipator in latere ei, nisi ex gente corum qui a Gothis tempore vicenualium terris suis pulsus Maximiano se tradiderunt, malo generis humani, ut illi barbaram servitutem fugientes, in Romanos dominarentur. His satellitibus et protectoribus cinctus Orientem ludibrio habuit. »

12. *Maximini erga Valeriam inhumanitas.* — Deinde cap. 39 : « Denique cum libidinibus suis hanc legem dedisset, ut fas putaret quidquid concupisset, ne ab Augusta quidem, quam nuper appellaverat matrem, potuit temperare. Venerat post obitum Maximiani ad eam Valeria, cum se putaret in partibus ejus futurus moraturam, eo maxime quod habebat uxorem. Sed animal nefarium protinus inardescit. Adhuc in atris vestibus erat mulier, nondum luctus tempore impleto. Legalis præmissis in matrimonio postulat, ejectionis uxorem, si impetrasset. Respondit illa libere quae sola poterat; primum non posse de nuptiis in illo ferali habitu agere, tepidus adhuc cineribus mariti sui, patris ejus; deinde illum impie facere quod sibi fidam conjugem repudiet, idem utique facturus et sibi; postremo nefas esse illum nominis ac loci feminam sine more, sine exemplo, maritum alterum experiri. Nuntiatum homini quid esset ausa. Libido in iram furemque convertitur. Statim mulierem proscribit, bona ejus rapit, aufert comites, spadones in tormentis necat, ipsam cum matre in exilium relegat (nempe cum Prisca Diocletiani uxore), nec in locum certum, sed huc atque illuc præcipitem cum ludibrio exturbat, et amicas ejus afflicto adultero damnat. »

13. *Maximinus in matronas saevit.* — Cap. 40. « Erat clarissima femina, cui ex filiis juveniles jam nepotes erant. Hanc Valeria tanquam matrem alteram diligebat, ejus consilio negatam sibi suspicabatur. Dat negotium prasidi Erafino, ut eam cum dedecore interficiat. Huic aliae duae adjunguntur

æque nobiles, quarum altera vestalem famulam virginem Romae reliquerat, furtive tunc Valeria familiaris. Altera virum habuit senatorem, non nimis Augustae proxima. Sed utraque ob eximiam pulchritudinem corporis ac pudicitiam necabatur. Rapiuntur subito mulieres, non ad iudicium, sed ad latrocinium. Nec enim quisquam accusator extabat. Invenitur quidam Judaeus ob alia facinora reus, qui spe impunitatis inductus adversus insolentes mentiatur. Index aequus et diligens extra civitalem cum praesidio, ne lapidibus obruatur, protulit. Agebatur hæc tragedia Nicææ. Irrogantur tormenta Judæo, dum quæ jussus..... loqueretur, pugnis a tortoribus coercentur. Innocentes duci jubentur. Fletus et comploratio, non illius tantum mariti, qui aderat bene merite uxori, sed omnium quos res indigna et inaudita contraxerat. Ac ne impetu populi de carnificum manibus raperentur, promoti militari modo instructibile mens efflagitari prosequantur (locus depravatus est). Ita media inter cuneos armorum ad supplicia deducte. Jaecissent insepulta, domesticis in fugam versis, nisi eas furtiva amicorum misericordia sepelisset. Nec adultero impunitas promissa persolvitur; sed patibulo affixus, aperuit omne mysterium et sub extremo spiritu, inquit, omnibus qui videbant, innocentes occisas esse testatur. »

14. *Maximinus Diocletiano ingratus.* — Cap. 41. « Augusta vero » Valeria nempe Galerii vidua « in desertas quasdam Syriae solitudines relegata, patrem suum Diocletianum per occultos gnarum calumitatis suæ fecit. Mittit ille legatos, et rogat ut ad se filiam remittat. Nihil proficit. Iterum ac sæpius obsecrat. Non remittitur. Postremo cognatum suum quemdam militarem ac potentem virum legal, qui eum beneficiorum suorum admonitum deprecetur. Is quoque imperfecta legatione irritas preces renuntiat. » Ita Lactantius, cujus narrationem integram ad Annalium supplementum referre visum. Mirum, nihil hic nunc de matre Valeriae, Prisca sc. dici, neque repetitum a Diocletiano, cum Valeria repletetur. Nam adhuc illa vivebat, ut ex capite 51 suo loco videbimus.

15. *Maximinus necessitate adactus pro Christianis scribit.* — Maximinus, postquam nuntium de Maxentio debellato accepit, maximopere dohuit : « At ille, inquit Eusebius lib. 9, cap. 9, his rebus comperis primum quidem, utpote tyrannus, graviter ingemuit. Postea vero cum nec videri vellet alii cessisse, nec rursus id quod jussum erat, suppresserit auderet (ut anno cccxi fecerat, cum rescriptum Galerii ad ipsum missum fuisset) metu eorum, qui jusserant, hanc primum pro Christianis epistolam, veluti suoapte motu et ex propria auctoritate conscriptam ad presides imperii sui, necessitate adactus direxit; ea quæ nunquam antea fecisset, ipse contra se simulate confingens. » Postea refert Eusebius epistolam, quam Maximinus ad *Sabinum* praefectum pretorii sui scripsit, quamque currenti anno datam esse, non vero anno insequenti, ut multi eruditi credere, ex

dicitur liquet. In ea enim ait Maximinus: « Postea vero cum anno praeterito Nicomediam feliciter essem ingressus, cives ejus urbis me illic degentem adierunt cum deorum simulacris, obtrixit orantes, ne hujusmodi hominum genus in sua civitate habitare omnino sineretur. » Anno autem cccm post Galerii mortem Maximinus Bithyniam, in qua Nicomedia sita, occupavit, et epistolam dedit, qua respondit decretis civitatum adversus Christianos, quaeque in tabulis aeneis incisa ac publice proposita est. Eam refert Eusebius lib. 9, cap. 7. Ex prioribus Eusebii verbis primum Constantini et Licinii edictum in favorem Christianorum datum, hoc anno ad Maximinum missum fuisse, ipsunne metu adactum hoc etiam anno hanc epistolam ad Sabinum scripsisse, manifestissime liquet. Nam Laetantius cap. 45, postquam dixit, senatum primi nominis filium Constantino decrevisse, subiungit: « Senatus decreto sic exarsit (Maximinus) dolore, ut inimicitias aperte profiteretur, convicia joeis mixta adversus imperatorem maximum diceret. » Tum statim capite insequenti: « Constantinus, rebus in Urbe compositis, hieme proxima Mediolanum contendit. » Postquam igitur Constantinus decreto senatus primi nominis titulum accepit, quem sibi Maximinus arrogabat, quod Caesar ante Constantinum creatus fuisset, pro auctoritate egit cum Maximino, qui ideo illas ad Sabinum litteras hoc anno scribere coactus est, quas Baronius in annum sequentem perperam conferit. Cum vero Nazarius in Panegyrico, quem Constantino dixit, cap. 23, scribat, quidquid mali factum fuisset, bimestrem fere curam sanasse, patet anni insequentis initio, rebus urbanis constitutis, Roma Mediolanum perrexisse, ut Licinio Constantiam sororem suam in matrimonium daret. Dico, sequentis anni initio, quia L. 1 Codic. Theod. *De censu*, dicitur dal. « XV kalend. Feb. Rom. Constantino A. IV, et Licinio III coss. » anno sc. 313. Mense itaque Januario adhuc Romae erat Constantinus, nisi loco *Dat.* legendum sit cum aliquibus editionibus *PP.* Quidquid sit, huic legi omnino convenit quod Eusebius in Vita Constantini lib. 4, cap. 3, scribit, *Constantinum*, cum quidam quererentur, superiores imperatores iniquas census adscriptiones fecisse, censitores seu exactores misisse, qui censum reformarent.

16. *Prima constitutio Constantini pro Ecclesia.* — Hoc quidem anno *Aminius Anulinus* praefectus in Africam exeunte mense Novembri missus, ut hoc anno num. 1 diximus; sed epistola sen edictum Constantini *De immunitate clericorum* ad eum anno tantum sequenti, circa mensem Aprilem missa, ut ibidem num. 5 ostendimus. Praeterea epistola Constantini ad Caecilianum episcopum, in qua mentio *Osii* et *Ursi* Rationalis Africae, cui *Constantinus* in mandatis dat, ut certam pecuniae quantitatem *Caeciliano* admitteret, anno tantum sequenti scripta, quo jam imperator de statu Africae edoctus erat. *Ursi* mentio est in L. 1 Codicis Theod. *De dationibus* dal. il non. Mart. Volusiano et Anniano coss. cujus titulus, « Imp. Constantinus A. ad Ursam

Vicarium. » Sed, ut observat Gollhofredus in illius legis commentario rescribendum, VI. Clarum, id est *civum clarissimum*, qui error non infrequens. Nulla itaque *Osii* in comitalu Constantini mentio ante annum insequentem.

17. *Imperatores christiani pontifices maximi dicti non sunt.* — Baronius in Notis ad Martyrologium Romanum ad diem xxv Augusti scribit *Zozium* lib. 4, pag. 761, insigniter mentitum esse, quando inquit: « Simul atque summum imperium quisque consequabatur, amicus et sacerdotalis offerrebalur a pontificibus; et continuo pontifices maximi titulus ei tribuebatur. Ac ceteri quidem principes universi lubentissimis animis hunc honorem accepisse, et hoc usi titulo videntur; adeoque Constantinus etiam, postus imperio, licet is a recta sacris in rebus via dellexerit, et fidem Christianorum amplexus sit; idemque post illum reliqui ordine sectati, et Valentinianus, et Valens. Cum ergo pontifices, ex more, talem Gratiano amicum atulissent, aversatus est id, quod petebant, ratus non esse fas illiusmodi habitu christianum uti. Cumque stola flaminibus reddita fuisset, aiunt, eum, qui dignitate princeps inter eos erat, dixisse: Si princeps non vult appellari pontifex, admodum brevi pontifex maximus fiet. » Redarguit eum mendacii, inquit Baronius, omnia vetera monumenta; nam non numismata, nec incisi lapides, neque tituli sanctionum, nec denique quaevis antiquitatum memoriae, quarum in his probandis summa est auctoritas, id aliquando prodiderunt. » At cum sententiam cardinalis doctissimus in Annalibus retractavit, quam certam existimo.

18. *Ex nummis hanc difficultas solvi non potest.* — EX NUMMIS tamen ad hujus difficultatis solutionem nihil deduci potest; cum post Philippum seniore imperatores, nec quidem ipsemet Julianus Apostata, pontifices maximi in iis non nuncupentur, ut antea in usu erat. Sed Sozomenus, lib. 5, cap. 1, satis ostendit *Constantinum Magnum* ad fidem christianam conversum, et filios *pontifices maximi* nomen non usurpasse; eum *de Juliano* Augusteum dignitatem, dum adhuc Constantius viveret, sibi attribuentem loquens, quod se pontificem maximum dixerit, tanquam rem novam observet: « Cumque, inquit, antea christianus fuisse videretur, repente mutata religione semetipso pontificem maximum appellavit; et Gentilium templa ingrediens diis sacrilegavit, et subtilis suadere cepit, ut eo ritu deos colerent. » Ipsemet Julianus in Fragmento quodam primae partis suorum Operum, pag. 516, ἀγγαγία πύλων, id est, *pontificem maximum*, ut passim etiam in veteribus inscriptionibus vocatur, sese appellat.

19. *Rationes quae ostendunt inpp. christianos dictos non esse pontifices maximi.* — Priorem Baronii sententiam pluribus propugnat Jacobus Gollhofredus in Epistola « De interdicta Christianorum cum Gentilibus communiione » ad Andream Rivetum scripta, Baroniumque laudat quod mendacii dicam *Zoziano* impoegerit. Primum enim, inquit

Gothofredus, quis ipsi Zozimo auctor? quis fondus? Certe fabellam illam non a classicis fideque dignis auctoribus accepisse se testatur ipsemet: verum narrationem tantum quæ, vulgo jaetaretur, fuisse indicat, *ιστορικῶν τι, αὐτὸν quidam*, inquit, II. Qualis auctor hac in re Zozimus? Non jam dico, quod perpetuum et internecinum christianis imperatoribus odium indixerit; verum istud, quod similibus passim fabellis historiæ suam impleverit. Omnibus notum, quid in Constantinum circa haruspiciæ usum jaetaverit: quid in Innocentium pontificem Romanum fluxerit, quasi is contra propriam conscientiam in Sacra quadam gentilitia consenserit, III. Peculiare Zozimi, ut aliorum Gentilium, pariter ut hæreticorum, in Gratianum odium fuisse, de quo Gothofredus in Bissertat. Philostorgianis, lib. 10, cap. 5, aliquid habet. Neque deerant graves istius odii cause: hic enim princeps suos sacræ sumptus detraxerat, sua sacerdotibus stipendia, idem et aram Victoriæ everterat, sub eodem portentosa simulacra diruta fuere; que omnia discimus ex Ambrosio, Symmacho, et Hieronymo. IV. Sed malam mentem a Zozimo abfuisse, oblique causas eum procul habuisse, largiamur. Nam idem circa eundem Gratianum fædo errore lapsus est, cum lib. 4, pag. 760, eum Maximi tyranni metu, transcensis Alpibus, Rhætia, Norico, Paunia, in Mysiam superiorem teleudisse scribit, cum eum Singidini cæsum commemorat, quem tamen in Galliis Parisiis prodicione superatum fugientemque, Lugduni occisum, auctores alii constanter memorant.

20. *Aliæ rationes quæ id probant.* — Quinto cæteros scriptores in concilium adhibemus. Altum ejus, quod unus Zozimus narrat, apud omnes silentium, quod in re tanti momenti quis credat? Equis enim putet, gentiles scriptores alios, et in his panegyristas maxime, quorum ferax hæc ætas fuit, id silentio transmissuros, de pontificatu videlicet max. a christianis imperatoribus suscepto, qui alia multo inferiora laudibus attollunt? Quis contra putet, Patres scriptoresque alios christianos vel ecclesiasticos id reprehensione vacuum transmissuros, qui leviores multo principum culpas dissimulare non solent? VI. Si constitutiones principum, si incorruptas inscriptiones spectemus, nullum ibi ejus rei vestigium; cum tamen hæc illa sint potissimum, in quibus tituli principum elucet. VII. Si ingenium atque indolem christianorum illorum principum, animique characterem oculis nostris subjicimus, nonne illi modis omnibus atque innumeris constitutionibus, gentilitiam superstitioem eradicare atque ex hominum animis, quantum in se, et quantum tempora ferebant, avellere admissi sunt, omnemque participatum et communionem ritus gentilitii privatis interdixere? Quod cum ita sit, quomodo illi orbis obsequium sperare vel procurare potuissent, si graviora his ipsi admitterent, conspectio in se nullo erimine? Propensio quippe ad emulationem validior quam poena a legibus proposita: ergo principum conditio est, ut quidquid

faciunt, præcipere videantur. Quare falsa est Zozimi narratio de christianis principibus, qui pontificis maximi titulum gesserint.

21. *Locus Ausonii explicatus.* — Quod si Ausonius in gratiarum actione pro suo consulatu videatur appellare « Gratianum Augustum pontificem maximum, » id per allusionem ab eo dictum satis apparet, dum ait: « Augustus sanctitate, pontifex religione, indulgentia pater, ætate filius, pietate utrumque superat. » Sic inferius, cum agit de sui consulatus auspiciis, non Gentilium, sed Christianorum more captatis, Deum tantummodo habuisse consultorem ait, alludensque ad pristina sacra atque comitia: « Quæ, inquit, tum pontifex maximus Deo participatus habuisti. » Sicut et inferius, dum ait: « Operto conclavis tui non sanctorum ara vestalis, non pontificis cubile castius, etc. » ut recte respondit Baronius in Notis ad Martyrologium.

22. *Inscriptiones explanatæ.* — Neque etiam urget testimonium, quod petitur ex veteribus inscriptionibus, in quibus christianorum imperatorum titulis, pontificis quoque maximi titulus additus legitur: cujusmodi sequentes occurrunt apud Gruterum: Constantini Magni pag. 283, num. 1 et 3, pag. 159, n. 6; Valentis, pag. 286, n. 13; Gratiani pag. 159, n. 7, et similis altera pag. 1082, n. 13. His adde et Valentiniani, Valentis, Gratiani apud Baronium. Magna quidem, que ex veltinis inscriptionibus desumitur, fides et auctoritas. Sed ut recte notat Gothofredus citatus, duo hic notanda sunt. Primo quidem, non imperatores ipsos hunc sibi titulum in illis vindicare, verum a Gentilibus tributum ibi exhiberi, quo sensu Servius, qui gentilis erat, quique Arcadii et Honorii temporibus floruit, in tertio Æneidos, pag. 268, scripsit: « Unde hodieque imperatores DICUNTUR pontifices. » Quomodo etiam Gentiles hoc ævo hostias pro imperatoribus christianis cædebant atque inspiciebant; ejus rei exemplum exlat apud Ammianum, lib. 25, cap. 6, dum de Joviano loquitur: « Quæ dum ultro citroque ordinantur, hostiis pro Joviano existens inspectis, pronuntiatum est, eum omnia perditurum si intra vallum remansisset, ut cogitabat. »

23. *Explicatur alia inscriptio.* — Antonius Van-Dalen in Dissertationibus de Orculis, pag. 153, hanc Justinii Senioris inscriptionem refert ex Grutero pag. 161, num. 3, que Justinopoli in Istria insculpta, ita habet:

D. N. CAESAR. JUSTINUS. P. SAL. PIUS
FELIX. VICTOR. AC. TRIUMPHATOR
SEMPER. AUG. POST. MAX. FRANC.
MAX. GOTH. MAX. VANDALIC. MAX.
COS. III. TRIB. VII. IMP. V.
CONSPICUAM. HANC. AEGIDIS. INSLAM.
INTIMA. ADRIATICI. MARIS
COMMODIS. INTERIECTAM. VENERAN-
DAE. PALLADIS. SACRARUM. QUONDAM.
ET. COLICIDEM. ARGONAUTARUM
PERSECTORUM QUIETEM. OB

GLORIAM PROPAGANDAM. IMP.

S. C. IN URBEM SUI NOMINIS. EXCEL-
LENTISS. NUNCUPANDUM. HONESTISS.

P. P. P. DESIGNAVIT. FUNDAVIT.

C. R. P. Q. ET GENIE. HONES-
TISS. REFEREAT.

Sed loco, Cos. III, legendum, Cos. II; duos enim tantum consulatus Justinus Senior gessit: in qua cum Palladis mentio fiat, non dubium, quin a quodam gentili posita fuerit. Cum autem in ea imperator *pontifex maximus* dicatur, infert vir eruditissimus, imperatores christianos adhuc sexto Ecclesie sacculo, quo *Justinus Senior* imperavit, *pontifices maximos* sese appellasse. Verum ex ea inscriptione id minime consequitur, sed tantum Gothofredi interpretatio laudata extra dubium ponitur, citatas nempe inscriptiones, quemadmodum et mox recitatas, non a Christianis, sed a Gentilibus, qui imperatores juxta antiquum ritum pontifices maximos vocabantur, dedicatas esse. Quam porro etiam post Theodosii Magni mortem Gentilium superstitio adhuc invaderit, liquet ex Codice Theodosiano, tit. *De Paganis*.

24. *Inscriptiones imperatorum gentilium in christianos translate*. — Secundo observandum, nonnullas ex inscriptionibus illis non in christianorum primum imperatorum, verum in gentilium gradum factas, quorum crasis postea nominibus, Christianorum nomina a gentilibus suffecta, eorumque loco incisa insculptaque fuere. Exemplum illustre hujus rei animalveritil Baronius in inscriptione Constantiniana, pag. 283, Romæ, ubi in basi marionæ illa legitur:

MAGNO. ET INVICTO
IMP. CAES. C. VAL. AUREL.
CONSTANTINO. PIO. FEL.
INVICTO. AVG. PONTIF. MAX.
TRIB. POTEST. CON. III. P. P.
PROC. D. N. CORPIS COMARIORUM
MAGNARIORUM. SOLIARIORUM
DEVOTI. NUMMI. MAJESTATIQUE
EICS

Hæc, inquam, inscriptio alicui imperatori gentili primitus posita fuerat. Quod duobus argumentis apparet. Primum, in sinistro latere ejusdem baseos hæc legitur:

DEDICATA KAL. JAN.
DD. NN. DIOCLETIANO III. ET
MAXIMIANO COSS.

Qui tertius Diocletiani consulatus anno ducentesimo octuagesimo septimo gestus fidem facit, eam inscriptionem Constantino anteriorem esse, in ejus tamen nomen ea postea mutata est anno cccxii, quo Constantinus tertium consulatum inivit, vel forte etiam anno cccxiv. Quod mutationis genus videre est quoque in nummis, qui aliquando novi principis

nomine recusi sunt. Usurpatum et illud in imaginibus et statuis, que in aliorum honorem translate, vel capite tantum, vel titulis mutatis: qua de re Suetonius in Tiberio, cap. 58, et in Caio, cap. 22, et Dio Chrysostomus, oral. Rhod. in id expressa 31, et Corinthiaca oral. 37, Pausanias in Allicis et in Corinth., Hieronymus, Comment. in Habacuc. Par igitur et hic mutatio, que et ipsa ad huc adhuc argumento oculis sese ingerit, simul et luculentum imperialis testimonium perhibet: prænominia quippe ibi relicta, que *Constantini Magni* nunquam fuerunt, scilicet C. VAL. AUREL. Maximiano Hieronimo conveniunt, non vero Constantino, cui prænomen *Flavii* fuit; Maximiano, inquam, non Diocletiano, ut perperam Baronius, cujus tamen est hæc hujus epigraphæ explicatio. Plura argumenta afferet Baronius, ut probet imperatores christianos pontifices maximi titulum retinere potuisse, variasque hujus facti causas edisserit. Sed cum constat, imperatores christianos illum titulum non retinuisse, frustra hujusmodi rationes in medium adducuntur; cum hic non de jure, sed de facto questio sit, jusque a theologis, non vero ab historicis discutiendum sit. Ad illa tamen argumenta Baronii respondet Gothofredus laudatus, ad quem lectorem remittimus.

25. *Indictionis initium*. — A num. 104 ad 111. In Dissert. Hypatica parte secunda, cap. 2, num. xx ostendi. Scaligerum non male repeliisse *indictionum* originem ab editione quinqueannali et id genus festorum: et cap. 5, num. vi, eum deceptum, quando scripsit, *indictionem* cum æra Antiochena inchoatam esse. Cepta autem prior *indictio Constantiniana* die xxiv mensis Septembris currentis anni, a qua die Galli postea indictiones auspiciati sunt, ut ex variis diplomatibus imperatorum Carolingicorum regumque Francorum patet. A Francis ad imperatores Germanie mos hic transiit: quem a Gallis usurpatum existimo, quia Constantinus in Gallia imperabat, quando indictionis circulum instituit. Ille autem mos postea in Gallia mutatus, ut alibi dicitur. Imperatores Constantinopolitani initium a kalendis Septembris deduxere, quos secuti sunt pontifices Romani per plura sæcula. Quando vero indictio a die xxv Decembris natali Christi sacra, vel a kalendis Januariis, vel a xxv Martii, vel denique a Paschate exordium sumere cœperit, et quibus in regionibus, adhuc incertum: non arbitror tamen, hunc usum ante octavam Ecclesie sæculum natum esse. Nam exempla duo, que in contrarium adduxi in Dissert. Hyp., p. 2, pag. 303 et 328, id non vincunt; et infra suis locis indictionem in illis memoratam a Septembri inchoandam demonstro. Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani existimat, ideo *indictionem* a die xxiv Septembris inchoatam fuisse, quia eo die Constantinus in Italiam appulit, et *Maxentio* bellum indixit. Verum hæc conjectura vanissima; Constantinus enim anno precedenti in Italiam die incerto venit, et, ut habet anonymus Valesianus, « apud Veronam vicis ducibus tyranni Romani petiit. »

26. *Pax in Occidente Ecclesie reddita.* — Ad num 111 et seq. Baronius, qui persecutionem *Diocletiani* anno cilius quam par erat, auspicatus est, currentem annum, primum pacis perperam appellat; cum, ut suo loco videbimus, prioribus anni sequentis mensibus ea adhuc in Oriente saevierit. In Occidente tamen, ubi *Constantinus* imperabat, hoc anno eam cessasse non dubitandum. Hinc Severus Sulpitius hæc de persecutionis Diocletianæ fine scribit: « Sed finis persecutionis illius fuit adhuc annos IX et LXXX, a quo tempore imperatores christiani esse cœperunt. » Annum Christi quadragesimum Stiliconis consulatu notatum, Historiæ suæ terminum præfixit Sulpitius. Quare juxta eum pacis Ecclesie initium ab hoc anno consurgit; ab eo enim anno ad eccc anni sunt LXXXIX, utroque extremo in-

completo pro integro numerato. Verum Eusebius *pacis* initium ab anno insequenti repetit, quod *Maximinus* Ecclesie persecutor eo anno adhuc Christianos afflixerit. Quamobrem hoc anno in Occidente, sequenti in Oriente *pax Ecclesie* reddita est.

27. *Zacharius fit episc. Hierosolymitanus.* — *Zacharius* episcopus Hierosolymitanus secundum Eusebium in Chronico tam juxta editionem Pontaci, quam Scaligeri, creatus est, ut magis in ejus morte explicabitur. Hoc etiam anno Hermannus Contractus ejus pontificatus initium consignavit. In posterum episcoporum Hierosolymitanorum chronologiam elucidabimus; nam ante eum nihil hæc in re certi dici potuit.

28. Donatistarum schisma hoc anno inchoatum, ut anno cccvi, num. 19, ostendi.

MELCHIADES ANNUS 3. — CHRISTI 313.

1. *Constantini leges ac præcipua edictum pro Christianis.* — Cum jam Christi annus trecentessimus decimus tertius advenisset, Constantinus imperator tertium adiit consulatum, habuitque sicuti superiore anno, collegam Licinium in Illyrico imperatorem. Cujus consulatum cum alii æque tertium, ut Zozimus, parumque numero cum Constantini consulatu ponant, S. Augustinus¹ tamen ex libellis consularibus, quos eisdem tertio consulatui Constantini (nisi sit mendum in codice) Licinii secundum adjungit. Hujus anni exordio, idem Constantinus cum adhuc Romæ ageret, quod ad Republicæ statum recte disponendum pertinere videbat, ne, qui potentiores essent, humiliores damno afficerent, ejusmodi legem sanxit²:

« Imperator Constantinus ad Populum. Quoniam fabularii civitatum per collusionem potentiorum, sarcinam ad inferiores transferunt, jubemus, ut, quisquis se gravatum probaverit, suam tantum pristinam professionem agnoscat. Dat. XV kat. Februarii, Romæ, Constantino Aug. III et Licinio coss. » Hæc ipse; ex quibus apparet tantum abesse ut Constantinus hoc tempore nova tributa indixerit, ut potius quæ erant iudicia, ad pristinam census professionem voluerit reformari.

2. Post hæc autem haud diutius ipsum Roma retinuit, quem bellicæ curæ ut dictum est anno

superiore in Germaniam evocabant. Factum est autem, ut cum Licinius imperator, qui cum exercitu agere solet in Illyrico, occurrisset illi in via, una simul cum eo Mediolanum usque pervenerit; licet dicat Zozimus eum a Constantino Mediolanum accersitum; sed edictum ab ipso datum priorem sententiam veriorum esse declarat. Quid autem ad optimum regimen imperii stabiendum inter eos transactum sit, Zozimus¹ narrat, agens in primis de rebus Romæ ab eo gestis post Maxentium extinctum, his verbis: « Hoc eventu rerum Constantinus de paucis quibusdam Maxenti familiarissimis pœnas exegit, prætorianis milibus e medio sublatis, et castellis dirutis, in quibus esse consueverant (erant hæc dicta castra prætoriana); denique constitutis urbanis rebus, ad Cellas et Gallos profectus est. Licinio Mediolanum accersito sororem Constantianam in matrimonium tradidit, quam antea se daturum ei promiserat, cum eum sibi socium contra Maxentium hostem adjungere vellet. Eo peracto, Constantinus ad Cellas discedebat. » Huicque Zozimus; hæc autem Constantianam Constantini germanam christianam fuisse, Acta Basilei episcopi Amasæe in Ponto significant; de qua plura inferius dicturi sumus.

3. Testatur Aurelius Victor² ad has nuptias vocatum fuisse Diocletianum, sed venire contempsisse; sic enim ait: « Cum a Constantino atque

¹ Aug. ad Donat. post. Collat. c. 33. — ² L. I. C. de Censib. lib. XI.

¹ Zozim. lib. II. — ² Aur. Vict. in Dioclet.

Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse, et Maximino favere, suspectans necem delecorosam, venenum dicitur hausisse. » Hæc Victor. Porro exitum Diocletiani post triennium accidisse, auctor est Zozimus¹; itaque de eo tunc agemus. Quod vero idem Victor² dicat, eorundem nuptiarum tempore Constantinum imperatorem creasse Caesares filios suos Crispum et Constantinum, necnon Licinii Augusti Licinianum filium mensium fere viginti eodem nomine insignisse; ipsum errasse dicemus anno decimo imperii Constantini.

4. At non ea tantum, quæ ad conubium spectarent, inter eos transacta esse, sed etiam quæ ad pacem Orientalis Ecclesie pertinerent, constat fuisse disposita, et amborum nomine pro Christianis fuisse promulgatum edictum; quod a Licinio ethnico homine, de Christianis tamen Constantini intuitu bene merente inter alia federis iuncti placita elicitum fuisse putamus: nam quod ad ipsum spectat Constantinum, nequaquam expectavit Licinii congressum ac consultationem, ut pro Christianis sub sua ditione agentibus ampliora decerneret, Romæ dum ageret, post debellatum Maxentium. Quamobrem quod licuit a cultore deorum exigere, sic Christianæ religioni consultum fuit, ut tamen idololatris quoque prospectum foret. Edicta Eusebius recitat, his verbis inscripta³:

IMPERATORIORUM EDICTORUM EXEMPLAR.

5. « Cum jampridem religionis libertatem nemini denegandam esse, sed ejusque menti et voluntati potestatem permittendam ritus et instituta divina pro sua animi voluntate et arbitrio excolendi, considerarem; mandatum dedimus, ut cum singuli alii, tum Christiani suæ sectæ et religionis fidem integre observarent. Sed quoniam in eo rescripto, in quo ejusmodi illis concedebatur facultas, multa sententiæ dubiæ et controversæ inesse videbantur; quidam illorum propterea fortasse paulo post præmetu ab illius observatione repulsi sunt. Quapropter cum ego Constantinus Augustus, et ego Licinius Augustus, prospero itinere Mediolanum perveniremus; et omnia quæ ad utilitatem et commodum Reipublice pertinebant, accurate disquireremus; ista inter cætera, quæ plebi universæ perutilia videbantur, maxime omnium decernenda existimavimus, quibus reverentia et divinus cultus contineretur; hoc est, ut tum Christianis, tum aliis omnibus liberam optionem omnino daremus eam religionem sequendi, quam ipsi in animos inducerent; quo, quæcumque sit divinitatis et celestis munus potentia nobis, ac universis qui sub nostra ditione vitam degunt, clemens et propitia esse possit.

6. « Istam igitur nostram voluntatem ac sententiam recta ratione ac consilio decidimus, ut ne-

mini prorsus liberlas negetur, Christianorum observantiam et cultum imitandi amplectandique; et cuique detur copia suam mentem ei religioni addicendi, quam ipse sibi maxime convenire censuerit: quo divinum nomen in omnibus, quæ molimur, consuetam curam, studium, et bonitatem in nos ostendat. De qua quidem voluntate nostra consentaneum fuit ad te rescribere, ut tum controversæ illar sententiæ, quæ prioribus litteris ad tuam pietatem missis de Christianis continebantur, penitus tollerentur, tum ea quæ videbantur admodum severa, et a nostra mansuetudine et clementia aliena, omnino abrogarentur; atque adeo jam quisque eorum qui induxerint in animum Christianam religionem observare, libere, minime fucate, et absque ulla molestia aut perturbacione cujusquam hoc ipsum custodiat. Quæ quidem tuae sollicitudinis plenissime significare decrevimus, ut intelligas, nos liberam ac solutam Christianis facultatem concessisse, suam ipsorum religionem sedulo excolendi; quod quoniam tua pietas perspicit a nobis libere illis esse concessum, aliisque etiam potestatem factam, cum observantiæ et religionis modum, quem apud animum proposuerint, consecranda, et nostrorum temporum tranquillitati et quieti revera accommodatum esse, ut quisque facultatem habeat diligendi observandique eam in Deo colendo rationem, quæ sibi maxime placuerit; hocque a nobis facultatum esse, ut nullius honoris, nullius religionis auctoritas a nobis ulla ex parte minui videatur: tuarum partium est providere, ut nemo impediatur, quominus suæ professioni firmè adhaereat.

7. « Istud etiam præter cætera nominatim Christianis decernimus, ut loca eorum, in quæ ipsis in more positum erat antea convenire (de quibus quidem rebus litteris superioribus ad tuam sanctimoniam datis alia formula eo tempore a nobis erat definita et præscripta), si qui vel a quæstione nostro, vel ab alio quopiam ea emisse videntur, Christianis absque argento, absque ulla repetitione pretii, quod in illis emendis collocaverant, sine omni mora et dubitatione restituant; et si qui ipsa loca pro munere fuerint adepti, ut ipsis Christianis quam celerime reddant; ac si qui ea aut coemerint, aut dono receperint aliquid a nostra bonitate postulent; perfectumque qui regioni, in qua habitant, præest, adeant, quo ipsorum etiam a nostra munificencia provisio et cura suscipiatur. Quæ quidem omnia Christianorum societati tuo studio et industria extemplo, et sine ulla dilacione restituenda cures, oportebit. Ac quoniam ipsi Christiani non solum ea loca, in quæ convenire solent, sed alia etiam habuisse cognoscuntur, quæ non privatim ad singulos, sed ad jus totius ipsorum communitatis, id est, Christianorum, spectabant; singulis, qui ea possident, mandes velim, ut omnia per legem, quam supra posuimus, et absque ulla controversia Christianis, id est societati ipsorum et conventui reddant, modo ratio ipsi ante demonstrata sedulo conservetur; nimirum ut illi, qui sine repetitione pretii (sicut antea dixi-

¹ Zozim. lib. II. — ² Victor in Constantino. — ³ Euseb. lib. X. c. 5.

mus) ea restituant, suas res et facultates absque damno a nostra beneficentia compensandas fore pro certo expectent. In quibus omnibus praedictae Christianorum communitati studium et diligentiam pro virili tua parte, vel maximam adhibere debes, ut nostrum citissime concipiatur mandatum, quo ad hunc modum communi et publice tranquillitati a nostra benignitate recte prospiciatur. Nam hac ratione (sicuti dictum est) divinum erga nos studium, quod in multis jam rebus experti sumus, perpetuo nobis firmum ac stabile permanebit. Ut igitur hujus nostrae sanctionis et beneficentiae decisio ad omnium notitiam perferatur, has nostras litteras ubique praeponi, et in cujusque cognitionem venire, consentaneum est; quo lex a nostra clementia sancita neminem omnino latere possit. » Itaque edictum per Constantinum (ut demonstratum est) elicited a Licinio, cum ille, quod in Christianos parum aequo esset animo, in gratiam ejusdem Constantini imperatoris parum certa, sed ambigua decreta promulgasset; quod ut de Constantino dicatur, plane indignum est.

8. *Maximianus incite rescribit pro Christianis.* — Quod vero non satis prospectum esset Ecclesiae Orientis ejusmodi datis a Licinio litteris, nisi Maximianus, cujus potiores imperii partes essent, sineret Christianos in pace agere; actum est per eundem Constantinum cum Licinio, ut amborum nomine pro pace Christianorum ad eundem Maximianum litterae mitterentur; quod factum esse testatur Eusebius¹; idemque datas a Maximiano statim publicas pro Christianis litteras recitat, haecque praemittit: « Iste de his rebus certior factus, primum, utpote tyrannus, immensum animo dolorem concepit; verum postea, quanquam aliorum imperio cedere videri volebat, neque mandatum eorum divulgare; metu tamen jubentium perterritus, hanc primam pro Christianis epistolam, tanquam sua auctoritate compositam, praefectis suae dilionis necessario perscribit: et in ea, quae ab ipso nunquam fuerant haeclemus facitata, commentitia ratione contra se ipse conlingit.

9. « Jovius Maximianus Augustus Sabino S.

« Cum apud tuam gravitatem, tum apud omnes homines satis increbuisse arbitror, dominos et patres nostros imperatores Diocletianum et Maximianum, quando omnes fere homines, relicto deorum cultu, se cum Christianorum gente commiscuisse conjunxissent intellexerant, recte sane mandasse, ut cuncti, qui a deorum suorum immortalium religione recessissent, aperta inadmersione et supplicio ad eorum devotionem demum revocarentur. Verum cum ego felici quodam et prospero casu in Orientem primum adventarem; et complures homines qui Reipublicae prodesse possent, a iudicibus ob eam causam, quam modo posuimus, in loca quaedam extranea relegatos animadverterem; cuique iudici mandata dedi, ut nemo illorum de reliquo in homi-

nes provinciales crudeliter animadverteret, sed blanda assenatione potius adhortationeque benevola ad deorum religionem eos reducere conaretur. Id temporis igitur, dum jussa convenienter et apposite a iudicibus juxta mandatum meum observabantur, neminem ex partibus versus Orientem, vel missum in exilium, vel contumelia affectum contigit; imo vero etiam, quia humanius cum illis agebatur, facilius ad deorum cultum se receperunt.

10. « Postea, cum anno praeterito, prospero itinere Nicomedia proficiscerer, ibique commorarer, cives ejus civitatis simul cum deorum cultu ad me veniunt, majoremque in modum contendunt ut christiana gens nullo modo in ipsorum patria habitare permitteretur. Ceterum simulatque complures ejus religionis viros in illis partibus domicilia sua habere perspexeram, sic illis responsum dedi: Eorum petitionem mihi pergratam esse; sed me non intellexisse, illud idem ab omnibus postulari. Quod si qui essent, qui in illa superstitione perstare vellent, ita cuique pro suo arbitrari in instituto proposito persistendi libertatem permisi; et si sponte sua etiam deorum religionem amplectari in animum inducerent, non equidem inticiatus sum. Et sicut benignum responsum Nicomediae civibus dedi, sic caeteris civitatibus, quae adeo eoque idem a me confendissent, nempe, ut nullus christianus eorum civitates incoheret, necesse habui humanitus respondere; propterea, quod idem istud cum antiqui imperatores omnes observassent, tum ipsis diis, quorum providentia omnes homines omnesque Respublicae gubernantur, visum esset, et ejusmodi petitionem, quam pro religione et cultu divini eorum numinis ad me retulerant, libens admitterem.

11. « Quapropter licet tuae imprimis aequitati ante hoc tempus a me per litteras significatum sit, perque mandata similiter imperatum, ut iudices contra provinciales, qui christianam gentem apud se refinere et incolentes servare nitantur, nihil acriter et acerbe statuunt, sed toleranter et placide eos ferant; tamen ne vel a beneficiariis..., vel ab aliis quibuscumque contumelias, injurias, aut molestas perturbaciones pati cogantur; his etiam litteris tuam animi magnitudinem et gravitatem admonere, consentaneum putavi, ut leni potius sermone et cohortatione benigna nostros provinciales ad deorum curam ac religionem agnoscendum impellas. Unde si quis sua quadam animi inductione deorum cultum agnoscendum existimet, hunc libenter admittere convenit; sin nonnulli suam propriam religionem sequi velint, eorum arbitrio et potestati liberum relinquas velim. Quocirca tua aequitas, quod tibi conceditum est, sedulo observare debet; et nemini facultas permittatur provinciales nostros contumelia; vel modestia divexandi quandoquidem (ut supra scripsi) liberali admonitione potius, et blanda sermonis suavitate eos ad deorum venerationem et observantiam revocare par est. Atque quo ipsum nostrum mandatum in cognitionem

¹ Euseb. lib. ix. c. 8. circa medium.

omnium nostrorum provincialium veniat, edicto abs te edito, quod imperatum est, divulgare debes.» Hucusque ad Sabinum litterae; sed subdit Eusebius:

12. «Ut primum ista Maximinus necessitate coactus, non sua ductus voluntate, iusserat; deinceps propter veteratoriam et falso emendatam sententiam, quam aulica post patrem nobis concessam libertatem ostendisset, apud nonnullos nec verus, nec fide dignus habitus est. Idecirco nemo nostrum aut conventus cogere, aut se in aperto et in omnium oculos collocare audebat. Nam in ejus litteris de hac re nulla facta est mentio; sed illud solum in ipsis mandabatur, ne quisquam nobis quicquam faceretur negotii; conventus autem agere, templa exaedificare, aut aliud quippiam eorum, quae nobis in more posita sunt transgredere, ejus litterae nequam permiserunt. Et quanquam pacis et pietatis auctores Constantinus et Licinius ad eum litteras dederant, ut nobis haec omnino peragendi liberam faceret potestatem, et omnibus suis subiectis per leges et decreta idem concesserant; tamen sceleratissimus ille, si non divina ultione eo detrusus fuisset, et ad extremum invito animo ad idem largiendum compulsus, nunquam ei assentiri in animum induxisset.» Haec Eusebius. Quanam autem causa intercesserit, ut idem Maximinus plenissimum posthac edictum pro Christianis dederit, dicemus anno sequenti, quo editum fuisse constat; nam anno interlapso post recitatas nuper ad Sabinum litteras id fieri contigit.

13. *Constantinus in Germanos victor officia gentilitiae superstitionis spernit.* — His igitur quam celerissime rebus confectis, Constantinus (quod in prociucto esset ad rebellantis Germanos comprimendos) Mediolano cum exercitu recedens, se cum eo hostibus praesentavit; quos primo sui aspectu non solum repressit, sed militari arte eos debusos vicit atque subegit; haec quidem in paegyrica oratoris Gallicani oratione (a nullo enim alio auctore haec commendata memoriae reperiuntur) his verbis narratur¹: «Illico obvius affuisti, et praesentia tua ne auderet transitum Rheni, tenuisti; etiam videbaris rem votis tuis fecisse contrariam, quod inhibita eruptione non foret materia victoriae. Sed inopinato consilio usus (abeundo enim simulato munio majoris in superiore limite tumultus) occasionem stolidis ac ferinis mentibus obtulisti in nostra veniendi, relictis in occulto ducibus, qui se curos adorirentur. Quo cum venissent, consilium tuum sequitur fortuna; toto Rheni alveo oppleto navibus devectus, terras eorum ac domos moestas lugentesque populatus es; tantamque cladem vastitalemque perire genti intulisti, ut vix post illud nomen habitura sit.» Haec auctor. Sic itaque Constantinus virtute crucis, cui solum fidebat, perdifficile bellum per paucos dies felicissime absolvit, adeoque barbaras illas nationes compressit, ut rebellare

ulterius non praesumpserint. Sieque Romanum imperium sibi subiectum anni unius ferme spatio a tyrannide Maxentii et barbarico furore quietum per omnia atque pacatum reddidit.

14. Constantinus igitur, quod in dies magis magisque in Christianae religionis cultu proficeret; ab iis, quae essent gentilitiae superstitionis, officiis procul abhorruit; quomobrem seculares ludos ab aliis cupide expectatos, et celebri apparatu peragi solitos, cum se aqua annorum periodo Urbi redderent, prorsus despexit atque celebrare contempsit, quod Gentilibus magno merore fuit, cum dicerent illos ad pestes, morbos, luesque sanandas, bellaque avertenda fuisse divinitus institutos, et in eam diem solemnissime celebratos, quique essent carminibus Sybillinis praescripti ac veluti fatales Urbi concessi; nam post ritus et sacrificiorum diversa genera reserata, erant in iisdem oraculis hi versus in fine conscripti¹:

Hala sic tellus omnis, tellusque Latina
Eternum tua scepra colet, tua jussa capesset.

15. His ergo a christiano imperatore spreto, visum est illis omen casuri Romani imperii; quomobrem haec Zozimus ethnicus: «Verum, inquit, Constantino et Licinio tertium cons. centum et decem annorum spatium completum fuit, quo jam ludos consueto more celebratos oportuit. Eo neglecto, ad infelicitatem illam res prolata necesse fuit, quae hoc tempore nos urget.» Haec ipse consueto gentium more (quod saepe factum vidimus), qui cunctas clades deorum contemptoribus Christianis acceptas terebant; quod cum ethnicis omnes in Christianis proacaciter jactare solerent, Zozimus ipse id propensius ac petulantius praestitit, cum nullam prorsus aliam scribendae historiae inierit rationem, quam ut doceret, culpa Christianorum Romanum imperium esse collapsum. Ipse enim sui ipsius instituti rationem dum affert, haec ait²: «Cum enim Polybion exposerit, quo pacto imperium per evigilo tempore Romani acquisierint; ego quo pacto temporis non magno spatio suis delictis idem perdidit, indicaturus sum.» Id ergo ipse consilium cum inisset, rem tantam, ut ab omnium malorum causa atque principio, a praetermissis a Constantino secularibus ludis auspicatur, et in Constantinum ipsum, veluti malorum omnium auctorem calumnias aggerat et exaggerat. Senel enim eo affectu imbuto animo (quod prudens historicus in primis cavere debet) magnum intulit historice veritati detrimentum.

16. Quod vero nostrarum partium est, veritatem omni ex parte constantem, probatam, testatamque, et in omnibus sartam, lectam, e tenebris vindicantem in apertissimam lucem restituere; sic Constantini res gestas prosequemur, ut non apologiam pro ipso in omnibus elaboremus, cunctaque ab eo edita commendare, atque etiam perperam

¹ Paegyric. II Constantini.

² Apud Zozim. lib. II. — ² Idem lib. II.

gesta excusare atque probare velimus, ut privati affectus nos in sinuosos impellat anfractus; sed recto tramite via regia ac libera incedentes, prava veritate, quae ipsa ingerit, quae sola monet ac docet, nostris scriptis tantummodo complectemur. Cesset igitur de secularibus ludis a Constantino neglectis Zozimi querela, dum constat saecula illa, quibus sunt celebrati, nec peste, vel lue, aut aliis casibus adversis caruisse. Sed quam bene postea accidit, ut eum Gentilium improbitate, ab Honorio christiano imperatore id extorquentium, sunt iidem iterum restituti et Romae celebrati ¹ sexto ejusdem principis consulatu, tantam incolumitatem Urbis praestiterint, ut post sexennium ea caperetur atque diriperetur a Gothis sub Alarico duce: cum e contra praesens saeculum, quod ludis carni secularibus, Urbis fuerit felicissimum, tot tyrannus exulcitis ac barbaris debellatis. At jam missis his, reliqua anni praesentis acta ordine prosequamur; nec enim licet, ex sententia Plinii ², diutius eum larvis inire certamen.

17. Tanta pace, Christi gratia, orbe tranquillato, tanta gloria ejus Ecclesia aucta, atque adeo immensa claritudine illustrata, plane accidit, ut Gentiles invidiam tabescentes, quo solatio aliquo lenirent de Christianorum ingenti gaudio conceptum mororem et animorum acerbitatem, novum oraculum conficerint, atque ore omnium dillamarint, Graecis quibusdam compositis versibus praecinentes, Christianam religionem trecentis et sexaginta quinque annis tantummodo duraturam, quorum trecenti et tredecim jam prope praeterlapse essent. Rursusque videntes Christi divinitatem adeo altas fixisse radices in cordibus credentium omnium, ut ejus nomen convelli posse penitus desperarent; cernentesque Romae possimum Petri apostoli, qui sedem ibi locasset, gloriam mirifice praedicari; in eum blasphemias converterunt, dicentes ipsum fuisse magum, atque magicis disciplinis sibi aeternitatem maximam comparasse. Meminit horum omnium S. Augustinus ³ in Commentariis de Civitate Dei, dum ait: « Cum enim viderent, nec tot tantisque persecutiombus eam (nempe Christianam religionem) posse consumi, sed de his potius mira incrementa sumpsisse, excogitaverunt nescio quos versus graecos, tanquam consulenti cuidam divino oraculo effusos; ubi Christum quidem ab hujus tanquam sacrilegii crimine faciunt innocentem, Petrum autem maleficia fecisse subjungunt, ut coelestem Christi nomen per trecentos sexaginta quinque annos; deinde completo memorato numero annorum, sine mora sumeret finem. » Haec Augustinus, pluribus irridens eos atque subsannans, impletumque demonstrat ac praeterlapsum tempus commento fatidicorum praescriptum.

18. *Schismaticorum factio plura molitur, in quam Constantinus Melchiadis papae auctoritati*

dececnit. — Sed quod minus posset Gentilium calumniis diabolus Christianam religionem labefacere, conatus est id praestare studiis faciosorum schismaticorum; ac plane accidit quod est in Proverbiis ¹: « Muscae morientes perdunt suavilatem unguenti. » Siquidem schismatici Donatistae in Africa, qui (ut superius dictum est) adversus Caecilium episcopum Carthaginensem superbe nimis et arroganter rebellaverant, et Majorinum pseudoepiscopum in adversum thronum evexerant, atque Africae, Mauritaniae, Numidiaeque complures episcopos in eum concitaverant, Conciliaque collegerant, et calumniis exagitaverant, indigne ferentes ipsum uno praesidio nili, nempe Apostolicae Sedis communicatione fulciri, ac proinde omnes intentatos in eum conatus irritos reddi; valentioribus rursus eum impulsibus urgent, conantes primum in eundem Africae proconsulem commovere, ac, si possent, Constantinum etiam concitare. Sed quae haec gesta sint ordine, deinceps enarremus.

19. Audierant Donatistae ex scriptis ad Anulinum proconsulem litteris Constantini, ipsum erga Caecilium esse propensorem; nec sibi sperandum, imperatore ei propilio, negotium illi facessere, et de sede Carthaginensi, quod alias sepe sed frustra tentassent, exturbare posse. Quamobrem interpellant eundem Anulinum proconsulem in magistratu adhuc permanentem, ut suos quos scripserant adversus Caecilium ad Constantinum libellos mittat; quod ille praestitit; deque his omnibus ipsum Constantinum in Gallias agentem, scriptis ad eum litteris, reddidit certiorum. Exant ipsae adhuc inexte in epistola Hipponensium ² ad Januarium primae sedis Numidiae aetate longevum episcopum Donalistarum, quem provocant ad ea quae adversus primos auctores schismatis, Constantini tempore, apud transmarinos episcopos transacta sunt, incipientes a dicta Anulini ad imperatorem facta relatione, sic ejus narrationis exordio hominem compellantes: « Cum sis in tam grandi constitutus aetate, arbitramur te optime nosse, quod pars Donati, quae primo apud Carthaginensem partem Majorini dicebatur, ultro accusavit Caecilium tunc episcopum Ecclesiae Carthaginensis apud imperatorem illum antiquum Constantinum. Sed ne forte aut oblita hoc sit gravitas tua, aut te nosse dissimules, aut etiam (quod non pulamus) forsitan nescias; exemplum relationis tunc Anulini proconsulis, quem pars Majorini tunc interpellavit, ut ea crimina, quae objiciebat Caeciliano, ad memoratum imperatorem ab eodem proconsule mitterentur, his nostris litteris inserimus.

« Anulinus nunc proconsul Africae.

20. « Scripta caelestia majestatis vestrae accepta atque adorata, Caeciliano, et his qui sub eodem agunt, quique clerici appellantur, devotio parvitalis meae insinuate curavit, eosdemque hortata est, ut imitate consensu omnium facta, cum omni omnino

¹ Panvin. lib. de ludis Secularibus. — ² Plin. in praefatione. —

³ August. de Civit. Dei lib. XVIII. c. 53.

¹ Eccles. X. — ² August. epist. LXVIII.

munere indulgentiæ majestatis vestre liberati esse videantur Catholici, custodita sanctitate legis, debita reverentia divinis rebus inserviant. Verum post paucos dies exiterunt quidam, adunata secum populi multitudine, qui Caeciliano contradicendum putarent, quique fasciculum in alaba signatum, et libellum sine signo obtulerunt dicationi mee; atque impendio postularunt, ut ad sacrum et venerabilem comitatum nominis vestri dirigerem; que manente Caeciliano in statu suo, subjectis eorundem Actis, quo cuncta majestas vestra possit dignoscere, parvitas mea dirigere curavit. » Illicusque Anulini littere ad Constantinum.

21. Missorum autem libellorum tituli tantum in eadem ad Januariam epistola Hippoensium leguntur in hæc verba:

« TRANSMISSI libelli duo, unus in alaba subscriptus ita: LIBELLUS ECCLESIE CATHOLICÆ CRIMINUM CÆCILIANI TRADITUS A PARTE MAJORUM. Item alius sine sigillo coherens eidem alaba, datus die decimo septimo kal. Maias Carthagine, domino nostro Constantino Augusto tertium cons. » Hæc ibi. Sed quod pertinet ad alabam, quam dicit continuisse libellos, erat ex pelle factus, sacculus, seu marsupium, quo clauderentur scripta, que longius mittenda essent, ut ab aqua servarentur illæsa. Sed de alaba, alutamento, et alutario plura grammatici. At non satis fuit Donatistis, ejusmodi libellis per Anulinum proconsulem missis interpellare Constantinum imperatorem, sed et ipsi una navigaverunt, ubi ille erat, in Gallias. Quinam hi fuerint, et libellum supplicem, quem Constantino obtulerunt, Oplatus Milevitanus recenset his verbis ¹: « Majores vestri, Lucianus, Dignus, Nassutius, Capito, Fidentius et ceteri imperatorem Constantinum, harum rerum adhuc ignarum, his precibus rogaverunt, quarum exemplum infra scriptum est: Rogamus te, o Constantine optime imperator, quoniam de genere justo es, cujus pater inter ceteros imperatores persecutionem non exercuit, et ab hoc facinore immunis est Gallia; nam in Africa inter nos et ceteros episcopos contentiones sunt; petimus, ut de Gallia nobis iudices dari præcipiat pietas tua. Date a Luciano, Digno, Nassuto, Capite, Fidentio, et ceteris episcopis partis Donati. Quibus lectis, Constantinus pleno livore respondit: in qua responsione, et eorum preces profudit prodidit, dum ait: Petitis a me in sæculo iudicium, cum ego ipse Christi iudicium expectem. Et tamen dati sunt iudices Maternus ex Agrippina civitate, Rheticius ab Augusto-damo civitate, Marinus Arelatensis. » Hæc de Constantino decreto Oplatus.

22. At licet invitus hos iudices dederit, quippe qui Christi iudicio se esse subiectum intelligens, indignum existimavit illorum, qui Christi vice funguntur, iudicium per se vel per alios agitare; tamen cum ipse, quod adhuc in fide rudis esset, iudiciorum ecclesiasticorum ordinem ignoraret, tres

illos Gallicanos episcopos iudices petitos elegit; sentiens vero postea iudicia episcoporum ex divina legis præscripto quod ipse testatur scribens post hæc ad Melchiam, absque primarie solis antisiste nemum esse cognosci, ad eundem Melchiam Romanum pontificem causam deferret, qui presentibus tribus illis, quos elegerat, aliisque comprovincialibus in Italia episcopis, Caeciliani causam pertractet. Dum hæc a Constantino decernuntur, aliæ rursus ab eodem Anulino Africae proconsule allatæ sunt litteræ de dissidiis inter Catholicos atque schismaticos in dies magis increbrescentibus; ad que componenda necesse esset legitimam formam servare iudicii; nempe ut præsens adsit reus, qui suam causam dicit presentibus accusaribus. Quamobrem ex Anulini litteris visum est Constantino curare, ut Caecilianus una cum decem episcopis suarum partium Romanæ, apud Melchiam aliosque episcopos convocatos iudicium experturus, se conferret, fideiempne ex schismaticis Donatistis eodem adventarent.

23. His omnibus hunc in modum a Constantino institutis, de futuro Romæ iudicio litteras dedit ad Melchiam Romanum pontificem, et Marcum, ut in hæc verba præ se fert epistolæ titulus ¹:

« Constantinus Augustus Melchiali (Milliadi) episcopo Romano, et Marco S. »

Quisnam autem fuerit iste Marcus, ad quem eandem imperator, quam ad Melchiam scribit epistolam, hæcenus nobis incomperat est. Sed ex quo Marcinonem non recensetur ab Oplato inter episcopos, qui vocati ab imperatore præsentibus fuerunt Romana Synodo, cujus rei gratia hæc ipse Constantinus scribit epistolam, vehementer suspicio est, textum esse depravatam apud Eusebium, ut *ὁ ἀπὸ Μάρκου* loco *ὁ ἀπὸ Μελχιάδου* (quæ vox Melchiadis titulum demonstraret) sit errore positum; nam facili mutatione *ὁ ἀπὸ Μάρκου* aliquis potuit scripsisse, unde postea facile *ὁ ἀπὸ Μάρκου* irrepperit, sicut fuerit titulus huius epistolæ: « Constantinus Augustus Melchiali episcopo Romano hierarchæ. » Sed reddamus hic ex Eusebio ipsam epistolam; sic enim habet:

24. « Quoniam huiusmodi litteræ complures ab Anulino (Anulino) clarissimo Africae proconsule ad me missæ sunt, in quibus constat, Caecilianum episcopum civitatis Carthagenensium a quibusdam collegis suis in Africa ordinatis episcopis, multis de rebus in crimen vocari; et illud mihi permolestum videtur, ut in his provinciis, quas divina providentia ultro ac sua sponte sub meum subjunxerit imperium, et in illis locis, in quibus crebra hominum frequentia versatur, non modo multitudo ad deteriora deflectat et distrahatur dissidiis, sed episcopi etiam discordiam inter se ipsi exercent: visum est mihi, et idem Caecilianus cum decem episcopis, qui illum reum facere videantur, et decem aliis, quos ipse sua his dijudicationi necessarios existimaverit, Romanam navigio trajiciat; ut ibi coram vobis, et Rheticio etiam, et Materno, et Ma-

¹ Oplat. Milev. contra Parmen. lib. 1.

¹ Euseb. lib. x. c. 5.

rino collegis vestris, quos ea de causa Romam maturare iusserim, possit audiri, sicut sanctissima Dei lex (ut nostis) postulat. Atque ut de omnibus hisce plenissimam accuratissimamque notitiam possitis habere, exemplaria litterarum ad me ab Anilino missarum, litteris meis subscripta, adversus predictos collegas misi; quas cum vestra gravitas perlegerit, exquisitè ponderabit quomodo quæ ratione his illa, quam supra diximus, diligentissime rectissimeque dirimatur, et ex juris præscripto tandem aliquando absolvatur: quandoquidem illud vestrum studium minime latet me tantam reverentiam sanctæ et catholicæ Ecclesiæ tribuere, ut velim vos nullum generare schisma, nullam discordiam ullo in loco omnino relinquere. Summa magni Dei majestas vos, honoratissimi viri, multos annos conservet. » Hucusque Constantii epistola, quam Eusebius ¹ recitat.

25. Quid autem in Synodo Romæ actum sit coram Melchiade atque aliis convocatis episcopis, quæ die et loco fuerit ejusmodi Concilium celebratum, Optatus Milevitanus narrat his verbis ²: « Ad Urbem Romanam ventum est ab iis tribus Gallis, et aliis quindecim Italis. » Non nominantur decem illi, qui cum Cæciliano venire jussi essent, nec ipse Cæcilianus; minus vero totidem illi ex parte Donatistarum accesserit episcopi, eo quod non sederint ad iudices, sed illi se habuerint ut defensores, isti autem ut accusatores. Tum subdit: « Convenerunt in domum Faustæ in Laterano, Constantino et Licinio tertium consess., sexto nonas Octobris, die sexta feria: cum consedisset Melchiades episcopus urbis Romæ, et Rheticius, et Materus, et Marinus episcopi Gallicani, et Meroles (Mirocles) a Mediolano, Florianus a Casena, Zoticus a Quintiano, Stenuinus ab Arimino, Felix a Florentia Tuscorum, Gaudentius a Pisis, Constantius a Faventia, Proterius a Capua, Theophilus a Benevento, Savinus a Terracina, Secundus a Præneste, Felix a Tribus Tabernis, Maximus ab Ostia, Evandrus ab Ursino, Domitianus a Foro Claudii. » Loca hæc omnia nota sunt; sed pro Ursino, fortasse, Urbino legendum erit, vel Ursentino civitate in Lucania posita a Plinio. Quod vero spectat ad ea quæ tractanda posita sunt; sicut a Donatistis Cæcilianus reus est constitutus, ita pariter Donatus, a Casinigris dictus, ejus factionis primus auctor, a Catholicis qui stabant a parte Cæcilianæ, accusatus est. Quid autem in Synodo actum sit, Optatus institutum prosecutus orationem sic tradit:

26. « His decem et novem considentibus episcopis, causa Donati et Cæcilianæ in medium missa est a singulis. In Donatum hæc sunt sententiæ late: Quod confessus sit se relapsum, et episcopis lapsis manum imposuisse, quod ab Ecclesia alienum est; » reliqua hujus sententiæ desunt verba. Sed prosequitur hæc Optatus de causa Cæcilianæ: « Testes inducti a Donato confessi sunt se non habere, quod in Cæcilianum dicerent. Cæcilianus omnium supra

memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus, etiam Melchiadis sententiæ, qua judicium clausum est his verbis: Cum constiterit, Cæcilianum ab iis qui cum Donato venerunt juxta professionem suam non accusari; nec a Donato convictum esse in aliqua parte constiterit; suæ communioni ecclesiasticæ integro statu retinendum merito esse censeo. » Hæc ergo Romani Pontificis sententiæ causa est terminata damnato Donato, et Cæciliano penitus absoluto: « Sufficit ergo, inquit Optatus, et Donatum tot sententiis esse percussum, et Cæcilianum tanto judicio esse purgatum. »

27. Porro hæc omnia, quæ judicium præcesserunt, et judicio Synodali coram Melchiade sunt definita, in perpetuis servata sunt Actorum Ecclesiasticorum monumentis, eademque deinde in magna illa inter utramque partem facta postea collatione singillatim sunt recitata, ut S. Augustinus testatur, sic dicens ¹: « Quinto ergo loco hæc acta sunt. Recitatae sunt duæ relationes Anulini proconsulis ad Constantium imperatorem; una, quæ jam superius eral recitata, quæ ostendit majores Donatistarum, id est, de parte Majorini, dedisse sibi chartas criminum Cæcilianæ, et postulasse Constantino mittendas, sequè illas memorato imperatori misisse; altera autem, quæ ostendit, ex ejusdem imperatoris jussione denos ex utraque parte ad agendam causam, ut mitterent eos, se convenisse, atque illos promissis facturos. Tum deinde lectæ sunt etiam litteræ supradicti imperatoris ad episcopos date, ubi eis causam Cæcilianæ injunxit audiendam. Atque inde ex ordine legi cepit etiam episcopale judicium Melchiadis Romani episcopi et aliorum episcoporum in eadem urbe Roma factum; cujus judicii prima parte, id est, gestis primi diei recitalis, ubi accusatores Cæcilianæ, qui missi fuerant, negaverunt se habere, quod in eum dicerent; ubi etiam Donatus a Casinigris in præsentem convictus est, adhuc diacono Cæciliano, schisma fecisse Carthagine; de Carthaginis enim schismate exorta est adversus Ecclesiam Catholicam pars Donati; ubi etiam promiserunt iidem adversarii Cæcilianæ, alio die se præsenturos, quos causæ necessarios subtraxisse arguebantur; et hoc mentiti ulterius ad judicium accedere voluerunt. » Hucusque de Actis Synodi sub Melchiade in Collatione recitalis Augustinus.

28. Cum ergo hæc ex publicis Actis et Optati Milevitanæ testificatione liquido constet gesta esse coram Melchiade papa, plane corrigendum est, quod apud S. Hieronymum ² legitur de Rheticio episcopo Augustodunensi, Romam esse missum a Constantino ob causam Montensium (nempe Donatistarum) sub Silvestro Romano pontifice; irrepsit enim error (quoniam pacto, nescimus) ut pro Rheticio Silvester positus habeatur. Laudat alibi eundem ipse Hieronymus ³, atque celebris famæ fuisse episcopum, scripsisseque Commentarios in Cantica Canticorum,

¹ Euseb. lib. x. c. 5 — ² Optat. lib. 1.

³ Aug. in Brevi. Collat. die 3. c. 12. — ⁴ Hier. ep. cxxxiii. — ⁵ Item de Script. Eccles. in Rheticio.

et aliud grande volumen adversus Novatianum. De eodem quoque S. Augustinus agens contra Julianum Pelagianum, hæc ait¹ : « Rhetoricum ab Augustoduno episcopum magnæ fuisse auctoritatis in Ecclesia tempore episcopatus sui, Gesta illa ecclesiastica nobis indicant, quando in urbe Romana, Melchiae Apostolicæ Sedis episcopo sedente, cum aliis iudex interfuit, Donatumque damnavit, qui prior auctor Donatarum schismatis fuit; et Cæcilianum episcopum Ecclesiæ Carthaginensis absolvit. Is cum de baptismo ageret, etc. »

29. Quantum autem Melchias laboravit, ut Donatiste, qui Majorino favebant, Catholicæ unirentur Ecclesiæ, S. Augustinus ejus hæc de re sententiam mirifice laudans, scribens ad Donatarum episcopos, hæc ait² : « Qualis ipsius beati Melchiadis ultima est prolata sententia, quam innocens, quam integra, quam provida atque pacifica, qua neque collegas, in quibus nihil consulerat, de collegio suo ausus est removere; et Donato solo, quem totius mali principem invenerat, maxime culpato, sanitatis recuperandæ optionem liberam cæteris fecit, paratus communicatorias litteras mittere etiam iis, quos a Majorino ordinatos esse constaret; ita ut quibuscumque locis duo essent episcopi, quos dissensio geminasset, cum confirmari vellet qui fuisset ordinatus prior, alteri autem eorum plebs alia regenda provideretur. O virum optimum! o filium christianæ pacis et patrem christianæ plebis! » Hæc de Melchiae Augustinus, qui patrem christianæ plebis Melchiam nominat eo sensu, quo eadem epistola superius dixerat, in Romana Ecclesia semper vixisse Apostolicæ cathedræ principatum, cuius tantummodo facultatis esset de episcoporum sedibus eo modo transigere.

30. At quod moris est hæreticorum atque schismaticorum, pacem odisse, tam opportunas, tamque optandas, si mentis sanæ fuissent, pacis conditiones illi penitus contempserunt, reddidique sunt aliena clementia duriores, et tanta ejus facilitate magis illiberales atque protervi; sed et, quod est in Psalmis³ : « Furor illorum sicut aspidis surdæ obstruit aures suas, ne exaudiat vocem incantantis sapienter, » acriori obstinatione recruduit, et ab omni pacis conditione penitus resiliit; nulla namque habita juris vel recte facti ratione, a Melchiadis et collegarum episcoporum iudicio insolenter ad Constantinum imperatorem appellant. Prosecutus est eam appellationem Donatus signifer impietatis, nomine omnium; cuius voces Constantinus exhorruit, ut de eo Optatus scribit, cum ait⁴ : « Et tamen Donatus appellandum esse ab episcopis credidit; ad quam appellationem Constantinus imperator sic respondit : O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. » Quod autem Optatus in hac prima Donatarum appellatione, ea verba a Constantino prolata tesletur,

hic ipsa describenda epistola est ejusdem Constantini ad episcopos scribentis, in qua ejusdem sententiæ mentio habetur; sic enim se habet⁵ :

31. « Constantinus Augustus episcopis Catholicis, carissimis fratribus, salutem.

« Æterna, religio et incomprehensibilis pietas Dei nostri nequaquam permittit humanam conditionem diutius in tenebris oberrare; neque patitur exosas quorundam voluntates usque in tantum pervadere, ut non suis præclarissimis luminibus denuo pandens iter salutare, eas det ad regulam justitiæ converti. Habeo quippe cognitum multis exemplis, hæc eadem ex me ipso melior. Fuerant enim in me primitus, quæ justitia carere videbantur; nec ullam putabam videre supernam potentiam, quæ intra secreta mei pectora gererem. Equidem hæc (ut dixi) aquam fortunam debuerunt sortiri, scilicet omnibus malis redundantem. Sed Deus omnipotens in cælis per sæcula residens, tribuit, quod non merebar. Certo jam neque dici, neque enumerari possunt ea quæ cælesti sua in me famulum suum benevolentia concessit, sanctissimi antisites Christi Salvatoris, fratres carissimi.

32. « Gaudeo igitur equidem specialiter; gaudeo, quod tandem, habita justissima dijudicatione, eos ad meliorem spem fortunamque revocastis, quos malignitas diaboli videbatur a præclarissima luce legis catholicæ miserabili sua persuasione averfisse. O vere victrix providentia Christi Salvatoris, ut etiam his consuleret, qui jam descenderent a veritate, quodammodo adversus ipsam arma inducentes, Gentibus se copulaverunt! Quia si vel nunc vera fide voluerint obsequia sanctissimæ legi deferre, intelligere poterunt, quantum sibi noto Dei sit provium. Et hoc quidem, sanctissimi fratres, sperabam etiam in eis, quibus ingenita est maxima durities animi, posse reprehendi (deprehendi); sed non profuit apud eos recta dijudicatio, neque in eorum sensus ingressa est divinitas propitia. Revera enim non immerito ab his procul abcesserit Christi clementia, in quibus manifesta luce clarè hujusmodi esse, ut eos etiam a cælesti provisione exosas cernamus; quæ in ipsos tanta vesania perseverat, cum incredibili arrogantia persuadeant sibi, quæ nec dici, nec audiri fas est, descenderent a recto iudicio dato, quo cælesti provisione meum iudicium eos comperi postulare; quæ vis malignitatis in eorundem pectoribus perseveret. Quoties a me jam ipso improbissimis additionibus suis sunt condigna responsione oppressi? qui utique si hoc ante oculos habere voluissent, minime hoc ipsum interposuissent. Meum iudicium postulavit, qui ipse iudicium Christi expecto. Dico enim (ut se veritas habet), sacerdotum iudicium ita debet haberi, ac si ipse Dominus residens iudicet. Nihil enim licet his aliud sentire vel aliud iudicare, nisi quod Christi magisterio sunt edocti.

¹ Aug. contra Julianum lib. 1. c. 3. — ² Idem epist. CLXII. — ³ Psal. LVII. — ⁴ Optat. contra Parmen. lib. 1.

⁵ Extat in Appendice ad Optatum Parisiis novissime editum ex bibliotheca D. Petri Pithou.

33. « Quid igitur sentiunt maligni homines officia (ut vere dixit) diaboli? Perquirunt secularia, relinquentes caelestia. O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentium fieri solet, appellationem interposuerunt. Equidem Gentes minora interdum iudicia religientes, ubi iustitia deprehendi potest, magis ad maiora iudicia, auctoritate interposita, ad appellationem se conferre sunt solite. Quid hi detractores legis, qui renuentes caeleste iudicium, meum putaverunt postulandum, sic sensere de Christo Salvatore? Ecce jam proditores; ecce sine ulla acriori disquisitione ipsi per semet prodiderunt factiora sua. Quae ab ipsis sentitur humanitas, qui in ipso Deo immanes prosilierunt? Equidem, fratres carissimi, licet haec in ipsis videantur deprehensa; nihilominus vos, qui Domini Salvatoris sequimini viam, patientiam adhibete, data his adhuc optione, quod vult eligendum; ac si eos in iisdem videritis perseverare, profinus cum his, quos Dominus dignos cultu suo iudicavit, proficiscimini, et redite ad proprias sedes, meique mementote, ut mei Salvalor noster semper miseretur. Ceterum direxi meos homines, qui eosdem infandos deceptores religionis profinus ad comitatum meum perducant, ut ibi deant, sibi ibi mortem pes... pervideant. Dedi quoque litteras competentes ad eum qui vicariam praefecturam per Africam hucur, ut quodcumque inus insanitae similes invenerit, statim eos ad comitatum meum dirigat; ne ulterius sub tanta claritate Dei nostri ea ab ipsis fiant, quae maximam iracundiam caelestis providentiae possint incitare. Incolumes vos Deus omnipotens tribunal volis meis et vestris per saecula, fratres carissimi. » Haec tenus epistola Constantini ad episcopos post iudicium Romae habitum.

34. Accepimus eam una cum aliis ad Arelatense Concilium spectantibus, simulque Acta sub Minutio Felice, repetita sub Zenophilo proconsule, imparlita nobis a Petro Morino theologo Parisiensi, nobis consuetudine litterarum et probitate morum conjunctissimo, missa Romam a Petro Pithaeo Parisiensi clarissimo J. C. de bonis litteris optime merito, ad Tristannum Guillemerium Pictaviensem J. C. (quorum omnium meminisse volumus, ut a viris egregiis egregie ea omnia testata relinquamus). Ad hunc ipsum etiam datum indicem legitur a Nicolao Fabro J. C. spectatae virtutis et eruditionis viro, Pithaei contubernale, de nonnullis ecclesiasticae antiquitatis monumentis nondum in lucem editis; quorum cum participes erimus (quod speramus liberalitate optimi viri), ea singula suis locis intextur, digno inventoris elogio. Quod vero spectat ad recitatum epistolam Constantini, duo quidem ex ea explorata redduntur; nimirum, absoluto Caeciliano episcopo Carthaginensi, et detectis fraudibus Donatistarum schismaticorum, complures resipuisse, et ad Catholicam Ecclesiam reversos esse; rursusque accusatores illos Caeciliani episcopos schismaticos contumaciores esse redditos atque impudentiores, nec verilos (quod et magno opere admiratus est ipse Con-

stantinus) a iudicio episcoporum appellare ad tribunal imperatoris.

35. Quae autem post haec secuta sunt, Optatus narrat his verbis¹: « Eodem tempore idem Donatus pelisit, ut sibi reverti ad Carthaginem contingeret. Tunc a Filumino suffragatore ejus imperatori suggestum est, ut bono pacis Caecilianum Brixiae relinqueretur; et factum est. Tunc duo episcopi ad Africam missi sunt, Eunomius et Olympius, ut remotis duobus, » nempe Caeciliano et Majorino, « unum ordinarent. Venerunt apud Carthaginem, fuerunt per dies quadraginta, ut pronuntiarent, ubi esset Catholica; hoc seditiosa pars Donati fieri passa non est. De studio parium strepitus quotidiani sunt habiti. Novissima sententia eorum episcoporum Eunonii et Olympii talis legitur, ut dicerent illam esse Catholicam quae esset in toto orbe terrarum diffusa; et sententiam decem et novem episcoporum jam dudum datam dissolvi non posse. Sic communicaverunt clero Caeciliani, et reversi sunt. De his rebus habemus volumina Actorum; quod si quis voluerit, in novissimis partibus legal. Cum haec fierent, Donatus ultro prior ad Carthaginem redit. Hoc audito Caecilianus ad suam plebem properavit. Hoc modo iterum renovellatae sunt partes; constat tamen Donatum hoc sententiam esse percussum, et Caecilianum innocentem eisdem sententiam pronuntiatum. » Hucusque de praesentis anni iudicio Optatus. Ceterum antequam in Africam redire permitterentur utriusque partis episcopi, ad eos conciliandos, si posset, illos vocavit ad se Constantinus, ut ejus litterae significant, quas paulo post recitabimus. Quae post haec Optatus addit de iudicio ordinantis, Felicis scilicet episcopi Aptungiani, qui Caecilianum ordinaverat, et a schismaticis est traditionis crimine infamatus, sequenti anno facta noscitur, deque illis suo loco dicturi sumus.

36. Qui autem retentionem Caeciliani Brixiae referunt post Concilium Arelatense, vel iudicium Constantini, omnino errare convincuntur. Nam cum ex eodem Optato manifeste demonstraretur, post haec omnia Constantinum scripsisse ad proconsulem Africae Julianum, ut quaereret de causa Felicis Aptungiani, cumque ex Actis publicis constet², id factum esse Volusiano et Aniano consulibus, nempe anno sequenti; necessario affirmandum est, retentionem Caeciliani Brixiae hoc ipso anno post Romanum Concilium contigisse, ac post (ut Optatus ait) appellationem a Donatistis interpositam. Constantinus igitur, qui absoluta Synodo, et expleto Caeciliani iudicio, episcopos ad propria redire permisit; expertus procaeciam Donatistarum, ratus, si eos sic dimitteret, furere successos majorum fore discordiarum incitatores, ipsos ad tempus retinendos existimavit; qua de causa has ad eos litteras dedit, cum aliis litteris Caecilianum etiam accessisset³:

37. « Constantinus Augustus episcopis.

¹ Optat. lib. 1. — ² Aug. cont. Don. post Collat. c. 33 — ³ Ex biblioth. Petri Pith. edita in Append. ad Optat. Parisiis.

« Ante paucos quidem dies, juxta postulatam vestrum, hoc mihi placuerat, ut ad Africam revertere-
remini, ut illic omnis causa qua vobis adversus Cae-
cilianum competere videtur, ab amicis meis quo-
elegissem cognosceretur, atque finem debitum reci-
peret. Verum diu mihi cogitanti, et in animo meo
non immerito volenti, id potissimum visum est, ut
quoniam scio quosdam ex vestris turbulentos satis,
et obstinato animo rectum iudicium et integre veri-
tatis rationem minime respicere, ac per hoc venire
forsitan, ut si ibidem cognoscatur, non ut concedat
et veritatis ratio expositata, res finem accipiat, atque
aliquid tale eveniat nimia vestra obstinatione, quod
et divinitati caelesti displiceat, et existimationi meae,
quam semper illibatam cupio perseverare, plurimum
impediat; placuit mihi (sicut dixi) ut Caecilianus
juxta prius bractatum huc potius veniat; quem credo
juxta litteras meas mox adfuturum. Polliceor autem
vobis quod si presente ipso de uno tantum crimine
vel facinore ejus per vosmetipsos aliquid probaveritis,
id apud me sit, ac si universa quae ei intenditis pro-
bata esse videantur. Deus omnipotens perpetuam
tribuat securitatem. » Haec in ad schismaticos Con-
stantinus. Relento autem Caeciliano Brixiae, ubi tunc
Constantinus agebat, retentisque pariter Donatistis;
cum nec sic quidem piensissimus imperator multum
inter eos reconciliationis sequester quietuam, refraga-
ntibus illis, efficere potuisset; misit duos legatos
episcopos Carthaginem, quorum Optatus meminim;
sed et ipsi re infecta cum recessissent, dimissi sunt,
permissique redire in Africam tam Catholici, quam
etiam schismatici Donatistae, qui mirae celeritate
Caeciliani anteverterunt adventum, hucque tandem
finis haud felix rerum tum Romae, tum apud Con-
stantinum gestarum.

38. Verum de his illud admonendum putamus;
posteriores Donatistas, majoribus suis longe deterio-
res factos, ex hoc Optati textu, in quo fit mentio de
retentione Caeciliani Brixiae (ut ait) ob bonum pacis,
in magna illa collatione Carthagine habita conatos
esse probare Caecilianum a Constantino fuisse damna-
tum. At reddamus hic Augustini verba sic dicentis¹:
« Sed hinc reputati, velut aliquid validissimum prola-
turi, petierunt Optatum legi, quod et ante petive-
rant; unde se probaturos dicebant Caecilianum ab
imperatore damnatum. » Lectus est dictus Optati
locus usque ad factam retentionem Caeciliani Brixiae.
« In quibus verbis Optati, » inquit Augustinus, qui
aderat, « cum omnino nulla Caeciliani damnatio,
sicut illi demonstratos se esse promiserant, repe-
riri potuisset; jussit cognitor totam paginam reci-
tari, ut de superioribus et inferioribus verbis volun-
tas ejus, qui scripserat nosceretur, et ex officio
recitatum est: Caecilianus omnium supra memora-
torum sententiis innocens est pronuntiatus. Quod
cum recitaretur, Donatistae dixerunt hoc se non
pessime recitari; stomachantes adversus eos qui risum
tenere non potuerant, cum audissent quam apertam

contra semetipsos paginam protulissent; etc. » Aliis
quoque publicis monumentis testatam redditam ibi
ait Caeciliani tunc factam absolutionem; qui et aliis
plerisque in locis haec ipsa in eisdem, ad redarguen-
dam ipsorum petulantiam, objicit.

39. Sed quid de his postea recenfentes Donatistae?
Mira res! cum enim ipsum Melchiadis et coepiscoporum
iudicium de condemnatione Donati et Caeciliani
absolutione sic fuerit toto christiano orbe vulgatum
et publicis perpetuisque monumentis consignatum;
tamen (quod de haereticis ad Timotheum scribens
testatur Apostolus²: Mali homines et seductores
proticient in pejus, errantes, et in errorem mittentes)
eo impudentia atque proeacia pervenerunt sequentis
seculi Donatistae, ut petulantur jactarent, causam
tunc adjudicatum fuisse Donato; Caecilianum vero
fuisse posteriores. Jactarunt istaec illi inter suos, ut
eos in officio continerent; re autem in magna epi-
scoporum collatione ad iudicium perlata, risu et
sibilis digni habiti sunt; cum ex omni monumentorum
genere, ac illis etiam quae ab ipsis Donatistis
producta essent, de absolutione Caeciliani et Donati
damnatione constiterit; quando illi penuria proba-
tionis a causa cadentes, Optatum Milevitanum testem
adduxerunt, quod ille diceret Caecilianum Brixiae
bono pacis fuisse retentum; affirmantes, Optatum
damnationem Caeciliani extenuare voluisse; qua-
quidem risu digna explosa penitus sunt, cum et aliis
verbis ejusdem auctoris postea additis et a nobis su-
perius recitatis, tam manifeste atque patenter idem
Optatus affirmet, Donatum esse damnatum, et Cae-
cilianum, postquam retentus est Brixiae, rediisse Car-
thaginem absolutum. Haec autem adversus eos agens
S. Augustinus³ pluribus tractat, necnon scribens ad
Bonifacium⁴; rem vero fusius est prosecutus in epi-
stola ad populum contra eosdem Donatistas⁵; ubi
dum recitat cuncta Acta quae ab illis debebantur pu-
blice recensenda, ad demonstrandum Caecilianum eo
iudicio fuisse damnatum, eademque ipsa omnia
confirmasse manifeste absolutionem Caeciliani, haec
ait: « Ab omnibus risi sunt; sed quia risus non po-
tuit ab exceptoribus excipi, verbis suis apud Acta,
risos se esse testati sunt, » et caetera.

40. Sed et illud his quoque deterris atque im-
pudentius videri potest; quod enim ipsorum majores,
cum se viderent Melchiadis sententia condemnatos,
et usu catholicae communicationis exctos, nedum
multare, sed nec cogitare ausi sunt; posteriores, quos
divinus, Donatistae, cum Romani Pontificis sententia
damnatos scirent ipsorum auctores, et a fidelium
communicatione proscriptos, ut tantam infamiam et
perpetuo inhaerentem notam, quoquo possent, ob-
tegerent velamento, Melchiadem ipsum ausi sunt
traditionis crimine infamare. Sed cum res in magno
illo episcoporum conventu ad iudicium perducta est;
quibusnam testificationibus id Donatistae probare nisi
sint, ex ipsis publicis Actis S. Augustinus⁶ recitat;

¹ 2. Tim. III. — ² Aug. post. Collat. c. 31. — ³ Idem epist. 1. —

⁴ Idem epist. CLII. — ⁵ Idem in Brevi. Collat. die 3. c. 18. et lib. post.
Collation. c. 13. et contra epistolam Parm. c. 5.

¹ Aug. in Brevi. Collat. die 3. c. 20.

que hic describere haud fiet onerosum; quod enim maximi momenti res videri possit, ne vel levi suspicioni tanti pontificis sanctitudo illibata subiaceat, patienter ferat lector, que post centum duobus minus annos Donatiste in Melchiam proferre ausi sunt, licet paulo prolixiora videantur, audire, hæc nempe:

41. «Cognitor interlocutus, fieri potuisse illum conventum ab episcopis, quando et plebes congregatæ probantur; compulsi Donatistas, ut contra Concilium iudiciumque Melchiadis, quo Cæcilianus purgatus atque absolutus legebatur, si haberent aliquid, dicerent, quoniam illic potius, quam in illo Cirtensi Concilio, causa consideret. Tunc Donatiste ipsum Melchiam ceperunt crimine traditionis arguere et dicere, majores suos propterea illius iudicium refugisse, quod traditor fuisset; quasi non jam iudicio ejus assisterent, et responderent, se in Cæcilianum non habere quod dicerent. Sed tamen facto iudice intento, utrum de traditionis crimine Melchiadis aliquid iudicium vel publicum, vel ecclesiasticum proferretur; ipsisque Catholicis, id ut probaretur, expectantibus et exigentibus, legerunt Donatiste gesta quedam prolixissima apud præfectum, ubi nec præfectus ipse, eujusmodi esset, apparebat, nec locus legebatur, ubi hæc agebantur. Sed gesta ipsa multis multa ecclesiastica tradentes longissima recitatione sonuerunt, ubi nomen Melchiadis omnino non somni.

42. «Quibus peractis, cum cognitor miraretur, aliud promissum et aliud recitatum, illi adhuc ejus patientiam deposcentes, gesta alia recitarunt, in quibus legebatur Melchias misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et filleris præfecti prætorii ad præfectum Urbis, ut ea reciperent, que tempore persecutionis ablata memoratus imperator Christianis jusserat reddi. Et cum his quoque gestis nullum Melchiadis crimen et cognitori et catholicis defensoribus apparet, dixerunt Donatistæ, Stratonem diaconum, quem cum aliis Melchias ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem. Et ideo volebant etiam Melchiam crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. In prosecutione autem sua dixerunt, Melchiam tertium episcopum fuisse ab illo qui tunc erat, cum traditio illa facta esset.

43. «Illic cognitor requisivit, utrum saltem in illis traditionis gestis esset expressum, quod Straton diaconus fuerit; et recitatum est, cum hortatorem vanissimæ superstitionis appellatum; quod non solum ipse, sed etiam ceteri qui tradebant, appellabantur. Sed Donatiste responderunt, a gentilibus persecutoribus, in contumeliam religionis, et diaconos et presbyteros ita vocalatos. Ergo Catholici responderunt, cum mirum non esset, essetque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantum, verum etiam plures homines uno nomine vocarentur, fieri quidem potuisse, ut ille traditor Straton presbyter fuerit, iste autem alius Straton diaconus:

quoniam Donatiste dixerant, et diaconos, et presbyteros hortatores vanissimæ superstitionis a Gentilibus appellari (quanquam omnes clericos isto contumelioso nomine Gentiles appellare potuerint, et nullo esset incertum, cujus gradus clericus ille traditor fuerit), verumtamen etiam eum diaconum fuisse posse ostendi; neque hoc esse incredibile aut mirum, cum ante parvum tempus in ipsa urbe Roma duo Petri diaconi fuerint.

44. «Illud quoque additum est Catholicis: quia etsi demonstraretur (quod omnino non demonstrabatur) eundem Stratonem diaconum tradidisse, quem postea Melchias ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Melchiam isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret, eumque innocentem putaret, quem nemo rem accusando monstraret. Contra hic frustra Donatistæ eadem per eadem diuillissime clamaverunt. Post collationem sane etiam de Cassiano Melchiasi calumniati sunt; quia etiam hoc nomen et in diaconis invenitur, quos ad præfectum misit Melchias, et in illis gestis, ubi facta traditio recitata est. Quod si in collatione dicerent, facile potuit a Catholicis responderi, in tanta turba Romanorum clericorum nihil mirum fuisse, si duo vel plures non solum Stratones, sed etiam Cassiani reperirentur, cum in duodecim apostolis non solum duo Juda, sed etiam duo Jacobi legerentur: nisi forte ipsis licuisset, Casenue a Donato Carthaginiensi distinguere, cum timerent, ne major auctor ipsorum Donatus Carthaginensis Donatus in Melchias iudicio putaretur; et Catholicis non liceret, in tanta multitudinis clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. Falsum enim erat, quod Donatiste dixerant, convenire personas, convenire loca, convenire regiones; quando nec loca, nec regiones, nec ipsæ expressæ personarum dignitates de utriusque Gestis, sed sola nominum convenientia legebatur, quam in diversis personis generis humani consueludo frequentare non cessat. Spernens itaque cognitor incertissimas suspensiones, jussit aliquid manifestum contra ista gesta proferri, etc.» Hæc ex Actis publicis Augustinus; quibus addimus, quod etsi constitisset Stratonem diaconum et Cassianum, quos cum aliis ad recipienda loca Melchias misit, eodem esse cum illis, qui traditionis arguebantur, nequaquam tamen ob id Melchias in crimen adduci potuisset, quod iisdem diaconis, qui traditores fuissent, usus esset; nam cum ex recitatis ab illis actis constaret, Melchiam tertium fuisse ab illo episcopum, cujus tempore traditio facta erat; ut Straton traditor in ordine remaneret, non tam Melchias, quam prædecessorum culpæ adscribendum fuisset. At de his satis. Cætera autem, quæ ad causam Cæciliani spectant, quæ in plures annos producta esse cognoscuntur, quod singulis annis gestum sit, servato ordine temporis, narraturi sumus.

45. Hoc eodem anno ad confirmanda indulta a se clericis privilegia de eorum immunitate, Constan-

finus ejusmodi rescriptum dedit ultima die mensis Octobris¹ :

« Hæreticorum factione comperimus Ecclesie Catholicae clericos ita vexari, ut nominationibus, seu susceptionibus aliquibus, quas publicus mos exposcit, contra indulta sibi privilegia prægraventur. Ideoque placet, si quem tua gravitas invenerit ita vexatum, eidem alium subrogari, et deinceps a supradicte religionis hominibus hujusmodi injurias prohiberi. Dat. prid. kal. Novembris, Constantino A. tertium, et Licinio III. coss. » Quorum vero essent ejusmodi nominationes, a quibus clericos Constantinus immunes esse voluit, litteræ Diocetiani et Maximiani declarant his verbis² :

46. « Observare oportebit magistratus, ut decurionibus solemniter in curiam convocatis, nominationem ad certa munera faciant, eamque statim in notitiam ejus qui fuerit nominatus per officialem publicum perferri eurent; habitu appellandi, si voluerit, atque agendi facultatem apud præsidem causam suam jure consueto; quem si constiterit nominari minime debuisse, sumptum filis eidem a nominatore restitui oportebit. » Hæc ibi. Quod autem de susceptionibus subdit, erant susceptores, qui annonis et tributis utriusque agrarii recipiendis præpositi erant: est titulus³ de Susceptoribus. Ut igitur Deo militantibus nequaquam distinerentur negotiis sæcularibus, Constantinus a numeribus civilibus clericos immunes esse voluit.

47. *Melchiadis obitus ejusque decreta.* — Hujus anlem anni in fine, nempe quarto idus Decembris, Melchiadis papa cum sedisset annos duos, menses duos, et dies septem, cum extinctam tyrannidem, et novo foetu, fide nempe christiani imperatoris, Dei Ecclesiam vidisset amplissima gloria illustratam, instar Simeonis illius Evangelicæ gaudens, Deo spiritum feliciter reddidit. Qui tamen in antiquis ecclesiasticis monumentis reperitur titulo martyris consignatus, more majorum, quod qui persecutionis tempore perpressus pro Christi fide tormenta, licet superstes in pace quieverit, martyr appellari ejusmodi consueverit, secundum ea que superius ex S. Cypriano, secundo Annalium tomo dicta sunt. Cum igitur Melchiadis acerbissimorum persecutorum temporibus in fide perstans Romæ vixerit, idemque in ecclesiasticis antiquis precibus invenitur titulo martyris decoratus; fave quid (quod late) ipsum esse passum, ut martyris nomine dignus fuerit, existimandum est, eodemque semel infido titulo perseverasse nomen ejus in Ecclesia recenseri. Quod vero ad tempus solis ejus spectat, scimus de annis Melchiadis pape diversas esse sententias. Verum cum nominis unam ordinationem cum fecisse, ex libro de Romanis Pontificibus certum sit, quodque sequenti anno coss. Volusiano et Aniano celebratum appareat Concilium Arelatense sub Silvestro Melchiadis suc-

cessore, et quod demum consignata sit dicta dies Decembris obitu ejus; haud fas est ipsius sedem in sequentem anni terminum prorogare. In Indicibus Vaticanis, qui habentur in codice, cujus titulus est, *Concordia canonum*, nominis anni duo, menses septem, et dies octo Melchiadis tribuuntur. Sed facile accidere potuit, ut loco hujus numeri nota 2 mensium, vitio scriptoris 7 nota paulo diversa numeri scripta fuerit; nam numerando a die qua sedere cepit, usque ad obitum quo desit, nullo pacto septem mensium numerus scribi potuit, sed duorum tantum; ut de annorum numero, non de mensium controversia suboriri potuisset.

48. Quæ autem notata habentur consulum nomina in citato nuper libro, ubi dicitur sedisse usque ad Maxentium secundo, qui fuit mense Septembris, Volusiano et Ruffino consulibus; depravata penitus esse noscuntur, ut ex eis elici nihil possit; sed superius hæc attingimus. De eodem ibidem hæc etiam scripta reperuntur: « Hic constituit, ne ulla ratione die Dominica aut quinta feria jejunium quis fidelium ageret, quia eos dies pagani, quasi sacrum jejunium, celebrabant. Et Manichæi inventi sunt in Urbe ab eodem. Hic fecit, ut oblationes consecratae per Ecclesias ex consecratu episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum. » Hæc ibi.

49. Quod autem dicitur de fermento declarato, res plane obscurissima est; nimirum, quod que ejusmodi erat de fermento per Ecclesias nulli solito consuetudo, penitus exoleverit. Scimus eruditos viros in his elucidandis admodum laborasse, et inter alios D. Laminium nostrum, insignis eruditionis virum; a quibus cum dissentiamus, quatenam sit ea de re nostra sententia, fuerimusne id assecuti, prudens lector cum intelliget, judicabit; atque erit fortasse, ut his nostris editis, alii de eadem re suas hucubrationes sint edituri; hocque etiam ex nostra industria lucraturus sit lector, ut provocaverimus alios ad eundem, que scriperint, aut alia conscribenda; sin minus, saltem ipsos suo silentio huic nostræ sententiæ suffragari, scire possit. Ut autem cuncta accuratius disquirantur, hic primum describere operæ prelium existimavimus cætera loca, in quibus de ejusmodi fermento habetur mentio; sicque fiet, ut non unus de Melchiade locus, sed complura alia simul elucidentur, que quidem obscuriora superius citato loco videntur. Qui igitur in primis occurrit, est in libro de Romanis Pontificibus in Siricio, ubi hæc itidem de fermento leguntur: « Hic constituit, ut nullus presbyter Missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod declaratur fermentum. » Hæc in Siricio. Sed et Innocentius¹ papa ad Decentium hæc item de fermento scripta habet: « De fermento vero, quod die Dominico per titulos mittimus, superflue nos consulere voluisti; cum omnes ecclesie nostræ intra civitatem sunt (sint) constitutæ; quarum presbyteri, quia die ipso propter plebem

¹ Cod. Theod. de Episcop. et cler. lib. I. — ² De Decurionibus lib. II. Cod. lib. X. — ³ Cod. Theod. lib. XII. tit. 6. et Cod. Justin. lib. X. tit. 71.

¹ Innoc. epist. I. c. 5.

sibi creditam, nobiscum convenire non possunt, idcirco fermentum a nobis confectum per acolythos accipiunt, ut se a nostra communione maxime illa die non iudicent separatos; quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta; nec nos per cœmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus, ut et presbyteri eorum conficiendorum jus habeant atque licentiam. » Hæc Innocentius. Sed et in antiquo Rituali hæc verba : « Quinta Dominica in Quadragesima, Sabbato, datur fermentum in Consistorio Lateranensi. » Hæc sunt de erogatione fermenti antiquitus fieri solita, vetera monumenta.

50. Fuisse autem ejusmodi fermentum in Romana Ecclesia symbolum unionis, quæ habet Innocentius, satis declarare videtur, dum ait diversarum Ecclesiarum presbyteros, quibus pro distinctione locorum universa plebs christiana commissa erat, ab ipso pontifice absente, qua die singuli in suis Ecclesiis synaxin agerent, per acolythum accipere solitos fermentum, quo significaretur, se cum illo, eo symbolo communicationis accepto, esse fide atque caritate conjunctos. Acceptum plane fuisse videtur exemplum ab evangelica illa parabola, quæ Dominus noster Jesus Christus dixit ¹ : « Smile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum. » Regnum namque Christi presentis temporis illud esse definitur, quod communicatione catholica unius massæ coagmentata constringitur. Fides enim, secundum Athanasium ² et aliorum sententiam, per fermentum exprimitur; mulier vero illa quæ fermentum farinæ tribus satis abscondit, typum gerit Ecclesiæ Catholicæ, cujus opera in Trinitatis confessione fideles omnes una fide junguntur. Sed quo ritu iam excellentia catholice communicationis symbola peragi consueverint, ex locis superius recitatis aliqua saltem ex parte consequi licet. Benedici in primis consuevisse fermentum ab ipso episcopo, quæ superius dicta sunt ex Melchiae atque Siricio, declarant; apud eos enim idem est consecratio, quod benedictio et fermentum consecratum, quod benedictum. In hunc ergo modum benedictum fermentum, et ex eo massa coagmentata, panisque formatus, oblatio dicebatur; quod demonstrant illa verba in Melchiae : « Hic fecit, ut oblationes consecrate per ecclesias ex consecrato episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum; » perinde ac si diceret, quod nominatur fermentum.

51. Cum igitur ejusmodi fermentum idem esset, quod oblatio, quisnam esse soletet ejus rei usus, diligentius est perquirendum; nec aliunde opportunus, quam ex oblationibus a populo offerri solitis, vel a presbyteris subministrari de proprio ab iisdemque benedici, atque in singulos dividi, sumi posse videtur; cujus quidem rei antiquus canon ³ Pii pape et martyris titulo inscriptus est his verbis :

« Ut de oblationibus quæ offeruntur a populo et consecrationibus, quæ supersunt, vel de panibus quos deferunt fideles ad ecclesiam, vel certe de suis presbyter convenienter partes incisas habeat in vase nitido et convenienti, ut post Missarum solemniam, qui communicare non fuerint parati, eulogias omni die Dominico et in diebus festis exinde accipiant, quæ cum benedictione prius faciat. » Hæc canon.

52. Quod ergo sive de populi oblatione, sive de suo presbyter panes benediceret, atque in singulos fideles erogandos minutatim concideret (ut qui sacratissima Eucharistia minime communicassent, hoc saltem alio communionis signo censerentur esse fideles), ut ejusmodi panem fermentatum ab episcopo singulorum titulorum presbyteri acciperent, a Melchiae fuisse institutum, apparet. Verum id non tantum Romæ et in Ecclesia Occidentali, sed et in Orientali quoque fuisse servatum, ex decreto Concilii Laodiceni ⁴ declarari videtur, quo dicitur : « Sanctas oblationes ad vicem eulogiarum per festivitatem Paschalem ad alias parochias nulli minime oportere. » Idque idcirco puto, quod ea die nequaquam eulogiis, sed Eucharistia populus omnis communicare deberet, in cæteris autem anni diebus licenter prælerantur in diebus jejunii Quadragesimæ, ne occasione eulogiarum jejunium frangeretur, quamobrem eadem Synodus hæc inferius ⁵ : « Non oportet in Quadragesima panem offerri, nisi Sabbato et Dominica tantum. » His namque diebus jejunare (ut primo tomo diximus) Orientalibus Christianis nefas erat. Meminit et Gregorius Nazianzenus de ejusmodi panibus benedictione sanctificatis atque signatis, in ea oratione quam habuit in funere patris.

53. Quod vero ejusmodi eulogiarum participatio symbolum esset catholice communicationis, idcirco in eodem quoque Concilio iidem sanctissimi Patres inhibuere fidelibus, ne ab hæreticis eos acciperent, dicentes ⁶ : « Quod non oportet ab hæreticis eulogias accipere, quia sunt maledictiones potius, quam benedictiones. » Ejusmodi generis signasse videtur eulogias Epiphanius presbyter in Indiculo ad Hormisdam ⁷ papam, cum ait : « Si hæretici non sunt, quomodo tanta sacramenta confererunt, ut canistra plena omnibus erogarent, ne imminente (ut dicebant) persecutione, communicare non possent? » Impariedu igitur aliquem his eulogiis, idem erat, quod catholica communicatione dignum esse censere. Est hæc de re elegans exemplum in Actis S. Albini episcopi Andegavensis, his verbis conscriptum ⁸ : « Cum rogaretur, ut Eulogias, quas reliqui antistites ad personam communionis suspensam dirigentes benedixerant, ut ipse signaret; ait ad sacerdotale Concilium : Etsi ad imperium vestrum ego signare compellor, dum vos causam Dei recusatis defendere; ipse potens est vindicare. Quo facto, antequam eulogias excommunicata persona susciperet, expiravit; et priusquam portitor perveniret, sermo sacer-

¹ Math. xiii. — ² Athanas. lib. Quæst. q. 53. — ³ Tom. I. Concil. sub Pio ex Cod. quique librorum, lib. II. c. 117.

⁴ Conc. Laodic. c. 14. posterioris editionis. — ⁵ Ibid. c. 49. — ⁶ Ibid. c. 32. — ⁷ Codic. Vatican. epist. Rom. Pontific. I. — ⁸ Apud Sur. tom. II. die 1 Mart.

dotis obtinuit; qui etiam ad beatum Casarium Arelatensem presulem pro eadem causa consulturus occurrit. » Hæc ibi. Ex his igitur omnibus constat nihil aliud fuisse fermentum, quam fermentatum panem benedictum, quo ob communicationis symbolum ab episcopo impartirentur cuncti parochiales presbyteri, qui eundem sub se constitutis fidelibus distribuere certis diebus; ipsum vero diversis nominibus appellatum, nimirum fermentum, ad distinctionem azymi panis, ex quo soletur conici Eucharistia, dictumque esse Sacramentum ob sacre rei signum, nempe catholice unionis, sacerdotali benedictione consignatum; ob idque benedictionem fidem et eulogias dici consuevisse.

54. Quibus omnibus ex superioribus citatis locis satis evidenter demonstratis atque firmiter stabilitis, reliquum est, ut allegatum superius Innocentii locum pariter elucidemus. In eo enim quod dicit in primis superflue quæri a Decentio, an extra civitatem fermentum mittendum esset; « cum, inquit Innocentius, omnes ecclesie nostræ intra civitatem sunt (sint) constituta; » de titulis tantum intelligit, ad quos (ut ait) fermentum mitti solet; non quidem quod non essent in suburbis alie complures ecclesie atque Sanctorum memorie, sed nulla prorsus filularis, in quam populus colligi consueverit; cuius rei causa ait se non mittere fermentum ad presbyteros per diversa cœmeteria constitutos, quod illi plebem sibi subditam, quam colligerent, non haberent, ac proinde nullus posset usus esse fermenti, quod (ut inquit) ob catholice communicationis symbolum confectum esset. Qua pariter ratione, quod non ipse faceret pontifex, ut ad presbyteros extra Urbem in cœmeteriis constitutos fermentum mitteret, id minus facere debent presbyteri filulares, ut ad positos extra mœnia fermentum mitterent; et hoc est quod subdit: « Quod per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta. » Quæ enim instituta essent, ut fideles convenientes singuli in suas ipsorum ecclesias, diversis licet in locis positas, eo communicationis symbolo esse Catholici censerentur, nequaquam impertienda forent absentibus; qui eo ipso, quod cum cæteris statuto die non convenissent, se illis reddidissent indignos; neque facile nisi legitima probata causa, vel non sine penitentia, ad communicationem fidelium in posterum deberent admitti, ut complures canones docent, quos brevitas causa recensere omnifinus. Sic igitur Innocentius Decentio visus est respondisse; nam qui interrogasset ipsum, an sicut Romanus Pontifex fermentum mitteret ad absentes, ita etiam liceret episcopo ad rurales ecclesias idem ipsum fermentum mittere; ad eum jure Innocentius ipse respondit, id exemplo Romanae Ecclesie superflue quæri, cum ad quas papa ecclesias fermentum mittit, omnes sint intra Urbem; nec ab eo permitti, foras efferri, quod sacramenta non sint longe portanda; ac proinde nihil esse quod ecclesie Romanae exemplo usurpari posset, ut extra mœnia fermentum ab aliis ecclesiis mitteretur.

55. Jam vero certa causa declarata, cur ejusmodi symbola catholice unionis non essent longe portanda, amovendus est ille scrupulus a legentium animis de nomine sacramenti; cum enim dicat Innocentius: « Per parochias fieri debere non puto, quia non longe portanda sunt sacramenta; » nunc de sacramento sanctissimæ Eucharistie dictum sit, fortasse quis poterit dubitare. Sed etsi ad ejusmodi dubitationem penitus tollendam, qua dicta sunt superius, satis esse possent; nimirum cum demonstratum est, sacramenti quoque nomine dictas esse ejusmodi eulogias; tamen ex nullis aliis hæc manifestiora reddemus. In primis autem ad omnem de hac re suspicionem auferendam, Innocentium per sacramenta nequaquam Eucharistiam intellexisse, satis superque sufficienter notissimum illud adducere, Romanam ac simul Occidentalem omnem Ecclesiam nominis in azymo pane consuevisse Eucharistiam conficere; ac proinde, quod Innocentius fermentum nominat sacramentum, alterius plane generis illud fuisse. Rursus vero si phrasin ejusdem in dicendo quis attendat, inveniet in eadem ipsa epistola frequentiori usu¹ ab ipso Eucharistiam nuncupatam esse sacra mysteria, quo nomine a Grecis etiam appellari consuevit. Sæpe itidem eandem Eucharistiam ab eo dici² Communionem; sacramentum autem, ut voce genericæ, semel tantum pro Eucharistia³ usurpatum esse reperies. Sed et sanctus Augustinus (ut intelligas eundem loquendi usum in Africa quoque viguisse) nominat⁴ sacramentum panem benedictum ipsis catechumenis impertiri solitum. Præterea quoniam modo legitur in Melchiale atque Siricio, ab episcopo benedictum fermentum, esse Eucharistiam, eamque ad presbyteros celebraturos mitti, quam ipsi presbyteri celebrando mox confecturi fuissent?

56. His igitur tam perspicue elucidatis, illud quoque quod ad eulogias pertinet, dicere non prætermittimus, duplicis generis eas reperiri; nimirum publicas, easdemque (ut demonstratum est) communionis catholice signa, de quibus omnis præsens tractatio instituta est; alias vero privatas, quas scilicet amici inter se ultro citroque dare atque accipere consueverunt; cuius quidem antiqui usus exempla complura suppetunt, et inter alia S. Pantini Nolani episcopi ad Severum scribenfis, hæcque dicentis⁵: « Panem Campanum de cellula nostra tibi pro eulogia misimus; » et ad S. Augustinum⁶: « Panem unum, quem unanimiter indicio misimus caritati tuæ, rogamus, accipiendo benedices; » et ad Alypium⁷: « Panem unum sanctitati tuæ unitatis gratia misimus, in quo etiam Trinitatis soliditas continetur; hunc panem eulogiam esse in facies dignitate sumendi. » Hæc ipse, qui plane allusisse videtur ad ea, quæ dicta sunt de mysterio ex para-

¹ Innoc. ep. 1. c. 1, 2, 3. — ² Idem epist. III. c. 2, 4. — ³ Idem epist. I. c. 4. — ⁴ Aug. de Peccat. merit. et remis. lib. II. c. 26. —

⁵ Paulin. epist. I. in fine. — ⁶ Apud August. epist. XXXI. in fine. —

⁷ Apud eundem epist. XXXV.

bola evangelica de fermento abscondito in farinae satis tribus, quo unitas fidei in Trinitatis confessione habetur expressa. Rursum vero ad Romanianum¹ agit de iisdem ex pane eulogiis ad ipsum atque Licentium missis. Augustinus² et ipse ad eundem Paulinum eadem quoque mittens eulogias ait : « Panis quem misimus, uberius benedictio fiet dilectione accipientis vestre benignitalis. » At de eulogiis haecentis; jam ad reliqua quae scripta sunt de Mel-

¹ Apud August. epist. xxxvi. — ² Aug. epist. xxxiv.

chiade redeamus : « Ille, inquit auctor, fecit ordinationem unam per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos quinque, episcopos per diversa loca undecim. Ille sepultus est in cimiterio Callisti via Appia, quarto idus Decembris, et cessavit episcopatus ejus dies decem et septem. » Haec ibi. Verum longiore tempore sedem vacasse, dicere opus est; nam in eodem Commentario ponitur ingressus Silvestri kalendis Februarii, anno sequenti, sub consulatione Volusiani.

Anno periodi Graeco-Romanae 5866. — Olymp. 273. an. 1. — Urb. cond. 1066. — Jesu Christi 313.

— Melchiadis papa 3. — Constantini imp. 8. Licinii imp. 7.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 13. Coss. *Constantinus Aug. III.* et *Licinius Aug. III.* Divus Augustinus a Baronio citatus, qui habet Licinium II, priorem Licinii consulatum non numerat, quia subiectum, ut anno cccxi, num. 3, ostendi. Utriusque Augusti consulatus juxta quintam regulam, propter nempe ludos saeculares decimus quos Zozimus, lib. 2, asserit in hunc annum incidisse, ut in Dissert. Hypat., part. 2, cap. 10, num. 6, jam notavi : « A consulatu Libonis et Chilonis, » ab anno nempe Christi ccv, « quo Severus, inquit Zozimus, ludos saeculares exhibuit, usque ad Bioeletiani IX et Maximiani VIII consulatum, » ad annum nempe Christi ccxiv, « centum et unus anni elapsi fuerunt. At tunc quidem privatus ex imperatore Bioeletiani factus est, cujus exemplum Maximianus secutus est. Verum Constantino III et Licinio III coss., » hoc nempe anno, « centum et decem annorum tempus integrum aderat, quo ludos consueto more celebratos oportuit. » Licet enim his annis ludi saeculares celebrati non fuerint, de more tamen imperatores consulatum capessebant, ut etiam videbimus factum anno Christi cccv, quo ludi saeculares exhiberi debuissent.

2. *Nuptiae Licinii, edictum Constantini, et epistola Maximini.* — *Constantinus* sub finem anni praecedentis, vel currentis initio Mediolanum venit, et *Constantiam* sororem Licinio in matrimonium collocavit, ut anno praeterito ex Lactantio lib. de Mortibus Persecut., cap. 45, diximus. Porro Constantinum sub hujus anni consulibus mense Martio *Mediolani* fuisse, constat ex lege 1 *De bonis vacantibus*, ibidem VI *id. Mart.* data, quae refertur in Codice Theodosiano. Ea in urbe celebre edictum ab utroque imperatore promulgatum, quo christiani cultus observantia permessa est, quam Baronius hoc anno recitat, quemadmodum et *Maximini* epistolam ad *Sabinum* praetorii sui praefectum. Verum, ut

anno praecedenti ostendimus, edictum quidem illud, quod apud Eusebium lib. 10, cap. 5, legitur, hoc anno datum; sed epistola ad Sabinum anno praecedenti scripta, postquam *Constantinus* et *Licinius* eo anno aliam legem, quae perierit, in favorem Christianorum emisissent. At Baronius, qui unam tantum legem a Constantino datam existimabat, epistolam *Maximini*, quae ad praecedentem annum pertinet, quaeque priori legi subjungenda erat, post secundam recitavit. Haec ergo secunda lex prioris quaedam explicatio fuit : quippe in prima quaedam verba erant, quibus Gentiles, Novatiani, Montanistae, et alii qui alii valde offendebantur, quod in ea haeretici vocarentur. Quare *Constantinus* coactus fuit hac secunda lege mentem suam ac sententiam explicare, ne Gentiles prohibitu aut improbatum ab ipso deorum cultum quererentur. Omnibus igitur liberam colendi numinis facultatem a se concessam esse profitetur *Constantinus* : illa ut unusquisque pro arbitrio quamcumque velit sectam ac religionem sequatur, ut pluribus Valesius in Notis demonstrat. Porro *Maximum* praesenti anno interisse, anno sequenti adversus Baronium ostendemus.

3. *Victoriae Constantini.* — A num. 13 ad 18. *Constantinus* Mediolano digressus, in Galliam et ad inferiorem Germaniam limitem, ubi *Treviris* reversus est, Francoorum et barbarorum ad Rhenum transitum inhibuit repressisque, ut testatur auctor incertus Panegyrici Constantino dicti, cap. 21, ubi Maxentiana caede narrata ait : « Non fessus praелиis et expletus victoriis, ut natura fert, olio te et quieti dedisti, sed eodem impetu, quo redieras in Gallias tuas, perexististi ad inferiorem Germaniam limitem; magna scilicet intercapedine temporis ac brevi locorum distantia : post annum expeditionem statim bello auspiciatus, a Tiberi ad Rhenum, imo ut omen et similitudo nominis sit et tua, imperator,

magnitudo animi pollicetur, a Tusco Albula ad Germanicum Albini prolaturus imperium. » Illic igitur, ut observat Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani, Treviris postea data ab eo plures constitutiones, hoc anno mensibus Novembris et Decembris. *Licinus* vero Mediolano ad *Illyricum* reversus est, ut habet anonymus Valesianus.

4. *Ludi seculares in hunc annum incidebant.* — Porro ex *Zozimi* verbis a Baronio recitatis chronologia nostra confirmatur. Ait *Zozimus* lib. 2, « Constantino et Licinio tertium cons. centum et decem annorum tempus integrum aderat, quo jam ludos (seculares) consueto more celebratos oportuit. Eo vero non observato, ad infelicitatem illam res prolabi necesse fuit, quae hoc tempore nos urget. » Ultime ludi seculares Chilone et Libone cons. exhibiti, teste *Zozimo* ibidem. Quare cum consulatus tertius Constantini et Licinii in presentem annum incidat, consulatus Chilonis et Libonis nullo modo concurrere potuit cum anno Christi cxxvi, cum quo illum Baronius conjunxit; sed cum anno Christi cxxv omnino copulandus fuit, uti a nobis praestitum: alioquin non anni cx, sed anni duntaxat cum a consulatione Chilonis et Libonis ad consulationem Constantini et Licinii tertium praeterissent. Ex quo liquet, Baronii chronologiam ante Diocletiani imperium depravam esse. Ceterum, *Honorium* imperatorem ludos seculares non restituisse, ostendi in Dissert. Hypatica tam in Prolegomenis n. xi, quam in parte n, pag. 187. Qua de re rursus agebur anno cccxv.

5. *Prima constitutio Constantini in favorem Ecclesiae.* — A num. 18 ad 30. Hoc anno *Constantinus* primam suam Constitutionem in favorem Ecclesiae *Mediolano*, ubi cum mense Martio fuisse diximus, ad *Anulinum* proconsulem Africae emisit pro *Caeciliano* et clericis ejus, quam refert *Eusebius*, lib. 10, cap. 7, cujus hic titulus: « Exemplum epistolae imperatoris Constantini, qua cunctos Ecclesiarum praesides ab omnibus publicis functionibus immunes esse praecipit. » Eam recitat Baronius anno praecedenti, sed loco non suo. Ejus etiam meminit *Anulinus* in relatione sua ad Constantinum, quae extat apud Augustinum epistola lxxvii ad Januarium juxta antiquum ordinem, et in Actis Collationis Carthaginensis, die iii, num. cxxvi et cxxx, quam etiam indicat ipse *Constantinus* lege 1 Cod. Theod. *De Episcopis*, data hoc anno pridie kalendas Novembris. Post paucos dies quam *Anulinus* eam Constitutionem seu epistolam Constantini *Caeciliano* et clericis sub eo constitutis insinuavit, *Donatistae* livore moti libellos obtulere Carthagine, *Anulino* XVII kalendas *Maiis*, quibus huic immunitati intercedebant, Ecclesiaeque Catholicae nomen sibi vindicabant. Quos libellos *Anulinus*, manente *Caeciliano* in statu suo, ad Constantinum direxit, ut docet *Anulini* relatio apud Augustinum in epistola laudata, cujus relationis et ipse *Constantinus* meminit in epistola ad *Miltiadem* et Marcum apud *Eusebium*, lib. 10, cap. 5.

6. *Synodus Rom. in qua ea constitutio confirmata.* — Mense Octobri Synodus ad libellum seu

preces Donatarum Romae Constantini jussu habita fuit VI nonas Octobris inter *Caecilianum* et *Donatistas*, ubi *Donatus* damnatus et *Caecilianus* innocens pronuntiatus est, teste Optato libro 1, cap. 10, Augustino lib. post Collationem Donatarum, capite 33, et epist. clvi, juxta veterem ordinem, et alibi. Extremo jam die ejusdem mensis Octobris lata lex prima Codicis Theodosiani *De episcopis*, qua *Constantinus* immunitatem illam clericorum catholicorum confirmat adversus haereticorum Donatarum factionem. Ita recte Gothofredus in Commentario ejusdem legis. Eam vero epistolam Constantini de immunitate ad *Anulinum* missam esse hoc anno circa mensem Aprilem, liquet ex ea Augustini ad Januarium epistola, in qua *Anulinus* ait, « post paucos dies, » quam cum accepit, existisse quosdam, qui *Caeciliano* contradixerint, et libellum obtulerint. Qui libellus dicitur in eadem epistola, « datus die XVII kalendas *Maias* Carthagine, domino nostro Constantino Augusto tertium cos. » Quare ea de immunitate epistola mense circiter Aprili hujus anni in Africam pervenit, et non bene in Annalibus anno praecedenti recitata.

7. *Marcus presbyter Synodo Romanae interest.* — Valesius in notis ad librum 40 *Eusebii*, cap. 8, ait: « Baronius mendosum existimat *Eusebii* textum, et pro verbis, *καὶ Μάρκος*, scribendum esse, *εὐζέγγυς*.

Verum haec emendatio, quod pace summi viri dictum sit, ferri non potest. Cum enim *Miltiades* vocatus sit episcopus urbis Romae, superfluum est addere *εὐζέγγυς*. Adde quod ea vox insolens est et affectata; cum tamen titulus ac dignitas cujusque usitato vocabulo exprimitur. Rejcta itaque Baronii conjectura, existimo, Marcum hic esse presbyterum Ecclesiae Romanae, quem una cum *Miltiade* interesse huic Synodo voluit *Constantinus*. Ille est, ut opinor, *Marcus*, qui post *Silvestrum* papam episcopatum urbis Romae gessit. » Ita *Valesius*, cujus conjectura valde probabilis, praesertim cum auctor *Synodici* tradat, Synodum Romae convocatam fuisse a *Miltiade* sanctissimo PP. et *Marco*; *Miltiadi* Marcum adjungens, perinde ac in epistola Constantini utrumque junctim nominari animadverterat, inquit ibidem *Valesius*.

8. *Incertum an Donatistae a Synodo Romanae appellarentur.* — A num. 30 ad 35. Num *Donatistae* a Concilio Romano Melchiadis hoc anno celebrato, ad ipsummet imperatorem aut ad numerosos episcoporum Concilium appellarentur, inter eruditos non convenit. Communis ante *Sirmondum* sententia fuit, *Donatum* cum suis a Synodo Romana appellasse, « ad quam appellationem, inquit *Optatus*, *Constantinus* imperator sic respondit: O rabida furoris audacia! sicut in causa *Gentilium* fieri solet, appellationem interpostuerunt. » Verum hunc locum mutilum esse primum omnium docuisse videtur *Sirmondus*, qui in Notis posthumis a *Labbeo* in Collectione Conciliorum publicatis profert *Constantini* M. rescriptum, in quo ad haec verba, « O rabida furoris audacia! » subdit: Haec est illa Constantini adversus appellationem Donatarum delectatio, quam inuit

Augustinus, epist. 162: « Alios, inquit, apud Arelatem iudices episcopos dedit, a quibus tamen illi ad ipsum rursus imperatorem provocare maluerunt. Quia in re illos quemadmodum detestetur, audistis. » Eadem verbis ipsis commemorat Optatus lib. 1. Sed mutifus Optati locus, in quo nulla Synodi Arelatensis fit mentio, nonnullis in fraudem induxit, ut appellationem Donatistarum, ad Synodum Romanam referendam crederent, quae tribuenda erat Arelatensi. De Synodo Romana murmurasse vielos *Donatistas*, illam accusasse ac reprehendisse, de illa questos esse, nullis locis docet Augustinus: ab ea provocasse nusquam proditum est, sed ab Arelatensi. Ila Sirmundus, cujus sententia paelui Valesio in opusculo de Schismate Donatistarum, cap. 7, ubi urget, varia esse D. Augustini testimonia, neque ullam appellationis facere mentionem. Inter alia hoc unum proferi ex lib. 2 contra Litteras Petiliani, cap. 92: « Si autem, quod verum est, petentibus majoribus vestris episcopale iudicium dederat Constantinus, et apud Romam et apud Arelate, quorum primum apud eum accusastis, ab aliero ad eum appellastis, etc. » De priore subdit Valesius, eos quidem murmurasse et questos esse, a posteriori autem Concilio provocasse habet Augustinus. Tum Valesius, cap. 8, testimonium citati Optati erroris arguit aut liberiorum incuria, aut ab ipso Optato commissi, cum exclamatio Constantini de rabida furoris audacia continuatur in rescripto non ad Synodum Arelatensem sed ad Patres Arelatenses, post celebratum ab ipsis Concilium, quomodo ab ipsorum et non Romanorum episcoporum iudicio appellarent Donatistae. « Sane, inquit Valesius, in Gestis purgationis Caeciliani et Felicis, haec Constantini epistola subiungitur Concilio Arelatensi, quod secutus Sirmundus in Collectione Conciliorum Galliae, merito eam epistolam Arelatensi Concilio subiecit. »

9. *Donatistas appellasse probabilis.* — Licet haec Sirmundi et Valesii sententia aliquibus placuerit, a Baroniana tamen, quae docet, Donatistas re ipsa non solum a Concilio Arelatensi primo, sed et ab ipsa Romana sub Melchiade Synodo provocasse, non videtur descendendum. Etenim, ut ait Schelstratus V. C. in secunda parte Antiquif. Illust., Dissert. 1, c. 7, art. 3, ad appellationem ex parte appellantium nihil aliud requirebatur quam post lalum iudicium illud ipsum injustum proclamare, et aliud iudicium expetere. Atqui haec omnia post lalum a Melchiade papa iudicium lecere Donatistae, ut clare insinuat Constantinus in epist. ad Chrestum Syracusanum episcopum, quae extat apud Eusebium, lib. 10, cap. 5: « Prolate jam sententiae acquiescere nolentes, inquit de Donatistis post Melchiadis iudicium, asserentesque paucos admodum episcopos sententiam fulsisse, qui nec omnibus, quae prius inquiri oportebat, diligenter excussis, ad deponendum iudicium propteranter accessissent. » Donatistae igitur ob laudata ab ipsis fundamenta, Melchiadis iudicium injustum proclamabant, nec illi, ut paucorum episcoporum, volebant acquiescere,

quod nimirum a *Constantino* aliud majus episcoporum Concilium intra Gallias expostularent; quod et demum fuisse concessum, consequenter insinuat, ut haec « tandem multorum interventu finem possint accipere, » inquit Constantinus. Accedit Augustinus, lib. 2, contra Litteras Petiliani, cap. 92: « Si autem, quod verum est, petentibus majoribus vestris episcopale iudicium dederat Constantinus, et apud Romam et apud Arelate. » Petierant ergo Donatistae Arelatense iudicium. Accedit Optatus, qui ostendit, Donatum in Romano sub Melchiade Concilio iustissime fuisse damnatum: « Sufficit ergo et Donatum tot sententiae esse percussum, et Caecilianum tanto iudicio esse purgatum. » Et tamen Donatus appellandum esse ab episcopis credit. Ad quam appellationem Constantinus imperator sic respondit: « O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. »

10. *Donatistarum appellatio magis probatur.* — Quod vero dicunt Sirmundus et Valesius, Augustinum scribere plerisque in locis, Donatistas murmurasse et accusasse, et appellasse non dicere, praeterquam quod mere negativum est, ex ipso Augustini testimonio a Sirmundo ex epist. 162 allato Donatistas appellasse constat: « Alios apud Arelatem iudices episcopos dedit, a quibus tamen illi ad ipsum rursus imperatorem provocare maluerunt. » Si *rursus*, ergo prius quoque ad imperatorem Donatistae provocaverant. En aliud Augustini testimonium ex psalmo contra partem Donati: « Donatus, cum volebat Africam totam oblinere, tunc iudices transmarinos petiit ab imperatore. Sed haec tam injusta petitio non erat de charitate. Hoc ipsa veritas clamat, quam volo modo referre. Nam consensus imperator, misit qui sederent Romae sacerdotes, qui tunc possent Caecilianum cum illo audire. Dicta causa est, nihil probatum est, ausus est et appellare, et post collegarum sedem audire ab imperatore. Hic petitio illa probatur non esse de charitate, deinde ubique victus coepit rebaptizare. » Ubi Augustinus discrete testatur, appellasse Donatum a sententia Romani Concilii. Sed sive revera facta fuerit haec appellatio, sive non, parum interest, cum inter omnes conveniat Donatistarum de retractatorio iudicio expostulationem fuisse omnino injustam, et secundum iudicium plane indebitum et extra juris ordinem concessum. Notanda sunt haec Constantini in epistola ad Chrestum verba: « Nonnulli, ut fere fit, et propriae salutis et venerationis, quae sanctissimae fidei debetur, oblii, privatas adhuc similitates prorogare non cessant, prolate jam sententiae acquiescere nolentes. » Et infra: « Haec, quae post de promptum iudicium voluntaria assensione jam finita esse debeuerant. » Ad quae verba Marca lib. 4 de Concordia, cap. 18, § 2: « Quia alienum putabat Constantinus a disciplina, res ab episcopo Romano iudicatas refricare. » Haec Schelstratus loco laudato.

11. *Satisfit Valesii rationibus.* — Neque mu-

filus est Optati locus, aut librarium incuria corruptus, neque etiam Optatus verba epistolae Constantini ad Concilium Arelatense retulit ad Concilium Romanum; ea enim epistola a Baronio recitata scripta est non ad Patres Arelatenses post celebratum ab ipsis Concilium, ut Sirmondus et Valesius sibi persuasere, sed ad episcopos, qui Romana Synodo interfuerant, ut recte vidit Baronius, adversus quem male affertur locus Augustini in epistola 162 iam laudatus, in quo ait: « Qua in re illos quemadmodum detestetur, audistis, » quasi Augustinus immeret, Constantinum post Synodum Arelatensem exclamasse, « O rabida furoris audacia! » quod tamen gratis ac sine fundamento a viris doctissimis dictum; cum mille aliis verbis imperator detestari Donatistas potuerit, tam post Concilium Romanum, quam post Concilium Arelatense. Quare tam levi fundamento ea Constantini epistola a Concilio Romano divellenda non erat.

12. *Alia Valesii ratio.* — Nec etiam urget quod addit Valesius loco laudato, cap. 8: « Quisquis certe, inquit, eam epistolam legerit, nunquam dubitabit, quin ad Arelatense Concilium potius spectet, quam ad Romanum. Etenim statim post iudicium Synodi Romanae, episcopi partis Majorini reversi sunt in Africam, ut docet Constantinus in epistola ad Elafium. In epistola vero, de qua nunc agitur, ait Constantinus se misisse quosdam ex suis hominibus, qui obstinatos illos et episcopali iudicio parere recusantes, ad comitatum summum perducant. Quare haec epistola ad Concilium Romanum pertinere non potest. Erravit igitur Optatus, qui verba hujus epistolae ad Concilium Romanum retulit, memoria vitio in eum errorem, ut videtur, inductus, » Verum Constantinus in epistola ad Elafium, seu ad Ablavium, quam integram refert Baronius, non dicit, post iudicium Synodi Romanae statim reversos esse Donatistas in Africam; quin contra, in ea scribit, quosdam ex iisdem ad se venisse « asserentes, quod minus dignus idem Caecilianus cultu sincerissimae religionis habeatur; et quod eisdem responderam, frustra eos id iactare, quippe cum res fuissent apud urbem Romam ab idoneis ac probatissimis viris episcopis terminatae. »

13. *Ad alia Valesii argumenta respondetur.* — Nec denique negotium facessit, quod observat, Valesius, in Gestis sc. purificationis Caecilianae et Felicis, Constantini epistolam, de qua quaestio, subjungi Concilio Arelatensi. nec quod addit Valesius: « Simili errore idem Optatus scribit, Constantinum ad preces episcoporum partis Majorini, qui iudices ex Gallia sibi dari postulaverant, his verbis respondisse: « Petitissimum a me in saeculo iudicium, cum ego ipse Christi iudicium expectem. » Et tamen constat,

Constantinum nihil rescripsisse precibus illorum: sed tantum ad Anulinum proconsulem et ad Milliam episcopum litteras dedisse. Verba autem illa, quae ab Optato referuntur, sunt ex epistola Constantini ad episcopos Arelatensis Concilii: « Quae in ipsis tanta vesania perseverat, cum incredibili arrogantia persuadeant sibi quae nec dici, nec credi fas est, desciscentes a recto iudicio dato, pro quo meum iudicium comperi eos postulare? Quae vis malignitatis in eorumdem pectoribus perseverat; quoties a me iam ipso, improbissimis additionibus suis sunt condigna responsione oppressi. Qui utique, si hoc ante oculos habere voluissent, minime hoc ipsum interposuissent. Meum iudicium postulant, qui ipse Christi iudicium expecto. » Ita Valesius ex epistola Constantini ad episcopos Concilii Romani, non vero ad episcopos Concilii Arelatensis, ut ipse loquitur. Respondeo itaque, *Optatum* post libros septem de Schismate Donatistarum referre Gesta purificationis Caecilianae episcopi et Felicis ordinatoris ejusdem, ac epistolas Constantini imp., sed temporis ordine non servato. Quemadmodum Eusebium praesitisse in libro 10, cap. 7, ipsemet Valesius observat in Notis, ubi ait: « Ceterum has Constantini epistolas praeposito ordine retulit Eusebius. Nam epistola Constantini ad Caecilianum episcopum, item ejusdem epistola ad Anulinum, cum relatione ejusdem Anulini, quam supra citavi, praecedere debent epistolam Constantini ad Milliam episcopum urbis Romae. Omnes enim eae epistolae pertinent ad Concilium Romanum, quod habitum est in causa Caecilianae coram Miltiade PP., Constantino III et Licinio III coss., anno Christi cccxiii. » Denique Optatus magis audiendus, dum auctorem, quam dum collectorem agit.

14. *Defenditur Optatus.* — Nec erravit Optatus, quando ait, Constantinum ad preces Donatistarum respondisse: « Petitissimum a me in saeculo iudicium, cum ego ipse Christi iudicium expectem. » Nam non intelligit Optatus, Constantinum haec verba in aliquo rescripto, sed tantum ore tenus protulisse. Quid mirum itaque, si Constantinus post Synodum Romanam ad episcopos scribens, de iisdem Donatistis loquens, eadem verba repetat, quae ipsis coram dixerat: imo ex ea Constantini epistola constat, Constantinum, dum eam scriberet, memuisse ejusdem responsi Donatistis ante illud Concilium a se dati, quod his verbis manifeste insinuat: « Quoties a me iam ipso improbissimis additionibus suis sunt condigna responsione oppressi. » Quae ipsis itaque responderat, ex ejus memoria non excederat, cum eam epistolam scripsit.

15. *Obitus Melchiodis PP.* — (1) Ad num. 47 et seqq. *S. Melchiodis* papa anno tantum sequenti

(1) *Melchiodes*, ut censet Constantius, pag. 321, Bucherianum catalogum illustrans, in quo habetur: « Miltiades ex die VI nonas Julias a consulari Maximiano VIII solo, quod fuit mense Septembris, Volusiano, et Rufino, usque in III idus Januarii, Volusiano, et Anniano coss. » ordinatus est A. D. 311, die secunda Julii, que in feriam secundam incidebat, et A. D. 314, die 11 Januarii sepultus, cum de 16 obisset, qua ejus mors in Bucheriano indiculo consignatur. Eusebius, Hieronymus, et Prosperus Chronicon, qui tres pontificatus annos *Melchiodi* tribuunt, de duobus incompletis, et uno inchoato intelligendi sunt. *Ab Eusebii* morte ad *Melchiodis* electionem non septem dies, ut habet vulgatus liber Pontificalis, sed novem menses et aliquot dies intercedere.

vivere desiit. In Chronico enim Damasi legitur : « Milliadies annis tribus, mensibus sex, diebus novem, ex die sexto nonas Julias, a consulatu Maximiano VIII solo, quod fuit mense Septembri Volusiano et Rufino, usque in III idus Januarii, Volusiano et Amiano consulibus. » Melchias et itaque, qui anno trecentesimo decimo die secunda Julii ordinatus fuerat, anno sequenti die decima mensis Januarii ad Deum migravit, Volusiano et Amiano consulatum gerentibus, postquam sedisset, ut docent catalogi, annos tres, menses sex, dies novem, si diem emortualem includas, vel dies octo, si eum excludas. Quod confirmatur ex Indiculo Depositionis episcoporum apud Bucherium, ubi legitur : « Quarto idus Januarii Milliadiis in Callisti. » In Martyrologio Hieronymiano ad IV idus Januarii, seu ad diem decimum Januarii etiam habetur : « Deposito Milliadiis episcopi. » In eodem Martyrologio Hieronymiano ad diem secundam Julii legitur : « Deposito Milliadiis papæ. » Papebrocius in Conatu Chronico-Historico ad Catalogum Pontificum ait, videri librorum vitio factum, ut pro voce *Ordinatio*, legatur, *Deposito*. Verum locus purus est, reliquæque Melchias die ejus *Ordinationis* translatae. Sanctorum enim reliquias die eorum natali, aut die ordinationis, si episcopi fuissent, sepe translatas fuisse, nullis exemplis liquet, quemadmodum et hujusmodi translationes *Depositionis* nomine plerumque designari. Denique, ex eo quod auctor Chronici Damasi scribit, Melchiam fuisse usque ad III idus Januarii, seu ad diem undecimum Januarii, annus, diesque obitualiis hujus pontificis magis immotescunt; cum juxta regulam a nobis statutam, quando antiqui in alicujus pontificis morte memoranda uno tantum die inter se dissentiant, alii de die obitus, alii de die sepulture loquantur, sicque nonnisi in modo loquendi differant.

16. *Quot annis Melchias sedit.* — Papebrocius non animadvertens, numeros in citato Chronico Damasi loco depravatos esse, existimat, Melchiam a die secunda mensis Julii anni trecentesimo decimo Eusebii prædecessor's vicarium fuisse, eique demortuo eodem anno cccx successisse, sicque sedisse, ut habet Chronicon Damasi, « annis tribus, mensibus sex, diebus novem. » Sed cum in eo Chronico diserte dicatur, Melchiam « sexto nonas Julias anni consulatu Maximiani VIII solius notati ordinatum esse, anno sc. Christi cccxi, et supremum diem obisse mense Januario anni cccxiv, quo Volusianus et Amianus consules fuerunt, manifeste liquet, numeros depravatos esse, et vicarium illum nullo modo admittendum. Papebrocius ibidem, postquam statuit, Eusebium die xxvi Septembris anni cccx vita functum, cum jam a die xi Julii Melchiam vicarium suum creasset, ait, die octavo Octobris ejusdem anni Melchiam pontificem electum; et quia auctor Chronici Damasi conceptis verbis testatur, illum anno cccxi, quo Maximianus VIII solus consul fuit, pontificem dictum, hanc sententiæ suæ rationem affert : « Annum obitus, inquit, clare notant Volu-

sianus et Amianus coss. Non æque etiam clare initium signat Maximianus VIII solus, qui magistratum istum iniit anno cccxi. Causa tamen hunc nominandi fuit, quod crasis, jubente Constantino, tribus consularibus Maxentii, tanquam tyranni, annus, quo primum ordinatus Melchias est, vacare videretur, ob quam etiam causam ad nomen decessoris Eusebii nullus notatur consulatus. Necdum enim usus coepit frequentari, quod exolescente consulum majestate frequentissimum fuit, ut nominato ultimo consulatu, vacantes post eum anni scriberentur, iterum, tertio, quarto, etc. Post consulatum N. N. » Ita Papebrocius. Verum in tertia parte Dissert. Hypaticæ jam demonstravi, hanc formulam, « Post consulatum, » anno trecentesimo septimo usurpari coeptam esse, et ex ipsomet Damasi Chronico constat, annum cccx ea notatum fuisse, hoc modo : « Post consulatum X et VII. » Si itaque Melchias anno cccx pontificatum inisset, auctor Chronici Damasi minime scripsisset, eum sub consulatu Maximiani VIII ordinatum esse. Quod si Constantinus Maxentii consulatus in Actis publicis memorari notuisset, auctor Chronici Damasi, Volusiani et Rufini consulatus a Maxentio anno cccxi designati mentionem non fecisset. Hæc itaque viri doctissimi explicatio rejicienda, ac pro certo habendum, auctorem Chronici Damasi, qui hoc seculo vixit, posteros docere voluisse, Melchiam anno trecentesimo decimo Ecclesiam administrare exorsum esse, et post annos tres et aliquot menses e vivis excessisse. Denique, vicarium illum Melchiam fictitium esse, jam dixi. Cæterum, quod Anastasius tradit Melchiam sepultum III idus Decembris, quo etiam die nunc colitur, quove Baronius eum demortuum credidit, nonnisi de aliqua ejus translatione intelligendum, quæ sepulture nomine, ut sepe fit, designata est.

17. *Eucharistia ad absentes mitti solita.* — Ex tantis tria veterum Pontificum Romanorum decreta, quæ Baronius de *Eulogijs* seu pane benedicto intelligenda censuit. Verum, ut observat Schelstrabus in singulari opere de Disciplina Arcani, cap. 7, art. 5, ubi prælata decreta explicat, inter eruditos nunc convenit, in iis decretis agi de primitivæ Ecclesiæ consuetudine, quæ episcopus ad Urbis presbyteros, qui sacrificio diebus Dominicis adesse non poterant, sacramenta mittebat. Melchias decretum ita habet : « Illic fecit, ut oblationes consecrate per ecclesias ex consecrato episcopi dirigerentur, quod declaratur fermentum. » Siricio istud in Pontificali tribuitur : « Illic constituit, ut nullus presbyter missas celebraret per omnem hebdomadam; nisi consecratum episcopi loci designati susciperet declaratum, quod nominatur fermentum. » Tertium decretum est Innocentii I in epistola ad Decentium Eugubinum cap. 5. « De fermento, quod die Dominica per titulos mittimus, superfluum nos consilere voluisti, cum omnes ecclesie vestre infra civitatem sicut constituta, quarum presbyteri, quia die ipsa propter plebem sibi creditam vobiscum convenire non possunt, ideoque fermentum a nobis confectum per acolythos

accipiunt, ut se a vestra communione maxime illa die non iudicent separatos. Quod per parochias fieri debere non puto, quia nec longe portanda sunt sacramenta, nec vos per cœmeteria diversa constitutis presbyteris destinamus, sed presbyteri eorum conficiendorum jus habent atque licentiam. » Lupus tomo III Conciliorum in Responsis ad Michaelis Cœmularii calumnias notat, primis Ecclesie temporibus ob paucitatem fidelium non fuisse in civitatibus plures quam unam ecclesiam, in ecclesia unum, non plura altaria, et ad altare illud, munus, non plura sacrificia eodem die fuisse oblata. Quæ omnia ex variis antiquitatis monumentis constant; ex quibus apparet, usum obtinuisse, ut episcopi diebus Dominicis in ecclesia sacrificium offerendo presentem populum ex oblatis communicarent, ad absentem vero ex oblatis consecratis mitterent. Hinc Justinus martyr in Apologia pro Christianis testatur, diebus solis seu Dominicis sacramenta per diaconos ad absentes delata fuisse. Per absentes autem non solum infirmos et captivos, sed etiam sacerdotes, qui missæ pontificali adesse non poterant, Lupus intelligit.

18. *Eucharistia fermentum appellata.* — De hac itaque consuetudine explicandum est *Melchiadis* decretum, quod, ubi plures ob fidelium multitudinem ecclesie institutæ essent, oblationes ex consecratu episcopi, diebus nimirum Dominicis, dirigerentur. De ea etiam intelligendum illud *Siricii*, ut nullus presbyter missas celebraret per omnem hebdomadam, nisi die Dominico consecratum episcopi suscepisset. Hæc enim Innocentius citatus clarissime explicat, cum fateatur, die Dominico per titulos infra civitatem constitutos consecratum mitti consuevisse, quod acolythi ad presbyteros, qui illa die propter plebem sibi creditam sacrificio pontificali interesse non poterant, perferabant. Vocat autem Innocentius hoc ipsum consecratum *sacramenta*, negatque ad cœmeteria extra Urbem constituta destinanda esse: « Quia, inquit, non longe portanda sunt Sacramenta, » quod de corpore et sanguine Christi intelligendum vix negari potest. Schelstratius citatus sollicite inquirat, cur iis in decretis tam obscure agatur de Eucharistia, ut divinari quasi oportuerit, an per fermentum corporis et sanguinis Christi sacramenta intelligerentur. Potuissent enim Summi Pontifices claris verbis decernere, Eucharistiam, quia fermenti instar fidelium unionem fovet, ex consecratu episcopi ad absentes presbyteros transmitti debere. Verum nihil horum, nec Melchades, nec Siricius dicunt, sed sub fermenti nomine totum sacramentum comprehendunt. Neque ipsum populum aliud quam fermenti nomen sacris donis tribuebat. Horum rationem ex disciplina arcani et occultatione sacrorum mysteriorum, quæ per quinque priora Ecclesie sæcula in usu fuit, desumit Schelstratius; ex qua factum, ut tam Romani Pontifices in decretis, quam fideles in colloquiis, sacramenta Eucharistie sub fermenti nomine occultarent. Hinc Schelstratius articulo sequenti ostendit, ex

disciplina arcani plerosque Patres de realis corporis et sanguinis Christi presentia locutos, et Eucharistiam typum, figuram, symbolum, imaginem, mysterium frequenter divisisse, non quod corpus et sanguinem Christi in ea contineri negarint, sed quod catechumenis seu non initiatis ex Ecclesie disciplina eam occultari voluerint.

19. *Decretalis Melchiadis.* — Inter Decretales Pontificum Romanorum habetur una Melchiadis « ad omnes Hispaniæ episcopos, quæ dicitur data kalendis Martii, Volusiano et Rufino viris clarissimis coss., » quæ non potest non esse supposititia, cum jam a die decima Januarii illius anni, nempe insequentis, Melchades fato functus fuisset. Præterquam quod citatur in ea Scriptura juxta Hieronymi versionem, et refertur prolixum fragmentum ex Eucherii homilia de Pentecoste, quæ communiter attribuitur vel Eusebio Emiseno, vel Fausto Regiensi Melchade junioribus, Melchiadi Sylvester successit, ut anno sequenti videbimus, postquam sedes cessasset dies XXI, non vero dies XV, ut perperam legitur in Chronico auctori veterum Pontificum.

20. *Indulgentia debitorum a Constantino concessa.* — Hoc anno, dum Colonia *Constantinus* esset, Gallicanum censum retractavit, indulgentiasque debitorum per Gallias, ac nominatim per *Lugdunensem primam* tribuit, ut videre est in Codice Theodosiano, l. 1 : *Sine censu*, missa « ad Antonium Marcellinum præsidem provinciæ Lugdunensis primæ, » quæ dicitur « dat. kalend. Jul. Agrippinæ, Constantino A. V et Licinio C. coss., » id est, « Constantino Augusto V et Licinio Cæsare. » In ea famen verba error irrepsit. Nam, ut observat Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani, anno cccxix quo Constantinus quintum consulatum gessit, hic non in Gallia, sed in Pannonia hæsit. Idem Gothofredus hanc legem transferendam putat ad annum cccxii, quo, inquit, constat Constantinum, antequam in Maxentium moveret, egisse in Gallia inferiori, et nominatim Agrippinæ, ut liquet ex Eumenii Panegyrico, qui incipit : *Facere*. Unde et colligit, solemnem Panegyricum Flaviensium nomine dictum Constantino, ad eundem annum pertinere; cum ea lex ad præsidem provinciæ Lugdunensis primæ, in qua sita Flavia seu Augustodunum, missa sit; et Eumenius gratias agat de remissis a Constantino debitis. Quare legendum existimat, « Constantino Augusto II et Licinio Cæsare II coss., » qui consulatus anno cccxii gestus.

21. *Epocha gratiarum actionis ab Eumenio recitata.* — Sed, ut in Dissertatione Ilyptica parte II, cap. 6, num. 6, ostendi, Eumenii gratiarum actio Flaviensium nomine recitata est anno cccxi quo Constantinus quinquennalia dedit, quorum, cap. 13, idem orator meminit; estque tantum de remissione speciali: laudata vero lex de causa provinciæ Lugdunensi communi agit. Præterea toto anno cccxii Constantinus in Italia fuit, quo ultimis mensibus anni cccxi se contulit adversus Maxentium pugnaturus; sed non ante mensem Julium, quo citata lex *Sine*

censu, data. Ea enim Constantini expeditio annua fuit, ut suo loco dictum. Quare hæc lex non cum Constantini quindeccennialibus ac anno cccxi, sed cum præsentī Constantini Aug. III et Licinī Cæsaris consulari notato copulanda. Certe hoc anno Constantinus delatores repressit, censumque retractavit, ut claret ex L. 1 et 2 *De censu*, et lege 1 *De petitionibus*, ad populum Romanum, quæ extant in Codice Theod. Et præterea post mensem Marium in inferiorem Germaniam venit, ut jam demonstravi. Porro quia hæc lex a Constantino, cui Gallia parebat, emissa, is in subscriptione *Augustus*, Licinius vero tantum *Cæsar* appellatur, cuius rei alia habemus exempla.

22. *Valerius Valens tyrannidem arripit.* — Hoc anno « Valens imperator creatus, » inquit Victor in Epitome, qui postquam Maximini mortem narravit, subiungit : « Valens a Licinio morte muletatur. » De hoc Valente loquitur Lactantius lib. de Mortibus Persecutorum, cap. 50, ut jam observavi in prima hujus tomi editione, licet re tunc satis non examinata ejus imperium anno suo non reddidisset. Ibi Lactantius, Maximini morte recitata, ait : « Licinius summa rerum potitus, imprimis Valerium, quem Maximinus iratus nec post fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, necari jussit. » Nec dubitari potest quin Valerius iste idem sit cum Valente a Victore memorato, cum Goltzius inter nummos triginta tyrannorum, qui imperante Gallieno Rempublicam Romanam afflixere, hunc referat : ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΛΑΕΡ. ΟΥΛΑΕΝΣ. ΣΕΒ. Λ. Α. *id est*, « imperator Cæsar Publius Valerius Valens Augustus. Anno primo. » Nummus tamen ille ad Valerium Valentem Licinī jussu occisum, non vero ad Valentem, qui post Valerianum in Persidem abduchum tyrannidem arripuit (ut testatur Pollio lib. de Triginta Tyrannis, cap. 19), omnino pertinet, licet Mediobarbus huic Valenti, qui brevi in Macedonia imperavit, attribuat.

23. *Valerius Valens parum lactenus cognitus.* — Vix *Valerius Valens* Augustus e tenebris emergerat, cum Robertus Spark V. C. in nova editione operum Lactantii Oxonii in lucem emissa scripsit, hunc Valerium hominem fictitium esse, et loco *Valerium*, quem legendum esse *Valeriam*, quam. Verum hæc manuscriptorum Lactantii Colbertini, quod unicum ad nos pervenit, non emendatio, sed depravatio est. Quod ut certius demonstrarem, referam hic integrum Lactantii locum, et hac occasione pauca quæ de isto imperatore detegere potui, eo libentius proferam, quo ab illustratione historie imperialis, ecclesiastica summam lucem accipiat. Lactantius itaque citatus, ait : « Licinius summa rerum potitus imprimis Valerium, quem Maximinus iratus, nec post fugam quidem, cum sibi videret esse pereundum, fuerat ausus occidere, idem Candidianum quem Valerius ex concubina genitum ob sterilitatem adoptaverat, necari jussit. Mulier tamen, ut cum vixisse cognovit, mutato habitu comitatu ejus se miscuit, ut fortunam Candidiani specularetur; » et reliqua anno sequenti num. 43 recitata.

24. *Quo anno tyrannidem sumpsit.* — Valerius anno cccxiii. Maximino a Licinio superato et in fugam coniecto, sese Augustum dixit; quod factum fuisse oportet inter kalendas Maii quo die Maximinus devictus, et mensem Augustum quo periit. Lactantius citatus, cap. 47, narrato eo proelio ait : « Videt Maximinus aliter rem geri quam putabat. Projecit purpuram et sumpta veste servili fugit, etc. raptisque filiis et uxore, et paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem. Sed in Cappadocia collectis ex fuga et ab Oriente militibus substitit. Ita veslem resumpsit. » Quare Maximinus tribus circiter mensibus post fugam illam vixit, ut anno cccxiv, num. 7, exposui, et paulo ante cum Valerius purpuram sumpsit; existimans actum esse de Maximino, eamque sibi debitam, et quod de familia Diocletiana esset, et quod ejus filius tanto oneri adhuc impar, ejus vero filia Candidiano desponsa esset : « Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agentem in annis octo, et filiam septennem quæ desponsa fuerat Candidiano, extinxit Licinius, » inquit Lactantius, cap. 50. Sparki autem correctio sustineri non potest : cum Lactantius, quos Licinius occidi jussit enumerans, priores *Valerium et Candidianum* memoret, tumque referat, Candidiano occiso, Valeriam fugam cepisse. Unde Valerius cum Candidiano inter primos occisus; contra vero Valeria ultima ex Diocletiani familia per varias provincias *quindecim mensibus* pervagata *postremo* cum matre penas dedit, ut loco citato ex Lactantio ostendimus. Rejicienda itaque ea emendatio, qua etiam posita, *Valerius* in Lactantio necessario querendus esset.

25. *Cognominatus fuit Valens.* — Valerius iste diversus non est a Valente quem Victor in Epitome testatur nuncupatum imperatorem dum verba facit de iis quæ inter annum cccvi quo Constantius Chlorus vita functus est, et annum cccxii quo Maximinus interiiit, contigere, ubi ait : « Licinius Augustus efficitur; parique modo Alexander apud Carthaginem imperator fit : similique modo Valens imperator creatur, quorum exitus iste fuit. » Ubi Victor non asserit Valerium eodem tempore quo Alexander, factum esse imperatorem, sed tantum simili modo dictum scilicet esse imperatorem. Tum omnium horum aut imperatorum aut tyrannorum interitum recitat, et suam narrationem his verbis claudit : « Maximinus apud Tarsum morte simplici periit. Valens a Licinio morte muletatur, » ubi Victor mortem Valentis cum morte Maximini, quemadmodum Lactantius mortem Maximini cum morte Valerii conjungit. « Sic inter genitus, inquit Lactantius, quos tanquam cremaretur, edebat, Maximinus nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit. Hoc modo Deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps nec radix remaneret. Nam Licinius summa rerum potitus imprimis Valerium, » et cætera numero præcedenti relata. Quamobrem Valerius et Valens nomina sunt ejusdem principis, qui Valerius Valens vocabatur, quod supra demonstratum est numismate græco : ΑΥΤ. Κ. ΠΟΥ. ΟΥΛΑΕΡ. ΟΥΛΑ-

ALSC. CER. L. A. Verum est Mediolanum in numismatis imperatorum et Theonardum in Notis ad librum citatum Lactantii pag. istud attribuisse Valenti proconsuli Achaiae, qui Gallieno imperante tyrannidem arripuit, et numeratur inter XXX Tyrannos a Trebellio Pollione, cap. 19. Sed hic Valens, non P. Val. Valens, sed Valens Thessalonicens nuncupatus, ut discimus ex Ammiano lib. 21, cap. 16. « In hujusmodi controversiarum paribus (Constantinus etiam Gallieno ferocior. In enim perduellionum crebris verisque appetitus insidiis Aureoli, et Postumi, et Ingenui, et Valentis cognomento Thessalonici, aliorumque plurimum, etc.) » cum tamen Thessalonici cognomen in laudato nummo non legatur.

26. *Valerius Valens diversus a Valente a Licinio Caesare dicto.* — Praefere Valens in eo nummo expressus non potest esse Valens de quoamno cccxviii, num. 1, ex anonymo Valesiano egi a Licinio anno cccxiv Caesar creatus. Is enim Valens nunquam Augustus fuit, et conditionibus pacis Constantium inter et Licinium compositae ad privatam sortem reductus, Verum quidem est apud Zoëzimum lib. 2, pag. 679, haberi inter conditiones pacis, « ut Valens appellatus a Licinio Caesar, quod perhiberetur eorum auctor esse malorum quae acciderant, et medio tolleretur. » At in textu graeco id non legitur, sed tantum: ὁὐδέντα δὲ, τὸν ἐπὶ Λικίνιος Καίσαρα καθ'ἑαυτὸν, ἀποβήσεται, τὸν ἀναβήσεται ἑαυτὸν ἄλλοι ἄλλοι διατάξουσιν; et verbum ἀποβήσεται, non solum occidere aut trucidare, sed etiam evauctorare ac deponere significat: cuius rei exemplum infra exhibebo. Quare error ille non Zoëzimo qui idem ac anonymus Valesianus et Petrus Fabricius scribit, sed interpreti ejus adscribendus. Valerii nomen proprium erat familiae Diocletiani, ut in nummis videre est; in nummis Diocletiani ut plurimum legitur: Imp. C. C. Valer. Diocletianus, P. F. Hug. In nummis Senioris Maximiani imp. C. M. Aur. Val. Maximianus, P. F. Aug. In nummis Constantii Chlori Fl. Val. Constantius, P. F. Aug. In nummis Galerii Gal. Val. Maximianus N. C. vel J. C. Gal. Val. Maximianus, P. F. Aug. In nummis uxoris ejus Diocletiani filiae, Gal. Valeria Aug. In nummis Maximini, Gal. Val. Maximinus N. C. vel J. C. Gal. Val. Maximinus P. F. Aug. In nummis Severi, Fl. Val. Severus Nobil. Caesar, vel imp. Fl. Val. Severus P. F. Aug. In nummis Licinii, imp. C. F. Val. Licinius, P. F. Aug. Denique quia Constantinus Magnus ob Constantium patrem a Maximiano Herculeo adoptatum, et Faustam ejus conjugem Herculi filiam, e familia Diocletianae erat, in nummis infio ejus imperii percussis inscribitur: Fl. Val. Constantinus Nob. C. vel imp. C. Fl. Val. Constantinus, P. F. Aug. quod confirmat egregium numisma anno cccvi, num. 44, a me recitatum. Ex nummis itaque, Lactantio et Sexto Victore inter se collatis, constat Valerium cognomento Valentem inter imperatores numerandum esse.

27. *Refellitur sententia Cuperi.* — Cuperus quia eruditus Notis Lactantium illustravit, in epistola ad Paulum Vechum qua exat inter ejus Notas, pag. 13, ait se vix dubitare quin sententiam mutaturus sim; si incidere in ea quae ipse de Valente notavit. Sed examinalis iis quae vir eruditissimus hanc in rem scripsit in sententia mea magis confirmatus fuit, neque dubitavi quin eam tandem omnes amplexuri sint. Citat Paulum Diaconum in Miscell. lib. 2, in qua omnia fere perturbata, et Victorem cui standum est, praetermittit. Secundo scribit: « Valens eodem tempore neci non fuit datus, sed a Licinio post cladem ad Gibalum per Constantium acceptam Caesar est creatus, et occisus postulantem Constantium eum pacem eidem daret. » At Cuperus duos Valentes toto caelo diversos confundit; nam Valens ille fuit tantum Caesar, nunquam Augustus; et Valens, de quo quaestio, Augustae dignitate exornatus fuit, sicut omnia ejus argumenta corruunt, neque mirum cum in Lactantii capite 50 Valerium in Valerium mutet. Sibi tamen ipsemel objicit Lactantium capite sequenti Valeriae mortem pluribus enarrare; ad quod respondet putare se Lactantium eodem illo capite et in principio rerum quas post victum Maxentium aggressus est Licinius obiter narrare. Verum si attento animo Lactantium legisset, nunquam sibi persuasisset, personam quam « imprimis Licinius necari jussit » cap. 50, unam et eandem esse cum ea quae *postremo patris dedit* cap. 51. Addit Cuperus in epistola ad Voetium, nummos in quibus Valens Augustus appellatur, sibi suspectos esse, quia Valens tantum Caesar fuit. At distinguendo duos Valentes; hoc argumentum evanescit. Subdit, se summopere optare nummos illos inspicere et manibus tractare. Sed si hujusmodi probationis genus admittendum sit, actum est de omnibus nummis a viris doctis vel visis vel tractatis, vel in museis asservatis, vel quod rariores essent processu temporis deperditis, imo MSS. quae in bibliothecis et archivis asservantur a criticis amplius adhibenda non sunt.

28. *Refutantur alii viri docti.* — At, inquit aliqui, hujus Valerii Valentis nulla in historicis de Maximino Diocletiano et Galerio loquentibus mentio, sed illorum Vitae nullibi extant. Peto ego ab eisdem ubi Julianum Diocletiano imperante tyrannum, ejus solus Libanius obiter meminit, ut anno cccvi indicavi, inveniant. Num ideo imperator chimericus? Ubi Perpernam Licinium tyrannum, nullibi praeterquam in unico nummo memoratum. Neque enim Victor de Caesaribus eum agnovit, eum cum in duos dividat, ut suo loco visum, et eodem tempore Licinianum eum Valente tyranno sub Decio, et Perpernam eum Hostiliano ejusdem Decii filio confundat: « Hujus temporibus, inquit, Valens Licinianus imperator effectus, » eum dicere debuisset, « Valens et Licinianus imperatores effecti sunt. »

SILVESTRI ANNUS 4. — CHRISTI 314.

1. *Silvester papa.* — Christi anno trecentesimo decimo quarto, Volusiano et Aniano coss., kalendis Februarii, Silvester Romanus. Ruffini filius ex presbytero subrogatus in locum Melchiadis sedere cepit. Quae autem ab eo gesta sint in pontificatu, pro temporis ratione, certis annis, quibus facta esse noscuntur, dicturi sumus: et de tempore, quod annis sederit, in ejus obitu agemus. Porro toto caelo (quod aiunt) errare constat eos, qui ingressum Silvestri ponunt anno septimo, vel (ut habet depravate Eusebii Chronicon) anno quinto imperii Constantini; ex his enim, quae ex Optato, Augustino ipsoque Eusebio, et Actis ecclesiasticis et proconsularibus sunt recitata, ea luce clara erroris apertissimi arguuntur.

2. *Maximinus victus a Licinio Christianis dat pacem et misere obit.* — Hoc eodem anno Maximinus imperator adversus Licinium bello agens superatur, compelliturque urgente numine in deorum cultores ulcisci, et Christi gloriam predicare: haec vero omnia quomodo se habuerint, Eusebius¹ in primis narrat his verbis: « Ejus autem rei ejusmodi causa fuit. Cum magnitudinem imperii, ei non pro dignitate (indignissimus enim erat) commissi, amplius recte ferre non posset; sed propter vacuitatem modestiae, imperatoris animum mire exornantis, inepte res suscipere aggressus fuisset, et omni insolenti arrogantia ostentatione animum temere et inconsiderate extulisset; jam contra imperii consortes, qui ipsi omnibus rebus, ut genere, eruditione, dignitate, prudentia, et (quod est caput omnium) moderatione animi, sinceraque in verum Deum pietate praestabant, confidenter mente facinus audax instituit, ac se summum honoris gradum inter eos tenere praedicavit; atque adeo ad tantam tanque insanam processit demerentiam, ut amicitiae foedere, quod pactus fuisset cum Licinio, rupto violatoque, bellum crudele contra jus fasque omne excitaretur. Tum exiguo temporis momento omnia seditione permiscere, omnes civitates perturbare cepit; exercitum ex hominibus multitudine infinitis cogere, acie contra Licinium instructa ad dimicandum exire, damonum fiducia, quos ipse deos putabat, constanter niti, et innumera bilibus armatorum copiis arroganter se jacitare. At cum ad manus ventum esset, ele-

menti Dei obtutu fuit et providentia prorsus destitutus, victoriarum ex ipso uno et solo omnium Deo Licinio donata.

3. « Primum ergo turba illa armatorum, qua tantopere confusus fuerat, misere periiit. Et ubi satellites eum nudatum desertumque reliquerant, et ad Licinium victorem se contulerant, infelix ille regium apparatus ipsi certe parum decorum et consentaneum quam celerrime exiit; animoque timido, abjecto, effeminatoque in plebeciorum multitudinem clanculum irrepit; deinde fugam cepit, et ruri inter vicos se abdidit; atque dum ad hunc modum vitae suae salutem et incolumitati prospiciebat, aere hostium manus evitavit. In quo plane divina oraacula certa veraque re ipsa demonstravit, in quibus dictum est²: Non salvabitur rex per multam virtutem suam, et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suae. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suae non salvabitur. Ecce oculi Domini super metuentes eum, et in eis qui sperant super misericordia ejus, ut eruat a morte animas eorum. »

4. Sic igitur tyrannus totus ignominia et dedecore perfusus, ubi in sui imperii partes regressus fuit, primum furiosa bile inflammatus, multos prophetas et sacerdotes deorum, quos jam pridem ipse in summa habuerat admiratione, et quorum oraculis impulsus bellum susceperat, tanquam prestigiosiores, veleratores, denique salutis ipsius profidiores trucidat. Deinde Christianorum Deo gloriam tribuens legem pro eorum libertate accuratissime plenissimeque constituit, et exemplo lethali angore exercitatus, absque ulla temporis dilatione decessit e vita. Lex autem ejus subjectis pro Christianis promulgata talis fuit:

5. « Imperator Caesar Caius Valerius Maximinus Germanicus, Sarmaticus, Pius, Fortunatus, Invictus, Augustus suis S.

« Provincialium nostrorum utilitati assidue et sine intermissione consulere nos omni ratione decet, atque ea illis libenter velle praestare, quibus eorum omnium emolumenta rectissime constituuntur, et quae videantur ad commune eorum adiumentum et commodum vel maxime pertinere, ac quae Reipublicae presidio convenient, quaeque cujusque menti

¹ Euseb. hb. ix. c. 8.² Psal. XXXII.

et cogitationi grata sint, neminem ignorare; imo vero quoque ad illud libenter se transferre; et velut animo recurrere, et singulos homines hoc intelligere, hoc intra se complecti, minime obscurum esse putamus. Cum igitur ante hoc tempus, ex eo quod patres nostri divinissimi Diocletianus et Maximianus mandaverant, ut Christiani a conventibus agendis prohiberentur, multos tumultus multasque dirptiones a publicis magistratuum ministris fieri, et postea idem malum ad provincialium nostrorum molestiam (quorum quieti cum primis providere laboramus) longius manare eorumque faentillas dissipari et conteri perspicue intelligeremus; litteris anno præterlapso ad prefectos cuiusque provincie datis decrevimus, sancivimusque, ut si quis in animo haberet, talem vite consuetudinem, aut religionis illius observationem consecrari, hunc libere et absque impedimento suæ ipsius sententiæ et instituto posse adherescere, et a nemine omnino impediri prohiberique; et illis faciliem potestatem fieri, ut absque metu aliquo aut suspitione, quod cuique visum esset, id quisque transigeret.

6. « Verum jam nos minime præterit, iudices nonnullis nostra mandata pro nihilo putasse, effecisseque ut et nostri homines non modo de nostris edictis vehementer dubitent, verum etiam religionis institutis, quæ ipsi maxime placere videntur, præ metu lenius ac tardius se accommodent. Quare ut deinceps omnis causa dubitationis et timoris sublata sit, hoc edictum divulgari statuimus; quo omnibus plane constet, ex hac nostra donatione liberam esse potestatem illis, qui islam sectam et religionem sequi voluerint, eam pro arbitrato sancte (ut eorum mos fert) et anguste excolendi. Quam etiam ut Dominica et sacras aedes reficiant, a nobis concessum est. Et quo nostra donatio liberalior et munificentior fiat; hoc etiam promulgandum censuimus, ut si quæ aedes aut agri Christianorum juris antehac existerint, qui ex patrum nostrorum mandato in fisci relati sunt, sive ex aliqua civitate occupati, sive ab alienati per venditionem, sive pro munere alicui donati; hi omnes ad antiquum Christianorum jus resituantur; hocque mandavimus, uti nostram pietatem atque providentiam inde omnes satis dilucide animadvertant. Iste sunt ipsius tyranni voces, quas non anno integro post edicta contra Christianos columnis ab ipso proposita, litteris mandandas curavit. » Hucusque Eusebius; apud quem in nota temporis errorem inesse certum est; cum infer se pugnet, quod dicitur primum in edicto nuper recitato, anno præterlapso jam Maximinum pro Christianis dedisse ad Sabinum recitatas superius litteras, postea vero nondum exactum dicat annum ab edicto ejus contra Christianos prolato, quod ante litteras ad Sabinum datum constat. Sed subdit post hæc Eusebius :

7. « At cui paulo ante nos quidem impii, Dei oses, et totius mundi perniciës videbamur, usque adeo, ut nec civitatem, nec agrum, nec solitudinem, aut locum desertum incolere nobis permissum esset, ab eodem jam decreta et leges pro nostra libertate

conscripta sunt, flem qui non pridem igne, ferro, bestiarum et volucrum laniatu ante oculos tyranni assumpti erant, et quodvis genus pœnæ, supplicii, et discessionis e vita, miserandum in modum tanquam nequam et scelesti homines perpassi; hi jam ab eodem cum creduntur veram piæque religionem colere, tam dominica resarcire permittuntur; et jura quædam ad eos spectare, idem tyrannus testatur ac concedit. Atque ejusmodi palam confessus, aliquo saltem poliebatur beneficio, propterea quod minus quam pati oportuerat, passus est; qui quidem repentina Dei percussus plaga, in secunda belli conflictatione occubuit.

8. *Ex pace res Christianorum florescunt.* — « Ac talis vite exitus illi contigit, non qualis ducibus bellicosus, qui pro virtute, proque amicis et familiaribus in prælio fortiter se gerentes, fidenti animo gloriosam mortem subierunt; quandoquidem ille, utpote impius et Dei adversarius, dum ipsius exercitus passim jam in campo instructa acie versabatur; domi ipse moratus, et intra parietes se occultans, inopinato Dei flagello corpore toto percussus fuit, debitumque pro scelerebus luit supplicium, sic ut gravibus dolorum stimulis, et acerbo cruciatu morstu agilitatus, famisque confectus diritate, pronus in terram mueret. Ejus vero caro universa, ardore caelitus injecto et hand aspectabili contabuit, adeo ut ea pedetentim exesa absumptaque, tota pristina forme effigies tandem penitus deleteretur, et tanquam simulacrum quoddam ossium exsiccatum longinquitate temporis exhaustum attenuatumque illi solum relinqueretur; sic ut qui præsto aderant, ejus corpus nihil aliud esse existimarent, quam sepulcrum animæ, que in eo quasi in cadavere penitus putrefacto defodebatur. Et cum æstus adhuc vehementer eum ex intimis medullis inflammasset, ei exilierunt oculi, et e propria sede, in qua conquieverant, elapsi, ipsum cæcum omnino reliquerunt; deinceps agre spiritum duccens, Domino confidit, mortemque invocat; ad extremum ista propter amentiam et temeritatem contra Christum admissam, merito se perpeti confessus, animam efflat. » Hucusque de exitu Maximini Eusebius. Apud Tarsum cum obiisset diem, Zozimus¹ atque Eutropius testantur.

9. At post hæc subdit Eusebius² : « Sic ergo cum Maximinus, qui ex reliquis omnibus pietatis hostibus pessimus plane fuit, e medio sublatus esset, ecclesie, gratia Dei omnipotentis, ab ipsis fundamentis denuo ædificatæ erectaque fuerunt; et non solum verbum Christi suum splendorem ad gloriam Dei verum omnium moderatoris longe lateque profudit, majoremque quam antea recuperavit libertatem; verum etiam impii et nefarii pietatis hostes turpi dedecore et maxima ignominia affecti sunt. Nam primum Maximinus ille ab ipsis imperatoribus omnium hostis infestissimus prædicatus est, et per edicta publica tyrannus scelere et impietate plane perditissimus, infamia turpissimus, Dei maximus

¹ Zozim. lib. II. Eutrop. lib. X. — ² Euseb. lib. IX. c. 9.

osor perspicue nolatus. Ex tabulis etiam et inscriptionibus, quae erant in ipsius et Iberorum suorum honorem in singulis civitatibus collocatae, aliae et sublimes in solum dejectae confringuntur; aliae tanquam vultu ipso et exteriori effigie deleta, deformi et tenebrioso colore oblitiscuntur. Statuae etiam quae ad ejus venerationem et amplitudinem erigebantur, simili ratione debribate confringuntur; et iis, qui in ea probra intorquere et contumeliose insultare voluerunt, risu et ludibrio exponuntur. » His quae scribit Eusebius, consentientia habet S. Gregorius Nazianzenus¹ in Iulianum, haec dicens: « Nec denique Maximinus, qui utroque posterior ac superior fuit persecutor, ejus signa plaga ob eam rem acceptae imagines et statuae ferunt, publice adhuc prostantes, foedamque corporis mutilationem sempiterna infamia nolantes, in animum unquam induverunt. » Haec Gregorius.

10. Quod vero ait Eusebius, Maximini quae extabant inscriptiones fuisse tenebrioso colore oblitiscas, meminisse debemus, quod Lampridius in Helioagabalo scribit, moris fuisse, tyrannorum titulos bello legere. Sed prosequamur Eusebium haec de ejus familiaribus subjicientem: « Deinde alii, qui pietatis in Deum inimici erant, omnes honores, omnia splendoris insignia protus adimuntur. Universi porro qui videbantur Maximini partes defendere, qui praecipuis dignitatis ornamentis ab eo honorati erant, quique quo illi magis blandirentur in nostram religionem proterve et petulantem impetum fecerant, interfecti sunt: ut Pencilius, qui praeter caeteros apud cum in summo honore summaque reverentia habebatur, et inter amicos illius carissimus erat, iterum et tertio consul factus, generalisque omnium rationem in ejus imperio referendarum praefectus ab eo constitutus; ut Curtianus, qui eodem modo per omnes honores gradus praerectus est, infinitaque caede Christianorum, qui erant in Aegypto, insigniter nobilitatus; ut alii non pauci, quorum conatu fines Tyramidis Maximini et roborati et propagati dicuntur.

11. « Theotecnium porro ultio divina, quae in oblivionem scelerum ejus contra Christianos editurum neulquam venerat, ad eundem numerum adjunxit; nam quanquam propter statuam, quam Antiochia exerebat, putabat se rem prospere gesturum, et jam praefectura a Maximino donatus erat, lamen Licinius cum Antiochiam advenisset, et de praestigiatoribus habuisset questionem, et prophetas ac sacerdotes statuae nuper fabricatae consecratos verberavit graviter cecidisset; et qua ratione, quibusve simulationis involucris illas fraudulentas praestigias obtexissent, sciscitatus esset; usque adeo ut ipsi praetormentorum cruciati nullo modo amplius celare possent, totumque mysterium aperuissent, et fallaciam illam Theoteci machinatum prodidissent; quo debitum omnibus supplicium irrogaret, primum ipsum Theotecnium, deinde reliquos praestigiarum

socios post multas plagas ipsis inflictas morte multavit. Istitis omnibus adjecti fuerunt Maximini liberi, quos jam ipse tam honoris regii, quam inscriptionum in tabulis ac picturis insculptarum participes effecerat. Quinetiam hujus tyranni cognati et familiares, qui ante tam insolenter gloriosi erant; et sequae omnes homines suae dilioni subiectae jaciterant, eadem supplicia cum his, quos commemoravimus, summa cum ignominia et turpitudine sustinuerunt. Signidem disciplinam non exceperant, non norant, neque intellexerant sacrarum Litterarum admonitionem, quae sic loquitur²: Nolite sperare in principibus, neque in filiis hominum, in quibus non est salus. Exiit spiritus ejus, et revertetur in terram suam; in die illa peribunt omnes cogitationes eorum.

12. « Sic igitur impiorum sordibus expurgatis, praefata imperii gubernacula firma, stabilia, omnis invidiae expertia, solis Constantino et Licinio jure remanserunt; qui quidem simulataque infestos Dei adversarios initio regni ex hominum vita evenerant, et Deum suarum rerum prospere gestarum auctorem lubentibus animis agnoverant; cum studium virtutis et pietatis, tum verum cultum et gratiarum actionem quae Deo se debere intelligebant, per leges et decreta pro Christianis sancita manifesto declararunt. » Illeusque Eusebius; qui et veram pietatem Licinio quoque, perinde ac Constantino, tribuere videtur, sicut et in oratione panegyrica³ habita Tyri in dedicatione ecclesiae, ubi ait: « Jam (quod quidem non alias) summi imperatores honorem, quem sunt a Deo consecuti, plane sentientes, in detestabiles mortuorum idolorum vultus ac effigies expiant, profanos daemnonum cultus proterant, veterem errorem a patribus ductum irrideant, unum solum Deum communem, cum omnium, tum ipsorum patronum agnoscant, Christum Dei Filium summum universorum regem fateantur, cum Salvatore inscriptionibus in columnis incisus promulgent, et praefata ejus facinora victoriarum contra impios partas, litteris majusculis ad perpetuam memoriam in tabulis media in Urbe, quae totius terrarum orbis regina est, collocatis scite describendas curarint; adeo ut ex omnibus, qui a primo aeo extiterint, solus Jesus Christus Salvator noster, ab imperatoribus, qui summum in terris principatum obtinent, non tanquam rex ab hominibus de more constitutus esse concedatur, sed ut ingenium Dei omnipotentis Filium, et Deus in se universalis moderator, summa veneratione dignetur. » Haec ipse.

13. Testatur idem Eusebius de Maximino, motum esse insidias Constantino, sed ipsum divinitus admonitum periculum antevernisse; nam ait³: « Quo morte extincto, alii generis communique cum eo juncti, qui clandestinas Constantino subdole et veteratorie struebant insidias, iidem prehensi sunt, idque Dei clementia, qui eorum omnium consilia

¹ Greg. Naz. orat. 1. in Julian.

² Psalm. cxlv. — ³ Apud Euseb. lib. X. c. 4. — ³ Item in Vita Const. lib. I. c. 40.

mirandum in modum famulo suo per visiones quasdam patefecit; nam illum saepenumero divino suo dignavit aspectu, perque divinam visionem ei res, quae supra hominem putanda sunt, ostendit, et varias perolationes rerum suggestit futurarum. Miracula vero per Dei gratiam illi ostentata nec dicendo quidem exprimi possunt, neque oratione praetera quisquam ea subsidia complecti valet, quae Deus servo suo suppeditare dignatus sit; quibus firme sepius, reliquum vite cursum tuto et tranquille tradidit, benevolentia subjectorum est in primis laetatus; laetatus etiam, cum omnes ipsius dilecti parentes, vitam pacatam et tranquillam degere cerneret; laetatus denique maxime, cum Dei Ecclesiae gaudio et laetitia frui videret. » Haec Eusebius ibi; idemque alibi ¹ de immensa fidelium populorum laetitia agit, illorum, inquam, qui tot amorum seivissimas persecutiones, quibus tam ingens Christianorum numerus, tot tantisque generibus tormentorum exagitatus fuisset, memoria recolent, et tam insperatam rerum in contrariam partem mutationem inopinato conspicerent, Dei laudibus ubique exultarent; qui et de se ipso haec laetitia gestiens scribit:

14. « Merito igitur hoc loco in numero perfecto perfectam et absolutam paenegyricam orationem ad Dei gloriam illustrandam, ejus auxilio ecclesiae demum aedificatae sunt, accurate contextimus, idque divino Spiritui obsecuti, hoc fere pacto nos cohortantur ²: Cantate Domino canticum novum, quia mirabilia fecit; salvavit sibi dextera ejus, et brachium sanctum ejus. Notum fecit Dominus salutare suum; in conspectu Gentium revelavit justitiam suam. Idcirco sacrosancto Dei eloquio hoc nobis canticum recolendum praecipienti, hoc nostro sermone concinne laudamus; et idque propterea quod post acceras fristesque illas arumnas partim sub oculorum aspectum, partim sub audiendi sensum subjectas tales res in praesentia cernere, tales etiam laude et praeconio efferre, per Dei gratiam poterimus, quales ante nostra tempora multi revera justi et sancti Dei martyres cupierunt in terra videre, et non viderunt; audire, et non audierunt. Verum hi quam celerissimo cursu sublatis ad superiores res multo praestabiliores sunt consecuti, et in ipso caelo et paradiso divinis deliciis perfumuntur. Nos autem haec beneficia majora, quam nostrae vitae conditio fert, contententes, sicut egregiam Dei eorumdem auctoris magnificentiam obstupescimus, sic illum optimo jure totius animae viribus colentes, summe celebramus, et sacras Prophetae predictiones scriptis proditas veras esse testificamur, in quibus dicitur ³: Venite, et videte opera Domini, quae posuit prodigia super terram, auferens bella usque ad extremum terrae; arcum conferet, et confringet arma, et scuta comburet igni. Pro quibus adeo evidenter in nobis explicitis magnopere laetemur, et deinceps ad ea quae sequuntur, pergamus.

15. « Universum impiorum genus eo modo,

quod supra est demonstratus, deletum et extinctum est, et ex hominum conspectu subito ita evanuit, ut aliud Dei oraculum videatur ad exitum pervenisse, quod sic loquitur ⁴: Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; et transivi, et ecce non erat; et quasi vi, et non est inventus locus ejus. Dies jam de caetero serena splendida, quam nulla nubes sua opacat umbra, claris caelestis luminis radiis Ecclesiae Christi per universum orbem effulsi. Neque Gentilibus hunc nostrum insignem triumphum Deus invidit, sed eos ex aequo nobiscum omnium honorum, quae nobis caritas demississet, benignusque suppeditasset, effecit participes. Universum igitur humanum genus gravi tyrannorum oppressione liberatum est, atque ut alii prioribus malis, quibus conflictati erant, alia ratione piorum propugnatorum solum verum Deum esse ingenue confessi sunt; sic nos in primis, qui spem in Christo Dei fidem habebamus, incredibilem laetitia animo percipimus.

16. « Quin etiam omnium nostrum mentes divino quodam et caelesti gaudio triumpharunt, dum singula loca tyrannorum scelere et impietate paulo ante diruta, tanquam post diuturnam et mortiferam vastitatem, jam quodammodo reviviscere, et templa solo aequata ab ipsis fundamentis demum ad immensam altitudinem erigi, et multo majore splendore atque amplitudine, quam illa quae dudum eversa erant, illustrari videbamus. Imperatores item ipsi, qui summam rerum obtinebant, raris legibus pro Christianis sanctis, Dei in nos munificentiae permagnam quasi accessione adiunxerunt. Imperatoris enim Constantini litterae ad episcopos sunt missae, quibus et honores fuere illis delati, et donata pecunia; quarum litterarum voces latino sermone, non a ratione alienum erit, ubi opportunum tempus de illis disserendi se offeret, in hoc libro, tanquam in illustri quadam tabula, describere, quo immortalis memoriae ad omnem posteritatem omnino commendentur. » Haec ipse; sed eas nos certis annis quibus datae fuisse vise sunt, collocavimus.

17. Persecutione itaque (ut enarratum est) ubique et omni ex parte sublata, incredibile plane dictu est, quanta celeritate diruta olim ecclesiae sunt ampliori ambitu relectae, quam etiam frequentissimo caelo Deo mox fuerint dedicate, sacricae ritus antiqua ecclesiastica disciplina in eis diligentissime restituta. De his enim agens Eusebius ⁵ haec addit: « Deinceps celebre spectaculum, nobis omnibus optabile et vehementer desideratum, ante omnium oculos proponebantur, dedicationum scilicet festivitates per urbes singulas, templorum nuper exaedificatorum consecrationes, frequentes episcoporum in unum conventus, peregrinorum longe ab exteris regionibus accedentium concursus, mutua populi in populum benivolentiae; propterea, quod membra corporis Christi in unam quasi harmonice et concentus conspersionem coibant. Quapropter apte admodum et

¹ Euseb. lib. x. c. 12. — ² Psal. XXXVII. — ³ Ps. XLV.

⁴ Psal. XXXVII. — ⁵ Euseb. lib. x. c. 3.

convenienter oraculo prophetico ¹, quod futurum erat, mystice praeignantia, os ad os, junctura ad juncturam coalescebat; et alia ejus generis, quae divinus sermo per obscura quadam et involuta aenigmata, deinceps vere praefatus est in eandem sententiam.

18. «Una erat sancti Spiritus virtus et potentia, quae per universa Ecclesiae membra permeavit; una omnium mens et sententia; una et eadem fidei propositio ac studium; una ex omnium ore consentiens divinitatis laus; perfectus etiam in summis Ecclesiae praefectis cultus et observantia; accurata sacrorum mysteriorum administratio; decori Ecclesiae ritus, interdum psalmodum cantu et ceteris hymnorum divinitus nobis traditorum recitationibus, nonnumquam divinis et mysticis ministeriis exequendis celebrati; erant item arcana passionis Salvatoris symbola; ejusque item aetatis genus, ejusque sexus multitudo, ut mares et feminae, totis cogitationis viribus, laeta mente, alacri animo per preces et gratiarum actiones Deum bonorum omnium auctorem venerati sunt. Singuli etiam Ecclesiarum praesides, qui in conventibus aderant, singulas orationes panegyricas habuerunt, et ut vis et facultas dicendi suppeditabat cuique, sic quisque eam celebritatem praedicavit.» Recitat ibidem Eusebius elegantissimam orationem tunc temporis in dedicatione Ecclesiae Tyri a Paulino episcopo excitatae coram episcoporum conventu et frequenti populo habitam; quam, ne nimia prolixitate fatigarem lectorem, his describere praeremissimus, eo ipsum amandantes, qui cum eloquentiae studio, tum rerum antiquarum cupiditate tenentur, ex ea enim intelligit, ecclesiarum structuras laud perfunctorie absque spiritali intelligentia, sed summo religionis studio consuevisse a majoribus erigi; nempe, ut quaelibet structurae pars quid mysticum praesignaret, usque adeo, ut ipsi etiam throni abque subsellia, ipseque templi fenestrae divinum aliquid representarent, locis in eis pro ejusque ordinis dignitate dispositis et egregie concinnatis. At de his primo Annalium tomo, ubi de ecclesiasticis traditionibus actum est, tractasse satis sit.

19. *Causa Felicis episcopi Aptungitani.* — His in hunc modum de felicissimo et tranquillissimo statu Orientalis Ecclesiae enarratis; jam ad ea quae tum in Africa, tum alibi in causa Donatistarum acta sunt, orationem convertamus. Meminisse debemus in primis, Constantinum imperatorem appellantes Donatistas a sententia lata in Romano Concilio, qua Donatus damnatus et Caecilianus fuerat absolutus, vehementer esse detestatum, impudensque nimis illi visum tanto iudicio non acquiescere, et more secularium hominum eos ad secularum principem provocasse. Quod vero videret proacerrimos homines nullo pacto compositis per Synodum rebus assentiri velle, sed magis magisque furere, grassari, turbas cedere, totumque Africanam Ecclesiam statum sus deque invertere; quo nulla illis penitus excusatio de justo

iudicio reliqua esse posset, novum illis decernit iudicium, nimirum concilium plurimorum episcoporum Arelate in Gallia, ubi ipse agebat legitime celebrandum. Verum ante illud, quo cuncta liquida redderentur, mandat proconsuli Africae causam cognoscere Felicis episcopi Aptungitani, quem Caecilianum ordinatorem fuisse sacrorum librorum traditorem Donatistae fuerant calumniati. Haec autem in Africa Carthagine acta esse hoc anno post menses quatuor sub Meleliade, ex Actis publicis S. Augustinus ¹ testatur, sic dicens: «Meleliades judicavit, Constantino tertium, et Licinio iterum (tertio) cons. sexto nonas Octobris: Felianus proconsule causam Felicis audivit, Volusiano et Aniano cons. quinto decimo kal. Martias, id est, post menses ferme quatuor,» hoc scilicet anno. Ex quibus emendandum est, quod in Actis Felicis (quae extant novissime Parisi edita in Appendice ad Optatum) habetur, ejusmodi iudicium sub Feliano proconsule actum esse dictis consulibus, XIII kalend. Septemb. Sunt et alia in eis complura (ut in antiquis accidere solet) quae depravata esse noscuntur atque mendosa satis; quamobrem consultius existimavimus, eadem hic cum ex Optato, tum ex Augustino describere, et, cum opus fuerit, aliqua ex iisdem Actis intexere. Quid igitur hoc anno in causa Felicis per Felianum proconsulem gestum sit, Optatus significat dicens ²:

20. «Sed quia in ipsa causa jamdudum in Catholica duorum videbantur laborare personae, et ordinati, et ordinatores; postquam ordinatus in Urbe purgatus est, purgandus adhuc remanserat ordinator. Tunc Constantinus ad Felianum proconsulem scripsit, ut, remotis necessitatibus publicis, de vita Felicis Aptungitani (Aptungitani) publice quaereretur. Inducti sunt Claudius Saturianus curator Republicae, qui fuit tempore persecutionis in civitate Felicis, et curator praesentis tunc temporis, quando causa flagitabatur, Calpidius Gratianus, et magistratus Albius Caecilianus, sed et superstitionarius perductus, et Ingentius scriba publicus pependit sub metu imminentium tormentorum. Responsis omnium nihil tale inventum est, quod vitam Felicis episcopi sordidare potuisset. Habentur volumina Actorum, in quibus continentur praesentium nomina, qui fuerant in causa, Claudii Saturiani curatoris, et Caecilianii magistratus, et superstitionarii, et scribae Ingentii, et Sotonis officialis publici ipsius temporis. Post quorum responsa a supra memorato proconsule haec pars sententiae dicta est: Felicem autem religiosum episcopum liberum esse ab extinctione instrumentorum deificorum, manifestum est; cum nemo in eum aliquid probare potuerit, quod religiosissimas scripturas tradiderit, vel exusserit. Omnium enim interrogatio supra scripta manifesta est, nullas scripturas deificas, vel inventas, vel corruptas, vel incensas fuisse. Hoc Actis continetur, quod Felix episcopus religiosus illis temporibus ne-

¹ Aug. post. Collat. c. 33. et epist. CLII. — ² Optat. contra Parmen. lib. 1.

¹ Ezech. XXXVII.

que praesens fuerit, neque conscientiam accommodaverit, neque aliquid tale fieri jusserit. » Hucusque verba sententiae ex dictis Actis ab Oplato descripta, ac post haec ibi : « Agesilaus dixit : De his qui ad potestatem vestram instruendam venerunt, quid jubet potestas tua ? » Elianus proconsul dixit : Revertantur ad sedes suas ; » subdit Oplatus : « Unde, pulsa alique externa infamia, cum ingenti laude illo iudicio recessit. Jamdudum opinionis incerta, et inter caligines, quas livor et invidia exhalaverant, latere veritas videbatur. » Hucusque Oplatus de causa Felicis ordinatoris Caeciliani ; sed brevitali studens nonnulla omisit, quae ex diversis Augustini locis sunt exquirenda.

21. Ae primum illud, quod in hac cause cognitione Ingenius scriba confessus est, se contra Felicem falsasse epistolam Caeciliani, ejusque rei veritatem esse confessum metu tormentorum (Oplatus namque scribit, Ingenium scribam publicum pependisse sub metu imminentium tormentorum), non aulem tortus fuit, eo quod diceret se esse decurionem ; licet in dictis Actis perperam legatur, loco, decurionem, Dei cultorem, cum ibi haec interlocutus fuisse proconsul legitur : « Elianus proconsul dixit : Constantinus Maximus semper Augustus, et Licinius Caesar ila pietatem Christianis exhibere dignantur, ut disciplinam corrumpi nolint, sed potius observari religionem istam et coli velint. Noli itaque tibi blandiri, quod cum tibi dicas, Dei cultorem te esse, ac propterea non possis torqueri. Torqueris, ne mentiaris, quod alienum Christianis esse videtur ; et ideo dic simpliciter, ne torquearis. » Haec ibi ; sed in quibus falsata fuerit ab Ingenio epistola Alfii Caeciliani magistratus, eadem citata superius Felicis Acta declarant. Litterae enim Caeciliani ad Felicem episcopum perbreves sic se habebant ¹ :

22. « Caecilianus parenti Felici salutem.

« Cum Ingenius collega meus Augustianum amicum suum conveniret, et inquisisset anno duoviratus mei an aliquae Scripturae legis vestrae secundum sacram legem adusta sunt,.... quam Galatius unus ex lege vestra publice epistolas salutarioras de basilica protulerit. Opto te, parens carissime, bene valere. » Hactenus epistola Caeciliani ad Felicem episcopum ejusmodi justificationem exposcentem, ad sui innocentiam, quam Donatistae in crimen adducere conabantur, declarandam.

23. Sed haec de Felice quomodo se habuerint, citata superius Acta ex relatione ejusdem Alfii Caeciliani ex publicis proconsulis monumentis ila significant : « Alfius Caecilianus dixit : Zamae eram propter lineas comparandam cum Saturnino. Et cum veniremus illo, mittunt ad me in praetorio ipsi Christiani, ut dicerent : Sacrum praeceptum ad te pervenit ? Ego dixi : Non ; sed vidi jam exempla, et Zamae et Furnis divi basilicas, et uri scripturas vidi. Itaque perferre si quas scripturas habebis, ut jussioni sacrae pareatur. Tunc mittunt in domum

episcopi Felicis, ut tollerent inde scripturas, et exuri possent, secundum sacrum praeceptum. Sic Galatius nobiscum perrexit ad locum, ubi orationes celebrare consuevit fuerant ; inde cathedram tulimus, et epistolae salutarioras, et ostia candelae combusta sunt, secundum sacrum praeceptum. Et cum ad donum ejusdem Felicis episcopi mitterentur, renuntiaverunt officiales publici, illum absentem esse. » Sic igitur se habuit causa Felicis episcopi, quod idem Caecilianus testatus est dicta epistola, quam dictavit (ut eadem habent Acta) Augustino college, et misit ad eundem Felicem.

24. Quae autem Ingenius subornatus a Donatistis eidem Caeciliani addiderit epistola, haec sunt in eisdem Actis expressa post salutationem : « Hoc signum quod deprecalorum ad me miserant Christiani, et ipse cujus est praetorium, et dixisti : Tolle clavem, et quos inveneris in cathedra libros, et super lapide codices, tolle illos ; sane vide, officiales ne tollant oleum et triticum. Et ego dixi tibi : Tu nescis, quia ubi scripturae inventiuntur, ipsa domus diruitur ? Et dixisti : Quid ergo facimus ? Et dixi ego vobis : Tollat aliquis de vestris in area, ubi orationes facitis, et illic ponantur ; et ego venio cum officialibus, et follo. Et nos illo venimus, et omnia tulimus secundum sacrum praeceptum. » Hucusque additamentum Ingenii falsarii, et in iisdem Actis proconsularibus testatus est idem Caecilianus, cum de his rogaretur a iudice Agesilao coram Eliano proconsule. Sic enim haec ibi scripta habentur : « Caecilianus dixit : Domine, usque ad hoc dictavi usque quo habet ; opto te, parens carissime, bene valere. Apronianus dixit : Semper sic falsum per terrorem, per scenam, per irreligiosam mentem actum est ab his qui Catholicae Ecclesiae consentire noluerunt. Nam Paulino huc administrante vices praefectorum, subornatus est quidam privatus homo, qui modicum cursoris haberet, qui ad catholicae unitatis veniret, et alique eos indiceret et terreret. Detecta igitur factio est, nam componebatur Felici religiosissimo episcopo per mendacium, ut videretur scripturas prodidisse et exussisse.

25. « Ingenius quidem cum hoc totum, quicquid agebat, obesset sanctitati et religioni Caeciliani, subornatus est, ut veniret cum literis Felicis episcopi ad Caecilianum Duovirum, et ei contingeret a Felice se esse mandatam. Dicit ipsa verba quibus hoc est confictum. Elianus proconsul dixit. Dic, Apronianus dixit : Dic, inquit, amico meo Caeciliano, quod codices accepi pretiosos deificos xi, quiaque me nunc convenit in illos restituum, dic quod anno magistratus tui eos exusseris, ne reddam illos. » Haec ibi, quae non tantum assertionem et testificationem Caeciliani magistratus, sed et confessionem ipsius Ingenii fuerunt manifeste probata, et solis luce reddita clariora ; cum tamen sciamus Donatistas posteriores conatos esse improbare iudicium proconsulis de innocentia Felicis Aptungiani episcopi, sicut fecerunt de iudicio Romani Concilii, quo Donatus condemnatus et Caecilianus fuerat absolutus.

¹ Ex bibl. Petri Pithoi edita Parisiis.

26. Quamquam autem fuerint post centesimum ferme annum adversus ejusmodi iudicium a Donatistis objecta, S. Augustinus ¹ ex Actis publicis recitat, atque inter alia illud primo loco quod causa episcopi cognita esset a iudice sacrali, nempe proconsule; sed id ipsis exposcentibus, factum esse declarat, dum inquit: «*Aut enim quidam: Non debuit episcopus proconsulari iudicio purgari; quasi vero ipse sibi hoc comparaverit, ac non imperator illa quæri jusserit, ad cujus curam, de qua rationem Deo redditurus esset, res illa maxime pertinebat. Arbitrium enim et iudicium cause traditionis et schismatis illi cum fecerant; qui ad eum etiam preces miserant, ad quem postea provocarunt, et lumen iudicium eorum acquiescere noluerunt. Haque si culpandus est, quem iudex terrenus absolvit, cum ipse sibi hoc non poposcisset; quanto magis culpandi sunt, qui terrenum regem suæ cause iudicem esse voluerunt? si autem criminis non est, provocare ad imperatorem; non est criminis audiri ab imperatore; ergo nec ab illo cui causam delegaverit imperator.* » Hæc ad primam illorum objectionem.

27. Ad aliam vero de severo iudicio proconsulis in hunc modum ibidem: «*Quendam etiam suspensum equuleo in causa Felicis episcopi amicus ille voluit criminari, ut quis etiam unguis vexaretur. Numquid poterat Felix contradicere, ne tanta diligentia et severitate quaeretur, cum ejus causam inventiendam cognitor agitaret? Quid enim erat aliud, nolle sic quæri, quam de crimine confiteri? et tamen ille ipse proconsul inter præconum terribiles voces et cruentas carnificum manus, nunquam collegam damnaret absentem, qui iudicio ejus se præsentare noluisset cum haberet aliud quod posset audiri; aut si damnaret, certe etiam ipsis secularibus legibus pœnas justas et debitas lueret. Quod si Gesta proconsularia displicent, ecclesiasticis cedite. Omnia vobis ordine recitata sunt.* » Hæc in Donatistas iudicia omnia cavillantes Augustinus. Commendata vehementer fuit constantia Felicis episcopi, quod noluerit proconsuli causam suam iudicanti præsto esse.

28. Sed illud etiam posteriores quoque Donatistæ ² objecerunt et probare conati sunt, non fuisse absolutum coram proconsule Felicis iudicium, eo quod Constantinus ad se mitti jusserit Ingentium scribam. Ad quam objectionem refellendam in eo conventu Catholici protulerunt epistolam Æliani proconsulis, qui causam Felicis iudicaverat, scribentis ad Constantinum, se causam Felicis audisse et finisse; superaddita sunt et ipsa Gesta proconsularia, quibus absolutus est Felix, et omnium adhibitarum personarum testimonio a traditionis crimine integer comprobatus. Sed his illi convicti, eo sese verterunt, destituti omni probationis auxilio, ut dicerent, gratia iudicis esse absolutum, vel suppositas esse personas. Quæ omnia quæ levitate sunt ab eis jactata, eadem a

cognoscere iudice explosa sunt. Desiderantur illæ Æliani litteræ ad Constantinum de absoluto Felicis iudicio, quæ tunc ex Actis publicis fuerunt coram omnibus recitatae; ut plane appareat, ea ipsa quæ divinus extare Acta in causa Felicis, nequaquam integra reperiri, in quibus dictæ litteræ non extant.

29. Quod vero ad causam Ingentii spectat, sic Augustinus ¹: «*Sed quoniam quidam Ingentius, qui eidem iudicio contra Felicem falsum se fecisse confessus est, nec puniri facile debuit, ubi causa episcopi videbatur; nec facile a proconsule dimitti potuit tanti criminis reus, nisi imperatore consulto, quo instante illa omnia gerebantur; rehilis inde proconsul; et rescripsit imperator, ut ad ejus comitalum idem Ingentius mitteretur, volens majores istorum a quibus quotidie interpellabatur, in presentia confutari.* » Itæ Augustinus. Habent ipsa Acta proconsularia, Ingentium post suam confessionem ab Æliano procons. esse jussum reservari in carcere, ut mitteretur ad Constantinum. Verum Constantini litteræ de mittendo Ingentio, non ad Ælianium, qui causam cognovit, sed ad ejus successorem date esse noscuntur; cum enim, vel vili functum, vel alio amandatum putamus; dictæ autem litteræ ab eodem S. Augustino recitantur his verbis ²:

«*Imperatores Casares Flavius Constantinus Maximus, et Valerius Licinius ad Probianum proconsulem Africa.*

30. «*Ælianus prædecessor tuus merito, dum vir perfectissimus Verus vicarius præfectorum tunc per Africam vestram incommoda valetudine teneretur, ejusdem paribus functus, inter cætera etiam illud negotium vel invidiam, quæ de Cæciliano episcopo Ecclesiæ Catholice videtur esse commota, ad examen suum atque jussionem credidit esse revocandum. Etiam cum jam Superium centurionem, et Cæcilianum magistratum Aptungitanorum, et Saturninum excuratorem, et Calibium juniorem ejusdem civitatis curatorem, atque Solonem servum publicum suprascriptæ civitatis presentes esse fecisset, audientiam præbuit competentem, adeo ut cum Cæciliano fuisset objectum, quod a Felice eidem episcopatus videretur esse delatus, cui divinarum Scripturarum proflidat atque existio videretur objecta; innocentem de eo Felicem fuisse conspiceret. Denique cum Maximus Ingentium (Ingentium) decurionem Ziquensium civitatis, epistolam Cæciliani ex divino jure falsasse contenderet; eundem ipsum Ingentium suspensum Actis, quæ suberant pervidimus, et ideo minime tortum, quod se decurionem Ziquensium civitatis asseveraverit. Unde volumus, ut eundem ipsum Ingentium sub idonea prosecutione ad comitalum menum Constantini Augusti mittas; ut illis qui in presentiarum agunt atque diuturnis diebus interpellare non desinunt, audientibus et coram assistentibus, apparere et infirmari possit, frustra eos Cæciliano episcopo invidiam comparare*

¹ Aug. epist. CLXII. circa medium. — ² Idem in Brev. Collat. die 3. c. 23. 24.

¹ Aug. post. Collat. c. 32. — ² Idem epist. LXVIII.

atque adversus eum violenter insurgere voluisse. Ita enim fiet, ut omissis, sicut oportet, ejusmodi contentionibus, populus sine discussione aliqua religioni propria cum debita veneratione deserviat. » Hucusque epistola Constantini ad Probianum proconsulem; sed quae recitata in publico illo Catholicorum conventu, sine die et consule descripta extat; in alia tamen schedula inventos esse consules, quibus data esset, idem S. Aug. affirmat ¹.

31. Quod autem idcirco dicat imperator se curasse, ut Iulianum mitteretur ad comitatum, quo adversarii Caeciliani coram confutari potuissent, plane innuit illos appellasse a lata sententia Eliani pro Felice, quae eum innocentem a traditione pronuntiavit; atque sic appellantes, ad ipsum profectos esse imperatorem, adversus Felicem et Caecilianum iudicium prosequentur, quod Constantinus noluit per se vel suos magistratus definiri, sed quod esset negotium episcoporum, voluit ab episcopis iudicari. Arelate nimirum ea de causa convocatis episcopis. Unde de his Augustinus scribens ad Januarium ²: « Sed rursus, inquit, majores vestri ad imperatorem redierunt; et non recte iudicatum, neque omnem causam audiam esse, conquesti sunt: unde ille alterum episcopale iudicium dedit, habendum in Arelatensi Galliae civitate, » etc. Sed de hoc inferius.

32. In eo autem quod Constantinus aut eadem epistola Iulianum propter decurionatus dignitatem non potuisse formentis subijci, hoc decurionum privilegium idem imperator hac ex parte postea nullum reddidit, cum de crimine falsi agitata questio esset, prout constat ex ejus rescripto ³ ad Hilarianum dato post sequentem annum, Sabino et Rufino cons., in haec verba: « Si quis decurio testamentum, vel codicillos, aut aliquam deficientis scripserit voluntatem, vel conservandis publicis privatisque instrumentis praebuerit officium, si falsi questio moveatur, decurionatus honore seposito, questioni (si illa poposcerit causa) subdatur; sed non statim desinit esse decurio, qui in huiusmodi facto fuerit; quantum enim ad municipales pertinent necessitates, decurio permanet; quantum ad rem gestam et veritatem reserandam, uti decurionatus honore non poterit. Nec vero is qui ante fuerit tabellio, ad eludendam questionem super iis quae ante scripserit, factus decurio, defendi hac poterit dignitate; quoniam scripturae veritas (si res poposcerit) per ipsum probari debet auctorem. Dat. III kal. Feb., Sabino et Rufino cons. » Ob emergentes novos casus, ut, quem diximus, Iulianum, vel aliorum, ad hanc decernenda de decurionibus veritatis investiganda causa christianus imperator digne rescripsit.

33. Sed ad propositam superius Iulianum causam revertamur. Posteriores Donatistae praeter alias superiores recitatas inanes objectiones et frustratorias cavillationes Iulianum causam ulla omnium loco dicebant pertractatam fuisse, post omnia videlicet

exhibita iudicia in causa Caeciliani; quod eo consilio affirmare nitentur, ut dicerent non sine causa voluisse imperatorem ad se mitti Iulianum, sed ob id quod adhuc causa Caeciliani pendebat, ac proinde eodem asserere potuisse imperatorem contra Caecilianum iudicasse; sicque evitarent ea arte Concilii Arelatensis et Constantini pro innocentia Caeciliani sententiam.

34. Ut autem ejusmodi dolosas atque subdolas illorum artes catholici episcopi expressae falsitatis arguerent, ex publicis Actis, quid prius, quidve posterius gestum foret, certo certius demonstrarunt. Unde S. Augustinus ¹ atque collega episcopi, de his scribentes ad Donatistas, haec post alia plurima habent: « Ordinem consulum et dierum, qui Gestis expressus est, si quis nunc diligenter advertat, inveniet primo Caecilianum episcopali iudicio fuisse purgatum. Deinde non multo post Felices Aptungensis causa ab Eliano proconsule examinata est, ubi eum constitit innocentem. In qua causa ad comitatum mitti iussus est Iulianus, et longe postea ipse imperator eam inter partes cognovit atque finivit. In qua cognitione Caecilianum innocentem, illos autem calumniosissimos indicavit. In quo ordine consulum et dierum satis ostenditur fallaciter eos et calumniose dixisse, quod imperator, misso ad comitatum Iuliano, iudicium suum mutavit, et Caecilianum, quem prius purgaverat, postea condemnavit, » etc. Idemque alibi ² singulas res gestas signatas consulibus ponit; Caecilianique ultimam absolutionem factam per Constantinum contigisse affirmat post sequentem annum, Sabino et Rufino cons., anno quarto ab habita Romae eorum Melchiae absolutione, ut ex consulibus notatis apparet. Sed de causa Felices atque Iulianum lactenus; emergimus jam e spinosis his controversiarum anfractibus.

35. *Concilium Arelatense in causa Caeciliani.* — Acturi nunc de Concilio Arelatensi, hoc anno (ut demonstrabimus) celebrato, duo in primis consideratione digna existimamus; alterum ex parte Donatistarum Constantinum appellantium; alterum vero, quod spectat ad eundem Constantinum injuste appellati deferentem. Fax Christianorum, imo et haereticorum omnium deterrimus Paulus Samosatenus, de quo pluribus actum est secundo Amalium lomo, primus omnium viam aperuit, ut, dum episcoporum iudicio non acquiesceret, ad illum comprimendum adiri oportuerit imperator; quod quidem ille quantumlibet gentilis esset (fuit hic Aurelianus Augustus) veluti portentuosum facinus exhorrescens, quod ab Italiae episcopis ea in re statutum esset, ratum firmumque in omnibus esse voluit. Post nefandum haeresiarcham recedere a sententia episcoporum praesumpserunt impii Donatistae ex Christianis apostatae traditores, atque ex traditoribus facti schismatici, qui et ex schismaticis haeretici postea evaserunt.

36. Vide, prudens lector, quodnam genus hominum resilerit a iudicio episcoporum; defecerat ad

¹ Aug. in Brevi. Collat. die 3. c. 23. — ² Aug. epist. LVIII. — ³ L. si quis Decurio C. ad legem Cornel. de fals.

¹ Aug. ep. CLII. — ² Idem post Collat. c. 33.

tribunalia Caesarum; et posthabita Synodorum sententia, provocare consueverit ad imperatores. Attende et illud plane exorbitans, insolens, et immane facinus Donatistarum, eo sua ipsorum prociacia adegisse christianum imperatorem Constantinum, ut effluico principe Aureliano hac ex parte longe inferior delectaretur. Si quidem ille iudicium amplissimi conventus Antiocheni detulit (ut par erat) ad sententiam Italorum episcoporum, inter quos Romanæ Ecclesie pontifex emineret; Constantinus vero contra, quod statutum in Concilio Romæ esset ab ipso primum Romano Pontifice, aliisque ad Synodum convocatis Italiane nonnullarum civitatum episcopis, ac tribus illis insignioribus ad hoc ab ipso Constantino delectis Galliarum præsulibus (extorquentibus id sua ipsorum improbitate factiosissimis Donatistis), voluit in alio Concilio, in Galliis, ubi aderat, celebrando iterum ventilari, atque sententia detiniri. Ad hæc autem quam traheretur invitus, nolensque impelleretur ab illis, ea primum declaravit sententia, quando iisdem a se petentibus iudices, respondit illud Constantino dignum elogium¹: « Petitis a me in sæculo iudicium, cum ego ipse Christi iudicium expectem: » vel illud (quod etiam superius dictum est), cum voces Donatistarum appellantium adeo exhorruit, ut plane fragice exclamarit: « O rabida furoris audacia! sicut in causis Gentilium fieri solet, appellationem interposuerunt. »

37. Atqui semel atque iterum in Donatistis expertus Constantinus, frustra boni pacis intuitu ad improbas, importunas, et illegitimas schismaticorum petitiones flecti imperatoriam majestatem, magnoque dispendio id fieri ecclesiasticæ discipline divinitus institutæ considerans; consulens postea utriusque dignitati atque integritati, rerum exemplo prudentior factus, facto pariter declaravit ac scriptis, non esse amplius sæculari iudicio examinanda, quæ essent ab episcopis constituta, etiamsi episcopi illud expeherent. Id quidem incensio illa multiplicitum libellorum ab episcopis oblatorum tempore Nicæni Concilii (de quo suo loco pluribus) ab ipso facta significat; id ipsum quoque voluit testatum atque probatum reddi totique Romano orbi pariter innotescere, amplissimo promulgato edicto; quod licet non extet, tamen ejusdem imperatoris rescriptum datum postea Constantinopoli ad Ablavium præfectum prætorio, ejusdem cum meminit, ipsius exploratissimam fidem reddit. Extat hoc ipsum integrum, quo declarat adeo deferri velle sententiis episcoporum, ut non tantum velit in iis quæ spectant ad ecclesiasticas controversias, sed etiam civiles disceptationes, et sæculares causas ac lites, illibate permanent; adeo ut neque præfectus prætorio, cujus summum jus erat atque potestas, vel alius quilibet magistratus possit eas invalidas reddere; quod quidem rescriptum² hic recensere, ad insinuandum religiosissimum Constantini animum, dignum plane existimamus.

38. « Imp. Constantinus A. Ablavio PP.

« Religionis est, clementiam nostram resciscitari voluisse, quid de sententiis episcoporum vel ante moderatio nostra censuerit, vel nunc servari cupimus, Ablavi parens censuerit. Itaque quia a nobis instrui voluisti, olim prærogatæ legis ordinem salubri rursus imperio propagamus. Sanximus namque (sicut edicti nostri forma declarat) sententias episcoporum quolibet genere prolatas, sine aliqua ætatis discretionem in violatas semper incorruptasque servari, scilicet ut pro sanctis semper ac venerabilibus habeatur, quicquid episcoporum fuerit sententia terminatum, Sive itaque inter minores, sive inter majores ab episcopis fuerit iudicatum, apud vos, qui iudiciorum summam tenetis, et apud cæteros omnes iudices ad executionem volumus pervenire, Quicumque itaque litem habens, sive possessor, sive petitor erit, inter initia litis, vel decursis temporum curricula, sive cum negotium peroratur, sive cum jam ceperit promissententia, iudicium eligit sacrosancitæ legis antistitis; illico sine aliqua dubitatione, etiam si alia pars refragatur, ad episcopum cum sermone litigantium dirigatur. Nulla enim que in iudicio captiosæ præscriptionis vincula non patiuntur, investigat et promittit sacrosancitæ religionis auctoritas. Omnes itaque cause, quæ vel prætorio iure vel civili tractantur, episcoporum sententiis terminatæ, perpetuo stabilitatis jure firmentur; nec liceat ulterius retractare negotium, quod episcoporum sententia deciderit. Testimonium etiam, ab uno licet episcopo perhibitum, omnes iudices indubitanter accipiant; nec alius audiatur, cum testimonium episcopi a qualibet parte facti reprobissimum. Illud enim est veritatis auctoritate firmatum, illud incorruptum, quod a sacrosancto homine conscientia mentis illibate protulerit. Hoc nos edicto salubri aliquando censuimus, hoc perpetua lege firmamus, malitiosa filium semina comprimentes; ut miseri homines longis ac pene perpetuis actionum laqueis implicati, ab improbis petitionibus vel a cupiditate præpropere maturo fine decedant. Quicquid itaque de sententiis episcoporum clementia nostra censuerat, et jam hæc sumus lege complexi, gravitatem tuam et cæteros pro utilitate omnium lalam in perpetuum observare conveniet. Dal. III non. Maii, Constantinopoli. » Hactenus rescriptum ad Ablavium.

39. Ejusmodi etiam Constantini edicti amplissimam iudicialiam potestatem Ecclesiæ Catholicæ ministrorum testantis meminisse videtur Eusebius, cum ait¹: « Jam quæ ab episcopis in publicis conventibus editæ erant regulæ, sua consignabat et confirmabat auctoritate; ne reliquarum gentium principibus liceret, quæ ab eis decreta essent, abrogare; eujusvis enim iudicis sententiæ sacerdotum Dei iudicium anteponendum esse. » Ita Eusebius; sed et Sozomenus hæc fuit his verbis²: « Illud est plane maximum reverentiæ imperatoris erga religionem argumentum, quod clericos ubique per legem eam

¹ Oplal. contra Parmen. l. 1. c. 2. — ² De Episcop. iudicio l. 1. Cod. Theod.

¹ Euseb. in Vita Constantini lib. IV. c. 27. — ² Sozom. lib. 1. c. 9.

ob rem conditam immunitate donari voluit, quodque illis, qui erant in iudicium vocati, dedit potestatem, si modo animum inducerent magistratus civiles rejicere, ad episcoporum iudicium provocandi: atque eorum sententiam ratam esse, et aliorum iudicium sententiis plus habere auctoritatis, tanquam ab ipso imperatore proklam. statuit; quin etiam jussit, ut magistratus res iudicatas reipsa exequerentur, militesque eorum voluntati inservirent; præterea ut Conciliorum decisiones firmæ et immutabiles existerent. » Hæc Sozomenus; atque satis ad insinuandam religiosissimam tanti principis observantiam erga Dei Ecclesiam ejusque ministros; ut plane intelligas, quod ipsemet (ut dictum est) sæpius testatum reddidit, non fuisse suæ voluntatis, Donatistarum improbissimis deferre appellationibus; sed quod ea existimaret indulgentia, membra ab unitate concessa compingere se posse atque mutua individuaque consolidare concordia. Verum, quod docuit præsens exemplum ac moment innumera alia vetera atque recentia, male consulitur catholicae unitati dispendio ecclesiasticae discipline.

40. Quod insuper suam ipsorum petitionem Donatista alio quoque pretextu, nempe cognoscendæ causæ Felicis ordinatoris Cæcilianii, nuntiissim, dicentes prætermissa quæ videbantur esse potissima; impulsus est Constantinus ad recens productam in iudicium controversiam novum quoque instaurare iudicium, atque ob eam causam qui cuncta cognoscere ac definirent, cogere episcoporum conventum. At ne in transmarino iudicio aliquid minus cognitum probatumque vel ambiguum produceretur in medium, quod morari potuisset Patrum sententiam, et occasio illis daretur iterum tergiversationibus et exceptionibus utendi et deuvo provocandi; hæc de re voluit Felicis causam preconulari iudicio cognosci (ut vidimus), ubi olim res esset gesta, Carthagine, indeque ad episcoporum consensum preconularia Acta transmitti, simulque Ingenium illum, quem diximus, cujus præsentia necessaria videbatur.

41. Quod igitur Constantinus moraretur in Galliis, Arelate studuit habendum esse in causa Cæcilianii Concilium; visa est civitas illa tanto negotio opportuna; datisque litteris ad præclariores quosdam Ecclesie Occidentalis episcopos, eosdem ad Arelatense Concilium convocat; quarum omnium (multiplices plane pro episcoporum metropolitatorum numero fuisse putamus; nisi potius omnes ejusdem exempli fuisse, æquius sit existimare) illæ tantum extant integræ, quæ ad Chrestum episcopum Syracusanum datæ sunt. Sed quod ad Chresti nomen pertinet, non a Christo Chrestus nominatus est episcopus christianus; quod non attendit, qui loco Chresti, scripsit Sixtum, indecorum putans christianum aliquem dici Chrestum nomine proprio; erat enim Chresti nomen æque Gentilibus usitatum, licet (quod dictum est secundo tomo) perperam illi Christum Chrestum dicerent, cum alioquin honestissimum no-

men esset; unde illud apud Lucianum¹: « Pauci Chresti, hoc est, frugi sunt, quemadmodum ubique video. » Contra vero Chrestologi dicebantur, qui cum bene loquerentur, male agerent; quo nomine Pertinacem imperatorem dictum esse affirmat Julius Capitolinus; eo namque sensu etiam Paulus in Epistola ad Romanos *χρηστολόγισται* nominat. Sed ad rem, recitat Eusebius² Constantini epistolam hæc inscriptione notatam:

« Exemplar epistole imperatoris, per quam jubet secundum Concilium fieri pro omni inter episcopos discordia tollenda.

« Constantinus Augustus Chresto, Syracusanorum episcopo S.

42. « Jamdudum cum nonnulli improbo et perverso animo a sancta religione et cælesti Evangelii doctrina ac potentia, et a Catholica Ecclesie opinione desciscere cœperint; cupiens equidem ejusmodi lites ac controversias inter vos ortas dissolvere, ita scripsi, ut missis a Gallia quibusdam episcopis, quin etiam ex Africa aliis adversarum partium accersitis, qui inter se maxima cum perfincia et animorum contentione digladiantur, et episcopo Romano etiam coram, hoc dissensionis, quidquid videatur, possit illis presentibus accurata dijudicatione in rectam viam reduci. Verum quoniam (sicut usu venit) quidam tum suæ salutis, tum veri cultus, qui sanctissimæ Christi religioni debetur, penitus oblitæ, adhuc privatas inimicitias exercere, et graves simulates gerere non desunt; dum nolunt aut Concilii iudicio jam facto acquiescere, dumque definite affirmant paucos admodum fuisse, qui suas ipsorum sententias palam in Concilio proferebant; itaque ipsi, cum non omnia, quæ ante quæri debuerant, accurate quesita essent, ad iudicium dandum propere et valde cecleriter festinant; atque ex his omnibus ea fieri contigit, ut tum illi ipsi, quos fratrum et concordem animorum consensum inter ipsos retinere oportuerat, turpi, imo nefaria et impia dissensione discordent, tum aliis hominibus, qui mentes a sanctissima religione alienas habent, ansam ludibrii et irrisionis præsent: idcirco mihi seculo providendum erat, ut istud quod post iudicium antea pronuntiatum sua sponte componi et tranquillari debuerat, etiam jam tandem multis presentibus episcopis exitum et finem consequatur. Proinde quoniam plurimos episcopos ex locis diversis et prope infinitis in urbem Arelatensem ad kalendas Augusti convenire mandavimus; tibi etiam per litteras significandum putavimus, ut accepta rheda publica a clarissimo viro Latroniano Sicilie conductore; duobus item aliis episcopis ex sede secunda, quos tu ipse tibi maxime deligendis judicaveris, tibi in societatem adscitis; quin etiam tribus famulis, qui vobis inter vias ministrent, assumptis, ad eum diem in loco prescripto aliis occurras; quo per tuam gravitatem, et contententem sententiam reliptorum, qui eo comment, hoc dissidium, quod hactenus improbe ob turpes et scelestas

¹ Lucian, in Philop. — ² Euseb, lib. x, c. 5.

concertationes continuatum fuit, simulatque ea, quæ ab utraque factione episcoporum (quos simpliciter adesse mandavimus) audita fuerint, possit, licet sero ad debitam religionem, fidem et fraternam concordiam aliquando revocari. Deus omnipotens in multis annos te nobis servet incolumem.» Hucusque litteræ Constantinî ad Chrestum.

43. Eiusdem argumenti etiam ad reliquos metropolitanos episcopos datus fuisse putamus; ex omni namque provincia accessit videretur præcipue sedis episcopus, cuius arbitrio duo alii deligerentur ejusdem provinciæ sedium inferiorum antistites; qui omnes simul conductu publico duccerentur, datis illis jussu imperatoris a provinciarum præsidibus tractoriis pro viatico publico assequendo. Extat exemplar ejusmodi litterarum Constantinî, quas dedit ad Ablavium, una cum aliis nobiliss antiquitatis monumentis superius saepe citatis, in bibliotheca Petri Pithæi, quas hic opportuno loco edendas curavimus; sic enim se habent:

« Constantinus Augustus Ablavio.

44. « Jam quidem antehac cum perlatum fuisset ad scientiam meam, apud Africanam nostram plures nefario furere vanis criminationibus contra se invicem super observantia sanctissimæ legis catholice discedere (disceptare) cepisse, dirimende dissensionis hujusmodi causa placuerat mihi, ut ad urbem Romanam tam Cæcilianus Carthagenensis episcopus, contra quem vel maxime universi saepe me conveniant, quam etiam aliqui ex his qui ei quædam objicienda crediderant, præsentiam sui exhiberent. Nam etiam ad supradictam urbem Romanam nostram quosdam episcopos ex Galliis ire præceperam; ut tam hi pro integritate vite suæ atque laudabili instituto, sed et septem ejusdem communionis, quam etiam urbis Romæ episcopi, atque illi qui cum iisdem cognoscerent, possent rei, quæ videtur esse commota, finem debitum adhibere. Qui quidem ea quæcumque in præsentiarum fuerant gesta, cuncta ad scientiam meam, etiam Actis habitis, retulerunt; verbo insuper affirmantes, quod iudicium suum pro rerum fuisset æquitate depromptum; eosque potius cause obnoxios esse dicentes, qui contra Cæcilianum quædam putaverunt commovere; adeo ut istum (justum) post iudicium habitum Africanam ipsos remeasse prohiberent. Inde propter hæc omnia probabiliter rerum astinatione speraverunt, quod omnibus omnino seditionibus et contentionibus, quæ aliis hominibus videbantur subito commote, finis debitus fuisset impositus.

45. « Sed cum dictationis tuæ scripta legissem, quæ ad Nicasium et ceteros super iisdem simulationibus (simultatibus) gravitas tua mittenda crediderat, evidenter agnovi quod neque respectus salutis suæ, neque (quod est majus) Dei omnipotentis venerationem ante oculos suos velint ponere; siquidem ea agere persistant, quæ non modo ad ipsorum delectus infantiamque pertineant, sed etiam his hominibus detrahendi dent facilitatem, qui longe ab hujusmodi sanctissimæ observantia sensus suos noscuntur

avertere. Nam id quoque te scire convenit, quod ex iisdem venerunt asserentes, quod minus dignus idem Cæcilianus cultu sincerissimæ religionis habeatur; et contra id quod eisdem responderam, frustra eos id jactare, quippe cum res fuissent apud urbem Romanam ab idoneis ac probalissimis viris episcopis terminatæ; obnixæ ac pertinaciter respondendum astinuerunt; quod enim omnis causa non fuisset audita, sed potius iisdem episcopi quodam loco se clausissent, et prout ipsis aptum fuerat, iudicassent. Quare cum hæc, tot et tanta nimium obnixas dissensiones protrahere perviderem, ita ut nullo modo finis iisdem dari posse videatur, nisi et Cæcilianus idem, et ex his qui contra eum dissident, tres aliqui in iudicium eorum qui contra Cæcilianum sentiunt consensumque debent, ad Arelatense oppidum venire (venirent); injungendum solertiæ tuæ duxi, ut mox hæc litteras meas acciperes, tam Cæcilianum supradictum cum aliquibus ex his quos ipse delegerit; sed et de Byzacænæ, Tripolitaneæ, Numidiarum et Mauritaniarum et provinciis singulis, quique aliquantos ex suis perducere debebant, quos ipsi putaverint eligendos; sed etiam aliquos ex his qui contra eundem Cæcilianum dissentiant, data evocatione publica per Africanam et Mauritaniam, inde ad Hispanias brevi tractu facias navigare: et inde nihilominus hujusmodi his in singulis episcopis singulas tractorias tribuas, ut ipsi ad supradictum locum infra diem katendarum Augustarum possint pervenire; celeriter infirmaturus iisdem, ut, antequam proficiscantur, debeant disponere, quatenus absentibus ipsis et disciplina competens habeatur, et nulla forte seditio, vel aliquorum altercantium (quæ ad maximum dedecus spectet) oriatur. De secreto plena cognitione suscepta, finis adhibeatur.

46. « Qui cum præsentiam sui exhiberint universi, qui nunc in contentione esse noscuntur, quique non immerito finem debent accipere malurum, ut protinus possint terminari atque componi. Nam cum apud me certum sit te quoque Dei summi esse cultorem; confiteor gravitati tuæ, quod nequaquam fas esse ducam, ut ejusmodi contentiones et altercatienes dissimulentur a nobis, ex quibus forsitan commoveri possit summa Divinitas non solum contra humanum genus, sed etiam in me ipsum; cuius curæ, nutu suo cælesti, terrena omnia moderanda commisit, et secus aliquid hæcenus incitata decernat. Tunc enim revera et plenissime potero esse securus, et semper de promptissima benevolentia potentissimi Dei prosperrima et optima queque sperare, cum universos sensero debito cultu Catholice religionis sanctissimum Deum concorditer observantia fraternitate venerari.» Hactenus Constantinî epistola ad Ablavium de cogendo Concilio Arelatensi.

47. At quoniam in ea mentio facta est de tractoriis tribuendis episcopis ad Synodum convocatis: quid hæc voce evocata exprimat, dicendum est; nam et in nonnullis aliis Conciliis, iisdem illis concessis, episcopi sunt convocati. Fuisse tractorias, alibi diximus, diplomata, quæ dabantur missis vel evo-

catis a principe, cursu publico utentibus, adscriptis etiam stativis, id est, diversoriis et mansionibus, quibus alerentur sumptibus publicis. Quae quidem diplomata tanta aestimationis erant, ut absque imperatoris assensu nequaquam a proconsulibus dari solerent; id enim conjicere licet ex Plinii ¹ epistola ad Trajanum, cum eadem diplomata dedit uxori suae. Quenam vero esse soletet ejusmodi diplomatum forma, Cujacius ² antiquorum omnium exactissimus explorator his verbis recitat:

48. « Ille princeps omnibus agentibus in illo loco. Nos Gajum I. V. partibus illis legationis causa direximus; ideo jubemus, ut locis convenientibus eidem a vobis evectio simul et humanitas ministretur; hoc est, verledi, sive paravelledi tot, paues tot, vini mod. tot, cervisiae mod. tot, lardi libr. tot, carnis tot, porci tot, porcelli tot, verveces tot, agni tot, anseres tot, phasiani tot, pulli tot, ova tot, olei lib. tot, gari lib. tot, mellis tot, acetii tot, cumini tot, piperis tot, costi tot, caryophylli tot, spicae tot, cinnamomi tot, grani masticis tot, dactylae tot, pistaciae tot, amygdale tot, ceree lib. tot, salis tot, oleum, leguminum carra tot, lacuae tot, pabul. equorum carra tot. Haec omnia tam cundo, quam redundo eidem ministrari in locis solitis, et inpleri sine mora, procurate. » Haec forma tractoriae; quam pro numero ac munere personarum augeri ac minui rerum ibi descriptarum numero atque pondere, certum est. Videas in his Constantini humanitatem, dum ejusmodi tractorias non Catholicis tantum, sed etiam schismaticis, illis scilicet qui ex parte Donati contra Caecilianum conventuri erant, dari a proconsule jussit.

49. Quod pertinet ad numerum episcoporum, qui iudices ex diversis provinciis fuerunt in causa Caecilianii convocati, fuisse ducentos, quae S. Augustinus adversus Parmenianum scribit, significare videntur, cum ait ³: « Si autem post dictam causam, prolatamque sententiam, » a Melchiade scilicet, « cum traditorem didicisse perhibent: usque adeo dementes sunt homines, ut ducentos iudices, apud quos victi sunt, victis litigatoribus credant esse postponentes; et tamen in his omnibus, quamvis magna temeritate, Ralos, Gatos, et Hispanos accusant. » Haec ipse. Scimus Adonem ⁴ episcopum Viennensem affirmare sexcentos episcopos interfuisse Concilio Arelatensi celebrato sub Constantino; sed errare videtur, dum tempore Niceni Concilii illud fuisse coactum tradit, et ibi cum Merino episcopo Arelatensi interfuisse Claudium episcopum Viennensem; nam Verus ibi subscriptus legitur; nec aliud fuit tempore Constantini Concilium Arelatense, quam illud in causa Caecilianii celebratum adversus Donatistas, quos eodem tempore in Africa contra Catholicos insurrexisse, idem auctor affirmat; quibus videas eum in his haud habuisse exactam temporis rationem.

50. Ille etiam opus est monere lectorem manifesto librorum errore factum, ut in primo tomo Conciliorum Colonienis editionis primum Concilium Arelatense, quod ponitur, absque aliqua nota subscriptionis episcoporum, qui praesto fuerunt, editum habeatur; contra vero nomina episcoporum, qui eidem Synodo interfuerunt, inscripta habeantur ei, quae dicitur Secunda Synodus Arelatensis, quam celebratam esse post Nicenum Concilium, et post Photini haeresim emergentem, postque Vasense Concilium, canones ¹ in ea positi plenissimam fidem faciunt; cum alioqui episcopi ibidem per errorem recensiti, ejus Concilii esse noscantur, quod hoc anno, Volusiano et Aniano consulibus, est celebratum; id ejusmodi inscriptio eidem praefixa docet his verbis concepta: « Celebratum est autem idem Concilium tempore beati Silvestri papae I et Constantini imperatoris, Volusiano et Aniano viris clarissimis cons. » Quod autem ibidem legitur: « Circa annum Domini trecentimum vicessimum sextum: » ab aliquo superadditum fuisse certum est; cum exploratum sit Acta etiam ecclesiastica nonnisi consulibus consignari consuevisse, nunquam autem anno a Christi adventu; quod primo factum esse a Dionysio Exiguo, Beda ² testatur. Sed de his alibi.

51. Dictis porro consulibus, celebratum fuisse Concilium Arelatense, Balduinus etiam affirmat, qui Optati opera insigniter illustravit et Donatistarum res gestas temporum ordine accurate digessit; adeo ut perpauca sint, in quibus ab eo dissentiamus; idem, inquam, aequo consentit, additque ex fragmentis quibusdam compertum habuisse Silvestrum Romanum episcopum eidem Synodo praefuisse, nempe per legatos, qui in superius citato catalogo quatuor nominantur, nempe Claudius et Vitus presbyteri, Eugenius, et Cyriacus diaconi. Descripta pariter reperiuntur ibi nomina complurium episcoporum, sed mendosissime; nimirum pro Chresto Syracusano habent Sixtum episcopum Syracusarum; loco Probi episcopi Capuani, qui interfuit Romano Concilio, sub Melchiade. Proferrius legitur; loco Meroelis episcopi Mediolanensis, qui Romae eidem Concilio interfuit, Orosius ponitur; ex iis vero qui anno praeterito interfuerunt Romano Concilio sub Melchiade, non tantum Marinus Arelatensis (ut dictum est) atque Probus episcopus Capuanus, sed et Materius Agrippinensis, et Rheticius Augustodunensis in eadem episcoporum serie, qui Arelate conveniant, descripti habentur, quorum nonnulli nominantur in epistola Synodali ad Silvestrum papam, quam suo loco inferius describemus. Caeterum desiderantur nomina complurium episcoporum, quos Synodo interfuisse certum est, nempe duorum collegarum Chresti in Sicilia episcoporum, quorum fit mentio in litteris Constantini ad eum datis, et aliorum. Ingentem plane fuisse numerum episcoporum, ex eo etiam potest intelligi, dum convenisse constat

¹ Plin. lib. X. ep. CXXI. CXXII. — ² Apud Copae. lit. de Tractoris. c. lib. 12. — ³ Aug. contra ep. Parmen. lib. I. c. 3. — ⁴ Ado in Chron. aet. 6.

¹ Conc. Arelat. secund. cap. 9. 16. 28. — ² Beda de ration. temp. cap. 10.

antistites ab extremis oris orbis Occidentalis; nempe ex Sicilia (ut demonstratum est) Christum ejusque collegas, et ex Britannia, civitate Londiniensi, Restitutum.

52. Magna sane vehemensque suspicio est, a Donatistis depravatam mutilatamque fuisse idem Arelatense Concilium; nam in eadem serie episcoporum, Cæcilianus episcopus Carthaginensis, qui ab eadem quoque Synodo fuit absolutus, non episcopus, sed presbyter nominatur; sic enim in ea scriptum legitur: « Ex provincia Africæ, civitate Carthagine, Cæcilianus presbyter, Sperantius diaconus. » In octavum quoque ejusdem Synodi canonem mendum irrepsit; ut cum damnantur Donatistæ, qui rebaptizabant, de Arianis id statutum legitur; quamobrem illam ut legitimam sequimur lectionem, in qua pro Arianis legitur, Afris, quæ ex velustioribus magisque probatis codicibus reslituitur. At non tantum Arelatense Concilium a Donatistis corruptum fuisse atque truncatum apparet, sed ipsum quoque commentarium Optati Milevitani mutilatum; ex quo, quæcumque de Concilio Arelatensi scripta erant, penitus sublata noscuntur, ea nimirum, quæ sequentibus iudicium Felicis Aplungitani, usque ad illa verba: « Jamdudum opinionis incertæ, etc. » quæ in primo libro scripta habentur. Sublata sunt inde pariter, quæ postea pro eodem Cæciliano tertio definita sunt Mediolani a Constantino, appellatibus iterum Donatistis; atque etiam dempla mentio de sententiâ Constantini, qua eosdem Donatistas (ut suo loco dicemus) damnavit exilio. Tot tantaque, conscio toto orbe, a tam celebri episcoporum conventu facta, et ab imperatore edictis publicis definita in Donatistas, nequaquam Optatum præferuisse poterunt. Sensit hoc etiam Balduinus in suis Annotationibus ad Optatum; cui tamen in eo assentiri non possumus, quod putat, mox post Appellationem Donatistarum ad Constantinum, positum fuisse ab Optato Concilium Arelatense, atque iudicium Mediolanense, inde vero secutam causam Felicis Aplungitani; nam præcessisse causam Felicis, atque mox secula esse Arelatense ac Mediolanense iudicia, ex locis Augustini superius allegatis evidenter est demonstratum; cum ex Actis ecclesiasticis et consularibus Fastis appareat hoc¹ anno, iisdem cons. Volusiano et Aniano, quinto decimo kalendas Martias, Ælianus Africa proconsulem audisse atque terminasse causam Felicis, post menses quatuor a Romano Concilio sub Melchiade.

53. Quod rursus spectat ad ejusmodi Acta, Constantinus, qui episcopos convocaverat, ut omnia absque tumultu agerentur, cum videret Donatistas ad turbas ciendas admodum promptos, voluit ipse eidem conventui episcoporum interesse (non enim ejusmodi Concilium erat, in quo, ut in aliis, quæ ad fidem pertinent tractarentur, sed quod merum iudicium esset, in quo causa Cæcilianii episcopi ageretur, a quo non excludendus esset imperator calechumenus), quod testatur Eusebius in Vita ipsius, dum

sic ait¹: « Et quanquam communiter erga omnes se talem præstitit, tamen Ecclesie Dei eximiam et peculiarem curam adhibens, cum quidam inter se in diversis locis dissensione discordarent, tanquam communis episcopus a Deo constitutus, ministrorum Dei coegit Concilium, ei in media istorum frequentia ac congressu adesse, et una considerare non dedignatus, rerum ad deliberationem vocatorum se fecit participem; easque res quæ ad divinam pacem spectabant, omnibus procuravit. In medio consensu quasi unus e multis assedit. Et quoniam Dei timore undique septus fuit et amicis fidelibus maxime benevolis circummunitus, primum satellites amovit abs se, et totam stipatorum turbam. Denique quos ex episcopis meliori menti consilioque obsequentes et ad quietam et tranquillam animorum consensionem propensos animadverteret, eos vel maxime approbavit; seque declaravit ex communi omnium concordia maximam lætitiâ percipere; eos aulem, qui animis essent obstinati, magnopere delectatus est. Jam vero quosdam sua sponte acerbè incitatos, toleranter et moderate tulit, placido et mansueto sermone hortatus, ut modeste se gerere, ac neutiquam seditionem concitare studeant. Ex quibus alii ejus cohortationes cum reverentia amplectati discesserunt; alios, quorum animi ad modestiam videbantur prope insanabiles, Deo curandos permisit, ac nihil omnino contra quemquam mente concepit acerbitalis. Inde (ut est verisimile) seditiosi in Africa eo audaciâ forte proruperunt et crudelitatis, ut facinorâ nefaria molirentur, demone (ut videbatur) affluentiam præsentium bonorum Christianis invidente, utrosque ad absurdos et importunos conatus insilgante, quo imperatoris animum contra eos commoveret.

54. « Verum invidio illi res parum processit ex sententiâ; quandoquidem imperator ea, quæ gesta erant, pro ridiculis putavit, iniquens se perditâ demonis impulsione facile intellexisse; nam facinorâ illa non modestorum et sobriorum hominum esse, sed eorum qui vel mente penitus excidissent, vel essent improbi et impii demonis tanquam œstro perciti; quos comiserari oportere potius, quam supplicio afficere, asseruit. Ut enim, inquit, summæ clementiæ, eorum vicem dolere, sic hominibus, cum mente capli sunt, penas infligere, extremæ dementiæ est et inscitia. Ad hunc modum imperator Deum omnium contemptatorem omni re gerenda religiose veneratus, effecit, ut cura, quam susceperat de Ecclesiis, nulla offensione minui labefactarive potuisset. » Illicusque de his Eusebius quæ spectant ad Concilium Arelatense; quibus demonstrat, adjudicata causa Cæciliano, ex adversariis nonnullos cum cæteris episcopis consensisse, et in eorum sententiam pedibus abiisse; quos autem contumaci atque obstinato animo refragari penitus Constantinus vidisset, nullo de eis sumpto supplicio, illas abire jussisse; ipsos tamen (ut suo loco dicemus) iterum

¹ Aug. post. Collat. c. 33.

¹ Euseb. in Vita Const. lib. 1. c. 37. 38.

a tanta Synodo appellantes, et nihilominus sententiae imperatoris nequaquam acquiescentes, idem vehementer commotus multavit exilio. Eadem plane testatur sanctus Augustinus in epistola scripta nomine cleri Hippoensis ad Januarium, cum ait ¹: « Ille (nempe Constantinus) alterum episcopale iudicium dedit habendum in Arelatensi Galliae civitate; ubi nulli vestri, vana et diabolica dissensione damnata, cum Caeciliano in concordiam redierunt; alii vero pertinacissimi et litigiosissimi ad eundem imperatorem appellaverunt; postea et ipse coactus episcopalem causam inter partes cognitam terminavit, » etc. Sed haec postea.

55. Recitatum pariter fuisse oportuit in eo sacro episcoporum conventu iudicium agitatum a proconsole Eliano jussu Constantini in causa Felicis Aptungitani, cognitum ratumque a Patribus habitum; Ingeniumque scribam, quem Constantinus scriptis ad Probianum (ut vidimus) litteris evocaverat, ut quod confessus fuerat, palam faceret, falsa que a Donatistis scripta ederet, ad ejusdem Concilii audientiam introductum fuisse, certo credimus. Quibus et aliis manifestioribus testimonioibus cognitam perspectamque fuisse Caeciliani innocentiam, atque omnium calculo magna gloria absolutum fuisse, exploratissimum est; quomodo enim ab eo iudicio fidem impudenter appellasset, nisi causa Caeciliano adjudicata fuisset? Certe quidem absolutum eo iudicio ipsum fuisse, etiam illorum posterius Donatistae fatebantur; sic enim ait S. Augustinus ²: « Faleur etiam Parmenianus, ad Arelatensem oppidum, et episcopos iudices et partes ex Africa convenisse. Caecilianum scilicet atque Donatistas; ubi omnia suis credidit, qui nihil victi poterunt de iudiciis conqueri. » Verum Parmenianus Osium episcopum Cordubensem calumniatus est, suscepisse patrocinium Caeciliani; et qui sedebat cum aliis iudex, se ejus exhibuisse defensorem. Affirmat idem S. Augustinus Parmenianumque hoc testatum esse; nam ait ³: « Cum enim diceret, per Osium Hispanum adiutorium praestitum Caeciliano, ut ad eorum communionem sanctorum et illibatorum numerus cogeretur, et huic impietati fidem servorum Dei integram resitisse. »

56. Absoluta igitur Caeciliani causa, sacer ille ceteris episcoporum ex more nonnulla statuit, quae ad optimum Ecclesiarum regimen spectare videbantur. Et, quod auctore Eusebio dictum est, eidem episcoporum conventui interfuisse Constantinum imperatorem: idem Augustus libenter tulit, fasces proconsulum et magistratuum, ipsosque provinciarum rectores christianos subjeci civitatum episcopis; imo ipsum auctorem fuisse par est credere, ut sanctissimi illi Patres ejusmodi de provinciarum praesidibus sanctionem proticam valde optimo Republicae statui promulgarent ⁴:

57. « De praesidibus, qui fideles ad praesidatum

impetu prosiliunt, ita placuit, ut cum promoti fuerint, litteras accipiant ecclesiasticas communicatorias; ita tamen, ut, in quibuscumque locis gesserint, ab episcopo ejusdem loci cura de illis agatur; ut cum ceperint contra disciplinam publicam agere, tunc demum a communione excludantur, similiterque et de his fiat, qui Republicam agere volunt. » Haec divina illa plane lex ecclesiastica in tam celebri episcoporum conventu, praesente, rogante (ut par est credere) atque amnente imperatore sancita, qua schismatici atque haeretici a praefecturis caeterisque magistratibus excludendi penitus forent. Continet haec canon septimus ejusdem Concilii, cuius omnes alii ibidem instituti canones viginti tres numerantur; qui omnes ad Silvestrum Romanum Pontificem missi sunt ab episcopis, qui Synodo interfuerunt, scripta ad eum epistola Synodali, qua et petierunt statuta ab ipsis ejus auctoritate firmari: porro ad Silvestrum datas litteras ipsas integras paulo post descripturi sumus, quarum in editis canonibus inscriptio tantum notata reperitur. Nos autem ipsa, ut se habent, ejusdem Concilii Arelatensis decreta hic recensebimus, eadem ex dicta epistola Synodi ad Silvestrum pontificem cognituri, ex qua tantum scriptis canonibus praefixa inscriptio extat, cui canones subscripsi habentur; eorum vero aliquos (ut ad institutum spectare noverimus) hic descriptes elucidabimus, quibus ex eadem Silvestri epistola petitus titulus sic legitur inscriptus:

58. « Domino et sanctissimo fratri Silvestro episcopo Marium et ceteris episcoporum, qui adunati fuerunt in oppido Arelatensi. Quae decrevimus communi Concilio, charitati tuae significamus, ut omnes sciant quid in futurum observare debeant. » Haec Patres; qui in primis, quod ad perfectam Ecclesiarum omnium unionem atque concordiam spectare videbant, nempe ut diei Paschatis celebrationem una eademque die omnes fideles agerent, ne eam diem ex privatis diversorum supputationibus diversis temporibus celebrari contingeret; arbitrio id statuerunt Romani episcopi tantummodo definiendum, cujus litteris ex more ad universos Christianos datis, quo potissimum tempore Pascha quolibet anno celebrandum foret, omnibus innotesceret. Sunt haec verba ejusmodi institutionis:

59. « De observatione Paschae Domini, ut uno die et tempore per omnem orbem observetur, et juxta consuetudinem litteras ad omnes tu dirigas. » Haec sancta Synodus, nihil novi definiens, sed ut quod hactenus per Romanae Ecclesiae episcopos fieri consuevisset, ab omnibus illibatum custodiretur; quod sciret ejus tantummodo esse muneris, de his, quae observanda in Ecclesia essent, christiano orbi litteris significare. Multa insuper addidit de his quae ad rectam ecclesiasticam disciplinam informandam spectare videbantur, nimirum ²: « De his qui in quibusdam locis ordinali fuerint ministri, ut in ipsis etiam perseverent; » insuper ³: « De his qui arma pro-

¹ Aug. ep. LXXVIII. — ² Aug. contra ep. Parm. lib. I. c. 6. — ³ Aug. eod. lib. c. 5. — ⁴ Concil. Arelat. c. 7.

¹ Conc. Arelat. c. 1. — ² Ibid. c. 2. — ³ Ibid. c. 3.

jiunt in pace, placuit abstinere eos a communione.» Eos videlicet, qui, nulla persecutione urgente, nimia quadam animi levitate a fide excederent. Quod vero Christianis circensia spectacula interdicerent nimium difficile videretur, prohibuit ne diversarum factionum, nempe Albatorum, Russatorum, Venetorum, et Prasimorum agitator aliquis christianus reperiretur, sic statuens ¹: « De agitatoribus qui fideles sunt, placuit eos, quandiu agitant, a communione separari. »

60. Accidebat plane et illud a Christiana religione procul abhorrens, ut non tantum ejusmodi agitatorum in legem ecclesiasticam peccantes a communione excederent Catholica, sed et perfacile fideles sese hujusemodi ex coloribus distinctis factionibus implicarent, suaque studia in eam partem conferrent, cujus esset homo christianus auriga; contra vero qui aliis faverent aurigis, foverentque adversarios agitantes, cum in christianum aurigam, tum etiam in reliquos fideles malo animo essent affecti, ut ex his, quæ S. Hieronymus tradit in rebus gestis S. Hilarionis de christiano agitatore, facile potest intelligi. Ad hæc igitur omnia vitanda S. Synodus vetuit Christianos agere in circo agitantes. De scenicis id ipsum placuit, sic decernendo ²: « De theatricis, et ipsos placuit, quandiu agunt, a communione privari. » Rursum vero ³: « De his qui in infirmitate credere volunt, placuit debere hismanni imponi. » Porro eam manus impositionem existimo ipsos intellexisse, cujus S. Augustinus ⁴ meminit in libro de Unico Baptismo contra Donatistas, cum agit de ea manus impositione, quæ baptizatis exhibetur. « Quid enim est, ait, aliud manus impositio, nisi oratio super hominem? »

61. Illud quoque diligentè observandum est, quoniam constat ex sententia Romani Concilii, quam Optatus ⁵ recitat, Donatum a Casinigris duplici de causa fuisse damnatum, tum quod rebaptizasset, tum etiam, quod episcopis lapsis manum imposuisset; ne præsumptum scelus ab eo latius serperet, ejusmodi legem fidem statuere ⁶:

« De Afris, » Arianis adversus Anabaptistas, « qui propria lege sua utuntur, ut rebaptizent; placuit, si ad Ecclesiam aliqui de hac hæresi venerint, interrogent eos nostræ fidei sacerdotes Symbolum, et si perviderint, in Patre, Filio et Spiritu sancto eos baptizatos, manus eis tantum imponatur, ut accipiant Spiritum sanctum. Quod si interrogati non responderint hanc Trinitatem, baptizentur. » Hæc S. Synodus, quod Donatiste opinionem a Cypriano et aliis quibusdam Africanis episcopis assertam sectari profiterentur, ut omnes qui extra Catholicam Ecclesiam baptizati essent, vero baptisate in Ecclesia baptizandi forent; cumque se tantum esse Catholicos, puros ac mundos dicerent, reliquos vero vel traditione pollutos, vel eorum communicatione fedatos, ac proinde extra Ecclesiam constitutos; inde accidit,

ut quoscumque possent ad schisma pellicere, continuo rebaptizent; cumque speciosus nominis Cypriani prætextu suam ipsorum sententiam divulgarent, inde evenit, ut, quod ante statutum fuisse vidimus, Patres in eadem Synodo confirmarent, nimirum eos tantum esse baptizandos vero baptisate, quos absque confessione sanctissime Trinitatis constaret suscepisse baptismum.

62. Permagis quippe interest, quo animo quid in Ecclesia assatur; nam Donatiste licet eandem se cum Cypriano atque collegis sententiam sequi profiterentur, hunc tamen Ecclesia veneratur ut sanctum, illos autem detestatur ut impios. Unde jure Vincentius ¹ Lirinensis exclamat dicens: « O rerum mira conversio! Auctores ejusdem opinionis catholici, consecutores vero hæretici judicantur; absolvuntur magistri, condemnantur discipuli; conscriptores librorum regni filii erunt; assertores vero gehenna suscipiet. Nam quis illud sanctorum omnium, et episcoporum, et martyrum lumen beatissimum Cyprianum cum cæteris collegis suis in æternum dubitet regnaturum esse cum Christo? aut quis contra tam sacrilegus, qui Donatistas et cæteras pestes, quæ illius auctoritate Concilii rebaptizare se faciunt, in sempiternum neget arsurus esse cum diabolo? » Hæc ipse. Quod vero Donatus (ut dictum est) damnatus fuerit ea etiam de causa, quod lapsis episcopis manum imposuisset; ipsum fuisse episcopum, significari videtur, ejus nempe loci a quo denominationem acceperat, ut diceretur, a Casinigris. Patres igitur tantam temeritatem detestati, quod contra majorum decreta lapsis episcopis sic manus imponeretur, ut etiam in functione episcopali deberent perseverare, quod Donatus adversus ecclesiasticam disciplinam præsumpisset, ejusmodi regulam statuerunt ²:

63. « De his qui Scripturas sanctas tradidisse dicuntur, vel vasa Dominica, vel nomina fratrum suorum, placuit nobis, ut quicumque eorum ex Actis publicis fuerit detectus, vel verbis nudis, ab ordine clerici amoveatur. Nam si iidem aliquos ordinasse fuerint deprehensi, etsi in his qui ordinaverunt, ratio subsistit, non tamen illis subsistat ordinatio; quoniam multi sunt qui contra Ecclesiarum regulam pugnare videntur, et per testes redemptos putant se ad accusationem (excusationem) admitti debere; qui omnino non admittantur, nisi (ut supra diximus) Actis publicis docuerint omni se suspicione carere. »

64. Cæterum quoniam ipsa Synodus ex prolatis eorum se atque probatis accusationibus adversus Cæcilianum et Felicem Aplungilanum probe intellexisset, eos Donatistarum circumventos fuisse calumniis; adversus falsos accusatores ejusmodi scripsit decretum ³: « De his qui falso accusant fratres suos, placuit eos usque ad exitum non communicare; sed falsum testem, juxta Scripturam ⁴, impunitum non

¹ Conc. Arelat. c. 4. — ² Ibid. c. 5. — ³ Ibid. c. 6. — ⁴ Aug. lib. III. c. 16. — ⁵ Optat. Milevit. lib. 1. — ⁶ Conc. Arel. c. 8.

¹ Vinc. Lirin. lib. advers. hæres. 11. — ² Conc. Arelat. c. 13. — ³ Eod. Conc. c. 14. — ⁴ Proverb. XIX.

licere esse.» Ad hæc quoque spectabat tempora, quod lapsorum complures, reddita jam pace Ecclesie, kelantes viverent, nec de admissio impietatis scelere, moniti licet, penitentiam agerent iulemque agritudine laborantes communionem peterent; ad coercitionem ergo aliorum ignavia hæc in eodem conventu iidem episcopi statuerunt ¹: « De his qui apostolant, et nunquam se ad Ecclesiam repræsentant, nec penitentiam quidem agere querunt, et postea infirmitate correpti petunt communionem, placuit eis non dandam communionem, nisi revaluerint et egerint dignos fructus penitentiae. »

65. Sed et quod in Concilio Eliberino antea celebrato statutum fuerat, ut cum cessasset jam persecutio, nullus amplius date esset epistolarum, qua a confessoribus date usent in signum catholice communionis; id ipsum quoque Patres in hoc Concilio decreverunt his verbis ²: « De his qui confessorum litteras offerunt, placuit, ut, sublati eis litteris, alias accipiant communicatorias: » eas nimirum, quas episcopi dare solerent. Hæc Synodus, a qua alia plura sunt salubriter instituta. Sed hæc satis de iis que ad rerum gestarum historiam spectare videri possunt.

66. Superest ut hic describamus epistolam a Synodo scriptam ad Silvestrum Romanum pontificem de his que gesta essent in Synodo, ex P. Pithæi bibliotheca depromptam, qua et sancti canones nonnulli continentur, hic ad certiorum fidem insinundam cum eadem recitandam; est autem ejusmodi ejus inscriptio: « Dilectissimo papæ Silvestro, Marimus, Aeratius (Agritius), Natalis, Theodorus, Proterius, Vocius (Evolius, vel Evoplus), Verus, Probrianus (Probatus), Cæcilianus, Faustinus, Surgentinus, Gregorius, Rheticius, Ambitansus (Bethansus), Terminatus (Terminus), Mercoles, Pardus, Adelfius, Hibernius (Eburius), Forfanatus, Aristasius (Anaslasius), Lampadius, Vitalis, et Maternus, Liberius, Gregorius, Crescens, Avilianus (Avicianus), Dafius, Orantalis (Orientalis), Quintasius (Quintianus), Victor, Victor, Epictetus, in Domino æternam salutem. » Constat quidem complurium episcoporum nomina hic mendose legi, que emendavimus in margine (ut licuit) ex ipsa inscriptione episcoporum, que errore præfixa habetur Concilio posteriori Arelatensi. Ipsa autem epistola sic se habet:

« Communi copula charitatis et unitate matris Ecclesie Catholice vinculo inherentes, ad Arelatensium civitatem piissimi imperatoris voluntate adducti, inde te, religiosissime papa, cum merita reverentia salutamus, tibi graves ac perniciosos legi nostre atque traditioni adversate mentis homines pertulimus; quos et Dei nostri præsens auctoritas, et traditio ac regula veritatis ita respuit, ut nulla in illis aut dicendi ratio subsisteret, aut accusandi modus ullus aut probatio conveniret. Ideo iudice Deo et matre Ecclesia, que suos novit et comprobat, aut damnati sunt, aut repulsi. Et utinam, frater dile-

ctissime, ad hoc tantum spectaculum interesses; tanti fecisses profecto credimus, quia in eos severior fuisset sententia prolata; et te pariter nobiscum iudicante, certus noster majori lætitia exultasset. Sed quoniam recedere a partibus illis minime potuisti, in quibus et Apostoli quotidie sedent, et error ipsorum sine intermissione Dei gloriam testatur; non tamen hæc sola nobis visa sunt tractanda, frater carissime, ad que fueramus invitati, sed et consulendum nobismetipsis consultuimus; et quam diversa sint (sunt) provincie ex quibus advenimus, ita et varia confingunt, que nos censemus observare debere.

67. « Placuit ergo, præsentè Spiritu sancto et angelis ejus, ut et his qui singulos quos... monebat, iudicare proferremus de quiete presentè. Placuit etiam, antequam (edantur), a te, qui majores dioceses tenes (aperte) per te potissimum omnibus insinuari. Quid autem sit quod senserimus, scripto nostre mediocritatis subjunximus. Ad id primo loco de vita nostra atque utilitate tractandum fuit; ut qui unus pro multis mortuus est et resurrexit, ab omnibus tempus ipsum ita religiosa mente observetur, ne divisioni vel dissensionem in tanto obsequio devotionis possint exurgere. Consensus ergo Pascha Domini per orbem totum una die observatum iri. De his quoque qui quibuscumque locis ordinati fuerint ministri, ut in ipsis locis perseverent. De his agitur (igitur) enim qui arma proiecerint in pace, placuit abstineri eos a communione. De circensariis agitatoribus, qui fideles sunt, placuit eos quamdiu agitant, a communione separari. De theatricis, ipsos placuit, quanquam diu agunt, a communione separari. De his qui in infirmitate sunt constituti et recedere volunt, placuit eis manum imponi. De præsidibus autem, qui fideles sunt, et ad præsidium consiliunt; ita placuit, ut cum promoti fuerint, litteras quidem accipiant ecclesiasticas communicatorias; ita tamen, ut in quibuscumque locis gesserint, ab episcopis ejusdem loci cura de illis agatur; et si cooperent contra disciplinam agere, tunc demum in communione excludantur. Et de his quidem qui in Republica agere volunt, similiter. De Africa (Africa) autem, quod propria lege sua utantur, ut rebaptizent; placuit, ut, ad Ecclesiam si aliquis hæreticus venerit, interrogent eum Symbolum; et si perviderint eum in Patre, et Filio, et Spiritu Sancto esse baptizatum, manus tantum ei imponatur. Quod si interrogatus Symbolum, non responderit Trinitatem, tunc merito baptizetur, et cætera.... Tunc tredians jussit omnes... ad sedes suas redire.» Illicusque Synodica, in qua deesse reliqui canones noscuntur, et alia usque ad dimissionem episcoporum factam, a Constantino.

68. Est autem inter hæc omnia illud observatione dignissimum, antiquum fuisse Catholice Ecclesie mercem, ut leges Ecclesie in frequenti Patrum consensu sancitæ cum essent, eas ad Romanum Pontificem mitterent, cujus auctoritate probata, ab eodem in universas Ecclesias promulgarentur; id

¹ Conc. Arelat. l. c. 23. — ² Ibid. c. 9.

enim Patres ea professi sunt sententia, qua dixerunt : « Placuit etiam, antequam (edantur) a te qui majores diceces tenes, (aperte) per te potissimum omnibus insinuari. »

69. Constat Donatistas ex judicio hujus Synodi Arelatensis iterum (quod fecerant antea) appellasse ad eundem Constantinum imperatorem : id quidem S. Augustinus (ut dicemus) saepe testatur. Ceterum quod constat Constantini judicium nominis post sequentem annum esse exhibitum, intelligi potest eundem Constantinum nequaquam debuisse eorum appellationi, cum illam ipsi interposuerunt, nisi post biennium, victum illorum improbitate. Hoc autem anno eos in Africam rediisse persistisseque in eadem adversus Caecilianum et episcopos judices animi perfinacia, litterarum magistratum, quibus curae fuit, ut redemptibus in Africam episcopis pararent viaticum, declarant; quae sic se habent :

« Petronius, Annianus, et Julianus Domitio Celso vicario Africæ.

70. « Quoniam Lucianum et Capitonem, Fidentium, et Nasulium episcopos et Mammarium presbyterum, qui, secundum caeleste præceptum domini Constantini Maximi invicti semper Augusti, ad Gallias cum aliis legis ejus hominibus venerant, dignitas ejus ad lares proprios venire præcepit; angariam his cum ammonaria competentia usque ad Arelatensem portum, secundum imperatum aeternitatis ejusdem clementissimi principis, dedimus, frater, qua inde Africam navigent; quod soleritiam tuam litteris nostris scire conveniat. Optamus te, frater, felicissimum bene valere. Iulianus princeps obtulit IV kalendas Maias, Triberis (Treveris). » Sunt hi episcopi hic nominati partium Donatistarum coryphaei, atque iidem ipsi qui primo ante Romanum Concilium sub Melchiae dato fibello (ut diximus ex Optato¹) interpellarunt Constantinum imperatorem adversus Caecilianum. Magna quidem hæc humanitas et tolerantia ejusdem Constantini, et fortasse nimia, cum obstinatos schismaticos, sicut publica evectioe in Gallias ex Africa evocaverat, ita redeuntes eadem prosecutus est munificentia; sed male plane consultus (quod exitus demonstravit), dum patientia eos superare constituit et beneficentia demerere. Quæ autem fuerit de his animi sui sententia, testatur litteris, quas dedit ad Catholicos in Africa constitutos, quæ sic se habent :

« Constantinus Augustus universis episcopis per Africam, et plebi Ecclesie Catholice.

71. « Quod fides debuit, quantum prudentia valet, prout puritas potuit, tentasse me per omnia humanitas et moderationis officia, optime scitis; ut juxta magisteria legis nostræ, pax illa sanctissimæ fraternalitatis, cujus gratiam Deus summus famulorum suorum pectoribus immiscuit, stabilita per omnem concordiam teneretur; sed quia vim illam sceleris infusi, paucorum licet sensibus per-

vicaciter inhærentem intentionis nostræ ratio non potuit edomare, favente adhuc sibi huic nequitie patrocinio, ut extorqueret sibi omnia non sinerent, in quo se deliquisse gaudent; spectandum nobis est, dum totum hoc per paucos sedit (serpit) in populum, omnipotentis Dei misericordia mitigetur. Inde enim remedium sperare debemus, cum omnia bona vota et facta referuntur. Verum dum caelestis medicina procedat, hætenus sunt consilia nostra moderanda, ut patientiam pereolamus; et quicquid insolentia illorum pro consuetudine intemperantiae tentat aut facit, id totum tranquillitatis virtute toleremus; nihil ex reciproco reponatur injuriæ; vindictam enim, quam Deo servare debemus, insipientis est manibus usurpare; maxime cum debeat fides nostra confidere, quicquid ab hujusmodi hominum furore patietur, martyrii gratia apud Deum esse valiturum. Quid est enim aliud in hoc sæculo in nomine Dei vincere, quam inconditos hominum impetus quiete legis populum lacessentes constanti pectore sustinere? Quod si observaverit vestra sinceritas, cito videbilis, per gratiam summæ Divinitatis, ut languescentibus eorum institutis, vel moribus, qui se miserimæ contentiosis vexillarios præbent, sciant omnes non debere se paucorum persuasionem pereuntes sempiterno letho dare, quo possint penitentia gratia, semper vitæ aeternæ, correctis erroribus suis, integrari. Valete voto communi per sæcula, jubente Deo, fratres carissimi. » Hæc ad Catholicos Constantinus. Quid autem post hæc reversi in Africam, abusi patientia tanti principis, Donatistæ præsumperint, suo loco dicemus.

72. *Optimæ Constantini leges.* — Quod vero ad status politicum spectat; hoc anno, iisdem coss. Juliano et Aniano, Constantinus imperator, Treveris cum esset, tertio nonas Novembris edictum de appellationibus promulgavit; licet alibi datum, nempe Adrumeti, legatur; sæpe namque contigit, ut quoniam qua data essent die, et qua accepta, solent imperatorum edicta atque rescripta notari; errore librariorum factum esse reperiat, ut ubi data est lex, ibi acceptam esse perperam scriptum sit, et contra ubi fuit accepta, datam esse, sit errore locus appositus: quod nisi quis accurate consideret, immeris se involvet ambagibus, dum reperiet frequenter paucorum dierum spatium ab eodem imperatore in diversis longeque remotis orbis locis data esse rescripta; quibus, nisi quis mendum intelligat, interdum fateri cogitur, brevi temporis spatium, idque sapius, eundem (quod perabsurdum est dicere), Romanum imperium peragrassæ. Meminit idem Constantinus in rescripto ad Probianum¹ Africæ proconsulem anno sequenti dato, de promulgata a se generaliter edicto de appellationibus. Porro ejusdem edicti descripta habentur fragmenta quædam in Codice² Theodosiano, cujus etiam pars illa fuisse videtur qua cautum est, ne sententiam capitis in ali-

¹ Opat. lib. 1.

¹ L. III. de Appel. Cod. Theod.—² L. II. de Appell. et lib. I. quoniam Appel. C. Theod. et I. minime de Appell. C. Justin.

quem iudex ferret, nisi manifeste esset sua confessione convictus; ibidem namque loci, nempe Toveris, et eadem die tertio nonas Novembris, eodemque anno, et ad eundem Catullinum lex ¹ illa data habetur. Hæc de edicto Constantini volumus attulisse, quod fortasse occasione Donatarum temere appellantium, illud ab eo fuerit promulgatum.

73. Ex quo autem de legibus Constantini hoc anno editis semel dicere aggressi sumus; fuit inter alias illa laudabilis, qua ingenuos a Maxentio tyranno servituti subjectos in libertatem vindicari jussit, sic ad Volusianum rescribens ² :

« Universi devotionis studio contendant, si quos ingenuis natalibus procreatos, sub tyranno ingenuitatem amisisse, aut propria contenti conscientia, aut aliorum iudicis recognoscunt, natalibus suis restituere, nec expectata iudicis interpellatione. Nam si quis contra conscientiam suam, vel certissima testimonia plurimorum, in eadem avaritia et tenacitate permanserit, severissima poena mulctabitur. Placet autem etiam eos periculo subjugari, qui scientes ingenuos servitutis necessitatem per incuriam sustinere, dissimulant. Propos. VIII kal. Maii Romæ, Volusiano et Aniano coss.

74. At desideratur illud christiano imperatore dignum edictum, quo cœnosas illas sordidissimarum libidinum cloacas obstruxit, cujus meminuit sanctus Hieronymus ³ dicens : « Inter scorta quoque in fornicibus spectaculorum pueri steterunt publice libidini expositi; donec sub Constantino imperatore, Christi Evangelio conscante, et infidelitas universarum gentium et turpitudine delata est. » Perit, et illa pariter laudata Constantini lex, qua vetuit eunuchos gerere prefecturas et magistratus; de qua Lampadius in Alexandro : « Scio, inquit, Constantine imperator, quo periculo ista dicantur apud imperatorem, qui talibus servit; sed salva Republica, posteaquam intellexisti, quid mali clades iste habeant, et quemadmodum principes circumveniant, et tu eos eo loci habes, ut nec chlamyde uti jusseris, sed necessitatibus domesticis delegaris. » Venit idem Constantinus ⁴ ancillas christianas tradi lenonibus, quas a christianis hominibus redimi voluit. At de his modo satis.

75. *Cœvra Concilia ad disciplinam ecclesiasticam struendam.* — Quod autem testatur Eusebius ⁵, extincto Maximino in Oriente tyranno, mox celebrari ceptos frequentes episcoporum in unum conventus; cum ex his quæ dicta superius sunt, constat eundem tyrannum anno præsentis, ulciscente numine, esse sublatum; hoc ipso quoque anno ad restituendam ecclesiasticam disciplinam, tot annorum spatio ob ingentes persecutiones collapsam, in diversis ejus orbis provinciis eadem cœpere episcoporum celebrari Concilia. Adhuc antiqua quædam monumenta super-

sunt ejusmodi studii ac vigilantie pastoralis, nempe Canones Conciliorum Ancyranum atque Neocæsariensis; quorum Ancyranum prius collectum fuisse videtur, Neocæsariense vero posterius; quod enim in Ancyrano Concilio in primis de iis agitur, qui in persecutione lapsi, per penitentiam restitendi essent, sedata persecutione hoc anno, post Pascha celebratum fuisse videtur. In Neocæsariensi vero Concilio, cui complures ex illis qui Ancyrano Synodo interfuerant, subscripti habentur, iidem supplese visi sunt ea quæ in Ancyrano fuerant prætermissa.

76. Quod igitur olim Cornelius Romæ, Cyprianus Carthagine, et Gregorius episcopus Neocæsariensis in Ponto Decianæ persecutionis tempore lapsos, non nisi (ut vidimus) prævia satisfactione, et secundum delicti pondus penitentia compensata, in Ecclesiam recipiendos esse statuerunt; atque rursum de iis, qui, urgente Diocletiani vexatione, a fide exciderant, pariter decreverunt in Occidente Hispaniarum episcopi in Concilio Eliberino, necnon in Ægypto Magnus ille Petrus martyr episcopus Alexandrinus; id ipsum aequè Syriæ atque Asiæ complures simul coeuntes episcopi præstiterunt; ut videas unum eundemque Spiritum sanctum Ecclesiam Catholicam moderari; in eademque de lapsis recipiendis, ne nisi prævia satisfactione ad communionem ecclesiasticam admitterentur diversis in locis diversisque temporibus, sanctos episcopos, eodem sacro afflante Spiritu, conspirasse sententiam; ut pro distinctione criminum, personarum et temporum, proque diversitate affectuum penitentium, diversas quoque inire rationes, ejusdem sancti Spiritus discretio persuaserit.

77. Hæc igitur, ut agerentur in Concilio Ancyrano, operam præcipuam visus est impendisse primarie sedis Ecclesie Orientalis Vitalis episcopus Antiochenus; qui, pace Ecclesie bene usus, dispersos per plateas ex ingenti illo terramotu lapides Sanctuarii in unum colligere, et glutino communionis catholice una cum cæteris templi Dei structura restituere conatus est. Ut autem Ancyra civitas ad ejusmodi sacrum conventum celebrandum eligeretur, loci opportunitas persuasit, utpote in mediotulio regionis constituta, quo Minoris Asiæ episcopi, Cappadoecæ, Pontici pariter, et Armeni, Cilices, et Syri convenire facilius potuissent. Id nos de Vitale affirmare persuadet, quod ex iis, qui hinc Synodo interfuerunt episcopi, ponitur primo loco Vitalis Antiochenus, post quem recensetur Agricolaus episcopus Cæsareæ Palæstinae, qui in ea sede præcessit Eusebium Pamphili. Sed et interfuit quoque inter alios Orientales episcopos, qui eidem civitati, ubi acta est Synodus, præerat episcopus Marcellus Ancyrae primæ Galatiæ. Hic idem fuit Marcellus episcopus Ancyranus, qui primo inter Catholicos in Nicæno Concilio (ut suo loco dicendum est) adversus Arium egregiam navavit operam, postea vero ab Arianis magnopere exagitat^{us} est, absolutus autem Romæ a Julio papa, necnon Concilio Sardicensi, vixitque, ut colligitur ex

¹ Lib. I. de Penit. C. Theod. et lib. XVI. Cod. Justin. — ² L. I. de ingenuis, Cod. Theod., — ³ Hier. in Isai. lib. II. c. 2. — ⁴ L. de Lenon. Cod. Theod. — ⁵ Euseb. lib. X. c. 3. et 9.

Epiphano¹ (mirum dictu) usque ad annum decimum Valentiniani atque Valentis imperatorum, qui numeratur Domini trecentessimus septuagesimus sextus, ab Orientalibus Sabellianismo notatus.

78. Ponitur post Marcellum Lupus Tarsensis episcopus, qui inter egregios Catholicae fidei propugnatores ab Athanasio² recensetur; necnon Basilus (al. Basileus) episcopus Amasenus, qui sub Licinio Christiano persecute illustre martyrium subiit, de quo plura suo loco dicturi sumus, quem et S. Athanasius³ inter insigniores fama Catholicos numerat; item Philadelphus Aulopolis, qui postea interfuit et subscripsit magno Niceno Concilio. Post hunc sequitur ordine Eustolius episcopus Nicomediae; successerat hic Antimo, quem Maximianus Galerius⁴ ob Christi fidem necavit atque igni tradidit; hunc Cyrillus⁵ praecesserat; itemque Heraclius Zelenensis Majoris Armeniae episcopus, qui etiam subscriptus legitur magno Niceno Concilio; Petrus Iconiensis, cujus successor Eulalius interfuit eidem Niceno Concilio; Nunechus Laodicensis et ipse primus recensitus habetur inter episcopos Phrygiae Pacatianae qui interfuerunt Niceno conventui; quibus subduntur Sergianus Antiochie Pisisida, Epidaurus Pisisdens Pamphiliæ et Narcissus Neroniadis, qui postea defecit ad Arianos; Leontius quoque ibi ponitur Caesareae Cappadociae episcopus; hic insignis ille, qui (ut suo loco dicemus) veniens ad Nicaenum Concilium, Nazianzum cum pervenisset, invisit et baptizavit Gregorium⁶ patrem Gregorii Nazianzeni. Longinus etiam episcopus Neocæsariensis in Ponto ibi subscribitur, qui pariter magna cum laude versatus est in Niceno Concilio, quod chirographo confirmavit, quem inter coryphaeos orthodoxae fidei adnumerat Athanasius⁷, ipsumque Longianum nominat; praecessit hic Musonius, cujus sanctus Basilus⁸ meminuit scribens ad Neocæsarienses; itemque Amphion episcopus Epiphaniae in Cilicia, qui eidem Niceno Concilio praesto fuit a parte Catholicorum; Salaminus Germaniciae, et Germanus Neapolis Palaestinae episcopi, omnes numero decem et octo, quos recensuisse oportuit ob rerum gestarum continuatam seriem.

79. Quid autem actum sit, quidve decretum a tam nobili sed tantorumque Patrum consensu, dignum putamus, quod Annalibus intextatur. Ipsi enim in confinio quodam persecutionis et pacis Ecclesiae constituti, haud aliud docuerunt in pace, quam quod antea a Patribus noscerent fuisse fraditum et in Ecclesia acclitatum; penes quos (ut vidimus) nihil antiquius fuit, quam ecclesiasticam disciplinam in omnibus sartam lectam servare, et inviolabiliter custoditam posteris tradere. Videre erat lugubre plane spectaculum, nempe lapsorum multitudinem, qui adeo diuturnam asperamque persecu-

tionem perlati, desperatione melioris rerum vicissitudinis victi, timore perterriti, vel affecti blanditiis negaverant, rubore suffusam, vultu demisso ad sanctorum episcoporum pedes accidere, genua prehensare, fuis lacrymis petere, enixisque rogare pro venia, ut moverentur in Ecclesiam recipi, e qua misere excidissent.

80. Videntes enim se a communi omnium gaudio esse seclusos, ab ingressu ecclesiarum velitos, a communionem sacratissima separatos, a fidelium consortio segregatos, et denique totius christiani populi publice hilaritatis expertes: immenso animi mœore tenebantur absorpti; siveque ipsorum ignaviae memores, qua se tanto dedecore turpiter affecissent, aliorum gloria, qui in acie fortiter perstitissent, veluti flagris acriter verberabantur; illorumque cicatricibus velut astris splendore micantibus, non secus ac densis tenebris obscurabantur. Horum omnium miseri sanctissimi illi, sic illorum casibus prospexerunt, ut tamen esset ecclesiasticae disciplinae consultum, quomobrem quasdam regulas pari omnium voto scripserunt, quibus pro criminum differentia esset ab eis in omnibus Ecclesiae satisfactum. Quod autem ipse ejusmodi esse noscantur, quibus non tantum sancitur ecclesiastica disciplina, sed etiam de his quae adversus fideles agere solerent persecutores sincerissima referatur historia; eadem hic recensere et elucidare, opere praesens existimamus.

81. Extant ejusdem Concilii viginti quatuor canones, iidemque e graeco conversi, triplicis editionis; quarum primam a Dionysio Exiguo translata habet Cresciana Collectio, secunda est incerti auctoris, tertia vero Gentiani Herveti; nos venerande antiquitati amplius tribuentes, penes quam graeca exemplaria fideliora fuisse putantur, sequemur in his Dionysii versionem, quae a Cresconio ejusmodi inscriptione notatur:

« Incipiunt regulae Ancyranæ Concilii.

« Iste regulae priores quidem sunt Nicænae: sed ideo Nicæna prius scripta sunt, propter auctoritatem ejusdem magni sanctique Concilii congregati apud Nicæam. »

Patres igitur ab ipso Iare (quod aiunt) incipientes, quodque scriptum sit¹: « Tempus est, ut incipiat iudicium a domo Dei: » ab Ecclesiae ministris tractationem auspicantur, sui definitines:

« Presbyteros², qui immolaverunt, et iterum iudicium advenientes; si hoc non per illusionem aliquam, sed ex veritate fecerint, ut iterum teneri viderentur, aut tormentis subijci, quo facinus pati viderentur iuviti; hos ergo placuit honorem quidem sedis retinere; offerre autem illis, et sermonem ad populum facere, aut aliquibus sacerdotibus officiis fungi non liceat. Diaconi similiter, qui immolaverunt, honorem quidem habeant; cessare vero debeant ab diaconi ministerio, sive a pane, sive a calice offerendo. Quod si quidam episcoporum consensu sunt laboris eorum et humilitatis et mansuetudinis, et voluerint eis ali-

¹ Epiph. hist. XLVII. et LXXVII. et lib. I. circa princ. — ² Athan. orat. I. cont. Arian. ad episc. Egypt. et Libyæ. — ³ Athan. orat. I. contra Arian. — ⁴ Acta Luciani martyris. — ⁵ Acta Donnicæ et Indes. — ⁶ Greg. Nazianz. orat. in funer. Patris. — ⁷ Athan. orat. I. cont. Arian. — ⁸ Basil. epist. LXXV.

¹ I. Pet. IV. — ² Conc. Ancy. c. I. 2.

quid amplius tribuere, penes ipsos erit potestas. » Hæc ibi. Tanto candore conspicuos ministros suos Ecclesia decernebat, ut licet (quod ait Cyrianus¹) secundo certamine elatum priori victoria hostem superassent, ac proinde se negationis labe emaculescent, non tamen idoneos amplius existimaverit, qui sacris functionibus ministrarent. Sed de his qui egregie viriliterque certantes vim multam perpassi, idolothym nolentes reclamantesque ore gnlassent, hæc Patres decreverunt² :

82. « Qui fugientes comprehensi sunt, vel a domesticis traditi, vel ademptis facultatibus sustinere tormenta, aut in custodiam trusi proclamaverunt se christianos esse, et eo usque adstricti sunt, ut manus eorum comprehendentes violenter attraherent, et fumesitis sacrificiis admoverent, aut aliquid polluti cibi per necessitatem sumere cogerentur; confitentes jugiter se christianos esse, et luctum rei, quæ contigit, incessabiliter ostendentes omni dejectione et habitu et humilitate vitæ : hos vel extra delictum constitutos a communionis gratia non vitamus. Hoc autem similiter de clericis et de laicis cæteris observari convenit. Perquisitum est autem et illud, si possunt etiam laici, qui in hac necessitatis angustias inciderunt, ad clericatus ordinem promoveri. Placuit ergo et hos, tanquam qui nihil peccaverunt, si præcedens eorum vita probabilis sit, ad hoc officium provehi. » At quid de variis aliis casibus S. Synodus slatuerit, accipe :

83. « De iis³ qui sacrificare coacti sunt, insuper et cœnaverunt in idolio, quicumque eorum, cum ducerentur, lætiori habitu fuerunt, et vestimentis pretiosioribus uti sunt, et præparatæ cenæ indifferenter participes exiterunt; placuit eos inter audientes uno anno constitui, succumbere vero tribus annis; in oratione autem communicare biennio, et tunc ad perfectionem gratiam pervenire. Quotquot autem ascenderunt templa veste lugubri, et recubantes per omne tempus flere discutibus, si compleverunt penitentia triennii tempus, sine oblatione suscipiantur; si autem non manducaverunt, biennio subjecti penitentiae, tertio anno sine oblatione communicent, ut perfectionem quadriennio consequantur. Penes autem episcopos erit potestas, modum conversationis eorum probantes, vel humanius erga eos agere, vel amplius tempus adjicere. » Hæc quæ Patres habent de vestimentis lætitiæ atque luctus, plane declarantur ex iis quæ scripta habentur in Actis sanctorum martyrum⁴ Nicomediensium in hæc verba : « Cum execrandæ ejus hostiæ dicerentur ad templum duodecim deorum, quod erat intra regiam, aderant quidem impii, candidis et magnificis vestibus celebrantes festum sui interitus. Solus autem Indes atris indutus vestibus, et cum hæc celebrarentur, maximo dolore affectus, cum se in valde tenebrosa inclusisset domuncula, impiorum dellebat

interitum. » Hæc ibi. At nunc audiamus reliqua ab eis eodem argumento tractata.

84. « De iis¹ qui minis tantum cessere penarum, aut privatione facultatum territi aut demigratione, sacrificaverunt et haeclemis penitentibus negligentes neque conversi, nunc hujus Concilii tempore semet obtulerunt, conversionis suæ consilia capientes; placuit usque ad magnum diem inter audientes suscipi, et post magnum diem triennio penitentiam agere, et post duos annos sine oblatione communicare, et tunc demum, sex annis completis, ad perfectionis gratiam pervenire. » Appellant Patres magnum diem, sanctum Pascha; eumque iidem numerent annum unum usque ad magnum illum diem, plane significant paulo post Paschatis festum ejusmodi celebratum esse conventum. Sed subditur :

85. « De iis vero qui festis diebus Gentilium in remotis eorum locis convivia celebrarunt, cibosque proprios deferentes ibidem comederunt, placuit, post penitentiam biennii suscipi; utrum vero cum oblatione, singuli episcopi, probantes vitam eorum et singulos actus, examinent. Ii qui secundo et tertio sacrificaverunt coacti, quatuor annis penitentiae subjiciantur, duobus autem annis sine oblatione communicent, et septimo perfecte recipiantur. » Sed miserabilior his omnibus erat illorum casus, qui cum tantam impietatem perpetrassent, alios quoque in eandem erroris foveam adigere conati sunt; de quibus hæc Patres :

86. « Quotquot² autem non solum ipsi deviarunt, sed etiam surrexerunt, et compulerunt fratres, et causas præbuerunt, ut cogerentur, hi per triennium quidem locum inter audientes accipiant, per aliud vero sexennium penitentiae subjiciantur acriori, et alio anno communionem sine oblatione percipiant, ut perfectionem, expleto decennio, consequantur; inter hæc autem et eorum vita pensanda est. » Haeclemis Patres de iis, quæ spectare videbantur ad remedia eorum qui in persecutione lapsi essent.

87. Sed quid est quod frequentius dicitur communicare absque oblatione, vel cum oblatione, cum et perfectam gratiam, plenamque communionem ejusmodi tum consequi dicerentur? Sed hæc omnia ex verbis quarti canonis ejusdem Synodi facile assèque possumus, quibus, ex prima nempe Dionysii versione, dicitur : « Placuit eos inter audientes, » nempe catechumenos, « uno anno constitui, tribus vero annis succumbere, » nempe penitentiae (ut habet secunda versio), « ex tribus vero annis, biennio communicare in oratione : » videlicet satis sufficere cum fidelibus orare, nec a precibus ut audientes excludi; id enim erat communicare absque oblatione. « Tertio vero anno ad perfectionis gratiam pervenire : » quod erat communicare cum oblatione; id enim (ut habet secunda versio) erat reconciliari sacramentis, nempe participem fieri corporis et sanguinis Christi, quod perfectionis gratia dicebatur,

¹ Cyrian. de Lapsis. — ² Concil. Ancy. cap. 3. — ³ Eodem Concil. cap. 15. — ⁴ Acta Indes et Domæ apud Metaphrast. 26 Decemb.

¹ Conc. Ancy. c. 3. 6. 7. — ² Conc. Ancy. c. 8.

sive plena communio, dum scilicet nihil minus a cæteris Christianis haberet.

88. Lapsis igitur ejusmodi remediis impartitis, de ecclesiastica disciplina incorrupte servanda Patres alias regulas addiderunt, sed illam in primis que ad sacros Ecclesiæ ministros magnopere spectare videbatur; nempe ut absque uxore cælibem vitam ducerent; qua quidem lege (ut alias dictum est) non sacerdotes tantum, sed et diaconi obligati erant ab ipso exordio nascentis Ecclesiæ, illosque solum diaconos ab ea eximi voluerunt, qui cum ordinarentur inviti fuissent pariter contestati, se non posse continentes vivere, ac proinde ducere uxorem velle; qui enim sic reclamasset, et nihilominus ordinatus fuisset, quisquis esset hujusmodi, post sacrum diaconatus ordinem uxorem posse ducere, Patres illi consenserunt, sic statuentes ¹: « Diaconi quicumque ordinantur, si in ipsa ordinatione protestati sunt, et dixerunt velle se conjugio copulari, quia sic manere non possunt; si postmodum uxores duxerint, in ministerio maneat, propterea quod eis episcopos licentiam dederit. Quicumque sane tacuerint, et susceperint manus impositionem, professi continentiam, et postea nuptiis obligati sunt, a ministerio cessare debebunt. » Additur in secunda editione: « Laicam tantum recipientes communionem: » nimirum non cum sacris ministris amplius, sed cum populo extra cancellos communicantes. Ex his videas, tum in universa Ecclesia Catholica, tum in Oriente, quam firmus atque stabilis, assertusque ab omnibus esset sacerdotum ministrorum cælibatus. Sed de his actum est primo Annalium tomo pluribus.

89. Rursus vero eos ² qui virginitatem servare promiserant, et votum ritum fecerunt, in ordinem bigamorum, qui non essent absque penitentia in Ecclesia, Synodus rejecit; que sic quoque conjugatorum prospexit pudicitiam, ut adulterium committentes, septennii penitentis obnoxios fecerit, multaque alia adversus impuros statuerit. Sed illud insuper, quod Manichæorum hæresis grassaretur, Dei creaturas abominantium, et ut a malo productas execrantium; illam tantum Patres ab esu carniū probarunt abstinentiam, que a pietate, non autem a superstitione vel hæresi proveniret. Ne quid præterea ex Gentium conversatione superstitionis in Ecclesiam Dei fideles inferrent, quinquentii penitentia puniunt ³ eos, qui divinationes cujuslibet generis exercerent. At non est in animo hic cunctos ab eisdem statutis canones recensere; quamobrem de Concilio Ancyranò agendi finem faciamus. Appendicem autem illam duorum capitulorum ad Synodum Ancyranam non habet editio Cresconiana, nec alia; perperamque eadem adscribuntur huic Synodo, quæ sunt potius Damaso tribuenda, ut suo loco dicemus.

90. Post Ancyranum vero, Neocesariense Con-

cilium celebratum est, quolo tamen anno, nescimus; sed quantum conjectura assequi licet, cum eisdem prope omnes episcopi, qui interfuerunt Concilio Ancyranò, subscripti pariter habeantur illi quod Neocesariæ celebratum est, et inter alios Basilus episcopus Amaseæ, quem diximus in persecutione Licinii, que proxime est subsequuta, martyrem occubuisse, recensetur; plane necesse est affirmare, haud diu post Ancyranum iterum Neocesariæ eosdem ferme episcopos convenisse, antequam Licinios Orientalem Ecclesiam persecutione vexare aggrediretur. Præter numeratos superiores episcopos, qui Ancyrae Synodo præsentis fuerunt, et huic quoque Concilio interfuerunt, ponitur Gregorius, alias Gorgonius, episcopus Cymensis, qui etiam inter Galatia antistes scriptus habetur magno illi Nicæno Concilio, pariterque Geronius, alias Leonius episcopus Larissæ Cœlesyriæ civilis, qui itidem Nicænae Synodo subscripsit, sicut et Alphius Apameæ episcopus. Neocesariæ igitur in Ponto, cujus episcopus tunc erat (quod nuper dictum est) Longinus fama celebris, cum Patres illi sanctissimi conventum agerent, nihil antiquius habuerunt, quam sacerdotum vitæ integritati prospicere; quamobrem de eorum cælibi vita ducenda in primis hæc statuerunt ⁴ ex præscripto antiqui usus Ecclesiæ:

91. « Presbyter si uxorem duxerit, ab ordine deponatur; si vero fornicatus fuerit, vel adulterium perpetravit, amplius pelli debet, et ad penitentiam redigi. » Hæc ex Dionysii versione. Rursus vero ne quod ad solatium infirmitatis humanæ remedium esset excoGITatum, ut (quod ait Apostolus ⁵) qui infirmus est olus manducet, ad delicias usparetur, nimirum que in remedium humanæ imbecillitatis bigamia apostolicis ⁶ institutis concessa esset, licentius fideles cum passim admitterent; eos qui denuo nubent, et conjugia sæpius iterarent, non absque penitentia versari in ecclesia, iidem episcopi permisissent ⁷; non autem, ut ejusmodi matrimonium omnino dissolverent, ut quidam hæretici facere ⁸ præsumperunt. Sed de his dictum est satis primo Annalium tomo. Addiderunt inter alia decreta iidem Patres sanctissimi, ne quis ante trigesimum annum presbyter ordinaretur, licet admodum dignus esse videretur, multaque alia tum ad œconomiam ecclesiasticam recte instituendam, tum ad pios mores omnium fidelium componendos, sunt in eadem Synodo instituta; sed in his non amplius immoramur.

92. *Philogonius episc. Antiochenus.* — Post celebrata Ancyranum et Neocesariense Concilia, Vitalis episcopus Antiochenus, qui utriusque interfuit, haud diutius superstes fuit; verum ex hac vita decedens, his temporibus, cum Licinios in toto Oriente regnaret, successorem habuit Philogonium, de quo Theodoretus hæc ait ⁶: « Illic, » nempe Vitali, « suc-

¹ Conc. Ancyr. c. 9. vel. 10. — ² Eod. Conc. c. 13. vel. 14. — ³ Eod. Conc. c. 23.

⁴ Conc. Neoces. c. 1. — ⁵ Rom. XIV. — ⁶ 1. Cor. VII. — ⁷ Conc. Neoces. c. 3. 6. — ⁸ 31. q. 1. c. 7. et seq. — ⁶ Theodoret. lib. 1. cap. 3.

cessit Philogonius, qui et temporibus Licinii singulare studium in veræ pietatis defensione declaravit, et quæ videbantur deesse ecclesie illius ædificio (quam inchoaverat predecessor ejus Vitalis) sua opera adjuvenda curavit. » Hæc de Philogonio Theodoretus. His consentientia habet S. Joannes Chrysostomus ea oratione, quam habuit in laudem ipsius; die natali ejusdem¹, cum his verbis tempus circumscribit, quo sedere cepit: « Dicendum igitur, inquit, erat, et tempus et initium, quando vineam hanc suscepit; neque enim minimum hoc habebit momenti ad absolvendam encomii partem, sed omnino satis fuerit ad declarandam hominis virtutem. Res tum erat multæ difficultatis, cum nuper esset sedata persecutio, manentibus etiamnum gravissimæ tempestatis ejus reliquiis, cumque negotia plurimam desiderarent correctionem. His insuper illud adjungendum erat, quod (quemadmodum dicebam) hæreticorum factio sub illo nata negotium exhibuit, illius sapientia cuncta prospiciente. » Loquitur de Arii hæresi, de cujus manifestatione dicemus anno sequenti. Quod igitur, tempore ingressus Philogonii, nuper aut sedatam fuisse persecutiouem, sed et reliquias superesse; plane alludit ad hæc Licinii tempora regnantis in Oriente post Maximinum extinctum, sub quo est decemium illud infestæ persecutionis expletum, cum Licinii perfidia timeretur; cujus temporibus eum sedisse, Theodoreti, quod diximus, testimonio comprobatur.

93. De Philogonii vero electione hæc idem habet Chrysostomus: « Porro quod elegerit illum Deus, vel ex ipsa morum integritate perspicuum est; quippe quem ex medio abreptum foro ad thronum hunc evertit; adeo castam et insignem prius egit vitam, cum uxorem haberet ac filiam, et in forensibus negotiis versaretur; adeo solem ipsum splendore vicit, ut profusus ab illo gesto magistratu hoc dignus videretur, et a tribunali ad tribunal evertus sit. Ac tum quidem hominibus patrocinebatur adversus homines qui struebant insidias, eos qui affliciebantur injuria, superiores reddens iis qui injuriam inferebant; hic autem adest hominibus patrocineans adversus demones invadentes. » Hæc de electione Philogonii Chrysostomus. De laboribus autem ejus in confutanda tunc emergente Ariana hæresi dicemus inferius suo tempore. Cæterum quod ad annum electionis Philogonii spectat, sequenti potius anno, quam præsentis, Vitali successisse putamus.

94. *Episcopi Byzantii.* — Hoc eodem anno nono imperii Constantini ponitur creatus Metrophanes episcopus Byzantii; sic enim ait Cedrenus²: « Nominum annum imperante Constantino, Metrophanes quartus episcopus Byzantii creatus est. » « Erat hic, inquit Zonaras³, vir sanctissimus, filius Domitii (frater is fuerat Probi imperatoris), qui ob Christianæ religionis professionem, Roma Byzantium profectus, in episcopatus speculam evertus est; post quem Probus alter,

filius hujus, pontificium thronum conscendit; ei Metrophanes frater successit. » Hæc Zonaras. Cæterum cum Cedrenus quartum nominet Metrophanem episcopum Constantinopolitanum, Nicephorus tamen Callistus, necnon Nicephorus episcopus Constantinopolitanus seriem textum ejusdem civitatis episcoporum ab ipsorum Apostolorum tempore, in hunc ferme modum ab Andrea exordientes⁴: « Andreas Domini apostolus Thraciam, Macedoniam, et Evxinum provincias sortitus, Byzantii Christum predicavit; et cum a Zeuxippo tyrannidem ibi tum tenente ad eadem quæreretur, Argyropolim transit; atque ibi biennium conventus agens, permultos ad Christi fidem pertraxit.

95. « Cæterum sacra eo loco fundata æde, et Stacti Apostolo episcopo creato, Synopen concessit. Stactys eo sacro munere annis sexdecim administrato, ibidem sepultus, Onesimum habuit successorem. Onesimus etiam quatuordecim annos Ecclesiam eam gubernavit; eique Polycarpus subrogatus est, qui decem et octo annis munere suo cum laude functus, Plutarcho id reliquit; hic sexdecim annos Ecclesie præfuit, eamque moriens Sedecioni concessit, quo post annos novem defuncto, Diogenes annos quindecim eam rexit; illi Eutheerius succedens, qui septem annos episcopali munere obito, Felicem habuit successorem. Felix annos quinque sedem episcopalem tenuit, eamque ad Polycarpum juniorem transmisit. Qui sane omnes, propter infidelium incursions, in eo quod memoravimus, Apostoli oratorio synaxes et conventus celebrarunt. Deinceps Athenodorus, functione ecclesiastica suscepta, quatuor eam annis obtinuit: ecclesiamque aliam in loco, cui nomen erat Ælea, construxit, ibique synaxim peregit; eam ædem postea Constantinus Magnus splendissime auxit et ornavit. Athenodoro successit Euzoius; annis sex episcopatum gessit; cui Laurentius succedens, annis undecim Ecclesie præfuit.

96. « Post hunc Alypius annis tredecim sacrum magistratum administravit. Istius successor Pertinax vir consularis annis novem episcopalem dignitatem obtinuit; qui cum locupletior esset, ecclesiam aliam ad mare, in loco quem Ficos nominabant, excitavit, eamque Pacem nominavit, eamque locum Christiani perpulchris et continuis ædificiis in oppidi formam redegerunt; quapropter eam etiam mœnibus eximius magna virtutis gloria pollens Constantinus dignatus est, quod in eo scilicet Pacis esset templum. Post Pertinacem Olympianus annis undecim sacrorum antistes fuit. Rursum post hunc Marcus annis tredecim. Post Marcum Cyrillianus annis sexdecim. Post Cyrillianum Constantinus septem; hic primo sui episcopatus anno intra Byzantium in parte Septentrionis templum ædificavit, atque id Euphemiæ martyri, que tunc sacrum peregerat certamen, consecravit; ad quod templum reliquo vite tempore transacto, episcopale munus Tito reliquit, qui id su-

¹ Chrys. orat. de beato Philog. circa med. tom. III. in fin. — ² Cedren. in comp. Annal. — ³ Zonar. Annal. tom. III. in Constantino.

⁴ Niceph. hist. lib. VIII. c. 6. Niceph. Episc. in Chron.

pra briginta quinque annos administratum, ad Domitium Probi imperatoris fratrem transmisit, atque hinc Probus filius successit; et Domitius antistitis honorem viginti quatuor, Probus duodecim annos gessit, cujus Metrophanes frater successor fuit; hic annis decem cum ingenti laude episcopale ministerium colonestavit. » Hucusque uterque Nicephorus de successione episcoporum usque ad Metrophanem. Idque totum conati sunt illi, ut demonstrarent Byzantinam Ecclesiam apostolicam esse, cum nemo nunquam antiquorum id dixisse reperitur; nam revera Byzantina Ecclesia (ut testatur Gelasius) non tantum apostolica sedes non erat, sed ne metropolis quidem, sed parochia tantum Heraclensis Ecclesiae;

tradit id Gelasius scribens ad episcopos Dardaniae. Sed ipse Nicephorus recens auctor, nulla antiquorum testificatione munitus, ista dixit de origine ejus episcopatus ex Andrea apostolo; cum tamen his longe diversum testificatione Agapeti papae palam factum sit ipsis Constantinopoli agentibus episcopis, nimirum non ab Andrea, sed a Petro datum esse primum episcopatum Byzantinis, ut suo loco primo Annalium tomo dictum est, anno Domini quadragesimo quarto. Quod vero spectat ad annos Metrophanis, sedisse eum tantummodo annos tres, quae dicturi sumus in ejus successore Alexandro, perspicue declarabunt.

Anno periodi Graeco-Romanae 5807. — Olymp. 273. an. 2. — Urb. cond. 1067. — Jesu Christi 314. — Silvestri papae 1. — Constantini 9. Licinii 8.

1. *Consules.* — Ad num. 1. Coss. *Rufius Volusianus II.* et *Annianus.* Prior etiam praefectus Urbis fuit, ut liquet ex libello de Praefectis, ubi Rufius Volusianus P. V. VI idus Decembris anni antecedentis alius non est, quam Volusianus Anniani collega, et Rufius Volusianus, qui anno cccxi Romae consul creatus est a Maxentio. Quare recte Idacius in Fastis eundem cum nota numerali profitetur. Praeterea inter inscriptiones Romanas a Mabillonio tomo 4 Analectorum relatas, pag. 494, num. 40, haec legitur: « CEMOXIM (legendum Ceionium) ALBINUM V. C. cons. Philosophum, Rufi Volusiani lris ordinarii cons. filium, senatus ex consulto suo, quod ejus liberis post Caesariana tempora, id est, post annos cccclxxx et 1, auctoritatem decreverit Fl. Magnus Januarius, V. C. enr. statuarum. » Qua ex inscriptione Fasti Idaciani confirmantur, liquetque, anno Christi cccxi Rufium Volusianum Eusebio collega consulatum ordinarium Romae, ubi Maxentius imperabat, gessisse; Rufinum et Volusianum, quos tanquam duos illius anni consules Idacius proponit, unum eundemque consulem in duos divisum esse, quod quandoque ab antiquis factum; Rufinum illum, seu mefius Rufium, diversum esse ab Aradio Rufino, qui ex libello de Praefectis Urbis anno ccciv praefecturam gessit; ac denique eundem Rufinum Volusianum a Constantino secundo consulatu ordinario colonestatum fuisse. Verum est, Onuphrium in Fastis ad annum Urbis xxxvii, Christi cccxxxv, quo Constantinus et Albinus Fastis nomen dedere, eandem inscriptionem, mutilam tamen, in medium adducere, in eaque *Volusianum* simpliciter consulem vocari; sed jam viris doctis observatum, Onuphrium non

raro inscriptiones, dum corrigere vult, corrumpere, nulla suae correctionis ac plerumque depravationis mentione facta; quod in ea inscriptione contigisse non dubito. Quia tamen una ex altera lucem accipit, Onuphriana hic recitanda:

S. P. Q. R. C. CEIONUM. RUFIL.
UM. ALBINUM.
V. C. PHILOSOPHUM. RUFIL.
VOLUSIANI. COS. FILIUM
ET.
QUOD. EIUS. LIBERTAS. POST.
CAESARIANA. TEMPORA. ID EST.
ANNOS. CCCCLXXX. ET AUCTORI-
TATEM. DECREVIT. FL. MAGNUS.
IANUARIUS. V. C.
CUR. STATUARUM

In ea inscriptione *Caesariana tempora* ab anno Urbis dccvi, quo pugna Pharsalica habita, deducuntur; ideoque legendum, *annos cccclxxx et 1*, qui ab anno Urbis dccvi, ad annum Christi cccxxxv et annum Urbis xxxvii, qui in eo anno Christi inchoatur, fluxerunt. Quod et ex conjunctione et sine nota 1 sensum turbante intelligitur. Cum annus Urbis cccclxxxv incipiat cum anno Christi cccxxxvi et in inscriptione legeretur, *post annos cccclxxx et 1*, existimavit Onuphrius unitatem illam additionem esse. Sed animadvertere debuerat vir doctissimus, apud antiquos hos loquendi modos, sc. *post annum cccclxxxv*, similesve, plerumque aliud non designare, quam annum cccclxxxv inchoatum, ut non semel in hoc opere observavi. Ex hujus itaque loci deprava-

fione, prioris corruptio manifeste innotescit, inquit in ea inscriptione vere scriptum fuisse, ut in Mabilloniana, « Rufi Volusiani bis ordinarii cons. filium, » non vero, « Rufi Volusiani cos. filium, » ut perperam apud Onuphrium.

2. *Silvester fit Papa.*— Non kalendis Februariis, ut habet Baronius, sed « pridie kalendas Februarii, » ut legitur in Chronico Damasi, *S. Silvester* Pontificatum inivit, ideoque die Dominica, quae hoc anno in diem pridie kalendas Februarii, seu in diem ultimum mensis Januarii incidit, ordinatus est. Qui mos post redditus a Constantino M. Ecclesiae pacem servatus fuit, et Pontifices Romani vel die Dominica vel aliquo festo solemniori inaugurati. Hujus moris beneficio initium Pontificum plerumque magnis tenebris involutum non raro delegi poterit.

3. *Licinium inter et Maximinum non convenit.* — A num. 2 ad 19. *Maximini* interitus anno precedenti certo contigit. Quae paulo antea gesta accurate narrat Laetanians lib. de Mortibus Persecutorum, ubi, postquam de Maxentiana clade locutus est, cap. 45, scribit: « Constantinus rebus in Urbe compositis, hieme proxima (anni sc. cccxiii) Mediolanum contendit. Eodem Licinius advenit, ut acciperet uxorem. Maximinus, ubi eos intellexit nuptiarum solemnibus occupatos, exercitum movit e Syria, hieme quaecum maxime sevientie, et mansionibus geminatis in Bithyniam concurrens debilitato agmine. Nam maximis imbribus et nivibus, et luto, et frigore, et labore jumenta omnis generis amissa sunt, quorum miserabilis per viam strages speciem jam futuri belli et similem cladem militibus nuntiabat. Nec ipse intra fines suos moratus est; sed transacto profinus freato, ad Byzantii portas accessit armatus. Erant ibi milites praesidiarii ad hujusmodi casus a Licinio collocati. Hos primum muneribus et promissis illicere tentavit, postea vi et oppugnatione terrere; nec tamen quicquam vis aut promissa valuerunt. Jam consumpti erant dies undecim, per quos fuit spatium nuntios litterasque mittendi ad imperatorem, cum milites non fide, sed paucitate diffusi sese ipsos dederunt. Hinc promovit Heracleam; et illic eadem ratione detentus, aliquot dierum tempus amisit. Et jam Licinius festinatio itinere cum paucis Adrianopolim venerat, accepta in deditione Perintho, » id est, Heraclea; sic enim vocata Heraclea Thraciae ad differentiam aliarum ejusdem nominis urbium, ut notat Valesius ad lib. 22 Ammiani, « aliquanto moratus, processit ad mansionem millia decem et octo. Nec enim poterat ulterius, Licinio jam secundam mansionem tenente distantem millibus totidem, qui collectis ex proximo quantis potuit militibus pergebat obviam Maximino, magis ut eum moraretur, quam proposito dimicandi aut spe victoriae. Quippe cum ille septuaginta millium armatorum exercitum duceret, ipse vix triginta millium numerum collegisset. Sparsi enim milites per diversas regiones fuerant, et adunari omnes angustiae temporis non sinchant. »

4. *Bellum inter Licinium et Maximinum.* —

Tum cap. 46: « Propinquantibus ergo exercitibus, jam futurum propediem proelium videbatur. Tum Maximinus ejusmodi volum Jovi vocavit, ut si victoriam cepisset, Christianorum nomen extingueret funditusque deleret. Tunc proxima nocte Licinio quiescenti adsistit angelus Dei, monens ut oculus surgeret atque oraret Deum summum cum omni exercitu suo; illius fore victoriam, si fecisset. Post haec voces cum surgere sibi visus esset, et cum ipso qui monebat, adstaret, tunc docebat eum quomodo et quibus verbis esset orandum. Discusso deinde somno notarium jussit adsciri, et sicut audierat, haec verba dixit: *Summe Deus, te rogamus. Sancte Deus, te rogamus. Omnem justitiam tibi commendamus, salutem nostram tibi commendamus, imperium nostrum tibi commendamus. Per te virimus, per te victores et felices existimus. Summe Sancte Deus, preces nostras exaudi. Brachia nostra ad te tendimus. Exaudi. Sancte summe Deus.* Scribantur haec in libellis pluribus, et per praepositos tribunosque mittantur, ut suos quisque milites doceat. Crevit animus universis, victoriam sibi credentibus de caelo nuntiata. Statuit imperator proelium diei kalendarum Maiarum, quae octavum annum nuncupationis ejus implebant, » ideoque gesta haec anno cccxiii quo kalendis Maiis imperii Caesaris annus octavus complebatur, « ut suo potissimum natali vinceretur, sicut ille victus est Romae, » id est, Maxentius, « Maximinus voluit praere maturius, pridie mane aciem composuit, ut natalem suum postridie victor celebraret. Nuntiatur in castra movisse Maximinum. Capiunt milites arma, obviamque procedunt. Campus intererat sterilis ac nudus, quem vocant Sercnum. Erat jam utraque acies in conspectu. Liciniani scuta deponunt, galeas resolvunt, ad caelum manus tendunt, praeventibus praepositis, et post imperatorem precem dicunt. Audit acies peritura precantium murmur. Illi oratione ter dicta virtute jam pleni, reponunt capilibus galeas, scuta tollunt. Procedunt imperatores ad colloquium. Ferri non potuit Maximinus ad pacem. Contemnebat enim Licinium ac desertum iri a militibus existimabat, quod ille esset in largiendo tenax, ipse autem profusus; eoque proposito moverat bellum, ut exercitu Licinii sine certamine accepto ad Constantinum duplicatis viribus statim pergeret. »

5. *Pugnatur inter Heracleam et Hadrianopolim.* — Pergit cap. 47: « Ergo propius acceditur, tubae canunt, signa procedunt. Liciniani impetu facto adversarios invadunt. Illi vero perterriti nec gladios expedire, nec tela jacere quieverunt. Maximinus aciem circumire ac milites Licinianos nunc precibus sollicitare, nunc donis. Nullo loco auditur. Fit impetus in eum et ad suos refugit. Cadebatur acies ejus impune, et tantus numerus legionum, tanta vis militum a paucis metebatur. Nemo nominis, nemo virtutis, nemo veterum praeiorum memor; quasi ad devotam mortem, non ad praedium venissent, sic eos Deus summus jugulandos subiecit inimicis. Jam strata erat ingens multitudo. Videt Maximinus aliter

rem geriquam putabat. Project purpuram, et sumpta veste servili fugit, » quod confirmat Eusebius lib. 9, cap. 10, et lib. 1, de Vita Constantini cap. 58, « ac fretum trajecit. » Pugnatum est igitur, inquit Baluzius in Notis, in ea imperii parte quam Licinius tenebat, id est, inter Heracleam et Hadrianopolim, in campo quodam vocato *Sereno*, ut capite superiori dixit Lactantius. « At in exercitu pars dimidia prostrata est, pars autem vel dedita, vel in fugam versa est. Ademerat enim pudorem deserendi desertor imperator. At ille kalendis Maiis, id est, una nocte atque una die, Nicomediam alia nocte pervenit, cum loens prelii abesse millia centum sexaginta; raptisque filiis, et uxore, et paucis ex palatio comitibus, petivit Orientem; sed in Cappadocia collectis ex fuga et ab Oriente milibus substitit. Ita vestem restumpsit, » scilicet purpuram, imperatoriae majestatis signum.

6. *Pax Ecclesiae reddita.* — Tum cap. 48: « Licinius vero accepta exercitus parte ac distributa, trajecit exercitum in Bithyniam paucis post pugnam diebus; et Nicomediam ingressus, gratiam Deo, cujus auxilio vicerat, reddidit, ac die iduum Juniarum, Constantino atque ipso ter consulibus, » annonepme Christi cccxiii, « de restituenda Ecclesia hujusmodi litteras ad praesidem datas proponi jussit. » Tum litteras refert, quas Eusebius lib. 10, cap. 5, describit e lingua Latina, quae primum edite sunt, ut ipsemet docet. Postea Lactantius ait: « His litteris propositis, etiam verbo hortatus est, » nempe Licinius, « ut conventicula in statum pristinum redderetur. Sic ab eversa Ecclesia » a die sc. xxiii Februarii anni cccxi usque ad restitutam, » usque ad diem videlicet xiii mensis Junii anni cccxii quae propositum est Nicomediae edictum de restaurandis ecclesiis, « fuerunt anni decem, menses plus minus quatuor: » nempe menses tres, dies novendecim. Ideoque pax universae Ecclesiae anno tantum cccxii reddita.

7. *Maximini interitus.* — Cap. 49 Lactantius subjungit: « Sequenti autem Licinio cum exercitu tyrannum profugus concessit, et rursus Tauri montis angustias petiit, munitissimis ibidem ac turribus fabricatis iter obstruere conatus est, et inde dextrorsum perumpentibus omnia vicioribus, Tarsum postremo confugit. Ibi cum jam terra marique periret, nec ullum speraret refugium, angore animi ac metu confugit ad mortem, quasi ad remedium malorum, quae Deus in caput ejus ingessit. Sed prius cibo se inferisit, ac vino ingurgitavit, ut solent hi qui hoc ultimo se facere arbitrantur. Et sic hausit venenum. Cujus vis reflecto stomacho repercussa, valere non potuit in praesens, sed in languore malum versa pestilentiae similem, ut diutius protracto spiritu cruciantia sentiret. Jam se vivere in eum ceperat virus, cujus vis cum praecordia ejus nreret, insistenti dolore usque ad rabiem mentis elatus est, adeo ut per dies quatuor insaniam percitus haustam manibus terram velut esuriens devoraret. Deinde post multos gravesque cruciatus, cum caput suum parietibus infligeret, exierunt oculi ejus de caveis.

Tunc demum, amisso visu, Deum videre cepit candidatis ministris de se judicantem. Exclamabat ergo sicut ii qui torqueri solent, et non se, sed alios fecisse dicebat. Deinde quasi tormentis adactus fatebatur, Christum subinde deprecans et plorans ut suimet miseretur. Sic inter genitus, quos, tanquam cremaretur, edebat, nocentem spiritum detestabili genere mortis efflavit. » Baluzius recte in Notis observat, non statim mortuum esse *Maximum* ac Tarsum pervenit, sed aliquanto tempore gravissimos dolores sustinuisse, sicut non videri eum ante mensem Augustum perisse. Cum enim ei peragenda fuerint aliquot milliaria, ut Tarsum Ciliciae urbem perveniret, in Cappadocia primum, dein in Tauri montis angustiiis substiterit, ubi munimenta ac turres fabricavit, ad arcendos nempe insequentium Licinianorum impetus, fieri vix potuit, ut is qui kalendis Maiis pervenit Nicomediam, Tarsum venerit ante mensem Julium sequentem; adeo ut Maximinus ante mensem Augustum non perisse videatur.

8. *Maximini edictum in favorem Christianorum.* — Litterae de restituenda ecclesia ad praesidem missae, die quidem iduum Juniarum Nicomediae propositae sunt, ut testatur Lactantius, sed datae fuerant Mediolani eodem anno, Christi sc. cccxiii, circa mensem Martium, ut Constantinus et Licinius in iisdem disertè asserunt, Cardinales Baronius et Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Aug. cap. 2, scribunt *Licinium* edictum illud ad Maximum transmississe, ut toto iam Oriente ab eodem publicaretur, citantque hanc in rem Eusebium lib. 9, cap. 9, cujus verba anno cccxii, num. 10, retulit. At Eusebius eo in loco loquitur tantum de priori Constantini edicto anno cccxii emisso, quod ad Maximum missum fuisse tradit. Sed quando Eusebius de posteriori edicto anno cccxiii dato verba habet, ad Maximum missum non refert, licet et illud ad eum missum non dubitandum. Eusebius itaque lib. 9, cap. 10, postquam narravit *Maximum* jam debellatum eum summo dedecore ad partes imperii sui reversum esse, ait illum, cum Christianorum Deo gloriam laudemque tribuisset, legem pro eorumdem libertate tulisse, quam integram recitat. Tum subdit: « Haec sunt tyranni verba, quae post edicta illa adversus Christianos in aereis tabulis ab ipso proposita, nondum anno penitus exacto, subsequuta sunt. » Loquitur Eusebius de alio rescripto Maximi anno cccxii ab illo emisso, et lib. 9, cap. 7, ab ipsomet Eusebio recitato. Ex quibus verbis manifestum fit, legem Maximini, quam Eusebius lib. 9, cap. 10, refert, datam esse anno cccxiii, et haec verba quae in ea leguntur, « Superiore anno datis ad singulos provinciarum praesides litteris statuiimus, ut si quis adherere huic sectae vellet, ei fieret in proposito suo permanere, » de epistola Maximini ad *Sabinum* praefectum praeforii sui anno cccxii post edictum Maxentium scripta, intelligenda esse, ut recte Valesius in Notis vidit.

9. *Edicta in favorem Christianorum inter se*

non confundenda (1). — Em. card. Norisius citatus, qui, quando Dissertationem de Numismate Licinii Augusti scripsit librum Lactantii de Mortibus Persecutorum non viderat, primum et secundum Constantini edictum inter se confundens, dicit, Valesium errare, quod Eusebius lib. 9, cap. 9, testetur, Maximinum dedisse ad *Sabinum* epistolam pro Christianis, postquam accepit edictum, quod pro iisdem Christianis Constantinus et Licinius publicarant. Cum autem illud Mediolani anno cccxii datum fuerit, et Maximinus in eo dicat se *superiore anno* legem ad praesides imperii sui direxisse, post edictum nempe anno cccxii a Constantino et Licinio ad se transmissum, sequitur, inquit, hanc alteram Maximini legem latam esse anno cccxv, ideoque uti Baronius existimavit, eo anno, non vero cccxii Maximinum perisse. Verum non ita se res habet. Eusebius enim lib. 9, cap. 9, loquitur de primo edicto a Constantino et Licinio ad Maximinum anno cccxii transmissio. Maximinus vero mentionem facit litterarum ad *Sabinum* anno cccxii missarum, quas ipsemet scripsit, non post edictum Constantini Mediolano datum, ut existimal card. Norisius, sed post prius edictum Constantini, quod temporum injuria perit. Quare duo illa edicta a Constantino et Licinio in favorem Christianorum emissa, quae Baronium aliosque viros doctissimos in errore induxere, omnino distinguenda; ac pro certo habendum, post primum Constantini et Licinii edictum Maximinum ad *Sabinum* praefectum praetorii sui in gratiam Christianorum scripsisse, idque anno trecentesimo duodecimo; post secundum vero Constantini et Licinii edictum anno cccxii *Mediolani* datum, quod solum extat, pro explorato manere debet. Maximinum eodem anno edictum aliud dedisse in favorem Christianorum, quod Eusebius lib. 9, cap. 10, et Lactantius citatus, cap. 48, nobis conservarunt. Duo itaque edicta tam a Constantino et Licinio, quam a Maximino publicata: sed ex illis tria tantum ad nos pervenerunt; duo nempe Maximini et unicum Constantini ac Licinii. Epistolam autem et edictum hic non distinguo.

40. *Tributa in odium religionis imposita Licinius tollit.* — Gothofredus in Commentario legis Cod. Theodos. I *De censu* « data kal. Jun. Constantino Aug. III et Licinio III coss., » anno se. cccxii, in cuius fronte legitur, « idem AA. ad Eusebium V. P. (id est, virum perfectissimum) praesidem Lyciae et Pamphylicae, » deduci existimat, ante mensem Junium contigisse Maximini interitum, ac universum Orientem in Licinii potestatem venisse. Cum vero Lycia ac Pamphylia ante annum cccxv Constantini imperio non accesserint, uni *Licinio* laudatum rescriptum attribuendum, ac ex consequenti ante Junium mortuo Maximino idem in Asia imperabat. Haec Gothofredus. Card. Norisius laudatus, qui arbitratur, Maximinum currenti tantum anno devictum, ait errorem irrepisse in subscriptionem, legendum-

que « Constantino IV et Licinio IV coss., » ideoque eam legem anno sequenti datam. Sed ex dictis eam subscriptionem minime immutandam constat. Licinius itaque, cuius ea lex est, post Maximinum kalendis Maii debellatum, ejusque ad Tauri montis angustias fugam, ut Urbanam plebem, quae sub Galerio Maximiano vel Galerio Maximino ad *capitationem* per Lyciam et Pamphyliam vocata fuerat, sibi demereretur, pristina veterique immunitati restituit, ad quam solvendam proculdubio Christianae potissimum religionis odio atque occasione coacta fuerat.

41. *Imperium exactionibus attriverat.* — Sane Eusebius lib. 8, cap. 27, Maximinum omnes provincias imperio suo subjectas, auri, argenti, et ingentium pecuniarum exactionibus attrivisse scribit: neque contra Christianos haec tantum acta, sed et contra alios omnes. Locum Eusebii refert Baronius. De martyribus in Pamphylia et Lycia nominatim, et quidem Bergae, Side, hoc tempore, videnda Martyrologia. Quomodo et Julianus Apostata Christianae religionis odio postea Caesarea e Cappadocia civitatum numero expuncta (qua de re Sozomenus lib. 5, cap. 4 et 10, et Gregorius Nazianzenus, orat. 3 adversus Julianum), plebem christianam Caesariensem una cum uxoribus et liberis censerit voluit, et quemadmodum in pagis tributa solvere: quae docte a Gothofredo in laudata legis Commentario adnotata, qui addit, eam *capitationem* aliud non fuisse, quam modum collationis pro caputum numero.

42. *Tria Maximiani initia distinguenda.* — Victor de Caesaribus ait: « Maximinus post biennii Augustum imperium perit, » ubi imperii ejus initium a Galerio Maximiani morte deducit; sic enim verum est, eum biennio imperasse. Victor in Epitome his verbis Maximini imperii durationem exprimit: « Galerius Maximinus, Caesar quadriennio, dehinc per Orientem Augustus triennio fuit; » id est, post mortem Galerii Maximiani imperavit triennio, annis sc. cccxi, cccxii et cccxiii. Sed tanquam Caesar imperavit quadriennio, a fine nempe anni cccxv usque ad initium anni cccxi, quo interit Galerius Maximianus, qui Augustus Senior erat, et pra: quo Maximinus Caesar dici poterat. Certe lex Cod. Theod. I *De jure Fisci*, data Constantino A. IV et Licinio IV coss., anno se. cccxv, hunc titulum praefert: « Imp. Constantino A. et Caesar ad Populum, » ubi Caesaris nomine *Licinius* intelligitur, qui respectu Constantini Senioris Aug. Caesar ibidem dicitur. Praeterea in Actis purgationis Caeciliani eoram Aeliano proconsule Africæ habitis, Volusiano et Anniano coss., anno se. currenti, legitur: « Apud maximos imperatores causa agenda erit; » et inferius: « Constantinus Maximus semper Augustus et Licinius Caesar, ita pietatem Christianis exhibere conantur » etc. Ubi Licinius Augustus appellatur Caesar, quia Africa non ei, sed Constantino subdita

(1) De edictis in Christianorum favorem latus fusiis disserimus in Nota ad A. 312, 10, quae omnino consulenda sunt ad explicanda ea quae Pagus hic paulo ne;lgentius convolvit.

erat. Sic itaque Victor explicandus, non vero, ut perperam multi, de Caesarea dignitate post abdicacionem Diocletiani et Herculii accepta. Nam hoc modo annos imperii ejus numerando regnavit annos octo et menses aliquot, ut supra cum Lactantio diximus. Quod si annos ejus numeremus ab eo tempore, quo semetipsum Augustum renuntiavit, usque ad mortem ejus, sex annis imperavit, quot ei in numismatis graecis apud Goltzius attribuantur. Ex his locis sic recte explicatis facile est intelligere locum Socratis non parum impeditum. Is lib. 1, cap. 2. inquit: « Galerius Maximianus lotius imperii clavum regens abivit e vita, cum Licinius prius imperatorem creavisset. » Erant alii eodem tempore Augusti, Constantinus videlicet in Galliis, Maximinus et Licinius in aliis Romani orbis partibus. Sed quia Galerius Maximianus erat Senior Augustus, primumque inter ipsos locum in titulis atque honoribus obtinebat, recte dicitur a Socrate lotius imperii summam administrasse: adeo verum est, utrumque victorem eo modo, quo diximus, explicandum. Liqueat praeterea, antiquos in imperatorum annis numerandis saepe ad annos Julianos respexisse, eosque licet incompletos, et aliquot mensibus aut diebus tantum inchoatos, tanquam si integri fuissent, computasse; quod tanquam principium aliquid chronologicum observari cupio.

13. *Stirps tyrannorum funditus evulsa.* — Lactantius lib. de Mortib. Persecutor., narrato Maximini interitu, cap. 50, inquit: « Hoc modo Deus universos persecutores nominis sui debellavit, ut eorum nec stirps nec radix ulla remaneret. Nam Licinius summa rerum potitus, » anno nempe cccxii « in primis Valerium, » Valerium sc. Valentem, de quo anno superiori locuti sumus « quem Maximinus iratus, nec post fugam quidem, cum sibi videret esse perendum, fuerat ausus occidere, idem Candidianum, quem Valerius ex concubina genitum ob sterilitatem adoplaverat, necari jussit. Mulier tamen ut eum vixisse cognovit, mutato habitu comitatu ejus se miscuit, ut fortunam Candidiani specularetur. Quia Nicomedia se obtulerat, et in honore haberi videbatur, nihil tale metuens occisus est. Et illa, exitu ejus audito, protinus fugit. Idem Severi filium Severianum, jam aetate robustum, qui fugientem Maximinum ex acie ferat secutus, tanquam post obitum ejus de sumenda purpura cogitasset, capitali sententia subjectum interemit. Qui omnes Licinium jam pridem quasi malum metuentes, cum Maximino esse maluerant, praeter Valeria, quae volens Licinio in omnes Maximiani haereditates jure suo cedere, idem Maximino negaverat. Ipsius quoque Maximini filium suum maximum agendam in annis octo, et filiam septennem, quae desponsa fuerat Candidiano, extinxit. Sed prius mater eorum in Orientem praecipitata est. Ibi saepe illa castas feminas mergi jusserat. Sic omnes impii vero et justo iudicio Dei, eadem quae fecerant, receperunt. » Tum cap. 51: « Valeria quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata, postremo

apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre » Prisca se. « penas dedit. Ducta igitur mulieres cum ingenti spectaculo et miseratione tanti casus ad supplicium; et amputatis capitibus, corpora eorum in mare abjecta sunt. Ita illis pudicitia et conditio exitio fuit. » Haec Lactantius, qui postea egregio operi suo, tot scriptoribus ignoto, coronidem imponit. Maximinus e vivis sublatus, edictis publice propositis « impiissimus ac detestandi nominis, Deoque invisus tyranus appellatus est. Sed et imagines, quae ipsi liberisque ejus honoris causa posita, dejectae contractaeque sunt, » inquit Eusebius lib. 9, cap. 11, ubi narratis suppliciis de iis, qui cum adversus Christianos impulerant, sumptis, addit: « Adhaec his omnibus etiam Maximini liberi, quos ille jam imperii consortes et titulum atque imaginum participes fecerat. » Qui Eusebii locus lucem accipit ex iis, quae mox ex Lactantio retulimus.

14. *Pax Ecclesiae reddita.* — Victo anno cccxii Maximino, instituta celeberrima epocha a pace Ecclesiae reddita desumpta. Ejus meminere Eusebius in Chronico, et auctor Chronici Alex., dum de Constantii Augusti Constantini M. filii morte loquitur. Dedicatae postea Ecclesiae per singulas urbes, et conventus episcoporum habiti, ut habet Eusebius lib. 10, cap. 3, qui capite sequenti recitat orationem in dedicatione templi Tyri, omnium quae in Phoenice erant pulcherrimi, habitam. Sed, cum Eusebius annum, quo haec encaenia Tyri celebrata, non memoret, non dubium, quin ea ad annum sequentem referenda sint, quo Licinius in Oriente decennialia exhibuit. Nam post pacem Ecclesiae redditam decennialia et id genus festa ingenti pompa ab imperatoribus edita, templa Christianorum, uti antea Paganorum, iisdem annis de more condita dedicataeque, et religio Christiana iis occasionibus deprimi alias solita vindicata et exaltata.

15. *Purgatio Felicis Aptungensis episc. clare explicata.* — A num. 19 ad 41. Hoc anno Felicis Aptungensis episcopi causa in Africa discussa est. Cum enim Donatistae conquererentur, non omnem causam in Synodo Romana ab episcopis auditam fuisse: neque enim de Felice et aliis Caecilianis ordinatoribus, quos Donatistae traditionis reos esse dicebant, inquirendum esse censuerat Miltiades; imperator omnem criminandi animum ipsius volens adimere, mandavit vero agenti vicariam praefecturam per Africam, ut de crimine traditionis, quod Felici episcopo objiciebatur, diligenter inquireret. Sed dum Verus jussionem principis exequi aggrediretur, in diuturnum morbum incidit. Quare Aelianus hoc anno proconsul Africæ partes vicarii agendas suscepit, et negotium Felicis ad examen et jurisdictionem suam revocavit. Inductus est in iudicium Claudius Saturianus, qui fuerat curator civitatis Aptungensium tempore persecutionis, id est, Diocletiano VIII et Maximiano VII cons., ut ex Gestis municipibus, quae ab ipso collecta erant, perspicui posset, utrum Felix episcopus Aptungensis sacros codices cremant-

dos tradidisset. Exhibitus etiam est *Calidius Gratianus*, curator ejus ami, quo questio agitalabatur, ut scilicet Acta municipalia superioris temporis magistratum in judicium afferret. Præter hos exhibitus est in judicio *Superius Stationarius*, *Solon* servus publicus et *Ingentius* scribe et *Alfus* Cavilianus, qui fuerat magistratus seu duumvir municipii Aptungensium tempore persecutionis. Quibus omnibus ad instructionem cause *Felicis* exhibitis in judicio proconsulari, *Ælianus* proconsul cognitionem exorsus est. Lecta sunt primum Acta municipalia. Interrogati Saturninus, seu Satrianus, et Calidius curatores, et Superius stationarius, et Cavilianus duumviralis. Ex quorum responsis *Felicem* episcopum integrum esse constitit a traditione sacerorum librorum. *Ingentius* vero epistolam Caviliani et Acta municipalia falsasse convictus, in carcerem missus est, ut aliori interrogationi servaretur. Extat sententia *Æliani* proconsulis in lib. I Oplati et in Gestis purgationis Felicis.

16. *Illius purgationis tempus*. — Porro *Ælianus* proconsul causam Felicis audivit, « Volusiano et Amiano cons. XV kalend. Martias, » id est, post menses ferme quatuor a judicio Miltiadis, ut scribit Augustinus in libro ad Donatistas post Collationem. Quod tamen non ita accipiendum est, quasi eo ipso die causa terminata ac judicata sit. Neque enim intra unius diei spatium tot Gestorum documenta perlegi, tot persone interrogari poterunt. Cum ergo dicit Augustinus, causam Felicis ab *Æliano* auditam fuisse *XV kalend. Martias*, intelligere debemus tunc primum audiri cepisse, ut inquit Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 11, qui plura hæc de re ibidem habet. Legenda etiam Acta purgationis Felicis episcopi Aptungensis tomo II Miscellaneorum Baluzii, et Notæ, quibus eadem illustravit.

17. *Controversia de rebaptizatione in Concilio Nicæno terminata*. — Ad num. 41 et seqq. Nulla dubia circa « Concilium Arelatense primum » hoc anno habitum moveri possunt. Et primo quidem, utrum *Plenarii Concilii*, in quo questio de baptisate hæreticorum finita est, nomine, divus Augustinus hoc Concilium, vel Nicænum intellexerit. Existimavit *Lainoïus*, Augustinum locutum esse de hoc Arelatensi Concilio; *Joannes vero Nicolai* e contra pro Nicæno stetit, ut videre est in opusculis ab utroque hæc de re publicatis. Sed Nicolai sententia præferenda, repugnare scilicet S. Augustini sententiæ, ut Arelatense Concilium ejus sensu *plenarium*, id est, *œcumenicum* intelligatur. Si enim Concilium, in quo Caviliani causa finita, Arelatense nempe, fuisset plenarium totius orbis et Ecclesiæ universæ Concilium, illudque eo nomine S. Augustinus intellexisset, Caviliani causam toti orbi terrarum incognitam non recte dixisset. Quod enim a totius orbis episcopis in Concilio plenario seu œcumenico consistentibus solemniter judicatum est, toti orbi terrarum incognitum nemo recte dixerit. Et tamen Augustinus in libro ad Donatistas post Colla-

tionem cap. 18 : « Hæc verba, inquit, per orbem terræ universa personat Ecclesia : Testimonium Dei novi, negotium Caviliani non novi. » Et lib. 4 contra Cresconium, cap. 25 : « Liceturi episcopis vestris, nescio quo Donatiano vel Numidico privilegio, de suo ignorare collega quidquid Africa tota conclamabat. Cum Afris ab Afris objecta crimina (nunquam probata, toties absoluta) Orientalibus terre finibus ignota esse non sinant. Valeat apud vos baptismus ab Oplato datus, quem sic damnare noluit, ut non fueris ausus absolvere : et non valeat datus baptismus in Ecclesiis apostolico labore fundatis, Corinthiorum, Galatarum, Ephesiorum, Colossensium, Philippensium, Thessalonicensium, cæterarumque in sanctis litteris conscripularum, ubi Caviliani non dico falsum crimen, sed forte nec verum nomen auditum est ? Et accusetur conscientia tot tantarumque gentium christianarum, quia remotissimas hiles ignoravit Afrorum. » Ubi Augustinus, quod et passim alibi inculcat, causam *Caviliani* orbi terrarum, aut saltem plurimis et nobilissimis Catholici orbis Ecclesiis fuisse incognitam assertit.

18. *Nomine Concilii plenarii Nicænum intelligendum*. — Nomine itaque plenarii Concilii, in quo questionem « de baptisate hæreticorum » absolutam fuisse sæpe scribit Augustinus, Nicænum intelligendum. Illud enim omnes hæreticos cum illorum baptisate in Ecclesiam suscipiendos sanxit, si ad eam ejuratis erroribus reverterentur, exceptis *Pauli Samosatani* discipulis. Quare cum Concilium illud totius orbis et universæ Ecclesiæ plenarium fuerit, et ante Augustini nativitatem, nec multum diu post notam de baptizandis hæreticis controversiam, et post Synodum Arelatensem fuerit celebratum, non aliud a S. Augustino intellectum videtur nomine Concilii plenarii, in quo controversia de baptisate hæreticorum direpta est. Hinc Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos ait : « Synodus quoque Nicæna, cujus paulo ante fecimus mentionem, omnes hæreticos suscepit, exceptis Pauli Samosatani discipulis; et quod his majus est, episcopo Novatianorum, si conversus fuerit, presbyterii gradum servat. »

19. *Varie Synodi particulares plenarie appellate*. — Verum quidem est, divum Augustinum quedam Concilia *plenaria* vocasse, quæ non agnovit ut œcumenica, ut Concilium *Bagajense*, quod a Donatistas celebratum est, ut ortum inter eos schisma sedaretur, et cui trecenti decem illius sectæ episcopi interfuerunt, quod Augustinus *plenarium* vocat lib. 2, de Baptismo contra Donatistas, cap. 7, et passim alibi, qui tamen Concilium illud œcumenicum non existimavit. Sic etiam in codice Canonum Ecclesiæ Africanæ Conciliis nationalibus totius Africae tribuitur *plenariorum* Conciliorum nomen, ut videre est numeris XIX, XXVIII, CXXII et CXXXIII. Sed inde non sequitur Augustinum *plenarii* Concilii nomine Arelatense intellexisse, quod œcumenicum non fuit. Nam Concilium *Bagajense plenarium* vocavit, non simpliciter, vel plenarium totius orbis

et universalis Ecclesie, sed *plenarium* Donatistarum, qui omnes ad illud conveniant. Sic in Codice Canonum Ecclesie Africane Synodi illius regionis passim *plenarie* appellantur secundum quid et cum aliqua limitatione, id est, plenarie Africæ, non vero plenarie totius orbis et universalis Ecclesie.

20. *In Concilio Arelatensi actum de baptismo.* — Nec obstat secundo, quod canone 8 Concilii Arelatensis sancitum sit, hæreticorum baptisma non esse iterandum. Hinc enim non sequitur, *plenarium* illud esse universalis Ecclesie Concilium, in quo controversia de hæreticorum baptismo dirempta sit; sed solum in eo, occasione data, de præfata questione actum esse: quamvis ad questionem juris et dogmatis decidendam convocatum non esset, sed solum ad questionem facti discutiendam, et ad expendendum, an Cæcilius sacrorum librorum vere traditor fuisset, an ejus proinde ordinatio legitima esset atque canonica; an jure, an perperam Romani Concilii Patres sub *Melchiae* eum absolvisent.

21. *Concilium Arelatense patriarchale fuit.* — Nec obstat tertio, quod in Concilio Arelatensi secundo, cap. 18, dicatur: « Ad Arelatensis episcopi arbitrium Synodus congreganda: ad quam urbem ex omnibus mundi partibus, præcipue Gallicanis, sub S. Martini tempore legimus celebratum fuisse Concilium atque conventum; » et quod Constantinus in epistola ad Chrestum Syracusanorum episcopum apud Euseb. lib. 10, cap. 5, dicat se mandasse ut plurimi episcopi « ex locis diversis et prope infinitis » Arelatem ad Concilium convenirent. Nam Concilium Arelatense per exaggerationem quamdam dixit, istud ex omnibus mundi partibus convocatum fuisse; cum hujus primi Concilii Arelatensis Patres ex diversis duntaxat provinciis ad istud se convenisse testentur in epistola Synodica ad Silvestrum papam: « El cum diversæ sint provincie, ex quibus adventimus, ita et varia contingunt, quæ nos censemus observare debere. » Denique Constantini verba indicant quidem numerum maximum et diversitatem regionum, ex quibus episcopi ad Concilium Arelatense convocavit, non autem discrete significat, quod ex universis orbis christiani provinciis illos convocavit, ut hoc *plenarium* universalis Ecclesie Concilium esset. Quæ omnia viro erudito observata. Recte quidem Launois dixit Concilium hoc male *provinciale* in collectionibus Conciliorum inscriptum esse, sed hinc perperam inferebat, *plenarium* universæ Ecclesie Concilium appellandum, cum tantum *patriarchale* Occidentis Concilium fuerit.

22. *Ducenti episcopi Synodo Arelatensi interfuerunt.* — Altera questio movetur de numero episcoporum, qui huic Synodo interfuerunt. « De numero episcoporum, » inquit Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 9, « qui huic Synodo interfuerunt, non levis dissensio est. In epistola quidem Synodica tres de triginta duntaxat nominantur, cum tamen in subscriptionibus quatuor supra quadraginta nume-

rari videamus. Cujus discriminis hæc probabilis ratio afferri potest, quod in Synodica quidem ii tantum commemorantur episcopi, qui Concilio interfuerunt: in subscriptionibus vero etiam presbyterorum nomina referuntur, qui ab episcopis ob certas causas absentibus missi fuerant ad Synodum. Quod autem Baronius ducentos antislites huic Concilio interfuisse scribit, ex lib. 1 Augustini adversus Parmenianum, cap. 5, in eo manifeste hallucinatur. Neque enim de Arelatensi Concilio ibi loquitur Augustinus, sed de Concilio Romano; cui non ducenti, sed novemdecim tantum episcopi interfuerunt, ut inter omnes constat. Quare apud Augustinum pro 200, scribendum est 20. » Hæc Valesius. At Augustinum loqui de Concilio Arelatensi verba immediate sequentia confirmant: « Et tamen in his omnibus, quamvis magna temeritate Italos, Gallos et Hispanos accusant, relicti cæteris tam multis provinciis atque gentibus, a quibus nefando sacrilegio separati sunt: quibus utique obesse non possent crimina Italorum, Hispanorum atque Gallorum, etiam si vera dicerentur. » Neque enim Italos, Gallos, Hispanos Donatistæ accusassent, si ab illarum provinciarum episcopis *Cæcilianus* absolutus non fuisset. Ipsorum quippe judicio acquiescere recusabant, quia traditores ipsos et traditoribus communicasse causabantur. In Concilio vero Romano sub *Melchiae* nulli ex Hispania adfuerunt episcopi, sed quindecim duntaxat Itali et tres Galli, teste Optato. Quare S. Augustinus ducentos episcopos, a quibus Donatistas victos dicit, ad Concilium Arelatense refert.

23. *Ea Baronii sententia magis confirmata.* — Sirmondus, ut videre est tom. 1 Conciliorum Labbei, alio fundamento communem sententiam infringere conatur. « In libris antiquis, inquit, quibus usi sumus non paucis, nusquam plures leguntur, quam hic a nobis representati sunt in universum LXXXV, episcopi nimirum XXXII, presbyteri XVI, diaconi XXVI, lectores II, exorcistæ V, in quibus ordinem et formam optimi antiquissimique codicis Corbeiensis, in quo episcoporum nomina provinciarum et civitatum nominibus præponuntur; cum in aliis, sicut in Suriana editione postponantur. » Verum, ut observavit Schelstratius parte 2 Antiquit. Illust. Dissert. 1, cap. 7, art. 3, § 2, hæc Sirmondi computatio confutatur ex iis, quæ ipsemet annotat ad Canonem 8 de Afris rebaptizantibus, quem tanquam Concilii plenarii Augustinus opponebat Donatistis: « Cypriani Synodo, cujus illi auctoritate se rebaptizare jactabant, anteponendam docet Augustinus lib. 2 de Baptismo contra Donatistas, cap. 9, ubi post laudatam plenarii Concilii auctoritatem,.... » Quapropter illud unum considerent, quod omnibus patet. Si auctoritas Cypriani sequenda est, magis ea sequenda in unitate servanda, quam in Ecclesie consuetudine commutanda. Si autem Concilium ejus attenditur, huic est universæ Ecclesie posterius Concilium præponendum. Nam et Concilia posteriora prioribus apud posteros præponuntur, et universum partibus semper jure optimo præponitur.

« Concilium Arelatense, quod transmarinum et universale jam dixerat, hic rursus plenarium et universae Ecclesiae Concilium vocat, quia ex universa Occidentis Ecclesia eo convenerant. » Haec Sirmundus, ex quibus Schelstralius arguit: Tesle Sirmundo D. Augustinus opponit Concilium Arelatense primum sub Silvestro, Concilio Carthaginiensi sub Cypriano, tanquam Concilium universae Ecclesiae minori provinciali et universum sui totum suae parti: sed Synodus Cypriani fuit LXXXII episcoporum ex omni Africa. Quare juxta Augustini mentem Concilium Arelatense non solum habuit XXXII episcopos, ut putat Sirmundus, sed plures LXXXIII, ut tanquam universum et numerosius, Synodo Africæ praevaleret. Quod fortius urgeri potest ex aliis Augustini locis, ubi numerum Africanorum praesulum longe minorem exhibet, quam aliorum, qui in Synodo plenaria (juxta Sirmundum, Arelatensi prima) contra Cyprianum statuerunt.

24. *Incertum an Constantinus interfuerit Concilio Arelatensi.* — Existimavit Baronius, *Constantinum* Concilio Arelatensi interfuisse, quod Eusebius lib. 1 de Vita Constantini capiti 44 hunc titulum praefixerit: « Quomodo Synodis episcoporum interfuit? » istum vero capiti 45: « Quomodo insipientes toleraverit? » quo in ultimo capite meminit Eusebius Africanorum seu Donatistarum turbas excitantium; putat enim Baronius, in duobus illis capitibus de una eademque re, nempe de Concilio Constantino praesente celebratis, agi. Verum, licet certum sit, Constantinum aliquot hujus anni mensibus in Gallia fuisse, ut liquet ex legibus ibidem ab eo emissis, incompertum tamen, an Eusebius in secundo capite laudato loquatur de iis, quae in Concilio gesta. Praeterea Concilium Arelatense « ad kalendas Augusti » indictum fuit, ut testatur Constantinus in epistola ad Chrestum Syracusanorum episcopum apud Eusebium lib. 10, cap. 5, et in epistola ad Alabium, seu Ablavium, quam recitat Baronius. Eo autem die vix Constantinus Arelatis esse potuit, cum Idacius in Fastis hoc anno scribat: « His cons. bellum Cibalense fuit VIII idus Octob., » in Pannonia sc. quo Constantino cum exercitu pergendum fuit, ideoque mense Septembri aut Augusto, cum mense Octobri adversus Licinium pugnandum fuerit. Quod bellum male a Baronio consignatum, suo loco referemus. Valesius in Dissert. de Schismate Donatistarum, cap. 9, negat, Constantinum Concilio Arelatensi interfuisse, quod nemo ex veteribus, ac ne ipse quidem Augustinus, qui tamen de eo Concilio saepissime locutus est, id unquam affirmaverit, et ex epistola, quam Constantinum ad episcopos post Synodum Arelatensem scripsisse Valesius putat, manifeste colligatur, eum Synodo non interfuisse. « Quod si imperator, inquit, huic Synodo interfuisset, quoniam modo ausi fuissent Donatistae ab ejus Synodi sententia ad imperatoris judicium provocare? Quid enim hoc aliud erat, quam ab imperatore ipso appellare? » Verum argumentum negativum plerumque erroris obnoxium et epistola Constantini Patribus Concilii

scripta, non post Arelatense, sed post Romanum Concilium data, ut suo loco monstravi. Nec mirum, si Constantinus, postquam interfuisset Concilio Arelatensi, audisset Donatistas ad ejus judicium provocantes, cum, ipso Valesio citato teste cap. 10, imperium Constantini plerique reprehendendum putarint, quod adversus Donatistas nimis clementer ageret. Nihil itaque haec in re certi.

25. *Epocha Synodi Laodiceae.* — Marca lib. 3, de Concordia imperii et sacerdotii, cap. 3, Synodum *Laodiceam* post Nicaenam celebratam ostendit: primo, quia canone septimo damnantur *Photiniani* haeretici, qui aliquot annis post Synodum Nicaenam emersere, in antiqua Collectione Laodicea locum suum obtinet post Antiochenam anno cccxli coactam. Existimat itaque Marca, eam Synodum anno trecentesimo sexagesimo quinto congregatam, quod eo anno Synodus *Illyriciana* celebrata fuerit ab episcopis Asiaticis dioceses: *Laodicea* vero e diversis provinciis Asiaticis dioceses habitata sit *Laodiceae*, quae est metropolis Phrygiae Pacatiana. Sed haec praesulis doctissimi conjectura subsistere non potest, cum Synodus Illyriciana ad annum cccxxii pertineat, quo tempore *Damasus* Ecclesiam Romanam administrabat. Gothofredus in Notis ad Philostorgium, lib. 8, cap. 3 et 4, ubi Philostorgius ait, *Theodosium* Lydiae episcopum in societatem et communionem adscilicet *Phorbo* et *Auciliano* Lydiae episcopis Synodum coegisse, et communi calculo litteras scripsisse ad *Eudocium* et *Marin* adversus *Aetii*, *Candidi*, *Ariani*, et aliorum ordinationes tanquam injuste et illegitime factas: Gothofredus, inquam, his perpensis, existimat, *Theodosium* illum, qui Philadelphiae in Lydia episcopus fuit, teste Euphonio haeresi LXXII, illum ipsum omnino *Theodosium* videri, qui *Canonum Laodiceorum* maxime auctor extitit, ut refertur apud Gratianum, distinctione 16, cap. 11. Quod confirmat ex Philostorgio, qui ait, *Theodosium* a muliebribus voluptatibus prorsus abhorruisse, et in Canonibus Laodiceis I, XXX, XXXI, XLIV, LI, LIII et LIV, illis voluptatibus nuptiisque varie fibula imponatur. Praeterea ait Philostorgius, damnatas esse *Aetii* et aliorum ordinationes tanquam illegitime factas, cujus damnationis vestigium aliquod intermicat inter Canones Laodiceos, quorum IV, V, XII et XIII facti sunt adversus illegitimas ordinationum seu ordinariorum formas. Quae conjectura valde verisimiles, ideoque videtur Synodus Laodicea ad annum trecentesimo sexagesimum tertium pertinere. Loco enim laudato Philostorgius de iis agit, quae Joviano imperante gesta sunt. Porro Laodicea Synodus, non *Laodiceae* in Syria, sed *Laodiceae* in Lydia seu Phrygia, et quidem Pacatiana, sub qua *Lydia*, ut praefertur Canones Laodicei apud Balsamonem, celebrata fuit. Nec mirum, Concilium ab haereticis habitum Codicis Canonum Ecclesiae universae partem facere, cum ab Ecclesia receptum fuerit, et nihil ejus moribus contrarium contineat. Ex quibus Baronii conjecturis facile est respondere.

26. *Nova imperii divisio.* — Nova hoc anno imperii seu orbis Romani inter Constantinum et Licinium facta divisio, de qua, sicuti et de

bello Constantinum inter et Licinium gesto, agemus infra.

SILVESTRI ANNUS 2. — CHRISTI 315.

1. *Decennalia Constantini.* — Anno Domini trecentesimo decimo quinto Constantinus atque Licinius quartum adierunt consulatum, quo idem Constantinus auspiciatus imperii sui annum decimum, decennalia celebravit, non quidem more Gentilium, sed ut christianum decebat imperatorem; nam Eusebius¹: « Cui, inquit, hoc pacto vitam transigenti decimus sui imperii annus confectus est; in quo dies festos solemnem et publicos celebrare, precesque quibus gratias ageret, tanquam sacrificia quadam ignis et nidoris expertia, Deo omnium Regi dicere cepit. » Iisdem quoque decennialibus ab eodem Constantino creati sunt Cæsares duo filii ejus, Crispus et Constantinus. Qui autem hæc ad alia tempora referunt, erroris arguuntur auctoritate Nazarii rhetoris, ea oratione panegyrica, quam habuit in quinquennialibus eorumdem Cæsarum, dum aperte affirmat Constantinum egisse jam in imperio annum decimum quintum, cum iidem Cæsares aspicerentur annum quintum. Sed reddamus verba Nazarii, cum loquitur de Constantino: « Quintum decimum annum maximum princeps salutaris imperii degit. Sed auguramur jam vicennialia, et venturi fidem superiorum felicitate sentimus. Quinquennialia beatissimorum Cæsarum occupatos in gaudiis habent, sed in destinatis decenniis jam vota properantia, et spes volucres constituerunt; » et prope finem: « Quinquenniis igitur feliciter inchoatis, decennia Cæsarum nobilissimorum ultra posteros nostros extendenda, quam impense rogare et orare nos conveniat, ipsis bonis temporum et Reipublicæ utilitatibus admonemur. » Hæc Nazarius.

2. Solita erat fieri ejusmodi pro salute principis votorum nuncupatio tertia die post kalendas Januariarum², quando singulis annis una libra auri in septuaginta duobus³ solidis obrizis, ipso anni principio, offerri consueverat; sed hæc temporibus christiano-rum imperatorum; nam olim (ut observavit Alexander⁴) collectam stipem ex voto nuncupato pro salute

principis jaciebant in lacum Curtii. Sed et alia fortasse ratione accidere potuit mulasse Constantinum ritum idololatriæ in hujusmodi auri oblationem; quibus enim ritibus atque verbis vota ejusmodi nuncupari olim solita essent, Tertullianus⁵ tradit his verbis: « Ecce annua votorum nuncupatio; quid videtur? prima in principiis, secunda in capitoliis. » Principia appellat domum principis; addit: Accipe post loca et verba: « Hunc tibi, Jupiter, bovem cornibus auro decoratum vovemus esse futurum. » Ne igitur ejusmodi impietatis vota pro sua salute nuncuparentur, in dictam auri pensationem mutari jure voluit Constantinus.

3. *Filii Constantini Cæsares creantur.* — Sed et quod ad tempus creationis Cæsarum spectat, ex iis, quæ ex Nazario recitata sunt tam certa atque patientia, erroris arguitur in primis Eusebii Chronicon, in quo legitur, octavo Constantini anno Crispum et Constantinum creatos fuisse Cæsares. Cæterum Eusebius ipse in Vita Constantini, hoc ipso anno decimo ejus imperii Constantinum filium ab eo Cæsarem nuncupatum tradit; quoto enim ejus imperii anno singulos filios adsciverit in Cæsares, tradit his verbis⁶: « Igitur cum triginta ipse annos in imperio complevisset, filii ejus numero tres Cæsares diversis creabantur temporibus. Primus, qui patris erat cognominis, decimo patris imperii anno honorem hunc adeptus est. Secundus, avi nomine appellatus Constantinus, vicesimo fere imperii patris anno, quando publicus solemnisque omnium hominum conventus agebatur, renuntiatus est. Tertius Constans fuit, qui ipso nomine et appellatione præsens constansque tempus perspicue præ se ferens, trigesimo patris imperii anno ad honorem evectus est. » Hæc Eusebius, præteriens Crispum, volens eum de industria sepe-rire silentio, ne parentis facinus recoleretur aliquando, cum patris ille jussu necatus fuisset.

4. Corrigendus ex his etiam est Aurelius Victor⁷, qui tempore conventus Mediolanensis ambos Constantinum filios, necnon Licinianum Licinii impera-

¹ Euseb. in Vita Const. lib. 1. c. 41. — ² L. si calumniatur §. post kalendas ff. de verb. sign. — ³ De Obl. votor. Cod. Theod. lib. vii. in fin. et C. Just. lib. xii. tit. 48. — ⁴ Alex. Genial. lib. iii. c. 22.

⁵ Tert. de Coron. milit. c. 12. — ⁶ Euseb. in Vita Const. lib. iv. c. 40. — ⁷ Aur. Victor. in Constant.

toris filium, viginti tantum mensium infantem creatos fuisse Caesares tradit. Verum cum ille ex Constantia sorore Constantini, qua tunc nuptui tradita fuit Licinio, natus sit; quomodo nondum natus, vel in utero materno conceptus potuit Caesar creari? Ceterum longe a Victore discrepat Zozimus¹, et ipse errore lapsus, dum Licinianum Licinii filium a patre creatum Caesarem dicit, non eum viginti mensium esset infans, sed annos viginti natum. At patetis quoque erroris arguitur ipse Zozimus, dum hos ab Augustis creatos Caesares tradit post Cybalense certamen, quo Licinius a Constantino superatus est; illud siquidem post quinquennium gestum fuisse suo loco probabimus. Quod vero ad eosdem tres Caesares simul creatos spectat, habet id ipsum Eusebii Chronicon, ubi de Crispo haec adduntur: «Quorum Crispum Lactantius latinis litteris erudit, vir omnium suo tempore eloquentissimus, sed adeo in hac vita pauper ut plerumque etiam necessariis indigerit, necdum deliciis.» Quando autem ipse divinarum Institutionum commentarios conscripserit, suo loco dicemus.

5. *Constantini munificentia erga pauperes.* — Hoc eodem anno iisdem consulibus, Constantinus imp. dignam plane christiano principi edidit sanctionem, qua parentum inopie (cum illi filios, quos alere non possent, occiderent) cum ex fiscali, tum ex privata pecunia voluit esse consultum, in hunc modum ad Ablavium rescribens:

«Imp.² Constantinus A. ad Ablavium. Aereis tabulis, vel cerussatis, aut linteis mappis scripta per omnes civitates Italiae proponatur lex, qua parentum manus a parricidio arceat, volumque verat in melius; officinam tuam haec cura perstringat, ut si quis parens afferat sobolem, quam pro paupertate educare non possit, nec in alimentis, nec in veste impertienda tardetur, cum educatio nascentis infantiae moras ferre non possit. Ad quam rem et fiscum nostrum, et rem privatam indiscreta iussimus praebere obsequia. Dat. III id. Maii, Naisso, Constantino IV et Licinio IV AA. coss.» Haec cum Constantinus omnibus Italianis habitantibus concesserit, reliquis provinciis alia ratione consultit; nimirum ut sic parentibus egenis concederetur distractio liberorum, ut tamen redimi semper possent; quod constituta ab eo sanctio indicat, qua est ejusmodi:

6. «Imp.³ Constantinus Augustus provincialibus. Si quis propter nimiam paupertatem egenatentem victus causa filium filiamve sanguinolentem vendiderit, venditione in hoc tantummodo casu valente, emptor obtinendi ejus servitii habeat facultatem. Liceat autem ipsi qui vendidit, vel qui alienatus est, aut cuiuslibet alii, ad ingenuitatem eum propriam repetere; modo si aut pretium offerat, quod potest valere, aut mancipium pro ejusmodi praestet.» Haec Constantinus in reliquis provinciis voluit observari. Verum ea quae in Italia consistenti-

buis placuit impartiri, postea quoque ad externos rogavit, nempe eos qui in Africa egenos forent; ut datum ab eo rescriptum ad Menandrum significat, de quo, ipso quo datum est anno, agemus. Ingentem plane auri copiam ad haec praestanda, fuisse ab eodem Constantino erogatam, omnes puto per facile intellecturos. Ex his itidem quisque videre potest, quam calumniose agat in Constantinum Zozimus, qui religiosissimi ac munificentissimi principis avaritiam cerebro suggillat.

7. At de ejus principis erga pauperes liberalitate Eusebius¹ etiam a se libris egregie testatur his verbis: «Exteris praeterea, qui illum adibant, benignum et liberalem se praebere; miseris etiam et abjectis, qui in foro et plateis palam mendicabant, non pecunias solum et res ad victum necessarias, sed etiam decentem corporis vestitum subministrandum curare. Illis quoque qui prima aetatis tempora felicitate traduxissent et prospere, post tamen, gravi vitae facta mutatione, in res asperas afflictasque incidissent, lautiora uberioraque vitae subsidia impartire, et beneficia magna animoque vere regio digna conferre. Quorum nonnullis agrorum donare possessiones, alios variis dignitatis ornamentis cohonestare. Quos autem orbitas misere afflictavit, eos patris curare loco: viduas mulieres omni ope destitutas recreare, propriae ac sua provisione illis sedulo prospicere: eodem modo etiam puellas parentibus orbas et ab eorum auxilio desertas jam viris sibi notis et locupletibus matrimonii vinculo jungere: istaque praestare eas res large et liberatiter nuptis suppeditando, qua illarum viris in nuptiis contrahendis essent necessario conferende. Quomodemmodum sol super terram orientis omnibus claris sui luminis radios affatum profudit; sic Constantinus simul cum solis ortu in regis aedibus apparere, et tanquam cum luminari illo caelesti pariter illucescens, omnibus qui in ipsius aspectum prodibant, eximium singularis suae probitatis splendorem et claritatem exhibuit. Neque quisquam certe ad eos adventavit, qui non aliquo bono politus sit; neque eos spes bona frustrata est, qui ab eo aliquid expectarent auxilii.» Haec Eusebius. Sed de profusa Constantini erga pauperes munificentia saepe inferius agendum erit.

8. *Judeorum protectionem retulit Constantinus.* — Hoc quoque anno idem Constantinus, dato ad Evagrium rescripto, Judaeorum prociacum cohiberi praecipit. Etenim cum prosperis Christianorum rebus complures ex illis permoti a patrio ritu desciscerent et ad christianam fidem capessendam sese conferrent, eorumque contribules, id indigne ferentes, ipsos hostiliter ad necem usque insequerentur; Constantinus his prospiciens, qua decebat severitate, furentes illorum animos hujusmodi lege compescuit:

«Constantinus² imperator ad Evagrium.

«Judaeis, et majoribus eorum, et patriarchis

¹ Zozim. hist. lib. II. — ² L. I. de Alimentis, C. Theod. — ³ L. I. C. de patribus qui filios distraxer.

¹ Euseb. Vit. Constant. lib. I. cap. 36. — ² Lib. I. de Judaeis Cod. Theodos.

volumus infirmari : Quod si quis post hanc legem, aliquem, qui eorum feralem fugerit sectam et ad Dei cultum respexerit, saxis, aut alio furoris genere (quod nunc fieri cognovimus) ausus fuerit adtentare, mox flammis dedendus est et cum omnibus suis participibus concremandus. Si quis vero ex populo ad eorum nefariam sectam accesserit, et conciliabulis eorum se applicaverit, cum ipsis pœnas meritas sustinebit. Data XV kalend. Novemb. Murgillo, Constantino A. III et Licinio A. III coss. »

9. Usque adeo autem Christianorum summa felicitas perculit animos Judaeorum, ut livore labe-scentes, et plane indigne ferentes se christiano principi esse subjectos, seditionem concitarint atque ab eo defectionem parantes, rebellionem conflarint. Quo-modo autem in eos animadverterit Constantinus, S. Joan Chrysostomus enarrat his verbis ¹ : « Post hunc, nempe Hadrianum, sub Constantino rursum eadem aggressi sunt, rebellare adversus Romanum imperium scilicet. At ille amputatis illorum auriculis, ac rebellionis signo impresso corpori illorum, per omnia loca circumferebat illos, ceu fugiliva mancipia et verberones, corporibus mutilatis conspicuos illos faci-ens omnibus, ac eos qui per omnes regiones erant sparsi erudiens, ne in posterum eadem conarentur. » Hæc Chrysostomus. Quoniam autem anno hæc de Judaeorum rebellionem acciderint, haud exploratum habetur. Cæterum in hunc modum a Constantino re-tusa eorum audacia fastuque compresso, jam post-hæc sponte ipsi eidem parere; qui (quod religiosum principem deceat) nequaquam inimice eos ulterius prosecutus est, sed ut de reliquis sibi subditis optime meritis; quod data ab eo pro illis rescripta ² decla-rant quibus complura illis indulsit.

10. *De Actis Silvestri controversia.* — Ex his autem, quæ hoc anno adversus Judæos Constanti-num statuisse diximus, conjectura aliqua compro-bari videtur pars Actorum illorum, quæ Silvestri dicuntur, in qua hoc ipso anno iisdemque coss. nar-ratur habita Romæ coram Constantino imp. et Helena matre celebris disputatio illa inter Judæos atque Silvestrum, delectis arbitris Cratone philosopho at-que Zenophilo V. C. Quibus devictis ac penitus con-futatis (ut ex iisdem apparet), Constantinus adversus eos, quæ sunt recensita, hoc eodem anno statuerit. Sed complura deinceps addita sunt; quæ eorundem Actorum veritati adversantur penitus ac contradicunt. Præstat autem hic primum ipsorum describere exor-dium, quod est hujusmodi ex codicibus Vaticano, S. Mariæ Majoris atque bibliothecæ nostræ descri-ptum : « Constantino quater et Licinio tertio (quater) coss., die idum Martiarum, facta est Synodus in urbe Roma, in qua diversarum provinciarum fuere episcopi numero septuaginta quinque, sacerdotes Ju-dæorum centum novem, exceptis iis duodecim, qui ab Isachar pontifice alterationis gratia fuerant desti-nati, » etc.

11. Convocandi autem Judæos ad conventum illum, hæc ibi causa prætexitur, quod Helena cum esset in Oriente una cum duobus nepotibus Constantino atque Constante Augustis, et genitilis adnæ a Judæis pæne Judæa effecta et commota in Constanti-num filium, quod Christianam religionem sectaretur, ad eundem infenso animo scripserit, multaque blasphemans in Christum, ipsum ad Judæorum tan-dem amplexandam religionem invitavit. Ad quam ille rescribens, statuit, ut utramque præstantior religio foret, Christianorum, an Judæorum, in publico conventu Romæ celebrando, disputatione inter eos habita probaretur; sicque a Judæorum summo pon-tifice Isachar fuisse delectos præstantissimos quosque Judæorum, qui contra Silvestrum cæterosque Chris-tianos episcopos coram ipsorum patrona Helena et Constantino Augusto dissererent.

12. At in his quidem complura veritati manifeste adversantia inesse perspicue demonstratur, nimirum quod Helena post Constantinum christiana fuerit, cum ipsamet exlitterit, quæ eundem filium Constantinum ad pietatem a puero instituerit, ut auctor est S. Paulinus, qui hoc eodem sæculo celebris in senatu fama claruit; ipse enim ad Severum scribens, hæc ait ¹ : « Mansit hoc sæculi prioris nefas in tempora nostris proxima Constantini, qui princeps esse princi-pibus christiani non magis sua quam matris Hele-næ fide meruit. » Hæc Paulinus claritudine generis doctrinaque insignis, et sanctitate præclarus, ob id-que dignus qui magis credatur, quam Eusebio ² asserenti, Helenam ante pietate minime imbutam, piam redditam per Constantinum. At quoniam pacto, quæso, quis dixerit gentilem, et Christo adversariam adhuc Helenam his fuisse temporibus, si filia ejus Constantia Licinio nupta (ut diximus) christiana erat? ut appareat tenellam virginem et secretis maternæ domus penetralibus progredientem christianam nomi-nisi ex materna institutione id consequi potuisse.

13. Quam rursus deforme mendacium, dicere Helenam eum Constantio et Constante Augustis hoc anno fuisse in Oriente; cum iidem (ut demon-stratum nuper est) necdum Cæsares hoc anno creati essent, sed Constantius post annos decem, post vi-ginti vero Constans Cæsares dignitate fuerint consecuti? Sed abhorret procul a veritate pariter, quod dicitur de Isachar Judæorum summo pontifice; cum exploratissimum sit a tempore excidii Hieroso-lymitani sub Tito desiisse penitus creati summos pontifices, prorsumque exolevisse apud eos pontificis nomen; qui autem apud eos tenebant principem lo-cum, ab illis patriarchæ, reliqui vero magistratus archisynagogi, apostoli atque presbyteri appella-bantur. Est de his in primis locuples testis Epiphanius ³ agens adversus Elionilas; necnon ejusdem Constantini atque aliorum principum sanctiones ⁴ idem testantur.

¹ Chrys. advers. Jud. homil. 2. tom. V. — ² L. II. II. IV. v. de Jud. Cod. Theod.

¹ Paulin. epist. ad Sever. XI. — ² Euseb. in Vita Constantini lib. III. c. 46. — ³ Epiph. hæres. XXX. — ⁴ L. XII. XIII. XIV. de Jud. C. Theod.

14. Hæc sunt, quæ in ipsorum Actorum narrationis limine confutanda sese offerunt; ut manifeste appareat, Acta ipsa Silvestri (quod diximus) addita-menta extrinsecus accepisse, quibus reliqua, quæ vera esse noscuntur, nonnihil in suspensionem adduci posse videantur. Quis prudens non adhuc videat in superapposita ipsis Actis præfatione commentum, dum (quisquis auctor vel interpretas ille fuerit) affirmat ea se ex græco vertisse, accepta ab Eusebio Cæsariensi illorum Actorum auctore? quod certe post Gelasii tempora irrepsisse, nemo est, qui dubitet; cum Gelasius¹ ipse aperte festetur se ignorare, qui ea scripserit, auctorem, cum ait: «Item Actus beati Silvestri Apostolicæ Sedis præsentis, licet ejus, qui conscripsit, nomen ignoretur; a multis tamen in urbe Roma Catholicis legi cognovimus, et pro antiquo usu multæ hæc imitantur Ecclesiæ.» Hæc ipse. Qui igitur ausus fuit adversus Gelasii assertionem adeo temere, præfationem illam addendo, auctoris nomen ex animi sententia fingere, certe nec veritatis est mendacia alia iisdem superaddere, ac commentitia plane veris annexere.

15. Cæterum haud multo fideliora iis esse probantur, quæ de eadem disputatione Silvestri a Græcis scripta sunt, nempe Zonara², Metaphraste³, Glyca⁴, Nicephoro⁵ atque Cedreno⁶, qui nullo pacto audiendus est, dum hæc accidisse ait anno quarto imperii Constantini; nam eo anno non Silvester, sed Marcellus Romana Ecclesiæ præerat, cui tunc successit Eusebius. Quod rursum habent ea Acta a Metaphraste descripta, Helenam fuisse Bithyniam (quod plane desideratur in latine scriptis) ex Græcorum recentioribus provenisse ac falsissimum esse, superius est demonstratum; sicut ex eorundem quoque officina depromi certum est, quod in iisdem Actis legitur, sanctum Silvestrum jejuniū sabbati abrogasse, de quo satis superque dictum primo Annalium tomo. Quid enim hoc mendacius effingi potest, cum ejus diei jejuniū Romani Pontifices, majorum traditorum custodes observatissimi, semper fuerint adversus Græcos acerrimi defensores? At quam pudendum, Metaphrastem hoc profiteri ex Actis Silvestri, cum in iisdem, quæ extant, Latine scriptis plane contrarium appareat: in eis enim legitur controverſia inter Silvestrum et Græcos de jejuniō sabbati, in qua ipse Silvester prima tulisse, et Græci eidem acquiescisse ibidem narrantur.

16. Rursum vero, quam portentosum mendacium illud est, quod in iisdem Actis ab eodem Metaphraste descriptis asseritur, Silvestri institutum esse, ut dies prima Dominica diceretur? cum ejusmodi nomen constet inventum temporibus Apostolorum, ut primo ac secundo Annalium tomo disse-ruimus; nomina quoque reliquorum sex dierum, ut Feriæ dicerentur, jam olim in Ecclesia institutum,

alias Tertulliani¹ auctoritate apertissime demonstravimus.

17. Demum, ut alia prætermittamus, omnem de iisdem Silvestri Actis disputationem hæc sententia elaudimus, ut dicamus, ea quidem vere accidisse, sed non in omnibus vera esse quæ hodie extant, nimirum deturpata compluribus (ut vidimus), quæ aliunde irreperunt mendaciis. Quæ autem vera atque legitima erant, sicut ante Gelasium tantum eis antiquitas detulit, ut cum Roma tum in multis aliis Ecclesiis legerentur, ita post Gelasium tantum abest, ut illorum immunita sit fides, ut absque dubitatione eadem pro veris certissimæ sint habita; nam ab Hadriano Romano pontifice ad Carolum Magnum scribente, citata reperuntur his verbis²: «In ipsis enim exordiis Christianorum, cum ad fidem converteretur imperator Constantinus, mater sua Helena Augusta ad eum cum duodecim scribis, et Pharisæis, ac magistris, et principibus Judæorum in Urbem venit Romam, et ipsa una cum filio suo Constantino Augusto Concilium Judæos cum Christianis facere censerunt. In quo præsidens S. papa Silvester cum plurimis sanctissimis episcopis, in ampliorem statum dilatantes Christianorum fidem, tam per sacram Scripturam, quam per miracula, Domino protegente, victores effecti sunt.» Ilucisque Hadrianus.

18. Solebant Judæi (quod secundo Annalium tomo dictum est) ob Christianorum gloriam invidia æstuantes, jugiter illis negotium facessere, questionibus sæpius provocare, contumeliis appetere, jurgiis læcessere, in eosdem proclamare, atque interdum non verbis tantum, sed et verberibus agere; quod ex Justino philosopho et martyre superius diximus. Quos, par est credere, his temporibus videntes eandem Christianam religionem eminentissimo illo summæ gloriæ gradu repositam, imperatoris quoque splendoribus illustratam, ac præter spem admirabili amplitudine auctam atque mirifice propagatam, majoribus odiis exarsisse, et gravioribus invidiæ stimulis exagitatōs studuisse, cum matrem Helenam Augustam, tum ipsamet Constantinum imperatorem, quibus valeret artibus, ac magia quoque, si possent, a suscepta Christiana religione penitus revocare; egisseque pro suis moribus (quos primo Annalium tomo ex majorum sententiis satis expressimus) pro-cacibus suggestionibus, importunis petitionibus, efficacioribus precibus et clamoribus petulantibus, ut coram ipsis in publico audirentur conventu adversus eandem Christianam religionem disputantes, eosdemque perinde ac justæ causæ fidentes insisterent, ante certamen victoriam sibi pollicentes, pietatem veram et salubrem principum quos inclamarent a Christianis esse deceptos, in omnibus audacter præse ferentes; quibus tandem annuerit Helena, et persuasus quoque Constantinus fuerit; cum tamen iisdem publice auditis, publice redargutis, confutatis, ac penitus convictis, idem Constantinus ad coercen-

¹ Gelasius in Conc. Rom. in decret. de lib. authent. et apocryph. — ² Zonar. Annal. tom. III. — ³ Metaphr. die 2 Jan. — ⁴ Glyca. in Annal. — ⁵ Niceph. lib. VII. c. 36. — ⁶ Cedren. in Comp.

¹ Tert. advers. Judæos c. 1. — ² Hadr. epist. III. ad Carolum Magnum imp. in quo refelluntur objectiones contra 7 Synodum.

dam et reprimendam reliquorum Judæorum invincibilem petulantiam retundendamque implacabilem pertinaciam et furorem, quibus eos exagitarent, qui a veritate persuasi atque convicti, a superstitione Judæica recessissent, adversus ipsos ad Evagrium (ut dictum est) scribens, ea hoc anno, quo eadem sunt gesta, statuerit Roma absens; cum, ipso presente, nequaquam ausi fuerint recedentes ab eorum secta (ut habent rescripti verba) lapidibus insectari. At de his hactenus. Cæterum quod spectat ad ipsa Silvestri Acta, quænam vera sint atque legitima, lapis Lydius demonstrabit.

19. *De ortu Arianae hæresis.* — His quoque temporibus manifeste innotuit Ariana hæresis; Arius enim, qui hæcenus, velut Proteus, jam a tempore Petri martyris episcopi Alexandrini sub diversis latuerat formis, modo inhaerens Catholicis, modo vero schismaticis, impius omnino detectus, ab Alexandro episcopo Alexandrino saepe monitus, sed in sententia pertinax, ab eodem presbyterio exiit. Propalatum eum quidem fuisse a Meletio, Epiphanius auctor est, qui ait ¹: « Meletius Alexandriae existens, et ad tempus illic degens, propriam habens communionem cum suis, Ariumprehendit, et ad Alexandrum detulit, quod deprehendisset Arium in ipsius narrationibus extra propositum fidei transgressum. Erat enim hic in Baucalide Ecclesia, sic appellata in Alexandria, presbyter, » etc. Idem vero alibi ² agens de iis, quos Arius ipse seduxerat, hæc ait: « Dulcis erat in colloquio, persuadens semper animas ac blandiens; quapropter valde cito septingentes virginialtem professas in unum contraxit, et fama est, ipsum etiam presbyteros septem et diaconos duodecim abstraxisse: sed et venenum ipsius statim usque ad episcopos pervenit. Secundum enim Pentapolis episcopum et alios persuasit, ut simul cum ipso abducerentur. Fiebant autem hæc in Ecclesia, ignorante beato Alexandro episcopo, donec Meletius in Ægypto etiam ipse archiepiscopus, ex Thebaide de quo jam a me dictum est, revelaret. » Itucque de progressu Arii Epiphanius, usque ad tempus quo Alexandro episcopo Alexandrino ejus impietas tandem innotuit.

20. Quid autem ipse egerit adversus Arium Alexander, cum hæc rescisset, dicemus; sed primum de tempore, quo cepit Ariana hæresis immolescere, accuratius est disserendum. Ad hunc plane annum sub iisdem coss. Ariana hæresim referre videtur Orosius ³, cum de tempore agens, quo Crispus et Constantinus Cæsares creati sunt (quod hoc anno contigisse diximus), mox subdit: « His diebus Arius, » etc. Certe quidem hoc ipso anno, antequam Licinius imperator Constantino infensus et pietatis hostis Christianam religionem persequi aggrediretur, jam cognitam et diffamatum fuisse Ariana hæresim, ex Lactantio certum deducimus argumentum: qui (quod et superius demonstravimus) in præfatione librorum, quos scripsit ad Constantinum, hæc loquitur ad eum

jam credentem in Christum et impietatem aversantem: « Pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, virtutem, diuturnitatem; ut eadem iustitia, qua juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas; tuisque liberis, ut ipse a patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas; nam malis qui adhuc adversus justos in aliis ferarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem sceleris exsolvet: quia ut est erga pius indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus iudex. » His plane et aliis locis, quæ suo loco inferius ponentur, Lactantius vult digito signat persecutionem a Licinio in Oriente excitatam (quod contigit anno sequenti) quo tempore cum hæc scriberet, de Ariana hæresi alibi meminit tanquam cuique nota et ubique vulgata, dum ait ¹: « Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionite, aut Anthropiani, aut Ariani, seu quilibet alii nominantur, christiani esse desierunt ii, qui, Christi nomine amisso, humana et externa vocabula induerunt. » Hæc Lactantius; quæ est et omnium exemplarium vetus atque germana lectio, qua inter alios quoque hæreticos Ariani nominantur.

21. Sed unde, rogo, Lactantii restitutor (quod profiteatur Michael Thomasius tantum sibi arrogat (pace ipsius dixerim), familiariter enim ipso, dum viveret, usus sum), ut in sua editione verba illa: « Aut Ariani » expunxerit? et cuiusnam codicis vel auctoris testimonio? Sicne veteres emendantur scriptores, ut ex animi sententia prout lubet, verba et textu subducantur, nec vel saltem in margine collocentur? At quomodo non reveritus Aldi lectionem, in eo codicum antiquitatem, quibus idem ipse usus est, et præcipue Vaticanis, quos ad locorum emendationem citare sæpius consuevit, in quibus omnibus ea verba scripta leguntur? Novem enim ibi extant Lactantii operum exemplaria antiquiora scripta, eademque typis excusa ante annos centum; in quibus omnibus (ut dictum est) inter alios hæreticos a Lactantio Ariani ponuntur; idemque reperitur in duobus exemplaribus fideliter scriptis, quæ in nostra bibliotheca extant. Vel cur sicut in cæteris locis emendandis aut elucidandis egregie præstitit, nequaquam, quare id faceret, aliquam saltem, vel levem rationem attulit? Sed videlicet sic vulnerator a se textum absque figamento reliquit, quod sciret eum suæ ipsius adversari sententiæ, qua in profanatione professus est, Lactantium suos scripsisse libros, antequam Ariana hæresis prodidisset; nam ait: « Quod aliqui hunc auctorem tanquam Arii sectatorem accuserent, ferendum nullo modo est, cum ipse ante Arium vixerit et scripserit. » Hæc ipse. Sed mea sententiam nullo solertius atque verius Lactantium excusasset, si ex ejus scriptis dixisset: Quomodo Lactantius ab aliquo Ariano censeatur, qui cum multis aliis in locis confessione sinceræ fidei Ario adversetur, adeo perspicue in citato superius loco Ariana ab eo taxatur hæresis, et inter alias hæreses annumeratur?

¹ Epiph. hæres. LXVIII. — ² Ibid. LXX.

³ Lactant. lib. IV. c. ult.

Cæterum ipsum tempore Arii vixisse atque scripsisse, tum quæ superius de eo dicta sunt, tum quæ dicuntur inferius, manifestissime declarant. Mancat igitur integra velus atque germana lectio illibata, antiquorum omnium atque recentiorum codicum consensione firmata. Sed ad rem.

22. Rursum quod ad tempus spectat oborta Ariana hæresis, eo quoque redditur argumento perspicuum, ipsam immotuisse ante exortam persecutionem Licinii, quod cum S. Basileus (ad. Basilius) episcopus Amasenus, dum Nicomedia detineretur in carcere, paulo post martyrium subiturnus, adiit eum per Elpidiphorum Joannes presbyter Nicomediensis, qui ejusdem basilei Acta conscripsit, petens ab eo instrui atque certior reddi, quenam vera esset Catholice fidei assertio, num scilicet aliorum dicentium Dei Filium sine principio a Patre genitum, an eorum qui assererent, ut Arius, creatum in tempore (inter utramque partem dissidia idem jam fuisse exorta testatur, Nicomedia præsertim, adversantibus Catholicis Eusebio ejus sententiæ assertori atque patrono): Basileus, inquam, tunc martyrii candidatus eundem Joannem rectam sententiam de aequali cum Patre Filii divinitate perdocuit, quæ omnia idem ipse Joannes scriptis suis memorie commendavit.

23. Sed et cum Ariana hæresis inter alias olim damnata a Lactantio recenseatur, plane intelligitur, eam Ecclesie judicio jam fuisse convictam pariter atque proscripam; quod accidit ex Concilio Alexandria ab Alexandro episcopo celebrato. Licet autem de certo anno non liqueat, tamen satis est (quod contendimus) demonstrasse, præsentem annum nequaquam prætergressam esse. At quoniam de Ario possunt plura atque diversa tempora considerari, inde quoque evenit, ut de ejus temporibus variæ sint sententiæ. Primum enim tempus perpendendum est, cum ab Alexandro de Ario judicium factum est, quando detectum (ut diximus) et ad eundem Alexandrum delatum, ipsum pugnaciter hæresim defendentem exiit presbyteratus ordine, atque una cum sociis impietatis, collecto adversus eos Concilio centum fere episcoporum, a catholica communione eiecit; quæ omnia hoc tempore ante Licinianam persecutionem gesta fuisse videntur. Aliud quoque tempus Ariana hæresis attendendum est, quando sic Ario atque Arianis a Concilio excommunicatis, eorum patrocinium suscipiente Eusebio Nicomediensi episcopo, toti plane immotui Orienti et Occidenti perspicua facta est; quando, inquam, idem Alexander coactus est de eo epistolas dare ad omnes Catholice religionis antistes, quibus quæ gesta essent adversus eum ejusque sectatores, et quinam illi forent, significaret, deque patrocinio ipsorum ab Eusebio Nicomediensi suscepto certiores pariter redderet, notasque eisdem faceret Arii hæresis execrandas positiones. Sed contigisse hæc post victum Licinium, reddita Ecclesie pace, suo loco dieturi sumus.

24. Arii vero lapsus occasionem repetens Theo-

doretus¹ hæc ait: « Per idem tempus Arius, qui in numerum presbyterorum adscriptus erat, cuique sacrarum litterarum interpretatio concedita, cum videret Alexandrum ad episcopatus gubernacula designatum, invidiæ flammam, qua incendebatur, minime reprimere, sed ea vehementius inflammatus materiam contentionis et discordiæ in dies auxilii laboravit; ac tametsi in præstabilem eximiamque Alexandri vivendi rationem aciem acriter intendendo, nihil ad falsam criminationem contra eum contingendam potuit omnino reperire, tamen æstus invidiæ eum quiescere non sivit. Istum igitur cum hostis veritatis diabolus nactus esset, ejus conatibus Ecclesiam procellis miscere exagitareque instituit; nec persuasit illi, ut apostolice Alexandri doctrinae aperte resisteret. Itaque ut Alexander, sacrarum litterarum disciplina obsecutus, Filium Patri honore parem, eandemque habere cum Genitore substantiam docuit, sic Arius, palam contra veritatem pugnans, eum creatum et factum affirmavit; quin etiam adject, tempus aliquando fuisse eum non erant; et alia nonnulla, quæ ex ejus libris multo apertius intelligi possunt. Atqui ista non in ecclesia solum, verum etiam extra in circulis, in hominum congressionibus disserere cepit; per aedes quoque circumærica grassari, ut quos posset, in istorum errorum laqueos induceret. »

25. « Alexander igitur, apostolice doctrinae patronus, primum exhortatione et consilio cum a sententia deducere tentat; cæterum ubi Corybantum more insanire vidit, et impiam doctrinam palam prædicare, de dignitate sacerdotali dimoveo² Evangelii præcepto obsecutus: Si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, et projice abs te. » Hactenus Theodoretus. Porro Alexandri litteras tum ab ipso, tum etiam a Sostrate recitatas scriptas fuisse longe post Concilium celebratum, reddita jam pace Ecclesie, suo loco demonstravimus. Sed quod magnum attulit debriumentum Catholice Ecclesie, illud fuit, quod vita functo Eustolio episcopo Nicomediensi, quem interfuisse vidimus Conciliis Ancyrano et Neocasariensi, in locum ejus ordinatus est (favore, ut creditur, Constantie Augustæ Licinii imperatoris uxoris) Eusebius Nicomediensis antistes, ex Berythensi sede translatus, ambitionis insano spiritu percitus; qui totis impensis viribus obstinatissimo plane animo suscipiens Arii patrocinium, pugnavit adversus Catholicam veritatem.

26. Constat quidem ex Epiphani³ sententia, Arium primum in conventu publico ab Alexandro convictum, fuisse ab Ecclesia expulsum, inde vero post aliquod temporis spatium sponte Alexandria recessisse, atque Eusebii Nicomediensis auxilium implorasse; etenim rem ab exordio aggrediens, hæc summam recenset: « Ubi igitur Meletius significasset de Ario omnia, quomodo discussisset a veritate, et quod multos polluisset ac perdidisset, corruptis iis a recta fide, qui ipsi credidissent; tunc episcopos

¹ Theod. lib. III. c. 2. 3. — ² Matth. v. — ³ Epiph. hæres. LXIX.

accessitum Arium interrogabat de perlatis ad se, an hæc ita se haberent. Ille vero neque hæsitavit, neque timuit, sed ab exordio perfricta fronte omnem malam suam opinionem evomit, velut epistolæ illius indicant, et examinatione coram ipso tunc facta. Convocat itaque Alexander presbyteros, et alios quosdam episcopos præsentés; et examinationem hujus facit ac interrogationem. Ubi vero non persuasus est a veritate, expellit ipsum ex Ecclesia, et per urbem diffamat; cum ipso autem distractæ sunt prædictæ virgines, et clerici prædicti, et alia multa turba. » Quotnam hi fuerint, superius ab eo recensiti sunt; nimirum ipsum septingentas virgines professas atque etiam presbyteros septem et diaconos duodecim abstraxisse; sed de numero inferius ex Alexandri litteris.

27. At quid post hæc Arius? « Cum autem, inquit, versaretur Arius nullo tempore in urbe, statim moritur confessor Meletius, itemque testis et martyr. Itaque Arius seditiones faciens et singulos decipiens, multos perdidit. Postea vero ubi deprehensus est, et ad confutationem venit in urbem, ac diffamatus est, ab Alexandria aufugit, et ad Palæstinam iter arripit; quo cum pervenisset, singulos episcopos adiit cum adulatione, ut sibi multos faceret cooperatores; et suscipiunt quidem ipsum aliqui, alii vero repulerunt. » Hucusque Epiphanius. Cæterum si credimus Ario de se scribenti ad Eusebium Nicomediensem episcopum; ipsum non sponte recessisse Alexandria, sed ab Alexandro episcopo eiecum fuisse constat. Rursum vero eum, postquam excommunicatus est, nullo tempore Alexandria versatum, cum idem Epiphanius affirmet; ibi permansisse usque ad redditam Ecclesie pacem, post debellatum Licinium, opinamur. Quamobrem de ejus a civitate ejectione agemus inferius.

28. His fere temporibus, quibus Arius hæresiaracha prodiit, Colluthus presbyter Alexandrinus se, cum non esset, episcopum gerens, cepit ordinare presbyteros, conflare sectam, docere hæresin, et suo nomine ea imbutos propagare Colluthianos hæreticos. Quod ad tempus spectat, his eum vivisse temporibus et damnatum in pleno Concilio Alexandrino coram Osio Apostolicæ Sedis legato post quatuor abhinc annos, suo loco dicitur. Erat hic presbyter præfectus uni ex ecclesiis Alexandria civitatis. Extabant complures ibi ecclesie, quibus singuli adscriberentur presbyteri, qui suæ parocæie populum congregarent atque docerent: recenset ex eis aliquot Epiphanius¹, et inter alias Ecclesiam Dionysii appellatam, aliam Theonæ, item Pierii, Serapionis aliam, sed et Dizæ, Mendidii sextam, Anniani septimam, Baucalidis octavam, Abiæ vero nonam. « At in una harum, »

inquit ipse, « Colluthus quidem erat, in altera Carpones, in alia Sarmatas; et Arius prædictus unam ex relatis Ecclesiis tenebat. Clarum est autem, quod unusquisque horum secundum consuetam communionem populum sibi concredidit in narrationibus docens, illem quamdam populo immittebat; et alii inclinati erant ad Arium, alii ad Colluthum, alii ad Carponem, alii ad Sarmatam. Sicut igitur quisque exponebat in propria Ecclesia, alius aliud quid, et alius aliud; appellationis ac laudis ex illis gratia, alii Colluthianos se ipsos nominaverunt, alii Arianos; nam et Colluthus quedam perverse docebat, sed non duravit ejus hæresis, sed statim dispersa est. » Hæc Epiphanius.

29. Taxatur ab Alexandro episcopo Alexandrino Colluthi ambitio, quam tamen Arius superasset, cum ait Theodoretus¹: « Arius et Achillas nuper facta conjuratione, dum Colluthi ambitionem imitari studebant, eum in eo vitiositate genere longe superaverunt; ille enim quanquam eas ipsas res, quas isti, coarguere conabatur, tamen improbi sui instituti causam saltem simulatam habuisse visus est; hi autem eum illius mundanionem, qua Christum ipsum vendidit, animadvertent, non amplius legibus ecclesiasticis subjecti esse suslinerunt, » etc. Quod autem spectat ad hæresin, quam docebat, cum Philastrius², tum etiam Augustinus³ tradunt, ipsum ejus fuisse sententiam, ut diceret, Deum non esse malorum creatorem. At licet Colluthus paucis annis gavisus sit hæresis suæ coalescentia (quod ipse mox damnatus atque depositus fuerit, ut suo loco demonstrabimus), tamen qui ab ipso sunt nominati Colluthiani hæretici, de calcæria (quod aiunt) in carbonariam se transferentes, Arianis se conjunxerunt atque Meletianis, adversus Catholicos; quod Athanasius⁴ sæpe deplorat, atque alii orthodoxi. Porro de horum studiis adversus Athanasium dicemus inferius suo loco.

30. Hoc quoque anno, iisdemque coss., Constantinus imperator (quod christianum principem decuit) penam illam abolevit, qua miserorum hominum vultus inscriberentur, cum ad Eumelium sic rescripsit⁵: « Si quis in ludum fuerit, vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in ejus facie scribatur, dum et in manibus, et in suris possit poena damnationis una scriptione comprehendi; quo facies, quæ ad similitudinem pulchritudinis celestis est figurata, minime maculetur. Dat. (Acc.) XI kal. April. Cabilluno, Constantino quartum, et Licinio quartum coss. » At de ejusmodi supplicio nos alibi in Notis ad Martyrologium pluribus egimus.

¹ Apud Theod. lib. 1. c. 4. — ² Philast. de hæres. c. 8. — ³ Aug. ad Quodvultdenum de hæres. c. 65. — ⁴ Athan. Apolog. 2. — ⁵ L. II. de penit. C. Theod.

¹ Epiph. hæres. LXIX.

Anno periodi Græco-Romane 5808. — Olymp. 273. an. 3. — Olymp. 273. secundum Baronium. — Urb. cond. 1068.

— Jesu Christi 315. — Silvestri papæ 2. — Constantini 10. Licinii 9.

1. *Consules. Decennalia imperii Cæsarei Constantini.* — A mm. 1 ad 5. Coss. *Constantinus Aug. IV.*, et *Licinius Aug. IV.* Uterque juxta secundam regulam; ob *decennalia* nempe Cæsarei imperii a *Licinio* hoc anno exhibita, et, ut conjicere licet, etiam a Constantino, quem certum est anno tantum sequenti imperii Augustei decennalia edidisse, et errasse Baronium, qui ea cum præsentis anno copulavit. Quæ autem eam in rem cardinalis doctissimus affert, ad ea vota pertinent, quæ tertio die post nonas Januariæ, seu tertio nonas Januarii pro incolumitate imperatorum fiebant, ut notatur in veteri calendario a Lamberto edito, et indicat Capitolinus in Pertinacæ. Distinguenda itaque tria vota a Romanis pro salute et incolumitate suorum principum nuncupari solita. Priora *III nonas Januarii*, ut jam dixi, fiebant, de quibus etiam Pautus J. C., lib. 50, Digest. L. 233, *De verborum significatione*, ubi ait: « Post kal. Jan. die in pro salute principis vota suscipiuntur. » Secundo, vota pro eorum natali genuino singulis annis fiebant. Tertio, singulis quinquennis ac decennis, et sic deinceps, pro natali imperii eorundem vota quinquennalia et id genus alia solvebant, aliaque in proximum quinquennium suscipiebant. Errant enim, qui hæc ultima vota singulis annis ab iisdem facta crediderunt. Card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii Aug. profert e gaza Medicæa egre-gium Licinii nummum inscriptum: LICINVS AVG. OB DV FILIV STR. In postica, JOVI COVS LICINI AVG. et infra, SIC X. Sic XX. SMR. Quæ ultimæ litteræ, inquit, sic legende: « Signata moneta Nicomediæ anno III, » Liciniani scilicet in Asia imperii. Iste vero, *Sic X. Sic XX. STRX X.* feliciter acta sunt, Sic XX. feliciter peragantur. In antica legendum, « Licinius Augustus oblatio devota filii sui, » sc. Licinii junioris hoc anno nati. Sed is nummus præsentis anno, qui tertius fuit Licinii in Asia regnantis, census, non vero anno sequenti, ut existimabat idem card. doctissimus, qui mortem Maximini anno cccxiv cum Baronio contigisse putabat.

2. *Decennalia imperii Cæsarei Licinii.* — *Licinius* itaque currenti anno, qui quintus erat ab eo, quo imperii Cæsarei quinquennalia dedit, ejusdem imperii decennalia celebravit. Ad quæ referenda inscriptio, quæ extat apud Gualterium in antiquis inscriptionibus Sicilia.

RESTITUTORI LIBER
TATIS AC FUNDATORI
PUBLICE SECURITATIS.

D. VAL. LICINIANO. LICINIO
PRO. FELICI. INVICTO. AVG.
DOMITIO LATRONIANO
V. C. CORR. P. S. DEVOTOS.
N. M. QVE. EJUS.

Em. card. Norisius loco laudato, cap. 2, arbitratur, cum Licinio dicatam fuisse anno cccxiv quo Domitium Latronianum fuisse correctorem provincie Siciliae colligitur ex epistola Constantini ad *Chrestum* Syracusanum episcopum apud Eusebium lib. 10, cap. 5. Verum, ea anno decennialium Licinii, currenti nempe, sculpta, quo ideo Latronianus adhuc dignitatem obtinuit. Novi enim tituli imperatoribus annis hujusmodi solemnibus addictis de more dati. Quare quemadmodum Constantinus anno sequenti, quo imperii Augustei decennalia edidit, appellatus est « Liberator Urbis et fundator quietis, » ut videre est in elogio, quod legitur in ejus arcu triumphali, a nobis recitato anno cccxi, num. 9, pari eademque ratione Licinius in suis decennialibus vocatus est « Restitutor libertatis, » ac « Fundator publice securitatis. » in inscriptione, quam mox retulimus. De decennialibus *Constantini* anno sequenti agemus.

3. *Crispus, Constantinus et Licinius Cæsares dicti.* — In Fastis Idacii sub consulatu Gallicani et Bassi anno cccxvii gesto habetur: « His cons. levati tres Cæsares, Crispus, Licinius et Constantinus die kal. Mart. » Eundem annum ac diem exhibet auctor Chronicæ Alexandrini. Is dies electus, quia eodem die *Constantinus Chlorus* Crispi et Constantini junioris avus dictus etiam Cæsar fuerat. Hæc itaque nuncupatio facta anno cccxvii quo *Licinius* Augustei imperii decennalia peregit, quod etiam fiquet ex horum Cæsarium quinquennialibus et id genus festis. Nec contrarius est Victor in Epitome, ut putabat Baronius, quia ille Epitonatorum more, postquam locutus est de nuptiis Licinii et Constantiæ, ex qua natus Licinianus Licinius, ait hunc « mensium fere viginti, » et Constantinum « iisdem diebus natum oppido Arelatensi » Cæsares effectos esse, et postea loquitur de duobus bellis Constantinum inter et Li-

cinum factis, non quod Victor existimavit, ea bella hanc nuncupationem præcessisse, sed quia duo illa bella, inter quæ Cæsares illi creati, uno tenore recitare voluit. Neque etiam erravit Zozimus, lib. 2, ut arbitratus est Baronius, quando, bello Cibalensi narrato, ait, Constantinum tres illos Cæsares designasse; cum ea creatio, ut diximus, anno cccxxv facta sit, et bellum Cibalense ad annum cccxxv pertineat, ut ante sequenti ostendimus. Denique consulatus Licinii Cæsaris, et primus Crispi ac Constantini juxta primam regulam sumpti rem extra omnem controversiam ponunt.

4. *Acta S. Silvestri supposititia.* — A num. 40 ad 48. Narrant Acta S. Silvestri factam hoc anno Romæ Synodum, cui diversarum provinciarum episcopi numero lxxv interfuerint, et *Helenum* tum adhuc gentilem, sed a Judæis pæne Judæam effectum Constantinum filium ad Judæorum religionem amplectendam invitasse. Quæ similiave narrasse confutasse est. Quis enim sibi persuadeat, in unum Concilium convenisse Christianorum antistes et Judæorum sacerdotes ad disputationem de religione incedendam? Quis duodecim Rabbinos ab *Isachar* summo sacerdote detectos sibi fingat, qui contra christianam fidem disputarent, cum a tempore excidii Hierosolymitani desierint creati summi pontifices? Quare S. Silvestri Acta plane supposititia esse minime dubitandum.

5. *Indulgentiæ in Actis S. Silvestri memoratæ, commentitiæ.* — Variæ etiam ibidem *indulgentiæ* a S. Silvestro dicuntur concessæ tam Basilicæ Lateranensi, quam Basilicæ S. Sebastiani extra muros, quæ etiam commentitiæ; quod manifeste liquet ex verbis in lapide basilicæ S. Sebastiani expressis: « Eademque » indulgentiam a Silvestro largitam « successoribus ejus in festis duplicibus et in Quadragesima dupliciarunt, » cum tamen appellatio *duplicium* festorum seculo xii primum cœpisse videatur. Quo quot enim, inquit Papebrocius in Conatu Chronico-Historico, pag. 49, de officiis ecclesiasticis scripserunt, ejusmodi appellationem ignorant, solumque sciunt « solemnitates, Dominicaliaque et ferialia festa » distinguere; festa autem Sanctorum, quæ quidem sunt novem lectionum, ad modum officii Dominicalis, quæ vero trium, ad modum ferialis jubentur ordinari. Primus, qui hactenus invenitur *duplicæ* appellasse, fuit Bonifacius viii, in 6 Decret. lib. 3, titul. 22: « nonnullos prædecessorum » suorum, « qui aliquorum festa Sanctorum sub duplici ordinaverunt officio celebranda, imitari intendens. » Unde hoc saltem habetur a Silvestri ætate longissime remotos intelligi debere, qui afflictas ei indulgentias prætenderent pro *duplicibus* duplicasse. Tam diuturna autem tolerantia Apostolicæ Sedis, sub ejus oculis tum in Lateranensi, tum in aliis nonnullis antiquissimis Ecclesiis manent exposita monumenta indulgentiarum, velut a S. Silvestro eas visitantibus concessarum, sufficiens videtur ad supplendum quemcumque juris ac facti defectum. Quamvis enim nequeat efficere Pontifex, ut a *Silvestro* date sint,

quæ date non fuerint; facere tamen potest, ut eæ revera istic nunc obtineantur, æque si ab ipso *Silvestro* promanassent, ut inquit Papebrocius laudatus.

6. *Initium hærescos Arianae.* — Ad num. 49 et seqq. *Ariana* hæresis initio quidem Alexandri Alexandrini episcopi immotescere cœpit, sed ante annum trecentessimum vicesimum primum in Concilio Alexandrino, in quo fere centum episcopi Ægypti sederunt, ab eo non damnata. Ex epistola enim S. Athanasii ad episcopos Ægypti et Libyæ, quæ titulo primæ orationis contra Arianos haud recte insignitur, ubi asserit, quod Ariani « ante annum trigesimum sextum hæretici declarati atque ab Ecclesia submoti » sunt, manifeste deducitur, Synodum Alexandrinam adversus Arinum congregatam esse anno trecentesimo vicesimo, aut insequenti, si Athanasius annos incompletos, ut plerumque fit, pro completis numerarit; cum, ut suo loco videbimus, anno cccclvi scripta fuerit. Nam quod « de judicio totius Synodi œcumenicæ » subjungit Athanasius, aliter intelligi non potest, quam quod Synodus eo anno celebrata Alexandrinæ sententiam confirmarit. Porro Papebrocius die secunda Maii in Vita S. Athanasii recte observat, epistolam quæ ante illam Synodum ab Alexandro episcopo Alexandrino in alia Synodo Alexandrina, de qua mox agam, ad Alexandrinum episcopum Constantinopolitanum data est contra Arinum, quæque refertur a Theodoro lib. 1, cap. 4, in eo notabilem esse, quod in Historia Concilii Nicæni Gelasio Cyziceno adscripta addantur eidem subscriptiones presbyterorum et diaconorum Alexandrinæ et Marefiodi « consentium dejectioni Arii, » ubi inter Alexandrinos diaconos quarto loco invenitur « Athanasius diaconus similiter. »

7. *Lactantius libros Institutionum scribit.* — Concilium itaque Alexandrinum II perperam currenti anno tam in Annalibus quam in editione Labbeana Conciliorum consignatum. Male etiam ab Henschenio, die 26 Februarii, in Vita S. Alexandri episcopi Alexandrini in annum cccxxv collatum, quod Orosius lib. 7, cap. 8, postquam de Cæsarium nuncupatione eo anno facta locutus est, de *Arii* ejectione ab Ecclesia sermonem instituat. Hæc enim diversis annis acta. Baronius, ut ostenderet Arianam hæresim ante Licinianum persecutionem anno cccxxv exortam, et Lactantium lib. 4 Divinarum Institutionum, cap. 30, inter alios hæreticos quos enumerat, *Arianos* nominare; apparere autem ex ejusdem libri Prefatione, eum scriptum esse grassante persecutione Liciniana. At præterquam quod hæc persecutio anno tantum trecentesimo decimo nono excitata, ut certis argumentis infra adstruam, Lactantius itam non mox orituram, ut explicat Baronius, sed potius jam ortam indicat, quemadmodum advertit Hankius libro de Byzantinorum rerum Scripioribus Græcis parte 1, cap. 1, num. 64 et seqq. Hæc enim Lactantii ad Constantinum verba: « Malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus seviunt, quanto serius, tanto vehementius idem Omnipotens mercedem sceleris exsolvet. » Sæviebat

itaque tunc Licinii persecutio, quando Lactantius opus illud Constantino dicavit, ideoque non anno cccxvi, ut credidit Baronius, sed post annum cccxix in lucem emissum. Nec alterum Baronii argumentum a martyrio S. Basilei episcopi Anaseni petitum urget. Is enim anno trecentesimo vicesimo, orta jam Licinii persecutione, martyrio coronatus est, ut anno sequenti ostendam. Postquam hæc scripseram, legi Hermannum Contractura, qui damnationem Arii consignat anno cccxvi, et Prosperum in Chronico, ubi idem scribit. Quare gavisus sum antiquos huius sententiæ patronos invenisse.

8. *Duae Synodi Alexandrinæ adversus Ariam celebratæ.* — Verum Ariana hæresis initium magis explicandum, advertendumque cum Valesio in Notis ad lib. 1 Theodoretii, cap. 4, duas Synodos vario tempore adversus Ariam et socios collegisse Alexandrum : in priore decem duntaxat damnatos esse clericos Alexandrinos, et notatos tres episcopos Syriae, et epistolam Synodicam ab Alexandro scriptam esse ad Alexandrum Byzantiæ episcopum, quam recitat Theodoretus lib. 1, cap. 4; in secunda autem Synodo, in qua centum fere episcopi Ægypti sederunt, damnatos esse duodecim clericos Alexandrinos, ac duos præterea episcopos, *Secundum* sc. et *Theonam* et notatum esse *Eusebium Nicomediensem* episcopum; ac denique scriptam Synodicam ad omnes ubique terrarum collegas, quam nobis conservavit Soerates, lib. 1, cap. 10. Baronius in Amalibus hanc secundam Synodicam, in qua mentio Eusebii Nicomediensis, scriptam putavit ante alteram Synodicam ad Alexandrum Byzantiæ episcopum directam. Sed ex hac ad Alexandrum Byzantinum epistola liquet, eam ante epistolam ad omnes episcopos datam esse. In illa enim Alexander non solum presbyteros ac diaconos notat, qui Ario favabant, sed et episcopos illos tres provincie Syriae indicat, qui Arii opinionem defendebant, de quibus antea in eadem epistola locutus fuerat his verbis : « Ac nescio quomodo ordinati in Syria tres episcopi, illis consentiendo, eos ad

pejora incitant. » Quare de omnibus simul postea in eadem epistola loquitur Alexander, quando ait : « Quibus » sc. apostolicis Ecclesie dogmatibus « adversantes Arius et Achilles, et qui cum illis sunt hostes veritatis Ecclesia expulsi sunt. » Non igitur sine causa Eusebius Casariensis episcopus, Paulinus Tyrius, et Theodotus Laodicenus anathematizatos se esse ab Alexandro querebantur, ut scribit Arius in epistola ad Eusebium Nicomediensem, quam refert Theodoretus lib. 1, cap. 5. Laudato enim loco, licet suppresso eorum nomine, anathematizantur ab Alexandro; qui de Eusebio Nicomediensi in hac epistola Synodica ad Alexandrum CP. nihil dicit; nec *Arius* inter episcopos, qui anathematizati fuerant ab Alexandro, Eusebium Nicomediensem nominat : non omissurus utique, si ab Alexandro id factum fuisset. Ex quo recte deducit Valesius citatus, epistolam Synodicam ad Alexandrum CP. scriptam esse ab *Alexandro* Alexandriæ episcopo ante epistolam illam ejusdem *Alexandri* ad omnes Ecclesias. In hac enim posteriori *Eusebius Nicomediensis* denotatur ab Alexandro ut patronus et signifer Arianorum. Unde apparet, epistolam istam posteriore loco scriptam esse, cum sc. *Eusebius Nicomediensis* patrocinium Ariani dogmatis suscepisset. Porro utraque Synodica epistola ab Alexandro scripta, priusquam *Constantinus* epistolam scripsisset ad Alexandrum et Ariam; quod factum post victum anno cccxiv Licinium; nunc minime in dubium revocandum. Sed duæ memoratæ Synodice diu antea scriptæ, eodemque, ut conjectura est, circiter anno. Ex verbis autem Athanasii in epistola ad episcopos Ægypti et Libyæ supra laudata apparet, eum intelligendum de secundo Concilio Alexandrino, in quo centum fere episcopos Ægypti sedisse diximus; nam Synodum paucorum episcoporum *Synodi Oecumenicæ* nomine Athanasius non appellaret. Denique quæcumque de hæresi Ariana ante annum cccxix in Annalibus habentur, post eum annum configere.

1. Sequens annus, qui numeratur Domini trecentisimus decimus sextus, Sabino atque Rufino coss. consignatur, qui et cum tertius sit a consulatu tertio Constantini atque Licinii, plane ille ipse est

quo Zozimus ¹ Diocletianum imperatorem mortuum esse testatur. Sane quidem non sine divina dispen-

¹ Zozim. lib. 11.

satione ad hæc tempora Christianis felicissima fuit ipse reservatus; ut qui Christianæ religionis funditus vastationem et radicibus extirpationem fuerat meditatus, omnique studio id etiam operatus, non tantum id minime fuerit consecutus, sed versa rerum vice, Christianos imperare videret, templa a se disiecta restitui augustiora, cœtus frequentissimos cogi, Christi gloriam laudum præconiis ubique extolli, contra vero idolorum delubra disjici atque claudî, deorum simulacra confringi, cessare victimas, illorum festa aboleri, ac ritus gentilitatis antiquari, in diesque magis magisque avitam superstitionem pessundari; ut plane illi accideret, quod est in Psalmis ¹: « Peccator videbit, et irascetur; dentibus suis fremet, et tabesceat; desiderium peccatorum peribit. » Quo enim putandum ipsum hæc omnia animi angore inspexisse, ac quantum pariter doluisse, se sic, numine impellente, ad deponendum imperium adactum esse, ut illud in christianos homines transferretur? Hoc quidem omni quantibet immenso supplicio gravius atque acerbius videri illi poterat. De quo hæc Constantinus ² ea oratione, quam habuit ad Sanctorum cœtum: « Diocletianus quoque, cum post eruentiam eadem in persecutione factam, ipse contra se quodammodo propter vitium amenitæ et delirationis suffragium tulisset, se unius abjectæ et humilis mansionis munitioni ac presidio concedens, pœnas dedit. » Hæc ipse.

2. Sed quas pœnas? Eusebius rem paucis complexus, hæc ait ³: « Atter et gradu honoris et designationis tempore primas imperii partes ascensus, diuturna et aspera in primis corporis agrotatione pedetentim contabescens occubuit: » eadem quoque ex eo Zonaras ⁴; sed Cedrenus hæc de morbo et exitu Diocletiani fusius scribit ⁵: « Diocletianus, cum se imperio abdicavisset, gravissimum in morbum incidit, cuius doloribus vehementibus totum corpus affligebatur, viscera inflammatione acerrima corrumpebantur, caroque universa, ceræ in morem, colliquebatur. Quin et luminibus miser captus atque mutilatus est. Exinde miserabiliter putredine assumptus, ex faucibus multitudinem vermium ipsa cum lingua, quæ computruerat, eiecit: atque adeo in sepulchris confectorum cadaverum fetore nihilo melius fortuit. Inter hæc ille spirans et gemens mortem invocabat, atque extremo spiritu hæc verba edidit: Vae miserabili militi, et digno qui lugeat; quam justas meorum in Christianos impiorum conatum pœnas pendo! Hæc scelesto illi postea temporis evenerunt. » Hactenus Cedrenus; quæ ne mireris prætermissa fuisse ab ethnicis scriptoribus ut pole ignominiosa illis.

3. Aurelius Victor ⁶ de tempore obitus ipsius et causa hæc tradit, superius tamen alia occasione recitata: « Vixit annis LXXVIII (LXXVIII) ex quibus communi habitu prope novem egit, morte consumptus

est, ut satis patuit, per formidinem, voluntaria; quippe cum a Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectutem, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minaciis acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse ac Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse. » Hæc Victor, ex cuius sententia anno sequenti a debellato Maxentio, cum Constantiæ atque Licinii celebratæ sunt nuptiæ, nempe ante triennium, Diocletianum defunctum esse, dicere opus esset. Addit Entropius ¹: « Contigit igitur ei, quod nulli post natos homines, ut, cum privatus obiisset, inter divos tamen referretur. » Eadem ferme verba apud Hieronymum Chronicon leguntur.

4. Porro, ut Diocletianus more majorum inter divos referretur, opus id fuisse Licinii, certum est, qui hoc anno (ut dicemus) a Constantino rebellans, Christianos persecui aggressus est. Sed qui impij nulllo conatu reludit inter divos, ipse ab imperio cecidit, et ex humanis desit. Hic tandem finis truculentæ belluæ, ebrææ sanctorum sanguine. Qui enim olim (ut Eusebius ² et Entropius ³ tradunt) adorari se jussit ut deum, et gemmatos calceos atque vestes non contentus purpura se ipsum induit, primum imperio (ut dictum est) arreptus amantia exiit, ac tandem infelicissimum finem sortitus est. Sic juxta Deboræ canticum ⁴: Omnes inimici tui, Domine, pereant; qui autem diligunt te, sicut sol in ortu suo splendet, illa rutilent. Quod factum vidimus in Constantino.

5. *Liciniana persecutio in Oriente qua nobilissimæ martyrum historiae.* — Quod autem spectat ad Licinii adversus Constantinum conceptum odium, atque ab ejus amicitia defectionem, et bellum conflatum, jam exordiamur narrationem. Hujus sane rei gestæ historiam antequam enarrare aggrediamur, quod præcipuum est, temporis gnomon ex more figendus est, quo rerum gestarum veritas clarius innotescat. Extat Constantini ⁵ rescriptum ad Florianum præfectum de veteranis datum post annum sequentem, Licinio quintum et Crispo coss., quarto idus Aprilis, ubi mentio habetur de obtenta ab eo victoria in Thracia annosuperiore, quinto nonas Julii qui est sequens annus, Gallicano et Basso consulibus. Sed cum, antequam dinicetur in Thracia, constet, anclore Zozimo et aliis, pugnatum fuisse apud Cybalen in Pannonia; hæc ratione jure dici posse videtur discordias hoc anno inter utrumque esse conflatas, eosque tandem ad apertum bellum progressos, ac primo certamine Cybali in Pannonia contulxisse, de quo suo loco dicendum.

6. Porro inferendi hujus belli causa a Zozimo ⁶ in Constantinum concitato atque intenso ejusmodi redditur: « Exorta, inquit, sunt inter eos dissidia, non quod Licinius causam præbuisset, sed quod more suo Constantinus pacta consuetæ parum integra fide servasse visus esset, ac nationes quasdam ad impe-

¹ Psalm. cxi. — ² Const. orat. ad sanct. cœtum c. 25. — ³ Euseb. lib. viii. c. 11. — ⁴ Zonac. tom. II. Annal. in Dioclet. — ⁵ Cedr. in Comp. — ⁶ Aur. Vict. in Dioclet.

¹ Entrop. lib. ix. in fin. — ² Euseb. in Chron. — ³ Entrop. lib. ix. in fin. — ⁴ Judic. v. — ⁵ L. de Veter. Cod. Theod. — ⁶ Zozim. lib. II.

rium Licinij pertinentes evadere voluisset. Haec prompcentibus in apertum inimicitias, ambo copias suas ad dimicandum cogebant. » Haec de belli causa Zozimus, cui Aurelius Victor¹ et ipse ethnicus scriptor favet; cum eadem ex causa, quod Constantinus Licinium bello exagilarit ac tandem imperio spoliavit, post decemium regni ipsam fuisse latronem cognominatum tradit, cum ait: « Unde in proverbio vulgari: Traclata decem annos praestantissimus, duodecim sequentibus latro, decem novissimis pupillus ob profusiones immoedicas nominatus. » At de his inferius. Sed quod spectat ad causam, illa prior atque verior intercessit, ex Licinij perfidia atque impietate progressa; quod nimirum de Christiana religione protegenda pacis non stetit conventus. Haec autem quomodo se habuerint, ab Eusebio, qui haec praesens spectavit, remque fidelius ila prosecutus est accipiamus.

7. Eusebio² igitur post decennalia a Constantino sui imperii celebrata, quae anno superiore (ut demonstratum est) configerunt, de his quae mox sunt subsequuta, ejusmodi exorditur historiam; atque ut in his plurimum percepit oblectationis, sic de illis, quae in Oriente magno cum tumultu et perturbatione gesta esse auditione acceperat, mororis non parum. « Nam ei nuntiatum est, bellum quandam immanem et ferocem illum tum Dei Ecclesiae, tum reliquis provincialibus insidias tendere (quippe daemon nefarios omnes suos nervos contendit, quo iis, quae erant a pio imperatore confecta, contraria prorsus perageret), usque eo, uti imperium Romanum in duas partes diremptum, noctis tenebris et splendori diei omnibus persimile videretur. Nam iis qui Orientem oblinebant, tanquam noctis caligo offundebatur: illis autem qui erant alterius partis incolae, splendor clarissimae diei illucescebat. Quos tam infinitis bonis a divina providentia suppeditatis frui, neque diabolus invidia aestuans virtutibus infestus, aequo animo spectare tolerareque, neque tyrannus, qui alteram orbis partem opprimebat, omnino ferre potuit; qui quidem, cum imperium sibi prospere succederet, et Constantini tam eximii imperatoris sororem duxisset, relicta praecclarorum hominum imitatione, perditos impiorum mores et institutum amulari coepit; et quorum interitum vitae exitum oculis aspexisset, eorum sceleratam mentem sequi maluit, quam infirma praestantioris viri amicitia acquiescere. Haec nec legum amicitia, nec foederum, nec cognitionis, nec pactationum memoriam, omnino animo tenens, bellum crudele et pestiferum contra patronum suum movet. Nam sicut Constantinus utpote princeps humanissimus, vere benevolentiae erga ipsum ostendit indicia, majorum cognitionis, regii sanguinis antiquitatis ducti consortem fieri voluit, sororem ei collocavit in matrimonium, liberam denique totius imperii perfrendi potestatem tanquam cognato et collega regni tribuit; sic ille

contraria animo statuens, contra meliorem praestantio-remque hominem machinas comparavit, aliosque alias execogitavit insidiarum modos, quo patroni sui benefacta malefactis compensaret.

8. « Ac primum amicitiam callide et veteratorie simulans, dolo et fraude egit omnia, et propterea quae tenere admittibat, clam fore speravit. Ceterum ejus insidias ex occulto structas Deus famulo suo patefecit. Iste igitur simulac fuit in primis illis conatibus manifesto prehensus, ad secundas fraudes se contulit, caepitque infernum benevolentiam et necessitudinem praetexere, nonnumquam foederibus, et jure jurando fidem facere, tum quasi de repente decreta antiquare, rursus per legatos supplicare; iterum ex mendacii simulationibus turpi ignominiae labe notatus, tandem bellum palam indicere, ac mentis adeo temeritate et insolentia incitatus, de caetero ipsi Deo, quem Constantinum imperatorem auguste venerari cognovit, se opponere.

9. « Primum enim contra Dei ministros, ejus subjectos imperio, qui nunquam quicquam criminis contra imperium admisissent, pedetentim tum et dissimulanter causas astute et fallaciter confictas aucupari molitus est. Et cum nullum crimen ipsi suppelaret nec haberet quod viris illis omnino posset objicere, legem promulgavit: quae quidem praecipit, ut neque episcopi inter se de rebus suis communicarent, neque cuipiam illorum copia esset aliquam ecclesiam in proximo sitam adeundi, neque conventus, aut consilia, aut deliberationes de rebus ad ipsorum utilitatem spectantibus instituendi. Atque haec lanquam ansa illi fuit ad nos proterve contumelioseque tractandos. Ant enim legem violando, supplicio obnoxios esse oportebat; aut legis praecipito morem gerendo, Ecclesiae ritus et instituta evertere. Nam magna et graves deliberationes de controversis rebus susceptae, non aliter possunt, quam per rectam Conciliorum administrationem, ratione et via procedere.

10. « At revera Dei hostis Licinius, quoniam Constantini pii imperatoris institutis contraria moliri decreverat, ejusmodi exequi contra nos mandavit. Nam ut hic sacerdotes Dei, quo honor illius, quem sancte colebant, illustraretur, ad pacem studuit et mutuam concordiam perducere: sic ille honesta disturbare machinatus, consentientem Ecclesiae harmoniam dirumpere divellereque contendit. Atque quoniam hic Deo carus famulus Dei in palatium suum benigne intromisit, ille Deo infestus, contraria animo complexus, pios omnes ipsius obsequentes imperio e sua exturbavit regia, et viros, quos erga se maxime fideles habuit et benevolos, in exilium ejecit. Eos item, qui ob res suas ante praecleara gestas fuissent amplas ab ipso honoris et dignitatis gradus adepti, aliis obsequi serviliaeque ministerii obire mandavit. Et primum facultates quaestus sui gratia omnibus ademit; deinde mortem illis minatus est, si forte aliquando salutare Christi nomen protulerentur. » De expulsi e palatio Christianis isdemque diversis par-

¹ Aurel. Vict. in Constant. — ² Euseb. in Vita Const. lib. 1. c. 11. 12. 13. 14. 35. 46.

nis affectis, Eusebius ¹ hæc habens præ oculis iterum testatus est. Ad hæc fortasse allusit Victor, et ipse gentilis historicus, cum in Constantino scribit, ipsum Licinium fuisse spadonem et aduicorum acerrimum domitorem; consuevisse enim ethnicos, christianos homines continentie professores nominare spadones, suo loco dicemus. At de eodem Licinio persequitur Eusebius, dicens:

11. « Porro animo perturbationibus agitato et in omnem intemperantiam effuso Licinius præditus, infinitis adulteriis et facinoribus insigni turpitudine nobilitatis admissis, eximiam castitatis virtutem negavit in hominibus esse posse, aliorumque naturam ex sua vitiosa mente spectavit. Ac propterea legem secundo tulit, iubens ne viri simul cum mulieribus, precibus in ecclesia ad Deum fuis, interessent, neve sexus muliebris augustas virtutis scholas adiret, nec denique episcopi mulieribus sacra Dei eloquia explicarent, sed mulieres ipsæ alias mulieres, a quibus erudirentur, sibi deligerent. » Hactenus de his Eusebius. Audet impurissimus homo et illiteratus Ecclesie leges præscribere, et solitas catecheses ab Ecclesia Dei proscribere, easdem ab episcopis ablegare, ac feminis trahere. « Erat quippe, inquit Victor ², infestus literis, quas per insectiam immodicam virus ac pestem publicam nominabat, præcipue forensam industriam. »

12. Porro sicut fuit legum iniquarum injustissimus promulgator, ita pariter se earumdem severissimum custodem exhibuit. Unde accidit ut Ammonem diaconum, et quadraginta virgines, quas ille instituebat, diversis mortis generibus affecerit, quorum omnium natalis dies kalendis Septembris fuit perpetua memoria consecrata, qua die hæc de eorum triumpho in Menologio scripta habetur: « Natalis sanctarum quadraginta mulierum martyrum virginum et monialium, et Ammonis diaconi carum magistri; hæc fuerunt ex Hadriano-poli Macedoniae Christum secute sub institutione ejusdem Ammonis diaconi; tenta vero sunt a Balbo præfecto Hadriano-polis multumque exercitata, ut idolis immolarent, que fortiter resisterunt; cum interea idolorum sacerdos arreptus a demone suspensus in aere, atque in terram collisus, interiit. Virgines vero cum Ammone missæ sunt Heracleam ad Licinium ibi commorantem, cujus sententia decem ex illis vivæ combustæ, reliquæ vero una cum eorum magistro gladiis concisæ sunt; præstiti hæc sævissimus imperator. » Hæc Græci die prima Septembris. Sed hallucinatus est plane Nicephorus, dum, quas omnes attestantur virgines, ipse tradit uxores fuisse illorum quadraginta militum, qui Sebaste in Armenia passi sunt sub eodem Licinio imperatore, de quibus suo loco dicturi sumus. Unde autem ejusmodi commentum acceperit, non apparet; quod potius ignari vulgi rumore ex paritate muneris jactatum putatur.

13. Ad hæc etiam spectat quod idem Licinius

imperator sanctissimum virum Paulum episcopum Neocæsareæ Ephræsiæ, quod minime destitisset munus suum exlere in institutione fidelium omnium, etiam feminarum, vinciri jussit, ludibrique causa ejus genitalia igne comburi atque articularum nervos combustione succendi; quod testatur Gregorius ¹ presbyter, necnon Theodoretus ². Quod etiam ad persecutionem Licinii spectat, Socrates hæc quoque ab eo legem adversus Christianam religionem fuisse statutam tradit, cum ait ³: « Lege etiam interdixit episcopis, ne in congressum colloquiumque cum Gentilibus aliquando venirent, eo videlicet consilio, ut Christiana religio inter eos nulla ex parte propagaretur. » Hæc Socrates.

14. Sed antequam cætera ab Eusebio de rebus Licinii in Christianos gestis scripta recenseamus, hic opere pretium judicamus de ipsis Licinii intemperantia atque sævitia historiam egregie testatam describere, qua simul causa aperitur, cur tantopere episcopos feminas erudientes hisce impiis legibus exagitavit. Scripsit eam, qui tunc vivebat, atque ea videbat, Joannes Nicomediæ presbyter ⁴; qui in ipso sue narrationis exordio summam complexus quæ tum Maxentio, tum Maximino Christianorum persecutoribus accidissent, ad res a Licinio gestas orationem convertens, post narratum ejusdem Licinii adventum una cum Constantia Augusta Nicomediæ, et alia de pace Ecclesiæ brevier dicta, hæc mox subdit de ejusdem imperatoris facta in deterius mutatione: « Cum feliciter, quod cupiebat, ei processisset, atque sperantem in ejus potestate venissent, ostendit non longe postea, qualem animam haberet; et ejusmodi revera esset quod videlicet per simulationem, et sub quadam similitate fidei specie atque tegumento cum maximo illo imperatore Constantino versatus fuerat; quo tempore Constantini res gestas considerans, animum suum occultabat. Tunc igitur cum totus scelestus et nefarius, forsque ad diaboli voluntatem se accommodasset, solius et veri omniumque creatoris Dei confessionem reprobat, idque post jurandum illud, quod Dei amantissimo imperatori Constantino sapius exposuit, nullo unquam tempore se a Christianorum fide defecturum, sed illius se fore propugnatorum. Quæ sua promissa pro nihilo faciens, Græcorum cultum diligenter se ipse totum tradidit, ardenti zelo in rebus illis execrabilibus permanens, et ubique idolis ipsis sacrificia offerens. Qui et violenter senatorias mulieres abripiens, in conspectu hominum turpe ac intemperatum facinus committebat, non matribus neque filiabus parcens, quominus intemperantem cum illis coiret. Ad hæc per omnes gentes infinitas calamitates meditari non desistebat. » Hæc ibi. Eadem plane de Licinii intemperantia narrans Eusebius ⁵: « Quid, inquit, dicam de mulieribus in matrimonium collocatis, in quas

¹ Greg. presb. orat. de Patribus Nicæni Concilii. — ² Theod. lib. 1. c. 7. — ³ Socrat. lib. 1. c. 2. — ⁴ Apud Metaph. die 26 April. —

⁵ Euseb. lib. X. c. 8.

¹ Euseb. lib. X. c. 8. — ² Victor. in Const.

iste decrepitus senex impetum fecit? Quid virgines adolescentulas enumerem, in quas, quo effusam intemperantem animi sui libidinem expleret, contumeliose insultavit? » Hæc Eusebius. Sed institulam narrationem prosequamur.

15. « Hæc cum Magni Constantini germana soror videret atque audiret, eaque ferre non posset, litteras ad patrem virum et Dei amicum Constantinum clam misit, quibus significabat quæ Licinius facere ausus fuerat. Ille enim superstitionis hominum cultura studiosus, et ipsi Deo inuisus Licinius omnes christianos homines e domo sua procul fugavit; quare aperte se Christi divino patrocinio nudum ac destitutum ostendit. Cum igitur sine impedimento aliquo talia diutius ab illo fierent; una quadam puella ex earum numero, quæ in reginæ ministerium ardentis studio atfecte erant, e Christianorum genere exorta, moribusque et temperantia florens, cum hæc cognosceret, et a Licinio ad stuprum provocata, cum eo misceri exhorresceret, simulque ne propter zelotypiam ac suspicionem a domo sua abigeretur, arcanum illud reginæ ipsi aperire ausa est: Hæc, inquit, imperator constituit mihi facere. Benignus enim, qui ejus cubiculi præfectus est, cum lanquam magnum aliquid donum se mihi collaturum speraret, hoc significavit. Te igitur obtestor per Deum illum, qui cæli et terre dominus est, quem et ipsa times et imperator Constantinus colit, ne sinas virginitate mea, nefario coitu vitata, me privari.

16. « Hæc cum regina didicisset, et puella ipsius æquam mentem ac propositum libenter amplexata esset, illam primum occultavit eo nomine, quod delirio correpta, moritura videretur. Postea vero opportunum tempus nacta, multum auri et argenti, reginæque ornatum atque omnem suppellectilem, necnon pueros illi dedit, eamque misit in Armeniæ regionem; atque illis hominibus qui eam ducebant, præcepit, ut nullo modo, quæ fierent, alicui patefacerent, quoniam scilicet ad unde esset illa puella, quoad Dominus ipse providisset. Illi vero virili veste eam ornarunt; eamque reginæ de puellæ custodia et benignitate in ea servanda fidem certam dedissent, in eum locum, in quem jussi fuerant, proficiscebantur. At si qui ab illis quaesivissent, quisnam ille esset, tribunum quemdam esse respondebant.

17. « Dei autem providentia factum est, ut illi in urbem Amasæam venirent; erat autem urbs illa Ponticæ provinciæ metropolis. Glaphyra igitur (hoc enim erat puellæ nomen), cum urbem munificentissimam vidisset, ejus loci specie delectata est; et pueros suos admonuit, ut, si Christianorum genus illic invenissent, in ea urbe permanerent. Cum vero adolescens quidam, qui ad Quintium urbis illius cum primis illustrem virum pertinebat, audisset viros illos christianos esse, et quaerere si qui ejusdem fidei essent in urbe illa, ad Quintium pertulit quod audierat; qui nihil moratus eos convenit ac rogavit ut in domo ipsius esse vellent, et, si gratum eis esset, illic manerent, dicens se quoque christia-

num esse, et eo in loco christianum episcopum habere virum egregium et dignum qui cum Apostolis ipsis conferri posset. » Equidem Basileum Amasææ episcopum spectatum fuisse in Conciliis Neocæsariensi et Ancyrano, superius dictum est, quem et Magnus Athanasius¹ episcopus Alexandrinus inter celeberrimos hujus sæculi sanctissimosque antistes enumerat. Sed prosequitur Joannes presbyter:

18. « Illi ejus verbis obtemperantes, et in ejus domo partem quamdam capientes, apud clarissimum virum Quintium permanserunt, et episcopum ipsum convenere, qui Basileus appellabatur (idem quod Basilius, sed usu quodam accidit, ut Basileus potius, quam Basilius, nominaretur); erat vir ille admodum eloquens, omnique virtute et spirituali prudentia referbus. Cum vero a Glaphyra ipsa quaesitum fuisset, quanam et unde esset, respondit se Italam genere, et christianam esse ex parentibus christianis, ancillamque reginæ illius, quæ Constantini Augusti soror et Licinii regis uxor erat. Adjunxit etiam deinceps, quanam fuerat causa, ut ad eum locum veniret. Illi, cum hæc audissent, præceperunt, ut neque ipsa, neque quisquam illorum qui ad eam pertinebant, cum aliquibus versaretur; ne aliquo modo urbis prefecto delati essent, et calamitatis alicujus causa ea res ipsis foret. Beatus vero episcopus Basileus dixit, ad Dei gloriam illam discessionis causam pertinere.

19. « Illis ipsis diebus templum Ecclesiæ causa episcopus construebat; nam usque ad illud tempus non fuerat intra urbem Christianis ipsis locus aliquis sanctus. Casta igitur illa virgo Glaphyra multum auri et argenti ad templi ædificationem contulit, et omnes fere suas facultates ad omnia ea suppeditabat, quæ beatus Basileus jussisset; quin etiam et ad dominam suam scripsit, ubinam esset, et apud quem manere sibi proposuisset; ac de sacro illo ædificio certiore eam fecit, petens, ut plus pecuniæ ad se mitteret, quæ templum sanctum Christianis compleri posset. Ad libentissime fecit Magni Constantini soror, quæ et plurimas pecunias et multa dona ad eam misit; scripsit etiam et litteras ad episcopum, quibus puellam ei commendabat.

20. « Temporis intervallo, iniquioris demonis arte factum aiunt, ut Glaphyræ litteras Benignus ille, de quo diximus, invenerit; quibus lectis, cum audisset puellam vivere, et apud quemdam virum Amasææ esse, regi Licinio hoc patefecit. Qui cum mirum in modum furore accensus fuisset, illa ipsa hora ad provinciæ præsidem edictum misit, quo jubebat Basileum episcopum, et Glaphyram ferreis vinculis ligatos ad se mitti. Prius igitur quam regis litteræ ad præsidem venissent, Dei providentia factum est, ut Glaphyra ipsa ex humanis rebus discederet. » Hujus natalem diem, qui contigit idibus Januarii, insignis ejus pietatis et castitatis ergo, perpetua memoria placuit adscribi in tabulis ecclesiæ-

¹ Athan. oral. 1. contra Arian.

slicis, in quibus anniversaria commemoratione celeberrimis haecmense perseverat. Sed quid post haec Basileo contigerit, rem gestam idem auctor sic describit :

21. « Corruptor autem ille et inhumanus praeses, cum regis edictum accepisset, sanctissimum episcopum Basileum comprehendit, et ferreis vinculis adstrictum ad regem misit; et Glaphyra autem scripsit, quod mortua esset. Consequabantur beatum episcopum Basileum duo clerici diaconi, quorum alter Parthenius, alter Theotimus vocabatur; omnes autem in via ipsa ab impiis militibus et carnificibus vexati sunt. Cum vero Nicomediam regiam urbem venissent, Dei servus Basileus in carcerem coniectus est; Parthenius vero et Theotimus apud Elpidiphorum quemdam christianum hominem atque hospitalum, qui carceri proximus habitabat, benigne et multa cum misericordia hospitio accepti sunt. Fidelissimus igitur Elpidiphorus, cum omnia de viro illo cognovisset, et carceris custodi notus esset, auro ab eo impetravit, ut sine impedimento aliquo, et ipse, et diaconi, et quoscumque voluisset, ad magnum Dei pontificem introirent, et una cum illo divinas preces atque psalmos noctibus praesertim canere possent.

22. « Instanti igitur die, quo ante tyrannum Basileus ipse sistendus erat, mediae noctis tempore, carceris custode accersito, diaconos suos et admirabilem Elpidiphorum quaesivit. Custos igitur ipse celerissime eos omnes ad Basileum duxit. Ille vero psalmos, ut consueverat, etiam tunc canebat, exorsus ab illa psalmorum decade ¹ : Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus. Deinde cum in psalmis dicendis ulterius progressus esset; tertio versus hunc extensis in caelum manibus et lacrymas fundens, dixit ² : Si habitavero in extremis maris, manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua, Domine. Diaconi autem illi cum Basileum in precibus tanquam perplexum viderent, lapsum ipsum fuisse suspicati sunt. Ipse vero sciebat quid diceret, et eorum rerum finis ostendit, quae de illo conclusae sunt. Deinde cum hymnos et preces explevisset, die ipso jam lucescente, diaconos affatus : Tentationes, inquit, adsunt, fratres, a diabolo quidem ipso commotae, sed ab hominibus in nos illatae. Ne segnes sitis, neque ob eas arummas, quae futurae sunt, animo concidatis; sed sustinete, stabiles manentes in fide; neque vos dimoveri patiamini, ut probati et non confusi in adventu Domini sitis, vigilanter ac firmiter animae oculos ad eum intentos habentes, qui potest nos servare a morte, et luctum vertere in gaudium, angustias ipsas in jucunditatem, lacrymas in risum, labores in requiem. Omnes vite hujus voluptates et sensuum illecebras abjectissima quaeque esse, propter Filium Dei Jesum Christum existimate, ut ejus heredes una cum omnibus sanctis viris efficiamini, ejus regni deliciis frucentes. Scitote enim, filii mei, haec nocte Dominum meum

mihī vere apparuisse, et qualis dissolutionis meae et in illum migrationis futurus sit finis, quaecumque denique magna et praecelara in servum suum faciet, mihi declarasse. Vos igitur tranquillo animo estote; et revertentes, fratres ipsos in Christo confirmate. Eutychieum vero Callistrati filium episcopum vobis assumetis; id enim mihi Dominus revelavit; qui sua gratia et benignitate motus, faciet ut vile hoc corpus meum vobis reddatur. » Factum vero esse postea ab eis, ut praeeperat Basileus, de ordinatione Eutychiei, ex eo perspicuum redditur, quod ejusdem nominis episcopos Amaseius interfuisse reperitur magno Niceno Concilio, cui et subscriptus inhaeret. Sed rursus Joannes :

23. « Cum ejus clerici amarus fletus emitterent, ille consuetam suam doctrinam adhibens, ipsos admonuit et hortatus est, ut reverti velent, manibus Elpidiphori eos commendans, cui et hoc dixit : Tu, frater, a Deo electus es, ut charitatis mercedem recipias; una igitur cum illis aerumnas patere; neque ipsos dimittas, quocumque loco Dominus ad eorum ministerium te invitaverit. Cum primum vero eos Basileus dimisisset, rex ipse jussit illum ad se duci : ac primum Glaphyrae puellae crimen objiciebat, quod eam acceperat, neque quicquam de ea re significaverat. Ille ad haec omnia justam defensionem opposuit. Ad rex jussit ab sui conspectu episcopum amoveri. Cui et per urbis tribunal significans : Condomabo, inquit, tibi erratum hoc, et insuper honores maximos adjiciam, si mihi obtemperaveris, et deis meis sacrificia obtuleris; quin etiam et eorum sacerdotum, qui huc sunt, pontificem te constituam.

24. « Beatus vero ille Dei minister Basileus tribuno respondit : Haec dices regi : Licet totum regnum tuum mihi dare volueris, nunquam tantum mihi dabis, quantum aulere vis, cum a Deo vivente me separare studeas, et demonibus animarum corruptoribus adjungere, atque ab infinita, sempiterna, immortalique gloria abalienare, et ad caducos honores impellere, quorum honestas turpitudine est et splendor abusio quaedam inutilis. Sed si vis me hominum consiliarium audire, tu mihi obtemperes, et redeas illic unde discessisti; quemque reprobatum contempsisti, ad eum te supplicem adicias. Bonus enim Deus noster, nec quisquam alius est praeter ipsum justus, sanctus, et salvator. Penitentiam igitur agas, et a vanis istis rebus discedas; ne propter insipientiam tuam mala et calamitates in te veniant, illatae ab illo ipso justo Judice, quem tu negans dixisti Deum non esse. » Haec Basileus ad Licinium, quod ille in gratiam Constantini speciem quamdam praese tulisset christianitatis, quam ab eo rebellans exuerat.

25. Verum cum haec Licinio a tribuno relata essent, ille adhuc iterum eum eo experiri jubet, mandans, nisi acquiesceret, truncari capite. Perstante vero S. Basileo in sententia, verberibus leviter tamen inflictis, ad litus maris eum capite plecti mandavit. Tum ille precibus ad Deum fuis, salutata-

¹ Psalm. CXXXI. — ² Psalm. CXXXVIII.

lisque suis osculo sancto, jugulum præbens, feliciter martyrium consummavit. Ejus vero corpus in mare dejecit jussu imperatoris. « Hoc enim modo, inquit auctor, quamplurimos ex iis qui Christi fidem colebant, illos præsertim qui gregibus Dei præsidebant, obruncatos piscibus escam projece- rant. » Porro autem idem auctor, qui hæc oculis lacrymas fudentibus spectabat, pluribus prosecutus est, quæ nos, menores instituti, brevitate contraximus; idemque elegantem post hæc subnectit historiam de corporis sectiæ capitis apud Synopen inventionem. Contigit vero martyrium Basilei (ut idem auctor testatur) vicesima octava die Martii, inventio autem atque sepultura vicesima sexta mensis Aprilis. Adstipulatur his a Joanne narratis Eusebium iterum, tum in Historia¹, tum in vita Constantini, cum Licinii infensum animum in Ecclesiam Amasensem in Ponto declarat; ut respectu eorum, quæ ipse Eusebius a seviente in eandem Licinio admissa dicit, Joannis presbyteri historia parciore videatur, tantum abest, ut ipse quippiam veritati superaddiderit.

26. Apud eundem quoque Eusebium in Chronico, hoc anno Constantini undecimo, ponitur expulsio Christianorum a palatio, sequenti vero martyrium Basilei episcopi Amaseni, licet in eodem Chronico multa ad finem habeantur inversa, atque in notis numeri depravata, nec cum annis Christi consentientia. Verum tum idem auctor testatur, Constantinum Constantiæ sororis litteris permotum, eum de nece sanctissimi episcopi, deque aliis per Licinium patris scelerebus certior redderetur, adversus Licinium expeditionem parasse; necem Basilei hoc potius anno accidisse, quam sequenti, affirmari posse videtur, quod constat ex his, quæ dicturi sumus, primam victoriam de Licinio ipsum obtinuisse, ac proinde hoc anno apertis inimicitias alterum in alterum bello rem agere decrevisse, et non obiter quemquam ipsorum permotum esse, sed, quod in difficillimo prælio accidere solet, eorum quemlibet in sequentem annum copias comparasse.

27. Hic ille plane annus esse videtur, quo, dum ad sequens prælium Licinius ubique delectum haberi juberet, et tyrones describi, in Ægypto, inter alios magnus ille Pachomius, tunc adhuc ethnicus militiæ adscriptus est. Quid autem tunc illi acciderit, ut christianæ fidei studiosus fieret atque sectator, Acta ejus germana quidem, nec levi saltem mendacio usquam aspersa, his verbis declarant² (jucundum plane erit ex Licinii impiis facinoribus ad gratiora hæc subinde divertere): « Cum autem post persecutiones Magnus imperaret Constantinus, et adversus tyrannum bellum gereret, jussu sunt in aliquibus provinciis plurimi juvenes referri in numerum tyronum; inter quos fuit etiam ipse Pachomius; qui ut ipse affirmavit, agebat annum vicesimum. Omnibus ergo uno animo navigantibus cum

illis, qui ipsos assumpserant, militibus, appulerunt in quoddam oppidum Thebarum. Vespere autem, cum cives vidissent eos in satis tuta esse custodia, et de eis audivissent viri christiani et misericordes, altulerunt eis omnia quæ erant ad usum necessaria, et valde eis magnum præbuere solatium, cum essent in maxima afflictione.

28. « Ego vero cum vidissem (inquit Pachomius), quod ab eis factum fuerat, et hoc valde essem miratus; didici ab eis qui una mecum erant, Christianos erga omnes quidem, præcipue autem erga hospites, esse benignos et misericordes. Rogante autem me, inquit, quidnam esset appellatio Christianorum, dicebant: Sunt homines pii et Deum colentes, credentes in nomen unigeniti Filii Dei sui Jesu Christi; et omnibus beneficentes, sperant ab eo mercedem remunerationis. Ipsi autem hæc ei dicentibus, mente illuminatus et fidem Christianorum admiratus, et metu Dei corde inflammatus et spiritu exultans, cum parum recessisset, et apud se fuisset, manus suas in cælum extendit et dixit: Domine Deus, qui fecisti cælum et terram, si respiciens respexeris humilitatem meam, et mihi tuæ divinitatis dederis cognitionem, et me liberaveris ex hac afflictione; tibi serviam omnes dies vite meæ et convenienter tuis præceptis vnum institutum. Cum ergo esset precatu et sic Deo pollicitus, uno die postea egressus e custodia cum iis qui cum ipso erant et navem ingressus, navigavit ex illo oppido. Interea autem dum in aliena regione versaretur, si quando eum carnis voluptates, aut rerum aliquarum mundanarum vexarent cupiditates, valde aversabatur, precum memor, per quas mente illuminatus Christum fuit professus, et ejus qui in ipsum exiit diviniæ gratiæ adventus. » Militavit Pachomius in exercitu Licinii imperatoris, quousque ille per Constantinum penitus debellatus est, quando (ut suo loco dicemus) dedit in Ecclesia Christo nomen novæ militiæ miles, ac sacro baptismo initiatus monachum profiteri cepit; cujus quales in Christiana religione futuri essent progressus, illud præcessit indicium, magnarum rerum prænuntium, cum videlicet demones ejus adhuc pueri sub cura parentum agentis presentiam exhorruerunt, nec ausi sunt in consuetum templum accedere, quo puer cum parentibus advenisset. Sed hæc in Actis pluribus.

29. Atqui haud otiosum erit, ex quo ad hæc divertemus, locum perstrutari, in quo Pachomius, Christianorum ibi agentium admiratus collam in Gentiles etiam homines charitatem pariter ac pietatem, Christianæ religionis concepit affectum, qui velut semen diligenter excoltum in ingentem arborem excrevit. Thebarum civitatem unam illam fuisse cum scribat auctor; in mentem revoco, eamque civitatem existimo, quæ Oxirinchus dicta, diversis sanctorum virorum ac mulierum pro status cujusque diversitate classibus abundabat, quæque erat sanctissimorum virorum asylum, et collectio civium beatorum; quorum præclarissimæ virtutes eum in omnibus actionibus elucere, in suscipiendis tamen

¹ Euseb., lib. x. c. 9. et Vit. Constantini hb. ii. c. 1. in fin. — ² Apud Metaph. die 14 Maii.

hospitiis, solis instar radorum, adeo effulgebant, ut (quod dictum est) etiam gentiles homines in maximam sui admirationem adducerent, et ad capeendam christianam fidem eorum animos provocarent. Sed quid Evagrius¹ qui ea praesenspectavit, de ipsa civitate scripserit, audiamus :

30. « Venimus autem, inquit, ad civitalem quamdam Thebaidis, nomine Oaxirinchum, in qua tanta religionis reprehendimus bona, ut ea nemo digne sufficere enarrare. Repletam namque monachis intrinsecus vidimus, et extrinsecus omni ex parte circumdatam; et ades publicae, si qua in ea fuere, et templa superstitionis antiquae, habitationes nunc erant monachorum, et per totam civitatem nullo plura monasteria quam domus videbantur. Sunt autem in ipsa urbe, quia est ampla valde et populosa, duodecim ecclesiae, in quibus publicus agitur populi conventus, exceptis monasteriis, in quibus per singula loca orationum domus sunt, quae certis temporibus ad orationem frequentantur. Sed nec portae ipsae, nec turres civitatis, aut illius omnino angulus ejus monachorum habitationibus vacat; quippe per omnem partem civitatis die ac nocte hymni ac laudes Deo referentes, urbem totam quasi unam Dei ecclesiam faciunt. Nullus ibi invenitur haereticus aut paganus, sed omnes cives christiani, et etiam omnes catholici; ut nihil omnino differat, si episcopus in platea orationem, aut in ecclesia faciat. Ipsi quoque magistratus aut principes civitatis, et reliqui cives studiose per singulas partes statuunt eos qui observant, ut scilicet appareat peregrinus aut pauper, certatim ad eum currant; et qui praecipaverit, abducit, ut quae sunt necessaria, consequantur. De his autem, quae erga nos ab his populis gesta sunt, videntibus transire nos per civitatem suam, et velut angelis occurrentibus, atque honorem deferentibus, quomodo enarrem? aut de ipsis monachis et virginibus, quorum innumerae multitudines (ut supra diximus) in illa urbe habentur? Requirentes enim a sancto episcopo loci illius, viginti millia virginum et decem millia monachorum ibi haberi comperimus; quorum omnium affectum erga nos, et honorem quem exhibebant, vobis exponere nec sermo sufficit, nec verendum permittit, quomodo pallia nostra scinderentur, imo quoque nos sibi rapiente, et ad se adducere cupiente. Vidimus ibi plurimos sanctorum Patrum diversae Dei gratias habentes, alios in verbo Dei, alios in abstinentia insignes et virtutibus ministrantes. » Hactenus de his Evagrius, quorum causa Pachomium christianam religionem animo concessisse diximus.

31. Redeamus jam ad Licinii res gestas, cujus in Constantinum expeditionis hoc anno parata occasione, ad haec de Pachomio, et loco quo ipse tunc miles a Christianis tam liberaliter exceptus est, paululum digressi sumus. Non solum autem in S. Basileum Amasae in Ponto episcopum, sed et in alios

ejusdem Ecclesiae Christianos, aliosque diversarum Ecclesiarum episcopos, ejus furor grassatus est; ita tamen, ut haec persecutio non furenti impetu primum eruperit, sed sensim scripserit, magno lamen Ecclesiae detrimento; quod Eusebius his propemodum verbis significat¹: « Iste, quem diximus, Licinius in eundem cum illis gurgitem, qui cum Deo bellum gessissent, praecipuus dejectus est; et quorum interfectionis impietatis causa ipsis illatas oculis aspexisset, eorum exemplum ad suam perniciem consecutus, persecutionem contra Christianos, tanquam quoddam ignis incendium jam pridem extinctum, de integro suscitavit, graviore flamma ab ipso, quam a superioribus tyrannis accensa. Atque velut bellua quaedam immanis, aut serpens fortuosus in se convolutus, furorem et minas, quasi cum Deo bellaturus, anhelans, nondum aperte quidem (Constantinum enim admodum eximescebat) contra Dei Ecclesiam ipsius imperio subiectas dimicare ausus est; sed etiam apud se malevolentiae occultans venenum, claudens insidias separatim contra episcopos comparavit. Nam per veteratorias molitiones magistratumque in per provincias praefecerunt, spectatissimos quosque inter ipsos e medio tollendos curavit. Quin caedis modus in eos institutus peregrinus quidam erat; cujusmodi non aliquando cognitum fuisse arbitror.

32. « Quae enim fuere ab ipso in Amasea Ponti patrata, extra omnem crudelitatis modum longe evagata sunt. In quo loco nonnullae Ecclesiae, quae fuissent etiam ante eversae, jam secundo et sublimi ad solum usque sunt prostratae. » Haec Eusebius, plane alludens (ut dictum est) ad ecclesiam Amasae ex pecuniis Glaphyrae a Constantia Augusta illi collatis excitatam, et per Licinium furoris periculum solo tenus dirutam. Idem quoque auctor de eodem Licinio tradit² perbella quadam elusione vetuisse conventus intra civitates agi, sed extra moenia eos jussisse convenire, cum ait: « Aliud quiddam ad ecclesiarum eversionem machinatus est; asseverans populi conventus, qui de more agebantur, extra portas in amena planitie fieri oportere; nam aera, qui extra portas est, permultum ei qui est templorum in civitate sitorum ad congressus faciendos praestare. » Sed quid de ecclesiis fecerit, haec post multa subdit³: « Aliae autem ecclesiae a provinciarum praefectis occultae; ne quis eorum, qui eas frequentare consueverant, eo ad conventus agendos accederet, neve cultus Deo debitus impertiret. Nam qui ista mandaverat, non existimavit preces illic pro se fieri, utpote quem mala conscientia in opinionem induxisset; sed pro Constantini salute nos omnia pietatis officia exequi, et Deum assidue pro eo orationibus placare, pro certo persuasum habuit. Illius autem assentatores, et qui ei blandiri egregie in animum induxerant, illustrissimos ecclesiarum praesides (eidem se impio tyrannorum gratissimum facturos arbitrati sunt) capitibus

¹ Evagr. in Vit. SS. Patrum c. 5.

¹ Euseb. in Vita Constant. lib. II, c. 4. 2. et hist. lib. X, c. 9. —
² Idem in Vita Const. lib. I, c. 46. — ³ Idem ibid. lib. II, c. 2.

supplicio mulctarunt. Haec qui insontes erant, perinde atque ii qui caede et sanguine manus suas inquinassent, sine causa ad locum supplicii abducti sunt et gravi poena affecti.

33. « Jam vero quidam novum genus mortis subierunt, corpore in multas particulas ense minutatim dissecto; ac post istud crudele supplicium et omni scelere in tragediis audito magis horrendum, in profundis maris gurgites piscium vorandi projecti sunt. Pii viri post haec, sicut paulo ante acciderat, aufugere; famuli Dei in agros rursus et solitudines se abdere ceperunt. Ubi ista hoc modo tyranno succedebant ex sententia, de caetero contra omnes persecutionem excitare in animum induci. In qua re certe fuisset voti compos, et nihil fuisset ei impedimento, quominus in opere instituto processisset, nisi Dens suorum servorum propugnator, uli quod futurum erat perverteret, famulum suum Constantinum, tanquam lumen illustre in tenebris et nocte obscurissima incensum, ea in loca in quibus versabatur tyrannus, quasi manu duxisset. » Sed haec postea. Quinam autem extiterint ejusdem Licinii conatus reliqui, idem Eusebius narrat; atque in primis quo modo fuerit in christianos milites exacerbatus, haec tradit¹:

34. « Verum ibi ne in hoc quidem instituto habebat qui ei morem gereret; de caetero, nudo capite (ut dicitur), milites, qui erant in civitate, si demonibus nequam hostias immolare in animum inducerent, jussu de dignitatis gradibus, in quibus fruebantur, penitus deieci. Proinde uli cohortes piorum hominum ubique gentium honoribus erant spoliatae, sic tyrannus, qui has leges sanciverat, sua ipsius opera sanctorum virorum precibus omnino orbatus. » Fuit enim hoc ejus in re agenda consilium, ut exercitum christianis militibus expurgaret; ratus nimirum, omnes qui christiani essent, ex animo studere Constantino, sibi autem fore adversos; sique accidit, ut, magno robore sui exercitus in hunc modum sublato, essent ejus vires magnopere enervatae ac plane collapse. Eadem quoque ratione in reliquos, quos sciret Constantino esse animi affectione conjunctos, animadvertit; quod idem quoque Eusebius testatur his verbis²: « Ad extremum namque furor ejus cepit in ecclesias insultare, grassarique in episcopos, quos sibi maxime adversari animadverteret; quin etiam quos cum pietati deditos, tum imperatori magno ac religioso caros existimaret, eos inimicorum loco habere. Quocirca a sanitate et mente penitus turbatus, animi impetum in nos incitavit. » Constat praeterea complures alios christianos militia nobiles ignominiae causa ad opus publicum esse damnatos, alios insuper ad textrinam atque opera gynaecea adscriptos fuisse. Id quidem testatur³ ipsemet Constantinus imperator in edicto, quod primum post expugnatum Licinium pro Christianis edidit; recitabimus ipsum suo loco.

35. Inter alios nobiles cum caesariensis, tum pala-

nae militiae viros, qui Christianae religionis causa a Licinio e palatio ejecti sunt, fuit Auxentius notarius, postea factus ob insigne virtutis meritum episcopus Mopsuestenus, de cuius nobili confessione Suidas haec narrat⁴: « Auxentius Mopsuestin episcopus, ex his qui confessores nominantur, homo illustris in exercitu Licinii imperatoris et e scribarum numero, quos notarios Romani vocant. Confessionis genus hujusmodi fuit. Erat in quadam palatii aula fons aquae, et in eo Baechi statua, et vitis ampla totum complexa locum atque inumbrans. Quo cum Licinius causa delectationis venisset, Auxentio et aliis multis e comitatu sequentibus, vitem intuens, uvam magnam et maturam e palmitibus dependentem vidit, eamque Auxentium rescere jussit. At ille statim femori appenso pugione stricto, rescucuit, nihil suspicans. Licinius autem: Ponito, inquit, uvam ad Baechi pedes. At ille: Absit, imperator; christianus enim sum. Tum ille: Igitur, apage te, relicta militia; alterutrum enim facias necesse est. At hic nihil cunctatus et zonam solvit, et statim alacer palatio excessit. Ephori autem aliquando post eum Mopsuestiae episcopus creaverunt, Frater ejus junior Theodorus fuit Athenis eruditus, cui et ipsi tandem Tarsensis Ecclesiae episcopatus contigit. » Hincque Suidas. Inter alios quoque milites christianis ac nobiles confessores, Arsacii virtus effulsit⁵: erat hic genere Persa, qui et ipse pariter contempla militia, insignis confessor factus, monasticam vitam exerevit et virtute miraculorum enituit sub Constantino; de quo opportuniore loco plura dicturi sumus.

36. Sed et Theodorus in Cypro episcopus eodem tempore multa passus ac carceri mancipatus, cum Licinium viciisset Constantinus, ab eodem jussus est solvi, qui egregia morum sanctitudine diem claudens extremum, anniversaria memoria a Graecis⁶ haectenus celebratur. Tunc et fama celeberrimus⁷ S. Nicolaus Myrae in Lycia episcopus similiter pro Christi nomine est in carcerem conjectus; sed reddita per Constantinum Ecclesiae pace solvitur; haec enim ultima persecutione eum victum fuisse, ex eo constat, quod per Constantinum, cum toti dominaretur Orienti, liberatus est, nec ab alio, vel alio tempore; nam si sub Diocletiano, Galerio, vel Maximino conjectus fuisset in vincula, jam antea Maximini edictis iterum promulgatis, liber Ecclesiae Myrensi redditus esset, nec opus fuisset liberari per Constantinum; illo enim pacis interstitio, quod concessum est edicto Maximini, vel post obitum ejus, peregrinationem ipsius Hierosolynam ad invisenda loca sancta configisse putamus, ac postea mirificam ejus Dei jussu factam in episcopatum Myrensem electionem: quae omnia atque admiranda illius vite cunabula, aetiosae cum aetate ejusdem sanctissimos mores, res praecare gestas, egregiaque miracula edita, caeteraque ejus Acta cum a Graecis, tum a Latinis scripta atque omnibus pervulgata testantur;

¹ Euseb. in Vita Const. lib. I. c. 47. et lib. x. hist. c. 8. — ² Idem ibid. lib. I. c. 49. — ³ Idem in vita Const. lib. II. c. 25.

⁴ Suidas in verbo Auxentius. — ⁵ Sozom. lib. IV. c. 15. — ⁶ Menolog. XII Maii. — ⁷ Metaph. die 5 Decemb.

ut non sit opus hic singula recensere, sed pro temporum ratione pauca dumtaxat attingere. Nunc ad initum semel de Licinii persecutione sermonem orationem revocemus.

37. Licet autem iræ Licinii in Christianos concepte aliquandiu ob Constantini metum, ab eo primum fuerint studiose compressæ ac postea patefactæ, lento gradu progredi vise sint; tamen quod ex impie gestis addantur vires ad graviora facinora perpetranda, velut ignis, cum e tenui fumo crescit in flammam, et sævo incendio in immensum auctus cuncta circumcirca depascit, acerbius Christianos exagitat, omnia adhibens in eos genera tormentorum, præsidibus utens, quorum crudelitas multis exemplis sub præteritis tyrannis persecutoribus notior omnibus facta esset: deliguntur denno ad provinciarum prefecturas, qui in magistratu tales erant, stabiliumque Busirides atque Phalarides, Lysie et Agricola.

38. De hac enim persecutione sub Licinio restituta agens sanctus Basilius hæc ait¹: « Ubi vero iniquum præconium edictumque omnibus denuntiavit, ne quis Christum profiteretur, propositaque omnia penarum genera confidentibus; multa quoque a iudicibus injustis ira et feritas prodit; multe tendebantur ubique insidie, doli, delationes; ignis insuper paratus, ensis in promptu, crux affixa, bohus (nempe cullus), rota, flagella. In tanta igitur fidelium turbatione nonnulli fugiebant, aliqui succumbebant, alii fluctuabant, quidam ante certamen solis minis absterrebantur; alii ubi coram videbant intentos cruciatos, consternabantur; alii certamen ineuntes, deinde usque ad finem laborum durare nequeunt, pugnam ac periculum detrectabant, et velut in pelago naufragantes, quæ virtute patientiæ parata, multorum annorum secum in navi vehebant, per impatienciam amiserunt. » Hæc generatim Basilius de persecutione complexus, mox agere de martyribus, quorum gratia ac præfatus est, incipit in hæc verba: « Tunc igitur quadraginta invicti et generosi Christi milites, cum præfectus imperatoris litteras ostendisset et obedientiam requireret, libera voce audacter et fortiter, nihil ex iis quæ viderant exemplis expavescendo, sed minas omnes contemnendo, in medium procedentes, sese christianos esse fassi sunt. »

39. Sunt ii Cappadoes illi milites quadraginta, qui sub præside Agricolaio Sebaste in Armenia Minori, in Therमारum frigidario getu rigentes coronam martyrii adipisci digni fuerunt; quorum nomina tam Græcis, quam Latinis notissima, hæc sunt²: « Domitianus, Evodius (Emoicus), Sisinnius, Eradius (Heraclius), Alexander, Joannes, Claudius, Athanasius, Valens, Helianus, Meliton, Heodifius, Acæcius, Vivianus, Helvius, Theodotus, Cyrillus, Flavius, Severianus, Cyron, Valerius, Chudion, Sacerdon, Pricæus, Eutyclus, Smaragdus, Philoetimon, Acrius,

Michallius, Lysimachus, Domnus, Theophilus, Eutyclus, Xantius, Angias, Leontius, Isychius, Caius, Gorgonius, et Candidus. » Hæc, inquam, sunt militum nomina, quæ singula, egregiæ virtutis ergo, viventibus semper ecclesiasticis tabulis, anniversaria celebritate passionis natali die repelenda, perpetua memoria consignari meruerunt; licet unum ex recitatis nominibus non sit militis, sed balnei custodis in locum desertoris gratia divina suffecti. Sed quo ordine ac ratione, S. Basilius sic describit¹:

40. « Unus ex eorum numero inde per animi inconstantiam subterfugiens, mœorem sociis maximum reliquit; nec propterea Dominum eorum vota inania esse permisit. Nam prope aderat quidam cui eorum custodia credita est in gymnasio quodam e vicino a frigore servato (putamus hunc locum fuisse balnei calidarium), et exitum rei expectans, paratusque martyres, si qui fugerent (ut eis clare pollicitus fuerat) in lavacro quodam aquæ calidæ, quod juxta solum erat, excipere atque servare. Res a præfecto astute fuerat excogitata, talem videlicet invenire certaminis locum, in quo paratum damnati haberent refugium, ut omnes cepti propositi constantiam amitterent; sed hoc martyrum patientiam clariorem reddidit; non enim qui cogitur, constans est, sed qui liber, et in oblectationis copia dura pati potest, is demum constans ac patiens est. Custos itaque dum hos observaret, quosdam ex cælo descendentes angelos, ac coronas singulis martyribus, uno excepto, distribuens aspexit. Is autem, quem indonatum illi reliquerunt, ac honoribus celestibus indignum judicaverunt, ea reperitus est animi mollitie atque inconstantia, ut statim laboris tolerantiam desperans ad hostes transfugeret; miserabile prorsus spectaculum, miles transuga, vir fortissimus captus, Christi ovis a lupo direpta; et quod miserabilius, a vita perpetua celestique exidens, neque hac postremo diu gaudens: nam ubi calidam attingit aquam, corpore, quod glacie torpebat, dissoluto, statim interit.

41. « Custos vero, qui prodigium hoc viderat, ubi illum fugientem aspexit, relictis omnibus, sese in ejus demisit locum, atque unam cum sanctis illis emisit vocem: Christianus et ego sum. Itaque cum ejus subita mutatione stuporem illis incenteret; et numerum implevit, et mœstos et socium amissum sanctos consolatus est; eos imitando, qui in acie prima, ubi forte aliqui ceciderit, statim ordini altum restituit ac surrogant, ne proximi incommodum patiantur. Talem igitur ipse se gessit. Vidi miracula celestia, agnovit veritatem, ad Dominum confugit, cum martyribus annumeratus est. » Ilucque Basilius de coronis martyrum et suffecti commilitonis victoria atque triumpho. Sed et paulo post præclare subdit de matre unius ex illis, quem Melitonen nominatum tradunt. exemplum his verbis:

42. « Unius illorum mater alios jam pæne frigore extinctos aspiciens, suum vero filium ob vires

¹ Basil. oral. in 10 martyres. — ² Metaph. die 9 Marii vet. manuscr. et Ado ea die.

¹ Basil. oral. in 40 martyres.

aliquantum validiores, et adversus dura constantiam, adhuc vivum, permilleantibus licitoribus, vite consulere valentem; ipsum propriis accepit manibus, ac curri, in quo reliqui jacentes ad pyram ferbantur, apposuit martyris vera mater; non enim lacrymam indecoram effundere, nec aliquid humile loqui vel indignum agere visa est; sed: O mater, inquit, perlice cum tuis contubernatibus iter beatum, ne a chorea deseraris, neve inferior aliis Domino appareas. O matrem felicem! o bonae radicis bonum germen!» etc. Ita Basilus; quibus haec addunt Acta eorundem martyrum: «Mater quae relictum filium solum cernebat, rejecta imbecillitate muliebri, virilenque animum ac robur assumens, humeris suis filium imposuit, et strenue plaustra sequebatur; juvenis autem, dum gestaretur a matre, letus animam efflavit. Mater vero plaustra jam consecuta, super illa filium projecit. Constructa autem et incensa pyra, sanctorum corpora combusta sunt,» etc.

43. Quomodo autem ipsorum reliquiae, nempe sacri cineres, in alveum injectae fuerint divina virtute servatae, ac rursus quomodo repertae, ac demum inventae atque translatae, deque aliis nonnullis, consule quae diximus in nostris ad Romanum Martyrologium Notis, et addidimus in editione Plantiniana. Quam autem frequentiter coetu ex diversis provinciis accurrere frequentari ac celebrari soletet eorundem martyrum natalis dies, Gregorius Nyssenus locupletissimus testis est duabus illis orationibus, imo una, accedentium multitudinem interrupta, ac sequenti die rursus repetita et absoluta. Sed et de martyrum cultu ubique locorum, haec S. Basilus eadem oratione habet: «Hi sunt qui nostram obtinentes regionem, quasi quaedam turres contra adversariorum incursum refugium exhibent; nec uno in loco sese clausurunt, sed multis in locis hospitio recepti, multorum patrias ornaverunt; nec tamen separati, sed inter se commixti: si in singulos eos divideris, proprium numerum non excedunt; si vero in unum congregaveris, quadraginta nihilominus erunt; atque ita ut ignis natura permanent, etc.» Quomodo autem eorum martyrum reliquiae sub Puleheria Augusta inventae, ab ea honorificentissime habitae sint, suo loco dicemus.

44. At non in Oriente tantum, sed et in Occidente celebris erat memoria eorundem quadraginta martyrum, quorum causa S. Gaudentius episcopus Brixianus, Ambrosii aequalis, in Cappadociam peregrinari non timuit, ut reliquias martyrum inde acciperet, et suam eisdem Ecclesiam illustraret. Est de his ejus oratio habita in dedicatione basilicae, ubi de iisdem martyribus plura. Qui enim ab exordio nascentis Ecclesiae bene coplus est cultus sanctorum martyrum, posterioribus quoque temporibus est ubique religiosissime propagatus, exemplisque innumeris quotidie docti fideles, martyrum patrocinio plurimum adjuvari; nam et de iisdem idem Basilus haec eadem oratione: «Paratum est hic Christianis auxilium, Ecclesia videlicet martyrum, exercitus triumphantium, chorus laudantium Deum. Saepe

operam dedistis, saepe laborastis, ut unum pro vobis orantem inveniretis; quadraginta hi sunt, unam orationis emittentes vocem. Ubi enim sunt duo vel tres in nomine Domini congregati, ibi Deus est; ubi vero quadraginta fuerint, quis dubitet Deum esse presentem? Qui aliqua premilur angustia, ad hos confugiat? Qui rursus latetur, hos oret, etc.»

45. Passi sunt quadraginta hi martyres Sebaste, septimo idus Martii. Hos autem ad coronam praecessisse videtur ejusdem Sebastena civitatis episcopus S. Blasius, qui ante mensem unum et dies sex, nempe tertia Februarii, ibidem loci et sub eodem quoque praeside Agricola passus fegitur, qui in eum omne crudelitatis genus exercuit; hic, inquam (ut dictum est superius), Eustratii martyris Sebasteni, qui in persecutione Diocletiani, eodem praeside Agricola passus est, reliquias colligens, recondidit simul cum corpore S. Orestis¹, et furorem persecutionis evitans, diu latuit in Argeo monte: sed tandem inventus, ab eodem Agricola diris subiectus tormentis, martyrio coronatur; ejus natalis dies tam apud Graecos, quam Latinos ejusmodi elogio chartis ecclesiasticis tertio nonas Februarii adscriptus habetur: «Sebaste in Armenia passio sancti Blasii episcopi et martyris, qui multorum pabrator miraculorum, sub Agricola praeside post diuinam censationem atque in ligno suspensionem, ubi ferreis pectinibus carnes ejus disruptae sunt, post terribilissimum carcerem et in laevis demersionem, unde salvus exiit, jubente eodem iudice, una cum duobus pueris capite truncatur. Ante eum vero septem mulieres, quae guttas sanguinis ejus, dum torquebantur, colligebant, deprehensa, quod christianae essent, post dira tormenta gladio percussae sunt.» Haec ubi ibi ex ejus Actis tam Graecis, quam Latinis ubique notissimis: sed apud Metaphrastem nequaquam in omnibus noscuntur esse sincera. Quod vero Sebaste, et sub eodem praeside Agricola post diuturnas latebras S. Blasius passus inveniatur, merito ad Licinii tempora eum retulimus; et licet in aliquo scripto codice in persecutione Diocletiani martyr effectus dicatur, id sicut in plerisque aliis accidit; ut cum persecutio sub Licinio brevis admodum fuerit, nec inter decem illas Ecclesiae persecutiones adnumeretur: nonnulli martyres, qui post novissimam illam Diocletiani et Maximiani persecutionem passi habentur, sub eadem martyrio coronati dicantur. Habuit Blasius in Sebastena sede successorem Petrum episcopum, qui divinitus admonitus, eorundem quadraginta martyrum reliquias invenit, atque religiose curavit².

46. Quod igitur (ut tradit Gregorius Nyssenus³) hostis humani generis pravus daemon Licinio suassisset, de hostilibus nequaquam victoria polifurum, nisi, quos sciret colere Christum, occideret; tantum abest, ut dictorum martyrum nece extatius fuerit,

¹ Acta Eustrati et soc. in fin. Metaph. die c. 13 Decemb. — ² Acta martyrum quadrag. a Metaph. descripta — ³ Greg. Nyss. orat. 11. in martyres quadraginta.

ut magis in alios furor ipsius exanderit per sevissimos prasides agens omnia, ipse ad parandam in Constantinum expeditionem intentus. Etenim Lysiam Caesarea Sebasten amandat successurum Agricola, illi crudelitate non impari; quo cum pervenisset, Severianum militem, cujus admonitionibus quadraginta insignes martyres illi profecerant, tentum, diris cruciatibus exagitatum interemit. Extant ejus martyris Acta¹ fusius scripta, ipsiusque memoria relata in tabulis ecclesiasticis quinto nonas Septembris. In eadem quoque provincia Nicopoli, sub eodem praside Lysia, passi leguntur Leonlius, Mauricius, Daniel, ac socii, quorum martyrio natalis dies inscriptus est tam apud Graecos, quam Latinis sexto idus Julii.

47. In Ponto autem, proxima illi provincia, tres fratres milites martyrii coronam adepti sunt quarto nonas Januarii, qua die eorum passio paucis hinc in Martyrologiis recensetur: « Tomis in Ponto sanctorum trimum fratrum, Argæi, Narcissi et Marcellini pueri, qui sub Licinio principe inter tyrones comprehensus, cum nollet militare, casus ad mortem, et diu in carcere maceratus, demum in mare mersus, martyrium consummavit; fratres vero ejus gladio perempti sunt. » Excerandum plane videbatur christianis militibus, adversus christianum imperatorem crucis vexillo praevio ducentem exercitum, impii Licinii castra seclari, cujus rei causa totidem milites, Cyrinus, Primum atque Theogenes, eodem tempore in Hellesponto, tertio nonas Januarii, passi sunt. Sed et Heraclæa insigne certamen exegit Theodoros dux exercitus; extant ejus Acta² ab Augaro (ut idem praese fert auctor) omnia coram spectante conscripta; ubi et de compluribus aliis militibus passis in Macedonia mentio habetur. De eodem pauca haec Nicéphorus³: « Quo tempore etiam exercitus dux Theodoros martyrio detinctus est spectala fortitudine vir, qui Heraclæa in Ponto habitans, Mariandynorum genti praerat; et quod evocatus ad Licinium cum venisset, hospitem ipsum habuit, ejusque deos comminatus egentibus dedit. Hunc Licinius, etiamsi egregie carum habuerit, multis tamen affecit cruciatibus; nam et in crucem eum egit, et subulas in meatu secretioris corporis ejus immisit, postremoque capite truncavit; cujus corpus postea in patriam ejus Euchaitem magnifice deportatum, ibi insigni templo cohonestatum est. » Ille Nicéphorus, licet ante dictos superius martyres hunc passum affirmet.

48. Edessa vero in Syria sub Lysania praside, annuente Licinio, passus est Abibus diaconus insignis inter martyres, cujus passionis extant Acta⁴ fideliter scripta, quorum hujusmodi est exordium: « Excitata rursus fuit persecutio adversus Christianos, et Abibo universum imminet periculum; is enim obibat civitatem, divinas cunctos docens Scripturas, et magno animo confirmans ad pietatem. »

Diaconi namque id erat muneris, persecutionis tempore circumire castra fidelium prospicereque opportunitati ejusque, in omnibusque consulere omnibus, ac de cunctis episcoporum commonere, sed et in carcere constitutos Christianos invisere, eosque ad martyrium exhortari. Est Cypriani sententia alias superius recitata, qua ait⁵: « In praeteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carceres commeant, martyrum desideria consiliis suis et Scripturarum praecipulis gubernarent. » Cum igitur vite suae dispendio caeteris pacem pepererit, et pro omnibus se ipsum obtulerit, dignum est, ut quae reliqua sunt Actorum ejus, ordine prosequamur.

49. « Haec autem⁶ cum venissent ad aures Lysaniae, ea Licinio imperatori ab eo significantur. Studebat enim ut ipse ei committeret questionem habendam de Christianis, et maxime de Abibo (neque enim prius fuerat ei commissa). Ille vero litteris datis jubet, ut morte Abibum afficiat. Ipse autem debebat in quadam parte civitatis propter statum ecclesiasticum; mater vero et quidam ex iis qui ad eum genere attingebant, cum eo versabantur. Ille vero cum rem rescivisset, ne daret penas, quod martyrii deseruisset ordines, eundem qui erat ex primis cohortis (is autem vocabatur Theoleucus) se ipsum indicat; et tandem: Quem quaeris? inquit. Abibum? ipse sum, inquit. Ille autem benigne eum intuens: Nemo, inquit, adhuc novit te venisse, o homo; abi ergo, et servare; nec sis sollicitus de matre, nec de iis qui genere ad te attingunt; nullus enim eos poterit omnino afficere molestia; et haec quidem Theoleucus. Abibus autem, cum tempus vocaret ad martyrium, notebat pusillo et abjecto animo sufflari salutem; et itaque dicit: Non propter caram matrem, nec propter cognatos me reddo manifestum, sed adsum propter Christi confessionem; » libens enim votensque exhibebat se persecutoribus, vitam sponte profundens, cujus jactura pax esset perpetua Ecclesiae concilianda; offerens se instar Christi Redemptoris nostri in redemptionem pro multis; ac proinde haec subdit: « Ecce enim vel te nolente apparebo coram praside, et Christum meum predicabo coram principibus ac regibus. Theoleucus itaque veritus ne sua sponte veniret ad prasidem, et ea de causa ei afferretur periculum, ut qui cum non fecisset manifestum, assumit Abibum, et ducit ad prasidem: Illic iste, inquit, qui quaeritur, Abibus.

50. « Cum autem Lysania audisset Abibum sua sponte adhaesse ad certamina, arbitratus eam rem esse contemptus et audacia, ut qui parvi fecisset austeritatem tribunalis, eum statim curat ducendum in iudicium, conditionemque ab eo petit, et nomen, et patriam. Cum vero respondisset se esse quidem ortum e vico Thelsea, significasset autem se esse Christi ministrum, statim martyrem criminatus est praeses, quod non obtemperasset jussis im-

¹ Habet Metaphr. die 9 Sept. — ² Metaphr. die 7 Febr. — ³ Nicéph. lib. vii. c. 44. in fine. — ⁴ Recitat Metaphr. die 15 Novemb. c. 13.

⁵ Cypri. epist. xi. edit. Panel. — ⁶ Acta apud Metaphr. ibid.

peratoris. Hujus autem rei apertum esse dicebat indicium, quod Jovi thus non sacrificaret. Ad hæc, se quidem christianum esse dicebat Abibus, et non posse Deum verum relinquere, et sacrificare inanimis et nullius sensus predictis operibus manuum. Præses vero eum brachia vinctum funibus jussit in ligno sublimem extolli et ferreis unguibus læcerari. Erat autem suspensio longe violentior quam læceratio; venebat enim in periculum ne discerperentur, cum violenta extensione ei divellerentur brachia. » Illud tormenti genus dictum erat græce, *στυγερὰ*, de quo Suidas : « Climax, scala est, tormenti genus, quo corpora distorquentur. » Aristophanes : « Quovis modo eum torque, scalis alligatum, suspensum, flagris cæsum, cute direpta, dislentum, aceto in nares infuso, lateribus impositis, cæteris adhibitis omnibus. » etc.

51. Sed rursum Acta : « Interim, dum is pendere sublimis, conversus est præses ad blanditias, et fingebat se esse patientem; minabatur autem etiam graviora, si non mutaret propositum. Ille autem : Nemo, inquit, me abducat a fide, neque persuadebit, ut adorem demones, etiamsi plura tormenta inferat et majora. Cum autem vellet scire præses, quantum ei utilitatem tormenta conciliarent, quæ corpus tantum consumunt, Christi martyr : Non ad præsens usque tempus, inquit, nostra consistent, nec ea solum sequimur quæ cernuntur; quod si tu quoque volueris aspicere ad spem et promissam nobis remunerationem, forte etiam dicēs eum Paulo ¹ : Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis. Cum autem præses ea, quæ dicebantur, stultitiæ damnaret; et nunc quidem blandius et subiens personam patientiæ, nunc vero minans et acerbam mortem intentans, neutri eorum eum videret cedere : Non tibi, ait, repentinum et totum simul vitæ finem afferam, sed te lento igne paulatim liquefactum, efficiam immittem et implacibilem animam deponere : sententiā promulgiavit. Et cum versus septentrionem extra civitatem collecta fuisset multitudo, ducebatur ad rogam, sequente quidem matre, sequentibus et iis quoque qui alias cognatione ad eum attingebant. Ille vero postquam esset precatus, et benedixisset omnibus, atque eis osculum dedisset in Domino, accensa autem pyra esset ab iis qui in id inserviebant, in ignem injicitur : et eum aperto ore flammam accepisset, apud eum qui dederat spiritum deposuit. »

52. Mutata fuit sententiā presidis ac temperata, ne videlicet lento consumeretur igne, quod fuerat comminatus; sed ut in rogam conjectus quamprimum mortem obiret. At quod habent Acta, eum aperto ore flammam accepisse, in memoriam revocat, quod Lucianus ait his verbis ² : « Elenim a multis hoc pro certo confirmari audio, nullam mortem esse velociorem aut properantiorē, quam eam, quæ per ignem illata fuerit; solum enim os aperien-

dum est, et statim efflatur anima. » De ejus vero sepultura rursus hæc Acta : « Deinde cum ignis esset sedatus, qui ad eum attingebant, pretioso finto eum circumdederunt, et unguentis unxerunt non enim ignis eum abstumpserat; cumque psalmos et hymnos, ut par erat, cecinissent, prope Samonem et Curiam martyres deposuerunt, ad gloriam Patris, et Filii, et Spiritus sancti; » etc. ac demum : « Talem quidem vitæ finem invenit martyr Abibus tempore Licinii, et talem eum sanctis nactus est depositionem; et sic piis attulit requiem a persecutionibus; » et sic piis attulit requiem a persecutionibus; nam deinceps quidem Licinio fuit diminuta potentia, Constantino autem floruit dominatio, » etc. Etenim (ut dicemus anno sequenti) Licinius a Constantino sæpe prælio victus, urgentibus malis exagitatus, a persecutionibus cessare compulsus est.

53. Rursus vero relati inveniuntur in tabulis ecclesiasticis ¹ Macrobius et Julianus sub eodem Licinio passi. Sozomenus ² Liciniana persecutionis terminos circumscribens, hæc ait : « Per idem tempus Christiani, qui versus Orientem ad Libes usque, qui sunt confines Ægyptiis, habitabant, conventus palam agere propterea non ausi sunt, quod Licinius benevolam suam erga illos animam mutaverat. At Græci, Macedones et Illyrici, qui versus Occidentem suarum rerum domicilia habebant, Constantini opera, qui illi imperii Romani parti præfuit, libere et animo securo Deum coluerunt. » Quod vero ea clades nihil prorsus partes orbis Occidentalis pertigerit, Sulpitio Severo ³ levior visa est, nec digna, quæ inter persecutiones adnumerari deberet; sic enim scribit : « Sane tum Licinius, quia adversus Constantinum de imperio certavit, milites suos litare præceperat, abnuentes a militia rejiciebat; sed id inter persecutiones non computatur; adeo levioris negotii fuit, quam ut ad Ecclesiarum vulnera perveniret. » Hæc ipse idcirco, quod numerum mysticum, quem ponit, decem persecutionum quas numerat, instar decem plagarum Ægypti, voluit integre custoditum, nec alio accedente numero labefactatum; prætermittique ob id persecutionem sub Licinio, quod ea esset undecima numeranda; plane dissimulans vel ignorans necem martyrum Orientalium, de quibus mentio facta est, ut revera appareat, complures Ecclesias christiano sanguine ex ejusmodi concitata persecutione Licinii cruentatas. Ad ejusmodi decem Ecclesiarum persecutionum supputatio S. Augustino ⁴ non placuit, quia tempore nascentis Christi Ecclesie his multo plures recensent.

54. Certe quidem acerbam satis fuisse hæc ipsam persecutionem a Licinio excitatam, ingens lapsorum numerus ferga vertens, turpique fuga deficiens a fidelium castris, arguit. Est de his illibata fide perstans magni Nicæni Concilii testificatio, cum, eorum saluti prospiciens, canonem de iis statuit, his scilicet verbis ⁵ : « De his qui præter necessitatem prævari-

¹ Martyrol. die 13 Septemb. — ² Sozom. lib. 1. c. 2. — ³ Sever. hist. lib. 11. — ⁴ Aug. de Civit. Dei lib. XVIII. c. 52. — ⁵ Concil. Nicæni. c. 11.

¹ Rom. VII. — ² Lucian. in Vita Peregrini.

cati sunt, aut propter ablationem facultatum, aut propter periculum, aut aliquid huiusmodi, quod factum est sub tyrannide Licinii, placuit Synodo (quamvis humanitate proberent indigni) tamen eis benevolentiam commodari. Quicumque ergo veraciter penititudinem gerunt, tribus annis fideles inter audientes habeantur, et sex annis omni se contritione deficiant, duobus autem sine oblatione populo in oratione communicent. » Quod insuper complures (ut dictum est) ipso levioris persecutionis exordio, renuentes illius diis offerre, exercentur militiæ cingulo; et ex eis nonnulli inventi essent, qui ejusmodi ignominie notam et infamiae titulum molesto animo ferrent, atque ob eam causam qua possent via conantes in pristinum gradum restitui, a priori gloriosa confessione defecisse turpiter visi essent; ejusmodi quoque inflicti eadem persecutione vulneribus Patres in eodem Concilio mederi studentes, hæc statuerunt ¹: « Quicumque per Dei gratiam vocati, primo quidem ostenderunt fidem suam, deposito militiæ cingulo; post hæc autem ad proprium vomitum reversi sunt, ut et pecunias darent, et ambientem redire rursus ad militiam; isti decem annis sint inter penitentes post primum triennium, quo fuerint inter audientes, » etc. Hæc et alia illi pluribus; que volumus hic recitasse ad insinuandam hujus persecutionis acerbitalitatem, qua fidelium plurimi prostrati sunt. At de persecutione Liciniana hæcenus; quomodo autem idem Licinius iterum atque iterum sit prodigatus a Constantino virtute crucis, dicemus anno sequenti.

55. *Lactantii errores.* — Scribebat hoc anno, quo persecutio Licinii vexabat Ecclesiam, et adversus eam a Constantino expeditio parabatur (ut alias dictum est). Lactantius christianus orator libros illos septem Divinarum Institutionum; in quorum prefatione ad Constantinum vaticinatus est illa de clade ac perditione Licinii et victoria Constantini, que superius recitavimus; sed et secundo Annalium tomo, alia se dante occasione, ejusdem auctoris lucubrations recensuimus a S. Hieronymo ² numeratas. Luculentissimus plane scriptor, verum scholasticus magis quam ecclesiasticus visus est Damasus, qui hæc ad eundem Hieronymum scripsit ³: « Falcor quippe tibi: eos quos jampridem Lactantii dederas libros, ideo non libenter lego, quia et plurimæ epistolæ in eis usque ad mille spatia versuum tenduntur et raro de nostro dogmate disputant; quo fit, ut et legenti fastidium generet longitudo, et, si qua brevitas, scholasticis magis sint apta, quam nobis, de metris, et regionum situ, et philosophiis disputantia. » Hæc Damasus de epistolis ab eo scriptis. S. Hieronymus ⁴ iidem eloquentem potius, quam divinarum Scripturarum peritum fuisse demonstrat verbis illis ad Paulinum: « Lactantius quasi quidam fluxivus eloquentia Tullianæ, nitivam tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit. »

Visi sunt eidem quasi dialogorum Ciceronis epitome libri illi septem, et alii de Ira et Officio ⁵ Dei.

56. Porro divinarum Scripturarum imperitia in enormes eum lapsum errores alibi ⁶ docet, cum ait: « Hoc ideo, quia multi per imperitiam Scripturarum (quod et Firmianus in octavo ad Demetrianum epistolarum libro facit) asserunt Spiritum sanctum sæpe Patrem, sæpe Filium nominari. » Ut merito idem percellatur censura Gelasio ⁷, cum ipsius opuscula ejusdem judicio censeantur apocrypha. Verum errores diversis in locis librorum ipsius sparsos, collectos in unum habes in fine operum ejus recentioris editionis. An autem præstiterit, quod ipse pollicitus est iisdem quos hoc anno scripsisse commentarios diximus, se scripturum adversus omnes hæreses, cum ait ⁸: « Postea plenius et verius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus; » nulla penitus extat memoria: equidem existimamus eam morte præreptum, explere minime valuisse, quod animo conceperat; siquidem (ut auctor est S. Hieronymus ⁹) in extrema positus erat senectute, cum his temporibus magistrum ageret Crispi Cæsaris, filii Constantini.

57. *Donatiste denuo appellant a Synodo.* — Hoc item anno, iisdemque Sabino ac Ruffino coss., Constantinus imperator ad Eumalium vicarium scripsit de purgatione Cæcilianii; Augustinus enim relegens a Constantino res gestas in causa Cæcilianii, hæc ait ⁶: « Constantinus ad Eumalium vicarium de purgatione Cæcilianii scripsit Sabino et Ruffino coss., quarto idus Novembris, id est, post biennium, et menses prope octo. » Hæc ipse. Sed quid est, quod Constantinus post biennium a Concilio Arelatensi de purgatione Cæcilianii hoc anno scribit ad Eumalium vicarium; cum constet ex iis, quæ dicta sunt, ab eodem Concilio latam sententiam de innocencia Cæcilianii omnibus tunc immoluisse? Quamobrem illud sciendum est, aliud quoque post Arelatense conventum intercessisse iudicium in causa Cæcilianii, appellantibus denuo Donatistis; quo in iudicio iterum ejus causa cognita, eodemque iterum absoluto, de his hoc item anno (ut dictum est) Constantinus ad Eumalium scripserit de purgatione Cæcilianii. De gestis enim rebus ab iisdem Donatistis post Arelatense Concilium, S. Augustinus nomine cleri Hipponensis ad Iannarium scribens, hæc ait ⁷: « Alii vero pertinacissimi, et litigiosissimi » qui scilicet non acquieverunt iudicio Arelatensi Concilii, « ad eundem imperatorem appellaverunt; postea et ipse coactus episcopalem causam inter partes cognitam terminavit, et primus contra vestram partem legem constituit, ut loca congregationum vestrarum fisco vindicarentur; quarum omnium rerum documenta si vellemus inserere, nimium longas litteras faceremus. » Hæc ibi.

¹ Apud Hier. epist. LXXXIV. — ² Idem in Epist. ad Galat. lib. II. c. 4. — ³ Gelas. in Conc. Rom. in decret. de lib. authent. et apocryph.

— ⁴ Lactant. lib. IV. c. ult. in fin. — ⁵ Hier. de Script. Eccl. in Lactant. — ⁶ Aug. post Collat. c. 33. — ⁷ Aug. epist. LVIII.

¹ Concil. Nicæn. c. 42. edit. 2. — ² Hier. de Script. Eccl. in Lactant. — ³ Apud Hier. epist. CXXIV. — ⁴ Idem epist. XIII.

58. Sed quo ordine hæc acta fuerint, dicendum. Quod iam diu post Arelatense iudicium, nempe post biennium, ea de purgatione Cæciliani Constantinus ad Emaliaum scripserit; plane iudicium est, aliud post interpositam appellationem a sententia Patrum Synodi Arelatensis intercessisse iudicium, in quo itidem probatus ac iudicatus sit innocens Cæcilianus. Quodiam vero illud fuerit, exquirendum est. Meminisse oportet, factionem Donatarum in Africa ab suo exordio maximam partem episcoporum secum traxisse, et populi ingentem multitudinem pariter abduxisse; quamobrem laud res esse videbatur, quæ licet a duobus Conciliis recte iudicata esset, tumultuantibus rursus illis, et ad Constantinum appellantibus, prorsus contentum deberet; quod enim primum permovit Constantinum, injuste atque illegitima ipsorum appellationi priori deferre, illud fuit, ut sic convicti a causa desisterent, penitus conquiescerent; et Ecclesia Africana, schismate scissa, pace atque concordia mirretur, quodque existimaret, haud facile posse sub Romano imperio contineri Africam tam potenti factione labantem, ad hoc ipsum eundem induxit, ut hæc iterum eodem appellantes audiret, quo omne illis subterfugium prorsus ademptum foret iterum provocandi iterumque resistendi. Siquidem Donatiste ecclesiasticum iudicium suspectum habentes, atque omnino refugientes, ad Constantinum, ut ipsemet causam cognosceret, provocarunt. Nam ad ipsum antea appellarant a Concilio Romano, non autem ad alios episcopos; licet Constantinus christiana modestia tunc voluerit ecclesiasticum iudicium infer personam ecclesiasticas pertractari; lætatur id S. Augustinus¹, cum de Donatistis scribit a iudicio Romani Concilii appellantis: « Judices enim ecclesiasticos, tanta auctoritatis episcopos, quorum iudicio et Cæciliani innocentia et eorum improbitas declarata est, non apud alios collegas, sed apud imperatorem accusare ausi sunt, quod male iudicavit. » Sic ergo expetitur ab illis sæpe ejusmodi (ut dictum est) suscipit Constantinus, licet invitus, ipse iudicium, ut causam illam iudicando, imperatoriam ipsi veriti maiestatem, omni jam subterfugio appellationis excluso, rursus agere adversus Cæcilianum calumnias excogitarint; haud quæquam certi affirmari potest; omnem plane ipsos in eum movisse lapidem, ut ab episcopatu deponerent, ex rebus gestis omnes intellegunt.

59. Cum igitur Constantinus ejusmodi in se iudicium suscepisset, partes coram se voluit esse presentes, ipsumque Cæcilianum et adversarios Donatistas invicem disceptantes audire; hæc omnia S. Augustinus scribens ad Donatarum episcopos² recenset; ac primum præterita breviter recolens, et causam addens cur Constantinus eos audierit, hæc ait, incipiens a iudicio Arelatensi ab eodem imperatore instituto: « Neque enim ausus est christianus imperator sic eorum tumultuosas et fallaces que-

relas suscipere, ut de episcoporum iudicio, qui Romæ sederant, ipse iudicaret; sed alios (ut dixi) episcopos dedit, a quibus tamen illi ad ipsum rursus imperatorem provocare maluerunt. Quia in re illos quemadmodum detestetur, audistis. Atque utinam saltem ipsius iudicio insanissimis animositatibus suis inillem possissent; atque ut eis ipse cessit, ut de illa causa post episcopos iudicaret, a sanctis antistitibus postea veniam petiturus, dum tamen illi quod ulterius dicerent non haberent, si ejus sententia non obtemperarent, ad quem ipsi provocaverunt, sic et illi aliquando cederent veritati. » Hucusque de causa superius dicta, cur delulerit Constantinus eisdem Donatistis iterum appellantis. Quid autem, causa suscepta, idem ipse fecerit imperator, hæc subdit: « Jussit enim ille, ut ei partes ad agendam causam Romam occurrerent. Quo cum Cæcilianus, nescio qua causa, non occurrisset, interpellatus ab eis, præcepit ut Mediolanum sequerentur. Tunc se aliqui eorum subtrahere ceperunt, forsasse indignati, quia non est eos imitatus Constantinus, ut jam statim atque velociter Cæcilianum damnaret absentem. Quod ubi cognovit providus imperator, reliquos ab officialibus custoditos fecit Mediolanum pervenire. Quo cum etiam Cæcilianus pervenisset, ipsum quoque, sicut scripsit, exhibuit; cognitaque causa, qua diligentia, qua cautela, qua provisione (sicut ejus indicant litteræ) Cæcilianum innocentissimum, illos improbissimos iudicavit. » Hucusque de Constantini iudicio Augustinus.

60. Retardasse putatur Cæcilianus adventum suum ad tribunal imperatoris; indignum ratus, episcopum, eundemque Africa primatem, post duplex Concilium episcoporum, subjicere debere laici hominis necdum baptizati iudicio. Advenit tandem, ne (quod optasset Donatiste) cause diffidere videretur; licet ipsi et moram illam calumniari minime desiderint. At quid illi triplici iudicio jam damnati fecerunt? num acquieverunt consilii inopes, quod jam ad quem appellarent ab imperatoris sententia, nullus penitus esset? Nihil minus. Ea est enim natura perfidie, ut convinci possit, sed vinci non possit, veritati semper oblitens.

61. Quid vero post hæc? Reversi in Africam, basilicam invaserunt, quam in Constantiana civitate in Numidia idem Constantinus erigendam curavit; qua privati catholici, christiana patientia jaecturam tolerantes, a turbisque excitandis penitus abstinentes, petierunt ab imperatore fiscalem sibi largiri locum, in quo edificarent Ecclesiam. Quorum acceptis litteris Constantinus, commendata eorundem modestia, quid de domo eisdem danda et basilica construenda ad suos scripserit, hæc litteris ad eos redditus significavit:

62. « Constantinus Victor¹ Maximus ac triumphator semper Augustus Zeuzio, Gallico, Victorino, Sperantio, Januario, Felcici, Crescentio, Pontio, Victori, Babbutio, Donato episcopis.

¹ Aug. epist. CLXII. — ² Idem Ibid.

¹ Ex Biblioth. Petri Pithœi edita.

« Cum summi Dei, qui hujus mundi auctor et pater est, cujus beneficio vitam carpinus, caelum suspicimus, humana etiam societate gaudemus, hanc voluntatem esse constat, ut omne humanum genus in commune consentiat, et quodam societatis affectu quasi mutuis amplexibus glutinetur; non dubium est haereses et schisma a diabolo, qui caput est malitiae, processisse; et ideo quicquid ab haereticis geritur, ejus instinctu fieri, qui eorum sensus, mentes, cogitationesque possidet, nulla dubitatio est; nam cum ejusmodi homines in sua potestate redegerit, iisdem usqueaque dominatur. Quid autem boni efficere insanus, perditus, irreligi-
 osus, profanus, Deo contrarius, Ecclesiae sancte inimicus potest, qui a Deo sancto, vero, justo, summo, atque omnium Domino recedens, qui nos constituit, et in hac luce produxit, qui spiritum ad vitam, quam carpinus, dedit, et qui nos id quod summi (sumus) esse voluit, et omnia sua voluntate perfecit, ad diaboli partem prono errore decurrit? Sed quia semel possessus animus a malo, necesse est doctoris sui operibus instare, ea perficiat, quae aequitati et justitiae contraria videntur; ideoque ii qui a diabolo possessi sunt, ejus falsitati et nequitiae obsequuntur. Non autem mirandum est, a bonis improbus discedere; nam sic recte proverbio signatum est: Pares cum paribus congregari. Qui malo impie mentis infecti sunt, necesse est a nostra societate dissideant: Homo siquidem malus (ut Scriptura loquitur) de malo flesamno profert mala; bonus vero ex bono profert bonum.

63. « Sed quia (ut dictum est) haeretici et schismatici, qui bonum relinquentes et malum sectantes ea percutiunt, quae Deo displiceant, diabolo, qui eorum pater est, adprobantur adherere; rectissime et sapienter gravitas vestra facit, et secundum sanctum fidei (Dei) praeceptum, ab eorum perversis contentionibus temperando, et iisdem remittendo, quod idem sibi indebitum atque alienum usurpare contendunt; ne, sicuti est eorum perversitas maligna et perflida, ad seditiones usque prorumperent, et infer turbas atque concensus sui similes incitarent, atque ita aliquid existeret, quod sedari non oporteret. Sceleratum quippe eorum propositum semper requirit diaboli... opera perficere. Et ideo cum a sacerdotibus Dei per patientiam cum ipso suo patre... superant. Sibi hi qui cultores Dei summi gloriam, illi vero damnationem comparant et condigna supplicia; ex hoc quippe majus Dei summi existat justiusque iudicium, quod eos aequo animo tolerat, et patientia condemnat, his omnia, quae ab ipsis processerunt, suslinendo: Deus siquidem se omnium vindicem promisit. Et ideo cum vindicta Deo permittitur, acrius de inimicis supplicium sumitur. Quod vos nunc famulos et sacerdotes Dei libenter fecisse cognovi; et satis gratulatus sum, quod de impiis et sceleratis, sacrilegis, et profanis, perditis et irreligiosis, et Deo ingratis, et Ecclesiae inimicis, nullam vindictam poscitis, et ut idem (quid) potius ad veniam perti-

neant (pertineat) postulatis. Hoc est vere ac penitus Deum nosse; hoc est praeceptis insistere; hoc est feliciter (fideliter) credere; hoc est vere sentire; hoc est scire, quod major vindicta in contrarios Ecclesiae provocetur, cum iisdem in saeculo parcitur.

64. « Accepta igitur epistola sapientiae et gravitatis vestrae, comperi haereticos sive schismaticos, eam basilicam Ecclesiae Catholicae, quam in Constantina civitate jusseram fabricari, solita improbitate invadendam putasse, et frequenter tam a nobis quam a iudicibus ex nostra jussione communitos, et reddere quod summi non erat voluisse: vos autem imitatores patientiae Dei summi, eorum malitia placida mente, ea quae vestra sunt relinquere, et potius locum vobis invicem alium, resalem scilicet, poscere. Quam petitionem, more instituti mei, libenter amplexus sum; et statim ad rationalem competentes dedi, ut domum bonorum nostrorum transgredi faciat cum omni jure suo ad dominum Ecclesiae Catholicae, quam prompta liberalitate donavi, ac vobis tradi protinus jussi; in quo tamen loco sumpto fiscali basilicam erigi praecepi. Ad consularem quoque scribi mandavi Numidiae, ut ipse in ejusdem Ecclesiae fabricatione in omnibus sanctimoniam vestram juvaret. Lectores autem Ecclesiae Catholicae, et hypodiacones, reliquos quoque instinctu memoratorum... quibusdam pro moribus (mortuis) ad munera, vel ad decurionatum vocati sunt, juxta statutum legis meae, ad nullum munus statui evocandos; sed et eos qui ducti sunt haereticorum instructi, jussimus protinus molestis perfunctionibus absolvi. De caetero etiam legem meam super ecclesiasticos catholicos datam custodiri mandavi; quae omnia, ut vestrae patientiae palam fierent, harum litterarum testificatione praescripta sunt. Et utinam quidem haeretici vel schismatici atiquando suae salutis providerent, et defersis eorum tenebris, ad visionem verae lucis oculos aperirent, et a diabolo scederent, et ad Deum qui unus et verus, qui omnium iudex est, vel sero confugerent; sed quia constat eos in sua malitia manere, et in suis facinoribus mori velle; sufficit iisdem communitio nostra, et praecedens assidua cohortatio. Si enim jussionibus nostris obtemperare voluissent, ab omni malo liberarentur. Nos tamen, fratres, sequamur quae nostra sunt, mandatis instemus, custodiamus divina praecepta, ex bonis acibus vitam nostram ab erroribus vindicantes, favente Dei misericordia, per rectum (perfectum) litem dirigamus (diligamus). » Hucusque Constantinus ad catholicos episcopos in Numidia constitutos.

65. Vides ex his, lector, ipsum Constantinum imperatorem jam catechumenum adeo imbibisse ex Evangelio esset facinoribus Donalistanum, minime tamen (ut par erat) in eos lege agere voluerit; reveritus (ut arbitror) in eisdem nomen Christianorum, quantumlibet eo censerentur indigni; quod speraret forlasse delinire obduratum eorum malitiam be-

neticiis, secundum illud Evangelicum ¹ : « Benefecite his qui oderunt vos, » et alia multa his similia ad christianam modestiam comparandam, quibus apprime imbutus, se imperatorem esse, interdum videretur oblitus, cujus est, ex sententia Pauli ², portare gladium ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. Ceterum fuisse animi sui consilium in Africam proficisci, et Donatistarum furorē compescere, datis litteris ad Celsum vicarium significavit. Extant quidem ipsae, sed earum exordio fortissimum depravata; sic enim se habent ³ :

66. « Celso vicario Africae. Perseverare... Menalium cum quem jam dudum susceperat insaniam, ceteros qui a veritate Dei digressi errori se pravisimo dederunt, proxima etiam tuae gravitatis scripta testata sunt, quibus inhaerentem te jussioni nostrae de merito seditionis ipsorum, eoque tumultu, quod apparabant, inhibendum esse memorasti, frater carissime. Unde quoniam ex eo patuit ipsos nefarias res cogitasse, quod enim cum statuissem inter ipsos et Caecilianum plenissime semper allegationibus diversis requirere, praesentia mea susceptam fugam subtrahere laboraverunt, hoc ipso turpissimo facto confessi, ad ea se redire properare, quae et antea fecerant, et nunc agere perseverant. At cum constet, minime unumquemque propria penitus delicta lucrari, etiamsi paulisper eorum fuerit coercitio dilata : mandandum gravitati tuae duxi, ut interim quidem eosdem omittas (dimittas), et dissimulandum super ipsos esse cognoscas; verum lecta hac epistola tam Caeciliano, quam iisdem palam facias, quod cum favente pietate divina Africam venero, plenissime universis, tam Caeciliano, quam iis qui contra eum agere videntur, lecto dilucido iudicio, demonstraturus sum, quae et qualis summae Divinitati sit adhibenda veneratio, et cuiusmodi cultu delectari videatur. Adhibito etiam diligenti examine, ea quae nunc aliqui exinde illecebris mentis ignorantiaeque occultare se putant, plenissime sum reperitur, atque in lucem facturus venire easdem personas quae res istiusmodi concitant, faciuntque ut non cum ea qua oportet veneratione summus Deus colatur, perdam atque discutiam.

67. « Cumque satis clareat, neminem posse beatitudines martyris eo genere conquirere, quod alienum a veritate religionis et incongruum esse videatur, eos quos contra fas et religionem ipsam recognovero, eosque violentos competentis venerationis deprehendero, sine ulla dubitatione, insaniam obstinationisque temerariae faciam merita exitia persolvere. Scite itaque certo quae habere debeant, ad plenissimam fidem (salute etiam teste invocata) quod tam super plebe, quam super clericis his qui primi sunt, sum diligentissime quaesiturus, idque iudicaturus, quod verissimum et religiosissimum esse manifestum sit; demonstraturus etiam iisdem, qui et qualis Divinitati cultus adhibendus sit. Nam

nequaquam me aliter maximum reatum effugere posse credo, quam ut hoc, quod improbe fit, minime existimem dissimulandum; cum nihil potius a me agi pro instituto meo ipsiusque principis munere oporteat, quam ut, discussis erroribus omnibusque temeritatibus amputatis, veram religionem universos, concordemque simplicitatem atque meritam omnipotenti deo culturam presentare perficiam. » Haec tunc ad Celsum Constantinus, quem hoc etiam anno in vicaria praefectura magistratu persequeretur, alind ad eum ab eodem imperatore datum rescriptum ⁴, de quo proxime dicturi sumus, significat; sed et ante biennium ipsum eodem magistratu functum esse, littere superius recitatae de reditu episcoporum Donatistarum ex Concilio Arelatensi demonstrant; ne quis putet eas hoc etiam anno datas: nam tunc in pace sunt et cum viatico dimissi Donatistae, ut diximus: hoc autem anno (ut recitatae ad eundem Celsum litterae se habent) iidem sicut appellationem prosequentes, refugientes iudicium, se receperunt in Africam; quod et diximus ex Augustini verbis, nimirum se a iudicio indignantes subtraxisse.

68. Quod vero recitatis modo ad Celsum litteris illud de falso praesumpto martyrio Constantinus inculcet, id inducit ut opinemur refractariae Donatistas, contempto imperatore, jactasse, paratos se pro veritate, quam tueri sibi viderentur, subire martyrium, idque eis in optatis summo opere esse, sicque hoc praetextu parvifecisse quicquid adversus ipsos Constantinus ponarum decrevisset. Certe quidem eos huius fuisse sententiae atque verbis effluere consuevisse, quae de iisdem dicenda sunt inferius, tempore Constantis imperatoris manifeste declarant: cum et quos proconsularis juste necavit gladius, eos ut martyres colere. Quamobrem haec etiam causa intercessisse videtur, quoniam in eos, ut in ceteros delinquentes, Constantinus animadverteret, ne ipse Christianorum vel ab haereticis persecutor haberetur, et quos occidi mandasset, ab illis martyres haberentur: quod quidem imperator sui animi consilium ipse visus est declarasse, quando (ut modo dicebat), atque ab ipsis in captum ad necem duci iussis, abstinere ab eorum nece praecipit.

69. Siquidem post haec illi non veriti sunt eadem contumacia, qua resisterunt iudiciis episcoporum, inferre calumniam sententiae imperatoris, calumniantes ipsum gratia corruptum iniquissimam tulisse sententiam: cujus rei causa juste commotus Constantinus, in secessitissimos illos, qui causam prosequerentur, jussit animadverti atque ad supplicium duci: sed colubens conceptam in eos indignationem a sanguine eorum abstinuit, mitioribusque ipsis, quod ecclesiastici viri essent, penis afficiendos esse putavit, nimirum esse damnandos exilio basicis privandos. Haec quidem ex diversis S. Augustini locis habentur expressa. Ac primum quod spectat ad calumnias eorum et contumelias in

¹ Luc. VI. — ² Rom. XII. — ³ Ex eadem Bibliotheca Pithei acceptae.

⁴ L. I. de Offic. omnium Jud. Cod. Theod.

Constantinum, hæc habet ipse agens contra Parmenianum Donatistarum patrum ¹ : « Nec tamen, inquit, negat Parmenianus, rursus eos ad Constantinum venisse; et quia ibi quoque ultimo iudicio superati sunt, etiam ipsum gratia corruptum esse criminatur. » Idemque ad eundem inferius ² hæc de sententia capitis in eos lata : « Quin etiam audet conqueri Parmenianus, quod eos Constantinus ad campum, id est ad supplicium, duci jussit; » et paulo post : « Et hoc cum tanquam inhumaniter jussisse, Hispano Osio suggerente, criminatur, suspicionibus videlicet suis, sicut semper dammando inauditis. Quasi vero non humanis ac probabilibus crediderit, Osio tanquam episcopo suggerente, potius factum, ut in leniorem coercionem, quamvis inmanissimi sceleris, id est, sacrilegi schismatis, sententiam flecteret imperator. » Hæc ipse idemque de aliis penis irrogatis in eos ita scribit ³, de Constantino verba faciens : « Qui primus adversus vestrum errorem multa constituit. » Atque superius hæc de abbas basilicis : « Constantinus vobis basilicas jussit auferri, Julianus restitui. »

70. De exilio itidem Donatistis irrogato testes sunt ejusdem Constantini litteræ ad Verinum date, alias Valerium, vicarium in Africa post annos quatuor, et menses ferme sex, de eorum liberatione ab exilio, de quibus suo loco agendum pluribus. Meminit earundem Augustinus, eademque consulis, quibus erant datæ, consignat ⁴. Hæc autem adeo seriæ atque gravia non tantum Augustini testimonio, sed etiam ipsorummet Donatistarum assertione vera certaque probata, cum apud Optatum minime reperiantur (nam causa Cæcilianæ et Donatistarum tantum usque ad cognitionem Æliani proconsulis, quæ contigit ante Concilium Arelatense, in ejusdem commentarii libro primo habetur expressa), in eam sententiam adducimur, ut existimemus primum illum Optati librum nequaquam integrum esse, sed desiderari in eo (quod superius alias dictum est) tum iudicium Arelatense, tum etiam Constantini sententiam; quæ omnia puto et codice a Donatistis dominantibus in Africa fuisse dolose atque invidiose sublata; qui enim cunctas res gestas Donatistarum apprimere callebat, atque in eos scribebat, hæc tantæ ponderis præterisse sententia, minime verisimile esse potest. At de his modo hæc tenus.

71. *Piv leges Constantini de matronis et de manumissione.* — Eodem quoque anno, iisdemque coss. Constantinus imp. ad Domitium Celsum rescripsit, ne materfamilias per apparitores in iudicium extra domum traheretur. Prospexerant quidem antiqua Romanorum jura, ut feminarum iudicia non essent publica, sed privata, maritusque eorum propinquis de capite fama que conjugis cognosceret, ut Tacitus auctor est ⁵; et illud commune olim om-

nibus, e domo sua neminem extrahendum invitum ¹. At cum ex tyrannorum arbitrio ac libidine iudicium potissimum in Christianos furcuntium omne juris asylum invasum esset, ut non ordini vel sexui jura concessa servarentur ilkesa, nobilesque matrone atque puellæ passim magna contumelia e domorum penetralibus per apparitores ad sæva iudicium tribunalia traherentur et custodirentur in carcere; ne semel præsumpta temeritas nec coercita latius vagaretur, ut quovis prætextu in honestissimas feminas sordida quæque officia manus conjicerent, christianus imperator his festinus occurrens, hæc statuit ² :

72. « Nemo iudex aliquem officialem ad eam domum, in qua materfamilias degit, cum aliquo præcepto existimet esse mittendum, ut eandem in publicum protrahat; cum certum sit, debita ejus, que intra domum, considerato sexu, semet contineat, domus ejus vel cujuscumque rei habita distractione, publicis necessitatibus posse servari. Quod si quis in publicum materfamilias posthac crederit protrahendam, inter maximos reos citra ullam indulgentiam capitali pœna plectatur. Dat. quarto id. Augusti, Sabino et Ruffino coss. » In Codice Theodosiano cum idem imperatoris rescriptum habeatur, datum Treveris legitur tertio id. Januar. His similia postea Justinianus ³ quoque sancivit, ut appareat, Christianorum imperatorum fuisse modestiæ, femineo pudori consulere.

73. Rursus vero, iisdem coss., idem imperator ad Prologem episcopum Sardicensem de manumissionibus in Ecclesia celebrandis hunc in modum rescripsit ⁴ : « Jamdudum placuit, ut in Ecclesia Catholica libertatem domini suis famulis prestare possint, si sub aspectu plebis, assensibus Christianorum antistitibus, id faciant; ut propter facti memoriam vice Actorum interponatur qualiscumque scriptura, in qua ipsi vice testium signent. Unde a vobis quoque ipsi non immerito dandæ et relinquendæ sunt libertates, quo quisque vestrum pacto voluerit, dummodo vestræ voluntatis evidens appareat testimonium. Dat. VI id. Junii, Sabino et Ruffino coss. » Quæ igitur apud civiles magistratus fieri consueverant, ut coram episcopis agerentur, Constantinus statuit, utque prætorum virgulum, quæ nuncupatur Vindicta, in libertate donanda iidem antistites consequerentur; imo et hoc amplius quam ceteris magistratibus voluit episcopis concessisse, ut ab illis in Ecclesia manumissi, non tantum libertate, sed civitate quoque Romana, perinde atque adscripti essent tabulis Romani census, jure amplissimo donarentur; sic quidem ad Osum episcopum Cordubensem postea rescripsit his verbis ⁵ :

74. « Qui religiosa mente in Ecclesiæ gremio servis suis meritam concesserint libertatem, eandem

¹ Aug. contra ep. Parmen. lib. 1. c. 6. — ² Idem eod. lib. c. 8. — ³ Idem contra ep. Petilian. lib. 11. c. 92. — ⁴ Idem post. Collat. cap. 33. — ⁵ Theod. Annal. lib. XIII.

¹ L. plerique ff. de in jus voc. — ² L. 1. C. de offic. divers. Jud. eod. C. Theod. de offic. omnium Judic. lib. 1. — ³ Auth. ut nulli Judic. S. access. — ⁴ L. 1. C. de his qui in Eccles. manum. — ⁵ L. 11. C. eod.

eo jure donasse videantur, quo civitatis Romanæ solemnitatibus decursis dari consuevit. Sed hoc duntaxat iis, qui sub aspectu antistitem dederint, placuit relaxari. Clericis autem amplius concedimus, ut, cum suis famulis tribuant libertatem, non solum in conspectu Ecclesiæ ac religiosi populi plenum fructum libertatis concessisse dicantur, verum etiam cum postremo judicio dederint libertates, seu quibuscumque verbis dari præceperint; ita ut ex die publicata voluntatis, sine aliquo juris teste vel interprete competat directa libertas. » Hæc ibi; que quidem in Codice Theodosiano non sub hujus anni consulibus, sed sub consulatu Crispi et Constantini secundo data leguntur.

75. Magna quidem sunt hæc: ut liceret episcopi auctoritate quemlibet ex servo facere non modo liberum, sed mox civem quoque Romanum creare. Ejusdem generis cum tres ab eodem Constantino latas esse leges Sozomenus ¹ affirmet, dua tantum superius recensite supersunt, tertia vero desideratur.

¹ Sozom. lib. 1. c. 9.

Cum autem harum trium sanctionum idem auctor meminit, sic ait: « Cum partim præ exquisita quadam legum observatione, partim præ possessoribus qui inviti eos dimiserunt, permagna esset difficultas in majore libertate acquirenda, quam Romani, civitate donati, appellant; tres tulit leges, quibus decrevit, ut omnes qui in Ecclesiis essent testimonio sacerdotum libertate donati, in Republicanam Romanam adscriberentur. Hujus pii instituti satis clara hæc etiam nostra ætate extant indicia; quippe consuetudo adhuc tenetur, ut leges de eo sancite in principio tabularum de manumissionibus scribantur. » Hucusque Sozomenus. De ejusmodi autem manumissionibus in Ecclesiæ terti solitis exemplum recitat S. Augustinus, cum ait ¹: « Diaconus Hippo-nensis homo pauper est; quid alicui conferat, non habet; tamen de laboribus suis, antequam esset clericus, emerat aliquos servulos; hodie illos in conspectu vestro manumissurus est episcopalis Gestis. » Hæc ipse; ac de his satis.

¹ Aug. Ser. de divers. 30.

Anno periodi Græco-Romanæ 5809. — Olymp. 273. an. 4. — Urb. cond. 1069. — Jesu Christi 316.

— Silvestri papæ 3. — Constantini 11. Licinii 10.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 5. Coss. *Fl. Ceionius Sabinus*, et *Rufinus*.

2. *Decennalia Constantini.* — Constantinus imperii Augustei decennalia celebravit, ut discimus ex lege Codicis Theod. 1. *De longi temporis præscriptione*, sub hujus anni consulibus data, in qua Constantinus, ut tisei calumnias reprimeret, quæ usque ad sua decennalia a superioribus principibus concessa fuerant, confirmat. Sic indulgentiæ debitorum, itemque indulgentiæ criminum in decennialibus et id genus festis de more concessæ. Quæ decennalia Arelata celebrata existimo. Nam, ut liquet ex Codice Theod., Constantinus hujus anni initio Treviris fuit, indeque digressus Viciani se contulit, ubi *prid. non. Maii* dedit Legem 1, *De temporum cursu*. Dein Arelatum venit, ubi idibus Augusti date ab eo lex 5 et 6, *De Appellationibus*. Natale autem imperii Constantini in quod ejus decennalia inciderunt, fuit dies xxv Julii. Natus tunc ibidem ex Fausta conjuge Constantinus junior, ut Zozimus, lib. 2., et Victor in Epilome testantur. Porro *Constantinus* e Gallia digressus, illuc nunquam postea rediit.

3. *Diocletiani obitus.* — Creditum hætenus, *Diocletiani* mortem hoc anno configisse; ita enim scriptum a Zozimo, auctore Chronicæ Alex. et Iuliano

in Fastis, qui sub hujus anni consulibus habet, Diocletianum diem functum esse *in Salona III nonas Decembris*. Sed post librum Lactantii de Mortibus Persecutorum in lucem emissum, cum initio anni trecentissimi decimi tertii interiisse non dubitandum; cum Lactantius statim ac mortem ejus narravit, de interitu Maximini locuturus, cap. 43, dicat: « Unus jam supererat de adversariis Dei, cujus nunc exitum ruinaque subnectam. » Diocletianum itaque ante Maximinum extinctus. De Diocletiano ibidem, cap. 42, hæc Lactantius habet: « Eodemque tempore senis Maximiani. » Herculi nempe, « statuae Constantini jussu revelabantur, et imagines cum quo pictus esset, detrahebantur. Et quia senes ambo, » Hercules sc. et Diocletianus, « simul plerumque picti erant, et imagines simul deponabantur aulicorum. Itaque cum videret vivus, quod nulli unquam imperatorum acciderat, duplici agitudine affectus, moriendum sibi esse decrevit. Jactabat se huc atque illuc, æstuante anima per dolorem, nec somnum, nec cibum capiens. Suspiria et gemitus, crebræ lacrymæ, jugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum felicissimus imperator, ad humilem vitam dejectus adeo et proculcatus injuriis, atque in odium vite

dejectus, postremo fame atque angore confectus est. » Victor in Epitome quoad annum mortis Laetantio suffragatur, licet in mortis genere discrepet : « Vixit annos sexaginta octo, ex quibus communi habitu prope novem egit. Morte consumptus est, ut satis profuit, per formidinem voluntaria. Quippe cum a Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum, per senectam, quominus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse, et Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse. » Quod ultimum fama tantum a Victore narratum, valde incertum. Sed quoad caetera, inter Laetantium et Victorem convenit, non solum Diocletianum et Maximianum anno trecentesimo quinto abdicasse, ut suo loco ostendi; sed etiam Diocletianum anno cccxiii ante Licinii nuptias et Maximini obitum sublatum fuisse. Nam ab anno cccv ad annum cccxiii, utroque extremo incompleto pro integro numerato, anni sunt novem, quibus Diocletianus privatam vitam duxit. Tertio Maximinum in edicto in favorem Christianorum anno cccxiii paulo ante mortem emisso, et ab Eusebio. lib. 9, cap. 10, recitatio, loquens de lege, qua persecutio decreta fuerat, ait : « Quae a divis Diocletiano et Maximiano parentibus nostris lata erat. » Et rursus : « Ex iustione divorum parentum nostrorum. » Divi autem nomen non nisi mortuis a Romanis post fundatum imperium attribui solitum. *Herculium* autem, de quo ibi, sicuti et de Diocletiano sermo, inter deos a Maxentio relatum, suo loco ostendi. Quare quando Eutropius, lib. 9, de Diocletiano scribit : « Contigit ei, quod nulli post natos homines, ut cum privatus obiisset, inter divos tamen referretur, » Maximianum Herculum, non ut hominem privatam, sed ut imperatorem in morte considerat, quod is imperium resumpsisset, ideoque privatus censi non deberet.

4. *Quo anno Diocletianus interierit.* — Verum est, *Maximinum* in epistola ad *Sabinum* praefectum praetorii sui anno cccxiii scripta, apud Eusebium lib. 9, cap. 10, Diocletianum et Maximianum *Herculum dominos et parentes* suos appellare. Sed hinc non sequitur, *Herculium*, qui, quando ea epistola scripta, jam a biennio e vivis excesserat, inter divos relatum non fuisse; sed Maximinum nobiliori titulo *Herculium* quam Diocletianum, qui tum adhuc in vivis erat colonestare noluit. Denique non audiendus Gothofredus in Commentario legis 2 Cod. Theod. *De censu*, ubi ait, kalend. Junii anni cccxiii quo ea lex a Licinio data, Diocletianum adhuc in vivis fuisse, quod imperator in ea dicat se urbanam plebem per Lyciam et Pamphyliam a censu immunem velle, « sicut etiam, inquit, sub domino et parente nostro Diocletiano seniore A. eadem plebs urbana immunis fuerat. » Nam Diocletianus non nisi a Maximino inter divos referri potuit, quem eo ipso tempore Licinius persequeretur, et cujus acta irrita habebat. Quare non mirum si in lege, qua sibi Maximini provincias Licinius attribuebat, nullam apotheoses ab illo factae rationem habuerit, et Diocletianum « *Dominum et*

parentem nostrum » tantum appellarit. Denique non magis mirum, quod Licinius Diocletianum jam mortuum *divi* nomine non exornarit, quam quod Maximinus Augustus Maximianum Herculum jam a biennio inter deos relatum *divum* non appellarit. Obiter hic tamen observandum, *Mediobarbum* in Numismatis Imp. nullum referre, in quo Diocletiani consecratio memoretur; verum Maximini Augusti et Eutropii testimonio Diocletiani apotheosis nobis innoscit.

5. *Quot annos imperavit.* — Caeterum, quando Victor in Epitome scribit, Diocletianum *annis viginti quinque* imperasse, ejus imperium usque ad annum cccx quo Salonas rediit, unde non amplius exiit, producit. Nam post abdicationem, publicorum consiliorum adhuc particeps fuit, ejusque et aliorum imperatorum suffragio *Licinius* Augustus declaratus est, ut ait Eusebius lib. 8, cap. 13. Neque aliud arcanum in eo Victoris loco, qui eruditorum ingenia exercuciavit, invenio, ex eoque Diocletianum anno cccxiii demortuum confirmo. Suidas in voce *Διοκλητιανός*, ait : « Diocletianus tranquille consensit, ac triennium summa cum virtute exegit, » ab anno sc. cccx usque ad initium anni cccxiii. ubi Suidas primos quadriennii menses, ut saepe etiam alii, non numerat. Quod ab aliquo antiquo scriptore Suidam hausisse non dubitandum.

6. *Quo anno persecutio Liciniana coepit.* — A numi. 5 ad 45. Pelavius in Paralipomenis librorum de Doctr. Temp., pag. 871, jam observavit, « Constantini et Licinii bella » in Annalibus perturbatissime digeri, et hanc historiae partem ab errore purgare conatus est: sed ea hic a nobis retractanda et accuratius discutienda. Existimavit Baronius, praesenti anno discordias inter utrumque imperatorem exortas, et Licinium Christianos persequi incepisse. Tum anno insequenti primum inter eosdem bellum, annoque cccxviii ultimam Licinii cladem narrat. Et tamen primum illud bellum anno trecentesimo quarto et inchoatum et absolutum, persecutio anno cccxix a Licinio excitari coepit, ultimamque Constantini cum Licinio bellum non nisi anno cccxxxii motum, ac subsequenti continuatum. Quae omnia adeo certo demonstrabo, ut nullus imposterum circa haec haerere poterit. Verum majoris claritatis gratia hoc anno tantum de initio persecutionis verba faciam. Eusebius in Chronico, Theophanes, et Cedrenus testantur, *Licinium* anno cccxix Christianos de palatio suo pepulisse, et anonymus a Valesio editus, postquam prius bellum Constantinum inter et Licinium gestum narravit, ait : « In Orientis partibus, Licinio, Constantino (coss.), repentina rabie suscitatus Licinius omnes Christianos a palatio jussit expelli. » Sed legendum, Constantino V et Licinio Caesare consulibus; » qui consulatus anno cccxix gestus; in quem inciderunt quindecennalia Caesarei imperii Licinii Augusti. Annis autem hujusmodi solemnibus addictis, persecutiones adversus Christianos de more suscitatae. Decepit Baronium depravata subscriptio legis primae Codicis Theod., *De veteranis*, quae dicitur proposita

«IV idus April. Licinio V et Crispo coss.» id est, anno cccxxvii. In ea enim fit mentio prolii Hadriano-politani, in quo Licinius debellatus, postquam jam persecutionem movisset. At jam inter viros eruditos convenit, eam subscriptionem mendosam esse, eamque legem longe tardius datam, ut infra videbimus.

7. *S. Basilei episcopi Amaseni obitus.* — Faletur Baronius, quod negari non potest, *S. Basileum Amasenum* episcopum ipso Liciniane persecutionis initio passum esse. Nicephorus, lib. 7, cap. 44, ait Basileum post Theodorum capitale supplicium subisse, quod diis sacra facere noluisse. Theodorus autem dux insignis «euse fuit consummatus Februarii mensis die septimo, sabbato hora tertia, » ut legitur in ejus Actis apud Bollandum die vii mensis Februarii. Est is character anni cccxix littera Dominicali D. præditi. Quare perperam Baronius *Theodori* mortem hoc anno collocavit, quo dies septima Februarii non cum sabbato, sed cum feria tertia concurrebat: notatur enim hic annus littera Dominicali AG. Basilei itaque martyrium in Annalibus hoc anno recitatum, anno tantum cccxix, die xxvi Aprilis configit. Joannes Nicomediensis presbyter Acta ejus martyrii scripsit, quæ Henschenius die xxvi Aprilis exhibet. Sed miror, virum doctissimum ea varias suppositionis notas præferre non animadvertisse, et iis inmixtum scripsisse *Basileum* circa annum cccxxii martyrii gloria coronatum, quod in illis dicitur Constantinum audita sancti hominis eade Roma discessisse cum Crispo filio, et ad debellandum Licinium in Orientem profectum esse. Nam hæc fabulosa sunt; cum Eusebius in lib. 2 Vita Constantini, cap. 2, ut mox dicam, tradat persecutionem apud Amasem cepisse, ideoque Amasenorum præsul anno cccxix occisus fuerit. *Basilei* martyrium memoratur tam in Chronico Theophrasti, quam in variis Martyrologiis Græcis et Latinis.

8. *Basilei martyrium frustra in dubium revocatum.* — Valesius tamen in Notis ad lib. 2 Eusebii de Vita Constantini, cap. 1, illud *Basilei* martyrium in dubium revocat; quod, inquit, Acta Basilei, quæ apud Metaphrasten extant, inepta videantur ac fabulosa. Sed hæc ratio parum urget. Licet enim aliqua veritati parum consentanea in iis legantur, inde tamen non sequitur, martyrium etiam esse suppositum, cum fatente Valesio omnes græci scriptores Licinii jussu cæsum esse *Basileum* tradant. Cui secundo Valesius Athanasium in Orat. 1 contra Arianos, ubi mentionem facit illustrium episcoporum, qui Nicæna Synodo aut ipsi interfuerunt, aut ejus sententiam comprobarent, *Basileum* Ponti episcopum una cum aliis numerare, nec martyrem eum appellare, quamvis *Ostium* confessorem ibidem cognominet. Sed ad id respondeo Athanasium nominare etiam ibidem *S. Philogonium* episcopum Antiochenum, qui tamen ante annum trecentimum vicesimum primum obiit. Quomodo itaque *Philogonium* Concilium Nicænum approbare potuit, nisi

adversus Arium insanire incipientem stando? Sic quia *Basileus*, ut docet Joannes Nicomediensis in ejus Vita, nunc corrupta, martyrii candidatus rectam sententiam de aequali Filii cum Patre divinitate perdocuit, movit Athanasium, ut illum inter Fidei Nicænae defensores numerarit, quod ipsemet Athanasius melius quam Joannes Nicomediensis scire potuit. Nec refert quod eundem martyrem non appellet, cum propter Concilii Nicæni defensionem occisus non fuerit.

9. *S. Basileus Concilio Nicæno non interfuit.* — Dicit tertio Valesius, Philostorgium in libro 1, cap. 8, disertè scribere, *Basileum* Nicæno Concilio interfuisse, cui adjungere poterat Nicetam lib. 5 Thesauri Orthodoxæ Fidei, cap. 7, et Nicephorum lib. 8, cap. 14. At eos hæc in re hallucinatos non dubito, præsertimque Nicetam qui a Philostorgio, quem citat, deceptus, Basileum numerat inter episcopos, qui in Synodo Nicæna Ario patrocinali sunt. Si enim hoc fuisset, *Basileum* Athanasius inter illustres Concilii Nicæni defensores non nominasset. Præterea in subscriptionibus ejusdem Concilii legitur, *Eutyechius Amasæ*, nempe episcopus, Basilei martyris successor, ut observat Baronius. Porro recte scribit Gothofredus in Notis ad Philostorgium, Photium fradere, apud Philostorgium legi, «cum aliis sacerdotibus Dei» Concilio Nicæno interfuisse Basileum Amasæ episcopum, et *Meletium* Sebastopoleos, non expresso quod uterque Arii partes defenderit, et excerptisse hos duos tantum, quos Philostorgius Concilio Nicæno interfuisse tradiderat; quia nempe *Photius* utrumque peculiare et suspectum existimavit, inquit Gothofredus. Quod de Basileo minime dubitandum; imo de *Meletio*. Nulli quippe *Meletius* occurrit Sebastopoleos in Ponto episcopus. Verum *Meletius* Sebaste in Armenia ac postmodum Antiochiæ episcopus. Quoad Nicephorum, is a se ipso dissentit: jam enim loco laudato scripserat, *Basileum* post *Theodori* duci mortem peremptum fuisse. Quomodo itaque anno cccxxv Concilio Nicæno interesse potuit, si jam a septennio morti addictus fuerat?

10. Denique ait Valesius mirum esse, Eusebium *Basilei* Amasenorum episcopi nullibi mentionem facere. Quæ ratio placuit Hankio in lib. de Byzantinorum rerum Scripioribus Græcis parte 1, c. 1, n. 66, ubi Valesii opinionem tuetur. At vanum hoc fundamentum, non solum quia ab auctoritate negativa deductum, sed etiam quia Eusebius tam in lib. 10, cap. 8, quam in Vita Constantini lib. 2, c. 1, disertis verbis de persecutione excitata a Licinio «apud Amasiam et reliquis Ponti urbes» agit, et in ea urbe eam inchoatam asserit: summamque referens quæ in ea persecutione gesta, ait: «Præsides optimos quosque Ecclesiarum antislites capitali supplicio addixerunt.» Quis autem crediderit, Basileo tunc Amaseno episcopo parctum fuisse? Neque opus erat, ut eum Eusebius nominaret, cum in præfatis locis nullum martyrem in particulari memoret; sed generatim de diversis Dei cultoribus a tyranno occisis mentio

nem taciat. Porro em. card. Norisius in Dissert. de Numismate Licinii, capite 5, confutat Labbeum in Apparatu ad Concilia, ubi perperam duas *Anasias* postulat; alteram metropolitam Helenoponti; alteram in Armenia secunda intra dioccesim primatus Melitenensis; nulla enim *Anasia* in Armenia fuit, ut ibidem docte ostendit card. Norisius. Martyrium itaque S. Basilei certum et indubitatam; Acta vero ejusdem martyrii, quae sub Joannis presbyteri Nicomediensis nomine circumferuntur, aut depravata, aut supposititia; quod vel ex eo constat, quod in iis dicitur Licinium, postquam a Constantino debellatus fuit, relegatum esse in Gallias; cum tamen ex anonymo Valesiano Thessalonicam in exilium missus fuerit, ibique Constantini jussu occisus. Certe Constantinus, qui tunc Occidentem reliquerat, quique Romanos, quod Christianos foveret, non parum a se alienatos sciebat, prudentior erat, quam ut captum Licinium in Gallias amandaret, ubi ante quindecim annos Maximianus Herculius, imperium quod deposuerat, resumere tentarat. Baronius non animadvertens ea Acta fidem non mereri, eorum testimonio fultus scripsit etiam *Licinium* in Gallias amandatum fuisse, quod plane commentitium. Mitto alias suppositionis notas quae in illis Actis habentur.

11. *Martyres in persecutione Licinii passi.* — Ex dictis colliges, martyres qui in Martyrologiis aut Actis Sanctorum passi dicuntur in *Liciniana persecutione*, ante annum trecentesimum decimum nonnum morte affectos non esse, cum ante illud tempus *Licinius* Ecclesiam persecutus non fuerit. Quamobrem *Licinius* non minus quam *Constantinus M.* laudatur a Lactantio in lib. de Moribus Persecutorum, quemadmodum et in Oratione habita in dedicatione ecclesiae Tyri, quae apud Eusebium extat. Perperam itaque in Actis Sanctorum Bollandianis die XIII Januarii sancti « Hermys et Stratonicis, » quorum Acta ex Metaphraste ibidem recitantur, martyrium eum anno cccxy, quo bellum Cybalense gestum, Bollandus existimavit, illigatur. Nam ex veteribus nullus scripsit Licinium in priori bello, Cybalensi nempe, anno cccxiv, non vero cccxv confecto, Ecclesiam persecutum esse. Certe Mysia Asiaeque quadam provincia Constantini imperio post prius illud bellum accessere; ideoque *Singindini* in Mysia superiori, ubi Sancti martyres erant, Licinius post illud bellum vexare non potuit. Cum vero *Moesia*, ut anno cccxv, num. 3, ostendi, in secundo bello Liciniano vastata fuerit, Byzantium obsessum, et vicine regiones, quae Constantino parebant, afflictæ, in eisdem pluresque alios Christianos *Licinianum* desevisse non dubitandum.

12. *S. Blasii martyrium.* — Ad num. 45. *S. Blasii* Sebastena civitatis episcopi martyrium sub Licinio quidem contigit, sed an initio, vel in fine persecutionis, incomperturn.

13. *Cæcilianus et Donatistæ a Constantino vocati.* — A num. 57 ad 71. Supplenda hic *Donatistarum* Historia ex his presertim, quae Valesius in Dissert. de Schismate Donatistæ, capite 12, habet.

Finito Arelatensi Concilio, *Donatistæ*, qui ad imperatoris comitatum perducti fuerant, ut ob appellationis suae contumaciam plecerentur, tandem obtinuerunt, ut rem episcopali judicio terminatam *Constantinus* demum retractaret. Ac primo quidem *Cæcilianum* ex Africa accersere decreverat; postea vero mutata sententia episcopos partis *Donati* in Africam reverti jussit, ut illic juxta postulationem ipsorum, causa omnis, quae ipsis adversus *Cæcilianum* competebat, ab amicis seu iudicibus ab ipso imperatore delectis terminari posset. Verum *Constantinus* paucos post dies, mutato consilio, *Cæcilianum* potius ex Africa evocare constituit, ut ipse præsens causam inter partes judicaret. Litteras itaque ad *Cæcilianum* episcopum dedit, mandans ut infra certum diem Romæ sibi ad causam agendam occurreret. Sed et adversariis ejus præcepit, ut illic presto essent, ut liquet ex epistola Constantini ad episcopos partis *Donati*, quæ in Appendice Optati edita est.

14. *Cæcilianus et Donatistæ Mediolanum venire jussi.* — Eodem tempore *Constantinus* epistolam scripsit ad Petronium Probianum proconsulem Africae, jubens ut *Ingentium* scribam publicum, qui anno cccxiv in judicio *Æliani* proconsulis falsi convictus atque confessus in vinculis tenebatur, ad comitatum mitteret: quo scilicet adversariis *Cæciliani* quotidie imperatorem interpellantibus coram intimare posset, frustra eos *Cæciliano* episcopo invidiam comparare et adversus eum insurgere voluisse. Verba sunt hæc Constantini in epistola ad Probianum, quam refert Augustinus in epist. 68 et in lib. 3 contra Cresconium. Consul quidem eidem epistolæ minime adscriptus est, verum ex Codice Theod. in titulo *De appellationibus*, constat, *Probianum* proconsulem fuisse Constantino IV et Licinio IV coss., sc. anno cccxv, itemque Sabino et Rufino coss. currenti nempe anno, ideoque ea epistola anno cccxy scripta, ut mox videbitur. Ex quo refellitur Baronii sententia, qui hanc epistolam ad Probianum datam esse censuit ante Arelatense Concilium, et *Ingentium* ibi considentibus exhibitum fuisse affirmavit. Cum dies ab imperatore constitutus jam adesset, *Cæcilianus* episcopus, nescio quam ob causam, Romæ, sicut jussum erat, non occurrit. Quod cum adversarii ejus criminarentur, et Constantinum urgerent, ut adversus contumacem et imperiali judicio causam suam subjicere recusantem, sententiam promeret, imperator dilatione data præcepit, ut partes *Mediolani* sibi occurrerent. Tum vero quidam ex parte *Donati* agre ferentes, quod *Constantinus* *Cæcilianum* absentem damnare noluisset, ipsunquæ *Cæciliano* favere, ac sibi infensum esse suspicati, fuga se subtrahere conati sunt. Quod ubi comperit imperator, reliquos ab officibus custodiri, et *Mediolanum* perduci jussit. At *Donatistæ*, qui se ex comitatu furtim subtraxerant, cum in Africam pervenissent, novos illic tumultus excitarunt; adeo ut *Donatio Celso vicario Africae*, qui tum pacandis per Africam rebus jussu principis

incumbebat, plurimum negotii ac molestia facessent.

15. *Judicium Mediolanense adversus Donatistas.* — Acceptis Constantini litteris, *Celsus Donatianus* episcopum et adversarios ejus ad se accessit, quibus litteras principis cum legisset, sicut a Constantino praeceptum fuerat, *Cæcilium* iram et indignationem Constantini ex litterarum asperitate conjiciens, confestim ad comitatum perrexit, quo Constantini litteris fuerat evocatus. Cum igitur Mediolanum pervenisset *Cæcilianus*, ubi Constantinus tunc temporis morabatur, imperator de illius adventu certior factus, causam omnem, quæ *Cæcilianum* inter et adversarios ejus aglabatur, imperiali sententia terminare statuit. Ac primum quidem *Cæcilianum* et accusatores illius sibi in consistorio exhiberi jussit. Deinde auditis utriusque partis allegationibus, omnique controversia diligentissime et cautionsse discussa atque examinata (nihil enim ipsum latere poterat, quippe cum Acta omnia tam ecclesiastica quam proconsularia ad eum missa essent, ipse quoque praeo esset *Ingentius*), tandem prolata sententia *Cæcilianum* innocentem, episcopos autem partis Donati calumniosissimos pronuntiavit. Ita Augustinus in epistola 162 juxta veterem ordinem, ubi Constantini factum excusare conatur, qui de causa Ecclesiae post episcoporum judicia ausus fuerit judicare. Recitatum est illud judicium in Collatione in Carthaginiensi; sic enim legitur in cap. 516: « Recitatio judicii Constantini, quo apud se quoque *Cæcilianum* fuisse purgatum post Arelatense Concilium significat imperator. » Ubi tamen intelligere debemus, non ipsam Constantini sententiam, prout Gestis in consistorio habitis expressa fuerat, sed tantum epistolam ad Eumalium vicarium Africae, in qua Constantinus sententiam a se prolatam exposuerat, recitatum fuisse. Docet id Augustinus in Breviario Collationis in, cap. 19: « Recitatum est judicium Constantini, » quemadmodum se inter partes causam *Cæciliani* cognovisse, ad Eumalium vicarium Africae scripsisset, quo, remotis omnibus arbitris, *Cæcilianum* innocentem, illos calumniosissimos comperisse testatus est; commemorans etiam in Arelatensi oppido pro *Cæciliano* factum episcopale judicium, cui judicio jam plurimi de dissensione consenserant, reliquis adhuc resistentibus et discordantibus. « Unde ipse de re tota inter partes coactus est judicare, » etc. In quibus verbis observandum est, *Constantinum*, remotis omnibus arbitris judicare voluisse; ob reverentiam scilicet Christianae religionis, ne antistitum jurgia et dissensiones Gentilibus innotescerent.

16. *Pars sententiae adversus Donatistas late.* — Extat etiam apud Augustinum in lib. 3 contra Cresconium, cap. 71, pars sententiae tunc a Constantino prolatae. Quæ cum a Baronio praetermissa sit, hic apponenda: « Insero adhuc et verba Constantini ex litteris ejus ad Eumalium vicarium, ubi se inter partes cognovisse, et innocentem *Cæcilianum* comperisse testatur. Cum enim narrasset in his, quæ

supra locutus est, quemadmodum ad judicium ejus post episcopalia judicia partes deductæ fuerint. In quo pervidi, inquit, *Cæcilianum* virum omni innocentia præditum, ac debita religionis suæ officia servantem, eique, ita ut oportuit, servientem, nec ullum in eo crimen reperiri potuisse, eidem apparuit, sicut absentis fuerat adversariorum suorum simulatione compositum. » Quæ omnia ex Valesio in Dissert. laudata de Schismate Donatistarum excerpta.

17. *Epocha exilii Donatistarum et purgationis Cæciliani.* — Hanc porro causam *Mediolani currenti anno*, ab ipso imperatore discussam fuisse, non tantum Baronius, sed et Joannes Rivinus lib. 2 de Vita S. Augustini, cap. 2, et Valesius citatus testantur. Unus Gothofredus in Chronologia Codicis Theodosiani putavit hanc causam anno præcedenti Mediolani a Constantino decisam: sed hunc de ea *Cæciliani* purgatione hoc tantum anno ad Eumalium vicarium Africae scripsisse *IV id. Nov.* quod ex legibus Cod. Theod. liquet Constantinum anno præcedenti Romæ et Mediolani fuisse, et hoc anno in Galliis, et quidem *Treveris*, initio hujus anni versatum esse, et *priv. non. Maii* dederit *Vienne* l. 1, *De temporum cursu. Idibus vero Augusti* dederit *Arelate* l. 5 et 6, *De appellationibus*. Verumenimvero, cum subscriptiones illæ quoad locum, ubi scriptæ leges dicuntur, sæpe mendosæ sint, aut in illis vox *data* pro reddita aut proposita, sæpe sit accipienda, ut ipsemet Gothofredus in quibusdam legibus hoc anno datis observat, parum solidum illud fundamentum quod petitur ex subscriptione legitur, ut examinanti patebit. Card. Norisius, cum quo de hac difficultate contuli, non tantum existimat, *Constantinum* hoc anno Romæ et Mediolani fuisse, et in hac ultima urbe præfatum judicium tulisse; sed etiam *decennialia* sua Romæ celebrasse, indeque Mediolanum venisse. Cum tamen *Zozimus* lib. 2, pag. 679, de creatione trium Caesarum anno sequenti a Constantino peracta scribat: « Constantinus Crispum, qui jam adoleverat et Constantium » id est, Constantinum, errore familiari Græcis hæc nomina confundentibus « in Arelatensi oppido ante non multos dies in lucem editum, Caesares dixit, » etc. et ex anonymo Valesiano appareat eam nuncupationem, quæ kalendis Mart. configit, *Serdicæ* factam esse, incertum, an Romæ vel in Galliis ea decennialia fuerint celebrata. Verum judicium Mediolanense ad præsentem annum pertinere, in dubium revocari non debere recte censet card. Norisius in historia Donatistarum exercitatissimus.

18. *Eodem tempore Cæcilianus purgatus et Donatista in exilium missi.* — Prima itaque litteræ de purgatione *Cæciliani* coram Constantino duæ fuerunt ad Eumalium eo ipso anno, quo *Cæcilianus* coram principe innocens declaratus est. Augustinus autem in libello contra Donatistas post collationem, cap. 33, hæc habet: « Sicut ergo consulum ordo declarat, primo *Cæcilianus* episcopi judicio *Melchiadis* absolutus est » anno sc. cccxiii. « Deinde non post longum tempus *Felicem* consulis judicio

constitit innocentem, » anno nempe cccxiv, « ac sic postea Cæcilianus etiam ab imperatore inter partes cognoscente purgatus est, » anno nempe currenti. « Deinde post quartum annum adversarii ejus ignominiosa illa indulgentia relaxati sunt, » sc. anno cccxxi. « Nam Melchisedes judicavit, Constantino tertium et Licinio iterum consulibus, nonis Octobris. Ælianus proconsul causam Felicis audivit, Volusiano et Aniano consulibus, XV kalendas Martias; id est, post menses ferme quatuor. Constantinus ad Eumalium vicarium de purgatione Cæciliani scripsit, Sabino et Rutino consulibus, IV idus Novembris, id est, post biennium et menses prope octo. Et idem imperator ad Valerium vicarium de illorum exilio soluto et eorum furore Deo vindici remittendo, litteras dederit, Crispo et Constantino iterum consulibus, tertio nonas Maias, id est, post quartum annum, et mensem ferme sextum. » Hæc accurate ab Augustino scripta, a quo purgatio Cæciliani, quæ Mediolani facta, huic anno illigata. Certum itaque videtur, Constantinum, discussa Cæciliani causa, ejusdem exitum statim suis in Africa ministris significasse. Cum vero in Collatione Carthaginiensi productæ tantum fuerint litteræ Constantini ad Eumalium; at, quod deerant consules subsignati, illæ in dubium a Donatistis vocarentur, inventi postea sunt notati consules, ut observavit eard. Norisius laudatus ex Indice capitum Collationis tertie diei, ubi numero 535 legitur: « Ubi postea consul invenitur imperiali epistolæ. » Idem liquet ex Augustino in libello laudato post Collationem.

19. *Duratio exilii Donatarum.* — Licet porro Augustinus de purgatione Cæciliani loquens, nunquam exilii Donatarum meminerit, ex laudatis tamen ejus verbis manifestum fit, Constantinum eodem tempore et Cæcilianum absolvisse et ejus adversarios in exilium misisse. Ait enim ibidem Augustinus, Donatistas anno cccxxi Crispo et Constantino iterum consulibus notato, dieque quinta mensis Maii, exilio solutos fuisse, « post quartum annum et mensem ferme sextum. » Quare die decima Novembris currentis anni Sabini et Rufini consulatu insigniti, quo die Constantinus de purgatione Cæciliani ad Eumalium scripsit, eodem etiam exilium

Donatistis decretum significavit. Nam a die decima mensis Novembris presentis anni ad diem quintum mensis Maii anni trecentissimi vicesimi primi, anni quatuor et menses sex, diebus quinque exceptis, intercurrunt.

20. Denique constat, Donatistas tumultuatos, et Constantinum coactum fuisse contra eos legem severissimam ferre, ut cuncta eorum loca, in quibus congregari consueverant, fisco vindicaretur, ut scribit Augustinus in epist. 68 et 163 juxta veterem ordinem, et in lib. 2 adversus Petilianum, cap. 92. Præterea, cum *Donatistæ* Catholicos omnibus modis vexare et lacessere non desisterent, adeo ut Catholicos de injuriis Donatarum apud magistratus frequentissime quererentur, de his certior factus Constantinus epistolam scripsit ad universos episcopos et ad plebem Ecclesie Catholice per Africam, quam Optatus in Appendice refert, et cujus titulus est: « Constantinus Aug. universis episcopis per Africam, et plebi Ecclesie Catholice. » Quo anno tam lex illa quam epistola datæ sint, in obscuro est. Baronius arbitratur (an. 314, n. 71) *Constantinum* hoc anno Donatistas damnasse exilio, eosque basilicis privasse: eam vero epistolam ad episcopos et plebem per Africam datam esse anno cccxiv post epistolam præfectorum ad Domitium Celsum vicarium Africæ. Verum, ut supra visum est, ea præfectorum epistola anno cccxv scripta, cui cum subjiciantur in Appendice Optati ea Constantini ad Africanos episcopos epistola, statimque altera ejusdem imperatoris, quæ est de basilicis Donatistis auferendis, apparet, utramque post annum cccxv datam esse. Valesius in Dissert. de Schismate Donatarum, cap. 14 et 15, autumat, laudatam legem datam esse a Constantino, antequam epistolam ad Africanos episcopos scriberet, quam anno cccxvii vel cccxviii exaratam putat: additque, hæc omnia adversus Catholicos in urbe Constantina, ductu atque auspicio *Silvani* ejusdem urbis episcopi, gesta esse. Hic enim præcipuus fautor erat partis Donati. Qui cum diutissime grassatus est adversus Catholicos, tandem divina ipsum persequente justitia debitas penas persolvit, ut in Annalibus narratur.

SILVESTRI ANNUS 4. — CHRISTI 317.

1. *In bello Liciniano pluribus præliis vincit Constantinus.* — Christi annus trecentissimus decimus septimus Gallicano et Basso cons. adscribitur

Fastis, quo imperator Constantinus adversus Licinium bello agens, quinto nonas Julii vicit iterum eum in Thracia, quem antea Cybale in Pamonia

superarat. Constat id quidem ex ejusdem imperatoris edicto de indulgentia tunc temporis veteranis concessa, quod in Codice Theodosiano descriptum habetur his verbis ¹: «Veteranis, qui ex die quinta nonarum Juliarum, cum prima per Thraciam victoria universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certam per edictum indulgentissimi (qua scribendis tabulis, vel encausto, et cerussa conscribere detur eis) licentiam. Edictum autem continentem indulgentiam nostram ad devotionem tuam misimus, ut et tua dicatio, et cuncti alii recognoscant quid præstitimus memoratis PP. III idus Aprilis, Licinio quintum et Crispo Casare coss.» Est is annus sequens, quo promulgavit edictum de indulgentia veteranis concessa post obtentam hoc anno primam in Thracia victoriam (ut dictum est) quinto nonas Julii. Hæc itaque ad certam temporis rationem declarandum volumus recitare. Ex quibus plane erroris arguuntur, qui anno decimo quarto Constantini ac decimo quinto persecutionem Licinianam ponunt, et decimo nono bellum eidem a Constantino illatum, ut Cedrenus perperam supputavit, rerum gestarum seriem, mendaci facta rerum partitione, confundens.

2. Quod vero spectat ad ipsum bellum Licinianum, antiquorum omnium assertione constare videtur, Licinium primo in Pannonia superatum, ac postea in Thracia eodem anno dicta die a Constantino victum fuisse, atque ibidem iterum debellatum, ac tertio demum prælio penitus profligatum, et ad postremum belli jure morte multatum; quæ omnia pluribus narrat Eusebius ². Nos autem singula singulis reddentes temporibus, a Cybalensi conflictatione sumemus exordium. Sed meminisse debemus, quæ superius sint recensite justæ belli causæ, nempe Licinii impietas, tyrannis et turpitudine; quibus cum omne Orientale imperium infestaret, Christianos potissimum dire vexabat; quæ cum ab aliis plerisque, tum ab Eusebio enarrate sunt; quibus Constantinus plane compulsus adversus Licinum bellum movit.

3. Sed et quæ fuerit utriusque expeditio, narrat primum Eusebius, a Constantino sine orationem exordiens ³: «Cum ne rumorem quidem de illis rebus, quas diximus, dissipatum amplius ferendum cerneret, modesta animi ratione rem secum reputare et morum severitate cum clementia naturaliter sibi insita temperata, ad afflictorum liberationem maturare cœpit; existimans pietatis et sanctimonie munus esse, ut per unius eadem infinita hominum multitudo servaretur incolumis. Nam cum animo complexus esset, se magna facilitate usum, hominisque commiserationem parum promerentis miserum, ei (utpote a malorum instituto minime recedenti) nihil omnino profuisse, imo vero ejus rabiem contra subiectos magis auxisse; adeo ut illis, qui ab eo erant afflictati, nulla esset reliqua salutis spes :

absque cunctatione dexteram salutare iis, qui essent in tam extremas calamitates prolapsi, porrigere instituit. Idecirco consuetum militaris expeditionis apparatus instituit: universa agmina tam pedilum quam equitum ad illum frequentia conflunt; quæ omnia antecesserant insignia certe in Deum fiduciæ, quæ crucis effigiem supra monstratam pulchre repræsentantur. Precibus, si unquam alias, jam etiam sibi opus esse probe intelligens, Dei sollicitare sacerdotes, ut semper cum ipso versari, semperque presto esse vellent, hosque tanquam quosdam animæ custodes ducere.

4. «Tunc vero qui tyrannidem propugnabat, cum auditione accepisset, Constantinum contra hostes non aliter quam per Dei virtutem præsidium ipsi afferentem victoriam conari comparare, et eos quos dixi semper una cum illo versari, ei adesse, et salutaris Christi passionis insigne universum illius exercitum perpetuo antecedere; has res revera (sic namque erat verisimile) irrisione dignas putavit, simulque et Constantinum habuit ludibrio et contumeliosius verbis laceravit. Itaque is primum augures et vates Ægyptiorum, veneficos etiam et præstigiatores, sacrificos et prophetas eorum, quos habebat pro diis, accersit ad se, deinde diis illis, quos sibi colendos censuit, victimis placatis, sciscitatur quomodo belli exitus ipsi succederet. Illi enim hostium victorem sine dubio fore, inque bello superiores laturum, uno ore respondent; quin etiam longis carminum ambagibus oracula ubique idem asseverant. Augures prædicant, ei per avium volatus fausta præsignificata esse: sacrifici viscerum micationem similia portendere demonstrant. Fraudulentis igitur istorum promissis elatus, magna cum confidentia castris egressus est, ad manus conserendas paratus.» Ita Eusebius. Quod vero hoc denuo spectat, hæc addit Sozomenus ⁴: «Porro autem, cum prælio rursus esset cum Constantino decertaturus, victimis et vaticinationibus (ut fieri solet) usus est, quo belli expectati administrationi melius prospiceret; atque quorundam suasu, qui cum victorem fore pollicerentur, inductus, ad gentilitatem se transtulit. Quare Gentiles etiam ipsi memorant revera eum tunc fecisse periculum oraculi Apollinis Dindymæi, quod Mileti edi solet; cui de belli eventu sciscitanti respondisse demonium his duobus Homeri versibus :

Te juvenes, grandæve pater, vexare feroces
Certum est; le infirmum manet arumnosa senectus.»

Hæc de his Sozomenus; eademque recitat Nicephorus ⁵.

5. Sed ad Eusebium redeamus, qui de Licinii expeditione hæc pergit enarrare ⁶: «Cum, inquit, esset prælium initurus, satellites suos et eos quos inter amicos eximie caros habebat, in locum quem-

¹ L. I de veter. Codic. Theod. — ² Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 10, usque 19. — ³ Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 3, 4.

⁴ Sozom. lib. I. c. 7. — ⁵ Niceph. lib. VII. c. 15. — ⁶ Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 5 et 6.

dam, qui sacer apud illos pulabatur, convocat, in quo nemus erat irriguum ac densum, variae item statuæ lapideæ vario artificio insculptæ, diis ipsis in eo erectæ; quibus cum cereos accendisset et consulas immolasset hostias, ejusmodi orationem habuisse fertur: Viri amici ac socii, dii isti sunt patrii, quos ex majoribus antiquitus colendos accepimus, quosque religiose et sancte veneramus. Isle qui nobiscum prælium iniurus est, patriis institutis violatis, præ errore, quo excecatus est, peregrinum Deum quemdam (unde, haud equidem scio) colens, impia opinione mentem imbuat, et turpi istius insigni exercitum suum magnopere dedecorat; quo fretus, procedit in aciem, et non contra nos solum, sed multo potius contra deos ipsos, quorum cultum ut proditor deseruit, arma ferre aggreditur. Hoc igitur tempore liquido constabit, et quis nostrum opinionis errore vegetur, et utrum diis qui a nobis, an qui ab altera parte coluntur, priores deferende sint. Ad enim nos victores erimus, et sic jure optimo nostri dii servatores et opitulatores veri existimari debent; aut si hic Constantini Deus (quisquis ille fuerit, vel inde sit protectus nescio) nostros, cum plurimi sint iique numero et multitudine superiores, devineat, nemo de reliquo vocet in controversiam, quem tandem Deum venerari oporteat, sed vincenti se addicat et illi præmia offerat victoriae debita. Quod si peregrinus ille Deus, qui est a nobis ludibrio habitus, superior in prælio videatur, illum nos decet agnoscere, illum colere et ita longum vale dicere iis quibus cereos frustra accendimus. Verum si nostri poliantur victoria, quod non dubium est, post victoriam hoc loco partem, ad bellum contra impios faciendum maturemus oportet. Ita apud suos coram oratione disseruit. Nobis vero hanc historiam scribere instiluentibus, ejus verba retulerunt ii, qui eadem auribus accepissent. Tyrannus autem, oratione habita, jussit ut milites prælium quamprimum aggredierentur.

6. «Dum ista gerebantur, visum quoddam supra quam dici potest admirabile circa civitates ejus dilioni subjectas apparuisse ferunt. Nam se videre videbantur varias turmas militum armorum, qui sub Constantino duce dimicassent, in ipso meridie per urbes, tanquam victoria positas, transisse. Atque ista cernebantur, nemine uspiam revera apparente, seu visione diviniore quadam et excelsiore virtute, quod futurum erat, portendente.» Hucusque Eusebius de iis quæ prælium præcesserunt.

7. Constat quidem cunctiorum sententia, primum omnium prælium Cybalæ in Pannonia gestum esse, de quo varia sunt auctoritates. De eo enim in primis hæc Aurelius Victor¹: «Primum apud Cybalas, juxta patuldem Hincam nomine, Constantino nocte castra Licinii irrumperente, Licinius fugam petiit, Byzantiumque fuga volucris pervenit; ibi Martianum officiorum magistrum Caesarem creat.» Addit Eutropius²: «Omniq[ue] Dardania, Mæsia, Ma-

cedonia politus, numerosas provincias occupavit; varia deinceps inter eos bella, et pax reconciliata ruptaque est.» Sed erroris arguitur tam ipse, quam Orosius¹, cum diversum putant prælium gestum ab eis in Pannonia, ab illo in quo Cybali pugnantur; omnium enim sententia constat, unum idemque fuisse, et Cybalim positam esse in eadem Pannonia civitatem. Zozimus autem rem gestam fusius prosecutus, hæc scribit²:

8. «Itaque prorumpentibus in apertum inimicis, ambo copias suas ad dimicandum coebant. Licinius ad Cybalim colligebat suos; id oppidum est Pannoniæ, in colle situm: ad quod oppidum via sursum ducit arcta, cujus longitudo quinque stadiorum est; ejusdem majori parti profunda palus imminet, reliquum mons est, quo in monte collis est ille situs, in quo esse oppidum ipsum diximus: hinc aperta planities excipit, ingens ea quidem et prospectu infinita; qua in planitie castra Licinius habebat, phalange suam sub colle porrigens in longitudinem, ne parum firma cornua viderentur. Constantinus ad montem suos instruxerat et equitatum in fronte constituerat; hoc enim ei magis expedire visum fuit, ne hostes irruentes in pedestres copias, eas ipsas segnius ad manum venientes impedirent, quominus ob difficultatem progredierentur. Id cum factum esset, celeriter impetu primo superior, sublati signis, in adversos statim irruerat, estque commissum prælium quovis alio, pæne dixerim, acrius. Nam emissis utrinque telis, longo tempore cuspidibus et hastis inter eos dimicatum est; cumque prælium a prima luce ceptum in vesperum usque durasset, cornu dextrum, cui Constantinus præerat, vicit.

9. «Itaque coniectis in fugam adversis, Licinii legiones, quod et ipsum Licinium viderent in equum insipientem et ad fugam paratum, non amplius eo loco manere nec cœnare sunt ausæ; sed relictis pecoribus atque jumentis, et omni apparatu reliquo, tantumque ciborum secum auferentes, quantum ad famem ea nocte petendam satis esset, omni adhibita festinatione, cum Licinio Sirmium perveniunt. Pannoniæ civitas est Sirmium, quam ad utramque partem flumen alluit in Istrum semet exonerans. Hoc oppidum cursu prætergressus, ac ponte fluminis soluto, pergebat ulterius, quod in Thracia militem colligere cogitaret. Constantinus occupata Cybali et Sirmio, et aliis, quæ fugiens a tergo Licinius relinquerebat, quinque legionariorum milia ejus persequendi causa mittit. Sed illi viæ, qua Licinius fugerat, ignari, consequi cum minime potuerunt. Constantinus autem ponte Sai juncto, quem Licinius reciderat, cum exercitu Licinii vestigiis inhærebat.» Hucusque de rebus gestis in Pannonia Zozimus.

10. At de Thraciis rebus idem auctor in hunc modum: «Cumque Constantinus transisset in Thraciam, pervenit ad eam planitiem, in qua Licinium castrametatum reperit. Eadem nocte qua venerat,

¹ V. clor. in Const. — ² Eutrop. lib. X.

¹ Oros. lib. VII. c. 28. — ² Zozim. lib. II.

instructa suorum acie, militibus imperat, prima luce parati ad pugnam essent, Ubi dies illuxit, Licinius, conspecto cum exercitu Constantino, aciem et ipse suam instruit, cum belli socium Valentem haberet Caesarem ab se dictum, ex quo fuga Cybalinam reliquerat. Exercitus inter se congressi, ac primum ex intervallo se juncti, sagittis utebantur; telis exhaustis, cum hastis et pugionibus irruerant. Dum acriter pugnam exercitus iurgent, ii quos Constantinus Licinio persequi iusserat, de conspecto quodam loco pugnantibus exercitibus superveniunt, et flexo per collem quemdam itinere, cum suis ex aelivi et eminentiori loco jungendas vires statuunt, et hostes ab omni parte cingentes. Ab eo cum sibi evassent Licinii milites et fortiter adversus omnes dimicassent, jamque pluribus et innumerabilibus quidem utrinque caesis, pari Marte pugnatum esset, signo dato, a se invicem dirempti sunt exercitus. » Haec de bello primo in Thracia gesto Zozimus narrat, post que pacem compositam inter Licinium et Constantinum affirmat: verum in primis erroris redarguitur, dum aequali Marte imperatores pugnasse, atque ad neutram partem victoriam inclinasse testatur; cum ex edicto Constantini superius recitato, liquido appareat Constantinum in Thracia hoc anno primam victoriam consecutum fuisse. At Zozimus infensum se exhibet ob christianam pietatem Constantino, ne ejus humanitatem erga Licinium superatum exhibitam praedicet, ob idque res adhuc sub dubia fortuna positae mentitur fuisse diremptas; cum alioqui constet ab eodem auctore multa esse praetermissa, ne, quam odio prosequeretur immenso, Christianam religionem, et Christi eam protegentis virtutem, in vitis videretur extollere.

11. Nos igitur, quae ab Eusebio sunt posteris tradita, hic pariter intexamus; qui ait: « Cum exercitus essent jamjam prelium inturi, qui amicitiae federa ruperat, primum dimicare exorsus est. Ibi Constantinus, Dei omnium Salvatoris auxilio implorato, signoque isto suis militibus dato, in prima dimicatione hostes expugnavit. Deinde non longo tempore post, secunda etiam pugna fuit superiores; atque adeo jam salutari Salvatoris vexillo exercitum suum antecedente, praecleariora victoriae trophaea consecutus est. Nam qua in parte istud crucis vexillum visum fuit, hostes fugam capere, victores persequi. Qua re intellecta, imperator, sicuti partem aliquam sui exercitus tangentem cernebat, ibi salutare illud vexillum tanquam quoddam subsidium ad victoriam obfinendam locari mandavit; cujus adjuventis exemplo parva est victoria: quippe dimicantium vires divina quadam potentia fuere admodum confirmatae. Quapropter jussit suis satellitibus, qui et corporis robore erant, et virtute animi, et pietatis institutis in primis eximii, ut in solam vexilli illius gubernationem omni cura ac studio incumbere. Erant viri non pauciores quinquaginta numero; quibus nihil

aliud impositum erat negotii, quam ut vallarent undique vexillum, praesidiis munirent, singulique ordine illud ipsum humeris gestarent. Atque ista quidem imperator ipse longo post temporis intervallo interjecto, cum animo vacuo erat, nobis, qui hanc historiam scribimus, exposuit, addens etiam rem dignam, quae litteris ad posterorum memoriam commendetur.

12. « Nam cum in media, inquit, belli dimicatione ingens forte fremitus et turbatio repentina exercitum occuparet, ille qui vexillum hoc portabat humeris, inter praeliandum primum praeforidine exhorrescere coepit; deinde alteri illud tradere, ut belli impetum effligeret; postquam alter accepit, isleque fuit ex acie egressus, et extra vexilli praesidium locatus, telo coniecto, in ventre confossus est, morteque sopitus cecidit. Atque ut iste timiditatis et diffidentiae poenas luens, ibi mortuus jacuit, sic ille qui salutare trophaeum sublime et erectum portabat, omnino ejus subsidio evasit incolumis: adeo ut saepe cum tela frequentia ab hostibus in eum jacerentur, qui ipsum ferebat, salvus existerit, et vexilli hastile tela missa exceperit. Atque istud omnem plane superat admirationem; tum quod tela ab hostibus jaeta sic intra exiguum illud et angustum hastilis ambitum provolabat, ut in eo fixa haerescerent, tum quod ille qui illud ipsum gestabat, mortem effugeret, immo vero, ut qui hoc ministerium obibant, nihil unquam incommode aliquando acciperent. Neque certe haec nostra est oratio, sed ipsius imperatoris, qui praeter alias res hanc etiam nobis coram memoravit. Qui ubi divina potentia has duas primas victorias fuisse adeptus, de caetero, exercitu ordine instructo, ulterius processit.

13. « Qui autem contrariorum partium erant, quique primum dimicare coeperant, cum illius impetum, abjectis armis, manu sustinere non possent, ad pedes imperatoris acciderunt. Iste, utpote ex hominibus conservandis voluptatem capiens, omnes recepit incolumes. At alii qui in armis se tenerunt, prelio instare: quos primum imperator benigne et humanitus ad amicitiam jungendam invitavit; sed ubi minime obsequentes intelligebat, in eos dimisit exercitum. Illi statim larga dantes, in fugam vertuntur; ex quibus deinde alii capti jure belli intercepti sunt; nonnulli, alius in alium irruens, suorum gladiis decubuerunt. Post haec qui hisce rebus principium dederat, cum videret se famulorum auxiliis orbatum, et exercitum, quem collegerat, profligatum ac sociorum copias deletas, et spem in illis, quos ipse deos putabat, nihil posse, ipsa jam experientia manifesto convictus, tum se turpissimae fugae mandavit, sicque evasit incolumis; atque adeo extra vitae periculum propterea fuit, quod pius imperator suis mandasset, ne omnino eum persequerentur, ut fugiendo salutem prospiceret; spes enim in ejus insidabat animo, illum cum persentisceret in quas incidisset calamitates, non modo ab insana temeritate desiturum, verum etiam mentem suam ad meliora cogitanda conversurum.

¹ Euseb. Vit. Const. lib. II. c. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. et lib. X. Hist. c. ult.

44. « Et quanquam iste singulari humanitatis studio ista instituebat, inducebatque in animum injuriam toleranter ferre et indigno imperflire veniam : illi tamen neulquam ab improbitate se abstuluit ; sed mala malis cumulans, sceleratiora facinora aggreffur ; ac de integro fallacibus et dolosis praestigiatorum institutis insistens, animo confidere cepit ; licebat profecto eandem sententiam de eo, atque de veteri tyranno pronuntiare ¹, quod Deus ejus cor plane induraverat. » Hucusque Eusebius de duobus prioribus preliis, quorum alterum Cybali in Pannonia, in Thracia alterum factum fuit, quod respectu aliorum, quae in eadem provincia gesta sunt, primum ab eodem imperatore, citato superius ediclo, nuncupatum est, ipsunquam pax consecuta, de qua haec Zozimus ² : « Postridie, pactis induciis, visum est inter ambos esse debere societatem et foedus mutuum : ita quidem, ut Constantinus imperaret Illyriis et nationibus caeteris, quotquot ulterius essent porrectae ; Licinius Thraciam, et Orientem, et ultiores provincias haberet : Valens appellatus a Licinio Caesar, quod (ut equidem arbitrur) perbiberetur auctor eorum malorum, quae acciderant, e medio tolleretur. Quo facto, et sacramentis ultro citroque praestitis, conditiones haec esse sancte utrinque servandas : ut arciori se fide ad standum pactis conventis astringerent, Constantinus Crispum natum et concubina, cui Minervinae nomen, qui jam adoleverat, et Constantinum in Aretatensi oppido ante non multos dies in lucem editum, Caesares dixit ; et cum iis Licinians quoque Licinii filius, qui jam aetatis annum vicesimum ingressus erat, Caesar designatus fuit. Atque hunc finem bellum secundum habuit. » Hucusque Zozimus ; qui quidem in his quae de creatis Caesaribus ait, aperti mendacii redarguitur, cum ex iis quae manifesto superius sunt demonstrata, iidem in decennialibus Constantini ante biennium fuerint Caesares declarati. Rursum vero, quod subdit de bello adversus Sauro-matas gesto a Constantino, quonam potissimum anno id acciderit, suo loco dicemus.

15. *Justitia in Constantini legibus.* — Hujus quoque anni consulibus consignatum habetur ejusdem imperatoris Constantini rescriptum ad Octavianum Hispaniarum comitem, christiano plane principe dignum ; quo clarissimorum virorum delicta statim puniri voluit, nec ulla fori exceptione gaudere ; divinae, puto, legi auscultans, atque intelligens eo modo magnopere conciliaturum sibi gratiam divini numinis ; nam in principes populi delinquentes haec Dominus olim ad Moysen ³ : « Tollite cunctos principes populi, et suspende eos contra solem in patibulis, ut advertatur furor meus ab Israel. » In eadem plane sententiam haec Constantinus ⁴ : « Qui-cumque clarissimae dignitatis virginem rapuerit,

vel fines aliquos invaserit, vel in aliqua culpa seu crimine fuerit deprehensus ; statim intra provinciam, in qua facinus perpetravit, publicis legibus subjugetur, neque super ejus nomine ad scientiam nostram referatur, nec fori praescriptione utatur. Omnem enim honorem reus excludit, cum criminalis causa et non civilis res vel pecuniaria moveatur. Dat. pridie non. Decemb. Serdicae (Sardica). Acc. quinto non. Mart. Cordubae, Gallicano et Basso coss. »

16. In Codice autem Justiniano, in quem eadem constitutio translata est, scripti in ea consules ad tempus date epistole referuntur, desideraturque ibi tempus, quo eadem accepta ponitur, ac pariter locus ubi data, nempe Serdica, usitatus Sardica dicta, quae civitas est inter Thraciam et Mysiam inferiorem sita, fama nobilior cum celebratum fuit in ea postea Concilium Sardicense, de quo inferius pluribus. Praeerat eidem his Constantini temporibus Protogenes episcopus, clari nominis vir, ad quem de libertate in Ecclesia donanda recitavimus datum anno superiori rescriptum ejusdem imperatoris. Qui autem Justinianum Codicem collegerunt, additamentum illud justissimum ejusmodi legi apposuerunt, ut non inter illustres, sed clarissimas tantum personas locum haberet ¹, ita semetipsos a minis legis callide liberantes, Sardicae quoque consistens, iisdem etiam consulibus, ad Catulium Africae proconsulem idem imperator rescriptum dedit, quo vim publicam, antea relegatione vel deportatione puniri solitam, capitali supplicio jussit fore absque aliqua appellatione plectendam ², quod puto ab imperatore rescriptum esse ad factionum Donatarum procaciam coercendam.

17. *Alexander Byzantii episcopus.* — Ille eodem anno cum Metrophanes episcopus Byzantii sedisset annos tres, senio valde confectus, substituentem sibi Alexandrum curavit, qui (ut auctor est Sozomenus ³) annos viginti tres sedit. Ex his eluduntur qui Metrophanem Ecclesiae praefuisse tradunt annos decem, et quae de eo feruntur incerto auctore ex quadam oratione de Nicæno Concilio, ubi habetur Metrophanem post Nicænam Synodum coram Patribus, qui eidem interfuerunt, egisse de subrogatione Alexandri. Nam si (ut dictum est) constat Alexandrum sedisse annis viginti tribus, atque decessisse (ut idem Sozomenus testatur), eo anno, quo Constantinus Junior filius Constantini Magni necatus est (qui est annus Domini trecentesimus quadragessimus) necesse est affirmare, hoc anno Alexandrum loco Metrophanis sedem Byzantinam passisse ; mendose autem apud Nicephori Chronicon ponuntur anni LXXIII pro XXIII sedis Alexandri. Sed jam subsequentis anni res gestas aggrediamur.

¹ Exod. x. — ² Zozim. lib. II. — ³ Num. xxv. — ⁴ L. I. de accusat. Cod. Theod.

¹ L. I. C. ubi Senatores. — ² L. I. ad leg. Jul. de vit. pub. Codic. Theod. — ³ Sozom. lib. III. cap. 3.

Anno periodi Graeco-Romanae 5810. — Olymp. 274. an. 1. — Urb. cond. 1070. — Jesu Christi 317.

— Silvestri papae 4. — Constantini 12. Licinii 11.

1. *Consules.* — A num. 1 ad 17. Coss. *Ovinus Gallicanus* et *Septimus Bassus*, ex Omphrio.

2. *Decennalia Licinii.* — Licinius Augustei imperii *decennalia* dedit, ut indicat nuncupatio trium Caesarum hoc anno facta, de qua anno cccxv cum Baronio egi.

3. *Prioris belli Liciniani ruinosum fundamentum.* — Lex I Codicis Theod., *De Veteranis*, ubi Constantinus ait : « Veteranis, qui ex die V nonarum Juliarum, cum prima per Thraciam victoria universo orbi illuxit, et qui postea apud Nicomediam nostram missionem meruerunt, certam per edictum indulsumus, » etc. Baronium induxit, ut primum Constantinum inter et Licinium bellum currenti anno, secundum anno insequenti consignaret; quod ea Lex dicatur « PP. IV idus April. Licinio V et Crispo Caesare cons. » anno sc. cccxviii. Cum enim in ea *Nicomediam nostram* appellet Constantinus, et ea urbs imperii Liciniani sedes fuerit, eam post Licinium debellatum emissam necesse est. Verum hujus legis subscriptio mendosa, ut nunc inter eruditos omnes convenit. Quare legendum cum Gothofredo in Chronologia Codicis Theod. « PP. IV idus April. Cyzico Crispo C. III Coss. » ideoque anno trecentesimo vicesimo quarto, quo Crispus tertium consulatum, Constantino Caesare III collega, gessit. Nam praeflum Hadrianopolitanum commissum die *V nonas Julias* illius anni, ut anno sequenti ostendemus. Ita itaque fallaci subscriptione, quae variorum errorum causa fuit, rejecta, utrumque illud bellum suis annis reddendum.

4. *Prioris belli Liciniani causa.* — Petavins in Paralipomenis librorum de Doct. Temp., pag. 861, primum illud bellum cum anno trecentesimo decimo quinto conjungit. Victoris in Epitome, et Eusebii in Chronico auctoritate innixus. Verum illud anno cccxiv gestum, certum esse debet. Anonymus Valesianus non tantum veram ejus causam, sed et tempus, quo illud factum, nos edocet. Ubi enim de nuptiis Licinii cum Constantia Constantini sorore, quae ad annum cccxiii pertinent, locutus est, ait : « Post aliquantum deinde temporis Constantium Constantinus ad Licinium misit, persuadens ut Bassianus Caesar fieret, qui habebat alteram Constantini sororem Anastasiam, ut exemplo Diocletiani et Maximiani inter Constantium et Licinium Bassianus Italiam mediis obtineret. Et Licinio talia tractante, » legendum *Licinio talia frustrante*, ut propria manu

scripsit Sirmondus ex fide Codicis Ms. in margine Codicis impressi anonymi Valesiani, qui extat in bibliotheca Parisiensi Patrum Societatis Jesu, « per Senitionem Bassianum fratrem » addit Sirmondus ex ejusdem Codicis Ms. fide, *qui Licinio fidus erat*, « in Constantinum Bassianus armatur. Qui tamen in conatu deprehensus, Constantino jubente, convictus et stratus est. Cum Sinicius auctor insidiarum poseceretur ad penam, negante Licinio, fracta concordia est, additis etiam causis, quod apud Emonam » sita erat prope Alpes Julias in finibus Italiae et Norici, ut videre est in Tabula Peutingeri « Constantini imagines statusque deiecerat. Bellum deinde apertum convenit ambobus : utriusque ad Cybalensem campum » erat Cybalis oppidum Pannoniae « ductus exercitus. Licinio xxxv peditum et equitum fuere. Constantinus xx peditum equitum duxit... » Deest aliquid. « Causis post dubium certamen Licinii viginti peditum milibus et equitum ferratorum. Item Licinius cum magna parte equitatus noctis auxilio pervolavit ad Sirmium. Sublata inde uxore ac filio et thesauris, tetendit ad Daciam. Valentem ducem limitis Caesarem fecit. Inde apud Hadrianopolim Thraciae civitatem per Valentem collecta ingenti multitudine legatos ad Constantinum de pace misit apud Philippum constitutum : quibus frustra remissis, iterum reparato bello in campo Mardensi ab utroque concurritur, et post dubium ac diuturnum praeflum Licinii partibus inclinatus profuit noctis auxilium. Licinius et Valens credentes, Constantinum, quod et verum erat, ad persequendum longius a Byzantio processurum, flexi in partem Beroeam concesserunt. Ita Constantinus vehementer in ulteriora festinas deprehendit, Licinium remansisse post tergum, fatigatis bello et itinere milibus. Missus deinde Mestrianus legatus, » hujus legationis meminit Petrus Patricius in Excerptis legationum, « pacem petiit, Licinio postulante et pollicente se imperata facturum. Denuo, sicut ante, mandatum est, Valens privatus fieret. »

5. *Inter Licinium et Constantinum pax sancita.* — « Quo pacto pax ambobus » legendum ex Sirmondo citato, *ab ambobus*, « firmata est, ut Licinius Orientem, Asiam, Thraciam, Mesiam, minorem Scythiam, » partem Mæsie sic vocatam, ut patet ex Jordane in Geticis, « possideret. Deinde reversus Serdicam Constantinus hoc cum Licinio absente constituit, ut filii Constantini Crispus et Constantinus, filius

etiam Licinii Licinius Caesares fierent, et sic ab utroque concorditer regnaretur. Haec Constantinus et Licinius simul consules facti. » Ita anonymus Valensianus.

6. *Quo anno hoc bellum gestum.* — Constantius, de quo ibi mentio, erat Constantini M. frater, quem patricium et nobilissimum postea renuntiavit, teste Zoizimo lib. 2 *Anastasia* vero soror Constantini; quod perperam Baronius in dubium vocavit. Pugnatum est ad Cybalensem campum mense Octob. Idacius enim in Fastis, Volusiano et Anniano coss., anno sc. cccxiv, ait: « His coss. bellum Cybalense fuit VIII idus Octob. » Licinius fusus fugatusque: reparatoque iterum bello in *campo Mardensi*, qui locus ignotus, rursus Licinius in fugam confectus. Tum sancita pax, novaque imperii divisio facta. Constantini imperio cessit Pannonia, Dardania, Dacia, Moesia, Macedonia, fractusque Danubii omnis, Hlyricum totum, Graeciaque seu Achaia: Eutropio et Sozomeno, lib. 2, testibus. Licinio cessit Thracia, Moesia minor, Seythia, Asia, Oriens et ulterius site provinciae reliquae, ut ex anonymo Valensiano et Zoizimo liquet. Cumque idem anonymus diserte tradat, post illud bellum Constantinum et Licinium consules processisse, manifestum sit, illud contigisse anno trecentesimo decimo quarto; cum ultimus Constantini, Licinio collega, consulatus in annum trecentimum decimum quintum incidat. Sed praeter illum anonymum et Idacium numero praecedenti laudatum, Victor de Caesaribus idem insinuat, qui postquam de Maximini morte, quae anno cccxv accidit, sermonem habuit, scribit: « Ita potestas orbis Romani duobus quaesita: qui quamvis per Flavii sororem nuptam Licinio connexi inter se erant, ob diversos mores, tamen anxie triennium congruere quiverunt. » Incipit Victor triennium illud ab anno cccxi quo Constantinus contra Maxentium moturus Licinium, Constantia sorore uxore promissa, sibi socium adiunxit, ut anno cccxii, num. 2, diximus. Sed Petavius citatus, qui triennium illud ab anno cccxii quo Licinius *Constantiam* uxorem duxit, numeravit, non potuit hoc bellum ab anno, quo gestum est, non remove. Denique in Chronico Eusebii secundum editionem Pontiaci, hoc bellum copulatur cum anno Abrahami 2330, qui kalendis Octobris anni Christi cccxiii exorditur. Verum Petavius ad annum Constantini, qui ibidem notatur septimus, respiciens, annum gesti belli delegere non potuit.

7. *Metrophanes Nicænae Synodi tempore vixit.* — Ad num. 17. Baronius absque ulla vetusti Codicis auctoritate, et contra veterum scriptorum fidem, tempora sedis *Metrophanis* episcopi Byzantini intra triennium coarctat. Eum Nicænae Synodi tempore adhuc in vivis fuisse erudite ostendit Marca, lib. 5 de Concordia, cap. 3, et ibidem Baluzius in doctissima quam addit observatione. Eusebius, lib. 3, de Vita Constantini, cap. 7, ubi numeravit provincias, ex quibus episcopi ad eam Synodum venire, ait: « Ἀδριῶν τε Σπάρτων ἔ πάντων βυθόμενος, εἰς τὴν τοῖς πολλοῖς ἀμα συνεδροῦμαι. Τῶς δὲ ἡε βραχιλευσῶς πόλεως, ἡ μὲν προεστῶς ἱεράτης δια

ἡρξας. Πρεσβύτεροι δ' αὐτοῦ παρόντες, τὴν αὐτοῦ ταξίω ἐπέληρον. Id est: « Ab ipsa quoque Hispania vir ille multo omnium sermone celebratus, una cum reliquis aliis conседit. Aherat quidem regia urbis antistes ob senilem aetatem: sed praesto erant presbyteri, qui vices ejus implerent. » Hunc locum isdem omnino verbis refert Socrates ex Eusebio quem citat, lib. 1, cap. 5. Sozomenus autem et Theodoretus, qui eandem lectionem seculi sunt, existimantes, hic agi de episcopo urbis quae regnabat, quo tempore Nicæna Synodus habebatur, illum intellexerunt de episcopo Romano, qui tum erat sanctus Silvester. Verum Gelasius Cyzicenus qui circa annum cccclxxx Acta Concilii Nicæni collegit, se ex tertio libro Eusebii de Vita Constantini ista ad verbum transcripsisse profitetur: « Ipse ex Hispanis valde celebratus Osius, obtinens locum magnae Romae episcopi Silvestri, cum presbyteris Romae Vilone et Vincentio, cum plurimis aliis considerat. Urbis autem illius quae nunc imperat, episcopus, Metrophanes nomine, propter senectutem non adfuit; ipsius vero presbyteri qui aderant, locum ejus supplere; quorum unus erat Alexander, qui urbis episcopatum post Metrophanem adeptus est. » Photius in Bibliotheca, codice 88, testatur, a se perlecta Concilii Nicæni Acta a Gelasio Cyziceno interpolata, in quibus idem referretur. Nicetas Choniates in Panoplia laudata Eusebii verba ad episcopum Constantinopolitanum etiam refert, quemadmodum et Epiphanius Scholasticus. Quare Synodi Nicænae tempore Metrophanes episcopus Byzantinus adhuc in vivis erat, ejusque loco interfuere huic Synodo ejus presbyteri.

8. *Constantinopolis urbs Regia dicta.* — Verum quidem est, Valesium in Notis Eusebianis hos auctores redarguere ac scribere, hanc explicationem ferri non posse: nondum enim dedicatum fuisse Constantinopolim, nec regie viri vocabulo decoratam, cum Synodus congregata est in urbe Nicæa: itaque haec Eusebii verba de episcopo urbis Romae necessario intelligenda esse. At, ut clarissimus Baluzius animadvertit, Eusebius libros illos de Vita Constantini non scripsit, nisi post hujus imperatoris mortem, adeoque diu post dedicatam Constantinopolim, quae ideo post Constantini obitum urbis regie vocabulo decorari potuit, habita videlicet ratione, non ipsius rei, sed temporis, quo ista scribebat Eusebius. Nam et ipse non loquitur simpliciter de urbe regia, sed de urbe quae tunc regnabat, βραχιλευσῶς, ad differentiam Romae, quam infra in lib. 4 de Vita Constantini, cap. 69, βραχιλευσῶς πόλις constanter vocat in duobus locis, nunquam βραχιλευσῶς. Quare ut verus et genuinus Eusebii sensus retineatur, sic latine verti debet hic locus: « Episcopus urbis illius, penes quam imperium est, » ut vertit Christophorus apud Eusebium et Socratem, vel, « quae nunc imperat, » ut est apud Gelasium Cyzicenum. Qua interpretatione semel recepta, proficivus est ut Gelasio Cyziceni, aliorumque explicationem sequamur, qui de *Metrophane* Constantinopolitano hic agi putarunt. *Silvester* enim undecim annis superstes fuit Concilio Nicæno: *Me-*

trophanes morbo et ætate fessus, statim post Synodum obiit, in cuius locum successit *Alexander*, qui cum anno trecentesimo quadragesimo obierit, non potuit sedere annos tres et viginti post *Metrophanem*, ut perperam scribit *Socrates*.

9. *Emendatur titulus epistolæ Alexandri episcopi Alexandrini.* — Nec obstat epistola *Theodoretæ* in lib. 1, cap. 3 et 4, recitata, et ante Concilium *Nicænum* scripta ad *Alexandrum* cognominem suum, cuius hic titulus est: « *Alexandri* episcopi *Alexandrini* epistola ad *Alexandrum* episcopum *Constantinopolitanum*. » Nam *Theodoretus* hanc causam tractans, non ait epistolam illam scriptam esse ad *Alexandrum Constantinopolitanum*; illud tantum ait scriptam esse ab « *Alexandro* antistite *Alexandrino* ad cognominem suum, » nihil præfatus de dignitate ejus, neque de regione, in qua ille habitabat. Tum refert ipsam epistolam, cum hac inscriptione: « Reverendissima et unanimi fratri *Alexandro Alexander* in Domino salutem. » In titulo tamen epistolæ adnotatum est, uti dixi, eam scriptam esse ad *Alexandrum* episcopum *Constantinopolitanum*. Hunc titulum *Baronius* (an 318, n. 69) putavit non esse *Theodoretæ*, ea de causa, quod nondum ea tempestate *Byzantium* fuit in *Constantinopolim* mutatum: inde porro erroris occasionem fluxisse, quod cum epistola illa antistitis *Alexandrini* fuerit communis ad omnes episcopos, ejusdem exemplar inter *Alexandri* episcopi *CP.* monumenta repertum, eo titulo fuerit pariter consignatum. Confirmat *Baluzius* cardinalis doctissimi conjecturam, observans titulum illum, qui hodie legitur in edi-

tionibus græcis *Historiæ Ecclesiasticæ Theodoretæ*, non exare in duobus vetustissimis codicibus *Mss. bibliothecæ regiæ*, in quibus eadem *Theodoretæ* *Historia* continetur, neque in editione græca *Roberti Stephani*; editionem vero latinam *Basileæ* emissam anno *MDCXI*, hæc tantum in titulo habere: « *Epistola* missa ab episcopo *Alexandrino* ad suum cognominem. » Unde certo concludi potest, titulum illum non esse *Theodoretæ*, cum non reperitur in codicibus antiquis, nec in antiquissima editione *Roberti Stephani*, et diverso modo legatur in editionibus, adeoque adjectum esse a librario, vel ab interprete. Quod si *Metrophanes* annos decem sedit, ut *Nicephorus* in *Chronico* et *Theophanes* habent, vivente ante presentem annum episcopus *Byzantinus* renuntiatus est.

—

*Monitio R. P. FRANCISCI PAGI, Auctoris Nepotis,
et hujusce operis Editoris.*

Pag. 654. Dele numerum VII et duos sequentes, falsum est enim *Metrophanem* episcopum *Byzantinum* *Nicæne* *Synodi* tempore adhuc in vivis fuisse, cum *Alexander* ejus successor, anno *CCCXL*, postquam sedisset annos *XXIII* obierit, ut eo anno num. IX et seqq. probatum est.

Librarius hunc numerum VII et duos sequentes subsistere liquit, sicuti in priori editione erant, ne aliquid benevolo lectori prætermisum videretur.